De Gids. Jaargang 60

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1896

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001189601_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

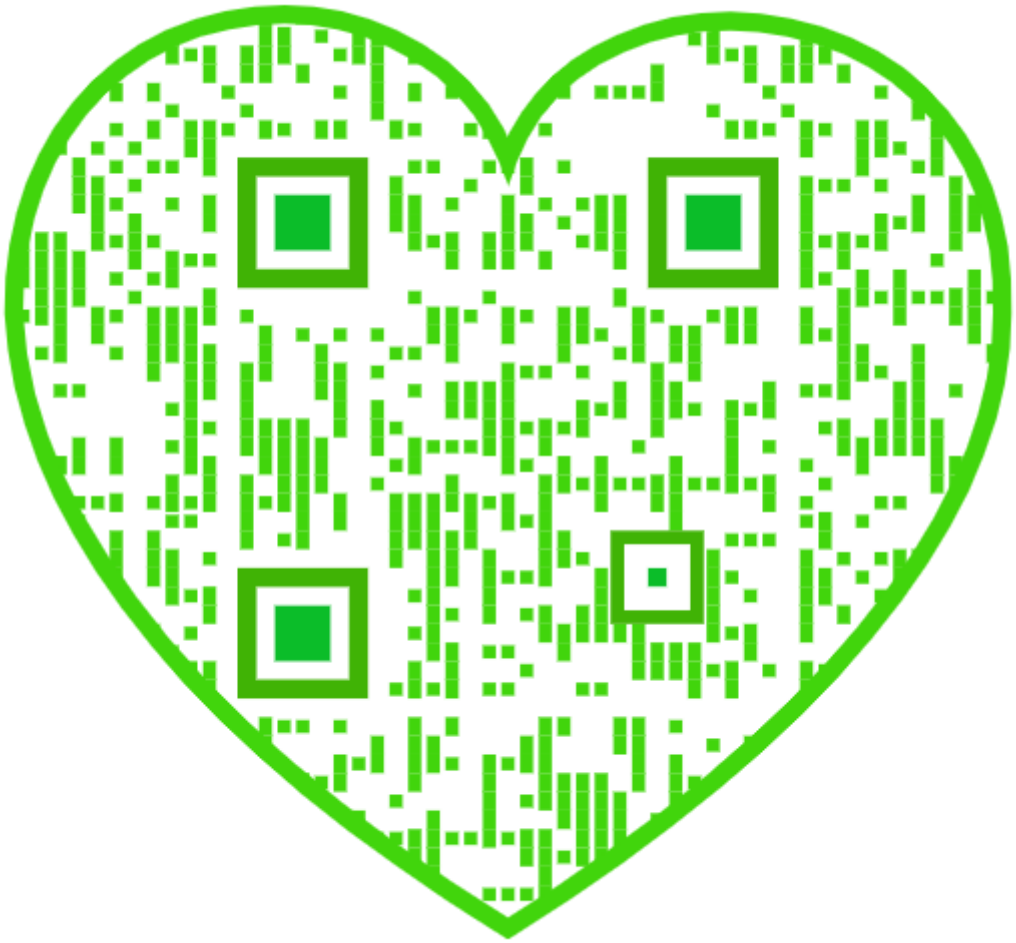

Ontwaakt.

Neen, het kind schreeuwde niet.

Hoe dwaas toch, dat zij geen uur-lang uit kon blijven, zonder in haar binnenste de vraag te hooren: wie weet, of i niet huilt en of die min 'm niet alleen heeft gelaten.

Dan had zij geen rust of duur meer. Dan joeg ze naar huis als een onvoorzichtige, die zich herinnert, dat hij zijn brandkast heeft open gelaten en.... dan vond zij nooit een rechtvaardiging voor haar onberedeneerde angst.

Ook nu weer hoorde zij noch in de gang, noch op de trap een enkel verdacht geluid en de warme bovenvoorkamer binnentredend vond ze er het mollige popje met lodderig gesloten oogen rustig liggen te zuigen.

De breedgeschouderde boerevrouw, die 't voedde, hief even het bruine hoofd op, zei kalm glimlachend:

‘O, wat is u weer gauw terug’ en keek toen weder neer op de volle, blanke borst en de rose lipjes, die er aan lurkten.

‘Heeft i niet geschreeuwd; is er niets gebeurd?’

‘Wel nee; wat wou d'r nou gebeuren? - 't Mankeert ommers niks.’

De leuke toon, waarop deze verklaring werd geuit, belette niet, dat het Mina te moede werd, alsof eensklaps een opwekkende stroom van levenskracht zich verbreidde door haar gansche rijzige gestalte. Zij voelde duidelijk de strafheid van haar rug, de vaste ronding in haar armen, de ruimte van haar borst en ze zag zich zelf daar staan als een toonbeeld van gezondheid met frisch roode wangen, stralend blauwe oogen en dik golvend, donker blond haar. Terwijl ze jakje en hoed aflegde, doorgloeide een heerlijke gewaarwording van trots en

dankbaarheid haar gemoed en het echode in haar hoofd: 't mankeert ommers niks; 't mankeert ommers niks!

Welk een zaligheid een kind, zóó'n mooi, zoo'n gezond kind te bezitten!

Ze voelde zich zoo gelukkig.... Ja, ze *was* gelukkig.... en toch... toch zweefde er over dat geluk een flets wolkschaduwtje heen. Het was wel klein en dun en zou zeker allengs verdwijnen; maar zij zag 't nog duidelijk als een donker vlekje midden in haar zonnig hoofd.

In de beginne had zij het kind zelf gezoogd; maar tot haar spijt was ze niet in staat geweest dit vol te houden. Zag ze de kleine lieveling nu, zoo tevreden genietend, op de schoot van een andere vrouw, dan was 't, of haar iets ontstolen werd, of een vreemde haar verdrong uit het zieltje, dat haar toebehoorde. Ze verweet zich dit jaloersche gevoel als iets onzinnigs en zelfs leelijks; maar smoren, van zich af zetten kon zij 't niet. Ze hield ook zoo veel, zoo dol veel van dit aardige schepseltje met de teere, rose vingertjes en de groote, blauwe, verstandigeoogen. Nooit kon zij zich verzadigen aan het kussen en knuffelen van het kleine, weeke lijf en telkens en telkens weer barstte haar overstelpende voorraad liefde los in een knetterend vuurwerk van zoentjes, aaiende woordjes, grappige naampjes en schetterende lachjes. Wanneer ze maar aan de mogelijkheid dacht, dat ze haar kind zon kunnen verliezen, dan was 't, of haar hartslag plotseling stil hield en moest ze het mollige lichaampje dadelijk in de armen nemen, om met de warmte van het jonge leven haar kille, wurgende doodsangst te verjagen.

Thans, terwijl ze blij van heerlijke gerustheid, er op neer staarde, zich met moeite bedwingend het niet aan te raken, hoorde zij eensklaps weer een phrase in haar hoofd.... een phrase, die zij 's morgens gelezen had. 't Was een nare zin; maar zij kon 'm toch niet vergeten.

‘De vrouw, die haar kind overdreven liefheeft, houdt, misschien zonder dat zij 't zelf weet, niet meer van haar man.’

Dat was weer een van die sententie's, gelijk zij in moderne boeken er zoovele ontmoette, een van die uitspraken, waartegen haar heele ziel in opstand kwam, waarom zij zoo'n boek haatte en waarvan zij tegelijkertijd voelde, dat er waarheid in schuilen moest.

Maar die waarheid poogde zij te ontzenuwen.

Al kan dit wel eens zoo zijn, dacht ze, 't hoeft immers niet altoos zoo te wezen. En dan.... overdreven.... wat is overdreven?

Op eens had het kind genoeg. Met een nijdig schreeuwtje wendde 't zijn hoofdje om en met de kleine vingers duwde 't de borst van zich af.

Onmiddellijk had Mina het popje van de min overgenomen en zich er mee neergezet in een leuningstoel bij het venster.

‘Komt mijn kleine kleuter nu eens bij maatje?... Ja?... Heeft i maatje in lange tijd niet gezien?’

‘Zal ik nou maar even gaan eten, mevrouw?’

‘Dat is goed; maar haal eerst de gordijnen wat hooger op. De lucht betrekt; het wordt van daag vroeg donker.’

En 't hoofd neerbuigend, voer zij fleemend voort:

‘Is i van daag weer een zoete jongen geweest.... maatjes lieveling.... een kleine snoes?’

Een leelijk grimasje was het antwoord en een kribbige schreeuw ontsnapte aan de rose lipjes.

‘Heeft i zoo'n slaapie?... Och, och, heeft i zoo'n slaapie? Kom dan maar hier.’

Eventjes poogde zij het verdriet te sussen door het lichaampje zacht heen en weer te wiegen in haar armen; maar toen dit middel niet baatte, drukte zij gauw een paar warme zoenen op de kleine mond, bracht het kleine hoopje naar de groote wieg, lei 't neer en ging er bij zitten om over haar geluk al soezend te waken.

Was dit nu overdreven, of zouden alle moeders zoo met hun eersteling zijn? -

‘...houdt, misschien zonder dat zij 't zelf weet, niet meer van haar man.’

Maar dat is immers onmogelijk! Je weet zelf wel, of je al dan niet van je man houdt! En.... waarom zou ze niet meer van hem houden? Had ze hem dan niet uit liefde genomen?

't Is waar, ze had er niet bij nagedacht...

Eigenlijk was ze pas van daag, na het lezen van die zin, met dat nadenken begonnen.

In haar ouderlijk huis was 't geen gewoonte naar het ‘hoe’ en het ‘waarom’ van de dingen te vorschen. Pas later was ze daar toe gekomen....later, terwijl zij allengs het gemis begon te voelen van de atmosfeer vol onbezorgde, liefdevolle gemoede-

lijkheid, waarin zij de eerste twintig jaren van haar leven had doorgebracht en waarin ze onwillekeurig zich had voorgesteld altijd te zullen blijven. Toen Henri haar gevraagd had, was 't niet in haar opgekomen zich eens te gaan verdiepen in de quaesties: hoe is die man, houd ik van hem en passen we voor elkander? Ze had hem al lang ‘wel aardig en lief’ gevonden.... hij ging altijd keurig gekleed.... in zijn uiterlijk was niets, dat haar stuitte.... hij onderscheidde haar duidelijk boven anderen.... hij was de eerste, die werk van haar maakte.... zij wist, dat zij eenmaal moest trouwen.... zij verlangde 't ook, zonder recht te weten waarom. En toen alles beklonken was, had zij zich zoo trotsch gevoeld naast die gedistingeerde, knappe man als zijn uitverkorene over straat te mogen gaan, toen had ze haar oprechte begeerte om hem gelukkig te maken zoo verrukkelijk als een koesterende zonneschijn haar heele gemoed voelen doorstralen, dat ze er geen oogenblik aan had kunnen twijfelen, of zij had in hem en hij had in haar het onbeschrijflijke, het eenige, het nog-nooit-zóó-door-anderen-genotene gevonden. Ongetwijfeld waren die gevoelens tegenwoordig veel kalmer geworden; doch kon dat wel anders? Men went er immers aan; maar dit wil niet zeggen, dat ze verflauwd zijn. Ze wist nu precies, wat zij doen moest om 't hem naar de zin te maken en al haar kleine, aangename plichten volbracht zij met dezelfde heerlijke gerustheid van ziel. 't Is waar, voorheen had hij iets geheimzinnigs voor haar bezeten, dat haar zoowel had geboeid als bang gemaakt en dit geheimzinnige was spoorloos verdwenen. Toen had ze zich naast hem klein gevoeld; thans leek ze zich even groot. Beduidde nu dit alles een vermindering van affectie?

Ach, wel neen! Zij had er maar eventjes aan te denken, hoe vreeselijk 't haar zou aangrijpen als hij eens ziek werd, om zeker te zijn, dat er nog altijd geen mensch op de wereld bestond, van wie zij meer hield dan van haar man.

Hij had zijn fouten of liever zijn eigenaardigheden; o, ja; wie heeft ze niet? Soms gedroeg hij zich kleingeestig en griefde hij haar, of liever maakte hij haar kregelig, door kleine vitterijen over noodelooze uitgaafjes of slordigheidjes van de meiden. Maar.... mocht zij daar nu over wrokken? Al viel hij over nesterijen, zij kon toch niet ontkennen, dat het gelijk telkens aan zijn kant was geweest. -

Hij had haar wel eens een verwend kind genoemd. Zou zij niet werkelijk als een verwend kind handelen, indien ze hem elke aanmerking kwalijk nam? Hij meende 't altoos goed; dat was toch maar de vraag.

En dan.... hij was dol op het kind. Driftig maakte hij zich nooit; naar andere vrouwen keek hij niet om; hij dronk niet; hij was geen verkwister.... Mocht ze dit alles buiten beschouwing laten?

Neen, neen, als ze zich maar eens bij anderen vergeleek - ze hoorde zoo veel -, dan had ze zeker geen recht zich te beklagen en wel heel veel reden tot dankbaarheid.

Deze laatste gedachte deed haar zoo weldadig aan, dat zij onwillekeurig de woorden er van, bijna hoorbaar fluisterend, wel driemaal herhaalde.

Toch konden zij uit haar gemoed de zonderlinge, vragende angstgewaarwording niet verdrijven, die er zich van daag voor 't eerst onmiskenbaar duidelijk in openbaarde, net als in een uiterlijk gezond lichaam het eerste pijntje van een nog onbekende kwaal. Zij leek iemand, die, ontwakend uit een diepe slaap, zich het dreigende gisteren niet aanstonds nauwkeurig herinnert, het heden dus niet helder doorziet en nu zich wil opdringen, dat zijn gevoel van beklemming alleen de nawerking is van een benauwende droom, dus niets beduidt voor de aangebroken dag. En wat voor pogingen zij ook aanwendde om de zoete gerustheid, waarmee zij haar huwelijksleven begonnen was, te herkrijgen, een bangheid, die zij onberedeneerd en ongegrond noemde, week niet geheel meer uit haar ziel. -

Toen de min eindelijk terugkeerde, vond zij mevrouw nog altijd naast de wieg gezeten, de handen in haar schoot, het blonde hoofd peinzend neergebogen.

‘Er is gebeld, mevrouw. Ik geloof, dat ik de stem van meneer zijn mama heb gehoord.’

Mina schrok op.

‘O.... mama.... Ja.... Laten we dan maar gauw de wieg naar de achterkamer brengen. Straks komt meneer en met zijn doordringende stem.... Voorzichtig, hoor, dat i niet wakker wordt.’

Behoedzaam tilden de beide vrouwen wieg en kind in eens op, schuifelden er mee door de deuropening heen, droegen hun last over het portaal en zetten 'm neer in de reeds duistere kinderkamer.

De gezonde slaper ontwaakte niet; met gesloten oogen en toegeknepen vuistjes bleef hij roerloos liggen.

Daarna stak Mina zelf de gaslamp in het salonnetje gauw aan en juist was zij hiermee klaar, als in de grauwe deuromlijsting een ineengeschrompelde, zwarte gedaante verscheen.

Zwaar hijgend stond het oude, tanige vrouwtje een oogenblik tegen de post geleund stil.

‘Ach, moeder, wat heeft u 't weer benauwd van het klimmen! Waarom niet beneden gebleven? In de eetkamer is vuuraan....’

Een driftige handbeweging deed haar zwijgen.

‘Neen, neen.... Als ik maar.... niet gehaast word.... gaat het nog best.... Je hoeft mij niet te ontvangen als een visite....’

En zich neerlatend op een stoel, die Mina aanschoof.

‘Hoe gaat 't met Fredie?’

‘O, best! Het kind is zoo gezond als een visch.’

De overmoedige trots, waarmee Mina haar antwoord uitte, ontging haar schoonmoeder niet. Een kwaadwillig schijnsel doorflikkerde snel de bruine, diepliggende oogjes, eer zij hervatte:

‘Wees dan dankbaar, en denk vooral niet, dat alles altijd zoo mooi zal blijven. Pas maar goed op; een ongeluk schuilt dikwijls in een klein hoekje.’

Mina zweeg. Ze vond 't naar, dat zij niet van Henri's moeder houden kon; maar als het oude mensch met haar ongeluksprofetieën voor den dag kwam - en dat deed zij geregeld - dan was 't haar altoos, of die voorspellingen veeleer een wensch inhielden dan een waarschuwing. Dat in Mevrouw de Heer's oogen haar schoondochter min of meer een diefegge was, die haar een deel van Henri's genegenheid had ontstolen, nam Mina niet zoo erg kwalijk; maar dat de oude vrouw altijd met wenken en vermaningen aankwam, zonder ooit te erkennen, dat haar schoondochter lief was voor Henri en lief was voor haar kind: dit hinderde haar meer dan zij zich zelf wilde bekennen. Zij hield er van nu en dan eens geprezen te worden en een beetje lof had haar nooit kwaad gedaan. Daar ze echter noch wraakzuchtig, noch strijdlustig was, had de vrees een bitter gezegde te laten ontglippen haar al lang genoopt op mevrouw de Heer's aanmerkingen voorzichtigheidshalve niet te antwoorden. Het ontging haar daarbij, dat de scherpste tegenwerping de oude dame minder geërgerd zou hebben dan een

stilzwijgen, waarachter zoo gemakkelijk minachting wordt ondersteld.

‘Maar.... wat ben je mooi! Ik had 't zoo gauw niet opgelet! Alweer een nieuwe japon?’

Het speet Mina, dat zij haar wandelcostuum nog niet had afgelegd. Henri's moeder leed aan de Hollandsche zuinigheid, die geldverspilling ziet in al wat niet leelijk is.

Gedwongen luchtig klonk het antwoord:

‘Ik ben uit geweest en heb nog geen tijd gehad me te verkleeden.’

‘Uit geweest.... in zóó'n toilet?’

‘Guns, moeder, 't is een dood eenvoudig japonnetje en heel goedkoop ook. Het astrakan is niet eens echt.’

‘Nu, 't is maar de vraag, wat je eenvoudig noemt. Ik vind, dat je al bekijks genoeg hebt in de straten door je mooie figuur. Als je nu nog van dat fijne donker-gris-perle laken met een astrakan rand aantrekt en dan zoo'n zijden blouse....’

‘Maar moeder, op straat zit de blouse toch onder mijn jakje.’

‘Nu ja; maar dat zal ook wel weer naar de laatste chic zijn.’

‘Och neen; eenvoudig zwart gesoustacheerd.’

‘Nu.... jij moet het weten.... *Ik* hoef't niet te betalen.... En wat zegt Henri er wel van?’

Mina doorzag haar schoonmoeder genoeg om de boosaardige verdenkingen te raden, waaruit bij haar dergelijke woorden ontsproten. Een bits gezegde lag haar dadelijk op de tong en slechts met de grootste inspanning hield zij 't terug.

‘Henri heeft die japon nog in 't geheel niet gezien en.... zooals u weet.... krijg ik vast kleegeld.’

Met een kort, haast twijfelend ‘O’ dat op de eerste en een glimlachend: ‘ja, ja’ dat op de tweede helft van het antwoord sloeg, stapte het oude vrouwtje op eens van het onderwerp af, om over te gaan tot een uitweiding over het triestige weer. Nu wauwelde zij door met de conventioneele intonatie's van een visites-maakster, wier schijnbare belangstelling in het gesprek slechts dient om te verbergen, dat zij niet veel heeft te zeggen en wel veel wil vernemen.

Hoe weinig er te lezen viel op het grauwe, diep gelijnde gezichtje, Mina twijfelde er geen oogenblik aan, dat haar schoonmoeder dacht: daar steekt wat achter; ik moet er Henri eens over onderhouden.

Nog een poosje bleven ze zitten, losse opmerkingen makend als menschen, die elkander voor de tweede maal ontmoeten; toen vond mevrouw de Heer eensklaps, dat zij zich haasten moest, als ze nog voor de donker t'huis wilde zijn. Mina deed geen poging haar terug te houden en als gewoonlijk was 't haar een verluchtiging de oude vrouw te zien vertrekken. Toch kreeg zij ook nu weer het nare leegte-gevoel, dat haar bijna altoos bijbleef van een samenzijn met Henri's mama. Dan was 't haar te moede, alsof zij plotseling een goede vriendin had verloren en dan verwonderde 't haar, dat het heengaan van iemand, wier komst zij met tegenzin tegemoet had gezien, zulk een sensatie van smart kon achter laten. Niet gewoon haar indrukken en zielstoestanden te ontleden begreep zij nooit, dat zij telkens op nieuw de groote teleurstelling doorleefde van haar kennismaking met een tweede moeder, aan wie haar teervoelend hart een schat van genegenheid had gewijd en door wie dit blij aangedragen geschenk kil en argwanend was afgeweerd.

Meer verdrietig gestemd dan verbitterd over mevrouw de Heer's onoverwinnelijke, achterdochtige geslotenheid, was 't haar onder het verkleeden, of zij medelijden kreeg met haar nieuw japonnetje. Het zag er zoo lief uit en het deed niemand kwaad; waarom moest het oude mensch er nu weer zoo afkeurend en wantrouwend naar kijken? Zij verloor de lust zich eens wat behagelijk uit te dossen. Voortaan zou zij maar liever altoos in een simpel grijs kleedje rondloopen en om te beginnen trok zij nu de verschoten japon aan, waarin zij op haar huwelijksreis stof en regen had getrotst.

Evenwel, toen zij in de eetkamer was afgedaald, om naar gewoonte te zien, of Saartje alles in orde had gebracht, brak er licht door de grijze wolken, welke haar ziel omfloersden.

't Was er zoo gezellig! Een vroolijk knetterend vuurtje brandde in de open haard, met rossige glanzen de half duistere ruimte doorspelend; een kalm wit licht scheen onder de lampekap uit over het frisch blanke tafellinnen, de zilveren vorken en lepels, de heldere glazen. En die twee stoelen tegenover elkander aan de ronde tafel geschoven, die twee borden ordelijk er voor gezet, de flesch wijn naast Henri's plaats, het belknopje gemakkelijk afhangend in het midden, alles gaf haar nog hetzelfde gevoel van kneuterige intimiteit als de eerste avond na hun terugkeer uit Italië en Zwitserland.

O, hoe goed herinnerde zij zich die kil grauwe, leege herfstavond na een reis vol licht, kleuren, warmte en menschen, toen de lange, stille, donkere straat met z'n grijs bonkig keienplaveisel, z'n eindeloos rechte trottoirlijnen, z'n stug eentonige kazernemuren haar zulk een afschuwelijk droefgeestige indruk van gevangenisachtige verlatenheid had gegeven en toen ze midden in die woestenij van grijze doodschheid eensklaps de oase was binnengetreden van een gezellig verlicht en warm t'huis!

Nooit keerde zij in dat t' huis terug, of al die impressies leefden weer vluchtig in haar op en ook binnen, vooral in haar beneden eetkamer, grilde ze soms van de straat, als hing daar een vergiftigde atmosfeer, waartegen gelukkig ruiten en blinden haar beveiligden. -

Zorgzaam rondkijkend naar de voetenzak, die onder de tafel voor Henri 's plaats moest liggen, naar zijn thermometer, die niet hooger dan 62 mocht wijzen, naar de overgordijnen, die nauwkeurig aaneengesloten moesten neerhangen, voelde zij allengs de druk van haar ziel wijken en haar gemoed zich weer uitzetten tot een groote, heldere ruimte.

Zij had toch zóóveel reden tot dankbaarheid! Met kleine bezwaren, teleurstellingen, verdrietelijkheden kreeg ieder mensch wel eens te kampen; maar mocht zij zich daardoor ter neer laten slaan? Was 't niet haar plicht te letten op het vele goede, dat haar dagelijks ten deel viel? Dat zij een kind, een lief en gezond kind bezat, dat haar man, een ernstige, degelijke man, veel van haar hield, dat zij ofschoon niet schatrijk, geen financieele zorgen kende, dat haar zelf nooit iets scheelde.... waren dit geen voorrechten, die menigeen haar moest benijden?-

Of zij uit zou willen gaan, zooals een paar van haar vriendinnen, die 's winters haast avond aan avond danspartijen, operavoorstellingen en dîners bijwoonden?

Ach neen; wel beschouwd wenschte zij dat niet meer, had zij 't eigenlijk nooit anders dan uit nieuwsgierigheid wel eensverlangd. T'huis met haar kind, haar man en een mooi boek was zij volmaakt tevreden. Eén ding echter moest zij zich bekennen: zoo ongeduldig opgewonden verlangend, als zij nog een jaar geleden was geweest, naar elk samenzijn met Henri, voelde zij zich tegenwoordig niet meer; maar dat kwam zeker doordien een mensch aan alles went en dan.... ze had nu haar kind.

En op eens hoorde zij weer die phrase:

‘De vrouw, die haar kind overdreven liefheeft, houdt, dikwijls zonder dat zij 't zelf weet, niet meer van haar man.’

Ach, gekheid en bovendien.... overdreven was zij in geen enkel opzicht. -

Daar bonsde de deur dicht; sleutels rammelden, laarzen schuurden over de mat; Henri was t'huis.

Ze wist, dat hij even naar boven zou gaan en bij zijn dadelijkterugkeeren het eten op tafel wenschte te vinden. Fluks drukte zij dus het ivoren schelknopje in, ging zitten en wachtte.

Saartje bracht aanstonds in een houten bak de dampende rib, de groente met aardappelen, de sauskom, plaatste de schotels op matjes en was juist verdwenen, als Henri binnentrad.

‘Zoo....’

‘Goeien avond....’

En nog eer hij gezeten was, volgde norsch:

‘Hè, wat is 't hier warm! Je weet, dat ik 't precies 62 wil hebben. 't Is nu minstens 65.’

De ontevreden uitdrukking van het fijn besneden, bleeke gelaat was Mina niet ontgaan. Toch had hij als altoos bedaard gesproken, op zijn autoritaire toon van referendaris, die op het ministerie wordt ontzien en dus t'huis wel gehoorzaamheid eischt, maar geen opgekropte boosheid heeft te luchten.

Terwijl hij op de thermometer toetrad, die tegen de muur hing, merkte Mina op, dat het kwik nog geen kwartier geleden precies op 62 was geweest.

‘Dat kan wel zijn; maar nu is 't 65, net zooals ik zei.’

Daarop zette hij de gangdeur wagenwijd open, zoodat zich een ijskoude luchtstroom, kruipend langs de grond, verbreidde door het vertrek.

‘Hè, man, moet die deur nu zoo heelemaal open blijven?’

‘Ja... een oogenblik. - Ik kan die hitte niet uitstaan en voor jou deugt i allesbehalve. - Heeft de keukendeur weer op de haak gestaan?’

‘Voor zoover ik weet, niet.’

‘Ik ruik toch etenslucht... A propos; het kind is zeker weer met de wieg in de voorkamer geweest.’

‘Het was achter zoo koud en vóór scheen de zon. Je hebt zelf gezegd, dat....’

‘Ik heb gezegd, dat het kind bij uitzondering eens in het

salon mocht zijn; maar van de wieg heb ik niet gesproken. Er is nu weer een diepe kras in de deurpost. Die is er natuurlijk door het heen en weer dragen van de wieg in gekomen. Ik verlang, dat mijn boel in orde wordt gehouden en niet geruïneerd. Dit huis is net zoo goed een deel van mijn kapitaal als een obligatie in mijn brandkast.'

Mina zei maar niets meer; Henri had kennelijk weer een vitbui.

Een paar malen liep hij nog uit en in; daarna sloot hij de deur en nam aan de tafel tegenover haar plaats.

Ofschoon hij al lang de gewoonte verloren had haar bij zijn t'huiskomst lief te begroeten en te zoenen, zooals hij dit in de eerste maanden van hun huwelijk had gedaan, vond zij hem van daag toch wel buitengewoon gemelijk. Was dit nu alleen, omdat de thermometer een paar graden te hoog stond, of omdat hij voor 't eerst een kras had gezien, die zeker al lang aanwezig was?

Zoo iets hield zij toch voor onmogelijk. -

Had hij dan misschien op de Witte of op zijn ministerie onaangenaamheden gehad?

Mina was 't niet terstond met zich zelf eens, of 't goed dan wel verkeerd zou wezen hem er naar te vragen en daar de stilte van zijn kant evenmin verbroken werd, kreeg zij al gauw het gevoel, dat er iets ongewoon vijandigs plotseling tusschen hen was opgerezen.

Maar wat dan toch? Zij begreep er niets van en wat haar 't meest hinderde, haar, voor wie affectie en mededeelzaamheid haast één waren, was juist de geheimzinnigheid, waarin zijn grieven schuilgingen. Dit had haar in de laatste tijd wel eens meer getroffen. Geheel inhouden kon of wilde hij zijn aanmerkingen niet; maar zijn woorden klonken haar des te onaangenamer in de ooren, naarmate zij meer en meer begon te vermoeden, dat hij de kern van zijn ergernis niet of nog niet wilde openbaren. Hij kon zoo mokken, o, zoo irritant lang mokken en terwijl zij duidelijk gewaar werd, hoe dit haar telkens pijnlijker prikkelde, verwonderde zij zich steeds meer over de onverstoorbare kalmte van zijn toon. 't Was, of hij zelf onverschillig bleef; maar heel goed wist, hoe boos hij een ander maakte.

En wat of 't nu weer was? - Misschien toch wel zoo 'n

nesterij als die kras. - Hè, dat de eene mensch de ander om der wille van nietigheden zoo plagen kon!

Zij keek hem nog eens goed aan; maar hij keek niet terug.

Het servet in zijn kraak wit, staand halsboord gestopt om zijn vlekkeloos glimmende jas te sparen, bleef hij met bedaarde handbewegingen zwijgend dooreten, de beide pinken opwippend bij het sierlijk hanteeren van mes en vork.

En onbeweeglijk hield de norsche rimpel recht-op tusschen zijn oogen stand, terwijl geen blik van zijn bord afweek en opschoot naar zijn vrouw.

Eindelijk besloot Mina de zware stilte door een luchtige opmerking te verbreken en toen hij zijn lange, gepunte, donkere knevel afgeveegd, zijn glas wijn uitgedronken en neergezet had, zei ze luchtig weg:

‘Ziezoo.... nu zal je eerste honger wel gestild zijn en hoop ik, dat je me eens wat nieuws zult vertellen.’

Een onverschillige wenk brauwoptrekking was aanvankelijk zijn eenig antwoord. Daarna gromde hij, zijn brood in tweeënbrekend:

‘Nieuws?.... Ik heb in 't geheel geen nieuws.’

Mina hield haar luchthartig vriendelijke toon kalm vol.

‘Kom je dan niet van de Witte?’

‘Neen; ik ben naar mama geweest. - Ze was niet t'huis; toen heb ik gewacht.... Ze is hier geweest, hè?’

Nu twijfelde Mina niet meer aan de reden, waarom Henri mokte. Hij had zich op laten stoken en het japonnetje zou gauw genoeg ter sprake komen.

Zij giste juist.

Nadat Saar het tweede gerecht had opgezet, vroeg Henri op eens, met zijn donkere oogen haar scherp fixeerend, als een chef, die gelooft, dat zijn ondergeschikte iets voor hem wil verbergen:

‘Wat heb je van daag toch voor een japon aan gehad?’

Om te toonen, dat zij heel goed begreep, van wie de aanval uitging, antwoordde zij leuk:

‘O, je meent de japon, die je mama zoo mooi vond. 't Is een doodeenvoudig costuum van grijs laken, afgezet met astrakan. Gisteren is i pas t'huis gekomen.’

‘Zoo.... maar .... wat de een eenvoudig noemt, is in de oogen van anderen dikwijls opzichtig. Ik ben er niets op gesteld, dat jij in de straten algemeen de aandacht trekt.’

Mina voelde, dat er in haar binnenste iets begon op te

bruisen. Haar fier en nog ongerept gevoel van eigenwaarde was gekwetst. Toornig weerlichtte 't in haar helder blauwe kijkers, en op koud trotsche toon wierp zij hem tegen:

‘Ik evenmin. Je vergist je, als je denkt, dat ik daar naar streef en je vergist je ook, als je gelooft, dat dit werkelijk het geval is.’

Nog nooit had Henri haar zóó hooren spreken. Zulk een uitwerking van zijn woorden had hij volstrekt niet verwacht.

Zijn oogen haast geheel toeknijpend en eenigszins onrustig aan zijn knevel draaiend, keek hij haar weer een poos onderzoekend aan en pas, nadat beide hun bord nogmaals hadden geleegd, hernam hij bedaard:

‘Ik heb niet beweerd, dat jij daarnaar streeft; maar 't kan toch wel zoo wezen, al merk jij 't niet. In dergelijke omstandigheden vertrouw ik meer op de waarnemingen van derden dan op die van de persoon in quaestie.’

En een vriendelijkere toon aanslaande:

‘Je schijnt te meenen, dat ik je iets onaangenaams heb willen zeggen. Dat is volstrekt niet het geval. Ik wensch niets anders dan je te waarschuwen.... voor je eigen bestwil. Je bent nog jong, je kent de menschen en de sociale toestanden nog heel slecht; ik hoop dus, dat je mijn wenken, die immers op ondervinding gebaseerd zijn, ter harte zult nemen. Dat is alles. Zal ik je nu nog een stukje kip snijden?’

‘Dank je.’

Mina was de kluts kwijt. Henri kon zulke phrases maken; maar als dit nu eenmaal zijn gewoonte was, dan mocht ze zich daar toch niet te veel over ergeren. Had ze hem onrecht gedaan? Reeds voelde zij berouw over haar hooghartige toon en wilde zij er vergeving voor vragen; maar nu zag ze op eens hem heulen met zijn moeder en het besef van het onrechtvaardig samenspannen dier twee deed haar heel anders spreken.

‘Hoor eens, Henri. Ik begrijp best, aan wie ik deze onaangename opmerkingen te danken heb en daarom verlang ik precies te weten, wat je mama heeft gezegd.’

‘Ik herhaal je, dat er van onaangenaamheden-aandoen geen sprake is, noch bij mama, noch bij mij. Wat zijn dat voor verdenkingen!’

‘Verdenkingen? Maar ik moet toch het eerste vriendelijke woord nog van....’

‘Mama heeft eenvoudig gezegd, dat je opzichtig gekleed was en dus kans liep op straat aangesproken te worden. Zij begrijpt best, dat....’

Nu bliksemde 't in Mina's oogen.

‘Dat is me nog nooit gebeurd en als 't me ooit zou gebeuren.... wat.... ja, wat ik voor onmogelijk houd.... dan.... o, wees gerust, dan zal ik weten, wat me te doen staat!.... Maar wanneer je moeder weer eens dergelijke aanmerkingen te maken heeft, dan zal ik haar beleefd verzoeken die rechtstreeks tot mij te richten. Ik verwacht van haar, dat ze mijn man niet tegen me opstookt en ik verwacht van jou, dat je door haar je niet opstoken laat!’

Mina's stem had getrild van verontwaardiging en weer vond Henri, dat hij zijn vrouw nog nooit zoo had hooren uitvallen. Dat zij dit durfde, maakte hem boos en voorzichtig tevens.

‘Je hadt met dat woord “opstoken” ten minste moeten wachten, tot je wist, wat mama en ik samen gesproken hebben.’

Laffe uitvlucht, klonk het in Mina's brein en haar schouders ophalend liet ze zich ontvallen:

‘Alsof ik dat niet raden kon!’

Henri voelde, dat het oogenblik allergewichtigst was voor de handhaving van zijn gezag. Hij had al lang een botsing voorzien en zich voorgenomen zijn autoriteit dadelijk tot elke prijs te doen zegevieren. Wijs geworden door zijn maatschappelijke ondervinding wist hij, dat het gezag geen grooter vijand heeft dan de drift en hij wist ook, dat zijn sterke, geoefende zenuwen hem in staat stelden een uitbarsting van die drift volkomen te onderdrukken. Slechts het onophoudelijke draaien aan zijn knevel en het toeknijpen van zijn oogen verrieden, wat er in hem omging; zijn toon klonk haast zoetsappig van voorgewende kalmte, toen hij, langzaam zich van de gestoofde peren bedienend, ten antwoord gaf:

‘Je spreekt in je naïveteit en daarom neem ik je niet kwalijk, wat je daar gezegd hebt. Ik herhaal voor de tweede keer, dat noch mama, noch ik de bedoeling hebben gehad je iets onaangenaams aan te doen.’

‘Och kom!’

‘Geloof me niet, als je dit verkiest; ik kan alleen de waarheid zeggen. Maar.... mama begrijpt, wat je verschuldigd bent aan onze stelling in de maatschappij en dat begrijp jij....

nog niet. Er zijn menschen, die door hun fortuin, door hun positie, laten we liever zeggen door hun nietsdoen, met alle opvattingen van fatsoen en decorum de draak kunnen steken. Ik beoordeel die menschen niet; ik constateer alleen, dat ze bestaan. Tot die menschen behooren wij.... niet. *Wij* hebben de gangbare meening te ontzien.... ook in de gevallen, dat wij 't met die meening niet eens zijn. Jij hebt bij je rijke ouders een erg vrije opvoeding genoten. Ik beoordeel al weer niet; ik constateer maar. Daardoor heb je niet geleerd met de gangbare meening rekening te houden; ja.... eigenlijk ken je die niet eens. Nu denk ik er niet aan je daar een verwijt van te maken; maar.... als *ik* op me neem je hieromtrent in te lichten.... wat mijn plicht is.... dan verlang ik van mijn kant, dat *jij* je gedragen zult, zooals dat mij wenschelijk en gepast voorkomt. Zie je nu in, dat ik 't goed met je meen?'

Zijn hoofd neerbuigend begon hij te eten.

Al, wat hij gezegd had, leek Mina waar en toch kon zij de gedachte niet van zich afzetten, dat hij haar met drogredenen wilde dwingen zijn zin te doen. Er was iets in haar binnenste, dat zich hevig tegen zijn redeneering verzette; maar zij begreep dat iets te weinig om het onder woorden te kunnen brengen. Zij voelde zich even verbitterd als gekrenkt en was tegelijkertijd geneigd te erkennen, dat zij daar wel beschouwd geen reden toe had. Een oogenblik flitste 't door haar brein maar weer te zwijgen en aan te nemen, dat zij, door de fortuin en haar ouders verwend, inderdaad de wereld niet genoeg kende, om te weten hoe zij zich gedragen moest; maar tegelijkertijd hoorde zij de tegenwerping:

Mijn ouders wisten toch ook wel hoe 't hoort en die zijn nooit met zulke flauwiteiten aangekomen.

Terwijl Saartje het dessert opzette, sprak niemand een woord. Daarna begon Mina zoo kalm mogelijk, maar toch kennelijk geïrriteerd:

'Ik zou dan wel eens willen weten, waardoor ik de gangbare meening heb gefroisseerd. Mijn japon is dood gewoon. Honderden dames kleeden zich veel kleuriger en veel meer naar de laatste mode. Ik doe niets, wat niet iedereen mag weten... ja, eigenlijk leef ik zoo stil in mijn huis, alsof er in 't geheel geen menschen daar buiten bestonden.'

De Heer bezat volkomen de hartgrondige minachting van elke kleingeestige, bruikbare man voor een gedachtenwisseling met vrouwen. Gewoon zich neer te leggen bij algemeene en oppervlakkige oordeelvellingen, was hij nooit op de gedachte gekomen, dat een krachtige intuïtiviteit schadeloos zou kunnen stellen voor een gebrek aan logisch-doordenken. Zijn genegenheid voor Mina was ongeveinsd geweest; maar niet dieper gegaan dan tot het geschikt achten van *deze* vrouw om te fungeeren als *zijn* vrouw. Tot genoeg belangstelling in haar geestelijk leven om, althans tegenover haar, zijn vóór-oordeel eens aan de werkelijkheid te toetsen, had hij zich nooit opgewekt gevoeld.

‘Beste Mina....’

De kil-deftig uitgesproken woorden troffen haar als een duw tegen het lijf; zij wist, dat er steeds iets onaangenaams volgde, wanneer hij aldus begon.

‘..... wat geen redeneering een mensch duidelijk kan maken, dat leert hij dikwijls op den duur heel goed door de ondervinding. Geloof gerust, dat de tijd mij gelijk zal geven en doe intusschen wat ik je vraag.’

Weer prikkelde haar dit verzoek, zonder dat zij goed begreep waarom.

Wat vraag je dan?

‘Voor het oogenblik, dat je die japon niet meer... althans niet meer op straat zult dragen?’

‘Maar Henri, die japon heb je niet eens gezien!’

‘Dat is ook niet noodig. Ik....’

Nu schuimde op eens haar toorn hevig omhoog, als Champagne in een glas, waarop met de bolle hand geslagen wordt.

Had hij geheel naar eigen ingeving gesproken, zeker zou zij deze keer en waarschijnlijk nog heel lang zich gebogen hebben voor het gezag, dat een vrouw in een man eischt en zelfs nog eerbiedigt, als het zich toonen wil in nietigheden. Nu zij echter steeds duidelijker zijn moeder als een boosaardig influisterende geest achter hem zag oprijzen, verzette zich haar trots tegen een onderdrukking door die kwaadwillige bemoeial.

‘Hoor eens, Henri. Je weet heel goed, dat ik alles voor je over heb. Wanneer ik maar zie, dat iets je aangenaam is, dan doe ik 't immers dadelijk en.... met zóóveel plezier. Mijn hemel, wat beteekent het anders ook elkander lief te hebben! Maar ik kan 't niet velen, dat een ander je inblaast....’

‘Maar....’

‘Neen, dat kan ik niet velen! Dat maakt me razend! En in de laatste tijd laat je hoe langer hoe meer je opruien door je mama! Die bemoeit zich met al, wat hier in huis gebeurt, met al, wat alleen jou en mij aangaat. En als ze daar nu nog maar met mij, of met ons beiden over sprak! Maar neen! Tegenover mij niets, dan bedekte toespelingen of schimpscheuten, waarop ik niet antwoorden kan en dan achter mijn rug: klagen aan jou. Dat is kwaadstoken.... ja, kwaad stoken.... ik doe er niets af en voor dit kwaadstoken bedank ik! Ze heeft het recht niet zich tusschen ons te plaatsen en onze goede verstandhouding te bederven! Dat doet ze! Ik zeg je.... en.... geloof me, ik zal 't doen ook.... als ze daar niet mee ophoudt, dan komt er een dag, dat ik weiger langer een voet over haar drempel te zetten en dan moet jij maar zelf weten, of je mij het affront wilt aandoen haar hier te ontvangen. Het spijt me, dat ik zoo spreken moet over je moeder; maar 't is haar eigen schuld. Het gaat niet langer zoo!’

De Heers antwoord bleef uit. Hoewel zijn uiterlijk er niets van verried, was 't aan te nemen, dat hij veel moeite had zijn kalmte ten einde toe te bewaren. Tergend langzaam schilde hij een sinaasappel, schrapte de witte vezels van het oranje vleesch, brak 't in schijfjes, at die op en pas toen hij geheel klaar was, begon hij, zijn vingers afwisschend, zacht:

‘Je schijnt maar niet te kunnen of niet te willen begrijpen, dat met al wat mama zegt en al wat ik zeg, uitsluitend jou belang wordt bedoeld. Dat spijt me. Ik....’

Geëxaspereerd door zijn lang zwijgen verloor Mina haar zelfbeheersching nu geheel.

‘Het kan me niets schelen! Mijn belang... jou belang... 't is allemaal hetzelfde. Wij zijn man en vrouw; wij zijn één! Wat *jou* aangaat, gaat *mij* aan en ik verkies niet, dat je mama zich daar langer, achter mij om mee bemoeit!’

Thans verhief Henri zijn stem tot een intonatie van autoriteit.

‘En *ik* verkies niet, dat je zoo over mijn moeder spreekt!... Je schijnt niet te weten, dat er in een huwelijk een gezag moet zijn en dat de wet dit gezag in de handen stelt van de man. 't Is de plicht van de man om zijn vrouw een positie te geven en de waardigheid van die positie op te houden en 't is de plicht van de vrouw haar man te gehoorzamen en zich

te gedragen, zooals hij dit noodzakelijk acht. Het is *mijn* schuld niet, dat je me noodzaakt je dit eenigszins ruw onder het oog te brengen en het zou me zeer aangenaam zijn, als je dit onverkwikkelijke gesprek wilde staken.'

Mina kon 't niet meer. Zij voelde veel te goed, dat op dit oogenblik elk toegeven van haar kant een aanmoediging voor haar schoonmoeder zou worden om Henri steeds meer tegen haar op, te zetten.

'Je weet best, dat ik nooit geweigerd heb aan je wenschen... daar: noem 't bevelen, als je wilt.... te voldoen. Ik verlang niets liever; maar dan moet je ook redelijk zijn in je eischen en dat ben je niet. Neen, dat ben je niet, als je maar blindelings napraat, wat je mama je influistert.'

Nog zwaarder galmde 't van Henri's lippen:

'Laat mijn moeder er buiten!'

En plotseling zijn intonatie veranderend in de plagende langzaamheid van een geroutineerde marqué:

'Ik ben volstrekt niet van plan je altoos rekenschap te geven van 't geen ik wil. Dat zou tot niets anders leiden dan tot noodelooze onaangenaamheden. Er is hier sprake van een gezag.... van een gezag, dat noodzakelijk is. Zooals ik zei, is 't mijn plicht dat gezag te handhaven. Dat zal ik beproeven te doen door zachtheid. Lukt dit niet.... onthoud wel, wat ik zeg.... lukt dit niet....'

Al sprekend was hij opgestaan om heen te gaan en dus de discussie af te snijden; doch Mina liet hem niet voleinden. Nog eer hij de deur bereikt had, stond zij vlak voor hem.

'Henri... terg me niet!'

Als hij zich ooit de moeite gegeven had op haar gelaat te lezen, wat er trilde in haar gemoed, dan zou hij gezien hebben, dat ze niet zoozeer boos dan wel gekrenkt, ja, haast tot schreiens toe bewogen was door zijn koud machtsvertoon; maar terwijl hij in 't geheel niet besefte, wat er in haar omging, dacht hij alleen aan het gezag, dat hem in gevaar leek. Hij voelde er niets van, dat in Mina de illusie van haar liefde op het punt was als een ruw aangeraakte zeepbel in wat damp op te gaan, en haar angst voor dat verlies, haar heftige poging om de onverschillige hand nog af te weren, die haar geluk bedreigde, leken hem alleen het verzet van een onderhoorige, dat bijtijds moest worden onderdrukt. Toch liet hij haar de tijd te vervolgen:

‘Ik kan er niet tegen gesard te worden; ik heb er nooit tegen gekund! Doe 't niet! Ik *wil* niet onaangenaam zijn; ik verlang alleen lief voor je te wezen; maar heusch... je weet niet, waartoe ik in staat ben, als ik eenmaal buiten me zelf raak! Ik dank er voor behandeld te worden als een kind of als een mindere....! 't Is niet waar, dat er een gezag moet bestaan tusschen twee menschen, die van elkander houden. Ik wil je zin doen... altijd... in alle opzichten... maar.... ik heb 't je al gezegd: je moet redelijk zijn en niet alleen maar verlangen me d'r onder te krijgen. Want d'r onder kom ik niet... nooit!’

Met een hand aan de deurkruk had hij haar aangehoord. Nu voer hij ijzig kalm voort, al wat ze gezegd had eenvoudig ignoreerend:

‘Lukt dit niet.... buk je niet voor zachtheid, dan zal ik mijn gezag handhaven met alle middelen, die de wet tot mijn beschikking stelt.’

Toen trok hij de deur open, ging heen zonder om te zien en liet Mina midden in de kamer staan, verbijsterd als de speculant, die het telegram krijgt van zijn ruïne.

God, wat gebeurt daar, klonk het in haar brein en onwillekeurig streek ze met de hand over haar voorhoofd.

't Was, of met Henri eensklaps de heele kamer uit haar oogen verdween. Een groote schijnende plek was al, wat ze buiten zich nog waarnam. En tegelijkertijd blikte ze wezenloos in haar binnenste, waar haar stil geluk zoo rustig geordend was uitgebeeld geweest in zonnige tafereeltjes voor elk uur van de dag, voor elke dag van de week en waar thans niets meer te zien bleef dan een grauwe verwarring, als waren op een natte schilderij alle tinten met een enkele ruwe veeg dooreengesmeerd en vernietigd.

Ze voelde, dat haar iets vreeselijks overkomen was, iets zóó ontzettends als haar onbewogen leven nog niet had gekend; doch ze besefte pas flauw, wat dat ontzettende was en ze aanschouwde de gevolgen nog alleen als de dreigende zwartheid van een akelig ledig. Daar ze nooit aan een sterfbed had gestaan, ondervond ze nu voor 't eerst de verplettering van het onherstelbare; maar toch kende ze zichzelf te weinig, om al te weten, dat ze de elasticiteit der lauwen miste, voor wie verzoening en herstelling één zijn. Wel prevelden haar lippen: nu

is 't voorbij... nu is 't voorbij; maar ze begreep zelf niet, wat ze daarmee bedoelde. Eerst langzaam kwam ze tot het besef van de plompheid, waarmee haar gelukswereldje was ineengebeukt en toen doorlichtte haar de gedachte, dat dit wereldje al lang niet anders dan in haar fantasie had bestaan.

Was 't wel ooit iets meer geweest dan... verbeelding?

Maar onmiddellijk reageerde haar jonge, gezonde veerkracht tegen de doodende kilheid van zulk een ontnuchtering. Gelijk de lijder aan nachtmerrie's ontwaakt, wanneer de weerstrevende levenskracht in hem roept: ‘zoo kan 't niet zijn; zoo is 't niet,’ zoo schokte zij uit haar verbijstering op, toen 't haar doorgalmde: ‘je vergist je; 't kan niet wezen wat je denkt.’

En nu doemde de gezellige kamer met de verlichte tafel, met de twee stoelen tegenover elkaar weer zoo helder voor haar oogen op, dat die levenlooze dingen haar de levende bewijzen leken van haar nog altijd levend geluk.

Eensklaps stond het bij haar vast, dat Henri zich maar door haar tegenspraak tot groote woorden had laten verleiden. Hij had niet gemeend, wat hij zeide! Hij had 't niet gemeend, omdat hij 't niet meenen *kon* en hij *kon* 't niet meenen, omdat... ja, omdat zij immers zoo klakkeloos geen afstand kon doen van al, wat haar dierbaar was. De geloovige weigert naar de redeneeringen te luisteren, die hem zouden doen twijfelen aan zijn hemel; haar ziel verzette zich tegen elk wantrouwen in de echtheid van haar paradijs op aarde.

Maar.... de middelen, die de wet.... de wet.... deze woorden had hij toch gebezigd! Zou dat dan maar een looze bedreiging zijn geweest... het voorhouden van een schrikbeeld, net als ouders wel eens tegenover kleine kinderen doen?

Nauw was deze vraag in haar opgerezen, of ze zag Henri's schrijftafel vóór zich met het wetboek er boven op. Hij deed een middagslaapje op zijn bed; de kamer was dus leeg; in een oogwenk was ze boven. -

Het gas brandde laag; fluks draaide zij 't op tot een suizende, wijd uitflakkerende vlam. Nu nam zij het wetboek van het bureau en sloeg 't open.

Wat een warreling van woorden en cijfers!

Eerst bladerde zij maar; toen verdwaalde zij in het register, keerde terug naar de inhoud, vergiste zich in de bladzijde, vond eindelijk: Vijfde titel. Van het huwelijk.

De wet beschouwt... de man kan... tot het wezen van... een jong man... de koning...

Wat was dat allemaal voor onzin!

Zenuwachtig sloop zij de artikelen, de afdeelingen door, vond maar altijd niets, dat haar aanging en stuitte eindelijk op: Zesde titel. Van de regten en verpligtingen der echtgenooten.

Hier zou 't komen; langzaam las ze door.

De man is het hoofd der echtvereeniging.... nu, ja, dat beteekent niets... De vrouw is haar man gehoorzaamheid verschuldigd.

Daar stond het;... maar als de man nu zijn macht misbruikt?... Een vrouw is toch geen slavin... en dan... welke zijn die middelen?

Weer las zij haastig verder en... plotseling was 't uit.

Niets had zij gevonden,

Zou 't dan ergens anders staan?

Nogmaals ging zij bladeren; nogmaals liep zij de inhoud door; maar zij vond niets, niets dan een ondoorkomelijke rommel van onduidelijke woorden.

En nu kwam 't in haar op, dat die geschreven wet een even nutteloos lor kon zijn, als al de bepalingen en reglementen van vereenigingen, of spoorwegen, of maatschappijen, die zij zóó herhaaldelijk had zien overtreden, dat zij nooit begrepen had waartoe ze nog dienden.

Ja, zoo moest het zijn: die wet beteekende niets; maar onder elkander waren de mannen 't eens omtrent eenige hulpmiddeltjes en daarop had Henri gezinspeeld.

Deze gedachte maakte op nieuw haar verontwaardiging gaande. Haar ziel kwam in opstand tegen laagheden en zoo iets zou zeker een laagheid zijn.

Maar, als hij haar laaghartig behandelde, dan bleef haar toch de macht om van hem te scheiden en als hij haar daarin wilde dwarsboomen, dan bezat zij toch nog een vader om haar te helpen! Er waren toch nog rechters en als die rechters maar behoorlijk werden ingelicht, dan moesten zij immers wel de partij nemen van de onderdrukte en de onderdrukker straffen! Was 't niet ondenkbaar, dat in onze tijd een vrouw geheel machteloos zou wezen tegen de dwingelandij van een man?

Zeker, zeker! - Maar het was ook niet zoo!

Scheiden? Zij? Hoe was 't mogelijk, dat zoo iets in haar

op kon komen? Groote God, wat een afschuwelijk denkbeeld!

Neen, neen!

Hoe meer zij er over nadacht, hoe sterker nu haar overtuiging werd, dat Henri haar eenvoudig bang had willen maken.

Ach, hij had maar wat klinkende woorden gebruikt, een beetje heer en meester willen spelen. Hij zou wel inbinden, zoodra hij zag, dat zij zich niet als een mak schaap liet duwen en drijven. - O, zij zou zich geen vrees laten aanjagen! In liefde wilde zij alles.... ja, nog altijd alles voor hem doen; maar tegen een brutale machtsoefening kwam haar gemoed thans even heftig in verzet als voorheen op school, toen de juffrouw zoo woedend was geworden, omdat zij het ongelijk niet had willen erkennen, waardoor een overdreven straf gerechtvaardigd ware geweest.

Als zij nu maar eerst zekerheid had. Ze begon weer te twijfelen. Hij had misschien toch wel bedoeld.... Die ongewisheid maakte haar vreeselijk zenuwachtig. Zij kon 't nergens uithouden en slenterde al de tijd, dat Henri op zijn bed lag, doelloos, gejaagd rond: eerst door zijn studeerkamer, dan in het salon, waar zij even licht opstak, dan door de kinderkamer, waar het kind zoo heerlijk kalm sluimerde en ten slotte door de eetkamer, waar Saar bezig was op te ruimen.

Eindelijk was de tafel weer met het gebloemde kleed bedekt en stond het theeblad klaar voor haar gewone plaats. Het theewater was er nog niet; maar dat zou Saar wel aanstonds brengen.

En nu ging zij maar zitten wachten, het hoofd in de handen geleund, de elbogen op de tafel gesteund, recht voor zich uit starend, door het licht heen naar het duistere behang.

Allengs bedaarde haar onrust; doch nu doorkilde haar een akelig gevoel van verlatenheid. Een rilling sidderde haar over de rug en groote tranen parelden in haar strak turende oogen.

Wat was alles... ja, alles om haar henen opeens naar en doodsch geworden!

Onwillekeurig dacht ze aan de straat, die straat, waaraan ze altijd zoo'n hekel had gehad en 't was haar, of z'n grijze, vijandige triestigheid door de ramen naar binnen drong, haar zonneschijn verduisterde, de atmosfeer verkilde en benauwend neerzonk op haar gemoed.

Maar wederom reageerden haar jeugd, haar levenslust.

't Was alles maar inbeelding! Zooveel narigheid en dat voor altijd.... o, neen, dat was onmogelijk! De geluiden en de kleuren in haar ziel waren al te bekoorlijk geweest, dan dat zij er zoo gauw in kon berusten ze nooit meer te zullen genieten. Gelijk treurenden om een doode de afgestorvene telkens meenen te zien en te hooren, omdat zij nog niet gelooven kunnen in hun verlies, zoo drongen zich ook aan haar de herinneringen van haar geluk zoo levendig op, dat haar geest de onherroepelijkheid van het ‘voorbij’ weigerde te aanvaarden.

Henri had gekheid gemaakt. Ze wist 't nu zeker. Al was hij wel eens wat kleingeestig, zóó'n laffe dwingeland had hij zich toch nog nooit getoond.

Straks zou hij binnenkomen, haar toelachen en alles bekennen. Wie weet, of hij niet als vroeger haar de armen om de hals zou slaan en.... haar zoenen.

Dan zou zij hem wel verzoeken haar nooit weer zoo te plagen; maar.... dan was immers alles weer goed. Dat ze op eens zóó veel... zoo ontzettend veel zou hebben verloren... neen, dat wilde er toch niet bij haar in.

Toen Henri eindelijk, kort nadat het theewater gebracht was, terugkeerde, welden er eensklaps uit de hardnekkigheid, waarmee haar ziel het verdriet ontkende, allerlei lieve en speelsche woordjes onwillekeurig omhoog.

Een blik, een gebaar had ze in vriendelijk opklinken haar kunnen ontlokken, maar de zwijgende strakheid, waarmee hij zijn plaats innam, zijn stoel afwendde naar het vuur en de meegebrachte portefeuille met tijdschriften opensloeg, smoorde elk geluid op haar lippen.

Werktuigelijk schonk zij de twee kopjes thee in en vulde zij daarna de trekpot met water aan.

‘Hier is je thee, Henri.’

‘Dank je.’

Zonder naar haar op te kijken nam hij het kopje aan. Zij zag, dat de rimpel tusschen zijn oogen nog altijd niet verdwenen was.

Een poos worstelde haar verlangen naar een oplossing met haar lust het gevaarlijke onderwerp maar te laten rusten.

Zulke oogenblikken, waarin een mensch zwijgend iets, zij 't veel, zij 't weinig, voor immer afschrijft op zijn geluk, had

zij al meer doorleefd; maar tot nog toe was de ware beteekenis er van haar niet helder bewust geworden. Thans besefte zij die allengs duidelijker en het gevolg was, dat haar flinkheid zich meer en meer tegen alle geschipper en alle onzekerheid verzette. Ze wilde weten, wat zij aan hem had.

'Henri....'

Ze begon zacht; maar toch klonk haar stem beslist.

Zonder op te zien, antwoordde hij alleen met een vragend geluid, van achter de gesloten lippen heenklinkend door de neus.

'....wat bedoelde je straks met die middelen.... die middelen van de wet, waarmee je mij.... tot gehoorzaamheid zou kunnen.... dwingen?'

De laatste woorden kwamen haar niet gemakkelijk over de tong. Henri bleef verdiept in zijn platen; ten minste hij hield zich zoo en gromde zeurend als in gedachten:

'Wel.... ik bedoelde, dat een man, die het gezag heeft, natuurlijk ook de middelen bezit om dat gezag te handhaven; maar.... laten we daar nu niet weer over beginnen, hè? Jij hebt gezegd, dat je doen wilde, wat ik vraag. Nu.... dat is me genoeg. We kunnen de heele quaestie laten rusten. Wat zullen we elkaar nog onaangename dingen gaan zeggen.'

De Heer had goed geslapen; hij voelde zich behagelijk; zijn begeerte om de zaak niet weer op te rakelen was dus volkomen oprecht. Evenwel, hij was er te ver voor gegaan. Mina eischte thans een beslissing, hoe die ook zou luiden.

'Ik ben volstrekt niet van plan je onaangename dingen te zeggen; dat heb ik nooit gewild. Al wat ik verlang is een opheldering. Je hebt gesproken van middelen, die de wet je geeft en nu vraag ik alleen: wat zijn dat voor middelen?'

Henri vond dit aandringen alleronplezierigst. De prikkel van zijn moeders woorden had uitgewerkt; de onvoltooide digestie omnevelde zijn brein; hij was in 't geheel niet strijdlustig meer.

Brommig trachtte hij zich van de zaak af te maken.

'Hè.... wat zanik je.... Ik zal 't je zeggen; maar daar moet het dan ook mee uit zijn. Laten we nu in 's hemelsnaam onze avond niet bederven door haarklooverijen en standjes!... Dat dient immers nergens toe... Nu... ik kan je natuurlijk dwingen bij me te blijven, als je zoudt willen wegloopen. Dat is één. Dan hoef ik je ook geen cent te geven... zelfs niet van je eigen geld.... als je niet bij me zoudt willen wonen.

Ik doel nu niet op een scheiding. Ik spreek alleen van grappen als: je retourne chez ma mère en dergelijke. Maar dat zijn allemaal van die.... hoe zal ik 't noemen?.... Het voornaamste wapen, dat een man heeft tegen een weerspannige vrouw is: het kind. Hij kan haar dat kind voor een poos of voor altijd afnemen, zonder dat hij er iemand rekenschap van hoeft te geven. Nu weet je 't en....'

Snel viel ze in:

'Zou jij dus....?'

'Neen, neen! Daar ga ik nu niet op in! Het zou immers een dwaasheid zijn te gaan praten over... over mogelijkheden, die tusschen ons toch niet zullen voorkomen!'

Mina hield niet langer aan. Ze wist ongeveer, wat ze weten wilde en terwijl dit weten haar verhouding tot Henri plotseling met een heel nieuw, vreemdsoortig licht overgoot, begon ze zich voor te stellen, wat er gebeuren zou, als die mogelijkheid zich wèl opdeed. En nu zag zij iets zoo verschrikkelijks doorschemeren, dat haar verstand op nieuw weigerde aan de machteloosheid van een vrouw tegen zulk een afschuwelijke tirannie te gelooven.

Mijn kind... weg? - Weg... zonder reden? - Weg... alleen, omdat 't hem zoo lust? - Weg... om mij te sarren en te onderdrukken? - Weg... zonder, dat ik er iets tegen doen kan? Als ik dus eens bleef weigeren zijn moeder toe te spreken, omdat ik er voor bedank me te laten tiranniseeren door jaloersche bekrompenheid, dan zou hij kunnen zeggen: gehoorzaam, of... ik neem je kind je af? - En ik zou aan de onredelijkste eischen, aan de lafste dwingelandij maar blindelings moeten gehoorzamen, omdat er geen recht te krijgen is tegen zulk een laag, barbaarsch, onmenschelijk dwangmiddel? - Ik, die meer aan mijn kind hecht, dan aan mijn eigen bestaan, die er een ellende voor heb uitgestaan, waarvan hij geen flauw besef heeft, die 't al lief had, eer 't nog leefde... ik.... de moeder.... ik zou dat kind moeten prijsgeven, ik zou er niet één recht op kunnen doen gelden?

Maar, mijn God, dat is immers niet mogelijk! Wij leven toch niet meer onder de wilden!

En eensklaps barstten de woorden haar uit de mond:

'Neen, dat geloof ik niet! Dat kan niet waar zijn; dat *is* niet waar! Zoo'n onrecht zou ten hemel schreien. Als dat

bestond, dan.... dan zou toch iedereen er met afschuw en verontwaardiging over praten, dan.... dan zou het huwelijk immers een valstrik zijn, dan zou.... Ach, je maakt eenvoudig misbruik van mijn onkunde! Ik geloof je niet; ik kan je niet gelooven!'

Weer keek hij haar eens aan met die half gesloten oogen, waaraan zij zoo'n hekel had en nu speelde er eventjes een minachtend glimlachje om zijn flets roode mond.

'Geloof me, of geloof me niet. Daar zal ik me heusch nu niet warm over maken; maar één ding raad ik je wel aan... in je eigen belang, zie je.... stel me maar nooit op de proef.'

Zou 't dan toch waar zijn?

Ze zei niets meer; maar nam zich voor bij de eerste gelegenheid haar vader op dit punt eens te ondervragen.

Zoo iets kon immers niet bestaan! -

Ondertusschen was 't in de kamer erg warm geworden en van avond hinderde die hitte haar meer dan anders.

'Je zult er wel niet tegen hebben, als ik even de deur openzet. 't Is hier vreeselijk benauwd. Ik word er duizelig van.'

Tegelijkertijd opende zij de gangdeur.

'Ik heb er wèl tegen. Wees zoo goed die deur dadelijk te sluiten. Op zoo'n koude luchtstroom tegen mijn beenen ben ik in 't geheel niet gesteld.'

'Maar Henri, je zegt zelf, dat een temperatuur van meer dan 62 graden ongezond is, vooral voor mij en nu is 't haast 70.'

'Het kan wel zijn... Dan zullen we het vuur laten uitgaan. Zoo'n plotselinge overgang deugt evenmin... Doe die deur toe, hè.'

Zwijgend voldeed zij aan het bevel; maar scherper dan ooit voelde zij de hatelijke prikkels van zijn kleingeestig machtsvertoon. Het was toch wel, zooals zij gevreesd had: hij wilde haar zijn baasschap toonen en niet voor de grap alleen. Zij moest er onder en dat verkoos zij niet; dat kon zij niet dulden.

Hoe zich nu te houden?

Zich verzetten, de strijd aanbinden?

Wat zou daar het einde van zijn?

O, dat die man haar zoo miskennen kon!

De Heer was nu bezig met het opensnijden van een boek, dat hij voor zijn leesgezelschap had uitgekozen. Dat is te zeggen: hij had 't maar genomen, omdat het van Zola was.

Van een minder gevierde auteur zou hij een dergelijk werk zeker eerst gelezen en dan afgekeurd hebben. Thans achtte hij zich door de reputatie van de schrijver gedekt en zonder belangstelling in de inhoud liep hij de bladzijden even door, zoekende naar vuile passages. Vond hij er een, dan las hij 'm aandachtig; maar nooit sprak hij er over.

Aan Mina had hij verboden iets van Zola te lezen en tot nog toe had zij in dit verbod niets stuitends of vernederends gevonden. Van avond ergerde 't haar voor 't eerst en als ter loops vroeg ze:

‘Heb je daar L'argent?’

‘Ja.’

‘Ik zal dit boek eens lezen. Ik wil toch wel eens wat van Zola af weten.’

‘Zola is geen lectuur voor vrouwen,’ klonk het kalm bevelend. Ze poogde nu een schertsende toon aan te slaan; maar dit lukte slecht en daardoor kregen haar woorden iets sarcastisch.

‘Henri, ik ben niet minderjarig meer.’

‘Vrouwen blijven altijd minderjarig.’

Wederom had hij niet opgekeken en dieper dan de zwaarste onderstreping had kunnen doen, boorde de onverschilligheid, waarmee hij gesproken had, het minachtende oordeel in Mina's ziel.

Neen; zóó liet zij zich niet behandelen! Op eens stond het bij haar vast, wat ze te doen had. 't Was al veel te laat om nog te vragen: zal ik de strijd beginnen; die strijd was er; ze had zich maar te verweren.

‘Daar kon je je in vergissen!’ begon ze met trillende stem. Edoch, ze kon niet voortgaan.

Saar trad binnen en kondigde het bezoek aan van meneer Vertuien, een advocaat, vriend van Henri.

‘Laat meneer binnenkomen,’ zei de Heer, schijnbaar zonder Mina's laatste woorden eenige aandacht waardig te keuren.

Een leelijk, geel getint, zwart gebaard mannetje met zwaar golvende, glanzige haardos en uitpuilende onyx-oogen, die heen blonken door dikke brilleglazen, trad op zijn gemak binnen, de glimlach van de goedhartige, maar ontgoochelde menschenkenner om de dunne lippen.

‘Goeien avond, goeien avond. Hoe maken 't meneer en mevrouw?’

Vertuien's bezoek, dat Mina altoos welkom was, omdat hij

zulke interessante dingen kon vertellen, zonder zijn toevlucht te nemen tot kwaadspreken, kwam haar van avond bijzonder gelegen. Dadelijk flitste 't door haar brein: *hij* kan me inlichten.

De Heer schoof zelf een stoel bij en bood een sigaar aan, die met een blik naar Mina werd afgewezen.

‘Nog niet. Dank je.’

‘We hebben je in lange tijd niet gezien.’

‘Druk gehad, mijn waarde, heel druk. 't Is merkwaardig zooveel vrouwen als er tegenwoordig van hun mannen af willen en omgekeerd.’

‘Nog thee, meneer Vertuien.’

‘Ik begrijp u “nog” mevrouw en bedank, met waardeering van de goede bedoeling.’

Het woordje was haar ontglipt; zij kleurde over haar onnadenkendheid.

‘Hè, wat moet een mensch toch met u oppassen. Mag ik nieuwe voor u zetten?’

‘Neen, beste mevrouwtje, geef u geen moeite. Mijn kleine hatelijkheid was maar een grap; ik heb al thee gedronken.’

‘Een glas wijn dan.... of neen, uw toddy?’

‘Uitmuntend onthouden. Graag zal ik een toddy van u aannemen; maar strakjes, hè.’

Terwijl Mina schelde en Saar last gaf de cognac, het Apollinariswater en ook wijn te brengen, praatten de beide heeren samen over de politiek. Mina hoorde eenige namen van ministers en kamerleden, de woorden van schoolstrijd, kieswet, leerplicht; doch de klanken suisden aan haar ooren voorbij, zonder gedachten op te wekken in haar hoofd. De korte woordenwisseling met Vertuien had wel, als taaie olie op golvend water, de heftige beweging in haar binnenste tot bedaren gebracht; maar ze was nog niet in staat haar aandacht te besturen. Te vergeefs deed Vertuien herhaaldelijk zijn best haar in het gesprek te betrekken door een wending van zijn hoofd, een vragende blik en een half-het-woord-tot-haar-richten. Zij staarde hem aan en toch ontging zijn toeleg haar volkomen.

Maar eindelijk keerde Saar terug en het voor-haar-nederzetten van de flesschen en de glazen trok eensklaps Mina's aandacht naar buiten. Terwijl zij onwillekeurig alles verschoof en verschikte, verstond zij eensklaps Vertuien's zinnen en dacht ze: hoe is 't mogelijk, dat mannen, zoo bedaard, ja, zoo gekscherend

over regeeren en wetten-maken kunnen praten, als er zooveel schandelijk onrecht bestaat? 't Is net, of alles een spelletje voor hen is.

Ondertusschen had ze de cognac-flesch aangevat en, gebruik makend van een pauze in het gesprek, viel ze in:

‘Nu zal u toch wel dorst gekregen hebben van al dat praten. Mag ik u eens inschenken?’

‘Als u zoo goed wil zijn... weinig cognac,... veel water... juist: dank u zeer.’

‘Wil jij wijn, Henri?’

‘Och, ja, een glas.’

Onder het behoedzaam inschenken kwamen haar zenuwen hoe langer hoe meer tot rust en terwijl de heeren hun gesprek hervatten, kon zij op een phrase zinnen om haar vraag in te leiden.

Van de eerste stilte maakte zij gebruik.

‘Meneer Vertuien....’

‘Mevrouw....’

‘U sprak over vrouwen, die van hun mannen af willen ... Zijn dat allemaal vrouwen zonder kinderen?’

‘Wel neen. U bedoelt zeker: kinderen vormen een band en dus.... Nietwaar?’

Ze had er niet aan gedacht; maar knikte toch van ja.

‘Die band laat wel eens aan hechtheid te wenschen over.’

‘Maar.... als er nu maar één kind is, wie krijgt dat dan na de scheiding?’

Onwillekeurig had ze even naar Henri gekeken; maar deze zag niet op. Zijn vingers speelden met het wijnglas, zijn oogen keken er naar en zijn ooren verbeidden met spanning het moment, dat Vertuien hem gelijk zou geven.

‘Dat beslist de rechter, mevrouw.’

Mina dacht: daar heb je 't; maar Vertuien ging voort:

‘U weet.... of misschien weet u 't niet.... wat heeft u met echtscheidingen te maken.... dat man en vrouw bij ons alleen kunnen scheiden.... ten minste vlug scheiden.... zoodra het noodig is en eer ze de mooiste jaren van hun leven voorbij hebben laten gaan,.... als een van de twee stout is geweest. Uw man lacht: maar 't is heusch waar. Wanneer twee menschen samen als hond en kat leven, dan vindt onze wet 't hoogst aanbevelenswaardig, dat ze die omgang zoo lang moge-

lijk voortzetten. Misschien is dit wel zoo vastgesteld met het oog op het afschrikkende voorbeeld voor anderen.

Om te kunnen scheiden moet één van de twee echtgenooten de ander bedrogen of duchtig mishandeld hebben, of vijf jaren lang in de steek gelaten, vijf jaren aan één stuk, ziet u, zonder één comisch berouwvol intermezzo, of moet hij veroordeeld zijn tot minstens vier jaren gevangenisstraf.

Wordt nu om één van deze redenen de eisch tot echtscheiding aan de ander toegewezen, dan krijgt die ander ook het kind.'

Henri achtte de gelegenheid gunstig om Mina eens te toonen, dat hij niet alleen het wetboek, maar ook de practijk even goed kende als Vertuien.

'Nu, ja, maar jelui hebt er toch wel een loopje op. Gesteld eens, dat wij zouden willen scheiden, dan mag dit strikt genomen niet zoo maar, met wederzijdsch goedvinden gebeuren; maar... dan stelt Mina een eisch tot echtscheiding wegens overspel in, dan laat ik me bij verstek veroordeelen, dan weet de heele wereld, dat alles maar comediespel is geweest en dan krijgen we onze zin toch. Is 't niet?'

Daar heb je nu die middeltjes, dacht zij.

Vertuien, die ondertusschen zijn toddy had omgeroerd, zette een comisch benauwd gezicht en sprak gewichtig:

'Mevrouw, ik vind 't hoogst bedenkelijk, dat uw man zoo uitstekend op de hoogte is van les accommodements avec le ciel du divorce.'

Mina glimlachte verlegen; zij vond dit gekscheren van avond niets aardig.

'Maar.... als 't nu gaat, zooals Henri zegt, wie krijgt dan het kind?'

'De vrouw, ten zij... ten zij wij er weer zoo'n loopje op vinden. Het spijt me, dat ik 't u bekennen moet; maar onze voornaamste bezigheid bestaat in het uitvinden van loopjes. De majesteit van het recht is zoo majestueus, dat nederige aardwormen, die er mes in aanraking komen.... of ze gelijk hebben of niet ... in de regel verpletterd worden. Daarom, wanneer u ooit eens trek mocht hebben in procedeeren, wend u dan niet tot een oude en fatsoenlijke advocaat, want die zal u doorgaans afraden de quaestie tot een proces te laten komen. Je goed recht mag zoo vast staan als een Egyptische piramide,

meestal gooi je goed geld naar kwaad geld en loop je bovendien nog kans, verdiend of onverdiend, met modder te worden bespat, wanneer de blinde Themis met haar zwaard er op los slaat.'

Vertuien vermoedde niet, dat van avond Mina's vragen een andere oorsprong hadden dan de gewone tijdverdrijf-nieuwsgierigheid, waaraan de zoogenaamde conversatie z'n aanzijn te danken heeft. Hij was dus van het eerste onderwerp afgedwaald, wijl dit voor die conversatie noodzakelijk is. Nu zou Mina hem wel weer teruggebracht hebben naar haar punt van uitgang, als zijn laatste woorden het verbijsterende schrikbeeld van een overal verspreid onrecht weer niet op hadden geroepen in haar brein.

Deze keer was 't een man van de wet, die er op zinspeelde; ja, zij moest er wel in gelooven.

En nu zag ze voor 't eerst, heel in de verte, onder de wisselende banden van liefde, vriendschap en belang de vijandigheid van allen tegen allen, woelend en persend en vlammend, evenals onder de stille zonbestraalde schors de rusteloos ziedende kern van de aarde. Maar dit 'zien', dat groote denkers vervult met geringschatting voor het onbetrouwbare dier banden, bracht haar er juist toe ze hooger op prijs te stellen. Haar gehechtheid aan man en kind, die zij tot nog toe als een mooi weelde-bezit in haar gemoed had waargenomen, voelde zij nu op eens als de eenige veilige schuilplaats tegen de dreigende vijandigheid om haar henen.

Intusschen hadden Vertuien's laatste woorden Henri ontstemd; ze konden zijn vrouw tot verkeerde gedachten brengen.

'Maar nu mag je Mina toch wel eens vertellen, dat, wat jij een loopje noemt, practisch de geregelde gang van zaken is geworden. Zij denkt, dat een kind alleen aan de moeder toebehoort. Nu is dat wel de opvatting van de meeste vrouwen; maar, als wij niet oppassen, dan zijn ze in staat eerst ter wille van hun kind, later, omdat het gewoonte is geworden, hun zin in alles door te drijven en.... je zult het me toegeven.... dat zou eenvoudig zijn: de wereld op zijn kop stellen.'

Terwijl Mina - die het knoeierige in Henri's redeneering duidelijk voelde, zonder 't zoo op eens te kunnen ontzenuwen - bleef zwijgen, keek Vertuien met opgetrokken wenkbrauwen beiden eens scherp door zijn brilleglazen aan. Daarna riep hij half gekscherend, half ernstig uit:

‘Ik geloof zoo waar, dat meneer en mevrouw samen al eens overlegd hebben, hoe ze casu quo hun echtscheiding zullen inrichten.’

Henri lachte.

‘Zoo ver is 't nog niet; maar het komt me volstrekt zoo kwaad niet voor dergelijke quaestie's eens te bespreken. Wie weet van welke dwaasheden dat terughoudt.’

‘Is dat ook uw meening, mevrouw?’

‘Half, meneer Vertuien.’

Vertuien begreep niet recht, wat hij aan dit antwoord had. Een oogenblik aarzelde hij en die stilte noopte Mina te vervolgen:

‘Ik zou wel één ding willen weten. - Kan een man.... maar u moet niet denken, dat ik op Henri doel...’

‘Neen, neen, een echtgenoot in 't algemeen.’

‘Juist. Kan die.... wanneer hij zijn macht misbruiken wil, straffeloos.... ja, zonder dat hij zelfs rekenschap hoeft te geveu van zijn gedrag, zijn vrouw haar kind afnemen?’

‘Zeker, mevrouw. Als de man de gerechte of ongerechte toorn van zijn ega niet vreest, dan gaat zijn macht werkelijk zoo ver. Een voorwendsel is gemakkelijk gevonden.’

‘Aha’ riep Henri met groote voldoening uit, ‘wat heb ik je gezegd? - Dat wil ze nu maar niet gelooven.’

‘Nu’ hernam Vertuien, zijn lippen vooruitstekend als een kooper, die gaat afdingen, ‘dat een onbedorven verstand dit ongelooflijk vindt, komt me zoo vreemd niet voor. Wij, knappe mannen, weten dat, wel beschouwd, niets ongelooflijk is; omdat....’

En plotseling geheel tot Mina gewend, de gemoedelijke toon van een vriendelijke leeraar aanslaande:

‘Laat ik u eens een voorbeeld geven.... een voorbeeld uit mijn practijk. - Een vrouw begrijpt dat veel beter dan een abstracte redeneering. D'r was eens een echtpaar.... Het begint net als een sprookje; maar het eindigt heel anders. Trouwens, daarin ligt juist het onderscheid tusschen sprookjes en de werkelijkheid - D'r was dan eens een echtpaar, dat onmogelijk in vrede leven kon. Ze hadden een kind, waarop ze allebei dol waren.

Mevrouw wilde scheiden; maar.... het kind behouden; meneer wilde scheiden; maar.... het kind behouden. Het was een geval voor Salomo; maar de Salomo's zijn tegenwoordig zeldzaam, vooral onder de leden van de rechterlijke macht.

Meneer komt op de volgende inval: als ik jou - zijn vrouw - het leven zóó zuur maak, dat je 't letterlijk niet langer dragen kunt, dan zal je wel moeten toegeven en ja en amen zeggen op al, wat ik verlang. Mevrouw merkt de toeleg - wat trouwens niet moeilijk was - en denkt van haar kant: als ik al je plagerijen voorbeeldeloos geduldig draag, dan zal je de strijd wel moeten opgeven en ja en amen zeggen op al, wat ik verlang. Wat zou nu langer duren: de lijdzaamheid van mevrouw of de treiterlust van meneer?'

Toen Mina zag, dat Henri, zijn toddy omroerend, knikte, de lippen tot een glimlach geplooid, als dacht hij: daar komt nu juist, wat ik hebben wil, kon zij niet langer zwijgend toehooren.

'Maar had die vrouw dan niemand, die zich haar lot aantrok? Kon die man haar dan maar straffeloos behandelen als een meester zijn slavin?'

'Pardon, mevrouw. Die vrouw had familieleden en die familieleden deden wat zij konden; maar wat vermochten zij tegen de wet! De wet is, zooals u weet, de reddingsboei van de onschuld, die gevaar loopt te verdrinken. Cicero heeft al gezegd: wij moeten slaven zijn van de wet om vrij te kunnen leven. Deze man respecteerde de wet en behandelde zijn vrouw dus niet als een meester zijn slavin zou behandelen; ergo.... was hij in zijn recht, ja, ten slotte gaf ieder hem gelijk. Nu is 't waar, dat men zijn vrouw ook gelijk gaf, omdat zij zich zoo lief en zoo toegevend gedroeg; er waren zelfs menschen, die beweerden, dat de samenleving van dit paar een model was van een huwelijk.'

'Daar is iets voor te zeggen,' merkte Henri aan.

'Och, neen, meneer Vertuien, u maakt gekheid!'

'Mevrouw, ik denk er niet aan. Ik geef u een getrouw verslag van het gebeurde.'

'Nu.... en toen?'

'Toen nu de man begreep, dat zijn vrouw van plan was alles te dulden, verdubbelde hij natuurlijk de dosis van zijn medicament. Hij ging in de vreemde wonen om haar af te houden van haar familie en vrienden; hij ging zelf reisjes maken, waarbij zij eenzaam achterbleef en eindelijk liet hij zich in het vreemde land naturaliseeren, omdat in zekere omstandigheden het scheiden hem daar gemakkelijker zou vallen dan onder de Hollandsche wet.'

Mina voelde, dat Henri haar van ter zijde begluurde en haar verbazing, die al geklommen was tot zenuwachtige ergernis, dreef haar nu het bloed naar de wangen, zweepte haar de woorden van de lippen.

‘Maar dat was toch schandelijk! Heeft een man dan de macht zijn vrouw de wereld rond te sleepen, haar.... misschien naar een verderfelijk klimaat te brengen, zonder dat zij daar iets tegen doen kan?’

‘Ook al, mevrouw. Onze vriend had een huwelijkscontract met zijn vrouw aangegaan, waarbij zij zich verbonden hadden de bepalingen van de Nederlandsche wet te eerbiedigen. Op eens zegt hij: lieve, ik ben, laten we maar zeggen, Bulgaar geworden; we leven dus voortaan samen onder de Bulgaarsche wet en omdat er geen wet bestaat, die dit hoogst immoreele goochelstukje uitdrukkelijk verbiedt, riepen de menschen: wat is hij handig.’

‘Afschuwelijk! - En dat in onze tijd!’

‘O, u is er nog niet. Toen ook dit middel niet baatte, omdat mevrouw zelfs de Bulgaarsche wet wist te ontzien, kwam meneer op de inval, dat zij een liaison had. Waar zou zij anders zóóveel lijdzaamheid van daan hebben gehaald? Nu liet hij haar in het oog houden en de heele dag had mevrouw een rechercheur voor haar deur geposteerd, die haar volgde naar de kerk, volgde op de wandeling en aanteekening hield van ieder, die bij haar in en uit ging. Dat leven was zeker heel veilig; maar toch minder aangenaam. Vindt u niet?’

‘Ik vind 't een laagheid een vrouw zoo iets aan te doen!’

‘Maar ook dit werkte niets uit. De rechercheur teekende in zijn boekje aan welke winkels mevrouw binnenging, voor welke uitstallingen zij staan bleef, welke heeren naar haar omkeken, welke leveranciers bij haar aanschelden; maar daartoe moest de ijverige politiedienaar zich dan ook bepalen. Ten einde raad nam nu de echtgenoot een man van de wet in de arm en zie, deze verdediger van weduwen en weezen wist er wat op. Mijn goede vriend, zei hij: het middel ligt voor de hand; wat ben je toch onnoozel. - Waar houdt je vrouw 't meest van? Van haar kind, nietwaar? Welnu, ontneem haar het kind onder voorwendsel, dat zij er een slechte invloed op uitoefent en beloof haar, dat zij 't niet terug krijgt, eer zij toegeeft aan je verlangen. De man, die waarlijk onnoozel was

en zich bij deze gelegenheid voor 't eerst over zijn onnoozelheid schaamde, greep het middel terstond met beide handen aan en bracht 't in toepassing.'

'En toen?'

'Nu.... toen moest het vrouwtje wel toegeven en nu leeft zij weer hier, als gescheiden vrouw.... acht maanden eenzaam en verlaten, vier maanden in het bezit van haar kind en.... zooals 't in dergelijke gevallen gaat: het rechtvaardige menschdom wijt nu alles aan haar en niemendal aan hem. *Zij* heeft zich slecht gedragen, *zij* heeft haar kind in de steek gelaten. Enzoovoorts, enzoovoorts!'

'En vindt u dat geen gruwel, meneer Vertuien? Hoe is 't mogelijk, dat u zoo iets leelijks, zoo iets laags, zoo iets onrechtvaardigs, zoo iets onmenschelijks nog lachend kan vertellen?'

Nog had zij, donkerrood van verontwaardiging niet uitgesproken, of Henri grinnikte luid op, met de gedwongen keelschrapingen van iemand, die opzettelijk overdrijft.

'O, lach zoo niet! - Mijn hemel, wat voor monsters zijn mannen toch, dat ze zulke barbaarschheden nog aardig kunnen vinden! Voel je dan niet, wat die vrouw geleden moet hebben?'

Henri sprak haar niet tegen; hij bewaarde zijn antwoord voor later. Gemoedelijker, maar toch nog altoos op zijn luchtig gekscherende toon zei Vertuien:

'Ach, mevrouwtje, mevrouwtje, wat heeft u nog weinig van het leven gezien! Zeker is dit alles een gruwel. Ik heb genoeg met die vrouw te doen gehad; maar wat wil u....? Een goede oplossing was onmogelijk. Goede oplossingen zijn haast altijd onmogelijk. Ik zal onze wetgeving op dit punt waarlijk niet verdedigen; maar in dergelijke gevallen kunnen de beste wetten niet voorzien. Geloof me.... als een advocaat en een dokter zich al de ellende wilden aantrekken, die zij dagelijks zien en waartegen zij onmachtig zijn, dan hield er niet één 't langer dan drie jaar in zijn practijk uit. Kom, laat ik u gauw wat anders vertellen. We beleven op de Rechtbank misschien nog meer vermakelijke dan treurige geschiedenissen. Verbeeld u, dat....'

Mina luisterde niet meer; het was haar onmogelijk nu op eens weer belang te stellen in Vertuiens grappige ervaringen. Altijd had het verhaal van een of ander onrecht haar diep getroffen; maar zoo geweldig ontroerd als van daag was zij

er nog nooit door geweest. Verbazing, vrees, verontwaardiging, drift gistten in haar gemoed omhoog, slierden de gedachten door haar brein in een maalstroom rond, spanden haar zenuwen tetanisch. 't Was haar, of plotseling al, wat er in de wereld slecht, harteloos, verraderlijk was, op haar toedrong en of zij daar eenzaam, onbeschermd, machteloos tegenover stond. Zij zag die vrouw door haar man afgesnauwd, door de rechters hardvochtig teruggewezen, door de menschen vernederd met blikken of opzettelijk niet-zien en zij voelde al de dagelijksche miskenningen, heel de onherstelbare onrechtvaardigheid, al het ondragelijke leed, als had zij reeds zelf die lange, bittere lijdensperiode doorworsteld. Weg was de gerustheid van haar gelukkig effen bestaan. Op eens was ze een argelooze in een revolutie gelijk, die plotseling om zich heen al de maskers van onderdanigheid, eerbied, vriendschap ziet vallen en de minachting, de nijd, de haat recht in de oogen kijkt. Was er dan nergens een veilig toevluchtsoord!

Vertuien merkte al gauw aan haar wezenlooze blik, aan haar vruchteloos pogen om te glimlachen, dat zij buiten staat was zijn woorden langer te volgen. Daarom bedankte hij Henri voor een tweede toddy en rees op. Deze beweging bracht haar eenigermate tot het besef van de werkelijkheid terug.

‘Ik geloof, dat u moe is, mevrouw. Wil u mij mijn laatblijven vergeven?’

Onwillekeurig dwaalden haar oogen naar de pendule en gromden haar lippen klankloos:

‘'t Is half elf.’ -

Henri liet zelf Vertuien uit.

Terugkomend vond hij Mina nog bij de tafel staan, staroogend naar het duistere behang.

‘Zie je nu?’

Geen antwoord.

‘En nu zal ik je nog eens wat zeggen. De man, die Vertuien bedoelt, heb ik heel goed gekend. Dat weet hij niet; maar 't is toch zoo. Vertuien heeft die zaak maar van één kant leeren kennen. Ik zal je de andere eens vertoonen. Toen hij - die barbaar, zie je - trouwde, was hij smoorlijk verliefd.

O, hij zou zich voor die vrouw geruïneerd hebben. Wat deed zij?.... Ze zat hem op de kop! Dit wilde ze *niet*; dat wilde ze *wel*; ze wist alles beter; ze gaf geld uit zonder te vragen,

of hij 't had; ze coquetteerde.... om kort te gaan, *hij* had niets in te brengen.... *zij* alles. Na een tijdje werd daar natuurlijk over gebabbeld. Hij kwam er achter, begon te begrijpen, dat hij een gek figuur maakte en toen had je de poppen aan het dansen.... Ziedaar nu juist het voorbeeld, dat me tot nadenken heeft gebracht. Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. Ik heb gelukkig nog bij tijds ingezien, welke weg ik niet op *moet*, niet op *wil*, en niet op *zal* gaan. - Dat vertel ik nu niet om je iets onaangenaams te zeggen. Integendeel! Ik verlang niets liever dan in vrede met je te leven; doch er bestaat maar één middel om die vrede te bewaren. *Mijn* wil moet de baas blijven. Begrijp je dat?'

Nog had Mina Henri niet aangekeken; langzaam rezen nu haar oogleden omhoog; droevig peinzend en angstig vragend tegelijk was de blik, die zij strak op hem richtte.

'Henri,.... vind je, dat ik de baas over je heb willen spelen?'

De vraag scheen hem op eens een goed deel van zijn superioriteitsbesef te ontnemen. Hij begon zelfs te hakkelen.

'Dat.... dat.... dat heb ik niet gezegd. Ik spreek in 't geheel niet over het verleden.... Al wat ik.... al wat ik bedoel.... is je waarschuwen.... je....'

Haar blik week niet van zijn oogen.

'Dus.... jij gelooft.... jij acht 't mogelijk, dat ook tusschen ons iets dergelijks gebeuren kan, als tusschen die men schen, waarvan Vertuien sprak.'

'Mijn hemel, waar wil je heen?'

'Och, Henri, antwoord me. Ik wil alleen maar.... weten.' De Heer vond zijn overwicht niet terug en dat maakte hem kribbig.

'Kan.... kan....? Neen!.... Als *ik* 't zoo ver niet laat komen, dan kan 't ook niet... en juist daarom... maar... waarom moet ik dat alles tweemaal zeggen.'

Een paar seconden lang zwegen beiden stil. Toen strekte Henri de hand naar het gas uit, om 't laag neer te draaien, gelijk hij elke avond deed vóór het naar-bed-gaan.

'Henri.... nog één vraag. Zooals die man zijn vrouw behandeld heeft.... ik bedoel: zooals hij haar gedwongen heeft.... door middel van hun kind.... keur jij dat goed? Heelemaal, zie je.... niet, omdat je redeneert: *zij* heeft

eerst haar zin doorgedreven en dus.... maar omdat je vindt dat de man in alle geval.... hoe dan ook.... zijn wil moet doen gehoorzamen?'

Deze vraag strookte al te zeer met de Heer's inzichten, dat hij ook maar een oogenblik aarzelen kon wat te antwoorden.

'Ja.... dat keur ik zeker goed.... volkomen goed.'

'Dus.... jij.... in zijn omstandigheden.... jij zoudt net zoo hebben gehandeld?'

Angstig klonk die vragende bewering; een spottend lachje trilde even in Henri's mondhoeken.

'Ik heb je al eens gezegd: stel me niet op de proef. Ik zou precies zoo handelen.... alleen, wat gauwer.'

Een donkere gloed vloog snel over Mina's wangen heen en smolt weg in een matte bleekheid.

Tot het laatste moment had zij getwijfeld aan het ergste, omdat haar ziel behoefte had te gelooven in het tegendeel. Gelijk een speler, zoolang zijn voorraad strekt, nieuw geld op het groene laken werpt, om het oude terug te winnen, zoo was zij bereid geweest Henri haar laatste rest teere vergevensgezindheid te schenken, als zij er maar de verloren illusie door terugkrijgen kon. Thans begreep ze, dat dit een onmogelijkheid was. Eén lief woord had haar ontwaken nog kunnen verhinderen, haar droom kunnen verlengen; maar hij sprak het niet uit. Nu wist ze, dat Henri haar nooit had begrepen, nooit echt liefgehad. Het heerlijke zonlicht op de gelukstafreeltjes in haar binnenste was maar een overtrekkende, bedriegelijke weerschijn geweest. Terwijl *zij* niets vuriger begeerde dan zich in liefde te onderwerpen aan de wenschen van haar man, daagde *hij* haar uit tot de strijd om het gezag. Dat die strijd in elk huwelijk ontbrandt, waar de genegenheid verdwenen is, zonder vervangen te zijn door waardeering, en waar 't een of ander belang de onverschilligheid uitsluit, wist ze niet. Ze besefte alleen, dat hij haar bedwingen wilde, terwijl zij niet dacht aan verzet. Ware zij vrij geweest, haar gekrenkte fierheid had de kamp aanvaard en zelfs in een scheiding, zelfs in de veroordeeling door de heele wereld gezegevierd. Maar voor het kind, terwille van de eenige, mooie affectie-band, die haar overbleef, moest zij het trotsche hoofd wel buigen, zich overgeven op genade en ongenade. Zij zag de miskenning en de vernederende dwingelandij, die haar wachtten; ze voelde de

verbittering van het hooghartig zwijgen, waartoe ze gedoemd zou wezen en als om voor immer aan de verzoeking te ontkomen zich in haar machteloosheid te verdedigen, of zelfs maar te verklaren, viel zij nog eenmaal uit:

‘Henri... ik weet nu, wat je wilt.. ik weet nu ook, wat me te doen staat. Ik *moet* wel... jij hebt de macht... jij hebt een wapen... ik ben weerloos, heelemaal weerloos. Daarom zal ik je nooit weer tegenspreken... nooit weer om rekenschap vragen... aan jou niet... aan je mama evenmin... Jelui hebben nu maar te bevelen... ik zal gehoorzamen, gehoorzamen als een slavin. Maar... onthoud één ding. - Dat zeg ik je nu... en... ik zal 't nooit weer herhalen; maar... 't zal zoo zijn... morgen, of overmorgen... of over een jaar... zoodra jij 't zoover drijft... Als jij zult doen, zooals de man van die vrouw heeft gedaan... als jij me zult willen dwingen om maar je zin te krijgen... en als je me zult dwingen door mijn kind... dan zal ik... dan zal ik... je... *ver-ach-ten*!’

Zonder hem een blik meer waardig te keuren, snelde zij naar boven, wierp zich op haar kind neer, dat sluimerde in de wieg en barstte uit in zenuwachtig snikken.

MARCELLUS EMANTS.

De wetenschap en het vrijzinnig protestantisme.

F. Brunetière. La Science et la religion. Paris, Firmin-Didot, 1895.

De Franschen zijn het volk der verrassingen. Zij verstaan beter dan eenige andere natie de kunst om de beschaafde wereld bezig te houden, - die zich dan ook verplicht acht om terstond zich te gaan occupeeren met wat Frankrijk geestig, grillig en behaagziek aan de orde stelt.

Soms verbaast zij ons door den ernst van haar wetenschap en het genie van haar geleerden en ontdekkers. En nooit treedt zij als kweekster van vrije wetenschap op, zonder zich aanstonds aller dank en bewondering te veroveren. Dán treft zij weer door de schittering van een rijk artistiek leven, dat als een groot juweel in de kroon der beschaving flonkerlicht uitstraalt naar alle kanten, Aan haar kunstenaars dankt de menschheid van het schoonste dat zij heeft. Of zij brengt de gansche maatschappij in heftige beweging door haar sociale en politieke beroeringen, en ziet haar eigen smarten tot een weldaad worden voor de wereld.

En dat zelfde Frankrijk, zoo groot, zoo rijk, zoo eerbiedwaardig, staat telkens weer in gansch andere gedaante voor ons. Dan treedt zij als een coquette mondaine op, die de beschaafde menschheid noodigt in haar gedistingeerde salons en haar wil bezighouden met een reeks van aangenaam interessante zaken. Dan is zij onuitputtelijk in het verzinnen van kostelijke nieuwigheden, van grillige excessen, van ongeziene, ongehoorde, ongedachte dingen op ieder gebied. Als een volmaakte gastvrouw weet La belle France ons te boeien en te bekoren door de wonderlijkste invallen van smaak, door bizarre kunstproducten,

en door wat vroolijk luchthartigen moedwil in wetenschap of in moraliteit en religie.

Ja, een heel enkele maal bereidt Frankrijk ons zelfs op dit laatste gebied een verrassing. Waarom zou ze ook niet? Ze doet alles zoo argeloos en ongedwongen, dat men zelfs van het ernstigste den ernst niet voelt. Wat ze ook aanraakt, het gaat met hoffelijk gebaar en vroolijk gemak. Geen harer gasten mag iets merken van het angstig groot gewicht, dat anders dingen als godsdienst en zedelijkheid zoo moeielijk te behandelen maakt. En niemand heeft dan ook een gevoel alsof hij met zwaarwichtigheden in aanraking komt, wanneer de allernieuwste Parijsch e religieuse mode hem wordt vertoond.

Welbeschouwd is le monde où l'on s'ennuie heelemaal niet vervelend meer. Dichters treden op, die aan het publiek een goor leven gaan biechten, en daarvoor in het openbaar vrome penitenties komen zeggen in hevig mooie verzen, o allerartistiekst! Als de schittering of de stille piëteit van den Roomschen eerdienst op den duur wat eentonig worden, zie, dan komt de allermystiekste der godsdiensten, het neo-Boedhisme met exotische kleurenpraal en verbijsterende wonderbaarlijkheid heerlijke rillingen van emotie en gansch ongekende effecten brengen op de boulevards. En straks komen de Péladans en de Blavatsky's om onder al dat artistieke en mystieke nog wat magische wijsheid te mengen en daaruit weer een nieuw element onzer fin-de-siècle beschaving te maken. Alles even bijzonder, intens en verrassend!

Niet waar? Dien godsdienst, waar natuurlijk ieder verlicht mensch al lang mede had afgerekend, en die ergens, zoo het scheen, in een vergeten hoekje lag te vermummiën, ver van de breede heerbanen af, waar het blijde leven der werkende en denkende wereld in fiere worsteling op voortdrong, - dien godsdienst heeft Frankrijk ons weder in allerlei grillige gedaanten als levende leidsvrouw der voorsten onder de meest gevorderden in beschaving vertoond. Heel zeker waren wij nog niet, of het al werkelijkheid was of maar een mooie vertooning. Maar in ieder geval, het was mooi en het was nieuw. En nu materialisme en positivisme, onartistieker en banaler gedachtenis, uit de wereldsalons naar de keuken verbannen zijn, nu moest er wel weer zoo iets van dat hoog mooi mystieke komen. Wat heeft onze beminnelijke gastvrouw dat goed gevoeld.

En waarlijk, alsof wij nog geen reden genoeg hadden tot dankbaarheid voor zooveel stof tot bewondering van nieuwe mooie dingen en tot het houden van interessante discoursen, daar komt alweer verandering van tooneel. In zijn groenen rok staat Ferdinand de Brunetière, de l'Académie Française, voor ons, om in een allerkeurigst artikel zijner Revue, der negentiende eeuw kond te doen, dat de wetenschap - waar ze nog al trotsch op was - bankroet is, althans failliet gaat, en dat het oude Rome heel minzaam bereid is om de schuldige firmanten bij te springen en de teleurgestelde crediteuren te voldoen.

Inderdaad, een allercharmantste verrassing!

Maar wat gebeurt er? Hoe netjes het ook was gezegd, deze nieuwste verrassing brengt een, bij geen der andere religieuse verschijnselen waargenomen, algemeene ontroering te weeg. O, dat had onze lieve gastvrouw allerminst bedoeld. Zij mag wel wat emotie, - na al de emotielooze negaties, kritieken en denkstelsels van voor een jaar of tien vooral. Maar schrik en toorn, maar ergernis en lange disputen, en dát in haar keurige salons, - wel foei! Maar wat te doen? Fluks iets anders op het tapijt gebracht, waar de Revue en haar ijverige redacteur de ‘deux mondes’ mede bezig kan houden! Maar waar ter wereld iets te vinden dat pakken zal na zulk een schok? De menschen willen naar niets anders meer luisteren.

Voor Brunetière een moeielijk geval. Blijkbaar was het onderwerp waar hij wat van zeggen wou, heel, heel ernstig geweest. En wat hij ervan zei, blijkt eigenlijk nóg ernstiger geweest te zijn. Waarlijk, dat had hij vermoed noch bedoeld. Hij is er verlegen mede. Hij maakt er bijna zijn beleefde excuses over. Wie had nu toch ook kunnen denken, dat de beschaafde wereld zich dat plotseling zóó aantrekken zou, als hij de wetenschap eens failliet verklaarde en ons allemaal eens verzocht ter bedevaart naar Rome terug te gaan! Het was immers maar zoo bij hem opgekomen toen hij in dat indrukwekkend Vaticaan, heel wat mooier dan al die kille laboratoria, en tegenover dien vriendelijken, belangwekkenden, eerbiedwaardigen Paus stond. En daarbij, het liet zich zoo mooi zeggen!

Maar, gelukkig hij weet de eer van het huis op te houden. Een Franschman is nooit lang verlegen. En geen nood zoo groot, of er is wel een deugd van te maken. Wel, hij heeft niets meer

gedaan dan heel kort en bescheiden laten voelen, dat het Christendom ‘trots geleerden en exegeten’ nog altijd een macht is, waar men rekening mede moet houden. En dat is toch zooveel als een evidentie en in het geheel niets nieuws en buitengewoons. Maar, nu het er eenmaal toe ligt, nu na zooveel maanden de beweging over dat aangekondigd faillissement nog altijd aanhoudt, nu, - het zijn zijn eigen woorden[1] - noch de val van een ministerie, noch het aftreden van een President der Republiek, noch het Carneval of de Halfvasten, noch het proces tusschen Coquelin en de Comédie Française de aandacht van de zaak hebben afgeleid, - ja, nu moet hij wel de overtuiging krijgen, dat hij veel interessanter dingen gezegd heeft dan hij zelf geloofde.

Werkelijk, zóo is het! Brunetière *heeft* veel ernstiger en gewichtiger dingen gezegd dan hij zelf vermoedde. En al was er nog zooveel oppervlakkigheid in, de wereld deed wèl, toen zij in zijn optreden meer dan een nieuwigheidje zag van prettig belang. Dus nu ook alle scherts ter zijde!

De opgeworpen bewering raakt de beteekenis en de betrekking van de twee grootste machten in het geestelijk leven van den enkelen mensch en in het cultuurleven der menschheid.

Wijziging in onze gemeenschappelijke beschouwing en waardeering van ook maar eene van beide, is wijziging van de richting der beschaving, misschien voor vele toekomende tijden. Overschatting of onderschatting van welke ook geeft onmiddellijk een overwicht aan eene der balanceerende groote zielskrachten van het individu en bepaalt de waarde van zijn innerlijk, het karakter van zijn uitwendig bestaan. En de verhouding waarin naar de algemeene schatting het religieus-moreele en het intellectueel-practische tot elkander staan bepaalt de plaats in de wereldgeschiedenis en het aandeel in de universeele beschaving van natiën en geslachten.

Een speelsche hand, die zonder erg wat steentjes wegwerpt hoog in de bergen, kan het evenwicht van geweldige latente krachten verstoren, en den sneeuwval in beweging brengen, die rotsen doet wankelen, stroomen wegdringt uit eeuwenoude

1) Brunetière, la Science et la Religion. Avant-propos p. VI et VII.

beddingen en alles doet sidderen bij den wijd dreunenden schal.

Wat dunkt u, zou het in onzen lichtvaardigen, bewogen tijd ook een zaak van diepen ernst zijn, indien onder beschaafden, al ware het maar tijdelijk, de indruk wierd gewekt, dat inderdaad de wetenschap getracht heeft ons den staf des geloofs en het richtsnoer der Christelijk-moreele beginselen uit de hand te slaan, maar inmiddels zelve een bedriegelijke leidsvrouw is gebleken, die ons verlegen laat staan juist waar wij vastheid en leiding behoeven, zoodat wij nu, verbijsterd door alles wat ons dreigt, niet beter kunnen doen dan eerbiedig en berouwvol tot de Roomsche kerk terug te keeren en den Onfeilbare van het Vaticaan onze blinde gehoorzaamheid aan te bieden?

Laat ons erkennen dat Brunetière voortreffelijke dingen heeft bedoeld. Hij heeft den mallen waan willen bestrijden, dien materialisme en positivisme onder de half beschaafden hebben gebracht, dat godsdienst zoo niet een dwaasheid dan toch een overbodigheid is gebleken in onze hoog verlichte eeuw. Maar toen hij dan nu ging handelen over de draagkracht der wetenschap en de waardij der religie, heeft hij in het stellen van de vraag en in hetgeen hij voorsloeg ter oplossing, helaas nergens waardiger methode toegepast dan die van oudsher berucht is onder den naam van den Franschen slag.

Welk ernstig en nadenkend man zal de wetenschap zelve, de wetenschap zoo maar in haar geheel, verantwoordelijk stellen voor overdreven verwachtingen door Condorcet of Taine of Renan of Berthelot of wien ter wereld ook, uitgesproken in klinkende Fransche zinnen[1)]. De wetenschap is maar niet zoo dadelijk aansprakelijk voor de oratorie ook van haar besten dienaar.

Of is er misschien iets in den stand en de strekking van heel ons tegenwoordig weten en denken, dat ons doet vermoeden dat de wetenschap, dat puur intellectueele arbeid eenmaal ook de religieuse en moreele behoeften van ons zieleleven zal kunnen bevredigen? Maar welk een encyclopaedisch genie zou men in onzen tijd moeten zijn, om de resultaten van al ons vorschen en ons ontleden, ons kennen en doorgronden te overzien, om verder de draagkracht van alle wetenschappelijke methoden in alle vakken van onderzoek te bepalen, en om eindelijk de bij-

1) p. 10-17. De later aan het oorspronkelijk artikel toegevoegde aanteekeningen zijn hier even veel bevestigingen van mijn goed recht tot dit verwijt.

dragen te meten, die alle deelen van ons weten en alle stelsels van gedachten geschonken hebben en schenken kunnen aan die totaliteit van menschelijk geestes- en cultuurleven, waarvan religie en moraliteit integreerende bestanddeelen zijn.

Waarlijk, tegenover de kleinen die soms zulke vragen stellen en oplossen alsof het een optelsommetje gold, welk een verkwikkend schouwspel is het de grooten in alle stilte aan het werk te zien om, al is het maar met een enkele waarheid ons geestelijk bezit te vermeerderen. Zulk dienen van de wetenschap, liefdevol en getrouw, is religieuser en moreeler, dan de poging om religie en moraliteit te dienen door lichtzinnige vertoogen over wetenschap.

Brunetière's eerste, misschien voornaamste grief is, dat de natuurwetenschap, die dan zou beloofd hebben alle mysteriën te niet te doen, onmachtig is gebleken om ook maar één lichtstraal te werpen in de duisternis der eeuwige raadselen die ons omringt. Zij is zelfs niet eens in staat om behoorlijk de vragen te stellen, die betrekking hebben op den oorsprong van den mensch, op de zedewet waarnaar hij zich gedraagt, en op zijn toekomst.[1)]

In allen eenvoud zou men daarbij willen opmerken, dat deze bewering òf te veel zegt, òf niets zegt, en dat in beide gevallen de grond van het geheele betoog bijzonder zwak is

Immers dat de anthropologische wijsbegeerte bij haar studie van den geestelijken mensch, en dat haar kosmologische zuster die het wereldverband tracht te begrijpen, zich de resultaten van allerlei natuurwetenschap dankbaar hebben toegeeigend, - van de physiologie bijvoorbeeld voor de kennis van het stoffelijk substraat onzer geestelijke functies, van de astronomie, de physica, de biologie, ja van welk stuk natuurstudie niet? voor haar theoretische wereldverklaring, daarvan spreekt evidentelijk ieder boek van Wundt, Hartmann, Spencer, Pfleiderer, Max Müller, Martineau, Ribot, Guyot en van ongeveer iederen nieuweren wijsgeer. Aan de zijde der wijsbegeerte zijn de tallooze relaties met de natuurwetenschap en is de hoogere

1) p. 18-25. Ik moet mij hier de opmerking veroorloven, dat mijne afkeuring van de lichtvaardige wijze waarop hier en elders door Brunetière met wetenschap wordt omgesprongen, volstrekt geen instemming uitsluit met eenige zeer juiste opmerkingen noch met de manier waarop hij sommige tegenstanders terechtwees, bijv. Berthelot, p. 21. en Mgr d'Hulst, p. 59 etc.

eenheid van alle weten misschien nooit zoo algemeen erkend als juist in onzen tijd.

En dat overigens het experimenteel natuuronderzoek de geheimen van ons zelf bewust, redelijk, zedelijk en religieus leven niet ontraadseld, noch aan al deze vormen van zielsbestaan een nieuwen inhoud gegeven heeft, dat kan toch zoo verwonderlijk en zoo bedroevend niet zijn voor wie bedenkt, dat van den aanvang af daarnaar gansch andere wetenschappen, de zielkunde, de kennisleer, de zedekunde en de wijsbegeerte van den godsdienst hebben gestreefd. Waarheden van de soort als Brunetière hier verkondigt, doen aan loeiende viervoeters denken. En als daarmede de natuurwetenschap haar eer zal hebben ingeboet, dan zien wij straks Rembrandt van zijn voetstuk vallen, omdat hij niet in staat was één accoord te schrijven voor een symphonie.

De genoemde en andere wijsgeerige vakken, ofschoon ze toch ook tot de wetenschap behooren, deelen niet eens in de eer van het faillissement, maar worden vrijwel genegeerd. Zoo blijven alleen de philologische en historische wetenschappen over[1)]. Zou de oogst hier misschien iets beter zijn uitgevallen? Helaas, nauwelijks blaast Brunetière eventjes over de vruchten dezer studiën heen, of alles verstuift als kaf, zonder dat schier één korenkorreltje achterblijft.

Maar neen, hier vergaat een mensch de lust tot schertsen voorgoed.

Hebben daartoe sinds drie eeuwen, van Spinoza en Clericus tot Baur en Kuenen toe, om van levenden te zwijgen, zoovele van de ernstigste, fijnste en machtigste geesten de strenge wetenschappelijke methode der historische kritiek al voorzichtiger en scherpzinniger toegepast, - hebben zij daarvoor een telkens grooter aantal van geleerden, ook onder hunne kerkelijke of godsdienstige tegenstanders, tot de bekentenis van het dwingend karakter hunner voornaamste resultaten gebracht, dat nu een dilettant zich het recht aanmatigen zou, om een onkundig publiek wijs te maken, dat zij niets hebben gedaan dan elkander tegenspreken, dan verduisteren wat zij beloofd hadden op te helderen[2)]? Wat is bij zulk een brutale onwaarheid aan het woord, onkunde of onwil? En wat wordt leven-

1) p. 25-36.
2) p. 28.

diger hierdoor bij ons opgewekt, verbazing, ergernis of droef heid?

Na zulke ervaringen kan men zich de moeite besparen om de diepte van misverstand te peilen, die bijvoorbeeld openbaar wordt in de bewering, dat in alle wetenschap betreffende den godsdienst, het Christendom en den Bijbel het resultaat van te voren afhangt van de vraag, of Christus al of niet God is[1)]. In den mond van Bossuet is een dergelijke stelling begrijpelijk. Maar bij onzen tijd is zij juist twee eeuwen ten achter.

Mocht de vrees ons echter bekruipen, dat zulke uitlatingen veel kwaad zullen doen, dan kan één ding ons troosten. Een man die zoo weinig ernstig zich op de hoogte heeft gesteld van wetenschappen, welker geschiedenis, methoden en resultaten hij kortweg vonnist, draagt geen wezenlijk koren naar de reeds vroolijk wiekende molens van tegenstanders rechts en links, maar slechts ledige doppen.

Misschien heeft zich wel een enkel krijgsman uit vijandelijke kampen verbeeld, dat het kanongebulder van dezen onverwachten bondgenoot den val aankondigde van de vrije en sterke, op Protestantschen grond gebouwde vesting der godsdienstwetenschap, welke hij zelf tot nu toe niet fliukweg durfde bestoken. En het zou menschelijk wezen, indien hij juist om die reden zich daarin niet weinig verkneukeld had. Maar de teleurstelling zal spoedig komen. Een bondgenoot was het wel, maar een die slechts met los kruit schoot en met al zijn geweld nog geen grasspriet op de bolwerken geknakt heeft.

Het zal evenwel den vrijzinnigen Protestant niet moeielijk vallen de betrekkelijke verdiensten van Brunetière's optreden te erkennen. Want iedere openlijke verkondiging van de oude waarheid: geen wetenschap kan godsdienst vervangen of schenken wat religie geeft, is hem natuurlijk hartelijk welkom. Er is in onze dagen nog genoeg zelfvoldaan rationalisme en artisticisme dat rondloopt met de pretentieuse vraag: wat ontbreekt mij nog? en niets toont te verstaan van de reine en diepe zielsemoties des geloofs, van haar heerlijkheid en haar wondere kracht. Met ieder ernstig man willen wij opkomen tegen de valsche beoefening der wetenschap, ook der theologische, en tegen de nuchter redelijke of namaak-artistieke schijnbeschaving, die zelve uit hartelooshеid geboren, hartelooshеid tot

1) p. 31-32.

vrucht hebben. In zooverre mag men Brunetière dankbaar zijn.

Maar dat de stelling omtrent der religie onmisbaarheid, na al wat het vrijzinnig Protestantisme ook in de wetenschap gedaan heeft tot hare rechtvaardiging, thans nog eens op zulk een wijze voor ontwikkelden wordt gestaafd, zonder zelfs één herinnering aan ernstiger werk, dat komt onze eer te na. Geen bescheidenheid mag mij bewegen het oordeel te verbloemen over zulk een wijze van doen. Zij ware hier misplaatst, zoo ze iets anders in mij wekte dan een levendig gevoel van spijt, dat slechts ik en niet een onzer leidslieden, naar wien heel het beschaafd Europa zou luisteren, de stem verhief.

Wat er nu verder nog zal komen, wanneer een man als Brunetière de wereld in de keuze voorgaat tusschen de vormen van Christendom, die dan zullen moeten schenken wat geen wetenschap gaf, laat zich voorzien. Niemand zal het verbazen, dat het machtige, kleurige, mystieke Roomsch-katholicisme hem het meest voldeed. Vooral nu aan het hoofd daarvan een nobel, eerwaardig grijsaard staat, wien geen tegenstander scherpte van blik, fijnheid van tact en mildheid van geest zal ontzeggen. De kerk van banbullen en brandstapels schijnt door zijnen geest en op zijn voorgang slechts op verzoening en hereeniging uit. De kerk van ascetischen wereldhaat en mirakel aanbidding schijnt thans bovenal van practischen zin vervuld om de kranke maatschappij met liefde en wijsheid te genezen. Dat zijn zoo edele en bekoorlijke trekken als de oude moeder-kerk sinds eeuwen niet vertoonde.

Maar zal nu, alweer een ernstig man op grond daarvan meenen, dat hij aan die kerk behooren, haar leer aanvaarden, haar mirakelen vereeren, haar vormen eerbiedigen kan, zonder dat hij iets van de wetenschap onzer eeuw behoeft te verloochenen of prijs te geven de vrijheid van gedachte en geweten? Haeckel en Renan hebben ergers opgemerkt, dat er al iets van evolutieleer lag in het oude scheppingsverhaal. Wat nu te denken van den man, die op grond daarvan ons mededeelt, dat er dus geen reden is, waarom de kerk van iemand vragen zou om den godsdienst tegenover de wetenschap te plaatsen![1)]

Zulk eene naïveteit is bijna beminnelijk. Hoe is men er toch ooit toe gekomen om het Copernikaansche wereldstelsel

1) p. 56.

voor iets anders te houden dan de kosmologie der Roomsche kerkleer! Hoe heeft men niet aanstonds ontdekt, dat de schrijvers van Genesis I en II eigenlijk Darwinisten zijn bij anticipatie! Als men dan verder maar beweert, dat de natuurwetenschap niets tegen het wonder, de exegese niets tegen de geopenbaarde waarheid vermag, en bovendien doet[1)] alsof er geen wijsbegeerte was die over het wondergeloof een woordje mede heeft gesproken, en geen historie die de feitelijkheid dier wonderen heeft betwist, en geen kritiek die menschenwerk aanwees in wat men voor puur goddelijk uitgaf, in één woord: alsof er geen universeele wetenschap was gekomen die de geheele middeleeuwsche kerkleer mét het middeleeuwsch weten en denken, waarvan zij de vrucht was, te niet heeft gedaan en overtroffen om voor de eeuwige waarheden beter vormen te zoeken, - ja dán, maar dán ook alleen, is alles in het reine.

Is het zoo moeielijk in te zien, dat de oud-kerkelijke supranaturalistische dogmatiek, die van de vierde eeuw af de christenwereld is gaan overheerschen, met de feiten die ze aanneemt, de voorstellingen die ze zich vormt en de begrippen die ze leert, volstrekt niet alleen verkeert op het gebied van het gevoelen, waardeeren en vertrouwen, en dus niet blijft in de sfeer van het hart, hoog boven het bereik der wetenschappelijke kritiek verheven, maar ieder oogenblik afdaalt tot den kring van het puur verstandelijk weten en redelijk begrijpen, en daarmede onmiddellijk valt onder de jurisdictie van het intellect? Dat godsdienst en wetenschap te scheiden zijn, heeft vóor Brunetière het vrijzinnig Protestantisme al een eeuw lang geleerd. Maar hoe is het mogelijk, dat in onzen tijd dan nog een man over deze dingen als woordvoerder optreedt en zelfs niet toont te beseffen dat godsdienst iets anders is dan een of andere kerkleer! Wanneer op deze wijze de souvereiniteit der religie gehandhaafd wordt, dan blijft zij, ja, vorstin, maar eene die, gekerkerd en geketend, smacht naar vrijheid, ruimte, licht.

En wat zullen wij Protestanten zeggen van de discipline der katholieke kerk, van haar leer, van haar traditie, natuurlijk door Brunetière voor de zooveelste maal weer met blinde

1) p. 58 etc.

eenzijdigheid geprezen?[1] Zal men dan nooit inzien, dat eerbied voor een machtige organisatie en bewondering voor hetgeen vroeger daardoor tot stand is gekomen en nog heden daardoor wordt gewrocht, geen verblinding insluit noch voor de feiten noch voor de lessen der historie. Dat die organisatie voor tal van individuen en volkeren een ondragelijk juk is geworden, dat zij met vreugde hebben afgeworpen op het oogenblik dat zij daaraan voorgoed zich ontgroeid wisten, is toch wel onweersprekelijk. En het Katholicisme heeft zich nooit meer dan het Protestantisme jegens de maatschappij verdienstelijk gemaakt. Beiden zijn in hunnen bloeitijd weldadige machten geweest. Beiden zijn gelijkelijk te kort geschoten in den plicht om sociale ellende te voorkomen. Beider gelijke eereschuld is thans: mede te werken om haar te genezen.

De Katholieke kerk zelve heeft weinig reden om met zulk een bondgenoot ingenomen te zijn. Om te erkennen dat moraal en religie innig samenhangen, dat maatschappelijke vragen in den grond zedelijke zijn, en dat men voor zijn hooger leven veel meer behoeft dan de wetenschap kan schenken[2], behoeft men niet Katholiek te zijn. Wordt dan de instemming met een paar hoogst belangrijke, maar in geenen deele speciaal-Katholieke stellingen, niet weer te niet gedaan waar men de onfeilbaarheid der kerkleer, de realiteit der mysteriën, de kracht van het opus operatum negeert, waar men in plaats van geloof in den goddelijken oorsprong en in de sleutelmacht der kerk, slechts een paar opportuniteitsredeneeringen stelt. Dat zijn streelingen die iets hebben van een slag in het aangezicht. Zou het Katholicisme waarlijk daarin eenige glorie of één enkele belofte vinden?

Neen, dan is ons de rustige, zelfbewuste, blijde verzekerdheid, waarmede het Protestantisme, trots al zijn zwakheid en verdeeldheid en armoede aan uitwendige bekoring, de beste dingen van dit leven, godsvrucht en reinheid van zeden met wetenschap en kunst, alleen beveiligd en ontwikkeld weet door vrij-

1) p. 73-82. Ik wijs hier tevens op de schoone laatstgenoemde bladzijde, waar de ‘circulation de perpétuelle charité’ tusschen levenden en dooden geteekend wordt. Een verheven ideaal, waarbij alleen tweeërlei miskend wordt: de diepte van het zondebewustzijn en het feit dat dit ideaal toch nog nooit de sociale macht heeft getoond, waarom het wordt aanbevolen.

2) p. 82-92.

heid, die geen ander absoluut gezag erkent dan dat van God in het geweten, beter waarborg voor de toekomst!

De beteekenis van het veel besproken geschrift, waarover ook een oordeel van vrijzinnig-Protestantsche zijde uitgesproken moest worden, ligt hierin, dat het een der teekenen des tijds is, wier rustige observatie van oudsher de voorliefde van den vrome was. En laat het na onze onomwonden kritiek aanstonds verklaard worden: orgaan van den tijdgeest te zijn in dien zin, dat men, zij het ook gebrekkig, iets van zijn edelste neigingen en van zijn hoogste behoeften doet verstaan, dat is geen geringe verdienste.

Overal bespeurt men het weder ontwaken van het godsdienstig bewustzijn. Op het gebied der wetenschap heeft onze eeuw haar grootste kracht ontwikkeld en een onvergankelijken roem behaald. Toch heeft zij hare kinderen onbevredigd gelaten. Voor maatschappelijke ellende, voor zedelijke verwording, voor verstomping van gemoed, in één woord: voor daling van het levenspeil heeft zij hen niet kunnen behoeden. En deze achteruitgang wordt al te gebrekkig door ruimer verbreiding en herleving van artistieke neigingen, wordt in het geheel niet door zeer algemeen geworden artistieke allures bedekt. Een mensch kan het lang volhouden, de menschheid leeft op den duur niet van surrogaten.

Daarom keeren de wezenlijke leidslieden van ons geslacht, onze beste denkers en dichters, onze grootste geleerden en kunstenaars, zich bewust of onbewust weder naar den godsdienst toe. Of zij spreken van mystiek, van symboliek of van religie, maakt in het wezen der zaak geen verschil. Of zij het uiten in klare begrippen en helder gevoelde zangen, of alleen in vernieuwde belangstelling voor vroeger dichten en denken en droomen van een wereld der onzienlijke dingen, of wel in vaag gemijmer, in zwevend zoeken, in nevelbeelden van hoogere stemming, - er is niet veel kennis van het wezen aller religie toe noodig, om daarin aanstonds, wel heel zwak en onbeholpen vaak, maar in alles toch zeer wezenlijk iets te herkennen van wat de Psalmist dorst naar God heeft genoemd. Eerder zou ons geslacht zijn groote, pas verworven schatten van kennis versmaden, dan zonder de wijding en de leiding van eenig godsdienstig

geloof te leven. Bij minder dan het allerheiligste vindt het menschenhart geen vrede.

De geschiedenis van het geestesleven onzer eeuw zal dan ook het nageslacht niet als een epos van machtige daden, nog minder als een lierzang van diep gevoel en verheven gedachten klinken, maar veeleer als een tragedie van harden arbeid en rusteloos zoeken en nochtans voortgaan zonder bevrediging, totdat na smartelijk dolen eindelijk een pad wordt gevonden dat naar boven leidt, en waar met schuchtere aarzeling eerst, met steeds verrukkender gewisheid straks, vrede, kracht en hoog geluk worden gevonden.

Maar het is een dwaling en een ontzaglijk misverstand deze herleving van het vroom gemoed, dit allengs meer op den voorgrond treden onzer religieuse zielefuncties, toe te schrijven aan een conflict tusschen wetenschap en godsdienst, waarin de palm der overwinning den laatste ten deel viel. Ja, zoo kan het schijnen, indien men voor de wetenschap aanziet de eene helft van ons kennen en denken en voor de andere helft willens en wetens de oogen sluit. En hij zal het meenen, die zich liever een wereld- en levensbeschouwing vormt door een geloofstheorie uit bloot natuurwetenschappelijke gegevens samengesteld, al neemt hij dan ook heimelijk uit het Christendom tallooze waardeeringsoordeelen en moreele beginselen over, die zich nu eenmaal niet uit natuurkennis laten afleiden, - liever dan althans te beproeven, de onvergankelijke godsdienstig-zedelijke waarheden met al ons overig weten en begrijpen in samenhang te brengen en daaruit zich op te bouwen een nieuw en vast geloof, een hoog en veilig huis voor leven en voor werken.

Neen, de kentering die wij aanschouwen is juist de meest afdoende kritiek op die jammerlijke eenzijdigheid, die langen tijd bij veel beschaafden èn het weten èn het gelooven heeft verminkt. Het is een aanwijzing te meer, dat er wetenschap was ook in datgene waar het kortzichtig naturalisme niet van weten wilde. Geen onwetenschappelijker waan, dan dat de empirisch-experimenteele wetenschappen het monopolie van wezenlijke kennis zouden bezitten. Iedere wetenschap heeft haar eigen methode, en van die methode hangt af, niet de mate, maar alleen de aard van zekerheid, waarmede elke soort van kennis kan optreden. Zielkundige en wijsgeerige waarheden zijn niet minder, maar anders waar dan natuurkundige. Dat

godsdienst een normale functie van het zieleleven is, dat moraliteit en religie elkander onderstellen en onmisbaar zijn voor elkanders ontwikkeling, - dat zijn waarheden, die wel langs anderen weg verkregen en met andere middelen bewezen, maar nochtans niet minder onbetwistbaar resultaat van wetenschap zijn dan de wet van het behoud van arbeidsvermogen of welke physische waarheid ook.

Men heeft, ten deele althans, van zulke waarheden geen kennis genomen of ze a priori verworpen, wijl ze niet strookten met het eenmaal aangenomen naturalistisch geloof. En het is den mannen van de godsdienstwetenschap nog te weinig gelukt gehoor te vinden voor de ontdekkingen op hun gebied gedaan. Zij mogen er dus dankbaar voor zijn, dat de voortstroomende tijdgeest allengs meerderen brengt tot het punt vanwaar zij met eigen oogen zullen zien wat hun te voren al aangewezen werd. En velen zullen er zeker een waarschuwing in vinden, dat thans uit de schatten der wetenschap van godsdienst en zedelijkheid niet hoofdzakelijk historisch-kritische finesses, maar vooral ook antwoorden op de groote vragen omtrent wezen en waarde van religie en moraliteit in het gemoed en in de menschen-maatschappij, moeten worden te voorschijn gebracht.

Wat wij thans beleven is niet het gevolg van een conflict tusschen godsdienst en wetenschap. *De* wetenschap is welbeschouwd *den* godsdienst nooit vijandig geweest. Wel was er soms wetenschap, die met een godsdienstvorm in botsing kwam. In dien zin is de opkomst van het vrijzinnig Protestantisme de vrucht van een wezenlijken en diepgaanden strijd tusschen beiden. Toen het, trots dwang en gezag zich ontwikkelend weten en denken niet meer te rijmen bleek met wat er aan kennis en gedachten uit het middeleeuwsche Christendom ook in het Protestantisme was overgebleven, toen had de wetenschap te kiezen tusschen onderwerping en zelfstandigheid. En zij koos het laatste, voor zich zelve onbekommerd wat daardoor van den godsdienst mocht worden. Maar aan hare zijde stonden van den aanvang of mannen en vrouwen, die even diep als tevoren de behoefte aan aanbidding en vertrouwen en gehoorzaamheid en liefde tegenover Hooger Macht gevoelden, en die liever, zij het ook noode, de oude eerwaardige kerkleer prijsgaven en het dogmatisme bankroet verklaarden, dan op te

offeren hun hoogste recht, hun rijksten schat, hun leven met God. Voor dezen is de wetenschap geworden de aanleiding tot hunne godsdienstige bevrijding, de voorwaarde van religieuse ontwikkeling, de beveiliging tegen wie de wetenschap ter wille van godsdienstige, den godsdienst ter wille van wetenschappelijke belangen mocht willen verloochenen.

Ziedaar reeds in enkele trekken de bijzondere verhouding aangegeven, waarin het vrijzinnig Protestantisme staat tot de wetenschap. Men heeft terecht zijn opkomst de tweede Hervorming genoemd. Want het is ook een vernieuwing, een bevrijding en een loutering geweest, niet minder diep ingrijpend in het religieus gemoeds- en gemeenschapsleven, en misschien voor de toekomst van nog grooter gewicht. Maar overigens welk verschil. In de 16e eeuw ontstond de geheele beweging uit zuiver religieuse motieven, die van de 19e eeuw had godsdienstige behoeften tot oorzaak, maar zuiver wetenschappelijke inzichten tot aanleiding. Daar was het de godsdienst die zijn eigen zaak bepleitte, zijn eigen overwinning bevocht; hier kampte van den aanvang af vooral de wetenschap in zijnen naam. Daar een protest van geloof en geweten, waarmede later de wetenschap haar winst zou doen; hier het verzet van de onderzoekende, analyseerende, argumenteerende wetenschap, die voor religie en moraliteit nieuwe banen ging effenen.

O, het schouwspel van toen was zooveel verheffender en bezielender dan dat van heden. De eene profetische heldenziel van broeder Martinus heeft meer verrukking in de harten gebracht en dieper de gewetens getroffen dan al de schitterende onderzoekingen aangaande den Bijbel sinds Spinoza, dan de volmaking onzer Kosmologie sinds Copernicus-Galileï, dan de vernieuwing der wijsbegeerte sinds Spinoza of Kant, en der theologische systemen sinds Schleiermacher, dan al de ontdekkingen op het gebied der historie van Christendom en kerk, dan de vruchtbare beoefening van een geheel nieuwe wetenschap, dealgemeene godsdienstgeschiedenis, ja dan alle deze dingen met elkander.

Maar het is nu eenmaal geen vrije keuze waarvan onze roeping in de wereld afhangt en zelfs omtrent de wijze waarop zij kan worden volbracht hebben wij de beschikking niet. Om het groote profetenwerk voort te zetten en te voltooien, zijn denkers en onderzoekers noodig geweest. Dies zijn er denkers en onder-

zoekers gekomen en hebben de taak door Gods wil hun gesteld volbracht. Na den glorieusen zegepraal kon wel niet anders komen dan een tijd van bedachtzaam beveiligen, van rustig bevestigen. Daarin lag zwakheid en kracht, armoede en rijkdom. Profeten en dichters heeft het vrijzinnig Protestantisme nog niet vele voortgebracht al waren er dan ook onder van eerste grootte. Maar hoeveel wijsgeeren en geleerden stonden en staan aan onze zijde die de trots zijn van den nieuweren tijd. Onze wetenschappelijke arbeid is reeds tot een belangrijke hoogte gevorderd, terwijl wij met onzen godsdienst pas boven de fundamenten beginnen uit te bouwen. Maar nochtans voelen wij ons één in oorsprong, één in doel met dat oude Protestantisme dat wij liefhebben. De eerste Hervorming was als de bergstroom uit nauwe rotsspleet opgeperst en over rotsblokken bruisend met onweerstaanbaar geweld. De tweede is de breede rivier, waartoe de bergstroom worden moet, als hij vele wateren in zijne bedding zal hebben vergaderd van alle kanten. Maar beiden drijft eenzelfde stuwkracht voort, en beiden stroomen den eenen oceaan tegemoet waaruit alles zijn oorsprong nam.

Zoo is er dan geen miskenning van den ernst en de kracht van ons godsdienstig leven in gelegen, als wij meenen, dat wij meer dan eenige afdeeling der Christenheid aan de wetenschap hebben te danken. Zij gaf de aanleiding tot het ontstaan van een vrijzinnig Protestantisme, of juister: tot het weder openbaar worden en consequent doorvoeren van dat beginsel van vrijheid in geloof, geweten en onderzoek dat reeds in het oorspronkelijke Protestantisme lag. En zij werd daardoor voorwaarde van het aldus tot stand gekomen vrij ontwikkeld godsdienstig leven en denken. Bij zoo overwegenden invloed van het wetenschappelijke op het religieuse, ontstonden natuurlijk tal van nieuwe bezwaren en gevaren, waaraan het zoogenaamde Modernisme in geenen deele ontkomen is. Maar hoe ruimschoots wordt dit opgewogen door de enorme winst in ons persoonlijk religieus en zedelijk leven, en door de verrijking en loutering van geheel onze levens- en wereldbeschouwing.

Een enkele greep uit den overvloed! Heeft de wetenschap ons den Bijbel niet teruggegeven beter en schooner dan toen het ons een mirakelboek was, dat slechts met onwaardige kunstgrepen in zijn letterlijke onfeilbaarheid te handhaven bleek. Zeker, de historische kritiek heeft haar hyperkritische anatomen

gehad, die het lichaam der Schrift ontleedden, zonder eerbied voor het goddelijk leven dat er in woont. Maar zelfs dit misbruik der wetenschap heeft haar de eer niet kunnen ontnemen van ons dat goddelijke leven beter te hebben doen verstaan. Sinds de kerk de letterlijke inspiratie decreteerde, is bijgeloovige vereering en ongeloovige verachting van de Schrift ontstaan. Sinds de wetenschap het causaal verband in het menschenwerk van Profeten en Apostelen aanwees zonder eenig supranaturalisme, heeft de eene heilige geest die uit allen sprak bij velen reiner liefde en dieper eerbied ontvangen.

En heeft de wetenschap ons datzelfde leven niet als een algemeen menschelijke gaaf doen kennen, zelfs den natuurmensch niet vreemd, maar den cultuurmensch toppunt en glorie zijner beschaving. Weegt het koketteeren van dezen en genen met het door hem maar half gekend en begrepen Boedhisme, uit miskenning van het Christendom, - of de lust om van Chineezen en Hindoes aan te nemen wat men uit den Bijbel niet leeren wil, uit blindheid voor wat onze godsdienst meer biedt dan zij, - wegen zulke kleine misbruiken ook maar eenigszins op tegen de verkwikkende ontdekking, dat het menschelijk godsdienstig leven meer is geweest dan één groote nacht van heidendom en zonde met slechts een enkele lichtstreep van openbaringswonderen er in, maar dat het veeleer gelijkt op een langzame statige verrijzenis van den dageraad, die in Christus als het volle zonnelicht over een deel der menschheid reeds is opgegaan.

Zij was het die de wonderen voor ons weg deed vallen om ons te dieper het groot mysterie Gods te doen beseffen en met innigheid van liefdevol vertrouwen te leeren aanbidden. Zij heeft ons de groote waarheden door denkers en vromen van vroeger eenwen op hunne wijs verstaan, maar door de kerkleer in gebrekkige vormen gehuld, ontsluierd. Zij heeft veel tijdelijk menschenwerk weggenomen om ruimer uitblik ons te geven op eeuwige dingen. Zij heeft in den organischen ontwikkelingssamenhang van alle leven, ook van het leven met God en in dienst van het goede den weg gewezen om tot dieper inzicht in onze godsdienstig-zedelijke natuur, in het wezen van onze religieuse bewustheid, van zonde en verantwoordelijkheid te komen. Zij heeft ons in de wondere structuur onzer ziel leeren zien, hoe er de lijnen en bogen alle wijzen naar omhoog, hoe

er de zuilen eu vensters en spitsen als in heilig stille lichtschemering strevend opgaan naar boven. Zij heeft ons in de ziel van elken mensch niet alleen een werkplaats en een denkschool, maar ook een huis des gebeds leeren vinden. Zij was het die in onze eeuw althans beproefd heeft wat de dogmatische kerken nalieten, en het geheel van al ons weten en kennen trachtte te bekronen met een harmonische wereldverklaring, die, trots ons bloot relatief weten en bloot approximatief begrijpen, toch aan de behoeften der harten de mogelijkheid van bevrediging weer openen, en het leven weder richting en doel geven zou. Het vrijzinnig Protestautisme heeft aan de wetenschap een reuzentaak te volbrengen gegeven. Daarbij lijkt hetgeen reeds volbracht is nog klein en zwak. Maar dat er toch in de wereld reeds iets bestaan kan van een godsdienst naar den eisch, van een Christendom op de volle hoogte des tijds, dat danken wij haar.

Zoo is zij dan ook het aangewezen bolwerk geworden tegen alle vijanden die dreigen van rechts en van links. Geen oogenblik zal het vrijzinnig Protestantisme vergeten, dat het staat op den bodem des Christendoms. Wat wij met de gezamenlijke conservatief kerkelijke partijen gemeen hebben, is naar onze innige verzekerdheid de kern en het wezen van het Evangelie. Wat ons van hen scheidt, het zijn de resultaten van de godsdienstwetenschap. En die wetenschap zelve noch de vruchten harer beoefening worden te niet gedaan, al gelukt het door manoeuvres van kerkelijke politiek in verband met onverschilligheid van een of andere groep, hier en daar de partij uit de kerk te dringen. Men kan die wetenschap negeeren, besmalen, verdacht maken, men kan haar met behulp van het spel der staatkunde van openlijke leerstoelen afzetten in de gauwigheid, men kan een onkundige menigte diets maken dat zij uit den Booze is en door 's Heeren wraak alreeds wordt vernietigd, - maar geen rechtschapen katholiek of orthodox kan meenen dat zij daardoor is bestreden en weerlegd, overtroffen en overbodig gemaakt. En mochten er zijn, naïef genoeg om dien waan te koesteren, onoprecht genoeg om hem ingang te doen vinden, wat nood! Eerlang ontsnappen aan heel en half rechtzinnige monden, hier en ginds, op 't ongedachtst, denkbeelden en waarheden welke men uit onzen mond niet hooren wou. Kleuren zijn dingen die verschieten. Over drie eeuwen is het roode modernisme van heden zwart conservatief.

Maar zoo veilig en ongeschonden onze vesting zich keert tegen hen die met ons op Christelijken bodem staan, zoo beslist maken wij tevens front tegen wie met ons vrienden van vrije wetenschap en nochtans vijanden van den godsdienst zijn. Een zonderlinge illusie heeft onze tegenstanders rechts wel eens doen meenen, dat wij naar links geheel open lagen en onverdedigd; zonderling vooral bij menschen die zich zelven schotvrij wanen tusschen papieren muren. Open? Welzeker, op het vlakke veld der wetenschap, waar men geen schuilhoekjes achter dogmatische walletjes kent, daar willen wij een eerlijken strijd om de religie voeren. Daar zien wij de religieuse geloofstheorieën van theïsme en pantheïsme openlijk optreden tegen de fatalistische geloofstheorie van het materialisme. En wie, die den stand der partijen rustig en niet vooringenomen overziet, erkent niet dat de zaak van naturalisme, positivisme en materialisme hachelijk staat. Hun beste aanvoerders weifelen en deinzen terug, hunne jongeren leggen de wapens neer en wenden zich in telkens grooter aantal naar de zijde der godsdiensten toe. Zij behoeven natuurlijk niet het vrijzinnig Protestantisme te kiezen om voor de zaak der religie gewonnen te zijn. Zij volgen slechts de inspraak van hun hart en kiezen wat hun het meest bekoort. Wat dunkt u, indien bij alle godsdienstige partijen de echt menschelijke vroomheid even zuiver en even luide spreekt, en indien bij allen haar vrucht van zedelijke loutering en energie in gelijke mate kan worden getoond, zou dan het vrije Protestantisme toch niet een voorsprong hebben boven anderen, juist door zijn kennis van den godsdienstigen zedelijken mensch en door zijn inzicht in de eischen van onze religieuse en moreele beschaving?

De wetenschap in dienst van het religieus dogmatisme mag zoo voortreffelijk worden beoefend als mogelijk is, mag tal van benijdbare krachten onder hare arbeiders tellen, het maakt haar toch niet wat alle wetenschap zijn moet: algemeen menschelijk in aard en strekking. Zij raakt de menschheid niet, die haar apriorisme niet deelt. De wetenschap waarmede het vrije Protestantisme is opgetreden uit aandrang en ten behoeve van den godsdienst, al ware zij veel zwakker dan zij is, al telde zij niet van de beste werkers en de fijnste geesten onder hare vrienden, is daarom juist zoo innerlijk sterk, omdat zij geen andere onderstellingen heeft dan die waarop alle weten berust, en op geen andere wijze noch met andere middelen

tot stand komt dan waarmede alle kennis wordt verkregen. Zij moet uit haren aard meer en meer het punt van gemeenschap worden tusschen de mannen van den godsdienst en die van de wetenschap in 't algemeen. Onnoemelijk veel valt hier nog te verrichten. Wij schamen ons zelfs over veel te zwakke werkkracht en strijdlust waar zoo heerlijke overwinningen vallen te behalen. Maar wij zien met goeden moed vooruit. De beste en edelste voorgangers van weerszijden naderen elkander met verzoening in het hart. Zou de avond der dalende eeuw misschien geen slagveld maar een vredefeest aanschouwen?

Zeker is het, dat de eenmaal herleefde vrije vroomheid haar dank voor de diensten der wetenschap betaald heeft in wederdiensten, welker belang door geleerden en denkers steeds algemeener wordt erkend. De wetenschap van het godsdienstig en zedelijk leven blijkt meer en meer werkzaam als complement en correctief van de studie der stoffelijke natuur. Zij doet den geest des menschen, het verhevenste voorbrengsel der ons bekende schepping, in zijn hoogste aspiraties, zijn edelsten aanleg, zijn innigste wezensopenbaring kennen. Zij waakt er voor, dat geen aan de materieele verschijnselen ontleende theorie, zooals het evolutionisme, worde aangezien als eenige verklaringsgrond ook van de geestelijke zijde van ons bestaan, als beeld van aller dingen wezen en oorsprong. Zij heeft het goed recht der wijsgeerig-teleologische wereldverklaring buiten twijfel gesteld. Zij heft ons weten en denken uit de platheid en eenzijdigheid van een bekrompen naturalisme op. En zij doet de denkende menschheid de oogen weer opengaan voor de innerlijke eenheid van doel en strekking tusschen ons weten en ons gelooven.

Wat is de theoretische onderstelling, die in alle godsdienstig geloof ligt besloten, in haar wezen anders dan de vrucht van dienzelfden drang, die de wijsbegeerte noopt ons denken en weten af te sluiten met methaphysische stellingen omtrent een geestelijken wereldgrond. In ons peinzen over het *ἑν χαὶ παν*, in ons zoeken naar het *ens entium*, en in ons geloovig vertrouwen en ons dorsten naar God, spreekt eene en dezelfde behoefte van de menschenziel. God heeft ons geschapen tot Hem, en ons hart rust niet, eer het Hem heeft gevonden.

Het vrijzinnig Protestantisme is in al zijne uitingen bezield geweest door éene grondgedachte, die wij met al de warmte van een diep overtuigd gemoed herhalen: onze verbondenheid aan God, dat is het wezen van ons wezen, en de in de religie gegeven bewustheid van die innige levensbetrekking is ons meest wezenlijke goed. Het heeft getracht dien schat weder aan de wereld te schenken, door strenge, breede wetenschap gelouterd en beveiligd, terwijl het wederkeerig aan haar onschatbare diensten bewees. Maar, hoe nauw het ook aan de wetenschap verbonden was, het heeft zijn hoogste goed nooit van haar ontvangen en de vermeerdering van zijn innerlijke kracht niet bij haar gezocht.

Integendeel, het wordt steeds beter ingezien, dat de talrijke relaties tot de wetenschap, in ons godsdienstig leven een bedenkelijk overwicht naar eene zijde hebben gegeven. Bij de religieuse opvoeding onzer kinderen en niet minder bij de godsdienstige ontwikkeling van volwassenen, maar misschien nog het meest bij de opleiding onzer predikers, die geroepen zouden worden om een door religie bezielde moraliteit te brengen tot een maatschappij vol zedelijke ellende, - hebben wij ons wel eens gedragen alsof beter kennis en dieper verstand van Bijbel en godsdienst de wereld moesten redden, alsof het alleen om weten en begrijpen en niet vóor alles om leven des harten te doen was. Wij hebben veel leeringen verkondigd, goed en waar; maar deze zijn al te vaak de korenmaat geworden, waaronder de lichtgloed die onze ziel vervulde, bleef verborgen. Voor die dwaling en die aarzeling hebben wij echter geboet. Wij beoefenen en eerbiedigen de wetenschap niet minder dan te voren, maar verwachten de overwinning onzer beginselen en de verheffing van het individueel en maatschappelijke leven boven alles van de vrij ontwikkelde religieuse persoonlijkheid.

Het vrijzinnig Protestantisme is niet een mede door godsdienstige sympathieën gekenmerkte wetenschappelijke, maar integendeel een mede door den invloed der wetenschap in het leven geroepen godsdienstige partij. En dat zal het blijven.

Het wil zich niet verheffen op wat het van de wetenschap ontving of in de wetenschap volbracht, noch laag neerzien op de weldadige kennis die door den invloed van andere beginselen aan de wereld geschonken is. Het is zich diep bewust, hoever het reeds mocht vorderen, nog pas aan den

aanvang van zijn steilen weg te staan, en, trots al wat tot dank en tot vertrouwen stemt, vaak met veel te weinig geloofsmoed en zedelijke energie voort te gaan. Maar het zoekt zijne sterkte niet in de gedachte aan hetgeen het reeds is of doet, wèl in de heilige verzekerdheid van veel te moeten en te kunnen en te willen. Hij, die ons tot den arbeid roept, die geeft de kracht en Hem behoort de toekomst. Wie den moed heeft te gelooven in zijn licht, die late het stralen, wijd uit, hoog van den luchter.

H. IJ. GROENEWEGEN.

't Fries en z'n studie.[1)]

Niet alleen de grondige studie van meer talen over veel groter oppervlak van land, en van veel meer eeuwen, als vroeger, heeft het antwoord op: ‘wat is taal eigentlik’ helemaal veranderd. Vooral de bestudéring van de v ó l k s -talen dwong onwilligen zelfs af: de opvatting die ik tot nu toe had, is totaal onjuist.

't Blijkt hoe langer hoe meer ook dat het bijna onmogelik is op den duur het juiste ínzicht in ‘taal’ te bewáren voor wie geen studie van enige v o l k s -taal gemaakt heeft; - en blíjft maken, voortdurend.

Studie van volkstaal in Nederland, dus nodig.

Maar noch meer: Pedagogies heet het: ‘begin te bouwen op 'tgeen er is.’ Wie dus nederlands op de volkschool onderwijzen wil, waar zo goed als alleen de volkstalen gesproken worden, moet in elk geval van het gesproken diealekt beginnen, en voortdurend zich er op bazeren. Waar men dit zo nu en dan eens terloops deed, kreeg men al, ook voor 't algemeennederlands, de gunstigste resultaten.

Studie van de volkstalen in Nederland hierom ook van 't grootste belang.

En - waar nu een taal noch door zovelen als hun moedertaal gesproken wordt, waar zoveel in geschreven en gedrukt,

1) Wat hier volgt, zijn cen paar hoofdstukken van een werk dat dit jaar zal uitgegeven bij de firma Kluwer & Co. in Deventer. - Fragmenten uit het geheel - vooral uit het gedeelte: wat is Dichterfries, hoe verhoudt zich dat tot de algemene taal, - las ik voor in de Vergadering van 't Fries Genootschap op Donderdag 20 Desember 1894.

zoveel in ‘gewerkt’ wordt, waar een taal een ‘eigen geschiedenis’ heeft als de friese,

daar eist de studie van die, belangstelling.

I.

In ‘taal’ uít men wat we in één woord noemen ‘gedachten’:
alles wat in ons binnenste omgaat.

Wat zéggen nu vaak ógen niet?

En, stelt men niet hele histories in pantomime voor?

Nu, dan is er ogetaal, en gebaretaal,... en velerlei ander soort van taal noch: 't meest misschien drukt men zich evenwel uit in wat velen noemen *de*-taal-bij-uitnemendheid: de S p r a a k . -

Die over taal wil handelen, dient eigelik met de ‘gedachten’, met ‘hoe denken we’ te beginnen.

Alleen, daar begínt men pas een wetenschap van te maken; enkele fysioloog-psychologen onderzoeken en studeren. En nu men é e r s t z o v e e l m o g e l i k w a a r n e e m t v óó r t e g a a n r e d e n é r e n , wat wordt er nu niet gelogenstraft van wat volgens de vroegeren wáár was! Toch, velen zeggen noch een massa woorden over ‘voorstellingen’ en ‘begrippen’, en zo meer, die het geschikst uit een handboek te halen zijn: - ongetwijfeld, mettertijd kunnen die termen noch wel eens dienstig wezen; maar is 't nú niet, zich van iets vrij wel onbekends met ‘frases’ afmaken?

Weinig weet men noch van dat onbekende. Om iets te noemen: hoe influenseert wat onbewust in ons werkt op wat we, bewust, zijn?

Kan men zich ook een moment-maar niet iets bewust wezen, dat dadelik daarop weer in 't onbewuste verdwijnt om nooit terug te keren? Herinnert men zich dit dan later altijd? Er zijn gevallen, die elk bij zichzelf kan waarnemen, van niet!

En als men 't dan een ander verteld had, of opgeschreven, of zelfs gedaan had wat men toen zich een sekonde-maar bewust was; - liegt men dan tegen beter weten wel in, als men men alles ontkent?

Kan wie ook - een ‘dichter’ allermeest, die begeesterd zei of neerschreef wat ín hem was - later altijd aangeven waarom hij 't een-of-ander toen zó zei? waarom hij dát woord nítte, díe betekenis in díe klanken voelde?

Trouwens mag dit redeliker-wijs wel van 'em gevergd? Vermoordt die dit eist, niet tal van mooie gedachten van de ‘dichter’?

Ook in de levens-praktijk is deze wetenschap noch zo onbelangrijk niet in 't beoordelen van daden en gedachten.[1)]

Hoe of nu dat alles toegaat, welke wetten men daarvoor kan aannemen, bitter weinig voorshands weet men daar van. 't Is noch: waarnémen de verschijnselen, waardéren de gevallen.

In de ‘Philologie’ nu kan men er niet buiten dit méé te registréren. Men doet het, maar noch véél te min. Men heeft met het alrede nieuw-gevondene noch bijna geen rekening gehouen.

Toch is er zoveel, waar het in verband met de taal van belang is op te letten. Er gaat wel bijna al 't oude-voor-waar-aangenomene mee overboord; en dat zou velen misschien hun hele wetenschap kosten, maar mag dat wie ook weerhouden?

Dat waartenemene ligt vaak vlak voor de hand; evenwel, men zoekt het naar ouder metode noch meest met het hoofd in de lucht, en noemt dat dan ‘idealisties’!

Daarom juist sloeg men wel geen acht op dit, wat elk-eneen weet, wat ieder, in zichzelf, kan waarnemen:

Men is 't éne ogenblik niet als 't andere; wel verschilt dit maar een heel klein weinigje, maar men is vandaag toch niet presíes zó als gister, en morgen niet als voor een jaar. Ieder verandert, nu heel langzaam, dan gauwer; in sommige tijen zo sterk dat die hem intussen niet zagen, hem niet herkennen.

Verandering naar 't uiterlik; maar evengoed innerlik. Wát hij denkt, en hóe hij denkt, ook dat wijzigt zich; is nú, anders als voor een week. In de regel evenwel blíjft men zich in 't diepst innerlike wel gelijk. Niemand echter helemaal!

Evenmin komen twee mensen juist met elkaar overeen. Integendeel, de meesten lopen énorm uit-een, als men maar

1) Ik denk hierbij aan de pleidooien van Ds. Barger voor de Rechtbank te Leeuwarden. - Natuurlik lijdt bij deze ‘opvatting’ volstrekt niet iemands toerekenbaarheid; 't wordt hem wel terdege ‘toe-gerekend’! Voor sommigen is 't niet overbodig dit even op te merken.

schérp en nauwkeúrig waarneemt. Vooral verschilt men onderling in iedeeën.

Elk leeft men zijn eigen leven, denkt zijn eigen gedachten, van elkaar verscheiden. Echter niet alléen en op zich-zelf, want fysies en psychies[1)] influenseert de een op d'ander. Wederkérig. De een geeft wat toe, en d'ander geeft wat toe- maar de zwakste 't meest - onwillekeurig, en 't vaakst onbewust.

O n bewust toch is en werkt bijna alle invloed.

Sterk is dit bij ouders op kinderen. Natuurlik. Er is bloedverwantschap, er is permanente, dagelikse omgang; er is fysíeke en psychiese meerderheid en overmacht. Ook influensséren andere famielie-leden, in de eerste jaren vooral. Later, komt het kind onder zijn makkers, onder zijn meesters: dat geeft een nieuwe, een andere invloed, al blijft die van ‘thuis’ sterk, vooral omdat het op oud ijs makkelik vriest. Dan leest hij al gauw ook boeken; de litteratuur - vaak wèlke, ongelukkig! - suggereert hem groteliks, vooral iedeeën. Soms gaat dat tegen de omgeving in; ook gaat het wel in dezelfde richting, sterker of zwakker.

Langzamerhand geraakt hij onder de invloeden van de maatschappij: gezelschap, verkeer, en hoeveel anders noch.

Immers, wordt niet altijd een mens ‘een kind van zijn omgeving, van zijn tijd’?

Min of meer evenwel! De een heeft meer kérn als d'ander, die wéerstand biedt; meer véerkracht naar buiten, die van-hemuít influenseert. Dat wèrkt al bij hem als kind, wordt meer als mens. Soms ook ontwikkelt zich het heel in 't verborgen. Die rond zich keek, heeft er gekend, die niemedal leken, als jongeren; - en die in rijper leeftijd - niet altijd mensen van veel naam en populariteit werden;
maar, van wie krácht uitging in anderen.

Zo de mens, zo z'n taal!

D e t a a l i s g a n t s d e m e n s !

Hij spiegelt zich geheel er in. 't Gaat z'n taal zoals 't hem gaat. Verandert hij elk moment, z'n taal evenzeer. De indruk van een vorig keer blijft wel, en naar mate 't zich vaker en korter-op-elkaar herhaalt, en vooral zich dieper inprent, zal

1) Onderscheiden naar de funksies, altans zeker.

't meer op dezelfde manier gezeid worden, maar nooit presies aan die vorige maal gelijk. Ook lijkt het er noch vaak meer op als 't in werkelikheid is; wat men dacht, is anders, en toch zegt men 't als vroeger: men merkt het verschil niet.

Zo praat men vaak zich-zelf na.

Onderling verschillen we allemaal; zó verscheelt dan ook onderling onze taal. Elk spreken we onze eigen taal. Als het denken, is alle taal individueel.

Er is evenwel tussen de mensen verkeer, men gaat met elkaar om. Hoe meer konversasie, hoe groter gewoonlik de inwerking op elkaar wezen zal. Ook in taal; in die is suggestie heel sterk: praten we ons-zelf al vaak na, we praten noch meer mekaar na, - we doen bijkans niets ánders.

't Meeste toch, wat we voelen, merken, denken, - drukken we uit op 'en manieren in klankgroepéringen en klanken, die we van anderen overkrijgen; 't eerst van ouderen, 't meest van gelijktijdigers, natuurlik!

Daardoor ontstaat een zekere overeenkomst, al is 't in geen geval gelijkheid.

Wat we toch horen, vatten we op, maar hechten ons iedeeën er aan; wij denken 't onze er van. Wij drukken wat wij denken, er in uít.

We horen in zekere omstandigheden een woord, een aanduiding van iets; en we zeggen 't na. Wie kan evenwel kontroléren, of 't wel bij 't geval past? Of de spreker niet wat anders bedoelt als wij menen?

Ieder heeft wel last van misverstand gehad. De schrijfster van Vorstengunst zegt: alle verschil en alle twist is alleen uit misverstand. - Nu, wie spreekt tegen dat er noch al wat veel twist in de wereld is? -

't Verkeerd gevat-hebben blijkt later vaak. Die een vreemde taal leert, overkwam dit zeker. En in d'eigen taal: een zeldzaam gebruikte uitdrukking, een wetenschappelike, techniese term van een biezonder vak, bij die allen gebeurt het ieder wel eens. Bij dit soort woorden valt zo iets meer op als bij gewóne: - maar de meeste mensen nemen zo slecht waar.

Bij kinderen valt het gemakkelikst te observéren. Zo'n kleintje hoort over ‘stoel’ spreken, hij ‘vat’ wat er mee bedoeld wordt; maar hij richt het bij gelegenheid ook op een kanapee. Een muts is voor hem iets dat het hoofd dekt, als hij er

over hoorde; en een gouen oorijzer noemde hij een muts.

Dat alles wordt gekorriegeerd door anderen - en die zich de minder-kundige voelt, de jongere - de zwakste, - schikt zich er naar.

Maar toch, niet helemaal, hoe kán-die ook? Hij verscheelt op zijn beurt van die anderen?!

Ik herhaal het: wat hij hoort, vat-ie op, maar hecht er zijn iedée aan, hij denkt er 't zíjne van, hij drukt wat ie-zelfdenkt er in uít.

Hij denkt, - en spreekt dus ook niet helemaal gelijk met de overigen. -

Zo krijgt men als kind van de omgeving een klaar-gemaakte taal. Daartegen slijt de eigen kindertaal uit.

Kindertaal is bij uitstek individueel. Als hij niet van ouderen kan overnemen, maakt hij - trouwens zoals elk ander - een n i e u w e taal.

Ik herinner me een jongen, die heel vroeg praatte van een ‘biebie’, en een ‘diggeda’, 't een was een schip, en 't ander een wagen. In zijn omgeving verstond men 't best, maar zei 't zelden of nooit. Toen hij een jaar of zes, zeven werd, gingen die woorden langzamerhand verloren, tegen de algeméne schip en ‘wagen’. - In een andere famielie gebruikte een kleine meid 't woord ‘noppie’ voor een ‘klein, lief mokkeltje’. De ouders en bekenden namen 't over, en nu is 't woord in die famielie, en zelfs in die buurt een gewoon bekend woord geworden.

Natuurlik, een kind leit het af, in de regel, tegen zijn omgeving, die suggereert hem.

Maar wie verzet zich tegen die suggestie? Wie suggereert zelf?

Die zich-zèlf is; en zich-zelf kan wezen, - laat-we 't zo noemen: een kérn-mens.

En de *dichter* is een kern-mens.

Hij denkt beter, helderder, mooier, heerliker als een gewoneling. Hij is een apart mens.

En als die z'n binnenste gedachten uít-werkt, dan vraagt hij niet naar de omgeving.

Taal is individueel; en die zich-zelf is, spreekt met eígen klank zijn eígen taal!

Hoeveel te meer dan de dichter. Die-z'n taal is de individueelste, de allerpersoonlikste.

Een ‘dichter’ is een kunstenaar.

Elk-en-een-ieder is min of meer een samengestelde natuur, min of meer in harmonie gekomponeerd.

Hoe meer nu een kunstenaar van de zo veelvoude natuur in zích heeft, en hoe meer hij dat veelvóude, harmónieëus machtig is, en hoe presiezer hij dit dan - bewust of onbewust - *kan* ópen-báren, des te méérder is hij kunstenaar.

In die openbaring heeft de kunstenaar zich verpersoonlikt, daar zit zijn ziel in, zijn innerst-wezen. Dat is niet er van te scheiden.

Bij de dichter is zo de juiste levende verbinding tussen wat-hij-in-zich-heeft, tussen zijn eigen-inwendige-wérkelikheid-en zijn wóórd:
beide is één.

Dichtertaal is de uiting van een persoonlikheid in zijn eigen klanken.

Daarom is álle dichtertaal individueler als alle andere: daarom verschillen die talen van elkaar te méér naar gelang de persoonlikheden onderscheiden zijn.

Als nu elk zijn eigene taal spreekt, en vooral de dichter sterk individuéel is in z'n taal - hoe kan dan de een d'ander, hoe kan men inzonderheid de dichter verstaan?

Wel, men is huisgenoot, st andgenoot, verwante, of stamgenoot, en altijd natuurgenoot. Men heeft met elkaar wat gemeen, in afstamming, in omgeving, in gelijke omstandigheden. En verkeert men niet meer of minder druk onder elkaar?

Dat maakt dat men elkaar begrijpt: in 't huisgezin verstaat men mekaar zelfs met halve woorden, met een wenk. En onder verwanten, en naaste kennissen is 't niet anders. Vandaar ook - een goed inzicht! - dat men deze in de middeleeuwen als getuigen van iemands geloofwaardigheid liet opkomen; die wisten hoe ze, wat gedaan was en wat gezegd werd van de beschuldigde, moesten opvatten. En is dit ook niet het ‘voordeel’ van een jurie?

Onder stamgenoten is éénzelfde band. Jaren geleden - ik hoorde 't verhaal van een oude stândfries - vergiftigde een man z'n vrouw; vrijdags was ze noch gezond, zaterdagsmorgens stierf ze na een uren-lang hevig pijn-lijden.

De man ontkende voor de Rechtbank, maar een van de getuigen, een vrouw zei: ‘sneun-to-moarn om saun ûre roun de man al yn 'e himdsmouen mei in lange piip op 'e dijk’.[1)] De hollandse rechter, die men de friese woorden vertaalde, nam de mee-deling voor kennisgeving mogelik aan. Maar de friese omstanders begrepen 't overtuigende, 't bewijzende er van: die man moest het gedaan hebben: ging hij 's morgens om zeven uur niet op de weg lopen? zoals men dat doet op zon- en feest-dagen? en dát! - terwijl z'n vrouw sedert de vorige avond lag te krimpen en te kermen onder de werking van 't vergift?!

Stamgenoten verstaan mekaar.

Maar ook onder wildvreemden - men is ten slotte allen natuurgenoot! - is een wijzen op de mond en op brood, voldoende om te laten begrijpen: de mimicus-hier heeft honger.

Verstaan is meégevóelen. In de regel kunnen we dit minder goed éen die we niet kennen. Of we moeten z'n omgeving goed kennen en z'n gezindheid. Toch: niets is profijteliker als persoonlike kennismaking.

Hoe meer omgang dan, hoe beter begrijpen, derhalve?

Begrijpen is allereerst instinktief. Hoe weet een kind aan wie de moeder voor 't eerst vraagt: wat-is-dat? - wat ze bedoelt? Hoe heeft een rechter de overtuiging dat de beschuldigde schuldig is? vaak ondanks de te volgen vrijspraak?

Begrijpen is feitelik analogie-gevoelen. Naar mate iemand - als de kunstenaar - meer ín zích heeft van de veelvoudige natuur, meer vátbaar is om met velen van de omgevenden, van de overigen gelijk te gevoelen, zal hij meer en meerderen verstaan. Die ‘au-fond’ gelijk-genatuurd zijn, begrijpen elkaar 't best.

Evenwel, alle begrijpen is bij benadering, nooit presies. Hoe zou 't ook kunnen? Een ander begrijpen, waar iemand betrekkelik zo weinig zelfs van zich-zelven begrijpt?

Maar gelijkgenatuurdheid: daardoor is't dat men elkaar verstaat.

En, zo moet voor 't dichterlike van een ‘dichter’ gevoel wezen bij die mèt en vàn die ‘dichter’ zal genieten; een ‘dichter’ vat alleen díe hem kan na-voelen, na-denken, die 'm nadíchten kan!

1) D.i.: zaterdagmorgen om zeven uur liep de man al in 't overhemd met de lange pijp aan, op de rij-weg.

Zo wordt een ‘dichter’ verstaan, ook al uít hij z'n eigeninnigst in eígen klankgroepéringen en klánken, anders als men gewoon-weg hoort: - natuurlik!

Alle dichtertaal is diealekt, zoals elks taal. En lang niet allen kunnen 't diealekt van een ‘dichter’ verstaan; 't blijven voor velen ‘klanken’, die nergens 't mee-gevoel aandoen -: ‘klink-klank’, en grote woorden noemen ze het dan!

Nu kan een ‘man’ van vijftig zich wel voor een kind van vijf verstaanbaar maken, zeker! En 't kind kan dan begrijpen was hij zegt op dat ogenblik. Maar - die vijftiger zegt dan niet presies wat hij dénkt; uít niet vol-uit zijn iedeeën. Hoogstens laat-ie 't kind in de vèrte er iets van mérken. Maar voluit - dan zegt hij z'n eigen taal, en vráágt niet of 't ‘kind’ hem begrijpt.[1)] En dan zou 't kind zeggen: u praat klink-klank, want ik begrijp 't niet!!

Nu zijn er veel meer kinderen dan vijftigers in de wereld: de meerderheid is bij de eersten. Maar - daar schikt zich een vijftiger noch altijd niet naar!

Die dichters, die 't hoogste gaan, worden door de weinigsten begrepen.

Moeten ze daarom liever zwijgen? Grote kunst zouen die dat voorstellen, die dat voorstaan; - willen vernietigen, als de Barbaren in de Volksverhuizing, als de Geuzen in. de XVIe eeuwen, de renaissance-klassieken lang daarna noch!

Want grote kunst - woord-kunst - móet afwijken van 't gewone naarmate de geuíte iedeeën anders, naar mate ze hóger, gróter zijn. Sprak de ‘dichter’ zíjn ‘mooi’ in de algemeen bekende klanken, de hoorders zouen - als altijd - 't húnne er dadelik onder brengen, zonder, instinktmatig, voor 't merendeel, 't verschil zelfs te voelen.

Móet hij dus zelfs niet in andere klanken zich uíten, wil hij verstaan worden door die 't overeenkomstig voelen als híj?

1) Is Gijsbert Japiks, is Potgieter, is Staring, is Hooft begrijpbaar en te genieten door een eenvoudige? - Etc. .!

II.

Elk spreekt zijn eigen taal; naar gelang evenwel van zijn omgang met anderen, naar die mate meer of minder overeenkomst.

Dat verkeer nu is meest tussen mensen van eenzelfde af komst, stand, beroep, soort en slag, van eenzelfde belijdenis vaak. Min of meer gelijke taal ontstaat daardoor onder kooplui, onder schippers: zo de Lingua Franca langs de middellandse zeekusten; zo 't matroze-engels langs de Noordzee; zo ook, maar daarenboven voor veel anderen en meerderen noch, het maleis in een groot deel van onze Oost. Daardoor ontstaat een taal van jagers onderling, van boeren, van studenten; van menisten: ‘zo, zo!’; van kalvienisten; een damessalon-taal, een domienees-taal.

Elke kring heeft z'n-eigen algemene taal; evenwel, er blijft in die groepen-zelf toch noch verschil: elk heeft weer iets eigens individueels, ‘spreek en men zegt wie je bent’: heeft ook niet ieder zijn biezondere termen zelfs?

A l l e taal is en blijft nu eenmaal individueel!

Tussen al die kringen en groepen is kontakt, konversasie, is verband: daardoor ontstaat weer kleinere of grotere overeenkomst. Men hóort bij meer als éen groep; van verschillende groepen komt men geregeld met elkaar in aanraking: permanent is er ‘wechselwirkung’.

En op die wijs wòrdt er een min-of-meer algemene taal bij allen over kleiner of groter streek lands.

Evengoed als overal elders spreekt nu in Friesland van-zelfs elk-en-een-ieder z'n eigen levende taal.

Maar men gaat met anderen om, met z'n omgeving, - in groter of kleiner kring: elk-z'n taal stemt daarmee.

Hoe meer handel en scheepvaart en verkeer onderling, hoe meer grote algemene markten, en kermissen en hardrijderijen: - ‘op merken en hirddraverijën fine de Friesen elkoar wer’! - hoe meer gelijks er blijft en komt in de algemeene taal. Maar dit gebeurt ook, hoe meer men op ‘winterjoune-nochten’ met elkaar konverseert: als in de winter friese dichters en voordragers[1)]-

1) Waling Dijkstra, Tsj. G. van der Meulen, G. Colmjon, Auke Boonemmer waren vooral de volkslui van die ‘winteravend-pleziertjes’. Nu zijn 't ook B.S. Hijlkema, H.B. Kijlstra, e.a.

of 't oude skalden en barden en troubadours waren - 't friese land doortrekken, en vaak avond op avond dan hier dan daar, 't een-of-ander resietéren en aktéren, volksaardige en meest goedlachse ‘stikken’ van allerlei aard; als van uren in de omtrek ze opkomen, mannen en vrouwen; gezellig dooreen zitten, allerlei vooraf en in de pauze verhandelen; en het ‘jongfolk’-nietalleen ‘after-nei dounsjen’ gaat; op die ‘winterjounenochten’, waardoor zoveel animo voor 't fries te horen en te lezen onder 't volk van alle stand bleef, en kwam, en opwekte.

Maar ook vooral hoe meer er ‘j o u n p i z e l e ’ wordt; als vrijers vaak drie, vier of meer uren ver rondgaan, de ene zondag hier, d'andere daar; eerst een praatje houen over allerlei en noch wat, 't beste beentje daarbij voorzetten; door allerlei aardigheid, plagerijen, en kwinkslagen zich en anderen ‘scherpen’; om te eindigen met een gewoon onschuldig vrijpartijtje:[1)] volstrekt niet erger als de gasten bij 't gebruiloft in andere streken, in Holland.

Dat verkeer en die konversasie mengelt de verschillende groepen en famielieën, dat mengelt hun taal gelijk. -

Maar, de lui in Wymbritzeradeel verkeren - al sedert eeuwen en eeuwen - drukker onder elkaar dan met de Dongeradelers, en die in de ‘Wâlden’ zoeken elkaar vaker op dan dat ze naar de bewoners van Barradeel gaan, of naar de Hemelumer-Oldeferders. Zo is er al van oudsher, onderscheid tussen wat men in d'ene streek hoort, en in de andere. Hier noemt men iets zó, daar anders. Natuurlik zijn er plaatsen, waar men of dít meer of dát meer hoort, of ook waar dezelfde spreker nu dit, dan dat zeit. In de regel is er geleidelike overgang, altans waar geen natuurlike of kunstmatige hinderpalen 't verkeer en de konversasie hinderen; in klank gaan de woorden over-en-weer gewoonlik op elkaar gelijken.

Gaat een meisje trouwen, dan geeft ze híer tot afscheid aan haar ‘spylfammen’ een ‘f a m m e b r i l l o f t ’, gínder een g e a r j e f t e : een feestje, waar 't machtig vrolik kan toegaan. In deze hoek noemen ze zo'n hoed ‘sa'n lekkense klets mei tearen en bochten oan alle kanten krûem ôfrennende, for 't

1) Die anders doen - een uitzondering - liggen dadelik onder de naam van ‘net folle’ (niet veel) te wezen: - van háár wordt zelden ernst gemaakt; de ‘jonge’ vaak geen uur later ‘afgestegerd’

wetter',[1] een 'f o r s t â n - h o e d', en in die 'krite' een 'w i n s k - h o e t s j e'.[2]

'Der fleanet in a d e b a r' zeggen de Gaasterlanders, net als de Oostfriezen, terwijl de overige Friezen die vogel j e r r e b a r r e (ooievaar) zouen noemen.

Hooiladers heten de dwarspaal, die ze over een wagen hoo stijf aantrekken en vastbinden, als het 'Woudsjers' zijn, een 'w î s e b e a m'; zijn ze uit de 'greidhoek' een 'b î n s t o k', en uit de 'bouhoeke' een 'p o n t s j e r'. De Grouwsters zeggen - en zo ook de Murmwâlders, en hier en daar noch enkele anderen - geregeld s a t e r d e i, terwijl bijna overal anders de Friezen de sabbatdag 's n e u n' noemen.

In de Dongeradelen laat men na de vergrotende trap 'dan' volgen; daar is 'ien greater, better, moaier, nofliker (plezieriggemakkeliker) dan in oaren-ien'; terwijl men overigens in heel Friesland 'as', evenals in veel buitenfriese streken, daarachter voegt.

In Achtkarspelen hoort men van sommigen 't achtervoegsel '-l e a s' (-loos), in 'achteleas'; en '-l e a s e n s', in 'achteleasens' ('t nederlandse 'achteloosheid'); maar de meeste Friezen zeggen -'l o a s', en -'l o a s e n s'.

In de Woudkant eindigen de verkleinwoorden vaak op *-ke*: kjelke (kalfje), pôlke (hoofje); waar die in veel gevallen in westeliker en noordeliker hoek op *-tsje* uitgaan. -

't Fries bestáat dus ín diealekten: in de Wouden wijkt het noch al van 't overige af: meerdere welvaart, en daardoor meerdere handel, meerdere omgang ontwikkelde de taal op de 'klei' in veel opzichten ánders en éérder, in Westergo, als in de woud-venen. En daar, in die venen met hun veel grotere onderlinge afgeslotenheid, zijn er vaak noch apàrte diealektjes in dorpen. Ureterp heeft noch al vrij wat afzonderliks.

En dit is ook in 't Waterland, o.a. in Grouw te vinden.

Evenzo verschilt het Zuidhoeks: in vroegere eeuwen scheidde 't lage moerassige veenland om-ende-bij de meren 't hogere 'Suthergo' van de noordeliker liggende kleistreken. De grens was het water dat het Flie met de Middelzee verbond, noord van

1) 'Zo'n lakense "klots" met vouwen en bochten, die aan alle kanten schuin afloopt, voor de regen'.
2) B o o n ë m m e r meent: 'licht wol nei oanlieding fen Japik Japiks sîn geskrîeu în de earste jiergongen fen de Frîske Hûs frjeun', vgl. Byecoer 1856, 35.

Makkum; en zo verder oostelik tot aan de venen van Boornego. En ook hier zijn noch weer verschillen: de Lege wâlden om 't Tsjuke-mar wijken af. Alleen door het meerdere verkeer in later tijd hoort men in 't noordelik gedeelte nu de overgang tot de kleitaal.

't Spreekt dat op de eilanden een ander fries moet gesproken dan onder de boeren: schippers en vissers hebben geregeld hun eigen taal; en waar ze nu veel alleen onder elkaar blijven, overigens vaak met buitenlanders in aanraking komen, daar zullen ze op eigen wijs, maar meer in overeenstemming met évenéens afgeslotene stamverwanten, - dan op de manier van drukke-konverseerders over groter terrein, hún taal onder elkaar wijzigen.

Waren de Friezen in de zuidwesthoek vrij-op-zichzèlf, veel minder in kontakt met elkaar als de welvarende kleibewoners onderling, - die op Terschelling evenzo. Vandaar dat hun taal dáár ook lijkt op die van de zuidwesthoek, min of meer.

't Sterkst verschilt noch 't Schiermonnikoogs en 't Hindelopens. Van deze eiland-taal is 't niet zo verwonderlik; 't was noch alleen-gelegener als Terschelling; noch kleiner kring, niets als vissers bijna waren er: men ging met weinig meer als met huisgenoten om, men huwde onder mekaar, in de regel.

Zo ook in Hindelopen: veel drukker scheepvaart - vrachtvaart! - had men met de Oostzee, met 't buitenland, met Holland, - dan nauw verkeer met eigen landgenoten.

Daardoor bleef de taal meer aan de vroegere gelijk: onderling werkte in kleiner kring sterk de wederkerige invloed, maar vooral van de oúderen, van de moeders. -

Eigen-aardige taaleilanden, taal-enclaves in ons fries, vormen noch de steden. De taal van de ‘stedsjes’ is een andere.

Onze steden - Franeker, en een paar kleinere uitgesloten - zijn in oorsprong meestal marktplaatsen, die aan de overvaarten, de veren, lagen; daar zijn veel kooplui gaan wonen, meest van elders afkomstig: de oude Vrije Fries was veehouder en landbouwer; als oud germaan sloot hij zich niet in steden op. Wel trokken er Friezen heen, enkele friese groten wisten de macht in handen te krijgen. Maar de vreemdelingen vormden van ouds de rijkdom en vroetschap voor-

namelik; - ga maar eens de namen na van vroeger en nu. De meeste Friezen woonden later noch in de stedelike uitbuurten.

Onder al die vreemden ontstond al vroeg een eigen-kring-taal: de stedelike rechtboeken, die trouwens noch vaak onder hollandse invloed werden opgesteld, waren in 't nederduits geschreven. Eigenaardig is dat in 't Sneker stadboek er friese eedsformulieren tussen in gevoegd zijn[1)]: deze blijken overgenomen uit de landelike buurt-gemeente. Dit kon moeilik anders. De plaats-zelf behoorde vroeger er toe; hij zonderde zich er van af; maakte zich ‘út-ferdich’ van de omtrek, omdat hij andere belangen kreeg. Vermoedelik gaf wel de buurtgemeente, Wymbritzeradeel, aan de ‘stad’ Sneek vrijheid om eigen rechten te kunnen uitoefenen, evenals later aan 't ‘stedeke’ IJlst.

Na de XIVe eeuw, en hier en daar al wat vroeger, nam het aantal fríese bewoners in de steden sterk toe. Maar de toongevende taal wás nu eenmaal een andere. En al drongen zij vele woorden en uitdrukkingen er tussen in, verfriesen konden zij het ‘stedsk’ niet; daartegen was de hele kerkedienst, vooral na de hervorming, in de regel, in 't nederduits; spraken de prediekanten in de steden zeker meestal, zo niet altijd, hun hollands. Zo bleef het ‘stèdsk’ een heel andere taal als het fries.

Vooral noord-hollands schijnt er in te schuilen: nu is het Bildt trouwens ook door Hollanders bevolkt.

Daar in 't westen, in Noord-Holland en zuideliker, tot waar indertijd de moer-veengrond de brede grensstrook was naar 't zuiden, zijn 't stamgenoten. Het al-door breder en groter wordende Flie splitste hun af van 't eigelike Friesland; de

1) Dat die eedsformulieren er tussen zijn gevoegd wijst er m.i. op, hoe Sneek later een ‘stad’ werd als Bolsward, en Leeuwarden en Dokkum, en Stavoren. Daar is geen inmenging van die aard. Wel, en veel sterker bij Franeker.
Ook de hoofdelingen-regering pleit hiervoor. Die kan moeilik eerder ontstaan wezen als in 't begin van de XILLe eeuw, nadat de graven-invloed weinig betekende (vgl. Vrije Fries XIV). A priori zal die in 't algemeen 't sterkst gevonden worden in steden, die toen en later opkwamen. Dus in Sloten, Franeker, IJlst, Sneek, Bolsward, (Harlingen?).
Eerst in later tijd ook sterk in kleine steden van ouder datum, als Workum, Berlikum. En in Leeuwarden(?), Dockum(?), waar de ‘Oldermannen’ er m.i. naar streven, zonder er in te slagen, vgl. Telting. Het Ofr. Stadr. 129/30, en noot 2.
In Stavoren kent men 't niet.

polietieke en maatschappelike scheiding, wel niet vóór de XIIIe eeuw voor goed, maar na 985 al offiesjeel, verwijderde even sterk: polietieke eenheid heeft invloed op 't onderling-gelijkblijven van de taal in zekere streek: de vergaderingen van de friese stammen, hun grote rechtzittingen, mengelde wederzijds hun tongvallen.

Zonder kontakt nu met de overige Friezen heeft de taal in 't westen op eigen wijs natuurlik zich verder ontwikkeld; noch altijd heet het westf r i e s , maar 't onderscheid is groot geworden met het ‘stânfries’. -

Evenzeer verschilt dit van 't ‘Oertsjongster-fries’.

Naar 't zuiden was Friesland eeuwen lang ook, van 't Saksenland door de venen afgesloten. Op een kleine afstand van elkaar spraken de mensen-daar vrij wat andere taal. Van weerskanten zijn ze later met de meer-en-meerdere ontginning van de veengrond genaderd. Nu is de Tjsonger zo wat de grens. Al zit er veel Fries tussen in, men schikt de taal aan gindse kant van dit vaarwater om zijn groot v e r s c h i l met de taal in Friesland, en zijn veel grotere o v e r e e n k o m s t met het saksies, onder dit laatste als diealekt.

Stamverwanten, evenals de Saksen, wonen aan de overkant van de Noordzee: maar een scheíding, zoals het veen, waar maar een enkele weg - en wat voor een dan noch! - doorliep, was de zee nooit voor de Germanen: de zee werd overal doorkruist. En 't verkeer was druk: de goederenruiling groot, krijgs- en stroop-tochten talrijk: hoevelen weken niet uit toen de kristen-godsdienst hier met geweld werd opgedrongen, hoeveel werden als slaven weggevoerd? En de landverhuizing ging naar weerskanten: Noren komen in Nederland, eigelik Friesland misschien zelfs onder noors-deens bewind.

In menig opzicht is er dan ook een gelijksoortige ontwikkeling in 't Noorden en in Friesland, in de oudere maatschappij, als in 't oudere recht, als in taal: 't viel me zelfs eens op hoe een zeekaptein die niets als noors, zijn moedertaal kende, en wie men desnoods in het engels zich zo wat verstaanbaar kon maken, begreep wat een ouwe ‘beppe’ in 't zuiverst landfries zei. 't Fries kan in énkele gevallen een soort overgang genoemd tussen 't zogenoemde noord- en westgermaans, en dit zeker niet alleen van wege de afstamming, maar ook door het verkeer.

Naar 't oosten, langs de kusten, onder naaste stamgenoten, golfde lang geleden de taal vrij geleidelik verder, tot waar men bij de Eider in 't land van de Jutten en Anglen, - Weser en Elbe opvarend, bij de Saksen een andere taal hoorde. Al was op de grenzen gelijkenis tussen beide, zoals bij verkeer, tussen alle talen, door jarenlange scheiding tussen deze beide volkstammen was wel hun spraak zoveel verscheiden, dat men van ‘talen’, niet van diealekten spreekt.

De zuidelik wonende Saksen breidden zich noordwaarts heen, verdrongen de Friezen of onderkropen in massa vaak de oude bewoners.

En enkele plekken hier en daar uitgezonderd, - spreekt men nu, waar vroeger fries gehoord werd in oosteliker gouwen, een andere taal; in de groninger grens-streken vooral, en verderop hoort men wel meer of minder friese woorden en klanken, en vooral namen. Maar alweer, om de grotere overeenkomst, in 't geheel genomen, met zuideliker gesproken taal, rekent men 't onder de diealekten van die.

Kromp zo al de uitgestrektheid in, waar friese tongvallen gehoord werden; in 't hoofdland, waar zolang men in de geschiedenis ‘heug’ heeft, Friezen woonden, bleef 't fries.

Maar welk diealekt ook, 't klonk eeuwen-en-eeuwen-geleden, anders als nu.

Alle taal verandert, als die gesproken wordt.

Dat is ook een kenmerk van zijn levend-wezen.

Daar de taal van elk-en-een zich wijzigt, gaat langzamerhand de héle landstaal anders worden. Gestadig-aan. Zowel in de wijze van de woorden te rangschikken, te koppelen : in sintaksis, echter niet zo heel veel, - als in de betékenis, veel meer! - als ook, en 't meest gewoonlik, in de klanken! -

Nu eens gaat dat wat gauwer, dan langzamer. Maar binnen zekere kringen, over zeker oppervlak van land, vrij geleidelik, als 't gezeten lieden zijn; dat kunnen wel schippers wezen, en ook herders; als vooral de moeders maar in hun eigen kring, hun eigen omgeving blijven:

moeders taal spreekt men het eerst.

Elk maakt z'n taal; desnodig, een nieuwe, als anderen, ouderen, die 'em de vroeger overleveren, hem er niet in hinderen. Blijven nu na zware tijen, na grote verwoestingen

van landen en volken jongeren veeltijds over, dan vinden zij weinigen die hun wijzigingen naar 't oud-overgeleverde korriegeert: de taal-maak onder gelijk-oudigen wordt niet geïnfluenseerd door de tradietsie van bejaarderen. Zo komt het dat de talen in Afrika soms in een éeuw helemaal veranderen. Daardoor ook wijzigden zich de germaanse talen sterk in de volksverhuizings-tijd. En de westgermaanse, maar minder, tijdens de Noormannen invallen. Zo ook verschilt het oud-fries zogenoemd, uit de XIIe/XIIIe eeuw noch al van wat we kennen uit de VIIIe eeuw en wat later.[1)]-

Maar niet minder: 't levendige verkeer, de enorm-grote bloei van Friesland in de XIe eeuw, zo groot als misschíen nooit vroeger, zéker nooit na die tijd, werkte er toe mee de individuele eigenaardigheden in taal van elk, sterk te nivelléren. Ook daardoor verdween veel oudere tradietsie: d e i n v l o e d v a n g e l i j k - l e v e n d e n i s a l t i j d s t e r k e r a l s d i e v a n d e v o o r o u d e r s.[2)]

Later weer veroorzaakte de regering van de saksiese vorsten met hun nasleep, de maatschappelike en polietieke veranderingen, de kerkelike hervorming, met hun gevolgen, - in 't fries na de XVe eeuw sneller wijziging dan gewoonlik-weg.

Dan wordt ook als offiesjéle taal 't oude fries door een andere vervangen: hollands - min of meer ‘stads’ klinkend; en met friese woorden doorspekt, - leest men in charters, en akten, bevelschriften en wetten; hoorde men van de preekstoel, voor de rechtbanken; in 't algemeen! -

Toch, vele grietmannen spraken noch de eigenlandse taal: ‘Set de beck nei de bijt man,’ daarmee zoutte een Aylva van Burmania lastige lui af, die klaagden, dat ze met ruime ver-

1) In klank (schrijfvorm?) vooral; de overblijfsels zijn te weinig om veel voor de betekenis optemaken; in de Traditiones Fuldenses, Corbeienses, ete.

2) Dáaruit volgt dit taalprinsiepe:
Analogie is altijd sterker als de historiese invloed: daarom is *anologie-vorming* de grote vormkracht in de taal; er zijn k l a n k g r o e p e n , d i e z i c h w i j z i g e n , - die met éen vorm beginnen, nagevolgd door een serie anderen, die de ‘spraeckmakende gemeent’ er als bij behorende voelt- ook in b e t é k e n i s , vaak. - Van histories konsekwent werkende woordwetten - kan m.i. vooralsnóch geén sprake zijn. Indien ooit! Om er toe te komen, dient in elk geval de nú-levende taal eerst doorgezocht om de analogie-v ó ó r -beelden te vinden; naar analogie daarvan kunnen dan in de historie m i s s c h i e n die teruggevonden. Vgl. de *s* in moeder*s*, rijkelni*s*kind, moeder-sen japon in Vlaanderen. - enz. Zie Taal en Letteren II, 345, 344.

dienst noch niet rond komen konden. Als hij, hielden de meeste friese edelen, al zagen sommigen op die ‘b o e r e -tael’ neer, die in ere!

Wat wonder dat de Oranje-vorsten zelfs fries kenden en spraken.

Als de leeuwarder jeugd, niettegenstaande ze haar alle dagen zagen, om 't draagkoetsje heenkrong, jubelend, van Marijke-moi, de door de Friezen op de handen gedragen ‘goevernante’, dan zei de Hessiese, als haar dit te lastig werd: ‘Bentsjes! gean nou nei hûs, jymme mem bakt strou.’[1)]

Notarissen schreven onder hunne akten: ‘sa lang as de wyn waeit, de hoanne kraeyt, de beam rycket, en de stoack styket, sil de keap stean.’

Prediekanten spraken fries van de preekstoel als ze de hoorders iets onder of na de preek hadden meetedelen: zo had Ds. Van der Vliet[2)] de gemeente uitgenodigd, om den dood des Heeren aan de avondsmaalstafel te gedenken, wanneer hij, ziende dat eenige ruwe daglooners onaandachtig waren, dezen toevoegde: ‘Ik nédigje jimme takomme snein op bigraffenis, mar er wudde giyn leedbôllen bi juwn.[3)]’

En 't gezang werd in 't fries afgekondigd: ‘Hwa biljeaft mei to sjongen, siikje op folio safolle.’[4)] - Of er niet in 't fries ook werd gepreekt en gezongen?[5)]

Onderwijzers namen op zich, zoals in die tijd de gewoonte was, om het kerkhof te ‘wioeden.’

Men korrespondeerde, ook naar 't buitenland, met vriend en en bekenden in zijn eigen landstaal.

Met friese ‘leedbrieven’ werden verwanten en vrienden op de begrafenissen genodigd. Geen sterfgeval, van mannen of vrouwen van naam altans, of er werden leedsbetuigingen in kadans of ongebonden-stijl ontboezemd.

1) ‘Kinders, gauw naar huis, jullie moeder bakt panuekoeken.’
2) 1729-1816, prediekant te Waaksens en Brautgum, 1755-1815.
3) ‘Ik vraag jullie aanstaande Zondag op begrafenis, maar er worden geen leedbroden bij gegeven.’
   Leedbôllen: broden, die men opdist op het begrafenismaal; wat er overschiet, krijgen de buren en minder gegoeden.
   Zie o.a. V a n I e n n e p , *Roos van Dekama*, blz. 3 (blauwe bandjes).
4) ‘Wie lust heeft mee te zingen, zoek op bladzij zooveel.’
5) De psalmen waren er voor bestemd, waarvoor anders de kerke like goedkeuring die Althuysen voor zijn bundel vroeg? (1755 ongeveer.)

Men vulde met friese verzen ook de alba amicorum, die als aanbevelingsbrieven in die tijden dienden, als men buiten zijn famielie, buiten zijn land ging verblijven.

Geen boek bijna verscheen van Friezen of in Friesland, waarin goeie vrienden en kennissen niet hun lofverzen en eerprijzingen in 't fries lieten drukken.

De stadhouders werden ontvangen met ‘gelokwinsken’, als ze 't bestuur in Friesland op zich namen. Geen gebeurtenis viel met hun of hun famielie voor, of 't friese volk sprak z'n deelneming in 't fries uit. En die klonk te welgemeender en te harteliker in de eigen ‘memmesprake’.

Kwam een nieuwe professor in Franeker, men kompliementeerde hem, men zong hem toe in 't fries; werd het rektoraat overgedragen, studenten en belangstellenden in de akademie of rektor gaven hun hart in 't fries lucht. Promoveerde men, Friezen schreven gelukwensen in hun taal achter de dissertasie.

Bij alle huiselike feesten zong men friese zangen op, droeg ze voor! Geen bruiloft van de groene tot de goudene, of er waren gasten, die met friese toosten en wensen hun deel aan de feestvreugde wilden bijbrengen.

Bij hardrijderijen en hardzeilpartijen gaf men friese liedjes uit; verhaalde men wat er gebeurd was, wat biezonders er voorgevallen was, in d'eigen landspraak.

Men hoorde ‘folk-sankjes’ op straat, in zijn ‘moers’ taal.

Men zag de ‘volle maan’ en ‘hoe 't weer zou wezen’ als men uitgaansplannen had, en wat Don Antonio de Magino over de toekomst voorspelde, in friese volksalmanakken na, die ‘bij hopen’ gevonden werden.

Brosjures over allerlei onderwerpen werden tot meerder effekt in de volkstaal geschreven.

Vaders gaven hun grotere kinderen Gijsbert Japiks in handen als een ‘gaestig liede-boek.’[1)]

Men liet zijn friese taal níet váren voor een andere!

En 't Fries werd beoefend, evengoed als andere germaanse talen! Allereerst door eigen-landers, maar evengoed door níet-friezen.

Zelfs tegen 't end van de XVIIIe eeuw gebeurde dit meer fo minder stelselmatig aan de ‘Friese Akademie’: die in

1) ‘Geestig verzeboek.’

Franeker. Voor de bestudéring van 't fries is de opheffing van die Hogeschool een grote ‘tobekset.’

Kranige geleerden, zowel als die 't eenvoudig uit liefhebberij deden, waren onder de fries-studérenden.

Mannen als Reynier Bogerman, Franciscus Junius, Gysbert Japiks, Simon Abbes Gabbema, Janus Vlitius, Johannes Hilarides, Lambert ten Kate, Jan Althuysen, Eelke Meindertz, Albert ten Broecke Hoekstra, Rinse Koopmans, Evert Wassenbergh, Daniel Hermannus Beucker Andreae, Jhr. Idsert Aebinga van Humalda, Ecco Epkema, Jacob Grimm, en zoveel anderen!

Zij werkten vooral er toe mee - níet dat de taal niet veranderde, dat vertráagt-zelfs geen enkele taalgeleerde! - maar dat de friese volkstaal in de schatting van de meesten niet daalde tot een ‘patois’.

Vooràl werd de waardigheid er van opgehouen door de franeker professor Evert Wassenbergh, die z'n eigen frisiasme
zijn leerlingen wist inteboezemen; die 't volk door z'n ambietsie fier deed worden op zijn taal!:
hij met z'n leerlingen waren de voorbereiders van de Halbertsma's en hun meestanders: van de wederopleving van het ‘Friesdom’!

't Friesdom leefde weer op in 't begin van deze eeuw.

De druk van de Fransen hadden te zwaarder gevoeld die ‘fen bûgjen fremd’ waren; en 't nasjonalisme vlamt te heviger in ‘it beste lân fenn' ierde’, dat ‘frjemd fen it jok fen frjemde hearen’ bijna altijd was gebleven.[1)]

De Halbertsma's kwamen; en hoevelen met hun en na hun.

Met het ontbloten van Gijsbert Japiks-z'n standbeeld in de Martini-kerk te Bolsward[2)] openbaart het zich:
men voelt zich-zelf als volk weer.

Dat zelf-gevoel overtuigt allen: ‘Neat boppe Fryslân’. - ‘Diu weargea is er naut’.

Al wat fries is, moet met ijver opgezocht, nagespoord, zorgvuldig bewaard, gekweekt. Hoog en laag, goeverneur en arbeider staan in dit streven naast elkaar.

1) Vgl. de verzen en verhandelingen - soms wel wat al té! - uit die dagen.
2) Ao. 1823, 7 Juli.

Men ver-énigt zich in Genootschappen : vereende kracht geeft dubbele macht. Laat de onderlinge gemeenschappelike bijeenkomsten niet na: elkaars gezelschap - men voelt het - wekt enthousiasme.

Een Fries Museum, rijk als weinigen,[1] toont wat dit tot stand kan brengen met weinig middelen.

Een biezonder genootschap, 't '*Frysk Selskip*'[2] met zijn vele 'kryten' doelt er op om 't 'frysk' en z'n studie te bevorderen.

Want het Fries is de beste taal.

Klankenrijk als 't noords, lenig en buigzaam als 't duits, kort en krachtig als 't engels:

> Yn Fryslâns teal
> Leit kreft en preal.

Van ouds al zich afzonderend, op eigen manier zich veranderend, naar eigen wetten zonder zich aan anderen te storen zich richtend: - een zelfstandige taal

> Friesch'-teal.... d' âdst-libb'ne teal![3]

En gaat het Fries als taal weg, dan verdwijnt ook de friese volksaard:

> Us tael, de tael fen 't herte,
> Is boun oan ús bistean,
> Jowt hia de lêste sike,
> Hwet frîsk is scil forgean :
> Den steart de frîske frommens,
> Den het ûs namme er wêst.[4].

Een stroom van fries-geschrevens en over 't fries geschreven komt dan uit.

En dat 'rege leben' leeft het fries noch in deze eeuw.

1) Ik wijs alleen op de munten!
2) Opgericht in September 1844 door T.R. Dijkstrn en Harmen Sytstra met J. van Loon Jz., Waling Dijkstra.
3) 'Fries-taal, oudste en noch levende taal' (in Nederland).
4) Salverda, *Fr. Rijmckes* (1824), 43.

> 'Ons taal, de taal van ons eigen wezen,
> Is gebonden vast aan ons bestaan :
> Als die de laatste snik geeft,
> Zal vergaan wat fries is ;
> Dan sterft de friese "degens",
> Dan is ons naam "da geweson."'

Men spreekt het weer overal, zo vrijmoedig, zo ongedwongen als ooit.

Gedeputeerden toosten in 't fries op dienees, waar koninginnen aanzitten; haar zingen schoolkinderen friese liederen toe, en bij

> ‘'t Frysk bloed tsjoch op, wol nou 'ris broese en siede’[1)]

stemt de hele menigte van duizenden er om heen, mee in!

Burgemeesters en raadsleden houen toespraken, en beraadslagen in hun landstaal.

Bij friese tooneelvoorstellingen zit de ‘grootheid’ vooraan. Boeren en burgers spreken buiten Friesland even onbeschroomd als in 't land hun eigen taal. Tal van rederijkerskamers, verenigingen, ‘Selskipkriten’, toneelspelen in volle zalen: vooral opera en blijspel. Friese voordrachten worden gehouen. Friese sosiealisten van de ‘internasjonale’ spreken in hun moeders-taal. Overal zingt men friese liederen. Verscheidene friese ‘lieteboeken’ bevorderen dit. In allerlei trant, over van alles, wordt er in geschreven. 't Wordt bestudeerd, door velen ; in 't buitenland - tot beschaming van de eigenlanders! - noch 't meest!!

Mag 't Fries dan al geen offiesjele taal meer wezen; niet veel hoge, mooie kunst er in bestaan ; hij wordt in 't land noch er buiten genegeerd, het volk ruilde'em noch niet in tegen een andere, geen vreemde werd hun opgedrongen, men spreekt hem noch algemeen.

Verloren is hij niet. In hoever en hoe veranderde hij sedert de middeleeuwen.

De verschillen van vroeger zijn, door 't drukkere onderlinge verkeer, vooral in deze eeuw, meer genivelleerd. Zelfs in Hindelopen en Schiermonnikoog verstaat en spreekt men zelfs wel 't gewone fries.

In dat fries brachten de ‘stedsjes’ uit de handels‘centra’ wat van 't hunne in ; ook 't hollands mengelt, door 't algemeen hollands onderwijs, dat vooral nú zoveel krachtiger en intenser werkt, bij vroeger, - zich er tussen door.

Die verhollandsing wordt in de regel evenwel te hoog aangeslagen : men gaat dan meestal af op de schrijftaal van

1) 't Friese Volkslied: Fries bloed, wal op, schuim-bruis en zied!

vaak verhollanste onderwijzers, omdat men s c h r i j f-taal noch voor *de* taal, de algemene, houdt!

De g e s p r o k e n taal heeft zich weinig verhollanst!

Toch wordt ook dit door sommigen beweerd. Die dekretéren dan als g o e d, z u i v e r fries, wat ergens een bepaald diealekt is: meest doet men 't wegens enkele ouwe overblijfselen, die men er in vindt, en die ook voorkomen in geschriften uit vroeger tijd ; als 't dus ietwat lijkt op taal van ouwer tijen. Wat nu in andere diealekten daarvan afwijkt, heet men ‘verhollanst’ - of soms ook wel ‘patois’.

Nu blijven in elke streek oude overblijfselen hangen: dit hier, dat daar. Geen wonder dus dat d'een dit voor zuiver fries houdt, d'ander iets anders, al naar gelang zijn voorliefde - vaak voor z'n eigen taal, - naar mate zijn kennis en wetenschap is.

Waar men bijna overal ‘tafel’ zeit, daar heten sommigen dit verhollandsing, omdat in een enkele streek[1)] wel ‘teafel’ gehoord wordt. Zó noemen ze ook de uitgang -*loas*, omdat op een heel klein plekje -*leas* gebruikelik is, en - in vroegere geschriften ook wel -*leas* gelezen is.

't Spreekt:

íetwat meer als vroeger stemt het fries-van-nú wel met het hollands overeen: vooral in de woordvolgorde, de sintaksis: zou de school dan helemaal zonder énige invloed wezen?

Maar dat is alleen bij uiterst nauwkeurige en langdurige studie te merken. 't Hollands en fries - dat vergeet men te licht, - is nauw verwant: er is dus veel gelijks en gelijksoortigs in.

Intussen verschilt het fries noch veel-en-veelsten te veel van de algemene nederlandse taal om er een diealekt (!) van te heten.

Integendeel, men zou noch eerder kunnen beweren dat het beschaafd-gesproken nederlands een fríes diealekt is.

Die algemene taal is vrij fries klinkende, als men merkt in de sintaksis op 't gebruik van de voorzetsels o.a.; en van de voornaamwoorden; als men let op het woordgeslacht, vooral wat betreft het niet-laten-horen b.v. in de zogenoemde ‘verbuigingen’ van de *n*, die vroeger, eeuwen-en-eeuwen geleden werd uitgesproken !

1) Rondom Workum b.v.

Geen wonder. In hoofdzaak is de beschaafde spreektaal van nu de vroegere taal van om 't IJ heen, noord en zuid er van. Daar sprak men een friese tongval. -

Dan noch treft men in dat algemene nederlands[1], van niet-friesen gesproken, een aantal friese woorden aan, als: aterling, baken, berooid, betten, fenne-(bloem), fraai, fuik?, grondwager, hiel, kies, krioelen, (lichte) laaie, laan?, ladder, lens, nuun, reggen, (schap) raai, sim, slatten, sloep?, vliering, en zeker noch wel meer, die bij verdere nasporingen zullen te voorschijn komen.

En buitendat: het beschaafde nederlands in Friesland klinkt vrij-wat gelijk met de volkstaal. Natuurlik! Dit is in elke streek zo: in Limburg, in Zeeland, in Groningen als in Holland. Dit kan niet anders, en 't is gelukkig.

Waar nu Friezen nederlands spreken, hoort men friese konstruksies, friese woorden, friese klanken er door heen gemengd.

Vrij gewoon is deze: ‘de wetten ben 'k mee bezig, - die jongen heb ik al'ris om gedacht.’ - Vaak komt ook dit voor: ‘ik wou u wel vragen 't adres van uw boterverkoper, - waarom ik u niet stuurde de laatste rekening van u.’ - Ook hoorde ik meermalen: ‘hij zei hij niet wou.’[2] - In 't hollands nederlands wordt vaak een '*t* ingevoegd, waar dit in 't fries-nederlands niet gehoord wordt; zo: ‘dat zit ('t) makkelikst, - ook komt ('t) me voor dat...’ - Zo wordt híer dikwels een determinatief woord weggelaten dat daàr gehoord wordt: men zegt: ‘op begrafenis bij een geweest zijn.’ - Van beschaafd-nederlands sprekende Friezen zal men horen: 't mag hem niet “b e u r e n ” om dat te doen (zoveel inkomen heeft-ie niet), - en de kinderen moeten 't maar “b e l i j e n ”, - vloeken is hem erg “h i e m ”, - hij heeft 'et erg “h i e m ” wat te vergeten, - op z'n voorhoofd had-ie 'en grote “g r o e d e ” (litteken met opgebulte omtrek), - zal dat noch gebeuren, dan is 't k o r t d a g , - en zo heet het van iemand die 't druk heeft: ‘hij heeft het niet a n tijd.’ - Friese Nederlanders zeggen, als 't zo uitkomt: ‘wat doet die man? hij is ar-

1) Omtrent dat algemene-nederlands en z'n beschaafde diealekten verwijs ik voor verdere inlichting naar *Taal en Letteren*, V, 54/5.
Prof. van Helten wees me op ‘berooid’.

2) Dit is ook in Noord-Holland gebruikelik. En van veel Amsterdammers en Rotterdammers h o o r d e ik 't. In koopmansbrieven is 't bijna regel.

beider en k o e m e l k t er wat bij. - Pier zal 't niet halen met z'n k a s t e l e i n e n , - hij v e r s c h i j f s c h o o t bijna al zijn kermisgeld, - toen p l e z i e r r e e d het jongevolkje allemaal mee.' - Op die wijs koppelt men in 't levende fries ook de woorden heel makkelik aan-een.[1)]

Heel vaak voorkomende konstruksies zijn evenzeer 'een toeë kachel, een rond-uite kerel,' en dergelijke. Zo assiemieleert een Fries de *d*(e) van 't lidwoord in plaats van hem te laten of te verscherpen na voorzetsels, als de Hollanders doen. Hij zegt 'oppen duur (op-ten duur), oppe lange baan; vanne stoel.' Zo spreekt hij ook de zachte eindkonsonant zelden als een scherpe, zoals in Holland gebeurt: 'broo*d*' zegt hij, en 'doo*d*', als de Engelsman z'n 'dea*d*'.

Dit alles ontstaat door de natuurlike invloed van de omgeving, van de lui die de landstaal spreken.

In Friesland 't allerminst wonderlik; daar leeft de landstaal noch een 'reges leben'.

Makkelikst is dit aantetonen uit wat men wel 'eris 'v e r b a s t e r d e ' woorden gelieft te noemen; 't stèrkst kan het opgemerkt in zogenoemde volks-etiemologiese veranderingen.

Immers: elk-en-een-ieder verandert en wijzigt wat hij overkrijgt op z'n eigen wijs, naar eigen zin en wil. Bij een geheel volk valt dit vooral op bij vreemde woorden.

Evengoed als kinderen, waar leven en kracht in werkt, hun speelgoed ver-maken, stuk breken; en niet-goed-in-order zijn als ze dit niet doen; vooral, als ze hun eigen breeksels - resultaat van hun eigen werkzaamheid! - niet mooier, en beter voor hun-zelf geschikt vinden dan 't héle, maar van vreemden voor hun gemaakte tuig; - zo ook die, ontaalkundig! voor verbasteringen gescholden en als volksetiemologieën verachte wijzigingen, juist díe tónen 't krachtige taalleven onder een volk; juist die wijzen op sterke nasjonale taalvormkracht, tegen vreemde invloed ingaand.

Daar werkt vooral analogie: - als altijd, en overal in de

1) Vgl. 't algemeen-nederlandse: buikspreken, e.a. -
'n Fries zegt in plaats van "hij lachte hatelik koud": "h i j k â l d l a k e m ". - Hij krijgt van wege de arme staat geneeskundige hulp": "h i j e a r m e m a s t e r t ", enz.
Vgl. daar eens mee vele 'nienwgidsige' (om ze zo maar te noemen) samenstellingen: de natuur gaat bij hun ook boven de (grammaticasters) leer. -

taal, vormt men klankgroep naar klankgroep, - daar vooral werkt die, niet gekeerd door tradietsie. Aan d'eigen, inheemse, aan de bekende gewone betékenende klankgroepen worden die vreemde gelijk gemaakt. En die vreemde woorden voegen zich, - als de eigen taal levendig en krachtig is.

Zo in 't fries.[1)]

Veel samenstellingen hoort men daar met ‘a l d e r ,’ biezonder, sterk; in sommige streken, in de noordwestelike kleistreek, wordt dit uitgesproken als ‘å d e r ’; daarmee klinkt vrij wel gelijk de eerste helft van 't vreemde o r t h o d o x , waarin een fries de *r* niet laat horen; en daar nu een orthodoxgelovige vor ‘sterk in de leer’ wordt gehouen, zo voelt men 't en zegt men 't - onbewust! - als ‘åderdoks’. Niet veel anders is 't met ‘g r i f f e m e a d ’, voor gereformeerd, dat volgens eigen verklaring van verscheidenen, die 'k er naar vroeg, in verband wordt gevoeld met ‘g r i f ’, sekuur, goed: vandaar wel 't zeggen ook: die is ‘goed-griffemead’! -

De verbouw van aardappels uit zaaiïng - in Hallum wel bekend, - is noch al faliekant uitgekomen: al waren die aardappels noch zo groot, en al leken ze noch zo goed; - die soort die men de naam had gegeven van ‘magnum bonum’, heet vrij algemeen nu: ‘m a n k e - b o n e n ’[2)]: - ligt 'et niet voor de hand?

Even piekant is 't woord ‘k o n k e l d e r i n s j e ’, voor wat in andere streken, en bij andere mensen heet ‘konkurrensie’! 't Volk voelt 't in levendig verband met ‘konkelderij’ (knoeierij) en ‘konkelje’. En wie ontkent dat 't in de meeste gevallen hier niet juist voelt?

Deze grote veranderingen, ‘volksetiemologieën’ genoemd, zijn geen verbasterd fries. Hoe zouen gelijk-makingen-aan-eígenklanken dat ooit kunnen wezen?

Evenmin zijn ze 't, als deze kleinere wijzigingen: zo voor een uitheems ‘absoluut’ het merendeel in Friesland zeit: *ôpslút*; - die *ô*(*å*) hoort men ook in *kåt*, hier en daar ook *kôt*, en in *rôt* (meestal met gerekte *ô*), dat in andere streken ‘kat’ en ‘rat’ (rot) luidt. Zo hoort men ook weet hoe vaak ‘*agoasje*’ en

1) Als in 't engels vooral! Denk aan al de franse woorden, die ze v e r e n g e l s t hebben: daar blijkt voor 't engels 'en enorm taalleven en taalkracht in.

2) Ergens las ik - als taalkundig curiosum hier meegedeeld! - ‘de een of andere schrandere bol heeft dezen naam, niet thuis behoorende in de spreektaal eener ongeletterde bevolking, verhollandscht’! -

‘*aloazje*’ zeggen naast een ‘*negoasje*’ en ‘*ho(r)loazje*’, voor 't hollandse ‘negosie’ en ‘horloozje’. Zo ook ‘*abbelearje*’ naast een ‘*appelearje*’, gelijk aan 't hollandse ‘appeléren’!

Deze verklankingen staan volkomen gelijk met die in een woord als ‘*abbekaet*’, naast het uitheemse ‘advekaet’, of in ‘*besyte*’ - wat ‘vieziete’ heet in 't algemene nederlands.

Hoe kunnen sommigen - liefst noch wel sterk-vaderlands-lievende Friezen - dit als ‘patois’ afkeuren? Met veel meer recht en sukses - als men zo redeneren wil, - kan beweerd dat ze juist beter, zuiverder, juister fries zijn, omdat ze minder op 't hollands, op het vreemde, lijken; omdat ze een e i g e n a a r d i g h e i d van de taal aanwijzen, dat-die onderscheidt vàn, en stelt tegenover andere.

Spesieaal fries schijnt het toch dat meer-en meer de *p* voor *l* in *b* overgaat.

Maar boven dat alles: tussen ‘a b b e l e a r j e ’ en ‘a p p e l e a r j e ’ begint enig verschil van betekenis te komen - al is dit noch niet overal in de provinsie; - 't eerste beduidt meer-en-meer: praten, kibbelen, tegenpruttelen; 't andere ook wel dit, maar 't wordt vooral, onder de invloed van 't hollandse ‘appeleren’, - gebruikt van een beroep b.v. op de gemeenteraad in zake de hoofdelike omslag; en van een vonnis in appel gaan.

Die eigen-friese klankwijzigingen bewijzen - integendeel van patois te wezen - juist hoe 't een lévende taal is.

En niet alleen is 't Fries een levende taal; maar vooral ook - alweer als volksdiealekt - een rijke taal.

Rijkdom van taal nu zit 'em niet in 't grootste getal woorden, in de meest mogelike sienoniemen; die men uit hun verband geabstraheerd, in een kompleet lexicon zou kunnen bijeenbrengen. Taal bestaat niet uit losse woorden. Die hebben ‘toch alleen betékenis in de zin; daar buiten zijn het dode elementen leerer schall.’

Die betekenis varieéren ze telkens, in 't verband met de omgeving. Bij een taal, die rijk zal heten, komt het nu aan op woorden, die elásties zijn om met anderen verbindingen aantegaan: hoe elástieser, hoe méér verbindingen mogelik zijn.

En 't doet er niet toe af, of het 'tzelfde woord is, dat is dezelfde klank of klankgroep, die telkens zijn betekenis varieéren kan, en rekkelik is, en elasties, dan dat men evenveel

met méer woorden alleen doen kan.[1] Een klein getal, maar heel lenige woorden is zelfs makkelik: werkelike rijkdom is niet dat men veel geld heeft, maar dat men naar eigen zin en wil en macht er over beschikken kan[2] En dan kan men met een klein getal woorden 't altíjd beter afdoen als met een groter: tè veel loopt uit de hand.

Nu ligt van een levende taal, dat is de spreektaal, 't getál combinaties in elke spreker-zelf: daarvoor is alle l e v e n d e taal individueel!

Hoe meer combinaties nu iemand in staat is zelf te maken, hoe leniger, hoe rekkeliker zijn woorden zijn, - hoe rijker zijn taal.

't Is met de taal als in de natuur. Onnoemelik veel combienéringen maar van betrekkelik weinig eleménten: - en is de natuur niet rijk? Zo, betrekkelik weinig wóórden, maar in tál van verbindingen, en v a t b a a r vooral voor tallooze nieuwe: 't l e v e n van de taal tegelijk daarmee sterk bewijzend.

Hoe komt het nu dat de woorden lenig zijn?

Hiervan, dat men meer of minder voelbaar veel betekenissen in een klank of klankgroep índenkt.

Dat dit gebeurt, blijkt het gemakkelikst uit geestigheden, aardigheden, dubbelzinnigheden, woordspelingen zogenoemd. Men kan geen aardigheid uitleggen. Men geeft dan nà elkaar aan, waar men t e g e l i j k aan denkt: waarin de geestigheid

1) Dit is het tegenovergestelde van: hoe meer sienoniemen, d.i. hoe meer afzonderlike klanken met verschillende betékenis, hoe rijker taal.
Als men *niet* - zoals in de nieuwe t a a l w e t e n s c h a p , - van de volzin begint, maar van 't enkele uit de zin g e a b s t r a h e e r d e woord, derhalve aanneemt: taal bestaat uit afzonderlike woorden met een bepaalde betekenis - (vrij wel 'tzelfde als: ‘taal staat in een woordeboek’); - d à n - maar dan ook alleen, is waar: hoe meer onderscheiden-klinkende en natuurlik op verschillende manier geschréven woorden, hoe rijker taal!!
Hierin schuilt een p r i n s i e p i e é l e tegen-stelling van de nieuwe taalwetenschap met de ouwerwetse, alleen op de studie van latijn-en-grieks gebaseerde, beschouwing.

2) Oud geld is daar nu niet 't best voor geschikt. Zo is 't ook een onnodige drukte om verouderde woorden bij de ‘slippen’ (!) vasttehouden. De verouderde woorden zijn, evenals geld met afgesleten stempel, minder algemeen bekend, en van minder waarde.
Hermunten - in een volzin! - kan ze alleen de ‘dichter’, in eigen-geestesniting!
Niet de woordeboekmaker of grammaticus!!
Dat men ze bewaren wil, komt trouwens alleen van 't onjuiste iedée: de vroegere taal is zuiverder, is beter; - taal verbastert eigelik!

juist 'em zit. Dan is de aardigheid er af; men vindt 'em noch wel zo-zo, omdat men 't zich wel verbéélden kan hoe aardig of 't wel was; niet omdat men 't gevóelt.

Ons waarnemingsvermogen is nu vaak niet scherp genoeg om dagelikse vaak voorkomende dingen nauwkeurig optenemen: bij de - eigelik-schijnbare - uitzonderingen vallen de eigenschappen beter optemerken; bij aanhoudend heel-scherp waarnemen speurt men ze dan ook wel in àl het andere.

En elk woord bergt veel betekenissen.

E i g e l i k i s e e n w o o r d n i e t s a l s 'e n s i e n j a a l , v a n e e n m a s s a ‘ g e d a c h t é n ’ .

En nu, hoe meer een woord in zich bergt, hoe smeïger 't is.

In 't verband met anderen worden wel sommige er van sterker áángezet[1]; maar d' overige blijven er in.

Geen van alle zijn ook meer presies omgrensd, ze gaan in elkaar over, vloeien uit; er grenzen weer andere aan, waar men aan denkt, onbewust; en in verbinding met deze of die woorden voelt men in die bijbetekenissen zogenoemd, zelfs weer nieuwe; - de een-of-ander laat ze in-eens uitkomen, zoals ze tot noch toe niet gehoord waren; zo blijken er nu deze, dan die nieuwe in 't woord gekomen te wezen[2]: daardoor blijven in de l e v e n d e taal de woorden lenig en rekkelik.

Men zal in 't fries zeggen: ‘De lymstanke-er nei hûs ta, - dij keadel sit iewig-in-altyten derop om to lymstankjen, - sa'n gelymstank iewich’, als 'n man de scherptongigheid van z'n vrouw hindert.

Wat geeft het nu, als men dit woord omschrijft met de ‘algemene betekenis’ van ‘langzaam doen’, en 't etiemologies met ‘lijm’ en ‘stank’ in verband brengt, wat heel mooi en vooral vernuftig is; ja, als men voor 't eerste voorbeeld er bij voegt: langzaam naar huis sukkelen, en voor het twede: telkens weer ophalen? Daarmee komen helemaal niet uit de massa betekenissen

1) Daarom geeft het ook niet of men van elke gedachte, die men uít, zooveel mogelik de onderdelen aanduidt in een meer of minder ‘geleidelike’ volgorde: - al lijkt het: hoe meer onderdelen, ‘woorden’, - hoe bepaalder de betekenissen van elk woord worden aangezet, men brengt juist met èlk woord méér, telkens weer andere bijbetékenissen bij de reeks. Daardoor ontstaat het zoógenoemde ‘verwateren’ (!)

2) Hierdoor komt het dat h i s t o r i e s bekeken, een woord van betekenisgrenzen verandert, dat is: 't gebruik in verloop van tijden wordt anders; vgl. 't friese *slyocht*; 't hollandse *slecht, schalks*, etc.

van al die sietaten, - en van meer noch, - die men in de lévende táál voelt, tegelijkertíjd; en hoe men die mogelik varieéren kan in een eventuéel helemaal nieuwe zin. En hoe léég vooral blijven die omschrijvingen voelen tegenover dat énkele ‘lymstankje’.

Dit soort woorden zijn 't, waar de rekkelikheid bij in 't oog valt; eigelik hebben alle, als men maar scherp gelieft waartenemen, meer of minder dit vermogen in de spreektaal: daarvoor is die levend, individueel.

Studie van dít Fríes - het dichterfríes spreek ik niet over, - is van belang! als de studie van alle ínlandse volkstaal.

Voor velen; om velerlei.

Voor de wetenschap[1]. Waarbij komt tegenwoordig geen etiemologie, en wie is geen etiemoloog?! - men behandelt nu noch de vormen alleen, niet eens altijd de ‘klanken’; met de betekenissen sólt men om; stelt zelfs voor die laatste een sisteem, een soort metodologie samen uit vooràf klaargemaakte etiemologieën. Die opgestelde vorm-etiemologieën zoekt en vindt men in 't verleden, natuurlik! men kan niet anders noch. Moeilik is 't nu al in een l e v e n d e t a a l v a n n ú de bijbetekenissen uit te vinden: bij 't spreken van een vreemde taal merkt ieder dàt! wie wordt die ooit goed meester?! - Onmogelik is 't die bijbetekenissen optediepen in wat we over hebben van een taal, geschreven alleen, uit vroeger tijd, honderde jaren geléën; van een s c h r í j ftaal van vóórouders, maar 't meest noch van een ander, een vreemd volk.[2]

Hoe 'n ommekeer zal de studie van de levende volkstalen dan ook brengen in Taalwetenschap en Taalstudie?! Is het begin er van al niet ruimelik te merken?

Daarvoor zullen ze moeten bestudeerd aan de Akademies. Niet zo als nu hier en daar, als aanvulling, zo ter loops, bij de andere germaanse talen: want wel wordt eksamen-kennis geëist van 't goties, oudhoogduits, middelhoogduits, angelsaksies - allereerst wenselik voor een die studie maakt van

1) Ook voor het beoordelen voortaan van de L i t t e r è r e K u n s t t a a l, - maar daarover eerst in 't Dichterfries!
2) Studie van een oude taal, een ‘klassieke’, als hoofdzaak - dit vólgt híernit - kan niet anders als een onjuist taalbegrip geven.
Wat tegenwoordig genoegzaam blijkt.

't duits of engels; - maar géén van ons eigen drietal volkstalen. Vreemd!: Alsof die van 't Fries, Saksies en Frankies niet nodiger was voor ‘Neerlandici’!

Dan zal toch uit zijn dat hollandse taalgeleerden als anglisismen en germanismen afkeuren en verketteren wat niet anders is als gewoonweg fries-nederlands. Dan zullen ze die goed, en mooi vinden.

Zij allereerst zullen overtuigd zijn geworden dat een-of-ander algemeen-voorkomend taalgebruik over een vrij groot oppervlak van land in de volste rechten niet alleen dient erkend, maar ook door 't onderwijs bekend gemaakt aan alle beschaafd-sprekende nederlanders: al was 't alleen maar om te voorkomen dat die 't brandmerken!

Zij zullen er-kénnen wat álgemenetaal is; in hoevèrre en wáártoe die moet onderwézen.

Studie toch van levende, rijke volkstaal zal méér doen: van belang in de praktijk van 't leven: - zal de beoordeling van wat Taal is; - zal het tegenwoordig Taalbegrip van de mensen veranderen.

Men zal zich bewust worden dat alle individuéle taal, van een díchter, als van een eenvóudig man, goed is en juist, àlle recht van bestaan, van uiting heeft. Niet met eigenwaan - al hebben nú wel taalkundigen al de mond vol van de ‘frisse bronwel der diealekten’! - zal meer néérgezien op de spraak van 't volk, omdat hoger zou wezen 'en taal, zogenaamd van dichters, maar in werkelikheid gefabriekt op de studeerkamer, en rijk alleen aan allerlei dodigheid van verbindingen, woorden en vormen.

Men zal niet meer de Taal zoeken in een ‘gezaghebbend woordenboek’, maar ín zichzelf; de afgoderij met wetgevende woordelijsjes en spraakkunsjes zal verdwijnen. Men zal zich niet meer wijs laten maken dat Taal iets vasts, iets onveranderliks is buíten de mens; maar overtuígd wezen dat het - als alle mens-zelf - geen ogenblik zichzelf gelijk is, stil, dood; - maar - als alle léven - met hem-zèlf voortdurend stofwisselt; - wetend dat Taal en Mens één zijn.

Dan gaat Vaderlandse Taal in z'n nuanses verre boven kennis van een vreemde, dode ultra-montanistiese.

F. BUITENRUST HETTEMA.

Onderzoek naar het vaderschap.

Het onderwerp, waarvoor in deze bladzijden de aandacht wordt verzocht, is als vraag van wetgevingspolitiek ook ten onzent geen gansch onbekende. In 1886 luidde een der in de vergadering van de *Nederlandsche Juristenvereeniging* behandelde onderwerpen: ‘Behoort de regel, dat het onderzoek naar het vaderschap is verboden, te worden gehandhaafd? Zoo ja, welke uitzonderingen moeten daarop worden toegelaten?’ Op uitnemende wijze waren de beraadslagingen voorbereid door een praeadvies van Mr. D.P.D. Fabius[1], alsmede door opstellen van Mrs. S.J. Fockema Andreae en A. Belinfante, resp. in het *Rechtsgeleerd Magazijn* 1886, bl. 433 v. en in *Themis* 1886, bl. 406 v.. Toch mag het gewettigd heeten, opnieuw dit onderwerp ter sprake te brengen, vooral het ter sprake te brengen in een tijdschrift, dat zich wendt niet tot vakgenooten, maar tot het beschaafde Nederlandsche publiek.

Van de zijde van dit publiek mocht, al reeds gedurende meer dan vijftig jaren, een krachtig verzet worden verwacht tegen een zoo zedeloos en brutaal voorschrift, als het eerste lid van artikel 342 van het Burgerlijk Wetboek te lezen geeft in de woorden: ‘Het onderzoek naar het vaderschap is verboden’. Hoe komt het, dat dit verzet nog steeds uitblijft, dat bedoeld artikel nog niet onder den druk eener algemeene verachting en verontwaardiging is bezweken? Moet aan atrophie van het zedelijk bewustzijn, van het volksgeweten worden gedacht? Ik waag niet dit te beslissen, maar in elk geval schijnt gebrek aan voorlichting invloed te hebben geoefend. De publieke opinie dient te worden wakker geschud. Daartoe worde eene poging aangewend.

1) *Handelingen der Nederl. Juristen-Vereeniging*, 1886, dl. 1, bl. 33 v.

Ter richtige waardeering van het verbod van artikel 342 Burg. Wetb. moet voor alles worden afgerekend met de fabel, welke omtrent het ontstaan van dit verbod zich heeft gevormd, dient de nimbus waarmede dit artikel is omgeven, te worden weggevaagd.

Het eerste lid van artikel 342 is eenvoudig de vertaling van de eerste zinsnede van artikel 340 van den Code civil: ‘la recherche de la paternité est interdite.’ Nu is de gangbare voorstelling deze, dat de groote en ergerlijke misbruiken, waartoe het onderzoek aanleiding gaf èn in Frankrijk èn ten onzent, de uitvaardiging van het verbod noodzakelijk hebben gemaakt; dat het verbod de maatschappij van een werkelijke plaag heeft verlost.

Deze voorstelling is, wat Frankrijk betreft, bepaald onjuist, wat ons land aangaat zelfs geheel uit de lucht gegrepen.

Voor Frankrijk werd, als resultaat van een nauwgezet onderzoek, de onhoudbaarheid dier voorstelling aangetoond door Léon Giraud, in een opstel in de *Revue critique de législation et de jurisprudence*, 33e année, getiteld: *La vérité sur la recherche de la paternité*. Gebruik makende van de gegevens, door dezen schrijver verzameld, zullen wij een oogenblik bij dit punt stilstaan.

Ten bewijze van de stelling, dat het toestaan van het onderzoek tot grove misbruiken leidde, pleegt men zich te beroepen op vierderlei getuigenis. In de eerste plaats op eene bekende rede van Servan, advocaat-generaal bij het Hof te Grenoble, uitgegeven in zijne werken als *Plaidoyer à propos d'une grossesse* (1770). In de tweede plaats op de woorden van Bigot-Préameneu, die in 1803 in de toelichting op den titel van den Code civil ‘de la Paternité et de la Filiation’, waarin het artikel omtrent het verbod van het onderzoek voorkomt, o.a. opmerkte: Depuis longtemps dans l'ancien régime *un cri général*[1)] s'était élevé contre les recherches de paternité. Elles exposaient les tribunaux aux débats les plus scandaleux, aux jugements les plus arbitraires, à la jurisprudence la plus variable.... L'homme dont la conduite était la plus pure, celui dont les cheveux avaient blanchi dans l'exercice de toutes les vertus, n'étaient point à l'abri de l'attaque d'une femme impudente, ou d'enfans qui lui étaient étrangers..... En un mot, les recherches de

1) Wij oursiveeren.

la paternité étaient regardées comme *le fléau de la société*[1].

Voorts beroept men zich op den tribuun Lahary, die zich in zijn rapport ‘au nom de la section de législation du Tribunat’ in denzelfden geest uitliet, en eindelijk op den tribuun Duveyrier, die in zijne rede in het Wetgevend Lichaam o.a. zeide: ‘ces procès étaient la honte de la justice et *la désolation de la société*[1].... A coté *d'une infortunée*[1] qui réclamait secours au nom et aux dépens de l'honneur, *mille prostituées*[1] spéculaient sur la publicité de leurs désordres, et mettaient à l'enchère la paternité dont elles disposaient.’

Dit lezende, en wij haalden slechts een paar van de vele hetzelfde thema varieerende uitspraken aan, is men geneigd uit te roepen: kan het erger! De zaak verandert echter van aanzien, indien kan worden aangetoond dat deze luid klinkende phrasen bitter weinig vertrouwen verdienen.

Vaststaat, dat in het Oud-Fransche recht de regel gold, door Loysel in zijne *Institutes coutumières* plastisch aldus geformuleerd: Qui a fait l'enfant doit le nourrir. De onwettige vader kon worden aangesproken om te voorzien in het onderhoud van moeder en kind. Daartoe was het onderzoek naar het vaderschap toegelaten zonder beperking. Dat deze toestand tot misbruiken aanleiding gaf, blijkt allerminst. Eerst in 1803, toen een ander recht gold, declameerden de heeren Préameneu, Lahary en Duveyrier in dien zin.

Giraud merkt op, dat de schrijvers uit de 18e eeuw, zij diezich bij voorkeur met allerlei maatschappelijke vraagstukken critisch bezighielden, en in den regel niet terugdeinsden voor het blootleggen en gispen van misstanden van allerlei aard en op elk gebied, zooals Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Diderot, dat ook bekende juristen als Domat en Pothier, dat de tijdgenooten dus van het onbeperkte onderzoek naar het vaderschap van dezen door Préameneu ontdekten ‘fléau de la société’ met geen woord reppen; dat in de vele verzamelingen van ‘Causes célèbres, curieuses et intéressantes’, in den loop der 18e eeuw verschenen, waarop de tribuun Lahary nog wel een beroep deed, wèl processen over het vaderschap voorkomen, maar van een ‘cri général’ daartegen niets is te bespeuren. Zelfs in de bekende ‘cahiers généraux’, die inventarissen van

1) Wij cursiveeren.
1) Wij cursiveeren.
1) Wij cursiveeren.
1) Wij cursiveeren.

alle grieven tegen de bestaande maatschappelijke en rechtstoestanden, welke den afgevaardigden tot de ‘Etats-généraux’ werden medegegeven, wordt van het onderzoek naar het vaderschap, deze ‘désolation de la société’, waardoor, volgens Lahary, zelfs ‘trop longtemps les bases fondamentales de l'édifice social ont été violemment ébranlées’, met geen woord melding gemaakt.

De redevoering van den advocaat-generaal Servan is het eenige document uit den tijd zelf van het vrije onderzoek, dat men heeft weten op te sporen. Leest men dit bloemrijke stuk, dan blijkt echter alras dat Servan's grief niet zoozeer gold het onderzoek, als wel een bepaald daarbij toegelaten bewijsmiddel.

In de processen tot onderzoek naar het vaderschap speelde, en speelt nog in sommige landen, de eed een groote rol. Ant. Favre, van 1610-1624 president van het Hof van Savoie, stelde in zijnen *Codex definitionum* (Genève 1628, IV, tit. 14 def. 18) den regel op: ‘creditur virgini dicenti se ab aliquo cognitam, et ex eo praegnantem esse: meretrici non item’ (geloofd wordt het meisje, dat den persoon noemt die met haar gemeenschap heeft gehad en die haar zwanger heeft gemaakt; niet aldus de publieke vrouw). De beëedigde verklaring van de vrouw gold als bewijsmiddel. Ook in ons oud-vaderlandsch recht kende men het aanzweren of opzweren door de moeder. Bijzondere beteekenis werd veelal gehecht aan het getuigenis, door de moeder in barensnood gegeven. Men vindt dan ook den regel van Favre vaak aldus aangehaald: ‘creditur virgini *parturienti* dicenti’ enz.

Het was nu tegen dit *creditur virgini*, tegen het toekennen van onvoorwaardelijk geloof aan de verklaring der vrouw, dat Servan met krachtige woorden zijn stem verhief. Al gold die regel in de gerechtspractijk volstrekt niet onbeperkt, doordat tal van restricties werden gemaakt, bij het Hof te Grenoble schijnt hij te zijn toegepast. Daartegen kwam Servan op. De misbruiken, niet van het onderzoek, maar van het *creditur virgini*, waren zijn thema. Aan een verbod van het onderzoek werd door hem zelfs niet gedacht.

Wel beschouwd worden dus de beweringen van Préameneu c.s. door geen enkel getuigenis uit den tijd zelf van de vrijheid van het onderzoek bevestigd. Van den *cri général* geen spoor. Eene désolation, een fléau de la société waartoe een ieder het zwijgen deed!

Wij merkten reeds op, dat de rechten van het natuurlijk kind tegen den vader zich naar het Ond-Fransche recht beperkten tot een recht op onderhoud. Nà de revolutie werd dit anders. Bij een wet van 12 Brumaire, an II (2 Nov. 1793), werden, ten opzichte van het erfrecht, met wettige kinderen gelijkgesteld de natuurlijke kinderen die in het bezit van staat zijn of door den vader zijn erkend ten overstaan van een openbaar ambtenaar.

Ten onrechte wordt in deze wet wel eens gelezen een alge meen verbod van het onderzoek naar het vaderschap. De wet regelt uitsluitend het erfrecht der natuurlijke kinderen. Of dezen bovendien recht hebben op onderhoud en ter ver. krijging daarvan het onderzoek kunnen provoceeren, laat zij in het midden. Inderdaad beslisten de rechtbanken, naar Giraud mededeelt, dat de ‘action à fin d'aliments’ door de wet van Brumaire niet was afgeschaft.

Eerst in de ontwerpen van den Code civil van de jaren 1793 en 1794 werden algemeene regels gegeven. In verband met eene volkomen gelijkstelling, wat hunne rechten betrof, van de natuurlijke en de wettige kinderen, werd voorgesteld het onderzoek ‘de la paternité non avouée’ te verbieden. De uitbreiding van de rechten der onwettige kinderen vorderde, meende men, bemoeilijking van het bewijs der afstamming.

Het v e r b o d van het onderzoek werd in die ontwerpen voor het eerst uitgesproken; men lette echter wel op: in een verband, dat sedert is verbroken, en in geenen deele in den absoluten vorm, daaraan later gegeven. Niet het onderzoek naar het vaderschap, maar naar het n i e t e r k e n d e vaderschap werd verboden.

Ook in het ontwerp van den Code civil van 1801 kwam een artikel voor, in de zitting van den Raad van State van 26 Brumaire an X (17 Nov. 1801) aldus geformuleerd: ‘la loi n'admet point la recherche de la paternité non avouée.’ Tot toelichting dier woorden *non avouée* merkte de Minister van Justitie op: ‘ils semblent ne faire résulter l'aveu que d'une reconnaissance inscrite sur le registre public, et cependant *cet aveu peut résulter encore d'écrits privés du père et d'autres circonstances*’. De bedoeling was dus het onderzoek toe te laten in al die gevallen, waarin het kind door den vader als zijn kind was behandeld of waarin schriftelijk bewijs kon

worden bijgebracht. Geheel iets anders dan het tegenwoordige abrupte verbod.

Het beginsel, neergelegd in het aangehaalde artikel, kwam in het Tribunaat ter sprake bij de behandeling op 2-7 Nivôse an X (23-28 Dec. 1801) van art. 60 van den titel ‘van de akten van den burgerlijken stand’, waarin werd bepaald, dat de moeder van een natuurlijk kind in de geboorte-akte van dat kind den naam van den vader mocht opgeven. Van de acht tribunen, die zich bij die gelegenheid over het onderzoek naar het vaderschap uitlieten, verklaarden vijf zich t e g e n het verbod. Tot hen behoorde Duveyrier, die anderhalf jaar later de processen over het onderzoek ‘la honte de la justice’ en ‘la désolation de la société’ noemde.

Toen, in 1801, meende hij nog, dat door het verbod van het onderzoek zouden worden opgeofferd ‘aux scrupules même plausibles de quelques individus l'intérêt social, la morale universelle, les premiers préceptes de l'éternelle justice et les droits les plus sacrés de la nature’. ‘Si’, riep hij verontwaardigd uit, ‘toute recherche de la paternité est interdit hors le mariage; ....quel frein laissez-vous donc aux passions humaines, aux dérèglements, à la débauche? Est-ce l'impunité du désordre social que vous décrétez, que vous érigez en système social, en loi civile? Eh! que n'ordonnez vous que les corrupteurs soient aussi affranchis du remords? - Tout père d'une fille nubile doit frémir.’ Er was er haast geen, die in krachtiger woorden opkwam t e g e n het verbod van het onderzoek, dan Duveyrier. Met 64 tegen 26 stemmen werd artikel 60, de wegbereider van het onderzoek, aangenomen.

Met wiens inzichten dit strookte, stellig niet met die van den man, die in de zitting van den Raad van State van 26 Brumaire an X (17 Nov. 1801), bij de behandeling van het tegenwoordige artikel 340, de cynische woorden had geuit: ‘la société n'a pas d'intérêt à ce que les bâtards soient reconnus’. De discussies in het Tribunaat mishaagden hem. Vijf dagen na de aanneming van artikel 60, 12 Nivôse an X (2 Jan. 1802), werd het ontwerp van den titel ‘van de akten van den burgerlijken stand’ ingetrokken en vervolgens overgegaan tot de zoogen. *épuration* van het Tribunaat. De meest onafhankelijke leden, onder hen Andrieux, een der bekwaamste

verdedigers van het onderzoek naar het vaderschap, werden weggezonden. Naar de uitkomst bewees, met het gewenschte gevolg.

Artikel 60 van den in Maart 1803 (Ventôse an XI) opnieuw ingedienden titel ‘van de akten van den burgerlijken stand’ werd door het gezuiverde Tribunaat gewillig gewijzigd, en toen 2 Germinal an XI (23 Maart 1803) de titel ‘van het vaderschap en de afstamming’, waartoe artikel 340 behoorde, in het Wetgevend Lichaam in behandeling kwam, werd door Napoleon's oogendienaars, onder hen door den karakterloozen, fluks bekeerden Duveyrier, het verbod op de bekende wijze verdedigd. Hieruit blijkt, welke waarde is te hechten aan de woorden bij die gelegenheid door een Bigot Préameneu, Lahary of Duveyrier gesproken. De ‘cri général’ werd t o e n uitgevonden!

Opmerkelijk is het ook in hooge mate, dat de tekst van artikel 340, die immers in de zitting van den Raad van State van 17 Nov. 1801 in dezer voege was vastgesteld: ‘*la loi n'admet point* la recherche de la paternité *non avouée*’, toen het artikel in Maart 1803 bij het Tribunaat werd ingediend, op onverklaarbare en nog altijd niet opgehelderde wijze was veranderd in het veel absolutere voorschrift: ‘la recherche de la paternité *est interdite*’, zooals het ook thans nog luidt. De tijd waarin men ophelderingen vroeg, hoeveel reden daarvoor ook bestond, want in den Raad van State was het artikel niet opnieuw behandeld, was met de *épuration* van het Tribunaat afgesloten; men legde zich eenvoudig neer bij den wil van den oppermachtige, die thans in al zijn hardheid door het artikel werd vertolkt.

Deze geschiedenis is uitermate leerrijk. Zij toont duidelijk, dat het verbod van het onderzoek naar het vaderschap uitsluitend het werk is van Napoleon, door dezen aan Frankrijk is opgelegd. De gewone voorstelling, dat artikel 340 van den Code civil een noodzakelijkheid was ter verlossing van de maatschappij van wat een plaag en een schande was geworden, is niets anders dan een sprookje, een bakerpraatje zonder eenigen grond.

Ontwijfelbaar geldt dit ook voor ons vaderland.

Prof. Fockema Andreae[1)] geeft het oud-Vaderlandsche recht[2)] omtrent ons onderwerp aldus weer:

1) T.a.p., bl. 452.
2) Men verg. V.J. Heerma van Voss, *defloratie en onderzoek naar het vaderschap in het Oud-Vaderlandsch recht*. Acad. Proefschr., Amsterdam 1889.

‘Het onderzoek, wie met eene vrouw gemeenschap had gehad en wie de vader was van haar onwettig kind, was in rechte toegelaten.

Het vaderschap kon worden bewezen door den eed der moeder, althans wanneer de bijslaap was erkend.

Stond het vaderschap in rechte vast, dan had de gedefloreerde moeder in den regel aanspraak op schadevergoeding en rustte op den vader (tegenover de moeder en het kind) de verplichting om dit te onderhouden of althans tot het onderhoud bij te dragen.

Dit recht, nagenoeg het geheele land door van oude dagteekening, bleef gelden tot in de 19de eeuw en werd in verschillende rechtsbronnen uit de 17de en 18de eeuw uitdrukkelijk erkend en uitgewerkt. Dit treft ons: *van verzet daartegen, van misbruiken, waartoe het aanleiding zou hebben gegeven, geen spoor*’[1].

In overeenstemming met het vroegere recht liet ook het Wetboek Napoleon, ingericht voor het Koninkrijk Holland, van 1809, in afwijking van den Code Napoleon, het onderzoek naar het vaderschap toe. Eerst in 1811 werd het verbod ten onzent met den Code Napoleon zelf geïmporteerd. Slaafsche navolging deed het later, zonder eenige motiveering, uit den Code in ons Burgerlijk Wetboek overgaan. Vast staat dus, dat ergernis over bestaande misbruiken part noch deel heeft gehad aan de invoering van het verbod in ons vaderland.

Dit kort overzicht van de geschiedenis is voldoende om op de zedelijke waardij van het verbod het juiste licht te laten vallen. Helder blijkt, dat het machtwoord van een tyran noodig was om een zoo cynisch en zoo stuitend voorschrift in het leven te roepen, gedachtelooze navolging om het te behouden. Bevestiging vindt dit ook hierin, dat het verbod van het onderzoek naar het vaderschap nagenoeg uitsluitend wordt gevonden in landen, waar hetzij de Code civil zelf, hetzij navolgingen daarvan gelden.

Wat in de wet is geschreven, maakt daarom alleen nog niet deel uit van het in het volk levende recht. Beleedigt de

1) Wij cursiveeren. - De documenten, door Mr. Heerma van Voss, a.w., bl. 161 v. medegedeeld, bewijzen alleen dat het opzweren door de moeder en hare bloote verklaring geen aanbevelenswaardige bewijsmiddelen zijn.

wet het zedelijk bewustzijn van het volk, zij zal slechts formeel, officiëel recht scheppen, een voos recht waarvan het gezag door eene voortdurende reactie wordt ondermijnd. Zoo is het met het verbod van het onderzoek naar het vaderschap, met name in Frankrijk, gegaan. De volksconscientie heeft zich nooit met het voorschrift kunnen verzoenen.

In de eerste plaats strekken ten bewijze de talrijke vonnissen, sedert 1834 gewezen, waarbij aan de misleide vrouw tegen den natuurlijken vader eene vordering tot schadevergoeding op grond van den bijslaap en de daarop gevolgde zwangerschap en bevalling wordt toegekend. De herhaaldelijk door het Hof van Cassatie bevestigde jurisprudentie kan aldus worden geresumeerd, dat er moet hebben plaats gehad verleiding in een harer vele vormen en schakeeringen, waarvan ‘promesses fallacieuses de mariage, abus d'autorité’ en ‘manoeuvres dolosives’ de meest gewone voorbeelden zijn.

Natuurlijk wordt de schadevergoeding niet toegekend op grond, dat de gedaagde de vader is van het kind der eischende vrouw, maar op grond van de onrechtmatige daad, in de verleiding bestaande[1)]. Er heeft, dus redeneert men, geen onderzoek plaats naar het vaderschap, welk onderzoek ten doel heeft familiebetrekkingen vast te stellen, maar bloot een onderzoek naar den verleider, die verplicht is wegens de onrechtmatige bijslaap schadevergoeding te geven, bij welker berekening de gevolgen dier handeling, de zwangerschap en bevalling en de kosten van de opvoeding der verwekte kinderen, in aanmerking genomen moeten worden. ‘En égard au nombre des enfants nés de la séduction’ wordt de schadevergoeding vastgesteld: zoo zijn er voorbeelden, dat de verleider werd veroordeeld tot betaling van een lijfrente van frs. 500 voor ieder der zes door hem verwekte kinderen[2)].

Of deze rechtspraak al dan niet in strijd is met het stellige verbod van het onderzoek naar het vaderschap, dus al dan niet door den Code wordt toegelaten, hebben wij thans niet te

1) Volgens mededeeling van Giraud (t.a.p. bl. 594) liet het Hof van Appel te Toulouse, bij arrest van 28 Nov. 1861, de moeder toe te bewijzen, niet *dat de verleider de vader was van het kind waarvan zij was bevallen*, maar wèl *dat zij moeder was geworden ten gevolge van hare intieme relaties met dien persoon*.

2) Verg. het overzicht bij Fabius, t.a.p. bl. 49 v.

beslissen; genoeg zij het te coustateeren, dat zij zich onder de heerschappij van dat verbod heeft ontwikkeld en zoo vasten voet heeft verkregen, dat in het rapport, in 1883 in den Senaat uitgebracht over het wetsvoorstel van den heer Bérenger e.a., tot wijziging van art. 340 van den Code civil, uitdrukkelijk wordt verklaard: 'il s'est formé, en ce sens, toute une jurisprudence aujourd'hui si solidement établie, qu'on peut le regarder comme faisant partie intégrante de la loi elle-même'[1].

Opmerkelijk is het, dat wij dezelfde jurisprudentie aantreffen in Italië, waar het onderzoek naar het vaderschap evenzeer is verboden, en dat ook het Duitsche Reichsgericht, voor het deel van Duitschland, waar de Code civil van kracht is, een en andermaal 'bei der Entschädigungsklage der unehelichen Mutter im Falle betrüglicher Verleitung zum Beischlafe die Berücksichtigung der Schwängerung und ihrer Folgen für statthaft erklärt hat.' In 1892 is evenwel het Reichsgericht op deze zienswijze teruggekomen, beslissende dat het verbod van het onderzoek naar het vaderschap belet schadevergoeding te vorderen op grond van zwangerschap. Wèl kan op grond van den bijslaap schadevergoeding worden gevraagd, maar met de gevolgen van dien mag geen rekening worden gehouden.

Ligt in deze rechtspraak eene ondubbelzinnige veroordeeling van het verbod van het onderzoek door de rechterlijke macht opgesloten, niet minder duidelijk heeft de openbare meening in Frankrijk, zooals zij zich vertolkt in de uitspraken der jury, over het verbod den staf gebroken. De herhaalde vrijspraken van verleide en daarna verlaten vrouwen, die zich op den verleider hadden gewroken, leveren daarvan de bewijzen.

'Le jury acquitte toujours' getuigt Raoul de la Grasserie, de kundige schrijver eener verhandeling *de la recherche et des effets de la paternité naturelle* (1893, bl. 176). Evenzoo gaat de Fransche jury bij kinderdoodslag, gepleegd door een ongehuwde aan haar lot overgelatene moeder, in den regel tot vrijspraak over.

Het volksgeweten klopt in die uitspraken. Men heeft de rechterlijke macht en de jury hard gevallen over hunnen geringen eerbied voor de geschreven wetten. Aangenomen dat

1) Rapport, p. 15.

dit verwijt niet ongegrond is, mag niettemin worden uitgesproken dat het een gelukkig verschijnsel is, een bewijs van de zedelijke veerkracht van het Fransche volk, dat immoreele wetsbepalingen niet bij machte zijn de hoogere gevoelens van zedelijkheid en recht, in dat volk levende, te verstikken. Hoewel het verbod van het onderzoek naar het vaderschap thans bijkans een eeuw heeft gegolden, blijft de rechter, blijft, bij monde van de jury, het volk protesteeren en tegen dat verbod getuigen uit naam der gerechtigheid.

Waardig sluit zich daarbij aan een reeks van geschriften in de laatste dertig jaren verschenen, waarin personen van uiteenloopende politieke richtingen en van zeer verschillende levensbeschouwing tegen het verbod zijn opgekomen[1)]. Het meest algemeen bekend is misschien wel het boekje, door Alex. Dumas in 1883 in het licht gegeven.

Sedert 1878 zijn ook bij Kamer en Senaat herhaaldelijk wetsontwerpen betreffende de rechtspositie der natuurlijke kinderen aanhangig geweest, evenwel zonder tot eenig positief resultaat te leiden.

In België valt eveneens eene reactie tegen Napoleon's verbod waar te nemen. De regeering schijnt daar voor de beweging gewonnen, althans den 16^{en} Nov. 1894 werd door haar bij de Kamer van Afgevaardigden een wetsontwerp ingediend op het onderzoek naar het vaderschap, waarbij met het verbod wordt gebroken. De daarin voorgestelde regeling maakte een deel uit van het Ontwerp tot herziening van het Burgerlijk Wetboek, met de samenstelling waarvan eene Commissie zich onledig houdt, en werd van dit Ontwerp losgemaakt, omdat naar het oordeel der regeering dit punt op het aanhangig maken van de herziening van het geheele Wetboek niet kon wachten.

Ook in ons vaderland, alwaar het rechtsbewustzijn over het algemeen niet levendig is en het volk een orgaan als de jury mist, beginnen zich in de laatste jaren meer en meer stemmen tegen het verbod van het onderzoek naar het vaderschap te verheffen.

1) Literatuuropgaven in het *Exposé des motifs de la proposition de loi de M. Bérenger c.s.*, bl. 24 v., bij Raoul de la Grasserie, bl. 16 v., en bij Fabius, bl. 39 nt. 2 en bl. 104 v.

Meende nog de Staatscommissie tot herziening van het Burgerlijk Wetboek, in art. 306 van haar, in November 1886 verschenen, ontwerp van een herzien Eerste boek van dit Wetboek, de handhaving van het verbod te moeten voorstellen, zonder daarvoor nieuwe argumenten aan te voeren, dat lang niet alle juristen met het verbod, zooals het in artikel 342 van het Burgerlijk Wetboek is geformuleerd, zijn ingenomen, was juist kort te voren gebleken in de vergadering der Nederlandsche Juristenvereeniging, in Augustus 1886 te Groningen gehouden.

De drie, zoo officieele als officieuse praeadviseurs, de HH. Fabius, Fockema Andreae en Belinfante verklaarden zich allen in beginsel vóór toelating van het onderzoek, en op de vergadering werd door geen der sprekers het absolute verbod verdedigd. Zelfs de meest angstvalligen waren nog voor eene matige verruiming van art. 342 Burg. Wetb. Met algemeene stemmen werd aangenomen, dat het onderzoek in meer gevallen moet worden toegelaten, dan waarin het nu vrijstaat, nadat de vraag: ‘moet het onderzoek naar het vaderschap van natuurlijke kinderen *onbeperkt*[1)] worden toegelaten’, was verworpen met 30 tegen 28 stemmen.

Ook buiten den kring der juristen, en dit is een verblijdend verschijnsel, begint het onderwerp meer en meer de aandacht te trekken. Vooral de Vereeniging tegen de Prostitutie heeft zich verdienstelijk gemaakt door in haar orgaan, het Maandblad *Getuigen en Redden*, een en andermaal voor het onderzoek naar het vaderschap een lans te breken. Evenzoo is van de zijde van hen, die meer in het bijzonder optreden voor de rechten van de vrouw, herhaaldelijk, o.a. in *de Evolutie*, tegen art. 342 Burg. Wetb. opgekomen, terwijl mede in werkliedenkringen, o.a. in afdeelingen der vereeniging Patrimonium, de zaak ter sprake kwam.

De reactie, welke zich overal, waar Napoleon's wil wet is geworden, hier meer daar minder duidelijk openbaart, laat zich zeer goed verklaren.

Loysel's eenvoudige, kernachtige uitspraak: ‘qui a fait l'enfant doit le nourrir’, is in overeenstemming met ons ze-

1) Bedoeld was ‘in den regel’ of ‘als regel’. De slordige, onnauwkeurige woordenkeus was niet zonder invloed op de verwerping van het vraagpunt.

delijk bewustzijn en met ons rechtsgevoel. Dat men aansprakelijk wordt gesteld voor zijne daden en verantwoordelijk voor de gevolgen dier daden, is een zoo natuurlijk beginsel, dat de brutale negatie daarvan, gelegen in het verbod van het onderzoek naar het vaderschap, tegen de borst stuit.

Uiting van grof materialisme, bevat het verbod eene verongelijking èn van het kind èn van de moeder.

Aan het kind, dat geen schuld heeft, wordt de natuurlijke verzorger ontnomen. Hij, die van een ethisch standpunt beschouwd, niet alleen als vader gehouden is voor het kind te zorgen, maar op wien bovendien de plicht rust jegens het kind goed te maken de smet der onwettige geboorte, door hem zelven in het leven geroepen, wordt juist van iedere verplichting jegens dat kind ontheven.

Ook de moeder wordt verongelijkt, doordat de vader van de gevolgen van de gemeenschappelijke daad wordt vrijgesteld, terwijl zij met die gevolgen uitsluitend wordt belast. Er wordt gemeten met tweeërlei maat, recht gedaan met aanzien des persoons, maar juist daarom het recht verkracht. Het verbod is een uitvloeisel van de egoïste, immoreele theorie ‘des deux morales, l'une pour un sexe, l'autre pour l'autre’, de leer, die in den man verschoont en goedvindt, wat zij in de vrouw afkeurt en veroordeelt.

De Napoleontische wetgeving vooral wordt door die opvatting beheerscht. Zij spreekt zich het scherpst uit, behalve in het verbod van het onderzoek naar het vaderschap, in de geheel verschillende behandeling, zoowel in het burgerlijke als in het strafrecht, van de echtbreuk naar gelang deze wordt gepleegd door den man of door de vrouw. Nauw hangt ook met haar samen de algemeene achterstelling en miskenning van de vrouw in het burgerlijk recht, de ongunstige rechtspositie haar in het huwelijk toegewezen.

Met die theorie der tweeërlei moraal heeft onze wetgever, voor zooveel het overspel betreft, èn in het Burgerlijk Wetboek èn bij de invoering van het Strafwetboek wijselijk gebroken. Hetzelfde waardeeringsoordeel treft tegenwoordig in de wetgeving zoowel de echtbreuk door den man als door de vrouw gepleegd. Ongetwijfeld een belangrijke schrede vooruit, die evenwel nog door verscheidene zal moeten worden gevolgd, wil aan billijke eischen worden voldaan.

Op één punt, met ons onderwerp verband houdende, omdat het verbod van het onderzoek naar het vaderschap hier vaak een verborgen maar daarom niet minder invloedrijke rol speelt, zij nog even gewezen. Wordt door de ongehuwde moeder, onder de werking van vrees voor ontdekking van hare bevalling, haar kind van het leven beroofd, zij maakt, naar gelang van de omstandigheden, zich schuldig aan kinderdoodslag of kindermoord en wordt gestraft met een straf die de ongelukkige steeds zwaar treft. De verleider, die de moeder aan haar lot overliet, daardoor tot wanhoop en tot misdrijf bracht, gaat daarentegen vrij uit en kan straffeloos op zijn daad pochen, zoo het hem lust.

Zoo is het naar het recht der meeste beschaafde (!) naties, zoo ook naar Nederlandsch recht. Bezwaarlijk kan deze toestand bevredigend heeten. Daarom verdient in hooge mate de aandacht eene merkwaardige Noorweegsche wet van 18 Juni 1892, tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht van 20 Aug. 1842, welke te dezen andere beginselen huldigt.

Volgens deze wet wordt gestraft met geldboete, gevangenisstraf of dwangarbeid de natuurlijke vader, die opzettelijk de zwangere vrouw gedurende hare zwangerschap of bevalling onderstand naar zijn vermogen onthoudt en daardoor veroorzaakt of er toe bijdraagt, dat zij in een toestand van ellende of verlatenheid vervalt, waarin zij een strafbaar feit pleegt, hetwelk is gericht tegen het leven van het nog ongeboren of reeds geboren kind of dit leven in gevaar brengt. Evenzoo wordt gestraft de natuurlijke vader die, kennis dragende van de door de moeder voorgenomen handeling, deze niet verhindert[1].

Een optreden van den wetgever in dezen geest heeft ook elders bijval gevonden. Zoo heeft bijv. Raoul de la Grasserie, in het door hem uitgewerkte projet de loi[2], een voorbeeld van eene zorgvuldige regeling van het onderzoek naar het vaderschap en van de rechtspositie der natuurlijke kinderen, een artikel 53 opgenomen, luidende: ‘le séducteur dont l'abandon aura été le motif déterminant de l'infanticide sera puni d'un emprisonnement qui pourra s'élever jusqu'à la moitié

1) Annuaire de législation étrangère, 1893, bl. 660.
2) A.w., bl. 182 v.

de celui infligé à la coupable et qui sera au minimum du quart. Il en sera de même lorsque le délit de suppression d'enfant aura été causé directement par l'abandon'[1].

Staat men ten onzent nog lang niet op het standpunt van Noorwegen's wetgever, *deze* vooruitgang valt toch te bespeuren, dat de leer der tweeërlei moraal weinig of geen openlijke verdedigers meer vindt. Er zullen er nog wel zijn, die een aparte lossere zedewet voor den man begeerlijk vinden, maar men schroomt openlijk er voor uit te komen, wel wetende dat de daarin gelegen zelfzucht en geringschatting van de vrouw anders worden gewaardeerd en beoordeeld dan vroeger.

Wat in het bijzonder het verbod van het onderzoek naar het vaderschap betreft, dit wordt in beginsel eigenlijk door niemand meer verdedigd. Dat het in strijd is met onze opvattingen van zedelijkheid[2] en recht wordt niet ontkend. Men bepaalt zich tot het aanvoeren van utiliteitsgronden, van bezwaren, waartoe het onderzoek verondersteld wordt aanleiding te zullen geven. Pessimistische voorspellingen kan men altijd hooren maken, als iets nieuws of wijziging van het bestaande wordt voorgesteld. Op de angstvalligen en kleinmoedigen plegen ze indruk te maken, en daar het getal van dezen steeds zeer groot is, als hervormingen op wetgevend gebied ter sprake komen, is het zaak de ongegrondheid dier voorspellingen aan te toonen.

De bezwaren, die tegen het onderzoek naar het vaderschap plegen te worden aangevoerd, laten zich terugbrengen tot de drie volgende: 1°. vrees voor schandalen, 2°. vrees voor afpersing (chantage), 3°. de onbewijsbaarheid of liever de moeilijkheid van afdoend bewijs van het vaderschap.

1) Verg. L. Bridel, *le mouvement féministe et le droit des femmes* in *Revne sociale et politique* 1893, bl. 129: 'Une autre question. N'est-il pas souverainement inique de condamner de pauvres filles-mères pour cause d'infanticide, alors que, je ne dirai pas le complice, mais l'anteur premier de toute cette misère n'est point inquiété par la loi, comme s'il avait rien à se reprocher, et qu'il peut tranquillement recommencer ailleurs? Que la justice commence done par poursuivre et par frapper le premier coupable, celui sans la faute duquel rien ne serait arrivé'.

2) Zelfs de Stantscommissie tot herziening van het Burgerlijk Wetboek stelt in de Toelichting tot het artikel, waarin door haar het verbod van het onderzoek pur et simple wordt gehandhaafd, vóórop: 'Dat de onwettige vader zedelijk dezelfde verplichtingen tegenover het kind heeft als de moeder, zal wel geen betoog behoeven'.

Bij de vermelding van de eerste twee bezwaren voegt men gaarne blijkens de ervaring. Deze toevoeging moet echter ten stelligste worden afgewezen.

Wat ons land betreft wordt door niets gestaafd, dat het onderzoek naar het vaderschap, dat hier eeuwen lang heeft plaats gehad en eerst in 1811 door het verbod werd vervangen, ooit aanleiding heeft gegeven tot schandalen en chantage in die mate, dat daardoor de algemeene aandacht werd getrokken. Wel wordt een en andermaal verzekerd, of liever praat de een den ander na, dat de ervaring te dezen uitspraak zou hebben gedaan en de noodzakelijkheid van het verbod zou hebben aangetoond, bewijs daarvoor is evenwel nog nooit geleverd. De geschiedenis leert zelfs voor Frankrijk beslist het tegendeel.

Maar al kan men dus niet aantoonen, dat het ooit zoo is geweest, men voorspelt niettemin dat het onderzoek tot schandalen aanleiding zal geven. Laat ons zien wat daarvan aan is.

In de eerste plaats zij opgemerkt, dat het onderzoek op zichzelf nooit een schandaal kan wezen of kan veroorzaken; schandaal kan alleen zijn gelegen in of worden veroorzaakt door het feit, waarnaar onderzoek wordt gedaan, en wel zoo dikwijls dit van schandelijken aard is.

In de tweede plaats verdient in het oog te worden gehouden, dat gemeenschap buiten huwelijk volstrekt niet altijd een schande kan worden genoemd en dus evenmin het natuurlijke vader- of moederschap een ergerlijk feit. Men denke bijv. aan de vele streken in ons vaderland, waar in zekere kringen der bevolking gemeenschap tusschen verloofden door de zeden niet wordt gewraakt. Zoo iets kan men verkeerd vinden, ongetwijfeld, maar een schandaal zal het natuurlijk vaderschap onder deze omstandigheden niet verwekken. Er zijn echter tal van andere omstandigheden, waaronder inderdaad van een schandaal kan worden gesproken, bijv. de vele gevallen van verleiding.

Wat bereikt men nu te dien opzichte door het verbod van het onderzoek naar het vaderschap. Dat het schandaal verdwijnt? In geenen deele, immers door dat verbod wordt het ergerlijke feit niet ongedaan gemaakt of weggenomen. Veeleer voegt men aan het schandaal der verleiding een tweede nog veel erger

schandaal toe, nam. den vrijbrief, moeder en kind aan hun lot over te laten.

Men voorkomt dus geen schandalen, maakt ze ook niet ongedaan, smoort ze nog veel minder, maar sanctioneert en bevordert nieuwe schandalen van veel ernstiger, veel immoreeler karakter. Het is struisvogelpolitiek van de ergste soort, indien men meent, door het onderzoek te verbieden, schandalen te voorkomen.

Maar zal men misschien tegenwerpen, indien men in verband met het onderzoek naar het vaderschap zijne beduchtheid voor het veroorzaken van schandalen uit, wordt bedoeld het schandaal, daaruit voortvloeiende dat het onderzoek aan de feiten ruchtbaarheid geeft, wordt bedoeld het proces en den aankleve van dien. Die ruchtbaarheid, dat openlijk onderzoek naar feiten van minder delicaten aard, acht men ongewenscht en wil men voorkomen.

Soortgelijke overwegingen hebben den wetgever niet weerhouden, straf baar te stellen en dus ook het onderzoek toe te laten van feiten als verkrachting, koppelarij, gemeenschap met kinderen en jeugdige personen en derg., alsook toe te laten de echtscheiding op grond van overspel, de ontkenning van de wettigheid van een kind, het onderzoek naar het m o e d e r s c h a p . Evenmin mogen ze leiden tot handhaving van het verbod van het onderzoek naar het vaderschap. Trouwens, sedert de wet van 26 April 1884, Stbl. n°. 93, is juist in de ergste, meest weerzin wekkende gevallen, nam. wanneer eenig misdrijf is gepleegd, voorzien bij de artikelen 242-245, 249 of 281 Wetboek van Strafrecht, het onderzoek toegelaten. En wat de ruchtbaarheid, het zoogen. schandaal van het proces betreft, dit kan geheel worden voorkomen door de bepaling, dat het proces met gesloten deuren zal worden gevoerd. Waarom geven bijv. in Engeland de echtscheidingsprocedures zoo vaak tot een openbaar schandaal aanleiding, terwijl daarvan ten onzent, waar ze toch in geenen deele ontbreken, nooit wordt gehoord? De eenvoudige verklaring van het verschijnsel is hierin gelegen, dat ginds het geding in het openbaar, hier met gesloten deuren wordt gevoerd. Welnu, daarmede is de weg aangewezen, dien men heeft te volgen, ten einde te zorgen dat het onderzoek als zoodanig geen schandaal verwekke; de vordering tot erkenning van het na-

tuurlijk vaderschap worde behandeld met gesloten deuren.

Het bezwaar, ontleend aan de vrees voor schandalen, is op de keper beschouwd niet anders dan een uitvloeisel van de laffe theorie der tweeërlei moraal. Het geeft blijk van een teergevoeligheid voor den natuurlijken vader, die men voor de natuurlijke moeder niet overheeft. Aan de schande die men den man wil besparen, aarzelt men niet de vrouw prijs te geven, of liever men ijvert ervoor, de schande van den man te verbergen, terwijl men die van de vrouw aan den dag laat brengen. Daarmede is het argument veroordeeld voor wie de rechtvaardigheid lief heeft. Vrees voor schandalen, die niet weerhoudt het onderzoek van het moederschap toe te laten, mag geen argument wezen tot bestendiging van het verbod van het onderzoek naar het vaderschap.

Het tweede vaak aangevoerde bezwaar, dat de mogelijkheid van het onderzoek aanleiding zal geven tot chantage, doet onwillekeurig denken aan Bigot-Préameneu en diens tooneelfiguur: 'l' homme dont la conduite était la plus pure, celui même dont les cheveux avaient blanchi dans l'exercice de toutes les vertus, n'étaient point à l'abri de l'attaque d'une femme impudente, ou d'enfans qui lui étaient étrangers'!!

Dat afpersing niet zal voorkomen, zal natuurlijk niemand willen beweren; afpersing komt ook thans voor. Onverschillig of het onderzoek geoorloofd is dan wel verboden, zal steeds aan chantage blootstaan al wie wat op zijn kerfstok heeft en p u b l i c i t e i t vreest; het deugdmodel van Préameneu, in het algemeen een onbesproken man, zal daarentegen van chantage niet ligt last hebben[1]; in het geheel niet hij, die niet alleen van de daad zich onthoudt maar ook den schijn weet te vermijden. Trouwens, wat de wet omtrent het onderzoek bepaalt, kan op het voorkomen van afpersing weinig invloed oefenen, omdat de chantage exploiteert niet de vrees voor een proces, maar de vrees voor publiciteit, en er, buiten het instellen van eene rechtsvordering tot onderzoek, nog middelen genoeg zijn, om ruchtbaarheid te geven aan een natuurlijk vaderschap, dat men liefst verborgen houdt. Dit verklaart, dat

1) 'Inderdaad het gevaar voor hen, wier haren "dans l'exercice de toutes les vertus" vergrijsd zijn, en van alle ontucht zich onthouden hebben, dunkt ons, tenzij alle redelijke waarborgen voor een ernstig onderzoek ontbreken, niet zeer groot'. Fabius, t.a.p. bl. 133.

chantage te allen tijde is voorgekomen ook in die landen, waar het verbod van het onderzoek naar het vaderschap bestaat.

De schandaal- en chantage-argumenten komen, gesteld dat zij juiste voorspellingen omtrent de toekomst bevatten, ook dan nog neer op een egoïst opofferen van moeder en kind aan de ‘tranquillité’ en ‘quiétude’ van n i e t o n b e s p r o k e n mannen. Zij toonen eene misplaatste zorg en medelijden voor personen die beide het minste verdienen.

Rest ten slotte het bezwaar, ontleend aan de beweerde moeilijkheid van het bewijs.

Bigot-Préameneu sprak reeds van de: ‘impossibilité d'établir la preuve certaine de la paternité, la nature ayant couvert d'une voile impénétrable la transmission de notre existence’, en sedert is zijn argument met andere woorden tallooze malen herhaald.

Wordt met deze uitspraak bedoeld, dat de afstamming, als berustende op c o n c e p t i e , is een intern niet voor rechtstreeksche waarneming vatbaar feit, dan zij erop gewezen, dat met interne feiten in de wetgeving wel degelijk rekening pleegt te worden gehouden. Om iets te noemen: de wil, het opzet, toerekeningsvatbaarheid zijn interne feiten, niet voor rechtstreeksche waarneming vatbaar. Toch spelen zij een uiterst gewichtige rol op het gebied van het recht. Dat de conceptie een intern proces is, doet dus voor de vraag, die ons bezighoudt, bitter weinig ter zake.

Bedoelt men daarentegen, dat het verband van de conceptie met een bepaald persoon als de auteur daarvan zich niet o p e n b a a r t en dus het bestaan van dit verband nooit kan worden aangetoond, dan zij opgemerkt, dat deze stelling geheel onjuist is. Immers de geboorte van een kind, nadat de moeder gedurende den conceptietijd[1)] uitsluitend met één bepaald persoon gemeenschap heeft gehad, toont de afstamming van dit kind, ook met betrekking tot den vader, met wiskundige zekerheid aan.

Het argument is dus niet juist gesteld en behoort te luiden: het feit, dat de moeder gedurende den conceptietijd uitsluitend met één persoon gemeenschap heeft, wordt gedurende dien

1) Volgens ons Burgerlijk Wetboek is daaronder te verstaan de tijd sedert den driehonderdsten tot den honderdtachtigsten dag vóór de geboorte van het kind. Zie art. 307.

tijd, men kan wel zeggen, nooit zintuigelijk waargenomen eu openbaart zich evenmin op eene wijze, die daarvan naderhand de zintuigelijke waarneming mogelijk maakt. Het is dus niet voor d i r e c t bewijs vatbaar.

Inderdaad moet dit worden toegegeven. Een reden, het onderzoek te verbieden, is daarin echter allerminst gelegen. Uitsluiting van het onderzoek op dien grond ware zelfs in strijd met ons bewijsrecht, dat indirect bewijs, vermoedens als bewijsmiddel, kent juist voor gevallen als dit. Omdat er zoovele feiten zijn, die nimmer of in een bepaald geval niet voor direct bewijs vatbaar zijn, omdat zij niet rechtstreeks zijn waargenomen, of niet rechtstreeks waargenomen kunnen worden, staat de wet den rechter in het algemeen toe, het te bewijzen feit af te leiden uit andere bewezen feiten, uit hetgeen bewezen is te concludeeren tot hetgeen bewezen moet worden. De bewezen feiten, die dienst doen om daaruit het bestaan van het te bewijzen feit af te leiden, leveren zoogen. *vermoedens* op en het spreekt van zelf, dat alleen zoodanige feiten daarvoor in aanmerking kunnen komen, die het te bewijzen feit voldoende waarschijnlijk maken. In vele gevallen geeft de wet zelve de gevolgtrekkingen aan, die de rechter uit bepaalde feiten verplicht is te maken; men spreekt dan van wettelijke vermoedens.

Zonder het bewijs door vermoedens, zonder indirect bewijs dus, zou in burgerlijke zaken het bewijs van tal van feiten niet kunnen worden geleverd[1)]. Men denke aan het bewijs van de afstamming van wettige kinderen, waarmede het feitelijk niet anders is gelegen dan met de afstamming van natuurlijke kinderen; aan het bewijs van het moederschap, met name van de identiteit van het kind; aan het bewijs van overspel, waarbij men getuigen niet pleegt te roepen, zoodat van direct bewijs haast nooit sprake is. Toch heeft de moeilijkheid van het bewijs den wetgever niet weerhouden, onderzoek naar de wettige afstamming en naar het moederschap, alsook echtscheiding op grond van overspel toe te laten.

Met betrekking tot de wettige afstamming, op zichzelve in geen enkel opzicht beter waarneembaar dan de natuurlijke

1) ‘Ik durf zeggen, zonder toelating van indirect bewijs, van vermoedensbewijs, in burgerlijke zaken geen recht’. Fockema Andreae, t.a.p., bl. 463.

afstamming, is in de wet uitdrukkelijk een vermoeden opgesteld, waartegen slechts in bepaalde gevallen tegenbewijs is toegelaten. Volgens artikel 305 Burg. Wetb. heeft het kind, hetwelk staande huwelijk is geboren of verwekt, den man tot vader, d.w.z. uit het feit, dat het kind wordt geboren of is verwekt staande huwelijk, leidt de wet af: gemeenschap van de moeder uitsluitend met haren echtgenoot. Dit laatste acht zij bewezen door het eerste. De wetgever vond vrijheid dit aan te nemen, omdat in de groote meerderheid der gevallen zijne veronderstelling in overeenstemming zal wezen met de werkelijkheid, omdat huwelijkstrouw als het normale mag worden beschouwd.

Indirect, door een vermoeden wordt de wettige afstamming bewezen. Op dezelfde wijze zal ook de onwettige afstamming kunnen worden aangetoond. Het is daartoe slechts noodig feiten te zoeken, die even sterk, als de geboorte staande huwelijk van de moeder, op een bepaalden man als vader wijzen. Verschillende feiten van dien aard zijn te noemen.

In de eerste plaats: het zoogen. bezit van staat, de stilzwijgende erkenning door den vader[1)], zich uitsprekende in de behandeling van het kind als z i j n kind[2)], een feit dat door de wet zelve, waar het de wettige afstamming geldt, als vermoeden wordt opgesteld tot bewijs van die afstamming bij ontstentenis van een geboorte-akte.

In de tweede plaats mag worden genoemd: samenleving van den vader met de moeder gedurende den conceptietijd, alsook het feit dat de moeder gedurende dien tijd door den vader als concubine werd onderhouden. Voorts: het feit dat de beweerde vader met de moeder verloofd was ten tijde van het begin der zwangerschap[3)], alsmede verleiding, schaking of eenig misdrijf, voorzien bij de artikelen 242-245 en 249 Wetboek van Strafrecht, een en ander indien het tijdstip der verleiding,

1) Wij spreken niet van de uitdrukkelijke erkenning bij akte, omdat deze en hare rechtsgevolgen reeds in het Burgerlijk Wetboek zijn geregeld.
2) Reeds Portalis noemde (26 Brumaire an X) het bezit van staat ‘le plus puissant de tous les titres’, ‘la plus naturelle et la plus complète de toutes les preuves’.
3) Fockema Andreae noemt (t.a.p. bl. 463) in de eerste plaats al die gevallen, waarin het kind de vrucht is van een openlijke en eerlijke vrijage, m.a.w. zoo dikwijls een vrijer zijn onbesproken meisje, zooals men het pleegt nit te drukken, met het kind laat zitten.

schaking of strafbare handeling samenvalt met dat van den aanvang der zwangerschap. Schaking en de genoemde strafbare haudelingen worden reeds door ons Burgerlijk Wetboek als indirect bewijs van de onwettige afstamming erkend, immers, indien ze hebben plaats gehad, is het onderzoek naar het vaderschap bij uitzondering toegelaten.

Al de genoemde feiten behooren wettelijke vermoedens op te leveren, waardoor het natuurlijke vaderschap wordt bewezen, omdat ze, evenals de huwelijksband, wijzen op een bepaalden man als vader. De uitsluitende gemeenschap moet worden aangenomen in al die gevallen, waarin zij normaal is te achten. Zijn geen dezer wettelijke vermoedens aanwezig, dan zij het bewijs der afstamming geheel vrij, wat hierop neerkomt, dat dan de vraag welke feiten tot staving van het vaderschap voldoende zijn, aan het oordeel en aan de voorzichtigheid van den rechter worde overgelaten. Deze oplossing zou geheel in overeenstemming zijn met het beginsel van ons bewijsrecht, dat het indirect bewijs, voor zooverre wettelijke vermoedens niet worden opgesteld, steeds geheel aan de appreciatie van den rechter wordt overgelaten.

Zorgvuldig zou moeten worden overwogen, of en in hoeverre tegen de wettelijke vermoedens tegenbewijs behoort te worden toegelaten. Ons bestek laat een onderzoek van deze details niet toe. Wie kennis wil maken met eene nauwgezette behandeling van al deze vragen, neme het reeds aangehaalde werkje van Raoul de la Grasserie ter hand.

Wordt het onderwerp geregeld in den geest, als hier is aangegeven, dan zullen bijzondere bewijsmiddelen, als de eed van de moeder en de zuiveringseed van den beweerden vader kunnen worden gemist. Het was het bewijsmiddel van den eed, dat in de vorige eeuw in Frankrijk de philippica van den advocaat-generaal Servan uitlokte. Toch wordt dit bewijsmiddel nog in verschillende wetgevingen aangetroffen, o.a. in de wetten van verschillende Zwitsersche kantons en in eene Noorsche wet betreffende dit onderwerp van 6 Juli 1892.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat het argument van de onbewijsbaarheid van het vaderschap uit den aard der zaak moet leiden tot een verbod zonder uitzonderingen. Immer siedere uitzondering gaat uit van de bewijsbaarheid in een bepaald geval en sluit dus in eene ontkenning van de princi-

piëele onmogelijkheid van het bewijs[1]. Sedert de wet van 26 April 1884, Stbl. n°. 93, in verband met het Strafwetboek, artikel 342 van het Burgerlijk Wetboek heeft gewijzigd, gaat dan ook het argument ten onzent eigenlijk in het geheel niet meer op. Door de bedoelde wet aan te nemen gaf de wetgever ondubbelzinnig blijk, aan de bewering van de onbewijsbaarheid van het vaderschap geen waarde te hechten[2]. Men lette slechts op artikel 249 Wetboek van Strafrecht.

Het drietal argumenten, dat voor het behoud van het verbod pleegt te worden aangevoerd, is hiermede besproken. Opzettelijk hebben wij niet stil gestaan bij de aanprijzing van het verbod op grond, dat het de vrouwen zou leeren voorzichtig te zijn. Immers van deze beschouwing geldt ten volle, wat Giraud zegt van de theorie der tweeërlei zedewet, dat zij niet anders is dan 'la sensualité et l'égoisme masculin codifiés'. Een argument, dat zoozeer blijk geeft van gemis van zedelijken ernst, behoeft geen wederlegging[3].

Een bezwaar van geheel anderen aard is dit, dat men door het onderzoek vrij te laten het concubinaat zou bevorderen en dus afbreuk doen aan het huwelijk, een der instellingen waarop de hedendaagsche maatschappij is gegrondvest. Ware deze tegenwerping juist, zij zou inderdaad de opheffing van het verbod uiterst moeilijk maken, immers aantoonen dat het onderzoek naar het natuurlijke vaderschap niet wel past in ons familierecht. Maar zij komt mij voor zeer stellig onjuist te zijn.

In plaats van aan het huwelijk zal de vrijlating van het onderzoek veeleer aan het concubinaat en aan het geheele sexueele verkeer buiten huwelijk afbreuk doen. Het wettelijk verbod van het onderzoek verschaft den mannen buiten huwe-

1) 'Het toelaten van uitzonderingen veroordeelt den regel, voorzooverre die op de onbewijsbaarheid der afstamming berust'. Fabius, t.a.p., bl. 123.
2) In de Memorie van Toelichting leest men: 'Onzekerheid van afstamming is de grond van het verbod van onderzoek naar het vaderschap. Waar die onzekerheid door toepassing der bepalingen van de Strafwet wegvalt, vervalt naar het bestaande recht het verbod, en nu is het door de bepalingen van het nieuwe Strafwetboek in meer gevallen dan tot dusver mogelijk, om te dien aanzien tot voldoende zekerheid te komen'.
3) Andrieux deed reeds den 6en Nivôse an X recht over dit argument in eene rede, aangehaald bij Fabius, t.a.p. bl. 143. Bij de *épuration* van het Tribunaat beboorde hij tot hen die werden verwijderd.

lijk, gelijk Giraud, woorden van Molière aanhalende, opmerkt: ‘de l'amour sans scandale et du plaisir sans peur’. Laat men het onderzoek toe, dan zal van het verkeer buiten huwelijk, om eene parlementaire uitdrukking te bezigen, ‘het mooie af zijn’. Bij de genoegens zullen dan de plichten zich voegen en daarmede het concubinaat een der aantrekkelijkheden verliezen, die het thans voor velen heeft.

Boven het huwelijk heeft het concubinaat voor den onzedelijken man dit voor, dat hij zich elk oogenblik de vrouw en de kinderen van den hals kan schuiven[1]. De mogelijkheid van het onderzoek zal dus aan het huwelijk ten goede komen, omdat het een einde zal maken aan de door het verbod van het onderzoek geschapen toestand, dat het concubinaat den man enkel genot verschaft, krachtens de wet door geenerlei verplichting getemperd[2]. Het onderzoek naar het natuurlijke vaderschap past dan ook volkomen in eene wetgeving, die het huwelijk in eere houdt, daarentegen het verbod veeleer in eene maatschappij, die slechts de vrije liefde en het matriarchaat kent.

Er is dus geen redelijke grond voor de vrees, dat het onderzoek de grondslagen, waarop ons familierecht rust, zal ondermijnen; integendeel, zoolang de volksovertuiging het huwelijk als een voor de menschelijke samenleving onmisbare instelling beschouwt, zal ook het onderzoek naar het natuurlijke vaderschap een eisch zijn van zedelijkheid en recht. Alleen bij een volk dat in promiscuïteit leeft, is voor het onderzoek geen plaats.

De beduchtheid voor vermindering van de waarde van het huwelijk zou misschien eenige reden van bestaan hebben, indien de mogelijkheid van het onderzoek m o e s t leiden tot gelijkstelling vau de onwettige met de wettige kinderen. Dit is echter geenszins het geval. De rechtspositie der onwettige kinderen kan en behoort eene andere te wezen dan die der

1) In de Memorie van Toelichting tot het wetsontwerp van de HH. Bérenger c.s., in 1878 bij den Franschen Senaat ingediend, wordt de gestadige toeneming der unions irrégulières en het feit, dat ‘dans certains milieux, le mariage est tombé en défaveur’, voornamelijk toegeschreven aan het verbod van het onderzoek naar het vaderschap.

2) Dit schijnt ook de onuitgesproken bedoeling van Napoleon te zijn geweest, die, naar men zegt, zijne soldaten van het huwelijk wilde afhouden, door het geslachtelijk verkeer buiten huwelijk voor hen zoo aantrekkelijk mogelijk te maken.

wettige kinderen. Alleen de laatsten treden in het familieverband. De rechten der eersten kunnen zich bepalen tot recht op opvoeding en onderhoud en tot het recht, binnen zekere grenzen van hun vader te erven.

Evenzoo zal bij de regeling van de rechtsgevolgen der natuurlijke afstamming moeten worden gelet op het onderscheid tusschen gewone natuurlijke en overspelige kinderen.

Het een en ander behoeft hier niet nader te worden uitgewerkt. Het is voldoende er op te wijzen, dat het een geheel verkeerde voorstelling is, dat de toelating van het onderzoek een bepaalde regeling van de rechtspositie der natuurlijke kinderen als noodwendig gevolg in zich zou sluiten, en dat dus ongegrond is iedere bestrijding van het onderzoek, welke berust op beweerde rechtsgevolgen, die daaraan zouden *moeten* worden verbonden.

Onze conclusie ligt, na dit alles, voor de hand. De argumenten tegen de toelating van het onderzoek van het vaderschap zijn niet steekhoudend. Er is geen aanleiding van die toelating allerlei onheil te voorspellen; de ervaring uit den tijd vóórdat het verbod was uitgevaardigd, leert in geen enkel opzicht het tegendeel, de ervaring in die landen waar ook thans nog het onderzoek openstaat, bevestigt het ten volle.

Indien ook maar een klein deel van alle kwade gevolgen, die men van het onderzoek gelieft te voorspellen, in werkelijkheid voorkwamen, zou men daar waar het onderzoek thans nog is toegelaten, een streven naar afschaffing daarvan moeten waarnemen. Het tegendeel is echter het geval. Ten bewijze strekke, dat in Noorwegen bij eene wet van 6 Juli 1892 het onderzoek opnieuw is geregeld en bevestigd, en bovenal dat het ontwerp van een Burgerlijk Wetboek voor het Duitsche Rijk het onderzoek toelaat.

In de verschillende Staten, die het Duitsche Rijk vormen, geldt nog steeds verschillend recht. Ook op dit punt. Het Fransche stelsel van het absolute verbod van het onderzoek en het Germaansche van de vrijheid van het onderzoek heerschen in Duitschland nevens elkander. Zoo iemand, dan waren dientengevolge de ontwerpers van het Duitsche Burgerlijk Wetboek in de gelegenheid de argumenten van de verdedigers van het verbod aan de practijk te toetsen. Welnu, de uitkomst is geweest: erkenning van het onderzoek in het ontwerp, eerste

lezing. Over dit ontwerp is sedert in de ruimste mate critiek geoefend door geleerden en practici uit alle deelen van het Duitsche Rijk. Eene literatuur van eerbiedwekkenden omvang heeft zich opgestapeld. Ook het onderzoek naar het vaderschap wordt daarin ampel besproken.

Wil men weten in welken zin? Reatz zegt het, in een door hem bewerkt systematisch overzicht van de g e h e e l e literatuur over het ontwerp, in de volgende onopgesmukte woorden: ‘der Standpunkt des französischen Rechts, das die Erforschung der Vaterschaft verbietet, findet n i r g e n d s e i n e V e r t r e t u n g.’ Een welsprekend getuigenis. Niet één stem dus vóór Napoleon's verbod. Daarentegen gingen er wel stemmen op, om het onderzoek nog meer tot zijn recht te doen komen. In aansluiting daaraan zijn in het ontwerp, tweede lezing, de bepalingen omtrent het onderzoek en omtrent de plichten van den onwettigen vader verscherpt en uitgebreid.

Invloed heeft o.a. geoefend het lezenswaardige boekje van Dr. Max Taube, *der Schutz der unehelichen Kinder in Leipzig* (1893)[1].

Dr. Taube beschrijft het Leipziger, reeds door de meeste andere Saksische steden overgenomen, stelsel van gemeentelijk toezicht over de aan de zorg van pleegouders toevertrouwde onwettige kinderen. Deze kinderen staan onder voogdij van de gemeente of liever van een daartoe aangewezen gemeenteambtenaar, die o.a. heeft te zorgen dat de onwettige vader in de kosten der opvoeding van zijn kind bijdraagt. Wat ons omtrent de werking van het stelsel, wat dit punt betreft, wordt meegedeeld, is vooral merkwaardig. Het toont overtuigend, hoe weinig waarde de bovenbesproken argumenten tegen het onderzoek (het schandaal, de afpersing en de onbewijsbaarheid) bezitten, wanneer men ze beschouwt bij het licht der werkelijkheid. Die argumenten gaan te onrechte uit van de onderstelling, dat, als de wet het onderzoek toelaat, steeds in ieder geval, althans in de meerderheid der gevallen, een proces over het vaderschap zal worden gevoerd. Niets is minder juist. Indien het zoo ware, de wet zou haar doel grootendeels missen. Dit doel wordt alleen dan bereikt, indien het overgroot aantal der onwettige vaders zijne verplichtingen nakomt, zonder door een

1) Op het geschrift van Dr. Taube werd ten onzent reeds de aandacht gevestigd in de Jaarvergadering van het Gesticht Steenbeek te Zetten, 28 Juni 1894.

proces daartoe te worden gedwongen. En men mag dit verwachten, daar in de meeste gevallen de vader met voldoende zekerheid is aan te wijzen en deze zich van zijn vaderschap ook zeer wel bewust is.

De resultaten, in Leipzig verkregen, bevestigen dit. De aldaar met de voogdij over de aan pleegouders uitbestede kinderen belaste ambtenaar laat den vader van het onwettige kind bij zich komen, herinnert dezen aan zijne verplichtingen en stelt, als hij daaraan niet vrijwillig wil voldoen, de vordering tot het betalen van onderhoud in. Het gevolg is, dat bijna altijd, zonder dat de zaak ruchtbaarheid verkrijgt (de betrokken ambtenaar is tot geheimhouding verplicht), door den vader aan zijn onderhoudsplicht wordt voldaan. Geen wonder, dat Dr. Taube voorstelt de gemeentevoogdij tot alle onwettige kinderen uit te breiden, en dat hij krachtig opkomt voor het onderzoek naar het vaderschap, zooals dit in het Saksische Burgerlijk Wetboek is geregeld. Alleen de wettelijke geoorloofdheid van dit onderzoek maakte het mogelijk, met het Leipziger stelsel de belangrijke resultaten te bereiken, waarop kan worden gewezen.

De waarde, die eene wet op het onderzoek naar het vaderschap voor het maatschappelijk leven heeft, hangt grootendeels af van de toepassing die daaraan wordt gegeven. Wordt zij bijv. in verband gebracht met eene overheidszorg voor de onwettige kinderen, als in Saksen bestaat, en dus de goede werking der wet niet afhankelijk gesteld uitsluitend van het gebruik, dat de moeders er van zullen maken, maar hare naleving in het openbaar belang door het optreden van openbare ambtenaren verzekerd, dan zal zij een gunstigen invloed op de zeden kunnen oefenen en velen tot zegen zijn. Want inderdaad de onwettige kinderen, wier lot onder den druk van verkeerde wetten en een veelszins averechtsche sexueele moraal in vele opzichten zoo treurig is, verdienen wel eenige meerdere belangstelling dan de Nederlandsche wetgeving hun betoont.

Opheffing van het verbod van onderzoek naar het vaderschap is niet alleen een ethisch postulaat, dat reeds veel te lang op voldoening wacht, maar ook een daad van rechtvaardigheid jegens het kind en jegens de moeder, waardoor het peil der openbare zedelijkheid zal worden verhoogd.

Bekend is, dat onder de onwettige kinderen percentsgewijze

veel meer doodgeborenen voorkomen dan onder de wettige; dat de sterfte in de eerste levensjaren bij de onwettige kinderen veel grooter is dan bij de wettige; dat zwangere ongehuwde vrouwen tot afdrijving maar al te vaak haar toevlucht nemen of, tot wanhoop vervallen, in zelfmoord eindigen; dat nagenoeg uitsluitend onwettige kinderen het slachtoffer worden van kindermoord en kinderdoodslag; dat onwettige kinderen, als zij in het leven blijven, veelal een ellendig bestaan te gemoet gaan. ‘C'est parmi eux surtout, que se recrutent la prostitution, le crime, les fauteurs des désordres publics’[1]. Het verbod van het onderzoek naar het vaderschap mag wel de voornaamste oorzaak van al deze jammeren heeten, en daarom mag van toelating van het onderzoek worden verwacht, dat het krachtig zal bijdragen tot vermindering daarvan. Een waarlijk niet te versmaden winst!

Voor ethische vraagstukken als het onderhavige hebben ten onzent opvolgende regeeringen evenals opvolgende Kamers zich steeds vrij onverschillig betoond. Van het bestaande kiezerscorps ging nooit eenige aandrang ten goede uit. ‘Onmisbare voorwaarde voor blijvende verbetering’ zal misschien ook te dezen opzichte het democratisch kiesrecht blijken te zijn. Er zijn voorteekenen die daarop wijzen. Toch heeft het vraagstuk geen politieke, alleen een moreele zijde. Artikel 342 van het Burg. Wetb. behoorde voor iedere partij, voor elke sociale of politieke groep een Carthago delenda te wezen. In dien zin moge zich de openbare meening vestigen, niet alleen onder de kleine luiden, wier dochteren onder het verbod zoo vaak te lijden hebben, maar ook onder de hoogere standen, die op zedelijke beschaving behooren prijs te stellen.

MOLENGRAAFF.

1) Woorden ontleend aan het rapport, door den heer Cazot over het meergemelde wetsontwerp van den heer Bérenger e.a., den 16en Nov. 1883, in den Franschen Senaat uitgebracht. In dit rapport, waarin overigens het verbod van het onderzoek met harlstocht wordt verdedigd, wordt de bestaande toestand aldus geteekend: ‘Il est vrai, les conceptions illégitimes se terminent trop souvent par des avortements soit spontanés, soit criminels, par le suicide des filles-mères, par l'infanticide. Une mortalité précoce sévit, dans des proportions redoutables, sur les enfants naturels. Et quand ils ont échappé à toutes ces causes de destruction, ils sont, pour la plupart, voués à la misère, et c'est parmi eux surtout que se recrutent la prostitution, le crime, les fauteurs des désordres publics’ (p. 13).

Platonische studiën.

De Hippias Maior.

Een meneer van mijn kennis heeft den naam dat hij altijd tegenspreekt en altijd origineele meeningen verkondigt, of hij van het besproken onderwerp iets afweet of niet; ja zelfs houdt hij zijn mond niet, als hij met een belangrijk deskundige in gezelschap is. Wat drijft dien man? Is hij verwaand, onbescheiden, dwaas? Velen zeggen het, en menigmaal vreesde ik het ook. Maar er kwam een vreemd ding bij: velemalen sprak hij over anderen met een waardeering, van een verwaande niet te verwachten; dikwijls toonde hij een zaakkennis, die een dwaas niet heeft, en vaak luisterde hij met een aandacht, onvindbaar bij een onbescheidene. Wat nu was dieman? Langen tijd bleef hij een raadsel, tot plotseling de oplossing voor den dag kwam.

Wederom zag ik hem in gezelschap druk praten en disputeeren, en men zou zelfs zeggen, doceeren over een geleerd onderwerp, laat ons zeggen bijbelkritiek, en wel met een gewicht en een nadruk, alsof hij Kuenen in eigen persoon was. En toch wist ik zeer goed, dat hem van de vele geschriften over de zaak niet veel meer dan een enkele titel bekend was. Maar wat gebeurde? In het zelfde gezelschap bevond zich een bekwaam geleerde, en deze, toen hij eenigen tijd met beleefde aandacht had geluisterd, toen kon hij het niet meer opeten; hij kwam los en praatte een half uur lang over het aangeroerde vraagstuk met een ernst, een helderheid en een degelijkheid, die de studie van een groot aantal geleerde werken en een nadenken van vele jaren tot een beknopt en stevig resultaat samenvatten.

En hoe gedroeg zich die meneer van mijn kennis, dat *animal disputans*? Viel hij in de reden, was hij beschaamd, zat hij daar met een arme-zondaarsgezicht? Niets daarvan; hij was zoo stil als een muis, hoorde met voorbeeldige aandacht toe, had voortdurend een tevreden glimlach op het gelaat, en zei geen woord meer toen de les uit was.

Toen ging mij een licht op. O die slimme vos! Hij had zich kras uitgelaten, alleen om tegenspraak te ondervinden en uit het antwoord van een zaakkundig man de waarheid te hooren. Het disputeeren was zijn methode om goede inlichting te ontvangen over tal van onderwerpen, waarin hij belang stelde, doch over welke hij bij gebrek aan tijd uit eigen studie geen betrouwbare meening kon vormen. Jaren lang had hij willen weten, wat het resultaat der bijbelkritiek is; niet meer dan een vluchtig woord had hij in een verloren minuutje uit tijdschriften kunnen opvangen, en nu was hij geholpen, nu wist hij in eens wat hij weten wilde.

Ik ben voornemens in deze studie het voorbeeld van dien meneer min of meer na te volgen. Ik zal vele dingen over Plato beweren op een toon van zekerheid alsof zij onfeilbare waarheid, of althans de vrucht van een menschenleven studie, lectuur en nadenken zijn. Ik zal meeningen geven, die zich in den loop van verscheidene jaren bij mij gevormd hebben, maar alsof er vele jaren overdenken méér achter schuilen. Alles lezen wat over Plato geschreven is, - misschien zijn er, die het kunnen, ik kan het niet, en vrees zelfs dat men zóódoende den tijd voor eigen overweging moet verliezen. Doch allicht lokt een scherpe bewering tegenspraak uit van een zaakkundig man, en geeft deze tegenspreker in weinig woorden de uitkomst van *zijn* studie, en ik zal dan niet ontevreden zijn.

I.

Beschouwt men Plato's wijsgeerig werk in het groot, men kan zeggen dat hij de wereld wilde omkeeren. Hij heeft de aandacht willen verplaatsen van het lichaam naar de ziel, van het zinlijke naar het geestelijke, van het concrete naar het abstracte, van het realistische naar het idealistische. Hij ontnam het wezenlijke aan het tastbare en zichtbare, en schonk het

aan de ideeën; hij wilde den hartstocht door de rede vervangen; hij zocht de voorwaarde van geluk niet in rijkdom, roem en macht, doch in een zielegesteldheid; hij wees het grootste genot aan niet in het zinlijke, doch in de aanschouwing der waarheid, wat voor hem was de comtemplatie der uiterste abstracties.

En dit alles deed hij, niet bij gebrek aan gevoeligheid voor de verschijnselen en de zinlijkheid. Geen heeft den hartstocht en de bekoring der zinlijke liefde sterker gevoeld dan hij; geen de schoonheid van het zichtbare en hoorbare méér ondervonden; niemand zijner tijdgenooten zich zoo gebaad in een weelde van fantasiën en rhythmen als juist hij: Plato prees wat hij prees, kennend wat er tegenover stond.

De legende, die zegt dat Plato gedichten maakte vóór hij Socrates leerde kennen, of zij waar is weet ik niet, treffend is zij zeker. Wij kunnen ons zeer goed voorstellen, dat Plato met zijn gevoel voor zinlijkheid en fantasiën veel jaren geleefd heeft in volging van dat gevoel, tot de groote priester der nuchtere gedachte, - want dat was Socrates, al was ook hij zinlijk, al ontkende ook hij het mystieke niet -, tot Socrates hem een schat in zijn ziel aanwees, en hem deed beseffen, dat hij nog over een ander vermogen te beschikken had dan over verbeeldingskracht en gevoeligheid voor het zinlijke; dat in zijn geest een onmetelijke kracht huisde, hem zelf nog niet bekend en toch een wonder van grootheid; dat geen ander mensch zoo zeer te beschikken had over het vermogen der *geestelijke aanschouwing*.

Mag men dit niet gelooven, wijl het ongelooflijk is, dat iemand een groote macht in zich zou hebben en het bestaan er van door een ander moeten leeren? Men mag het gelooven, wijl Socrates zelf de eenige was, die het vermogen kende; wijl het even ongelooflijk en toch waar is, dat een groot leerling geheel tracht op te gaan in den meester; wijl het waar is, dat Plato er altijd naar gestreefd heeft zijn eigen onsterflijke glorie aan Socrates te geven.

Door den invloed van Socrates dan is Plato zich van zijn eigen kracht van geestelijke aanschouwing bewust geworden, en hij heeft niet opgehouden die kracht te ontwikkelen: in haar vond hij het steunpunt voor zijn aandrang op het onderzoek der zielewereld; door haar ook heeft hij den droom over het absolute gevonden, den droom, dien hij nooit heeft kunnen

bewijzen en nooit heeft willen verlaten, den droom van de ideeënwereld.

Het is een onvermijdelijk kwaad, dat men sprekende over zaken van psychischen of geestelijken aard zich vaak duidelijk moet maken met woorden, wier eerste beteekenis dingen der zinlijke wereld betreft. Spreken en discussieeren wij over stoflijke voorwerpen, het gevaar voor verwarring en misverstand is gering; een ieder kan de voorwerpen waarnemen, of althans in stoflijke afbeeldingen ze zien en herkennen. Doch van psychische en geestelijke verschijnselen zijn geen zintuigelijk waarneembare onmiddelijke nabootsingen. Wie er met een ander over spreken wil, moet aannemen dat de ander de woorden op gelijke wijze op de bedoelde verschijnselen toepast, en de mogelijkheid voor misverstand kan men wellicht verminderen door de woorden in velerlei verband te toonen. Doch het gevaar blijft bestaan. Een appel kan men iemand onder de oogen houden en zeggen: daar heb ik het over. Doch een gedachte of een voorstelling -, wie zegt dat hij niet weet wat denken, wat een gedachte, wat een voorstelling is en meent wat hij zegt, men kan hem het onbekende niet door verwijzing naar een zintuigelijk waarneembare onmiddellijke nabootsing bekend maken.

Men kan alleen nog beproeven met beeldende uitdrukkingen duidelijk te zijn, en zulk een beeldende uitdrukking is *geestelijk aanschouwen*. Maar het beelden is geen onmiddellijk beelden; het verduidelijken kan slechts geschieden doordat men iets niet-zinlijks met iets zinlijks verbeeldt: aanschouwen is voor het gewone verstand iets dat een lichamelijk mensch met lichamelijke oogen doet; en de toevoeging *geestelijk* schijnt allicht een tegenspraak. Toch ken ik geen betere beeldende uitdrukking voor de verrichtingen van het denken dan geestelijk aanschouwen, en weet ik geen beter woord om het bijzondere geestelijke vermogen van Plato aan te geven dan juist die zelfde uitdrukking *geestelijke aanschouwing*.

Geestelijk aanschouwen is denken, en vooral die daad van het denken, die ook wel heet: denken aan iets, de aandacht vestigen op iets, den geest gericht houden op iets. Het is de daad door een ieder verricht, die denkt en spreekt, maar lang niet door een ieder met even groote kracht en vaardigheid. Het is de daad, die ik zorgvuldig wil onderscheiden van een

andere psychische werkzaamheid, van het voorstellen, het werken met fantasiën. Een voorstelling althans behoort men te noemen naar ik meen, - afgezien van de beteekenis meening, opvatting -, de psychische reproduktie van een zichtbaar voorwerp, van een geluid, een geur, een gevoel; de fotografie om zoo te zeggen, de herinneringsfotografie van een voorwerp of een zintuiglijken indruk; de herinneringsreproduktie, en menigmaal omgewerkte reproduktie, die in den hoogsten graad van intensiteit een hallucinatie wordt, en dus met meer of minder kracht zintuiglijk waarneembare eigenschappen met daarop gelijkende psychische beelden reproduceert, en vooral de ruimtelijke.

Doch het zuivere denken bevat geen reproduktie van figuur, kleur, van geur, van klank, van gevoel, en toch werkt het *over* die dingen, denkt *aan* die dingen, en het is die werkzaamheid, welke ik bedoel, zoo ik spreek van geestelijk aanschouwen.

Voor die aan psychologie deden en wijsbegeerte, zal het hier gezegde wellicht beter bekend zijn dan mij; doch ik wilde over Plato spreken ook tot hen, die noch in philosophie, noch in psychologie thuis zijn, en begeef mij daarom in deze uitweiding, die ik bovendien noodig heb ter verklaring van de uitdrukkingen in dit opstel gebruikt.

Geestelijk aanschouwen is een werk van zuiver denken, waarin geen element van zintuiglijke gewaarwording meer voorkomt. Een ieder, zooals ik zeide, werkt met zulke denkingen, in zijn overleggen en praten van iederen dag, maar niet een ieder met even groote zuiverheid. Velen hebben bij hun denken behoefte aan de hulp van voorstellingen, willen zij geen fout maken. Die zeer weinig ver zijn in het cijferen, maken hun berekeningen over geld met de geldstukken vóór zich; die verder zijn, stellen zich de geldstukken voor; die nog verder zijn werken alleen met gedachte grootheden. Men kan hieruit afleiden, dat met de voorstelling een denken gepaard gaat, en niet altijd met het denken een voorstellen. Langdurige omgang met de voorstelling verzwakt deze, en laat het denkelement zuiverder optreden.

Er is nu een zeer bijzondere soort van denken, waarin Plato zeer in 't bijzonder uitmuntte, en die ik in 't bijzonder geestelijk aanschouwen wil noemen. De beteekenis van dit denken is hem juist door den omgang met Socrates duidelijk geworden;

dit denken juist heeft hem in al zijn werk gevoed, en dit denken is het geestelijk aanschouwen van een *begrip*.

En zie hier al weder een woord, dat discussie noodig heeft.

Al dadelijk stel ik de bijbeteekenis *opvatting* en *meening*, zoowel als die van *verstaan* en *inzien*, ter zijde. Met begrip bedoel ik de denkingseenheid, die beantwoordt aan een definitie; de denkingseenheid die ten grondslag ligt aan vele op elkander gelijkende voorstellingen. Met begrip bedoel ik wat men bedoelt als men spreekt van een begrip *cirkel*, een begrip *gezondheid*. En deze begrippen, deze denkingseenheden, hebben zeer bijzondere eigenschappen. Ter verklaring houdt ik mij aan het begrip *cirkel*.

Een ieder kent de definitie van een cirkel: een gesloten gebogen lijn, wier punten allen even ver verwijderd zijn van een binnen de lijn gelegen punt. Of: een gesloten gebogen lijn, die in ieder punt een even groote kromming heeft. Alle cirkels, die men teekenen kan of zich voorstellen, beantwoorden aan deze definitie. Ik wijs nu op de omstandigheid, dat in de definitie geen woord gezegd wordt van een *bepaalde grootte* der cirkel, terwijl alle beschouwingen die men houdt over de eigenschappen der cirkel en haar betrekking tot andere lijnen, van een *bepaalde grootte* geen woord reppen. Hier heeft men een uiterst belangrijk verschil tusschen een voorgestelde, ook een waargenomen cirkel, en het begrip cirkel. Een waargenomen en een voorgestelde cirkel zijn altijd van bepaalde afmeting; het begrip cirkel, de gedachte, de geestelijk aanschouwde cirkel heeft *geen* afmeting en zou er geen kunnen hebben, want dan zou de definitie niet meer voor *alle* cirkels gelden, doch voor een enkele slechts. Dit is een goed voorbeeld van wat genoemd werd geestelijk aanschouwen; het denken van het begrip, waarbij alle aanschouwen door oog of met voorstellen verdwenen is. In het begrip cirkel komt een voorstelling van een bepaalde afmeting niet meer voor, het heeft geen grootte, het neemt geen ruimte, zelfs geen voorgestelde ruimte in. Toch werkt men met die denking zonder hinder, en is zeer mystiek en metaphysisch zonder dat men het weet.

Zelfs wanneer men werkend over cirkels, zich een cirkel voorstelt en een cirkel teekent, is men niet zonder gemeenschap met die geheimzinnige denkingseenheid, die men het begrip cirkel noemt. Want ook als men rekent en teekent, weet men

dat men met een cirkel te doen heeft. En hoe weet men dat? Wijl men steeds inziet, dat de figuur redelijk wel aan de definitie beantwoordt, zoodat men ten slotte met de definitie, en dus met het begrip werkt. Daarom dan ook heeft men de overtuiging, dat vele stellingen voor de geteekende cirkel gevonden ook voor alle andere cirkels zullen gelden; want het gevondene gold voor de lijn, voor zoover deze beantwoordt aan de definitie, en moet dus gelden voor alles wat aan dezelfde definitie beantwoordt.

Hoe komen wij aan de begrippen? Ik wensch mij niet ver in dit wespennest te wagen. Zeker heeft abstractie uit waarnemingen en voorstellingen, zeker menigmaal ook opbouwing uit andere begrippen er mede te maken. Zeker *kan* men de begrippen van geometrische lijnen opvatten als het resultaat der abstractie uit waarneming en voorstelling. Ik behoef thans enkel te constateeren, dat toen het filosofeeren begon, de menschen gewoon waren met begrippen te werken in hun overleggingen, redeneeringen en discussies. Met het filosofeeren bedoel ik het Helleensche filosofeeren, en het filosofeeren van Ioniërs, Pythagoreërs en Eleaten voorbijgaand, begeef ik mij tot dien wijsgeer, die zijn gansche lange leven er aan besteed heeft om de menschen duidelijk te maken, dat zij met begrippen werkten, en aan zijn grootsten leerling den hartstocht voor het begrip heeft nagelaten. Die wijsgeer was Socrates.

Redeneeren is werken met begrippen en betrekkingen tusschen begrippen. En gelijk de begrippen zelf beantwoorden aan vele afzonderlijke voorstellingen en waarnemingen, zoo is ook het redeneeren met een trek van algemeenheid aangedaan. Wanneer ik zeg: dat is een bol, dan spreek ik een enkel feit uit en redeneer nog niet; maar voeg ik er aan toe: *dus* is hij rond, dan redeneer ik, en dan maak ik gebruik van het begrip bol en de algemeenheid, dat alle bollen rond zijn. Zeg ik er nog bij: dus moet hij kunnen rollen, - wederom redeneer ik, wederom stel ik mij in betrekking tot het begrip, wederom maak ik gebruik van de algemeenheid, om 't even of zij juist is of niet, dat volgens mijn meening alle bollen onder gegeven omstandigheden rollen zullen. De algemeenheid in de toepassing van het begrip, die tot redeneeren in staat stelt, volgt uit den aard van een begrip, want de kenmerken van het begrip komen toe aan alle bijzondere voorwerpen, die en voor

zoover zij aan het begrip beantwoorden. Het begrip is dus het constante in de veelheid van zijn toepassingen, het constante in de menigte der besluitende, redeneerende oordeelen.

Dit feit heeft Socrates getroffen, en zijn gansche leven door heeft hij zijn medemenschen willen doen beseffen, dat zij in hun oordeelen van constante begrippen gebruik maakten. Niet evenwel drukte hij zelf zijn streven zoo uit. Wat hij hen wilde doen voelen, was volgens zijn eigen woorden, dat zij *meenden te weten, terwijl zij niet wisten*. En dit niet-weten was voor Socrates onder meer de miskenning van het feit, dat de menschen bij het denken van begrippen gebruik maken, en hun oordeelen alleen iets zékers te beduiden hebben, zoo de beteekenis van het begrip is vastgesteld. Het Socratische onderzoek naar de definitie, al loopt het dikwijls op niets uit, onderstelt de mogelijkheid der definitie, onderstelt dus het bestaan van het begrip. Maar de menschen, die zulk een onderzoek volkomen ijdel achtten, hun ontbrak het besef van het bestaan der begrippen, en dit gebrek werd hun tastbaar gemaakt door het beschamende resultaat, dat zij hun begrippen niet omschrijven konden, en dus zeker niet, in den Socratischen zin, gezegd konden worden te weten. Zij verwarden begrippen met concrete voorwerpen; zij gaven voor een definitie uit, wat niet doorging voor vele gevallen, waarin het begrip erkend werd en geraakten daardoor met zichzelf in tegenspraak.

Eén resultaat van Socrates' werkzaamheid was dus de vaststelling van het begrip als geestelijk feit.

Een audere uitkomst van Socrates moet ook genoemd worden. Hij ontdekte, om zoo te zeggen, hij ontdekte het bestaan van begrippen niet alleen, doch hij ontdekte een belangrijke eigenschap er van, bron van onnoemlijke veel verwarring en misverstand. Niet de omstandigheid meen ik, dat hetzelfde woord in meer dan één beteekenis èn door denzelfden mensch, èn vooral door verschillende menschen gebezigd wordt. Doch hij ontdekte de *samengesteldheid* der begrippen, en het feit, dat een oordeel niet altijd wordt uitgesproken over een begrip als geheel beschouwd, doch ten opzichte van een zijner bestanddeelen. Een cirkel is een gebogen gesloten lijn -, in dit brok definitie komen reeds drie begrippen voor: gebogen, gesloten, lijn, en nu is het mogelijk dingen te zeggen van een cirkel, die waar zijn, doch volstrekt niet alleen voor een cirkel

gelden, omdat zij geldig zijn, bijvoorbeeld, voor het begrip gebogen, en dus voor alle gebogen lijnen kracht hebben. In zulk een eenvoudig geometrisch geval is het gevaar voor verwarring en misverstand gering, doch menigmaal, ik zou haast zeggen, meestal, ontstaan verwarring en schijnbare tegenspraak daaruit, dat de oordeelen der discussianten over verschillende deelen van het begrip worden uitgesproken. Dat men zoo te werk gaat, iets zeggende van een begrip in zijn geheel, wat geldig is voor een deel slechts, dat ontdekte Socrates, en dat was voor hem wederom een bewijs, dat de menschen niet wisten, meenende wel te weten, en hij zocht naar treffende gevallen, waarin deze neiging van het denken tot de zonderlingste resultaten voerde. De beruchte stelling, dat de willens-en-wetens misdoende beter is dan de onwillens-en-onwetend misdoende hield Socrates vol tegenover anderen, omdat hij alleen sprak over één deel van het begrip, het weten-en-willen, en de anderen over de combinatie van willen-en-weten en misdoen, dus over het geheele begrip. Waarom deed Socrates dat? Om een paradox te verdedigen? Om het kromme recht te praten? Geenszins, doch om de menschen te overtuigen, dat zij redeneerden, terwijl zij het mecanisme van het denken, de eigenaardigheden van het begrip niet kenden, en dus, in zijn woorden, meenden te weten en niet wisten. Want het zij hier nog eens gezegd, de soort kennis die Socrates najoeg, was de kennis van de eigenschappen der begrippen, de elementen der formeele logica.

Het bestaan van samengestelde begrippen is zoo belangrijk, dat Aristoteles, toen bij een halve eeuw na Socrates'dood een werk schreef over misverstand en drogredeneeringen,[1)] bijna alle fouten van betoogen reduceerde tot deze ééne: de fout om voor het geheele begrip te affirmeeren, wat slechts voor een deel geldt.

Als de hartstocht voor het begrip van Socrates op Plato overgaat, wordt een nieuw element ingevoerd, en de waarde der begrippen met een nieuwe beteekenis verrijkt. Het is waar, dat Socrates door zijn terminologie, door steeds te spreken van *het* schoone, *de* deugd, reeds op weg was naar de verzelfstandiging der begrippen als van het denken onafhanklijke wezen-

1) Bedoeld wordt het werk met den moeilijk vertaalbaren titel: *Peri toon sofistikoon elenchoon, de sophisticis Elenchis*.

heden; toch is het Plato geweest die deze verzelfstandiging tot bewuste theorie heeft verheven, en in het geloof aan de mogelijke juistheid der theorie zijn steunpunt gevonden. Het geestelijke feit van het bestaan der begrippen in den geest als onveranderlijke denkingseenheden, wordt voor Plato aanwijzing op het bestaan van een metafysischen achtergrond: de begrippen zijn de geestelijke verschijningen van de transcendent, buiten zinnen, geest en bewustzijn bestaande *ideeën*.

Inderdaad is er in het karakter van een begrip iets zeer mystieks gelegen. Huizend op den ondersten grond van ons bewustzijn, zijn de begrippen de eenheden onzer kennis, en naar de begrippen meten wij verschijnselen en voorstellingen af, naar de begrippen waardeeren, herkennen en kennen wij ze. Deze voor het alledaagsche denken onwezenlijke dingen, zij zijn in waarheid wezenlijker dan het tastbare en concrete, want slechts door hen vatten wij de tastbare dingen op als zijnde bepaalde dingen. En verschijnselen en voorstellingen wisselen en veranderen, begrippen veranderen *niet*, want juist met behulp van de begrippen affirmeeren wij het optreden van verandering: de opeenvolgende verschijningsvormen, die wij samenvatten als veranderingen van één ding voegen wij bijeen, omdat wij in iederen vorm een beantwoording aan het zelfde gedachte begrip herkennen. Met behulp der begrippen affirmeeren wij niet alleen wat de verschijnselen wèl, maar ook wat zij *niet* zijn. Ik heb kennis van het begrip, ook al neem ik *niet* het verschijnsel waar, dat aan het begrip beantwoordt. Ik zou niet van een lijn kunnen zeggen, dat zij *geen* cirkel is, zoo ik geen besef had wat een cirkel *wel* is. Indien morgen bewezen werd dat er geen enkel element bestaat, dit bewijs zou alleen iets zijn, wanneer men beseft wat een element *is*, en met het verdwijnen van de scheikundige elementen, gaat het begrip scheikundig element niet verloren, al zal het waarschijnlijk zelden meer aanschouwd worden. Het begrip is in zekeren zin onafhankelijk van de verschijnsels en niet aangedaan met hun karakter van veranderlijkheid. Het is alsof er een wereld van onveranderlijke wezenheden bestaat, waarmede onze geest in aanraking komende het besef van begrippen heeft; alsof die wereld zich aan onzen geest als begrippen openbaart. Dit *alsof* wordt door Plato hypothetisch als werklijkheid gesteld, en zoo hij de hypothese al niet streng bewijst, hij houdt ze

vast met hand en tand. De onveranderlijke wezenheden zijn de ideeën, onveranderlijk, met geen der merken der verschijnselen voorzien, buiten tijd en ruimte staande, en in zoover eeuwig en onverganklijk.

Hechtte Plato aan de ideeën krachtens zijn dichterlijke natuur, die een groot visioen niet kon loslaten? Was het voor hem een gevoelszaak, een steun tegen het scepticisme, dit geloof aan een transcendent absoluut bestaan? Misschien is dat er bij gekomen, doch zeker was om een andere reden niemand meer dan hij de aangewezen man om een transcendenten ondergrond voor de begrippen aan te nemen, wijl niemand méér dan hij het vaste en onveranderlijke der begrippen, als maat voor de waardeering der verschijnselen gevoelde, wijl niemand méér dan hij de gave der geestelijke aanschouwing bezat, en die gave gebruikte en verheerlijkte.

Voor Plato was de aanschouwing der ideeën de hoogste heerlijkheid. Of hij *die* heerlijkheid inderdaad gekend heeft, zal slechts voor hem geloofwaardig zijn, voor wien de hypothese over het bestaan der ideeën juist is. Doch een andere heerlijkheid had hij zeker: psychologisch kan men het niet verder brengen dan de aanschouwing van het begrip, en de heerlijkheid door Plato beleefd was het genot der geestelijke aanschouwing van het begrip, van het zuivere denken van het zuivere begrip, misschien verhoogd door de bijgedachte, dat hij nu in aanraking met de ware wezenlijkheid was.

Het genot hier genoemd zal velen een zonderling en onbegrijplijk genot schijnen, ook indien ik er bij voeg, dat de ideeën naar Plato's opvatting meer volkomen, dus schooner zijn dan de verschijnselen. Dat het denken genot kan geven, is velen bekend, doch denken wordt gewoonlijk opgevat als een beweging, een spel, een wisseling van gedachten, en het denken door Plato als het hoogste genot aangewezen, is een denken van rust, een intellectueele contemplatie, een extase zonder beweging. Kan men het gelooven?

Als men nagaat, hoe menigmaal Plato de aanschouwing der ideeën aanbeveelt en de heerlijkheid dier aanschouwing bezingt; dat hij zijn meest lyrische bladzijden aan die heerlijkheid gewijd heeft; dat aanschouwing der ideeën als psychisch feit niets anders is als geestelijke aanschouwing van de begrippen; dat de geestelijke aanschouwing inderdaad een geweldig vermogen

bij Plato was; dan - ik geloof, men moet het aannemen. Hij genoot inderdaad dat zonderlinge genot, der contemplatie van de idee, of althans der aanschouwing van het begrip.

En deze heerlijkheid heeft hem gevoed zijn leven lang; het heeft hem aan den droom der ideeëen doen gelooven en het vaste in het veranderlijke doen aannemen. Het heeft hem kracht gegeven in zijn voortdurenden strijd tegen de sofisten - vijanden des te gevaarlijker, wijl hij zelf veel kracht en kostbaars bij hen erkende - en hem geleerd hun gedachtenmecanisme in alle hoeken te doorzien.

Ook de strijd tegen de sofisten was een nalatenschap van Socrates, want ook Socrates vocht steeds tegen hen, die, zich houdende als wisten zij alles, juist datgene niet wisten wat voor hem alles was: het bestaan en de waarde van het begrip, en de bewerkingen van het begrip.

In het laatst der vijfde eeuw vóór Kristus ging een nieuwe gedachtenstroom over de Helleensche denkwereld, verwant aan absoluut scepticisme, doch niet identiek daarmede, en al waren de hoofden der richting zelf geen Atheners, nergens méér dan in Athene zelf vonden de nieuwe gedachten ingang. Die richting was: afzien van het absolute, verheffen van betreklijke kennis en streven naar veelzijdigheid in betreklijke kennis.

Uit twee oorzaken was deze richting voortgekomen.

In haar wijsgeerig beginsel was zij als kritiek op de naieve opvatting der menigte en het beginsel der scholen van Ioniërs, Pythagoreeërs en Eleaten een vervolg van die scholen: de wezenlijkheid van het concrete en het bestaan van iets absoluuts, zoolang stilzwijgend aangenomen, werd nu onderzocht, in twijfel gesteld en ontkend. Er is geen absolute kennis, geen absolute waarheid voor den individu, noch algemeen geldige waarheid voor alle menschen, zeiden zoowel sofisten als rhetoren, Protagoras zoowel als Gorgias. Daarom, zoek niet naar het eeuwig bestaande, doch wees tevreden met het voor de hand liggende; tracht niet te overtuigen, doch wil enkel overreden. Er is geen andere waarheid dan relatieve, geen andere kennis dan betreklijke kennis.

Dit besef ontwaakte in den tijd, toen Hellas en vooral Athene in hun groote periode van materieelen en geestelijken bloei waren gekomen, in het tijdperk na de Perzische oorlogen, toen het Atheensche beschavingsleven zich in alle richtingen wilde

uitstrekken, en het volk dronken was van begeerte naar beschaving. En dronken van begeerte naar beschaving verafgoodde het de mannen, die aan zijn weetgierigheid voedsel gaven, die licht begrijplijke relatieve kennis aanbrachten en de welsprekendheid leerden. Het verafgoodde de sofisten - want sofisten heetten toen de leeraren in vakken van hoogere beschaving, en nog niet was men gewoon een sofist als een drogredenaar te beschouwen, al bestond er haast van den aanvang een zekere achterdocht tegen hun vaardigheid in het overreden. Doch deze sofisten, groot en veelwetend en welsprekend als zij waren, en vrienden van de menigte, vijanden waren zij van Socrates, wijl zij het begrip niet erkenden, noch wisten hoe het te hanteeren, en vijanden werden zij van Plato, wijl zij het absolute loochenden en alleen het betrekkelijke toelieten.

Naast het verschil in wijsgeerig inzicht bestonden andere verschillen. Sofisten en rhetoren, onmachtig èn om het begrip te aanschouwen èn om de idee te grijpen, niet kennend de weelde van intellectueele contemplatie en extase, zochten belooning in streeling van zinnen en ijdelheid: geld zochten zij en roem, en zij waren als de menigte, die even onbekwaam is in de geestelijke aanschouwing en even begeerig naar geld en naar roem. De sofisten, opgetreden als leeraars der menigte, waren niet anders dan belangrijke vertegenwoordigers, schitterende woordvoerders der menigte, en tegengesteld aan den waren wijsgeer, die streeling van zinnen en ijdelheid beneden zich achtte, daar hij het genot van het zuivere denken kende. En eersten en besten der menigte maakten zij zich haar slaaf: uit zucht naar geld en naar roem, zeiden zij datgene wat de menigte gaarne hoort en gewenden zich zoo hun vrijheid in denken prijs te geven.

Men ziet het, Plato en Socrates hadden genoeg tegen de sofisten in te brengen, en mochten zoo doen van het hooge standpunt door hen ingenomen. Doch Plato althans miskende de deugden der sofisten niet; hij erkende hun bekwaamheid in vakken van betreklijk weten, hij erkende hun welsprekendheid. Naast zijn apotheose van Socrates heeft hij voor niemand een schooner monument opgericht dan voor Protagoras, zijn grootsten tegenstander, den aangebedene der menigte, het hoofd van het antieke relativisme. Maar nooit heeft hij vergeven hun streven naar geld en naar roem, hun ontkenning van het absolute,

hun gevlei van de menigte, en bij hen juist, de eersten en besten der menigte, heeft hij het gebrek aan geestelijke aanschouwing het scherpst laten uitkomen.

En nergens geschiedt dit met grooter genialiteit dan in den dialoog naar Protagoras genoemd. Eerst toont Plato den sofist in zijn kracht van theoretiseeren en welsprekendheid, en beeldt hem af, zooals men door zijn grootsten bewonderaar zou willen zijn afgebeeld, doch dan komt het zwak, en dat wel in het onvermogen van geestelijke aanschouwing, het gebrek aan vaardigheid in het hanteeren van begrippen en de eigenschappen van begrippen.

Protagoras spreekt zelf van *soorten* van deugd[1)] en is er zich niet helder van bewust, dat dingen alleen soorten van een zelfde iets kunnen zijn, wanneer zij een of meer kenmerken gemeen hebben; wanneer er één zelfde iets is, dat men in al die soorten kan aanwijzen; wanneer zij een *gemeenschappelijk substraat* hebben. Wijsheid, vroomheid, moed, zijn soorten van deugd, er moet dus in wijsheid, vroomheid en moed iets wezen, waardoor zij alle drie deugd zijn en dat gemeenschaplijke moet *de* deugd zijn. Duidelijk echter is, dat men het gemeenschaplijke in de abstracties niet met handen kan tasten, niet met de gewone oogen zien: het ontwaren van het gemeenschaplijke in verschillende zaken is een geestelijke bewerking, het is een *geestelijk aanschouwen*. Wat nu is Protagoras' fout? Dat hij geen helder besef heeft van zijn eigen geestelijke werkzaamheid, als hij van soorten van deugd spreekt. Hij ontwaart geestelijk, zonder goed te weten dat hij geestelijk ontwaart, en ontwaart dan ook niet scherp en helder. En zeer tot zijn nadeel. De ervaring en het gewone spraakgebruik hebben hem geleerd, dat wijsheid, vroomheid en moed, allen soorten van deugd zijn, doch het gemeenschaplijke aan die deugden eigen, de deugd in het algemeen dus, kan hij niet goed zien, en daarom als er gesproken wordt over de leerbaarheid der deugd in 't algemeen, weet hij zijn opvatting over het vraagstuk niet af te leiden uit de eigenschappen der algemeene deugd, doch moet zich behelpen met tal van zijdelingsche beschouwingen, met indirecte argumenten. Had Protagoras wel de macht gehad om het substraat der verschillende deugden klaar

1) Eigenlijk van *deelen* van deugd; de zaak echter verandert door dit verschil niet.

te aanschouwen, hij zou niet zoolang met Socrates gekibbeld hebben, want de redetwist draait om het erkennen van het substraat, en hij zou terstond zelf hebben beweerd, wat Socrates eindelijk met moeite uit hem haalt, dat aan alle deugden een intellectueele inhoud gemeen is.

Een tweede groote fout èn van de menigte èn van de sofisten is hun verwarring van het begrip met het concrete ding, waarop het begrip betrekking heeft, en dat naar het begrip genoemd wordt. Daar ik geen beter woord ken om het concrete ding in zijn betrekking tot het abstracte begrip aan te duiden dan het woord voorwerp, zal ik het 't *voorwerp van het begrip* noemen[1]. De verleiding tot de verwarring van begrip en voorwerp is nu eenmaal uitermate groot, wijl wij nu eenmaal niet anders kunnen dan aan concrete dingen algemeene namen geven, en deze namen ook begrippen aanduiden. Maar deze verwarring heeft een andere verwarring ten gevolge, wijl een concreet ding van meer dan één begrip voorwerp, wijl het om zoo te zeggen, de superpositie van een menigte begrippen is. Een meester, voorwerp van het begrip meester, is tevens mensch, mogelijk vader, zoon, broeder, muziekus, en waarschijnlijk burger, belastingbetaler, kiezer enz. enz. Het voorwerp van het begrip wordt genoemd naar de kwaliteit die van een bijzonder praktisch belang is, doch die kwaliteit is er maar één, en in vele andere opzichten kan het genoemd worden, telkenmale voorbeeld van een ander begrip: vader, burger, kiezer.

Dientengevolge zal men veelal iets van het voorwerp zeggen, dat niet besloten is in het begrip, met welks naam het voorwerp genoemd werd. Zeg ik: de meester heeft een zoon, dan zeg ik iets van den man, dat niet uit het begrip meester volgt. En juist zulke dingen zal men het meest zeggen, wijl zij iets nieuws affirmeeren. Doch daardoor gewennen wij ons er aan schijnbaar iets van het begrip te beweren, wat geen noodwendig attribuut van het begrip is, en deze gewoonte, wier logische beteekenis wij niet meer inzien, doet ons de betrekking

1) De moeilijkheid is, dat het *idee*, in Platonischen zin, óók voorwerp van het begrip is, en dat er tusschen verscheiden begrippen onderling een betrekking van onderwerp en voorwerp bestaat; bijv.: vader-zoon; geneesheer-patient; meester-leerling. Ik hoop echter, dat dit misverstand hier voorkomen is door de wijzing op de beteekenis, waarin ik het woord gebruik. De door mij besproken verwarring van begrip en voorwerp wordt door Plato nadrukkelijk aangewezen in Phaedo, 103, B.C.

tusschen voorwerp en begrip nog meer vergeten. In de dagelijksche praktijk doet dit gebruik geen kwaad, daar de dagelijksche praktijk zich zelf al spoedig corrigeert, wanneer er aan het gemak schade wordt gedaan. Doch de verwarring van voorwerp en begrip is dan nadeelig, wanneer een stelling over een begrip is uitgesproken, en zij dan wordt toegepast op het voorwerp in zijn geheel, dus ook op die kwaliteiten, welke wel aan het voorwerp maar niet aan het begrip toekwamen. Om een zeer grof voorbeeld te nemen, als ik zeg, dat alle *meesters* examen moeten doen, mag ik daaruit niet afleiden, dat een examen verplichtend is voor alle *burgers*, al is een meester ook een burger. En het gevaar voor de hier bedoelde verwarring treedt dan vooral op, wanneer de discussie loopt over onderwerpen van minder alledaagschen aard, waarbij de betrekking tusschen begrippen besproken wordt, en het voorwerp van het begrip zelf ook reeds een abstractie is, zooals deugd en gezondheid.

De Protagoras levert van deze verwarring een zeer eigenaardig voorbeeld. Socrates heeft Protagoras met veel moeite doen toestemmen, dat tusschen moedigen en laffen een verschil in *kennis* bestaat, - ik zeg dit, geenszins bewerende hier, dat Socrates gelijk heeft. De moedigen zoowel als de laffen doen datgene, waardoor zij meenen het meeste voordeel te winnen; zij beiden gaan af op wat hun goed en voordeelig toeschijnt. Zij gaan dus af op het goedschijnende, zegt Socrates, dus op hetzelfde. En hij zegt dat zeer terecht, zoo men het goed-schijnende als *begrip* opvat. Doch Protagoras, in de war gebracht door de beeldende uitdrukking *afgaan op*, vat het begripswoord als voorwerpswoord op. Hij denkt dat Socrates voor beiden een zelfde concreet ding als doel der beweging neemt. Neen, zegt hij daarom, de moedigen en laffen gaan *niet* op hetzelfde af, want de moedigen gaan naar den oorlog, de laffen niet. Maar deze tegenwerping bewijst alleen, dat Protagoras bet begrip niet scherp kan aanschouwen, en de betrekking tusschen begrip en voorwerp niet goed begrijpt. Want volgens wat Socrates Protagoras deed toestemmen, is niet de oorlog het ware doel van de beweging der moedigen, doch wat hun goed en voordeelig scheen, en ditzelfde doel bestaat ook voor de laffen, die de oorlog ontvluchten, daar het de juiste kennis over wat goed en voordeelig is ontbreekt Het begrip goed en voordeelig heeft voor de laffen en moedigen niet hetzelfde voorwerp. Maar de beeldende uitdrukking

afgaan op heeft Protagoras afgebracht van de aanschouwing van het begrip, waarvoor Socrates met veel inspanning zijn geestesoog had geopend, en veel moeite is er wederom noodig om hem tot die aanschouwing terug te voeren.

Protagoras is niet dom, hij is van anderen geestelijken aanleg dan Socrates, en van een aanleg aan dien der meesten ook van ons verwant. Geef hem gelegenheid te werken met abstracties, die niet al te diep liggen, abstracties, waarbij men zich nog wat kan voorstellen, en hij redeneert voortreflijk. Doch met zuivere denkingen kan hij niet goed omgaan, en gedwongen er mede te verkeeren, begaat hij fouten, waar Socrates onfeilbaar redeneert.

Zoo dan grondt Plato in zijn strijd zich op de geestelijke aanschouwing, maar niet alleen in zijn kritiek, ook in zijn eigen constructies verkreeg hij de schoonste uitkomsten door dit vermogen. Als men nagaat dat een beroemd denker als Schopenhauer begripsschakeeringen en verwante begrippen dooreenhaalde en daardoor juist de gunst van de menigte verwierf,[1)] welk een heros van denken is dan niet hij geweest, die in den aanvangstijd der wijsbegeerte vele malen over het veelvormige begrip Eros sprak, en telkenmale zich zorgvuldig aan één bepaalde schakeering wist te houden.

II.

Voor Protagoras heeft Plato een schoon monument opgericht; Prodicus ontvangt meer dan eens een complimentje, doch Hippias, den sofist uit Elis, kan hij niet uitstaan. Wat had deze Hippias misdreven om zoo in ongenade te zijn? Het schijnt dat hij meer dan de andere sofisten de gebreken èn van zijn soort èn van de menigte toonde. IJdel en geldzuchtig, en trotsch op zijn bekwaamheid, en poseerend met zijn kennis, zijn roem en zijn geld, - deze trekken ontbreken ook bij Protagoras niet, maar naar het schijnt gaf Hippias er grooter aanstoot door, terwijl hij niet als een verkondiger van een algemeen wijsgeerig inzicht uitmuntte, en nog minder dan Protagoras vaardigheid had in het hanteeren van logische bewerkingen.

1) Zie Prof. C.B. Spruijt. Schopenhauer's Begripsverwarring op psychologisch gehied. Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Akademie. Afd. letterkunde, 3e Reeks, deel XI.

Maar is de Hippias van Plato de Hippias der geschiedenis? Wij zullen wel moeten aannemen, dat Plato een historisch gegeven tot een voor zijn doel geschikte figuur heeft omgewerkt. Hij kent aan zijn figuur vele trekken toe, die blijkbaar ook bij den werklijken Hippias behoorden, doch overigens gebruikt hij juist hem om het groote gebrek aan geestelijke aanschouwing der sofisten te bespotten. Juist Hippias, veelzijdiger in kundigheden van betreklijk weten dan zijn vakbroeders, beroemder nog dan zij en meer geld verdienend, was het sprekendste geval van iemand die, naar de Socratische opvatting, niet wist, terwijl hij meende te weten, want hij juist was in de jammerlijkste onwetendheid over wat men volgens Socrates in de eerste plaats moest kennen: het bestaan van begrippen en de eigenaardigheden der begrippen. Bovendien was het bekend, dat Socrates en Hippias het meer dan eens aan den stok hadden gehad.

In twee dialogen wordt Hippias als hoofdpersoon ingevoerd. In den zoogenaamden Hippias Minor slaat hij een gek figuur omdat hij niet inziet, hoe bij een samengesteld begrip een oordeel kan worden uitgebracht zoowel over het begrip in zijn geheel als over een van zijn deelen. In den Hippias Major maakt hij zich schuldig aan de grofste verwarring tusschen begrip en voorwerp. En toch moet men in geen van beide gevallen gelooven, dat hij een zeer dom mensch is. Zijn fout is nog meer, dat hij het belang van het begrip niet inziet, dan dat hij het niet goed aanschouwt. Het kan hem niet eenmaal schelen, dat hij onjuiste antwoorden geeft, al wordt hij telkenmale van ongelijk overtuigd, en al behoorde hij zich te schamen. Maar hij schaamt zich geen oogenblik. Hij is er van overtuigd dat Socrates iets volmaakt onbeduidends verlangt, en behoudt die overtuiging, al is hem tienmaal achtereen gebleken, dat hij niet goed geredeneerd heeft. Hij gelijkt op den dweepzieken Euthyphro, die in geloof op zijn inzicht in het vrome een zeer gewichtige daad wil doen, en die, als hem getoond is, alweder door Socrates, dat hij niet weet wat het vrome is, toch er geen oogenblik over denkt zijn voornemen op te geven. Zoo weinig kennen de menigte en de sofisten zichzelf, dat zij het niet eenmaal belangrijk vinden als zij merken, dat zij met begrippen werken.

Men moet echter toegeven, dat Socrates het Hippias niet

altijd maklijk maakt. In de discussie over den willens en den onwillens misdoende is de logische verwarring zoo kunstig aangebracht, dat ook de hedendaagsche lezer nog veel moeite heeft om er zelf niet in te loopen. En ook in den Hippias Major treden subtiliteiten op, wier behandeling een uiterst geoefend verstand noodig heeft, en het verstand der sofisten was nu eenmaal op die wijze niet geoefend. En ook daarom moet men de fout der sofisten nog meer daarin zoeken, dat zij het belang van het opsporen van het begrip miskennen, dan dat zij in die opsporing niet zeer bedreven zijn. Wij zijn geneigd om te denken, dat het voor Socrates was om wanhopig te worden. Hij maakt zich vijanden door zijn discussieeren, niet omdat hij slecht redeneert, maar omdat niemand begrijpt, wat men er aan heeft om goed te redeneeren. Hij jaagt in zijn gesprekken een groot vak na, de leer der begrippen; hij slaagt er in zijn tegenpartij vast te zetten, en hem daardoor te bewijzen, dat er zoo iets is als de leer der begrippen, en na een uur praten gaat de tegenpartij welgemoed heen, zonder zich over zijn onjuiste antwoorden te schamen, en zonder verder over dat vak na te denken. Maar gelukkig was Socrates zoo onder den dwang van zijn hartstocht voor discussieeren, zoo onder den invloed van den god te Delphi, die hem bevolen had te doen gelijk hij deed, dat hij den moed niet verloor, en doorging de menschen, en vooral de sofisten, te bewijzen dat zij niet wisten, terwijl zij meenden wel te weten.

Indien Socrates reden tot ontevredenheid had over het onvermogen der menschen om het belang van zijn streven te begrijpen, een andere omstandigheid gaf eenige vergoeding. In zijn zoeken naar definities was hij in zoover niet gelukkig, dat hij het zelden verder bracht dan de onwaarde van aangeboden definities te bewijzen, maar het feit zelve, dat definities werden aangeboden, al waren zij slecht, was voor hem een winst. Het recht der definitie werd althans eenigermate erkend, en met dit recht kon hij zijn overtuiging over het bestaan der begrippen verdedigen, en zoodoende althans eenigen steun vinden in zijn strijd voor de leer der begrippen, van de formeele logika.

Ach, dat arme vak logika. Met onnoemelijk veel moeite en kunst gebaard; door Socrates in zijn gesprekken aangewezen, door Plato in zijn drama's, door Aristoteles in zijn hand-

boeken neergelegd, het heeft zijn grooten tijd gehad; het heeft eeuwenlang voedsel gegeven aan de geestelijke behoeften van velen, en thans is het in de algemeene erkenning ongeveer gedaald op het niveau, waarop het in Socrates' tijd was. Er zijn er, die er evenveel van weten als Socrates; algemeen verkrijgbaar zijn de middelen, die het u zoo goed doen kennen als Aristoteles het kende, maar de groote meerderheid der denkende menschen bekommert zich haast even weinig om de logika als Hippias van Elis. Voor niemand is de logika zoo belangrijk als zij voor Plato was, want niemand wordt meer bevredigd door de hypothese der ideeën; voor niemand haast is het constante der begrippen een gewichtig feit, want haast iedereen heeft slechts aandacht voor het constante in de betrekkingen tusschen de verschijnselen. Wij allen zijn weder sofisten, en Plato staat tegenover ons niet veel anders dan tegenover zijn tijdgenooten.

Ongetwijfeld is ònze sofistiek beter dan de antieke; niet minder verzot op het relatieve dan zij, hebben wij te beschikken over een betere natuurkunde, en zijn wij er in geslaagd de constante betrekkingen tusschen vele verschijnselen met een verrassende nauwkeurigheid te omschrijven. Over de verschijnselen kan men slechts meeningen hebben, geen wetenschap, decreteerde Plato, en wij kunnen het wijsgeerig recht op die uitspraak hem niet ontnemen, maar wij hebben geleerd dat er een wonder is: dat wij niet alleen over de toekomst iets gissen kunnen, doch de toekomst zich in menig opzicht naar onze gissing gedraagt. Er is iets van te voren betrouwbaars in onze meeningen over de verschijnselen gekomen, zij zijn op wetenschap gaan gelijken.

En ook daarin is onze sofistiek beter dan de antieke, dat er meer logika in gekomen is. Al wordt het vak als zoodanig door weinigen beoefend, meer dan één stelling er uit is gemeen goed geworden, en de definitie wordt beter gewaardeerd dan voorheen. Wij erkennen gaarne het voordeel eener definitie, al trekken wij niet met Socrates het besluit, dat zonder definitie er gansch geen wetenschap is, en over de definities van onze natuurkunde zou Plato niet geheel ontevreden geweest zijn. Een beschaafd mensch van onzen tijd weet dat goed definieeren op zijn minst eene gewenschte zaak is, en hij zou niet gelijk Hippias er onverschillig onder blijven, als

hij fouten van bepaling maakte. Gevraagd wat het Schoone is, zou de beschaafde mensch van onzen tijd betoogen dat men van zulk een zaak geen scherpe definitie verlangen en geven kan, doch zeker zou hij het als een bewijs van eigen onvermogen beschouwen, zoo hij geen andere definitie wist te geven dan: het Schoone is een mooi meisje.

Een der aantreklijkheden van Plato's geschriften is mijns inziens deze, dat zij ons in aanraking brengen met de logika als kunst opgevat, terwijl men anders verplicht is dat vak te leeren uit handboeken, wier droogheid en vervelendheid spreekwoordelijk zijn. In dialogen zooals de Hippias Major en de Hippias Minor openbaart zich de logika aan ons als levende denking. Wij gevoelen de beweging der gedachte èn bij den sofist èn bij Socrates; de wetenschap is drama geworden en het opsporen der logische fout een boeiende intrige. En voorzeker zal ook dit wel een voordeel wezen, als men logika van Plato leert, dat de leermeester een der stichters van het vak was en zelf uiterst scherpzinnig logicus.

Ik stel mij voor een en ander over den Hippias Major mede te deelen, terwijl ik dien dialoog vooral beschouw als een les in logika.

III.

Zooals ik zeide, maakt Hippias zich schuldig aan een zeer grove verwarring van begrip en voorwerp. Gelijk Euthyphro geeft hij, naar een definitie gevraagd, geen omschrijving, doch een voorbeeld, en denkt daarmede de vraag voldoende beantwoord te hebben. Maar hij doet erger dan Euthyphro, want hij begaat de fout niet eenmaal, doch driemaal, en telkenmale heeft Socrates een betoog noodig om het onjuiste in het antwoord aan te toonen. Wanneer ik zeg, dat men van Plato logika leeren kan, zie ik een bewijs van mijn bewering in zijn behandeling van Hippias' fout. Dat een voorbeeld geen definitie is, al kan men menigmaal door een treffend voor beeld een definitie uitsparen, weet iedereen. Maar niet iedereen weet, meen ik, hoe men de stelling: het schoone is een schoon meisje, - zoo is de eerste definitie van Hippias -, tot een contradictie kan terugvoeren, hoe men den steller der definitie met zichzelf in tegenspraak kan brengen. En juist

deze bewerking moest Hippias ondergaan om te gevoelen, dàt hij een fout had gemaakt.

Bij Plato geschiedt dit met behulp van de volgende overweging. Wanneer men als definitie van een begrip een voorwerp van het begrip neemt, zal men gewoonlijk slechts één noemen van de vele voorwerpen, die men noemen kan. Niet alleen een schoone vrouw is schoon, doch ook een schoon paard, een schoone lier. Maar deze voorwerpen drukken naar onze opvatting het begrip niet allen even sterk uit, zoodat wij spreken van graden van schoon. Een schoon paard is schooner dan een schoone lier; een schoone vrouw schooner dan een schoon paard en een schoone lier wederom schooner dan een schoon aarden vat. Zoodra echter graden van meer en minder zijn opgelet, openbaart zich een groot bezwaar tegen het aannemen van een voorwerp als het begrip. De voorwerpen zijn dan niet schoon op zichzelf, maar in vergelijking met andere minder schoone voorwerpen. En hetzelfde ding, dat schoon is, in vergelijking met minder schoone, is leelijk in vergelijking met meer schoone dingen. Wat is het dan, schoon of leelijk? Men mist het recht het een liever dan het andere te zeggen. In de praktijk zal men een oordeel uitbrengen, zooals dat in de meeste gevallen van kracht is, maar men mist wijsgeerige zekerheid over de absolute geldigheid van het oordeel, en zelfs kan men zich altijd een geval denken, waarmede vergeleken het uitgebrachte oordeel onjuist wordt. Een schoon meisje is schoon ten opzichte van vele andere zaken, maar ten opzichte van een godin is zij leelijk naar alle waarschijnlijkheid. Zij is dus schoon en leelijk beiden, en Hippias moetende zeggen wat het schoone was, antwoordde met een zaak, die èn schoon èn leelijk is, en beantwoordde dus de vraag niet.

Hippias is evenwel in 't minst niet terneergeslagen door zijn vergissing. Hij vindt Socrates' onderzoek zoo uiterst onbelangrijk, dat ook de fouten door hemzelf bij dat onderzoek begaan hem van geen gewicht schijnen. Hij antwoordt vrij wel in het wilde, en neemt geen maatregelen om niet bij herhaling in de zelfde fout te vervallen.

Wanneer Socrates beweert, dat het schoone datgene moet zijn, dat alles versiert en schoon maakt, wat schoon is, heeft Hippias terstond weder een antwoord gereed: het schoone is *goud*. En Socrates heeft weder een uitvoerig betoog noodig om

aan te toonen, dat het goud aan hetzelfde gebrek lijdt als een schoone vrouw: het kan onder omstandigheden minder schoon zijn dan iets anders, is dus leelijk ten opzichte van dat andere, dus schoon en leelijk beiden.

Maar Hippias is nog niet verslagen. Hij ziet in, dat goud als versiering misplaatst kan zijn, en dus niet altijd schoon is, en tracht thans iets te noemen, dat voor alle menschen en onder alle omstaudigheden schoon is, en noemt: voorspoedig leven, oud worden, en door zijn kinderen begraven worden.

Doch wederom is zijn definitie geen definitie, maar de vermelding van *iets schoons*, en Socrates toont hem dan ook spoedig, dat ook deze schoone zaak niet absoluut schoon is. Al dadelijk zou dit schoone ding voor de onsterflijke goden niet bestaan, maar ook bij de stervelingen is het niet absoluut erkend, want Achilles, onder anderen, verkoos het om jong te sterven. Wederom dus werd er iets aangeboden als *het* schoone, dat beiden schoon en leelijk is.

Voor iemand, die meenen mocht, dat Plato Hippias wel wat al te dom maakt, zij nog eens gezegd, wat in Plato's oogen Hippias' gebrek is. Niet dat hij onbevredigende definities geeft, doch dat hem de beteekenis van een begrip als een geestelijk feit volslagen onbekend is. Definieeren is altijd moeilijk, was in Plato's tijd nog minder beoefend dan tegenwoordig, en ook Socrates zelf kan geen goede bepaling van het schoone geven. Ook Socrates zelf kan dat niet, maar hem is de geestelijke beteekenis van het begrip geen geheim. De sofist daarentegen, gewoon om alleen het zintuigelijk waarneembare voor wezenlijk te houden, begrijpt niets van een geestelijk bestaan, en verwart daarom het concrete met het abstracte, het begrip met het voorwerp.

Hier wil ik melding maken van de dramatische wending, waarmede Plato het treffende der discussie vergroot. Socrates doet alsof hij bij Hippias voorlichting zoekt om argumenten te vinden tegen een man, die hem voortdurend vervolgt met vragen, en hem voortdurend berispt, wijl Socrates de vragen niet beantwoorden kan en toch altijd spreekt met woorden, waarvoor hij geen definitie heeft. De lezer begrijpt al zeer spoedig, dat die man, die Socrates lastig valt en bespot, niemand anders is dan Socrates zelf, terwijl Hippias het niet begrijpt en ook niet behoeft te begrijpen. Door deze wending wordt

het natuurlijker, dat Hippias met zulk een lichtvaardigheid spreekt. Het is Socrates zelf niet, tegen wien hij discussieeren moet, het is een afwezige, aan wien hij minder beleefdheid verschuldigd is, en die hem zijn gebrek aan opmerkzaamheid niet kwalijk kan nemen. Door deze wending wordt het gesprek geestiger en is ook de gelegenheid voor een zekere aandoenlijkheid geopend, wanneer Socrates verhaalt hoeveel hij moet lijden onder de verwijten van dien man, die hem niet met rust wil laten.

Na deze inlichting kan ik een brok der redeneering zelf laten zien. Ik kies als voorbeeld Socrates' betoog, dat een schoon meisje niet als definitie van het schoone gelden kan.

Hippias. Ik begrijp u, mijn vriend, en zal aan dien man antwoorden wat het schoone is, en zonder fout. Want waarlijk, Socrates, als ik de waarheid zeggen moet, een schoone maagd is schoon.

Socrates. Bij den hond, Hippias, schoon en schitterend hebt ge geantwoord. Maar als ik dat antwoord, heb ik dan inderdaad de vraag beantwoord en goed, en zal ik niet weerlegd worden?

Hippias. En wie kan weerleggen, o Socrates, wat iedereen vindt, en wat alle hoorders u zullen toestemmen?

Socrates. Het is zoo, ge hebt gelijk. Welaan dan, Hippias, laat ik aannemen, wat ge zegt. Die man nu zal ongeveer aldus tot mij spreken: antwoord mij, Socrates; al die dingen die gij schoon noemt, door wàt dat het schoone is, zijn die schoon? En ik zal dan zeggen: door een schoone maagd, daar die de schoone zaak is, waardoor al die dingen schoon zijn.

Hippias. En zou hij durven u tegenspreken dat schoon is, wat ge daar noemt, of als hij het durft, zal hij dan niet belachelijk zijn?

Socrates. Dat hij het durven zal, voortreflijke, daar ben ik zeker van. En of hij dan belachlijk is, dat zal hij toonen. Maar wat hij zal antwoorden, dat wil ik u zeggen.

Hippias. Zeg het dan.

Socrates. Wat zijt ge lief, Socrates, zal hij zeggen. Maar is dan een schoone merrie niet schoon, zooals zelfs de god in zijn orakel er een geprezen heeft? Wat moeten wij antwoorden, o Hippias? Kunnen wij wel anders doen dan beweren, dat ook de schoone merrie schoon is? Want hoe durven wij ontkennen dat een schoon ding schoon is?

Hippias. Zeer zeker, Socrates; vooral daar de god dat zeer terecht gezegd heeft. Want bij ons zijn wonderschoone paarden.

Socrates. Welaan dan, zal hij zeggen, hoe is het met een schoone lier, is die schoon? Zullen wij toestemmen, o Hippias?

Hippias. Ja.

Socrates. Maar dan zal die man weer zeggen, naar ik wel zoo wat gissen kan: beste vriend, een schoone pot, is die ook schoon?

Hippias. Maar Socrates, wie is die man? Wat een onbeschaafd mensch, dat hij zulke alledaagsche woorden durft noemen bij zulk een plechtige zaak.

Socrates. Zoo is hij nu eenmaal, Hippias, niet sierlijk, maar laag bij den grond, en hij geeft om niets dan om de waarheid. Maar toch moeten wij hem antwoorden, en ik zal mij eerst verklaren. Als de aarden pot door een goeden pottenbakker vervaardigd was, glad en rond en schoon gebakken, zooals er sommige van die schoone potten zijn met twee ooren, die zes maten inhouden, en wonderschoon zijn, - als hij naar zulk een pot vroeg, dan moeten wij toestemmen dat hij schoon is. Want hoe kunnen wij een schoon ding niet schoon noemen?

Hippias. Waarlijk, dat gaat niet, Socrates.

Socrates. En dus, zal hij zeggen, is ook een schoone pot schoon? Antwoord.

Hippias. Maar het is zóó, naar ik meen, Socrates. Zeker is die pot schoon als hij schoon bewerkt is, maar toch, alles bij elkaar, is hij niet waard om schoon genoemd te worden in vergelijking met een paard en een maagd en alle andere schoone zaken.

Socrates. Zoo? Ik begrijp, Hippias, dat wij dus tot dien vrager moeten zeggen: o man, gij kent de ware spreuk van Heraclitus niet, dat de schoonste aap leelijk is met een mensch vergeleken, en de schoonste pot is leelijk vergeleken met een maagd, zooals de wijze Hippias beweert. Is het niet zoo, o Hippias?

Hippias. Zeer zeker, Socrates, uw antwoord is goed.

Socrates. Hoor dan verder. Daarop zal hij zeker zeggen: hoe, Socrates? Als iemand de maagden met de goden vergelijkt, zal dan niet hetzelfde geschieden als bij de vergelijking van potten met maagden? Zal de schoonste maagd dan niet leelijk schijnen? Of zegt ook niet Heraclitus, dien gij aan-

voert, zegt ook hij niet, dat de meest wijze der menschen naast een god een aap zal schijnen èn in wijsheid èn in schoonheid èn in alle andere zaken? Zullen wij toestemmen, dat de schoonste maagd naast het geslacht der goden leelijk is?

Hippias. Wie zou dat tegenspreken, Socrates?

Socrates. Als wij nu dat toestemmen, dan zal die man gaan lachen en zeggen: o Socrates, weet ge nog wel, wat ik u vroeg? Zeer zeker, antwoord ik dan, wat het schoone zelf is. En, zegt hij dan weer, gij antwoordt met iets dat evenzeer schoon als leelijk is? Dat komt zoo uit, zal ik antwoorden. Of wat raadt gij mij aan om te zeggen, mijn vriend?

Hippias. Wat ge zegt natuurlijk; want waarlijk, naast de goden is het menschelijk geslacht niet schoon; dat zegt die man zeer terecht.

Socrates. Indien ik u gevraagd had, zal hij weder zeggen, wat zoowel schoon als leelijk is, en ge hadt mij geantwoord als nu, dan zoudt ge goed geantwoord hebben. En meent ge nu nog, dat het schoone, waardoor alle andere dingen versierd worden en schoon schijnen, als die zaak er bij is, een maagd is of een paard of een lier?

IV.

Ook Socrates kan geen goede bepaling van het schoone geven, maar als hij het beproeft, toont hij zich niettemin een veel beter denker dan Hippias. Hij begrijpt dat een concreet ding nooit een definitie van een abstract begrip zijn kan, doch dat het abstracte slechts met het abstracte kan bepaald worden. Zijn eerste pogingen zijn voor ons moderne menschen minder belangrijk: hij zoekt het schoone in eenige schakeeringen van het begrip, die ons niet veel schelen kunnen. Het woord schoon wordt in velerlei zin gebruikt, het begrip schoon heeft vele schakeeringen, en daar zijn er bij, die wij niet aanvatten, wanneer wij aan het schoone als iets zeer bijzonders denken. Dat wij een ding schoon noemen, onder anderen als het bruikbaar is, en ook als het voordeelig is in minder utilistischen zin, het is waar, doch die aanwendingen van het begrip raken ons niet zeer, en wij verheugen ons dat Socrates zelf deze bepalingen moet opgeven.

Maar de zaak wordt anders, wanneer Socrates zich beperkt in zijn toepassing van het begrip schoon en zich houdt aan

datgene wat ook wij onmiddellijk schoon noemen, de genietingen door middel van oog en oor ons geschonken, of, om kortheidshalve de grieksche uitdrukking na te volgen, het genot door zien en hooren.

Indien de Hippias Major een les in logika is, men kan zeggen, dat hij les geeft in de lagere en in de hoogere kunst. De verwarring van begrip en voorwerp, van definitie en concreet geval is spoedig doorzien, al blijft het zeer de moeite waard na te gaan hoe Socrates den sofist van zijn ongelijk overtuigt. Doch de fout van de zooeven genoemde bepaling is minder duidelijk. Wij zouden zoo zeggen, op het eerste gezicht, Socrates handelt zeer verstandig door datgene schoon te noemen, wat genoten wordt door middel van ooren en oogen, schoone menschen, beelden, klanken, muziek; hij beperkt zich, doch die beperking is goed, want zij brengt het begrip van het schoone tot dien inhoud terug, waarom het begrip vooral waarde heeft.

Toch is de bepaling niet goed, en ik moet dadelijk opmerken, dat Socrates ze eigenlijk niet als een bepaling aanbiedt, maar als een voorloopige aanwijzing op de dingen die men bij voorkeur schoon noemt, terwijl uit het onderzoek van die aanwijzing blijkt, dat zij als definitie geen dienst kan doen.

Waarom kan zij dat niet?

De aanwijzing: schoon zijn genietingen van hooren en zien, is een zeer bruikbare praktische verwijzing naar de dingen, die men bij voorkeur schoon noemt, maar zij houdt niets in, wat verklaring geeft van het eigenaardige van het schoone. Als verklaring opgevat, zou zij niet meer dan een tautologie zijn: uit de vele genietingen kiezen wij die, welke door hooren en zien ons geworden, en die noemen wij bij uitstek schoon. Waarom? Omdat het schoone het genot van hooren en zien is, - en dit is een cirkelredeneering.

Maar het onvoldoende blijkt nog op andere wijze, bij de analyse van de schijnbare definitie. Deze bevat de bestanddeelen genot, en hooren en zien. Dat genot geven een attribuut is van het schoone, zal men gaarne toegeven, doch het is niet genoeg om daarmede het schoone tot dat bijzondere te maken, dat men er in ziet. Ook andere zaken dan hooren en zien geven genot, en toch had Socrates juist alleen de genietingen van hooren en zien als schoone zaken uitgekozen.

Is dan de begrenzing van het genot door de toevoeging hooren en zien bevredigend? Is het hooren en zien een *verklaring* van het bijzondere in het schoone?

Om aan Hippias duidelijk te maken, dat in hooren en zien niet het kenmerkende van het schoone kan gelegen zijn, gebruikt Socrates een subtiele, doch scherpzinnige dialektiek, die ik als de les in hoogere logika beschouw.

Waarom is het genot van hooren en zien schoon? Niet, omdat er genot door het hooren wordt verkregen, want dan zou het genot van het zien niet schoon zijn: niet omdat er genot door het zien wordt verkregen, want dan zou het genot van het hooren niet schoon zijn. En in beginsel is aangenomen, dat zoowel het eene als het andere genot schoon is. De eigenschap waardoor beiden schoon zijn, moet zoowel aan ieder van beiden als aan beiden te zamen toekomen. Want het is ook niet genoeg als de eigenschap wel aan beiden te saam, maar niet aan ieder afzonderlijk toekomt.

Hier raakt Hippias, wat ik hem volstrekt niet kwalijk neem, de kluts kwijt. Wat? zegt hij. Hoe kan men spreken van een eigenschap, die wel aan twee dingen te samen, maar niet aan ieder afzonderlijk toekomt? Als twee menschen braaf of slecht, of vlug of traag zijn, is dan niet ieder van beiden ook braaf, of slecht of vlug of traag? Socrates raakt in zijn woorden verward, door zijn gewone neiging om de dingen al te dicht van nabij te bekijken en in stukken te snijden; zie maar, wat een absurditeit hij thans opwerpt!

Doch het was geen absurditeit. Hippias is niet gewoon om alle gevallen te overzien, die binnen bereik van een abstractie liggen, en Socrates kan hem onmiddellijk aantoonen, dat er wel degelijk eigenschappen zijn, die wel aan twee dingen ieder voor zich, maar niet aan beiden te samen toekomen. Socrates is één en Hippias is één, en samen zijn zij twee. Socrates is oneven en Hippias is oneven en samen zijn zij even. Wel degelijk moet men dus bij de genietingen van hooren en zien nagaan, wat de gemeenschappelijke eigenschap is, die èn aan ieder voor zich èn aan beiden te samen toekomt, en die het schoone tot iets bijzonders maakt. Dit gemeenschaplijke kan niet de genieting zelf zijn, want dan waren, tegen de onderstelling, alle genietingen schoon; niet de combinatie hoorenen-zien, want dan waren wel beide genietingen schoon, maar

niet iedere genieting op zich zelf. Het bepalende van het schoone is dus niet in het hooren en zien gelegen.

Wat dan brengt de menschen er toe om toch de genietingen van hooren en zien bij voorkeur schoon te noemen? Socrates werpt als hypothese op, dat de eigenschap die aan beide te samen en aan ieder voor zich toekomt het *onschadelijke* is. Spoedig blijkt echter dat ook dit kenmerk niet opgaat, en de discussie wordt gestaakt.

V.

Indien ik den Hippias Major voorstel als een fraaie les in logika, ik zeg niet dat daarmede de dialoog volledig is gekwalificeerd. Ik heb hem beschouwd in aansluiting tot mijn opmerkingen over Plato's geestelijke aanschouwing en zijn vaardigheid in het werken met begrippen, doch voor hem, die uit den dialoog logica leeren wil, is het geen gering voordeel, dat de les tevens een drama is. Het onderzoek der theoretische kwestie heeft niet den vorm van een mededeeling, doch het biedt zich aan als een spannende discussie.

Spannend is de discussie, al begrijpen wij spoedig, dat zij geen bruikbare definitie tot uitkomst zal hebben, wijl het Socrates' methode is om een fout van de tegenpartij niet door een beschouwing van zich zelf aan te toonen, doch de tegenpartij met een reeks van vragen en antwoorden tot een tegenspraak, en dus tot bekentenis van ongelijk te brengen. Socrates zegt niet: een schoone maagd is een concreet voorwerp en kan dus geen definitie van een abstract begrip zijn, maar hij laat Hippias zelf beweren, dat een schoone maagd leelijk moet zijn vergeleken met een godin, en hij doet dat door een aantal eenvoudige vragen, welke aan Hippias als eerlijk man slecht één antwoord overlaten. Spannend is de discussie omdat de redeneering met haar negatieve uitkomst streng op die uitkomst afgaat, en de gedachte van den lezer medeneemt, ze voortdurend bezighoudende, naar die uitkomst. Spannend is zij ook door haar subtiliteit. Wij hebben het aangename besef met een zeer groot denker in gezelschap te zijn, en dat besef doet ons zijn woorden met belangstelling volgen.

Doch in den Hippias Major is de levendigheid der discussie nog door een fraaie vinding verhoogd. Ik sprak er reeds over,

en liet ze reeds zien. Het is de vinding van den man, die Socrates met zijn vragen kwelt en hem verwijten doet over zijn onwetendheid. Deze vinding beheerscht de houding van Hippias, want zij laat hem met meer onomwondenheid spreken; zij beheerscht de houding van Socrates, want hij wint er door in vrijmoedigheid, terwijl zijn nederigheid beiden oprecht gemeend en ironisch is: ironisch nederig is hij tegenover den beroemden sofist, doch oprecht nederig tegenover den berisper, dien hij zeker is te huis te vinden. Zij verrijkt Socrates' voordracht, want telkens kan hij dien vrager en berisper sprekend invoeren en doen als of hij en Hippias dien lastigen man moeten beantwoorden.

Treffend ook is het drama door de volgehouden tegenstelling van Hippias en Socrates. Hippias die wel met groote woorden en spreuken kan werken, doch geen begrip heeft van de logische draagkracht zijner denkingen; Socrates, die eenvoudig is in uitdrukking van zaken en gedachten, maar onwrikbaar gespannen op het scherpe onderzoek zijn denkingen, slaaf van zijn geestelijke aanschouwing; Socrates wiens leven en lijden geheel aan dat onderzoek en die aanschouwing gebonden is.

De tegenstelling beheerscht den ganschen dialoog en wordt aan het einde nog eens sterk uitgedrukt, en ik wil deze studie besluiten met het laatste gezegde van Hippias, en het laatste gezegde van Socrates.

Als de laatste poging om een definitie van het schoone te vinden mislukt is, zegt de sofist:

‘Maar wat toch, o Socrates, ziet ge in dit alles? Ik zeide het u reeds: zaagsel en spaanders maakt gij van de redeneeringen, door ze zoo fijn te hakken. Maar iets anders is schoon en belangrijk: de bekwaamheid om een schoone redevoering te houden voor het gerechtshof of den raad of een andere overheid, en te overreden en niet de kleinste doch de grootste der kampprijzen weg te dragen: het behoud van zich zelf en zijn geld en zijn vrienden. Daarnaar moet men streven en die kleine praatjes laten varen, anders schijnt men al te dom in zijn zorg voor het geleuter en het geklets, waarmede wij ons ook nu afgaven.’

En Socrates antwoordt:

‘O beste Hippias, gij zijt wel gelukkig, daar gij zoo goed weet wat men doen moet, en het naar uw woorden met zulk

schoon gevolg hebt gedaan. Maar mij, naar het schijnt, houdt een zonderling lot bevangen, daar ik altijd aarzel en onzeker ben, en als ik mijn onzekerheid aan u wijzen toon, dan word ik wederom door u met harde woorden teruggestooten. Want gij wijzen zegt dan, gelijk gij nu ook zeidet, dat ik mij met dwaze en kleine en onbeduidende dingen afgeef; maar ben ik door u overreed en zeg ik u na, veel beter is het om een schoone redevoering te houden voor het gerecht of ergens anders en er mede te overwinnen, dan word ik wederom gescholden door anderen en ook door dien man, die mij altijd vragen stelt. Want hij is mij na verwant en woont in het zelfde huis; wanneer ik nu thuis gekomen ben en gene mij zoo hoort spreken, dan vraagt hij, of ik mij niet schaam, dat ik over schoone bezigheden durf spreken, terwijl ik zoo klaarblijkelijk van het schoone niet eenmaal weet, wat het is. Hoe zult ge weten, vraagt hij, wie een schoone redevoering heeft gehouden en wie niet, of wie een schoon ding heeft gedaan, als ge het schoone niet kent? En als ge in zulk een toestand zijt, gelooft ge dan dat het beter is om te leven dan om dood te zijn? En zoo dan, gelijk ik zeg, is het mijn lot, gescholden te worden door u en berispt, gescholden ook door dien man.

Doch wellicht behoor ik dat alles te verdragen, want het zal niet vreemd zijn, als ik er bij win. En ik meen dus, o Hippias, dat ik nu ook bij uw gezelschap gewonnen heb, want nu meen ik te weten, wat het spreekwoord beteekent: moeilijk zijn de schoone zaken'

CH. M. VAN DEVENTER.

‘Leerling!’

Klein was hij en tenger gebouwd, toen hij in dienst kwam, men had gehoopt, dat ook bij hem de stevige voeding en het regelmatig leven een goede uitwerking zouden hebben, zooals zoo dikwerf bij jongens op dien leeftijd - helaas! Klein en tenger was hij gebleven. Voor het zware matrozenwerk ongeschikt, had men getracht hem op te leiden voor een ‘baantje’. Schrijver kon hij niet worden, omdat de dokter het zittend leven ongeschikt voor hem oordeelde; bottelierswerk deugde niet voor hem omdat hij daarbij te veel in het tusschendek zich ophield; toen hij telkens weêr flauw viel als hij bloed zag bleek hij ook voor ziekenoppasser onbruikbaar. En zoo werd hij ‘naar dek’ teruggezonden, waar hij in de termen viel voor: leerling; want hij was lichtmatroos, en dat zou hij voorloopig wel blijven. Het verdroot hem, dat hij dat was omdat zoovelen hem waren voorbijgegaan, en hij het buiten zijn schuld niet verder had gebracht, dan de andere lichtmatrozen die door hun slecht gedrag nog altijd niet bevorderd waren. Misschien dáárom bleef hij met hen op een afstand en leidde hij aan boord een geïsoleerd leven.

Eerst gister is het denkbeeld van desertie bij hem ontstaan. Dat kwam zoo!

De Officierskok had aan den zeilmaker een verhaal gedaan van een matroos 1ste klasse, die gedeserteerd was te New-York, daar een drankwinkeltje had opgezet en nu een man was in bonis; en of de zeilmaker al wees op het feit, dat

de deserteur nooit meer in Holland mocht terugkomen - de kok vond dat zoo erg niet: Vergeet niet, je bent er tusschenuit, je bent je eigen baas!

De leerling had het gesprokene toevallig opgevangen, en de kok was alweêr in de kombuis en de zeilmaker alweêr aan zijn werk, toen de leerling nog altijd bij zichzelf overpeinsde, dat denkbeeld, dat zoo geheel nieuw en zoo geheel vreemd, zich aan hem opdrong. En als 'n lastige vlieg sloeg hij het telkens van zich af, maar telkens kwam het terug, listig gebruik makend van een rustig oogenblikje. Overal had het hem achtervolgd: op de wacht en in zijn kooi en toen hij wakker was geworden, toen was het er weêr, en het was gebleven. En nu, nu kon hij er niet meer buiten.

'Je bent er tusschen-uit, je bent je eigen baas!' Niet meer dat ongelukkige leerling-baantje, zonder toekomst, niet meer de slaaf van iedereen, niet meer boven hem dat leger van menschen, die allen hèm bevelen konden. De schipper, de bootslui, bootsmaats, kwartiermeesters, matrozen, officieren - allen, plotseling voor hem geworden... vreemden, menschen, die hem niets aangingen. Dat leven, tot nu toe zoo somber, plotseling verlicht door de kans op verbetering. Maar dan weêr terug in de duisternis wanneer hij dacht, dat hij altijd zou moeten zwerven in den vreemde. En als hij voor een oogenblik gemoedelijk wordt gestemd bij de gedachte aan zijn moeder, die sterven zal van verdriet, als zij hoort dat hij weggeloopen is van het oorlogschip, - dan is het de irriteerende stem van bootsman Zwaan, die alle betere gevoelens in hem vernietigt, die verbittering kweekt, en tot verzet aanspoort in zijn binnenste.

'Leerling!'

Daar had-je het weêr. Geen oogenblik rust.

'Schiet dat eind daar eens op.'

En hij deed het, het zooveelste eindje dat hij dien dag opschoot.

'Leerling! Ga kijken, hoe laat het is.'

En hij rapporteerde, hoe laat het was, voor de zooveelste maal.

Bootsman Zwaan had 'de pik' op hem, bootsman Zwaan 'zocht' hem. Die wederzijdsche antipathie dateerde van den dag, dat zij elkaar voor het eerst ontmoett'en op het opleidingschip: de roodgebaarde bootsman met zijn ruw terugstootend

uiterlijk en het tengere ventje met zijn groote donkere oogen. En als een booze geest was de bootsman overal tusschenbeide gekomen, waar het fatsoenlijk uiterlijk van den jongen in zijn voordeel zou zijn geweest.

Ook nu weêr, op deze reis ‘om de Zuid’ had het noodlot hem saamgebracht met den man, dien hij innig diep verachtte. Hij was er van overtuigd - als een noodlot zou die man hem blijven volgen. Niets bleef er over - dan weg te loopen, te deserteeren aan ‘de Kaap’.

‘Leerling! Zwabber dat water op.’

En met een reusachtigen zwabber slierde de leerling over het dek, een paar druppels uitwrijvend tot een klein nat plekje.

Geen gemakkelijk baantje, dat van ‘leerling’. Overal is hij: op de brug, op den ‘bak’, op de campagne, in het tusschendek, boodschappen doende, briefjes bezorgend, glazen slaande en al die honderden kleine diensten verrichtend, waarvoor aan boord van een schip de leerling is aangewezen. Trap-op, trapaf, van vooruit naar achteruit, in beweging terwijl ieder zit, wakend als ieder slaapt. En of het schaften is of rusten, overdag of 's nachts, altijd diezelfde kreet: ‘Leerling!’ soms op twee plaatsen te gelijk. Hoe lang zal hij nog leerling blijven, de andere leerlingen hebben een kans; maar bootsman Zwaan zal wel zorgen, dat hij het nooit verder brengt dan: ‘derde klas’. Immers - voor iedere kleinigheid wordt hij ‘op parade’ gebracht, en het aantal straffen op deze reis is reeds zoo aanzienlijk, dat hij ook ‘achteruit’ een slechten indruk maakt en de kolonel hem zelfs heeft gewaarschuwd.

Tegen zulk een stroom kan hij niet oproeien.

Langen tijd heeft hij gezocht naar een uitweg. Den bootsman aanklagen, die dikwijls leugenachtige rapporten maakt, dat ligt voor de hand; maar hij weet, dat de getuigen bij zulke gelegenheden meestal niets gezien hebben; want bootsman Zwaan is een gevreesd man - en zoo zal het dus staan tusschen hem en den bootsman - zijn meerdere, dien men gelooven zal.

Wegloopen! dat is het eenige, wat hem te doen staat. Maar hoe, waarheen? - Zijn oogen dwalen over de verschansing, over de woest bewogen watervlakte, geweldig, indrukwekkend.

Hier om de Zuid is de zee een onafzienbaar leger, een machtig volk gelijk, dat ten strijde trekt. Waar ook het oog ziet, overal reusachtige strijders en aan den horizon steeds nieuwe

drommen, opdoemend uit een wereld van geheimen. En op hun reuzenruggen nemen zij het vaartuig, dat ze toevallig op hun' weg ontmoeten, en neêr smakken ze het in den afgrond, het overgevend aan de legioenen, die volgen. En anderen beuken het schip met breede krachtige slagen, zoodat alles trilt en kraakt.

Bij het zien van zooveel krachts-ontwikkeling voelt de leerling den wensch bij zich opkomen: o, als ik eens zóó sterk was, zoo sterk als 'n golf! Dan zou hij met 'n grooten ‘kruller’ rollen binnen-boord, onder heftig gebrul, en vreeselijk zou de uitwerking zijn, want in zijn vaart sleepte hij alles meê: zwabbers, bezems, schuivers, compassen, trappen en.... ook den bootsman, bootsman Zwaan, dien hij sleurde in de diepte....

‘Leerling! - Wat voer je uit?’

In de wachthut hangt een groote kaart, waarop de ‘trek’ wordt afgezet. De leerling heeft het gezien; Simonsbaai aan de Zuidpunt van Africa is het eerst, wat de ‘Van Galen’ zal aandoen. Over een paar dagen komt er land in 't zicht. Geheimzinnig doet dat bericht de ronde; het is of alles is ingedommeld en langzamerhand ontwaakt Er komt kleur en leven in de gesprekken. Men wordt het niet moe elkander te vertellen, wat daar ‘aan de Kaap’ te zien is; en uit die gesprekken vangt de leerling allerlei bijzonderheden op, vaag, niet juist omschreven wel is waar, maar voor zijn doel geschikt. Bij elke gelegenheid kneedt hij die gegevens in allerlei vormen die, door hun telkens terugkeeren, hem bekend beginnen voor te komen. Nu eens gaat hij in den trein zitten naar Kaapstad, dan weêr beklimt hij met moeite het steile bergpad, dat men van de reê zien kan, of wel in een ‘cab’ rijdt hij naar ‘de kloof,’ verder te voet den ‘tafelberg’ bestijgend; maar altijd met de bedoeling om te deserteeren - om nooit terug te keeren. En dáárom ziet hij zich steeds achtervolgd door dien Engelschen diender met zijn dikken stok, die overal is, in treinen en kloven en aan het eind van de steilste bergpaden. Alleen als hij gelukkig ontsnapt, dan kent zijn vreugde geen grenzen, dan is geen handwerk hem te zwaar, geen beroep te vermoeiend; dan neemt hij plaats op een boot naar Holland, van het zuurverdiende geld gespaard; - maar ook daar gunt

men hem geen rust, want... hij is deserteur. Zoo gaat het, dag en nacht. Het eene oogenblik zoo moedig, het andere oogenblik zoo terneergeslagen. De vraagstukken die hij zich voorlegt in de laatste dagen zijn te ernstig om geregeld te worden overwogen in zijn bekrompen jongenshoofd en bij de vermoeienis van het lichaam komt zoo dikwerf de afgematheid van den geest, die al zijn plannen ontelbare malen wijzigt of geheel vernietigt.

De krijgsartikelen zijn voorgelezen; hij heeft ze zoo dikwijls gehoord zonder er veel aandacht aan te schenken, maar ditmaal heeft hij er belang bij; en niemand heeft hij durven aanzien toen hij hoorde: wegens desertie in tijd van vrede wordt gestraft de militair, die zich schuldig maakt aan ongeoorloofde verwijdering, met het oogmerk 's lands dienst voor goed te verlaten', en luider, vermanend had de stem geklonken: 'mindere schepelingen worden in dat geval gestraft met militaire gevangenisstraf van ten hoogste een jaar en zes maanden of met militaire detentie van ten hoogste twee jaren, met vermindering in klasse.' Het bloed was hem gestegen naar het hoofd; het kwam hem voor of iedereen naar hem keek en ditmaal was het een uitkomst voor hem, toen de officier van de wacht van de brug af riep: 'Leerling!'

Het is een buiige hondenwacht. Diep-donkere nacht met zware slagregens en overspattende zeeën. Bij het flauwe schijnsel van een lantaren trekken sombere, zwijgende gestalten voorbij, spookachtige gestalten: het wachtsvolk in hun wijde oliepakjes, den zuidwester diep gedrukt in de vermoeide oogen; zwaar sleepend de loome beenen met de groote lompe zeelaarzen. Vèr-dragend, domineerend het geluid van den kletterenden regen, hoog boven het gieren van den wind en het kraken van het tuig klinken de commando's - het wachtsvolk verspreidt zich schijnbaar ordeloos, hier springend op de verschansing, daar zich optrekkend langs afhangende touwen, met de eeltige handen krachtig omvattend het want, als op een trap snel zich bewegend langs de weeflijnen. Nu gillen de bootsmansfluitjes in rhytmische golvingen, langzaam aanzwellend tot de hoogste kracht, aangevend het oogenblik, waarop moet worden gewerkt met vereende inspanning. En altijd de regen stroo-

mend langs masten en touwen, of dansend op het glimmendnatte dek bij het licht van een lantaren, een grappigen druppeldans, en altijd de zeeën stukslaand tegen boord, zich spreidend over het schip als diep geloosde zuchten.

De leerling heeft een ‘oppertje’ gezocht tegen de kap van de machinekamer. In gedachte volgt hij de manoeuvre, luisterend naar de stemmen, die zoo geheimzinnig klinken in de duisternis, als komend van verre. Als de reven gestoken zijn is het tijd voor: ‘kooien af’; hij verlangt er naar, niet omdat hij moe is, maar om dan rustig in zijn kooi te kunnen nadenken over wat hem te doen staat in het vreemde land met het weinige geld, dat hij bezit.

‘Leerling!’

Den schouder vooruit, den zuidwester over een oor getrokken, werkt hij zich in tegen den zweependen regen, en de druipnatte hand aan het hoofd brengend: wà-blieft-u?

Bootsman Zwaan wou maar eens weten of hij ook sliep.

Hij, slapen, terwijl hij zooveel te denken had! De bootsman had er geen begrip van, en veiliger voelde hij zich, met zijn geheim blijkbaar alleen; en grooter kwam hem dat alles voor, wat hij alleen wist: dat plan, dat hij gekend had, klein en nietig als hijzelf, maar door hem opgekweekt en geworden tot den reus, die hem juist door zijn' afmetingen begon te beangstigen.

Acht glazen heeft hij geslagen - de wacht is afgeloopen; langzaam en zwaar schommelen de kooien heen en weêr, de bewegingen van het schip traag volgend; de rust, voor een oogenblik gestoord door het verwisselen van het wachtsvolk is teruggekeerd. - Nog altijd ligt de leerling wakker. - Wel vallen zijn oogen dicht van vermoeienis en is het soms of hij zal inslapen; maar dan praait de uitkijk op de fokkera, langgerekt, ‘uitzingend’ het wachtwoord A-fri-ca en ook de uitkijk op den ‘bak’ galmt het uit, ontledend het gewichtig woord, dat wordt voortgedragen vèr over de zee - en nu *moet* hij wel weêr denken aan dat land met zijn peervorm, dat hij dagelijks ziet in de wachthut; dat land, dat zoo groot is, en dat hem zoo raadselachtig voorkomt; en ook aan de angst voor ontdekking van zijn slechte daad en het verdriet van zijn moeder, strijdend met de zucht naar vrijheid. Steeds meer windt hij zich op, bij de gedachte dat misschien alles ten goede zou

keeren, als bootsman Zwaan er niet was; hij stelt zich voor hoe hij met hem afrekenen zal, later, als ook hij sterk zal zijn...

Bootsman Zwaan viel met een ‘Kaaier’ over-boord. Niemand zag het behalve de leerling. ‘Man-over-boord!’ Hij wilde het roepen, maar daar kwam hem in de gedachte, alles wat de bootsman hem had aangedaan, hoe hij zelfs de oorzaak is geweest van zijn plannen tot desertie; een zucht van verlichting ontsnapt hem, een nieuw leven ziet hij voor zich; nu behoeft hij niet weg te loopen, hij zal bewijzen, dat hij niet zoo slecht is. Maar, daar verschijnt plotseling achter het schip in het heldere maanlicht: - het hoofd van den bootsman; de groote uitpuilende oogen zien hèm alleen aan - de mond opent zich tot spreken; dan zinkt het weg in de diepte; - maar weêr komt het te voorschijn, verder verwijderd en weêr verdwijnt het; doch eindelijk ten derde male rijst het omhoog, de mond opent zich opnieuw, en daar weerklinkt over het water, het woord, met zooveel moeite, angstig uitgebracht: ‘Leerling!’

Hij had hem kunnen redden. Nu is het te laat. Dat gevoelt ieder en ‘Leerling!’ schreeuwt men van alle kanten, - vermanend, beschuldigend, verwijtend. - Hij schrikt wakker; in zijn kooi richt hij zich op, om zich te overtuigen, dat hij gedroomd heeft en met een dankbaar gevoel, misschien voor het eerst in zijn leven, ziet hij het dom-slapend gelaat van den bootsman, met den wijd geopenden mond, en bij het roodachtig schijnsel van de lantaren is zijn baard rosser dan ooit.

Het schip stoomde de Simonsbaai binnen. Dreigend verhieven zich de reusachtige rotsmassa's van alle kanten. - Als opgeschrikt in hun majestueus rusten, schenen zij de saluutschoten, door de schepen, onderling gewisseld telkens met een onwillig, brommend gehuil te beantwoorden - een klein stadje, weggeworpen in een booze bui, lag aan hun voeten.

De leerling zag het alles en hij voelde zich klein worden en bedroefd. Hij had zich alles zoo geheel anders gedacht. - Die trein, die zich slingerde om den voet van een berg en angstig gillend zich onttrok aan zijn oog, dat bergpad, dat zoo geheimzinnig eindigde, die kleine stad overal inge-

sloten, die menschen met hun vreemde taal - alles scheen hem te isoleeren en een ontvluchten onmogelijk te maken. Zijn leven aan-boord liet veel te wenschen over; de wal - dat zag hij nu in, was niet zoo genaakbaar en behulpzaam als hij zich dien gedacht had; en steeds onduidelijker werden de omtrekken van het beeld der gehoopte vrijheid, toen opnieuw bootsman Zwaan hem dreef in de slechte richting, die hij bezig was te verlaten.

Hij morste dien dag olie aan dek, iemand liep tegen een kompaslampje aan, dat hij droeg. - Dat was waar: hij wist dat hij daarvoor straf baar was; maar het brutale antwoord aan den bootsman gegeven, toen deze hem daarover onderhouden had - een grove leugen. Het verzwaarde zijn straf. Het deed zijn eerlijk, onbedorven jongens-hart pijn, dat er menschen waren, die de waarheid aldus met voeten durfden treden; het bracht zijn prikkelbaar gemoed opnieuw in opstand nu hij machteloos daartegenover stond; hij zag de goede elementen niet meer in een maatschappij, waar onrecht en onbillijkheid straffeloos met leugen en vleierij hand aan hand gingen - en uitkomst alleen verwachtte hij van den zoo gevreesden wal, die tenminste eerlijk was in zijn vreesaanjagende ongenaakbaarheid.-

Gedurende de acht dagen, die hem restten deed hij moeite die vrees te overwinnen; en toen hij eindelijk mocht ‘passagieren,’ toen was het of hij een goeden bekende opzocht, of hij een beschermer te-gemoet-ging.

De officier van de wacht had vóór het van-boord gaan ieder aangemaand zich aan den wal behoorlijk te gedragen en op tijd naar boord terug te keeren. Dàt was den leerling weêr voorgekomen als een zinspeling op zijn plannen; en met schrik bedacht hij dat dit het eerste bevel zou zijn, dat hij niet zou opvolgen. Telkens meende hij, dat men hem zou terugroepen, hem vasthouden en zijn geheim ontfutselen. Zijn knieën knikten toen bij den valreep afging, nog eenmaal liet hij zijn blik over het dek rondwaren - en toen, vanuit de sloep tegen de hooge verschansing opziende, geleek hem het oorlogschip een gesloten sterfhuis.

Hij keerde niet terug, toen zijn tijd om was. Van uit zijn schuilplaats in de bergen zag hij de aanstalten maken tot het vertrek. In gedachte leefde hij alles mee, wat op het schip daar ginds gebeurde; hij was getuige van de hem bekende

drukte en bedrijvigheid, van alle kanten klonk het: ‘Leerling! Leerling!’ en het gelaat van bootsman Zwaan was met een kwaadaardig paars-rood overtogen.

Wèg stoomde het schip uit de baai, aan de gaffel wuifde de vlag vroolijk ten afscheid en voor den leerling verdween de hoop om ooit terug te keeren naar zijn vaderland. Lang staart hij het vaartuig na, totdat nog slechts een rookwolkje zichtbaar is aan den horizon; - dan wellen een paar groote tranen op in zijn oogen, en als ook de rook is verdwenen, barst hij uit in hevig snikken, zijn gemoed eindelijk luchtgevend; - want niemand hoort hem hier in deze eenzaamheid, hoog boven het gewoel en de bedrijvigheid der menschen.

Aan boord, in deze koude wereld van voortdurend komen en gaan maakt het geval minder indruk. Niemand had het gezocht achter dat nietig ventje dat er toch zoo fatsoenlijk uit-zag. Bootsman Zwaan alleen had het lang voorzien: ‘Ik heb het altoos gezeid, let op, dat kreng smeert 'm nog 's, - Is het waar of niet?’

En er waren er die het den bootsman hadden hooren zeggen.

Ruim een jaar later lag Hr. Ms. Van Galen andermaal in de Simonsbaai ten anker. - Het was onder schoonschipmaken. Het somber droefgeestig gezang der matrozen bleef als een dikke walm hangen binnen boord en vormde een schrille tegenstelling met het vroolijk huppelen van het lachende zeewater. Uit dikke buizen opgepompt; met slagputsen opgeschept, liep het in breede stroomen over het dek, stortend met kletterend geraas van de trappen; ontsnappend door de vele spuigaten met drukke gejaagdheid.

Groote houten putsen, ledig en gevuld slierden elkander voorbij, sledebewegend naar verschillende kanten en, op hun bloote voeten, matrozen langs het gladde dek glijdend er-achter. Ieder scheen bezeten door den aanstekelijken lust om onbekrompen te kunnen nemen en even roekeloos te kunnen verkwisten, overtuigd van den eindeloozen rijkdom der onmetelijke zee. Hier, niet gebonden aan maten en rantsoenen, hier, overvloed, weldadige overvloed, prikkelend tot buitensporigheid.

De schildwacht op de brug praaide een sloep aan; maar in de drukte van het schoonschipmaken zag de dienstdoende onderofficier niet, hoe een jongmensch zich met moeite langs de valreepen omhoog had geheschen. Nu stond hij aan-dek, hijgend van inspanning, zijn groote vermoeide oogen dwaalden langzaam zoekend rond; en een gevoel van welbehagen doortintelde hem bij het terugzien van al die voorwerpen, die toch zoo innig waren saamgeweven met de geschiedenis van zijn lijden.

Dáár hing de klok, waarop hij zoo dikwijls de glazen geslagen had - zachtfluisterend, onder rusten, om niemand te storen; krachtig, brutaal, wedijverend met het gehuil van den wind, juichend en voldaan aan het eind van een wacht, die trap, naar de brug, zoo dikwijls op en afgeloopen, ten laatste tellend de treden, beklommen met loodzware beenen; die luchtkokers, gezet op den wind, die koelzeilen gebrast; ontelbare malen... 'leerling!' was het niet, of men hem weêr riep?

Maar nu zwierden de gevulde putsen met groote snelheid naar den kant, waar hij stond. 'Mijen' riep men, toen het te laat was en over zijn lompe bergschoenen stroomde het water.

Een onderofficier kwam op hem af. 'Wèl?' vroeg hij, en keek hem daarbij aan met dien blik van wantrouwen, waarmeê ieder schepeling 'iemand van den wal' gadeslaat.

'Den officier van de wacht,' stamelde de deserteur, verlegen geworden onder het onderzoekend oog van den bootsman, die het grijs-geruite pak en de twee-kleppige Engelsche pet met 'n zekere minachting monsterde.

'Even wachten,' en weêr stond de deserteur alleen. Het viel hem nu eerst-op, dat onder al die gezichten niet één, hem bekend voorkwam, het was of hij reeds jaren was weggeweest en toch waren er slechts vijftien maanden verloopen, sedert hij, vol hoop, dezen valreep afging. Hard gewerkt, veel geleden had hij, met moed alles verdragen; maar - daar kwam, te midden van den ruwen arbeid, de gedachte aan zijn geboortegrond hem kwellen. Langzaam was het over hem gekomen, als een liefde eerst, met stil verlangen; biddend later met vurige smeekbeden, ten slotte als een woeste hartstocht hem verterend. Het vleesch had het gescheurd van zijn lichaam totdat hij onbekwaam was om te werken, en, neêrgeworpen in een ziekenhuis, had het hem met verfijnde wreedheid, in oogenblikken van koortsige opgewondenheid, zijn land en zijn moeder voor o ogen

getooverd. De koorts nam af, de droombeelden verdwenen, maar de gevangenisstraf bleef met haar schande en oneer voor het gansche leven. Reeds tweemaal had het oorlogschip Simonstad aangedaan, tweemaal had de vrees voor straf hem weêrhouden, maar eindelijk had hij den moeielijken tocht ondernomen. Als het maar niet te laat was! en onwillekeurig maakte hij vergelijkingen tusschen die forsch-gespierde menschen rondom hem en zijn eigen bevende ontvleesde handen, en weêr overviel hem als vroeger - dat gevoel van minderheid en onmacht.

Zijn naam en stamboeknummer had hij opgegeven, niemand kende hem; één oogenblik vreesde hij, dat men hem niet gelooven, wie weet, naar den wal terug zenden zou; maar de gemoedelijke, medelijdende toon, waarop men hem toesprak stelde hem gerust; geen enkele toespeling zelfs op de straf, die hem wachtte!

'Hoe kwam je er eigenlijk toe om weg te loopen?' vroeg de commandant.

Daar bliksemde een vreemd licht uit de oogen van den 'leerling'. 'Bootsman Zwaan ...' begon hij met heesche stem, maar een heftige hoestbui overviel hem, in zijn zakdoek ving hij het bloed op, dat uit zijn mond stroomde en bewusteloos zakte hij 'aan dek' in elkander.

Als hij bijkomt, ligt hij in een kooi in den ziekenboeg. Hij herinnert zich eensklaps, wat er met hem gebeurd is. 'Hoe kwam je er toe?' Men had het hem gevraagd; en hij had nog niet geantwoord. De gelegenheid was daar om het onrecht van zooveel jaren te herstellen. Hij zal.... maar de officier van gezondheid legt hem de hand op het voorhoofd en terwijl hij hem een stukje ijs steekt tusschen de bloedelooze lippen zegt hij, zacht-vermanend: 'Rustig blijven liggen, jongen, en... vooral niet spreken.'

Toen ging hij voort met de 'visite.'

A.W. PULLE.

Verzen.

I. Schemering.

Op 't grijs tapijt valt grijs het kwijnend schijnen
Der bleekgeweende herfstlucht. Geel, daarbuiten,
Treurt, blauw-omlijst door duistere gordijnen,
Een boom, matgoud op 't blank der wasemruiten.

Fluweelen scheemring vult met zwart de hoeken,
G'raniumrood is 't kleed waar 't haardje knettert,
Zwart poesje sluimert op een stapel boeken,
Geen straatroep krijscht meer en geen vogel kwettert.

En droomend voel ik me als een zoet klein meisje,
Vertellend sprookjes aan haar mooiste popje
Of prentjes kleurend of een kinderwijsje
Neurieënd zacht, met stil gebogen kopje.

Is dan mijn hart een kinderhart gebleven,
Zoo rustig rein, zoo teederlijk tevreden,
Als had geen lijdensengel 't wreed verdreven
Met vlammend rampzwaard, uit zijn kinder-Eden?

O 'k doe nog altijd wat ik speelde als kindje:
'k Vertel mijn hartesprookje in zingend fluistren,
Kleur met illusie-verf mijn levensprintje,
En zie mijn pop vol aandacht naar mij luistren.

II. Engelen.

Nu wil ik stil mijn droomende oogen sluiten:
'k Zie blauwgekleede goudgevleugelde englen.
Op zilvren harpen en ivoren fluiten
Spelen ze zoetjes en hun voetjes benglen,
Als lichtjes windbewogen witte bloemen.
De blonde vloszij van hun losse haren
Omkranst hun kopjes waar, om God te roemen,
De mondjes, rood of 't rozeknopjes waren,
Blij opengaan in hooge jubelzangen.
O hoor dat koor van smachtende violen,
Van teedre fluit en harpen vol verlangen!
O zie die oogen, zacht als nachtviolen,
Wijd open kijken in de blauwe luchten!
O zie ze zitten stil, in lichte reien,
Als wondervogels, die één woord doet vluchten,
Op twijgen poozend, blij zich aan 't vermeien!
O heel de lucht is hemelsch van de aromen,
Die stroomen uit hun vleugels, uit hun kleedren!
O 'k voel hun adem door mijn haren komen
En gouden vlokken waaien van hun veedren.

III. Getemde leeuwen.

Heel lang geleden zag ik dit visioen,
In rozehemel boven zomerveld:
Een reuzekudde reuzeleeuwen, koen
Getemd door kindren, zonder speergeweld,
Maar zacht geleid bij ranken rozentoom.
Weerloos en trotsch, de blanke slankheid bloot,
Den knaap gelijk, door d' ouden schoonheidsdroom
Tot god der goden eeuwiglijk vergood,
Zat, zacht de rozen rond den reuzenek
Van 't wild woestijnbeest, in zijn kinderhand,
Op elken leeuw een knaap en tot vertrek
Gaf één het teeken. - Boven 't zwartend land,
Dreef heel de leeuwenkudde in roosrood licht.
En ik, die veel vóórzien heb en vóórvoeld,
Zag den triomflach op hun aangezicht
En voelde een adem zoel in de avondkoelt.

IV. O wat ruischt toch...?

O wat ruischt toch zoo luid, zoo beangstigend vreemd,
Dat mijn luisterend oor niet uw fluistren verneemt?

O wat wolkt tusschen u toch en mij als een mist,
Dat mijn zoekende blik uw zoet aanschijn vermist?

O dat ruischen, die nevel, die dood tusschen twee
Die op één rots ontvloden de razende zee!

Is 't geen rots dan? een wrak maar, vermolmd en verteerd,
Dat, gescheurd door den stortvloed, zijn woede niet weert?

O ik hoor u, ik zie u zoo ver van mij af....
Lief, omhels me eer wij zinken, dat we één zijn in 't graf!

V. Grafrozen.

Een schoonen doodendroom heb ik gedroomd:

Diep onder marmerblank en bloemgeboomt,
Sliep kalm en koel mijn moegemarteld lijf.
Toen zag mijn ziel, van uit haar blauw verblijf,
Een meisjesgroep in kleedren leliewit,
En één maagd, blond met vliegend haar, zei dit:
- ‘Zij die daar rust gaf liedren ons, in ruil
Willen wij winden rozen rond haar zuil.’
En zingend slingerde om het marmerblank
De meisjesrei een smijd'gen rozenrank.
En de ééne roos was blank als duivendons,
Als maagden-onschuld - Jonkvrouw, bid voor ons! -
Als sneeuw op aarde en veedrig wolkje in 't blauw.
En rood was de andre als 't vlammend hart der vrouw.

VI. Sterven.

En als nu de dood, die zoolang me al belaagt,
Mij het welkende rood van de lippen vaagt,
O blijf dan in liefde poozen.
En zorg dat geen ander mijn bruidskleed plooit
En berg me in de baar, als ze is blank gestrooid
Met rozen en tuberozen.

Ik weet nu, ik weet al wat sterven is:
't Is zinken in leedlooze duisternis,
O zoo kil! o zoo stil! en ik wil niet!
Ik wil leven, al lijd ik, gewiegd in uw arm.
O de dood is zoo ijzig en liefde is zoo warm
En gij zijt me als der vooglen Aprillied.

Maar al leefden we jaren nog hart aan hart,
Om samen te ervaren veel weelde en smart,
Eén woord bleef onuitgesproken.
O ik zoek het zoo angstig, in huis, op straat
En ik zal het niet vinden eer 't is te laat
En mijn oogen zijn duister, gebroken.

Dan zal ik niet lezen op 't lief gelaat
Dan zal ik niet weten of 't wél verstaat
Uw oor naar mijn lippen gebogen...
Maar til me, als ik dood ben, uit bed heel zacht
En kus me goê-nacht, als ge 's avonds placht,
En 't zal zijn of me duiven omvlogen.

VII. Begraven.

In nachtzwart en krijschen van raven,
Kwam een klacht, ik weet niet van waar:
- ‘O help mij den Heiland begraven!
Hij weegt mij alleen te zwaar.’

Ik torste, bevend van eerbied,
In mijn armen dat bleeke hoofd...
Als mijn blik nu in donker neerziet,
Schouw ik Hem die verlossing belooft.

Geloken waren zijn oogen,
Maar toch drong door de leden licht.
En goddelijk mededogen
Lag over zijn aangezicht.

Vol levende bloedrobijnen
Was het goud van zijn haren blond.
Eén zag ik zoo lokkend mij schijnen;
Ik dronk het met dorstigen mond.

Nu heugt mij niet wat er verder
In dien wonderen droom is gebeurd,
Maar ik weet dat nadien om zijn Herder
Mijn hart als een lammeken treurt.

Eén droppel, hoe kan mij die laven?
Wie geeft mij vergeten ... en waar?
Wie helpt mij den Heiland begraven?
Hij weegt mij alleen te zwaar.

VIII. in gouden rijpheid.

In gouden rijpheid rijst de boom en reikt
Zijn twijgen, rijk aan loof als droomen broos,
Uit de aarde, tranenweek en zondevoos,
Ten blanken hemel, waar de zon bezwijkt.

En zacht, als blaadren uit een open roos,
Vallen op 't gras, dat pauweveedren lijkt,
Zoo blauwgroen glanzig en met goud verrijkt,
Zijn blaadren langzaam en geluideloos.

In gouden rijpheid staat mijn levensboom:
Veel gele blaadren vallen zacht al af
En, als ik 't aanzie, beeft mijn hart van schroom.

O laat ze vallen, allen, stil op 't graf
Van jeugd en vreugde, - elk blaadje een gouden droom -
En reik uw twijgen Hem die neemt en gaf!

IX. Stervensangst.

O de angst van elke omhelzing! Klem mij vaster,
Dat ik niet glijde in 't grafzwart uit uw armen!
Ik gruw van 't grondloos Niet... O God! nu laster
'k Wellicht Uw liefde, maar waar bloeit erbarmen?

Ik weet al waar ik slapen zal; nog wast er
Mijn wilg niet en mijn rozenbed. Wij armen,
Wij lachen luid, waar bidden waar gepaster,
Verkleumde kindren, die elkander warmen.

O zingend gaan door 't zwarte woud van 't Leven,
Tot al wat sluipt in duister moet verzwinden,
En door den mist wij 't eeuwig licht zien beven!

O God! wie God zoekt, zal die God niet vinden?
Zult Ge in Uw hemelhuis geen woning geven
Aan wie U loofden, wijl zij Schoonheid minden?

X. Grafrust.

Is slaap dan Levens eenig einde en doel,
god, geef me Uw slaap! Ik heb gewaakt zoo lang.
Slaap zonder droomen, - 'k droom altijd zoo bang -
Kalm uitgestrekt, diep onder 't aardgewoel.

O 't zal zoo zoet zijn, ver van 't menschgedrang,
Doodstil te slapen onder rozen koel,
Zóo stil dat 'k zelfs mijn adem niet meer voel,
Tot mij Uw engel wekt met jubelzang.

Die kleedt mijn ziel dan in een mantel blank
Van louter liefde en schoonheid en genot,
Verheerlijkt lichtend lichaam, nimmer krank.

Dan, begenadigd door Uw adem, God,
Juich ik hoog uit, dat de Aard mij hoore en dank,
Met heil'ge lippen, rein van zonde en spot.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Dramatisch overzicht.

Abonnementsvoorstellingen van het Théâtre de ‘l'OEuvre’: Solness le Constructeur, La vie muette.

Zij, op wie ik aan het slot van mijn vorig overzicht doelde, die Lugné's eerste voorstelling te gewoon, niet apart genoeg vonden, kunnen thans de lip niet meer laten hangen. Zij zijn sedert naar hun wensch bediend. De tweede abonnementsvoorstelling (3 Dec.) bracht Ibsen's *Solness*, de derde (17 Dec.) *La vie muette* van Maurice Beaubourg; beide inderdaad ongewone drama's, afwijkende van wat in doorsneê door dramatische schrijvers voor het voetlicht gebracht wordt.

Van *Solness le Constructeur*, zooals de verwaterde Fransche titel luidt, gaf Lugné ons reeds in het najaar van 1894 een voorstelling, die mij, noch wat het stuk zelf, met zijne uitstalling van mystisch-wijsgeerige denkbeelden, noch wat de vertooning betrof, bevredigde.[1)] Bij deze tweede voorstelling werd de titelrol door Lugné wat minder druk gegeven, de schelle kleuren leken mij wat getemperd, maar, al kwam thans de Hilda Wangel van Mlle Desprès het Ibsensch type veel nader bij dan die van Mlle Bady, zoomin als een jaar te voren wist deze bouwmeester mij thans een gebouw voor oogen te stellen duidelijk van lijn en constructie, als kunstwerk genietbaar voor wie zich niet met half of niet begrijpen plegen tevreden te stellen; evenmin als toen stond hier een huis voor mij ‘voor menschen bewoonbaar.’ De tooneelschikking van het laatste bedrijf - het steigerwerk van den toren - was even storend onbeholpen, en droeg er zeker niet toe bij om van het zwak gespeelde laatste bedrijf den indruk te versterken. Ibsen's

1) *De Gids* van November 1894.

drama's verdragen minder dan eenig ander, noch. wat het spel, noch wat de uiterlijke vertooning aangaat, *d'être traités par dessous jambe*, en de heer Lugné Poe is het aan de belangstelling, die men hem in Amsterdam betoont, verschuldigd, aan de tooneelschikking meer zorg te besteden dan hij tot nu toe deed zelfs bij die stukken waarbij het drama in dat opzicht zeer beseheiden eischen stelt.

Voor het hier nog geheel onbekende *La vie muette* bleek de belangstelling bijzonder groot. Vóor het opgaan van het scherm - dat de discretie had om de gesprekken nog een half uur na het aangekondigd aanvangsuur ongestoord hun gang te laten gaan - stak men de hoofden bijeen om elkaar te vragen wat dat drama wel wezen zou; wie er wat van wisten gaven genoeg te verstaan om de nieuwsgierigheid te prikkelen, en in de beste stemming wachtte men de dingen die komen zouden. Zulk een belangstelling te wekken is een voorrecht dat onze Nederlandsche tooneeldirectiën den vreemden tooneeldirecteur benijden mogen, en waarvan zij hem het geheim mogen afzien.

In een vernuftig boekje: *Les* 36 *situations dramatiques* par George Polti[1)], wordt als 32e van de 36, weder in onderdeelen verdeelde, dramatische toestanden genoemd: *Jalousie erronée*, en daarbij als eerste onderverdeeling (A 1) vermeld de toestand, waarin de op dwaling berustende jaloezie niet door een derde - verrader of medeminnaar - wordt veroorzaakt, maar voortkomt uit het achterdochtig karakter van den jaloersche. Als voorbeelden noemt de schrijver o.a. *The comedy of errors* van Shakespeare, *Tancrède* van Voltaire, *La princesse de Bagdad* van Alexandre Dumas. Hij kan er voortaan *La vie muette* van Maurice Beaubourg bijvoegen.

Het gegeven van het drama is, op zich zelf, zoo aangrijpend mogelijk.

Daar staan zij tegenover elkander, de echtgenooten die elkaar uit liefde getrouwd hebben, wier eerste huwelijksjaren jaren waren van innig geluk, die toen elkaar duizend dingen te zeggen hadden, zich innig aan elkander aansloten, in elkaar geloovend, - thans voor elkander verzwijgend wat er in hun binnenste omgaat, op een afstand elkaar toesprekend, en beiden lijdende onder die fol-

1) Paris. Edition du ‘Mercure de France.’ 1895.

tering van elken dag, van elk uur. Wat is er dan gebeurd? Mevrouw de Meyrueis weet het niet; zij heeft enkel een flauw vermoeden van wat er in haren man omgaat, maar zij durft het niet uitspreken, en wanneer zij er over begint, snijdt hij haar het woord af. Wat is er gebeurd? Uit de gesprekken van de Meyrueis met zijn bedienden, den ouden knecht en de jonge kamenier, blijkt dat hij door een vreeselijken achterdocht gefolterd wordt: om het verlaten kasteel, waar geen gasten meer komen, zijn vreemde voetstappen ontdekt; in de oranjerie heeft de Meyrueis eens een man zich zien verschuilen, die op zijn naderen gevlucht is....

Mevrouw de Meyrueis, moeder van twee jongens, die zij verafgoodt en bij wie zij haar troost pleegt te zoeken, verwacht een derde kind. Zij moet zich dus in acht nemen, en rust nu in den zomeravond op een chaise-longue op het balkon wat uit. Haar gesprek met de Meyrueis is weder een gesprek op een afstand, banaal en koel vriendelijk van de zijde van den man. Te vergeefs tracht zij hem aan hun eersten huwelijkstijd te herinneren, te vergeefs vraagt zij of hij haar dan iets te verwijten heeft: - het woord dat zij verwacht blijft ongesproken. Maar dan, wanneer zij daar op het balkon, het hoofd ver naar achter gebogen, in de lucht ligt te staren, waarschuwt haar de Meyrueis dat daar onder het balkon een gracht is, waar zij achterover in zou kunnen vallen en den dood vinden, zij en het kind dat zij onder het hart draagt. De waarschuwing wordt telkens scherper, telkens dringender, als wil hij haar de gedachte aan dien val suggereeren. Bij elke waarschuwing helt Mevrouw de Meyrueis met het hoofd al verder naar achter, eindelijk stort zij met een gil achterover in de gracht... Men verwacht een wanhopig opschrikken van den man, wanneer hij ziet wat hij gedaan heeft. In plaats daarvan roept hij wel in schijn om hulp, maar als er niemand komt, kijkt hij over het balkon, overtuigt zich dat zijn vrouw ‘goed gevallen’ is, houdt dan een lange redeneering over wat hij ‘la solution’ noemt, en overlegt, hoe hij het veiligst de doode naar boven zal kunnen dragen zonder dat iemand het merkt, hoe hij haar op het bed zal leggen en dan, opdat men niets kwaads vermoede, zijn best zal doen om te schreien.... te schreien.

Met die alleenspraak eindigt het eerste bedrijf. Onder een doodsch zwijgen viel het scherm. Wij, publiek, wij zaten verstomd:

geen hand kwam op de ander. Dat was ons al te kras, al te smakeloos.

Er kan een diepe tragiek liggen in het afsterven van liefde tusschen echtgenooten, wanneer zij die vroeger elkander aanhingen, elkaar blind vertrouwden en dwepend vereerden, ‘naast elkander verschrompelen in een gestadige vervreemding’, zooals Emants zegt in de mooie novelle *Dood*, waarin hij zulk een geval behandelt. Het is denkbaar dat zulk een toestand een van beide echtgenooten tot krankzinnigheid brengt en dat zoo het drama met een moord of een zelfmoord eindigt. Maar hier vroeg men onze belangstelling voor een man, wien van het eerste oogenblik van zijn optreden de idée fixe vervolgt dat zijn vrouw hem bedriegt, een man die zich in zijn woord en zijn bandelingen als een volslagen monomaan gedraagt, geen meester meer van zijn wil en dus tot de meest weerzinwekkende buitensporigheden in staat.

Op het tooneel dat ons de voorstelling moet geven van ‘une volonté qui se déploie’ - naar de juiste uitdrukking van Brunetière - moeten wij, althans in de hoofdpersonen, toerekenbare wezens te zien krijgen. Dat de Meyrueis daartoe niet behoort, wisten wij reeds, en wordt ons in het vervolg van het drama nog duidelijker.

De ‘oplossing’, die de Meyrueis meende gevonden te hebben toen hij zijn vrouw daar onder het balkon zag liggen ‘ainsi qu'une petite tache noire’, is niet verkregen. Mevrouw de Meyrueis is door den val niet gedood, alleen haar kind. Zij zelve herstelt, om met haar man weer dat ‘zwijgende leven’ voort te zetten, waaraan zij, door zich van het balkon te laten vallen, had gehoopt te ontkomen. Weer vraagt zij te vergeefs om wat liefde, om althans wat tegemoetkoming, weer dringt zij er op aan dat de Meyrueis toch spreken zal. Ditmaal zijn de kinderen getuige van het tooneel tusschen vader en moeder, en, als de Meyrueis hen ziet, keert zich zijn woede tot hen, die door hun lief koozingen de moeder weêr in het leven teruggeroepen hebben, tot die kinderen, die hij beschuldigt van tegen hem samen te spannen en die hij straks, in zijn steeds wassenden waanzin, verdenkt van niet zìjn kinderen te zijn.

In het derde bedrijf, waarin wij, ondanks de catastrophe aan het slot van het eerste, nog geen stap verder zijn gekomen, noch tot de ‘oplossing,’ die de Meyrueis wenscht, noch tot die, welke

elk toeschouwer van een zich als drama in vier bedrijven aankondigend tooneelspel mag verwachten, zien wij de Meyrueis, somber, gejaagd, zijn kinderen opzoeken, en als hij ze gevonden heeft, ze met zich meeslepen naar een pad in het bosch, waarvan men niet weet waarheen het leidt... Wij zijn in het volle melodrama: als de kinderen schreiend, zich uit al hun macht verzettend, in doodsangst weggesleurd worden, hooren wij Line, de kamenier, in de verte een liefdeliedje zingen, wij zien haar komen en weer verdwijnen en als haar stem wegsterft, verschijnt de Meyrueis weer, altijd zijn kinderen met zich slepend, die eindelijk om hulp roepen... Alles zoo pijnlijk, zoo stuitend, zoo smakeloos mogelijk.

Op dit roepen om hulp komt de moeder aangevlogen: zij ziet wat er voorvalt, zij hoort het uit den mond van hare kinderen, en nu kan zij het niet langer verdragen, zij wìl weten, hij zal spreken... Eindelijk dus niet langer een geduldig, lijdelijk verdragende tegenover dezen ontoerekenbaren waanzinnige, eindelijk eens een wil die zich uit! Wij halen ruimer adem: het drama begint eindelijk iets menschelijks te krijgen; er komt leven in dit zielloos marionettenspel...

En nu barst zij los, de moeder, de vrouw die gedragen heeft al wat een mensch dragen kan, en zij werpt hem voor de voeten al wat zij voor hem geweest is, hoe zij hem verdedigd heeft tegen allen en tegen haarzelve; hoe zij, ondanks dat leven van zwijgen, waarin hij haar opgesloten hield, pogend haar nog te ontnemen wat haar lief was, nog getracht heeft hem lief te hebben; hoe zij ook na hetgeen hij haar op den avond op het balkon heeft aangedaan, nog is blijven zwijgen. Maar nu verandert het: nu geldt het niet meer haar alleen, nu geldt het haar kinderen en na hetgeen hij aan de kinderen gedaan heeft moet hij spreken, moet hij zich verdedigen... En wanneer hij een uitvlucht zoekt, vertelt zij hem hoe, toen zij daar bloedend, onder het hooge gras, in de gracht lag, zooals hij dacht: dood, zij een schaduw gezien heeft, die zich over het balkon boog, de woorden sprekend, die haar nog in de ooren klinken en die zij nooit vergeten zal: ‘Tant mieux! C'est la solution! Tant mieux!’ en daarna nog: ‘L'homme... L'orangerie!... L'enfant!’ en dan: ‘Exécrable petite menteuse!’ Die schaduw was hij. Hij heeft haar dus verdacht, verdacht van ontrouw, haar, wier reinheid op een hoogte staat, die zelfs zijn verbeelding niet kan bereiken! En als hij zijn verdenking erkent

niet alleen, maar haar herhaalt en uitschreeuwt, dan - nieuw effect! - klinkt er een lied, uit het diep van het bosch met het refrein:

Demain, après demain, toujours
Près de l'orangerie,
De l'o-ran-ge-rie!

Zij herkennen de stem van Line. ‘L'orangerie’! Zij was het dus, de vrouw, die de Meyrueis gezien heeft in de armen van den vreemde! In een élan van diep medelijden met den armen verblinden jaloersche, die folterende schaamte zou moeten voelen over wat hij haar heeft aangedaan, wil mevrouw de Meyrueis den zwakke bij de hand nemen. Maar hij: ‘Laissez-moi. Vous voyez bien que je ne peux pas! et qu'on me mettrait le soleil devant des yeux, je ne verrais pas le soleil.’

De ‘oplossing’ is dus, dat er voor zulke toestanden geen ‘oplossing’ is. En zoo had het drama kunnen eindigen. Het slot van dit bedrijf, de lang verwachte *détente* - heeft ons Nederlandsch geen ander woord dan het dubbelzinnige ‘ontspanning’? - had de gemoederen warm gemaakt en al het onbeholpene en weerzinwekkende van hetgeen vooraf was gegaan doen vergeten; het tooneel was door Lugné en Mlle Desprès met veel uitdrukking gespeeld, en tot tweemaal had een vol applaus door de zaal geklonken. Het had hiermee uit moeten zijn. Maar Beaubourg had het anders beschikt. In een volkomen doelloos en onlogisch vierde bedrijf laat hij Mevrouw de Meyrueis door een toeval, zonder dat zij weet wie het is die zich in donker in haar kamer verbergt, haren man doodelijk verwonden. En dan, onder het zieltogen, wordt de krankzinnige een wijze, die zijn misdaden opbiecht, ‘l'âme basse et louche’ wordt een verheven dichterlijke ziel, die in een conventioneel-sentimenteel slottooneel de vrouw, die hij jaren lang gemarteld heeft, om vergeving smeekend, de idylle van een jonge liefde met haar kweelt, waarin de nachtegaal, het murmelende beekje en de sterren hun gewone tot op den draad versleten rollen spelen.

Wat er onnatuurlijks, ondramatisch, valsch gevoeld in het stuk is wreekt zich aan de taal die, opgeschroefd, conventioneel, banaal en breedsprakig, slechts een enkele maal rechtstreeks pakt en treft door het rechte woord of het rechte beeld.

Dit stuk nog zoo gespeeld te hebben, dat men er naar bleef luisteren, is de groote verdienste van Lugné Poe en Mlle Després. Lugné heeft voor de voorstelling van gedetraqueerden als deze Georges de Meyrueis een bijzonder talent; zelfs zijn gebreken: het psalmodieerende van zijn voordracht en de bewegingen van zijn te lange armen en beenen, komen hem hierbij te stade. Mlle Després is nog jong, zij mist energie en autoriteit (en ook, naar het schijnt, de voor een châtelaine als Mevrouw de Meyrueis passende toiletten), maar zij speelt met intelligentie en zonder de conventioneele standen en gebaren van zoogenaamde geroutineerde actrices, waardoor deze rol onuitstaanbaar had kunnen worden. Er is in den naieven blik van hare groote oogen, tot in de kinderlijke soberheid, haast schuchterheid van hare gebaren, een zekere bekoring, waarvan het mij verbaast, dat zij sommigen, die anders zoo scherp zien, niet getroffen heeft.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Beroemde personen kan men zeker niet beter leeren kennen dan uit hunne brieven. Beter dan een biographie, al is die nog zoo volledig, stellen zij ons in staat een diepen blik te slaan in het gemoedsleven van den persoon, en zij hebben ook dit voor, dat zij de individueele stemmingen van het oogenblik op meer onmiddellijk pakkende wijze weergeven.

Daarom moet elke daad om dit materiaal, waar het voorhanden is, door publiciteit tot gemeengoed te maken, op prijs gesteld worden, en zoo kunnen wij het dan ook niet anders dan toejuichen, dat de weduwe van den in 1894 gestorven toonkunstenaar Hans von Bülow onlangs een verzameling brieven van haar man uit de eerste 25 jaren van zijn leven heeft uitgegeven.[1)]

De kennismaking met deze brieven, die hier en daar afgewisseld worden door korte biographische mededeelingen, zal den vereerders van den grooten toonkunstenaar des te meer welkom zijn, wijl zij hun het beeld van den echten Bülow voor oogen stellen, ontdaan van de schaduwen, welke er in latere jaren door zijne eigenaardigheden op geworpen werden, en die oorzaak waren, dat zij, die den mensch Bülow niet van nabij kenden, in hem alleen een excentrieke persoonlijkheid zagen. Deze brieven, welke voor twee derden aan zijn vader, moeder en zuster en overigens aan beschermers en vertrouwde vrienden (in de eerste plaats aan Liszt) gericht zijn en waarin Bülow zich derhalve geheel geven kon zooals

1) *Hans von Bülow. Briefe und Schriften, herausgegeben von Marie von Bülow. Leipzig, Breitkopf und Härtel*. 1895.

hij was, toonen ons zijn ridderlijk karakter, zijn warm gemoed, zijn zin voor waarheid en rechtvaardigheid, terwijl wij er reeds hier en daar de sporen in vinden van dien humor, die een van zijne bijzondere eigenschappen was. Voorts geven zij ons een duidelijk beeld van de kringen, te midden waarvan hij werd opgevoed, en van de indrukken, welke hij in zijne jonge jaren ontving.

Hans Guido von Bülow, geboren te Dresden, den 8sten Januari 1830, ontsproot uit een adellijk geslacht. Zijn oudoom was de bekende generaal uit de Duitsche vrijheidsoorlogen, graaf von Bülow-Dennewitz. Ook zijn grootvader van vaderszijde was in militairen dienst geweest en had de veldtochten van 1812 en 1813 tegen de Franschen medegemaakt. Diens zoon Eduard, de vader van Hans, was aanvankelijk voor den handel bestemd doch de studie der letteren trok hem meer aan, en toen hij, na eenigen tijd op de academie te Berlijn gestudeerd te hebben, in 1828 in Dresden terugkeerde, wijdde hij zich geheel aan zijn geliefkoosd vak. Hij was een vertegenwoordiger van de romantische dichterschool en een groot vriend van het hoofd dier school, Ludwig Tieck. De talrijke novellen van Eduard von Bülow werden in dien tijd veel gelezen en bewonderd, en ook zijne verdienstelijke vertalingen van meesterwerken uit den vreemde vonden bij het publiek veel waardeering. O.a. gaf hij de eerste Duitsche vertaling van Manzoni's roman *I promessi sposi*. Ongetwijfeld dankte hij echter zijne populariteit ook voor een deel aan zijne ongekunstelde geestdrift voor den toenmaals bij de Duitsche jeugd ingedrongen vrijheidszin en aan zijn onverholen afkeer voor de politieke toestanden in zijn vaderland, welk een en ander den edelman zelfs bewoog het adellijke ‘von’ voor zijn naam weg te laten. Daarbij moet Eduard von Bülow een aantrekkelijke persoonlijkheid zijn geweest, doch het weeke en ongestadige in zijn karakter, verbonden aan een met heftigheid gepaard gebrek aan wilskracht, maakte, dat er bij hem van een gelukkigen, harmonischen levensloop geen sprake kon zijn.

Van geheel anderen aard was zijne echtgenoote Franziska Elisabeth Stoll. Ook zij was begaafd met een levendigen geest, en daarbij was zij ook muzikaal ontwikkeld, doch het gemis aan zekere blijmoedigheid en haar streng conservatieve richting op elk gebied vormden een groote tegenstelling met Eduard's karakter en denkwijze, waaruit een gebrek aan huiselijke harmonie ontstond,

dat later tot echtscheiding leidde. Deze oneenigheid bleef voor Hans en zijne drie jaar jongere zuster Isidore niet verborgen en maakte de eerste jeugd der kinderen, die toch reeds te sukkelen hadden met hunne gezondheid, niet gelukkig. De kringen, waarin zijne ouders leefden, waren echter voor den reeds vroeg geestelijk ontwikkelden knaap veel waard. Verschillende personen van naam op letterkundig gebied behoorden tot die kringen en de belangrijke verschijningen in de litteratuur werden er met voorliefde besproken. Ook het Theater en elke nieuwe verschijning aldaar vormden er een voornaam punt van conversatie en debat. Voorts werden er lezing-avonden gehouden, die Eduard von Bülow ook tot den huiselijken kring uitstrekte.

Met het onderricht der kinderen hielden de ouders zich niet systematisch bezig. Alleen de Fransche taal, waarvoor Franziska groote voorliefde koesterde, leerde zij zelf al heel vroeg en grondig aan de kinderen. Hans bracht het zeer ver in de behandeling van die taal. Lust en aanleg tot het aanleeren van vreemde talen waren bij hem steeds zeer groot. Als hij in 1851 te Weimar is, schrijft hij aan zijne moeder: ‘Mijne muzikale studiën gaan tegenwoordig gepaard met taalstudiën, die ik gezamenlijk met Joachim doe. Zooals Gij U zult herinneren, had ik van jongs af, als een erfstuk van U, veel talent voor het leeren van vreemde talen; ik oefen mij thans op nieuw daarin door Spaansch te leeren, welke taal mij weeker en muzikaler toescheen dan het Italiaansch. Ik vormde het plan, deze beide talen tegelijk met het Engelsch te leeren en begon met de moeilijkste, waarin ik overigens hoop binnen ongeveer drie weken een behoorlijken brief te kunnen opstellen. Het Italiaansch zal mij dan, dunkt mij, nog gemakkelijker vallen.’

Muziek behoorde tot het dagelijksch brood in de woning der Bülows. De moeder van Hans onderhield regelmatig haar pianospel, onder leiding van den kamermusicus en violoncellist Henselt, die later ook de eerste piano-onderwijzer van haar zoon werd. De knaap was 9 jaar oud, toen hij het eerste onderricht in het pianospel ontving, en met grooten ijver legde hij zich op de studie toe. Hij maakte dan ook spoedig zulke vorderingen, dat men naar iemand moest omzien, die hem hooger onderwijs in het klavierspel kon geven. Behalve piano-onderwijs kreeg hij toen ook les in de theorie der muziek.

Deze bewijzen van bijzonderen muzikalen aanleg verheugden de ouders wel, doch het kwam nooit bij hen op, hem voor de kunstenaarsloopbaan te bestemmen, vooral niet omdat hij ook op ander gebied zich goed ontwikkelde en op het Gymnasium te Dresden in een oogenblik leerde wat andere knapen van zijn leeftijd slechts met moeite aan het verstand kon worden gebracht. Zijne ouders zagen in zijne muzikale begaafdheid niets anders dan een talent, dat hem het leven zou veraangenamen, hem van veel onnuttige en dwaze dingen zou afhouden en hem in gezelschappen een aangename positie zou verschaffen.

Intusschen ontwikkelde de liefde voor de muziek zich meer en meer bij hem. Toen zijne familie in den loop van het jaar 1846 naar Stuttgart verhuisde, vond hij ook daar in alle opzichten voedsel voor de ontwikkeling van zijn geest en zijn muzikalen aanleg. Hans was toen reeds als een geniale knaap bekend. Iemand, die hem in dien tijd leerde kennen, beschrijft hem aldus: Hans bezat reeds toen (op. zeventienjarigen leeftijd) een zeer geestig uiterlijk en was zeer levendig in zijne gebaren. Fijne, onberispelijke manieren en ridderlijk in den volsten zin van het woord. Sprak hij over muziek, dan kon men zijne gewaarwordingen als het ware van zijn gelaat aflezen. Ook zijn buitengewoon sterk geheugen, zoowel in het leeren op het Gymnasium als waar het de muziek betrof, viel toen reeds op. Bülow bezat niets hoekigs, niets onbeholpens, en als hij aan den vleugel zat, merkte men wel dat een jonge *meester* het instrument beheerschte. Zijne voordracht was edel en vol vuur, zijn spel krachtig en toch weder zoo wonderlijk teeder en fijn genuanceerd. Hij, voor wien zijne ouders de diplomatieke loopbaan in den zin hadden, was eigenlijk reeds toenmaals met zijn geheele ziel musicus.

In Stuttgart zou ook een wensch bevredigd worden, dien hij reeds lang gekoesterd had: namelijk om in het openbaar als pianist op te treden. Den 1sten Januari van het jaar 1848 speelde hij aldaar op een abonnementsconcert ten bate van het weduwenen weezenfonds der Koninklijke Hofkapel en van het Koninklijke Tooneel en herhaalde dit den 18^{den} Maart d.a.v. Met dat al verzuimde hij zijne voorbereidende studiën voor het eind-examen van het Gymnasium niet. Den 18^{den} April 1848 kon Gustav Schwab, toenmaals directeur van het Gymnasium te Stuttgart, aan de ouders van Hans schrijven, dat hun zoon na een uitstekend

afgelegd examen was opgenomen onder hen, die bekwaam werden geacht voor de academische studie. De knaap is nu jongeling geworden en begeeft zich naar Leipzig, om aan de Universiteit aldaar zijne studiën in de rechtswetenschap te beginnen. Hij nam zijn intrek bij een zuster zijner moeder, die gehuwd was met ‘Kammerrath’ Frege, bij welke familie hij gedurende zijne schooljaren dikwijls placht te logeeren in den vacantietijd of wanneer de staat zijner gezondheid verandering van lucht noodzakelijk maakte.

In de brieven, welke op zijn knapenleeftijd betrekking hebben, ontwaart men, behalve de Bülowsche humor en beslistheid, ook reeds de kiemen van een eigenschap, die zich later bij den jongeling en den man in hare volle kracht zal toonen: namelijk zijne groote gave van opmerken en zijn talent om ontvangen indrukken in kernachtige bewoordingen weer te geven. Iemand, die hem in latere jaren van nabij gekend heeft, getuigt daarvan: ‘De werking der zintuigen was bij Bülow ongemeen beweeglijk. Hij zag even goed als hij hoorde; alles wat opmerkenswaardig was interesseerde hem; hij gevoelde in zich den drang en het talent om zijne indrukken terstond in woorden en zoo plastisch mogelijk weer te geven. Eene impressionistische natuur als hij, zonder eenige sentimentaliteit maar gevoelvol en daarbij toch klaar en beslist, zal men niet licht vinden. In verband daarmede was de drang om te weten bij hem van een groote spankracht, evenals zijn vermogen om de indrukken in zich op te nemen onbegrensd was. Op zijne talrijke concertreizen sleepte hij altijd een kleine bibliotheek mede. Als hij gedurende de spoorwegreis in de coupé geen partituur voor zich had, las hij een courant, een roman of een wetenschappelijk werk, en op den morgen na zijne concerten kon men hem beweeglijk als een wezel door de stad zien gaan, om alles wat opmerkenswaardig was te bezien, alsof hij correspondent voor Baedeker's reisgids was geworden. Tentoonstellingen, voorlezingen, panorama's, geestige reclame-artikelen, alles trok hem aan en gaf hem aanleiding tot de geestigste opmerkingen.’

Reeds in zijne jeugd had hij een schoone gelegenheid om die weetgierigheid te bevredigen, doordat zijn vader, die nog al veel heen en weer trok, hem dikwerf op zijne reizen medenam. In de verzameling komt o.a. een zeer lange brief voor, dien de toen zeventienjarige knaap uit Koblenz aan zijne moeder schreef

over een reis langs den Rijn met zijn vader en zuster, en waarin hij een uitvoerige beschrijving geeft van de heerlijke reis en van de indrukken, die personen en zaken op hem gemaakt hebben. Hij kan zich ook niet goed voorstellen, dat anderen in dat opzicht niet evenzoo zijn als hij. Zeven jaren later, als hij op een afgelegen plaats in Posen bij een adellijken Pool verblijf houdt, om diens kinderen onderricht in het pianospel te geven (welke betrekking hij had aangenomen om de noodige fondsen bijeen te krijgen, die hem in staat zouden stellen eventueele tekorten van concerten, die hij later te Parijs wilde geven, zelf te bestrijden), beklaagt hij zich in een brief aan zijne zuster, die zich toen te Parijs bevond, dat zij hem, op zijn herhaald verzoek om hem toch het een en ander over die wereldstad, en wat zij er gezien heeft, mede te deelen, nog maar geen antwoord heeft gegeven. Wat zou zij hem, die Parijs nog in het geheel niet kent, niet alles kunnen vertellen wat hem moest interesseeren. Al bezocht zij ook geen theater, geen museum enz., wat bleef er dan niet nog veel te vermelden van straten, pleinen, tuinen, paleizen enz. Zelfs van haar venster uit welk interessant panorama - de physionomiën der voorbijgangers, de toiletten der heeren en dames. - Ik spreek in vollen ernst - zegt hij -; zelfs dat zou mij belang inboezemen! Zet toch oogen en ooren wijd open! Lees, zie en hoor; het is wezenlijk de moeite waard. - Dan spreekt hij over het bezienswaardige van het Museum te Versailles en noemt sommige van de daar aanwezige schilderijen en portretten. Evenzoo wijst hij haar op hetgeen er in de Tuileriën en in het Louvre te zien is en gaat dan in één adem voort: 'Warst Du in der Gobelinfabrik - berühmte Gemäldetapisserien? Warst Du im Invalidendom? Hast Du das Kaisergrab gesehen? Warst Du denn noch kein Mal im Theater? In welchem aber? Schreib doch davon. - Was liest Du für Zeitungen? Ist der Figaro amüsant? Wie sieht Berlioz [a]us? Ist er vergnügt? Warst Du bei Jouvin, *gantier (*1 *rue Rougemont*), bei Guerlain, *parfumeur* (13 *rue de la Paix*), bei Julien, *pâtissier* (*Boulevard des Italiens*)? - Sieh Dich da um und *dis-moi de leurs nouvelles*.'

De brieven uit zijn studietijd te Leipzig geven den indruk, dat hij er zich niet gelukkig gevoelde. Verscheidene oorzaken werkten daartoe mede. Vooreerst was er tusschen hem en de familie, bij wie hij inwoonde, een gespannen verhouding, voortvloeiende uit

verschil van denkwijze. Zijne huisgenooten waren zoowel in de politiek als op muzikaal gebied de conservatieve richting toegedaan, terwijl de jonge student vol geestdrift was voor de beweging op politiek gebied en een vurig voorstander van de moderne muziek. Het is begrijpelijk, dat, niettegenstaande men van weerszijden aan zijneplichten getrouw bleef, de verhouding tusschen beide partijen niet van de aangenaamste was. Bovendien had het verschil in politieke denkwijze (er is hier sprake van de gewichtige jaren 1848 en 1849) ook invloed op zijn studentenleven. Het werd voor hem moeilijk om met commilitonen om te gaan, daar hij zeer voorzichtig moest zijn in de keuze van hen, die hij ten huize zijner familie ontving. ‘Het leven, dat ik hier leid - schrijft hij in Januari 1849 aan zijn vriend Joachim Raff - is eigenlijk meer dat van een modelphilister dan dat van een student. Wel is waar heeft het corpsleven met zijne ruwheid en liederlijkheid en de politieke denkwijze van zijne leden mij volstrekt niet aangelokt, doch gaarne zou ik in een radicale “Burschenschaft” zijn getreden, wanneer ik niet gevreesd had daardoor te grooten aanstoot te geven aan mijne moeder en mijne verwanten, bij wie ik hier in huis woon.’ - Ook beklaagt hij zich, dat hij geen muzikalen kring kan vinden, waar hij zich kan laten hooren. Het verwondert hem, te moeten vernemen, dat men hem van de zijde der toonkunstenaars talent toekent doch hem desniettemin nooit vraagt om op muziek-soirées mede te werken; hij mag alleen luisteren. Ook zijne gezondheid liet te wenschen over. In één woord hij gevoelde zich, zooals hij zegt, ‘Leipzigmüde,’ ja nog meer ‘Deutschlandmüde,’ wegens den politieken toestand van het oogenblik. Hij erkende, dat het niet goed voor hem was, zich door die verdrietige stemming te laten overmeesteren, maar wanneer hij bedacht wat zijn neef hem herhaaldelijk gezegd had, namelijk: ‘dit eerste jaar als student is het schoonste van uw leven’ dan moest hij wel beleefd bedanken voor de jaren, die nog komen moesten. ‘Ik herhaal wel dikwijls - zeide hij - bij mijzelven het narrenlied “het zal beter gaan”, maar de melodie daarvan is toch al te eentonig en triviaal en alleen als proloog te gebruiken, die dan echter wel wat lang is.’

De eenige lichtstraal in dezen tijd was een bezoek, dat hij in Juni 1849 aan Franz Liszt te Weimar bracht. Liszt had met de ouders van Hans kennis gemaakt in de jaren 1842-1844, bij gelegenheid dat hij in Dresden concerten gaf en daar veel in gezelschappen

verkeerde. Bülow speelde thans Liszt iets voor, waarmede deze zeer tevreden scheen te zijn. Ook hoorde hij Liszt spelen en woonde een uitvoering onder zijne directie bij. Maar wat hem on besehrijfelijk goed deed, dat was de lang ontbeerde omgang met toonkunstenaars, waaronder vele uitstekende en aan de spits van hen de groote representant der kunst, zooals hij Liszt noemde.

In de herfst van het jaar 1849 had de echtscheiding tusschen de ouders van Hans plaats. Zijn vader trouwde nog in het zelfde jaar met Louise von Bülow, dochter van den beroemden veldmaarschalk von Bülow-Dennewitz, en trok naar Zwitserland, waar hij in het kanton Thurgau het schoone landgoed ‘Oetlishausen’ gekocht had. Hans ging in het laatst van dit jaar met zijne moeder en zuster naar Berlijn, om daar zijne studiën voort te zetten. Moeder en zuster bleven er echter niet lang; in het voorjaar van 1850 keerden zij weder naar Dresden terug.

Wat Hans betreft, deze ging ook in Berlijn ijverig voort met zijne muzikale oefeningen, thans echter op eigen hand, zonder meester. Hier in Berlijn, in den winter van 1849/50, begint ook zijne journalistisch-litteraire werkzaamheid. Hij wordt vaste berichtgever van muziekuitvoeringen voor de ‘Abendpost’, toenmaals een democratisch blad, en correspondent voor dagbladen buiten Berlijn. Wat hij in den loop der jaren in dagbladen en tijdschriften over personen en zaken, zijne geliefde kunst betreffende, schreef, verdient verzameld en uitgegeven te worden, en men mag zich daarom verheugen, dat de weduwe von Bülow in deze brievenverzameling daartoe de toezegging heeft gedaan.

Behalve op de origineele artikelen in de ‘Abendpost’ moet, wat betreft het tijdperk van zijn leven, dat hier besproken wordt, nog gewezen worden op zijn artikel ‘Leipzig in seinem Verhalten zu Richard Wagner’ in Brendel's Neue Zeitschrift für Musik van 1854 en op hetgeen hij schreef over Berlioz en diens *Benvenuto Cellini*, toen dit werk in 1852 te Weimar, waar Bülow toen verblijf hield, werd opgevoerd. In datzelfde jaar schreef hij in het Neue Zeitschrift een artikel, dat hem menige onaangenaamheid zou bezorgen. Hij sprak daarin zijne meening uit over het optreden van de beroemde zangeres Henriette Sontag in Weimar en over hare kunstrichting. Dit artikel, waarin ook Jenny Lind eenigszins te pas werd gebracht, bracht de gemoederen zeer in beweging, ook buiten Duitschland, o.a. in Engeland, waar de beide sterren zeer gezien waren, en

wekte van alle kanten een storm van verontwaardiging op. Bülow beschouwde Sontag - zooals hij aan zijne zuster schreef - als een keelvirtuose *sans pareil* en een voortreffelijke soubrette, maar bij haar schitteren poëzie en passie door afwezigheid en daarom - zegt hij - kunnen dergelijke dingen mij gestolen worden. De danseres Lucile Grahn, die toen ook in Weimar gastvoorstellingen gaf, had, volgens hem, meer muziek in hare teenen dan Sontag in haar keel. Wat hem echter het meest onaangenaam stemde in de gevolgen van zijn polemisch artikel, was dat hij daardoor ongenoegen met zijne ouders kreeg. Sontag, die aan het artikel veel gewicht scheen te hechten en zooveel mogelijk voor de verspreiding daarvan zorgde, daarbij niet bedenkende dat zij daardoor zich zelve het meeste kwaad deed, liet, zoodra zij in Dresden kwam, haar toorn tegen den jongen Bülow los, en voer in de gezelschappen, waar zij kwam, in de heftigste smaadredenen tegen hem uit. Het duurde dan ook niet lang, of het kwam ter oore van zijne moeder, die natuurlijk over het feit weinig gesticht was.

In een brief aan zijn vader meent de jonge Bülow zich te moeten verontschuldigen. ‘Hier hebt gij het bewuste stuk - schrijft hij. Gij kunt er zelf uit zien, dat het artikel mij in de pen is gegeven in een opwelling van verontwaardiging en hoezeer alles zonder berekening is. Ik kan U verzekeren, dat de verrassing in den kunstenaarskring hier te Weimar zeer groot was, toen uit alle plaatsen, voornamelijk uit Leipzig, die zware storm kwam opzetten tegen mij, dien men al spoedig herkend had in den schrijver van het artikel; dat de afgoden van een onverstandige menigte onbarmhartig in het aangezicht sloeg. Ook de laster bleef natuurlijk niet uit. Men beschuldigde Liszt, den eigenlijken aanlegger van het stuk te zijn, en schreef dit toe aan kleingeestige wraak. Ware Liszt echter met mijn voornemen bekend geweest, dan zou hij zeker getracht hebben, mij van dien stap terug te houden, doch hij heeft het artikel eerst gedrukt onder de oogen bekomen, toen het reeds te laat was om mij raad te geven. Op dien laster heeft hij gezwegen en mij zoo het voorbeeld gegeven, hoe ik mij tegenover de talrijke aan mij gerichte beleedigingen te gedragen had. Door rustig daarop te zwijgen heb ik ongetwijfeld veel onaangenaamheden voorkomen. Ik heb eenige van de heftigste aanvallen in dagbladen van Leipzig en Weimar verzameld. Als gij die leest, zult ge begrijpen, in welke voortdurende opgewondenheid en ver-

bittering mij deze geschiedenis hield, te meer daar mij slechts van enkele zijden vleiende bewijzen van waardeering van mijn moed ten deel vielen, zoo van Robert Franz, Richard Wagner, Herwegh e.a.'

In het tijdperk van zijn Berlijnschen studietijd valt ook een tweede bezoek aan Weimar, in Augustus 1850, waar den 28sten van die maand bij gelegenheid der onthulling van het Herderstandbeeld en ter eere van den geboortedag van Goethe een feestvoorstelling in het theater plaats had, waarop voor de eerste maal Wagner's Lohengrin werd opgevoerd. Hij neemt de aangenaamste herinneringen van Weimar naar Berlijn mede en schrijft aan zijne moeder, dat hij van plan is om, wanneer hij na anderhalf jaar zijne academische studiën zal hebben voltooid, naar Weimar te gaan en zich daar nog practisch in de muziek te oefenen.

Wij komen thans tot het keerpunt in Bülow's leven, namelijk tot het moment, waarop hij besluit zich geheel aan de kunst te wijden. Zooals wij gezien hebben, hadden zijne ouders hem grondig onderwijs in de muziek laten geven alleen met de bedoeling dat die kunst op zijn verderen levensweg voor hem een aangename geleidster zou zijn maar geenszins om een musicus van beroep van hem te maken. Dat de wensch van hun zoon anders was is zeker, doch het oordeel zijner ouders daaromtrent kennende, liet hij er zich in de eerste tijden niet over uit. Meer en meer echter werd hij zich bewust, dat hij alleen voor muziek ware neiging gevoelde en dat slechts in de kunstenaarsloopbaan, ofschoon hij de schaduwzijden daarvan niet over het hoofd zag, geluk en innerlijke tevredenheid voor hem te vinden waren. Hij was tot de overtuiging gekomen, dat de juridische loopbaan en de staatsdienst ongeschikt voor hem waren, en het was voor hem thans meer de vraag, of hij de beslissing zou uitstellen totdat hij zijne academische studiën voltooid had. Hij had steeds geloofd, het tot zoolang te kunnen uithouden, hoewel hij zoowel in Leipzig als in Berlijn dikwijls op het punt stond om den stap te doen, waartoe hij thans overging en die hem mogelijk werd gemaakt van de zijde van een man, die voor den jongeling reeds sedert lang geen onbekende meer was en voor wien hij de hoogste bewondering koesterde, namelijk Richard Wagner.

Zijne bekendheid met Wagner dateerde uit zijn Dresdener knapentijd. Op twaalfjarigen leeftijd woonde hij aldaar een uitvoering

van Rienzi bij en het was bij die gelegenheid dat hij voor de eerste maal in zijn leven den machtigen indruk van een kunstwerk gevoelde. Vier jaren later schreef Wagner in zijn album de woorden: ‘Glimmt für die Kunst in Ihuen eine ächte reine Gluth, so wird die schöne Flamme sicher einst entbrennen; das Wissen aber ist es, was diese Gluth zur kräftigen Flamme nährt und läutert’, en zeker zijn de woorden van een meester door zijn leerling nimmer beter ter harte genomen dan deze door Bülow. Toen hij in Stuttgart verblijf hield, zond hij door tusschenkomst van zijn vriend Carl Ritter eenige composities aan Wagner (reeds vroeg had hij zich met componeeren bezig gehouden) en ontving daarop tot zijne groote vreugde een brief van den meester, waarin deze hem schreef: ‘Ihre Arbeiten, lieber Herr von Bülow, haben mir viele Freude gemacht; ich wollte sie Ihrem Freunde Ritter nicht zurückgeben, ohne sie mit einem ermunternden Zuruf an Sie zu begleiten. Eine Kritik füge ich dem nicht bei; Sie werden auch ohne mich noch genng Kritik erfahren, und ich fühle mich um so weniger geneigt, Schwächen und Dinge, die mir nicht gefallen haben, auf zu zählen, als ich aus allem Uebrigen ersehe, dass Sie schon bald vollkommen im Stande sein werden, Ihre früheren Versuche selbst zu kritisiren’.

Door dat alles was er tusschen Wagner en zijn jongen vriend een zekere band ontstaan, en het is dus niet te verwonderen, dat toen Bülow zich in September 1850 tijdelijk bij zijn vader in Oetlishausen ophield en daar van Wagner de uitnoodiging ontving om zich gedurende den winter 1850/51 te Zürich onder zijne leiding practisch in het dirigeeren te oefenen, terwijl hij daar dan tevens als pianist in concerten zou kunnen optreden en ook door les geven in zijn onderhoud zou kunnen voorzien, deze voorslag door den jongen man zonder aarzelen werd aangenomen. In hoeverre hij dat voorstel uitlokte en de jonge Ritter, die zich toen reeds bij Wagner te Zürich bevond, hier voor tusschenpersoon speelde, blijkt uit de brieven niet. Trouwens, dit is ook van geen gewicht. Voldoende is het te constateeren, dat deze gebeurtenis voor den jongen kunstenaar van de grootste beteekenis was en dat zich in de korte leerschool, die hij onder Wagner's leiding doorliep, zijn groot dirigeertalent ontwikkelde, dat later de bewondering wekte van hen, die het voorrecht hadden orkestuitvoeringen onder zijne directie bij te wonen.

Intusschen ontbrak er nog iets; namelijk de toestemming der ouders. Met zijn vader kwam de zaak tamelijk spoedig in orde doch met zijne moeder was het anders. Zij verzette zich wel niet tegen de kunstenaarsloopbaan doch wenschte dat Hans, alvorens zich geheel aan de kunst te wijden, eerst ten minste zijne juridischestudiën zou voltooien en dus voorloopig naar Berlijn terugkeeren. Het was voor hem een critiek geval. Gelukkig mocht hij zich verheugen in den steun van twee machtige bondgenooten, namelijk Wagner en Liszt, die beiden aan de barones von Bülow schreven. In zijn brief van 19 September 1850, die in de verzameling wordt medegedeeld, zet Wagner voorop, hoe hij de eerste periode van ontwikkeling van haar zoon met belangstelling heeft nagegaan, zonder ooit op andere wijze invloed op hem uit te oefenen dan door zijn voorbeeld als kunstenaar en door voorzichtige raadgevingen. Hij deelt dan verder mede, hoe hij heeft waargenomen, dat de liefde van haar zoon voor de muziek niet voortvloeit uit een vluchtige opwelling maar gegrond is op groote, ja ongewone begaafdheid. Overeenkomstig den wensch zijner ouders gaf Hans zich over aan de studie in de rechtswetenschap en uit piëteit voor zijne moeder trachtte hij zelfs zooveel mogelijk zijn best te doen om in een studie, waaraan hij innerlijk een hekel had, belang te stellen. En wat is nu de uitkomst van al die inspanning en ervaring? - Dat de neiging voor de kunstenaarsloopbaan, door die te stellen tegenover een andere beroepskeuze, des te sterker is geworden. Daarvan, zegt Wagner, zal zijne moeder ook wel overtuigd wezen, maar de zorg voor zijne toekomst zal haar misschien nog dit eene doen wenschen, dat hij eerst zijne wetenschappelijke studiën voltooie, ten einde voor het denkbare geval, dat hij op de baan der kunst moeilijk vooruit kan komen, nog een andere loopbaan open te houden. Welnu, zoozeer hij die moederlijke zorg ook respecteert, zoo houdt hij de vervulling van dien wensch toch voor verderfelijk, zoowel voor de verdere ontwikkeling van het karakter en het streven van Hans als voor het behoud van een liefderijke verhouding tusschen moeder en zoon. Hij meent haar daarom te moeten aanraden, haar zoon toe te staan het aanstaande winterseizoen bij hem in Zürich door te brengen, waar hij zich voor de taak van muziekdirecteur practisch kan oefeuen en ook nog op andere wijze zijn talent dienstbaar kan maken aan de kunst. ‘Erwarten Sie mit Ruhe - zoo sluit hij zijn brief -, welche weitere Wendung

seine Lauf bahn als praktischer Künstler nimmt; vertrauen Sie hierin auf Alles, was in meinen geringen Kräften steht, namentlich aber was unser Freund Liszt vermag, um ihm förderlich zu sein - und in allen Fällen, wo ihm Prüfungen bevorstehen, wo Noth ihn drängt, wo er der Hülfe entbehrt, thun Sie was nur irgend in Ihren Kräften und Ihrem Vermögen steht, um mit aufopferndster Hülfe ihn zu unterstützen! So werden Sie die Genugthuung. erhalten, einen tüchtigen, vielleicht bedeutenden Künstler Ihren Sohn zu nennen, einen frohen, selbstbewussten Menschen der Welt geschenkt, und den köstlichen Genuss wahrester und innigster Liebedieses Sohnes und Menschen sich gewonnen und gewahrt zu haben!'

Ook Liszt is de voorspraak van Hans bij zijne moeder. Hij noemt hem 'évidemment doué d'une organisation musicale desplus rares' en voorspelt, dat zijn talent hem gemakkelijk tot den rang der grootste pianisten zal brengen.

Niettegenstaande deze gunstige verklaringen van uiterst competente zijde kan de moeder zich toch niet vereenigen met het denkbeeld, dat Hans den winter te Zürich zal doorbrengen. Was het alleen de zorg voor zijn toekomst of lag er ook gebrek aan sympathie voor Wagner, als zoogenaamden revolutionnair, in opgesloten? Het schijnt dat dit laatste het geval was; althans in een brief aan Eduard von Bülow zegt Wagner, dat de moeder van Hans onomwonden heeft verklaard, dat zij zijn invloed als mensch voor haar zoon gevaarlijk achtte. Het schijnt ook, dat Eduard von Bülow, uit achting voor zijne vroegere gade en haar van zijne zijde niet willende krenken, zijn invloed op Hans beproefde om hem nog van zijn voornemen af te brengen, doch dit had geen ander gevolg dan dat de jongeling plotseling Oetlishausen verliet, naar Zürich reisde en zich onder de hoede van Wagner stelde.

Zooals reeds gezegd is, was het de vader, die zich het eerst met het kiezen der muzikale carrière verzoende. Toch kwamen er nu en dan twijfelingen aan het welslagen bij hem op, die hij niet naliet tegenover zijn zoon te uiten, doch waarop de twintigjarige jongeling in fiere, mannelijke taal antwoordde. 'Ik ben door mijne energieke daad man geworden - schrijft hij den 9den December 1850 aan zijn vader. - Ik heb een geweten en een overtuiging, waarnaar ik vast handel, en ik geloof, dat ieder die moet respecteeren. Ik ben musicus en zal het blijven; ik ben aanhanger en thans leerling van Wagner en zal dit door mijn werken bewijzen.

Het is vast besloten. Waarom derhalve die twijfelingen van Uwe zijde, die soms bijna op een verbod lijken; waarom niet gezegd: ga voort, zooals gij begonnen zijt; mijne beste wenschen vergezellen u. Gij hebt u tot nu toe nog niet zoo gedragen, dat ik u in het geheel geen vertrouwen meer kan schenken! - Waarom niet een hartelijke verhouding, zoodat wanneer ik Uw hand op het adres van den brief herken, ik met blijdschap het zegel verbreek en uitroep: dat is van mijn goeden vader! Spaar U toch die verwijten totdat ik een ernstige fout begaan heb; ik verzoek U daar dringend om! Wilt Gij mij daarom Uwe genegenheid onttrekken, dat ik Wagner, voor wien ik met ieder uur meer genegenheid en vereering koester, boven alles stel, dan moet ik U met tranen zeggen: nu, doe het en schenk haar aan Uwen Willi (zoon uit Eduard's tweede huwelijk). Maar geloof mij, ik sta zoo vast, dat ik niets schuw en alle gevolgen van mijne daad in volle vertrouwen voor mijne rekening neem.'

Van verdere verwikkelingen tusschen vader en zoon vernemen wij in de brieven niets. In een brief aan een zijner neven deelt Eduard mede, dat hij zijn zoon te St. Gallen heeft bezocht, waar deze toen kapelmeester aan het theater was, en dat hij er een uitvoering van *Der Freischütz* heeft bijgewoond, waarbij Hans dirigeerde zonder in de partituur te zien en in elk opzicht als meester. Hij spreekt er dan zijne vreugde over uit, dat volgens de inlichtingen, die hij heimelijk heeft ingewonnen, de geheele stad hem genegen is en vereert wegens zijne bescheidenheid, zijne opgewektheid, zijne begaafdheid en bedaardheid, en zegt dan verder: 'Wees niet bezorgd, dat hij door Wagner door en door tot republikein zal gemaakt worden. Hij gaat thans geheel in zijn beroep op en denkt om niets anders dan muziek.' Ten slotte zegt hij: 'Hans heeft zijn levensberoep volstrekt niet lichtzinnig maar na zwaren zielestrijd gekozen en zich derhalve aan niemand vergrepen. Ik, als vader, zeg dit, met wien hij deswege een poos in onmin geweest is. Hans zal al het mogelijke doen om zich met zijne moeder te verzoenen; ik verzeker u, dat hij veel verdriet heeft van de verhouding, waarin hij tegenwoordig tot haar staat.'

Ja, de omstandigheid dat zijne moeder op geen zijner brieven wilde antwoorden, en zelfs door hare dochter had laten verzoeken van zijne brieven verschoond te blijven, drukte hem zwaar, en bij de groote genegenheid en vereering, welke hij voor Wagner gevoelde,

die zich zoo nobel, zoo vaderlijk jegens hem gedragen had, deed de houding, die zij tegenover den meester had aangenomen, hem dubbel verdriet, te meer daar hij reeds van plan was haar het offer te brengen om zich van Wagner te verwijderen en hetzij naar Liszt in Weimar te gaan, om daar verder te studeeren, hetzij naar Parijs.

Eindelijk krijgt hij weder vergunning om aan zijne moeder te schrijven. Hoe verheugd is hij daarover en hoe dankbaar is hij, als hij na verloop van een half jaar weder eens een brief van haar ontvangt! Wel mist hij nog de vroegere warmte in hare brieven, maar hij vertrouwt dat die langzamerhand wel zal terugkeeren. Dat kan niet op eens komen - zegt hij - want iets ‘vergeten’ behoort er bij het ‘vergeven’. Hij is tevreden met de hoop, dat de oude verhouding tusschen moeder en zoon in den loop van tijd zal terugkomen.

En zij kwam terug. De zorg voor de toekomst van haar zoon is echter oorzaak, dat het moederlijk vooroordeel tegen de gekozen loopbaan nog lang blijft bestaan. Als hij later zijne studiën bij Liszt voortzet, belooft zij hem de noodige financieele ondersteuning voor zijne carrière. Bij zijn debut als pianist op het muziekfeest te Ballenstedt in 1851 verheugt zij zich zeer over zijn succes, en wanneer zij in het laatst van dat jaar een paar maanden te Weimar vertoeft en hem gadeslaat in zijn kunstenaarsleven, erkent zij met dankbaarheid in hem, naast geest en talent, veel edels en schoons, waarvan zij hoopt dat het eindelijk de overwinning zal behalen, maar... het wantrouwen is nog niet geweken. Ja, toen Hans zijne eerste kunstreis ondernam (begin van 1853) en haar de slechte uitkomsten van zijn eerste concert en de ontmoediging, die zich van hem had meester gemaakt, mededeelde, gaf haar dit aanleiding tot den uitroep: ‘Alles was ich bei dem unglückseligen Schritt im Herbst 1850 voraussah, ist buchstäblich eingetroffen. Gott verzeihe denen, die ihn dazu verleiteten!’ En aan hare dochter schrijft zij, dat zij weinig beters van die ongelukkige carrière verwacht had, doch dat zij nu maar alles doet om hem moed in te spreken en te ondersteunen. Thans is het geen tijd voor verwijten maar om bij te staan, althans met goede woorden.

Maar welk een triomf dan ook voor den zoon, wanneer zijne moeder, meegesleept door de grootheid van zijn talent, eindelijk vol vertrouwen in zijne kunstenaarsloopbaan verkrijgt en, zich boven angst en zorg verheffende, het vooroordeel tegen die loop-

baan, dat eigenlijk uitsluitend wortelde in moederlijke bezorgdheid, van zich afwerpt, al is daarop wellicht niet zonder invloed geweest, dat hij toen (in 1855) een vaste positie had verkregen door het aannemen der benoeming van leeraar aan het Sternsche conservatorium te Berlijn. Aandoenlijk is het te hooren, hoe vol geestdrift zij zich uit over het meesterlijk spel van haar zoon in dien tijd. ‘Hans heeft volmaakt gespeeld - schrijft zij -. Met blik en toon weet hij het publiek zoo te boeien, dat het niet waagt te ademen, totdat het aan het einde in een storm van bijvalsbetuigingen los barst. In deze heerschappij, die hij over zijne toehoorders uitoefent, ligt voor hem de bekoring van het in het openbaar spelen. De zachtste, wegstervende passage in de Nocturne van Chopin was tot in de verste hoeken van de overvolle zaal overal even goed te hooren. Met rustige, voorname houding maakt hij langzaam een buiging voor het publiek, legt dan achteloos eerst de eene, dan de andere hand op de toetsen en begint. Of nu de tonen in woesten storm voortrollen, zoodat men een geheel orkest meent te hooren, of wel in geparelde loopen ons oor bekoren, altijd openbaart zich bij hem dezelfde rust, de volmaakte schoonheid, de heerschappij over de gedachte. Het is inderdaad een eminent talent; moge hij eindelijk de waardeering ontvangen en de positie innemen, die hem toekomen!’

Keeren wij thans tot den Zwitserschen tijd terug. Toen hij in October 1850 bij Wagner te Zürich kwam, vond hij daar al aanstonds arbeid in overvloed. In het theater moest hij van alles dirigeeren; zoowel de ‘Posse’ *Einmalhunderttausend Thaler* als Donizetti's *Regimentstochter* en Lortzing's *Ozaar und Zimmermann*. Later dirigeerde hij ook Rossini's *Barbier* en Auber's *Fra Diavolo* Zijn vriend Ritter scheen wat onpractisch te zijn, vandaar dat de directie voorloopig alleen aan Bülow bleef overgelaten, hetgeen hem veel drukte met uitvoeringen en repetitiën gaf. De zangers en zangeressen en het orkest intrigeerden eerst wat tegen hem, omdat hij nog jong en onervaren was en het noodige respect er nog niet wist in te brengen. De autoriteit van Wagner echter, die in Zürich ongemeene vereering en achting genoot, hield hen spoedig in toom. Wagner was zeer tevreden over zijne verrichtingen als muziekdirecteur en ook de locale pers scheen hem genegen te zijn. Over zijne directie van *Die Regimentstochter* zeide een der dagbladen: ‘De heer von Bülow, een leerling van Wagner,

heeft reeds in deze uitvoering getoond een zeer talentvol dirigent te zijn; en waar hier en daar feilen voorkwamen, was dit alleen daaraan toe te schrijven, dat het orkest nog niet het noodige vertrouwen aan den jongen man bewees.'

In Zürich liet hij zich ook in het openbaar als pianist hooren. Overigens duurde zijn verblijf aldaar niet lang. Er ontstonden verwikkelingen met het personeel van het theater, die aan Wagner en Bülow aanleiding gaven zich terug te trekken. De hoofdoorzaak was, dat de eerste zangeres verklaarde, niet meer onder Bülow's directie te willen zingen, en daar zij bij het publiek zoo geliefd was, dat door haar vertrek de theaterdirecteur geruïneerd zou worden, besloot Bülow zich op te offeren. Gelukkig kreeg hij spoedig daarop een aanbod voor de betrekking van kapelmeester aan het theater te St. Gallen, op aannemelijke voorwaarden. Daar hij meende, dat de muzikale toestanden aldaar beter waren dan te Zürich, waar hij concurrenten naar de betrekking van muziekdirecteur had, aarzelde hij niet, het aanbod te aanvaarden.

Aanvankelijk schijnt het hem in St. Gallen goed bevallen te hebben. De eerste opera, die hij er dirigeerde, was *Der Waffenschmied* van Lortzing. De zaal was geheel bezet en het publiek zeer dankbaar, en zij, die met de locale toestanden aldaar vertrouwd waren, riepen er over, dat hij met een ongeoefend, bijna alleen uit dilettanten samengesteld en niet eens voltallig orkest nog zooveel gepresteerd had. Hij was dan ook zelf verbaasd over de uitkomst, nadat hij op de repetitiën gemerkt had, dat er met deze menschen eigenlijk niets aan te vangen was.

Op den duur konden hem de muzikale toestanden in St. Gallen dan ook niet bekoren, en hij zag geen kans om verbetering aan te brengen. 'Met wat voor ossen ik in het orkest te doen heb - schrijft hij aan zijn vader - gaat boven alle begrip. Kon ik die luî maar op eenigerlei wijze wat aan het verstand brengen, maar zij begrijpen letterlijk niets. Ik zou gaarne leeren brommen en brullen om met hen wat op te schieten, maar het zou toch niets helpen. Er blijft dan ten slotte niets over dan lachen, d.w.z. een hoongelach.'

Toen Bülow 35 jaar later in een concert te St. Gallen optrad, gaf hij in een gezellig samenzijn na afloop daarvan een vermakelijke schildering van die orkesttoestanden. Daar menig gewichtig instrument niet door musici van beroep maar door dilettanten bespeeld werd, die uit liefde voor de kunst hun tijd gewillig ten offer brachten

en derhalve eenigszins ontzien moesten worden, had de jonge kapelmeester aan zijn dirigeerlessenaar meer dan eens oogenblikken van kwelling en ergernis te doorleven. Zoo waren er in het orkest twee heeren fagottisten, die vooral een schrikbeeld voor hem waren en hem in voortdurende spanning hielden. Hadden zij niet te spelen, dan verkeerde hij altijd in angst, dat zij zouden beginnen, en wenkte hun steeds toe: 'nog niet.' Moesten zij echter werkelijk beginnen, dan had hij weder den moed niet om hun het teeken te geven en wenkte opnieuw, dat zij nog niet hadden aan te vangen. Ook de paukenist was dilettant, maar die was een heel ander man. Hij was een wonder van maatvastheid en nauwkeurigheid, en had het zoo ver gebracht, dat hij gedurende een groot aantal maten pauze, die hij in zijn gedachten telde, korte bezoeken aan een naburig koffiehuis kon brengen, zonder het ensemble te bederven, daar hij steeds precies op tijd weder terug was om op het kalfsvel los te slaan.

Bülow is eindelijk blij als zijn tijd om is en hij den 17den April 1851 zijn laatste opera dirigeert, ofschoon hij toch volstrekt geen berouw heeft over den tijd, in St. Gallen en Zürich doorgebracht. Hoe ook later het objectieve oordeel mocht uitvallen over den stap, waarvan zijne vlucht naar Zürich het einde was, met gerustheid kon hij zeggen, dat het halve jaar van October 1850 tot April 1851 niet nutteloos verstreek maar integendeel rijk aan kennis en ervaring voor hem was. Dit was zijn vader met hem eens. Hij heeft een school doorloopen - zeide deze - als niet licht een ander jong musicus van zijn leeftijd, en is thans in staat elk orkest te dirigeeren.

In de eerste jaren, die nu volgden, vond hij evenwel weinig gelegenheid om dit te toonen. Hij begon thans in Weimar, onder leiding van Liszt, zich voor te bereiden voor de virtuozenloopbaan, en na een bijna tweejarig verblijf aldaar ondernam hij zijn eerste kunstreis in Oostenrijk en Hongarije, die hem menige teleurstelling baarde maar ook rijk was aan triomfen. Hij speelde daarna nog op een muziekfeest en op een Hofconcert in Karlsruhe, gaf concerten in het noorden van Duitschland (Hamburg, Bremen, Hannover, Brunswijk, Berlijn), en verder in Breslau en Posen, en vestigde zich vervolgens in het voorjaar van 1855 te Berlijn, waar hij de betrekking van eersten leeraar in het klavierspel aan het Sternsche conservatorium aanvaardde.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

EEN RIJKS-ETHNOGRAPHISCH MUSEUM. - ‘Holland op zijn smalst’ was de titel van een beroemd geworden opstel in *De Gids* van de hand van hem die kort daarna als referendaris van de afdeeling Kunsten en Wetenschappen aan het Departement van Binnenlandsche Zaken verbonden werd en die er sedert waarlijk in slaagde die smalheid hier en daar ietwat te verruimen. Hetgeen door hem met zorg werd voorbereid, opende aan opvolgende Regeeringen de gelegenheid het Rijksmuseum te Amsterdam te stichten en allerwege, bij den bouw van het Departement van justitie en van provinciale archieflokalen, bij de restauratie van historische monumenten, enz., Thorbecke's onthoudingsleuze te logenstraffen. Holland op zijn breedst heeft echter niemand nog te aanschouwen gekregen; het gaat nog steeds met krabben en bijten, met schoppen en steigeren.

Zoo is het ook nu weder geschied waar het gold een besluit te nemen in het belang van de Ethnographie ten onzent. Die wetenschap is hier nooit in grooten bloei geweest - ze is trouwens nog jong! - niettegenstaande Nederland, dat reeds sedert drie eeuwen uitgestrekte overzeesche bezittingen beheert, hier gemakkelijk *primus inter pares* had kunnen zijn. Vijfentwintig jaren geleden telde ons land nog niet anders dan eene kleine verzameling ethnographische curiosa in Artis te Amsterdam, alsmede het zoogenaamde Japansche Museum, dat in een huis op de Breestraat te Leiden gevestigd was door een Duitsch geneeskundige, die in Nederlandschen dienst Japan bezocht en van daar een rijken oogst van naturalia en ethnographica had medegebracht.

Die verzameling was onder het oppertoezicht van den directeur van het oudheidkundig museum geplaatst en welhaast twintig jaren geleden werd daaraan een begaafd jurist verbonden, die door zijn studie van de Japansche taal en literatuur als leerling van den

bekenden Hoffmann de aangewezen persoon scheen om deze Japansche verzamelingen te catalogiseeren en te beheeren.

Had hij zich tot dat deel van zijn werkkring bepaald, het zou hem als zoovele ambtenaren aan wetenschappelijke inrichtingen gegaan zijn, hij zou met eere als specialiteit genoemd zijn geworden en het *otium cum dignitate* reeds hebben kunnen bereiken op een leeftijd vroeger dan de wet daarvoor aanwijst.

Ongelukkig was 's mans aard een andere, niet zuiver Nederlandsch, en niet gemakzuchtig. Dank zij een geheel belangelooze en daardoor dikwijls miskende daaddorstigheid is hij er in geslaagd rondom de kern, die door de Japansche verzameling gevormd werd, een uitgebreiden aanwas te voorschijn te roepen, niet alleen uit den Indischen Archipel, maar ook van de Stille Zuidzee-eilanden, van Afrika en Amerika; daarbij steeds bedacht op het feit dat met het voortdringen van het blanke ras in al die werelddeelen spoedig het oogenblik zal gekomen zijn waarop van de oorspronkelijke huisvlijt van de inheemsche volken niets meer te verkrijgen zal zijn en alleen verbasterde imitaties, waarbij oude motieven en Europeesche bijmengsels dooreen gewerkt werden, de overgangsperiode inleiden tot het algeheel verdwijnen van het oorspronkelijk karakter, dat daar ter plaatse de menschelijke samenleving kenmerkte. Veel van dat oude en oorspronkelijke is nog maar in enkele stukken in eenige weinige Musea bewaard: de schatten ethnographische voorwerpen, die te Leiden opeengehoopt liggen, zullen over een niet lang tijdsverloop eveneens voor een aanzienlijk deel groote zeldzaamheden geworden zijn en door het nageslacht moeten geraadpleegd worden op dezelfde wijze als dit met historische bescheiden in de staatsarchieven geschiedt.

Edoch het gevaar is thans ingetreden, door de kortzichtigheid van eene meerderheid in de Tweede Kamer, die blijkbaar onder geenerlei voorwendsel geld voor den bouw van een Ethnographisch Museum wil toestaan, dat niet eens van de conservatie, veel min van de consultatie van die rijke verzamelingen op den duur sprake zal kunnen zijn. Reeds lijden de verzamelingen de gevolgen van opeenhooping in een viertal huizen, geen van allen waarborg aanbiedende dat vocht en insekten zich niet een weg zullen banen tot de voorwerpen, die, dikwijls uit wol of vederen of andere weefsels samengesteld, allerminst aan zoodanige aanvallen lang weerstand kunnen bieden.

De strijd over de plaats waar het nieuw te bouwen Museum zou

gevestigd worden, aangewakkerd door eene eigenaardige veete, waaraan in ons land hij blootstaat die met onverklaarbare warmte opkomt voor een zaak, die naar de meening zijner medeburgers even goed met lauwheid gediend ware, heeft tot de uitkomst geleid dat het Museum zal opgericht worden... nergens.

De Minister zou volkomen logisch handelen indien hij eerlang een voorstel bij diezelfde Kamer aanhangig maakte om de verzamelingen, zooals zij daar te Leiden liggen, voetstoots te gelde te maken. De groote en financieel welbedeelde ethnographische verzamelingen in Engeland of te Berlijn, zullen ongetwijfeld gaarne een ronde som in de Nederlandsche schatkist overstorten, wanneer aan hen de verdere zorg voor de conservatie wordt overgedragen.

Een laatste hoop voor hen die er nog iets voor voelen dat de Ethnographie, althans van den Indischen Archipel, nergens zoo goed als in eene Nederlandsche Rijksverzameling behoort te kunnen bestudeerd worden, blijft nog in ééne richting gloren. Onlangs werden aanbiedingen gedaan door Amsterdamsche particulieren en autoriteiten, die door den Minister overwogen zijn. Reeds telt Amsterdam vele stichtingen ten bate van wetenschap en kunst, die aan krachtig persoonlijk initiatief en aan individueele mildheid haar ontstaan en haar bloei te danken hebben. Mochten in de hoofdstad des Rijks enkelen, die in staat zijn thans aan de vaderlandsche Ethnographie een reddende hand toe te steken, de oogen opengaan!

H.

NOG EENS DET WOORD ‘GIDS.’ - In mijne ‘Aanteekening,’ opgenomen in *De Gids* van November, kon ik geen betoog geven, maar alleen de uitkomsten van een betoog dat elders, in de Verslagen der Academie, is gedrukt. De door den heer Warren in het vorig nummer als onbetwistbaar voorgestelde afleiding van *gadjo* is door mij in mijne verhandeling medegedeeld en tevens heb ik daar gezegd, waarom men die afleiding *niet* kan aannemen. Meermalen reeds heeft men *gadjo* willen beschouwen als verminkt uit het hongaarsche woord *gazda*: ‘da jedoch das Wort *gadjo* auch bei den asiatischen Zigeunern bekannt ist, so erweist sich diese Zusammenstellung schon dadurch als unrichtig.’ Ziedaar het argument van Miklosich; ik heb het beschouwd als afdoende.

A. KLUYVER.

Buitenlandsch overzicht.

27 December. Preeken.

De Reverend Washington Gladden - ...

-!

Ik bedoel den Reverend Washington Gladden van Columbus, in Ohio, V.S. Als redenaar misschien nog niet de gelijke van Bossuet, maar toeh waard om gehoord te worden - door de bewoners van Columbus, Ohio; en waard voor ons ook om hem te hooren nu zijn preek, door de telegraaf aan de groote bladen van New-York geseind, door het agentschap van Reuter wederom verder naar Europa is overgebracht.

Is het niet een wonderbaar iets: Zondag, den 22 December, treedt de Reverend Washington Gladden voor zijn gemeente op, te Columbus in Ohio, en twee dagen later lees ik hier zijn leerrede. Het is de eerste en de laatste maal, denkelijk, dat de telegraaf zich druk maakt, om Washington Gladdens woorden naar alle uiteinden van de wereld te doen weerklinken, - alsof hij een imperator was, de plattelandsdominé! (Ik kan me Columbus moeilijk als stad denken.) Moeten wij dan niet naar hem luisteren?

Hij zeide -

Natuurlijk, waarover zou hij anders gesproken hebben, dan over President Clevelands boodschap aan het Congres? Dàt verlangde zijn gemeente, mannen en vrouwen te Columbus, van haar leeraar te hooren.

Toen de tijding kwam van Clevelands schrijven aan het congres,

was de eerste indruk in Europa een gevoel van spot- en twijfelzieke zieke verlegenheid.

Die Botschaft hör' ich wohl, allein mir fehlt der Glaube,

staat in Faust te lezen; zoo was er hier ook geen recht geloof, of ten hoogste een geloof dat men met een streek van den president te doen had om de hernieuwing van zijn mandaat door het volk te bevorderen.

Maar aan gene zijde van het water bestond wel degelijk geloof en geestdrift.

- Die Amerikanen, zoo'n vreemd volk! Tegelijk berekenend en niets ontziend; met vollen stoom op en met een tint van vroomheid. Zulke snoode hypocrieten! zou men zeggen, wanneer die uitdrukking veroorloofd was. -

Neen, wis en waarachtig niet! Voor ons die van een zelfden stam zijn, hebben de Yankees niets vreemds; het zijn precies Hollanders, maar uit den goeden ouden tijd, toen wij onzen naam voluit en met forsche letters durfden schrijven; en toen wij ook leeuwerig waren, maar met heusche manen, en niet met de krulletjes van paardenhaar die thans om onze lange, slappe ooren bungelen; en toen wij ook vroom waagden te wezen, zelfs op gevaar af voor hypocrieten door te gaan. Rare kostgangers van onzen lieven Heer, die wij toen waren, zooals de oude Hollandsche humor zeide, en vreemde dingen die men daarboven van Hollands bodem moest hooren. ‘Zij hebben weer biddag gehouden, nu zal het raak tegen ons losgaan,’ merkten de Spanjaards op. (Ik vond dit gezegde met trots vermeld bij den goeden Schotsman, den grootvader onzer moderne orthodoxie.)

En vreemde dingen heeft men in dezen laatsten tijd van den bodem der Vereenigde Staten hooren opgaan.

‘Hemelsche Vader, laat uw vrede heerschen in ons gebied. Maar gun ons toch dat wij alles wat naar een beleediging tegen ons volk zweemt diep mogen gevoelen en snel mogen wreken,’ zoo bad op den eersten Maandag van December, bij de opening der zitting, de kapelaan van het huis der volksvertegenwoordiging te Washington.

Het redelooze gebed had zijn reden.

Men verwachtte een beleediging. Van Lord Salisbury. Van

het oude Engeland, dat zijn loot nog nimmer als geheel volwassen heeft willen erkennen.

Zes maanden geleden richtte het kabinet van Washington een schrijven naar Londen om zijn positie in zake het verschil over de grens tusschen Engeland en Venezuela te verklaren en op arbitrage aan te dringen.

Dat Venezuela is een republiek van niet al te best allooi, en een bijzondere achting kan een burger der Vereenigde Staten er moeilijk voor gevoelen; máár er zijn veel Yankees en veel Yankeebelangen gevestigd; - máár Engeland heeft sinds het laatst van 1886 de onderhandelingen met Venezuela afgebroken en op eigen hand definitief de grens tusschen Britsch Guyana en zijn nabuur vastgesteld (terwijl het een breede rijke strook aan gene zijde van die grens als twijfelachtig gebied erkende, waarover het wel een scheidsrechterlijke uitspraak zou willen aannemen, maar die het inmiddels door zijn kolonisten heeft laten bezetten); máár - en hier komt het voornamelijk op aan - Venezuela is een Amerikaansche mogendheid, dat is: een land met een verzekerde toekomst, en Engeland, - ondanks Canada, ondanks Britsch Honduras, en de Britsche Antillen, en Britsch Guyana, is een vreemde regeering, die men kan dulden, omdat de Amerikaansche adelaar grootmoedig is, maar die daarvoor ook strikt binnen haar grenzen moet blijven, anders...

Zoo zegt de Monroe-leer:

‘Geen Europeesche macht zal met geweld een Amerikaanschen staat van zijn recht van zelfbestuur mogen berooven, noch inbreuk maken op zijn politiek bestaan of op zijn politieke ontwikkeling.’

De Monroe-leer: dat was het dogma door de dépèche uit Washington aan Harer Majesteits regeering te Londen ingescherpt.

Maand op maand ging voorbij; vijf maanden verstreken; er kwam geen antwoord op het staatsstuk. Begin December werd de zitting van het congres geopend, nog was geen taal of teeken uit Engeland vernomen. Er lag minachting in zulk zwijgen; Turken en andere onnoembare volken hielden Lord Salisbury's aandacht bezig, voor de Vereenigde Staten van Noord-Amerika had hij geen letter schrifts over. En men verwachtte als het antwoord eindelijk zou komen: een beleediging.

Daar werden eindelijk, een week nadat het congres was bijeengekomen, in Washington de dépêches uit Engeland ontvangen.

Hun vorm was net, zoo net als waarop men rekenen mocht van

een departement dat Lord Salisbury aan zijn hoofd heeft; maar de toon - dat iets dat zoo moeilijk te omschrijven valt - was uit de hoogte, spottend.

De edele Lord zag niet in hoe de moeilijkheid, tusschen Engeland en Venezuela gerezen, iets met het beginsel van Monroe uitstaande had. Het was een strijd over gebied waarbij de Venezuelanen zich o.a. beriepen op de bul van paus Alexander VI die de Nieuwe Wereld aan de Spanjaarden had toegewezen. Als zulke aanspraken moesten gelden dan konden ze ook wel de geheele Vereenigde Staten eischen, met evenveel recht.

En wat de Monroe leer betrof, merkte Lord Salisbury haar als een beginsel aan dat niet meer voor dezen tijd paste. Ze had haar beteekenis gehad in de dagen van het Heilige Verbond der Vorsten, in 1823, toen men vreezen kon voor een gecombineerden aanval van Spanje en Frankrijk op Zuid-Amerika. Maar thans!... en Engeland dat een volk van zijn zelf bestuur zou willen berooven, of inbreuk maken...! Kende men Engeland dan niet beter? - En wilden nu de Vereenigde Staten, eenzijdig, een vage leer tot internationaal recht verheffen, om onder het dek daarvan... Foei! -

Het Engelsche antwoord was niet juist; want de twist over de grens van Britsch Guyana is al herhaalde malen een factor geweest in de burgeroorlogen van Venezuela, en in dien zin heeft Engeland ingegrepen in de politieke ontwikkeling van het land, maar dit alles was voor discussie vatbaar: dat de leer van Monroe voor verouderd werd verklaard, dat zij met de bul van Paus Alexander VI (Borgia'scher gedachtenis) op één hoop werd gegooid, - dit was de steen des aanstoots.

De tijd van het presidentschap van Monroe (1817-1825) leeft in de herinnering der Amerikanen als de gouden tijd van de Republiek. Dagen van rust en welvaart, van vermeerderde immigratie en van uitbreiding naar het Westen. De onaf hankelijk heidsoorlog lag niet ver in het verleden; nog leefde Jefferson; nog leefden, met hem, enkelen van de groote burgers uit die grootsche periode vol beroering en hartstocht. Maar de twisten waren toen vergeten, en het gevoel van krachtsontwikkeling en vrijheid was gebleven. De vormen der oude beschaving en tucht gaven

zekerheid aan het maatschappelijk verkeer; het woord werd geëerbiedigd, de kracht van het woord werd erkend. In Henry Clay en Daniël Webster bezat de republiek redenaars die met de grootsten van de oudheid en van de nieuwe geschiedenis konden wedijveren.

James Monroe is een uistekend vertegenwoordiger van het tijdperk. Een eenvoudig man, vereenigde hij toch in zijn geest de uiteenloopende elementen wier samenzijn het nationale karakter in het begin zijner vorming heeft bepaald. Hij had de discipline van een ouderwetsche Nieuw-Engelsche opvoeding ontvangen, en hij was geschikt gerekend om als gezant der republiek naar het Frankrijk van het Directoire te worden afgevaardigd. Puriteinsch was hij echter gebleven in zijn hart, maar hij temperde zijn vroomheid door zijn flink verstand en door zijn onopgesmukte, fijne manieren.

Zeer beminnelijk.

Men zegt dat hij, op een reis door het Noorden der Vereenigde Staten, aan huis bij een zijner bekenden een man van 99 jaren ontmoette. Samuel Chase, - de grijsaard, - voelde zijn waardigheid, als stem van het verleden, hoog boven den titel van den president uitsteken, en hij sprak hem op vaderlijke wijs toe, in den trant der oude puriteinen. Bij het afscheid legde de patriarch zijn handen op het hoofd van James Monroe, en bad voor hem, en gaf hem zijn zegen. Monroe geloofde aan de kracht van dat gebed; hij geloofde aan de toekomst der Vereenigde Staten en aan den zegen dien de aarde door hun bestaan ontvangen had.

Want de oude wereld zuchtte toen onder den druk der hernieuwde vorstenmacht.

Maar ook aan de overzijde van den Oceaan dreigde het Europeesche despotisme zich te zullen toonen. De Zuid- en Midden-Amerikaansche landen, in opstand tegen Spanje, vreesden een expeditie van de legitimistisch gezinde mogendheden van Europa.

Is Zuid-Amerika rijp voor de vrijheid? vroeg Monroe. Hij zond, op gezag van het congres, een commissie van drie leden af om de vraag te onderzoeken.

Het antwoord was bevestigend.

Kort daarna sprak de president in een boodschap aan de Vertegenwoordiging zijn beginsel uit dat Amerika niet langer een werelddeel was waarover vreemde mogendheden te beschikken

hadden: en de Vereenigde Staten zouden toezien dat geen inbreuk werd gemaakt. Laat Europa zijn politiek stelsel hebben en houden, Amerika heeft het zijne, en duldt geen inmenging. Wij, de groote Republiek, zullen er voor waken.

Het is de mondigverklaring van het nieuwe werelddeel, de politieke grootheidsverklaring van de Vereenigde Staten.

Niet dan na veel beraad, niet dan onder vrees en vertrouwen heeft Monroe dezen stap gedaan. Engeland heeft hem daarbij ondersteund, maar de handeling zelf was door en door Amerikaansch, een Amerikaansch stuk.

De Monroe-leer geldt niet voor een bepaald geval of voor een bepaalden datum. Zij is voor den burger van de Vereenigde Staten hetzelfde, wat het gevoel voor den Engelschman is dat hij het recht heeft om de eerste stem te wezen in het concert van Europa. Het is het gevoel van ieder groot volk dat het de eerste is. Alleen de Yankee, slim en eenvoudig, heeft het voor zichzelf op een papier geschreven. Een man der Schrift en van het schrift.

Heb ik te vermelden wat in deze laatste dagen na de aankomst der Engelsche dépêches is gebeurd? - Hoe Cleveland met klem de traditie van Monroe ophield, en aan een commissie van drie leden opdroeg om zich een juist denkbeeld te vormen omtrent het geschil tusschen Venezuela en Engeland; hoe de publieke opinie der Vereenigde Staten met den president instemde; hoe Engeland den ernst van het oogenblik moest erkennen, terwijl Amerika al evenmin blind bleef voor het gevaar van een hals over kop beslisten oorlog; hoe aan beide zijden van het groote water het gebed rees (‘Much prayer going up,’ telegrafeerde de bisschop van Liverpool aan de New-York World) terwijl de fondsen daalden; en hoe de bezadigdheid van het Anglo-Saksisch bloed den president Cleveland hielp bij het toedienen van zijn les aan Lord Salisbury, - dat bij het toedienen van een les bleef.

Zondag den 22 December preekte de Reverend Washington Gladden voor zijn gemeente te Columbus, in Ohio, V.S. Hij keurde het spreken over oorlog af, en zeide dat president Cleveland nooit zulk een uiterste gedragslijn kon bedoeld hebben. Zijn streven, evenals dat van ieder fatsoenlijk burger der Vereenigde

Staten, was gericht op het verkrijgen van een scheidsrechterlijke uitspraak in den twist tusschen Venezuela en Engeland.

En de congregatie, overtuigd door het woord van haar leeraar, nam, op het eind van den dienst, een besluit ten gunste van arbitrage.

- Zoo'n vreemd....

Neen, wis en waarachtig niet. Een groot volk, met een overtuiging, één over het geheele land, en uitkomende voor zijn meening, in het gezicht van de aarde en - van den hemel.

B*.

Bibliographie.

Nieuwe verzen van Willem Kloos. Amsterdam, W. Versluys. 1895.

Disjecti membra poetae. Want *disiectus*, uit zijn voegen gerukt, was de dichter, zichzelf niet meer meester, en de eerste de beste regel uit dezen nieuwen bundel toont ons hem in zulk een stemming, wanneer hij een of anderen ongenoemden vijand toeroept:

> Bliksinend zal 'k u ter-neer slaan als een beest.

Zoo weerlicht het nog van tijd tot tijd in deze verzen en hoort men er den donder van dichtbij of meer uit de verte in rommelen. Vaak ontbreekt de ‘forsche lijning’, waarvan Kloos in een zijner gedichten spreekt, en hinken zijn verzen onrythmisch voort, te vergeefs hun gebrek door stoplappen als ‘ook, ook, ook’ (in sonnet 26) trachtend te verbergen. Maar telkens ook hooren wij weer den dichter-strijder: ‘een trouw soldaat in 't leger van het Noodlot’, als hij de klaroen steekt ‘de statige klaroen (zijns) diepsten Iks’, of wel den teêr gestemden zanger, die den drang voelt ‘om zijn armlijk zijn uit te zingen’, en die onder de vleugelen van de liefde een schuilplaats zoekt en vindt tegen de stormen van het leven (sonnet 42).

De verzen in het Fransch waren beter weggelaten. ‘*Un* brebis’ en ‘*l'h*être’ zijn schoolfouten, tegen welker herhaling een goed vriend den dichter had behooren te waarschuwen.

Het lijkt wel of de dichter Kloos door zijne vroegere vrienden en geestverwanten, onder wie hij destijds als de eerste onder zijns gelijken schitterde, thans min of meer als een *outlaw* beschouwd wordt. Moet dat zoo blijven? Of nadert het oogenblik, waarop hem onder de mannen der jongere letterkunde de plaats weêr wordt gegeven aan de spits, een plaats die hem toekomt *et par droit de conquête et par droit de naissance*?

Huiselik leed, door C.P. Brandt van Doorne. Amsterdam, H.J.W. Becht. 1895

De zich noemende Brandt van Doorne is iemand die durft. Hoewel het hem bekend moet zijn, dat ons publiek, gesteund door onze dagbladpers, op het punt van de sexueele moraal vrij kitteloorig is, ontziet hij zich niet, in *Huiselik leed* een van de gewaagdste toestanden uit te beelden, die ooit in een Nederlandsche novelle voorkwamen, en - zie, hoe de fortuin de stoutmoedigen te hulp komt! - men beeft niets dan lof voor den schrijver, roemt zijn soberheid en zijn natuurlijkheid, zijn stijl, tot zelfs zijn spelling, zonder ook maar in het minst zich geërgerd te toonen over het toch in den grond ergerlijk motief, dat wel als het hoofdmotief

van de novelle beschouwd kan worden. Dat mag men geluk noemen! Op het gevaar af van dat geluk te bederven, mogen wij de opmerking niet terughouden, dat het niets dan kleine hartstochtjes, kleine tobberijen, kleine aspiratiën zijn, waarvoor onze aandacht gevraagd wordt, terwijl alleen een groote, alles overweldigende passie het scabreuze van het geval zou hebben kunnen verklaren en aannemelijk maken. Maar in de teekening van dat kleine, dat platte, laag bij de grondsche getob en voortdurend te-kort-komen van een onbemiddeld officiersgezin in ons vaderland, in de figuur van Jeanne de Vrij vooral, heeft de schrijver een talent getoond, dat wij gaarne erkennen.

M. Chop. Leiddraad door Richard Wagner's werken. In het Nederlandsch bewerkt door Wilhelmine van Westrheene. Amsterdam, A.M. van den Broecke. 1895.

Als leiddraad kan dit werk, waarvan de reeds verschenen aflevering de opera *Tannhäuser* behandelt, goede diensten bewijzen aan hen, die, zonder zich nu in de studie van Wagner's werken bepaald te willen verdiepen, er toch meer van willen leeren kennen dan het enkele tekstboek.

Het is evenwel jammer, dat de schrijfster, nu zij zich toch, blijkens den titel, tot taak heeft gesteld, geen vertaling, maar eene *bewerking* te leveren, de subjectieve meeningen, die de heer Chop hier en daar ten beste gelieft te geven, maar niet achterwege heeft gelaten. Behalve dat die persoonlijke gevoelens in een *leiddraad* misplaatst zijn, valt er bovendien heel veel op af te dingen, en kunnen zij in sommige opzichten ook aanleiding geven tot verkeerd begrip. Ook hadden bij de bewerking onjuiste uitdrukkingen, die de heer Chop soms bezigt, hersteld kunnen worden; zoo b.v. waar hij spreekt van de groote ‘aria’ in het laatste bedrijf, waarin Tannhäuser zijn techt naar Rome verhaalt.

De eerste aflevering geeft een overzicht der geschiedenis van het ontstaan der opera *Tannhäuser* en een voor leeken bevattelijke analyse van het werk.

De uitgaaf geschiedt in 10 afleveringen, elk van 3 vel druks; de eerstvolgende aflevering zal eene ontleding van *Die Meistersinger von Nürnberg* bevatten.

V.

Kwan Yin,[1] De godin der genade.

Over chineesch boeddhisme en chineesche kunst.

Het is nu vier jaar geleden, dat ik bij Drouot in den Haag voor het eerst boeddhistiesche beeldjes zag. Ze waren van grove steen, en niet bizonder fijn van kleur en lijn, maar ik voelde er toch iets liefs van. De kleinere stelden eene vrouw voor, op een lotus gezeten, in wit gewaad met een kindje op den arm. De grootere dezelfde vrouw, op een zetel in een rots, met aan weerszijden een kind, en nog een op den arm. Naast haar, links, een vaasje met bloemen, en rechts een vogel, ter hoogte van haar schouder. Ik vond in deze vrouw zulk een gelijkenis met beeldjes van de Heilige Maagd, dat ik vermoedde, dat zij eene oostersche Maria was. Er was iets zacht en teeders in, door de ruwe vormen heenschijnend, dat mij aantrok, en ik zette zulk een beeldje op mijn schrijftafel, waar enkel mooie dingen mogen staan, opdat ik mij rustig en vertrouwd blijf voelen, even opkijkend van mijn werk.

Hoe heerlijk voor mij te bedenken, wat schitterend liefs en subliems mij is gekomen van deze vrouwenfiguur; hoe op dit ruwe, eenvoudige beeldje àl mooiere en mooiere zijn gevolgd, hoe de grove lijnen van dat weinig zeggende gezicht daarin zijn geworden zacht en aetherisch als gebeden, hoe de harde, schelle steen is geworden een fijn, transparant porselein, een mirakel van tot materieloozen zieleglans ópreinende stof, hoe

1) Deze, en andere in dit stuk voorkomende namen zijn in het zg. ‘mandarijndialect’ gegeven.

het eerst nog menschelijke gezicht is geworden tot een revelatie van Godheid, mij aanziende met groote, stille oogen, van ziel tot ziel!

Waar in het Westen de gebeden der donkere volkeren opgaan naar de lichte, lelieblanke Moeder-Maagd, gekleed in den zuiveren schijn van haar kuischheid, teeder houdende boven de wereld het schuldeloos Godskind, dat de zonden der stervelingen met zijn bloed zal boeten; waar in majestueuze paleizen van adoratie het eeuwig-glimlachend beeld der Moeder Gods troont, in ongenaakbare staatsie, op van goud en juweelen schitterende altaren, in een gewijde atmosfeer van wierook en gebeden, daar licht het éven virginaal reine beeld van de Godin der Genade boven de duistere zondenwereld der oostersche Aziaten; biddende scharen liggen geknield, priesteren in goud-omzoomde gewaden zingen sombere Soetra's met monotone melodieën, statig als het ruischen der zee, en zij zweeft hóóg in de witte wolken, in een blank gewaad van aether, schijnend van een maneglans, en sprenkelt zoeten dauw van genade in den chaos der menschelijke smarten. En vrou wen op aarde liggen geknield in het stof, smeekend om vruchtbaarheid van nieuw leven, en zij heft een zacht-lachend kindje op boven de devote in deemoed, en belooft zegen aan haren schoot.

Een Maagd, in zachtlucht gewaad van divien licht, een rayonnant blanke verschijning in de sombere rijen der ontzaglijk strenge boeddhistiesche goden, een opperste openbaring van vrouwelijke genade, van troost, van vergeving, onder de donkere mysterieën van het onverbiddelijk Karma; het neêrgaande, neigende, zacht-zegenende in het rotsharde, strenge, rechte; zóó is in het chineesche boeddhisme die figuur van de Boeddha van de liefde en het medelijden, met dien zacht zangerigen naam als het zingen van een viool, van Kwan Yin, de Godin der Genade.[1)]

Het is zeer bizonder, en nooit voldoende verklaard, hoe onder de goden van het boeddhistiesche pantheon eene vrouwelijke figuur in China een allereerste plaats inneemt, en een

1) De ‘i’ in Yin lang uit te spreken, de ‘a’ in Kwan kort.

figuur, van welke men in het geheele boeddhisme van Azië nergens eene volkomen gelijkenis terugvindt. De meeste sinologen hebben gezegd, dat zij niets is dan eene chineesche varieteit van de indische Avalokitasvara, die vooral in Thibet wordt aangebeden.

Het is niet mijn doel, hier eene studie te maken over de afkomst van de Kwan-Yin-figuur in het chineesche boeddhisme, die beter in een sinologisch tijdschrift zou thuis behooren, maar heel in 't kort wil ik er toch even enkele dingen van zeggen. Volgens de meeste sinologen en orientalisten is Kwan Yin (Kwan = Zien, Yin = Geluid, gebeden), eene chineesche vertaling van Avalokites'vara,[1] d.i. de neder-(ava) ziende (alôkia) vorst of Heer (is'vara). Volgens professor de Groot hebben de chineezen dit Avalokites'vara verward tot Avalokita-svara, en dit beteekent ‘die nederziet’ (Kwan) op geluiden, tonen, (Yin, svara), gebeden. Avalokites' vara heeft echter bij de Indieërs bijna uitsluitend mannelijke attributen, zegt professor de Groot terecht, en hij leidt uit de vrouwelijke figuur van Kwan Yin af, dat zij oorspronkelijk eene vóór-boeddhistiesche godheid was van de oude chineezen. Dit komt mij het waarschijnlijkste voor, ook om andere redenen. Monier Williams, er op wijzende, dat ieder der hindoe-goden zijn vrouwelijk evenbeeld - sakti - had, zegt dat Kwan Yin correspondeert met de figuur van Siva's vrouw,[2] zoodat dan daaruit haar vrouwengedaante zou verklaard zijn.

Ik zal mij hierin niet verder verdiepen, daar het tot mijn mooi-vinden van de Kwan-Yin-idee er weinig toe afdoet of zij uit Indië dan wel uit China afkomstig is, en ik meer de schoonheid en de mij door haar gedane emoties van chineesche menschen en godsdiensten en dingen wil geven dan de wetenschap, die mij slechts hulpmiddel is.

Wat wel het allerverschrikkelijkste is in het boeddhisme is de leer van Karma, of, zooals de chineezen het noemen, Yin Kwo (Oorzaak en Gevolg), de wet, dat het goede en het kwade zich eeuwiglijk zelf weer produceeren, en die van het

1) Deze was geboren uit het hoofd van den Dhyâna boeddha Amitâbha, in China de allerhoogst erkende boeddha, genaamd O-Bi-To.
2) Ook deze werd voorgesteld als zittende op een berg, nederziende naar de wereld.

menschenleven een noodlot maakt, vooraf bestemd door daden en gedachten uit vorige levens. Wèl wordt hierdoor op bizondere wijze verklaard, dat álles wat voor ons in dit leven onrecht schijnt toch nog recht kan zijn, want boete voor vroegere zonden, maar het is zwart en hard om de onverbiddelijkheid en het vergevinglooze. Daarom is des te meer liefelijk die witte, zachte vrouw, in dat zoet-wuivende gewaad, die van weening wordt bevangen door het ontzaglijk lijden der menschen, al is het door hun eigen Karma zoo bestemd, en die door de intense kracht van hare tot daad geworden liefde de verdoemde zielen, knarsetandende in hellepijn, met millioenen overvoert naar de reine gewesten der zondeloozen, glimlachend van vrede.

De overeenkomst van Kwan Yin met de Heilige Moeder is zóó treffend, dat men wel eens eene oostersche Maria heeft willen zien.[1)] Vooral het kindje, dat zij op den arm draagt, en hare geheele gedaante, gaven daar aanleiding toe. Bij nadere studie blijkt duidelijk, dat er niet het minste verband bestaat tusschen de twee diviene figuren, voor zoover hun afkomst en hun beteekenis aangaat, maar dat, door een onverklaarbaar wonder, de aanbidding van beide eene kunst deed geboren worden, die aan beide dezelfde gratie, hetzelfde allerliefelijkst vrouwelijke, essentieel moederlijke en toch onbevlekt virginale gaf. Ik heb Kwan Yinbeelden gezien, die, in eene roomsch-katholieke kerk geplaatst, de geloovigen op de knieën zouden doen zinken. Ik heb een beeldje van oud ivoor, dat in Italië voor een oud Mariabeeldje zou gekocht worden door kenners. De vrouwenfiguur staat heel recht en statig, in een langen mantel met geörnamenteerde randen, en houdt op den linkerarm een kindje, dat met een bloem speelt. Het hoofdje van het kindje is zoo fijn en teeder gemodelleerd dat het geen aureool behoeft om van heilige afkomst te schijnen, alles is zoo bezorgd en gevoelig afgewerkt, dat alleen een diep religieus gevoel de lijntjes en omtrekjes zóó, als biddend, kon uitdroomen, en men heeft hier hetzelfde in-vrouwelijk en moederlijk vrome, dat in de beste Mariabeelden leeft, in een zoogenaamd heidensch beeld, in het Oosten van een geheel

1) De roomsch-katholieke zendelingen zagen in haar een spel van den Satan, die de Mariafiguur wilde namaken.

ander werelddeel gemaakt. Waar in het Westen heilige plaatsen zijn met wonderbeeldjes, die zieken genezen en mirakelen doen, heeft men in China dezelfde beroemde Kwan-Yinbeeldjes, die den omtrek beschermen, die, door het geweld ontvoerd, vanzelf weer op hunne oude plaats terugkomen, en die blinden het licht, dooven het gehoor, lammen de beweging geven. Wordt het altaar van Maria met bloemen, goud en zilver versierd, in 't midden van kaarsen en wierook, het beeld van Kwan Yin wordt omhangen met fijne zijden mantels, en krijgt een schitterende kroon, groote, roode kaarsen branden voor haar, droomerig dampen wierookstokjes hun blauwe wolkjes voor haar op, en uit slanke, ranke vazen zien groote lotussen haar peinzend aan. En, als om het wonder te volmaken, het ritueel der boeddhistiesche priesteren, hunne kniebuigingen, hunne processies, hunne gewaden, tot zelfs hunne gezangen toe, vertoonen de grootste overeenkomst met de ceremonieën in de roomsche kerken.

De chineezen zijn een volk, dat wel het minst van alle mij bekende volken gevoel heeft voor het divien-vrouwelijke, waarin de grootste westersche dichters de directe revelatie van het goddelijke zagen, en door het aanschouwen waarvan zij zich dat goddelijke niet alleen van de aangebeden vrouw, maar van zichzelf en de geheele menschheid bewust werden. Zijn er in de chineesche literatuur al aandoenlijke gevallen te vinden van gehechtheid tusschen man en vrouw, het idee Liefde in de allerhoogste beteekenis is in China onbekend, voor zoover gepersonifieerd in eene vrouw. Liefde tusschen man en vrouw zoo zuiver geestelijk en tot pure godsdienst geworden als bv. in Dante's Divina Commedia is een idee, dat in geen enkel chineesch hart ingang zou vinden, aangezien het geheel buiten de orde der in China bekende ideeën ligt. De physieke bekoring desnoods samen met genegenheid, en altijd samen met kuischheid, trouw en gehoorzaamheid, is wat de chinees in eene vrouw begeerlijk ziet. Maar het idee van ‘het vrouwelijke’ op zichzelf, als een abstract idee, voorstellende iets zoo smetteloos reins als een blauwe lentehemel, een blank besneeuwd veld, eene doodstille, klaarspiegelende zee, is in China onbekend. Het vrouwelijke in China correspondeert met het begrip ‘duister’ (Yin), het zware, stoffelijke, dat naar de aarde zonk toen de chaos zich opende, terwijl het

'licht' (Yang), waartoe het mannelijke principe behoort, lucht ópzweefde en den hemel vormde. Het vrouwelijke is volgens chineesche begrippen het inferieure, het bevlekte in vijf bevlekkingen, die in de hellen met verzinken in een bloedrivier worden geboet; de vrouw is de in pijn en zonde barende, goed voor de voortbrenging van het geslacht, en het bereiden van voedsel en kleederen[1].

Daarom is het wèl wonder, dat de verbeelding van dit volk, dat het divien vrouwelijke niet begrijpt en daarom inferieur is aan de europeesche, een volk, dat de vrouw voorstelt als de personificatie van het principe 'duister,' een zoo wonder-teêre, van liefelijk-reine vrouwelijkheid glansende figuur als Kwan Yin heeft gecreëerd.

En, wel het meest miraculeuse van alles, de kunstenaars van China, die haar beeld in steen, porselein of hout, in krijt of kleuren weergaven, zooals zij haar in hunne aanbidding zagen, zij maakten een vrouw, die in geen enkel opzicht op de typen der chineesche vrouw gelijkt, een vrouw, rijzig en recht-statig, schrijdende met majestueuzen stap, in een kuisch, zacht-wuivend gewaad, dat geen vrouw in China draagt, of wel zittende in wijd-uitvallende gewade-plooien als St. Barbara van Van Eijck, het lijf een weinig voorόvergebogen, als neêrneigende tot het leed der menschen beneê, met blanke, effen borst, die niet-ontwikkeld is, als van een heel jong meisje, en een gelaat, waarin àl wat fysieke bekoring heeft volkomen weg is, en waarover een schijn glanst van zuivere ziele-essence. Een vrouw, om voor op de knieën te vallen, en het hoofd biddend te verbergen in de plooien van haar gewaad, een vrouw met oogen, om de duisterste onbewustheden van de ziel te verreinen en te doen schitteren van haar licht, een vrouw met handen, om zacht op een brandend hoofd te leggen en te plooien tot eindeloos teeder gebaar van vergeving, een vrouw, als de vernietiging van de fysieke verlangens, die stom-geslagen terugsidderen voor haar heilig blank gewaad, en de verheerlijking van het zuiver-geestelijke, van Het Vrouwelijke als de revelatie van God. - Heeft in de westersche kunst het beeld van de Heilige Maria op schilderijen of in

1) Meisjes worden dan ook slechts bij uitzondering in China onderwezen in andere vakken dan vrouwelijke handwerken, decoreeren, huishouden enz. en kunnen lezen noch schrijven.

statueën nog dikwijls het te lief-aanvallige, het te begeerlijke, dat de adoratie van een priester onbewust verlangen van een minnaar zou doen worden, de meeste oude Kwan-Yinbeelden zijn zóó wonderrein uitgevoerd, dat niet de vaagste gedachte aan de vleeschelijke vrouw haar zou durven naderen. Zij heeft geen mollige, ronde vormen, haar zwarte lokken vallen niet lang uit golvend over haar schouders, geen glimlach beroert haar mond. Haar lichaam is als de pure incarnatie in opperste openbaring van het idee ziel in stof, en een kuisch, blank gewaad omvouwt het zacht, uitvallend in groote, wijze plooien. Hare oogen staren streng en rustig naar één punt, als verloren in meditatie; haar ooren zijn lang, met dikke lobben, haar kin onmerkbaar klein, haar wangen teêr als bloemebladen. Het haar is opgemaakt in een wrong, hoog op het hoofd, zoo fijn dat ieder haartje apart glanst als een straaltje licht; en wordt opgehouden door een langen naald, en rust van voren op een kroontje met paarlen. In het voorhoofd schittert de zieleparel - She Li Toz' - die in de intense meditatie is omhoog gerezen, en daar straalt van zuiver goddelijk licht; op haar vlakke, spiegelreine borst schittert het kruis Svastika in een krans van paarlen.

Des te wonderlijker is deze gevoelige, pure vrouwenfiguur in een land als China, omdat de meeste taoïstische[1)] goden, die gelijk met de boeddhistische aangebeden worden, en waaronder de god van den Oorlog - Kouan Ti - wel de voornaamste is, in 't geheel geen sereene figuren zijn, maar woeste, bijna wanstaltige gedaanten, met grimmig, wild gezicht, een langen baard, en dreigende oogen. De vier groote wachters, die aan den ingang van iederen tempel staan, zijn kolossale, afschrikwekkende beelden, grijnzend, en onheilspellend van gebaar. Maar deze zijn dan ook uitvindingen van den lateren tijd en niet meer, zooals Shakyamuni zelf zeide, simpele symbolen van een idee. Een boeddhabeeld is oorspronkelijk de plastiek van de essentieele leer. In de immens rustige trekken van het gelaat is de geheele leer gegeven van de verreining

1) Wat men ‘taoïsme’ noemt heeft niets te maken met de oorspronkelijke leer over Tao van Lao Tsz'. Dwaze discipelen, die Lao Tsz's boek niet begrepen, haalden er allerlei absurde dingen uit, gingen den steen der wijzen zoeken enz. en ereëerden la'er een geheel pantheon van goden. Geheel ten onrechte wordt dan ook van ‘taoïsme’ gesproken.

der ziel en de bevrijding der hartstochten, en den stil-starenden blik der half-toeë oogen ziet de aandachtig geloovige gericht naar de horizonnen van het eindeloos Nirvana. In de kuische neêrdaling van een arm en de uitgestrekte hand, met den palm naar buiten, is in zéér simpele lijnen uitgedrukt het medelijden, de chariteit voor de menschheid, in het sublieme gebaar van een opgeheven hand, met drie vingers óp en de punten van duim en wijsvinger samen is eene geheele prediking van de beste dingen der leer duidelijk te voelen. De boeddhistische beelden waren oorspronkelijk volstrekt geen afgoden, maar zuivere symbolen, symbolistische plastiek van de abstracte hoogste realiteit. - Zij waren dan ook kunst, in den hoogsten zin van het woord, want alle kunst was oorspronkelijk symbool, en werd gemaakt van adoratie voor het goddelijke.

Men is zoo algemeen gewoon, van oude boeddhistiesche beelden te spreken als van afgoden, of wel van curiositeiten, of bibelots. Maar na veel - o zoo genotvol - zien van zulke beelden heb ik heel duidelijk in mij gevoeld, dat zij een beteren naam verdienen, want zij zijn echter, zuivere kunst. Zij zijn gemaakt door kunstenaars, - simpele menschen, van eigen grootheid onbewust, - iedere omtrek, ieder lijntje, ieder vormpje is geboren uit adoratie, en zij zijn niet minder onsterfelijk dan de beste oud-egyptische beelden, en de reinste creaties der primitieven. - Zij zijn op de uiterste grens van geest en stof, en geven in stof zichtbaar weêr de onstoffelijke en onzichtbare idee van de goddelijke ziel. Zóó als het sereene, eindeloos kalme gelaat van een oud boeddhabeeld moet wel het gezicht zijn van den uítgeleden, verreinden asceet, als zijn ziel, ópzwevende in het eeuwig Nirvana, nog éven den afglans van haar licht schijnt op het in 't stof achtergelaten lichaam. Het aandachtig zien naar zulke wonderen van religieuse kunst als oude boeddhabeelden van brons of porselein leert veel meer van het boeddhisme dan het lezen van vele soetra's. Want het onzichtbare ziet u hier aan, met stil-starende oogen, en de materielooze ziel schijnt voor u op in deze simpele figuur van een tot een gebed van strenge lijnen en aetherische vormen geworden lichaam.

En dit heeft deze kunst voor boven die der af beelding van den Christus, dat zij niet geeft het lijden, maar het

hóógste geluk, niet de bloedende pijn, maar de verlossing, niet den kruisdood, maar de opstanding, het suprême moment, als de bevrijde ziel wègdroomt in het eindelooze.

Eigenaardig is het feit, dat, volgens een chineesch werk uit de zeventiende eeuw, waaruit ik een en ander zal overnemen, Kwan Yin voornamelijk zich op aarde geïncarneerd heeft om het vrouwelijk deel der menschheid te komen verlossen, dat slechter was dan het mannelijke. Ik zal uit het curieuse werk: 'De oorspronkelijke echte soetra van het overvoeren van Kwan Yin' een en ander van de oorspronkelijke legende van Kwan Yin aanhalen. Het is een wonderlijk boek, waarin de drie leeren, confucianisme, boeddhisme en taoïsme broederlijk naast elkaar voorkomen, en dat den lezer op voorname punten dikwijls in den steek laat, juist als het er op aankomt, maar zeer karakteristiek chineesche volksideeën over godsdienst weêrgeeft[1)]. Zij wordt er in voorgesteld, zwevende in het groote hemelpaleis Ta Lo, in allerhoogste zaligheid, gezeten in den lotus der acht kostbaarheden.

Zij was in eindeloos genieten. Haar oneindig vér-ziend oog zag, hoe in het Oostelijk Land de menschen in begeerte waren naar wijn, schoonheid en schatten, zéér dwalende. In hun hart was opgesloten de lust naar roem en geld, en zij waren bevlekt van zonde. De groote Wet wentelt rond en straft en beloont op duizenderlei wijzen. De menschen leven als beschonkenen, in een droom, en sterven. Hunne beenderen worden verstrooid, talloos als bergen. Het slechte straft zichzelf zonder einde. De Eerwaardige voelde voor zij het zelf wist een groot medelijden in haar liefdevol hart en sprak: 'Vanaf het openen van den chaos tot op dezen dag heb ik de menschen geholpen, heb ik het Oostelijk Land hervormd, heb ik ze overgevoerd door vele gevaren, en ze tot bewustzijn gebracht. Thans, tegen het einde der Chow dynastie, is het menschelijk hart in groote verwarring, vol doodslag en over-

1) Het boekje, dat voorgesteld wordt door Kwan Yin zelf gemaakt te zijn, is geen echte soetra, en is geschreven gedeeltelijk in proza en gedeeltelijk in verzen. Het is getiteld: 'Oorspronkelijke, echte soetra van het overvoeren (naar Nirvana) van Kwan Yin' en is veel beter geschreven en van veel ernstiger karakter dan de 'Volledige traditieën omtrent de Kwan Yin der zuidelijke zeeën.'

spel. De hemel ziet het slechte van al deze levenden. Hoe dit zwarte principe te verdrijven en te versmelten, dat opwolkt in het ledig?

Ik zie onder de mannen er wel, die weten en zich bewust zijn van de rede der drie Leeren[1)], wien het goede helder is, en die uit hunnen Oorsprong putten. Maar helaas! den vrouwen is niet duidelijk de omwenteling der wet, en wát hun op de wereld verboden is. Zij zijn tot het uiterste gevallen. Als ik goed nadenk over de bitterheid van het stof der wereld is het een ding van medelijden en zuchten. Ik kan niet beter doen, dan op aarde neêrdalen in het lichaam van een meisje, om den ramp der vijf bevlekkingen te verdrijven, een' anderen grondslag te leggen voor het nageslacht en te maken, dat ook vrouwen en meisjes het kwade weten, en over de zonden heenkomen. Zóó ontkomen zij ook aan de omwenteling des levens[2)] en wordt hun de straf van den bloedstroom der hellen bespaard. Dan kunnen zij den weg van de bewustwording bestijgen, en het opperste geluk genieten in de hoogere regionen. Dit zij mijn wensch.'

Toen deed zij de volgenda bede aan Kin Mu, de Gouden Moeder van den Jaspis-Vijver,[3)] de eindelooze en eerwaardige, en zeide:

'- Ik heb U slechts dit te zeggen, dat ik heden de tallooze menschen op aarde in verleiding en dwaling zie. Dit moet ophouden, en zij moeten op het goede Pad komen; zij moeten weten, hoe zich te bekeeren, hoe uit de poorten van leven en dood te treden, en uit de bittere zee. Dit werk moet ik volbrengen.'

Kin Mu zeide: 'De menschen op aarde zijn verdwaald van hunnen Oorsprong.[4)] Zij beleedigen de drie Kostbaarheden.[5)]

1) Confucianisme, taoïsme en boeddhisme
2) Zooals bekend is gelooven de boeddhisten aan tallooze incarnaties door transmigratie, en, zooals ik verder in dit stuk nader zal beschrijven, wordt door omwenteling van een wiel de ziel telkens weer in het leven gewenteld.
3) Eene niet-boeddhistische godheid, vermoedelijk van oud-chineeschen oorprong, die in allerlei legenden en taoïstische verhalen een groote rol speelt.
4) Hiermede wordt bedoeld de 'Sing' waarvan Confucius spreekt 'dat wat de hemel in den mensch (als principe) gelegd heeft.' (Zie 'Chung Yung') Deze 'Sing' is het essentieel reine van den hemel in den mensch, en haar rein te houden is het geheim van een goed leven. Alle zonde komt door verduistering van de 'Sing.'
5) Boeddha, Dharma, Sangha d.i. Boeddha, de Wet, en de Priesterschap.

Zij slaan de priesters, schelden op de leer, en verguizen de wetten der boeddha's. Hun is het zoet, zoo diep te vallen. Het is een karrewei, ze te vermanen en te bekeeren.' -

Maar Ts'z' Fang[1] smeekte schreiende:

'Genadevolle, gouden Moeder, open wijd uwe eindelooze liefde. Sta mij toe, op de aarde neder te dalen! Ik zal de harten der menschen volmaken. Ik zal zwoegen om ze te vermanen, totdat zij vanzelf terugkeeren en veranderen.'

Toen sprak de Gouden Moeder. 'Als gij dan absoluut wilt nederdalen in het stof en de misère der tijden, dan is dat nú niet meer dezelfde zaak als vroeger. Gij zult heel precies op uw hart moeten passen om niet (zelf) in de zee der bitterheden[2] te vallen en uw vroegere Karma niet te bederven. Grif dít met zorg in uw hart! Later zal ik Jên Teng[3] bevelen om U het rechte Pad te wijzen, opdat gij weer tot het Licht kunt terugkeeren.'

Toen boog de Eerwaardige diep het hoofd en dankte voor die eindelooze liefde.

Het viel haar hard, de hemelsche regionen van licht en rust te verlaten, maar zij voelde een zoo groot medelijden, dat zij meer en meer neeg naar het leed der menschen. Toen besloot zij zich te incarneeren als een koningsdochter. Over het rijk Hing Lim[4] regeerde toen koning Miao Tsjoang met zijne vrouw Peh Ya, die hem twee dochters had gebaard, Miao Yuen en Miao Yin.[5] - Op zekeren nacht zag de koningin in een' droom een groot Licht tot haar nederdalen, en haar schoot had ontvangen.

Licht en duisternis gaan voorbij, snel als pijlen, dagen en maanden wikkelen af als een weefgetouw, en weldra was de onbevlekte dracht voldragen, en baarde de koningin een prinses.

Zij werd genoemd Miao Sjen, de Schoone Deugd. Vanaf den nacht, dat de koningin ontvangen had, kreeg zij een afschuw

1) 'Het schip van liefde.' Andere naam voor Kwan Yin. Met 'schip' is bedoeld het vaartuig, dat de zielen over de zee des levens voert naar Nirvana.
2) 'De zee der bitterheden,' 'het roode stof' enz. is het leven.
3) Jên Teng (sanskriet Dîpankara) is een oude boeddha, die al vóór Shakyamuni's incarnatie als Siddharta dezen onder zijne discipelen telde.
4) Volgens prof. de Groot een land ten Z. van Siam en ten O. van Indië.
5) Miao Yin = het Schoone Geluid, Miao Yuen, het Schoone Begin. Tsjoang is de Schoone, Versierde.

van vleesch en onreine planten.[1] En van jongsaf aan dronk de prinses geen melk van vrouwen of moederdieren, die zulke planten gegeten hadden. Miao Sjen groeide op tot vijftien, zestien jaar, en had haren Oorsprong rein gehouden. Haar hart was vol heiligen geest als dat van géén ander. Wat ze ook voor boeken las, zij wist den inhoud uit haar hoofd als zij ze eens gelezen had.

Op zekeren dag zeide koning Tsjoang tot zijne vrouw: 'Miao Yin en Miao Yuen hebben nu reeds een' echtgenoot gekozen. Miao Sjen is nu zestien jaar, en moet dus den gelukkigen huwelijksdag gaan bepalen. Zij moet de huwelijkstrappen[2] laten gereedmaken om een' man te kiezen, op wien zij haar geheele leven kan steunen.' De bruidsmeisjes gingen nu Miao Sjen roepen, en haar vader zeide haar, wat hij van haar wenschte.

Maar de prinses antwoordde - in verzen - met de volgende woorden: 'Het is heel moeilijk voor mij, de liefde te beloonen, die U mij tien maanden onder het hart deed dragen. Drie jaren hebt gij mij vol toewijding gezoogd en gevoed. Gij hebt mij handel en wandel geleerd. Een voor een hebt gij mij de drie gehoorzaamheden[3] en de vier goede eigenschappen[4] onderwezen. Ik heb gezien, dat deze roode aarde van het stof slecht en valsch is. De menschen behooren als onderdanen getrouw, als kind ouderlievend te zijn. Maar dag aan dag gaan voorbij dat zij zich bevlekken. Ik geloof dat alles op aarde in stukken ligt gebroken. Ik wil geen echtgenoot kiezen. Ik wil mijn ziel verreinen, mijn Karma verzorgen, en uit de zee der ellenden ontkomen.'

Koning Tsjoang keek vreemd op toen hij zijne dochter zoo hoorde spreken en antwoordde:

'Gij moogt niet zoo duister denken. Alle menschen moeten zich vlijtig toeleggen op het in stand houden der vijf betrek-

1) Er zijn vijf planten, die als onrein worden beschouwd, (o.a. uien) als zijnde wedergeboorte als plant van een hond.
2) Op dien gelukkigen dag werd in oude tijden een trap gereed gemaakt en met bloemen versierd. De prinses stond op de trap met een zijden bal in de hand, die zij neerwierp. Wie de bal opving werd haar echtgenoot.
3) De eerste is de gehoorzaamheid aan den vader (ongehuwd zijnde), de tweede die aan den man (gehuwd zijnde) de derde die aan den oudsten zoon (weduwe zijnde).
4) Goed gedrag, gepaste woorden, nederigheid, gepaste bezigheden.

kingen.[1] Hoe zouden zij dan tegelijk vegetarisme en zieleverreining kunnen betrachten?'

Maar Miao Sjen sprak weder: 'Wat gij daar zegt gaat niet boven de vulgaire leer der gewone menschen. Ik ben zuchtende, dat alles op aarde een chaos is geworden. De Oorsprong der menschen was goed, maar weinig zijn de reingeblevenen, de helderen. De menschen begeeren wijn, en vrouwen, en rijkdom, en dwalen af van hunnen Oorsprong. Om der wille van mond en maag slachten zij levende beesten. Hoe kunnen zij dan het goede van den hemel bewaren? Bedenk toch, dat gij in uw vroeger leven goede daden hebt opgestapeld[2]; ga dit nu niet weer bederven? Vrees toch, dat eenmaal het geluk vergaat, en gij Jen Koen zult zien.[3] De hooge spiegel van het kwaad zal al uwe slechte daden in een oogwenk weêrspiegelen. Is uw gedrag goed, dan zult gij volgens het goede beloond worden. Zijn uwe daden slecht dan wordt gij volgens het slechte gestraft.

Ik wil geen echtgenoot kiezen, maar mij toeleggen op het verreinen mijner ziel. Honderd jaren levens zijn als de droom van een oogenblik. Als ik mij niet ga verreinen zal ik weêr in de omwenteling des levens vervallen. - Mijne ouders, die oorspronkelijk vol liefde en genade zijt, doet nu uw kind geen droefenis aan! Van oudsher werden diegenen boeddha's of geesten, die van een gewoon mensch af een heilige leerden worden.'

Maar koning Tsjoang wilde er niets van weten, en schold haar uit met verachtelijke namen. Hij beval haar, alle vorstelijke gewaden, die zij aanhad, uit te trekken, en alleen één stuk goed aan te houden om het lijf te bedekken. Hij verlaagde haar tot een dienstmaagd, die in den bloementuin water moest dragen en de bloemen verzorgen. - De prinses weende zeer, maar deed hare gewaden uit, en ging gehoorzaan naar den tuin.

'Helaas!' roept de schrijver van het verhaal naïef uit,

1) Het hoofdprincipe van Confucius' leer. Die van vader tot zoon en omgekeerd, vorst tot onderdaan, echtgenoot tot echtgenoot, oudere broeder tot jongere, en omgekeerd vriend tot vriend, zijn de vijf betrekkingen. - Deze leer heeft geruimen tijd het boeddhisme in den weg gestaan dat niet familieleven maar ascetisme voor het hoogste leven hield. -
2) Dat hare ouders koning en koningin waren was de belooning voor in vroegere levens gedane goede daden.
3) 'Yama,' de koning der hel.

‘oorspronkelijk was zij het lichaam der edelsteenen bladen,[1)] hoe kan die nu water dragen en tuinwerk doen?’

En nu volgt de geschiedenis van lijden, en hoe zij in de smart juist hare ziel louterde en rein maakte van alle aardsche verlangens. Hoe zij in den tuin met gekruiste beenen zat, in intense meditatie. Hoe de bloemen bloeiden als nooit te voren, doordat geesten het zware werk voor haar deden. Hoe de boeddha Jên Teng haar kwam beproeven in de gedaante van een' priester, maar ziende, dat zij niet wankelde, haar de esoterische leer onthulde. Hoe hare zusters haar kwamen vermanen, maar door hare prediking werden bekeerd. Hoe haar vader, in groote woede over hare hardnekkigheid, haar verbande naar het klooster de Witte Musch, maar hoe zij daar juist een welkom thuis vond, en een' ouden wijze ontmoette, met wien zij diepzinnige gesprekken over de leer hield; hoe zij tot het bewustzijn kwam, dat ééne ziel het ál doordrong, en alles weer tot dat principe terugkeerde (want de Ouden zeggen, dat tienduizend dingen allen één zelfde ding zijn (van oorsprong) en de diepe beteekenis begreep van die twee simpele karakters die boven tempeldeuren staan ‘Wu Ngo,’ Niet-Ik, géén-Ik, die zinspelen op de algeheele overgave en vernietiging van de Ikheid en absorptie in het universeel Nirvana. De oude wijze, dien zij in het klooster ontmoette, zat in een donkere kamer, en toen zij hem vroeg, waarom het zoo weinig licht was, antwoordde hij ‘doe nu nog deze twee bewegelijke, klepperende deuren dicht en sluit het buitenlicht geheel af. Dan zal het eerst recht een groot Licht worden.’ Zóó leerde hij haar de meditatie met gesloten oogen, de verwerping van het daglicht van buiten, en den eindeloozen glans van het zielelicht van binnen. -

Koning Tsjoang, in woede ontbrand door den sterken wil van zijne dochter, en verontwaardigd, toen kwade geesten hem berichtten, dat Miao Sjen met den ouden wijze in ongeoorloofde betrekking stond, stuurde een leger soldaten uit, die het klooster met de vijfhonderd bewoners verbrandden. Maar Miao Sjen, in de Zaal der drie Reinheden op een kostbaren zetel gezeten, bleef ongedeerd. Toen liet de koning haar naar het schavot brengen, en beval zijn veldheer Kin Chao, de Gouden Klauw, haar te onthoofden. Maar de boeddha Kin Mu,

1) Naam voor eene prinses.

in de hooge regionen, zond hare dienaren Kin Tong, het Gouden Jongetje, en Yü Nü, het Edelsteenen Meisje[1] met tal van geesten om haar te beschermen. De veldheer sloeg eigenhandig naar het hoofd der prinses, maar de geesten hielden de Diamanten Bijl[2] beschermend boven haar, en het beulszwaard viel in stukken. Koning Tsjoang, dit niet begrijpende, verdacht zijn' generaal van ontrouw, en liet hem onthoofden. Toen Miao Sjen dit zag, dat een ander moest boeten omdat de hemel haar beschermde, smeekte zij de geesten, haar niet meer te helpen, en haar te laten sterven. Zij sprak eene prediking uit, die zoo heilig was, dat zij door den hemelkoning in een groot boek werd opgeteekend, en zeide: ‘Er is een tijd van leven en een tijd van sterven. Ik heb het schijnbare (leven) geleend om het ware te verkrijgen. Het scherpe zwaard kan moeilijk mijn echte Zijn kwetsen.’

De tweede beul kwam met een rood koord, en zij liet zich nu gewillig worgen. Een donderslag weerklonk door de hemelen. Zij gilde en was gestikt. Maar haar ziel, haar eigenlijke Oorsprong, zweefde door de poorten der duisternis naar de Eindeloosheid des Lichts. En lachend zeide de prinses: ‘Géén vorm hebben is nu eigenlijk eerst recht een vorm hebben, en nú krijg ik mijn ware Gedaante te zien. Nu het lichaam der hartstochten door het roode koord geworgd is, komt het eindelooze licht te voorschijn.’ Toen hief zij de handen op en aanschouwde de onsterfelijke boeddha's, in den gouden lotus, van aangezicht tot aangezicht. Maar hare taak was nog niet volbracht. De gouden Moeder beval haar, een tocht te maken door de tien hellegebieden der onderwereld. De geest Hiang Lung, De Gele Draak, en de beide geestenkinderen, het Gouden Jongetje en het Edelsteenen Meisje, vergezelden haar.

In de hellen zag zij de tallooze zondaren in groote ellende, boetende met afschuwelijke pijnen voor evenveel zonden als zij nu straffen ontvingen. Het was een geheele wereld van knarsetandende slachtoffers; het bloed stroomde in rivieren, en de lucht weerklonk van kermen en schreien. Hun lijden was

1) Dit zijn dezelfde (in Amoy Kim Tong en Giok Lu genoemd) die in mijn stuk over het chineesche tooneel voorkomen (De *Gids* van Juni 1894).

2) Deze bijl, oorspronkelijk de scepter van Indra (vadjrna), wordt nu nog door de priesters gedragen bij ceremonieën, en is een symbool van de macht van Boeddha, die door wijsheid (pradjna) onoverwinlijk is.

onverbiddelijk bepaald door hun eigen Karma, en na geleden straf werden de uitgepijnigde zielen weer door de omwenteling van een rad in het leven teruggewenteld, om òf als mensch òf als dier geïncarneerd te worden, en nieuwe ellende te lijden. Maar - treffend en zéér bizonder, die witte, teêre meisjesfiguur, hier zacht-schrijdende door de rotsharde onverbiddelijkheid van het idee Karma - Miao Sjen vouwde de handen saam, en sprak in intense extase van liefde eene prediking met zulke geestvolle, diviene woorden, dat door één wonder al de hellen werden verlicht van het goddelijk licht, wolken van gouden lotusbloemen vielen neer, en de verloste zielen, gepurifieerd door de verreining van haar goddelijk Woord, zweefden óp in volmaakt zuiveren staat, vér boven de omwenteling des levens, en droomden het eindeloos Nirvana binnen.

Toen zij haren tocht volbracht had, daalde Miao Sjen weder naar de aarde neder, waar haar lichaam door een geesten-tijger naar het heilig Cypressen-woud[1)] was gebracht, zoodat het niet vergaan kon. Zij ontwaakte als uit een droom, in haar oude lichaam. Maar de Gele Draak en de geestenkinderen kwamen haar in menschengedaante weêr te hulp, en geleiden haar naar een oud klooster op den berg Hiang kan[2)]. Koning Tsjoang was door den hoogsten hemelkoning gestraft met evenzooveel booze zweren als hij menschen in het klooster de Witte Musch had doen verbranden. Een oude priester zeide hem, dat alleen een poeder, gemaakt uit de linkerhand en het linkeroog van een zijner kinderen hem kon redden. Zijne twee dochters wilden zich niet opofferen, en hij zou onder de vreeselijkste pijnen gestorven zijn, als Miao Sjen niet van zijne ziekte had gehoord. Zij had vóór dien tijd al eens haar lichaam aan een hongerigen tijger aangeboden,[3)] om diens leven te redden, en het was een heel kleine opoffering voor haar, haar linkeroog en linkerhand te geven voor haar vader. En hierin ligt, geloof ik, een van de oorzaken van de populariteit van Kwan Yin. De Hiao toch, de liefde voor de ouders, is de voornaamste hoofddeugd van de chineezen, door Confucius overal verheven, en hier doet een Boeddha een aller-

1) Cypres en pijnboom zijn symbolen van onsterfelijkheid.
2) Wierook-Berg.
3) Eene dergelijke legende wordt van Shakyamuni verhaald.

schoonste daad van Hiao, door zichzelf te verminken, om haren vader te redden. Toen linkerhand en oog niet genoeg waren gaf zij ook nog de rechter.

Door deze daad van liefde werd de zonde van den koning geboet, en kwam hij tot inkeer. Al de leden der koninklijke familie legden zich ten laatste op verreining der ziel toe, en werden boeddha's. Door de Hiao van het kind konden dus de ouders en zusters de onsterfelijkheid verkrijgen. Het Confucianisme is in deze legende in hoogste uiting broederlijk met het boeddhisme vermengd.

Dit is wel het mooiste in de anders zoo sombere leer van het boeddhisme, dat aan de liefde, van een mensch uitgaande, zulk een intense kracht wordt toegekend, dat zij invloed heeft op het Karma van andere menschen, ja, het kwaad van duizenden zondaren kan neutraliseeren, en die alzoo bevrijde zielen op haren adem mede kan voeren naar Nirvana.[1] Zóó gaat van Kwan Yin een emanatie uit van liefde, die zacht neêrdroomt op het woelende noodlot der menschen als sereen maanlicht op een wild-stormende zee, dat de golven eindelijk tot eene vlakke, rustige strooming effent.

En een van de eerbiedwaardigste figuren in de godsdiensten van alle tijden is stellig wel deze Kwan Yin, die de eindelooze zaligheid van Nirvana had kunnen bereiken, maar geen eeuwigheid van geluk wilde, zoolang de wereld nog in zonde en droefheid was, en een heiligen eed zwoer, niet te zullen rusten, zoolang nog één menschelijke ziel verloren moest achterblijven.[2]

Haar ijver in het heilige reddingswerk is wonderbaarlijk, en rust nooit. Eeuwiglijk werkt de liefde, die zij uitstraalt, op de zonden der wereld. Alle menschen zijn kinderen van deze blanke moeder van genade, die, in de hemelen troonend op eene witte wolk, zich zacht-neigend voorover buigt om te luisteren naar der zondaren gebed. Zij wordt aangeroepen als ‘Ta Ts'z' Ta Pei’: De groote Genade, het Groote Medelij-

1) ‘Love here pronounces itself lord of Fate’ zegt Samuel Johnson hiervan terecht. (Oriental Religions. India.)

2) Ook Avalokiteshwara zwoer: ‘zich te manifesteeren in elk schepsel in het heelal; alle menschen van de gevolgen der zonde te bevrijden, en nooit het boeddhaschap te bereiken tot allen zijn geboren in de eeuwige rust en vervulling hebben gekregen van hunne gebeden.’ (Beal. Catena of Buddhist Scripture).

den. Zij is ‘de Oceaan van Mededoogen’, de ‘Beschermer der Wereld’, de ‘Verlosser van Vrees’.

De plaats, waar zij, na haren tocht door de hellen, negen jaren woonde in gepeinzen, is de bedevaartplaats voor millioenen uit China, Thibet en Japan. Het is het eiland Phu-Tho, in den Chusan-archipel.[1)]. Hier was vroeger de berg van wierook, geheel wit, hier was het gras wit, de hooge bamboebosschen wit, en was de zee wit van de schitterende blankheid van Kwan Yin, die daar troonde in haar wit gewaad.

De uitingen van vereering aan Kwan Yin zijn naïef en simpel als die van de westersche vrouw uit het volk voor haar Mariabeeld. Het Kwan Yinbeeld wordt opgetooid en versierd als een lievelingskind; het krijgt een mooi zijden baadje, en een hoed met pluimen en blinkende paarlen. Kleine kinderen dragen een klein Kwan Yinbeeldje van goud of koper op het hoofd, en loopen met vlaggetjes, waarop haar roem staat geschreven.

Op de drie groote feestdagen van Kwan Yin, op den 19^{en} van de tweede, zesde en negende chineesche maand: den dag van hare geboorte als Miao Sjen, den dag, waarop zij werd gewORgd, en den dag, waarop zij, na haren vader gered, en hare geheele familie bekeerd te hebben, voor goed ten hemel steeg, worden de publieke offeranden en ceremoniën voor haar verricht, maar bovendien wijden voorál de vrouwen haar eenen dienst van elken dag. De mannen hebben niet zulk eene groote vereering voor Kwan Yin, en dienen liever de woeste goden van het taoïsme, met de dreigende gebaren en de bloeddorstige gezichten. En dit is juist eene bizondere teêrheid voor mij in de figuur van Kwan Yin, dat zij alleen door het vrouwelijke gevoel, dat altijd naïef en intuïtief is, wordt begrepen, en zij als 't ware schijnt te breken voor minder gevoelige beschouwing. Al wat China mist aan essentieel vrouwelijks, al wat de chineesche vrouw mist in hare omgeving, om haar onbegrepen gevoel aan te wijden, is gepersonifieerd in die wonderreine vrouwenfiguur van Kwan Yin.

De mooiste tempel van Amoy, Nam Phu Tho, het zuidelijk Phu Tho, is voornamelijk aan den dienst van Kwan Yin gewijd.

1) Correspondeerende met den berg Potala, waar Avalokiteshwara woonde.

Hoe dikwijls heb ik niet in dat bedehuis van Kwan Yin gezeten, dat zoo heerlijk aan den voet van hooge rotsen is gelegen, met een vergezicht over groene rijstvelden, bergen, en zee! Want de moderne tempels van Kwan Yin, als die van alle andere chineesche boeddha's, zijn geen heilige monumenten van adoratie, geen paleizen van statie en majesteit zooals de Notre Dame of de St^{e} Gudule; zij zijn een veilig thuis, een toevluchtsoord, een rustplaats voor moede reizigers. Zij zijn als het huis van een moeder, waar de kinderen altijd veilig en welkom zijn, en waar zij kunnen spelen, eten en slapen. Zelfs beesten weigert men den toegang niet, en dikwijls ben ik te paard den geheelen tempel rond gereden, voor de oogen van de vier reusachtige wachters Kin Kang, zonder dat dit door de priesters bizonder vreemd werd gevonden. - Er worden zelfs visschen, honden en runderen gevoed en verzorgd, uit medelijden. En toch doet dit familjaar-vertrouwelijke niets af tot de plechtigheid van de plaats. Want bij een chineeschen tempel is niet de tempel zelf een alleen-staand gebouw, dat ook in een straat of een gracht zou kunnen staan, maar het is vooral de omgeving, de kunst van Fung Shui[1)], die haar waarde bepaalt. En ik weet dan nu ook de schoonheid van dien tempel onafscheidelijk van den somberen, majestueusen rotsenmuur, die zich grijs-zwart achter hem verheft, van de groote, trotsche boeddhaboomen in de binnenplaats, van de wijde, blinkende rijstvelden, van de teêrgelijnde bergen in de verte, en vooral van het uitzicht op de groote, groote zee. Want een tempel, om een standplaats te hebben, die heilig genoeg is voor de woning van een Boeddha, moet altijd met het front gericht zijn naar de open zee, als een menschenziel uitziet in de eindeloosheid.

Eén middag zal ik nooit vergeten. Het was een donkere, sombere Novembernamiddag, tegen vijfuur. Zwarte wolken hingen dreigend om de rotsen, toen ik van een rit terugkeerde; en ziende, dat het gevaarlijk was, met den naderenden storm in een sampan de zee over te steken naar mijn eiland, zocht ik een schuilplaats in den tempel.

Het was duister in het derde paviljoen, waar het kolossale beeld troont van Kwan Yin. Het oude goud glom in het

1) 'Fung Shui' zou men de wetenschap van de astronomische en religieuze ligging eener plaats kunnen noemen. Uitweiding zou hier te ver voeren.

donker van een' mystiek rooden glans. Groote schaduwen weifelden aan de wanden en in hoeken, en glimplekken beefden vreemd in het rond. Er was een vaag, somber licht om de boeddha.

Juist toen een ratelende donderslag door de lucht weerklonk, sonoor voortdaverend over de bergen, kwam een grijze priester binnen, die voor het groote beeld bleef staan, en een monotoon gezang aanhief. Somtijds sloeg hij op een hout voorwerp, met doffen slag van gedempt geluid, of deed hij een kleine schel zilverig tinkelen. Hij stond onbewegelijk. Het gezang weêrklonk hol in het paviljoen, ál somberder en somberder. De regen kletterde neer, de donder sloeg met fatale slagen, de wind brulde om de deuren, en felle bliksemstralen lichtten blauwgeel weêr over het biddend-gebogen hoofd. Maar den priester bewoog het met geen enkel vreezen, en hij zag noch hoorde. Steeds klonk zijn somber gezang, een eentonig, plechtig zingen als van een ziel, die, in de diepste duisternissen verloren, om licht bidt en erbarmen.

De roerlooze priester, stil, als enkel een ziel, schoon zingende zoo somber-droef gezang, het vreemd-lichtende beeld van Kwan Yin, zoo hoog-statig en sereen in het duister; de brullende storm, de daverende donder, het hel-bliksemende licht; het was als het diepe mysterie van het geheele boeddhisme gesymboliseerd, de droef-verloren, maar rustig-biddende ziel, eindeloos kalm in den woedenden passiestorm van het leven....

Geeft deze legende van Miao Sjen een verhaal van een der voornaamste incarnaties van Kwan Yin en van hare lotgevallen als mensch, er bestaan nog tallooze andere sprookjes en vertellingen over hare daden van liefde als boeddha.

Op de meeste platen, die Kwan Yin voorstellen, ziet men haar met een kindje aan elke zijde. De een is een jongetje, Shen To'ai, de ander een meisje Lung Nü. Om de beteekenis van deze twee dienaren te verklaren, moeten wij zoeken in het werk ‘See Yiü’: Zwerftochten in het Westen. Dit wonderlijke boek, dat niet in den ouden stijl der ‘Kings’ maar in den verhalenden trant is geschreven, en dat eene verzameling van sprookjes is, van eene zoo rijke en weelderige fantasie, dat alleen de Mährehen van Grimm er mede kunnen vergeleken

worden, en wel een van de allerpopulairste boeken is van de chineezen, bij oud en jong geliefd, en overal in theaters vertoond, - dit schijnbaar kinderlijke werk is van een veel diepere beteekenis, dan de meeste westersche lezers wel hebben vermoed. En de Kwan Yinfiguur speelt er een hoofdrol in.

De beroemde koning Ta Tsung (627-649 n.C.) van de Thang dynastie, die door eene onvoorzichtigheid zijn generaal Wei Ting gelegenheid had gegeven, Hai Lung Wang, den zeedrakenkoning, te dooden, en die deze schuld alleen volkomen kon boeten door een mysterieusen ‘King’ (soetra) te verkrijgen, die de macht had, de zielen uit de hellen te verlossen, liet een priester oproepen, die den moed had, dezen soetra in het onbekende Westen te gaan zoeken. Toen bood zich een priester aan, Saan Tsang geheeten, die op zich nam, het heilige boek te vinden. Deze priester stond onder de bescherming van Kwan Yin, die hem, met andere gaven, het kostbare, van goud schitterende gewaad Kia Sha deed geven, afkomstig van Shakyamuni.

Tevens gaf Kwan Yin hem vier dienaren mede. De voornaamste van deze was een reusachtige aap, Sun Wu K'ung geheeten, die indertijd van een adept de diepste geheimen der esoterische leer had geleerd, en de zwarte kunst verstond, van gedaante kon verwisselen, en een onoverwinlijk wapen had, een gouden pilaar, die hij van den drakenkoning had gekregen. Deze aap - die het menschelijk hart symboliseert - was oorspronkelijk door den hemel geboren uit een rots, en had zich trouw toegelegd op de verreining der ziel, maar zijn apennatuur was altijd weer bovengekomen. Als hij de heiligste dingen hoorde kon hij niet nalaten, allerlei rare gezichten te trekken en de dolste grimassen te maken, en hij gebruikte zijn kunst alleen om er mede te pronken en grappen mede te vertoonen. Om van dezen lastigen apengeest af te komen had de opperste hemelgod Yüh Ti hem in den hemel bij zich genomen, maar Sun Wu K'ung was er niet tevreden, omdat hij er geen groote rol speelde, totdat hem eindelijk werd opgedragen het veld der perzikken te bewaken. Daar deze de perzikken der onsterfelijkheid waren, was het een gewichtige taak; maar de aap, die altijd een aap bleef, eindigde met ze allen op te eten, omdat hij dol was op zoete perzikken. Toen le-

verde hij een groot gevecht met de hemelbewoners, die hem echter niet konden dooden, omdat de perzikken hem onsterfelijk hadden gemaakt. Ten laatste werd hij overwonnen door Shakyamuni, die hem op zijn hand zette en wegblies in een diepen afgrond, waar hij onder een rotsblok bleef gevangen. Zóó had hij daar al vijfhonderd jaar gelegen, zonder zich te kunnen verroeren, toen Kwan Yin - overal de reddende uit het noodlot, de vergeving van straf, en het medelijden - hem kwam verlossen. Zij beloofde, dat hij later weer in den Hemel zou mogen terugkeeren op voorwaarde, dat hij zijn schuld zou uitwisschen door Saan Tsang te helpen als dienaar op zijnen tocht naar het Westen om de soetra te vinden, die de zielen kon verlossen en naar Nirvana overvoeren. Sun Wu K'ung beloofde zijn best te doen, maar voor alle zekerheid, omdat hij nu eenmaal een aap was, deed zij hem nog een ijzeren band om het hoofd, die hem pijn kon doen zoodra zij eenige tooverwoorden uitsprak. De tweede dienaar was oorspronkelijk een kind van den westelijken Zee-Draken-Koning[1)], die, wegens zonden uit den hemel verbannen was, en in de lucht zwevende als booze geest levende van roof een ellendig leven leidde. Ook hij werd door de medelijdende Kwan Yin bevrijd, op voorwaarde, dat zij hem in een wit paard zou veranderen, om den priester Saan Tsang als rijdier te dienen. Een derde was Chu Pah Kiai ook oorspronkelijk een verbannen hemeling, die tot straf in een varken was veranderd, en eveneens door Kwan Yin werd gered, als hij Saan Tsang wilde volgen. De vierde was Sha Sang, een andere uitgedreven hemelling, die door Kwan Yin werd bekeerd.

Met deze vier dienaren trekt Saan Tsang naar het Westen, om de kostbare soetra te zoeken.

En nu volgt een wonderbaar verhaal van de lotgevallen dier vijf reizigers, van eene schitterende, maar wilde fantasie, die het boek tot een der meesterstukken van fictie in de wereldliteratuur maakt. Vóór de soetra wordt gevonden moet de priester door twee en zeventig gevaren gaan. Geheele legers van monsters, duivels en geesten staan hem inden weg, bergen

1) Er zijn vier zulke zee-draken-koningen, Hai Lung Wang, in de Noordelijke, westelijke, zuidelijke en oostelijke zee elk één. Zij worden door de Chineezen zeer in eere gehouden en krijgen offeranden in zee geworpen.

van vuur, diepe afgronden, eindelooze zeeën moet hij over, om het boek te winnen, en de dood dreigt hem bij iedere schrede. Dit bonte verhaal van tooverbergen en wilde duivels en gevechten is echter geheel en al symboliek.[1)]

Saan Tsang is niets anders dan de menschelijke ‘Sing’, de hemelsche oorsprong, die echter hulpeloos is, als het lichaam niet helpt. De aap, dat zonderlinge beest, dat nooit zijn natuur verloochent, en altijd grimassen maakt, is het menschelijk hart. Het paard, dat, zonder teugel, in het wilde doordraaft, en altijd vooruit wil, is de menschelijke ‘i’, de begeerte. Het varken zijn de dingen van de buik, de maag en de ingewanden, altijd hongerig. En Sha Sang is het menschelijk geraamte, de beenderen, die het vleesch dragen.

Zonder zijne dienaren zou Saan Tsang er nooit gekomen zijn. Want hij is altijd maar lijdzaam en willoos, hij loopt blindelings in de gevaren, laat zich opsluiten, geeft zich over zonder ernstigen weerstand, uit gebrek aan energie. Maar de aap, dol en bewegelijk als hij is, slaat er bij de minste gelegenheid op los, gebruikt zijn esoterische geheimen om den vijand te bedriegen, verandert zich in duizenderlei gedaanten, en laat zich door niets uit het veld slaan. Ook de andere dienaren doen het hunne, al is het in 't wild, en zonder wijsheid.

En toch zouden ook de vier dappere dienaren gelijk met Saan Tsang op jammerlijke wijze zijn omgekomen, indien niet allijd op het suprême moment Kwan Yin, de godin der genade, die den armen priester bezorgd heeft gevolgd, en zelf het heilige boek voor hem gereed heeft, op hare witte wolk nederdaalde om hem te redden.

Prachtig van teêrheid is de Kwan Yinfiguur in dit boek weêrgegeven. Als de strijd in de wildste verwarring is, en geheele zeeën en vuurbergen, door een boozen geest getooverd, de reizigers dreigen te verzwelgen, is één zacht gebaar van haar hand genoeg, om alles in een groote kalmte te doen ver-

1) Dit is niet in het bock vermeld. Maar de vegetarieërs hebben er eene geheele mystieke filosofie op gebaseerd, en verklaren de geheele kunst van de bevrijding der ziel, door overwinning der hartstochten, uit dit boek. Er bestaan geheele boeken van vegetarieërs over de z.g. ziele-verreining, waarin alle in de See Yiü voorkomende personen als gedeelten van het menschelijk lichaam worden voorgesteld.

dwijnen, en de verschrikkelijke duivel wordt veranderd in een zacht, onschuldig kindje, dat in diepe adoratie de handen tot haar opvouwt. Kwan Yin alleen stelde Saan Tsang in staat, het heilige boek te vinden, dat de zielen de zaligheid van Nirvana kan doen verkrijgen.

Als Saan Tsang op het laatsst het kostbare boek vindt is het niets dan schoon papier, onbeschreven; want karakters kunnen die opperste waarheid der esoterische leer niet uitdrukken. Na intense meditatie, van zeven dagen en nachten lang, ál maar doorstarende op het papier, werd hem eindelijk die waarheid bewust van ‘de soetra zonder karakters’, die alleen de ziel, niet de oogen, kan lezen.

Een van de vele gevaren, die Saan Tsang moest overkomen, was een booze geest, het Vuur-Kind, Hwo Hai'Rh, die in een atmosfeer van vuur was gehuld, en stroomen vuur braakte. Deze booze demon nam den priester gevangen, en wilde hem aan haar vader, een geestenkoning, als voedsel geven. De dappere Sun Wu K'ung liet zijn meester niet in den steek, maar viel zijn vijand aan, met al de wapenen, waarover hij kon beschikken, den gouden pilaar, dien de drakenkoning hem gegeven had, en steeds zijne haren uittrekkende, die hij in evenveel krijgers kon doen veranderen. Maar de haren werden door het vuur geschroeid, en deerlijk gebrand moest de aap den strijd opgeven. Toen scheen Saan Tsang voor goed verloren, indien niet tijdig Kwan Yin ware neergedaald op hare wolk, en den demon had onderworpen. Door hare toovermacht veranderde de vuurduivel eensklaps in een klein jongetje, dat eerbiedig het hoofdje neeg, en de handjes biddend tot haar ophief. Van nu af aan kreeg de bekeerde duivel ook een anderen naam ‘Shen Ts'ai’, Het Goede Talent, en volgde hij overal Kwan Yin als discipel. En dit nu is het biddende kindje, dat op zoovele platen en beelden ter linkerzijde van Kwan Yin staat.

Een der andere gevaren was een reusachtige visch, met den kop van een draak, die de gedaante van een schoone vrouw had aangenomen, en hem in haar paleis-grot op den bodem der zee had gelokt. Lí Yü Tsing, zoo was haar naam, liet een groot feest aanrichten, daar zij Saan Tsang met allerlei feestelijkheden tot echtgenoot wilde nemen. De aap en het varken kwamen in allerijl te hulp, maar werden door hare

tallooze legers van visschen, garnalen, krabben en kreeften verslagen en gevangen. Het varken werd bestemd om voor het gastmaal geslacht te worden, en de aap om met zijne grimassen de vroolijkheid onder de genoodigden te verhoogen. Het witte paard en Sha Sang zochten tevergeefs hunnen meester. Eindelijk, op het critieke oogenblik, verscheen Kwan Yin, en veranderde de visschengeest in een klein meisje, Lung Nü, het drakenmeisje, dat zich bekeerde, en haar voortaan overal volgde. En dit is het meisje, dat afgebeeld staat aan de rechterhand van Kwan Yin.[1)] De vogel, dien men ook veelal in afbeeldingen bij Kwan Yin ziet is volgens sommigen een reuzenvogel, die het keizer Jên Tsung[2)] van de Soung-dynastie deerlijk lastig maakte, door zich in zijn sprekend evenbeeld te veranderen, en hem den troon te betwisten. Het geheele rijk geraakte daardoor in de grootste verwarring, en bloedige oorlogen braken uit tusschen de twee keizers. Ten laatste tooverde Kwan Yin een onmetelijke zee, waar zij met haar waaier den reuzenvogel in wegzwaaide. Zóó zwierf de vogel dagen en nachten boven de zee, tot eindelijk Kwan Yin in een berg veranderde, waar hij een toevlucht op zocht, en gevangen werd.

Volgens anderen was het een der vijanden van Saan Tsang, die hem gevangen nam en opsloot. Kwan Yin lokte dezen gevaarlijken vogel in een herberg, waar hij zooveel at, dat hij in slaap viel en weerloos werd. Hij braakte toen zelf de ketting uit, waaraan Kwan Yin hem gevangen hield. Sedert dien tijd bekeerde hij zich en bleef haar trouwe dienaar.

Moge men glimlachen bij al deze wonderlijke verhalen, er blijkt toch duidelijk uit, dat Kwan Yin wordt vereerd als de reddende uit den nood, de beheerscher der booze geesten, de beschermheilige, die den priester het heilige boek deed vinden,

1) Men zij niet te veel verwonderd, dat deze verklaring van Shen To'ai en Lung Nü zoo geheel en al verschilt met die, welke Prof. de Groot ervan geeft in zijn ‘Jaarlijksche feesten en gebruiken der Emoy-chineezen’ (le deel bl. 155 v.v.), en die hij vermoedslijk uit tooneelvoorstellingen heeft geput. Ik heb mij gehouden aan mijne editie van See Yiü maar teeken er bij aan, dat vele edities daarvan aanmerkelijk verschillen.

2) 1023-1063 n.C.

dat millioenen zielen uit de hellen kon verlossen. Zij is niet alleen de beschermer, maar zelfs de Voorzienigheid, in de gedaante van eene vrouw in wit gewaad. Nooit rust zij van haren arbeid zoolang nog één gevaar den priester dreigt, die het boek der onsterfelijkheid zoekt.

Talloos zijn de vele andere verhalen en legenden, omtrent Kwan Yin in omloop. Niet alleen als vrouw, ook als man incarneert zij zich, in de gedaante van een priester. Zij redt ter dood veroordeelden, door hun een soetra te leeren, die, op het schavot uitgesproken, het zwaard roerloos boven het bedreigde hoofd doet zweven.

Zij neemt duizenderlei gedaanten en vormen aan, om de menschen te helpen en de duivels der zonde te bestrijden. Zij wordt dan ook dikwijls afgebeeld met achttien en meer armen, die zij allen tegelijk aanwendt om de booze geesten te vernietigen.

Deze beelden met achttien armen hebben vanzelf niet het sereene en rustige van de andere, maar kunnen toch zeer indrukwekkend zijn. Iedere hand houdt een voorwerp vast, de rechter boven het hoofd verticaal uitgestrekt een zon, de linker een maan, de anderen een zwaard, een soetra, een bel, een snoer paarlen, een rad, een, bal een vaas, een discus, een perzik, een koord, enz., allen attributen, waarmede zij, volgens de chineezen, mirakelen kan doen. Boven het hoofd van dit beeld, met twee armen opgehouden, zweeft meestal nog een klein boeddhakindje, dat haar bevrijde ziel voorstelt.

En als eene moeder zorgt voor de lafenis van hare kinderen, zorgt zij voor de lafenis der aarde. Zij is de regengeefster, die aandrijft op witte wolken boven het smachtende, heete land.

‘Fu Tsu lai’: ‘de Oermoeder-Boeddha is gekomen,’ is eene chineesche uitdrukking voor ‘de regen valt.’

Op de witte wolken, die boven de heete aarde aandrijven, rusten lucht de zachte voeten van Kwan Yin, en dra zal de zoete, lavende regen neerzegenen, die vruchtbaarheid geeft aan den grond, en verkoeling aan de smachtende menschen. De al dichter en dichter saâmdrijvende wolkenmassa's zijn de wijd en wijd uitvallende plooien van haar gewaad.

Maar de Kwan Yinfiguur, hoe liefelijk en teêr wij haar ook voor ons op zien droomen uit soetra's en legenden, in hare

reinste openbaring is zij alleen gegeven in de kunst, vooral in die der beelden, houten, bronzen, porseleinen.

Toen in de laatste eeuw, door den invloed der europeanen, de chineesche kunst verbasterde en verzwakte, is ook de teêre opvatting van eene Kwan Yin bij de kunstenaars gebroken. De moderne beelden hebben het opperste moment van expressie verloren, en de goddelijkheid van het gelaat en de vormen is meer materialistisch geworden. De nieuwere tempelbeelden van Kwan Yin, met hunne schelle kleuren, en veel te grove vormen, hebben het streng virginale verloren, dat in de oude is te zien. Het zelfde is te zeggen van de porseleinen en bronzen. Het is heel moeilijk, in China specimina van oude kunst te krijgen. Ik heb door geheel Canton gewandeld, zonder in één antiquairswinkel iets bizonder moois te zien, en de verlangende kooper zal zich bij zijne eerste bezoeken in chineesche winkels, waar ook, Canton, Hongkong, Amoy, zeer teleurgesteld zien. Maar de chineesche antiquair heeft dan ook eene soort kuischheid die verfijnd artistiek is. Als hij een heel mooi ding heeft zet hij het niet in zijn winkel, maar bewaart het als een schat in zijn achterkamer, in een donker hoekje. Hij moet eerst zijn klant kennen, zijn gezicht, zijn handen hebben gezien, hoe die door beweging aangeven wat ze van een voorwerp voelen. Heeft hij de zekerheid, dat zijn klant het waard is, dan neemt hij hem mede naar binnen, zet zwijgend het kleinood op tafel, en laat het hem zien. Daarna bergt hij het zorgvuldig weg, schenkt een kopje thee in, en spreekt er in 't geheel niet meer over. Hij heeft al aan zijn oogen, zijn mond, zijn geheele houding gezien, wat hij gevoeld heeft. Het koopen komt dan eerst veel later. Als hij aan hem gezien heeft, dat hij het niet begreep, begint hij er ook nooit weer over.

Toch zijn zulke oude voorwerpen in de havensteden zeldzaam. Maar de kunst om ze te krijgen is niet zoo heel moeilijk, want men behoeft slechts agenten te hebben, arme chineezen, die de kans schoon zien, iets te verdienen, en wien gij vooruit reisgeld geeft.

Deze maken lange dagreizen in het binnenland, zoeken niet bij antiquairs alleen, maar vooral bij deftige, arm geworden families, die licht nog een oud stuk uit den goeden tijd hebben bewaard, en, zelf eigenlijk de waarde niet kennende, het voor een spotprijs verkoopen. En er is in het binnenland

van China nog véél meer, dan men wel zou vermoeden.

Wat de antiquairswinkels zoo gewoonlijk uitstallen is alles modern, imitatie bronzen wierookvaten met het valsche merk Süan Tih,[1] goedkoope vazen uit Kang Sai, en moderne beeldjes uit Tik Hoa.

Het zien en voelen van chineesche Kwan-Yinbeelden gaat niet inééns, en voor velen lijken zij op het eerste gezicht te vreemd om mooi te zijn. Het lange, ellipsvormige gezicht is dat van géén chineesche vrouw, de schuin opwaarts welvende oogen lijken onnatuurlijk, de lange oorschelpen te ongewoon. Maar men moet eerst het idee van zich afzetten, in die beelden een natuurlijke gelijkenis van een gewone vrouw te zien. Men moet goed begrijpen, dat de kunstenaar in 't geheel niet aan een vrouwenmodel is gebonden, en hij alle hulpmiddelen mag gebruiken, die de expressie van zijn beeld verhoogen. Als men maar dikwijls en aandachtig ziet, wordt zulk een gezicht meer en meer expressief, en eindelijk licht voor u op die klare zielevrede, die eindelooze kalmte, die stille uitdrukking van goddelijkheid, die de kunstenaar met zijn beeld bedoelde. Meer dan ééne boeddhistiesche school leert, dat boeddha niets anders is dan de menschelijke ziel[2], en zóó is een oud Kwan-Yinbeeld van een groot kunstenaar ook niets dan de af beelding van de menschelijke ziel, in de gedaante van die vrouw. De ziel in materie weêr te geven lijkt wel onmogelijk, maar toch hebben de chineezen in dezen den schijn zoo dicht mogelijk bij het reeële gebracht, en, wat in hout of brons nog zoo moeilijk gelukte, werd tot het hoogste opgevoerd in de kunst der porseleinen, waarin de materie in haar luchtigste, allereerste uiting is gegeven, broos en breekbaar als een droom.

Brons is een zooveel grovere materie dan porselein, maar brons is toch een wonderheerlijke stof geworden in die bewerking - van waar, en door wien is mij onbekend gebleven - die het de zachte kleur geeft van het ‘Shih Seu’ fabricaat. Een van de mooiste exemplaren van Shih Seu brons, die ik gezien

1) Als dit echt is, is het uit de 15e eeuw, de regeering van Süan Tsung: (1426-1435) der Ming-dynastie. Het merk Süan Teh, dat de Gonconrt (Cabinet de l'extrême Orient) zoo dikwijls aanhaalt is echter geen bewijs van echtheid, daar het op moderne vazen en vaten ook staat.

2) Dikwijls ziet men dan ook op platen of in tempelbeelden de ziel afgebeeld in het lichaam van een beeld, als een klein boeddhatje, zittende in meditatie.

heb, is een stuk, voorstellende Kwan Yin op den berg Hiang Shan, afkomstig uit Suchau. Of het oud was, weet ik niet, de gave glans, en de pure staat doen niet vermoeden dat het reeds eeuwen oud is, maar die kwestie van oud of modern, waar de verzamelaars zich zulk een gewetenszaak van maken, doet er al heel weinig toe af. Is het een feit, dat ik nog nooit veel even mooi modern porselein of brons heb gezien als het oude, toch is het zeer goed mogelijk dat dit eene stuk modern was.

Het stuk werd van den grond opgeheven door teêre, lage pootjes onder randen van kantfijn houtsnijwerk, en was omgeven door een glazen kast, met den achterwand van donkerblauwe zijde. Op een terras, van hetzelfde houtsnijwerk en ivoren pilaartjes, stond, uit bruinzwart, gesneden hout, een rots. Prachtig is het rotsige weêrgegeven, met dezelfde ruwe vormen als in de natuur, zonder gemaaktheid. Op de rots zit de bronzen Kwan Yin, een koraaltakje in het haar, een ivoren boek in de hand, een zilveren parel in het voorhoofd. Zij zit in eene houding, die aan de beelden van Ho Chao Tsung[1] herinnert, met opgetrokken rechterbeen, en het linker er onder gevouwen, in het boeddhagewaad Kia Sha.[2] Het beeld is van een donker chocoladekleurig brons, van zachten glans. Het lijf is - als dat van bijna alle Kwan-Yinbeelden, met rechterschouder en borst een weinig achterover gebogen, en de linker naar voren, zoodat het is, of zij zich onmerkbaar zacht nederbuigt, als luisterende naar gebeden, en neigende tot het leed der wereld. Dit gebaar is zoo vaag en zacht, dat het somtijds bijna niet te zien is, en dàn het beeld als 't ware weer heel even beweegt. De randen van het dof-bruine Kia Sha gewaad zijn fijn bewerkt met zilveren lotussen, als geëtst in het brons. Overal, waar de gewade-randen uitplooien schittert die ornamentatie van zilveren bloemen. Zoo is een band van zacht schitterend licht heengedroomd om het donkere beeld, dat het omgeeft met een mystieken glans. En, alsof dit nog niet genoeg ware om het te verheerlijken, droomt tot het beeld òp een zoete, heilige geur van wierook, daar de geheele rots uit wierookhout is gemaakt. Het fijne hoofd van de boeddha staat tegen een

1) Hierover later, bij de beschrijving der porseleinen.
2) ‘Kachâya’ (sanskriet).

ranken, langen bamboetak, die zijn teêre, spitse bladen van zachtgroene kleur daarachter ontvouwt. Die fijne blaadjes staan zich heel stil te geven achter het wijze vrouwenhoofd.

Zóó zal ik haar nog dikwijls zien, die donkerbronzen Kwan Yin, die neigende, lief-luisterende, in die kuische, wijze kalmte van haar gewaad, zacht omschitterd van zilveren lotussen, in den droomerigen geur van de heilige wierook, met die teêre, spitse bamboeblaadjes achter het stille hoofd....

Ook uit hout gesneden heb ik mooie beelden van Kwan Yin gezien. Een bizonder fraai exemplaar, in mijn bezit, is van zachtbruin reukhout, van zoeten geur. Het voetstukje alleen is van een zwarte reuklooze houtsoort, en is een zee met opslaande, krullende golven. Uit de zee rijst een welige groei van lotusbloemen, met teére, gevoelige stengeltjes en half uitgekomen, half nog dichtgevouwen blaadjes. Een grootere bloem is ontloken, en naast deze twee knoppen. Alles zóó simpel natuurlijk, als levend, met de geheele zachtheid en rankheid van stengels en ontplooiende blâren allerteerst weêrgegeven in de harde materie. Boven de bloem en de knoppen spreidt een groot, fijn generfd blad zich wijd uit, om de Kwan Yin te dragen, een rank beeldje. van ruim een decimeter hoogte, met een gewaadje, zoo zacht en lucht als een bloem, keurig afgewerkte handjes, en een fijn, wijs gezichtje. En op het kleine hoofd de haartjes één voor één getrokken, een golving van teere, evenwijdige lijntjes, óp in een wrong. Hoe teeder moet de hand zijn geweest, die met een miniatuur, scherp mesje zoo voorzichtigjes en gevoelig die vrouwenharen uitdroomde uit de materie. Die ranke stengels en bloemen, dat wuivende gewaadje, die fijne haren, die kleine, wijs predikende handjes, wat moet die artiest een lief, gevoelig mensch zijn geweest, en hoe rustig en doodkalm moet zoo iets gemaakt zijn, zonder de minste zenuwachtigheid, met welke stille, aandachtige, zacht-starende oogen moet hij zich heengebogen hebben over zijn werk!

Van de kleine beeldjes van de goedkoopste soort zijn die uit de stad Tik Hoa in de Hokkienprovincie wel de beste. Zij zijn niet van porselein, maar van steen. Ze zijn voor den ongeloofelijk lagen prijs - van vijf tot tien cents - verwonderlijk teêre dingen. Gevoelig van lijn, en blank van kleur, zonder

hardheid. De meeste stellen Kwan Yin voor schrijdende over de zee, die met opslaande golven is aangegeven. Het witte gewaadje omwuift haar luchtig, het in een wrong opgemaakte, met een speld vastgehouden haar is keurig gedaan, en onder de rok komt een klein voetje te voorschijn. Maar het mooiste van het beeldje zijn de handjes, die apart worden gemaakt, en uitgenomen kunnen worden, superbe, teêre handjes, met sierlijk spitse vingertjes, de rechter een parel vasthoudende, de ander wijzende met een gracieus gebaartje, alsof die puntige, fijne nagels de diepste mysteriën van de leer met een vlugge gratie van kalmte luchtig kwamen uitduiden.[1)] Op andere beeldjes zit zij in een lotus, een kindje in den arm dragende, in verschillende houdingen. De grootere geven haar op de rotsen van den berg Hiang Shan, naast haar Shen Ts'ai en Lung Nü en een kindje in den arm, met een vaasje bloemen en de vogel, neêrgestreken bij haren schouder.

Maar, hoe liefelijk en gracieus ook, en hoe adorabel naïef ook door den eenvoudigen werkman gedaan, deze moderne steenen beeldjes, die hoogstens charmante bruidjes zouden kunnen voorstellen, geven niet het hoog-sereene, immens genadige en streng-kuische van de Kwan Yinfiguur, de voorstelling van het hoogste vrouwelijke, dat reinheid is en liefde.

Ik weet niet, wie de schepper is van de oude porseleinen beelden, wiens naam was Ho Chao Tsung, daar ik nooit de geschiedenis van zijn leven heb kunnen vinden, maar sedert ik zijne statige kunst heb gezien, zal ik hem evenmin kunnen vergeten als die groote kunstenaars van het Westen, wier werk niet van eene periode, maar van de eeuwen is.

Een Kwan Yinbeeld als van Ho Chao Tsung is méér dan eene afbeelding van een godenfiguur, het is een geheele filosofie, niet in hare wording en ontwikkeling, maar in haar opperste moment van weten, simpel grandioos als al het eindelooze. Ik kan mij niet voorstellen, dat iemand zulke beelden kon maken die onder zijn werk niet als een wijze en een heilige voelde. Want het gezicht van Ho Chao Tsung's Kwan-Yinbeelden is geen menschengezicht meer, maar eene openbaring in dien schijnbaren vorm van diviene wereldwijsheid; het ziet

1) De heer Johan Thorn Prikker te 's Gravenhage en de heer Frederik van Eeden te Bussum zijn in 't bezit van dergelijke kleine beeldjes, en zullen den belangstellende stellig gaarne in de gelegenheid stellen, ze te zien.

met die droomende, half-geloken oogen in het eindelooze; het is zoo roerloos en zacht van de vrede van den puren god-mensch; het is de goddelijke ziel, die er in schijnt en het verheerlijkt tot een revelatie.

De mooiste Ho Chao Tsung, die ik bezit, is een beeld van ongeveer vier decimeter hoogte, van een wit porselein, met een lichtblauwen tint, als wel eens op melk ligt. Zij is in zittende houding, niet, zooals bij de meeste andere beelden, met gekruiste beenen, maar met het rechterbeen opgetrokken, en het linker er onder gevouwen. De beenen zijn niet te zien, evenmin de armen en handen, want haar enorme wijde, witte gewaad bedekt haar gansche lichaam, behalve het gezicht en de borst. Het gaat héél voorzichtig-zacht over de haren, zóó lucht, dat het niet drukt, maar lucht is als een dons boven het hoofd, valt heel gevoelig langs hals en schouders, met diezelfde intense teêrheid, waarmede op oude schilderijen der primitieven blanke sluieren droomen langs fijne maagdeslapen, gaat in weinige, statige lijnen langs rug en borst, en valt dan wijd uit om heupen en beenen in een triomf van vrome, wijze plooien. De bizonder teere en toch strenge gewadeplooien zijn een apart kenmerk voor een Ho Chao Tsung. Géén ander kunstenaar heeft hem ooit overtroffen in het modelleeren van een gewaad en rijkheid van draperie. Zóó herkende ik later een ander beeld, voorstellende den heiligen priester Tat Mo Tsu Su dadelijk als een Ho Chao Tsung, vóór ik zijn merk gezien had, enkel aan de sublieme staatsie, waarmede hij zijn gewaad optilt op beide armen, en dán in een glorie van groote plooien wijd om zich uit laat vallen, als golfde al zijne wijsheid daarmede van hem af. Het porselein, immers zelf zoo mooi glanzend wit van materie, is zóó fijn en gevoelig bewerkt, dat de illusie volkomen is van een echt vrouwenkleed in alle blank-en zachtheid. Al de ondulaties van die plooien zijn door de ziel van den kunstenaar gevormd, enkel zéér zuivere ziele-emotie kon ze zoo statig-streng en toch eindeloos liefelijk doen opgolven, en uitwijken, en weêr neerdroomen, dat het gewaad van transparant porselein wordt als de ziel van den adoreerenden artiest, die om het lichaam van de godin heendroomt. En dan bij al dat strenge en wijze, dat van een oud, grijs man lijkt te komen, die kleine, innige lief heden als het héél fijn bewerken van de haren, één voor één getrokken, en het plooien van een rozet

op de borst, als gedaan door een meisjeshand en die diadeem van bloemen en pareltjes op het hoofd, en de fijn afgewerkte parelen, allen even rond, van het kruis op de borst. En, - om te kussen van liefelijke gevoeligheid, - onder de plooien van het gewaad komt een gedeelte van een bloote voet te voorschijn, tot in de kleinste fijnheden gemodelleerd, en met gladde ronde nageltjes als bloemebladen, zooals een kindje wel heeft.

Wat moet het een geluk zijn, zooiets langzaam, langzaam aan gemaakt te hebben, het te hebben bewerkt met teêre, gevoelige handen, het voorzichtig aanrakend als ware het een droom, die elk oogenblik kon breken, en dan eindelijk de angst, als het weeke ding in het fornuis werd gezet, in de hitte van het vuur. Eén oogenblik boven het vereischte, en het werk van maanden barstte in stukken.[1)] Maar het geluk, als het gaaf uit de hitte kwam, en verkoelde, als het weeke glanzend en hard was geworden, en daar stond het beeld levend, onaantastbaar door lucht en stof, en het zag den kunstenaar aan, zooals het uit zijn eigen ziel was geboren!

Beelden als de oude porseleinen van Ho Chao Tsung en anderen zijn niet om in daglicht te zetten. Zij hebben eene aparte omgeving noodig van kleur. Daarom zet een chinees ze altijd in een nis. De nis is vierkant, met van achteren een fond van zijde - bij Ho Chao Tsung doet mooi lichtroze -, de zijwanden half van hout, waarop weer dezelfde zijde, en de bovenhelft van glas, en van voren een raam van glas, zoo mogelijk de stijltjes besneden met lotussen, en aan weerskanten van boven een draak of een feniks. De nis rust niet op den bodem - wat te grof zou staan, maar staat òf op een werk van uit hout gezaagde bloemen, fijn als kant, of op gracieuze, kleine pootjes, die het met een teêr gebaartje lucht oplichten van den grond. Boven een mijner nissen staat met gouden karaktertjes ‘De wolk van liefde’, een eerenaam voor Kwan Yin, en hangen aan weerszijden tabletjes af met in gouden karakters: ‘De wijze Tathagata van het witte lotus terras’ en ‘De In-zichzelf-bestaande van het schoone bamboeboah.’ Daar voor de chineezen karakters heilige dingen zijn wordt de eerwaardigheid van zulk een beeld door dit opschrift nog verhoogd.

1) Vóór een beeld gaaf uit het verhittingsproces komt zijn meestal eerst eenige exemplaren gesprongen, waarna telkens weer van voren af aan moest begonnen worden.

En het zou heiligschennend zijn na te laten, op den 1^{en} en 15^{en} der chineesche maand, er wierookstokjes voor te branden. Het staat dan ook heel mooi, de teêre blauwe wierookwolkjes te zien opdampen, langzaam rijzend, en droomend, voor het stille, glanzende beeld.

Uit de beelden van zulke kunstenaars is de Kwan Yinfiguur in hoogste uiting voelbaar, véél zuiverder dan uit al de legenden en dubieuse Soetra's. Kwan Yin is dan ook geen hoogste ideaalfiguur voor mij geworden vóór ik die oude kunst had gezien. En ik weet nog zoo goed den tijd, en de straat, en de omgeving, toen ik voor het eerst dat sublieme vrouwenbeeld zag, alsof ik op dien dag de vrouw had gevonden, die ik liefhad. De smalle, donkere straat in de chineesche stad, armoedig en vuil, en het onaanzienlijke winkeltje, met het grove, grijnzende gezicht van den ouden sjachelaar. En daar, op die smerige toonbank, in die omgeving, zonder nis, was het blanke beeld, wonder glanzende. Dan het loven, en het bieden, en het groote, groote verlangen om het aan te vatten met heel zachte vingers, en weg te dragen, ver weg van deze misère, naar mijn vertrouwde kamer, bij mijn boeken en al mijn intieme dingen! En dit bijna religieuse verlangen bang, bevend voor de slimme, ongevoelige tronie van den kwanselaar, wetend dat hij let op iederen trek van mijn gezicht, iedere trilling van mijne handen! En dan het weggaan, met kloppend hart, bijna schreiende, omdat hij meer wil hebben dan ik met de grootste moeite kan missen. Dan een maand, in zenuwachtige spanning, zonder nieuws, tot eindelijk de antiquair zelf bij mij komt, om weer te beginnen met het ignobele gebied, en dan eindelijk accoord, en naar zijn winkel aan den overkant, waar ik het lang-verlangde krijg. En nu zie ik mij weer in mijn grooten draagstoel zitten, op de schouders gedragen van magere, naakte koelies, het beeld voorzichtig tusschen mijne knieën, zóó door de goudmist, die in winterschemeringen over de duistere, chineesche straten droomt, door de vreemde woeling van gele menschen heen, met overal geruisch en geschreeuw, en het bommen van gongs in de verte. En dan het uitstappen aan de kade, en haastig in den sampan, van Amoy terug naar het mooie eilandje Ku-Lang-Su, waar mijn huis staat.

Ik zie nog de zee, in het weifelend licht van den vallenden avond, zoo rustig en sereen. Ik zie nog de bergen van het

vasteland, ten Westen, met hun roodgouden glans, waarlangs vage wolken droomen. Ik zie de hooge rotsen van het eiland, statig-stom oprijzend in de lucht. Ik zie de bergen in het Oosten zacht wegnevelen in grijzende mist, en vage, dofgouden zeiltjes wenkende en wuivende over het water, en het droevige, roode lichtje ergens, van een vuurtoren, en heel vér die wondere mysterieën van mijmerend licht en stervende lijnen aan de horizonnen der zee.

En o! hoe duidelijk zie ik het nog, zooals het nu voor mij staat, even helder, hoe ik het blanke, blanke beeld hield in mijne handen, hoe ik het aanstaarde en staarde, en voel ik hoe gelukkig ik was, dat ik dit lichte wezen had gered uit die duistere stad. En die bergen, die rotsen, die zee, die vage horizonnen, zij zullen altijd vóór mij blijven, zooals ik ze zag op dien avond toen ik haar met mij medenam naar mijn eigen huis, die lichte godin van liefde en genade, Kwan Yin.

Hebben de porseleinen van Ho Chao Tsung het statige van lijn en het bizonder prachtige der draperie, en geven zij in uitdrukking van gelaat de in het eindeloos verloren zaligheid van de ziel, als porseleinmaterie doen zij onder voor het wondere Peh Ting, waar ik met groote moeite één exemplaar van ben machtig geworden. Het stuk is ‘puh ts' üen’: niet volmaakt, want van de achttien armen, die de Kwan Yin hierop oorspronkelijk had, zijn er zestien verloren[1)], maar het is met zulk een minutieuze zorg gerepareerd, zooals alleen een chinees kan doen, dat de oningewijde er niets van ziet.[2)] Uit een wilde zee, met opkrullend schuim, rijst de rechte, gestyleerde stengel van een lotusbloem. De lotus opent zich wijd, met twee rijen fijne blaadjes, gescheiden door een krans paarlen. In die blanke kelk zit de boeddha Kwan Yin, met over elkaar gekruiste beenen, palmen naar boven. De beide handen zijn opgeheven en saamgevouwen, en op de toppen van de opgestoken wijsvingers bloeit een bloem van rood koraal, waar de starende blik der oogen op is gericht. Aan weerszijden van den sten-

1) Gelukkig zijn juist de gewone armen over, die zij op andere beelden heeft zoodat het schijnt, of er niets aan ontbreekt.
2) Voor een chinees heeft een ‘puh ts' üen’ dat is defect stuk, heel veel van zijn waarde verloren, al is het maar één klein barstje. Groot was de verwondering van een antiquair wien ik vertelde, dat de Venus van Milo een beeld is, dat niet voor goud te koop is, maar geen armen meer heeft!

gel staat een figuur op een schubbigen, kronkelenden draak, met opengesperden muil, de een de boeddha Jên Ting, Miao Sjen's beschermer, de ander Hwang Lung, de Gele Draak, die haar door de hellen geleidde.

Dit beeldje is wel een van de grootste wonderen van kunst gemaakt uit materie, die ik ooit heb gezien. Het is blank en transparant als een sneeuwwitte wolk, waarachter maanlicht schijnt. Het lijkt gekristalliseerd uit lichten aether en sterrenglans. Het heeft een zacht, puur schitterend licht, als scheen werkelijk door dat brooze porselein die goddelijke ziel, die van Kwan Yin is. Het zit zoo lucht op de blanke bladen van den lotus als ware het enkel lichte schijn, zonder zwaarte, als maneglans op een lelie. In het doorzichtige porselein beeft héél even een vaag weifelend, teer rose licht, als op het moment, als het eerste morgenlicht zich zacht beweegt in den nacht.

De dunne armpjes lijken wel stengels van lotussen, zoo fijn, het gewaadje is om de knieën en langs de beenen geplooid met teêre vouwtjes, rein-wit, en lucht als golfjes licht.

Dit wondere beeldje heeft een eigen leven van mysterieuse essence; er schijnt door zijn pure vormen een licht als van maneschijn en sterrenglans, droomend door ijl-blanke wolken. Het is een sublieme benadering van materie tot zuiver zielelicht, het is op de grens van de verdrooming der essence. Dit Peh Ting porselein is als van ziel gemaakt.[1)]

Deze brooze, teedere dingen zijn om te zetten in een stille, vertrouwde kamer, met zware gordijnen van zachte couleur, temperend het harde, schelle daglicht, waarin ze staan als vreemd en koud. Ze zijn om te zien 's avonds, thuisgekomen, vrij van het leêge gepraat over menschen en zaken, moê van het zien in de wisselende bleekheid der altijd veranderende dingen. Geen hevig licht van gas of gele olie. Dáár staan de lotus-lampen van zacht-blinkend tin, de wijze, stille bloemen, die haar groote, blanke bladen ontvouwen in kuische eerwaar-

1) Peh Ting porselein is zoo kostbaar in China, dat zelfs scherven van gebroken dingen duur worden betaald. Men denkt namelijk, dat het tot poeder gemaald, een geneesmiddel is voor ooglijders, en verhaalt van dit poeder, dat het blinden het licht kan teruggeven.

digheid, en de ballonnen dragen van donkerrood en licht lilas, waarin de heilige kaarsen worden ontstoken.

En in dit reine bloemenlicht, in de nissen van rose en blauwe zijde, in dat zachte, vaag droomende licht, schijnen de beelden óp in hun allerreinsten staat; hun innigste, pure leven, als dood in het harde daglicht, schittert nú op in zuiveren zieleglans. In de bleeke realiteit van den dag doen zij hun leven niet zien, die teêre, kuische, als maagden, hun ziel ontbloeit alleen in het zachte licht van een schemerenden droom. Dán blinkt hun wondere lichaam van aetherischen glans, en roerloos zijn ze, hun ziel van licht schijnende om hen heen, want hunne oogen zien de horizonnen van het eindelooze....

18 September 1895.

HENRI BOREL.

Kinderen en scholen.

I.

Het is de vraag of er één gebied bestaat, waarop met besliste zekerheid gezegd kan worden: *zóó moet het*. Mocht er al een tak van wetenschap of kunst zijn, die toestaat zulk een uitspraak te doen, het onderwijs gedoogt het niet, omdat het een ervaringswetenschap bij uitstek is. Wie denkbeelden over onderwijs ontvouwt en ze in toepassing ziet brengen, werkt voor het geslacht, dat na ons werken en streven zal. Wie op onderwijsgebied zaait, weet niet *of* en *wat* hij oogsten zal, weet evenmin in welke richting hij gaat, voor-, achter- of zijwaarts, wanneer hij meent een anderen weg in te slaan. Het heden is ook hier het gevolg van het verleden en het bergt de toekomst in zijn schoot. Niet wetende wat die toekomst brengen zal, kan, wie het over onderwijs heeft, niet beslissen, maar wel vragen: zou er waarheid kunnen zijn, in wat ik betoog?

Als wij nu eens nagaan, wat de oogst is van het zaaisel der voorgangers, dan lijkt het, dat wie voorgingen, verzuimd hebben denkende wezens te vormen. Hoe anders is het te verklaren, dat elke theorie ingang vindt, hoe dolzinnig ook, en middeneeuwsche begrippen weer opduiken, alsof er nooit een vinnige strijd gestreden ware tegen domheid en dwaasheid? Wie heeft leeren denken, tracht bij de vele paden, die zijn levenspad kruisen, ten minste een zoodanige keuze te doen, die te verklaren is door kracht van argumentatie. Maar wanneer men nu ziet, dat de massa den leider volgt zonder zich rekenschap te geven van het waarom, dat uit niet begrijpen

hier de socialist gesteenigd wordt, daar de jood, ginds de liberaal, elders de geloovige, dan blijkt daaruit, dat het onderwijs in het denken, in het waarnemen, in het oordeelen, zoo het al vroeger gegeven werd, zeer slecht of zeer onvoldoende gegeven is.

Dat het echter verzuimd werd, is te verklaren en te begrijpen. Toen in deze eeuw de wetenschap haar hooge vlucht nam, toen met de nieuwe denkbeelden, door de revolutie verspreid, samenging de koortsachtige dorst naar kennis, en afgerekend scheen te zijn met factoren, waarmee men vroeger rekening hield, is men eigenlijk pas gaan inzien, wat school en onderwijs voor de maatschappij beteekenden. In een samenleving waar het eerst gevraagd werd naar kennis, moesten natuurlijk kweekplaatsen voor die kennis zijn en die kweekplaatsen werden ingericht tot scholen. Zoo is het gekomen, dat er scholen ontstonden, wier wachtwoord en leuze kennis was. Maar in die scholen vergat men, dat na Christus' geboorte meer dan achttien eeuwen verloopen moesten, voor men begreep, welk een machtige arbeider de stoom was, welk een reuzenkracht er in de electriciteit school. Over geslachten heen en individu's, die in het onderzoek ten onder gingen heeft de wetenschap haar weg genomen voetje voor voetje, uiterst langzaam. Waar menschenleeftijden voor noodig geweest zijn, en eminente mannen na elkander hun krachten hebben moeten beproeven om tot één waarheid te geraken, heeft men gedacht dat een kinderhoofd in staat was het resultaat van die overwegingen en overdenkingen opeens en zonder moeite te verwerken.

Dat op die wijze de rechte weg niet werd ingeslagen, zij die hem bewandelden, konden het toen wellicht niet weten, maar wij die zien, waarop deze weg uitloopt, zijn verplicht van richting te veranderen.

Aan den eenen kant hebben wij te lijden onder overlading en overspanning, aan den anderen kant zien wij, dat vervlogen is als kaf voor den wind, wat, ten koste van zooveel moeite, tijd en geld, geleerd en ingepompt werd. Nu dat wij inzien, dat de beschaving slechts voortgeholpen kan worden door denkende menschen, beginnen wij een beetje te begrijpen, dat er geen denkende wezens gevormd kunnen worden, alléén door het ingieten van kennis en wetenschap, door veelweterij. De scholen leveren echter kinderen af, die níet het minste begrip van taal hebben, en toch de doode taalregels uit het hoofd kunnen

opzeggen; kinderen, die vlot de letters tot gelezen en geschreven woord kunnen vormen, zonder den zin te vatten die in het eerste ligt of in staat te zijn een gedachte in het tweede uit te drukken. Wij begrijpen nu, dat een kind goocheltoeren kan verrichten met ontzaglijke getallen en toch niet in staat is om een denkoefening te verrichten. Wij weten, omdat een ieder zulke kinderen in zijn omgeving heeft kunnen waarnemen, dat een Nederlandsch kind zeggen kan waar Yokohama ligt en hoeveel inwoners het heeft, zonder te kunnen vertellen van welke luchtstreek de wind komt, die langs zijn gezicht strijkt. Wij weten nu, dat hetzelfde kind jaartallen kan opdreunen, zonder eenig begrip te hebben van de omgeving, waarin het kind werkte en speelde honderd jaar geleden. Wij zien nu, dat het kind vertellen kan wat walvisch en drommedaris in het Fransch zijn, maar brabbelt, wanneer het eens zou moeten zeggen, hoe tasch, knikkers en verstoppertje-spelen in de vreemde taal heeten. Wij weten nu dat een kind geleerd kan zijn zonder kennis te bezitten, zonder iets waargenomen te hebben, zonder te kunnen denken, omdat geheugenwerk mensch noch menschheid ooit verder gebracht heeft. Wie niet uit zichzelf, of door anderen daarin geleid, tot denken is gekomen, zal nooit zijn eigen meester zijn, zal voor zichzelf nooit leeren uitmaken, wat goed of kwaad is.

Doch op die kunst van leeren denken, leggen zich nog maar zeer weinig scholen toe. Het spreekt natuurlijk van zelf, dat de school niet alles doen kan, maar wel kan zij heel veel. Zij grijpt diep in het leven van een kind in, dat tot haar komt, wanneer het een bewust leven gaat leiden, wanneer de wereld zich aan zijn geestesblik gaat voordoen, als een groot wonder, dat langzamerhand door waarnemen en denken ontraadseld moet worden. Het kind vraagt om in die kunst van denken onderwezen te worden en men geeft antwoorden, op die vraag volstrekt niet slaande. Want als men het denken leerde, dan vond het steeds uit zichzelf, omdat het zou waarnemen, dus onderzoeken, dus oordeelen. Die gulden les van leeren oordeelen, waarnemen, wordt maar zelden toegepast en dan nog dikwijls verhaspeld en verdraaid. Denkonderwijs gaat zeer langzaam vooruit, omdat de onderwijzer slechts leidt en het kind vindt; hij gebruikt zijn meerdere kennis en ontwikkeling alleen om den weg voor het kind te effenen; hij komt steeds proefondervindelijk tot een

slotsom of een waarheid. Indien nu alle scholen een dergelijke onderwijsmethode volgden, dan zou het onmogelijk zijn, dat kinderen van twaalf en dertien jaren al praten konden over zaken, waarover in de hoogste klasse van bijna alle lagere scholen gepraat wordt.

Wat is het dan toch, dat op de volksscholen de onderwijzers drijft de kinderen met taal-, reken-, aardrijkskunde en geschiedenisgeleerdheid te plagen? Wie kan het ten slotte schelen of de jongen en het meisje indertijd uit haarkloverijen wijs konden worden en om konden springen met allerlei spitsvondigheden en geleerdheden, wanneer het blijkt dat die oudleerling toch niet vermag te denken, van de wereld rondom hem niets begrijpt, omdat hij haar nooit leerde waarnemen, voor de wonderen in de natuur toch geen oog heeft, omdat zijn blik er nooit op gericht werd? - Voor de volksschool kan de verklaring van de zucht om het onderwijs op te schroeven, slechts gezocht worden in gebrek aan inzicht, in miskenning van het doel der school, die alleen moet dienen om de menschen te helpen eigen kracht en aanleg te gebruiken.

Voor de andere lagere scholen zou de zucht om het onderwijs te doen ontaarden in veelweterij, misschien verklaard kunnen worden uit het toelatingsexamen voor de middelbare scholen.

Wie het eerst op het denkbeeld gekomen is tot de middelbare school slechts door de deur van het toelatingsexamen toegang te verleenen, is uitgegaan van het zeer zuivere beginsel dat het onderwijs, op die scholen gegeven, niet door iedereen gevolgd kan worden, omdat het een vorming en kundigheden verstrekt, die een ieder zich niet eigen maken kan. Alleen uit dat standpunt beschouwd, heeft het toelatingsexamen zin. Vele kinderen bieden zich aan om op de school te komen en nu kiezen de leeraren naar hun beste weten die examinandi uit, welke zij geschikt achten om de lessen te volgen, die zij, examinatoren, geven zullen. Dat echter de wijze, waarop het toelatingsexamen afgenomen wordt, nog lang niet goed is, wordt vooreerst bewezen door het feit, dat vele scholen hun leerlingen voor de middelbare scholen denken klaar te maken door ze te drillen van den vroegen morgen tot den laten avond en door het tweede feit, dat er op bijna alle middelbare scholen een zeer groot verschil is tusschen het aantal leerlingen

der aanvangsklasse en dat der hoogste. Dat verschil kan alleen zóo groot zijn, doordat er leerlingen tusschentijds de school verlaten hebben, omdat die voor hen niet geschikt was.

Nu spreekt het van zelf, dat de middelbare school, die voortbouwen moet en voortzetten, wat begonnen werd, dit alleen kan doen, wanneer van het gebouw van beschaving en ontwikkeling, dat zij moet helpen voltooien, de palen tenminste aanwezig zijn om den bovenbouw te dragen. Naar een zekere mate van elementaire kennis moet zij vragen, een zeker aantal feiten moet zij niet meer hebben te onderwijzen. Dat dus in dien zin de lagere school voorbereidt, is niet meer dan billijk en juist. Maar nu schijnt er bij verreweg het grootste deel der onderwijzers de opvatting te heerschen, dat er op die toelatingsexamens hoofdzakelijk naar feiten en nog eens feiten gevraagd wordt en dat de leeraren geen of bijna geen onderzoek instellen naar de denkkracht van het kind, dat vragen komt toegelaten te worden. Dat moet een misverstand zijn tusschen lager en middelbaar onderwijs, welk misverstand een gevolg zou kunnen wezen van de weinige samenwerking tusschen onderwijzers en leeraren. En samenwerking moet er zijn, omdat de een zoowel als de ander aan hetzelfde werk arbeidt, omdat in hetzelfde huis timmerman en metselaar niet onafhankelijk van elkander werken kunnen. Het is hoog noodig, dat de onderwijzer ervan overtuigd worde, dat het niet de leeraren zijn, die een bekrompen, drillend onderwijs verlangen.

Want, om tot het uitgangspunt terug te keeren, wie gedrild wordt, leert niet denken, maar wel napraten. Zijn verstand wordt belet te werken; het gedrilde kind wordt gefatsoeneerd als de boompjes uit de vorige eeuw, waaraan een gemaniereerde tuinman den vorm kon geven, dien hij verlangde.

Nu laat de natuur zich wel voor een oogenblik leiden, maar niet dwingen. Zij kent haar gebied en zij duldt geen inbreuk op haar rechten.

Daardoor komt het, dat een kind een zeer goed toelatingsexamen kan doen en toch een zeer middelmatige of slechte leerling zal blijken te zijn. Dit is mogelijk, omdat het kind voor het examen gedrild werd, daar slechts proeven van geheugenwerk gaf en de leerling der middelbare school zal moeten kunnen denken, wil hij vooruit komen.

Het is dus in het belang van het middelbaar onderwijs

zelf, dat het misverstand worde opgeheven, waarvan straks sprake was. De onderwijzer zal, wanneer het uit den weg is, examenkennis niet meer in den treure behoeven te herhalen, zal zich niet in koortsachtige haast voorwaarts spoeden om een eindpaal te bereiken, die wellicht alleen in zijn verbeelding bestaat. Hij zal, wanneer hij er achter is, dat hij zieh vergist omtrent de eischen van het examen, kalm voorwaarts gaan, de noodige feitenkennis aanbrengen, maar anders en minder dan nu, omdat hij weet, dat de leeraren in de eerste plaats zullen vragen of hun toekomstige leerlingen denken kunnen en in de tweede plaats of zij feiten kennen en niets vergeten zijn.

Met zoodanig voorbereidend onderwijs en met een zoodanig examen, zou het niet meer mogelijk zijn, dat de leeraren en leeraressen bijv. 50 leerlingen toelaten en het volgend jaar er bijv. 35 naar de tweede klasse laten overgaan, gezwegen nog van de herexamens, die verschrikkingen voor een kind, dat zijn vacantie genieten wil.

Bovendien, drong op de voorbereidende school ook het denkbeeld door, dat het doel van alle onderwijs denken leeren is en dat dat doel nooit bereikt zal worden door dressuur of drilmethoden, dan zou er ook beter dan nu op die school zelve gezien kunnen worden wie geschikt is voor de middelbare school en wie niet. Daarvoor behoeft de onderwijzer niet als eertijds de Grieksche orakels op den drievoet plaats te nemen. Meer bekend met den aard en de eischen van het middelbaar onderwijs, zal hij niets behoeven te doen dan het kind zoo nauwkeurig mogelijk waarnemen en de ouders raden naar beste weten en eerlijke overtuiging. Doch dan moeten op de voorbereidende school ook beter de belangen ter harte genomen worden van het kind, dat geen middelbaar onderwijs genieten kan. Wat gebeurt er met die kinderen? Of zij mislukken later op de middelbare school, òf zij blijven hangen op de voorbereidende, òf zij gaan naar een andere lagere school. Noch het eerste, noch het tweede, noch het derde is dien kinderen bevorderlijk. Springen van den hak op den tak is gevaarlijk, wanneer het kind dien sprong mee maken moet. En men laat het kind dien sprong doen, wanneer te elfder ure de middelbare school verwisseld moet worden met een andere, voor dat kind meer geschikt.

Het kind, dat hangen blijft op de voorbereidende school, moet het stellen met een onderwijs, dat is als een huis zonder dak, want het kind moet genoegen nemen met iets, dat voortgezet moest worden.

De leerling, die de voorbereidende school voor een andere lagere verlaat, zou er goed aan toe zijn, indien er wat meer eenheid was in onze scholen, indien niet elke school bijna een wereld op zichzelf ware met andere gebruiken, andere methoden, andere boeken, zoodat het verwisselen van school ook in dezelfde stad heel dikwijls van het kind een geruimen tijd vraagt om zich te orienteeren.

De school met 9 klassen lijkt daarom wel *het* type lagere school. Van uit de zesde klasse kunnen de kinderen, die er geschikt voor blijken te zijn, naar de middelbare school gaan. Zij die bewezen hebben en bewijzen blijven, dat de laatstgenoemde school niet met hun aanleg overeenkomt kunnen nu nog drie jaar blijven, waar zij zijn.

Op zulke scholen met negen klassen, waar in de eerste plaats onderwijs gegeven wordt dat denken leert aan wie het nog niet kan, dat de denkkracht ontwikkelt en niet verstompt bij wie door de natuur met een natuurlijke intelligentie bedeeld is, zou aan het toeval de plaats betwist worden, die het nu inneemt in den ontwikkelingsgang van het kind. Zulk een school zou als de goede moeder zijn, die aan al haar kinderen een plaats in haar liefde toekent. Zulk een school zou niet meer als nu die kinderen alleen zich aantrekken, die een goed geheugen hebben zonder een denkend verstand, maar zij zou ook meer maken van die leerlingen, welke zoo bot lijken op de lagere school en later een ieder verrassen door den schijnbaar plotselingen omkeer in hun geestesleven. Als de goede moeder zou zulk een school dan ook haar steun en liefde geven aan het geestelijk karig bedeelde kind.

II.

Wil de school echter beantwoorden aan haar doel van te leeren denken, wil zij in geen opzicht meer lijken op een geestesdwangbuis, dan zal de staat slechts die personen tot onderwijzer aan moeten stellen, van wie te voorzien is dat zij de wetenschap verstaan van een kind een denkend wezen te

maken, opgroeiend in een sfeer van vrijheid, zooals de boom in den tuin, die slechts gesnoeid wordt, wanneer door een te weelderig uitschieten van takken en bladeren kracht verspild wordt. Die leiding aan de eene zijde, dat snoeien aan de andere is een werk, dat alleen aan uiterst bekwame handen toevertrouwd kan worden. En de staat is niet altijd even kieskeurig in het kiezen van zijn opvoeders der jeugd. Nog altijd wordt niet ingezien, dat onderwijs een wetenschap is, die niet bestudeerd kan worden door den eerste den beste. Werd het ingezien, dan zou het onderwijs niet gecontrôleerd worden door schoolcommissiën, wier leden gewoonlijk in een werkkring zijn, die met onderwijs en onderwijszaken niet in het minste verband staan. Zulk een contrôle beteekent natuurlijk weinig, omdat zij niet in staat is na te gaan de techniek of het paedagogische inzicht. De school behoort open te staan voor ouders der leerlingen, die nu nog verzuimen kennis te nemen van den werkkring des onderwijzers, ten gevolge waarvan er bijna nergens dat samenwerken tusschen huis en school ontstaat, waardoor alleen het mogelijk is dat het kind harmonisch ontwikkeld wordt en waardoor alleen de botsing voorkomen kan worden tusschen school en huis, welke nu nog zoo vaak ontstaat tot groot nadeel van het kind. Een staatscontrôle echter moest uitgeoefend worden door vakmenschen, aan wie terwille van den frisschen, onbenevelden blik, een paar niet-vakmenschen konden toegevoegd worden, in tegenstelling met den tegenwoordigen toestand, die het toezicht op het onderwijs hoofdzakelijk aan leeken opdraagt. Zulk een leeken-contrôle is juist nu te betreuren, omdat de opleiding tot onderwijzer en de acten van bevoegdheid niet waarborgen, dat wie door den staat bevoegd is verklaard onderwijs te geven, daartoe ook werkelijk geschikt is.

Wat is het geval?

Kweek-, normaal- en vormscholen nemen den jongen of het meisje reeds op veertienjarigen leeftijd op, een leeftijd dus, waarop van iets als roeping, keuze nog maar zeer zelden sprake kan zijn. En onderwijs is iets, dat men met lust en ijver geven moet, waar overtuiging moet opwegen tegen teleurstelling, waar men in zichzelf kracht moet zoeken om geen concessies te doen aan mode en populariteit. Omdat echter kinderen van veertien jaar overal, en zeer gemakkelijk de gelegenheid vinden om opgeleid te worden als onderwijzer en

onderwijzeres, spreekt het natuurlijk vanzelf, dat het onderwijs in de eerste plaats door de ouders beschouwd wordt, als iets, dat men wel leeren kan, als een baantje, waarmee men geld verdienen kan, als elk ander, wanneer men het maar geleerd heeft. Zooals een jongen gaat naar de ambachtsschool om timmeren of smeden te leeren, om doode dingen te bewerken, zoo gaat een jongen of meisje naar de onderwijsschool om onderwijzen te leeren. Zoo algemeen is nog het denkbeeld onder ouders en voogden verspreid, dat onderwijzen iets is, dat een ieder leeren kan, dat wie op ander gebied mislukt of ongeschikt blijkt, eenvoudig schoolmeester of schooljuffrouw wordt. Meisjes, die op een industrieschool slechte oogen blijken te hebben, worden onderwijzeres, als zij maar examenkennis op kunnen doen; wie afgekeurd wordt voor posterij of telegrafie, wordt onderwijzer of onderwijzeres; wie mislukt voor apotheker of apothekersbediende, moet maar onderwijzer of onderwijzeres worden: dan dient ten minste het reeds geleerde ergens toe. Het onderwijs wordt beschouwd als de grootste ruif, waaruit de meeste paarden eten kunnen.

Daarbij staat men toe, dat achttienjarigen in de school zelfstandig optreden, daarbij wordt er geëxamineerd op een wijze, die alweer bijna uitsluitend naar geleerdheid en veelweterij vraagt. Een aldus ondervraagde examinandus kan altijd het produkt zijn van drillen en dressuur. Bovendien bestaan er feitelijk voor den onderwijzer maar twee examens, want die welke uitmaken of hij bevoegd is les te geven in een der moderne talen, wiskunde, teekenen enz., kunnen hier buiten beschouwing gelaten worden, omdat zonder één dier aanvullingsacten elke onderwijzer les kan geven en hoofd eener school worden.

Het eerste examen vraagt minder naar kennis, kundigheden, dan wel naar een zekere mate van geleerdheid, die men bezitten kan en dom en onontwikkeld zijn in het wezen der zaak. Een leerling met diploma hoogere burgerschool vijfjarige cursus heeft veel meer aan algemeene ontwikkeling opgedaan, dan waarnaar ooit op een onderwijzersexamen gevraagd wordt, dat zich beweegt tusschen uitpluizerijen in elk vak. In denzelfden tijd, die er besteed wordt om deze bekrompen kennis op te doen, - ik moet natuurlijk generaliseeren, ofschoon ik weet dat er bijv. kweekscholen zijn, die ondanks het examen, een

andere richting uitsturen -, zou de blik van den adspirantonderwijzer verruimd kunnen worden door anders opgevatte en meer ontwikkelende studie. Een onderwijzer kan niet te ontwikkeld zijn, ook, neen vooral, als hij zal komen te staan tegenover zesjarige kinderen, omdat hier het werk, dat door de natuur tot nu toe gedaan was, kunstmatig voortgezet moet worden. Het zieleleven moet bij het zesjarige kind gewekt, blootgelegd worden: om dat goed te doen moet men denker, philosoof, physioloog zijn. Niet de kindervriend zonder meer is de goede onderwijzer; indien hij geen paedagoog is, zal hij voor de school toch onbruikbaar zijn. Het eerste onderwijzersexamen kan natuurlijk onmogelijk uitmaken of de examinandus geschikt is voor onderwijzer, want wie zich aanbiedt, is achttien jaar en mag nog geen les gegeven hebben, hij weet van kinderen dus nog niets af. Dat eerste examen echter kan wel uitmaken of de examinandus beschaafd en ontwikkeld is; de onbeschaafden, de bekrompenen van blik moesten onvoorwaardelijk afgewezen worden, - en zij glippen door de groote mazen van het net. Dit zou kunnen bewezen worden door de onvoldoende resultaten van het volksonderwijs, ofschoon hier (waarover straks) andere invloeden aan het werk zijn; dit wordt zeer stellig bewezen door sommige uitingen der onderwijzers zelven, in hun bladen en hun vergaderingen te lezen en te hooren. Er is een partij bij de onderwijzers, die overal zeer luide de afschaffing der hoofden predikt. Nu is het mogelijk en waarschijnlijk dat sommigen dier hoofden hun plicht niet of slecht doen. Doch te verlangen, dat er in de school geen centraal gezag zij, geen alles overziend oog, is een eisch, die alleen voort kan kan komen uit domheid. Al zijn de matrozen en de stuurlui nog zoo goed: op het schip hoort een kapitein; al zijn de redacteuren van een courant nog zoo bekwaam: aan een blad hoort één, die het geheel overziet; al zijn de onderwijzers eener school nog zulke eminente lieden: aan een school hoort een hoofd, dat waakt voor de belangen van het geheel, dat voor aansluiting zorgt, zoodat de ontwikkelingsgang van het kind van klasse tot klasse geleidelijk in zijn werk gaat, zonder horten of stooten, zonder gapingen.

Het tweede examen beslist over de hoofdakte: dat wil zeggen, het maakt uit of de onderwijzer aan het hoofd eener school kan staan, en daar dit examen pas een paar jaar na

het eerste afgelegd mag worden, wordt dus verondersteld, dat de onderwijzer in de school ondervinding heeft opgedaan. Dit neemt echter niet weg, dat ook op dit examen bijna uitsluitend naar kennis gevraagd wordt; kennis is nog wel het rechte woord niet, maar geleerdheid of veelweterij is hier minder op zijn plaats, omdat de exameneischen wat meer algemeene ontwikkeling waarborgen. Er wordt echter bij de hoofdakte geheel uit het oog verloren, dat de examencommissie zitting moest nemen om uit te maken of de examinandus geschikt is voor de school, m.a.w. of hij zijn kennis voor haar verwerken kan, of hij er zich van bewust is, dat hij zelf veel weet, maar het kind nog niets. Dat dit niet onderzocht wordt, daarvoor behoef ik slechts te verwijzen naar de schriftelijke en mondelinge opgaven der examens voor de hoofdakte. Bij de Nederlandsche taal wordt niet gevraagd hoe het taalgevoel bij het kind te ontwikkelen is, wat vooral de onderwijzer bij zijn onderwijs aan taalregels zal weglaten; bij rekenen wordt niet gevraagd waarom de onderwijzer de een of andere som zal behandelen met zijn kinderen; bij geschiedenis wordt niet gevraagd welk tijdvak de onderwijzer op de school behandelen zou en waarom; bij aardrijkskunde wordt niet gevraagd of de onderwijzer het verband inziet tusschen dat vak en de overige en waarom hij dit deel uitvoerig zal behandelen en over het andere slechts heen zal loopen. In één woord: het tweede examen gaat niet na of de onderwijzer nagedacht heeft over zijn werkkring, of hij zich er rekenschap van heeft gegeven, dat hij voor kinderen komt te staan, dat hij niet lessen in taal, in rekenen, in geschiedenis zal hebben te geven, maar onderwijs, waarvan de onderdeelen elkander zullen moeten steunen, wil het kind zich werkelijke kundigheden eigen maken.

Het is mijn doel niet te zeggen dat de examens gemakkelijker zouden moeten worden. Ik geloof integendeel dat met een andere wijze van ondervragen van den examinandus meer kennis zou verlangd worden. Want er behooren veel kennis, oordeel en verstand toe om uit hetgeen men zelf weet, te kunnen schiften voor een ander, om door vergelijking te kunnen kiezen. Een dergelijke wijze van examineeren zou tevens den examinandus dwingen tot denken, tot het vormen van een eigen oordeel. Want de examinator zou niet zeggen: dat is mijn meening, maar hij zou vragen: wat is de uwe en

waarom meent ge dat? Zulke examens zouden denkende, ontwikkelde onderwijzers vormen, menschen in hun vak en daaraan heeft het onderwijs groote behoefte, wil het op zijne beurt denkende wezens vormen. Onderwijzen toch is een kwestie van overwegen, van redeneeren met zichzelf. Wie in de school zegt: zoo *moet* het, handelt dwaas, omdat er met levende stof gewerkt wordt. Wie echter zich afvraagt: *kan* het zoo? beseft dat de school er niet om hem is, maar hij wel voor haar.

De examens zijn dus niet verkeerd; dat zijn examens nooit, als ze met inzicht worden afgenomen. Een andere vraag is het echter of twee examens voor den onderwijzer voldoende zijn, of het aangaat hem bij de eerste acte reeds de bevoegdheid tot lesgeven te verleenen, of de onderwijzersexamens niet zich meer konden richten naar die van het hooger onderwijs, waar bij de medische studenten bijv. de kring steeds nauwer toegehaald wordt, zoodat de mislukte student nooit dokter kan zijn, terwijl de achttienjarige al onderwijzer is en zijn geheele leven les kan blijven geven, ook al heeft hij geen aanleg voor het vak, voor hem al door het eerste examen toegankelijk.

Te verlangen echter, dat een onderwijzer bijv. drie examens zou moeten afleggen, waarvan het eerste alleen naar kennis vroeg, zonder de geheele bevoegdheid tot lesgeven te verleenen, het tweede geschiktheid als onderwijzer onderzocht en het derde pas den hoogsten graad, n.l. dien van hoofdonderwijzer zou toekennen -, dit is nog een ideaal, omdat het denkbeeld van drie examens, van langzame vorming tot onderwijzer, nog in lijnrechten strijd is met de heerschende opvatting omtrent onderswijzerbekwaamheid. Met de maatschappelijke praktijk moet rekening gehouden worden. Daarom: de twee onderwijzersexamens zouden te behouden zijn, maar anders afgenomen en anders ingericht. De achttienjarige moest, de eerste twee jaren bijv., na zijn eerste examen nog niet geheel zelfstandig mogen werken. Als een meisje van achttien jaar huwt, dan vindt men dien leeftijd nog wel wat jong; als een jongmensch van achttien jaar trouwt, dan vindt men dat zeker heel erg dwaas. Is het dan niet onnatuurlijk het achttienjarige meisje en den achttienjarigen jongen man bevoegd te verklaren met kinderen om te gaan? Op dien leeftijd staan de onderwijzers veel verder van het kind af dan later, ook al zou de jeugd der eersten het tegendeel doen vermoeden. Daarom moesten

het jonge meisje en de jonge man in de klasse iemand naast zich hebben; een ouderen collega bijv. Van de ervaring der oudere onderwijzers ware in de school veel meer partij te trekken dan nu, ook omdat het hoofd der school in deze wel wat, maar niet alles vermag, omdat hij zijn aandacht aan de heele school moet wijden en niet aan één persoon, niet voor geruimen tijd ten minste. Zooals de toestand nu is, met de tegenwoordige inrichting der schoollokalen, is de goede onderwijzer bijna altijd een *self-made man*, die zijn ondervinding heeft opgedaan ten koste van de eene klasse kinderen na de andere. Hij is bijna nooit in de gelegenheid een ander te hooren lesgeven, komt dus niet tot inzicht van eigen fouten door de deugden of gebreken van een collega.

Is het echter een noodzakelijke eisch, dat de onderwijzer niet op te jeugdigen leeftijd in de school zelfstandig optrede, als hij daarentegen te oud is, zal hij in de meeste gevallen evenmin voor zijn taak berekend zijn. Het kan, dat een kind door zijn grootvader of grootmoeder uitstekend opgevoed wordt, maar gewoonlijk zijn het toch de vader en de moeder, die opvoeden zullen, het tweede en dus niet het eerste geslacht. Bovendien soort zoekt soort en jeugd verlangt naar jeugd en niet naar ouderdom.

Zeker, er is een zekere ouderdom, die steeds jong blijft, omdat het hart jong is. Er zijn mannen en vrouwen met verbleekte haren en rimpelige gezichten, maar met een jongen lach om den mond en jeugd in de oogen. Tot zulke mannen en vrouwen voelt het kind zich aangetrokken, omdat het in hen iets vindt, dat nog als van een kind is.

Maar zùlke oude menschen zijn er niet overal en worden niet in grooten getale in één specialen stand gevonden.

Nu neemt de wet aan, dat onderwijzers en onderwijzeressen tot hun 65e jaar geschikt zijn onderwijs te geven, want pas op dien leeftijd wordt het volle pensioen toegekend.

Het kan zijn, dat elke man, wanneer hij zestig jaar is, nog geschikt is om kinderen les te geven, om dat volle leven te leiden, dat uit den band tracht te springen door bewustzijn van kracht. Het kan zijn, dat elke man met elk nieuw geslacht meegeleefd heeft, zoodat er geen afstand bestaat tusschen het geslacht, dat hij helpt grootbrengen en zijn eigen levensopvatting. Het kan zijn, dat elke man genoeg philosoof is om

in te zien dat de wereld niet stil staat, dat ook kinderen eenigermate het kenmerk van hun tijd in zich dragen. Het kan zijn, dat elke man boven de zestig jaar nòg paedagoog is.

Maar ik weet zeer zeker, dat een vrouw van boven de zestig jaar, een oude, ongetrouwde vrouw, in de meeste gevallen niet meer geschikt zal zijn om onderwijs te geven, om met kinderen om te gaan. Och niet, omdat de vrouw lichamelijk zwakker zou kunnen zijn dan de man, niet omdat zij meer kracht zou kunnen verbruiken met den arbeid tot den zes-en-zestigjarigen leeftijd, door niets in evenwicht gehouden, - niet omdat de man ook tegenover de geëmancipeerde vrouw ridderlijkheid zou kunnen betrachten, daar het toch werkelijk niet in de bedoeling der natuur gelegen kan hebben de vrouw te laten werken en worstelen als de man, als had zij zijn physieke kracht, zijn gelukkige natuur van niet te tobben, - daarom niet.

De school echter is er niet voor de onderwijzeres; zij is er voor de school. De school kan er niet mee gebaat zijn oude vrouwen, oude *ongetrouwde* vrouwen voor de klasse te hebben. Niet zonder oorzaak heb ik dat éene woord gecursiveerd.

De onderwijzer is bijna altijd getrouwd. Hij heeft kinderen. Hij is vader. Hij zal later grootvader zijn. Hij kent twee soorten kinderen. Het schoolkind en het andere. Hij kan een kind in en buiten de school bestudeeren. Hij kan veel in de school begrijpen en vergeven, omdat hij bijna altijd het kind daar buiten gade kan slaan.

Maar de ongetrouwde onderwijzeres?

Zij was jong, zij was flink, zij hield van kinderen, zij voelde zich tot hen aangetrokken, zij lachte en speelde met ze. Zij ook vergaf en vergoelijkte, omdat zij begreep. Toen is die onderwijzeres ouder geworden. Haar ouders zijn gestorven. Haar broeders zijn in den vreemde, hebben eigen huishoudens. Haar zusters hebben eigen huishoudens of zijn ongetrouwd als zij. Elken dag is zij naar school moeten gaan, 's ochtends en 's middags. En zoolang zij het kon, heeft zij elke vacantie haar geest verfrischt. Eindelijk echter is er een tijd gekomen, dat zij en het leven, dat zij en de wereld elkander aangekeken hebben als menschen, die elkaar niet meer begrijpen, omdat zij elkander in langen, langen tijd niet meer gezien hebben. Het naar schoolgaan is gewoonte geworden. De oude schooljuffrouw weet niet meer wat een kind is: zij kent slechts een schoolkind.

Kleine vergrijpen in de school worden misdaden. Vroolijkheid is lastigheid. Uit de flinke, uitstekende onderwijzeres, uit de jonge vrouw, die van kinderen hield, is een schoolmatres gegroeid: een mikpunt van spotternij voor de wereld; - een figuur, die steun en sympathie vraagt van den menschkundige.

Niet alle onderwijzeressen en leeraressen worden zulke oude vrouwen; er zijn er, en ik ken er, die jong-oud zijn, omdat zij meegeleefd hebben. Maar zulke oude onderwijzeressen zijn uitzonderingen.

En een oude, dorre vrouw, die niet meer meevoelen kan met wat jong en krachtig is, kan geen opvoedster meer zijn.

III.

Indien men nu eens zoover in de school ware, dat de onderwijzers hun studie anders zouden inrichten, omdat er op een andere wijze naar het resultaat van die studie gevraagd zou worden, dat noch aan te jonge, noch aan te oude menschen de moeielijke taak was opgedragen om kinderen tot denkende, oordeelende wezens te vormen, dan zou men al een heel eind ver zijn, want als de onderwijzers veranderen, verandert het onderwijs vanzelf.

In welk opzicht heeft het onderwijs verandering noodig?

Hierboven schreef ik reeds, dat er uit verschijnselen in de maatschappij blijkt, dat er vergeten is het kind te leeren denken, dat de op school opgedane kennis door het individu niet verwerkt blijkt te zijn, omdat wie heeft leeren denken, waarnemen kan, gevolgtrekkingen maken. De zelfwerkzaamheid, de groote opvoedster: de ondervinding, is nog niet de school binnen geleid. Toch is het niet de wet, die verhindert het onderwijs in te richten, zooals het ingericht kon worden. Volgens haar moeten op de lagere school onderwezen worden: lezen, schrijven, rekenen, de beginselen der Nederlandsche taal, die der vaderlandsche geschiedenis, die der aardrijkskunde, die van de kennis der natuur, het zingen, de eerste oefeningen van het handteekenen, de vrije- en ordeoefeningen der gymnastiek, de nuttige handwerken voor de meisjes. Nu zijn alle wetten doode letters, indien men niet een weinig de bedoeling van den wetgever tracht te begrijpen. Waarom zou de staat, de gemeenschap, eischen dat zijn leden onderwezen werden in de opgenoemde vakken?

Waarom moet het kind leeren lezen? - Om door middel van het geschreven woord de gedachten van anderen te begrijpen. - Waarom moet het kind leeren schrijven? - Om door middel van het geschreven woord zijn gedachten aan anderen kenbaar te maken, door steeds dus dat woord en die uitdrukking te leeren zoeken, die zijn gedachten het best vertolken. - Waarom Nederlandsche taal? - Omdat er eenheid moet wezen in het voertuig der gedachten, zoodat uit de wijze, waarop het woord geschreven is, de beteekenis onmiddellijk op te maken valt. - Waarom rekenen? - Om het verstand te scherpen. Het rekenen is voor den geest, wat de gymnastiek voor het lichaam is. Het is dus middel, nooit doel. - Waarom vaderlandsche geschiedenis? - Omdat alleen hij iets begrijpen kan van den tijd en de omgeving waarin hij leeft, indien hij iets weet van de invloeden, die op dien tijd en die omgeving ingewerkt hebben. - Waarom aardrijkskunde? - Omdat wie iets begrijpen wil van de stad en het land, waarin hij leeft, weten moet waarom die stad ontstond, waar zij ontstaan is, waarom het land geworden is, wat het is. - Waarom kennis der natuur? - Om iets te begrijpen van de werking der natuur, om opgewekt te worden tot bewondering, eerbied en navolging. - Waarom zingen? - Omdat muziek beschaaft en veredelt, omdat alle zintuigen ontwikkeld moeten worden. - Waarom teekenen? - Omdat het leert zien, waarnemen. - Waarom gymnastiek? - Omdat er verband bestaat tusschen geest en lichaam. - Waarom nuttige handwerken aan de meisjes? - Omdat de school rekening moet houden met het werkelijke leven, waarin naar praktijk gevraagd wordt.

Een kind zal slechts dan kunnen lezen, wanneer het begrijpt, wat het leest en dit laat blijken door vragen onder het gelezene, door een leestoon, die rekening houdt met den aard van het gelezene. Daardoor wordt al, wat naar dreunen of werktuigelijk lezen zweemt, veroordeeld. - Het kind zal kunnen schrijven, indien het zin legt in wat het schrijft, het juiste woord op de rechte plaats gebruikt, dus verband zoekt tusschen naam en begrip. Alles, wat de denkkracht van het kind te boven gaat, mag door hem niet in woorden gebracht worden, slechts dat, wat door hemzelf gedacht, gezien, waargenomen en ondervonden is. - Het kind zal zijn eigen taal kunnen gebruiken, indien zijn taalgevoel ontwikkeld is, zoodat het schrijft *hij vindt*

zonder aan een taalregel te denken, omdat wie goed en juist schrijft op dat oogenblik zich van geen grammatica bewust is. Daardoor bewijst elk kind, dat fouten schrijft, maar den regel wel weet, dat de taal zijn eigendom niet is. De regels vergeet het weer, het Nederlandsch mag het niet vergeten. - Een kind zal kunnen rekenen, indien het de bedoeling van de som, van den vrager dus, vat. De som zal dan nog niet altijd opgelost kunnen worden, maar er zal geen tijd verspild worden door het inslaan van een verkeerden weg. Daarom moeten geen raadseltjes opgegeven worden, noch oefeningen, die alleen nut hebben voor den reken-geleerde. - Het kind zal iets van geschiedenis afweten, indien het besef heeft van den afstand, die er ligt tusschen een spinnewiel bijv. en een machinale weverij, indien het later maatschappelijke rechten weet te beoordeelen en maatschappelijke plichten weet waar te nemen. Dit alles zal aan het kind nooit geleerd worden door het verhaal van uitsluitend oorlogen, veldslagen, feiten en jaartallen. - Het kind zal iets van aardrijkskunde zijn duidelijk geworden, indien het begrijpt, waarom er in Utrecht geen schepen gebouwd worden, in Amsterdam geen kabeljauw tot stokvisch gedroogd wordt, waarom er in Rotterdam de Koningshaven gegraven is moeten worden. Dat alweer wordt niet geleerd door het heele kanalenstelsel in ons land van buiten te kennen, door het kunnen opnoemen van kapen, eilanden, schiereilanden, golven, zeeën en bergen. Hier ook zijn namen middel, steun voor het geheugen, bijzaak, wat echter op heel veel scholen nog hoofdzaak is. - Het kind zal iets aan natuurkennis gehad hebben, indien het zijn bloempotje varens thuis in de schaduw zet, een meikever niet meer aan een draadje bindt, en bijv. met de schuif van de kachel weet om te gaan. Het vertellen over dieren en planten, zonder ze in de klasse te hebben of ze te gaan zien, het nemen van natuurkundige proeven, waarbij de meester vooruit vertelt, wat er gebeuren gaat en in één les afdoet, waarvoor de menschheid geslacht na geslacht heeft moeten waarnemen, dat kweekt geen natuurkennis aan, maar oppervlakkigheid, het wekt geen bewondering, maar onverschilligheid, het spoort niet aan tot navolging, maar tot lijdelijke berusting. - Het kind zal hebben leeren zingen, indien het op straat geen afschuwelijke liedjes meer uitbuldert. Slechts muziek, beantwoordende aan de eischen der kinderlijke natuur, kan liefde voor beschavend gezang kweeken. - Het kind

zal zijn voordeel gedaan hebben met de gymnastiek, indien het uit eigen beweging de borst verruimt, doch begrijpt, dat een leven van sport alleen, verlaagt. Daartoe moet het, zeker in de hoogere klassen der school, begrijpen, waarom het de bewegingen doet, die de meester voorschrijft. - Het kind zal kunnen teekenen, indien wat meer leelijke prenten op het vuur gegooid worden en wat meer tentoonstellingen en musea bezocht, indien het beter heeft leeren zien en schoone zaken verlangt te zien. En wat kan het nut zijn van een teekenonderwijs, dat de kinderen wel bezig houdt en zoet doet zijn, als ten minste de onderwijzer orde kan houden, maar ze noch waarnemen leert, noch het schoonheidsgevoel ontwikkelt? Het nateekenen van rechte lijnen, saamgesteld tot allerlei figuren, van cirkels en onderdeelen daarvan, van gebogen lijnen, al is de buiging nog zoo sierlijk, van klassieke vormen, vereenigd tot klassieke ornamenten, leert niet zien, oefent niet het oog, ontwikkelt niet het schoonheidsgevoel, of indien het dat doet, dan toch in zeer eenzijdige richting. Want wie de rechte lijn of den cirkel voor het kind ter nateekening op een plaat bracht, was al de middelaar tusschen kind en werkelijkheid, gaf geen geestesvoedsel aan het oog, doch slechts een zeer verdund aftreksel. Wie een Hollandsch kind, dat nog niets van Griekenland, Rome, Arabië en Renaissance afweet, vormen laat teekenen, ontleend aan klassieke of andere oude kunst, begint met het einde. Het kind ziet lijntjes en geen acantusblad of arabesk, omdat men het vormen ter nateekening geeft, die het niet kent, dus niet begrijpt en waarvoor het dus niets voelen kan. Het moest eerst leeren zien, een breinaald bijv. leeren weergeven als een rechte lijn, een hoepel als een cirkel, een blad als een fraai gebogen lijn. Onmiddellijk moest ook in het teekenonderwijs de natuur in de school, naar wie alle groote meesters het teekenen en het schilderen geleerd hebben, doch die men angstvallig buiten sluit, waar het kind moet leeren teekenen, dat is door lijn en kleur vertolken wat het ziet.

Een meisje heeft leeren handwerken, niet als zij op schoollinnen met schoolgaren keurig kan stikken of zoomen, maar wanneer zij in huis de naald durft gebruiken en de schaar kan hanteeren.

Het kind zal iets aan het heele onderwijs gehad hebben, wanneer het, in het leven terug gekeerd, denken kan; het

hoeft niet alles te weten, het moet lust hebben om meer te weten te komen; het moet willen onderzoeken, willen begrijpen, omdat liefde en verdraagzaamheid in de maatschappij nooit heerschen zullen, indien de mensch achter handel- en denkwijze van anderen niet motieven leert zoeken, die de handel- en denkwijze verklaren en begrijpen doen.

Maar reeds daghet het in het Oosten. Reeds zijn er teekenen, die een andere toekomst zouden kunnen aankondigen voor wie het verstaat als een miniatuur-Darwin feiten te rangschikken. Door het opnemen van teekenen en gymnastiek onder de verplichte vakken, is in de wet al het principe gehuldigd, dat er in de school naar samenhang gezocht moet worden tusschen geest en lichaam, dat, al is het maar naar een voorbeeld, het kind moet leeren kijken. Wat anders dan voorboden van een nieuwen tijd zijn de nog zeldzame schooltuintjes, aangelegd en onderhouden met hulp van de leerlingen? Wat anders is de beteekenis van schoolwandelingen en schoolreisjes, nog sporadisch ondernomen? Waarom anders die aandacht aan Slöjd besteed, aan Cempuis, die pogingen om volgens een directe methode een kind een vreemde taal te leeren?

In die schooltuintjes leeren de kinderen waarnemen. De erwt door hen in den grond gelegd, zien zij zich ontwikkelen tot een plantje, dat geel en teeder zich aan hen komt vertoonen, dat opschiet tot een ranken stengel, waaraan zij de bladeren zien ontvouwen, de knoppen opengaan, de bloem vrucht worden. Een kind dat daarop werd gewezen, dat dien ontwikkelingsgang gadesloeg en meemaakte, heeft iets geleerd, dat het nooit vergeten zal, omdat iets in zijn ziel gewekt is. Een kind dat aldus de natuur tot leermeesteres heeft gehad, heeft meer van plantkunde geleerd dan heel knappe meesters het uit heel knappe boeken, van heel knappe platen, aan het verstand brengen konden.

Tijdens de schoolwandelingen en schoolreisjes wordt waargenomen, opgemerkt, harder gewerkt dan door het kind, dat onder het hypnotiseerende van 's meesters blik muisstil zit en woorden over zich heen hoort gaan, zooals ook de donder over zijn hoofd heen rolt.

Die proefnemingen met Slöjd en de aandacht er aan besteed, willen feitelijk niets anders zeggen dan erkennen, dat de zelfwerkzaamheid van het kind de basis van alle onderwijs zijn

moet. Het werkt zelf, het doet zelf alles, het vindt zelf, indien tenminste Slöjd goed gegeven wordt. Niet dat vak zelf moet onze school veroveren, maar de beginselen, die aan dat vak ten grondslag liggen. Wellicht zal er een tijd komen, dat men Slöjd als zoodanig niet meer onderwijzen zal, omdat er geen speciaal vak meer noodig zal zijn, waarin het kind zelf zal leeren werken, omdat in alle vakken de Slöjd-geest zal zijn doorgedrongen. Maar Slöjd zal men dan wellicht als vak slechts terugvinden in handenarbeid voor den jongen, gelijk er nu reeds die arbeid voor de meisjes op de school is. Nu denkt men zich den schooljongen nog als heel veel hoofd, weinig romp, met kleine zwakke beenen en heelemaal geen handen. Op geen onzer scholen komt de meester er achter of er een werkman in zijn leerling steekt. Slöjd, anders gegeven dan nu, zal dat helpen uitmaken. Door averechtsche toepassing van het eigenlijke principe, dat aan Slöjd ten grondslag ligt, dreigt de beweging nog in een groot niets te verloopen. Of nu al de kinderen papier vouwen en met klei knoeien, daarmee zijn zij niet gebaat, evenmin als met schoolwandelingen, die bestaan uit een bezoek aan de diergaarden, waar men de kinderen laat trekken op één dag van het eene hok naar het andere en onmiddellijk op het beeld van den olifant, in de ziel van het kind ontstaan, het beeld van den papegaai laat volgen. Zoo verbeuzelt men den kostbaren schooltijd, want het waarnemen, het zien zal altijd vermeerdering van kennisten gevolge hebben, indien er goed waargenomen en goed gezien wordt. Daarom reist, wie een vreemd land wil leeren kennen, langzaam en met inzicht; hij trekt in alle richtingen naar alle windstreken. De gids, die de kinderen leidt in de vreemde landen. der wetenschap en kennis, mag zich niet haasten, of hij vermoeit wie hem volgt, verdringt het eene door het andere. Daarom neemt de photograaf voor elk beeld, dat hij vasthouden wil, ook een nieuwe plaat.

Wie echter door het inslaan van een nieuwen weg voorkomen wil, dat men op den ouden terugkeere, moet niet alle ervaring minachten, op dien ouden weg opgedaan. De aandacht aan Cempuis besteed, is dan ook als teeken des tijds een zeer gunstig verschijnsel, want men slaat een zeer belangwekkende proefneming gade, maar hier eveneens dient eerst waargenomen te worden en beoordeeld volgens de resultaten.

Het lesgeven in een vreemde taal volgens een directe methode is eveneens erkennen, dat zelfwerkzaamheid van het kind steeds en overal gewekt moet worden. Wellicht is zoo'n directe taalmethode in den aard der zaak ook niets dan vertalen, met dit verschil nochtans, dat de leerling zelf vertaalt, zelf voor het Fransche woord bijv. het Hollandsche vindt en niet in het boek of door den meester dien arbeid reeds voor hem gedaan vindt. Daarom is voor wie onderwijs zich denkt als uitsluitend een arbeid, dien het kind verricht, en waarbij de meester leidt, een directe taalmethode verreweg verkieslijk boven elke andere, als zij tenminste niet ontaardt in een onderwijs, dat den leerling een eenvoudig beetje spreken leert, zonder meer.

IV.

Om tot dien nieuwen tijd te geraken, die wellicht reeds aan het dagen is, zal een hoop geleerdheid de school uit moeten. Geleerdheid, men versta mij wel: ik spreek niet over het verwijderen van kennis, van algemeene ontwikkeling, maar van geleerdheid, van veelweterij.

De onderwijzers echter kunnen niet alles doen, met den besten wil van de wereld niet. Zij kunnen meewerken door zelf te arbeiden aan eigen ontwikkeling, door vóor alles aan te dringen op verbetering in de school zelf, door vóor alles te spreken in het openbaar over het belang der school, maar de regeering moet ze steunen in hun moeilijke taak. Die regeering is er om voor de belangen van de gemeenschap te waken. En onderwijs is een staatsbelang bij uitnemendheid. Daarom alleen wordt er ook van staatswege onderwijs gegeven.

De staat echter moet niet alleen contrôleeren, dat zijn onderwijzers bekwame en geschikte menschen zijn, de onderwijzer moet ook in staat gesteld worden te kunnen onderwijzen, te kunnen opvoeden. Wat geeft het hem of hij een uitmuntend paedagoog is, of hij van zijn taak een hooge, een artistieke opvatting heeft, indien de omstandigheden zijn energie verlammen omdat het werk, dat hij doet, water naar de zee dragen is, en moedeloos maakt door de onvruchtbaarheid?

De onderwijzer zal nooit met zijn klasse kunnen doen, wat hij wil, indien er te veel kinderen in zijn. Het individu kan hij geen recht laten wedervaren, indien het bijv. 40, 50 of

meer leerlingen zijn, die hij te gelijker tijd moet vormen tot denkende wezens.

De klassen moeten veel en veel kleiner worden.

Dit zal geld kosten, veel geld, dat niet in de eerste plaats ten goede zal behoeven te komen aan hoogere onderwijzerssalarissen, ofschoon wie gedrukt en gepijnigd wordt door zorgen, onmogelijk in de school de noodige opgewektheid kan hebben en onmogelijk zijn vrijen tijd besteden kan aan eigen ontwikkeling, den kinderen ten goede komende. Een klein salaris mag nooit de reden zijn om niet den plicht in den ruimsten zin van het woord, te doen. Een plichtsgevoel, dat zich afmeet naar het te ontvangen geld, zal nooit plichtsbetrachting ten gevolge hebben. Bij wie echter de opgewektheid verdwijnt, kan het plichtsgevoel overblijven, maar een dat zich uit in werktuigelijkheid.

Meer geld voor onderwijs zou in de eerste plaats den kinderen ten goede moeten komen door kleinere klassen, meer onderwijzers, betere leermiddelen. Het kapitaal, aldus uitgezet, zou rente afwerpen. Of zou soms meerdere volksbeschaving niet een interest zijn, waarvan het procentage niet te hoog op te geven is? Luister naar onze jeugd, hoor de taal, die zij gebruikt en zie wat zij op muren schrijft, maar veroordeel niet te hard. Ga door een volksbuurt en let eens op hoe de moeders opvoeden met behulp van afschuwelijke woorden, die zij den kleinen kinderen naar het hoofd slingeren. Luister, maar veroordeel niet te sterk. Die moeders hebben geen innerlijke beschaving opgedaan. Die kinderen zullen haar evenmin deelachtig worden op een school, waar zij hoogstens een oppervlakkige geleerdheid opdoen.

Die kinderen vragen om leerplicht, om langeren schooltijd, om betere opleiding, om onderwijs, dat zich met het individu wil bezighouden en niet met de massa, waarin de leerling verdwijnt. Nog is het tijd om met daden te antwoorden. Nog ligt het in de macht van hen, die de macht hebben, om aan een volgend geslacht een maatschappelijke erfenis na te laten, die men niet huiverig zal zijn te aanvaarden.

Twee kleine landen hebben eens getoond, dat de vooruitgang van de wereldbeschaving niet alleen afhangt van de groote volken. Neem Griekenland weg uit de wereldgeschiedenis en er ontstaat een zoo groote, ledige plaats, dat wij er ons geen

begrip van kunnen maken hoe die leemte zou aan te vullen zijn geweest. En indien Portugal niet begonnen was met die weergaloos moedige tochten om Afrika heen, indien dat land de menschheid niet aan zich had verplicht door het zoeken van den weg naar Indië, blijft het de vraag of die andere ontdekkingstochten reeds zoo spoedig gevolgd zouden zijn, die de geschiedenis onmiddellijk volgen laat op de ondernemingen der Portugeezen.

Al hebben wij, Nederlanders, de wereld soms verbaasd door onzen moed, onze wilskracht, onze opofferingen voor de vrijheid, al deelen wij in de glorie, die er uitstraalt van onzen schildervorst, - aanspraken als Griekenland en Portugal hebben op den beschavingsgang der menschheid, kunnen wij nog niet doen gelden.

Toch zou het misschien voor ons mogelijk zijn de wereld op ander gebied den weg te wijzen. Van de macht van goed en ontwikkelend onderwijs is elk volk nu bewust. Maar nog nergens wordt onderwijs gegeven, dat voor de toekomst werkt, langzaam en beschavend, verouderd kwaad in den wortel aantastend, menschen vormend, die op hun beurt weer menschen zullen helpen vormen. Dit zouden wij kunnen doen, wij een klein volk, wonende in een land, dat door zijn afwezigheid van natuurlijke grenzen en door zijn vlakten zegt, dat in militarisme zijn bewoners hun kracht niet moeten zoeken. Het is alsof de natuur iets anders met ons voor had. De zee bespoelt het land bijna overal; weide en heide strekken zich naast en bij haar uit; overal uitzicht; overal kan de blik in de verte turen, heel in de verte. Het is alsof de natuur wil, dat wij ruim en onbekrompen zien zouden; alsof bij ons denkers zouden wonen; alsof bij ons men verder zou zien dan waar bergen zijn en waar men zoo ver moet gaan om de zee te zien, de gedachtenkweekster, die doet droomen van idealen en mooie, verheven dingen, die doet denken aan een nieuwen weg naar een ander Indië, land van glanzend goud en schitterende diamanten.

IDA HEIJERMANS.

De ideeënleer en de ervaring.

Over den naam van Plato ligt evenals over dien van Dante en eenige weinige anderen een bijna bovenaardsche glans. Ook diegenen, die nooit met de werken dier mannen in onmiddellijke aanraking komen, volgen toch onwillekeurig de treffende waardebepaling, die geheele volken en tijden op gezag van enkelen overnemen, en zij zijn zich, die namen noemende, bewust te spreken over de grootsten onder de grooten van ons geslacht. Men schijnt te voelen, dat zij niet slechts daarom belangwekkend zijn, omdat zij, als zoovele beroemdheden, op schitterende wijze tot uiting brachten wat er woelde in de hoofden der menschen van een beperkten tijd, maar behooren tot die zeldzaam begenadigde, uitverkoren naturen, wien het gegeven was om, staande op de hoogste voor een mensch bereikbare toppen in het land des geestes, dingen te aanschouwen en uit te spreken, welke later nooit weer zoo zijn aanschouwd en uitgesproken en om door hun openbaringen in alle volgende eeuwen aan dwalende, moedelooze stervelingen den weg te wijzen.

Toch is het tegenover de grenzenlooze vereering voor Plato, die men in alle tijden heeft gevoeld en den aandrang, waarmede nog in onze eeuw door mannen als Schopenhauer de studie zijner werken wordt aanbevolen, niet anders dan natuurlijk, dat menigeen zich de vraag stelt: ‘Hoe is het mogelijk, dat Plato, niet als kunstenaar, maar als wijsgeer voor ons nog iets zijn kan? Was dan alle menschelijke wetenschap na hem ijdel en nutteloos? Moet niet na zoovele eeuwen, na de revoluties, die de natuurwetenschappen in onze geheele leven- en wereldbeschouwing gemaakt hebben, het meeste van wat Plato leerde, verouderd zijn, en zal het weinige ware, dat gebleven is, niet

door anderen zijn overgenomen en sedert veel beter en op een voor ons veel aannemelijker wijze zijn gezegd? Niemand twijfelt aan het genie van een Galilei en een Kepler, maar niemand zal het toch ook in zijn hoofd krijgen de astronomie en mechanika uit hun werken te bestudeeren. En waarom zou het dan in de wijsbegeerte wel aanbeveling verdienen tot een vroegere phase onzer geestesevolutie terug te gaan?'

Hierop zou men kunnen antwoorden met deze vraag: 'Hebben dan werkelijk de natuurwetenschappen, niet in bijzaken, maar in de hoofdvormen van ons mensch-bestaan zulk een radicale verandering gebracht? Weten wij soms al, wat de ruimte is, en vooral wat de tijd is, waarop toch immers het heele evolutiebegrip berust? Hebben wij al ontdekt, welke rol het menschdom in het wereldsysteem te vervullen heeft? Staan wij niet nog steeds machteloos ontroerd voor de werken der schoonheid? Hebben wij niet dezelfde hartstochten als de Grieken, dezelfde smartelijke behoeften, hetzelfde bewustzijn van het mysterie van ons leven, ja voor het grootste deel dezelfde onopgeloste of als onoplosbaar erkende problemen, zedelijke, sociale, wetenschappelijke? En als wij nu onder alle wisselingen steeds menschen gebleven zijn, zou het dan niet mogelijk wezen dat ook vroeger door geniale naturen over dat eeuwigmenschelijke gedachten zijn uitgesproken, welke hun beteekenis blijven behouden en nog niet in al hun diepte zijn begrepen?' Zeker, in sommige onderdeelen der wijsgeerige vraagstukken, waarover Plato nadacht, zijn wij verder dan hij. Hij moest fouten maken, die wij nu vermijden; veel, wat bij ons fijn onderscheiden en uitgewerkt is, is bij hem nog dooreengemengd en onontwikkeld. Zijn positieve kennis is gering, met die van onzen tijd vergeleken - Met dat al heeft Plato aan de wereld een inzicht geopenbaard, waartoe ook in onze dagen zelfs knappe menschen zich soms alleen met de uiterste inspanning verheffen. En nu zou het toch kunnen zijn, dat de man, die zich voor het eerst, krachtig worstelend tot dat inzicht opwerkte, als hij nog bovendien een kunstenaar van den eersten rang is, meer dan lateren het vermogen had om ook anderen de oogen te openen!

Inderdaad, wie Plato bestudeert, moet er door getroffen worden, zoo modern als hij is. De taal is oud, de personen, die spreken, zijn al zoo lang van de aarde verdwenen, maar hoe belangrijk is nog altijd, wat zij zeggen! Wat leven wij er

nog in! En hoeveel - dat bemerken wij telkens opnieuw - hebben denkers van onze tijden aan hem ontleend! Wat zou Schopenhauer zijn zonder Plato! Het moge waar wezen, dat een middelmatig student in de physika den Griekschen wijsgeer al spoedig in positieve kennis zou kunnen overbluffen; waar het op algemeene inzichten aankomt, zou niet alleen een middelmatig student, maar menig beroemd geleerde van onzen tijd met Plato disputeerende, zonder twijfel weldra op beschamende wijze zijn minderheid gevoelen. Men behoeft nog niet veel in hem gelezen te hebben, om te bemerken, dat men te doen heeft met een geestesaristokraat van den hoogsten rang! Hij is een heerscher in het rijk der begrippen. Met voorname gemakkelijkheid beweegt hij zich in de diepste en subtielste onderzoekingen. Zijn woorden drijven hem niet, hij drijft zijn woorden. En toch, nergens een poseeren als groot denker, nergens effectbejag! En welk een bezieling en ingehouden geestdrift! Evenals in ons leven een blijde dag, waarop wij uitzicht hebben, de voorafgaande dagen verheldert, aan alles een ander aanzien geeft en ons ook het gewoonste met opgewektheid doet verrichten; zoo gevoelen wij in Plato's dialogen de nabijheid van het Bovenzinnelijke, waartoe wij naderen, welks glans zich over alles verbreidt en ook aan de meest abstracte redeneering aantrekkelijkheid verleent! Plato's woorden gaan niet langs u heen! Zij hebben haken en vangarmen, waarmede zij u beetpakken en meenemen, naar de hoogten en naar de diepten. Er zijn dingen, die men alleen van Plato kan leeren, en van geen ander ter wereld! Niemand verstaat het zooals hij, ons van allen denksleur af te helpen, hardnekkige ideeënassociaties klein te krijgen, quasi-van-zelfsprekende dingen tot problemen te maken. Niemand zoo geschikt om geloof en bezieling weer te doen ontgloeien in de harten van hen, die door zalvende vermaningen zijn vermoeid, wier denken door de phrase is tot stilstand gekomen. Velen, die alle goed gemeende ontboezemingen met skeptisch wantrouwen begroeten, ja, voor wie al die zoo gemeenzaam bekende predikatietermen een ergernis zijn geworden, zullen misschien voor Plato's sobere woorden hun ooren niet sluiten. Hij doet ons zoo duidelijk inzien, dat wij ons bewegen in het betrekkelijke, maar dringt tevens onzen geest met onweerstaanbare kracht naar het Absolute, zonder welks bestaan dat betrekkelijke allen zin en beteekenis verliezen zou. In één opzicht vooral kan

Plato voor onzen tijd van onschatbare waarde zijn: de studie van vele zijner werken is de meest geschikte wijsgeerige propaedeuse, die men zich denken kan. En deze vooroefening, dat inleiden van jonge menschen in de studie der wijsbegeerte, is een der moeilijkste dingen, die er bestaan!

Intusschen, dat het nuttig en noodig zou zijn, zich heden ten dage nog veel met wijsgeerige onderzoekingen in te laten, daarvan is men lang niet algemeen meer overtuigd. Velen zijn zeker geneigd den Griekschen spotter gelijk te geven, die beweerde dat het met de philosophie gesteld is als met sommige vischjes, waarbij men zich een buitengewone inspanning moet getroosten om al het oneetbare, alle schubben en graten er af te krijgen, terwijl dan ten slotte als belooning voor alle moeite maar een onbeduidend stukje vleesch overblijft.

Inderdaad, dit is niet te loochenen, dat de studie der wijsbegeerte buitengewoon moeilijk is, terwijl toch hare resultaten geheel onzeker schijnen te zijn. Wordt niet door een groot getal denkers Kant's leer als de waarheid verkondigd en bewonderd, terwijl vele andere denkers van niet geringer reputatie van die leer niet de minste notitie nemen, of haar op alle mogelijke wijzen bestrijden? En dan, het is op het eerste gezicht volstrekt niet in te zien, waarvoor de philosophie eigenlijk dienen zou. Dat de metaphysika niet bij machte is, buiten de ervaring om, door louter bewerken van denkbegrippen de diepste gronden van alle Zijn te bereiken, wordt algemeen, ook door de wijsgeeren zelf, erkend. Maar wat wij van de wereld werkelijk kunnen weten, de wetten, waaraan de dingen onderworpen zijn en de ontwikkeling, welke zij en niet minder onze kennis van hen, doormaken - dat leeren ons de empirische wetenschappen, elk op haar eigen wijze. Waardoor zou dan het bestaan van een afzonderlijke philosophie gerechtvaardigd worden? Hierop mogen de woorden van een duitsch wijsgeer tot antwoord dienen: ‘Das ist die einzige Aufgabe wahrer Metaphysik, dass sie uns lehrt, den Sinn unserer Ideeën zu deuten.’

Met ons menschelijk kennen is het inderdaad vreemd gesteld. Wij vormen wetenschap, haast zeide ik: onbewust, zonder te weten, wat wij eigenlijk doen. Onze geest komt, hij weet zelf niet hoe, in een vragenden toestand en wil een antwoord, en dan gaan wij aan het zoeken, tot wij, weer zonder te beseffen op welke wijze, bevredigd worden. Evenzoo vellen wij, zonder

het diepste wezen der wereld te kennen en dus de beteekenis van een daad tot in het uiterste te kunnen vervolgen, streng ethische oordeelen en verklaren een handeling niet voor onaangenaam, schadelijk of onverstandig, maar voor slecht, en wij kennen door het praedikaat: ‘schoon’ aan voorwerpen een geheimzinnige, hoogere beteekenis toe, die we door geen enkele redeneering kunnen rechtvaardigen. Eerst achterna, als wij hierover gaan reflecteeren, bemerken wij het vreemde van ons doen; zoolang wij op ons zelf niet letten, vinden wij alles volkomen natuurlijk en gewoon. Evenmin als wij wachten met grappig te zijn of om de grappen van anderen te lachen, tot wij door nadenken ontdekt hebben, dat het komische op ‘Zweckwidrigkeit’ berust, en in de natuur nooit iets komisch te vinden is; evenmin wachten wij met het constateeren van een physische wet, totdat wij het wezen der waarheid en de mogelijkheid eener overtuiging begrepen hebben, of met het veroordeelen eener wreede daad en het bewonderen van een Rembrandt, totdat wij met ons verstand tot het diepste wezen van het Goede en het Schoone zijn doorgedrongen.

Is deze toestand in *redelijke* wezens niet vreemd en ongerijmd? Het is immers het wezen der rede, niets aan te nemen zonder gronden, alles te begrijpen uit principes. En wat zien wij nu gebeuren? De Ideeën van het Ware, Goede en Schoone leven in ons, wij doen alles onder hun leiding en moeten ze dus ‘in zekeren zin’ kennen. Richten wij nu echter reflecteerend onzen blik op ons zelf en willen we ons zelf controleeren en begrijpen, hoe wij door die ideeën geleid worden in datgene, wat wij zoo bewust en met zulk een overtuiging verrichten, - dan wordt opeens alles duister. De Ideeën wijken terug, en als we over hen, als de rechtsgronden onzer oordeelen, gaan redeneeren dan raken wij in onze eigen begrippen verward en spreken onszelf tegen en het duizelt ons voor de oogen.

Wat zijn die Ideeën toch voor dingen? zoo vragen wij ons af. Zij moeten in onze ziel wonen, want geheel daar buiten staande, konden zij ons als redelijke wezens, niet leiden. Dus moeten het voorstellingen wezen. Maar wat voor voorstellingen? Aanschouwelijke toch zeker niet! Dan denkvoorstellingen, begrippen! Maar gewone begrippen, als driehoek, tafel, toch ook niet; want deze begrippen hebben alleen reden van bestaan voorzoover men in onze ervaring daarmede correspondeerende

objecten kan aantoonen, en de objecten der Ideeën zijn immers nergens in onze ervaring te vinden. Hoe kan nu iets, wat buiten de ervaring staat, dus buiten onze menschelijke spheer, *voor ons bewustzijn* iets met die ervaring te maken hebben, ja zelfs als de grond dier ervaring worden ingezien?

Het is, met het oog op deze moeilijkheden, dan ook niet te verwonderen, dat vele mannen der wetenschap van de geheele ideeën-conceptie niets willen weten. 'Wij houden ons streng aan de ervaring', zoo roepen zij uit, 'en wat mogelijker wijze daar buiten ligt, daarmede laten wij ons niet in. Wij weten niet òf er iets buiten onze menschelijke spheer is en natuurlijk nog minder hoè dat wezen kan. En bovendien, tot welk onzalig gehaspel heeft in den loop der eeuwen die vermeende wetenschap der Ideeën geleid! Met dezelfde heilige overtuiging beweert de een dit, en de ander juist het tegenovergestelde. In naam dier Ideeën hebben de menschen elkaar belasterd, vervolgd, het leven verbitterd, ja het leven ontnomen! Eu ook nog in onzen tijd, wat een verward geredeneer moet men aanhooren, vervelend en zonder eenig resultaat, zoodra de menschen over hun zoogenaamde "hoogere" overtuigingen beginnen! Is het werkelijk de moeite waard zich zoo druk te maken over de kwestie, of er drie dan wel vijf aartsengels kunnen zitten op de punt van een naald?'

Maar, hoe bescheiden en helder deze beschouwing ook schijnen moge, het is de vraag, of de onbescheidenheid en onhelderheid, die er achter liggen, niet nog veel grooter zijn! Verwerpen deze mannen der wetenschap de Ideeën als physici, physiologen, chemici, enz.? Maar als zoodanig komen zij in het geheel niet met de Ideeën in aanraking! Want deze kunnen - dit zien zij terecht in - in geen enkele speciale wetenschap als verklaringsgronden worden gebruikt. En spreekt het nu zoo vanzelf, dat diezelfde personen die de physische wetten ontdekken, ook bevoegd zijn over de strekking dier wetten en hunne beteekenis voor het geheel onzer menschelijke kennis uitspraak te doen? dat zij, die de waarheden der ervaring helpen vinden, daarom ook over de waarde en geldigheid dier ervaring de juiste denkbeelden moeten verkondigen? En als dit niet vanzelf spreekt, zou het dan niet kunnen wezen, dat men zonder strenge, langdurige dialektische voorbereiding over deze moeilijkste aller kwesties niet anders dan oppervlakkig redeneeren kan?

Zeer zeker is het begrip ‘ervaring’, en ‘op ervaring berustende wetenschap’ zoo eenvoudig niet, als het er wel uitziet. Dit blijkt ook uit de verlegenheid, waarin de positivisten verkeeren om een goede uitdrukking te vinden voor de betrekking tusschen hun wetenschap en hare objecten. Natuurlijk is de wetenschap niet een ‘af beelding’, een reproductie van de dingen. Deze ouderwetsche voorstelling is lang opgegeven. Die natuurwetten, uitgedrukt in geleerde abstracte termen of met behulp van duizelingwekkende mathematische formules, lijken zeker al bijzonder weinig op de natuur zelf, die zich daar zoo kalm-naief voor onzen blik uitbreidt in de ruimte. Maar hoe komen we er dan toe, ‘onze gewaarwordingen tot waarnemingen te verheffen’, en in plaats van te verklaren: ‘wij kennen ons zelf’, te beweren: ‘wij kennen de natuur’? Lewes zegt, dat de wetenschap de bescheiden taak heeft, te leveren ‘an abstract *expression* of an observed order.’ Goed en wel, maar wat is dat voor een ‘expression’? Wie is dan degeen, die hier uitdrukt? Onze geest! Maar wat is onze geest? Dit weten wij niet. De natuurwetten, waaraan het heelal onderworpen is, existeeren niet ergens in het heelal, maar in den onbekenden geest van die weinige menschen in het heelal, die in staat zijn die wetten te begrijpen. De natuur is een x, gebonden aan wetten, regelmatigheden, die opgemerkt en gedacht worden door een y.

Dat dit zeer gemakkelijk te begrijpen is, zal niemand beweren. Zoo doet zich dan ook het vreemde verschijnsel voor, dat dezelfde natuurkenners, die zooeven nog met geestdriftige bewondering over een schitterende ontdekking in hun vak spraken, waardoor allerlei duistere feiten verklaard en talrijke moeilijkheden uit den weg geruimd werden, zich een oogenblik later over alle wetenschap als volmaakte skeptici uitlaten, en zichzelf moedeloos afvragen, wat toch al hun gezwoeg beduidt, en of er wel ooit eenig werkelijk weten te bereiken is. In welk van die beide toestanden hebben zij nu gelijk, met de moedeloosheid, of met de bewering, die in hun geestdrift ligt opgesloten? Hebben zij wel die zelfkennis, die Sokrates reeds als zulk een moeilijke zaak voorstelde? Beoordeelen zij zichzelf goed, weten zij wat er in hen omgaat, als zij die wetenschappelijke geestdrift voelen? Zou het niet kunnen wezen, dat de Idee, wier beteekenis zij in abstracto niet willen erkennen, hen daar leidt en bezielt en leven in hunne syllogismen

brengt? En vooral dit, zouden zij door een verkeerde opvatting van het begrip ‘kennen’ zichzelf niet vele noodelooze moeilijkheden bereiden? Ongetwijfeld, het is even moeilijk in ons denken met de Ideeën iets uit te richten, als ze geheel daaruit te verbannen. Wij weten niet recht de verstandskennis der eindige dingen, de wereld der relativiteiten, met ons bewustzijn van het oneindige, het absolute in overeenstemming te brengen. Soms meenen we het oneindige, het bovenzinnelijke te moeten loslaten: het is *te* tegenstrijdig, we verwikkelen ons er mede in al te groote ongerijmdheden. Maar dan begrijpen wij ons eigen kennen niet meer en alle geestdrift, alle geluk verlaat ons. Malgré nous l'infini nous tourmente! Maar als we aan den anderen kant met dat oneindige rekening willen houden, het naar ons toehalen, het bij onze verklaringen aanwenden, dan raken wij in niet minder verlegenheid en komen tot niet geringer tegenstrijdigheden.

Zullen wij in dezen staat van zaken niet ieder als een weldoener begroeten, die ons hier licht kan geven en ons een weinig verder vermag te brengen in zelfkennis? Want uit het raadselachtige wezen van onze eigen natuur komt toch deze tegenstrijdigheid voort. Wij kùnnen den welgemeenden raad niet volgen: ‘begnüge dich mit der gegebenen Welt’. Immers die wereld is een contradictie. Wij beweren tegelijkertijd met betrekking tot haar: A is B, en A is niet B. En hierbij kùnnen wij als redelijke wezens ons niet neerleggen! Als wij door de reflectie niet geheel en al het spoor zijn bijster geworden, voelen wij onze verantwoordelijkheid. Zal al onze wetenschap, ons bewustzijn van het goede en schoone, geen ijdele inbeelding en zelfbedrog zijn, dan hebben wij menschen een hooge roeping en een hooge waarde! Hadden wij wetenschap in den hoogsten zin dan ware wij geen menschen, maar God. Maar nu hebben wij wetenschap ‘in zekeren zin’, en zijn dus aan God verwant. Wij menschen mogen door de zonde nog zoo verontreinigd en ontluisterd zijn, dit wijst dan toch op den oorspronkelijken hoogen adel onzer natuur, dat wij den goddelijken logos, die in het heelal werkt, vermogen na te speuren, al is het ook met zwakke krachten en telkens struikelend en vallend. Men bedenke, wat het zeggen wil, dat wij in onze wetenschap er ons van bewust zijn niet de hoogste wetenschap te hebben!

Moeten wij niet boven alles trachten, hierin tot zelfkennis te komen? Wij hebben slechts wetenschap ‘in zekeren zin.’ Maar in welken zin? In dezen: dat wij nog slechts een klein deel van den weg afgelegd hebben, b.v. 1/10 en dat er dus nog 9/10 overblijft? Of is, te denken dat wij ooit de geheele, volledige wetenschap zouden kunnen verkrijgen, niet alleen een vermetele, maar ook een ongerijmde gedachte? Hoe komen we toch, ik bid u, aan die wetenschap, dat onze wetenschap niet alleen niet de volledige, maar ook niet de hoogste wetenschap is? Wat is er tegen, het heelal te beschouwen als een reusachtig magazijn van artikelen, waarvan we nog maar een klein deel genummerd en gekatalogiseerd hebben, daar wij nog slechts een beperkten tijd bezig zijn en nog geen gelegenheid hadden overal bij te klimmen? Maar dit is een platte opvatting, zullen diegenen uitroepen, die met edele geestdrift van de verheven taak der wetenschap plegen te spreken! Toegegeven, dat deze opvatting plat is, maar waarom is zij dat dan? Zouden wij ons dit ook duidelijk kunnen maken? Om met Spencer van een ‘Unknowable’ te kunnen spreken, moeten wij toch over den aard van ons kennen ingelicht zijn, moeten wij toch, hoe wij daar dan ook aan mogen komen, de bewustheid hebben van een Zijn, dat hooger reikt dan ons kennen. Welnu, wat is dat voor een bewustheid? Moeten wij maar, zooals vele positivisten willen, ons bescheiden er toe bepalen, de coëxistenties en successies, die we opmerken, te noteeren, steeds volledi ger te maken en tot hooger algemeenheden op te voeren, vaag erkennend dat dit niet het hoogste weten is, onszelf zoo nu en dan eens tegensprekend en een geestdrift er op na houdend, die we later zelf belachelijk vinden, - en verder het hoogste leven onzer ziel laten verstikken en vergiftigen door den dooddoener, dat wij menschen voor de phaenomena schijnen geschapen te zijn? Kunnen wij ten minste ook weten, *wat wij er onder verstaan*, als wij zeggen, dat wij het ‘Ding an sich’ niet *kennen*? Of is dit niet noodig? Beteekent, dit te willen weten, hetzelfde als: meer te willen zijn dan mensch? Maar ons eigen denken geeft ons het probleem van de de grenzen en de geldigheid onzer kennis op! Onze wetenschap is toch *ónze* wetenschap! Wat wij weten, is toch niet opeens plompweg in ons bewustzijn gesmeten als een vreemde zaak, evenals men een steen in het water gooit; het hangt toch samen met onze

geheele natuur, het is toch uit ons diepste wezen opgegroeid!

Zoo worden wij vanzelf naar de philosophie heengedreven. Wij wìllen ous zelf niet tegenspreken, wij willen overeenstemming tusschen de verschillende deelen onzer kennis, wij willen - niet ons geloof, onze hooge en heilige overtuigingen *bewijzen* - maar aantoonen dat zij *mogelijk* zijn en met de natuur zelf van onze rede samenhangen. Wij willen geen wetenschap als tijdpasseering, als 'luxe van het verstand'; wij willen ons met haar problemen niet bezighouden als met die van het schaakspel, en in haar resultaten gelooven als in de gebeurtenissen van een roman, die we ook voor waar houden - zoolang wij hem lezen. Neen, wij willen trachten ons *geloof* in de wetenschap, in het goede en schoone voor de rechtbank onzer eigen reflecteerende kritiek te rechtvaardigen en te bevestigen.

Maar moet ieder mensch zich dan met abstracte wijsgeerige onderzoekingen inlaten? Men kan toch in een bepaald vak uitmunten, een rijk gemoedsleven hebben, een superieure, artistieke persoonlijkheid zijn, zonder iets van philosophie te weten. Homerus zal zich toch vermoedelijk wel niet met de kwesties van het Zijn en niet-Zijn hebben bezig gehouden, en toch, wat heeft hij een blik op de wereld! Zelfs met den besten wil zullen de meesten in de philosophie toch niet tot iets anders dan tot oppervlakkig redeneeren komen. Moet men er geen grooter gewicht aan hechten, wat de mensch *is*, dan wat hij denkt? Zijn de abstracte begrippen niet veeleer iets secundairs, dat tot het ware wezen van den mensch weinig afdoet?

Ongetwijfeld, wij kunnen niet alles, wat wij moesten. Wij schijnen nu eenmaal bestemd om fragmentarische, onontwikkelde wezens te blijven. De ziel van elk individu is bij de geboorte als een schema, in welks vakken in den loop van het leven het hoogste en schoonste ingevuld moest worden. Maar zelfs bij hen, die in de gunstigste omstandigheden verkeeren, blijft nog het meeste oningevuld, en wat dan nog ingevuld is, zijn alles behalve de hoogste waarden. Hoeveel oordeelen en opvattingen zelfs van de voortreffelijkste en edelste denkers zouden gewijzigd worden, als zij, behalve wat zij wisten en ondervonden hebben, vele andere dingen ook nog wisten en ondervonden hadden. Zeker behoorde ieder mensch een wijsgeer te zijn. Maar hoe

weinigen is het mogelijk! De meesten hebben geen tijd, geen gelegenheid, geen aanleg daarvoor. Intusschen, *ergens* in de menschheid moet toch een philosophie als wetenschap bestaan. Er moet een rechtbank wezen, waar alle oppervlakkige en valsche philosophische oordeelen, die altijd opnieuw weer uitgesproken worden en invloed verkrijgen, worden onderzocht en vernietigd. En dan, het is zeer zeker geen onverschillige zaak, welke abstracte redeneeringen iemand er op nahoudt! Wie weet niet bij eigen ervaring, hoe een bepaalde theorie, een bepaalde conceptie al zijn denken en voelen hinderde en verlamde, en welk een verademing het was toen voortgezet nadenken, meerdere levenservaring of het woord van een ander die knellende begripsbanden verbrak! Welk een onnoemelijk kwaad kan een ondiep nadenken aanrichten, hoe kan het alle naiveteit dooden, alle geestdrift vernietigen! Bij hoevele menschen wordt alle godsdienst, alle deemoedig zich afhankelijk voelen van een hoogere macht, het vreugdevolle bewustzijn van bestemd te zijn voor een koninkrijk Gods, dat niet van deze wereld is, onmogelijk gemaakt door een oppervlakkige reflectie! Vele geloofswaarheden kunnen aan de gewone menschen slechts in een wetenschappelijk onhoudbaren vorm tot bewustzijn komen. Zij kunnen dan natuurlijk niet laten: hun hoogere overtuigingen met hun gewone begripswereld in verbinding te brengen, en philosopheeren er dan zoowat op los, zonder het te bemerken zich bewegend in redeneeringen, die krioelen van tegenstrijdigheden. Zoo komen zij er dan toe, hun geloofsovertuiging te verdedigen met argumenten, die naar niets lijken en die door een eenigszins geoefend denker zonder moeite triumfantelijk kunnen worden omvergestooten. Maar is het wenschelijk, dat dit gebeurt? Moet de dwaling overal en altijd bestreden worden, moet men onder alle omstandigheden maar aan het ontwikkelen en verlichten gaan? Maar als men met de dwaling ook de naiveteit wegneemt en de Idee verduistert? Zeker, vele eenvoudige zielen zullen hun eigen intuitie of een gezag van buiten meer vertrouwen dan de zegevierende logika van den verlichter en zich hun geloof en hun rust niet laten ontnemen, en er zich niet om bekommeren of zij voor dom en eigenwijs worden uitgemaakt. Hoe velen echter raken door een niet ver genoeg voortgezette reflectie al hun geestdrift kwijt en worden gestort in een zee van twijfel en ouzekerheid?

Welk een kwaad doet b.v. het woord ‘verklaren’! De meeste menschen hebben een zeer verwarde voorstelling, wat het beteekent en hoever het reikt. Zij gevoelen vaag, dat bij het ‘verklaren’ het eene voor het andere wordt in de plaats gesteld, dat een verwondering wordt weggenomen, daar van iets dat op zichzelf scheen te staan en waarmee we niet verder weg wisten, wordt aangetoond, dat het behoorde onder iets anders, dat we al kenden. En als zij dan hooren, dat door scherpzinnige denkers het goede wordt verklaard uit het nuttige en aangename en het ontstaan van het menschelijk berouw wordt duidelijk gemaakt door het feit van het berouw van een hond; dat door de Darwinisten de afkomst van den mensch evident wordt afgeleid van lagere organismen, dan kan dit alles voor hen niets anders beteekenen, dan dat in de plaats van iets, waarvoor zij eerbied hadden, iets komt waarvoor zij geen eerbied hebben en zoo een hoogere waarde met een lagere wordt verwisseld. Zij denken juist zoover, dat zij door die verklaringen verontrust en verbijsterd kunnen worden, maar niet ver genoeg om in te zien, dat de hoogere waarden daardoor geheel niet worden aangetast, maar precies blijven wat zij waren. Een oppervlakkig nadenken kan alleen door een grondig nadenken worden onschadelijk gemaakt. En zoo is voor diegenen, die nu eenmaal door de reflectie hun geloof verloren hebben, de philosophie het eenige redmiddel. Want tegen de autoriteit van hun verstand ingaan, dat kunnen zij niet. Dit is immers het heerlijke van onze rede, dat zij zoo absoluut gebiedend is. Als wij eenmaal hebben ingezien, dat A = B, en B = C is, kan geen macht in hemel en op aarde ons verhinderen in te zien dat A = C wezen moet! De bezwaren van het verstand kunnen alleen door het verstand zelf overwonnen en vernietigd worden!

Ieder mensch moet philosopheeren; maar wie niet aan wijsgeerige onderzoekingen opzettelijk heeft gedaan, philosopheert noodzakelijk verkeerd en loopt gevaar zich altijd in hetzelfde kringetje van verwarde, vage abstracties te blijven rondbewegen. Het materiaal voor de philosophie ligt alles in onzen eigen geest; wij hebben het maar voor het grijpen. Men mag in de wetenschappelijke onderzoekingen voor gemakkelijker praktisch gebruik nog zulke geleerd klinkende namen uitdenken, de voorstellingen waaruit de met die geleerde namen overeenkomende begrippen

zijn opgebouwd, zijn in den geest van elken daglooner aanwezig en worden door hem dagelijks aangewend. En toch is het een feit, dat de menschen in het algemeen met dat materiaal zoo weinig weten uit te richten. Vele jonge menschen, die zich voornamen eens wat na te denken over de onsterfelijkheid der ziel of het wezen der schoonheid, zullen zich aan zichzelf geërgerd hebben, dat zij met al hun moeite niets opschoten en altijd weer dezelfde leege abstracta door hun hoofd voelden gaan zonder in inzicht het geringste verder te komen. Zij zullen daarbij het tergende bewustzijn gehad hebben, dat toch alles, wat hun bij het tot stand brengen der verlangde inzichten te pas kon komen, vlak in hun buurt lag; zij hadden het slechts uit hun eigen geest te nemen. Geen vernuftige ruimtelijke combinaties werden vereischt, zooals in de wiskunde; geen proeven, met moeilijk te verkrijgen werktuigen, zooals in de physika; geen kennis van historische gegevens zooals in de geschiedenis en linguistiek; niets hadden zij noodig, dan de gewoonste begrippen, waarmede zij zoo gemeenzaam waren en die hun toch altijd weer ontglipten. Zij behoefden hun geestesoog slechts naar binnen te richten, op zich zelf, om daar alles te vinden. Maar dat was juist de groote naiveteit, te meenen, dat dit *ik*, dat in onze geringste bewustzijnsdaden meespreekt, zoo eenvoudig is en zoo gemakkelijk te grijpen. Nog steeds blijft het: ‘ken u zelf’ van den Delphischen tempel de moeilijkste taak van alle. En dan, in de andere wetenschappen wordt de genomen moeite van den beginne af, en naarmatemen vordert, steeds rijker beloond. Men leert een massa belangwekkende feiten en waarheden, die ook in het vervolg hun beteekenis blijven behouden. Al komt, bij wassend inzicht, dat elementaire ook in een ander licht te staan, het blijft toch waar, zooals het in den beginne waar geweest is. Kon men in de wijsbegeerte ook zoo maar van voren af aan beginnen, met het volkomen begrijpen van eenvoudige waarheden, met het zich toeeigenen van nieuw, behoorlijk te hanteeren materiaal, waaruit men dan gaandeweg het gewenschte inzicht zou kunnen opbouwen!

Maar hier heeft men niets anders te doen dan het reeds bestaande te vervormen, te herscheppen. Voorstellingen moeten worden losgescheurd van andere voorstellingen, waarmede zij waren vergroeid; gladde begrippen moeten worden vastgehouden,

diep verborgen bewustheden opgedolven; allerlei opvattingen moeten worden verwrongen en besnoeid, taaie vooroordeelen, wier wortels door den diepsten bodem van het bewustzijn zijn gedrongen, moeten worden uitgerukt en vernietigd. Zoo is men in de eerste jaren veroordeeld tot een onzeker rondtasten, een probeeren, een knoeien, een gedilettantiseer, waarbij elk nauwgezet denker zich in de hoogste mate onbevredigd moet voelen. Het gaat met hen, die beginnen philosophie te studeeren, als met een violist, die na slecht les te hebben gehad, door aanleg en ijverige studie het zoover gebracht heeft dat hij reeds moeilijke composities spelen kan; maar die, inziende dat hij sommige hem steeds ergerende gebreken in zijn spel zelfs door hardnekkige oefening niet zal kunnen verbeteren, besluit bij een groot meester les te gaan nemen, en van voren af aan weer te beginnen. Wat een geduld en wilskracht moet hij hebben om dien eersten tijd door te komen! Want het zal hem buitengewoon bezwaarlijk vallen, die tallooze beweginkjes, die hem tot natuur geworden zijn, af te leeren; alles, niet totaal anders - dat zou veel gemakkelijker zijn - maar een klein beetje anders te doen. Hoe moedeloos zal het hem maken, telkens opnieuw te bemerken, dat aanwensels, die hij energiek bestreden had en geheel overwonnen meende te hebben, nog groote macht over hem hebben; dat zijn armen en vingers, als hij er een oogenblik niet om denkt, zich onwillekeurig weer op de oude manier gaan bewegen, juist zooals hij het *niet* wil! Maar als hij volhoudt en na hardnekkige studie zich de nieuwe wijze van spelen heeft eigen gemaakt, hoe dankbaar zal hij niet zijn! Alles gaat hem nu zooveel gemakkelijker af; struikelblokken van vroeger zijn nu verdwenen; hij houdt met zijn krachten zooveel economischer huis. Hij ziet in, dat deze manier de eenvoudigste, ja, de natuurlijke is, en hij kan eigenlijk niet begrijpen, dat niet ieder violist instinctief deze wijze van strijken en stokvoering, deze houding uitkiest.

Zoo is het ook met het verwerven van wijsgeerig inzicht. Voor wie het eenmaal heeft, is het de natuurlijkste zaak ter wereld. Het is maar de groote kunst, het te verkrijgen. In elk geval moet men beginnen, met zich vele dingen af te leeren, en niet moedeloos worden, als dat niet terstond gelukt. Men moet een soort geloof hebben, dat het mogelijk is zijn hoop vervuld te zien. Want eigenlijk is het onnatuurlijk, dat zulk

een organisch-levend bezield iets als een inzicht door een reeks van kleine, bewuste, vooruitberekende denkbeweginkjes zou kunnen worden tot stand gebracht. - En toch, wij kunnen het niet van ons verkrijgen alle bewuste nadenken op te geven en onzen geest met zijn ideeënassociaties maar te laten voortvegeteeren en ons te bepalen tot een trage verbazing over de voorstellingen, die telkens opnieuw buiten onzen wil om aan de oppervlakte van ons bewustzijn opduiken. Wij willen in ons eigen geestesleven ingrijpen en wij voelen het als een duren plicht ook op anderen invloed uit te oefenen; hun geestesprocessen te bespoedigen en normaler te maken. Wij zien wel, dat sommige menschen door horten en stooten, zonder dat zij zelf weten hoe, eindelijk tot zekere inzichten komen, maar wij zien tevens in dat, door methodisch te werk te gaan, dezelfde resultaten door hen veel beter en spoediger zouden zijn verkregen, en dat het niet goed is, dat slechts zoo weinigen, en dat nog zoo gebrekkig, zoo toevallig en zoo laat in hun leven die hoogere inzichten bereiken. Ging het nu in de philosophie maar zoo gemakkelijk als in de wiskunde! Daar spreekt de onderwijzer eenige zinnen achtereen uit, vestigt de aandacht op een figuur; de leerling neemt achtereenvolgens het gezegde op, richt zijn blik op het hem aangewezene en terwijl hij op eene voor hem zelf geheel onbegrijpelijke wijze zijn geest aan het werk zet, verkrijgt hij na een poos als door een tooverslag, zelfs in ingewikkelde problemen een inzicht en een door niets te verwrikken overtuiging.

Maar in de philosophie is niets aanschouwelijks; alle inzicht moet daar ontstaan door abstracte begrippen, die aan de woorden der taal zijn gebonden. En onze macht reikt hierbij slechts zoover, dat wij de aandacht van andere dingen kunnen aftrekken om ze op bepaalde voorstellingen te concentreeren die wij door den klank van stil bij ons zelve uitgesproken woorden oproepen. Hierin verkrijgen wij dan geleidelijk een zekere vlugheid en handigheid, maar wat wij eigenlijk met onzen geest aanvangen, is ver boven ons begrip. De voorstellingen bewegen zich door elkaar heen, en soms wordt het in ons bewustzijn iets helderder, soms blijft ook alles juist zooals het geweest is. Hoe meer wij over ons wijsgeerig denken nadenken, hoe vreemder wij het vinden. De woorden der taal, hoewel onontbeerlijk, openbaren de waarheid niet. Empirische gegevens van

buiten hebben we niet noodig. Wat wij bewust verrichten is alleen het verwerpen van alle achtereenvolgens opduikende verkeerde voorstellingen. En toch gaan wij vooruit! Het is natuurlijk noodzakelijk, dat al onze inzichten en overtuigingen zich op één bepaald moment van ons leven voor het eerst - met welke intensiteit en helderheid het dan ook zij - aan ons openbaren. Gewoonlijk ziet men hierin niets bijzonders; het is een feit, dat geaccepteerd wordt. En toch, een inzicht kan niet successievelijk evenals een gebouw worden ineengetimmerd. Het *is* er, zou men zeggen, of het *is* er *niet*, maar het kan niet *worden*. Immers de deelen, waaruit men het zou willen construeeren, bestaan niet afzonderlijk; hun beteekenis ontleenen zij alleen daaraan dat zij reeds bestanddeelen zijn van dat inzicht. Maar met dat al zien we toch, dat de vorige bewustzijntoestanden de volgenden determineeren, en wij gevoelen, dat een wijsgeerig inzicht op een gegeven oogenblik eerst mogelijk is geworden door den arbeid der vorige oogenblikken.

Als wij ons met abstracte logische onderzoekingen inlaten, is het bijna onvermijdelijk gewichtige fouten te maken. Om eenige voorbeelden te noemen: het niet-aanschouwelijke wordt verduidelijkt door aanschouwelijke beelden, of gedacht door begrippen, die door woorden, op aanschouwelijke handelingen doelende, worden aangeduid; die beelden gaan dan heerschen in plaats van dienen. Zoo wordt het denken gedacht als een *handeling* van het *ik*, en nu kan men het maar niet laten zich naar analogie van de een voorwerp grijpende en vasthoudende menschenhand, die de grijpende en vastklemmende beweging ook zonder het voorwerp kan verrichten, het denken en het object daarvan als twee zelfstandige dingen voor te stellen. De tegenstelling tusschen geest en stof wordt licht naar ruimtelijke analogieën gedacht; en het *ik* komt dan *in* het lichaam te zitten, het zien en de voorstelling heeft plaats *in* de hersens; het *ik* projiceert de objecten uit zichzelf naar buiten en loopt alle kans iets hyperfijn-stoffelijks te worden; ook wordt het dan de taak van het ik om het daarbuiten onafhankelijk bestaande, af te spiegelen, te reproduceeren of ten minste in begrippen af te beelden. Men meent al zeer philosophisch te zijn, als men er zich over verbaast, dat al het ruimtelijke *in* het bewustzijn komt; maar dat onze gedachten, wilsuitingen enz. *in* ons komen, dat is de natuurlijkste zaak ter wereld. Een groote fout is

ook deze, dat men abstraheerende het opzettelijk weggedachte door een zwakheid van het verstand toch later heimelijk weer meedenkt, iets wat bij het begrip *ruimte* bv. zulke gevaarlijke gevolgen heeft. Ook leiden dikwijls allerlei verborgen ideeënassociaties den geest op het verkeerde spoor. Evenals bovenaan een bewasemde vensterruit een druppel zich met moeite vormt en zeer langzaam grooter wordend naar beneden gaat, maar in het kanaal van vroegere druppels komende, snel omlaag schiet en uiteenvloeit; zoo loopt ook een gedachte, die zich vrij begon te vormen en tot nieuwe inzichten had kunnen leiden, allicht in het kanaal van een oude gewone gedachte en zakt weg zonder nut te doen. Dikwijls als men in een moeilijkheid een *woord* gevonden heeft, houdt men op met vragen. Het ongedisciplineerde intellect is niet neutraal, maar anti-philosophisch, naief-realistisch. Het komt vanzelf in den loop der ervaring tot metaphysische opvattingen, die het zich niet in abstracto helder tot bewustzijn brengt maar die toch met geweldige kracht alle wijsgeerige inzichten tegenhouden. En het ongelukkigste is, dat deze opvattingen zoo natuurlijk, zoo vanzelfsprekend schijnen, dat men er niet aan denkt, ze te gaan onderzoeken. Dikwijls gebeurt het zelfs, dat men hun onhoudbaarheid in abstracto volkomen heeft erkend en ze in een helder oogenblik plechtig verbant, en een poos later tot zijn ergernis bemerkt, dat men intusschen kalm is voortgegaan zich in alles door hen te laten leiden. Zoo kan men niet anders dan langzaam en geduldig de kracht van het verkeerde verzwakken, en het ineengrijpend geheel van valsche en verwarde voorstellingen ondermijnen tot het vanzelf ineenstort. Hieruit laat het zich ook verklaren, dat men zooveel jaren noodig heeft om een van die positieve resultaten der philosophie te bereiken, die in zulke gewone woorden worden uitgesproken en zoo kinderachtig lijken, zoo weinig in overeenstemming met de moeite, die men er zich voor heeft moeten geven.

Een der grootste belemmeringen ligt ook in de woorden der taal. Zij maken de problemen onzichtbaar, verstompen den blik, doen het denken inslapen. Zij werken er zoo toe mede, dat men zich op het laatst niet meer bewust is, dat het relatieve relatief blijft. Alle woorden, in hun beteekenis ver genoeg vervolgd, leiden den geest naar de diepste diepten. Maar voor de praktische behoeften van het dagelijksch leven komt het

zelden te pas de begrippen tot in hun laatste wortels na te gaan. Men blijft met zijn geest bovenop. Wie denkt er aan om, als hij bij iemand informeert: ‘is uw broer ziek?’ de duizende voorstellingen, die de woorden ‘broer’ en ‘ziek’ feitelijk bevatten, tot werkelijkheid te maken? Het zou pedant en onverstandig zijn, dit te verlangen. Een ijverige huisvrouw op een bovenwoning behoeft zich toch niet onophoudelijk bewust te zijn, dat zij zich een eind boven den beganen grond beweegt en de trap af moet om op straat te komen? Zij kan hare geregelde functies zonder dat bewustzijn voortreffelijk verrichten, en als haar maar niet de lust bevangt om boschlucht in te ademen of een operavoorstelling bij te wonen, kan zij zich zelfs dagen en weken tevreden voelen zonder ooit de trap af te dalen. Evenmin behoeft men gewoonlijk bij onze begrippen alle trappen af te dalen die ten slotte ons brengen tot de grondvoorstellingen van ons denken en kennen. Men kan er zich mede tevreden stellen zooveel van hun beteekenis zich bewust te maken als men telkens in de praktijk noodig heeft. Zelfs in minder alledaagsche zaken, bv. in rechtskwesties, beweegt men zich in louter relativiteiten. Soms bij revoluties, als de grond waarop dat alles rust, begint te bewegen en in te zakken, komt de ware toestand weer met eenige levendigheid tot bewustzijn. - De gewone voorstellingen deugen voor wijsgeerig gebruik evenmin als de natuurgeluiden voor de muziek. En toch zijn zij in de eerste plaats aan de woorden der taal geassocieerd. Daar men nu geen andere te zijner beschikking heeft, moest men deze vooraf dialektisch zuiveren. En dit wordt uiterst moeilijk gemaakt omdat men door de gewone verbindingen van deze gemeenzaam bekende woorden tot zinnetjes altijd intellectueel bevredigd geweest is en al spoedig meent hun diepste beteekenis te hebben uitgeput.

Vraag een hoogereburgerscholier of hij niet meent te verstaan, wat ‘wetenschap’ is! Hij zegt met volle bewustheid telkens: ‘de wetenschap heeft in de 19e eeuw groote vorderingen gemaakt’, en hij begrijpt zeer goed, wat hij met dezen zin meent. Hij wordt zelf onderwezen in verschillende wetenschappen, en is er zich natuurlijk van bewust, dat de bezigheden die hij dan verricht, geheel wat anders zijn dan het timmeren en schoenenmaken. En zou hij dan niet weten, wat wetenschap is? Het is ongerijmd, zoo iets te denken. Omdat het nergens voor

dient, omdat het in de praktijk niet te pas komt, heeft hij het natuurlijk nooit geprobeerd om in eenige abstracte termen het wezen der wetenschap te bepalen, maar als hij het wilde, zou hij het zonder veel moeite kunnen doen. - Dit zal hij zich blijven verbeelden, tot er eens een Sokrates komt, die hem wakker schudt.

In den regel zijn nu die weinige menschen, die ernstig en volhardend naar wijsgeerig inzicht streven, geheel alleen aan zichzelve overgelaten. Zij moeten maar zien, hoe zij de problemen, die hun vaag en verward voor den geest zweven, preciseeren en formuleeren; hoe zij hun eigen dwalingen, valsche beelden, vooroordeelen ontdekken, en, als zij ze ontdekt hebben, moeten zij maar zoolang zoeken en tasten, tot zij de middelen vinden om ze te verzwakken en te bestrijden. Natuurlijk zullen hiervoor in de eerste plaats boeken in aanmerking komen. Maar juist in de philosophie zijn boeken zulk een gebrekkig hulpmiddel! ‘Het is met het schrijven’ zegt Plato in den Phaedrus ‘als met het schilderen. Ook de scheppingen van deze laatste kunst staan voor u als levende wezens, maar als men ze iets vraagt, bewaren ze een heel voornaam stilzwijgen. Evenzoo de geschreven woorden. Men zou meenen, dat er wel een zekere zin zit in wat zij zeggen, maar als men er dan het nadere van wil begrijpen en hun vragen doet, dan geven ze altijd maar weer hetzelfde antwoord. En wanneer ze eenmaal geschreven zijn, gaan ze van hand tot hand onder allerlei personen, zoowel die van de zaak verstand hebben, als die er geen verstand van hebben, en ze weten niet tot wie ze moeten spreken en tot wie niet. En worden zij verkeerd beoordeeld of onrechtvaardig uitgescholden, dan hebben ze altijd de hulp van hun vader noodig, want zelf zijn ze niet in staat zich te verdedigen of te helpen.’ Deze bezwaren doen zich in de philosophie, waar men alles van de abstracte begrippen moet hebben en nooit zich iets aanschouwelijk maken kan, nog meer dan ergens anders gevoelen. Werken, die de eerstbeginnenden methodisch in de problemen inleiden, heeft men zeer weinig; er bestaan geen elementaire leerboeken, philosophie-methoden, zooals er klavier-methoden zijn! De gewone schrijvers wenden zich tot een kring van vakgenooten voor wie bepaalde problemen al op een bepaalde manier geformuleerd zijn met een vaste terminologie. En daar nergens

het gevaar verkeerd begrepen te worden zoo groot is als in de philosophie, drukken zij zich voortdurend uit met het oog op mogelijke misverstanden, breken hun betoog telkens af door polemiek en anticipeeren op bezwaren, die zij van hun tegenstanders verwachten te zullen hooren.

Zoo werden soms overigens goede boeken geheel onbruikbaar. Zeer weinigen verstaan ook de kunst bij den lezer een inzicht en overtuiging geleidelijk te laten geboren worden en zich ontwikkelen. De meesten blijven binnen hun eigen gedachten-systeem en bepalen er zich toe logisch-systematisch, zoodat zij zelf er door bevredigd worden, het verband hunner denkbeelden aan te toonen. Zij vergeten dat al de gewone begrippen, die zij als volkomen duidelijk aanwenden, voor hen al hun licht ontvangen en een eenigszins gewijzigde beteekenis door het hoogere inzicht dat zij al bezitten, en dat de gewone lezers, die dat inzicht nog niet hebben, op den weg daarheen op vele manieren kunnnen verdwalen en in allerlei moerassen terecht komen. Bovendien, in geen enkele wetenschap komen er zooveel boeken uit, waar men niet alleen niets aan heeft, maar die ook de denkbeelden van den lezer noodwendig nog verwarder maken. Het is ergerlijk om te zien hoeveel oppervlakkigheid, wartaal en onzin men hier ongestraft kan neerschrijven. Ongestraft - want nooit kan hier het verkeerde, zooals in de natuurwetenschappen meestal, evident of overtuigend worden aangetoond. Er zijn geen gelijk geformuleerde, algemeen erkende, of in de ervaring te verifieeren stellingen, waarop men zich daartoe zou kunnen beroepen. Wie zichzelf maar niet duidelijk tegenspreekt en zorgt zich vaag genoeg uit te drukken, kan altijd speculatief verschil voorwenden. Elke weerlegging geschiedt door abstracta, die velerlei zin hebben en zelf weer zooveel te verklaren overlaten. Als men b.v. zegt: ‘het empirisch positieve is het negatieve transcendentaal-reale,’ wie zal dan bewijzen, dat niet één der combinaties van de beteekenissen, die deze vage woorden hebben kunnen, een diepen zin kan opleveren?

En dan, in welke volgorde moet men de vakken der philosophie bestudeeren? Moet men met hare geschiedenis beginnen? Maar men zal daar aanvankelijk niet veel van meenemen dan namen en dorre schema's. Moet men tegelijk aan psychologie en logika doen? Het einde schijnt wel te moeten zijn, dat men

zich in een van de bestaande systemen tracht in te werken. Maar wie zal hierbij raadgeven? Het hangt meestal van het toeval af, waar men terecht komt. Waar is het gezag, dat den eerstbeginnende en meergevorderde leidt in de keuze der schrijvers, die hij lezen zal? Het is toch niet van weinig gewicht, waaraan men zijn kostbaren tijd, de inspanning van al zijn intellectueele krachten besteedt! Men moet immers altijd beginnen met te *gelooven* aan het juiste inzicht van den man wiens woorden men gedurende lange maanden en jaren telkens en telkens weer zal herlezen en opnieuw overdenken.

Maar nu bestaat er in de wijsbegeerte de treurigste anarchie. Letterlijk over niets schijnt men het eens te zijn. De leerstellingen, die door de eene school met geestdrift als de waarheid worden verkondigd, worden door de anderen met de grootste hevigheid bestreden. Als men ijverig zich een tijd lang aan de studie van een auteur van grooten naam heeft gewijd, hardnekkig volhoudend, hoezeer men er ook onder gebukt ging, dat men bij de woorden van dien schrijver niet diens gedachten, maar altijd weer zijn eigene gedachten voelde opkomen, dan krijgt men opeens een boek of artikel in handen waarin een beroemd geleerde zonneklaar bewijst, dat die groote schrijver, aan wiens leiding men meende zich zoo veilig te kunnen overgeven, van de eenvoudigste kwesties niet het geringste heeft begrepen en dat zijn geheele stelsel eigenlijk op een zeer gewone logische fout berust. De een noodigt u in een goedgeschreven artikel uit, zich met hem te scharen achter ‘het doorschoten vaandel’ van Eduard von Hartmann. Een ander recommandeert tegenover de verwarde, nevelachtige bespiegegelingen der duitsche scholen den echt wetenschappelijken, bezadigden Spencer. Een derde verwacht alle heil van Schopenhauer of van den diepzinnigen Nietzsche. Moest men niet aannemen, dat telkens de laatste beroemde philosoof de beste is? Want als de wijsbegeerte toch een wetenschap is, zullen de lateren - zou men meenen - toch wel telkens bij hun voorgangers aanknoopen en al het ware, wat deze leerden, verwerkt en met hun eigen ontdekkingen verrijkt hebben!

Deze algemeene verwarring, dit ontbreken van elk gezag, maakt de studie der philosophie voor iemand van onzen tijd zeker niet gemakkelijk en aanlokkelijk. En verder, in de overige wetenschappen kan men aan de ervaring van anderen,

die voor ons kwamen, zoo veel hebben. Maar in de philosophie is het zoo gesteld, dat alle gegevens voor ons eerst waarde krijgen, als wij ze zelf vinden. En daar wij menschen van zooveel verschillende kanten, met zoo uiteenloopende behoeften en verscheidenheid van wetenschappelijke bagage naar het 'honderdpoortige Thebe der philosophie' heentrekken, is het zeer moeilijk algemeen geldige regels op te stellen. Zooals gezegd is, het quasi-begrijpelijke kan eerst onbegrijpelijk worden, de naief-realistische voorstellingen kunnen eerst verdrongen, de valsche beelden en verduidelijkingen eerst onschadelijk gemaakt worden, als wij tallooze malen het hoofd hebben gestooten. De philosophie 'is een trotsche en eigenzinnige schoone, die hare gunsten niet voor eenige haastige beleefdheden veil heeft.' De resultaten van een geheel leven van wijsgeerig denken kunnen in eenvoudige woorden op weinige bladzijden worden neergeschreven. Maar wat zijn die woorden voor iemand, die niet denzelfden geestesarbeid verricht heeft?

Toch kan soms een ander mensch, een hooger staande persoonlijkheid zoo heilzaam in onze ontwikkeling ingrijpen. Maar er moeten zooveel voorwaarden vervuld zijn. De ander moet ons genegen zijn, ons kennen in ons weten en ons willen met al onze bijzondere behoeften; hij moet denzelfden ontwikkelingsgang als wij gegaan zijn, maar daarin verder zijn gekomen, meer overzien en meer begrijpen; en dan vooral, hij moet de gave hebben zich zelf uit te spreken en den tact om ons te behandelen. Hoe zelden vindt men dit alles vereenigd! Er zijn van die oogenblikken, waarin de rechte man ons door een klein weinig hulp zoo onevenredig ver zou kunnen vooruitbrengen. Wij hebben lang getobd met allerlei ware en valsche bezwaren, alles is verward, wij weten de richting niet meer, wij worden skeptisch of baloorig. De groote schrijvers spreken hun orakeltaal, maar zij spreken niet tot ons. Misschien zijn er wel ergens dingen gezegd, die juist voor ons zouden passen, maar wij weten ze niet te vinden. Evenals menigmaal een groote machine, door een steentje of een losse schroef niet werken kan, zoo is soms onze geest door een gemakkelijk te verwijderen beletsel verlamd. Dan moest er iemand komen, die dat beletsel verwijderde, die ons dorstenden leidde naar de onopgemerkte bronnen achter het struikgewas, die ons opbeurde en door weinige woorden licht ontstak in onze ziel.

Zeer mooi zegt Drummond: ‘men can be to other men as the shadow of a great rock in a thirsty land.’ Zoo iemand was Sokrates voor de Atheners van zijn tijd. En ook voor ons, zooals wij hem vooral uit Plato kennen, kan hij nog veel zijn. Wat heeft Plato zijn leermeester mooi gezien! Welk een ontsterfelijke schoonheid ligt er over deze wonderbare gestalte! George Moore spreekt ergens over ‘the sweet, white peace of antiquity, the great, calm gaze that is not sadness nor joy, but something that we know not of, which is lost to the world for ever.’ Zoo ergens, dan zijn deze woorden op Sokrates van toepassing!

Welk een tijd was het toen in Athene. Zoo iets kan nooit meer terug komen. Het waren de jongelingsjaren van het intellect. Alles was nieuw en frisch, niets was moeilijk, niets onmogelijk. Door den arbeid van beroemde denkers als Heraklitus en Parmenides was men zich bewust geworden van de alles omvattende wereldproblemen, en van de bevoegdheid, de bestemming der menschelijke rede om ze op te lossen. Geen koopman kan met zoo groote spanning uitzien naar den afloop van een onderneming, die hem rijk kan maken, als de Atheners wachtten op de inzichten, die het denken hun zou openbaren. En, afgezien nog van eenig resultaat of doel, de denkhandeling op zichzelf wordt gevoeld als een ontzaglijk genot. Wat is het prettig, een fijngeweven redeneering te kunnen uitrafelen en aan flarden scheuren, een of ander denkbeeld met virtuositeit te kunnen verdedigen, te voelen dat men de macht heeft uit de vreemdste hoekjes argumenten op te snuffelen, de gewone dingen zoo te draaien, dat er onverwachte kanten voor den dag komen, door listig gekozen analogieën en beelden het soliedste betoog onzeker te maken, over de helderste argumentaties donkere schaduwen te werpen! Zij, die hier eenmaal den smaak van beet hebben, zegt Plato, zijn net jonge honden, die niemand met rust kunnen laten; strijdlustig en dartel moeten zij aan alles trekken en plukken. Maar, voegt hij er bij, het is gevaarlijk hen te laten begaan, want door al dat weerleggen en weerlegd worden vervallen zij er toe, eindelijk niets meer te gelooven, van wat zij vroeger voor waar hielden. - Mannen als Protagoras brachten hunne hoorders spoedig in dien eigenaardig bekoorlijken geestestoestand, waarin hij komt, die voor het eerst door philosophische reflectie zich boven het complex van gedachteloos aangenomen conventioneele bewustzijnsverbindingen

verheft. Die gewone begrippen nemen zulke onverwachte proporties aan. Wat is dat een vreemd weldadig gevoel, eens door dat conventioneele weefsel van het menschelijk denken en voelen te kunnen heenzien; terwijl men anders in die gewone dagelijksche oordeeltjes zoo midden in zit, er in leeft en ademt nu zich daar eens een eind boven te kunnen plaatsen, ze op een afstand te kunnen bekijken, van waar zij er geheel anders uitzien; al die eeuwig terugkeerende begrippen van goed en mooi en rechtvaardig, tegen welke men als tegen concrete zaken honderdmaal het hoofd stoot, en welke zoo ergerlijk en vervelend kunnen zijn in den mond van de domme menigte, naar achteren te zien wijken, in rozeroode nevels van vage mogelijkheden zich te zien oplossen. Wat een genot die onontleedbare, verward protesteerende gevoelsassociaties neer te trappen, en hoewel vaag het abnormale beseffend, zich toch door die geweldige intellectueele kracht te laten voortstuwen. Alles is nu toch immers gebleken anders te wezen, dan men in vroegere bekrompenheid gemeend had! Hoever dat anders-zijn gaat, men wil het zichzelf niet eens afvragen, in het heerlijke gevoel van bevrijding van zooveel mufs en plats! Men geraakt in een intellectueelen roes en krijgt lust in allerlei brooddronkenheid; men spreekt de ergerlijkste beweringen uit, waarbij dan nog het pikante gevoel kan komen, dat men zelf heel goed het betrekkelijke of het onnatuurlijke van zijn doen beseft, en toch tegenover de naieve menschen zich kan houden, alsof men het ook zoo dwaas meent, als zij het opvatten.

Maar naast deze orgiën van het intellect, welk een reine geestdrift, welk een naieve opgewondenheid in het roepen om kennis en verlichting! Die eerste wetenschap is als een eerste liefde! Men moet bij Plato lezen, hoe de jonge Hippokrates in den vroegen morgen bij Sokrates, die nog te bed ligt, komt binnenstormen met de tijding: ‘Protagoras is in de stad!’; hoe hij onrustig in de morgenschemering naast zijn ouderen vriend voortstapt en nauwelijks het oogenblik kan afwachten, dat deze hem zal voorstellen aan den beroemden denker, die het licht der kennis zal ontsteken in zijn ziel! Er ligt een onbeschrijfelijke bekoring over die blijde, ernstige geestesgemeenschap van al die jongere en oudere Grieken, in dat samen zoeken en samen vinden van het hoogste en schoonste. Wij zijn in onze wetenschap zoo nuchter en prozaisch geworden, wij weten zoo

precies, waar we aan toe zijn en maken ons geen illusies het wereldraadsel te zullen oplossen; ergens in een hoekje van het reusachtig gebouw der wetenschap zittende, werken wij vlijtig, zonder groote bezieling en met matige zelfvoldoening onze bescheiden taak af en beseffen nauwelijks, wat het nut en de beteekenis van onzen arbeid voor het groote geheel zijn kan. Zoo is het voor ons een ware verkwikking ons te verplaatsen in dien vriendenkring, waarvan die wonderbare Sokrates het middelpunt is, en die met zulk een jengdige frischheid en geestkracht zich werpen op de diepste problemen, en met intense belangstelling elkaars geestelijk leven gadeslaan; alles wat zij vinden juichend elkaar mededeelende, en samen lijdende in dwaling en twijfel.

Een der heerlijkste dingen in het leven is zeker een bezield gesprek met een superieure persoonlijkheid. Welk een genot, nu niet, zooals anders zoo menigmaal, in onverschillige gedachten of vage, onduidelijke woorden te blijven hangen, maar te voelen, dat de geesten zelf elkaar raken; dat onze begrippen zich op ongewone wijzen verbinden, onbemerkte kanten vertoonen, dat er nevels optrekken en vergezichten zich openen. Hoe troostend is het: heerlijke gedachten, die in het diepst onzer ziel opkwamen, maar die we slechts aarzelend aanvaardden, altijd nog vreezende dat ze bloot subjectieve inbeelding konden zijn, in de ervaring van den ander terug te vinden en door hem de overtuiging te krijgen dat het noodzakelijke deelen zijn in een grooter geheel, dat wij in zijn volle beteekenis eerst later zullen overzien.

Maar slechts weinige gesprekken loopen naar wensch af. Er moeten te veel voorwaarden vervuld worden. Hoe dikwijls hebben menschen, die niet onbeteekenend zijn, behoefte met elkaar te spreken, te influenceeren en geinfluenceerd te worden, en wat komt er dan meestal van terecht? Het toeval bepaalt het uitgangspunt; men weet niet de heerschappij te bewaren over de ideeënassociaties, niet de verzoeking te weerstaan aardige bedenksels, die naast het behandelde liggen, te pas te brengen; ergernissen over kleine uiterlijkheden, over ijdelheden verstoren de stemming; er wordt verzuimd vooraf zich over den zin van gewichtige termen te verstaan, en zoo schermt men met woorden; men wil iets duidelijk maken, maar kan de juiste uitdrukking, het rechte voorbeeld niet vinden en wat onuitgesproken iets

van beteekenis scheen, wordt onder het uitspreken een banaliteit, waarvoor men zich schaamt; men voelt zich, in de zorg om niet te intiem te worden en zich door te diepe gevoelsuitingen niet belachelijk te maken, hopeloos afzakken naar het triviale. En zoo grijpen die geestelijke bewegingen bij de vragen, antwoorden, opmerkingen en ontboezemingen niet ineen; er is geen methodische, organische ontwikkeling. Alles blijft fragmentarisch en toevallig en men eindigt met zich onbevredigd en teleurgesteld te voelen.

De meeste Platonische dialogen nu zijn idealen van wijsgeerige gesprekken. En dit niet alleen omdat al het onbeduidende, toevallige en storende zorgvuldig is verwijderd gehouden. Maar zij beantwoorden zoo volmaakt aan hun doel: om inzicht te bewerken of van gebrek aan inzicht te overtuigen. En dan, hun vorm is boven alle beschrijving! Hoe verwonderlijk kunstig zijn zij gecomponeerd! Het zijn gedachtensymphonieën, uit weinige hoofdmotieven opgebouwd, en met allerbekoorlijkst historisch, locaal, persoonlijk passagewerk, naar een vast plan noodwendig zich voortbewegend. Op streng doorgewerkte betoogen volgt een dartel spelen en stoeien met begrippen, een teere of verheven lyriek soms stijgend tot de hoogste exstase, hymnen en visioenen. En hoe geniaal is die Platonische Sokrates in het disputeeren! Zorgvuldig en met fijn overleg brengt hij al het materiaal, dat hij voor zijne conclusies noodig heeft, vooraf bijeen; door degenen zelf, die hij wil overtuigen, laat hij de vereischte waarheden uitspreken en nog eerst door concrete gevallen in hun beteekenis buiten allen twijfel stellen, zoodat een terugkrabbelen later niet meer mogelijk is. Listig neemt hij alle voorzorgen, opdat de tegenstander, als het er op aan begint te komen, zich niet achter vage termen kan verschuilen, en zich hullen in nevels van phrasen. Alles komt door hem tot heldere bewustheid. Alles schijnt hij zelf doorleefd, zelf doordacht te hebben. Aan onhandige opmerkingen, stamelend uitgebrachte bezwaren ziet hij onmiddellijk wat aan degenen, die er mee voor den dag komen, eigenlijk voor den geest zweeft, maar wat zij aan zich zelf en aan hem niet duidelijk kunnen maken. Dood op zijn gemak helpt hij hen om de quasi voor hem zelf gevaarlijkste argumenten bijeen te brengen en te scherpen. Hij kan het van zijn vrienden niet velen, dat zij

zijn eigen argumenten zonder grondige kritiek aanvaarden in het vertrouwen dat zij als leidende tot gewenschte resultaten wel goed zullen zijn, en verschrikt hen dan door plotseling ontdekte moeilijkheden. Hij is niet, zooals zoo velen in een abstracte redeneering, geheel onder den indruk van het oogenblik, zwoegende onder de zware begrippen en nergens oog voor hebbende, dan voor de gewichtige zinnen, die hij bouwt. Terwijl hij met virtuositeit die abstracties hanteert, richt hij zijn blik al weer hooger, naar aanknoopingspunten zoekend om verder te komen. Hij overziet lange rijen van betoogen, ontdekt met groote snelheid, hoe de begrippen in elkaar overloopen, langs welke kronkelwegen men op elk ander vreemd terrein komt, en hoe men vandaar langs den kortsten weg weer naar het uitgangspunt terugkeert. Nooit is hij verward, stevig houdt hij altijd den draad van het betoog vast, zorgt er voor telkens door opfrissching van het geheugen de aaneenschakeling in de onderdeelen levendig in het bewustzijn te houden. Als iemand op het punt is door ijdelheid of achteloosheid of onhelderheid in het denken zich op zijpaden te begeven, dan pakt hij hem terstond beet en brengt hem of zachtjes door een aardigheid of onzacht door een hatelijkheid weer op den rechten weg. En met welk een handigheid weet hij de ideeënassociaties zoo te leiden, dat men ongemerkt tot nieuwe kanten van het vraagstuk komt of tot een ander betoog, dat het vorige moet aanvullen!

Ik kan mij voor jonge menschen, die zich wijsgeerige inzichten willen eigen maken, niets nuttigers denken, niets, dat hun denken zoo tot ontwikkeling en zelfstandigheid brengt, hun schoonheidsgevoel doet ontluiken, als de lectuur van dialogen als den Euthyphron, den Gorgias of den Protagoras. En dat liefst onder leiding van een onderwijzer, die er zich niet toe bepaalt een meer of minder geslaagde vertaling te leveren, de moeielijke zinnen uiteen te halen om er grammatikale opmerkingen aan vast te knoopen, maar hen den gedachtenarbeid in alle onderdeelen doet meemaken, en de aan onervaren lezers aanvankelijk dikwijls gezocht en sophistisch schijnende betoogen in hun ware beteekenis verklaart. De meeste jonge menschen schieten met hun nadenken daarom zoo weinig op, omdat zij aan het verkeerde eind beginnen, de moeilijkheden veel te ver zoeken en alles veel te gewoon en te natuur-

lijk vinden. Zij beschouwen de wereld en hun eigen verhouding tot deze als iets gegevens, een feit, iets van zelf sprekends. ‘Es giebt viele Menschen’ zegt Goethe, ‘die sich einbilden, was sie erfahren, das verstünden sie auch.’ En van deze inbeelding kan ons niemand zoo goed genezen als Plato.

Dit is Plato's groote daad: hij heeft ons van het ons aangeboren realisme afgeholpen; hij verbrijzelde de zoo naief ‘er op los existeerende’ *dingen*, en zette er de Ideeën voor in de plaats. Plato was de eerste, die met bewustheid het *probleem* van het kennen stelde, en over oorsprong, wezen en geldigheid van dat kennen nadacht. Hierin was hij een leerling van Sokrates, die immers altijd beweerde, in zooverre wijzer te zijn dan de anderen, dat hij, niets wetende, dit niet-weten besefte, terwijl de anderen, die evenmin een weten hadden, zich verbeeldden het wel te bezitten. Wat beteekent deze uitspraak? Is het een coquetteerende phrase? Of is het de uitdrukking van de bescheidenheid van een Griek, die in tegenstelling met anderen, een geniaal voorgevoel had van alles, wat er in de eeuwen na hem ontdekt zou worden, - een bescheidenheid, die bij een hedendaagsch held der wetenschap geheel misplaatst zou zijn, daar deze toch onmogelijk in ernst zou kunnen beweren, dat hij niets weet? Neen, het is de klassieke uitdrukking van het raadselachtige in onzen algemeen-menschelijken toestand. Nu nog, evengoed als vier en twintig eeuwen geleden, hebben wij theoretische, ethische en aesthetische overtuigingen, welker hoogste praemissen buiten ons bereik liggen. Wij hebben een weten, niet slechts een meenen. Een weten nu berust op inzicht in gronden. En dat inzicht in de gronden hebben wij weer niet. Hoe is dit denkbaar?

Om de verbijsterende moeilijkheden van het kenprobleem in hun volle kracht te voelen, moet men het volgende bedenken. Het kennen geldt een overanderlijk Zijnde; en toch ontwikkelt het zich. De kennis *ontstaat* en *groeit aan*. Zoowel het menschdom als het individu heeft tijden doorgemaakt, waarin zij nog niet of heel weinig kenden. En hoe kan nu een bewustzijn van een eeuwig Zijnde successievelijk ontstaan? Al ons kennen is het bewustzijn van een verbinding. En nu is òf alle kennen onzin, òf de verbinding ‘A is B’ is zóó geldig,

dat geen macht in hemel en op aarde die verbinding kan verbreken. En nu kunnen wij menschen wel veel denken en meenen en phantaseeren, maar hoe kunnen wij weten, dat A in alle eeuwigheid B *moet* zijn? Als wij de wereld geschapen en de dingen in onze macht hadden, en in de veelheid van een ding A naar onze eigen bedoeling en inzicht een eenheid hadden teweeggebracht, konden we die ineenzetting begrijpen en veilig beweren dat A: B wezen *moet*. Maar nu staan de dingen immers tot op zekere hoogte vreemd tegenover ons, en hun wezen is aan onzen wil onttrokken. - En toch, in onze mathematische en ethische oordeelen vindt Plato een kennen. Wij constateeren daarin niet slechts voorbijgaande, individueelgeldige zieltoestanden, die we dan overtuiging noemen. Neen, die oordeelen staan als het ware boven den tijd, en boven de individueele zielen. Wij zelf kunnen later over heel andere dingen denken, en anderen kunnen in hun algemeen-menschelijke ontwikkeling wel zoo achterlijk zijn, dat zij de gegevensniet in zich hebben - maar dit is zeker, als of bij ons, of bij anderen de *normale* verbinding van voorstellingen plaatsvindt, dan onstaat telkens dat ééne inzicht, dat ééne weten; het andere *willen* wij niet als *geldig* erkennen.

Hoe komen ons nu die mathematische en ethische waarheden tot bewustzijn?

Het antwoord luidt: door middel van het *denken*. Want door het gezicht, het gehoor of een andere zintuigelijke waarneming merk ik ze natuurlijk niet op. Het is dus van het hoogste gewicht, wat dat denken is, eens grondig te onderzoeken. En nu kan men gerust beweren, dat alle niet-philosophen van dit ‘denken’ zich een averechtsche voorstelling vormen, welke krioelt van tegenstrijdigheden en alle hooger inzicht onmogelijk maakt.

De onderscheiding van *denken* en *zinnelijkheid* is anders al oud genoeg en dringt zich ook aan het gewone gezond verstand vanzelf op, zoodat het niet veel moeite kost ze te maken. Men heeft ze ook in het dagelijksch leven onophoudelijk noodig en de graad van helderheid en de consequentie waarmede deze abstracties gevormd worden, is voor de praktijk in den regel voldoende; de fouten, die begaan worden, worden door andere fouten weer goed gemaakt. Maar de philosoof kan daarbij niet blijven staan; hij moet door de moeilijkste dialek-

tische processen deze onderscheidingen op zijne manier opnieuw vormen.

Naast de zinnelijkheid dan staat voor ons menschen als kenfaktor: het denken. De eerste heeft een soort receptiviteit, het tweede een soort spontaneiteit. Want, zooals gezegd is, wij *maken* de voorwerpen van ons kennen niet, wij brengen ze niet voort, met huid en haar, uit ons eigen ik; en aan den anderen kant, wij behoeven ons ook niet alles te laten welgevallen, en wij hebben het bewustzijn, dat al die voorwerpen absoluut niets voor ons zouden zijn, als wij ze niet met een zekere zelfstandigheid naar ons toehaalden, ze in hun qualiteit erkenden en er het een en ander, wat dat dan ook zijn moge, mee uitvoerden door onzen geest. Dit voelen wij wel vaag, dat ons kennen niet uitsluitend kan bestaan in het denken. Want denken is een verrichting van onzen geest, die niets anders zou zijn dan een subjectieve tijd-passeering als wij daarmede geen voorwerpen buiten dat denken doordrongen, doorzagen en in hun wezen begrepen. En die voorwerpen zijn aan het denken eenvoudig *gegeven*. Maar wat beteekent dat woord ‘gegeven’? Moet ik het in denzelfden zin nemen, als waarin ik zeg, dat mij een boek gegeven wordt, kant en klaar, om te lezen; of aan den bakker het meel, als grondstof, om er wat van te maken? Dit laatste beeld is zeer gevaarlijk, en wij loopen daardoor kans ons het gegevene voor te stellen als iets zelfstandigs, dat wij in ons denken zouden hebben te reproduceeren, te verwerken of af te beelden. Maar, als wij ons recht bezinnen, is datgene, wat ons afgescheiden van *alle* denken, door onze zintuigen verstrekt wordt, niets anders dan afzonderlijke psychische toestanden: rood, groen, hard, bitter, pijnlijk, etc, toestanden, die als zoodanig volkomen op zich zelf staan, zoo, dat men in een daarvan (bv. rood) zich bevindend, volstrekt niet zou kunnen vermoeden, dat er zoo iets als het andere (bv. groen) mogelijk is. Deze machtelooze gegevenheden kunnen niet onderling met elkaar in aanraking komen en zich verbinden. Dat kan alleen onze ziel, wier toestanden zij zijn. Deze kan de hebbelijkheid hebben, om als zij de roode kleur van den sinaasappel in zich heeft, terstond naar aanleiding daarvan en in verband daarmee den zoeten smaak zich tot bewustzijn te brengen. Maar gesteld zelfs, dat het zich verbinden tot bepaalde groepen door die

gegeven qualiteiten zelf verricht wordt, wat zou dan de taak van het denken zijn? Die verbindingen te analyseeren en vervolgens als eenheid van zoo en zooveel bestanddeelen te constateeren? Zou het ieder oogenblik van ons zieleleven, om zoo te zeggen, procesverbaal moeten opmaken en nauwkeurig beschrijven, wat het ontdekt heeft? Dat zou zeker een zeer belangwekkende bezigheid zijn, maar iedereen ziet wel, dat wij op deze wijze nooit tot *wetenschap* zouden komen. Immers, wat zou dat voor wetenschap zijn, te kunnen zeggen: op dit oogenblik is in mijn ziel de verbinding abcd, die er, als ik mij wel herinner, vroeger ook dikwijls in geweest is? Wij zouden deze mededeeling eenvoudig voor kennisgeving moeten aannemen. Want als nu een volgend oogenblik in plaats van de verbinding abcd zich eens abce in onze ziel vertoont, wat dan? Dan zouden we moeten zeggen: ‘dat is een andere verbinding,’ maar we zouden ze eenvoudig hebben te aanvaarden. Waar halen wij het recht vandaan te beweren, dat abc alleen met d en niet met e verbonden kan voorkomen? Kan men zich zoo iets geks niet bedenken, of het kan ons nog eens als denkmateriaal worden toegeworpen, en als ‘gegeven’ worden voorgezet?

Neen, als er wetenschap mogelijk zal zijn, *kan* het denken niet eenvoudig de gehoorzame dienaar eener zuiver-receptieve zinnelijkheid wezen, een dienaar, die er zich toe bepaalt nauwgezet alles te noteeren en praktische gerubriceerde lijsten te maken van alles, wat hij waarneemt. Maar hoe dan? Mag het denken dan maar als onbeperkt heerscher optreden, allerlei fraaie hem behagende verbindingen verzinnen, en dan decreteeren: zoo en zoo behoort het gegevene verbonden te zijn? Maar als dat gegevene later dan toch eens niet zoo verbonden is? Men gevoelt hier wel de moeilijkheid. Een van twee - zou men zeggen -, òf ik lees eenvoudig de verbinding van het gegevene af, en moet dan afwachten, wat mij dit zal gelieven te vertoonen en zoo natuurlijk de hoop op wetenschap laten varen, òf ik bepaal zelf, hoe de verbinding wezen moet. Maar dit laatste is te aanmatigend. Ik kan immers van dingen, die mij oorspronkelijk vreemd zijn, die ik niet zelf gemaakt heb en niet in mijn macht houd, niet zoo maar beslissen, hoe zij zich te gedragen hebben. Ik zou immers, ook al waren de dingen tot dusver steeds zoo goedig geweest, nooit gerust

kunnen wezen, dat zij het niet opeens in hun hoofd krijgen, zich aan mijn regels niet langer te storen.

Dit is wel duidelijk, dat ik, eenmaal in het bezit van een massa kennis, deze door zuiver denken zou kunnen uitbreiden. Immers, het is mogelijk, dat ik ergens in mijn geest het oordeel A = B opgeborgen heb, en later op een andere plaats, ver van de eerste, het oordeel B = C, en er niet toe kom deze twee oordeelen tegelijk te denken; of dat ik deze twee oordeelen altijd ingewikkeld in andere oordeelen heb meegesleept, zonder dat zij mij met voldoende helderheid afzonderlijk tot bewustzijn zijn gekomen. Geraken deze twee oordeelen dan op een zeker moment, als ik mijn eigen geest doorwandel, duidelijk onderscheidbaar vlak in elkaars buurt, dan zie ik ook opeens met verwondering de nieuwe waarheid, dat A = C *moet* zijn. Even zeker als door een electrische vonk waterstof en zuurstof in de juiste verhouding zich tot water verbinden, even zeker verbinden zich door een denk-vonk de oordeelen A = B en B = C, tot het oordeel A = C. En als die twee eerste oordeelen waarheid bevatten, in de natuur geldig zijn, kunnen wij er zeker van wezen, dat het derde ook waarheid en geldigheid zal hebben. Nu kunnen die eerste oordeelen, waaruit ik het andere zuiver logisch afleid, ook door zuiver logische afleiding ontstaan zijn, en zoo nog een poos voort - maar in eeuwigheid kan ik zoo niet teruggaan. En bovendien ik breid mijn kennis ook niet uitsluitend door logisch denken uit maar door telkens nieuwe elementen als denkmateriaal in mijn geest te halen. Hoe kom ik nu tot de bevoegdheid voor die beide handelingen: bij het begin onzer kennis, het als geldig denken van niet-logisch afgeleide oordeelen, en in den voortgang onzer kennis, het als denkmateriaal gebruiken van telkens nieuwe, niet door denken gevonden oordeelen? Die oorspronkelijke oordeelen moet ik kunnen *begrijpen* en tevens moeten zij een onveranderlijk *Zijn* uitdrukken. Want ik kan als redelijk wezen toch niet beweren: A is B, als ik niet weet wat ‘is’ en wat ‘B’ beduidt! Hier hebben we de groote moeilijkheid van het verband van Denken en Zijn. Hoe kan, om het eens populair uit te drukken, het op zichzelfstaande Zijn, dat als iets vreemds mij gegeven wordt als het geen Gedachte is, tot een gedachte worden? Als wij een kennen zullen hebben, schijnen de gronden van dat kennen tegelijk Zijnde en ziel te moeten wezen!

Hier pleegt men ons nu over alle moeilijkheden heen te helpen door de mededeeling dat al onze kennis op de *ervaring* berust, zoowel bij aanvang, wat hare gronden, als bij voortgang, wat hare uitbreiding betreft. Hoe komen we aan onze ‘idea's,’ vraagt Locke zich af, en hij laat er op volgen: ‘to this I answer in one word: from experience.’ Men zou hier het zoo bekende citaat nog eens weer te pas willen brengen: ‘denn eben wo Begriffe fehlen, da stellt ein *Wort* zur rechten Zeit sich ein.’ Er zijn weinig woorden, die zooveel gebrek aan inzicht bedekt hebben, en zooveel onheil en verwarring hebben aangericht, als dat woord ‘ervaring’.

Dat we al onze kennis krijgen *na* onze geboorte; dat we eerst een eindelooze massa zinnelijke gewaarwordingen moeten gehad hebben voor zich bij ons een eenigszins heldere gedachte vormt; dat wij bij het in elkaar timmeren onzer overtuigingen onszelf niet op heeterdaad kunnen betrappen, maar altijd voor een fait accompli gesteld worden; dat ons kennen en gelooven te midden van den eindeloozen stroom van toevallige zinnelijke waarnemingen opduikt - dat alles is toch niet zulk een bijzondere openbaring, maar een tamelijk povere wijsheid. Wij vragen ook niet naar de psychologische ontwikkeling, maar naar den *rechtsgrond* onzer oordeelen. Natuurlijk, wij hebben de zinnelijke gegevens noodig; *naar aanleiding* daarvan vormen wij onze ken-oordeelen. Maar zou onze kennis niets anders zijn dan een metamorphose van gewaarwordingen, een formeel-logische verwerking van receptief-zinnelijke data? De ongerijmdheid dezer verklaring blijkt ons duidelijk bij de beschouwing van onze wetenschap en onze ethische overtuigingen.

Eerst over de wetenschap. Hiervan kende Plato alleen de wiskunde als een opzichzelf staand vak. Hoe men met behulp van deze wiskunde later de natuur zelf zou gaan ontdekken, daarvan had Plato nog geen flauw vermoeden. En toch, hoe geniaal is zijne verbazing over het tot stand komen dier zoo evidente wiskundige waarheden! Hier hebben we nu een Zijn, waartegenover het Heraklitische ‘worden’ machteloos staat! En hoe komen we tot de wetenschap van dat Zijn; door waarneming van het zinnelijk-gegevene? Onmogelijk! Daarin is immers het ‘gelijke,’ het ‘rechte’ enz. nergens te vinden. Ja, ik moet na mijn geboorte wel een massa ‘gelijke steenen’ en

‘gelijke stukken hout’ waargenomen hebben, voor ik het begrip ‘gelijk’ met eenige vastheid mij tot bewustzijn breng, maar dit begrip *ontstaat* daarom nog niet uit die waarnemingen. Welk een verschil in de wijze, waarop ik in de meetkunde, en in de natuur, in de wereld der ontstaande en vergaande objecten mijn kennis opdoe! In de meetkunde heb ik een figuur, dat ik zelf maakte, waarvan ik precies weet, wat er bij gedacht moet worden, ook al is het minder juist geteekend; dit figuur beschouw ik, en dan vermeerder ik door denken mijn kennis. Maar toch haal ik die kennis niet *uit* dat figuur; als mijn voorstellingsvermogen sterk genoeg was behoefde ik nergens op een vlak in de natuur een diagram te teekenen. Neen, al die kennis haal ik *uit mijzelf*. Inderdaad, de wiskunde is iets wonderbaars. Wat is simpeler dan die ruimte met hare drie dimensies, dan de tijd met zijn ééne dimensie? Al de deelen van de oneindige ruimte zijn op dezelfde wijze naast, boven, buiten elkaar; al de deelen van den oneindigen tijd zijn op dezelfde wijze na elkaar. Ën toch, welke geweldige wetenschappen weet het denken met zijn eenvoudig grootte-begrip daaruit op te bouwen! Is het niet vreemd, dat nu al deze eeuwen door in die millioenen Grieksche, Hollandsche, Russische, Amerikaansche jongenshoofden, gebogen over hunne in 't Grieksch, Hollandsch, Russisch, Engelsch en Spaansch geschreven meetkundeboeken, te midden van hun overigen gewonen hemelsbreed van elkaar afwijkenden voorstellingsinhoud, altijd weer, als door een tooverroede, die tot in de kleinste bijzonderheden gelijke overtuigingen en inzichten opleven? Zou men niet zeggen, dat één onwrikbaar begripssysteem zich in al die hoofden eeuwig door blijft afspiegelen?

Het is Plato's onsterfelijke roem: het eerst de wiskunde tot object van het wijsgeerig denken gemaakt te hebben. Het wiskundig denken stelt hij (als dianoia) tusschen de zinnelijkheid en het wijsgeerig, het ideeën-denken. Bij hem breekt een nieuw inzicht door. Hij worstelt om te geraken tot de fixeering van wat Kant later ‘reine Anschauung’ noemt. Maar geheel tot helderheid komen kon hij nog niet, omdat hij omtrent het wezen van het tijdelijke, dat bij het ontstaan en groeien der menschelijke kennis zijn rol speelt, nog een verkeerde voorstelling had.

Dit staat dus vast: uit de zinnelijke waarnemingen kunnen

de wiskundige inzichten niet uitgepeld worden! Maar hoe komen wij er dan aan? ‘Voordat wij begonnen te zien en tehooren en de overige waarnemingen te doen,’ zegt Plato in den Phaedo, ‘moesten wij *ergens vandaan* de kennis van het, op zichzelf gelijke hebben, en weten wat dit toch wel is, als wij dan de uit de waarnemingen genomen gelijkheden daarmede kunnen in betrekking brengen en constateeren, dat zij allen er wel naar streven te zijn zooals dat andere, maar er toch bij achterstaan.’ Wat kan het ons in de wiskunde schelen, of de dingen in de stoffelijke wereld meer of minder onze begrippen nabijkomen? Uit onze ziel zelf komt de zekerheid. Wij blijven in de wiskunde *binnen* onze ziel; alle figuren en teekens buiten ons zijn maar onbeteekenende behelpsels!

Men kent Plato's beroemde theorie over de praeëxistentie onzer ziel. Voordat wij als menschen in dit aardsche leven kwamen, hebben 'wij het Zijnde, in zijn waarheid en heerlijkheid, *aanschouwd*. Maar deze oorspronkelijke aanschouwing is door onzen val in deze schijnwereld verloren gegaan, en slechts een duistere herinnering is daarvan in onze ziel overgebleven, welke door *denken* opgewekt en opgeklaard kan worden. Het object nu eener voor onze geboorte plaats gehad hebbende aanschouwing, waaraan wij in dit leven slechts een duistere herinnering bezitten, is een Idee. Men moet hier - ook voor later - goed zich hiervan doordringen, dat wij door de handelingen onzer ziel (denken) *het bewustzijn dier Idee wel kunnen verlevendigen, maar die oorspronkelijke aanschouwing toch nooit kunnen terugkrijgen*.

Alle kennen is dus een herinneren - dat is Plato's oplossing. Eigenlijk weten wij alles al, wij moeten het ons alleen tot bewustzijn brengen. Het middel, waardoor wij datgene, wat er aan kennis in onze ziel aanwezig is, te voorschijn halen, is het *denken*. Het waarnemen der niet-zijnde wereld *maakt* in onze ziel een hooger vermogen *wakker*; de zinnelijke objecten wijzen ons op, herinneren ons aan de mathematische objecten. Eerst als wij opmerken hoe die zinnelijke, vergankelijke dingen zich verbinden en scheiden, eenheden en veelheden vormen, ‘wordt ons denken *er bij geroepen*’ ‘wordt onze geest *opgewekt*’ om te vragen, wat toch wel de eenheid en de veelheid *is*. Tegen deze geheele voorstelling bestaan gewichtige bezwaren. Gaan wij echter, voor wij deze bespreken, eerst nog onze andere

overtuigingen, de ethische, na. Wij zullen hierdoor nog beter kunnen begrijpen hoe Plato tot zijn leer kwam. Want in onze ethische kennis staan wij van alle zinnelijkheid nog verder af dan in de wiskunde.

B.J.H. OVINK.

(*Slot in het volgend nummer*.)

De macht van het geheimzinnige.

Met zoet zelfbehagen, werkte kapitein Hettinga, op verzoek van zijn uitgever, aan een nieuw bundeltje '*Krijgsverhalen*.' Het eerste was door Publiek en Kritiek zeer gunstig ontvangen. De minister van oorlog had er exemplaren van aangekocht voor alle boekerijen in cadettenscholen en kazernen. Men vond het zoo'n 'door en door gezonde lektuur voor oud en jong.' Zoo heel wat anders dan de 'ziekelijke' boeken der meeste moderne schrijvers, die een mensch maar akelig maken en een afkeer van het bestaan zouden doen krijgen. Ook werd zoo gewaardeerd dat Hettinga kunsteloos en kort vertelde alleen wat hij zelf had gezien en ondervonden. Er was enkel waarheid in zijn verhalen; heelemaal geen fantazie. Nu, daarvoor voelde hij dan ook precies evenveel als zijne beoordeelaars van de dagbladpers. Hij had er een hekel aan; en, wat de boeken der moderne Nederlandsche auteurs aangaat, die vond hij in de hoogste mate antipathiek. Ze waren vol ziekelijk gezeur over allerlei nietigheden, die een gezond mensch nooit zal leeren kennen, vol gemopper tegen het Lot of er kwam in voor van mysticisme en andere, griezelige buiten-issigheden, waaraan een mensch, die geregeld zijn werk had, nooit in der eeuwigheid denken zou. Die heele litteratuur voor leegloopers en sufferige naturen bewees alleen dat er nog te veel geluibakt werd in Nederland. Dàt vond Hettinga. Eerst had zijn succes hem verbaasd. Nu hij de boeken zijner nieuwe collega's kende, bevreemdde 't hem niet meer dat er al een derde druk van zijn 'onopgesmukte' '*Krijgsverhalen*' ter perse zou gaan.

Met zoet zelfbehagen schreef hij er dus nog anderen; ook vol enkel waarheid en ook zonder een spoor van fantazie.

Onder week lamplicht, aan een groote tafel, die vol lag met geïllustreerde weekbladen, tijdschriften en brochures over zijn vak, schreef hij kalm door: keurig netjes, alsof hij aan een rapport werkte. Zijn gelijk, mooi schrift droeg in alle bijzonderheden het kenmerk van zijn nuchter positivisme. De ‘ongeziene dingen’ bestonden voor hem evenmin als Nederland bestaat voor den Austraalneger. Hij had nooit nagedacht over de vraag of er nog iets bestaan kon, dat niet lag binnen den kring der gewone, positieve waarneming. Als man van de daad, die niets mocht doen wat zijn energie zou kunnen verzwakken of zijn moed in gevaar brengen, en dan ook geen tijd had om zich te bemoeien met zaken, die in geenerlei verband stonden met den dienst van een infanterie-officier bij het Indische Leger, was kapitein Hettinga een vijand van bespiegelen, had hij een groote verachting voor al wat maar zweemde naar mysticisme. Voor hem bestond het Mysterie niet, omdat hij er nooit één enkele manifestatie van had waargenomen.... ten minste niet desbewust.

Het deed hem goed nog meer te mogen vertellen aan het publiek van zijn velerlei expedities, wetenschappelijke onderzoekingstochten en ontelbare schermutselingen met muitende inlanders. Het actieve leven van vroeger had hij zóó snel geleefd dat de vele indrukken nooit door hem waren verwerkt. Ze waren als lichtbeelden op gevoelige platen van cen camera, weggeborgen tot later, voor onbepaalden tijd, en nimmer outwikkeld. Hij had zijn impressies nog nooit gecombineerd en nog nooit geanalyseerd. Het ware licht was er nog niet op gevallen; ook niet toen hij er eenige opsomde in zijn eerste boek.

Sedert was zijn levenswijze geheel veranderd. Aan 't been gewond in een gevecht met Atjehers, was hij, met de Willemsorde begiftigd en als kapitein gepensionneerd, naar 't Vaderland terug gezonden; maar nog niet geheel uit den dienst ontslagen. Men had hem commandant gemaakt van een overbodig geworden en door de troepen verlaten fort: het fort van Diepewaard, een klein dorpje tusschen Maas en Waal, waar hij nu woonde. Er was niemand op het fort dan een oude bewaker; maar tweemaal per week moest Hettinga er toch inspectie houden en een nacht overblijven. Verder had hij niets te doen. Zoo was 't gekomen dat hij - na drie jaren - begon al het in

Indië ondervondene nog eens te beleven; maar nu geheel anders dan de eerste maal, toen een eerste indruk terstond door een tweeden werd verflauwd. Nu gingen de feiten hem veel levendiger voor den geest staan en kregen vele bijzonderheden, in 't eerst niet geteld, eene beteekenis voor hem.

Dien avond, zou hij een verhaal beginnen, waarvan zijn overleden vriend Weelinck de hoofdpersoon was. Eerst wilde hij - volgens de vroeger gekozen methode - enkel maar feiten meêdeelen en van zijn indrukken niet meer geven dan de lezer weten moest om zich de hoofdgebeurtenis levendig te kunnen voorstellen. Maar, nu hij voor zichzelf een overzicht had gemaakt van 't gebeurde, ging hij daarover soezen, soezen.... heelemaal tegen zijn gewoonte. Het aangename zelf behagen week voor een vage ongerustheid. Hij begon in te zien dat hij zelf niet goed begreep wat hij zou gaan vertellen. De historie was zoo vreemd, nu hij haar, om er over te schrijven, loswikkelde uit de vaagheid, waarin ze had gesluimerd in zijne herinnering. Mismoedig, legde hij de pen neêr. Zijn gedachten gingen heen en weder wuiven tusschen verleden en heden. Hij kon er niet meer over bevelen, als vroeger. Wat zou er met hem wezen?

Och, zijn tegenwoordig bestaan was ook zoo geheel anders dan het vroegere. Toen enkel actie; - nu enkel herinnering. Er gebeurde niets meer met hem. Alle dagen speelde hij kaart en praatte hij wat op de sociëteit. 's Avonds, las of schreef hij. Op het fort, gebeurde niemendal en daar kòn niemendal gebeuren. De ergste haasvreter zou daar op zijn plaats zijn geweest. En Hettinga mocht het schrijven en mocht het zeggen aan wie 't hooren wilde: hij was een der moedigste officieren van 't Indische Leger geweest. Niemand, zelfs geen zijner intiemste vrienden, had hem ooit angstig gezien: nooit en voor niets. Toch had hij de vreeselijkste gevaren moeten trotseeren. Nu hij over den armen Weelinck zou gaan schrijven, dacht de kapitein er vooral aan één. Met een klein troepje was hij uitgezonden om een verkenning te doen in de binnenlanden van West-Borneo. Een bende razende inlanders had het détachement overvallen. Er werd gevochten met den moed der wanhoop. Op eens - nu hij de oogen sloot, zag hij het nòg levendiger dan toen 't gebeurde - op eens, stond een groote kerel vóór hem. Een klewang met buitengewoon breed lemmet flikkerde boven zijn hoofd; terwijl een ander muiteling hem van achteren

besprong en de beide handen vastgreep. Maar, op hetzelfde oogenblik, kwam Weelinck hem ter hulp en doorstak het strot van den eersten aanvaller, wiens bloed Hettinga in 't gezicht stroomde. Een halve seconde later - en hij was er geweest. Toch had hij zijn tegenwoordigheid van geest niet verloren; geen oogenblik had hij angst gevoeld. Dat mocht hij zeggen; want het was de heilige waarheid.

Met zelfvoldoening keek hij naar 't wapenrek, waarop de klewang nu hing, in 't halfduister van den kamerhoek nog schitterend in de retrospectieve dreiging der met levensgevaar veroverde wapens....

Wat was dàt nu? Hij werd toch niet bang, vier jaren nadat het gevaar had bestaan? Dat ding hypnotiseerde hem. Hij kon er den blik niet van afwenden. In 't halfduister, rees de inlander op. In de stilte der kamer, kwam het geraas van 't gevecht. De klewang dreigde.... Gekheid, allemaal gekheid! Hij had zich zeker overspannen. De vent was dood; de klewang hing stevig op 't wapenrek. Hìj was toch veel te verstandig om zich te laten.... Kom! kom! het mysterieuse der dingen was maar een uitvindsel van schrijvers, die niets belangrijks te vertellen hebben en toch effekt willen maken. Zoo'n klewang was een dood ding. Hij zou hem weghangen omdat hij hem verveelde.

Hettinga stond op. Maar, toen hij één stap in de richting van 't wapenrek had gedaan, viel het wapen met een dreunslag op den grond.

Nù was hij toch wèl bang. Bang voor niets; voor zoo'n stom ding! Maar hij kon 't zich niet ontveinzen. Klam zweet parelde op zijn voorhoofd. Kapitein Hettinga was bang!

Hij schonk zich een glas water in en dronk dat in één teug uit.

Toen ging hij zitten en voelde dat hij wat bedaarde. Maar den klewang oprapen - dàt deed hij toch niet; dat dùrfde hij niet! Hij wilde er niet eens naar kijken, laat staan het kille wapen aanraken.

't Was vreemd. Hoe kwam hij aan dien dwazen, retrospectieven angst: hij, die nooit angstig was geweest in 't gevaar? Gekheid! Gekheid! Allemaal gekheid! Er was iets aan zijn zenuwen niet in orde. Hij zou er den dokter over spreken. Die groote verandering, dat heelemaal nietsdoen, na 't overbedrijvige, avontuurlijke leven in de Oost had een stoornis moeten teweeg brengen in de functiën van zijn zenuwgestel. Hij was

nog de oude, verstandige positivist van vroeger; die vreemde dingen, waarover Weelinck zoo dikwijls met hem gesproken had, bestonden eenvoudig niet....

Er werd zachtjes op de deur geklopt.

Hettinga sprong uit zijn stoel, bevend, met akelig gehamer in zijn slapen.

De hospita kwam binnen.

‘Neem mij niet kwalijk, kapitein, maar d'r is een jongentje om u te spreken. Hij komt van Pannebakker.’

‘Van het fort? Om dezen tijd: half elf? Wat moet dàt beduiden? Laat hem hier komen, juffrouw, als-'t-u-blieft.’ Toen zij weg was, moest Hettinga nòg een glas water drinken. Wat beduidde dàt? Hij had gedacht aan het doodsgevaar, waarvan Weelinck hem gered had, en de klewang viel met een zwaren slag op den grond; hij had er juist aan zitten denken dat er niets kòn gebeuren op het fort, en nu was daar een jongentje met een dringende boodschap van Pannebakker, den bewaarder.... Wèl toevallig, dit alles, wèl toevallig. 't Beduidde niets, natuurlijk! Wat kòn het beduiden, dat er een klewang van 't wapenrek viel en er een boodschap van 't fort kwam? Niemendal anders dan dat het rek moest nagezien worden en Pannebakker misschien een diefstal had ontdekt of een lek of een gebrek aan de afwatering van 't fort Diepewaard. Gekheid! allemaal gekheid. Hij was niet bang geweest; hij was nu ook niet bang. Zijn zenuwen waren alleen maar.... dàt was 't.

't Jongentje kwam erg bedremmeld binnen en deed stotterend zijn boodschap. Of de kapitein maar dadelijk meê wou gaan; met een lantaarntje, want de lucht was erg bewolkt en van de maan had men niet veel licht. Er was onraad op 't fort.

‘Is er gestolen?’ vroeg Hettinga.

‘Neen, meneer, kap'tein.’

‘Is er een lek? Is er wat defect?’

‘Neen meneer, kap'tein.’

‘Wat is er dàn, jongentje?’

‘D'r is onraad.’

Meer kon Hettinga niet uit het ventje krijgen. Op al zijn vragen, kreeg hij hetzelfde, vage antwoord:

‘D'r is onraad.’

Er kwam één vraag in hem op, die hij niet durfde doen. Die was te ontzinnig, te kinderachtig. Hij zou er zich levens-

lang over schamen, als hij diè vraag deed. Toch spaarde hij geen moeite om er antwoord op te krijgen zonder haar te stellen; maar 't jongentje wilde of kon niet anders dan herhalen:

'D'r is onraad!'

De kapitein trok zijn jas aan; stak een paar geladen revolvers bij zich en maakte zijn lantaarn in orde. Terwijl hij dit deed, observeerde hij zichzelf. Vroeger, in Indië, als er onverwachts alarm werd gemaakt en hij moest gaan vechten, midden in den nacht met tien kansen tegen één niet ongedeerd weêr op zijn veldbed te komen - zoo hij 't ooit weêr zou zien - dan maakte hij zich klaar, zooals nu: kalm en vlug. Maar heel iets anders ging dan in hem om. Opgewekt, haast blij greep hij naar zijn wapens, trillend van vechtlust, van ongeduldig haken naar een nieuw avontuur. Nu beefde hij ook een beetje; maar dat was huiveren... niet voor een gevaar; want dat zou er wel niet wezen voor hem, op 't verlaten fort. 't Was huiveren... voor het vreemde, het onverklaarbare, dat zich dezen avond voor hem manifesteerde, ofschoon hij er niet aan geloofde. Er was heelemaal geen causaal verband tusschen zijn gedachten en 't vallen van den klewang en 't onraad op het fort.... daar waren natuurlijke oorzaken voor 't een èn voor 't ander. Heel toevallig, hadden verschillende oorzaken, op een gegeven oogenblik, gevolgen, die een bijgeloovig mensch met elkaâr in verband kon willen brengen. Dat was alles. En tòch huiverde hij. Waarom? Had zijn vage angst, dien hij nog half den baas was, misschien óók oorzaken, die niets gemeen hadden met het vallen van den klewang en de boodschap van het fort? Hij zocht er naar, terwijl hij zwijgend het jongsken voorging naar buiten.

Jawel, jawel, er was er wel een. Hij had zitten soezen over Weelinck en die hechtte aan voorteekenen en geloofde aan allerlei vreemde dingen. Van die heidensche ideeën had die Weelinck. Ze kibbelden daar altijd over. Maar, natuurlijk, de een had den ander nooit overtuigd. 't Lag in Weelinck's gestel om aan zulke rare dingen te hechten. Zijn moeder was de dochter van een Engelschen koopman en een vorstinnetje ergens uit Britsch-Indië. Van háár had hij zijn vreemd geloofje. Zoo was alles heel natuurlijk te verklaren, als men maar doordacht. Omdat hij zoo vervuld was geweest met Weelinck, had hij - och, één oogenblikje maar - gehecht aan.... allemaal gekheid! klinkklare gekheid!

Zij liepen op een hoogen dijk. Links, was groot geruisch van stroomend water, dat zij niet zagen; rechts, akelig geklaag van den wind over den slapenden polder. Duisternis overal. Hettinga redeneerde voor zichzelf:

‘Ja, die Weelinck! Een curieuse kerel. Hij stond voor niemendal; hij vocht als een leeuw; nooit heeft iemand hem bang gezien, niet in de hachelijkste oogenblikken. Maar, bijgeloovig dat de vent was, bijgeloovig! 't Was niet te begrijpen dat een goed ontwikkeld, Nederlandsch officier zóó akelig bijgeloovig wezen kón. Hij geloofde aan allerlei voorteekens en aan waarzeggerij! Hij zeê zichzelf waar, en altijd voorspelde hij 't zelfde. Dat was eenvoudig een geval van auto-suggestie. Hij meende te zien, in de sterren en in de vlucht van sommige vogels, wat hij nu eenmaal in z'n hoofd had. Niets eenvoudiger en natuurlijker dan dèze verklaring. Toevallig is zijn verschrikkelijkste voorspelling uitgekomen, heel toevallig of misschien wel niet zoo toevallig - misschien omdat, toen het gevaar dreigde, waarin hij nu eenmaal meende te zullen omkomen, de arme bliksem zich lijdelijk heeft laten van kant maken of verzuipen. Dàt zal 't wezen....’

Zij kwamen nu aan de plek, waar een houten trapje moest zijn, dat van den dijk naar een vonder leidde. Als men het plankje over gegaan was, kwam men op een smal dijkje, tusschen twee slootjes. Het dijkje liep naar de ophaalbrug van het fort. Eerst na eenig zoeken, vonden zij het trapje. Hettinga ging vooruit, treêtje voor treêtje, zich vastklemmend aan het leuninkje, dat los zat doordien er de meeste spijkers van doorgeroest waren. Toen de kapitein den voet op het vondertje zette, vloog een wilde eend vlak achter hem op, met angstig schreeuwen. Hettinga vloekte van schrik. Het jongetje gilde, stormde den dijk weêr op. De kapitein zag zijn lantaarntje nog lang dansen, in woesten vaart vlak langs den grond gaande.

‘Daar zal geen held uit groeien,’ dacht hij, Maar over hem kwam weêr die huivering. Groote God! wat een expeditie, zoo alleen, in stikdonker. Elke stap, dien hij deed, wekte geluiden van uit hun slaap opgeschrikte beesten, die angstig en boos gingen schreeuwen en fladderen en springen vóór hem, achter hem, om hem heen. Hettinga bleef aan Weelinck denken. ‘Ja, altijd zeê de vent maar: voor kogels en pijlen en sabels ben ik niet bang. Maar, op een expeditie, in den nacht,

zal ik van de lui afraken, in een sloot vallen, worden gevonden door Battakkers of Atjineezen en dan.... God, kerel, bid voor me dat ik dan te zwak ben om lang martelingen te kunnen doorstaan; want het verschrikkelijkste zullen ze mij aandoen.... Ja, dat zeê Weelinck altijd, als i weêr aan 't waarzeggen geweest was. Ik werd er wel eens beroerd van; maar meestal lachte ik er toch om. Natuurlijk, dat ik er om lachte. Wie slaat nu nog geloof aan voorspellingen? Je ziet dat de geleerden nog niet eens vooruit kunnen weten wat weêr het den volgenden dag wezen zal, en dan zou een gewoon sterveling vooruit kunnen zien hoe i aan z'n end zal komen? Gekheid, allemaal gekheid!!....'

De duisternis kermde en toornde met stemmen van raven en vleêrmuizen en padden.

'....Ja, zoo'n verwenschte, donkere, griezelige nacht was het precies. We gingen met ons tienen door sawah's en lage boschjes. Het heette officieel dat de inboorling ons vriendschappelijk gezind was. In eéns, meenden we een schreeuw te hooren. Dadelijk daarop ging een tijger brullen. Daarom dachten we dat we ons vergist hadden. Je hoort van die rare geluiden, in den nacht. We verzamelden ons. Ik hield even appèl. Luitenant Weelinck? - Geen antwoord. - Luitenant Weelinck? - nog niemendal. "Waar is Weelinck?" vroeg ik. Niemand wist het te zeggen. Geen mensch had hem gemist. En nooit, nooit heeft iemand een spoor van hem ontdekt. Hij moet in een sloot zijn geraakt en toen.... net als hij voorspeld had..., want ik heb, den volgenden dag, alle slootjes en plasjes laten doorzoeken... neen, nooit heeft iemand een spoor van hem of van zijn lijk ontdekt. 't Was net zoo'n verwenschte, donkere, griezelige nacht. God! wat een dood. Zóó weggerukt en dan... gemarteld! In den roes van de actie, vergeet je zulke dingen wel niet; maar ze gaan, binnen enkele weken, in je geheugen zitten alsof je ze maar had hooren vertellen. Nu beleef ik alles weêr...: dat verzamelen van de manschappen om me heen, dat appèl... God! wat een nacht, wat een nacht!'

Hij liep nu snel door, tot de weg zóó slecht werd dat hij niet anders dan voet voor voet verder kon gaan. Toen even de maan door de wolken brak, zag hij de zwarte massa van het fort op een kleine honderd passen van zich af.

‘Het spook-fort’ - fluisterde Hettinga en hij schaamde zich terstond zóó iets kinderachtigs te hebben gedacht. Nu nog mooier! Nu zou hij aan spoken gaan gelooven. Hij had het bijgeloof van Weelinck toch niet overgeërfd! -

Weêr kwam de maan even het verlaten fort verlichten. Hettinga was er nu nog maar eenige meters van verwijderd. Hij voelde zijn blik aangetrokken door het linksche slootje en, angstig, worstelde hij tegen de al sterker en sterker wordende begeerte om daarin te kijken.

‘Wat mal, 't is of ik een voorgevoel krijg dat Weelinck... En die arme kerel is...’

Tòch keek hij. Het slootje moest pas schoongemaakt zijn. Er was geen flep en kroos in.

- God almachtig! wat dreef daar voor ronds? Wat zag dat bleek, gezwollen, verschrikkelijk! Precies een drijvend menschenhoofd... Maar dat kòn niet. Hij liep immers in 't vreedzame vaderland, langs een heel gewoon polderslootje, dagen en dagen reizens van de plek, waar Weelinck zoo ongelukkig aan zijn eind was gekomen! - Toch bleef hij staren. Hij haakte zijn sabel los, hing het lantaarntje aan den leeuwenkop van 't gevest en hield het toen zoo ver mogelijk boven 't slootje....

- Ja, ja! het wàs een menschenhoofd. De oogen waren wijd open, de mond gaapte... hij herkende 't baardelooze gezicht van luitenant Weelinck!

Hettinga's hand beefde zóó hevig dat het lantaarntje van 't sabelgevest gleed en sissend in het water plofte.

Nu redeneerde hij niet meer over zijn angst. Nu verweerde hij zich niet langer tegen de overmacht van het geheimzinnige, dat over zijn verstand heen reikte om hem te treffen in het diepst van zijn wezen. En de officier, die in het grootste gevaar niet bang geweest was, huilde van angst als een kind, als een benauwd beest, nu het Mysterie hem had aangeraakt met den onzichtbaren tooverstaf, die in het Toeval alleen 't onverklaarbare doet zien.

‘Help! Help!’ gilde hij, in doodsbenauwdheid. Maar de wind sleurde zijn geluid meê over de leêge vlakte en verscholen dieren, bang voor zijn angst, schreeuwden akelige antwoorden.

Hettinga durfde niet weer dat heele eind naar huis alleen

gaan en, vóór hem, op eenige passen afstands, lag het fort, waar iets verschrikkelijks hem moest wachten. In Godsnaam, dáár zou hij tenminste een mensch vinden, dáár zou hij niet zoo alleen zijn als hier en op den langen, donkeren weg naar huis. Als hij nu maar niet... ja, dat slootje bleef hem aantrekken! Nu en dan, als even de maan door de wolken brak, zag hij het heldere water glinsteren in onrustig gerimpel en dàn zocht hij naar het hoofd, gejaagd, met den wensch om het nog eens te zien en den vreeselijken angst het weêr te moeten aanschouwen. Hij wilde gaan - en hij wilde blijven. Zijn knieën knikten, zijn voeten waren loodzwaar, klam angstzweet stond op zijn voorhoofd. Als iets hem maar wegdreef. Als men maar iemand uitzond om te zien of hij al kwam. Doch, uit het donkere fort kwam niemand en klonk geen geluid. Hij wilde weêr gaan redeneeren met zichzelf, weêr doen alsof hij zijn verstand gebruiken kon en zich zelf overtuigen dat het niets was, dat hij ziek moest wezen om zich zoo angstig te maken,

'Gekheid', wou hij zeggen, hardop. Maar hij bracht niet meer uit dan den eersten lettergreep en die klonk als een vreeslijke beangstiging door den gruwelnacht.

'Gek....' Ja, groote God! Zou het dat zijn? Was hij dàt? Waren al die kleine gebeurtenissen niets en had zijn waanzin ze zoo vreeselijk gemaakt? Neen! neen! hij was niet gek. Hij voelde dat hij, nu hij er zijn uiterste krachten voor inspande, weêr denken kon en zich alles herinneren. Zijn prettig beginnen van den avond; toen dat soezen over Weelinck, dien hij nu eerst had trachten te doorgronden. Daarna, het vallen van den klewang, de boodschap van het fort, het vinden van dat hoofd.... Toeval? Enkel toeval? O, maar binnen in hem, dieper dan zijn denken vermocht te gaan, dáar was het bewustzijn dat dit alles géén louter toeval wezen kon, dat er iets verschrikkelijks met hem gebeurde en dat zijn verstand niet zei wàt. Al de wonderverhalen van Weelinck, die hij meende vergeten te hebben omdat hij ze zoo dwaas vond, kwamen uit het diepst van zijn geheugen opdoemen als beangstigende spoken uit duistere hoeken: verhalen van bovennatuurlijke waarschuwingen en voorspellingen, van het roepen der gestorvenen om nog levende vrienden, van gruwelijk ingrijpen der buiten-wereldschen in het leven der stervelingen..... Werd hij nu

gewaarschuwd, òf zou hij gestraft worden omdat hij had geloochend het bestaan van wat hij niet kon verklaren?

O, hoe huilde nu de wind! Was daar beklag in of bedreiging? En de maan, die enkele oogenblikken scheen en dan weêr voor lang schuil ging achter de wolken, wees die hem waar de dood was om hem te waarschuwen of om hem te voorspellen dat weldra hij ook zou sterven, alléén en ellendig? O, die greep van het Mysterie in zijn zoo lang sluimerende ziel! -

De duisternis werd nog dichter. Een fijne regen stoof hem in 't aangezicht.

Toen liep hij angstig voort, struikelend over keien en aardkluiten, naar het fort, waar hij meende dat het Noodlot hem wachtte.

II.

De oude Pannebakker liet, bij zijn eerste geroep, de ophaalbrug voor hem neêr. Toen Hettinga er over was, greep de grijsaard hem bij den arm en, stamelend van angst, bracht hij uit:

‘Kapitein - daar is onraad - ga meê naar uw kamer - ik zal u alles vertellen. Maar laten we niet hier blijven - hier is het vlak bij.’

Hettinga deed zijn uiterste best om kalm te schijnen en vroeg:

‘Maar wat is er dan gaande? Ik kon uit het jongentje niemendal wijs worden.’

‘Die wist ook niets. Ga nu gauw meê, kapitein, ga als-'t-u-blieft, dadelijk meê.’

't Vertrek, dat Hettinga twee etmalen per week bewoonde, was een groote, vierkante kamer met witte muren en een bomvrije, sterk gewelfde zoldering. Een paar kastjes, vier stoelen en een tafel verdwenen in de groote ruimte. Een hinderlijke echo maakte het spreken moeilijk. Pannebakker had de hanglamp opgestoken, die nog hing te bengelen aan haar lang ijzerdraad en slechts een klein gedeelte van de kommandantskamer verlichtte.

Hettinga ging dadelijk naar een der kastjes om er cognac en glazen uit te krijgen. Terwijl hij met den rug naar den bewaarder gekeerd stond, dronk hij twee borrels achter elkander,

waarna hij er voor ieder nog een inschonk. De congac brandde hem in de keel, maar deed hem toch goed. Gemaakt luchtig, vroeg hij nu weêr.

‘En wat is er gaande, oudje?’

‘Kapitein, ik ben een oud gediende en ik heb, met permissie, net zoo veel meêgemaakt als U. Dat dingetje, dat ik op mijn borst draag, heb ik ook niet voor haasvreten gekregen. Ik wil maar zeggen dat ik niet voor een kleintje vervaard ben - op mijn ouwen dag net zoo min als in m'n goeien tijd. Als 't op vechten aankwam, kapitein, en er was gevaar, en de ouwe Pannebakker wist dat i d'r aan moest, dan zou U geen spier op zijn gezicht zien vertrekken....’

‘En nu ben je bang, hè? Dat is je aan te zien, vadertje. Zeg me nu maar eens waarvoor.’

‘Kapitein, ik heb heel wat vreemde dingen....’

‘Jawel, dat weet ik wel. Zeg me nu gauw wat er is. Jekletst als een.....’

‘Groote God, kap'tein, luister zelf..... luister zelf..... daar is het weêr..... in de gang..... Het slijpt 'm tegen den ongewitten muur..... hoor maar, kap'tein.....’

Hettinga hoorde inderdaad een blank wapen op den gangmuur slijpen. Pannebakker smeet de deur dicht en schoof de twee grendels er van toe. Over al zijn leden bevend, kwam hij bij de tafel terug, wijzend op zijn leeg glas om nog een borrel. Toen hij den cognac had opgedronken, vertelde hij hortend:

‘Van morgen, zag ik het in de kazematten; maar ik dacht dat het verbeelding van me was. Tegen den avond, heb ik het door de gangen zien sluipen. “*Werda*,” riep ik. Toen keerde 't zich om en..... Hoor, kapitein, daar slijpt het 'm weêr!’

‘Wat dan toch?’ - vroeg Hettinga, wetend welk antwoord er volgen zou, voorvoelend wàt het was, dat daar tegen den gangmuur werd geschuurd.

‘Kapitein, het heeft een grooten, buitengewoon breeden klewang..... Ziet u wel? daar schrikt U toch ook van!’

Inderdaad, werd Hettinga doodsbleek. Zijn sabel rinkinkelde tegen de tafel door 't beven van zijn lichaam.

‘.....Nu, en toen ik *werda* geroepen had, keerde 't zich om en zag ik een zwart gezicht met een paar oogen erin, die wel wit leken. 't Zwaaide zijn klewang en, voor 't eerst,

kapitein, voor 't eerst ging ik loopen. Ik weet zelf niet wat me bezielde. Ik ben nog nooit bang geweest..... maar voor dàt..... Hoor, kapitein, daar slijpt het 'm weêr!..... Na dien tijd, loopt het me overal na en aldoor slijpt het dien vervloekten klewang op de muren. Het geluid gaat je door je heele lichaam heen. U wordt er ook beroerd van, hè?'

'Maar oudje, hoor eens: je praat zoo van "het" doet dit en dat. Je denkt toch niet dat het hier.....'

'Spookt, bedoelt U? Wis en waarachtig spookt het hier. Denkt U dat ik op den loop gegaan was als ik een mensch tegenover me had gehad? Neen, kapitein, voor geen tien zwartjes zou Pannebakker loopen gaan. Maar voor zóó wat....'

Hettinga sprong op. Huiverend wees hij naar den luchtkoker in de gewelfde zoldering bij de plek, waar de kram der hanglamp was geslagen. In 't flauwe licht, binnen den schaduwrand van den ronden, zinken lampekap, schitterde, blauwachtig, de punt van een klewang.

Gillend, vloog Pannebakker van zijn stoel en kroop in den versten hoek der kamer, waar hij met de handen voor de oogen neêrhurkte.

'Nu moeten we d'r aan, kapitein, nu moeten we d'r aan! Het is de duivel zelf, zeg ik U. Verweer je maar niet; we moeten er toch aan, allebei!'-

Maar de kommandant greep zijn revolvers en, zich vlak onder den luchtkoker plaatsend, schoot hij tamelijk bedaard en met tusschenpoozen zes maal recht naar boven. Eén kogel viel geplet voor zijn voeten; de anderen waren door de spijlen van het rooster heengegaan.

'Als de duivel zelf er niet zit, zal er van den sinjeur daarboven niet veel meer over zijn,' - riep Hettinga.

De kamer was vol kruitdamp. Ze konden eerst niemendal onderscheiden. Pannebakker stond op en kwam angstig naderbij. Zij tuurden samen naar boven. Heel langzaam trok de damp weg.

'O!' - gilden beiden tegelijk.

Sarrend, danste de klewangpunt, dàn heel laag komend, dan hooger klimmend door het rooster van den luchtkoker op en neêr en Hettinga, razend van woede en angst, schoot zijn tweeden revolver, nu zoo snel hij kon leeg. 't Was een geluid of de muren uiteen zouden vliegen en de echo bulderde lang na.

Ongehoord toevallig: geen enkele kogel had een der spijltjes geraakt.

Maar nu volgde er een antwoord. Een kleine kanonskogel viel, door 't rooster heen, den lampekap rakend en de lamp losslingerend van 't ijzerdraad, voor Hettinga's voeten. Het was nu stikdonker. Pannebakker schoof de grendels van de deur, nam zijn kommandant bij den arm en slingerde hem in de gang.

‘Meê, meê, meê, kapitein, om Godswil ga meê,’ fluisterde hij, schor van angst.

‘Ik moet op mijn post.... blij.... ven, wat er ook....’

Maar zij hoorden vreeselijk geraas in de kommandantskamer. Een kogel moest de tafel hebben verbrijzeld. Glaswerk rinkinelde over den grond.

‘Meê, kapitein, meê.... Het is....’

En zij snelden nu voort, door de duistere gangen. Zij lieten de ophaalbrug neêr en stormden er over, beangstigd door het gerammel der kettingen; zij holden hand in hand over het smalle dijkje, zonder te durven omzien, als een paar bange kinderen.

Bij den vonder, wachtte nu het jongentje, dat de boodschap aan Hettinga gedaan had.

‘Pannebakker, ben jij daar?’ - riep hij, toen ze kwamen aanstormen - ‘Ik ben nou niet bang meer, meneer kap'tein, nou weet ik net zoo goed als uwe wat er gaande is. Jansje van den molenaar is te water gesprongen omdat 'r vrijer d'r heb laten zitten.’

Maar de bewaarder rukte hem zijn lantaarn uit de hand en holde daarmeê het trapje op.

‘Pannebakker! Pannebakker!’ - schreeuwde 't ventje hem achterna - ‘ik weet ook wie er in 't fort is.’

Toen greep Hettinga hem bij den arm en vroeg, heesch van aandoening:

‘Zóó, weet jij dat? En wie dan? wie dan?’

‘De burgemeester komt en de veldwachter en de brandmeester en Kees de jager met z'n geweer en nog een stuk of wat boeren ook. Uwe kan ze hier wel wachten....’

‘Maar, wie is er dan op het fort?’

‘Een Maleier, meneer, kap'tein, hebben ze gezeid. Die is van 't spoor weggeloopen omdat i naar de gevangenis werd ge-

bracht en ze hebben 'm overal gezocht en toen is er getelegrafeerd en nou komen z'm halen.'

Hettinga gebood den bewaarder te wachten op den burgemeester. Hij laadde zijn revolvers, ging alleen naar het fort terug en zocht den Maleier. In een der kazematten kwam hij den boef achterop.

'*Werda*' riep de kommandant.

De ander dacht dat hij met den bangen bewaarder te doen had, keerde zich om en zwaaide weêr met den klewang, dien hij uit een der kasten van den kapitein had gestolen.

Maar twee schoten knalden door de holle ruimte; en met doorboord strottenhoofd viel de kerel voorover.

III.

Hettinga heeft zijn ontslag genomen als kommandant van het fort te Diepewaard en zich verscholen op een haast onbereikbaar dorpje van den achterhoek. Hij werkt niet meer aan zijn '*Krijgsverhalen*'. Hij verdiept zich in allerlei studieën over het occultisme; want het Mysterie heeft hem aangegrepen en zal hem vasthouden tot het einde. Al vinden andere menschen zeer natuurlijk en banaal, wat hem is overkomen, hij blijft hechten aan het samentreffen van zijn gedachten met de feiten. Waarom viel de klewang; waarom kwam de boodschap van het fort; waarom zag hij een lijk drijven in 't slootje; waarom een klewang boven zijn hoofd; waarom moest hij den Maleier juist in het strottenhoofd treffen? Was dit niet omdat hij had gedacht aan Weelinck en aan het Mysterie, waarvan hij 't bestaan had willen loochenen? Was er hem, van over de grenzen der waarneembare dingen, geen boodschap geworden: vreeslijk, dringend, dreigend, zooals het Bovenaardsche zich pleegt te openbaren aan den mensch, die ziende blind is?

Al was het Licht, dat Saulus zag op weg naar Damascus, voor anderen maar een bliksemstraal en de stem, die hij hoorde, maar een donderslag voor den gewonen mensch, voor den aanstaanden discipel waren het boodschappen uit den Hemel.

FRITS LAPIDOTH.

Het ‘type-criminel’.

Twintig jaren bijna zijn er verloopen sedert de eerste uitgave van Lombroso's ‘*I' uomo delinquente*’.[1)]

Als een meteoor werd het aan den wetenschappelijken hemel zichtbaar, schitterend, aller blikken tot zich trekkend.

En geen wonder. Een man, zelf - zoo als hij schrijft - vreemd aan de wetenschap van het recht, maar gewapend met een schat van kennis en met een als psychiatrisch hoogleeraar aan de universiteit te Turijn gevestigde reputatie, treedt op met een gansch nieuwe leer, bestemd om, zooals men zeide, de oude en vermolmde strafrechtstheoriën voor goed te vernietigen.

Allerlei wetenschappen aan zich cijnsbaar makende, steunende op de nieuwste ontdekkingen op het gebied van botanie, zoölogie, ethnologie en anthropologie en op de hulpmiddelen der wetenschap van den modernen tijd, deed hij de wereld verbaasd staan door een schat van geleerdheid. Zijne op feiten en waarnemingen gegronde leer deed den indruk ontstaan dat het oogenblik gekomen was, waarop het strafrecht naar de leeringen der positieve wijsbegeerte op nieuwe grondslagen zou worden gevestigd. Alle metaphysische beschouwingen ter zijde latende en uitgaande van de stelling, dat alleen volgens de beginselen van de experimenteele wijsbegeerte en door bestudeering van den misdadiger zelven de misdaad met vrucht zou kunnen worden bestreden en een dam opgeworpen tegen den volgens hem steeds wassenden stroom der criminaliteit, gaf hij, gesteund door landgenooten als Ferri en Garofalo, het aanzijn aan een nieuwe school, die zich in tegenstelling van de oude of classieke de

1) Het was vóór dien tijd slechts bij gedeelten verschenen in de *Alti dell' Istituto Lombardo*.

positieve of anthropologische, of wel, naar het land harer geboorte, de Italiaansche noemde.

Weinige geleerden mochten zich dan ook in eene zoo spoedig verkregen bekendheid verheugen als de Turijnsche hoogleeraar - en als het waar is wat hij elders, schrijvende over het den mensch aangeboren '*misoneïsme*' leert, dat de man, die op het gebied der wetenschap zoo wel als op dat der kunst nieuwe banen betreedt, in den regel niet dan haat en verachting oogst - dan was Lembroso zeker één van de uitzonderingen, waarvan men immers beweert, dat zij slechts dienen om den regel te bevestigen.

Nauwelijks toch was zijn werk verschenen of van alle zijden, van de Middellandsche zee af- tot aan de Baltische toe stonden mannen der wetenschap op, die hem volgden op den ingeslagen weg; 't was, zooals de hoogleeraar Pols zich in 1894 uitdrukte een ware 'inval van enkele der natuurwetenschappen op het gebied van het strafrecht' en 't waren niet alleen beoefenaars der psychiatrie en der anthropologie, die zich in grooten getale aan de nieuw ontdekte wetenschap der crimineele anthropologie wijdden, maar bij hen voegden zich ook positivisten op ander gebied en enkele criminalisten van naam, die allen Lombroso als om strijd huldigden als den stichter van de nieuwe leer, die volgens hen tot het verlaten van den tot dusver door de strafrechtswetenschap gevolgden weg zou moeten leiden. Voeg daarbij dat de door hem verkondigde stellingen door tijdschriften en nieuwsbladen in alle deelen van Europa werden verbreid en gebracht ter kennisse van kringen, die zich in den regel niet met strafrechterlijke vraagstukken bezighouden en die zich door de nieuwheid en oogenschijnlijke onafwijsbaarheid tot de nieuwe leer voelden aangetrokken - dan zal het niemand bevreemden dat Lombroso's naam in korten tijd overal bekend was, en dat in den aanvang het getal van zijn medewerkers en volgelingen steeds toenam.

Geen wonder dan ook dat, toen in 1885 te Rome het eerste anthropologisch congres bijéén kwam, Lombroso het voorwerp was van de algemeene vereering en hulde van de uit alle deelen van Europa te Rome te zaam gekomen geleerden. 'Nul en effet - zoo heette het in de op het congres uitgesproken sluitingsrede - n'a mieux et plus récolté que lui dans les champs de la science, où l'un des premiers il avait tracé un

sillon si profond et si droit; il a semé des idées, nous les avons vu germer, vous les verrez mûrir.'

Het kwam mij voor dat het zijn nut kon hebben eens na te gaan in hoeverre die profetie door de uitkomst is bewaarheid geworden en het antwoord te zoeken op de vraag wat sedert het lot is geweest van de hoofdstelling, waarop Lombroso's leer is gebouwd en van de Italiaansche school, die voornamelijk aan hem haar aanzijn had te danken.

Slechts spaarzaam gebruik makende van de zeer uitgebreide litteratuur, waaraan Lombroso's leer het aanzijn heeft geschonken, en waarbij het allerminst aan scheeve en onjuiste voorstellingen van de zoogenaamd 'oude school' heeft ontbroken, wensch ik voornamelijk stil te staan bij de resultaten van de sedert in 1889 te Parijs en in 1892 te Brussel gehouden anthropologische congressen; - niet alleen omdat deze kunnen worden beschouwd als mijlpalen op den weg der nieuwe wetenschap, waar men een wijle stilstond om de afgelegde baan te overzien; - als de verzamelplaats, waar de vruchten werden bijeengebracht die de wetenschap uit laboratorium of studeercel had bijéén gegaard, maar voornamelijk omdat op die congressen te samen kwamen mannen van allerlei richting en wetenschap, wier denkbeelden zich kruisten in het debat. Waren het alleen juristen of criminalisten geweest, al lichtelijk zou men hun vooringenomenheid en overdreven gehechtheid aan de nu eenmaal geldende begrippen en een laakbaar conservatisme verweten hebben; maar 't waren voornamelijk anthropologen van naam, geneesheeren en psychiaters, die er hun stem deden hooren, - wetenschappelijke mannen alzoo, die niet konden verdacht worden afkeerig te zijn van de nieuwe leer en die ook ik, voor zooveel het geldt uitspraak te doen over de nieuwe ontdekkingen van Lombroso, gaarne als de daartoe meest bevoegde erken.

Vóór dat we verder gaan is het echter wellicht niet ondienstig in het kort te herinneren, waarin voornamelijk de leer van Lombroso bestond. Ik meen hem geen onrecht te doen, wanneer ik die samenvat in deze woorden: de misdadiger is een door zijn organisme tot misdaad voorbestemd wezen. In de voorrede toch van den schrijver, die '*l'uomo delinquente*' in het Fransch vertaalde zegt deze: 'het door hem nauwkeurig ingesteld en jaren lang voortgezet weten-

schappelijk onderzoek heeft hem geleid tot de belangrijke ontdekking van het bestaan van een menschelijk type, door zijn organisme zelf tot misdaad bestemd' (voué au crime par son organisme même). Of wil men de omschrijving door een ander gegeven: de grondgedachte van de nieuwe school laat zich samenvatten in deze drie stellingen: 1° de helft, zoo niet de meerderheid van de misdadigers behoort tot de catagorie van die ongelukkige wezens, die voor de misdaad voorbestemd zijn; 2° die voorbestemming is het gevolg van aangeboren organische gebreken, die voor geen wijziging vatbaar zijn; 3° het antropologisch onderzoek alléén is in staat uit te maken of iemand al dan niet tot die categorie behoort.

Ieder zal - dit zij hier reeds opgemerkt - het gewicht dier stellingen gevoelen. Kan men de strafrechts-wetenschap omschrijven als de leer van de strafrechterlijke aansprakelijkheid, waarbij de mensch verantwoordelijk wordt gesteld voor de door hem gepleegde handelingen, voor zooverre hem die rechtens kunnen worden toegerekend, dan volgt daaruit dat, wanneer die handelingen slechts het gevolg zijn van het hem aangeboren organisme, van strafrechterlijke aansprakelijkheid geen sprake meer kan zijn; men kan toch, zooals Joly terecht opmerkt, niet tegelijkertijd toerekenbaar zijn en niet toerekenbaar, verantwoordelijk en niet verantwoordelijk, niet te gelijk een zieke, dien men behandelen en een misdadiger dien men straffen moet; dan verdwijnt in de meeste gevallen de vraag naar schuld of onschuld en vervalt alle denkbeeld van straf in den eigenlijken zin des woords; dan zullen zij die zich met de beoefening van strafrechtswetenschap bezig houden zich het hoofd niet meer behoeven te breken met vragen als deze: of de straf ook een afschrikkend karakter moet hebben; - of zij ook op verbetering van den misdadiger moet gericht zijn e.z.m.; maar dan zal, zooals een van de discipelen van de nieuwe leer zich uitdrukt, de maatschappij slechts het recht en den plicht hebben de meerderheid harer leden te beveiligen tegen de aanrandingen, die het gevolg zijn van de aanwezigheid in de maatschappij van die ongeneeselijke kranken, die men misdadigers noemt.

Keeren wij thans tot het volgens Lombroso geboren misdadiger-type terug. Aan de beschrijving der kenteekenen van dat type, door onzen landgenoot Dr. Jelgersma

‘degeneratie-kenteekenen’ genoemd, zijn de voornaamste bladzijden van zijn werk gewijd. Zonder ze allen op te noemen, herinner ik er slechts aan, dat volgens Lombroso de voornaamste kenteekenen bestaan in: een kleineren schedelinhoud, in sterk ontwikkelde voorhoofdsknobbels, vooruitstekende jukbeenderen en onderkaak, groote oogkassen, asymetrie van het gelaat, uitstekende oorschelpen enz. Alle deelen van het menschelijk lichaam werden daartoe door hem aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen en zijne navolgers zetten dit onderzoek onvermoeid voort, met het doel de afwijkingen of anomaliën op te sporen den misdadigers bizonder eigen.

Het ligt niet in mijne bedoeling die verschillende kenteekenen te bespreken, of er de waarde van te beoordeelen: ik reken mij daartoe volkomen onbevoegd. Ik wensch alleen na te gaan in hoeverre voortgezet onderzoek Lombroso's ontdekking van het bestaan van een ‘type-criminel’ heeft bevestigd en hoe daarover in den loop der jaren door de anthropologen zelven is geoordeeld.

Hoewel reeds spoedig na het verschijnen van zijn werk hier en daar stemmen werden vernomen, die de juistheid der resultaten van de door hem ingestelde anatomische, physiologische en pathologische onderzoekingen in twijfel trokken, die hem verweten, wat al te vlug geweest te zijn in het maken van gevolgtrekkingen en te uitsluitend op die anatomische kenteekenen te hebben gelet zonder genoegzaam rekening te houden met de uitwendige invloeden, waaraan ook de misdadiger bloot staat, toch werd het bestaan van zoo'n ‘*type-criminel*’ op het congres te Rome tamelijk algemeen erkend en werd aan Lombroso, als den ontdekker van die waarheid, van alle kanten hulde gebracht. Mocht al een man als Dr. Lacassagne, hoogleeraar in de gerechtelijke geneeskunde te Lyon en hoofdredacteur van de ‘Archives de l'anthropologie-criminelle’, het wagen de opmerking te maken, dat z.i. de leer van het bestaan van zoodanig type nog niet wetenschappelijk genoeg vast stond en er het sedert beroemd geworden woord spreken: ‘le milieu social est le bouillon de culture de la criminalité, le microbe est le criminel, un élément qui n'a d'importance que le jour où il trouve le bouillon qui le fait fermenter’ - dan werd hem door een der aanwezigen onder algemeenen bijval te gemoet gevoerd: ‘le type-criminel est un fait définitivement

acquis à la sciene: la discussion ne me semble pas admissible sur ce point-là.’

Zóó sprak men op het Congres te Rome.

Maar de mannen der wetenschappen lieten zich door die woorden niet afschrikken om, op het voetspoor van Lombroso zelven, zijne uitspraken aan critiek te onderwerpen en ieder in eigen kring de juistheid daarvan aan eigen onderzoek te toetsen. Had men, te oordeelen naar het aantal en naar de namen van hen die Lombroso gewoon is in de voorredenen van de onderscheidene uitgaven van zijn werk als geestverwanten en medearbeiders voor te stellen en als mannen die in zijne inzichten deelen; had men mogen verwachten, dat dit voortgezet onderzoek het aantal van zijn volgers aanmerkelijk zou hebben uitgebreid, het tegendeel is waar. Het getal crimineel-anthropologen, die het geheel met hem eens waren, werd al kleiner en kleiner en jaar op jaar wies het aantal van hen, die hem op verschillende punten kwamen bestrijden. En 't waren waarlijk niet alleen juristen en voorstanders van de oude, met zooveel minachting behandelde strafrechtswetenschap, die hun stem verhieven tegen de overdrijving en de eenzijdigheid, waarmede de nieuwe school was opgetreden: de reactie kwam niet het minst van eene zijde, vanwaar men die niet verwacht had; juist van hen op wie Lombroso gewoon was als geestverwanten een beroep te doen.

Zóó laat het zich verklaren dat we - hetgeen men na den uitslag van het te Rome gehouden congres zeker allerminst zou verwacht hebben - voor het in het jaar 1889 te Parijs te houden tweede anthropologisch congres als een van de eerste vraagpnnten gesteld vinden: ‘Existe-t'il des caractères anatomiques propres aux criminels? Les criminels présentent-ils en moyenne certains caractères anatomiques particuliers? Comment doit on interpréter ces caractères?’

Tot rapporteur over die vragen was niemand anders benoemd dan Dr. Manouvrier, hoogleeraar aan de Anthropologische school te Parijs, mede door Lombroso als een van de aanhangers der nieuwe school begroet.

Reeds de aanhef van het door hem uitgebracht rapport klinkt eenigszins ontnuchterend: Het doel van dit rapport - zoo schrijft hij - is geen ander dan om aan te toonen, hoe ver men gevorderd is met de anatomische anthropologie van de

misdadigers; om hetgeen op dit gebied is verricht aan kritiek te onderwerpen en tot nieuw onderzoek uit te lokken; ‘waarbij men de dwalingen zal moeten vermijden waaraan men zich tot dusver heeft schuldig gemaakt’ - en het doet ons genoegen ook uit zijn mond de erkenning te vernemen, dat de grondgedachte, waarvan de anthropologische school uitgaat, t. w: dat er verband bestaat tusschen ‘physiek’ en ‘moreel’, tusschen het karakter, de neigingen en de zedelijke gewoonten van den mensch en zijn geheele organisme, geen nieuwigheid is. Gall kan terecht als voorlooper van Lombroso beschouwd worden - en de crimineele anthropologie als voortgesproten uit de door Gall en anderen beoefende phrénologie - met dit onderscheid evenwel dat deze laatste er nimmer aanspraak op gemaakt heeft de taak der strafrechts-wetenschap geheel of ten deele op zich te willen nemen. Zij is echter door de overhaasting waarmede men daarbij is te werk gegaan en door gemis aan deugdelijk wetenschappelijk onderzoek - zoo als Manouvrier schrijft - in discrediet geraakt en hij voegt er de vermaning aan toe: ‘il ne faudrait pas qu 'il en fût de même pour son jeune rejeton’!

Na er op gewezen te hebben, dat er een enge band bestaat tusschen de physiologie en de anatomie, waarschuwt hij er tegen, daaruit de gevolgtrekking te maken, dat de onderscheidene handelingen van den mensch verband houden met een verschil in vorm of samenstel van de organen, waarmede die handelingen verricht worden. Eén en hetzelfde individu kan op duizenderlei verschillende wijzen handelen, al naarmate van de invloeden, waaraan hij is blootgesteld zonder daarom physiologisch of anatomisch te veranderen. Eerst dàn - zegt hij - wanneer men het bestaan zal hebben kunnen aantoonen van speciale anatomische kenteekenen, in meerdere mate aanwezig of sterker geprononceerd bij de misdadigers in het algeneem of bij deze of gene categorie van misdadigers in het bizonder; eerst dàn zal men op weg zijn van de psychologische analyse van hetgeen men tegenwoordig gewoon is de ‘tendance au crime’ te noemen.

Daartoe zal een voortdurende en grondige studie van de misdadigers en van de zoogenaamd fatsoenlijke menschen noodig zijn, niet van de eersten alléén; en dan zal men, volgens hem al heel spoedig tot de ontdekking komen, dat

men staat voor een onnoemelijk aantal verscheidenheden; men zal, wil men eenig praktisch resultaat bereiken, daarbij noodzakelijk de verschillende soorten van misdadigers en van misdaden moeten onderscheiden; men zal b.v. moeten onderscheiden de misdaden die onverklaarbaar zijn bij een normaal ontwikkeld mensch, zoo als ze gepleegd worden door krankzinnigen, epileptici, idioten, delireerenden of anatomische monsters; tusschen misdaden, gepleegd onder den invloed van voorbijgaande stooringen, zooals hevige toorn, dronkenschap, vrees enz. en tusschen misdaden in koelen bloede begaan, 't zij door zoogenaamde gewoonte-misdadigers of wel door gelegenheidsmisdadigers. Houdt men die onderscheidingen niet in het oog, dan heeft de wetenschap al heel weinig aan eene wanordelijke collectie anatomische bizonderheden.

Na aldus feitelijk den staf gebroken te hebben over de door Lombroso gevolgde methode, komt hij tot de conclusie, dat de misdaad niet noodwendig gebonden is aan zekere abnormale of ongunstige physiologische kenteekenen; maar dat ze, onder overigens gelijke omstandigheden, kan worden gedetermineerd òf door werkelijk goede eigenschappen òf door werkelijke gebreken; terwijl hij er ook toen reeds op wees, dat men nooit moet vergeten, dat men bezwaarlijk iemand zal aantreffen zonder eenig gebrek en zonder eenige neiging tot misdrijf. Men zij dus - zoo vervolgt hij - voorzichtig in het maken van gevolgtrekkingen uit het aanwezig zijn van anatomische kenteekenen, waarvan men de eigenlijke beteekenis in het geheel nog niet kent, en waarvan men eerder geneigd is aan te nemen, dat zij in geenerlei verband staan tot het misdrijf. Hij vermeldt b.v. hoe hij zelf den door Lombroso van zoo groot belang geachten kleineren schedelinhoud bij de misdadigers in geenen deele bevestigd had bevonden bij een door hem ingesteld onderzoek op tal van schedels van ter dood gebrachte dieven en moordenaars; maar bovendien, zegt hij, kan dat kenteeken in nauw verband staan met zwakheid van geest; - die zwakheid kan zeer zeker misdaad ten gevolge hebben, maar evenzeer den mensch goedaardiger maken dan anderen.

Het eerste gedeelte van de gestelde vraag wordt dan ook door hem volmondig met ‘neen’ beantwoord en het zal zeker menigeen na al den ophef over Lombroso's ontdekking gemaakt, verwonderen uit zijn mond te vernemen, dat het zoeken naar

kenteekenen, den misdadigers eigen, wel wat heeft van het zoeken naar den steen der wijzen.

Ook de vraag of bij de misdadigers gemiddeld meer of sterker geprononceerde anatomische afwijkingen worden aangetroffen dan bij niet-misdadigers is, volgens hem, niet vooruit met ‘ja’ of ‘neen’ te beantwoorden, want - zegt hij - men moet niet vergeten dat, onder de zoogenaamd fatsoenlijke menschen heel wat personen gevonden worden, die op den keper bezien dien naam niet verdienen en die vaak zedelijk lager staan dan menig veroordeelde. Oppervlakkig zou men geneigd zijn de vraag bevestigend te beantwoorden omdat, naar men beweert, abnormaal gevormde, inférieure individuën, onder overigens gelijke levensomstandigheden, lichter tot misdaad vervallen dan anderen; maar waar is het bewijs van die gelijkheid van omstandigheden? en is het niet veel waarschijnlijker, dat zij die tot misdaad vervielen in sociologisch en oeconomisch ongunstiger omstandigheden verkeerd hebben?

Men zij dus niet te haastig in zijn oordeel. Al wat men tot dusver ten bewijze van de stelling heeft aangevoerd is niet voldoende om een ongeloovig anthropoloog, die de resultaten waarop men zich beroept aan critiek onderwerpt, te bekeeren. Men heeft ons het beeld gegeven van enkele misdadigers, die men monsterachtige misdadigers zou kunnen noemen, maar daaruit volgt in geenen deele, dat alle misdadigers anatomische monsters zijn, evenmin als men uit het bestaan van eenige epileptische misdadigers het gevolg zou mogen trekken, dat alle misdadigers epileptici zijn.

En hoe is men dan nog bij dat onderzoek te werk gegaan? De critiek van Dr. Manouvrier is inderdaad niet malsch. Men heeft - zoo zegt hij - de uitspraken gebaseerd op zoogenaamde ‘gemiddelden’ uit seriën, die voor een degelijk onderzoek geheel onvoldoende waren; op cijfers, verkregen met nog zeer gebrekkige hulpmiddelen en bijéén gegaard door allerlei onderzoekers, waaronder er waren, die nog nieuwelingen waren in het vak en die de misdadigers gebruikten om er hunne eerste proeven op te doen; - men heeft zich beroepen op onbeduidende afwijkingen, die men in iedere groep van menschen, ook al zijn het geen veroordeelden, zou kunnen aantreffen en, niettegenstaande al die onnauwkeurigheden en dat gebrek in samenhang tusschen de verschillende waarne-

mingen, heeft men stoutweg aangenomen, dat de misdadigers over het algemeen of gemiddeld een grooter aantal abnormale of inférieure kenteekenen bezitten dan andere menschen. Het aantal van die kenteekenen groeit voortdurend aan en als het zoo voortgaat dan zal het niet lang meer duren of er zal geen enkel fatsoenlijk mensch meer te vinden zijn, die niet tenminste een half dozijn van die kenteekenen bezit, die dan het bewijs zouden zijn van een misdadigen aanleg.

Wat is er dus aan van het bestaan van een '*type-criminel*'? 'Als men - zoo schrijft Manouvrier - er in slaagde om, met het doel om zoo'n type vast te stellen, al de pathologische en abnormale kenteekenen, die men bij een honderd- of een duizendtal misdadigers had geconstateerd, bijeen te voegen, daarbij zorg dragende om geene kenteekenen bij elkaar te voegen, die onderling onbestaanbaar zijn, dan zou men het beeld hebben verkregen van een soort van zondenbok, van een harlekijn - en niets meer.'

Tot dusver het rapport van Dr. Manouvrier. Was het wonder dat Lombroso kwam verklaren, dat de inhoud daarvan - 't zijn zijn eigen woorden - 'était hostile à sa doctrine'?

Het zou me te ver voeren wilde ik het geheele debat, waartoe het rapport aanleiding gaf, mededeelen. Ik vermeld alleen, dat de steller daarvan er nog de aandacht op vestigde dat, al wilde men aannemen dat de misdadiger anatomisch over het algemeen minder volmaakt is dan een ander mensch, dan nog dit feit slechts zou zijn van ondergeschikt belang in het determineeren van de misdaad; opvoeding, omgeving en sooiologische omstandigheden kunnen van een anatomisch zeer onvolmaakt mensch een fatsoenlijk mensch maken en omgekeerd van een goed gevormd mensch een booswicht. Al mocht men er in kunnen slagen het bewijs te leveren, dat die anatomische anomaliën vaker bij den misdadiger worden aangetroffen, dan nog zou dit, volgens hem, alleen bewijzen, dat de misdadigers eene inférieure sociale categorie vormen, maar geen anatomisch te definiëeren variëteit. Men zal, als men eene behoorlijke analyse van de misdaad zal gemaakt hebben, ervaren dat zelfs een op zich zelf ongunstige anatomische en physiologische aanleg een zeer geringe factor is in het ontstaan van het misdrijf en dat het ondoenlijk zal zijn de diagnose van een misdadiger te maken, alleen afgaande op anatomische kenteekenen, zelfs al

mocht het gelukken de wet van oorzaak en gevolg te ontdekken, die er bestaan zou tusschen die kenteekenen en den physiopsychologischen aanleg van den misdadiger.

Dr. Manouvrier - men vergete dit niet - is iemand, die, zoo als hij zelf op het congres nog deed uitkomen, zeer groote waarde hecht aan het anthropologisch onderzoek van den misdadiger, maar hij achtte het dringend noodig dat het onderzoek plaats hebbe op breeder grondslag dan tot dusver was geschied en meer in de richting, waarin men reeds vroeger verband zocht tusschen ‘physiek’ en ‘moreel’. ‘Er is - zoo voegde hij aan Lombroso aan het slot zijner rede toe - waarheid in uw systeem, maar het systeem in zijn geheel genomen is valsch.’ Die uitspraak doet mij denken aan het woord van den hoogleeraar in het strafrecht aan de universiteit te Bologna, Luigi Lucchini, die van de nieuwe school sprekende, zeide: ‘Al wat er waars is in haar leerstellingen is oud of berust op hetgeen reeds vroeger bekend was: al wat er nieuw in is is valsch of berust op valsche en onjuiste redeneeringen.’

Niet minder dan na die beschuldiging van Dr. Manouvrier moet het Lombroso vreemd te moede geweest zijn, toen onderscheidene sprekers achtereenvolgens in meerdere of mindere mate daaraan hunne adhaesie betuigden; zóó de vroegere hoogleeraar Demitri Drill uit Moscou, die verklaarde dat hij voor zich, afgaande op reeds gedurende geruimen tijd door hem ingestelde onderzoekingen, tot de conclusie was gekomen, dat er van één ‘*type-criminel*’ in den eigenlijken zin geen sprake kon zijn; zóó de diepzinnige wijsgeer Tarde uit Frankrijk; zoo ook de bekende hoogleeraar Benedikt uit Weenen e.a. Vreemd vooral omdat, zoo als ik reeds zeide, de aanval kwam van mannen, die met hem in dezelfde richting waren werkzaam geweest. Dit is zoo waar dat, toen een Napelsch advocaat het waagde het nut van het zoeken naar zoodanig type te betwijfelen met de opmerking dat de misdaad, volgens de hedendaagsche sociologische gegevens en de strafrechts-wetenschap, waarmede men volgens hem toch ook nog rekening had te houden, niet anders is dan eene sociale anomalie en ‘un manque d' adaptation au milieu’, hem onmiddellijk door Garofalo werd te gemoet gevoerd, dat spreker niet moest vergeten, dat men bijéén was op een *anthropologisch* congres en dat men

derhalve goed zou doen de gegevens van de rechtswetenschap geheel ter zijde te laten.

Lombroso had inderdaad geen ongelijk, toen hij zijn rede aanvangende zeide, dat hij de waarheid had ondervonden van het spreekwoord dat zegt, dat de afstand niet groot is tusschen het Capitool en de Tarpejische rots. Hij trachtte zijn denkbeelden tegen de daartegen door Dr. Manouvrier en anderen ingebrachte beschuldigingen te verdedigen en verklaarde, waarom hij aan sommige der door hem aangenomen kenteekenen meende te moeten vasthouden; maar hij erkende toch, dat die denkbeelden zich in zooverre hadden gewijzigd, dat men volgens hem niet meer moest spreken van *één 'type-criminel'*, maar van verschillende speciale typen, als die: van den oplichter of bedrieger, van den dief, van den moordenaar. Hij meende de oorzaak van den tegenstand, dien hij ondervond, voor een goed deel daarin te moeten zoeken, dat velen van zijn bestrijders niet al zijn werken hadden gelezen en zich uitsluitend beriepen op de eerste uitgave van zijn '*l' uomo delinquente*', 'qui n' est que la première partie d' un ouvrage déjà arriéré'.

Dit feit, waarop Lombroso zich beriep, doemt inderdaad hen die hem meenen te moeten bestrijden tot een soort van sisyphus-arbeid. Nauwelijks toch heeft deze of gene zich de moeite getroost de onhoudbaarheid van de eene of andere van zijne vermeende ontdekkingen aan te toonen of hij moet tot de ervaring komen, dat Lombroso zelf inmiddels van inzicht veranderd is. Zoo gaf hij b.v., toen zijn leer van het atavisme als voornaamste oorzaak van het voortbestaan van de misdaad in de maatschappij van alle zijden bestrijding ondervond, aan de hand, dat de misdadiger ook wel een verborgen epilepticus kon zijn en stelt hij hem nu eens gelijk met den krankzinnige en dan weder niet. Hoe het zij, Lombroso schijnt op het congres te Parijs zijn tegenstanders niet te hebben kunnen overtuigen. Zoo stond b.v. onmiddellijk na hem Tarde op, om, toegevende dat er organische en physiologische praedisposities voor de misdaad kunnen bestaan, te verklaren, dat de vraag of er anatomische kenteekenen zijn, waaraan men den misdadiger zou kunnen onderscheiden z.i. ontkennend moest worden beantwoord; zoo noemde de bekende deken van de geneeskundige Faculteit te Parijs, Dr. Brouardel, het zoeken naar anomaliën bij de misdadigers een onvruchtbaar werk en

eindigde Bajenoff, Directeur van een krankzinnigen-gesticht in Rusland, bijna de eenige die de handschoen voor Lombroso opnam, zijn rede met de woorden: ‘het doet er weinig toe of het bestaan van een “type criminel” wordt aangenomen of verworpen, maar 't is en blijft van het grootste belang het goed recht en den plicht van de biologisten te erkennen om de anatomische verschijnselen op te sporen, die verband houden met de sociale verschijnselen.’ Wat meer zegt, Garofalo, Lombroso's oude medestander, eindigde zijn korte verzoenende rede met geen krachtiger verdediging dan deze: dat het debat z.i. had bewezen, dat men voor het vervolg goed zou doen het terrein van onderzoekingen binnen enger grenzen te beperken, als wanneer men zou zien, dat men bij de misdadigers altijd anomaliën van moreelen en vaak ook van physieken aard aantreft, die in veel minder mate bij niet-misdadigers worden aangetroffen.

In eenigszins andere woorden herhaalde hij daarbij, wat hij reeds vroeger had geleerd toen hij schreef: wij kennen geen enkel kenteeken van physieken aard, dat ons in staat stelt den misdadiger geregeld van den niet-misdadiger te onderscheiden; wij hebben slechts enkele physieke anomaliën kunnen ontdekken, die men evenwel ook aantreft bij zoogenaamd fatsoenlijke menschen, die nu eens afzonderlijk dan weêr meer of minder vereenigd in meerdere mate bij de misdadigers schijnen aanwezig te zijn, - of wat hij had geschreven in zijn mede aan het congres ingediend rapport over de vraag of het, wanneer een individu is schuldig verklaard, mogelijk zou zijn door de crimineele anthropologie te doen uitmaken tot welke klasse van misdadigers hij behoort; hij voor zich meende die vraag bevestigend te kunnen beantwoorden mits men - zoo schreef hij - de psychologie mede beschouwe als een deel van de crimineele anthropologie en wel als het meest belangrijke deel daarvan; de anatomische kenteekenen kunnen als niet meer dan aanwijzingen beschouwd worden, die noodzakelijk moeten worden aangevuld door het beeld van den moreelen toestand van den misdadiger, dat ons zijn psychische anomaliën doet kennen.

Wanneer ik er ten slotte aan herinner, hoe naar aanleiding van dit rapport de reeds te Rome begonnen strijd over de meerdere waarde van de *externe* invloeden boven de *interne* opnieuw ontbrandde en hoe daarbij - om het zoo kort mogelijk uit te drukken - de aanhangers van Lombroso's leer tegen-

over Dr. Lacassagne en de zijnen in de minderheid bleven; - er op wijs dat anatomische en physiologische kenteekenen, waaraan eerstgenoemde groote waarde hechtte, door anderen als van nul en geener waarne werden beschouwd; - dat o.a. door Dr. Topinard, hoogleeraar aan de Anthropologische School te Parijs, werd verklaard, dat onder de door Lombroso genoemde kenteekenen er velen zijn die men moet ter zijde stellen omdat ze geen afwijkingen zijn, zooals hij door voorbeelden aantoonde, en dat al de andere slechts pathologische afwijkingen zijn, die men in alle klassen van de maatschappij aantreft: - dat in één woord het '*type criminel*', zoo als het door Lombroso was geschetst, door niemand meer in bescherming werd genomen, dan kan de uitslag van het te Parijs gehouden congres, ten aanzien van dit onderwerp, wel in geen voor den Turijnschen hoogleeraar minder kwetsende termen worden weêrgegeven, dan waarvan Dr. Magitot zich in zijn sluitingsrede bediende, toen hij zeide: 'het door Lombroso opgeworpen probleem is en blijft op dit congres onopgelost.'

Men zal echter moeten toegeven dat dit al geheel anders klinkt dan op het congres te Rome, toen men het bestaan van een '*type criminel*' aannam als een feit waarover niet meer te discussiëren viel; nu daarentegen niet meer dan een door welwillendheid ingegeven en bescheiden '*non liquet*' zich afspiegelend in het op iniatief van Lombroso genomen besluit om aan een commissie van zeven anthropologen op te dragen eene serie van vergelijkende waarnemingen te vervaardigen en op het eerstvolgend congres in te dienen, tusschen tenminste honderd in leven zijnde misdadigers (waarvan een derde moordenaars, een derde geweldplegers en een derde dieven zouden moeten zijn) en evenveel fatsoenlijke of eerlijke menschen, wier antecedenten en die van hunne familiën volkomen bekend waren.

Het voorstel werd met algemeene stemmen aangenomen en tot leden dier commissie werden benoemd: Lacassagne, Benedikt, Bertillon (bekend door de ook hier te lande in te voeren metingmethode), Lombroso, Manouvrier, ons reeds allen bekend, Magnan, geneesheer aan het krankzinnigengesticht St. Anne te Parijs en Semal, in gelijke betrekking werkzaam te Bergen in Henegouwen.

Brussel zou in 1892 de deuren voor het derde anthropologisch congres openen en menigeen zal, zoo vermoed ik, met belangstelling den uitslag te gemoet hebben gezien van het

onderzoek, dat het Parijsche congres aan de zooeven genoemde geleerden had opgedragen. En wat zien we? De commissie kwam zelfs niet eens bijéén. Lombroso en de voornaamste leden van de Italiaansche school vonden daarin aanleiding om niet op het congres te verschijnen en gaven van hun wegblijven kennis in een gemeenschappelijk schrijven, waarin zij zeiden dat, aangezien aan het besluit van 1889 zelfs geen begin van uitvoering was gegeven, het te houden congres verstoken was van - zooals zij zich uitdrukten - een ‘fondement de faits, qui seul aurait pu donner lieu à une discussion scientifique et concluante.’

De vraag ligt voor de hand: waarom heeft Lombroso niet zelf het initiatief genomen tot bijéénroeping van de commissie? Een ander lid der commissie, Dr. Manouvrier, heeft ons de redenen doen kennen, waarom z.i. de commissie bij voorbaat begreep tot geen praktisch resultaat te zullen kunnen komen.

Laat ons het door hem uitgebracht rapport kortelijk nagaan - men zal zien dat de steller van eenige ironie niet afkeerig is. Men zou het, zoo schreef hij, eerst eens hebben moeten worden over de kenteekenen, die a priori een misdadiger van een eerlijk man onderscheiden en hoeveel tijd zou er wel noodig geweest zijn alléén reeds om zich te verstaan over de methode en de techniek van het in te stellen onderzoek! 't Geen de één als een hoogst belangrijk anatomisch kenteeken zou beschouwd hebben, zou een ander onbeduidend genoemd hebben en zelfs over de werktuigen en hulpmiddelen waarvan men zich bij het onderzoek zou hebben te bedienen, zou men een langdurigen strijd te voeren hebben gehad. De neteligste kwesties terzijde latende zou men bij meerderheid van stemmen een ‘*modus faciendi*’ hebben kunnen aannemen, maar dit is dan toch niet de weg ter verkrijging van een afdoend wetenschappelijk resultaat.

Vervolgens zou men het eens hebben moeten worden over het aantal van de te onderzoeken individuën. Honderd was als minimum gesteld; maar dat cijfer zou stellig te klein geweest zijn, vooral wanneer men bedenkt, dat men drieërlei categoriën van misdadigers had te onderzoeken: - wilde men aan het toeval niet al te veel spel laten dan zou men tenminste duizend noodig gehad hebben. Gesteld echter dàt men al die bezwaren uit den weg geruimd had, dan had men moeten overgaan tot de keuze van personen voor de drie seriën.

Vooreerst de moordenaars. Gelukkig vindt men zelfs in de grootste gevangenis nog zoo'n groot aantal niet bijéén, die ter zake van moord veroordeeld zijn, maar aangenomen dat men ze vinden kon, hoe dan met de andere misdadigers, die men met zoogenaamd fatsoenlijke lieden zou moeten vergelijken? Denkt men aan de duizenderlei daden van geweld en aan de tallooze groote en kleine oneerlijkheden, die dagelijks in alle standen en rangen van de maatschappij gepleegd worden, zonder dat ze bestraft worden, dan rijst als van zelf de vraag of zij, die in de gevangenis zitten, niet veeleer een categorie zijn van die vele oneerlijke lieden, die vrij in de maatschappij rondloopen. Zijn de veroordeelden niet misschien de zondebokken in de maatschappij; - een zoenoffer aan de moraliteit, waardoor de overigen zich het recht koopen om allerlei onzedelijke praktijken uit te oefenen en zich legaal de eerlijke of fatsoenlijke menschen te blijven noemen. Er zijn diefstallen, die onder zoodanige vormen gepleegd worden, dat zij bijna onvermijdelijk leiden tot aanhouding en veroordeeling van hen die ze plegen; maar ontmoet men ze niet in de vrije maatschappij, die gevaarlijker zijn dan de inbrekers van beroep en die, als ze maar oppassen, dat er geen schandaal van komt, - en die, vooral wanneer ze succes hebben, toch door hunne medeburgers niet met den nek worden aangezien?

De veroordeelde dieven zijn zoo wat het uitschot van hun soort en het zou den naam van een degelijk anthropologisch onderzoek niet verdienen, wanneer men zich bij het zoeken naar anatomo-physiologische kenteekenen van die misdadigers bepaalde tot het onderzoek van de veroordeelden, d.i. van de misdadigers van de laagste soort, of heeft Lombroso zelf niet geleerd, dat een deel van de misdadigers, dat men zou kunnen noemen het aristocratisch gedeelte, een grooteren hersen-inhoud en een regelmatiger schedelvorm bezit en die fijnere en harmonische gelaatstrekken, aan gedistingeerde personen eigen?

En beroept men er zich wellicht weder op, dat onder de inférieur gevormde individuën dan toch meer misdadigers voorkomen, dan zal men om dit te kunnen volhouden toch het aantal moeten kennen van *al* de misdadigers, niet alleen van de veroordeelden, maar ook van hen, die wellicht gezien en geëerd in de maatschappij rondloopen, maar die door de omstandigheden waarin zij verkeeren, niet zoo licht met politie en

justitie in aanraking komen. Voor een vergelijkend onderzoek tusschen misdadigers en zoogenaamd fatsoenlijke menschen zou men zich dus vooraf de vraag dienen te stellen of die misdadigers niet geleefd hebben in een sfeer, waarin het uiterst moeilijk was zich van het plegen van het kwaad te onthouden en of niet de geboren-misdadigers, zoo ze verkeerd hadden in gunstiger oeconomische en sociale omstandigheden, fatsoenlijke menschen zouden geweest zijn in legalen zin. Stel dat men eens een vergelijkende physiologische proef wilde nemen met twee soorten van honden, dan zou men toch moeten beginnen met die honden onder geheel gelijke levensomstandigheden te plaatsen, wat voedsel, opvoeding enz. betreft, op gevaar af van door den eersten den besten hondenkoopman uitgelachen te worden over zoo'n onzuivere proef - en nu zou men, waar men met menschen te doen heeft, dat alles verzuimen!

Nog grooter echter - zoo schrijft Manouvrier - zouden de moeilijkheden geweest zijn als de commissie had moeten overgaan tot het onderzoek van honderde eerlijke of fatsoenlijke menschen, wier antecedenten en die van hunne famillie nauwkeurig bekend waren. In de eerste plaats: met welk recht zou men daarbij hen willen uitsluiten, die vrij van straf bleven, niettegenstaande ze afstammen van misdadige ouders? Zulke menschen zijn juist dubbel respectabel. Bezitten zij de kenteekenen van den geboren-misdadiger en zijn ze toch fatsoenlijke menschen - des te beter voor de samenleving, maar ‘tant pis’ voor de leer van den geboren-misdadiger. En zegt men nu: ja maar die afstammelingen van misdadige ouders zijn alleen eerlijk gebleven, omdat zij in gunstiger levensomstandigheden verkeerd hebben, dan bewijst zulks, dat die omstandigheden van meer invloed zijn dan de erfelijkheid of de aangeboren aanleg, waaraan men zooveel waarde hecht. Dit in het voorbijgaan - maar nu de werkelijk brave en eerlijke menschen! De heilige Schrift verhaalt ons van een stad, waarin geen tien rechtvaardigen te vinden waren - de commissie zou er te Parijs en elders wel duizenden hebben kunnen vinden, wanneer ze een extract uit de ‘casier-judiciaire’ of een attest van goed gedrag als criterium had willen aannemen, maar men begrijpt aanstonds dat dit voor een degelijk en afdoend wetenschappelijk onderzoek toch weinig afdoende zou geweest zijn. Neen, wilde men ze werkelijk kunnen vinden, dan zou men eenige honderden

menschen op hun geweten af hebben moeten afvragen niet alléén: of ze nimmer met de strafwet in aanraking kwamen maar ook of ze zich nimmer aan onzedelijke en oneerlijke handelingen hadden schuldig gemaakt. Stel dat men daartoe een behoorlijke vragenlijst wilde opstellen, hoe zou die er dan wel moeten uitzien? en wat zou zoo'n verhoor opleveren? Zouden de meesten wel geneigd zijn af te dalen van het voetstuk van eerlijkheid en fatsoenlijkheid, waarop de publieke opinie hen nu eenmaal geplaatst heeft? 't Is toch voor velen zoo gemakkelijk zich op allerlei wijze te verrijken en onzedelijke doeleinden te bereiken buiten de strafwet om, en zou hun aantal nog niet veel grooter zijn, wanneer ze vooruit zeker konden zijn van succes en tevens, dat hun bedrijf niet zou worden ontdekt? Iemand schreef eens: stel eens dat men aan ieder bewoner van Europa zeide: ge kunt opeens schatrijk worden, ge behoeft er niets anders voor te doen, dan stilletjes en zonder dat iemand het bemerkt, een of ander woord te zeggen, dat nu wel is waar aan dezen of genen Chinees het leven zal kosten maar u in het bezit zal stellen van de schatten, die ge begeert - wel, dan zou het met de bevolking van het Hemelsche Rijk al heel spoedig gedaan zijn.

Misschien, zoo vervolgt Manouvrier, zal men mij tegenwerpen: daarin ligt juist het verschil, dat terwijl de fatsoenlijke menschen zich door verschillende overwegingen van de daad laten terughouden, de misdadigers individuën zijn, die zich door geenerlei motief van de misdaad laten terughouden, nóch door het verachtelijke van het feit zelf, nóch door de schande, nóch door de vrees voor straf: ze zijn dus in den grond slechter dan de fatsoenlijke menschen; maar vergeet men dan niet, dat men niet alleen rekening heeft te houden met de beweegredenen, die van de misdaad terughouden maar ook met die, die er toe aanzetten? Deed men dit, dan zou men waarschijnlijk zien, dat er omstandigheden zijn die de motieven, welke de fatsoenlijke menschen in bedwang houden, voor den misdadiger van veel minder beteekenis maken, en dat zeer vaak de misdadigers tot het plegen van het misdrijf gedreven worden door de lagere driften in den mensch, waaraan de zoogenaamd fatsoenlijke menschen gemakkelijker kunnen toegeven, zonder misdadigers te worden in den dagelijkschen zin des woords.

Had de commissie al de aangestipte moeilijkheden over-

wonnen, dan zou het ter verkrijging van een juiste uitspraak noodig geweest zijn zich ten aanzien van al de personen, waarover het onderzoek zich had uitgestrekt, misdadigers zoowel als niet-misdadigers, te vergewissen omtrent de omgeving, waarin zij van kinds af verkeerd hadden, naar de omstandigheden die den een op den weg der misdaad gevoerd, den ander op het rechte pad der deugd gehouden hadden; en men zou den laatsten de gewetensvraag moeten stellen of zij, geplaatst in omstandigheden, als waarin de meeste misdadigers verkeerd hebben, fatsoenlijk man zouden gebleven zijn. Toen Dr. Manouvrier aan zijn collega Bertillon de vraag stelde of hij in Parijs honderd menschen zou kunnen vinden, die de vraag met ja zouden kunnen beantwoorden, antwoordde deze: och ja - men zou ze wel vinden ‘mais ce seraient cent imbéciles.’

't Zal na het in het kort medegedeelde niemand verwonderen dat Dr. Manouvrier aan het slot van zijn rapport tot de conclusie komt, dat de omgeving, waarin de mensch verkeert, ontegenzeggelijk een veel belangrijker factor is in de bepaling van de misdaad dan de anatomische en physiologische eigenschappen. Het rapport is m.i. niet alleen belangrijk omdat het ons de redenen doet kennen, waarom de te Parijs aan de commissie opgedragen taak onuitvoerbaar bleek; maar vooral ook omdat het inderdaad eene veroordeeling bevat van de grondslagen, waarop Lombroso zijne leer omtrent den geboren-misdadiger had opgetrokken.

Toen de dag aanbrak, waarop het rapport aan de orde was gesteld, vroeg Dr. Manouvrier of er wellicht iemand was, die daartegen eenige bedenking had aan te voeren - en niemand stond op. Hij mocht dus volledig constateeren dat, eveneens als kort te voren in eene vergadering van de British Association te Edinburg, de leer van Lombroso op het congres bijna geen verdedigers meer had gevonden en dat sedert het Parijsche congres de meening daaromtrent eene geheele wijziging had ondergaan.

En hij had recht zóó te spreken. Reeds in 1890 wijdde Dr. Brouardel eenige zijner colleges aan de bespreking van het ‘*type criminel*’; hij had achtereenvolgens de verschillende kenteekenen daarvan, zooals die door Lombroso en zijn volgelingen waren beschreven, nagegaan om tot de conclusie te komen, dat het beeld hem ten éénenmale verwerpelijk voorkwam. De bekende geneesheer van Bicêtre, Dr. Féré, was tot hetzelfde

resultaat gekomen; in zijn werk ‘Dégénérescense et criminalité’ zegt hij: de anthropologen, die zich onledig hebben gehouden met de beschrijving van de bizondere kenteekenen van den misdadiger zijn niet verder kunnen komen dan tot het stellen van eenige waarschijnlijkheden: zij zijn er niet in geslaagd den misdadiger op onbetwistbare wijze te scheiden niet alléén van den krankzinnige, van den gedegenereerde - maar zelfs niet van den gewonen mensch. Bij den tegenwoordigen stand der wetenschap is het nog niet mogelijk uit het op een persoon ingesteld genealogisch, anatomisch en physiologisch onderzoek de gevolgtrekking te maken dat hij een misdadiger was of het eenmaal zijn zal. Elders, sprekende van de door Lombroso en andere opgenoemde anomaliën, zegt hij dat men, ze van nabij beziende, tot de ervaring zal komen, dat ze in den regel al heel weinig te beduiden hebben en dat ze van minder belang zijn, dan die men bij niet-misdadigers heeft waargenomen.

In gelijken geest luidde het door Dr. Houzé, anthropologisch professor te Luik, en Dr. Warmots, geneesheer aan het hospitaal St. Jean te Brussel, aan het congres ingediend rapport over de vraag: of er een anatomisch te omschrijven ‘typecriminel’ bestaat. Zij stellen daarin de vraag of de behandeling eigenlijk nog wel de moeite waard is. Lombroso's stelling was reeds zoo algemeen veroordeeld, dat het niet meer noodig scheen er nog veel over te zeggen, maar zij verwijten Lombroso m.i. terecht, dat hij geen rekening houdt met de toch niet dood te zwijgen argumenten van hen, die hem bestrijden; dat hij er meê voortgaat telkens de oude dwalingen opnieuw te verkondigen zonder er eenige nieuwe bewijsgronden voor aan te voeren, en zij toonen het aan dat het door hem geschetste type nimmer een zuiver anatomisch type kan genoemd worden en dat al de daarvan door hem opgenoemde kenteekenen bij nader onderzoek gebleken zijn niet anders te zijn dan òf eigenaardigheden van het ras, òf ziekelijke aandoeningen òf teekenen van teruggehouden ontwikkeling. Hij heeft - het zijn hun eigene woorden - ‘allerlei pathologische, physiologische en andere gegevens door elkander genomen en uit al die vaak tegenstrijdige bestanddeelen zijn “*type-criminel*” saamgesteld:’ ‘il a fait avec tous ces éléments disparates le fameux arlequin connu sous le nom de type-criminel-né.’

Ook de bekende hoogleeraar von Liszt uit Halle - en hiermede eindig ik met het gesprokene op het congres te Brussel - die het denkbeeld niet verwierp, dat men wellicht te eeniger tijd zou kunnen geraken tot het in één type vereenigen van de verschillende anatomische afwijkingen, die men bij de misdadigers mocht kunnen aantreffen, erkende rondweg, dat de tot dusver met zooveel ijver ingestelde onderzoekingen niet tot het vinden van zoodanig type hebben geleid, terwijl zelfs die atypiën, waarop men tot heden gewezen heeft, niet alleen bij misdadigers maar ook bij zwakken van geest, krankzinnigen en epileptici worden aangetroffen en evenzeer bij zeer ontwikkelde menschen.

Verdenkt men mij, bij het lezen van deze aanhalingen uit het gesprokene op het congres te Brussel, wellicht van eenzijdigheid, omdat ik uitsluitend mededeelde wat door bestrijders van Lombroso's ‘type-criminel’ gezegd werd, dan is het mij niet moeilijk mij van die verdenking te zuiveren; om te kunnen mededeelen wat tot verdediging werd aangevoerd zou het noodig geweest zijn dat er verdedigers geweest waren, maar het werd op het congres uitdrukkelijk geconstateerd: ‘om zijn geboren-misdadiger-type te verdedigen is niemand meer opgestaan.’

Aan Lombroso werd ja nog hulde gebracht als pionier van de crimineele anthropologie, als priester der wetenschap, als degeen die den stoot had gegeven tot het bijeenkomen van de congressen, waarvan te Brussel het derde gehouwen was; maar over de hoofdstellingen, waarop zijn systeem rustte, werd door het congres onverbiddelijk het oordeel geveld. Dat oordeel laat zich samenvatten in de woorden van onzen landgenoot Dr. Jelgersma te Meerenberg, wien men zeker geen gebrek aan waardeering van de anthropologische school zal kunnen ten laste leggen toen hij schreef: ‘Er kan evenmin sprake zijn van een type-misdadiger als van een type-krankzinnige. De kenmerken, volgens welke het type geconstrueerd is, zijn te wisselend en te inconstant. Voorloopig kunnen wij het type-krankzinnige en het type-misdadiger alleen construeeren naar de psychische verschijnselen, die zij vertoonen, deze zijn standvastig en zijn ons bekend. Andere gegevens om tot het type te komen, voornamelijk de veranderingen in de hersenen, die waarschijnlijk wel in afwijkingen

in den moleculairen bouw zullen bestaan, zijn ons nog geheel onbekend.' Ook hij zegt het 'dat de anatomische en functioneele degeneratie-teekenen, zooals die door Lombroso en zijne leerlingen zijn bekend geworden, ons den misdadiger niet leeren onderscheiden, zoodat wij na een anatomisch onderzoek van het individu dit tot een misdadiger zouden kunnen stempelen.' - en Prof. G.A. van Hamel kon terecht, toen hij elders een overzicht gaf van het verhandelde op het congres schrijven: 'zoo werd op het congres te Brussel van de stelling van Lombroso de dood en begrafenis verluid.'[1)]

Eilieve denk nu nog eens terug aan het in 1885 te Rome gehouden congres.

Toen in 1885 het 'type-criminel' door de Antropologische School algemeen erkend als een 'fait définitivement acquis à la science,' waarover men niet meer behoefde te discussieeren -

1) Het zou, meen ik, geen moeite kosten aan te toonen, dat er geen eukel van de door Lombroso genoemde kenteekenen is, dat niet door latere onderzoekingen waardeloos is bevonden. Ik bepaal me tot één voorbeeld. Lombroso had geleerd, dat de schedels van de misdadigers over het algemeen vele anomaliën vertoonen en dat ze meestal asymetrisch zijn: naarmate echter het aantal onderzoekers toenam kwam men meer en meer tot de overtuiging, dat daaraan hoegenaamd geen waarde kan gehecht worden. Men kwam tot de ontdekking dat er wel een zestigtal anomaliën bestaan, die bij de niet-misdadigers even veelvuldig worden aangetroffen als bij de misdadigers en een alleszins bevoegd beoordeelaar kwam tot de conclusie dat er geen eukele menschelijke schedel is die volkomen symetrisch is. Zoo had hij geleerd dat de kleinere schedelinhoud, dien men volgens hem bij de meeste misdadigers aantreft, een teeken is van inferioriteit - en niet allcen toonden anderen aan dat zulks niet het geval is - maar curieus mag het zeker genoemd worden, dat de schedel van Gambetla niet alleen lichter woog dan die van een gewoon Parijzenaar, maar lichter ook dan die van den bekenden moordenaar Pranzini. Een der meest gezaghebbende vakmannen, Dr. Heger, voorzitter van de Belgische anthropologische vereeniging en iemand op wien Lombroso zelf zich meermalen had beroepen, liet zich aldus uit: 'ik heb nooit verzuimd er bij mijn lessen op te wijzen en het door voorbeelden duidelijk te maken, dat de waarde van de zedelijke eigenschappen van den mensch afhankelijk is van factoren, waarvan wij de beteekenis niet kunnen leeren kennen door den schedel te meten of het gewicht der hersenen te bepalen.' Zoo ging het mede met een ander kenteeken, waaraan Lombroso vooral in later tijd groote waarde hechtte: het voorkomen van zeker kuiltje in den schedel, door hem 'la fossette occipitale moyenne' genoemd, en door hem met den naam van de meest karakteristieke anomalie betiteld; hij had het 10 keer bij de 100 misdadigers en slechts 5 keer bij evenveel niet veroordeelden aangetroffen: - Féré daarentegen zegt dat hij het 12 keer bij 80 niet-misdadigers had aangetroffen en Moleschott zag er alleen een teeken in van meerdere spierkracht - geenszins van een misdadigen aanleg.

nu niemand meer om het te verdedigen. Toen aan Lombroso hulde gebracht als den man, die meer en beter dan iemand anders de vruchten had bijeengegaard op den akker der nieuwe wetenschap, waarin hij de eerste voren had getrokken - nu in 1892 zijn stellingen veroordeeld zelfs door hen, die hij eenmaal als zijn medewerkers en medestanders had begroet; en zijn leer van het atavisme en van den misdadigen mensch, zooals Prof. Pols schrijft, in 1885 nog opgehemeld als de hoeksteen van het geheele stelsel, ‘op het congres afgemaakt op een wijze dat er niets van overblijft.’

Had ik - zoo wil ik gevraagd hebben - geen recht, aan het hoofd van deze bladzijden te schrijven, dat Lombroso's leer als een meteoor aan den wetenschappelijken hemel zichtbaar werd: schitterend... maar ras voorbijgaand? en wie zou het mogelijk geacht hebben, dat van ontdekkingen waarvan men toen voorspelde, dat zij de grondbeginselen van de bestaande strafrechtswetenschap zouden omverwerpen, slechts weinige jaren later door een man als Tarde - door den een genoemd ‘de diepzinnige wijsgeer’ en door Ferri zelf ‘le critique bienfaisant de l'anthropologie criminelle’ - zou worden verklaard: ‘jamais peut-être on n'avait fait servir le nom de la science à déguiser de pareilles contrefaçons d'elle même’.[1)]

En toch heeft ook de strijd, door Lombroso's optreden in het leven geroepen zijn nut gehad. Heeft men, zooals we boven zagen, het zoeken naar een ‘type-criminel’ vergeleken met het zoeken naar den steen der wijzen, men vergete dan niet dat ook dat zoeken aan de wetenschap is ten goede gekomen, al waren de vruchten van anderen aard dan men zich voorstelde.

Zoo betreuren wij het zeker niet dat de stelling, stoutweg op het congres te Rome verkondigd, dat het van nu af aan met de strafrechtswetenschap der oude school gedaan zou zijn, door de uitkomst niet is bevestigd. Met minachtende voornaamheid werd van hare beoefenaars gezegd: ‘leur culte est près de tomber: le jour viendra où ils devront sortir de leur temple à moins de se convertir à nous.’

Ik kan het begrijpen, dat zij, die vast geloofden aan de on-

1) Het onlangs door de Belgique médicale medegedeelde feit, dat een man als Lombroso door het gerechtshof te Rouaan ter zake van plagiaat is veroordeeld geworden, zal zeker ook niet dienen om zijn aanzien bij de mannen der wetenschap te verhoogen.

feilbaarheid van de nieuwe leer, zóó spraken: aan de juistheid van Lombroso's ontdekking van den geboren-misdadiger werd immers door niemand, die prijs stelde op den naam van wetenschappelijk man, meer get wijfeld en daarmede was immers de leer der oude school, die den misdadiger toerekenbaar achtte voor zijn daden, onvereenigbaar? Ja ik kan zelfs begrijpen dat er onder zijn volgelingen waren, die leerden dat de rechter, die tot dusver over schuld of onschuld had te oordeelen en over de opteleggen straf had te beslissen, zijn plaats moest inruimen aan den geneesheer. Is toch de misdadiger niet anders dan een door zijn organisme tot misdaad bestemd wezen, hoe zal men hem dan zedelijk verantwoordelijk kunnen stellen voor zijn daden en hoe zal een niet-geneeskundige in staat zijn te oordeelen over de middelen, die men moet gebruiken om de maatschappij tegen de gedragingen van deze gevaarlijke kranken, die men misdadigers noemt, te beschermen en ze zoo mogelijk te genezen?

Wij kunnen dit alles verklaarbaar achten, zoolang men vaststaat in het geloof dat Lombroso's leer waarheid behelst, maar van den anderen kant is het zeker dat, zoodra de grondslagen waarop de leer rust bezwijken, het daarop opgetrokken gebouw in puin moet vallen.

Nu geef ik volgaarne toe dat de crimineele anthropologie niet steunt op den ‘brozen en betwistbaren grondslag van het type-criminel’ - zooals Houzé en Warmots dien noemden, maar zij die Lombroso's ‘*l'uomo delinquente*’ gelezen hebben, zullen het toch moeten toegeven, dat zijne stellingen omtrent het wezenlijk bestaan van zoodanig type en omtrent het atavisme, als verklaring voor het verschijnsel der misdaad, de grondslagen uitmaken van zijne leer. Die stellingen waren nieuw en het waren voornamelijk die met zoo veel wetenschappelijk vertoon ontwikkelde ontdekkingen, die van Lombroso den roep als hervormer in den strijd tegen de misdaad deden uitgaan. Voor zoover de Italiaansche school op die grondslagen mag rusten heeft zij - zooals een der Russische geleerden op het congres zeide - ‘haar tijd gehad.’

Ik zou niet zoover durven gaan als Prof. Gauckler uit Caen, toen hij op het congres beweerde, dat men zelfs niet meer mocht spreken van de crimineel-anthropologische school, omdat er reeds op het congres van 1889 de doodacte van zou zijn opemaakt,

en ze dus nog maar alleen als historisch feit van belang kon geacht worden; want al mogen wij de leer van het geboren-misdadiger-type voor goed veroordeeld achten, toch blijft de school, voor zoover ze uitsluitend of bij voorkeur wil gelet hebben op de factoren van organisme en omgeving, bestaan. Maar ook in dien zin is zij afgerukt van het voetstuk, waarop zij zich in den aanvang had geplaatst en heeft haar stichter de aureool verloren, die hem bij zijn optreden omstraalde. Zij heeft het moeten toegeven, dat hare stellingen voor een goed deel nog niet dan hypothesen zijn, waaraan de feiten en zelfs de waarschijnlijkheid ontbreken en zij heeft het bij monde van Féré moeten erkennen: dat het een groote fout zou zijn te willen beweren: ‘que la question de la criminalité est résolue par les études médicales ou anthropologiques.’ Is het echter het doel en het streven van de aanhangers dier school de oorzaken van de misdaad op te sporen zooals Tarde zegt; wil men onder crimineele anthropologie verstaan de studie van den misdadiger in den ruimsten zin, dus niet alleen in zijne anatomische en physiologische kenteekenen, maar ook psychologische eigenaardigheden en in zijne betrekkingen tot de maatschappij; wil men haar beschouwen als een der middelen om door kennis van den mensch tot grooter billijkheid bij de toepassing van het recht te geraken, zooals Benedikt haar ergens noemde, dan kan zij der strafrechtswetenschap nog belangrijke diensten bewijzen; - wellicht zelfs door onderzoekingen als waartoe Lombroso's arbeid den eersten stoot heeft gegeven. Bestaat er toch een onafwijsbare samenhang tusschen organisme en handelingen der menschen, dan is het zeker niet ondenkbaar, zooals Prof. van Hamel reeds opmerkte, ‘dat organische eigenaardigheden, waardoor die handelingen in 't bijzonder worden bepaald, uiterlijk waarneembaar zullen zijn aan eigenaardigheden in de physiologische functiën of in den anatomischen bouw.’ Bij de ontzaglijk groote vorderingen, die de natuurwetenschappen, en niet het minst de medische, in deze eeuw gemaakt hebben en voortgaan te maken acht ik het in geenen deele onmogelijk dat men na verloop van tijd nog meer anatomische kenteekenen zal kunnen ontdekken, die als praedispositie tot de misdaad zullen kunnen worden beschouwd; maar tevens acht ik het zeker, eensdeels dat het thans levend geslacht het oogenblik niet zal beleven, waarop die onderscheidene kenteekenen in één beeld

zullen kunnen worden vereenigd en ten andere, dat de invloed van die anatomische verschijnselen altijd ondergeschikt zal zijn aan de sociale invloeden, waaronder de mensch verkeert.

De erkenning van die grootere waarde der sociale en oeconomische invloeden is m.i. een van de belangrijkste resultaten die de strijd tegen Lombroso's '*type-criminel*' heeft gehad. Werd de overwegende beteekenis van die *externe* invloeden op het congres te Rome niet verzwegen en op dat te Parijs duidelijker uitgesproken: - ze werd algemeen erkend op het congres te Brussel en naarmate de beteekenis door Lombroso en de zijnen aan de anatomische en physiologische verschijnselen taande, wies de overtuiging, dat in de maatschappelijke organisatie en in de ongunstige maatschappelijke toestanden, waarin de mensch verkeert, voor een goed deel de verklaring en de oorzaak van de misdaad moet worden gezocht.

De strijd over het 'type-criminel' heeft nog een ander niet minder gewichtig gevolg gehad.

Met de erkenning dat de misdadiger, behoudens wellicht zeer enkele uitzonderingen, die men anatomische monsters zou kunnen noemen, in zijn bouw niet afwijkt van den gewonen mensch, ontving de leer dat de misdadiger, geboren om misdadiger te zijn, niet verantwooordelijk zou zijn voor de door hem gepleegde daad, een gevoeligen schok. Wel had het na het overmoedig optreden van de Italiaansche school nimmer ontbroken aan mannen, die met groot talent en onvermoeiden ijver de verdediging van de oude school, als berustende op de zedelijke verantwoordelijkheid van den mensch, op zich namen en was het niet het minst het vaderland van Lombroso zelf geweest, waar zich voortdurend krachtige stemmen van beoefenaars der Rechtswetenschap hadden doen hooren, die het hadden aangetoond, dat op de stellingen van de nieuwe school allerminst een nieuw strafrecht kon worden gebouwd; - wel waren zelfs uit de gelederen van de crimineel-anthropologen stemmen vernomen - getuige Tarde e.a. - die gewezen hadden op het gevaar waartoe Lombroso's leer van het '*type-criminel*' noodwendig leiden moest, wanneer men die leer op het strafrecht wilde toepassen; maar eerst Brussel was de plaats, die ons het schouwspel leverde, dat een crimineel anthropologisch congres het goed recht van de oude school openlijk erkende.

Dáár werd het uitgesproken, dat de crimineele-anthropologie

met al de hulpwetenschappen die haar ten dienste staan nog niet ver genoeg gevorderd is om het bestaande strafrecht te verdringen. ‘Wat zou er - zoo zeide de Leuvensche hoogleeraar Nyssens - gebeurd zijn indien de wetgever na het congres te Rome in 1885, toen de anthropologische school het denkbeeld van het bestaan van een type van den misdadiger algemeen scheen toe te juichen gezegd had: men moet een nieuw strafwetboek maken rustende op de gegevens van de nieuwe wetenschap? Dan zou het recht met al zijn majesteit en al zijn gezag zijn te gronde gegaan en de anthropologen zelven zouden op het congres te Parijs de eersten geweest zijn om der wanhoop ten prooi ons toe te roepen: ik smeek u neem het samenstellen en de handhaving van het strafwetboek maar weder op u.’

Gelukkig is er dan ook nog geen enkele staat geweest, die het gewaagd heeft gevolg te geven aan den op het congres te Rome uitgesproken wensch, dat men bij de wetgeving rekening zou houden met de beginselen van de anthropologische school en ook Italië is, toen in 1889 een nieuw strafwetboek moest worden aangenomen, zoo verstandig geweest er de proef niet mede te nemen. Niettegenstaande de warme verdediging van Ferri en anderen en van eene op ruime schaal opgezette beweging om de theoriën van de nieuwe school in het nieuwe wetboek in praktijk te zien brengen, begrepen wijselijk Regeering en volksvertegenwoordiging vast te moeten houden aan de oude en beproefde beginselen, waarop het hedendaagsch Europeesch strafrecht is gebouwd.

Menig voorstander van de nieuwe leer had zich de taak van de bestrijding der bestaande strafrechtswetenschap wel wat al te gemakkelijk gemaakt door te beginnen met er als het ware een caricatuur van te maken, door hare beoefenaars voor te stellen als mannen, die zich met niet anders bezighielden dan met de misdrijven in abstracto en met het classificeeren van de misdrijven, alleen oog hebbende voor het materieele feit en zich niet bekommerend om de misdadigers zelven. Zoodanige handelwijze geeft echter alleen blijk òf van onbekendheid met de strafrechtswetenschap, òf wat erger is van kwade trouw.

Het moge waar zijn, dat er in vroeger eeuwen, toen er nog van geen eigenlijke strafrechtswetenschap sprake kon zijn, gestraft is alléén omdat er misdrijf gepleegd was en zonder daarbij

te vragen of hij die het misdrijf pleegde wel toereken baar was, maar zoodra zich het bewustzijn baan gebroken had, dat er gevallen zijn, waarin men die toerekenbaarheid niet kon aannemen, werd het erkend en uitgesproken, dat in die gevallen ook van straf geen sprake kon zijn. Reeds in de oude wetgevingen werd dit geformuleerd en naarmate zich, dank vooral de voorlichting van de medische wetenschap, juister begrippen vormden omtrent de oorzaken, die de toerekenbaarheid verminderen of uitsluiten, verruimde zich ook het gebied, waarop, ook volgens de strafrechtswetenschap, het opleggen van straf achterwege moet blijven. Mannen als Pinel en Esquirol, die er zoo veel toe hebben bijgebracht om een juister licht te verspreiden over al wat met zielsziekten in verband staat, hebben daardoor ook aan de strafrechtswetenschap ontzaglijke diensten bewezen.

Verwijt nu de anthropologische school aan de criminalisten, dat zij bij de bestrijding van de misdaad nog te weinig heeft gelet op de physieke en sociale elementen, dan mag men haar met niet minder recht verwijten, dat zij zelve - en meer speciaal de afdeeling der school, die men de Italiaansche genoemd heeft, in tegenoverstelling van de Fransche die het sociaal element meer op den voorgrond stelde - te uitsluitend het oog heeft gericht op het lichaam alléén en dat zij over het algemeen het psychologisch of zedelijk element te zeer verwaarloosde.

Van het oogenblik af dat op het Brusselsche congres die fout werd erkend; dat ook het zedelijk element in eere werd hersteld en de toerekenbaarheid van den normaal ontwikkelden mensch voor de door hem gepleegde daden en daarmede het recht van straffen werd toegegeven, was toenadering mogelijk. De misdaad is toch inderdaad niet alléén een rechtens strafbaar feit, niet alleen ook een maatschappelijk verschijnsel maar mede een zedelijk verschijnsel. De Belgische Abt Maurice de Baets, een merkwaardige verschijning op het laatste congres, drukte zich aldus uit: ‘on a dit que le crime est un fait essentiellement social. Je ne suis pas de cet avis: c'est avant tout un phénomêne moral. Il n'y a pas de crime en dehors de la faute.’

Dat het vraagstuk voor het al dan niet bestaan van den vrijen wil bij den mensch op den bodem ligt van den strijd tusschen

de voorstanders van de oude en van de nieuwe school is duidelijk en wie er nog aan twijfelen mocht sla de handelingen van de congressen te Rome en te Brussel nog maar eens op. Wel werd het telkens herhaald, dat men alle metaphysische beschouwingen buiten het debat moest laten; - wel werd voor de bespreking van het vraagstuk van den vrijen wil de deur gesloten, maar ze kwam toch telkens weêr door de reten binnen.

Nu weet ik wel dat een Fransch criminalist heeft geschreven ‘la certitude du libre arbitre est le fondement de la justice criminelle,’ en dat nog niet lang geleden twee omvangrijke werken zijn verschenen, die van George Vidal over de ‘Principes fondamentaux de la pénalité dans les systèmes les plus modernes’ en van Louis Proal, ‘le Crime et la Peine’ beide door de Fransche Académie des sciences morales bekroond, waarin de leer van de nieuwe school voornamelijk van dat standpunt uit wordt bestreden, - maar willen criminalisten en anthropologen er te zamen naar streven het strafrecht te doen beantwoorden aan de taak, die zij in de maatschappij te vervullen heeft, dan zal men m.i. goed doen dit vraagstuk geheel ter zijde te laten. Men zal het daarover nu evenmin eens worden als toen in vorige eeuwen theologen en wijsgeeren zich daarmede het hoofd braken.

Tegenover de déterministen en de physiologen, die leeren dat de zedelijke vrijheid niets dan een fictie is: dat de mensch absoluut onvrij is en onmachtig tot zelf bepaling van zijn handelingen, en dat het misdrijf slechts een schakel is in den onafgebroken keten van oorzaak en gevolg, staan met evenveel overtuiging - Féré zelf erkent het - de meest ontwikkelde mannen, die aan de zedelijke vrijheid van den mensch blijven gelooven, als ware haar bestaan door objectieve bewijzen, die voor geen weêrlegging vatbaar zijn, gestaafd. De klove, die de twee richtingen scheidt is - de ondervinding heeft het geleerd - te wijd, dan dat pogingen om die te dempen of te overbruggen, zooals door Tarde e.a. beproefd is, vooreerst eenigen kans van slagen beloven.

Maar waarom dan den strijd op dit gebied overgebracht? Prof. Prins had gelijk, toen hij er op het congres te Brussel op wees, dat die tweeërlei strooming: de déterministische en de spiritualistische werkelijk niet alleen op het gebied der straf-

rechtswetenschap waarneembaar is: zij vertoont zich op schier ieder gebied van het menschelijk denken en weten, en toch behoeft zij geen beletsel te zijn om te samen bevorderlijk te zijn aan de ontwikkeling der wetenschap - ook die van het strafrecht.

Verheugen wij ons daarom over de op het congres te Brussel verkregen toenadering. Men heeft m.i. daaraan te danken dat men eenerzijds heeft toegegeven, dat een billijke en rechtvaardige bestrijding van de misdaad niet mogelijk is zonder dat rekening wordt gehouden met de organische en sociale invloeden, die tot het plegen van het misdrijf kunnen hebben medegewerkt - en anderzijds dat die invloeden in verreweg de meeste gevallen en bij verreweg de meeste individuën de zedelijke verantwoordelijkheid niet kunnen opheffen of vernietigen.

Die zedelijke verantwoordelijkheid kan men niet loslaten. Zij maakt ontegenzeggelijk de basis uit van het strafrecht; de begrippen van straf en van plicht zijn ten nauwste met haar verbonden en onwillekeurig komt mij hier te binnen wat Joly ergens schrijft: ‘wanneer wij niet strijden tegen de kwade neigingen, die wij in ons omdragen;.... wanneer wij er ons niet op toe leggen niet te vallen naar de zijde, waarnaar wij van nature overhellen, waar blijft dan onze plicht?’ Terecht ook schrijft Prof. Pols: ‘dit gevoel van zedelijke verantwoordelijkheid is zoo ingeworteld in de menschelijke natuur, dat daardoor reeds alle theoriën die haar ontkennen weinig kans hebben door te dringen bij die klassen der maatschappij, die het meerendeel der misdadigers leveren, en bij wie dat gevoel wellicht sterker werkt, omdat het onberedeneerd is en als het ware instinktmatig werkt.’

Er zijn zeer zeker in vroeger eeuwen in naam van het Recht straffen uitgesproken, waarvan we nu, door de wetenschap beter voorgelicht, het onrechtvaardige inzien; - er hebben in kerkers gezucht en er zijn er op het schavot gemarteld en ter dood gebracht, die ontoerekenbaar waren voor de misdaden door hen gepleegd; - ik ga verder - ook nu nog zou het kunnen voorkomen, dat men uit gebrek aan voldoende kennis of uit sleur zich te weinig afvroeg: verkeerde hij of zij die het strafbaar feit pleegde niet onder zoodanige invloeden van physieken aard of die van zijne omgeving, dat men in

hem of haar geen misdadiger mag zien;[1)] maar even zeker is het dat algeheele miskenning van toerekenbaarheid en van zedelijke verantwoordelijkheid zou leiden òf tot desorganisatie van de bestaande maatschappij - òf - de denkbeelden van Lombroso en de zijnen omtrent het verwijderen van de voor de maatschappij gevaarlijke wezens uit haar midden bewijzen het - onnoodige hardheid.

't Zou me te ver voeren, wilde ik dit thema verder uitwerken. Laat het voor dit overzicht genoeg zijn te constateeren dat, dank zij den strijd door Lombroso's stellingen in het leven geroepen, dank zij vooral de discussies op het laatst gehouden anthropologisch congres tusschen juristen en anthropologen, eene toenadering is verkregen, die vruchten belooft voor de toekomst. Is, zooals Prof. van Hamel schreef, ‘in de samenwerking van geneeskundigen en rechtsgeleerden de hoofdkracht gelegen van de ontwikkeling der crimineele anthropologie’ - welnu wij wenschen niet liever dan dat het dit jaar te Genève te houden vierde congres het bewijs moge leveren dat van weêrszijde op die samenwerking prijs wordt gesteld.

Volgde in vroeger eeuwen de strafrechtswetenschap wellicht te veel haar eigen weg, zonder zich gelegen te laten liggen aan hetgeen er op het gebied der geneeskunde voorviel en slechts nu en dan in twijfelachtige gevallen een beroep doende op hare voorlichting en is aan de andere zijde de crimineele anthropologie m.i. te weinig indachtig geweest aan het woord van Dr. Rochard: ‘Toutes les fois qu'un fait scientifique est mis en lumière pour la première fois, on est disposé à lui attribuer plus d'importance qu'il ne mérite,’ in de wederzijdsche erken-

1) Dat zulks in geenen deele ondenkbaar is blijkt o.a. uit het verslag van de Inspecteurs voor het staatstoezicht op krankzinnigen over 1888, waarin gesproken wordt van gevallen, waarin bij den Geneesheer-Directeur van het krankzinnigen-gesticht het vermoeden bestond: ‘dat de krankzinnigheid *reeds bestond* tijdens het plegen der misdaad’ en uit hun verslag over de jaren 1891, 1892 en 1893 waarin gesproken wordt als van een aan de Regeering bekend feit, ‘dat in de gevangenissen en aanverwante gestichten vaak krankzinnigen worden verpleegd.’
Het sedert 1891 door de Inspecteurs voor het staatstoezicht op krankzinnigen ingesteld onderzoek in de gevangenissen heeft - zooals uit laatstgenoemd verslag blijkt - gevallen aan het licht gebracht, waarbij men inderdaad met recht de vraag mag stellen: of de veroordeelde wel toerekenbaar mocht geacht zijn voor het feit, dat tot zijne veroordeeling leidde.

ning, dat de mensch is een complex van moreele, physieke en sociale bestanddeelen, ligt de waarborg, dat beide wetenschappen, de strafrechtswetenschap en de crimineele anthropologie, vereenigd werkzaam kunnen zijn in den edelen strijd, door Moleschott op het congres te Rome eens genoemd: de strijd tegen de ergste der slavernijen - de slavernij der misdaad.

J.G. PATIJN.

Een proeve van averechtsche geschiedschrijving[1)]

Dat onder onze katholieke landgenooten de geschiedvorsching tegenwoordig in omvang en degelijkheid gestadig vooruitgaat, en bijgevolg hun geschiedschrijvers ook naar een billijker, zooal niet een onpartijdige, voorstelling van het gebeurde in den Reformatietijd streven, is een feit, dat wij met blijdschap waarnemen en, wanneer er aanleiding toe bestaat, gaarne erkennen. Ongelukkig echter komen er op den regel nog maar al te veel uitzonderingen voor, en niet zelden worden wij nog geërgerd door een uit vooroordeel verwrongen voorstelling der feiten of een roekelooze aantijging van misdadige bedoelingen en drijfveeren aan de stichters van onze protestantsche republiek en aan Prins Willem van Oranje inzonderheid. Meestal is het zaak, wanneer de auteurs van diergelijke opstellen X. heeten of in het geheel geen naam voeren, dat geschrijf maar onopgemerkt te laten en zwijgend aan de vergetelheid, waarin het weldra van zelf verzinkt, over te leveren. Maar van tijd tot tijd, indien de schuldige zich noemt en iemand blijkt te zijn, die aan zijn maatschappelijke of kerkelijke betrekking eenig gezag ontleent, schijnt het toch raadzaam zijn betoog eens te ontleden en, als in een afschrikkend voorbeeld, aan te toonen, langs welken verwonderlijken gedachtengang het, van verkeerd begrepen schijnbewijzen uitgaande, tot de meest verrassende en tevens meest onjuiste uitkomsten geraakt.

Zoo heb ik een half jaar geleden met een opstel van den heer B.H. Klönne, pastoor in het Begijnhof te Amsterdam, over het

1) Amstelodamensin. Antwoord aan Dr. R. Fruin door B.H. Klönne, Amsterdam 1896.

geus-worden van de stad zijner inwoning in het jaar 1578, gehandeld. Welk een geest dien schrijver bezielt en met welke oogen hij de geschiedenis van den tijd, die hij beschrijven wil, beschouwt, kan het spoedigst en het zekerst blijken uit twee zijner uitspraken, die ik liefst in zijn eigen woorden wil aanhalen. ‘De priesters der Amsterdamsche parochiën (zegt hij) moesten het weerloos aanzien, dat van heinde en verre onder vele gelukzoekers allerlei gespuis herwaarts trok om aan den zegen der Hervorming deelachtig te worden. Want de afschaffing van het zevende gebod [gij zult niet stelen], waarmede allerwege de invoering der Hervorming gepaard ging, schonk aan de nieuwe secte een geheel eigenaardige en sterk werkende aantrekkelijkheid, waardoor het getal der belanghebbenden aanmerkelijk werd vermeerderd.’ Om deze karakterteekening der Hervormden te voltooien voegt de heer Klönne er elders nog het volgende aan toe. ‘Waarom de protestanten, toen zij zich onze kathedralen toeëigenden, het H. kruis stuk sloegen, Christus en Zijne heilige moeder en alle Heiligen er uit joegen, maar de duivels aan de sluitsteenen en koorstoelen *als welkome gasten* [ik cursieveer] rustig lieten zitten, begrijp ik niet.’

Met zoo sterke vooringenomenheid gewapend, is het den heer Klönne gelukt in de invoerders dier hatelijke Hervorming in Amsterdam een diepte van boosheid te peilen, die aan al zijn voorgangers, ook aan de vinnigste vijanden, verborgen was gebleven. Hij heeft de ware reden ontdekt, waarom de afgezette regenten, benevens eenige priesters en monniken, juist te scheep naar buiten de stad zijn gevoerd. Het zal namelijk oorspronkelijk het plan zijn geweest, hen in het IJ te doen verdrinken. Dat dit plan niet ten uitvoer is gelegd, moet erkend. Ontkend kan het niet worden dat de ingescheepten even buiten de poort weer behouden aan wal zijn gestapt. Waaraan dit toe te schrijven? Onze auteur kan er slechts naar gissen. ‘Misschien ontzonk den lasthebbers de moed om aan zooveel eerwaardige en aanzienlijke mannen op eenmaal een gruwelijken moord te plegen. Misschien ook hadden de lastgevers, die zich op het kussen drongen, ter elfder ure het bevel ingetrokken, wijl zij anders het kostbaar voorwendsel verloren, dat op hun geweten geen bloedschuld kleefde en zij, als Pilatus, hunne handen in onschuld konden wasschen.’

Uit hoofde zoowel van de waardigheid, die de aanklager be-

kleedt, als om het gruwelijke van zijn aanklacht tegen zooveel waardige mannen, de eerste Hervormde regenten van de hoofdstad en, als hun medeplichtigen, de Staten van Holland en den Prins van Oranje, kwam het mij plichtmatig voor, het ijdele en ongerijmde van zijn verdichtsel in het licht te stellen. Ik deed het bij gelegenheid dat ik in de *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, deel XVI, de handschriftelijke Aanteekeningen van Jacob Buyck, toenmalig pastoor der Oude Kerk van Amsterdam, in druk gaf. Ik meen mij te mogen vleien in mijn toeleg geslaagd te zijn en doel te hebben getroffen. Maar uit den aard der zaak ontbrak er toch nog iets aan de zekerheid van mijn weerlegging. Men kon niet weten, wat de schrijver nog tot verdediging van zijn gevoelen of tot ontzenuwing van mijn tegenspraak zou kunnen aanvoeren. Eerst als hij repliceerde zou dat blijken. Gelukkig heeft hij ons dezer dagen wat wij behoefden geleverd: hij heeft geantwoord, en wel na een half jaar gewacht te hebben. Wij mogen ons dus verzekerd houden, dat wij hier de voldragen vrucht van een volstrekt niet overhaast nader onderzoek voor ons hebben, en dat hetgeen deschrijver nu nog niet gevonden of uitgedacht heeft, voor hem wel onvindbaar zal blijven. Met voldoening vraag ik dan ook thans aan den lezer, die van mijn vorige weerlegging mag hebben kennis genomen: *audi et alteram partem*; hoor wat de heer Klönne tegen mijn bedenkingen weet in te brengen.

In antwoord op zijn beweren, dat de aanleggers van het plan van uitzetting uit de stad, *steeds* verdacht waren gehouden van het niet alleen op de verwijdering, maar ook op het leven van de ballingen te hebben gemunt, had ik gezegd, dat dit niet zoo was; dat hij, heer Klönne, het eerst, en niemand ooit vóór hem, zulk een verdenking had uitgesproken. Thans in zijn antwoord laat hij die tegenwerping in haar waarde en beroept zich op geen enkelen zegsman van voorheen. Daarentegen (zoo had ik verder beweerd) hebben alle katholieke tijdgenooten, om van de protestantsche niet te spreken, die over het gebeurde geschreven hebben, ten duidelijkste getoond, door van die beschuldiging niet te reppen, dat zij er niets van wisten, niets van vermoedden. Immers zij verfoeiden dat gebeurde van ganscher harte en stelden het op het verfoeilijkste voor; verborgen zouden zij het waarlijk niet gehouden hebben, indien zij in staat waren geweest om iets nog veel afschuwelijkers

te onthullen. In het bijzonder op het verhaal van Hezius, een boezemvriend van een der uitgezette personen, den pastoor Duncanus, en diens levensbeschrijver, alsmede op het verhaal van een anderen vriend en stadgenoot van denzelfden, Van Isselt, vestigde ik de aandacht, omdat wij ons verzekerd mogen houden, dat als Duncanus iets van een moordplan vernomen of vermoed had, hij het dan dien vrienden zonder twijfel zou hebben meegedeeld, en dezen op hun beurt het in hun geschriften wereldkundig zouden hebben gemaakt.

Wat heeft hierop de heer Klönne te repliceeren? Eenvoudig dit. ‘De heer Fruin merkt op, dat de drie schrijvers, welke in dien tijd leefden, Opmeer, Hezius en Van Isselt zwijgen omtrent het bestaan van een moorddadig plan, en dat zij dat niet gedaan zouden hebben als zij er kennis van hadden gedragen. Alles volkomen waar. Die schrijvers zullen het denkelijk niet geweten hebben, of, zoo zij al eenig kwaad vermoeden koesterden, daarin geen voldoenden grond bezeten hebben om van het feit te gewagen. Maar wie zich over die stilzwijgendheid van tijdgenooten verwondert, houdt geen rekening met de bestaande omstandigheden... Niet zelden blijft het geheim voor tijdgenooten met een dichten sluier omhangen, totdat geheel onvoorziene omstandigheden een lichtstraal werpen in de stikdonkere vergaderzaal der rotgezellen.’

Slechts ter loops doe ik opmerken, dat het thans erkende zwijgen der tijdgenooten kwalijk te rijmen is met de vroeger beweerde gestadigheid der verdenking, waaronder de beleiders der uitzetting zouden gelegen hebben. Evenzoo dat die zwijgende tijdgenooten meteen goede vrienden waren van sommige uitgezetten. Maar met aandrang vraag ik: welke zijn ‘die geheel onvoorziene omstandigheden’, die na het uitsterven der tijdgenooten een lichtstraal hebben geworpen op de geheime beraadslaging der rotgezellen, zoodat wij er thans bij zien kunnen, dat zij waarlijk een moorddadig plan smeedden? Te vergeefs zal de lezer in het vroegere en latere geschrift van den heer Klönne naar eenig antwoord op die vraag omzien, naar eenige aanduiding, welke ook, van de onvoorziene omstandigheden, die hij op het oog mag hebben. En natuurlijk; want die omstandigheden bestaan niet, ik durf het verzekeren; zij worden *pour le besoin de la cause* eenvoudig ondersteld.

Hoe de heer Klönne waarlijk aan zijn uitvinding gekomen is,

weten wij daarentegen met zekerheid. Ik heb het in mijn Wederlegging aangewezen en in zijn Antwoord spreekt hij mij op dit punt niet tegen.

De eerste aanleiding heeft hem de anecdote gegeven, die Hooft in zijn Historiën, 64 jaren na het gebeurde uitgekomen, mededeelt. Een der uitgezette regenten zou een paar schoone hemden, die hem bij zijn scheep gaan door zijn vrouw werden toegezonden, hebben afgewezen, omdat hij ze wel niet behoeven zou, ‘als die geen andere rekening maakte dan dat de meening was het schip met hen allen buiten den boom in den grond te boren.’ De waarschijn. lijkheid of onwaarschijnlijkheid der anecdote kunnen wij thans in het midden laten. Zeven jaren later, in 1649, veroorloofde zich een katholiek schrijver van geen gezag, dien Dr. Nuyens zelfs den naam van geschiedschrijver niet waardig keurt, den angst van dien eenen regent aan al zijn lotgenooten tevens toe te kennen, en met een geringe wijziging der woorden van Hooft, te zeggen, dat zij ‘*allegader* geen andere rekening maakten dan dat de meening was *de schepen* met hen allen buiten den boom in den grond te boren.’ Dat Van Teylingen inderdaad op die gemakkelijke wijze, door willekeurig te generaliseeren hetgeen Hooft van een enkelen had verhaald, aan zijn bericht is gekomen, geeft de heer Klönne thans toe, maar hij vindt den man er ook volkomen toe gerechtigd. ‘Hoezeer het geen betoog behoeft, (zegt hij) dat het spreekwoord *ex uno disce omnes* niet zelden tot verkeerde besluiten aanleiding geeft, meen ik evenwel dat het op het onderhavig geval zijne toepassing niet mist. Het geldt hier mannen, die allen in dezelfde omstandigheden verkeerden en in hetzelfde lot deelden..... allen kenden den aard der mannen in wier macht zij zich bevonden. Bij zooveel en zoo volkomen overeenstemming van waardigheid, lotsbestemming en omstandigheden acht ik het redelijk ook tot een zelfde overtuiging te besluiten.’ Dus heeft de heer Klönne nooit opgemerkt, dat in een gezelschap niet allen pessimistisch of allen optimistisch gezind plegen te zijn, maar dat juist ten opzichte van den angst voor gevaren het onderscheid bijzonder groot is. Doch dit daargelaten. Laten wij eens met Van Teylingen en den heer Klönne aannemen, dat allen zonder onderscheid gevreesd hebben, dan blijft het toch nog altijd de vraag, of het gevaar, waarvoor zij vreesden, een wezenlijk dan wel een denkbeeldig gevaar is geweest. De heer Klönne acht die vraag volstrekt overbodig. ‘De

ballingen behoorden immers niet tot de kinderen of onnoozelen; het waren raadsleden en oud- burgemeesters der stad: als zij de overtuiging bezaten den dood te zullen vinden, hebben zij die overtuiging niet uit de lucht gegrepen;..... als zij zich overtuigd hielden den dood te gemoet te gaan, zullen zij daarvoor hun goede redenen hebben gehad.' Ongetwijfeld zullen zij, indien het namelijk waar is dat zij vreesden, reden hebben gehad om te vreezen. Maar men kan de beste reden hebben om te vreezen voor een gevaar, dat toch inderdaad niet bestaat. Wij willen aan Van Teylingen zelven vragen, wat hij van dat gevaar denkt. Zijn antwoordt luidt, dat het, Goddank, niet wezenlijk was. Zij dachten niet anders, zegt hij, dan in den grond geboord te zullen worden; 'doch zij (hun vijanden) lieten hen varen van de Nieuwebrug af naar het IJ toe en zoo naar Diemerdijk en verder.' Het woordje 'doch' staat hier immers om aan te toonen, dat hetgeen volgt in tegenstelling verstaan moet worden met hetgeen voorafgaat: zij vreesden, doch hun vrees werd niet verwezenlijkt. Dat is de zin van hetgeen Van Teylingen zegt, en zoo moet het ook verstaan zijn door twee geachte katholieke schrijvers, De la Torre en Van Heussen, die wel een andere bijzonderheid aan zijn verhaal ontleenen, maar niet deze, hoewel zij van bijzonder gewicht zou geweest zijn, indien niet aangenomen had moeten worden dat de vrees, die aanvankelijk gekoesterd werd, door de uitkomst beschaamd was.

Ook alleen in geval Van Teylingen dit er mee bedoeld heeft, indien hij slechts heeft willen zeggen, dat de schepelingen voor hun leven vreesden, totdat zij behouden aan land waren gestapt, wordt hij niet wederlegd door het zwijgen over die vrees van zijn voorgangers, tijdgenooten van het gebeurde. Dezen toch konden dan daarover, als over een zaak van geen groot belang, het zwijgen bewaren. Had hij daarentegen gezegd hetgeen de heer Klönne uit zijn woorden wil afleiden, dat het vermoeden van een tegen hen gesmeed moordplan, ook na hun behouden aankomst, bij de sehepelingen was blijven voortbestaan, dan zou hij ons moeten verklaren, hoe het mogelijk was, dat Duncanus, om dezen bepaaldelijk te noemen, dat gruwelijk vermoeden nooit aan zijn vrienden heeft geopenbaard, of dat die, indien hij er hun van gesproken had, het in hun geschriften niet ruchtbaar hebben gemaakt.

En nu over het moordplan zelf. Dat de heer Klönne de invoer-

ders der Hervorming, die volgens hem beginnen met het gebod: gij zult niet stelen, af te schaffen, en verder in hun kerken geen andere afbeeldingen dulden dan die van duivels, als welkome gasten, tot zulk een gruwelijke misdaad, het baldadig vermoorden van veertig of vijftig eerwaardige mannen van rang en aanzien, niet te goed acht, laat zich begrijpen. Maar hij had toch moeten bedenken, dat zij geen dollemannen waren, die aan hun blinden moordlust het onmiskenbaar belang van hun zaak en hun partij plachten op te offeren. En wat dolzinnigers en voor hen zelf verderfelijkers had in hun brein kunnen oprijzen dan het bedrijven van zulk een gruwelstuk? Ik kan hier den heer Klönne terecht wijzen met zijn eigen opmerking. Als reden, waarom het plan niet ten uitvoer zou zijn gelegd, oppert hij zelf, dat ‘de lastgevers misschien ter elfder ure, het bevel hadden ingetrokken, wijl zij anders het kostbaar voorwendsel verloren, dat op hun geweten geen bloedschuld kleefde en zij, als Pilatus, hunne handen in onschuld konden wasschen.’ Best. Maar waarom zou die bedenking, die zoo voor de hand ligt, die zoo in het oog springt, eerst ter elfder ure bij hen zijn opgerezen? Zij moet van den aanvang, van het eerste uur af, hun voor den geest hebben gestaan; en, al was hun hart zoo boosaardig als de boosheid van den heer Klönne het zich denkt, het schrander verstand, dat hij hun wel niet zal ontzeggen, zou hen tegen het ontijdig lesschen van hun bloeddorst terstond hebben gewaarschuwd.

Ziedaar het voornaamste besproken van hetgeen de uitgebreide brochure van den heer Klönne in antwoord op mijn tegenwerpingen bevat. Een en ander is niet zonder waarde. De schrijver ontkent niet, dat niemand vóór hem van het moordplan heeft gewaagd. Hij geeft toe, dat de katholieke tijdgenooten er niet alleen van zwijgen, maar ook toonen er niets van te weten. Wel tracht hij dit te verklaren uit het algemeene feit, dat niet zelden voor de tijdgenooten verborgen was gebleven, hetgeen naderhand door onvoorziene omstandigheden aan het licht kwam; maar dat dit ook bepaaldelijk ten opzichte van het moordplan gebeurd zou zijn, tracht hij zelfs niet aan te toonen. Hij geeft verder toe, dat Van Teylingen, iemand zonder gezag, de eerste is die beweert, dat de uitgezette personen niet anders verwachtten dan met hun schepen op het IJ in den grond geboord te zullen worden, en hij erkent mede, dat Van Teylingen tot dit zijn naricht gekomen

is door eenvoudig van allen aan te nemen hetgeen van één hunner in een anecdote, door Hooft geboekt, verhaald werd. Eindelijk erkent hij ook, dat hij zelf het is, die bij bloote gevolgtrekking tot het besluit is gekomen dat, wanneer allen vreesden in den grond geboord te zullen worden, zij daartoe gegronde reden zullen gehad hebben, en dat dus inderdaad het plan zal hebben bestaan om de schepelingen in het IJ te verdrinken, al is ook dat plan om deze of gene reden niet ten uitvoer gelegd. Zoover zijn wij dus door de discussie nu gevorderd, en zelfs nog iets verder. Op twee plaatsen namelijk verklaart de schrijver thans met nadruk, dat hij in zijn vroeger opstel het moordplan niet als zeker, slechts als hoogstwaarschijnlijk had voorgesteld. Alhoewel hij in den aanvang van dat geschrift, op de eerste bladzijde reeds, zonder eenig voorbehoud had geschreven, dat ‘de magistraat van Amsterdam, de voornaamste geestelijken en de kloosterlingen van het Grauwmonniken-convent op twee schuiten het IJ waren ingejaagd, om er den dood tegemoet te gaan.’ Van zijn verklaring zou ik echter, zonder al te nauw op haar meerdere of mindere juistheid te letten, gaarne acte hebben genomen, als van een eerste niet onbelangrijke concessie, ware het niet dat de schrijver, helaas, weer elders volhoudt, dat ‘het banvonnis, over de uitgezetten geveld, tevens als een doodvonnis mag beschouwd worden.’

Ook waagt hij in zijn antwoord nog een bescheiden poging om deze uitspraak zoo al niet te bewijzen dan toch nog waarschijnlijker te maken dan zij reeds was. Hierbij komt het eigenaardige van zijn redeneertrant weer zoo treffend aan het licht, dat ik niet kan nalaten zijn eigen woorden, met weglating alleen van het overtollige, hier aan te halen.

‘In de Rapiamus van Tresorieren (zegt hij) komt de volgende post voor ..... “twee schipperen betaelt die die vorighe Regierderen ende graewe Monnicken uitvoerden” ..... Vooral verdient het onze aandacht, dat hier niet wordt vermeld, waar die schippers hun last hebben heengebracht. Het gold toch als een vaste regel, dat de Thesauriers, reisgeld uitkeerende, op hunne rekening de plaats der bestemming vermeldden. Volgens dien regel hadden zij dan ook behooren te schrijven: twee schipperen betaelt, die de vorighe Regierderen ende graewe Monnicken *naar den Diemerdijk* of *naar den St. Antonidijk* of *buiten de Lasarissen* voerden. Maar die eindbestemming ontbreekt. Of zou misschien de lastgeving zoo ver

niet gestrekt hebben? Moesten de schippers hunne schuiten enkel en alleen *uitvoeren*, buiten de stad voeren, en ze dan verder aan wind en golven ten prooi geven?'

Is dit betoog niet karakteristiek voor den aard der geschiedvorsching van onzen auteur? Het gezond verstand zegt, dat bij het opmaken van een rekening dáárvoor hoofdzakelijk te zorgen is, dat elke post volkomen duidelijk geformuleerd worde, zoodat geen misverstand mogelijk zij. In den regel zal dit ten opzichte van reisgeld het best geschieden als gezegd wordt, wie gereisd heeft en waarheen. Maar in dit geval, waarbij het slechts te doen was geweest om de ballingen buiten de stad te voeren, zou het opgeven van de landingsplaats een noodelooze en nuttelooze omslachtigheid zijn geweest. Wie zich verwonderd betoont, haar in dezen post niet vermeld te vinden, zoekt knoopen in de biezen. En wie zich verbeeldt dat de ontwerpers van het moordplan te nauwgezet van geweten waren om, in strijd met de waarheid, in een rekeningspost een plaats van bestemming te noemen, die zij den schippers niet hadden aangewezen, heeft van het gedichtsel van 's menschen geweten al een zonderling begrip.

Volgens dezelfde methode, dat wil zeggen, door de muggen uit te zuigen en de kemels door te zwelgen, komt de schrijver in de brochure opnieuw tot de uitkomst, vroeger in zijn opstel al betoogd, dat pastoor Buyck mede tot de uitgezette geestelijken behoord heeft. Wel wordt Buyck onder dezen door geen der katholieke tijdgenooten vermeld, en zegt hij zelf, in zijn Aanteekeningen, niet het allerminste van zijn uitzetting, ja betuigt hij integendeel dat hij uit de stad is weggegaan als Loth weleer uit Sodom, zonder dat men hem daarom echter mag nageven zijn gemeente te hebben verlaten, daar hij veeleer door zijn ongehoorzame gemeente verlaten werd: maar dat alles kan den heer Klönne niet overtuigen. Immers Buyck zegt ergens, dat nevens den magistraat en de grauw-Monniken de *voornaamste* der geestelijken werden uitgeleid, en onder de voornaamste behoorde immers hij buiten twijfel. Ook zegt hij op een andere plaats, dat hij door de wankelmoedige katholieke regenten *met de stad* is verraden. Bovendien Van Teylingen en die dezen naschrijven verzekeren allen, dat hij in het lot van Duncanns gedeeld heeft. Bewijs genoeg: de muggen wegen zwaarder dan de kemels.

Wat er meer in de brochure voorkomt, grootendeels door spijt

over mijn weerlegging ingegeven, vereischt van mij geen tegenspraak. Alleen nog dit. De heer Klönne maakt zich bitter vroolijk over een drukfout, die ik op blz. 289 heb laten staan: *caule* voor *Saule*. Gaarne maak ik hem op een tweede opmerkzaam, die eveneens stof tot vroolijkheid kan geven. Op blz. 325 zeg ik, dat Van Teylingen in 1581 geboren is. Als of het niet vast stond, dat hij geboren is in 1587!

R. FRUIN.

Verzen.

I. Droomstoet.

En 'k zag een breede zwartbekleede wagen,
Bespannen blank met twalef staat'ge paarden,
Twaalf vrouwen slank in rouwgewaden dragen,
Zóó plechtig schoon als oogen nooit ontwaarden.

Blank vloeide 't maanlicht op haar losse lokken,
Als blank fluweel lag 't sneeuwkleed op de velden.
En klagend-klaar, als melodie van klokken,
Klonken de zangen die haar ziel ontwelden.

En de één' was blond en zong van jonge rozen,
Van lichte vlinders en van wilde duiven.
En de andre, ros, zong blij van kersenblozen,
Van gouden halmen en bedauwde druiven.

Zoo zoet als honig en zoo droef als tranen,
Die beurtzang treurend om verloren weelde....
Wild wapperde in den wind, als blonde vanen,
Die harenpracht, dien zacht eens Meiwind streelde.

Dan zongen andren, bruin- en zwartgelokten,
Van zware dagen, die 'k vergeten waande,
Van dwaallichtsterren die naar d'afgrond lokten,
Tot ik me in d'afgrond weg tot bergen baande.

En andren weer met ijle grijze haren,
Zongen een slepend lied van kwijnend sterven,
Van grafklam woud vol val van najaarsblaêren,
En hollen hoonlach van verlangende erven.

Doch ééne stemde in 't klagend koor niet mede.
Blank als bevroren schuim van diepe zeeën
Was 't vlokkig haar, en 't aanschijn aêmde vrede
En de oogen straalden, als gewijde weeën.

Een kleine krans hield ze in den wind geheven:
Ontblaêrde lauwer en verdroogde bloemen.
- O vreemde vrouw! zijt gij mijn Doel-van-'t-leven?
Zal 'k u Berusting, Vrede of Sterven noemen?

II. Treuren.

Eentonig sleept, in kleurloos treurig neuren,
Door 't lijzig drijngedreig der grijze luchten,
Dezelfde wijs, verzeld van tortel-treuren,
Op 't zellefde uur. - 't Is of 'k mijn ziel hoor zuchten.

Op dampklam gras valt, blad voor blad, het natte
Vermolmde kleed van olm en van kastanje,
Bij trage vlagen jagend door de matte
Zachtgrijze lucht een kwijnend vlekje oranje.

En ál is stil: geen tjilpend muschje trippelt
Op 't grint der paadjes slingrend om de perken,
Die nu geen bloem met vroolijk rood meer stippelt
En waar geen kindren zingend meer in werken.

En ál is stil, behalve 't klachten jammren
Van 't eenzaam weelied weenend week in 't grijze...
En al mijn weeën, als verlaten lammren,
Hoor 'k blatend klagen op diezelfde wijze.

III. December.

Vreemd bleekgeel blinkt de winterzon, bij 't zinken,
Door struikenbruin, op verre villaruiten,
Die huizenoogen, licht nog willend drinken,
Eer blinden 't sluipend duister buitensluiten.

In 't fijngetwijgd zwartgrijzend boomgewemel
Smelt neevlig rose-en-blauw in lilatinten
En hoog en ver, in kleurloos-killen hemel,
Kronklen als slangen donkre wolkenlinten.

Decemberstemming hangt in lucht en boomen,
Waar nimmermeer de Kerstnachtster zal rijzen,
Waar nimmermeer Emmanuël zal komen,
Om mij den weg naar 't Hemelland te wijzen.

O plechtige ernst van Kerstnacht-klokkenluiden!
Leer weer uw kind geloof in 't Evangelie! -
De boomen weenen als verlaten bruiden,
Bleek rijst de maan, verworpen hemellelie.

IV. Verlichte ruiten.

O de avondweemoed van verlichte ruiten,
Geel in 't fluweelzwart van de zomerlaan,
Waar schemervogels even teeder fluiten,
In 't bevend ruischloof, eer ze rusten gaan!

In 't kalme lamplicht klank van lach en zangen
En slanke schimmen achter 't valgordijn.
Zou 't hier beschermend voor een tempel hangen
En zou de god een god van vreugde zijn?

Kristal-weêrspiegeld boven 't groen van planten,
Beroost een rood-omplooide bloem van licht
Gewieg van waaiers en gewiek van kanten
En blank van kleed en meisjes-aangezicht.

En strenge levensernst van leed, wat verder:
Bij lampeschijn, waar 't kind nog troost in vindt,
Waakt, bleek, in beving biddend God den Herder,
Een stille moeder bij haar stervend kind.

Doch eenzaam glinstert, hooger nog en lichter,
Lichter dan vreugd van feest of jeugdgezin,
Hooger dan lijden, 't venster van een dichter,
Die droomt en wacht en drinkt de nachtziel in.

V. Drie in één.

O zie ik als wellen van melancolie
   Uw oogen zoo droomend bruin,
't Is me of ik den blik van mijn zusterken zie,
   Dat rust in haar doodentuin.

En wandelt ge met me als een trouwe gezel,
   Door 't leven vol angsten heen,
Dan lijkt ge mijn lievelingsbroeder wel,
   Die stierf al zoo lang geleên.

En wiegt ge me zacht, als een kindje, op uw schoot.
   Of lees ik, gevlijd aan uw stoel,
Dan is 't me te moede of 'k opeens uit den dood
   Mijn vader verrezen voel.

Een kind zal 't mij houden in eenvoud stil,
   Tot mij oproept de vale dood,
Dat gij ál doet herleven, zoo volgens uw wil,
   In erinnerings-avondrood.

O vader en broeder en zuster en meer,
   O mijn troost! o mijn lafenis!
O geeft gij mij álles in één áltijd weer,
   Tot uw kindje begraven is?

VI. Populieren.

O populieren!
Langs slapende kanalen weeft ge uw wuifgordijn.
Over uw kruinen laat ge vrij de orkanen gieren,
Geen doet zijn lange takken langs de waatren slieren,
Wel zwiept gij als de wind u zweept, maar trotsch in pijn.

O populieren!
Langs ál mijn levenswegen vond ik u geplant.
In zwart moeras, waar myrth noch oleander tieren,
Waar ernstige eik noch teedre linde hoogtij vieren,
Daar valt uw donkre voorhang vóor 't Beloofde Land.

O populieren!
O wereldvliedende in verheven hemelzucht!
'k Zie goudlicht gloren door uw blauwe bladerkieren,
Uw ruischen roert me als reizang van gewijde lieren...
O leert mij ruischend rijzen, hoog in reinheidslucht!

VII. Ontwaken.

O 'k lag zoo kalm in zalvend zilverbad
Van manestralen.
Op blanke takken galmden 'k weet niet wat
De nachtegalen.

Dan smartvol-smachtend als de klacht der bruid,
In angstig wachten....
Dan juichend luid, in zuiver fluitgeluid,
Wat englen dachten.

Fluweelig streelend, bracht de nachtezucht
Seringe-aromen
En meidoornadem en de balsemlucht
Van appelboomen.

Ik sluimerde in van louter weelde en vreê,
Bedwelmd zoo zoetjes.
Wie wekt mij schelms nu? - Is 't een lentefee
Op lichte voetjes?

Waar sliep ik in? was 't niet in lucht en licht?
Waar word ik wakker?
Welke adem waait over mijn aangezicht,
Van bosch en akker?

O 'k sliep en droomde op koel week bed van mos
En waaiervaren.
'k Ontwaak, bij daagraad, in een donker bosch,
Waar wolken varen.

O hemelweiden, blank van morgendauw,
Waar twijgen wuiven,
Waar kirrend zeilen over 't zilvergrauw
Paerlgrijze duiven!

O 'k hoor een leeuwrik stijgend kwettren! zie,
Die zingt mij wakker,
Tot heel mijn wezen trilt in harmonie
Met bosch en akker.

VIII. Acacia.

Melkblanke vlinderlichte acaciatrosjes,
Teêr blozend van etherisch bloesembloed,
Wuift ge op uw smijdige ijle twijgen losjes,
Als bracht ge zacht me een blijen Meiegroet.

Zoo vriendlijk reikt ge me over 't mossig muurtje
De slanke vingren van uw bloesemhand,
Als bood me een fee, in 't wazig droomenuurtje,
Een feestbouquetje uit elve- en lenteland.

Reiner dan 't rozigblauw seringenbloeien,
Rijker dan dartle gouden-regenval,
Lijkt me uw gespeel, kapelletjes aan 't stoeien,
In d' open kelk van 't blauwe luchtkristal.

O frisscher waart dan geuren van seringen
Uw bloemenadem door mijn moede ziel!
O dronken drink ik me aan erinneringen,
Of nieuwe vreugd met jeugdvreugd samenviel.

O bloemenziel! ging ooit een ziel verloren?
Is elke vreugd geen bloesem van één boom?
Wat welkte in herfsttijd wordt in Mei herboren,
Wat stierf in 't leven bloeit in dichterdroom.

IX. Klaprozen.

Klaprozen, brandend tusschen 't halmenblinken,
Als barstte 't barnend tarwegoud in vlammen!
Klaprozen, fel-scharlaken als de kammen
Van daagraads' hanen, die gekraai doen klinken!

Ik strook uw rood met vrome liefdelippen,
Ik raak uw broosheid licht met eerbiedsvingren.
O laat me uw schoonheid rond mijn slapen slingren,
Eer al uw blaadjes, veêrtjesteêr, me ontglippen!

Neen, stil nu, wind, speel niet uw speelnoot parten!
Jaag niet mijn klaproze-oogst als roode vlindren
Door 't blauwe luchtruim! - dichters zijn als kindren -
Wat ving ik aan met enkel zwarte harten?

Klaprozen, zwaaiend zacht uw zomervanen
Van roode zijde in 't gele graangewemel!
Ik hef u hoog ten puur-azuren hemel:
Tot bloeiensmoed zult ge alle menschen manen.

X. Snaren-springen.

O smartvol trillen van te strak gespannen snaren!
Zoo gaan ze breken....
Als warme roode tranen bloed uit zwellende âren
De klanken leken.

O laat zoo hoog, zoo diep, zoo vol de snaren zingen,
Zoo zieldoordrongen!
Wat deert of één voor één de wilde snaren springen,
Zijn ze uitgezongen?

Bevrij van aardezwaarte uw ziel, in engen kommer
Zoo bang gedoken
En werp uw snaartuig weg in koel cypressenlommer,
Van zang gebroken!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: Sirocco, in drie bedrijven, door Mevrouw Snijder van Wissenkerke.

Als een sirocco heeft de Kritiek over dit kleine drama gewoed, verflensend of verschroeiend wat er frisch en kleurig in was, neersmijtend wat er in overeind stond als goed gebouwde tooneeltjes, machteloos makend het zeer intelligent spel en goed samenspel dat deze vertooning - als vertooning - tot een der beste maakte die de Koninklijke Vereeniging sedert lang te zien gaf. En die sirocco had ook uit den schouwburg het publiek weggevaagd, dat al bij de tweede voorstelling nog slechts hier en daar een plekje in stalles of parterre en een enkele loge vulde, reeds door die verlatenheid om zich heen slecht gestemd om een drama te genieten.

En toch viel er veel in te prijzen, en al kan het hier slechts in een korte aanteekening geschieden, die op den naam van Dramatisch Overzicht, zooals nu eenmaal deze rubriek heet, geen aanspraak mag maken, even, vluchtig, wil ik, na de tweede voorstelling te hebben bijgewoond, zeggen wat ik van dit stuk denk.

Allereerst geef ik toe, dat het, als geheel, als drama, als ‘spectacle d'une volonté qui se déploie’, niet deugt. En dat wel ten gevolge van de keus van het onderwerp en van den opzet. Er is geen ontwikkeling van den wil mogelijk, geen strijd van den held of de heldin, de helden of heldinnen, met zich zelven, met anderen of met de omstandigheden buiten hen. Wat toch is hier het hoofdmotief? De verzengende, vernielende macht van den sirocco, die, in den persoon van Paul van Oudendael, de man met zijn cynische levensopvatting, het geluk verwoest van twee meisjes, Emma en Suze van Gelderen, die hij de eene door zijn quasi-philosophische beschouwingen, de andere door zijn quasi-

sentiment, het hoofd op hol brengt. Zoo'n Sirocco neemt zijn tijd niet, oefent niet langzaam zijn verwoestenden invloed, maar ageert onmiddellijk. Het is het eerst bij de 16-jarige Suze, die haar eerste lange japon draagt en pas nog met de oude meid heeft rondgedanst, dat de sirocco werkt, terstond, zonder voorbereiding. Bij zulk een kind, met aanleg voor exaltatie, is het nog begrijpelijk wat hier geschiedt: dat tooneeltje in het eerste bedrijf tusschen haar en Paul, op de bank in den donkeren tuin, is werkelijk aardig geämeneerd en de opwinding van Suze, die meent in dien mooien meneer, die haar zooveel liefs vertelt, den prins van haar droomen gevonden te hebben, is echt. Maar bedenkelijker wordt het wanneer wij Emma, de geëngageerde, die wij in de eerste tooneelen als een natuurlijk, verstandig, kalm meisje leeren kennen, gelukkig en tevreden met haar aanstaanden man, haar Jo, den goedigen, eenvoudigen fabrikant, - wanneer wij diezelfde Emma, nog eer het scherm voor het eerst gevallen is, geheel ander^{s} zien worden, zien ineenkrimpen en verschroeien, onder den invloed van den sirocco, blazend uit den mond van Paul van Oudendael. En dat onvoorbereid, onverklaard, zonder strijd. Zulk een strijd had de schrijfster ons moeten laten zien, en daardoor zou zij hebben kunnen voorkomen, dat de figuur van Emma en haar houding in de latere tooneelen ergerlijk of belachelijk werd gevonden. Wanneer wij haar in het tweede bedrijf voor het eerst weer haren aanstaande zien ontmoeten, dan *is* zij al van hem vervreemd, dan heeft het drama van haar leven zijn toppunt reeds bereikt, zonder dat wij het tot dien top langzaam hebben zien stijgen.

En Paul van Oudendael, - wanneer de sirocco zijn werk verricht heeft en er niets meer te vernielen valt, dan verdwijnt hij en laat de twee verwoeste levens achter, weeklagend over het bedrog waarvan zij beiden het slachtoffer zijn. Dat laatste tooneel, waarin wij nog onbekende bijzonderheden moeten vernemen omtrent Paul's gedragingen tegenover Suze, is onhandig aangebracht; het sleept achter het drama aan, waarvan wij weten dat het reeds lang uit is, dat geen oplossing ervan meer mogelijk is, en daardoor wordt ook de eindindruk van het stuk onbevredigend, hinderlijk.

Dat alles verklaart het weinig succes van dit drama, waarover men de schrijfster gescholden heeft - het grofst in het orgaan van de jonge kunstenaars: *De Kroniek* - maar waarvan men in

gebreke is gebleven de betere momenten, wat er goed gezegd en zuiver geteekend in is, te signaleeren.

De drie hoofdpersonen: Paul en de beide jonge meisjes, die zijn invloed ondergaan, lijden natuurlijk onder de groote fout van het stuk: het gemis van voorbereiding en van overgangen. Paul is een figuur die eigenlijk buiten het drama staat en zelf er niets van ondergaat, een raisonneur. Maar dat toegestemd, is deze cynische *viveur*, deze moderne Don Juan - een figuur voor Royaards geknipt - met groot talent geteekend. Een levend, natuurlijk type heeft de schrijfster gemaakt van den goedigen Jo, in zijn sukkeligheid wel wat al te sukkelig en daardoor misschien verzachtende omstandigheden pleitend voor Emma's afval. Maar wat zeker vermelding verdient en wat verklaart waarom *Sirocco* door de jonge kunstenaars, die het vertoonden, blijkbaar met liefde en zorg was ingestudeerd, is, in die gedeelten, waarin niet het onnatuurlijke, ongemotiveerde en opgeschroefde van den toestand de schrijfster tot declamatie verleidde (zooals daar waar Emma voor Paul op de knie zinkt: ‘Ik wil me buigen.... want ik ben niet groot.....’), het levende, natuurlijke, gevoelde van de taal. Het zegt niet veel, maar het zegt toch iets, dat men op ons Hollandsch tooneel niet veel frissche tooneeltjes te zien krijgt als in den aanvang van *Sirocco*. In het gesprek van Paul met den ouden heer van Gelderen, in de uitbarsting van woede van den armen Jo, in de klacht van Suze in dat ongelukkige slottooneel, en elders, - herhaaldelijk worden de dingen gezegd, zooals men verwacht ze te hooren, maar zooals men ze op de planken in den regel niet te hooren krijgt. Dat maakt dat men blijft luisteren, met aandacht, met belangstelling, ook al wekken de toestanden, en vooral de wijs waarop zij zijn aangebracht, ergernis. Jammer dat al dat moois door de groote fouten van het stuk verloren zal gaan.

Maar ‘la mort sans phrase’, hier toegepast, was niet verdiend, noch door de schrijfster, noch door ‘Het Nederlandsch Tooneel’, dat het oorspronkelijk drama aandurfde en zorgvuldig voorbereidde, noch door de kunstenaars, die in verschillende gedeelten mooi werk leverden.

Of zal misschien, zooals wel meer geschiedde, den Haag het vonnis, te Amsterdam geveld, casseeren?

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Richard Wagner. Door Houston Stewart Chamberlain (München, Verlagsanstalt für Kunst und Wissenschaft).

Onder dezen eenvoudigen maar veelzeggenden titel is in November van het vorige jaar een hoogst belangrijk boek in het licht gegeven.

Een nieuw boek over Richard Wagner! - Wellicht zullen er zijn, die vragen, of men nu nooit uitgeput is in het leveren van commentaren over 's meesters leven en werken. Tegenover die vraag zou ik dan echter deze willen stellen: Kent men Wagner en hetgeen hij gewild heeft algemeen zoo goed, dat het overbodig is, thans nog iets aangaande hem mede te deelen?

Ik geloof, dat men daarop gerust ontkennend kan antwoorden. Zeker is er gedurende nu meer dan 50 jaren veel en velerlei over Wagner geschreven; niemand heeft meer dan hij de pennen in beweging gebracht, maar onder dat alles komt zooveel wanbegrip en leugen voor, dat menigeen daardoor op een dwaalspoor werd gevoerd, hetgeen ten duidelijkste blijkt uit de zonderlinge meeningen, die men zelfs thans nog nu en dan over den meester en zijne kunstwerken hoort verkondigen. Een degelijk werk als dat van Chamberlain heeft dus ook in onze dagen zeer zeker nog reden van bestaan.

De schrijver behoort tot de jongeren onder de aanhangers van Wagner, die, zooals Carl Friedrich Glasenapp, Hans von Wolzogen, Heinrich von Stein e.a., zich beijverd hebben, door hunne geschriften tot juister begrip van den meester en zijne kunst bij te dragen. Sedert eenige jaren reeds heeft hij als zoodanig zijne sporen verdiend. Verscheidene uitstekende artikelen van zijne hand

vindt men in de ‘Bayreuther Blätter’ der laatste jaren (waaronder in de eerste plaats zijn artikel ‘Musikausstellung und Festspiele’, in den jaargang 1892, en zijn critiek over Praeger's boek: ‘Wagner wie ich ihn kannte’ in de jaargangen 1893 en 1894), maar voornamelijk meen ik hier te moeten wijzen op zijn voortreffelijk werk ‘Das Drama Richard Wagner's’, in 1892 uitgegeven bij Breitkopf en Härtel en in 1894 in de Fransche taal bij Léon Chailley te Parijs.

Chamberlain's jongste werk is geen biographie in den engeren zin van het woord; het is geen chronologische mededeeling van de voorvallen uit 's meesters levensloop. Wie in werken van dezen aard meer belang stelt, neme de voortreffelijke en uitvoerige biographie van Glasenapp ter hand, waarvan de tweede druk in 1882 verscheen en thans een nieuwe uitgave in bewerking is. Een zoo gedetailleerde schildering der levensvoorvallen als bij Glasenapp lag niet in Chamberlain's plan. Wat hij zich voorstelde te geven, was een duidelijk beeld van den grooten kunstenaar in alle phasen van zijn ontwikkelingsgang, met vermijding van al het overtollige, wat zou kunnen strekken om dat beeld onduidelijk te maken. Hij is in die taak uitnemend geslaagd, en kan men zijn boek in dat opzicht een prachtwerk noemen, niet minder is het dit door de talrijke keurig uitgevoerde illustratiën (portretten, afbeeldingen van voorstellingen uit de drama's, facsimile's van gedeelten uit de dramatische werken of ontwerpen enz.), die het sieren.

De schrijver geeft in de drie eerste hoofdstukken van zijn werk een uiteenzetting van Richard Wagner's levensloop, van zijne geschriften en leerstellingen en van zijne dramatische werken, en wijdt het vierde en laatste hoofdstuk aan Bayreuth, waarin, zooals hij zich uitdrukt, deze drie levensdraden - de strijd, de overdenking en het scheppen van den kunstenaar - weder samenloopen, gelijk dan ook het Bayreuther ‘Festspielhaus’ het werk en het monument van alle drie is.

In het hoofdstuk over Wagner's dramatische werken zet de schrijver uiteen, welk standpunt de meester in de kunst inneemt, welk ideaal hij van den beginne af voor oogen had, en hoe hij, vastberaden en zonder eenigszins naar links of rechts af te wijken, den weg volgde, die hem naar dat doel zou leiden. - Juist hierover acht ik het van belang in algemeene trekken iets mede te

deelen, en wel omdat te dien aanzien nog zooveel dwaling bestaat en toch voor een goed begrip van Wagner's kunst vooral een juist inzicht in den ontwikkelingsgang van den kunstenaar onontbeerlijk is.

Om dit juiste inzicht te verkrijgen, is het in de eerste plaats noodig, zich los te maken van het thans nog veel voorkomende dwaalbegrip, als zou Wagner slechts een ‘opera-componist’ geweest zijn, die van zijne voorgangers daarin verschilt, dat de tekst zijner opera's beter is, of wel een hervormer van de ‘opera’, van dat onding, dat de Duitsche humorist Hoffmann noemde ‘een concert op het tooneel met costumes en decoratiën’, en waartegen reeds Herder te velde trok, ‘daar het den dichter vernederde tot dienaar van den componist’. Noch het een noch het ander was Wagner. Hij was steeds, en wel van jongs af, *dramaiisch dichter*, maar tevens dichter in woorden en in tonen, of, juister gezegd, ‘woord-toondichter’, om de eenheid van die beiden aan te duiden. Van het drama ging hij uit, en nooit heeft hij iets anders gewild. Dat hij begon met zich voor zijne drama's, waarin hij ook de muziek als middel van uitdrukking bezigde, van den operavorm te bedienen, was natuurlijk. Hij had een vorm noodig, en daarom greep hij naar dien, welke voorhanden was. Toen hij echter eenmaal tot inzicht kwam, dat wat hij wilde een geheel nieuwe kunst was, kon er geen sprake zijn van een hervorming der opera, maar alleen van een *wedergeboorte*.

Bij Wagner deden zich in zijne jeugd twee omstandigheden voor, welke van beslissenden invloed waren op de richting, waarin aanleg en neiging hem voerden, namelijk zijne klassieke opleiding en zijne vroege vertrouwdheid met het theater. - In Dresden bezocht hij de van ouds beroemde ‘Kreuzschule’, in Leipzig het Nicolaïgymnasium, en daarna liet hij zich aan de Universiteit te Leipzig inschrijven als student in de muziek en in de philosophie. Het was geen geleerde opleiding, maar wel een grondige en veelomvattende. Daarbij is echter van beteekenis, dat Wagner, die anders niets had van een wonderkind, reeds van het begin zijner leerjaren in die scholen af, een buitengewonen aanleg voor de klassieke talen toonde, zoodat zijne leermeesters hem voor een geboren philoloog hielden. In deze richting echter lag zijne genialiteit niet. Wat hem aantrok was niet de taal uit een philologisch oogpunt beschouwd, maar de taal als ‘middel van uitdrukking’, en hier lag de kiem van die innige harmonie tusschen gevoelen en uitdrukken, welke in Wagner's kunstscheppingen zoozeer de bewondering wekt.

De vroege vertrouwdheid met de Grieksche dramatici (Aeschylos en Sophokles) en daarbij zijne bekendheid met de meesterstukken van Shakespeare, Goethe en Schiller verkrijgen echter eerst hunne volle beteekenis, wanneer men die beschouwt in verband met dien anderen invloed: zijne vroege en nauwe aanraking met het tooneel, hoofdzakelijk een gevolg der omstandigheid, dat zijn stiefvader Ludwig Geijer tooneelspeler was. Hij had daardoor de gelegenheid om die meesterstukken afwisselend door lezen en van het tooneel af door over het algemeen zeer goede opvoeringen op zich te laten werken.

Bij Wagner's aanleg en bij de indrukken, die hij voortdurend van theatrale voorstellingen ontving, is het niet te verwonderen, dat zijne pogingen, om op kunstgebied iets te leveren, al vroeg begonnen en talrijke vormen aannamen (reeds in de laagste klassen van het Gymnasium schreef hij treurspelen naar het voorbeeld der Grieken). Verregaande gevolgtrekkingen waren er natuurlijk uit dien knapenarbeid niet te maken, maar deze eerste daden op het gebied der kunst deden toch al zien, in welke richting hij heen wilde; namelijk openbaarde zich daarin reeds zijne buitengewone begaafdheid om in de geheimen van de taal als middel van uitdrukking onzer gevoelens te dringen, en zich die eigen te maken. Dat hetgeen waarnaar hij streefde werkelijk *uitdrukking* was, en dat de onderwijzers van het Gymnasium zich zeer vergist hadden, toen zij den opvallenden aanleg van den knaap voor talen voor een philologische begaafdheid hielden, bleek weldra ondubbelzinnig uit de wijze, waarop hij er toe kwam muziek te studeeren.

Bepaalden aanleg voor muziek toonde hij reeds als kind, want niettegenstaande hij weinig of in het geheel geen onderricht genoten had, speelde hij op het gehoor en van het blad. Aan het technische van het pianospel echter had hij een hekel en groote belangstelling in de muziek toonde hij eerst, toen hij op zijn zestiende jaar zijn eerste groote treurspel - uit Hamlet en King Lear samengesteld - voltooid had. Ook hier was een indruk van buiten af beslissend. Hij hoorde namelijk in Leipzig, waarheen hij met zijne familie verhuisd was, voor de eerste maal in zijn leven symphonische muziek. ‘Terwijl ik mijn groote treurspel voltooide - zegt hij in zijne autobiographie - leerde ik in de Leipziger Gewandhausconcerten voor het eerst Beethovensche muziek kennen; de indruk, dien zij op mij maakte, was overweldigend.

Ook met Mozart raakte ik bekend, voornamelijk door zijn Requiem. Beethoven's muziek voor Egmont bracht mij zoo in verrukking, dat ik om alles ter wereld mijn treurspel niet anders van stapel wilde laten loopen dan voorzien van zulke muziek. Ik achtte mij zonder eenige bedenking in staat, deze *zoo noodige* muziek zelf te kunnen schrijven, doch meende toch, mij vooraf eenigszins op de hoogte te moeten stellen van de hoofdregels van den Generalen bas. Om dit in der haast te doen, leende ik voor acht dagen een methode en studeerde met ijver daarin. De studie droeg evenwel niet zoo snel vruchten als ik dacht; de daaraan verbonden zwarigheden prikkelden en boeiden mij echter; ik besloot musicus te worden.'

Hieruit blijkt duidelijk, wat Wagner met de muziek wilde. Evenmin als zijne belangstelling in de taal uit een analytisch-philologische neiging voortvloeide, evenmin bekoorde de muziek hem, zoolang hij er alleen een spel van schoone vormen in zag, en zoolang hij zelf als dichter nog niet zoozeer om de uitdrukking bekommerd was. Toen echter eenmaal de behoefte, om meer te zeggen dan hij in woorden alleen had kunnen uitdrukken, bij hem ontwaakte, en hij daarbij de symphonische muziek leerde kennen, was dit een en ander voor hem een aansporing om ook dit tweede middel van uitdrukking - de muziek - te leeren bebeerschen. De dichter werd musicus. In zijn werk 'Oper und Drama' zegt Wagner: 'Die Musik ist die erlösende und verwirklichende *neue Sprache*, in welcher der Dichter schliesslich den tiefsten Inhalt seiner Absicht am überzeugendsten einzig kundthun kann.' Voor Wagner was derhalve de muziek een *nieuwe taal*, en hij begon zich daarin te oefenen met denzelfden ijver waarmede hij zich op de oude taal had toegelegd. Familie en onderwijzers schudden bedenkelijk het hoofd; zij hielden den jongeling voor onbestendig. Hij liet zich echter niet in de war brengen en vervolgde vastberaden den weg, dien hij onbewust maar zeker had ingeslagen. Een tijdlang componeerde hij heimelijk allerlei dingen, waaronder het meest belangrijke was een 'Schäferspiel', waarvan hij muziek en verzen tegelijk schreef. Daarna echter kwam hij tot inzicht, dat grondiger studiën noodzakelijk waren. Hij nam les bij den Thomascantor Weinlig en maakte zoo snelle vorderingen, dat deze hem weldra als volleerd contrapuntist uit de leer kon ontslaan. De eigenlijke techniek der compositie leerde hij vervolgens door het schrijven van verschillende stukken, die hij slechts als proeven, als

studiën tot ‘beheersching van de taal der muziek’ beschouwde, doch die niet geheel en al onbeteekenend waren, want behalve dat een door hem gecomponeerde sonate reeds in 1831 bij Breitkopf en Härtel werd uitgegeven, zien wij ook, dat zijne compositiën voor orkest bijna alle hetzij in het theater, hetzij in het Gewandhaus werden uitgevoerd. Zoo bijv. in 1830 een ouverture in B-dur, in 1832 een concert ouverture in D-mol; verder een ouverture in C-dur met fuga, een symphonie in C-dur enz.

In het jaar 1832, op negentienjarigen leeftijd, schreef hij zijne eerste opera, *Die Hochzeit*, die evenwel nimmer voltooid werd. Er is echter een fragment van overgebleven, waaruit te zien is, dat Wagner in zijn allereerste tooneelwerk, waarbij hij muziek bezigde, reeds karakteristieke muzikale phrasen symphonisch aanwendde, en derhalve reeds toen naar de eenheid in den vorm streefde, die zijnelatere werken van de gewone opera onderscheidt.

In den eersten tijd van zijne ‘Sturm- und Drangperiode’, toen hij als koordirecteur aan het theater te Würzburg en als orkestdirecteur aan het theater te Maagdenburg werkzaam was (1833-1836), componeerde hij kort na elkander de opera's *Die Feen* en *Das Liebesverbot*, waarvan de eerste (naar een sprookje van Gozzi) tijdens 's meesters leven nooit, de tweede (naar Shakespeare's *Measure for measure*) slechts eenmaal is opgevoerd. Deze beide werken vormen, zoowel in de wijze, waarop de stof door den dichter behandeld is, als in de muzikale bewerking, een opvallend contrast, doch in één opzicht komen zij toch overeen, namelijk in zooverre dat zich in beide het zoeken naar de meest volkomen uitdrukking openbaart, dat reeds bij den jeugdigen treurspeldichter opviel.

In deze werken is bereids te zien, dat woorddichter en toondichter eigenlijk hetzelfde wezen zijn. Dat dit hier echter nog niet zoo bepaald op den voorgrond treedt als in zijne latere werken, komt daarvandaan, dat bij die eerste werken het meesterschap over de taal der muziek nog niet verkregen is. Om die taal volkomen in zijne macht te hebben is het noodig, dat men de uiterst gecompliceerde techniek daarvan beheersche, en evenals genieën als Mozart en Beethoven daartoe vele jaren noodig hebben gehad, kon ook Wagner dit slechts na verloop van tijd bereiken. Hij was zich dat volkomen bewust en werd daarom ook, toen hij ernstig de studie der muziek begon, uitsluitend musicus en compo-

neerde een tijd lang zuiver muzikale werken - sonates, ouvertures, symphonieën. Maar zelfs thans, als hij met *Die Feen* en *Das Liebesverbot* tot zijn eigenlijk gebied - het tooneel - terugkeert, heeft onmiskenbaar de musicus de overhand, of beter gezegd: ‘de woord-toondichter bekommert zich het meest om de muzikale uitdrukking.’

Daaruit echter de gevolgtrekking te maken, dat Wagner, zooals gezegd wordt, toenmaals eenvoudig ‘opera-componist’ was en eerst later langzamerhand ‘dichter’ werd, is verkeerd en komt daarvandaan, dat men zich bij de beoordeeling van die werken geheel op het standpunt der opera stelt. Dat begrip ‘opera’ geeft juist aanleiding tot verwarring. Niet omdat Wagner voornamelijk musicus was, is de muziek in die eerste werken het heerschend element, maar integendeel omdat hij nog niet een zoo machtig scheppend toonkunstenaar was als later. In deze werken kan juist de componist nog niet geheel vrij de wieken uitslaan, hij beheerscht de muzikale uitdrukking nog niet volkomen. Wil men deze dramatische scheppingen karakteriseeren, dan moet men niet zeggen: ‘hier was Wagner nog alleen toonkunstenaar’, maar: ‘hier heeft de muziek een overwegende rol en verleent aan deze dramatische werken den stempel van zuiver muzikale, op opera gelijkende werken’, en dit alleen omdat de woord-toondichter de muzikale uitdrukking (namelijk die, welke hij voor zijn doel noodig had) nog niet volkomen meester is.

Na de *Feen* en het *Liebesverbot* kwamen - weder onmiddellijk na elkander - *Rienzi* en *Der Fliegende Holländer*. Ook bij het beoordeelen der beteekenis van *deze* drama's in den ontwikkelingsgang van den kunstenaar is het begrip ‘opera’ een belemmering. Wagner klaagt er over, dat de dwaling dat men hem slechts als een Operacomponist beschouwde, zijn standpunt tegenover de wereld zoo moeilijk en onaangenaam maakte. De meester zelf heeft echter die dwaling, welke ook thans nog storend is voor een juist begrip van zijne kunst, eenigszins in de hand gewerkt, daar hij zijne drama's uit de eerste helft van zijn leven (1813-1848) zelf ‘opera’ noemt. De *Feen* en *Lohengrin* bijv. heeten ‘Romantische Oper’, het *Liebesverbot* ‘Grosse Komische Oper’, *Rienzi* ‘Grosse tragische Oper’, ja zelfs *Siegfried's Tod*, de eerste proeve om de Nibelungen-mythe te dramatiseeren (uit het jaar 1848), wordt in het oorspronkelijke manuscript ‘Eine grosse Heldenoper

in drei Akten' genoemd. Daarbij komt dan nog zijne bekentenis, dat hij bij *Rienzi* en andere werken uit dat tijdperk van zijn leven zijne dramatische stof slechts door de opera heen beschouwde. En toch hooren wij hem de bovengemelde klacht uitspreken! - Deze schijnbare tegenstrijdigheid verdwijnt echter, wanneer men er op let, dat hij er over klaagt dat men hem *slechts* voor een Operacomponist houdt. Wagner loochent niet, dat hij een tijdlang Operacomponist was; integendeel, hij spreekt dikwijls daarvan en noemt de Opera als het ware den bril, waardoor hij, onbewust, de dramatische stof beschouwde. Nooit echter was hij *slechts* Operacomponist, maar hij was, zooals wij zagen, van den aanvang af *dichter*, en daarop heeft men te letten om zijne eerste werken naar hunne waarde te kunnen schatten en hunne beteekenis in den ontwikkelingsgang van den kunstenaar te kunnen begrijpen.

Nu is bij *Rienzi* het opmerkelijke daarin gelegen, dat in dit werk de 'uitdrukking' bijna geheel aan de muziek wordt toevertrouwd. Wagner zegt in de inleiding voor het eerste deel zijner Gesammelten Schriften: 'Der Rienzi möge somit als das *musikalische Theaterstück* angesehen werden, von welchem meine weitere Ausbildung zum musikalischen Dramatiker ihren Fortgang nahm.' Wagner geloofde op dat oogenblik, dat het onmogelijk was, het woord in verbinding met de muziek tot zijn volle recht te laten komen, en daarom veronachtzaamde hij, zooals hij op diezelfde plaats zegt, bij dit drama de dictie en het vers. De uitdrukking werd hier bij voorkeur in de muziek gelegd; met de woorden gaf de dichter slechts een algemeenen schetsomtrek.

Blijkbaar knoopt Rienzi derhalve aan de voorafgaande *Feen* en *Liebesverbot* aan, waarin eveneens de muzikale uitdrukking het sterk domineerende element is; alleen is bij Rienzi een groote schrede gedaan van 'het onbewuste tot het bewuste' (om een gezegde van Wagner over Lohengrin te bezigen), omdat hier met volle overleg de last der uitdrukking geheel en al op de muziek gelegd wordt.

Om evenwel Rienzi juist te beoordeelen, namelijk ook als trap van ontwikkeling van den kunstenaar, is het noodig, dit werk te vergelijken met het drama, dat bijna tegelijkertijd ontstaan is, met *Der Fliegende Holländer*. Hierin treedt de dichter weder scherp te voorschijn. 'Van den Holländer af - zegt Wagner - begint mijne loopbaan als dichter, waarmede ik die van operatekstver-

vaardiger verliet'. Ook deze verklaring heeft aanleiding tot misverstand gegeven. Men meent, dat Wagner door deze woorden bekent, vroeger niet dichter maar slechts componist te zijn geweest, terwijl toch blijkbaar het woord 'dichter' hier in zeer beperkten zin wordt gebezigd, namelijk als tegenstelling van 'vervaardiger van operateksten.' Aan het gedicht stelt Wagner van nu af aan strengere eischen. De tekst, die tot dusver naar alle zijden beperkt werd door het rekening houden met de eischen der 'opera' en door de zorg voor de muzikale uitdrukking, treedt van dit oogenblik af meer op den voorgrond. Maar men moet dit nu niet zoo opvatten, alsof Wagner door het een of ander kunststuk van musicus in een dichter omgeschapen was; neen, hier bleek juist, hoe groot langzamerhand de macht van den toonkunstenaar was geworden. Men kan zich dit niet beter duidelijk maken dan door de verklaring, die Wagner zelf daarvan geeft. In zijne *Mittheilung an meine Freunde* zegt hij: 'Ich war von nun an in Bezug auf alle meine dramatischen Arbeiten zunächst Dichter, und erst in der vollständigen Ausführung des Gedichtes ward ich wieder Musiker. Allein ich war ein Dichter, der des musikalischen Ausdrucksvermögens für die Ausführung seiner Dichtungen sich im Voraus bewusst war'. - En verder: 'Zuvor hatte ich die Fähigkeit des musikalischen Ausdrucks mir in der Weise anzueignen gehabt, wie man eine Sprache erlernt. Wer eine fremde, ungewohnte Sprache noch nicht vollkommen inne hat, muss in Allem was er spricht, auf die Eigenheit dieser Sprache Rücksicht nehmen; um sich verständlich aus zu drücken, muss er fortwährend auf diesen Ausdruck selhst bedacht sein, und *was* er sprechen will, absichtlich für ihn berechnen..... *Jetzt hatte ich aber die Sprache der Musik vollkommen erlernt*; ich hatte sie jetzt inne wie eine wirkliche Muttersprache'.

Het drama *Rienzi* had derhalve de groote macht van den toonkunstenaar ontvouwd en daardoor aanleiding gegeven, dat in *Der Fliegende Holländer* de dichter weder de plaats kon innemen, die hem toekwam. Al is er dus groot verschil tusschen Rienzi, de groote opera in 5 bedrijven met haar pracht en haar rijkdom aan muziek, en de sombere, van alle praal verstoken en veel minder uitgebreide Holländer, zoo bestaat er toch in dit ééne punt nauwe verwantschap tusschen beide.

Van den anderen kant is de Holländer echter ook weder ver-

want met de daaropvolgende *Tannhäuser* en *Lohengrin*, die eveneens kort na elkander ontstonden. Niet lang na de voltooiing van laatstgenoemd werk schreef Wagner aan een zijner vrienden: ‘Ik heb mijne richting ingeslagen als een *toonkunstenaar*, die, overtuigd van den onuitputtelijken rijkdom der muziek, het hoogste kunstwerk, namelijk het Drama, wil’; en hierboven zagen wij, dat hij naar aanleiding van zijn Holländer zeide: ‘Ik was een *dichter*, die zich vooraf bewust was van het uitdrukkingsvermogen der muziek voor de behandeling der dramatische stof’. Het is duidelijk, dat hier musicus en dichter één persoon zijn; de groote nadruk ligt echter op het woord ‘toonkunstenaar’ en in den aangehaalden brief verklaart de meester, waarom dit zoo is. Sedert de helden der absolute, d.i. de van de dichtkunst gescheiden muziek, en voornamelijk Beethoven, het uitdrukkingsvermogen dezer kunst tot een te voren ongekende macht hadden verheven, moest de muziek gewichtigen invloed op het Drama verkrijgen, daar zij natuurlijk aanspraak te maken heeft op ontvouwing van haren rijkdom. Het Drama zelf moest derhalve meer speling overlaten voor de ‘uitdrukking’, en hoe het daarvoor geschikt was te maken, kon alleen de musicus ontdekken en verder ontwikkelen.

In die woorden: ‘het Drama moet meer speling overlaten voor de nitdrukking’, ligt de groote beteekenis der ontwikkelingsperiode, waaruit *Der Fliegende Holländer, Tannhäuser* en *Lohengrin* afkomstig zijn.

Geheel naïef, en dus van het echte kunstenaarsstandpunt uit, was Wagner van den bestaanden operavorm uitgegaan. Hij wilde drama's scheppen, waarin hij zoowel het woord als de muziek als middel van uitdrukking bezigde, en daarvoor had hij den voorhanden vorm der opera - met hare aria's, cavatines, duetten, koren aan het begin en het einde van elk bedrijf, enz. genomen. Niet alleen echter werden hierdoor den dichter grenzen gesteld, maar, wat meer is, hij werd in een richting gedrongen, die de muziek belemmerde in het ontvouwen van haren rijkdom. Want het uiterlijke en toevallige kan de muziek niet uitdrukken, alleen het innerlijke. Zal derhalve de tekst aan dien natuurlijken drang der muziek te gemoet komen, dan moet in het Drama de handeling niet rijker doch integendeel eenvoudiger maar dan ook van diepere beteekenis worden en al het pompeuze en sensatiewekkende, dat, aan het melodrama ontnomen en, tot het uiterste ge-

dreven, het wezen der opera uitmaakt, worden vermeden. Dit werd Wagner duidelijk, toen hij het volle meesterschap in de behandeling der muzikale uitdrukking had verkregen. Eerst dit stelde hem in staat te ontdekken, welke vorm van het drama voor die uitdrukking geschikt was.

De ontwikkeling van dezen door den musicus ontdekten vorm geschiedde in de drie genoemde werken (*Holländer, Tannhäuser* en *Lohengrin*) nog half onbewust en derhalve meer zoekend dan als toepassing van een beginsel. Langzamerhand zien wij den kunstenaar zich van den operavorm losmaken en overgaan tot het nieuwe drama, het woord-toondrama, waarvan het beginsel vervat is in dezen regel: ‘De dichter moet bij de ontwikkeling van zijn drama de kracht zijner voorstelling concentreeren in weinige doch gewichtige en beslissende dramatische momenten. Bij deze weinige scènes echter mag hij zich zoolang ophouden, als noodig is om *ten volle* uit te drukken, wat in die momenten tot uitdrukking moet komen.’

Toetst men dit aan de drie genoemde werken, dan zal men zien, dat in den *Holländer* de handeling tot weinige dramatische momenten beperkt wordt, doch deze meer geschetst dan ontwikkeld worden. In *Tannhäuser* zijn de dramatische momenten weder talrijker, daarentegen worden zij hier *à fond* behandeld. In het eerste bedrijf was dit aanvankelijk *niet* het geval, maar later werd door de nieuwe bewerking der Venusberg-scène in dit opzicht het dramatisch evenwicht hersteld. Een vergelijking van de oude en de nieuwe bewerking is uit dit oogpunt bijzonder interessant. Ook is in Tannhäuser een groote vooruitgang waar te nemen in het vermijden van alles wat met het formeele der Opera in verband staat; o.a. verkrijgen de koren er een groote dramatische beteekenis in en treden geen enkele maal ongemotiveerd op, zooals in de Opera, en zooals zelfs nog in den Holländer geschiedde. - Bij *Lohengrin* zou men oppervlakkig aan een teruggaande beweging kunnen denken, namelijk wanneer men de vele daarin voorkomende koren ziet uitvoeren op de ongelukkige operamanier. Bij opvoeringen als in Bayreuth daarentegen krijgt men een geheel anderen indruk van de dramatische beteekenis dier koren. En beschouwt men het werk in zijn geheel, dan moet men het bewonderen, hoe hier een handeling, die een zoo groote verscheidenheid van dramatische scènes zou schijnen te bedingen als in

een opera, tot zoo weinige maar plastisch duidelijke momenten beperkt is.

Evenals bij den tekst, is ook bij de muziek in Wagner's werken van den Holländer af een progressie waar te nemen. Het is ook niet anders mogelijk, daar toondichter en woorddichter een en dezelfde naar de meest volkomen uitdrukking strevende poëet waren. Wij hoorden Wagner zeggen: ‘van den Holländer af begint mijne loopbaan als dichter, waarmede ik die van vervaardiger van opera-teksten verliet’; maar evengoed had hij kunnen zeggen: ‘van hier af begint mijne loopbaan als dramatisch componist, waarmede ik die van vervaardiger van opera-muziek verliet.’ In deze beide verklaringen echter ligt iets eenzijdigs, iets wat slechts voorwaardelijk is aan te nemen. Immers, evenzeer als Wagner van den beginne af een ‘dichter’ was, bestond ook van den aanvang af bij hem de drang om in zijne werken naar iets anders te streven dan het vervaardigen van een rei opera-muziekstukken. Het was zijne bedoeling om aan zijn drama den symphonischen vorm te geven; wij zagen er reeds een klein bewijs van in zijn eerste muzikaal-dramatisch proefstuk *Die Hochzeit*. In zijn *Rienzi* komt het reeds meer uit, doch ook hier is men nog ver van de muzikale bewerking der latere drama's, waarin de muziek als een symphonisch net over het geheel is uitgebreid. Hoe men dit te verstaan heeft, kan men zich niet beter duidelijk maken dan door hetgeen Wagner over de compositie van zijn *Fliegenden Holländer* gezegd heeft. Voordat hij aan de eigenlijke bewerking van het drama ging, ontwierp hij eerst de ballade van Senta in het tweede bedrijf en bracht die in muziek. In dit stuk legde hij onbewust de motieven voor de muziek van het geheele drama neder; het was een beeld in het klein van het drama, zooals hem dat voor den geest zweefde. En toen hij nu aan de compositie van het geheele werk ging, behoefde hij, om het materiaal voor de muzikale uitdrukking der verschillende stemmingen van het gedicht te hebben, slechts de verschillende motieven, welke in de ballade voorkwamen, elk in zijn eigen richting te ontwikkelen. Een opera-componist zou anders gehandeld hebben; die zou voor dezelfde stemmingen in de verschillende scènes ook verschillende muzikale motieven uitgedacht hebben. Op gelijke wijze als in den *Holländer* handelde hij nu ook bij *Tannhäuser* en *Lohengrin*; met dit onderscheid evenwel, dat hij hier niet een reeds vooraf gereed

muziekstuk (zooals de ballade in den Holländer) vóór zich had, waaraan hij de muzikale motieven ontleende, maar die motieven uit het ontworpen drama zelf schiep.

Zoo onstond en ontwikkelde zich van lieverlede die eenheid in de symphonische behandeling der muziek, die ons, vooral in de werken van den meester uit de tweede helft van zijn leven, met zoo hooge bewondering vervult, en daarmede ging een trapsgewijze en logische ontwikkeling van de karakteristiek der melodie, harmonie en instrumentatie gepaard, als zich slechts bij een genie kan openbaren.

Dat Wagner zich door dit alles langzamerhand van de Opera had losgemaakt en een nieuwen vorm van het drama geschapen had, schijnt hij zich bij de compositie van Lohengrin (welk werk in den zomer van 1847 werd voltooid) nog niet bewust te zijn geweest. Althans uit een brief aan een vriend, in den tijd der compositie van de 3de akte geschreven, blijkt, dat hij zich nog bezig hield met de vraag ‘of de Opera mogelijk was’, m.a.w. dat er bij hem nog twijfel bestond, of het nieuwe kunstwerk, dat hem als ideaal voorzweefde, in den vorm der opera mogelijk was. Die twijfel openbaarde zich ook daarin, dat de scheppingsdrang, die zich krachtiger dan ooit bij hem deed gevoelen, zich thans in de meest verschillende richtingen uitte. Daarin lag een zekere onrust. De kunstenaar gevoelde meer en meer, dat *zijn* kunstwerk als opera onmogelijk was, en zocht en tastte in alle richtingen naar het middel tot verwezenlijking van zijn ideaal. Voor den dramatischen dichter was dit tijdstip de crisis van zijn leven. In één jaar (1848) zien wij hem bezig aan niet minder dan *vier* dramatische ontwerpen van uiteenloopende richting, namelijk ‘Friedrich Rothbart’, gedacht als *historisch* drama, ‘Siegfried's Tod’, een *mythologisch* drama, ‘Jesus von Nazareth’, een *philosophisch* en *religieus* drama, en ‘Wieland der Schmied’, zooveel als een *romantisch* drama.

Al deze ontwerpen werden echter door hem, als ongeschikt voor het door hem gedachte drama, verworpen, en toen werd het licht in zijn binnenste. Door het erkennen van de redenen dier ongeschiktheid werd het hem duidelijk, dat het bij dit drama op te lossen probleem niet den vorm maar den *inhoud* betrof, en dat hij zich niet, als vroeger, moest afvragen: ‘hoe kunnen woord en toon in het drama samenwerken ter verkrijging van de meest vol-

komen uitdrukking?' maar '*wat* is het, dat een zoo verheven uitdrukking noodig heeft en die daarom ook vordert?' Het antwoord op deze laatste vraag heeft Wagner gegeven in zijne *Mittheilung an meine Freunde* en komt hierop neder: Een inhoud (van het drama), die slechts voor het verstand begrijpelijk is, kan ook maar alleen door de taal van het woord medegedeeld worden. Hoe meer echter daarbij aan het gevoel wordt geappelleerd, des te meer is voor de uitdrukking de taal der muziek noodig. Wat de woordtoondichter dus heeft uit te drukken is: 'het van al het conventioneele, van al het historisch formeele losgemaakte algemeen menschelijke.'

Ziedaar den grondregel van het nieuwe Drama! En daarmede kwamen de bovengenoemde vier ontwerpen niet overeen. 'Friedrich Rothbart' is een historische stof en dus niet geschikt voor muzikale uitdrukking. 'Siegfried's Tod' zou ieder opera-componist als een prachtig onderwerp voor muzikale bewerking beschouwd hebben, maar toen Wagner aan die bewerking zou gaan, zag hij in, dat in deze eerste proeve om de Nibelungen-mythe te dramatiseeren, het 'verhalende', en dus de mededeeling aan het verstand, een groote plaats innam. Ook in het drama 'Jesus von Nazareth' kwam veel voor, wat alleen voor het verstand begrijpelijk is. Veel minder was dit het geval bij 'Wieland der Schmied', maar deze dramatische schets bezit niet dien monumentalen eenvoud van 's meesters latere werken; de handeling bevat veel talrijker momenten dan bijv. *Tristan* of een der drama's van den *Ring des Nibelungen* en door dit menigvuldige behoort zij meer tot het gebied van het verstand.

Toen Wagner eenmaal 'gevonden' had, gevoelde hij behoefte om zichzelven volle klaarheid te verschaffen ten aanzien van de beteekenis en de strekking van hetgeen hem thans, juist door die ontwerpen, plotseling was geopenbaard. Hij deed dit in drie geschriften: *Kunst und Revolution* (1849), *Das Kunstwerk der Zukunft* (1850) en *Oper und Drama* (1851), welke eigenlijk meer overdenkingen van den kunstenaar zijn dan mededeelingen aan de buitenwereld. Eerst met zijne *Mittheilung an meine Freunde* (1851) wendde hij zich weder tot de wereld; thans echter niet, zooals in zijne geschriften vóór 1848, aan de geheele wereld maar alleen aan zijne vrienden, d.i. aan hen, die, zooals hij zich uitdrukt, met hem 'naar een nieuwe wereld' (het woord-toondrama)

wilden stevenen. Gelijk hij daarin zegt, was hij thans als kunstenaar een nieuw tijdperk zijner ontwikkeling ingetreden, namelijk het tijdperk van den kunstenaar, *die zich volkomen bewust is wat hij wil*.

Wat deze woorden te beteekenen hebben, leeren ons zijne onsterfelijke werken *Tristan und Isolde, Die Meistersinger von Nürnberg, Der Ring des Nibelungen* en *Parsifal*.

Wil men in weinige woorden het standpunt aanduiden, dat Wagner in de dramatische kunst inneemt, dan moet men zeggen: Wagner was van den aanvang af dramatisch dichter, maar een dichter, die, naar de meest volkomen dramatische uitdrukking strevende, overtuigd was, dat deze alleen te verkrijgen is door een innige samenwerking van woord en toon. Het was hem niet te doen om een tekst op muziek te zetten, maar bij hem moesten gedicht en muziek, innig verbonden, uit de zelfde bron - het drama - voortkomen. - En hieraan wensch ik nog ééne maar gewichtige opmerking vast te knoopen: Wie zich goed rekenschap geeft van hetgeen Wagner wilde en van de wijze, waarop de meester dit in zijne drama's heeft toegepast, dien zal het, dunkt mij, duidelijk moeten zijn, dat men die scheppingen, om ze ten volle te kunnen genieten, in de oorspronkelijke taal moet hooren, en dat het verkeerd is, wanneer men zich, zooals wij dit in de laatste jaren ook bij ons beleven, aan metrische vertalingen van die werken waagt. Iemand, die zijne krachten wil beproeven aan een min of meer vrije vertaling van de gedichten uit Wagner's drama's, d.w.z. aan een vertaling niet bestemd voor opvoering op het tooneel, zal, wanneer hij dichterlijk talent bezit en meester is in de taal, waaruit bij overzet en in die, waarin hij vertaalt, op geene bijzondere moeielijkheden stuiten, ofschoon het niet te ontkennen is, dat, vooral wat Wagner's werken uit de tweede helft van zijn leven betreft, reeds deze taak niet licht is te achten en daarvoor niet weinig talent vereischt wordt. Maar met een *metrische vertaling* is het een geheel ander geval; daarbij moet rekening gehouden worden met een andere taal - die der muziek. Reeds in het algemeen heeft men bij zulk een overzetting te kampen met de zwarigheid, dat elke taal haar eigen bijzonderheden, haar eigen woordvorming en woordvoeging, haar eigen zinbouw, haar eigen accenten heeft, doch hoeveel grooter is niet die zwarigheid, waar het Wagner betreft, die - ik herhaal het nog eens - geen tekst op muziek zette, maar bij wien de melodie als van zelf uit de taal ontstond en

wiens gedichten zoo rijk zijn aan eigenaardig-kernachtige uitdrukkingen en zinwendingen. Ja, voor hem, die in Wagner's drama's niets anders opmerkt dan ‘mooie muziek’, komt het er niet op aan, wat de vertaler levert; hij neemt het met elken tekst voor lief. Maar op dat standpunt der oude opera mag men zich bij deze werken niet plaatsen. De vertaling moet zoo zijn, dat daarbij woord en toon een getrouw beeld van het origineel geven, en aan dezen eisch vasthoudende, beweer ik, dat Wagner's dramatische gedichten, althans van ‘Der Fliegende Holländer’ af, *metrisch onvertaalbaar* zijn. Hij, die er anders over denkt, beproeve maar eens zijne krachten aan werken als bijv. *Tristan und Isolde* of *Der Ring des Nibelungen*. Misschien is hij dan met zijn arbeid gereed tegen den tijd, dat men met plannen omgaat om ook deze drama's in de Nederlandsche taal op te voeren.

HENRI VIOTTA.

Letterkundige kroniek.

Paul Verlaine. - Henri de Régnier.

> WALTHER VON STOLZING. Wie fang' ich nach der Regel an?
>
> HANS SACHS. Ihr stellt sie selbst, und folgt ihr dann.
> Richard Wagner. Die Meistersinger von Nürnberg.

Paul Verlaine is den 8sten Januari gestorven. Het was zijn tijd. Hij had gegeven wat hij geven kon, wat hij in de laatste jaren produceerde was weinig meer en weinig aantrekkelijk, en wanneer er over zijn verzen niets of niets goeds te zeggen viel, dan begon men te spreken over zijn rampzalig leven, te vertellen de geschiedenis van den man, die van zich zelf getuigde:

> Je ne puis plus compter les chutes de mon coeur, -

en dan beproefden anderen voor hem het aantal van die ‘chutes’ te tellen.

Het is goed dat hij is heengegaan. Nu behoeft men niet meer te spreken over zijn leven, maar kan men enkel genieten van zijn kunst.

Verlaine is een kind geweest, een ondeugend, bedorven en verdorven kind, een kind met al de contrasten, waarover wij bij zulk een onvolkomen, ongevormd wezen verbaasd plegen te staan. De

verhebenste wijsheid en de platste dwaasheid, vroomheid en zinnelijkheid, het stond in zijn leven en in zijn werk naast elkander, zonder dat aan een compromis tusschen beiden te denken viel. En met al de naieve ongemanierdheid van een kind gaf hij zich in zijn naaktheid, zoowel als in zijn mystieke vroomheid, zonder aanstellerij, eenvoudig omdat hij op dat oogenblik zoo was, zoo verdorven of zoo vroom. Ten opzichte van die dualiteit die men hem verweet, verdedigde hij zich, tegen wat hij doet voorkomen als ware het van hem een ‘parti pris’, een stelsel. ‘Je crois’, - schrijft hij - ‘et je pêche par pensée comme par action; je crois, et je me repens par pensée en attendant mieux. Ou bien encore, je crois, et je suis bon chrétien en ce moment; je crois et je suis mauvais chrétien l'instant d'après’... Arme Verlaine! hij, de man van een ‘parti pris’, van een stelsel, hij, die zich geen oogenblik meester was, zich liet gaan, telkens onder een anderen invloed, om dan, als de ondeugende knaap, wanneer hij geen raad meer weet, troost en vergeving te zoeken aan de schoot van de Moeder, die altijd een liefkozing over heeft ook voor het onwaardigste kind:

> Je ne veux plus penser qu'à ma mère Marie,
> Siège de la Sagesse et source des pardons!

Geen wijsgeer is hij geweest, geen letterkundige, geen politiek man, al nam hij deel aan de Commune - niets dan een dichter, en dat zoo eenvoudig, zoo zich-zelf, zoo oorspronkelijk. Dat was van toon, van vorm, van *timbre* zoo nog niet gehoord en, al heeft men zijn prosodische wendingen, een kinderlijk stamelen soms, trachten na te doen, het is ook nà hem niet gehoord, wat hij gegeven heeft in *Sagesse*, eerst aarzelend, bang voor een terugval, -

> Si la vieille folie était encore en route? -

dan de stemmen van Hoogmoed, van Haat, de stem van het Vleesch overstemd door de stem van de Liefde:

> Mourez parmi la voix que la Prière emporte
> Au ciel, dont elle seule ouvre et ferme la porte
> Et dont elle tiendra les sceaux au dernier jour...
> Moourez parmi la voix terrible de l'Amour!

zich uitstortend in die innige gebeden:

> O mon Dieu, vous m'avez blessé d'amour...

en

> Je ne veux plus aimer que ma mère Marie...

om te eindigen in dien roerenden biecht, dat verheven tweegesprek met zijn God, Wiens goedertierendheid steeds een antwoord heeft op zijn gevoel van onwaardigheid, en die, als Hij hem vernietigd in het stof voor zich gebogen ziet, hem opheft met het vergevend:

> ...Pauvre âme, c'est cela!

Niet omdat hij, zooals de legende luidt, de Notre Dame verdedigd heeft tegen de beeldstormers der Commune, maar omdat hij Onze Lieve Vrouwe der Poezie gediend heeft zijn leven lang, zal men Verlaine blijven eeren, zoolang poezie in eere blijft.

Van aan-literatuur-doen heeft hij niet willen weten: vernietigend is zijn

> Et tout le reste est littérature; -

van rhetoriek nog minder:

> Prends l'éloquence et tords lui son cou -

maar in datzelfde gedicht, *Art poétique*, waarin deze uitspraken voorkomen, geeft hij een dichtleer, die, door hemzelven in toepassing gebracht, de waarde van zijn teere, lenige, muzikale verzen, zoo schijnbaar zonder inspanning, misschien wel slordig, neêrgeschreven, nog verhoogt en die ik allen dichters en dichteressen, in Frankrijk en daarbuiten, op het hart zou willen binden. Le ‘beau désordre’, die in de verzen van Verlaine heerscht, is het werk van een dichter, en van een dichter zijn ook de wenken, les en voorbeeld tevens:

> De la musique avant toute chose,
> Et pour cela préfère l'Impair

Plus vague et plus soluble dans l'air,
Sans rien en lui qui pèse ou qui pose:

C'est des beaux yeux derrière des voiles,
C'est le grand jour tremblant de midi,
C'est par un ciel d'automne attiédi,
Le bleu fouillis des claires étoiles!

Car nous voulons la Nuanee eneor,
Pas la Couleur, rien que la nuance!
Oh! la nuance seule fiance
Le rêve au rêve et la flûte au cor

De la musique encore et toujours!
Que ton vers soit la chose envolée
Qu' on sent qui fuit d'une âme en allée
Vers d'autres cieux et d'autres amours...

Van beteekenis is het, dat de man, die zich zelf buiten de wet en buiten de maatschappij scheen geplaatst te hebben, die zwervende was, haast zonder eigen woning, van hospitaal in hospitaal tot het laatst toe is geweest het middenpunt, waaromheen zich de jongeren schaarden, die hem trouw zijn gebleven, ondanks alles, en hem als hun voorganger in poëzie blijven eeren, zooals zij het aan zijn graf luide hebben doen uitklinken.

Van den brief, waarbij, naar Fransch gebruik, belangstellenden werden uitgenoodigd, de begrafenis van Verlaine bij te wonen, luidde de aanhef:

Vous êles prié d'assister aux convoi, service et enterrement de Monsieur
PAUL VERLAINE,
P o è t e ...

Er zijn landen waar zulk een aankondiging: ‘de heer Zoo en Zoo, *dichter*’ met meesmuilen zou worden ontvangen. In Frankrijk kan men nog zonder gevaar iemand als ‘dichter’ voorstellen. En Verlaine was niet: iets anders en ‘Poet dazu’, gelijk Hans Sachs, maar enkel poëet.

Kan er sprake zijn van een plaats die na Verlaine's heengaan is ledig gebleven; de plaats van voorganger der jonge Fransche dich-

terschool, dan is er, dunkt mij, reden om ‘daarvoor ernstig in aanmerking te doen komen’ - zooals het in kanselarijstijl heet - den een-en-dertigjarigen dichter H e n r i d e R é g n i e r . Verlaine heeft lang moeten wachten eer zijn naam den kleinen kring van decadenten doorbreken en ook daarbuiten bekend worden kon. Voor de Régnier wordt de weg gemakkelijker gemaakt, nu de *Revue des deux mondes* den moed had, zijn ‘Inscriptions pour les treize portes de la ville’ in haar nummer van 15 Januari jl. af te drukken. Wel heeft het tijdschrift van Brunetière in een noot zijn restricties gemaakt betreffende de nieuwigheden van de jonge school op het gebied van het rijm, maar die ‘considération théorique’, zooals zij het noemt, kon de redactie niet weerhouden haren lezers deze gedichten te genieten te geven, al ware het enkel omdat het eindelijk tijd wordt, naar zij meent, ‘dat ook het groote publiek in de gelegenheid worde gesteld om zich uit te spreken over deze vraagstukken, waarover tot nu toe bijna uitsluitend onder kunstenaars gedebatteerd werd.’

Met den vorstelijken voornaam en het ‘heerschende’ in zijn familienaam heeft Henri de Régnier in zijn geheele optreden als dichter, in zijn opvattingen en in de wijze waarop hij zich uitdrukt, iets hoogs. Hoog staat hij in zijn eenzaamheid, vooral in dien in 1892 gepubliceerden versbundel *Tel qu'en songe*, die thans het grootste deel uitmaakt van den onlangs verschenen bundel *Poèmes*[1]. Daarin vindt men de Régnier's grootere epische gedichten *L'alérion, La Gardienne, Le Demeure*, waarvan het tweede in het najaar van '94 te Amsterdam door Lugné Poe, als ware het een drama, vertoond, door een coterie toegejuicht werd ofschoon niemand er een woord van had kunnen verstaan[2], maar waarvan bij de lezing de dichterlijke schoonheid naar voren springt. De Régnier is in deze, zooals in vele andere van zijn gedichten, de dichter van de zelfverloochening, van de stilte, van de eenzaamheid. De woorden ‘Silence’ en ‘Solitude’ komen hem telkens en telkens weêr op de lippen:

> .... Me voici plus seul de mon inquiétnde
> Parmi le crépuscule où mon pas a foulé
> La terre du silence et de la solitude.....

1) Paris, Société du Mercure de France. 1895.
2) Zie Dramat. Overzicht. *Gids* van November 1894, p. 364.

La Nuit pénible a veillé jusqu'à l'aube,
Et le silence est venu vers moi
Reposer son angoisse aux plis de ma robe....

Et qu'il vaut mieux laisser mourir son songe en soi,
Et qu'il vaut mieux vieillir dans la maison et, vers
Quelque soir, y mourir, parmi les flambeaux clairs,
Que tiennent face à face, en la même attitude,
Tout le silence avec toute la solitude....

En telkens treedt te midden van die stilte en die eenzaamheid het denkbeeld van afstand-doen, van zelfverloochening naar voren, - het breedst ontwikkeld in het gedicht *La Gardienne*.

In een oud bosch op de hoogte staat, te midden van een verwaarloosden tuin, een vervallen kasteel. De burchtheer komt, vergezeld van zijn wapenbroeders, terug naar die woning die hij verlaten heeft voor de verlokkingen van den oorlog, en thans - klaagt hij:

Mon soir en pleurs retourne à son matin.

Het zwaard, dat hem niet meer van dienst kan zijn, stelt hij zijn wapenbroeders ter hand, en dan, als zij van hem weg gaan, richt hij zijn schreden

vers le château qui tombe
Pierre à pierre ainsi que nos jours vout à la tombe,
Voir s'il ne reste rien dans le Songe et la Nuit
De ce qui fut un autre et de ce qui fut lui,
Et confronter, au seuil qui la ruine encombre,
Son Ame, face à face, hélas! avec son ombre.

Het geheele verleden treedt weer voor hem. Hij beschuldigt zich, zijn stil geluk verlaten te hebben, en haar van wie hij zegt:

Ses mains enchantaient l'aurore autour d'Elle....
Elle était tellement en moi,
Que je la cherchais dans le silence,
Que je la cherchais en fermant les yeux;
Le tiède soleil ruisselait sur ses cheveux,
Le matin rayonnait sur nos adolescences.

En hij haat dien ijdelen roem, dien hij heeft nagejaagd; hij haat de klaroenen, de vanen, en de wapenrustingen, al die ‘triste

apparat' en die 'vaine emphase'. Hij vraagt aan zijn oude woning:

> Reçois-moi, ô manoir, pauvre d'abandon,
> Ouvre ta porte comme un pardon.

En als hij aangeklopt heeft treedt de 'gardienne' van het slot op den drempel en noodt hem binnen te komen, zij die steeds met hem geweest is op zijn krijgstochten, wier handen zijn wonden verzorgd hebben.

> Je t'ouvre le château de souge et de sagesse
> Où le seuil ruiné disjoint la porte haute,
> Et, si l'âtre allumé chauffe mal ta détresse,
> Pense à tes jours perdus et pleures-en la faute....
>
> Je suis la mème encor, si ton Ame est la même
> Que celle que l'Espoir aventurait au pli
> De sa bannière haute, et je reste l'Emblême
> Du passé qui persiste à travers ton onbli....
>
> Que mon silence enfin soit ma seule réponse,
> Si ma table de hêtre est frugale en festin,
> Ma demeure s'accorde à celui qui renonce
> Et qui remet ses mains aux mains de son Destin.

De Régnier houdt zich niet, evenmin als Verlaine het deed, aan de 'Tabulatur', door de Fransche meesterzangers vastgesteld. Naar den raad van Hans Sachs stelt hij zelf den regel en volgt dien dan. Niet afbrekend intusschen gaat hij te werk. Hij schrijft alexandrijnen zoo klassiek van vorm als men maar wenschen kan, al voelt men er de moderne ziel in trillen;

> Je sais de tristes eaux en qui meurent les soirs;
> Des fleurs que nul n'y cueille y tombent une à une....

Het vrije vers, het vers van vier tot dat van tweemaal negen syllaben, het vers met vaag klinkende rijmen en het rijmloos vers maniëert hij met een meesterschap, dat het steeds, hoe weinig geaccentueerd het rythme ook zij, als poëzie blijft klinken: 'de la musique avant toute chose'. Al keert dezelfde stemming herbaaldelijk in de Régnier's verzen terug, de groote rijkdom van beelden, het hooge en nobele van den toon vrijwaren hen voor eentonigheid.

Of het nu - gelijk de *Revue des deux mondes* schijnt te meenen - juist op den weg ligt van ‘le grand public’ om zich uit te spreken over de vraagstukken van rythmus en rijm, die de Régnier's prosodie opwerpt, betwijfel ik. Het groote publiek, dat wil hier zeggen: het publiek dat voor poëzie voelt, zal zich, dunkt mij, het duidelijkst erover uitspreken, wanneer het er zich in 't geheel niet over uitlaat, maar zich door de nieuwigheid en gewaagdheid van rijm en rythmus niet laat weerhouden om den fieren gang, het fijn aroma van de Régnier's poëemen en het subtiel gevoel dat er uit spreekt te waardeeren.

Buitenlandsch overzicht.

28 Januari. Een begin.

Begin van 't jaar?-

Begin van groote gebeurtenissen? - Men ziet ze nog voor zich, - is 't zoo niet? de afgeloopen dagen van het nieuwe jaar! Iederen dag, uit het moeë weer van den weifelenden winter, opkomend met zijn eigen scherpe physionomie; tot de uren toe sprekend met de stootende, harde, preciese volzinnen van het telegrafisch bericht.

Gespannen toestand der Zuid-Afrikaansche Republiek; - inval van Dr. Jameson aan 't hoofd van een legertje der Zuid-Afrikaansche compagnie; - overwinning der Boeren; - telegram van Chamberlain aan Kruger; - antwoord van Oom Paul; - gelukwensch van den Keizer; - order aan de reserve der Engelsche vloot; - de uitlanders in de Transvaal onderwerpen zich; - Dr. Jameson en zijn medegevangenen worden in handen der koloniale autoriteiten gesteld; - Cecil Rhodes treedt af; - ontstemming in Engeland; - heftige toon der Duitsche bladen; - Engeland zoekt toenadering tot Frankrijk, en versterkt den band met Italië; - regeling in Achter Indië; - Rusland neemt de leiding van de Oostersche aangelegenheden.

Zou men niet verlangen met den tijdgeest één te zijn om den rhythmischen val der gebeurtenissen in zijn volle kracht meê te gevoelen?

Wij gaan door de mistige wegdeinende straten onzen dagelijkschen gang, maar het hoofd is vervuld van de geluiden der machtige dingen.

Uit de verte van Afrika komt een rumoer van geweerschoten, spreekt de stem van een hardnekkig volk. De zelfbewuste stem van den staatsman antwoordt, de nerveuze stem van een Keizer die Caesar Augustus wil zijn, klinkt mede; en in ruimer cirkel verbreidt zich het geluid; de stemmen joelen, grommen, bijten. Plot-

seling mengen zich nieuwe tonen in het spel; het wordt een gansch orkest in ons hoofd.

Is het eenvoudig wat geanimeerde nieuwjaarsmuziek?

Is het de muziek van den grooten komenden tijd?

O het ruige, trouwe woord van den Boeren-president! Het spreekt, boven het gedruisch, tot ons hart. Wij mochten haar dan nog eenmaal hooren, de taal van onze mannen der zeventiende eeuw, toen ‘Hollander’ een eernaam was. Het ‘met Gods hulp’ tegen den jongen keizer die hem aan boord kwam met ‘bevriende machten’; het ‘onchristelijke behandeling’, tegen het christelijk doende Engeland; het ‘niet te vertrouwen’ rondweg gezegd van den Kaper minister. En de daad naast het woord, de daad het woord dekkend; de energie, als een plotselinge uiting van kracht, maar even goed een kostbaar vermogen van overleg, geduld en van lijdzaamheid die meer kan dan de meeste kracht. Zie er het woord over lijdzaamheid van de Ruyter op na bij Brandt. En laat ons, wanneer wij er den tijd voor kunnen vinden, in deze dagen met de herinnering leven in onze zeventiende eeuw: een eeuw die voor ons heen is gegaan, maar die wij ten minste bij stukjes en brokjes in ons kunnen doen herleven als wij ons zelf niets wijs willen maken wat niet echt is, en als wij overtuigd zijn dat geleende kracht geen kracht is.

De inval van Dr. Jameson en de zijnen was een boevenstuk. Maar daarom is het nog niet een stuk dat door boeven is bedreven.

Er mankeert ons, om een oordeel te kunnen vormen, nog een enkele schakel in de reeks der bekende feiten. Wie heeft Jameson het dadelijk bevel tot optrekken gegeven, of wie heeft hem direct naar Johannesburg opgeroepen? Want de noodiging van het hervormingscomité der uitlanders, - het papier dat bij Jamesons troep gevonden werd, - is in algemeene termen opgesteld. Het rechte papier moet te loor zijn gegaan, en zal wel nooit te voorschijn komen.

- Heel eenvoudig, zegt de volbloed Cockney voor wien een Engelschman alleen edele daden kan verrichten, waardig om door music-hallverzen vereeuwigd te worden, - Jameson is door de Boeren in de laag gelokt.

Maar dit kan geen waarheid zijn. Het plan van den opstand in Johannesburg was geheel uitgewerkt en vastgesteld; als doel was bepaald, niet de annexatie onder Engelsche vlag, maar de oprichting van een vrije republiek, de Randrepubliek; de acteurs van het drama waren aangewezen, en ook, naar men zegt, de actrices, de dames die het geroep over hun beleedigde onschuld zou-

den doen opgaan, en die tot het soort behoorden dat in Johannesburg evenals elders voorkomt. Een financieele combinatie steunde het plan. In Londen was het geheim aan enkele ingewijden bekend. Als men maar wou zoeken, zou men misschien de menschen wel kunnen vinden die Jameson in de hinderlaag hebben gebracht.

Maar men mag niet van een hinderlaag spreken. Het is Jameson's onbesuisdheid, het is zijn vertrouwen dat alles wel terecht zou komen, ook al liep er veel onrecht onder door, dat hem het hoofd heeft doen stooten tegen den beraden moed der Boeren. Mogelijk ook dat hij ietwat geloof heeft geslagen aan de grieven der uitlanders.....

Het is en blijft een boevenstuk, al was het geen stuk door boeven bedreven.

Van meer belang dan de vraag naar Jameson's reden tot handelen, moet voor ons de verklaring zijn van de Engelsche publieke meening over zijn tocht.

De stemming was eerder sympathiek; en men wil dat buiten Engeland moeielijk begrijpen. Toch zijn er goede redenen voor. Behalve nog de algemeen bekende reden dat het publiek iemand, in het ongeluk, wanneer hij boeten moet, niet alleen laat staan ... soms.

Een eerste reden voor de sympathie is een maatschappelijke. De troep die onder de leiding stond van Jameson was geen samengeraapte koloniale bende; zij maakte in haar soort een élite uit. Er kwamen allerlei celebriteiten van de Londensche wereld in voor: Sir John Willoughby was commandant, en de zoon van Lord Coventry was onder de officieren, met andere bekende cricket- en sportmannen. Wie aan de mode meedeed nam dienst bij de Chartered South-African Company.

Lord Randolph Churchill vertelt in de beschrijving van zijn reis door Zuid-Afrika dat hij twee gewone ‘troopers’ tot elkander had hooren zeggen: ‘Wel, Jim, ik geloof dat onze nieuwe kapitein niet veel zaaks is. Ik heb hem nooit in de *** club gezien’. ‘Neen’, antwoordt de andere, ‘ik herinner me ook niet hem daar ontmoet te hebben.’ Het was alsof men in Afrika het voorname clubleven voortzette.

De zoon van een Lord heeft in Engeland zijn heiligenschijn behouden; - hij kan uitspatten, maar hij kan geen kwaad doen; - en de toonvoerende kringen hechten zich nauw aan elkander. Daarom zal men, in Londen ten minste, Jameson's troepje niet licht afvallen.

En er komt bij dat Jameson voor den *alter ego* van Cecil Rhodes gehouden wordt. Cecil Rhodes is de groote man. Hij is millioenen rijk, en hij geeft niet om geld; hij laat een vriend nooit in den

steek, en verwacht van zijn vrienden diensten en opoffering; hij ziet kleinigheden over 't hoofd, en houdt het eens gevatte doel in 't oog.

Cecil Rhodes' stand punt is Afrika. Hij beschouwt de toekomst van dat werelddeel als zijn zaak. In de Kaapkolonie heeft hij de Engelsche partij met de Afrikaanders weten te vereenigen; en terwijl hij de woordvoerder was voor een zelfstandig Zuid-Afrika, verkreeg hij toch den steun der Torypartij en der imperialisten in Engeland door de oprichting der Zuid-Afrikaansche Compagnie en het bepalen van haar werkkring.

Wat hem bewogen mag hebben, om een aanval te laten wagen tegen de Zuid-Afrikaansche republiek, is niet dadelijk uit te maken. Was het kwaad humeur over ondervonden plagerijen, of wilde hij het bestuur van Kruger een poets spelen, zooals hij het vroeger reeds eenmaal gedaan had? Rekende hij er op dat het Engelsche ministerie hem rustig zou laten begaan, omdat het de handen vol had met het krakeel over Venezuela, of stelde hij zich de overwinning op de Boeren te gemakkelijk voor? -

Het is vergeefsch vragen. Hij zal het zelf nooit zeggen. En zijn vrienden zullen niet uit de school klappen. Daarvoor heeft hij ook thans nog te veel invloed. De openbare meening in Engeland let niet zoozeer op zijn enkele daden, maar neemt Cecil Rhodes in zijn geheel, en ziet in hem een van die mannen, zooals een vooruitstrevend wereldrijk ze noodig heeft.

Eerst wanneer men deze stemming in Engeland laat gelden voor wat ze werkelijk is: een onberedeneerd maar daardoor te machtiger gevoel, - komt de handelwijs van Chamberlain tegenover Kruger in 't rechte licht.

Want Engeland had het geluk in 't moment van zijn verlegenheid den man te vinden die de zaken wist te sturen. Flink tegen de bovendrijvende meening in zijn partij, eerlijk met Kruger, alles in 't werk stellend om de verstandhouding tusschen de Hollandsche en Engelsche elementen in Zuid-Afrika te bewaren.

Geen fout mocht begaan, en er moest dadelijk gehandeld worden.

Chamberlain heeft ook geen oogenblik verloren. De energieke, eenvoudige man van zaken ontwaakte in den would-be man van de wereld die zijn orchideëncollectie boven alles stelt. Zijn partijgenooten noemden hem in hun hart: Joe, den schroevenfabrikant van Birmingham, omdat hij de goede gezindheid van Paul Kruger verkoos boven den beschermenden glimlach van Lord So and So, maar hij kon tevreden wezen met het bewustzijn dat hij het Engelsche imperium tezamen hield.

Beloofde Chamberlain er zich voldoening van?

Aan den Boerenpresident had hij een lastigen kameraad. Want Kruger, op zijn doodnatuurlijke, leuke wijs, wist van zijn kant iedere onhandigheid, iedere overdrijving te vermijden, en daar hij het voordeel aan zijn zijde had, bleef hij de meerdere.

Maar men mag in Europa niet buiten den Keizer van Duitschland rekenen.

De Keizer hield zich alsof hij zich, zoo noodig, in de zaken van Afrika binnen den kring van den Engelschen invloed zou mengen, en hij zond aan den President der Zuid-Afrikaansche Republiek zijn felicitatietelegram. Daarmee deed hij Engeland niet alleen een beleediging aan, alsof het niet in staat was de zaken te ordenen, maar hij, de kleinzoon van Engeland's Koningin, de admiraal van de Engelsche marine, de gast van de Engelsche aristocratie, kwetste ook het gevoel voor goede manieren bij de toongevende klasse, nu hij, in den tijd dat Engeland zich vernederd en in rouw gevoelde, een gelukwensch toebracht aan den man wien het die rouw weet.

Dat de Duitschers jaloersch waren en er aldoor naar streefden om kleine voordeeltjes te behalen, daarvan waren de Engelschen overtuigd; dat konden zij desnoods toelaten. Maar zij wilden de beleediging van dén Keizer niet dulden, - ofschoon de felicitatie denkelijk goed genoeg bedoeld was.

En weer deed Chamberlain zich voor als de woordvoerder der natie toen hij den rechtmatigen Engelschen trots stijfde door maatregelen te nemen die Engeland bereid toonden om met de wapenen zijn suprematie te handhaven.

Zoo verscheurde de minister van koloniën den nevel die zich over het Britsche rijk had gelegerd. Er kwam kracht en gloed en beweging in het Engelsche leven. De tijd van Salisbury's bulderende woorden en slappe daden scheen, voor 't oogenblik, voorbij te wezen.

Zal het aan Chamberlain gelukken flink stand te houden, zal hij ons toonen hoe Engelands politieke tact opgewassen blijft voor den grooten werkkring waartoe het volk geroepen is, zal hij aan Europa en aan de wereld kunnen bewijzen hoe vrijheid en eerbied voor het recht de voorwaarden zijn voor de macht?

Een begin van een nieuw jaar alleen?

Of een begin van een nieuwen tijd?

Maar laat ons niet vergeten Paul Kruger, den president der Zuid-Afrikaansche Republiek, daarin een eereplaats te geven! en wij, Hollanders, laat ons denken aan onze groote eeuw!

Bibliographie.

Vosmeer de Spie, Felicia Beveridge. Analyse van een gemoedstoestand. Amsterdam, S.L. van Looy en H. Gerlings. 1895.

Reeds in Augustus van het vorig jaar hadden de uitgevers dit boek aangekondigd als iets superieurs, ‘boeiend van het begin tot het eind, tevens omvattende een der belangrijkste maatschappelijke vraagstukken, die man en vrouw meer en meer bezighouden.’ En deze aankondiging was vergezeld gegaan van een uittreksel uit een brief van den schrijver, waarin hij aan een vriend mededeelde wat de liefde van zijn hoofdpersonen zou zijn.

‘Hun liefde’ - schreef hij - ‘is niet het bedaarde, vriendelijke, burgerlijke gevoel van Jan voor Neeltje en omgekeerd, hun liefde, althans die van Felicia, is een uitbarsting van heerlijken goudvlammenden hartstocht, die eerst opstijgt tot gelukzaligheid, straks neervalt in een hellenacht en zich later verliest in een pijnlijk vergeten.’

Onze verwachting was, na dit alles, hoog gespannen. En nu wij het boek, ‘boeiend van het begin tot het einde’, met moeite doorgeworsteld hebben, is onze teleurstelling groot.

‘Analyse van een gemoedstoestand’ heeft de schrijver hier willen geven evenals hij het in zijn vier jaar vroeger geschreven *Een Passie* heeft willen doen. Maar - mag men vragen - was hier inderdaad een *gemoedstoestand* en een, het analyseeren waard? Viel hier een of ander ‘cruelle énigme’ te ontcijferen? Gaat de heldin van den roman door een reeks ‘zielestadiën’? Deze Felicia Beveridge, met hare gemakkelijke verleidbaarheid, die, wanneer de ‘analyse’ aanvangt, zelfs geen ‘demi-vierge’ meer is en steeds maar door hare zinnelijkheid geregeerd wordt, is ondanks, en voor een deel ten gevolge van al het Americanisme, waarmeê de schrijver haar en haar partner behangen heeft, zoo weinig belangrijk mogelijk. Trots al de beweging, de drukte, het heen en weêr reizen van de beide excentrieke personages, die de schrijver meende te analyseeren door veel over hen te praten en hen op hunne beurt veel te laten redeneeren, is het boek dood.

Het mag betwijfeld worden, of Vosmeer de Spie door zijn land den rug toe te keeren, *globe-trotter* te worden en te Rome een roman in het Nederlandsch te schrijven, zich zelf in de beste conditiën heeft geplaatst om iets goeds te leveren en of hij, op zulk een afstand van het vaderland, wel volkomen bevoegd mag gerekend worden om zich over ‘het gevoel van Jan voor Neeltje en omgekeerd’ uit te laten gelijk hij doet. Toen wij *Een Passie* gelezen hadden was onze indruk, en spraken wij het uit, dat Vosmeer de Spie wel zou doen zich tot het terrein van de klein-burgerlijke novelle te bepalen. En dat meenen

wij nog. Ontmoette hij op dat terrein ‘Jan en Neeltje’, des te beter, want tien tegen een dat de Nederlandsche novellist het ‘burgerlijke gevoel’ van die twee beter zal weten te observeeren en te analyseeren dan hij getoond heeft het den zoogenaamden gemoedstoestand van Felicia en Patrick te kunnen doen.

Van Nu en Straks. Tweemaandelijksch tijdschrift. Antwerpen. (Nummer 1, Januari 1896.)

Het tijdschrift *Van Nu en Straks* dat, na met veel beweging te zijn aangekondigd, in 1893 zijn eerste aflevering in de wereld zond, heeft in zijne eerste gedaante niet lang geleefd en van zijn bestaan is slechts een vluchtige herinnering achtergebleven. Aan goede bedoelingen, aan krachtige, frissche, talentvolle uitingen ontbrak het niet. Waaraan het haperde wordt eerlijk erkend in het prospectus voor deze nieuwe reeks, waarin wij lezen: ‘Door meer bewustheid en nieuwe groepeering is in dit tijdschrift een gemeenschappelijk streven mogelijk geworden.’ Wij hopen dat dit spoedig duidelijk zal blijken. In dit eerste nummer is er slechts één artikel, dat een bepaald karakter draagt, maar dit neemt dan ook de grootste helft van de aflevering in beslag. Het is dat, waarin Gust. Vermeylen, die ook tot de oprichters behoorde van het tijdschrift in zijn vroegeren vorm, een uit Berlijn gedagteekend hartig woord spreekt over de Vlaamsche Beweging, dat niet nalaten kan de gemoederen in beroering te brengen. Niet dat Vermeylen twijfelt aan het goed recht van eene Vlaamsche Beweging; maar hij komt op tegen de Vlaamsche Beweging van dezen tijd, die door haar overslaan tot rassenhaat eenzijdig, door haar uitsluitend karakter van taalbeweging beperkt, door haar vastgekoppeld-zijn aan de politiek gedemoraliseerd is. Het afbrekend gedeelte van dit betoog dunkt ons krachtiger dan het opbouwend. Er is veel vaags in uitdrukkingen als de volgende: ‘De geesten omwoelen in alle standen van ons volk, buiten alle politiek om, het geweten wakker schudden, leeren hoe elkeen *zelf* moet terugwerken op al wat zijn groei belemmert, en nemen wat hem noodig is - de menschen *overtuigen*, en ze dan als zelfstandige wezens laten handelen: dat is de eenige propaganda die een zedelijke waarde bezit, en in directe verhouding staat tot het doel der Vlaamsche Beweging.’ Wat hij onder dat alles, bijv. onder dat ‘nemen wat hem noodig is’ in de praktijk verstaat, geeft hij niet aan. Maar nochtans is dit artikel een daad, die van moed en karakter getuigt.

De twee andere essays: het eene over ‘de socialistische partij en hare drijfveeren’ en het andere enkele uit het Fransch vertaalde opmerkingen bevattende over kunst, zijn van veel minder gehalte. Een gedicht van Karel van de Woestijne: ‘Door het zomeren’ bevat enkele goede regels, maar klinkt overigens bombastisch en hol. Een phrasenheld is ook Emm. de Bom, die in de schets ‘Scheppingsdag’ de zinnelijke ‘omarming’ van een boer en boerin beschrijft en verheerlijkt als een ‘heilig Werk’, waarboven ‘de boomen het tevredene smeltende hooglied der communie ruischten’! Men moet maar durven!

Wij zien verlangend uit naar verdere, meer sprekende producten van het ‘gemeenschappelijk streven’.

De Hollandsche Revue geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door De Erven Loosjes, te Haarlem. Eerste jaargang No. 1. Januari 1896.

Naar den vorm: de indeeling der rubrieken, de groote plaats (42 van de ongeveer 100 bladzijden) aan advertentiën ingeruimd, door de wijze van behandelen der onderwerpen, de portretten tusschen den tekst - als twee droppels water

The Review of Reviews. Dat is geen aanmerking: wanneer men geen oorspronkelijken en beteren vorm weet te vinden, is het copieeren van een beproefd gevonden vorm als die van Stead's Revue een verstandige daad.

Er is heel wat arbeid ten koste gelegd aan het ‘overzien’ van al de tijdschriften, eigene en vreemde, van ‘het boek van de maand’ (*Wereldvrede*), enz.; en het lijkt wel of dit alles, of nagenoeg alles, de arbeid is van één man. Dat vertegenwoordigt een achtenswaardige werkkracht. Frans Netscher, die te lang op een afstand stond van het letterkundig leven, waaraan hij slechts nu en dan deelnam, zien wij met groot genoegen als leider van deze Revue optreden. Hij schijnt de rechte man ervoor. Dat blijkt ook uit de onpartijdige wijze waarop in deze eerste aflevering de zeer uitvoerige ‘karakterschets’ van Dr. Abraham Kuyper is opgesteld.

Naar aanleiding van de illustratie bij laatstgenoemd stuk een vraag, gedeeltelijk van ethnographischenaard. Dragen onze geleerden in hun studeerkamer, ook wanneer zij niet ziek zijn, nog zulke kamerjaponnen, als op de photogravure ‘Dr. A. Kuyper in zijn studeervertrek’ er een te zien is? En... zetten zij er dan zulk een bedrukt gezicht bij? Ons dunkt, de rollen zijn hier omgekeerd. Zoo toch moeten de menschen kijken, tegen wie Dr. Kuyper in het gesproken of geschreven debat met zijn bliksems te velde trekt, maar van hemzelf verwacht men, dat hij, voor het objectief van den photograaf gezeten, subjectiever uit de oogen kijkt.

Een engelenzang.

Gli Angioli di Fra Angelico. - A. Pini. Edit. Firenze.

Zooeven doodmoe opgestaan. Gisteren den geheelen dag gezocht in de boeken, en niets gevonden. Och, 't was ook maar een kleinigheidje, een kwestietje! Maar dit wilde ik nu eens voorgoed weten. Al studeerende steeds gefixeerd te worden door vraagteekens, die koel spottend u uitlachen, dat verdriet. Daarom, dat eene kwestietje wilde ik nu eens uitmaken.... Als ik dat nu eens goed wist - dat zou mij een optrekje met wat bosch zijn, waar ik zoo nu en dan eens zou kunnen uitrusten van mijn hevigen arbeid in de stad.

En zoo pakte ik het met durf aan, en ik had niet noodig mezelf aan te vuren met: ago quod ago en dergelijke wijze woorden van groote mannen.

Maar - dat vraagteeken verdringen, er mij langs heen werken, ja zelfs het terugdringen, meer naar den achtergrond, dat kon ik - maar wat hielp dat, als 't van daar in zijn gereduceerden vorm, mij nog met flitsende blikken uitlachte? Al de andere, grootere keken koel op mij neer, met een blik van verstandhouding naar dat kleine ding, dat zich zoo dapper hield. Ik kreeg een benauwend vermoeden, dat zij allen te zamen een geheim verbond vormden - zoo iets als de vrijmetselaars - dat zij elkander hielpen, een cordon vormden van caoutchouc, die men wel kon vervormen, maar niet doorbreken, dat zij allen onsterfelijk waren, en alleen maar eens andere namen aan elkaar gaven om de menschen te verschalken.

Ah! daar bracht de avondpost de nieuwste literatuur over het kwestietje.

Twee monumentale deelen! Een boek in de wetenschappelijke

wereld gerecipieerd als een adjudant van een regeerend vorst. Met waardigheid heb ik het opengesneden, met eerbied de inhoudsopgave doorgezien. Zoo waarlijk! Zou dit....? En tijd en vuur vergetende, heb ik geworsteld. Veel heb ik gewonnen, maar alleen juist dat niet, wat ik wilde winnen. Eens meende ik het vraagteekentje er onder te hebben - ach 't was onder mij doorgesprongen, ik was er overheen geloopen en dáár stond het weer in de verte, met zijn koudlachende, flitsende oogjes in al zijn kleinheid en overmaat van gezondheid.

Nog eens, hoewel het al laat was, ben ik op weg gegaan en ben blijven steken.... Ik kon niet meer. Neen, 't ging ook niet. Ik wist het niet en het beste boek wist het niet en niemand kon 't ook weten! Mijn hoofd was warm, mijn voeten koud. Een hart had ik niet. 'k Had toch niet te veel geeischt? 'k Wilde alleen in mijn hoofd heel duidelijk den weg hebben aangeduid om er uit te komen, zoo duidelijk, dat ik een' ander, al lachend, aan het dessert zou kunnen zeggen, zie je, dit is de kwestie en dit is de oplossing! En nu in mijn hoofd een haché van catalogi, schrijvers, beginselen, boeken, objective Darstellungen en subjectieve dwaasheden van menschen, nog dommer dan ik. O, 't was toch wel verschrikkelijk! Daarvoor nu zóó gewerkt te hebben. Daarvoor je lichaam zóó gekastijd te hebben! Een daglooner, die de heide ontgint is toch wel gelukkig! Als die met zonsondergang opkijkt van den grond en op 't blad der spade het zand van zijn klompen afschraapt en dan zucht: Ziezoo! dan heeft hij een noodig werk volbracht en is goed geweest voor zichzelf en zijn naaste. Maar wij die leven tusschen vraagteekens, die weg moeten en niet weg willen, die heel bescheiden moesten zijn, maar altijd 't eerste en 't laatste woord hebben... ja wij zijn wel ongelukkig! En dan er nog bij gaan voelen, dat dit alles een stuk van onze gezondheid kost!... En waarvoor?...

En doodmoe opgestaan... daar ligt weer de geheele brouhaha van boeken, pamfletten, aanteekeningen, vooral van mooie vondstjes, die ik, ergerlijk genoeg, voor deze kwestie niet kan gebruiken. Zal ik weer beginnen? Mezelf bedotten met een Satz als: labor omnia vincit? Bah, ik walg er van. Werkelijk, ik kan niet meer. Straks, vanmiddag, vanavond. Wat nu dan doen?

Wandelen? In dien motregen? Loom drupt de linde een

enkelen droppel op het kiezel. Als een wolk van regen komt aanwaaien tegen de laaghangende dennentakken, dan beuren die zich slechts even op, slechts even, zeggend tegen den wind: kom, scheid nu uit, we hebben genoeg van dat spelen! en dan hangen zij weer loom neer en druppen.

Muziek maken? Neen, dat zou me pijn doen in het hoofd en geen muziek zijn. Neen, ik moest een goed mensch hebben, die me met zachte stem iets prettigs vertelde, iets moois....

Esistenti nella Ra. Galleria degli Uffizi di Firenze' lees ik werktuigelijk. Hè, een italiaansche bron? Zou me die misschien helpen? Onder een stapel boeken help ik het uit - er daar lach ik: *Gli Angioli di Fra Angelico*! die gelukkigen weten van geen kwesties af! Wat zou een engel van dwaling en wat Beato Angelico van twijfel weten! Hoe komen die heiligen hier tusschen deze wereldkinderen! en lachend ga ik met de kleine portefeuille chromolithographien, die ik te Rome in den Corso kocht, in een leunstoel bij het vuur zitten.

Ik zal ze precies zoo laten liggen als ze liggen. Ieder is wel op zijn eigen plaats. Rangschikken is zoo zelden rechtvaardig. Och, en zijn er wel eereplaatsen als wij onder de onzen zijn?

Maar hoe zal ik hen onderscheiden? Want er is natuurlijk veel verschil. Twee dingen toch, die beide heel mooi zijn, hebben zoowat niets van elkaar. Gelukkig zijn ze niet genummerd. Een minder smaakvol, uitgever dan Pini van Firenze zou ze misschien genummerd hebben, voor 't gemak van den boekhandel. 't Is best zoo. Engelen nummeren! Dat zou onzedelijk zijn. Dingen van dédain en doode wezens en dergelijke dingen wel dienstig voor de statistiek, die nummert men. Maar dat waarin werkelijk leven is, dat spreekt men aan. Liefde telt niet. Liefde roept. Engelen noemt men bij name. Ik zal ze nu allen doopen, een naam geven naar mijn beste weten. Daar is dan:

Aïmia.

Aïmia staat op paarsche wolkjes in een gouden hemel te blazen op een gouden bazuin. Men kan niet zien of Aïmia

een jongeling of maagd is. Misschien is dit wel meer zoo. Men kan er over spreken als over een *het*, niet uit gemis van liefde, maar omdat de engelenwereld ons zoo vreemd is. Zij zelven weten natuurlijk een fijner onderscheid, dan wij met ons brutale *hij* of *zij* en onzen dooddoener *het*.

Aïmia - wil ik probeeren te zeggen, hoe mooi Aïmia is?

Aïmia heeft goudblond haar en een bleekrood kleed, afgezet met gouden rand en daarover een bolronde sjerp van wijnrood en wit, - zooals die ook wel van papier over kerstboomtakken hangt - en daar het rechts omhoog ziet, zien wij alleen het profiel en één vleugel; een langen vleugel van donkere pennen, waarop hier en daar een gouden oog. De gouden bazuin houdt het met beide handen even omhoog geheven voor de roode lippen van het ronde kindergezicht. En boven op het hoofd een rood tongetje, duidelijk zichtbaar tegen het gouden vlak van den aureool. En van al dit mooie is 't oog het heerlijkst. Blij en verwonderd ziet het omhoog langs den bazuin; het vraagt hoe het toch mogelijk is, dat alle dingen zoo onbeschrijflijk heerlijk kunnen zijn, en ook, met vroolijke zekerheid of er wel ooit zulke reine klanken klommen als uit deze bazuin?

Cora.

Enkel openheid is 't bij Cora. In den gouden hemel op de blauwe wolkjes openbaart zij zich, precies zooals zij is, en 't blauwe kleed, met gouden randen en een enkel goud bandje, verheldert en verklaart het ronde gelaat, omlijst door een krans guldene haren. Zij leunt als tegen de vleugels, die nu nog toegevouwen, zich zóó zullen ontplooien; die vleugels onbestemd van toon, van onderen rood met gouden oogen. En terwijl de eene hand dezen vasthoudt, slaat de andere den trommel, rijk versierd in rood en goud. Omhoog ziet zij met haar kindergezicht, waarop ook iets van moederervaring ligt. Omhoog ziet zij - toch is 't, of zij dáár staat opdat wij haar zouden zien. En over haar oogen als een gazen gordijn. Zij doorboort niet, zij aanschouwt niet, zij oordeelt niet; zij is alleen die zij is; breed zich ontplooiend en toonend al haar goedheid en schoonheid-inwendig. Hoewel zij zich omhoog

heft tot den Troon, is het duidelijk dat zij zich neerbukt, tot de menschen; vriendelijk als waren alle menschen goed.

Estre.

Hoe is toch alles zoo wonderlijk! In 't gouden licht op blauwe wolk, terwijl de blonde haren zich hebben gevleid over 't olijfkleurig kleed, meldt Estre haar verwondering door haar gouden schalmei. Achterover gebogen, steunende op haar rood en gouden pennen, haar vrije hand even geheven met gebaar van verbazing, haar breed, volkleurig open gezicht even op zijde, hoort zij 't nog klinken in de wijdgalmende hemelen: wonderlijk, wonderlijk! En weerklinkt Estre's wonderlijk niet het wonderlijkst op deze aarde? Wandelt Estre niet overal waar goede menschen wonen? Zingt niet alles haar lof?

> En hooggeheven wijze denneboomen
> Bewegen met diep-zinnend hoofdgebaar,
> En langzaam wuivend als ontwaakte droomen,
> Verbazen heen en weder met clkaar,
> Om 't zieleschoon van deze vrouw vernomen,
> Verwondren heilig en beminnen haar.
> (BIERENS DE HAAN.)

Venië.

Hoor, hoe zacht hij met het gouden plectrum de gouden citer slaat. Is hij bang dat hij niet mooi genoeg kan spelen? Drukt hij daarom ietwat angstig de citer aan zijn borst? Zijn goudblonde jongenskop met den aureool, leunt luisterend op zijde, schuchter of 't wel mooi genoeg klinkt. Want hij wil leeren het lied der eere. Waarom ook niet leeren, nu ‘ewich is so lanc?’ Hoor, enkele tonen zijn het; iedere toon mag geheel en al uitspreken. Dan volgt er een, dien niemand kon verwachten. Nu is er dat vreemde, die roering van binnen! Venië luistert en luistert; bijna was die ééne toon gevonden, schoon genoeg voor het lied der eere. Als engelen over hun werk weenen konden, zou Venië weenen. Nu begint hij op nieuw, en wacht af en begint op nieuw.

Alles vergeten staat Venië in een kleed van kleuren tus-

schen lila, blauw en purper in 't gulden licht te probeeren, te probeeren.

Ein vollenkumen mensche sal alle zit sich achten ein beginnende mensche. (Bruder Eckart, den man heizit den jungen.)

Hende.

Wat is Hende begrijpelijk en klaar en eenvoudig - en hoe volkomen raadselachtig is Hende! Een mensch van den zuiversten stijl - en een fanatisch mysticus. Zie hoe zelfbewust slaat hij de purperen tamboerijn met de gulden versieringen - en tegelijkertijd - wie heeft ooit zulk een reine passiviteit gezien, als in zijne groote oogen, die devoot schouwen omhoog?

Hoe eenvoudig golft hem dat rijk-goudgerande lichtblauwe kleed om de leden - en vanwaar dan daarin dat vreemde split, juist naar u toegekeerd, met hel-geelen inslag tegen 't donkere onderkleed? Hoe uitgerekt de lange, dunne hals, hoe vrouwelijk, die krullen sluik hangend over voorhoofd en wang! En daartegenover, zie zijn élan in zijn vooruitgestoken hoofd, zijn wilskracht in zijn reeds naar voren gebrachte heupen, zijn zekerheid in zijn open oog! En dit alles behoort zoo bij hem, is hoogst natuurlijk.

Wie hem kent, kent hem. Meer is er niet van te zeggen. Hem leeren kennen? Zou dat mogelijk zijn? Ik geloof het niet. Men kent hem of men kent hem niet. Maar wie hem kent, heeft hem lief, met de liefde der ziel.

Benevissa.

Zij is de rijkste. Haar rijkdom is zoo karakteristiek, dat men die dadelijk ziet en kent aan één woord, aan één vorm.

Hoog, heel hoog steekt zij de gouden trompet met beide handen gehouden voor den mond. Van rozig licht blinkt het breede voorhoofd, omheuveld door guldene lokken. Vol kleur is het roode, goudversierde kleed; van indigo het onderkleed; van olijven de mantel; van goud de vleugels met de pauwenoogen; van geel en goud het schoeisel, dat rust op de lila wolkjes. En al deze heerlijkheden draagt zij met koninklijke

nonchalance, zooals een rozelaar zelfs zijn verborgenste takje tooit met knop aan knop.

Er is voor ons arme zondaren iets beangstigends in zulk een rijkdom.

Wären alles Laub und Grass, dass je gewachsen ist und noch wachsen wird, louter Herzen, dass sie dir für deine Gnade dankten, wären alle Tropfen, die in dem Meere sind, louter Prediger, dass sie deinen lieblichen Namen predigten, und wären alle Saitenspiele süsse Stimme, die dich lobeten!

Da sprach Er: Mir wäre dennoch ungedankt!

Ja wij kunnen eigenlijk niet danken. Hoe heerlijk is het dan voor ons arme bedelaars, dat de rijke engelen het lied der eere kunnen zingen!

Milië.

Haar hoofd met de ietwat zwierige haren, luisterend voorovergebogen, slaat Milië de tamboerijn, die zij voor 't oor houdt.

In 't lila en blauw staat ze stil in 't gouden licht.

Zij lacht en ziet voor zich heen, naar beneden, heel, heel stil.

Je mehr du thust, je minder wirkst du. (Tauler.) Het zingt bij haar van binnen. Zij heeft geen groote gebaren noodig. Zooals heel blijde zusje haar hoogste blijdschap niet anders uit, dan door stil de handjes te klappen voor haar eigen oor. Maar moet Milië dan niet zingen omhoog, ter Gods glorie?...

Der mensch, der in der mynne ist, der ist leicht und gnuglich. (Tractat von der Minne.)

Du sollst sein allezeit in Gott heimlich, so bist du allezeit in Freuden.

Deze twee woorden dekken toch elkaar geheel?

Een engel als Milië is immers vol minne, vol vreugde, vol gezang - en dit is immers ter eere Gods. Het lied is toch ter glorie Gods? En vroolijk houdt Milië aan haar oor de rinkinkelende tamboerijn.

Valangken.

Dat men ook zoo alles vergeten kan! Hij, of zij, heeft de

kleurige vleugels met de gouden oogen uitgespreid, toch vliegt hij niet; de oranjekleurige mantel wappert bewegelijk over het blauw-en-gouden kleed, toch staat hij stil; hij treedt op lichte luchte wolkjes èn ziet onafgewend omlaag. Zelfs de vurige tong op de gouden haren bukt zich mede naar de laagte. Het eischt ook zooveel om dat orgeltje, dat zij met de eene hand tegen zich heeft aangedrukt, met de andere nu te bespelen; ja dat eischt eenvoudig alles. Maar vergeet hij dan niet, dat hij engel is om...? - wel natuurlijk om niets anders dan om dit orgeltje te bespelen. En dus ziet Valangken omlaag, naar 't orgeltje en naar niets anders.

Er zijn menschen die dit niet verstaan. Beato Angelico is in zijn cel - of liever cellen. Want als belooning voor zijn vroom werk gaf de prior hem nog zulk een vertrekje, als hij eens een groote Madonna moest maken. Haastige stappen op de trap. Fra Giovanni, ge zijt aartsbisschop van Fireuze geworden! hijgt de jaloersche broeder in opwinding. De schilder lacht onder 't voortwerken: Hoe komen ze nu aan die dwaasheid! De ander: Ge neemt deze roeping van God en de kerk toch aan?

Wat roeping! Mijn roeping is om dit blauw week te maken. Kun je me helpen, en zoo niet...

Straks schudden die twee over elkaar 't hoofd, zeggende dat die andere gek is. Maar ik houd 't met Beato Angelico.

Ivatte.

Het karmijnen goudafgezette kleed laat zien dat eene knie is gebogen.

De handen met de binnenzijden even tegen elkander gelegd en naar voren gestrekt, evenals de hals. De oogen staren onbestemd recht voor zich uit. Het lichaam volgt de oogen. Men hoort de vleugels kleppen en de einden van de blauwen band, kruiselings over de borst gelegd, wapperen.

Zijn geheele ziel, zijn geheele zijn is gebed, zijn ademen is bidden.

Waar of Ivatte òm zou bidden...? Dwaze vraag van menschen!

Engelen weten immers niet, wat dit is: zijn zin willen

hebben. Ivatte zou die vraag niet verstaan. Maar of Ivatte ook weet wat bidden is! Zie, bidden is bukken; zie, bidden is zoeken te zien, is gaan zien. Haar leven is een zich geven, een offervlam, om te zien, te zien.

En dan? O, de menschen met hun vragen!

Visio est tota merces. (Augustinus.)

Marinda.

Wat 'n kleuren! Bleekrood met goud en fluweelgeel op donkerbrons. En een gelaat vol glans, luisterend naar de tonen die jubelen uit hare viola d'amore. Fier staat ze; nog meer door de stuwende geluidgolven dan door die helblauwe wolken wordt zij omhoog gedragen.

O ja, als alle muziek nu ook maar muziek was!

Helaas! Men zegt u aan, gij volken, gij natiën en tongen! Ten tijde als gij hooren zult het geluid des hoorns, der pijp, der citer, der vedel, der psalteren, des akkoordgezangs en allerlei soorten van muziek, zoo zult gijlieden neervallen, en aanbidden het gouden beeld, hetwelk de Koning Nebukadnezar heeft opgericht. (Daniël.)

Wat 'n hurry! En natuurlijk voor een god, die geen god is!

Dat de afgoden van onzen tijd ook de muziek in hun dienst hebben ontheiligd, dat vergeve men ze nooit!

O zwijgt toch, muziekmakers, en hoor Marinda op haar viola d'amore!

Ukeel.

Lichtpurper op lichtblauwe wolk; glanzend gelaat op den gulden aureool, eenigszins voorovergebogen om met volle toewijding de zilveren cimbalen te slaan; enkel leven, enkel blijdschap, dat is Ukeel.

Vriendelijk en met geestdrift ziet hij, als zocht hij met de oogen wie met hem mede den gulden hemel willen vullen met muziek. Aïmia, Estre, Milië, Marinda! kom, kom, jubel, jubel! Allen!!

Jubiliren, meditiren
Jubiliren, contempliren
Jubiliren, speculiren
Jubiliren, concordiren.
(ADELHEID ZU ENGELTHAL.)

Maar o, als de engelen ons dan gaan vergeten in hun jubileeren!!

Laten we toch niet zoo klein denken van den mensch. Als al dat jubileeren juist eens was over de menschen?! Die engil sehent in ze allen ziten gelusteclich vnd girliche an. Daran mogen wir wol merken, dc das ein wunnelichis licht muoz sin, dc man ze allen ziten girlich ane siht, mit vroiden ane vrdruz, vnd hant si doch wol driuzehen hundirt iar sin schone menscheit an gesehen. vnd sehent in noch alse girlich an. (Handschrift van St. Georgen.)

Elarda.

Hoe is het mogelijk dat Fra Angelico ons ziel laat zien! Blauw - zoodat hij één wordt met de wolk waarop hij staat - leunt Elarda eenigszins voorover. Hij buigt, bukt zich voorover. Hij staat te berusten. Zijn handen liggen gekruist over zijn borst, gelijk ook het roode lint afhangend van zijn hals zich kruist op zijn borst. Hij heeft gebukt, hij heeft gebeden, nu staat hij rustig. Rustig en krachtig in het hemelsblauwe kleed der berusting. Fiat mihi secundum verbum tuum. Fiat daz ist daz allir edilste wort daz ie gesprochin wart. (Johann Franko.)

Daar is iets wonderlijks in Elarda, iets wat moeilijk is te zeggen; dat iets wat liefde tot liefde en onverschilligheid tot onverschilligheid maakt; dat iets waaraan men den echten, den geheelen, den klaren mensch erkent; dat iets dat er zoo heel zelden is, dat zich volkomen toewijden aan de dingen en dat volkomen heerschen over de dingen. Een werkman met ijzeren wil en stalen spieren die verstaat: Minne is das grösste werk. (Uit Eckarts school.) Een man, om zijn broeder ten doode te kastijden - uit minne; een man, om weeker dan een moeder, te liggen weenen om 't welzijn van zijn kind; een man, die een heele straat zonder één woord naast u kan voortloopen, maar die, als hij in de eenzaamheid eens een enkele maal zijn hart ontsluit, u daar in vlammenletters laat lezen: minne minne!

Met een zucht sluit ik de kleine portefeuille. 't Was toch geen begoocheling? Neen, neen ik heb ze hier, ik ken ze nu,

al die engelen. Ik heb ze bij name genoemd. Een ander mag ze misschien abstracter noemen: kinderlijkheid, ootmoed, verwondering, hoe dan ook. 't Is goed zoo; ook hij mag ze bij name noemen, als hij mij de ziel, het mysterie dat ons omringt, maar niet wegexpliceert of doodexegetiseert.

En ik open de kleine portefeuille en zet Aïmia en Ukeel en die allen om mij heen, tusschen de boeken, tegen den inktkoker, en ik hoor nog eens hun volle orchest.

Ja heden ochtend heb ik 't weer gevoeld: wetenschap is heerlijk; zij verootmoedigt ons misschien meer dan de beste boetprediker; maar om te kunnen leven heeft een mensch meer noodig dan de hypothese, en wel de zekerheid; deze zekerheid: de geestelijke wereld is onze wereld.

Ik vind: die engelen moesten maar tusschen mijn boeken blijven staan.

God geve het.

G.F. HASPELS.

Over litteratuur-geschiedenis.

Dr. G. Kalff, ‘Literatuur en Tooneel te Amsterdam in de zeventiende eeuw,’ 1895.

I.

Jaren lang heeft het bekende werk van Jonckbloet voor de enige wetenschappelike geschiedenis van onze letterkunde gegolden. En nu nog is het onmisbaar voor wie onze litteratuur bestuderen wil. Jonckbloet heeft met stalen vlijt het onafzienbare materiaal doorgewerkt, altijd zelf willende zien, opsporende en onderzoekende. Tal van vergeten werken zijn door hem uit bieblieoteken opgediept, verscheiden vergeten auteurs door hem uit de duisternis aan het licht gebracht.

En daarbij trachtte hij steeds streng krieties te werk te gaan, alle geliefhebber te vermijden.

Is het te verwonderen dat de autorieteit van Jonckbloet zo groot en zo algemeen is geworden? Dat er een tijd is geweest - ver ligt hij nog niet achter ons - waarin ‘z'n Jonckbloet kennen’ de betekenis had van thuis te zijn in de historie van onze litteratuur?

Langzamerhand is er verandering gekomen. In 1887 verscheen het eerste en tot dusver enige deel van Dr. Jan te Winkel's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, in 1889 de *Geschiedenis der Nederl. Letterk, in de* 16*e eeuw* van Dr. G. Kalff, en nu, van dezelfde, een werk over de 17e eeuw.

Wie zich wil laten rondleiden in het park van onze litteratuur uit vroeger eeuwen, is dus niet meer gedwongen zich tevreden te stellen met één gids. Naast die oude staan nieuwe. En het spreekt van zelf dat die nieuwe belangrijke punten zien die de oude niet zag; dat zij het biezondere aanwijzen van

details, die hij alleen aanduidde met een grote armbeweging; dat zij doorlopen waar de oude u vasthield om een lang verhaal te doen over iets wat u maar matig interesseerde.

Maar wat niet van zelf spreekt, is dat die gidsen zulk een verschillende opvatting hebben van hun taak. Wil de een u telkens bewijzen dat ge goed zult doen met dit mooi en dat lelik te vinden, de ander legt er zich op toe u zoveel mogelik te laten zien wat er feitelik te zien is. Wilt ge genieten? Ga uw gang. Dat is ùw zaak, niet de zijne. De derde daarentegen bemoeit zich bijna uitsluitend met wat *hij* mooivindt. En zijn bewonderen werkt aanstekelik. Hij wandelt met u van het ene mooi naar het andere, en verwijst niet dan terloops naar de moerassen en halfwoeste gronden naast u....

Het zou mij verwonderen als niet bij menigeen die èn Jonckbloet èn te Winkel èn Kalff heeft gelezen, de vraag opkwam: Wat is nu toch eigenlik het doel van de studie der nederlandse letterkunde? Is het: de werken te vermelden waarvan wij nòg kunnen genieten, en die werken te plaatsen in het verband van hun tijd? Is het: zuiver histories, met ter-zijdestelling van ons indieviedueel kunstgevoel, aan te wijzen welke werken in hun tijd belangrijk waren en te doen begrijpen hoe de ene perieode geworden is uit de andere? Is het: na te gaan welke kunstwerken in meerdere en welke in mindere mate voldoen aan ‘de wetten van het schone’? Is het: 't een èn het ander? Maar wat zal dan hoofdzaak wezen en wat bijzaak? Of is àlles misschien van gelijk gewicht?

Het is dunkt mij voor de studie van onze litteratuur niet onbelangrijk op die vragen een bevredigend antwoord te zoeken.

II.

Jonckbloet heeft behalve aan het historiese onderzoek van onze letterkunde ook altijd in hoge mate zijn aandacht gewijd aan de aesthetiese waarde van de door hem behandelde werken.

En hij was er de man niet naar om over mooi of nietmooi te redeneren zonder overtuigd te zijn dat hij vaste grond onder de voeten had. Ook de kunst behandelde hij wetenschappelik. Hij wilde onderzoeken ‘of, en in hoeverre, Poëten en Schrijvers in den loop der geschiedenis de eeuwige wetten van Schoonheid en Kunst in zich hebben voelen leven’; hij

wilde, zoals hij het met andere woorden uitdrukte, ‘de absolute waarde bepalen’ van de werken van onze auteurs.

Daarvoor was een maatstaf nodig; en die maatstaf werd, naar hij meende, gegeven door de aesthetieka. Deze berust, als wij de hedendaagse beoefenaars der schoonheidsleer mogen geloven, op empierie. Aesthetieka is dus een wetenschap der ervaring. ‘Die ästhetische Kritik’, zo lezen wij in een studie van Wilhelm Dilthey[1)], ‘ist also als allgemeingültig möglich, weil bestimmte *ästhetische Endrücke* regelmäszig gemäsz der Natur unserer Seele mit bestimmten *Eigenschaften der ästhetischen Objecte* verbunden sind. Hiervon liegt der Beweis in der durchgehenden Uebereinstimmung des ästhetischen Urtheils unter den Gebildeten.’

Die overeenstemming in het oordeel van de beschaafden... of die wel zó groot is als voor het te leveren *bewijs* wenselik zou zijn? Mij dunkt - de ervaring leert vóór alles dat we hier niet te goed van vertrouwen moeten wezen. Soms, het is waar, is de eenparigheid van oordeel treffend. Zo weet ieder dat Homerus.. . laat ik maar zeggen *de* grootste dichter ‘is en blijft.’ Maar hoevelen beweren dit die nooit iets van hem hebben gelezen? Of àls ze dat al deden, eigenlik veel meer ophebben met Shakespeare, met Heine, met Zola?

Waar de bedoelde overeenstemming *oudere* auteurs geldt, berust hij voor 'n zeer groot deel op napraten. Even goed als we van jongs af leren, dat de aarde 'n bol is en dat in 1588 de Onoverwinnelike Vloot werd vernield, leren we dat de grootste dichters zus en de grootste schilders zo heten. Het zijn voor de meeste mensen gelijksoortige feiten, die ze graag geloven, nooit onderzoeken en nooit betwijfelen. En wanneer anderen de werken van die kunstenaars onder de ogen krijgen en niet zo mooi vinden als ze hadden verwacht, zijn ze meestal - en misschien terecht - overtuigd dat hun ongeoefende smaak hun het mooivinden belet; ze wìllen dan mooivinden, ze leggen er zich op toe - en zo wordt een zekere overeenstemming van smaak in de hand gewerkt. Toch belet dit niet, dat bij het oordelen over nieuwe auteurs dikwels niets van die overeenstemming te bespeuren valt. Men ga maar eens na hoe verschillend in den regel het oordeel is, óók van

1) *Deutsche Rundschau* 1892, Augustliefer. S. 214.

ontwikkelde mensen, over 'n nieuw toneelstuk of 'n roman van een onbekend auteur! Eerst als velen hun mening hebben uitgesproken, begint er langzamerhand een gevestigde opienie te komen waarnaar de napratende menigte zich voortaan richt. Nooit echter is er sprake van, dat de waarde van een kunstwerk in ééns wordt bepaald doordat de een of andere krietiekus het aan vaste regels toetst! Want die ‘vaste regels’ zijn nu eenmaal niet te vinden. Dàt is het lelike.

Wat heeft er eigenlik plaats als we ons een oordeel vormen over een kunstwerk? Onnodig te zeggen dat we niet beginnen met ons de ‘eisen’ of ‘wetten’ van de aesthetieka in de gedachte te roepen. Het mooi- of het lelikvinden wacht niet op 'n bevel en zelfs niet op de goedkeuring van het verstand. Zonder dat we redeneren *voelen* we het mooie of het afwezig zijn van mooi. Dat voelen is beslissend. Eerst daarna komt het overpeinzen en het redeneren. We herinneren ons bij welke gedeelten de indrukken het sterkst waren; of het een vorm, een kleur, een klank, een gedachte is geweest die ons het krachtigst heeft getroffen; en nu trachten we het begrijpelik, natuurlik, noodzakelik te vinden dat die reeks van klanken of kleuren zus of zo op ons gevoel heeft ingewerkt. Dan vergeet men wel eens dat het gevoel er het eerst was; dat het, zoals Opzoomer zei, niet de dochter (is) maar de moeder van alle begrippen over het schone.

Het is nu duidelik dat men gelijk moet voelen om gelijke indrukken van mooi of niet-mooi te krijgen. Daartoe is het natuurlik niet voldoende dat hetzelfde objekt, hetzelfde kunstvoorbrengsel wordt waargenomen. Ook de waarnemers, de subjekten, zouden gelijk dienen te zijn. En die zijn nu niet alleen verschillend naarmate ze in verschillende landen wonen en in verschillende tijden leefden; er bestaat, al is het dan meestal in mindere mate, ook 'n indieviedueel onderscheid tussen landen tijdgenoten. Te verwonderen is het dus niet dat de een roerend kan vinden wat 'n ander belachelik toeschijnt; dat dezelfde woorden aan de een de indruk geven van diep gevoeld en aangrijpend, aan de ander van gezocht of van banaal.[1)].

1) De geschiedenis van de waardering van mannen als Shakespeare en Rembrandt, als Cats en Adr. van der Werff is uiterst leerzaam! - In de *Nouvelle Revue* (1895, 1er Sept. 120, 121) schrijft Ant. Albalat: ‘Pour Ingres la peinture est dans le dessin; pour Delacroix, dans la couleur. Berlioz n'admettait que einq ou six musiciens. Courbet disait que Raphaël ne savait pas peindre. Racine a été bafoue. Lamartine niait La Fontaine et Rabelais. Voltaire traitait Shakespeare de sauvage. Balzae se croyait, pour la langue, l'égal de Victor Hugo. Flaubert abhorrait Lamartine. Barbey d'Aurevilly méprisait Flaubert’....

Overwegingen als deze stellen de ‘regels’ van de schoonheidsleer op losse schroeven. Evenals er vroeger veel werd mooi gevonden wat wij nu onbelangrijk achten, zal men later lang niet alles bewonderen wat ons in deze tijd verrukt. Toch houdt elk geslacht de illuzie dat het met meer recht dan alle voorgaande kan oordelen - niet over *zijn* mooi, maar over het *absolute* mooi. Maar als de ervaring van het voorgeslacht anders is dan de onze en de onze niet die van het nageslacht zal zijn, dan kan men ook met beslistheid tegenspreken dat die ervaring in staat zou wezen ons de wetten van het eeuwig schone te leren kennen.

Wanneer het vaststaat dat alle kunstkrietiek indieviedueel is, en geen beoordeling in staat om uit te maken wat mooi *is* en wat niet; is alle krietiek dan niet volkomen overbodig?

Dat kranteberichtjes, waarin de een of andere onbekende grootheid meedeelt dat hij een boek of een schilderij mooivindt of niet mooivindt, totaal waardeloos zijn, dáárover zal wel geen verschil van gevoelen bestaan.

Een heel ander geval is het wanneer wij het oordeel vernemen van iemand die hoog staat door kennis en kunstzin. Dat hij door vergelijkingen met andere stukken, door z'n beschouwingen, kombienaatsies en opmerkingen ontwikkelend en opbouwend werken kan, is dunkt mij nog niet de hoofdzaak. Maar is hij in staat de geklomplieseerde indrukken die hij kreeg van een kunstwerk te ontleden; kan hij zich rekenschap geven van zijn gevoel; heeft hij de gave dat gevoel neer te leggen in woorden, dàn kan hij anderen, die gelijksoortige indrukken hebben gekregen als hij, maar vager en waziger, tot klaarheid en inzicht brengen.

Dat zulke beschouwingen niemand zullen overtuigen die àuders gevoeld heeft, doet aan de waarde van die kritiek niet af; het onmogelike toch mag men niet verwachten en niet verlangen.

De schrijver van aesthetiese kritiek moet dus zelf artiest zijn; hij moet altans de fijngevoeligheid van de artiest hebben, en de gave om z'n gevoel te uiten in zinnen.

Zó toegerust kan de krietiekus een roeping vervullen; ook al

heeft hij niet de geringste kans om uit te maken, wat voor altijd mooi is; al kan hij nooit verder komen dan tot een duidelik voelen en zeggen waarom iets mooi of niet mooi is voor hèm.

III.

Toen men het er meer en meer over eens begon te worden dat aesthetiese krietiek onvermijdelik subjektief was; dat A. dus alle recht had om verrukt te zijn over hetgeen B. koud liet - en omgekeerd - kwam natuurlik de vraag op: Wat heeft de partiekuliere mening van een van onze tijdgenoten aangaande het mooi of lelik van letterkundige werken eigenlik te maken met de *geschiedenis* van onze litteratuur? Waarom zou men de historie van onze letterkunde niet beschrijven zoveel mogelik met terzijdestelling van alle toevallige voorkeur en tegenzin? Een histories werk wilde men hebben. Geen historiesaestheties en nog minder een zuiver aestheties. ‘De elkaar opvolgende pogingen van de menselike geest om literaire kunstwerken te scheppen,’ zouden in 't licht gesteld moeten worden; en dat wel met de grootste onpartijdigheid. Vluchtig heen te wippen langs hetgeen òns niet meer aanstaat om lang te verwijlen bij wat òns toevalligerwijze bekoort - daarvan zou geen sprake mogen zijn. De 15e eeuw heeft dezelfde rechten als de 13e; de 18e als de 17e; de hagiografiese litteratuur als de ridderromans.

Bij zulk een behandeling zal niet alleen onze feitelike kennis van de geschriften in vroeger eeuwen aanzienlik toenemen, maar wij zullen die eeuwen zelf beter leren begrijpen. Wij zullen doordringen in het gemoeds- en geestesleven van onze voorouders; wij zullen hun smaak leren kennen, te weten komen met welke iedeeën zij zich bij voorkeur bezighielden, welke tiepen hun het meest aantrokken; wij zullen nagaan met welke schatten zij hun letterkundig materiaal hebben verrijkt, wat zij van het hun overgeleverde hebben verloren.

Het is niet te ontkennen dat een dergelijke opvatting en behandeling veel vóór schijnt te hebben bij de vroegere met de op aesthetieka gegronde krietiek. Geen subjektieve smaak brengt ons hier telkens van het spoor. Waar verschil van mening bestaat kan men elkaar bestrijden met argumenten,

met wetenschappelike argumenten in plaats van te schermen in den blinde als de adept der schoonheidsleer!

En toch - er schijnt iets te haperen.

Dr. Jan te Winkel, de voorvechter van de metode die ik poogde aan te duiden, zegt[1] dat zijn werk zich ‘zooveel mooglijk uitsluitend op historisch gebied beweegt en alleen plaats gunt aan zulke, met behoorlijke matiging uitgesproken subjectieve meeningen van aesthetischen aard, als geen aesthetisch ontwikkeld persoon geheel kan terughouden zonder zich tot onverschilligheid te doemen’.

Die laatste woorden doen nadenken. Waarom *kan* men die subjektieve meningen niet terughouden? Ze desnoods uit het werk schrappen of laten schrappen als men toch overtuigd is van hun onwaarde?

De zaak zit dieper. Het geldt hier niet alleen het neerschrijven van een paar zinnetjes met 'n subjektieve mening.

Ieder kunstwerk is geboren uit een machtig gevoel dat eerst de kunstenaar aangreep, toen door hèm werd vastgehouden, gekoesterd, verwerkt, in vorm gebracht. En hoe zou dan een kunstwerk kunnen begrepen worden zònder gevoel? Beproef eens een dichtwerk van een zuiver wetenschappelik standpunt te beschouwen. Men kan napluizen hoe de dichter kwam aan z'n stof, nagaan hoe hij die stof heeft gewijzigd en verdeeld; natellen hoeveel verzen hij schreef. Men kan opmerkingen maken over maat en rijm. Men kan een oneindig aantal uiterlikheden bekijken met de bril der geleerdheid - maar men *blijft* ook altijd aan de buitenkant. Alléén de vatbaarheid om van kunstschoon te genieten kan ons doen dóórdringen, kan ons brengen tot werkelik verstaan. Is het voor wie een dichtwerk gevoeld heeft belangrijk, na te gaan hoe de ritmus, hoe de klank heeft meegewerkt om dat gevoel op te wekken, voor ieder ander is het gepraat over die ‘vorm’ beuzelarij.

Tot de studie van de geschiedenis der letterkunde, d.i. de geschiedenis van een kunst, zal men zeker in de eerste plaats gebracht worden door liefde tot die kunst. En wie nu bij het beschouwen daarvan zijn kunstgevoel op zij tracht te dringen, snijdt het enige middel dat hem tot goed begrijpen brengen kan, àf... En dat alleen omdat het middel hem niet *met volkomen zekerheid* leidt tot het doel....

1) In het Prospektus van zijn *Geschied. der Nederl. Lett.* (1887).

Wetenschap is bij het bestuderen van een litteratuur zeker onmisbaar. Maar is die wetenschap de schering, kunstgevoel is de inslag.

Het is nu de grote vraag, hoe de eisen van de geschiedenis en die van de kunst te verenigen zijn. Want wij zagen dat historie-alléén ons nooit zal doen doordringen tot het wezen van de zaak; en een uitsluitend aesthetiese beschouwing van de letterkunde doet ons de geschiedenis niet kennen, leert ons niet hoe het een ontstond uit het ander.[1)]

Hierover zal men 't wel eens zijn, dat de grondslagen gelegd moeten worden door de historie. Wij moeten op de hoogte wezen van de tijd waarin de litterariese geschriften zijn ontstaan; van de mensen in wier omgeving zij zijn geworden. Wij moeten afweten van levenswijze, van zeden, gewoonten. Wij moeten zowel het fieziese als het psiechiese leven van onze voorouders trachten te kennen. Hun kleding en hun woning zowel als hun deugden en ondeugden, hun iedealen, hun geloof.

En bij die kennis van 't volk in 't algemeen dient te komen die van de auteurs in 't biezonder. Ook moeten we ons op de hoogte stellen van de gelijktijdige litteratuur in andere landen daar wij rekening hebben te houden met invloed over en weer. En we dienen na te gaan of de werken van onze auteurs in de smaak vielen van 't grote publiek of weinig de aandacht trokken; hier zal het van belang zijn op de oordeelvellingen van tijdgenoten te letten en vooral ook op het aantal uitgaven dat er van die werken verscheen. Want het is niet te lochenen dat voor de *geschiedenis* van een litteratuur een véél gelezen boek, ook al vinden *wij* het onbeduidend en vervelend, van meer belang is dan een geschrift dat òns genot geeft, maar dat eenzaam en onopgemerkt is blijven staan in de letterkundige tuin van vroeger eeuwen.

Hier leggen we de vinger op de plaats waar de strijd tussen de wetenschappelik-historiese en de aesthetiese opvatting wel altijd het hevigst zal zijn. Want wie de geschiedenis van een

1) Wel geeft zulk een beschouwing antwoord op de vraag: Wàt is (naar de mening van A of B) nù nog mooi van de kunst van onze vooronders. Een antwoord dat niet zonder belang behoeft te zijn en het best wordt neergelegd in een *zuiver-aesthetiese* bloemlezing. Het dooreenhaspelen van het historiesbelangrijke en het voor-ons-mooie is dunkt mij van onze meeste bloemlezingen de grote fout.

letterkunde beschrijft en niet is een dor man, ongevoelig voor kunst, komt telkens en telkens weer in de verzoeking vluchtig heen te lopen langs auteurs die hem vervelen in plaats van te doen genieten, ook al hadden ze in hun tijd een groot, belangstellend gehoor. En ook zal hij geneigd zijn de historiese betekenis te overschatten van dichters die in *zijn* smaak vallen. En biedt hij geen weerstand aan die verleiding, dan wist hij met zijn kleuren zijn schetslijnen uit en hij bederft de omtrekken van zijn schilderij.

Overal dus legt het historiese onderzoek de fondamenten waarop gebouwd moet worden.

Men ziet wel eens uit de hoogte neer op de ijverige arbeiders, die, overtuigd dat het éérst nodige een hechte grondslag is, hun tijd besteden aan het metselen van muren die niet meer te zien zullen wezen als eenmaal het grote gebouw der letterkundige geschiedenis zich verheft. Wat kan het òns schelen, roept men hun toe, dat de stenen door u met de uiterste zorgvuldigheid worden bijeengezocht en op elkander gestapeld? Iets ànders willen wij te zien krijgen, iets wat door u niet gebouwd wordt!

Die afkeuring is niet gerechtvaardigd. Wie bouwt zonder de hechte fondamenten te willen zien, wie bouwt waar die fondamenten niet liggen, kan weten dat zijn schepping bestemd is om na korte tijd op het onverwachtst ineen te storten.

Is men met het historiese voorwerk ver genoeg gevorderd, dan komt de eigenlike arbeid, de mooiste en de moeilikste. Men dient zich te verplaatsen in een vroegere tijd; er zich zo in te werken, zo in te denken, dat men die oude letterkundige produkten als het ware met het oor van een tijdgenoot kan horen. Hoe beter dàt gelukt, hoe nauwkeuriger men zich de aesthetiese werking van oudere kunst kan verklaren.

Wij moeten daarbij natuurlik uitgaan van onze eigen subjektieve smaak. Maar wanneer het ons gelukt, ons te verplaatsen in een vroegere perieode, onder die mensen die in veel zo anders waren als wij en toch ook weer in veel zo gelijk aan ons zelf, dan wijzigt de smaak zich tijdelik en stelt ons in staat de verrukking van onze voorouders over stukken die òns, in ònze tijd koud zouden laten, begrijpelik te vinden.

Het spreekt van zelf dat we hier voortdurend aan vergissingen en mistastingen bloot staan, daar onze fantazie en

smaak het niet-met-zekerheid-gewetene zullen moeten rekonstrueren. Maar hoe nauwkeuriger onze historiese kennis wordt, hoe minder speelruimte er wordt gelaten aan die subjektievieteit, die evenwel nooit geheel kan worden uitgebannen: alleen toch met òns gevoel kunnen we dat van ànderen waarderen. En daarom zal van het talent waarmee de bovenbedoelde rekonstruksie plaats heeft, altijd voor 'n groot deel de betekenis van een letterkundige geschiedenis blijven afhangen.

Voor alles dient men zich de taal van vroeger eeuwen zoveel mogelik te hebben eigen gemaakt. Het is, om 'n voorbeeld te noemen, niet voldoende het verschil tussen het *lodderig* en *leuterig* en *misselyk* van de 17e eeuw en dat van de 19e te *kennen*, het moet in eens worden *gevoeld*. Er moet geen betoog meer nodig zijn om te doen uitkomen dat Hooft noch grappig noch plat, maar hoogst ernstig was toen hij van de vermoorde Coligny schreef dat men zijn ‘tronye met eenen snuitdoek afdweilde.’

Over 't geheel kan men de waarde van taalkennis bij het beoordelen van een litteraries kunstwerk uit vroeger tijd niet hoog genoeg aanslaan. Ik bedoel niet dat men weten moet wat woorden en uitdrukkingen, ook in hun nuanses, betekenen. Dat spreekt van zelf. Maar er is nog iets anders. Een beeld b.v. dat tegenwoordig zo versleten is dat het pijnlik aandoet wanneer men iemand tegenkomt die 't nog bruikbaar acht, moet jaren geleden nieuw en fris zijn geweest. De man die 't het eerst bezigde, kan een dichter zijn geweest die men bewonderde om z'n taal. Zijn wij nu onvoorzichtig in ons oordeel, dan zouden we in hem afkeuren wat misschien zijn grootste verdienste was. Er hebben in dit opzicht al heel wat onbillikheden plaats gehad!

Zo dienen we ons dan los te maken van òns standpunt om ons te verplaatsen naar vroeger, toen de taal anders was en de beeldspraak en soms ook het doel van de kunst en zoveel meer. En dan zien we dat wat dwaas en lelik wordt gevonden in onze tijd het nog niet geweest hoeft te zijn, lang geleden. Om billik te oordelen moeten wij trachten als onze voorouders te voelen. Dan eerst wordt het vreemde begrijpelik en lossen allerlei schijnbare tegenstrijdigheden zich op. Dan eerst zal het mogelik zijn de loop te volgen van de hoofdstromen die golfden door onze litteratuur. Dan zullen met

groter zekerheid dan anders de voornaamste motieven en tiepen van een letterkundige perieode aangewezen kunnen worden. Dan zal het ook gemakkeliker vallen het indieviedueele te zien van een auteur; want eerst dàn wordt het duidelik wat in zijn tijd indieviedueel moet worden genoemd en wat niet.

Hoofdzaak bij het beschrijven van een letterkundige *geschiedenis* blijft echter de ontwikkeling van het een uit het ander, het eigenlik verloop, de historie. ‘Will man,’ zegt prof. Paul, ‘die Geschichte einer Nationalliteratur von irgend einem Punkte an verfolgen, so hat man zunächst zu fragen: was war in diesem Zeitpunkte in Folge der bisherigen Produktion an Stoffen und Formen geboten, so dass es zu Jedermanns Verfügung stand, und wie war danach die Geschmacksgewöhnung des Publikums beschaffen? Man muss nun weiter jede Veränderung in dem zunächtst vorgefundenen Zustande beachten, jede Bereicherung, Verarmung, Modifikation des Stoff- und Fermenkreises etc. Die Bedeutsamkeit, die man dem einzelnen Werke beilegt, richtet sich dabei nicht nach seinem absoluten Werte [?], noch weniger nach dem Werte, welches dasselbe für uns hat, sondern nach dem Grade in dem es zu einer derartigen Veränderung beigetragen hat. Es handelt sich also darum, wieweit es eigenartig gegenüber dem schon Vorhandenen ist und wieweit diese Eigenart in die Entwickelung des Ganzen eingegriffen hat.’[1)]

IV.

Onze litteratuur in de 17e eeuw! Het onderwerp is zeker aantrekkelik genoeg. Het ‘bloeitijdperk der nederlandse letteren,’ vallende in de eeuw van onze roem en grootheid, in de eeuw waaraan wij het te danken hebben dat wij als zelf-standig volk bestaan!

Sedert Jonckbloet onze letterkunde van die jaren beschreef, heeft men niet stilgezeten. Teksten werden uitgegeven, levens-biezonderheden onderzocht, vreemde invloeden aangetoond, kunstwerken bestudeerd met grote nauwgezetheid en grote liefde. En voor alles - Busken Huet schreef zijn *Land van Rembrandt*.

1) *Grundriss der germanischen Philologie* I, 237.

Toch kwam tot dusv er niemand er toe, een enigszins uitvoerige schildering van onze 17e-eeuwse litteratuur te stellen naast die van Jonckbloet. Vergis ik mij als ik onderstel dat velen er wel de lust toe hebben gevoeld maar dat zij het niet aandurfden? Niet aandurfden, omdat zij de lange weg niet voldoende geëffend achtten door voorstudies, monografieën en wat dies meer zij?

In ieder geval, wij mogen tans dankbaar zijn dat Dr. Kalff ons een werk heeft geschonken dat niet alleen met vrucht kan worden gebruikt door wie zich meer in 't biezonder op de studie van onze letterkunde toelegt, maar ook met genoegen zal worden gelezen door elk die belangstelt in dat onderwerp.

Het zou onbillik zijn, te verlangen dat *Literatuur en Tooneel* aan al de eisen voldoet die wij in de voorgaande bladzijden aan het iedeaal van een letterkundige geschiedenis meenden te mogen stellen. Zóver zijn wij nog lang niet dat op het onnoemelik aantal vragen die zich opdringen aan de beoefenaar van onze litteratuur - ook van het 'Bloeitijdvak' - afdoende antwoorden kunnen worden verwacht. Dr. Kalff heeft dan ook alleen willen laten zien welke voorstelling wij ons met onze ònvolledige kennis kunnen vormen van de nederlandse letterkunde in de 17e eeuw.[1)] Van het vergankelike van die voorstelling is hij zich zeer wel bewust. 'Elk geslacht,' zo schrijft de auteur in zijn Voorrede, staat anders dan zijne voorgangers tegenover het verleden. Onze beschouwing van het leven, van de literaire kunst, van de literatuur-geschiedenis, is - ik zeg niet *beter*, maar - anders dan die onzer voorgangers: in de waardeering der auteurs en hunner tijdgenooten als menschen achten wij vaak andere dingen goed of aantrekkelijk; in de schatting van een literair werk andere dingen mooi, sterk of prijzenswaardig; in de opvatting van de taak der literatuurgeschiedenis andere dingen noodig of belangrijk.

'Ook daarom is het wenschelijk dat door elk geslacht van tijd tot tijd een poging worde ondernomen tot het samenvatten der op zeker tijdstip verkregen uitkomsten, tot het verwerken der op dien tijd bestaande gegevens, in eigen geest en trant.'

1) Of moest ik voor nederlandse schrijven amsterdamse? Maar de auteur zegt zelf: 'Zondert men Huygens, Cats en eenige schrijvers van minderen rang uit, dan omvat de in dit boek behandelde stof het voornaamste deel van de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de zeventiende eeuw.'

Het is jammer dat Dr. Kalff zich beperkt heeft tot de poëzie en het toneel van Amsterdam. Het is hier niet de kwestie van enige bladzijden meer of minder. Maar de letterkundige beweging te Amsterdam kàn niet juist worden beschreven als men de fieguren van een Huygens en een Cats achter de schermen houdt. Al waren zij geen Amsterdammers, zij waren er in de eerste stad van Holland niet minder om bekend. Hun werken werden er ijverig gelezen, voor een deel zelfs gedrukt en in 't licht gezonden. Huygens stond in letterkundig verkeer met de Amsterdammers, Cats, die in de IJstad niet minder populair was als elders, vond er z'n navolgers. Dat hij en Huygens - om alleen van deze beiden te spreken - er niet woonden, is iets van geheel ondergeschikt belang.

Dit brengt mij van zelf op het bezwaar dat ik heb tegen het boek van Dr. Kalff. Het komt mij voor dat zijn bewondering voor een drietal auteurs hem er toe gebracht heeft deze te veel los te maken van hun tijd en hun tijdgenoten, en dat hij van al het overblijvende wel wat veel over 't hoofd heeft gezien. Behalve Breero die groot, Hooft die groter en Vondel die het grootst is, acht Dr. Kalff eigenlik alleen nog Huygens, Asselijn en Jan Luyken, desnoods ook Coster, van enige betekenis. Al de anderen vormen een *quantité négligeable*, al bleek het nodig van sommigen de namen te vermelden en enkele werken te bespreken.

Er is ongetwijfeld een voordeel verbonden aan deze wijze van zien. Ieder, hij moge de richting zijn toegedaan die hij wil, zal Breero, Hooft en Vondel noemen als hij de belangrijkste dichters uit onze gouden eeuw opsomt. Misschien noemt hij er meer, maar deze drie zeker. Dr. Kalff nu heeft op deze trits zijn krachten gekonsentreerd. Hij heeft uitstekende bladzijden over hun geschreven; door het halfduister waarin hun tijdgenoten blijven, komen zij bovendien te forser uit.

Maar die medalje heeft een keerzijde. Het historiese element heeft een te ruime plaats moeten afstaan aan het aesthetiese. Ik doel hier niet op het weglaten van bijna alle levensbiezonderheden - alleen van belang trouwens waar ze het eigenaardige van een schrijver helpen verklaren - maar op het niet doen zien van de werkelijke toestand; op het niet-toelichten van belangrijke verwonderingwekkende feiten en het

op de voorgrond plaatsen van eigen 19e-eeuwse smaak, ook waar die blijkbaar met de 17e-eeuwse in strijd is.

Een paar voorbeelden mogen mijn bedoeling duideliker maken.

De auteur, die ons met gloed en liefde de grootheid van Vondel geschilderd heeft, deelt zonder nadere verklaring mede dat geen van 's dichters latere stukken, noch de *Faelon*, noch de *Adam in Ballingschap*, noch de *Zungchin*, noch de *Noah* (om van vertalingen niet eens te spreken) de eer van een vertoning werd waardig gekeurd.

Wanneer een dichter zo hoog uitsteekt èn boven zijn tijdgenoten èn boven zijn voorgangers, wanneer hij bovendien ‘bij uitstek nationaal’ wordt genoemd, is een feit als het hier vermelde zeker verrassend. Was het persoonlike haat die de opvoering belette? Er bestaat geen genoegzame reden om het aan te nemen. Werd Vondel niet langer als dichter geeerd? Er zijn bewijzen genoeg van het tegendeel. Lag het misschien aan zijn overgang tot het katholicisme? Maar die had plaats gehad voor een kwarteeuw! En als dáár de moeilikheid had gelegen zon men stukken als de *Gijsbrecht*, de *Joseph in Dothan, Joseph in Egypte*, de *Gebroeders* en de *Salomon* ook niet meer vertoond hebben.

Was dan de smaak zo veranderd dat men nog wel sommige oudere stukken van Vondel ging zien, en die kon bewonderen als iets antieks, maar de nieuwe, naar 't zelfde model gemaakt, ongenietbaar achtte? Waren het dan wezenlik Jan Vos en zijn richting die in de weg stonden? Maar waarom steeg dan de invloed van Vondel niet toen er wéér reaksie kwam en de effekten van Jan Vos daalden?

Het heeft alle schijn dat men Vondel nog wel onze grootste dichter *noemde*, maar in zijn werken toch niet meer vond wat men verlangde. Dit te onderzoeken en uiteen te zetten was dunkt mij voor de geschiedenis van onze 17e-eeuwse litteratuur van gróót gewicht.

Iets anders. Cats, van wie hier en daar terloops sprake is, wordt door de auteur zeer laag geplaatst. Zo lezen we: ‘Vondel blijft ook hier altijd Vondel, maar toch doet hij b.v. in *Zeemagazijn* een enkelen keer tevens aan Cats denken; aan Cats!’ En elders: ‘Waar vroomheid en wetenschap zoo hooggeschat werden bij de beoordeeling van poëzie, daar is het geen wonder rijmelarij als Heinsius' *Lofzang van Jezus Christus* door Breeroo

te hooren roemen als “goddelick;” geen wonder dat Rodenburg en Cats voor groote dichters werden gehouden.’

Mij dunkt dat het voor de geschiedenis van onze letterkunde van ondergeschikt belang moet worden geacht of deze dan wel gene dichter het meest in onze smaak valt. Vrij algemeen gold Cats tijdens z'n leven voor onze grootste poëet. Wordt dat verklaard door z'n vroomheid en z'n kennis? Toch zeker maar voor een gedeelte. Vroom waren zoveel schrijvers; en dat de wetenschap van Vader Cats hem zo aantrekkelik zou hebben gemaakt óók voor 't grote publiek, lijkt mij wel aan twijfel onderhevig. Bloot toeval kan het óók niet geweest zijn dat Cats zich zo lang heeft verheugd in een grote populariteit.

Een m.i. zeer verdienstelike poging ter verklaring van een feit dat ons vooral op het eerste gezicht zo vreemd voorkomt, is gedaan door J.A.F.L. baron van Heeckeren.[1)]

Maar hoe men ook over die poging mag denken, wie zich een denkbeeld wil vormen van de letterkundige smaak van het nederlandse publiek in de 17e eeuw, mag niet rusten voor hij, altans voor zich zelf, tot een aannemelike verklaring gekomen is van de populariteit van Cats.

Als Dr. Kalff zegt: ‘In enkele gevallen zijn de uitspraken van de literaire critiek der XVIIe eeuw ook de onze; in veel meer gevallen vellen wij een gansch ander oordeel dan het publiek en de critici van toen,’ dan komt de vraag bij mij op of wij aan dat oordeel van toen niet meer gewicht moeten hechten dan de auteur blijkbaar doet.

Hoe is het mogelik, vraag ik mij af, dat in een tijd waarin ‘het gemiddeld peil der litteraire ontwikkeling zooveel lager stond dan tegenwoordig,’ ‘waarin het onderscheidingsvermogen over het algemeen geringer’ was en het gevoel minder fijn, waarin ook onze grootste dichters blijk gaven van minder juist te oordelen over het werk van hun tijdgenoten - dat in zùlk een tijd de nederlandse letterkunde wordt gevoerd ‘tot het hoogste punt dat zij ooit bereikt heeft?’

Tot de mooiste bladzijden uit Dr. Kalff's boek reken ik die waarop hij spreekt over Breero, Hooft en Vondel. Volkomen overeenstemming van oordeel is natuurlik ook hier niet te

1) Zie het tijdschrift *Taal en Letteren* V, 73 vgg.

verwachten.[1)] Maar wel durf ik zeggen dat men met groot genoegen de niet zelden artistieke zinnen zal lezen die gewijd zijn aan het mooi van de genoemde auteurs.

Of echter de schrijvers voor wie Dr. Kalff minder voorliefde gevoelt altijd billik behandeld zijn, daaraan durf ik twijfelen.

Dat Samuel Coster méér betekende dan men uit *Literatuur en Toneel* zou opmaken, is dunkt mij onbetwistbaar. Zijn *Teeuwis de Boer* dateert van 1612 en is dus de voorloper zowel van *het Moortje* en de *Spaansche Brabander* als van de *Warenar*. Wanneer men nu nog bedenkt dat het *Moortje* en de *Warenar* bewerkt zijn naar toneelstukken (wat de taak van de 'verduytschers' niet weinig vergemakkelikte!), dat de *Spaansche Brabander* aan elkaar hangt als droog zand, terwijl de *Teeuwis*, die een volksliedje tot bron heeft, wezenlik goed is gebouwd - dan zal men bij de behandeling van ons 17e-eeuwse blijspe niet van Breeroo maar van Coster dienen uit te gaan.

En wat de *Ifigenia* betreft, deze is als polietieke allegorie de vóórloper van de twee jaar jongere *Palamedes*. Bij een vergelijking van die stukken mag dat niet uit het oog worden verloren. Bovendien - is het wel zeker dat Vondel de stof van zijn Palamedes zelf gekozen en zelf verwerkt heeft? Achter de Amersfoortse uitgave van 1736 van de *Palamedes* en de *Hekeldichten*, met aantekeningen die waarschijnlik afkomstig zijn van de gewoonlik goed ingelichte Gerard Brandt, leest men het volgende 'Kort Bericht':

De stoffe, waeruit de Heer Vondel het treurspel, Palamedes genaemt, heeft zamengestelt, is eerst in onrym ontworpen door den tael- en Histori-kundigen Joannes Meursius, Hoogleeraer inde Hooge Schoole te Leiden, en wel op 't verzoek van den Hr. van der Myle, Barnevelts schoonzoon, daer na door Vondel in rijm gebracht, die toen noch onkundig in de Grieksche Historiën, verscheide zaeken verwart en duister heeft voor gestelt.

1) Even vast als de overtuiging is van Dr. Kalff, dat Vondel een genie was van het zuiverste water, zal b.v. de overtuiging zijn geweest van Busken Huet, toen hij Vondel noemde 'een vernuft van den tweeden rang.'
'Werken van adem of omvang, die thans nog een volkomen genot aanbieden, zijn niet door hem voortgebracht. Hij heeft de europesche gedachte niet verrijkt met bijdragen die door de volken van ons werelddeel allengs als eene gemeenschappelijke bezitting zijn gaan aangemerkt worden.' (*Het Land van Rembrand* II, 2, 253.)

De geleerde Meursius wert van het Hoogleeraerschap afgezet, eerstelyk om dat hy te veel boeken schreef [!!], ten anderen, om dat hy leermeester van Barnevelts kinderen geweest was. Het is natuurlik de vraag of dit bericht waarheid bevat. Een reden waarom wij het *niet* zouden mogen geloven is voor zover ik weet niet bekend.

Nu nog iets over een van die auteurs die door Dr. Kalff, wel wat onbarmhartig, met enkele woorden in een hoek worden gezet. Daar is b.v. Jan Hermans Krul, de man van wie men maar niet met zekerheid kan te weten komen of hij 'n smid was of niet. Ik bedoel 'n grofsmid. Of hij 'n verzesmid was - daarover is men 't blijkbaar óók al niet eens. Volgens Dr. Kalff was hij breedsprakig, eentonig, duf vroom. Hij ‘had geen talent.’

Ik wil hier niet wijzen op zijn *Tooneel Spel van Diana* dat blijkens de drukken die het beleefde zeer in de smaak viel; ik wil er niet aan herinneren dat Krul als stichter van de amsterdamse opera, genaamd ‘muzyck-kamer,’ wel wat meer belangstelling verdient. Ik wil alleen vragen of er onder zijn minneliedjes niet zijn die aanspraak mogen maken op een ander oordeel? Er zijn er die dateren uit de jaren toen Hooft zijn zangen richtte aan Heleonora Hellemans - een halve eeuw bijna voor Jan Luyken zijn *Duytse Lier* deed klinken! Maar ook al neemt men dat niet in aanmerking, verzen als het *Gezang* dat begint:

> Phillis dreef op strand haar vee,
> Schort haer keursje tot de knietjes,

of

> Onlangs mijn Amarillis liep
> 's Morgens door den dauw,

of

> Mijn hertje brand van zoete min,

of het dichtstukje waarin de regel voorkomt:

> Swight elpen been voor witter tandtjes,

zijn toch, dunkt me, nog zo onverdienstelik niet.

Indien ik voortging met op verschillende punten mijn oordeel tegenover dat van Dr. Kalff te stellen, zou men waar-

schijnlik een verkeerde indruk krijgen èn van het in meer dan één opzicht verdienstelike werk dat mij aanleiding gaf dit artiekel te schrijven, èn van mijn mening over dat boek. Want er is véél goeds in *Poëzie en Tooneel*. In de eerste en voornaamste plaats: het is eigen werk. Het is niet een voorstelling, opgebouwd uit meningen en uitspraakjes van links en van rechts; Dr. Kalff beschrijft de letterkunde van de 17e eeuw zoals *hij* die heeft gezien en gevoeld. En al mag een en ander in die beschrijving de lezer onvolledig of onjuist voorkomen, het kan niet anders dan leerzaam en opwekkend zijn, de opvatting van Dr. Kalff met die van anderen en van zich zelf te vergelijken.

Er is zelfstandigheid óók in de inrichting van het boek. Zo was het een goede gedachte van de auteur, in het eerste hoofdstuk een overzicht te geven van het verloop van onze litteratuur in het bloeitijdvak, waardoor de lezer georieënteerd wordt en voortdurend het verband blijft zien. En ook om daarna de 17e-eeuwse Amsterdammers te karakteriezeren; hier is - wat ik jammer vind - echter alleen op enkele hoofdzaken gewezen betreffende de invloed van de krijg, van de renaissance, van de hervorming, op de oudhollandse eenvoud, op nasionalieteitsgevoel, volkstrots en volkszwakheid[1)].

1) Ook hier valt nog veel te onderzoeken. Men neemt b.v. nog dikwels aan, dat in de eerste helft van de 17e eeuw wèl een grote vrijmoedigheid bestond, ook bij meisjes en vrouwen, om seksuele zaken bij hun naam te noemen, maar dat die vrijmoedigheid samenging met een reinheid, heel wat groter dan die van ònze dagen. Ook Dr. Kalff deelt die mening en haalt o.a. een bewijs aan van het jaar 1647. Ik wens daar tegenover te stellen de volgende regels nit Jan de Brune de Jonge's hoogstbelangrijke *Wetsteen der Vernuften* (le deel, 1644), een boek dat in *Poëzie en Tooneel* wel genoemd en besproken had mogen worden: ‘Wij beleven den tijd niet meer, waar in jongers, op hun zevende jaar, noch in de wieg mamma liggen krijten en op hun zeventhiende bij hun zusters slapen. Toen Astraea ten hemel vloog, heeft haar die vroome onnoozelheid vergeselschapt. Men mag de huidendaaghsche kinders bequamelik toepassen, het geen de Francoische Rechtsgeleerde boertelik van de Normannen zeggen, die met hun een-en twintighste jaar volmondigh worden gerekent, daar andere Francoizen het vijf-en-twintigste moeten uitwachten. *Malitia supplet aetatem*.... Ons mannevolk is, deur de bank, in allerlei soorten van potterijen voor den tijd, zoo zeer gekonfijt, dat zij, om den huwelix-plight aan hun bruits te betalen, zich met *Pieter Aretijn* niet eens hoeven te beraatslagen; en, het teerer geslacht is ook veeltijts zoo afgerecht, en deurslepen, dat zy den eersten nacht van haar bruiloft, naaulix yet nieuws konnen leeren. Niet dat het in my zou vallen yemand dier lodderlike schepselen van oneer te betich tigen.... maar ick wil zeggen, dat zy door veelerhande snuffelaryen, en door het hooren en beschouwen van 't geen wulpse Hof-jonkers en kriele dartelingen dikmaals, in haar tegenwoordigheid, oneerbiedelik uitboezemen, en bedrijven, gemeenlik..... niet t' eenemaal onkundigh zijn.’

Op een drietal inleidende hoofdstukken volgen er over de Poëzie en het Proza, over de Teorie en de Krietiek.

Het tweede gedeelte van het boek behandelt het Toneel. Uitstekend schijnt mij het verband aangewezen tussen het drama van de 16e en dat van de 17e eeuw. Van hoeveel belang men het toneel voor de kunstbeweging in Amsterdam rekende, kan blijken uit de volgende woorden van Petrus Francius (geb. 1645): ‘Dikwils heb ik my verwonderd, van waar het komen mogt, dat, daar de Digtkonst, in alle de andere Hollandsche steden, flaauwlyk geoefend, of t' eenemaal verwaarloosd wordt, deeze Stad [Amsterdam], altoos, zulk eenen ryken overvloed van Digteren heeft uitgeleverd? Doch ik heb gevonden, dat zulks toe te schryven is aan het geduuriglyk bywoonen van den Schouwburg; 't welk onzen Amsterdammeren eene sterke zugt voor de Tooneelpoëzye inboezemt. Hierin hoorenze Digters, en hier wordenze Digters. Uit den Schouwburg zyn, als uit een Trojaansch paard, altoos veele en voortreffelyke Digters hervoortgekomen. Aan den Schouwburg zijn wij Coster, Vos, Brandt, en veele anderen, met naame den Vorst der Digteren, den grooten, den onsterflyken Vondel, verschuldigd’.[1)]

Wat het schouwburgbezoek aanzienlijk bevorderde, was de matige toegangsprijs: vóór 1637, zoals Dr. Kalff vermeldt, niet meer dan drie stuivers. Maar misschien werd het tóch veel gevonden door oude mensen die gewoon waren geweest in hun jeugd een ‘Camerspel oft Guychelmerckt te sien’ voor ‘een oortke oft een halve stuyver.’[2)]

In het hoofdstuk Het Drama worden, zoals wij vroeger reeds opmerkten, vooral de toneelstukken van Bredero, Hooft en Vondel met talent behandeld. Maar ook bladzijden als die over het realisties drama geven veel goeds. Het laatste hoofdstuk houdt zich bezig met de opvoering en met de opvoerders, van wie nog altijd weinig bekend is.[3)]

1) Geciteerd door Wagenaar, *Amsterdam* III, 242.
2) Marnix, *Byen Corf* (Amst. de Groot en Conynenbergh z.j., blz. 137 r.).
3) Bij de akteurs hadden de Houthaeck's (Tymen en Frans) wel vermeld mogen worden; waarschijnlik een paar zoons van de bekende uitgever Dirck Cornelis.

Ik heb hier niet veel meer aan toe te voegen. *Poëzie en Tooneel* is, zoals men verwachten kon, helder en boeiend geschreven. Ook al kan men zich niet geheel verenigen met de metode van de auteur, men zal met genoegen kennis maken met dit werk, dat getuigt van uitgebreide kennis en eigen inzicht.

R.A. KOLLEWIJN.

Neerland's staatkundige positie in Europa als grondslag voor zijn weerkracht.

Reeds sedert geruimen tijd dringen velen met kracht aan op eene afdoende regeling onzer levende strijdkrachten, en op eene algeheele herziening van ons verdedigingsstelsel.

Aangezien de strijdmacht van den staat het laatste hulpmiddel der staatkunde is om het door deze beoogde doel te bereiken, wordt voor eene deugdelijke organisatie onzer weerkracht vereischt, dat dat doel scherp zij afgebakend.

De staatkunde moet een zoodanige gedragslijn volgen, dat het optreden van de strijdmacht onder de meest gunstige voorwaarden plaats grijpt, en duidelijk moet zij aangeven, op welk tijdstip en onder welke omstandigheden een beroep op de hulp der strijdmacht noodzakelijk zal zijn.

In de 7de aflevering (jaargang 1895) van de ‘Vragen des Tijds’ wordt in een artikel, getiteld *Handhaving der neutraliteit* de gedragslijn geschetst, die onze staatkunde moet volgen, ingeval tusschen Frankrijk en Duitschland een oorlog uitbreekt. De schrijver betoogt daarin, ‘dat de stelling ten eenenmale onaannemelijk is, dat hij, die het eerst met zijne troepen ons gebied betreedt, *per se* onze vijand is.’ Hij deelt de meening van den Belgischen majoor Girard, ‘dat zelfs legerkorpsen de grenzen (van een neutraal gebied) kunnen overschrijden, de groote veldslag tusschen de beide partijen op eigen (Belgisch) grondgebied kan plaats hebben, zonder dat het mogelijk zal zijn te beslissen, wie als vriend, wie als vijand moet worden beschouwd’, en komt tot de slotsom, ‘dat het *niet van de kleur der uniform* van den eersten gewapenden troep, *die onze grenzen overschrijdt*, zal moeten afhangen, of wij in oorlog

komen met Duitschland of Frankrijk, maar dat onze *regeering in elk voorkomend geval*, rekening houdende met de internationale verplichtingen, die onze positie als lid der Europeesche statenmaatschappij medebrengt, en in verband met de krachten, waarover wij kunnen beschikken, geheel zelfstandig, zonder eenige pressie van buiten, *zal beslissen, wat gedaan moet worden*.'

Duidelijk schijnt deze gedragslijn zeker; is zij echter de meest juiste?

Ik vermeen dit te moeten betwijfelen. De geringe sterkte onzer strijdmacht brengt met zich, dat wij in den grooten krijg niet anders dan *nationale* belangen zullen hebben te beschermen. Het behoud onzer onafhankelijkheid zal in elk geval onze hoofdleus zijn, en ondenkbaar is het, dat wij 'geheel zelfstandig, zonder eenige pressie van buiten' ons ooit bij een der strijdende partijen zouden aansluiten.

Onze staatkunde zal tot voornaamste taak hebben, er naar te streven, dat wij zoo mogelijk in den grooten strijd niet worden betrokken, en nu meen ik, dat de bovenomschreven gedragslijn het gevaar, dat wij tegen onzen zin in den kamp worden gemengd geenszins vermindert, het integendeel aanzienlijk doet toenemen.

Deze gedragslijn kan aanleiding geven, dat Frankrijk en Duitschland zich gedwongen zien, ons land zoo snel mogelijk te bezetten. Immers de flanken hunner opereerende legers worden bedreigd òf door de Nederlandsche strijdmacht, die gereed staat om op een onverwacht tijdstip in den gang der operatiën storend in te grijpen, òf door de strijdmacht van den tegenstander, daar de mogelijkheid bestaat, dat deze ongehinderd, wellicht zelfs gesteund, zijn opmarschrichting neemt over Neerland's grondgebied.

Maar er is meer. De afwachtende staatkunde vermeerdert niet alleen het gevaar voor schending onzer neutraliteit, het bemoeilijkt ook in hooge mate de eventuëele operatiën van onze strijdmacht.

Wanneer eene overschrijding der grenzen door een der strijdende partijen niet *per se* een daad van vijandschap beteekent, wanneer de *staatkunde* daaromtrent hare meening moet kenbaar maken, en de order tot het al of niet openen der vijandelijkheden moet uitvaardigen, dan gaat voor ons leger, dat hoewel

het gemobiliseerd aan de grenzen staat toch niet onmiddellijk zijne operatiën mag aanvangen, de kostbaarste tijd verloren. Dien tijd zal de tegenstander gebruiken òf om zoover door te dringen, dat elke weerstand van het veldleger nutteloos is, òf om een dergelijke opstelling in te nemen, dat van terugwerpen geen sprake meer kan zijn.

Evenmin zal de vlootvoogd de operatiën ter zee op het juiste tijdstip kunnen aanvangen.

In stede dat de diplomatie door een beleidvol optreden het gevaar voorkomt, dat onze strijdmacht bedreigt, wanneer zij geplaatst wordt tegenover een tienmaal sterkeren vijand, en zorg draagt, dat in het onvermijdelijke geval haar optreden zooveel mogelijk wordt vergemakkelijkt, zou zij moedwillig het gevaar zoeken, en aan de operatiën van leger en vloot onoverkomelijke hinderpalen in den weg leggen.

Ik wil trachten in de navolgende regelen de Nederlandsche staatkunde langs eervoller banen te geleiden tot haar hoogste ideaal: een onaf hankelijk vaderland; aangeven, welke houding door haar moet worden aangenomen, opdat de taak der strijdmacht zooveel mogelijk worde vergemakkelijkt, en bepalen op welk tijdstip en onder welke omstandigheden, een beroep op de hulp dier strijdmacht noodzakelijk zal zijn.

Vooropstellende dat de Nederlandsche staat geen agressieve politiek kan voeren, in verband met de betrekkelijk zwakke strijdmacht, die te harer beschikking is, zijn drie gevallen denkbaar, die ons land in moeilijkheden kunnen brengen met het buitenland.

1e. een der staten veroorlooft zich tegen ons aanmatigende eischen;

2e. na een onbeslisten strijd tusschen de Europeesche grootmachten kunnen dezen afstand vorderen van ons grondgebied in Europa of van onze koloniën om de eerzucht der volken te bevredigen;

3e. tijdens een oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland kan een der strijdende partijen het noodzakelijk achten om haar opmarschrichting te nemen over ons grondgebied, of om dat grondgebied geheel of ten deele te bezetten.

Ik zal alleen het laatste geval uitvoerig behandelen, en wensch mij, wat de eerste twee gevallen betreft, te bepalen tot de mededeeling, dat onder alle omstandigheden de taak der strijdmacht zal zijn: ons grondgebied te verdedigen, den tegenstander aan te grijpen en te slaan.

Hoe ook de tekst moge zijn der verschillende tractaten die tusschen de Europeesche mogendheden zijn gesloten, - ontbrandt eenmaal de oorlogsfakkel, dan zullen alle rijken hunne strijdkrachten mobiliseeren, òf om deel te nemen aan den krijg, òf om voor alle gebeurlijkheden gereed te zijn.

Een onmiddellijk gevolg van deze algemeene mobilisatie zal zijn, dat de Europeesche productie in den ruimsten zin genomen aanmerkelijk vermindert. Niet alleen dat de beschikbare arbeidskrachten grootendeels in de legermassa's te loor gaan, doch ook de voorhanden hoeveelheid grondstoffen en materialen zal zeer spoedig zijn uitgeput, aangezien de verschillende rijken geen uit- of doorvoer zullen toestaan, en zulks zoowel om andere rijken te bemoeilijken, als om eigen behoeften zoo lang mogelijk te kunnen bevredigen.

Met deze ‘daling van aanbod’ houdt echter ‘vermindering van vraag’ geen gelijken tred. Integendeel. Ongelooflijk is de hoeveelheid, zoowel als de verscheidenheid der behoeften van die duizenden strijders, en meermalen zelfs is er getwijfeld aan de mogelijkheid om ooit in een behoorlijke verpleging der hedendaagsche legers te voorzien.

Als vaststaande mag dan ook worden aangenomen, dat Europa's voorraadschuren en producten nimmer toereikend zullen zijn om aan de behoeften dier massa's te voldoen, en dat een ruime toevoer uit andere werelddeelen noodig zal blijken om het verbroken evenwicht tusschen vraag en aanbod te herstellen.

Van die werelddeelen komt voor de verpleging der Fransche en Duitsche legers Amerika hoofdzakelijk, - ja, bijna uitsluitend - in aanmerking. Zijn ligging waarborgt een snel en gemakkelijk transport, en daar het zelf nooit in den Europeeschen krijg zal worden betrokken, kan het zijn onuitputtelijken voorraad en zijn reusachtige productie geheel ter beschikking van Europa stellen.

De wegen, die de Amerikaansche producten zullen nemen

om de Fransche en Duitsche legers te bereiken, kunnen gemakkelijk worden aangegeven. Wij stellen daartoe op den voorgrond, dat Duitschland strategisch offensief, Frankrijk strategisch-defensief zal optreden.

Voor de juistheid van deze onderstelling voeren wij aan, dat het organisatieplan, de mobilisatie en dislocatie der Duitsche troepen geheel op het offensief zijn ingericht, - dat daarentegen Frankrijk uitsluitend aan een defensief optreden heeft gedacht; en door zijn troepen te binden aan de versterkte plaatsen op de Oostgrens aanvankelijk over geen krachten voor offensieve doeleinden zal kunnen beschikken.

Laatst genoemd rijk zal dan ook zijn operatiebasis inrichten in het Oosten achter de lijn der versterkte plaatsen, en de Amerikaansche producten daarheen per vaar- of voertuig transporteeren, na deze in ontvangst genomen te hebben in de havens aan den Atlantischen Oceaan.

Duitschland kan evenals Frankrijk in eigen havens lossen, en de producten te land of te water naar zijn operatiebasis aan den Rijn vervoeren, of die producten daarheen transporteeren langs den Rijn door de Nederlandsche havens.

Aan welken weg onze oostelijke nabuur de voorkeur zal geven, is aan geen twijfel onderhevig, wanneer men in aanmerking neemt, dat voor het transport door Nederland Nederlandsche arbeidskrachten en transportmiddelen kunnen worden gebezigd, terwijl bovendien de mogelijkheid bestaat, dat de Duitsche Noordzeehavens door een vijandelijk eskader zullen zijn geblokkeerd.

Hoe dieper de Duitsche legerscharen overwinnend Frankrijk binnendringen, des te grooter wordt de beteekenis, die onze waterwegen voor een behoorlijke verpleging dier legers hebben. Onder geen voorwaarde kan of mag Duitschland de afsluiting van dien toevoersweg gedoogen; deze is een onmisbaar vereischte voor het welslagen zijner operatiën.

Gelukt het den Franschen den Rijn te overschrijden, en zich op Duitsch grondgebied staande te houden, dan komt het transitoverkeer door Nederland aan de verpleging der Fransche legers ten goede, en krijgt voor deze hetzelfde belang, dat het eertijds voor Duitschland had.

Behalve Nederland komt ook België (Antwerpen) in aanmerking voor dit transitoverkeer. Wijl echter het transport

daar voornamelijk per as zal moeten geschieden, zal het met dat langs de Nederlandsche *water*wegen niet kunnen wedijveren.

Engeland zal, gelijk genoegzaam bekend is, aanvankelijk een strikte onzijdigheid in acht nemen. Dan zal het met zijn handelsvloot levendig deelnemen aan het vervoer der Amerikaansche producten naar ons land, en elke belemmering van dat vervoer zooveel mogelijk trachten te voorkomen.

De vraag moet nu worden beantwoord, hoe zal Duitschland in den toekomstigen krijg zich het bezit van den toevoersweg verzekeren, hoe zal Frankrijk den toevoer van Amerikaansche producten beletten?

Aangezien uit een volkenrechterlijk oogpunt het transitoverkeer volkomen gewettigd is, kan Frankrijk slechts door een daad van geweld, door het blokkeeren of bezetten onzer havens aan dien doorvoer een einde maken.

Dat het tot dezen maatregel zal overgaan, moet worden betwijfeld. Engeland's staatkundige en handelsbelangen zouden dit nimmer gedoogen, en de zeer krachtige protesten der Engelsche regeering, die zich daarmede in geen enkel opzicht de handen bond, zouden de Fransche diplomatie ongetwijfeld tot nadenken stemmen,..... altijd, wanneer wij krachtig genoeg zijn om den tijd te verschaffen, dien het voeren dier diplomatieke onderhandelingen vereischt, want ware Frankrijk eenmaal meester van onze havens, dan....

En cas de meubles, possession vant titre.

Heeft Frankrijk de overtuiging, dat wij ons goed recht door kracht van wapenen kunnen en zullen verdedigen, dan zal het den coup de main niet durven ondernemen, maar ten opzichte van ons een afwachtende houding aannemen, en eerst dan tot een blokkade of bezetting der Nederlandsche havens overgaan, wanneer *een min correcte handeling van onze zijde* daarvoor als motief kan strekken, en dus een vijandig optreden uit een volkenrechterlijk oogpunt zou zijn te rechtvaardigen. Dan behoeft de Fransche regeering met protesten van Engelsche zijde geen rekening te houden. Ze zouden met een oorlogsverklaring gelijk staan, en tot dien maatregel zal Engeland noode overgaan, zooals zijn politiek verleden genoegzaam bewijst.

Wat Duitschland betreft, dit verzekert zich het bezit van den toevoersweg, òf indirect door *onze neutraliteit streng te ontzien*, òf direct door dien toevoersweg en de Nederlandsche havens te bezetten.

Tot een optreden in laatstgenoemden zin wordt het *genoodzaakt*, wanneer het onbekend is met de gedragslijn, die onze staatkunde zal volgen, of wanneer het onze strijdmacht te zwak acht om den coup de main van Fransche zijde te beletten.

Ook is het geval denkbaar, dat strategische argumenten, b.v. een opmarschrichting door Limburg, een schending onzer neutraliteit noodzakelijk zouden maken.

In zulk een geval is Duitschland gedwongen door het onmiddellijk bezetten van onze havens de blokkade door de Fransche vloot, die zeer zeker op deze schending onzer neutraliteit zou volgen, zoo mogelijk te beletten.

Een afdoende voorbereiding onzerzijds tegen een mogelijken coup de main van Duitschland, een krachtig Nederlandsch veldleger zullen de waarde dier argumenten ongetwijfeld sterk verminderen, en Duitschland dwingen zich met het indirecte bezit van den toevoersweg tevreden te stellen, dus *onze neutraliteit streng te ontzien*.

Door de hier geschetste beteekenis, die Neerland's ligging voor een behoorlijke verpleging der Duitsche legerscharen heeft, wordt mijns inziens het standpunt der Nederlandsche diplomatie volkomen bepaald:

De Nederlandsche diplomatie legge de verklaring af, dat Nederland de meest strikte onzijdigheid zal aannemen; dat het nimmer de geringste schending van zijne neutraliteit zal dulden, en dat elke poging daartoe onmiddellijk door kracht van wapenen zal worden belet, onverschillig van welke zijde die poging geschiedt.

De moreele kracht, die in dit zelfbewuste optreden onzer diplomatie schuilt, zal zeer zeker een gunstigen invloed oefenen op onze verhouding tot de naburige rijken. De diplomatie behoudt hare zelfstandigheid, behartigt de belangen van den handel, en voorkomt de rampen, die een oorlog met zich brengt. De nationale krachten blijven beschikbaar om na een onbeslisten strijd tusschen de grootmachten in elke gewilde richting te worden aangewend.

Wordt deze gedragslijn nù reeds aan de diplomatiën in het buitenland bekend gemaakt, en de overtuiging gevestigd, dat Nederland onder alle omstandigheden zijn goed recht tot het

uiterste kan en zal handhaven, dàn voorkomt de staatkunde den coup de main van Fransche zoowel als van Duitsche zijde, en stelt het leger en de vloot niet bloot aan het gevaar om gedurende de mobilisatie en concentratie te worden verrast, en onder de meest ongunstige omstandigheden te worden aangevallen.

Dàn is ook scherp geformuleerd, wanneer en onder welke omstandigheden de hulp van de strijdmacht zal worden ingeroepen. Dàn behoeft op het beslissende oogenblik geen tijd verloren te gaan met het voeren van diplomatieke onderhandelingen, waardoor een zegepraal der wapenen eene onmogelijkheid zou worden.

Het zijn geen *dagen*, het zijn enkele *uren* slechts, die bij een plotselingen inval beslissend kunnen zijn voor het lot van ons vaderland.

De geringste schending onzer neutraliteit, elke overschrijding onzer grenzen, elke bedreiging onzer havens moet het sein wezen voor den bevelhebber van onze land- of zeemacht om zonder nader bevel oogenblikkelijk handelend op te treden.

Voldoen Fransche of Duitsche troepen niet onmiddellijk aan het verzoek om keert te maken, weigeren Fransche of Duitsche oorlogsbodems binnen ons kust- en zeegebied den steven te wenden, dan nemen de krijgsoperatiën zonder uitstel een aanvang.

Veel verbreid is de meening, dat op onze strijdmacht de taak zou rusten onze neutraliteit te handhaven.

Die meening is verkeerd.

De handhaving onzer neutraliteit, de verzekering van ons onaf hankelijk volksbestaan is *de taak der staatkunde*.

De verdediging van ons grondgebied, den tegenstander aangrijpen en slaan, is de eenige *taak der strijdmacht*.

W.M. ENGELBERTS.

De ideeënleer en de ervaring.[1)]

Naast onze theoretische oordeelen hebben wij als geheel daarvan verschillend onze *waardeoordeelen*. Het is duidelijk, dat wij door zuiver theoretisch denken nooit tot de erkenning van eenige waarde kunnen komen. Noch het waarnemen van gegeven feiten, noch het nadenken daarover kan mij ooit tot het besef van een waarde dier feiten brengen als ik niet reeds van elders een maatstaf voor het afmeten daarvan bezit. Wanneer ik bevind dat A een eigenschap B heeft, gaat dit geheel buiten mij om, het laat mij volkomen koud, als niet A of B reeds te voren een zekere waarde voor mij vertegenwoordigt. Ook behoeven wij ons niet ieder oogenblik van den oorsprong, den grond onzer waardeoordeelen bewust te zijn. Wij kunnen aan A een waarde toekennen, omdat het dient tot het bereiken van B, terwijl B alleen waarde heeft voor het bereiken van C, enz.; maar dit staat vast, dat wij overtuigd moeten zijn, dat dit teruggaan ergens ophoudt, zoodat wij eindelijk komen tot waarden, die om zichzelf en niet weer ter wille van andere begeerd worden.

Deze waardeoordeelen nu beheerschen ons geheele leven, en geven er eerst kleur en beteekenis aan. Ook hier speelt het *denken* een groote rol, en waar het denken een rol speelt, is algemeen-geldigheid noodzakelijk. Wat zijn Nietzsche's ontboezemingen anders dan een energiek appèl aan het denkend waarde-bewustzijn zijner lezers? Er moeten algemeen-geldige waarden zijn. Dit wordt, bij alle verschil in bijzonderheden, in de praktijk van het dagelijksch leven ook stilzwijgend erkend. Zonder dat zou immers geen staat mogelijk zijn en geen maatschappelijk samenleven der menschen. De waardeoordeelen doortrekken ons geheele geestelijk leven; wij beweren ze met

1) In *De Gids* van Februari.

overtuiging, bewijzen ze en verdedigen ze menigmaal met heilige geestdrift; wij beroemen er ons op, dat wij de beteekenis begrijpen van vaderland, vrijheid, liefde, kunst en wetenschap; wij willen niet de geldigheid erkennen van de meeningen van hen, die deze dingen onderschatten of hunne beteekenis verdraaien. Wij streven als redelijke wezens naar een *juiste* waardeappreciatie van de dingen der wereld, d.i. naar *wijsheid* (sophia). Natuurlijk willen we ook hier terstond toegeven, dat we deze wijsheid verkrijgen door de ervaring, d.i. na onze geboorte, geleidelijk, zonder dat wij ons zelf bij de overgangen behoorlijk kunnen controleeren, dat overerving, opvoeding en onderwijs en gewoonte gewichtige faktoren bij de vorming onzer waardeoordeelen zijn. Maar wat helpt ons dat alles, als wij vragen, niet naar hun psychologischen oorsprong en ontwikkeling, maar naar hunne *geldigheid*? Of zouden al die dingen, van wier hooge beteekenis wij met zulk een geestdrift plegen te spreken, toch in den grond niets anders zijn dan vermomd of gemetamorphoseerd aangenaamheids-bewustzijn, opgesloten binnen de verstrooide momenten, waarin individueele zielen het voelen? Komt het er niet op aan, of die verheven gevoelens iets reëels beteekenen, als wij er ons, evenals een kind met zijn pop, maar mee amuseeren, zoolang wij leven?

Inderdaad, als men over deze dingen gaat reflecteeren, als men datgene wat men onophoudelijk als volkomen evident uitspreekt en door zijn handelingen realiseert, iets wil begrijpen, dan komt men tot de duizelingwekkendste dialektiek. De eenvoudigste daad kan alleen gedacht worden door lange rijen van de moeilijkste abstracta; waarbij men nooit tot het aanschouwelijke kan geraken en telkens opnieuw door de woorden der taal met hun vage en zwevende beteekenissen en tallooze associaties op verkeerde paden wordt gebracht.

De voornaamste soorten van waardepraedikaten zijn: *aangenaam, schoon, nuttig* en *goed*. Hierin komen zij overeen, dat zij allen dingen aanduiden, die ons bevredigen. Verder worden zij in het dagelijksch gebruik op de vreemdste wijze dooreengehaspeld. Trachten wij ze te onderscheiden.

Het aangename gaat buiten de rede om, het is absolunt nietlogisch; het bevredigt onze zinnen, het wordt ons door de ervaring opgedrongen; wij kunnen het niet uit iets anders afleiden en verklaren, evenmin als de gewaarwording ‘rood’ of ‘hard’.

Het aangename berust niet op de *innerlijke* waarde van een object, maar ontstaat door de verhouding van dat object tot onze zinnen. Evenzoo is het immers met de gewaarwordingen ‘rood’ en ‘hard’, die niet als zoodanig aan het voorwerp zelf toekomen. Anders bij het schoone. Als wij namelijk voorwerpen in kunst en natuur ‘schoon’ vinden, spreken wij daarmede over hun innerlijke beteekenis een oordeel uit. Immers al kunnen wij hier met abstracte begrippen niets uitrichten, al blijven wij hier bij het aanschouwelijke staan, de vreugde die dit aanschouwelijk-gegevene ons verschaft, is niet als bij het aangename - waar men zeggen kan: de gustibus non est disputandum - geheel subjectief, maar berust op een onbegrijpelijke *eenheid* in het aanschouwelijk-vele, waarvan onze geest zich bewust wordt. Dit is het vreemde in het aesthetische oordeel, dat het, hoewel een subjectief welbehagen uitdrukkend, toch aanspraak maakt op algemeengeldigheid en daardoor zijn afhankelijkheid toont van een algemeenen *regel*, al moge deze in abstracto niet aan te geven zijn. En het vreemdste is, dat wij de schoonheid, die toch onze gemoedstoestand is, als een *eigenschap* aan een voorwerp toekennen, en wanneer wij een zaak voor schoon verklaren, daarmee bedoelen, dat die zaak een hooge beteekenis heeft, dat zij rein en sterk iets uitdrukt, wat anders onrein en zwak wordt uitgedrukt.

De praedikaten aangenaam en schoon zijn intuïtief; het eerste berustend op de stof, het tweede op den vorm van het *gegevene*. De praedikaten nuttig en goed daarentegen zijn intellectueel, en zijn dus eerst mogelijk door begrippen. Nuttig is het voor iets anders goede, het bruikbare, het middel dat tot een doel leidt. Het goede echter in den strengen zin des woords beteekent datgene, wat om zichzelfs wil begeerd wordt, wat zijn waarde niet aan iets buiten zich ontleent, maar zijn waarde en zijn doel in zichzelf heeft. Tegenover het absoluut-goede staat het aangename en het nuttige als het betrekkelijk-goede. Dat er in de praktijk overgangen en complicaties zijn, spreekt vanzelf. Wij houden ons hier aan de hoofdsoorten. Nu is dit de vraag: heeft het absoluut-goede in ons geestelijk leven realiteit en beteekenis of is het een leeg begrip? Kunnen wij menschen andere waarden kennen, dan die de ervaring ons door het aangenaamheids-bewustzijn opdringt, waarbij dan ons denken de taak zou hebben dat gegevene tot het individueel-

nuttige, algemeen-nuttige enz. te verwerken? Men moet dit volgende wel bedenken. *De dingen photographeeren zich toch niet met hun intrinsieke waarden af in onzen geest*! Het is mogelijk dat de dingen - stoffelijke en geestelijke - innerlijk de hoogste waarden hebben; maar hoe kunnen wij menschen die deze dingen, en de wereld, waarin zij hun rol spelen, niet zelf gemaakt hebben, iets van die waarden te *weten* komen? Is het niet evident, dat wij de waarden der dingen alleen opmaken uit de impressies, die onze geest door het gevoel van lust en onlust van hen ontvangt, m.a.w. is alle waardebewustzijn niet louter subjectief, en zijn de zoogenaamde objectieve waarden niet in den grond generalisaties van subjectieve waarden? is het quasi-absoluut goede niet inderdaad vermomd aangenaamheidsbewustzijn?

Het is uiterst moeilijk, in deze kwestie het spoor niet bijster te worden. Dat wij het *begrip* absoluut-goed hebben, is duidelijk genoeg; het is maar de vraag, of er aan dit begrip een werkelijkheid beantwoordt. Hoe zullen wij dit nu uitmaken, anders dan door in onze ervaring rond te zien en na te gaan of wij het daar ergens - in het leven der persoonlijkheden - kunnen ontdekken? Immers hoewel wij spreken van een goed boek, een goed huis, een goed diner, enz. - een *zaak* kan nooit het waardepraedikaat absoluut-goed krijgen, zij kan alleen mooi zijn, of nuttig en aangenaam, en heeft in het laatste geval alleen relatieve waarde, als middel voor de doeleinden van een zinnelijk-redelijk-willend wezen. Nu kennen wij een persoonlijkheid slechts in gemeenschap met andere persoonlijkheden; want een individu is een abstractie; zoowel physisch als geestelijk, is één afzonderlijk mensch een onmogelijkheid. In dat gemeenschapsleven der personen in de verhouding van mensch tot medemensch en menschheid zou dus het absoluutgoede, als het bestaat, moeten aan te treffen zijn. Als hoedanig kennen wij nu dat gemeenschapsleven in onze ervaring? Het leven der menschheid doet zich aan onzen blik voor als een ontelbare massa afzonderlijke momenten in individueele zielen, momenten die maar even existeeren om terstond tot het verledene over te gaan en tot de historie te behooren. Waardoor zij gevuld worden, wat in hen tot bewustzijn komt, zijn wilsuitingen, theoretische- en waardeoordeelen en gevoelens van lust en onlust.

Nu is het duidelijk dat ik empirisch tot den wil zelf van een persoon niet kan doordringen; ik kom alleen met de uitingen daarvan: de oordeelen en handelingen in aanraking, waaruit ik dan tot de gesteldheid van de oorzaak zou moeten besluiten. En de beteekenis dezer handelingen bestaat in de veranderingen die zij teweegbrengen in den toestand van den handelenden persoon zelf en dan achtereenvolgens van zijne omgeving, de maatschappij, waarin hij leeft, de menschheid en het geheel aller dingen. Van het geheel aller dingen nu is ons niets bekend; het verste punt, dat wij empirisch bereiken en waarheen we de resultaten eener handeling kunnen vervolgen, is de menschheid, d.i. een som van in individuen aan te treffen bewustzijns-momenten, die weer gevuld worden door handelingen, oordeelen en lust- en onlustgevoelens. Als wij dus de handelingen van een persoon gelijk zooeven naar de uitwerkingen beoordeelen, dan kan ook in de som van de handelingen der menschheid het absoluut-goede niet te vinden zijn. In het denken en oordeelen op zichzelf, waardoor wij slechts constateeren hoe iets buiten ons is, natuurlijk ook niet. Zoo kan dan het absoluut-goede blijkbaar alleen te vinden zijn in de lusten onlustgevoelens van de menschheid. Dit heeft men ten allen tijde ook als zeer evident aangenomen. Alle handelingen der menschen zijn slechts middel om tot iets anders te komen; alleen het lustgevoel, de bevrediging is een einddoel. Want wie op een bepaald gebied bevredigd is, verlangt, zoolang die bevrediging duurt, naar niets verders. Alles, wat het menschelijk leven de moeite waard maakt, elk object van ons begeeren, wekt een gevoel van bevrediging, van lust, die dan natuurlijk in intensiteit zeer verschillend zijn kan. Aan alles letterlijk wat wij als goed erkennen, hecht zich de lust: aan lekker eten en drinken, sexueel genot, het zich bezighouden met kunst en wetenschap, de voldoening van de behoeften onzer ijdelheid en eerzucht, het aanschouwen van geliefde en vereerde personen, daden van zelfopoffering en onbaatzuchtigheid, enz. enz. Nu ziet men echter wel, dat de subjectieve bevrediging op zichzelf genomen niet goed zijn kan. Zoo is bv. de bevrediging door overspel, door een moord uit wraakzucht, door een opiumroes, door krankzinnigheid (als iemand zich bv. verbeeldt koning te wezen, en geniet van de eer, die hem als zoodanig naar zijn meening te beurt valt), zeker niet iets goeds. Neen, de subjec-

tieve bevrediging is weer onderworpen aan een beoordeeling: zij kan geoorloofd en ongeoorloofd, meer of minder edel, en ook onedel zijn. Alleen als de subjectieve bevrediging zich aan een goeden, waardigen objectieven inhoud verbindt, zou zij dus *goed* kunnen wezen. Maar als nu het goede niet in het *gevoel* van lust, maar in den inhoud daarvan ligt, welken maatstaf moet ik dan bij het beoordeelen aanleggen, en waar is die objectieve inhoud dan te vinden? Op deze laatste vraag schijnen wij niets anders te kunnen antwoorden dan: in de menschelijke handelingen. En hiervan hebben we juist gezien, dat zij relatief zijn en het goede daarin niet kan aan te treffen zijn! Conclusie: het absoluut-goede is empirisch in onze menschelijke spheer nergens te vinden en zoo kunnen wij - schijnt het - er ook niets van weten. Daaruit zou dan volgen, dat wij aan de handelingen wel de praedikaten aangenaam en onaangenaam, nuttig en schadelijk, verstandig en onverstandig mogen toekennen, maar niet die van goed en slecht, zoodat elk echt ethische booordeeling zou zijn afgesneden.

Wij hebben hier dezelfde moeilijkheid als in de theoretische oordeelen. Als wij de geheele wereld geschapen hadden en overzagen, dan zouden we de diepste gronden en de verste strekkingen der menschelijke handelingen kunnen beoordeelen. Maar nu weten wij immers noch waarvoor wij zelven dienen, noch waarvoor de wereld dient, en van ons eigen geestelijk Zijn kennen wij alleen, wat op de oppervlakte komt. Is het nu niet vermetel van iets wat ‘op zichzelf goed is’ te spreken, alsof wij, zwakke menschen, van de geringste zaak of handeling konden uitmaken hoe zij staat tegenover het eeuwige wezen aller dingen, hoe zij beoordeeld moet worden van het standpunt van het Absolute? Getuigt het niet van doorzicht en bescheidenheid, te blijven binnen onze menschelijke spheer?

Er zijn er velen, die zoo oordeelen. Wat hebben wij met het absoluut goede noodig? - zoo roepen zij - wat dit zijn kan, daar weten wij niets van, maar wat het menschelijk-goede is, dat weten we des te beter. Van alles zonder onderscheid, wat in het geestelijk leven der menschen in den strengen zin goed genoemd wordt, kan men aantoonen, dat het strekt om een bepaalden vorm van menschelijk samenleven en van het individueele leven te bevorderen, dien men nu algemeen als waarde-hebbend erkent! Wat het hoogste goed is? De alge-

meene eudaemonie, het geluk der menschheid, ‘das Gesammtwohl mit Einschluss des eigenen Wohls.’

In het woord ‘geluk’ hebben we weer een van die woorden, die alle denken in de war brengen. Er zit van alles in. En dat wordt er dan later triumfantelijk uitgehaald. Want bv., dat duurzaam geluk door een slecht mensch niet gesmaakt kan worden, schijnt ook uit de ‘ervaring’ te blijken! Zoo involveert dus het geluk de deugd. Welk een bron van eindelooze disputen zijn deze woorden: deugd en geluk, geweest voor de Stoici en Epikuraeërs! Maar, zoo zou men ook nog kunnen vragen, bestaat dat ‘geluk der menschheid’ wel eens, is het niet een leeg begrip? Dat alle menschen gelukkig *willen* zijn, is duidelijk genoeg. Maar *kunnen* zij het daarom zijn? Als wij hier de ervaring raadplegen en nagaan hoe de groote geesten in de litteratuur zich daarover hebben uitgesproken, zullen wij niet kunnen zeggen, dat het hier op aarde met het ware geluk en de volle bevrediging zeer gunstig gesteld is. Deze wereld is het tooneel van een onophoudelijken strijd; overal ziet men een streven, een zwoegen, een dringen van het eene moment naar het andere, een mat of sterk onbestemd verlangen, - nergens een einddoel. Bij de edelste naturen wordt alle behagelijk verwijlen bij de bekoorlijke en aangename dingen dezer aarde onmogelijk gemaakt door het droevig besef van hun eigen onvolkomenheid en verkeerdheid, en de ontzettende zonde en lijden der wereld, en hoewel nauwgezet hun aardsche plichten vervullend en vurig strijdend voor datgene, wat zij als goed erkennen, getuigen zij toch steeds, dat hun diepste verlangen uitgaat naar iets, wat hier in dit leven nooit kan gevonden worden.

Toch komen vele denkers er telkens weer toe, het hoogste goed, het einddoel van alle streven te stellen in een objectieven inhoud van het menschelijk bewustzijn. Zij gaan uit van de vage voorstelling van een som van algemeen-geldige waardeoordeelen, die natuurlijk alle op bepaalde menschelijke verhoudingen en toestanden betrekking hebben, en dan toonen zij aan, dat zich al die oordeelen en begrippen geleidelijk door de samenwerking van die en die factoren gevormd hebben, en dat al het goede zonder onderscheid daarom goed genoemd wordt, omdat het de strekking heeft die menschelijke toestanden en verhoudingen op een bepaalde manier te constitueeren. Dit is

zonder twijfel een verdienstelijke arbeid, maar zooals gezegd is, het helpt ons weinig, als wij vragen, niet naar den oorsprong en de ontwikkeling maar naar de *geldigheid* van ons waardebewustzijn.

Ook dit is natuurlijk onloochenbaar: wij vinden ons als we beginnen te reflecteeren, in het bezit van een bepaald waardebewustzijn, dat wij uitspreken in oordeelen en begrippen. Of wij het erkennen willen of niet, het *is* er en het uit zich met noodwendigheid. Hoe zouden we ons nu de beteekenis dier waardebegrippen, die wij onwillekeurig altijd gebruiken, anders tot bewustzijn brengen dan door die objecten in onze menschelijke spheer, aan welke wij ze toekenuen, met elkaar te vergelijken, en door abstraheeren na te gaan wat wij er mee bedoelen en waarom wij ze in die concrete gevallen toekennen? Zeker, in onze ethische ervaring, in de concrete gevallen, komen ons de ethische waarden tot bewustzijn, maar deze berusten daarom nog niet op, en hebben hun *rechtsgrond* daarom nog niet in die ervaring van de concrete gevallen! Hoe kan ik in een concrete handeling (al is het niet met duidelijke bewustheid) iets goeds of slechts denken, als ik niet reeds een ethischen maatstaf heb? Evenals wij als kinderen een menigte gelijke steenen en stokken, ronde borden en schotels moeten waargenomen hebben, voor wij er toe komen de begrippen ‘gelijk’ en ‘cirkel’ wiskundig correct te vormen, zoo moeten wij ook in het ethische beginnen met een verwarde massa ervaringen van aangename en onaangename, nuttige en schadelijke, goede en slechte handelingen van onszelf en anderen om ons heen in de maatschappij, voor dat de verschillende waarden in hunne essentieele onderscheidingen duidelijk in ons bewustzijn kunnen staan. Maar ook hier droegen al die ervaringen al een bepaalden stempel, de ethische waardepraedikaten werden er van den beginne af aan, met hoe oneindig-kleine bewustheid ook, in meegedacht. Ook hier, evenals in de theoretische kennis, wisten wij eigenlijk het goede al, hadden wij het al in onze ziel; de zedelijke ‘dingen’ (dat zijn hier: de concrete handelingen) brachten het ons slechts duidelijker tot bewustzijn; het kennen is ook hier een *herinneren*. Onze ervaring wordt hier begrijpelijk gemaakt, *als mogelijk verklaard*, door iets, dat buiten die ervaring gelegen is. Al denkende en vergelijkende zien wij ook hier langzamerhand de Idee door al het verstrooid-bijzondere

heenschemeren. Alle kennis is volgens Plato zelfkennis; *in* het subjectieve *openbaart* zich het objectieve, in het bijzondere en toevallige het algemeen-geldige. Dit geschiedt door de dialektiek, waardoor men het Eene ziet in het Vele, en het Vele erkent als bevat onder het Eene.

De meeste menschen echter brengen het volgens Plato niet ver in deze dialektiek. Zij maken natuurlijk de bijzondere onderscheidingen wel, maar zij weten er niets mee aan te vangen; zij zien het Eene niet in zijn ware gestalte. De Idee is voor hen verduisterd; zij redeneeren er over als over een hersenschim. En die redeneeringen zijn niet dom, maar dikwijls scherpzinnig genoeg. Ook in onzen tijd ontbreekt het niet aan mannen, die het ethisch-goede dat zij als afzonderlijke, onderscheidbare nuance in de psychische evolutie wel willen erkennen, met zulk een groote evidentie uit het nuttige en aangename afleiden en ‘verklaren.’ In het eerst - zoo redeneeren zij - was alles een chaos, en botsten de verschillende individuen elk met zijn eigen ‘aangenaam’ en ‘nuttig’ in het wilde tegen elkaar aan. Maar weldra bleek het hun door de onaangename ervaringen, die zij opdeden, dat het uitsluitend rekening houden met eigen genot en voordeel niet verstandig was en niet geschikt om de quantiteit daarvan zoo groot mogelijk te maken. Onwillekeurig vormden zich zoo in de individuen zekere instincten, waarmede zij de aanwezigheid van anderen op zich lieten influenceeren en hun belangen tot op zekere hoogte ontzagen. Zoo ook kwamen de zwakkeren er onwillekeurig toe zich door aaneensluiting tegen de sterkeren te vrijwaren, wat natuurlijk zonder algemeen-bindende, als onverbrekelijk te vereeren regels voor de individueele handelingen onmogelijk was, en dus evenzeer de beperking van het egoïsme bevorderde. Al die ervaringen van vroegere geslachten gaan nu niet verloren, maar planten zich door overerving voort. Zoo krijgen wij bij onze geboorte reeds een zeker aantal altruistische instincten mee op de wereld, en deze, of wij willen of niet, schrijven ons gebiedend zekere ‘plichten’ voor en dringen ons evengoed als onze animale begeerten bepaalde waardeoordeelen op; zij bezorgen ons dan ook, als wij er aan gehoor geven, een gevoel van zelfvoldaanheid en in het andere geval een gevoel van onvoldaanheid, dat wij ‘wroeging’ noemen. En daar nu volkeren en individuen een zoo geheel verschillende historische ontwik-

keling hebben - zoo worden hierdoor meteen op uitnemende wijze de zoo ver van elkaar afwijkende gedragingen der menschen en hun uiteenloopende opvattingen van ‘goed’ en ‘kwaad’ *verklaard*.

Berust deze geheele redeneering op de juiste zelfkennis? Worden hier niet ter wille eener theorie gewichtige psychische feiten verwrongen en in een verkeerd licht gesteld? Het is duidelijk, dat al onze handelingen tot stand komen door den strijd van motieven, hetzij wij, niet gestoord wordende, den door vroegeren strijd ontstanen toestand door gewoonte bestendigen, hetzij wij in nieuwe omstandigheden een nieuwen strijd te voeren hebben. Evenals nu in de mechanika eenige tegen elkaar inwerkende krachten onverbiddelijk een bepaalde resultante opleveren, evenzoo is in den strijd onzer motieven (welke dan zouden ontleend worden aan het overgeërfde altruistische instinct, de lust van het oogenblik en een verstandelijk op ervaring en nadenken berustend inzicht in wat werkelijk op den duur voor ons nuttig is; alle drie natuurlijk in vast bepaalde quantiteit en intensiteit) de uitslag met noodwendigheid bepaald. Laat men zich nu eens onbevangen afvragen, of met deze voorstelling, waardoor de mensch wordt tot een formeel-logisch redeneerend, zich zelf bewust analyseerend *natuurprodukt*, te rijmen is: de onbegrensde hoogachting, welke wij gevoelen voor een man van karakter wiens wil door niets gebogen en tot het door hem afgekeurde kan geleid worden; de zichzelf niet zoekende liefde; de hooge geestdrift, waarmede alles wat schoon en goed is ons bezielt; het diepe schuldbewustzijn, waardoor wij beseffen dat een heilige orde door ons geschonden en verbroken is? Intusschen, door abstracte begrippen kan men zulk een duisteren nevel om zich heen verbreiden, dat men niet alleen de feiten, maar ook het kunststuk van de verklaring dier feiten niet goed meer kan zien. Al onze handelingen, alle menschelijke instellingen en wetten en machten en geestesprodukten en de geheele historie van alle eeuwen, als het resultaat van al die menschelijke handelingen komen voort uit een waardebewustzijn, dat den wil in alle ontelbare gevallen leidde. In elk van de bewustzijnsmomenten nu, waartoe al het menschelijke kan teruggebracht worden, was een gevoel van lust, onlust of onverschilligheid. Als het nu niet het zuiver subjectieve tot één individu beperkte lustgevoel is (verbonden met onverschillig welken inhoud), dat gewild werd, maar een objectieve inhoud,

dan moet men zich toch de vraag stellen: wat is de eenheid, die al die objectieve inhouden, die het edelste bevatten wat in menschenharten is omgegaan, samenhoudt? Of spreekt het zoo vanzelf, dat er buiten onze menschelijke spheer niets meer bestaat, dat met onze menschelijke historie alles uitgeput is, en dat de waardehebbende inhoud van onze handelingen tot op de laatste rest door het in onze menschelijke spheer aanwezige moet kunnen worden gemotiveerd en verklaard?

Paulsen vertelt in zijn Ethiek ergens van een Engelschman, die zat te hengelen en op de mededeeling van een der menschen uit die streek, dat daar geen visschen waren, kalm voortging en antwoordde: ‘ik doe ook niet hengelen voor de visschen, maar voor mijn plezier.’ Kunnen wij zoo ook van al onze menschelijke handelingen zeggen: ‘wij streven niet om iets, maar voor ons plezier’? Is het niet iets waanzinnigs, dat iemand met tintelende oogen en trillende stem vol geestdrift spreekt over de hooge waarde van A, en dan op de vraag waarom A zulk een hooge waarde heeft, antwoordt, omdat het dienstig is voor het bereiken van B, en als wij dan verder vragen naar den grond van de beteekenis van B, moet antwoorden dat die misschien wel op inbeelding berust en dat wij er althans niets van weten kunnen? Dit zag Plato duidelijk, dat, als ons geheele geestelijk leven, als de hooge beteekenis die wij aan de zedelijke en geestelijke machten toekennen, geen kinderspel en zelfbedrog wezen zullen, wij een oorspronkelijk waardebewustzijn moeten hebben. Niet uit de jammerlijk zwakke waarden, die in de ervaring-schema's ingevuld worden, kunnen wij den zin van ons mensch-zijn begrijpen. Uit de Idee, die leeft en werkt in onze zielen, die slechts meer of minder zwak in de ‘dingen’ - zinnelijke en geestelijke - doorschemert, uit de Idee komt alle realiteit en alle kennis. Al het eindige en betrekkelijke eischt het absolute, al het goede en zedelijke eischt het *heilige* als zijn laatsten grond. In ziju schoon essay over Plato noemt Emerson hem ‘the Euclid of holiness.’ Ja, evenals Euklides, op het gebied der meetkunde, zoo verzamelde Plato al onze ware kennis van het ethische, bracht er samenhang in voor ons reflecteerend bewustzijn en voerde al die inzichten, waarin zich de logos openbaart (maar een hoogere logos, dan die alleen het nuttige onderscheidt), terug tot een axioma, een *beginsel*.

Plato's ideeënleer wordt in het algemeen nog zeer weinig begrepen. De meesten kunnen zich van hun aangeboren realisme niet los maken. En dat zijn volstrekt niet alleen de materialisten. Een spreekwijze luidt: ‘grattez le Russe, et vous trouverez le Tartare.’ Zoo behoeft men ook bij vele skeptici en idealisten maar een dun laagje af te krabben, en de naieve realist komt voor den dag! Velen kunnen zoo aardig van de ‘dingen’ spreken als van ‘phaenomena;’ en achterna blijken zij weer heimelijk te meenen, dat men van die phaenomena dan toch maar alle wijsheid hebben moet.

Het lijkt ook zulk een ongerijmde gedachte, dat die stevige buitenwereld met al die afzonderlijke dingen, op welke men zoo vast rekenen kan, waarin wij ons al zoo lang reeds op ons gemak bewegen, die wij tasten en zien en hooren, en waaraan zich al onze gewone gedachten, gevoelens en aspiratiën vastknoopen, niet *de* werkelijkheid zijn zou. De meesten beschouwen het heimelijk of openlijk als spijkers op laag water zoeken, als het verkondigen van onnutte subtiliteiten, te zeggen: ‘die gindsche boom heeft geen *Zijn*, in den hoogsten zin van het woord.’ Zij zeggen met Kallikles uit den Gorgias: ‘philosopheeren is goed, maar men mag het niet te ver drijven, want anders is het de pest! Men moet toch iets als vast aannemen! En waarvan zou men in zijn redeneeringen anders kunnen uitgaan dan van de *dingen, die voorhanden zijn*? De boom, dien ik daarginds zie, *is* er, dat laat ik mij niet betwisten, En wat zou nu een “*hoogere* werkelijkheid” beteekenen, een zijn in het quadraat? Wat voorhanden is, is toch voorhanden! Hoe kan iets in hoogere mate voorhanden zijn dan iets anders? Is het niet ongerijmd te zeggen, dat een zaak, die op twee mijlen afstand van een kamer is, in hoogere mate buiten die kamer is, dan een zaak, die er maar twee meter van af is? Iets is binnen een kamer of er buiten, maar het kan niet in hoogere mate buiten zijn.’

Deze voorstelling van de voorhanden, naast elkaar in de ruimte staande dingen als zelfstandige wezens, als het absoluut zijnde, is zeer zeker een onvermijdelijke illusie, waarin ook de gedisciplineerde geesten telkens onwillekeurig weer vervallen. Een appel, een boom, een huis, een dier vormen een eenheid. De vele deelen dezer voorwerpen hooren bij elkaar, sluiten aaneen; samen zijn zij in beweging en in rust. En daar wij

altijd in een *nu* leven, en het verledene en toekomende niet aanschouwelijk voor oogen hebben, daar wij den geheelen tijd, waarin de dingen opduiken en wegvloeien niet zinnelijk waarnemen, wordt voor ons datgene waarmee wij in elk moment in aanraking komen, onwillekeurig *de* realiteit. Zoodra wij echter de dingen zetten in de lijst van *den* tijd, zien wij dat de aanschouwelijke objecten alleen existeeren in een niet aanschouwelijke gemeenschap met de andere objecten. De schijnbaar substantieele dingen lossen zich op in een aantal *oordeelen* over hun afkomst, wording, doel, causale werkingen (actief en passief). 'Wie der Begriff des Armes oder Fingers,' zegt Teichmüller ergens, 'uns hinüberführt zur Hand und zum ganzen Körper, so ist auch jede einfachste qualitative Bestimmung eines Elementes, z.B. des Stickstoffes, schon mit dem Zwange verknüpft, *an das Andere zu denken*, damit wir ihm Gewicht, Volumen, Verhältnisse zur Wärme und Verbindungen mit anderen Elementen zuschreiben können.' De dingen lossen zich op in oordeelen, en de oordeelen zijn alleen *mogelijk* door grondwetten, en die grondwetten zijn alleen mogelijk door bepaalde niet verder ontleedbare grondvoorstellingen van onzen geest. De schijnbaar zelfstandige 'dingen' zijn dus inderdaad onzelfstandig en betrekkelijk. Bekijken wij ze met theoretische bedoelingen van naderbij, dan zien we niets anders dan fijne weefsels van millioenen causaliteitsdraden, welke, hoe stevig ook vastzittend en hoe strak ook gespannen aan het uitgangspunt van ons *ik*, toch door ons slechts een eindweegs vervolgd kunnen worden. Zij moeten eeuwig doorloopen - want de causaliteitswet jaagt ons steeds voort en aan *onzen* kant zitten die strakke draden immers onloochenbaar stevig vast - en toch is dat eeuwige voor onze ervaring onbereikbaar. De dingen zijn eindig en toch zit in hen het eeuwige. Boven den tijd staande, onzichtbare wetten houden hen vast en bepalen hun diepste wezen, terwijl zij zelf zich vertoonen *in* den tijd.

Zooals wij boven reeds opmerkten, wij zijn, over ons kennen en onze overtuigingen reflecteerend, genoodzaakt bepaalde abstracties (zinnelijkheid, denken, waarneming, feit, ding, bewustzijn, subject, object) te maken. En daar elk mensch, ook de meest onontwikkelde, over zijn geestelijk leven *moet* nadenken, worden deze tegenstellingen en onderscheidingen bij iedereen

zonder onderscheid aangetroffen. Men kan ze dus in gesprekken gebruiken, en tot op zekere hoogte elkaars bedoelingen daarmede begrijpen. Maar gaat men een beetje dieper dan de dagelijksche conversatie, en onderwerpt men die licht te hanteeren abstracties aan een nader onderzoek, dan bevindt men dat zij gevormd zijn uit een wonderlijk materiaal van valsche beelden en analogieën, half doorgevoerde vergelijkingen, afgebroken analyses, en dergelijke. Het is buitengewoon moeielijk deze abstracties zuiver en consequent te denken, want zij determineeren elkaar en vormen een ineengrijpend geheel. Hoe kan men van de zinnelijkheid een juist begrip hebben, als men van het denken een verkeerd begrip heeft? De tegenstelling object-subject is bij de meeste menschen radikaal fout. En welk een broeinest van ongerechtigheden is het begrip ‘waarneming’! Het moeilijkst - en dit is zeer wonderlijk - zijn diegenen tot de juiste begripsbepalingen te brengen die, zonder philosophisch gevormd te zijn, zich op de psychologie en physiologie (vooral der zintuigen) hebben toegelegd, en zichzelf gelukwenschend dat zij de psychische feiten zoo uiterst voorzichtig constateeren, heelemaal niet bemerken door welke metaphysische theorie zij onbewust geleid worden.

Geven wij eenige voorbeelden. Alles, wat wij waarnemen, voelen en denken (een boom, rood, een loodlijn, pijn, godheid, ziel) is bewustzijns*inhoud* en staat als zoodanig *op dezelfde wijze* tegenover het bewuste *ik*, dat dus onwillekeurig gedacht wordt als een vergaarbak, waarbinnen zich al het genoemde bevindt. Dat ik is een *x*, want al wat men er van zeggen kan, wordt terstond inhoud van het ik. Toch worden de *dingen*, alles wat existeert, zonder veel moeite weer gedacht als bestaande onafhankelijk van, of desnoods *buiten* het ik. Het is de waarneming die ze er binnen brengt. Rome, dat ik nooit gezien heb en dat nu rustig buiten mij om ligt te existeeren, komt, als ik er heenreis, door de waarneming binnen mijn bewustzijn. Maar zoo is het toch ook weer niet heelemaal. Dat x is niet zuiver passief, het kan er zich niet toe bepalen zijn inhoud te *hebben*, het moet hem ook verwerken, hem bekijken, er over reflecteeren; want er bsetaat toch een ervaring, en wij worden toch gaandeweg wijzer! Wat is dat voor een verwerken, dat onze geest spontaan verricht? Is het een wegdenken, een bloot uitzoeken van het gemeenschappelijke, een vormen

van klassen en soorten? Maar dan waren we met onze wetenschap gauw ten einde. Wat zou dan de wiskunde beduiden, en dat wondere tobben van de mathematische physika? Neen, ons denken maakt van het hem gegevene iets geheel anders, iets nieuws. Wij moeten dus die opvatting laten varen van een *ik*, dat als een x een gegeven inhoud eenvoudig omvat. Het ik maakt zelf zijn inhoud en het vervormt dien onophoudelijk. Maar wat leidt het ik daarbij? Heeft het zijn blikken gericht op een onafhankelijk van en buiten hem bestaande werkelijkheid, die het dan wil volgen, nabootsen, uitdrukken, afspiegelen, of welke beelden men meer kiezen wil? Maar het ik kan met niets in contact komen dat hem niet gegeven is en zoodra hem iets gegeven is, behoort het tot zijn inhoud en bestaat dus niet onafhankelijk van, of buiten hem!

Als men dit alles overdenkt, blijkt duidelijk hoe verkeerd die zoo vast ingewortelde beschouwing is van de ‘dingen’, de zinnelijk-waarneembare concrete voorwerpen, als vormende *de* werkelijkheid, welke dan op ons *ik* zou inwerken en daaraan ken materiaal leveren. Zelfs de voorzichtige Hume kan zich niet losmaken van de opvatting dat het kennen de uitdrukking of afbeelding van een buiten dat kennen bestaande wereld van dingen zijn moet. Dit blijkt al voldoende uit het gebruik van zijn termen: ‘impression’ en ‘external object.’ Er zal wel een wereld van existeerende dingen zijn, dat wel! Maar men kan eenvoudig nooit bewijzen dat onze voorstelling eenigszins daarop lijkt - ziedaar de moeielijkheid! Zoo komt men er dan onwillekeurig toe om de ‘dingen’ (een huis, een boom, een loodlijn, het water enz.) te beschouwen als datgene, waarvan het denken bij zijne operaties moet uitgaan, en men ziet voorbij, dat die quasi-zelfstandige, stevige objecten reeds producten zijn van den fijnsten denk-arbeid. Op een stuk papier een rechte lijn aanschouwende verbeelden wij ons allicht, dat die lijn daar eerst, onafhankelijk van ons, *is* en dat wij ze daarna in ons bewustzijn krijgen en constateeren: *dat* en *hoe* zij is. Maar deze schijn ontstaat alleen hierdoor, dat wij onszelf niet weg kunnen cijferen en onwillekeurig, wanneer wij ons die lijn als zijnde voorstellen, een of ander *denkend* wezen als ze bekijkend er bij denken. Want de eenheid van richting in die rechte lijn en de continuiteit in de verbinding der verschillende ruimtedeeltjes, in wier begrip het ligt, dat het eene

het andere *niet* is en buitensluit, kan toch immers in die ruimtedeeltjes zelve niet liggen, maar eischt onverbiddelijk een *ik* op, dat die eenheid en die continuiteit in het vele kan vasthouden, d.i. denken. *Wat onze geest denkend verricht heeft, lijkt in de dingen in te zitten*. Hoe meer wij zelf *zijn*, des te meer hebben de dingen en de feiten ons te zeggen. Wat voor een boer niets anders is dan een wit vlekje of een bruine streep, kan bij een natuurkundige een revolutie in zijn denken veroorzaken. Men moet zich vooral hier door den schijn niet laten bedriegen. Wij kunnen soms een voorwerp aanzien, zonder er iets van belang bij te denken, zonder ons eenig oordeel daarover bewust te worden - het schijnt dan alsof wij geheel passief tegenover een ding staan, dat reeds kant en klaar is. En toch, dat ding kan ons niets zeggen, wat wij (door de gegevens die we in ons hebben) niet zouden moeten kunnen begrijpen! Wij moeten toch de taal, die dat ding spreekt, kunnen verstaan! Onder het *existeeren* van een boom verstaan de meesten, wat er in hun bewustzijn omgaatals zij den boom aankijken, zonder er iets van belang bij te denken. Maar dat niet-denken is maar schijnbaar; alles wat die boom voor hen beteekent, afgezien van het artistiek, aesthetische, berust op het denken; er behoeft maar de geringste aanleiding te zijn, en de theoretische oordeelen stroomen uit dien schijnbaar passieven geestestoestand rijkelijk te voorschijn. Wel verre, dat de rol van het denken zou bestaan in het bekijken, het ontleden en sorteeren der reeds voltooide dingen, helpt het de dingen constitueeren en bepaalt het hen in hun diepste wezen.

Het denken opereert met abstracte begrippen. Maar deze abstracta zijn geen essenties, geperst uit het concrete, geen dorre geraamten, die men verkrijgt door van de individueele dingen al het zinnelijk-bekoorlijke weg te doen. Deze dingen ontleenen immers al hun *geldigheid* eerst aan de denk-begrippen. Wat er in mij omgaat, als ik meen een voorwerp zoo direct te *zien existeeren*, is de werking van begrippen, die gedragen worden door Ideeën. Zeker, is het resultaat van een kenhandeling eenmaal gefixeerd en door woorden aangeduid, dan kan ik het bij mijn verdere ken-operaties bijna als een algebraisch teeken aanwenden en met het grootste gemak hanteeren zonder om de processen te denken, waardoor het gevonden is, evenals

een bankier bij zijn nuchteren berekeningen niet onophoudelijk behoeft te denken dat die dorre cijfers eigenlijk levensgenot voorstellen, mooie huizen, kostbaar eten, reizen, enz. Op zichzelf beteekenen de abstracta niets, als zij niet in een oordeel, d.i. een kenhandeling, die concrete dingen geldt, worden aangewend. Dit vergeten diegenen, die met een zekeren afkeer, tegenover de zinnelijke individueele dingen, die zich *hier* en *nu* aan ons vertoonen en op welke al onze belangstelling, al onze liefde en geestdrift gericht is, de kleurlooze, fletse, dorre producten van het denken plegen te stellen. Zij zeggen dan: 'Kan ik verliefd worden op een vrouw in abstracto? kan ik een landschap in het algemeen bewonderen? Niet *de* deugd, - dat vervelende begrip, - maar *dezen* man van karakter kan ik achten en eeren.'

Deze redeneeringen komen voort uit dat zelf bedrog, waardoor wij meenen, dat alles wat waar, goed en schoon is, van buiten in onze ziel als in een vergaarbak wordt overgegoten. Alles wat ik liefheb in deze vrouw hier voor mij; wat mij ontroert in dit landschap, waar de zon daar ginds achter die heuvels wegzinkt; wat ik eer en acht in dezen bepaalden man, wiens edel en zacht gelaat mij rust geeft en vertrouwen, dat alles komt toch uit mijn *eigen* ziel! Het eenige wat ik zeggen kan is, dat door de tegenwoordigheid dezer objecten in mij zelf iets ontwaakt of ontgloeit, wat anders slaapt of uitgedoofd is, en wat door de tegenwoordigheid van andere objecten niet komt te ontwaken of te ontgloeien. De dingen verschijnen alle in een *hier* en een *nu*; maar in dit bepaalde hier en nu steekt toch waarlijk het bekoorlijke, daarop berust toch waarlijk hun beteekenis niet! Wat de dingen beteekenen en waard zijn, worden wij ons bewust in oordeelen, en die oordeelen berusten op Ideeën en de objecten dier Ideeën liggen buiten onze menschelijke spheer. Wij hebben de dingen lief en vereeren de personen als onmisbare representanten. Wat wij zouden willen aanschouwen is het hoogste zijn, maar dat staat buiten ons bereik. Daarom omvatten wij met onze liefde en geestdrift het zinnelijk-concrete, het zich in een nu en hier openbarende, dat, hoezeer ook met toevalligheden vermengd en onvolkomen en wegvloeiende in den tijd, toch op eene voor het verstand onbegrijpelijke wijze iets *uitdrukt* van dat Eeuwige, waarnaar het diepste verlangen onzer ziel uitgaat.

Ook de fouten, die Plato in zijn ideeënleer begaat, kunnen teruggebracht worden tot de verkeerde tegenstelling, welke er bij hem bestaat tusschen zinnelijkheid en denken. Dit ziet Plato zeer helder in: wat wij aan strenge wetenschap bezitten, verkrijgen wij niet door de bloote waarneming van de zinnelijke dingen; de wiskundige waarheden worden nergens gezien, gehoord, getast, gesmaakt of geroken. Zich losmakend van de vergankelijke en veranderlijke zinnelijke dingen, gaat onze geest zelfstandig voort en komt zoo door het beschouwen van begrippen, die nergens in de wereld adaequaat gerealiseerd kunnen worden, tot de kennis van het eeuwige. Dat deze rede een verhevener taak heeft dan ons door het vormen van soortbegrippen en het opletten van regelmatigheden zoo goed en kwaad als het gaat in de zinnelijke wereld te orienteeren, blijkt reeds hieruit, dat die rede in ons causaal werkt en het ons mogelijk maakt in de wereld in te grijpen. Hoe het in zijn werk gaat, weten wij niet, maar de voorstellingen en de begrippen, die wij ons gevormd hebben, zijn de oorzaak van dingen en toestanden in de wereld (instrumenten, kunstwerken, wetten, enz.). En de waardebegrippen, die onzen geest daarbij leiden, krijgt hij toch waarlijk ook niet door middel der zintuigen. Uit dit alles volgt, dat onze ziel een andere kenbron moet hebben dan de zinnelijkheid, en deze schijnt niets anders te kunnen zijn dan het denken. Ligt het nu niet voor de hand, dat men in dezen gedachtengang er toe komt de zinnelijkheid voor te stellen als iets storends en verwarrends, waarvan het denken zich zoo spoedig mogelijk moet losmaken om zelfstandig zijn eigen weg te gaan? Nu bedenke men dit: het object van ons kennen, het eeuwige wezen der dingen, *is*, existeert onveranderlijk; maar ons kennen, waardoor onze ziel dat eeuwige Zijn grijpt en zich daarvan bewustheid vormt, *wordt* en ontstaat in den tijd. Toch kan onze ziel nooit buiten zichzelf treden. Dus moet zij de bewustheid van dat eeuwige reeds op een of andere wijze *in* zich hebben. Maar dit is gemakkelijker gezegd, dan gedacht! Wat is dan onze ziel, dat zij het eeuwige in zich zou kunnen hebben? Zijn wij zoo goed tot haar wezen doorgedrongen, dat wij er zulke gewichtige praedicaten aan kunnen toekennen? Is het een ding met eigenschappen, die bij de geboorte al existeeren? Zeker, het is heel gemakkelijk het substantief ‘ziel’ te vormen

en dan met dit complex van geestelijke acties en toestanden te opereeren, en alles wat wij er in opgesloten hebben er later weer uit te halen, maar is dit geen zelfmisleiding? Is die heele ziel niet een product van datzelfde denken, dat wij juist op haar wilden doen steunen? Men ziet het, in welke moeilijke kwesties wij hier komen, en hoe nauw het probleem van de *geldigheid* van ons weten met dat van zijn *oorsprong* samenhangt. Het lijkt zoo evident, dat het hoogste, wat wij kunnen bereiken, is, eene op ervaring rustende psychologie. Hoe kunnen wij ons kennen kennen? Zouden wij daarvoor niet meer moeten zijn dan mensch?

Hier loopen wij het grootste gevaar: psychologische, Erkenntnisskritische en onoplosbaar-ontologische problemen dooreen te haspelen, en het is waarlijk geen wonder, dat Plato, die hier voor 't eerst een geheel nieuwen weg insloeg, niet altijd op het rechte spoor bleef. En toch, hoewel hij, nog van geen natuurwetten afwetend, aan de zinnelijke wereld slechts een soort schimachtig bestaan toekende en de beteekenis van het denken overschatte door te meenen, dat het tot taak had zich van het zinnelijke te emancipeeren en zich zoo positieve kennis van het bovenzinnelijke kon verwerven; hoewel zijn psychologie nog onontwikkeld is en hij over de fundamenten der wetenschap bijna niet anders dan mythisch en door beelden weet te sprekeen; hoewel het hem niet gelukt is in bijzonderheden de betrekkingen der Ideëen aan te geven, ze in een systeem te brengen en hunne verhouding tot de Sokratische begrippen in een helder licht te stellen, - toch moeten we de genialiteit bewonderen, waarmede de verheven denker in alle hoofdzaken het rechte trof en het is verheffend te zien hoe hij worstelt om tot volkomen klaarheid te komen.

Dit zag Plato duidelijk: Wanneer wij de zinnelijke dingen beschouwen, dan worden wij er ons van bewust, dat zij niet inderdaad *zijn* en dat wij om het zijn te vinden, dat zij *schijnen* te hebben, er over moeten gaan denken; maar gaan we er dan over denken, dan zien we ook dat de eischen, die dit denken met noodwendigheid stelt, door ons menschen nooit vervuld k unnen worden; dat dit denken, als het niet zelf tot een tegenstrijdigheid zal worden en zijn eigen wezen opheffen, ons naar het bovenzinnelijke drijft, dat wij echter, zoolang wij zinnelijke wezens blijven, nooit zullen kunnen bereiken. Hoe moeten wij

ons dit alles nu voorstellen? Onze geest gaat aan het werk, om het zijnde te zoeken; als kenmiddel vindt hij dan begrippen, die het zijnde *op een of andere wijze* uitdrukken; in het kenproces zijn phasen te onderscheiden en te fixeeren, en dat kan slechts met behulp van woorden, die klassen aanduiden en algemeen zijn. Deze klassenbegrippen zijn nu al heel gauw gevormd: de substantieven en adjectieven en werkwoorden in eon taal blijven in hoofdtrekken constant. Moeten wij ons nu den inhoud dier begrippen als wezenheden denken en daarmede dan eene bovenzinnelijke wereld, *de ideeënwereld*, bevolken? Zoo stelde Aristoteles zich Plato's bedoeling voor. En daar hij nu bovendien diens leer van de prae-existentie der ziel als een van alle beteekenis ontbloote fantasie beschouwde, vindt hij die geheele ideenleer iets bovenmate ongerijmds en dwaas en kan haar niet genoeg bestrijden en bespotten. Onze kennis zouden wij krijgen door binnen onze ziel te blijven, door herinnering? Welk een onzin? Wie kan iets van de wonderen der planten- en dierenwereld te weten komen alleen door zijn eigen ziel te beschouwen? Neen de dingen der natuur zelve moeten wij bekijken, en op geestelijk gebied de handelingen der menschen en de gevolgen daaraan verbonden en dan eerst ontstaan de begrippen, die ons wetenschap verschaffen. Niet ergens in een bovenzinnelijke wereld, waar onze zielen voor onze geboorte woonden, bevinden zich de wezenheden, die aan onze begrippen beantwoorden; neen, het wezen zit *in* de dingen. *In* de steenen zit het gelijke, *in* de standbeelden het schoone, *in* de menschen het goede.

En toch, de dwaasheid van Plato is van hoogere waarde dan de wijsheid van Aristoteles! Zeker, de algemeene begrippen lijken alle hetzelfde; zij zijn abstract, en nergens kan hun in het aanschouwelijke een adaequaat beeld gegeven worden, van een hond, een boom, een driehoek, een huis evenmin als van het gelijke, schoone en goede! Maar, als wij ons door die oppervlakkige gelijkheid niet laten misleiden, hoe verschillend blijken zij dan gevormd, en welke geheel verschillende functies in ons zieleleven blijken zij dan te vervullen! Men moet wel bedenken dat deze begrippen nergens voor bestaan dan om in een *oordeel* te worden aangewend. En in elk oordeel, hoe eenvoudig ook, wil ik, als ik ernstig ben, iets van het absoluut zijnde uitdrukken. Dit moet

boven alles vaststaan - of anders kunnen wij alle redeneeren en denken wel opgeven - dat wij zelfs in het eenvoudigste oordeel iets willen constateeren, wat geen macht in hemel en op aarde kan veranderen. Maar al moet het oordeel: ‘de zon verwarmt dezen steen’ ook iets van het absolute zijn uitdrukken, daarom behoeft nog niet het begrip ‘zon’ of ‘verwarmen’ of ‘steen’ een absoluut zijnde voor te stellen! Zoo licht laten wij ons hier door een logischen schijn inpakken! Het subject van elk ken-oordeel is in laatste instantie iets aanschouwelijk-gegevens, dat zelfstandig tegenover ons schijnt te staan; en dat gegevene kan nu niet zoo maar als' dit object hier' tot subject van een oordeel worden, maar het moet eerst door een begrip gedacht worden, en aan dit begrip lijkt dan, omdat het den kengrond vormt, een wezenheid toe te komen. Cajus is niet als ‘dit object hier’ sterfelijk, maar als mensch, op grond van zijn meusch-zijn. Dit mensch-begrip wordt dus als kengrond gedacht onder de *idee* van het Absolute. Daarom bevat de major van een syllogisme ook niet een petitio principii, omdat hier b.v. met ‘alle menschen’ zijn sterfelijk, niet bedoeld wordt de optelsom der individueele menschen, maar het ‘begrip’ mensch, uitgebreid door de idee van het absolute zijn, hier tot een principe wordt. Men kan niet zeggen, dat Plato in deze kwestie tot klaarheid is gekomen. Hij ziet wel, dat het begrip ‘hond’ op een geheel andere manier gevormd is, dan het begrip ‘driehoek,’ dat de wiskundige dingen staan *tusschen* de zinnen-dingen en de Ideeën, maar omdat hij het door Kant ontdekte begrip ‘reine aanschouwing,’ dat een revolutie in alle denken over deze dingen veroorzaakte, niet kende, (hoewel hij er soms dicht genoeg bij was); omdat in zijn tijd geen mathematische physika bestond, en geen onverbrekelijke *natuurwetten*, aan welke toch niemand een *wezeu* zal willen toekennen, hoewel zij het wezen der aan hen onderworpen zinnendingen bepalen - gelukt het hem niet in alles de juiste onderscheidingen te maken. Intusschen, zijn leer, dat alle kennen een herinneren is, is ook ten aanzien van de dingen der natuur slechts schijnbaar ongerijmd. Men zegt wel: wij moeten toch door proeven en waarnemingen, door de natuur zelf te ondervragen, te weten komen, hoe zij is! Maar bedenken de empiristen, die dit roepen, wel, dat datgene, wat die natuur ons openbaart, dan toch in sedert onheugelijke tij-

den vaststaande schema's moet worden ingevuld? Hoe komt het, dat wij de taal, die de natuur door experimenten en waarnemingen tot ons spreekt, zoo goed verstaan? Is het zoo van zelf sprekend, dat als iets, waar wij vreemd tegenover staan, maar den mond opendoet, wij het terstond zouden kunnen begrijpen? Kunnen er niet zulke vreemde objecten gedacht worden, of, wij hebben er terstond vat op, als zij zich aan ons vertoonen? Als men hierover nadenkt, zou het wel eens kunnen blijken, dat er in die ‘herinnering’ een dieper zin ligt, dan men zoo oppervlakkig zou meenen.

Ten aanzien der *aesthetische Ideeën* heeft Plato meer kans in zijn eigenlijke bedoelingen begrepen te worden - hoewel velen het ook hier een goedkoope wijsheid vinden, dat de dingen daarom schoon zouden zijn, omdat zij deelhebben aan de idee der schoonheid. Hier is het evenwel al te duidelijk, dat men met empirie niets kan uitrichten. Natuurlijk, een kind van twee jaar kan geen Beethoven *zijn* of een Beethoven *begrijpen*, - de ervaring moet er bijkomen. Maar wie zal willen beweren, dat Beethoven zijn symphonieën door de waarnemingen der empirisch gegeven klanken en rythmen heeft geschapen? Neen, hij heeft ze kunnen scheppen, omdat hij als een Beethoven *geboren* was; zij kwamen uit zijn ziel. Maar waarvandaan komt Beethoven's ziel? Hier zijn wij met onze wijsheid ten einde. - Het woord ‘schoon’ is een klank en het begrip ‘schoon’ is een dor gedachteproduct, maar als de Idee der schoonheid, zich kruisend met een soort begrip (boom of lucht of mensch), zich binnen onze spheer doet kennen en leeft in onze ziel, dan gevoelen wij daarin de eeuwige beteekenis, die de schoone objecten hebben, en de hooge waarde, die door geen algemeene begrippen in de verste verte te benaderen is. De aesthetische Idee is ook een vorm, waarin zich het absolute zijn aan ons openbaart. Door haar krijgen de concrete dingen - die in de wetenschap vervluchtigen tot een oneindige reeks van algemeene abstracties - als dingen, als analogon's van wezens, van persoonlijkheden in het aanschouwelijke een beteekenis, die door geen denken is uit te putten. Ook bij de schoone dingen valt het *zijn* samen met het *goed-zijn*. Zoo wordt de ethische Idee van het Goede in het Schoone zinnebeeldig aanschouwd.

Deze ethische Idee worden wij genoodzaakt te denken door het beschouwen van de handelingen der menschen, als willend-

redelijke wezens, wier begrippen en voorstellingen causale kracht hebben. In de harten der menschen leeft, hoe ook verduisterd en verontreinigd, de Idee van het Goede, het hoogste doel van alle streven, een Zijn, waarop alle worden gericht is en waarin alle willen rust vindt; een Zijn, dat geen ander Zijn als zijn grond opeischt, maar zijn doel heeft in zichzelf - de leven en lichtgevende Zon in het rijk der Ideeën. Al het zijnde dat wij in onze begrippen vasthouden, heeft slechts in zoover beteekenis, als het de uitdrukking is van die hoogste Idee. Die zinnelijke gestalten, die gedachten en wilsbepalingen, eindeloos als zij wezen mogen in aantal en waarde, zij ontstaan niet toevallig, of naar regels die op zichzelf toch ook weer toevallig zijn, en, eenmaal geworden, existeeren zij er maar niet op los; neen, zij hebben een taak te vervullen, - om het eens menschelijk uit te drukken - en laten het niet toe, dat men bij hen stilstaat, maar dringen den geest verder, tot hij rust vindt in de voorstelling van het Eeuwig Goede, de bron van alle waarheid, schoonheid en goedheid, den grond van alle Zijn. In het zesde boek van den Staat spreekt Plato deze gedachte met geestdrift uit: ‘Zooals de zon aan het zichtbare niet alleen het vermogen om gezien te worden verleent, maar ook zijn ontstaan en groei en voeding, terwijl zij zelf toch geen ontstaan is: zoo krijgt het kenbare niet slechts het gekend worden van de Idee van het Goede, maar ook het zijn en het wezen, hoewel toch het Goede zelf geen Zijn is, maar *aan gene zijde van het Zijnde* gelegen, in heerlijkheid en kracht daarboven uitsteekt.’ En later: ‘Wat ik zie, dat zie ik zoo, dat ten slotte onder al het kenbare en slechts met moeite de Idee van het Goede wordt aanschouwd, *wanneer men haar echter aanschouwd heeft, zij ook daarvoor aangezien en erkend wordt, dat zij voor alles de oorzaak van al het goede en schoone is*, in het zichtbare het licht en diens meester voortbrengend, in het denkbare echter als heerscheres alle waarheid en verstand bewerkend, en dat Haar in het oog moet houden, alwie redelijk handelen wil, zoowel in zijn eigen zaken als in die van den staat.’

Naar waarheid heeft men Plato's philosophie de brug genoemd van de Grieken tot het Christendom. Deze gedachten zijn niet Grieksch meer. Die Idee van het aan gene zijde van al het Zijnde gelegen Eeuwig Goed, waartegenover alle heerlijkheid hier beneden in het niet verzinkt - zij was den

Grieken een dwaasheid. Een volk, dat het aardsche leven zoo liefhad en zoo bekoorlijk wist te maken, kon moeilijk iets voelen voor dezen immaterieelen kosmos, waarin een hoogere Zon straalde, dan die op deze aarde de kleuren en vormen schept en het leven doet groeien. Met Plato begint dat inkeeren van de ziel tot zichzelf, om in zich door denken iets op te vangen van dat bovenzinnelijke Licht, waarvan wij slechts stamelend kunnen spreken, wiens heerlijkheid wij alleen in zwakke afschaduwing kunnen aanschouwen met de oogen des geestes. Het denken der Ideeën, de dialektiek, het Zien van het Eene in het vele, - het was voor Plato niet uitsluitend een theoretisch zich bewegen in algemeene denkbegrippen, het was het hoogste en heiligste leven zijns geestes, het was zijn godsdienst.

En in zijn grootsche pogingen om het phaenomenale met het noümenale te verbinden, gevoelt Plato menigmaal dat hij de verheven waarheden, die hij in verrukking aanschouwt, niet door gewone denkbegrippen direct kan uitspreken; hij moet zijn toevlucht nemen tot mythen en beelden, tot een indirect aanduiden. Maar de mythen van zijn volk, hoe bekoorlijk ook, zijn het product van een geheel andere opvatting; zij blijven zich bewegen binnen het phaenomenale, zij reiken bij verre na niet tot de hoogte, waarop zijn geest zich vermocht te plaatsen. Zoo moest hij zelf als dichter optreden. ‘De platonische mythen,’ zegt Apelt, ‘die mede tot de bewonderenswaardigste voortbrengselen van zijn grooten geest behooren, duiden geen natuurgeheimen, maar religieuse geheimen aan door beelden, die door het zachte waas der Phantasie overtogen, ons als het wareeen bovenaardsch uitzicht in een andere, hoogere wereld openen. Zij veraanschouwelijken in zichtbare en tijdelijke beelden onzichtbare voorwerpen en tijdlooze daden. Deze beelden bewegen zich meest op een astronomischen achtergrond. De aarde en het hemelstelsel stijgen voor ons op als droombeelden, magisch veranderlijk, in een lichten nevel vervloeiend als het tooverbeeld van een Fata Morgana. Men ziet het wazige beeld in onzekere omtrekken voor zich zweven en kan het niet vatten en grijpen. Alles verschijnt daarin in een wonderbaar hooger licht. De zinnenwereld reinigt en verheerlijkt zich in deze phantasmagorieën tot een afschijnsel der ideeënwereld. Over de duisternis der zichtbare ruimtewereld breekt als het ware het morgenrood.

der onzichtbare geesteswereld aan. Met de onnavolgbare kunst van het genie laat hij door het beeld den idealen zin heenschijnen.'

Inderdaad, Plato's leer is een grootsche conceptie. Het ware Zijn is geestelijk; de stoffelijke-zinnelijke objecten bestaan slechts in schijn; eigenlijk zijn zij slechts afschaduwingen, afdrukken, afbeeldingen van bovenzinnelijke wezenheden. Maar in de taal der schoonheid openbaren zij ons die bovenaardsche heerlijkheid en zeggen ons onuitsprekelijke dingen. Zoo hechten wij ons ook met liefde aan die ontstaande en vergaande gestalten, daar zij het zijn die de herinnering aan vroegere zaligheid in ons wakker maken. Met geestdrift en verrukking zien we in het vergankelijke toch een eeuwige beteekenis doorschemeren. Het mechanisme van het *worden* is slechts een middel om tot een doel te komen, het hoogste Goede en Schoone, die in den grond één zijn. De Idee van het Goede werkt het duidelijkst in de menschheid, die vereeniging van personen, die tot elkaar in ethische betrekkingen staan; van zedelijk-willende wezens die weten wat goed is, en wier voorstellingen causale kracht hebben, zoodat zij hun geheele samenleven naar de Idee kunnen regelen. Ook de menschenzielen, hoezeer ook door eigen schuld verontreinigd en tot onherkenbaarwordens toe verminkt, hoezeer ook daarin de Idee verduisterd is, hebben een eeuwige beteekenis.

Dat zag Plato zoo goed, het oneindige *in* het eindige! Hij heeft zulk een genialen blik op de menschenwereld, op dat woelen en werken dier door dwaling en zonde verblinde wezens, in wier zielen toch leeft dat onstilbare verlangen, dat heimwee naar het Eeuwige. Alles wat hij daarover zegt is zoo superieur! Telkens vraagt men zich opnieuw met verbazing af, waar toch die wonderbare Griek zijne diepe inzichten vandaan heeft, zoo geheel strijdende met de conventioneele opvattingen zijner tijdgenooten; dien genialen takt, waarmede hij zich buiten den denk- en gevoels-sleur weet te houden en als vanzelf sprekend gedachten openbaart, waartoe eminente denkers in later tijden zich slechts met moeite weer konden opwerken.

Intusschen, hoe geniaal en in den diepsten grond waar Plato's denkbeelden ook zijn, hij heeft niet streng-dialektisch duidelijk gemaakt - en kon het door den aard der tegenstelling, waarin bij hem de zinnelijkheid tot het denken staat, ook niet duide-

lijk maken - hoe dan in bijzonderheden de verhouding tusschen de wereld der concrete dingen, waarin wij ons met ons verstand bewegen en die hoogste ethische Idee gedacht moet worden. Zoo kwam het dan ook, dat bij alle bewondering en geestdrift die Plato's geschriften in den loop der eeuwen opwekten, de grondgedachte van zijn leer zoo weinig begrepen is. Dit toont reeds dadelijk Aristoteles, die de gedachte, dat de objecten ‘deel aan’ ‘gemeenschap met’ de Ideeën hebben, dat de Ideeën de ‘modellen, de voorbeelden’ zijn van het zinnelijk bestaande, als *leege* beeldspraak beschouwt, en er in allen ernst een grief van maakt dat niet is aangetoond, hoe het vormen van de dingen naar de Idee dan wel in zijn werk gaat. En ook later hebben de positivisten altijd weer de idealisten toegeroepen: ‘uwe bespiegelingen zijn goed en wel; zij zijn poëtisch en streelend voor het gevoel; zij bevredigen de diepste behoeften onzer ziel door te verwijzen naar een bovenzinnelijke wereld, waardoor al het betrekkelijke tot rust komt en begrepen moet worden, waaruit alle schoonheid en goedheid neerdaalt - maar waar haalt gij al dat fraais vandaan? Dwing ons door een logisch betoog het ook aan te nemen!’ Zoo is dan de meening ontstaan, dat Plato's leer als wereldopvatting ‘misschien dichter komt bij de onbekende waarheid’ dan de materialistische wetenschap, zoodat zij dan ook op kunstenaars en religieuse geesten bezielend kan werken, maar dat zij toch in haar geheel als een onbewijsbare phantasie te beschouwen is. En zoo ging de kern van waarheid die zij bevat voor het abstracte denken verloren en zonk men in de praktijk onwillekeurig weer in de naief-realistische opvattingen terug. Naarmate men de natuur meer begreep en in de zinnelijke wereld, voor Plato nog een nietig phantasma, zich strenge onverbrekelijke wetten openbaarden, moest men alle teleologie als een knellenden band beschouwen. Met het doelbegrip kan men in de physische verklaringen - als zij wetenschappelijk zijn - niets aanvangen. En is de natuur niet de wereld? Door het ons aangeboren realisme krijgt de mechanische anti-teleologische wereldbeschouwing een betooverende evidentie. De ruimte is een oneindig op zichzelf bestaand wezen, tot in welks verste schuilhoeken de natuurwetten heerschen. Als God is, moet Hij *ergens* zijn, en als Hij ergens is, moet Hij aan de causaliteitswet onderworpen wezen. De makrokosmos is zoo groot, zoo massief

en streng causaal - en dan een miniem onderdeeltje daarvan, een stofje aan de weegschaal, is onze menschelijke wereld met haar veranderlijk subjectief begeeren, hopen en vreezen. Die dingen der natuur existeeren - daarmee uit; een diepere beteekenis staat er nergens op te lezen, en is door geen nadenken uit te halen. Niet anders dan door machtspreuken en gevoelsargumenten schijnen zij onder de Idee van het Goede gebracht te kunnen worden. Maar zou het niet mogelijk zijn, dat er onder deze quasi-nuchteren en bescheiden opmerkingen heel wat valsche metaphysika verborgen ligt? Zeer juist zegt Lotze: ‘men kan de natuur niet als een kaleidoskoop beschouwen, dat door het toeval geschud wordt en dan gestalten voortbrengt, die zich voordoen, alsof er beteekenis in lag; *zal deze beteekenis* zelf *beteekenis hebben* dan moet men ernst met zijn veronderstelling maken en de overtuiging vasthouden, dat dezelfde macht, die van het mechanische werkingsvermogen der dingen de grond is, direct tegelijk die vormbepalende phantasie insluit, die aan deze vermogens hun punten van aanwending en hun beteekenisvolle richtingen aanwijst. Wij kunnen er derhalve niet mede volstaan toe te geven dat naast het mechanisch verloop der natuur en ongetwijfeld midden daarin, de ideale beteekenis slechts *ook* is aan te treffen; veeleer zal elke beschouwing der wereld, welke tot afsluiting zoekt te komen, zich een of andere bepaalde voorstelling over de verhouding moeten vormen, waarin in de natuur de *voorbeeldende gedachte* tot de *arbeidende* oorzaken zijner verwerkelijking in het daarnaar gevormde moet staan.’

En nu, juist na het volkomen worden dier mechanische natuurkennis is de wijsbegeerte geboren, die Plato's leer met vermijding van hare eenzijdigheid, met aanvulling harer leemten en opheffing harer tegenstrijdigheden hernieuwde en op vaster grondslagen vestigde, en van de teleologie iets anders maakte dan een petitio principii en een poëtische phantasie. Na Newton kwam Kant. Deze groote denker toonde aan dat de wiskunde slechts schijnbaar door louter denken tot bovenzinnelijke waarheden komt; dat en waarom de philosophie hare methode niet kan navolgen; dat de Ideeën hoewel alle ervaring leidende theoretisch nooit eenige ervaring-kennis kunnen opleveren, en dat het absolute eerst als het praktisch bepaald wordt - bij het *vrijheids*begrip, beteekenisvoor ons krijgt. Kant nam Plato's a priori weer op en maakte het gezuiverd tot het transcen-

dentale a priori. De ziel is nu niet meer een soort substantie met aangeboren wetenschap - alles wat Plato door zijn leer van de praeëxistentie der ziel wilde zeggen werd door Kant in streng philosophische begrippen geformuleerd. Elke illusie van het positief kennen van het bovenzinnelijke wordt ons ontnomen; de speculatieve Ideeën worden alleen negatief gevormd; wij worden *genoodzaakt* ze te *denken* bij het reflecteeren over onze ervaringswetenschap. Want deze wereld der ervaring zelve - voor zoovelen gelijk staande met het absolute zijn - zij wordt, bij het licht van het transcendentale idealisme beschouwd, iets *toevalligs*, ja, een ongerijmdheid, welke eerst door de Idee opgeheven wordt.

Uitdrukkelijk wordt door Kant op verschillende plaatsen van zijn hoofdwerk op Plato gewezen, en het verschil en de overeenkomst tusschen hemzelf en den grooten Griekschen denker aangeduid. Zoo zegt hij in de Inleiding: ‘De mathesis geeft ons een schitterend voorbeeld, hoever wij het onafhankelijk van de ervaring in de kennis a priori kunnen brengen. Nu houdt zij zich wel met objecten bezig, alleen zoover zich deze in de aanschouwing laten tot stand brengen. Maar deze bijzonderheid ziet men licht over het hoofd, omdat genoemde aanschouwing zelf a priori gegeven kan worden, en dus van een bloot rein begrip nauwelijks wordt onderscheiden. Door zulk een bewijs van de macht der rede opgewekt, ziet de aandrift tot uitbreiding geen grenzen meer. De lichte duif, terwijl zij in haar vrije vlucht de lucht doorklieft, wier tegenstand zij voelt, kon de voorstelling vormen, dat het haar in de luchtledige ruimte nog veel beter zou gelukken. Evenzoo verliet Plato de zinnenwereld, daar zij aan het verstand zoo veelvuldige hindernissen bereidt, en waagde zich aan gene zijde daarvan op de vleugelen der Ideën in de ledige ruimte van het reine denken. Hij bemerkte niet, dat hij door zijn bemoeiingen niet verder kwam.’

En toch, op een bekende plaats in het begin der Transcendentale Dialektiek verklaart hij uitdrukkelijk het Platonische woord ‘Idee’ niet te kunnen missen. Het is een van die uitdrukkingen ‘bij het ontbreken waarvan de denkende geest noch anderen, noch zelfs zichzelf recht kan begrijpen.’ ‘Het is raadzaam’ zegt hij verder, ‘daarmee niet verkwistend om te gaan, of ze bloot tot afwisseling, synoniem in plaats van

anderen te gebruiken, maar de eigenaardige beteekenis daarvan zorgvuldig vast te houden en te bewaren, daar het anders licht gebeurt, dat, terwijl de uitdrukking de opmerkzaamheid niet bijzonder bezig houdt, maar zich onder den hoop anderen van zeer afwijkende beteekenis verliest, ook de gedachte verloren gaat, die zij alleen had kunnen vasthouden en bewaren.' En na dan te hebben aangeduid, in welken zin Plato zich van het woord Idee bediend heeft, gaat hij voort: 'ik wil mij hier in geen litterarische onderzoeking inlaten, om de beteekenis uit te maken, die de verheven wijsgeer met dien term verbond. Ik maak alleen de opmerking: dat het volstrekt niets ongewoons is, zoowel in het allerdaagsche gesprek, als in geschriften, door de vergelijking van de gedachten, die een schrijver over zijn onderwerp uitspreekt, hem zelfs beter te verstaan, dan hij zich zelf verstond, daar hij zijn begrip niet voldoende bepaalde, en daardoor soms tegen zijn eigen bedoeling in sprak of ook dacht. - Plato bemerkte zeer goed, dat ons kenvermogen een veel hoogere behoefte gevoelt, dan bloot phaenomena naar synthetische eenheid te spellen om ze dan als ervaring te kuunen lezen en dat onze rede zich overeenkomstig hare natuur tot kenhandelingen verheft, die veel verder gaan, dan dat een of ander voorwerp, dat de ervaring geven kan, ooit daarmee zou kunnen congrueeren, die echter desondanks hunne realiteit hebben en geenszins bloote hersenspinsels zijn - Plato vond zijn Ideeën voornamelijk in alles, wat praktisch is, d.i. op vrijheid berust. Hij strekte zijn begrip wel is waar ook over speculatieve kennis uit, als zij maar rein en geheel a priori gegeven was, zelfs tot de mathesis, hoewel deze haar object nergens anders, dan in de mogelijke ervaring heeft. Hierin kan ik nu niet met hem meegaan, evenmin als in de mythische deductie dezer Ideën of de overdrijvingen, waardoor hij ze als 't ware hypostaseerde, hoewel de verheven taal, waarvan hij zich op dit terrein bedient, een zachtere en met de natuur der dingen overeenkomende uitlegging zeer goed toelaat.'

De strekking der ideënleer is *de wetenschappelijke stelling en formuleering van het als onoplosbaar erkende probleem onzer feitelijk bestaande theoretische, aesthetische en ethische kennis*. Plato beschouwde het als de taak zijner dialektiek ons het ééne te laten

zien in het vele, en het vele te leeren kennen als bevat onder het ééne. Voor ons is dit te algemeen uitgedrukt; wij hebben immers naast de philosophie de begripssystemen der empirische wetenschappen. Daarom willen wij liever zeggen, dat de wijsbegeerte leert: in onze empirische begrippen onze Ideeën te herkennen. Ook zonder het licht der philosophie werken de Ideeën wel in ons. Maar gebukt onder den zwaren last van empirische kennis en verblind door valsche abstracties, merken wij ze dikwijls niet op. En niet dit mag Plato tot verwijt gemaakt worden, dat hij uit de Ideeën de empirische wereld niet vermocht af te leiden. Want de wijsbegeerte is niet geroepen om het diepste wezen van het Zijnde te verklaren. Niet de Ideeën kennen wij, maar wij kennen *door* de Ideeën.

B.J.H. OVINK.

Robert Louis Stevenson.

Na den dood van George Eliot is er voor de Engelsche novellistiek een tijdperk van uitputting gekomen. De groote school van Richardson, Fielding, Smollett, Scott, Dickens, Thackeray, Eliot heeft in de laatste haar laatste groote figuur verloren, en tot dusver is er nog geen aanwijzing op de komst eener nieuwe ster van zúlk een licht.

Het was een merkwaardige school, die van Dickens, Thackeray en Eliot. Zij had geen artistieke leer; zij was steeds moraliseerend; zij vermengde onophoudelijk drama met causerie; zij weigerde standvastig in te gaan op de hevigste passie; zij bracht zonder systeem humor en pathos, satire en tragedie bijeen; zij had als middelpunt van gedachte het begrip *gentleman*; zij leverde bij uitstek maatschappelijke werken; zij kende den weemoed, doch loochende het pessimisme.

En haar hoofden waren zeer onderscheiden van talent.

Dickens was de novellist met de meest geniale invallen. Zijn vindingen in humor en aandoenlijkheid zijn ontelbaar; zijn verbeelding is zéér rijk, zijn geestigheid zéér groot. Maar hij is de minst compleete. Menige creatie heeft enkel de waarde van één karakteristieke vinding, en er is geen verwerking, verrijking, ontwikkeling van het eenmaal gevonden type. Niemand heeft schoone aandoeningen zóó geprostitueerd door zulke onbeschaamde aanvallen te doen op ordinaire gemoedelijkheid. Niemand is zoo onbeschaamd melodramatisch geweest, en heeft zoo gewerkt op den goedkoopen smaak van een oppervlakkig publiek. Zijn geestigheid, zijn satire, zijn fantasie zijn bijna altijd voortreflijk, zijn aandoening en zijn ernst bijna altijd onuitstaanbaar banaal. Men kan uit vele zijner groote werken bladzijden met handen vol

wegscheuren en geen enkele goede meenemen. Laat in *Dombey* den kleinen Paul bestaan, maar gooi weg Florence voor negen tienden, Dombey zelf voor negen tienden, Carker voor neg enen-negentig percent, Edith geheel; laat over Joe Bagstock, den dwazen Toots, Captain Cuttle en vele bijfiguren als vindingen, maar neem ze niet in geheel hun optreden.

Neem *Copperfield* en trap er in rond naar hartelust. Trap ze stuk Steenforth en zijn moeder, en Rosa Dartle en Emily, ja, en laat zelfs van Agnes weinig en van Dora nog minder heel. Behoud van tante Trotwood en Mr. Dick en Miss Murdstone en Peggotty en Uriah Heep alleen de vinding. Maar van Mr. en Mrs. Micawber mag veel ongeschonden blijven.

Neem *Nickleby* en hak er op los. Maar in godsnaam, spaar het gezin met de al te mooie kinderen en hun vader en hun moeder en hun oom. Laat de helft over van Mrs. Nickleby, een klein stukje van de kostschool, maar geen genade voor Ralph, noch voor dat lieve meisje, noch voor haar egoïsten vader, noch voor den ouden roué en zijn jongen vriend. Bewaar als relequieën ook de vinding van Mrs. Mantalini en haar man.

Chuzzlewit, Hard Times, Two Cities en menig ander werk zullen er beter afkomen, *Pickwick* zelfs zeer goed, maar na een rechtmatige slachting zult ge er verbaasd over zijn, dat zúlk een begaafd talent zooveel waardelooze en slechte bladzijden schreef.

Thackeray is niet van zulk een weelderige verbeelding als Dickens, maar hij daarentegen doorloopend bekwaam. Zijn vindingen zijn niet zoo bizar in originaliteit, doch hij is groot in hun ontwikkeling. Hij is de virtuoos van zijn eigen type, en in zijn eigen richting vaak van onmeetlijke genialiteit. Zeker, Balzac was in menig opzicht grooter en rijker genie, maar Balzac maakt van de wereld niet zulk een krioelende menigte als Thackeray, en de beste creaties van Balzac moet men met zorg uitkiezen om de gelijken te vinden van Becky Sharp, Ethel Newcome, Colonel Newcome, Harry Esmond, en vooral Major Pendennis. En zelfs Balzac heeft zijn creaties niet allen kunnen volhouden zonder in karikatuur en melodrama te vervallen. En er zijn bij Thackeray tooneelen èn in pathos èn in vroolijkheid van de allerbeste soort.

Doch George Eliot is het diepste en rijkste gemoed. Haar ideaal is niet meer de gentleman zonder meer, doch de brave man, die

een groote levenstaak op zich wil nemen. Haar bewondering is voor devotie aan een groot doel. En zij heeft haar eigen tragisch thema. Ieder mensch leeft in zijn eigen wereld van denken en gevoel, en bij uitzondering slechts vallen twee zulke werelden samen. Wat is de tragedie der verliefdheid? Deze juist, dat de verliefden wanen gelijk van wereld te zijn, maar al spoedig merken in neigingen te verschillen. Het is een onverbiddelijke wet, dat de meeste menschen elkander vreemd zijn en blijven, en wij verlangen sympathie.

Allen hebben deze groote novellisten te beschikken over de uiterste bekwaamheid van dialoog en figuurteekening. Deze deugd is de deugd van een ras, want men vindt ze meer of minder ook bij de minderen der school terug. En naar mijn meening geeft niemand zulk een cachet van reëele individualiteit aan de figuren als George Eliot.

Doch de grooten zijn heen, en de school is gebleven en niet vooruitgegaan. Mrs. Humphrey Ward gaat door in de traditie van Eliot, doch bereikt niet zulk een groot effekt. *The New Woman* is een thema om misselijk van te worden. Er is een overgroote produktie van oppervlakkige romans.

Ik mag niet meer zeggen, dan ik verantwoorden kan. Laat ik mij daarom houden aan de veilige bewering, dat er thans in Engeland geen novellist is van zulk een beteekenis als de drie genoemden: deze bewering is veilig, want wij hadden het bestaan van zulk een novellist hier wel gemerkt.

Maar zeker is, dat een deel der schrijvers en een deel van het publiek genoeg kregen van de traditie, waarbij altijd werd gemoraliseerd, en altijd op de een of andere wijze een probleem van plicht werd besproken. Zij hebben ook naar temperament willen zien, en zijn openhartigheid gaan verlangen over onderwerpen, die men voorheen zorgvuldig buitensloot. Zij hebben hun huisgoden verlaten, zijn over het kanaal getrokken en bij de Franschen in de leer gegaan.

Hier mag ik opmerken, dat ook in Frankrijk het moraliseeren eerst in de tweede helft der eeuw is verdwenen. Balzac althans was óók moralist; hij beziet zijn figuren, ze tevens kritiseerend naar een standaard van maatschaplijke zedelijkheid, en het is enkel in zijn *Contes Drolatiques*, dat hij de menschen vooral als wezens van temperament aanziet. Het is waar, dat hij zelf deze *Contes* het beste van zijn werk vond, maar

niettemin heeft in negen tiende van zijn boeken het probleem van de plicht een groot aandeel. Maar met realisten en naturalisten is de richting ontstaan, welke niet meer vraagt wat de menschen *moesten* zijn en doen, doch wat zij inderdaad doen en zijn.

En er zijn Engelschen geweest, die óók van de realistische opvatting hebben willen proeven.

George Moore was een der eersten, en bij hem is het zeer merkbaar, dat hij er niet wel in geslaagd is zich het realisme geheel eigen te maken. Hij is menigmaal kinderachtig in zijn opzet om aan de Engelschen te laten zien, dat er dingen gebeuren in de beschaafde wereld waarover men in tegenwoordigheid van dames niet spreekt. Zijn beste boek is niet het eenigzins brutaal bedoelde *A Mummers Wife*, maar het minder vijandige *Drame in Muslin*. Zijn beste bladzijden, het moet gezegd worden, vormen een brok uit *A Mere Accident*, treffend door het contrast van een voorheen in Engeland niet aangedurfde grofheid en de aanbidding voor het zuivere Engelsche ideaal van een mooi en rein meisje.

En ik vermoed dat de New Woman ook niet zonder Franschen invloed is geboren. Het kan haar niet schelen *shocking* te zijn, zij proclameert met zéér harde stem haar recht om in het openbaar te spreken over sexueele verhoudingen, en schreeuwt tegen schijnheiligheid en verdorvenheid. Zóó raar kunnen de dingen gaan in de wereld.

Doch het is niet alleen de wijze in opvatten van menschen en leven, die de Engelschen van de Franschen wilden leeren, zij gingen ook ter school om het procédé der uitvoering, zij vonden in Frankrijk ook een college in het schrijven, zij importeerden in Engeland nieuwe eischen van stijl, een precieusheid, een bestudeerdheid, die voorheen niet geëischt werden.

Ik meen dat George Meredith in zijn eigenaardig schrijfwerk een Fransch element heeft opgenomen. Ik verbeeld mij dat element zeer duidelijk te hebben ontwaard in die allergeestigste satire tegen overdreven precieusheid en paradoxaliteit, *The Green Carnation*[1], en de schrijver, dien ik thans wil be-

1) Dit anonyme werkje, vóór het bekende schandaal van Oscar Wilde gepubliceerd, is blijkbaar een satire tegen de paradoxaliteit van dien dichter en zijn kring.

spreken, was er trotsch op zijn vrienden in Frankrijk te hebben, en werd door verscheidene Fransche auteurs als een broeder beschouwd en als nagenoeg de eenige Engelschman die schrijven kon.

Inderdaad is Robert Louis Stevenson de eenige mij goed bekende schoone Engelsche novellist, na den dood van Eliot verschenen.

I.

Maar wie met Stevenson kennis wil maken, mag zich voorbereiden op een groote verbazing. Hij ziet een auteur, die beroemd werd door boeken als *Treasure Island* en *Kidnapped*, boeken van avonturen en zwerftochten; van begraven schatten en zeeroovers, en soldaten en vervolgingen; van moord en schakingen, en zoo goed als zonder liefde. Boeken, die niet weten dat er zoo iets bestaat als beschouwing van leven en wereld; die evenmin moraliseeren als satire maken; die ook niet droomen van melancolie, pessimisme, van kunst en maatschappij. Boeken met zoo weinig besef van heelal en god en duivel, en theorie en mysticisme als een versche biefstuk besef er van heeft. En de schrijver van die boeken is een geborene in Groot-Brittanje, een landgenoot van Dickens, Thackeray en Eliot, een zich noemende leerling van de Franschen. Men moet zijn oogen uitwrijven en goed kijken om het te gelooven. Daar is een goede, levenslustige jongen, die van rennen en vechten en boomklimmen houdt, en toch het land verovert van plicht en ernst, van Darwin en Spencer, van Locke en Hume, van Shakespeare en Newton. Daar is een aardige jongen, die als schrijver optreedt en zich in 't minst niet schaamt te laten merken, dat hij onder invloeden van andere schrijvers is: zoo duidelijk als maar kan, ontwaart men Defoe in zijn werk, en Scott en Poe. Daar is iemand, die bij de Franschen bekend en bemind was, en zich met de meeste gratie onderwerpt aan de eischen der onverbiddelijke Britsche matrone.

Ook in Engeland heeft men zich over Stevenson's opgang verbaasd, en ik wil vermelden tot welke oplossing een der critici kwam. De Engelschen, zegt deze criticus, zijn met grooter snelheid dan andere volken van de barbaarschheid in de beschaving gekomen. Terwijl in andere landen reeds een

schoone cultuur bestond, was Engeland nog in de periode van ruw geweld en grove daden. En plotseling drong een groote beschaving in het land, waarvan de natie zich terstond heeft meester gemaakt. Maar de barbaarsche instincten slijten niet gauw, en daardoor vertoont tegenwoordig het volk een eigenaardig mengsel van hooge beschaving en ruwe aandriften. In geen ander land dan Brittannië zal men groote geleerden vinden die tevens groote sportsmen zijn, en de kracht der natie ligt juist in het besef van die ruwe kracht, welke zonder nadenken over het leven, wil strijden en overwinnen. Een Engelschman is van nature met te veel aandrang tot de daad bedeeld om over het doel en geluk des levens te filosofeeren en pessimist te worden. Zijn hand vindt steeds veel om te doen, en de wereld is groot genoeg om werk in overvloed aan te bieden.

Inderdaad, indien deze beschouwing over den Engelschen landaard juist is, de criticus had geen betere aanleiding kunnen vinden om ze te geven, dan juist het werk van Stevenson. Want in den loop dezer studie zal ik er vele malen op moeten wijzen, dat deze precieuse prozaïst, deze vlijtige leerling der Fransche stylisten, deze verliefde op rhythme en suggestie van woord en periode, naast zijn uiterst beschaafde literaire gevoe ligheid de ziel van een jongen heeft, van een gezonden, een flinken, een heerlijken jongen, en zelfs in dezen zijn aard een levenswijsheid, ja, laat ik geheel openhartig zijn, een zeer kostbaar klein evangelie gevonden heeft.

Inderdaad, Stevenson's wijsheid is de levensleer van een flinken jongen, overgedragen op het bestaan van volwassen menschen, en het kan zeker geen kwaad, dat er eens een handvol van dit frissche en geenszins oppervlakkige optimisme de wereld wordt ingeworpen.

Zei ik zooeven, dat Stevenson's romans van een beschouwing over leven en wereld niet weten? Ik mag dit nòg zeggen, al beweer ik er bij, dat Stevenson levenswijsheid vond. Want indien men ook achteraf zijn romans als de illustratie van zijn leer kan beschouwen, uit die boeken zelf zou men de theorie niet opdelven.

De theorie is door Stevenson zelf behandeld in een zijner charmante kleine causerieën, en ik wil trachten zijn woorden weer te geven. Het is een gevaarlijke onderneming, want

Stevenson is een uiterst precieus stylist, doch de wijsgeerige gedachte zal men toch ook in mijn bewerking vinden.

Ook bij den meest norschen, zegt men, leefde eenmaal een jong dichter in de borst. Doch liever moest men zeggen, dat deze jeugdige zanger bijna altijd blijft leven, en het bestaan van zijn eigenaar verguldt. Veel te weinig rekent men met den rijkdom en de kinderlijkheid onzer verbeelding. Van buiten lijkt menig leven wellicht niet meer dan een hoop vuil; maar ergens in elks hart is een gouden kamer, en daarin leeft elk als een gelukkige....

Welk leven schijnt vreugdeloozer dan dat van Dancer, den gierigaard? Hij is de prooi van de naarste plagerijen, het mikpunt van de buurt, verraden door zijn knecht, zijn huis belegerd door ondeugende schooljongens, en hij zelf knarstandt en kookt en raast en roept te vergeefs de wet in tegen deze speldeprikken. Ge zijt verbaasd eerst, dat iemand een leven wil voortzetten zoo geheel zonder sier en waardigheid, en gij bedenkt u daarbij, dat àls hij had gewild, àls hij geen gierigaard blijven wou, dan had hij al die lasten in eens verloren, en een kasteel gebouwd en met een rijken stoet òm zich op straat gewandeld. Doch hij wilde *niet*: om fijnere genoegens, die wij niet begrijpen kunnen, en hem wellicht benijdden, heeft de man vrijwillig, zoowel gemak als achting weggegooid. ‘His mind to him a Kingdom was’, en voorzeker, zoo wij graven in dien geest, die eerst een mesthoop scheen, dan vinden wij eenige kostbare juweelen. Want Dancer, het moet, had de liefde voor macht en de verachting om ze te gebruiken: een nobele trek in zich zelf; verachting voor vele genietingen: hetgeen een belangrijk deel is van wat gewoonlijk wijsheid heet; verachting voor den onvermijdelijken afloop: dat mooiste gevoel der menschheid; verachting voor de meening der menschen, alweer een element van deugd, en achter dat alles een geweten, juist zooals van u en van mij, kruipend als een hond, liegend en bedriegend als een paardedief, maar toch rekenend zoo min of meer naar een conventioneelen standaard. Dit was misschien een model voor Hawthorne geweest, maar toch kon hij het wellicht ook niet goed gebruiken, want Hawthorne was zacht van aard, en wellicht lag het niet in hem om den wilden polsslag van den gierigaard ons te doen

gevoelen, de norsche kracht van zijn lust, de sterke armen zijner ambitie woelend in hij weet niet wat: onverzadelijk, razend, een god met een mestschop. Zóó, eindelijk, als wij den gierigaard in het hart zien, vindt onze opmerkzaamheid den dichter in den bloei des levens, en zeer zeker met meer poëtisch vuur dan gewoonlijk in heldendichten is; en bespieden wij dien armzaligen man aan zijn kouden haard, en overal in zijn kaal en vuil huis, wij vinden in zijn binnenste een laaiend vreugdevuur van heerlijkheid. En zoo met anderen, die niet van brood alleen leven, maar van een of ander teer gekoesterd en misschien zeer fantastisch genoegen; voor de wereld zijn ze niet meer dan kruideniers, maar in hun eigen oog wellicht Shakespeare's, Napoleon's, of Beethoven's; menschen, die geen twee deugden tegen elkaar kunnen gooien in hun leven van de daad, maar in hun leven van contemplatie misschien naast de heiligen zitten. Wij zien hen op straat, en wij kunnen hun knoopen tellen, maar de hemel weet waarop zij trotsch zijn! De hemel weet waar zij hun schat geborgen hebben!

Daar is een fabel die 't hart van 't leven raakt: de fabel van den monnik die even in het woud ging, een vogel in gezang hoorde uitbarsten, een paar trillertjes lang toehoorde, en bij zijn terugkomst aan de kloosterpoort een vreemdling was: want vijftig jaar lang was hij weg geweest, en van al zijn kameraden leefde er nog één slechts om hem te herkennen. Maar het is niet in het bosch alleen dat deze toovenaar fluit, al werd hij daar misschien geboren. Hij zingt in de naarste plaatsen. De gierigaard hoort hem en lacht stil, en de dagen zijn oogenblikken.... Alle leven dat niet geheel werktuiglijk is steunt op twee veeren: dien vogel zoeken en hem hooren. En dit juist maakt het leven zoo zwaar te waardeeren, en ieders genot zoo voor hèm alleen. En dit juist en ook de herinnering aan de gelukkige uren waarin de vogel tot ons zong, doet ons verbaasd zijn zoo wij de bladzijden van den realist omslaan. Dáár, voorzeker, vinden wij een schildering van het leven voor zoover het bestaat uit slijk en oud ijzer, kleine begeerten en kleine angsten; dat waar wij ons over schamen en wat ons niet schelen kan om te vergeten, maar van het lied der tijd-versnellende nachtegaal - niets, geen woord.

Het geval van deze novellisten is zeer vreemd. Zij waren

knapen en jonge mannen; zij stonden eens onder het venster der liefste, die waarschijnlijk toen juist aan iemand anders schreef; zij zaten voor een vel papier en voelden zich zelf een zee van poëzie, maar geen regel wou er uitkomen; zij gingen alleen in de bosschen, zij gingen door steden met ontelbare lampen; zij waren op zee, zij haatten en zij vreesden; zij hebben verlangd een man te dooden, en misschien deden zij het: de felle smaak van 't leven stak hun tong. Of, als ge hun al het andere ontneemt, één genot althans proefden zij volop - hun boeken bewijzen het - het intense genot van geslaagd literair werk. En toch overladen zij de wereld met deelen, wier knapheid mij met wanhopende bewondering, en wier volgehouden ontrouw aan al wat bij mij *leven* mag heeten, mij met wanhopende afkeer vervult. Kon ik op niets beters hopen, dan altijd te zijn in die nare en kleine zaakjes, en altijd te drijven op die kleine hopen en vreesjes waarmede zij hun helden omringen en bezielen, - liever stierf ik nù. Maar géén uur van mijn leven was geheel saai; al was het maar een uur aan een station, er kwam altijd een troepje gedachten, er was altijd een handje herinnering, waarnaast een heele roman van die school enkel vuil schuim is.

‘Maar die schrijvers zouden mij zeggen (als ik ze goed versta) dat dit zeer waar is; dat het zeker zoo is met hen zelf en andere personen van (zooals zij het noemen) een artistiek temperament; dat wij daarin uitzonderingen zijn en in zoover gemopper ons leelijk staat; maar dat ons werk alleen moet rekenen met (wat zij noemen) den gemiddelden man, die steeds een merkwaardig saaie vent was, dood voor alles buiten de kleinste overwegingen. Maar ik aanvaard hun conclusie niet. Wij kennen andren door ons zelven slechts. Het artistieke temperament (naar den duivel met dien term!) maakt ons niet een ander dan onze medemenschen, of het maakte ons tevens onbekwaam om romans te schrijven, en de gemiddelde man (aan den galg dat woord!) is net zooals gij en ik, of hij zou niet de gemiddelde man zijn. Het was Whitman die een zekere wijding aan de laatste formule gaf, maar Whitman wist het zeer goed, en toonde het zeer edel, dat de gemiddelde man vol vreugde is en vol van een eigen poëzie. En dit hameren op de saaiheid van 't leven en de kleinheid van den

mensch is een luide confessie van onvermogen; want het is een van tweeën: de kreet van het blinde oog, *ik kan niet zien*, of de klacht van de stomme tong: *ik kan niet zeggen*. Schets ik een leven zonder genot, ik bewijs slechts dat ik het niet begreep. Schilder ik een man zonder eenige poëzie - wel, ik zal maar niets zeggen, want ik ken een schrijver, die er heel weinig van heeft. Maar om Dancer alleen te zien als een smerigen, ouden, bekrompen, machteloos ziedenden man, in een smerig huis, belegerd door straatjongens en wellicht vervolgd door kleine procureurs, - als ik hem zóó alleen zie, dan ben ik een even goede waarnemer als.... de straatjongens zelf. Maar deze heertjes waren (met een meer gepaste bescheidenheid) te vreê om Dancer aan zijn jaspanden te trekken; zij meenden niet zijn geheim te grijpen of hem levend in een boek te kunnen plaatsen: en daar zou mijn fout geweest zijn. Of stel dat in dien zelfden roman, - ik ga door die boeken romans te noemen in de hoop den een of ander te grieven -, stel dat ik in dien zelfden roman, die inderdaad thans vorm krijgt, Dancer los liet, maar de straatjongens achterna ging; stel dat ik ze bezig vond met een werkje als dat van mijn lantaarndragers[1)], en de jongens beschreef: koud, en nat van den regen, en zonder iets moois of aardigs om hen; en hun praatjes flauw en gemeen, zoo als zeker het geval was. Van die gegevens, en met Zola's genie, zou ik in een paar bladzij een literair juweeltje kunnen maken, het lantaarnlicht met meesterhand schetsen, en op de gemeenheid de milde hand der liefde leggen, en als dat alles gedaan was, wat een triomf van bekrompenheid en verveling zou mijn werk dan zijn! Hoe had het zijn doel gemist! Hoe had ik de jongens belasterd! Voor den stenograaf zijn hun praatjes enkel laf en gemeen, maar vraag het de jongens zelf, en ge zult het zien, zij bespreken (hetgeen hun ten zeerste betaamt) de hoogste belangen des levens. Den waarnemer schijnen zij nat en koud en armoedig toe, maar vraag het hen zelf, en

1) Het hier vertaalde brok volgt op een herinnering uit den jongenstijd: hoe Stevenson en zijn kameraads het grootste genoegen van hun leven er in vonden, om 's avonds, ieder met een klein en leelijk lantarentje onder zijn jas, aan den oever of in een schuit te komen, en dan elkaar hun lantarentje te vertoonen. - De causerie heet: the *Lantern-Bearers*, en komt voor in den bundel (Tauchnitz-editie) *Across the Plains*.

zij zijn in een hemel van uitgezocht genoegen, steunend op.... een vuil-riekend lantarentje.'

Hier nu is de theorie die ik een klein evangelie noem, en een wijsgeerig evangelie. Want de causerie van Stevenson, het luchtige praatje over *the Lantern-Bearers* bewijst, dat men de wijsgeerigheid niet enkel bij de philosofen van naam behoeft te zoeken. Daar zijn geen geleerde woorden in de causerie, daar is geen definitie en geen begripsdialektiek, maar er is een diepe blik op de zaak, en een duidelijk praatje over een rijke vondst.

Zeer zeker, ook Stevenson's filosofie is eenigszins een *oratio pro domo*: hij bepleit de theorie die hem zelf kracht gaf. Maar vooreerst, weinigen strekt zúlk een *oratio* tot zúlk een eer, want hij was zwak van lijf en aan lijden blootgesteld, maar steeds drong hij zich boven zijn lijden door zijn overtuiging over de rijke schatten van het leven.

Dit vooreerst, en ten tweede: laat weg wat te zeer zijn eigen persoon raakt, laat alleen de kern der beschouwing over, en ge hebt een wijsgeerige gedachte, die zeker wel optimistisch is, maar zeker ook niet mag worden weggeduwd met de bewering, dat zij alleen voor fanatieke optimisten geldt. Want die gedachte is deze: scheld het leven niet, wijl het enkel illusie van genot kan geven, *want de illusie zelf is genot*.

En wie deze stelling berispen en bevechten wil, hij doe het, maar ik zou ondankbaar zijn jegens Stevenson zoo ik hem hard viel, want de bekoorlijke causerie over de *Lantern-Bearers*, het is reeds vele weken lang, dat ze mij blijk maakt.

II.

Zóó is de leer, en ik wil ze nogmaals zeer schoon noemen, en toch verlang ik van den lezer, hij geve mij toe, dat iemand zulk een leer kan hebben, en boeken schrijven naar zijn levensinzicht, en dat men toch uit die boeken geen ernstige theorie kan opmaken.

Want wat zal de praktijk zijn van de theorie die zegt, dat een ieder een bron van geluk in zijn eigen hart heeft? Een leven van opgewekte onbezorgdheid, een leven van luchtig aannemen wat ons overkomt; een leven van hoop op vreugde

en verlangen naar de toekomst en verheuging in het heden. De praktijk zal wezen het leven van een opgeruimd man.

Maar ook méér een leven van daad, dan een leven van reflectie. Want veel reflecteeren althans maakt iemand allicht gevoelig voor de onaangenaamheden die de dagelijksche gebeurtenissen begeleiden, veel daden daarentegen behoeden voor te veel kritiek van het leven en tooien dit bovendien met een bont coloriet van incidenten. Nog beter, zoo de man van de praktijk der theorie zich dwingt voortdurend actief te zijn, zoo hij zich begeeft in gevaren en onophoudelijk al zijn kracht moet gebruiken om te overwinnen. Zoo hij oogenblikken heeft, waarin hij kan nadenken over zijn leven, hij vindt zijn geheugen zoo vol met tooneelen van eigen beweging, hij ziet zulk een geaccidenteerd landschap van voorvallen, dat er geen aanleiding is voor het vragen naar het leven in het algemeen.

Ik zeg niet dat het Stevenson zelf geheel zoo is gegaan, al was ook hem een bestaan van avonturen lief; ik zeg dat men in de boeken die de praktijk zijner theorie gaven, veel daad en veel opgewektheid, en weinig of niet filosofeeren over het leven en ontevredenheid vinden zal. En ik trek dan de conclusie dat deze boeken, zoo vol beweging en van zoo weinig reflectie, zullen schijnen het werk te zijn van iemand die niet reflecteert, van een vroolijken en flinken jongen, bij wien niemand een filosofie zoeken zal.

En zoo is het inderdaad met Stevenson's beste werken.

Neem *Treasure Island*. Zou men denken, dat dit heerlijke jongensboek door een volwassen man als mannenwerk beschouwd werd? Wat gebeurt er in? Daar is een jongen van zestien jaar, herbergierszoon, die het document over een begraven schat ontdekt, en tot belooning wordt medegenomen op een expeditie naar het eiland, waar de schat zijn moet. Daar is een schip met een wat driftigen *squire* als eigenaar, een flinken kaptein, en een troep matrozen, deze laatsten bijna allen zeeroovers. Daar is de held der boekaniers, de koning der schurken, de politicus, de tacticus, de geboren heerscher van dat woeste troepje, John Silver, *the seafaring man with one leg*; daar is zijn waakzame papegaai Flint.

En zij komen op het eiland, en de strijd begint. De brave lui weten zich van de zeeroovers af te scheiden. Er is een blokhuis, en het wordt bestormd door de schavuiten. Scho-

ten knallen, zwaarden hakken, en de boeven trekken terug.

Daar is de verwilderde boekanier, de Selkirk van het verhaal, die in zijn eenzaamheid de schat heeft gevonden en veilig weggeborgen; de zwakke boef, die liever braaf wou zijn en ten slotte ook nog wel zoo wat terecht komt.

Daar is alweer de herbergierszoon, dat jongmaatje, dat zijn lust tot avonturen niet bedwingen kan, en zijn plicht verzuimt en toch alles in orde brengt. Het jongmaatje dat in een kano gaat zitten, de zee opvaart, en in duizend vreezen het gestolen schip bereikt. Die daar nog maar één matroos levend vindt, zichzelf tot kapitein benoemt, als het er op aan komt zich weet te helpen en ten slotte half per ongeluk den ouden schurk doodschiet. Maar hij blijft niet buiten gevaar: onverwachts valt hij midden in den troep van John Silver, en het is alleen de dubbelzinnige politiek van dezen geboren heerscher, die hem in het leven houdt.

En daar is de tocht naar de schat. En de geheimzinnige stem, die van een spook schijnt te zijn, en het oogenblik dat de plaats gevonden is doch de schat gevlogen, en John Silver onmiddellijk een nieuwe taktiek aangaat, en de schoten vallen en het jongmaatje goed en wel gered is.

En altijd is er het ruwe lied

> Fifteen men on the dead man's chest -
> Yo-ho-ho, and a bottle of rum!
> Drink and the devil had done for the rest -
> Yo-ho-ho, and a bottle of rum!

Dat alles is er en meer van dezelfde soort, en ik vraag u, is dat mannenkost? Zou men gelooven, dat de schrijver van dit dol-frissche jongensboek iemand was, die over het leven had nagedacht? En zoudt ge niet een andere ziel in hem zoeken, dan de ziel van een opgeruimden gezonden knaap?

Ja, natuurlijk, een mooi geschreven boek heeft een belangrijk man als auteur noodig, dat weten we allen; maar hier geldt het den blik op leven en menschen, de opvatting van het doel waarvoor men leeft, en wisten wij niet uit Stevenson's causerie dat hij inderdaad een theorie had, wij - ik althans zou hem niet houden voor iemand die ook maar één uur ernstig over leven en zijn had nagedacht.

Evenwel, één uitzondering zouden wij ook naar aanleiding

van *Treasure Island* moeten maken, en wel voor den blik op den grooten John Silver en de kleine andere schurken. Zoo goed als een wijsgeer het weet, zoo goed weet ook Silver het: het grootst mogelijke genot kan niet liggen in de grootst mogelijke bevrediging van de grootst mogelijke begeerten, - dat genot kan althans zeker niet het doel zijn van hem die de zucht tot heerschen heeft, want de heerscher moet deugden hebben, die het volop toegeven aan de dadelijke lusten verbieden. De heerscher moet zijn een man van overleg, van menschenkennis, van moed, ja zelfs een man van zelf beheersching, wat de voorstanders van de onbeperkte genotsleer het naarst en het afschuwelijkst vinden. Zoo goed als een wijsgeer het weet, zoo goed weet Silver het, dat de consekwente genotleer een troep zwakkelingen kweekt, die niet eenmaal het gegezochte genot kunnen hebben, wijl zij niet bij machte zijn de maatregelen te nemen, die de goede dingen tot hen, en hen tot de goede dingen brengen. Sluw en grof kunnen zij zijn, maar om op het oogenblik zelf zich te mogen bedrinken, zullen zij alle plannen voor morgen, alle vooruitzichten op groot voordeel weggooien.

En met zulk een troepje moreele zwakkelingen moet de groote John Silver omspringen. En hij doet het. Hij toont de deugden van een heerscher. Hij heeft het overleg om de tucht eenigszins draaglijk te maken; het verstand en de zelf beheersching om zichzelf nuchter te houden. In hem werkt een bonte politiek, een taktiek van dubbelzinnigheid; hij leeft met meer dan één plan, want om zichzelf te behouden, daarom denkt hij in de eerste plaats; maar met verbazende virtuositeit weet hij zijn taktiek te beheerschen en altijd dàt te doen, wat op dàt oogenblik het beste schijnt. Hij beschikt over den tooverzang der overreding, en hij weet tot hoever zijn macht gaat. Want veel kan hij met de schurken uitvoeren, maar is de schat verloren - dan is ook het imperium van John Silver aan zijn einde, maar terwijl de andere boeven nog beteuterd staan, heeft hun vroegere heerscher zijn teleurstelling reeds bedwongen, het beste gekozen, en is zonder verwijl tot den vijand overgeloopen.

Maak een uitzondering dus voor John Silver, maar geef overigens toe, dat men den schrijver van *Treasurer Island*, naar dat boek zelf geoordeeld, niet voor een diep denker en een mijmerend wijsgeer zou houden.

En hoe is het met *Ridnapped*, die andere voortreflijke vertelling?

Kidnapped is wat minder jongensachtig, omdat de hoofdpersoon, David, er van houdt met zich zelf te praten, en zijn problemen van eer en plicht met de naïeveteit van Robinson Crusoë in zich zelf beredeneert. Maar laten we ons aan de hoofdzaak houden. Wat gebeurt er in *Kidnapped*?

David Balfour zoekt zijn ouden oom op, een gemeenen gierigaard, die eerst zijn neef den nek wil doen breken en dan hem op een schip laat schaken om als slaaf in Amerika te worden verkocht. Maar voor het zoover is, gebeurt er heel wat. Eerst komt Allan Breck, de dappere Jacobiet, toevallig aan boord. Dan wordt er gevochten; Alan en David slaan er op los als helden. Dan komt er schipbreuk. Dan heeft David een kleine Robinson-episode op een Schotsch eilandje. Maar hij wordt gered, en, nauwlijks op het vaste land gekomen, is hij getuige er van, hoe de Red Fox verraderlijk wordt doodgeschoten. Onmiddellijk daarop vindt hij Alan terug, en nu samen op den loop om niet als moordenaar te worden gepakt en gehangen. Maar dat loopen duurt lang. Het is een zwerftocht door bosch en bergen en heiden, en altijd is er gevaar; en altijd is Alan heldhaftig en waakzaam en een weinig patroniseerend; en altijd spant David zich in om mee te doen wat Alan doet. En hij kan het niet altijd verdragen, dat Alan patroniseert en zijn geld meê opmaakt en zelfs verspeelt; en hij is doodmoe en moppert, en hij is kinderachtig en gaat kibbelen, en weet in zijn wanhoop niets anders te doen dan op het meelij te werken van den ijdelen, maar o zoo braven en flinken en trouwen Alan Breck.

En hij ziet een grooten verbannen hoofdman uit de Hooglanden, en hij woont een muzikaal gevecht tusschen twee Schotten bij. En eindelijk komt hij terug in Edinburg; de notaris erkent zijn identiteit; hij hoort dat hij rijk is; aan oomlief wordt een listige laag gelegd, oomlief valt door de mand, erkent ten aanhoore van getuigen zijn misdadig voornemen over David en er rest oomlief niets anders dan David een flink jaargeld uit te keeren.

Van deze en dergelijke gebeurtenissen is die heerlijke vertelling, *Kidnapped* genaamd, vol, en al is het waar, dat wie zoo voortreflijke creaties maakt als Alan en David ook denker

moet zijn, toch zou men, zoo men het niet wist, ook in *Kidnapped* geen levensleer zoeken, en nog veel minder het theoretisch besef van het hoofdpunt dier leer.

Kidnapped heeft een formule voorzeker, en zij is elders door Stevenson uitgesproken, in de regels:

> Bed in the bush and stars to see,
> Bread I dip in the river.
> There's the life for a man like me,
> There is the life for ever.

En deze beide werken hebben nog de uitnemende verdienste van voortreflijk gecomponeerd en voortreflijk schrijfwerk te zijn, maar als Stevenson beneden zich zelf blijft, het is gewoonlijk niet wijl hij ter kwade ure aan het filosofeeren wil gaan, maar wijl hij niet altijd de kracht van zijn mooi jongensachtig gevoel heeft.

Daar is *Catriona*, voor een deel zoo fraai als *Kidnapped*, waarop het een vervolg is, voor een ander deel niet zoo schoon geslaagd. En ook dit boek is weer een boek van daad en avontuur. Daden en avonturen van David, die nu eenmaal zijn plicht wil doen, den waren moordenaar van den Red Fox aanwijzen, en den onschuldigen James Stewart redden. Die de listen van een groot staatsman moet ontgaan en de lagen van een gemeenen intrigant. Die verliefd is op de uitnemende dochter van een schurk in folio, verloopen Jacobiet, en voor alles tegelijk moet zorgen. Die zoowaar al weer eens wordt opgelicht en een maand in een uithoek bewaakt, en niettegenstaande dat alles nog bij tijds zijn inlichting aan de rechtbank zou hebben gegeven, als nu eenmaal de haat van den vijandigen *clan* en de hoogere politiek het niet noodig maakten om James Stewart te hangen.

Ook hier hoort men weer vaak het liedje:

> Bed in the bush and stars to see,
> Bread I dip in the river -

en ook hier is de heerlijke Alan Breck er weer vaak bij als een trouwe en flinke en wijze en ijdele en patroniseerende kameraad.

En tot zoover is het goed en mooi, maar als de verdere

liefdesgeschiedenis van David en Catriona moet verhaald worden, en hun verblijf in Leiden, waar de avonturen schaarsch zijn, en Stevenson misschien wat te veel der onverbiddelijke Engelsche matrone naar de oogen heeft gezien, dan wordt het wat saai en tam, al heeft de auteur zeker wel voor goed proza gezorgd.

Zoo ook met *The Master of Ballantrae*. Alweer een overvloed van avonturen, en het best, waar de avonturen het overvloedigst zijn. Alweer een leven van zeeroovers en bandieten, en al weer komt er een begraven schat bij te pas. En ook ontbreekt John Silver niet geheel, want de Master zelf heeft wat weg van den grooten boevenheerscher, al is hij niet zoo superieur in zijn schurkenpolitiek, en al heeft hij niet zóó de gave om door het woord een troep schavuiten te leiden. Waar avonturen zijn gaat het goed, en een der fraaiste tooneelen is dat van een duel tusschen twee broeders, maar het inwendige leven der figuren, - nu ja, slecht is het natuurlijk niet, daar zorgt Stevenson wel voor, maar toch is ook hier het varen en vechten het beste.

Zoo ook in *the Black Arrow*, al is dat boek in géén opzicht zoo schoon als de voorgaande. Maar ook in *the Black Arrow* is het weer: vechten en zwerven goed, de rest minder, en zelfs legt Stevenson het geheel af, waar hij den ruwen held van zijn verhaal door de gebeurtenissen een moreele opvoeding wil geven, en hem van grof en overmoedig, zachtaardig, medelijdend en bescheiden maken.

> Bed in the bush and stars to see
> Bread I dip in the river -

inderdaad, zoo heeft het vogeltje in Stevenson's borst het schoonst gezongen.

III.

Het is reeds meer verhaald, maar mag in deze studie niet onvermeld blijven, hoe Stevenson een zeer merkwaardige psychologische eigenschap had. Hij droomde geregelde verhalen, en zoo duidelijk ging dat, en zoo goed kon hij zich zijn droomen herinneren, dat hij overdag het nachtverhaal kon op-

schrijven, en dan klaar hebben een aardige vertelling, waar hij niet veel meer aan toe te voegen had. Stevenson droomde een groot deel van zijn werk, en wij weten dat volkomen, want hij zelf heeft een zeer oprechte bekentenis over deze eigenschap geschreven.

Als kind reeds was hij een sterk droomer, en zeker heeft hij aan zich zelf gedacht, toen hij het bekoorlijke liedje dichtte:

All night long and every night
When my mama puts out the light,
I see the people marching by,
As plain as day before my eye.

Armies and emperors and kings,
All carrying different kind of things,
And marching in so grand a way
You never saw the like by day.

So fine a show was never seen
At the great circus on the green;
For every kind of beast and man
Is marching in that caravan.

At first they move a little slow
But still the faster on they go;
And still beside them close I keep
Until I reach the town of sleep.

Maar slechts bij uitzondering waren zijn kinderdroomen zoo aangenaam; gewoonlijk stond hij de grootste angsten uit, wijl hij zich schriklijke dingen verbeeldde. En hij werd ouder en zijn droomen fraaier en belangrijker, en vooral visioenen uit de tijden der Jacobiten bezochten hem. Toen ook droomde hij voor het eerst verhalen.

Later, in zijn studententijd, kwamen er weder angstige en drukkende beelden, zóó drukkend dat hij hulp bij een geneesheer zocht, die hem met een drankje in orde bracht.

Toen een periode van weinig droomen, enkele vroolijk, andere drukkend, en toen....

Laat ons hooren hoe Stevenson zelf het spel van de kaboutertjes in zijn hoofd verhaalt.

‘Deze brave man was reeds lang gewoon zich met verhaaltjes

in slaap te maken, gelijk ook zijn vader deed; maar dat waren sprookjes voor de aardigheid, voor het plezier van den maker, zonder gedachte aan publiek of recensent; verhaaltjes, waar de draad telkens viel, en 't eene avontuur voor 't andere vluchtte bij den kleinsten wenk der verbeelding. Zoodat de kleine menschjes die ons inwendig theater besturen, nog niet zeer streng waren opgevoed, en op hun tooneel speelden als kinderen die een schouwburg inslopen en hem leeg vonden, maar lang niet als geoefende spelers die een echt stuk voor een groote zaal vol gezichten spelen. Maar opeens ging mijn droomer zijn vroegere uitspanning productief maken, zooals men zeggen zou: ik bedoel, hij begon te schrijven en verkocht zijn verhaaltjes. Nu was hij zelf, en nu waren zijn kleine helpers in een gansch nieuw geval. Nu moesten de vertellingen geschaafd en gesierd worden; zij moesten op beenen gaan, zij moesten van een begin tot een eind komen en min of meer met het leven rijmen. Het vermaak, in een woord, was bedrijf geworden, en dat niet alleen voor den droomer, maar ook voor het kleine volkje van zijn tooneel. Zij begrepen dat zoo goed als hij. Als hij wou slapen, zocht hij niet langer onschuldig vermaak, maar verhaaltjes voor een drukker en een kooper; en als hij in zijn loge-plaats was ingedut, ras zetten de kaboutertjes hun spel voort met dezelfde mercantiele bedoeling. Hij hield maar twee soorten van droomen over: bijwijlen nog leest hij de heerlijkste boeken, en vaak nog bezoekt hij de heerlijkste plaatsen.... Maar de rest der droomenfamilie is weg: de gewone verminkte herhaling van gisteren, de nachtmerrie met het rauwe hoofd en de bloedige beenderen, - het kind van gerooste kaas naar men zegt -, die zijn allen weg, en meestentijds, hetzij wakend of slapend, is onze droomer bezig, - hij zelf of het kleine volkje -, om met opzet verhaaltjes voor de markt te maken. Nu moet het gezegd worden, gelijk meer andere menschen, heeft ook hij wel eens kleine kampen met de fortuin. Als de bank brieven gaat zenden en de slager een bedenklijk gezicht trekt, dan stuurt hij zijn hersens op de jacht, want daar krijgt hij het gauwst geld mede; en zie! terstond gaat het kleine volkje dezelfde jacht op, en werkt den ganschen nacht door, en brengt den ganschen nacht door sprookjes op hun verlicht tooneel. En nu is hij niet meer bang; het vliegende hart en de koude

scalp zijn in het verleden; applaus, meer applaus, meer belangstelling, groeiend behagen in zijn eigen bekwaamheid (want alle eer komt aan hem), en ten laatste een blijde sprong; hij wordt wakker met den kreet: “dàt is het, zóó moet het”, op de lippen. Met zulke emoties is hij bij deze nachtvoorstelgen, en met zulke uitvallen gooit hij, evenals Claudius in *Hamlet*, het stuk midden in omver. Dikwijls ook ontwaakt hij teleurgesteld: zijn slaap was te diep, moet ik wel aannemen; het kleine volkje werd suf; hakkelend en brommend speelden zij hun rol, en het gansche stuk is voor den wakenden geest een weefsel van dwaasheden. En toch, hoe dikwijls niet hebben die slaaplooze kaboutertjes hem eerlijk geholpen, en terwijl hij op zijn gemak in de loge zat en toekeek, hem beter verhalen gegeven, dan hij uit zichzelf maken kon.’

Zoo werkten de brave kaboutertjes voor Stevenson, en gaven hem, naar zijn eigen meening, het beste deel van zijn verhalen. Maar zij arbeidden eenzijdig en lieten een gansche rubriek bezigheden aan den wakenden schrijver over. Alles wat naar moraliteit zweemt, de zedelijke strekking der vertelling en de zedelijke waardeering der personen, daar hielden zij zich buiten. Die kaboutertjes waren blijkbaar romantische realisten, die fantaseerden over incidenten, maar zich gansch niet afgaven met ethische waardeering van daden en personen. En zeker waren zij zéér verwant aan hun meester, indien althans de wakende schrijver hun heer was, want ook zij schepten in niets méér behagen dan in avonturen, verhalen rijk aan afwisseling, vol incidenten, en hadden zij kunnen spreken en hun lijfspreuk zeggen, voorzeker zij zouden de levenswijsheid van Stevenson hebben beaamd, en hem nagezongen:

> Bed in the bush and stars to see,
> Brend I dip in the river....

IV.

Strenge moralisten zullen wellicht het hoofd schudden, als zij van Stevenson's levenswijsheid hooren en vernemen, hoe hij aan ieder mensch een rijkdom van geluk toekent. Hij vraagt niet of zij slecht zijn of goed, hij beweert dat iedereen leeft

met een droom, en door dien droom veel geluk heeft. John Silver is een schurk in het groot, maar zeker zou zijn dichter er niet aan denken hem ongelukkig te noemen. Deze sluwe boekanier met één been ongelukkig? Maar John Silver leeft in een wereld van fantasieën over goud en macht; hij heeft droomen van heerschappij en zelfs wat meer dan droomen, want hij heerscht inderdaad over zijn troepje. Zijn leven is vol van gedachten aan geluk, en hij is in de gelegenheid aan het streven naar dat geluk vlijtig te werken, en beiden, die gedachten en die arbeid, maken hem tot een benijdenswaardig mensch.

Inderdaad geeft Stevenson zich niet veel moeite om de kwestie van goed en kwaad uit te maken; inderdaad is hij meer getroffen door de volheid van het leven, dan door de ethische waarde der materie waarmede het is opgevuld. En ik schrijf dat daaraan toe, dat hij eigenlijk nooit diep over het kwaad heeft gedacht, al is zijn werk rijk aan misdaden van meer dan één soort.

Want de jongensachtige natuur van Stevenson, al heeft hij in die natuur een diepgaande wijsgeerige gedachte ontdekt, heeft ook haar kinderachtige zijde. En deze kinderachtigheid openbaart zich op meer dan één wijze, doch naar mijn meening wel het meest daarin, dat Stevenson zoo dikwijls over misdaad denkt en spreekt, en het wezen ervan nooit doorgrond heeft. Hij spreekt er over, als iemand die er van heeft hooren spreken, als iemand die ze van buiten aanschouwde, maar diep er in doordringen deed hij nimmer, wellicht omdat hij bij zichzelf geen diepgaande neigingen van misdadigen aard kon waarnemen. Het satanische bleef Stevenson verborgen, al wemelt zijn werk van boeven en doodslag.

Neem de beroemde vertelling *The strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*, mijns inziens ten onrechte zoo beroemd, maar zeker een eigenaardig staaltje van wat Stevenson voor de ziel van een misdadiger hield, en de psychologie van het satanische. Naar zijn eigen meening behandelde hij hier een zeer gewichtig zielkundig probleem, en legde hij een strengen vinger op de dubbele natuur van den mensch, die het goede wil, maar ook tot het kwade geneigd is.

Doch wat komt er voor den dag als het probleem wordt onderzocht? Een opeenstapeling van kinderachtigheden, een praten om de zaak heen, een beschrijven en aanduiden van

misdaden, die een kind verzinnen kan, en over den diepen grond der kwestie geen woord. Dr. Jekyll heeft een middeltje, waardoor hij zich kan transformeeren in Mr. Hyde, die alleen zijn slechte neigingen heeft, en deze Mr. Hyde zwelgt in misdaden, zooals daar zijn, een kind omverloopen en trappen, een ouden man doodslaan, en diergelijken. Maar de diepgaande analyse van den hartstocht voor het kwade krijgt men niet, en Stevenson blijft in de gansche vertelling een kind in de boosheid, waar hij meent de uiterste gruwzaamheid te doorgronden.

Er komen in deze vertelling voorzeker schoone zaken; de confessie van Dr. Jekyll is fraai werk, en de enkele regels, waarin beschreven wordt hoe de eigenaar van het wonderbare middel als Dr. Jekyll naar bed gaat en tot zijn schrik als Mr. Hyde wakker wordt, voorzeker, deze regels zijn uitnemend schoon. Maar waar blijft, dat de boosheid in deze geruchtmakende vertelling met de oogen van een jongen is aangezien.

Jongensachtig, kinderachtig is ook in dezelfde geschiedenis de manier, waarop Stevenson zich de moeite ontneemt om iets van het toovermiddel te zeggen. Natuurlijk, er moest een draai aan de zaak gegeven worden, want het medicament bestaat nu eenmaal niet, waarmede iemand naar willekeur zich zelf in een ander vleesch, bezield met een deel van zijn psychische personaliteit kan transformeeren.

‘For two good reasons, I will not enter deeply into this scientific branch of my profession. First, because I have been made to learn that the doom and burthen of our life is bound for ever on man's shoulders, and when the attempt is made to cast it off, it but returns upon us with more unfamiliar and more awful pressure. Second, because as my narrative will make alas! too evident, my discoveries were incomplete.’

Dit nu zijn twee groote redenen, maar de grootste is weggelaten, de reden namelijk, dat Stevenson zelf het niet weet. En nu was er zeker meer dan één artistiek middel geweest om deze omstandigheid aan den lezer niet voelbaar te maken, doch dat Stevenson naar geen dier middelen grijpt en zich zoo gemaklijk van de zaak afmaakt, dat bewijst zijn kinderachtigheid.

En diergelijke opmerkingen moet men ook maken over de *New Arabian Nights*, hoe schitterend die overigens ook zijn.

In geen werk van Stevenson, lijkt het mij, hebben de kaboutertjes zoo onbedwongen hun spel gespeeld. Daar is fantasie na fantasie, avontuur na avontuur, misdaad na misdaad, maar van ziel geen spoor. Men kan niet zeggen van zulk voornaam literair werk dat het oppervlakkig is, maar dat Stevenson zoo uren achtereen leefde in verbeeldingen over fantasiën van misdaad en er niet over dacht op het gevoelsleven van zijne figuren in te gaan, dat geeft ons het recht hem kinderachtig of jongensachtig te noemen.

Daar is de vertelling van de *Suicide Cab* met de kostelijke incidenten, van *The Young Man with the Cream Tarts*, van *The Physician and the Saratoga Trunk*, van *the Adventure of the Hansom Club*. Wat heeft men daarin? Een groot misdadiger, president van een club van zelfmoordenaars, die er zijn brood mede verdient om 's avonds eenige rampzaligen bij zich te noodigen, die de kaart laat beslissen wie de vermoorde en wie de moordenaar zal zijn, en zorgt voor de uitvoering. En Prins Florizel, de Haroun-al-Raschid der verhalen, met Colonel Geraldine, zijn getrouwen groot-vizier, geraken in dat gezelschap verdwaald, en de Prins zelf trekt de noodlottige kaart. Gered door zijn trouwen vriend, zweert hij den snooden president te zullen vernietigen. De eerste poging mislukt, en een broeder van den groot-vizier wordt het slachtoffer; doch een tweede poging, met beleid en moed uitgevoerd, leidt tot het doel en Haroun-al-Raschid smaakt de voldoening, dat hij de wereld van een monster bevrijd heeft.

De verhalen zijn voortreflijk van fantasie en avontuur, en het laatste vooral heeft het feeërieke en toch realistische van de Arabische vertellingen. Maar er wordt geen poging gedaan om het gemoedsleven der misdadigers te onderzoeken. De kabouterjes dachten nu eenmaal niet over ethika, en Stevenson heeft hen hier, naar het schijnt, geheel hun gang laten gaan.

Daar is de fraaie vertelling van *the Rajah's Diamond*, de meest brillante van den geheelen bundel met de alleramusantste creatie van Harry Hartley, het damesheertje. Wat gebeurt in die vertelling? Een generaal heeft door tal van misdaden een fameusen diamant veroverd. Door dat bezit verovert hij ook een mooie jonge vrouw, die hem bedriegen wil en den diamant met vele andere edelsteenen stelen en versjacheren.

En Harry Hartley is het onschuldige middel om dat doel te bereiken. Hij moet een kartonnen doos (bescheiden verberging der kostbaarheden) naar een obscuur adres brengen, doch de generaal begrijpt de zaak, holt Harry achterna maar wordt zelf tegengehouden. Er wordt gevochten, Harry ontsnapt, springt in angst over een tuinmuur, de doos valt open, en een stroom van diamanten rolt over den grond. Daar komt de tuinman aan. Zonder veel praatjes neemt hij de grootste helft van de diamanten, geeft Harry de kleinste, en zet hem de deur uit. Maar de grootste Rajah-diamant ligt nog in het zand verborgen. En gevonden wordt hij door een jong geestelijke. Onmiddelijk wordt deze dief en een kloeke dief. Hij reist met den diamant naar Parijs, maakt kennis onderweg met een ouden doortrapten schattenjager, en tracht door zijn hulp den grooten steen te verkoopen. Doch dat gaat niet. De schattenjager inviteert hem bij zich aan huis, bedwelmt hem, en steelt den steen. Haast onmiddellijk echter komt de steen weer in handen van een braaf jongman, en vandaar bij prins Florizel, die hem eindelijk, om die oorzaak van misdaad voor goed te verwijderen, in de Seine gooit.

Men ziet, er gebeurt genoeg in die vertelling. En een vertelling zoo brillant en secuur en geestig geschreven; zoo rijk aan vernuftige avonturen die in hun bonte afwisseling toch geleidelijk elkander opvolgen, - men mag er eigenlijk geen aanmerking op maken. En toch, ik kan niet nalaten dit bezwaar aan te voeren: het is geen mannenkost en ook geen kinderspel. Wederom wordt hier met de grootste misdaden en passies gewerkt en gegoocheld, en allerkunstigst gegoocheld, doch er ontbreekt een element van diepte aan gevoel en inzicht, waardoor *the Raiah's Diamond* koud is. Kinderspel in de vertelling niet, maar wat kinderachtig is Stevenson, waar hij het bestanddeel van dieperen ernst zoo geheel uit zijn arbeid houdt.

Ook in *the Rajah's Diamond* hebben de kaboutertjes vrijop mogen grasduinen, en heeft Stevenson niet veel meer gedaan dan hun dartele buitelingen met aandacht volgen en in plaat brengen.

Maar laat het ons erkennen. Er zijn in de *New Arabian Nights* verhalen van meer echten pathos.

In het vreemde verhaal: *the Pavillion on the Links* heeft Stevenson weer zijn hart opgehaald aan zwerftochten door

bosch en duin, met slapen in de open lucht en eten van havermeel. Maar zoowel de verteller van de geschiedenis als zijn nukkige medeminnaar zijn menschen met gemoed en hartstocht, en zeer schoon is in beiden vereenigd eerlijkheid en edelmoedigheid met den dierlijken haat, waar het den strijd om de geliefde vrouw geldt.

Aan de schets over Villon, *A Lodging for the Night*, ontbreekt het noch aan zwaar coloriet van schildering, noch aan inzicht in een boevenziel, en de kleine vertelling *the Sire de Maletroit's Door* is inderdaad een klein en treffend en zeer menschlijk drama.

Wil men andere vertellingen vinden met ernst en pathos, men zoeke in de bundels genaamd *the Merry Men*[1)] en *Island Nights' Entertainments. The Merry Men* zelf, hoe fraai ook geschreven, is nog wat jongensachtig, doch het zelfde kan men niet zeggen van de huiveringwekkende geschiedenis van *Markheim*. Hier is het Stevenson gelukt het ethische probleem van den misdaad in een bijzonder geval diep te doordringen, en wij vergeven hem gaarne om die deugd, dat de aanvang van zijn vertelling ons aan Balzac's *Peau de Chagrin* doet denken. En hoevelen beschreven niet het gevoel van den moordenaar onmiddellijk na de misdaad? Zeer velen, en toch treft Stevenson's behandeling van het geval ons niet alleen door de kunst der woorden, doch ook door de analyse van den gedachtengang des moordenaars. Maar de kunst der woorden en der dramatiek is zeer groot, en ik kan op het oogenblik geen ander verzinnen, die zoo treffend het optreden van het ontwakend geweten verzinlijkt heeft.

Mannenkost ook, en van een zeer bijzondere soort is de wondervolle geschiedenis *Will o' the Mill*. Het wondervolle is de klare, en toch zoo geheimzinnig wijsgeerige stemming. Heeft Stevenson die stemming in Duitschland zelf opgedaan? Is het de Rijn met zijn oevers die hem van zulk gedachtenrijke kalmte spraken? Of zijn het zijn voorstellingen over een vredig volk, wijsgeerig van aard, geboren metafysici, die inderdaad het leven met een wijsgeerig instinct bezien? Is deze Will o' the Mill een saaie ongenietbare kerel, die terecht door zijn liefje wordt verstooten? Geenszins, het is een kind des geluks, flink in de daad en toch steeds levend in een droom van wijsgeerige

1) Zoo althans heet de bundel in de uitgave van Tauchnitz.

onthouding; met blijmoedigheid verdraagt hij het bestaan, want hij gevoelt de kracht in zich om boven alle ongevallen zich te verheffen. Droom liever van geluk dan het te grijpen en te hebben, zoo schijnt de levenswijsheid van dezen zonderlingen kastelein te wezen.

En wat ik hier zeg is poover en banaal, doch stel u voor, lezer, dat de gedachte dier poovere woorden met een zeer fijne stemming over een eenvoudige vertelling ligt uitgebreid, en ge begrijpt iets van het uiterst bijzondere weldadige der geschiedenis van Will o' the Mill. En wilt ge het beter weten, lees de vertelling, en lees ze niet eens, doch driemaal, want gaat het u als mij, dan ziet ge ze eerst aan voor een verhaaltje met niets er in, en gaandeweg eerst wordt ge gegrepen door het gevoel van den klaren droom, door het geluk van den wijsgeerig bezadigden.

Mannenkost ook, indien ook van een gansch anderen aard, is *the Treasure of Franchard*. Dit is de eenige vertelling van Stevenson, mij bekend, waaruit men onmiddelijk begrijpt dat Stevenson onder Franschen invloed was. Zoo vlug en luchtig van compositie en schrijven, zoo humoristisch en aangenaam, dat men zou zweren: hier is een vertaling van een onschuldigen Franschen *conte*, - zoo het tegendeel niet goed en wel gewaarborgd was. Lees ook deze vertelling, waarde lezer, en ge zult Stevenson als een fijn humorist zien, die een mensch met een menschenziel zijn moest, om zulk een geestige en gevoelvolle creatie te maken, als van dien driftigen dokter, die zoo ijdel, zoo vurig, en zoo onophoudelijk theoretiseerend is, en toch zoo'n beminlijk gemoed heeft. Lees de vertelling, waarde lezer, en ge zult niet klagen.

Maar leest ge bij geval de groote geschiedenis van *Prince Otto*, ik wed er om, ge zult verbaasd zijn over een schrijver, die zoo ongegeneerd gebruik maakt van allerlei reminiscenzen, die zoo zonder aarzelen en zonder fout vertelt, zoo voortreflijk schrijft - voor zoover gij en ik, waarde lezer, over Engelsch proza oordeelen kunnen -, en er lust in heeft een gansch boek te vullen met een onderhoudend verhaal zeker, maar waarin van ziel nagenoeg niets te vinden is. Ik vermoed, dat ook bij *Prince Otto* de kaboutertjes aan het pretmaken waren, en Stevenson niet veel meer deed dan de notulen der vastenavondsvergadering houden.

Doch dieper weer zijn de *Island Nights' Entertainments*, en zoo men anders bij Stevenson menigmaal denkt dat hij uit behagen in zijn heerschappij over de factuur zijn menschlijk gemoed niet laat uitkomen, hier is de factuur zelf uiting van het gemoed geworden. De epische kalmte van het leven der naïeve eilandbewoners drukt hij uit in een gedragen epischen stijl, en als wij den stijl voor de schildering van het volk mogen vertrouwen, dan inderdaad heeft hij door zijn stijl alleen ziel gemaakt. En het meest treft dit in de behandeling van een zeer oud gegeven, dat men terug kan brengen tot een ware Arabische Nachtvertelling, en ook tot de legende van Fortunatus, en ook tot Balzac's schitterende fantasie *Melmoth Réconcilié*! Want oud en versleten als het gegeven is, bij Stevenson wordt *the Bottle Imp* tot een klein epos, met een kalm en vol gemoedsleven.

V.

Waar ik reeds eenige malen de woorden stijl en factuur uitsprak, naderde ik het gevaarlijke oogenblik, waarop het noodig zal worden over Stevenson's techniek te speken. Want om zijn techniek is hij zeer beroemd in zijn land, en ik mag er niet over zwijgen, al behoort een Hollander eigenlijk de beschouwing van een buitenlandschen stijl aan de kritici van het buitenland in kwestie over te laten.

Want wat weten wij eigenlijk van Engelsch af, ook indien wij het redelijk leerden, veel Engelsch lazen, en het misschien zelfs redelijk vertalen kunnen? Wij die ons het recht toekennen onze eigen landgenooten te berispen, zoo zij ook maar zeer weinig afwijken van zuiverheid in zegging, van de vertrouwdheid met de ware Hollandsche taal van schrijven en spreken, van gevoel voor klank en rhythmiek, - wij die dat doen, wat zullen wij oordeelen over een taal die de onze niet is, en ons al haar schatten van spreken zeker niet heeft geopenbaard? Indien wij zelf een bladzijde Engelsch moesten schrijven, wellicht brachten wij het met veel moeite er af om fouten van orthografie en syntaxis te vermijden, doch waar moeten wij de echte dictie vandaan halen, hoe moeten wij weten, welken indruk ieder onzer woorden op de menschen van het land zelf maakt? Hoe erbarmelijk gering moet ons besef van

het colorict der zegging zijn naast dat van een zeer middelmatigen doch waren Engelschman?

Veel reden dus is er om uiterst behoedzaam te wezen, als men over den stijl van Stevenson spreekt, die juist om zijn stijl zoo in eere was.

Evenwel, ik zie kans om het gevaarlijkste nog eenigen tijd uit te stellen, waar ik spreken mag over zaken behoorend tot de techniek van het schrijven, en die toch niet onmiddellijk de kritiek van den stijl raken. Er zijn deugden bij Stevenson, die, ik geloof het althans, die men als Hollander mag beweren in hun waarde te gevoelen, en zelfs een enkel gebrek. Daar zijn zulke zaken als aanschouwlijkheid, dramatiek van gesprek, teekening van individuen; van die zaken die ook in een vertaling niet geheel verloren zouden gaan, en die wij zeer zeker, met onze bescheiden kennis van het Engelsch, in het origineel nog beter gevoelen.

Ik wil beginnen, om er af te zijn, met de eenige technische aanmerking, die ik op een van Stevenson's beste werken zou durven maken.

Treasure Island wordt bijna geheel verhaald door een jongen van, laat ons zeggen, zestien à twintig jaar. In een enkele episode echter is de verteller niet die ongegeneerde en flinke jongen, maar een geneesheer, ook deze een kloeke persoon, van misschien een jaar of veertig. Nu zou men mogen verwachten dat de verteltrant in die enkele episode anders is dan in het overige, doch dit is niet het geval: men merkt geen verschil of Jim Hawkins dan wel Dr. Livesey aan het woord is. En ik meen dat men dit een fout mag noemen bij iemand, die zoo bekwaam is in de kunst om de menschen volgens hun eigen type te laten spreken.

Hoe is het overigens bij Stevenson met de teekening der individuën? Ik noemde reeds in den aanvang dezer studie als een belangrijke kwaliteit der Engelschen in het algemeen, hun uitnemende bekwaamheid om hun creaties als enkelwezens scherp te zien en scherp te doen optreden, ook in hun wijze van spreken, en Stevenson is in dat opzicht een ware zoon uit het land van Eliot en Thackeray. Waar ik verplicht zal zijn veel aan te halen bij de bespreking van plastiek en stijl, moet ik mij het genoegen ontzeggen de welsprekendheid van John Silver in zijn eigen woorden te toonen.

In de plastiek, als in menig ander opzicht, heeft Stevenson overeenkomst met den grooten Defoe. Doch wijl zijn werk van zooveel jonger datum is, en, om zoo te zeggen, nog nat in de verf staat, vinden wij in zijn beschrijvingen zooal niet zooveel epische breedte, dan toch meer beweging en frisch coloriet, dan bij den onsterfelijken dichter van Robinson Crusoë.

Uit *Treasure Island* neem ik een paar citaten uit Jim's overtochtje in een belachlijk kleinen cano op zee, en menigeen, verbeeld ik mij, zal Defoe terugvinden.

'I began after a little to grow very bold, and sat up to try my skill at paddling. But even a small change in the disposition of the weight will produce violent charges in the behaviour of a coracle. And I had hardly moved before the boat, giving up at once her gentle dancing movement, ran straight down a slope of water so steep that it made me giddy, and struck her nose, with a spout of spray, deep into the side of next wave....'

....I began to be horribly frightened, but I kept my head, for all that. First, moving with all care, I gradually baled out the coracle with my sea-cap; then getting my eye once more above the gunwale, I set myself to study how it was she managed to slip so quietly through the rollers.

'I found each wave, instead of the big, smooth glossy mountain it looks from shore, or from a vessel's deck, was for all the world like any range of hills on the dry land, full of peaks and smooth places and valleys. The coracle, left to herself, turning from side to side, threaded, so to speak, her way through these lower parts, and avoided the steep slopes and higher, toppling summits of the wave.'

Als Jim aan boord van het schip klimt, vindt hij op het dek twee matrozen liggen, één dood, één gewond. En dit moment is aldus beschreven:

There were the two watchmen, sure enough: redcap on his back, as stiff as a handpike, with his arms stretched out like those of a crucifix, and his teeth showing through his open lips; Israel Hands propped against the bulwarks, his chin on his chest, his hands lying open before him on the deck, his face as white, under its tan, as a tallow candle....

'....At every jump of the schooner, red-cap slipped to and fro; but - what was ghastly to behold - neither his atti-

tude nor his fixed teeth-disclosing grin was anyway disturbed by this rough usage. At every jump, too, Hands appeared still more to sink into himself and settle down upon the deck, his feet fliding ever the farther out, and the whole body canting towards the stern, so that his face became, little by little, hid from me, and at last I could see nothing beyond his ear and the frayed ringlet of one whisker.'

Hier uit *Kidnapped* enkele regels: over een scheepsjongen, den kleinen Ransome, door een dronken officier doodgeslagen.

'Even as he spoke, two seamen appeared in the scuttle, carrying Ransome in their arms; and the ship at that moment giving a great sheer into the sea, and the lantern swinging, the light fell direct an the boy's face. It was a white as wax, *and had a look upon it like a dreadful smile*. The blood in me ran cold, and I drew in my breath as if I had been struck.'

Thans een bladzijde uit *Kidnapped* oyer het musicale duel tusschen Alan Breck en Robin Mac Gregor, een model, naar mij schijnt, van accurate en bevallige schildering.

Alan Breck heeft eerst op de pijpen geblazen en beweert dat zijn tegenpartij, tevens bloedvijand, het niet verbeteren zal. Hij wil hun gastheer laten oordeelen.

'Indeed, ye need appeal to naebody,' said Robin. 'Ye're a far better judge than any Maclaren in Balquidder; for it's a God's truth that you're a very creditable piper for a Stewart. Hand me the pipes'.

Alan did as he asked; and Robin proceeded to imitate and correct some part of Alan's variations, which it seemed that he remembered perfectly.

'Ay, ye have music,' said Alan gloomily.

'And now be the judge yourself, Mr. Stewart', said Robin; and taking up the variations from the beginning, he worked them throughout to so new a purpose, with such ingenuity and sentiment, and with so odd a fancy and so quick a knack in the grace-notes, that I was amazed to hear him.

As for Alan, his face grew dark and hot, and he sat and gnawed his fingers, like a man under some deep affront. 'Enough!' he cried. 'Ye can blow the pipes - make the most of that.' And he made as if to rise.

But Robin only held out his hand as if to ask for silence,

and struck into the flow measure of a pibroch. It was a fine piece of music in itself, and nobly played, but it seems besides it was a piece peculiar to the Appin Stewarts and a chief favourite with Alan. The first notes ware scarce out, before there came a change in his face; when the time quickened, he seemed to grow restless in his seat; and long before that piece was at an end, the last signs of his anger died from him, and he had no thought but for the music.

'Robin Oig,' he said, when it was done, 'ye are a great piper. I am not fit to blow in the same kingdom with ye. Body of me! ye have more music in your sporran than I have in my head! And though it still sticks in my mind that I could may be show ye another of it with the cold steel, I warn ye before hand - it'll no be fair! It would go against my heart to haggle a man that can blow the pipes as you can!'

Ik vraag geen excuus voor de lengte van dit citaat, want de lezer lijdt er geen schade bij zoo hij een fraai brok van Stevenson voor oogen krijgt. En deze laatste aanhaling is naar mijn meening zeer artistiek, en zelfs poëtisch in de bevallige wendingen der voorstelling. Doch wat daarvóór werd getoond, het zou mij niet verwonderen, zoo menig lezer zeide: het is aanschouwlijk en frisch, maar het mist een poëtisch element; Stevenson's blik op de natuur is gezond en accuraat, en met groote kunst beschrijft hij wat hij zoo gezond en accuraat ziet, doch hij gevoelt geen behoefte om verder te zien dan zijn stoflijk oog reikt; bij hem werkt het materieele slechts op de animale ziel, en er is geen besef van een *au-delà*, van een geheimzinnige macht, die achter het materieele gelegen, den mensch drijft en dreigt en helpt, als vijand of als vriend.

Als een lezer dat zegt, dan is hij het eens met Engelsche bewonderaars van Stevenson, die, als zij hem met Loti vergelijken, erkennen, dat de laatste een verder strekkend gevoel heeft voor de natuur dan de zoo verbazend knappe en frissche Schotsche plasticus. Ook in deze eigenaardigheid zou men het jongensachtige van Stevenson kunnen terugvinden, en men mag zich verbazen, dat iemand die inderdaad zoo in droomen leefde, en jaren lang zelfs in benauwde droomen, in zijn visie zoo uiterst weinig heeft van datgene wat men een droomer pleegt te noemen.

Maar het droomerige alleen maakt de poëzie niet, en ik verbeeld mij, dat er een bundel van Stevenson aan te wijzen is,

waarin het poëtische is bereikt zonder dat het droomerige beroerd werd. En het is die zelfde bundel, die mij iets zal doen zeggen over de schrijftechniek van den vermaarden stylist.

Ook in andere werken, doch nergens zoo zeer als in de *Island Nights' Entertainments*, bemerkt men een zeker streven om lange woorden te vermijden, en vooral die woorden, welke na den betoonden lettergreep meer dan één toonlooze hebben. Voorzeker helpt de Engelsche uitspraak een schrijver in zulk een streven, wijl meer dan bij ons er syllaben voorkomen, die zoo al eenige, dan toch een zeer geringe kwantiteit hebben. Maar toch is het een sterk stuk om het beginsel zoozeer vol te houden, als Stevenson dat pleegt te doen. En wat is het gevolg? Hij bereikt een stijl met haast enkel klankvolle woorden, meerendeels stamwoorden, en die door beide redenen een fraaie, kalme gedragenheid krijgt, en deze stijl is geen gering middel geweest tot het winnen van dien aangenaam, kalm epischen toon, waarin de vertellingen uit de Samoa-eilanden gesteld zijn.

De poëzie van de *Island Nights' Entertainments* is kalme, klare en nobele epische poëzie, zonder gedroom. Zij is in overeenstemming met de kalme, naïeve ziel der eilandbewoners, zooals de dichter die beschrijft.

Om te toonen hoezeer Stevenson zijn stylistisch beginsel wist vol te houden, kies ik een bladzijde uit de laatste vertelling, het fantastische en wederom vrij jongensachtige verhaal *The Isle of Voices*. De stoute schoonzoon van een toovenaar is op het betooverde eiland gekomen, en uit vrees voor de menscheneters gevlucht juist naar het gevaarlijkste deel van het eiland, waar de geheimzinnige stemmen het luidst klinken.

As when hounds go by, or horses in a race, or city folk coursing to a fire, and all men join and follow after, so it was now with Keola; and he knew not what he did, nor why he did it, but there, lo and behold! he was running with the voices.

So he turned one point of the island, and this brought him in view of a second; and there he remembered the wizard trees to have been growing by the score together in a wood. From this point there went up a hubbub of men crying not to be described; and by the sound of them, those that he ran with shaped their course for the same quarter. A little nearer, and

there began to mingle with the outcry the crush of many axes. Desire of strange things swept him on. He posted with the voices, crossed the beach, and came into the borders of the wood, and stood astonished. One tree had fallen, others were part hewed away. There was the tribe clustered. They were back to back and bodies lay, and blood flowed among their feet. The hue of fear was on all their faces; their voices went up to heaven shrill as a weasel's cry.

'Have you seen a child when he is all alone and has a wooden sword, and fights, leaping and hewing with the empty air? Evenso the man-eaters huddled back to back, and heaved up their axes, and laid on, and screamed as they laid on, and behold! no man to contend with them! only here and there Keola saw an axe swinging over against them without hands; and time and again a man of the tribe would fall before it, clove it in twain or burst asunder, and his soul sped howling.'

In woorden als *remembered, astonished, clustered, sorcerer*, tellen, volgens de Engelsche prosodie zoo ik het wel heb, de geschreven syllaben na den betoonden greep te samen voor één, en zoo heeft men hier een gansche bladzijde proza, waarin geen enkel woord is met meer dan één toonloozen greep achter de syllabe met den klemtoon.

Voorzeker, zoo ook hier de kaboutertjes de vertooning organiseerden, Stevenson zelf was het die in zijn notulen stijl en epische poëzie bracht.

En waar over zuivere schrijverskwaliteiten gesproken wordt, mag men niet vergeten te vermelden, hoe Stevenson door de triomf van zijn schrijfkunst leesbaar werk maakt van zulke onbeduidende materie als in de reisbeschrijvingen: *Across the Plains* en *An Island Voyage* bevat is.

VI.

De peroratie over Stevenson kan kort zijn. Zijn werk is een zeer verheugende aanwinst voor de wereld die leest en schrijft en denkt. De ziel van een flinken jongen, de kunst van een voornaam auteur, en een scherpen geest, dat alles vindt men in de werken van dezen bijzonderen Schotschen novellist.

Maar het belangrijkste schijnt mij zijn krachtige vroolijkheid.

Is er ook voor menigeen menigmaal reden om somber gestemd te zijn, het is voor hem een weldaad te zien hoe iemand leven kan in een druk en gevaarvol bestaan, en den levensmoed en de opgeruimdheid niet verliezen.

> Bed in the bush, and stars to see,
> Bread I dip in the river -

Dit innig-opgeruimde liedje klinkt als een weldadig melodietje van troost, en leert ons dat er zeker nog iets meer dan lijden en verveling in de wereld is.

CH.M.V.DEVENTER.

De door prof. Röntgen ontdekte stralen.

Toen de Redactie van *De Gids* mij uitnoodigde, een opstel te leveren over de ‘X-stralen’, waarvan Prof. Röntgen te Würzburg in het laatst van het afgeloopen jaar het bestaan heeft aangetoond, heb ik geen oogenblik geaarzeld, mij daartoe bereid te verklaren. Dat de nieuwe verschijnselen, die thans de hoofden der physici vervullen, ook buiten hunnen kring in hooge mate belangstelling zouden wekken, daarvan kon ik mij verzekerd houden; inderdaad is over geene natuurkundige ontdekking der laatste jaren, noch over de proeven van Hertz, noch over de opsporing van het argon en het helium, in weinige maanden zooveel gesproken en geschreven als over de onzichtbare stralen van Röntgen. Toch zou ik bezwaar hebben gemaakt, er op deze plaats iets over te zeggen, zoo het onderwerp mij niet toescheen zich bij uitstek tot eene eenvoudige, voor een ieder verstaanbare behandeling te leenen. Hoewel voor de ontdekking de hulpmiddelen van een goed uitgerust laboratorium noodig zijn geweest, kunnen de gebezigde toestellen, in hoofdzaak althans, zeer goed in korte trekken en zonder de hulp van figuren worden beschreven.

Waar het op aan kwam was eene gesloten, met een zeer verdund gas gevulde, glazen buis, zoo ingericht dat men er krachtige electrische ontladingen door kon laten gaan; voorts, om die buis, een koker van zwart karton, die aan elk lichtstraaltje den weg naar buiten afsneed; eindelijk, in de omringende donkere ruimte, een blad papier met eene fluoresceerende stof bedekt, d.w.z. met eene stof die de eigenschap heeft, bij bestraling met licht, zelf tijdelijk lichtgevend te worden. Zij werd dit ook nu, bij elke electrische ontlading, ofschoon

er geen spoor van licht op viel; iets anders dan licht, maar toch iets dat van den ontladingstoestel uitging, bestond dus klaarblijkelijk in de omgeving daarvan. De door Röntgen gekozen naam ‘X-stralen’ doelt op de rechtlijnige voortplanting, zooals die uit de ‘schaduwen’ blijkt, die verschillende voorwerpen op het fluoresceerende scherm werpen. Al aanstonds moge ook vermeld worden dat de stralen eene dergelijke photographische werking uitoefenen als lichtstralen, dat zij op gevoelige platen ‘beelden’ te voorschijn roepen, die op de gewone wijze kunnen worden ontwikkeld.

Dit alles is in weinige woorden te zeggen en welke waarnemingen tot nog toe verder verricht zijn zou ook spoedig genoeg verhaald kunnen worden. Ik stel mij echter voor dat de lezer ook iets zal wenschen te vernemen van hetgeen er *in* de ontladingsbuis gebeurt. In deze verschijnselen, die helaas nog bijna even zoo vele raadselen zijn, ligt in elk geval de oorsprong der X-stralen. Door er eenige bladzijden aan te wijden zal ik tevens gelegenheid hebben, ook aan sommige voorgangers van Röntgen de eer te geven, die hun toekomt.

Natuurlijk kan hier geen sprake zijn van een uitvoerig overzicht over de ontladingsverschijnselen, te beginnen met de nietige vonkjes die men uit eene gewreven pijp lak kan trekken en te eindigen met de buizen die de X-stralen opleveren. Slechts enkele hoofdpunten wensch ik aan te stippen, daarbij gebruik makende van eenige gangbare benamingen en ook van eene bepaalde, trouwens, voorzoover zij hier te pas komt, zeer eenvoudige theorie der electriciteit.

Er zijn, zooals men weet, twee verschillende en in menig opzicht aan elkander tegengestelde electrische toestanden. Wrijft men eene glazen staaf langs een stuk metaal, dat niet onmiddellijk in de hand wordt gehouden, maar aan een ‘isoleerenden’ steel, van glas of lak, is bevestigd, dan worden beide ‘geëlectriseerd’ of ‘geladen’, maar niet op dezelfde wijze. Een derde, eveneens geëlectriseerd voorwerp wordt, zoo het door het glas wordt aangetrokken, door het metaal afgestooten, en omgekeerd. De grondsteen van alle electriciteitstheorie is nu het feit dat de twee toestanden, de ‘positieve’ van het glas, en de ‘negatieve’ van het metaal, *gelijktijdig* ontstaan; al spoedig brengt dit tot het denkbeeld dat een zeker iets van het eene

voorwerp naar het andere is overgegaan. In het beeld dat Benjamin Franklin van de verschijnselen heeft ontworpen, is dat ‘iets’ eene stof, de ‘electrische stof’, of de ‘electriciteit’, waarvan elk lichaam in zijn natuurlijken of gewonen toestand eene bepaalde hoeveelheid bevat. Een gedeelte dezer stof zou bij 't wrijven overgaan van het metaal naar het glas; de positieve lading zou in eene overmaat boven de normale hoeveelheid, en de negatieve lading in een tekort bestaan.

Men kan zich even goed verbeelden, men heeft hier toch alleen met een *beeld* te doen, dat de menschelijke geest zich van de buitenwereld vormt, dat een overgang plaats heeft in omgekeerde richting, van het glas naar het metaal, dat dus eigenlijk de lichamen, die naar 't gewone spraakgebruik positief heeten, minder electriciteit hebben dan in den normalen toestand. Eindelijk kan men ook, en van deze opvatting zal ik mij hier bedienen, *twee* stoffen met tegengestelde eigenschappen, de positieve en de negatieve electriciteit, onderstellen; in den natuurlijken toestand is ieder lichaam met evenveel van de eene als van de andere stof voorzien, maar de wrijving brengt eene wijziging in deze verdeeling; zij bezorgt aan het glas meer positieve dan negatieve, maar aan het metaal meer negatieve dan positieve electriciteit.

Ziedaar reeds een paar electriciteitstheorieën die elk nog in velerlei schakeering nader kunnen worden uitgewerkt. Al deze opvattingen hebben echter één trek met elkander gemeen, een trek, dien men het scherpst doet uitkomen, als men de electriciteit of de electriciteiten kort en goed met den naam van ‘stof’ bestempelt, dezen nl. dat nooit electriciteit wordt voortgebracht, maar dat zij alleen wordt verplaatst en dat daardoor het electrisch evenwicht wordt verbroken. Dit geschiedt ieder oogenblik en door de meest uiteenloopende oorzaken, wanneer met een veertje over een blad papier wordt gestreken, een stuk ijzer op den vochtigen grond ligt, een magneet in de nabijheid van een koperdraad wordt verplaatst, een kwartskristal wordt samengeperst of de aanrakingsplaats van twee lichamen wordt verwarmd. Hier in 't klein; in 't groot, wanneer de kracht van een waterval een werktuig in beweging brengt, dat een machtigen electrischen stroom opwekt. Op verheven schaal in de natuur, als de wolken van het onweder zich samenpakken.

Dat de mensch de electrische verschijnselen wetenschappe-

lijk kan onderzoeken en aan de vervulling zijner behoeften kan dienstbaar maken, is grootendeels te danken aan de werktuigen, waardoor de electriciteit verplaatst kan worden, evenals water door eene pomp in beweging wordt gebracht. ‘Electriciteitspompen’ nu zijn er velerlei; alle electriseermachines, galvanische elementen, dynamo's, inductieklossen kunnen zoo genoemd worden. Zij hebben alle twee *polen*, twee metaalstukken meestal, waarvan het eene eene positieve en het andere eene negatieve lading verkrijgt; de beteekenis van het werktuig ligt juist hierin dat het positieve electriciteit drijft van de eene naar de andere pool. De polen zelve kunnen dan ook met niets beter vergeleken worden dan met twee bakken, zoo met eene pomp verbonden, dat water uit den eenen bak gezogen en in den anderen geperst wordt. Men heeft zich nu slechts voor te stellen dat de bakken alleen door een dunnen tusschenwand van elkander zijn gescheiden en dat deze onder den druk van het aan de eene zijde opgestuwde water bezwijkt, om een beeld te verkrijgen van de electrische vonk tusschen twee metalen bollen die door geleiddraden met de polen van eene electriseermachine zijn verbonden. Zoolang de aandrang van positieve electriciteit naar den eenen en van negatieve electriciteit naar den anderen bol niet al te groot is, kan de lucht tusschen de geleiders weerstand bieden aan de neiging der electriciteit om van het eene lichaam naar het andere over te gaan, maar eindelijk heeft onder warmte- en lichtontwikkeling en met knetterend geluid de vereffening van de positieve lading van den eenen en de negatieve van den anderen bol plaats.

Twee belangrijke vragen rijzen nu aanstonds. De ruimte tusschen de bollen bevat niet ééne enkele stof, maar *twee* stoffen, vooreerst de lucht, en in de tweede plaats de ether, waarvan de lichtverschijnselen het bestaan hebben geopenbaard. De lucht, uit tallooze van elkander gescheiden deeltjes, molekulen, bestaande, waarvan men weet dat zij met snelheden van eenige bonderden meters in de seconde heen en weer vliegen, daarbij onophoudelijk tegen elkander botsende. De ether, die misschien ook eene moleculaire structuur heeft, maar even goed een ‘continuum’ kan zijn. Wat is het nu, de lucht of de ether, die eerst den doorgang aan de electrici-

teit belet, en welke stof is, als eindelijk de ontlading plaats heeft, het meest daarbij betrokken? Om dit uit te maken was het noodig de lucht weg te nemen, of althans te verdunnen, en te zien wat er dan van de ontlading wordt. Zoo heeft men het antwoord op de zooeven gestelde vragen gevonden en bovendien tal van andere verrassende en merkwaardige uitkomsten verkregen. De kennis die men van de electrische ontladingsverschijnselen bezit is dan ook voor een groot deel aan de verbetering der luchtpompen te danken.

Langen tijd had men niet anders dan de welbekende zuigerluchtpomp, waarmede men de lucht in een vat tot zoo iets als een 500ste van de oorspronkelijke hoeveelheid kan verdunnen. Veel verder kan men het brengen met de kwikluchtpomp, die het eerst, in 1857, door Geissler te Bonn werd geconstrueerd, en die, vooral door latere verbeteringen, een bewonderenswaardig werktuig is geworden, een onmisbaar hulpmiddel in het laboratorium en in de fabrieken van electrische gloeilampjes. De inrichting is in beginsel zeer eenvoudig. Een glazen bol is vastgesmolten aan het boveneinde eener verticale buis, eveneens van - glas, door welke men op de eene of andere wijze eene hoeveelheid kwik beurtelings kan doen rijzen en dalen. De bol kan in gemeenschap worden gesteld met de ruimte, uit welke men de lucht wenscht te verwijderen; bovendien kan aan het boveneinde een weg worden geopend naar de buitenlucht. In het oorspronkelijke werktuig van Geissler dient een enkele glaskraan met geschikte doorboringen voor het een zoowel als voor het ander. Men laat, terwijl de weg naar de buitenlucht is geopend, het kwik den bol geheel vullen; nadat aldus alle lucht uit den bol naar buiten is gedreven sluit men dezen weg af, en maakt nu, terwijl het kwik daalt, gemeenschap tusschen de pomp en het ledig te pompen vat, zoodat de lucht uit dit laatste zich verspreidt over de ruimte boven het dalende kwik. Deze bewerkingen worden een groot aantal malen herhaald.

Al spoedig bleken moeilijkheden te bestaan, die men bij de zuigerluchtpomp, omdat daar veel grooter gebreken zijn, niet had opgemerkt, maar die men op voortreffelijke wijze heeft kunnen overwinnen. Om de luchtledige ruimte van allen waterdamp te bevrijden werd aan de kwikluchtpomp een bolletje verbonden met watervrij phosphorzuur, eene zelfstandigheid die den waterdamp gretig tot zich neemt. Maar ook andere

stoffen dan water bleken dampen af te geven, met name het vet dat, in hoe kleine hoeveelheden dan ook, tot dichting der kraan en van verschillende verbindingsplaatsen noodig was. Men heeft daarom alle kranen weggelaten en andere hulpmiddelen verzonnen, waardoor men de lucht kan dwingen, juist daarheen te gaan, waar men haar hebben wil. Als verder het glazen vat dat men wil leegpompen aan eene glazen buis is vastgesmolten, die aan den anderen kant op dezelfde wijze met de luchtpomp is verbonden, heeft men eene volkomen luchtdichte sluiting, en is het ‘vacuum’ met niet anders dan glas, kwik en phosphorzuur in aanraking. Voegt men nu hier nog bij dat het luchtlaagje dat aan de glaswanden kleeft door verwarming daarvan gedurende het evacueeren kan worden losgemaakt, dat ook electrische ontladingen dit kunnen bevorderen, en eindelijk dat men zich, om goede uitkomsten te verkrijgen, moet getroosten, de bewerking uren of zelfs dagen lang voort te zetten, dan heeft men een voldoend denkbeeld van het werken met eene kwikluchtpomp verkregen. Bij de verdunning, die ten slotte onder gunstige omstandigheden bereikt kan worden, is misschien nog maar het millioenste deel der oorspronkelijke hoeveelheid lucht in het vat aanwezig.

Is het vat dat met de kwikluchtpomp verbonden is voor proeven over de electrische ontlading bestemd, dan zijn daaraan vooraf een paar metaaldraden aangebracht, de ‘electroden’, die met de polen der electriseermachine of van den inductor zullen verbonden worden. Platinadraden kunnen door eene kleine opening in den glaswand halverwege naar binnen worden gestoken en vervolgens worden vastgesmolten; d.w.z., men kan door verhitting het glas zoo langs den omtrek van den draad laten samenvloeien, dat de opening geheel is afgesloten.

De ‘vacuumbuis’ kan gedurende de proeven over de ontlading met de kwikluchtpomp verbonden blijven, of wel eerst daarvan worden gescheiden. Dit geschiedt door de verbindingsbuis op eene plek, die vooraf door uittrekking verengd is, met eene kleine vlam te verhitten. De buitenlucht knijpt den week geworden glaswand dicht en eene kleine beweging is voldoende om de verlangde scheiding tot stand te brengen. Op deze wijze zijn de welbekende Geissler'sche buizen vervaardigd, die in groote verscheidenheid van vorm en grootte voorkomen, en waarvan vele ware kunststukken van glasblazerswerk zijn.

Het eerst valt nu bij deze buizen de gemakkelijkheid in het oog, waarmede zij de electrische ontlading doorlaten. Geeft men aan de electriciteit de keus tusschen een weg door de gewone lucht, over twee bollen, die b.v. op een afstand van een halven centimeter van elkander staan, en den weg door eene Geissler'sche buis, waarbij de electroden eenige decimeters van elkander zijn verwijderd, dan geeft zij aan den laatsten weg de voorkeur. De lucht blijkt dus een *beletsel* te zijn en men is geneigd te verwachten dat bij voortgezette verdunning de overgang van electriciteit steeds gemakkelijker zal plaats hebben, dat dus eene ruimte zonder eenige lucht, alleen met den ether gevuld, - op welken wij geen vat hebben, daar hij door het glas heengaat, - een voortreffelijke geleider der electriciteit zou zijn. Toch is dat niet het geval. De gewone Geissler'sche buizen zijn n.l. volstrekt niet zoo ver ledig gepompt als men het met al de boven beschreven voorzorgen kan doen. Bij hoogere graden van verdunning wordt de doorgang der electriciteit weder meer bemoeilijkt, en eindelijk zal eerder eene vonk van eenige centimeters in lucht van de gewone dichtheid ontstaan dan eene ontlading in eene vacuumbuis waarin de electroden vrij wat minder van elkander verwijderd zijn. Zelfs heeft men buizen gemaakt, die weigeren de ontlading van zeer krachtige inductieklossen door te laten. Met het oog op deze verschijnselen mag men gerustelijk aannemen dat de ontlading altijd met medewerking van het gas geschiedt. Mocht men het bezwaar maken dat de hoeveelheid lucht in de buizen zoo klein is, dan bedenke men dat ‘klein’ slechts een relatief begrip is. Schat men het aantal luchtmolekulen, in een kubieken millimeter aanwezig, eene schatting die door het onderzoek naar de eigenschappen der gassen mogelijk is geworden, dan komt men voor de beste vacuumbuizen tot duizenden millioenen.

Op de rol die het gas speelt zal ik later terugkomen. Voor het oogenblik zijn van meer belang de lichtverschijnselen, die de ontlading vergezellen, en die bij verdunning der lucht zeer ingrijpende veranderingen ondergaan hebben. Te gelijk met de lengte van den weg tusschen de electroden is ook de breedte van het lichtgevende gas toegenomen; inderdaad kan het licht de doorsnede van buizen van eenige centimeters middellijn geheel vullen. Beschouwt men nu eene lichtende Geissler'sche buis, dan wordt men getroffen door een zeer opmerkelijk onder-

scheid tusschen de omgeving der positieve pool of ‘anode’ en die der negatieve pool of ‘kathode’. Trouwens, zoodanig verschil kan men ook bij de gewone dichtheid der lucht zeer goed opmerken. Bij de electriseermachine van Holtz en vele andere komen twee stel metalen spitsen voor, die naar eene wentelende glazen schijf gekeerd zijn. Is de machine in werking, dan gaat van het eene stel spitsen positieve en van het andere negatieve electriciteit op de schijf over, en in het donker ziet men aan beide eene lichtontwikkeling. Terwijl echter het positieve licht de gedaante heeft van lange violette pluimen, bestaan aan de negatieve spitsen niet anders dan kleine lichtstipjes. Dit negatieve ‘glimlicht’ verdient hier des te meer vermeld te worden, omdat daarin, zooals zal blijken, de kiem ligt van de X-stralen.

In eene gewone Geissler'sche buis heeft men zoowel positief als negatief licht; deze verschijnselen beslaan echter zeer ongelijke gedeelten van de inwendige ruimte. Wel is het glimlicht veel uitgestrekter dan aan de spitsen der electriseermachine, maar het bepaalt zich toch tot een lichtend laagje van eenige millimeters of misschien een centimeter dikte, dat de kathode overtrekt. Het positieve licht daarentegen strekt zich van de anode af door bijna de geheele lengte der buis uit, al bedraagt die ook vele decimeters en al is de buis in grillige vormen gebogen en nu eens verengd, dan weder verwijd; het eindigt eerst dicht bij de kathode, waar het door eene donkere ruimte van het glimlicht is gescheiden. Het is dan ook het positieve licht, dat langen tijd het meest de aandacht heeft getrokken. Door zijne, met den aard van het gas wisselende kleurenpracht, en zijne zoo raadselachtige afwisselende lichte en donkere lagen biedt het een aantrekkelijk schouwspel, waarvan de schoonheid nog verhoogd kan worden, als men de buis plaatselijk verengt of verwijdt en haar met fluoresceerende vloeistoffen omringt, of wel eene buis bezigt, die geheel of ten deele uit eene fluoresceerende glassoort is vervaardigd.

Door de gewichtige proeven van Hittorf te Münster werd in 1868 een nieuw tijdperk in het onderzoek der ontlading geopend. Hij werkte het eerst met veel hoogere verdunningen dan in de gewone Geissler'sche buizen voorkomen en zag nu hoe het glimlicht zich al verder en verder van de

kathode af uitbreidt, terwijl het positieve licht op den achtergrond treedt. Wel is waar wordt bij steeds verder gedreven verdunning het kathodelicht hoe langer hoe zwakker, maar al is het zelf nauwelijks meer zichtbaar, het behoudt altijd de eigenschap, overal waar het met den glaswand in aanraking komt, dezen met groene kleur helder te doen fluoresceeren; uit de plaatsing en den omvang der lichtplek op het glas kan dus een besluit omtrent de uitgebreidheid van het glimlicht worden getrokken.

Hoogst merkwaardig is nu het door Hittorf ontdekte feit dat bij hooge verdunningen de ontwikkeling van het negatieve licht onafhankelijk wordt van de plaats waar zich de anode bevindt. Men kan in gedachte van elk punt der kathode uit eene rechte lijn trekken, die loodrecht op haar oppervlak staat; deze lijnen zullen alle binnen eene zekere ruimte liggen, die aan den eenen kant door de kathode, aan den anderen kant door den glaswand begrensd wordt. Welnu, het is ten naaste bij deze ruimte, die door het glimlicht wordt ingenomen. Wordt b.v. als kathode eene schijf van aluminium gebezigd, die in loodrechten stand op het uiteinde van een ingesmolten draad is bevestigd, dan ontwikkelt zich aan de voorzijde der schijf een *cilinder* van glimlicht, die zich, wanneer de kathode aan 't eene einde eener lange buis is aangebracht, over de volle lengte kan uitstrekken. Het kan zijn, nl. wanneer de anode aan 't andere einde der buis is geplaatst, dat de glimlichtcilinder nu ook werkelijk de anode bereikt, maar zelfs dan behoeft hij er volstrekt niet geheel door opgevangen te worden, maar kan voor een deel den glaswand treffen. Toen Hittorf als anode een zijdelingschen draad bezigde, in 't midden van de lengte der buis geplaatst en zoo omgebogen dat hij over eenigen afstand langs de as der buis liep, werd deze draad door den glimlichtcilinder omspoeld, zonder hierop naar 't scheen eenigen invloed te hebben.

Een andermaal werd een op de zooeven genoemde wijze geplaatste en omgebogen draad als kathode gebruikt. Hij was met uitzondering van het eindvlak in een glasbuisje opgesloten, zoodat het glimlicht zich alleen aan dat vlakje ontwikkelen kon. Van daar af strekte het zich uit tot aan het einde van de buis, waarheen de omgebogen draad gekeerd was, en dat zelfs, wanneer de anode aan 't andere einde was; een bewijs

dat het glimlicht, in zijne uitbreiding van de negatieve electrode af, zich zelfs van de anode kan verwijderen.

Bij eene buis als de laatstgenoemde is het nu ook zeer in het oog vallend, welk een belangrijk verschil er is tusschen het positieve en het negatieve licht. Het eerste zoekt wel degelijk de negatieve electrode op, zooals aanstonds blijkt, wanneer men de twee polen met elkander verwisselt.

Het positieve licht kan zich, voor zoover men weet, in eene gebogen of geknikte buis even ver uitbreiden als in eene rechte buis van overigens denzelfden aard. Het negatieve licht daarentegen, beperkt als het is tot de bovengenoemde ruimte, kan nooit een hoek omslaan. Men ziet dit duidelijk in eene buis die den vorm eener V heeft, met de electroden aan de hoogste punten. Het glimlicht blijft in het eene been en kan aan het benedeneinde niet anders doen dan het glas, waarmede het in aanraking komt, tot fluorescentie brengen.

Al deze verschijnselen wekken het vermoeden op dat het glimlicht zich van de kathode af in rechte lijnen voortplant, en hebben aanleiding gegeven tot de benaming ‘kathodestralen,’ een term, waarmede zich, om nog één argument aan te voeren, ieder zal kunnen vereenigen, die heeft waargenomen, hoe verschillende voorwerpen, metaalplaatjes b.v., in de buis op den weg van het glimlicht geplaatst, eene donkere schaduw op den fluoresceerenden glaswand werpen.

Overigens heeft de naam ‘kathodestralen’ nog iets vóór boven dien van ‘glimlicht.’ Er werd reeds vermeld dat bij hooge verdunningen dit laatste hoe langer hoe flauwer wordt. Men doet dan ook 't best, zich voor te stellen dat, bij de ongestoorde ontwikkeling van kathodestralen, van de ruimte die zij innemen volstrekt geen ‘licht’ uitgaat. Dit ontstaat eerst, als een bijkomend verschijnsel, wanneer de stralen onderschept worden, hetzij door den glaswand, hetzij door de lucht zelve, die zich nog in de buis bevindt. Trouwens, ook alles wat in het positieve licht der Geissler'sche buizen het oog boeit, is slechts een gevolg van de voor ons onzichtbare electriciteitsbeweging.

Op de bijeenkomst der British Association in 1879 liet Crookes, aan wien men reeds den bekenden radiometer te danken had, eene reeks schoone proeven over kathodestralen zien. Door den titel zijner voordracht: ‘on radiant matter’ gaf hij

uitdrukking aan eene bepaalde hypothese over het wezen der stralen. Volgens Crookes worden uiterst kleine deeltjes met eene negatieve electrische lading, hetzij zij die reeds hadden, of eerst aan het oppervlak der kathode verkregen hebben, door deze laatste met groote snelheid afgestooten; zij vliegen in rechte lijnen voort, en door het bombardement dezer kleine projectielen tegen den glaswand worden trillingen opgewekt, die in het oog van den waarnemer den indruk van licht teweeg brengen; dit is de fluorescentie van het glas.

Deze opvatting vindt een krachtigen steun in de mechanische werking der kathodestralen op voorwerpen, waardoor zij worden opgevangen. In een zijner vacuumbollen had Crookes een licht molentje opgesloten, een kruis van aluminium, dat met een glazen hoedje op eene stift rustte, op de wijze van eene kompasnaald. De horizontale armen droegen aan het uiteinde als wiekjes kleine verticaal geplaatste micaplaatjes; deze werden, als het kruis ronddraaide, elk op zijn beurt zijdelings door de kathodestralen getroffen, die van eene in eene zijbuis geplaatste electrode uitgingen. Zoodra de inductor in werking werd gebracht, kwam het molentje in snelle wenteling.

Ook een ‘reactierad,’ vergelijkbaar met de bekende toestellen die door het uitstroomen van water of stoom aan 't draaien gebracht worden, of wel met de ‘draaiende zonnen’ der vuurwerkmakers, werd door Crookes geconstrueerd. De wieken van het molentje bestonden nu uit aluminium, zoodat zij zelf als kathoden konden dienen, wanneer de metalen naald die het kruis, ditmaal met een metalen hoedje, droeg, met de eene pool der inductieklos werd verbonden. Daar elk wiekje aan den eenen kant met eene isoleerende stof was bekleed, konden alleen aan de andere zijde kathodestralen ontstaan; terwijl nu hier, altijd volgens de opvatting van Crookes, de kleine projectielen werden weggestooten, moest het wiekje zelf eene kracht in tegengestelde richting ondervinden. Dat die kracht werkelijk bestond, bleek uit de snelle wenteling van het molentje.

De theorie van Crookes is niet zonder tegenspraak gebleven. Voor het oogenblik zal ik haar hier laten rusten, om bij het verdere experimenteele onderzoek te blijven.

Een belangrijken stap deed in 1893 Lenard te Bonn. De kathodestralen zouden natuurlijk veel toegankelijker worden,

zoo men ze *buiten* de vacuumbuis kon brengen, en hiertoe was de weg geopend, nadat Hertz had waargenomen dat zeer dun goud- of aluminiumblad, op den weg der stralen geplaatst, deze doorlaat. Lenard voorzag nu zijne buis van een venstertje van aluminium, en inderdaad, de stralen kwamen daar doorheen in de lucht te voorschijn. Dat de proef niet gemakkelijk was zal men licht gevoelen. Het venstertje moet zeer dun zijn, zal het de kathodestralen doorlaten; het moet zeer klein zijn, om bij de geringe dikte aan den druk der buitenlucht weerstand te kunnen bieden. Lenard sloot zijne buis aan het eene einde met eene metaalplaat, waarin eene ronde opening was van 1.7 m.M. middellijn; het op den rand daarvan vastgekleefde aluminiumblad was slechts 1/400 m.M. dik. Het doel werd nu werkelijk bereikt, al drongen dan ook de stralen niet ver in de lucht door. Tot op een afstand van een drietal centimeters was, indien het licht der ontladingsbuis zorgvuldig werd afgesloten, eene zwakke blauwe lichtschemering in de lucht zichtbaar, die Lenard vergelijkt met hetgeen men te zien krijgt als men door eene spleet licht laat vallen in eene troebele vloeistof, b.v. in melk. De lucht is klaarblijkelijk tegenover de kathodestralen troebel, en terwijl zij deze tegenhoudt en verstrooit wordt zij zelf lichtgevend, zooals dit boven reeds van de lucht in de buis werd opgemerkt. Beter nog dan door de waarneming van het lichten der lucht kon van de uitbreiding der stralen een denkbeeld worden verkregen, door in de nabijheid van het venstertje een scherm te plaatsen, dat met eene gemakkelijk fluoresceerende stof was bedekt. Het licht hiervan overstemde dat der lucht en kon nog tot op een afstand van 8 centimeter worden gezien. Een ander hulpmiddel was de photographische werking der stralen.

Lenard heeft uitvoerig de doorschijnendheid van allerlei stoffen onderzocht. Merkwaardig is het groote verschil dat er in dit opzicht tusschen de kathodestralen en het licht bestaat. Eene kwartsplaat van ½ millimeter dikte wierp eene donkere schaduw, terwijl van een dun aluminiumblaadje, voor licht ondoorschijnend, de schaduw nauwelijks te bespeuren was. Aan de verhandeling van Lenard is de reproductie eener photographie toegevoegd, waaruit dit blijkt; zij is genomen, terwijl de gevoelige plaat was opgesloten in eene kleine ruimte, geheel door metalen wanden begrensd; de wand trouwens, die naar het

venstertje gekeerd was, bestond uit aluminium ter dikte van 1/250 millimeter. Terwijl de mate van doorschijnendheid tegenover de lichtstralen zeer van den aard der lichamen afhangt, is het Lenard gebleken dat de kathodestralen alleen of bijna alleen vragen naar de hoeveelheid stof, uit te drukken door de massa of het gewicht ervan, die zij op hun weg ontmoeten. Wordt een lichaam vervangen door een ander, waarvan de dichtheid twee maal zoo groot is, dan moet de dikte der laag worden gehalveerd om dezelfde doorschijnendheid te verkrijgen. Het bleek ook dat het venstertje uit dun glas, in plaats van aluminium, kon worden vervaardigd.

Van alle vroegere onderzoekers is Lenard het dichtst bij de ontdekking der X-stralen gekomen. Het was echter voor Röntgen weggelegd, zijn naam te verbinden aan stralen die van den glaswand der vacuumbuis uitgaan, zonder venstertje, en al is de dikte misschien een millimeter, en die de stralen van Lenard in het vermogen om lucht en andere lichamen te doordringen verre overtreffen.

Hoe de proeven genomen werden, is reeds vermeld. Ongetwijfeld werd er opzettelijk naar werkingen in de omgeving der buis gezocht en zeker is een zeer geoefend oog noodig geweest om het eerste spoor te vinden. Röntgen bezigde eerst een scherm met bariumplatinocyanuur, dat zelfs tot op een afstand van 2 meter nog fluoresceerde, en kwam daarna tot de photographie met de X-stralen, waardoor de verschijnselen veel rustiger kunnen worden bestudeerd en het voordeel verkregen wordt dat men zwakke stralen nog kan waarnemen door den duur der pose, al is het tot een uur of langer, te verlengen. Daar overigens de photographiën op de gewone wijze worden behandeld zijn de plekken, waar de gevoelige plaat het meest door de stralen wordt getroffen, later in het ‘positief’ het lichtst.

Wat nu de doorschijnendheid betreft vond Röntgen het volgende. Papier laat zooveel stralen door dat achter een ingebonden boek van 1000 bladzijden of achter een dubbel whistspel duidelijke fluorescentie te zien was. Hout en eboniet zijn nog bij eene dikte van verscheidene centimeters doorschijnend. Water, zwavelkoolstof en verschillende andere vloeistoffen werden onderzocht, nadat zij in bakjes met micawanden waren

gegoten, en bleken zeer doorschijnend te zijn. Bijzonder verrassend is het vermogen der stralen om tamelijk dikke metaalplaatjes te doordringen; aluminium laat de X-stralen evenals de kathodestralen meer dan eenig ander metaal door en kon zelfs verscheidene millimeters dik zijn. Het minst doorschijnend zijn platina en lood; het eerste metaal ongeveer 200, het laatste ongeveer 70 maal minder dan aluminium. Lood liet bij 1,5 millimeter dikte zoo goed als niets door en deelt aan loodhoudend glas en loodverf de eigenschap mede, vrij veel van de stralen op te slorpen.

Men ziet niets, wanneer men de stralen in het oog opvangt, al houdt men dit dicht bij de ontladingsbuis, en bespeurt evenmin eenig lichtverschijnsel op den weg der stralen door de lucht, zooals dat bij de kathodestralen, die dan ook sterker worden opgeslorpt, het geval is.

De voortplanting geschiedt langs rechte lijnen en de stralen wijken daar zelfs niet van af wanneer zij uit de eene stof in de andere overgaan. Terwijl alle soorten van licht en ook verschillende andere sedert lang bekende ‘onzichtbare’ stralen, zooals de donkere warmtestralen, bij den doorgang door een prisma van richting veranderen, is daarvan bij de X-stralen niets bespeurd, ofschoon het met prisma's van water, zwavelkoolstof, eboniet en aluminium beproefd is. Ook eene regelmatige terugkaatsing, zooals het licht door een spiegel ondergaat, is niet waargenomen; wel bij sommige metaalplaten eene zoogenaamde diffuse terugkaatsing, iets dergelijks als wanneer licht op een blad papier valt.

Het photographeeren met de stralen van Röntgen onderscheidt zich in twee opzichten van het photographeeren met licht. Vooreerst kan men, al wil men niet, zooals bij de eerste proeven, de ontladingsbuis zelf in een voor licht ondoordringbaar omhulsel opsluiten, de gevoelige plaat in zwart papier wikkelen of in een gesloten châssis laten, daar toch de X-stralen papier en hout doordringen. Men kan dan in het volle daglicht werken en zelfs, zooals dat herhaaldelijk geschied is, door eene plaat eboniet of een aluminiumblad heen photographeeren.

In de tweede plaats kunnen geene lenzen worden gebruikt, daar de stralen niet door het glas gebroken worden en dus niet tot ‘beelden’ kunnen worden geconcentreerd. Al de vervaardigde photographieën geven schaduwbeelden te zien, en zijn ongetwijfeld voor het meerendeel gemaakt, terwijl het voorwerp

op kleinen afstand van de gevoelige plaat werd gehouden. Bij een eenigszins grooten afstand worden wegens de uitgebreidheid der stralenbron de schaduwen niet scherp, tenzij men dit euvel verhelpt door slechts de stralen die eene niet te groote opening doorlaat te gebruiken.

De belangrijke toepassingen die deze photographieën reeds gevonden hebben, berusten hierop dat men de schaduwen van ondoorschijnende voorwerpen kan te zien krijgen, al zijn zij omsloten door stoffen die het licht niet doorlaten; het is voldoende dat deze stoffen voor de X-stralen min of meer doorschijnend zijn.

Tot de meest verrassende photographieën die reeds spoedig door den ontdekker zijn verkregen, behooren die van eene kompasnaald, in eene metalen omhulsel besloten, waarop men zeer scherp ook de deelstrepen der roos ziet, van een metaaldraad, tusschen twee houten schijven voor het oog verborgen, en bovenal van eene hand, waarop de donkere schaduwen der beenderen duidelijk zichtbaar zijn te midden van de lichtere schaduwen der zachte deelen. Trouwens, deze beelden zijn reeds zoo algemeen bekend geworden dat er niets meer van behoeft gezegd te worden.

Evenmin is het noodig hier te gewagen van de tallooze herhalingen der proeven op groote en kleine schaal. Het zij mij vergund, alleen nog over het wezen van het verschijnsel iets te zeggen, al kan dan ook niet anders worden gedaan dan een paar onderstellingen vermelden, tusschen welke vermoedelijk het verder onderzoek zal hebben te beslissen.

Vooreerst staat het wel vast dat de X-stralen iets anders zijn dan de stralen van Lenard. Reeds hun grooter doordringingsvermogen wijst hier op en er is, zooals straks zal blijken, nog een tweede verschil.

Met dat al ontstaan de stralen van Röntgen, evenals die van Lenard, op eene of andere wijze uit de kathodestralen *in* de buis; het is namelijk gebleken dat zij altijd uitgaan van dat gedeelte van den glaswand dat door de kathodestralen wordt getroffen en tot fluorescentie wordt gebracht. Men komt er dus toe, voor men in bespiegelingen over den aard der X-stralen treedt, nog eens weder tot de kathodestralen in de buis terug te keeren.

Had Crookes gelijk toen hij deze voor stralende materie verklaarde? Vele natuurkundigen betwijfelen dit en willen liever in de kathodestralen trillingen zien, die zich van de kathode uit in den ether voortplanten, iets dergelijks dus als een lichtbundel, al moeten natuurlijk de trillingen van anderen aard zijn dan die van het licht. De voorstanders van deze meening beroepen zich, wat de draaiende molentjes van Crookes betreft, op het feit dat volgens de lichttheorie een lichtbundel op elk voorwerp waardoor hij ouderschept wordt een druk uitoefent en dus ook, wat daarmede in nauw verband staat, een lichaam dat naar ééne zijde lichtstralen uitzendt zelf eene kracht in tegengestelde richting ondervindt. Eene dergelijke, misschien sterkere werking zouden ook de trillingen der kathodestralen, als er trillingen zijn, kunnen hebben.

Lenard heeft verder proeven genomen, waarbij de ontladingsbuis door het aluminiumvenstertje gescheiden was van eene ruimte die eveneens met eene kwikluchtpomp was verbonden. Terwijl nu die ruimte geevacueerd werd, zag hij de kathodestralen er al verder en verder in doordringen, ten slotte tot op een afstand van meer dan een meter, en dit verschijnsel bleef bestaan, al was een zoo volkomen luchtledig bereikt, dat in de genoemde ruimte zelf geene electrische ontladingen meer konden plaats hebben. De kathodestralen kunnen zich dus *voortplanten* in eene ruimte waarin zij niet meer kunnen *ontstaan*, hoogstwaarschijnlijk ook nog in den ether, wanneer die van alle luchtmolekulen bevrijd is. Derhalve, meent Lenard, moeten zij verschijnselen in den ether zijn; zij moeten in eene trilling of eene evenwichtsverstoring van dezen of genen aard bestaan, die zich in den ether voortplant.

Het is hier de plaats niet om de verschillende meeningen nauwgezet tegen elkander af te wegen. Toch kan ik de verklaring niet weerhouden dat de opvatting van Crookes mij toeschijnt, de meest aannemelijke te zijn. Tegen de zoo even genoemde opmerking van Lenard kan men aanvoeren dat kleine projectielen, die door het aluminiumvenster heen gedrongen zijn, zich zeer goed in eene ruimte zullen kunnen voortbewegen, die alleen ether bevat. Dat men echter werkelijk met zulke projectielen te doen heeft, daarvoor pleiten twee feiten.

Het eerste is de in vergelijking met het licht kleine snelheid der kathodestralen. J.J. Thomson te Cambridge heeft

door vernuftige proeven bewezen dat twee punten van den buiswand, waarvan het eene 10 centimeter verder van de kathode verwijderd was dan het andere, niet gelijktijdig begonnen te fluoresceeren. De plek die het verst van de kathode lag deed dit iets later dan de andere; het tijdsverschil bedroeg ongeveer een tweemillioenste seconde. Terwijl deze proeven de meening rechtvaardigen, dat de kathode werkelijk het punt van uitgang der stralen is, bewijzen zij tevens dat per seconde een weg van 200000 meter wordt afgelegd. Deze snelheid nu is, voor trillingen, zeer klein. Het licht doorloopt in ééne seconde een afstand van 300000000 meter, en in hetgeen wij van den ether weten, is niets, dat op de mogelijkheid van trillingen met eene kleinere voortplantingssnelheid wijst.

Het tweede feit waarop zooeven gedoeld werd is de eigenaardige invloed van magnetische krachten op den loop der kathodestralen. De rechtlijnige voortplanting houdt op, zoodra eene magneetpool in de nabijheid eener buis van Crookes wordt gebracht. De gebogen lijn die de stralen dan volgen stemt volkomen overeen met de baan, in welke zich onder dezelfde omstandigheden negatief geladen deeltjes, die van de kathode uitgaan, zouden voortbewegen. Voor de trillingstheorie daarentegen is de werking van een magneet tot nog toe een onopgelost raadsel.

De stralen van Lenard zijn even goed als de kathodestralen in de buis gevoelig voor magnetische invloeden; zij zijn dus hoogstwaarschijnlijk van geheel denzelfden aard en moeten in de theorie die mij het meest waarschijnlijk voorkomt, eveneens als een stroom van negatief geladen deeltjes beschouwd worden, hetzij dat de deeltjes in de buis door het venstertje heen zijn gevlogen, hetzij, wat minder eenvoudig is, dat door hun stooten tegen het aluminium andere deeltjes uit het metaal naar buiten worden gedreven. Wie het eerste wil aannemen dient zich tevens voor te stellen dat de projectielen kleiner zijn dan luchtmolekulen in hun geheel, daar toch het venster voor deze laatste ondoordringbaar is. Men heeft trouwens vele gronden om aan te nemen dat de molekulen van alle lichamen veel kleinere deeltjes bevatten, zoogenaamde ‘ionen’, die met electrische ladingen zijn toegerust; deze ionen, en niet de molekulen zelf, zouden bij de kathodestralen in het spel kunnen zijn. Ook de ontwikkeling der stralen in de buis is met deze opvatting

in overeenstemming. Een molekuul kan in lucht van de gewone dichtheid gemiddeld slechts over een afstand van 1/10000 millimeter voortvliegen zonder tegen een ander deeltje te botsen; daaruit volgt dat, na verdunning tot 1/10000 van de oorspronkelijke dichtheid, de vrije weg ongeveer 1 millimeter zal bedragen. Aangezien zich nu bij deze verdunning kathodestralen van veel grootere lengte kunnen ontwikkelen, moet men zich kleinere projectielen verbeelden, die verder tusschen de molekulen kunnen doordringen en misschien zelfs door een molekuul, tusschen de atomen waaruit het is opgebouwd heen, kunnen gaan.

Beschouwingen als de medegedeelde, hoe geschikt misschien om eenig licht te ontsteken over den aard van de kathodestralen en de stralen van Lenard, laten de vraag naar het wezen der X-stralen onbeslist. De voortplantingssnelheid is nog niet bekend en eene werking van een magneet bestaat hier niet; sterke magnetische krachten zelfs brengen de X-stralen niet van den rechten weg af. Derhalve vallen de argumenten die bij de kathodestralen ten gunste van de theorie van Crookes pleiten hier weg. Wel blijft het denkbaar dat kleine deeltjes door het glas heenvliegen, of daaruit worden weggestooten, - waarbij dan de ongevoeligheid voor magnetische invloeden zou moeten verklaard worden uit het gemis eener electrische lading of uit eene zeer groote snelheid -, maar de verschijnselen verbieden het ook geenszins, in de stralen van Röntgen de voortplanting eener golf beweging van bijzondere soort te zien, zooals die van verschillende zijden vermoed wordt.

De hypothesen die reeds werden voorgeslagen hebben dit nut, dat zij den weg kunnen wijzen tot beslissende proefnemingen. Dat deze niet lang zullen uitblijven en dat wellicht na eenige maanden het raadsel in hoofdzaak zal zijn opgelost, mag men met 't oog op de hulpmiddelen der hedendaagsche natuurkunde met grond verwachten.

Het zou onbillijk zijn, dit opstel te eindigen zonder nog een enkel woord te zeggen over de onderzoekingen van Goldstein te Berlijn. Meer dan iemand anders heeft hij de lichtverschijnselen in de ontladingsbuizen in bijzonderheden bestudeerd. Reeds vóór Lenard heeft hij aangetoond dat de kathodestralen photographisch werkzaam zijn en in 1886 heeft hij bewezen

dat in eene vacuumbuis, naast de kathodestralen, stralen kunnen worden voortgebracht, waarop een magneet niet werkt. De bijzonderheden van deze ontdekking moesten hier, evenals hetgeen Goldstein verder gevonden heeft, achterwege blijven; zijne uitkomsten zullen echter van groote waarde blijken, als het tijdstip is aangebroken, dat wij thans zien naderen, waarop de ontladingsverschijnselen en de X-stralen ons een nieuwen blik zullen vergunnen in het wezen van de molekulen en den aether.

19 Februari 1896.
H.A. LORENTZ.

Herrijzenis.

Gedicht in proza.

I. Droom.

‘En de Geest Gods zweefde over de wateren.’
Er is een beving gegaan door de stille landen van mijn ziel, er is een ademwaaien gegaan. Mijn Liefde is uit het duister graf herrezen.
En zij heeft mij getild, met zachte armen, op ademen van den nachtwind, in de hooge luchten, naar het wenkend sterrelicht van verre. Mijn ziel was in het blauw der hemelen.
En de kleine menschen waren de droeve zoekenden in zonde, waar ik ongenaakbaar op hing neêr te stralen. Zacht brandden beneden de offerlichten, en vage lichtschemering scheen van de oogen, die werden met weening bevangen.
Er was vergeving en zacht bidden in de lucht. -

II. Smart.

Ja, mijn Lief was het licht en de luchten.
Er was vogelzingen en bloemgebloei, er was lichtschitter en windgewaai.
Mijn Lief kwam over de aarde loopen, haar gewaad was een windwuiving, en een geur van bloemen droomde verlangend

achter haar aan. Zij kwam lelieën strooien in mijn tuin, zij kwam licht brengen in mijn huis. Zij kwam mij morgens wakker roepen met zounestem, zij kwam goênacht mij fluisteren met zachte avondkleuren.
Het was mijn Lief, die hing voor mij de zon te schijnen, dat maakte mij zoo goed en warme.
Mijn Lief zette op dit ééns luister hoofd een kroon van licht.

Toen is ze heenegegaan, ach, heel ver was ze schemeren. Mijn Lief was aan den horizon, zoo ver, zoo verre. Mijn handreiken is wijd in de lucht gegaan, mijne oogen hebben geloopen zeer. Maar áltijd dieper zonk haar hoofd in de zee, in de zee, de groote zee. Mijn Lief is in het zeeë grafgegaan. De zon staat nu aan den hemel zoo vreemd, en wankelt voort.
De sterren schijnen niet en dwalen, met blinde oogen. De wind is haar roepen gegaan in de luchten, met groot misbaar. De wind is weer stil liggen gegaan op de aarde, als een doodmoê man.
Ik ben zoo leêg van binnen, een schamel bedelaar, mij hongert zoo naar liefde, lafhartig strek ik de hand uit, met bang gebaar....
Er gaat een graflucht de bloemen over. De dood loopt ruischend door de gele blâren....
Mijn oogen gaan uit, als lichten. De aarde is een duistre woestenij.
Bleek zijn de hemelen.

III.

Ik ben als een lamplicht. Zij heeft mij aangestoken. Zij heeft zachte olie in mijn lijf gedaan. Zij heeft mij volgeschonken uit hare oogen.
Toen is ze heene gegaan.
Mijn licht gaat schemeren in den nacht. Ik ben zoo leêg van binnen.
Mijn licht kwijnt weg in doodssmart, met plotseling hóóg ópgesnik.

Zij was mijn leven. Zij was het licht en de lucht. Ik neeg haar licht toe, als een bloem naar zon. Ik dronk haar licht in, mij dorstte zoo. Ik werd zoo rood en bloeiend, mij gloeide zoo warm van binnen.
Toen is ze heene gegaan.
Ik kan niet neigen meer, ik ben zoo hoog en stil. Ik heb zoo dorst en doe niet drinken.
Ik zie wel schemer in de verte, lichtherinnering, dìe kan mij niet meer warmen....
Ik ben zoo koud en arme.

IV. Avond in de stad.

Mijn voeten gaan vreemd langs de straten, en mijn hoofd neigt naar beneê. Het doet regenen om mij heen, er is windhuilen over de huizen. Achter de vensters loeren de lichten grijnzend.
De menschen zijn uitgekomen, en dwalen om mij heen. Ik geloof dat ze iets zeggen. Ze loopen mij na, ze loopen elkaar na, ze zoeken hun ziel. Er gaat vaag stemgeluid mompelend rond. Ze zoeken niet hun ziel. Wat zoeken ze toch.... Wat zoek ik toch.... Ik zoek wat weg is, ik zoek wat weg is.... over de sombere daken, over de duistere huizen, en verder.... over de zee, en de verre kimmen, en de zwarte horizonnen, en verder....
Vreemde gezichten loeren mij aan. Ik weet niet wat ik doen kom hier. De dood komt in de straten loopen. Ik heb warme handen, warme lippen, ik gloei zoo warm van binnen. Maar de menschen òm me zijn koud, de menschen zijn dood, de lijken grijnzen in de doodenstad.
Hier staat een hoog lichtding bij een huis, en kijkt me aan, met glazen oogen.
Ik ben zoo warm. Ik ben zoo bang. Ik houd het niet meer uit, ik ga schreeuwen.
Het lijkenlicht is achter de raamoogen glazig, en de wind huivert om mijn hoofd. Wee, laat me nu toch weggaan, verder, alleen; ik loop te branden.....
Buiten nu.... Eenzaamheid....

Koud en star staan de stervende boomen in den winternacht. Stuiptrekkend hunne magere armen, uitgerekt in wanhopig gebaar. Er klaagt een zacht doodsgetreur uit de boomen. Tranen vallen in den nacht.
De stad is leêg en somber in de verte. De stad is zwart. Mijn Lief is dood. De wereld is dood. En de huilregen, de ijsregen..... ik word uitgedoofd.....
Mijn Lief is dood.

V.

Komt nu, mijn woorden, niet zoo droef! Komt nu zacht en kalm als witte bruiden, en draagt de herinnering van mijne liefde met u rond.
Komt nu, mijne woorden, en weest als lelies op een eenzaam graf. Ik wil gedenken een lieve doode, zoo diep in mij begraven.
Mijn reine woorden, niet zoo droef! Weest in deze bidstonde kuisch als wierook, en droomt op in zachtblauwe kolommen.
Komt, mijne woorden, en ruischt uit mijne ziel als blanke accoorden uit een tempelorgel....
En nu, knielt nu allen voor haar neder, mijne woorden, en bidt voor haar....

VI. Nacht.

De sterren zijn prachtig in den nacht.
Over de aarde, over de oceanen, in de luchten, in de hemelen. Hunne stille oogen zien vreezeloos uit in de eeuwigheid. Ze schrijden statig langs zilveren banen.
Zijn ze haar zoeken gegaan? De sterren zijn zusteren van mijn ziel....
De sterren zijn van mijne liefde. Ze zijn haar zoeken gegaan. Ze zeggen mijn liefde voort door de werelden. Ze zoeken mijn arm, verdwaald Lief, die is verloren in de sombere duisternissen der zonde, waar geen liefde schijnt.

Eénmaal zullen ze haar vinden. Liefste! Liefste! Ziet gij ze dan niet? Het Licht was toch éénmaal uw vaderland! Ziet gij mijn Liefde dan niet wenken door de hemelen? Mijn Hoop heeft de sterren aangestoken in den nacht.

Mijne oogen zullen wel spoedig uitgaan, als bleeke lichten. Mijn lichaam zal op de aarde liggen, als een dood ding. Dan zullen de zwarte mannen komen, en het verstoppen, diep in den grond.
Ik zal ééns sterven.
Maar eeuwig prachtig zal branden het licht van mijn liefde.

VII. Mijmering.

Mijne woorden gaan langs mij heen, vroom en aandachtig, met stillen stap.
Ik zie veel blauwe vaandels wapperen met uw gouden beeld, ik zie veel priesteren, met het misgewaad omhangen, en veel witte bruiden, met de kuische kaarsen, en den myrrhenkrans.
Ik zie mijne woorden, met liefde en leed beladen, vrome pelgrims op den duisteren weg naar het Heilig Land.

En toch weet ik, dat ik u oneindig meer liefheb, dan mijne arme woorden kunnen zeggen.
Als uwe herinnering om mij heenkomt, dan wil ik u het mooiste van mijn ziel geven, dan wil ik veel muziek u zeggen.
Ik heb zoo vaak mijne verzen naar u gezonden, als blanke duiven. Maar zij hebben u niet gevonden.
Ik heb voor u doen ruischen de heilige choralen van dien Godbegenadigden Vader der muziek, van onzen Heiland Sebastiaan Bach.
Maar nooit heb ik u mijn ziel geheel kunnen zeggen.

Ik heb aan mijn open venster gezeten. De nacht lag stil over de aarde. Ach, de lente is nu dood, en ook de zomer

zie ik sterven.... droef-zacht gaat herinnering van vreugde door den nacht.... Wij zullen allen sterven, mijn Lief, en ik. Mijne woorden zullen verbleeken en vergaan, en dit boek zal uiteenwaaien in stof. En die na ons komen zullen weer lieven, en zingen, en het Lief verliezen, en dood-koud zullen zij liggen onder de aarde.
De wind gaat mijmerend door de blâren, en een zacht geruisch vervult de lucht.
Ik zie een ster, hoog in het blauw, zoo oprecht en helder. En opeens een glorie vér door den hemel, de ster verdwijnt in het eindeloos, met licht gebaar. - Ik zal haar éénmaal volgen.
En ik ga mijne woorden arm vinden, en muziek, en zacht gebed....
Ik ben zoo moê van alles, ik woû nu wel rusten doen. Wat nu mijn laatst geluk is...., het zeggen van mijne woorden niet, het biddend kussen niet van uwe voet, het is niet het zoet uitschreien aan uw hart....
Het is het stil en vlug vervlieten van dit leven, waarin ik u toch niet goed lieven kan.... het is ook het lief van menschen, van vrienden, het is het lief van kind en vrouw....
Maar laat me het schemeren van úw beeld, in droeve, bange tijden,.... het licht van veilige kusten in donkere, koude zee.... vaag en uit de verte....
Het is het u roerloos rustig aanstaren, zooals gij schemert boven mijne ziel, een ster in vage wolken, het u aanzien in deemoed, zonder tranen en droef gebaar, het is het stille van u droomen.... en het wéder droomen,.... en het droomen....

VIII.

Daar zullen menschen komen, en tot mij zeggen: ‘Wie is het lichte wezen, dat zoo heerlijk tronet in uw vers van liefde?’
Dan zal ik zoeken over de wereld, en een vrouw zal over het pad gaan, waar mijne blikken komen. Ik zie haar schrijden door het leven, door veel drukke menschen, met lucht gebaar, en lach.

Ik kom mijne Liefste tegen op den grooten weg, en ik zal haar zeggen: ‘Wie zijt gij? Ik ken u niet!’
Want die ik liefhad, is reeds lang gestorven en in het graf van mijn ziel gezonken. Ik heb haar gegeven een kuische wacht, mijne vrome woorden, die liggen zacht geknield, en bidden voor haar.
O! Liefdelooze vrouw van het leven, ik zal uw stem hooren op het drukke pad, en ik zal u zeggen: ‘Voorwaar, ik ken u niet.’ -
En wéér zal ik u zien, o! later, zoo ver van de menschen, op een' duisteren weg, véél later, en weêr zal ik uw stem hooren, in klagend vragen: ‘Laat mij een doode maget zien!’
Dan zal ik u houden, zacht in mijn armen, en gij zult u heenbuigen over mijn ziel. Daar ligt marmerblank en kuisch uw reine jeugd, die onbevlekte Maagd van mijne liefde. Onze haren zijn vergrijsd. Onze hartstochten zijn verteerd in zichzelven. Onze hoofden neigen naar de aarde. En de goede Dood legt zijne zachte handen over ons heen. Maar de lichte Maagd van liefde blijft leven in mijn Lied.
Droeve vrouw van het leven, die mijn arme lijf verlangt! Wij zullen ééns sterven! In het groote Niet verzinken!
Zij blijft eeuwigdurend.
1890.

IX. Herrijzenis.

Maar zoo is het gebeurd, dat vroeg mijn Lief stierf, vóór mij, en dat zij niet is heengebogen over mijn ziel. Tweemalen is mijn Lief gestorven, en déze maal haar bloeme-blank lichaam....
Mijn Lief! gij zijt nu dood, gij zijt nu eeuwig-levend. Nu is de zonde van u afgegleden, als de nevelen van de bergen...
Het is dan nu éindelijk weggegaan, wat u weghield van mijne liefde, wat de menschen eens om u deden van zondigen echt en liefdeloos-veil fatsoen. Nu zijt gij dan weêr simpel als het kind, dat mij kuste, dat mij vanzelf wel moest toeneigen als een bloem, daar ik uw ziel was en mijn ziel u. Wat

zult gij nu schoon zijn, mijn Lief! Ik mag u nu nog niet zien, niet voor déze oogen is het pure Godslicht van uw gelaat, niet voor déze mond is te kussen uwe zuivere ziele-essence. Zijt gij dan nu opgerezen, licht als een lotus, smetteloos blank, zijt gij dan nu lichter dan de pure sterren, is het gewaad van uwe ziel nu lucht en transparant als de aether, die in de eindeloosheid trilt? En zou ik u dan nu éindelijk kunnen liefhebben zonder droeve passie, zijt gij dáárom in het leven van mij weggenomen, omdat dit droeve nooit tusschen u en mij mocht zijn, en zijt gij dan nu eindelijk van God geworden, dat ik u mag voelen in alles, waar de ziel van zingt, omdat het haar roept, en zij antwoordt uit de duistere gevangenschap van het leven?
Nu is dan ook dit leven niet droef meer, en niet zwaar, nu ik weet, dat gíj veilig vergleden zijt in het eindeloos, dat mij roept en roept.... Ik kom, mijn Liefste, ik kom! Het is nog maar een vage tocht door den schijn, die mij van u wèghoudt. Eéns zal de schijn verdwijnen, ook droomen de nevelen weg van de lucht, als de morgen daget, en een immaculatie van reinheid is het vlekkeloos blauw....
Nu welft mijn Lief zich over mij heen, en zij is de essence van alle verschijning, die mij omringt, en zij is zoo rustig in de eindeloosheid van God, en zij is zoo rustig in mijne ziel...

X. Het leven.

Ik hoor het flemen der fariseeërs, elken dag, en elke nieuwe morgen ziet het schennen der tabernakelen, de adoratie van den Baäl, het kruisigen van den Christus.
Er is het ricaneeren der bourgeois, het hoonend lachen der letterjoden om wat nog geen marktprijs heeft, en te groot voor hen is. Er is het martelen der fijne zielen. Er is de gehuichelde rouw om het lichaam gehangen, over stille vreugde om den rijken buit. Er is het handelen met zusteren en dochters. Er zijn de maagden, die den ouden zondaar kussen, om het blinkende geld. De lelieën en lauweren zijn veil. De liefde is veil. De godsdienst is veil.

Schaamteloos loopt het volk van Sodom en Gomorrha in Gods groote licht.

Ik zie den Jongeling en de Maagd te samen onder den blauwen hemel. Het licht zegent over hunne hoofden. Er is veel vreugde en geluk in hunne harten; een zoeten handel drijven hunne lichamen. Zij begroeten elkanders blikken als afgezanten Gods. Hunne zielen gaan elkander gemoet op de zachte strooming van hunne oogen. Zij neigen elkander toe op den adem, die de eindelooze werelden beroert, die brandt in de pure sterren, en beeft in de simpele bloem. Zij zal hem ontvangen, zijn lichaam en zijne ziel. Zij zullen op denzelfden, éénen adem in God verglijden.

Ik zie de Moeder, die heeft gebaard het jonge leven. De adem, die twee zielen in één moment deed samenbeven, gaat door het liefde-kind. Het is een deel van de groote wereld-liefde. Ik zie zachte handen over kinderhoofdjes gaan. Er is lief gestamel en zacht gezang. Er is de toewijding, het zich-zelf-geven, het simpele gaan naar den dood, om het kind te redden, groot van eenvoud als de natuur.
Teêre kindergebaren bewegen, zooals bloemen doen. Moede hoofdjes zoeken moeders borst, zóó zoekt de geloovige God. Alles is heilig. De lucht die ik adem is heilig. Er is overal liefde in de lucht....

Ik zie de bleeke mannen opstaan, die de schoonheid zingen. Hunne oogen zien de mysterieën, die voor hen opengaan als bloemen. Zij zien de essence van het diviene in de natuur en in de menschen. Zij voelen haar diep in hunne eigen zielen.
Zij gaan door de duistere menschen als droomen van licht en muziek. Der heidenen handen dreigen naar hunne hoofden. Zij zijn de uitgeworpenen, de paria's der maatschappij, want zij doen niet huichelen, noch handeldrijven in liefde, noch bedriegen het volk met valsche waren, om der wille van den veilen dollar. Zij gaan door het gehoon om hun heen met

waardigen stap, want zij dragen den goddelijken schat, de ziel, met zich om. De haat der fariseeërs vlamt rood naar hen op. Maar de Muze kust zachtkens hun droomend hoofd, en houdt het schild van schoonheid voor hun zingende borst.
Ik hoor hun ziel over de wereld klinken op den statigen rhytmus van hun vers.
Het leven is schoon en ál liefde.

XI.

Mijn Lief is heenegegaan. Haar lichaam zal verkwijnen, een doode bloem. De lichte lampen van hare oogen snikten uit.
Mijn Lief is in het groote Niet gegaan, waar de schijn waarheid, waar de vorm essence wordt. Mijn Lief is nu één met de Gods-essence, de Moeder aller Dingen. Zacht rust mijn Lief aan den boezem van God.
Mijn Lief is nu heel stil, en zoo rustig... nu is mijn Lief dan verlost uit het leven, hoe blij is het mij, hoe eindeloos is nu mijn Lief! Mijn Lief is nu in àlles, en alles is in mijn Lief, mijn Lief is de essence der sterren, der blauwe hemelen, en van allen zegen, die mij omschijnet, omdroomt, en zacht omwaaiet. Mijn Lief was zoo moê van veel leven en beweeg, mijn Lief is nu slapen gegaan.
Laat ik toch stil zijn, heel stil, en altijd daarom denken. Want zacht zal ook míjn ziel verglijden, gedragen door de bleeke dagen, op de zachte strooming der tijden, de goede dagen dragen mij zacht, zacht naar mijn Lief. O! Slapen, rusten te doen bij mijn Lief, nooit meer wild en hevig te snikken en te klagen, stil slapen met mijn Lief in de eindeloosheid, in zachte omhelzing onze zielen, die in het leven elkaar enkel vér, vér vermoedden, elk in de duistere cel van het lichaam - onze zielen dán vrij, in pure essence zalig samen gemengeld, in de rust van God.... Stil dan, mijn dwaas hart, doe niet zoo bang meer kloppen, en brandt niet zoo rood, mijne oogen, en gij, stuiptrekkend Verlangen, ga ván mij, voor goed, want ik zeg u, het einde is nabij, reeds hoor ik de stem van mijn Lief door den aether, die mij roept...
Want ik zal ópgaan tot mijn Lief, in essentieel reinen staat, één zal ik zijn met mijn Lief, in die pure ziele-oneindigheid, die God is....

XII.

Als ik lang gestorven ben zal de herinnering van mijne liefde over de aarde gaan, en vele maagden zullen mijne bruiden zijn. Zij zullen diep in hunne zielen voelen het mysterie der goddelijke liefde, en zij zullen het door de eeuwen dragen, reliquie van God zélf, met veel wijding van witte gewaden, en veel weelde van gezang.

XIII.

Ja, het zal ópgaan, het zal alles ópgaan in onbevlekten staat.
Nù weet ik eerst, mijn ziel, gij zìjt niet besmet, hoé zou het kunnen zijn, gij, die van God zijt?
Ik heb wel geloopen als een dronken man, ik ben door hartstochten en zonden gewaggeld als een blinde, en ik weet, gevloekt en gelasterd heeft mijn mond. Ik heb gedacht, dat ik nooit meer rusten kon.
Maar mijn ziel heeft van dat alles niets geweten. Mijn ziel, een klare parel, diep onder wild-stormende golven, transparant en blank in het rustige water benéden, mijn ziel, kern van licht in het woelend duister, mijn ziel, hart van goud in de brandende, roode bladen.
Ik ben geloopen door woeste landen in vlammen, geslingerd ben ik in zondezeeën van bloed. Toen ben ik moê, maar o! zoo lucht gekomen in een heel stil, open woud. De rechte boomen gingen kuisch omhoog, met trillende toppen eerbiedig in het licht; witte bloemenkelken bewogen niet in de roerlooze lucht. En vóór mij lag onbewegelijk een blank meer in puren schijn van diamant. Toen heb ik mij over dien klaren spiegel gebogen, en toen heb ik mijn ziel gezien. Mijn ziel is heel niet wild, mijn ziel is altijd heel rustig gebleven, en heeft van niets geweten. Nooit heeft een schaduw dit pure zielevlak verduisterd, nooit heeft een winde-adem die kalme wateren beroerd.
Zóó is mijn ziel áltijd geweest, altijd is mijn ziel een stil meer van aether geweest, en zij is schooner dan alles, wat ik heb liefgehad.
Het lijkt mij nu alles niet goed meer mogelijk, wat ik

geleefd heb, het kón niet echt zijn, het moet een schijn zijn geweest.....
Want ik buig mij nu zacht over mijn ziel, en nu ken ik haar zoo heel goed, ik heb haar reeds enkele keeren éven midden in 't leven gezien, als een, die ver beneden een klaar water ziet, maar op wilde rotsen is, en weêr voortsnelt....
Laat ik nu alleen met ú blijven mijn ziel, o! wat zijt gij rustig en sereen, laat ik u toch goed, aandachtig aanzien, dat ik gansch in uw kalm licht verga, want gíj alleen zijt het ware, het trouwe, zichzelf-gelijke, waar ik zoo lang, droef naar zocht.....

1895.

HENRI BOREL.

Meeuwen.

Tusschen zilveren zee en avondgrijze lucht,
Laag rondend in egaal gewolk, dun uitgestreken,
De sneeuwen meeuwen zweven, vrij in lange streken,
Drijven en wieken voort in lenig weeke vlucht.

Midden in 't schaduw-ijl - dat aanwaast boven 't schuimen
Der zilvren golvenzee - fijnwazig, ijl gestroom
Uit zachte schaduwzee van nacht met maangedroom,
De sneeuwen meeuwen blinken, blank van eigen pluimen.

Haar slanke vleuglen slaan spelend de sluierzee,
Die àl meer aanrolt haar geluidelooze golven.
De meeuwen sneeuwen aan uit verten al bedolven:
Vleugelig vlokkenspel in avond's luchtenvreê.

Het is een wiegen en een wieken, een òpgloren
En doovend deinzen, vlucht van groote vlinders, wit
Van zeegnend manelicht op veld vol leeljenwit:
Lichtvlinders, boogjes glans uit manelicht geboren.

Zij spelemeien snel de lucht in, hoog en snel,
Blusschen haar glanzenboogjes vèr in 't schemergrijze. -
Dan zwieren zij weer neer, dippen naar golven, rijzen
En duiken met haar mee in 't zilverwaterspel.

Omruimte al ruimer wordt van glanzend maneschijnen.
Verten ontslui'ren stil.... Het effen luchtegrauw
Gaat bloeien in droombloesemwolkjes blank als dauw.
Blanker ligt waterzee in sneeuwen glovelijnen....

Blanker is witte kust in eindloos parelzacht....
Sneeuwiger loomer slag der sneeuwen meeuwenwieken....
De blanke stilte beidt het droomteer openkrieken
Van hemel in den maanlichtluistre' Augustusnacht.

Droom, schooner dan ooit zagen slapende oogen, teeder
Over moe staande duine' en zeeëweem 'len spreidt;
Wake van rust, van veil'ge stille teederheid....
- In 't diep doorzichtig Ver roeit weg het slank geveder....

MARIE BODDAERT.

Muzikaal overzicht.

Evenals in de politieke geschiedenis der volken, is ook in de geschiedenis der kunsten dikwerf het verschijnsel waar te nemen, dat het tijdperk van overgang van een eeuw in de andere een moment van beteekenis is.

Dit is ook het geval geweest bij de kunst, die nu drie eeuwen geleden in Italië ontstond, namelijk: de dramatisch-muzikale kunst, vertegenwoordigd in het *Dramma per musica* van de Italianen der Renaissance, later in de Opera, nog later in het woordtoondrama van Richard Wagner.

Er zijn thans drie honderd jaren verloopen, sedert zich in Florence, toenmaals de zetel van het regeerend geslacht der Medici, de eerste sporen van een zoodanige kunst vertoonden. Niet dat er vóór dien tijd geen schouwspelen waren, waarbij de muziek als factor gebezigd werd; integendeel, reeds verscheidene eeuwen te voren waren die zoowel in als buiten Italië in zwang, doch bij al die vertooningen stond de muziek in zeer lossen samenhang met het eigenlijk drama en was zij meer bestemd tot opluistering van het geheel en om het publiek tot die schouwspelen te trekken.

Wat Italië betreft, lag het eigenaardige van die theater-voorstellingen, die deels een wereldlijk, deels een geestelijk karakter hadden, hierin, dat zij een privilege waren van de aanzienlijken (wereldlijke vorsten, prelaten en edelen van minderen rang), die met elkander wedijverden om deze *Rappresentazioni*, zooals zij die noemden, zoo luisterrijk mogelijk te maken, niet alleen op het punt van *mise en scène* maar ook door de litteraire waarde van de aan die vertooningen verbonden treurspelen, herdersspelen, allegorieën of andere stukken waarbij het woord te pas kwam. Dikwerf schreven

zij die stukken zelf of vervulden er een rol in, en daarbij traden zij niet alleen op als beschermers en beminnaars der schoone kunsten maar ook als souvereinen, die er trotsch op waren, hunne onderdanen uit te noodigen tot feesten, waarbij gedichten, zang en dans, instrumentale muziek, theater-decoratiën en machinerieën zich vereenigden om de toeschouwers en toehoorders in verrukking te brengen. Vooral aan de hoven der Este te Ferrara en der Medici te Florence muntten die theatrale voorstellingen uit.

In de samenstelling der drama's, welke bij dergelijke feesten werden opgevoerd, liet zich in de eerste plaats de invloed gevoelen van het streven van dien tijd om de oude Grieksche en Romeinsche kunst te doen herleven. De voorliefde voor het antieke bracht er de vervaardigers van die drama's toe, de oude schrijvers, die hun een zoo groote bewondering inboezemden, tot model te nemen, en dikwerf waren hunne dramatische producten niet anders dan slaafsche navolgingen van die van Aeschylos en Sophokles, van Plautus en Terentius. In verband met die neiging voor de klassieke oudheid waren natuurlijk drama's met koren en onderwerpen aan de Mythologie ontleend daarbij schering en inslag. De dialoog werd gereciteerd en daartusschen deden zich koorzangen hooren in den stijl der motetten en madrigalen, welke koren ook gebezigd werden bij de tusschenspelen (*intermezzi*), die in de tooneelstukken gevoegd werden.

Om te laten zien, van welken aard zulke vertooningen waren, volge hier een beschrijving van de twee theatervoorstellingen, welke in 1539 bij de feesten ter gelegenheid van het huwelijk van Cosmo de' Medici met Elenora de Toledo werden gegeven. - In de eerste voorstelling verscheen Apollo, omringd door de Muzen. Hij zong eenige verzen ter eere van het jonge paar en de negen zusters antwoordden daarop met een negenstemmig gezang. Daarna kreeg men een allegorische voorstelling te zien, waarbij de steden van Toscane elk afzonderlijk optraden, omgeven door een symbolischen stoet, en om beurten lofzangen op de jonggehuwden aanhieven. In de tweede voorstelling vertoonde men een blijspel in proza, voorafgegaan door een proloog en afgewisseld door 5 intermèdes met muziek, die in geenerlei verband stonden met het onderwerp van het stuk maar zeer kunstig onderling verbonden waren. Aurora, staande op een schitterenden wagen, verscheen het eerst en deed door haar zang de geheele natuur ontwaken. Daarna

ging de zon op, en naar mate van de plaats, die zij achtereenvolgens aan den hemel innam, kondigde zij den toeschouwers aan, met welk uur van den dag elk van die tafereelen, die men hun liet aanschouwen, correspondeerde. Bij het laatste intermezzo bracht de Nacht den Slaap terug, dien Aurora had verbannen, en opdat de stem der godin het auditorium niet wezenlijk in slaap zou maken, zorgde men er voor, de voorstelling te doen eindigen met een entrée van bacchanten en satyrs, dansende en zingende onder begeleiding van vroolijk klinkende instrumenten. In die scènes werd de zang van Aurora ondersteund door een *gravecembalo* (zwaar klavier, oudtijds de benaming voor vleugelklavier), een orgel, een fluit, een harp en een *viola*. Daarentegen werd het gezang der Nacht begeleid door zachte en melancholieke tonen van vier trombones.

Maar behalve deze theaterstukken met koren, nagevolgd van de Grieken en waarbij de personen der daarmede verbonden intermezzi en allegorieën aan de heidensche Godenwereld en de helden der fabel waren ontleend, werden bij deze feestelijke gelegenheden ook *Pastorales* uitgevoerd, waartoe werken als Tasso's *Aminta* en Guarini's *Pastor fido* tot model strekten en waarin evenzoo de dialoog met gezang afwisselde. Beccari van Ferrara wordt gehouden voor den eerste, die zulk een pastorale met muziek schreef. Zijn gedicht *Il Sagrifizio* (1554) is gecomponeerd door Alfonzo della Viola. Voor den *Pastor fidö* van Guarini (1583) schreef Luzzasco koren in madrigaalstijl. In laatstgenoemd herdersspel werden koren aangewend zoowel in als tusschen de bedrijven; ook kwam er een scène in voor, waarbij werd gedanst op den zang van een koor achter de schermen.

Een eigenaardige, van de vorige afwijkende compositie was die van Orazio Vecchi, getiteld *L'Amfiparnasso* en in 1594 aan het hof te Modena opgevoerd. Waar in dit stuk (een blijspel) de handeling door zang werd uitgedrukt, geschiedde dit niet door afzonderlijke personen maar door personen van het koor. De zang bestond uit een reeks van vijfstemmige madrigalen. Instrumentale begeleiding ontbrak geheel en al. Moest er slechts één persoon op het tooneel zijn, dan zongen de vier overigen achter de schermen; eischte de handeling twee personen, dan zongen er drie achter. Die onzichtbare stemmen vormden dus in zekeren zin het orkest. Door velen is dit tooneelstuk beschouwd als een der eerste proeven

van een Opera, maar uit een vergelijking van Vecchi's stuk met de muziek-drama's van Peri en Caccini (de eerste opera-componisten) blijkt de onjuistheid van dat beweren. Van eenheid is in genoemd stuk geen sprake, het bestaat slechts uit een zeker aantal madrigalen, die op losse wijze met de handeling verbonden zijn.

Was de muziek aldus langzamerhand een gewichtige factor geworden in het wereldlijk drama, in het *gewijde* drama, in Italië *Commedia Spirituale*, daarbuiten *Mysterie* genoemd en bestaande in dramatische voorstellingen uit de Bijbelsche geschiedenis, begon zij van lieverlede weder een voorname rol te spelen. In de Middeleenwen was de muziek een voornaam bestanddeel van de Mysteriespelen. Toen echter in de 14^{e} eeuw het tooneel zich van de kerk afscheidde en het volk tooneelvoorstellingen op straat begon te geven, verloren die stukken hun gezang en hun dialoog. De studie van den zang was te kostbaar en de zang maakte buitendien in de open lucht te weinig effect dan dat de ondernemers der volkstooneelen, wien het voornamelijk te doen was om geld te verdienen, den ouden vorm der geestelijke drama's hadden kunnen behouden. Wel werden nog nu en dan koren gezongen en soms nog orgel daarbij gebezigd maar de muziek was slechts bijzaak. De secularisatie van het tooneel had het te niet gaan van het gewijde toondrama ten gevolge; de vorm evenwel bleef bestaan en werd in kloosters en kerken door de kapelmeesters beoefend.

Een tijdgenoot van Palestrina, Filippo Neri, priester en onderwijzer, beschouwde deze en alle andere soorten van gewijde muziek als een krachtig middel tot opwekking der godsvrucht. De lessen, die hij op zekere avonden in de week aan jonge geestelijken gaf, liet hij afwisselen door het zingen van *Laudi spirituali* (populaire hymnen) en door dramatische voorstellingen van tafereelen uit de Heilige Schrift. Deze bijeenkomsten werden het eerst gehouden in het oratorium (bidzaal) der nieuwgebouwde kerk Santa Maria in Vallicella te Rome en werden daarvandaan *Congregazioni dell' Oratorio* genoemd. Later werd de naam ‘Oratorium’ ook toegepast op de daar uitgevoerde muziek en eindelijk werd ‘Oratorium’ de algemeene benaming voor het *Dramma sacra in musica*.

Deze lyrische stukken, bestemd om de Romeinsche jeugd te onderrichten in den godsdienst, en waarbij tevens werd te gemoet gekomen aan den zin der Italianen voor schouwspelen, herinneren

aan de gewijde Mysteriën der Middeleeuwen. Zij hadden iets van concerten maar meer nog van theatrale voorstellingen.

Na Neri's dood werden die uitvoeringen voortgezet. De woorden van sommige *Laudi spirituali*, gecomponeerd door kapelmeester Animuccia op verzoek van Neri, zijn bekend geworden doch de muziek niet. Zij schijnt den madrigaalvorm te hebben gehad; niets kon echter minder voor dramatische uitdrukking gepast hebben dan deze vorm en het is niet onwaarschijnlijk, dat de voorstanders van dit kunstgenre dit wel inzagen, althans kort na de toepassing van het eenstemmig gezang in het wereldlijk drama ontmoeten wij een groote verandering in den vorm van het Oratorium. In het jaar 1600 werd in het oratorium van Santa Maria in Vallicella met grooten bijval een nagelaten werk van Emilio del Cavaliere uitgevoerd. Dit gewijde drama, genaamd *La Rappresentazione dell' anima e del corpo* is vervat in den genoemden dramatischen stijl en er zijn daarom sommigen geweest, die beweerd hebben, dat Cavaliere, en niet Peri en Caccini, het eerst het eenstemmig gezang in het drama heeft toegepast. Het is moeielijk uit te maken; alleen is het zeker, dat zijn nagelaten werk vroeger is geschreven dan Peri's *Euridice*, die in het zelfde jaar werd uitgevoerd.

Evenals alle andere oratoria van dien tijd, werd ook het werk van Cavaliere met decoratiën, costumes en ballet uitgevoerd. De personen, die er in voorkwamen, waren: *Il Tempo* (de Tijd), *il Mondo* (de Wereld), *il Piacere* (het Vermaak), *l'Intelletto* (het Verstand), *l'Anima* (de Ziel), *il Corpo* (het Lichaam), twee knapen, die de Proloog reciteerden, en het koor. Het orkest, bestaande uit luit, clavecimbaal, gitaar en 2 fluiten, was onzichtbaar en de zangers hadden instrumenten in de hand, zoodat zij schijnbaar zich zelf begeleidden. Een madrigaal, met accompagnement van alle instrumenten, diende tot ouverture. Het ballet was *ad libitum*. ‘Wordt het niet uitgevoerd - zegt de auteur in de voorrede van zijn werk -, dan moeten alle vocale en instrumentale partijen van het laatste koor verdubbeld worden; geeft men echter de voorkeur aan den dans, dan moet het vers, beginnende met de woorden *Chiostri altissimi e stellati*, begeleid worden door statige en langzame stappen, die weder gevolgd worden door andere stappen van plechtigen aard. Gedurende de ritornellen (d.i. waar het zuiver instrumentale het gezang afwisselt) moeten de vier voornaamste dansers een ballet met bokkesprongen (*Saltato con capriole*) uitvoeren, nu eens een *Gagliarde*, dan eens een *Corrente*,

dan weder eens een *Canario* (verschillende benamingen van danswijzen); dit zal aan die ritornellen ten goede komen.'

Alle Oratoria tot op den tijd van Carissimi (1604-1674) werden op die theatrale wijze uitgevoerd. Met dezen componist, die van groote beteekenis was voor de ontwikkeling van het Oratorium als zelfstandige soort van muziek, geraakte de theatrale voorstelling daarbij van lieverlede in onbruik. Actie, decoratie en historisch costuum verdwenen en de loop der handeling werd aangeduid door een enkel persoon, *historicus* genaamd.

De rol der instrumentale muziek in de bovenbedoelde drama's, zoowel wereldlijke als geestelijke, was betrekkelijk gering. Meestal diende die muziek alleen tot ondersteuning van de stemmen en slechts in de ritornellen voor orkest (de inleiding voor den zang of de tusschenspelen om den zanger een oogenblik rust te geven) had zij iets meer te beteekenen. Toch hadden de componisten een groote verscheidenheid van instrumenten te hunner beschikking en was in het algemeen de zin voor instrumentale muziek, onverschillig of die bestond in het spel van een enkel instrument dan wel in verschillende instrumenten tot een orkest vereenigd, in de 16de eeuw in Italië, evenals in andere landen, zooals Engeland, Frankrijk en Duitschland, zeer groot. Gedurende de 16de eeuw gaven de talrijke feesten in die landen, hetzij bij plechtige intochten, hetzij bij andere gewichtige gebeurtenissen of voor louter amusement, volop gelegenheid om van de groote orkesten, die zich overal gevormd hadden, gebruik te maken. De Italiaansche vorsten hielden er brillante orkesten op na; het beroemdste was wel dat van den Hertog van Ferrara. Deze vorst had een groot aantal musici in zijn dienst, gekozen uit de beste kunstenaars van Italië, Frankrijk en Duitschland, zoowel zangers als instrumentalisten. Bovendien bezat hij - zeer opmerkelijk voor dien tijd - een soort van Museum van instrumenten, waarin de oude instrumenten bewaard werden, welke in onbruik waren geraakt of uit een wetenschappelijk oogpunt belangrijk waren, zonder echter voor een uitvoering bruikbaar te zijn. In de groote troep der instrumentalisten, die tot directeur hadden den kapelmeester van den vorst, heerschte de meest volmaakte discipline. De uitvoeringen werden in talrijke repetitiën met de uiterste zorg voorbereid en de hertog achtte het niet beneden zich om daarbij soms zelf te komen dirigeeren en de raadgevingen mede te deelen, die hij noodig achtte. Ook had hij ge-

vormd wat wij zouden noemen een centrum, waar de grootste componisten en virtuozen bijeenkwamen om over hunne kunst van gedachten te wisselen, hetgeen natuurlijk voor de samenwerking niet anders dan bevorderlijk kon zijn.

De hertogin van Ferrara stond, wat kunstzin betreft, bij haar gemaal niet ten achteren. Zij had haar bijzondere muziek, namelijk een orkest, uitsluitend samengesteld uit dames. In een werk van Ercole Bottrigaro, uitgegeven in 1599 te Bologna, wordt beschreven, hoe die concerten in het paleis van den hertog plaats hadden. Op den dag van het concert - zegt de schrijver - wordt in de zaal een lange tafel geplaatst en op een der einden daarvan een groot clavecimbalum. De dames van het orkest treden dan een voor een binnen, zonder een enkel woord te spreken en het strijk- of blaasinstrument, dat zij bespelen, in de hand, en nadat zij dit vóór zich op de tafel hebben nedergelegd, blijven zij stil op hare plaats staan. Alsnu treedt mevrouw de hertogin, de directrice van het orkest, binnen en zet zich neder aan het einde van de tafel tegenover het clavecimbalum. Gewapend met een langen, buigzamen dirigeerstok, werpt zij vervolgens een blik op haar orkest, geeft stil het teeken om te beginnen en daarop vangen de damesmusici aan, op haar bevel te spelen en te zingen met een bewonderenswaardig ensemble. Merkwaardige discipline - roept de verhaler opgetogen uit - die zulk een stilzwijgen kan verkrijgen van een vrouwelijk orkest! - Men ziet, dat ook in dit opzicht niets nieuws onder de zon is. De dames-orkesten, die in onzen tijd in de mode zijn gekomen, bestonden al drie eeuwen geleden. Of echter in de hedendaagsche dames-orkesten in die mate stilzwijgendheid en discipline heerscht als 300 jaren geleden in het paleis van de hertogin van Ferrara, zou ik niet durven beslissen.

Uit het voorgaande zal men bemerkt hebben, dat bij al die dramatische vertooningen geenerlei streven valt waar te nemen om de muziek een andere dan een secondaire rol te laten spelen, of partij te trekken van het groote uitdrukkingsvermogen dat zij bezit. In de laatste jaren der 16^{e} eeuw echter vertoonden zich verschijnselen, welke op een verandering ten goede wezen. Reeds had Palestrina getoond, welke hooge uitdrukking men in den meerstemmigen zang kan leggen, ter vertolking van godsdienstige gevoelens, doch zij, die dit ook in het drama wenschten te bereiken, zagen van lieverlede wel in, dat hier in het meerstemmig gezang niet het middel

lag om daartoe te geraken. De polyphone zang, die, zooals wij zagen, o.a. in *L'Amfiparnasso* van Vecchi was aangewend, was ten eenen male ongeschikt voor dramatische doeleinden.

Dat begreep ook de kleine kring van geletterde en muzikale mannen, die op het einde der 16de eeuw te Florence in de woning van Giovanni Bardi, graaf van Vernio, bijeenkomsten hield en onder wie zich componisten als Jacopo Peri, Giulio Caccini en de reeds genoemde Emilio del Cavaliere bevonden. Onvoldaan over hetgeen in hun tijd op dramatisch-muzikaal gebied gepresteerd werd, zocht deze kring van kunstvrienden en kunstbeoefenaars naar een middel om aan de muziek een zoodanigen vorm te geven, waardoor de woorden niet onderdrukt maar integendeel tot verhoogde uitdrukking werden gebracht. Vurige aanhangers der Renaissance zijnde, zochten zij dit te bereiken door den stijl van muzikale declamatie weder in het leven te roepen, die bij het Grieksche treurspel in gebruik was geweest, doch zagen daarbij over het hoofd, dat reeds het tegenstrijdige van het Grieksche met het moderne toonsysteem dit onmogelijk maakte.

Intusschen brachten deze ijdele pogingen, om een verloren kunst weder te herstellen, de vrienden van den vooruitgang toch in de richting waar zij heen moesten. De eerste uitslag van hunne experimenten was de uitvinding der *Cantate*, een compositie op wereldschen tekst voor een enkele stem met begeleiding van een enkel instrument. Caccini, reeds beroemd om zijn schoonen zang en zijn groot talent in het bespelen van de luit, schreef een aantal van die eenstemmige gezangen en zong die in Bardi's huis met begeleiding van de *theorbe* (een soort van groote luit). Eenige van die liederen, welke in dien kring van kunstenaars en geleerden grooten bijval vonden, werden in 1602 uitgegeven onder den titel van *Nuove Musiche*. Zij zijn zeer belangrijk als eerste voorbeelden van dien nieuwen stijl, die de basis der Opera werd en waarbij de polyphone bewerking heeft plaats gemaakt voor eenvoudige melodieën voor één stem met een zoo primitief mogelijke begeleiding van het een of ander instrument. Deze stijl, waarbij het te doen was om door de muziek zoo getrouw mogelijk het karakter van het woord weder te geven, noemde men de ware *Musica parlante* of *Musica in stilo rappresentativo*.

In dien stijl was ook de zang, die werd uitgevoerd bij gelegenheid van de feesten, welke in het jaar 1589 te Florence werden

gegeven ter eere van het huwelijk van den groothertog Fernando de' Medici met prinses Christina van Lotharingen. Bardi had daarvoor een blijspel, *L'Amico fido*, geschreven en hierbij werden zes intermèdes *à grand spectacle* uitgevoerd, waarvan de tekst grootendeels vervaardigd was door den dichter Ottavio Rinuccini en de muziek door Caccini, Cavaliere Malvezzi, Marenzio, en ook doorBardi zelven.

Bij deze stukken was evenwel nog volstrekt geen sprake van opeenvolgende scènes, die door middel van recitatief of doorgaanden zang aan elkander verbonden waren. Emilio del Cavaliere was de eerste, die iets, wat ten naastenbij daarop leek, aanwendde, in zijne herdersspelen *La Disperazione di Sileno* en *Il Satiro*, die in 1590 met grooten bijval werden opgevoerd. Dit succes wekte tot verdere experimenten op en het eerste product daarvan was de pastorale *Dafne*, met tekst van Rinuccini en muziek van Peri en Caccini en in 1597 voor een aanzienlijk gezelschap van kunstvrienden en kunstbeoefenaars te Florence opgevoerd.

Aangemoedigd door den grooten opgang, dien dit werk maakte (het werd gedurende drie achtereenvolgende jaren bij de Carnavalfeesten uitgevoerd) componeerde Peri met medewerking van Caccini een tweede pastorale, genaamd *Euridice*, waarvan de tekst, gedicht door Rinuccini, tot onderwerp had de fabel van Orpheus en Euridice. Dit stuk, den 6^{den} October 1600 te Florence voor het eerst gegeven ter gelegenheid van het huwelijk van Maria de' Medici met Koning Hendrik IV van Frankrijk, wordt beschouwd als de eerste Opera, die in het publiek werd uitgevoerd, en is de prototype geweest voor alle verdere ontwikkelingen van het *Dramma per musica*. Door dezen titel werd de hierbedoelde kunstvorm in de eerste tijden in den regel aangeduid, of wel door *Tragedia, Melodramma, Tragicommedia*. Het is niet precies bekend, wanneer voor het eerst uitsluitend de naam *Opera* gebezigd is. Waarschijnlijk eerst dan, toen de andere dramatische kunstvormen (het Oratorium en de Passie) zelfstandiger ontwikkeld werden en een bepaalde scheiding dezer vormen noodzakelijk werd.

Men moet zich niet voorstellen, dat de *Euridice* van Peri nu reeds de Italiaansche opera is met zijne aria's en recitatieven, gelijk wij die uit een later tijdperk kennen. Verre van daar; hervormingen geschieden eerst langzamerhand. De muziek, die door den tekst van Rinuccini geïnspireerd is, bestaat in een monotoon recitatief, hetwelk eenigszins doet denken aan het oude

eenstemmige kerkgezang. Er zijn slechts enkele stukken onder, die voor aria's zouden kunnen doorgaan; evenwel zijn de melodieën daarvan, evenals die uit de *Nuove Musiche* van Caccini, van een zoo eenvoudig mogelijke constructie. Bij Peri zoowel als bij Caccini is de muzikale periode zeer kort; hunne wijze van componeeren bestaat in opeenvolgingen van korte muzikale phrasen, van ontwikkeling der motieven, zooals men die vindt bij de meesters der 18de eeuw, geen spoor. Wat zij echter dikwijls bereiken vooral Peri, is: waarheid in de dramatische uitdrukking; de personen declameeren juist en overeenkomstig hun karakter.

Zelfstandige en afgeronde zangstukken treft men in Peri's *Euridice* niet aan; evenmin ensemble-stukken, alleen enkele zeer korte koren (vijf. of zesstemmig).

Een groote schrede voorwaarts werd gedaan door Claudio Monteverde, kapelmeester aan het hof van Vincentius van Gonzaga, wiens eerste opera, *Arianna*, den 28sten Mei 1607 te Mantua werd opgevoerd. Een jaar later gaf men er zijne opera *Orfeo*.

Het onderscheid tusschen Monteverde en de Florentijnsche meesters bestond hoofdzakelijk hierin, dat terwijl laatstgenoemden zich voornamelijk om het recitatief bekommerden en uitsluitend hunne zorg wijdden aan juiste uitdrukking van het enkele woord, zoodat in recitatief en aria uiterlijk bijna geen verschil was op te merken, Monteverde zich daarentegen beijverde om op het verschil in de vormen van het gedicht te letten en dat verschil in aria en recitatief duidelijk uit te drukken. Bij hem ontmoeten wij de eerste sporen der eigenlijke *aria*. Ook verkrijgt het instrumentale bij hem reeds veel grooter beteekenis, in zooverre namelijk de instrumenten nu niet alleen den zang ondersteunen maar op meer zelfstandige manier den zang begeleiden. Toch moet men zich ook bij de werken van dezen componist geen hoog denkbeeld van de taak van het orkest vormen. De opera-componisten van dien tijd hadden, evenals hunne voorgangers in de dramatische muziek, een groote verscheidenheid van instrumenten te hunner beschikking, maar zij dachten er in het algemeen niet aan, daarvan veel partij te trekken. Wel werden er eenige pogingen gedaan om aan de begeleiding der zangstemmen eenige meerdere zelfstandigheid te geven, en werden enkele nieuwigheden in de instrumentatie ingevoerd, zooals bijv. het door Monteverde aangewende *tremolo* en *pizzicato* der strijkinstrumenten, doch van een instrumentaal coloriet was nog in het

geheel geen sprake. In plaats daarvan had men de gewoonte om den zang van bepaalde dramatische personen (goden, helden enz.) steeds door speciale instrumenten te doen begeleiden. Bij accompagnement van den zang van Orpheus bijv. bezigde men de harp, bij den god Pan en zijn gevolg de fluit en de hobo, bij Neptunus de cornet, bij de goden der onderwereld de trombones.

Zoo waren de Italianen der Renaissance langzamerhand tot het lyrische drama gekomen. Gevoed met de traditiën der oudheid, hadden zij gemeend, door het bezigen van het oude eenstemmige kerkgezang de wijze van voordracht te kunnen doen herleven, die in het Grieksehe drama werd aangewend. De muziek was voor hen allen een middel geweest om hun model, waarvoor zij groote vereering koesterden, nabij te komen, maar door hunne pogingen om een doode kunst weder op te wekken hadden zij, zonder het te weten, een nieuwe kunst doen ontstaan. In plaats van treurspelen en herdersspelen *à l'antique* hadden zij het lyrische drama gevonden en daarmede de waarheid van uitdrukking en het gepassioneerd accent, zonder welke deze kunst niet bestaanbaar is. Het is waar, dat de Italiaansche opera, na een roemrijk tijdperk, beginnende met Monteverde en eindigende met Alessandro Scarlatti (gestorven 1725), van lieverlede ontaard is. De overeenstemming tusschen muziek en tekst maakte plaats voor de zang virtuositeit, waaraan alles opgeofferd werd en die den componist tot slaaf van den zanger maakte, die op zijn beurt weder de slaaf van het door hem verwende publiek werd. Maar het is niet minder waar, dat de Italianen de eersten waren, die, gedreven door een gevoel voor juistheid van uitdrukking, alles aanwendden om aan dezen eersten eisch der dramatische kunst ook in hun muziekdrama te voldoen. De periode, die hier besproken is, kan derhalve reeds daarom ongetwijfeld als een moment van beteekenis in de geschiedenis der dramatisch-muzikale kunst aangemerkt worden.

Verplaatsen wij ons thans in gedachten naar den overgang van de 17de tot de 18de eeuw en wenden wij den blik naar Duitschland, dan valt ook daar een gewichtig moment op te merken, namelijk: het begin eener Duitsche opera.

In Duitschland was de Italiaansche opera al spoedig na haar ontstaan ingevoerd. Duitschland's vorsten spaarden niets om aan Italië te ontleenen alles wat strekken kon om luister bij te zetten

aan de feesten, die aan hunne hoven werden gegeven. Niet tevreden met de voorname Italiaansche kunstenaars uit Venetië, Florence of Rome aan hun hof te verbinden, zonden zij ook naar die steden tal van Duitsche musici, om er de nieuwe ontdekkingen op het gebied der muziek te bestudeeren, ten einde die bij de muziek in hun land in praktijk te brengen. Zoo had ook Heinrich Schütz, componist en kapelmeester aan het keurvorstelijk hof te Dresden, de Italiaansche opera leeren kennen te Venetië, waar hij vóór het aanvaarden van die betrekking, onder leiding van den beroemden componist Giovanni Gabrieli muziek studeerde. Toen nu in 1627 bij gelegenheid van het huwelijk van de oudste dochter van keurvorst Johann Georg I met Landgraaf Georg II van Hessen-Darmstadt aan het Saksische hof een dramatische voorstelling zou plaats hebben, gelijk daar bij doop- of huwelijksfeesten of bij feesten ter gelegenheid van bezoeken van vreemde vorsten nu en dan geschiedde, en daarvoor de *Dafne* van Rinuccini gekozen was, waarvan de toen beroemde dichter Opitz een vrije bewerking in de Duitsche taal leverde, werd aan Schütz opgedragen de muziek daarvoor te componeeren. Het werk werd den 13^{den} April 1627 te Torgau opgevoerd. Daar de muziek dezer opera verloren is gegaan, kan niet beoordeeld worden, in hoeverre zij zich onderscheidde van die welke Peri en Caccini voor dat gedicht van Rinuccini geschreven hadden, en evenmin waarin zij verschilde van de muziek van Monteverde, die toenmaals nog de voornaamste operacomponist van Italië was. Van veel belang is het trouwens niet, daar de opvoering van de *Dafne* van Opitz en Schütz in Duitschland een geheel op zichzelf staand feit bleef. De voorliefde van de Duitsche vorsten voor de Italiaansche muziek was te groot, dan dat zij op den duur voor iets anders ooren hadden dan voor werkelijke Italiaansche opera's. Aan hunne hoven was toenmaals alles Italiaansch, zoowel muziek als zangers. Het is dus niet te verwonderen, dat er nog niets te ontdekken viel van een nationale beweging op dramatisch-muzikaal gebied. Eerst een halve eeuw later ontwaart men de eerste sporen van een Duitsch zangspel. In het jaar 1678 kwamen intelligente en ondernemende mannen in Hamburg op het denkbeeld om aldaar een vast theater te stichten, waarin ook opera's zouden worden opgevoerd. Voor deze nationale onderneming wenschte men ook nationale werken. Zij moesten wel is waar nog gemaakt worden maar met het theater kwamen ook de schep-

pende krachten en mannen als Reinhard Keiser, Mattheson, Telemann, ja ook Händel, wijdden hun talent aan die taak.

Deze zoogenaamde Duitsche opera's konden zich met de beste werken der Italianen uit dien tijd niet meten, en bijzonder oorspronkelijk waren zij over het algemeen ook niet. Het waren eigenlijk Italiaansche opera's doch waarin zich de invloed der Fransche opera deed gevoelen, die, ofschoon naar het Italiaansche model gemaakt, sedert Lulli daarvan in zooverre begon af te wijken, dat er meer werk gemaakt werd van de koren, de *mise en scène* en de verbinding van koren en dansen met de handeling. Het eigenaardige van deze Duitsche opera in tegenstelling van de Italiaansche bestond in het weglaten van het recitatief en het bezigen van den gesproken dialoog, een vorm, dien men later terug vindt in Mozart's *Zauberflöte*, in Beethoven's *Fidelio*, in Weber's *Freischütz*. Een andere eigenaardigheid lag in den titel van sommige dier opera-producten. Zoo heette bijv. de opera van Johann Thiele, die bij de opening van het theater in Hamburg werd opgevoerd: *Der geschaffene, gefallene und aufgerichtete Mensch oder Adam und Eva*. In 1704 en 1705 werden er twee opera's opgevoerd onder den titel van: *Der in Kronen erlangte Glückswechsel oder Almira, Königin von Castilien* en *Die durch Blut und Mord erlangte Liebe oder Nero*, welke beide opera's door niemand minder dan Händel gecomponeerd waren. Deze was toen evenwel nog slechts 20 jaren oud en verdiende met deze composities zijne eerste sporen op dramatisch gebied. Verder hadden sommige van die Duitsche opera's ook nog dit bijzondere, dat zij gedeeltelijk in de Duitsche, gedeeltelijk in de Italiaansche taal geschreven waren. Vooral was dit een eigenschap van den dichter Feind, die de gewoonte had om in zijne operateksten voor de aria's de Italiaansche taal te bezigen, daar hij de onbeholpenheid der Duitsche rijmen, zooals hij zeide, niet kon uitstaan.

Van de componisten, die voor het Hamburger theater schreven, was Reinhard Keiser wel de meest beteekenende en ook de vruchtbaarste. In het tijdvak 1692-1734 heeft hij niet minder dan 116 zangspelen op muziek gezet. Zijn eerste opera, *Basilius*, werd in 1694 te Hamburg opgevoerd. Keiser heeft grooten invloed uitgeoefend op de ontwikkeling der dramatische muziek in Duitschland. In tegenstelling van andere componisten, die werken voor het Hamburger theater schreven in den trant der Fransche en Italiaansche

muziek, beijverde hij zich, aan de Duitsche muziek een eervolle plaats toe te kennen. Niet alleen componeerde hij op louter Duitschen tekst, maar de groote zorg, die hij aan het trouw wedergeven van den tekst besteedde, bracht hem er toe, den *liedvorm* aan zijne aria's ten gronde te leggen, en deze ontstonden veelal uit het Duitsche lied. Natuurlijk was bij Keiser de Karakteristiek nog niet zoo ontwikkeld als later bij Gluck, doch zijne tijdgenooten was hij toch in dit opzicht vooruit. Men kan hem inderdaad de eer niet onthouden van de Duitsche dramatische muziek op een nieuwen weg gebracht te hebben, al is het wellicht ook wat overdreven om hem, zooals geschied is, den Mozart van het eerste tijdperk der Duitsche opera te noemen. Zijne tijdgenooten schatten hem hoog en ook op Händel en Bach heeft hij grooten invloed uitgeoefend.

De pogingen om een Duitsche nationale opera te hebben namen wel door de Hamburger opera een meer bepaalde richting, maar vasten voet kreeg die opera in Duitschland nog niet. Ook in de 18de eeuw voerde nog altijd de Italiaansche opera de heerschappij en drong alles terug wat daarnaast wilde opkomen. De Duitsche opera werd veronachtzaamd en na een bestaan van ruim een halve eeuw viel ook de opera te Hamburg den heerschenden smaak ten offer. Niet weinig invloed oefende daarop uit, dat er in dien tijd nog gebrek was aan Duitsche zangers en zangeressen, die zich met de Italianen, ja zelfs met de Franschen konden meten, en onder de vreemde zangers aan hen, die zich tot het zingen van Duitsche muziek wilden leenen.

Van het verval der Hamburger opera tot aan het begin der negentiende eeuw ontwaart men slechts sporadisch eenige pogingen om het Duitsche zangspel weder te doen opleven. De eerste poging geschiedde door Karl Theodor, keurvorst van de Palts, die in Mannheim een operatooneel stichtte, dat in 1777 geopend werd. Het bleef evenwel slechts bij een paar opvoeringen. Niet beter giug het met een proef te Weenen, waar in 1778 op bevel van keizer Jozef een Duitsche opera werd geopend. In 1783 moest deze bij gebrek aan belangstelling gesloten worden, ofschoon Mozart er zijne *Entführung aus dem Serail* voor geschreven had en mannen als Adam Hiller, Benda, Weigl e.a. het Duitsche zangspel weder uit zijn slaap hadden opgewekt en veel verdienstelijks in dit genre geleverd hadden. Naast de Italiaansche Muze kon ook thans nog niets stand houden. Wel werd dit Weener theater in 1785 weder geopend,

doch reeds drie jaren daarna moest het opnieuw gesloten worden. Eerst in het begin der negentiende eeuw, met Karl Maria von Weber en zijn *Freischütz*, zou het Duitsche zangspel zich weder verheffen.

Intusschen was de laatste helft der 18de eeuw getuige geweest van een daad, die eveneens van grooten invloed was op de ontwikkeling der dramatisch-muzikale kunst. Ik bedoel de hervorming, die door Gluck in de Opera is gebraeht zonder het wezen daarvan aan te tasten.

De strekking van deze hervorming is dikwerf verkeerd opgevat. Men heeft meermalen van Gluck's latere werken gesproken als van ‘de gewichtigste omwenteling, die de geschiedenis der Opera kent’ en hem den schepper van het Muziekdrama genoemd. Niets is echter minder waar. Aan het wezen der Opera heeft Gluck niets veranderd. Wat hij beoogde, was paal en perk te stellen aan den willekeur van den zanger en in de muziek weder de waarheid van uitdrukking te brengen, die onder de heerschappij der *bravour-aria* verloren was gegaan. Tot nu toe was de componist afhankelijk geweest van den zanger, gelijk de dichter op zijn beurt weder afhankelijk was van den componist. Met Gluck ging de heerschappij in de Opera van den zanger op den componist over; de zanger werd het orgaan van de bedoeling des toondichters, hij moest zich stipt houden aan de voorschriften der partituur en mocht die niet ter wille van een verwend publiek door roulades, coloratuur en fiorituren ontsieren. De zanger, de virtuoos, die tot dusver de hoofdpersoon was geweest, werd nu onder bevel van den componist geplaatst, doch overigens bleef het organisme der opera als vroeger; aria, recitatief, koor en ballet staan in de opera's van Gluck even los naast elkander als in alle opera's van vroeger en later tijd. En wat de verhouding van den dichter tot den componist betreft, daarin was niet de minste verandering gekomen; ja zelfs werd de macht van den componist over den dichter nog grooter. Gluck heeft als geniaal kunstenaar de voorhanden vormen bezield, de tooneelpoppen tot menschen met een hart en met hartstocht gemaakt en den niets beteekenenden zang van die tooneelfiguren tot echten dramatischen zang verheven. Hierin ligt Gluck's groote verdienste en zijne beteekenis ten opzichte van het *Dramma per musica*.

De theorieën, die hij allereerst in zijne te Weenen opgevoerde opera's Orpheus (1762) en Alceste (1767) in praktijk bracht, heeft hij verder toegepast in de werken, die hij voor de Parijsche Opera schreef, zooals *Iphigénie en Aulide* (1774), *Armide* (1777) en *Iphigénie en Tauride* (1779.) Het is bekend, tot welken strijd zijn optreden in Parijs aanleiding gaf. De strijd tusschen de voorstanders van zijne muziek en die van zijn mededinger Piccini, den vertegenwoordiger der Italiaansche muziek, was even fel, zoo niet feller, dan die, welke aldaar ruim twintig jaren vroeger gevoerd werd tusschen de aanhangers der Italiaansche en die der Fransche muziek (zoogenaamde *Querelle des Bouffons*). Evenals toen mengden zich ook thans verscheidene personen van naam op letterkundig gebied in den strijd. Mannen als Marmontel, La Harpe, d'Alembert namen een werkzaam deel aan de beweging als bestrijders van Gluck, die o.a. verdedigers vond in Suard en den abbé d'Arnaud. Marmontel, niet tevreden met Gluck aan te vallen in zijn *Essai sur les révolutions de la musique*, achtte het ook nog noodig van zijne gevoelens blijk te geven in een gedicht, getiteld *Polymnie*, waarin hij de loftrompet steekt voor de Italiaansche school en haar vertegenwoordiger Piccini, en van die gelegenheid tevens gebruik maakt om naar aanleiding der opvoering van Gluck's *Iphigénie en Aulide* (waarvan de tekst vervaardigd was naar Racine's treurspel van dien naam) aan Gluck eenige liefelijkheden toe te voegen in den volgenden trant:

Il arriva precédé de son nom,
Il arriva le jongleur de Bohême;[1)]
Sur les débris d'un superbe poème,
Il fit beugler Achille, Agamemnon;
Il fit hurler la reine Clytemnestre;
Il fit ronfler l'infatigable orchestre;
Du *coin du roi*[2)] les antiques dormeurs
Se sont émus à ses longues clameurs;
Et le parterre, éveillé d'un long somme,
Dans un grand bruit erut voir l'art d'un grand homme.

1) Gluck genoot zijn muzikale opvoeding in Boheme.
2) Naam voor de aanhangers der Fransche muziek, die zich in de *Querelle des Bouffons* onder de loge des Konings schaarden.

Ook La Harpe liet zich niet onbetuigd. Naar aanleiding van de opvoering der opera *Armide* richtte hij aan het adres van Suard, den warmen verdediger van Gluck, een vers, waarvan het eerste couplet luidt:

> Je fais, Monsieur, beaucoup de cas
> De cette science infinie,
> Que, malgré votre modestie,
> Vous étalez avec fracas
> Sur le genre de l'harmonie
> Qui convient à nos opéras;
> Mais tout cela n'empêche pas,
> Que votre *Armide* ne m' ennuie.

waarop de ander in den zelfden trant antwoordde:

> J'ai toujours fait assez de cas
> D'une savante symphonie,
> D'où résultait une harmonie
> Sans effort et sans embarras.
> De ces instruments hauts et bas,
> Quand chacun fait bien sa partie,
> L'ensemble ne me déplait pas;
> Mais, ma foi! La Harpe m'ennuie.

De componisten, die in de voetstappen van Gluck traden - namelijk de componisten van Italiaansche en Fransche afkomst, die in de laatste jaren der 18de en in den aanvang der 19de eeuw voor het Parijsche Opera-theater schreven, en onder dezen in de eerste plaats Méhul, Cherubini en Spontini - trachtten aan hunne zangstukken grooter uitbreiding te geven, en evenzoo aan de orkesteffecten; aan het wezen der Opera echter veranderden zij weinig of niets. De gebruikelijke vormen behielden ook zij, alleen brachten zij het recitatief meer in verband met de aria, zoo zelfs dat het ook daartusschen werd gevoegd. Ook lieten zij verschillende personen aan de voordracht daarvan deel nemen. Wel waren duetten en terzetten reeds vroeger bekend maar eerst onder de genoemde componisten ontstond wat men noemt het dramatisch *ensemble*.

De periode van Gluck en zijne opvolgers is door Richard Wagner kort en juist gekenschetst in zijne Herinneringen aan Spontini, waar hij zegt: ‘Spontini war das letzte Glied einer Reihe von Komponisten, deren erstes Glied in Gluck zu finden ist; was Gluck wollte, und zuerst grundsätzlich unternahm: die möglichst

vollständige Dramatisirung der Opernkantate, das führte Spontini - so weit es in der musikalischen Opernform zu erreichen war - aus. Mit ihm ist eine grosse, hochachtungswerthe und edle Kunstperiode nun vollständig ersichtlich zu Grabe gegangen: sie und er gehören nun nicht mehr dem Leben, sondern - der Kunstgeschichte einzig an.'

Toen Wagner dit schreef, was bij hem het tijdperk van het zoeken naar de verwezenlijking van zijn ideaal reeds afgesloten en was hij het tijdperk ingetreden, waarin hij, als kunstenaar, die zich volkomen bewust is van hetgeen hem te voren nog slecths onbewust voorzweefde, de groote werken schiep, die op zoo bewonderenswaardige wijze de idee van het door hem gevonden woord-toondrama uitdrukken. Dit moment van groote beteekenis ligt nog te kort achter ons, dan dat er op dit oogenblik sprake zou kunnen zijn van een nieuw keerpunt in de ontwikkeling van de dramatischmuzikale kunst. Na elke omwenteling, op welk gebied ook, is er een tijd noodig om de ideeën, welke daarin tot uitdrukking zijn gekomen, verder te verwerken en te ontwikkelen, en zulk een tijd doorleven wij thans ten opzichte van de kunst, die het onderwerp van dit overzicht is. Wat er uit dezen Epigonen-arbeid ten slotte zal voortkomen, is een quaestie der toekomst, waarover wij ons niet behoeven te bekommeren. Laten wij ons liever bezighouden met hetgeen van actueel belang is en in de eerste plaats onze zorgen wijden aan *waardige* uitvoeringen van de werken, welke de meesters der dramatisch-muzikale kunst hebben nagelaten. Zij, die dit, op welke wijze ook, helpen bevorderen, handelen in den geest van hem, die zijn 'Festspielhaus' op den heuvel te Bayreuth niet alleen bouwde met de bestemming om er zijn eigen werken en die van zijn groote voorgangers te doen opvoeren, maar ook om ons door zijn voorbeeld te toonen, hoe - zooals hij zich uitdrukte - 'de kunst kan worden bevrijd uit de schandelijke boeien, waarin zij gekluisterd ligt, namelijk uit den dienst der industrie.' Dit voorbeeld na te volgen, blijve het voortdurend streven van hen, die het wel meenen met de kunst.

HENRI VIOTTA.

Letterkundige kroniek.

Les grands ecrivains français. La Fontaine, par Georges Lafenestre. Paris, Hachette et Cie. 1895.

De methoden van opvoeding en onderwijs zijn vaak ondoorgrondelijk. Zoo heeft men jaren en jaren achtereen op ‘de Fransche school’ en later ook op gymnasiën en Hoogere Burgerscholen onze Nederlandsche jeugd de fabels van La Fontaine laten lezen en van buiten leeren, zonder dat ooit de vraag schijnt gerezen te zijn noch of dat nu wel de geschiktste lectuur was om een Hollandschen jongen of een Hollandsch meisje in de geheimen van het Fransch, dat *zij* noodig hadden, in te wijden, noch of de mythologische en historische toespelingen en vergelijkingen, waarvan deze fabels vol zijn, binnen het bereik vielen van kinderen van twaalf tot vijftien jaar, noch eindelijk of de eigenaardige moraal, door La Fontaine gepredikt, als opvoedkundig element in de school te gebruiken was en of niet de ironie waarmede deze *pince-sans-rire* zijne stellingen verkondigt tot heel wat noodlottig misverstand aanleiding moest geven.

Met den grootsten ernst hebben wij, als kinderen, *Le chéne et le roseau*[1] opgedreund, en gesproken van den eik met zijn ‘front,

1) Ik moet hier even van een kostelijken ‘Gelehrten-Schnitzer’ melding maken, dien ik in het groote werk over Lessing van den Weener hoogleeraar Dr. Erich Schmidt ontdekte. Op blz. 391 van het eerste deel spreekt de professor van La Fontaine's ‘Eichbaum und Rose’!

au Caucase pareil', van het riet dat geboren wordt 'sur les humides bords des royaumes du vent', van den stormwind als van

> 'le plus terrible des enfants
> Que le nord eût portés jusque-là dans ses flanes',

en nog eens van den eik,

> dont les pieds touchaient à l'empire des morts.

In onze kinderhersenen heeft men trachten te griffen, en zonder blikken of blozen hebben wij het uitgesproken:

> La raison du plus fort est toujours la meilleure;
> (*Le loup et l'agneau*)

op het gevaar af van schudders-aan-de-grondzuilen-der-maatschappij van ons te maken, heeft men ons geleerd:

> Selon que vous serez puissant on misérable
> Les jugements de cour vous rendront blanc ou noir;
> (*Les animaux malades de la peste*)

of men heeft ons den lof laten zingen van de lieden die de huik naar den wind plegen te hangen, op de wijs van de vleermuis, die, al naar het te pas kwam, zich op zijn vogelschap of op zijn muisdom laat voorstaan:

> Je suis oiseau, voyez mes ailes!....
> Je suis souris, vivent les rats!

Het valt moeielijk na te gaan, welken invloed dit gehad heeft op mij en op u, wat er van is blijven hangen, maar indien ook al - wat mij het waarschijnlijkst voorkomt - deze dingen gegleden zijn over onze kinderzielen zonder ze aan te raken, indien van deze fabels enkel het prettig verteld verhaaltje en zijn aardige bijzonderheden ons hebben aangetrokken, zonder dat de moraal, de wijsgeerige strekking eenigen indruk op ons gemaakt heeft, dan nog mag gevraagd worden of het raadzaam is kinderen te vermoeien met het doen van-buiten-leeren van verzen, in een vreemde

taal nog wel, die voor een groot deel boven hunne bevatting gaan en waarvan zij dus de klanken, onverstaan, leeren nastamelen.

Een ander nadeel van een dergelijke wijze van handelen is, dat men, ouder geworden, meent met La Fontaine afgedaan te hebben en hem enkel nog maar gebruikt als de rijke bron waaruit bij voorkomende gelegenheden meer of min passende citaten (‘Ils ne mouraient pas tous, mais tous étaient frappés’, ‘cet âge est sans pitié’, ‘ne forçons point notre talent, nous ne ferions rien avec grâce’, en twintig andere) geput kunnen worden.

Toch verdient hij iets beters. Met de grootste geesten der wereldletterkunde heeft La Fontaine er recht op, dat wij, op later leeftijd, hem van dichtbij beschouwen en aan zijn werk, in verband met zijn persoon, aandacht schenken. Voor die nadere bestudeering van den fabeldichter is het boek van Georges Lafenestre, een octavodeeltje van ruim 200 bladzijden, een voortreffelijke handleiding.

Jean La Fontaine (geboren 1621) stamt van vaders- zoowel als van moederszijde uit een geslacht van Champenois, bewoners der Fransche landstreek, vroeger provincie, Champagne. Zijn vader was ‘maître des eaux et des forêts’ te Château-Thierry, en in den kring van hartstochtelijke jagers, stoute drinkers en vroolijke gasten, die tot de omgeving van zijn vader behoorden, bracht Jean zijn jeugd en een groot deel van zijn mannelijken leeftijd door. Voor ernstige studie had hij aanleg noch zin: de bosschen en de boerderijen, waarover zijn vader het opzicht had, en waarover hij later het opzicht zou krijgen, trokken hem meer aan dan het oude ‘Collège’ te Château-Thierry, waar hij van hetgeen er te leeren viel alleen aan datgene zijn aandacht schonk en dat onthield, waarin zijn vlugge geest toevallig smaak vond. Vagebondeeren deed zijn geest zoowel als zijn lichaam, maar de vagebond, die de dingen zoo weinig ernstig opnam, wekte overal sympathie, vond overal, bij mannen en vrouwen, open armen en open harten en werd geroemd als de ‘bon garçon’, uit wien later de ‘bonhomme La Fontaine’ zou groeien. Goedig, zwak van karakter, een zieltje zonder zorg, zeer gevoelig voor vrouwelijk schoon, licht ontvlambaar, maar ontvlambaar als een stroovuur dat spoedig uitdooft, even vergeetachtig en verstrooid op het punt van zijn ‘amours’ als op dat van tal van andere zaken, gleed hij het leven door, een lucht-

hartig droomer. Maar die droomer was een dichterlijk droomer, die, wanneer zijn indolentie het de moeite waard achtte, zich ‘uitgeslapen’ toonde als de wakkerste. Werkzamer, zij het minder begaafde vrienden, oefenden in zooverre een gunstigen invloed op hem, dat zij hem, die te hooi en te gras, uit de goed voorziene bibliotheek van zijn grootvader, het een en ander uit de Fransche dichters, vertellers en vertalers der 15e en 16e eeuw geleerd had, tot wat meer ernst en wat meer ‘esprit de suite’ in zijn lectuur brachten.

De ernstige studiën begonnen in 1644 en duurden tot 1654. Toch was niet alles ernst in die tien jaren, allerminst het huwelijk dat hij in 1647 sloot, meer om zijn familie dan om zichzelven genoegen te doen en waarvan dan ook beide partijen niet veel genoegen gesmaakt hebben. La Fontaine was veel te licht ontvlambaar en veel te vergeetachtig, ook op het punt van trouwbeloften om een goed echtgenoot te zijn. Hij wist het zelf maar al te goed. Uit de eerste jaren van zijn huwelijk dagteekent het gedicht *Philémon et Baucis*, waarin deze verzuchting voorkomt:

> Pour peu que des époux séjournent sous leur ombre,
> Ils s'aiment jusqu'au bout malgré l'effort des ans.
> *Ah! si*... Mais autre part j'ai porté mes présents.

De huiselijke haard trok hem niet aan. Anders dan Augier, die den lof van den huisvader resumeerde in den slotregel van *Gabrielle*:

> O père de famille, *o poète*, je t'aime!

sprak hij het rondweg uit:

> Toi donc, qui que tu sois, o père de famille!
> - Et je ne t'ai jamais envié cet honneur.

En in een van zijn *Contes* schrijft hij:

> Le noeud d'hymen doit être respecté,
> Veut de la foi, vent de l'honnêteté...
> Je donne ici de beaux conseils sans doute:
> Les ai-je pris pour moi-même? Hélas 1 non.

Zoo goedaardig opgebiechte fouten zijn reeds half vergeven, en het zou ons, na twee en een halve eeuw, kwalijk passen, den ‘bonhomme’ zijn fouten te verwijten, waar wij van ‘les qualités

de ses défauts' de vruchten genieten. Tot die vruchten reken ik niet in de voornaamste plaats de beruchte *Contes*, al treft men ook hier in de gemakkelijke, prettige wijze van vertellen eenige van de eigenschappen, waardoor La Fontaine zich boven al de dichters van zijn tijd en van latere tijden onderscheidt, en al zijn er onder, die, in hun soort, meesterstukjes verdienen te heeten.

Daargelaten de verregaande en gewilde obsceniteit van deze vertellingen, die het mogelijk artistiek genot ervan moet verstoren en met zulk genot tot zekere hoogte onvereenigbaar is, dunkt mij de opmerking van Lafenestre juist, dat de *Contes*, geschreven enkel om de lubrieke vertelling, de schuinsche anecdote, en voor een bepaald publiek van zeventiende-eeuwsche dames en heeren, die heel wat gepeperds verdragen konden, minder 'des morceaux à lire' dan wel 'des morceaux à dire' zijn, en als een soort van transscripties beschouwd kunnen worden van de verhalen die men in La Fontaine's tijd in de kringen der nietsdoeners van de groote wereld te kust en te keur hooren kon. La Fontaine intusschen gaf aan deze verhalen zijn eigen stempel; met groote bandigheid wist hij de enorme onwelvoegelijkheden in een quasi decenten vorm te hullen:

> Tout y sera voilé, mais de gaze....

Maar daarin en in vlugge handeling, lenigen dialoog, in luchtige, vroolijke teekeningetjes steekt dan ook al de kunst van deze *Contes*. Er iets meer in te leggen: eenig fijn gevoel, een dichterlijke idee, een moraal, daaraan dacht La Fontaine niet; dat zou een ballast geweest zijn, veel te zwaar voor dit licht en luchtig goedje ten dienste van gedesoeuvreerde heeren en dames.

Hoe anders daarentegen toont hij zich in zijne fabels! Daarin is hij, behalve de onvergelijkelijke verteller en voortreffelijke *metteur en scène*, de scherpe opmerker, de humane wijsgeer, de fijngevoelige dichter. Ook hier, zoo goed als op het gebied van de *Contes*, waren La Fontaine's voorgangers, in alle landen en alle tijden, legio, en het was dan ook aarzelend dat de dichter zich op dit veel betreden gebied waagde. Wat hem hierbij te stade kwam was zijn verbazend groote lectuur. Evenmin als zijn tijdgenoot en vriend Molière schaamde hij zich het 'je prends mon bien où je le trouve,' maar met even grooten oorspronkelijken geest maakte hij wat hij vond tot *zijn* goed.

Niet aanstonds echter. In den aanvang is het nog een angstig vasthouden aan de conventie dat een fabel kort en droog moet zijn als de les van een schoolmeester.[1] Zoo bijv. in *Le renard et les raisins*. Maar al spoedig maakt hij zich van die conventie los en nu worden zijn fabels beurtelings landelijke idyllen, kleine dramatische tafereeltjes, brokjes moraal. Hij wordt een vernieuwer, en zijn tijdgenooten spitsen de ooren op het vernemen van dien nieuwen toon, zoo vermakelijk, zoo onderhoudend en tegelijkertijd zoo leerrijk. En onder hen die hem om zijn innovaties toejuichen vindt hij niemand minder dan Molière en Racine. Allengs begint de dichter meer het besef te krijgen van zijn beteekenis; hij voelt de kracht om de vleugels wijder uit te slaan, om wat verder te grijpen. Alles begint onder zijn behandeling kleur en leven te krijgen, en de verzameling van deze kleine fabels wordt langzamerhand die ‘ample comédie à cent actes divers’, waarnaar nog na eeuwen de beschaafden van alle landen zullen komen luisteren.

Daarvoor stond hem ten dienste een levendige zin voor de natuur en, als gevolg daarvan, een groote natuurlijkheid en eenvoud, waardoor hij zich aangetrokken voelde tot de eenvoudigen en zwakken onder de menschen en de dieren. Het is een klein wereldje en een wereldje van kleinen, dat hij ons vertoont, maar verlicht door zijn dichterlijke verbeelding, die alles en allen voor ons doet leven met hun eigen sprekende gelaatstrekken en karaktertrekken, hun hartstochten, hun gewoonten, in hun eigen midden, met hun eigen toon.

Voor lange beschrijvingen heeft hij geen tijd en geen ruimte, en zulke beschrijvingen heeft hij ook niet noodig. Terstond staan zijn personen voor ons ten voeten uit, in één, twee lijnen zóó geteekend dat men ze niet weer vergeet. Bijvoorbeeld in deze eerste twee regels van *Le héron*:

> Un jour, sur ses longs pieds, allait je ne sais où
> Le héron au long bec emmanché d'un long cou...

En als hij in *Le coche et la mouche* heeft te schilderen een steilen, mullen weg, in de brandende zon, waarlangs zes sterke

1) Ik loop gevaar, voor deze uitdrukking tot verantwoording geroepen te worden, wanneer ik er niet aanstonds bijvoeg, dat ik hier over zeventiende-eeuwsche toestanden spreek en dat het beeld dan ook op zeventiende-eeuwsche schoolmeesters slaat. Tegenwoordig zijn er geen drooge schoolmeesters meer.

paarden met moeite een zwaren reiswagen naar boven moeten sleepen, een beschrijving waarvoor een prozaschrijver minstens twee bladzijden zou noodig hebben, dan staat het bij hem in vier regels, zonder dat er één trek aan ontbreekt, elk woord op zijn plaats:

> Dans un chemin montant, sablonneux, malaisé,
> Et de tous les cotés au soleil exposé,
> Six forts chevaux tiraient un eoche....
> L'attelage suait, soufflait, était rendu.

Heeft hij zijn acteurs eens op hun beenen en in hun décor geplaatst, dan begint de handeling. En daarin ook weer is La Fontaine een meester: zijn miniatuur-dramaatjes, vol uiterlijke en innerlijke waarheid, ontwikkelen zich logisch en schrijden geleidelijk tot de korte, soms bruske ontknooping. Neem het eerste het beste: het overbekende *La laitière et le pot au lait*. Geen levendiger, frisscher tooneeltje is er denkbaar dan dat van Pierrette met de melkkan op een kussentje op het hoofd,

> Légère et court vêtue....
> Ayant mis ce jour-lâ, pour être plus agile,
> Cotillon simple et souliers plats;

Pierrette, in gedachten opsommende wat zij al voor de opbrengst van haar melk zal kunnen koopen, en steentje voor steentje haar luchtboerderij bouwend, - en dan op eens in drie woorden de catastrophe:

> Le lait tombe: adien veau, vache, cochon, couvée.

Of een even bekende fabel: *Les animaux malades de la peste*. Welk een karakterteekening! Eerst de leeuw, met majesteit zijn geweten onderzoekend, eerlijk opbiechtend, dat hij misschien wel eens wat te ver is gegaan door, behalve de schapen, die hem toch niets in den weg hadden gelegd, soms ook nog den schaapherder op te eten, en bereid om zich, als het noodig is, op te offeren ten einde de pest te bezweren. Dan de vos, die reden heeft om zulke zaken niet als doodzonden te beschouwen en des Konings gemoedsbezwaren tracht te sussen met het beroemde:

> Vous leur fîtes, seigneur,
> En les croquant beaucoup d'honneur.

En ten slotte, nadat men, om gelijke redenen, op de zonden van tijger en beer maar niet al te diep heeft willen ingaan, de arme

ezel die het gelag zal moeten betalen, wijl hij sukkelig of conscientieus genoeg is om te vertellen, dat hij eens,

> La faim, l'occasion, l'herbe tendre, et, je pense,
> Quelque diable aussi me poussant,

een tongbreedte van een wei heeft afgegraasd, waar hij, eerlijk bekend, geen recht op had. Nu is het terstond ‘haro sur le baudet’: ‘Manger l'herbe d'autrui!’ roepen de schavuiten, ‘quel crime abominable!’

Het is een genot, nu Lafenestre's studie er de aanleiding toe geeft, die fabels nog eens te lezen. Een letterkundig genot in de eerste plaats. La Fontaine is een rythmenkunstenaar en een woordenkunstenaar. Het vrije vers, breed golvend of luchtig trippelend, grillig van cadans en van rijm, vol prosodische nieuwigheden die een Boileau de haren te berge moesten doen rijzen, behandelt hij als spelend; en nooit schijnt hij in het vinden van nieuwe vormen uitgeput of geneigd zich te herhalen. En in dat vers legt hij een kleur, een smaak van teekening, een eenvoud en een soberheid, bij een rijkdom en overvloed van taal; getuigende zoowel van den grooten invloed dien de klassieken op hem oefenden als van zijn liefde voor de oude Fransche taal, de taal van Rabelais, Amyot, Montaigne, wier kleurrijke epitheta, pittige woordverbindingen, spreekwoordelijke uitdrukkingen, eigenaardige zinswendingen men telkens bij hem terugvindt, en waardoor hij niet alleen zijn eigen woordenschat, maar voor goed den woordenschat der Fransche letterkundige taal verrijkte.

Onder dat zoo oorspronkelijk vers voelt men het goede hart kloppen van den ‘bonhomme’, zich uitend in een breed medeleven on medelijden met alle wezens op welke sport van de maatschappelijke of dierlijke ladder zij ook staan. Ook in dat opzicht was La Fontaine zijn tijd vooruit. Medelijden met de kleinen en misdeelden, zich uitstrekkende tot dieren en planten, die de dichter voorstelde als met verstand en gevoel bedeeld, was in die dagen even ongemeen als zijn onafhankelijk optreden tegenover de grooten en machtigen, die ‘la raison du plus fort’ zouden willen doen gelden. In die breede opvatting van menschen en dingen, in dat moedig zeggen van wat hem op het hart lag schuilt La Fontaine's blijvende waarde als moralist. Hij spaart niets en niemand, zoomin de hovelingen en hun Meester als de geestelijkheid, de rechterlijke macht, de bekrompen burgerstand en het onwetend gepenpel. Maar zijn satire,

hoe raak ook, wondt niet, omdat de dichter niet als satiricus, noch als zedemeester poseert, maar veeleer, al vertellend en vertoonend, op zijn goedig-ondeugende manier, wie lust heeft van zijn levenservaring laat profiteeren, en kwistig, maar schijnbaar zonder opzet en als toevallig, - soms in een simpelen tusschenzin of in niet meer dan een enkel woord - de lessen rondstrooit, die groot en klein op mag rapen en ‘in zijn zak steken.’

Met al zijn goedhartigheid en onopzettelijkheid intusschen, behoort La Fontaine naast Molière tot de groote strijders tegen leugen, schijnvertooning en aanstellerij, tegen de menschen, die

> de loin sont quelque chose et de près no sont rien;

en hij heeft dien strijd gevoerd zoolang hij leefde. Maar al heeft hij geen enkele van de ondeugden der mensch-dieren, noch van de ellenden van het leven voor ons verborgen, hij is er niet in geslaagd, ons dat leven en het menschdom te leeren haten.

Nisard, die in het 3e deel van zijn *Histoire de la littérature française* een mooi hoofdstuk aan La Fontaine wijdt, zegt over zijn moraal en over haren invloed: ‘Cette sagesse, au lieu d'être dogmatique, est douce et sereine; elle paraît plutôt la volupté d'un esprit excellent etd'un coeur droit, qu'une conquête inquiète de la raison sur les mauvais penchants. Elle est sans colère contre ceux qui ne la pratiquent pas; aussi ne l'aperçoit-on pas toujours mais on la sent. Examinez-vous après une lecture de La Fontaine; s'il, ne vous a pas fort ému contre vos défauts, du moins vous a-t-il doucement encouragé à être homme de bien.’

> Mes arrière-neveux me devront cet ombrage, -

daarmeê troost zich de grijsaard uit *Le vieillard et les trois jeunes hommes*, zonder zich er om te bekommeren, dat hij den boom, dien hij plant, niet meer groot zal zien. La Fontaine zelf is even onbaatzuchtig, maar laten dan ook wij, zijn ‘achterneven’, ons dankbaar toonen in het genot van hetgeen hij voor ons plantte.

Bibliographie.

In den nevel. Delftsch Studenten-tijdschrift. (Afl. 1, Februari 1896). Delft, J. Waltman Jr.

Of de moed van de Delftsche studenten, die een eigen tijdschrift hebben opgericht en dit maandelijks willen doen verschijnen, geen overmoed is en of de jonge mannen genoeg belangrijks en moois te zeggen hebben om er geregeld twaalf maal 's jaars een boekje mee te vullen, al is dat boekje dan ook niet meer dan 30 bladzijden groot zooals deze eerste aflevering? Of het jonge tijdschrift, al wordt het nog zoo goed, gewaardeerd zal worden door hen voor wie het bestemd is en dus inderdaad zal mogen heeten ‘een tijdschrift voor Delftsche studenten’?... Het ligt alles nog ‘in den nevel.’ Maar al worde hier geen oordeel uitgesproken over den eigenlijken inhoud van deze eerste aflevering, wanneer de ongeteekende ‘Inleiding’, die zich ook daarin van een gewone troonrede onderscheidt, dat zij beter geschreven is, iets meer dan ‘litteratuur’ en inderdaad de uiting is van hetgeen er in deze jonge geesten omgaat, dan hebben wij goeden moed dat uit den nevel de dag eenmaal zal rijzen. Men luistere:

‘'t Is niet waar dat in ons andere krachten opbruisen dan in het vereerde studententype van Klikspaan en Piet Paaltjes.

Aan ons nog de wilde durf om neer te slaan het dorre fatsoen, om ons niet geduldig te laten opsluiten in de verstijvende maatschappelijke vormen.

Aan ons ook nog het ongetemde gevoel voor recht en billijkheid.

In jeugd is de onrust voor elken dag, is de angst voor een kloksleur, is de zucht naar al wat nieuw geboren wordt.’

En verder:

‘Langen tijd is al die kracht ingehouden door schooldwang, teruggedrongen door een eenzijdige opvoeding, en is het denken over 't leven, het gevoelen van mooi en goed geleid langs de “universeele” banen.

Maar, student geworden, is een vrijheid gekomen als van 'n bergbeek uit de gletscher.

Want wat al vastgevroren scheen is vrijgesmolten en alle kracht gaat in vrije uiting, waar de wil heen jubelt.’

In het vervolg van deze inleiding, waaruit wij veel meer zouden willen aanhalen, blijkt dat deze jonge mannen reeds staan midden in het moderne leven, een leven dat hen niet afschrikt, waarin zij niet neuswijs rondkijken, maar dat hen aantrekt omdat er zooveel in valt te leeren kennen en te begrijpen en omdat er zooveel in te doen valt.

‘Wij jongeren zien dit alles met verbazing *en met een blijheid, dat dit nu eens niet voor ons pasklaar ligt*.....

Onze tijd heèft behoefte aan individuen, aan sterke personen, en in ons is het verlangen om zoo te worden.

Om dit doel alleen is ons tijdschrift.’

Men ziet: het is geen kleinigheid, waarnaar zij streven. Maar zooals dat alles hier gezegd wordt, zonder arrogantie, zonder pretentie, wekt het sympathie. Wij zullen de jonge mannen gaarne aan het werk zien.

Brief uit Venetië.

20 Oktober.

Werkelijkheid of niet, begin van tragedie, melodrama, of koor uit een groote opera, die aankomst in deze bizonderste der steden, in den nacht, het kanaal somber met zijne schemerende paleizen - gevelschimmen met weêrschemeringen van verweerd marmer - zwijgend staande aan beide zijden als een nachtdécor; weinig het licht, als romantisch gewilde schijnsels hier en daar; en het gedrang der donkere slanke gondels aan de spoorkade in de romantisch opgelichte duisternis....

In dat décor een dubbel woedend koor: het koor der gondelieren en het koor der gegalonneerde portiers, schreeuwend tegen elkaâr in met groote gebaren van wenken....

Het had zoo weinig van het gewone gedoe van reizen, misschien omdat de nacht vreemd schaduwt over deze waterstad en het water zoo stil is en de paleizen zoo onwaar zijn en een kerk, die der Scalzi, zoo onverwacht plechtig opdoemt.... Zooals in een droom, waarin wijzelve niet handelen, maar vreemd toeschouwen, sjouwen ze noodeloos druk met koffers en laden ze in onzen gondel, waar wij al wachten, lijdzaam, en een enkele blik doet ze schreeuwen, sicurissimo! sicurissimo!... en dat de koffers nièt in het water zullen vallen... Dat ze nu zoo schreeuwen tegen ons, doet ons ontwaken uit wat een droom scheen; wij glijden voort; onze portier spreekt alle talen tegen ons en noemt met de tippen van zijn mond zeer beroemde namen van paleizen, die wij kennen uit boeken, en langs deze vizioenen van opschemerende glorie's glijden wij zacht en vlug, omdat gondels zoo lang zijn. Als zachte weêr-

lichten van architectuur verklaren de glorie's zich in den nacht, met arabische en byzantijnsche lijnen, vlug opgelicht en vlug weêr verzwijmd in den donker. Langs de Rialto-brug en er onder, en verder, verder onder de brug der Zuchten - één enkele verblinding van het Doge-paleis éene seconde - en het hôtel en het zien naar kamers en de droom is weg en alleen een groote stoomboot van de P. and O., geheel verlicht, doet even glimlachend denken nog aan de Bucintoro....

De eerste passen, dien nacht, geleiden naar de Piazza en het is het schitterend verblindende décor van de derde akte eener groote opera, de kathedraal als eene fabel, een sprookje van betoovering of er een sultan daar woont met prinsessen, in het leven van den Duizend-en-EenNacht; en het Doge-paleis een tweede fabel, een tweede sprookje: paleis van ongewone, vierkante fabelvorm, arcaden en enkele boogramen maar, waarachter de betoovering heerscht, achter de uitgestrekte façade als goudgewaasd matwerk, gecreneleerd met een omgekeerde kant en borduursel, die stijf marmer in de nachtlucht uitstaat....

En men wacht, dat er tusschen de zuilen van de Piazzetta - de twee zuilen met den leeuw van St. Marcus, het gevleugelde fabelbeest van Venetië, en St. Theodoor op den krokodil - dat er tusschen die zuilen een heldin in brokaat zal uitwandelen, die zingen gaat een heel groot aria met veel roulades tegen den nacht aan....

En als zij niet komt en wij de verlichte Piazza naderen en de drukte der wandelaren ons toestroomt en de menschen koffie drinken voor de café's, zien wij eerst, dat Venetië geene opera is en geen sprookje....

22 Oktober.

In Venetië den Venetiaanschen droom meê te leven heeft dikwijls zijn zeer unieke bekoring en dikwijls ook het minder bekoorlijke van eene al te groote oneigenlijkheid in het moderne leven. Dit is zooals men is gestemd, en zooals de atmosfeer om ons heen drijft. Zijn het de zoele, zonnige nazomerdagen

met de wateren van émail, met de luchten van geparelmoêrd blauw achter de kinderlijk geteekende, eenvoudig recht opgaande campanile's; is het een zacht oranje slapen gaan van de zon achter het décor van de Piazza en glanzend goud teruggekaatst in de gouden buitenmozaïken van San Marco, dan heeft de droom zijne bekoring, eene bekoring, die duurt en duurt, met het gefladder van de duiven over de Piazza heen, tuk op korrelen maïs, met het heel rustig bespiegelend zitten van bruinig armoedig gekleede mannen op de trappen van de logetta of van de vlaggestokken, of tegen de kerk aan. Wat men dan ook doet - al drinkt men zijn koffie, al eet men zijn granita, al leest men een courant - vreemd blijft de droom duren, de droom van San Marco en het Dogen-paleis; altijd twee tooverpaleizen: de kathedraal een moskee, waar een sultan zoû schuilen, en het Doge-paleis, de sublime gevangenis van eene prinses uit een roman als Walewein of Ferguut: - breede, goudgewaasde vlakke muren en een paar kinderlijk er in geteekende boogvensters; - en de Piazza en de Piazzetta twee tooneelen, waarop zoo aanstonds de ingewikkelde intrigue van den tooverroman zal gaan spelen. Nergens blijft men zoo lang onder de oneigenlijke magie van eene weelderige illuzie. Want weelde is het dat alles: dat goud van die kerk met haar heldere mozaïekfiguren, als van een mooi prentenboek, een mooie tooververtelling; dat marmeren schijnbaar matwerk van het vierkante paleis en ook sprookje blijft het altijd door: Blauwbaard kan dadelijk spelen op de Piazza....

Maar regent het als het doen kan in Oktober en vindt men zijn weg niet tusschen het labyrinth van altijd rechte, drukke, heel nauwe straatjes, of moet men zijn weg vervolgen op het water en altijd op het water - ook als men *niet* droomen wil - in heel langzame gondels of vluggere vapore's, dan druist het oneigenlijke van deze waterstad te veel tegen ons modern leven in en wij verlangen een oogenblik uit dit eeuwige décor weg te zijn. Dan is het als eene overstrooming, die men niet overziet en men verlangt naar een rijtuig, om eens even vlug ergens heen te gaan. Vlug ergens heen gaan, dat gaat hier niet....

Ik wilde, dat het hier altijd zonsondergang was, oranje zonnesluimering, omdat ik Venetië's tooververtelling altijd in dat licht zie. In den nacht en het maanlicht is Venetië het

oude Venetië: het Venetië der Republiek, het Venetië van macht en verschrikking. Maar in oranje zonnedalen is het het weeldesprookje; prinsessen daar achter die gouden muren, Saraceensche sultans in San Marco en het geheele Groote Kanaal één waterstraat van paleizen, waar grooten wonen, die straks in optocht zullen aankomen als cortèges, zooals men ziet op schilderijen van Carpaccio of Bordone. Dat weeft zich zoo harmonieus door elkaâr als een gouden en blauwen en purperen web: ons eigen gefautazeer - het kinderlijke willende - en de magische werkelijkheid der architekturen, en de kleuren van de zoo even geziene schilderijen. Dat wordt hier zoo lief als het misschien nergens zijn kan. En zoo weelderig ook. Men begrijpt, dat in deze tooveratmosfeer van weelde Titiaan en Veronese en Bordone geschilderd hebben. Harmoniëen van architekturen en daartusschen de pracht van optochten en ceremonie's, of van neêrkuielende Doge's, in hermelijn en lange sleepmantels, in de onmiddellijke prezentie van het Goddelijke. De droom gaat dan voort op die schilderijen, al wordt het magische element katholisch en allegorisch. Zie het zoo, bij voorbeeld, in de verblindende Zaal van het College, in het Dogen-paleis: van Veronese het dankzeggen van den Doge Venier voor de overwinning bij Lepanto: Christus in eeneglorie en de Doge - niet in vizioen - maar in onmiddellijke realiteit Hem aanbiddende en dankende, om hem heen Venetië, en St. Marcus met andere heiligen.... Een mooi gracieus kind, page met wit satijnen schoudermanteltje, is bezig met den plooienden mantel van den Doge. Godsdienst, allegorie en werkelijkheid kalm zonder de minste verlegenheid door elkaâr geweven tot een verblindend schilderij, een gevlam van kleur, of Paolo gestampte edelsteenen mengde op zijn palet. En nooit die verlegenheid, want in die zelfde zaal misschien het mooiste en fijnste, dat men zien kan van Jacopo Tintoretto - niet altijd mooi en maar zelden fijn -, de Doge Andrea Gritti, die de Maagd aanbidt en het mystische huwelijk van de H. Catharina, zoo lief in prezentie van den Doge Nicolas da Ponte. Is dat niet blijven droomen, lang te staren naar die weeldeschilderijen van katholisch tooverleven?

Toch verzwijmt achter de muren van het paleis de magie en in die zalen, van het College en van den Senaat, over welks vloeren reëel onze passen gaan, terwijl onze oogen om-

kijken naar de wijde, beschilderde muren en de, zwaar in verguldsel, beschilderde plafonds, treedt in de plaats van die geheel verbeelde magie, de glanzende schaduw van het verleden der Republiek. En dan, vooral, de nog altijd voortdurende werkelijkheid van wat de schilders van dat verleden hebben gedaan. Hoevéel hebben zij gedaan, hoe ontzettend veel vlakte hebben zij verlucht, wat een arbeidskracht oefenden zij uit en wat eene fantazie voor het détail, die dezelfde gewilde onderwerpen altijd weêr anders uitdacht. Hoe schitterend waren zij decorateurs van paleizen, zonder valsche schaamte. Veronese schildert het geheele plafond van de Zaal van het College en bezaait het met vleesch en kleur geworden allegoriën van de gezond weelderigste lijnen en kleuren als eêlgesteenten: Venetië verheerlijkend als koningin op den aardbol tusschen Rechtvaardigheid en Vrede, in uitstralenden trots om de macht van de Republiek. De jonge Tintoretto, de zoon, schildert het plafond van de Zaal van den Senaat: Venetië, heerscheres der zeeën, en hulde gedaan door nimfen en tritonen, die schatten van den oceaan aanbieden. Boven den Doge-troon eene Kruisafneming van Jacopo Tintoretto. Over de wijde muren heen, van den jongen Palma, van Tintoretto, breede vakken: Doges voor Venetië, Doges voor den Zaligmaker, Doges voor de Maagd; de altijd zoo heerlijk gemengde werkelijkheid en religie en allegorie. En hunne kleuren, als juweel gevat in het zware verguldsel van de immense zaal, smelten in elkaâr en worden een geheel...

30 Oktober.

Tintoretto vooral leert men zoo waardeeren, als decorateur. Titiaan en Paolo zijn hooge meesters, die ook wel decoreeren, maar die zulke appreciatie niet noodig hebben, in de wijde glans hunner alomvattende talenten. Maar Tintoretto, dien men in Venetië gauw verwijten zal, dat hij er maar op los geklodderd heeft, vierkanten meter borstelend na vierkanten meter - bijvoorbeeld in de Scuola di San Rocco - kan men om zijne versieringskunst recht doen wedervaren. Tintoretto is als een

revolutionnair, zonder de noodige macht tot hervorming. Hij schijnt telkens te willen breken met die eischen van het altijd harmonische: harmonie zelfs in het diepst emotioneele geëischt: harmonie in uitdrukking van gelaatstrekken, in groepeering van personages, in plooiïng van brokaten en draperieën; dat altijd mooi blijven van kleur en muzikaal zijn van lijn, zooals Titiaan en Veronese en Bordone het hebben -; hij schijnt het leven te willen geven in lijnen van het, tot leelijkheid toe, verstoorde leven, in geëmbrouilleerde, gekookte kolorieten, in groote bewegelijkheid van zwaaiende ledematen en verwrongen gelaatstrekken. En om zoo revolutionnair te zijn, schijnt hem de souvereine macht te ontbreken. Hij treft niet als een baanbreker: hij frappeert alleen om zijn originaliteit van den tweeden rang. Boven al de pijnlijke moeite, waartoe hij zich te vergeefs schijnt op te schroeven, blijven in de sublime conventie van hunne harmonie, de groote meesters oppermachtig glanzen. In de Scuola di San Rocco heb ik dit vooral zoo meenen te zien in Tintoretto's groote Kruisiging; in zijn Jezus, die het kruis draagt, in Jezus voor Pilatus. Hij wil groote realiteit, nieuwheid van gebaren, vooral moeilijke gebaren: moeilijk ophijschen van kruisen, wringend bezwijken onder het kruis; Jezus voor Pilatus met iets, dat aan Munkacsy doet denken. In het licht van den regenachtigen Oktoberdag blijft zijn koloriet somber verward, gekookt. Misschien zal het anders zijn met méer licht. Maar als de zon niet te hulp komt, blijft hij glansloos: hij mist glans uit zichzelven, hetzij uit onmacht, hetzij uit manier. En men is zooveel glans gewend bij die altijd en altijd opnieuw gedane subjekten. Hij treft dan door zijn origineele onmacht om te bereiken wat hij wilde. Maar hij is niet de eerste de beste. Hij wilde veel, en hij wilde iets nieuws; en vooral, hij deed veel, ontzettend veel, te veel. Dan herinnert men zich zijne decoratieve schoonheid in het Dogen-paleis, waar men tusschen de architekturale harmonie der zalen zelve misschien minder eischen van zuiverheid aan hem stelde. En dan is men blij, dat men hem zoo dubbel ziet, en een beeld zich van hem compliceert in ons peinzen over hem....

31 Oktober.

In mijne herinneringen aan de Academia zijn vooral enkele zeer schitterende punten: van Paris Bordone, de visscher, die den Doge den ring van St. Marcus overgeeft: het geheel gehouden in een geelgouden tint, waarin het edele, harmonieuze koloriet opkleurt, de ceremonie gevat in een edel kader van architektuur; de, op zijn troon zittende, Doge waardig en voornaam; deftig de aan zijne zijden zittende rij der senatoren; de nederig naderende visscher, uitstekende den ring, krachtig half naakt; nog een groep van staande edelen, en alles gehouden in die edele harmonie van samenvloeiende lijnen zonder één wilde arabesk, in die edele harmonie van samenvloeiende kleuren, zonder één dissonant en alles wegvloeiende in het gouden waas, dat tusschen het kader van bouwwerk schijnt te hangen, met de fijnheid der détails hier en daar als nog enkele rustpunten voor het door die pracht heen dwalende oog.... Van Bonifazio, het Gastmaal van den Rijke: mooie vormen van Venetiaansche matronen; curieuze gestalten, wat plomp, van pages; het portret van eene oude vrouw van Torbido.... Van Paolo Veronese: Jezus aan het gastmaal van den Leviet: een pendant van den Cana'schen bruiloft in den Louvre te Parijs: een architektuur van drie bogen als de arcaden van eene feestgalerij, met boven bronzen engelen; een monumentale trap, waarlangs pages gaan; een wit bleekend stadsgezicht als achtergrond en de personages tusschen het décor in een pracht van kleuren, zonder historische pretentie; veel van dat mooie Venetiaansche rood, met het tintelende geel van afstekende mouwen; het portret van den schilder als een edelman in groenen mantel... Van een buffet zijn pages bezig dischgerei te nemen. De page van den groenen ridder plaagt de papagaai van een nar. De hellebaardiers worden ter zijde gespijsd. Alles licht-trilt harmonisch in elkaâr met een onvergelijkbare kunst: alles is één, trots tal van détails....

Carpaccio gaf de legende van St. Ursula op breede vakken, met grooten rijkdom, met groote kunst, kunst van groote afmetingen, als men zich herinnert Hans Memlings reliquieschrijn te Brugge in het Hospitaal van St. Jan. In een vreemd perspectief, drukke stadsgezichten van hoog opgebouwde forteressen met kronkelende wegen, met heuvels en groepjes boomen;

met kaden, waarlangs drukke menigten, en volgepropte balkons: alles druk, druk en vol, verschietende achter elkaâr in het mooi naïeve perspectief van menschen en dingen vlak bij en verder af en nòg verder af, telkens zich verkleinende van afmeting. Mooie, ideale type's van de bezielde heilige en van den heidenschen, blonden, Britschen prins; allerliefst, het sluimeren van Ursula in hare maagdelijke kamer met de allerliefste détails: het, in den slaap in het geheel niet verwarde, kuische bed, de muiltjes er voor, het hondje, de heilige schilderij en het lampje, en de suizelooze atmosfeer van heel dat kuische vertrek in den bruinenden nacht gehouden in de onaangetastheid der loutere zinnen, met den droom van bezieling, dien de engel brengen komt.... Het is vreemd, rijk, oorspronkelijk en volmaakt, dat alles, en vol gedachte, met heel veel ziel, met heel veel inleven in de ontwikkeling der lieve legende...

Titiaan schittert vooral door drie verblindende meesterstukken. De Graflegging, zijn laatste werk, waarbij de dood hem overviel en dat de jonge Palma voltooide, gehouden in een donker koloriet van somberheid, alsof de kleuren weenen en in hare tranen samensmelten, is als de laatste kreet van een tragedie, beklemmend van grauwe droefenis. De Prezentatie in den Tempel, van het kind Maria, voegt zich treffend harmonisch in het vak der zaal met twee deuren, waarvoor het geschilderd werd, en de trap van den tempel, waarlangs Maria opgaat, schijnt een deel te zijn van de zaal. De hoogepriester, die het kind ontvangt, treft door zijn historisch kostuum. En het juweel van de Academia, het juweel van Titiaan, het juweel van Venetië, is de Assunta: Maria's Hemelvaart. Het is als een groote robijn in gouden licht. Het is gehouden in eene harmonie van karmozijn en scharlaken; met een beetje groen maar; met, over de, in karmozijn gewaad opstijgende, Maagd, alleen, als relief, een blauwe mantel geknoopt. De groep der apostelen beneden drijft in het karmozijn en scharlaken. Het karmozijn en blauw van Maria zweeft op naar het gouden licht, waarin de H. Vader verschijnt en waarin het zich zoodra zal oplossen. Als een hymne om hen beiden, Vader en Maagd, rondt zich de harmonieuze krans van cherubijnen. De kopjes, bij drie en vier, zijn bijna met te groote kunst gevoegd naast elkaâr. Maar deze kunstenaar der edelste kleur- en lijnharmonieën wil niets toevalligs. Wij moeten het goed vinden

zooals hij het deed, omdat het volmaakt is. In de Hemelvaart der H. Maagd klinkt geen enkele valsche toon, geen enkele dissonant zelfs. Het is als een louter Hosanna in Excelsis in karmozijn en goud, wegvloeiende in het licht der paradiziale zaligheid. Geen enkel détail trekt het oog af, dat dadelijk gewend wordt, bij den eersten aanblik, aan de grootste, volmaaktste en edelste harmonie. Het onderwerp en de kunst daarvan zijn te heilig om distractie te kunnen velen.

LOUIS COUPERUS.

Zuid Afrika ‘up to date’.

De jongste gebeurtenissen in Zuid-Afrika hebben een ongemeene belangstelling gewekt over de gansche wereld; want ze bezaten in zich zelf alle elementen, noodig tot het opwekken van ontroering, verbazing en geestdrift. Maar ook de oorzaken die ertoe geleid hebben en de verreikende gevolgen welke ze beloven, alsmede de krachtige en buitengewoon snelle terugslag die ze uitgeoefend hebben op meer dan één werelddeel, doen die gebeurtenissen, als vallende buiten het kader eener zuiver plaatselijke crisis, interessant blijven zelfs nadat de spontane nieuwsgierigheid der menschen nu ruimschoots door de uitgebreide berichten der koeranten bevredigd kan wezen.

En zoo waag ik het dan om, nu de feiten nauwkeurig bekend zijn en misschien hun scherpe omtrekken reeds weer verbleekten onder den indruk van nieuwere evenementen, aan den Gids-lezer eenige beschouwingen aan te bieden die mogelijk tot een duidelijker begrip der Zuid-Afrikaansche situatie kunnen bijdragen.

Het laatste woord over het ‘Groote Komplot’ tegen de Z.-A. Republiek werd nog lang niet gezegd. Maar toch is genoeg materiaal voorhanden om gevolgtrekkingen te maken die steek kunnen houden; immers werd de sluier welke over alles heen lag reeds genoeg ontrafeld om er doorheen te mogen zien. Wat de naaste toekomst zal brengen, is moeilijk te zeggen in een land als Zuid-Afrika, dat wel een paradijs van verrassingen mag heeten en waar het individueel initiatief nog zulk een overwegende rol schijnt te spelen. Intusschen kan men toch altijd, indien toegerust met de noodige kennis van

personen en zaken, eenige opinies loslaten ten aanzien van de dingen die komen moeten.

Wanneer men aan Zuid Afrika denkt, moet toch vooral niet vergeten worden dat de meeste Staten van dit groote werelddeel een blanke bevolking bezitten, kleiner dan van menige Europeesche of Amerikaansche tweede-rangs-stad. De officieele Staats-almanak der Z.A. Republiek voor het jaar 1896 schat de Transvaalsche blanke bevolking op nauwlijks 250,000 zielen, en de Transvaal is na de Kaapkolonie de meest bevolkte Staat van Zuid Afrika! Ruim gerekend, houd ik het totaal der Zuid Afrikaansche bevolking van Europeeschen bloede op dit oogenblik voor niet grooter dan anderhalf millioen. Natuurlijk zal dit bedrag allengs vermeerderen; maar die vermeerdering zal betrekkelijk spoedig haar normaal hoogtepunt bereiken. Want Zuid Afrika zal nooit een dicht bevolkt land worden in den zin welken men aan die woorden in de oude wereld hecht, zoolang het pastoraal karakter van dit werelddeel overwegend zal blijven. Dezer dagen vermeldde een plaatselijke koerant dat Johannesburg leed aan een bedenkelijke overbevolking en er 4000 werkeloozen rondliepen; en zoowel in de Z.A. Republiek als in de Kaapkolonie wordt reeds nu ernstig aangedrongen op een wet ter beperking van immigratie.

De weinig dichte bevolking van het werelddeel maakt dat de oorlogskronieken van Zuid-Afrika, zelfs waar van Kaffers sprake is, met geringe getallen werken en dat in de oogen der Transvalers de Jameson-troep, bestaande uit zes a zevenhonderd goed gewapende en bereden manschappen, een eerbiedwaardiger indruk maakte dan een tienmaal grooter strijdmacht in Europa zou gedaan hebben. Het aantal der Boeren welke op Nieuwjaarsdag voor het eerst de vrijbuiters tot staan brachten, was nog kleiner, maar hun gehalte maakte goed wat er te kort schoot aan hoeveelheid.

De betrekkelijke geringheid der bevolking van dit werelddeel veroorzaakt ook dat het individu niet in die mate het gevoel heeft van in de groote menigte op te gaan, zooals het geval is in samenlevingen waar de menschen bij millioenen geteld worden. Daarom draagt hier de belangstelling in de openbare zaak een minder platonisch karakter dan in dicht bevolkte deelen der aarde waar het staatsrechtelijk individu slechts

een atoom is van het geheel. Vandaar ook dat de Transvaler meer voelt voor zijn ‘burgerrecht’ dat hij met maar 15000 anderen deelt, dan de Europeaan die het met vele millioenen pleegt te deelen. Vandaar dat het bezit van stemrecht door de burgers der Z.A. Republiek wordt beschouwd niet als een noodzakelijk appendix van ieder beschaafd ingezetene, doch als een ‘eerstgeboorterecht’ dat hij niet wil geven aan den eersten den besten inkomeling.

De geringe bevolking van Zuid Afrika heeft nog een ander gevolg dat ongetwijfeld invloed heeft op de politieke verhoudingen. Personen die een zeker maatschappelijk status bezitten en wier aard of professie meebrengt dat zij zich onder huns gelijken bewegen, kennen elkander in den regel en voelen zich onder kennissen, overal waar zij zich mochten bevinden. De ware Zuid Afrikaner vindt zich nooit verlaten of eenzaam, waar hij zich ook beweegt, in de clubs van Kaapstad, Durban of Johannesburg, in de couloirs van Pretoria's of Bloemfontein's regeerings-gebouwen, in de handelskantoren van Port Elisabeth of Lourenzo Marques. De gelijkheid van taal, van gewoonten, van afkomst en van sociale en staatkundige aspiratien, alsook de geografische ligging van Zuid Afrika, bevorderen onderlinge toenadering en dragen er toe bij om de scherpe afscheidingen van politieke grenzen te verminderen. Dit was vooral in vroeger dagen het geval en is nog tot op zekere hoogte heden ten dage zoo, al zal het verdwijnen bij meerdere complicatie der Zuid Afrikaansche maatschappij.

Deze gemeenzaamheid heeft voor de staatkundige aangelegenheden van Zuid Afrika alle nadeelen en voordeelen, welke aan het uitoefenen van persoonlijken invloed, aan de macht van persoonlijke tusschenkomst verbonden zijn. Een staatsminister die steeds klaar staat om met een ieder een partij biljart te spelen, een staatshoofd die op alle beschikbare uren gereed is om over gewichtige aangelegenheden te discussieeren, zelfs met niet altijd discreete touristen, kunnen veel goeds doen in de gemakkelijke afwinding van moeilijke kwesties, maar kunnen ook onbewust tot ongewenschte resultaten meewerken.

Er is nog een factor waarmee rekening moet gehouden worden tot recht begrip der politieke gevoelens die Zuid Afrika beheerschen.

Behalve de afstammelingen der Boeren- ‘Voortrekkers’ die *par droit de conquête* recht verkregen op den Transvaalschen bodem en hun recht door den Vrijheids-oorlog van 1881 bezegelden, zijn er nog twee andere categoriën van menschen die een stilzwijgende aanspraak meenen te hebben op het bestier der lotgevallen van de Z.A. Republiek en ontevreden zijn dat hun aanspraak niet gereedelijk erkend wordt door de wetgevers te Pretoria. Ten eerste de Afrikaners der Kaapkolonie, die, om het feit dat hun stamverwanten een halve eeuw geleden benoorden Vaalrivier een eigen onafhankelijken Staat stichtten, meenen in aanmerking te moeten komen om op een voet van volkomen staatkundige gelijkheid te worden behandeld zoodra zij zich verkiezen te vestigen in de Z.A. Republiek. Dat zij, Afrikaners uit de Kaapkolonie, door de Transvaalsche Boeren worden gelijkgesteld met andere vreemdelingen die uit het verre Europa en Amerika komen, vinden ze grievend. Tot de tweede categorie van personen die een stilzwijgende aanspraak op politieke rechten in de Z.A. Republiek met zich omdragen, behooren de meeste Britten. Van huis uit hebben zij de Transvaal leeren beschonwen als een Staat die, nu ja, wel quasi-zelfstandig is, maar toch - goed beschouwd - valt binnen den Engelschen sfeer van invloed. De dwalingen over de vermeende suzereiniteit van Koningin Victoria zijn nog onlangs door middel van de Engelsche dagbladpers opnieuw in het Britsche publiek ingehamerd; en de omstandigheid dat allengs de Z.A. Republiek geheel door Britsch grondgebied omgeven is geworden, gepaard aan het feit dat langen tijd Engelsche invloeden en denkbeelden zich krachtig lieten gelden en gesteund werden door een immigranten-bevolking die zich gemakkelijk placht te laten Angliseeren, voor zoover ze niet uit Britsche onderdanen bestond, dit alles heeft veroorzaakt dat het Engelsch element, ook in de vrije Republieken, gaarne bereid was om het streven der achtereenvolgende Regeeringen te Londen toe te juichen, het streven namelijk om zich allengs een politieke voogdij over die Republieken aan te matigen.

Intusschen zou het verkeerd zijn om te denken dat genoemde twee categoriën ten opzichte van de Transvalers in hetzelfde span loopen. Welke verwijdering er ook - te recht of ten onrechte - sedert vele jaren moge ontstaan zijn tusschen de

Afrikaners der Kaapkolonie en die der Z.A. Republiek, het lijdt geen twijfel of in de ure des gevaars zullen beiden naast elkander staan tegenover het Britsche element. De begeerte van den Kolonischen Afrikaner om gelijkgesteld te worden met den Transvaalschen burger, is positief en ontspruit aan een instinctief gevoel van nationale solidariteit; het gevoel van teleurstelling over het niet onmiddellijk verkrijgan eener gelegenheid om mede in de Z.A. Republiek den baas te spelen, is echter bij den Britschen emigrant negatief en wordt verwekt door zijn verrassing over het tastbare feit dat de Transvalers een geheel onafhankelijke en autonome natie vormen, juist als dozijnen andere naties.

Naast deze elementen in de Transvaalsche beweging heeft men nog een talrijk element van ‘uitlanders’ die òf - zooals de Hollanders, en sinds korten tijd ook de Duitschers - om verschillende, vaak sentiments-redenen, met de Boeren sympathiseeren, òf - als zooveel andere inkomelingen - vrij onverschillig zijn aangaande hun publiekrechtelijk status, mits hun een omgeving gewaarborgd wordt waarin zij leven en, zoo mogelijk, rijk worden kunnen. Van deze lieden hoort men het minst; zij komen uit alle oorden der wereld en vinden de Kruger-regeering zoo al niet volmaakt, dan toch beter dan eenige andere combinatie. Zij gaan weg als het geluk hun meevalt; zij gaan ook weg als de fortuin hun ongunstig is en armoede hen niet dwingt tot blijven. Anderen weer blijven uit vrije verkiezing, zelfs na een vermogen te hebben gemaakt; de zoodanigen stichten al of niet een familie en maken zich heel weinig ongerust over de staatkundige toekomst en de politieke rechten van hun nageslacht.

Op een granieten fondament van het ware, ingeboren patriotisme der Boeren en der met deze nauw verwante gelijkgezinden rust dus in de Z.A. Republiek een verdere barokke samenleving uit alle hemelstreken overgeplant en door de Britsche koeranten en diplomaten versmolten tot een imaginair ‘uitlanders’-lichaam zonder werkelijke cohaesie evenwel en bestaande uit besliste Boeren-vrienden en Boeren-haters en verder uit de groote massa der onverschilligen.

Het overige Zuid Afrikaansche vasteland levert, ofschoon in andere verhoudingen, een analoog kontrast van bevolkings-

bestanddeelen op. Overal, van Oost tot West, van Noord tot Zuid, is het platteland bedekt met een wijd uit elkander wonend ras van hollandsch-sprekende Afrikaners die grootelijks, niet enkel door hun bedrijf en levenswijze, maar ook door hun afkomst, levensbeschouwing en aspiratien verschillen van de menschen die de weinige groote havensteden en de zeldzame handels-middelpunten in het binnenland bewonen. De Afrikaners zijn één van taal, godsdienst en karakter: zij zijn sinds talrijke geslachten vertrouwd geraakt met hun land en bieden met succes weerstand tegen den neo-Europeaan die in de commercieele steden alleen gedijen kan en daar een heterogeen mengelmoes vormt waarin de Britten de talrijkste en luidruchtigste klasse uitmaken. Door zijn erfelijke eigenschappen is de Hollandsche Afrikaner bij uitstek gehard geworden tot een taai volhouden van den voortdurenden kamp tegen droogte, ziekte onder het vee, sprinkhanen en andere plagen die beurtelings dit werelddeel teisteren en den neo-Europeaan spoedig tot wanhoop en afmatting zouden voeren.

De Afrikaners der Britsche kolonien houden steeds het oog gericht op hun stamgenooten in de vrije Republieken. De Engelschen daarentegen steunen op de materieele hulp en het zedelijk overwicht van Groot-Brittannië en roepen die hulp bij de minste en geringste aanleiding in.

Onder deze blanke bevolkings-laag ligt een talrijk sub-stratum van inboorlingen die in de Afrikaners hun meesters, in de Britten hun beschermers hebben leeren zien. Nooit hebben de Afrikaners in hun politieke moeilijkheden zich bediend van de kleurlingen; wel echter de Britten. Nog onlangs weer heeft de Gecharterde Compagnie de zware en hatelijke verdenking niet kunnen ontgaan van in en om de Z.A. Republiek de Kaffers tegen de Boeren te hebben opgestookt. Deze uiteenloopende houding tegenover de naturellen is niet een der geringste bronnen geworden van onderling wantrouwen tusschen de twee in Zuid Afrika om den voorrang worstelende blanke rassen.

Sedert de laatste jaren is nog een nieuw element in dit werelddeel op den voorgrond getreden: de Duitschers. Men vindt hen talrijk in de Kaapkolonie - te Kaapstad hebben

ze een eigen pers-orgaan - maar vooral in de Z.A. Republiek. Vroeger gingen zij meest op in het neo-Europeesche element; maar sints hun menigte sterker werd en bovendien de koloniale expansie van het Duitsche Rijk zich krachtiger in Oost- en Zuidwest-Afrika openbaarde, is tevens het nationale zelfbewustzijn der Germaansche immigranten intenser geworden. Omvangrijke Duitsche financieele en industrieele belangen zijn thans in Zuid Afrika gevestigd en het is geen geheim dat de Transvaalsche Regeering die vestiging met belangstellende aandacht heeft begroet. Te Berlijn wordt tegenwoordig de staatkundige zelfstandigheid der Boeren-republieken als een zeer gewichtige factor beschouwd tot de bevestiging der Duitsch-koloniale politiek in Centraal- en Zuid Afrika. De instandhouding van het *status quo* te Delagoabaai vormt natuurlijk een gewichtig bestanddeel dezer politiek.

Bovenstaande beknopte diagnose zal waarschijnlijk voldoende wezen tot een begrip der gemengde indrukken welke de onverwachte inval van Jameson's vrijbuiters in de Z.A. Republiek op Zuid Afrika maakte, en der verschillende gevoelens welke het krachtdadig optreden der Boeren heeft verwekt. De verrassing, veroorzaakt door de pijnlijke openbaring van het Groote Komplot van Rhodes en diens medeplichtigen, heeft op dit werelddeel gewerkt als de schok die in zekere liquide chemische preparaten ineens een kristallisatie teweegbrengt. *Nolens volens* moest ieder inwoner van Zuid Afrika kleur bekennen; en er waren slechts twee kleuren om tusschen te kiezen - vóór of tegen Jameson.

Alles wat Britsch gevoelde, wachtte met spanning het zoo goed als ontwijfelbaar geachte succes der revolutie af en - voor zoover de daad zelf nog werd afgekeurd - vergaf men in gedachten reeds de brutale schending van het volkenrecht aan den Engelschen aanvoerder die de Z.A. Republiek dan toch eindelijk weer voorgoed in den schoot van Groot Brittannië terugbracht! De voldoening over het blijde vooruitzicht dat geheel Zuid Afrika ten slotte ‘roodgeverfd’ zou wezen, is trouwens gemakkelijk verklaarbaar voor wie zich kan indenken in de Britsch-Imperiale annexatie-idealen. Bitter moet dan ook het gevoel van verdriet en teleurstelling geweest zijn toen, niettegenstaande de allergunstigste voorteekenen, Johannesburg

- Judasburg werd het in die dagen gedoopt - zich lijdelijk hield, sints de Boeren met merkwaardige snelheid te wapen geloopen waren en de gevangenneming van de vrijbuiters nabij Krugersdorp volvoerden. De ontroering welke gedurende de eerste dagen van dit jaar gansch Zuid Afrika heeft bevangen gehouden en de totaal tegengestelde richtingen waarin zich de verwachtingen der bevolking bewogen, veroorzaakten een zeldzaam zonderlinge maatschappelijke stemming doordat plotseling de atomen der plaatselijke samenleving zich van elkander isoleerden naarmate van eens ieders ronduit verkondigde of intiem verborgen gehouden verwachtingen. Want ofschoon zich de differente sympathiën in algemeene trekken wel lieten herleiden tot geografische gegevens, waren toch in veel gevallen de opinies wonderlijk dooreengemengd. Geen subiete lankmoedigheid van President Kruger is in staat geweest de teleurstelling der Britschgezinden te lenigen; eerder werkte die lankmoedigheid als een schrijnende pijn in de gewonde nationale trots dergenen die gehoopt hadden ten langen leste de wraak op de Majuba-vernedering te beleven.

Op de Afrikaners hadden de gebeurtenissen natuurlijk een geheel anderen invloed.

In de Z.A. Republiek was in één enkel oogenblik de steeds welig tierende geest van onderlinge jaloezie en partijschap op zijde gezet, en werd de profetie van den heer Paul Kruger vervuld die ik hem jaren geleden, onder moeilijke politieke omstandigheden, eens ontlokte op de vraag wat er toch van het verdeelde Transvaalsche volk worden zou, indien ooit een buitenlandsche vijand mocht opdagen. ‘Al vechten een troep honden nog zoo hard onder elkander’ - zoo zeide de President - ‘toch zullen ze zich gezamenlijk verweren als er wolven komen opdagen!’ Hoe de Transvalers zich verweerd hebben is in Nederland bekende geschiedenis en behoeft hier niet nogmaals vermeld te worden.

In den Oranje Vrijstaat verwekte de inval van Jameson een algemeene nationale verontwaardiging; naar de stem der ‘voorzichtigen’ werd niet in het minst geluisterd; dadelijk werden de Volksraadsleden Fisher en Kleynveld naar Pretoria afgevaardigd en namen deze heeren deel aan de beraadslagingen van den Transvaalschen Uitvoerenden Raad alsof zij er van rechtswege thuis hoorden. In een ommezien stond een welge-

wapend observatie-corps aan den Vaal-oever gereed om dadelijk hulp te bieden waar dit noodig mocht blijken. De Volksraad werd te Bloemfontein samengeroepen en nam een besluit dat voortaan de Vrijstaat, niet alleen tegen een buitenlandschen vijand - gelijk reeds beloofd was in de Potchefstroomsche Conventie - maar ook bij binnenlandsch gevaar, de Z.A. Republiek zou bijstaan. En dat men het in den Vrijstaat waarlijk ernstig meent met de oprechte nationale sympathie voor de Transvaalsche Boeren, heeft nog dezer dagen de besliste stembus-overwinning bewezen, waardoor Rechter Steyn met een verpletterende meerderheid den Presidents-zetel verwierf. De Heer Steyn namelijk had zich gedurende den verkiezingsveldtocht geopenbaard als een warm voorstander eener nauwe aaneensluiting, terwille van militaire doeleinden, tusschen de twee Boeren-republieken, dank zij welke over een eerbiedwaardige krijgsmacht van minstens 40000 mannen kan beschikt worden.

Ook in de Britsche kolonie Natal had de inval van Jameson op de noordelijke distrikten, waar voornamelijk Afrikaners wonen, een merkwaardige uitwerking en moest zelfs de Regeering haar invloed doen gelden om de menschen te beletten in grooten getale de grenzen te overschrijden ten einde hun Transvaalsche stambroeders ter hulp te snellen. Ofschoon een eventueel gelukken van het Groote Komplot niets hoegenaamd zou veranderd, nog minder dus geschaad zou hebben aan de politieke of economische omstandigheden der inwoners van Natal - vooral niet der agrarische inwoners, - toch had zich de spontane verontwaardiging over het verraad van Jameson en het oproer te Johannesburg in een oogwenk meegedeeld aan de Boeren van Natal welke, evenals die van den Vrijstaat, aanstonds gereed waren om het gepleegde geweld met geweld te keeren.

In de Kaapkolonie, de bakermat der Afrikaners, maar tevens het land dat jarenlang den heer Rhodes door dik en dun in zijn politiek gevolgd en daardoor zich de argwaan der Z.A. Republiek op den hals gehaald had, had de opwelling van sympathie voor de Transvaalsche Boeren en de verontwaardiging over Jameson's misdaad een populaire beweging onder de hollandsch-sprekende bevolking veroorzaakt, welke in menig opzicht die van 1880-81 (gedurende den Transvaalschen vrijheids-oorlog) in ernst en diepte overtrof. Dit is te merkwaardiger omdat de groote menigte voortdurend tegen de Transvalers

was opgezet geworden wegens het vermeende onvriendschappelijke optreden van President Kruger's regeering tegen de Kaapkolonie, en omdat voorts de professioneele politici in den lande door menigvuldige banden aan den heer Rhodes vastzaten. Niettegenstaande echter het terrein alles behalve gunstig voorbereid was voor een explosie van sympathie voor de Transvalers, wist de Afrikaner-bevolking zich dadelijk met een krachtigen ruk los te maken uit de Rhodesiaansche bekoring en ging de heer Jan Hofmeyr, haar extra-parlementaire leider en persoonlijk eng bevriend met den heer Rhodes, aanstonds voor in de openbare en ondubbelzinnige veroordeeling van den aanslag op de Z.A. Republiek. Hofmeyr was een der eersten die den Premier der Kaap-kolonie met diens aankleve van de Gecharterde Compagnie van zich afstiet en erkende dat hij zijn vertrouwen op een onwaardige gevestigd had. Het Groote Komplot was ook voor de Kolonische Afrikaners te zwaar om te verteren; en de volledige schipbreuk van het Rhodes-regime in de Kaap-kolonie kwam President Kruger ten goede.

Was dus tengevolge der gebeurtenissen die te Doornkop met de gevangenneming van Jameson's vrijbuiters eindigden, het nationaliteits-gevoel, het bewustzijn van eigen kracht en de aandrang tot gezamelijke consolidatie, tegelijk met een gerechtvaardigd wantrouwen in de politieke moraliteit van het Engelsche element, sterk aangewakkerd geworden, bij de andere bevolkings-bestanddeelen van Zuid-Afrika miste men die eenheid van denken en voelen welke nieuwen levensgeest bij een natie inblaast. De Engelsche Regeering te Londen had ter elfder ure de samenzwering gedesavoueerd en daardoor iedere uiting van officieele geestdrift in Zuid-Afrika onmogelijk gemaakt; alleen gelauwerde poëten, tweede-rangs-politici, Jingo-bladen en de lagere Britsche bevolkingsklassen schoven hun teleurstelling over de mislukking van het komplot en hun bewondering voor de vrijbuiters niet onder stoelen en banken, doch manifesteerden er dapper op los. Te Pieter Maritzburg, den regeeringszetel van Natal, werd zelfs de Gouverneur uitgejouwd omdat hij aan President Kruger de betuigingen zijner voldoening over het herstel der orde had aangeboden. In andere steden hadden dergelijke betoogingen tegen de Transvaalsche Boeren plaats. Anderen keurden ten volle de intriges van den heer Rhodes af, zonder den trots en de geestdrift der Afrikaners te deelen; weer andere personen van En-

gelsche af komst kozen beslist partij voor de Boeren, minder uit sentiments-redenen dan uit afkeer voor de speculatieve drijfveeren der samenzweerders. Het verdient vermelding dat de Engelsche geestelijkheid in Zuid-Afrika grootendeels de misdaad der vrijbuiters vergoelijkte en hun treurig lot een onverdiende straf achtte.

De Duitschers van Zuid-Afrika deden ook van zich spreken en ontvingen in hun algemeen gedeelde sympathie voor de Boeren een onverwachten steun door het befaamde telegram van gelukwensching, dat Keizer Wilhelm aan President Kruger afzond. In korten tijd stonden de Duitschers met de 'Hollanders' op hetzelfde lage pijl van achting der Britschgezinden; en zóóver steeg de verbittering der Engelschen dat de voornaamste club te Johannesburg haar ballotage-dag moest uitstellen omdat het bestuur vreesde dat de simpele nationaliteit der voorgehangen personen invloed zou hebben op de stemming! Ik heb hooren vertellen dat bij verschillende mijnen van den Witwatersrand stond aangeplakt dat geen Duitsche werklieden zouden aangenomen worden.

Terwijl dus van Kaapstad tot de Sambezie in elk Afrikaner hart een jubelende vreugde ontstaan was en aller blikken met bewondering en trotsch naar Pretoria staarden waar President Kruger al zijn invloed noodig had opdat de door zijn volk behaalde overwinning niet gecompromitteerd zou worden, en terwijl bij een aanzienlijk deel der neo-Europeesche bevolking luide af keuring der Rhodes-politiek werd opgewekt, was onwillekeurig - vooral ook in verband met de gelijktijdige anti-Engelsche agitatie in Europa - de nederlaag van Jameson en van het Johannesburgsche 'Reform Committee' in de verbeelding der Britschgezinde inwoners van dit werelddeel aangegroeid tot een nationale calamiteit, tot een tweede Amajuba, temeer nog omdat onder de naturellen-bevolking het prestige der Boeren, ten koste van dat der Engelschen, aanmerkelijk was gerezen. En toen zelfs Australische koloniën zich in de zaak mengden, scheen het betrekkelijk onbeduidende feit dat President Kruger (om diens eigen woorden te gebruiken) dadelijk de schildpad gedood had zoodra deze maar zijn kop had uitgestoken, tot een pan-Britsche wereld-demonstratie te zullen leiden, hetgeen natuurlijk niet strekte om in Zuid-Afrika de plotseling breeder geworden kloof tusschen

Afrikaners en Engelschen te dempen. Trouwens, ook onder de Boeren is de hereditaire anglophobie, welke, zelfs in de Z.A. Republiek, bij menigeen was ingesluimerd, met hernieuwde krachten ontwaakt en wordt de ‘rooinek’ meer dan ooit als een vijand beschouwd.

En kon men uu maar alle homogeen denkende Engelschen in den eenen hoek van Zuid-Afrika samen laten wonen en alle homogeen denkende hollandsch-sprekende Afrikaners in een tegenovergestelden hoek, en daartusschen alle onverschilligen metterwoon plaatsen, dan ware het voor ieder dezer categoriën nog wel uit te houden. In dit werelddeel echter zijn de menschen wonderlijk dooreengemengd; zoo bijvoorbeeld wordt Bloemfontein, de hoofdstad der door en door Hollandsch-afrikaansche Boeren-republiek, vaak de meest Engelsch-gezinde stad van dit werelddeel genoemd. Het handels-middelpunt van ons continent, Johannesburg, nog onlangs bijna het tooneel van een Britschen staatsgreep, ligt slechts weinige tientallen mijlen verwijderd van Pretoria, de vesting der Afrikaner politieke zelfstandigheid.

In het maatschappelijke leven komt men dagelijks in aanraking met personen wier politiek verleden of wier opvattingen van de gebeurtenissen van den dag hemelsbreed uiteenloopen; zelfs onder lieden die het in 't algemeen met elkander eens zijn, heerschen vaak storende meenings-verschillen over nuancen. Waar een vreedzame geest meewerken zou tot de geleidelijke ineensmelting der heterogene gevoelens, zou een groote diversiteit daarvan niet schaden aan het volksleven. Doch zoolang het geweer nog zulk een beslissende en afdoende rol speelt in de afwikkeling onzer inwendige politieke aangelegenheden, werkt het gemis aan één zelfde staatkundig streven onder de bevolking van Zuid-Afrika hinderlijk op den gezonden groei der natie en daarenboven lastig op den maatschappelijken omgang. Men denke zich slechts den toestand van het Europeesche vasteland tusschen Weichsel en Pyreneen in, wanneer de tegenwoordige bevolking eens door elkaar geschud werd en Franschen en Duitschers gedwongen waren zich voortdurend in den dagelijkschen omgang aan elkaar te schuren. Strekt het dan niet tot lof van het zelfbedwang der Zuid-Afrikaansche menschheid, dat ze elkaar enkel bij zeldzame gelegenheden in de haren vliegen?

Met dat al hebben de jongste gebeurtenissen bewezen hoe weinig er maar noodig is om oorlog in dit werelddeel te ver-

oorzaken, een oorlog te verschrikkelijker omdat er geen onmiddellijke nationale belangen, doch voornamelijk rassenhaat aan ten grondslag zou liggen. Weinigen weten op den huidigen dag hoe nabij Zuid-Afrika voor een algemeenen oorlog gestaan heeft; immers, er is geen twijfel mogelijk dat, indien het Groote Komplot gelukt en de Britsche vlag (of wàt daarmee gelijk zou gestaan hebben) over de Transvaal geheschen ware, het geheele Afrikanerdom ten strijde zou zijn getrokken en de krijg niet geëindigd zou zijn dan met de volledige nederlaag van een der partijen. Onder de Afrikaner-bevolking bestaat trouwens de vaste overtuiging dat een eventueele oorlog, onder normale omstandigheden, moet uitloopen op de vernietiging van het Britsche gezag in dit werelddeel.

Nooit heb ik die overtuiging zoo sterk leeren deelen als met den inval van Jameson's vrijbuiters. Zonder eenigen administratieven omslag, op het simpele telegrafische bericht van het dreigend gevaar, hadden zich de Transvalers gemobiliseerd; zonder op zijn buurlieden te wachten, had elkeen zijn paard opgezadeld, zijn patroongordel omgedaan en zijn geweer gegrepen; zonder dat er iets in hun uiterlijke kleeding was veranderd, waren de burgers onmiddellijk in soldaten gemetamorphoseerd. Pretoria leverde in die dagen een merkwaardig gezicht op: uit de oostelijke distrikten stroomden voortdurend Boeren de stad in, soms een paar dozijn ruiters tegelijk, soms een vader met zijn zoons, soms ook maar een twee- of drietal; de meesten hadden een langen rit achter den rug, maar lieten zich door geen vermoeienis of honger verleiden om langer dan hoog noodig was in de hoofdstad te blijven. Met hetzelfde laconisme werd dan weer de tocht hervat naar Krugersdorp waar men vermoedde dat de vijand wel ergens zou te vinden zijn. Dit duurde zoo ettelijke dagen; en bij duizenden zijn de Boeren op die weinig aandacht-trekkende manier voorbij het groote Gouvernements-gebouw getrokken waarbinnen President Kruger de defensie inspireerde.

Het persoonlijk optreden van den heer Kruger gedurende die benauwde dagen was waarlijk bewonderenswaardig. De bewering als zou de Transvaalsche Regeering alles van het verraad geweten hebben, wordt duidelijk door de feiten gelogenstraft. Behalve President Kruger waren alle leden van den Uitvoerenden Raad uit Pretoria afwezig, in verband met de

Kerstdagen; eerst toen de troebelen te Johannesburg een ernstig karakter aannamen, kwamen zij haastig naar de hoofdstad. Bijna iedereen was onder den indruk der gebeurtenissen, en de tijding van Jameson's inval werkte op niet weinigen verlammend, omdat de overheid in het minst niet op zulk een verrassing voorbereid was. Toen ik den heer Kruger, dadelijk na het ontvangen van ontwijfelbare telegrammen, in zijn woning opzocht, vond ik de bekende stoep van zijn huis gevuld met lieden wien de verslagenheid op het gezicht te lezen stond en die bereid waren aan de meest overdreven geruchten geloof te slaan. De President evenwel zat bedaard in zijn ontvangkamer te praten en planeerde door zijn kalmen ernst hoog boven de zenuwachtige omgeving. Hij deed mij denken aan de figuur van Koutousow uit Tolstoi's ‘Vrede en Oorlog’, den Russischen opperbevelhebber, die indommelde bij de onnutte beraadslagingen zijner generaals en rustig den loop der gebeurtenissen afwachtte, vertrouwende op zijn goed recht en de krijgsmans-instincten van zijn vrijheidlievend volk.

Het wederzijdsch vertrouwen tusschen Paul Kruger en zijn burgers heeft voor geen der beide partijen teleurstellingen opgeleverd.

De tijd is nog niet gekomen om een definitieve balans op te maken uit de recente gebeurtenissen; doch een oppervlakkige proef balans geeft reeds, uit een Afrikaner oogpunt beschouwd, een gunstigen indruk. De Nieuwjaarsdag van 1896 opende voor Zuid-Afrika een nieuw tijdperk: de zegevierende Z.A. Republiek nauw verbonden met den Oranje Vrijstaat; in de Kaapkolonie met den val van het Rhodes-regime een herleving van het oud-nationaal gevoel, met het vooruitzicht op een politieke en economische verzoening met de Republieken; in Rhodesia de ineenstorting der Gecharterde Compagnie, dat rooversnest op aandeelen; in Europa een aandrang van sympathie, welke een aangename verrassing voor de Boeren geweest is; in Engeland een Regeering die gedrongen is om ‘faire bonne mine à mauvais jeu’. Intusschen is de verwezenlijking van het vage Zuid-Afrikaansche ideaal eener staatkundige vereeniging van alle landen in dit werelddeel geheel geschoven buiten het gebied eener praktische politiek en schijnt in ieder geval het denkbeeld van een Vereenigd Zuid-Afrika onder Britsche vlag voorgoed

verlaten te moeten worden. Door de treurige ondervinding geleerd, hebben de Boeren de noodzakelijkheid ingezien om zich beter tegen toekomstige militaire proefnemingen van buitenaf bereid te houden en verkeeren we thans in een toestand van gewapende vrede, die niet juist bevorderlijk is aan de consolidatie van het Britsche gezag in dit continent. Was er, zelfs een vijftal jaren geleden, nog een schijnbare kans dat de Engelsche invloed overwegend zou worden en blijven over geheel Zuid-Afrika, die kans is nu onherroepelijk voorbij; het laat zich integendeel aanzien dat een nieuwe dageraad is aangebroken voor het hollandsch sprekende bevolkings-element, dat zich - meer dan ooit te voren - kan laten gelden en gaandeweg de middelen in de hand krijgt om zich te ontwringen aan de monopoliseerende neigingen van het ‘perfide’ Albion.

Of in deze beweging Nederland een onmiddellijk aandeel zal kunnen nemen valt te betwijfelen; wel echter een indirekt aandeel. Het worde niet vergeten dat in Zuid-Afrika de godsdienst en de taal uit de eerste hand ontleend werden aan de voorvaderen der huidige Nederlandsche natie; deze kan nog veel doen om die oude bron steeds onder het bereik te houden van de Afrikaners. Door de hollandsche schrijftaal in Europa elastisch te doen blijven en rekening te houden met de dringende behoeften der hollandsche schrijftaal in Zuid-Afrika kan de intellectueele band tusschen Nederland en dit werelddeel worden beveiligd. Het is dus niet genoeg voor de hollandsch schrijvende Transvaal-vrienden in Europa om zich geldelijke opofferingen te getroosten ten bate van het volk der Z.-A. Republiek; andere en niet op geld waardeerbare opofferingen zullen eveneens welkom en vruchtdragend blijken.

Pretoria, 24 Februari 1896.
DR. F.V. ENGELENBURG.

Vondels leven.

Ieder die tracht het leven van een groot man uit vroegeren tijd door eigen studie te leeren kennen en zijne voorstelling van dat leven aan anderen mede te deelen, moest gedachtig blijven aan deze verzen van Walt Whitman:

> When I read the book, the biography famous,
> And is this then (said I) what the author calls a man's life?
> And so will some one when I am dead and gone write my life?
> (As if any man really knew aught of my life?
> Why even I myself I often think know little or nothing of my real life,
> Only a few hints, a few diffused faint clews and indirections
> I seek for my own use to trace out here.)

Want inderdaad, hoe weinigen gelukt het de bekende Grieksche spreuk in toepassing te brengen, en zoo al, hoeveel in henzelven blijft hun dan nog duister! Wat *weten* wij eigenlijk van het geheime leven onzer ziel? Van het verband tusschen onzen lichamelijken aanleg en ons gevoel, onzen wil, ons verstand? Van de oorzaken en redenen, waardoor en waarom wij zóó gevoelen eń willen en denken en handelen en spreken en schrijven als wij doen? Geldt het een tijdgenoot, dien wij door persoonlijken omgang of door omgang met zijne verwanten en vrienden hebben leeren kennen, met wien wij in elk geval verscheidene punten van aanraking hebben, dan verkeeren wij in de gunstigste omstandigheden; echter blijft het voor een biograaf uiterst moeilijk de ‘binnenborst’ van een zijner tijdgenooten te leeren kennen: hij zou, als een Shakespeare of een Balzac, buiten zichzelven moeten kunnen treden en in dien anderen varen, om zich waarlijk in hem te verplaatsen.

Moeilijker wordt de taak van den biograaf waar hij tracht iemand van een vorig geslacht in zijn leven en werken te schetsen. Reeds van onze ouders en hunne tijdgenooten worden wij gescheiden door eene diepe kloof, waarover liefde en sympathie wel menige brug kunnen slaan, doch die desniettemin blijft gapen. Dat onze gevoelens, onze meeningen, onze smaken in menig opzicht verschillen van die onzer ouders en hunner tijdgenooten, beseffen wij gewoonlijk wel en zij nog beter; doch door welke oorzaken al dat verschil ontstaan is, blijft grooten-deels verborgen voor hen en voor ons; hier ziet de nakomeling scherper dan de tijdgenoot.

Is het dus reeds een moeilijk werk iemand van een vorig geslacht goed te leeren kennen en moeilijker nog hem te waardeeren, hoezeer wordt dan dat werk verzwaard, indien, gelijk hier, eeuwen ons scheiden van den man wiens leven wij trachten te begrijpen; indien de geest des tijds en der omgeving waarin hij leefde ons slechts zoo oppervlakkig bekend zijn! Men zou er toe kunnen komen in moedeloosheid af te zien van zulk eene taak; doch wie eens een groot man heeft leeren kennen die voelt zich door hem aangegrepen en geboeid; hij laat u niet los; en ook, het verband tusschen het leven en de werken van een dichter is te innig dan dat men de studie van dat leven zou mogen verwaarloozen, wil men dat werk leeren kennen. Het besef onzer geringe kracht in dezen moet ons niet neer drukken, doch prikkelen tot inspanning en tevens ons behoeden voor overschatting der vruchten onzer inspanning.

De methode van de studie der natuurwetenschappen die het verzamelen van feiten op den voorgrond stelt, heeft invloed gehad en navolging gevonden in andere vakken van wetenschap; ook de geschiedschrijvers der literatuur en de biografen zijn meer dan vroeger hunne aandacht gaan wijden aan het verzamelen van feiten. Thomas Gradgrind's spreuk kwam in eere: doopboeken en begrafenisboeken rezen in waarde, stamboomen begonnen te bloeien, het stof van inventarissen, notarieele acten en kerkeraadsregisters werd het nieskruid dat onze hersenen moest zuiveren. De archivaris gaf de lakens uit. Vond men iets ‘nieuws’, dan sprak het vanzelf dat het ook de moeite waard was gepubliceerd te worden. Wij zouden wel

ondankbaar zijn, indien wij niet volmondig erkenden dat er in de laatste tientallen van jaren veel gewichtigs is ontdekt en aan het licht gebracht. De Roever's mededeelingen b.v. aangaande de uiterlijke levensomstandigheden van Vondel en die van Unger aangaande Joost van den Vondel junior hebben ongetwijfeld hare waarde. Ook bestaat de kans dat nieuw licht, over een duister punt verbreid, onze voorstelling eener gansche zaak kan wijzigen. Doch men zij dan voorzichtig in de keuze zijner gegevens en make onderscheid tusschen het zekere en het waarschijnlijke. In elk geval wettigen deze en dergelijke vondsten niet, dat men in den blinde weg feiten gaat verzamelen en ophoopen. Het voortdurend publiceeren van zoogenaamde ‘nieuwe’ feiten onder de leus: ‘men kan nooit weten waar het goed voor is’, heeft nu lang genoeg geduurd om er eens even mede op te houden en zich af te vragen: loont het werk de moeite? Alles moet onderzocht worden, zeker, maar daarom nog niet alles gepubliceerd. Wie iets ‘nieuws’ publiceert, moet *wel* weten ‘waar het goed voor is’; hij moet den samenhang tusschen zijne vondst en het wetenschappelijk geheel waartoe deze behoort, in het oog hebben en houden. Men moet het kleine niet verwaarloozen, neen zeker, maar evenmin er in zakken zoodat men niet meer om zich heen kan zien; men moet er boven blijven staan om het groote in het kleine te leeren onderscheiden.

Het is waar: *groot* en *klein* zijn relatieve begrippen, maar die waarheid geldt toch slechts binnen zekere grenzen; niemand zal toch beweren dat b.v. Vondels overgang tot de Katholieke kerk een feit is van geringe beteekenis en daarentegen vraagstukken van groot gewicht: waar Vondels zuster te Hoorn gewoond heeft of welke de juiste huurwaarde van des dichters huis op de Prinsengracht was?

De uiterlijke levensomstandigheden van een dichter zijn belangrijk, zeker, doch gewichtiger is de geschiedenis van zijn innerlijk leven. Zóó vatte ook Vondel zelf het op: ‘eeuwigh gaet voor oogenblick!’ Wie Vondels leven wil beschrijven, moet trachten het in Vondels geest te doen.

In dit opstel wordt eene poging gedaan Vondels leven in dien geest te schetsen. Uitgaande van den buitensten kring, zullen wij eerst trachten een denkbeeld te geven van den tijd en de maatschappij waarin de dichter leefde, dan achtereen-

volgens de steeds enger wordende kringen van burgerij, kennissen en vrienden, bloedverwanten en huisgenooten binnentreden, om ten slotte het oog te richten op den man zelf, in zijne verhouding tot volk en staat, in zijne liefde voor natuur en kunst; daarna eerst zullen wij wagen een blik te slaan in de diepten van zijn godsdienstig leven. Ongetwijfeld kan zulk eene veelomvattende en grootsche stof op afdoende en der stof waardige wijze slechts in een boek worden behandeld, doch er is voor eene betere kennis van Vondels leven en werken nog zooveel te doen dat één man hier niet alles kan verrichten - tenzij dan dat een geniaal geleerde en meester in de kunst der biografie de pen grijpe. Vooralsnog komt het er op aan, de richting van het onderzoek te bepalen en door voorbeelden op te wekken tot volgen en medewerken.

I.

Toen de zeventiende eeuw aanving, woonde Joost van den Vondel, toen een jongen van ruim twaalf jaar, sinds eenige jaren met zijne ouders in Amsterdam. Die stad, zelve in hare opkomst, was toen bij uitnemendheid geschikt tot kweekplaats voor een zich ontwikkelenden geest: waar de knaap kwam, overal zag hij uitbreiding, aanwas, groei van kracht. In de eeuw tusschen 1585-1685 breidde de oppervlakte der stad zich uit van 106 hectaren tot 726 hectaren; het aantal huizen vertiendubbelde bijna, dat der inwoners werd op zijn minst zevenmaal grooter.[1)] De handel kreeg steeds meer omvang; de Oostindische Compagnie ging welhaast hare eigen schepen bouwen; de nieuwe Beurs op het Rokin was in 1611 voltooid en niet ver meer was de tijd waarin Vondel tot de Beurs zou zeggen:

> Uw veder, op 't papier gewent,
> Vlieght van het een naer 't ander endt
> Des aerdtboôms.

Met dien wassenden omvang wies ook de kracht om binnen dien steeds wijder wordenden kring te heerschen; kracht, zich

1) Wandeling door de zalen der Histor. Tentoonstelling te Amsterdam door D.C. Meyer Jr. (1876) p. 20-21.

openbarend in grootschheid van ontwerpen en doorzettendheid van volvoeren. Wat durfde men niet aan! Het plan tot uitbreiding der stad was reeds vóór de vergrooting van 1612 opgevat en in kaart gebracht; in 1662 was men nog met kracht bezig aan het volvoeren van dat grootsche plan; omstreeks 1680 eerst prijkten Heeren- en Keizersgrachten van Brouwersgracht tot Amstel in vollen luister![1)] De stad bouwde zich nieuwe kerken, stichtte een Athenaeum, een Schouwburg, een Stadhuis, een Zeemagazijn. Hare politieke beteekenis nam toe, naarmate hare macht in de Republiek grooter werd. De Witt zoekt den steun van Oldenbarnevelt's vijandin; met haar vereenigd acht hij zich zeker van zijne zaak. Zij ontvangt gekroonde hoofden en grooten dezer aarde met eerewachten en eerepoorten en feestelijke vertooningen, staat als peet bij den doop van kleine prinsen en prinsessen, geeft lijfrenten in gouden doozen en ruime giften in de kraamkamer: ‘elle sait faire grand!’

Was hare politiek al in hoofdzaak eene handelspolitiek - om haar handel te beschermen moest zij dikwijls met kracht en stoutheid optreden. Er was buitendien reden genoeg om van tijd tot tijd het harnas aan te schieten, gewoonlijk tot verweer en soms ten aanval. In 1624, tijdens den inval der Spanjaarden op de Veluwe, werd het geschut op de wallen gebracht en moest de schutterij om den vierden nacht waken; vijf jaar later vertoonde de vijand zich opnieuw op de Veluwe, werd de Muiderdijk doorgestoken en het land onder water gezet. Toen in 1650 Willem II met zijne troepen voor Amsterdam kwam, werd eveneens het geschut op de wallen geplant, waardgelders aangeworven, oorlogsschepen in het Y gelegd en een paar zoesluizen geopend. Aan de roemrijke zeeoorlogen nam de Stad op krachtige wijze deel.

Die feiten hielden de herinnering levendig aan een grootsch verleden, toen het kleine Holland op schitterende wijze zijne krachten ontplooide; zij beletten tevens dat het gevoel voor het heroieke, geboren tijdens de 16de eeuw, in de harten der Amsterdammers voor goed schuil ging achter nuchteren handelsgeest en prozaïsche winzucht.

Op het gebied van den geest kon Vondel, langzamerhand

1) D.C. Meyer, t.a.p.

rijpend tot man, datzelfde streven naar ontwikkeling, dienzelfden aanwas van krachten zien. Coster en zijne vrienden komt de eer toe van, vroeger dan anderen, te hebben ingezien, dat de inwoners eener zich snel ontwikkelende koopstad ‘niet bij brood alleen leven’ moeten. De stichting der Academie, bestemd vooral kennis en beschaving onder de gegoede burgerij te verbreiden, bewees dat zij een juisten blik hadden op hetgeen de tijd eischte. Toen de Overheid der Stad vijftien jaar later het Athenaeum Illustre oprichtte, volgde zij slechts den weg, waarop hare burgers haar waren voorgegaan. Onder den bezielenden invloed der Renaissance ontwaakte overal nieuw leven, liefde niet alleen voor wetenschap maar in nog hooger mate misschien voor kunst. Van welk een gevoeligen schoonheidszin getuigde reeds de aanleg dier Amsterdamsche grachten, pittoresk-schoon door hare steeds wisselende vergezichten tusschen buigende lijnen, met hare verscheidenheid van gevels, wit of geel en rood, achter boomgroen wegschuilend of er tusschendoor glurend. In de kerken, openbare gebouwen en bevallige of deftige woonhuizen, oorspronkelijk werk van Amsterdamsche of Nederlandsche bouwmeesters, welk een voorraad van schoon gebeitelde graftomben, van beeldgroepen, van fraai snijwerk en drijfwerk; welk een rijkdom van voortreffelijke schilderijen!

Het is begrijpelijk dat bij de inwoners eener stad, die zich op stoffelijk en geestelijk gebied zoo krachtig ontwikkelde, zelf bewustzijn en zelfgevoel steeds aangroeiden, dat hun ingeboren zin voor zelfstandigheid en vrijheid al krachtiger werd. Die vrijheid waarvoor de ouderen onder hen geleden of gestreden hadden, bleef voor de volgende geslachten een dierbaar kleinood; de besten hadden het hartelijk lief, de overigen waren er prat op of bewaakten het met soms kleingeestige ijverzucht. Oprechte liefde voor de vrijheid sprak uit de rede door Burgemeester Hooft, Vondel's ‘beste bestevaêr,’ ten jare 1597 in de Vroedschap uitgesproken ten gunste der verdraagzaamheid: niet tot onderdrukking van andersdenkenden had men de wapenen opgevat en de poorten der stad voor Prins Willem geopend; hij waarschuwde toen reeds tegen de onverdraagzaamheid der predikanten. In latere tijden bleef de meerderheid der Regeering in hoofdzaak die overtuiging toege-

daan. Vandaar dat Portugeesche Joden en Engelsche Puriteinen (Bruynisten) hier eene veilige verblijfplaats vonden; dat Burgemeesteren hen die op handhaving der plakkaten tegen de Roomschen aandrongen, gewoonlijk met een kluitje in het riet stuurden; dat Lutherschen en Remonstranten, vooral de laatsten, wel eens bemoeilijkt werden, doch gaandeweg meer en meer vrijheid kregen; dat Burgemeester de Graaf, aangezocht om Vondels *Gijsbrecht* het tooneel te verbieden wegens den katholieken geest van dat stuk, er zich met een Jantje van Leiden afmaakte.

Liefde tot de vrijheid was zeker niet de eenige bron dezer verdraagzaamheid; zucht om eigen gezag te handhaven en begeerte om de welvaart der stad langs onderscheidene wegen te bevorderen waren ongetwijfeld andere redenen - doch hoe weinig daden van menschen komen voort uit slechts één beweegreden.

Zoo mocht men dan gedurende de eerste helft der zeventiende eeuw op Amsterdam blijven toepassen wat Hooft reeds in 1612 of 1613 van haar schreef, toen hij de stad vergeleek bij

> Een eedle maecht die in haers jeuchdes bloeyen treedt:
> 't Ghesicht ontfonckt, en 't rypen van 't vernuft ontcleedt
> Het vlytighe ghelaet van slechtheyt vlack[1] tot schroomen;
> De stal des lichaems, hals en heup begint te vroomen;
> En maxel crycht hetgheen dat haeren bosem sluyt;
> Achtbaerheyt voeghlyck blinckt ten schoonen aenschyn uyt:
> Dan perlen, goudt en sleep: zy wort gheviert van veelen![2]

Een trek is door Hooft vergeten: hoe fier de jonge Stedemaagd het hoofd verhief - zij boog het deemoedig voor God, die haar, naar zij geloofde, uit zooveel gevaren had gered en die haar werk bleef zegenen. In het kerkelijk en godsdienstig leven dier dagen was veel verdeeldheid, veel strijd; doch ook krachtig geloof en innige vroomheid. Behalve de in den aanvang heerschende secte der Calvinisten, waren er de vrijzinnigen, later Remonstranten genoemd, Lutheranen, Doopsgezinden en Katholieken; van de Joden mocht men ter nauwernood spreken. De strenge Calvinisten verketterden alle andersdenkenden, maar ook onder de Doopsgezinden heerschte veel oneenigheid en

1) Geneigd.
2) Aan het slot van *Geeraerdt van Velsen* (Leendertz uitgavevan Hooft's gedichten II, 266).

strijd; de twist tusschen Remonstranten en Contra remonstranten, door de leerlingen van Arminius en Gomarus in den boezem der gemeente overgebracht, joeg ook de Amsterdammers tegen elkander in het harnas; de strijd tusschen die beide partijen werd langzamerhand eene volkszaak die de hartstochten in beweging bracht, gelijk de sociale vraagstukken dat in onze dagen doen; vraagstukken als dat van den vrijen wil, van de verkiezing en verwerping werden niet alleen op de kansels maar ook onder het volk behandeld.[1)] Dat ook dit verschijnsel in het volksleven aan Breeroo's scherp oog niet ontgaan was, blijkt uit zijn *Spaenschen Brabander* waar hij de spinster Trijn Snaps tot hare kameraad Jutje Jans doet zeggen:

Ick ben al mier asje mient, ick slacht Jan bruynen neus,
Jutje Jans, met oorlof, wat sinje: Benist, Arminiaens of Geus?[2)]

Langzamerhand bezonk die hartstocht, de hitte van den strijd koelde af; warmte van geloof bleef over en oprechte vroomheid. Dat geloof en die vroomheid kon men zich niet denken zonder kerkelijke vormen en de predikanten bleven min of meer wat de katholieke geestelijken vroeger waren geweest en nog steeds waren: middelaars tusschen God en de menschen. Doch ook, welk een sterken invloed ten goede hadden vele dier predikanten en geestelijken; de droefheid der Amsterdamsche gemeente bij het vertrek van Ds. Joannes Rulicius, gelijk ze ons beschreven wordt door den boekhandelaar-rijmer Lescailje, vindt hare wedergade in de klacht van Vondel bij den dood van pastoor Marius.[3)]

1) Vgl. vooral het werk van Prof. H.C. Rogge over J. Utenbogaert en zijn tijd.
2) T.a.p. vs. 1314-1315; *Jan bruynen neus* zal wel eene volksaardigheid op de *Bruynisten* (Brownisten) zijn.
3) Het bedoelde gedicht van Lescailje is te vinden in de *Hollantsche Parnas* bl. 164. Men leest daar o.a:

Wat zach men heete Liefd! wie was er zoo versteent
Die zonder zuchten kon het droef gelaet beschouwen
Van stercke mannen zelf, ik zwijg van zwakke vrouwen

Ik gae't vertrek voorby, toen honderden van menschen
U heil en zegening t'zaem schenen toe te wenschen.

Vondels schoone klacht in Van Lennep's Vondel, uitgegeven door Unger, 1652-1653, bl. 11; o.a.:

Wie kon zoo harten winnen?
Door eendraghts bant verbinden zoo veel zinnen?

Zeker mag men voor een deel aan den invloed dier voorgangers der gemeenten toeschrijven, dat steeds meer menschen tot het besef kwamen van de voortreffelijkheid der ziel boven het lichaam; dat de overtuiging: het wezenlijke van den mensch is zijne ziel, in ruimer kring verbreid werd en dieper wortel schoot. Indien men Brandt hoort verhalen, dat De Ruyter op zijn sterfbed te midden zijner pijnen de betuigingen van medelijden der omstanders afwees met de woorden: ‘Aan dit ellendig lichaam is weinig gelegen, als de kostelyke ziel behouden wordt’ - dan hoort men een weerklank van Vondels schoone verzen uit zijne *Vertroosting* aan Gerard Vossius:

> Men klaegt, indien de balsem stort,
> Om 't spillen van den dieren reuck;
> Maer niet, zoo 't glas bekomt een breuck,
> Als 't edel nat geborghen wordt

Indien streven naar stoffelijke welvaart en uitbreiding van macht, dorst naar wetenschap en schoonheid, vrijheidszin en geloof, de eenige krachten waren geweest die het leven der Amsterdamsche burgerij beheerschten en bleven beheerschen, dan zou die burgerij een nog hooger standpunt hebben bereikt dan zij het, vooral in de drie eerste kwartalen der zeventiende eeuw deed, dan zou het einde dier eeuw haren glorierijken aanvang waardig zijn geweest. Doch die krachten vonden andere tegenover zich; zij werkten niet alle in dezelfde richting en bleven niet alle zoo sterk als zij geweest waren.

De praktijk bleef het kompas waarop de wetenschap zeilde; het nuttigheidsbeginsel verhinderde de kunst in menig geval de wieken uit te slaan tot breeder vlucht; het geloof vond eene forsche zinnelijkheid tegenover zich, die op bruiloften en andere feesten te verder uit den band sprong naarmate zij in het dagelijksch leven gewilliger aan den leiband der kerkelijke tucht geloopen had. Geoorloofde winzucht ontaardde soms in brutale geldzucht. Aangeboren ruwheid en grofheid boden krachtig weerstand aan de pogingen tot beschaving en verfijning die vooral onder den invloed van den omgang met de volken van het Zuiden in het werk werden gesteld: taal en zeden, ook der gegoede burgerij, waren vaak verre van fijn. Calvinisme en Renaissance kwamen niet zelden in botsing; de

oude worsteling tusschen Christendom en Heidendom werd ook in het Amsterdam der zeventiende eeuw voortgezet. De strijd tusschen de mannen der Akademie en de rechtzinnige predikanten was slechts één der vormen waarin zich die verdeeldheid openbaarde. In haren strijd tegen de gehate Papisterij verbande het Calvinisme heel wat poëzie uit het dagelijksch leven der burgerij, streek het menige tronie zoo uit dat er zich zelden of nooit meer een lach op vertoonde: de onschuldige vroolijkheid van het Driekoningen-feest met het zoeken naar de boon in den koek en de rolverdeeling die aanleiding gaf tot allerlei grappen; de Vastenavond met zijne verkleedpartijen en zijne uitgelatenheid; het Sinterklaasfeest; het feestmaal waarop de Sint-Maartengans hoofdschotel was..... het waren alle herinneringen aan het pausdom, ‘zondige hoogten’ zeide Ds. Wittewrongel, welke aan het heidendom herinnerden. Een deel der burgerij bleef die feesten ter sluiks vieren, doch zij raakten langzamerhand uit den tijd. Misschien mag het een voordeel worden genoemd dat aan het grauw daardoor minder gelegenheid geboden werd tot allerlei bandeloosheid (het vraagstuk omtrent het nut van zulke veiligheidskleppen is nog niet uitgemaakt); zeker werd het leven van den kleinen burgerstand kleurloozer en eentoniger.

Naarmate de zeventiende eeuw in haar loop vorderde, vooral naarmate zij haar einde naderde, gingen de Amsterdammers achteruit. Meer en meer week de Stad naar den achtergrond van het politiek tooneel, de kracht en fierheid van voorheen beginnen haar langzamerhand te begeven; hoe anders stond zij tegenover Willem III, wiens wil haar wet was, dan tegenover Willem II! Geldverdienen werd meer en meer hoofdzaak; de weelde nam toe en de beenen bleken niet sterk genoeg om die te dragen. De wetenschap steeg hooger, doch de kunst daalde; overal zien wij eenvoud wijken voor overlading: het genie verdwijnt en het talent tracht de leege plaats te vervullen. Het zelfgevoel wordt zelfingenomenheid en inbeelding. De vroomheid, al stierf zij niet, moest een deel van hare plaats afstaan aan de theologie.

Een nationaal dichter als Vondel wortelt in zijn volk; hij staat met hen op denzelfden bodem al is hij, gelijk koning Saul, ‘van de schouderen en opwaarts hooger dan al het volk.’

Zulk een dichter is een kort begrip van het geheele volk, eene schoone openbaring van den volksgeest.

In Vondels leven zien wij dezelfde krachten werkzaam welke wij in het Amsterdam der zeventiende eeuw hebben opgemerkt; de meeste voorname eigenschappen der Amsterdamsche burgerij - die de Nederlandsche burgerij in menig opzicht vertegenwoordigde - vinden wij ook bij hem. Breidde Amsterdam's invloed zich steeds uit, stond de Stad in betrekking met de verstverwijderde landen - Vondels blik, steeds ruimer wordend naarmate de dichter steeg, omvatte de wereld. De kracht die groote dingen aandurfde, grootsche ontwerpen schiep en volvoerde, vinden wij eveneens in den opzet van groote lyrische gedichten als *Geboortklock, Inwijding van het Stadhuis*, van leerdichten als *Altaergeheimenissen* en *Bespiegelingen van God en Godsdienst*. Welk een krachtig streven naar ontwikkeling ook in dezen man, die reeds volwassen nog Latijn ging leeren, en Grieksch toen hij de veertig naderde; stoer werker wien geene inspanning te groot was om zijne kunst meester te worden, wiens vertalingen alleen, voor dien tijd uitnemend werk, de gansche kracht van een begaafd man in beslag zouden nemen. Wij vinden in hem ook dien schoonheidsdorst, die vurige vrijheidsliefde, die innige vroomheid. Maar ook het gemis aan fijn gevoel, soms blijkend uit eene grofheid van taal en toon als toen aan velen eigen was; vooral in zijn hekeldichten toonde hij meer dan eens dat hij ook in dit opzicht een kind van zijn tijd was.

Kind van zijn tijd was Vondel in menig opzicht, echter vooral van de laatste helft der zestiende en van de eerste helft der zeventiende eeuw. Heraut van den grooten tijd dien hij zelf nog heeft beleefd en die ons mannen als Maurits, Frederik Hendrik en de Ruyter, Rembrandt, De Witt en De Groot toont, behoort hij tot het geslacht dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden groot heeft gemaakt. Zijne ontwikkeling volgt de opwaarts schietende baan die wij ook in het leven van een Rembrandt en een De Ruyter waarnemen. In dit opzicht is er echter verschil tusschen den gang zijner ontwikkeling en die der stad waarin hij woonde als der eeuw waarin hij leefde: Amsterdam daalt naarmate de zeventiende eeuw haar einde nadert, de kracht zijner burgerij begint in het derde geslacht merkbaar af te nemen - Vondel stijgt als mensch

en als dichter langen tijd steeds hooger; zijne ontwikkeling als mensch eindigde hier op aarde slechts met zijn dood; als dichter daalt hij slechts weinig beneden het eens bereikte hoogtepunt.

II

In de middeleeuwen vertoont de burgerij zich aan ons oog als eene grijze lucht met slechts een paar tinten: één geloof, éénerlei levensbeschouwing; verschil in rijkdom en stand wel aanwezig doch met weinig schakeering: eene min of meer gegoede burgerij tegenover de armen; gering verschil van ontwikkeling, smaak, zeden en gewoonten.

In de 16de eeuw komt er werking in die lucht: het grijs versombert, donderkoppen komen opzetten, welhaast begint het te weerlichten, de bliksem flitst door het zwart, de donders rollen en klateren. Als het onweer voorbij is, zien wij een lucht vol verscheidenheid en schoonheid: tegen het diepglanzend of hel schitterend hemelblauw bevallige veeren en stille schaapjes en zware blinkendwitte wolkgevaarten; in de verte, aftrekkend, de donkergrijze bui.

Toen in 1578 Amsterdam ‘geus’ was geworden, hadden Renaissance en Hervorming, strijd om de onafhankelijkheid en omgang met vreemde volken reeds veel verscheidenheid gebracht in de vroeger meer gelijksoortige menigte en steeds talrijker werden de nuances, nadat door Antwerpen's val de handel zich naar Amsterdam verplaatste en duizenden uit Zuid-Nederland en van elders zich hier kwamen vestigen. Tegenover het ééne oude geloof stond nu het nieuwe en in dat nieuwe vertoonde zich weer eene verscheidenheid van rechtzinnigen en vrijzinnigen, van Lutherschen en Doopsgezinden die op hunne beurt verdeeld waren. De aanhangers der nieuwe leer zaten nu op het kussen. In het eerst bevonden zich daaronder velen die na Alva's komst de stad waren ontweken, mannen als Laurens Jacobsz. de korenkooper uit ‘de gouden reaal’ waaraan hij later zijn geslachtsnaam te danken had, Andries en Cornelis Boelens, Dirk Jansz. de Graeff, Adriaan Pauw, Cornelis Pietersz. Hooft, Pieter Dirksz. Hasselaer, de vaandrig die Haarlem tegen de Spanjaarden had helpen verdedigen. Verscheidene dier man-

nen hadden den grootschen strijd tegen Rome en Spanje doorleefd en ervaren

> Hoe bitter dat de keuze zij,
> Van ballingschap oft slaevernij.

Gedragen leed had hun karakter gestaald; het waren meerendeels eenvoudige, ernstige krachtige mannen, kooplui in hun hart, mannen van zaken en mannen van de daad, bij wie over het algemeen de zin voor kunst en wetenschap nog niet zeer ontwikkeld was; een geslacht van mannen en vrouwen, wier kracht van lichaam en frischheid van geest en gemoed hen in staat stelde tot het verwekken van een ander geslacht, even krachtig als zijne ouders, maar deze overtreffend in rijkdom van aanleg.

Dat geslacht, voor het grootste deel geboren in het laatst der 16de eeuw, waartoe Vondel en Hooft, Breeroo en Coster, Anna Roemers en Tesselschade behoorden, was het eerste der drie geslachten welke wij onder de Amsterdamsche burgerij gedurende de zeventiende eeuw kunnen onderscheiden. Hunne ouders waren of werden welvarend en rijk; die welvaart en rijkdom stelden hen in staat hunne kinderen eene betere opvoeding te geven dan zij zelve genoten hadden. De Leidsche universiteit was opgericht, de zoons gaan studeeren, liefde voor wetenschap en kunst, voor beschaving en verfijning van zeden ontwaken of nemen toe. Er wordt veel geld verdiend, doch de beenen waren sterk genoeg om die weelde te blijven dragen; er wordt ook veel gespaard. De opvoeding was streng, de leefwijze in huis en daarbuiten over het algemeen eenvoudig, de kleeding stemmig en degelijk, de vermaken niet talrijk en eenvoudig, soms ruw, vooral bij de lagere klasse. Wie in goeden doen was, bezat een tuin of hofstede buiten de stad waar hij zich van tijd tot tijd met zijn gezin ging verpoozen; anderen wandelden langs Overtoom of Amstel, vermaakten zich in een doolhof, roomtuin, herberg of kaatsbaan, op het ijs of in een boot; op bruiloften, buurvergaderingen en kermissen sprongen zij uit den band; de vertooningen der Rederijkers trokken dien band weer nauwer toe.

Langzamerhand zien wij uit de bovenste laag dezer burgerij zich een stedelijk patriciaat ontwikkelen. Aan Laurens Reael wordt reeds in 1626 door Karel I van Engeland een adelbrief

verleend, Reinier Pauw wordt door de koningen van Engeland en Frankrijk tot ridder verheven, Hooft wordt ridder van Sint-Michiel, burgemeester Willem Backer ontvangt in 1647 bij zijne verheffing tot ridder van San-Marco eene gouden keten van den Doge van Venetië.[1] Onder die patriciërs in wording zijn krachtige mannen niet schaarsch. Zie een Nicolaas Tulp! Als geneesheer had hij een overdrukke praktijk, buitendien gaf hij lessen, schreef tegen kwakzalverij en bijgeloof, richtte het Collegium Medicum op, stelde een *Pharmacopea Amstelredamensis* (apothekers-winkelboek) samen; die man was op zijn 29ste jaar schepen, zat een halve eeuw lang in de Vroedschap en bracht in 1672, toen hij de tachtig naderde, als prae-adviseerend lid der Vroedschap, het eerst zijne stem uit voor de verdediging van Amsterdam tot het uiterste. Rembrandt maakte zijn portret; model en schilder waren elkander waard.

Naarmate de aanleg der grachten vordert, zien wij deze aanzienlijke burgers uit de oude stad naar de deftige huizingen in dat nieuwe stadsgedeelte trekken: de oude burgemeester C.P. Hooft woonde in de Warmoesstraat; zijn zoon, de dichter, vertoefde 's zomers op het ‘hooge huys’ te Muiden, 's winters in zijn huis op de Keizersgracht. Die verhuizing was slechts een der uiterlijke vormen, waarin zich de scheiding der geesten tusschen de burgers onderling openbaarde. Voorloopig bleven deze patriciërs ‘in wording’ in tamelijk nauwe betrekking tot de overige gegoede burgerij, doch al verder en verder verwijderden zij zich van de kleine burgerij en het grauw, het ‘volk’ in den meer beperkten zin des woords. De laagste stand der burgerij nam vooreerst nog geen deel aan de ontwikkeling der overige standen; het zou nog lang blijven wat het was: onkundig, bijgeloovig, ruw en grof. Nog in 1624 werd eene oude vrouw, beschuldigd van tooverij, door het gepeupel op de wreedste wijze verdronken, en dat nog wel in het hartje van de stad, bij de Vischmarkt die toen aan den Dam paalde. Daar zij weinig of geen invloed op den gang van zaken konden oefenen, waren zij, begrijpelijkerwijze, licht geneigd tot wantrouwen hunner Regeerders en gewelddadig verzet; telkens maken zij opstootjes en opstandjes: in 1624 om eene boterbelasting, in 1626 tegen de Remonstranten, in 1629 om den schat van

1) Zie over Reael en Backer den Catalogus der Hist. Tentoonstelling. bl. 24, 32.

de Zilvervloot; dan komen de stadssoldaten in het geweer, soms worden als van ouds de toegangen tot den Dam met kettingen afgesloten en vallen er dooden.

Toen de vrede van Munster gesloten was, rustten reeds vele dier mannen en vrouwen van het eerste geslacht onder de zerken van de ‘Heilige Stede’, van Oude, Nieuwe of Zuider kerk. Hunne plaatsen werden door hunne kinderen ingenomen. In veel opzichten geleek het tweede geslacht op het eerste, in andere kunnen wij onderscheid waarnemen. Nog altijd was het een krachtig ras, in staat tot groote dingen, doch de eenvoud van vroeger begint plaats te maken voor beschaving en weelde. De patriciërs sluiten zich door onderlinge huwelijken meer aaneen; wie niet door een of ander buitenlandsch vorst geridderd was, koopt zich eene heerlijkheid en verlengt zijn naam met eene pauwestaart. Kornelis de Graeff heet liever Vrijheer van Zuid-Polsbroek, Andries Bicker liever Heer van Engelenburg, Joan Huidekooper liever Heer van Maerseveen. Zij breiden hunne hofsteden uit tot buitenverblijven, met fonteinen en grotten en standbeelden. Onder de burgerij neemt de weelde toe; gegoede burgers hebben veel geld over voor het smaakvol inrichten hunner huizen. In onzen tijd met al zijn artistiekerigheid heeft een man van beteekenis het noodig geacht een boek te vertalen en onder de oogen van onze burgerij te brengen om hare aandacht te vestigen op het feit dat men kan trachten *de Kunst in het dagelijksch leven* toe te passen; toèn had men de theorie niet noodig, want men had de practijk; eene practijk waarin het nationale en het aan de Oudheid ontleende op gelukkige wijze vereenigd waren tot een oorspronkelijk karaktervol geheel. De burgers gaan zich rijker en smaakvoller kleeden, de weelde in het gansche dagelijksch leven wordt grooter; in 1655 acht de Overheid het noodig eene Keur uit te vaardigen tegen te overdadige bruiloften.

Het derde geslacht gaat op dezen weg voort, maar langzamerhand blijken de beenen te zwak om de weelde te dragen. Onder de patriciërs zijn nog flinke mannen. In 1672 zien wij drie Amsterdamsche heeren, Gerard Hasselaar, Coenraad van Heemskerk en Joan Bergh als vrijwilligers op 's Lands vloot; alle drie hadden op eigen kosten een zeker aantal matrozen geworven; Hasselaar veertig, kenbaar aan hunne met rood

fluweel gevoerde mutsen, Heemskerk vijftig, die dergelijke mutsen met blauw fluweel droegen, Bergh's acht matrozen waren gedekt met mutsen, gevoerd met groen fluweel; zij woonden den slag bij Solesbay bij en Hasselaar sneuvelde er. Maar het stoïcisme van burgemeester Hendrik Hooft, den vriend van Sir William Temple, was toch een bedenkelijk teeken met het oog op de toekomst. En dan, hoe velen onder de patriciërs misten Hoofts goede eigenschappen en trachtten dat gemis te vergoeden door eene valsche grandezza; onder hunne allongepruiken is in het laatst der 17de eeuw de *deftigheid* uitgebroeid, die eigenaardige Nederlandsche eigenschap, kostelijke stof, die nog altijd wacht op de boetseerende hand van een blijspeldichter. De gegoede burgerij tracht de patriciërs in weelde te evenaren. Het is overal eene pracht van spiegels, fulpen stoelen, porcelein, goudleer en damast. De kookboeken komen in zwang; er wordt minder gespaard dan vroeger. Naarmate het gevoel van eigen kracht minder werd, nam de navolging en het naäpen der Franschen toe: de oud-hollandsche familienamen: *vader, moeder, zuster, behuwdvader, zwager*, worden te burgerlijk en vervangen door *papa, mama, monfreer, maseur*; men gaat spreken van *visite's* van *feliciteeren* en keert zoo weer terug naar den toestand van het Bourgondisch tijdvak. Mede, schoon volstrekt niet uitsluitend onder den invloed van Frankrijk worden de zeden van een deel der burgerij losser en lichtzinniger. De sombere uiting van de ouderwets-degelijke Dieuwertje uit Asselyn's *Echtscheiding van Jan Klaasz. en Saartje Jans* (1685):

‘De conscientie tijd is al lang uit, men moet nou maar na den uitterlijken schijn zien’ mag overdreven zijn - er bestond wel aanleiding toe.

Het grauw was onveranderd, voorzoover wij kunnen zien; nog steeds maakt het oproertjes: in 1652 zien wij matrozen en grauw handgemeen met de Stadssoldaten, twee der belhamels worden met de galg gestraft; eenigen tijd later bedreigen zij op een valsch gerucht van verraad, het huis van een vlekkeloos man als De Ruiter; in 1672 wordt burgemeester Andries de Graeff, op reis willende gaan naar den Haag, door het gepeupel aangehouden en uitgescholden, een wijf grijpt hem in zijn pruik, een ander smijt hem haar muts in 't gezicht, iemand steekt met een degen naar hem.

Vondels leven brengt ons in aanraking met de burgerij van drie geslachten, met menschen van velerlei stand en afkomst en denkwijs. Hij behoorde tot het eerste geslacht, doch zag het tweede geslacht komen en gedeeltelijk gaan, zag het derde geslacht opgroeien. Hij stond in betrekking tot de aanzienlijken onder wie hij zijne beschermers vond en wier bruiloften hij bezong, tot den middenstand waarvan hij deel uitmaakte, tot de kleine burgerij met wie hij gaarne sprak om te onderzoeken 'wat Duitsche woorden elk omtrent zijn werk, handteering en kunst gebruikte.'[1)] Antwerpenaar van geboorte, sloot hij zich in den beginne aan bij de in Amsterdam vertoevende Zuidnederlanders; later voegde hij zich bij de Amsterdammers; hem, grooten Leeuwendaler, had het Zuiden aan het Noorden geschonken als een kostbaar aandenken, toen hunne wegen zich scheidden. Lid van het Kerkgenootschap der Doopsgezinden, trok hij partij voor de Remonstranten en keerde later tot het oude geloof terug. Zoo zien wij dus ook hier het verband tusschen Vondels leven en dat der burgerij onder welke hij geleefd heeft.

III.

De wegen waarlangs Vondel de Amsterdamsche burgerij heeft leeren kennen, zijn natuurlijk vele en velerlei geweest. Het spreekt vanzelf dat het ons niet mogelijk is, die alle na te gaan; wij kunnen slechts het oog vestigen op eenige der kringen waarbinnen hij zich bewogen heeft: den kring zijner bloedverwanten dien wij straks zullen binnentreden, dien der buurt waarin hij opgroeide en lang bleef wonen, der Kerkgenootschappen bij welke hij zich aansloot, der Rederijkerskamers waarvan hij lid was, en eindelijk dien grooten kring van gegoede of aanzienlijke burgers met welke hij op andere wijs in aanraking kwam. Op sommige punten raakten deze kringen elkander of dekten zij elkander gedeeltelijk; een paar der kringen waren van elkander verwijderd. De kringen van bloedverwanten, buurtgenooten en rederijkers raakten of dekten elkander op meer dan eene plaats; tusschen Doopsgezinden en Rederijkers daarentegen

1) Brandts *Leven van Vondel* (ed. Verwys) bl. 100.

bestond wel eenige afstand[1)] evenals tusschen Katholieke en Protestantsche burgers. Echter moet men zich dien afstand niet te groot voorstellen: Vondel immers bleef lidmaat der Doopsgezinde gemeente lang nadat hij zijn eerste tooneelstuk ter Brabantsche Kamer had doen vertoonen; al werd hij Katholiek, hij verloor daardoor volstrekt niet al zijne vroegere vrienden.

De betrekking tusschen de bewoners eener buurt onderling was in het Amsterdam der zeventiende eeuw vriendschappelijker dan tegenwoordig, ten minste onder de gegoede en hoogere standen; het was de verhouding die men nu nog in de arme buurten hier en daar terugvindt. Eene buurt vormde, meer dan nu, eene zekere éénheid: geschillen tusschen echtgenooten werden wel eens door den buurtmeester beslist, al zal dit wel voornamelijk bij de minder ontwikkelden zijn voorgekomen; de bewoners eener zelfde buurt haalden den onderlingen band nauwer toe op buurtvergaderingen, feestjes waar het vaak ruw toeging; de jongens van verschillende buurten waren elkaar niet zelden vijandig - slechts een staaltje van het Nederlandsch particularisme - en leverden elkaar gevechten: zij vormden eenheden die elkander afstieten.[2)]

Zoo is het dus niet vreemd, dat wij vooral in de eerste helft der 17de eeuw verscheidene Warmoesstraters in Vondels verzen aantreffen: Claerken van Tongerloo, die in 1605 huwde met den te Hamburg gevestigden Keulenaar Jacob Haesbaert, misschien een kennis der familie Vondel uit den tijd toen zij nog te Keulen woonden; de Antwerpenaar Jean Michiels van Varlaer, lakenkooper en Heer van Jaersveld, dien Vondel zijn ‘singulier amy’ en tegelijk zijn Mecenas noemt; Sara de Wael, die in 1618 huwde met Jakob Jakobs Hinlopen; Ida en Duifje van Gerwen, wier huwelijk hij bezong in 1634 en 1637. In 1650 vinden wij Vondel als getuige bij het huwelijk van den katholieken koopman Pieter Blesen. Enkele dezer personages treffen wij ook in andere der bovengenoemde kringen aan. Jakob Jakobs

1) Vgl. Van Lennep's Vondel I, 316 (De Kerkeraad der Waterlandsche Doopsgezinden berispt een harer leden omdat hij lid is eener Kamer en deze belooft uit die Kamer te zullen treden).
2) Vgl. Breeroo's *Rodd'rick ende Alphonsus* vs. 119-122:

> Hoe dickwijls pleegh ghy ons buurjongens uyt te locken,
> Om teghen ons te slaan met kneppels en met stocken.

Hinlopen vinden wij later onder de schepenen die recht over Vondel moesten spreken in de Palamedes-zaak; dat hij gunstig gezind was jegens den dichter die zeven jaar geleden zijne bruiloft had bezongen, verwondert ons niet. Ook blijft Vondel steeds op goeden voet met hem evenals met zijne dochters Anna en Katharina en stellig heeft hij meer dan eens genoten van het eikengroen en de zoete boekweitgeuren op hunne hofstede Eickhof in het Gooi. In 1653 bezingt hij de bruiloft van een anderen Hinlopen en in 1668 draagt hij dezen zijne vertolking van Sophokles' *Trachiniae* op. Toen Vondel in 1637 het huwelijk van zijn buurmeisje Duifje van Gherwen met Joan van de Poll bezong, vlocht hij den vader des bruigoms, Harmert Gijsbertsz van de Poll, een krans zooals hij alleen dien vlechten kon; met reden: hij herinnerde zich nog levendig hoe deze voor hem in de bres was gesprongen toen hij bedreigd werd met ‘breuck en boeten of te leev'ren aen den beul’; toen ‘vader Poll’ in 1645 stierf, schreef de dankbare dichter een gevoeligen ‘lyckzangh’ en een kernachtig grafschrift. Met de Blesens blijft hij in voortdurende betrekking; in het familiegraf van Pieter Blesen is Vondels lijk bijgezet.

Noch onder de Waterlandsche Doopsgezinden noch ter Brabantsche Kamer *Ut Levender Jonst* zijn, naar het schijnt, vele mannen geweest die een blijvenden invloed op Vondels ontwikkeling hebben gehad. Maar toch wel eenige: zoo b.v. de zwervende predikant Hans de Ries dien hij te Amsterdam of elders gehoord moet hebben en Cornelis Anslo, op wiens portret door Rembrandt geschilderd hij nog in 1640, dus aan den vooravond van zijn overgang tot het Katholicisme, dat pittige bijschrift maakte. Onder de broeders van ‘de Lavendel’ was het vooral Zacharias Heyns, boekverkooper en rijmer, die hem aantrok, met wien hij de bewondering der werken van Du Bartas gemeen had. Ook de ‘konstvercooper’ en dichter Abraham de Koning heeft blijkbaar eenigen invloed op Vondel gehad.

Onder de leden van ‘De Lavendel’ waren voorzoover wij weten weinig mannen van aanzien of beteekenis. Zoolang Vondel lid bleef van die Rederijkerskamer, bleef hij zich in een kleinen kring bewegen. Doch de vertooning van *Het Pascha* zal de aandacht ook der leden van de bevirende Kamer

de Egelantier op hem gericht hebben; vóór dat stuk vinden wij een lofdicht o.a. van Breeroo. In welk jaar Vondel lid der Kamer *In Liefde Bloeijende* is geworden, weten wij niet; ik vermoed dat het niet lang na 1611 of 1612 (de eerstevertooning van *Het Pascha*) zal geweest zijn. In 1617 hooren wij Theodore Rodenburg, toen een groot man in de Egelantier, Vondel prijzen om zijne vertaling *de Vaderen* die in het vorige jaar verschenen was.[1)] Uit de 'Egelantier' liepen vele wegen naar de binnenhuizen der gegoede en aanzienlijke Amsterdamsche burgers. Waarschijnlijk heeft Vondel daar kennis gemaakt met den ouden Roemer Visscher en werd ook hem toegang verleend tot het 'saligh Roemershuys,' dat toen nog een der weinige brandpunten van letterkundig verkeer was; in 1619 ten minste begroet hij de 'wijze Anna' op haar jaardag met een schoon gedicht en vier jaar later bezingt hij de bruiloft van Tesselschade. In de Egelantier vond hij onder de oudste leden Dr. Johan Fonteyn, wien hij in 1620 zijne *Helden Godes* opdroeg; onder de jongere Breeroo, wien hij bij diens vroegen dood in 1618 een grafschrift wijdt, verder Koster, Hooft en Reael. Naarmate langzamerhand de Muiderkring meer beteekenis krijgt voor het letterkundig leven te onzent, breidt Vondel, die meer dan eens onder de gasten van den Drost is, den kring zijner kennissen uit. Wij zien hem vriendschapsbetrekkingen aanknoopen met de aan de familie Hooft verwante Baecken, met Plemp, Mostart, De Groot, Huygens; na de oprichting van het Athenaeum in 1632 met Barlaeus en Vossius. Vondels gewone uitgever was en bleef in het eerste tijdperk zijner ontwikkeling, Dirk Pietersz. 'in de witte Perse'; deze zal hem misschien niet met veel andere Amsterdammers van aanzien in betrekking hebben gebracht, evenmin als een ander uitgever Jacob Aertsz. 'in de vierighe Calom' bij wien Vondel van tijd tot tijd iets uitgaf. Deftiger uitgever dan zij was Willem Jansz. Blaeu 'in de Zonnewijzer', met wien Vondel na 1618 in betrekking komt; Blaeu was, zooals wij zouden zeggen, een wetenschappelijk uitgever, tevens een der vele Amsterdammers wier familie zich langzamerhand tot de bovenste laag der burgerij zou verheffen; van Vondels hekeldichten en spotverzen wil hij niets weten, doch zijne lofliederen op

1) In de opdracht van *Hertoginne Celia en Grave Prospero*.

Frederik Hendrik drukt hij gaarne. Vondel hield de betrekking met Willem Jansz. aan: op de bruiloft zijner dochter Sijtje in 1631 schreef hij een luimig ‘deuntje’ en drie jaar later een fraai bruiloftsdicht voor haar broer, Dr. Joan Blaeu, die zijn vader in de zaak opvolgde en lang in de Vroedschap zitting had. Voegt men bij de hier vermelde personen nog eenige meerendeels aanzienlijke Amsterdammers die wij straks zullen noemen, dan heeft men eene - zij het ook oppervlakkige - voorstelling van den kring waarbinnen Vondel zich tot omstreeks 1640 en kort daarna bewoog. Eer wij verder gaan, dienen wij enkele der bovenvermelde personen nader in het oog te vatten.

Tegen Hooft zag Vondel hoog op. In de opdracht van *Hierusalem verwoest*, (1620) aan des Drossaarts vader, den oud-burgemeester Cornelis Pietersz. Hooft, noemt hij den Drost: ‘die groote Apollo die onze nederduytsche tale den dagh en zijn treffelijck geslacht schoonder luyster geeft’; Vondels toon jegens Hooft is niet zelden hartelijk doch steeds eerbiedig, het is altijd ‘doorluchte Drost!’ Van zijn kant bewaart Hooft steeds den afstand: Vondel biedt niet zelden aan, iets nieuws op het ‘hooge huys’ te Muiden te komen voorlezen - Hooft noodigt hem slechts zeer zelden; al waardeerde hij Vondels talent, de rechte sympathie voor zijn persoon ontbrak hem en het verschil in stand bleef een slagboom tusschen hem. Ook liepen beider karakters te ver uiteen; elk hunner had een Gascogner wien hij hooge vereering toedroeg; doch die van Hooft was Montaigne, wijsgeerig menschenkenner, geestig en geleerd schrijver, sceptisch in vele dingen behalve ten opzichte van godsdienst en deugd, behagelijk levend en studeerend en peinzend op zijn kasteel in een tijd van woeling en fellen hartstocht - die van Vondel was Du Bartas, vurig en overtuigd Calvinist, pompeus en geleerd dichter die meer dan eens het verhevene nadert of bereikt, gestorven tengevolge van wonden en vermoeienissen in den oorlog bekomen en geleden. Voor Hooft was Montaigne de ‘godlijke Gascoen,’ voor Vondel slechts een ‘wijze man.’ Wanneer men Hooft, naar aanleiding van Vondel's *Eeuwgety der Heilige Stede*, uit de koele hoogte zijner meewarigheid hoort zeggen: ‘My deert des mans die geenes dings eerder moede schijnt te worden dan der ruste,’ dan is het ons alsof wij Montaigne met voornaam medelijden hooren

spreken over den heldenmoed betoond bij het beleg en de verdediging eener vesting.[1)]

Veel waard was het voor Vondel, dat hij door Hooft in aanraking kwam en langen tijd bleef met anderen die hem blijken gaven van vriendschap en waardeering. Zoo o.a. met de familie van Laurens Joosten Baeck in wiens huis hij de vervolging wegens de uitgave van *Palomedes* ontdook; in dat huis 'een Parnas van wetenschappen' volgens Brandt 'daar men de fraaiste geesten onthaalde en de loffelijkste kunsten koesterde,' kwam Vondel blijkbaar niet zelden, evenals op hunne hofstede Schey-beeck bij Beverwijk

> Waar in (z)ijn ziel zoo menighmaal
> Geprickt wiert van een heldren straal,
> Om uit de borst te quinckeleeren.[2)]

Wel mocht Vondel spreken van 'd'oprechte zucht die oit de Baecken tot my droeghen', want behalve hetgeen hier reeds vermeld is, had hij hun veel te danken: Joost Baeck, zwager van Hooft door zijn huwelijk met Magdalena van Erp, doet hem dikwijls verzen of ander werk van Hooft of Huygens toekomen; nog in 1648 draagt Vondel hem zijn *Salomon* op, evenals aan zijne echtgenoot waarschijnlijk eenige jaren vroeger, het heerlijk gedicht *de Kruisbergh*. Intiemer was de verhouding van den dichter tot Joost's broeder Jakob, die met Vondels beminden broeder Willem in Italië was geweest, een leerling van Vossius, even innemend als geleerd en die liefst op Schey-beeck zijn hart ophaalde aan wandelingen met dokter de Haes van Beverwijk of aan snippen- en lijstervangst; toen hij in 1639 stierf, troostte de dichter zich en De Haes met de zekerheid dat de 'eedle ziel' van hun vriend 'bevryt van duisternis' was.[3)] Met wat hartelijke zuivere liefde heeft Vondel hunne zusters Katharina en Dianira liefgehad! Welk een bevallige hulde brengt hij haar in zijn 'Kuischheidskamp'; die beide meisjes riepen wakker wat er aan speelsch vernuft en schalke plagerij in des dichters hart

1) Hoofts Brieven (ed. Van Vloten) IV, 182-183 en Essais de Michel de Montaigne (Paris, Hachette et Cie. 1872) Livre I, Chap. 38.
2) Vgl. het *Dankdicht aen Jacob Baeck*, Unger, 1630-1636, p. 235.
3) Ald. en 1637-1639, p. 159.

school. Hebben zij nooit den hartstocht gaande gemaakt in den vurigen man van nog geen veertig? Misschien wel, doch de snaren die zij mogelijk hebben doen trillen, geven slechts zuivere klanken te hooren: nu eens zou hij Katharina gaarne zien met een zuigeling die in haar schoot 'van weelde spertelbeent,' dan weer denkt hij dat Christus de eenige bruidegom is voor wien zij liefde kan voelen; elders, in dien *Beeckzang* helder en tintelend als de duinbeek waar het zonlicht in speelt, vraagt hij haar naar het geheim van dien dartelen levenslust die hem, ernstigen dichter, blijkbaar zoo onweerstaanbaar aantrekt. Hij blijft slechts toeschouwer als hij Dianier met haar vrijer in een schuitje ziet roeien en hoort schertsen over 'vryen' en 'myen.'[1)] Toen Katharina eindelijk op haar 38ste jaar huwde met den tien jaar ouderen Hillebrant Bentes, een aanzienlijk Amsterdammer, schreef Vondel een heerlijk gedicht waarin hij de bruiloftsvreugde met fijngevoelige kieschheid heeft getemperd door de herinnering aan haren in datzelfde jaar overleden broeder Jakob.

Van niet minder invloed op Vondels ontwikkeling en leven was de kennismaking met Hugo de Groot; tusschen den grootsten geleerde en den grootsten dichter van ons land in dien tijd heeft steeds eene hartelijke verhouding bestaan, eerbiedige vereering ter eene en oprechte bewondering ter andere zijde. Of ook deze kennismaking door Hoofts bemiddeling geschied is, weet ik niet; Hooft kende De Groot sinds den aanvang der zeventiende eeuw; misschien ook heeft Vondel kennis met De Groot gemaakt op dezelfde bruiloft te Amsterdam waar Breeroo dezen ontmoet had. Voor De Groot, aanhanger der Remonstrantsche partij, voorstander van het recht der 'onderdruckte steên,' moest de dichter der 'Geuzen-Vesper' sympathie hebben en het is niet verwonderlijk dat hij zijne Hippolytus-vertaling, waarin hier en daar het vuur van den partijstrijd nog onder de kolen gloeit, opdroeg aan 'den getrouwen Hollander' die om der vrijheid wille op Loevestein gevangen had gezeten. Den voorzichtigen Willem Jansz. Blaeu die het stuk uitgaf, smaakte die opdracht niet; hij liet haar weer uit de exemplaren snijden, eerst later toen de tijden het gedoogden vond zij hare plaats vóór het dichtwerk. Had

1) Vgl. de gedichten bij Unger, 1621-1625, bl. 96 vlgg. De 'Zangh' op bl. 105 is mij overigens niet geheel duidelijk.

Vondel, misschien onmiddellijk na De Groots ontsnapping, dat heuglijk feit gevierd in die fraaie verzen aan Maria van Reigersbergh, juichend heette hij den balling wellekom, toen deze in 1631 heimelijk te Amsterdam vertoefde.

Vondel raadpleegt De Groot omtrent de bronnen voor zijn heldendicht *Konstantijn de Groote*; terwijl hij met allen ijver aan dat groote werk arbeidde, stierf zijne vrouw; de droefheid over haar verlies benam hem den lust tot scheppen, ‘mijn moedt heeft sedert de doodt van mijne zaalige huisvrouwe een krak gekregen’ schrijft hij aan De Groot; om zijn leed te verzetten, vertaalt hij De Groot's *Sofompaneas*. Een paar jaar later draagt hij hem zijn *Gysbreght* op, zendt hem een exemplaar zijner *Elektra*-vertaling en zijner *Maeghden* en wijdt hem in 1644 zijn bundel kleinere gedichten. Kort daarna vertoefde De Groot, ditmaal als geëerd gezant van Zweden, opnieuw te Amsterdam. Vondel zegent den Noordenwind die het schip van den gezant belet uit te zeilen; in gezelschap van Vossius en Barlaeus zit hij met hem aan ten huize van Joost Brasser en al zat hij daar volgens zijn eigen verhaal bijkans den ganschen tijd te zwijgen, hij zal zijne schade wel ingehaald hebben, toen hij met zijn vereerden vriend aan de Stadsherberg stond te wachten op een deel der pakkage. Wat zal er menig woord tusschen die beide mannen gewisseld zijn, ook over godsdienst en geloof waarin zij, naar het schijnt, niet ver van elkander stonden. Zoo was De Groot in meer dan een opzicht voor Vondel een vraagbaak en een wegwijzer.

Zijn voornaamste leidsman op den weg der wetenschap was Vossius, met wien hij al spoedig na de oprichting van het Athenaeum vriendschap moet hebben gesloten; reeds in 1633 immers dicht Vondel die diepgevoelde *Vertroostinge* voor den van een voortreffelijken zoon beroofden vader. Vossius' boekerij stond steeds voor Vondel open en hij of een zijner geleerde zoons dienden den dichter dikwijls van inlichting, zooals deze dankbaar erkende o.a. in de voorrede van zijn Vossius opgedragen treurspel *Gebroeders*. Maar al te zeer moest Vossius ondervinden wat Vondel in zijne *Vertroostinge* had gezegd, dat de dood ook de ‘zoete jeugd’ niet spaarde; eerst was het zijn zoon Dionys, toen zijne dochters Cornelia en Johanna, toen zijn naamgenoot Gerard; telkens toont Vondel in een schoon gedicht hoe oprecht hij deel neemt in het leed van zijn vriend.

Met Hooft, de Baecken, De Groot, Vossius en Barlaeus, met Plemp, Mostart en Tesselschade stond Vondel in nauwe betrekking; verder stond hij van eenige andere tijdgenooten waarvan ik hier een paar noem. Terugkeerend van eene reis naar Denemarken in 1628, had hij in Gothenburg kennis gemaakt met Jakob van Dijk, een Haarlemmer, vroeger gezant van Zweden in den Haag, later kommandant der stad Gothenburg voor den Koning van Zweden; deze Van Dijk was een vriend van De Groot, Heinsius en Scriverius; misschien heeft van Dijk Vondel weer in kennis gebracht met Michiel le Blon, Agent der Kroon van Zweden. In elk geval bleef de verstandhouding van Vondel tot Le Blon en zijne familie steeds zeer vriendschappelijk: hij treurt bij den ontijdigen dood van Michiels dochter Isabelle, schrijft een bruiloftsdicht voor zijn zoon Cornelis, verjaarversjes voor zijne kleinkinderen; hij verheerlijkt in een zwak gedicht Le Blon's gebiedster, Koningin Christina en wordt daarvoor beloond met eene gouden keten; aan Le Blon draagt hij in 1647 zijne *Leeuwendalers* op. Hooft of Van Baerle kan hem in kennis gebracht hebben met een ander aanzienlijk Amsterdammer, Joachim van Wickevort, ‘ridder, raedt van haere Hoogheit van Hessen.’ Vermoedelijk had ook Vondel zelf ondervonden dat Wickevorts huis, ‘rijckelijck gestoffeert’ met ‘uitgelezen boecken, brieven, beelden, schilderijen, penningen, printen, teeckeningen en diergelijcken zinnelijcken huisraet’ openstond voor ‘alle braeve zielen’ en is de opdracht van zijn *Jozef in Dothan* aan Wickevort een bewijs zijner dankbaarheid. Het gedicht op den ‘geboortekrans’ van Wickevort's dochter Katharina zal Vondel wel voor een of anderen aanbidder gemaakt hebben.

In het tiental jaren tusschen 1640-1650 ondergaat de kring van Vondels kennissen en vrienden vele en gewichtige veranderingen. Zijn overgang tot het Katholicisme heeft tengevolge dat Hooft zich eenigszins van hem afwendt en hem, gelijk Vondel zelf het uitdrukte, ‘zyn geuse taafel verbiedt.’ Wel zendt Vondel Hooft nog in 1646 een exemplaar zijner proza-vertaling van Virgilius met een hartelijken geestigen brief, doch Hooft antwoordt koel beleefd. Met Barlaeus en Vossius blijft Vondel de vriendschap aanhouden, maar het zou niet lang meer duren. Reael, Plemp, Jakob Baeck, Willem

Jansz. Blaeu, Victoryn, Mostert, De Groot waren in 1646 allen overleden; Hooft volgde hen een jaar later; twee jaar na hem stierf Tesselschade; Van Baerle en Vossius stierven beide kort voordat de tweede helft der zeventiende eeuw aanving. Zoo was de Muiderkring verstoven voor den adem des doods. Het wordt eenzaam om Vondel die, staande in onverzwakte kracht, het tweede geslacht meer en meer op den voorgrond ziet treden. Onder hen merken wij Gerard Brandt op, wiens lijkrede op Hooft Vondel den tooneelspeler Van Zjermez in den schouwburg had hooren voordragen. In 1652 dicht Vondel een bijschrift op het portret van Suzanne van Baerle, Brandt's verloofde en dochter van den overleden professor. Een tijd lang werd de omgang tusschen Brandt en Vondel afgebroken; waarschijnlijk had Vondel vernomen, dat Brandt de man was geweest die in 1647 buiten hem om eene uitgave zijner gedichten had bezorgd, waaronder ook zulke die hij als Katholiek liever niet herdrukt zag, de man ook die deze uitgave had voorzien van eene scherpe, hier en daar hatelijke, voorrede. Met Jan Vos had Vondel reeds in 1641 kennis gemaakt, toen hij dezen met raad had bijgestaan in het verbeteren van *Aran en Titus*; vooreerst bleef Vos een vereerder en vriend van Vondel: hij sprong voor dezen in de bres in den pennestrijd over Vondels *Maria Stuart*, maakte bijschriften bij Vondels portretten en pleegde raad met hem over het inlasschen van dansen in *Lucifer*. Op het feest van het Sint-Lucasgild in 1653 waar Vondel openlijk gekroond werd, zal hij kennis hebben gemaakt met Asselijn, die toen nog niet getoond had welk een geestig kluchtspeldichter in hem stak. Onder de ‘jonge aankomende dichters’ die hem, volgens Brandts verhaal, hun werk lieten lezen, zijn waarschijnlijk ook Anslo en De Decker geweest; beiden werden ten minste door hem geprezen om hunne ‘cierlyke netheit’[1]. Misschien behoorden ook zij tot de ‘leergierigen’ op wier verzoek Vondel zijne *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste* schreef en in 1650 uitgaf.

Sommige leege plaatsen in den kring van Vondels tijdgenooten werden door een jonger geslacht ingenomen; wij zien het in Vondels poëzie: de inkt waarmede de lijkdichten op de

1) Vgl. Brandts *Leven van Vondel* (ed. Verwys) bl. 101, 104.

ouderen geschreven zijn, is nog nauwelijks opgedroogd of aan zijne onvermoeide pen ontvloeien reeds bruiloftsdichten voor hunne kinderen. Het is de bruiloft van Arnout Hellemans Hooft, voorzoon van den Drost; van Jakob Hinlopen, van Jan de Witt en Wendela Bicker, wier moeder eene De Graeff was, van Joan Six en van Joan Huidekooper Jr. Dat de Katholieken, vooral Katholieke geestelijken, langzamerhand meer plaatsen in Vondels omgeving bezetten, is alleszins begrijpelijk. Met pater Laurentius, die hem waarschijnlijk bevestigd heeft als lid der Roomsch-Katholieke Kerk en pater Marius moet hij reeds vóór 1641 bekend zijn geweest; over Laurentius zwijgt Vondels poëzie, Marius heeft hij in meer dan een gedicht dankbaar herdacht: 'Wie kon zoo harten winnen?' vraagt de dichter treurend bij het lijk van den hoogvereerden priester wien hij blijkbaar veel verschuldigd was. Reeds vóór dien tijd had Vondel de uitvaart van pastoor Vlieger bezongen en telkens vinden wij in de volgende jaren gedichten aan katholieke geestelijken of geestelijke zusters gewijd: zoo b.v. op de 'staetsie' van Dina Noortdyck, het bekende 'klopje,' later op die van zijne nicht Anna Bruining (1657) en op die van Pieter Blesens dochters Helena en Joanna (1672); bij den dood der priesters Joan de Meer, Adriaan Motman, Steven Kracht, Augustijn Alsten Bloemaert, Joan Banningh Wuytiers, der Jezuïeten Halman en Augustijn van Teylingen, bij den dood van Pater Duyselius en Henricus Blessius; hij wenscht Gerard van Westrenen geluk bij zijne bevordering tot Licentiaat en den Karmeliet Karel Couvrechef bij zijn priesterjubilé; hij zendt pastoor Wandelman een exemplaar zijner *Harpzangen* en schrijft bruiloftsdichten voor Katholieke nieuwgetrouwden als Gysbreght van Zusteren en Helene Donkers, Bartholomeus Kromhout en Jacoba van der Wiele van der Werve; verder vinden wij nog ongedagteekende gelukwenschen aan Joannes Akerboom Doedensz en aan Franciscus de Wit bij zijne intrede in de Franciscaner-orde, aan Margarita Krulis bij hare 'staetsie.'

Echter verdrongen de Katholieken de vroegere vrienden niet uit Vondels hart. Dat bleek bij den dood van Michiel le Blon en bij dien van Joan Blaeu (1673); het bleek ook uit de bruiloftsgedichten die de grijze dichter schreef voor jonggetrouwden, waarvan sommige reeds tot het derde geslacht be-

hoorden: Willem Blaeu (kleinzoon van den uitgever, zoon van Joan), Peter de Graeff, Margaretha van Vlooswijck en Michiel le Blon (kleinzoon van Vondels beschermer). Aan verscheidene aanzienlijke Amsterdammers draagt Vondel in het laatste deel van zijn leven werken op: *Jeptha* aan Anna van Hoorn, vrouw van burgemeester van Vlooswyck, door wier bemiddeling hij de betrekking aan de Bank van Leening had gekregen; zijn berijmde vertaling van Virgilius aan Cornelis de Graeff; die van *Edipus* aan Joan Huidekooper; *David in Ballingschap* aan Andries de Graeff, *David Herstelt* aan Cornelis van Vlooswyck, *Adonias* aan Jacob de Graeff, *Samson* aan Cornelis van Outshoorn, *Batavische Gebroeders* aan Simon van Hoorn; de vertolking der *Ifigenie* aan Joan Huidekooper, die der *Phoenissae* aan de burgemeesters die hem met behoud zijner jaarwedde hadden ontslagen; de vertolking van de *Trachiniae* aan Jakob Hinlopen.

Onder degenen die den dichter in zijne laatste levensjaren dikwijls kwamen bezoeken, noemt Brandt behalve zich zelven: de zonen van Plemp, Jacob Leeuwen, den schilder Filips de Koning en Antonides. Vooral van den laatste, een der weinige dichters van beteekenis onder het derde geslacht, schijnt Vondel veel te hebben gehouden. Wij weten dat hij den jongen dichter dien hij zijn ‘zoon in de kunst’ placht te noemen, vaak opzocht wanneer deze ziek was en zijn best deed om ‘door eenige genuchelyke vertellingen’ den moed van den zieke ‘frisch en wakker te houden.’[1)] Aandoenlijk doch verheffend tevens is deze verwisseling der rollen van oud en jong: die geniale grijsaard, zwaar beproefd door het leven, slechts door weinigen erkend in zijne ware grootheid, door velen geschuwd, woorden van troost en opbeuring sprekend tot den talentvollen jongen man in den opgang van zijn leven en zijn roem, verre de mindere van zijn grooten meester, doch door het toenmalig publiek om strijd en bovenmate bewonderd.

IV.

Vondel spreekt in zijne poëzie slechts zelden over zijne uiterlijke omstandigheden en over zijne bloedverwanten. Onze

1) Vgl. *Het Leven van J.A. van der Goes* achter zijne Gedichten geplaatst, bladz. 3.

wetenschap in dezen moeten wij nog altijd vooral uit Brandt's werkje putten en die wetenschap aanvullen met hetgeen daaromtrent door latere onderzoekers aan den dag is gebracht en hetgeen wij uit zijne verzen kunnen opmaken.

Over zijn vader spreekt hij nergens; over zijn moeder slechts eenmaal en dan nog zegt hij niets gewichtigs.[1] Brandt vertelt ons dat de voerman die hen door Duitschland vervoerde, zeide: ''t Is eveneens alsof ik met Joseph en Maria over wegh reize', zoo ingetogen en zedig was hun gedrag. Van des dichters jeugd weten wij weinig, iets meer van zijne broers en zusters. Zijn jongste zuster Katharina, die later met Jan Arentsz. Bruyning huwde, was - zegt Brandt - eene schrandere weduw en zoet op Poëzy; de 'wydluftige uitlegging op Palamedes treurspel' door hem op papier gesteld doch daarna verbrand, zal wel te haren behoeve zijn vervaardigd.[2] De oudste zuster Clemensken, gehuwd met Hans de Wolf, schijnt van een anderen aard te zijn geweest: toen haar broer tijdens de Palamedes-zaak zich in hun huis verborgen hield, 'begrauwden zij hem over zijne schrijfzucht' en gaven hem te kennen dat hij beter deed op huis en nering te passen en 'al dat schryven en wryven dat hem in gevaar bracht te staaken'. De dichter werd hunne berispingen ten slotte moede en verliet hun huis voor dat van Laurens Joosten Baeck. Zijn eenigen veel jongeren broeder Willem had Vondel hartelijk lief; die broeder schijnt zeer begaafd te zijn geweest; 'hy ging my ver te boven' zeide de dichter zelf tot Brandt. Waarschijnlijk moet men het ook aan den vooruitgang der zaken van den ouden Vondel toeschrijven, dat de jongste zoon een zoo veel zorgvuldiger opvoeding kreeg dan de oudste: Joost moest in den kousenhandel, Willem studeerde en deed een reis naar Italië. Kort nadat hij teruggekeerd was en zich had verkwikt aan ''t minnerijck gemoet en d'oogen van (s)ijn vrou' - zooals hij zelf zegt in zijn door zijn broeder vertaald Latijn - stierf hij. Zijn dood was een bitter leed voor zijn ouderen broeder; nog in zijn hoogen ouderdom kon hij niet over dat verlies spreken zonder tranen in de oogen.

Vondel trouwde op zijn 23ste jaar. Was Mayken de Wolf,

1) In de Voorrede van *De Heerlykheyd van Salomon*: 'dat mijn moeder my geen beter nederduyts geleert heeft'.
2) Brandt, t.a.p. bl. 113.

zuster van zijn zwager Hans, zijne eerste liefde? Wij weten het niet. Minnedichten als die van Hooft en Breeroo heeft hij niet geschreven; het sonnet '*Dedicatie* aen de Jonckvrouwen van Vrieslandt ende Overysel', dat vóór het liedboek *De nieuwe Lusthof* staat, kan bezwaarlijk als zoodanig gelden; misschien was het gemaakt op verzoek van den uitgever Dirck Pietersz. Pers die uit Emden geboortig was en zijn liedboek daardoor in dat deel des lands aantrekkelijk wilde maken. Mogelijk was het *Oorlof-Liedt*, ook een zijner vroegste stukken aan een bij den dichter bekend 'schoon jeughdigh dier' gericht; maar aan den anderen kant moet men niet vergeten, dat vele van zulke gedichten gemaakt werden slechts omdat zij tot de modepoëzie dier dagen behoorden. Wat voor een vrouw was Mayken de Wolf? Veel weten wij daarvan niet. Zij was 'een kloeke en verstandighe huishoudster' zegt Brandt; een bekrompen vrouw kan zij bezwaarlijk geweest zijn: ware zij dat geweest, zij zou niet de gansche zorg voor de kousennering op zich genomen hebben, om haren man de vrije hand te laten in zijne liefde voor kunst en wetenschap. Dat zij wel in het werk van haren man deelde, belang stelde in hetgeen hem belang inboezemde, blijkt ons uit de anecdote door Brandt verhaald: hoe zij op zekeren morgen terwijl Vondel boven op zijne kamer aan *Palamedes* werkte, aan de trap riep: 'Man, de Prins leit en sterft', eene tijding die toen uit den Haag gekomen was. Ook moet er wel eenige reden voor bestaan hebben, dat de dichter, waar hij in het lijkdicht op zijne vrouw hare schim sprekend invoert, zich zelven door haar laat opwekken zijn heldendicht op Konstantijn den Groote te voltooien. Echter deed hij het niet; de lust in dat werk begaf hem na haar dood, hij kon er niet toe komen het weer op te nemen en toen hij het deed was het om te verscheuren wat er van gereed was. Wij mogen wel aannemen dat er eene innige verhouding heeft bestaan tusschen Vondel en zijne vrouw.

> Uw vriendschap, uw gedienstigheen
> Staan eeuwig in mijn hart geschreven

zegt hij in het lijkdicht waaruit oprechte droefheid spreekt. Barlaeus wekte Vondel op - alle harten bij zijn eigen - een tweede vrouw te zoeken, maar deze die trouwens de vijftig

reeds naderde, gaf geen gehoor aan dien raad.[1] Van de verhouding tusschen Vondel en zijn zwager Hans weten wij niets behalve het naar aanleiding van *Palamedes* medegedeelde; daaruit zou men opmaken dat de sympathie tusschen beide niet sterk was, doch dit eene gegeven is niet voldoende ter oplossing van die vraag. Van een anderen zwager, Abraham de Wolf, schijnt Vondel veel te hebben gehouden; de toon waarop hij dezen toespreekt in de *Voor-reden* van den hem opgedragen *Gulden Winckel* (1613) is tenminste zeer hartelijk. Opmerkelijk is, dat deze Abraham naar alle waarschijnlijkheid Katholiek is geworden of geweest[2].

Toen Mayke de Wolf stierf, had de dichter reeds twee kinderen verloren: een jongetje dat hij Constantyn had gedoopt naar den Christen-Keizer dien hij hoopte te verheerlijken in een heldendicht en een meisje, Saartje genaamd waarschijnlijk naar des dichters moeder. De kleine Constantyn is tusschen 1632-1635 gestorven[3]; ‘eeuwigh gaet voor oogenblick!’ fluisterde de dichter de bedroefde moeder toe in het beroemde gedichtje dat hij misschien kort na den dood van het jongetje schreef. Berusting in Gods wil is de grondtoon van *Kinder-lijck*: het kind is gelukkig daarboven, ‘dartel van veel overvloeds’, het lacht om de ‘ijdelheden hier beneden’. Anders is de stemming in *Uitvaart van mijn Dochterken*: het verlies van dat dartel-vroolijke meisje, de vreugd van de buurt als zij gevolgd door hare vriendinnetjes een rinkelenden hoepel door de Warmoesstraat dreef of touwtje sprong op straat of huppelde in den rondedans, was voor den vader blijkbaar een bitter leed; de speelnootjes hebben het lijk van haar vriendinnetje gesierd met een krans van groene en gouden loover-

1) Vgl. Poemat II, 209: Ad Iustum Vondelium cum a Constantino et Helena ad amores ipsum revoearem.

Paulisper jam vive tibi et quaere maritam
Et post castra, velis mitia castra sequi;
Quin aliam thalamis Helenam genialibus infer, etc.

2) Hoe anders vs. 89-92 dier *Voor-reden* te verklaren waar de dichter, van zijne Muze sprekend, zegt:

Alreede is sy verblijd, misschien omdat den zegen
Die hy te Roomen heeft zoo goedertieren kregen
Van zijne Heyligheyd, hy enz.

3) Dat blijkt uit Brandts *Leven* (ed. Verwys) bl. 48.

tjes - ‘o krancke troost!’ zucht de bedroefde vader, ‘die staetsie gaet haest over’, maar ons verdriet blijft. Twee oudere kinderen waren den weduwnaar gebleven: het oudste, eene dochter, Anna genaamd en een zoon Joost. Van dien zoon had hij veel verdriet; deze was, zegt Brandt, ‘klein van geest en los van hoofde’; zoolang hij met zijne eerste vrouw Aeltje van Bancken bij zijn vader en zijne zuster inwoonde en de zaken van zijn vader waarnam, ging het vrij goed; toen hij echter na den dood van Aaltje met de spilzieke Baertje Hooft hertrouwde en ‘veel gelts verdeê’, liep het mis. Zijn vader kon het niet aanzien, hij ging met Anna van hen af wonen; Joost's zaken raakten in de war, hij zou bankroet zijn gegaan indien zijn vader niet voor hem in de bres ware gesprongen; men dwong Joost junior naar Indië te vertrekken doch hij stierf onderweg (omstr. 1660). Dat zijn vader veel verdriet van hem gehad heeft, is zeker; echter mag men uit de merkwaardige stukken omtrent Joost den Jonge gepubliceerd, wel opmaken dat hij zijn vader is blijven hoogachten[1)]. Vondel had zijn vrij aanzienlijk vermogen bijna geheel opgeofferd om zijn goeden naam te redden; slechts het erfdeel zijner dochter was onaangeroerd gebleven. Om in zijn onderhoud te voorzien, moest hij den post van Suppoost in de Bank van Leening aannemen, hem op voorspraak van Mevrouw van Vlooswyck aangeboden. Gelukkig dat zijne dochter Anna liefderijk voor hem bleef zorgen. Daar Vondel ook zijn traktement als Suppoost wenschte te gebruiken om de schulden van zijn zoon die nog niet betaald waren aan te zuiveren, onderhield zijne dochter hem en stelde hem zoo in staat zijn naam als eerlijk man smetteloos te bewaren. In 1668 werd hij door de goedheid der Amsterdamsche burgemeesters uit de Bank van Leening, een kerker voor zulk een man, verlost; zijne jaarwedde liet men hem behouden. ‘Dus werd hij weer zijn eigen man,’ zegt Brandt; nu kon hij zich als vroeger ongestoord aan de kunst wijden.

Behalve van zijne dochter Anna ondervond hij in zijne laatste levensjaren veel genegenheid van zijn neef Joan de Wolf, zoon van zijn zwager Hans. Deze had, buiten zijn oom om, den post van Suppoost voor Vondel weten te verwerven; hij hielp

1) Vgl. *Vondeliana* van J.H.W. Unger in *Oud-Holland* 1886.

zijn oom in het besturen zijner zaken en deze vertrouwde hem ‘alle zijne huiszorgen en hartsgeheimen.’ Elken Vrijdag at Vondel ten huize van zijn neef die (in tweede huwelijk) getrouwd was met Agnes Block, ‘een groote liefhebster van alle nutte wetenschappen en edele kunsten, inzonderheit der poëzye, schilder-, teken- en printkunst’; ook van hare zuster Ida ‘die haar meeste tijdt in de boeken versleet’ hield de oude man veel. Ook nadat Joan de Wolf gestorven en zijne weduwe hertrouwd was met den koopman Sybrant de Flines bleef de hartelijke verstandhouding tusschen den dichter en zijne nicht Agnes bestaan.

Vondels geliefde dochter Anna stierf in 1675. Ook na haar dood bleef zij door haar testament voor haren vader zorgen: men moest den ouden man die de negentig nabij was en zich zelf niet meer kon redden, des noods het kapitaal dat zij hem naliet laten verteren - luidde het testament - en hem geven wat hij begeerde. De meeste zijner kleinkinderen waren gestorven; o.a. Maria, dochter uit het eerste huwelijk van zijn zoon Joost, die na veel geleden te hebben op ‘vleugels van ootmoet en gedult’ de aardsche dampen ontvaren was, gelijk haar grootvader in een zijner heerlijkste gedichten zeide, en Willem, zoon van Baertje Hooft. Slechts één kleinzoon Justus, die ‘by een schoenmaker wrocht’ hield hij over. Zoo werd het eenzaam om hem heen ook in zijne naaste omgeving. Langzaam kwam de dood naderbij. Het eerste begaven den ouden man de beenen, zoodat hij thuiszittend werd; toen het geheugen: midden in het gesprek raakte hij soms den draad kwijt; echter bleef zijn verstand nog onverzwakt. Lang bleef hij opzien tegen den dood, al verlangde hij naar een beter leven. Toen Agnes Block hem eens vroeg: ‘Hebt gij wel zijn in 't eeuwigh leven?’ antwoordde hij: ‘jaa, daar heb ik lust toe, maar ik wilde 'r wel als Elias naar toe vaaren.’ Ten laatste echter begon hij te verlangen naar het eind. ‘Bidt voor mij, dat Godt de Heer mij uit dit leven wil haalen,’ zeide hij soms tot Agnes Block. Dat geschiedde eindelijk. Hij kreeg eene lichte ziekte en lag acht dagen te bed zonder pijn of benauwdheid; den vijfden Februari 1679, 's morgens tusschen vier en vijf uur, ontsliep hij zoo zacht dat men het bijna niet bemerkte. Drie dagen later werd hij door veertien ‘poëten of liefhebbers der poëzye’ ten grave gebracht in de Nieuwe kerk.

Brandt's beschrijving en de onderscheiden portretten des dichters vertoonen ons hem als een krachtig welgemaakt man van middelbare lengte; hij had een blankbleek, eenigszins mager gezicht, onder hooge wenkbrauwen donkerbruine vurige doordringende oogen; een ietwat forschen neus; de mond was eer klein dan groot, met fijne lippen; zwartbruin haar hing golvend om het niet te hooge voorhoofd en bedekte de ooren ten halve. Hij ging altijd eenvoudig maar deftig gekleed, was - evenals de Ruyter - een stevig eter vooral van hartige spijs, doch een matig drinker; ‘zoo matig,’ zegt Brandt, ‘dat ik niet weet of hem iemand ooit beschonken zag’; geen geringe lofspraak in die dagen!

In het dagelijksch leven was hij meest ernstig en stil, een groot zwijger. De olympische kalmte van geest en gemoed, waardoor bv. een Goethe zich onderscheidde nadat zijne Sturmund-Drangperiode voorbij was, bezat Vondel niet: hij was prikkelbaar, licht ontroerd, hartstochtelijk. Goethe, harmonisch geëvenredigd complex van eigenschappen, wereld en menschen uit de hoogte beschouwend met de sereniteit van een wijze uit de Oudheid, het aardsche leven genietend met edel epicurisme, kon opgewekt blijven en vroolijk en geestig schertsen, - Vondel, Christen vóór alles, altijd verdeeld tusschen hemel en aarde, vaak ontevreden met zich zelf en de menschen, zich hooge eischen stellend, sober, streng, ingetogen van leven, beheerscht door de groote gedachten, die hem vervulden, kon wel vroolijk zijn wanneer die gedachten hem eens loslieten, maar vaak gebeurde dat toch niet.

Sommigen beweerden ‘dat hij 't misnoegen eens opgevat, langsaam aflei en 't gewaande oug elyk niet licht vergat.’ Doch ook van het tegenovergestelde, zegt Brandt, gaf hij meer dan eens blijk: ‘als hy iemant eenighsins meende misdaen te hebben, zocht hy strax te verzoenen en quam licht om vergiffenis bidden.’ Met de jaren werd hij kalmer. Toen zijn roem als dichter voor goed gevestigd was, schaamden sommige boekhandelaars zich niet, andermans verzen op zijn naam uit te geven om daardoor koopers te trekken. De toon waarop Vondel over deze handelwijs spreekt, is gelaten, doch niet zonder zekere hoogheid en met een zweem van spot: ‘Tegens deze ongeschicktheit (ongepastheid) en moedtwillige boosheit schieten my geene wapens dan myn gedult over. De lezers

wien het lust een anders dicht op mijnen naam te lezen, mogen zich ondertusschen hiermede ketelen (kittelen), my staet het te gedoogen.'[1)]

Zijn gansche leven lang was hij een stoer werker, onvermoeid bezig den schat zijner kennis te vergrooten, niet rustend voordat hij de stof die hij wilde behandelen geheel meester was. Welk een ontzaglijken arbeid getroostte hij zich niet, alvorens hij zich in staat achtte tot het schrijven van sommige zijner treurspelen; welk eene stof moest er verwerkt worden in gedichten als *de Heerlyckheit der Kercke, Bespiegelingen van Godt en Godsdienst, Altaergeheimenissen*! De omvang van het door hem nagelaten werk is ontzagwekkend, en hoeveel is er nog dat door den dichter niet is uitgegeven of vernietigd: de vertaling van Tasso's *Gerusalemme* werd eerst onlangs in handschrift teruggevonden; niet gedrukt zijn zijne vertalingen van Seneca's *Hercules furens*, Ovidius' *Tristia*, 'verscheide boeken van Lucanus en Papinius Statius'; zijn treurspel *Messallina* en zijn heldendicht op Constantijn den Groote heeft hij zelf vernietigd.

Bescheiden oordeelend van eigen verdiensten, was hij steeds geneigd die van anderen te erkennen; afgunst op den roem van anderen was hem vreemd. Jongeren hielp hij gaarne voort en prees liever dan hij afkeurde. Op eigen werk oefende hij echter altijd strenge critiek.

Of zijn blik op menschen scherp was, mag betwijfeld worden; hij was daarvoor in zekeren zin te argeloos. Die beschouwing strookt wel met deze mededeeling van Brandt: Zommigen leiden hem te last dat hy somtydts luiden prees en in zyne gedichten hoogh zette, die des onwaardig waaren. Maar hy antwoordde: 'Men heeft my diets gemaakt, dat ze zoodanigh waaren; mijn lichtgeloovigheit heeft my bedroogen.' Dat goed vertrouwen in de menschen bij hem die nooit iemand heeft bedrogen, hing samen met zekere kinderlijkheid, met eene jeugd des harten en frischheid van gemoed, die in meerdere of mindere mate de meeste groote dichters eigen zijn geweest.

V.

Vondel was een echt Hollander al was hij Brabander van

1) Unger, 1657-1660, bl. 272.

afkomst. Hij behoorde tot die Zuidnederlanders, welke, eensgezind met de mannen van het Noorden in hun strijd tegen Rome en Spanje, uitgeweken om den geloove naar de noordelijke provinciën, deze den strijd hebben helpen volhouden en winnen. Als knaap van negen jaar hier in het land gekomen, heeft hij zich in Amsterdam ontwikkeld; wat hem in aanleg en eigenaardigheden als Zuidnederlander eenigen tijd moge hebben gekenmerkt, is mettertijd vervloeid, evenals de eigenaardige Zuidnederlandsche kleur zijner taal na *Palamedes* verdwijnt. In 1630 beschouwt hij zich blijkbaar geheel als Noordnederlander; hij plaatst zich met ''s lands ingeboren' tegenover Walen en Vlamingen[1)]: in *Haec Libertatis Ergo* (vs. 79-83) zegt hij van den Hollandschen leeuw

> Sijn munt roept dat hy heeft *Voor 't Vaderland* gevochten,
> En niet sijn tuyn alleen voor Bogerman gevlochten,
> Voer Wael of Vlaming, die 's lands ingeboren terght:
> Van wien hij in sijn nood is sacht geherreberght.
> Ondanckbre vreemdeling die enz.

Wij zien de verwantschap tusschen Vondel en zijn volk, waarvan ik vroeger melding maakte, ook in de eigenaardige neiging, op alles een nationalen stempel te drukken, 'nae's lants gelegenheyt te verduytschen' gelijk Hooft van zijn *Warenar* zegt. Zoo lezen wij in *het Pascha* (vs. 427): 'Doe heeft God op-ghestelt syn groote *waterspuyen*'; als de dichter in de *Helden Godes* vertelt hoe Samson de vossen 'met vuyrwerck' aan de staarten in het koren joeg, laat hij er onmiddellijk op volgen: 'Wat rees de merckt in tarwe, in wyndruyf, in olyf!'

Van Micheas wordt in datzelfde dichtwerk gezegd dat zijne schenen gekluisterd werden 'in den stock' (het bekende strafwerktuig der zeventiende eeuw). In *Hierusalem verwoest* wordt gesproken van de 'cingel' der wallen (vs. (1524), van *rondeelen* en ''t Moorders *vendel*'; in *Palamedes* (naar aanleiding van Charons schuit): 'Het isser drock aen 't veer'.

In den brief der heilige maagd Sinte Aeght die ons naar Palermo verplaatst, lezen wij:

> hoe 't water scheurt
> En ruischt op 't ryzenhooft en d'ingeheide palen.

1) Vlg. over dit verschil tusschen Noord- en Zuidnederlanders mijne Gesch. der Ned. Lett. in de 16de eeuw I, 20 vlgg.; II, 69 vlgg.

Vooral voor een Amsterdammer dier dagen had de naam *ryzenhooft* een zeer bekenden klank.[1)]

Elders in die brieven spreekt Vondel van ‘de norsche Schout’, gelijk in *Peter en Pauwels* van ‘de burgemeesters zelfs, de schouten en raetsheeren’ (vs. 638). De 120ste Harpzang begint aldus:

> 'k Hef mijne oogen naer de duinen:
> Van omhoogh
> Koomt mijn noothulp uit haer kruinen

en telkens wordt over *duinen* gesproken in den zin van bergen. De Pizaners noemen de metalen brug waarover Salmoneus zal rijden ‘de Kopre *sluis*’. Niet alleen enkele woorden maar gansche uitdrukkingen en voorstellingen toonen ons dat de dichter, waarheen ook ‘zijn blijde geest ging spelen’, toch steeds Hollander bleef. Rispe die, in een rouwkaros gezeten, door de eerbiedig plaats makende menigte rijdt (Gebroeders, 1674 vlgg.) is een aanzienlijke Hollandsche dame der zeventiende eeuw. Wanneer wij in *Joseph in Egypten* Potiphar hooren vragen: ‘Wel Joseph, gaet ghy nu de joffers niet geleiden’ en hem van ‘de Ridderschap en schutterlijcke kracht met sleepende geweer’ hooren spreken, worden wij eveneens naar Vondels Amsterdam verplaatst. En waar zijn wij: in Palestina of op den Dam in Amsterdam, als wij in *Koning David in Ballingschap* (vs. 839) den veldoverste Joab aldus hooren gebieden:

> Wachtmeesters, krijgskornels, waeckt rustigh met elckanderen.
> Men zal van uur tot uur de leus of 't woort veranderen,
> De ketens spannen, eer het oproer t'zamenrott'[2)]

Zoo zien wij telkens het Amsterdamsch-Hollandsche leven der zeventiende eeuw heengluren om de hoeken van het tooneel dat Vondel opslaat onder Grieken, Romeinen en andere volken uit langvervlogen tijden. Deze eigenaardigheid van des dichters werk is te verklaren niet uit onvoldoende historische

1) ‘Het uiterste Bolwerk aan de Oude-zyde, het Ryzenhoofd genaamd, lag ten einde van de Y-graft, omtrent de plaats, daar nu de Kattenburger-brug legt.’ (Wagenaar, Amsterdam I, 42).
2) Vlg. ook nog eene 17de eeuwsche Amsterdamsche straatversiering in Rome in *Altaergeheimenissen* II, 1355 en het aan het Amsterdamsch tooneel ontleende ‘in de trali liggen’ (vs. 1361).

kennis, want Vondel droeg altijd zorg de stof die hij wilde verwerken grondig te leeren kennen - grondig voor *dien* tijd natuurlijk - doch uit gemis aan historischen zin, uit onvermogen zich los te maken van den sterken band der Hollandsche nationaliteit. Door niet te letten op dezen trek van Vondels poëzie zijn sommige onderzoekers onzer literatuurgeschiedenis in de fout vervallen van overal politieke toespelingen te zien, zijn zij er zelfs toe gekomen een koninklijk stuk als *Lucifer* te verlagen tot eene politieke allegorie.[1)]

Dat den dichter hier en daar Hollandsche toestanden van vroegeren of eigen tijd voor den geest hebben gezweefd onder het dichten van een stuk, is niet te ontkennen; doch dat is geen reden om daar aan opzettelijke politieke toespelingen te denken. Zoo wordt in *Adonias* gesproken van ‘prinsgezinden’ (vs. 1285) en bij eene samenzwering van ‘namen in een ringk getekent’; beide uitdrukkingen brengen ons terug naar het Holland van de 16e en 17e eeuw, doch zij hebben niet meer beteekenis dan de ‘raetsels’ in vs. 1301-1303 die gesteld zijn geheel in den trant van de bekende *Vraghe*, indertijd door de Academie gesteld. De moeder der *Batavische Gebroeders*, den Romeinschen stadhouder Fonteius Kapito smeekend niet om genade maar om recht, herinnert ongetwijfeld aan de moeder van Oldenbarnevelts zonen vóór Prins Maurits; ook elders in dat stuk (b.v. de ‘bloetraet’ in vs. 1635) zullen Vondel wel Nederlandsche toestanden voor den geest hebben gezweefd, doch zij drongen zich aan hem op even onweerstaanbaar als op

1) Het standpunt van Jonckbloet en Van Lennep in dezen kan, na hetgeen daarover in het midden is gebracht, niet meer worden verdedigd: in Cramers voortreffelijke uitgaaf van *Lucifer* (Zwolsche Herdrukken) vindt men dat goed uiteengezet. Politieke allegorie is *Lucifer* stellig niet; wel is waarschijnlijk dat den dichter een of meer der ‘wederspannige geweldenaers’ - waarvan Lucifer het type is - uit zijn eigen tijd voor oogen hebben gezweefd, zoolang hij aan het overpeinzen was. Heeft Vondel vooral aan Wallenstein gedacht, gelijk Cramer gelooft? Het is mogelijk doch m.i. onwaarschijnlijk. Waarom noemt Vondel dezen dan - voorzoover ik weet - nergens in zijne poëzie, terwijl hij toch melding maakt van Tilly en Pappenheim? Doch aan Cromwell heeft Vondel stellig gedacht. Men leze eens hoe hij over dezen spreekt (Unger 1652-1653, bl. 213) en dat in hetzelfde jaar waarin hij aan zijn *Lucifer* bezig was (‘Terwyl ick Lucifer zyn treurrol leer volspeelen’ t.a.p. bl. 214). Ook Vondels tijdgenooten dachten zoo: in een schimpdicht uit *Apollos Harp* (1658) p. 154 leest men dat *Lucifer* vertoond werd: ‘Quansuys tot stichtelijke Leer//Op dat hy Eng'land gae te keer.’

andere plaatsen van dat stuk de oudvaderlandsche trekschuit met het jagertje (vs. 694-696), en echt Amsterdamsche oploopjes van ‘schuim van schippers en maetroozen’ (vs. 1123-1130, 1316) het deden.

Vrijheidsliefde, die voorname karaktertrek van het Hollandsche volk, was ook in Vondel krachtig ontwikkeld; hare stem wordt gehoord door zijn gansche werk heen. Reeds in *het Pascha* hooren wij haar jubelen in het fraaie ‘Choor’ dat het *derde deel* besluit: ‘O zoete vrijheyt!’ en ‘O drymael edel vrijheyts kroon!’ en ook later blijven wij haar geluid steeds onderscheiden. Uit die vurige vrijheidsliefde alleen is Vondels sympathie voor Oldenbarnevelt te verklaren; voor den dichter is de Advocaat van den Lande de voorvechter der vrijheid in het algemeen; vandaar dat hij in *Palamedes* vaak op rekening van Oldebarnevelt zet wat inderdaad het werk van Amsterdam en andere steden of van de Staten is geweest.[1)] Fier en krachtig treedt hij op voor de vrijheid ‘het oorloghs aspunt en de schat van Nederland’ in zijne *Bede aen de Opper-vyanden van de voorstanders der vryheydt tot Leyden*, eene bede die - vooral in den aanvang - eer eene vervloeking dan een gebed moet heeten. Evenzoo in het groote aantal gedichten, door hem gedicht omstreeks en in 1630, welke alle den titel *Haec Libertatis ergo* zouden mogen dragen.[2)] In latere jaren hooren wij den dichter nog steeds de ‘goude vryheid’ verheerlijken, hetzij hij Joan van de Poll op zijne bruiloft gelukwenscht in een gedicht of - karakteristieker kon het niet - den Spaanschen gezant Don Estevan de Gamarra welkom heet te Amsterdam ‘dien stoel der goude Vryheit’ (1657). Nog in het laatst van zijn leven verloochent de nu tachtigjarige dichter zijne vrijheidsliefde niet, waar hij in een gedicht op ‘den optoght der Schutteryen t' Amsterdam’ spreekt over de vrijheid en den vrijheidsoorlog.[3)]

1) Zoo b.v. in vs. 121-122:

> Utheemsche ballingen, van have en huis berooft,
> Gelockt, gewellekomt en in mijn schoot gestooft:

2) Vgl. Unger 1630-1636, *Haec Lib. ergo* (vooral vs. 61-65, 70, 79-80, 110-112). Ook bl. 2, vs. 7-8; bl. 54, vs. 25-28; bl. 82, vs. 11-12; 86, 51-52; 122, 13-14; 33, 176-184; 40, 99-100.

3) Unger 1667-1671, bl. 81.

> Uit liefde tot 's lants rust
> En gulde vryheit, hant aen hant
> Bevochten na veel wee.

Het spreekt van zelf, dat wie de vrijheid zoo waardeerde als een kostelijken schat, dankbaar gestemd moest zijn ten opzichte van het roemrijk geslacht waaraan de Republiek die vrijheid voor een groot deel te danken had. Eerst toen het dreigendste gevaar was afgewend en de kans voor de Geünieerde Provinciën al beter en beter werd, ging men langzamerhand begrijpen, wat men aan den Prins van Oranje was verschuldigd. Hooft hoorde als knaap zijn vader, den burgemeester van Amsterdam, eens zeggen: 'dat hy de naakoomelingen van zynen Heere den Prinse Hooghloflyker Gedachtenisse niet aanschouwen kon, zonder dat hem de vernieuwing van 't geen wylen zyn Vorstelyke Doorluchtigheit voor deeze Landen gedaan en geleeden had, tot weenen beweeghde.'[1] Die gezindheid jegens Prins Willem vinden wij ook bij Vondel. Reeds in de achter *het Pascha* geplaatste 'verghelyckinghe' heet het:

> O wonderbaerlijck schict sich Moyses met Orangien!
> Den een strijdt voor de Wet, den and'ren slaet de trom,
> En vrijt met synen arm het Evangelium.

In 1622 noemt hij hem den Vorst die 'de Vryheyd en haer recht besegelt (heeft) met sijn bloed,' in 1627: den held 'die voor de Vryheyd viel in Hollands hart, door moorders haet'[2] en een paar jaar later, in den *Zegesang* aan Frederik Hendrik uit hij opnieuw zijne dankbaarheid.[3]. Ook Maurits krijgt zijn deel. In den *Hymnus over de Scheepsvaert* (1613) jubelt de dichter:

> O onverwonnen Prince! O bloeme van Orangien!
> O grooten Capiteyn! O teghen-gift van Spaengien!
> 't Gheruchte dijnes lofs zy nimmer uytghewischt.

De gebeurtenissen van 1618 en 1619 deden Vondels gezindheid veranderen: Maurits werd Agamemnon; doch in 1629 is het blaadje weer gekeerd, misschien hadden de dood van Maurits en de jaren den dichter de zaken van een anderen kant getoond; wij lezen in bovengenoemden *Zegesang*:

1) Opdracht der *Nederlandsche Historiën*.
2) Bruyloftbed van P.C. Hooft en II. Hellemans.
3) Nog in 1630 lezen wij in *Harpoen* (vs. 80): 'Soo schold Datheen wel eer den wijsen held, Prins Welhem'

Prins Welhem heeft den grond geheyt,
Syn nasaet vrydoms muur geleyt
In rood ciment van 't bloed der helden;

echter wordt Oldenbarneveld niet vergeten, want hierop volgt:

Niet sonder raedsman, dienmen selden
Ter weereld als een Phoenix socht.

Voor geen der Oranjevorsten had Vondel zooveel eerbiedige genegenheid als voor Frederik Hendrik. Reeds kort nadat deze Stadhouder was geworden, vlocht de dichter hem een schoonen krans in *de Geboortklock* en later hooren wij hem telkens, triomfantelijk heraut, den lof van zijn Vorst verheerlijken met versmuziek. Zoo b.v. waar hij als tolk der burgerij den Stadhouder welkom heet bij zijne komst te Amsterdam in 1628 en bij de gedachte aan al wat deze heeft doorstaan, zijne tranen niet kan bedwingen, gelijk weleer burgemeester Hooft.[1)] Zoo ook waar hij de 'Inwying van 't Gelaurierde Princebeeld op den Schouwburgh' bezingt en eindigt met den fraaien slotregel: 'Weest leidstar uwes volx en schermheer van 't gewisse' of waar hij den zegevierenden veldheer eene 'Stedekroon' opzette, toen bij Maastricht

in Parmaes rypen oegst
Oranje (kwam) de strenge zeissen slaen.

Van den zoon van zulk een vader koesterde Vondel de schoonste verwachtingen: 'Prins Willem brengt ons weer te voorschijn d'oude tijen 't Is bruiloft in de wey, 't is boter tot den boôm' had hij in *de Geboortklock* voorspeld; 'Bewaer uw grootvaers name, verstand en oorlooghsmoed' had hij den 'kleenen zoeten knaep' toegeroepen en later bij zijn huwelijK: 'Helpt zoo Vrydoms Tempel bouwen.' Droevig zou hij in die verwachtingen teleurgesteld worden.

Hierboven vermeldde ik terloops hoe sterk de band was die

1) Vgl. Unger 1626-1629, bl. 154, vs. 16.

Kan mijn vreugd wel sonder traenen
Wellekomen desen vorst
enz.

Vondel verbond met zijn volk. ‘De liefde tot zijn land is yeder aengeboren’ doet hij Broer Peter aan het slot van den *Gijsbreght* zeggen; doch eerst in de zestiende eeuw was ons volk onder den invloed der Renaissance zich van die liefde bewust geworden; de bewustheid van dat gevoel deed het gevoel zelf toenemen in kracht en te meer naarmate de zelfstandigheid van ons volk grooter werd. Vondels liefde tot zijn land ‘het lieve vaderland,’ gelijk hij het meer dan eens noemt,[1)] openbaarde zich allereerst in liefde tot de stad zijner inwoning, de ‘om des Weerelds ommeloop wyd beroemde koopstad Amstelredam,’ gelijk hij haar met naiëven trots noemt in de opdracht van *Hierusalem Verwoest* aan burgemeester Hooft. Welk eene warme belangstelling toont hij zijn gansche lange leven door in al wat Amsterdam raakt, hoe verheugt hij zich telkens wanneer zij een aanzienlijk gebouw rijker wordt: een Athenaeum, eene Beurs, een Stadhuis, een Zeemagazyn; hoe juicht hij in den bloei van haar handel:

> Wat watren worden niet beschaduwt van haar zeilen?
> Op welcke marckten gaat zy niet haer waren veilen?[2)]

Geen minderen profeet dan Rafaël den aartsengel kiest hij ter voorspelling van Amsterdams grootheid aan het slot van den *Gysbreght*, en schooner hulde heeft zelden een dichter aan de stad zijner inwoning gebracht dan Vondel het deed in deze verzen van zijn *Zeemagazyn* (vs. 356 vlgg.):

> Bemint dan Amsterdam, de glori van uw steden,
> Den pyler van den Staet, de trouwste van uw leden,
> Die onvermoeit getrouw by 't lant heeft opgezet
> Wat zy met zweet vermoght; die uit haer beurze redt
> Den nootdruft van den Staet, zoo menighwerf verlegen.
> Zy heeft, gelijck een zon, met haeren rijcken zegen
> Haer buren toegestraelt, gekoestert en verwermt,
> In koele schaduw elck gehanthaeft en beschermt,
> Geensins den loon verdient dien nijdigen haer gonnen
> Alsof ze by 't verlies der halsvriendinne wonnen.

1) Vgl, b.v. *Hymnus over de Scheeps-vaert* vs. 275; *Vaderen* vs. 78, waar het niet in het oorspronkelijke voorkomt: ‘les erreurs d'un si facheux exil’ is vertaald met: ‘Nae d'eensaem ballinghschap sijns lieven Vaderlants.’
2) Op Amstelredam, Unger 1630-1636, bl. 82.

De hedendaagsche historicus moge met den dichter verschillen in de waardeering van Amsterdams verdiensten tegenover de Republiek - van des dichters liefde voor zijne stad geven deze verzen een onwraakbaar getuigenis.

Niet minder levendig is Vondels belangstelling in al wat de Republiek betreft. Hij volgt hare stoute zeevaarders van de Noordpool tot in Indië en naar Amerika's Zuidpunt. Moc ht hij in de *Warande der Dieren* (No. XXI) gesproken hebben van

> - - dat zotte volck dat met een ydel hoop
> Een vaert langs 't Noorden zoeckt spijt der natueren loop

in datzelfde stuk noemt hij hen toch ook reeds ‘stoute zeegezellen’ en later spreekt hij slechts met bewondering van de mannen die ‘daer de naelde swijmt’ naar ‘vrijen pas gestaen’ hebben.[1)] De roemrijke tochten en belegeringen van Maurits en Frederik Hendrik vervullen den dichter met vreugd; de niet minder roemrijke zee-oorlogen met Engeland doen telkens weer het oude vuur in zijn gemoed opvlammen. Hoe baadt hij zich in de glorie van zijn land, wanneer hij Van Galen de scheepskroon op het hoofd zet. Juichend bijna is die aanhef:

> Zou de Leeuw van Hollant flaeuwen
> Na een zeegevecht of twee?
> Neen! hy slaet al weer zijn klaeuwen
> Op de Middellantsche zee.

En dan dat triomfantelijk slot: ‘Dat heet eerst de Straet te vegen // Van dit heilloos schuim en slijck!’, ‘dat heet nu de zee bevrijen!’ Al onze vlootvoogden van beteekenis, Maarten Harpertsz. Tromp en De Ruyter bovenal, zijn door Vondel gehuldigd in verzen hunner daden waardig.

Echter waren Vondels vreugde en triomf bij al die zegepralen niet onvermengd; in zijn hart had hij een afkeer van den oorlog. Hoe zeer hij man des vredes was, blijkt op menige plaats in zijne poëzie; b.v. in zijn *Vredewensch aen Constantyn Huigens* (1633):

1) Palam. vs. 126. Ook *Gysbreght* vs. 1840-1841:

> Verheft uw stad haer kroon tot aen den hemel toe
> En gaet door vier en ijs een audre weereld vinden.

De vreê, een schat by veelen onbekent,
Die overtreft triomfen sonder end
D' olyf behaeght my boven den laurier.

In het voorspel van *Gysbreght van Amstel* ziet de dichter met verlangen uit naar den tijd dat eens

de vreê ons scheeprijck Y bestrael
En 't oorlooghs onweer rust van ruisschen

Hoe gelukkig was hij toen het eindelijk ‘Peis en vreê’ was in zijn Leeuwendael, toen ‘het zwijn des oorlooghs’ in zijn vaart was gestuit en hij uit zijne zuivere blijdschap dat kostelijk landspel mocht scheppen.

Als geloovig Christen had Vondel den diepsten eerbied voor de gestelde machten; keizers en koningen zijn voor hem in de eerste plaats Godsgezalfden; hij zelf zegt het ons in de Opdracht van *Lucifer* aan Ferdinand III: ‘Gelyck de Goddelycke Majesteit in een ongenaeckbaer licht gezeten is; zoo oock de weereltsche Mogentheit, die haer licht uit Godt schept en de Godtheit afbeelt, in haren glans verheerlyckt.’ Vandaar dat hij van geen politiek persoon uit dien tijd inniger afschuw heeft dan van Cromwell, den ‘Koningsmoorder’. Komt deze ter sprake dan kan hij bijna geene woorden vinden, krachtig genoeg om zijne verontwaardiging uit te drukken. Hoe barst die verontwaardiging los als een onweer in den aanhef van *Vrye Zeevaert*:

De Plaegh van inheemsch en uitheemsch,
't Gedroght dat met zijn dolle honden
In 't bloedigh moorthol aen den Teems
Den Grooten Herder had verslonden,
Zich droncken zoogh aen 's Konings strot
En knaeghde op 't Koninglijck geraemte
Den romp, van hooft en kroon geknot,
Die moortpest zonder Godt en schaemte,
Nu vlammende op een verschen buit
Van Fransch gewas, quam nederzacken
En dreef voor stroom den bloetstroom uit
Om balgh en buick met roof te packen.

Ook later, toen hij de tachtig reeds naderde, sprak hij van de ‘koningsmoorders’ nog steeds met dezelfde verontwaardiging waarmede Jan van Galen, toen men hem vóór Livorno een been had afgezet, zijn leeggedronken glas tegen den grond smeet en zei: ‘de Engelsche koningsmoorders moeten het toch betalen.’[1)]

Niet vreemd derhalve dat wie zoo hoog van vorsten dacht, de Oranjes die weinig minder waren dan koningen evenzoo beschouwde; zij zijn voor hem bijna wezens van hoogeren aard: in het *Oranje May-lied* noemt hij den pasgeboren Willem II ‘Hollands Heyland’ en wil:

> twee autaren wijen,
> Een den Vader, een den Soon
>
> En hun Godheen al verheugd
> Eer bewijsen voor dees deugd.

Denzelfden toon slaat hij aan tegen de autoriteiten in zijne omgeving, de burgemeesters en raden van Amsterdam; in het *Danckoffer*, dat hij den Magistraat bracht nadat zij de vertooning van zijn *Gebroeders* hadden bijgewoond, leest men o.a.:

> Wat voelden hier de treurtooneelen
> Al gunst van Goden onder 't spelen.

In dien eerbied deelen ook de overige Amsterdamsche patriciërs en wie verder maar voornaam was. Toen Wessel van den Boetseler, ‘vryheer en Baron tot Asperen etc.,’ een deel van Du Bartas' werk had vertaald, riep Vondel de republiek toe: ‘Gemeene best, schep moed! Een Vryheer, een Baron // Bout uw vervallen spraeck.’ Trouwens, waar de schilders de kinderen der voorname Amsterdammers als goden afbeeldden, daar was het wel begrijpelijk dat de dichters zulk een toon aansloegen.[2)] Ook mannen als Huygens en Hooft acht Vondel ver boven zich verheven. Welk een onderdanigheid spreekt uit het briefje aan den Secretaris des Prinsen bij de toezending van den vertaalden en hem opgedragen Virgilius! Ik hoop, - schrijft de dichter - dat de opdracht ‘my niet qualyck zal

1) Vgl. Unger, 1664-1667, bl. 95, 109, 129.
2) Unger 1657-1660, bl. 95.

afgenomen worden, nochte uwe Ed. in zynen staet of ampt quetsen, alzoo hier geen zaken verhandelt worden, waerover men tegenwoordigh stryt voert'; aan Hooft schrijft hij iets dergelijks bij de toezending van een present-exemplaar.

Wie Vondels houding tegenover de grooten der aarde 'kruipend' noemt, over zijne 'flemende lofzangen' spreekt en zich 'tot walgens toe verbaast' over zijne opdrachten en over vele bruiloftsverzen, die houdt geene rekening noch met den geest dier tijden noch met Vondels godsdienstige overtuiging die zoo nauw samenhangt met zijne beschouwing van menschen en dingen.[1)] In eigen oogen vernederde Vondel zich volstrekt niet; die houding tegenover de hoogere standen betaamde z.i. hem den burgerman - zoolang zij niet in strijd kwam met hetgeen zijn geweten hem voorschreef. Waar hij meent dat vrijheid en geloof bedreigd worden, waar hij het algemeen belang in gevaar ziet door de zelfzucht van grooten, daar is hij verre van nederig en onderdanig, maar vrij en fier vertoont hij zijne vlag. Hij doet geene dingen die niet strooken met zijne overtuiging. Toen Maurits in 1618 te Amsterdam kwam, werd hij daar feestelijk ontvangen, de vreugde was algemeen, aanzienlijken en geringen droegen oranje-pluimen en strikken, Egelantier en Lavendel gaven vertooningen - naar een welkomstgedicht van Vondel zoekt men tevergeefs. Al zijn eerbied voor de gestelde machten verhindert hem niet *Palamedes* te schrijven en uit te geven; zelfs terwijl hij zich voor de vervolging schuilhield ter huize van zijn zwager Hans de Wolf, zeide hij: 'Ik zal dat volk de waarheid nog scherper zeggen' en schreef andere 'steekende heekeldichten.' De eerbiedige genegenheid die hij ook Willem II van jongsaf had toegedragen, veranderde in afkeer, in afschuw zelfs, zoodra deze de dierbare vrijheid bedreigde. 'Ghij lijt het nimmermeer' roept hij tot de beide, na dien aanslag op Amsterdam gebouwde blokhuizen:

> Dat Aemstel, een tiran ten dienste, zweete en slave
> En voor een vryen Staet verkieze een wulpschen Heer.

Onder de 'Monsters onzer eeuwe' wordt ook Willem II

1) Jonckbloets beschouwing is hier bedoeld; vgl. zijne Gesch. der Ned

genoemd ‘op Amsterdam te helsch gebeten’; ‘een booze zoon die zijne moeder de borst afsnijdt’ - zoo kenschetst hij den prins wiens komst in dit leven hij had begroet en gevierd met de zilveren tonen zijner *Geboortklock*. In den *Brief aan den Drost van Muyden* in 1628 geschreven ‘in de Sont’ klaagt hij:

> Heer, hoe lang, hoe lang hebt ghy besloten
> Den aerdboôm tot een roof te geven aen de grooten,
> Wier staetsucht 's vollecks vleesch als roest het yser vreet?
> D'onschuldige gemeent die staet op bloed en sweet
> Hun' overdwaelsche pracht.

En het lijkt weinig op ‘kruipen’ en ‘flemende lofsangen,’ wanneer de dichter, in *Roskam* de slechte regenten en staatsdienaren hekelend, verontwaardigd uitroept:

> En sijnder dan geen stroppen
> Voor geld te krijgen, dat men 't quaed niet af en schaft?
> En dat landsdievery tot noch blijft ongestraft?
> Of isser niet een beul in 't gansche land te vinden?

Wat Vondel hier in verontwaardiging brengt, is zoowel zijn afkeer van onrecht als zijne warme sympathie voor het volk, want met al zijn eerbied voor de gestelde machten is hij toch democraat in zijn hart. Vriend des volks toont hij zich reeds in een paar verzen van *Haec Libertatis Ergo* waar hij in de bres springt voor ‘Hollands melleckkoe’

> Die boter karnt en krijght de huyd vol slaegen toe.
> Haer huyd, haer gras, haer smeer, haer hoornen pacht betalen:
> Noch deedse 't willigh, moght haer siel slechts adem halen
> In d'algemeene lucht, vrypostigh, ongemoeyt,
> Maer ah! sy sucht vergeefs; vergeefs ist datse loeyt.

Voor het grauw, ‘Isrels hockgespuys,’[1] de ‘hollende gemeente // Wiens oproer sit in 't bloed, in 't merregh van 't gebeente’[2] heeft hij weinig sympathie, maar oprecht mede-

1) *Rommelpot van 't Hanekot* vs. 87.
2) *Harpoen* vs. 151-152.

lijden met ‘'t arm eenvoudigh volck,’ (*Harpoen*) dat door dweepzieke predikanten wordt opgehitst. In *Roskam* zwelt dat medelijden aan tot verontwaardiging die de zweep van het sarcasme met kracht doet neerdalen op de ruggen der regenten, de onbarmhartige ezeldrijvers die den ‘gemeenten-ezel’ toeroepen:

> Het land heeft meel gebreck: dus breng den sack te molen,
> Het drijven is ons ampt, het pack is u bevolen,
> Vernoegh u datghe sijt een vrygevochten beest;
> Is 't na het lichaam niet, zoo is het na den geest.
> Tot 's lichaams lasten heeft de hemel u beschoren,
> Dit past u bet dan ons: ghy sijt een slaef geboren.

Toont Vondel ook hier weer zijn eerbied voor het gezag, waar hij, vreezend dat de laster zijne woorden verkeerd zal uitleggen, met nadruk verklaart: ‘Gehoorsaemheyd die past een oprecht ingeseten’ - zijn eigen voorbeeld bewijst dat hij die gehoorzaamheid aan wereldlijke gezaghebbers slechts zoo lang plicht rekent als zij niet in strijd is met het geweten.

Ook in Vondels ziel hoort men den weerklank van ons *Wilhelmus* met zijn rustige kracht en deemoedige vroomheid:

> Voor God wil ik belyden
> En sijner grooter macht,
> Dat ick tot geenen tyden
> Den coninck heb veracht -
> Dan dat ick God den Heere,
> Der Hoochster Majesteyt
> Heb moeten obedieeren
> In der gherechticheyt.

G. KALFF.

(*Wordt vervolgd.*)

Een laboratorium voor experimenteele psychologie.

Sedert ik, nu ongeveer vier jaar geleden, door eene jaarlijksche subsidie uit de rijksschatkist in staat werd gesteld, de grondslagen te leggen voor een experimenteel-psychologisch laboratorium aan de Groningsche universiteit, werd mij van zoovele en zoo verschillende zijden gevraagd, wat toch eene dergelijke inrichting kon te beteekenen hebben, dat ik zeker niet voor gemis aan belangstelling behoef te vreezen, wanneer ik mij voorneem die vraag, en de verschillende bedenkingen die zich daaraan plegen vast te knoopen, met een enkel woord in 't openbaar te beantwoorden. Mochten de inlichtingen die ik kan geven er iets toe bijdragen, sympathie te wekken voor een nieuw veld van wetenschappelijk onderzoek, dat slechts voldoende werkkrachten noodig heeft om een rijken oogst op te leveren, ik zou er mij hartelijk over verheugen.

De bezwaren, die het woord ‘experimenteele psychologie’ bij den leek pleegt te voorschijn te roepen, berusten grootendeels op de omstandigheid, dat hij evenmin eene heldere voorstelling heeft van de taak der psychologie, als van 't wezen der experimenteele methode; terwijl hij toch meent, nauwkeurig te weten wat met beide begrippen wordt bedoeld. In het woord psychologie of zielkunde schijnt zijne beteekenis te liggen opgesloten: de psychologie is de wetenschap van de ziel, en onder ziel verstaat men veelal, geleid door kerkleer en spraakgebruik, een onstoffelijk, met 't lichaam verbonden maar daarvan onafhankelijk wezen, dat het vermogen heeft tot denken, gevoelen en willen. Bij het woord experimenteele methode anderzijds, ziet men voor zijn verbeelding allerlei min of meer onbegrijpelijke toestellen en werktuigen oprijzen, waarin vaste en vloei-

bare, georganiseerde en niet-georganiseerde, doode en levende lichamen aan de meest uiteenloopende mechanische, physische en chemische invloeden worden blootgesteld. Nu schijnt het duidelijk, dat de ‘ziel’ niet samengedrukt of uitgerekt, aan kookhitte of vriestemperatuur onderworpen, of in een reageerbuisje met chemische stoffen vermengd kan worden; en het ligt dus in den aard der zaak dat, zoolang de bedoelde voorstellingen voor juist en volledig gehouden worden, de experimenteele psychologie voor eene magische kunst of voor eene ongerijmdheid wordt aangezien. Zij is, men gelieve mij voorloopig op mijn woord te gelooven, noch het een noch het ander.

De psychologie te definieeren als de wetenschap van de ziel, is niet zoozeer onjuist als wel gevaarlijk, omdat het gemakkelijk kan leiden tot misverstand.

Hoe komen wij eigenlijk aan het denkbeeld ‘ziel’? Zeker niet door onmiddellijke waarneming; niemand heeft ooit eene ziel gezien of getast, zooals men een steen, een plant, een dierlijk of menschelijk lichaam zien of tasten kan. En ook wanneer wij den blik naar binnen wenden, letten op 't geen er in ons verstand of ons gemoed omgaat, dan nemen wij wel allerlei verschijnselen waar die de uitwendige zintuigen ons niet doen kennen: liefde en haat, hoop en vrees, begeerte en afschuw, maar de ziel, waaraan wij deze verschijnselen als hare toestanden of werkingen toeschrijven, komt nooit zelve tot waarneming. Hoe komen wij er dan toe, moet nog eens gevraagd worden, van eene ziel te spreken en haar deze verschijnselen toe te schrijven? Ik zou zeggen, wij komen daartoe, omdat wij ons eene voorstelling, eene aandoening, eene begeerte niet als iets zelfstandigs, maar alleen als de voorstelling, aandoening of begeerte van iets of van iemand kunnen denken; en vervolgens, omdat deze verschijnselen zich voordoen als zoo iets geheel anders dan 't geen wij als toestanden of werkingen der stof kennen, dat wij meenen, ze ook aan een wezen van geheel anderen aard dan de stof te moeten toeschrijven. Of nu deze meening juist of onjuist, gegrond of ongegrond is, is eene vraag, die wij voor 't oogenblik geheel en al ter zijde laten; het komt er slechts op aan in te zien, dat 't denkbeeld of de voorstelling eener ziel ons niet onmiddellijk gegeven is, maar op grond van andere gegevens door eene (hetzij dan juiste

of onjuiste) redeneering wordt verkregen. Deze andere, wèl onmiddellijke gegevens zijn de zoo straks genoemde verschijnselen van het denken, voelen en willen, die wij onder den naam van *psychische* of *bewustzijnsverschijnselen* plegen samen te vatten. Heeft men dit eenmaal ingezien, dan is het ook duidelijk dat de psychologen, om eene populaire uitdrukking te bezigen, het paard achter den wagen zouden spannen, wanneer zij meenden tot kennis der ziel te kunnen geraken, zonder te voren een grondig inzicht in aard en samenhang der psychische verschijnselen te hebben verkregen. Met het onderzoek van deze verschijnselen moet de psychologie beginnen, het veelsoortige ordenende, het samengestelde ontledende, vaste betrekkingen van samengaan en opeenvolging opsporende, onder wetten van steeds hoogere algemeenheid de schijnbaar chaotische aaneenschakeling van bewustzijnsinhouden samenvattende. En zij moet afwachten, in hoeverre de uitkomsten van dat onderzoek, vergeleken en zoo noodig verbonden met die van andere wetenschappen, haar in staat stellen de vraag te beantwoorden, hoe wij ons het wezen hebben te denken, waarvan de psychische verschijnselen toestanden of werkingen zijn. In geen geval mag men van haar verlangen, dat zij, ternauwernood met het onderzoek dier verschijnselen begonnen, over hunne laatste gronden een oordeel zou uitspreken.

De definitie der psychologie als wetenschap van de ziel, zeide ik, is niet onjuist, maar leidt tot misverstand. Men zal thans inzien waarom. Die definitie is niet onjuist, omdat de psychische verschijnselen noodzakelijk toestanden of werktuigen moeten zijn van iets, en men dus, die psychische verschijnselen onder-zoekende, uit den aard der zaak materiaal verzamelt voor de kennis van dat iets, dat wij de ziel plegen te noemen. Maar zij leidt tot misverstand, omdat zij de meening kan doen ontstaan, dat het psychologisch onderzoek zich onmiddellijk op dat iets, op zijn wezeu en zijne eigenschappen zou kunnen richten; of meer nog, dat de psychologie reeds in staat zou zijn, over dat wezen en die eigenschappen een gegrond oordeel uit te spreken. Het eene is zoomin het geval als het andere; men kan tientallen psychologische leerboeken en honderdtallen artikels in psychologische tijdschriften doorlezen, zonder over de vraag, wat de ziel nu eigenlijk is, ook nog maar 't allergeringste licht te hebben ontvangen. Zoo is men er dan toe gekomen, de

tegenwoordige psychologie als eene ‘Psychologie ohne Seele’ te kenschetsen, - eene uitdrukking die trouwens ook al weer tot misverstand aanleiding kan geven. Zij bedoelt niet, dat de psychologie het bestaan eener ziel zou ontkennen (eene dergelijke ontkenning zou ongerijmd zijn wanneer het begrip ziel in den ruimsten zin, als drager der bewustzijnsverschijnselen zonder meer, wordt opgevat; en overijld, wanneer aan dat begrip nog de verdere kenmerken van onstoffelijkheid, enkelvoudigheid enz. worden toegevoegd); maar zij bedoelt uitsluitend dat de psychologie, voorloopig verstoken van gegevens die haar in staat zouden stellen over dien drager der bewustzijnsverschijnselen op goede gronden iets te beweren, zich er toe bepaalt, de bewustzijnsverschijnselen zelve tot voorwerp van haar onderzoek te maken. Dat deze bescheidenheid zonder voorbeeld zou zijn, kan nauwelijks worden beweerd; immers ook de natuurwetenschap handelt op haar terrein niet anders. Als grond voor de verschijnselen die zij bespreekt, onderstelt zij stoffen en krachten; maar wat stof en kracht eigenlijk is, weet geen physicus u te zeggen.

Om alle misverstand uit te sluiten, definieeren wij dus de psychologie als de wetenschap, die zich bezig houdt met het onderzoek der bewustzijnsverschijnselen.

En nu de experimenteele methode: wat is eene proefneming, en waardoor is zij van eene eenvoudige waarneming onderscheiden? Om deze vraag te beantwoorden, behooren wij ons in de eerste plaats te herinneren, dat voor de oorzakelijke verklaring van eenig verschijnsel noodig is nauwkeurige en volledige kennis niet slechts van dat verschijnsel zelf, maar ook van de omstandigheden waaronder het is ingetreden, en die dus de oorzaken, die het voortbrachten, onder zich moeten bevatten. Vervolgens dat, om uit het geheel van die omstandigheden de oorzaken van het verschijnsel in kwestie te kunnen afscheiden, het noodig is te weten, òf en hoe zich dat verschijnsel zou voordoen, wanneer van de omstandigheden sommigen niet of in gewijzigde intensiteit aanwezig waren. Ten opzichte van beide punten nu schiet de gewone, ‘passieve’ waarneming veelal te kort. Het verschijnsel, dat zij wil onderzoeken, kan zich onverwacht voordoen, zoodat de tijd voor eene nauwkeurig vaststelling der omstandigheden ontbreekt; het kan optreden onder zoo gecompliceerde en moeilijk te bepalen omstandigheden,

dat het bijna onmogelijk wordt, er een volledig overzicht van te verkrijgen; de gewijzigde omstandigheden eindelijk, van welke men gaarne zou willen weten òf en hoe zij het verschijnsel te voorschijn zouden roepen, worden misschien door den gewonen loop der dingen nooit of slechts zelden, door een gelukkig toeval, gerealiseerd. In al deze bezwaren kan nu tot op zekere hoogte worden voorzieu, wanneer de onderzoeker de regeling der omstandigheden zelf in handen neemt. Hij kan dan deze omstandigheid, die in de natuur altijd aanwezig is, elimineeren; gene, die zich zelden of nooit voordoet, invoeren; de eene versterken en de andere verzwakken; meerdere op zoovele en zoodanige wijze met elkander verbinden als hem goeddunkt; en op die wijze een uitgebreid materiaal verzamelen, waarin de werkingen van allerlei nauwkeurig bekende en op nauwkeurig bepaalde wijze zich van elkander onderscheidende complexen van omstandigheden vertegenwoordigd zijn. Dit proces nu: het methodisch ingrijpen van den onderzoeker in de omstandigheden, waaronder zich het onderzochte verschijnsel voordoet, noemt men *proefneming* of *experiment*. Het is duidelijk, dat men ten onrechte dit proces als iets geheel zelfstandigs naast of tegenover de waarneming zou plaatsen; veeleer verhoudt het zich tot deze als een speciaal geval tot 't algemeene begrip. Ook de gewone waarnemer houdt, zoo goed hem dit mogelijk is, rekening met de omstandigheden waaronder het waargenomen verschijnsel is ingetreden; de experimentator is slechts in zoover in 't voordeel, dat hem die omstandigheden onvergelijkelijk volledíger en beter bekend kunnen zijn.

Vatten wij 't voorafgaande samen, dan verliest 't denkbeeld eener experimenteele psychologie reeds terstond veel van zijne geheimzinnigheid. Een psychologisch experiment is niets anders dan *waarneming van bewustzijnsverschijnselen, zooals zij zich voordoen onder opzettelijk met het oog op de eischen van het onderzoek geregelde omstandigheden*. Wij laten de vraag, in hoeverre een opzettelijk ingrijpen in de omstandigheden, waaronder bewustzijnsverschijnselen intreden, mogelijk is, voor een oogenblik ter zijde, om te betoogen dat, *wanneer* het mogelijk is, juist op het gebied der psychologie aan toepassing der experimenteele methode de allerdringendste behoefte bestaat.

Onder de empirische wetenschappen zijn er (b.v. de astronomie) die het zonder de hulp van het experiment tot eene

aanzienlijke hoogte kunnen brengen en gebracht hebben. In de omstandigheden, die de bewegingen der hemellichamen beheerschen, kan niet willekeurig worden ingegrepen; toch is men er in geslaagd, met groote nauwkeurigheid de wetten volgens welke die bewegingen plaats hebben, de oorzaken die ieder onderdeel daarvan bepalen, te leeren kennen. De verklaring van dit feit is niet ver te zoeken; zij ligt in de betrekkelijke eenvoudigheid dezer alleen op traagheid en gravitatiewerkingen berustende verschijnselen. Nemen wij voor een oogeblik aan, dat behalve de zwaartekracht nog andere invloeden, ieder volgens zelfstandige wetten werkende, den loop der hemellichamen beheerschten, dan zou het moeilijk zoo niet onmogelijk geweest zijn, uit de bloote waarneming der resulteerende bewegingen het aandeel af te zonderen, dat daartoe door elk der samenwerkende oorzaken was bijgedragen. Of algemeener: naarmate eene groep van verschijnselen een gecompliceerder karakter vertoont, zal ook, om die complicatie te ontwarren, experimenteele isoleeling der medewerkende fatoren dringender noodzakelijk worden. Is dit echter toegegeven, dan mag onmiddellijk worden geconcludeerd, dat voor geen terrein van wetenschappelijk onderzoek meer dan voor dat der psychologie, die noodzakelijkheid aanwezig is. Inderdaad: zoo ergens, dan staat hier alles met alles in onafgebroken samenhang. Men pleegt de bewustzijnsverschijnselen te verdeelen in voorstellingen, aandoeningen en wilsverschijnselen; maar in geen psychologisch leerboek wordt verzuimd er op te wijzen, dat, wat door deze verdeeling onderscheiden wordt, in de werkelijkheid steeds verbonden en in voortdurende wisselwerking gegeven is. Voorstellingen wekken, direct of door tusschenkomst van andere voorstellingen, aandoeningen en begeerten; emoties bepalen niet slechts den wil, maar kunnen ook voorstellingen tot onmerkbaarwordens toe verzwakken of tot hallucinaties versterken; begeerten beheerschen het voorstellingsverloop en wijzigen de vatbaarheid voor bepaalde aandoeningen. Al deze elementen, beurtelings werking en oorzaak, verdringen zich om den voorrang in het bewustzijn; en er is reden te vermoeden, dat de intensiteit, waarmede elk hunner zich bemerkbaar maakt, door de aanwezigheid van en de verbindingen tusschen alle andere wordt medebepaald. Voorwaar: voor den onderzoeker die in dezen chaos orde tracht te brengen is het experiment geen luxeartikel; veeleer

een eisch, die vervuld moet worden, wanneer zich de psychologie uit een eeuwenoud dilettantisme tot den rang eener wetenschap zal verheffen.

Maar kàn die eisch vervuld worden? Is het mogelijk, zelfstandig in te grijpen in de omstandigheden, die het optreden van bewustzijnsverschijnselen beheerschen?

Men zou deze vraag niet stellen, wanneer men zich van het wezen van een experiment, afgescheiden van het bijzonder karakter zijner toepassingen op natuurwetenschappelijk gebied, voldoende rekenschap had gegeven. Men zou dan bedenken, dat de ‘omstandigheden’, die 't intreden van een bewustzijnsverschijnsel beheerschen, in hoofdzaak zelf weer bewustzijnsverschijnselen zijn; en dat dus de gestelde vraag hierop neerkomt, of wij in staat zijn in te grijpen in de bewustzijnsverschijnselen, die zich bij ons zelf en anderen voordoen. Dit nu doen wij klaarblijkelijk voortdurend. Bij allen opzettelijken denkarbeid wijzigen wij het natuurlijk verloop onzer voorstellingen; ons geheele spreken benevens een groot deel van ons handelen is er op gericht, ook in het bewustzijn van anderen bepaalde voorstellingen, aandoeningen en wilsverschijnselen te voorschijn te roepen. En reeds van te voren schijnt het niet onwaarschijnlijk, dat deze onze dagelijksche werkzaamheid ook in den dienst van het psychologisch onderzoek met voordeel zal kunnen worden aangewend.

Wij kunnen verder gaan en beweren dat, evenals de heer Jourdain zijn geheele leven proza had gesproken zonder het te weten, ieder onzer herhaaldelijk psychologische experimenten heeft genomen, zonder zich ooit daarvan rekenschap te geven. Eene moeder die wil weten, hoe ver haar kind het in de zelfbeheersching gebracht heeft, laat het eenigen tijd alleen met een doos verboden lekkernijen; zij wekt dus opzettelijk bepaalde begeerten en de overtuiging der mogelijkheid ze te bevredigen; m.a.w. zij experimenteert; en zij bouwt op den uitslag van het experiment hare gevolgtrekkingen aangaande de betrekkelijke sterkte der strijdende krachten. - Wij willen iemand een geheim ontlokken, en maken daartoe, als Hamlet tegenover Claudius, eene duidelijke toespeling op den onderstelden inhoud er van; wat doen wij anders dan experimenteeren? Inderdaad: gelijk de chemicus een mengsel ‘op’ een bepaalde stof onderzoekt, door een andere stof toe te voegen die met

de onderstelde eene bekende reactie geeft, evenzoo onderzoeken wij onzen proefpersoon b.v. ‘op’ schuldbesef, door voorstellingen in hem op te wekken, die met dat onderstelde schuldbesef bepaalde aandoeningen en bijbehoorende uitdrukkingsverschijnselen moeten teweegbrengen. - Wij voelen ons onaangenaam aangedaan door de handelwijze van een onzer bekenden; maar de ervaring heeft ons geleerd hoe feilbaar zulk een indruk kan zijn, en ons doen besluiten geene handeling te beoordeelen voor wij ze begrepen hebben. Hoe komt nu dat begrijpen tot stand? Ongetwijfeld beginnen wij met te trachten, zoo goed mogelijk de omstandigheiden te leeren kennen; maar de directe gegevens waarover wij beschikken zijn altijd onvolledig, en vereischen hypothetische aanvulling. Voor de juistheid en compleetheid dezer aanvulling evenwel hebben wij geene andere contrôle dan die van het psychologisch experiment. Wij trachten - in ons eigen bewustzijn ditmaal - de neigingen en motieven, waaraan wij meenden de bedoelde handeling te moeten toeschrijven, met uitsluiting van alle andere tot duidelijke voorstelling te brengen; en wij nemen waar, of zij al dan niet voldoende zijn om eene merkbare tendentie tot die handeling in het leven te roepen. Een dergelijk proces, meer of minder bewust, sneller of langzamer verloopende, op meer of minder nauwkeurige opvatting van het gegevene berustend, ligt aan alle denkende beoordeeling onzer medemenschen te gronde. - Evenzoo bij het lezen van een roman of drama. Wij verklaren de daarin voorkomende personen voor natuurlijk of onnatuurlijk; hoe komen wij aan dit inzicht? Hebben wij eene psychologische theorie toegepast, de gedragingen der voorgestelde personen getoetst aan algemeene, uit de ervaring geabstraheerde wetten, betreffende 't regelmatig verband tusschen karakter, motief en handeling? Zeker niet: de gewone, ook de ontwikkelde romanlezer zou geene dergelijke wet weten te formuleeren. Hebben wij dan rondgekeken in den kring onzer kennissen, en ons herinnerd dat zij, in analoge omstandigheden geplaatst, al of niet op dezelfde wijze hebben gehandeld? Het is mogelijk, maar niet waarschijnlijk: tien tegen een dat een verbinding van personen en omstandigheden, zooals in den roman wordt voorgesteld, binnen den kring onzer ervaring nooit is voorgekomen. Maar waarop berust dan het oordeel, dat wij met zoo groote beslistheid durven uitspreken? Wel, wij hebben

ons ‘verplaatst’ in den persoon van den romanheld, wij hebben ons ‘ingedacht’ in zijne omstandigheden, en wij hebben onmiddellijk *gevoeld*, dat *wij*, met dergelijke neigingen en hartstochten behept, zóó gevoelende, en verkeerende in zùlke omstandigheden, anders of niet anders zouden handelen dan hij. Met andere woorden: wij hebben met onze eigen bewustzijnsverschijnselen geexperimenteerd.

Het is misschien niet onnoodig nog eens uitdrukkelijk te verklaren, dat wij in al deze gevallen niet te maken hebben met iets dat op een experiment gelijkt, maar met wezenlijke experimenten in den vollen en strengen zin van het woord. Ongetwijfeld: deze experimenten voeren niet tot de kennis van algemeene wetten, en zij geven evenmin exacte, quantitatief bepaalde resultaten. Maar ditzelfde geldt van vele natuurwetenschappelijke proefnemingen: de chemicus, die zich met de qualitatieve analyse eener stof bezighoudt, de arts, die door middel van den knieschijfreflex eene ruggemergsaandoening diagnosticeert, streeft evenmin naar algemeenheid en exactheid. Het essentieele van het experiment: opzettelijke wijziging van gegeven of invoering van nieuwe omstandigheden, met het doel om uit de daarbij optredende verschijnselen gevolgtrekkingen betreffende het voorwerp van onderzoek af te leiden, is in al deze gevallen in gelijke mate aanwezig. Ook zou men ongelijk hebben, wanneer men in 't bijzonder tegen de betrekkelijke betrouwbaarheid der beide laatstbesproken psychologische experimenten, op grond dat 't ‘bloote fantasieexperimenten’ zijn, bezwaar wilde maken. Het is duidelijk dat, wie eigenschappen en werkingswijzen van de dingen in de buitenwereld wil leeren kennen, met die dingen, en niet met zijne voorstellingen daarvan, moet experimenteeren; maar het schijnt niet minder vanzelfsprekend dat, wanneer men de werking van bewustzijnsverschijselen wil nagaan, het onderzoek zich op die bewustzijnsverschijnselen moet richten. En daar het nu vrijwel vaststaat, dat gereproduceerde waarnemingen, aandoeningen enz. zich alleen door hunne geringere intensiteit van de oorspronkelijke onderscheiden, is niet in te zien waarom, waar de laatste niet verkrijgbaar zijn, aan het experimenteel onderzoek van de eerste alle waarde zou moeten worden ontzegd.

Intusschen, gelijk ik opmerkte, algemeene en exacte resultaten kunnen van de ruwe proefnemingen van het dagelijksch

leven op het terrein der psychologie zoomin als elders worden verwacht. Op de wenschelijkheid, om deze te bereiken, berust juist de beteekenis van een psychologisch laboratorium.

Zulk een psychologisch laboratorium moet er voornamelijk op zijn ingericht, vooreerst bepaalde bewustzijnsverschijnselen, waarvan men de psychische werking wil nagaan, in te voeren; vervolgens andere, en vooral dezulke waarvan eene storende werking kan verwacht worden, zooveel mogelijk uit te sluiten. Voor het laatste doel is noodig, dat, wanneer met zinsindrukken van een bepaalde soort wordt geexperimenteerd, alle verdere gewaarwordingen van hetzelfde zintuig, en die van andere zintuigen althans voor zoover zij sterk en aan merkbare wisseling onderhevig zijn, zorgvuldig worden uitgesloten. Daartoe moet de kamer, die als laboratorium dienst doet, rustig gelegen en van het straatrumoer afgesloten zijn; vloer, wanden en zoldering behooren donker geverfd te zijn, en er moet gelegenheid bestaan, om door ondoorschijnende gordijnen het daglicht volkomen buiten te sluiten. Verder geldt als algemeene regel, dat de proefpersoon in volkomen normalen toestand moet verkeeren; niet slechts bepaalde pijn, maar ook storingen in het totaalgevoel, toestanden van onbehagelijkheid, vermoeidheid, preoccupatie enz. leveren voldoenden grond om (tenzij juist deze abnormale toestanden het voorwerp van het onderzoek uitmaken) de proefnemingen af te breken of niet te beginnen. Om dezelfde reden is het wenschelijk, dat de proefpersoon niet zelf de werktuigen bedient die bij het experiment te pas komen, maar dat die taak aan een ander (den *proefnemer*) wordt overgelaten. In sommige laboratoria gaat men zelfs zoo ver, den proefnemer en den proefpersoon in verschillende kamers te plaatsen; het verkeer tusschen beide en de overbrenging van bewegingen van de eene kamer naar de andere hebben dan plaats door electriciteit. In de meeste gevallen zullen deze uiterste voorzorgen wel overbodig zijn; maar het beginsel dat er aan te gronde ligt, is ongetwijfeld juist.

Gesteld nu wij hebben op deze wijze, zoo goed mogelijk, alle van buiten komende storende invloeden uitgesloten, terwijl de proefpersoon van zijn kant zijn uiterste best doet om zich ook door zijn eigen gedachten niet te laten afleiden, wat moet er dan verder gedaan worden? Dat hangt natuurlijk af van de vraag, op welke bijzondere groep van verschijnselen zich het onderzoek richt.

Als eerste voorbeeld bespreek ik een groep van onderzoekingen, die in hoofdzaak betrekking hebben op de *gewaarwordingen*: de onderzoekingen betreffende de wet van Weber. Deze ontleenen hun bijzonder belang aan de omstandigheid, dat men geruimen tijd gemeend heeft (en velen nog meenen) daarin de gegevens te bezitten voor de beantwoording der vraag, op welke wijze de intensiteit der gewaarwordingen afhangt van die der veroorzakende prikkels. Door eenvoudige zelfwaarneming laat zich deze vraag niet beantwoorden: wanneer ik achtereenvolgens een, twee en drie gelijke stemvorken in gelijke mate doe trillen, of wanneer ik een stuk wit papier achtereenvolgens door een, twee en drie lichtbronnen van gelijke helderheid doe beschijnen, dan kan ik wel constateeren dat ook de intensiteit der correspondeerende gewaarwordingen geregeld toeneemt, maar niet, of deze toeneming in dezelfde verhouding van 1 : 2 : 3 plaats heeft. Toch zou het van veel belang zijn dit te weten; immers om na te kunnen gaan, hoe tal van andere verschijnselen van de intensiteit der gewaarwordingen afhangen, moet men eerst een middel hebben om deze intensiteit te meten. Zulk een middel nu meende men gevonden te hebben in de uitkomsten der proefnemingen, waarover ik in de eerste plaats iets zou willen mededeelen.

Gelijk ik zooeven zeide: men kan van twee gelijksoortige gewaarwordingen niet onmiddellijk uitmaken *hoeveel maal*, wel *dat* de eene sterker is dan de andere. Dit laatste is evenwel voldoende om de vraag te kunnen beantwoorden, hoe groot het verschil der prikkels wezen moet, om nog juist de ongelijke intensiteit der bijbehoorende gewaarwordingen te doen waarnemen. Reeds de dagelijksche ervaring leert, dat niet elk verschil in de sterkte der prikkels deze waarneming mogelijk maakt: wanneer aan een op de hand drukkend gewicht van een kilogram een gram wordt toegevoegd, of wanneer de op een blad papier vallende zonnestralen door die van een spiritusvlammetje worden versterkt, zal niemand eene toeneming van de intensiteit der druk- of lichtgewaarwording kunnen bespeuren. Het is nu niet moeilijk toestellen te construeeren, die eene exact-experimenteele beantwoording der zooeven gestelde vraag mogelijk maken. Men verlicht twee naast elkander geplaatste matglasschijven, die van uit een donkere ruimte worden bekeken, door twee gelijke lampen, en varieert

de intensiteit van het licht door de lampen te verschuiven, of daarvoor verduisterende cirkelsectoren te laten ronddraaien; men laat metalen balletjes van verschillende hoogte op plankjes van ebbenhout neervallen; of wel men belast beide handruggen gelijktijdig of een handrug achtereenvolgens met ongelijke en methodisch gevarieerde gewichten. Men kan dan vooreerst direct, door de intensiteit van een der prikkels geleidelijk te veranderen, het even merkbare verschil tusschen beide vaststellen (de eenvoudigste, maar in de toepassing dikwijls op gewichtige bezwaren stuitende manier); of wel men kan langs een omweg, door middel van verschillende hier niet nader te bespreken methoden, dat bedrag (Unterschiedsschwelle, onderscheidingsminimum) zien te weten te komen. Dergelijke onderzoekingen nu, door verschillende personen volgens verschillende methoden met gegevens van verschillende zintuigen ingesteld, hebben geleid tot de vaststelling eener algemeene wet, die, reeds voor een halve eeuw door Weber geformuleerd, sedert telkens weer in hoofdzaak is bevestigd geworden. Zij luidt aldus: het intensiteitsverschil tusschen twee prikkels, vereischt om het intensiteitsverschil tusschen de bijbehoorende gewaarwordingen even merkbaar te maken, is evenredig met de intensiteit der prikkels. M.a.w., wanneer juist even kan worden onderscheiden tusschen eene belasting van 10 gr. en eene van 11 gr., dan zal hetzelfde gelden van belastingen van 20 en 22 gr., 50 en 55 gr., 100 en 110 gr. enz.; wanneer aan een zwak licht een zeker bedrag moet worden toegevoegd om de versterking merkbaar te maken, dan zal aan een sterker licht juist zooveel maal dat bedrag moeten worden toegevoegd, als het zelve sterker is dan het andere. De factor, waarmede de intensiteit van den prikkel vermenigvuldigd moet worden, om de even merkbare intensiteitsvermeerdering te verkrijgen, is bij verschillende zintuigen verschillend: hij bedraagt voor lichtgewaarwordingen ongeveer 1/100, voor geluidsgewaarwordingen ⅓, voor drukgewaarwordingen 1/10 enz. Maar de wet zelve in hare algemeenheid geldt (met bepaalde en voor de theorie belangrijke afwijkingen bij zeer zwakke en zeer sterke prikkels) voor alle gewaarwordingen zonder uitzondering.

Uit deze wet heeft men nu gemeend belangrijke gevolgtrekkingen te kunnen afleiden betreffende de wijze, waarop de intensiteit der gewaarwordingen van die der prikkels afhangt.

Volgens haar zijn, wanneer men b.v. een reeks geluidsprikkels laat werken, waarvan de intensiteiten zich verhouden als 1 : 4/3 : $(4/3;)^3$ enz., de verschillen tusschen elke twee opeenvolgende geluidsgewaarwordingen in gelijke mate (immers juist even) merkbaar. Neemt men nu aan, zooals betrekkelijk voor de hand ligt, dat in gelijke mate merkbare verschillen ook gelijke verschillen zijn, dan volgt onmiddellijk, dat aan eene *meetkundige* reeks van prikkels als zooeven voorgesteld, eene *rekenkundige* reeks van gewaarwordingen beantwoordt. En daaruit laat zich door eene eenvoudige berekening afleiden, dat de intensiteiten van gelijksoortige gewaarwordingen zich verhouden als de logarithmen der prikkels, wanneer het bedrag der laatste in veelvouden van den kleinst merkbaren prikkel (Reizschwelle) wordt uitgedrukt.

Gelijk ik zoo straks reeds liet doorschemeren, worden deze gevolgtrekkingen niet, of althans niet meer, algemeen aanvaard. Zij laten zich uit de wet van Weber slechts met behulp eener wel plausibele, maar niet onbetwistbare onderstelling afleiden, en zijn met andere feiten moeilijk te vereenigen. Zoo is, om slechts een enkel punt te noemen, gebleken dat, wanneer aan een proefpersoon wordt opgedragen eene gewaarwording te bepalen, die juist tusschen twee gegevene gelegen is, hij niet die aanwijst welke met het meetkundig gemiddelde der beide gegeven prikkels correspondeert, maar eene veel sterkere; vervolgens dat de psychische kracht der gewaarwordingen, hun vermogen om andere gewaarworderingen uit het bewustzijn te verdringen, niet evenredig is met de logarithmen der prikkels, maar met de prikkels zelve. Wij kunnen ons hier in deze onderzoekingen niet verder verdiepen; maar de lezer zal zich op grond van het medegedeelde reeds eenigszins kunnen voorstellen, hoe zij ieder voor zich het terrein der mogelijke hypothesen betreffende de betrekking tusschen prikkels en gewaarwordingen beperken, en dus tot de oplossing van dit gewichtige vraagstuk materiaal bijeendragen.

Ik ontleen een tweede voorbeeld aan het gebied der *waarneming*. Men pleegt in de psychologie tusschen gewaarwordingen en waarnemingen te onderscheiden: voorwerp der eerste zijn de enkele licht-, kleur-, geluids-, smaakindrukken enz., die wij van de zintuigen ontvangen; voorwerp der tweede de in ruimte en tijd geordende, een veelheid van eigenschappen vertoonende

dingen, die wij op grond dier gewaarwordingen aannemen. Nu leert al spoedig het onderzoek, dat de inhoud onzer waarnemingen niet eenvoudig gelijk is aan de som der inhouden van de daaraan te gronde liggende gewaarwordingen; maar dat veeleer in het waarnemingsproces aan de gewaarwordingen altijd iets, meestal zelfs zeer veel door den geest uit eigen middelen wordt toegevoegd. Zoo is, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, de afstand der dingen van het oog, dien wij onmiddellijk meenen waar te nemen, ons in de gezichtsgewaarwordingen niet gegeven; hij wordt door een onbewuste redeneering afgeleid uit allerlei gegevens, die op zichzelf met afstand niets te maken hebben: de convergentie der oogassen, de kromming van de lens, de helderheid van het gezichtsbeeld, en vele andere. Het allerduidelijkst evenwel treedt de invloed van psychische factoren bij het waarnemingsproces aan het licht bij de gevallen van zoogenaamd *normaal zins*- (beter *oordeels*-) *bedrog*, waar omstandigheden, die de van eenig voorwerp afkomstige gewaarwordingen onveranderd laten, toch in onze waarneming van dat voorwerp merkbare wijzigingen tot stand brengen. Zijn deze omstandigheden voor methodische variatie vatbaar, dan leveren zij een uitermate vruchtbaar veld voor psychologische proefnemingen. Ter illustratie kies ik een in den laatsten tijd veel besproken geval: het zoogenaamde ‘optische paradox’ van Brentano. Wanneer gij eene horizontaal voor u liggende rechte lijn nauwkeurig door midden deelt, en vervolgens aan de uiteinden en aan het deelpunt dwarslijntjes aanbrengt, die, beurtelings naar rechts en naar links verloopende, scherpe hoeken vormen met de grondlijn, dan vertoonen zich de beide helften der laatste als merkbaar ongelijk; aldus dat de helft, ten aanzien waarvan de aangrenzende dwarslijntjes naar binnen gekeerd zijn, veel kleiner schijnt dan de andere. Ter verklaring van dit verschijnsel heeft men verschillende theorieën uitgedacht; volgens sommigen zou men onwillekeurig niet de lijnstukken, maar de door deze en de aangrenzende dwarslijntjes ingesloten vlakken met elkander vergelijken; volgens anderen zou de blik, langs de te vergelijken lijnen zich bewegende, door de dwarslijnen ontijdig gestuit of verder dan behoorlijk meegesleept worden; weer anderen meenden, dat de beide helften der figuur ons aan middelpuntzoekende of middelpuntvliedende bewegingen

deden denken, en als zoodanig onderschat of overschat werden; en zoo voort. Het zou moeilijk zijn tusschen deze verschillende verklaringswijzen partij te kiezen, wanneer niet langs experimenteelen weg de gegevens konden worden gepreciseerd. Inderdaad kan men zich nauwlijks een geschikter voorwerp voor proefneming denken dan deze figuur, die ten volle bepaald is door drie ieder op zichzelf geleidelijk varieerbare grootheden: de lengte der grondlijn, die der dwarslijntjes, en de grootte van de hoeken tusschen deze beiden. Men behoeft nu slechts eenvoudige apparaten te vervaardigen, met behulp waarvan de lengte van het normaal overschatte stuk der grondlijn geleidelijk kan worden veranderd, en den proefpersoon uit te noodigen, dit stuk te verkleinen tot het schijnbaar aan het andere is gelijk gemaakt, om nauwkenrig te kunnen meten hoe groot de schattingsfout is, die bij eene bepaalde combinatie van afmetingen wordt begaan. Dergelijke onderzoekingen nu hebben o.a. geleerd, dat de fout evenredig is met de absolute grootte der figuur, en met den cosinus van den hoek tusschen grondlijn en dwarslijnen; en dat zij bij verlenging der dwarslijnen eerst toeneemt, vervolgens een maximum bereikt, en daarna regelmatig vermindert. Men zal ook zonder naderen commentaar wel inzien, dat deze resultaten, al geven zij ons nog niet het recht om eene bepaalde verklaring als de eenig mogelijke te proclameeren, toch voldoende zijn om de verwerping van verscheidene voorgestelde verklaringen te motiveeren: zoo schijnt het optreden van een maximumfout bij geleidelijke verlenging der dwarslijnen met geene der drie zoo straks aangeduide theorieën vereenigbaar. Het zou ons te ver voeren, wanneer ik hier wilde uiteenzetten, in welke richting dan m.i. wel de verklaring van het besproken verschijnsel gezocht moet worden; voor ons doel komt het er slechts op aan, een inzicht te geven in de onderzoekingsmethoden, waarvan de experimenteele psychologen in gevallen als deze gebruik maken.

Wenden wij ons tot een derde gebied: dat van de *herinneringsverschijnselen*. De dagelijksche ervaring leert, dat de inhoud van vroegere waarnemingen ons later, met of zonder den invloed van den wil, op nieuw voor den geest kan treden; en ook over de omstandigheden die bepalen, of en wanneer dit zal geschieden, had reeds de oudere, op bloote waarneming berustende psychologie het een en ander aan het licht gebracht.

In hoofdzaak wist men, dat gelijksoortige voorstellingen, en verder dezulke wier inhouden gelijktijdig of kort na elkander in het bewustzijn aanwezig waren geweest, de neiging hadden aan elkander te doen denken, elkander in het bewustzijn te voorschijn te roepen of te ‘reproduceeren’. Een portret doet ons denken aan den persoon dien het voorstelt, maar evenzeer aan de plaats waar wij het portret of den persoon vroeger hebben gezien; de eerste regel eener melodie kan eene gelijksoortige melodie, maar hij kan ook de volgende regels in de herinnering terugroepen. Tal van vragen bleven intusschen onopgelost, zoolang de medewerking van het experiment werd gemist. Zoo b.v. de vraag, of ook tusschen indirect op elkander volgenden indrukken associatief verband (zoo noemt men de betrekking krachtens welke twee voorstellingen elkander in het bewustzijn reproduceeren) tot stand komt; de vraag of associatie door opeenvolging zich al dan niet laat reduceeren tot associatie door gelijktijdigheid van de volgende voorstelling met het herinneringsbeeld van de voorafgaande; de vraag, of waarnemings- en herinneringsbeeld in wezen, dan wel alleen in intensiteit verschillen; de vraag, of twee voorstellingen, die ieder voor zich met eene derde in het bewustzijn verbonden zijn voorgekomen, elkander zonder tusschenkomst van die derde kunnen reproduceeren; en vele andere. De proefneming heeft misschien nog geen dezer vraagstukken ten volle opgelost, maar zij heeft zeker voor de oplossing van elk daarvan belangrijk materiaal bijeengebracht. Ik wijs ter illustratie op een paar zeer vernuftig ingerichte onderzoekingsreeksen van Münsterberg, bestemd om over de tweede en derde der genoemde kwesties licht te verspreiden. Hij vertoonde aan zijne proefpersonen serieën van 4 tot 10, elk gedurende eene seconde zichtbaar wordende letters, en noteerde de fouten, die bij de onmiddellijk daarop volgende reproductie der serie werden begaan; daarna herhaalde hij dezelfde proeven met deze wijziging, dat de proefpersoon onder het bekijken der na elkander verschijnende letters hardop eenvoudige rekenkundige bewerkingen moest uitvoeren. Daarbij bleek nu, dat in het laatste geval niet slechts (gelijk voor de hand ligt) meer, maar ook andere fouten werden begaan dan in het eerste: de letters die gereproduceerd werden, kwamen n.l. niet weer in de oorspronkelijke volgorde, maar dikwijls in eene geheel andere, voor den dag. Münsterberg concludeert,

dat door de gewijzigde proefinrichting de vestiging van associatieve verbindingen tusschen de succedeerende waarnemingen is verhinderd; en hij verklaart dit o.a. uit de omstandigheid, dat de concentratie der opmerkzaamheid op de rekensommetjes het onmogelijk maakte, het herinneringsbeeld van eene voorafgaande letter vast te houden tot na het verschijnen der volgende. De bloote opeenvolging zonder gelijktijdigheid zou dus geen associatief verband vestigen. - Niet minder ingenieus is eene andere proefreeks van denzelfden onderzoeker. Door sommigen werd beweerd, maar door anderen met gelijke beslistheid ontkend, dat herinneringsvoorstellingen van dezelfde natuur, alleen minder intensief, zouden zijn dan waarnemingen. Gesteld nu dat deze bewering juist is, dan mag worden verwacht, dat onder gunstige omstandigheden herinneringsbeelden met waarnemingen worden verwisseld. Münsterberg construeerde nu een toestel, waardoor gedrukte woorden gedurende zeer korten tijd, te kort om eene nauwkeurige en volledige waarneming te verkrijgen, aan het oog konden worden vertoond; en hij liet zijne proefpersonen deze woorden lezen, nadat hun een oogenblik te voren een ander woord was toegeroepen, dat geschikt was om hen aan een derde, 't welk uiterlijk op 't eerste geleek, te doen denken. Het bleek, dat in een reeks van gevallen de proefpersoon meende dat derde woord te hebben gelezen, en zelfs dikwijls zich bijzonder zeker gevoelde ten aanzien van die letters, die in het werkelijk gelezen woord niet voorkwamen. Zoo werd, nadat ‘Verzweiflung’ was toegeroepen, ‘Trost’ gelezen in plaats van ‘Triest;’ nadat ‘Eisenbahu’ was toegeroepen, ‘Tunnel’ inplaats van ‘Tumult’ enz. Sterke herinneringsbeelden kunnen dus met onduidelijke waarnemingsbeelden worden verwisseld; en de gevolgtrekking ligt voor de hand, dat er tusschen beide geen wezenlijk verschil bestaat. - De vraag of deze verschillende gevolgtrekkingen volstrekt bindend zijn, kan weer onbesproken blijven; de lezer zal reeds inzien, dat ook voor het onderzoek der herinneringsverschijnselen aan de experimenteele methode groote waarde moet worden toegekend.

Bij het onderzoek der verdere bewustzijnsverschijnselen - overtuigingen, aandoeningen, wilsprocessen - komt wel in ruime mate het innerlijke ‘fantasie-experiment’ te pas, maar s voorloopig voor eigenlijke laboratorium-experimenten nog weinig plaats. Toch heeft de grondlegger der experimenteele

psychologie, Gustav Theodor Fechner, reeds voorlang het bewijs geleverd, dat zelfs de ideale wereld der aesthetische aandoeningen niet ten eenenmale voor de proefneming ontoegankelijk is. Hij heeft uit eenvoudige mathematische figuren, voornamelijk rechthoeken, bij welke de verhouding tusschen de zijden geleidelijk varieerde, door een groot aantal personen de behagelijkste vorm laten uitkiezen; en gevonden dat van eene bepaalde verhouding af, die de meeste stemmen op zich vereenigde, naar weerszijden het stemmental regelmatig afnam. Deze verhouding (de zoogenaamde gouden snede) scheen dus den maximaal welgevalligen vorm te kenmerken. Het is duidelijk, dat voor analoge onderzoekingen betreffende het welgevallen aan andere vormen, aan kleuren en kleurencombinaties een ruim veld overblijft, dat intusschen nog slechts voor een klein gedeelte is bewerkt.

Ik mag niet te uitvoerig worden, en bepaal mij dus tot de aangevoerde voorbeelden. Slechts in het voorbijgaan wijs ik nog op de vele en belangrijke onderzoekingen betreffende den tijdsduur van psychische verschijnselen; onderzoekingen die b.v. aangaande het verloop van het waarnemingsproces, aangaande den invloed der opmerkzaamheid op het bewustworden van zintuigelijke indrukken, en aangaande andere punten verrassende uitkomsten hebben opgeleverd. Daarentegen wijd ik de ruimte die mij overblijft, aan de beantwoording van een tweetal vragen betreffende de beteekenis van het experimenteel-psychologisch onderzoek in het algemeen; vragen die mij in verschillenden vorm dikwijls genoeg werden gesteld om te mogen aannemen, dat ook verscheidene mijner lezers ze reeds bij zich hebben voelen oprijzen.

De eerste dier vragen werd door eene belangstellende dame aldus geformuleerd: hoe weet gij, of uw proefpersoon inderdaad is een ‘homme moyen’? Zij berust op het feit, dat de psychologen bij hunne experimenten meestal slechts van de goede diensten van enkele, soms zelfs één, proefpersoon plegen gebruik te maken, en toch meenen, uit de resultaten dier proefnemingen algemeene wetten te mogen afleiden. - Het feit zelf laat zich niet ontkennen, en evenmin gemakkelijk veranderen. De moeilijkheid ligt hierin, dat reeds voor de verificatie van de eenvoudigste psychische wet bij één persoon, een zeer groot aantal proefnemingen noodig zijn: een gevolg van de

aanwezigheid van talrijke niet elimineerbare storende invloeden, wier wisselende werkingen elkander volgens de wet der groote getallen moeten hebben opgeheven, alvorens die van den onderzochten factor in de gemiddelde uitkomsten zuiver aan het licht kan treden. Vandaar dat psychologische onderzoekingen, berustende op tien- of twintigduizend enkele proefnemingen, geen zeldzaamheid zijn. De proefpersoon, die zich voor een onderzoek beschikbaar stelt, moet er dus op rekenen, gedurende verscheidene maanden eenige uren per week voor dezen vermoeienden en eentonigen arbeid te moeten opofferen; zeer omvangrijke onderzoekingen, gelijk nog onlangs die van Müller en Schumann over het geheugen, kunnen zich zelfs over een tijdverloop van vijf of zes jaar uitstrekken. Dat onder deze omstandigheden de offervaardige proefpersonen zich niet in zoo grooten getale aanbieden, dat men elke wet bij eene willekeurige veelheid van individuen zou kunnen verifieeren, laat zich begrijpen. - Intusschen, daarmede is de heerschende praktijk nog slechts verklaard, niet gerechtvaardigd. Hare rechtvaardiging ligt in een feit, welks zekerheid op de overeenstemmende ervaring van alle psychologen berust: in het feit n.l. *dat de uitkomsten der psychologische experimenten wel ten aanzien hunner absolute bedragen aanmerkelijke individueele verschillen vertoonen, maar dat de wetten, volgens welke deze bedragen met elkander samenhangen, en waarop het voor de wetenschap voornamelijk aankomt, voor alle menschen dezelfde zijn*. Laat ik dezen stand van zaken ophelderen door nog even terug te komen op de zoo straks aangevoerde voorbeelden. Bij de onderzoekingen over de wet van Weber (z.b. bl. 83) is ongetwijfeld gebleken, dat een gegeven prikkel met verschillende bedragen moet worden versterkt, opdat door verschillende personen die versterking nog juist kan worden waargenomen. Een verlicht vlak met de helderheid *a* zal b.v. door den een van een vlak met de helderheid 1.008 *a*, door den ander eerst van een vlak met de helderheid 1.012 *a*, kunnen worden onderscheiden; een gewicht van 10 gr. zal de een reeds zwaarder voelen als daaraan nog 1 gr., de ander eerst als daaraan 1½ gr. wordt toegevoegd. Maar ieder dezer personen zal eene versterking van den prikkel *in gelijke verhouding* noodig hebben, hoe zwak of hoe sterk ook (binnen zekere grenzen) deze prikkel wordt gemaakt; wie b.v. het verschil tusschen een druk

van 10 en van 11 gr. nog juist kan waarnemen, zal ook 20 en 22, 50 en 55 gr. nog juist kunnen onderscheiden; voor wien het eene licht in de verhouding van 1: 1.008 versterkt moet worden, voor dien zal ook bij een vijf of tien maal sterker licht het onderscheidingsminimum door dezelfde verhouding worden bepaald. De wet van Weber, volgens welke in het algemeen het onderscheidingsminimum evenredig is met de intensiteit van den prikkel, geldt dus voor allen zonder onderscheid. - Bij de onderzoekingen betreffende het ‘optisch paradox’ bleek al spoedig, dat wanneer dezelfde figuur herhaalde malen aan denzelfden persoon werd vertoond, het bedrag der gemaakte fouten snel afueemt en zelfs tot nul kan worden teruggebracht; om bruikbare gemiddelden te verkrijgen, moesten dus hier de resultaten van meerdere (25 tot 36) proefpersonen met elkander verbonden worden. Daarbij werd nu gevonden, dat de absolute bedragen der door verschillende personen gemaakte fouten aanmerkelijk verschilden, zoo zelfs dat de fouten begaan door de beide proefpersonen, die in den hoogsten en in den geringsten graad dupe waren van 't zinsbedrog, zich gemiddeld verhielden als 4: 1. Beschouwde men evenwel de resultaten van ieder proefpersoon met 't oog niet op hun totaal bedrag maar op hunne onderlinge verhouding, dan vertoonden zij eene onmiskenbare tendentie om zich te rangschikken onder wetten, die voor allen dezelfde waren. Natuurlijk werd deze tendentie door allerlei storende omstandigheden verhinderd, in de van één individu verkregen cijfers geheel tot haar recht te komen; maar men behoefde slechts de proefpersonen op willekeurige wijze in groepjes van vijf of zes te ordenen, om in de gemiddelde resultaten van elk dezer groepjes dezelfde wetten volkomen duidelijk aan het licht te zien treden. En had niet de bovenvermelde omstandigheid het onraadzaam gemaakt, dezelfde figuur een groot aantal malen aan één proefpersoon voor te leggen, dan zouden ongetwijfeld ook in de gemiddelde resultaten van één individu, mits in voldoend aantal gegeven, die wetten zich volkomen duidelijk hebben uitgesproken. - Ik vermoed dat deze voorbeelden, die slechts willen illustreeren wat op elk terrein van psychologisch onderzoek gebleken is, voldoende zullen zijn om de beperktheid van het proefpersoneel der psychologen te rechtvaardigen. Het is overigens duidelijk, dat deze rechtvaardiging slechts geldt voor die gevallen, waar

het inderdaad uitsluitend om de kennis der algemeene wetten te doen is. Niets verhindert den onderzoeker, zich ook eens de vraag te stellen, door welke factoren de ongelijke intensiteit, waarmede onder gelijke uitwendige omstandigheden een psychisch verschijnsel bij verschillende personen optreedt, wordt bepaald; en in dat geval zal natuurlijk de gang van het onderzoek een geheel andere moeten zijn. Het zal zich eenerzijds moeten uitstrekken over een grooter aantal personen; terwijl aan den anderen kant in veel geringer mate dan in de tot dusver besproken gevallen, variatie der uitwendige omstandigheden noodig zal zijn. Het is niet noodig, over deze de 'individueele psychologie' rakende onderzoekingen hier uitvoeriger te spreken; alleen mag nog worden opgemerkt, dat ook bij de andere zelden wordt verzuimd, voor opvallende individueele verschillen in de uitkomsten eene verklaring te beproeven. Deze verklaring kan dan gezocht worden, hetzij in de verschillende inrichting der proeven, hetzij ook in bijzonderheden van aard, ontwikkelingsgraad, zintuigelijke organisatie, werkkring of mate van voorbereiding der personen, over wie het onderzoek zich heeft uitgestrekt.

De tweede vraag, waarop ik wilde trachten een antwoord te geven, is van algemeener strekking; zij betreft niet de mogelijkheid om uit proeven als de beschrevene vertrouwbare resultaten te verkrijgen, maar het recht om dergelijke proeven te rekenen tot de psychologie. Toen ik voor eenige jaren begonnen was, de eerste instrumenten voor het nieuwe laboratorium aan te schaffen, werd mij telkens weer door belangstellenden gevraagd naar den toestand van mijn *physiologisch* laboratorium, waarop ik dan met gelijke volharding de correctie 'psychologisch' liet volgen. Mettertijd heeft men geleerd met het ongewone etiket genoegen te nemen; velen evenwel, vrees ik, meer uit welwillendheid dan uit overtuiging. Nu is het zeker op zich zelf beschouwd een punt van zeer ondergeschikt belang, of men een groep van onderzoekingen physiologisch of psychologisch wil noemen, en zoo zou ik dan deze geheele vraag onbesproken kunnen laten. Evenwel, niemand laadt gaarne den schijn op zich van beunhazerij; en daarenboven kan het nooit een onnut werk genoemd worden, misverstanden weg te ruimen en begrippen te verduidelijken. Men veroorlove mij dus, half als oratio pro domo en half in het belang der zaak, de kwestie van de

grensregeling tusschen physiologie en psychologie met een enkel woord toe te lichten.

Ik begin met een argument te ecarteeren, waarin vaak genoeg de diepste grond der aangeduide bezwaren gelegen blijkt te zijn, maar waarvan gemakkelijk kan worden aangetoond, dat het met 't punt in kwestie niets, maar ook niets hoegenaamd heeft uit te staan. Ik bedoel de materialistische opvatting van het verband tusschen physische en psychische verschijnselen, de opvatting volgens welke het bewustzijn door de hersenen wordt ‘afgescheiden’ in denzelfden zin als de urine door de nieren en de gal door de lever; waaruit dan onmiddellijk schijnt te volgen, dat het experimenteele onderzoek van de eerstgenoemde zoowel als van de andere afscheidingsproducten aan niemand anders dan den physioloog van rechtswege toekomt. - Nu gaat zeker de aangehaalde vergelijking in hoogeren graad mank dan zelfs bij eene vergelijking geoorloofd mag heeten; en de kwestie van het verband tusschen psychische en hersenverschijnselen is niet zoo verbazend eenvoudig als sommige natuuronderzoekers in goeden ernst gelooven. Maar het is voor ons tegenwoordig onderzoek volmaakt onnoodig ons in eene kritiek der materialistische wereldbeschouwing te verdiepen; gesteld dat zij onwederlegbaar vaststond, dan zou daarmede tegen het goed recht der experimenteele psychologie nog niet het minste zijn bewezen. Vooreerst: waarom heeft men van dit standpunt alleen bezwaar tegen de experimenteele, niet tegen de op bloote zelfwaarneming berustende psychologie? Men zou toch zeggen dat, evenals de physioloog niet slechts de door kunstmatige prikkeling te voorschijn geroepene, maar ook de onder normale omstandigheden zich vormende afscheidingsproducten van nieren en lever onderzoekt, ook de geheele studie der bewustzijnsverschijnselen hem zou moeten toevallen. Maar vervolgens: Sedert wanneer levert de mogelijkheid of waarschijnlijkheid, dat een groep van verschijnselen zich tot een andere groep zal laten reduceeren, een grond om te verbieden, dat die beide groepen van verschijnselen aan verschillende wetenschappen worden te onderzoeken gegeven? Het is in hooge mate waarschijnlijk, dat zich alle natuurverschijnselen, physiologische, chemische en physische, tot mechanische laten terugbrengen; maar heeft iemand er ooit aan gedacht, op dien grond het zelfstandig bestaan der physi-

sche, chemische en physiologische wetenschappen als ongerechtvaardigd te beschouwen? Ongetwijfeld: men verwacht dat het nader onderzoek steeds duidelijker de identiteit der wetten aan het licht zal brengen, die op deze verschillende terreinen gelden. Maar òm die identiteit aan het licht te brengen, is zulk een nader onderzoek noodig; en om de resultaten van dat onderzoek volledig en betrouwbaar te maken, moet de arbeid worden verdeeld. Overdreven specialiseering wordt terecht afgekeurd; maar eene zekere specialiseering is (tenzij dan voor enkele zondagskinderen) volstrekt onmisbaar, wanneer het onderzoek niet in onvruchtbaar dilettantisme verloopen zal. Eerbiedigt men om deze reden de zelfstandigheid van den chemicus en den physioloog, dan is niet in te zien, met welk recht die van den psycholoog zou worden betwist.

Intusschen, men kan zeer bereid zijn de zelfstandigheid der psychologie in het algemeen te eerbiedigen, en toch meenen dat zij, door te experimenteeren, hare natuurlijke grenzen overschrijdt. Die meening kan dan weer op verschillende wijze worden gemotiveerd. Bij sommigen berust zij uitsluitend op de overweging, dat onderzoekingen als de hier besprokene historisch 't eerst door physiologen zijn ingesteld geworden; zoo de eerste onderzoekingen over onderscheidsgevoeligheid door Weber, over den tijdsduur van psychische verschijnselen door Donders. Het feit laat zich niet loochenen; maar ook evenmin zijne volstrekte onbelangrijkheid voor de kwestie die ons bezighoudt. Een jus primi occupantis is in de wetenschap onbekend; de vraag tot welk gebied eene groep van onderzoekingen moet gerekend worden, hangt af van den aard dier onderzoekingen, niet van de toevallige omstandigheid dat de eerste stoot daartoe van een bepaald persoon is uitgegaan. De analytische meetkunde is door den philosoof Descartes, de differentiaalrekening door den physicus Newton en den philosoof Leibniz uitgevonden; behooren beide daarom minder tot het gebied der wiskunde? Overigens vergete men niet, dat wij de experimenteele en mathematische grondlegging der psychophysische meetmethoden, waarop zeker de grootste helft van onze wetenschap steunt, niet aan de physiologen, maar aan het baanbrekende werk van Fechner, de ‘Elemente der Psychophysik,’ te danken hebben.

Door deze beschouwingen is nog niet meer gedaan, dan de vraag zuiver te stellen; trachten wij thans ze te beantwoorden.

Toegegeven dat de psychologie, welke ook onze opvatting zij van 't verband tusschen physische en psychische verschijnselen, recht heeft op zelfstandig bestaan; toegegeven dat de wetenschappelijke rubriceering eener groep van onderzoekingen niet bepaald wordt door het studievak der personen die zich 't eerst daarmede hebben beziggehouden; waar moet dan de grenslijn getrokken worden, die de physiologie en de psychologie van elkander scheidt?

Ik geloof dat deze grenslijn door den aard der zaak en door de geschiedenis der beide wetenschappen duidelijk genoeg is aangewezen. Zij is gegrond in het feit, dat ons de bewustzijnsverschijnselen, men moge zich dan hun verband met de hersenprocessen denken zooals men wil, als iets anders dan deze, als iets daarmede geheel onvergelijkbaars, *gegeven zijn*. Men gelieve zich van de beteekenis dezer woorden duidelijk rekenschap te geven; zij bedoelen niets anders dan dat een geluid, eene geur, eene aandoening door ons waargenomen wordt als iets anders, dan 't geen een ander op 't zelfde oogenblik in onze hersenen zou waarnemen, al beschikte hij over hulpmiddelen die hem toestonden elke daar plaatsgrijpende atoombeweging tot in de kleinste bijzonderheden te vervolgen. Men kan, op deze eenvoudige waarheid komt de zaak ten slotte neer, een geluid, eene geur, eene aandoening niet *zien*, maar alleen hooren, ruiken of gevoelen; en ook wat er in de hersenen te zien zou zijn op 't oogenblik dat een gezichtswaarneming den bezitter dier hersenen tot bewustzijn komt, is hoogstwaarschijnlijk geheel iets anders dan die gezichtswaarneming zelve inhoudt. - Welnu: alles wat een objectief beschouwer in de onderstelde ideale omstandigheden in de hersenen van een ander zou kunnen *zien*, behoort tot 't gebied der physiologie; terwijl omgekeerd verschijnselen als die, welke zich gelijktijdig in het bewustzijn van dien ander voordoen, van oudsher door de psychologen zijn onderzocht geworden. Wij hebben hier te doen met eene natuurlijke en sedert lang afgebakende grensscheiding, die door de experimenteele psychologen klaarblijkelijk geenszins wordt geschonden. Wat deze hebben gedaan, is niet hun gebied uit te breiden, maar binnen dat gebied nieuwe, te lang verwaarloosde methoden van onderzoek toe te passen.

Maar, zal de lezer zeggen, wanneer nu die grenslijn al te

angstvallig wordt geëerbiedigd, hoe komen wij er dan ooit achter, welke psychische verschijnselen met bepaalde hersenprocessen samengaan en omgekeerd? Ik antwoord met een wedervraag: wie heeft dan gezegd, dat die grenslijn zoo angstvallig geëerbiedigd zou moeten worden? Wie verbiedt den physioloog eenerzijds, den psycholoog aan den anderen kant, kennis te nemen van de uitkomsten op het naburige gebied bereikt, ze door verder onderzoek aan te vullen, en ze met de resultaten der eigen wetenschap in verband te brengen? Men denke aan de verhouding tusschen physica en chemie, tusschen chemie en physiologie, die nooit een beletsel is geweest voor het opzoeken en uitwerken van verbindende gezichtspunten. En men bedenke ook, dat niet de experimenteele psychologen op angstvallige eerbiediging van grenslijnen hebben aangedrongen.

De lezer is, vrees ik, nog niet voldaan. Als de grenslijn inderdaad zoo duidelijk is getrokken, zal hij vragen, hoe is het dan mogelijk dat er ooit grenskwesties zijn ontstaan? De vraag ligt zeer voor de hand, maar ook het antwoord is niet ver te zoeken. Het ontstaan van grenskwesties is eenvoudig een gevolg van den onvolkomen toestand, waarin de beide naburige wetenschappen vooralsnog verkeeren. Men sta mij toe, dit nog met een enkel woord op te helderen.

Het ideaal der physiologie is, wat men genoemd heeft astronomische kennis van alle processen in het menschelijk lichaam; d.w.z. kennis van dezelfde volledigheid en exactheid als die van den astronoom ten aanzien der kosmische processen. Of dit ideaal bereikbaar kan worden geacht, behoeft hier niet besproken te worden; ware het bereikt, dan zou de physioloog alles wat in nieren en lever, in zenuwen en spieren, in ruggemerg en hersenen gebeurt, voor zich zien als een complex van zuiver mechanische processen, waarin elke schakel door de voorafgaande met mechanische noodzakelijkheid werd bepaald; hij zou de geheele keten van oorzaken en werkingen, die b.v. de bij het zien van een bedelaar optredende netvliesprikkeling met de daarop volgende handbeweging tot 't geven van een aalmoes, of die de bij 't hooren van een geestigheid eerst aanwezige trilling van het trommelvlies met de daarop volgende lachbewegingen verbindt, volledig overzien; en hij zou in staat zijn, uit de genoemde oorzaken, in verband met de geheele lichamelijke organisatie, hunne werkingen volgens me-

chanische wetten volledig en nauwkeurig te voorspellen. Met die kennis zou de physioloog het hoogste bereikt hebben wat in zijne wetenschap bereikbaar is; en hij zou de verschijnselen in het bewustzijn van zijn studieobject, welke gelijktijdig met die mechanische processen optreden, geheel onbesproken kunnen laten. Inderdaad verneemt men niet zelden, in woord en geschrift, van physiologen uitspraken als deze, dat door de physiologische verklaring van eenig verschijnsel de psychologische overbodig is geworden; uitspraken die volkomen correct zijn op, maar dan ook kenmerkend voor het zuiver physiologische standpunt. - Nu is evenwel de kennis van hetgeen in levende hersenen plaats grijpt nog zeer onvolledig; en dientengevolge is de physioloog telkens weer genoodzaakt, ontbrekende schakels voorloopig door gegevens uit het psychische gebied aan te vullen. Maar deze gegevens zijn voor hem slechts woorden in een vreemde taal; hij heeft eene haast instinctief geworden neiging ze in zijn eigen taal over te brengen, m.a.w. ze door de voorstelling van hersenprocessen te vervangen. Zoo interpoleert hij voorloopig tusschen den sensorischen hersenprikkel en de motorische innervatie aandoeningen en wilsverschijnselen; maar denkt daarbij uitsluitend of bijna uitsluitend aan de nog onbekende hersenprocessen waarmede deze samengaan. En zeer gaarne zou hij al wat hij van aandoeningen en wilsverschijnselen weet, voor een inzicht in die hersenprocessen willen ruilen. M.a.w. de psychische verschijnselen behooren tot den steiger, niet tot het eigenlijke gebouw der physiologie; de physioloog interesseert zich voor de psychische verschijnselen niet als zoodanig, maar alleen als teekens, symptomen, representanten van hersenprocessen, bestemd om, zoodra de ontwikkeling der wetenschap dit toelaat, door het beteekende te worden vervangen. - Voor den psycholoog geldt het omgekeerde, of, zoo men wil, mutatis mutandis hetzelfde. Hem interesseeren vóór alles de bewustzijnsverschijnselen, en zijn einddoel is de kennis der wetten, die het verband tusschen deze beheerschen; maar om die bewustzijnsverschijnselen met de grootst mogelijke nauwkeurigheid te leeren kennen, zal hij niet zelden zijn onderzoek tot de begeleidende physiologische verschijnselen moeten uitstrekken. Wij weten reeds dat de gewaarwordingen zich slechts aan de prikkels laten meten; en het is duidelijk dat, om deze meting betrouwbaar te maken,

ook de blijvende of wisselende eigenschappen der zintuigen mede in aanwerking genomen moeten worden. Aan den anderen kant is er, om aandoeningen quantitatief met elkander te vergelijken, voorloopig nauwlijks een andere weg open dan die van het onderzoek der physiologische processen waardoor die aandoeningen zich naar buiten openbaren, hunne werking derhalve op polsslag, ademhaling, bloedsomloop enz. Men ziet reeds uit deze voorbeelden, hoe de beide wetenschappen, om redenen van methode, genoodzaakt zijn, telkens bij elkander ter leen te gaan. En men begrijpt gemakkelijk, dat dit voortdurende leenen ten slotte tot onzekerheid betreffende het eigendomsrecht, en zoo tot allerlei competentiekwesties leiden kan.

Maar er komt nog iets bij, om de kans op dergelijke competentiekwesties te vergrooten. De mogelijkheid is volstrekt niet uitgesloten, dat het gedurende langen tijd onzeker blijft, of de uitkomst eener bepaalde proefneming uit de inrichting der zintuigelijke organen, dan wel uit centrale en psychische oorzaken verklaard moet worden. Ik formuleer opzettelijk deze tegenstelling aldus, omdat de physiologische verklaring uit hersenprocessen en de psychologische uit bewustzijnsprocssen elkander slechts uitsluiten, wanneer men de dragers dezer beide processen dualistisch als verschillende zelfstandige wezens beschouwt; terwijl zij volgens andere beschouwingswijzen betrekking hebben op twee zijden eener onbekende werkelijkheid, en als zoodanig zeer goed samen kunnen gaan. Daarentegen kan een verschijnsel, dat in de organisatie der zintuigen gegrond is, uit den aard der zaak niet tegelijk eene psychologische verklaring toelaten; en evenmin omgekeerd. Nu kan het intusschen voorkomen, dat eenzelfde verschijnsel door den een aan deze, door den ander aan gene soort van oorzaken wordt toegeschreven. Tusschen den uitwendigen prikkel, waarmede de meeste der hier besproken experimenten beginnen, en het resulteerende bewustzijnsverschijnsel liggen onbekende processen in zintuigen, zenuwen en hersenen; en het kan moeilijk zijn, uit te maken, in welk deel van dezen keten men moet zoeken, om de verklaring te vinden voor de feiten die het onderzoek aan 't licht brengt. Zoo verklaren b.v. sommigen de bovenbesproken wet van Weber, door aan te nemen dat het proces, bij prikkeling van een zintuig in de sensorische zenuwen opgewekt, op

zijn weg naar de hersenen eene grootere verzwakking ondergaat, naarmate de prikkel sterker is; terwijl anderen meenen hier een speciaal geval voor zich te hebben van de algemeene wet, dat onze opvatting van psychische verschijnselen door andere gelijktijdig gegeven psychische verschijnselen mede wordt bepaald. Natuurlijk zal nu ieder psycholoog of physioloog, alvorens over deze strijdvraag een oordeel te kunnen uitspreken, niet alleen van de gegevens zijner eigene, maar ook van die der zusterwetenschap zich op de hoogte moeten stellen; hij zal, in geschrifte eene der concurreerende opvattingen verdedigende, allicht kritiek moeten oefenen op onderzoekingen en betoogen, uit het gebied dier zusterwetenschap afkomstig; en grensoverschrijding wordt steeds meer eene noodzakelijkheid. Ook ligt in deze grensoverschrijding, mits zij met voldoende kennis van zaken geschiedt, niets verkeerds. Immers zij berust niet op miskenning der grenzen, maar omgekeerd op het streven, door onderzoek van weerszijden hare ligging zoo nauwkeurig mogelijk te bepalen.

Wij mogen derhalve, naar het mij toeschijnt, besluiten, dat de moeilijkheid om in een gegeven geval uit te maken, of wij met een physiologisch of psychologisch onderzoek bezig zijn, uitsluitend een gevolg is van de onvolledigheid onzer kennis. Zij wordt geringer naarmate die kennis wint in volledigheid en exactheid. En zij zal, naarmate het aantal vaststaande resultaten op het gebied der psychologie eenerzijds, der physiologie van zintuigen en hersenen aan den anderen kant grooter wordt, steeds minder het inzicht kunnen verduisteren, dat aan ieder dezer wetenschappen een eigen veld ter bewerking is aangewezen.

G. HEYMANS.

Ada Negri.

Fatalità. 1893. Tempeste. 1896. Milano. Fratelli Treves.

Het dorp heet Motta-Visconti.

Het ligt aan de Ticino, een zijrivier van de Po, en als de Milaansche jagers in het najaar uitgaan, dan zien zij het liggen, zoo geheel vergeten tusschen de wild-rijke bosschen die zich langs den oever uitstrekken.

Een slijkerig erf scheidt het huis van den weg, en als ge u gewaagd hebt door den modder, waarin eenige eenden rondploeteren, dan moet ge twee uitgesleten baksteenen treden opstappen om te kunnen kloppen aan een vervelooze deur.

Zijt ge eenmaal binnen, dan vindt ge in een maar flauw verlicht vertrek twee vrouwen bijeen.

Ja, 't is er maar half licht, want glas-ruiten zijn duur, papier is veel goedkooper en even praktisch, meent de eigenaar, en de onderwijzeres die dit vertrek gehuurd heeft, kan geen hooge eischen stellen. 't Is een jong meisje met bleek gezicht en wonderlijke oogen, die u groot donker tegenpeinzen. Zij woont hier samen met haar moeder, die vroeg-oud krom-gewerkte burgervrouw met het witte hoofd.

Hoe primitief is al het huisraad! Het beste meubel is een groote boeken-kist, die tevens tot rustbank dient.

En naar dit nederig verblijf, naar die onderwijzeres aan de volksschool in het dorp, waarheen noch trem noch spoortrein voert, vinden sedert eenige jaren een menigte brieven, boeken, couranten en bezoekers hun weg. In de Illustrazione Popolare waren verzen verschenen, die de verbazing, de belangstelling, de bewondering wekten van velen in Italië en een gedeelte van het buitenland.

Dat was iets nieuws, iets vreemds! Als poëzie naar den vorm zeker niet altijd onberispelijk, als kunst niet academisch, maar in elk geval heel bizonder. En men begon te vragen van wie wel die stem was, die zoo luid, zoo geestdriftig en soms zoo klagend schril opklonk met een geheel eigen geluid.

Men zocht en men vond haar - Ada Negri, als verscholen in dit landelijk dorp, jong, bleek en arm.

Arm?.... Haar moeder zal het misschien ontkennen. Zij zal méer wenschen voor haar kind, haar trots, haar glorie, - háar Ada, die al de schatten der wereld waard is, maar àrm zijn ze niet meer. Zooals gij ze nu ziet, hebben zij weelde samen, vergeleken bij vroeger.

Vroeger.... Toen Ada's vader, een werkman, gestorven was in de groote zaal van het Hospitaal te Milaan, bleef de weduwe met haar kind broodeloos achter. Zij trok toen naar Lodi waar zij werk zocht en vond in een fabriek, zwaar zielen lichaam-slijtend werk. Maar het stelde haar in staat de kleine Ada, die zoo vlug was, te laten leeren. Haar dochtertje mocht niet voor fabrieks-arbeid opgroeien. En vijftien jaar lang heeft de moeder onafgebroken gearbeid aan de toekomst van haar kind.

Ada werd grooter in een vochtig huisje te midden van het ruw bestaan en de dagelijksche zorgen der fabrieks-arbeiders. Door-en-door kent zij hun leven, want zij heeft ellende van allerlei aard met hen doorleefd. Toen zij volwassen werd en zich bewust van haar heerlijke gaven, begreep zij tevens wat zij daarmee doen moest. Zij moest ze gebruiken voor haar volk: háar armoe-lijdend volk. Zij blijft zich aan hun nooddruft zoo verwant voelen, dat zij zich daarvan niet zou kunnen, maar ook niet zou willen losmaken. Luister hoe zij dit zegt in de inleiding tot haar eersten bundel, in het gedicht *Fatalità*, Noodlot.

‘Vannacht zag ik aan het hoofd-einde van mijn bed een afschuw-wekkende gedaante. In haar oog was een flikkering en in haar gordel een dolk. Ik werd bang.

Zij zeide: Ik ben het Ongeluk. Vreesachtig kind - nooit zal ik u verlaten. Of ge gaat tusschen struiken of bloemen: overal zal ik u volgen. En ik snikte: O, ga heen!

Maar stil bleef zij staan, dicht naast me. En zij sprak: Daarboven staat het geschreven. Een bloem van somberheid

zult gij zijn, een bloem aan een cypres, een bloem in de sneeuw, een bloem op een graf, een bloem van misdaad wellicht. Daarboven staat het geschreven.

Met een kreet rees ik op: Ik wil de hoop blijven behouden die mijn twintig jaren vóorglanst, ik verlang naar de zalige siddering der liefde, naar de heerlijkheid van het genie, naar het licht. O, sombere vrouw ga heen!

Zij sprak weer: De grootheid schittert alleen voor wie lijdende en bloedende schept. Alleen de smart kan aan de idee de goddelijke vlucht verleenen. Alleen aan wie durft strijden blijft de victorie.

Toen antwoordde ik haar: Blijf!'

Nadat zij zich eenmaal een maatschappelijke betrekking verworven had, was haar eerste werk haar moeder vrij te maken. Van Lodi zijn ze samen getrokken naar Motta-Visconti. Haar vertrek uit de omgeving harer jeugd heeft haar echter niet ontheven van de taak, zichzelf opgelegd, om op te komen voor allen die lijden onder de wanverhoudingen der maatschappij.

En zij heeft ze bezongen de kleinen, de onbekenden; zij is opgestaan als dichteres der democratie, en het vreemd, wild, hartstochtelijk geluid van haar stem heeft harten doen trillen, die nog nooit gevoeld hadden wat daar geleden wordt diep achter hun o zoo begrensden horizon! Haar verzen sloegen in. Zij troffen door hun ernst en overtuigende oprechtheid. De bundel *Fatalità*[1)], waarin zij haar eerste gedichten verzamelde, is gelezen door honderden wereldlingen, die nimmer aandacht wijdden aan de artikelen over volksbelangen in de dagbladen, die nimmer socialistische brochures of tijdschriften hadden ingezien. Hij is te vinden in het boudoir der mondaine, zoowel als in het woonvertrek van den ontwikkelden Italiaanschen werkman. En op dien eersten bundel is in Januari van dit jaar een tweede gevolgd *Tempeste*, Stormen, opgedragen aan haar moeder.

Haar moeder heeft al haar liefde en vereering, en hoe verklaarbaar dit zij, als we rekening houden met de offers aan haar kind gebracht, moeten we toch niet vergeten dat er tus-

1) De heer Adriani te Leiden deelt mij mede dat bij hem ter perse is een metrische vertaling van dien bundel door Mej. Betsy Juta.

schen moeder en dochter een groot verschil van ontwikkeling bestaat. De oude burgervrouw die haar leven in grof werk sleet, is in ontwikkeling ver de mindere.

Hier en daar vinden we tusschen de verzen herinneringen aan Ada's jeugd. Het verleden wordt daar opgesierd door poëzie. Met liefde denkt ze dan terug aan de schamele, maar zindelijke vertrekjes waar ze met haar moeder woonde, waaraan nu en dan een paar veldbloemen een feestelijk aanzien gaven: spreekt ze van haar eigen bedje, waar een enkele maal, als ze niet slapen kou, haar moeder zacht zong om haar te sussen. Zij ziet dit alles nu in het eigenaardig waas, waarmee elk zijn jonkheid vermooien kan, hoe ellendig die in werkelijkheid geweest zij. Maar Ada's jeugd was niet ellendig. Zij voelde altijd de zorg van haar moeder als iets veiligs om zich heen. En wanneer ze nu aan dien tijd terug denkt, dan knielt ze bij de oude vrouw neer en laat het hoofd op haar knieën rusten en voelt de bevende krom-gewerkte vingers zacht streelen over heur haar. En zich nog altijd kind voelend, eenzaam, smeekt ze haar toch niet van haar weg te gaan - nog altijd is ze haar alles. Als haar ziel soms zoo bang, zoo vreemd opgeschrikt is, dan heeft ze dien lieven duldenden blik, en den zachten druk dier gerimpelde handen zoo noodig!....

Een andere herinnering aan haar jeugd is de oude kerk, waarin ze als kind zoo graag vertoefde. Van de gelige wanden zagen de zoete middeneeuwsche madonna's in naieveteit op haar neer, terwijl de donkere schim van een priester onhoorbaar over de zerken zweefde. Nog altijd ruikt ze een eigenaardigen geur, als van verwelkte rozen en viooltjes, in de stilte van dat heel oude. Dag en nacht brandde er een kaars op het altaar, als een onstilbaar verlangen. Naar de rust, naar den vrede van dat verblijf snakt ze soms terug, als het leven haar zeer doet, als ze veel zou willen vergeten.

Nog spreekt er iets anders uit haar beide bundels.

Ada Negri is een echte lyriste, en heel haar leven spreekt uit haar verzen: een aaneenschakeling van stemmingen.

Haar bleek gezicht met de groote zwarte oogen, met het edele voorhoofd, omgolfd door donkerbruin haar, heeft de aandacht getrokken, en er zijn jonge mannen tot haar gekomen om te spreken van liefde.

Maar zij vreest de liefde, de teederheid. Die zal haar week

maken, haar afleiden en ontrouw doen worden aan haar roeping. Zij heeft iets grootsch te doen, en daarom is voor haar het gewone geluk der menschen niet weggelegd.

En toch.... Is zij niet echt vrouwelijk jaloersch op de mooie blondine, die zoo duidelijk haar voorkeur toont voor dien éene, dien ook zij zoo graag naderen ziet?

Verschillende bladzijden in beide bundels getuigen van een innerlijke worsteling. Haar leven is zoo eenzaam, het heeft zoo weinig genot, - en daarom moet zij zoo sterk zijn. En ondanks zichzelve benijdt zij een jong vrouwtje haar gezellige woning, benijdt zij haar den man - het kind. Vooral het laatste! Want de liefde die aan het leven van haar moeder een grootsche wijding gaf, leeft ook in haar als een krachtig instinkt, en aandoenlijk naïef geeft ze uiting aan haar groot begeeren.

'O haar kind! Haar zoon! Zij zou hem te veel liefhebben; maar zij kan niet laten te verlangen naar hem, die nog sluimert in den diepen nacht van het ongeschapene, in het mysterie der droomen.

O bemind te worden door den man van haar liefde, van zijn lippen den liefde-kus te ontvangen en hem een kind te geven!'[1)]

In al haar neigingen blijft ze de democrate, het volkskind. Haar kinderenliefde doet haar den kleinen bedeljongen op de straat een kus op de ingevallen wang drukken, en als zij staat tusschen twee jongelieden, van wie zij weet dat beiden haar liefhebben, dan vraagt ze zich af: 'Waarom?'

'De eene is beschaafd, met talenten, een goed uiterlijk en rijkdom begiftigd. Hij is een dichter, die zijn mooiste verzen wijdt aan haar. Al zijn liefde, zijn kunst, zijn roem wil hij haar geven.'[2)]

'En de ander is eenvoudig, heeft geen mooie woorden, durft haar bijna niet van zijn liefde spreken. Alleen in zijn blik kan zij zijn bewondering zien. Hij is stug en in zichzelf gekeerd.'

1) Veel minder nobel, veel meer uitsluitend zinnelijk geeft Marie Janitschek dit verlangen in een andere onderwijzeres (Zie Neue Deutsche Rundschau '96 I). Doch het samentreffen is opmerkelijk.
2) Zou hij de onbekende zijn, die jarenlang uit Milaan haar wekelijks haast alle Italiaansche bladen toezond?

‘Waarom zou ze hem de voorkeur geven?’

Wij behoeven niet te twijfelen of het is de ruw-krachtige zoon uit het volk, dien wij telkens en telkens weer met zijn zwarte haren, donkere oogen, breeden nek en gespierde armen zien oprijzen uit haar verzen.

Als er nog een ander tot haar komt, spreekt zij dien aldus toe:

‘Ge wilt dat ik u liefheb?.... Maar zeg me dan: Weet ge wat lijden is, wat strijd is, en verlangen naar 't ideaal? Kent gij de nachten zonder slaap, de nachten van denken. Hebt gij uw jonkheid gewijd aan een hoog en heilig doel?

Ge zwijgt? - o, ga dan heen! Als gij dood-moede tot mij kwaamt, maar met den hoogmoed van den arbeid op uw gezicht, met gloed in uw oogen; als ge een plebejer waart, met sombere kracht u verheffend boven het verknoeide weelde-geslacht, - dan zou ik u liefhebben.’

Toch komt ook eindelijk voor haar het uur. Dan voelt zij haar hand, die zonder beven het van geestdrift óver-bruisend lied kan neerschrijven, trillen als een bange vogel in de forsche hand van den held harer ziel. Dan voelt zij haar geheele menschelijkheid wakker worden onder zijn blik. Dan bezwijkt in haar voor een wijle de onversaagde strijderes; voor hem wordt ze een zachte, weekhartige vrouw, gebenedijde door zijn liefde.

En gedenkend al wat zij leed in eenzaam zwijgen, spreekt ze zich uit in een lied, waarvan ik hier de vertaling, zoo gegetrouw mij die mogelijk was, laat volgen:

O, hier alleen met u! - laat mij nu, laat mij nu
Uitsnikken àl het leed, de smart van jaren,
Al wat mij treuren, wat mij verlangen deed,
'k Moest het zoo stil in mijzelf bewaren...
Ik wil nu schreieen.
O, hier alleen met u! - laat mij nu, laat mij nu
Aan uw ontroerde borst 't moe hoofd neervlijen,
Zooals de nachtegaal 't kopje in den vleugel duikt,
Zooals de roos zich buigt bij 't droef verscheien...
Ik wil nu rusten.
O, hier alleen met u! - laat mij nu, laat mij nu
Op uw jong voorhoofd mijn gloedlippen drukken,
'k Wil met een enkel woord voor dit éene oogenblik
Tot hoogste zaligheid uw ziel verrukken...
Ik wil nu - liefde!

Nu durft ze zich geven aan haar liefde-droom, al is het haar of ze voor dit groote geluk terugbeeft, of ze bang wordt onder zijn omhelzing.

Zij herinnert zich zoovelen voor wie de liefde een noodlot werd. Zij ziet ze langs zich heen trekken in een langen, langen stoet, de door haar liefde of hartstocht ellendigen, die eens hoopten als zij, die geloofden als zij, die bleeke vrouwen met de smart-oogen. Het is of ze haar een ongeluks-profetie toefluisteren: ‘Ge zult het zien, ge zult het zien!’

Soms ook wordt ze zich bewust dat die liefde nooit haar hart geheel zal bezitten, en zij smeekt hèm, om toch niet jaloersch te worden, als die andere macht, de stenge, harde, weer haar invloed zal doen gelden.

Niet lang duurt haar geluk. De man, dien zij liefheeft, moet weg van haar naar over de zee. We hooren haar bang klagen over die scheiding.

Hij wordt daar ziek, 't is haar of hij uit de verte om haar roept, maar haar moeder en haar plicht houden haar vast.

Als de scheiding lang duurt, blijkt ze noodlottig te worden voor haar liefde. Eerst heeft al de pas ontwaakte hartstocht van haar primitieve natuur zich er tegen verzet. Doch als zij haast onder de foltering bezweken is, tracht zij te berusten, komt er reactie in haar, tracht zij zichzelve te overwinnen en eindelijk tot kalmte te dwingen. Dan stijgt uit haar ziel nog als een laatste klaaglijk geschrei:

‘O, keer nu niet meer terug! Blijf daar over de zee. Ik heb onze liefde gedood. Zij werd mij te groote kwelling. Laat mij niets meer van u hooren. Mijn bloed stroomt weer kalmer. Ik kan weer slapen.

Ik wil nu weven het lange weefsel van het vergeten, van renunciatie. Ik zou u wel willen haten, zooals ik eerst u heb liefgehad. Maar haat is onrust, en ik wil rust en stilte - groote stilte. Het is me of daar altijd nog diep in mij iets leeft, en schreit en snikt en om hulp roept - en dàt moet sterven!’

Welnu - de groote stilte komt in haar. Wat zij nu nog gevoelt, is iets zoo heel anders. Op een winterdag tuurt zij over het besneeuwde dorp en het eenzame veld, en haar stemming uit zich aldus:

Op velden en op wegen
Gedaald na telkens stijgen,
De sneeuw in rustig zwijgen
Gezegen.

De vlokken wit geveder,
Zoo speelsch in 't luchtig wiegen,
Legden, vermoeid van 't vliegen,
Zich neder.

Als slapende onbewusten
Op schoorsteenen en schuren,
In tuinen en op muren
Zij rusten.

Stil is op wijde landen
Vergetelheid gedwerreld,
En spraakloos ligt de waereld
In banden.

Maar 'k voel in mij weer komen,
Onder die grootsche zwijging,
Van liefde die voorbijging
De droomen.

Met dat al is het voorbij. En wanneer er nog iemand haar komt spreken van liefde, dan roept zij hem toe: ‘Laat mij met rust’. Of wel zij denkt zich heel iets anders. Vóor zich ziet zij den weg dien zij op moet. Wie haar liefheeft, kan haar vergezellen als broeder, strevend naar hetzelfde ideaal. Zoo wil zij nu haar geliefde.

‘Kom met mij, in naam van de Smart. De bloem van een wilde plant, in de duisternis ontloken, zal ik u geven...

Waar een overwonneling zucht, waar een verlaten kind huivert, waar besmettende ellende gist, daar zal ons huis zijn...

Van schamele legers der ongelukkigen zullen wij een huwelijks-bed spreiden; de naamloozen en de weezen zullen onze kinderen zijn.

Onze liefde zal die zijn van afgronden en bergtoppen, de nooit veranderlijke.

Kom met mij - ik zal u zegenen. Bezwijken we vóor

we onze taak volbracht hebben, - in een zonnestraal, in den glans van het oneindige, zullen we herleven.'

Zij wordt weer geheel zichzelf, niet twijfelend aan haar zelfstandigheid. Als vroeger kan zij weer zeggen:

'Ik ben het ruwe kind uit de vochtige bouwvallige hut. Mijn familie behoort tot het veronachtzaamde, jammerlijke plebs, maar in mij leeft een onbluschbare vlam.

Mijn schreden volgen beurtelings een satanischen dwerg of een biddenden engel. Mijn geest streeft over berg en vlakte, als Mazeppa op zijn rookend ros.

Ik ben een raadsel van haat en liefde, van kracht en zwakheid. Het diep-donkere van den afgrond trekt mij aan, en ik liefkoos het kind op den weg.

Als door de deur van mijn armoedig kamertje de ellende binnentreedt, ik lach haar tegen; ik lach als alles mij weerstreeft of verlaat; ik lach in het vreugdelooze, troostelooze leven.

Maar ik schrei om die oude bevenden en vermoeiden, die zonder brood zijn; ik schrei om de tengere, magere kinderen, - om al het ongeweten lijden.

En als mijn hart te vol wordt van mijn snikken, dan slinger ik mijn ziel, die beeft in borst en keel, bij stukken uit in 't wilde vreemde lied.'

Zij wil nu weer onversaagd verder in de duisternis die haar omringt. Waarheen? Zij weet het zelf nog niet. Maar de nacht-spoken maken haar niet bang. Zij voelt zich weer sterk en kloek, weer geheel de 'andere'. Zij voelt zich als een vogel met jonge sterke vleugels. Haar verzen zullen smartkreten zijn, scherp als pijlen. Op haar voorhoofd heeft de natuur een adelsmerk gegrift, daaraan zal zij trouw blijven. Zij kent haar roeping.

Zij gaat uit en klopt aan de poort der stad.

Een stem van binnen roept: 'Waar komt ge vandaan?'

Zij antwoordt: Uit veld en bosch!

'Wat drijft u naar hier?'

De wil van het lot en een hevige stormwind. Doch ik breng u frischheid en zangen van verre. Mij is de vrijheid - de teugellooze vrijheid - het onbedwongen leven! Mij bruist door de aderen het wilde bloed. Ik kom tot u, o Oude, ploeg en spade latend op het land.

Wilt ge mij hebben: Zie - jong ben ik en sterk.

‘Van de vochtige rijstvelden kom ik op de klagende roepstem der werklieden, en ik wil tot hen gaan in hun woningen. Een zonnestraal wil ik brengen in hun sloppen, en wat kleur op de bleeke ingeslonken kinderwangen. De geur van versch gemaaid gras en het getjilp van vogels zweeft om mij heen. Allen die ik ontmoet, rijken en armen, in pels of kiel, in lompen of pracht-toiletten, breng ik een vrijen, een zusterlijken groet, het woord dat hart tot hart doet naderen, den lofzang van hulpvaardigheid en gerechtigheid: eeuwig als de zeeën en de woestijnen, als het zaad in de voren en der hemelen onvergankelijke pracht.’

Is het niet of we Walt Whitman hooren?

Ik noem den naam van dien Amerikaanschen dichterprofeet, omdat in sommige van Ada Negri's verzen zooveel van zijn geest leeft, een geest, nog zoo vreemd aan de kunst-poëzie van ons oude werelddeel.

Het is iets nieuws, dat als een wonderlijke bezieling de dichteres als overweldigt, dát voor een wijle de kunst en de schoonheid en de harmonie als onderdrukt en beheerscht. Het verstand kan geen contrôle meer uitoefenen over al dat met ontembare kracht uit een totnogtoe verborgen bron opwellende, het is niet bij machte het te leiden. Een opsomming van onsamenhangende dingen, waartusschen het verband niet begrepen, maar alleen gevoeld moet worden, vervangt den door ons ook in verzen nog gevorderden logischen samenhang der deelen onderling. Het is als geestdriftig gestamel en geroep, dat we hooren, onbeheerscht, onvolkomen van uitdrukking, onmachtig tot kalmte, alsof het Nieuwe nog doelloos rondvliegt, beurtelings hemel en aarde, het grofst-materieele en het hoogstgeestelijke aanrakend met zijn wild kleppende, ongeschoolde vleugels.

Hoor, hoe zij het haar overweldigend gevoel tracht uit te zingen in het gedicht.

Onsterfelijk.

(*Fragment*).
'k Wil leven, leven, - ik wil blijven twintig jaren,
Met aller vleuglen vlucht door alle ruimten varen,
In lust en liefde en lach!

'k Wil met mijn stralen-gloed een trotsche jeugd aanvuren,
Licht als een vlinderwiek, frisch als een grasspriet, puur en
Doorzichtig als de dag.

O Dood - 'k stoot u terug! Ik min de vlam, de golven,
De vruchtbare aarde, door den kussenvloed bedolven
Van Zon, den toovenaar!
Titanen-smidse, waar met reuzenhamers smeden
Ontelbare werkers, met hun grof-gespierde leden
En epiesch groot gebaar.

O, voor mijn lippen, die de reine koelten drenken,
Voor golven krachtig bloed, die de aadren warmte schenken,
Begeerte's kus en schroom;
Voor de uitgelaten lach, om witte tanden stoeiend,
Voor de innerlijke macht, mijn ziel gestaêg ontgloeiend
In grootschen toekomstdroom;

Voor al wat opleeft, al wat hoopt op 't laatst voltooien,
Wat ziel-verheffend zijn banieren kan ontplooien
En 't ideaal verbeidt;
Voor wat als fakkel hoog licht over lage landen,
Wat strijdt en triomfeert, uitdooft om weer te ontbranden,
Wensch ik me onsterflijkheid!

Aan 't welzijn van den mensch, zijn spieren en zijn zinnen,
Zijn hersnen, die met moed 't mysterie-land ontginnen,
Aan liefdes heil-bestaan;
Aan moeders met haar kroost, aan vaders moe van 't sloven,
Aan stad en weg en wei, aan bosschen en aan hoven,
Aan 't goede gouden graan;

Aan 't godlijk dwalen en aan 't offren zonder klagen,
Aan de energie die bonst in sneller harte-slagen,
Aan al wat werkt en strijdt:
Wijd ik mijn hymme, door geen breidels te weerhouden,
Een halm in simplen groei, in kracht een eik der wouden,
Een zon in eeuwigheid!

Wat dunkt u?

Gij hebt bedenkingen?.... Weluu, ik ook. Gij vindt het druk, woelig, onaesthetisch hier en daar misschien? Ik zal het u niet aanprijzen als model van academische poëzie.

Maar gij zult toch niet ontkennen dat er iets grandioos' in is: ik hoop dat gij even als ik zult voelen dat er iets in klopt, iets door tintelt dat er waarde en wijding aan geeft.

Wij moeten vooral bedenken wat er onder ligt. De wereld van kommer en nooddruft, waaraan dit lied ontstegen is, was zoo beroofd van bezieling, dat het als een herboorte lijkt van wat reeds lang gestorven was.

Is het niet aandoenlijk dit zingen, dit getuigen, dit geestdriftig zijn, dit gelooven en hopen - ondanks alles? Is deze poëzie niet een wilde bloem, ontbloeid in een poel vol bederf en besmetting, een vreemde bloem als de ziel der dichteres zelf?

Daarbij - zij kan u zoo ten volle overtuigen dat het werkelijk geen lichtzinnigheid, geen oppervlakkigheid is die haar soms doet jubelen. Als met bloed en tranen zijn sommige verzen geschreven: de nood der armen krijt er u uit te gemoet.

Om u de plaats te wijzen waar haar vader stierf, moet ze naar de Jozefs-zaal in het groote hospitaal te Milaan, maar nu gaat ze verder en brengt u naar de snijkamer waarin een dood lichaam ligt te wachten op het ontleedmes. En als de anatoom het lijk nadert met zijn instrumenten, laat zij den doode hem toespreken!

‘Weet ge niet wie ik was?
Ik kende geen ouders, geen thuis,
Maar ik heb dagen gekend zonder voedsel,
En als een verstooten hond ben ik gestorven.
Open nu mijn lichaam en zoek er naar het ontzettend geheim van den Honger.
Open mijn borst en zoek er het verheven mysterie der Smart.’

Of wel - zij beschrijft den brand in de mijn, ontstaan nadat de mijnwerkers zijn afgedaald, en de afschuwelijke worsteling met den dood in die hel.

Zij verheerlijkt den arbeid; zij zingt haar kloeken zang van spade en houweel als Whitman zijn zang van de houtkappersbijl; zij roept de stedelingen in den zomer naar buiten om de knellende kleederen, het stijve keurslijf uit te gooien en te werken op het land, in wind en zonlicht, om in den arbeid en den omgang met de goede, oude, onveranderlijke aarde herstel te zoeken en te vinden voor het ontzenuwde lichaam; zij wil de

boeken met hun doode wijsheid den rug toewenden, en levende wijsheid leeren in de volheid van het menschenleven; zij eerbiedigt den boer en den handswerkman, krachtig in hun bedrijf, maar niet als bij Whitman wekt de gedachte aan den arbeid bij haar een aldoor jubelenden lofzang.

Zij kent de schaduwzijden.

Haar hart krimpt ineen als zij denkt aan het leven in de fabrieken. Daar doorleven duizende mensch-machines, mannen, vrouwen en ook kinderen, slecht gevoed, slecht gekleed, een onmenschwaardig bestaan. De herinnering aan haar jeugd doet haar de fabrieken met de nimmer rustende werktuigen zien als menschen-verslindende of menschen-verminkende monsters, en met een siddering van afgrijzen wijst ze u een jonge blonde vrouw, die neurieënd haar werk doet, maar plotseling met rauwen gil haar hand ziet grijpen door het niets ontziende werktuig, waarmee zij te vertrouwd is geraakt. O, die bloedende verbrijzelde hand!.....

Zij teekent u den strijd der werklieden tegen de armoê, het altijd hun toegrijnzende, erbarminglooze spook. Gij ziet ze het onvoldoend betaalde werk staken, elkander opwindend tot slecht georganizeerden tegenstand, in het gevoel van te groot geleden onrecht, en dan toch weer gedwongen het hoofd te buigen voor den honger.

‘Zij zien elkander in het gezicht, uitgevast, bleek van slapeloosheid, van leed en gebrek. Hun groot zwijgen doorleeft één gedachte: “Waartoe langer? Wij sterven.”

En grootsch in hun lompen, in hun borst een krampsnik van schaamte verkroppend, keeren zij, stugge en droeve schimmen, tot hun arbeid terug. Voor hoe lang?’

De verworpenen door de maatschappij hebben haar liefde, haar allen omhelzend meelijden.

Zij wijst u den melaatschen bedelaar, gestorven in een kapel, terzij van den weg; de acrobate, van haar hoog koord in het circus neergesmakt en zieltogend in het zand midden in de vermaak-zoekende menigte van mooigekleede toeschouwers; den werkelooze, van huis tot huis vergeefs vragend naar arbeid; de zondares, in den avond zwervend door de straten; de vrouw die met haar kind aan een nacht-asyl komt, en daar haast onmachtig van uitputting nog moet antwoorden op tal van vragen, eer zij voor één nacht een schuilplaats vindt; de

uitgehongerde, ziekelijke kinderen der achterbuurten, - al deze levende klachten over de wanverhoudingen in de maatschappij, levende aanklachten van.....?

Een harer mooiste sonnetten is getiteld:

Geboorte.

Hij opende voor 't eerst de onschuldige oogen
In een gevangnis-hospitaal. De wanden
Van dit verblijf van droeve ellende en schande
Hoorden 't geschrei van 't eerste levenspogen.

Het kindje sloeg met voeten en met handen,
Of hij 't begreep, en voor de levenslogen
Bang zich verweerde. Spot-schaduwen togen
Trillend over hem heen en langs de wanden.

Maar met begeerige armen klemt de vrouwe
In stillen, killen nacht 't luid-schreiend wicht
Vast aan haar borst: blijde als een uitverkoorne!

En als de dag komt, ligt zij nog met trouwe
Gebogen over 't slapend kind: haar bleek gezicht
Is van een heil'ge, - niet van een verloorne.

Voor haar zijn ze geen verlorenen, die verworpelingen der maatschappij. Zij is met hen allen opgegroeid, en zij weet uit welke omgeving zij zijn voortgekomen. Haar rechtvaardigheidsgevoel doet haar den steen wegslaan uit de hand die al opgeheven werd om te werpen. Er is geen verantwoordelijkheid bij die òn-vrijen, die door het leven en de maatschappij overheerschten van hun geboorte af. Zij heeft sympathie voor hen, want zij is van hetzelfde bloed, het plebejer-bloed, waarin ze voelt dat langzaam maar zeker het verzet aangroeit.

Op een kouden regen-morgen ziet zij in de straat een ‘gedwongen verhuizing.’

‘De huur werd niet betaald. Midden op den weg wordt het huisraad door elkaar op een wagen geworpen. Er ligt over het geheele tooneel iets als van sterven.

De dichte regen bespuwt de kar en beleedigt de vermolmde meubels. Uit die naakt gewoelde ellende klaagt een ziel.

De kar stommelt krakend door de regen verder. Er achter

een mager werkman met hangend hoofd. Hij stapt met somberen blik stil voort achter zijn versleten boeltje. Hij ziet niet meer om.

Dichtbij hem zijn vrouw, de havelooze, huilende vrouw met hun twee kinderen. Zij gaan maar verder, zonder goed te weten waarheen. En de regen geeselt hen onbarmhartig.

Een stugge smart, haast als een bedreiging, beeft tusschen de opgestapelde prullen, trilt in de krakend voortrollende kar, leeft op de gezichten der vier armen.

En dat armoedige, naakte huisraad, door het slijk een toekomst gemoet wentelend, het lijkt haar plotseling, als het een oogenblik toevallig den weg verspert, op het begin van een Barrikade!'

Toch is Ada Negri geen revolutionnaire.

Maar er is bitterheid in haar over de groote gevoelloosheid der verfijnde wereldlingen, over de harteloosheid en het egoïsme der rijken, der meest door het toeval beweldadigden, en zij zou geen volkskind zijn, als deze bitterheid zich niet uitte in een hevigen afkeer van den bourgeois.

Dat zij niet altijd onpartijdig genoeg is, niet altijd objectief genoeg ziet om rechtvaardig te zijn, wie zal het onbegrijpelijk vinden en haar toerekenen? Het is als haar ondanks, dat zij de partij opneemt van die duizenden die zij de 'overwonnenen' der maatschappij noemt, en dat zij hun grieven en klachten uitzingt in een zang, krachtig, hartstochtelijk en als wildbevend van medelijden en verontwaardiging. Het is als haars ondanks, dat zij enkelen, één klasse van menschen verantwoordelijk stelt voor wat in den loop der eeuwen zich tot den tegenwoordigen toestand heeft ontwikkeld, dat haar de maatschappelijke verhoudingen als vastgesteld lijken door den willekeur der bevoorrechten. Het zoo vaak en zoo luid en zoo allerwege roepen om verbetering geeft haar toch zeker het recht om die bevoorrechten mede verantwoordelijk te stellen, zoolang hun egoïsme en onrechtvaardigheid hen beletten mee te werken tot wijzigen van die verhoudingen.

Maar Ada Negri predikt geen revolutie.

Zij schrikt op bij het lezen van oproer-tijdingen, als soldaten hebben moeten schieten op hun broeders, de werklieden, en vol angst vraagt zij: 'aan wie de schuld?'

Zij stelt het verzet niet het hoogste. Niet voor niets heeft zij een duldende, moêgewerkte moeder. Hoor haar in het schoone gedicht: *De Grooten*.

‘Ik bewonder de Machtigen, die op het voorhoofd den godskus ontvingen; die hijgende naar een lichter horizon, naar een opperste hoogheid,

Den lach, de schittering, de zangen en de dwaasheden van het genie hebben gekend - en alle verheffingen, en alle klachten, en alle harmonieën,

En die van hun toppunt heilige woorden hebben geslingerd naar de luisterende wereld, en tusschen een droom en een accoord, omzweefd van zonlicht, gestorven zijn.

Ik heb de Rebellen lief die, door een uitersten angst in het hart gebeten, verbonden zijn door een goddelijken liefde-band met wie schreit en siddert,

Met de vervloekten door broeders verraden en door Jezus vrijgesproken; die over landen en zeeën onder ontelbare menigten van nieuwe wetten getuigd hebben;

Die de hymme zongen van komende tijden, verheven in den roes van het ideaal; en die naar den kerker, de strop of de bijl gingen met den glimlach van den martelaar...’

Dat zijn grooten voor haar, maar de grootsten zijn nog anderen:

‘Maar ik schrei mijn hartebloed over de Grooten der duisternis. Dat zijn de Hongerigen, de Verdrukten, de Eerbiedwaardigen, die rust noch genade

Vonden bij een wreede en vijandige wereld, *en die toch niet gehaat hebben*; die den korenaar voor anderen zagen opgroeien, *en die toch niet gestolen hebben*;

Die edik en tranen dronken, laaghartig vlak in 't aangezicht gestriemd werden door een verblinde, overmachtige ongerechtigheid, *en die toch niet gedood hebben*;

Die door koude en stormen omlaag zijn gegaan naar de vergetelheid, zonder licht, zonder brood, zonder kleeding, *en die toch in God hebben geloofd*;

Die een ellendige vuile bos stroo vonden om op te slapen en een hospitaal-bed om op te sterven, en *die gestorven zijn met liefde in het hart*.’

In een gedicht als het bovenstaande worden de hartstochte-

lijke opwellingen tot verzet als gestild door een verheerlijking der berusting. Maar die berusting ontheft de anderen niet van hun verplichting.

Het is of Ada Negri als middelaarster wil optreden tusschen haar volk en de hoogere maatschappelijke rangen. Zij heeft al de bitterheid van de te groote ongelijkheid gekend - en nòg..... Hoog klom zij de ladder van maatschappelijken welstand of weelde niet op, de onderwijzeres aan de volksschool in haar kamertje met papier-vensters!....

Zij kent het volk. Zij ziet het niet in een idyllisch kleurtje, als de conventioneel oppassende, onderdanige dienaren. Zij weet hoeveel wrok er is opgehoopt in die harten door lijden van geslacht tot geslacht. Zij weet hoeveel haat er bestaat tegen de meer beweldadigden, tegen de bezitters.

Gelijk Georg Hirschfeld het heeft aangeduid in *Die Mütter* is het als een rassenhaat geworden. Daar spreekt Marie Weill, het fabrieksmeisje, tegen Hedwig Frey, de jonge dame die haar met liefde naderen wil, onomwonden den ingeboren en aangekweekten afkeer uit: ‘Von 'ne Versöhnung kann bei mir keine Rede sein -.... Jeder bleibt sich selber treu. Wenn Sie mein Leben hinter Sich hätten, dächten Sie auch nicht anders. Es jibt Sachen die nich möglich sind.’

Nu - mij komt het voor dat Ada Negri, wier stem we zoo vaak hoorden trillen van verontwaardiging over onrecht en over onverdiend lijden, ten slotte het haar roeping vindt naar dit onmogelijke, naar deze verzoening te streven. De groote beteekenis hiervan is alleen gelegen in het feit dat *zij* het doet. Kwam dezelfde stem van boven af - er was weinig waarde te hechten aan de woorden. Meelijden en verzoeningsgezindheid in welbehagelijke weelde en welwillende frazen is zoo gemakkelijk. Maar een heel anderen zin, hun oorspronkelijke frischheid verwerven dezelfde woorden als ze uitgesproken worden door het kind uit het volk, dat zich krachtig en fier voelt in het besef eener zich zelf verworven vrijheid, in het bezit van een goddelijk talent, en dat tevens al de ellende van haar volk kent en heeft meegeleefd.

Maar vóor alles moeten de anderen haar volk kennen.

Zij moeten wakker geschud worden uit hun gewoonte-dommel, - zij moeten beseffen dat het ten hemel schreit, dat ontzettende verschil - dat het niet langer zóo kan....

Als in een vizioen ziet zij een stroom wassen, den ontzagwekkenden stroom der armoede, wiens oppervlakte steeds hooger, steeds breeder, steeds verontrustender wordt. En zij hoort duizenden stemmen opklinken uit zijn wateren, als een alles overstemmende bede om hulp.

‘Maar ieder blijft doof voor die groote stem. Op de velden weegt zwaar de onbewegelijke stilte die den orkaan vooraf gaat. En hooger, steeds hooger wast de dreigende rivier.

Dijken van graniet weerstaan haar niet. Zij is besmet met bloed en vaal van leed. Morgen zal zij, voortgestuwd door een heilig recht, bulderend zich storten over de geheele aarde.

Ach... het uur is heilig. Een aandrift van oneindige liefde, onsterfelijk als het geschapene, o Sterken, kan keeren die wanhoopsgolf van ellende en leed:

Het zou genoeg zijn, indien de overwinnaars de overwonnenen, de klagenden tegemoet gingen en de armen openden in barmhartigheid!’

Met deze woorden eindigt zij haar tweeden bundel.

Zij wanhoopt nog niet. Zij droomt nog van een toekomst.

En waar de vertegenwoordiger van het kapitalisme in Björnson's ‘*Boven onze kracht*’, de industrieel Holger, met verzekerdheid uitroept: ‘Niet in deze wereld zullen de laatsten de eersten zijn!’ daar hoort Ada Negri, als in een droom, vol ontroering den Meester nogmaals zijn troostende woorden spreken tot de kleinen en verworpenen. Maar zij voelt tevens dat nog altijd een kruis wacht wie dit wil verkondigen.

W.G. VAN NOUHUYS.

Naschrift. Sedert het schrijven van dit opstel is er een verandering gekomen in Ada Negri's leven. De dagbladen berichtten haar huwelijk met een fabrikant te Milaan.

Een staatsman-wijsgeer.

Opmerkingen over de vorming en den aard onzer kennis door Dr. R.P. Mees R.Az. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1895.

De verschijning van het boek van Dr. R.P. Mees was niet enkel voor het groote publiek, maar ook voor de vrienden van den auteur een ware verrassing. Terwijl ieder wist, dat Dr. Mees een invloedrijk en nuttig lid onzer volksvertegenwoordiging is, was het zeker weinigen bekend, dat deze staatsman in zijn vrije oogenblikken van philosophische quaesties een zoo degelijke en diepe studie had gemaakt, dat hem desnoods een leerstoel in de wijsbegeerte zou kunnen worden toevertrouwd. Niet alleen toch heeft hij veel gelezen en ernstig nagedacht, maar ook verstaat hij de kunst moeilijke problemen op zulk een wijze voor te stellen, dat er een flinke dosis licht op valt. Aan de zuiverheid van zijn Hollandsch en de duidelijkheid van zijn taal herkent men den discipel van Opzoomer. Ook daarin verraadt het zich uit welke school Dr. Mees is voortgekomen, dat zijn boek frisch is en niet naar het stof van andere boeken riekt, of, om het anders uit te drukken, dat hij zich meer met de zaken dan met de meeningen van den schranderen X en den geleerden Y over de zaken bezig houdt.

Men weet welk een eereplaats de philosophie hier te lande vroeger bij het academisch onderwijs innam. Het bezoek van de colleges over Logica was aan *alle* studenten voorgeschreven, dat van de colleges over Metaphysica en Historia Philosophiae aan de studenten in Letteren, Godgeleerdheid en Natuurphilosophie. Ofschoon de testimonia, welke voor het afleggen van academische examens werden vereischt, in den regel met gulle hand werden uitgereikt en men er tamelijk wel op rekenen kon

zijn getuigschrift te zullen erlangen, ook al had men nooit den voet gezet in de gehoorzaal der philosophie, werden toch de lessen door de groote meerderheid der studenten trouw gevolgd. Als het college door de fout van den hoogleeraar totaal ongenietbaar was, bleef men natuurlijk weg, maar in ieder ander geval kwam men, aanvankelijk enkel daar het academisch statuut het gebood, op den langen duur misschien om meer verheven redenen. Onder de leus van vrije studie heeft de wetgever later de zoogenaamde testimonium colleges afgeschaft. Uit pure belangstelling zou de student voortaan komen luisteren naar lessen in wildvreemde vakken. Te gelijkertijd werden de academische examens zoo verscherpt, dat er voor vrije studie niet veel ruimte overbleef. Zoo werd de wijsbegeerte als universitair studievak vrijwel op non-activiteit gesteld. Thans kan men doctor worden in allerhande vakken, zonder in de verte te vermoeden, dat er wereldomvattende problemen zijn, welke het de adel des menschen is gesteld, zoo niet opgelost te hebben; dat er ideeën van het goede, het schoone, het ware zijn, welke ten minste evenzeer verdienen gekend te worden als de feiten der stoffelijke wereld; dat naast alle vragen, welke in de verschillende wetenschappen gedaan worden, de geest des menschen, die alle vragen stelt, ook een onderzoek waard is. De universiteiten loopen, om meer dan ééne reden, gevaar in beroepsscholen te ontaarden, en de diepe blik, waaraan men vroeger den man herkende, die gestudeerd had, dreigt verloren te gaan. Ik wou, dat alle studenten in Nederland zich bewegen lieten om de honderd vier en twintig bladzijden, welke Dr. Mees met ‘Opmerkingen over de vorming en den aard onzer kennis’ gevuld heeft, te overpeinzen. Het boekje is door levendigheid en helderheid van voorstelling in den gezonden zin des woords populair; het gaat niet zoo diep, of ieder beschaafd jonkman kan het verstaan; het is een uitnemende inleiding tot de studie der hedendaagsche wijsbegeerte. Ik het het den Utrechtschen studenten met nadruk aanbevolen.

Wat Dr. Mees geeft, is geen metaphysica. Hij tracht niet het zwarte gordijn op te lichten, waarachter de zoogenaamde ‘echte werkelijkheid’ heet verborgen te zijn. Deze discipel van Opzoomer zou misschien kunnen herhalen wat Sully Prudhomme

in zijn laatste pas verschenen boek[1] zegt: ‘Je ne crois avec une entière confiance qu'aux sciences expérimentales.’ Maar hij begrijpt, dat al ons weten en al ons ervaren ten deele in den geest wortelt en past de experimenteele methode toe om de bijdrage te ontdekken, welke de geest tot het ontstaan van kennis levert. De aanhef van zijn geschrift luidt aldus:

‘Er zijn in de wijsbegeerte problemen, die in verschillende vormen telkens terugkeeren. Tot die problemen behoort de vraag, of er in ons intellectueel leven eene scheiding kan gemaakt worden tusschen bestanddeelen die uit den geest zelf afkomstig zijn, en andere, die door ervaring van buiten worden geleverd, tusschen formeele en materieele elementen.... Ieder, die over zijn geestelijk leven nadenkt, beseft dat het bestaat uit het opnemen van een groot aantal indrukken en het verwerken van die indrukken.’ Juist, op dat *verwerken* van indrukken komt het aan, als men het groot verschil tusschen Newton en zijn hond wil vatten. Hoe groot nu ook de verscheidenheid der indrukken zij, ‘er is in de bewerking zekere eenheid niet te miskennen, die herinnert aan vaste vormen, waarin stoffen worden gefatsoeneerd.’ Zoo is het inderdaad. Zelfs de wilde vraagt, als iemand plotseling dood valt: ‘Hoe komt dat?’ Hij zal mistasten in de aanwijzing van het verband van oorzaak en gevolg, het sterfgeval, zooals ik eens bij den Afrikareiziger Schlagintweit las, op rekening van een verwensching stellen, welke den vorigen dag over het hoofd van dien man was uitgesproken, maar het staat bij hem vast, dat de gebeurtenis *bewerkt* is.

Er is een zekere gelijkheid van logischen zin tusschen wilde en beschaafde, er is eene gemeenschappelijke menschelijke natuur. Anders ‘zou het ons niet mogelijk zijn ons in denkbeelden en stelsels te verplaatsen, welke van veronderstellingen uitgaan, die ons geheel onjuist of naïef voorkomen en, materieel, hemelsbreed van onze gedachten verschillen.’

Onze gemeenschappelijke natuur openbaart zich daarin, dat wij alle dingen en gebeurtenissen ordenen in tijd en ruimte, dat wij ‘rustelooze Causalitätsthiere’ zijn, dat de geesten, die op denzelfden trap van ontwikkeling staan en over dezelfde gegevens beschikken, bij voortgezet denken tot dezelfde overtuigin-

1) Que sais je? Examen de conscience. Paris, Lemerre. 1896.

gen komen; ook daarin, dat wij allen zedelijke en aesthetische waardeeringsoordeelen vellen; misschien zelfs daarin, dat het godsdienstig gevoel tot de blijvende elementen van het innerlijk leven behoort. ‘Tot hiertoe was de geschiedenis van den godsdienst een *luctor et emergo*.’

Doch in dit geschrift beschouwt Dr. Mees meer bepaald de intellectueele zijden van ons geestelijk leven. Wel blijft het hem niet verborgen, dat het voorstellen en denken onzelfstandig optreedt, dat het steeds zijn wortels heeft in gevoelen en streven, dus in zoover secundair moet heeten. ‘In het algemeen kan gezegd worden, dat slechts tot ons bewustzijn komt wat gevoelswaarde heeft. Het gevoel staat aan de enge poort van het bewustzijn en beslist wat wordt opgenomen, wat niet. Bewust worden is gevoelen, en zelf bewustzijn is zelfgevoel. Dat de theorie der kennis dit gevoelskarakter van het bewustzijn bijna geheel voorbijzag en niet erkende dat het Ik steeds een *voelend* Ik is, heeft haar bloedarm en telkens op nieuw onbevredigend gemaakt.’ Echter wordt hier die samenhang tusschen denken en gevoelen niet nader in het licht gesteld, daar het hoofddoel van den schrijver is de vaste grondvormen van het intellect te beschouwen.

De empirici meenen te kunnen zeggen vanwaar die grondvormen stammen. ‘Volgens hen is niet alleen de inhoud van al onze kennis aan ervaring te danken, maar ontstaat daaruit het kenvermogen zelf, zoodat ook de grondvormen van het denken van buiten zijn ingeprent.’ Wel is men, sedert het Darwinisme zijn scepter zwaait, ontgroeid aan het vooroordeel, dat de individu alles door persoonlijke ervaring zou verwerven, maar daarentegen wijst men er thans op, dat ook de soort een geschiedenis heeft, dat de opgehoopte ervaringen van het voorgeslacht door overerving op de later geborenen overgaan en dat zoo in den langen loop der eeuwen door de indrukken der buitenwereld ons verstand kan gevormd zijn. Ziedaar b.v. de theorie van Haeckel. Snedig merkt Dr. Mees op, dat zij haar tegenhangster vindt in de leer van denzelfden beroemden Duitscher omtrent de vorming van het oog door de werking der buitenwereld. Het eerste begin van het gezichtsorgaan bij lagere dieren is niets anders dan een eenvoudige donkere plek in de lichte huid. De zenuw, met zulk een donkere plek verbonden, moet de temperatuurveranderingen van lucht en water sterker

ondervinden dan de naburige lichtere deelen der huid. Zoo zet die zenuw den eersten stap op de schitterende loopbaan, waarop zij zich tot gezichtszenuw ontwikkelt. Maar voor de vorming van beelden in het oog is ook een lichtbrekende lens noodig. Bij de lagere dieren is het nu eens een enkele sterk gezwollen lensvormige huideel, dan weer een groep van vereenigde huidcellen of een verharde afscheiding van de huid. Al de wezenlijke deelen van het oog zijn derhalve oorspronkelijk uit de uitwendige huid ontstaan.

Tegen deze hypothese komt Henle in verzet. Voor zulk een ontwikkeling zijn millioenen jaren, zegt hij, ontoereikend. Als de zon gezichtszenuwen voortbrengt, waarom dan niet aan de heele oppervlakte van het lichaam, die aan het licht is bloot gesteld? En hoe zich de langzame vorming van een kristallens te denken? Beantwoordde zij niet volkomen aan haar doel, dan zou zij het zien storen.

Welnu, evenals het licht volgens Haeckel het oog zou gevormd hebben, heeft ervaring naar zijn meening het kenvermogen te voorschijn geroepen.

Ik wil den lezer uitnoodigen de stevige gronden, waarmede Dr. Mees deze laatste leer bestrijdt, in het boek zelf na te slaan. Hij zal dan bespeuren, hoe Dr. Mees achtereenvolgens betoogt, dat de voorstellingen van ruimte, tijd, causaliteit zoowel aprioristische als zinnelijke bestanddeelen behelzen. En met zijn gewone duidelijkheid zegt hij ons, wat hij onder het aprioristische verstaat. ‘Aprioristische elementen in den geest moeten worden aangenomen in denzelfden zin, waarin zou kunnen gesproken worden van een apriori van het gezichtsorgaan, wanneer het gewaarwordingen van licht en kleur voortbrengt.’ Die analogie wijst de grens aan van hetgeen de aprioristische factoren vermogen. ‘Evenzeer als het oog door aethertrillingen moet worden aangedaan, zullen de gewaarwordingen van licht en kleur vaststaan, hebben de aprioristische elementen in den geest de inwerking van ervaring noodig, zullen ze tot voorstellingen leiden. Is die voorwaarde niet vervuld, dan blijven de energieën in den geest slechts potentieel, zooals de energie der zintuigen zonder inwerking van buiten inactief blijft.’

Ontwikkeling is thans het groote tooverwoord, de sleutel, waarmede men meent alle deuren te kunnen openen. Maar het nieuwe, het werkelijk nieuwe laat zich niet begrijpen als

vrucht van ontwikkeling, tenzij er reeds een kiem van dat nieuwe aanwezig is en een streven in die kiem om zich op een bepaalde wijze te ontplooien. Doch dan is het niet geheel nieuw. Gaat ge met schepselen zonder eenig gezicht en zonder kenvermogen op reis, dan komt ge ook met schepselen zonder eenig gezicht en eenig kenvermogen weer te huis. Men gevoelt meer en meer het onbevredigende van een zuiver mechanische wereldbeschouwing, welke door toevallige indrukken der buitenwereld uit een indifferente grondstof beurtelings een ziend oog en een denkend verstand doet opgroeien. Vandaar dat, zooals Dr. Mees opmerkt, de vrees voor alle teleologie, welke langen tijd geheerscht heeft, begint te wijken, en menigeen thans met von Baer erkent, dat zonder ‘Zielstrebigkeit’ het onmogelijk is zich een beeld van opklimming te vormen.

De theorie van ontwikkeling laat het anorganische voorafgaan, daaruit de laagste vormen van dierlijk en plantaardig leven op een ver achter ons liggend tijdstip voortkomen, vervolgens uit deze de hoogere vormen en ten slotte den mensch.

Zoolang men zich enkel met uitwendige, zinnelijk waarneembare feiten bezig houdt, is deze theorie niet totaal onbegrijpelijk. Wij hebben dan uitsluitend met telkens andere verbindingen der zelfde stof te maken. Het nieuwe is bloot een nieuwe groepeering van het oude materiaal. De samenhang wordt nergens verbroken. Het zijn geheel dezelfde atomen, welke, eerst chaotisch verspreid, deel van eene nebula uitmaken, later, tijdelijk in een bijzonderen stand gebracht, de hersenen van een mensch samenstellen. We zouden de ontwikkeling, waardoor die hersenen zijn gevormd, ten volle verstaan, indien wij er rekenschap van konden geven, hoe de oorspronkelijke atomen in hun tegenwoordigen stand waren geraakt. Het moment der geboorte is denkbaar, waarop het nieuwe zich met een ruk losscheurt uit den uterus van het oude. Hier treden geen waarlijk nieuwe factoren in den loop der tijden op; wat er van den aanvang af was, stof en beweging, is er op ieder volgend oogenblik. Dat alles is door Dubois-Reymond duidelijk aangetoond.

Een geheel ander aanzien krijgt de ontwikkelingstheorie, zoodra men het geestelijke, het innerlijke in rekening brengt.

Niemand begrijpt, hoe uit beweging gevoel kan ontstaan. Als we het zeggen, gebruiken we woorden zonder zin. Ook dat werd door Dubois-Reymond erkend.

Om nu de ontwikkelingshypothese te redden, neemt men b.v. met Tyndall aan, dat alle stof meer is dan zij schijnt te zijn, dat zijn en bewustzijn van den aanvang af hand aan hand gingen, dat ieder atoom zetel van geestelijk leven is, dat het psychische even oorspronkelijk is als het physische. Men stelt m.a.w. dat onze hersenen daardoor denkende en willende organen zijn, dat zij uit stofatomen zijn opgebouwd, welke van den aanvang af met bewustzijn waren uitgerust.

Volgens die beschouwing hebben wij op geestelijk gelijk op stoffelijk gebied enkel met nieuwe verbindingen van het eeuwig zijnde te maken.

Schijnbaar is daar veel mede gewonnen. Nu weten wij, waar menschelijk en dierlijk bewustzijn vandaan komen. Zij stammen uit dezelfde wereld, waaruit de levende wezens de stof van hunne lichamen hebben gehaald. De wereld is niet en nergens een graf, is nooit een graf geweest. Hoe uit een doode wereld te eeniger tijd leven en bewustzijn zouden kunnen voortkomen, is volslagen onbegrijpelijk. Maar als de wereld in al hare laatste bestanddeelen steeds leven en bewustzijn heeft gehad, als ieder stofatoom een min of meer gevoelig, strevend wezen is, dan schijnt het geen raadsel, dat leven en bewustzijn ook ons deel zijn. Gelijk ons lichaam is saamgevoegd uit stofatomen, zoo is onze ziel opgebouwd uit psychische eenheden. Want de stofatomen zijn tevens psychische eenheden.

Doch laat ons de zaak op de keper beschouwen. Gemakshalve willen wij aannemen, dat de stofatomen uitgebreid zijn, dat zij harde stofjes zijn. Maar die atomen moeten dan zoo klein worden gedacht, dat de afstand tusschen hen zeer groot wordt, betrekkelijk even groot als de afstand tusschen zon, maan en aarde. De schrijftafel, waaraan ik thans gezeten ben, is er dus enkel voor uwe en mijne opvatting. Afgezien van dat aanschouwend bewustzijn, op zich zelve, is er de tafel niet. In werkelijkheid zijn er enkel op kolossalen afstand van elkaar geplaatste stofeenheden.

Laat ons nu de stofatomen onzer hersenen als psychische eenheden beschouwen. De onderstelling is, dat zij door hun bijeenvoeging het rijk en machtig menschelijk bewustzijn te

voorschijn brengen. Hoe is dat mogelijk? Honderd personen, in één zelfde zaal aanwezig, zijn honderd psychische eenheden. Zij vormen tevens één gezelschap. Maar dit laatste enkel in en door de opvatting van wie hen bijeen ziet. Vanwaar dat ieder onzer, als hij eigenlijk een aggregaat is, zich nochtans een individu gevoelt?

De analogie leert ons nergens, dat elementen zich zelve tot een geheel, tot een eenheid samenvoegen. Indien er verbinding tot stand komt, dan is het in een wezen, dat op eigen voeten als gemeenschappelijke ontvanger van hunne werkingen tegenover hen staat. Het is dus op een andere plek dan waar de elementen bijeen zijn, dat hunne verbinding plaats grijpt. Verdeel de tien woorden van een raadsel over tien menschen, zoodat ieder enkel zijn eigen woord kent. Het raadsel wordt door geen van hen gekend, ook al dringen zij nog zoo dicht op elkander. Eerst als de tien woorden op hetzelfde oor inwerken, komt de combinatie dier woorden tot stand en verstaat iemand het raadsel. Zoo voegen zich talrijke boomen enkel in de aanschouwing van een spectator tot een woud bijeen.

Men verstrikt zich in allerlei moeilijkheden, als men de eeuwige atomen niet voor een nuttige werkhypothese houdt, maar in hen een metaphysica, een leer van het zijnde, meent te bezitten. Ik weet, dat ik besta als subject van voorstellingen, herinneringen, verwachtingen, begeerten enz. Doch daarmede is niets aaugaande de natuur van dat subject uitgemaakt. Er is niet beslist, dat de ziel een zelfstandig wezen is, dat zij iets is, afgezien van hare gewaarwordingen, voorstellingen, wenschen enz. Er is nog minder beslist, dat zij een onstoffelijk wezen is, het tegendeel van een substantia extensa[1)]. Zoo kennen wij de werkelijkheid buiten ons enkel in zoover zij op ons werkt. Ons verstand verkeert met de dingen door tusschenkomst van onze grove zintuigen en van de innerlijke ver-

1) Sully Prudhomme zegt l.l.: ‘Je sais bien que je suis, mais je ne saisrien de ce que je suis indépendamment de mes modifications, que seules j'aperçois en moi.’ En elders zegt deze geleerde dichter, die astronomie, geologie, physica, chemie, industrie en photographie in vers heeft gebracht en in den volsten zin des woords een denker en een veelweter heeten mag: ‘Peut-être vais je constater, à ma honte, que je ne suis pas plus avancé sur l'abrupt sentier de la vérité aujourd'hui qu'an début de mon pélerinage, quand ma mère me joiguait les mains, matin et soir, en me faisant balbutier des mots que je sentais sacrés sans y rien comprendre.’

anderingen, welke de indrukken der dingen in ons te voorschijn roepen. Dat verstand is dus een hoogst onvolkomen instrument, waarvan men niet dan met de grootste behoedzaamheid gebruik behoort te maken. Indien het den mensch ooit gelukken zal een aannemelijke hypothese aangaande het wezen der zoogenaamde materie voor te dragen, dan zal die hypothese moeten berusten op een zoo volledig mogelijke kennis der stoffelijke werkingen. Eveneens staat het vast, dat de studie der feiten van het zieleleven aan iedere gissing betreffende het wezen der ziel behoort vooraf te gaan.

Dat de geest binnen zekere grenzen als was gekneed wordt door de werkelijkheid, dat de ervaring ons opvoedt om te verwachten, dat water zal stroomen naar de laagste plekken, dat hitte ijs zal smelten, dat visschen zullen sterven op het droge, dat als we met het hoofd tegen een rots aanrennen, we pijn zullen gevoelen, wordt algemeen erkend. Zulke zeer gewichtige, maar hoogst eenvoudige waarheden onstaan in den geest op passieve wijze, door associatie, door gewoonte. Maar is alles ingeprent? Alles afdruk van een indruk der werkelijkheid? Of heeft de geest een eigen structuur?

Wordt het probleem zoo gesteld, dan is er geen strijd. Allen erkennen, dat de wijze, waarop de geest reageert op indrukken bij het voelen van koude, het lijden van pijn, het zien van kleur niet kan worden afgeleid uit de inrichting der werkelijkheid buiten ons. Zulke gewaarwordingen zijn ons niet ingegoten, ook al wordt de toets der ervaring vereischt om ze in het bewustzijn op te roepen. Hier is de geest geen spiegel van wat buiten hem bestaat. En waar hij het wel is, moet toch het vermogen om af te spiegelen, ja een spiegel te zijn die zijn eigen beelden aanschouwt, dus oog en spiegel tevens te wezen, als oorspronkelijk worden aangemerkt.

Strijd is enkel mogelijk, waar het er op aankomt de grenzen te trekken tusschen wat wel en wat geen vrucht der ervaring is.

Zoo zou ik meenen, dat de grens door Dr. Mees niet geheel juist getrokken wordt, waar hij het volgende schrijft: ‘De causale neiging uit zich bij het pasgeboren kind, als het, bij het openen der oogen, de oorzaak der lichtwaarnemingen in de buitenwereld verplaatst. Ze uit zich bij den zuigeling, als

hij verband brengt tusschen zijn schreien en het verschijnen der moeder. Ze uit zich ook bij het dier, dat, als zijn beeld in een spiegel weerkaatst wordt, achter den spiegel wil tasten, om de oorzaak van het verschijnen van zijn evenbeeld te zoeken.'

Het tweede voorbeeld laat ik rusten. Maar het eerste en het derde voorbeeld schijnen mij toe van verkeerde onderstellingen uit te gaan.

Het spreekt van zelf, dat ieder schepsel, hetwelk aanschouwingen heeft, ze ergens laten moet. Dat is klaar als de dag. Moeten we er ons nu over verwonderen, dat men ze niet bergt in zijn eigen hoofd? Behoorden wij eigenlijk zon, maan, sterren, akkers, huizen, bosschen onder onze huid waar te nemen, meer bepaald in onze hersenen? Ja, zegt men, want al die beelden ontstaan daar, in het encephalon, en, indien we ze naar buiten schuiven, dan geschiedt dat door een onbewuste toepassing van de aangeboren causaalwet. Op de keper beschouwd is alle waarneming, zooals Taine heeft beweerd, enkel hallucinatie.

Ik houd die beschouwing voor geheel valsch. Zij berust op een verwarring tusschen de waarneming, welke een geestelijk feit is, en hare physische antecedenten, zekeren indruk op de zenuw, zekere gebeurtenis in de hersenen. Van de laatsten kunnen wij zeggen, dat zij feiten zijn, welke met ons lichaam plaats grijpen. Maar het is glad verkeerd te meenen, dat we onze gewaarwordingen oorspronkelijk op dezelfde plaats doorleven als waar die physische feiten zich voordoen, en dat wij ze vervolgens, door een latere overweging, op een wereld buiten ons te huis brengen. Wanneer een pasgeboren kind als eerste levenservaring een licht ziet, dan aanschouwt het dat licht niet *in* zijn hoofd en evenmin *buiten* zijn hoofd. Het draagt nog geen kennis van zijn hoofd. De bijstander kan zeggen, van zijn standpunt zeer te recht: het wicht aanschouwt het eerste licht in een kraamkamer te Utrecht of te 's Gravenhage. Maar het schepseltje zelf ziet het licht eenvoudig ergens, op een niet nader te bepalen plaats. Het zal nog heel wat ervaring moeten opdoen, voordat het in staat zal zijn het licht te localiseeren. Want de plaats van een gewaarwording bepalen is haar in verband brengen met de plaatsen van andere gewaardingen. Om licht geheel in het algemeen buiten zich te zien, moet het kind de plaats van het licht in kontrast brengen

met de plaats, waar het honger en dorst gevoelt. Om licht links of rechts van zich te zien, moet het weten in welke richting het zijn hand te bewegen heeft om het schijnsel der vlam van zich af te sluiten. Maar zoo ziet de zuigeling niet, wanneer hij voor den eersten keer de oogen opent. Het aanschouwde licht is dan zijn universum, want bij gebrek aan voorafgaande ervaring wordt er niets aan overgesteld. Zelfs niet een eigen ik. Volgens de juiste opmerking van Condillac moet het dan eigenlijk heeten, niet: 'het kind *ziet* dat licht', maar: 'het kind *is* dat licht.'

De gewone theorie is deze: wij hebben eerst gewaarwordingen van kleur, licht, geluid en brengen vervolgens, onder den prikkel van het causaliteitsinstinkt, die gewaarwordingen op een buitenwereld te huis. Zinnelijke waarneming heet dan: het opvatten van gewaarwordingen als werkingen van uitwendige oorzaken. Maar die theorie schijnt mij onjuist toe. Ik ben mij volstrekt niet bewust bij de waarneming iets innerlijks in iets uiterlijks om te zetten. De roode kleur spreidt zich dadelijk uit over gindschen baksteenmuur en is niet eerst een datum buiten de ruimte in mij, daarna een aanschouwing in de ruimte buiten mij.

Rood, druk, aanraking is van meetaan: gewaarwording *ergens*. Onze gewaarwordingen zijn niet oorspronkelijk zonder uitgebreidheid en worden dan in een ruimtewereld overgebracht, aan welke zij uitgebreidheid ontleenen. Neen, zij brengen zelve de ruimte tot ons intellect. Natuurlijk kent het kind niet van den aanvang af den oorsprong van zijne gewaarwordingen; de zuigeling draait niet terstond het hoofdje om naar den kant van het geluid. Men moet zijn gewaarwordingen leeren ordenen; in dien zin wordt waarneming verworven, is zij vrucht van ervaring. Maar zullen gewaarwordingen in de ruimte geordend worden, dan moet van den aanvang af ruimte kleven aan de gewaarwordingen. Men zegt: de zuigeling plaatst het licht in de buitenwereld. Ik vat dat niet. Als het kind eens besef van een buitenwereld heeft, bedoelt het daaronder: de plaats waar het licht wordt gezien, waar de hardheid van den grond wordt gevoeld enz. Zoo bedoelt het onder zijn lichaam: de plaats, waar het buikpijn of honger gevoelt. Het zet pijn en honger niet in zijn lichaam. Zonder pijn, honger en andere soortgelijke gewaarwordingen zou het geen besef van zijn lichaam

hebben. Het zet licht en hardheid niet in de buitenwereld. Zonder licht, hardheid enz. zou het geen besef hebben van een buitenwereld.

Opzoomer heeft veel van dat alles reeds zoo pittig gezegd, dat het een genoegen is er nog eens aan te herinneren. Ik denk aan § 15 van zijn 'Wezen der Kennis. Een leesboek der Logika.'

Ik lees daar o.a. het volgende: 'Immers is het een geheel valsche voorstelling van den loop der zaken, als men zegt, dat wij den indruk op onze zintuigen waarnemen, en daaruit, in het bewustzijn dat wij zelf dien niet hebben voortgebragt, tot het bestaan van een voorwerp buiten ons besluiten. Er is velerlei wat tegen die bewering pleit. - Zeker zijn we reeds een geruimen tijd met het bestaan eener wereld buiten ons bekend, eer wij in staat zijn een redeneering te vormen, vooral zulk eene die op uitsluiting van mogelijkheden gegrond is. Daarbij, voor die uitsluiting van mogelijkheden zou hier geen plaats zijn. Wij kunnen door ons bewustzijn nooit weten, dat wij zelf niet de oorzaak onzer aandoeningen zijn. Wel, dat wij de bewuste oorzaak niet zijn, maar nooit, dat we ook niet de bewustelooze oorzaak zijn. - En, wat wel als hoofdbedenking mag gelden, reeds het uitgangspunt der geheele meening is onwaar. Wij hebben geen waarneming van de indrukken op de zintuigen. Met het bloote oog is het als met het gewapende oog. Die een ster door een kijker waarneemt, ziet de ster zelve door middel van den kijker; den kijker zelf, en eene verandering die daarin plaats grijpt, ziet hij niet; er is dus geen mogelijkheid voor hem om tot de oorzaak van zulk eene verandering (laat het zijn: werktuigelijk, bewusteloos) voort te redeneeren. Zoo, wanneer wij met het ongewapende oog zien, nemen wij ziende niet de aandoening der gezigtszenuw waar, niet het beeld op het netvlies, niet de aethertrillingen, maar, door middel van dat alles, licht en kleuren. Van die middelen zelf zegt bij het doen der waarneming ons bewustzijn ons volstrekt niets. Dat ze werkelijk bestaan, wordt ons veel later, ten gevolge van een moeitevol wetenschappelijk onderzoek, duidelijk.'

En thans komen wij tot den aap, die in den spiegel kijkt. Natuurlijk weet het dier niet, dat het beeld, hetwelk het aanschouwt, zijn eigen conterfeitsel is. Hoe zou het zich daarin

herkennen? Preyer's jongen, die op den arm van vader en moeder telkens voor den spiegel werd gedragen, was een en twintig maanden oud, voor hij er in slaagde te ontdekken, dat hij zichzelf te kijken kreeg. Lang vóór dien tijd toonde hij het spiegelbeeld van vader of moeder te herkennen; hij keerde zich om naar het werkelijk gelaat, dat hem gemeenzaam was, maar scheen zijn eigen beeltenis voor die van een vreemdeling te houden. Ook beseft een kind niet dadelijk, dat een spiegelbeeld geen werkelijk ding is. Zelfs schaduwen worden oorspronkelijk voor dingen gehouden; sommige kinderen trachten ze te grijpen, andere zijn er bang voor.[1)] Uit de autobiographie van George Sand weten wij, dat zij vijf jaar oud te Madrid voor het eerst een echo hoorde. 'Wat mij bijzonder trof was mijn naam met mijn eigen stem te hooren herhalen. Ik zocht naar een verklaring van het vreemde verschijnsel en kwam op den inval, dat ik er tweemaal was, dat er nog een ander *ik* was, hetwelk ik niet zien kon, maar hetwelk mij voortdurend zag, daar het mij steeds antwoordde.' Vervolgens bracht zij de echo in verband met andere feiten, met de nabeelden, welke zij zag, na gekeken te hebben naar het door de zon bestraalde vergulde koepeldak eener kerk; zoo kwam zij op een theorie, welke door het menschelijk ras eens vrij algemeen schijnt omhelsd te zijn geworden, de theorie, die animisme heet, volgens welke alle dingen hun dubbelgangers hebben. Dagen lang beproefde zij haar eigen dubbelgangster te zien te krijgen. Haar moeder vroeg haar, waarmede zij toch bezig was en vertelde haar, dat de stem, die zij gehoord had, een stem in de lucht was en echo heette. 'Ik was blijde, aldus vertelt zij, dien naam te kennen en riep nu: "Echo, zijt gij daar? Hoort gij mij niet? Goeden dag, echo!"'

Gelijk het kleine kind, dat in den spiegel kijkt, zijn beeld voor een werkelijk kind houdt en daaraan stukjes beschuit wil geven, zoo meent de aap een natuurgenoot voor zich te zien. Toch staat hij hooger dan de zuigeling. Want ondervinding heeft hem reeds geleerd om aan de dingen, die hij ziet, hun waren afstand toe te kennen. Hij strekt zijn langen arm uit, om den kameraad, dien hij op een bepaalden afsta nd meent te ontdekken, te grijpen en naar zich toe te halen. Als

1) J. Sully: Studies of Childhood, London. Longmans 1895.

hij oordeelt, dat hij den anderen aap door een glas heen ziet, dan zal hij tasten achter den spiegel. Maar ook is het mogelijk, dat hij het glas niet bespeurt. Wij komen soms in een zaal, die zoo voortreffelijk door een gladden spiegel wordt afgesloten en weerkaatst, dat wij meenen verder te kunnen wandelen en eerst op 't allerlaatste oogenblik, als we onze eigen beeltenis herkennen, ontdekken, dat we aan het eind van den tocht gekomen zijn. De aap, die zijn gelaat niet kent, wordt hier eerder de prooi van gezichtsbedrog en tast voor zich uit naar zijn makker, waarbij hij natuurlijk met zijn hand stuit op het glas. Ook hierin zal niemand een onbewuste toepassing van de wet der causaliteit ontdekken, tenzij hij de projectietheorie aanvaardt, welker onwaarde, naar ik meen, werd aangetoond.

Om mogelijk misverstand af te snijden wil ik aan het bovenstaande toevoegen, dat het mij enkel om bestrijding der projectietheorie te doen is geweest, niet om loochening van onbewuste toepassingen van het beginsel der causaliteit. Natuurlijk moet dat beginsel ontelbare malen zijn gebruikt, voordat het eindelijk klaar en duidelijk een machtig denker voor den geest kon treden.

Aardig zegt Dr. Mees: ‘Als, naar het verhaal van Homerus, de Grieken voor Troje, om eene epidemie af te weren die ze meenden dat een vertoornde godheid zond, hecatom ben slachtten, redeneerden ze logisch zuiver. Bij de voorstellingen, die zij zich omtrent de oorzaak der ziekte vormden, hoe kinderlijk ze ook waren, was hun middel om haar te bezweren juist gedacht. Hunne therapie was, van hun standpunt, rationeele therapie.’

Inderdaad is er geen verschil tusschen het natuurlijk onwetenschappelijk denken en het denken van hem, die de scholen der wetenschap heeft bezocht en in de geheimen der methode is ingewijd. Volgens dezelfde wetten wordt in beide gevallen gedacht; enkel de omstandigheden, waaronder gedacht wordt, zijn hemelsbreed verschillend. Het is verkeerd natuurwetten, volgens welke er feitelijk wordt gedacht, en logische wetten, volgens welke er behoort gedacht te worden, aan elkander over te stellen. ‘Een onderscheiding tusschen normen van het den-

ken en natuurwetten van het denken wordt niet gemaakt, wanneer een gedachtenproces ongestoord verloopt en, ook na gecontroleerd te zijn, blijft bevredigen. Voorwaarde voor de onderscheiding is, dat er een conflict van gedachten plaats hebbe.' In dit laatste geval treden de denkwetten ons als normen, als idealen voor den geest, waarvan het nastreven plicht is. 'Bij het stellen van idealen heeft slechts uitverkiezing plaats van het beste dat de natuur voortbracht; ze zijn eene bloemlezing van hetgeen *zij* oplevert.'

Van deze gezonde begrippen uitgaande, voert Dr. Mees ons in het tweede gedeelte van zijn boek de werkplaatsen binnen, waarin wetenschap wordt beoefend, en toont ons zoo de eenheid van het menschelijk denken trots de kolossale verscheidenheid der onderwerpen, waarmede het zich bezighoudt.

Van de astronomische voorstellingen in verschillende eeuwen blijkt het, dat zij de uitkomst zijn van 'een brengen der verschijnselen onder de denkwetten, een vangen als het ware van die verschijnselen in de netten die de geest uitwerpt.' Immers de geschiedenis der astronomie was, voor zoover zij eene beschrijvende wetenschap is, in de eerste perioden harer ontwikkeling een zoeken naar figuren, bij de waargenomen bewegingen passende. Hier treedt terstend het ideëele in onze kennis aan het licht. Het beeld, dat men zich vormt van den bouw van het heelal en van de bewegingen der hemellichamen, is geen vrucht van onmiddellijke aanschouwing, maar van waarnemingen, die door voorstellingen worden samengekoppeld, welke het menschelijk brein in het verkeer met aardsche dingen verworven heeft. Dat de mensch als beoefenaar der wetenschap geen slaaf der zinnen is, komt nog duidelijker bij Copernicus uit. Bij hem 'verrees achter het oogenbeeld een gedachtenbeeld', welks eigenaardigheid men veilig met Kant door het woord 'widersinnlich' mag aanduiden.

De geschiedenis der geologie ontrolt voor onzen blik een dergelijk tafereel. Ook zij is, gelijk Dr. Mees in groote trekken aantoont, 'een opvolging van pogingen om elders gevormde begrippen aan de waargenomen geologische feiten aan te leggen en te onderzoeken of ze elkander dekken.'

En hoe is Darwin aan zijn grootsche theorie gekomen? Ervaring op uitgebreide schaal had in zijn hersenen tal van feiten bijeengebracht, maar nog altijd bleef het hem verbor-

gen, welke kracht in den natuurstaat te voorschijn roept wat de hand des menschen door opzettelijke kunstteelt bewerkt. Door een gelukkig toeval las hij het boek van Malthus over de bevolkingsleer. En nu begon het gistingsproces, waarvan wij allen de uitkomst kennen. ‘De schildering hoe de bevolking de neiging heeft zich steeds te vermenigvuldigen, maar hoe de beperkte middelen van bestaan een strijd om het leven ten gevolge hebben, waarin de krachtigsten overwinnen, deed hem een licht opgaan over hetgeen in den natuurstaat der plantenen dierenwereld voorvalt.’

Zoo blijkt op ieder gebied, dat de man der wetenschap de natuur niet, trek voor trek, slaafs copiëert. De ervaringen, die hij op zijn eigen afgebakend gebied verwerft, worden bevrucht door begrippen, welke elders zijn ontleend. Wat is dat verschijnsel? Hoe moet het verklaard worden? Die vraag beteekent steeds: Tot welke voorstellingen, die we reeds bezitten, kan het worden teruggebracht? Vandaar dat verklaringen slechts voorloopig gelden. Naarmate de gezichtskring zich uitbreidt, grijpt men dieper en komt er toe verklaringen, welke een tijd lang bevredigend mochten heeten, als onvoldoende op zij te schuiven.

De groei der wetenschap neemt steeds dit verloop: het genie brengt voorstellingen, die hij in zijn eigen brein ontmoet, over in den kring der feiten, waarmede hij zich bezighoudt. Dat geldt op het gebied der natuurstudie, maar ook op dat der geestelijke wetenschappen. Stel u voor, dat verschillende personen een zelfde dagblad lezen. ‘Wat de een met de levendigste belangstelling opneemt, wat tal van beelden en gedachten bij hem in beweging brengt en voor hem “speaks volumes”, is voor den ander niet meer dan een verzameling van letters en cijfers, die vluchtig zijn oog voorbijgaan, zonder verdere indrukken bij hem achter te laten. Ieder assimileert zich slechts datgene waarvoor in zijn bewustzijn aanknoopingspunten bestaan.’ Zoo is overal het verstaan van de geestelijke verschijnselen buiten ons afhankelijk van ons eigen geestelijk leven.

In het licht van deze waarheid wordt ten slotte door Dr. Mees het karakter van philologie en historiographie beschouwd.

Zeker is het tweede gedeelte van zijn boek, waarin hij den

aard van het wetenschappelijk denken bepaalt, hoogst merkwaardig. Voor den gewonen beschaafden lezer zonder grooten wijsgeerigen aanleg is het, naar mij bleek, nog beter begrijpelijk dan het voorafgaande eerste deel, waarin formeele en materieele bestanddeelen onzer kennis onderscheiden worden. Men kan dat tweede deel, althans wat de natuurstudie betreft, vergelijken en aanvullen met wat Wilhelm Ostwald, de bekende Leipziger hoogleeraar in de chemie, vriend en medewerker van onze Van 't Hoff, in een redevoering ten aanhoore van de Maatschappij van Duitsche natuurvorschers en geneeskundigen op 20 Sept. 1895 te Lübeck heeft gezegd[1)].

Ook Prof. Ostwald leert, dat het wetenschappelijk denken in den loop der eeuwen steeds hetzelfde karakter vertoont. Maar hij vat meer de doeleinden in het oog, welke door dat denken worden nagejaagd, dan dat hij een blik slaat in de werkplaats zelve. De geschiedenis der wetenschap, zegt hij, wordt gekenmerkt door het opsporen van steeds algemeener *invarianten* of onveranderlijke grootheden; zij zijn de mijlsteenen op den weg der kennis, dien de menschheid heeft afgelegd. Eerst heeft men als zoodanigen invariant de *massa* gehad, welke zich vervolgens tot *materie* heeft uitgebreid, d.i. tot massa, die volumen, gewicht en chemische eigenschappen heeft. Doch met dit begrip kon men niet aan de onophoudelijke veranderlijkheid der verschijnselen recht laten wedervaren; daarom werd er sedert Galileï de *kracht* aan toegevoegd. Intusschen ontbrak aan de kracht, oorzaak der beweging, de eigenschap der onveranderlijkheid; doch nadat op het gebied der mechanica in de levende kracht en de grootte van arbeid functies waren gevonden, welke ten minste ‘partieele invarianten’ mochten heeten, ontdekte Mayer in de *Energie* de algemeenste invariante, welke het geheele gebied der physische krachten beheerscht.

Thans, aldus gaat Prof. Ostwald voort, kunnen wij de materie overboord werpen. Alles, wat wij van haar weten en bevestigen, ligt reeds in het begrip van energie opgesloten, zoodat wij met behulp van die eene grootheid het geheel der verschijnselen kunnen beschrijven. Wat in het begrip van materie steekt, is een in de ruimte saamgevoegde groep van

1) Die Ueberwindung des wissenschaftlichen Materialismus. Leipzig, Verlag von Veit und Comp. 1895.

energieën, en alles, wat wij van haar willen vermelden, zeggen wij eigenlijk slechts van deze energieën. ‘Maar, zal men zeggen, de energie moet doch een draagster hebben.’ Prof. Ostwald vraagt: waarom? Wanneer onze geheele ervaring van de buitenwereld zich tot de betrekkingen van hare energieën laat herleiden, welken grond hebben wij dan in die buitenwereld iets aan te nemen, waarvan wij nooit eenige ervaring hebben opgedaan? Men bewere niet, dat de energie slechts een ding der gedachte is, terwijl de materie het werkelijke ding zou zij. Juist het omgekeerde is waar. De materie is een ding der gedachte, dat wij ons, tamelijk onvolkomen, opgebouwd hebben om het duurzame te midden van de wisseling der verschijnselen te vertegenwoordigen. Maar nu wij aanvangen te begrijpen, dat het werkelijke, m.a.w. dat, wat op ons werkt, slechts de energie is, en nu ons tevens de wet van behoud der energie gegeven is, ‘mag het een onloochenbare uitkomst heeten, dat enkel aan de energie het praedicaat van werkelijkheid behoort te worden toegekend.’

Het boek van Dr. Mees en de redevoering van Prof. Ostwald zijn teekenen der tijden. Nadrukkelijk verzekert ons laatstgenoemde dat hij zijn nieuwe energetische wereldbeschouwing, welke hij in de plaats der mechanistische wil stellen, enkel op den bodem der exacte wetenschappen gewonnen heeft. In zijn qualiteit van natuurkundige heeft hij niet te maken met wat er uit zoo'n ommekeer zou kunnen voortvloeien voor de ethische en godsdienstige belangen: dus rept hij met geen enkel woord daarvan. Ook bij Dr. Mees kan geen sprake zijn van dienstbare philosophie. Op hechte, zuiver theoretische gronden bouwt hij een leer, welke met sensualisme en materialisme onvereenigbaar is. Zonder eenige bijbedoeling toont hij ons, dat natuurkennis niet de plaats van philosophie kan innemen en dat alle wetenschap wortelt in den geest. Wij behoeven niet te vragen, aan welke richting de toekomst zal toebehooren. Het is waar, nog altijd is er een luidruchtige school van stofaanbidders, die aan het lagere het primaat over het hoogere toekennen. Zoo verklaren de socialisten, die bij Marx in de leer zijn geweest, dat recht, godsdienst, kunst, philosophie, dat al datgene, waaruit juist de adel van den mensch zou blijken, nooit een zweem van eigen leven leidt, maar geheel de vrucht is der oeconomische toestanden. Niet onaardig is

er gezegd, dat deze laatsten bij hen even almachtig zijn als bij Augustinus en Calvijn de wil Gods en de daaruit voortvloeiende praedestinatie. De uitvinding van werktuigen en de begeerte naar geld en goed, technologie en klassenstrijd, verklaren het karakter onzer beschaving, zijn de sleutel tot recht begrip der geheele wereldgeschiedenis. Zoo meent K. Kautsky in zijn 'Geschichte des Socialismus' ontstaan en verspreiding van het Christendom uit 'die katzenjämmerliche Stimmung' der menschen omtrent den aanvang onzer aera te kunnen afleiden. 'De reformatie, de opstand tegen het Pausdom,' lezen wij bij denzelfden Marxiaan, 'was op de keper beschouwd een worsteling tusschen uitzuigers en uitgezogenen, niet een strijd om monnikendogmen en vage slagwoorden'[1]. Op die wijze wordt een halve of een achtste waarheid voor een heele aangezien. Zeer zeker, 'de mensch *is* wat hij *eet*.' Goethe zou misschien niet Goethe zijn geweest, indien hij in de plaats van tintelenden Rijnwijn zwaar bier in massa gedronken had. Maar men moet er terstond aan toevoegen: wat een mensch eet en drinkt hangt daarvan af wat hij is. Hoe verklaart men het anders, dat er onder Utrecht's studenten totaalonthouders zijn? Eenzijdig was het van Hegel te verklaren: 'Het absolute is de geest.' Maar even eenzijdig is het de macht der ideeën te loochenen en aan den geest ieder initiatief te ontzeggen. Satan heeft helaas den mensch het noodlottig talent geschonken niet te zien wat hij niet *wil* zien. Wie niet moedwillig blind is voor wat er om hem heen geschiedt en verstand genoeg bezit om een geschrift als dat van Dr. Mees te begrijpen, zal inzien dat het oude vaandel van het idealisme, het vaandel, waaraan in alle tijden en onder alle hemelstreken de besten van ons geslacht, de mannen met een groot verstand, met een edel hart, trouw zijn gebleven, niet behoeft te worden opgerold.

VAN DER WYCK.

1) Ik citeer uit het Archiv für Geschichte der Philosophie, VIII 1895. bl. 315 vlg. Prof. Dr. Völter zegt: 'In het uur dat de sociale ellende zich met de ascetische stemming des tijds verbond, werd het monnikenwezen geboren.' (Rectorale Rede van 8 Jan. '95.) Zeer juist: twee factoren werkten samen, zware belastingdruk en religie, om de boeren van Egypte en Noord-Afrika de maatschappij te doen ontvluchten en hen een beschouwend leven te doen leiden. De eerste factor alleen zou hen tot oproerlingen en roovers hebben gemaakt.

I. Zangwill.

Er is nog geen recept uitgevonden om beroemd te worden. Zelfs genie en geduld zijn niet altijd voldoende om iemand zoover te brengen en men heeft wel eens gezien, dat een gelukkig toeval meer voor den artist deed, dan een van beiden, of beiden te zamen. De beschuldiging van plagiaat bijv. heeft den naam van Gabriël d' Annunzio in kringen bekend gemaakt, die waarschijnlijk tot hiertoe nooit een regel van hem lazen. Zonder jegens Maeterlinck onbillijk te zijn, kan men zeggen dat zijn naam eerst werd gevestigd, toen het bij Octave Mirbeau opkwam hem als een Belgischen Shakespeare aan het verbaasd Euroop' voor te stellen. Iedereen haastte zich meer van het nieuwe wonder te weten te komen en al verhieven zich tal van stemmen, en met kracht, tegen een vergelijking, die zij voor den grooten Brit een twijfelachtig compliment achtten, ‘le tour était joué’ en de schrijver van *La Princesse Malaine* was een beroemd man.

Men is sedert dien een beetje huiverig geworden voor vleiende epitheta, samengekoppeld met nog weinig, of niet bekende namen; soms toegekend door een gezellig clubje in een oogenblik van opgewondenheid, later bij kalm nadenken overdreven en onverdiend bevonden. Een heilzaam wantrouwen bezielt ons, maakt ons voorzichtig, wanneer wij nieuwe namen in het letterkundig gedrang met ophef hooren aankondigen. Toen dan ook een paar jaren geleden de Engelsche bladen van een ‘Joodschen Dickens’ gewaagden, die te Londen zou zijn opgestaan, en wien, naar aanleiding van het succes van een zijner werken, een feestmaal was aangeboden, bleef men een beetje sceptisch, hoewel o.a. Jerome K. Jerome, de auteur van *Three Men in a Boat*, en Beerbohm Tree, de eenige moderne Engel-

sche acteur, behalve Henry Irving, die ook buiten zijn land bekend is geworden, door hun tegenwoordigheid aan het maal de hulde bleken te bekrachtigen.

Tot de sceptische lieden behoorde ook ik, voor wien Dickens nog altijd een lievelingsauteur is. En misschien zou ik nog lang sceptisch zijn gebleven, indien het toeval mij niet had genezen door mij een werkje in handen te spelen van den auteur in quaestie, wiens naam mij voor het eerst, met dien van den maker van *Bleak House* verbonden, onder de oogen was gekomen. Het was een van die kleine Engelsche boekjes, van langwerpig formaat en met perkament omslag, die zich zoo gemakkelijk laten hanteeren en op reis meenemen.

Joodsche Dickens, of niet, de man die de *Ghetto Tragedies* had geschreven, was een groot, een echt talent.

Wonder genoeg is hij tot hiertoe bijna geheel door onze vertalers met rust gelaten, en daar nog geen onzer tijdschriften, meen ik, de aandacht op Zangwill vestigde, is het althans geen overbodig werk eenige bladzijden aan hem te wijden.

I.

I. Zangwill werd in 1864 geboren; hij is ongehuwd en woont bij zijn familie te Kilburn (N.W. van Londen). Zijn vrienden zeggen dat hij op Benjamin Disraeli, lord Beaconsfield, gelijkt; maar naar de portretten te oordeelen is de gelijkenis geheel in het voordeel van Disraeli, die op een veel regelmatiger, fijner besneden gelaat en ook niet zoo uitgesproken semietisch uiterlijk kon bogen. Zangwill is mager en bleek; hij heeft zwart krullend haar, loopt een beetje gebogen en draagt een bril. Dit wat den uiterlijken mensch aangaat. Tot verdere karakteriseering moge dienen, dat hij, gewoonlijk stil, in het gesprek zeer levendig kan zijn en dan is het, evenals bij Whistler, een stroom van epigrammen en paradoxen. Zangwill moet ook een schitterend spreker zijn aan diners. Hij is vast medewerker van het *Pall Mall Magazine*, waarin hij elke maand een causerie geeft over allerlei onderwerpen en de voornaamste boeken en tooneelstukken critiseert. Het schrijven schijnt hem al jong in het bloed te hebben gezeten. Als schooljongen van tien jaar had hij reeds een roman in twee

deelen op zijn geweten, die, in manuscript natuurlijk, door het schoolvertrek de ronde deed. Niet veel later schreef hij gedichtjes en, zooals hij zelf zegt, ‘virtuous essays,’ die in kindertijdschriften gedrukt werden. Later, als kweekeling op een lagere school, maakte hij novellen; een daarvan werd bekroond met een prijs van vijf pond sterling, bij een wedstrijd uitgeschreven door een blaadje, getiteld *Society*.

Dit succes was een prikkel om op dezen weg voort te gaan en ongelooflijk is de massa ‘rubbish’ - de uitdrukking is weer van Zangwill zelf - die hij schreef op zijn 17e en 18e jaar, in den weinigen vrijen tijd, die hem werd gelaten door het kweekelingschap en de studie voor een graad aan de Londensche Universiteit. Een zijner collegas onder de kweekelingen stelde hem in staat een novelle te laten drukken, door de helft der drukkosten te betalen; de novelle, die in de Joodsche wereld speelde, werd voor een penny verkocht, veel gelezen, en besproken en sommige Joden namen het den onbekenden auteur nogal kwalijk, dat hij hen met al hun eigenaardigheden, ook van taal, te boek had gesteld. De winst met de stuiversnovelle behaald, werd besteed om een lange komische ballade te laten drukken. Ten einde kosten te besparen, nam Zangwill's collega op zich 's nachts zelf groote gekleurde biljetten aan te plakken, waarin het nieuwe werk werd aangekondigd. Een politieagent, die hem aldus bezig vond boven op een ladder, beval hem af te dalen; de jonge man antwoordde ‘de haut en bas’ en werd daarop door den beleedigden agent ingerekend. Het gevolg was, dat de firma Zangwill en Co. bekend werd als de schrijver-uitgever van de novelle en de ballade.

De schoolcommissie werd bijeengeroepen; zij vond de ballade goed geschreven, maar onuitstaanbaar, de novelle akelig realistisch en hoewel Zangwill zich op modellen als Bret Harte beriep, de zaak eindigde hiermede, dat men hem de keus liet tusschen heengaan, of niets meer uit te geven, dat niet te voren door de commissie was goedgekeurd. Na lang aarzelen koos Zangwill het laatste en daar hij geen censuur kon dulden, besloot hij vooreerst niets te laten drukken: een besluit dat aan zijn universitaire studies ten goede kwam. Eerst nadat hij zijn graad had verworven, keerde hij tot zijn ‘inky vomit’ terug.[1)]

1) *The Idler*, July 1893.

Zangwill was inmiddels van kweekeling tot onderwijzer opgeklommen. Een zijner collega's, de vijf of zes jaren oudere Louis Cowen, was op het denkbeeld gekomen een klein verhaaltje te schrijven, waarin, in den trant van een vertelling van de Duizend-één-en-Nacht, een radikale ‘premier’ en een conservatieve werkman van stand zouden verwisselen. De ‘premier’ zou zich als werkman moeten weren en deze zou worden gesteld voor de taak een Koningrijk te regeeren.

Zangwill, wien hij daarover sprak, stelde voor er een politieke satire van te maken. De ‘premier’ moest een Tory zijn, het regeeren moede; de werkman een ultra-radikale atheïst, verwonderlijk op den Tory gelijken, en met volkomen succes het conservatieve bewind voeren. Zoo werd ook het boek geschreven, voor een groot deel door Zangwill, die, na een onthouding van eenige jaren, zijn schrijflust duchtig botvierde. Wat oorspronkelijk bestemd was een shillingsboekje te worden, dijde aldus tot een lijvig boekdeel uit. Het duurde vrij lang voor dat de schrijvers, die zich ‘I Freeman Bell’ noemden, een uitgever voor hun manuscript vonden en toen hun ‘fantastic Romance’ *The Premier and the Painter* eindelijk gedrukt was, bezorgde het hun wel enkele vleiende besprekingen in de bladen, maar geen financiëel voordeel. Ook een goedkooper uitgaaf slaagde niet beter en dat was een teleurstelling voor den jongen man, die zijn betrekking als onderwijzer had opgegeven en gehoopt had op een succes, dat hem aanstonds in de journalistiek een goede plaats zou verschaffen. Nu moest hij beginnen met het begin, zonder geld of aanbevelingen.

Op de uitgave van *The Premier and the Painter* volgden eenige jaren van letterkundige traagheid. Zangwill schreef een paar ernstige gedichtjes en verhalen, een ‘essay’ over den godsdienst, werkte mede aan een paar kleine ‘levers de rideau’ en ‘met een zwaar hart’ aan een komisch blaadje *Ariël*. Ten slotte ontwaakte de natuurlijke veerkracht weer en al de vrije tijd, dien de journalistiek hem liet, werd aan de letterkunde gewijd. Het eerste boek van Zangwill, dat de aandacht trok, of liever dat succes had, was *The Bachelors' Club*, dat in 1891 verscheen met illustraties van George Hutchinson en dat het in 1894 reeds tot een zesde oplaag had gebracht. Een pendant, *The Old Maids' Club*, werd eveneens gunstig ontvangen. Maar eerst met *Children of the Ghetto* veroverde Zangwill de plaats, die

hem thans in Engeland wordt toegekend: de eerste uitgave verscheen in 1892 in drie deelen en thans heeft reeds de vijfde uitgaaf het licht gezien. Niet minder indruk maakte het kleinere werkje, dat ik reeds in het begin heb genoemd, de *Ghetto Tragedies*.

Wanneer ik nog een verhaal *Merely Mary Ann*, een novelle *The Big Bow Mystery*, een bundel ‘Grotesques and Fantasies’ getiteld *The King of Schnorrers*, een tooneelstukje *Six Persons*, dat in Haymarket Theatre te Londen is gegeven, en een lijvigen roman *The Master* heb genoemd, dan kent de lezer die geheele letterkundige bagage van den Londenschen auteur, althans van den buitenkant. In de hoop dat hem dit niet voldoende zal zijn, wil ik nu Zangwill's werken, al is het dan ook vluchtig, de revue laten passeeren.

II.

Eigenlijk kan Zangwill's eersteling *The Premier and the Painter* buiten beschouwing blijven, want men weet niet precies wat daarin van Cowen's hand is. Volgens een der beoordeelaars zou men een gewoon boekje kunnen vullen met de epigrammen en andere geestige en ernstige ‘good things’, die er in voorkomen. Een ander prees het als ‘very clever, original and withal as attractive in its whimsical wrongheaded way, as at times it is tantalising, bewildering and tedious.’ Men vindt dezelfde eigenschappen terug in *The Bachelors' Club* en *The Old Maids' Club*, waarin de schrijver op humoristische wijze de hedendaagsche zeden critiseert. Zij zijn vol van grappen, dwaze en kostelijke invallen, geestige zetten, maar tè vol. De auteur wordt vermoeiend door zijn geestigheid en als men beide boeken achter elkaar heeft gelezen, heeft men een gevoel als van indigestie na het gebruiken van te veel lekkernijen. Voor mijn smaak is de toon hier en daar ook wat gedwongen en Zangwill erkent dat zelf in de voorrede van zijn *Bachelors' Club*. Een verhaal in dat boek, getiteld ‘Hamlet up to Date’ verdient om de originaliteit van de stof, dat ik er even bij stil sta. De moderne Hamlet is de zoon van een beroemd schrijver, die tot de ontdekking komt, dat zijn vader geen van zijn boeken zelf heeft gemaakt, maar daarvoor een ongelukkigen journalist gebruikte, die, als ‘brilliant penny-a-*liar*’ begonnen, langzamerhand was gedaald, of, wil men

liever, opgeklommen tot koetsier. Het gesprek van den zoon met den cynischen vader, de ontmoeting van den zoon met den koetsier, zijn voortreffelijke staaltjes van Zangwill's gave. Het verhaal eindigt daarmede, dat de zoon trouwt met de dochter van den koetsier, om althans zooveel goed te maken als in zijn vermogen is; hij neemt ook diens naam aan en geeft dan een roman uit, die opgang maakt. ‘Zijn identiteit zal echter weldra uitlekken,’ aldus besluit de verteller, ‘en hij zal een van de staande voorbeelden wezen van erfelijk talent. Het paar leefde gelukkig, want de vrouw had een edel gemoed. Maar zeer toevallig kwam ik op zekeren dag tot de ontdekking, dat ze slechts de stiefdochter van den koetsier was.’

Veel hooger dan de beide *Clubs* staat ‘*Merely Mary Ann*’. Ook hier is de stof niet alledaagsch, evenmin als de ontknooping. Aanvankelijk zou men meenen, dat de ‘flirtation’ tusschen den armen jongen aristocraat, die tegen den zin van zijn vader de muziek tot loopbaan heeft gekozen - met al de heerlijkheden die deze doorgaans in den beginne meebrengt (ontberingen, aanvallen van moedeloosheid, wrijving met nuchtere uitgevers en aanmatigende ‘parvenus’) - en de boerendeern, de gewillige sloof van een druk bewoond kosthuis, zal uitloopen op een gewone verleidingsgeschiedenis, een variant van de Gretchen-Faust-episode. Maar de auteur laat het niet zoover komen. In zijn ellende, in zijn behoefte aan een hem steunende, dienende liefde, stelt de held wel is waar aan de trouwe, tot den jongen man in vereering opziende Mary Ann, voor, ergens met hem heen te trekken; maar Mary Ann wordt plotseling een schatrijke erfgename en nu ontwaakt in den aristocraat al het gevoel van trots, dat hij langzamerhand tegenover Mary Ann had verloren. Een Mary Ann tot maitres, dat ging; tot vrouw nimmer. Dat zou hij zich zelf prostitueeren achten. En de twee scheiden: Mary Ann in tranen, hem haar kanarievogel achterlatend. Met groote fijnheid en kieschheid heeft Zangwill de verhouding tusschen beiden beschreven en daarbij is het geheel doortrokken van gezonden humor.

Niet nieuw is het thema, dat in *The Master* is behandeld. Men kent reeds uit menigen roman den jongen met artistieke neigingen, opgroeiend in een niet-artistieke omgeving, toch alle hinderpalen overwinnend en, schilder geworden, alle ‘upsen downs’ meemakend, die de kunstenaarsloopbaan in den regel

kenmerken. Maar interessant is het ‘milieu’, waarin de jonge Matthew Strang groot wordt, zijn de menschen uit Nieuw-Schotland, waarmede de auteurs ons in kennis brengt. En opmerkelijk is het, dat de schildering van de zoover verwijderde streken en personen Zangwill zoo veel beter gelukt is dan die van de Londensche wereld, waarin Matthew belandt, aanvankelijk schipbreuk lijdt en ten slotte toch als meester wordt erkend. Er is in de laatste ontegenzeglijk veel conventioneels; het is alsof de auteur hier een beetje onder zijn taak gebukt ging, en niet zoo goed gezien en gevoeld heeft wat onder zijn bereik lag; de Franschman zou zeggen dat veel is ‘peint de chic’. Het best van *The Master* zijn de drie vrouwenfiguren: de moeder van Matthew, de puriteinsche Ruth Hathley, de vriendin zijner jeugd, en Rosina, met wie Matthew trouwt, wier geld hem in staat stelt zijn fortuin nog eens te Londen te beproeven, maar wier bekrompenheid hem het leven tot een hel maakt. Roerend schoon is het afscheid van Matthew en Ruth, een afscheid dat den schilder tot het besef zijner plichten jegens vrouw en kinderen brengt. Er zijn ook overigens in *The Master* prachtige tooneelen, maar desniettemin is *The Master* niet geworden Zangwill's ‘masterpiece.’ Wel bewees hij daarmede, dat hij zich niet in het Ghetto behoefde op te sluiten, zooals sommige Engelsche critici beweerden, om interessant en boeiend te zijn.

Het is geen ongewoon verschijnsel, dat kunstenaars een zwak hebben voor hun zwakkere scheppingen. Zangwill heeft dit, naar het schijnt, voor zijn twee *Clubs*, ten deele wel omdat de critiek, die ze eerst gunstig besprak, ze later achterstelde bij zijn ernstiger Joodsche verhalen ‘In de weinige jaren,’ zegt hierover de schrijver zelf in de voorrede tot de zesde uitgave van *The Bachelors' Club*, ‘die verloopen zijn sedert dit boek zoowel door de pers als door het publiek vriendelijk werd ontvangen, is er onder de critici een vermakelijke reactie geweest tegen allen humor, die nieuw is. Daar zij evenmin om den ouden humor schijnen te geven, zou men hieruit moeten besluiten dat de humor zelf in den ban is. Dit is een zeer ernstige zaak. Onze tijd was al treurig genoeg. Het is hard voor Figaro, te worden beroofd van de verlichting, die lachen geeft, en altijd te moeten schreien. Hij moet wel lachen, al ware het alleen om de critiek en in zijn vuistje. Zij leveren

inderdaad uitmuntende stof voor de lachspieren, die gestrenge heeren, voor ieder schrijver, die gevoel voor humor heeft; die er niet om geeft verkeerd te worden begrepen; die niet kinderachtig gevoelig is voor zijn reputatie en zijn tijd kan afwachten, die zijn best doet, zooals zijn hart het hem ingeeft, en die tevreden is te worden op zij gezet, indien het beste, dat hij kan, niet geschikt is om te blijven leven. Wat mij betreft, het heeft mij gespeten te zien hoe meer dan een van mijn mede-auteurs er ziekelijk op uit is geweest zijn humoristisch verleden te bedekken, gehoorzamend aan de conventioneele meening, dat de deftigheid van den uil een teeken is van wijsheid. Al te veel schrijvers haasten zich bij hun leven voor standbeeld te poseeren en in het publiek een niet-menschelijk strak gezicht te trekken. Maar het voetstuk vóor den tijd blijkt niet altijd een steun te zijn, want niet-menschelijk staat niet gelijk met onsterflijk; het zijn de Martin Tuppers en universitaire kwasten die nimmer tot een grap afdalen, niet de Shakespeare's en Heine's. “Laat ons ernstig zijn; daar komt een dwaas!” riep een geestelijke, die gevaar liep te worden betrapt op kinderlijke vroolijkheid. “Laat ons ernstig zijn; daar komt een criticus!”, is de moderne auteur geneigd uit te roepen. Want de gewone criticus, met zijn beperkten gezichteinder, kan niet begrijpen dat een ernstig man humoristisch kan zijn, en nog minder, dat een humorist altijd ernstig is. De literatuur heeft dat de critiek *ad nauseam* geleerd, maar deze heeft van de les alleen de *nausea* overgehouden. Een eerste rangs-blad prijst mijn tragisch en ziet neer op mijn komisch werk. Toen ik jonger en groener was, schreef ik onder een pseudoniem in dat blad en het nam mijn humoristisch werk gretig op. Andere voorname bladen hebben mij gelukgewenscht met de uit de *Ghetto Tragedies* gebleken ontwikkeling van mijn kunst en stijl en verheugden zich over mijn evolutie uit het humoristisch genre. Het lijkt na hun mooie complimenten onheusch te bekennen, dat het grootste deel van dat kleine boekje niet alleen geschreven maar uitgegeven werd (onder een pseudoniem) jaren vóordat *The Bachelors' Club* door den eersten lezer werd opgeslagen. In de moeilijkheden en angsten van het schrijversleven en vooral in de pessimistische tijden van humoristischen arbeid, is het mij steeds een groote troost geweest te lezen, wat de bladen over mijn boeken en mijn persoon schreven. En het

is hoofdzakelijk, omdat ik daarvan oprecht genoten heb en nimmer ook maar éenmaal werd geprikkeld een criticus tegen te spreken - zelfs niet wanneer hij mij prees op verkeerde gronden, of mij beschreef als vijf voet hoog - dat ik bescheiden aanspraak maak op den titel van humorist.'

Op een andere plaats komt Zangwill nog eens op het onderwerp terug en spreekt hij van Engeland als een land, waar 'only the dull are profound and only the ponderous are earnest.' Dat herinnert aan Pailleron's boutade in *Le Monde où l'on s'ennuie*, dat niets in Frankrijk zoo in aanzien is als de verveling.

Blijkt uit een en ander, dat Zangwill zelf niet geneigd is zijn 'two funny books' achter te stellen bij zijn andere werken, hij bekent dat het een bloot toeval was dat hij die schreef[1)], en volgens een zijner biografen[2)] schreef hij *The Master* alleen om de critiek te toonen, dat hij nog wat anders kon dan Joodsche toestanden schetsen. Maar, ook zonder dat men iets weet van het ontstaan van Zangwill's Ghetto-verhalen, is de bewering niet gewaagd, dat hij *deze* niet bij toeval schreef, of met een bepaald doel - tenzij met dat van den echten artist, die gehoor geeft aan zijn inspiratie. En misschien staan die verhalen juist daarom het hoogst.

The King of Schnorrers geeft zijn naam aan een bundel 'Grotesques and Fantasies'; uit dien titel blijkt dat men hier niet alleen ware gebeurtenissen beschreven vindt. Het was Zangwill te doen de traditie van den Joodschen 'schnorrer' te belichamen. Nu is een 'schnorrer' geen gewone bedelaar, 'maar even uniek onder de bedelaars als Israël onder de volkeren.' En inderdaad is de held Manasseh Bueno Barzillai Azevedo da Costa, een Jood uit het eind der 18e eeuw, die met bedelen den kost verdient en zelfs zijn dochter een bruidschat bezorgt, een zeldzaam type. De manier, waarop hij den rijken financier Grobstock terroriseert en de Joodsche autoriteiten trotseert, is buitengewoon vermakelijk. Er is in de geheele figuur van da Costa een epische grootheid, die zich beter laat gevoelen dan beschrijven. Het grootst is hij in zijn onderhandelingen met zijn schoonzoon, dien hij een bruidschat en een bezitting in Jeruzalem belooft. De bruidschat blijkt te zijn

1) *The Idler*.
2) *Harper's Weekly*, June 1894.

de kans op het trekken van een som gelds, door de Synagog e beschikbaar gesteld voor huwbare meisjes; de bezitting in Jeruzalem een pot met aarde uit het Heilige Land! Daarentegen is de schoonvader bereid twee hoofdstraten van Londen en de daarbij behoorende zijstraten en stegen aan zijn schoonzoon als schnorr-terrein af te staan.

Er komen in denzelfden bundel nog verschillende andere verhalen voor, maar het hoogst staan de Joodsche: *A Rose of the Ghetto* en *Flutter-Duck*. Het eerste maakt ons getuige van een huwelijk, waarvan de voltrekking in de Synagoge dreigt af te springen, omdat de vader van de bruid de beloofde bruidschat niet wil uitkeeren. De bruidegom, die zijn bruid werkelijk lief heeft, is bijna op het punt toe te geven en zich met een mindere som tevreden te stellen, hoewel de huwelijksmakelaar hem sterkt in zijn verzet (de man heeft er belang bij, want hij krijgt een zeker percentage van de bruidschat). Maar de bruid zelf raadt hem op zijn stuk te blijven staan tegenover haar vader, het huwelijk gaat door en Leibel krijgt niet alleen de dochter van den gierigaard, maar ook de niet te versmaden huwelijksgift. In *Flutter-Duck* ziet men de mooie Rachel, de dochter van een bontfabrikant, het ouderlijk huis ontvluchten omdat ze het met haar moeder, een verkwistende ijdeltuit die jaloersch van haar is, niet kan vinden. Men denkt dat ze gevlucht is met een gehuwd werkman van haar vader, die omstreeks dienzelfden tijd verdween. Twee jaar later ontmoeten moeder en dochter elkander weer. De moeder is weduwe geworden en bedelt in lompen gehuld; de dochter, die een gelukkig huwelijk heeft gesloten, neemt de moeder naar haar woning mede en laat haar daar een kleinkind zien. Dat onverwachte geluk is te veel voor het immer zeer sterke hoofd van de arme Flutter-Duck. En van nu af ziet men in het Ghetto een in zijde gekleede oude vrouw, die bij dag de hand ophoudt voor aalmoezen, maar 's avonds in het mooie huis van haar dochter vertoeft.

The Children of the Ghetto is geen roman in den gewonen zin, maar veeleer een reeks tafereelen uit het Joodsche leven in de hoofdstad; tusschen de meeste daarvan bestaat evenwel een bepaald verband, en er zijn twee families, het gezin van den armen Mozes Ansell en dat van den rabbi Schemuel, waarom zich al de andere figuren groepeeren. En de dochters, Esther

Ansell en Hanna, zijn de heldinnen, die elkander beurtelings de belangstelling van den lezer betwisten. Het boek is in twee deelen gesplitst; in het tweede, dat *Grandchildren of the Ghetto* heet, leidt de auteur ons binnen bij rijke Joden en in de perswereld; de gewone arme Joden, met hun kleine zorgen en eigenaardigheden, trekken ons echter nog meer aan. Het is niet wel mogelijk een juist denkbeeld te geven van den rijken inhoud van dit boek. Hier is, althans in het eerste gedeelte, alles interessant. Nu eens komisch, dan eens dramatisch en pathetisch, toont Zangwill zich hier groot in elk genre. De dichter Pinchas is een humoristische figuur, Heine waardig. Prachtige types van Joodsche burgervrouwen zijn Malke en Simche. Sommige tooneelen, bijv. de dood van Benjamin Ansell, de hoop der familie, laten zich niet met drooge oogen lezen. Roerend is het echtpaar Hyams geschilderd: een man en vrouw, die zonder liefde zijn getrouwd, veertig jaren zwijgend naast elkander door het leven gaan, naar Amerika emigreeren, om het geluk van hun kinderen niet in den weg te staan, en dan eerst elkander leeren lief hebben. Het eerste gedeelte besluit met den Paasch-nacht, waarin Hanna op het punt staat met haar minnaar te ontvluchten. Want de Joodsche wet - en de brave, maar orthodoxe rabbi Schemuel houdt daaraan stipt vast - verbiedt het huwelijk van een gescheiden vrouw met iemand uit den priesterstam. De toestand is ongemeen dramatisch, ja zelfs tragisch. Tengevolge van een grap toch is Hanna een gescheiden vrouw en het geluk van twee menschen wordt aldus niet door eigen schuld verwoest. Hanna weet dat haar minnaar daar buiten wacht; maar de macht der gewoonte, der familieomgeving juist op den feestavond is te groot; zij kan haar vader dat verdriet niet aandoen; langzaam bewegen de wijzers van de klok zich voort en David Brandon gaat om nooit weer te keeren. Tien jaren later vinden wij den armen rabbi terug, treurend bij het sterf bed van zijn eenigen zoon, die door zijn bandeloos leven zijn vaders hart heeft gebroken. In de breede galerij van menschen, die Zangwill ons voorstelt, is er bijkans geen, dien we niet werkelijk zien en die niet voortreffelijk is gekarakteriseerd.

De vier novellen, die het kleinere deeltje *Ghetto Tragedies* vormen, staan niet minder hoog. Elk is op zichzelf een meesterstukje. De eerste voert een Jood ten tooneele, die door twijfel wordt

bezocht, zijn vrouw verlaat en sterft. Zoo voorgesteld, lijkt het geval tamelijk alledaagsch, maar men moet het lezen, om zich te kunnen voorstellen welk een kracht er in ligt, hoe schilderrachtig het is geschreven; sommige bladzijden zijn - en de auteur heeft dat ook zoo gewild - ijzingwekkend. De tweede novelle is het dagboek van een Russischen Jood, die zich heeft laten doopen-en wiens zoon tot een vurigen Jodenhater is opgegroeid. Naarmate hij ouder wordt, herneemt het oud geloof zijn macht over den vader en van daar een stille strijd met den zoon, die geheel onbekend is met het verleden. De zoon wordt redacteur van een antisemietisch blad; de vader krijgt een present-exemplaar en daarmede elken dag een ‘fresh stab.’ En het zijn de artikelen van den zoon, die tot een uitbarsting in het Jodenkwartier leiden. De huizen der Joden worden geplunderd en in brand gestoken, het bloed stroomt; de vader kan het niet langer in huis uithouden en snelt op straat om zich tot het oude geloof te bekennen en zijn broeders te helpen.

Als met tranen geschreven is de derde novelle *Incurable*. Een vrouw lijdt aan een ongeneeslijke ziekte; zij wordt in een ziekenhuis verpleegd. Op de bezoekdagen wacht zij tevergeefs op haar man en de reden van zijn wegblijven dringt weldra tot haar door. Een andere heeft haar plaats ingenomen in de echtelijke woning. Om aan dien onzedelijken toestand een einde te maken, stelt de ongelukkige vrouw zelf een scheiding voor, zoodat de man dan een tweede huwelijk kan aangaan. En zij drijft de zelfverloochening zoover van de tweede vrouw te willen zien en zij kust haar, die haar verdrong. Dan trekt zij het beddelaken over zich heen, barst in tranen los en smeekt God haar spoedig tot zich te nemen. Haar gejammer paart zich aan het gegil van een andere zieke, die zich aan het leven vastklampt. En de goede zuster Margareta fluistert met vochtige oogen: ‘Ach Jezus, kon ik slechts voor haar sterven!’ Niet minder aandoenlijk is de laatste novelle *The Sabbath-Breaker*, de geschiedenis van een oude vrouw, die op Sabbath op reis gaat, een verre reis, zonder staf om op te steunen of voedsel. Zij had vernomen, dat in het Poolsche distrikt, waar haar zoon woont, de cholera heerscht en zij had een brief van hem ontvangen, waarin hij klaagde dat hij zich niet wel voelde. De brief besloot met: ‘Kom mij spoedig eens opzoeken, lief moedertje; ik zal vooreerst niet tot u kunnen komen.’ Zij sleept zich

de eene mijl na de andere voort, haar krachten begeven haar telkens; een hevige regenbui maakt haar nat tot op het hemd en den weg onbegaanbaar. En telkens herhaalt de oude bij zich zelf: ‘Vat moed, mijn lam; moedertje is op weg.’ Eindelijk bereikt zij de woning van haar zoon; uit de verte reeds hoort zij een Hebreeuwsch gezang, het gezang voor de dooden. Zij treedt binnen, scheurt haar kleeren en paart haar trillende stem aan die der andere verwanten, om God te loven. Op haar eigen sterfbed haalt zij den geel geworden brief van haar zoon te voorschijn en met de woorden: ‘Vat moed, mijn lam, ik kom; moedertje is op weg!’ geeft zij den geest. Het is bijna onmogelijk in een klein kader iets zoo roerends te geven, als Zangwill hier deed.

Zijn voorgangers op dit gebied niet te nagesproken, Kompert, Franzos, Sacher-Masoch, e.a., moet men erkennen dat Zangwill als geen is doorgedrongen in het wezen zijner geloofsgenooten. Hij heeft hen lief met hun gebreken, hun zwakheden, hun eigenaardigheden; maar het is een liefde, die niet blind is en die volstrekt niet tot dwaas idealiseeren leidt. Zelf vrijzinnig, kan hij zich niettemin volkomen verplaatsen in den gedachtenkring der orthodoxen en hun standpunt verdedigen. In zijn hart een Jood is hij tevens een rechtgeaard Engelschman, evenals zijn Esther Ansell (uit *Children of the Ghetto*), die nog trotscher is op Nelson en Wellington, dan op Judas Maccabaeus. Naast de objectiviteit, die uit Zangwill's Joodsche verhalen spreekt, treft ons zijn kunst van karakteriseeren, van het uitbeelden en geloofwaardig maken van personen. In dit opzicht doet Zangwill aan George Eliot denken, aan George Eliot, de eenige niet-Joodsche auteur, die in haar *Daniel Deronda*, door de intuïtie van het genie zou men bijna zeggen, een brok uit het Joodsche leven met een bewonderenswaardig smaakvol realisme heeft weten te schilderen.

Met de rijke Joodsche literatuur volkomen vertrouwd, klassiek gevormd, iemand van breede ontwikkeling, zoo treedt ons Zangwill uit zijn werken te gemoet. Zijn stijl is gedrongen, daarbij van een oostersche weelderigheid en kleurenpracht. Mij is geen modern Engelsch auteur bekend, die over zulk een woordenschat beschikt en soms is het, alsof Zangwill zich zelf

bedwelmt aan zijn overvloed van gedachten en beelden. De tijd zal ook op hem temperend werken, maar in elk geval is zijn overrijkdom een verkwikkend verschijnsel bij de onmacht, die ons zoo menigmaal, al is ze ook kunstig bedekt, in de letterkundige producten van onzen tijd teleurstelling op teleurstelling bereidt.

DR. J. DE JONG.

De levende natuur.

De levende natuur. Redactie E. Heimans, J. Jaspers Jr., en Jac. P. Thysse. 1896 afl. I. Amsterdam, W. Versluys.

Kinderen leeren niet alleen om te weten. Zij leeren thans voornamelijk om te kunnen. De strijd voor het leven, waartoe de school hen voorbereidt, is thans een geheel andere dan vroeger. Zeker wordt er veel meer weten vereischt dan vroeger. Maar dat weten is van een andere soort. Het moet gepaard gaan met kunnen. En niet eenvoudig toepassen, wat men geleerd heeft. Het kunnen moet veel verder gaan, dan het weten. Het leven brengt ons telkens en telkens met nieuwe zaken, nieuwe vragen, nieuwe, wellicht bereikbare doeleinden in aanraking. Hij, wiens kunnen in zulke gevallen nog niet zijn grenzen bereikt heeft, is degeen, die in het leven het beste slaagt.

In elke nieuwe omstandigheid des levens is goed kunnen waarnemen het eerste vereischte; wie zich het best en het snelst orienteert, zich het eerst in de vreemde omstandigheden thuis gevoelt, en elk afzonderlijk punt daarvan met zijn vroeger opgegaarde kennis het best in verband brengt, die heeft de meeste kans op de overwinning.

Leeren waarnemen, oordeelen en handelen, ziedaar dus de leuze, naar welker vervulling ons tegenwoordig onderwijs hoe langer hoe meer streeft. Daarbij heeft echter de ondervinding geleerd, dat niet op iederen leeftijd dezelfde verschijnselen geschikt zijn, om hiervoor als leerstof te dienen. De waarneming van planten en dieren levert de beste stof op dit gebied voor het lager en de eerste jaren van het middelbaar onderwijs, dan volgen de natuuren scheikunde, terwijl de levensleer of physiologie in den regel eerst met het hooger onderwijs aanvangt.

Hoe meer de zooeven genoemde leuze doordringt, des te meer

tracht men de waarneming van planten en dieren bij het onderwijs uit te breiden. Allengs zien wij haar een plaats veroveren in het lager onderwijs. Hulpmiddelen bij het onderwijs, en vooral gelegenheden en middelen voor de voorbereidende studie der onderwijzers zelven baren de grootste moeilijkheden. Zij kunnen toch slechts langzamerhand, en naar mate de behoefte duidelijker op den voorgrond treedt, verkregen worden.

Vlinders vangen, planten drogen, aquariën en terrariën, ziedaar zaken, die velen nog alleen als een uitspanning beschouwen! Toch vormen zij een leerstof, die tot de ontwikkeling onzer jeugd meer bijdraagt dan sommige, met name te noemen, officieele vakken van ons onderwijs. Velen zien in, dat van die leerstof partij kan, maar ook behoort te worden getrokken. Doch hoe aanlokkend dit denkbeeld ook zij, de uitvoering stuit vooralsnog op groote bezwaren. Onze wet vat deze geheele richting onder den naam van ‘kennis der natuur’ samen, en deze bepaling bevat een grondslag waarop een krachtige ontwikkeling, ook zonder behoefte aan eenige wetsverandering, mogelijk is. Het komt er slechts op aan, dat de juiste wegen aangewezen en ingeslagen worden.

Een poging daartoe zag dezer dagen het licht onder den titel, die ook aan het hoofd dezer regelen geplaatst is. Het is een maandschrift, onder de redactie van de heeren E. Heimans, J. Jaspers en Jac. P. Thijsse, allen hoofden van scholen. Hun namen zijn bij onze jeugd welbekend. Hunne leiding ‘in sloot en plas,’ en bij de studie ‘van vlinders, bloemen en vogels,’ is beproefd en vertrouwbaar bevonden, en wordt door elken jongen, die een aquarium, een tuintje of een verzameling van insecten of gedroogde planten bezit, gaarne aanvaard.

Opwekken en raadgeven zijn de kenmerken van hun onderwijs. Eene beschrijving van een bloem of een vlinder kan heel genoegelijk zijn om te lezen, leerstof wordt zij [pas, wanneer zij den jeugdigen lezer er toe brengt, zelf de plant of het dier ter hand te nemen, zelf na te gaan uit welke deelen het opgebouwd is, hoe die aan elkaar sluiten en hoe zij dienst doen bij de verschillende verrichtingen. Zóó te schrijven is een groote kunst: het eischt niet alleen kennis van het onderwerp, maar vooral kennis van de lezers en lezeressen. Men moet weten wat ‘pakken’ zal, men moet, zooals de redactie het uitdrukt, waar noodig, de dier- en plant*kunde* durven opofferen aan de belangstelling voor dieren en

planten. Want zonder deze belangstelling is het leeren waarnemen, oordeelen en handelen eenvoudig onmogelijk.

In de aflevering, die voor mij ligt, worden op deze wijze behandeld het sneeuwklokje, de tijftjaf, het speenkruid en enkele andere onderwerpen. Men ziet terstond, hoe hier aan een eerste voorwaarde voldaan is. Zal de jeugdige lezer de bloemen ter hand nemen, dan moeten zij nu bloeien, een beschrijving van een zomer- of herfstbloem, nu gegeven, zou, hoe mooi ook, het doel niet bereiken. Zoo zal het ook in de volgende afleveringen zijn. Elke maand wordt besproken, wat de natuur dan aanbiedt, en wat dus terstond met het gelezene kan worden vergeleken. Daarom ook verdienen bloemen, die onder ieders bereik zijn, verreweg de voorkeur; het gewoonste onkruid is een betere leerstof dan eene zeldzame kamerbloem!

Een groote moeilijkheid voor den jeugdigen lief hebber der natuur is het vinden van de namen der waargenomen voorwerpen. Wist hij altijd hoe deze of gene plant heet, hij zou er over kunnen vragen of in een of ander boek naslaan, wat hij er van weten wil. In deze richting komt de redactie aan de zoozeer gevoelde behoefte tegemoet, door maandelijks een lijstje te geven van de meest gewone bloeiende planten voor die maand, van de insecten en vogels, die men dan het meest ziet, of het gemakkelijkst vangen kan. De keus der namen is dan vrij beperkt, en dikwijls wijst de beteekenis van het woord al voldoende den weg. Doch ook voor het gebruik van meer geëikte middelen, tot bepaling van namen, schijnt in volgende afleveringen de weg te zullen worden gewezen.

Behoef ik na deze opmerkingen ‘De levende natuur’ nog aan te bevelen, of te verklaren dat zijn streven mijne volle sympathie heeft? Ik geloof het niet. Reeds heb ik opgemerkt, dat het in de kringen, waarvoor het bestemd is, met graagte wordt ontvangen; ik vertrouw ten volle dat het bij onze jongens smaak en handigheid voor de studie ‘der levende natuur’ zal bevorderen.

Niet alleen lezen, maar oogen en handen (en hersenen!) gebruiken en oefenen, dit eischt de redactie van onze jeugd. En het kan aan die jeugd slechts tot veel genoegen en groot nut strekken, als zij vroeg leert, aan dien eisch te voldoen.

HUGO DE VRIES.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: Denise, De Avonturierster. Abonnementsvoorstellingen van het Théâtre de ‘l'Oeuvre’: Le Pardon, Broceliande, Raphaël, La peur des coups.

Is het met het oog op de aanstaande verhuizing van de negentiende eeuw naar de twintigste, dat men in het groote huis der letterkunde zoo aan het opruimen is? Het kan wel wezen. Bij het ophanden zijn van een verhuizing pleegt men er alles nog eens op aan te zien en te vragen, of dit nog de moeite van het bewaren waard is, of dàt nog mee kan. Misschien is er het een en ander dat men beter doet aan de schoonmaakster mee te geven of waarvoor de uitdrager nog wat geven wil. En zoo schijnt het thans ook toe te gaan in dat appartement van de groote woning, waar de dramatische letterkunde gehuisvest is. Alles wordt er overhoop gehaald, veel wordt er apart gezet, en schatters en uitdragers loopen en in en uit met hoogwijze gezichten hunne geringe achting uitsprekende over den ouden rommel.

Wanneer men echter met veel van die zaken is opgegroeid en er zijn vreugde aan gehad heeft, is men niet zoo maar geneigd dat opeens met andere oogen aan te zien en het te verslijten voor niet veel zaaks, dat gerust kan worden opgeruimd of voor een appel en een ei van de hand gedaan. Men heeft toch ook zijn meening en zijn sympathieën, en die litteraire schatters hebben de wijsheid en den goeden smaak niet in pacht....

Het is reeds eenige maanden geleden, dat een onzer letterkundige weekbladen[1)] de doopceel gelicht heeft van den schrijver van *La dame aux camélias, Le demi-monde, Le fils naturel, Monsieur Alphonse, Denise, Francillon*, en ons geleerd heeft dat Alexandre Dumas fils behoort tot de ‘weeë romantiek’.

1) *De Kroniek* van 8 December 1895.

‘Al dat partij kiezen voor of tegen “de vrouw” en of zij even goed “overspelen” mag als de man en of zij haar onwettig kind mag dooden of niet en wat een natuurlijke zoon doen mag of niet... dat is allemaal om van te gruwen van weeë pietepeuterigheid, dat is de echte Franschheid van de tweede soort en geen talent van observatie en enorme techniek maakt zulke dingen goed’.

Het is waar dat de jonge criticus, die dit schreef, vooropstellende dat men over Dumas, als over veel anders, eigenlijk niet behoorde te schrijven dan met volkomen kennis van zaken, er terstond op liet volgen: ‘Ik ben daar ver vandaan, ik zag van zijn stukken vele niet....’ Maar dit verhinderde hem niet, over Dumas ‘een zeer bepaalde opinie te hebben’. Waarom zou hij ook niet? Over stukken spreken die men gezien heeft, dat kan iedereen, maar tooneelstukken beoordeelen die men niet heeft zien opvoeren, da is niet ieders werk. Dumas fils heeft het voor dezen rechter moeten afleggen. ‘Weeë pietepeuterigheid’ - dat zegt alles.

En nu kort geleden heeft een ander Nederlandsch rechter vonnis geveld over een ander Fransch schrijver, dien wij tot nu toe voor een niet onverdienstelijk dramatisch auteur hadden gehouden, over Emile Augier, aan wien het Fransch tooneel *L'Aventurière, Le gendre de M. Poirier, Le fils de Giboyer, Les Fourchambault* en eenige andere bekende tooneelstukken heeft te danken. Augier heeft, volgens den schrijver van de ‘Tooneelpraatjes’ in *De Telegraaf*, wartaal geschreven over eer, geluk, maatschappij, en zijn werk is vermuft.[1)]

Toen ik nu zoo vernemen moest dat de dagen van Dumas en van Augier geteld waren, heb ik mijn oude vrienden nog eens willen zien, eer zij misschien voor goed verdwenen van de planken, die ook voor hen een stuk wereld beteekenden. Die, wellicht laatste, ontmoeting had intusschen niet plaats onder de meest gunstige omstandigheden: ik zag hun werk vertoond door de spelers van de vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’.

Allereerst *Denise* van Dumas. Het stuk is log, onbeholpen en smakeloos vertaald en wordt even smakeloos, log en onbeholpen vertoond. Waar geest en coquetterie, met vlug samenspel, kleur aan een tooneel hadden moeten geven, verliep het in flauwe, fletse burgerlijkheid; de redeneeringen van den raisonneur (Thouvenin),

1) *De Telegraaf* van 24 Februari 1896.

die gevaarlijke gedeelten van Dumas' stukken, waaruit men zich enkel door uitnemende dictie en groote levendigheid redden kan, werden droge, eentonige, langdradige verhandelingen. Maar al de erbarmelijkheden van eene vertolking, die ik hier niet nader bespreek en waarvan ik het voor mijn doel niet noodig acht de schaarsche lichtpunten te releveeren, konden niet verhinderen dat men den indruk ontving, in deze *Denise* met een drama te doen te hebben, dat niet alleen ‘sort du bon faiseur’, maar dat een aangrijpend stuk werkelijk leven bevat en waarin aan een stout, en, niet zonder opzet, gecompliceerd probleem: - kan een fatsoenlijk man, onder zekere omstandigheden een meisje trouwen dat door een ander verleid is? -, een humane oplossing wordt gegeven. Dat dit drama een greep doet uit een meer speciaal Fransch familieleven schaadt niet, wijl er genoeg algemeen menschelijks in is, dat het aanspraak geeft op belangstelling en ontroering ook bij hen, wien dit leven vreemd is. De Fransche enormiteiten, die het allermodernste tooneel ons te genieten geeft, staan vrij wat verder af van ons denken en voelen dan de drama's van Dumas, die men als verouderd zou willen brandmerken, maar waarin de gewichtigste moderne vraagstukken - ik noem enkel dat van het onderzoek naar het vaderschap - behandeld worden op een wijze waardoor zij in breeden kring belangstelling blijven wekken. Waar Dumas in zijn nuttigheidsstreven de problemen, die hij opwerpt, vaak te veel als problemen behandelt, in logische starheid afgaande op het ‘wat-te-bewijzen-was’ van het slot, schiet zijn werk aan frissche phantasie en poëzie te kort. Maar zijn zij soms van luttel waarde, die stoutheid van greep, die kracht van waarneming, die stevigheid van dramatischen bouw en die groote kunst van het woord - ‘art subtil et prestigieux de la parole, de la causerie ensorceleuse qui captive et subjugue’, roemt haar een principieel tegenstander van Dumas, Jean Jullien -, waardoor zijn werk zich onderscheidt?

In dezelfde week, waarin *Denise* vertoond werd, gaven andere leden van de Koninklijke Vereeniging *De Avonturierster* van Emile Augier, in eene vertaling van Fiore della Neve. *L'Aventurière* dagteekent van 1848 en de meer dan vijftigjarige matrone is moeder en grootmoeder van een reeks avonturiersters, die onder den naam van Marguérite, Olympe, en hoe zij meer heeten, een tijdlang op het Fransch tooneel groote belangstelling vonden. Die dames, die een rehabilitatie zochten in de liefde of enkel in een achtenswaardig

huwelijk, op het gevaar af dat zij, na korten tijd, aangetast door de ‘nostalgie de la boue’, weer naar hun oude avonturen terug zouden verlangen, hebben wij.tot verzadigings toe te zien gekregen. Men kan dus zeggen, dat *L'Aventurière* door zijn onderwerp verouderd is. Maar Augier, nog onder den invloed der romantiek, gaf, door de handeling in Padua en in de 16e eeuw te plaatsen, aan zijn werk een terugsprong, waardoor het in zijn beste tooneelen (waartoe ik niet reken het pijnlijk en onnatuurlijk gesprek tusschen Clorinda en Celia tegen het eind van het 3e bedrijf) als een werk van phantasie - men denke aan personages als Fabrice en den heroischkomischen Annibal - aan de dichterlijke comedies van Alfred de Musset herinnert. Vreemd, dat zij die vóór de Hollandsche vertooning van *l'Aventurière* het oorspronkelijke nog eens hebben doorgelezen, niet getroffen zijn geweest door hetgeen er kranigs en kleurigs is in dit werk, door de dichterlijke phantasie die er uit spreekt, door het kostelijk komische van dien Annibal, die aan Sir John Falstaff en aan Brederoo's Spaanschen Brabander herinnert. En is het niet wat gevaarlijk voor ons Hollanders, en op den grens van het arrogante, om, gelijk geschied is, Emile Augier voor zijn stijl en zijn woordenkeus op de vingers te tikken, terwijl toch, om slechts een van de velen te noemen die over stijl mogen meepraten, een Paul de Saint Victor schreef: ‘Le meilleur charme de *l'Aventurière* est encore son style ferme et franc, du meilleur cru de la langue, d'une éloquence pathétique et forte dans les grandes scènes et d'où le rire jaillit, aux endroits comiques, comme de source vive.’

Van dien stijl moet bij het overgieten van den Franschen in den Hollandschen vorm natuurlijk veel aroma verloren gaan, maar de dichterlijke vertaler heeft, met groote handigheid en met veel smaak, van het oorspronkelijke gered wat er te redden viel. Het vijfvoetig rijmloos vers, dat den alexandrijn vervangt, een versvorm die bij onze vertalers zoo licht stijf en droog klinkt, heeft Fiore della Neve veerkrachtig en lenig weten te houden. Ik kies, als voorbeeld, deze tirade van Clorinde uit haar gesprek met Celia:

> Wat sluiten ze zich dicht aaneen, die braven!
> Wat leeren d'ouders vroeg aan 't jonge goed,
> De rijen niet te oopnen! Stroef geslacht
> Van de gelukk'gen, ondoordringbre phalanx,
> Die den verstootne elken weerkeer afsnijdt,

Die voor 't berouw het pad zóó doornig maakt
Dat daar geen menschenvoet op wandlen kan....
Eens zult ge God er rekenschap van geven,
Van al de zielen die berouw bedoelden
En die uw strengheid in de misdaad stiet.

De heroisch-komische toon in de rol van Annibal is in den regel goed bewaard. Voortreffelijk geslaagd is het beroemd dronkenmanstooneel in het 2e bedrijf.

Te midden van de rijmlooze verzen doet, waar een meer lyrisch moment er aanleiding toe geeft, een gelukkig rijm nu en dan aangenaam aan. Zoo, waar Fabricio bij zijn eerste ontmoeting met de jonge geliefden: zijn zuster Celia en Horatio, zegt:

Al zoekende verspilde ik als een dwaas
Mijn jonge leven. Maar 'k begin opnieuw
Door 't leven aan te zien van jeugd en onschuld.
Mijn hart, op alle paden moegejaagd,
Vindt in uw liefde wel de rust, die 't vraagt;
'k Word vroolijk oud en grijs in uw nabijheid,
Mag 'k jong zijn van uw jeugd, blij van uw blijheid.

Toen ik in het eerste bedrijf den Fabricio door Royaards had zien opvatten in den juisten romantieken toon, met dien ‘panache’, die bij de personages, Italianen der 16e eeuw, past, had ik de stille hoop dat hij aan de andere vertooners, met name aan Clorinda en Annibal, die met hem de drie hoofdpersonen uitmaken, iets van het begrip van het stuk zou hebben meegedeeld. Maar reeds het eerste optreden van het waardige tweetal, door Mevr. Brondgeest en den heer Schulze vertolkt, toonde dat het in dit opzicht weer op een teleurstelling zou uitloopen.

Clorinda is, zooals de titel ten overvloede aanwijst, een avonturierster, en dit karakter moet al aanstonds duidelijk naar voren springen. Zoo hebben het de groote actrices, die deze rol gespeeld hebben, begrepen. Zij die Mme Arnould-Plessy als Clorinde zagen, weten ons te vertellen dat de begaafde actrice in het tweede bedrijf bij Monte-Prade binnentrad, het hoofd in de hoogte, de borst vooruit, de handen in de zij, op hoogen toon sprekend, als eene die weet wat zij wil, in staat tot alle mogelijke schelmenstreken, maar ook in zulke streken nog *une femme de grand air*. Zooals men haar daar zag, werd het begrijpelijk dat die vrouw, beurtelings cynisch en edelmoedig, hooghartig en deemoedig, in

alles buitensporig maar nooit vulgair zich zou toonen, en dat zij het recht had haar broeder verwijtend toe te roepen:

> Ne seras-tu jamais qu'un intrigant vulgaire?
> Ne peux-tu te hausser à d'antre ambition
> Qu' à celle de gagner un méchant million?

Een latere vertolkster van Clorinde, Mlle Croizette, die de groote allures van Mme Plessy miste, liet meer het perverse van het karakter en het fleemende in toon en gebaren uitkomen. Mevr. Brondgeest echter scheen van dit alles niets te voelen en bracht er dan ook niets van terecht. Met den batisten zakdoek tot een propje gerold in de holte van de hand en den tengeren wijsvinger vooruitgestrekt, kweelde zij haar rol zonder kracht of kleur ten einde. Al niet veel beter, in zijn veel te proper pakje, zoo kersversch uit het magazijn, was de heer Schulze, wiens spel dien breeden zwaai, dien hoogen toon miste, welke bij dezen aartssnoever in dit romantisch drama passen.

Zonder Royaards, die nu feitelijk door zijn intelligent spel en zuivere dictie het stuk droeg, zou de vertooning het aanhooren niet waard zijn geweest.

Ik zou meenen dat Dumas en Augier, mits men de kunst versta ze te vertoonen, nog niet als vertegenwoordigers van een verouderde kunstsoort van het tooneelrepertoire geschrapt behoeven te worden. Vooral niet, zoolang men in de nieuwere en nieuwste dramatische kunstsoort zoo weinig aantreft dat hun werk vervangen kan.

De tooneelmuze zal verstandig doen haar oude cothurnen niet weg te gooien eer men haar nieuwe verschaft heeft, waar zij op voort kan en fatsoenlijk mee voor den dag kan komen.

Of meent men, dat een stuk als *Le pardon* van Jules Lemaître, dat Lugné Poe ons in de voorstelling van 10 Maart heeft leeren kennen, als een nieuwe opvatting van tooneelschrijfkunst navolging verdient?

Men verwijt Dumas, dat hij in zijn comedies steeds stellingen verdedigt, maar het heeft al den schijn of ook Lemaître in *Le pardon* een ‘pièce à thèse’ heeft willen schrijven. De stelling, die hij ontwikkelt, zou dan zijn: dat men niet te onmeedoogend moet wezen voor de misstap van zijn vrouw, zoolang men niet zeker is, zelf onder alle omstandigheden vast in zijn schoenen te staan;

of, wil men het anders: dat eerst dàn de man zijn vrouw haar ontrouw volledig kan vergeven, zoodra hij zelf voor eenzelfde misstap vergeving noodig heeft. Iets dergelijks althans kàn uit het stuk opgemaakt worden, - want heel duidelijk is het in zijn opzet en zijn ontwikkeling niet. De karakters van Lemaître's personen zijn duister; de beweegredenen van hunne daden blijven voor den toeschouwer verborgen; zij handelen naar de gril van het oogenblik, met bruske overgangen, waarvan zij zelven zich geen rekenschap weten te geven. De handeling, indien men dit handeling noemen mag, kan elk oogenblik eindigen en elk oogenblik weer opnieuw beginnen.

Ce que je sais le mieux, c'est mon commencement,

kan de schrijver met Petit-Jean uit *Les plaideurs* zeggen. Want het eerste bedrijf van dit kleine drama met niet meer dan drie personen - Susanne, de vrouw, Georges, de man, en Thérèse, de vriendin - is in zijn soort een meesterstuk. De manier waarop Thérèse Susanne ondervraagt over haar misstap en haar raad geeft, daarna haar onderhoud met Georges voor wien zij al de, meer of min aannemelijke, redenen bijeenzoekt die er voor hem bestaan kunnen om Susanne te vergeven, eindelijk het onderhoud tusschen de berouwhebbende vrouw en haren man, hun beider verlegenheid, na de lange scheiding, hunne aandoening, hun praten, met horten en stooten, over onverschillige dingen - hoe haar moeder het maakt? met welken trein zij gekomen is? waar zij haar bagage gelaten heeft? - dat is alles met groote teerheid behandeld, fijn geschakeerd, juist en discreet van toon. In het tweede bedrijf heeft Lemaître nog, in een zeer kort tooneel, een meestergreep. Ik bedoel de pijnlijke en zeer gewaagde scène, waarin Georges, wiens jalouzie hem niet met rust laat, ofschoon zij elkander beloofd hebben niet meer over het verleden te zullen spreken en er zelfs niet meer aan te zullen denken, Susanne in het verhoor neemt en met een zinnelijke nieuwsgierigheid, welke aan die van Phèdre denken doet:

Comment se sont-ils vus? depuis quand? dans quels lieux?

zonder dat hij te beseffen schijnt, welke marteling hij zijn vrouw doet ondergaan, haar al de bijzonderheden van haren val uit de

keel wringt. Ook hier wekken de groote tact, de subtiliteit, waarmee Lemaître ook de gewaagdste dingen weet te behandelen, bewondering. Maar dan is het met bewonderen uit. Dan komen de bruske, ongemotiveerde overgangen, de plotselinge onvoorbereide hartstocht van Georges voor Susanna's vriendin Thérèse en de even plotselinge en onvoorbereide val van Thérèse, - en zoo blijft het drama verder voortschommelen, drijven op goed geluk, zonder vasten koers.

Aan het eind - want er moet, zooal geen slot, dan toch een eind aan alles zijn - komt er, wederom ongemotiveerd en onvoorbereid, een soort van verzoening tot stand, iets als een *modus vivendi*. 'Veux-tu que nous recommencions à vivre? Le veux-tu, ma chérie?' vraagt Georges. En Susanne - als voelde zij wel hoe onvast de grond is waarop dat nieuwe leven gebouwd zal worden - werpt zich om zijn hals met den uitroep: 'Ah! Georges, que Dieu ait pitié de nous!'

Wij helpen het haar wenschen!

Jean Lorrain, de dichter van het dramatisch gedicht *Broceliande*, dat Lugné op *Le pardon* liet volgen, heeft zich reeds veel vroeger, in den bundel *Le sang des Dieux*, door de legenden van den Arthurcyclus aangetrokken getoond.

Aan de heldinnen uit dien cyclus wijdde hij een zestal sonnetten en daaronder aan Viviane het volgende:

> Au fond de Broceliande, où loin de tout profane
> Merlin sommeille encore, ivre et lassé d'amours,
> Blanche, attirante et souple apparaît Viviane,
> Un étroit tortil d'or entre ses cheveux lourds.
>
> Elle danse en chantant au milieu des bardanes,
> Dans les glauques reflets des mousses de velours,
> Et le cercle éclatant de ses pieds diaphanes
> Eblouit l'ombre verte au fond des grands bois sourds.
>
> Les pieds nus caressés dans ses cheveux d'or fauve,
> La courtisane danse et les bois, tiède alcôve,
> De leurs parfums troublants enivrent le vieillard.
>
> La courtisane danse avec un long regard
> Et lui qui sent ses mains errer sur son front chauve,
> Cède et lui livre enfin le secret de son art.

Wat hij hier in het beperkte kader van het sonnet te zien geeft, bracht Lorrain over op het breede doek van een dramatische scène,

waarin hij Viviane, door de ‘parfums de ses lourdes tresses, mêlés au goût de ses baisers’, den wijzen toovenaar Merlin aan hare macht doet onderwerpen. Van de klankrijke verzen van het tot dusver onuitgegeven gedicht, door Susanne Desprès en Lugné met zooveel wijding gezegd (wat zou ik gaarne van die twee *La nuit d'Octobre* hooren!) viel niet zooveel te verstaan dat men het geheel in al zijn bijzonderheden kon volgen, maar toch genoeg om bij hen, die smachten naar wat poezie op het tooneel en die van de vereeniging der dramatische kunst met andere kunsten meer partij getrokken zouden willen zien, het verlangen wakker te maken, dit tafereel eens compleet te kunnen genieten met een volmaakte mise en scène en met de muzikale begeleiding, de onzichtbare koren, die de dichter er zich bij gedacht heeft.

Van de voorstelling van 12 Maart was ons door Lugné meegedeeld dat ze ‘vroolijk’ zou zijn. Nu is het Fransche begrip vroolijkheid zoo veelomvattend, dat wanneer een Franschman aankondigt dat wat hij u vertellen gaat ‘sera gai’, het altijd voorzichtig is aan de aanwezige jonge meisjes van het gezelschap een voorwendsel aan de hand te doen om de kamer te verlaten. De ‘vroolijkheid’ van *Raphaël*, comédie en trois actes van Romain Coolus, bleek dan ook zeer ‘sujette à caution’, zeer gepeperd en als zulk een op de tongen bijtende spijs, naar Cats' indeeling, meer bijzonder ‘mannenkost’.

De schrijver van *Raphaël* schijnt een specialiteit te zijn in het uitbeelden en ten tooneele brengen van hetgeen men, als variëteit van den ‘mari trompé’, den ‘mari complaisant’ pleegt te noemen. In Brésile, den man *en titre* uit het *Mènage Brésile*, gaf Romain Coolus eenige jaren geleden een dergelijk type te zien als thans in den heer des huizes uit *Raphaël*. Toen echter was het in een soort van ‘charge d'atelier’, dat in één bedrijf afliep; thans schijnt hem het onderwerp belangrijk genoeg om er drie bedrijven mee te vullen. En zoo worden wij anderhalf uur lang onthaald op de exhibitie van een echtgenoot die, na eerst zich geschikt te hebben in ‘die süsse Gewohnheit des Daseins’ van één minnaar in zijn echtelijke woning, zich met evenveel gratie voegt in het aanwezig zijn aan zijn echtelijken disch van een tweeden schuimer, den baardeloozen Raphaël; en die, wanneer minnaar no. 2 door zijn koelheid de liefdedorstige vrouw in den toestand heeft gebracht dat zij

‘benepen verdort, gelijk een bloempje dat dauwetje schort’, minnaar no. 1 te hulp roept om, met hem te zamen, de arme vrouw te troosten en op te beuren.

Enkel bij een snelle opeenvolging van dolle overdrijving, malle invallen, leuke reparties en buitensporige woordspelingen, die den toeschouwer niet den tijd laten om tot bezinning te komen en zich rekenschap te geven van het afschuwelijke milieu, waarvoor men zijn aandacht vraagt, is zulk een charge nog even te genieten. Romain Coolus echter, wien het allerminst aan geest en dolle phantasie ontbreekt, die de kunst verstaat tooneeltoestanden te vinden en een voortreffelijken tooneeldialoog te schrijven, heeft niet geschroomd, zijn onsmakelijke historie uit te dijen tot drie bedrijven, waarvan het laatste nog wel in het sentimenteele overgaat. Die sentimentaliteit van het slot doet het ignobele van de geheele vertooning eerst recht uitkomen.

Of de kunstsoort, waarvan *Raphaël* ons een staaltje biedt, bestemd is om het verouderd genre van Dumas en Augier te vervangen, en of, gelijk bij de eerste voorstelling van dit stuk te Parijs het programma verzekerde, Romain Coolus is ‘le dramaturge attendu, désiré, appelé, celui dont l'absence nous faisait prendre pour écrivains de theâtre de simples dialogueurs....’, - ik vraag verlof om het vooralsnog te betwijfelen.

Men heeft het druk gehad over *La peur des coups* van Courteline, waarmede de voorstelling van 12 Maart besloten werd. Velen hebben zich aan deze vertooning geërgerd en hebben de meening verkondigd dat door dit stukje de zedelijkheid in het aangezicht geslagen en aan de waardigheid der Lugné-Poesche kunst te kort gedaan werd. De kortzichtigen! Alsof niet de symbolische beteekenis van hetgeen men, oneerbiedig genoeg, een ‘mop’ heeft durven noemen, in het oog sprong! Heeft men dan niet begrepen, dat die dame, die zich daar, ten aanschouwe van het publiek, ontkleedt, een symbool is van het allernieuwste Fransche tooneel onzer dagen dat, onder het uiten van vaak vrij onwelvoegelijke taal, druk bezig is zich te onttakelen en.... weinig-meer-om-'t-lijf-heeft? En hoe is het mogelijk, dat men den man niet herkend heeft, die, eenigszins slordig in de kleeren omdat hij erg gehaast is, *in den nacht* aan de dame allerlei onaangenaamheden zegt, maar die toch eigenlijk niet weet waar hij het zoeken moet, en wien het ten slotte aan kracht ontbreekt om de beleedigde eer zijner nachtelijke gezellin te wreken! Wat kan die man anders zijn dan het symbool

van de dagbladcritiek, door de overijling waarmeê zij in den regel werken moet niet altijd in staat de laatste hand te leggen aan het toilet van haar stijl, ‘zoekende wien zij verslinden zal’, maar weifelend in de keus van de middelen, waarmee zij voor de eer der tooneelmuze zal opkomen? Het symbool zou misschien nog duidelijker zijn, wanneer de geagiteerde heer in den rok de dame hielp *uitkleeden*, - maar toch de beteekenis is niet te miskennen.

Zoo symbolisch opgevat, ontvangt alles een ander aanzien, krijgt het platte iets verhevens, wordt het ergerlijkste onaanstootelijk, en kunnen allen de, trouwens zeer korte, *Peur des coups* tot het einde toe aanzien, zonder ‘vrees voor de slagen’, die daardoor aan hun zedelijkheidsgevoel zullen worden toegebracht.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

C'est du Nord aujourd'hui que nous vient la lumière, zou men heden ten dage op het gebied der muziek kunnen zeggen, want zeker heeft men nimmer zooveel van Noorsche en Russische componisten gehoord als in de laatste jaren en nog voortdurend wordt voor hunne werken op de een of andere wijze propaganda gemaakt.

Nog onlangs geschiedde dit te Parijs, waar de heer Pierre d'Alheim eenige *conférences*, onder den naam van *Une heure de musique russe*, hield over den Russischen componist Moussorgski, bij welke gelegenheid tevens gedeelten uit de werken van dezen tot dusver buiten zijn land zoo goed als onbekenden toonkunstenaar ten gehoore werden gebracht.

De beoefening der muziek, als kunst, is in Rusland later begonnen dan in eenig ander land van Europa, maar eenmaal begonnen, ontwikkelde zij zich zeer snel en op het einde van de eerste helft dezer eeuw stond zij er reeds op een aanmerkelijke hoogte.

Dit kwam o.a. ook aan Berlioz ten goede, toen hij er in het jaar 1847 zijn eerste concerten gaf, die voor hem een groote triomf waren, vooral na de miskenning, welke hem tot dusver in zijn vaderland was ten deel gevallen. In zijne *Mémoires* verhaalt hij ons van de geestdrift van het publiek, van de medewerking, die hij van de musici en van vele hooggeplaatste personen ondervond, en van de vleiende wijze, waarop de Keizerin hem ontving, die hem aan hare zoons voorstelde en veel sprak over haar broeder, den Koning van Pruisen, die voor den kunstenaar groote sympathie had. Toen hij zich op zijne terugreis te Berlijn ophield en door den Koning met anderen op een diner in *Sans-Souci* genoodigd werd, moest hij Zijne Majesteit dan ook veel van zijne zuster vertellen. Bij die gelegenheid vroeg de Koning hem ook, of hij op zijne reis Russisch geleerd had.

Oui, Sire - antwoordde Berlioz daarop -, ‘je sais dire: *Na prava na leva* (à droite, à gauche) pour conduire un conducteur de traîneau; je sais dire encore: *dourack*, quand le conducteur s'égare.’

- ‘Et que veut dire le mot *dourack*?’ vroeg de Koning.

- ‘Il veut dire imbécile, Sire,’ antwoordde Berlioz.

- ‘Ah! ah! ah! imbécile Sire, imbécile Sire! c'est charmant!’ riep Zijne Majesteit toen uit en begon daarover zoo te schudden van het lachen, dat hij den inhoud van den kop koffie, dien hij in de hand hield, bijna geheel op den grond stortte.

Berlioz had in Rusland nog iets anders geleerd dan die paar woorden, en wel dat er in dit land, hoewel de toonkunst er reeds sedert lang in aanzien was, bij sommigen nog wonderlijke begrippen omtrent die kunst en hare beoefenaars bestonden. In Moskou bijv., waar hij een concert wilde geven, was slechts één voor zijn doel geschikt lokaal te verkrijgen doch voor het gebruik daarvan had hij de toestemming van den Hofmaarschalk, een zeer ouden generaal, noodig. Toen hij zich tot Zijne Excellentie wendde, vroeg deze hem, welk instrument hij bespeelde, en op zijn antwoord ‘geen enkel’ zeide de Rus: ‘hoe wilt ge dan een concert geven?’

Berlioz beduidde hem toen, dat hij zijne composities liet uitvoeren en zelf dirigeerde. Zijne Excellentie vond dat hoogst origineel maar moest hem in dat geval de beschikking over de zaal weigeren, daar ieder artist, aan wien zij werd afgestaan, daardoor verplicht was, zich na het concert op een der particuliere soirées van den adel in een zang-solo of instrumentaal-solo te laten hooren.

Ja, dat was voor Berlioz een lastig geval. Vroeger kon hij heel aardig op de flageolet en ook op de fluit en de gitaar spelen, en indien Zijne Excellentie daaruit dan maar wilde kiezen, zou hij zich voor de particuliere soirée beschikbaar stellen, maar hij moest er bijvoegen, dat hij in geen vijf en twintig jaar op die instrumenten gespeeld had en er dus niet voor kon instaan, dat het heel erg mooi zou wezen. Wilde de Hofmaarschalk tevreden zijn met een solo op de trom, dan zou hij dat naar alle waarschijnlijkheid beter klaar spelen.

Gelukkig echter was dit niet noodig; door bemiddeling van anderen kwam de zaak in orde en behoefde de beroemde toonkunstenaar niet de kans te loopen van zich bespottelijk te maken. Het verging hem in dit opzicht beter dan den man der zangeres, van wien hij ons op zijn geestige manier een vermakelijk ver-

haaltje geeft in zijne *Soirées de l'Orchestre*. Hij heeft het daarin over het groot aantal concerten, die toenmaals in alle deelen van Europa, maar vooral in Parijs, door onbeduidende artisten, en voornamelijk romance-zangeressen, gegeven werden en komt dan te spreken over zulk een zangeres, die, begeleid door haar man, Europa rondreist en haar auditorium op de onvermijdelijke romances van Panseron vergast. Na in Petersburg en Moskou fiasco te hebben gemaakt, gaat het paar zijn geluk beproeven in Constantinopel en de zangeres vindt weldra gelegenheid om zich aan het hof van den Beheerscher der geloovigen te laten hooren.

Het oogenblik van het concert is aangebroken. Vier zwarte slaven dragen een piano; de blanke slaaf, de echtgenoot, draagt de sjaal en de muziek der zangeres. De Sultan zet zich neder, omringd door zijn voornaamste hovelingen, en hoort de door de dame gezongen romance van Panseron aan, terwijl hij zware rookwolken uit een Turksche pijp blaast. Het duurt echter niet lang, of Zijne Hoogheid begint zijn baard te streelen, hetgeen bij hem een voornaam teeken van ongeduld is, en in de laconieke taal der Turken, waarvan - zegt Berlioz - Molière ons zulke schoone voorbeelden heeft gegeven in zijn *Bourgeois gentilhomme*, roept de Sultan zijn tolk toe: *Zieck*! waarop deze zich tot den echtgenoot der zangeres wendt met de mededeeling, dat wanneer mevrouw niet oogenblikkelijk zwijgt, Zijne Hoogheid haar in de Bosphorus zal laten werpen.

En dan... maar laten wij liever Berlioz zelf hooren.

Le tremblant époux met la main sur la bouche de sa femme et interrompt brusquement son tendre refrain:

> Appelez-moi, je reviendrai,
> Appelez-moi, je...

Grand silence, interrompu seulement par le bruit des gouttes de sueur, qui tombent du front de l' époux sur la table du piano humilié. Le Sultan reste immobile; nos deux voyageurs n'osent se retirer, quand ce nouveau mot: *Boulack*! sort de ses lèvres au milieu d'une bouffée de tabac. L'interprète: Monsieur, Sa Hautesse m'ordonne de vous dire, qu 'elle désire vous voir danser. - Danser! moi? - Vous-même Monsieur. - Mais je ne suis pas danseur, je ne suis pas même artiste; j'accompagne ma femme dans ses voyages, je porte sa musique, son châle, voilà tout.... et je ne

pourrai vraiment.... - *Zieck! Boulack*! repart vivement le Sultan en lançant un nuage gros de menaces. Lors l'interprète très vite: Monsieur, Sa Hautesse m'ordonne de vous dire, que si vous ne dansez pas tout de suite, elle va vous faire jeter dans le Bosphore. - Il n'y avait pas à balancer, et voilà notre malheureux qui se livre aux gambades les plus grotesques, jusqu'au moment, où le Sultan, caressant une dernière fois sa barbe, s'écrie d'une voix terrible: *Daioum be boulack! Zieck*! L'interprète: Assez, Monsieur; Sa Hautesse m'ordonne de vous dire, que vous devez vous retirer avec madame et partir dès demain, et que si jamais vous revenez à Constantinople, elle vous fera jeter tous les deux dans le Bosphore.

O voortreffelijke Sultan, bewonderenswaardige criticus! - roept Berlioz ten slotte in geestdrift uit - welk een voorbeeld hebt gij daar gegeven en waarom is de Bosphorus niet in Parijs!

De Bosphorus was evenwel nu eenmaal niet in Parijs en evenmin was hij in Moskou. Berlioz zou zich dus niet aan zulk een gevaar blootgesteld hebben, indien hij, om zijn doel te bereiken, aan den eisch van den ouden Hofmaarschalk had moeten voldoen. Gelukkig echter was dit onnoodig; hij kreeg de beschikking over de zaal en gaf een concert, waarin verscheidene zijner werken, o.a. de scène's uit Faust, onder grooten bijval werden uitgevoerd. Hetzelfde succes had hij met zijne concerten in Petersburg, waar o.a. de ouverture ‘Le Carnaval romain,’ gedeelten uit Faust, de symphonie ‘Harold en Italie’ en zijn ‘Roméo et Juliette’ ten gehoore werden gebracht.

De eerste sporen van eenig muzikaal leven van beteekenis in Rusland vindt men onder de regeering der keizerinnen Anna en Elizabeth (1730-1762), hetgeen zich aanvankelijk uitsluitend openbaarde op dramatisch gebied. De krachten kwamen uit den vreemde; het waren Italiaansche operagezelschappen, die de beste stukken van het muzikaal-dramatisch repertoire van dien tijd opvoerden.

Maar vooral tijdens de regeering van Catharina II (1762-1796) brak er een schitterend tijdperk voor de muziek aan en deze machtige vorstin heeft zich zeer groote verdiensten verworven ten opzichte van de verheffing der toonkunst in haar land in het algemeen en wegens de bevordering der dramatische muziek in het bijzonder. Ook hare opvolgers op den Russischen troon waren groote bevorderaars der toonkunst, vooral Alexander II en zijne familie.

Het voorbeeld der vorsten werd door den adel gevolgd. Deze beschouwde de muziek als integreerend deel der algemeene opvoeding

en in bijna elke adellijke familie was een muziekonderwijzer aangesteld. Er waren onder die adellijken velen, welke het een of ander instrument bespeelden; sommigen gaven regelmatig kwartetuitvoeringen en enkelen hielden er zelfs een volledig orkest op na. Uit het leven van Beethoven zijn ons graaf Rasoumowsky en prins Galitzin bekend. Voor eerstgenoemde, die van 1792-1799 en later in 1801 Russisch gezant aan het Oostenrijksche hof was en tijdens zijn verblijf in Weenen regelmatig uitvoeringen van strijkkwartet in zijne woning hield, schreef Beethoven de zoogenaamde Russische kwartetten (op. 59) en prins Galitzin heeft aanleiding gegeven tot de heerlijke laatste kwartetten van den meester. Ook was Galitzin een dergenen, die voorkwamen op de lijst van inteekenaren op Beethoven's Groote Mis, aan het hoofd van welke inteekenaren keizer Alexander van Rusland stond.

Er vormden zich tevens adellijke vereenigingen, welke ten doel hadden, den smaak voor de muziek in de aanzienlijke kringen te veredelen en te verbreiden, en van grooten invloed waren op de ontwikkeling van den zin voor muziek in Rusland. Reeds in het jaar 1772 was er in Petersburg een ‘muzikale club’ van den adel, welke in het bezit was van een kapel van 50 musici voor de uitvoering van orkestwerken en het begeleiden der solisten, en omstreeks het jaar 1813 werden aldaar in de voorname kringen ‘dilettanten-concerten’ gesticht, waarin verschillende hooggeplaatste personen als violist, violoncellist, pianist of zanger medewerkten.

Men ziet, dat de hoogere standen goed voorgingen. Langzamerhand begon men zich nu ook in de minder aanzienlijke kringen met ijver op de beoefening der muziek toe te leggen. In 1802 ontstond in Petersburg een *philharmonische vereeniging*, ten doel hebbende het uitvoeren van composities der groote meesters van alle landen en het vormen van een fonds tot ondersteuning van weduwen en weezen van toonkunstenaars. Ook schreef zij prijsvragen uit voor de beste composities van inheemsche toondichters en liet een eigen zaal bouwen, die zij tegen betaling van zekere som ter beschikking stelde van kunstenaars, die in Petersburg concerten wenschten te geven.

Grooten invloed op een regelmatige beoefening der muziek had de in 1859 op initiatief van Anton Rubinstein, graaf Wielhorsky e.a. gestichte en uit de genoemde adellijke concertvereeniging voortgekomen *Russische muziekvereeniging*. Haar doel was: inheemsche

talenten aan te moedigen en op te leiden, een juist begrip der muziek bij het publiek te bevorderen door uitvoering van goede composities van alle richtingen en tijden, prijsvragen voor composities in elk genre uit te schrijven, aan jonge kunstenaars de mogelijkheid te verschaffen om hunne werken te hooren uitvoeren, en jonge vooruitstrevende talenten op kosten der vereeniging naar het buitenland te zenden, ten einde zich daar volkomen tot kunstenaar te ontwikkelen. De vereeniging, die onder bescherming stoud van de zeer kunstlievende grootvorstin Helene, gaf jaarlijks 10 groote concerten, 6 uitvoeringen van kamermuziek en 2 oratorium-uitvoeringen. In elk van die tien concerten moest een compositie van een Russisch toondichter ten gehoore gebracht worden en, zoo mogelijk, eén Russisch kunstenaar als solist medewerken.

Deze vereeniging, waarvan weldra in andere voorname steden van Rusland filialen werden opgericht, stichtte ook een conservatorium in Petersburg, dat op den 17^{den} October 1862 geopend werd. Moskou volgde dit voorbeeld in 1866. Directeur der concerten en van het conservatorium te Petersburg was tot 1867 Anton Rubinstein, de ziel van het muzikale leven en meer dan tien jaren de lieveling van het publiek. Directeur van de vereeniging en het conservatorium in Moskou was zijn broeder Nicolaas.

Het is niet te verwonderen, dat bij de groote en snelle ontwikkeling van het muzikale leven in Rusland tal van virtuozen daarheen trokken, niet het minst aangelokt door de vrijgevigheid, die men aldaar in financieel opzicht aan de kunstenaars betoonde. Velen van die virtuozen, onder wie zich de grootste kunstenaars in den zang en in het instrumentale spel bevonden, bleven er in de een of andere betrekking gevestigd, voornamelijk in Petersburg. Doordat men in Rusland aldus de grootste virtuozen te hooren kreeg en de composities der groote meesters leerde kennen, werd de liefde voor de toonkunst bij het publiek meer en meer gewekt, zijn critisch oordeel gescherpt en zijn smaak veredeld, en al behoeft men nu nog niet de uitspraak van de beroemde zangeres Catalani aan te nemen, die het Petersburger publiek noemde: ‘le public le plus juste et le plus connaisseur,’ het is ontegenzeggelijk, dat men bij de beschaafde Russen dikwerf een goed oordeel over muziek aantreft en zij in liefde voor die kunst voor geen andere natie onderdoen.

Wat nu meer bijzonder de dramatische muziek betreft, zoo bestond deze aanvankelijk in Italiaansche, Fransche en Duitsche opera's, en

de vertooningen op het Russische tooneel waren niets anders dan vertalingen daarvan. Wel hadden sommige kapelmeesters, die aan de theaters in Petersburg aangesteld waren, oorspronkelijke opera's in de Russische taal gecomponeerd, maar deze lagen te weinig in den geest en het karakter van het Russische volk om lang op het repertoire te blijven.

Onder de Russische componisten, bij wie het eerst van een werkelijk nationale opera sprake is, neemt Michael Glinka de voornaamste plaats in. Hem bezielde het denkbeeld om aan de dramatische muziek van zijn land een anderen grondslag te geven dan dien van de opera's uit den vreemde, welke op het Russische tooneel vertoond werden, en hij meende, dat evengoed als de Italiaansche dramatische muziek, ook de Russische haar bijzonder karakter kon hebben. Door grondige studie geleid kwam hij tot de overtuiging, dat het *Slavische volkslied* hier de basis moest zijn en in den tot dusver weinig gekenden rijkdom van nationale liederen vond hij een ruim braakliggend veld voor zijn scheppenden geest.

Rusland heeft een zeer oude muziek-taal, die aan alle Russen gemeenzaam is en om zoo te zeggen met de jaren de natuurlijke taal is geworden. Die taal is het *Slavische volkslied*, waarin de Rus vooral zijn nationaal karakter heeft bewaard. De eenvoudige Rus *zingt*; dat is voor hem de hoogste muziek. De Russische arbeider en boer verrichten hun arbeid bij het zingen van nationale liederen; evenzoo is bij den Russischen soldaat het gezang alles; hij zingt nationale liederen in de kazrne, op het veld en in den krijg en in elke compagnie van een Russisch regiment bevinden zich twaalf of meer soldaten, welke een zangkoor vormen en compagnie-zangers genoemd worden. Wanneer de kommandant van een regiment op marsch bemerkt, dat zijne manschappen teekenen van vermoeienis geven, plaatst hij die zangers aan de spits van den troep, om door het zingen van nationale- of krijgsliederen er den moed weder in te brengen.

In het algemeen zingt de Rus niet alleen om aan zijne vreugde, zijn humor, zijn verrukking uitdrukking te geven, maar hij gebruikt den zang ook voor de *plechtige* uitdrukking zijner gevoelens en dan wordt zijn gezang *declamatie*. Wat vooral in die volksliederen opvalt, is de groote overeenstemming tusschen den tekst en de zangwijze; in tien, twintig liederen, welke het zelfde onderwerp behandelen, kan men zeker zijn den zelfden melodischen

gang aan te treffen. Daardoor is in de Russische gemoederen, die sedert eeuwen als het ware geheel doortrokken zijn van deze melodieën, een innige verbinding ontstaan tusschen opgewekte aandoeningen en de wijze waarop zij uitgedrukt worden. Zoo werd bij de Russen een soort van natuurlijk muzikaal woordenboek, vol verscheidenheid, gevormd, en om een nationale kunstmuziek te scheppen behoefde men eigenlijk slechts dat woordenboek van populaire zangen in de moderne kunstvormen over te brengen.

Dat nu heeft Glinka, de eerste Russische componist van beteekenis, beproefd. Frisch en opgewekt betrad hij die nog weinig effen baan en schreef zijn groot lyrisch drama *Het leven voor den Ozaar*, dat in 1836 in Petersburg voor de eerste maal met schitterend gevolg werd opgevoerd. Het libretto dezer opera is eenvoudig en biedt weinig verscheidenheid aan, maar Glinka heeft gezorgd voor treffelijke muzikale schildering en karakteriseering van het Russische en Poolsche element. Zwaarmoedige Russische nationale liederen en daarthede stamverwante vurige en ridderlijke Poolsche wijzen wisselen in die opera met elkander af. Het patriarchale der Russen zocht hij weer te geven door strenge muzikale vormen, als: canon, imitatie, fugato; het ridderlijke der Polen door het consequent aanwenden van den mazurka- en polonaiserhythmus. Het zwaartepunt van het werk ligt in de grootendeels polyphone koren, welke van groote uitwerking zijn.

Wat Glinka, *le patriarche-prophète de la musique en Russie*, zooals Liszt hem noemde, heeft begonnen, hebben anderen voortgezet en verder ontwikkeld, en zoo is de moderne Russische nationale school ontstaan, waarvan Dargomyzski, Balakiref, Cesar Cui en Moussorgski de voornaamste vertegenwoordigers zijn.

Evenals Wagner de dramatisch-muzikale kunst in Duitschland hervormde, hebben deze representanten eener nieuwe school dit op hunne manier in Rusland willen doen, en ofschoon zij niet voor Wagnerianen wilden gehouden worden, hebben zij toch in menig opzicht het voorbeeld van den meester gevolgd. Ook zij wilden van de vormen der oude opera niets weten: geen aria's dus, geen cavatines, duo's en dergelijke, maar doorgaande zang, en bij hen vindt men de zelfde zorg voor de dramatische handeling, de zelfde verachting voor alles wat naar uitsluitende virtuositeit zweemt. Maar hiermede houdt ook de vergelijking op, en vooral in twee opzichten wijken zij in hunne werken van het Wagnersche

drama af: vooreerst ontleenen zij hunne onderwerpen aan de historie en nemen voor hunne opera's de drama's der voornaamste Russische dichters of bewerken daaruit zelf hun tekst; en in de tweede plaat ligt bij hen het zwaartepunt geheel alleen in den zang en is niet het orkest, gelijk bij Wagner, een element, dat levendig aandeel neemt aan de handeling en haar geheel doordringt, maar niets meer dan een begeleiding van hetgeen de zanger op het tooneel voordraagt.

In dit genre zijn ook de drama's *Boris Godounof* en *Khovantchina* van Moussorgski, den componist, die het onderwerp was van de *conférences*, door den heer d'Alheim te Parijs gehouden. Deze heeft bij die gelegenheid ook een brochure uitgegeven, waarop hij, op een wijze, die van groote geestdrift voor zijn onderwerp getuigt, ons het een en ander over dezen in 1881 gestorven componist en zijn arbeid mededeelt.

De schrijver legt daarbij grooten nadruk op de oorspronkelijkheid van Moussorgski's muze en doet vooral uitkomen, dat in isolement diens groote kracht lag. Volgens hem heeft Moussorgski zich meer dan eenig ander aan alle invloeden onttrokken en niet zoozeer de muziek een nieuwe schrede voorwaarts laten doen dan wel een nieuwe kunst uitgevonden.

Maar dan toch alleen een *Russische* kunst. De brochure doorlezende en overwegende, wat daarin over den componist en zijne werken gezegd wordt, verkrijgt men inderdaad reeds daardoor en zonder nog eenigszins met zijne muziek bekend te zijn, den indruk, dat hier sprake is niet alleen van een kunstenaar, die zich geheel in zichzelven teruggetrokken heeft en wiens voorname streven was, zich tegen elken invloed van buiten te weren, maar tevens van een kunstenaar, die geheel in zijne nationaliteit opgaat. Maar dan vraag ik: welk belang zullen zij, die geheel buiten die nationaliteit staan, in zulk een kunst stellen? Dit kan toch niets meer zijn dan een soort van curiositeit, gelijk wij die toonen voor de eigenaardigheden, welke ons in de zeden en gewoonten van vreemde volkstammen opvallen. Met de personen en toestanden in die zuiver nationale drama's kunnen wij niet medeleven. Hoe geheel anders is dit bij Wagner. In diens kunstwerken heeft men met nationaliteit niets te maken. Zijne drama's en de handelende personen daarin zijn verstaanbaar voor iedereen, die zich de moeite wil geven, in het wezen daarvan door te dringen; met die dramatische personen kunnen zij medegevoelen. Maar wat zullen bijv.

wij Nederlanders gevoelen voor die echt Russische toestanden en personen, die Moussorgski in zijne drama's tracht weer te geven? Even weinig, dunkt mij, als een Rus zal gevoelen voor een muzikale illustratie van Nederlandsche zeden en gewoonten. In het echte muziekdrama kan alleen de van al het formeele en conventioneele losgemaakte mensch belang inboezemen, niet de mensch die alleen te begrijpen is in verband met tijd, plaats en nationaliteit, en dat alleen van den laatstbedoelde bij Moussorgski sprake is, toont de inhoud van zijne drama's duidelijk aan.

Beschouwen wij bijv. den inhoud van zijn eerste opera, *Boris Godounof*, daarbij de beschrijving volgende, die in de brochure van dit werk wordt gegeven.

De handeling valt voor in het tijdvak van 1598, het jaar der troonsbestijging van den Czaar Boris Godounof, die den jongen Dmitri Ivanovitch, broeder en troonopvolger van den overleden Czaar Feodor ter dood liet brengen, tot 1605, in welk jaar de monnik Gregorius Otrepïef, zich uitgevende voor den Czarowitz Dmitri, in Moskou kwam en zich van het gezag meester maakte. Een historisch drama dus.

Eerste tafereel. Het volk verdringt zich op de binnenplaats van een klooster, waar Boris Godounof zich bij zijne zuster Irene, weduwe van den Czaar Feodor, heeft teruggetrokken en waar de patriarch hem thans komt vragen de kroon te aanvaarden. Men hoort de opmerkingen van het volk onder elkander en is getuige van de gedweeheid van de domme menigte, die eigenlijk niet weet, waarvoor zij hier is, maar op commando van een officier op de knieën valt, om den Czaar door hare kreten als het ware te smeeken de kroon aan te nemen. Boris echter wil niet; althans dat komt de secretaris van den Regeeringsraad vertellen. De scène eindigt hiermede, dat de *Kalieki perekhojié* (een soort van vrome rondtrekkende bedelaars) langzaam door de reien van het volk gaan, onder het zingen van een hymne aan het Opperwezen en het uitdeelen van scapulieren.

Tweede tafereel. Groote volksverzameling in het Kreml te Moskou vóór het paleis van den Czaar. Boris heeft nu toch de kroon aanvaard en is op dit oogenblik in een der Kathedralen, waar de plechtige kroning plaats heeft. Klokkengelui. Dan verschijnt prins Chouïski en roept: leve de Czaar Boris Feodorovitch! en uit aller kelen klinkt de *Slava* (zegezang), terwijl de kroningsstoet zich naar

de tegenovergestelde Kathedraal begeeft, waar de gekroonde Czaar een groet moet brengen aan de graftomben zijner voorgangers. Het gejuich groeit aan, de trompetten klinken. Plotseling zwijgt alles: de Czaar gaat spreken. Na zijn monoloog, waarin hij den heiligen Feodor herdenkt en het volk tot het feestmaal noodigt, zet de stoet zich weder in beweging en onder gejuich valt het scherm.

Derde tafereel. Het tooneel stelt voor een kloostercel, waar de monnik Gregorius Otrepïef en zijn medgezel Pimene verblijf houden. Eerstgenoemde doet zich kennen als de aanstaande wreker van Dmitri's dood, en wanneer Pimene zich verwijderd heeft, roept hij uit: ‘Boris, Boris! alles siddert voor U, niemand waagt het, U aan den moord van het ongelukkige kind te herinneren; maar in een kloostercel leeft een grijsaard, die als wreker zal optreden, en gij zult evenmin ontsnappen aan het oordeel der menschen als aan het oordeel Gods!’

Vierde tafereel. Hier zijn wij in een herberg. De tonen van het orkest bootsen het geluid van naderende stappen en ruwe lachende stemmen na. De deur wordt door de herbergierster geopend en twee vrolijke bedelmonniken treden binnen (een dikke en een magere), op korten afstand gevolgd door Gregorius. Er ontstaat dan een vermakelijke scène tusschen de herbergierster en de twee monniken, van wie vooral de dikke de flesch geducht aanspreekt en in benevelden toestand een lied aanheft. Gregorius blijft, in gedachten verzonken, in een hoek van het vertrek zitten. Plotseling verschijnt de politie, die bezig is hem op te sporen. De officier heeft het bevel tot gevangenneming met het signalement van den monnik bij zich doch kan niet lezen. Gregorius biedt zich aan, het document voor te lezen, en als hij gekomen is aan het signalement: ongeveer vijftig jaren oud, grijzende baard, dikke buik en roode neus, werpt hij een blik op den dikken monnik, op wien dit (door Gregorius bedacht) signalement past, en de officier vindt daarin aanleiding om de arrestatie van den monnik te bevelen. Maar deze is door den schrik geheel nuchter geworden; het bevelschrift grijpende, leest hij hakkelend het signalement voor, zooals het er werkelijk staat, en zich tot Gregorius wendende, roept hij uit: ‘Hé! zou jij dat niet zijn, broeder?’ Gregorius echter is op zijne hoede, baant zich met een mes in de vuist snel een weg door de politiebeambten en springt het venster uit. Geroep en tumult.

Vijfde tafereel. Een huiselijke scène in het paleis van den Czaar. Xenia, des Czaren dochter, ligt geknield voor de beeltenis van haar gestorven bruidegom. De *niania* (vertrouwde dienstbode in het Russische huisgezin), die aan een naaldwerk bezig is, tracht haar op te beuren. De troonopvolger is bezig een geographische kaart te bestudeeren. De Czaar treedt binnen, omhelst zijne dochter en houdt zich daarna met zijn zoon bezig, die hem door aanwijzingen op de kaart laat zien, hoe ver hij al in de geographie van zijn land is. ‘Misschien al heel spoedig zal dat groote rijk U toebehooren,’ zegt de Czaar droevig gestemd en geeft na het vertrek van zijn zoon uiting aan de sombere gedachten, die hem kwellen. Hij kan 's nachts den slaap niet vatten, want steeds staat het bloedige beeld van den Czarowitz voor zijne oogen.

Vervolgens maken wij nader kennis met den intrigant Chouïski, die den Czaar komt mededeelen, dat Gregorius zich uitgeeft voor den Czarowitz Dmitri en er gevaar is voor opstand. De Czaar vraagt hem, of het vermoorde kind wel Dmitri was, maar de beschrijving, die Chouïski van de omstandigheden van den moord geeft, laten geen twijfel over, en nadat de prins vertrokken is, geeft de Czaar in een monoloog op nieuw uitdrukking aan zijne gewetenswroeging over de daad, waarvoor hij niet teruggeschrikt is om zich van den troon meester te maken.

Zesde tafereel. Zaal van het paleis in het Kreml. De Bojaren ('s Keizers Raad), tegen wier wil Boris Godounof tot Czaar is uitgeroepen, zijn er in buitengewone zitting vereenigd. De vergadering verkeert in opgewonden toestand. Men zal stemmen over het lot van hem, die den Czarowitz Dmitri vermoord heeft. Er is maar één stem: de misdadiger, wie het ook zij, moet ter dood gebracht worden. De opgewondenheid der Bojaren stijgt tot woede, maar plotseling komen de gemoederen tot bedaren. Nu eenmaal uitgemaakt is, dat aan hun wraakzucht zal voldaan worden, en aan die daad een schijn van wettigheid is gegeven, komen de Bojaren tot kalmte en vereenigen zij zich tot een gebed, waarin zij den Heer smeeken, zich over het arme Rusland, dat reeds zooveel geleden heeft, te ontfermen.

Woede en gebed zijn spoedig weder vergeten en de Bojaren keeren tot de werkelijkheid terug. Zij verwonderen zich, dat prins Chouïski niet gekomen is, maar juist als men van hem spreekt, treedt hij de zaal binnen. Ernst en droefheid zijn op zijn gelaat

te lezen. Hij heeft zooeven den Czaar verlaten, maar op zijne schreden terugkeerende - hij weet niet wat hem daartoe aandreef - en zijn blik op de deur der kamer werpende, die open stond, trad hij ontzet terug. Hij zag, hoe de Czaar bleek, huiverende en terwijl hem het zweet op het voorhoofd parelde, onverstaanbare woorden stamelde. Plotseling ontsnapte hem den angstkreet: ‘terug! terug!’ Hij noemde den Czarowitch en scheen met zijne handen een bloedig beeld te willen wegdringen.

Groote ontsteltenis der Bojaren. Slaafschheid en vrees krijgen bij hen de overhand. ‘Chouïski gij liegt, gij liegt!’ roepen zij ontzet uit; zij ballen de vuist en bedreigen den prins... als plotseling van het achtereinde der zaal het angstig geroep ‘terug, terug!’ tot hen doordringt en hen van schrik doet verstijven. Fluisterend zeggen zij: ‘zwijg Chouïski; het is de Czaar, de Czaar!’

Met onzekeren stap en verwrongen gelaat, en de handen vooruitstekende, nadert de Czaar, en als in een droom zegt hij: ‘Wie heeft gesproken van moordenaar? Er is geen moordenaar; het kind leeft, ik heb het gezien. Chouïski zal wegens zijn valsch rapport met den dood gestraft worden.’ Dan komt hij weder tot zichzelven en herinnert zich, dat hij de Bojaren voor een vergadering bijeengeroepen heeft. Maar nu treedt Chouïski nader en deelt zijn gebieder mede, dat er een eerwaardig man buiten staat, die in het bezit is van een geheim, dat hij voor den Czaar wil onthullen. Misschien is die man van God gezonden om mij vertroosting te schenken, - denkt de Czaar en laat hem bij zich toe. Wij zien nu den monnik Pimene verschijnen, die zegt in het bezit te zijn van een balsem, die de wonde van Rusland zal genezen, en alleen omdat God het wil komt hij dien door tusschenkomst van Chouïski aan Boris en de Bojaren brengen. Hij begint met te verhalen, hoe op zekeren dag een herder hem is komen bezoeken, om hem een mirakel mede te deelen. Die herder was blind en dacht nimmer te genezen. Op zekeren nacht dat hij in diepen slaap was, hoorde hij een kinderstem, die hem toeriep: ‘Grijsaard, ga naar Ouglitch in de kathedraal en bid op mijn graf; ik ben de Czarowitz Dmitri.’ De herder begaf zich daarheen en zoodra hij voor de graftombe neergeknield lag, voelde hij de tranen in zijn$_e$ verduisterde oogen opkomen; eensklaps werden zijne oogen geopend en zag hij het licht, de graftombe en zijn zoon, die hem begeleidde...

Hier wordt het verhaal plotseling gestoord door een vreeselijken

kreet van den Czaar, die, door angst gefolterd, om zijn zoon roept en om de *skhima*, de monnikspij, waarmede de Czaren bij hun dood bekleed worden. Groote verwarring onder de Bojaren; de een vliegt heen om den Czarowitz, de ander om de *skhima* te halen. De Czaar neemt een aandoenlijk afscheid van zijn zoon, de doodsklok wordt geluid, de monniken brengen het lijkkleed en de Czaar sterft.

Zevende tafereel. Dit speelt op den openbaren weg in de omgeving van Moskou. Een ruwe menigte drijft een geknevelden Bojaar voor zich uit. De Czaar is gehaat en evenzoo zijn dienaar. De menigte drijft op wreedaardige wijze den spot met haar slachtoffer. Ook een *iourodiviy* komt er bij te pas, een onnoozele, die, door een bende kwajongens achtervolgd, zich op een steen nederzet om uit te rusten, en daar een gezang aanheft, waarbij hij door de jongens in de maling wordt genomen.

Maar de menigte zoekt naar andere verstrooiing en zij vindt die ook. Er naderen van den kant van Moskou twee heilige mannen, de monniken uit de scène in de herberg. Zij zingen een lied op Boris, op diens moorden en diefstallen, en beweenen de ellende van het volk. Dit is natuurlijk olie in het vuur; de opgewondenheid der menigte stijgt. De dood aan Boris! de dood aan den moordenaar! roept zij uit. Van dit oogenblik gebruik makende, spreken de monniken den naam van Dmitri Ivanovitch uit en de menigte roept: Leve Dmitri! Leve de redder Dmitri!

Daar hoort men eensklaps een fanfare van trompetten en het geluid van pijpers. Een krijgsmarsch doet zich hooren en de valsche Dmitri, de overweldiger Gregorius verschijnt te paard, zeggende: ‘Wij Dmitri Ivanovitch, door den wil van den Almachtige Czarowitz aller Russen, wij vragen van U, door Boris verbannen, hulp en bijstand!’ De Bojaar wordt door Gregorius bevrijd en allen trekken op naar Moskou om den indringer te helpen den troon te winnen. Alleen de onnoozele blijft achter. Hij zit nog altijd op den steen en heft een klaagzang aan over het toekomstig lot van het arme Russische volk.

Hiermede is het stuk ten einde. - De schrijver der brochure is vol lof over de oorspronkelijkheid, die Moussorgski in de bewerking van dit drama getoond heeft en over de wijze, waarop hij daarin aan het nationale uitdrukking heeft weten te geven. In de tooneelen, waarin de volksmenigte optreedt, roemt hij zijne juiste

kennis van den Russischen volksaard; in het tooneel in de herberg, dat een frappant contrast vormt met de beide vorige tafereelen, zijn talent voor het komieke genre; in de scène, waar de monnik Pimene voor het aangezicht des Keizers treedt, het verrassende en verhevene der situatie; in het slottooneel op den weg naar Moskou het levendige en natuurlijke der handeling.

Ik wil een en ander gaarne aannemen, doch niettemin blijft het waar, dat men hier te doen heeft met een historisch en echt nationaal drama, dat aan hen, die buiten die nationaliteit staan weinig of geen belang kan inboezemen. Wat zullen wij bijv. gevoelen voor die domme en slaafsche Russische volksmenigte, die zich op commando op de knieën werpt en aan het schreeuwen gaat, en zoodra de officier zich verwijderd heeft, onder elkander fluistert, waarom zij eigenlijk hier is en schreeuwen moet, om dan opnieuw hare stem te verheffen wanneer de officier weder verschijnt? Welk belang hebben voor ons die dronken Russische bedelmonniken, of die nu eens door wraak bezielde en dan weder slaafs onderworpen Bojaren, of die overweldiger, die den anderen overweldiger zoekt te verdringen? - Fanatisme en politiek zijn de grondslagen, waarop dit drama gebouwd is en die beiden kunnen nooit de grondslagen van het ware, voor elkeen verstaanbare drama zijn.

Moussorgski heeft zich nog op ander gebied dan het dramatische bewogen, maar ook daar is hij echt Russisch. Hij heeft o.a. verscheidene liederen met pianobegeleiding gecomponeerd, waarbij hij personen en toestanden uit het Russische landleven tot onderwerp heeft gekozen en episoden uit het Russische kinderleven (de kinderkamer) heeft afgebeeld. Ook heeft hij in dien vorm proeven afgelegd van zijn talent in het komieke genre en in de satire (het pamflet). In verreweg de meeste gevallen heeft hij daarbij den tekst zelf vervaardigd. Uit de tekstvoorbeelden, die daarvan in de brochure gegeven worden, blijkt, dat men met geen gewoon talent te doen heeft en dat Moussorgski overal den juisten toon weet aan te slaan. Wat de muziek betreft, waarvan de brochure geen voorbeelden bevat, verzekert de schrijver ons, dat zij den geest van den tekst op karakteristieke en populaire wijze voortreffelijk weergeeft. De zeven liederen bijv., welke voorvallen uit de kinderkamer tot onderwerp hebben, noemt hij de meest origineele en getrouwe afspiegeling van het kinderleven en hij is vol bewondering over de wijze, waarop tot in de geringste bijzonder-

heden het babbelen en de gebaren der kinderen zijn weergegeven. Zoo o.a. in het lied van het kind, dat zijn avondgebedje opzegt en niet alleen voor zijn papa en mama en zijne grootmama bidt maar ook voor tante Katia, tante Natachka, tante Paracha, oom Petia, oom Kolia, oom Valodia, en hoe die ooms en tantes nog meer mogen heeten, die hij allen bij name noemt, totdat hij eindelijk door slaap en ongeduld overmand het einde van zijn gebedje niet meer kan vinden en aan zijne *niania* moet vragen, hoe het nu verder is. Hier zijn de innigheid, waarmede het kind begint te bidden, en de wijze waarop het, langzamerhand door slaap overmand, zijn gebedje afprevelt, volgens den schrijver meesterlijk door de muziek geschetst. In één woord, het kinderleven is in die liederen zoo natuurlijk mogelijk voorgesteld.

Maar dan toch altijd het *Russische* kinderleven. Moussorgski zelf bevestigt dit. Toen die verzameling kinderliederen in 1873 in het licht verscheen, schijnt Liszt die zoo interessant gevonden te hebben, dat hij er transcripties voor piano van wilde maken. Hij gaf zijn voornemen daartoe aan Moussorgski te kennen, die daarover zeer verrast was en aan een zijner vrienden schreef, dat hij nooit zou gedacht hebben dat Liszt, gewoon om zich niet anders dan met verheven onderwerpen bezig te houden, zijne kinderliederen zou waardeeren en vooral er in die mate mede ingenomen zou zijn. ‘Want - voegt hij er aan toe - mijne kinderen zijn echte *Russen* en hebben een sterk Russisch type.’

Wanneer een componist zich zoozeer in zijne nationaliteit opsluit, dat hij alleen verstaanbaar is voor het volk, waartoe hij behoort, dan mag men dat echt nationaal noemen, in het belang der muzikale kunst, wier taal niet beperkt is door de politieke grenzen van een of ander land maar aan de geheele beschaafde wereld toebehoort, is het stellig niet, en het is zeer begrijpelijk, dat Russische componisten als bijv. Tschaikowsky, die niet zoo exclusief nationaal zijn maar, om het zoo eens uit te drukken, de cosmopolitische taal der muziek spreken, en zich van de nationale kleur slechts dan bedienen, wanneer zij aan hunne muziek iets pikants willen geven, de wellicht meer talentrijke componisten der echt nationale Russische school voorbijstreven, wat de verbreiding en de waardeering hunner werken in de kweekplaatsen der muziek buiten hun land betreft.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

SPINOZA IN UTRECHT. EEN AANTEEKENING OP: SPINOZA EN ZIJN KRING. HISTORISCH-KRITISCHE STUDIËN OVER HOLLANDSCHE VRIJGEESTEN DOOR K.O. MEINSMA. - Wij Hollanders, - en wij Franschen, wij Engelschen en ons Afrikaanders, denkelijk ook, - wij zijn gewoon om, als er een dik boek over een onderwerp geschreven is, daarbij dankbaar te berusten. Het gaat in den boekenkenkast en het blijft daar.

Zoo iets mag en moet het boek van den Heer Meinsma over Spinoza niet gebeuren. 't Is flink, 't is nieuw, 't is met animo geschreven, en 't loopt over Spinoza. Men krijgt den indruk, bij de lezing, dat men iemand hoort vertellen die boordevol is van zijn onderwerp en blij en overmoedig blij om meê te deelen van zijn ontdekkingtsocht. Mij dunkt, toen hij zijn werk begon, toen hij zijn eerste vondsten gedaan had, toen hij zag hoeveel er van dat verloren gewaande leven der 17e eeuw nog terecht te brengen was, heeft de schrijver tot zichzelf gezegd: Er moet veel meer te vinden zijn, ik zal, ik moet het vinden.

Die stemming heerscht in het boek, en zij doet goed.

Heeft de Heer Meinsma in zijn ijver niet wel nog eens ontdekt wat al bekend was? 't Is best mogelijk, maar het komt er niet op aan. Wij willen hem graag hooren, en zouden om het belang van de vertelde zaken zelfs den boertigen toon willen vergeten, dien hij soms aanslaat, als hij spreekt van den ‘nieuwbakken katholiek’, van de ‘groote hanzen’ enz. Dat klinkt wel wat ouderwetsch. Zulke uitdrukkingen pasten goed in de vermakelijke onder onsjes tusschen van Vloten en zijn dominés en schoolmeesters, maar in ‘historisch-critische studiën’ van den tegenwoordigen tijd staan ze vreemd.

‘Zoo zijn onze manieren,’ zal de schrijver zeggen, en ieder heeft zijn manieren, - zeker. Ik zou er ook niet aan denken om daarover een aanmerking te maken, wanneer die trant van het boek niet wees op een dieper liggend gebrek.

Laat ik het met een enkel woord aanduiden. Het boek, met al zijn verreikende onderzoekingen, is en blijft een besloten, een familiaar, een provinciaal boek. Het geeft, naar de titel zegt, een rij van studies over Spinoza en zijn omgeving; het geeft ons, ook niet in de verste verte, een Spinoza. Goed; dat wilde de schrijver ons ook niet geven; maar in die studies had meer ruimte, meer vrijheid, meer lucht, meer echt leven moeten wezen.

Ik zal het niet bij zoo'n vage opmerking laten, maar een voorbeeld nemen, en niet schromen het boek eens aan te pakken. Het ding kan er tegen, want het is solied; een paar stootjes tegen de buitenwerken zullen het geen kwaad doen.

Er is een gebeurtenis in Spinoza's leven, die tot veel bedenking en verwondering aanleiding heeft gegeven: zijn bezoek aan Utrecht in het jaar 1673.

De stad was het hoofdkwartier van den vijand, de prins van Condé, de hertog van Luxemburg waren er gevestigd; en, op het oogenblik dat het land nog davert van ontzetting over de onmenschelijke bedrijven der Fransche soldaten te Bodegraven en Zwammerdam, verlaat de schuchtere wijsgeer den Haag, een uitnoodiging volgend van den prins van Condé, en hij houdt gedurende eenige weken verblijf in Utrecht.

Die handelwijs lijkt zoo vreemd dat men wel eens aan de waarheid van het vermelde heeft getwijfeld. Maar zonder reden: Spinoza *is* in Utrecht geweest.

Wat ging hij er doen?

‘Ik heb getracht een tipje van den sluier op te lichten,’ zegt de heer Meinsma.

Welk tipje wordt opgelicht?

Men verwacht van den schrijver een inleiding over de Fransche libertijnen, tot wier hoofden de prins van Condé behoorde, of men zou meenen ten minste een verwijzing te vinden naar het beroemde

hoofdstuk van Sante Beuve's Port Royal, waar hij over de onderstrooming van ongeloof en losbandigheid spreekt, zich schuilhoudend onder de ordelijke oppervlakte van Lodewijk XIV regeering, maar die dan tijdens het Regentschap en de geheele 18e eeuw weder aan 't licht komt. Bij Sainte Beuve worden daar de namen genoemd van de libertijnen, en telkens vindt men er onder de genoemden die met Spinoza in betrekking hebben gestaan, niet alleen den prins van Condé, maar Saint Evremond, maar Hesnault, misschien Madame Deshoulières. Het heeft iets van een internationale club. De kerkelijke reactie van 1685 en omliggende jaren heeft dat vrije leven onderdrukt, evenals de reactie tegen de overheerschingzucht van Lodewijk XIV het nationaliteitsgevoel versterkt heeft, en het cosmopolitisme van de 17de eeuw heeft geknakt. Alleen een levendige voorstelling van wat er in libertijnen- en philosophenkringen over godsdienst en staat werd gedacht, van de groote vrijheid die daar in zeden en meeningen, aan het individu werd gelaten, kan een begin van verklaring wezen van Spinoza's handeling.

Maar neen, het tipje van den heer Meinsma is enkel en alleen een combinatie van een paar stipjes.

Lichtstipje no. 1 flonkert in de ‘Dagelijksche Aanteekeningen’ over dien tijd in Utrecht gemaakt door Mr. Everard Booth, zoon van den Utrechtschen Burgemeester. Deze Everard Booth stond in betrekking tot den prins van Condé en zijn omgeving, niet alleen, maar den 16en Mei teekent hij in zijn dagboek op:

‘Naar Gorinchem vertogen.’

Onthoud dien 16 Mei (die eigenlijk de 27e Mei was, naar onze rekening en naar den Franschen stijl van dien tijd[1]. Hij teekent het ‘kalmpjes’ in zijn dagboek op, zegt de heer Meinsma; en hij wist niet, de phlegmaticus, hoe het hart van den heer Meinsma later bij het lezen van die aanteekening popelen zal.

En weder teekent Mr. Everard Booth aan:

‘21 (Juni 1673) Ben ik naer Holland vertrokken.’

‘28 (Juni 1673) Ben ik uyt den Haghe naer Gorcum vertrocken.’

‘6 Juli. Ben ik weder uyt Holland gekomen,’ juist een dag nadat de prins van Condé uit Utrecht was vertrokken. -

1) Ook dit, een kleinigheid trouwens had de heer Meinsma wel in 't oog mogen houden.

Lichtstip n°. 2 schittert uit een vlugschrift door Stouppe, den commandant van Utrecht (zegt de Heer Meinsma), gedurende deze dagen gemaakt.

Deze, een Zwitser, had zijn kwartier te Utrecht gevestigd ten huize van Mevrouw Rodenborgh op het Sint Jans Kerckhof[1] (p. 364). 'Daar ontving hij - ik citeer bijna woordelijk, - een brief van een predikant te Bern, waarin hij danig over den hekel werd gehaald wegens het feit, dat hij - een protestant - onder de vaan van een catholiek vorst medehielp om andere protestanten te beoorlogen.... Dat kon en mocht Stouppe niet op zich laten zitten: terstond greep hij naar de pen om zichzelven te rechtvaardigen en eens aan de wereld bekend te maken, wat dan wel de *godsdienst der Hollanders* was.... Zóó ontstond het boekske: "*La Religion des Hollandois* etc." Het zestal brieven waaruit het werkje bestaat, werd geschreven tusschen 2 en 19 Mei 1673, en terstond ter perse gezonden.'[2]

In die brieven wordt Spinoza genoemd. Door zijn omgang met de regentenfamilies van Utrecht, zal Stouppe zijn kennis van den godsdienstigen toestand van ons land en ook zijn bericht betreffende Spinoza verkregen hebben, zegt de Heer Meinsma, en hij vervolgt:

'Wat nu ligt meer voor de hand, dan dat Stouppé's mond in deze dagen overliep van hetgeen waarmede zijn hart vervuld was?

Moet men niet aannemen, dat hij Condé meermalen gesproken heeft over dien banvloek door zijn eigen (Stouppe's) land en volk op hem geslingerd? En den leesgragen Prins zijn antwoord, binnen enkele dagen gedrukt, heeft aangeboden? En was Condé niet juist de man om nieuwsgierig te worden naar den befaamden en geleerden Jood....?

1) In zulke bijzonderheden verdwaalt het boek van den Heer M. heel graag, en zij maken een komisch effect, wanneer hij zich, zooals hier, in de identiteit van den persoon vergist.

2) Voor dit 'terstond' wordt geen bewijs gegeven. 2-19 Mei zijn de datums der brieven. Uit het vermelde in de voorrede van de Hollandsche vertaling dat 'deselve (de brieven) eerst in de Hoogduitsche, ende daarna in de Fransche taal (zijnde hare oorspronkelijke) *tot Parijs* gedrukt waren' - zou ik eerder opmaken dat de brieven pas een paar maanden later werden uitgegeven in den vorm waarin wij ze kennen. De Hoogduitsche uitgave is mij niet bekend.

Kort en goed: op uitnoodiging van Condé is Spinoza in den zomer van 1673 naar Utrecht getogen...'

- 'De leesgrage prins' is niet kwaad; maar als karakteristiek is het woord niet geheel voldoende voor den man die er in der tijd pleizier in had gehad proeven te nemen op een fragment van het Heilige Kruis, of het branden wou, en die - nog wel vreemder dingen op zijn geweten en in zijn bloed had.

Laat ons den Heer Meinsma verder hooren.

'Stouppe spreekt het eerst over Spinoza in zijn derden brief, gedateerd 7 Mei 1673.' Kort daarop heeft Condé dus van Spinoza vernomen.

Herinner u nu dat Mr. Everard Booth op 16 Mei 1673 naar Gorinchem vertrokken is! En begrijpt ge dan niet waarom de onderzoeker op dien datum vlam vat! Everard Booth heeft mogelijk een brief van Stouppe naar Holland meegenomen om Spinoza uit naam van den prins van Condé te noodigen. Want bij een nieuwen tocht naar Holland komt hij 6 Juli terug, een dag na Condé's vertrek, juist als Spinoza doet, van wien de betrouwbaarste levensbeschrijver zegt dat hij ook pas uit den Haag naa$_1$. Utrecht kwam *nadat* de prins de stad verlaten had (het juiste aantal dagen wordt niet gespecificeerd). Misschien hebben zij dus zelfs samen gereisd.

'Niets belet ons te veronderstellen.... Mogelijk ook...' zoo is de betoogtrant van den Heer M. in dit gedeelte van zijn werk. 'Van Vloten heeft - als altijd - vergeten eens wat nieuw licht over de zaak te ontsteken,' roept hij triomfeerend uit.

Hier is licht!

Maar ik wil alles toegeven: de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid en de zekerheid. Spinoza moet van iemand de brieven van Stouppe gekregen hebben, laat het zijn door uitgewisselde krijgsgevangenen, laat het zijn door Mr. Booth in eigen persoon. Maar nu zie ik nog geen streep verder, zoolang ik ten minste niet de mondelinge boodschap weet die Mr. Everard Booth bij den brief had over te brengen.

Maar over Spinoza en over den Haag (en ook over alles wat wij niet van elders weten) bewaren de 'Dagelijksche Aanteekeningen' het diepste stilzwijgen.

En dit is het heele tipje.

Het is den Heer Meinsma niet kwalijk te nemen, wanneer hij ons niet meer geeft, dan er werkelijk is.

Maar zijn wij er heusch zoo slecht aan toe?

Wij hebben met menschen te doen die op de eerste rijen van de historie hun plaats hebben ingenomen, en zelfs de pamfletschrijver, de overste Stouppe dien de Heer Meinsma telkens verwisselt met zijn broêr den gouverneur der stad ‘die bij Mevrouw Rodenborgh woonde’, zelfs de overste Stouppe heeft zijn physionomie voor dengeen die ook maar eenigszins in de geschiedenis der 17e eeuw thuis is. *Burnet's History of my own times* en *Rousset's Histoire de Louvois* zal toch wel niemand obscure boeken noemen, en wie ze heeft ingezien weet al zoo ongeveer wat hij aan dien Stouppe heeft.

Het is een van die mannen, waar de 17e eeuw vol van is, en die men in de zestiende eeuw thuis zou brengen wanneer ze een diepgaande overtuiging hadden: voor een derde deel theoloog, voor een ander derde militair en voor de rest journalist. In onzen tijd, nu we een toontje lager zingen, zou hij war-correspondent en reporter wezen.

Ook in die dagen rolden de menschen de wereld door, en er was weinig in het leven wat een man als Stouppe, de luitenantkolonel later de brigadier, niet had gezien voor hij bij Steenkerken in 1692 zijn doodelijke wond kreeg. Hij had Cromwell gediend (want van Stouppe zijn de verhalen over den protector die Burnet vertelt) en is aan het pauselijk hof geweest; hij had Frankrijk doorreisd als agent van Mazarin en hij kende ons land door en door. Point d'argent, point de Suisses, zeide hij cynisch, want hij was zelf een Zwitser, en hij handelde naar zijn devies; maar er was toch misschien een fonds van ernst in den man, een gevoel voor vrijheid. Toen het edict van Nantes zou worden opgeheven, waarschuwde Louvois hem vooruit opdat hij zich door een reis te ondernemen buiten schot zou kunnen houden, en hij verwachtte dus niet dat de Zwitser zich maar zoo dadelijk zou bekeeren. Toen is Stouppe met Burnet door Zwitserland en Italië gegaan en zij hebben hun waarnemingen gemaakt over den godsdienstigen toestand van Europa.

Er is geen rust in het leven van Stouppe. Te Utrecht heeft hij het zeer bedrijvig gehad. Het commando van zijn regiment, het toezicht op een der vijf cantons waarin de stad verdeeld was, het deelnemen aan expedities, het rapport gaan brengen aan den

koning te Parijs,[1] dat alles, met de noodige en onnoodige amusementen aan het militaire leven verbonden, heeft aan den overste Stouppe zeker weinig tijd gelaten om zich persoonlijk bezorgd te maken over de grieven die Zwitsersche predikanten mochten uitspreken omtrent het dienstnemen hunner landgenooten in het leger van Lodewijk XIV.

En waarlijk, nieuws vertelden die geopperde bezwaren niet. Toen de kolonel Stouppe, vóór het begin van den oorlog, als agent van den koning van Frankrijk, troepen in Zwitserland kwam aanwerven, waren dezelfde dingen hondermaal gezegd (*Vulliemin, Historie de la conféderation Suisse*, XIII p. 160 vv., Rousset I. p. 333.) en 'n twintigduizend man werden toch, alleen uit Zwitserland, bijeengebracht. Er kon misschien sprake zijn dat nieuwe lichtingen zouden verboden worden: dàarin lag het gevaar, ten minste zoo de oorlog voortduurde; want - en dit mag vooral niet uit het oog verloren worden - de kans bestond toen, in Mei 1673, dat er vrede met Holland zou gesloten worden.

De overste Stouppe schreef zijn antwoord op den brief van den Zwitserschen predikant (men noemde in dien tijd Hommel, leeraar in Bern, als Stouppe's correspondent[2]) heusch niet uit vrees voor den banvloek, maar in 't denkbeeld cr mettertijd een vlugschrift van te maken dat een bepaald doel vervolgde.

Pamfletten waren in die dagen gewichtige wapenen. Men zou zich zeer vergissen wanneer men meende dat er toen geen publieke opinie in Europa was, en dat de machthebbers niet hun uiterste best deden om op die algemeene overtuiging invloed uit te oefenen. Wat hebben Lisola's pamfletten tegen de politiek van Lodewijk XIV niet uitgewerkt! Het geschreven woord had nog een maagdelijke en magische beteekenis.

Uit de briefwisseling van Louvois blijkt van hoeveel belang hij die schrifturen achtte. Juist in dezen tijd, in Maart, April, Mei 1673, dringt hij er bij den gouverneur der stad Utrecht op aan dat er toch geschreven zal worden; hij stuurt hem ontwerpen en zegt: ‘Il faut coucher cela de manière que l'on ne puisse point croire que cet écrit soit fait par des François, et au contraire, affecter de dire bien du mal de la France.’

1) Zie de Aanteekeningen van Everard Booth (Berichten Historisch Genootschap VI. 2e stuk) op 27 Sept. 1672 en 24 Dec. 1672.
2) Zie J. Brun's tegenschrift tegen Stonppe's *La religion des Hollandois*.

Zelfs de groote heeren, de hertog van Luxemburg bv., denken er aan brochures te schrijven, en verzamelen gegevens en grappen. ‘Klop eens bij den hertog van Luxemburg aan,’ schrijft Louvois aan den kolonel Stouppe, ‘hij zal u kunnen helpen, want hij heeft de goede auteurs gelezen, en ik heb geen tijd om er de historie van Don Quichotte op na te slaan.’

Wij hebben dus niet te raden, maar wij *weten* dat de brochures en de plannen voor brochures het onderwerp van Condé's en Luxemburgs gesprekken waren; en zij hebben er ongetwijfeld pret in gehad toen Stouppe met zijn idee voor den dag kwam, dat men Holland niet gereformeerd kon noemen, omdat een derde van de bevolking katholieken, en een ander derde dissenters waren, terwijl de ware godsdienst van den staat altijddoor de dienst van het geld bleef.

Hoe kwam Stouppe, die denkelijk in overleg met zijn broeder, den gouverneur, de pen ter hand nam, aan het materiaal voor zijn geschrift? Wel, hij kende de kaart van het land, en die dingen waren geen geheimen; Aitzema redeneerde in denzelfden trant. Stouppe behoefde de Utrechtsche regenten daarvoor niet in de biecht te nemen, hij had maar te luisteren, in Utrecht, naar wat er verhandeld werd in het koffijhuis van zijn vriend Pierville, die ‘coffij, sucolade en liqueuren’ schonk, en daarenboven een mooie dochter had.

Dat de naam van Spinoza ter tafel is gebracht bij het bespreken van het pamflet met den prins van Condé en den hertog van Luxemburg, is zeer waarschijnlijk; maar daarom behoeft het nog niet geweest te zijn naar aanleiding van het samenstellen van den derden brief uit Stouppe's pamflet. Spinoza's *Tractatus theologicopoliticus* was wellicht beter aan den prins bekend dan aan Stouppe. De prins had met Joodsche vrijdenkers omgegaan, met Pereyra o.a.; en de Joden hielden het oog op hem. In 1672 lieten de Amsterdamsche Joden hem twee millioen door tusschenkomst van Gourville aanbieden, wanneer hij zou zorgen dat het Jodenkwartier voor plundering werd gespaard. De prins van Condé, met zijn onrustigen geest en zijn door de jicht tot stilzitten veroordeeld lichaam, verlangde zeker naar afwisseling in gesprekken, misschien naar bevestiging en troost voor zijn ongeloof en zijn ondeugd.

En ook het talent van Spinoza zou te gebruiken zijn.

Spinoza met dien grootschen moed en die grootsche onverschilligheid

omtrent praatjes, die aan schuchtere menschen eigen is, ging, toen zijn vrienden bij hem aandrongen, na eenig uitstel den Prins van Condé in zijn hoofdkwartier bezoeken. Naar Frankrijk zou hij zich niet laten lokken, maar met den krijgsheld van de eeuw te spreken, op, in zekeren zin, neutraal terrein, dat lachte hem toe.

De stemming in de steden van Holland was nog voor vrede in die maauden Mei en Juni van 1673, dat de onderhandelingen over Spinoza's komst naar Utrecht gaande waren, - ik moet hier nogmaals op wijzen; en in de omgeving van den wijsgeer verwachtte men denkelijk dat het met den oorlog tegen Lodewijk XIV spoedig zou gedaan zijn.

Als hij in Utrecht komt, tusschen 16 en 20 Juli waarschijnlijk, bereidt zich juist de omkeer voor die doorzet tegen het begin van September, wanneer Spanje en Oostenrijk in verbond de wapens opnemen.

De prins van Condé had 4 Juli order ontvangen van den koning om Utrecht te verlaten en aan het hoofd van 10.000 ruiters naar Brabant te gaan op de grenzen van de Spaansche Nederlanden. Eerst zag hij er de noodzakelijkheid niet van in; Louvois handhaafde het bevel van Lodewijk XIV, en den 15en Juli vertrok de prins. Hij trok doelloos door Brabant, altoos nog denkend dat het gevaar van een oorlog met Spanje zou afdrijven, en hij verzocht dus Spinoza hem in Utrecht te wachten, totdat hij in zijn kamp bij Helmond, 6 Augustus, een brief van Lodewijk XIV ontvangt met order om naar Vlaanderen op te trekken. Pruttelend gehoorzaamde de prins, en langzaam ging zijn marsch naar Rijssel waar hij zijn hoofdkwartier, den 28^{en} Augustus, heeft gevestigd.

Op den 7^{en} Augustus wist Condé dat hij niet meer naar Utrecht zou terugkeeren. Hij liet het Spinoza weten, die daarom naar alle waarschijnlijkheid tot de tweede helft van Augustus in Utrecht heeft vertoefd. Gezien hebben de beiden elkander niet,[1] en

1) Terecht verwerpt m.i. de heer Meinsma P. Bayle's verzekering dat Spinoza wel met Condé in Utrecht is samengeweest. Maar hij maakt er zich wat kort van af, door te spreken van Bayle's ‘zwakke weerlegging’ van Colerus. De getuigenis die P.B. aanhaalt, *Oeuvres diverses*, IV p. 872, van Morelli beteekent toch nog al wat. Vgl. Oeuvres Diverses, IV p, 570. Vreemd is het dat d'Aumale's *Histoire des Princes de Condé*, VII p. 389 ook van een onderhoud tusschen Condé en Spinoza gewaagt. Maar er wordt daar geen autoriteit aangehaald, en dit neemt veel van het gewicht der passage weg.

Spinoza moest het met het onderhoud van den hertog van Luxemburg en de beide Stouppés voor lief nemen.

Door zijn eersten, Franschen biograaf is met voldoende duidelijkheid de houding geschetst die Spinoza tegenover de Fransche officieren aannam. Maar hij spreekt alleen in algemeene termen.

Kunnen wij niets meer opvangen van wat er in Utrecht gezegd is op de bijeenkomsten?

Het is aan den speurzin van den heer Meinsma gelukt, een gedicht van Oudaan op te delven, waarin een gesprek herdacht wordt door Spinoza op een maaltijd met de Franschen gehouden.

> Spinoza die den schijn van zedigheit wouw voeren, enz.
>
> Men mag van zijne deugd en zedigheid gevoelen,
> Gelijk men wil; die vlek is nimmer uitte spoelen,
> Waarvan hij zig op het maal der Franschen heeft beroemd;
> Des Uitrecht kennis draagt; hier nutter niet genoemd.'

'Waarop de verzen doelen, is mij onbekend,' zegt de Heer Meinsma. Maar hoe komt het dat hij de acht volgende regels er niet bij heeft aangehaald? Mij dunkt dan zou aan ieder duidelijk zijn geworden wat nu al tusschen de regels doorschemert.

Daar is, zoo men Oudaan gelooven mag, dan een zeer stout onderwerp door de Franschen aangepakt en behandeld. Misschien wel heeft de hertog van Luxenburg - 'monstre marqué au B. en toutes tes dimensions et proportions!' - de zaak op 't tapijt gebracht; en het Platonisch symposium is herhaald, maar waarbij nu, in de plaats van Alcibiades door den mismaakten, verliederlijkten hertog werd aangezeten, en waarbij Spinoza denkelijk Socrates heeft voorg esteld.

Indien er namelijk de minste waarheid aan Oudaans praatje is....

Laat mij, liever dan hierover een gissing te opperen, de aandacht nog eens vragen voor Stouppe's vlugschrift: *La religion des Hollandois*.

Dat pamflet lezende en herlezende wordt het mij hoe langer hoe duidelijker dat wij daar een autentieke echo hebben van Spinoza's verblijf in Utrecht. Niet als wilde ik zeggen dat de datum van Mei door Stouppe aan zijn werkje gegeven een valsche voorstelling geeft. Neen, het corpus van het boekje zal wel in die maand op

't papier zijn gesteld, maar de passages over Spinoza zijn van later dagteekening.

Moest ik mijn meening bewijzen dan zou ik uitgaan van een paar gegevens in den tekst. Daar wordt van Spinoza's gesprekken vermeld in tegenstelling tot de terughouding van zijn geschriften: ‘Au lieu que dans ses discours, il dit hautement, que Dieu n'est pas un Estre doué d'intelligence, infiniment parfait et heureux, comme nous nous l'imaginons; mais que et n'est autre chose, que cette vertu de la nature, qui est repandue dans toutes les créatures.’

En daarop volgt:

‘Ce Spinosa vit dans ce païs; *Il a demeuré* quelque temps à la Haye, *où il estoit* visité par tous les Esprits Curieux...’

Let wel: *il a demeuré; où il estoit visite*! Het is alsof de schrijver den wijsgeer in Utrecht bij zich ziende, meende dat hij zich thans voor goed onder de Franschen zou vestigen.

Maar er is meer voor een bewijs noodig, en er is ook meer.

De inlassching der gedeelten die op Spinoza betrekking hebben is namelijk zonder zorg geschied.

‘Il y a *enfin* dans se païs un bon nombre de personnes qu'on appelloit chercheurs,’ zegt Stouppe aan 't eind van zijn ketterlijst. Maar dan, na dat *enfin*, gaat hij nog over den aartsketter Spinoza spreken, en heeft dus zijn *enfin* vergeten te schrappen.

Veel duidelijker is de grove naad in de tweede groote passage, over Spinoza[1)]: een bespreking van den Tractatus theologicopoliticus die dubbel emplooi maakt met het voorgaande.

Stouppe's *Religion des Hollandois* zal dus eerst in Augustus verschenen zijn, of in September te Parijs zijn gedrukt, toen de kans op vrede met Holland geheel verdwenen was, en ook de Zwitsersche werving weer voort moest gaan.[2)]

Het is als een geweldig libel beschouwd, en heeft veel kwaad bloed gezet. De toon tegen Spinoza aangenomen is oogenschijnlijk niet welwillend, maar wij herinneren ons Louvois' voorschrift: Il faut coucher cela de manière’ .... etc.; en men ziet, door ik weet niet welk instinct, ondanks de conventioneele afkeuring van atheïsme, hoe ‘that frantie deist’, zooals Burnet Stouppe noemde,

1) Daar behoort dus te volgen op p. 107 ‘un traitté et si scandaleux’, p. 109 l.r. ‘Quelque passionné que vous puissiez estre pour les Hollandois.

2) Vandaar dus de oorspronkelijke Duitsche uitgaaf. (?)

den philosoof Spinoza bewonderde en liefhad en in zijn geest zich verheugde.

Wanneer men sommige, een weinig zalvende passages van de brochure eens vergelijkt met de....

Maar ik zou vooreerst niet uitgepraat hebben over Stouppe, en het is tijd om afscheid te nemen van Spinoza en van het boek van den heer Meinsma. Ik maak hem mijn verontschuldiging dat ik een van zijn zwakke hoofdstukken heb aangetast. Maar dit doel gaat mij boven alles: ook onze geleerde literatuur uit den sleur van duffe houterigheid op te prikkelen. De kinderboekjes die met een voornamen titel van hoogwijsheid hun bordpapieren inhoud bemantelen, die kunnen wij zonder een woord te verliezen voorbijgaan; maar een boek, als dit van den heer Meinsma, in de meeste opzichten zoo degelijk, zoo frisch, zoo eerlijk, daar waagt men een los schot tegen, wanneer men er een gedeelte van opmerkt, dat zoo maar wat in elkaar geknutseld is.

B.

Bibliographie.

Van dag tot dag in het Oosten door Charles Boissevain. Haarlem. H.D. Tjeenk Willink.

Om na Chateaubriand, na Renan, na Loti, na honderd anderen, wetenschappelijke mannen, kunstenaars, dichters, nog aandacht te durven vragen voor indrukken, beschrijvingen, herinneringen uit het Oosten, - daarvoor moet men journalist zijn. Wij willen daarmee zeggen: wat bij anderen, tenzij zij, artistiek of wetenschappelijk, op gelijke lijn gesteld zouden kunnen worden met mannen van het gehalte als wij noemden, overmoed zou moeten heeten, verdient bij een journalist dien naam niet. Zijn arbeid toch is van een geheel bijzonderen aard. Hij kan volstaan met aan vluchtige indrukken, aan het relaas van kleinere of grootere reisavonturen, den ephemeren vorm te geven, die aan het dagbladartikel past, en wanneer hij, gelijk de hoofdredacteur van *Het Handelsblad*, over een levendige phantasie, een licht ontvlambare geestdrift en een vlugge pen te beschikken heeft en bovendien over een zekere dosis van vertrouwelijke gemoedelijkheid, die hem er bijvoorbeeld toe brengt den lezer te onderhouden over zijn familieaangelegenheden, dan kunnen zijn reisschetsen een eigenaardige aantrekkelijkheid hebben. Het is dan ook begrijpelijk, dat de begaafde schrijver met zijn reisbrieven onder de rubriek ‘Van dag tot dag,’ weken achtereen, in het *Handelsblad* verschenen, bij zijn trouwe lezers, met wie hij zoo gemoedelijk kan keuvelen en voor wie hij zoo vermakelijk kan doorslaan, succes heeft gehad. Iets anders wordt het wanneer dergelijke improvisaties ons als een statig boekdeel van 339 bladzijden worden voorgezet. Dan leest men met een ander oog, dan luistert men scherper, dan blijkt het wel eens dat wat als een geestdriftig ‘Van-dag-tot-dagje’ zijn waarde mocht hebben, niet vrij is van phraseologie en dat het den stevigen ondergrond mist, dien sommige beschouwingen, bijv. waar het een land als Griekenland geldt, kwalijk missen kunnen. Vergelijkingen, die in het dagbladartikel mogelijk geen aanstoot geven, hinderen nu men ze in het boek aantreft, bijv. waar van de kloof in een berg gezegd wordt, dat het leek ‘als had men met een zeer scherp mes een bijna onzichtbaar dun stukje uit een hooge taart gesneden.’ In zijne inleiding citeert de schrijver van Tennyson:

First thoughts are best and third,
Which are a riper first.

Welnu, wij meenen dat de heer Boissevain ons die ‘riper first’ zou hebben kunnen schenken, wanneer hij de moeite had willen nemen om de overstelpende massa indrukken, improvisaties, ontboezemingen van allerlei aard te schiften, te herzien en er een klein boek van te maken, waarin dan hoofdstukken als ‘Aan den voet van Salomo's tempel’ en het eerste gedeelte van ‘Een nocturne’ (om slechts deze te noemen) niet hadden mogen ontbreken, een boek, dat in dien nieuwen vorm voor allen een nieuwe aantrekkekelijkheid zou gehad hebben.

't Verdriet van meneer Ongena.

Hij had altijd zijn werk alléen kunnen verrichten, maar na zijn ziekte, - een hevige aanval van zenuwkoorts, die hem vier weken lang bedlegerig gehouden had, - voelde hij zich ineens zoo zeer verzwakt, verouderd, dat hij, - met welke spijt en tegenzin ook, - er toe had moeten besluiten zich door eenen commies te laten helpen.

Hij was een man van dicht bij de zestig, klein en ineengedrongen van gestalte, met een bijna puntig-zwaarlijvig buikje en korte, schrale beentjes, die, onder het loopen begeleid van eene regelmatige slingering der korte armpjes, aan zijn gang iets stijfs en trippelends gaven, als de mechanieke bewegingen eener marionet. Sinds meer dan vijf en dertig jaar bekleedde hij te Wilde het ambt van gemeente-secretaris. Hij stond er bekend als een ietwat dwaas, maar in-braaf mensch. Hij was ongehuwd en bewoonde met zijn enkele jaren jongere, óok ongehuwde zuster, een net klein huisje, aan het eene uiteinde van 't dorp. Zij bezaten een heel weinigje fortuin, zij leefden vreedzaam, middelmatig en gelukkig van hun klein inkomen, gevoegd bij de elfhonderd frank jaarwedde des broeders, als gemeente-secretaris.

Remi de Jaeger, zijn bediende, scheen, als het ware om 't contrast met hem, gekozen. ‘Peerslang’ en ‘hondmager’, zooals men hem dadelijk in het dorp noemde, had hij een grauwbleek aangezicht vol puisten op de ingevallen wangen, en overgroote, zwarte oogen, welke steeds akelig-wijd uitgezet stonden, als bestendig starend op tafereelen van ellende en honger. Hij was ongeveer twintig jaar oud en woonde te

Meerhem, een naburig dorp, waar zijn vader koster en organist was. Meneer Ongena zelf was hem er eenmaal gaan opzoeken, en, om zijne hulp zoo goedkoop mogelijk te verkrijgen - het moest wel, nietwaar! hij was niet rijk - had hij bij de ouders het lokaas doen schitteren, dat hun zoon hem wellicht later als gemeente-secretaris van Wilde zou kunnen opvolgen. Dit was overwegend geweest. De voorwaarden van den secretaris, anders bijlange niet schitterend, werden uit dien hoofde, als proef ten minste, aangenomen. Elken morgen om acht uur, zou Remi op het secretariaat van Wilde aankomen, daar werken tot twaalf, bij den secretaris in familie middagmalen, om twee uur weêr op het kantoor zijn en om zes zijne taak mogen eindigen. Daarvoor zou hij, benevens den kost, eene jaarlijksche gratificatie van honderdvijftig frank bekomen. Misschien was er ook wel, voor Remi, nog een andere aantrekkelijkheid, die er het hare bijdroeg om hem graag meneer Ongena's voorstel te doen aanvaarden: hij had een meisje lief van Wilde, Siedje Kneuvels, een aardig blondje met zoet-lachende oogjes, het dochtertje van een nog al welgestelden kleermaker aldaar.

De proef was aangevangen. Elken morgen, bijna telkens om acht ure stipt, kwam Remi op het secretariaat aan. Hij vond er reeds meneer Ongena, zittend op zijn hoogen stoel, langs de eene zijde van den reusachtigen dubbelen lessenaar, die naast het eenige venster van de hooge en ruime, tamelijk duistere zaal geplaatst was. En zoodra de jonge man zich van zijn hoed en overjas ontdaan, en aan de andere zijde van den lessenaar, tegenover den secretaris, plaats genomen had, overhandigde hem deze het te volbrengen schrijfwerk.

Het was, zonder einde, dezelfde, dagelijks of wekelijks terugkomende, geroutineerde bezigheid. Antwoorden op brieven van gouverneur- of arrondissements-kommissaris; afschriften van begrootingen en aanbestedingen; opmaking van kiezers- en militielijsten. De secretaris raadpleegde oude, stofferige registers met gelen, perkamenten band, gerangschikt volgens jaartal in hooge kasten langs de zijdewanden, stelde met potlood, op een stukje papier, het ontwerp van antwoord op voor gouverneur of kommissaris, trok, met pen en liniaal, de lijnen en vakken op de officieele stukken, waarin Remi de van andere stukken

afgeschrevene woorden en cijfers zou aanvullen. Soms werd er bedeesd aan de deur getikt, en, op het ‘binnen’ van den secretaris, kwam de eene of andere dorpeling met de pet in de hand en op het aangezicht die uitdrukking van wantrouwen en schuwheid, welke den geringen man steeds in de tegenwoordigheid van overheden schijnt te bekruipen, een overlijden of geboorte aangeven; soms liep de secretaris zelf even buiten, een officieel stuk of een brief in de hand, die hij, met de kleine stapjes zijner korte beentjes, in het postkantoor ging bestellen.

Om tien uur verscheen de dorpsveldwachter. Het was een lomperd van een veertigtal jaren, oud-soldaat, groot, rood, onbeleefd. Hij deed de boodschappen van 't secretariaat; hij deelde ook de praatjes van het dorp meê, op een ruwen, sturen toon, of hij de gansche wereld minachtte. Om elf uur kwam de burgemeester, jonkheer de Villermont de Wilde. Deze was ook groot en struisch, van een vijftigtal jaren, een kloek aristocratisch gelaat met kortgekapt, gespikkeld haar en zwaren, zwartgeverfden knevel. Zijn linkerbeen was stram van rheumatiek, wat zijn gang moeielijk maakte, zonder aan de deftigheid van zijn voornaam voorkomen te hinderen; en zijne stem, zwaar van klank, was een weinig stamerend, vooral wanneer hij Vlaamsch spreken moest, dat hij maar zeer gebrekkig kende. Hij rookte onophoudend zeer fijne sigaren, die in de duffe zaal aristocratisch geurden, en zijn eenig werk bestond in 't onderteekenen der officieele stukken, tenzij er eene zitting van den gemeenteraad belegd was. Dan kwamen ook beurtelings al de andere raadsheeren aan: voor het meerendeel oude rijke boeren met versch geschoren, gerimpelde, als het ware gelooide aangezichten, stijf op hun kromme beenen, den ruigrooden hals als geworgd onder het snoer hunner drie-of-viermaal omslingerende zwart-zijden dassen. Langzaam, met het over den vloer schrapend getrappel eener gedweeë kudde volgden zij den breedgeschouderden, stram-vooruitschrijdenden burgemeester in de raadzaal naast het secretariaat, op hunne beurt gevolgd door meneer Ongena en door Remi, die paperassen en registers droegen.

Allen zetteden zich neer, de burgemeester in een zetel, de overigen op stoelen, en de zitting begon. Het proces-verbaal der voorgaande vergadering werd door den secretaris met een

eentonige stem voorgelezen, en door den burgemeester goedgekeurd. Daarop werden de zaken, aan de dagorde, besproken. De burgemeester voerde 't woord, gaf zijn inzichten te kennen, welke al de leden met een eerbiedige eenstemmigheid, met een slaafsche onderwerping in de oogen, goedkeurden. Soms haperde hij wat met zijne woorden, kon hij in 't Vlaamsch zijne gedachten niet goed uitdrukken. Dan wendde hij zich tot meneer Ongena, gaf hem de uitlegging in 't Fransch, voegde er bij, met zijne zware stem, in de geruste vermetelheid zijner onbetwiste zelfheerschappij: ‘enfin, expliquez vousmême à ces paysans ce que j'ai décidé,’ en ontstak eene nieuwe sigaar, terwijl de boeren, een schuwe aandacht in hun oogen, op voorhand reeds hoofdknikkend toestemden, alvorens zelfs de secretaris uitgesproken was.

In min dan een half uurtje tijds was alles gewoonlijk afgeloopen en hadden burgemeester en raadsleden het gemeentehuis verlaten. Dan sloot meneer Ongena ook zijn kantoor om in de buurt een borreltje te gaan drinken. Hij bezocht maar één enkele herberg, namelijk *Het Gouden Zulleke*, tegenover het gemeentehuis. Daar tracteerde hij Remi op een glaasje, en sloeg een praatje met de andere bezoekers, als er waren. Op den klop van twaalf ure verliet hij de herberg, en trok, steeds van Remi vergezeld, huiswaarts, waar het middagmaal hen wachtte. Na den eten deed hij zijn dutje, terwijl Remi, aan wien hij den sleutel van het kantoor overhandigde, zijn begonnen werk ging voortzetten. Tusschen twee en drie ure was hij op 't secretariaat terug. Beiden vertoefden er tot rond half zes, en, na den lunch, - koffie met boterhammen - nam Remi afscheid. Even in 't voorbijgaan stak hij het hoofd eens binnen bij baas Kneuvels, - den vader van zijn meisje, - wisselde met Siedje, die leerde vrouwenhoeden maken, een kort, gezellig praatje, en vertrok eindelijk naar Meerhem, om den volgenden morgen, met den klokslag acht, op het kantoor terug te zijn.

Nu de secretaris toch een commies had kwam het den dorpelingen zeer natuurlijk en billijk voor, dat hij zelf weinig of niets meer verrichtte. Van de straat af zagen de passanten hem makkelijk zitten achter het venster, aan de eene zijde van den reusachtigen dubbelen lessenaar, terwijl de hout-

magere Remi, aan de overzijde, onverpoosd schreef en krabbelde; en zij zeiden of dachten met een glimlach:

‘Nu slooft meneer Ongena zich niet meer af, nu zal hij over al zijn werk en overwerk niet meer klagen.’

Men mocht het nochtans wèl, dat hij, met zulke kleine kosten, zijn dagen thans zoo aangenaam kon slijten: hij, en ook zijne zuster waren zulke door en door brave menschen; maar, wat van lieverlede de verwondering, en bij sommigen zelfs een soort van ergernis verwekte, was, dat hij tòch nog niet tevreden scheen, en aldra onduidelijke, meer en meer mistroostig wordende jammerklachten begon te uiten.

Elken avond, na het avondmaal had hij voor gewoonte nog eens tot aan het *Gouden Zulleke* te loopen, om een partijtje kaart te spelen. Hij ontmoette er den gepensionneerden schoolmeester, den gemeente-ontvanger, somtijds den dorpsgeneesheer. En, onder het langzaam kaartspelen, de pijp of sigaar in den mond, het glas bier of jenever in 't bereik der hand, vertelden zij aan elkaar de praatjes van het dorp, koutten zij bedaard over het weder, over den aardappelen-oogst, die scheen mislukt te zijn, over een diefstal van hoenders of konijnen, ergens op een verre hoeve door een beruchte rooversbende gepleegd. En, natuurlijk, werd ook al eens over den commies gesproken.

‘Nu leeft ge makkelijk, secretaris, nu hebt ge 't lekker, het spijt u zeker dat ge Remi niet vroeger op uw kantoor hebt genomen?’ insinueerde men glimlachend, met een straal van nieuwsgierigheid in de oogen.

En de secretaris antwoordde, den blik op zijn kaarten, die lichtkens in zijn handen beefden:

‘O, 't is met alles iet of wat verkeerds... 't zijn zulke gelukkige menschen, die hun werk alleen kunnen verrichten.’

Zoo iets begreep men niet. Zulke klachten vond men dwaas, ongegrond, overdreven. De commies deed goed zijn werk, dat kon een ieder constateeren. De kosten van onderhoud, welke hij aan den secretaris veroorzaakte, waren natuurlijk onbeduidend, want, waar er eten voor twee is, is er allicht ook voor drie, dachten die heeren; en, wat de jaarwedde betrof, die was zooveel als nul. Waarover durfde meneer Ongena toch klagen?

Intusschen stelde men éen feit vast: dat meneer Ongena, na zijn ziekte een weinig vermagerd, opnieuw van dag tot

dag verdikte en verzwaarde, terwijl Remi van lieverlede zoo verschrikkelijk mager werd, dat hij wel een geraamte geleek.

Men loeg er om in 't dorp, men keek hen spottend na lan g s de straat, als zij samen naar het gemeentehuis trokken, of er van terugkwamen. Het duurde niet lang of dit steeds aangroeiend, lichamelijk contrast verwekte een soort van blijgeestige opschudding onder de dorpelingen. Men zei weldra: ‘de secretaris is een fijne; hij veinst zichzelven ongelukkig, maar hij doet dit met het doel de aandacht der menschen af te leiden van zijnen commies, dien hij, in betaling voor zijn werk, bezig is op een zonderlinge wijze uit te buiten.’

Men vond het nochtans eene goede grap, de blijgeestige opschudding der dorpelingen verergerde, velen groetten nu den secretaris met een schalksch knipoogend lachje, als zij hem met Remi ontmoetten. En, wat de klucht nog gekker maakte, was, dat meneer Ongena, ondanks zijn lichamelijken voorspoed, er elken dag neerslachtiger uitzag en steeds onduidelijker en onbegrijpelijker klachten uitte, terwijl Remi, van zijnen kant, met zijne thans vuilgrijs gewordene gelaatstrekken, zijn puisten op de ingevallen wangen en zijn groote, vreeselijke oogen meer en meer een akelig tafereel van honger en dood scheen aan te staren.

Het kwam aldra zoo verre, dat ook des secretaris' makkers in het *Gouden Zulleke* begonnen, met een zweem van schimpende minachting in den toon, in soms zeer duidelijke woorden, op dien toestand zinspeling te maken.

Niet zelden, als meneer Ongena daar binnenkwam, werd hij nu dienaangaande bedektelijk ondervraagd, geplaagd. Vooral de dokter, die een spotvogel was, klopte hem wel eens op den bollen buik, zei, opgetogen:

‘’t Gaat er nog altijd wel meê, secretaris!.... De gezondheidstoestand is nu goed?.... Geheel en gansch hersteld?’....

Dan antwoordde de secretaris met een schuwheid in den blik en een evasief gebaar van verlangen naar een ander gesprek:

‘O,.... zoo, zoo,.... 't zou beter kunnen zijn.’

‘Hoe?.... beter kunnen zijn;.... mij dunkt nochtans....’

- en schertsend klopte de plaagzieke dokter nog eens op 't buikje.

‘O, dat is niet gezond,.... dat is zoo in mijn aard van struisch te worden, maar het is niet gezond,’ antwoordde dan stil-mistroostig meneer Ongena, met een bescheiden gebaar de plagende hand van den dokter verwijderend. En, met een zucht, als uitte hij eene geheime, bestendig kwellende gedachte:

‘'k Heb veel verdriet en kommer sinds mijn ziekte,’ klaagde hij.

Dan wisselde de dokter een oogwenk met den schoolmeester en den ontvanger, glimlachte even, drong aan, onverbiddelijk:

‘De maag trekt toch nog altijd, secretaris?’

‘De maag!’ antwoordde meneer Ongena, schier gebelgd. ‘Maar ik eet haast niets meer,.... niets. Des morgens een half boterhammetje, des middags een lepeltje soep met een paar aardappels en een klein, klein stukje vleesch, en 's avonds niets, hoegenaamd niets.’

Dan kwam hun allen een klein lachje om de lippen, en zij kuchten eens veelbeteekenend, terwijl een van hen voorstelde, of men maar niet met het kaartspel zou beginnen.

De schimp zou wellicht echter niet verder doorgedreven en de gekheid van het avontuur van lieverlede vergeten geraakt zijn, ware het niet geweest dat nieuwe stof tot gekheid maken er zich nog bij kwam voegen.

Inderdaad, men merkte weldra op, dat niet alleen de secretaris, maar ook zijne bij hem inwonende ongehuwde zuster, die zijne huishouding deed, net als hij de overdrevenste teekens van mistroostigheid begon te laten blijken. Men ontmoette haar met neerslachtig gelaat langs de straten, de wangen bleek en de oogen ten gronde geslagen, en toen de verwonderde dorpelingen vroegen wat ook háár scheelde, antwoordde zij op denzelfden ontwijkenden toon van onuitgedrukte droefheid als haar broeder, vertelde zij enkel, met vage klachten en zuchten dat er, sinds des secretaris' ziekte, zooveel verdriet in hun huis was. Waaraan het haperde, zegde zij evenmin als meneer Ongena; alleen, wanneer men haar in 't nauw drong, liet zij ook bedektelijk verstaan, dat de komst van Remi er toch de oorzaak van was.

En zoo iets vond men waarachtig te sterk. Dat die twee oude egoïsten, welke men zoo lang ten onrechte als inbrave en eerlijke menschen beschouwd en geëerbiedigd had, zulk eene leelijke, schijnheilige rol van slachtoffers speelden ten opzichte van den ongelukkigen bediende, die waarlijk hun slachtoffer was, begon, zelfs door de meest welwillend gestemde hunner kennissen, bepaald hatelijk en wraakroepend gevonden te worden.

Weldra begon men Remi gade te slaan, toen hij het dorp verliet, om tot zijn ouders huis terug te keeren. Men volgde hem, men achterhaalde hem buiten de huizen, men hield hem staande om hem te vragen op welke manier toch hij ten huize van den secretaris zoo mishandeld werd. Hij, stom-verbaasd, begreep maar niet wat men bedoelde, antwoordde met een holle stem, dat meneer Ongena en zijne zuster, verre van hem slecht te behandelen, integendeel uitnemend goed voor hem waren, en zette gansch ontsteld zijnen weg voort, lang en ontvleescht, zijne wijd-starende oogen strak vóór zich op de akelige tafereelen zijner verbeelding gevestigd. Doch verre van de dorpelingen in hun kwaden argwaan te doen wankelen, hadden de schuchtere antwoorden van den jongeling voor gevolg, ze aanzienlijk erin te versterken. Men begreep wel, dat den ongelukkige het stilzwijgen was opgelegd, dat men hem bedreigd had met het verlies zijner bediening, indien hij over de slechte behandeling, welke hij moest uitstaan, durfde klagen. En de publieke verontwaardiging groeide er door aan. Eens, dat de ontvanger hem halverwege tusschen Wilde en Meerhem te gemoet kwam, had hij den jongeling staande gehouden en hem in 't gezicht gevraagd:

‘Maar, zeg eens, Remi, geeft men u misschien niet te eten, bij den secretaris?’

En, daar de jongen, ten hevigste ontsteld, met verwilderden blik en schielijk blakende wangen, na een oogenblik aarzelens antwoordde: ‘ja toch, ja toch, meneer de ontvanger, men geeft er mij zeer veel te eten, zeer veel te eten’, had de ontvanger, bij het gezicht van Remi's ontroering overtuigd, dat de jongeling de waarheid niet durfde zeggen, eene verontwaardigde uitroeping geslaakt, en 's avonds, in het *Gouden Zulleke*, voordat meneer Ongena er was, aan zijn gewone makkers, den dokter en den gepensioneerden onderwijzer, zijne ontmoeting

verteld, en verklaard, dat hij nu de stelligste bewijzen had, dat de secretaris zijnen klerk mishandelde door hem uit te hongeren.

Dienzelfden avond, in het *Gouden Zulleke*, meende meneer Ongena bij zijne vrienden eene zekere koelheid te zijnen opzichte waar te nemen. Tot driemaal veinsden zij niet te hooren dat hij hun voorstelde het gewone kaartspel aan te vangen. En toen zij er eindelijk toe besloten, was het met een niet verholen tegenzin, en duurde het spel slechts een klein uurtje, onder een beklemmend en als het ware pruilend stilzwijgen. Allen verlieten de herberg vóór hem, en 's anderendaags wist eindelijk het gansche dorp bepaald, wat voor een soort mishandeling de secretaris en zijn zuster den ongelukkigen bediende deden uitstaan.

Van toen af werd het een kabaal tegen de twee oude vrijgezellen. Men bejegende den secretaris niet langer met het schalksch-lachend geknipoog, dat men eerst had voor wat beschouwd werd als een aardig kluchtje: de gehuichelde neerslachtigheid meer nog dan het cynisme en de onmenschelijkheid der twee oude egoïsten verontwaardigde eindelijk het gansche dorp, en met weldra niet meer vermomde beleedigingen zette men hun duur de achting betaald, welke zij, hun leven lang, ten onrechte in 't dorp genoten hadden. Enkelen zeiden meneer Ongena nog slechts goedendag, met een niet twijfelachtige uitdrukking van toorn en minachting op 't gelaat; anderen weigerden hem dien vlakaf, het hoofd op zijde wendend als zij hem ontmoetten. In 't *Gouden Zulleke* waren de dokter, de ontvanger en de gepensioneerde schoolmeester gedurende drie achtereenvolgende avonden niet verschenen, en, toen de secretaris hen den vierden avond eindelijk terugzag, bejegenden zij hem met een zeer koelen groet en weigerden bepaald kaart te spelen, onder het voorwendsel, dat zij maar enkele minuten konden vertoeven. En indien er nog geweest waren in het dorp, die aan de boosaardigheid van meneer Ongena en zijne zuster twijfelden, en maar niet konden gelooven, dat zij, hun leven lang, met hun schijn van eerlijkheid en braafheid, de menschen gefopt hadden, dan moest eene laatste openbaring een ieder onweerlegbaar daarvan overtuigen: er werd vernomen,

uit vaste, stellige bron vernomen, dat de zuster van den secretaris sinds eenigen tijd hare inkoopen bij slachter en bakker ten minste verdubbeld had. Dat ging nu alles te boven | Terwijl de rampzalige commies uitmergelde van den honger, stopten die twee oude gulzigaards zich vol met wat zij hem aan het noodwendige ontroofden!

Toen werd de secretaris schier door niemand meer gegroet. Allen ontweken hem, toonden hem een gelaat van minachting en toorn. Hij, verbaasd en ongelukkig, begreep geen zier meer van al wat er gebeurde, brak zich het hoofd om te bevatten wat voor een hekel toch de dorpelingen aan hem mochten hebben, ondervraagde halsstarrig zijn commies, die, zelf gansch verbluft en verwilderd, hem maar niet bekennen dorst wat er gepraat werd. Tot in zijn kantoor, wanneer de een of ander eene geboorte of een overlijden kwam aangeven, kon hij in houding en woorden die geheime vijandschap, dat air van wrok en misprijzen waarnemen, welke, zelfs bij de geringste dorpelingen, de zoo innemend-eerbiedige vriendelijkheid van vroeger vervangen had. De altijd onbeleefde veldwachter was nu soms bijna brutaal te zijnen opzichte, en op de dagen van vergadering des gemeenteraads, keken de boeren loensch naar hem, met een uitdrukking vol valschheid en wantrouwen. Op zekeren morgen, beide secretaris en bediende in een koel-uitvorschenden, autoritairen blik opnemend, als gold het eene confrontatie tusschen een verdachten misdadiger en zijn slachtoffer, had mijnheer de Villermont de Wilde aan Remi gevraagd, of hij tevreden was in zijn bediening en over niets te klagen had.

Wat de dokter, de ontvanger en de gepensioneerde schoolmeester betrof, die zetten geen voet meer in het *Gouden Zulleke*, waarvan de baas, telkenmale als de secretaris nog verscheen, woedende oogen opzette, als wou hij hem de deur uitgooien. Een avond, dat meneer Ongena te vergeefs op de komst zijner vroegere gezellen zat te wachten, was daar een dronken voerman binnengekomen, die hem brutaal beleedigd had, hem met afschuwelijke vloeken en verwenschingen, de scheldwoorden: dief, sloeber, naar het hoofd werpend. Nog een andere kliënt was, benevens den baas, in de herberg aanwezig; maar verre van zijn verdediging te nemen in deze aanranding, waarvan de ongelukkige opnieuw maar niets begreep, waren zij

schimpend begonnen te lachen, met een air van goedkeuring.

Toen had de secretaris het *Gouden Zulleke* verlaten en was er niet meer teruggekeerd.

Een laatste incident deed de boordvolle maat overstroomen....

Ieder jaar, in December, gaf de baron de Villermont de Wilde op zijn kasteel een groot diner ter eere van zijnen gemeenteraad. Daarop werden uitgenoodigd, behalve de raadsleden en de secretaris, de pastoor en de onderpastoor van het dorp, alsmede enkele nobiljons, burgemeesters van omliggende dorpen. En om den dienst dien dag op het kasteel niet te verwikkelen, gebruikten ook mevrouw en mejuffrouw de Villermont en hunne logés, als zij er hadden, den maaltijd aan de gemeenschappelijke feesttafel. De baron had deze diners ingesteld, toen hij, eigenaar van het kasteel geworden, voor het eerst zijne kandidatuur als gemeenteraadslid stelde. Sinds was de traditie gebleven, had ze zich ieder jaar vernieuwd. Het was een uitmuntend middel, om zijne heerschappij te handhaven over zijn raad van boeren, die telkens schuw en lomp op het kasteel verschenen, verbluft door al de pracht die zij er zagen, stom voor al die lekkere spijzen en die fijne wijnen, welke zij niet kenden, meer dan ooit, bij het vertrekken, overweldigd door hun slaafsche onderwerping aan al de bevelen en aan al de grillen des barons.

Reeds in de eerste dagen van December, na eene vergadering van den raad, had de baron zijne traditioneele uitnoodigingen gedaan. En, daar Remi, als naar gewoonte, bij de zitting aanwezig was, werd hij insgelijks geïnviteerd.

De Maandag zestiende December was de vastgestelde dag. Om elf uur waren al de gemeenteraadsleden, op hun uiterst best gekleed, in de herbergzaal van het gemeentehuis vergaderd. Zij kwamen in het secretariaat, waar meneer Ongena en Remi op hen wachtten en stoetsgewijze, gelijk ieder jaar, begaven zij zich naar 't kasteel: een rood gebouw met vier spitsche schaliëntorens, dat op een tiental minuten afstands van het dorp stond, aan het uiteinde van eene prachtige beukendreef, welke zich in 't verschiet met de hooge, donkere boomenmassa's van het park versmolt.

De maaltijd werd, als naar gewoonte, in de groote eetzaal van

den linkervleugel opgediend. De boeren, als een kudde geschaard in de marmeren vestibule, werden door een lijfknecht in korte broek en chocolade-kleurige jas met vergulde knoopen, naar hun respectieve plaatsen geleid en verzocht zich te zetten. Daarop kwam de adellijke familie met haar gasten en de beide geestelijken langs een andere deur binnen; en, na een groet welken de boeren eerbiedig-schuw met een hoofdbuiging beantwoordden, namen zij plaats apart aan het eene uiteinde der lange tafel.

Ditmaal waren er als gasten, behalve mevrouw en mejuffrouw de Villermont de Wilde, nog twee jonge juffrouwen der familie en een jongeling van een dertigtal jaren, de zoon van een der nobillards uit het omliggende. De dames, ter uitzondering van mevrouw de Villermont, die in zwarte zijde gekleed was, met veel glinsterend git over de borst, droegen rijkkleurige, licht-gedecolleteerde corsages op donkere japonnen. Zij zagen er uit als rijke, frissche bloemen: mademoiselle de Villermont, eene kleine brunet, met kroezelend haar en levendige oogen; mesdemoiselles de la Croix d'Assonville, haar nichten, alle twee slank van gestalte en zwart van haar, met schoone, donkerblauwe oogen en een regelmatig bleek gelaat. En ook de jongeling, jonkheer de Ravoet de Grasse, was slank van gestalte en zwart van haren, de donkere snor elegant opgekruld, een fikschen straal van stoutheid in zijne zeer schoone zwarte oogen. Een aristocratische geur van ‘peau d'Espagne’ en ‘ylang-ylang’ verspreidde zich in de zaal toen de dames zich hadden neergezet; er ontstond een korte, levendige woordenwisseling in 't Fransch, gevolgd door een gedistingeerd gemeesmuil van discreet gemurmel en gesmoorde lachjes.

En, na het gebed, waarvan de baron, die de tafel presideerde, het sein gaf, begon de maaltijd.

Vooreerst de oesters. De boeren, bedeesd en verlegen, zagen elkander aarzelend aan. Zij herinnerden zich wel dat gerecht nog gegeten te hebben, maar zij wachtten toch even, om te zien hoe de andere gasten van 't kasteel het zouden doen. Op verschillende manieren reeds hadden ze de oesters zien gebruiken. Eenmaal had een der nobiljons - maar die was misschien wel een grappenmaker - het voorbeeld gegeven met enkel 't brooze schelprandetje der gesloten oester rondom af te knagen en ze dan weg te leggen. Allen hadden zijn

voorbeeld gevolgd, doch niemand had het aldus gebruikte gerecht zeer lekker gevonden. Een ander maal, ook naar het exempel van een der nobiljons, had men ze geopend en het sap uit de schaal opgeslurpt, de oester onaangeraakt latend. Ditmaal at men de oester zelve, met een klein kort zilveren vorkje, het sap, dat nochtans 't beste was, in de schaal latend. Wel poogde de schoone zwartharige jongeling, een schalksche flikkering in zijn vrijpostig, op de boeren star gevestigd oog, de oesters te gebruiken met hard in de dubbele schaal te bijten, als gold het noten kraken; maar de baron wierp hem, alsook aan de juffrouwen, die lachend haar servet voor den mond hielden, een gestrengen blik en 't was *zijn* voorbeeld, dat men, ten slotte, na een korte aarzeling, bleef volgen.

En, na de soep, volgden de schotels en de wijnen elkander op, in eene als het ware eindelooze reeks. De boeren, rood gelijk kalkoenen, stikkend onder hun worgende halssnoeren, bedienden zich, sneden onhandig de spijzen door, aten en dronken, zagen, in verbijstering, de dienaars vlug hun borden, glazen, vorken en messen wegnemen en andere in de plaats schuiven, zonder zelfs te weten wat of ze gegeten en gedronken hadden. Zij herkenden geen enkel der gerechten; het was hun niet mogelijk het vleesch van den visch en de groenten te onderscheiden; zij hadden enkel, in hun getroebleerden geest, in hun draaiend, gonzend hoofd, de duistere bewustheid van een overdadig eten, van een eten dat te rijk, te overvloedig, te machtig was voor hen. En zij wierpen vreemde blikken op de bloemtuilen, welke de tafel versierden, zich afvragend of men die ook eten zou.

In het midden van den maaltijd greep er als een opschorsing plaats. Men bracht hun in glaasjes een soort van dikke liqueur, die zij met lepeltjes moesten uiteten. En dan begon het weêr met kloeke spijzen: dingen die zij minder en minder herkenden, donkere, bijna zwarte voorgesneden stukken, zwemmend in dikke, bruine sausen; gebraden gevogelte dat stonk, leelijke roode beesten met reusachtige grijpers en haar onder den buik. Een der boeren, een oude grijze, zonder tanden, had, op een gegeven oogenblik, eene brok kurk in den mond. Zoo kwam het hem ten minste voor. Onthutst staakte hij het kauwen, sloeg de oogen op, ontwaardde, aan het uiteinde der tafel, den schoonen zwarten jongeling, die hem

met frank-blinkende oogen aanstaarde, en de sierlijke juffrouwen, die weêrom lachend het aangezicht half achter haar servet verborgen. Beschaamd alsdan, met het vage bewustzijn dat hij bespottelijk was, zwolg hij het stuk in, nam er een tweede op zijn vork, at het insgelijks op. Een dof geknal smoorde het luider gelach der jonge meisjes; de dienaars, ijverig rond de tafel loopend, schonken de schuimende champagne in de bekers. Mijnheer de pastoor van Wilde stond op met zijn glas in de hand, bracht een heildronk uit op de gezondheid van den hoogedelen heer baron de Villermont de Wilde en zijn hoogedele familie. Een hoezee weerklonk, begeleid door aristocratisch kristalgerinkel; de boeren klapten dof in hun vereelte handen.

Maar, ondanks al hun schuwheid en ontsteltenis, sloegen de boeren toch ter sluiks den secretaris en zijnen bediende gade. De eerste, het aangezicht neerslachtig, at bijna niets, sprak weinig. De tweede, gansch aan het uiteinde der tafel gezeten, slikte de spijzen in. De akelig starende oogen in zijn bord gevestigd, de puistige, ingevallen wangen op en neêr slaande, gelijk de blaasbalgen eener smids, at hij, verslond hij al wat hem voorgedischt werd. Zijn bord was altijd leeg, zijn glas gestadig droog; en nu ontdekten de boeren eenmaal op heeterdaad, handtastelijk, de snoodheid van den secretaris: de maag van den rampzaligen jongeling klaagde onweerstaanbaar haren nood; zelfs de plechtigheid der plaats en der omstandigheid vermocht het niet zijn wilden honger in te toomen. Tot driemaal, terwijl aller oogen op Remi en op den beschaamden secretaris gevestigd bleven, zond de schoone zwartharige jongeling, die er zich ten hoogste om scheen te vermaken, een knecht met een boordvolle schotel naar den uitgehongerden commies, die zich telkens weêr bediende en de spijzen verslond. 't Was een erbarmenswaard en schandelijk schouwspel; de boeren voelden in hun binnenste eene verontwaardiging stijgen, welke later zou uitbreken, als zij buiten 't kasteel zouden zijn.

Na het nagerecht stonden de dames op en verlieten zij de zaal. Zoodra zij weg waren hoorde men achter de deur een uitbarsting van scherp gelach. Weldra verliet de baron insgelijks de tafel en allen volgden hem in den salon, waar de koffie uitgeschonken was in kleine kopjes, behalve de schoone,

zwartharige jongeling, die achter de dames verdween. De boeren, tot barstens rood en opgeblazen, de beenen stram van zoolang te zitten, en den stap onzeker op 't mollig tapijt, waar hun grove schoenen zich indrukten, dorsten schier de delicate kopjes van het presenteerblad niet nemen, en bijna allen weigerden suiker en room, onbekwaam zich met hun grove vingers van ploegers daarvan ordentelijk te bedienen. De baron zelf ging rond met het kistje sigaren, zijn hooge gestalte een weinig gebogen, aristocratisch trekbeenend van den eenen boer naar den andere, telkens herhalend, met zijn zware stem, welke de ook in zijn mond reeds stekende sigaar nog duisterder maakte: ‘allons, Vos, pak maar; allons Verhey, rook de sigaar’; en, toen het glaasje likeur gelepperd was en men een weinig over de belangen der gemeente had gesproken, stonden de pastoor en de onderpastoor op om afscheid te nemen.

Dit was steeds het sein van den algemeenen aftocht. Eén voor éen kwamen de boeren schuw de hand drukken van den baron, die, van zijnen kant, langzaam naar het midden van den salon vooruithinkte, als om hen naar de deur te drijven. Zij die gegroet hadden, wachtten even in een hoek der zaal tot de anderen er ook mee klaar waren; en dan opende de knecht de deur, leidde hen door de vestibule, tot op de stoep.

Verbijsterd door de koude buitenlucht, 't gelaat purper, de oogen waterig van indigestie, bleven zij er een oogenblik, als verloren, in kudde trappelen. Dan stegen zij de treden af, gingen rond den gazon en den vijver, verdwenen in de lange beukendreef.

Het was vier ure. De zon stond laag op den gezichtseinder, verdwenen achter een chaos van grijze, roodrandige wolken.

In de pijlrechte, majestatische beukenallee vol bruine bladeren op de grasstrooken, welke den greinweg voor rijtuigen bezoomden, stapten de boeren in groep vooruit. De secretaris, het pinbuikje vooruit, volgde hen trager op, met korte schreedjes, begeleid van Remi, die zijn wijderen pas met de trippeling van zijn meester op maat poogde te stellen.

Een uitdrukking van eindelooze treurigheid versomberde meneer Ongena's goedig aangezicht. Hij sprak niet, maar nu en dan steeg er een diepe zucht uit zijn beklemde borst. Rem i,

van zijnen kant, stapte stilzwijgend door, het uitgemergelde aangezicht blauwend onder den scherpen wind, de wijde oogen star vóór zich uit gevestigd op de akelige spooken zijner verbeelding.

Aan den ingang van het dorp zagen zij de boerenkudde even stilhouden en praten met een groep dorpelingen, die daar stonden. De lieden reikhalsden nieuwsgierig, de boeren schenen hun iets zeer interessants te vertellen. Na enkele oogenblikken zetteden zij echter hun weg voort, maar toen meneer Ongena en Remi op hunne beurt voorbij de groep passeerden, weerklonk er gelach en dof gemurmel, terwijl vrijpostige blikken den secretaris als het ware boosaardig in het gezicht aankeken. En toen zij gansch voorbij waren, weergalmde scherp een schaterlach en riep een stem, bijna uitdagend:

‘Zou hij nu toch eenmaal genoeg gegeten hebben?’

Remi's oogen zetteden zich wijder verschrikt uit en de secretaris maakte een brusk gebaar van stilstaan, terwijl hij halvelings het hoofd omkeerde, een diepe verbazing op 't gelaat. Hij opende den mond, als om een uitlegging te vragen, maar sloot dien schier dadelijk weêr dicht, en stapte door, zijne gewone uitdrukking van onderworpen neerslachtigheid op de licht-verkleurde wezenstrekken.

Zij waren om den hoek van een huis rechts ingekeerd, zij kwamen in het dorp terug. Vóór hen ging steeds de boerenschaar, de nekken rood, de beenen krom, de armen hangend, van tijd tot tijd nog even stilhoudend om aan de nieuwsgierig op hun drempels verschijnende dorpelingen iets te zeggen. Enkelen schudden soms, als het ware nijdig spottend, met het hoofd, anderen keerden zich nu en dan om, staarden in de richting van den secretaris en Remi. En naarmate deze laatsten verder in het dorp kwamen, scheen de vrijpostige nieuwsgierigheid der dorpelingen toe te nemen, terwijl, achter hun rug, gemurmel en gescherts luider klonken, en eene meer en meer geaccentueerde uitdrukking van schimp en minachting op de aangezichten kwam.

‘Men drijft den spot met ons, geloof ik,’ sprak de secretaris, die opnieuw zeer bleek geworden was.

Remi, bibberend van de koude, gaf slechts een holklinkend, onduidelijk antwoord. Zij waren op de dorpsplaats gekomen. De boerenschaar had zich in tweeën gescheiden; een viertal

sloegen links in; de anderen volgden de groote dorpsstraat rechts. Vóór de kerk, aan de splitsing der twee straten, hield Remi insgelijks stil. Hij moest links inkeeren om naar Meerhem te gaan, terwijl meneer Ongena de andere straat hoefde te nemen.

Met zijn holle stem, het hoofd even verwilderd omkeerend naar een tiental nieuwsgierigen die hem en den secretaris gevolgd hadden, nam hij afscheid van zijn meester. Meneer Ongena gaf hem zijn groet terug, dacht inwendig dat de jongeling er bijzonder slecht uitzag, zei haastig: ‘Zoo dus, Remi, tot morgen’, en liep met korte, vlugge stapjes heen, meer en meer ontsteld door de verergerende opschudding van 't dorp, zich met een kloppend hart afvragend waarom de bende, die een oogenblik opzij gebleven was, terwijl hij afscheid nam met zijn bediende, hem nu weêr gekscheerend achtervolgde. Zijn handen beefden van ontroering, een zonderlinge flauwte deed zijn schrale beentjes onder zijn dik lichaam waggelen. Hij zou hebben kunnen schreien van onverklaarbaar verdriet; hij besefte minder en minder wat er toch omging, waarom de inwoners sinds eenigen tijd toch zulk een hardnekkigen hekel aan hem hadden.

Eensklaps, toen hij dichtbij het *Gouden Zulleke* was, klonk achter hem een schelle kreet, die door de gansche straat weergalmde:

‘Uithongeraar!’

Hij keerde zich om met een snelheid die men van hem niet verwacht zoude hebben, ontwaarde niemand achter zich, dacht even, in de verbijstering zijner schaamte en smart, dat men ‘uitgehongerde’ geroepen had, dat men hem verweet niet genoeg meer te eten te hebben.

Een gloed van vuur bedekte zijne wangen, hij zette zijn weg voort, de beenen waggelend, den blik ten gronde. Nauwelijks was hij drie passen ver, toen de kreet opnieuw weergalmde, luider, woester, boosaardiger:

‘Uithongeraar! uithongeraar!’

Een soort van schok hield hem even weer stil, een tweede schok stuwde hem weer vooruit. Ditmaal had hij begrepen. Een floers kwam vóór zijn oogen, een ruisching gonsde in zijn hoofd, hij meende nog eens denzelfden woesten kreet te hooren en iets als een juichend handgeklap van goedkeuring langs de

huizen;... en toen,... toen besefte hij niet juist meer wat er nog geschiedde: hij maakte eene instinctmatige beweging om in 't *Gouden Zulleke* te vluchten; deed het niet omdat het hem voorkwam of de baas, de vuisten op de heupen, hem met een uitdagend-spottenden blik den ingang zijner deur versperde; liep voort, als in een nachtmerrie, onder het honend gelach der dorpelingen, geraakte eindelijk, als het ware bewusteloos, thuis.

Hij zakte in de gang tegen den wand, terwijl zijn zuster met een angstkreet naar hem toesnelde; hij zuchtte met een flauwe stem, terwijl zij hem bij den arm in de keuken leidde en hem op een stoel deed zitten.

'Adelaïde, nu weet ik wat men in het dorp tegen ons heeft; men beschuldigt ons, Remi de Jaeger uit te hongeren.'

Van toen af ging de neerslachtigheid der twee oude vrijgezellen tot een soort van schrik over. Er viel als het ware een sluier van rouw over het klein huisje, waar men geen geluid meer hoorde, waar men geen mensch meer ontwaarde. Zij ondergingen een gevoel van folterenden angst om overdag buiten te komen: de zuster volbracht hare boodschappen in de schemering, de broeder ging naar zijn kantoor reeds vóór den dageraad, en wachtte naar de vroege duisternis der korte winterdagen om huiswaarts te keeren, zich voor zijn middagmaal tevreden houdend met het een of 't ander dat hij 's morgens medebracht en op de kachel van het secretariaat verwarmde. Want Remi was op 't kantoor niet meer verschenen: daags na den diner op 't kasteel had meneer Ongena een brief ontvangen van Remi's vader, die hem meldde dat zijn zoon plotseling ziek geworden was, en wellicht vóór ettelijke dagen zijne bezigheid niet zoude kunnen hernemen.

Deze brief was bijna eene verlichting geweest voor den ellendigen secretaris. Hij begon te beven telkenmale als het uur naderde waarop Remi gewoonlijk aankwam. Een week verliep. Meneer Ongena, verscholen in zijn secretariaat gelijk een nagejaagd beest in zijn hok, volbracht opnieuw zijn werk alleen, ontving geen hoegenaamde tijding meer van Remi. De sneeuw, in overvloed gevallen, verdoofde nog de schaarsche geluiden van het stille dorp; en ook de vorst was aangebroken, een scherpe, hevige vorst, welke de veusterruiten van het secretariaat met rijpbloemen

bedekte, en aan meneer Ongena het leven van de straat verborg. Schier niemand, overigens, kwam nog naar het kantoor door zulk een guur weder: de boeren zaten als begraven in den sneeuw op hunne verre hoeven; de burgemeester leed aan rheumatiek op zijn kasteel; en 't scheen of er zelfs geen geboorten noch overlijdens meer aan te geven waren: van gansche dagen zag de secretaris niemand dan zijn bruut van veldwachter, die, misnoegd over allen en alles, met de ronkende kachel tusschen zijne beenen op een norschen toon het een of ander onbeduidend nieuws zat te vertellen.

Eens vroeg hij aan den secretaris, zijn woorden met een insolent uitvorschenden blik begeleidend:

‘Maar, à propos, hoe is 't nu met Remi? Hebt ge geen nieuws meer van hem?... komt hij weldra terug?’

En daar de secretaris, met eene schielijk bevende hand lijnen langs een stuk papier trekkend, op een doffen toon en zonder het hoofd op te richten, antwoordde dat hij van niets wist dienaangaande:

‘Sapristi,’ voer de lomperd voort, ‘ik wist niet dat dat zulk een schrikkelijke slikker was! 't Schijnt dat het iets schandaligs is wat hij gegeten heeft op den diner van het Kasteel!’

Meneer Ongena, den blik gevestigd op het stuk papier, had nogmaals een ontwijkend antwoord, zonder op te houden langs het liniaal zijn sidderende pen te trekken. Hij klapte even bezorgd met de tong: een inktvlek was op het papier gevallen, die hij spoedig met een greepje zand deed opdroogen.

‘Enfin, dat is ten minste wat de boeren uit den raad verteld hebben,’ drong de veldwachter onverbiddelijk aan. ‘En,’ voegde hij er met een brutalen lach bij, ‘het schoonste van al is, dat hij er zijn lief is mede kwijtgeraakt: Siedje Kneuvels wil niet meer van hem weten; zij zegt, dat zij er hoegenaamd geen zin in heeft zich dood te moeten werken voor een vent die alleen meer voedsel noodig heeft dan een gansch huisgezin.’

‘Ja, ja, ik geloof 't, 'k geloof 't,’ antwoordde de secretaris als verdwaasd. En, spijtig met het hoofd schuddend, nam hij een versch blad papier, zeggend:

Sacrebleu, 'k heb daar een inktvlek op dat stuk gemaakt, juist op een plaats waar cijfers moeten komen; ik ben er door genoodzaakt al mijn werk opnieuw te beginnen.

De veldwachter dreef het gesprek niet verder door. Hij bleef

een poos stilzwijgend, met de handen op zijne breed van elkander verwijderde knieën vóór de rookende kachel zitten. Na enkele minuten, daar er dien dag geene boodschappen te verrichten waren, stond hij op en vertrok.

Toen verliet de secretaris ook zijn zitplaats aan den hoogen lessenaar, naderde tot het vuur, zakte er op den stoel van den veldwachter neer, en smolt in tranen weg.

Twee dagen later ontving hij een brief van Remi zelf. Zonder te verklaren aan welke ziekte hij geleden had, liet de jongeling hem weten dat hij volkomen genezen was, maar nog niet dadelijk op het kantoor terug zou kunnen komen, omdat zijn vader nu ook krank geworden was, en hij hem tijdeling vervangen moest in zijne bediening als koster en organist.

Meneer Ongena verademde, een weinig opgebeurd. En voor de eerste maal sinds veertien dagen dorst hij, - hoe schuw en ontsteld nog ook - zich wagen op de straat, om huiswaarts te gaan middagmalen.

Het was hem een diepe verwondering en een innig-zoete verrassing dadelijk vast te stellen, dat de handelwijs der dorpelingen te zijnen opzichte opnieuw geheel veranderd was. Men had voor hem geene toornige blikken of geen hoongelach meer over; een ieder toonde zich weder gansch vriendelijk en beleefd jegens hem, men groette hem eerbiedig, alhoewel weder met iets als een zweem van die vroolijk-ondeugende schalkschheid, waarmede men hem bejegend had, in de eerste tijden dat Remi op het kantoor in bediening was. Hij meende bepaald te droomen toen hij, op het oogenblik den sleutel op zijne huisdeur te steken, zijn ouden gezel den ontvanger dwars over de straat naar hem toe zag komen en hem op de innemendste wijze hoorde zeggen:

‘Ha, dag secretaris;.... hoe gaat het met u, secretaris? Hoe komt het dat men u nooit eens meer ziet? Komt ge niet eens naar 't *Gouden Zulleke*, vanavond?’

Meneer Ongena, ten diepste geschokt, antwoordde werktuigelijk, zonder bijna te weten wat hij zei, dat het nu goed ging met hem, en dat hij zeker haast wel eens naar 't *Gouden Zulleke* zou komen, maar dat hij het zoo druk had gehad in de laatste tijden. En toen hij binnen was, moest hij weder, -

doch nu van zalige ontroering - even tegen den muur van de gang gaan aanleunen, net als hij gedaan had op dien onvergetelijken avond van hoon en schande, toen het volk hem langs de straat had uitgejouwd. Gansch bleek van ontsteltenis verscheen hij in het keukentje, zei tot zijn zuster, in telkens door zijn hijgen afgebroken woorden:

‘Adelaïde;... 't is gedaan.... de haat van 't volk is over.... de menschen groeten mij weêr beleefd.... de ontvanger komt mij even te vragen.... waarom.... ik niet meer kaart ga spelen.... in het *Gouden Zulleke*.’

Het was geen hersenschim, geen bedrieglijke illuzie. De menschen hadden hem nog, hadden hem weêr lief; men groette hem meer en meer vriendschappelijk, en telkens nu als hij naar het kantoor ging of er van terugkeerde, verscheen de baas van 't *Gouden Zulleke*, die hem destijds uitdagend den weg versperd had, op den drempel zijner herberg en groette hem diep, met de pet af en een klinkend ‘dag meneer de secretaris’ als om hem tot verzoening en terugkomst aan te moedigen. Ook de dokter, die erge spotvogel, was geheel veranderd. Op een morgen bleef hij vriendelijk-glimlachend in het midden der straat vóór het venster van 't kantoor stilstaan, wekte door een gefluit meneer Ongena's aandacht op, riep met luider stem, in 't Fransch, terwijl hij in de richting van het *Gouden Zulleke* de hand uitstak: ‘à ce soir, secrétaire?’ Geen uur later was het de beurt van den gepensioneerden schoolmeester, die insgelijks, alhoewel zonder te spreken, met herhaalde hoofdknikken zijne vriendschap betuigde en een niet twijfelachtig wenkteeken maakte naar hunne gewone herberg; en nog dienzelfden dag zag hij Siedje Kneuvels in de straat voorbijgaan, die hem heel liefjes van verre groette, met een ingetogen glimlach van haar mondje en een straal van dankbaarheid in hare zoete blauwe oogjes.

Alsdan, ondanks den angst en het wantrouwen die nog ietwat in hem overbleven, kon de secretaris aan de te groote tentatie toch niet langer weerstaan. Daar was een geheim dat moest opgeklaard worden. Waarom had men hem als een uithongeraar uitgescholden? Waarom kreeg hij nu de sympathie der inwoners zoo mild terug? En waarom bovenal nog

dat air van vroolijk-ondeugende schalkschheid, dat straalde op 't gelaat van al wie hem ontmoette. Een zweem van vrees mengde zich in zijn vreugd, hij vroeg zich af of hij geen tweede maal het slachtoffer van de boosaardigheid zou worden. Door zijn zuster, misschien, had hij iets kunnen vernemen, maar die was sinds eenige dagen niet meer uit geweest, thuis gehouden door eene verkoudheid.

Op een avond eindelijk, nadat hij er langdurig met haar over beraadslaagd had, als gold het een gewichtige onderneming, een verre gevaarlijke reis, begaf hij zich na den eten, - met wat een schrik en hartgeklop! - naar 't *Gouden Zulleke*.

Zijn intrede bracht er een sterke sensatie te weeg. De herbergier, die recht stond achter zijn schenktafel, nam haastig zijn pet af, de rond de kachel zittende dokter, en de gepensioneerde onderwijzer kregen als een schok en groetten hem met eene uitstraling van vreugd op het gelaat, terwijl de ontvanger, die naast den wand aan een tafeltje zat, schielijk van zijne plaats opstond en met een glans van echte eerlijkheid in de oogen tot meneer Ongena naderde, hem hartelijk de hand drukte en zei:

‘Ha! dat is wel, secretaris, zit neêr, zit neêr, ge zijt welkom.’

De herbergier had hem reeds eenen stoel àangeboden, meneer Ongena zette zich, het aangezicht zeer bleek, den mond een weinig hijgend, de hand licht bevend. Hij bestelde een glas bier, haalde zijn pijpje te voorschijn, sprak met een schielijk droogslikkende stem, terwijl hij vreemd-verlegen zijne makkers beurtelings aanstaarde:

‘Het weêr is verbeterd, niet waar?.... het is zoo koud niet meer,.... 't zal dooien geloof ik....’

De anderen waren van hun eerste oogenblik ontzettende verrassing ietwat bijgekomen. Zij wrongen zich schuin op hunne stoelen, die kraakten; zij herhaalden verward, nog een weinig verlegen, als wisten zij nog niet juist wat gezegd of gedaan:

‘Ja ja, het weêr is veel verzacht, het is de dooi, er valt niet aan te twijfelen, 't is de dooi.’

Een korte stilte heerschte. De herbergier had het bestelde glas bier gebracht aan den secretaris, die even een weinig dronk, met zijn bevende hand het glas aan zijne lippen houdend. De dokter, een kloeke vijf-en-veertigjarige kerel met een baarde-

loos gelaat, die tegenover hem zat, den rechterarm leunend op de roedjes van de kachel, bekeek hem tersluiks door zijn gouden nijpglazen, en een onbespeurlijk glimlachje blonk in de diepte van zijn oog en vertrok lichtkens de hoeken zijner lippen. Hij wrong zich nog eens op zijn stoel, keek meneer Ongena frankvriendelijk in het aangezicht aan, vroeg hem aanmoedigend:

‘Willen wij een boompje kaarten, secretaris?’

Meneer Ongena stemde toe. Dadelijk stonden zij allen op en gingen plaats nemen rond een langwerpig-vierkant tafeltje, dat de herbergier spoedig bedekte met een tapijtje, waarop een lei, een stuk krijt en een pak kaarten lag.

Kalm, deftig, ernstig, als had er nooit tusschen hen de minste oorzaak tot oneenigheid bestaan, speelden zij een partijtje. Van tijd tot tijd zegden zij een paar woorden, lachten eens even om het een of 't ander onvoorziene toeval van het spel. De goede, oude kameraderie van vroeger scheen zich spoedig te herstellen; een toon van opgeruimde vertrouwelijkheid begon van lieverlede het gesprek te verlevendigen.

En toch bleef er een vreemde verlegenheid, die allen voelden, over hen zweven. Hun opgeruimdheid had iets gemaakts, zij bedreven ongewone misgrepen in 't spel, vooral de secretaris, wiens hart voortdurend hamerde, bij de gedachte van dat zonderling mysterie, dat hij nog steeds niet kende. Hij had als partner in het spel den tegenover hem gezeten dokter; en telkenmale hij de oogen opsloeg, ontmoette hij diens blik, waarin het diepe, schalks-ondeugende vlammetje steeds schitterde, en bemerkte hij de nauwelijks bespeurlijke wegkrimping van de hoekjes zijner lippen, die zich met wilskracht schenen te sluiten op iets dat hem volstrekt van het hart wilde.

Weldra werd dit onuitgesproken iets een echte kleine marteling, een soort van beklemdheid die zwaar op aller gemoed drukte. Allen voelden instinctmatig dat het niet mogelijk was zoo maar ex-abrupto de onderbrokene vriendschapsbetrekkingen weer aan te knoopen, dat eene voorloopige explicatie onontbeerlijk, onvermijdbaar was. Eenstemmig, na een tweede partijtje, legden allen hunne kaarten neer, en verwijderden zij zich een weinig van het tafeltje, zonder lust om voort te spelen.

En schielijk kon de dokter het niet langer uithouden. Zijn oogen blonken scherper achter zijn gouden nijpglazen, zijn lip-

pen ontsloten zich in een niet langer bedwingbaren glimlach, en met een trage stem sprak hij:

‘Sapristi, secretaris, wij hebben u allen.... ... allen...’ - hij begon schielijk met zijn woorden te haperen, werd een weinig rood, voer toch eindelijk voort, half lachend, half ernstig:

‘Wij allen hebben u een tijdlang als een boosaardig mensch beschouwd, ... maar nu, ... nu moet ik toch bekennen dat wij ongelijk hadden, en gelooven dat gij veel verdriet gehad hebt met uwen commies.’

De secretaris, hevig ontsteld, was opnieuw zeer bleek geworden. Een wijl keek hij den dokter aan met een verwilderd, bijna smeekend oog, stamerde dan met doffe stem, den blik beschaamd ten gronde vestigend:

‘Ja, ... ik weet van niets, ... ik heb er nooit iets van begrepen..... Wat was het nu toch eigenlijk?..... Wat schortte er met hem?’

Hij richtte 't hoofd op, ontwaarde nogmaals, op het gelaat van den dokter en zijne beide makkers, den vreemden, geheimzinnigen glimlach, sloeg weêr den blik ten gronde, herhaalde, met zijn bevende, smeekende stem:

‘Maar wat was het eigenlijk, dokter....? Wat was het....? Ik begrijp er hoegenaamd niets meer van....’

De dokter had al zijn schertsend aplomb teruggekregen en staarde den ontstelden secretaris met zijn schalksch-lachende oogen aan, door de ook stil-lachende gezichten van den ontvanger en den gepensioneerden schoolmeester aangemoedigd, om de kleine foltering van meneer Ongeua nog een weinig te doen duren. Langzaam, achteroverhellend op zijn stoel en met half toegeknepen oogen zijne sigaar savoureerend, antwoordde hij:

‘Ja, ja, secretaris, nu ik daarvan de oorzaak ken, begrijp ik best, dat gij en uwe zuster veel verdriet gehad hebt om wille van Remi.... Gij weet, niet waar, dat hij ziek geweest is en dat *ik* hem verzorgd heb?’

De secretaris, wanhopend zuchtend, gaf geen antwoord meer. Hij richtte weer het hoofd op, wendde het in de richting der portaaldeur, als om te vluchten. Een laatste maal nog hield hij zijnen verwilderden blik op den spottenden dokter gevestigd, een laatste maal, bijna met tranen in de oogen en snikken in de stem, drong hij aan:

‘Maar wat had hij toch, dokter?... wat was het? Zeg het...’

‘Wàt het was, hè...?’ herhaalde de spotvogel onverbiddelijk... Nog eene minuut lang vergastte hij zich op het ontdaan gezicht van den ongelukkigen secretaris; en dan, lachend vooroverbuigend, met een trage, helder-gescandeerde stem:

‘*Taenia Solium*, was het, anders genoemd.... een lintwurm.’

't Was of de arme secretaris eene oorveeg kreeg. Gapend, met wijd-verbaasde en verschrikte oogen, bleef hij den dokter een oogenblik palstom aanstaren. 't Was of schielijk iets monsterachtigs vóór zijn voeten in een puinhoop stortte. Hij stamerde eenige verwarde woorden, kon alleen duidelijk zeggen: ‘en daarom was het dat hij zoo verschrikkelijk veel voedsel noodig had?’..... sloeg weder als vernield den blik ten gronde. Tot tweemaal maakte hij eene beweging om op te staan en te vertrekken, doch bleef telkens weêr zitten. Toen streek hij zich zuchtend de bevende hand over 't voorhoofd, en, eindelijk, heel stil, heel zacht weemoedigernstig onder den spotlach zijner kameraden, in woorden, die hem schier niet over de lippen wilden:

‘Indien wij rijke menschen waren,’ sprak hij, ‘zou dat onverzadelijk eten van Remi ons onverschillig geweest zijn. Maar dat zijn we niet; wij hebben maar juist genoeg om zelven karig te leven en iets voor onzen ouden dag te besparen. Wij hebben alles gedaan wat in onze macht stond, maar het was lastig: ofschoon wij zelven schier niet meer aten, waren onze uitgaven voor levensmiddelen verdriedubbeld. Had het zoo twee of drie jaren moeten duren, wij waren geruïneerd. Wij hebben veel, heel veel verdriet gehad. Nu is het, Goddank, toch gedaan; nu ben ik, Goddank, ook gansch genezen, en voel mij bekwaam desnoods mijn werk weêr alleen te verrichten.’

Twee maanden later ontving meneer Ongena een nieuwen brief van zijn vroegeren bediende. Remi liet hem weten, dat hij genoodzaakt was zijn ambt van schrijver op het secretariaat bepaald neer te leggen, daar de kerkraad van Meerhem hem aangeduid had als opvolger zijns vaders, die te oud werd en te ziekelijk was om nog zijn bediening als koster en organist op een voldoende wijze te kunnen uitoefenen. Binnenkort, voegde

de jougeling er bij, zou hij echter zijn gewezen meester eens komen bezoeken, betrekkelijk eene zaak, welke voor hem nog al belangrijk was.

Op zekeren namiddag, toen de secretaris na zijn dutje naar 't kantoor terugging, zag hij in de straat een flinken jongeling met vasten rassen stap en glimlachend gelaat hem te gemoet komen. Het duurde eenige oogenblikken alvorens hij hem herkende. Het was Remi, Remi genezen van zijn akelige kwaal, Remi zonder puisten in het aangezicht en zonder uitdrukking van wanhoop en verwildering in de oogen; een flinke, vreugdestralende Remi, die hem, in naam van Siedje Kneuvels, de noodige stuks kwam vragen tot het voltrekken van hun aanstaand huwelijk.

Volzalig-verbaasd, twijfelend aan wat hij zag met eigen oogen, staarde de secretaris den niet meer herkenbaren Remi van vroeger aan. Hij wenschte hem geluk, leidde hem op 't secretariaat, deed hem zelf de voor zijn meisje vereischte stuks uit de registers copiëeren. Toen gingen zij naar 't *Gouden Zulleke*, waar de secretaris, gansch ontroerd, hem met een glaasje likeur trakteerde. En zonder rechtstreeks van het zoo treurig verledene te gewagen, drukte hij hem warm de hand tot afscheid, en zegde hij hem hoe innig tevreden hij was, dat alles toch om 't best zou eindigen.

Een laatste maal keek hij hem langs de straat met ontroerde bewondering na; en toen begaf hij zich weêr naar huis, trippelend op zijn korte beentjes, den glimlach van den vrede op 't gelaat, gelukkig om die goede tijding, die hij aan zijn goede zuster mocht gaan mededeelen.

CYRIËL BUYSSE.

Eene theorie van den reuk.

Welke uiteenloopende meeningen men zich ook van het bewustzijn en het denken moge vormen, niemand zal er aan twijfelen, dat men daarvoor een afzonderlijk orgaan moet bezitten, althans zoo het denken op eenigszins volkomene wijze zal geschieden. Het is de verrichting van een deel onzer hersenen en wil men enger begrenzing, zoo wijst de leer der zielsen zenuwziekten de schors der groote hersenen er toe aan.

Verschil van inzicht openbaart zich eerst, wanneer men aan sommige strooken en voren dier schors meer bepaalde, bijzondere, denkprocessen wil gaan toeschrijven. Intusschen reeds oppervlakkig onderzoek verschaft de overtuiging, dat enkele territoriën inniger dan andere, met onze hoogere zintuigen verbonden zijn. Aldus onderscheidt men een terrein, dat anatomisch met het gezichtszintuig, een ander, dat met het gehoorszintuig, een derde, dat met het reukzintuig samenhangt, en het ligt voor de hand te veronderstellen, dat de denkprocessen, die door de zintuigelijke prikkels worden opgewekt, ook van de genoemde, omschrevene gedeelten uitgaan. In dezen gedachtengang is het verrassend te vernemen, hoe volgens de uitkomsten der vergelijkende anatomie het weinigje hersenschors, dat de lagere werveldieren bezitten, met geen ander zintuig dan juist met het reukorgaan door breede zenuwbanen is vereenigd. Deze dieren zijn dus alleen door reukindrukken tot geestesprocessen te brengen, die, zij het ook verwijderd, eenigszins met de onze vergelijkbaar schijnen. In tegenstelling hiermee dienen de beide overige hoogere zintuigen alleen voor reflexen van lagere orde. Terwijl alzoo voor ons menschen oog en oor met recht de poorten der ziel genoemd worden, is dit bij de kruipende dieren niet het geval. Alleen reukgewaarwordingen zijn in staat

het bewustzijn uit zijn dommel te wekken. In de klassen der vogels en zoogdieren vindt men den geleidelijken overgang.

Zoo beschouwd, wordt het in hooge mate belangrijk na te gaan, welke beteekenis het reukorgaan nog voor het menschelijk denken heeft behouden. Dit oudste zintuig is allerminst in onbruik geraakt. In scherpte en fijnheid doet het niet alleen niet onder voor zijne, op den voorgrond getreden, rivalen, integendeel het overtreft zelfs oog en oor. Terwijl de spectraalanalyse, door het zichtbaar worden van haar gevoeligste streep, slechts in staat is 1/3000000 mgr. natrium aan te toonen, neemt een middelmatig reukorgaan met gemak 1/400000000 mgr. mercaptaan waar en daarmede is de onderste grens zeer zeker nog niet bereikt. Terwijl het oor misschien wat meer dan 100 toontrappen onderscheidt, slechts in de middenoctaven in verschillend timbre, is het aantal geuren legio. Een zoo uitstekend zintuig is geen orgaan op nonactiviteit, want zulk een, dit leert de medische ervaring, stompt spoedig af. Toch zijn wij ons niet bewust het veelvuldig te gebruiken. Van waar die tegenspraak?

Dit komt, omdat zelfs het beschaafd spraakgebruik den term rieken alleen gebruikt voor een klein onderdeel van de verrichting van het reukorgaan: het kind, dat muisstil een stuk gebak verorbert, de gastronoom, die haast even eerbiedig van asperges of oesters geniet, de rooker, de teatotaller, de vereerder van den bruisenden roemer, zij allen bezigen hun reukorgaan om de vage aangename indrukken te verkrijgen, waarvan zij zich wel niet scherp rekenschap geven, maar die eenvoudig reukgewaarwordingen zijn. En niet alleen de materialist is het, die al proevende ruikt. Ook de wandelaar in bosch en veld, de huismoeder, omringd van haar frisch gewasschen, heldere kinderen, de werkster na den schoonmaak, en wie niet al, laat zich onwillekeurig door zijn reukindrukken min of meer beheerschen. Zoo men opmerkzaam is, blijkt het, dat tenslotte alles riekt: het water in de leiding, de steenen in onze straten, de lucht onzer vertrekken, bewoond of onbewoond, alles heeft zijn eigendommelijken reuk. Wij leven evengoed in een wereld van luchten en geuren als in een wereld van licht en geluid. En al deze geuren oefenen hun invloed uit. Zij wekken geen denkprocessen in ons op, die aanschouwelijk, in geordende gezichtsbeelden voorbij trekken, noch als klauk-

reeksen in grammaticale tucht zich vast in het geheugen prenten. Maar het zijn onbestemde half-bewuste voorstellingen, menigmaal door een sterk affect begeleid. In de literatuur begint men er aandacht aan te schenken. Zola[1] houdt klaarblijkelijk een beschrijving niet voor volledig, wanneer niet den geur van een persoon, van het vertrek, van den tuin enz. nauwkeurig aangegeven is. Deze reuken vervullen een rol in de dramatische handeling. De invloed op de neigingen en daden der menschen wordt zelfs zeer groot geacht. Ook bij Tolstoï[2] zouden soortgelijke plaatsen voorkomen. Trouwens dat reukgewaarwordingen de stemming zeer sterk kunnen wijzigen, is sinds lang bekend. ‘Wie heeft niet’, zegt Cloquet ergens in zijne ‘Osphrésiologie’, ‘als J.J. Rousseau een algemeen welbehagen ondervonden, een soort van lichamelijke en geestelijke voldoening, wanneer hij op het veld de lucht inademde, vol van de uitwaseming der bloemen?’ Nog onlangs verzamelde Joal een reeks van aardige verhalen, waaruit bij het tegenwoordig levend geslacht de invloed van bloemgeuren en parfums op de zangstem blijkt. Naijverige zangeressen b.v. beletten elkaar een triumph door ruikers van riekende viooltjes op het beslissende oogenblik in de nabijheid te brengen, - en dergelijke voorbeelden, die den overwegenden invloed aantoonen van het affect, dat gelijk elke sensatie ook de reukgewaarwording vergezelt.

Bij de groote beteekenis, welke de experimenteele psychologie als wetenschappelijke grondslag voor vele, ook sociale en oeconomische, problemen verkregen heeft, kan het niet anders of juist de leer van het affect trekt in den laatsten tijd zeer de aandacht. Dat onder die omstandigheden de studie van het uit de dierenwereld overgeleverde zintuig, waarbij zich het affect het zuiverst openbaart, niet verwaarloosd mag worden, ligt voor de hand en onlangs heeft dan ook Giessler[3] een poging gewaagd om een psychologie van den reuk te bewerken. Evenwel zeer rijk kon de oogst niet uitvallen. Een der hoofdgronden daarvoor is wel deze, dat de physiologie van den reuk nog braak ligt. Voor men tot de gewaarwording opklimt, zal

1) L. Bernard, Les Odeurs dans les romans de Zola, Montpellier 1889.
2) M. Nordan. Entartung. 2e Aufl. Berlin 1893. (II S. 449.)
3) C.M. Giessler. Wegweiser zu einer Psychologie des Geruches. Hamburg u. Leipzig L. Voss. 1894.

men iets naders van de functioneering van het zintuig zelf moeten weten. Niet alleen de intensiteit, ook de qualiteit van den prikkel zal men behooren te controleeren en Giessler miste daartoe de hulpmiddelen ten eenemale. Dit is als het ware een voorstudie, die aan de eigenlijke psychologie vooraf moet gaan. Zij behoort tot het domein der physiologen en zij doen goed de hand aan den ploeg te slaan. Te eerder is dit gewenscht, omdat tot dusverre in de physiologie van den reuk de graphische, de tijdmetende, de streng quantitatieve methoden geen toepassing vonden. Ook voor zwakke krachten is het derhalve plicht hier werkzaam te zijn. In de volgende bladzijden willen wij trachten een beeld te ontwerpen van de hedendaagsche physiologie van den reuk.[1)]

De indrukken, welke ons reukzintuig opvangt, zijn steeds aan de onmiddellijke aanwezigheid van zoogenaamde reukstoffen gebonden. In uiterst fijn verdeelden toestand, moeten deze door de atmospherische lucht tot ons worden gevoerd en tot boven in de neusholte geraken, wil een reukgewaarwording mogelijk zijn. Slechts zelden gelukt het de aanwezigheid der riekstofmoleculen chemisch aan te toonen. Voor ammoniak en voor zwavelwaterstof is het uitvoerbaar. Evenwel dit zijn betrekkelijk zwak riekende stoffen. Voor de parfums daarentegen is de verdunning, waarin zij geroken worden, zoo ontzaglijk groot, dat er voorloopig niet aan te denken valt hunne aanwezigheid op eenige andere wijze aan te toonen dan door het reukorgaan zelf. Wij zijn intusschen wel verplicht het voorhanden zijn der riekende moleculen zonder voorbehoud aan te nemen, omdat anders sommige feiten, welke de waarneming aan het licht bracht, niet verklaarbaar zouden zijn. De aromatische geur der specerijen werd oudtijds mijlenver van de Molukken in zee waargenomen. Hetzelfde wordt bij Haller aangaande Ceylon en Arabie verzekerd. Men riekt den veendamp op dagreizen afstands. Zulke waarnemingen laten zich op geen andere wijze toelichten dan door aan te nemen, dat de stofdeeltjes zelve door den wind worden meegevoerd.

De kleine reukdeeltjes moeten op een of andere wijze van de riekende voorwerpen loslaten. In het geval van de parfums

1) Voor eene meer gedetailleerde uiteenzetting der verschillende hypothesen veroorloof ik mij te verwijzen naar mijne ‘Physiologie des Geruchs’, ubersetzt von Dr. A. Junker von Langegg, Leipzig W. Engelmann 1895.

van den handel en van de meeste onzer spijzen en dranken zal dit wel door eenvoudige vervluchtiging of verdamping geschieden, maar in de natuur bestaan vaak meer ingewikkelde verhoudingen, Bij de bloemen b.v. speelt de zuurstof der lucht dikwijls een rol. Vele artsenijen, aarden, kruiden rieken alleen, wanneer zij vochtig zijn. Vermoedelijk hebben dan hydrolytische splitsingen plaats, waardoor de riekstof eerst wordt vrijgesteld. Intusschen afgezien van de wijze van tot stand komen, kan men de wetten van de vrijstelling der riekende deeltjes geheel langs zuiver physiologischen weg bestudeeren. En dan blijkt de loslating samengesteld evenredig te zijn aan oppervlakte en tijd, onderworpen aan temperatuur, vochtigheid, dampspanning.

Eenmaal in de lucht geraakt, verspreiden zich de riekende deeltjes zeer geleidelijk in de omgeving. Dit geschiedt door diffusie, gelijk een druppel stempelinkt in een glas water vervloeit. De snelheid echter, waarmee dit plaats heeft, loopt bij de verschillende geuren zeer uiteen. Reeds het dagelijksch leven verschaft deze ervaring. Men kan een bed met rozen voorbijgaan haast zonder het op te merken, terwijl enkele resedaplantjes reeds op grooten afstand de aandacht trekken. En dat het werkelijk de geurwolk is, die dergelijke planten omringt, blijkt daarnit, zegt Cloquet, dat men op een zomeravond de lucht om een Dictamnus-struik kan zien ontvlammen, wanneer men deze met een licht nadert.

Wil men exacte cijfers voor de verschillen, die de reukstoffen bij de diffusie harer kleinste deeltjes aanbieden, zoo zij hier aangestipt, dat het experiment geleerd heeft, hoe in volkomen rustige lucht terpentijngeur tweemaal sneller zich in de omgeving verbreidt dan talklucht, dat de odeur van de kruidnagelolie ongeveer 5 minuten noodig heeft om zich binnenskamers over een afstand van 4 meter voort te planten, enz. Voor naphtagas zou dit nog langzamer plaats hebben. De overbrenging over 4 meter zou zelfs dagen vorderen, altijd vooropgesteld, dat er geen luchtstroomen zijn, die onafhankelijk van diffusie de verspreiding bevorderen. In de natuur zal dit altijd het geval zijn. Daar vereenigen zich steeds luchtstroom en diffusie. De eerste heeft het leeuwendeel aan de verplaatsing, maar de beteekenis van de laatste mag toch niet worden onderschat, omdat zij de geurwolk vergroot, die door

den wind wordt voortgestuwd. Vandaar dat het schip, op eenigen afstand van de kust, tijdens landwind, onfeilbaar in den geurkring geraakte. Vandaar dat het dier het naderen van zijn vervolger zoo gemakkelijk opmerkt. De wind voert hem den eigenreuk van zijn vijand toe, maar ten gevolge van de diffusie in veel grootere uitbreiding dan de reukwolk bezit in de nabijheid van den vervolger. Juist de diffusie verhoogt alzoo de kansen voor het vervolgde dier om in het rayon der reukwolk te komen en de gevreesde reukgewaarwording op te vangen. Het kan dus niet bevreemden, dat bij de phylogenetische ontwikkeling het zintuig meer en meer werd verscherpt ten opzichte van langzaam diffundeerende reukgassen. Voor de instandhouding van de soort zijn deze immers het nuttigst, daar aan hen gemakkelijker de vijand te herkennen is dan aan snel diffundeerende riekstoffen, die al te spoedig ijl en onspeurbaar verdund geraken. Te eerder was dit het geval, omdat deze langzaam diffundeerende reukgassen meestal tevens een betrekkelijk hoog soortelijk gewicht bezitten. Aan de laatste eigenschap is het te danken, dat zij geruimen tijd in de nabijheid van den bodem blijven en evenwijdig er mee door den wind kunnen worden voortbewogen. Niet alleen de dieren, die aan vervolging blootstaan of zelf hun prooi met behulp van den reuk opsporen, zullen hun zintuig aan langzaam diffundeerende en betrekkelijk zware reukgassen geadapteerd hebben, ook alle plantenzoekende diersoorten zullen aan zulke reukgassen de voorkeur hebben gegeven en liefst met behulp daarvan hun voedsel hebben herkend. Immers alleen zulke reukgassen zullen in matige uitbreiding de grassen of kruiden omgeven, waaruit zij zich vervluchtigen. En werkelijk als natuurlijke reukstoffen treft men haast alleen samengestelde vluchtige stoffen aan, wier betrekkelijk groote moleculen soortelijk zwaarder dan lucht zijn en langzaam in de lucht diffundeeren. Intusschen juist de phylogenetische oorsprong van het verschijnsel sluit alle nader verband tusschen reuk en grootte van de moleculen uit. Het kan ons dus ook niet bevreemden, dat wij in onze laboratoria stoffen ontmoeten, die een sterken reuk bezitten en niettemin snel diffundeeren.

Luchtstrooming en diffusie dragen alzoo de reukgassen tot in onze nabijheid; dan is het vervolgens de ademhaling, welke hen naar binnen zuigt en een weg doet afleggen boogvormig

door de neusholte. Deze adembaan zelf bereikt bij het rustige ademhalen, op zijn weg van de neusgaten naar de keel, het eigenlijk reukorgaan niet. Daartoe ligt dit veel te beschut in een crypte van het dak der neusholte, veilig tegen stof en koude en tegen uitdrooging. Bij de osmatische zoogdieren vindt men zelfs een gedeelte van het zintuig geheel teruggeschoven in de voorhoofdsboezems en in de wigbeensholten. Alleen bij het snuffelen, wanneer de lucht stootsgewijs, bij opgeheven neusvleugels, steil omhoog binnendringt, dan warrelt er rechtstreeks iets van den ademstroom in de holte van het zintuig binnen. Op die wijze is men ook tegen al te heftige indrukken beveiligd, daar het opzettelijk ruiken alzoo afhankelijk wordt van den wil, onaf hankelijk van de ademhaling. Dat men bij het gewone ademen zwakke reukindrukken verkrijgt, moet hieraan worden toegeschreven, dat de diffusie ook binnen de neusholte werkzaam blijft en aldaar zelfs levendiger, omdat de temperatuur zoo veel hooger is. Geleidelijk stijgen van uit den stroombaan steeds reukstof-moleculen in gering aantal in het zintuig op.

Terstond nadat een inademing is geëindigd, houdt onze reukgewaarwording op en wij kunnen ons door het verder inhouden van den adem van de waarneming van den stank onttrekken. Dit plotseling ophouden heeft ook plaats, wanneer men experimenteel een reukgas rechtstreeks in de neus blaast. Dan valt het eindigen van de gewaarwording samen met het sisteeren der inblazing. De verklaring hiervan heeft eenige moeielijkheden veroorzaakt, maar, naar het mij toeschijnt, is de beste deze, dat de stroombaan van de ademhalingslucht zeer smal is, in vergelijking met de groote ruimte, welke de neusholten aanbieden. Het gevolg hiervan is, dat haast op hetzelfde oogenblik, waarin de ingedrongen smalle luchtstroom tot rust komt, de reukgassen door de optredende draaistroompjes uiterst snel uiteen worden bewogen en spoedig zoo verdund zijn, dat er van een reukprikkel niet langer sprake kan zijn. Vroeger heeft men om ons verschijnsel toe te lichten zelfs verondersteld, dat de riekstofmoleculen op zouden lossen in het microscopisch laagje slijm, dat de oppervlakte van het zintuigelijk vlies bedekt. Evenwel geheel helder werd de zaak daardoor toch niet en bovendien pleit tegen zulk eene voorstelling onmiddellijk, dat haast alle reukstoffen, die in de natuur en in

de parfum-industrie voorkomen, in water onoplosbare stoffen zijn. Proeven, die zouden aantoonen, dat in den neus gebrachte soluties als zoodanig een reukgewaarwording te voorschijn zouden kunnen roepen, houden tegen nauwgezette kritiek geen stand.

Niet echter alleen bij de inademing ruikt men. Zoo een geur eenigszins sterk is kan men dien ook bij uitademen waarnemen en op groote schaal verrichten wij dit experiment, wanneer wij eten en drinken. Dan besproeien wij met reukstoffen de breede vlakte van ons keelslijmvlies; de eerstvolgende uitademing neemt die reukstoffen mee, hetzij vervluchtigd, hetzij misschien in den vorm van fijne drupjes, zooals Liegois dit in der tijd in zijne physische experimenten onderstelde. Van de keel uit geraken zij met den uitademingsstroom naar de neusholte, waar het op dezelfde wijze als bij de inademing tot een reukindruk komt.

Aan zulke reukindrukken onderscheidt men, gelijk aan elke zintuigelijke gewaarwording, intensiteit en qualiteit. Haar tot stand komen gaat bovendien gepaard met een gevoel van lust of onlust, hetwelk men het begeleidende affect noemt, en dat ons noopt aangename en onaangename luchten te onderscheiden. Met het begeleidende affect, dat in de beschouwingen van Giessler zoo overheerschend is, willen wij ons hier slechts terloops bezig houden. Liever staan wij stil bij de intensiteiten en qualiteiten der reukgewaarwordingen, daar deze toch de grondbeginselen van alle nadere kennis zullen moeten vormen.

De intensiteiten der reukprikkels laten zich gemakkelijk regelen, wanneer men gebruik maakt òf van de methode, welke Passy in 1892 aangaf en die eenvoudig bestaat in het afdruppelen van een opgeloste reukstof in luchthoudende, overigens ledige, literkolven, òf naar eene methode, in 1888 in den feestbundel van het Donders-jubileum aangegeven. Deze laatste komt eenvoudig hier op neer, dat men een cylinder aan de binnenvlakte met een riekstof bekleedt en schuift over een glazen buis, welke juist in het lumen past. Ruikt men dan aan de binnenste glazen buis, terwijl men den cylinder naar voren schuift, dan zal men een des te sterkere reukgewaarwording ontwaren, naar mate een grooter gedeelte van de binnenvlakte des cylinders onbedekt blijft. Immers is het uitstekende stuk kort, zoo voert de inademingslucht slechts weinig reukgas

mee. Ja, binnen zekere grenzen is de hoeveelheid reukgas, dus ook de reukprikkel, evenredig aan de lengte van het uitstekende stuk. Hoogst interessant is het nu met een der zooeven genoemde methoden de scherpte van het reukorgaan op te sporen bij verschillende individuën, in gezonde dagen en bij ziekte, den invloed van vermoeienis, dien van gelijktijdig inwerkende andere reukprikkels na te gaan. Zulke onderzoekingen vormen een zelfstandig hoofdstuk der physiologie en der pathologie van den reuk, waar verrassende nieuwe feiten den oplettenden waarnemer wachten, maar dat ons zou afvoeren van onzen weg.

Qualiteiten zijn er haast zoovele als wij reukstoffen aan treffen. Althans zoo schijnt het oppervlakkig. Maar bij nader inzien vindt men alras, dat er zich verwantschappen aanbieden tusschen geheele groepen van reukindrukken, die het volkom en gewettigd doen schijnen hen met een gemeenschappelijken naam aan te duiden. Het spraakgebruik heeft het al reeds lang gedaan. In het dagelijksch leven, in de parfum-industrie en ook in strengere wetenschappelijke werken, vindt men herhaaldelijk van zulke termen gebruik gemaakt. Wil men voorbeelden zoo zij het woord braadlucht aangehaald, dat het gemeenschappelijke uit den geur van een groot aantal toebereide spijzen aangeeft. Wil men een voorbeeld uit de parfumerie, zoo zij de term vruchtengeuren vermeld. Wil men een wetenschappelijken naam, zoo noem ik het algemeen gangbare begrip aromatische geur. Streng systematisch, op breede schaal alle geuren omvattend, hebben geen minderen dan Linnaeus en Haller een indeeling beproefd. Niet onverdienstelijke, maar onvolledige pogingen zijn in de literatuur ook nog neergelegd door Fröhlich en door Rimmel. Het meest bevredigt het oude stelsel van Linnaeus,[1)] dat natuurlijk moet worden aangevuld door tal van riekende producten, welke de moderne chemie kunstmatig heeft bereid. Bovendien ligt het in den aard der zaak, dat verbeteringen behooren te worden aangebracht, waartoe latere schrijvers voor verschillende onderdeelen door detailonderzoekingen zijn gekomen. Op die wijze ontstaat eene verdeeling van al wat geur en stank is in de natuur en in de samenleving tot negen klassen. Elk van die klassen heeft

1) In de dissertatie van A. Wåklin vrg. C. Linnei Amoenitates academicae vol. III. p. 200.

weer haar overgangen zoodanig, dat men in de reeks steeds geleidelijk en door onderlinge verwantschap uit het gebied eener klasse in dat der naastbij gerangschikte geraakt. Zulk een stelsel is een natuurlijk systeem d.w.z. het heeft zich historisch ontwikkeld door de samenwerking van vele en uiteenloopend denkende schrijvers, zonder eenig vooropgevat en overheerschend idee. Onder de reukstoffen, wier geur een plaats in het systeem vonden, zijn er verscheidene, die bovendien nog een prikkelende werking op de gevoelszenuwen of de gewaarwording van zoet of bitter, van zont of zuur, een echte smaakgewaarwording alzoo, kunnen te voorschijn roepen. Van die neveneigenschappen abstraheeren wij ons en vatten alleen de zuiver olfactieve prikkels in het oog.

Het behoeft geen betoog, dat ons reukorgaan een zintuig is, hetwelk ons in hoofdzaak omtrent de chemische eigenschappen van ons voedsel en van de dingen, die ons omringen, inlicht. Zoo volkomen doen dit noch de gevoelszenuwen onzer slijmvliezen, noch het smaakzintuig. Er rijst alzoo van zelf de vraag of de indeeling der reukstoffen, welke zich historisch heeft ontwikkeld, ook beantwoordt aan bepaalde chemische karaktertrekken. A priori is dit niet onwaarschijnlijk te achten en in elk geval loont het de moeite dit punt nader te onderzoeken. Het wordt ons vergemakkelijkt, doordat Haycraft in de laatste jaren bepaalde betrekkingen heeft ontdekt tusschen reuk en chemisme. Het bleek hem b.v., dat wanneer men de elementen naar hun atoomgewichten en valenties rangschikt, tot het zoogenaamd periodisch systeem, die elementen, welke in sterk riekende verbindingen op den voorgrond treden, op vaste plaatsen in dit stelsel voorkomen. Bovendien schijnt hun aanwezigheid een zekere verwantschap van geur der verbindingen mee te brengen. Wij kunnen daar nog bijvoegen, dat het slechts enkele groepen uit het periodieke stelsel zijn, waarvan de elementen reukbepalend mogen heeten. Ook op het gebied der organische scheikunde gelukt het een verband tusschen den reuk en de samenstelling van het molecule op te sporen. In homologe reeksen b.v. die der alcoholen, die der benzolen, enz. heerscht overeenkomst van geur. Deze onderlinge verwantschap der termen blijft behouden, ook al wordt door substitutie de oorspronkelijke geur geheel gewijzigd. Opmerkelijk is het verder, dat de laagste termen van

zulk een reeks in het geheel niet of zeer zwak rieken en de geurkracht, opklimmende in de reeks, geleidelijk toeneemt tot men aan de allerhoogste termen komt, die langzamerhand weer reukeloos worden. Het laatste hangt stellig niet met hun mindere vluchtigheid samen, want in den regel is deze juist bij de laagste, reukelooze, termen het grootste. Uit een onderzoek van Passy over de vetzuurreeks schijnt te blijken, dat de reukkracht binnen de grenzen der reeks weder een periodieke functie is, hoewel hieraan geen overdreven waarde moet worden toegekend, daar het tot dusverre een geïsoleerde waarneming geldt. Intusschen reeds genoeg gegevens zijn verzameld om het waarschijnlijk te doen achten, dat de reuk is een physischchemische eigenschap der moleculen. Men wordt in deze voorstelling versterkt, wanneer men bij nadere studie bespeurt, dat geheele groepen van reukstoffen gekarakteriseerd worden door een enkele atomen-groep. Men denke b.v. aan de zoogenaamde vrucht-aethers, dat alle esters zijn. Men denke aan de balsamische reukstoffen voor welke een aldehyd-groep gemeenschappelijk is. Berooft men ze van deze aldehyd-groep dan is ook hun geur, hoe intensief zij ook geweest moge zijn, verdwenen. Wisselt men daarentegen de radicalen, welke aan de groep zijn vastgehecht, zoo wijzigt men den geur, maar het balsamische karakter blijft behouden. De nitro-groep, karakteristiek voor de kunstmatige muskus, de zwavel-groep, karakteristiek voor de uienlucht, de arsenik-groep, kenmerkend voor de verschrikkelijke stanken, juist daarom kakodylverbindingen genoemd, enz. enz., het zijn als het ware ‘odoriphoren’ gelijk men ‘chromophoren’ kent. Er wordt een intieme analogie duidelijk tusschen de physische eigenschap der stoffen, welke men reuk noemt, en die andere physische eigenschap, welke de kleur bepaalt. Nog klemmender wordt de analogie, wanneer men overweegt, dat W.H. Julius voor de stralende warmte eveneens bepalende moleculengroepen heeft gevonden. Homologe reeksen houden warmtestralen tegen van dezelfde golflengte en laten andere van eveneens bepaalde golflengte door. Kortom, alles dringt er ons toe ook bij den reuk aethertrillingen te veronderstellen, waarvan de periode door den intramoleculairen toestand der kleinste stofdeeltjes bepaald wordt.

Stoffen van denzelfden reuk hebben niet dezelfde kleur, noch omgekeerd. Evenmin valt verwantschap in reuk samen met

overeenkomst in absorptievermogen voor stralende warmte. Daarom kunnen de aethertrillingen van den reuk niet vereenzelvigd worden, noch met die van het licht noch met die van de warmte. Misschien hebben de reuktrillingen een grootere of geringere golflengte b.v. een golflengte die 20 microns overschrijdt of minder bedraagt dan 0,2 micron.[1)]

Wanneer wij nu den reuk opvatten als een vorm van intramoleculaire beweging, zoo volgt daaruit nog geenszins dat deze beweging zich in de ruimte op een, voor onze zintuigen waarneembare, wijze verbreiden zal. Integendeel alles, wat wij tot dusverre over den reuk weten, pleit hiertegen. Reuk blijkt eene eigenschap, die van de materie niet gescheiden kan worden. Van daar juist hare groote beteekenis voor het herkennen van het voedsel, van het spoor van de buit of van den soortgenoot enz. Overal waar een eigendommelijke reuk bespeurd wordt, weet men dat ten minste iets aanwezig is van de stof, welke de ervaring leert, dat dezen reuk voortbrengt. De oorzaak, waardoor het komt, dat de aethertrillingen van den reuk zich niet op een voor ons waarneembare wijze, van de reukstoffen uit, in de omgeving verbreiden, blijft ons duister. J.D.v.d. Plaats maakte er mij op opmerkzaam, dat dit op absorptie door de lucht zou kunnen berusten, gelijk dit voor licht van zeer korte golflengte bekend is.

Keeren wij terug tot ons natuurlijk systeem van reukstoffen en vragen wij ons nogmaals af, beantwoordt aan elk der negen klassen een eigen reukbepalende atomengroep, kortheidshalve odoriphoor genoemd? Wij willen beproeven dit zeer in kort na te gaan.

Onze eerste klasse is die der vrucht-aethers. Wij weten reeds, dat daarvoor de ester-atoomgroep kenmerkend is. Wel is waar komen er tevens enkele stoffen in voor, die bij nadere studie van de homologe reeks, waartoe zij behooren, juister tot een andere klasse kunnen worden gebracht. In onze tweede klasse vinden wij allereerst kamfers en terpenen, wier chemische bouw nog niet volledig genoeg bekend is om een odoriphoor te kunnen opstellen, maar aan de andere zijde toch kennelijk onderling verwante stoffen uitmaken. Vervolgens treft

1) Gelijk bekend voerde onze landgenoot Harting den term ‘micron’ in voor 1/1000 millimeter.

men een breede rij van aldehyden[1] aan, welke bovendien nog de eigenaardigheid hebben, dat zij door geleidelijke verwantschap, die aan parfumeurs als Pisse en Rimmel niet ontgaan is, een overgang vormen tot de aldehyden en ketonen der balsamische geuren. Die balsamische geuren vormen onze derde klasse, en zijn wel door de aldehyd-atoomgroep het scherpst gekenmerkt. Onze vierde klasse omvat de muskusluchten, talrijk in de natuur met tot dusverre chemisch onbekende samenstelling.[2] Onze vijfde klasse vereenigt de uien- en kakodylluchten, wier odoriphoren elementen zijn, die in het periodisch systeem bijeen behooren; de zesde klasse de branderige luchten, gekenmerkt door de benzolen; de zevende klasse de hircinische luchten, gekenmerkt door de vetzuren; de achtste klasse de afstootende; de negende de braakwekkende stanken, waarvan de odoriphoren te hypothetisch zijn om hen hier te vermelden. De karakteriseering der klassen door eenige weinige odoriphoren is alzoo ten naastebij gelukt en opmerkelijk genoeg slaagden wij daar het best en het eenvoudigst, waar onze chemische kennis het volledigst is. Dit doet de hoop koesteren, dat mettertijd de leemten zullen worden aangevuld en daardoor ook het gewrongene zal verloren gaan, dat aan onze chemische voorstelling van het natuurlijk systeem nog aankleeft. Als eene eerste poging moge men er voorloopig vrede mee hebben, dat enkele ondergroepen naar een verwante klasse werden verschoven en voor de 4, 8 en 9 klasse de odoriphoor onbekend blijft of op één zeer kenbare stof moet worden gebouwd.

Nu het blijkt, dat een natuurlijk systeem der reukgewaarwording in verband kan worden gebracht met den bouw van de moleculen, welke die gewaarwordingen voortbrengen, is het in hooge mate verleidelijk daarop eene voorstelling van de sensatie zelve te vestigen. Gesteld eens men was in de vorige eeuw erin geslaagd de kleuren tot een natuurlijk systeem te vereenigen en men ontdekte dan, dat dit kleurstelsel overeenkwam met het zonnespectrum, zou het dan niet voor de hand hebben gelegen in deze spectraalkleuren de specifieke energiën te zien van den gezichtszin? Feitelijk is dit ook zoo geschied

1) Of stoffen, die met zuurstof gemakkelijk een aldehyd vormen (vergelijk boven het ontstaan van geur door oxydatie).
2) De kunstmatige muskus bevat een nitro-groep als odoriphoor.

en het was alleen toen nog de vraag hoevele van deze specifieke energiën men in het spectrum met zijne geleidelijke overgangen zou hebben aan te nemen. Het genie van Young toonde aan, dat drie het kleinste getal is, met behulp waarvan men in staat is alle bekende feiten te verklaren. Op dezen grondslag werden de kleuren-theoriën gebouwd. Op het gebied dat wij hier betreden, dat van den reuk, heeft nog geen Young onzen blik verhelderd en wij zijn dus gedwongen in ons reukspectrum zooveel overgangen aan te nemen als het spraakgebruik toevallig wil. Het lijdt wel geen twijfel of het voortgezet wetenschappelijk onderzoek zal ten slotte aantoonen, dat het niet noodig is voor elken odoriphoor uit de reeks, die wij hebben opgesteld, een eigen sensatie aan te nemen. Het zal blijken, dat sommige gewaarwordingen door de samenwerking van twee andere kunnen tot stand komen, maar voorloopig tasten wij in dit opzicht in den blinde.

Intusschen de pathologie kan eenig licht verschaffen. Zij kent verlies van reuk uitsluitend voor een bepaalde reuksoort, bij behoud van alle andere. Gaat men na, welke defecten tot dusverre zijn waargenomen, dan blijkt, dat dit het geval is voor twee scherp afgeronde groepen van gewaarwordingen, 1°. een bepaalde groep uit de balsamische en een deel der 2^{e} klasse, te samen gekenmerkt door de aldehyd-keton-atomengroep als odoriphoor, 2°. een groep sensaties uit de 5^{e} klasse, die, hoewel zij door 3 verschillende odoriphoren zijn gekenmerkt, den waarnemer toch duidelijk verwant schijnen, nl. de uienluchten, de zwavelluchten en de broomluchten. Toevalligerwijze vormt deze laatste reuksoort ook een zeer veelvuldig voorkomende reukhallucinatie. In dit opzicht komt naast haar alleen nog de subjectieve waarneming van een branderigen reuk en die van ombestemden faecaalstank in aanmerking.

Bij onze armoede aan feiten is het wellicht niet onraadzaam voorloopig ook deze beide herhaaldelijk voorgekomen hallucinatoire gewaarwordingen als een opzichzelf staande, niet door menging ontstane, sensatie te laten gelden. Op die wijze komen wij tot de onderscheiding van 4 zelfstandige gewaarwordingen:

1_{o}. de balsamische geurgewaarwording, die door den aldehydketon-odoriphoor is gekenmerkt;

2_{o}. de uien-broom-gewaarwording;

3_{o}. de branderige luchten;

4_o. de faecaalstanken.

Het is mogelijk, dat behalve deze nog andere, afzonderlijke, niet door menging ontstane, gewaarwordingen moeten worden ondersteld, doch wij kennen ze niet en voorloopig nemen wij alzoo alleen deze vier sensaties als enkelvoudig aan.

In de aaneengeschakelde reeks der odoriphoren, welke aan het natuurlijk stelsel van reukstoffen beantwoordt, liggen de 4 bovengenoemde uitgevallen of afzonderlijk als hallucinatie voorgekomen gewaarwordingen vrij gelijkmatig verspreid. Wij hebben hierin een vingerwijzing om, tot nader order, onze overgeleverde reeks te behouden en te trachten hierop een hypothese te gronden, welke de in de physiologie bekende feiten zoo mogelijk zal hebben te vereenigen. Daarbij zal men echter voor alles rekening hebben te houden met den anatomischen bouw van ons reukorgaan.

Bij den mensch - en met dezen alleen hebben wij te rekenen, omdat wij alleen diens natuurlijk reukstelsel kennen - zijn de ruikcellen in een sierlijk mozaiëk gelegen in de wanden van eene nauwe spleet. Langs den bodem van die spleet stroomt de ingeademde lucht, die de riekende moleculen meevoert. Bij het snuffelen wordt een weinig van de ademlucht in de reukspleet gestooten, doch bij het rustige ademhalen zijn het, gelijk gezegd, slechts enkele riekende moleculen, die door diffusie omhoog stijgen. Eindelijk komt door het contact van het riekende molecule met de ruikcel de reukprikkel tot stand. Tot zoover is er niets avontuurlijks in deze gedachtenloop en zullen wij wel nergens op principiëele tegenspraak stuiten.

In dit mozaiëk moeten onze energiën verspreid liggen en daar wij voorzichtigheidshalve ons de vier kategoriën van gewaarwordingen denken met haar plaatsing in de odoriphorenrij, zoo zal in onze voorstelling ook deze laatste op het mozaiëk geprojecteerd moeten worden. Op verschillende gronden,[1)] waarvan de voornaamste is, dat niet de eene gewaarwording boven de andere anatomisch bevoorrecht mag zijn, nemen wij aan, dat de geheele reeks gelocaliseerd is evenwijdig aan den ademstroom. Herinneren wij ons dan daarbij, dat eenzelfde odoriphoor kenmerkend is voor een geheele homologe reeks, zoo ontstaat van zelf de voorstelling van verticale zones, waarin

1) Physiologie des Geruchs. S. 262.

de diffusie een trapsgewijze opklimming differentiëert, van de traag diffundeerende reukgassen der reeks beneden tot de ijlste reukgassen boven. Zoo hebben wij dan in onze verbeelding het mozaiëk in verticale strooken en deze weder in scalae verdeeld: een denkvorm, die nu het natuurlijk geurenstelsel en zijn odiphoren-rij in samenhang brengt met den invloed, welke blijkens den anatomischen bouw de diffusie op de verspreiding der riekende moleculen over het zintuigelijk slijmvlies moet uitoefenen. Willekeurig is daarbij alleen de bijeenvoeging der ruikcellen voor een onzer 4 zelfstandige kategoriën van reukgewaarwordingen tot een anatomische zone, waarin die cellen dichter opeengehoopt dan elders zouden voorkomen. Evenwel men verlieze niet uit het oog, dat de trapvormige rangschikking van geleidelijk in elkaar overgaande geuren, welke door eenzelfden odoriphoor gekenmerkt worden, in loodrechte richting op den ademstroom, geenszins willekeurig, integendeel onmiddellijk uit de feiten voortgekomen is. Onder deze omstandigheden doet men het eigen denken geweld aan, wanneer men een eveneens strooksgewijze bijeenvoeging van ruikcellen, behoorende tot eene zelfde energie in horizontale richting, weigert te erkennen. Dat zulk een strooksgewijze samenvoeging in het netvlies ontbreekt of slechts zwak aangeduid is[1)] behoeft ons niet terug te houden van een hypothese, die door een veel enger analogie, de analogie tusschen ruikcel en ruikcel, voorgeschreven wordt. Bovendien in het netvlies heeft de ordening der zintuigelijke cellen geheel anderen grond. Daar moet zij dienen om den vorm van het beeld te herkennen, hier geldt het alleen een soortgelijke onderscheiding als ook aan de warmteen koude-punten der huid is opgelegd. En ook deze zijn niet zonder regel of orde over de huid verspreid. Integendeel, zij bieden juist eene ordening aan in zones, gelijk wij boven voor de reukkategoriën hebben aangenomen[2)] Zoo hebben wij dan het mozaiëk in verticale strooken en deze weder in trappen verdeeld; aldus op de bovenste neusschelp en in spiegelbeeld nog eens op het tusschenschot. Is nu deze voorstelling welke vele feiten met elkaar verbindt, ook in harmonie met de feiten, afgezien van die, waaruit zij is voortgekomen?

1) Men denke aan het gezichtsveld voor kleuren.
2) Zie de afbeeldingen bij Goldscheider's verhandeling.

Er zijn twee rubrieken van verschijnselen, die der opheffing van sensatie bij het gelijktijdig waarnemen van twee verschillende geuren, en die der geurmenging, welke geheel onafhankelijk bleven van onze vroegere beschouwingen.

In de pharmacie kent men reukstoffen die elkaar opheffen, jodoform en fenkelolie b.v.; de huismoeders verbranden papier on den stank van kattenurine te verdrijven; geen middel is zoo goed, zegt men om den foetor ex ore te verbergen dan irispoeder, dat dan ook van oudsher bij de tandpoeders wordt gevoegd. En zoo zouden wij kunnen voortgaan, talrijke voorbeelden aanvoerend uit het dagelijksch leven, uit de apotheek, uit de geneeskunde. Ook in de parfumerie-industrie kent men fixants, die aan de parfums grootere duurzaamheid verleenen. Zij werken kennelijk daardoor, dat de parfumeur in staat wordt gesteld een haast onuitputtelijken voorraad reuk samen te brengen, zonder dat het parfum een te sterken indruk maakt. Ook daarbij is dus wederzijdsche opheffing van geuren in het spel: noch de gewenschte geur, noch het fixant is intensief merkbaar, niettegenstaande zij elk op zich zelf in overweldigende hoeveelheid voorhanden zijn. Opvallend nu is, dat al deze compensatien van geur, waardoor sterke gewaarwordingen onderdrukt worden, plaats vinden tusschen reukstoffen, die in het natuurlijk systeem ver uiteen liggen. Onder de vele compensatien, welke het gelukte op te sporen, is er geen, die voor werkelijk verwante reukstoffen geldt. Integendeel laten zich reukstoffen, welke in het natuurlijk stelsel tot eenzelfde klasse behooren, gemakkelijk mengen. Niets is b.v. eenvoudiger dan een groot aantal vruchtaethers tot een gezamenlijken indruk te vereenigen of ditzelfde te doen voor bloemen, die tot een bepaalde onderklasse behooren. Verschillende branderige luchten laten zich samenvoegen. Evenzoo de verschillende termen van een homologe reeks. Het blijkt alzoo, dat eene hypothese, welke uitgaat van het geurstelsel van Linnaeus, aangevuld en gelouterd als dit is door de Haycraftsche chemische verwantschaps-theorie en de leer der odoriphoren, tot een voorstelling voert, die orde en regelmaat brengt ook in de verwarde menigte feiten, welke op menging, compensatie en contrast betrekking hebben. Het is duidelijk, dat wij met de zoo straks ontwikkelde hypothese niet anders bedoelen dan een denkvorm te verschaffen, waarin al wat tot dusvere omtrent

den reuk bekend is, is samengedrongen. Zij tracht hetzelfde te zijn wat een formule is voor een toevallig in de natuur aangetroffen kromme lijn. Alleen bij benadering zal zulk een formule de werkelijkheid nabij komen en of zij dit in de toekomst zal doen, wanneer de kromme lijn wordt doorgetrokken, is uit den aard der zaak geheel onzeker. Zoo is het ook met onze theorie van den reuk. Op dit oogenblik is zij met geen enkel bekend feit in strijd en vereenigt zij alle waarnemingen, waarover de olfactologie tegenwoordig beschikt, op redelijk eenvoudige wijze. Enkele nieuwe gegevens, die in het 1½ jaar van haar bestaan aan ons weten werden toegevoegd, strekten tot hare bevestiging, maar te hopen en te verwachten is het, dat zoodra gewichtige vondsten zullen worden gedaan, zij vervangen zal kunnen worden door een eenvoudiger voorstelling, welke met name voor de lange reeks der odoriphoren waaruit nu onze vier zelfstandige kategoriën van sensaties als merkpalen te voorschijn treden, eenige weinige energiën in de plaats stelt. Een troost is het, dat men gemakkelijker komt tot het onbekende, wanneer men uitgaat van hetgeen bekend is. Bij de beperktheid van het menschelijk brein is het practisch alles samen te vatten in een schema. Zulk een schema poogde de hypothese te zijn, die wij in de voorafgaande bladzijden hebben trachten te ontwikkelen.

H. ZWAARDEMAKER.

Vondels leven.[1)]

VI.

De kunst was voor Vondel een der openbaringen van het goddelijke in den mensch. Niet zeldzaam zijn de plaatsen, waaruit ons blijkt dat het genot van een kunstwerk de ziel des dichters opvoerde tot God; dat hij zich de kunst in verband met den godsdienst voorstelde.

In de harmonische samensmelting der verschillende accoorden, een ‘stryt van ongelyke klanken’, welke Joan Albert Ban hem te genieten geeft, hoort hij ‘den lieven pais.’ Der Engelen in Godts pallais.[2)] Dankbaar herdenkt hij bij den dood van Dirk Zweling, hoeveel deze hem te genieten gaf, wanneer hij des avonds het orgel der Oude Kerk bespeelde en gestoelten en banken opgepropt waren met menschen; weeklagend roept hij uit:

> Ghy die mijn ziel hebt opgeheven
> Uyt dit moerasch in 't eeuwigh leven,
> Wat zweep heeft u naer 't graf gedreven?[3)]

In *'t Lof van Jubal* noemt hij de muziek van snaren-instrumenten eene nabootsing van den zang der engelen.[4)] Van eene Maria Magdalena door Titiaan zegt de dichter:

1) Zie *De Gids* van April.
2) Unger 1641-'42, bl. 97.
3) 1652-1653, bl. 8.
4) 1671 (Ovidins †††) bl. 399.

't Godvruchtigh wezen en gelaet,
Die mont en borsten, waert gekust,
Bekooren niemant dan met lust
Tot Godt en Jesus, nu verhooght.

Het gedicht eindigt in een gebed tot Maria Magdalena om hare bescherming.[1] Eenige verzen ‘op de Afbeeldinge van Isabelle Benzi’ worden besloten met dezen regel: ‘Daer Godt het schoonste blijft en zonder wederga’ en eenige andere op datzelfde portret vangen aan:

Dees Schoonheit wort met recht van kenners aengebeden,
Of liever Godt in haer die op de Godtheit wijst,
De bron van al het schoon.[2]

Wat zijn Segers' bloemstukken en Snijders' landschappen, wat de verscheidenheid van Rubens' ‘troniën’ bij Hem die ‘plant en kruit en bloem en lover’ zoo rijk weet te schakeeren,

Die zulk een regenboogh en krans van bloemen maelt,
In paeu en papegaey en fenixveeren praelt,
En levende festoen, gewasschen aen de boomen,

die zulk eene ‘verscheidenheid van onnavolghbren aert’ ten toon spreidt op Zijne heerlijke aarde.[3]

De poëzie moest deugd en godsvrucht bevorderen. Reeds vroeg was Vondel van die gedachte doordrongen. In de *Voorreden* van den *Gulden Winckel*, noemt hij als het oogmerk en doelwit van alle schrijvers: ‘het schoon bekranste’ Beeld van d'oprechte Deughd, de Bruyt daer 't al om danste en veel later, in den *Brief aen Bertholdus Niehusius* spreekt hij de verwachting uit dat ‘nu Duitschland adem schept na veel geleden smarten,’ het zaad der letteren, in de akkers der harten geworpen, zal ‘spreien eenen geur van billijckheid en tucht // Godtvruchtigheit en trou.’ Onder de deugden van De Groots *Sofompaneas* noemt Vondel, dat ‘de toehoorder word aengemaent tot vrede en vromigheid, de vorst tot rechtvaerdigheid en Godvruchtigheid, de gemeente tot gehoorzaemheid aen God

1) 1648-1651, bl. 102.
2) 1657-1660, bl. 304-305.
3) *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* III, vs. 310 vlgg.

en den koning en haere wettige overheid.' In het 'Berecht' vóór Jeptha wordt afgekeurd dat 'de schouburgh, ten nadeele van het staetgezagh, eene school van gebreken en niet van deughden streckt.'

Dat Vondel de onderlinge verwantschap der kunsten besefte, blijkt ons eveneens op meer dan eene plaats in zijne werken. In den aanvang zijner vertaling van Horatius' Lierzangen, opgedragen aan het Sint Lucas-gild, lezen wij: 'Hoewel elcke Kunst haer eige bepalinge heeft, nochtans worden zommighe Kunsten door eenerhanden bant van onderlinge gem eenschap verknocht en gelijck vermaegschapt; hoedanige zijn Poëzy, Schilderkunst, Beelthouwery, en andere kunsten, die, tegelijck op maet en getal gegront, de Wiskunst niet ontbeeren mogen'; verder vinden wij hier vermeld, dat de Poëzy 'doorgaens een Gezang genoemt wort' en dat zij zich van oudsher bediend heeft van muziek en 'zingende en danssende reien.' In de Opdracht van *Gebroeders* vinden wij eene overeenkomst aangewezen in de wijzen waarop de schilder en de musicus te werk gaan; in de klacht aan Joachim Sandrart bij diens vertrek naar Beieren, worden 'de blyde Poëzye // En schoone Schilder-kunst twee zusters soet van aert' genoemd; in de *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste* vergelijkt Vondel den 'aenkomenden Poeet' bij 'den Schilders leerling.'

Het waren vooral schilderkunst en poëzie, van welker onderlingen samenhang de dichter doordrongen was; die beide kunsten stonden trouwens dicht bij elkander en er is menige parallel tusschen beide te trekken; het was dan ook niet vreemd, dat Vondels verdiensten juist door de Broederschap van Sint Lucas openlijk erkend en met een lauwerkrans gehuldigd werden.

De poëzie was Vondels dierbaarste schat, haar had hij lief met zijn gansche hart; voor haar was hem geene opoffering te groot; bij dag en bij nacht ging zij 'waeren door (z)ijn sinnen'; hij zeide niets te veel toen hij in den aanvang van de *Geboortklock* met het oog op de Muzen schreef:

> Om wie ick 't leven lieve en sonder welcke ick niet
> De majesteyt der sonne aenschou als met verdriet
> En droef en eensaem wensch in duysternis te stronckelen,
> Al sit zy hoogh in 't goud betulband met karbonckelen.

Hij stelde de poëzie ook veel hooger dan het proza; dicht en ondicht, zegt hij in de Opdracht zijner proza-vertaling van Virgilius aan Huygens, verschillen onderling, ‘gelijck trompetklanck en bloote stem’ en het vers is gelijk eene stem ‘krachtigh uitgewrongen door een drieboghtige trompet.’

Tot de deugden van goede poëzie rekende Vondel niet alleen vroomheid maar ook wetenschap; met blijkbare instemming vermeldt hij eene uitspraak van zijn gids op het gebied der wetenschap, Vossius, waarin Ovidius' *Metamorphoses* geprezen worden vooral om hare *geleerdheid*.[1)] De *verdichting* stond niet hoog bij hem aangeschreven; in de Opdracht van *de Helden Godes* schrijft hij zelf: ‘zoo het ons als den Griecken geoorlooft waer de waerheyd met verzierde sproocxkeus te bewimpelen en onder de schorsse van gedichte fabulen te verbergen.....’; bij die beschouwing is het derhalve wel begrijpelijk dat hij over wat wij nu plagiaat noemen anders dacht dan velen in den tegenwoordigen tijd;[2)] die afkeer van verdichting spreekt ook uit zijn heerlijk loflied op de psalmen Davids, waar hij den Hebreeuwschen dichter verheft o.a. in deze verzen:

> Zijn rijck gedicht, *geen droom, geen ydle vond*,
> Begrijpt den schat van 't Oud en Nieuw Verbond,
> Vertelt en leert en bid en heelt en wond,
> Met kunst doorweven.

De *kunst* wordt niet vergeten, want Vondel was behalve een groot dichter, ook een groot kunstenaar. Welk eene inspanning getroost hij zich om de taal, zijn grondstof en zijn werktuig tevens, volkomen te leeren kennen en beheerschen; met welk een hartelijke liefde en teedere zorg heeft hij zijne taal allengs gezuiverd en verrijkt en gekweekt; met welk eene volharding en onuitputtelijk geduld streeft hij naar steeds meerdere volkomenheid in rijkdom van afwisseling, volheid van geluid, overeenstemming tusschen inhoud en klank der verzen.

1) ‘Indien mijne pen Ovidius Herseheppinge op het papier ontvoude, het zoude blijcken dat noit geleerder boeck dan Ovidius Herscheppinge aen den dagh quam.’ (Opdracht van *Faëton*).
2) Vgl. o.a. *Aenleidinge* etc. (Unger, 1648-'51, bl. 140-141): ‘Het waer raetzaem’ en wat daar volgt.

Dat Vondel veel van schilderkunst hield, blijkt uit zijne werken duidelijk genoeg. Dat zijne talrijke bijschriften op schilderijen alle uit eigen aandrift zijn ontstaan, geloof ik niet; vele daarvan zullen wel gevraagd of besteld werk zijn geweest; doch uit vele andere blijkt ontegenzeggelijk dat hij onder den indruk dier stukken was en menige mededeeling uit de voorberichten of opdrachten zijner werken toont ons dat hij gaarne schilderijen zag en er niet zelden vervuld van was. Kunstkenner was hij, naar het schijnt, echter niet. Men moet dat reeds opmaken uit het door Brandt medegedeelde verhaal over een schilderij dat den dichter ten geschenke was gezonden door den aartsbisschop van Mechelen, Jacob Boonen. ‘Eerst was hij met de gift, door onkunde, meenende dat het een kunstig stuk werks was, vermaakt..... maar toen het de kunstkenners zaagen en zeiden dat het een slechte kopy was, stondt hem 't geschenk zoo teegen, dat hy het zyne zuster Katharina van den Vondel, die te Hooren woonde, vereerde en toezondt; niet willende die haatelyke gedachtenis der armelyke vergeldinge langer onder zyn oogen zien.’[1] Maar ook hetgeen hij schrijft over schilders en schilderijen doet ons vermoeden dat hij geen *kenner* was. Gelijk zoovele hedendaagsche leeken, let ook Vondel vooral op de voorstelling. Vele zijner bijschriften, die soms bovendien vrij laag bij den grond blijven, geven slechts verklaringen of toelichtingen; de dichter deelt mede wat men al zoo te zien krijgt en tracht zijne beschrijving zoo volledig mogelijk te maken. Vandaar dat hij er toe komt naar aanleiding van een stuk van Veronese te schrijven:

> Wie op dit stuck zijn aandacht hecht
> En inneemt wat dees Pauwels *leert*
> Wort door penseel en verf bekeert.[2]

Een schilder is iemand die iets *leert* en door zijn schilderij (het stelde den doop van Christus voor) anderen kan bekeeren. Juist doordat hij niet als kenner, de kunst waardeerend, tegenover een stuk stond, liet hij zich niet zelden door de voorstelling meesleepen en was de indruk der voorstelling vooral van schoone naakte vrouwen of van amoureuze tafereelen

1) Brandt, v.a.p. bl. 68.
2) Unger, 1642-'45, bl. 163.

voor zijn lichtbewogen gemoed te sterk. In zulke gevallen zien wij gewoonlijk ook dat zijne verzen, door de sterke aandoening gedragen, hooger vlucht nemen. In een fraai stuk ‘op een Italiaensche schilderij van Susanne’ lezen wij o.a.: ‘Kan doove verf ons borst, vol sneeuw en ysgangk, blaecken?’ ... ‘Hier voelt Sint Pauwels zelf den zelfstryt door zijn leden’ en

> Had Jozef deze vrouw haer schoonheit zien ontkleên
> Zy hoefde hem met kracht den mantel niet t'ontrucken,
> Hy hadze zelf gesmeeckt en onder 't nederbucken
> Aenminnig aengezocht, 't en waer een Engel zelf,
> Zijn hoeder, afgedaelt van 't starrelicht gewelf,
> Zijn hart in steen verkeerde en uitdoofde al de vieren
> Die door 't ontvonckbre bloet en zeên en aders zwieren.[1)]

Bij het portret der schoone Isabelle Benzi bedwingt hij zich ter nauwernood: ‘Het voeght geen gryze pen door minne te verwilderen’; naar aanleiding van eene Venus en Cupido door Flinck lezen wij: ‘Wie schept uit verf dit vleesch en vel // En geeft hier stof tot minnespel?’[2)] De dichter laat eene ‘triomfeerende Venus’ voor Frederik Hendrik geschilderd, tot des prinsen gemalin zeggen

> Indien myn naecktheit met haer levendige stralen
> Zyn Hoogheits hart doorstrael', dat maecke uw hart geen pijn;
> Want die geen vatten vint aen verf en levensschijn,
> Zal, aengeterght van gloet, zijn wraeck op u verhalen.[3)]

Echter weet hij ook dikwijls de techniek der schilders te waardeeren en toont zich vol bewondering voor hun talent; hij prijst de Italiaansche schilders om ‘het wel schicken, de kroon van hunne werken’[4)] en geniet van het perspectief in een van Lastmans stukken.[5)]

Breeroo had gezegd: ‘het zijn de beste schilders die het leven naast komen’[6)] en Vondel is het daarin met hem eens, als hij in zijne *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunst* schrijft:

1) Unger, 1648-1651, bl. 192-193.
2) 1657-1660, bl. 302, 355.
3) t.a.p. bl. 105.
4) *Berecht* vóór *Jeptha*.
5) 1648-1651, bl. 98, vs. 31 vlgg.
6) De Werken van G.A. Bredero III, 200.

‘Wie de natuur allernaest volgt, die is de rechte Apelles. Men zou zich echter vergissen indien men meende dat hij hier het oog had op hen die men soms realisten of naturalisten noemt; noch Jan Steen, noch Ostade, noch Brouwer, noch Teniers, noch anderen die het dagelijksch leven afbeeldden als Douw, Metsu, De Hoogh worden ook maar een enkelen keer door hem genoemd. Nu is het waar dat verscheidene dezer schilders buiten Amsterdam hebben geleefd, doch dat feit alleen verklaart het zwijgen van Vondel niet. Daarentegen stelde hij de Italiaansche schilders hoog: hij spreekt van Rafels “Engelsche” (d.i. dat aan de engelen doet denken) penseel’[1] hij roemt Giulio Romano als ‘des grooten Rafels grootsten leerling’[2]; hij prijst Veronese, Titiaan, Bassano; hij springt in de bres voor Uylenburghs verzameling van Italiaansche schilderijen die voor onecht waren uitgemaakt.[3] Het is begrijpelijk dat hij derhalve eveneens aangetrokken werd door het werk dier Nederlandsche schilders welke zich onder den invloed der Italianen gevormd hadden of hen navolgden: Rubens, Pieter Lastman, Jan Pinas, Sandrart; dat hij verrukt was over de ‘Fenixstukken’ van den ‘oppertekenaer’ Goltzius, die ‘d'Italjaensche geesten volgen’, al waardeerde hij daarbij vooral den heilzamen invloed van die ‘printen.’[4]

En Rembrandt eindelijk?

Dat Vondel hem bedoeld zou hebben met den ‘nachtuil’, die zich verbergt voor den dag ‘in zijne schaduwen van spinneweb en rag’ - daarvoor bestaat al zeer weinig grond. Op de bedoelde plaats in de *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* (I, 783 vlgg.) wordt blijkbaar gesproken van een krankzinnigen schilder die in het dolhuis op den Kloveniersburgwal was opgenomen.[5] Aan den anderen kant bestaat er even

1) 1642-1645, bl. 159.
2) Opdracht ‘aen den Lezer’ der proza-vertaling van Virgilius.
3) Unger 1671-1679, bl. 303.
4) Unger 1648-1651, bl. 188-190.

> O oppertekenaer, o Licht
> Van uwen tijt! ghy heelt en sticht
> Het scheemrende oogh der Kriste Leken
> Met levendige verwe en streken.
> Uw heiligh yzer en uw hant
> Breeckt harten, hardt als diamant.

5) Geen kenners schatten ooit den dollen schilder kunstigh, Die 't dolhuis zinneloos misverft met schildery.

weinig reden om aan te nemen dat Vondel Rembrandts grootheid heeft gevoeld of beseft. Hij noemt Rembrandts naam slechts éénmaal en vermeldt slechts twee zijner stukken; noch de zoogenaamde *Nachtwacht* noch de *Staalmeesters* schijnen hem bekend te zijn geweest of indruk op hem gemaakt te hebben; van het portret van Cornelis Anslo zegt hij: ‘het zichtbre deel is 't minst van hem’ en ‘wie Anslo zien wil moet hem hooren’; misschien was hij meer getroffen door het heerlijk portret van Anna Wymers, ofschoon de aanvangsregel van het vierregelig bijschrift ‘Aldus schijnt Anna hier te leven’, waaruit men dat zou kunnen opmaken, in dien tijd in allerlei variaties terugkeert in dozijnen bijschriften en op mij den indruk maakt van een gemeenplaats. Govert Flinck en Philips de Koninck waren beiden leerlingen van Rembrandt en vrienden van Vondel, doch van eenige betrekking tusschen onzen grootsten schilder en onzen grootsten dichter is ons nooit iets gebleken. Zeker, Vondel en Rembrandt waren geen ‘menschen van gelijke bewegingen’, maar ook de *kunst* van Rembrandt kan Vondel, indien hij haar al genoegzaam gekend heeft, bezwaarlijk hebben aangetrokken: die kunst moet hem, den bewonderaar van het klassieke in alles, te weinig hebben geleken op de Italiaansche kunst die hij zoo hoog stelde; hij zal daarin zoowel regelmaat en geacheveerdheid van het bijwerk hebben gemist als het teere gevoel en de edele gratie die hem aantrokken in het werk der Italiaansche schilders als in dat van een Virgilius en een Tasso; Rembrandts oorspronkelijkheid moet hem te ongewoon en te wild zijn voorgekomen, zijne tegenstellingen te scherp. Rubens was Vondels man, Rubens dien hij in 1639 in de opdracht zijner *Gebroeders* ‘de glori der penseelen onzer eeuwe’ noemt, dien hij op de bovenvermelde plaats der *Bespiegelingen* tegenover den dollen schilder plaatst als zenith tegenover nadir; voor Vondel was het de vraag ‘of Lastman Fenix was of Rubens, zyn genan’[1)] (naamgenoot) - van Rembrandt was toen en is ook later bij hem geene sprake. De plooibaarheid van geest en het accomodatievermogen, die menschen van den tegenwoordigen tijd in staat stellen genieën van zoo verschillenden aanleg gelijkelijk te

1) Unger, 1657-1660, bl. 333. De dateering van dit stukje is onzeker. Lastman stierf in 1633; waarschijnlijk zal dit bijschrift dichter bij 1633 dan bij 1660 staan.

waardeeren, ontbraken Vondel evenals verreweg den meesten zijner tijdgenooten.

Van de overige beeldende kunsten vinden wij veel minder melding gemaakt dan van de schilderkunst; de indrukken die hij van bouwkunst en beeldhouwkunst mag ontvangen hebben, schijnen echter in hoofdzaak dezelfde te zijn geweest als degene die wij in zijne uitingen over schilderkunst hebben leeren kennen. Zijne bijschriften op marmerbeelden bv. gelden alleen de personen die zij voorstellen, over de beelden spreekt hij weinig of niet. Soms hebben kunststukken als het wassen beeld dat Baertje Hooft voorstelde, de prachtige tafelkrans van Dirk van Rijswijck en de drijfkunst van Paulus van Vianen en der beide Lutma's hem bezield en mooie verzen doen ontstaan; in zoover heeft goede kunst hare uitwerking niet gemist: dat zij andere kunst heeft voortgebracht. Een enkele maal slaat de zinnelijkheid haar scherpen prikkel in des dichters kuisch gemoed en kwetst zijne eerbaarheid; bij de beschouwing van eene Leda met de Zwaan, roept hij uit: ‘Ay, schuif van schaamte de gordijn // Voor d'onbeschaamtheit van Jupijn’ en besluit met: ‘De kunst geeft stof aan overspel.’[1)]

De eenige kunst die hij naar het schijnt zelf beoefend heeft, was de muziek; dat hij de luit bespeelde, blijkt ons uit het schoone ‘Gebedt, uytgestort tot Godt’ in zijne ‘geduerige quynende sieckte’ (a^{o}. 1621) waar wij lezen:

> Als ick om tijt-verdrijf, met mijne stem ga paren
> Den weerklanck van myn Luyt en zangerige snaren.

Muziek en zang hadden een onweerstaanbaren invloed op Vondel. Wat hij in het *Berecht* vóór Jeptha van ‘de goddelijcke Zangkunste’ zegt, ‘datze de zielen buiten zich zelve, als uit den lichame, verruckt en ten volle met eenen voorsmaeck van de geluckzaligheit der engelen vergenoegt,’ is eene gedachte die wij meer dan eens in zijne werken aantreffen.[2)] Vondel is zeker niet ongevoelig geweest voor den

1) Unger, 1642-1645, bl. 163.
2) *Palamedes* vs. 2329-2330: ‘En treckt met Goddelijck geluyd // De blyde siel ten ooren uyt’; *Geboortklock* vs. 11-12: ... Sang, boeyster van 't gehoor, Sang die de ruwste siel lockt spelen buyten 't oor; 1648-'51, p. 183: Als Diedrick (Zweling) zielen vangt en ophangt by heur ooren.

'kittelenden galm van luiten en fluiten'[1] voor de Fransche en Italiaansche liedjes, die hij op het Muiderslot uit Tesselschade's mond en elders kan hebben gehoord, voor zangeressen als Apollonia van Veen, Garbrecht Hooft en Maria Koeck, voor de composities van Padbrué, den 'genoeghelicken Tymen' en het 'klokmusyk' te Amsterdam - doch de diepste indrukken moet hij, Christen vóór alles, ontvangen hebben, wanneer Ban's 'Zangkunst' hem 'dien lieven pais der Engelen' deed hooren of Davids psalmen op Zwelings melodieën langs zijn oor ruischend zijne ziel 'uyt dit moerasch in 't eeuwigh leven' omhoog hieven.

VII.

De verhouding van den mensch tot de natuur is afhankelijk van de mate en den aard zijner beschaving. Er zijn tijdperken waarin de mensch zelf natuur, d.i. natuurlijk, is. Dan heeft hij de overige natuur lief zonder het te beseffen, want hij denkt nog niet of slechts weinig na. Naarmate de cultuur zich van hem meester maakt en hij de natuur in zich verliest, gevoelt hij behoefte haar buiten zich te hervinden om het evenwicht tusschen natuur en cultuur in zich te bewaren. Die ingeschapen liefde tot onze moeder de Natuur, gepaard met het vermogen om hare schoonheid te onderscheiden en bewust te genieten, plegen wij aan te duiden met den naam: natuurgevoel.

In de middeleeuwen was het natuurgevoel ook in ons volk wel aanwezig, doch het was nog niet sterk, doordat bij de meesten de natuur de cultuur overheerschte en doordat zij de schoonheid der natuur nog niet beseften. In de 16de en 17de eeuw werd door de Renaissance en den omgang met andere volken, vooral Franschen, Italianen en Spanjaarden, de cultuur zeer bevorderd, doch tevens werden vooral door de Renaissance de oogen van ons volk langzamerhand geopend voor de schoonheid der natuur. In de 16de eeuw zien wij het natuurgevoel toenemen in kracht; Karel van Mander en Spieghel zijn de eersten onder ons volk, wier blik op de natuur blijkbaar verschilt van dien der middeleeuwsche menschen, wier beschouwing der natuur

1) Opdracht van *Elektra*.

verwantschap toont met het hedendaagsch natuurgevoel.[1] Vondels natuurgevoel was, voor dien tijd, levendig en sterk, al was het niet fijn. Daar het zich op vele plaatsen van zijn werk openbaart, leent het zich wel tot een onderzoek.

Gelijk zoovelen zijner tijdgenooten heeft ook hij de schoonheid der natuur eerst recht leeren beseffen en genieten, nadat zij hem in de literaire werken van anderen was geopenbaard. De natuurbeschouwing van Fransche, Italiaansche en Romeinsche dichters is van invloed geweest op de ontwikkeling van zijne natuurbeschouwing. Ook later kan men soms nog bemerken onder welken invloed zij zich gevormd heeft; de natuur gelijk zij zich hier en daar in Vondels werk vertoont, herinnert dan aan het werk van Hollandsche landschapsschilders als Berchem, Pynacker en den Duitschen Hollander Lingelbach, waar Hollandsche werkelijkheid en Italiaansche fantazie tot een geheel zijn vereenigd.

In de eerste plaats moeten wij hier letten op den invloed van Du Bartas, den dichter dien Vondel zich gedurende zijne eerste ontwikkeling, meer dan eenig ander, ten voorbeeld heeft gesteld. Du Bartas had een voor dien tijd zeer ontwikkeld natuurgevoel zooals op vele plaatsen van zijn groot werk blijkt, niet het minst uit de fraaie beschrijving van den tropischen wondertuin, door Vondel met veel talent vertaald in *De Heerlyckheyd van Salomon*.[2] In den *Epistre Dedicatoire* waarmede Vondel *het Pascha* opdroeg aan zijn vriend Van Vaerlaer, een brief die geheel in den trant van Du Bartas gedicht is, ziet men duidelijk hoe Vondel de natuur beschouwt met de oogen van den ‘onsterflycken Gascon’; Horatius' *Beatus ille qui*, gelijk het door Du Bartas was verwerkt, heeft Vondel op zijne beurt vertolkt in eene verheerlijking van het landleven; wij hooren daar reeds ‘les doux tirelirants Rossignols en ramage’, zien ‘Aurore distiller les agreables pleurs’, ‘le bleu Triton de l' Amstel ondoyant.’ Ook in andere stukken uit des dichters eerste ontwikkelingsperiode vinden wij die leege mythologische namen in plaats van zelf waargenomen natuurverschijnsels: Zephyrus en Flora, Phoebus en Tithons bruyt, Aura en Hesperus.[3] Katharina Baeck die terwijl zij bloemen plukt, ‘Faunus,

1) Vgl. mijne Gesch. der Ned. Lett. in de 16de eeuw, II, 264, 334.
2) Vs. 583 vlgg.
3) Vgl. *de Jaght van Cupido. Pascha* vs. 1505 vlgg.

Pan en menich Sater brant', die met boog en pijlen het wilde zwijn achtervolgt of hazen en herten jaagt, is eene Ovidiaansche nimf verdwaald in de Beverwijk;[1] later zullen wij die nimf onder den naam Hageroos in Leeuwendael terugvinden.

Seneca kwam Du Bartas de eerste plaats in Vondels gemoed betwisten. Dat de kennismaking met de treurspelen van dezen Romeinschen dichter invloed moest hebben op de ontwikkeling van Vondels natuurgevoel, is verklaarbaar: de leer der Stoïcijnen waarvan Seneca's werk doortrokken is, bracht met zich o.a. het geloof aan de meerdere voortreffelijkheid van het leven in de natuur, het landleven, boven het stadsleven; vandaar dat wij meer dan eens dat landleven geschilderd en verheerlijkt vinden. Hoe zeer zulke schilderingen in Vondels smaak vielen, blijkt duidelijk in den 'Rey van Eubeërs' uit *Palamedes* die eene zelfstandige bewerking bevat van een koor uit *Hercules Furens*; die 'rey' is grootendeels gewijd aan de teekening van een liefelijk Hollandsch landschap, doch in den aanvang, vooral in verzen als: 'De gouden Titan rijst alree // Met blaeuwe paerden ut der zee', zien wij de hand van Seneca. In een veel later tijd kunnen wij in het *Lantgezangh*, door Vondel gedicht op de bruiloft van zijn nichtje Bruining en Reinier van Estvelt (1659), iets van dien Senecaanschen zuurdeesem bemerken; ook zijn de daar voorkomende Bacchus en Ceres, Pan en Saters al even weinig Hollandsch als de herder met zijn rieten fluit die de kudden weidt.

In Vondels beschouwing en voorstelling der dieren is eveneens veel dat niet van hem zelf is, dat hij met min of meer wijziging overnam gelijk hij het in boeken had gevonden. De dieren in de *Warande der Dieren* zijn dezelfde die men in de meeste fabelen terugvindt: dieren met menschelijke gewoonten, neigingen en hartstochten, door een dichter ten tooneele gevoerd, om zijne lezers te *vermaken* in meer dan een zin van dat woord; dat Vondel de daar voorkomende dieren zelf had beschouwd of bestudeerd, blijkt niet; het mag zelfs de vraag heeten of hij vele van die dieren ooit had gezien.[2] Zoo is het ook in andere gedichten. In *Het Lof der Zeevaert* lezen wij (vs. 223): 'En als een duyf, ter vaert sich gevend, drymael klept'.... Heeft Vondel zelf dien vogel waargenomen?

1) *Wyckzangh*.
2) Van fantazie-dieren als de basilisk spreek ik hier natuurlijk niet.

Het is mogelijk, doch ik word eenigszins wantrouwig, als ik mij herinner diezelfde waarneming ook bij de klassieke dichters te hebben aangetroffen en haar terugvind eveneens in een door Vondel vroeger vertaald stuk van Du Bartas, waar van een paar gevleugelde cupidootjes gezegd wordt:

> Zij doen een keer twee dry, om zoo de vlucht t'erlangen,
> 't Gepluymde vlerexken elck klep klep beweeght.[1)]

Een beeld dat Vondel gaarne gebruikt, is dat van een kleinen of weerloozen vogel die door een roofvogel wordt gegrepen en gedood. Zoo b.v. in deze fraaie verzen uit *Maegdeburghs Lyckoffer* (vs. 38-40):

> En d' Arend kluyft soo d' opgegreepe tortel;
> Haer pluym verstuyft, haer teer gebeente kraeckt
> En 't sieltje steent eer 't aen syn dood geraeckt.[2)]

Heeft Vondel dat zelf gezien? Het is mogelijk, doch ik twijfel er aan met deze plaats uit Virgilius voor oogen: ‘zoo gegemackelyck als een havick, een vervloeckte vogel, uit een hooge steenrotse boven in de lucht met zijne pennen een duif vervolght, achterhaelt en oppackt, en met zijn kromme klaeuwen ontweit dat bloet en uitgepluckte pluimen uit de lucht komen neervallen.’[3)]

De poëzie hield hier trouwens gelijken tred met de werkelijkheid: het is niet vreemd dat een dichter dier dagen zulke beelden van een klassiek dichter overnam, indien men de toenmalige Hollandsche meisjes hare Romeinsche voorgangsters ziet navolgen in het liefkoozen van eene tamme musch. Leest men de gedichten van Barlaeus en Vondel op de lievelingsmusch van Hoofts voordochter Suzanne Bartelot, dan valt het bezwaarlijk te ontkennen dat een nakomeling van de door Catullus verheerlijkte ‘Passer, deliciae (s)uae puellae’ in de zeventiende eeuw naar Holland is komen vliegen.

Niet minder geliefd dan de vergelijking van arend en tortel was bij Vondel die van de klokhen welke hare kuikens onder

1) Vgl. *De Heerlyckheyd van Salomon* vs. 648-649.
2) Vgl. ook *Gysbreght* vs. 1481-1482 (vogel grijp en duiven); *Gebroeders* vs. 603 vlgg. (vlak en duiven); *Maria Stuart* vs. 368 (arend en nachtegaal).
3) Volgens Vondels proza-vertaling (Unger 1646 * * bl. 228); Vondel kende Virgilius lang vóór 1631, het jaar waarin hij *Maeghdeburghs Lyckoffer* dichtte.

hare vle ugels beschermt. Wij vinden haar bv. in het *Decretum Horribile* (vs. 130-132):

> Hy saemeltse in den schoot van 't nieu Jerusalem,
> Veel liefelicker als een klockhen met haer wiecken,
> Beschaduwt en beschermt het ongepluymde kiecken.[1)]

Hier verwijst de dichter zelf in den eersten regel naar zijne bron, den bijbel.[2)]

Er zou nog wel meer van dezen aard kunnen worden medegedeeld, doch de gegeven voorbeelden volstaan om aan te toonen wat hierboven beweerd werd omtrent de ontwikkeling van Vondels natuurgevoel. Ook mag de lezer niet den indruk krijgen alsof Vondel de natuur slechts met de oogen van anderen zag. Heeft zijn natuurgevoel zich ook al ontwikkeld onder den invloed der natuurschilderingen van anderen - uit zijn werk blijkt duidelijk, hoezeer hij zelf de natuur genoot, hare schoonheid uit eigen oogen zag en in fraaie of heerlijke verzen zijne waarnemingen en indrukken wist weer te geven.

In zijn lange leven heeft Vondel slechts weinig van zijn land en van de wereld gezien; de tijd en de omstandigheden waarin hij leefde, brachten met zich dat hij slechts zelden de stad zijner inwoning verliet. Driemaal deed hij eene reis naar het buitenland: tweemaal ging hij voor zaken naar Denemarken en kort voor zijn dood bezocht hij, volgens het verhaal van Brandt, zijne geboortestad Keulen. Het is niet waarschijnlijk dat de natuur, op die reizen door hem gezien, veel indruk op hem heeft gemaakt; het reizen ging toen met te veel ongemak en soms met gevaar gepaard, dan dat anderen dan schilders veel op de hen omringende natuur konden letten. Wanneer men reist als Vondel, ‘uit vreese van gevaer gesterreckt met geley,’ is men niet in de meest geschikte stemming om natuurschoon te genieten en waar te nemen.[3)] Slechts een enkelen keer laat Vondel zich uit over de natuur door hem op reis gezien en dan nog heeft de beschrijving van die morgensche-

1) Verg. ook *Gysbreght*, vs. 1696 vlgg.: ‘De klockhen deckt vergeefs het sidderende kiecken’ enz.
2) Mattheus, XXIII, vs. 37.... ‘gelijkerwijs eene hen hare kiekens’ enz.
3) Vgl. de *Brief aen den Drost van Muyden* (1628) vs. 29.

mering in de ‘bosschen droef van loof’ in Nedersaksen vrij wat conventioneels.[1)]

Ook zijn eigen land kende hij slechts voor een klein deel. Misschien heeft hij in zijne jeugd Overijsel en Friesland bezocht[2)]; eens is hij, naar het schijnt, te Brugge en te Hasselt in Limburg geweest[3)]; voor het overige bepaalden zich zijne uitstapjes tot Muiden, Hoorn (waar zijne zuster Katharina woonde) de Beverwijk en het Gooi.

Over de onmiddellijke omgeving van Amsterdam spreekt hij zeer weinig; nergens vernemen wij uitingen over eene wandeling langs den Amstel en Spieghels Meerhuizen, over de talrijke fraaie buitentuinen in de Diemermeer en elders, over de vele hofsteden bij Sloten en andere dorpen in de buurt. Echter moet men alleen daaruit niet opmaken dat hij geen oog had voor hetgeen daar aan natuurschoon te genieten viel; op meer dan eene plaats in zijn werk zien wij dat de natuur hem wel voor den geest stond, al was hij niet buiten. Het ‘ruischen der boomen langs de cingelgracht’[4)] ontging zijn oor niet, zoo min als zijn oog de verwoestingen door den scherpen noordenwind aangericht in bloesems en bloemen.[5)] In zijne treurspelen en kleinere gedichten vinden wij telkens vergelijkingen aan het leven der natuur ontleend; zoo b.v. in den *Kersnacht*:

> Soo velt de zeys de korenaren,
> Soo schud een buy de groene blaren,
> Wanneer het stormt in 't wilde woud,

of in *Gebroeders* (vs. 1606 vlgg.):

> De hoofden werden strax met stilte als overstreecken,
> De monden zwegen kort. 't Gerucht had uitgeraest:
> Gelijck, wanneer de wind met stijve kaecken blaest
> Na 'et ruisschen eene poos geraecken te bedaeren.

1) De ‘*saffraende* luyster’ van den dageraad heeft een Latijnsch kleurtje; vs. 33: ‘het was nocht dagh nocht nacht, maer dagh en nacht te gaer’ is een passe-partout (vgl. o.a. Hooft's Ged. I, 8) en waarschijnlijk ontleeud aan Ovidius (Metam. IV, 400).
2) Men vermoedt dat wegens de door hem gedichte ‘Dedicatie aen de Jonckvrouwen van Vrieslandt ende Overijsel,’ vóór het liedboek *Den nieuwen Lusthof* geplaatst; doch hij kan die *Dedicatie* ook wel gedicht hebben op verzoek. van zijn vriend Pers, den uitgever, die een Embdenaar was.
3) Vgl. den *Zegesang* (Van Lennep-Unger, 1637-1639, bl. 129).
4) Vgl. Van Lennep-Unger, 1648-1651, bl. 111 (bruiloft van Agnes Block) en 1642-1645, bl. 194 (Huig de Groot).

Uit het hart van den bewoner der nauwe sombere Warmoesstraat kwam deze verzuchting: ‘Waer groeien eicken t'Amsterdam!’ (*Wiltzangh*) en hoe innig is de toon van verlangen naar buiten in dat gedicht aan de meisjes Hinlopen waarin hij meldt dat hij niet op hunne hofstede Eickhof kan komen.[1)]

Het was vooral in het Gooi, ‘daer eick by eick zoo vrolijck groeit // Het velt vol zoete boeckweit bloeit’ en op Schey-beeck, de hofstede der familie Baeck in de Beverwijk, dat Vondel van het samenzijn met de natuur genoot. Dat genot was niet onvermengd; hoe zou het dat ook geweest zijn in een dichter, Christen vóór alles, in een kunstenaar wien de den Hollander aangeboren zucht voor het nuttige en leerzame soms als lood aan de vleugels hing? Voor Vondel, als voor de meeste zijner tijdgenooten, gold in volle kracht het woord van den Psalmdichter: ‘de aarde is des Heeren, mitsgaders hare volheid, de wereld, en die daarin wonen’; en evenzeer dit andere: ‘de hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel verkondigt zijner handen werk’; een groot deel zijner *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* moet dienen om die waarheid in bijzonderheden aan te toonen. Ook voor hetgeen den mensch nuttig is in de natuur, heeft Vondel een open oog. Hij ziet den wind wel door het ‘wufte’ koren gaan, wel personifieert hij den Noordenwind als ‘wintervogel, guur en schrael,’ doch elders weidt hij breed uit over den wind als beweegkracht voor schepen, houtzaagmolens, watermolens, korenmolens, den wind die

> vaeght de lucht en stroomen en gewesten
> Van vuile nevelen en doodelijcke pesten.[2)]

In de natuur ziet Vondel gaarne den mensch bezig: het fraaie landschap in *Palamedes* is gestoffeerd met buitenlui die planten en poten, visschen, jagen, melken, zaaien en ploegen; Reinier van Estvelt geeft eene dergelijke schildering als hij Rebecka Bruining wil overhalen met hem op het land te gaan leven; aan het IJ ziet Vondel het laden en lossen ‘van afgehouwen hout en heele Noordsche bosschen’; de Rijn wordt in de prachtige ode die Vondel zijn ‘treckende geboortestroom’ wijdde, verheerlijkt ook in dezer voege:

1) Van Lennep-Unger, 1646-1647, bl. 7-8.
2) *Bespieg. van Godt en Godtsdienst*, I, 284-298.

O onvermoeide molenaer
O stedebouwer, schepedraeger,
O rijxgrens, schermheer in gevaer
Wijnschencker, veerman - - -

Doch niet altijd was Vondels natuurgenot vermengd met dergelijke gevoelens; in vele gevallen is het zuiver en sterk. Het liefste jaargetijde is hem die de jeugd van zijn hart tot in zijne grijsheid bewaarde, de lente; haar vinden wij telkens vermeld en verheerlijkt; zoo lezen wij in *de Geboortklock* (vs. 535).:

Al 't aerdrijck sweld tot kruyd. Men siet door veld en bosch
Utpuylen 't nieuwe groen en knoppen bot en blos,
De bloemgodin ging prat op haer kleinoodjen treden,
Violen loken op bestipt met lieflijckheden
enz.

Als het ‘laeuw en lieflijck westewindje’ weer begint te waaien, als de maand nadert ‘die de drooge paden baent,’ als leeuwerik en koekkoek ‘de jeughd van 't jaer, de bloem der tyen’ verkondigen, dan gaat Vondels hart open, dan geniet hij volop van gouden zonneschijn en stralende boterbloemen en ruischende koelte in 't eikenhout.[1)] In overeenstemming met zijne sympathie voor de jeugd van het jaar is die voor de jeugd van den dag, de ‘wellekoome morgenstond’ door den Rey van Eubeërs in *Palamedes* bezongen:

Als d'uchtentdou langworpigh leyd
By druppels hier en daer gespreyd,
Op roosebladen versch ontloocken;
Wanneer sich opdoen duysend roken
En duysend kleuren voor het oogh
Van bloemen, als een regenboogh

Aristoteles' voorschrift omtrent den duur van eene tragedie verschafte hem eene welkome gelegenheid telkens te spreken van den dageraad: van de zon ‘die schittert in den douw en

1) Vgl. o.a.: Van Lennep-Unger, 1630-1636, bl. 134; 1642-1645, bl. 146; 1657-1660, bl. 312; 310-311 (*Wiltzangk*).

bloemen, nat van droppen,' van de 'morgenlucht die in 't boomloof ruischt en speelt.'[1)]

Wat Vondel in de natuur liefhad, was kleur en beweging: de gloor der zon 'die op het water beefde // Met stralend spiegelgoud,' water 'waerin sich bevend loof en maenlicht spieglen ging,' de wind in het wuivend koren, bloemen en vogels. Gedurig treffen wij in zijne poëzie vergelijkingen en beelden aan, ontleend aan bloemen: de onschuldige kinderen vermoord te Bethlehem - vroeg verwelkte bloemen; de doode nonnen ter aarde gevallen en in het rond liggend, 'gelyk een krans van roozen, wit en rood'; de heilige maagden - leliën onder doornen groeiend, rozen op scherpe doornehagen; Maria Stuart - 'Roomsche roos, versch gesneeden van (haren) steel'; Maria Blaeu en Isabelle le Blon - de schoonste bloemen duren kort. Vondels oog wordt getrokken evenzeer door kuische palm, wit ligustrum en viooltjes, gestrooid voor de voeten eener bruid, als door het droefdonkere roosmarijn in de lijkkransen van zijn dochtertje, zijn dartel Saartje en van zijne kleindochter Maria. Hoe gaat zijn oog te gast op pracht van kleuren, waar hij in *de Geboortklock* de kleinooden der bloemgodin te pronk zet:

> Violen loken op bestipt met lieflijckheden
> De roosen trocken aen een roodigheyd als bloed,
> De tulpen blinckend goud, jenoffels eenen gloed
> Van purper onder 't sneeu .....
>
> Besiet eens dat yvoir, die vlammende robijnen,
> Dat goud en dien turkois.

Geen wonder, dat de dichter 'die 't licht eerst zag in een viool,' die zich een lijkkleed wenschte van bloemen, geschakeerd van 'violet, wit, purper, blaeu en rood, incarnaet en paers en geel,' dat hij hoog liep met den schilder Daniël Zegers, evenals hij overgegaan van het Protestantisme tot het Katholicisme.

De wilde vogel die zingt: 'al d'ope lucht is mijn,' was voor Vondel het symbool der vrijheid die hem zoo na aan 't hart lag. Reeds in een zijner vroegste stukken vinden wij die warme sympathie met den vogel wien zijne vrijheid ontnomen is; in het Pascha lezen wij (vs. 1415):

1) *Joseph in Dothan* vs, 33 vlgg; *Leeuwendalers* vs. 133 vlgg; *Adam in Ball* vs. 15 vlgg; ook *Joannes de Boetgezant*, III, vs. 1 vlgg.

Oft schoon 't wildt voghelken met lust
Int korfken tiereliert en fluytert
En inde traly, twijl het tjuytert,
Verdient 't ghekochte zaedt gherust -
'T zou liever inde tacxkens schieten
En klieven met zijn vlercxkens locht
Den blauwen Hemel, zoo het mocht
Slechts magher synen kost ghenieten.

Toen reeds werd zijn oor gestreeld door ‘den blijden Echo van de zorgheloose voghels’ en zijn gausche leven door is dat zoo gebleven. Reeds vóór Shelley en Coleridge had Vondel den leeuwerik gehoord wiens ‘keeltje steiltjes steigert,’ was hij getroffen door dien overvloed van zilveren klanken stroomend uit de keel van den nachtegaal met zulk eene volheid en kracht dat het schijnt alsof het onaanzienlijk bruingrijs vogeltje er onder zal bezwijken.[1)] De ziel die God zoekt en verlangt naar het eeuwig leven, doet hem denken aan den nachtegaal

die in de kou(w) besloten,
Zoo menigh jaer geen lucht noch vrijdom heeft genoten
En haeckende vergeefs naer zon en ademtoght,
Nu eerst een open ziet en vint hetgeen hy zocht.[2)]

Warm meegevoel voor het zorgelooze leven van den wilden vogel in Gods vrije natuur, getemperd door zekeren weemoed, spreekt uit den eenvoudig schoonen *Wiltzangk*; de zuivere hooge tonen van welbehagen in dat vogelleven worden harmonisch begeleid door zachtruischende ondertonen van weemoed, iets als eene herinnering aan een verloren paradijs, nevelachtig verlangen van een opgesloten stedeling naar een ver verleden waarin de mensch zich één gevoelde met de natuur.

Voor de vertrouwelijke innige schoonheid van een bosch, voor de ontzagwekkende grootschheid van zwijgende heide of ruischende zee, schijnt Vondel weinig oog te hebben gehad.

1) Van Lennep-Unger, 1626-1629, bl. 166 en 1641-1642, bl. 105: ‘De nachtegael verheft de klancken uit zijn kracht // En loopt gevaer dat hy zal barsten door dit brallen’; Opdracht van Virgilius (poëzie) vs. 39-40: ‘Den schellen nachtegael die voor uw lustprieel // zich uit den adem zingt op 't orgel van zijn keel.’ Faëton, vs. 179: ‘De nachtegael, enckele stem en pluim’ (met herinnering aan Marini's verzen, door Tesselschade bewerkt).
2) *Maria Stuart*, vs. 1512-1515.

Het ‘wilde wout’ is eene vaste, telkens terugkeerende uitdrukking in zijne poëzie;[1] de bosschen in Nedersaksen worden slechts ‘droef van loof’ genoemd; een schoon boschtafreel als Hooft ons te genieten geeft in het tweede bedrijf van zijn *Baeto*, zoekt men bij Vondel te vergeefs. Dat de heide zijne aandacht heeft getrokken, bleek mij nergens. De zee had althans eenigen indruk op den Hollander gemaakt, al was het niet die van schoonheid of grootschheid: in de *Warande der Dieren* vinden wij de uitdrukking van het Fransche origineel ‘en la mer’ uitgebreid eens tot: ‘Aent ongheruste strandt des Zees, der duynen voester’ en eens tot: ‘Aen 't dorre en vochte strangh daer steeds de baren bruyzen.’[2] Blijkbaar is de zee voor Vondel, den bewonderaar van rustige schoonheid, vooral onrustig; den Hollander die graag iets ziet groeien, treft vooral de dorheid van het strand; ééne goede eigenschap heeft de zee: zij vormt duinen die het lage land beschermen tegen haar zelve.[3] Tegenover deze indrukken uit Vondels tijd van ontwikkeling moet een andere gesteld worden uit zijn ouderdom: het derde boek der *Bespiegelingen van Godt en Godtdienst* vangt aan met een zonsondergang in zee, die getuigt dat den dichter dat schouwspel moet hebben getroffen, al schijnt de aandoening niet sterk te zijn geweest.[4]

Vergelijkt men Vondels natuurgevoel met dat van verscheidene Engelsche, Duitsche en Nederlandsche dichters der 18de en 19de eeuw, van sommige Fransche dichters dezer eeuw, stelt men zijne landschapsschetsen tegenover hunne schilderingen,

1) Vgl. *Gulden Winckel* no. 38, vs. 16: ‘Als in het wilde Wout d'onredelijcke Dieren’; *Palamedes*, vs. 2150: ‘En als in 't wilde wout het boschswyn ruygh van borstlen’; *Gysbreght v.A.*, vs. 941: ‘Wanneer het stormt in 't wilde woud’; *Mayboom voor Joan de Wolf en A. Block*, vs. 55: ‘Gaet in 't wilde woudt verkeeren’; *Trouwpenning* (voor dezelfden): ‘Het woudt vergeet zijn wilden aert.’

2) T.a.p.no. 41, vs. 1 en no. 68, vs. 6.

3) Vgl. ook: *Hymnus over de Scheeps-vaert* vs. 345: Ghelyck als aen de strangh etc.

4)
Gelijckwe 's avonts noch, in 't groeien van de schimmen,
Den glans van d' avontzon gedaelt beneên de kimmen,
Zien schijnen door de zee en 't schuimend pekelzout
Met straelen geschakeert en purpergloet en gout
Getuigen van het licht dat .....

Vgl. ook nog t.a.p. III, vs. 756: ‘De zuider zee op strant met zachte baren bruischt’ en *Joannes de Boetgezant* VI, 287-288.

dan blijkt zijn natuurgevoel in fijnheid en intensiteit achter te staan bij het hunne. Dat lag voor een groot deel aan den tijd en de door mij reeds genoemde oorzaken; voor een ander deel is de oorzaak te zoeken hierin, dat Vondel te los, te afkeerig was van deze aarde om zich aan hare schoonheid over te geven, zich van haar te doordringen, haar in te drinken met volle teugen; de pantheïstische natuurbeschouwing van latere dichters als Shelley, die zich des ganschen heelals gevoelden en langs dien weg weer een deel van het oorspronkelijk natuurgevoel der oer-menschen heroverden op de cultuur, moest een man als Vondel vreemd blijven. Niet dezer aarde schoonheid maakte op hem den diepsten indruk, maar die van het Paradijs, wonderland zijner verbeelding, waar de eerste menschen met God en de engelen verkeerd hadden, en die van den Hemel waar God troont ‘zoo diep in 't grondelooze licht.’

VIII.

‘... dat door het overdencken van dese Trage-comedie ofte dit Blij-eyndich spel, de droeve Tragedie oft het droevich Treur-spel van ons ellendich leven, mach nemen een vrolijc eynde ende ghewenschten utghang. Amen.’

Zoo luiden de woorden, waarmede Vondel, jong man van 25 jaar, twee jaar geleden gehuwd, in het bezit van eene goede zaak, terwijl het reeds drie jaar lang voorloopig rust en vrede in den lande was, zijn *Pascha* besloot.

Het leven: een ‘droevich Treurspel’ - dat is de grondtoon van Vondels ziel; sterven als Christen is ‘een vrolijc eynde ende ghewenschten utghang’ van dit leven; de mensch is een balling op aarde, doch niet indien hij een heerlijke toekomst verwacht. In zijn eerste voorname werk *het Pascha* vinden wij deze en dergelijke gedachten op meer dan eene plaats: ‘Gheen ballingh is hy die een borgherschap verhoopt//Hiernamaels..’ heet het in vs. 402; kort daarvoor lezen wij:

> Veel weerder onse ziel alst sterflijc lichaam is:
> De ziele keert tot Godt, maer na dit tijdlijck slaven
> Wort 't lichaem weder in syn zelfde stof begraven.[1)]

1) Vgl. vs. 382-384; ook vs. 646-648: ‘En na 't langh ghedueriche slaven // Ligt den moeden zacht begraven’ enz.

Liefst wendt hij den blik af van deze vergankelijkheid, om opwaarts te zien; het is des dichters eigen zielsverlangen dat hij aan het slot van *Hierusalem Verwoest* door den aartsengel Gabriel doet vertolken:

> Laet dan de dwazen gaen brageren en hoogh roemen
> In dingen die slechts zijn verwelckelijcke bloemen:
> Vliegt ghy uyt d'ydelheyd nae boven van bene'en,
> Klimt op daer Jesus word van d'Eng'len aengebe'en.
>
> Daer alle tortzen, daer de Sterren, Zon en Maen,
> Zijn enckel duysternis ten opzien van den genen
> Die 't endloos Rond vervuld en niets laet onbeschenen,
> Daer 't nieuw Jerusalem heeft gants een ander schijn,
> Daer al de straten goud, de poorten peerlen zijn,[1)]

Het hoogst klimt zijn toon, wanneer hij zich verdiept in de ‘schouwinge’ van Jezus en de hemelsche heerlijkheid, wanneer hij ‘zoete Cherubijns en Seraphijnen’ ziet neerdalen en staren op ‘'t schoon aenschyn van 's Hemels Bruidegom.’[2)] De beschouwing der *Christelijcke Sinnebeelden* van Zacharias Heyns voert zijn geest ‘veer boven alle Starren // Totdat hij 't Hemels smaect: gelyc hy Hemelsch is’; de schellen dunken hem van de oogen te vallen; hij ziet 't waarachtich Heyl en beseft het verschil tusschen aarde en hemel: ‘Beneden ist gewoel, hier boven isset stil.’[3)]

Maar Vondel, al schoot zijn geest vaak wieken aan om zich boven dat gewoel te verheffen, moest toch steeds weer tot de aarde en de aardsche werkelijkheid terugkeeren; hij kon zich niet aan de werkelijkheid onttrekken, want telkens en telkens greep het leven hem aan, het volle rijke krachtige leven dier dagen maakte zich van hem meester, drong in hem, vervulde hem, deed de snaren zijner ziel trillen tot zij geluid gaven. Ook voelde hij zich dikwijls verplicht ‘om der conscientie wille’ partij te kiezen en mede te strijden: voor Oldenbarnevelt in wien hij de geloofsvrijheid ziet aangetast, tegen

1) T.a.p. vs. 2162 vlgg.
2) T.a.p. vs. 2203 vlgg.
3) Van Lennep-Unger, 1621-1625, bl. 335.

Tilly en Pappenheim die het Protestantisme bedreigen, tegen Cromwell die zich aan Gods gezalfde vergrepen heeft.

Zoo zien wij des dichters ziel op haar Jacobsladder steeds stijgen en dalen tusschen hemel en aarde.

Een duidelijk voorbeeld daarvan geeft ons de *Hymnus over de Scheepsvaert*, een zijner vroegste groote gedichten: dat stuk bevat eene doorloopende verheerlijking van onzen tot dusver zegerijken strijd voor de onafhankelijkheid; het is één jubeltoon over de ontwikkeling van den handel, over de steeds toenemende welvaart, vol trots somt de dichter de Hollandsche en Zeeuwsche steden op, verheerlijkt den slag bij Nieuwpoort, de pooltochten, de tochten naar Indië, hij tart Oud-Grieckenland met zijne ‘zeylagiën’ die slechts ‘kinderspel’ zijn bij de onze, als een heraut gaat hij voor Maurits uit: ‘O onver-wonnen Prince! O bloeme van Orangiën!’ klinkt het uit zijn' mond - daar slaat hij plotseling een anderen toon aan; de heraut wordt boetprofeet: gij Bataviers, wat baten u zoovele weldaden Gods ‘wanneer ghy die misbruyckt, wellustigh, prat en trots?’ Denkt aan Capernaüm, aan Tyrus en Sidon, bekeert u als de Ninivieten, treurt om uwe zonden, opent uw ooren voor het geschrei der armen, treedt uw schatten met voeten, verzekert u eene plaats in ‘'t nieu Jeruzalem, der vromen Vaderland

> Al waer te vinden is naer al dit pijnlyck slaven
> Naar al dit aerdsch gewoel een soete en stille haven.’

Hoe is al die glorie nu verstoven! Slechts een ‘pijnlyck slaven’ heet nu het leven! en dien wij in den aanvang zagen opkomen met fiergeheven hoofd en trotschen stap, blazend op zilveren trompet den triomf van zijn volk, vinden wij ten slotte knielend neergebogen, deemoedig fluisterend:

> Gedurende o mijn God! dat ick in 's weerelds krijt
> Naar uwen heylgen Wil mijn broossche leven slijt,
> Vergunt my dat ick mach, o Vader aller dingen!
> Den uitgebreyden lof van uwe daden singen.

Toen Vondel tien jaar later dezelfde stof verwerkte tot een dergelijk gedicht *Het Lof der Zeevaert* (1623) was die verdeeldheid nog niet uit zijn gemoed geweken; meer dan eens

wanneer wij den dichter vervuld zien van de werkelijkheid. wanneer hij zich heeft laten gaan, hooren wij als eene waarschuwende stem die vermaant en berispt. Des dichters oog gaat te gast op de kleurenpracht van vlaggen en wimpels, op het beeldwerk dat de stevens versiert - daar verheft de stem zich: 'Hoe Christen reeders hoe!' maakt gij misbruik van uwe schatten? Denkt aan Tyrus!... hier wordt het den dichter zelf te kras en hij valt zijn ander-ik in de rede: 'Maer swijgt Poeet, dit zy den predickstoel bevolen.' Sprekend over den scheepskost, zegt de dichter: 'Een Bootsman wel ghehart en voelt geen quade maegh'; de stem voegt er bij:

> Ghelijck ons pronckers doen, die brassen en vergasten
> En voor een gastgaen vaeck drye dagen moeten vasten.[1)]

Wie als Vondel beurtelings zoozeer aangetrokken en afgestooten werd door de wereld, moest behoefte hebben vóór alles aan eene vaste overtuiging, vasten grond voor zijne voeten van waar hij zijn oog in het rond kon laten gaan[2)]; doch voor iemand met zijn karakter, zijne neigingen en behoeften, was het niet gemakkelijk zich dien vasten grond te veroveren. Dat die grond moest liggen in de nabijheid van de eene of andere kerk - daarvan was hij, hoewel misschien onbewust, overtuigd; zich een levensbeschouwing te vormen, een zedelijk standpunt te kiezen, onafhankelijk van eenig kerkgenootschap - daarvoor was de tijd niet rijp en Vondel niet de man. Een kerkgenootschap dus, doch welk? Hij behoorde, evenals zijne ouders, tot de Doopsgezinden en was zelfs eenigen tijd een hunner diakenen. Sommige hunner voorgangers stelde hij blijkbaar hoog, zoo bv. Hans de Ries 'dien God ons als een kleynood heeft gegeven' en Cornelis Anslo wiens welsprekendheid indruk op hem heeft gemaakt[3)]; op andere Doopsgezinde predikanten als Lubbert Gerritsz en Anthonie Roscius maakte hij bijschriften. Doch ook in dit kleine kerkgenootschap heerschte veel verdeeldheid; niet alleen was het gesplitst in meer dan eene secte, maar ook de leeraren derzelfde secte lagen soms met elkander overhoop. In de jaren

1) Vgl. t.a.p. vs. 133, 185, 197, 211, 418.
2) Da Costa.
3) Vgl. Van Lennep-Unger, 1621-1625, bl. 49 en 1639-1640, bl. 290.

1624-1627 werden de Waterlandsche Doopsgezinden te Amsterdam, waartoe Vondel behoorde, in opschudding gebracht en gehouden door een strijd tusschen hunne leeraren Hans de Ries en Nittert Obbesz. Duidelijk blijkt in Vondels gedicht *Antidotum* hoe zeer zijn gemoed door twisten als deze geschokt werd, hoezeer hij behoefte heeft aan vastheid; in den aanvang klaagt hij:

> Gods woord ghegoten word in allerhande vormen
> Van 't wispelturigh breyn; een Christen door veel stormen
> Beproeft en afgemat; na 't een volght 't ander wee;
> De waerheyd als een rots in 's weerelds wilde zee
> De woeste baren stuyt der sinnen die oneven
> Steeds worden van den wind der leeringen gedreven.

Wie het eens is met dwepers als Schwenckfeldt, ‘syn vastigheijd verliest en tuymelt gants onseker’; de psalmen geven reeds nu steun en troost aan zijn ‘bangh gemoed’, daar vindt hij den staf waarmede hij zich weer op weg begeeft ‘na 't altijd-durend leven,’ vastbesloten ‘Swinckvelds geest’ te schuwen.[1)]

Het was niet de eerste maal dat Vondels gemoed zoo in beroering gebracht werd door godsdienstvraagstukken; den strijd tusschen Gomarus en Arminius en dien hunner volgelingen van weerszijden had hij met belangstelling gevolgd; immers die twistvragen waren geene theologische haarklooverijen, doch raakten volgens Gomarus den grond der zaligheid.

Er was in die twisten tusschen Contra-Remonstranten en Remonstranten weinig of niets wat Vondel zou kunnen aanlokken zich bij de Hervormden aan te sluiten; er was vooral in de sterke Contra-remonstrantsche partij veel wat hem moest afstooten. In de eerste plaats hunne leer: reeds in 1622 kan hij geene woorden vinden sterk genoeg om lucht te geven aan zijn afschuw van Calvijn:

> Dien grouwel, die 't vergift schenct uit een goude kroes
> En 't lieflijck aenschyn Gods afschildert als de Droes.[2)]

en later stort hij al zijne opgekropte verontwaardiging, ergernis

1) Vgl. Van Lennep-Unger, 1626-1629, bl. 50-54.
2) Vgl. het Lyckdicht op... D. Conradus Vorstius, Van Lennep-Unger, 1621-1625, bl. 42-43.

en afschuw uit in de onstuimige verzen van zijn *Decretum Horribile*. Doch niet alleen de leer hield Vondel van de Contra-remonstranten verwijderd: hun gewetensdwang ergerde hem die de vrijheid zulk een kostbaren schat achtte; Bogerman en Geldorp zeiden: er mag maar ééne religie in den staat zijn, alle ketters moeten uitgedreven worden, beter eene verlaten stad dan eene handeldrijvende vol secretarissen en ßaudartius was het geheel met hen eens.[1] Smout schreef een 'seyndtbrief' niet alleen tegen de Katholieken - dat was begrijpelijk - maar ook tegen de Doopsgezinden; dat een andere geloofsovertuiging recht van bestaan kon hebben nevens die van zijne partij, ontkende hij. De heerschzucht van voorname Contra-remonstrantsche predikanten als Smout, Trigland, Cloppenburg, grootendeels krachtige mannen, geleerden en geoefende redetwisters, wekte zijn wrevel en ergernis. In 1619 na Oldenbarnevelts terechtstelling spreekt hij reeds schimpend van de 'Dortsche Santen' en den 'krachteloosen Paepenblixem'[2]; in 1623 vaart hij uit tegen de predikanten die misbruik maken van den kerkelijken ban:

> Wat meet gy u dan toe, o sotte logen-preeker!
> O overdwaalsch tyran! schyn-heylig stof en slijk!
> Die dwingelandery pleegt in eens anders wijk;
> Gewetens Beudel, vrees den Goddelyken wreker![3]

In zijn *Palamedes* schetste hij in fraaie verzen de heerschzuchtige priesters 'wier wenckbraeu en gebaer niet loochent, hoe hun past // Een wetteloose maght'; in *Rommelpot* en *Harpoen* trok hij opnieuw tegen hen te velde. Vondel hield den blik gericht op de Oudheid en hare meesterwerken die hij zich als voorbeelden had gesteld; de predikanten waren afkeerig van de heidensche Grieken en Romeinen. Vondel leefde in tooneelpoëzie en stelde het tooneel hoog als leerschool des volks; de predikanten beschouwden beide met achterdochtig oog.

Niet in alle opzichten stond Vondel tegenover de predikanten; wij vinden in preeken der zeventiende eeuw meer dan eens gewag gemaakt van het verkeerde der weelde in kleeding en

1) Rogge, Utenbogaert I, 179; II, 19.
2) *Geuse-Vesper* en *Krachteloose Paepenblixem*.
3) *Misbruick des Kerkelycken Bans*.

levenswijze; waar Vondel in zijn *Roskam* zoo uitvaart tegen weelde en overdaad, trekt hij eene lijn met Trigland en later met Wittewrongel[1]; doch de sympathie op dat eene punt vermocht weinig tegenover de sterke antipathie op zoovele andere punten. Die antipathie tegen de personen en de leer der Contra-remonstrantsche leeraars heeft Vondel zijn gansche leven lang behouden. Anders stond het met de Remonstrantsche partij: wij zagen reeds dat hij van den aanvang hare zijde koos; later werd hij bevriend met Brandt die een der voorname woordvoerders van de Remonstranten zou worden; wel werd de vriendschap tusschen beide mannen voor eenigen tijd afgebroken, waarschijnlijk tengevolge van eene weinig edele daad van den jongen Remonstrantschen predikant tegenover den Katholieken dichter, doch in het laatste deel van Vondels leven vinden wij Brandt, die waarschijnlijk berouw had over zijne handelwijs weer in vriendschappelijke betrekking tot Vondel[2]; ook Brandts vriend, de predikant-dichter Vollenhove, werd door Vondel gewaardeerd.

Men zou kunnen vragen, waardoor het gekomen is dat Vondel zich niet bij de Remonstranten heeft aangesloten. De verklaring van dat feit moet, naar ik meen, hierin gezocht worden dat ook de predikanten dier richting te weinig konden geven wat Vondel in een voorganger eener gemeente verlangde en zocht; te weinig geleken zij op dien Godefried wiens beeld de dichter in zijn *Harpoen* met zooveel liefde had geteekend; ook zij waardeerden hem 't geloof te zeer ‘naar spitsvondigheden die luttel stichten’, zij waren hem te zeer theologant, te weinig herders der gemeente. Ware Vondel in nauwe aanraking gekomen met Paschier de Fyne of Utenbogaert, wie weet welken invloed die kennismaking op de ontwikkeling van zijn innerlijk leven zou hebben geoefend, doch hij heeft beide mannen, naar het schijnt, niet persoonlijk gekend.[3]

1) Vgl. Ter Haar, *Jacobus Trigland* bl. 82-83 en Wittewrongels *Oeconom. Christ.* passim.
2) Brandt heeft waarschijnlijk, buiten Vondel om, in 1647 een bundel van Vondels gedichten in het licht gegeven en daaronder ook die welke de dichter, nu katholiek geworden, liever niet herdrukt zag; in de met P. onderteekende Voorrede werd Vondel scherp doorgehaald over zijne geloofsverandering. Vgl. Jonckbloets Gesch. der Ned. Lett. IV, 149 en 335.
3) Paschier de Fyne wordt nergens door V. genoemd; op Utenbogaerts beeltenis schreef hij een bijschrift dat van sympathie getuigt.

De vastheid die Vondel zocht, vond hij noch bij de Doopsgezinden tot wier Kerkgenootschap hij behoorde, noch bij de twee voorname partijen in de toenmalige Hervormde kerk; geen wonder dat zijn zoekende blik van tijd tot tijd bleef rusten op het oude geloof, verdreven uit de kerken en het openbare leven, doch heimelijk voortlevend in de harten van velen, ter sluik beleden en geoefend in stille samenkomsten, bedreigd door hebzuchtige schouten maar meer nog door het felle antipapisme der Calvinistische ijveraars.[1)] Het Katholicisme, door velen reeds dood gewaand, had gedurende de laatste helft der 16de eeuw zichzelf herzien, zich gezuiverd en versterkt en begon in den aanvang der zeventiende eeuw hier te lande weer op te leven. Velen die in den aanvang waren medegesleept door de forsche vaart van het opstijgend Protestantisme, werden later afvallig van het nieuwe geloof; vooral kinderen van ouders die de Katholieke kerk hadden verlaten, sloten zich, mondig geworden, weer bij haar aan. Duidelijk bleek, dat Protestantisme en Katholicisme elk beantwoorden aan onderscheiden behoeften van den menschelijken geest, dat het verschil tusschen beider levensbeschouwing overeenkomt en samenhangt met menigerlei verschil van temperament en geestelijken aanleg. In de 16de eeuw hadden velen de Katholieke kerk verlaten, wier eigenaardige neigingen en behoeften toch niet door het Protestantisme bevredigd konden worden; allerlei misbruiken hadden hen afkeerig gemaakt van het Katholicisme en, daar zij niet buiten een Kerkgenootschap konden, gebracht tot het nieuwe geloof dat hun niet paste. Hunne kinderen die, bij min of meer gelijken aanleg en temperament, kennis maakten met een gelouterd Katholicisme, verkondigd door eerbiedwaardiger geestelijken dan hunne ouders hadden gekend, verlieten het nieuwe geloof voor het oude. Zóó zal het, naar ik mij voorstel, gegaan zijn in de familie Vondel, misschien ook in de met haar verwante familie De Wolff.

Dat het oude geloof voor een dichter als Vondel veel aantrekkelijks moest hebben en dat hij ten slotte tot het Katholicisme overging, laat zich wel verklaren. Het Katholicisme, rekbaarder dan het nieuwe geloof, drong hem niet steeds en

1) Vgl. over dit deel dezer studie het voortreffelijk artikel van Fruin in *De Gids* 1894 (Januari-Februari) en het tijdschrift *De Katholiek* XXII, 202, 206 en vlgg.

overal partij te kiezen tusschen hemel en aarde, liet hem vrij in zijne vereering der Oudheid, zijne liefde voor poëzie; de ondoorgrondelijke mysteriën des geloofs gaven hem gelegenheid tot bevrediging zijner behoefte aan het oneindige, zijner neiging tot contemplatie; de zinnenstreelende eeredienst met haar dramatisch karakter moest den kunstenaar liever zijn dan de eenvoud, verheven doch naakt, van het Protestantisme; op den man die in wereldlijke zaken gezag en traditie zoo hoog stelde, moesten het eenhoofdig gezag van den Paus en de eerbiedwaardige ouderdom der Katholieke kerk indruk maken. De Katholieke geestelijken met wie hij in aanraking moge zijn gekomen, zullen hem zeker niet door hunne persoonlijkheid afkeerig hebben gemaakt van het door hen beleden en verkondigd geloof; voorzoover wij weten, waren zij meerendeels mannen, niet alleen vlekkeloos van leven en vol toewijding aan hunne taak, doch ook - vooral de Jezuïeten onder hen - ontwikkeld en beschaafd. In den kring zijner bloedverwanten en vrienden waren Katholieken ook vóór 1641 niet zeldzaam: zijn zwager Abraham de Wolf dien hij hoog stelde, was waarschijnlijk Katholiek; zijn beminde broeder Willem ‘roemde’ in een gedicht, ‘’t heerlick Hooft van Rome, Paus Urbaen’, gelijk Vondels katholieke vriend Plemp, lid van den Muiderkring, ons mededeelt;[1] ook Anna Roemers en Tesselschade waren en bleven oprechte Katholieken. Voegt men nu hierbij dat Vondel tot tweemaal toe (omstreeks 1620 en 1625) aanvallen had van diepe zwaarmoedigheid, dat hij achtereenvolgens beproefd werd door het verlies van zijn nimmer vergeten broeder Willem (1628), van zijne kinderen Constantijn en Saartje (omstr. 1632) en van zijne vrouw Maria de Wolf (1635), dat zijne geliefde dochter Anna vóór hem overging tot het Katholicisme - dan zijn daarmee de voornaamste zaken en omstandigheden genoemd die van invloed zijn geweest op zijn overgang tot de Katholieke kerk.[2]

1) Van Lennep-Unger 1626-1629, bl. 149, vs. 10.
2) Of en, zoo ja, in hoeverre het plan op een tweede huwelijk met eene ‘welgegoede weduw van de Roomsche gezintheit’, waarvan Brandt spreekt (p. 59) invloed heeft gehad op Vondels overgang, is voor ons moeielijk uit te maken, zoolang wij niet meer weten. Brandt is blijkbaar niet ongeneigd er rekening mede te houden; Alb. Thijm denkt aan Tesselschade; Jonckbloet verwerpt Brandts mededeeling. *Zekerheid* hebben wij in dezen volstrekt niet. Van Lennep geeft m.i. eene juiste beschouwing; vgl. III, 620-621.

De voorstelling van Vondels overgang die wij langs dezen weg verkregen hebben, kan uit zijne poëzie worden aangevuld en toegelicht. Indien wij de vóór 1641 geschreven verzen nagaan, vinden wij telkens uitdrukkingen, voorstellingen en begrippen waarin zich het Katholicisme meer of minder duidelijk vertoont; naarmate wij dichter bij 1641 komen, wordt het Katholicisme duidelijker voor onzen blik: allengs wordt volle dag wat uit de verte schemering en flanwe lichtglans geleek. In de *Voorreden* van *den Gulden Winkel* (1613) reeds treft ons deze uitdrukking omtrent Abraham de Wolf

> den zegen
> Die hy te Roomen heeft *zoo goedertieren* kregen
> *Van Zyne Heyligheyd*

Aan het slot van *Hierusalem Verwoest* (1620) zegt de engel Gabriël van zichzelven dat hij

> *d' heylge Moedermaeghd* boodschapte van te voren
> Hoe zy van God was tot een moeder Gods verkoren[1)]

In het gedicht *Tot Lof van Sint Agnes* (1622), waarvan m.i. niemand dan Vondel de maker kan zijn, vraagt hij zelfs om de voorbidding dezer heilige.[2)] Echt Katholiek is de voorstelling van Christus als bruidegom in het *Christelyck Vryagielied*, door den dichter vóór 1625 met het oog op Katharina Baeck geschreven; dat lied is als een nagalm der bekende middeleeuwsche geestelijke romance *des Soudaens Dochterkijn*. In 1625 vertaalt Vondel een Latijnsch lofdicht van zijn broeder Willem op Paus Urbaan den Achtsten, dat in zijne vertaling aanvangt met: 'Wat Godheit vol ontsaghs is dit // Die daar op zeven bergen zit' en besloten wordt door deze regels: '.... Buigh uw kniên // En kus zijn voeten wijd ontzien'. In 1627 vraagt hij aan het eind van den *Rommelpot van 't Hanekot* of de jonge Hanen (de predikanten van het nieuwe geloof) het beter maken

1) Vs. 2106-2107.
2) Van Lennep heeft onderscheidene zaken genoemd die vóór Vondels auteurschap pleiten (II, 144-145), doch heeft blijkbaar geen trek gehad, aan te nemen dat Vondel 'reeds zeventien jaren voor zijn overgang tot de Roomsche kerk een lofdicht zou vervaardigd hebben op een Roomsche heilige.' In verband met de overige door mij opgenoemde plaatsen, is daarin echter niets vreemds.

dan die van het ‘ouwe hock’ (de Katholieke kerk) en laat Petrus' haan het hoofd schudden en neen! kraaien. In de beschrijving der katholieke kerkplechtigheden binnen Den Bosch tijdens het beleg, door Frederik Hendrik voor de stad geslagen, is eene volkomen onthouding van alles wat zweemt naar af keer van, spot of triomf over den Roomschen vijand die in de minderheid is.[1)] In de gedichten op de Inwijding van het Athenaeum (1632), wordt opnieuw met eerbied gesproken over de ‘heylige Angeneet’; in het *Danckoffer aen David de Willem* in denzelfden geest over paus Urbaan VIII omstr. 1633?).

De voorbereiding tot het dichten van zijn voorgenomen heldendicht over Konstantijn den Grooten bestond voor een goed deel in het bestudeeren van de geschiedenis der Christelijke kerk gedurende de eerste eeuwen onzer jaartelling. Ongetwijfeld heeft die studie hem meer vertrouwd gemaakt met en geneigd tot het Katholicisme Zijne Constantinade zou een tegenhanger geworden zijn van Tasso's *Gerusalemme Liberata* door Vondel geheel in proza vertaald, blijkbaar om volgens de gewoonte dier eeuw langs dien weg ‘den zwier van zulk werk in 't hooft te krygen’. Tasso's *Gerusalemme* was niet louter beeld van het verleden; het was geboren uit, werd gedragen door een sterk geloof; zoo zou ook de Constantinade, ware zij voltooid geworden, des dichters christenzin getuigd hebben. Hoe zeer hij in deze dagen de Christenheid beschouwde als een groot geheel, hoe zeer hij zich *Katholiek* Christen gevoelde in den ruimen zin van dat woord, blijkt duidelijk uit zijn gedicht ‘Op de Tweedraght der Christe Princen’ (1634), jammerklacht en alarmkreet tevens, dat aan Maerlants *Van den Lande van Oversee* doet denken.

In het lijkdicht op den dood zijner vrouw (1635) treffen ons deze regels op de Moeder Gods:

> .... 't Koor der segenrijcke Maeghd,
> Daar sulck een schaar den naam af draagt,
> En die mijn naam oock gaf zijn waarde.

Ook in den *Zegesang ter eere van Gillis van Vinckenroy* (1637?) is een Katholiek element op te merken in de wijze

1) Vgl. *Zegesang*, vs. 407-419 (Van Lennep-Unger, 1626-1629 bl. 273).

waarop de dichter spreekt over de orde van Sint Franciscus en aan het slot eene bede richt tot Sint Quintijn.

In het jaar 1637 had Vondel zijn treurspel *Gysbreght van Aemstel* voltooid. Reeds de tijdgenooten hadden bemerkt dat hij, ‘toen alreeds aan 't waggelen was’.[1)] Het was dan ook waarlijk niet zonder reden dat de Kerkeraad Burgemeesteren trachtte te bewegen de vertooning van dat stuk te verbieden, en Burgemeester De Graeff die de afgezanten van den Kerkeraad antwoordde: dat het stuk door den tijd waarin het speelt vanzelf het Katholiiscme met zich bracht, stuurde hen met een kluitje in het riet. Neen, niet de middeleeuwsche stof reeds maakte het stuk katholiek, maar de liefde, waarmede zooveel wat eigenaardig katholiek is, hier wordt uitgebeeld: het zachtgouden licht dat aureolen vormt om het hoofd van priesters en kloosterlingen, abdis en bisschop; dat een glans werpt op kloosters en Katholieke kerken, op altaar en mis, op kostelijk kerksieraad en heilig kruisbeeld; de verheerlijking van Jezus' geboorte, door den ‘Rey van Edelingen’ geheel in den geest der middeleeuwsche kerstliederen, doch deze overtreffend in kunstwaarde; de teedere schoonheid van den zoogenaamden *Kerstnacht* die eigenlijk den kindermoord te Bethlehem schildert. Is *Gysbreght van Aemstel*, geboren uit des dichters toenemende neiging tot het Katholicisme, een mijlpaal op den weg die hem naar de Katholieke kerk leidde, aan den anderen kant heeft het dichten van dat stuk des dichters stap op dien weg vaster en sneller gemaakt; hier was actie en reactie. Hetzelfde kan getuigd worden van het treurspel *Maeghden* dat in 1639 het licht zag. Hoofdzaak in dit stuk is de verheerlijking van het Christendom in het algemeen en van het Katholicisme in het bijzonder; vandaar die uitvoerige schildering van de heilige Ursula te Rome, ‘'s weerelds hoofd’, die debatten over het Christendom tusschen Attila en Ursule, Beremond en Ursule; die voorstelling van Christus als bruidegom (vs. 655-661), die verheerlijking van ‘Jezus bruiden’ (vs. 1351) en van martelaren voor het geloof.

In de jaren tusschen 1635-1641 verkeerde Vondels gemoedsleven, naar het mij voorkomt, in een toestand van steeds wassende ontroering en beweging; sterker wordt de aandrang naar

1) Brandt, bl. 59.

de rijke bronnen van zijn zieleleven, hooger schieten de ruischende kletterstralen opwaarts. Hij smacht naar reiner lucht, naar beter leven; het is eigen zielszucht die hij uit in zijn *Joseph in Egypten* waar hij van de ziel schrijft, dat zij

> in 't slijck gespat van 's levens oirsprongk af
> Vast woelt en hijght naer hem die 't al zijn wezen gaf.[1)]

Gelijk zijn beminde vriend Jakob Baeck die in 1639 overleden was, tracht hij door koortsachtige werkzaamheid zijn heftig verlangen te stillen: *Gysbreght, Elektra, Maeghden, Gebroeders, Joseph in Dothan, Joseph in Egypten* volgen elkander snel op. Het baat hem niet; nog houdt het grove lichaam hem gevangen; te vergeefs klapwiekt de geest in 'het huis van been.'[2)] Voortdurend hooren wij in zijne poëzie uit deze jaren het vleugelruischen van zaligen en engelen: in *Gysbreght* wordt ons de schim van Machtelt van Velzen voor oogen gebracht en verschijnt Gabriël; in *Maeghden* de geesten der heilige maagden; in *Joseph in Dothan* bestaat de 'Rey' uit wachtengelen, een engel ontmoet Jozef en wijst hem den weg naar Dothan; Vondel schroomt niet den geest van Jakob Baeck op de bruiloft zijner zuster Katharina te doen verschijnen.

Endelijk is de volheid des tijds verschenen; zijne dochter Anna gaat hem voor, pater Marius grijpt zijne hand, Marius of pater Laurentius neemt hem op in de gemeenschap der Katholieke kerk.[3)]

1) T.a.p. vs. 47-48.
2) Vgl. *Uitvaert van J. Baeck*. Van Lennep-Unger, 1637-1639, bl. 159-160.
3) Verscheidene Katholieke schrijvers (Allard, Drabbe, Klönne, Koets, Van Lommel, Schaepman) hebben de vraag behandeld of de eer van Vondels bekeering aan Marius dan wel aan Laurentius toekomt. Die vraag is door sommigen onjuist gesteld: Vondels bekeering is niet het werk van één priester, wien dan ook, doch resultante van allerlei samenwerkende krachten. De vraag welke priester den meesten invloed heeft geoefend op Vondels overgang, kan langs wetenschappelijken weg niet worden uitgemaakt met de tegenwoordige gegevens; Marius' invloed kan in geen geval geloochend worden, doch dat hoogstwaarschijnlijk ook Laurentius en andere Jezuieten invloed gehad hebben, moet erkend; dat Vondel over Laurentius zwijgt, bewijst niet veel daartegen - dat ben ik met Pater Allard eens. Vraagt men welke priester Vondel als lid der Kerk bevestigd heeft, dan noem ik dat eene vrij onbeteekenende vraag. Zich daarover zoo warm te maken als Dr. Klönne en Pater Allard gedaan hebben, verraadt, dunkt mij, dat zij meer vervuld zijn van den roem van Bagijnhof en Jezuieten-orde, dan dienstig is bij het zoeken naar de waarheid aangaande Vondel.

Zoo vormt zich aan een vochtigen tak langzamerhand een heldere droppel, hij zwelt en zwelt, het licht schijnt er in en doet hem schitteren als zilver, wij zien hem langwerpig worden, daar zal hij vallen! neen, nog blijft hij gehecht aan de plek waar hij zich vormde, onmerkbaar voor ons zwak oog vloeien er nog eenige waterdeeltjes bij - daar rekt hij zich en valt en wordt opgenomen in den stroom waarboven hij straks nog hing.

Wanneer wij Vondels godsdienstig gemoedsleven na zijn overgang tot het Katholicisme beschouwen, dan treft ons ten eerste een vurige geloofsijver waardoor hij als verteerd wordt. Ware hij eene halve eeuw vroeger geboren, hij zou zijn leven gelaten hebben om der wille des geloofs; te vergeefs tracht hij zijne offervaardigheid te uiten door poëzie. Het viertal groote werken die binnen betrekkelijk korten tijd op elkander volgen: *Peter en Pauwels* (1641), *Brieven der heilige Maeghden* (1642), *Altaergeheimenissen* (1645), *Maria Stuart* (1646) zijn alle ontstaan uit de behoefte zich te verdiepen in, zich te doordringen van het Katholicisme, zijne geschiedenis, zijne leer; de slotregel van *Maria Stuart*: 'Zoo groeie en bloei de Kerck: zoo ga men recht naer Godt' geeft de stemming weer waarin de dichter toentertijd verkeerde; telkens vinden wij, vooral in de twee eerstgenoemde werken, plaatsen waar het kruis en het martelaarschap verheerlijkt worden.

Tot nadenken gekomen, een blik terugwerpend op den afgelegden weg, gevoelt hij innige dankbaarheid voor den zegen die hem te beurt is gevallen: aan het slot der *Altaergeheimenissen* schetst hij zich zelven als 'vermoeit van ydel dolen', nu gerust in 'den schoot der Kercke'; in een later gedicht *Toets-steen* (1650) prijst hij zich gelukkig omdat hij de verborgen parel des geloofs gevonden heeft; en nog twintig jaar na den beslissenden stap is hij vol dankbaarheid omdat hij den weg heeft mogen vinden uit wat hem nu een doolhof van dwalingen toeschijnt:

> Wat bypaên vlecht men niet in meesterlooze schoolen,
> Om achterwaerts te gaen en dieper te verdoolen!
> Geluckigh is de ziel die noch een wijzer vint,
> Een draet die haer geleit uit zulck een Labyrint.[1)]

1) *De Heerlyckheit der Kercke* (1663) III, 921-924.

Telkens blijkt ons uit bijschriften van zijne hand, hoe dankdankbaar hij gestemd is jegens Katholieke geestelijken met wie hij in aanraking is geweest en die hem door hunne leer en hun voorbeeld hebben gesticht. Ook in zijne treurspelen eert hij de priesterschap. Het beeld van den Aertspriester dat ons in *Jeptha* geschetst wordt, vertoont veel overeenkomst met dat van den Paus[1]; in *David in Ballingschap* wordt de priesterschap openlijk door Absalon geëerd en haar de verzekering gegeven: 'Wij willen tienden noch uw hantvest niet verminderen'; 'Gaet heene, en onderstut mijn stoel met uw gebeden' - aldus besluit de koning. Dat klinkt anders dan in *Palamedes*! In *Zungchin* heeft Vondel een eerezuil opgericht voor de Sociëteit van Jezus; niet het lot van den onbeteekenenden Keizer vervult des dichters gemoed, doch de lotgevallen der Sociëteit in het Oosten en haar zendingswerk; Adam Schal en zijne priesters openen het stuk dat besloten wordt met eene voorspelling van Xaverius' Geest tot de priesters; telkens zien wij de Jezuïeten op het tooneel.

Vondels overgang tot het Katholicisme bracht noodwendig met zich dat hij verder van het Protestantisme kwam te staan; zijn geloofsijver voor het Katholicisme openbaart zich ook wel eens in eene vijandige stemming tegenover het Protestantisme. In *Kenteken des Afvals* dat achter *Altaergeheimenissen* volgde, zegt hij o.a.:

> o heilooze opperschennis,
> Die Godt zijn wettigh Recht ontzeit
> En blint noch roemt van Kristus kennis!

Toch zijn zulke uitingen zeldzaam. Talrijker zijn die over zijne oude vijanden, de orthodoxe predikanten; trouwens zij zelven zorgden er wel voor, dat de dichter hen niet vergat. Van zijn kant toonde Vondel dat hij nog altijd de man was die indertijd den rommelpot had doen weergalmen en den harpoen had geslingerd. In *Maria Stuart* gloeit het oude vuur nog eens op in deze regels van Melvin:

> d' Oploopende gemeent wordt lichtlijck neergezet,
> Indien de predickstoel zich wacht dien haet te voeden.[2]

1) T.a.p. vs. 1141-1154, 1195-1196.
2) T.a.p. vs. 1060-1061.

Toen Ds. Wittewrongel het hem te lastig maakte naar aanleiding van *Lucifer*, sloegen de speelsche vlammetjes uit de asch die ze bedekt hield en begonnen lustig te knetteren. Wat losse zwier en bevallige ongedwongen vroolijkheid in die *Uitvaert van Orfeus* waarmede hij den 'Trompetter van de Zeeuwen' te lijf ging!

Wittewrongel gaf den kamp niet op, doch antwoordde met grof geschut en maakte zijn tegenstander uit voor 'een leeraer der leugenen, een voortplanter van alle ydelheyt, lichtveerdigheyt ende Heydensche goddeloosheyt.'[1] Vondel verdedigde zich in het 'Berecht' voor zijn *Salmoneus* en zijn *Tooneelschilt*.[2] Ook later vinden wij nog een enkelen keer gewag gemaakt van de predikanten. In *Joannes de Boetgezant* (1662) zegt Herodes tot zijne gemalin:

> Joannes is een streng, een heiligh man,
> Rechtvaerdigh naer de wet, een yvraer naer zijn zede.
> Is 't buiten 't spoor? gedenck het leerampt brengt dit mede.[3]

Dat laatste vers klinkt als eene herinnering aan dezen regel uit *Decretum Horribile* (vs. 18): 'Mijn yver dwaelt van 't spoor: hy slacht den predickstoel.' Doch hoeveel milder is des dichters stemming, hoeveel zachter zijn toon geworden in de dertig jaren die tusschen beide gedichten liggen. Hetzelfde verschijnsel merken wij op, waar hij in *de Heerlyckheit der Kercke* (1663) over Joden en Protestanten spreekt. Hij bidt God:

> Vergeef toch 't overschot van Abrahams geslacht
> Dat schendigh lasterstuck

Hij smeekt, dat ook de Joden nog eens tot de Katholieke kerk mogen gebracht worden;[4] met een 'gebedt voor d' afgedwaelden', zooals hij de Protestanten noemt, besluit hij zijn werk.[5]

Over het algemeen ziet men in de laatste helft van Vondels

1) In zijne *Occonomia Christiana* bl. 1186 vlgg.
2) Van Lennep-Unger, 1660-1662, bl. 187.
3) V, 232-234.
4) I. 993-1006. 'Gebedt voor de Joden.'
5) III, 1111-1174; dat de Protestanten bedoeld worden, blijkt duidelijk in vs. 1116, 1127, 1139, 1155-1158.

leven des dichters geest ruimer worden en hooger stijgen; zijne belangstelling voor het algemeene neemt toe, die voor het bijzondere neemt af; hij stelt niet meer zooveel belang in menschen en wat menschelijk is, de hemelsche belangen verdringen de aardsche. Stroomingen in zijn gemoedsleven die wij vroeger reeds opmerkten, worden sterker. Zijn solidariteitsgevoel als Christen b.v. wordt krachtiger onder den invloed van Katholicisme en vrees voor de steeds dreigende Turken. Hij draagt zijn *Lucifer* op aan Ferdinand III, die voor hem het wereldlijk hoofd der Christenheid is: ‘Christenryck, doorgaends gelyck een schip in de wilde zee aen alle kanten en tegenwoordigh van Turck en Tarter bestormt en in noot van schipbreucke, vereischt ten hooghste deze eendraghtige eerbiedigheit tot het Keizerdom’, schrijft hij in zijne Opdracht. Vondel voelt zich een lid dier groote Christenmaatschappij, welke de door hem in zijn jeugd bezongen Hendrik IV tot één groot Christenrijk had willen vereenigen; doch wat de werkelijkheid niet tot stand heeft kunnen brengen, is in den geest des dichters voltooid. In *Nootweer tegens den Inbreuck van Turkyen* (1661) en *Kandia op haer Uiterste* (1669) zien wij hem als een schildwacht op post, zijne waarschuwende stem klinkt: ‘De Turck treckt aen’ de zon van het kruis gaat onder, ‘wij staen als met gevleugelde armen’, ‘nu is 't noch tijt’. Die verzen lezend, is het ons alsof wij uit verre eeuwen de stem van den ouden Maerlant hooren:

> Kersten man, wats di gesciet?
> Slaepstu? hoe, ne dienstu niet
> Jhesum Christum dinen here?
>
> Tlant daer hi sijn bloed in scient,
> Gaet al te quiste als men siet,
> Lacy! daer en is gene were!

Wel blijft Vondel tot aan zijn dood belangstellen in de dingen van dit leven, maar steeds zwaarder en voller van klank wordt de stem die de vergankelijkheid en verachtelijkheid van al dit aardsche predikt, die uitdrukking geeft aan het verlangen der ziel naar vereeniging met God. In de *Opdraght aen Eusebia* van het treurspel *Peter en Pauwels* klinkt het:

Wat is ons vleesch, dat doch in 't graf moet rotten?
Wat is het lijf, vermast van snoode pracht?
Der wormen spijze en voetsel voor de motten,
Een hindernis van 't geen Godt dierbaerst acht,
Dat 's 't wezen uit zijn aengezicht gesneden:
De hemelsche en in klay gevange ziel,
Die haeckt te spoên met wyde en wisse schreden
Naer 't zaligh hock waer op haer liefde viel.

In een 'Rey' uit *Samson* vinden wij dezelfde beschouwing: 'Het lichaam is slechts asch en aerde // De ziel al geest en niet dan geest'. De voorstelling der ziel, gescheiden van God, doch steeds zoekend naar haren oorsprong, keert telkens terug, evenals de verwante voorstelling dat het goede in de menschen bij sprankjes verspreid is doch in God zijn bronader vindt.[1] In het 'vaderlant daer boven' te stijgen, dáár God te schouwen, is wat Vondel steeds vuriger wenscht. In zijne bewerking van Davids Psalmen kan men duidelijk zien, hoe zeer hij genoten heeft van eene plaats waarin over het 'aanschouwen van de liefelijkheid des Heeren' gesproken wordt, met hoeveel welbehagen hij dit denkbeeld heeft omhangen met het kostbare tooisel zijner taal.[2]

De voorstelling die Vondel zich van den hemel vormde, was aanvankelijk vrij wel dezelfde die wij in de middeleeuwen zoo vaak aantreffen; het is het 'nieuw Jeruzalem', de stad met gouden straten en muren, paarlmoeren poorten en kostelijke torens; zoo zien wij het b.v. in de hiervoor aangehaalde plaats uit *Hierusalem Verwoest*. Mettertijd werd zijne voorstelling ook in dit opzicht minder kinderlijk en grootscher. Geen schilder heeft zoo den indruk van het onmetelijke en het oneindige weten weer te geven als het genie van Vondel het in *Lucifer* heeft gedaan. Op zijne arendswieken voert de dichter ons hoog hoog boven de aarde binnen de wijde ruimten des hemels, die stralen van licht; daar zweven de geesten die in hunne vaart een spoor van licht achter zich laten, die verschietende sterren

1) *Samson* vs. 1000-1002; *Bespiegelingen* II, 1166-1170; *Uitvaert van Maria van den Vondel* vs. 13-16, 17-20. Dezelfde voorstelling in Dante's *Paradiso*, Canto 26, vs. 32-33: 'Che ciascun ben che fuor di lei si trova // Altro non è che di suo lume un raggio.'
2) Vgl. Psalm XXVII, vs. 4: 'Een ding heb ik van den Heer begeerd, dat zal ik zoeken' enz., met den XXVI Harpzang, vs. 41-61.

gelijken. Hoog hoog boven hen, boven Lucifer en de zijnen, boven de getrouwe engelen, ‘diep in 't grondelooze licht’ troont God. God wordt hier voorgesteld als een vuur, een glans, een heilig licht; er wordt slechts van verpersoonlijkte eigenschappen der Godheid gesproken: de hoogste Goedheid, d' Almogentheit, Gods blijdschap, de zuivere wijsheid.[1)]

Slechts eene enkele maal heeft Vondel zich gewaagd aan de voorstelling van een persoonlijken God. Het is daar waar hij in *Joannes de Boetgezant* (III, vs. 175 vlgg.) eene beschrijving geeft van eene samenkomst des Hemelraads. Ovidius was hier blijkbaar Vondels voorbeeld[2)]; echter is het opmerkelijk te zien hoe hij de soliede plastiek van den Romein heeft vervluchtigd en diens realiteit veredeld; hoe hij haar vleugels heeft aangehecht waarop zij omhoog zweeft, welk een schitterend licht hij over zijne voorstelling heeft uitgegoten.

In het licht te stijgen ‘tot waar al zielen schitt'ren’[3)] - dat was Vondels verlangen gedurende zijn leven op deze aarde! Onvoldaanheid met deze wereld, zielszucht naar hooger reiner bestaan, kenmerken der besten van ons geslacht, hebben ook hem zoolang hij onder dit volk geleefd heeft, vervuld, beheerscht, vaak gekweld. Het rijke leven van zijn tijd heeft hij medegeleefd als weinigen. Beter dan de meeste andere groote Nederlanders dier dagen vertegenwoordigt Vondel zijne eeuw; in zijn leven en zijne verzen weerspiegelen zich de geschiedenis der wereld, van Nederland, van Amsterdam, de godsdienstige stroomingen onder zijn volk, kunst en natuur, zooals men die toen beschouwde. Op zijn naam ligt geen vlek; reinheid adel eenvoud kracht en schoonheid kenmerken zoowel zijn leven als zijne poëzie.

G. KALFF.

Eindnoten:

5)

1) Ook Dante waagt zich niet aan eene beschrijving; vgl. *Paradiso*, Canto 23 vs. 28 vlgg., vs. 55 vlgg.; Canto 24, vs. 25. Ook bij hem die verpersoonlijkte eigenschappen: La somma Sapienzia, il primo Amore etc.
2) Metam. I, 168 vlgg.
3) Kloos.

Een bezoek aan het Natural History Museum te Londen.

Hoezeer een zoöloog het waarschijnlijk een bijzonder voorrecht zal achten, om eenigen tijd te kunnen doorbrengen in de galerijen en laboratoria van Londen's prachtig Natuurhistorisch Museum, zoo is er toch voor den Hollander een bittere bijsmaak aan dat genot verbonden. Reeds wanneer hij langs den stillen, breeden Cromwell-road het grootsche paleis nadert, begint hij onwillekeurig vergelijkingen te maken met zijn nationaal Museum te Leiden, en te denken aan den voortdurenden onwil zijner volksvertegenwoordiging om daarvoor een geschikt en waardig gebouw toe te staan. En hoe langer hij in de galerijen doorbrengt, hoe grievender en beschamender voor hem de tegenstelling wordt tusschen de schrielheid zijner eigene natie en de koninklijke mildheid der Britsche op het gebied van wetenschap en algemeene ontwikkeling.

Zoo prachtig en bijna overdadig als in Londen behoefde een Nederlandsch Museum van Natuurlijke Historie daarom nog uiet te zijn. Wellicht is de verwerping van Minister Tak's voorstel juist veroorzaakt doordien het al te hooge eischen stelde, al te grootsche plannen wilde verwezenlijken. Zelfs door een der Londensche conservatoren hoorde ik er bitter over klagen, dat beeldhouwwerk en kostbare steenversiering zooveel geld hadden verslonden, dat voor goede laboratoria en magazijnen veel te weinig was overgebleven. In dit opzicht en in vele andere kan het Londensche Museum ons als waarschuwend voorbeeld dienen. Maar laten wij beginnen met het te bezien.... en te bewonderen.

Uit een architectonisch oogpunt is het gebouw vooral merk-

waardig, omdat alle zichtbaar muurwerk geheel van terra-cotta is gemaakt. De stijl is Romaansch, en hoezeer het dus in den vorm van ramen, deuren en gewelven gelijkt op de meestal kerkelijke gebouwen uit de eeuwen, waarin die bouworde ontstond en heerschte, zoo maakt het toch in 't minst geen gezocht-kerkschen indruk.

Hiertoe draagt zeker het karakter van 't beeldhouwwerk bij, dat rijkelijk langs bogen, aan kapiteelen en op nokken is aangebracht en uitsluitend uit dier- en plantfiguren bestaat: voorstellingen van hedendaagsche dieren in de zoölogische vleugels, van uitgestorvene in de palaeontologische.

Binnengetreden door de grootsche boogreeksen van den middenportiek, blikt men uit den schemer van een zwak verlichten voorhal in een hooge, groote ruimte, waarin het grijze, diffuse licht van den Londenschen winterdag door de bovenramen zich omlaag spreidt, en de groote architectonische lijnen van den trap op den achtergrond en van een reeks nissen ter weerszijde goed uitkomen. Op 't eerste gezicht merkt men in deze ‘Central Hall’ weinig op wat de aandacht trekt, behalve het geraamte van een grooten potvisch, en halfweg den trap het beeld van Darwin, dat, in een armstoel gezeten, met rustige vriendelijkheid schijnt neer te zien op een zevental vitrines met allerlei gediert, rondom het knokige middenstuk. Beziet men echter den inhoud der vitrines nauwkeuriger, dan bemerkt men al spoedig, dat elk hunner de bewijsstukken bevat voor een der afdeelingen van Darwin's hoofdwerk; dat zij als 't ware de lichamelijk geworden platen zijn bij de hoofdstukken der ‘Origin of Species’. Zoo vertoonen de twee voorsten den invloed der ‘teeltkeuze’ op de huisdieren, in de door Darwin behandelde rassen der tamme duiven, hoenders en kanarievogels. Vier en twintig rassen van tamme duiven zijn hier bijeengeplaatst, en maken het mogelijk met één oogopslag den omvang der ‘variation under domestication’ onder de afstammelingen van één enkele soort, te overzien. Die wilde stamvader, de rotsduif, zweeft bovenaan, en daaronder zitten kroppers en pauwstaarten, koolduiven en meeuwtjes, postduiven en tuimelaars bijeen, verschillend in alle opzichten: in kleuren en grootte, in uiterlijk en verhoudingen, in aantal der staartpennen en aard van het veerkleed. Sommige zijn tweemaal grooter dan de stamvorm, andere hebben zonderlinge

uitwassen op den snavel, allen planten hare eigenaardigheden erfelijk voort, mits onder behoorlijke bewaking der kweekers, die voortdurend moeten zorgdragen de uit het ras slaande nakomelingen uit te lezen.

Bij de hoenders is het meer één bepaalde verregaande afwijking die in het oog valt, n.l. de verlenging der staartveeren bij Japansche hanen, wier sierpluimen meer dan manslengte kunnen bereiken. Toch zijn de daarnevenstaande verwilderde hoenders van een der Stille Zuizee-eilanden misschien nog merkwaardiger, omdat zij afstammen van Europeesche, die er door een schip in deze eeuw zijn losgelaten. Zij hebben zich daar in dien tijd tot een goed gekenmerkt ras vervormd, dat wel eenige gelijkenis vertoont met het wilde Indische hoen (Gallus bankiva), maar er toch volstrekt niet geheel mee overeenkomt. Derhalve bewijzen zij, dat de oude bewering, als zouden tamme dieren bij verwildering binnen korten tijd terugkeeren tot hun wilden stamouderlijken vorm, dringend nadere toetsing vannoode heeft. Voor de meeste huisdieren is trouwens de oorspronkelijke wilde soort al evenmin met zekerheid aan te wijzen, als het tijdstip hunner eerste domesticatie: daarom is misschien de hier uitgestalde reeks van wilde en tamme kanarievogels nog het belangrijkst van alles, omdat zij aantoont, hoe binnen drie eeuwen, uit een kleine, grijs en groengeel gevlekte, muschachtige vinkensoort, een tweemaal grootere, effen zwavelgele, sierlijke vogel is gekweekt, in sommige rassen zelfs met een grooten veerkuif over den snavel.

Waardoor worden de veranderingen veroorzaakt, waarvan de teeltkeus zich bedient, om nieuwe, wonderlijk afwijkende rassen te scheppen? Wij weten er niets van, wij zien slechts hoe menigvuldig de variaties moeten zijn, hoe hardnekkig zij zich van geslacht tot geslacht voortplanten, tot welke buitensporige hoogte zij zich laten opdrijven in één bepaalde richting. Dat echter die oorzaken niet in den rechtstreekschen invloed van gevangenschap mogen gezocht worden, bewijzen ons de volgende uitstalkasten, waar volkomen overeenkomstige verschijnselen van verandering, voorkomende in de vrije natuur, zijn tentoongesteld.

Bij den kemphaan gelijken de jonge mannetjes en wijfjes in alle opzichten op elkaar, behalve dat de eerste iets grooter zijn; worden zij echter ouder, dan krijgen de mannetjes een dikken

wijduitstaanden pluimkraag om hun hals, en hun geheele veerkleed wordt op de meest verschillende wijzen geteekend, zoodat bijna geen twee gelijken te vinden zijn. De wijfjes blijven aan elkaar gelijk en verschillen van de jonge dieren slechts door donkerder veerkleed.

Verder leert ons een groep van overgangsvormen tusschen de zwarte en de bonte kraai (Corvus corone en Corvus cornix), dat tusschen naverwante soorten, die aan elkaar grenzende landstreken bewonen, op die grenzen ook in den wilden staat hybriden worden voortgebracht, die een mengelmoes vertoonen van de kenmerken hunner ouders, evenals dit bij de tamme rassen het geval is. Een andere vitrine toont ons de algemeenheid van het albinisme in alle klassen van het dierenrijk, volkomen onafhankelijk van 't normale kleurpatroon der soorten: men ziet er witte kangoeroes, egels, kolibris, ja zelfs witte slangen, kikvorschen en kreeften, en daarnevens de merkwaardigste voorbeelden van gedeeltelijke verwitting, waardoor hetzij witbonte spelingen, hetzij verbleekte, of beter gezegd verschoten variaties ontstaan. Is hierbij geen sprake van eenig verband tusschen de levenswijze of de omgeving der albinische exemplaren en het ontbreken hunner huidkleurstoffen, ja, mag men onderstellen, dat die blankheid hun ten slotte bijna altijd noodlottig zal worden, juist het omgekeerde is klaarblijkelijk het geval met de normaal witte diersoorten, die in de tegenoverliggende vitrine zijn bijeengeplaatst op een nagebootst sneeuwveld. Poolvos, sneeuwhaas en hermelijn blijken door hun blinkend witte vacht even onzichtbaar gemaakt als het sneeuwhoen door zijn veeren. De bij albinos van zuidelijker dieren doellooze, ja verderfelijke afwijking is bij deze poolbewoners door erfelijkheid standvastig geworden. Dat men werkelijk met hetzelfde verschijnsel te doen heeft: n.l. het plaatsmaken van een kleurenpatroon, onverschillig van welke tint of teekening, voor een volledige of gedeeltelijke witheid, blijkt uit een volgende, hierop betrekking hebbende vitrine, waarin diezelfde Noordsche diersoorten zijn opgesteld, maar nu in hun zomerkleed gedoscht, te midden der kruiden en heesters van de plaatsen, waar zij 's zomers huizen en nestelen. Het sneeuwhoen draagt dan de liverei der boschhoenders, de poolvos die der jakhalzen, de hermelijn die der marterachtige roofdieren, en elk dezer zoo verschillende uitmonsteringen blijkt in meerdere

of mindere mate met de warme bruine en roodgroene schakeeringen van het plantekleed der Noordsche dreven overeen te komen. Het albinisme, ginds een aangeboren persoonlijke afwijking, blijkt hier een jaarlijks wederkeerende, aan alle leden der soort eigene verdwijning der huidkleurstoffen te zijn. Het vermoeden ligt voor de hand, dat de altijd witte dieren, zooals de ijsbeeren en sneeuwuilen, blijvende albinos zijn geworden.

En wanneer men aldus vanzelf er toe gebracht wordt, de vraag te stellen: waarom bleven deze albinos niet slechts bestaan, maar werden zij het eenige ras, terwijl van zuidelijker dieren de witte spelingen altijd tot enkele exemplaren beperkt blijven? dan voelt men zich gedrongen, met Darwin te antwoorden: ‘Door het overleven der geschiktsten, door de natuurkeus’.

Dat ook het omgekeerde, schoon zeldzamer, plaats grijpt, n.l. toeneming der kleurstof, in alle dierklassen en onafhankelijk van de normale huidteekening, bewijst de vitrine die voorbeelden van het ‘melanisme’ bevat, waarin een zwarte panter te midden van ongewoon donker gekleurde hazen, konijnen, snippen, patrijzen, boschhoenders enz. troont.

Wat de witte kleur is voor de sneeuwbewoners, is de gele zandtint voor de woestijndieren; dat toont een der achterste vitrines, waar op een bodem van Egyptisch zand talrijke soorten zijn bijeengebracht, die, zelfs in deze onnatuurlijke ophooping, van hunne omgeving onmogelijk te onderscheiden zijn, zoodra men er niet vlak bij staat. Steppenhoenders en springmuizen, ja zelfs adders en hagedissen, lijken als met een roodgrauwgeel sop overgoten, waaronder evenwel de sporen van zeer verschillende kleurpatronen, kenmerkend voor de families waartoe zij behooren, doorschemeren.

Die nabootsing der omgeving, waarop het eerst door Darwin's onderzoekingen en bespiegelingen de aandacht is gevestigd en het licht eener natuurlijke verklaring geworpen, wordt hier bovendien nog geïllustreerd door tal van bijzondere gevallen. Op een takje met eenige dorre bladeren zit b.v. de dagvlinder Kallima met omhoog geslagen vleugels, wier onderkant zoo sprekend op een geelgeworden, donkergeaderd blad lijkt, dat het dier slechts met de grootste opmerkzaamheid van de werkelijke bladeren erneven te onderscheiden is.

Daarnaast vertoont dezelfde vlinder in vliegende houding haren prachtig geel en blauw glanzenden bovenkant, 't geen

ons duidelijk doet inzien, hoe de groote tegenstelling tusschen het vliegend en het stilzittend dier dit laatste des te minder zichtbaar maakt en dus aan de op hem azende vogels doet ontsnappen. Met al deze voorbeelden voor oogen komt men tot een nieuwe indeeling der dieren naar hun uiterlijke gedaante, en gaat spreken van zanddieren, rotsdieren, bastdieren, bladdieren, takdieren, mosdieren, ja zelfs vogeluitwerpseldieren.

Een ander algemeen verbreid verschijnsel, dat onder 't zelfde begrip van beschermende nabootsing moet gebracht worden, is neven de bovenvermelde gevallen door een reeks voorbeelden vertegenwoordigd. Het is de nabootsing van gevreesde of geschuwde dieren door weerlooze vormen, die tot gansch andere natuurlijke groepen behooren.

Vlinders in de gedaante en het kleurenpatroon van wespen, vliegen in die van hommels, spinnen in die van mieren, ziet men naast elkaar in hun natuurlijke omgeving tentoongesteld.

Sommige vlinders bezitten zelfs lange draadvormige aanhangselen aan het achterlijf, die sprekend op de legboren der sluipen galwespen gelijken, maar bij onderzoek een geheel anderen bouw blijken te bezitten, daar zij gevormd worden door een aantal lang-uitgerekte schubben.

Bijzonder treffend zijn de reeksen van die kapellensoorten, die in snit en kleurschakeering harer vleugels even sprekend gelijken op vlindervormen van geheel andere families, als zij afwijken van hare eigene verwanten. Tal van diergelijke gevallen zijn hier bijeengebracht, en de overeenkomst is van dien aard, dat het niet mogelijk is, met deze bewijsstukken voor oogen, aan toevallige gelijkenis, zonder eenige algemeene beteekenis voor de nabootsende wezens, te denken. Trouwens, dat die gelijkenis wel degelijk groot voordeel moet opleveren voor deze laatste, is in enkele gevallen bewezen door proefnemingen, welke hebben aangetoond, dat de nagebootste vormen voor vogels en insecten oneetbaar zijn, tengevolge van een door hen afgescheiden stinkend vocht, en dat de nabootsende vormen, die dit vermogen missen, altijd in klein aantal rondvliegen te midden der talrijke scharen van oneetbare soorten, welke natuurlijk met rust gelaten worden.

Zijn aldus de vitrines der middenruimte gewijd aan de merkwaardige verschijnselen van het uiterlijk der dieren, voor welke tot nu toe slechts de leer van Darwin een natuurlijke verkla-

ring heeft kunnen schenken, de zijnissen hebben betrekking op den inwendigen bouw der verschillende dierklassen.

In reeksen van de prachtigste praeparaten bevatten zij als het ware een atlas van vergelijkende anatomie, waarin de afbeeldingen vervangen zijn door de oorspronkelijke voorwerpen zelf, en de text teruggebracht is tot korte, maar duidelijke bijschriften. Wie zich de moeite wil geven, aan de hand dier bijschriften in elk dezer nissen enkele uren door te brengen, die ziet de ontwikkeling, de vervorming, de wijziging in functie, den achteruitgang, de verdwijning der organen als 't ware voor zijn oogen geschieden.

De geraamten van mensch en paard b.v., naast elkander opgesteld, vertoonen dezelfde beenderen in overeenkomstige rangschikking, maar verschillende gedaante. Waar van de vijf teenen des menschen bij 't paard slechts één groote en twee rudimentaire zijn weer te vinden, ziet men in de daarneven bijeengeplaatste voetbeenderen der Eocene, Miocene, Pliocene en huidige paardensoorten deze eenteenigheid uit de vierteenigheid geleidelijk ontstaan.

Even sprekend is de wijziging van een vijfvingerige voorste ledemaat tot een éénvingerigen vleugel bij vogels, als men het geraamte van dat deel bij den uitgestorven hagedisvogel, Archaeopteryx, geplaatst ziet naast dat der tegenwoordig levende vliegende en niet-vliegende vogels. Bij den eersten ziet men drie niet met elkaar vergroeide vingers, elk van een nagel voorzien, naast elkaar aan het eind van den veerdragenden voorpoot, - bij de hedendaagsche vlieg-vogels een korten duim en twee min of meer met elkaar vergroeide vingers, alle drie zonder nagels, - bij de loop-vogels en pinguins zijn de duim en de derde vinger geheel of gedeeltelijk verdwenen. Daarnaast vertoonen ons de vleugels van twee thans nog levende vogels (den secretarisvogel en den hoatzin), nagels, zij het ook slechts aan één, respectieve twee vingers.

Ik moet de verleiding weerstaan om nog meer van de tallooze aantrekkelijke onderwerpen uit de vergelijkende ontleedkunde en ontwikkelingsleer te vermelden, die in deze heerlijke verzameling om strijd onze belangstelling opwekken en onze aandacht boeien. Maar één algemeene opmerking moet ik er over maken, die trouwens evenzeer geldt voor het geheele

Britsche Natural History Museum. Het is de strenge handhaving en doorvoering van het beginsel, dat een Museum in de eerste plaats moet ingericht zijn voor de bezoekers, niet voor de verzamelaars zelf.

In al de bovenvermelde groepen en reeksen is geen voorwerp opgenomen, of het heeft beteekenis voor het beoogde doel, en deze beteekenis is zoo noodig nog door duidelijke bijschriften en teekeningen opgehelderd. Nergens is toegegeven aan de zucht naar volledigheid, ten koste der duidelijkheid en overzichtelijkheid; omgekeerd is niet geschroomd ontbrekende of voor uitstalling ongeschikte voorwerpen, als zij in 't verband van 't geheel noodzakelijk waren, door afgietsels, vergroote modellen of af beeldingen te vervangen. De bedoeling der uitstallingen in de Central-Hall is, den bezoeker, alvorens hij de systematische verzamelingen binnentreedt, een algemeene inleiding tot de Natuurlijke Historie te geven. Zij vormen dus een Index-Museum, hare geheele inrichting berust op het feit, dat de groote meerderheid der Museumbezoekers geen natuurhistorici zijn, maar leeken die van die vakken meer of minder wenschen te leeren, of de uit boeken opgedane kennis aan de voorwerpen zelf te toetsen. Daarom is alles er op aangelegd hun in dien wensch zooveel mogelijk te gemoet te komen.

Het behoeft wel geen betoog, dat zulk een Inleiding-verzameling bij uitstek geschikt is, om het geheele Museum en daarmede de Natuurlijke Historie in groote kringen der bevolking populair te maken. Dat ziet men dan ook duidelijk aan de scharen van bezoekers, die niet slechts in de Central-Hall, maar in alle afdeelingen worden aangetroffen. Wel zijn daaronder vele, wien men het aan kan zien, dat zij het Museum slechts beschouwen als een aangename, goed verwarmde wandelplaats, of hoogtens als een ongewoon soort van wassenbeeldenspel en prentenboek, maar niet weinig andere zijn bezig aanteekeningen te maken, naturalia uit hun eigen verzamelingen met die der galerijen te vergelijken, of met aandacht bepaalde groepen te bekijken. Vaders ziet men hunne kinderen, onderwijzers hunne scholieren rondleiden.

Uit het bovenstaande moet men vooral niet afleiden, dat alleen datgene is tentoongesteld, wat voor de beweringen der

aanhangers van de ontwikkelingsleer schijnt te pleiten. Ofschoon zonder twijfel de overtuiging van de juistheid dier leer aan de inrichting der Central-Hall heeft ten grondslag gelegen, zoo is nergens verzuimd, op twijfelachtige, onvolledig bekende of nog onbegrijpelijke verschijnselen te wijzen.

Wie deze verzamelingen met aandacht doorkijkt, zal niet alleen zijn kennis vernieuwen en vermeerderen, maar tegelijk tal van onderwerpen opmerken, die nog op nauwkeuriger of uitgebreider onderzoek wachten. Niet het blinde geloof, integendeel de gezonde twijfel zal bij hem opgewekt worden, tegelijk met de lust tot onderzoek, waar hij de heerlijke vruchten, die zulke arbeid den onderzoeker vermag te schenken, rondom zich ziet. Van het genot en de voldoening, die dergelijk natuuronderzoek hem beloven, geeft Darwin's beeld hem als 't ware de verzekering, zooals het daar in kalme tevredenheid neerziet op de belichaming van zijn werken en denken.

Hoe grootsch en zuiver is deze hulde eener intelligente, machtige natie aan een harer grootste mannen. Hoe geheel anders voelt men zich hier in dezen tempel der wetenschap te moede, dan ginds in Westminster-abbey, waar diezelfde natie gemeend heeft, haren grootsten bioloog te moeten begraven te midden zijner beroemde landgenooten..... en te midden van den wansmaak. 't Is waar, zijn graf wordt gedekt door een gladden zerk, waarop niets staat dan zijn naam..... maar in welk een omgeving! Grafschennige en beeldstormige driften voelt men in zijn gemoed opwellen, als men rondwandelt tusschen die overladen, overdreven, smakelooze gedenkteekenen, met hun snorkende, tastbaar onware opschriften, hun leelijk, conventioneel, op bestelling uitgevoerd beeldhouwwerk, in weerzinwekkende opeenstapeling, alle lijnen en proportiën van het wonderschoone kerkgebouw verkrachtend en bespottend. En men denkt allicht: Hoe is het mogelijk, dat eenzelfde volk zooveel eerbied kan toonen voor zuivere wetenschap, vrij onderzoek en stout vernuft, en daarnaast zoo kan zondigen tegen goeden smaak, oprechtheid en eerlijkheid?

Vergeleken bij de Central-Hall, vertoonen de lange zijvleugels meer het karakter van een gewoon Museum, met de noodzakelijke gebreken, die iedere uitgebreide verzameling van nature aankleven. In deze vleugels zijn wat de zoölogie betreft de opgezette vogels en zoogdieren, de hedendaagsche en

de fossiele geraamten opgesteld. Toch munt de Londensche Show-Collection uit door een bijzonder streven om die nadeelen tot de geringst mogelijke verhouding terug te brengen. Van iedere diersoort zijn slechts zooveel exemplaren uitgestald, als strikt noodig was, om de duidelijk zichtbare verschillen, b.v. tusschen de sexen, tusschen volwassenen en jongen, tusschen winter- en zomerkleed en tusschen zeer afwijkende rassen in het licht te stellen. Op kleine wereldkaartjes is de geographische verspreiding met een kleur aangegeven; - waar het noodig was, is het geraamte naast de opgezette huid geplaatst. Bijzonder aantrekkelijk wordt vooral de vogelgalerij gemaakt door de voortreffelijke nabootsing van dieren in hunne natuurlijke omgeving. Men ziet er b.v. de spechten hunne ronde gaten in boomstammen hakken en hun broedsel voeden, dat uit de diepte van het in den boom verborgen, maar door een opengezaagd venster zichtbaar gemaakt nest, de wijdopgesperde snavels omhoogrekt. Te midden van rotsen nestelen adelaars, in steile leemwanden kolonies van oeverzwaluwen; op moerassige heide zit de auerhen gedoken over haar broed, terwijl haar haan er boven zweeft.

Zoo wordt onze verbeelding telkens teruggevoerd van den dood naar het leven, van het besloten stadsgebouw naar de vrije natuur.

Toch, niettegenstaande al dit schoons en aantrekkelijks in de galerijen der hedendaagsche dieren, drijft een geheimzinnige bekoring ons naar de andere zijde, naar de fossielen. Daar torenen zij voor ons op: de mammouth en de mastodont, het reuzenhert en de zeshoornige Dinoceras. Die koepel daar verderop is het rugschild van het reuzengordeldier, dat tot de zoldering klimmende geraamte behoorde aan den reuzenluiaard. Struisvogelachtige skeletten van buitensporige afmetingen zonder een spoor van vleugels, maar met ongemotiveerd dikke pooten, staan daarnevens; het zijn de overblijfselen der Moa-vogels, die op Nieuw-Zeeland zich tot zulke verbazende afmetingen konden ontwikkelen, maar daarbij tevens het vliegvermogen kwijtraakten, en zoo den kiem legden voor hun eigen ondergang, daar hun doodvonnis geteekend was, zoodra menschen op het eiland aanlandden.

Wie een beetje den weg weet, voelt een eigenaardige ontroering, wanneer hij door het zien dezer reuzenvogels begrijpt,

dat hij de galerij der fossiele vogels is genaderd, en gaat in het rond zoeken, tot hij een kleine lichtgele steenplaat vindt, waarin fijne beenderen en afdrukken van veeren schijnbaar dooreengeward zich afteekenen. Hij herkent met een gevoel van opgetogenheid, gemengd met eerbied, den beroemden Archaeopteryx, den hagedisvogel, met de lange bevederde staartwervelkolom en de bovenbeschreven genagelde drieteenige vleugelpoot. Gedurende bijna twintig jaar is deze allerkostbaarste steenen oorkonde, waardoor het bestaan van overgangsvormen, gelijk de descendentieleer ze uit hare onderstellingen afleidde en opstelde, tot een onomstootelijk feit werd gemaakt, het eenige bekende exemplaar geweest.

Nu bezit het Berlijnsche Museum een tweede, volledige en beter stuk, waarvan ook de schedel is bewaard, die ons doet zien, dat de kaken van den overigens zeer vogelachtigen kop met tanden bezet waren.

Sprekende van uitgestorven vogels, kan ik niet nalaten hier nog even de aandacht te vestigen op een paar bijzonder merkwaardige geraamten in de galerij der hedendaagsche avifauna. Het zijn die van den Dodo en van den Solitaire, de beide vleugellamme grondduiven van Mauritius en Rodriguez, uitgeroeid door de Portugeesche, Hollandsche en andere zeevaarders, welke op hun reizen om de Kaap naar Oost-Indië, zich op die eilandjes van victualie kwamen voorzien. Nog geen twee eeuwen is het geleden, dat voor het laatst van het voorkomen dier groote, zonderling gebouwde dieren in een reisverhaal werd gewag gemaakt. Toch was, tot voor ongeveer dertig jaar, onze kennis omtrent hen zoo gering, dat door enkelen zelfs werd betwijfeld, of deze vogels wel ooit hadden bestáan. Zij berustte in de eerste plaats op de berichten en enkele ruwe af beeldingen in de scheepsjournalen der Hollandsche Oost-Indievaarders, en het reisverhaal van den réfugié Leguat. Verder waren er eenige schilderijen van den Dodo bekend, waarvan ook één in 't Britsch Museum, dat thans naast de genoemde geraamten is tentoongesteld. Eindelijk bestonden nog twee koppen en twee voeten van den Dodo, één stel in Londen, één in Kopenhagen. Het eerste was het schamel overschot van een volledig, opgezet exemplaar, dat eertijds aan het Ashmolean-museum te Oxford had behoord, maar in de vorige eeuw wegens slechten conservatietoestand op order der

‘Trustees’ werd verbrand! Daarmee ging de laatste huid dezer hoogstmerkwaardige vogelsoort verloren.

In 1865 echter gelukte het een inwoner van Mauritius, in den bodem van een poel, la Mare aux Songes genaamd, een groot aantal Dodo-beenderen te verzamelen, waaruit enkele volledige geraamten konden geréconstrueerd worden. Sedert is hetzelfde gelukt voor den Solitaire, door onderzoekingen in den bodem van grotten op Rodriguez. Ja, nog van meerdere andere uitgestorven en uitgeroeide vogels dezer eilanden, o.a. vleugellamme rallensoorten, werden min of meer volledige geraamten ontdekt.

Zoo staan daar nu de skeletten dier slachtoffers van de ontdekkings- en handelslust onzer voorvaderen, en getuigen van den degenereerenden invloed, welke 't verblijf op kleine, geïsoleerde, oceanische eilanden uitoefent op het vliegvermogen der vogels, onverschillig tot welke orde zij behooren.

Musea bekijken is vermoeiend, zulk een bezoek beschrijven zou het ook licht worden. Het eenige voorbehoed middel tegen die afmatting is matiging en zelf beperking. Laat het mij daarom vergund zijn, niet verder te gaan met de opsomming van al de wetenschappelijke merkwaardigheden, die in ieder der vele zalen zijn te bewonderen. Het doel van dit schrijven is toch immers ook niet zoozeer, daarop de aandacht van den lezer te vestigen, als wel op het voorbeeld ons door de Engelschen gegeven, hoe een hedendaagsch Museum van Dierkunde behoort ingericht te worden.

Want, ofschoon zonder twijfel op het Natural History Museum allerlei gegronde aanmerkingen zijn te maken, zoo behooren toch even zeker de beginselen, die bij zijn inrichting ten grondslag hebben gelegen, als wetenschappelijk en practisch juist geprezen te worden. Hier mogen derhalve die beginselen nog eens in 't kort samengevat worden.

Bij alle wetenschappelijke musea kan men twee soorten van bezoekers onderscheiden, die elk een geheel verschillende soort van verzamelingen noodig hebben.

Aan dien eisch is in het Londensche Museum voldaan: het bevat twee geheel van elkaar afgescheiden collecties.

De eerste, de tot nu toe besproken show-collection met het

Index-Museum, is bestemd voor het algemeen, d.w.z. het beschaafde en belangstellende leekenpubliek, in 't bijzonder al degenen, die natuurlijke historie willen leeren. Wat de dierkunde aangaat, bevat zij een zoo volledig mogelijke reeks van alle thans levende en uitgestorven diervormen, *in een zoo gering mogelijk aantal exemplaren*, en slechts voor zoover die dieren geschikt zijn om tentoongesteld te worden.

Op deze beperkingen komt het aan, zij zijn de voorbehoedmiddelen tegen overlading, die den bezoeker zou benauwen, in de war brengen en daardoor afschrikken.

Bovendien verkleuren de meeste opgezette dieren in het licht, vooral vogels, insecten en de schelpen der weekdieren. Reptielen en visschen zijn in gedroogden toestand slechts gebrekkig te bewaren: in alcohol verkleuren zij altijd meer of minder, maar vooral wanneer zij aan het licht zijn blootgesteld. Bovendien is de aanwezigheid van een groot aantal met alcohol gevulde flesschen altijd hoogst nadeelig voor daarnevens geplaatste droge voorwerpen, en gevaarlijk bij brand.

Om al deze redenen is de openbare, voor iedereen toegankelijke verzameling van het Londensche Museum beperkt tot die dieren, welke in drogen toestand kunnen tentoongesteld worden. Slechts voor enkele diergroepen, welke door die uitsluiting al te gebrekkig zouden vertegenwoordigd zijn, zooals koralen en wormen, is een uitzondering toegelaten. Maar al wat uitgestald wordt is dan ook zoo gunstig mogelijk opgesteld: in het volle licht, met zijn langste zijde naar den toeschouwer gekeerd, voorzien van duidelijke en uitvoerige naambordjes, zoo noodig toegelicht door teekeningen, bijschriften, kaarten en modellen. Bij den ingang van iedere afdeeling hangt een geïllustreerd overzicht der kenmerken van de diergroep, die men in haar zal aantreffen; bovendien zijn een reeks van populaire handleidingen met plaatjes tegen zeer lage prijzen bij den ingang verkrijgbaar gesteld.

Maar achter en onder de openbare galerijen bevinden zich andere zalen, die grootendeels worden gevuld door hooge, éénvormige, dichtgesloten kasten. Daarin is de tweede verzameling geborgen: de standaard-collectie, de eigenlijke wetenschappelijke schat van het Museum.

Daar vindt men honderden van laden met vogelhuiden, waarin elke soort in al hare varieteiten, rassen, ouderdoms- en

sexeverschillen, ja zelfs in exemplaren van al de door haar bewoonde localiteiten, wordt vertegenwoordigd. Daar staan in de afdeeling kruipende dieren en visschen duizenden van flesschen met voorwerpen op liquor; in die der fossielen lange reeksen van versteende beenderen, in die der insecten honderdduizende opgeprikte kevers, vlinders, wespen enz. Daar kan de wetenschappelijke onderzoeker zich een overzicht vormen van den volledigen vormenrijkdom eener diergroep, of een vraagstuk van bijzonderen aard trachten uit te maken aan zoo groot mogelijke reeksen. Daar werkt de talrijke staf van wetenschappelijke ambtenaren aan de herkenning, de rangschikking en de beschrijving van dit reusachtig materiaal, en vervaardigt de catalogi, waardoor het Britsch Museum zijn roem over heel de aarde verspreidt.

Daar komen reizigers uit alle wereldstreken, die de door hen bijeengebrachte verzamelingen vergelijken en ordenen, en door ruil, verkoop en schenking de standaard-collecties verrijken. Daar wordt ook menige particuliere verzameling opgenomen, die door erflating of geschenk tijdens het leven aan het populaire nationale museum wordt afgestaan. Deze verzameling, die, zooals de Officieele Gids voor bezoekers het uitdrukt, ‘betrekkelijk weinig kost, geen groote ruimte vereischt en vergelijkenderwijs door weinigen bezocht wordt, is uit een wetenschappelijk oogpunt het belangrijkste deel van 't Museum, want uit haar wordt nieuwe kennis geput, die, de wereld ingezonden in den vorm van verhandelingen, boeken en voordrachten, ten slotte over een veel wijderen kring wordt verspreid dan die, waarop de uitstallingen van 't Museum invloed kunnen uitoefenen. Ja, zonder de hulpmiddelen bij de studie, die zij biedt, zou het niet mogelijk zijn, de openbare galerijen zoo te ordenen en te rangschikken, dat zij de vormende kracht kregen, welke zij thans bezitten’.

Een derde soort verzamelingen n.l. Faunistische, waarin de bewoners eener bepaalde streek, of al de bekende levende wezens van een geologisch tijdperk zijn bijeengeplaatst, wordt in het Britsch Museum tot nu toe slechts vertegenwoordigd door een zaal, waarin al de dieren van het Vereenigd Koninkrijk zijn bijeengeplaatst. Voor meerdere dergelijke geographische collecties is zelfs het reusachtige nieuwe gebouw in South-Kensington te klein.

Het Internationale Zoölogen-Congres, dat in September van het afgeloopen jaar in Leiden werd gehouden, is zeker voortreffelijk geslaagd en zal ongetwijfeld den wetenschappelijken naam van Holland in den vreemde ten goede komen. Degenen onzer landgenooten, die de voorbereiding van dat Congres hebben geleid, mogen er met gerechtvaardigde voldoening op terugzien.

Toch waren er voor ons nationaal eergevoel wel enkele pijnlijke gewaarwordingen.

Een daarvau werd veroorzaakt door de toespraak van den Directeur van het Britsche Museum van Natuurlijke Historie, Sir William Flower, als afgevaardigde der Engelsche regeering, op de eerste algemeene vergadering. Deze meende in het belang der wetenschap er zijne gastheeren en medegasten op te moeten wijzen, dat de kostbare verzamelingen van het Leidsche Zoölogische Museum in een volstrekt onvoldoende en ongeschikte ruimte waren opgestapeld, daardoor voor de belangstellenden ontoegankelijk bleven en dreigden verloren te gaan.

Daarom noodigde hij de zoölogen van alle landen uit, hun stem te voegen bij die der Nederlandsche. dierkundigen, die hunne regeering trachtten te bewegen, in dien treurigen toestand verbetering te brengen. Zoo iemand, dan had zeker de Directeur van het British Natural History Museum het recht, ons Nederlanders op onze wetenschappelijke tekortkomingen te wijzen. Dit maakte echter de openbare bespreking onzer nalatigheid door een vreemdeling, in tegenwoordigheid van zoovele andere buitenlanders, voor onzen nationalen trots des te grievender. De eerevoorzitter, de Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. S. van Houten, antwoordde op de toespraak van Sir William, dat, schoon hij de noodzakelijkheid van Regeeringszorg voor wetenschappelijke instellingen erkende en hooghield, hij de verbetering van ons Nationaal Zoölogisch Museum niet als van dringenden aard beschouwde, daar een inrichting, die aan wetenschappelijke mannen gelijk den Heer Flower, volgens hun eigen getuigenis, zooveel gelegenheid tot verrijking hunner kennis had geschonken, niet zoo volkomen onbruikbaar kon zijn, als men beweerde.

Voor de aanwezige Hollanders was het duidelijk, dat de Minister, die steeds toont voor de belangen van wetenschap en kunst een open oor en oog te hebben, dit antwoord slechts gaf

om op dat oogenblik en in dien kring een onvruchtbare redetwist over een onaangenaam onderwerp af te snijden. Toch zouden wellicht velen er de voorkeur aan gegeven hebben, als de Minister de verplichting der natie, om behoorlijk zorg te dragen voor hare wetenschappelijke schatten, ruiterlijk had erkend, maar daarnevens gewezen had op de ongeëvenredigd grootere opofferingen, die deze plicht van een klein, dan van een talrijk volk vordert.

Ware er discussie gevolgd, dan zou Sir William er zeker tegen aangevoerd hebben, dat de schatten van het Leidsche Museum niet slechts ten nutte moeten komen aan enkele specialisten, maar aan het geheele wetenschappelijke en belangstellende publiek. Voor vakmannen toch is in het geheel geen *Museum* noodig, zij hebben slechts behoefte aan een goed en gemakkelijk ingericht magazijn. Een volgens alle regelen der kunst opgezet dier heeft voor hen minder waarde dan een goed geconserveerde huid, een gedroogd bandgeraamte is voor hen niet zoo bruikbaar als de losse beenderen, zij verafschuwen dichtgeplakte flesschen en vastgeordende groepeeringen volgens catalogusnummers, zij vlieden groote zalen met fraaibewerkte vitrines, overvloed van licht en talrijke bezoekers. Toch zien zij met spijt, dat de vruchten van hun onderzoek bij gebrek aan zulk een gelegenheid tot uitstalling, onbekend blijven bij het groote publiek, en daardoor nutteloos voor de algemeene ontwikkeling. Want zij begrijpen, dat slechts populariteit het bezitten en onderhouden van zulke groote, kostbare verzamelingen kan rechtvaardigen, en daarom wenschen zij, dat hun de middelen verschaft worden om die verzamelingen voor het publiek genietbaar en leerrijk te maken.

Is eenmaal de algemeene belangstelling gewonnen, dan zal de geldelijke opoffering niet te groot blijken voor de draagkracht van een welvarend volk als het onze.

Maar hierin juist schuilt de oorzaak van den onwil onzer volksvertegenwoordiging om iets ter verbetering te doen: niemand voelt iets voor het Museum, omdat niemand buiten de zoölogische wereld er iets aan heeft, en dus niemand het kent, behalve als een schrikbeeld voor bezoekers-rondvoerende Leidenaars. Zoo hebben de tegenstanders van alle staatszorg voor onderwijs en volksontwikkeling gewonnen spel, als zij onder den schijn van zuinigheid met de penningen der belastingschul-

digen, de noodzakelijke uitgaven voor onze wetenschappelijke instellingen tegenhouden, en op die wijze aan den goeden naam, van ons vaderland afbreuk doen.

Wie weten wil hoe het anders kan en behoort te zijn, ga naar Londen en bezie het Natural History Museum.

J.F. VAN BEMMELEN.

Lotgevallen van een Hollandsch retourschip in 1665.

Groote winsten trok de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, gedurende haren bloei, uit den verkoop van goederen en produkten, in Oost-Indië door hare dienaren verkregen en van daar, met hare schepen, hier te lande aangebracht. Door deze groote winsten werd dit handelslichaam in staat gesteld, bijna jaarlijks (in 1665 had o.a. geene uitdeeling plaats) aan zijne participanten hooge uitkeeringen te verschaffen.[1)]

Waren, vooral in den eersten tijd, aan het verkrijgen der handelsgoederen in de overzeesche gewesten groote bezwaren en meermalen gevaren verbonden, niet minder waren die, bij het vervoer daarvan, uit Oost-Indië over zee herwaarts en herhaaldelijk gingen Compagnieschepen, op die reizen, met talrijke menschenlevens en kostbare ladingen verloren.

Het vervoer der overzeesche handelsgoederen uit Oost-Indië naar patria geschiedde, in het begin van het bestaan der O.I. Compagnie, met op verschillende tijdstippen van het jaar alleen - of enkele samen - varende, zoogenaamde *retourschepen*, en vond vervolgens met *retourvloten* plaats.

De schepen, waaruit een retourvloot bestond, bleven zoo veel mogelijk in elkanders nabijheid varen en stonden onder bevel van een admiraal der retourvloot (meestal een hooggeplaatst repatrieerend Compagnies-ambtenaar). Ter verdediging tegen

1) Een gedeeltelijke opgave van deze uitkeeringen kan men vinden in het werk, van Jhr. Mr. J.K.J. de Jonge, ‘De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië,’ deelen V, VI en volgg., overgenomen uit het, op het Koloniaal Archief te 's-Gravenhage, in manuscript, aanwezige werk van Mr. P. van Dam, over de Vereen. Oost-Ind. Compagnie.

vijanden en zeeroovers waren die schepen van de noodige verdedigingsmiddelen voorzien en konden in geval van nood en van gevaar elkander bijstand en hulp verleenen. Voor dit gezamenlijk en gelijktijdig uitvaren der retourschepen werd ook nog eene aanleiding gevonden in het tijdstip der uitzending, die plaats had in de laatste maand van het jaar, omdat de wind alsdan het gunstigst voor de vaart der schepen was. Wellicht was ook nog eene reden voor de uitzending der handelsprodukten met meerdere schepen tegelijkertijd, het belang van de Compagnie, om, bij gelijktijdige aankomst, den prijs der aangebrachte handelswaren in de hand te kunnen houden.

In art. 32 van de instruktie voor Oost-Indie's eersten Gouverneur Generaal, Pieter Both, d.d. 14/27 November 1609[1)], wordt gesproken van de uit Indië herwaarts komende schepen "t sy dat sy *alleen* of in *Compagnie* sullen varen'. In de tweede Instruktie voor den Gouverneur Generaal d.d. 11 Mei 1613 wordt dit voorschrift herhaald.[2)]

Bij art. 38 van de instruktie voor dien hoogen Ambtenaar, d.d. 22 Augustus 1617[3)], wordt gelast 'dat de retouren met de beste, bekwaamste en sterkste schepen zoo spoediglijk en zoo vroeg als doenlijk sal wesen, naar huis gesonden moeten worden, zonder de schepen, geladen synde, het een naar het ander te laten wachten en eenigen tijd te verliesen, om deselve *in vloten* over te senden.'

In artikel 1 van den artikelbrief van de O.I. Compagnie dd. 2 Maart 1634 wordt gesproken van *vlooten en schepen*, in dienst van de Compagnie[4)] en in art. 145 ibidem[5)] 'van de regeeringe ende direktie van de *geheele vloote*, soolange deselve schepen, sonder eenich belet van de reyse, bij den anderen sullen konnen blijven.'

Voor het eerst vindt men van eene *retourvloot* gesproken in het jaar 1635.[6)]

Bij het vertrek van een retourvloot van Batavia werd het houden van een vasten bededag aldaar bevolen, zooals uit de

1) Nederl. Ind. Plakaatboek, Deel I, p. 17.
2) Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde, dl, I, pag. 117 en vlgg.
3) Pl. I 41.
4) Pl. I 310.
5) Pl. I 357.
6) Pl. I 387.

herhaalde vermelding hiervan in het N.I. plakaatboek blijkt. Bepalingen op het vieren van dien dag zijn vastgesteld bij besluit van 22 April 1628.[1)]

Van het wedervàren van een schip en gedeeltelijk van de geheele retourvloot van 1664, op de reis uit Indië naar het vaderland, is het verhaal bewaard gebleven van een der reizigers op een schip van die vloot, den Haarlemmer, Wouter Schouten. Dit verhaal is vooral merkwaardig met het oog op het met die retourvloot in de haven van Bergen (Noorwegen) voorgevallene in het voor Nederland ter zee zoo noodlottige jaar 1665. Aan de hand van dezen schrijver zal ik de bijzonderheden mededeelen van dit luisterrijk feit, voor Nederland een lichtpunt opleverende in de benarde en treurige omstandigheden, waaronder in dit jaar de oorlog tegen Engeland gevoerd was.

Wouter Schouten vermeldt de reis met de retourvloot aan het eind van het door hem vervaardigde werk ‘Oost-Indische voyagie’, waarover straks nader.

Eerst mogen hier eenige bijzonderheden volgen omtrent den schrijver van dit werk, voorzoover ik die heb kunnen opsporen. Zooals hij, in zijn reisverhaal, mededeelt, is hij te Haarlem geboren, en kan het jaar 1639 als zijn geboortejaar vermeld worden, daar hij zelf verhaalt, dat hij in 1658, op negentienjarigen leeftijd, naar O.I. vertrok. Wie zijne ouders geweest zijn heb ik niet kunnen opsporen; ook de mededeelingen van den Adjunkt-Archivaris der gemeente Haarlem, den heer C.J. Gonnet, hebben mij hieromtrent geen licht verschaft. In zijne reisbeschrijving, waarin hij nogal eens van vrienden en kennissen spreekt, vermeldt de schrijver nooit iets omtrent zijne ouders, evenmin als omtrent de plaats zijner opvoeding. Na op het Oost Indisch Huis te Amsterdam als chirurgijn te zijn geëxamineerd en toegelaten, vertrok hij den 16 April 1658 in deze betrekking op het Compagnieschip Nieuwpoort naar Oost Indië.[2)] In Oktober van dat jaar kwam hij te Batavia aan.

1) Pl. I pag. 222.

2) De genees- en heelkundige dienst werd in den Compagniestijd in O.I. uitgeoefend door doktoren; opperchirurgijns, chirurgijns en onderchirurgijns en barbiers en onderbarbiers. Dit blijkt op verschillende plaatsen in het N.I. Plakaatboek. De chirurgijns stonden in hunne funktiën ongeveer gelijk met de tegenwoordige officieren van gezondheid. Omtrent hen vindt men nog in het Pl. vermeld, dat zij voor aanschafling van instrumenten bij hunne indiensttreding, drie maanden voorschot op hun maandgeld konden krijgen, dat zij op Zon- en feestdagen behoorlijk zijdgeweer moesten dragen, enz. Pl. I pag. 251 en 470. In P.A. Tiele's, Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen archipel, dl. I, pag. 96, vindt men een brief van A. van der Velde te Solor, waarin hij den Gouverneur-Generaal Both verzoekt ‘hem van Jacatra metten allereersten te senden een barbier met medicamenten.’ Minder juist worden in ‘De derde Javaansche successieoorlog’ van den heer Louw, uitgegeven door het Bataviaasch genootschap in 1889, op pag. 19 (noot 3) de zieketroosters als geneeskundigen vermeld, daar zij, evenals de toenmalige krankbezoekers, misschien wel eens de hand leenden bij de verpleging van zieken en gekwetsten, maar in de eerste plaats geroepen waren, om voor het geestelijk behoud van hunne pleegbevolenen te zorgen en zich hiermede in hoofdzaak bezig hielden.

Zooals hij mededeelt, waren het ‘sijne reys- en leersugt, die hem voornamelijk tot het vertrek naar die verre gewesten aandreven,’ en, toen hij, bij zijn aankomst te Batavia, vernam, dat hij voorloopig daar zoude moeten verblijven viel hem dit dan ook zoo tegen, dat hij getuigt ‘dat dese voortreffelyke stadt en het cierlijk kasteel Batavia (daer mijn landgenooten hun vreught en dagelyks vermaek genooten) niet anders dan een quellinge voor myne siel was, vermits de lust om te reysen.’

Hij wist echter gedaan te krijgen, dat hij op een der vijf schepen werd geplaatst, welke van Batavia werden uitgezonden, om nieuwe handelswegen in de Stille Zuidzee op te sporen. Verder dan het eiland Ternate brachten die schepen het echter niet, daar ontvingen zij last om naar Amboina te varen.

In Oost-Indië maakte Schouten spoedig promotie, daar hij reeds in 1659 tot opperchirurgijn bevorderd werd. Tot in het jaar 1664 bleef hij in deze betrekking in O.I. werkzaam. Gedurende zijn verblijf aldaar leidde hij een zeer ambulant leven. Verschillende plaatsen van Voor-Indië en den Oost-Indischen Archipel bezocht hij op zijne reistochten; hij had daarbij velerlei lotgevallen, te land en op zee, zoowel in vredes- als in oorlogstijd. Uit zijn hiervan vervaardigd reisverhaal, getiteld ‘Oost-Indische Voyagie’, blijkt, dat hij een waarheidlievend, nauwkeurig en scherpzinnig opmerker was. Zeer onderhoudend is dit reisverhaal beschreven en men zal zich den ter lezing daarvan besteden tijd niet beklagen. Dit werk viel dan ook bijzonder in den smaak en beleefde meerdere uitgaven en verschillende vertalingen.[1)] Maar ik meen geene onjuiste veronderstelling

1) Wouter Schouten vervaardigde ‘De Oost-Indische voyagie’ naar op zijne reizen verzamelde en later door hem uitgewerkte aanteekeningen. Elf jaren na zijne terugkomst uit O.I. hier te lande, in 1676, gaf hij dit werk uit, waarvoor hij reeds van zijn 19e tot zijn 26e jaar de gegevens verzamelde.
De eerste Hollandsche uitgave van dit werk van 1676 is versierd met het portret van den schrijver, waaronder een lofdicht op den auteur en met fraaie afbeeldingen van door hem bezochte plaatsen en van door hem bijgewoonde voorvallen. In den catalogus ‘Géographie’, enz. van Frederik Muller te Amsterdam 1894, wordt dit werk genoemd, op pag. 74 ‘une narration classique taat par son style naif que par les aventures curieuses’ en op pag. 173 als ‘le voyage le plus populaire des Indes.’ In hetzelfde jaar 1676 verscheen eene Hoogduitsche uitgave van dit werk te Amsterdam ‘aus dem Niederländischen in Hogteutsch uebergesetzt durch J.D.’, eveneens met fraaie afbeeldingen en bovendien bevattende het verhaal van het vergaan van het Compagniesschip Tersehelling.
Drie latere Hullandsche uitgaven van dit werk, verschenen in 1708, 1740 en 1775, deze laatste gedrukt met de tegenwoordig gebruikelijke letters en eenige korte aanteekeningen. Ik heb de tweede uitgave van dit werk gebruikt, welke eveneens gepagineerd en van denzelfden inhoud is als de eerste, doch minder fraaie afbeeldingen en eene andere opdracht bevat. Fransche vertalingen van dit werk versehenen te Amsterdam in 1737 en 1750 en te Rouaan in 1753. Of het werk ook in het Engelsch is vertaald, is mij niet bekend, doch dit is wel denkbaar bij de belangstelling van Engeland in O.I.

te maken, wanneer ik beweer, dat dit werk, behalve bij hen, die zich meer speciaal met onderwerpen op den vroegeren toestand van ons Oost-Indië betrekking hebbende, bezig houden, tans minder algemeen bekend zal zijn. En toch verdient het ook nu nog kennisneming in uitgebreideren kring.

Op pag. 169 van het derde boek van zijne ‘Oost Indische Voyagie’ (4e en 2e uitgaven) begint Wouter Schouten het verhaal van zijne terugreis uit Oost Indië naar het vaderland. Hij maakte die reis met het schip ‘de Rysende Son’ genaamd, welke reis volgens den schrijver ‘wegens de menigvuldige perykelen en ongemeene bejegeningen daerin uytgestaen wel een breeder en pertinenter beschrijving verdient’.

De retourvloot in het jaar 1664 bestond uit elf schepen, waarbij zich later, na aankomst van die vloot aan de vestiging aan de Kaap de Goede Hoop, nog twee retourschepen uit Indië voegden. Die schepen waren genaamd: Walcheren, de Ooyevaar en Diemermeer, alle drie bestemd voor de kamer van Zeeland; de Fenix, de Muskaatboom (in het Dagregister van 1664 de Nooteboom genoemd), de Rysende Sou, het Wapen van Hoorn, Brederode en Amstelland, alle voor de kamer van Amsterdam, het Slot Honingen voor de kamer van Rotterdam en Delft en de Jonge Prins voor de kamer van Hoorn

en Enkhuizen. Als Admiraal van de Vloot bevond Pieter de Bitter zich op de Walcheren, terwijl de Vice Admiraal Jacob Burckhorst zich op de Fenix bevond.

De lading van die schepen bestond in Japansch koper, als ballast, verder in Sampanhout, salpeter, zijde, katoenen lijnwaden, indigo, muskaatnooten, foelie, kruidnagels, kaneel en ‘vele andere kostelijkheden’. Volgens den schrijver was de geldelijke waarde van die lading zestig ton gouds en volgens het Dagr. van 1664, waar de lading van elk schip gespecialiseeerd wordt, bedroeg de geheele waarde eene som van ƒ 3,503,267, drie stuivers en vijftien penningen.

Volgens het Dagr. van 1664 werd den 9^{en} December van dit jaar vastgesteld, dat den 17^{en} daaraanvolgende te Batavia de vast- en bededag voor de voorspoedige reis van de retourvloot zoude gehouden worden en dat die op 19 December van Batavia zoude vertrekken. Ter verdediging waren de schepen van de noodige bewapening en ammunitie voorzien.

De schrijver bevond zich, als gezegd, op het schip ‘de Rysende Son’, in de betrekking van Opperchirurgijn. Dit schip was volgens hem ‘een braef, cloeck en weerbaer schip, doch niettemin swak van timmeragie’. Dit laatste blijkt niet alleen uit schrijvers verzekering bij het begin der reis, maar ook uit zijn verhaal van het verder op deze reis voorgevallene. Onbegrijpelijk is het, dat zoovele menschenlevens en eene zoo kostbare lading, op een weinig vertrouwbaar schip in de waagschaal gesteld werden, zoodat de Compagnie gevaar liep groote schade te lijden door de bouwvalligheid van het schip en, in het gunstigste geval, door lekken, de lading aan waardevermindering blootstond. In onverantwoordelijke lichtzinnigheid op dit punt stonden de afzenders der retourvloten niet alleen; het zou nog twee eeuwen duren, eer de menschlievende Plimsoll de algemeene aandacht op dit punt vestigde en den stoot gaf tot het nemen van maatregelen tegen dit kwaad.

Wie er kommandant was op de Rysende Son, deelt de schrijver niet mede en evenmin het juist aantal schepelingen dat, volgens hem, meer dan honderd bedroeg.

Welke levensmiddelen op de reis werden meegenomen kan men opmaken uit de provisielijst van retourschepen, vastgesteld 12 Juli 1633, waarbij de lijst was vastgesteld voor honderd man, gedurende tien maanden. Zij bestond in 10 à 12 lasten rijst,

naar de ruimte van de Camers (de grootte van de laadruimen), 12 leggers Spaansche wijn of arak, 30 vaten spek of vleesch, 6 amen olijfolie, 2 leggers azijn, 1 vat boter, twee vaten zout, een aam traan en één pikol was. Het drinkwater werd, zooveel mogelijk, ingenomen ter laatste ankerplaats, en men kan zich levendig voorstellen, van welke hoedanigheid dit werd, wanneer de reis tusschen Indië en de Kaap de Goede Hoop lang duurde en er geen versch water kon worden opgevangen of ingenomen.

Den 23 December zeilde de retourvloot van de reede van Batavia, dus eenige dagen later, dan bepaald was.[1] Te Batavia was, volgens het Dagr. 1664, reeds op 14 December tijding van den Commandeur van de Kaap de Goede Hoop ontvangen ‘dat de Koning van Engeland op het aendringen van syne onderdanen niet ongenegen scheen den vrede te breken, met rekommandatie tot voorzigtigheid.’ Deze tijding, die zeker aan den bevelhebber van de retourvloot zal zijn medegedeeld, en aan wie dit verder mocht aangaan, schijnt niet ter kennisse van de verdere vlotelingen gekomen te zijn, ten minste onze schrijver, die anders van de kleinste bizonderheden op de hoogte blijkt te zijn, maakt hiervan in 't geheel geen melding en schijnt dit bericht eerst, na aankomst aan de Kaap de goede Hoop, vernomen te hebben.

Den volgenden dag vertrokken, volgens het Dagregister, van de Reede van Batavia de schepen het Raedhuys van Amsterdam met den Fiskaal en de gekommitteerde leden van den Raad van Justitie, om de gewone visite en monsteringh op de vaderlandsche retourvloot te doen[2], de Vinck, met den

1) Waarschijnlijk, nadat men beter op de hoogte gekomen was van de heerschende winden, was door Heeren Bewindhebbers, bij missive van 2 Januari 1641, verboden, na 15 December retouren naar Europa te zenden en was bij missive van denzelfden van 1 November 1641 vastgesteld, dat de retourschepen in 't begin van December geëxpedieerd zouden worden. Eene missive van 4 December 1658 bepaalde nader, dat de termijn van expeditie uiterlijk op 15 December gesteld was.

2) De zoogenaamde visite of visitatie der retourschepen was reeds gelast bij de instruktie aan den eersten G.G. Pieter Both medegegeven, dd. 14/27 November 1609, Pl. I p. 12. O.a. moest er onderzocht worden, of de schepelingen ook goederen medenamen, tot welker vervoer de Compagnie alleen gerechtigd was en waardoor deze schade zoude kunnen lijden, of de schepen behoorlijk en niet te vol geladen waren; dat de schepen niet meer touwwerk, ankers, ammunitie of andere scheepsbehoeften meenamen, dan noodig was; dat de schepen ‘suffisant en bekwaem’ zijn om herwaarts te keeren (het onderzoek van dit punt schijnt niet altijd nauwkeurig plaats gevonden te hebben); dat de schepengenoegzame viktualie en bekwaam volk aan boord hadden. Later werd nog bepaald pag. 409 ibidem, dat het verboden was, partikuliere brieven, voor Europa bestemd, mede te nemen, het buyten consent van die daartoe gelast en geautoriseert zijn, aan boord gaan met het doel naar Europa terug te keeren. Van deze visitatie en monstering werd eene behoorlijke akte in forma opgemaakt, om die aan de bewindhebbers te kunnen vertoonen. Daar de Fiskaal het met andere werkzaamheden zeer volhandig kreeg werd hij, bij besluit van 30 November 1666, Pl. II, pag. 416, van deze werkzaamheid ontheven en daarvoor de alstoen aangestelde Waterfiskaal aangewezen.

Sekretaris Pieter Marville, om de papieren van de generale Sekretarye aan de Heeren principalen affgevaerdigt, overtegeven op zoodanige schepen als geordonneert zijn deselve over te voeren[1)] en de Cluverskercke, om de retourvloot tot buiten Straat Sunda te convoieeren. Deze drie schepen vertrokken naar de St. Nicolaasbaai, waarheen de retourvloot gezeild was, een inham aan de St. Nicolaaspunt, aan de Noordwestkust van Java. Den 30 December kwamen na het doen hunner opgedragen verrichting de twee eerste schepen te Batavia terug en den 6 Januari 1665 het derde schip ter zelfder plaatse, met het bericht, dat het de retourvloot tot buiten de Straat Sunda in ruyme see verlaten had.

Heel veel haast werd er gewoonlijk niet gemaakt bij zoo'n reis. Na het vertrek uit de St. Nicolaasbaai kwam de vloot eerst op 4 Januari 1665 nabij het sedert door de vreeselijke vulkanische uitbarsting in 1883 algemeen bekend geworden eiland, Krakatau, voor anker. De schrijver begaf zich daar toen aan land en zegt: ‘wij vonden op dit eylant geen menschen maar wel een seer nare en angstvallige wildernis’ en was het van af het strand tot op den top van den berg met ‘boomen begroeyt.’ Hier liggende nam de schrijver een komeet waar, door hem een ‘droevige staertstar’ genoemd, welke hij reeds te Batavia had gezien, en daar hij, evenals de meesten zijner

1) Bij art. 34 van de Instruktie van 14/23 Nov, 1609 voormeld, was gelast de toezending naar patria van de kopiën van de boeken, telken jare en bij art. 37 van de Instruktie voor Gouverneur en Raden, dd. 22 Aug./3 Nov. 1617 Pl. I p. 41 was bevolen ‘dat de generale boeken van den gauschen handel in Indië bij den Direkteur-Generaal in behoorlijken vorm gehouden, jaarlijks, met de balans derselve, naar patria zullen gezonden worden, blijvende niettemin een dubbel, alsook van de partikuliere boeken van de respektive kantoren in de Indiën, om tegen het verongelukken van eenige schepen, met verscheiden schepen de copy over te mogen senden, alsook van de scheepsboeken in Indië wezende.’

tijdgenooten, daarin den aankondiger van aanstaande rampen zag, vermoedde hij, dat ‘vele Zwarigheden hadden uyttestaen, eer dat zij in salvo souden komen te geraken.’

Nadat de retourvloot van Krakatau afgevaren was en op het Prinseneiland, gelegen nabij de Zuid-westkust van Java, drinkwater ingenomen had, geraakten de schepen den 8en Januari in het ruime sop. Tot den 14en Februari bleef het weder gunstig en bleven de schepen in elkanders nabijheid varen. Maar toen de vloot, naar schatting, ongeveer op de lengte van het eiland Mauritius was gekomen, werd die door een hevigen storm overvallen. Volgens den schrijver schenen de golven en de zee zich te vereenigen, zoodat van de Rysende Son geen der andere schepen kon waargenomen worden. De storm die vergezeld ging van mist, duisternis en zwaren regen, nam zoozeer in hevigheid toe, dat op den 15en Februari van de Rysende Son ‘het agterschip van geheel omhoog tot beneden met een afgrijselijcke slag van een geweldige seegolf teenemael ingeslagen wert.’ Hierdoor drong het water op zoodanige wijze binnen, dat men beducht werd voor het zinken van het schip. Door de ontstane opening zooveel mogelijk met zeildoek te bedekken, en dicht te timmeren en door het binnengedrongen water met alle macht uit te pompen en uit te scheppen, werd de Rysende Son voor den ondergang bewaard. De schrijver bevond zich dan ook, zooals hij mededeelt, alles behalve op zijn gemak, maar putte vertrouwen in zijne hoop op bijstand van hooger macht. Volgens hem had deze storm dit gunstig gevolg ‘dat veel ongebonden bootsgesellen stiller en tammer als lammeren waren geworden, soodat wij het spreekwoort, die niet kan bidden moet varen, waerachtig bevonden.’ Eerst den 18en Februari werd het weder kalmer en vertoonde zich weder de vriendelijke zonneschijn aan de schepelingen. Volgens den schrijver had zijn schip een zoo zwaren storm doorstaan ‘dat op ons schip oude seeluyden wierden gevonden, getuygende nooit diergelijken storm op see beleeft te hebben, nog hadden haer leven nooyt holder see gesien.’ Schrijver's vreugde over den gelukkigen afloop, geeft hij dan ook op ondubbelzinnige wijs te kennen, vooral omdat de Rysende Son tot de zwakste schepen der retourvloot gerekend werd. Op de schepen de Muskaatboom en het Wapen van Hoorn na, kwamen nu langzamerhand de overige schepen der retourvloot in elkanders nabij-

heid en zeilden die nu, zonder verderen tegenspoed, naar de ankerplaats, de Tafelbaai, aan de Kaap de Goede Hoop, alwaar de negen schepen den 11en Maart aankwamen en het schip, het Wapen van Hoorn, zich den volgenden dag bij de retourschepen voegde. De kommandeur van de Kaap de Goede Hoop[1)] de behouden aankomst van de tien retourschepen te Batavia meldende, schrijft, dat de Muskaatboom ‘in een groot onweder van de andere schepen was afgeraect en aan welkers behout al grotelijk wiert getwijfelt, omdat het gedurende de reyse seer *leck* was geweest.’ De schrijver deelt ook mede, dat er nooit meer iets van de Muskaatboom vernomen werd en het schip met man en muis moest vergaan zijn. Schouten die er vóór den aanvang der reis, zijn zinnen op gezet had, de reis met dit schip te maken, geeft dan ook zijne vreugde te kennen, dat dit plan niet was doorgegaan en de Rysende Son hem als retourschip was aangewezen.

De retourvloot bleef geruimen tijd in de Tafelbaai liggen tot herstel van de avarij door den storm beloopen, tot het innemen van leeftocht en van drinkwater en om de twee retourschepen aftewachten, die, van hieruit, de overigen naar patria zouden vergezellen en later dan deze van Batavia vertrokken waren. Schouten die hier reeds, bij zijn vertrek naar Indië, aan land geweest was in 1658, bevond dat de kolonie in dien tusschentijd zeer in bloei toegenomen was. Hier kon hij zich weer te goed doen aan Europeesche groenten en vruchten, wat, nà het genieten van de scheepskost aan boord, een ware verademing voor hem opleverde. Het aandoen van de schepen aan deze

1) Nadat de O.I. Compagnie bericht had bekomen, dat die plaats daarvoor gunstig gelegen was, besloot zij een vast ververschingstation aan de Kaap de Goede Hoop, op de kust van de Tafelbaai, op te richten. Het kommando over dit in 1650 opgerichte station, werd in 1651 aan Jan van Riebeek opgedragen en de keuze van dezen als kommandeur, bleek zeer goed gezien, daar de volksplanting onder zijn beheer spoedig begon te bloeien. Over de stichting van deze kolonie vindt men een lezenswaardig stuk in *De Gids*, jaargang 1894, dl. 3, pag. 107 en volgg.
Den Commandeurs van de retourvloten was, bij besluit van 13 December 1657 opgedragen, om als Commiezen der Regeering, de Residentie aan de Kaap de Goede Hoop te examineeren en daarvan in het Vaderland rapport te doen.
Eene afbeelding van de Kaapkolonie, zooals die zich in 1658, van uit zee, vertoonde, vindt men in het eerste deel van Schouten's Oost-Indische Voyagie. Frederik Muller vermeldt die afbeelding in zijn voormelden katalogus, als een der eerste afbeeldingen van die kolonie.

volkplanting was bij de toenmalige langdurige zeereizen, zeer in het belang van de gezondheid der schepelingen. Gedurende zijn verblijf aldaar, maakte de schrijver met eenige zijner scheepsmakkers meermalen uitstapjes in het binnenland. O.a. deelt hij mede, dat zij op een avond, door de duisternis overvallen, ten huize van een kolonist, een Keulenaar, aanlandden die hun geen ander nachtverblijf kon verschaffen dan den koestal. Dit was nu geen bezwaar geweest, maar spoedig, nadat zij zich daarin te rust gelegd hadden, begon een losloopend kalf de vermoeide wandelaars in de duisternis door zijne sprongen en hard rennen in hunne rust te storen, terwijl de pogingen van den boereknecht, om het beest op te vangen, vruchteloos bleven. Daar het kalf eerst ophield met zijne kalversprongen, toen het door vermoeidheid niet meer kon, misten de bezoekers een groot gedeelte van hunne nachtrust en droegen hunne kleederen, door het opwerpen van de koemest, bij het springen van het kalf, de kennelijke sporen van hun verblijf in den stal. Schouten vertelt, dat, hoewel hij dien nacht door dit voorval minder aangenaam gestemd was, hij daarover nog dikwijls aan boord met zijne metgezellen gelachen heeft. Van de oorspronkelijke bewoners van het land, geeft hij eene alles behalve gunstige beschrijving: hij noemt hen ‘de ellendigste menschen die ik op aerde hebbe gesien’ en vind het ‘beklaegelijck dat onder het menschdom sulcke menschen gevonden worden, die soo weinig menschelijcks vertoonen, dat se waarlijk meer het onvernuftige vee dan redelijke menschen komen gelijk te syn.’ Onder anderen merkte hij op dat ‘vele van dese wilde vrouwspersoonen een lid of twee van de pink somtijds meerdere leden van hare vingeren afgesneden hadden’, hetgeen volgens hem plaats vond, omdat haar bij elk door haar gesloten huwelijk een vingerlid werd afgehakt. Abel Jansz. Tasman, de bekende ontdekker van het vijfde werelddeel, vermeldt in het Journaal van zijn eerste ontdekkingsreis (van 1642-1643), uitgegeven door den Heer J. Swart, iets dergelijks door hem bij vrouwen op een der Zuidzee-eilanden waargenomen, zonder evenwel een reden te kunnen opgeven, waarom dit geschiedde: ‘de oudste vrouwen waren de kleynste vingers aan beyde handen afgehouwen, maar de jonge vrouwen niet; wat dit beduyden konden wij niet wijs worden.’

Terwijl hij zich aan de Kaap bevond, nam Schouten, evenals kort vóór en na zijn vertrek van Batavia, weer een komeet waar, en weder boezemde hem de aanschouwing van dit hemellichaam niet weinig vrees in, zooals hij zegt ‘dienende sulke teekenen tot voorboden van sooveel rampen en swarigheden als ons op dese reys naar het vaderland noch qwamen te bespringen.’ Terwijl hij zich daar bevond, kreeg Schouten er kennis van, dat er een oorlog tusschen Holland en Engeland tegemoet gezien werd. Nadat de noodige herstellingen aan de schepen gedaan en de noodige levensbehoeften voor de verdere reis ingenomen waren en op 16 April het retourschip de Koog en den 17 April het retourschip de Jonge Prins zich bij de retourvloot gevoegd hadden, verliet deze, sterk twaalf sehepen, op 22 Mei de Tafelbaai. Het scheepsvolk scheen het er aan de Kaap goed van genomen te hebben, ten minste de Commandeur van de Kaap schreef volgens het Dagr. 1665 aan de Regeering te Batavia ‘dat, in den tijt van 40 dagen dat de retourvloot daar in de baaij gelegen hadde, hebben het scheepsvolck in de runderbeesten en de schaepen geen kleine gangh gegaen en de kaep daarvan al vrij kaal gemaeckt’ en eenigzins later, ‘dat de retourvloot de Caep soodanig van vee ontbloot had, dat de schepen Middelburg en Loosduinen nauwelijks haer nooddruft voor de siecken hadden cunnen becomen.’ In dit opzicht was het dus gelukkig, dat er in het jaar 1665, wegens de tijdsomstandigheden (den oorlog met Engeland), geen retourvloot werd uitgezonden.

Nog in de Tafelbaai, nabij het Robbeneiland, ontmoette de Rijsende Son het uit patria komende schip, de Amersfoort, waarop zooals schrijver vernam, zestig man aan de pest ziek lagen, terwijl er reeds acht en dertig schepelingen aan die ziekte overleden waren.

Zonder bezwaar reisde de retourvloot verder en passeerde den 25 Mei de linie. Den 8 Juni geraakte zij in het gedeelte van den Atlantischen Oceaan, Sargasso zee genaamd, ‘seylende eenige dagen als door een groenvelt, dewijl nu de kroostzee paseerden, die aldaer vol van seeker gewas met lange steelen, kleyne bladerckens en knopjes werd bevonden, alschoon ons vaerwater alhier, gelijk elders, 't eenemaal grondeloos was.’ Tot 9 Juli zeilde de vloot zonder tegenspoed verder, toen echter werd zij door een storm overvallen, zoodat de schepen ver-

strooid raakten. Op vier schepen na, de Jonge Prins, Amstelland, de Koog en Diemermeer, kwamen na afloop van dien storm, de overige acht schepen van de vloot weer in elkaars nabijheid en ontmoetten op ongeveer 47 graden Noorderbreedte drie Fransche schepen, die van New-Foundland kwamen en aan de retourvloot mededeelden, dat de oorlog tusschen Holland en Engeland was uitgebroken (den 15^{en} Maart 1665 was de oorlog door Engeland verklaard) en dat de Engelschen, die vele Hollandsche schepen bemachtigd hadden, zonder twijfel op de retourvloot zouden losgaan. Eene mededeeling, die den schrijver zeer ter nedersloeg, ‘siende sulcken rang van menigvuldige swarigheden en perykelen te gemoet eer dat wij nog in ons lieve vaderlant souden cunnen geraken.’ Op de Rijsende Son en de verdere retourschepen begon men dan ook de noodige maatregelen te nemen, om, bij eene ontmoeting met de Engelschen, behoorlijk slagvaardig te zijn en hun gewapenden tegenstand te kunnen bieden. Den 20^{en} Juli waren de acht retourschepen op ongeveer 62° N.B. gekomen en kregen de schepelingen veel last van koude, doch men had het voordeel dat daar de son eerst 's nachts omstreeks half twaalf uren onderging en ongeveer één uur later weer opkwam, tegen nachtelijke aanvallen van een vijand gewaarborgd te zijn. Tusschen de Faroer en de Shetlandsche eilanden hoopte men op de retourschepen, die den weg, zooals hun was aanbevolen, achter om Ierland namen, de Hollandsche kruisers te ontmoeten, om de retourschepen naar het vaderland te begeleiden. De Ooijevaar bleef echter, door het breken van het roer, achter en daar de wind ongunstig was, kon men niet tusschen de twee voornoemde eilandengroepen doorvaren, maar werd de koers genomen noordelijk langs de Faroereilanden, waarbij toen ook het schip Nieuwenhoven uit het oog verloren werd. De bemanning van de toen nog uit zes schepen bestaande retourvloot, begon reeds de gevolgen van de langdurige zeereis te ondervinden, daar er zich de scheurbuik en het water onder de schepelingen begonnen te openbaren, terwijl de levensmiddelen zorgwekkend verminderden. In dezen zorgelijken toestand werd door den scheepsraad besloten, om met de zes schepen op de kust van Noorwegen aan te houden en vervolgens van daar den steven naar het vaderland te wenden.

Het bleek, dat het zeer gelukkig geweest was, dat de retour-

schepen niet tusschen de twee voormelde eilandengroepen doorgevaren waren, omdat, zooals de schrijver later vernam, dertig Engelsche oorlogschepen daar op de komst van de retourvloot gekruist hadden. Op 1 Augustus, op ongeveer 65° N.B., ontmoetten de zes retourschepen een Franschen Groenlandvaarder, van wien vernomen werd, dat hij een paar dagen te voren een Hollandsch galjoot ontmoet had, dat hem had medegedeeld, dat de oorlog tusschen de Hollanders en de Engelschen in vollen gang was, dat handel en visscherij in Holland geheel stilstonden en de Hollandsche schepen binnengaats bleven. Na afwisselend stil of ruw weder, kregen de zes retourschepen op 4 Augustus te kampen met zulk stormachtig weder, dat de Rysende Son veel water maakte, ‘waarom het scheepsvolk daarop voortdurend besig was met pompen en baken (uitscheppen), om het schip, dat seer lek en zwak bevonden wiert, boven water te houden.’

Van één Hollandsch galjoot, dat door het stormweder de retourschepen niet meer kon naderen, werd aan deze laatsten, door seinen, te kennen gegeven, dat de retourschepen den koers moesten wenden en niet naar het vaderland varen. Hieraan werd door de retourschepen gehoor gegeven. Voor de Rysende Son ging dit echter met veel bezwaren gepaard, zoodat het schip ‘door het geweldig bonsen en overstroomen der holle wateren seekerlijk scheen te sullen beswyken, alsoo naden en voegen meer en meer uit malkander weken, voornamelijk onder de boeg in 't voorschip, daer nu het water telkens door het arbeyden en stampen des schips soo vreeselijk invloog, dat ons tegen den avont in geen kleyne benauwtheyt vonden, vreesende waerlijk dat wy sonken’. In dezen hachelijken toestand bleven de seinen om hulp van de Rysende Son aan de medevarende retourschepen onbeantwoord, daar deze schepen, eveneens, genoeg te doen hadden met voor eigen behoud te zorgen. Door het zooveel mogelijk dicht maken van de gaten en openingen en door het aanwenden van alle middelen, ter verwijdering van het water, werd het schip drijvende gehouden. Eerst toen de kust van Noorwegen in het gezicht kwam, begon de hoop der schepelingen op behoud te herleven, daar het weder toen beter en de zee kalmer werd. Den volgenden dag kwam een Hollandsch galjoot, met de daags te voren reeds ontmoete galjoot, bij de retourschepen en vernam de schrijver, dat een groote zeeslag

tusschen de Hollanders en de Engelschen was geleverd (den 13 Juni 1665 nabij de Engelsche kust); dat bij die gelegenheid het schip van den Admiraal Wassenaar van Obdam, door brand in het kruit, in de lucht gevlogen was; dat de luitenant Admiraals Kortenaar en Stellingwerf en vele Hollandsche Officieren en mindere schepelingen gesneuveld waren; dat er vele Hollandsche schepen vernield waren en het overschot van de Hollandsche oorlogsvloot, zeer gehavend, de wijk had genomen naar Holland. Voorts dat de Engelschen de zee zeer onveilig maakten en zij hunne vloot in drie eskaders hadden verdeeld, waarvan zij één, uit dertig oorlogschepen bestaande, tusschen de Faroër en de Shetlandsche eilanden lieten kruisen om de Hollandsche retourvloot op te wachten; dat vierentwintig Engelsche oorlogschepen langs de kust van Noorwegen kruisten, om daar eveneens de retourvloot op te wachten en dat de retourschepen alleen door de ontmoeting van het Hollandsche galjoot, den vorigen dag, het ontkomen waren, dat zij de Engelsche oorlogschepen in den mond geloopen waren. Verder brachten de galjooten den last van de Bewindhebbers der Compagnie aan de retourschepen over, om zich naar de haven van Bergen te begeven, alwaar de Koog, de Jonge Prins en de Diemermeer reeds binnengeloopen waren. De schepen richtten nu den koers naar den inham, aan welken de stad Bergen gelegen is en voeren die binnen. Toen de zes schepen tot nabij Bakkesont in dien inham waren gevaren, ontmoetten zij daar het voor ankerliggende retourschip Amstelland, en bleven zij daar voorloopig voor anker liggen. Er werd daar nog een ankerend schip aangetroffen, van Bergen gekomen en waarop volgens den schrijver ‘een schelmsche lorredraeyer’ (eigenlijk, iemand die een verboden handel met de vijanden dreef, volgens Schouten = spion) schipper was. Deze laatste kwam ook aan boord van de Rysende Son en deelde mede, dat hij met koopwaren van Ostende gekomen was en naar Hamburg moest varen. Schouten zegt, dat die lorredraaijer hem ‘quansuys kwam verwellecomen van de lange Reys, maar dat was dien fijnen gesel syn bootschap niet’, daar, zooals de schrijver later vernam, die schipper, nadat hij weggevaren was, den volgenden dag de Engelsche oorlogschepen opgezocht had, om aan deze mede te deelen, dat de Hollandsche retourschepen in de haven van Bergen aangekomen waren. Vóór zijn vertrek van boord, had Schouten de

gelegenheid dien schipper flink de waarheid te zeggen, nadat deze er bij hem op gepocht had, dat bij den vorigen dag het schip Amstelland, waarvan het scheepsvolk hem voor een Engelschman had aangezien, zonder veel bezwaar had hunnen bemachtigen. Schouten voegde hem n.l. toe ‘dat hij de luyden uit Oost-Indië komende, van te weinig beleid, couragie en moed oordeelde, daer die nogtans (doch alles onder den genadigen segen des Allerhoogsten) geen kleyn gerugt en vreesden, hebbende al menigmalen en misschien vrij meerder als hij wel docht den vijant onder de oogen gezien en seer dickmaels sonder verbaestheyt aan den dans geweest; soodat hij schipper sich niet en behoefden in te beelden, dat de Oost-Indisch vaarders van het schip Amstelland met de hoeden in de hant en de sleutels in den vuyst, haer schip en goederen aan hem overgelevert souden hebben. Door dit antwoort dat van anderen straks bekragtigt wiert soo gaf dien snorker koop twelk noodig was, want anders souw hij alligt een quaden avont hebben aangetroffen.’

Door ongunstigen wind werden de retourschepen gedwongen ruim één dag ter voormelder ankerplaats te blijven liggen. De Admiraal der retourvloot zond een der galjooten, die bij de retourschepen gebleven waren, met bericht van hunne aankomst aldaar, naar Holland. Terwijl de retourschepen daar lagen, kwamen de in de nabijheid wonende landbouwers aan de schepelingen kippen, schapen, visch, melk en eieren te koop aanbieden, maar, zegt de schijver, ‘wij vonden hier goeden raet duur en de beurs te ledig om desen marktgang waer te nemen,’ daar de schepelingen eerst hunne gagie ontvingen na afloop van de reis. Zij wisten er echter raad op te vinden en verruilden hunne in Indië gebruikte plunje tegen levensmiddelen. ‘Vermakelijk,’ zegt Schouten, ‘was het, de Noormannen dus als Oost-Indisch-vaarders met onse oude gestreepte zijden kleederen te sien pronken.’ Den 8^{en} Augustus, toen de wind daarvoor gunstig werd, zochten de retourschepen de haven van Bergen op, ‘seylende’ - zoo luidt het - ‘met onse seven schepen achter malkanderen tusschen veel groene vermakelijke landerijen en lustig gebergte door, want ons vaerwater op sommige plaatsen, niet wijder dan 't Haerlems Buiten Spaerne bevonden te zijn.’ 's Middags kwamen de schepen in de haven voor de Stad Bergen ten anker; daar werden de drie voormelde retourschepen en ongeveer vijf-

tig Nederlandsche koopvaardijschepen aangetroffen, eveneens voor de reis naar Nederland op convooi wachtende.[1] Hartelijk werden de retourreizigers door de Bergenaren ontvangen. De Admiraal van de retourvloot de Bitter werd door den Deenschen Generaal Nicolaas van Alefeldt, den Gouverneur van Bergen Caspar van Sisignon en andere voorname personen vriendschappelijk onthaald.[2] Schouten hoopte dat hij nu spoedig het einde van zijn reis zoude zien, maar die hoop bleek ijdel te zijn, want nog geen etmaal hadden de schepen in de haven van Bergen gelegen, toen uit zee terugkwam het den vorigen dag door de Bitter naar Holland afgezonden galjoot, dat buitengaats gekomen zijnde, een aantal Engelsche oorlogschepen had aangetroffen, en daar het aan deze niet had kunnen ontkomen, den steven had moeten wenden. Daar dit galjoot, door het harde zeilen om aan de vervolging te ontkomen, de masten gebroken had, werd nu het tweede galjoot met de brieven naar het vaderland gezonden, om door een der zeearmen van dien inham in het ruime sop te geraken. Kort hierop kwam te Bergen de tijding, dat veertien zwaargewapende Engelsche oorlogschepen in het Bakkesont aangekomen waren.

Schouten had toen nog geen vermoeden, dat de retourschepen eenig nadeel van de komst der Engelsche oorlogschepen zouden ondervinden, omdat de Stad Bergen aan den Koning van Denemarken toebehoorde, met wien de Engelschen toen in vrede waren, en zij zich alzoo in eene onzijdige haven bevonden.

Van uit Bakkesont werd echter dadelijk door de Engelschen een missive gezonden aan den Gouverneur van Bergen, waarin zij hem hunne verwondering betuigden over de toelating van de Nederlandsche retourschepen binnen de haven van Bergen, en verzochten de reden daarvan te mogen vernemen.

1) De Jonge, Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen (1e druk) deelt mede, dat toen in de haven van Bergen ook ten anker lagen 60 Nederlandsche Smyrnavaarders en andere kostelijk beladen schepen. dl. II, 2 pag. 232.

2) v. Aitzema. Saken van Staet ende Oorlogh dl. 5 p. 493, vermeldt dat de kooplieden Hendrik op de Camp en Pieter van Santvliet in kommissie bij den generaal Alefeldt en den Gouverneur van Sisignon gezonden waren, om de komst van de retourschepen in St. Maertens Rijk bekend te maken en meteen te verzoeken bescherming van de Denen tegen de vijanden van den Ned. Staat ‘t welk sij met goede genegentheyt hebben toegesecht en daeraf schriftelijke akte in 't Hoogduyts verleent’. Rapport van P. de Bitter aan de Staten Generaal dd. 19 Oktober 1665.

De Bergsche gouverneur verzocht hierop den Admiraal de Bitter bij hem aan land te komen en kennis te komen nemen van des Engelschen kommandants missive; waarop in gemeen overleg besloten werd dien kommandant, Thomas Tiddeman (door Schouten verkeerdelijk Tydeman genoemd), te kennen te geven, dat, daar Bergen tot Denemarken behoorde, dat in den oorlog tusschen de Hollanders en de Engelschen neutraal was, de haven van Bergen voor beide met Denemarken bevriende natiën openstond om daar ververschingen in te nemen; onder verdere mededeeling dat de Koning van Denemarken hem, gouverneur, speciaal had gelast, niet meer dan zes oorlogschepen van de oorlogvoerende natiën in die haven toe te laten.

De Engelschen stoorden zich evenwel hieraan niet en kwamen op 11 Augustus met veertien kapitale oorlogschepen, waarbij met zestig stukken geschut, vier kitsen (jachten) en drie branders op ongeveer twee mijlen afstands van de retourschepen voor anker liggen. Van daaruit kwam een voornaam persoon, volgens Schouten de Vice-Admiraal Tiddeman, in een sloep voerende de Engelsche koningsvlag, bemand met in 't rood gekleede matrozen, naar het fort van Bergen roeien en vorderde hij, zooals de schrijver vernam, van den gouverneur, dat hij de Hollandsche schepen zoude gelasten, dadelijk de haven van Bergen te verlaten, onder bedreiging, dat, zoo hij dien last niet gaf, de Engelschen de Hollandsche schepen in de haven van Bergen zouden komen bemachtigen, daar hij (Tiddeman) last had bekomen, om geen havens te ontzien en, waar de retourschepen zich ook bevonden, zich van hen meester te maken. De Bergsche gouverneur zoude hem hierop geantwoord hebben, dat hij geen macht had over de Hollandsche schepen, dat hij geen last ontvangen had, om aan de Hollandsche schepen den toegang in de haven van Bergen te weigeren of ze daaruit te verwijderen, en dat hij zelfs verplicht was, de Hollanders, die als vrienden en bondgenooten van Denemarken die haven binnengeloopen waren, te beschermen, - en voorts, - dat hij geweld tegen hen, en tegen de stad en de haven gepleegd, met geweld zoude keeren. ‘De stoute Brit doch veynsende,’ zooals Schouten zegt, ‘verzocht hierop verlof om met sijne schepen voor de stad te mogen komen, om ververschingen in te nemen,’ hetgeen werd toegestaan ‘soo wanneer dat se vredigh quamen.’

Zooals men ziet, zocht de Deensche gouverneur konflikt met

de Engelschen te vermijden en stond hij hun toe met meer schepen in de haven te komen, dan waartoe hij verlof mocht geven. De Hollanders zouden de onaangename gevolgen van die concessie spoedig ondervinden. 's Namiddags reeds kwam het Engelsche eskader opvaren en ging op een musketschotafstands van de retourschepen voor anker liggen: ‘schietende onder het glorieus geraes van hare trommelen en trompetten lustig rontom los, meer geloof ik om ons met hare salutatiën te verschrikken als uyt genegentheyt om aan de Deenen de blijken van hare beleeftheyt te doen sien, van wien sy wederom eenige eer- en welkomstschoten ontfingen’.[1] De Engelschen gingen met hunne schepen in halvemaansvorm voor anker liggen en sloten de geheele haven met hunne schepen af. De Bitter, zeer goed inziende dat de Engelschen het op de Hollandsche schepen gemunt hadden, begaf zich hierop aan land, om met de Deensche autoriteiten maatregelen te beramen en der Denen hulp in te roepen, voor het geval dat de Engelschen de Hollandsche schepen mochten aanvallen, en om de toestemming der Denen te verzoeken om wapengeweld der Engelschen met de wapenen te mogen keeren. De Denen gaven hiertoe vergunning en beloofden in dat geval hunne hulp aan de Hollanders.

Na zijne terugkomst van land, gaf de Bitter dan ook bevel, om op de retourschepen alles in staat van tegenweer te brengen. De schepen werden met stuurboordszijde en in den vorm van een halve maan tegenover de Engelsche oorlogschepen geplaatst. De Hollandsche schepen lieten echter, wat hunne verdedigbaarheid betreft, nog al wat te wenschen over ‘wegens de diepe lading, swakheyt, lekheyt, te weynig geschut en al te veel beslommering (lading) op de overloopen, soodat datelyck niet wel slagvaerdig waren’. Bovendien hadden zij zeer weinig ruimte om zich te kunnen bewegen. Maar de Hollanders lieten zich hierdoor niet ter nederslaan. Schouten betuigt zijne verwondering, dat de Engelschen niet terstond bij hunne komst aldaar op de Hollandsche schepen losgingen, daar zij dan niet veel moeite zouden gehad hebben zich daarvan meester te

1) De Bitter zegt in zijn rapport over deze zaak aan de Staten-Generaal dd. 19 September 1665, te vinden bij v. Aitzema. op cit. dl. 5 pag. 491 en volgg., dat de Engelschen dicht onder de forten voor anker kwamen sonder de minste beleeftheyt aan het St. Maertenscasteel te toonen.

maken, ‘want niemant toen nog bequaem was om sulke stoute bespringers te repouseeren’. Te meer daar het Hollandsche scheepsvolk zich voor het grootste gedeelte aan land bevond, toen de Engelschen in de haven kwamen.[1]. Op verzoek van de Bitter, liet de Bergsche gouverneur de stadsklokken luiden en alarm slaan, en in de straten, door uitroepen, aan het Hollandsche scheepsvolk mededeelen, dat het zich, op verbeurte van lijf en goed, dadelijk aan boord van hunne schepen had te begeven. Ook liet hij de inwoners van Bergen te wapen roepen. Deze laatsten, niet veel heil verwachtende van de geringe macht, die de Hollanders tegenover de Engelsche oorlogschepen konden stellen en weinig vertrouwende op de versterkingen van hunne stad, die zich in gering weerbaren toestand bevonden, zagen met vrees een aanval der Engelschen te gemoet, zoodat velen de stad verlieten.

De Rysende Son bevond zich, volgens Schouten, ‘insonderheyt in de klem,’ daar al het geschut en de zware goederen der lading bij aankomst te Bergen naar het achterschip waren overgebracht, ten einde men de lekken in den voorsteven onder den boeg zou kunnen dichtmaken. Met den meesten ijver werd echter het schip in staat van verdediging gebracht, werden de vierentwintig stukken geschut, op dat schip aanwezig, alle aan stuurboordszijde geplaatst en de goederen, die op het bovenschip den doorloop belemmerden, in zee geworpen. Op de overige retourschepen vond hetzelfde plaats en, zegt Schouten: met een kloekmoedigen ijver werden soodanig de handen aen 't werk gevoegd dat wij nog tegen den avontstont ten volle vaerdig geraekten om te slaen, met hoop, alschoon het met ons slegt geschapen stont, noch evenwel (door Gods hulp) den zegen te bevegten.

Toen de retourschepen, met eenige van de koopvaardijschepen[2]

1) De Bitter in laatst gemeld rapport, zegt: ‘wij door deze overval schier buyten postuyr sijnde, doordien ons stout en ongehoorsaem volck aan lant liepen droncken drinken maar geen middelen konden vinden om haer scheep te houden, 't welck ons veel verdriet en becommering aanbragt ja sommige schepen hadden geen tien mannen aan boort, bijaldien de Engelse toen haer stout voornemen in 't werck hadden willen stellen, 't soude slecht met ons uitgesien hebben’.
2) De Jonge in zijne Geschiedenis van het Ned. Zeewezen (1e druk) deel II, 2 pag. 232, deelt mede de Nederlandsche Oost-Indische schepen, tien in getal, werden als zijnde de zwaarste en met het meeste geschut voorzien, aaneengekoppeld en in den mond der haven geschaard, bij welke zich ettelijke meest weerbare koopvaarders voegden. Al het geschut werd vervolgens aan de bedreigde zijde der schepen geplaatst en een aantal matrozen aan land gezet, ten einde het kanon te helpen bedienen op de kasteelen, waarmede de Deensche bevelhebber toegezegd had de Nederlanders te zullen beschermen.

die daartoe het best in staet waren, voor den slag gereed lagen bezocht de Bitter die schepen om de bemanning tot trouwe plichtsvervulling aan te sporen. Ten slotte vroeg hij, zooals Schouten meedeelt, aan de bemanning der Rysende Son: ‘nu wat segje, mijn goede vrienden, heb je moet den vijant dappere tegenstant te bieden of niet? daarop dien vroomen patriot en kloekmoedige Admiraal stilswijgende, straks van alle de menigte met een meer vrolijk als droevig geluyd en eenparig geroep van stemmen, ten antwoord kreeg van; ja mijnheer wij sullen vromelijk vechten totdat wij den vijant overwonnen hebben of willen liever sterven, dan soo rycken schat en ook ons aan de Engelschen overgeven.’ Den scheepsofficieren beval hij bovendien aan, om liever dan zich over te geven den brand in het kruit te steken.

Van de Hollandsche schepen werd een gedeelte der matrozen in de Deensche versterkingen aan land geplaatst, om het geschut te bedienen; tevens werden gewapende Bergenaars ter verdediging daarin opgenomen.

Zoo dicht lagen de Engelsche oorlogschepen bij de in slagorde liggende Hollandsche schepen, dat Schouten van de Rysende Son kon zien, wat er op dek van de Engelsche schepen voorviel en kon hooren wat het scheepsvolk elkaar toeriep en zooals hij zegt ‘souden met een kleyn roer (geweer) malkanderen wel beschoten hebben.’ Zeer ergerde hij zich ‘aan de vermetele hoogmoed die vele van het gemeene volk (minderen) der Engelsen desen namiddag en avontstont hier betoonden; sy riepen op ons uit hare schepen met een boosaerdig geschreeuw en gejou, spouwende menigte van scheldwoorden en grove lasteringen op ons uyt alsof wij het allersnoodste schuym des werelds waren geweest.’ Aan land hadden de Engelschen er op gesnoefd, dat zij de Oost-Indievaarders spoedig in hunne macht zouden hebben en hadden zij ten antwoord gekregen ‘dat dit wel met eenige moeite gepaard zoude gaan,’ waarop zij zich uitgelaten hadden: ‘wat willen die bloode fielten toch beginnen, die honden, schelmen en boterbaks, sy komen half-

dood van de reys, syn teenemael afgemat en siek of dronken en nog wil het overschot van dese lieden haer tegenover ons verweren, hoe sullen wij haer op morgen sien loopen als wij met ons grof geschut daeronder beginnen te blasen.'

Zoo goed als zeker schenen de Engelschen er van te wezen, dat de Hollandsche schepen hun prooi zouden worden. De uitkomst zou het echter anders toonen. Alvorens de Hollandsche schepen aan te vallen, begaf de Engelsche viceadmiraal zich in den vroegen morgen van 12 Augustus te Bergen aan land, om, in naam van den koning van Engeland, van den gouverneur van Bergen te vorderen, dat deze hem zijn gang zoude laten gaan met het nemen der Hollandsche schepen, onder de belofte dat de Denen de helft van den buit zouden bekomen, als zij de Engelschen geen bezwaren in den weg legden. De flinke Deensche gouverneur liet zich echter in 't geheel niet door hem bepraten en verzocht dien viceadmiraal zich van het plegen van vijandelijkheden te onthouden in eene onzijdige haven tegen een met de Denen bevriende natie, onder bijvoeging, dat als een van hen, 't zij Hollanders of Engelschen, vijandelijkheden begon te plegen, de Denen die zoo veel mogelijk te keer gaan en de aangevallenen helpen zouden. Deze mannelijke taal stond den Engelschman niet aan; hij gaf te kennen, dat hij zich van de Hollandsche schepen dacht meester te maken, ook al keurden de Denen die handeling niet goed, doch dat hij, ter voorkoming van onaangenaamheden, met den aanval zoude wachten, totdat de Hollandsche schepen de haven van Bergen verlaten hadden en in het ruime sop zouden gekomen zijn.

Eer de Engelsche viceadmiraal zich weder naar boord begaf, maakte hij van de gelegenheid gebruik, om hoogte te nemen van de gesteldheid der Hollandsche schepen en kwam hij met zijn sloep daarlangs varen. De Hollanders gaven hem van hunne schepen de noodige eerbewijzen, door het lossen van eereschoten en het Wilhelmusblazen, zooals Schouten zegt 'om haer in dese vertooning van hare vermetele glorie onse beleeftheyt en couragie te doen sien.' Na zijne terugkomst aan boord zag men op de Engelsche schepen de laatste maatregelen voor den aanval nemen, en hielden de Hollanders zich nu ook voor den tegenweer gereed, zooals Schouten zegt 'staende nu vol couragie, welgemoed en in goede ordre om de Engelse als dappere mannen te keer gaan.'

Het begon te motregenen en de wind woei van land af, omstandigheden die zeer in het belang van de Hollanders waren. Omstreeks zes uren 's morgens, na een sein door het lossen van een schot met los kruit op een der Engelsche schepen, schoten de Engelsche schepen tegelijkertijd hunne kanonnen af op de Hollandsche schepen en vlogen hunne projektielen op en rondom deze laatste, zonder evenwel veel schade te veroorzaken. Op de Rysende Son werden twee schepelingen doodelijk getroffen. Aanstonds schoten nu ook de Hollanders hunne kanonnen op de Engelsche oorlogschepen af en ontstond er eene hevige kannonnade tusschen de twee eskaders.

De Denen, niettegenstaande zij beloofd hadden degenen, die het eerst aangevallen werden, hulp te verleenen, hielden zich ongeveer één uur lang, nadat de strijd begonnen was, onzijdig en lieten van hunne versterking, aan land, de witte vlag waaien, zoodat de Hollanders aan hunne goede trouw begonnen te twijfelen. Later vernamen zij evenwel, dat de Denen die vlag geheschen hadden, om de aanvallers aan te manen, zich van vijandelijke handelingen in eene onzijdige haven te onthouden. Hoewel het niet volgens de afspraak was met de Deensche autoriteiten, dat zij zich niet dadelijk tegen de aanvallers keerden, is hunne aarzeling om zich in den strijd te mengen, zeer goed te verklaren, daar zij tegen de gevolgen opzagen, welke er uit konden voortvloeien hunne hulp ten nadeele van het toen met Denemarken op voet van vrede staande Engeland te verleenen, terwijl bovendien hunne versterkingen aan land in uiterst gebrekkigen toestand verkeerden. Nadat echter de Hollanders aan den gouverneur van Bergen zijne belofte herinnerd hadden, begon men zich uit de Deensche versterking aan land in den hevigen strijd te mengen en werden, van daaruit de kannonnen op de Engelsche schepen gelost, maar ging, volgens Schouten, ‘dit schieten van land zoo gezwint en hevig niet, als wel by dese gelegentheyt wierde vereischt, want het ontbrak hen aldaer aan vele noodzakelykheden die by het geschut en om tegens een vyant te slaen behoorde.’[1)].

1) De Admiraal de Bitter bracht twee rapporten over dit gevecht uit. In het eerste aan de Bewindhebbers der O.I. Comp. dd. 13 Augustus 1665 te vinden bij Schouten, O.I. Voyagie, 3e boek pag. 220, zegt hij, dat de Denen gedurende de aktie ‘hunne verleende protectie met kanon uit hunne kasteelen *soo redelyck* onderhouden hebben’ en dat hij, na afloop van het gevecht, geholpen had de Deensche versterkingen in meer verdedigbaren toestand te brengen en daartoe zelfs dertig stukken geschut van de schepen aan land gebracht waren. In het tweede rapport aan de Staten Generaal dd. 19 Oktober 1665, te vinden bij v. Aitzema, Saken van Staet ende oorlogh deel V pag. 491 v.v., deelt hij mede: ‘die van de Casteelen hebben mede op de Engelsche geschoten, nadat wij al twee charges op de anderen gedaen hadden, om te toonen dat se de rede neutraal wilden houden, doch alles *ging seer slap aen* alsoo alles ontstelt en vergaen was, 't welk sich nu, toen men 't noode had, openbaarde, byaldien der geen Duytsche (Nederlandsche) matrozen waren by geweest, haer hulp sou seer weynig beschoten hebben; aan de andere zijde van de haven, genaamd Noordernes, daer eenige stukken op bekwame plaets staen, vonden onse matrosen geen kruid; ongeveer ten halve van 't gevecht so hebben se van 't Casteel een witte vlag laten waaijen, in welken tijt by haer niet een schoot gedaen is zoodat men hier wel by kon sien dat se haer neutraliteit 'tonsen voordeel veel beter souden hebben connen beschermen.’ Hij vermeldt ook hierin dat er na het gevecht twintig stukken geschut van de Hollanders aan land gebracht waren ‘om dese haven bequamer te beschermen.’ Dus tien stukken minder, als in zijn eerste rapport.
Het eerste rapport bevindt zich in originali op het oud-koloniaal archief te 's-Gravenhage. Mr. J.E. Heeres was zoo welwillend mij daarvan inzage te verschaffen.

Een groot voordeel was het voor de Hollanders dat de wind, gedurende het gevecht, de rook van het Hollandsch geschutvuur naar het Engelsch eskader toejoeg, zoodat men van daar met minder juistheid de stukken op de Hollandsche schepen kon richten en vele projektielen daar overheen vlogen en in de stad terechtkwamen. Ook verhinderde de richting van den wind, dat de Engelschen van hunne branders konden gebruik maken; ten minste leest men niet, dat zij zich daarvan bediend hebben. Een zoodanige werking had het vuren van het geschut der Hollanders op de Engelsche schepen, dat, nadat de strijd ruim drie uren geduurd had, het vuur der Engelschen verflauwde en eindelijk geheel ophield en hun eskader de haven van Bergen verliet.[1)] Dit ging zoo overhaast, dat de Engelschen de touwen doorkapten, waaraan hunne schepen voor anker vastlagen, om te sneller te kunnen ontvluchten, en de ankers in den steek lieten. Bij deze vlucht zonden de Hollanders de Engelsche schepen nog zooveel mogelijk projektielen na. Het

1) Schouten t.a.p. derde boek pag. 216 zegt van dit hevige gevecht, ‘Somma, dit was geen slaen, gelijk ordinair in zee geschiet, maer wel een afgrijsselijk moorden van soveel menschen, alles scheen door het gedurig losbranden in de ligte vlam te staen en de schoone koopstadt Bergen een schrikkelijk schouwspel van de hel te zijn.’

kwam Schouten voor, dat eenige Engelsche schepen lekgeschoten waren, daar zij op zijde helden. De wind begunstigde hunne vlucht terwijl de Hollanders niets deden om hen te vervolgen ‘want waren te kostelijke schepen om deze vlugtelingen na te jagen’ en de Hollandsche schepen waren ook zeer gehavend, Tijdens het gevecht, terwijl Schouten op zijn schip de gekwetsten verbond, was hij bijna getroffen door een stuk hout, dat door een projectiel op zijn schip was losgeschoten. Zijn schip was evenals de overige Hollandsche schepen zwaar gehavend. Volgens Schouten hadden de Hollanders 30 dooden, volgens het eerste rapport van de Bitter 25 dooden, en volgens beiden, zeventig gekwetsten. Onder de gedooden bevond zich de hiervoren genoemde koopmen Pieter van Santvliet. Nadat de gesneuvelden begraven waren, werden de gekwetsten van de Hollanders aan land gebracht, ten einde beter verpleegd te kunnen worden.

De Engelschen lieten bij hunne vlucht in handen van de Hollanders drie gevangenen, een boot en twee sloepen. Van die gevangenen vernam men, dat de Engelschen bij dien aanval groote verliezen geleden hadden; dat onder anderen de zoon van den Admiraal Montagu, vier à vijf kapiteins ter zee en 500 schepelingen, zoo officieren als minderen, gesneuveld waren, terwijl er eenige honderden gekwetst waren. De Engelschen zelven erkenden, dat zij bij dezen aanval groote schade aan hunne schepen bekomen hadden.[1)]

Waren de Nederlanders, zooals men zich kan voorstellen, zeer verheugd over dezen gelukkigen afloop, opvallend is het op hoe onopgesmukte wijs deze geschiedenis door Schouten en door den Admiraal de Bitter medegedeeld wordt. Toch was het zeker een ongehoord feit dat koopvaardijschepen een aanval van een eskader van sterk bewapende oorlogschepen afsloegen en dit zelfs zoodanig havenden dat het genoopt werd tot eene schandelijke vlucht. In ons vaderland, waar men nog steeds onder den indruk van de in Juni te voren ter zee geleden nederlaag was, verwekte

1) De Engelschen gaven de schuld van het mislukken van de verovering der Hollandsche schepen aan de Deensche autoriteiten, die hun (Engelschen) beloofd hadden, hen te zullen helpen. Men zie hierover Barnet dl. I. pag. 224 in de History of his time, en Hume, History of England dl. 7 pag. 406. Het vermakelijkst is de officieele voorstelling door het Engelsche gouvernement van deze geheele zaak gegeven, te vinden bij v. Aitzema o.c. dl. V pag. 744.

de tijding van den afgeslagen aanval der Engelschen, algemeene vreugde. Twee penningen werden tot aandenken van dit heuglijk feit geslagen, beide voorstellende een gevecht tusschen twee partijen schepen, van uit de stad Bergen gezien, aan de eene zijde; en aan de andere zijde, op de eene penning de vermelding ‘op de rooftogt van Carel de tweede voorgevallen den 10 Auguste 1665 voor Bergen Noorwegen’ met deze regelen:

Dus wort Brittanjes trots gestuyt,
Die selfs bij vrienden vaert op buyt;
  En tergt de noordsche wallen.
Hij schaekt voorts Fredrichs Havenrecht,
Dog krygt syn loon, door boeg en plecht,
  Van Neerlandts donderballen. -

op de tweede penning: anno 1665 den 10 Auguste geraakte de graaf van Zandwick met 15 oorlogschepen, 4 kitsen en 2 branders tot voor de haven van Bergen in Noorwegen, daar 10 Oost-Indische en andere coopvaardyschepen ten anker lagen, waarop hij met syn voorz. vloot in een halve maan op een sprongkorte en de Nederlanders meende te vernielen, dus gaven zij van de casteelen en wedersyds vuren en d' Engelsche wierden na kabelkappen gedwongen schandelyck de vlught tenemen.[1)]

De Engelschen, verwoed over hun mislukten aanslag en nederlaag, zonden den volgenden dag aan den gouverneur van Bergen een schrijven, waarin zij hem mededeelden dat zij spoedig te Bergen hoopten terug te komen, om de Hollandsche schepen te veroveren en tegelijkertijd de stad Bergen, wegens de van haar ondervonden kwade bejegening, te straffen. De Deensche gouverneur beantwoordde dit schrijven op flinke wijze en gaf den Engelschen te kennen, dat, als zij het nog eens waagden de schepen in de haven van Bergen aan te vallen, zij op een krachtigen tegenstand van den kant der Denen konden rekenen.

De Hollanders herstelden zooveel mogelijk hunne door het gevecht sterk beschadigde schepen en hielpen de Denen hunne versterkingen in meer verdedigbaren toestand brengen, waartoe zij zelfs dertig stukken geschut aan land brachten. De boom

1) Zie Mr. G. van Loon, Beschrijving der Nederl. Historiepenningen dl. II pag. 531.

(afsluiting met palen van de haven) die door den aanval sterk beschadigd was, werd hersteld en versterkt en tevens nog een ijzeren keten tet afsluiting van de haven gespannen, om het binnenkomen van branders in de haven te voorkomen. De door de Engelschen achtergelaten ankers - volgens Schouten 24 stuks, volgens de Bitter 19 stuks - werden uit het water opgehaald. Weldra bereikte de verblijdende tijding de Hollandsche schepen, dat de Hollandsche oorlogsvloot gereed was uit te loopen en dat zij de in de haven van Bergen liggende schepen zoude komen ophalen.

Den 16^{en} Augustus ontving de gouverneur van Bergen van het Engelsche eskader het verzoek, om met 3 à 4 schepen de in de haven achtergelaten ankers te mogen opvisschen en daar tevens ververschingen te mogen innemen. De gouverneur wees dit verzoek van de hand. De Engelschen zonden hierop dien gouverneur een tweeden brief, waarin zij hem mededeelden, dat zij ten tweeden male met hunne oorlogschepen voor Bergen zouden komen en zij dan, zonder toestemming van dien gouverneur, zich van de Hollandsche schepen, in die haven liggende, zouden meester maken en de stad in brand schieten. De Bergsche gouverneur liet hun weten, dat, zoo zij opnieuw zich in de haven van Bergen mochten durven vertoonen, hij hen in dit geval op zoodanige wijs hoopte te ontvangen, dat hun voor goed de lust zoude benomen worden, om daar te komen.

De Hollandsche schepen, die den aanval hadden helpen afslaan, werden, na weer in behoorlijken staat van verdediging gebracht te zijn, met stuurboordszijde naar den haveningang gericht. Men was van plan om, zoo de Engelsche schepen weder mochten naderen, hun aanval niet af te wachten, maar aanstonds aanvallenderwijs daartegen te handelen. De Bergenaars, die stellig verwachtten, dat de Engelschen zouden terugkomen en een tweeden aanval zouden doen, verlieten voor het grootste gedeelte hunne stad en verweten den Hollanders, dat zij de schuld van den ondergang hunner stad waren en - voegt Schouten er bij - ‘somma dese bedroefde menschen die te voren om onse komst so vrolijk waren geweest, wenschten nu onse retourvloot wel aan het ander uyterste des wereldrands te zijn of daarheenen daer wij van daen gekomen waren.’

De Hollandsche oorlogsvloot liet op zich wachten, daar die

door tegenwind belet werd uit te loopen. Intusschen ontving men op de retourschepen bericht, dat de afgedwaalde schepen Ooyevaer en Nieuwenhoven behouden in de haven van Drontheim waren aangekomen, waarop de Admiraal de Bitter dadelijk een galjoot met proviant naar die twee schepen toezond.

Op 22 Augustus werd te Bergen vernomen, dat de Engelsche oorlogschepen van de kust van Noorwegen vertrokken en naar Engeland gezeild waren en den 24_{en} Augustus bracht een adviesjacht daar bericht, dat de Hollandsche oorlogsvloot uitgezeild en op weg was om de retourschepen op te halen. De retourschepen en de verdere in die haven liggende koopvaarders maakten dan ook aanstalten tot vertrek. Geen geringe ontsteltenis veroorzaakte het den Bergenaars, toen zich, in den morgen van 30 Augustus, het afvuren van kanonnen in hunne haven liet hooren, maar die gewaarwording veranderde weldra in vreugdegevoel, toen zij vernamen, dat drie Hollandsche oorlogschepen hunne haven binnen kwamen, die het gewone saluutschot brachten. Vol vreugde en met een dankbaar hart, namen Schouten en de verdere Hollanders van de Bergenaars afscheid.[1)]

Den 6n September ontmoetten de retourschepen de Hollandsche oorlogsvloot. De geheele vloot bestond alsnu uit honderd negentig schepen, waarvan tachtig oorlogschepen; gezamenlijk zouden zij naar het vaderland zeilen. Maar in den nacht van 8 op 9 September verstrooide een storm, vergezeld van mist en regen, die vloot, en toen het weder wat bedaarder geworden was, bevond men op de Rysende Son, dat nog slechts enkele oorlogschepen, de retourschepen de Koog en de Jonge Prins en eenige kleinere schepen, in 't geheel ten getale van zestien in elkanders nabijheid waren. Op het oorlogschip, gevoerd door den Schout bij Nacht van Nes, werd nu een scheepsraad belegd en besloten naar het vaderland door te varen.

Reeds meende Schouten op eene spoedige aankomst in het

1) Schouten vertelt hier nog de bijzonderheid, dat een der matrozen van de Rysende Son, die lang in Indië verbleven was en bij zijn vertrek naar Indië zijne vrouw te Amsterdam achtergelaten had, haar weder te Bergen had teruggevonden, maar gehuwd met een ander, omdat zij in de stellige meening verkeerd had, dat haar eerste man, van wien zij na zijn vertrek niets meer had vernomen, overleden was. En, voegt hij er bij ‘dese drie gelieven malkanderen sijnde bekent geworden, betoonden gesamentlijk haer vreedsamen aert en verdroegen sig onderling, dat den Oost-Indisch vaerder afstaan en den ander het schoon juweel behouden souw en daermede was alles wel.’

geliefde vaderland te mogen rekenen, daar de Rysende Son met de vergezellende 15 schepen tot op ongeveer vijf en twintig mijlen afstands daarvan genaderd was; doch op 13 September werden die schepen gedwongen den steven te wenden, daar van het zuiden een groot aantal schepen, die bleken Engelsche oorlogschepen te zijn, op de Hollandsche schepen loskwamen. Zooals te begrijpen was, maakte zich groote verslagenheid van de bemanning der Rysende Son meester over dezen onverwachten tegenspoed. Van een voorbijzeilend scheepje, werd aan de bemanning toegeroepen, dat de geheele Engelsche oorlogsvloot naderde, dat die vloot verscheidene Hollandsche schepen genomen had en dat de Engelschen twee retourschepen, het Slot Honingen en de Fenix, bemachtigd hadden. Daar de Rysende Son een slechte zeiler was, bleef dit schip spoedig alleen achter en verkeerde men daarop in de grootste vrees, dat het in handen van de Engelschen zoude vallen. De dappere schepelingen gaven, hoewel zij weinig hoop op redding meer koesterden, den moed niet op en besloten ‘om zich als dappere mannen soolang tegen de Engelse te deffendeeren als doenlijk soude wesen; ons volk malkanderen aan de hant beloovende, loutere tegenstant te bieden, opdat de Engelse dese buyt vrij duurder, dan sy wel gissing maekten, quame te staen, getuygende liever tot de laetste man te willen vechten, dan sig gevangen te geven.’ Gelukkig viel de nacht in. Hierop stelden de schepelingen hunne hoop, om aan de Engelschen, die hun reeds tot op een kleinen halven mijl afstands genaderd waren, te ontkomen. Op de Rysende Son werd zoo weinig mogelijk licht ontstoken en zoover het noodig was, dit bedekt gehouden, terwijl de koers in oostelijke richting werd genomen. Toen de morgenstond aanbrak, zag men niets meer van de Engelsche vloot en bevond het schip zich alleen. Zooals Schouten zegt ‘waren zij nu een afgedwaelt schaep gelyk, 't welke door de wolven sijnde besprongen, verjaegt, verstrooyt en van al sijne makkers afgeraekt, niet weet waerheen het sich in desen noot sal wenden.’ Een Hollandsch galjoot, bemand met loodsen van Terschelling, kwam vervolgens bij de Rysende Son en samen varende, kwamen zij, niet ver van het eiland Helgoland. Schouten geeft zijne vrees te kennen, dat de hier varende Bremerschepen met de aanwezigheid in die wateren van dit retourschip de Engelschen in kennis zouden stellen, daar het hem bekend was, dat de Bremers meer op

de hand der Engelschen, dan van de Hollanders waren. Het veiligst kwam het den Hollandersvoor, om naar de Sont te varen, zich dan te Kopenhagen of te Kroonenburg onder bescherming der Denen te stellen en daar levensbehoeften in te nemen.

Op de vaart daarheen werd men op de Rysende Son een schip gewaar, dat de Hollanders vervolgde en toen de medevarende galjoot het nader bij gekomen was, bleek het een Engelsche kaper te zijn, die evenwel de vervolging opgaf, toen hij bemerkte, dat op de Rysende Son voorbereidselen tot tegenweer gemaakt werden. Den 17 September 's morgens zag men dat het schip door vijf schepen werd vervolgd. De Rysende Son ging nu op een musketschot afstands van de kust van Jutland varen, opdat, zoo het mocht worden aangevallen, het schip zich slechts aan één kant behoefde de verdedigen. Aan bakboord zijde, die naar den zeekant gericht was, werd nu al het geschut geplaatst, om het schip op een oorlogschip te doen gelijken. Van eenige Jutlandsche visschers, die op de vijf schepen visch verkocht hadden en vervolgens aan boord kwamen met hunne koopwaar, vernam men, dat de vijf schepen Engelsche waren, waarvan twee oorlogschepen, elk voorzien van vijftig stukken geschut en drie koopvaarders. De visschers die de Hollanders niet schenen te kennen, vroegen hun, welke landslieden zij waren en waarheen zij gingen? Zij kregen ten antwoord ‘dat zij Hollanders waren die met hun oorlogschip de Hollandsche koopvaarders in de Sont gingen ophalen om die naar het vaderland te begeleiden,’ en zegt Schouten, ‘dese flits (dit praatje) van het volk gaven de Jutten geloof, alhoewel sommige eenigzins schenen te twijfelen, vragende hoe het in 't schip dus na den peper rook.’ Dien twijfel losten de schepelingen op, door de visschers op den mouw te spelden, dat het schip Oost-Indievaarders begeleid en daaruit speceryen overgenomen had. Daar de Jutten hierop weder naar de Engelsche schepen toegingen, is het zeer waarschijnlijk, dat zij uitgezonden waren om hoogte te nemen en den Engelschen inlichtingen te geven. Die inlichtingen gaven den Engelschen blijkbaar geen lust om de Rysende Son aantevallen; zij bleven het schip op eenigen afstand volgen, zoodat reeds een gedeelte der schepelingen begon te vreezen, dat zij nog in handen der Engelschen zouden vallen en er van begonnen te reppen, om het schip te verlaten en na het in brand gestoken te hebben, zich aan land te begeven.

De Engelschen gaven echter de vervolging op en liepen de Rysende Son voorbij, die 's avonds nabij Skagen, aan Jutlands noordkust, voor anker kwam. Daar werd de blijde tijding vernomen, dat daar kort te voren zes Hollandsche oorlogschepen voorbij- en naar de Sont gevaren waren. Op 20 September ontmoette de Rysende Son, varende ter hoogte van de sterkte Kronenburg, op het eiland Seelant, vijf Hollandsche oorlogschepen en daar men eerst gevreesd had, dat het Engelsche schepen waren, was de ontmoeting van landgenooten voor de zwervelingen een verheugende uitkomst, vooral ook, omdat men zich nu van brood, kaas, bier en andere levensbehoeften, waaraan op de Rysende Son gebrek bestond, kon voorzien. Met deze oorlogschepen zeilde ons retourschip nu naar de haven van Helsingör, waar het nog meer Hollandsche oorlogschepen en ook koopvaarders aantrof. Dadelijk werd aan de Bewindhebbers in patria bericht afgezonden van de veilige aankomst van het schip te Helsingör. De Rysende Son ontving aldaar een bezoek van den Hollandschen ambassadeur bij het Hof van Denemarken, Baron van Reede heer van Amerongen, op wiens raad werd besloten dat het schip daar voorloopig zoude blijven liggen, totdat het naderen last uit Holland bekomen had.

Terwijl het daar lag, begaf Schouten zich naar het tegenover liggende Helsingborg, eene stad in Schonen gelegen. Daar bezocht hij den gouverneur dier stad, die zich juist met eenige andere Zweedsche heeren aan tafel bevond en onzen Schouten ook uitnoodigde aan te zitten. Deze voldeed hieraan, maar bemerkte spoedig, dat men het er op toelegde, hem onder tafel te drinken. Schouten, die altijd zeer matig in het drinken was, verzocht zich te mogen onthouden van het herhaald ledigen der bekers. De gouverneur verzocht hem natuurlijk eenige merkwaardigheden van zijne reis mede te deelen, waaraan Schouten gaarne voldeed en, voegt hij er bij, ‘terstont quamen daarop uit bestooven hersens, vroolijke sielen en kromme tongen veele belachelijke vragen voor den dag van wegens de wonderen by ons in verre gewesten gesien.’ Zoo smakelijk scheen hij te vertellen, dat volgens hem, zijne hoorders met open mond naar hem zaten te luisteren en den wensch te kennen gaven ook eens een kijkje te nemen van de door hem bezochte landen, ofschoon zij erkenden er tegen op te zien ‘om met een wankelbaar schip de antipodes of tegenvoetige delen des werelds te besoeken.’ Volgens

Schouten waren de gouverneur en diens gasten ‘altemael kloeke lyvige mannen dik ende vet, gesonde broeders die fyntjes en op hun gemak de groote roemers en bekeren wisten uyttevegen.’ Hun viel dan ook de magere gestalte van onzen Schouten op, zij begonnen hem daarmede voor den mal te houden en vroegen hem of dit veroorzaakt werd door de slechte Indische keuken, doch hij antwoordde hun, dat zijne magerheid voortkwam uit zijn gestel, daar hij steeds voldoende voeding genoten had.

Terwijl de Rysende Son voor Helsingör lag, kwam er tijding uit Holland, dat de Engelschen twee retourschepen hadden genomen, de Fenix op de kust van Schotland en het Slot Honingen voor de mond van de Elve, en daar tegelijkertijd bericht werd ontvangen, dat de Hollandsche oorlogsvloot onder de Ruyter en Tromp, buitengaats, ter hoogte van Texel en Vlieland, kruiste, werd besloten de reis naar het vaderland te ondernemen. Vóór zijn vertrek van daar, vernam Schouten nog, dat de Engelschen zich bij het Deensche Hof hadden beklaagd over de vijandelijkheden door de Denen in de haven van Bergen tegen hen gepleegd en daarvoor, uit naam van den koning van Engeland, voldoening gevraagd hadden; doch, voegt Schouten hierbij, ‘men wist hen aldaer soo levendig de onbehoorlijke actie van zijn landgenooten in het Noords-Bergen aangeregt, voor te stellen, dat desen heer genoodsaekt was, met kleyne vergenoeging en respect van hier te vertrekken.’

Nadat de Rysende Son den 2en Oktober uit de Sont vertrokken was, in gezelschap van zes Hollandsche oorlogschepen en van drie-en-twintig zoo groote als kleine koopvaardijschepen, kwam men den 7en Oktober ter hoogte van Terschelling. Van aan boord komende loodsen werd vernomen, dat de retourschepen Walcheren, Brederode en Ooyevaar behouden in het vaderland waren aangekomen en dat de lading uit het retourschip het Wapen van Hoorn te Glückstadt in een ander schip overgeladen en naar het vaderland overgebracht was. Nadat de oorlogschepen naar Goeree verzeild waren, zeilden de overige schepen in de richting van de noordelijke eilanden van Holland.

Den 9en Oktober eindigde voor de Rysende Son de lijdenstocht en liep het schip de reede van Texel binnen. Schoutens vreugde over die behouden aankomst was zeer groot. Hij mocht zich echter nog niet van boord begeven, alsvorens een bewindvoerder van de Compagnie aan boord verschenen was. Deze,

de heer Steijn uit Amsterdam, kwam den 11en Oktober op het schip die ‘de reisigers uit naem van de gantsche maetschappy voor onse getrouwe diensten bedankte en voorts op zeer minnelijke wijse ontsloeg.’ Met eenige andere reizigers begaf hij zich te water naar Amsterdam, maar hij verliet de schuit te Edam, daar hij vreesde, dat hij door windstilte niet tijdig te Amsterdam zou komen. Te voet ging hij hierop van Edam naar Amsterdam en van daar met ‘de trekschuyt van dryen’ naar zijn geliefde Haarlem, ‘waar hy 's avonds aankwam, van alle de vrienden met groote vreugde ontvangen.’

Schouten vestigde zich vervolgens als chirurgijn te Haarlem, alwaar hij zich in een groote praktijk mocht verheugen. Hij stierf in 1704.

Van de retourvloot kwamen, behalve de twee door de Engelschen genomen retourschepen, de overige behouden in Holland, zoodat de Compagnie, de tijdsomstandigheden in aanmerking genomen, slechts betrkkelijk geringe schade leed.

J.W. VAN GOENS.

De oorsprong van den naam van het eiland Celebes.

Het is een algemeen bekend feit, dat een groot aantal namen van eilanden in den Indischen Archipel door de eerste bezoekers in verminkten vorm overgebracht werden en in dien vorm in den loop der eeuwen burgerrecht verwierven. Andere eilanden die zich niet in het bezit van een eigen naam mochten verheugen, en hiertoe behooren bepaaldelijk Borneo, Celebes en Flores, werden door Europeanen daarmede begiftigd. De naam van Borneo heeft zijn ontstaan te danken aan het feit, dat de Magalhãesche expeditie het landschap Brunei in 1521 bezocht, dat echter in het reisverhaal van Pigafetta als Burne vermeld[1] en later in Borneo verbasterd werd. De naam van Flores staat in verband met het door de Maleische zeevaarders genoemde Tandjong Bunga (Bloemenkaap), hetgeen door de Portugeezen volkomen correct met Cabo d a s Flores vertaald werd. Reeds spoedig gingen echter de kartographen over daaruit een Cabo d e Flores te maken[2], waardoor de meening ontstond, dat het een kaap was van Flores en daarmede had het eiland zijn naam verkregen.

Geheel in het duister ligt echter tot heden de oorsprong van den naam van Celebes. Sir Stamford Raffles deed reeds opmerken, dat die benaming bij de inlanders ten eenenmale onbekend was en meende uit dit feit de Portugeesche afkomst van het woord te mogen afleiden[3]. Die theorie dus door Egli, met een beroep op Portugeesche schrijvers, verkondigd, dat het eiland zijn naam te

1) Op de oudste kaart van Diego Ribeîro staat Burney.
2) Door Seb. Cabot in 1544.
3) The History of Java. II London 1817, p. CLXXIII.

danken heeft aan een volksstam der Celebes[1)], is geheel en al te verwerpen, omdat een dergelijke volksstam onbekend is en niet bestaat. Evenmin aannemelijk is de meening van John Crawfurd, die, uitgaande van een overeenkomst in klank, geheel denkbeeldige ‘Pulu Salebéh’ construeert, hetgeen ‘de meerdere eilanden’ of ‘de eilanden daarboven’ moet beteekenen[2)]. Er is tot heden nog niemand in geslaagd deze ‘Pulu Salebeh (Salabíh)’ te ontdekken[3)]. Wat eindelijk de door leeken dikwijls uitgesproken meening betreft als of de naam Celebes uit Sula besi herleid moest worden, zoo dient in de eerste plaats opgemerkt te worden, dat de Sula-eilanden reeds op de oudste kaarten onder den naam van ‘Xulla’ of ‘Xula’ vermeld worden en ten tweede zal uit het volgende blijken dat men nooit Sula besi voor Celebes aangezien heeft.

Voordat eene poging gewaagd wordt het raadsel op te lossen, schijnt het gewenscht na te gaan onder welken naam Celebes, of juister gezegd de verschillende gedeelten daarvan, door de eerste bezoekers werden vermeld.

Celebes werd betrekkelijk zeer laat ontdekt. Sedert de Portugeezen in 1511, voor het eerst onder Antonio d' Abreu, de vaart naar de Molukken begonnen, namen zij den weg langs de noordkust van Java en de kleine Sunda-eilanden en kregen zoodoende het eiland niet in 't gezicht. De Spanjaarden, in 1521 uit het Noorden komende, zagen het evenmin, omdat zij van de Sangieilanden direkt naar de Molukken overstaken.

De eerste die de kust van Celebes gezien heeft, is Sim˜o d' Abreu, die in 1523 door Antonio de Brito de opdracht ontvangen had van Ternate naar Malakka benoorden Borneo te zeilen[4)]. Aan dien last werd voldaan en bij die gelegenheid de kust van Manado ge-

1) Nomina geographica. 2e Aufl. Leipzig 1893, pag. 179.
2) A descriptive Dictionary of the Indian Islands. London 1856, p. 91.
3) Egli haalt ook het woord ‘Salabos’ aan, dat oorspronkelijk gevonden wordt in de ‘Roteiro de Fernam de Magalhães’, maar het is gebleken, dat in het origineele manuscript daarvoor in de plaats het woord ‘Calibes’ staat. Collecrção de noticias para a historia e geografia das naçoe˜s ultramarinas. T. IV. Lisbon 1826, p. 170.)
4) In leerboeken en andere geschriften vindt men vermeld, dat de Portugeezen Celebes reeds in 1512 bereikten. Dit onjuiste bericht is afkomstig van Crawfurd (History of the Indian Archipelago II. Edinburgh 1820, p. 489). Later werd dit door denzelfden schrijver verbeterd. (Dictionary of the Indian Islands 1856, p. 91), maar het aldaar genoemde jaartal 1540 is evenmin juist.

zien. ‘Oueuram vista das ylhas de Manada Panguensara’[1], hetgeen beteekent, dat zij voeren tusschen Manado en het eiland Tagulandang[2].

Eerst in 1528 werd, en wel nog bij wijze van een toeval, het land der Makassaren bezocht Jorge de Castro was met twee schepen van Malakka naar Ternate gezeild en benoorden Borneo gevaren. Een daarvan dwaalde af naar de kust van de ‘ilha de Macaçar’, waar de schepelingen goed werden opgenomen en de inwoners tegen die van naburige eilanden bijstonden[3]. Het is onbekend gebleven op welk punt dit voorval plaats had.

Het eerste bericht aangaande eene vestiging der Portugeezen op het zuidwestelijk schiereiland dagteekent van 1545. Op den 1 Februari van genoemd jaar landde Antonio de Payva met den pater Vicente Viegas te Badjokiki (dat zij Machoquique noemen) op het ‘eiland Macazar’. Er werd aldaar eene eremitage St. Raphaël gesticht en de ‘koningen’ van Badjokiki, Supa en Alietta gedoopt[4].

Het oostelijk schiereiland van Celebes, en wel het rijk Tobungku, werd in 1533 voor het eerst door Andrés de Urdaneta betreden. Hij beschouwde dit als een afzonderlijk eiland, dat door hem Tubuay, door Oviedo Tubucu genoemd wordt[5].

Uit het voorafgaande blijkt dat geen enkele der eerste bezoekers van den naam Celebes melding maakt. Zij kennen alléén een ‘eilaud’ der Makassaren, een ‘eiland’ der Manados en een ‘eiland’ Tobungku. In de volgende tientallen van jaren ontwaart men in dit opzicht geen verandering.

Thans behoort onderzocht te worden wie het woord Celebes heeft aangebracht, welke beteekenis daaraan gegeven werd, eindelijk langs welken weg het ingang gevonden heeft en op het thans zoo genoemde eiland toegepast werd.

Niet eer dan in het jaar 1550 wordt die naam in een gedrukt

1) Antonio Galvano. The discoveries of the World. London. Hakluyt Society 1862, p. 152.
2) Paginsara is de oude benaming voor Tagulandang.
3) João de Barros. Da Asia. Dee. IV. 1, p. 123.
4) Godinho de Eredia. Malaca. Bruxelles 1882, p. 42. De Vita Francisci Xaverii. Antverpiae 1595, p. 165.
5) Luis Torres de Mendoza. Coleccion de documentos ineditos, relativos al descubrimiento, conquista y organisacion de las antiguas posesiones espanõles en America y Oceania. T.V. Madrid 1866, p. 50.

werk vermeld en wel in dat van Duarte Barbosa, die het in 1516 kort na zijn terugkomst geschreven had. Hij nam verder deel aan den tocht van Magalhães en onderging met dezen hetzelfde lot in 1521 op het eiland Cebu.

In zijn geschrift[1] leest men het volgende:

‘Eiland van Celebe’.

‘Zoodra men deze eilanden van Maluco in het westen van Motil en Machian voorbij gevaren is, ontmoet men op een afstand van 130 mijlen andere eilanden, waar van daan somtijds blanke menschen komen, die naakt zijn van het lijf tot naar boven toe. Zij dragen een doek vervaardigd van stroo en zij hebben een eigen taal. Zij komen met eenige slecht bewerkte booten, om kruidnagelen, en koper, tin en Cambay-stoffen naar de bovenvermelde eilanden te verschepen. Zij brengen te koop zeer lange en breede zwaarden met eene snede en andere voorwerpen van ijzer vervaardigd en veel goud. Dit volk eet menschenvleesch en zoodra door den koning van Maluco een persoon terecht gesteld zal worden, vragen zij hem te mogen opeten, juist zooals iemand om een varken vraagt. De eilanden van waar zij komen worden genoemd Celebe’.

De daarop volgende paragraaf handelt over het eiland Tendaya, dat W.Z.W. en wel op een afstand van 36 mijlen zoude gelegen zijn. Tendaya is de oude benaming voor Samar, een eiland behoorende tot de Filippijnen. In het spaansche manuscript staat echter daarvoor in de plaats Bangaya, hoewel de tekst met de Italiaansche eensluidend is. Stanley meent dit eiland te mogen identificeeren met het aan de noordoostkust van Borneo gelegen Banguei[2]. Daarvan was toentertijd nog niets bekend, maar wel had men iets vernomen omtrent het eiland Banggai nabij de oostkust van Celebes.

De door Duarte Barbosa ingewonnen informatiën omtrent de Indische eilanden laten somtijds zeer veel te wenschen over. Zoo

1) Primo volume della Navigatione et Viaggi raccolto gia de M. Gio. Battistn Ramusio. Venetia 1550, p. 318.
2) A Description of the Coast of East-Africa and Malabar by Duarte Barboss, translated by Henry J.E. Stanley. London 1866. Hakluyt Soc. p. 202.

zegt hij o.a. van het eiland Solor, dat het een groot eiland is, dat men ontwaart, zoodra men van de Molukken om de Noord naar China zeilt en dat Borneo nog verder in deze richting gelegen is. Van belang is het echter, dat Duarte Barbosa de bovenbedoelde twee paragrafen nooit geschreven heeft, omdat zij in het oorspronkelijk, te Lissabon berustend handschrift ontbreken[1]. De bron van het woord 'Celebe' is derhalve elders te zoeken. De eenige plaats waar het aldus geschreven voorkomt (1528) is de 'Relacion hecha por Vincensio de Napoles, del viage que hizo la armada que Hernan Cortés envio' en busca de las islas de la Especiera.' Men leest aldaar[2]: 'Deze Spanjaard werd ondervraagd of hij niet wist onder hoeveel graden het land gelegen was, waarop hij antwoordde, dat een zekere Tarragona, die met de vloot van den Commandeur Loaysa gevaren was[3], gezegd had, dat eene baai die niet ver van daar was, zich op 8° NBr. (de oostkust van Mindanao) bevond. Deze menschen noemen zich célebe. Het is een zeer verraderlijk volk. Het zijn menschen die veel goud graven en mijnen hebben waar zij het komen zoeken. Zij dragen doeken van goed katoen. Het is een blank volk en van eene goede constitutie. De vrouwen zijn mooi. Als wapens dragen zij zwaarden en lansen, en blaasbuizen en pijlen met vergif, die zij met den mond schieten. Het vergif is getrokken uit een palmsoort'.

Het valt niet te ontkennen, dat er eenige verwantschap tusschen die twee verhalen bestaat. In alle beider gevallen wordt van een volk gesproken, dat blank is en veel goud produceert. Dat het laatste de aandacht bijzonder trok, spreekt van zelf. Opmerkelijk is het dat de mare van een blank volk wonende op eilanden, waar veel goud gevonden wordt, zich telkens herhaalt. Zoo verneemt Garcia d'Escalante Alvarado in 1544 op het eiland Leyte (Filippijnen),[4]

1) Collecçao˜ de noticias para a historia e geografia das naçoe˜s ultramarinas T. II. 2ed. Lisboa 1867, p. 243, 275.
2) Luiz Torres de Mendoza. Coleccion de documentos ineditos, relativos al desenbrimiento etc. T.V. Madrid 1866 p. 79.
3) Het schip Santa Maria del Parral van het eskader onder Garcia Jofre de Loaysa was op de kust van het eiland Sangi in 1526 gestrand. Eenige der schipbreukelingen werden twee jaren later door het eskader van Alvaro de Saavedra opgenomen.
4) Luis Torres de Mendoza. Coleccion de documentos ineditos etc. T.V. Madrid 1866 p. 139.

dat men na tien dagen zeilens een eiland Amuco - ook een der vele goudeilanden die nog gevonden moeten worden - bereikt met blanke bewoners, die menschenvleesch eten, veel goud en overvloed aan zilver bezitten.

De poging een volksstam ‘célebe’ op de Filippijnen in 't algemeen en op Mindanao in 't bijzonder op te sporen moet als mislukt beschouwd worden. Men vindt onder de in de literatuur vermelde geen één wiens naam ook maar eenigzins op dit woord gelijkt[1]. Evenmin wordt in de talen dier volkeren een woord gevonden, dat als verklaring van een misverstand bij de ingewonnen inlichtingen zouden kunnen dienen. Prof. Blumentritt had de goedheid mij aangaande deze vraag het volgende te schrijven: ‘Het is vergeefsche moeite op het eiland Mindanao naar een volksstam Célebes of Célibes te willen zoeken. In geen der vocabulairen van het Moro-Maguindanao, Bisaya, Bagobo, Mandaya, Tagocaolo of Bilân vindt men een enkel woord, dat op den klank afgaande eenigzins op Céleb of Célib gelijkt, hetzij men niet het woord Salip in aanmerking wil nemen, hetgeen in de door Mahommedanen bewoonde streken zooveel als sjerif beteekent. Maar ook dan is het moeielijk te verklaren hoe uit het *a* een *e* had kunnen gevormd worden’.

Het volgende bericht is afkomstig van Andrés de Urdaneta, die in zijne ‘Relacion’, gedagteekend Valladolid 26 Februari 1537, eene zeer afwijkende beteekenis aan het woord geeft. Bij gelegenheid van het verhaal van zijn verblijf op de Talaut-eilanden zegt hij[2]: ‘toen wij dezen Ārchipel der Zélebes bereikten’, en verder ‘toen Saavedra in 1528 op de eilanden der Célebes drie Castellanen op een eiland Zarragan[3] ontmoette’. Ook uit de verdere mededeelingen van Urdaneta blijkt, dat met de ‘islas de los Célebes’ bedoeld worden de eilanden-groepen, die als Sarangani-, Sangien Talaut-eilanden bekend staan. Maar de bewoners dezer eilandengroepen zijn noch blank, noch hebben zij goud-mijnen, noch zijn zij verraderlijk.

1) F. Blumentritt Versuch einer Ethnographie der Philippinen. Petermanns Mitthlg. Ergzbd. XV (No. 67) 1882. F. Blumentritt. Das Stromgebiet des Rio grande de Mindanao. Petermanus Mitthlg. XXXVIII 1891, p. 108.
2) Luis Torres de Mendoza l.c. pag. 18, 50, 51.
3) De Europeërs in den Maleischen Archipel. Bijdr. t.d. Taal-, Land- en Volkenk. (4) IV. 1880, p. 275.

Eene nog meer naar het Zuiden gelegen plaats wijst Garcia d'Escalante Alvarado de ‘islas de los Célebes’ aan en zeer terecht heeft P.A. Tiele aangetoond, dat daarmede bedoeld werden gedeelten van de oostkust van het hedendaagsche Celebes. Zeer opmerkelijk is het echter, dat de stuurman van het schip aan wien wij een veel uitvoeriger en nauwkenriger verslag te danken hebben, het woord Celebes in 't geheel niet noemt[1].

Aangaande de spaansche bronnen mag ten slotte nog opgemerkt worden, dat P. Fr. Juan de Grijalva beweert, dat de Filippijnen, voordat zij door Villalobos met den tegenwoordigen naam vereerd werden, den naam droegen van ‘Archipielago de los Célibes’[2].

Met uitzondering van het apokryphe bericht bij Duarte Barbosa zijn bovenvermelde berichten zeer veel later, meestal zelfs eerst na het midden van deze eeuw in druk verschenen. Zij hebben aldus op de naamgeving van het eiland Celebes geen direkten invloed kunnen oefenen. Indirekt echter wel, doordien aan de Portugeezen een en auder daaromtrent ter oore moet gekomen zijn. Dit is in bijzonderheden niet meer na te gaan, omdat de geschriften die op dit punt betrekking hebben, op één na, compilaties zijn, en in dit ééne komt de naam Celebes niet voor.

Joaõ de Barros verhaalt nu, dat de Gouverneur der Molukken, Antonio de Brito, toen Garcia Henrique Ternate in 1525 met versch volk bereikte, een onderzoek wenschte in te stellen naar de ‘Ilhas dos Celebes’, waar veel goud gevonden zoude worden. Hij hoopte zoodoende met zijn aanstaand vertrek een heugelijk bericht aan zijnen koning te kunnen overbrengen[3]. Die tocht was zonder

1) Relatione di Juan Gaetan, pilotto Castigliano del discoprimento dell'Isole Molucche, per la via dell' Indie occidentali in: Ramusio, Navigationi et Viaggi I. Venetia, p. 390.

2) Cronica de la Orden de N.S.P. Augustin en las prouincias de la nueva espana˜. En quatro edades desde el año de 1533 hasta el de 1592.
Mexico 1624. Cap. XXXII, fol. 54.
In de Crónica de la Provincia de San Gregorio Magno de Religiosos descalzos de N.S.P. San Francisco en las Islas Filipinas, China, Japon escrita por el P. Fray Francisco de Santa Inés. Manila, 1892 p. 16, 17 wordt de meening van Grijalva bestreden met de opmerking dat ‘los Célibes’ ten Westen van de Molukken gelegen zijn (mededeeling van Prof. Blumentritt). Toen Santa Inés zijn werk schreef (1676), was Celebes in de tegenwoordige beteekenis van het woord sedert geruimen tijd algemeen aangenomen.

3) Da Asia. Dec. III, P. II. Livr, X. Cap. V. Lisbon 1777 p. 489 (de eerste editie verscheen in 1563).

succes en het is zelfs niet bekend geworden, welke eilanden het schip dat naar het Noordoosten afgedreven werd, heeft bereikt. Tiele vermoedt, dat het de Mariannen geweest zijn[1]. In geen geval had in het bovenstaande eene aanleiding gevonden kunnen worden tot het geven van een naam aan het eiland Celebes.

Eerst in het door Lavanha na den dood van de Barros uitgegeven vervolg van diens Decadas vindt men verdere berichten.[2]

'In dezen tijd kwamen naar Ternate twee Makassaren, die zich lieten doopen en daarop naar hun land terugkeerden. Later kwamen zij weder naar Ternate met eene lading sandelhout, met eenig goud, wapens en andere handelswaren. De Makassaren waren volgens die afgevaardigden verlangend om handelsbetrekkingen met de Portugeezen aan te knoopen, en velen in hunne eilanden en in die van de Celebes zouden genegen zijn het Christendom te omhelzen.' Verder wordt er bijgevoegd dat Galvão zich zoozeer over deze gunstige vooruitzichten verheugde, dat hij aanstonds last gaf een schip zeilklaar te maken.

Wij weten met voldoende zekerheid dat de Makassaren niet van de 'eilanden der Celebes' hebben kunnen spreken, van wier bestaan zij evenmin als anderen iets afwisten. De ligging van het eiland der Makassaren was in ieder geval bekend, maar Francisco de Castro moest juist in eene tegenovergestelde richting, nl. naar het Noorden zeilen en in het werk, door Galvão zelve geschreven, is van een tocht naar de 'Ilhas dos Macassares e dos Celebes' geen sprake. Het woord Celebes wordt er in 't geheel niet in gevonden.

Hoe komen nu Lavanha-de Barros aan deze eilanden?

Om eene verklaring hiervoor te vinden moge de aandacht op eenige merkwaardige feiten gevestigd worden. Van het werk van Galvâo (1563) zag in 1601 het licht eene vertaling door P. Hakluyt, den nakomeling van een Hollandsch geslacht, die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt door het uitgeven van tal van reisbeschrijvingen. Door de goede zorgen van de na hem genoemde Hakluyt-Society verscheen in 1862 de onveranderde herdruk van het oorspronkelijk werk van Galvão, waarvan met zekerheid alléén het bestaan van een enkel exemplaar bekend is, met de vertaling

1) P.A. Tiele. De Europeërs in den Maleischen Archipel. Bijdr. t.d.T.L. en Vk. (4) I. 1877, p. 393.
2) Da Asia. Dec. IV. P. II. Livr. VI. Cap. XXV. Lisboa 1777 p, 591, 592.

van Hakluyt, wiens werk eveneens zeldzaam geworden is, daarnaast. Hieruit blijkt nu, dat de woorden: ‘o mesmo Antonio galuão ter muitos feitos [fieis] dos *celebres* Mocassares, Amboynos, Moros, Maratax & outras diuersas partes’ ... (‘deze zelfde Antonio Galvão[1] heeft velen van de beruchte Makassaren enz. gedoopt’), vertaald werden met: ‘He himselfe christened many (as the lords) of the *Celebes*, Macassares, Amboynos, Moros, Morotax, and diuers other places.’[2]

Uit het bijvoegelijk naamwoord berucht of beroemd (celebre), maakt Hakluyt een volksstam Celebes. Het is zeer waarschijnlijk, dat Lavanha en de Barros dezelfde vergissing hebben begaan, want aan den bovenaangehaalden zin gaat onmiddellijk die vooraf, waarin vermeld wordt dat Francisco de Castro in 1538 gelast werd naar het Noorden te stevenen om op de eilanden aldaar zooveel mogelijk christenen te maken. Aan die opdracht werd voldaan en op Mindanao, Camiguin enz. zes vorsten en vele inlanders gedoopt. Galvão is het trouwens nooit er om te doen geweest naar goud te laten zoeken, zijn doel was de uitbreiding van het Christendom in die gewesten te bevorderen en verder orde in het beheer te stellen. Een dergelijke Portugeesche Gouverneur is noch voor, noch na hem in de Molukken geweest en ter beoordeeling van dien man kan men niet beter doen, dan de woorden van P.A. Tiele aan te halen.[3] ‘Vol ijver voor de uitbreiding van zijn geloof dacht Gilvão geheel niet aan de behartiging zijner eigene belangen; zelfs de nagelen die hem geschonken werden liet hij in de faktorij brengen, want zeide hij, een kruid dat met vijf knoppen gekroond was en als 't ware de vijf wonden van Christus voorstelde, behoorde alleen aan den koning van Portugal, die deze in zijn wapen voerde. In plaats dus dat deze edele dweper zich een vermogen verwierf had hij, toen in 1540 Jorge de Castro hem als bevelhebber op Ternate kwam vervangen, al wat hij bezat aan de bevordering der belangen van zijn land en van de bewoners dier verre gewesten ten koste gelegd. Men zou verwachten dat

1) Hij spreekt van zichzelf in den 3en persoon.
2) Antonio Galvano. The discoveries of te World from their first original unto the year of our Lord 1555. London 1862. p. 208.
3) De Europeërs in den Maleischen Archipel. Bijdr. t.d.T.L. en Vk. (4) III. 1879, p. 57.

hij bij zijn thuiskomst in Portugal voor die offers schadeloos werd gesteld. Het tegendeel had plaats. Men haalde waarschijnlijk de schouders op voor zijn onverstand en liet hem in een hospitaal sterven. Zoo werd in Portugal onbaatzuchtigheid beloond.'

De bovenaangehaalde vergissing van de zijde van Lavanha-de Barros en van Hakluyt wordt volkomen verklaarbaar, wanneer men ontwaart, dat het woord 'Celebres' zelfs als synoniem voor Celebes gebezigd werd. Zoo zegt Pedro Mascarenhas van de bevolking van het noordelijk schiereiland sprekende: 'vulgo Celêbes, sive Celebres'[1] en verder een storm in de Celebes-Zee beschrijvende: 'Per summas tempestatis maris *celebribus* occurritur.' Interessant is voorzeker, dat tengevolge van het verband met 'Celebres' Mascarenhas de thans nog geldende uitspraak van het woord Celebes voorschrijft. Van nu af wordt de klemtoon op de tweede lettergreep gelegd, dus Celébes en niet zoo als in de Spaansche bronnen Célebes.

Evenals Mascarenhas omvat bij Nicola Nuñez het 'land der Celebes' het noordelijk schiereiland met de Sangi-eilanden. Toch schijnt dit bij de zendelingen der Jezuïeten meer een begrip van administratieven aard geweest te zijn,[2] een bepaalde volksstam van dien naam weet tenminste geen hunner te noemen.

De laatste schrijver op wien men zich beroept, dat de Celebes een volksstam zijn, is Diego de Couto en deze zegt:[3] 'Die Makassaren of Makassen, zooals anderen hen noemen, zijn inboorlingen van een eiland van denzelfden naam dat met vele andere verbonden door de geografen ten onrechte tot één eiland gemaakt is, met den naam van Celebes zich uitstrekkende van Noord tot Zuid... Deze eilanden zijn het rijksgebied van vele koningen, verschillend in taal, zeden en gewoonten. Het koningrijk Bogis beslaat het meest noordelijke gedeelte, welks voornaamste stad Savito heet. Het koningrijk Makassar ligt vlak daarnaast, zijn voornaamste stad heet Goa. Dan volgt het koningrijk Dirapa en daarop dat van Chirrana en het laatste en meest zuidelijke is dat van Cellebes.'

1) Epistolae Japanicae de multorum gentilium in variis Insulis ad Christi fidem per Societatis nouimis Jesu Theologos conuersione.
T. II. Lovanii 1569, p. 159.
2) Lettre dell' India orientale. Vinegia 1580, p. 80.
3) Da Asia. Dec. V. Livr. 6. Cap. II Lisboa 1780, p. 60 (eerste editie 1602).

Het is moeilijk meer onjuistheden in een paar zinnen opeen te stapelen. Hetgeen de geographen Celebes hebben genoemd toen de Couto zijn werk schreef, is inderdaad gebleken één eiland te zijn. Het koningrijk 'Bogis' bestaat niet, maar de Buginezen zijn een volksstam, die op verschillende rijken verdeeld, vooral het noordelijk gedeelte van het zuidwestelijk schiereiland bewoont.[1] 'Savitto' d.i. Sawietto is een der kleinere, tot de Adja tapparang behoorende en door Buginezen bewoonde rijkjes. De hoofdplaats Sawietto ligt ongeveer onder 43°30' ZBr. en 119°38' O.L. Het koninkrijk Makassar[2], d.i. Gowa, ligt niet vlak daarnaast maar 182 Km. ten Z. daarvan. Evenmin volgt dan 'Dirapa', waarmede Rappang bedoeld zal zijn, want dit ligt weder noordelijk, ten Westen van Sawietto. 'Chirrana' d.i. Tjenrana ongeveer onder 3°17' Zbr. behoort tot de aan de Westkust gelegen Mandharstaten, zoo niet de plaats Tjenrana, aan de gelijknamige rivier en op geringen afstaud van den golf van Boni gelegen, daarmede bedoeld werd. Wat het laatste, het 'rijk van *Celebes*' betreft, dit wordt nergens gevonden.

De eerste, die den naam Celebes voor het geheele eiland heeft toegepast, was Gabriël Rebello, die in zijne 'Informação das cousas de Moluco,' in 1569 schreef:[3] 'De Archipel der Celebes is gelegen ten Westen van Moluco en bestaat, naar het schijnt, uit het grootste aantal van eilanden. Hij begint met het *groote eiland der Celebes*, waarin vele koningen, en koeien en ossen, en geiten... zijn, en eindigt met Cebu en Matano vlak bij Mindanao en verder is er een groot aantal onbekende eilanden.'

En nu gebeurde iets dat het lot van dien naam voor goed zou beslissen. Toen Jan Huygen van Linschoten in 1592 uit Voor-

1) Op oude kaarten, zoo bv. op die bij de reisbeschrijvingen van Olivier van Noort behoorende, ontwaart men inderdaad een ten N. van Celebes gelegen eiland 'Bogis.'
2) Makassar (Mangkasara) was oorspronkelijk de naam van een volksstam. Het land, tenminste een gedeelte daarvan, wordt nog heden Gowa genoemd. De stad Makassar heeft haren naam aan de Europeanen te danken, want eigenlijk heet zij Udjong Pandang. In de binr enlanden kent men thans Makassar nog uitsluitend onder den naam van Djumpandang (eene verbastering van Udjong Pandang).
3) Collecção de noticias para a historia e geografia das nações ultramarinas. T. VI. Lisboa 1856, p. 188.

Indië naar Enkhuizen terugkeerde, bracht hij mede eene Portugeesche manuscriptkaart van den Indischen Archipel, die hij zich had weten te verschaffen en die zonder eenigen twijfel van onschatbaar nut is geweest voor den eersten scheepstocht der Nederlanders onder Cornelis de Houtman. Op die kaart[1] wordt de naam Celebes voor het geheele eiland toegepast, maar voor de noordkaap vindt men nog de P.ta dos Celebres vermeld. Daarna volgt Mercator die in zijn atlas alle die gegevens van Linschoten overneemt.[2] Aan diens machtigen en alles-overheerschenden invloed op het gebied der kartographie was het te danken, dat Celebes voor goed burgerrecht verkreeg.

Het geheel nog eens overziende, ontwaren wij dat een in 1550 verschenen werk - zooals later gebleken is - onecht bericht bevat over een eiland Celebe, waarin vermeld wordt dat het door een blank, menschenetend volk bewoond wordt, dat veel goud produceert. Uit de bronnen blijkt, dat reeds in 1528 van een dergelijk op de oostkust van Mindanao wonend volk melding wordt gemaakt. Kort daarna wordt de volksstam der Celebes naar de meer naar het Zuiden gelegen Sangi-, Talaut- en Sarangani-eilanden verplaatst. Nog later zoekt men het aan de oostkust van Celebes.

Eene vastere plaats wordt aan deze denkbeeldige en geheel in de lucht zwevende eilanden aangewezen, doordien zij tengevolge van een misverstand met de ‘eilanden der Makassaren,’ wier ligging vrijwel bekend was, samengekoppeld werden. Dit misverstand is ontstaan doordien de ‘beruchte (celebres) Makassaren’ tot eene vorming van de eilanden der ‘Celebes en Makassaren’ aanleiding gaven. Werd vooreerst de naam Celebes alleen op het noordelijk schiereiland met Manado als hoofdplaats toegepast en blijft het zuidelijk gedeelte den naam van Makassar houden, zoo verkrijgt ten slotte de eerstgenoemde in kaarten en geschriften de overhand.

Aldus werd een naam geboren uit eene aaneenschakeling van dwalingen, zooals zij in de geschiedenis der aardrijkskunde nauwelijks haar wedergade vindt.

A. WICHMANN.

1) Reysgeschrift van de Navigatien der Portugaloysers in Orienten. t'Amstelredam 1595, p. 96.
2) Atlas sive cosmographicas meditationes de fabrica mundi et fabricati figura. ed. sec. Amsterdam 1607.

De nieuwe catalogus van het Mauritshuis.

Musée royal de la Haye (Mauritshuis). Catalogue raisonné des tableaux et des sculptures. 1895, La Haye, Martinus Nyhoff.

De opvatting van de vereischten, waaraan de catalogus van een Museum moet voldoen, heeft in onzen levenstijd eene aanzienlijke verandering ondergaan. Tot voor een halve eeuw ongeveer vond men in de beschrijvingen der kunstschatten niet veel meer dan een eenvoudige opgave van den naam, waaronder het werk was gekend, met het nummer dat het droeg en den kunstenaar, aan wien het was toegeschreven. Voor de vaststelling der namen van het stuk en van zijn maker was overlevering het hoogste gezag, evenals voor de karige levensbijzonderheden, die soms over den laatste werden medegedeeld. Daar waar de beschrijving eenigszins verlengd werd, verviel zij gewoonlijk in allerlei ontboezemingen over de verdiensten van het werk, dikwijls van even weinig kennis getuigende als de overige opgaven.

Indien ik mij niet vergis was het de catalogus van het Antwerpsch Museum, die het eerst met deze oude gewoonte afbrak. In 1849 verscheen er een eerste uitgave van, bewerkt door den heer Jan de Laet, die er zich op toelegde een nauwkeurige beschrijving der schilderijen te geven, met weglating van alle loftuiting of persoonlijke beschouwing, en die van elken schilder een kort levensbericht boven de vermelding zijner stukken plaatste. In 1857 verscheen een tweede uitgaaf van het boek, dat ditmaal verrijkt was met breedvoeriger mededeelingen over de kunstenaars, welke de heeren Théod. Van Lerius, Génard en de Burbure, ijverige uitpluizers van oorspronkelijke oorkonden, erbij voegden. In 1874, derde en laatste uitgaaf, verzorgd door den heer Van Lerius, waar-

in de levensberichten soms tot verhandelingen waren uitgedijd, en minder geëvenredigd waren aan de verdiensten van den meester dan wel aan de hoeveelheid der nieuwe, soms weinig belangrijke ontdekkingen van den geleerden schrijver.

Op die wijze was in den Antwerpschen catalogus het evenwicht verloren gegaan; hij was geworden een repertorium, waarin een zeer verdienstelijke en onvermoeide navorscher samenbracht wat hij over de Antwerpsche schilders uit de stedelijke archieven putte. Wilde de harmonie hersteld worden, dan moesten, nevens nauwkeurige beschrijvingen der kunstwerken, beknopte levenschetsen geleverd worden, waarin alles, ook het nieuwste wat men te weten was gekomen over den kunstenaar, samengevat en in evenredigheid gehouden werd met den rang door den meester bekleed.

Dit werd dan ook het norma door de latere wetenschappelijke catalogussen gevolgd. Alleen, daar men de noodige opzoekingen niet verwachten kan van geretireerde kunstschilders, zooals er meestendeels tot dan toe aan het hoofd der musea gestaan hadden en men van hen zelfs niet vragen mocht dat zij zich op de hoogte zouden houden van de jonge, maar met machtige schreden vooruitstappende wetenschap der kunstgeschiedenis, werd hunne plaats gaandeweg en te goeder ure ingenomen door geleerde kenners van kunst en van geschiedenis. En zoo zagen wij achtervolgens catalogussen ontstaan, die meer en meer beantwoordden aan de hooge eischen van het vak. Die van den Louvre door Villot, van 1851 tot 1855 in drie deelen uitgegeven, was een der eerste en vrij goed voor zijn tijd; ongelukkiglijk is hij tot nu toe gebleven, voor twee zijner drie deelen, wat hij over eene halve eeuw was en is dus sterk verouderd. Vooral in de laatste vijf en twintig jaar en in noordelijk Europa is het getal der degelijke catalogussen met verheugende snelheid toegenomen.

Vooraan in de rij trad de catalogus van het Mauritshuis, in 1874 uitgegeven door jhr. Victor de Steurs, met evenveel zorg als kennis van zaken bewerkt en wat nooit schaadt, in heldere, juist passende taal geschreven; dan in 1878 die der Berlijnsche schilderijen-verzameling door Julius Meyer, Scheibler en Bode, een boek in zijn beknopten vorm den hoogen naam der leden van dit driemanschap waardig; in 1882 die van Schwerin, door Dr. Schlie, naar verhouding de lijvigste en een der meest verzorgde van allen; in hetzelfde jaar die van Brunswijk (Nederlandsche school) door

Herman Riegel en die van het Keizerlijk Museum van Weenen, door von Engerth; in 1887 die van Dresden, door Woermann; het jaar daaropvolgende die van Cassel, door Dr. Eisenmann; in 1889 die der academie van Weenen, door von Lützow; in 1891-1895 die van l' Ermitage te St. Petersburg, door Somoff; in 1892 die van Rotterdam, door Haverkorn van Rijsewijk; in 1893 die van Stockholm, door Göthe. Er zouden er gewis nog meer te noemen en te roemen zijn, want tot in zekere mate is het goede voorbeeld in heel Noordelijk Europa en ook wel in de Vereenigde Staten, ja tot in Australië gevolgd. In Spanje treft men een goeden catalogus aan voor het museum van Madrid, inzonderheid in de nieuwe bewerking der Italiaansche en Spaansche school, door don Pedro de Madrazo, in 1872 verschenen en tot nu toe, helaas! zonder vervolg gebleven voor de Nederlandsche school. Alleen Italië is niet mee gegaan en is een halve eeuw ten achter bij de andere landen.

Het moge wel schijnen dat wij te veel gewicht hechten aan een zoo alledaagsch werk als catalogussen van museums geacht worden. Er is niets van, en wij zijn ten volle overtuigd dat het moeilijk zijn zou hunne waarde te overschatten. Vooreerst in het belang der museums zelve, voor welke het natuurlijk van het grootste nut is vertrouwbare gidsen ter beschikking van het publiek te kunnen stellen, een voordeel dat in zich het tweede en noch gewichtiger sluit, onder het bestuur te staan van mannen, die in staat zijn zulk een degelijk werk te leveren en die ijver en lust genoeg bezitten om op de hoogte hunner zending en der wetenschap te blijven. Een ander belang nog leveren zij op, dit van aan de wetenschap der kunstgeschiedenis de gewenschte bouwstof te verschaffen. Zeker, het zal bij niemand opkomen die kennis op te doen uit boeken alleen, en zonder bestudeering der werken zelven is geen bekwaming in het vak denkbaar. Maar hoe behulpzaam kan bij die studie het werk zijn van een bevoegd man, die jaren lang leeft in dagelijksch verkeer met werken, die men immer maar voor betrekkelijk korten tijd te zien krijgt, van iemand die met bijzondere aandacht geluisterd heeft naar wat anderen zeggen over de hem toevertrouwde schatten, die op zijn reizen en bij zijn lezen in de eerste plaats heeft gezocht naar al wat licht kon verspreiden over de hem wel bekende en nauwst aan het hart liggende werken. Stellig is het dat, wanneer elk museum kritisch bewerkte en met

zorg opgestelde beschrijvingen zal bezitten, er aan de geschiedenis der kunst een onmetelijke dienst zal bewezen zijn en dat op de meest doelmatige wijze kennis dier geschiedenis en belangstelling voor de kunst onder het publiek zullen verspreid worden.

Maar wij wilden meer bepaald spreken over den catalogus van het Mauritshuis, het gemeenschappelijk werk der heeren Bredius, bestuurder, en Hofstede de Groot, onderbestuurder van het Koninklijk Museum. Het goede wat wij van de beste boeken in het vak aanteekenden valt in de hoogste mate van dit jongste hunner te zeggen. Het heeft voor eerste verdienste zijn jeugdigen ouderdom. In onze tijden vergrijst de wetenschap spoedig en wat wij nu als volkomen op de hoogte loven zal, hopen wij, verachterd blijken binnen de vijf en twintig jaar. Dagelijks leert men bij, worden nieuwe bouwstoffen en middelen tot vergelijking en inlichting aangebracht: in de eeuw van spoorweg en photographie, van vrijen toegang tot archieven en kunstverzamelingen, kan het wel niet anders. Alles komt er slechts op aan zich op de hoogte te houden, niet alleen door kennis te nemen van wat anderen vonden en wisten maar door kennis te maken met het levende materiaal der kunstgeschiedenis, de kunstwerken zelve. Dat beide de bewerkers in hooge mate deze dubbele vereischte aanbieden, weten wij genoeg. De eerste, langer aan den arbeid, heeft heel Europa door een goeden naam en een welverdiend gezag in zijn vak; de jongere heeft in dezelfde mate bewijs gegeven van onvermoeiden wetenslust en van ongemeene kennis. Zij staan met hun beiden aan het hoofd der jonge groep Hollandsche geleerden, die met jeugdige kracht en geestdrift werken aan het verzamelen der bouwstoffen voor de geschiedenis der vaderlandsche schilderschool, aan het samenbrengen der penningen, waarmede Nederland de eereschuld zal betalen, die het heeft tegenover de stichters van zijnen hechtsten roem. In afwachting dat het oogenblik gekomen zij dat het werk in zijn geheel kunne ondernomen worden, leveren zij fragmenten ervan; zoo het galeriewerk van Bredius over het Rijksmuseum en het Mauritshuis, zoo de ‘Quellenstudien zur Holländischen Kunstgeschichte’, van Hofstede de Groot.

De catalogus van het Haagsche Museum is de jongste vrucht der studiën van beide vakgeleerden, een proef van catalogus, voldoende aan de meest moderne en de moeilijkst te bevredigen eischen. Hulde brengende aan de verdiensten van hun voorganger

hebben zij de zorgvuldige beschrijvingen der schilderijen door hem geleverd behouden, na ze aan de werken getoetst en in kleine details hertoetst te hebben. Spijtig genoeg is er uit die overneming een pennestrijd voortgesproten, die meer op een misverstand berustte dan door eenig boos opzet of bedrijf gewettigd te zijn. De levensberichten der schilders zijn hermaakt en volledigd door middel der ontdekkingen sedert 1874 op dit gebied gedaan; ook de geschiedenis der schilderijen en hunner afbeeldingen in gravuur en photographie is bijgewerkt. Een dertigtal omdoopingen hebben plaats gehad, waarvan acht in de Hollandsche, negen in de Vlaamsche en de overige in de vreemde scholen; alle volkomen gewettigd, volgens mij, voor zooverre ik in de gelegenheid was ze te onderzoeken: zoo, bijvoorbeeld, de toekenning van een van Balen aan Rubens, van twee Rubensen aan Jordaens en van twee andere aan onbekenden, van een Frans Snijders aan Pauwel de Vos, van een Van Dijck aan Hanneman. Zaakrijk en nauwkeurig is het boek in hooge mate eu aldus voldoet het aan den eersten eisch van dit soort van werken; voor de schilderijen van het Mauritshuis geeft het beschrijving en geschiedenis zoo volledig wenschelijk; voor de geschiedenis der Nederlandsche kunst geeft het eene reeks beknopte levensberichten, die zoowat het betrouwbaarste bevatten wat wij over de meeste onzer meesters kennen en die in afwachting van iets volledigers en breedvoerigers kunnen dienen als een modern Schilder-boeck. Dat iedereen, en ook ik dus, met de schrijvers in alles en tot in de minste bijzonderheden het eens zou zijn is niet te verwachten, maar in een wetenschap in wording en gestadigen vooruitgang, zooals die der kunstgeschiedenis, zijn er geen evangelisten en zou het bestaan van een Evangelie verlammend werken op de studie.

Wat tegenwoordig in geen ordentelijken catalogus meer ontbreekt, de facsimile's van handteekens en ander geschrift, vindt men natuurlijk ook hier. Maar een zeer belangrijke vollediging heeft deze, ten minste in zijn geïllustreerde uitgave, ondergaan, namelijk dat hij opgeluisterd is door een zestigtal phototypische afbeeldingen van de beste schilderijen uit het Mauritshuis. Hij is niet het eerste werk van zijnen aard die aldus geillustreerd in de wereld komt: catalogussen met platen voorzien kent men van in de vorige eeuw en van het Haagsche Museum zelf bestaat er een die van 1826 dagteekent. In de laatste jaren is men ook be-

gonnen catalogussen of gidsen voor de museums met de voortbrengsels der moderne stelsels van reproductie te versieren, zoo zijn de wandelingen door de museums van Berlijn en Munchen, door Hirth-Muther, die van Lafenestre door den Louvre, Florence en België, en de nieuwe uitgave van den catalogus van l'Ermitage met phototypische afbeeldingen voorzien; zonder nog te spreken van de galeriewerken door Bredius van Rijksmuseum en Mauritshuis. Maar als geillustreerde catalogus spant het nieuwe boek de kroon en door de talrijkheid en door de verzorgdheid zijner plaatjes.

Geen twijfel of, met de volmaking der stelsels van werktuigelijke afbeelding, zal het getal der geïllustreerde beschrijvingen van museums gedurig aangroeien; het is te voorzien dat binnen eenige jaren elke groote verzameling dergelijk werk ter beschikking van het publiek zal stellen en dat gaandeweg de afbeeldingen ook in fraaiheid zullen winnen. Het zal een dienst te meer zijn door de catalogussen aan wetenschap en ontwikkeling van kunstsmaak bewezen. Wanneer wij in onze bibliotheken de lange reeks wetenschappelijk verzorgde en smaakvol geillustreerde boeken over al de museums van Europa zullen geschaard zien en daardoor ons dadelijk en levendig voor den geest kunnen te voorschijn roepen wat wij genoten hebben bij het bewonderen der oorspronkelijke modellen, zullen wij ons dankbaar herinneren dat de makers van den Haagschen catalogus onder de allereerste geweest zijn om ons dit genoegen te verschaffen en dezen dienst te bewijzen.

MAX ROOSES.

Het kruidmoes,

of *Een vroege morgen uit het leven van een Romeinsch boertje*, naar Vergilius, of een ander.[1)]

't Was in den winter, de talmende nacht was het einde genaderd,
't Rijzen van 't licht door den roep van den wakenden vogel verkondigd,

1) Het gedicht *Moretum* wordt in verscheidenen handschriften aan Vergilius toegeschreven en is in vele uitgaven zijner werken opgenomen. In een der handschriften, van de Ambrosiaansche bibliotheek te Milaan, is er bij aangeteekend, dat het eene navolging is van een Grieksch gedicht, van Parthenios, zijn leermeester, een Alexandrijnsch geleerde, die te Napels verblijf hield. Onwaarschijnlijk is dit niet, doch zeker evenmin. Hoe het zij, dat het gedichtje uit de gouden eeuw der Latijnsche letterkunde dagteekent, valt niet te betwijfelen, en zeker is het lang zoo algemeen niet bekend als het verdient. - Eigenlijke verklaringen behoeft het niet, enkele opmerkingen mogen niet onwelkom zijn. Een paar blijkbaar onechte regels zijn niet vertaald. Uit regel 18 blijkt, dat het boertje voor verscheidene dagen tegelijk zorgt, want 16 Romeinsche ponden zijn 5¼ kilogram; de maat die hij gebruikte, kan een *modius* geweest zijn, want deze had een inhoud van 8¾ liter en kon dus 6½ à 7 kilogram koren bevatten. De beschrijving van regel 23 past zeer goed op den Romeinschen molen, die door de vondsten in Pompeii nauwkeurig bekend is geworden, maar is ook zonder deze kennis zeer wel te volgen, als men aan den looper en den ligger van onze molens denkt. Uit regel 44 kan men zien, dat het boertje bij het bewerken van Ceres' gave tot brood geen deesem gebruikt en dat het bakken, al worden de god van het vuur en de godin van den haard er bij te pas gebracht, zeer eenvoudig in zijn werk gaat. - Mocht iemand lust krijgen, ook eens zulk een kouden schotel, als hier *Kruidmoes* (of *Kruudmoes*) en in het Latijn *Moretum* genoemd wordt, te bereiden, dan moge hij weten, dat het laatste hoofdstuk van Columella's werk (*De Re Rustica*, XII, 57) er een uitvoerig keukenrecept voor bevat.

Als zich een boer, die een akker bebouwt, recht nietig in omvang,
Simulus, angstig den komenden dag tegen honger te kampen,
Langzaam rekt en de leden verheft van zijn schamelen stroozak,
En met een weiflende hand rondom zich tast in het duister,
Zoekt, waar de stookplaats is; na een poos doet een schram het hem voelen.
Klein was het stompje van 't hout, dat nog niet van het smeulen verteerd was,
Dik de bekleeding van asch, die het glimmen van 't kooltje verduistert;
Dicht bij die schemering brengt hij voorovergebogen zijn lampje,
Peutert en rekt met een doren den dorstigen hennep te voorschijn,
Blaast nu en telkens op nieuw, om den sluimrenden vuurgloed te wekken.
Eind'lijk gelukt het en wijkt voor een flakkerend schijnsel het duister.
Thans omdekt hij het licht met de hand, tegen tocht het beschermend,
Gaat naar de deur van het hok, dat zijn voorraad bewaart, en ontsluit die.
Daar, op den bodem gespreid, lag koren, een armelijk hoopje;
Hiervan neemt hij zoo veel als de maat, die hij heeft, kan bevatten;
Tweemaal acht, maar ruim, is in ponden 't gewicht, dat hij afmeet.
Nu naar den molen zich wendend, beijvert hij zich op het plankje,
Dat voor 't gebruik bij dit doen in den wand van zijn hut is bevestigd,
't Helpende lampje te plaatsen, ontbloot dan beide zijn armen,
Snoert zich het harige vel van een geit om de lenden en reinigt
Fluks met een bezem de steenen en zaamlenden schoot van den molen.
Dienst doen moeten nu beide zijn armen, doch ieder verschillend;
Biede de linker ook hulpe, het werk komt neer op de rechter;

Deze toch geeft aan den draaienden steen zijn geregelde vaart steeds;
't Graan vloeit toe door den schok en gebroken, vergruisd, naar beneden.
Soms, als de rechter vermoeid is, vervangt haar als zuster de linker;
Zoo dan wiss'len zij af. Soms heft hij een lied bij zijn werk aan;
Plomp is het, boersch, en zijn stem is verweerd, maar het troost hem bij de' arbeid.
Plotseling roept hij nu: ‘Scybale, vlug!’ 't Was zijn eenige helpster;
Afrika schonk haar het leven, geheel haar wezen getuigt het:
Kroezig van haar en gezwollen van lippen en donker van huidkleur,
Boven vrij breed en met hangende borsten, doch smal aan de heupen,
Mager van beenen, verbazend door lengte en breedte der voetzool.
Deze dan roept hij en zegt haar, het vuur te verzorgen van takken,
En als zij vlammen, het vriezige water naar eisch te verwarmen.
Vaardig, zoodra hij den draaienden arbeid ten einde gebracht heeft,
Neemt hij de zeef, laat, luchtig van hand, het meel er in vloeien,
Schudt dan ter dege; de zemelen blijven, bedekken het zeefdoek,
En door de gaatjes gezegen, verzamelt de fijnere bloem zich,
Ceres' gezuiverde gave. Die breidt hij met zorg op een effen,
Stevige plank en verdeelt lauw water er over in straaltjes;
Daarna drukt hij met eeltige handen het mengsel te zamen,
Kneedt het dooreen, perst water er uit en sprenkelt er telkens
Korreltjes zout door heen; dan vormt hij den klomp met de palmen
Eerst tot een bol, daarna tot een schijf en ten laatste verdeelt hij
Deze door groeven, gelijklijk gescheiden, in vierkante velden;
Brengt nu het deeg op den haard, - vooruit had er Scybale 't beste
Plekje gereinigd - bedekt het met tegels en stapelt er vuurop.
Simulus, dit aan Vulcanus' en Vesta's zorgen vertrouwend,
Blijft ondertusschen niet ledig, verdoet geen uurtje met nietsdoen,
Maar zoekt elders ook hulp; mocht Ceres' gave zoo enkel

Niet aan de tonge voldoen, dan bereidt hij een smaaklijke toespijs.
Hem waren niet aan den wand van de schouw vleeschhaken bevestigd,
Zijden noch hammen van 't varken, van zout doortrokken, te grijpen;
Toch, daar hing wel een kaas, door 't midden geboord, aan een grasbies,
Ook, goed samengebonden, een bundel van geurige dille;
Hierbij voegt hij, bij 't zorgen voor 't maal, nog anderen voorraad.
Vlak bij de hut was een hof, omgeven van enkele rijzen,
Verder van riet omtuind, dat, gekapt, steeds weliger uitbot,
Klein wat zijn omvang betreft, maar rijk aan verschillende kruiden.
Niets ontbrak er, wat in de behoefte voorziet van den arme;
Vaak zelfs kwam er de rijke verlangen, wat de arme nog meer had.
Kosten vereischte de hof niet, een goede verzorging was alles;
Hield een gedurige regen den boer soms thuis of een feestdag,
Had hij geen werk op den akker en gaf hij gedwongen de ploeg rust,
't Gaf steeds baat aan zijn hof. Hij verstond het, zijn planten te poten,
Wist de verschillende zaden aan 't duister der aard te vertrouwen,
Ook van 't naburige beekje zijn grond naar den eisch te bevloeien.
Hier stond zwellende kool, hier steviggewortelde tuinbiet,
Daar weer geurige thijm, daar welige zuring en malva,
Verder ook vleezige peen en de prei met blaadrige bollen,
Dan de latuw, tot besluit van het maal aan de rijken zoo welkom,
Daar de meloen, die zijn buikige vruchten op de aarde laat rusten.
Doch voor den eigenaar niet, - want soberder kan men niet leven -
Maar voor betalenden werd dit geteeld, en op iederen marktdag
Brengt hij, de schouders met bundels beladen, zijn waar naar de stad heen;
Keert dan tevreden, verlicht aan den nek en met zwaarderen buidel,

Zelden met iets, voor een deel zijner winsten geruild op de vleeschmarkt.
Blozende ajuin en een perkje met prei betoomen zijn honger,
Bittere en veldkers, waar het gezicht bij vertrekt, en andijvie,
Verder rakette, die sluimrende dartele lusten kan wekken.
Thans ook trad hij, in eischen en wenschen bescheiden, zijn hof in,
Maakt er - het eerst wat hij doet - met luchtige vingers den grond los,
Haalt zoo een viertal uien er uit, dikveezlig van wortel,
Plukt dan wat buigende toppen van selderie, stijve van wijnruit,
Voegt koriander er bij, die danst aan zijn trillende draden.
Welvoldaan met zijn oogst, zit hij neer bij het vroolijke vuurtje,
Roept dan, luid en met klem, tot zijn dienende maagd om den wrijfbak.
Een voor een ontdoet hij de bollen van 't knobbelig hulsel,
Pelt ook de buitenste schillen er af; het verworpene spreidt hij
Achtloos in 't rond naar het valt. De glanzende kern, die hem aanstaat,
Dompelt hij even in water en werpt ze in de kom van den wrijfsteen.
Hier nu sprenkelt hij zout op en snippelt er kaas bij, van 't zouten
Brokk'lig en hard; dan spreidt hij de geurige kruiden er over;
't Kleed, dat den harigen buik hem bedekt, houdt hij vast met de linker,
Kneust nu eerst met den stamper, gevoerd van de rechter, de bollen,
Wrijft dan alles dooreen, dat de sappen elkander doordringen.
Kringen beschrijft nu de hand; allengskens verliezen de vochten
Elk hun bijzonderen aard; één kleur ontstaat uit de vele;
Eigenlijk groen is die niet, want de brokjes van zuivel verbieden 't,
Ook niet wit zooals melk, daar de kruiden hun tint er bij meng'len.
Vaak is de prikk'lende geur voor den boer als een steek, die, het neusgat

Treffend, hem dringt met vertrokken gezicht zulk maal te verwenschen;
Vaak, als de rug van de hand hem de tranen van de oogen moet wisschen,
Kijft hij verwoed op den rook, die verwijt noch bestraffing verdiend heeft.
't Vordert intusschen, het werk; niet strompelend meer, als bij de' aanvang,
Statig veeleer, doch slepend, beschrijft nu de stamper zijn kringen.
Daarom druppelt hij olie er over van Pallas' olijven,
Giet er vervolgens, niet veel, maar een scheutje verfrisschende azijn op,
Mengelt dan alles op nieuw en bewerkt het nog eens, door elkander.
Eindlijk, 't is klaar; twee vingers gaan rond, heel 't binnenst der kom langs;
Al het verspreide vereent zich; hij maakt er een enkelen klomp van;
't Werk is geslaagd, het gerecht, naar zijn aard en bereiding, een k r u i d m o e s .
Scybale, middelerwijl ook ijverig, brengt hem het brood aan;
't Wordt met gewasschene handen ontvangen; zijn vreeze voor hongren
Wijkt, en gerust over 't maal van dien dag, snoert Simulus zich nu
Kappen van leer om de schenen, bedekt dan het hoofd met de veldmuts,
Voert onder 't juk zijn gehoorzame stieren en bindt ze aan den dissel,
Drijft ze naar de' akker en drukt daar het snijdende kouter in de aarde.

L.A.J. BURGERSDIJK.

Letterkundige kroniek.

Maurice Maeterlinck. *Le trésor des humbles*. Paris, Société du Mercure de France. 1896.

Om over Maeterlinck en zijn nieuw boek met eenige autoriteit te schrijven, zou men van de mystieken en het mysticisme een studie gemaakt moeten hebben, die mij vreemd is. Ik weet niet en ik kan het niet nagaan, ik zou alleen kunnen napraten, van waar de auteur van *Le trésor des humbles* zijn schat heeft bijeengegaard. Maar nu ik het boek heb gelezen in stille avonduren, mij latende gaan op den stroom van zijn mystieke gedachten, gewiegd door de muziek en het rythmus van zijn taal, half begrijpend, half gissend, soms te vergeefs vorschend naar den diepen zin, maar straks getroffen en geboeid door de waarheid en de schoon_heid van zijn woord, nu blijft mij een indruk bij als van den omgang met een fijnen en edelen geest en dringt zich de behoefte aan mij op om ook anderen op te wekken, aan dezen *Trésor des humbles* eenige aandacht te schenken.

Wanneer menschen onder elkander zijn - zegt Maeterlinck - dan plegen zij zich bezig te houden met dingen die laag bij den grond kruipen. Het is of zij bang zijn voor wat mooi en edel is, en hoe talrijker zij zijn, hoe banger zij worden, zooals zij beangst zijn voor de stilte of voor een al te heldere waarheid. En dat is zóó waar, dat wanneer het gebeuren mocht dat een hunner dien dag iets heldhaftigs had verricht, hij trachten zou zich er over te verontschuldigen door een of andere ellendige beweegreden te ver-

zinnen, een beweegreden ontleend aan de lagere sfeer, waarin hij zich op dat oogenblik beweegt. Maar luister: daar wordt een hoog en fier woord gesproken, dat als 't ware de levensbronnen opent. Een ziel heeft zich durven vertoonen zooals zij is tegenover den dood, in de eenzaamheid of in tegenwoordigheid van de sterren in den nacht. Er is ongerustheid, en de gezichten kijken verwonderd of glimlachen. Maar het gebeurt in die oogenblikken dat de zwakste ziel het woord dat daar gesproken wordt herkent als haar eigen, en allen leven plotseling weer op in hun oorspronkelijke, hun normale atmosfeer....

Zulk een hoog en fier woord spreekt dit boek in elk van zijn hoofdstukken, en al klinkt het wat vreemd in de lagere sfeer waarin de dagtaak ons pleegt op te sluiten, al zien wij eerst verwonderd op, al begrijpen wij niet alles, telkens treft ons een uitspraak, een gedachtengang, die wij bereid zijn tot de onzen te maken, waardoor onze levensbeschouwing verruimd schijnt te worden en een donkere hoek van ons leven plotseling verlicht wordt.

Daar is in den aanvang van het boek een apologie van het Zwijgen, waarin uitspraken voorkomen als de volgende:

Zoodra wij spreken is er iets, dat ons verwittigt dat ergens de deu ren van het goddelijke gesloten worden. Daarom zijn wij uiterst zuinig op het zwijgen en zelfs de onvoorzichtigsten zwijgen niet tegenover den eerste den beste. Een instinct waarschuwt ons dat het gevaarlijk is te zwijgen tegenover iemand dien men niet wenscht te leeren kennen of van wien men niet houdt; want de woorden gaan voorbij tusschen de menschen, maar het spoor van het zwijgen wordt niet uitgewischt. Wat ge u van iemand dien ge innig lief hebt vóór alles herinnert, het zijn niet de woorden die hij gesproken heeft, niet zijne gebaren, maar het zijn de stilten, die gij te samen doorleefd hebt. En omdat wij van de macht van de stilte doordrongen zijn, hebben wij er zulk een angst voor. Desnoods verdragen wij ons eigen zwijgen, maar het zwijgen van een menigte is een last voor welks gewicht zelfs de sterkste zielen bevreesd zijn. Wij brengen een groot gedeelte van ons leven door met het opzoeken van de plaatsen, waar de stilte niet heerscht. Zoodra twee of drie menschen elkander ontmoeten, zijn zij er slechts op uit om den onzichtbaren vijand buiten te sluiten. Maar hij omringt ons van alle kant, ‘il est le fond de notre vie sousentendue’. - ‘Wij kennen elkander nog niet’, schreef mij

iemand dien ik meer dan eenig ander liefhad, zegt Maeterlinck, '*wij hebben nog niet samen durven zwijgen*.' De zielen worden gewogen in het zwijgen, zooals goud en zilver in zuiver water gewogen worden, en de woorden die wij spreken hebben alleen zin door het zwijgen, waarvan zij omringd zijn (où elles baignent). Wanneer ik tot iemand zeg dat ik hem lief heb, dan begrijpt hij misschien niet wat ik misschien al tot duizend anderen gezegd heb; maar het zwijgen dat erop volgt, wanneer ik hem waarlijk liefheb, zal hem toonen, hoever ditmaal de wortels van dat woord rekken...

Men bewere niet te gauw dat Maeterlinck's beschouwing paradoxaal, gezocht, nevelachtig is. Indien men zich de moeite wil geven, zich die gewichtige uren in het geheugen te roepen, die een tijdperk afsloten of een nieuw tijdperk openden in ons leven - bij een terugkeer na lange afwezigheid, in het aangezicht van een groot geluk, aan den rand van een sterfbed -, dan zal men erkennen moeten dat die uren gevuld waren met zwijgen en dat zij van dat zwijgen een hoogere wijding ontvingen, die ze voor ons onvergetelijk maakt.

Aan zulke uren herinnert een gedicht van Pailleron, *L'Aveu*, waarvan dit het slotcouplet is:

> Ainsi nons avons fait jusqu'à ce qu'il fit noir.
> Ayant marché tous deux du matin jusqu'au soir,
> La bouche sur le coeur fermée;
> Trouble! extase! ô silence adorable et maudit,
> Tu n'avais pas parlé, je ne t'avais rien dit...
> C'était l'aveu, ma bien-aimée!

In de derde der drie fraaie brieven van Alberdingk Thijm aan Frederik Muller, waarvan Mr. S. Muller Fz. ons de lezing vergunde in den *Nederlandschen Spectator* van 11 April, spreekt de schrijver van 'het steeds dieper inzicht, dat wij ons blind staren op het tooneelgordijn der waereld, maar dat het stuk eigenlijk daarachter gespeeld wordt.' Maeterlinck vergenoegt zich niet met het inzicht dat daarachter een stuk gespeeld wordt, hij meent door het gordijn heen te zien; hij wil dat, voor velen onzichtbaar, leven meeleven en ons doen meeleven, omdat hij overtuigd is dat daardoor ons bestaan hooger waarde ontvangt, verreind, veredeld wordt. De groote momenten van het leven zijn, voor hem, die, waarin

men, al is het maar één oogwenk, is kunnen blijven stilstaan op den drempel van een van de ‘hemelsche poorten,’ die momenten, waarin men ‘het gelaat gewend heeft naar de solemneele zijde der dingen, die men niet kan waarnemen.’

Van die overtuiging doordrongen spreekt Maeterlinck in een reeks van hoofdstukken over ‘het ontwaken van de ziel,’ over de ‘mystieke zedeleer’, over ‘de onzichtbare Goedheid,’ over ‘de innerlijke Schoonheid,’ over ‘het dieper leven.’ Men moet misschien, om er recht van te genieten, reeds vooraf half gewonnen zijn voor zijn denkbeelden. De mannen van al te koelen bloede en van onverbiddelijke nuchterheid van oordeel, zij, die den slotregel uit Joséphin Soulary's ‘Rêves ambitieux’:

> Tout bonheur que la main n'atteint pas n'est qu'un rêve

tot stelregel van hun leven kozen, zullen het verstandigst doen dit boek ter zijde te leggen, dat hun enkel ergernis geven kan. Alleen zij, die in volkomen zielverwantschap zich aan Maeterlinck verbonden voelen, zullen, als zijn discipelen, de leer, in *Le trésor des humbles* verkondigd, geheel in zich kunnen opnemen en er hun leven naar inrichten. Maar ook aan wie nog niet zoo dicht bij hem staan, zal het geoorloofd zijn, onder de bekoring van Maeterlinck's woord, naar de ontwikkeling van zijn levensleer te luisteren, wellicht iets van de ziel van dat boek in zich te laten overgaan.

Die levensleer staat niet op zich zelf: zij houdt voeling met de moderne wetenschap, zoowel als met de moderne letterkunde.

Men lette bijv. eens op een beschouwing als de volgende, over het karakter van het moderne drama:

‘Wij zijn in handen van wondere machten en hunne bedoelingen kunnen wij bijna gissen. In de dagen van de groote tragici van den nieuwen tijd, in de dagen van Shakespeare, van Racine en van wie na hen komen, meent men dat al de rampen een gevolg zijn van de verschillende menschelijke hartstochten. De catastrophe zweeft niet tusschen twee werelden: zij komt van een punt en gaat naar een ander; en men weet waar zij uit voortspruit. De mensch blijft altijd de meester. Ten tijde van de Grieken was hij dat veel minder; toen heerschte het noodlot, maar het was onbereikbaar en niemand durfde het ondervragen. Thans durft men het wel, en dat is het misschien waardoor het nieuwe tooneel zich onderscheidt. Men blijft niet meer staan bij de gevolgen van

het ongeluk, maar bij het ongeluk zelf; men wil zijn wezen kennen en zijn wetten....

De aard zelf van het ongeluk is het centraalpunt geworden van de nieuwste drama's en het weifelend flikkerend brandpunt, waar de zielen van mannen en vrouwen zich omheen bewegen. En men heeft een schrede gedaan naar den kant van het mysterie om de verschrikkingen van het leven in het aangezicht te zien.'

Aan de wetenschappelijke onderzoekingen op het gebied van de heriditeit sluit zich in datzelfde hoofdstuk ('L'étoile') her volgende aan:

'Een klein deel van den sluier, die eertijds het gelaat van het lot (le destin) bedekte, is opgelicht en op het ontsluierde gedeelte hebben wij, niet zonder ongerustheid, ontdekt, aan de eene zijde *de macht van hen die nog niet leven*, en aan de andere *de macht van de dooden*....

Men is ons komen vertellen, dat wij op duizende eeuwen afstands van onszelven staan, wanneer wij onze geliefde kiezen, en dat de eerste kus van den verloofde niets anders is dan het zegel dat duizende monden die te leven verlangen, drukken op den mond van de moeder die zij wenschen. En van den anderen kant weten wij dat de dooden niet sterven. Wij weten thans dat zij zich niet op onze kerkhoven bevinden, maar in al onze huizen, in al onze gewoonten. Dat er geen gebaar, geen gedachte, geen zonde, geen traan, geen atoom van het "geweten in de" diepte der aarde verloren gaan; en dat bij de onbeduidendste handeling onze voorvaderen opstaan, niet uit hunne graven, waar zij zich niet meer verroeren, maar in het diepst van onszelven waar zij altijd blijven leven....

Wij worden zoo door het verleden en door de toekomst geleid. En het heden, dat ons wezen is, stort in het diep van de zee, gelijk aan een klein eiland, waaraan zonder ophouden twee onverzoenlijke oceanen knagen....'

Dat 'diepe leven', waarvan Maeterlinck spreekt, die 'innerlijke Schoonheid' en die 'onzichtbare Goedheid', plaatsen den mensch niet buiten de zichtbare wereld, buiten de werkelijkheid. In de nederige en onvermijdelijke realiteit van het dagelijksch leven moet hij de aanrakingen weten te vinden met dat diepe leven, die innerlijke Schoonheid; ze weten op te zoeken. Men moet de lichtstraal weten te volgen die door een der reten van de deur van het leven

naar binnen dringt. Men moet zorg dragen, zijn leven te luchten door nu en dan de deuren open te zetten, die op een andere w ereld uitzien. Die dat deden bezorgen ons soms groote verrassingen. ‘Er zijn om ons heen duizenden en duizenden arme wezens, die in heel hun bestaan nooit iets moois te zien gekregen hebben; zij komen en gaan, in de duisternis; het lijkt wel of alles dood is; en niemand let er op. Maar zie, op eens bespeuren wij door een simpel woord, een onverwacht zwijgen, een stillen traan die uit de bron zelf van de Schoonheid welt, dat die arme wezens het middel hebben we ten te vinden om in de schaduw van hun ziel een ideaal te bereiken, duizendmaal mooier dan het mooiste wat hunne ooren gehoord en hunne oogen gezien hebben....’

Die eenvoudige zielen hadden niet, wat Maeterlinck elders noemt: ‘la timidité du divin,’ een timiditeit, die hem de vraag ontlokt: ‘L'homme ne serait-il pas autre chose qu'un dieu qui aurait peur? ou bien nous est-il défendu de trahir des puissances su périeures?’

Niet enkel van den hemel en van de aarde geldt het woord van Hamlet tot Horatio dat er meer dingen in zijn dan waar onze wijsheid van droomde; dat woord, zegt Maeterlinck, geldt vooral ook van onszelven. En in welken zin de vraag ook te beantwoorden zij, die hij op een andere plaats opwerpt: ‘Is het de mensch, die in wasdom toeneemt, naarmate hij de grootheid erkent van het onbekende dat hem beheerscht; of is 't het onbekende dat groeit in evenredigheid van den mensch?’, het kan nooit den mensch tot oneer strekken over dat onbekende na te denken, te trachten door de reten van de deur des levens een lichtstraal op te vangen uit dat geheimzinnge land.

Geen treffelijker leidsman bij die studie en bij de toepassing van de levensleer, die er mee samenhangt, dan het merkwaardige boek van den man, ‘dien het Onbekende niet met rust laat’, waarvoor ik heden de aandacht vroeg.

Aanteekeningen en opmerkingen.

J.P. HASEBROEK. C. HONIGH. - In het oude album met photografische portretten bevindt er zich meer dan één, dat verbleekt is en waarvan de omtrekken verflauwden. U die den man dien het voorstelt niet gekend hebt, zegt dit half uitgewischte beeld niets. Maar voor hen, wien hij een vriend is geweest, die met eerbied, soms met aandoening, naar zijn woord hebben geluisterd, heeft dat portret al zijne aantrekkelijkheid behouden. Plaatsen zij het voor zich, dan krijgt de beeltenis leven, dan begint het verbleekte oog weer te schitteren en klinkt de stem weer met den bekenden geliefden toon.

Op de doodenlijst van de afgeloopen maand staan de namen van J.P. Hasebroek en H. Honigh.

Van den eerste, den schrijver van *Waarheid en droomen*, is voor het tegenwoordig geslacht de naam weinig meer dan een klank. *Waarheid en droomen* van Jonathan, dat het Nederlandsche publiek van 1840 en van vele jaren daarna bijzonder aantrok en ook door de strengste rechters 'als een belangrijk verschijnsel in de geschiedenis van het Hollandsche Proza' werd begroet[1)], hebben de toongevers onder de jongeren niet gelezen of, indien zij het al deden, dan staat het boek met zijn gemoedelijken en vromen humor toch te ver af van hun denken en gevoelen dan dat het hen ook maar eenigzins zou kunnen boeien. Maar over een merkwaardig tijdvak uit onze letterkundige geschiedenis, den tijd toen Beets zijn *Camera* schreef en Mejuffrouw Toussaint met hare Novellen voor den dag trad, zal niet gesproken worden zonder dat de naam genoemd wordt van den beminnelijken predikant van Heilo, in

1) *De Gids* 1841. I. 408.

wiens pastorie naast het witte kerkje, als in een Muiderkring op kleine schaal, de jonge letterkundige garde van dien tijd, Potgieter Juffrouw Toussaint, Beets, Hofdijk, herhaaldelijk te samen kwam.

Ook het beeld van den literairen kunstenaar C. Honigh, wiens noodlottig uiteinde den eens gevierden naam weer op veler lippen bracht, is reeds verbleekt en flauw van omtrek. Toch is het nog slechts vijfentwintig jaar geleden dat de toen vijfentwintigjarige dichter onder het patronaat van geen minderen dan Potgieter en Busken Huet zijn ‘joyeuse entrée’ in de Nederlandsche letterkunde deed. De liederenbundel *Mijn lente* werd door Huet, die den nieuw aangekomene met Bellamy vergeleek, geroemd als een bundel, waarin ‘elk gevoelen gevoeld is.’ Boissevain wijdde er een warm artikel aan in *De Gids*. De jonge man mocht zich koesteren in de verkwikkende stralen van den eersten roem. Honigh heeft sedert een tweeden versbundel met den kenschetsenden titel *Geen zomer* uitgegeven; hij heeft in twee deelen over eene reis naar het Noorden (waarvan enkele hoofdstukken verschenen in dit tijdschrift, van welks redactie Honigh van '81 tot '92 lid was), in zijn nieuwe uitgaaf van Jonckbloet's Geschiedenis, die zeker wat de 19de eeuw betreft een geheele omwerking had behooren te ondergaan, verdienstelijk werk geleverd, - tot de hoogte van zijn eersten bundel heeft hij zich niet meer kunnen verheffen. Als dichter van *Mijn lente* blijft C. Honigh intusschen zijn recht op een plaats in onze letterkunde behouden.

J.N.v.H.

Muzikaal Overzicht.

Er zijn ook in de muzikale wereld van die tijden, waarin het ijveren voor het nationale meer dan gewoonlijk op den voorgrond treedt.

In meer dan één richting hebben wij dit in de laatste jaren bij ons weder beleefd.

Dat evenwel daarbij niet alles werkelijk nationaal is, wat met dien naam bestempeld wordt, bewijst de Nederlandsche Opera, die men een nationale instelling gelieft te noemen en die, vooral in het laatste halfjaar, een beweging heeft veroorzaakt, alsof met de instandhouding van deze onderneming het belang onzer kunst en de eer van ons land gemoeid waren, alsof met haar te niet gaan de toekomst der toonkunst in Nederland op het spel stond.

Wat verstaat men onder Nederlandsche Opera?

Een onbevangen beoordeelaar, die eenig begrip van taal heeft, zal daarop antwoorden: dat is een Opera, door een Nederlander in zijn eigen taal gecomponeerd, of wel een instelling, die muzikaaldramatische werken van Nederlanders in het Nederlandsch laat opvoeren.

Neen - zeggen de ondernemers en voorstanders van hetgeen men tegenwoordig met dien naam aanduidt - dat is een Opera, waarin Nederlandsch wordt gezongen, een instelling die opera's van Duitschen, Franschen of Italiaanschen oorsprong op die wijze ten gehoore laat brengen. Althans zij toonen door de daad, dat zij die opvatting huldigen, ofschoon hen dit niet verhindert om nu en dan aan die opvatting ontrouw te worden, waar de omstandigheden dit medebrengen. Immers, men ziet er niet tegen op, in een opera de hoofdpersonen in een andere taal dan de overigen te laten zingen, zooals nog zeer onlangs gebleken is bij de opvoering van Massenet's *Manon*.

En zulk een onderneming noemt men een *nationale* instelling!

Neen, alleen dan zou de Nederlandsche Opera dien naam verdienen, wanneer zij zich beijverde, de dramatische werken van Nederlandsche componisten in de landstaal zoo volmaakt mogelijk uit te voeren. Daardoor zou zij aan die componisten de gelegenheid geven, hunne stad- en landgenooten met hunne scheppingen bekend te maken, en voor hen de kans openen om zich ook in het buitenland een naam als dramatisch componist te verwerven. Dan ook zouden in het algemeen de Nederlandsche componisten, wetende, dat er een instelling bestaat, die hunne belangen behartigt, meer dan tot nu toe het geval is, ook op dit gebied hunne krachten beproeven, en zou er inderdaad van bevordering eener nationale zaak sprake zijn.

In die richting evenwel heeft de Nederlandsche Opera zich tot dusver zoo goed als niet bewogen, vooral niet sedert zij haren hoofdzetel in den Stadsschouwburg opsloeg. Van de gelofte, twee jaar geleden afgelegd, om dramatische werken van Nederlandsche componisten op te voeren, is al bitter weinig te recht gekomen, en het repertoire heeft bijna uitsluitend bestaan uit werken van niet-Nederlanders, gezongen op teksten doorgaans in slecht Nederlandsch vertaald en door een personeel, waarvan de voornaamste krachten meerendeels geen Nederlanders zijn.

In zulk een wijze van handelen een ‘nationaal’ streven te zien, zooals sommigen blijken te doen, toont aan, dat men de beteekenis van dat woord niet begrijpt. Dat een onderneming of vereeniging compositiën in de Nederlandsche taal laat zingen, maakt haar toch nog niet tot een nationale. Er bestaan hier te lande vele vereenigingen, welke zich ten doel stellen het uitvoeren van oratoria en andere concertmuziek van buitenlandsche componisten in de taal waarin zij geschreven zijn, maar ik geloof niet dat het licht iemand in het hoofd zou komen, zulk een vereeniging opeens tot een nationale te promoveeren, wanneer zij er toe overging, die werken, in plaats van in de oorspronkelijke taal, in het Nederlandsch uit te voeren. En waarom dan wel, wanneer het de uitvoering van opera's geldt?

Zij, die zoo ijveren voor het opvoeren van vertaalde opera's, zien bovendien geheel voorbij, dat metrische vertalingen, met hoeveel talent zij soms ook mogen geschieden, toch nimmer kunnen strekken tot verheffing van onze schoone moedertaal. Daar toch de talen in woordvoeging, zinbouw en plaatsing der accenten verschillen,

is men bij overzetting in een andere taal dan waarin de componist zijn werk geschreven heeft, veelal verplicht, den tekst door passen en meten onder de muziek te wringen, en nu moge de een het er beter af brengen dan de ander, in het meest gunstige geval verkrijgt de vertaling toch altijd iets gedwongens. En hoe inniger in de oorspronkelijke compositie het verband tusschen woord en toon is, hoe meer het gebrekkige van dit vertalen opvalt. Daarom zijn metrische overzettingen van Wagner's drama's zoo afkeurenswaardig.

Men beroepe er zich niet op, dat ook in het buitenland bij opera opvoeringen dikwerf van vertalingen gebruik gemaakt wordt. Vooreerst behoeft men slechte voorbeelden niet na te volgen, maar in de tweede plaats moet niet vergeten worden, dat in den vreemde het bezigen van vertalingen meestal uit noodzaak geschiedt. Wanneer bijv. in Frankrijk, zooals in de laatste jaren herhaaldelijk voorkwam, Duitsche opera's op het repertoire worden gebracht, is men wel verplicht, tot Fransche vertalingen zijne toevlucht te nemen, want aangenomen zelfs dat er zangers en zangeressen te vinden zijn, die genoeg van de vreemde taal kennen om er in te zingen, zou toch verreweg het grootste gedeelte van het publiek die taal niet verstaan. Bij ons is het een geheel ander geval en kan van zulk een noodzakelijkheid geen sprake zijn. De beoefening der vreemde talen maakt het bij ons den ontwikkelde mogelijk, de meesterwerken der zangkunst te genieten in de taal waarin zij geschreven zijn, en dat een hedendaagsch Nederlandsch operapubliek genoeg ontwikkeld is om de Duitsche opera in het Duitsch, de Fransche in het Fransch te verstaan, mag men toch wel aannemen.

Tot zoover de nationale quaestie; nu de artistieke zijde.

Men heeft de Nederlandsche Opera ook een *kunstinstelling* genoemd.

> Du sprichst ein grosses Wort gelassen aus!

zou men kunnen toevoegen aan hem, die aan de bedoelde onderneming die beteekenis geeft. Maar het bezigen van een groot woord is niet voldoende; men moet ook bewijzen hetgeen men zegt, en dat zal men hier bezwaarlijk kunnen doen.

Immers, tot nog toe is uit de handelingen van de Nederlandsche Opera niet gebleken, dat zij op den naam van ‘kunstinstelling’ aanspraak kan maken.

Van een kunstinstelling op muzikaal-dramatisch gebied verwachten wij, dat haar doel eenig en alleen op de kunst gericht zij; dat zij zich tot taak stelle, de kunstscheppingen op waardige wijze uit te voeren, en op een wijze, die geheel en al met de bedoeling van den componist overeenstemt, en dat niet zij het publiek maar het publiek haar volge. Van zulk een instelling moet een opvoedende kracht uitgaan; zij moet van het theater iets anders maken dan een plaats waar een verstrooiing zoekend publiek zich voor eenige oogenblikken komt amuseeren; zij moet alles doen wat in haar vermogen ligt, om door veredeling van den aard der theatrale voorstellingen den kunstsmaak van het publiek te verheffen.

Dit karakter heeft de Nederlandsche Opera tot dusver niet gehad. En hoe kon het ook anders! Zij is niet geboren uit het geloof aan de noodzakelijkheid van haar bestaan in het belang der kunst, maar uit motieven, die met kunstidealen niets te maken hebben. In een tijd, toen er in Amsterdam nog Duitsche en Fransche operagezelschappen optraden, die zich slechts met moeite staande konden houden, kwam een ondernemend man op het denkbeeld om operavoorstellingen te geven, waarbij in stede van de taal, waarin de opera's geschreven waren, de Nederlandsche taal gebezigd werd. Hij zag kans, daarmede te slagen, vond daarvoor een publiek en bood dit deze soort van vermakelijkheid aan als een nieuwe schakel in de keten van amusementen, welke een groote stad oplevert voor hen, die van uitgaan houden. Van zijn standpunt had hij daarin volkomen gelijk, en uitsluitend in dien zin beschouwd, had zulk een onderneming zeker niet minder recht van bestaan dan elke andere openbare vermakelijkheid.

Wil men er echter iets meer in zien, wil men zulk een onderneming met kunstidealen in verband brengen, dan behoort men andere eischen dan het amuseeren van het publiek te stellen, en om dan van zulk een onderneming te spreken als van een instelling, die in het belang der kunst werkzaam is, moet men kunnen aantoonen, dat zij zich inderdaad die taak stelt en een invloed uitoefent, die tot heil van de kunst strekt.

Hebben wij nu met de Nederlandsche Opera gewonnen, wanneer wij haar vergelijken met hetgeen ons vroeger op het gebied van muzikaal-dramatische kunst geboden werd?

Voor hem, die zich nog herinnert, wat vroeger op dit gebied gepresteerd werd, moet het antwoord op deze vraag niet twijfel-

achtig zijn en moet het duidelijk wezen, dat de ruil zonder nadeel voor de kunst achterwege had kunnen blijven.

In het algemeen staat de Nederlandsche Opera, wat bet peil der opvoeringen betreft, stellig niet hooger dan de ondernemingen, waarvoor zij in de plaats getreden is. Zij heeft voorzeker onder haar personeel goede krachten, enkele *voortreffelijke* zelfs, dat is niet te ontkennen, maar die ontbraken ook niet bij de buitenlandsche operagezelschappen, welke vroeger hier optraden. Doch evenmin als toen iets te bemerken viel van een streven om een kunstwerk tot zijn volle recht te laten komen door zorg voor een goede opvoering in haar geheel, is dit thans bij de Nederlandsche Opera het geval. Evenals bij hare voorgangsters zijn hare operavoorstellingen eigenlijk niets anders dan concerten met decoratiën en costumes, waarbij het virtuozensysteem gehuldigd wordt, d.w.z. enkele zangers of zangeressen boven de anderen uitblinken en ten nadeele van het kunstwerk de volle aandacht tot zich trekken, en waarbij van samenwerking en eenheid in de uitvoering weinig of niets te ontdekken valt, evenmin als van piëteit voor de meesterstukken, die worden uitgevoerd. En wanneer men hierbij nu nog in aanmerking neemt, dat men die werken vroeger ten minste in de oorspronkelijke taal te hooren kreeg, doch zich thans in den regel met taalverminkingen tevreden moet stellen, dan kan toch waarlijk niet beweerd worden, dat men er op vooruit is gegaan en mag men vragen, of het nu wel de moeite waard was, van bestuur te veranderen.

Uit niets blijkt duidelijker, dat de Nederlandsche Opera den naam van kunstinstelling niet verdient, dan uit de voorstellingen van *Tannhäuser* in dezen winter.

Wanneer men van Wagner's Tannhäuser hoort gewagen, krijgt men gewoonlijk den indruk, dat dit werk gerangschikt wordt onder de populaire opera's, die jaar in jaar uit aan een schouw- en hoorlustig publiek worden voorgezet, die iedereen kent, of meent te kennen, en waarover nu eigenlijk niet meer te redeneeren valt. Het is een mooie opera, niet minder voortreffelijk dan de *Hugenoten*, de *Trovatore*, de *Cavalleria rusticana*, of welke andere populaire opera ook.

Dat in dier voege over een werk als Tannhäuser gesproken wordt, heeft men te danken aan de wijze, waarop de theaters gewoon zijn de meesterwerken der muzikaal-dramatische kunst te behandelen,

of liever te mishandelen. Het is de vloek van het tegenwoordige theaterwezen, dat in de haast en de eeuwige afwisseling, waarmede opvoeringen plaats hebben, naar het beste wat er is gegrepen wordt, om ook dit evenals het overige te verminken en te misvormen en daardoor den kunstsmaak van het publiek in den grond te bederven.

Geen treuriger voorbeeld daarvan dan het lot, dat aan Wagner's Tannhäuser beschoren was.

Wagner had bij het componeeren van dit werk nog de oude opera voor oogen, maar het werd, om zoo te zeggen, onder zijne handen van opera tot drama gemaakt. Het Dresdener publiek echter, waarvoor hij het schreef, verlangde geen drama maar een opera, waarin het van de lyrische gedeelten, zooals aria, cavatine, duet enz. genieten kon. De meester gevoelde dan ook, met dit werk iets geleverd te hebben, dat hem van het toenmalige publiek zou vervreemden, en gaf daarvan blijk, toen hij zich tegenover zijne vrienden uitliet: ‘dass er mit diesem Werke sein Todesurtheil schriebe; vor der modernen Kunstwelt könne er nun nicht mehr auf Leben hoffen.’

Juist deze omstandigheid echter, dat bij Tannhäuser met den ouden operavorm wel voor een deel maar niet geheel is gebroken, bood aan de Duitsche kapelmeesters een welkome gelegenheid aan, om met het werk op hunne manier te sollen en dit drama in de oude operasleur te exploiteeren. Zoo werd gedurende den tijd, dat Wagner buiten zijn vaderland in verbanning moest leven, het drama Tannhäuser onder hunne handen misvormd en tot een opera verlaagd en de boog tragische stof als een gewoon operalibretto behandeld. En ook nadat het den meester weder vergund was in zijn vaderland terug te keeren bleef men in de operawereld op die wijze voortgaan, zonder dat hij er iets tegen kon doen. Herhaaldelijk heeft hij zich daarover beklaagd. Nog in 1872, in het jaar der eerste steen-legging van het Bayreuther theater, zegt hij (in zijn opstel *Ueber Schauspieler und Sänger*): ‘Ich glaube bescheiden anerkennen zu müssen, dass der Erfolg meines Tannhäuser auf den deutschen Theatern bisher nur noch auf ein Gefallen an lyrischen Details beruht, während mir bei den von mir gekannten Aufführungen dieser Oper stäts noch der in einem gewissen Sinne beschämende Eindruck verblieb, den Tannhäuser, wie ich ihn mir gedacht, gar nicht zur Darstellung gebracht zu sehen, sondern nur

Dies oder Jenes aus meiner Partitur, von welcher das Meiste, nämlich das Drama, als überflüssig bei Seite gelassen wurde.'

Juist als drama is Tannhäuser een van de machtigste en verhevenste scheppingen, maar het is, volgens Wagner's eigen bekentenis, ook zijn zwaarst te vertolken werk. Wil men weten, welke hooge eischen hij aan die vertolking stelt, dan hoore men wat hij in zijn geschrift 'Ueber die Aufführung des Tannhäuser' over den drager van de titelrol zegt:

'De moeilijkste rol is onloochenbaar die van Tannhäuser zelf, en ik moet erkennen, dat zij in het algemeen een der moeilijkste problema's is voor den dramatischen zanger. Als het essentiëele van Tannhäuser's karakter noem ik het steeds onmiddellijke, in de hoogste mate vervuld zijn van het gevoel der tegenwoordige situatie, en het levendig contrast, dat door het plotseling veranderen der situatie in de gevoelsuiting ontstaat. Tannhäuser is nooit en nergens "een weinig", maar altijd geheel en al. Met de hoogste verrukking heeft hij in de armen van Venus gezwelgd, in het volle bewustzijn van de noodzakelijkheid zijner scheiding van haar, verbreekt hij, zonder in het minst de godin der Liefde te smalen, de banden, die hem aan haar boeiden. Zonder voorbehoud geeft hij zich over aan den overweldigenden indruk der natuur van zijn geboortegrond, aan de van ouds bekende gewaarwordingen eener bekrompen omgeving en eindelijk aan een in tranen uitbarstend gevoel van kinderlijk berouw; de uitroep: "*Allmächtiger, Dir sei Preis! gross sind die Wunder Deiner Gnade*!" is de onwillekeurige uiting van een gevoel, dat zich met onweerstaanbare macht van zijn hart meester maakt. Zóó sterk en oprecht is dit gevoel en de behoefte aan verzoening met de wereld - d.i. de wereld in den meest omvattenden zin, - dat hij de ontmoeting met zijne vroegere makkers en de door hen aangeboden verzoening schichtig en afwijzend ontwijkt: niet terugkeeren wil hij, maar voorwaarts dringen tot iets zóó groots en verhevens, als zijn nieuw gewonnen gevoel van de wereld is. Dit eene, naamlooze, dat thans alleen met zijn gevoel overeenkomt, wordt hem nu plotseling met den naam *Elisabeth* genoemd: verleden en toekomst stroomt met dezen naam bliksemsnel als in een vuurstroom samen, die, op het oogenblik dat hij Elisabeth's liefde voor hem ontdekt, tot een schitterende ster van een nieuw leven voor hem wordt. Geheel en al door dezen ongekenden nieuwen indruk overweldigd, juicht en jubelt

hij in hoogsten levenslust en snelt zijn geliefde tegemoet. Als een verre, doffe droom ligt al het verledene voor zijne ziel; nauwlijks weet hij het zich meer te herinneren: slechts dit nog ziet hij, eene heerlijk schoone vrouw, eene zoete maagd, die hem lief heeft; en slechts dit gevoelt hij in deze liefde, slechts dit gevoelt hij in hare beantwoording - gloeiend, alverteerend levensvuur. - Met dit vuur, met dezen gloed, genoot hij eens de liefde van *Venus*, en onwillekeurig moet hij de gelofte vervullen, haar bij het afscheid gedaan: “tegen de geheele wereld voortaan haar moedige strijder te zijn.” Deze wereld draalt nu niet, hem ten strijde te dagen. In haar vindt de mensch slechts reden van bestaan door zijn onwillekeurig gevoel op te offeren aan een alles beheerschende conventie. Tannhäuser, die slechts in staat is tot het onmiddellijk uiten zijner oprechte, onwillekeurige gewaarwordingen, staat tot deze wereld in de scherpste tegenstelling, en hij is zich daarvan zóózeer bewust, dat hij, ter wille van zijn bestaan, op leven en dood deze tegenstelling bestrijden moet. Slechts deze eene noodzakelijkheid nog wordt door hem gevoeld, wanneer het in den zangwedstrijd tot een gevecht komt; om haar voldoening te geven vergeet hij alles om zich heen, niets ontziet hij meer. En toch strijdt zijn gevoel slechts voor zijne liefde jegens *Elisabeth*, wanneer hij eindelijk luide bekent, een ridder van *Venus* te zijn. Hier staat hij op de hoogste hoogte zijner levensvreugde, en niets vermag hem in zijn verheven extase, waarmede hij nu eenzaam en uitdagend tegenover de wereld staat, te doen wankelen, dan alleen zij, die zich nu plotseling als een nieuw, nog nooit tevoren waargenomen wezen, van zijne zinnen meester maakt: de vrouw, die zich uit liefde voor hem *opoffert*. - In de overmaat der vreugde, in de armen van Venus genoten, smachtte hij naar - smart; dit innig menschelijk verlangen voerde hem der vrouw tegemoet, die nu *met hem lijdt*, in tegenstelling van Venus, die zich slechts met hem *verheugde*. Zijn verlangen is vervuld, en voortaan kan hij niet meer leven zonder eene smart, evenzoo onmetelijk, als vroeger zijne vreugde was. Deze smart is evenwel niet gezocht, willekeurig opgenomen: neen, met onweerstaanbaar geweld drong zij door het medelijden tot zijn hart, dat ze nu met de hoogste energie voedt tot zelfvernietiging toe. Hier nu openbaart zich het onmetelijk onderscheid tusschen zijne liefde voor *Elisabeth* en die voor *Veuus*: haar, wier blik hij niet verdragen kan, wier woord hem als een zwaard in de borst dringt,

haar moet hij door vreeselijke martelingen trachten te verzoenen wegens de martelingen, die zij uit liefde voor hem uitstond. Waar was een lijden, dat hij niet zou willen verdragen? Voor die wereld, tegenover welke hij zooeven nog jubelend als doodvijand stond, werpt hij zich nu in het stof, om zich door hare voeten te laten vertrappen. Niet gelijk de pelgrims, die ter wille van eigen heil boete doen, maar “um *ihr* die Thräne zu versüssen, die sie dem Sünder einst geweint,” zoekt hij onder de vreeselijkste folteringen den weg tot zijn heil, daar dit heil in niets anders kan bestaan, dan te weten dat die traan verzoet is. Wij schenken hem geloof, dat zóó vurig nog nooit een pelgrim naar zijn heil verlangde; hoe oprechter en volledíger echter zijn berouw, zijne boetvaardigheid en zijn heilsverlangen is, des te vreeselijker moet hem nu de afkeer van leugen en harteloosheid overmannen, die zich aan de eindpaal van den heilsweg hem in den weg stellen. Juist bij de groote waarachtigheid van zijn gevoel, dat geen betrekking had op zijn eigen zieleheil, maar op de liefde tot een ander wezen, dus op dit wezen zelf, moest eindelijk zijne haat tegen deze wereld, die uit hare voegen had moeten geraken, wanneer zij hem en de liefde had willen vrijspreken, in felle vlammen uitslaan, en deze vlammen zijn het, die als gloed der wanhoop zijn hart doorbranden. Uit Rome teruggekeerd, is hij een en al gramschap tegen eene wereld, die hem wegens de groote oprechtheid zijner gevoelens het recht van bestaan ontzegt; en niet uit begeerte naar vreugde en lust zoekt hij weder den Venusberg op, maar de haat tegen die wereld, de wanhoop drijft hem daarheen, om zich te verbergen voor den blik van zijn engel, tot het verzoeten van wiens tranen de geheele wereld geen balsem kon geven. Zóó heeft hij Elisabeth lief; en deze liefde is het, die zij beantwoordt. Wat geheel de zedelijke wereld niet vermocht, dat vermocht zij, doordien zij trots de wereld den geliefde in haar gebed opnam en, in het heilig bewustzijn der kracht van haren dood, stervend den onzalige vrijsprak. En stervend dankt Tannhäuser haar voor deze hoogste liefdegunst. Aan zijn lijk staat niemand, die hem niet zou moeten benijden; en iedereen, de geheele wereld, God zelf - moet hem zaligspreken.’

Ziedaar het beeld, dat Wagner zelf ons van zijn held heeft gegeven. Van dit beeld krijgt men echter bij de gewone opera-opvoeringen niets te zien, wel een gewonen tooneel-Tannhäuser. Van die ‘höchste Energie des Entzückens wie der Zerknirschung, ohne jede

eigentliche gemüthliche Zwischenstufe, sondern jäh und bestimmt im Wechsel,' welke de meester den voornaamsten trek van Tannhäuser's karakter noemt, is nergens of nimmer iets waar te nemen.

Dit voorbeeld kan als maatstaf dienen voor de eischen, welke Wagner aan dit verheven drama stelde. Dat eerst door de voldoening aan die eischen het 'drama' Tannhäuser tot zijn recht komt, liet hen, die met de leiding der theatervoorstellingen belast waren, volmaakt onverschillig, zoo zij er al eenig begrip van hadden, en het publiek vond dit volkomen correct en bekommerde zich om geen drama. Dit kwam om een 'opera' te hooren en bewonderde de verschillende nummers, die er in voorkomen, als: ouverture, septet, marsch, Tannhäuser's lied aan Venus, Wolfram's lied aan de avondster enz., van een zuiver muzikaal standpunt; het was verrukt van de schoone contrasten der muziek en staarde opgetogen naar de pracht, die ten minste in de groote hoftheaters aan de *mise en scène* besteed werd.

Thans is het in den regel nog zoo, en dit niettegenstaande Bayreuth reeds vijf jaar geleden het voorbeeld gegeven heeft, hoe het wezen moet. Het was steeds een van Wagner's vurigste wenschen, zijn Tannhäuser in Bayreuth te doen opvoeren, juist omdat het geweldige onderscheid tusschen het daar heerschende kunstprincipe en dat van het gewone operatooneel aan geen werk zoo duidelijk gemaakt kon worden als aan dit in sommige opzichten nog aan de opera herinnerend werk. Reeds in 1877, een jaar na de opvoeringen van *Der Ring des Nibelungen*, dacht de meester er ernstig aan, in het jaar 1880 Tannhäuser te Bayreuth te doen opvoeren, doch de slechte financieele uitkomsten van 1876 waren oorzaak, dat er van dit plan niets kon komen. In 1883, na de opvoering van Parsifal, waren die resultaten gunstiger en was er meer kans van slagen, doch toen was Wagner niet meer in leven.

Maar wat hij zelf niet meer kon volvoeren, hebben zij, die de Bayreuther nalatenschap aanvaardden, weder opgevat. Zeven jaren zouden nog voorbijgaan, voordat het plan ten uitvoer gebracht kon worden, maar toen kwam ook de werkelijke Tannhäuser in vollen glans te voorschijn.

Wie in 1891, of later, een voorstelling van Tannhäuser te Bayreuth heeft bijgewoond, kan zeggen, toen voor het eerst het werk te hebben leeren kennen, zooals de schepper daarvan het gedacht heeft. Hier eerst kon men de dramatische kracht van dit werk

gevoelen, omdat hier toehoorder en toeschouwer in de eerste plaats door de dramatische handeling geboeid werden, en wel in dier voege, dat zij geen oogenblik genoodzaakt waren die handeling uit het oog te verliezen tengevolge van ongerijmde opera-manieren. De ontvangst op de Wartburg o.a., het zich groepeeren der verschillende gasten, de klimmende belangstelling, waarmede zij den zangwedstrijd volgden, de ontzetting van allen bij het vernemen van Tannhäuser's geheim en het als één man tegen hem optrekken der ridderschaar, het opkomen en over het tooneel schrijden der pelgrims, de levendige jachtscène aan het slot van het eerste bedrijf, dat alles werd zoo natuurlijk en waar voorgesteld, dat reeds daarom alleen de uitvoering ver verheven was boven hetgeen men gewoonlijk in een opera te zien krijgt. In één woord: dar in Bayreuth heeft men, geheel brekende met de opera-traditiën en de vroegere manier van opvoering, voor het eerst den dramatischen inhoud van het werk scherp doen uitkomen en de muzikale voordracht daarmede in het nauwste verband gebracht, waardoor ook de muziek als middel van uitdrukking eerst nu tot haar volle recht kon komen. In de ‘opera’ Tannhäuser kon dit niet het geval zijn, want daar maakte men de muziek tot het eenige doel en was van hare enge aansluiting aan de dramatische handeling in de verste verte geen sprake.

Men zou nu zeggen, dat het door deze gewichtige daad van Bayreuth, waardoor het ‘drama’ Tannhäuser in een helder licht werd gesteld, verder voor eenig tooneel onmogelijk moest zijn, het werk op de vroegere manier op te voeren, en dat, nu Bayreuth getoond heeft, wat de meester met dit werk wilde, daarmede aan de theaterwereld de moreele verplichting was opgelegd om òf dit voorbeeld getrouw na te volgen, òf zich van opvoeringen te onthouden.

En wat zien wij nu? Dat de theaters in den regel toch voortgaan, alsof zulk een voorbeeld niet ware gegeven. En daarbij komt nog, dat er vele onder zijn, die zich niet ontzien, Tannhäuser ook nu nog in den ouden vorm (volgens de tweede uitgave) op te voeren, niettegenstaande Wagner toch uitdrukkelijk verklaard heeft, dat hij de latere bewerking, die van het jaar 1861 dateert, als de alleen geldige wilde beschouwd zien.

Deze nieuwe bewerking is vooral belangrijk wegens de groote uitbreiding, die daarin aan de beide eerste tooneelen van het eerste bedrijf is gegeven, namelijk aan de scène tusschen Venus en Tannhäuser en aan het daaraan voorafgaande Bacchanaal. Voornamelijk

de partij van Venus is daarin veel meer uitgewerkt; de verschillende overgangen in den gemoedstoestand van de godin der Liefde zijn nog pregnanter en duidelijker voor het begrip van den toehoorder uitgedrukt. Wagner heeft hier in toepassing gebracht, wat hij zich sedert de eerste bewerking van Tannhäuser volkomen bewust was geworden, namelijk dat het drama, waarbij de muziek als factor gebezigd wordt, eerst dan volkomen aan zijn wezen beantwoordt, wanneer het zich bepaalt tot weinige dramatische momenten maar bij elk dier momenten dichter en componist zich zoo lang ophouden, als noodig is om daarin ten volle uit te drukken wat zij te zeggen hebben. Wat Wagner in zijn eerste partituur van Tannhäuser in de Venus-scène als het ware slechts geschetst heeft, is hier in alle détails uitgevoerd, en tengevolge van de groote beteekenis die de partij van Venus eerst in de nieuwe bewerking verkregen heeft, is het geheele werk in een nieuw licht geplaatst.

Een tweede fout is het weglaten van de gewichtige plaats in de finale van het tweede bedrijf, aanvangende met Tannhäuser's woorden: ‘Zum Heil den Sündigen zu führen’, welk gedeelte voor een juist begrip van het ‘drama’ Tannhäuser zoo onmisbaar is. Dit geheele stuk noemt Wagner ‘den Nerv der ganzen ferneren Tannhäuserexistenz, die Axe seiner Erscheinung’ en hij zegt daarvan: ‘Durch das leidenschaftliche Rasen der Zerknirschung während des heftig bewegten Schlusssatzes des zweiten Aktes und durch seinen dementsprechenden Abschied von Elisabeth muss sein Erscheinen als Wahnsinniger im dritten Akte richtig vorbereitet werden.’

Slechts eenmaal was het hemzelf vergund, die plaats, die hij bij de opvoeringen te Dresden moest opofferen en die later door zangers en kapelmeesters trouw geschrapt bleef, door den voortreffelijken zanger Schnorr von Carolsfeld te hooren voordragen, met een zoo aangrijpende uitdrukking, dat daardoor plotseling de held van het drama van een voorwerp van afschuw tot een deerniswekkend voorwerp werd gemaakt.

Dit gedeelte nu, zoo lang bij de uitvoeringen weggelaten en waarin Wagner de geheele beteekenis, ja het gansche wezen van Tannhäuser wil uitgedrukt zien, hebben de opvoeringen te Bayreuth ons, evenals de nieuwe bewerking der hierboven bedoelde tooneelen in de eerste akte, wedergegeven, maar het schijnt dat het licht, hetwelk van die opvoeringen uitging nog niet helder genoeg heeft gestraald om voorstellingen, welke geheel tegen dat voorbeeld

indruisen, onmogelijk te maken. Zooals gezegd is, gaan de theaters in den regel voort, het werk op de oude, gebrekkige manier op te voeren, en zoo deed ook de Nederlandsche Opera in het nu afgeloopen winterseizoen.

Wanneer, zooals zij, heden ten dage een theateronderneming een werk als Tannhäuser opvoert tegen het voorbeeld van Bayreuth in en in strijd met de aanwijzingen, door den schepper van dit drama in zijne geschriften gegeven, dan kan zij volstrekt niet op den naam van ‘kunstinstelling’ aanspraak maken, want van een zoodanige instelling eischen wij, dat zij door een juiste en van piëteit getuigende interpretatie der kunstwerken het publiek die werken leerebegrijpen en liefhebben, en waar dit niet geschiedt, kunnen noch eene reis der *régie* naar Parijs, noch het duister maken van de zaal tijdens de voorstellingen, een onderneming tot zulk een instelling bevorderen.

Het is dan ook veel beter, de zaak met haar waren naam aan te duiden en de Nederlandsche Opera te blijven rangschikken onder het soort van ondernemingen, waarvan de aard in het begin van dit overzicht door mij omschreven werd.

Men heeft echter meer willen doen; men heeft de Nederlandsche Opera uit den kring willen rukken, waarin zij waardeering vond, en haar een plaats willen doen innemen, die aan haar wezen volkomen vreemd is. Het gevolg daarvan is geweest, dat men haar allerlei moeielijkheden bezorgd heeft en dat de kunst er in geen enkel opzicht door gebaat is geworden.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 April.

De tegenstand der dingen.

Het hokt hier, het hokt daar, het hokt overal.

Soms gaat alles voor den wind: komt er eens een kreukje of een barstje, het wordt vanzelf weggestreken of opgevuld, omdat er in de dingen een eigen veerkracht is, en het wel lijkt alsof ze voor hun pleizier met de menschen meewerken. Maar het kunnen ook rakkers zijn, de dingen. Dan is het hun duivelsch genoegen om weerbarstig te wezen.

Een van die leuke humoristen die men in de halfdoode stadjes van de provincie aantreft, een van die mannen die, door geduldig waarnemen van de kleinigheden in hun omgeving, voor zichzelf een niet onverdienstelijke wereldphilosophie hebben opgebouwd, - die man vertelde me eens: Er zijn dagen dat het je niet lukt om het vloeipapier over een plaat glad in de portefeuille te krijgen. Op andere tijden slaagt men dadelijk; het papier legt zich effen alsof het aan een commando gehoorzaamde. En dan opeens komt er een oogenblik dat het toont een eigen wil te hebben; je strijkt en je maakt er harde vouwen in; je trekt en het gaat scheuren; je ademt zacht en het krinkelt; je blaast hard en het huppelt van de tafel af: je pakt het op, en het kreukelt wanhopig in kwaadaardige rimpels. Dan is 't nog het beste om je plan voor dien dag maar op te geven. Want het is niet goed om de dingen boos te maken.

Tot zoover mijn humoristische vriend met zijn platenverzameling. En nu kijk ik de wereld rond.

‘Ça se gâte,’ zeggen de Parijzenaars die hun Parijsche wereld kennen.

Ze waren gewoon, in de laatste vijf of zes jaren, ministers te

zien komen of te zien gaan, ja presidenten van de republiek vermoord te zien of te zien aftreden, zonder dat er een aasje beweging kwam buiten de kringen waar men zich nu eenmaal bewegen moet om een presidentsplaats of een ministerstoel in te nemen. De onverschilligheid over het staatkundig gedoe was een geijkte term geworden.

Daar op eenmaal komt er leven in de brouwerij, die zulke leelijke zaken kan brouwen. Jaurès krijgt het woord in de Tivolimeeting waar het volk zijn meening zal uitspreken over de houding van den Senaat. St.... ik! roept hem een kerel met een stentorstem toe. Maar de spellebreker wordt uit de zaal geduwd, en alle toehoorders nemen als teeken van eerbied voor den spreker hun hoeden op de stokken en zwaaien er mee. Camille Pelletan betoogt dan dat het, ofschoon nog geen tijd voor een revolutie, toch meer dan noodig is om te toonen dat men voor de revolutie gereed is, zoo de Senaat eenig overwicht wil laten gelden.

En aangevuurd door Jaurès' welsprekendheid trekken de manifestanten op straat.

Daar waren de maatregelen genomen, de betoogers werden uiteengehouden; maar het blijkt dat er een element is, waarmee de regeering thans rekenen moet, terwijl het tot voor weinig tijd nog achteraf stond.

Vive le socialisme, vive l'anarchie! is er geroepen. Ça se gâte! Men speelde zoo aangenaam stuiververwisseltje in het Parlement; het volk verdiende en betaalde geld, in de kolonies werd gevochten, de soldaten stierven aan ziekten, de bureaux schreven paperassen, de rechters spraken somtijds recht, ieder kon op zijn beurt minister worden: alles ging van een leien dakje. Waarom kon het niet altoos zoo voortduren? Waarom de straat en de revolutie er bij gehaald? Er ligt iets mysterieus in den weerstand dien de ordelijke gang der zaken ondervindt. Een daemon haalt zijn streken uit juist op het moment dat men in Frankrijk heel deftig en eendrachtig voor de wereld wou verschijnen.

Hoe gaat het Italië in Afrika?

De bezittingen bij de Roode Zee dienden er voor om aan de Italiaansche troepen en aan de regeering de stralenkrans te geven die in Europa maar niet luisterrijk wou blinken. Op de soldaten en de officieren daarginds viel waarlijk niets aan te merken en voor de Ethiopiërs scheen de rol weggelegd om materiaal van roem - voor hun tegenpartij te leveren. En de kans verkeert! Niemand weet wat generaal Baratieri bewogen heeft om bij Adua het bevel tot den aanval tegen de Abessinische posities te geven. Het ongeluk wil het, en niet alleen in Afrika wordt de beweging gestuit en teruggestooten, maar ook de Savooysche dynastie, niet langer op diepe wateren van aanhankelijkheid gedragen, ziet den

bodem vol klippen waarop zij kan stranden. Het schip van staat heeft even grond geraakt, en den harden tegenstand gevoeld.

En Spanje met Cuba, en Holland met Atjeh; maar Engeland met de Zuid-Afrikaansche Republiek.

Nog is het Engeland, regeering en volk, niet gelukt om eenvoudig eerlijk te handelen tegenover een eenvoudig en een eerlijk volk, dat door een eerlijke handeling dadelijk zou gewonnen worden.

Chamberlain is te verstandig om niet in te zien dat in Zuid-Afrika het Hollandsche en het Engelsche element moeten samenwerken tot beider voordeel, en dat het daarom noodig is aan de wenschen, al was het ook aan de vooroordeelen van de Afrikaansche Hollanders tegemoet te komen, daar zij nu eenmaal de meerderheid hebben, en een flink aandeel zullen nemen aan de vorming van het Zuid-Afrika der toekomst. Maar de Engelsche minister van koloniën heeft de slechte eigenschap van Lord Salisbury overgenomen om zijn mond voorbij te praten, voorbarig te wezen en hatelijkheden te zeggen die hij niet verantwoorden kan; en het Engelsche volk kan er maar niet toe komen om over de schaduw heen te springen die zijn eigen grootheid werpt.

En zoo ondervinden regeering en volk eerst recht hoe kreukelig dat Zuid-Afrika is, een Zuid-Afrika niet alleen met zijn Transvaalsche boeren, maar ook met zijn Afrikaanderbond aan de Kaap, met zijn Matabeles in Rodesia, met al zijn elementen van weerstand.

Was het die spits van Afrika nog alleen; maar hier komt Egypte er bij, en weldra Turkije, terwijl noch de zaken van Venezuela noch die van Armenië reeds op den achtergrond zijn geraakt. Het stoot en hort en werkt er zich overal in, Engeland. De dingen geven niet meer meê.

Alleen Rusland gaat majestueus zijn gang. Het zegt niets, het doet oogenschijnlijk niets, en de omstandigheden bukken overal voor zijn macht. Niemand kan zeggen wat het wil; maar het drijft zijn wil door. China wordt overheerscht, Japan wijkt, Turkije kruipt; Bulgarije laat zich Russisch doopen, alsof het zelf de zuigeling Boris geworden was; Frankrijk wordt meer en meer vassal; straks zal men bij den czar gaan vragen wie president der republiek moet zijn.

Waarom heeft Rusland die macht over de dingen? Omdat het rijk onpersoonlijk is en zelf tot de dingen behoort. De andere landen hebben ieder hun physionomie, zij hebben een persoonlijkheid, en meestal hebben ze een persoon of een groep van menschen waarin hun volkskarakter is belichaamd. Maar Rusland is een wereldmogendheid, te groot en te groeiziek nog om zich reeds uit te kunnen spreken.

Toen anderhalf jaar gelden de oorlog in Oost-Azië ten voordeele

van Japan uitviel, toen is er een tijdlang sprake van geweest dat Rusland samen zou gaan met de andere wereldmogendheid, met de eenige macht die, alleen, een tegenwicht zou kunnen zijn, met Engeland. Met hun beiden konden zij de zaken van Azië, van Afrika, van Europa regelen.

Dat was de eerste vrucht van het feit dat in de geheimzinnige landen van Oost-Azië leven en beweging kwam. Maar het bleek een leege, vooze vrucht te zijn. De macht die nog groeien moest kon niet verbonden wezen als gelijke aan de mogendheid die reeds haar vollen groei had bereikt.

Wat inderdaad het herlevende Azië als echt voorbrengsel van zijn wedergeboorte voor de wereldgeschiedenis zal baren, dat kan alleen de toekomst leeren. Het tegenwoordige weet er nog niets van. Maar dit zeg ik u: de grillige daemon die op het oogenblik de omstandigheden zoo stroef maakt dat de dingen overal tegenstand vertoonen, die daemon is geboren uit het stof dat opgejaagd is door den storm in Oost-Azië, anderhalf jaar geleden.

B*.

De Roo van Alderwerelt's denkbeelden over onze levende strijdkrachten.

Den voorlaatsten dag van het jaar 1878 bezweek na een langdurig smartelijk lijden een man, die een reeks van jaren door woord en geschrift een grooten invloed heeft gehad op de inrichting en ontwikkeling van ons geheele defensiewezen, wiens denkbeelden te dien opzichte nog steeds alle aandacht verdienen.

Zijn naam werd dan ook bij de openbare behandeling van het wetsontwerp tot regeling van den krijgsdienst in de Tweede Kamer der Staten-Generaal in het voorjaar van 1891, meermalen genoemd. Zijn stelsel werd daarbij door een der toenmalige afgevaardigden uit Groningen tegenover het regeeringsontwerp geplaatst. Het was tijdens de algemeene beraadslaging over die zoogenaamde legerwet dat de heer Röell, afgevaardigde uit Utrecht, den 30sten April 1891, bij de opsomming der verschillende stelsels van legervorming o.a. zeide: ‘In de derde plaats het stelsel van den heer De Roo van Alderwerelt, door den geachten afgevaardigde van Groningen, den Heer van Houten aangeprezen. Het noodlottig lijden van eerstgenoemden geachten afgevaardigde en bewindsman, staat ieder onzer nog voor den geest; en is het voor hem zelf in de eerste plaats hoogst tragisch geweest, even diep is het voor ons land te betreuren, omdat daardoor altijd onzekerheid is blijven bestaan, welke de plannen van dien geachten afge-

vaardigde zijn geweest en wat van hem als Minister was te verwachten.'

Gedurende de langdurige discussie over de legerwet, werd noch door een der kamerleden, noch door iemand buiten de Kamer, behalve in zeer vage termen, meer licht verspreid over de plannen omtrent legervorming en legerinrichting van den vroegeren afgevaardigde uit Leeuwarden, die als Minister van Oorlog in de kracht van zijn leven, op 46-jarigen leeftijd, bezweek.

Toch is het, nu onze toekomstige legervorming en legerinrichting nog een open vraagstuk zijn gebleven, van groot belang den ontwikkelingsgang daaromtrent van De Roo van Alderwerelt na te gaan, en de uitkomsten waartoe die scherpzinnige critische geest kwam, nader te bezien. Als bronnen daartoe staan de talrijke geschriften van dien gevierden militairen schrijver en de Handelingen van de Tweede Kamer van het najaar van 1866 tot en met 1878, het tijdvak waarin de Roo door het hoofdkiesdistrict Leeuwarden ter Staten-Generaal was afgevaardigd, ten dienste. Behalve deze geschriften, welke publiek eigendom zijn, werden een paar belangrijke bronnen omtrent dit onderwerp aangetroffen in de nalatenschap van den op 24 Januari 1894 overleden luitenant-generaal W.J. Knoop. De luitenant en later de kapitein De Roo van Alderwerelt had toch in de jaren 1859-1866 in voortdurende briefwisseling gestaan met den kolonel, later generaal, Knoop.

Die briefwisseling is kort na het afsterven van de Roo door den generaal Knoop voor de pers gereed gemaakt en van een uitvoerige Inleiding, gedateerd 3 Juli 1879, voorzien. De brieven zijn echter nimmer uitgegeven, vermoedelijk omdat zooals generaal Knoop zelf zegt: 'er in die brieven dikwijls uitdrukkingen en oordeelvellingen over personen in voorkomen, die niet altijd zacht en aangenaam zijn.' Een eigenaardig licht wordt door die briefwisseling geworpen op de bijzondere verhouding tusschen een jong subaltern officier en een ruim twintig jaar ouder hoofd-, later opper-officier, een verhouding, die beiden eer aandoet en die zeer zeker den eersten tijd in hooge mate mede heeft gewerkt om den jongere te leiden en op te voeden.

Hoe de oudere over den jongere dacht wordt wedergegeven in een deel van Knoop's inleiding, dat aldus luidt:

‘De Roo van Alderwerelt heeft tegenstanders gehad, bestrijders, vijanden; - maar geen hunner ontkent het, dat hij buitengewone geestvermogens en bekwaamheden heeft bezeten. Hij is een man van beteekenis geweest, die grooten invloed heeft uitgeoefend op ons Staatsleven, hij heeft recht om door het algemeen meer gekend en juister beoordeeld te worden;...

Ik heb De Roo lang en goed gekend; hij is cadet geweest aan de Koninklijke Militaire Academie, toen ik daar onderwijzer was in de krijgswetenschap; in zekeren zin is hij dus mijn leerling geweest; - er zijn leerlingen, die hun meesters spoedig boven het hoofd groeien. - Bij zijn eerste optreden als krijgskundig schrijver heeft hij mij dikwijls geraadpleegd over den arbeid, die hij onder handen had, of wilde ondernemen..... De Roo was hard in zijn oordeel, overdreven streng, te veel eischend, te veel het goede voorbij ziende en alleen lettende op het gebrekkige. Maar ééne groote deugd had De Roo hierbij; hij was onbewimpeld en krachtig in zijn oordeel; die diplomatische stijl, die nooit hare meeningen rond uitspreekt, maar steeds te werk gaat bij insinuatie, is hem altijd vreemd gebleven, met mannenmoed heeft hij altijd zijne overtuiging verkondigd, niet slechts in het vertrouwelijk gesprek, in den gemeenzamen brief, maar evenzeer in de rede in het openbaar gehouden, in het boek dat door allen werd gelezen. Hij gaf niet toe aan menschenvrees; hij had te veel eerbied voor zich zelf, om de waarheid te verzwijgen of te bewimpelen.

De Roo was Staatsman; en wanneer de dood hem niet ontijdig had weggenomen, dan zou hij denkelijk het hoofd van een bewind, de ziel van een staatkundige partij zijn geworden. Hij vereenigde in zich de twee noodzakelijke vereischten van een Staatsman: bekwaamheid en eerzucht. Eerzucht zonder bekwaamheid doet het hoog gezag in handen komen van mannen, die niet bij machte zijn om het op voldoende wijze uit te oefenen; en bekwaamheid zonder eerzucht is een even groot kwaad. Het hoofd van een bewind, zelfs als hij met de uitstekendste geestvermogens is begaafd, zal evenwel weinig nut stichten, als hij geen hart en ziel heeft voor de algemeene zaak; als hij zijne taak beschouwt als niets ernstigs, maar als een last dien hij met weerzin draagt, en die hij zoodra mogelijk van zich afwerpt. Geen groot staatsman zonder eerzucht.

De eerzucht van De Roo wordt door niemand ontkend, of betwijfeld; zij was zeer groot; zij dreef hem aan, om naar het hoog gezag te streven en een werkzaam deel te nemen aan de leiding der staatszaken. Vooral brachten zijn stand en zijne studiën hem er toe, om in krijgszaken als hervormer te willen optreden, en voor onze krijgsinstellingen te wezen, wat Carnot geweest is voor die van Frankrijk, Scharnhorst voor die van Duitschland. Het doel was edel, grootsch; - waren de krachten berekend voor zoo groot een taak? Het is moeilijk, hierop met zekerheid te antwoorden. Waren de middelen, gebezigd om dat doel te bereiken, altijd de beste? Ook hier is twijfel geoorloofd.

Op welke wijze wilde De Roo tot eene hervorming van onze krijgsinstellingen komen? De waarschijnlijkheid is er voor, dat hij daarbij aldus redeneerde: Om een nieuwe orde van zaken in te voeren in ons krijgswezen en in ons verdedigingsstelsel, moet men het algemeen overtuigen dat die invoering noodzakelijk is, en dat het eene onmogelijkheid is geworden om zich langer te houden aan het bestaande; men moet dat bestaande, dus, zoo erg mogelijk afschilderen; men mag, men *moet* daarbij overdrijving te baat nemen, en zijne eischen zóó hoog stellen dat de inwilliging daarvan het beoogde doel ver voorbij zou doen streven; men moet veel meer vragen dan men hebben wil, en nooit vergeten, dat, wil men een kromgebogen tak recht maken, men dien eerst om moet buigen naar de andere zijde. Men moet onze militaire toestand als geheel zwak en ellendig voorstellen, niet in het allerminst geschikt om ons onafhankelijk volksbestaan te verdedigen tegen de geduchte vijanden, die het bedreigen; men moet, ten dien aanzien, het algemeen met een groot wantrouwen, met een diepe vrees vervullen; daardoor alleen kan men de noodzakelijke verbeteringen en hervormingen in het leven roepen; zonder dat gebeurt er niets; blijft alles onveranderd bestaan; blijft alles indommelen in het zoete vertrouwen dat de toestand voldoende genoeg is om zich niet overmatig in te spannen in het scheppen van een nieuw krijgswezen, een nieuw verdedigingsstelsel.

Ziedaar zoowat de gedachtengang door De Roo gevolgd bij zijn jarenlang streven tot het hervormen van onze krijgsinstellingen. Was die gedachtengang wel altijd juist; waren

zijne inzichten en de middelen die hij bezigde om die inzichten te verwezenlijken, wel altijd de beste?

Zeer zeker was het noodig, om veel te veranderen en te verbeteren in ons krijgswezen: veel daarin voldeed niet meer aan de eischen van een geheel veranderde oorlogsvoering; veel, dat aanvankelijk goed was geweest was nu veranderd en ontaard. Verandering, verbetering, hervorming waren dus noodzakelijk; - daarin had De Roo groot gelijk.

Maar, *hoe* moest men tot die hervormingen komen? - Kon men het algemeen dan niet overtuigen, door krachtige redeneering, door herhaalde en klemmende betoogen? Was het dan volstrekt noodzakelijk, om de zaken zóó zwart, zóó duister voor te stellen, dat men daardoor groot gevaar liep den volksgeest geheel te ontmoedigen en uit te dooven; dat men groot gevaar liep juist daardoor die zwakheid, die weerloosheid te doen ontstaan, die men wilde bestrijden of wegnemen? - Die vragen overwegende komen wij tot het besluit, dat de weg door De Roo gevolgd bij zijn streven naar hervormingen in ons krijgswezen, niet de beste is geweest.

Evenwel moet men billijk zijn en erkennen, dat het niet gemakkelijk is, aan te dringen op hervormingen in ons krijgswezen: men heeft daarbij te kampen met onwil, evenzeer als met onkunde.

Vaak hoort men zeggen bij de bespreking van ons krijgswezen: “wij zouden er niets op tegen hebben om ons de grootste inspanningen te getroosten voor het krijgswezen, als wij maar zeker wisten dat dit baatte; wij willen de millioenen toestaan, die voor 's lands verdediging worden gevraagd, maar dan eischen wij ook dat men ons de verzekering geve dat die verdediging daardoor gewaarborgd zij.” - Zulk een eisch is ongerijmd, zulk een taal is onbillijk, of onverstandig; zoo spreekt alleen onkunde of kwade trouw: zoo spreekt hij die niets van onze landverdediging begrijpt, of hij die niets voor onze landverdediging wil doen. Geen regeering ter wereld kan ooit de verzekering geven, dat met de strijdkrachten waarover zij heeft te beschikken, het onafhankelijk volksbestaan gewaarborgd is tegen elken aanval van buiten; de uitkomst van elken oorlog is onzeker, en hangt voornamelijk af van de menschen, van den geest des volks, van de bekwaamheid der aanvoerders van het leger. Beduiden die menschen niets, is de volksgeest flauw of uitgedoofd, zijn de krijgsbevelhebbers

mannen zonder oordeel en geestkracht, verwacht dan geen heil, noch van sterke legers, noch van tal van vestingen.

Van die waarheid was De Roo ten volle overtuigd, in de eerste jaren toen hij als krijgskundig schrijver is opgetreden, en hij heeft toen met die krachtige redeneering, met die welsprekende taal, die zijne werken kenschetsen, op meesterlijke wijze aangetoond dat het verkeerd is om, bij de regeling van het krijgswezen, de stoffelijke krachten op den voorgrond te stellen en de zedelijke krachten te verwaarloozen. Later is hij eenigszins afgeweken van die meening, en heeft hij meer waarde beginnen te hechten aan forten, aan verbeterde wapens, aan een talrijk leger. 's Menschen geest blijft nooit dezelfde; hij verandert, hij ontwikkelt zich; een grooten invloed heeft daarop, de kring waarin men zich beweegt, de menschen waarmede men omgaat.

Bij het logische dat in den gedachtengang van De Roo altijd opvalt, is het niet vreemd, dat hij zijne eischen voor de inrichting van ons krijgswezen hoog stelde; hij wilde alles in volmaakte orde hebben; elke linie, elke vesting moest ten volle voorzien zijn van de middelen, die hij noodig achtte om den vijand te weerstaan; de sterkte der bezetting mocht niet komen beneden het door hem vastgestelde cijfer; - en als men dan de tegenwerping maakte: dat dit alles vrij onbepaald was, dat die cijfers vrij willekeurig waren genomen, en dat men met minder weermiddelen, met minder sterke bezetting, ook kan volstaan; dan antwoordde hij: dat men toch zijne redeneering moest bouwen op eenige vaste cijfers; en dat het gevaarlijk was om op die cijfers te willen afdingen, daar men dan die vermindering steeds voortzettende, geen grens daarvoor zou vinden, en eindelijk tot het besluit zou komen, dat er weinig of niets noodig was voor onze verdediging..... Zoo veel is zeker, dat moge De Roo soms, hier en daar, in zijne meeningen hebben gedwaald, die meeningen echter getuigen van uitgebreide kennis, van grondige, veel omvattende studie, van een helderen en ruimen geest; hij staat hoog als krijgskundige.'

De eerste brief uit de verzameling is gedagteekend: Leijden

15 November 1859, de laatste brief: Leeuwarden 22 Mei 1866. De generaal Knoop laat op de mededeeling van dien laatsten brief volgen:

> ‘Hiermede hield de geregelde briefwisseling op, tusschen De Roo en mij. Hij werd kort daarop lid van de Kamer; en de moeilijke en belangrijke werkzaamheden aan die betrekking verbonden, werden door hem waargenomen met een geheele toewijding, die hem weinig tijd overliet voor bijzondere briefwisseling. Daar kwam bij dat het verschil in meeningen tusschen hem en mij, aanvankelijk minder groot en minder merkbaar, door verloop van tijd al meer en meer toenam en zich scherper afteekende; - twee niet evenwijdige lijnen kunnen, aanvankelijk dicht bij elkander liggen, maar verlengt men ze, dan wordt de onderlinge afstand al grooter en grooter. En mijner grieven tegen hem was, dat hij, die vroeger zoo geijverd had tegen de overdreven gehechtheid aan stoffelijke krachten en die de zorg voor een goed leger zoo op den voorgrond had gesteld, thans die zorg scheen uit het oog te verliezen en geheel en al scheen te zijn overgegaan tot het kamp der “fortenbouwers”. De vestingwet van 1874 is, voor een goed deel, het werk van hem en van Stieltjes; - de billijkheid vordert om hier bij te voegen, dat beide krachtige hoewel vergeefsche pogingen hebben aangewend, om die vestingwet minder slecht te doen worden dan zij is.
> Zoo waren er nog andere belangrijke punten van verschil tusschen hem en mij; het is niet noodig ze hier op te noemen. Genoeg zij het te zeggen, dat door dit uiteenloopen van onze inzichten en meeningen, er van lieverlede verkoeling en verwijdering tusschen ons ontstond; en hij zelfs zich beklaagde over den scherpen toon waarop de “Nieuwe Spectator” hem bestreed. Tot vijandschap tusschen ons is het echter nooit gekomen; integendeel, altijd heb ik sympathie gekoesterd voor de groote bekwaamheid en den rusteloozen ijver waarmede hij de openbare zaken behartigde, en wederkeerig geloof ik ook dat hij mij achting toedroeg. Waar wij elkander zagen was onze omgang vertrouwelijk en vriendschappelijk; en meer dan eens heeft hij zijne plannen tot organisatie van ons krijgswezen

> aan mij gezonden, ter lezing en ter beoordeeling, want lang vóórdat hij minister werd, had hij reeds ontwerpen van wet gereed, die hij als minister wilde indienen. Of hij zijn taak als minister goed zoude hebben volbracht; - zijne ziekte en dood beletten om daarover te oordeelen; maar zeer zeker is het dat hij zich tot die taak goed had voorbereid.'

Na deze beschouwingen laat generaal Knoop in zijn manuscript nog volgen een brief van De Roo van 4 Februari 1876, waarbij deze den generaal een afdruk toezendt van een opstel n de 'Vragen des Tijds' over algemeenen oefenplicht en daarna een kort epistel van 20 Februari d.a.v. met een gedrukte ontwerp-wet op de militie en schutterij. De critiek hierop van den generaal Knoop en het wederantwoord van De Roo bevinden zich aan het eind van de verzameling brieven. Dat wetsontwerp, met het opschrift 'vertrouwelijk', bevond zich eveneens in de nalatenschap van generaal Knoop, en het is zeer te verwonderen dat dit stuk, waarvan toch zeker meer exemplaren hebben bestaan en misschien nog bestaan, niet eerder aan het licht is gebracht.

In de volgende bladzijden zal worden getracht een beeld te schetsen van het streven van De Roo van Alderwerelt om ons krijgswezen te hervormen. In hoofdzaak zal daarbij de regeling onzer levende strijdkrachten op den voorgrond treden en van de inrichting der doode weermiddelen niet meer gewag worden gemaakt dan tot een goed verband der zaak noodig of wenschelijk schijnt.

I. *Vóór het lidmaatschap van de Tweede Kamer* (1854-1866).

Jan, Karel, Hendrik De Roo van Alderwerelt, den 6^{en} Augustus 1832 te Harderwijk geboren, kreeg zijn opleiding tot officier aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Enkele maanden voor zijne bevordering tot 1sten luitenant (September 1855) werd hij gedetacheerd bij het Departement van Oorlog, en uit dien werkkring in 't begin van 1858 overgeplaatst bij het regiment Grenadiers en Jagers, welk regiment hij in Mei 1864 verliet om als kapitein met het

bevel over een compagnie infanterie te Delfzijl te worden belast. Door de garnizoensverandering van Mei 1865 kwam De Roo te Leeuwarden, de hoofdplaats van het kiesdistrict dat in het najaar van 1866 den jeugdigen kapitein afvaardigde ter Tweede Kamer der Staten-Generaal. Hiermede was voor De Roo het eerste tijdperk van zijn openbaar leven afgesloten; hij zoude niet meer in het leger terugkeeren.

In dat eerste tijdperk had De Roo een groote bekendheid gekregen als militair schrijver van meer dan gewone bekwaamheid en zeggingskracht en niet minder als een man van vooruitstrevenden geest.[1)]

Over de schutterij, het deel onzer levende strijdkrachten, dat bij de militairisten weinig in tel, en toch voor onze weerkracht van zoo groot belang is, heeft De Roo verscheidene malen zijn denkbeelden uitvoerig uiteengezet en wel het eerst in een afzonderlijk geschrift: ‘Onze schutterij’, in het najaar van 1862 uitgegeven.

Het was niet De Roo's eerste geschrift, waarin hij onderwerpen behandelde, welke meer of minder met leger en weerkracht samenhangen. Uit de briefwisseling met generaal Knoop blijkt dat De Roo de schrijver is van een in 1858 verschenen vlugschrift: ‘Brief aan een lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal over het bevorderingsstelsel bij het Nederlandsche leger’, en tevens dat de XXX die in 1860 in een kleine brochure gaf: ‘Beschouwingen over de oefeningen der infanterie’, dezelfde persoon was als de 1ste luitenant der grenadiers De Roo van Alderwerelt.

In het eerstgenoemde anonieme geschrift wordt veel heil verwacht van examens, zoowel om den kapiteins- als om den hoofdofficiersrang te verkrijgen, eveneens van bevorderingen bij keuze, gegrond in de eerste plaats op het oordeel der onmiddellijke chefs, wat betreft den natuurlijken aanleg, de hoedanigheden en de eigenschappen van den betrokken officier; in de tweede plaats op het door middel van het examen ver-

1) Als bijlage A zal aan dit opstel worden toegevoegd een lijst der geschriften van De Roo, gerangschikt naar tijdsorde hunner verschijning. Uit die lijst blijkt dat De Roo, vóór dat hij lid der Kamer werd, betrekkelijk meer geschriften het licht heeft doen zien dan daarna, doch daartegenover staat dat de Handelingen der Staten-Generaal met de Bijlagen zeer vele bladzijden leveren door hem geschreven of als redevoeringen uitgesproken.

kregen oordeel omtrent zijne kunde en wetenschappelijke kennis. Dien algemeenen examen-eisch om bevordering te kunnen maken, vindt men in de latere geschriften niet meer terug.

Het vlugschrift van XXX omtrent de oefeningen der infanterie is - men vergete dat niet - van een bij den troep dienenden 27jarigen luitenant, en niet van iemand, die door een langdurig kamer-lidmaatschap alle aanraking met den troep heeft verloren, en tevens geleerd heeft dat er ook voor het leger nog andere eischen zijn dan die van zuiver militairen aard. Het geschrift bevat een vernietigende kritiek der paradecultuur en der veel te hoog opgevoerde theorieën met den soldaat. De schrijver zegt dat de rekruut-milicien hoogstens drie weken in de rekrutenschool moet worden geoefend en dan in het bataljon overgaan. Zes maanden eerste oefening wordt voldoende geacht; onmiddellijk na de eerste drie weken rekrutenschool, begint het schijfschieten driemaal 's weeks, terwijl in den namiddag van die dagen het bajonetvechten wordt beoefend; een dag der week is bestemd voor inspectiën; twee dagen voor den velddienst en het verspreide gevecht. Dit alles wordt voortgezet tot het einde der vierde maand. Dan zijn er nog twee maand over, die meer dan genoeg zijn voor de oefening in het marcheeren, het bezetten en verdedigen van terreinvoorwerpen, het maken van ingravingen, kookgaten enz., benevens de grootere oefeningen of manoeuvres. Als deze zes maanden aldus goed worden besteed, dan is volgens De Roo de einduitkomst dat: ‘de militie dan zoo goed geoefend is, als men ze in tijd van vrede oefenen kan, maar die geoefendheid moet door een jaarlijksche oproeping voor den tijd van zes weken worden onderhouden. De miliciens zijn dan geen oude soldaten, maar oude soldaten in den waren zin des woords vormt men nooit in tijd van vrede, die worden alleen door den oorlog gevormd.’

Onder den titel: ‘De kadettenscholen in Zwitserland’ bespreekt De Roo in het tijdschrift ‘Het Vaandel’ de militaire opvoeding der jeugd. Het stuk is gedagteekend 5 September 1862 en voert als motto de volgende woorden uit het Voorloopig Verslag der 2de Kamer over de oorlogsbegrooting voor 1862: ‘De zooeven bedoelde leden (der 2de Kamer) meenden dat men reeds op de scholen in de jeugdige gemoederen de

kiem moest leggen en doen ontwikkelen van het denkbeeld dat a l l e n geroepen zijn het vaderland te verdedigen. Zij wezen daarbij op Zwitserland, waar zelfs in de kleinste gemeenten de schooljeugd op eene militaire wijze ingedeeld en geoefend wordt.'

Onder de 'kadettenscholen in Zwitserland' moet men niet verstaan militaire scholen als die te Alkmaar, doch kantonnale scholen van den eersten rang, en de voornaamste gemeentescholen, waar des Donderdags en Zaterdagsmiddags geëxerceerd wordt en eenig verder militair onderricht wordt gegeven.

De Roo's besluit omtrent een en ander is, dat het niet noodig is aan onze scholen een eenigszins militair karakter te geven, doch dat het voldoende is om voor alle inrichtingen van openbaar onderwijs gymnastische oefeningen en eenvoudige wapenoefeningen voor zooveel mogelijk verplichtend te maken. De Roo stelt zich van dat middel veel voor, en betoogt dat daardoor, nevens het verstand, ook het lichaam ontwikkeld zal worden; dat de leerlingen onzer scholen, met wapenoefeningen reeds eenigszins bekend, later gemakkelijk zouden te vormen zijn tot goede onderofficieren en officieren der schutterij. Verder dat onze jongelingsschap, door mannelijke oefeningen tot mannen gevormd, de grootheid en welvaart van ons vaderland tot eene ongekende hoogte zouden doen stijgen, en eenmaal de hechte steun zouden kunnen wezen van onze onafhankelijkheid.

Wij zijn nu 34 jaar verder in de negentiende eeuw en het eenige wat sints in de door De Roo gewenschte richting is verkregen, is het invoeren bij de wet van 1864 van de gymnastiek als verplicht leervak op de Hoogere Burgerscholen en van de vrije en ordeoefeningen op de lagere scholen (zeer onvolkomen) door de wet van 1889.

De inleiding van de beschouwing van De Roo over de 'kadettenscholen in Zwitserland' is grooter dan de beschouwing zelf en geeft zijne denkbeelden aan omtrent de samenstelling onzer levende strijdkrachten, welke denkbeelden hij in algemeenen zin steeds getrouw is gebleven, ook als volksvertegenwoordiger, ook als verantwoordelijk raadsman van de Kroon.

Reeds in 1862 schreef De Roo dat de legers der toekomst de militielegers zijn en niet de kaderlegers. 'Deze laatsten hebben altijd een zoo het schijnt onvermijdelijken nasleep van dure vertooningen, van onnoodige en kostbare betrekkingen

en inrichtingen, die zoo vastgegroeid zijn in de organisatie van het geheele lichaam en in de denkbeelden van zijne leden dat het, zelfs voor eene regeering bij welke werkelijk de zucht bestaat om alles zeer eenvoudig te maken, schier ondoenlijk is daarin naar wensch te slagen.' Deze waarheid van 1862 is voor ons kaderleger nog waar.

De Roo was niet blind voor het groote gebrek der militielegers, namelijk hun mindere waarde omdat zij in hun geheel bestaan uit menschen, die slechts van tijd tot tijd onder de wapens komen, en die een kern missen van voortdurend dienenden, hetwelk altijd kracht aan 't geheel geeft. Dit nadeel is weg te nemen door in de geheele bevolking een militaire geest te brengen, en haar van jongs af te oefenen. 'Geen militielegers dus, dan daar waar het geheele volk geen vreemdeling is in het gebruik der wapenen.' Daar dit voor ons Nederlanders niet het geval is, zoo zoude het een dwaasheid zijn op eens ons kaderleger in een militieleger te veranderen, doch wel moet men het verkrijgen van zulk een leger als het doel beshouwen, waarnaar men moet streven. Daartoe wil De Roo ook - zooals trouwens de toen van kracht zijnde Grondwet voorschreef - afscheiding van vrijwilligers en militie, dus een staand leger, geheel uit vrijwilligers bestaande, als steun van het militieleger en als oefenschool voor officieren en onderofficieren der militie, tevens om in geval van oorlog kader af te staan aan het militieleger.

Een vermindering der uitgaven is alleen mogelijk door ons leger te herscheppen in een militieleger, met een klein, geheel uit vrijwilligers samengesteld leger daarnevens, en die herschepping zal naar ons gevoelen eenmaal moeten plaats hebben, omdat ook de vermindering eenmaal een noodzakelijkheid zal worden.

'Zal echter zulk een militieleger werkelijk aan zijn bestemming kunnen voldoen, dan moet de gansche bevolking min of meer met het gebruik der wapenen vertrouwd, de milicien wanneer hij in de gelederen treedt, ook reeds eenigszins in den wapenhandel geoefend zijn. Deze uitkomst nu is alleen te verkrijgen door reeds de jeugd eenigszins met de handtering der wapenen en met wapenoefeningen bekend te maken.'

Van de vertrouwdheid der gansche bevolking met het gebruik

der wapenen tot de denkbeelden van De Roo over de schutterij is slechts een kleine stap. Zooals reeds werd vermeld, verscheen in 1862 het eerste geschrift van De Roo, dat geheel over de schutterij handelde en in 1864 gevolgd werd door een geschrift getiteld: ‘Bedenkingen tegen het ontwerp van wet tot regeling der schutterijen,’ terwijl bijna gelijktijdig een tijdschrift-artikel het licht zag: ‘Over het verleden onzer schutterijen.’ Deze drie geschiften zullen hier gezamenlijk worden besproken, voor zoover daaruit de denkbeelden zijn af te leiden die toenmaals de *luitenant* De Roo van Alderwerelt over de schutterij had.

De Roo neemt twee hoofdbegrippen aan, bij ons en elders ten opzichte van de volkswapening. Sommigen zien in een volk dat gewapend is, geen steun, maar een gevaar; in de gewapende burgermacht een lichaam altijd gereed om weerstand te bieden aan onrecht en willekeur. Zij kennen aan de schutterijen, waar er sprake is van de verdediging des lands, slechts een onbeteekenende plaats toe. Ze zouden liefst alleen steunen op een permanente krijgsmacht, een staand leger. Dit zou echter veel te sterk moeten zijn, hetgeen bij ons niet bestaanbaar is; schoorvoetend wordt dus toegegeven aan de optreding naast de staande krijgsmacht, van gewapende burgerkorpsen, zonder daarvan veel verwachting te hebben, en dus ook zonder zich daarvoor beduidende opofferingen te willen getroosten.

Daarentegen kennen anderen aan de schutterijen een veel hoogere plaats toe, zij achten ze onmisbaar voor de opvoeding van het volk, voor de verzekering der burgerlijke vrijheid, voor de verdediging des vaderlands. Zij meenen ook dat de bescherming des lands tegen buitenlandsch geweld wel voor een zekeren bepaalden tijd aan een leger, zoo dat sterk genoeg is, kan blijven overgelaten, maar *op den duur* alleen dan goed verzekerd is, wanneer het geheele volk in staat is de wapenen te dragen. Zij die zoo denken, gelooven dat die waarheid inzonderheid geldt voor een land als het onze, waar gewapende burgers - zoo zij slechts in het gebruik van het geweer als vuurwapen geoefend zijn - bij de verdediging van de menigvuldige rivieren, vestingen en forten, onschatbare diensten kunnen bewijzen, terwijl door een gelukkig toeval, de verdedigingsliniën, welke de kern van ons verdedigingsstelsel uitmaken, zich bijzonder eigenen, om behalve door troepen van het eigen-

lijke leger, ook verdedigd te worden, door menschen, welke niet soldaten zijn van beroep.

Wij schrijven niet meer 1864, doch 1896, en zijn nu helaas reeds zoover dat er velen zijn, die de geheele schutterij, liefst met één pennestreek, willen doen verdwijnen, en die alles verwachten van het eigenlijke leger. Om de gewenschte sterkte te verkrijgen, wordt dan het eenvoudige (ook rechtvaardige?) middel toegepast om den diensttijd van hem, die door het lot voor den militairen dienst is aangewezen, te verlengen bijv. tot 10 jaar, en de vrijgestelde of vrijgelotene als niet-belanghebbende bij 's lands verdediging te beschouwen.

Reeds het voormalig Comité van Defensie achtte voor de verdediging van ons land (De Roo herinnert er aan in zijn geschrift van 1862) noodig 95000 man, waarvan 60000 door het leger, 35000 door de schutterij te leveren. Toen echter ontbraken er reeds 5000 vrijwilligers bij het leger, terwijl er in het voorjaar een 10000 miliciens in eerste oefening zijn; er moeten dus om tot de 95000 man te komen, een 50000 schutters aan het leger worden toegevoegd, waarvan een 16000 voor het leger te velde, waarover dadelijk moest worden beschikt.

Wat het getal der laatsten betreft, kwam men er wel; er waren toch een 11000 ongehuwden der dienstdoende en een 25000 der rustende schutterijen; doch die vormden toen, evenmin als thans een georganiseerde, geoefende, behoorlijk geëncadreerde wapenmacht.

Bij de schutterijen moet dus èn organisatie, èn oefening, èn kadervorming gereörganiseerd worden, en op die drie hoofdpunten voornamelijk ontwikkelde De Roo zijne denkbeelden. Het leger moest, volgens hem, voor ons krijgswezen zijn: ‘een deugdelijke kern waarom de volkswapening zich kan scharen.’

De Roo wil de leeftijd stellen van 21 tot 30 jaar; dienstplichtig is elk schutterplichtige de vijf eerste jaren, dienstdoende schutterijen zijn in de gemeenten van 5000 zielen en meer, in de andere gemeenten zijn plattelands-schutterijen. Streng van elkander gescheiden twee bans, ongehuwden en gehuwden. De dienstdoende schutterijen in compagniëen geformeerd, de plattelands-schutterijen niet. De 16000 man voor het veldleger bestemd, te verkrijgen uit de ongehuwden der gemeenten met meer dan 25000 zielen; die compagniëen tot bataljons vereenigd. Neemt men de sterkte ad 4 pc. van het

zielental, dan krijgt men (in 1862) 40000 man dienstdoende schutterij, waarvan 26000 ongehuwden, hiervan 16000 voor het veldleger.

Oefening in het schieten is voor de geheele schutterij hoofdzaak, omdat in tijd van nood door groote inspanning veel in korten tijd kan worden verkregen, doch geen goede schutters gevormd. Dat eischt tijd. ‘Wij zeggen nu niet: leer aan de schutterij niets dan schieten, maar wij zeggen: leer haar schieten in de eerste plaats.’ Dit kan geschieden op korte afstanden, want de man die daarop de eigenschappen heeft van een goed schutter, d.i. goed oog, rustige hand, bedaardheid, leert ook spoedig op groote afstanden schieten.

Bij de plattelands-schutterij, die in tijd van vrede niet geoefend wordt, moet men echter trachten schietoefeningen in zwang te brengen, door den aanleg van schietbanen te bevorderen en daarbij enkele officieren en onderofficieren van het leger te detacheeren.

De jongste lichting der dienstdoende schutterij houdt de vier eerste maanden twee oefeningen per week, en wel in de eerste maand voorbereidende oefeningen in het schieten, dan gedurende 8 oefeningen 10 en de volgende 8 oefeningen 5, samen dus 120 patronen. In de volgende of 4de maand 2 keer per week onder de wapenen teneinde geschikt te worden om in de compagnie op te treden. De compagniën zelf rukken met de geoefenden in de 1ste en 4de maand 2 keer per week, in 't geheel dus 16 maal uit om te schieten, telkens 5, samen 80 patronen. In de 2de en 3de maand slechts één oefening per week, even als in de 5de en 6de maand, doch dan geoefenden en jongste lichting te samen. De gewone oefeningen duren 2 uur, de schietoefeningen zoolang tot dat het vereischte aantal patronen is verschoten.

In het eerste jaar schuttersdienst dus 40 oefeningen en 120 patronen, in elk der volgende vier jaren 32 oefeningen en 80 patronen, dat voor hen die goed schieten tot 24 oefeningen wordt teruggebracht. De compagniëen bestemd voor het veldleger daarenboven in de 6 wintermaanden nog 2 oefeningen per maand, de officieren 4 maal, het overige kader 2 maal per maand theoretisch onderricht van den bataljons-commandant en adjudant (officieren van het leger). Behalve exereeeren ook bajonetvechten leeren, doch alles zoo eenvoudig mogelijk; ook het verspreide gevecht, vesting- en velddienst,

Het zeer moeilijke vraagstuk der kadervorming tracht De Roo als volgt op te lossen. De gehuwden der dienstdoende schutterijen, kunnen in tijd van vrede wel wat kader van het leger krijgen voor oefening; in tijd van oorlog moeten die compagnieën zich maar redden; ze vormen toch de algemeene reserve, waarbij alles niet zoo ‘op zijn elfendertigste’ behoeft te zijn ingericht. De ongehuwden der dienstdoende schutterijen en der plattelanders, samen 50000 man, vormen in oorlogstijd 325 compagnieën elk van 150 man, waarvan 126 compagniëen plattelanders. Voor die 325 compagniëen zijn noodig 1090 officieren, 2505 onderofficieren en 2600 korporaals, waarvan in oorlogstijd bij elke compagnie plattelanders: 1 officier en 2 onderofficieren van het leger. Bij de 115 compagniëen dienstdoende schutterij, bestemd voor het veldleger, en te verdeelen in 23 bataljens elk van 5 compagniëen, zijn zoowel in vredes- als in oorlogstijd de bataljons commandant en adjudant van het leger, terwijl het wenschelijk is bij mobilisatie de helft van het kader dier 115 compagniëen naar het leger te zenden en te vervangen door een gelijk getal uit het leger. Gedurende den oefeningstijd - 1 Mei tot 1 October - worden bij elk der compagniëen dienstdoende schutterij gedetacheerd 2 sergeanten, en daarenboven bij elk der 58 niet voor het veldleger bestemde compagniëen één luitenant van het leger.

Om behoorlijk schutterijkader te verkrijgen, moet men: 1e gelegenheid geven om de vereischte kundigheden te verwerven; 2e geschiktheids-eischen stellen; 3e geldelijke voordeelen verleenen; 4e het kader voor de plattelanders trekken uit de dienstdoende schutterijen.

De geldelijke voordeelen te doen bestaan in toelagen per jaar, voor den korporaal ƒ 52, voor den onderofficier ƒ 156, voor den 2^{den} luitenant ƒ 400, voor den 1sten luitenant ƒ 500, voor den kapitein 2de of 1ste klasse ƒ 600 of ƒ 800; zij, die bij de compagniëen voor het veldleger bestemd, dienen, ongeveer één vierde meer. Dit alles te samen eischt een uitgave van ruim 12 ton gouds 's jaars. Hoe De Roo dat geld wilde verschaffen, daarover straks een enkel woord; doch het is duidelijk dat als men een zoo belangrijke som voor dit doel kan en wil uitgeven, het vraagstuk om een behoorlijk geoefend schutterijkader te verkrijgen, niet al te moeilijk is op te lossen.

De opleiding van het schutterijkader moet bij het leger ge-

schieden. Tot het verkrijgen van een nieuwen rang of graad moet telkens weder eenige weken of maanden dienst in het leger worden gedaan en door den regimentscommandant een verklaring van geschiktheid worden gegeven.

Om het noodige aantal korporaals te verkrijgen, worden van elk der compagniëen ongehuwde dienstdoende schutters, elk jaar drie schutters bij het leger gedetacheerd; bij voorkeur zij die zich vrijwillig voor die detacheering, welke 6 maand duurt, aanmelden. Zij krijgen de soldij van soldaat, zijn vrij van corveeën en wachten en mogen op eigen rekening aan de onderofficiersmenage deelnemen. Een korporaal die sergeant wil worden, moet 1 jaar dienst hebben als korporaal bij de schutterij en minstens 3 maanden gedetacheerd zijn geweest als korporaal bij het leger. Om 2de luitenant, 1ste luitenant of kapitein te worden, moet men minstens 1 jaar dienst in den vorigen rang en 6 maand dienst in het leger hebben; die 6 maand mag over langeren tijd, bijv. drie jaar, worden verdeeld. Om 2de luitenant te worden, moet men daarenboven voldoen aan een hoofdzakelijk practisch examen. De meest mogelijke vrijheid omtrent korps en tijdstip van detacheering moet worden gegeven.

Officieren en onderofficieren verbinden zich bij hunne benoeming tot hoogeren rang of graad, nog 5 jaar actief te dienen. Een gewoon schutter kan in 3½ jaar tijds officier bij de schutterij zijn op een tractement van ƒ 400 of ƒ 500; 3 jaar later kan hij kapitein zijn op een tractement van ƒ 600, dat later tot ƒ 800 of ƒ 1000 kan opklimmen. De Roo meent dat men aldus voldoende korporaals en onderofficieren zal verkrijgen, doch dat om het vereischte aantal officieren te bekomen er een tweede weg moet worden geopend, en wel door bij het leger ter opleiding tot schutterijofficier aan te nemen, met een dienstverbindtenis voor onbepaalden tijd, personen van 18 tot 35 jarigen leeftijd. De dienstverbindtenis is steeds, mits drie maand van te voren, opzegbaar; daarin even als in de keuze van het korps moet de meest mogelijke vrijheid worden gelaten.

In het tweede der genoemde geschriften over de schutterij, geeft De Roo een weg ter kadervorming aan, die minder kost, doch ook zeker minder deugdelijke uitkomsten moet opleveren. Het is de verkiezing van het schutterijkader door en uit de

leden der schutterij, en wel de verkiezing door gelijken in rang of graad. De officieren van alle rangen te kiezen door de leden der schutterij van den onmiddellijk voorgaanden rang uit eene lijst, welke bij eene verkiezing tot 2de luitenant de namen moet bevatten van alle voor dien rang geschikt geoordeelde onderofficieren, met twee jaar dienst als zoodanig; terwijl bij bevordering tot hoogeren rang op die lijst de namen moeten voorkomen van de voor bevordering geschikten van den onmiddellijk voorgaanden rang, welke in dien rang vier jaar dienst hebben.

Aan de luitenants per jaar ƒ 200, aan de kapiteins ƒ 300 toelage te geven, hetgeen voor een 1000tal officieren, waarvan één derde deel kapitein, een jaarlijksche uitgave van nog geen twee en halve ton gouds zoude vorderen.

Het denkbeeld van keuze voor het kader uit de schutters van den onmiddellijk voorgaanden rang of graad, door de gelijken in rang of graad, was reeds in de wet van 1796 nedergelegd. In die wet en ook in die van 1803 en 1815 was bovendien als beginsel aangenomen, dat zij, die om de eene of andere reden zelven niet in de schutterij dienden, een geldelijke bijdrage moesten geven.

Dit beginsel wilde De Roo toepassen op de van oefening vrijgestelde plattelands-schutters; de gemeenten moesten voor de betaling zorgen en die dan verhalen op de bijzondere personen. Hierbij zoude een plattelands-schutterij, die een schietbaan opricht, vrij worden gesteld van de jaarlijksche bijdrage. Uit de aldus verkregen gelden, moeten de toelagen van het schutterijkader worden bestreden. Vrijstelling van oefening staat voor den plattelands-schutter gelijk aan behoud van zijn werktijd en arbeidsloon; het arbeidsloon dat hij anders zoude moeten derven, is de grondslag van de te betalen geldelijke bijdrage.

Of De Roo lang geloofd heeft aan de mogelijkheid om op die wijze een soort van krijgsbelasting te heffen, valt te betwijfelen. Doch niet te betwijfelen valt dat De Roo steeds van meening is geweest dat de schutterij een noodzakelijk bestanddeel onzer weermacht moet en kan zijn.

Het derde genoemde geschrift ‘Over het verleden onzer schutterijen’ eindigt met de volgende nog steeds van kracht zijnde beschouwing: Wij willen ons betoog toch niet sluiten

zonder op de omstandigheid te wijzen, dat zelfs onder deze gebrekkige wet[1], enkele schutterijen, dank zij de zorg der officieren, toch een vrij hoogen graad van bruikbaarheid hebben verkregen. Een bewijs hoe ook hierbij veel meer afhangt van de menschen dan van de wetten. Moeten de wetten dan maar gebrekkig blijven? Volstrekt niet, en juist daarom niet, omdat de menschen zelf in den regel zooveel te wenschen overlaten. En voor de schutterijen is met name zelfs eene zeer goede wet noodzakelijk, omdat - zoo enkelen begrijpen wat zij met opzicht tot de gewapende dienst aan hun vaderland verschuldigd zijn - de meerderheid dit niet begrijpt en de schutterijen dus van de menschen zelven over het geheel weinig hebben te wachten. De burgerij bedenkt niet genoeg dat zij, het voorrecht genietende van gelukkig in een vrij land te leven, verplicht is zich de bezwaren te getroosten om de vrijheid, die zij geniet, onder alle omstandigheden te verzekeren.

'Juist omdat het algemeen, ofschoon niet karig met betuigingen van vaderlandsliefde, toch weinig gezind is iets voor het vaderland te doen, vreezen wij vooreerst nog geen wet op de schutterijen te zullen krijgen, zooals in het belang onzer verdediging gevorderd wordt. Maar het is opmerkelijk dat de beteekenis en de militaire waarde der schutterijen steeds klimmende en dalende zijn geweest met onzen maatschappelijken en staatkundigen toestand en dat de tijdperken, waarin wij als volk het laagst gezonken waren, ook die zijn geweest waarin de schutterijen alle beduidenis verloren hadden. Zoo schijnt dus de waarde, de kracht, de zedelijke toestand onzer natie naar het gehalte van onze schutterijen af te meten, en uit hetgeen deze nu worden zullen, zal de vreemdeling kunnen afleiden wat wij als volk nog te beteekenen hebben.'

Omtrent de grondbeginselen, welke bij de vorming der Nederlandsche levende strijdkrachten dienen te worden gevolgd, heeft De Roo zich uitgesproken in een reeks geschriften, allen tijdschriftartikelen[2].

Hierbij moet ook nog gerekend worden een voordracht in de 'Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap', den

1) Die van 1827, welke nog steeds bestaat.
2) Zie de Nos. 11, 15, 17, 19, 21 en 26 der lijst. Bijlage A.

22sten Februari 1867 gehouden, met daarop gevolgde discussie in de vergadering van 29 Maart d.a.v.[1] Wel is waar valt die voordracht, evenals een in 1867 verschenen tijdschriftartikel[2] reeds in de eerste maanden van De Roo's kamerlidschap, toch kunnen zij gevoegelijk als behoorende tot het eerste tijdvak van zijn openbaar leven gerekend worden.

In een drietal afleveringen van de 'Tijdspiegel' van 1864, beschrijft De Roo de Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen van 1848 en 1864, en trekt daaruit gevolgen over ons vaderland. Gevaarlijk is zoowel de zienswijze der optimisten, die een onbepaald vertrouwen in onze liniën en inundatiën stellen, als die der pessimisten, welke een uiterst gering denkbeeld van ons krijgswezen en ons verdedigingsvermogen hebben.

Daar de oproeping, wapening, kleeding en oefening der in lang niet gediend hebbende miliciens tijd eischt, is het noodzakelijk om dadelijk troepen tegenover den vijand gereed te hebben, hetgeen door scheiding van vrijwilligers en militie kan worden verkregen.

Bij kleine staten, zooals Denemarken en Zwitserland moeten wij onze voorbeelden zoeken, en meer en meer trachten te naderen tot de eenvoudigheid, die vooral in Zwitserland in het krijgswezen heerscht. Overigens moeten wij ons ook hierin richten naar onze eigene inzichten. Wij zijn een eigenaardig volk met een eigenaardig land; wij moeten dus een verdedigingsstelsel en een krijgswezen hebben op eigenaardige beginselen gegrond.

Mits men een oefeningstelsel wil volgen, dat gegrond is op de oorlogsvoering in ons land, en waarbij alle kwakzalverijen, al wat slechts deugt voor parades en vertooningen is wegelaten, acht de schrijver een eerste oefeningstijd voor de militie van 6 maand met alle jaar 4 weken herhalingsoefeningen voldoende.

Het 'Vaandel' van 1866 bevat van de hand van De Roo een vrij uitvoerige beschouwing over: 'Nederland bij een oorlog tegen Pruisen.' Hoewel veel wat toenmaals waar was met betrekking tot ons toen alles behalve geconcentreerd verdedigingsstelsel, niet meer van kracht is, zoo bevat o.a. hetgeen de schrijver omtrent de IJsel verdediging in 't midden brengt, toch nog veel behartigenswaardigs ook voor dezen tijd.

1) Zie No. 25 der lijst bijlage A.

2) No. 26 der lijst bijlage A.

De IJsel is een kleine rivier, een tijdelijke hinderpaal, niet een der hoeksteenen van een verdedigingsstelsel. Men moet, als voorhoede van een c.q. achter den IJsel opgestelde macht, kunnen beschikken over een staand leger van vrijwilligers; eenige bataljons met cavalerie en artillerie. Deze bataljons bestonden toen evenmin als nu en: ‘om onze militie naar de grenzen te zenden kan in geen verstandig hoofd opkomen. Immers die militie - geheel onmachtig, zelfs indien zij beter geoefend werd dan thans, om, in 't open veld weerstand te bieden aan Pruisische soldaten - zou zeer waarschijnlijk hals over kop teruggeworpen worden op den IJsel en daar schrik en ontsteltenis verspreiden.’

De Roo wil echter wel de bruggehoofden op den rechter IJseloever bezetten, en meent dat die (toenmaals) versterkte punten niet geslecht mogen worden. De detachementen, welke die bruggehoofden bezetten, doen tevens voorzichtige verkenningen op den rechter IJseloever. Als het leger later op Utrecht terugtrekt, moeten de bezettingen dier bruggehoofden zoo mogelijk zich daarbij aansluiten; zij kunnen echter ook zeer wel verloren gaan, en mogen dus niet al te sterk zijn. ‘Hier is schutterij te gebruiken, te beter naar mate zij beter georganiseerd en geoefend zal zijn, maar zelfs zooals ze nu is, zal ze hier aangewend moeten worden. De schutterijen van Doesburg, Zutfen en Deventer en omstreken, zullen dus die plaatsen moeten verdedigen en het ware te wenschen dat die schutterijen nu reeds in hetgeen zij daartoe noodig hebben, dat wil zeggen in de leer om zulke versterkte punten te verdedigen en in het schieten met zorg geoefend werden.’ De Roo wenschte echter de schutterijafdeelingen in elk dier plaatsen door een bataljon van het leger te steunen.

In 't algemeen moet de schutterij vooral tot locale verdediging worden gebruikt, ook als kust- en vestingartillerie, terwijl bovenal scherpschutters moeten worden aangekweekt. Wat het leger betreft, zoo hebben wij als koloniale mogendheid een staand leger van vrijwilligers noodig, doch als kleine Europeesche mogendheid kunnen wij met een militieleger volstaan. Wij moeten dus de beide vormen van legers hebben; in stede daarvan bezitten we een gemengden vorm, die voor ons land volstrekt niet past. Hadden wij een leger van vrijwilligers en een militieleger, wij zouden nooit onvoorbereid overvallen kun-

nen worden; wij zouden altijd eenige uitmuntende afdeelingen gereed hebben om naar de grenzen te gaan en wij zouden ook op elk oogenblik troepen kunnen zenden naar de Koloniën. Bij korter diensttijd dan de geijkte zesjarige, beter soldij, sierlijker kleeding, aangename garnizoenen, konden wij wel een 10 of 12 bataljons infanterie vormen, uitsluitend bestaande uit soldaten die in Indië of in vreemden dienst zijn geweest. Zoo zouden we altijd troepen gereed hebben om met de noodige cavalerie en artillerie in oorlogstijd als voorhoede 's vijands opmarsch te vertragen. Daarachter de militie op de gewone sterkte, de schutterij wat beter geoefend en met beter kader, zoo mogelijk nog versterkt door een vrijwillige volkswapening.

Bij de oefening van ons leger moeten wij echter steeds in het oog houden, dat wij: ‘bij de verdediging van ons land geen veldslagen behoeven te leveren; wij moeten rivieren, verschanste linieën, vestingen, forten, dijken verdedigen en daarin behoorde dus het leger geoefend te worden.’

Nog steeds ten volle waard om herlezen en ernstig overdacht te worden, is het breed opgezette en uitvoerige opstel in de ‘Tijdspiegel’ van 1866: ‘Studiën over de samenstelling der legers.’ Hieruit het volgende: De taak der legers kan in de hedendaagsche Maatschappij geen andere dan een beschermende zijn; zij moeten niet zijn middelen van aanval en verovering, maar middelen ter verdediging. Sterkte en inrichting der legers moeten derhalve in de eerste plaats zijn gegrond op de eischen der verdediging van het vaderland. Een koloniale mogendheid heeft in de kolonieën een huurleger noodig, terwijl voor de verdediging met een volksleger kan worden volstaan. Het midden daartusschen is het kaderleger, zooals wij thans nog hebben.

De wapenmacht uit het volk bijeengebracht, mag niet permanent zijn en mag in vredestijd slechts in die mate aan militaire verplichtingen worden onderworpen, als noodig is tot goede volbrenging van haar taak in tijd van oorlog. Het land bestaat niet ter wille van het leger, maar het leger ter wille van het land. Bij alle beschouwingen over de beginselen, waarop de samenstelling der legers behoort te berusten, dient derhalve de vraag op den voorgrond te staan: welke samenstelling het meest overeenkomend is te achten met de rechten en het belang der bevolking; staatkundige en krijgskundige

overwegingen kunnen zich eerst bij de toepassing doen gelden Waar het een onderzoek naar de beginselen geldt, moet men zich derhalve niet tot de krijgskundigen, maar in de eerste plaats tot de staathuishoudkundigen wenden.

De geschiedenis leert dat de verovering van een land onmogelijk is, als de bevolking geestkracht genoeg heeft om zich te verdedigen en de inwoners tevens niet aan het gebruik der wapenen zijn ontwend.

Volgens de leer van de verdeeling van den arbeid zou het leger uit gehuurde soldaten moeten zijn samengesteld. Maar huurlegers zijn gevaarlijk voor de burgerlijke vrijheid en onvoldoende voor de verdediging. Waar het de verdediging van het vaderland geldt, moeten de huurlegers bij de volkslegers achterstaan; zij missen die zelfopoffering, die verbittering bij de verdediging welke aan het gewapende volk eigen is. De basis van de militaire macht van elken staat moet het volksleger zijn. Doch dit is, hoe ook ingericht, niet spoedig bijeen te brengen en moet, als de oorlog uitbreekt, door eerst weder eenigen tijd bijeen te zijn, voor zijn taak geschikt worden. De wapenmacht van een staat moet dus bestaan uit een huurleger als permanente en een volksleger als voornaamste wapenmacht. Het streven moet zijn het huurleger tot zoo geringe sterkte te brengen, als de omstandigheden toelaten.

‘Naast het huurleger een beperkt volksleger, sterk genoeg om de verdediging van het land gedurende zooveel maanden te voeren als noodig is om het gedeelte der bevolking dat in vredestijd ongeoefend bleef, te oefenen en voor den krijg te bekwamen. De verdediging van een land vordert de medewerking van de geheele bevolking, maar de geheele bevolking behoeft daartoe niet van het eerste oogenblik in 't geweer te staan.’

Men moet zooveel mogelijk den burger aan zijn arbeid laten, en dus trachten het militieleger samen te stellen uit vrijwilligers, die niet voortdurend onder de wapenen blijven, doch slechts zoolang als dit voor het geheele volksleger het geval is. Aanvulling verder uit de jongsten der dienstplichtigen; terwijl, met het oog op de belangen der bevolking, het stelsel van groote lichtingen met korten diensttijd de voorkeur verdient. In het stelsel van volkslegers kan van plaatsvervangers geen sprake zijn, bij een conscriptieleger is plaatsvervanging geen gunst, doch een recht.

Het beginsel der algemeene dienstplichtigheid blijft volgens De Roo wel behouden, al oefent men slechts een zeker aantal burgers, er op rekenende de overigen gedurende den oorlog zelf te oefenen. Ook kan men aan de burgers, voor het volksleger bestemd, tweêerlei graad van geoefendheid geven, naarmate ze voor de moeielijkste taak, het gevecht in het open veld, of slechts tot plaatselijke verdediging worden afgericht, - militie en schutterij. De voorkeur verdient echter de regel dat de jongste lichtingen met de vrijwilligers voor het volksleger bij de militie, de oudere lichtingen bij de schutterij dienen.

Het kenmerk van een volksleger, in tegenstelling van een staand leger, is, dat het slechts gedurende een deel van het jaar als leger bestaat; het vormt geen permanente, doch een tijdelijke krijgsmacht. Hoe korter oefeningstijd hoe beter voor den burger, daarom vooral vóór het in dienst treden zich een zekere militaire geoefendheid eigen te maken.

Vaste kaders zijn bij militielegers een vereischte, hoewel een gedeelte van het mindere kader, een tijdelijk kader kan zijn. Dat vaste kader ten deele te trekken uit het huurleger; geheel kan niet, want dan zoude dit laatste kader veel te sterk worden, als de militie niet onder de wapenen is. Om kaders uit de militie te vormen, houdt men van elk korps militie een zeker getal manschappen in dienst; dit blijvend gedeelte moet echter niet grooter zijn dan volstrekt noodig is met het oog op de sterkte en op de oefening van het kader.

Dat blijvend gedeelte mag dus niet worden bestemd - zooals thans wel geschiedt - tot het bewaken van openbare gebouwen, gevangenissen en geldkantoren; dit is een politiezaak en daarvoor moet men politiekorpsen organiseeren. Het eigenlijke leger heeft met politiezaken niet te maken; gebruikt men het daarvoor, dan lijdt daaronder de opleiding voor zijn bestemming. ‘Ons land biedt daarvan tastbare voorbeelden aan. Verscheiden korpsen liggen toch in garnizoenen, die geheel ongeschikt zijn voor de oefening, maar waar troepen worden verlangd om gevangenissen te bewaken..... Wilde men als regel aannemen dat een leger dergelijke politiediensten moet verrichten, men zou om consequent te zijn, ook soldaten moeten gebruiken als agenten van politie, eene handeling die iedereen als dwaasheid zou uitkrijten.’

Resumeerende wil De Roo als stelsel dus: ‘twee leger-

machten, te weten een huurleger, bestemd om ook in Indiëte dienen, en een volksleger zich verdeelende in een militieleger en in eene schutterij, de laatste hoofdzakelijk voor plaatselijke verdediging. Die afscheiding van huur- en volksleger is dringend noodig in het belang des lands, zoowel om eene legerafdeeling te bezitten, die ten allen tijde gereed staat den aanvaller aan de grenzen tegen de houden en de spits af te bijten, als om, zoo noodig troepen naar Indie te kunnen zenden en een noodzakelijk verband tusschen de legers in Indië en in Nederland te doen ontstaan. In werkelijkheid hebben wij echter, in stede van twee legers, één leger, namelijk een staand conscriptieleger'[1)].

Dat de Grondwet (van 1848) een bepaalde afscheiding van huur- en volksleger eischt, werd door De Roo in 't bijzonder betoogd in een tweetal tijdschriftartikelen in 1865 verschenen: 'Het achtste hoofdstuk der Grondwet' en 'Het Nederlandsche leger volgens de Grondwet'. Deze artikelen hebben thans betrekkelijk minder waarde na de grondwetsherziening van 1887, waardoor den gewonen wetgever vrij wel volle vrijheid van handelen is gelaten.

Toch blijft ook thans nog waar wat De Roo reeds in 1865 neerschreef, namelijk: 'In het algemeen zijn kaderlegers - legers die als het onze uit kader met eenige vrijwilligers, maar overigens uit miliciens bestaan - ongeschikt voor detaak om dadelijk bij het uitbreken van een oorlog, de grenzen des lands tegen den vijand te beschermen, tenzij het aantal vrijwilligers bij zulk een leger zeer groot is, of de miliciens zoolang onder de wapenen gehouden en zoolang geoefend worden, dat zij eigenlijk door en door soldaten zijn geworden, tenzij het kaderleger dus eigenlijk een volslagen staand- of permanent-leger is'.

Men vergete toch niet dat er in den regel slechts één lichting miliciens, meer of minder geoefend, onder de wapenen is, en dat al de overige lichtingen niet alleen bijeengebracht, gekleed, gewapend, geoefend moeten worden, maar dat er weder militaire geest in moet komen. Zij die wellicht al meerdere jaren zich geheel burger gevoelden, moeten zich weder plooien naar de militaire discipline en naar de onaangenaamheden en eigen-

1) We zijn thans op dit punt even ver als in 1866.

aardigheden van het soldatenleven; zij moeten vertrouwen krijgen in hunne chefs, en deze moeten omgekeerd hun troep leeren kennen, en gelegenheid hebben om deze duizende menschen naar hunne hand te zetten en om uit de los samenhangende deelen een stevig geheel te vormen. Dit alles gaat zeer gemakkelijk op het papier, doch vordert ongelukkig in de werkelijkheid veel tijd; volgens De Roo wel eenige weken.

De schrijver twijfelt er niet aan dat er genoeg vrijwilligers zijn te krijgen om een tiental bataljons te vormen met bijbehoorende, reeds aanwezige en grootendeels thans reeds uit vrijwilligers bestaande, cavalerie en artillerie. Er waren toenmaals niettegenstaande de zeer drukkende dienst en de slechte betaling nog een 4000 vrijwillig dienende soldaten bij de infanterie[1)]. Die vrijwilligers zouden zich moeten verbinden c.q. ook in Indië te dienen; de compagnieën hier te lande beurtelings de Europeesche compagnieën van het Indische leger aflossen.

De bewering dat de samenvoeging van vrijwilligers en miliciens meer kracht en een zekeren steun aan de militie zoude geven, ware alleen te begrijpen als het aantal vrijwilligers veel grooter was; nu is het in vergelijking met het aantal miliciens ‘een speldeknop in een zandhoop’.

De veldtocht van 1815 heeft bewezen dat bataljons uitsluitend uit miliciens bestaande, wanneer zij goed aangevoerd en eenige maanden onder de wapenen zijn geweest, zelfs in het open veld niet voor staande legers behoeven onder te doen. ‘Het waren militiebataljons waarmede Chassé bij Waterloo deel heeft genomen aan den laatsten grooten aanval op de keizerlijke garde, en het is een militiebataljon geweest (het tegenwoordige 2de bataljon 7de regiment infanterie) waarmede de Prins van Oranje bij Quatrebras dien stouten aanval op de Fransche artillerie heeft verricht, door Pieneman's penseel vereeuwigd’.

Om het kader voor de militie te verkrijgen, rekent De Roo, behalve op kader uit de liniebataljons, dat in tijd van vrede 's zomers bij de militie dienst zoude doen, op de vrijwilligers voor de militie. Deze zouden evenals de miliciens een vijf-jarigen

1) Op 1 Juli 1895 waren er bij het geheele Nederlandsche leger slechts 4114 vrijwillig dienende soldaten, waarvan 1097 bij de infanterie.

diensttijd hebben met een eersten oefeningstijd van twee jaar en herhalingsoefening telkens van zes weken in de volgende jaren; de korporaals en onderofficieren blijven echter de volle vijf jaar dienen. Voor elk jaar dienst, bij het eindigen van de dienstverbintenis, een premie te geven van bijv. vijf-entwintig gulden.

Uit de lezing door De Roo in Februari 1867 in de ‘Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap’ gehouden en uit de daarop gevolgde discussie blijkt, dat De Roo tegen de volstrekte afschaffing van de plaatsvervanging was. Hij wil die beperken door van de plaatsvervangers een diensttijd van 5 jaar te eischen, en die bij het staande huurleger in te deelen. Voor de militie wil hij de dienst vergemakkelijken, door een categorie van *militiekadets* in het leven te roepen, die in het geheel slechts drie maanden zouden moeten dienen, desverkiezende in drie termijnen. Die militiekadets moeten de grondstof vormen voor de militie- en schutterijofficieren[1)].

De Roo wil een huurleger van 9000 à 10000 man infanterievrijwilligers, met de noodige cavalerie en artillerie, een militieleger van 45000 man en 50000 à 90000 man schutterij. Daarachter de vrijwillige scherpschuttersvereenigingen, die toen zeer in bloei waren, doch waarvan het soldaatje spelen, d.i. de militaire organisatie en de uniform, De Roo's goedkeuring niet wegdroeg.

De discussie is daarom vooral merkwaardig, omdat daarbij zoowel Knoop, Booms en Stieltjes als De Roo zelf, zeer bepaald hun meening over den duur van den vereischten oefeningstijd voor de militie doen kennen. Knoop is een voorstander van een korten oefeningstijd en begrijpt niet waarom De Roo een oefeningstijd van vijf maanden te kort acht. Booms acht als minimum 6 à 7 maanden noodig om het eerste onderwijs zijn eisch te geven, voor de opvoeding van den milicien tot soldaat is veel meer tijd noodig. Stieltjes zou den vereischten oefeningstijd globaal op 6 à 7 maanden schatten, doch telken jare herhalingsoefeningen. Eindelijk De Roo zelf, die in verband met de toen hier te lande bestaande oefeningstijd van vijf maanden, zegt: ‘De eerste oefeningstijd is echter te kort en moet op ongeveer 7 maanden worden gebracht; in verband

1) Dit herinnert aan 't tegenwoordige reservekader in proef.

daarmede schijnen voor de militiekadets 3 maanden noodig.'

Dat De Roo over vele en velerlei onderwerpen zijn gedachten liet gaan en de uitkomsten zijner studiën en overwegingen niet onder zich hield, bewijst wel de lijst zijner geschriften (Bijlage A). Als in verband staande met de levende strijdkrachten, wordt hier de aandacht gevestigd op het in de 'Tijdspiegel' van 1864 en 1865 verschenen artikel: 'Een blik op de hedendaagsche oorlogsmarine', en op een afzonderlijk geschrift: 'Onze zeemacht', in 1866 verschenen.[1)]

Daar de beschouwingen en opgaven omtrent de toenmalige oorlogsmarine van Nederland en andere landen, thans hunne waarde hebben verloren, wordt hier aan deze beide geschriften, slechts een enkel woord gewijd. In het Tijdspiegel artikel zegt De Roo o.a.: Dat het om meer dan ééne reden wenschelijk is schepen te hebben, die naar vreemde zeeën kunnen worden gezonden, zal niemand ontkennen. Maar er zijn meer wenschelijke zaken. Het ware ook wenschelijk dat wij eene vloot konden bezitten als onder De Ruiter. De vraag is echter niet wat wenschelijk, maar wat in de eerste plaats noodig en met de beschikbare middelen bereikbaar is; en zoolang er bij ons aan het noodige nog zooveel ontbreekt, schijnt het raadzaam aan het wenschelijke nog maar niet veel te denken.

'Noodig zijn in de eerste plaats schepen voor de verdediging van Indië, van onze zeegaten en rivieren.... Wenschelijk is slechts.... om door een zeker aantal doelmatig ingerichte oorlogbodems die verschillende diensten te laten verrichten welke eene mogendheid, die groote handelsbelangen over den aardbol heeft te beschermen, daarvan kan vorderen.' Deze wensch schijnt den schrijver echter zoo veel omvattend toe, dat hij geneigd is die onder de 'vrome wenschen' te rangschikken.

De titel van het tweede geschrift is voluit: 'Onze zeemacht. Proeve eener populaire beschouwing over de inrichting van het Nederlandsche zeewezen'. In een 116tal bladzijden geeft de kapitein der infauterie De Roo van Alderwerelt een zeer lezenswaardige beschouwing over: de bestemming der

1) Het zijn de Nos. 12 en 20 der lijst Bijlage A.

Nederlandsche marine, de zeemacht voor den dienst in de koloniën, de zeemacht voor de verdediging van Nederland, en de zeemacht voor de verdediging van de koloniën. Slechts uit het ‘Besluit’ zij hier de volgende zinsnede overgenomen: ‘Het denkbeeld van nog eenigszins eene zeemogendheid te willen zijn, heeft als een fataliteit op onze marine gerust. De onvoldoende toestand van ons krijgswezen is bijna uitsluitend daaraan te wijten, dat men niet genoeg het oog gehad heeft op Nederlandsche toestanden en Nederlandsche behoeften.’

Uit al het voorgaande blijkt genoegzaam dat meer dan menig ander de *officier* De Roo van Alderwerelt niet alleen zijn diensttijd uitstekend heeft gebruikt en de vruchten zijner studiën en overdenkingen niet voor zich alleen heeft gehouden, doch dat hij ook meer dan menig ander goed was voorbereid om in de eerste plaats als militaire specialiteit een waardige plaats in de Volksvertegenwoordiging in te nemen en een beduidenden invloed op de ontwikkeling onzer militaire instellingen uit te oefenen. Tevens zal echter uit het betrekkelijk weinige dat uit zijn geschriften hier is medegedeeld, toch duidelijk zijn geworden dat niet alleen voor krijgslieden van beroep, doch ook voor staatslieden nog veel van De Roo van Alderwerelt is te leeren.

II. *Tijdens het lidmaatschap van de Tweede Kamer* (1866-1878).

Het najaar van 1866 bracht een ontbinding van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Het hoofdkiesdistrict Leeuwarden vaardigde twee nieuwe leden af; één dier beide was de kapitein J.K.H. De Roo van Alderwerelt, die den 20sten November 1866 als lid der Kamer werd toegelaten.

Reeds bij den maidenspeech van den nog slechts 34-jarigen afgevaardigde uit Leeuwarden, den 26sten Februari 1867, bleek dat men te doen had met iemand die goed overdachte adviezen in helderen vorm wist te kleeden, doch die tevens zeer scherp kon zijn. Juist om zulk een scherp oordeel over de handelwijze der Regeering ter zake der kamerontbinding, werd De Roo al dadelijk door den voorzitter tot de orde geroepen en verzocht zich te matigen. In die rede betoogde spreker

ook dat de Ministers van Oorlog en Marine even goed politieke ministers zijn als de anderen.

De Roo zelf kwam niet alleen als militaire specialiteit, doch ook als politiek man van vooruitstrevende richting in de Kamer, en bleef dat ook in de twaalf jaren dat hij lid van dat hooge Staatslichaam was. Hij werd langzamerhand een toongevende persoonlijkheid onder de jongere liberalen. Uit den aard der zaak was hij meestal rapporteur voor de Hoofdstukken VI en VIII der Staatsbegrooting (Marine en Oorlog) en voor verschillende wetten van militairen aard, meermalen was hij ook voorzitter van de commissie van rapporteurs. Doch ook voor andere wetten werd hij dikwerf tot rapporteur gekozen; zoo vinden wij zijn naam als zoodanig in de zittingen 1868-69, 1872-73, 1874-75 en 1876-77 bij de herziening van de kiestabel of wijziging der kieswet. Reeds in de zitting 1871-72 is De Roo rapporteur over de Hoofdstukken I, II enz. der Staatsbegrooting, in de zittingen 1872-73 en 1875-76 zelfs voorzitter van de commissie van rapporteurs over diezelfde hoofdstukken; dus een man van groote beteekenis en invloed in de Kamer.[1)]

Dat De Roo, die bij een uitgebreide grondige kennis, een groot talent als redenaar bezat, en uit den aard van zijn karakter veeleer tot kritiek dan tot meegaandheid geneigd was, gevreesd werd door de opvolgende Ministers van Oorlog - niet minder dan tien in den tijd van 1866 tot 1877 - is niet te verwonderen. Hoewel dikwerf ten onrechte, werd aan zijn kritiek, aan zijn oppositie in hoofdzaak de val van velen dier ministers geweten.

De Roo kwam in de Kamer kort na den oorlog van 1866. Onder den indruk van de gebeurtenissen van dat jaar, was hier te lande eene sterk vermeerderde belangstelling in militaire zaken waar te nemen, o.a. zeer merkbaar door de oprichting van vrijwillige vereenigingen tot gemeenschappelijke oefeningen in den wapenhandel, en niet minder door den grooten omvang der beraadslagingen over de begrootingen van Marine en Oorlog, die 13 zittingen van de Tweede Kamer innamen en waardoor het aanzienlijke getal van 366 kolommen in het Bijblad worden gevuld.

1) Zooals bekend mag worden geacht, bevat de schriftelijke gedachtenwisseling tusschen Kamer en Regeering over Hoofdstuk I der Staatsbegrooting de algemeene beschouwingen over het beleid en de politiek der Regeering.

Geen wonder dat De Roo zich bij die discussiën niet onbetuigd liet, bij de schriftelijke voorbereiding was hij rapporteur geweest over de Oorlogsbegrooting en had bij het Voorloopig Verslag een vrij uitvoerige Nota gevoegd omtrent verschillende onderwerpen, gevolgd door een tweede Nota bij het Eindverslag met een overzicht van de financieele gevolgen van het stelsel van defensie der Regeering, zoowel wat Marine als Oorlog aangaat.

Wat marinezaken betreft was het voornamelijk bij deze begrooting dat De Roo zijn stem deed hooren, bij latere begrootingen voor marine bepaalde hij zich meestal tot den arbeid in de Afdeelingen, hoewel hij gedurende zijn kamerlidmaatschap zeven maal rapporteur voor Hoofdstuk VI was.

De groote strijd van den Leeuwarder afgevaardigde in Maart 1867 met den Minister van Marine bij de openbare beraadslaging over de begrooting voor dat jaar, betrof feitelijk een groot beginsel, namelijk het al of niet bezitten van een vloot of eskader. De Minister van Marine wilde een 14-tal monitors en een 10-tal ramschepen voor de verdediging der zeegaten; doch ramschepen van ongeveer de helft meer diepgang dan de commissie voor de kustverdediging wenschelijk achtte. De Roo meende dat door een tweetal der minder diepgaande rammen aan de monitors toe te voegen, aan de eischen van een meer actieve verdediging ware voldaan, en voegt er bij: ‘doch een vloot van 10 ramschepen, dat nimmer.’

Het is de strijd van hen die door de herinnering van vroegeren roem en voormalige grootheid, nog steeds droomen van een krachtige, al is het dan ook niet van een talrijke vloot in zee, en die met den toenmaligen afgevaardigde De Casembroot het nog steeds ‘een fatale bewering achten dat Nederland geen zeemogendheid is,’ en van hen die het toenmaals en nu nog met De Roo eens zijn dat een vertoon van kracht naar buiten, waar die kracht noch in menschen, noch in geld is te verkrijgen, groot nadeel doet aan de eigenlijke verdediging des vaderlands.

De bij deze gelegenheid en ook later meermalen door De Roo uitgesproken wensch, dat de Regeering het stelsel van defensie met de daartoe noodige werken en maritieme middelen, zoude opnemen in één wetsontwerp is tot dusverre, ten minste wat de Marine betreft, niet vervuld.

Bij de behandeling van de Marinebegrooting voor 1869 steunt De Roo den Minister Brocx, die voor onze defensie gepantserde vaartuigen van den minderen diepgang wil, die samen met den Minister van Oorlog in één wetsontwerp wil opnemen, de forten noodig tot voltooiïng van ons vestingstelsel en het gepantserd marinematerieel voor onze kustverdediging, die de voorkeur geeft aan oefening van het personeel op het defensie-materieel boven de oefening op een zeevloot. Tevens dringt De Roo zeer aan op de onmisbare samenwerking van vaste versterkingen en schepen voor de kustverdediging, ook te verkrijgen door gecombineerde oefeningen van land- en zeemacht.

Bij de begrooting voor 1871 moest De Roo het ten sterkste in dienzelfden minister van Marine, Brocx, afkeuren dat de wettelijke vaststelling van het materieel der marine niet bij de vestingwet was gevoegd. Het bouwen zouder stelsel gaf ons een staalkaart van schepen, zoowel voor die van algemeenen dienst en voor het auxiliair eskader als voor het gepantserd materieel en de riviervaartuigen. ‘De wet tot regeling van het marinematerieel *moet* komen; het is slechts een kwestie van tijd.’

Het was weder De Roo, die bij de begrooting voor 1872 aandrong op het beproeven der nieuw aangebouwde schepen op bewoonbaarheid, door ze een tijdlang eerst in dienst te stellen, en op het brengen van een post op de begrooting voor het aanschaffen van torpedo's en versperringen.

Uit de reeds genoemde nota van De Roo bij het voorloopig verslag over de oorlogsbegrooting voor 1867, kan duidelijk zijn standpunt op dat tijdstip, ten opzichte van verschillende vraagstukken blijken. Volgens den steller der nota, liet zoowel het cijfer als de bruikbaarheid der infanterie veel te wenschen over. Vermeerderde oefening voor de infanterie en vestingartillerie (toenmaals 5 maanden), vermeerdering van het getal officieren, onderofficieren en vrijwilligers en verbetering van het gehalte der beide laatste, is dringend noodig. Om die betere oefening te verkrijgen, moeten de troepen in grootere garnizoenen worden bijeengebracht; ‘voor de infanterie schijnt een eerste oefening van 7 maanden met wederoproeping voor 3, 4 en 5 weken in het 2de, 3de en 4de dienstjaar noodig, maar ook volkomen voldoende.’

Meer soldij, beter pensioen, meer vooruitzicht om te kunnen huwen, kan het aantal onderofficieren vermeerderen; doch om in de behoefte aan officieren en onderofficieren op de minst kostbare en meest zekere wijze te voorzien, moet men zijn toevlucht tot de militie nemen. De vrijwilligers voor de militie - die er toen evenmin als nu waren - moeten de stof voor dat kader leveren; door geldelijke belooningen die als 't ware in ruil treden van den langeren diensttijd (16 à 18 maanden in het eerste en tweede jaar en telkens 6 weken in de drie volgende jaren), moet men zulke vrijwilligers zien te verkrijgen, om per compagnie over 1 militie-sergeant en 2 militie-korporaals te kunnen beschikken.

Om officieren te verkrijgen rekent De Roo op militie-kadets, welke hun eigen kleeding betalen, en die bij hun in dienst treden reeds voldoende bekend zijn met de behandeling van het geweer en theoretisch met de rekrutenschool. Na drie maanden dienst kunnen zij een bevret krijgen als militie-officier, en moeten dan in dien rang nog eenmaal 6 weken dienst doen in het leger. Uit die militie-officieren, in het algemeen uit de militie-kadets, zou in de eerste plaats het officierskader der schutterij moeten worden verkregen.

Verder dringt De Roo in zijn nota, onder verwijzing naar zijn geschriften, ten sterkste aan op het vormen van een klein staand leger uit vrijwilligers. Of men er genoeg zal krijgen om een tiental bataljons infanterie, elk van 900 man, te vermen, is a priori niet te zeggen, doch de proef is te nemen. Hoogere soldij, goede garnizoenen, nette kleeding, flinke humane chefs, verbindtenissen van 2 tot 10 jaar, telkens met 1 jaar verlenging, handgeld en ook gratificatie bij het verlaten van den dienst, toelating ook van vreemdelingen, zijn allen middelen om tot dat doel te geraken.

Verder wordt de wijze van opleiding en bevordering der officieren besproken en wordt gewezen op de wet van 1851, die ‘althans zeker wat de luitenants aangaat, bevordering bij keuze voorschrijft.’ Over voeding, kleeding en soldij van den soldaat ontwikkelt De Roo verder denkbeelden en wenschen, die thans zoo langzamerhand in vervulling zijn gekomen.

Aanwerving van vrijwilligers ter vermeerdering der legersterkte heeft volgens De Roo ver de voorkeur boven verhooging van het cijfer der militie. ‘De verpligting tot gewapende

dienst is eene verpligting, die in het algemeen reeds zwaar drukt op de bevolking, en waarvan de last, al is deze bij ons ook geringer dan elders, niet zonder zeer overwegende redenen vermeerderd mag worden.'

In al de stukken, die omtrent militaire zaken van de Kamer uitgingen, is de hand van De Roo gedurende den tijd van zijn Kamer-lidmaatschap duidelijk te herkennen, doch men kan niet bepaald zeggen dat deze of gene opmerking, deze of gene beschouwing van hem of wel van hem met anderen afkomstig is. De redevoeringen door De Roo in de openbare zittingen gehouden, vormen dus in het algemeen de bron waaruit geput kan worden om de ontwikkeling zijner denkbeelden ten opzichte van de vorming der levende strijdkrachten na te gaan. Nu en dan geeft een afzonderlijke Nota of wel een artikel in eenig Tijdschrift, meerder licht omtrent een en ander.

Met vermijding, zooveel doenlijk, van herhalingen zal de chronologische volgorde hier worden in acht genomen en eerst het parlementaire jaar 1866-67 worden beschouwd; het eerste waarin De Roo een kamerzetel bekleedde, en tevens tot dusver het laatste waarin een Schutterijwet wel niet het Staatsblad, doch de Eerste Kamer bereikte.

Omtrent de landsverdediging in het algemeen was De Roo zeer voor een geconcentreerd verdedigingsstelsel en opruiming der toen nog talrijke schadelijke vestingen; de Stelling aan den beneden-IJsel komt hem, als zij niet te veel zal kosten, van groot nut voor. Omtrent de IJselverdediging bestaat bij hem nog twijfel, vooral wegens het zeer groote en zeer mogelijke nadeel van een terugtocht over de Veluwe.

De Roo was de meening toegedaan dat aan het Departement van Oorlog 'bureaukratische centralisatie, geënt op militaire antocratie' bestond, waardoor alle bevelen uit den Haag worden verwacht, waardoor aan de chefs langzamerhand alle initiatief is ontnomen, waarvan dan ook bij een oorlog de zeer schadelijke gevolgen niet kunnen uitblijven.

De indeeling der infanterie in regimenten wordt afgekeurd; zij moet verdeeld zijn in brigades, elk van zes afzonderlijke bataljons; thans blijft aan de jeugdige hoofdofficieren, de bataljonscommandanten, geen gezag over.

Toen de Minister van Oorlog het gezag van den generaal Knoop inriep ter verdediging van den termijn van vijf maand

oefening der infanterie, drukte De Roo zijne verwondering uit dat men nu juist op dat ééne punt aan het gezag van dien generaal zooveel hechtte, terwijl aan tal van andere voorstellen, sedert jaren van hem uitgegaan, nooit eenig gevolg is gegeven. De Roo vond zeer bepaald dien oefeningstijd van 5 maand voor de infanterie-militie te kort.

De vermindering der cavalerie, of liever, de vermindering van het aantal regimenten en escadrons, gepaard aan een grootere sterkte van elk escadron, dus vereenvoudiging en minder kostbare inrichting werd door De Roo steeds voorgestaan en bij verschillende gelegenheden daarop voortdurend teruggekomen.

Het door de Ministers Heemskerk en Van den Bosch ingediende wetsontwerp ter regeling der schutterijen, werd in de Tweede Kamer den 4^{den} Juni 1867 met 37 tegen 34 stemmen aangenomen, doch den 9^{den} Juli d.a.v. met 19 tegen 15 stemmen in de Eerste Kamer verworpen. De Roo behoorde onder de 34 tegenstemmers; hij was wel geen rapporteur over het wetsontwerp, doch nam een zeer werkzaam aandeel aan de beraadslagingen. Door het stellen van vele amendementen, waarvan de meeste in vereeniging met Stieltjes, trachtte hij de wet te verbeteren, doch het meerendeel dier amendementen mocht geen meerderheid verwerven.

In het XV^{de} Deel der ‘Bijdragen tot de kennis van het Staats-, provinciaal- en gemeente-bestuur in Nederland’ geeft De Roo onder den titel: ‘De organisatie onzer schutterijen’ als 't ware een nabetrachting over de door de Eerste Kamer verworpen schutterijwet, waaruit tevens de bezwaren, welke hij tegen die wet had, duidelijk aan 't licht treden. Volgens De Roo zoude de schutterij-wet Heemskerk, ware zij ook in de 1ste Kamer aangenomen, een impopulaire wet zijn geworden en dat mag vooral niet bij een wet op de schutterijen.

Het eerste hoofdbezwaar tegen het gevallen wetsontwerp was, dat de regeling te drukkend was, vooral voor de plattelands-bevolking[1)] en dat zonder evenredig nut; terwijl het kleeden en wapenen van zoovele menschen ten plattenlande veel bezwaren zou hebben. Een tweede hoofdbezwaar was de onbillijkheid dat de oproeping zoude beginnen met de oudsten[2)] en dus de schutterij in de eerste plaats uit de gewezen mili-

1) Minstens 20 oefeningen per jaar voor de ongeoefenden en wapenschouwingen.
2) Schutterplichtig 24-34 jaar; eerst vijf jaar dienst, dan reserve.

ciens zou worden samengesteld. Een ander bezwaar was de te ruime en te rekbare bevoegdheid der Regeering tot het vrijstellen van gemeenten geheel of ten deele van oefeningen; de schijnbaar veeleischende wet zou dan inderdaad een zeer toegevende wet worden. Nog een bezwaar waren de bepalingen omtrent de benoeming en bevordering van officieren en minder kader[1]; beter toch geen dan onbruikbaar kader; het gehalte der schutterij, even als van elke wapenmacht, is bovenal afhankelijk van de aanvoering.

De Roo wil de schutterijen verdeelen in gewapende en ongewapende, al naarmate van de plaatselijke gesteldheid; de ongewapende wel leeren schieten. Als de sterkte der schutterij is vastgesteld, èn loting, èn oproepingsklassen vermijden door het stellen der leeftijdgrenzen, bijv. 20 tot 26 of 20 tot 27 jaar, zoodanig dat de ongehuwde gewapende schutters van dien leeftijd, het vereischte getal, bijv. 50000, opleveren. Groeit het aantal schutters met het toenemen der bevolking te veel aan, dan moet men den uitersten leeftijdgrens inkrimpen.

Een deel der door De Roo en Stieltjes samen voorgestelde amendementen - naar De Roo's bekende denkbeelden dienaangaande - hadden, indien zij in het ontwerp waren opgenomen, volgens zijn meening aan de schutterijen goed kader verzekerd.

‘Wordt een nieuw ontwerp verworpen, dan blijft niet anders over dan eene vermeerdering der militie, een maatregel, die zeer zeker niet in 't belang van de schatkist is, en die wij ook voor de verdediging zouden betreuren. Want de schutterij, goed ingericht, kan een belangrijk element voor onze weerbaarheid zijn, en de verdediging van 's lands onafhankelijkheid moet niet uitsluitend overgelaten worden aan de militie, die grootendeels uit de mindere klasse der bevolking is samengesteld, maar ook de meer gegoede standen moeten rechtsstreeks bij de verdediging betrokken zijn. De taak om de onafhankelijkheid des vaderlands te beschermen, zal toch ook wel mogen rusten op hen, die meer dan anderen het geluk kunnen waardeeren van vrij en onbezorgd in het land hunner geboorte te leven.’

De Regeering, niet afgeschikt door het verwerpen der schut-

1) Geen eischen van bekwaamheid of diensttijd.

terijwet in de Eerste Kamer, beproefde nu haar geluk met een militiewet ingezonden in 't najaar van 1867, doch die door de aftreding van 't Ministerie in 1868 het niet verder bracht dan tot een Voorloopig Verslag. De Roo was rapporteur, en voegde aan het Verslag een afzonderlijke Nota toe omtrent de kosten van de voorgestelde vermeerdering der militie met 15000 man (3000 man 's jaars). Het plan der Regeering was om die 15000 man in hun geheele diensttijd slechts 5 maand te oefenen en in reserve compagniëen te vereenigen; dit zou - indien men aan die compagniëen een voldoend kader wil geven, volgens De Roo een meerdere uitgave van 13 ton jaarlijks vorderen. Daar hij de verdediging des lands zonder verhooging van het militie-contingent zeer goed mogelijk acht, en een reactie tegen de hooge oorlogsbegrootingen in Europa niet kan uitblijven, vreest hij dat hoe grooter het leger, des te onvoldoender door gebrek aan middelen de inrichting zal worden. Om zulk een nadeelige reactie te voorkomen, moet ‘de Regeering het krijgswezen thans duurzaam en blijvend, dat is dus bij de wet regelen, en die regeling niet op hooger leest schoeijen dan met de finantieele en personeele krachten des lands overeenkomt.’

Dat De Roo een stand houden van ons leger in het open veld sterk afkeurde, kwam zeer bepaald uit, niet alleen bij de behandeling van de oorlogsbegrooting voor 1869, doch ook in een brochure ‘De cavalerie’,[1)] die in 't najaar van 1868 het licht zag.

Bij de bespreking van de IJsellinie zeide de afgevaardigde uit Leeuwarden, dat als men den IJsel ernstig wil verdedigen, men een sterker leger moet hebben, beter geoefend, met meer cavalerie en rijdende artillerie enz., dat is een leger er geheel en al op ingericht om zich zoowel aan den IJsel als op de Veluwe, dat is dus in het open veld, met den vijand te kunnen meten. Doch het is een veel minder kostbaar stelsel als niet aan een ernstige IJselverdediging wordt gedacht, maar de kracht van onze verdediging wordt gezocht in onze liniën, in onze polders, achter onze dijken en inundatiën. Alsdan kan de inrichting van ons leger eenvoudiger zijn ‘met name ten aanzien van de cavalerie.’

1) Zie no. 30 van de lijst Bijlage A.

Het wordt door de Roo een ondeukbare en wanhopige zaak geacht om met een leger, als het ware zonder krijgservaring, en met soldaten uit den aard der zaak altijd minder geoefend dan die der groote mogendheden, zwakke lange liniën als den IJsel te verdedigen en den vijand in het open veld te bestrijden. Met het oog op de kolossale legers der groote Mogendheden is het van het hoogste gewicht in den aanvang van een oorlog ons legertje vrij te waren voor elke nederlaag. ‘Niets is gevaarlijker dan ons leger reeds in den aanvang van den oorlog bloot te stellen aan zoodanige verliezen, waardoor het moreel van dat leger en van de natie zou kunnen worden geschokt.’

In de brochure ‘de Cavalerie’ zegt de schrijver o.a.: ‘Onze geheele verdediging moet daarop zijn gegrond, om een veldslag te vermijden en den aanvaller af te wachten in onze polderlanden achter onze dijken en inundatiën, waar zijn overmacht hem weinig voordeel geeft en waar cavalerie in elk geval als het vijfde rad aan den wagen is te beschouwen.’

Bij de algemeene beschouwingen over de Marine- en Oorlogsbegrootingen van 1870 hield De Roo een uitvoerige rede om zijn standpunt ten opzichte van de vorming der levende strijdkrachten, wat het leger betreft, te kenschetsen.

1e scheiding bij de infanterie van de miliciens en vrijwillig dienende soldaten; onder deze laatsten ook de plaatsvervangers te rekenen, wier aantal per jaar 17 à 1800, dus in de vijf jaar een 8500 bedraagt.

2e vorming overeenkomstig den geest der Grondwet van een *nationale* militie, waarin ook de gegoede standen vertegenwoordigd zijn, met kaders, gedeeltelijk permanent, gedeeltelijk uit de militie getrokken.

3e verkorting, althans voor een deel der militie, van den tijd van eerste oefening (toenmaals voor de infanterie 10 maanden), doch overeenkomstig de eischen der Grondwet jaarlijksche samenkomst, zooveel doenlijk van alle lichtingen.

4^{e} minder kostbare inrichting van het leger, met name der cavalerie, en vervanging der rijdende- door veldartillerie.

5^{e} geleidelijke verbinding van de troepen in Indië met de korpsen vrijwilligers hier te lande; aanvankelijk alleen wat betreft de officieren.

Op de beweringen der anti-militaristen, vijanden van de uitgaven voor Oorlog en Marine, die bij elk stelsel vragen

naar zekerheid van een langdurige verdediging, antwoordt De Roo: ‘En daarom zeg ik, de vraag is niet of wij ons *kunnen* verdedigen, maar wij *moeten* ons verdedigen en zoo goed mogelijk. Wanneer wij steeds uitroepen: wij kunnen ons toch niet verdedigen, wij zijn machteloos tegenover elken aanval, dan zijn wij, indien werkelijk de aanval komt, reeds voor de helft verloren. Maar ik geloof dat geen buitenlander ooit de wet in het vrije Nederland zal stellen, wanneer slechts bij de geheele bevolking de krachtige wil bestaat om zich te verdedigen.’

Op die algemeene volksweerbaarheid kwam De Roo telkens terug, al keurde hij ook, o.a. bij de behandeling van Hoofdstuk V, den 3^{den} December 1868 in de Tweede Kamer zeer bepaald af de inrichting der vrijwillige scherpschutterskorpsen (toenmaals een 70-tal met 5 à 6 duizend leden; hiervan een 16 à 18 met een 2000 leden, op militairen voet georganiseerd). ‘Zij moeten schieten en niet soldaatje spelen.’

In een artikel ‘Volksweerbaarheid’, in een der laatste afleveringen van ‘de Tijdspiegel’ van 1869, ontwikkelt De Roo, naar aanleiding van een brochure van den Kamper rector Dr. Ekker, ‘De toekomst onzer weerbaarheid,’ nader zijne denkbeelden. Hij wil op alle scholen, ook de lagere, de invoering van wapenoefeningen. Om de gegoede standen in de militie te krijgen, moet de plaatsvervanging niet afgeschaft, doch beperkt worden. Alleen zij die zich inderdaad niet aan hun gewonen werkkring kunnen onttrekken, moet het stellen van een plaatsvervanger vergund zijn.

Daartegenover moet uitstel van oefeningstijd mogelijk worden gemaakt, en verkorting van oefeningstijd toegestaan aan hen die zich vooraf oefenden. Hij die zelf kleeding en uitrusting bekostigt, moet vergund worden buiten de kazerne te wonen; ook moet bij voldoende kennis de rang van militiesergeant en militieofficier kunnen worden verkregen.

De weerbaarheidskorpsen moeten worden veranderd in schietvereenigingen; het doel der weerbaarheid moet zijn om *schutters* te vormen, Dat doel te bereiken door oprichting van schietgezelschappen, die moreel en materieel door de Regeering worden gesteund. ‘Nu zijn er wel enkele scherpschutterskorpsen, veelal met een overdreven gevoel van eigenwaarde, maar er is geen nationale weerbaarheid.’

Ook in dit Tijdspiegel-artikel laat De Roo wederom de waarschuwing hooren dat men: ‘zich in den aanvang[1)] (van een oorlog) nergens in het open veld moet wagen, doch zich bepalen tot verdediging onzer hoofdliniën.’

De practijk bij de mobilisatie van ons leger in den zomer van 1870 gaf De Roo gelijk in veel wat hij steeds beweerd had aan onze legerinrichting te ontbreken. Was het wonder dat hij in een Nota gevoegd bij het Voorloopig Verslag over de oorlogsbegrooting voor 1871, een en ander helder uiteenzette en de nog al gunstige voorstelling die de minister van oorlog bij de behandeling van het Adres van antwoord op de Troonrede gaf ‘zeer optimistisch gekleurd’ noemde.

Het was De Roo, die als rapporteur het geheele Voorloopige Verslag, bij ontstentenis van den commies-griffier, had gesteld, en nu schreven èn de minister van Oorlog èn diens medestanders, in en buiten de Kamer, den scherpen toon van dat Verslag niet toe, zoo als het geval was, aan de vele tekortkomingen op militair gebied in den zomer van 1871 gebleken, doch aan den persoon van den verslaggever. De voorzitter der Commissie van rapporteurs, de heer Storm van 's Gravesande, zag zich daardoor genoodzaakt in openbare zitting te verklaren dat dit geenszins het geval was, dat daarentegen de heer De Roo bij de resumtie van het Verslag een bereidwilligheid en inschikkelijkheid tot verandering had betoond, zooals men van een jong commies-griffier slechts zou kunnen verwachten. Niet alleen had hij aan alle opmerkingen tot verzachting gehoor gegeven, maar telkens had hij zelf op verzachting aangedrongen.

Dit wordt hier aangehaald om door een enkel voorbeeld aan te toonen, hoe verkeerd De Roo dikwerf is beoordeeld in zijne houding tegenover de Ministers van Oorlog, terwijl men veel te veel vergeet wat de toenmalige afgevaardigde Stieltjes in December 1874 bij de behandeling der oorlogsbegrooting zeide: ‘De ongelukkige keuze van personen tot Minister van Oorlog na generaal van den Bosch heeft tot onzen achteruitgang medegewerkt.’

De Roo, die vroeger er op had aangedrongen eerst bij de wet het vestingstelsel te regelen en eerst daarna tot het vaststellen van een legerorganisatie bij de wet over te gaan, gaf bij de

1) Men lette op deze restrictie; na eenigen tijd krijgen toch de troepen veel meer oorlogswaarde.

definitieve vaststelling van de oorlogsbegrooting in April 1871 zijn verlangen te kennen om in de eerste plaats de levende strijdkrachten te regelen en te verbeteren. Het spreekwoord *il f aut juger les écrits d'après leur date* geldt niet minder van redevoeringen. En dan vergunne de Kamer mij eene openhartige confessie te doen. Toen ik aandrong om in de eerste plaats het vestingstelsel te regelen, was ik een jong en onervaren lid van de Kamer, nog jonger en nog meer onervaren dan nu. Ik verkeerde toen in gemoede in de overtuiging dat men dáár, aan die groene tafel, als minister ging zitten, niet voor het genoegen om minister te zijn, maar om een groote zaak te regelen en tot stand te brengen.

'Ik heb echter sedert dien tijd eene treurige ervaring opgedaan en ontdekt dat ik, juist door aan te dringen op die voorafgaande regeling van het vestingstelsel, aan een Gouvernement dat liefst niet veel aan de defensie deed, de gelegenheid gaf om gedurende geruimen tijd het bewind te voeren, zonder een stap van eenige beteekenis tot verbetering van het krijgswezen te doen. En zonder nu dit Gouvernement in datzelfde licht te willen stellen, ben ik voor mij zelven tot de overtuiging gekomen, dat het beter is, op dien weg niet voort te gaan.'

Eerst dus hervorming der levende strijdkrachten en legerorganisatie bij de wet, was hetgeen waarop De Roo toen met kracht en klem aandrong.

In 't najaar van 1872, toen men nog niets verder was gekomen, verklaart De Roo opnieuw dat hij er de voorkeur aan geeft om de organisatie van militie en schutterij te doen voorgaan aan de vestingwet en ook aan de legerorganisatie, mits dan maar de sterkte der militie bij een jaarlijksche wet worde bepaald. Deze voorkeur is gewettigd niet alleen omdat er groote behoefte bestaat aan verbetering en versterking der levende strijdkrachten, doch ook: 'omdat eene organisatie op algemeenen oefenplicht berustende een krachtig middel aanbiedt om het zelfvertrouwen der natie te verhoogen en den volksgeest te verheffen.'

Bij de behandeling van het bekende wetsvoorstel-van Styrum in Juni 1873 tot wijziging der wet op de nationale militie - feitelijk alleen de afschaffing van plaatsvervanging en nummerverwisseling - is De Roo een der tegenstanders van dat voorstel,

voornamelijk omdat het stelsel van absoluten persoonlijken dienst alleen vereenigbaar is met een stelsel van absoluten of algemeenen weer- en dienstplicht. Nu zouden het bloote toeval (de loting) en het privilegie van eenigen zoon vrijstellen van alle dienst. ‘Dit privilegie verleend .... aan wie? Aan de kinderen uit de meest aanzienlijke, de meest vermogende geslachten, want het is bekend dat juist in deze de meeste eenige zoons worden aangetroffen. Voor de vrijgestelden moeten anderen dienen en deze zijn dus g e d w o n g e n plaatsvervangers. Is het met het oog daarop billijk aan anderen de vergunning tot ruilen te weigeren?’

Volgens De Roo moet het streven van den wetgever zijn den druk van den militieplicht voor allen gelijk te maken en die gelijkheid van druk is alleen te verkrijgen door ongelijkheid van dienst of beter van oefeningstijd. Het is voor den een toch veel bezwarender een jaar te dienen dan voor den ander; het stelsel van absolute persoonlijke dienstplicht ‘desorganiseert, om het leger te organiseeren, de maatschappij.’ Tevens volgt ook, alleen uit het feit van de afschaffing der plaatsvervanging, nog volstrekt niet de waarschijnlijkheid om kader uit de militie te verkrijgen.

Het stelsel van ruiling of van nummerverwisseling dat De Roo wenschte, wordt verkregen door allen die den twintigjarigen leeftijd hebben bereikt door loting of op eenige andere wijze voor de militie of voor de schutterij aan te wijzen en dan ruiling toe te staan tusschen militie- en schutterplichtigen. Aan die ruiling de voorwaarde te verbinden dat vóór de ruiling de militieplichtige eerst een korten tijd bij de militie dient en buitendien aan zekere eischen van bekwaamheid voldoet; de schutterplichtige, die in zijn plaats treedt, moet eveneens aan bepaalde, doch mindere, eischen van bekwaamheid voldoen.

De groote waarde door De Roo aan een goede en ruime toepassing der keuze bij de bevordering van officieren gehecht, om zoodoende betrekkelijk jonge en bekwame aanvoerders in de hoogere rangen te verkrijgen, deed hem in Februari 1873 een wetsvoorstel indienen tot herziening der wet van 1851 op de bevordering enz. der militaire officieren bij de landmacht. De schriftelijke behandeling van dat wetsvoorstel had nog datzelfde jaar plaats, doch hoewel het telken jare opnieuw werd ingediend, is het nimmer tot een openbare behandeling gekomen.

Zeker zeer tegen den zin van De Roo ging de vestingwet in het voorjaar van 1874 toch vóór de regeling der levende strijdkrachten[1], en was die wet, niettegenstaande hij er ten slotte voor stemde, volstrekt niet geheel naar zijn begeeren. Hij zag o.a. met slechts 30 tegen 29 stemmen een amendement verworpen door hem samen met Stieltjes voorgesteld om eene stelling aan den Beueden-IJsel in te richten, waaraan beide voor een actieve landsverdediging groote waarde hechtten. Ook De Roo's amendement om de werken van Terneuzen en Ellewoutsdijk op te heffen, als van nagenoeg geen nut bij het handhaven der neutraliteit op de Wester-Schelde, werd verworpen.

Wel mochten Stieltjes en De Roo hun amendement aangenomen zien, waarbij bepaald werd dat de jaarlijksche aanvrage van gelden zoo zoude moeten geschieden, dat alle werken binnen den tijd van acht jaren, te rekenen van 1 Januari 1875 tot stand zouden komen.[2]

In een der zittingen, in 't begin van Maart 1874, zeide De Roo dat wij moeten hebben: ‘een weerbaar volk, een goed leger en een reduit, waar binnen dat leger in geval van tegenspoed zich kan terugtrekken, eene nationale wijkplaats gelijk elk volk behoort te bezitten dat prijs stelt op zijne zelfstandigheid. Dat reduit geeft ons dit wetsontwerp.’

Dit gezegde verklaart onder meer het stemmen van De Roo voor de vestingwet.

Hoe De Roo het Rijk uit een militair oogpunt verdeeld wenschte om te voldoen aan de eischen eener spoedige mobilisatie, is te vinden in een toelichting op een amendement door hem betrekkelijk de uitgaven voor kazerneering voorgesteld bij de behandeling van de oorlogsbegrooting voor 1875.

Met het oog op de te stellen physieke en andere eigenschappen voor de miliciens der cavalerie en genie, kan het niet anders of de miliciens voor die wapens moeten uit het geheele land worden getrokken. Doch de infanterie kan en moet voor elk korps uit hetzelfde deel des lands komen; de korpsen in vaste

1) Ten opzichte van deze is men nog ongeveer even ver als in 1874, alleen heeft men nu zeven in plaats van vijf lichtingen miliciens, is de opkomst in het voorjaar twee maand vervroegd, en wordt er een proef met het reservekader genomen.

2) Zooals bekend is, is deze bepaling een doode letter gebleven.

standplaatsen met hunne miliciens als 't ware om hen heen. Daartoe ons land te verdeelen in vier groote deelen, met het oog op de mobilisatie, en wel: 1e de provinciën ten zuiden van de groote rivieren; 2e de landstreek ten westen van de Utrechtsche linie (Nieuwe Hollandsche Waterlinie); 3e de landstreek oostelijk van de Utrechtsche linie, doch er met een krijgskundig oogpunt onmiddellijk mede samenhangende, te weten: het oostelijk deel van Utrecht, Gelderland en Overijsel; 4e de drie noordelijke provinciën. De garnizoenen in die vier groote deelen moeten zoodanig worden geregeld, dat de sterkte aan miliciens der in elk dier streken gelegerde korpsen zooveel doenlijk overeenkomt met het getal miliciens dat door de bevolking dier deelen wordt geleverd.

In die zelfde toelichting vroeg De Roo of het niet raadzaam zoude zijn om, in plaats van gelden te bestemmen voor de kampen voorwaarts van de Utrechtsche linie, dat liever te besteden aan kampen achter die linie. De gebouwen in de kampen bij Milligen, Zeist en op de Wieselsche heide opgericht, zijn ingeval van oorlog feitelijk geschonken aan den vijand.

Bij de behandeling van Hoofdstuk V, Binnenlandsche Zaken, voor 1875, drukte De Roo zijn meening uit dat een militiewet niet aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, doch aan dat van Oorlog behoorde te worden bewerkt, en tevens dat de Afdeeling Militie en Schutterij van eerstgenoemd departement naar dat van Oorlog moet worden overgebracht, eindelijk dat de schutterkorpsen reeds in tijd van vrede onder den Minister van Oorlog moet worden gesteld.

Een gedeeltelijke herziening der militiewet, zooals blijkbaar in het plan der Regeering lag, werd door hem afgekeurd. ‘Wij moeten krijgen een algemeene organisatie onzer levende strijdkrachten, berustende op het beginsel, niet van algemeenen dienstplicht, dat mij toeschijnt een reactionnair beginsel te zijn, maar van algemeene oefenplicht, opdat eindelijk Art. 177 der Grondwet, dat aan ieder burger van den Staat de verplichting oplegt om mede te werken tot verdediging van het land, een waarheid worde.’

Tevens werd er aan herinnerd dat de wettelijke regeling der militie en schutterij, hetzij afzonderlijk, hetzij samen geregeld, in onafscheidelijk verband staat tot de wet op de legerorganisatie.

In Art. 1 dier wet behoort de geheele sterkte van het leger

bepaald te worden; daaruit volgt dan van zelf de sterkte aan militie. Deze herinnering belette niet dat een wetsontwerp op de nationale militie, feitelijk slechts een wijziging van de wet van 1861, in Mei 1876 in openbare behandeling kwam. De Roo behoorde onder de 43 Kamerleden, die door tegen het eerste artikel - de verhooging van het militiecijfer - te stemmen, dat artikel deden verwerpen, hetgeen de intrekking der wet ten gevolge had.

Als voorzitter van de Commissie van rapporteurs heeft De Roo zeker een groot aandeel gehad in de schriftelijke behandeling van dit wetsvoorstel; bij de openbare behandeling gaf hij bij de algemeene beschouwingen zijn standpunt, als steeds, duidelijk en helder te kennen. Volgens hem lag het zwaartepunt der wetswijziging in de contingentsverhooging, terwijl het had moeten liggen in het weerbaar maken van het volk. Een weerbaar volk toch zal niet licht tot de erkenning komen dat het ooit een overwonnen volk zou kunnen wezen. Algemeene oefening in den wapenhandel, algemeene organisatie van de weerbare krachten der natie is noodig, en dit is alleen te verkrijgen door militie en schutterij tegelijk en in onderling verband te regelen. Doet men dit niet, dan kan men wel verkrijgen een talrijk leger, wellicht ook een eenigszins verbeterde schutterij, maar niet wat de eisch is: een gewapend en geoefend volk met een leger aan de spits.

‘Een leger alleen, staande buiten of nevens de natie, heeft zelden of nooit eenig land voor nederlaag of ondergang behoed. Voorzeker een leger is noodig, maar zal het de taak kunnen vervullen waartoe het geroepen kan worden, dan behoort het te kunnen steunen op het volk onder de wapenen. De natie moet weerbaar gemaakt worden, moet niet alleen bereid, maar ook in staat zijn om, is het nood, voor het behoud van haar onafhankelijk volksbestaan te strijden. Daarom verlang ik algemeene oefening in den wapenhandel. Niet ter verkrijging van eenige duizende soldaten, maar tot verhooging van nationale en zedelijke kracht.’

Er waren volgens de meening van De Roo geen redenen te vinden voor de aanzienlijke, voorgestelde verhooging van het militiecontigent. Het zou een eerste stap zijn om ons leger te maken tot eene miniatuur uitgave van het Pruisische. Onze schutterij, mits beter georganiseerd en gedisciplineerd kan zeer

goed voor een aanzienlijk deel voorzien in de plaatselijke bezetting van liniën en stellingen. Zonder een algemeene organisatie van de weerbare krachten der natie bij de wet vast te stellen, is het niet mogelijk over een wijziging der militiewet een juist oordeel te vellen.

Wij hebben geen zoo sterk leger van 80000 à 90000 man noodig met het oog op onze toestanden en onze politieke stelling in en buiten Europa. De fout van ons krijgswezen ligt niet in het gering aantal manschappen, maar in gebrekkige organisatie van troepen en magazijnstelsel, in te trage mobilisatie, in een verouderde en onvolledige wetgeving, in zwakte van kaders, zoowel wat getal als gehalte betreft, enz. en ‘niet het minst in de wijze waarop in het algemeen de zaken bij het Departement van Oorlog tot hiertoe werden beheerd.’

Na een elftal jaren grooten invloed in het Parlement te hebben uitgeoefend, na zich op die wijze en niet minder door aanhoudende ernstige studie op de hem wachtende, moeilijke veelomvattende taak te hebben voorbereid, werd De Roo den 3^{en} November 1877 Minister van Oorlog. Hij vroeg en verkreeg te gelijkertijd eervol ontslag uit zijn militaire betrekking, doch bleef - na zich aan eene herkiezing te hebben onderworpen - lid van de volksvertegenwoordiging.

Niet slechts de vox populi beschouwde hem al lang als den man, bestemd om ons krijgswezen te ordenen, doch hij was daartoe ook reeds meermalen in 's lands vergaderzaal duidelijk aangewezen. Zoo zeide o.a. in de zitting van 17 December 1874 de heer Storm van 's Gravesande: ‘Dikwijls is het reeds gebleken hoe moeilijk het is een Minister van Oorlog te vinden. Dit is moeilijk om verschillende redenen, die ik hier alle niet kan aanvoeren. Als ik er zoo eens over nadenk, dan geloof ik dat er op dit oogenblik wellicht slechts één man (die ik daar juist zie) in staat zou zijn om de zaken spoedig en goed tot stand te brengen.’

Dat De Roo echter lang niet op den onverdeelden steun zijner eigen partij zoude kunnen rekenen indien hij eens minister werd, bleek openlijk door het gezegde, in diezelfde zitting, van den heer Viruly Verbrugge, dat al stemde hij ook tegen de toen aan de orde zijnde oorlogsbegrooting, hij toch niet onder De Roo's vlag wilde varen. Op iets dergelijks doelde

ook de heer Heydenrijck in de zitting van 20 December 1876 toen hij zeide: ‘Ik voorzie dat de oppositie van den geachten spreker uit Leeuwarden zal voortduren, dat die geachte spreker wegens zijne uitstekende verdiensten aan het hoofd van het Departement zal komen, en dat wij dan zullen zien gebeuren wat wij altijd hebben beleefd van ministers van oorlog in liberale kabinetten.’ De voorspelling kwam uit, de oppositie tegen de eerste oorlogsbegrooting van den Minister De Roo van Alderwerelt in het najaar van 1877, kwam voornamelijk van den heer Stieltjes.

Van al de plannen, van al de wetsontwerpen, die De Roo als Kamerlid ten deele reeds in portefeuille had, kwam alleen - en dan nog maar voor korten tijd - een gewijzigde inrichting van het Departement van Oorlog tot stand, ter voorbereiding eener meer algemeene decentralisatie om ‘zoodoende aan lagere militaire autoriteiten de beslissing te laten omtrent vele kwestiën thans door den minister te beslissen.’

Slechts één wetsontwerp - dat tot regeling van de opleiding en bevordering der officieren van den generalen staf - bereikte den 23sten Maart 1878 de Kamer; de datum van onderteekening der Memorie van Toelichting is echter 22 Januari te voren.

Het Voorloopig Verslag van 25 Mei 1878 werd door De Roo niet meer beantwoord; de vreeselijke ziekte in het gelaat, die hem noodzaakte den 29sten Juni daaraanvolgende het beheer van zijn Departement a.i. geheel in handen te geven van den Minister van Marine, deed hem na een nameloos lijden den 30sten December van dat jaar ten grave dalen.

‘Met diep leedwezen had men het afsterven vernomen van den man, die aan het hoofd van dit Departement van Algemeen Bestuur was geplaatst. Het zij men al dan niet in zijne zienswijze deelde, hulde moest worden gebracht aan den man, die uitblonk door zeldzame werkkracht, helder hoofd en groote verkregen kennis.’

Zoo sprak de Eerste Kamer der Staten-Generaal over De Roo van Alderwerelt, den 13den Januari 1879, in haar Eindverslag over de Oorlogsbegrooting voor dat jaar.

(*Slot volgt.*)

A.L.W. SEYFFARDT.

Zomermiddag.

In den laten zomer, een namiddag in 't einde van Augustus.

Buiten, vóór 't veranda'tje, tegen het fond van schel licht groen en onrustige wit-blauwe windluchten, stond de eene bij een verwaarloosde huurvelocipède.

Hij was fijn gebo uwd, al te slank in zijn grijs sporthemd, waarover los een blauw jasje hing. Met zijn flauw blond gezicht op den langen hals, met zijn gele badschoenen en onverschillig opgezetten grijzen flaphoed, was er iets in hem van het ploertig-losse, verwaaid-zwierige van een burgerjongen op Pinkster-drie.

Hij keek knorrig naar binnen naar een ander, die voor een kast op de hurken zat en door zijn stevige, korte, gedrongen gestalte, matgele tint en achter op zijn hoofd hangende roode fez, deed denken aan een Arabischen bediende op een mailboot.

- Zeg, ben je nou haast klaar....? We komen nooit weg, zoo! zei die van buiten ongeduldig.

- Ach, Jezis! ga dan weg, als 't je te lang duurt! knorde de ander.... Ik moet dat ding nog hebben, anders ga ik niet weg.... maar ga jij maar vast, ik haal je wel in.... ik haal je wel in!

- Ja, dat moet dan maar, anders zijn we nooit om zes uur thuis, bromde de eerste terug.

Een derde kwam in de voorste kamer van de suite binnen, en bleef verwonderd even staan.

- Zijn jullie nòg niet weg?

- Ach, ik kan dien schroevedraaier niet vinden, mompelde die met de fez, terwijl hij hevig een lâ uit en weer krakend toeschoof. Heb jij misschien ook....? O! daar is-i, de

schooier! Hij zat notabene *in* een boek, zeg! richtte hij zich tot die buiten stond.

- Ja, kom nou maar gauw mee.... ik ga al vast, hoor, zei deze, terwijl hij zijn machine begon voort te duwen, één hand aan 't stuur, één op 't zadel. Knarpend ging 't door 't zand, voorbij 't huis, en weg....

De ander stond op van de kast, liep met de haastige kraaktreden van zijn leeren pantoffels door de suite, om zich in wielerkostuum te gaan kleeden. In zijn schutterigheid raakte hij den stoel bij de deur, die stroefknarsend verschoof.

De jonge man, die 't laatst was ingekomen, stapte langzaam, de handen in de zakken van zijn buis, op de kleine veranda en bleef met een schouder tegen den stijl van den ingang leunen; de beenen over elkaar, in de houding die mannen altijd aannemen als zij op één voet hun lichaam laten rusten.

Tegen den lichten dag was hij een smalle, blauwe figuur, met schuin neergaande schouders, een langen hals en langovalen, kort-bruinharigen kop.

Met de armen dicht aan het lijf en de handen diep ingegraven in de zakken, trok hij zijn lang buis kouwelijk strak om den gebogen rug. Deze en zijn mager bleek profiel maakte hem slap-zwak en ziekelijk van uitzicht.

Zoo stond hij en peinsoogde naar buiten, waar groote, witte wolken, vlokkig gerand in rustige vaart zeilden over 't zielloos lichtblauw.

Dicht bij, recht vóór hem, lag een land met uitgebloeide aardappelen, dàn een stoppelveld en dàn een grijze grintweg, terwijl de blik stuitte, aan de overzij van dien weg, tegen een hooge beukenhaag, die het kerkhof omgaf.

In de schuinte, verder af, stond, achter een samenhurking van oud-roode daakjes, een laan tegen de lucht, een lange strekking van recht groen, met wisselend goudlicht overgoten.

Een boerewagen raderde bolderend en knarpend, op den verren grintweg voorbij. Grijze wolken stof warrelden op van de wielen, poeierden langzaam neer over het donker akkerland.

Telkens kwam de blaaswind killend aan van de velden vagend over het aardappelland, dat een doodgebrand, verkoold bosch in miniatuur geleek. De lange gele stengels neigden naar den naakten grond; aan elk hing een vlok bruinverdord loof, als flarden zwart berookt doek. Die slingerden willoos

met den wind, en waren als verflenste vlaggetjes nà een feest.

Hij zag 't alles en voelde de eenzaming van 't moment, de verlatenheid aanwaaien in de rauwe vlagen, in de twijfelende luchten, in 't afgedorde aardappelveld en in 't grillig, wisselend zonlicht.

En hij voelde heimwee naar de koestering in volheid van den voorbijen zomer met warmte, sappig groen en de zware vruchtbaarheid der aarde alom....

't Klopte hard op de deur van de voorkamer.

- Ja, binnen!

- Kan ik afnemen, m'nheer?

- Jawel, gaat uw gang, juffrouw!

Een gebogen burgervrouwtje in donkerpaars ging nu om de koffietafel drentelen, naar de kast en terug, 't gele mummelgezicht met den ingevallen mond en de magere handen over de tafel in bedrijvigheid.

De jonge man had naar binnen willen gaan, maar bleef nu nog op de veranda, zijn rug naar de kamer, om alle gesprek onnoodig te maken.

Eenigen tijd hoorde hij achter zich haar stommelig bezig-zijn, borden tikken, klank van lepeltjes.... eindelijk stroef schuiven van de servetlâ.

Nu zou het gauw gedaan zijn....

De bruine kwam haastig binnen, heelemaal in 't grijs, schoof snel-beraden twee stoelen achteloos op zij, zijn machine onder den arm gepakt, en langs den ander, die terugweek, in twee harde haaststappen over de veranda op 't zand.

- Nou, adieu! riep hij.

- Goeien dag, veel plezier dan! antwoordde die van binnen. Kiezel knerste, zware stappen bonsden 't zijraam voorbij. De stappen hielden op.... dan ook 't wielknarsen, en hij was weg.

Toen, in 't gevoel van alleen zijn, keerde de ander zich om. De juffrouw was heengegaan en over de tafel in de voorkamer lag weer 't roodzwart wollen kleed.

Leeg stond de kamer in 't witte wolkenlicht, dat bleek-stil neerzeeg van omhoog door de laaghangende mousseliengordijnen. Leeg en roerloos stil, voor uren lang....

Hij zag de ruimte aan, hoe ze was: een klein maar licht vierkant vertrek van een nieuwgebouwd buitenhuisje, hoog, wit

plafond, één zijraam aan den voorkant, één raam opzij tegen over de deur. Behangsel licht, deur, lambrizeering, kozijnen geverfd, van dat goedkoop blauwwit der goedkoope bouwsels over 't versche, slechte hout, dat overal slordig splijt in scherpe open naden.

In den hoek tusschen het vóórraam en de deur stond hun pianino, die hadden zij meegebracht uit de stad en vóór dat hooge raam met de ijle mousseliengordijnen was op een tafeltje een zwart gelakt Chineesch kistje, waartegen, onpassend een photografie naar Mauve steunde: een kudde grijze schapen op een sombere winterheide.

Altijd, als hij zat in de andere kamer, zag hij over de roode vlakte van dat tafelkleed op die photografie en dat zwarte kistje, en dan, door het raam, op korten afstand aan de overzij van het zandpand, een hoog, bruingeteerd hek, waarboven denneboomen dichtbijeen, zwaarmoedig-langzaam hun toppen bewogen tegen de lucht.

Dat was de plaats van mevr. Van Voortwijk, waar ze niet mochten wandelen. En toch was hij juist om de zoo dichtbijheid van dat bosschige hier komen wonen voor den zomer.

Hij, met de handen in de zakken, voelde zich staan in de ruimte op den bruinen vloer, leegte en stilte om hem. De zon was weer opeens verdwenen en een schreiing van somberheid overwuifde het glansloos geworden buiten.

Hierbinnen was 't nu ook vaal en stil, terwijl hij achter zich de kille wijdheid voelde en zonder zien het versomberde aspekt wist over het verlaten akkerland tot den hoogen haag, die het gezicht afsloot onder het zielloos licht hemelblauw.

Hij deed een paar stappen in de voorkamer, keek rond, zoekend in de kleine suite, in het bekende buiten, wat dit moment beteekende, wat hij was voor deze dingen en zij voor hem.

Gekomen in den voorzomer om te werken, was hij hier nu al ruim twee maanden, samen met twee vrienden, in goedkoop pension. Het was een van die haastig neergezette huisjes aan een binnenpad, met twee of drie andere samengebouwd; versch, vochtig, huisjes met gebroken daken, onnoozel modern, met ieder een balkonnetje en een houten veranda'tje achter op 't aardappelland uit.

Den ganschen langen dag, en dag na dag, deden zij niets dan werken, eten, zwemmen en soms wat wandelen.

En dit scheen het leven: eten, werken, zwemmen en wandelen...

Maar onder het uiterlijke van elke dag was de zomer langzaam veranderd en nu op dit oogenblik werd het donker manend gevoel daarvan in zijn geest tot duidelijkheid.

Het was herfst.

Hoog op dit klein eiland van het heden-oogenblik stond hij, voelend de wijde diepe vloeden van gisteren en morgen; de dingen rondom staarden hem aan met vreemde gezichten; uit dat gewende aspekt der dagen kwam de vreemdheid van het eerst-onbekende uit den begintijd weer terug en 't was hem raadselig, duizelend raadselig en bovenal weemoedig in zijn onbegrepenheid.

Een leven van maanden was hier geruischloos voorbijgevloeid, ongezien.

En in zijn heugenis condenseerde zich dat verleden tot een verwarden chaos, ver-gezien in de laagte, van zoelende, zalige zondagmiddagen onder 't goudgroen lommer; van droog-koude avonden; grijs-koele dagen met vochtig blazende winden. Er was een reuk van hars in zijn herinnering samen met boschstilte en koudklagen van denne-kruinen, breed-wuivend omhoog. Hij zag even weer zichzelven rijden in een open rijtuigje, voelde zijn koud-klamme handen, zijn verkilde beenen in de koele avondlucht onder zwart-wegsomberende boommassa's, en hoe de regelmatige hoefslag van het paard op den steenigen weg weerklonk in 't opdoemend mysterieuze.

Hij zag zich in het badhuis, in den schellen zonnelichtdag. Het plassen en proesten daar, het luid roepen over 't schitterwater, waarin de rose-bleeke lijven heftig bewogen.

Zondagsherinneringen kwamen op. De saaie trekking van eindeloos veel rijtuigen, landauers en tentwagens, voorbij op den grintweg achter het huisje. In die rijtuigen rumoerigbewegende of zakkerig ingezouken zwarte gestalten, kinderen in lichte zomerjurken... en altijd diezelfde sjokkende draf der paarden over het knarpend grint.

En ook plotseling weer, met een weeïng van verren weemoed, stonden voor hem op de stovend warme, late namiddagen in deze zelfde kamer gezien. Het gulden licht van de dalende zon, gouden tinteling overal, een stille, vriendelijke glimlach van lichting in 't

rond en buiten de dennestammen goud-brons. Onafscheidelijk van dit te zien, was ook die zonderlinge zoetige geur te ruiken, waarmee het huisje doortrokken was, en die dan in de kamer scheen te komen, terwijl hij van uit de achterkamer zat te staren, over het stemmig rood tafelkleedje naar 't blij-gulden buiten...

Dit was geweest.

Wat wilde dat zeggen: geweest? Waar bleven toch de dagen van het verleden? Hoe was de beweging van een mensch door de tijden? Als een papier-sans-fin verschoof langzaam onder en voor en over hem voorbij de dagenstrook, en de mensch staarde met droomerige of verschrikte oogen, in alle graden van bewustheid, tot plotseling in een schok, het alles brak, het diorama verdween. Dat was de dood, waarvoor men vreesde. Doch misschien was dat alleen onbewuste afgunst, enkel omdat anderen overleefden, die de langzame wenteling bleven aanschouwen.

En nu, in dit uur, voelde hij zich van een wonderlijken adem doortogen.

Het voelde alles verlaten, verlaten... In de aanwaaiende koude vlaagwinden, in de lichtblikkerende wolken tegen 't onverschillig blauw, over de afgedorde velden met de gele stoppels verderaf en slappe aardappelstengels dichtbij... er was overal het *geweest zijn*, het nu doode, terwijl vóór aan het pad, de vale denneboomen dofzwijgend stonden in berusting.

En hij was zich bewust, dat hij, trots 't bevredigd-voelen in den gewoontegang der dagen, hier niet eigenlijk geleefd had.

Het dorp, de lommerlanen, de te jonge, vaal-arme dennebosschen, de schrale heide waren dáár, maar 't was altijd alles ongemeenzaam geweest, onverschillig. Terwijl het lichaam daar ging, waar en gewoon, was het zielsverlangen onbewust elders en in veel schimmig-fijne dingen: in verre lichtgloed over de hooge boomen, in zaligbezwijmde warmte-verten over de heide, in transparante avondlichtheid, had de ziel de kus van het echte ware zomergeluk gevoeld, terwijl beneden over de donkere aarde de dingen haar niet kenden. De essence van den zomer scheen daar in hooge verte voorbij te gaan, één ruime lichtheid waarvan de afglanzen in teere uren wijlden op wat van omlaag uitstak.

En nu voelde zijn ziel heimwee naar dat vreemde verre, dat hij als zomer hier beneden gewacht had en dat niet gekomen was, terwijl het lijf zich bedriegen liet in lage rust.

Wat bleef er nu van deze maanden levens? Of beter: wat beteekende hem die behoefte, *dat* er iets blijven zou. Want dit holle *was* immers leven en de meesten verlangden nooit iets anders dan zoo een opvolging van dagen. Echter was 't of hij iets veronachtzaamd had. Als berouw gevoelde hij dat. Er was verwijt en treuring in alles om zooveel versmade maning, die hij altijd duister had geweten.

En hij voelde drang om te snikken over die nuttelooze dagen. Alsof deze verlatenheid van thans *zijn* werk was, kwam het hem voor in een zwak-weeë overstelping van verlangensweemoed.

Het was nu te laat de dingen te begrijpen en zoo zou 't altijd zijn, zijn leven door tot het eind. En altijd zou de omwereld hem iets zeggen en hij zou vaag luisteren en nooit begrijpen. En zijn melancholie in hem, dat was de smart over al wat onbegrepen, ongekend, ongewaardeerd in 't gegeheime zijn der buitendingen aan hem voorbijtrok.

Hij zette zich peinzend op de kanapee, vaag starend in de ruimte. En hij droeg zijn hart zwaar om al het gedachte en om de herfststemming buiten. Niet voelde hij een onrust om een ramp, een onheil dat zich donker aankondigde, maar om de even-vlijmend doorvoelde leegte van een menschen bestaan. Er was hier omlaag geen geluk, hoogstens materieele bevrediging en evenwicht der zinnen en der lagere verlangens. Het beste was nog daarnaar te streven en van al het andere af te zien...

Hij strekte zich nu languit op de kanapee, dof vermoeid van denken en allengs, terwijl het waaien buiten uit al verder afstand tot hem scheen te komen, voelde hij zich slaperig worden...

- Zoo! lui varken! leg je daar te maffe! zei een luidruchtige stem die hem deed opspringen, en harde voetstappen kraakten op het hout der veranda en toen in de kamer.

Dadelijk daarop knarste het kiezel onder een andere voetstap en ook de tweede, de lange blonde, verscheen vóór de veranda.

- Wa's dàt? Lag-i te slapen? vroeg deze de kamer instappend en zonder antwoord te wachten, vervolgde hij:

- Ik ben warm hoor! tot op m'n hemd eenvoudig doornat! en hij ging door de porte-brisée naar de deur om zich op te

frisschen. Doch halverwege bleef hij staan, teruggehouden door de quasi-verontwaardigden uitroep van den ander, die bij de kast bezig, toevallig op het boek zag, dat op de tafel open lag.

- Nee, maar kijk 's! Die kerel heeft de heele middag eenvoudig niks uitgevoerd. Z'n boek leit nog op 't zelfde blad open als van morgen. Ik heb 't gezien! bladzij 78.

- Zeg 's vader, wat hei je den heele middag uitgevoerd?!

En hij ging met over elkander geslagen armen voor de kanapee staan, plagend inquisitoriaal, terwijl de ander nog altijd geeuwend zijn oogen zat te wrijven.

- Nou zeg 's, wat heb je gedaan? herhaalde hij.

- Ja, vertel 's op! zei nu ook de lange blonde, nabij komend, voortdurend zijn bleek-zweetend gezicht afwisschend.

Die op de kanapee zag van den een naar den ander, gehinderd en even geërgerd door hun luidruchtigheid.

- Loop na de bliksem, jullie! zei hij, bedaard opstaande.

F. COENEN JR.

Honoré de Balzac.

Met veel reden spreekt men van Balzac's wederopstanding. Beroemd en veel gelezen was hij èn bij zijn leven èn kort na zijn dood; jaren daarop achtereen werd hij met eere geroemd doch weinig bestudeerd, en thans zijn wij weder in een periode, dat men hem druk leest en bespreekt.

Als ik mijn herinneringen naga, vind ik een vagen indruk, dat Balzac op school genoemd werd, - ik spreek van den tijd kort voor '80, - als een romanschrijver, vooral vermaard om *le Père Goriot, Eugénie Grandet* en *la Peau de Chagrin*. Waarschijnlijk werd hij toen ook een onzedelijk auteur genoemd. Kort daarop las ik *la Peau de Chagrin*, en, naar ik denk, begreep ik er toen zeer weinig van, want toen ik twaalf jaar later het boek herlas, kwam het mij als een volkomen nieuw werk voor. Kortom, Balzac was voor mijn tijdgenooten en mij geen man om wien wij dachten, en ik herinner mij zeer goed hoe verbaasd ik was, toen ik door een ouden heer Thackeray voor een leerling van Balzac hoorde verklaren. Zola was de Fransche romanschrijver, die ons bezighield, en al wisten wij dat Zola zelf Balzac aanbad, Zola was het die gelezen werd, overdacht en besproken, en niet Balzac.

Doch de tijden zijn veranderd. Een stroom van Balzacienisme gaat weder door de wereld, en vreemd genoeg om te zeggen en te hooren, aan die herleving hebben zoowel Zola deel als zijn tegenstanders; de naturalisten noemen hem hun vader, maar ook de idealisten verheffen hem, en menigmaal gaat de verheffing der idealisten tegen de bewondering der naturalisten in.

Dit is vreemd genoeg om te zeggen en te hooren, zoolang men Balzac niet kent. Doch zoo men hem bestudeert, vindt

men de verklaring van het raadsel. Want men ziet dan, dat de groote novellist een rijkdom van neigingen en inzichten had, die menigeen tot een gebrek aan systematische kracht zal terugbrengen. Hij beschouwt de menschen noch als wezens van zinlijkheid en hartstocht alleen, noch als uitsluitend gedreven door gedachten, voornemens en plichtgevoel. Hij ziet hen noch enkel als strijders om het bestaan, noch geheel als strevende naar de verovering van een ideëel goed. De wereld der krachten en motieven is voor hem een zeer bont magazijn, waarin van alles te vinden is, en hij heeft er niet aan gedacht zich te bepalen tot één enkele soort van drijfveeren. Levende tijdens den roem van Walter Scott, de romantiek van Hugo en het idealisme van George Sand, heeft hij aan romantiek en idealisme het realisme toegevoegd, en is daardoor tot dat veelkleurige geheel van motieven gekomen, dat zijn werk zoo rijk maakt, en hem door meer dan één school, na hem gekomen, als voorlooper kon doen beschouwd worden.

En dit is zoo, al beweerde hij zelf dat men de menschen voor wezens van hartstocht en instinct moet aanzien.

Doch dáárin hebben de naturalisten gelijk, dat Balzac het realisme of het naturalisme, zooals men het noemen wil, in de novellistiek gebracht heeft. Alleen, hij heeft zich niet tot dat realisme of naturalisme beperkt, althans niet gelijk men heden die termen opvat, en voor zoover men kan nagaan, ware hij geenszins er op gesteld om zich daartoe te bepalen. Hij is vol bewondering voor daden en gevoelens, die men heroïsch en idealistisch pleegt te noemen; hij denkt er niet aan om daden en gevoelens, gericht op een ideëel goed, te ontkennen, en zijn bewondering wordt er niet minder om, wijl hij vaak besluit, dat van dit idealisme een materieele, sociale of historische verklaring te vinden is. Hij bewondert het ideale, omdat het ideaal is, hoe het ook geworden moge zijn; hij aanvaardt zoowel de ideale uitkomst als de rationeele verklaring, en menigmaal ook houdt hij zich aan het ideale zonder de verklaring te zoeken of te geven. Maar ook erkent hij veel slechts en leelijks en grofs, en verbergt dat in zijn boeken niet.

En zoo is er in zijn romans een veelheid van opvatting en voorstelling, die velen verward en onwetenschappelijk zou kunnen schijnen. Maar Balzac zou beweren, dat het de taak is van een wetenschappelijken novellist om alle verschijnsels te

erkennen, de verklaring te geven, waar de verklaring te geven is, maar niet om verschijnsels voorbij te gaan, waar men geen verklaring heeft, en evenmin om slechts die verschijnsels te beschrijven, welke alleen uit een vooropgezette meening over den menschelijken aard kunnen worden afgeleid. De menschelijke komedie is een overrijke verzameling, en alle verschijnselen behoort *hij* in zijn catalogus op te nemen, die goed inventariseeren wil. Men erkenne wat is, en kan men bovendien verklaren, men verzuime het niet, maar men offere de beschrijving aan de verklaarbaarheid niet op.

In allen geval, welke Balzac's theorie ook zij, zijn werken hebben voor ons het aantrekkelijke van de romantiek en het treffende en leerzame van het realisme beiden. En met zulk een virtuositeit hanteert hij de veelzijdigheid van zijn neigingen, dat hij er in slaagt van fantastische motieven schoone romans te maken. *La Peau de Chagrin* is er niet minder een treffend beeld van een deel der maatschappij om, dat de held van het boek onder den invloed van een betooverden ezelshuid staat. *Seraphita* is een fraaie vertelling, al kiest zij Swedenborg tot patroon. *Ursule Mirouet*, - indien het minder schoon is dan vele andere romans, dit is niet wijl ook hier Swedenborg te pas komt, maar omdat ook Balzac niet altijd even sterk van kunst was. Balzac houdt van fantasie, hij houdt van waarnemen. Hij houdt van het rationeele, maar hij houdt ook van mysticisme en occultisme. Hij houdt van het verklaarbare en verklaren, maar hij houdt ook van het onverklaarde. Hij houdt van het realistische maar ook van het idealistische. Hij ziet en dramatiseert een groven strijd om het bestaan, doch hij loochent de opoffering niet, en houdt er van. Het kleine, alledaagsche, hij ziet het, en houdt er van voor zoover het bestudeerd kan worden, maar hij ziet ook, en houdt méér van het heroïsche. Hij houdt van den pathos maar ook van den lach; van preêken en van schertsen; van sentimentaliteit en van vernuft. Zijn eigen leven van verbeelding en waarneming is oneindig rijk gestoffeerd, en hij heeft belangstelling voor ieder voorwerp uit zijn collectie. Het leven der menschen is oneindig rijk en verscheiden aan uitingen, en voor iedere uiting gevoelt hij. Hij houdt er van het gansche leven in al zijn uitingen aan te zien, te beschrijven, te onderzoeken en te verklaren. Hij houdt van de kunst en ook van de wetenschap.

Hij houdt van dat alles en boven dat alles houdt hij van boeiende en verwikkelde verhalen.

I.

Balzac's veelzijdigheid gaat nog verder dan gezegd werd. Niet alleen neemt hij de menschen niet enkel als wezens van een bewust zedelijk streven, doch ook als wezens van hartstocht, maar hij onderzoekt een groote verscheidenheid van hartstochten. Niet alleen of vooral de liefde is het, die zijn romans vult; het leven zijner romans is gestoffeerd met nog vele andere passies.

La Cousine Bette geeft voorzeker de liefde in vele vormen; de ontembare zinlijkheid van baron Hulot; de opofferende echtelijke liefde van zijn vrouw, de liefde van zijn kinderen, het courtisanendom van madame Marneffe, de eerzuchtige liefde van Crevel, de jeugdige oprechte liefde van Hortense; - maar de beheerschende passie van het boek is niet de liefde, doch de wraakzucht. De wraakzucht van de armoedige nicht Bette, jaren lang afgunstig op haar rijke en aanzienlijke bloedverwanten, die eindelijk een motief tot vergelding krijgt en van dat oogenblik af alles doet om haar familie te ruïneeren en zelf de eerste te worden.

Een passie van gansch anderen aard vindt men in de geschiedenis van dien anderen armen bloedverwant, *le Cousin Pons*. Hier is een mensch, slaaf van de manie der verzamelaars en de zucht naar mooie voorwerpen. Er komen ook andere hartstochten in het boek, hebzucht en ijdelheid; er komt ook vriendschap en opoffering in, maar de eigenaardige trek van het werk is dat het de verzamelaarsmanie analyseert, en in de figuur van den armen neef Pons zelf de passie van het verzamelen en bezitten van mooie dingen onderzoekt.

In *Gambara* is een liefdesgeschiedenis. Maar het bijzondere van deze vertelling is de liefdesgeschiedenis niet, het bijzondere is de muziekale hartstocht van den verloopen en half waanzinnigen muziekus, geniaal van aanleg, maar bezeten door onpraktische denkbeelden, en uit wanhoop over zijn mislukken aan den drank geraakt. En onder de opwekking van den drank is hij een verstandig man en een voortreffelijk muziekant; hij spreekt met uitnemend inzicht over groote composities en bespeelt voortreffelijk het klavier. Doch heeft de drank hem

verlaten en is hij weer nuchter, dan valt hij terug in zijn dwangideëen over het doel der muziek en zijn zoeken naar een nieuw instrument, waar niemand geloof in heeft.

Ook de dichterspassie ontbreekt niet bij Balzac, al is Lucien de Rubempré niet zulk een zuiver voorbeeld van een poëet, als Pons dat van een verzamelaar is. Lucien, met al zijn talent, is geen genie, en wellicht mocht hij dat ook niet zijn, wijl Balzac hem gebruiken moest als type van een begaafden jongen man, die uit de provincie in Parijs komt om zijn weg te zoeken, en daarom kon hij zijn creatie niet te ver buiten het gemiddelde laten gaan. Toch is in de beschrijving van Lucien's natuur de psychologie van den dichter aangeraakt.

Ter afwisseling van deze esthetische hartstochten wederom een van die, welke men tot de algemeen menschlijke brengt: de gierigheid. Zij is het groote motief van de schoone en beroemde vertelling *Eugenie Grandet*; het groote motief, al geven de schuchtere en getrouwe liefde van Eugénie voor haar neef en de onderworpen liefde voor haar vader een schoone tegenpartij. Maar de oude Grandet toont den hartstocht in den scherpsten vorm. Gierig is hij in het groot en in het klein, en bedeeld met sluwheid en overleg, talenten die hem zeer helpen tot het bevredigen van zijn groote passie. In zijn koopmanszaken een groot man, maakt hij ook in huis van geld bijeenschrapen zijn eenigen lust. Rijk als hij is, laat hij èn zijn vrouw èn zijn dochter èn zich zelf in armoede leven, en hij houdt persoonlijk toezicht op alle uitgaven. Hij houdt van zijn dochter, maar niet op zulk een wijze, dat hij ter wille van haar wat geld verliezen wil. Hij misbruikt haar onderworpenheid om na den dood van zijn vrouw Eugénie van haar erfdeel afstand te laten doen.

Zóó de gierigheid die een vorm van egoïsme is. Maar het egoïsme in zijn grofste gedaante, wijl het zich in alle richtingen van het leven openbaart, is het geoïsme van Philippe Bridau,[1)] die niets anders is dan egoïst, zonder een enkele gedachte ten voordeele van een ander, en zelfs uit grof egoïsme tot flinke daden komt. Hij is een sterke natuur, begeerig naar alle genietingen van het leven, geheel zonder geweten, en slechts dàt doend, wat hem genot kan geven. Hij bedriegt

1) *Un ménage de garçon*.

en besteelt zijn moeder, zijn broeder en zijn tante; hij redt een ouden oom uit de dwinglandij van zijn huishoudster, doch zorgt zelf daardoor rijk te worden; maar eenmaal rijk ziet hij naar moeder en broeder niet meer om; hij brengt zijn vrouw stelselmatig in het verderf, en tracht voor zichzelf een tweede en aanzienlijk huwelijk te vinden.

Wat is Vautrin, de misdadiger die Rastignac wil verleiden en Lucien tot slaaf maakt? Hij is de passie van den opstand, van het Verzet. Terwijl de meeste menschen, ook in hun onderlingen strijd, de maatschappelijke organisatie en voorschriften erkennen en eerbiedigen, en van de vrijheden door die organisatie geboden gebruik maken zonder het stelsel te willen benadeelen, is er een kleiner deel, steeds in oorlog met de maatschappij en bij hetwelk het voeren van dien krijg tot een instinct is geworden. En bij enkelen van hen wordt dat instinct tot een grooten hartstocht, deze hartstocht is de passie van het Verzet, en het is die passie, welke Vautrin beweegt. Voorzeker had Vautrin gaven genoeg om in dienst der maatschappij getreden tot aanzien en fortuin te komen, maar hij is nu eenmaal begonnen opstandeling tegen de maatschappij te zijn, zijn instinct is hem te sterk, zijn hartstocht beheerscht hem. Hem behaagt de strijd, waarin hij vele malen verliest, en telkens weder oprijst om opnieuw te beginnen met misdaad en intrige.

Doch er zijn nog meer hartstochten. Er is de groote passie der geleerden, en Balzac heeft die niet onbehandeld gelaten. Want hij schreef *la Recherche de l'Absolu*, en deze roman is de geschiedenis van een geleerde, een zoeker naar het geheim der natuur, die zóó zeer den zucht tot zoeken in zich heeft, dat ook hij een slaaf van den hartstocht wordt, niet minder dan een die aan een ondeugd is onderworpen. Het is Balthazar Claës, een rijk burger in Vlaanderen, gehuwd met een vrouw van groote toewijding. Jaren lang leven zij gelukkig, doch op eenmaal verliest Claës de belangstelling voor zijn gezin. Hij is bevangen in gedachten over de ééne grondstof, die alle lichamen samenstelt, en tracht die ééne grondstof te bereiken. Hij maakt een laboratorium in zijn huis, koopt toestellen en ingrediënten, en raakt in schulden. Eénmaal gelukt het zijn vrouw den zoeker uit zijn arbeid te halen en hem aan hun liefde terug te geven. Doch deze terugkeer duurt niet lang.

Claës wordt vervolgd door gedachten en droomen over zijn onderzoek; hij is ongelukkig nu hij niet werken kan, en zijn vrouw ontslaat hem van zijn beloften. Thans volgt de ondergang van het gezin snel, en zonder de toewijding zijner dochter ware Claës geheel tot armoede gekomen. Zijn vrouw sterft van verdriet; de geleerde zelf moet een betrekking zoeken, en het is de dochter, die van het fortuin der familie nog wat weet te redden. Maar wederom wordt Claës de beroover van zijn gezin. Wederom, als hij in het huis, door de zorgen zijner dochter op nieuw ingericht, terug is, begint hij schulden te maken en alles te verkoopen, wat hij in handen krijgen kan, en zijn dochter vindt het ouderlijk huis leeggedragen. De hartstocht van Claës komt ten slotte wezenlijken waanzin nabij, en slechts door een grove beleediging komt hij tot bezinning. Doch dan ook treft hem zijn manie zóó, dat hij spoedig sterft.

Dit was een hartstocht voor natuuronderzoek. Maar er is ook een onderzoek van de wereld der gedachten, en van alles wat met de gedachte alleen te bereiken is; ook dit onderzoek kan zijn gepassioneerden hebben, en zulk een gepassioneerde is Louis Lambert. Voorzeker is deze ongelukkige jonge man niet, gelijk Claës, iemand, die onder zijn hartstocht anderen doet lijden. Misschien had hij het gedaan, ware hij zelf niet te spoedig het slachtoffer van zijn te groote inspanning geworden, maar zooals zijn geschiedenis is, benadeelt hij niemand dan zich zelf. Doch indien ditmaal een passie niet tot misdaden voert, niet te min heeft Balzac bij Louis Lambert wederom een hartstocht onderzocht.

En men zou ook van een hartstocht kunnen spreken bij de liefdadige bemoeiingen van dien dorpsgeneesheer Bénassis, die om troost te vinden voor een ongelukkig leven, de groote wereld verlaat, in een klein dorp zich vestigt, en tracht daar welvaart en gezondheid te brengen[1)] Want het is meer dan enkel troost zoeken wat hem beweegt; er is een groote behoefte aan toewijding en opoffering in de ziel van den geneesheer, die zich in vele zorgen steekt en zooveel beslommeringen op zich neemt, om het dorpsvolk niet alleen van ziekten maar ook van vooroordeelen te genezen. Naast de vele andere hartstochten door Balzac erkend en onderzocht, heeft hij de passie der wel-

1) *Le Médecin de campagne*.

dadigheid niet onaangeroerd gelaten, gelijk hij ook een enkele maal naast de vele schilderingen van strijd om rijkdom en macht een tafereel van zelfverloochening en menschlievendheid plaatste[1].

Het eigenaardige van Balzac als schilder van hartstochten komt duidelijk uit, zoo we zijn werk met dat van een anderen grooten novellist vergelijken, zoo wij hem en Thackeray naast elkander plaatsen. Neem de voornaamste figuren van den Engelschen novellist en zie wat hun hartstochten zijn: Major Pendennis, Arthur Pendennis, Warrington, Colonel Newcome, Ethel Newcome, Clive Newcome, Rawdon Crawley, Beck Sharp, Dobbin, Harry Esmond, en zooveel anderen. Al deze personen worden door hun schepper beschouwd voor zoover hun motieven en hartstochten algemeen menschelijk zijn, voorkomend bij alle beschaafde menschen, welke ook hun bijzondere werkkring is. Liefde, ijdelheid, baatzucht en snobbisme zijn de voornaamste trekken, waarmede Thackeray rekening houdt. Een enkele maal, als het schilders geldt, brengt hij in het gedachtenleven overdenkingen, in het gevoelslevens gevoelens die tot een speciale psychologie behooren. Doch dit is uitzondering. Men vindt in zijn boeken krijgslieden, staatslieden, kooplieden, letterkundigen en schilders, maar het is niet de zielkunde van hun stand die onderzocht wordt, het onderzoek beperkt zich tot die aandoeningen welke de personen ondervinden, wanneer zij als gewone menschen met elkander verkeeren. Warrington is letterkundige en Harry Esmond krijgsman, doch beider zielsleven, zooals Thackeray het analyseert, is dat van een gentleman, en meer niet. Pendennis is poëet en romanschrijver en George Osborne officier, maar bij den eerste vindt ge maar weinig van het bijzondere van een literator, bij den tweede weinig van het eigenaardige van een soldaat: beiden worden zij ons, naar hun zieleleven, getoond als mannen met ijdelheid en egoïsme; de een met meer nadenken en edelmoedigheid dan de ander, de tweede van de uiterste ijdelheid en zelfzucht; maar dat de een schrijver is en de ander officier, men bemerkt weinig van den natuurlijken aanleg, die tot deze bedrijven voert. Major Pendennis is krijgsman, en naar het schijnt, zelfs een niet onbelangrijk krijgsman geweest. Doch het is niet de oorlogspassie, welke

1) *l'Envers de l'Histoire Contemporaine*.

Thackeray in hem tracht na te sporen, hij ziet hem enkel als het vleesch geworden snobbisme, als den Engelschman die nooit iets anders dan snob geweest is, en nooit anders gedacht heeft dan in een snobbistischen kring van denkingen.

Ook Colonel Newcome is krijgsman, doch wij zien hem als een man van eenvoud en edelmoedigheid. Rawdon Crawley is een goedaardige egoïst en zwendelaar, Becky Sharp een geestige doch koude egoïst.

Alle menschen, ook ofschoon zij een bijzonder beroep in de maatschappij hebben, en menigeen door een bepaalde neiging tot een bepaald beroep gebracht wordt, hebben een zielsbestaan buiten dat beroep, en het is dat zielsbestaan, dat door Thackeray wordt onderzocht. Hij is psycholoog van de algemeen menschelijke eigenschappen, en Balzac behalve dat, ook psycholoog van de speciale instincten, die tot speciale uitingen voeren.

II.

Waar gesproken werd over de veelzijdigheid der passies door Balzac onderzocht, raak ik aan een zijde van zijn inzicht en zijn kunst, waarin hij als innovator geldt, en waarom vooral hij naturalist heet. Balzac beschouwt de menschen niet als wezens die door hun rede vooral, maar door hun instincten en passies in de eerste plaats geleid worden. Zij bewegen zich niet door een overtuiging van wat goed is; zij drijven niet op een beredeneerde moraal, noch handelen zij bij voorkeur naar die moraal, hun neiging is om te doen waar zij lust in hebben, en die lust is een hartstocht, een instinct, dat door de rede geleid kan worden, maar niet door de rede geboren is, en dat geenszins naar moreele voorschriften luistert. Daar de eerste zorg der menschen moest zijn, om in hun stoflijke behoefte te voorzien, daar zij om te bestaan in de eerste plaats hun stoflijk bestaan verzekeren moesten, is in de meesten het stoflijke en dierlijke nog de belangrijkste trek, en wordt de strijd der menschen in hoofdzaak door den strijd der instincten gemaakt. In alle kringen der maatschappij heerscht die strijd en even hevig, maar in de hoogere kringen neemt hij niet zulk een groven vorm aan. Hartstocht en zelfzucht heerschen vooral bij de onbeschaafde menschen het felst. In zeker opzicht is er een ontwikkeling in deugd gepaard gaande met een opklim-

ming in welvaart. De offers, die vijanden in beschaafde kringen van elkaar verlangen, zijn niet zoo groot als waar het't stoflijk bestaan raakt. Men zou haast zeggen dat Balzac aan een evolutie der menschen van dierlijke tot ideale wezens gelooft Vóór er steden en staten en een gemeenschap met een zekere welvaart bestonden, was er een leven van dagelijkschen strijd. voor het meest noodzakelijke onderhoud. Armoede en ellende was ieders deel en ieder voelde zich gerechtigd om datgene te doen, wat honger en moeite weg nemen kon. Zoo er wetten kwamen, het was niet liefde voor de ideale zijde der samenleving, die de menschen tot gehoorzaamheid aan haar voorschriften bracht, doch enkel vrees voor straf: vrees voor de wet, maar geen liefde voor de deugd. Goed-zijn en het goed-zijn bewonderen, dat kan dáár eerst geschieden, waar de vrees voor honger niet meer het allereerste gevoel is. De deugd begint bij de welvaart, en als de welvaart er is, kunnen sommige instincten zwijgen of althans minder luid spreken. Zoo leert ons, naar Balzac, de beschouwing van toestanden dáár, waar het bestaan gebonden is aan den groven en onmiddelijken strijd om het brood, de toestanden van het arme platte land.

'N'en déplaise aux faiseurs d'idylles en aux philanthropes, les gens de la campagne ont peu de notions sur certaines vertus; chez eux, les scrupules viennent d'une pensée intéressée, et non d'un sentiment du bien ou du beau; élevés en vue de la pauvreté, du travail constant, de la misère, cette perspective leur fait considérer tout ce qui peut les tirer de la faim et du labeur éternel comme permis, surtout quand la loi ne s'y oppose point. S'il y a des exceptions, elles sont rares. La vertu, socialement parlant, est la compagne du bien-être et commence à l'instruction.'[1)]

Men kan beweren dat Balzac hier overdrijft, het woord *vertu* in te beperkten zin neemt, en de deugd ook in haar eersten oorsprong niet vinden wil. De grove landlieden, die ieder uur tegen den honger moeten strijden, ook bij hen moet reeds iets van het ideale zijn, want men kan toch niet beweren, dat zij zich *alles* veroorloven en veroorloven willen om aan hun brood te komen. Ook het leven der landlieden is niet *enkel* een streven om tot eigen voordeel zooveel kwaad te doen als de

1) *Un Ménage de Garçon*.

wet maar toelaat en de politie niet beletten kan; zij zijn niet *enkel* dieven en moordenaars, noch van daad noch van neiging. Zij zijn niet *geheel* dieren; de poëet-wijsgeer, zullen sommigen zeggen, weet ook bij de zweetende strijders om het brood reeds het element der deugd te ontdekken, en de kunstenaar, die poëet is en intuïtief wijsgeer, mag dat element niet voorbij zien op straffe van een slecht realist te zijn. Ook de arme menschen zijn niet geheel dieren, en dit ligt in het citaat van Balzac zelf besloten. Want wat is *welvaart*? Zoodra men *iets* meer heeft dan noodig is om niet absoluut gebrek te lijden, is er reeds *eenige* welvaart, en zoodra die eenige welvaart er is, moet er ook volgens Balzac *eenige* deugd zijn.

Doch met zulk een kritiek mag men Balzac's inzicht niet geheel verwerpen. Indien hij zich te scherp uitlaat, men bedenke, dat hij in deze uitspraak opkomt tegen een overdreven idealisme, dat de menschen alleen als strevers naar de deugd beschouwt, geen plaats voor de instincten overlaat, en het idealisme juist daar zoekt, waar het 't minste te vinden is. Want dit zal wel waar zijn, dat de menschen elkander méér sparen, naarmate zij minder voor eigen gebrek behoeven te vreezen, en dat geschiedt, waar het gevaar voor onmiddellijken honger minder groot is, daar waar een vrij groote welvaart bestaat.

En terecht dan ook verzet zich Balzac tegen een idyllische opvatting van de landlieden, en terecht beschouwt men hem als iemand, die aan de instincten en hartstochten in zijn voorstelling van het menschelijk leven een zeer groote plaats afstond. Hij is niet geneigd zijn figuren alleen of vooral te laten drijven door de zucht om een goed mensch te zijn en hun ziel alleen of vooral tot het arena van den strijd tusschen plicht en lust te maken. Gewoonlijk doen zijn creaties waar zij lust in hebben, afgaande op hun gevoel, en zelfs dan, waar zij menschen van goede motieven zijn. Goed zijn uit overleg, als gevolg van een strijd tusschen geweten en neiging, dat zal men niet veel bij Balzac vinden. De strijd ontbreekt niet geheel, want men treft hem zelfs aan in een van zijn meest beroemde werken, in *le Père Goriot*. Daar toch is het Rastignac, de jonge man, die, opgevoed in een braaf gezin, te Parijs komt om carrière te maken, en spoedig leert, dat braaf heid niet de kracht is, waardoor men fortuin verovert. En weldra komt hij in de verleiding om geld en liefde te winnen, zoo hij die als gevolgen

van een misdaad wil aannemen; zoo hij zedelijk medeplichtig aan de misdaad wordt door de maatschappelijke voordeelen voor hem zelf er uit voortvloeiend te aanvaarden. In die verleiding komt hij, en bij uitzondering vindt men dan bij Balzac den strijd tusschen lust en geweten geschilderd, en bij uitzondering is het 't geweten dat overwint. Maar Rastignac is dan wellicht hier ook Balzac zelf, die eerst meende dat plicht en eer de wereld leidden, en ongaarne door zijn eigen voorbeeld die meening afbreken wil, al komt hij tot inzicht, hoe het eigenbelang en de hartstocht groote krachten in de menschelijke komedie zijn. De smart van Rastignac is de smart van Balzac zelf, toen hij gedwongen was van een idealistische wereldbeschouwing afstand te doen en het maatschappelijk leven als een voortdurend gevecht om geld en macht op te vatten, een gevecht waarbij meer op het doel en minder op de middelen werd gelet. Ten onrechte zou men uit Taine's studie opmaken, dat Balzac naturalist geboren was. Hij was geboren met een uitnemenden aanleg om de wereld onbevangen aan te zien, en het is door zijn onbevangen aanzien, dat hij geleerd heeft naturalist te worden, en het idealisme als de leer van een eigen streven, maar niet als de formule van het maatschappelijk leven te bewaren. Zeer zeker verloor hij daardoor alle geluk niet, want zeker is het waar, dat hij met het grootste genoegen de beweging van het leven gadesloeg, al zag hij er voornamelijk de triomf van het egoïsme in. Indien de menschen der hoofdstad in tegenstelling tot de landlieden eenige *notions sur quelques vertus* hebben, niet minder dan voor de landlieden geldt het voor hen, dat *les scrupules viennent d'une pensée intéressée et non d'un sentiment du bien et du beau*. Want eigenlijk zegt Balzac niet nauwkeurig wat hij meent, zeggende: *la vertu, socialement parlant, est la compagne du bien-être et commence à l'instruction*, want volgens zijn romans is het niet meestal de deugd die met de welvaart begint, maar is de zaak aldus: als er een zekere welvaart is, worden er zekere meeningen over de deugd verkondigd, wordt een zekere standaard van voortreffelijkheid in de overwegingen der menschen over hun eigen gedrag en dat van anderen ingevoerd, treedt een zeker theoretisch besef van wat een goed mensch zou moeten zijn als bestanddeel van het denken over leven en wereld op; die meeningen, die standaard, dat besef, bekend

zijn zij aan allen uit de samenleving, waar een zekere welvaart en instructie bestaan, doch er naar leven doen weinigen; en die er naar leven, gewoonlijk doen zij dat minder uit nadenken dan uit een natuurlijken aanleg; verreweg de meesten echter kennen de deugd als theorie, maar leven om hun eigen voordeel van geld, eer en macht te zoeken.

Zoo is de leer door de romans van Balzac geleerd, en idealistisch zal men ze zeker niet noemen. Maar bij het spreken over deze zaak verwarre men wereldbeschouwing niet met levensleer. Indien Balzac zwartgallig is in zijn meening over wat het maatschappelijk leven drijft; indien hij tevens die egoïste wereld met belangstelling aanziet en met hartstocht leeft in het spel van haar bewegingen, hij is er ver vandaan om de burgerlijke deugd als een onding te verwerpen. Deze violente naturalist in de waarneming is burgerlijk idealist in neiging. Hij constateert dat de deugd niet heerscht en wel het eigenbelang, maar niettemin beoordeelt hij de menschen en de wereld naar den standaard van deugd door de theorie der beschaafden aangenomen, en laat hij uitkomen het contrast tusschen wat men doen moet, en wat men doet. Balzac is geen zuivere naturalist, die alleen gevoelt voor wat is; hij is tevens een moralist, die gevoelt voor wat zijn moest, en beroep doet op het moraliteitsgevoel van zijn lezers. Het drama van Rastignac's ontwikkeling in den *Père Goriot* is een drama van plicht, en de ervaringen van dien jongen man kunnen misschien zijn gedrag verontschuldigen, in Balzac's oogen is hij geen groot man, wijl hij niet met meer kracht zich boven den invloed van het Parijsche leven weet te plaatsen. Het sterfbed van Goriot is daarom zoo treffend, wijl de ondankbaarheid, de ijdelheid, de leegheid van gemoed der twee dochters in zulk een schrille tegenstelling is tot de houding die de burgerlijke moraal aan dochters voorschrijft. Lucien de Rubempré, die eveneens in de hoofdstad komt om fortuin en roem te zoeken, ook hij wordt door zijn schepper steeds beoordeeld en veroordeeld. Philippe Bridau is een onvervalschte egoïst en een heros van eigenliefde, maar niemand eerder dan Balzac velt vonnis over zijn eigen creatie. De meest bewonderenswaardige menschen zijn niet zij, die het meeste talent hebben, maar de bezitters van een goed hart, die zich kunnen beheerschen en opofferen. De ware groote man is voor Balzac de schrijver d'Arthez, die in

armoede leeft, een ander weet te helpen, rustig verder arbeidt, de fortuin afwacht maar niet zoekt, den moed van zijn overtuiging toont, en in den nobelen eenvoud van zijn karakter door de sluwe prinses de Cadignan zich laat misleiden. Met romantische sentimentaliteit vereenigt Balzac vaak voortreflijkheid van geest en gemoed in één persoon. Horace Bianchon is niet alleen een uitnemend geneeskundige, hij is ook een goed vriend en een braaf man. Joseph Bridau, de groote schilder, is de beste zoon ter wereld, en de beste broeder tevens, zoolang hij zich nog niet overtuigd heeft, dat Philippe een schurk is. Louis Lambert, de subtiele en verheven denker, is fijngevoelig en beminlijk. D'Arthez noemde ik reeds. Maar dogmatisch is Balzac zoo min hier als in eenig ander opzicht. Geestelijke voortreffelijkheid en kracht van temperament gaan menigmaal samen met afwezigheid van gevoel voor eer of plicht. Niet alleen is het zoo bij Philippe Bridau, maar ook bij dien anderen booswicht, zijn tegenstander Maxime Gilet, van wien de schrijver zegt:

‘Ainsi périt un de ces hommes destinés à faire de grandes choses, s'il était resté dans le milieu qui lui était propice; un homme traité par la nature en enfant gâté, car elle lui donna le courage, le sang-froid, et le sens politique à la César Borgia. Mais l'éducation ne lui avait pas communiqué cette noblesse d'idées et de conduite sans laquelle rien n'est possible dans aucune carrière.’

Ook hier, gelijk men ziet, laat Balzac het niet na om als moralist op te treden.

Zóó dan, als Balzac naturalist is, wijl hij de menschen voor een groot deel als wezens van passies en instincten opvat, en het leven als een strijd dier driften, is hij geen zuivere naturalist, wijl hij niet alleen de menschen onderzoekt en beschrijft naar wat zij zijn, doch ook naar wat zij moesten zijn volgens de overgeleverde moraal. En zelfs steunt zijn gansche voorstelling van zijn periode op een historisch-moreel inzicht, op de meening, dat de maatschappij, door het verdwijnen van het koningschap met de bevoorrechte standen van adel en geestelijkheid, het besef van eer en deugd verloren heeft en slechts voor het geld gevoelt. Maar hij is ook geen zuiver naturalist, zooals men tegenwoordig dat woord ook in de literatuur gewoonlijk opvat, wijl hij geenszins de wijsbegeerte is toegedaan,

welke men tegenover supranaturalisme kan stellen. Hij was geen atheïst; niet alleen erkende hij de godsdienst als een weldadige macht in de maatschappij, doch hij nam de Voorzienigheid aan; in zijn romans zoowel als in zijn brieven wordt de Voorzienigheid vele malen met volkomen geloof genoemd. Hij was geen streng materialist, zooals men heden van materialisten spreekt, want ten volle erkende hij invloeden, die men thans occult en spiritistisch zou noemen en door de ware materialisten geloochend worden. Hij was zelfs dáárin geen zoo streng man van studie, als hij wel gaarne doet voorkomen, en door sommigen ook gezegd wordt, dat hij wel degelijk zijn voorliefde heeft in de voorwerpen van zijn onderzoek. Hij leeft met veel meer behagen in het denken en schrijven over de hertoginnen en prinsessen van den Faubourg Saint Germain, over de groote geldmannen, artisten en intriganten, over alle lieden van een ontwikkeld geestelijk leven, dan over de burgerlui en de plattelandsmenschen. Zoo er geen voornaamheid is van geest of gemoed, geen groote verfijning van denken of gevoelen, - ik zeg niet dat Balzac dan geen genoegen meer heeft in zijn onderzoek, doch zeker is zijn behagen veel grooter bij de zeldzaamste kasplanten der beschaving. Hij is zelfs geen zuivere naturalist van de liefde, want maar zelden vindt men bij hem de liefde der vrouwen behandeld als een zaak van temperament en passie. Zijn vrouwen zijn geen wezens van hartstocht alleen doch van een groote cultuur van gemoed en vooral van geest.

Eugénie Grandet is een reine ziel van de schoonste opoffering. De prinses de Langeais denkt niet om hartstocht, maar om langdurig en aanhoudend koketteeren. De hertogin de Cadignan studeert een rol in om op het eind van haar bestaan als schoone vrouw een beroemd man als minnaar te veroveren. Madame de Mortsauf is er niet van minder zieleadel, omdat de zinlijkheid ook haar kwelt. Madame Marneffe denkt niet om hartstocht, maar om geldverdienen en opgang maken. Zelfs een courtisane als Esther is niet enkel een wezen van vleesch: haar liefde voor Lucien bevat veel idealistische aanbidding. Mejuffrouw Cormon weet niets van zinlijkheid, en verlangt enkel naar een kind. Eve Chardon heeft een liefde eer van gemoed dan van zinnen. Indien Balzac zal toegeven dat ook met de liefde der vrouw de zinlijkheid te maken heeft, hij zegt ook dat de

vrouw niet altijd het wijfje van den man is, en houdt zich vooral aan die uitingen van den vrouwelijken hartstocht, welke tot het leven van hoofd en gemoed behooren. Zóó weinig beschouwt Balzac den zinlijken kant in de aandoeningen eener gecourtiseerde vrouw, dat hij de gansche egoïste en onverschillige groote wereld personifieert in de figuur van Foedora, de dame zónder hartstocht. Zóó weinig, dat men heden ten dage kan hooren klagen: men heeft bij Balzac altijd met dames te doen en nooit met vrouwen.

Maar hij miskent noch verzwijgt, tot ergernis van velen, dat de voorname dames, en de dames met een hoog leven van ziel, en de beminnelijke jonge vrouwen aan stoflijke invloeden onderworpen zijn. Het lijden van de teedere Pierrette, met een zoo zuivere aandoening geschilderd, wordt zeer verhoogd door de doorbrekende puberteit. Madame de Mortsauf is een nòg grootere heldin, wijl ook vleeschlijke lust haar strijd tegen haar aanbidder moeilijk maakt. Maar de hoofdzaak is volgens Balzac - althans in de gevallen door hem behandeld - dat in een liefdesverhouding de begeerte bij den man is, doch bij de vrouw zucht om te behagen en de komedie der hofmakerij te verlengen en belangwekkend te maken. De beschaving, zegt hij ergens, heeft van een wijfje een vrouw gemaakt. De beschaving, zoo zouden wij thans zijn formule wijzigen, heeft van de vrouw een dame gemaakt. En Balzac, zullen wij er aan toevoegen, onderzocht liever de dame dan de vrouw, en de liefde der dame niet als een instinct doch als een of ander overleg, als een of andere berekening.

Balzac is ook geen naturalist in zijn voordracht. Wederom, geen naturalist, zooals wij het tegenwoordig verstaan, terwijl wij Zola als den type van een naturalist beschouwen. Een kunstenaar als Zola, al wil hij zich laten leiden door een wetenschappelijke studie; al beschouwt hij de menschen als wezens van temperament en hartstocht; al wil hij ook wel met zijn werk een leering over de wereld geven, een kunstenaar als Zola is in zijn voordracht zuiver artist. Hij geeft in episch-lyrischen stijl zijn persoonlijke visie van de wereld en het leven der menschen; hij toont wat is, doch zegt het niet; hij houdt geen bespiegelingen, maakt geen algemeene opmerkingen, kritiseert niet, spreekt niet in de eerste persoon. Balzac daarentegen, al geweldig artist als hij is, neemt voortdurend de

houding aan van een causeerend leeraar. Hij wil u de zaken verklaren, hij wil u nadrukkelijk bewijzen dat de dingen zóó zijn en niet anders; hij wil u vertellen hoe zij moesten zijn; hij wil met u samen de wereld bezien, er over spreken en menigmaal er over schertsen. Hij treedt op als historicus, als filosoof, als moralist, als man van natuurwetenschap. Hij wil niet, dat ge zijn boeken leest alleen om aangename verstrooiing te vinden, niet alleen om getroffen te worden, maar om te leeren over de wereld in haar geheel en de maatschappij in haar vele deelen. Hij is ontevreden zoo men hem als een verteller, als een novellist, en niet als een leerend denker beschouwde. Hij vloeit over van algemeene opmerkingen; hij vervalt telkens in historische en sociale bespiegelingen; hij is geen epicus, doch een causeur, die naar welgevallen de houding van een epicus, een lyricus, een humorist en een professor kan aannemen; die deftig kan zijn en satirisch en grappig en aandoenlijk en bitter en treffend en boeiend. Hij verschaft den lezer niet enkel het materiaal om over personen en toestanden te oordeelen, doch hij zegt er bij hoe hij zelf oordeelt en de lezer oordeelen moet; hij geeft niet enkel zijn aandoening voor wat hij gezien en gedacht heeft, doch verlangt dat ge zijn aandoening begrijpen zult. Hij staat in zijn voordracht veel dichter bij Thackeray dan bij Zola.

Balzac is menigmaal geen naturalist als artist, omdat hij het te veel is als man van wetenschap. Menigmaal gaat het feit hem meer ter harte dan de kunst. Hij heeft een hinderlijken ijver om het kromspreken van vreemdelingen nauwkeurig uit te drukken. Het Israëlitisch-Elsassische Fransch door den baron Nucingen gesproken is met een drukkende conscientieusheid weergegeven. Hij wil niet dat de lezer het accent alleen van patois en jargon gevoelt, doch geeft ze hem met huid en haar, en meer met groote wetenschap dan met artistieke virtuositeit. Hij schijnt u niets te sparen van zijn zaakkennis, waar de toedracht eener gebeurtenis verklaard moet worden. De financieele verwikkelingen in zijn verhalen zijn vermoeiend van de uitgewerkte techniek. *César Birotteau* is, naar het schijnt, bruikbaar als leerboek over faillietzaken, doch de lezer die er drama in zoekt, wordt niet geboeid door de omzwerving in het wetboek van koophandel, waarop Balzac hem wil medenemen. En niet minder uitvoerig is hij in zijn voorstelling van politieke intrigen.

Om nog een andere voorname reden is Balzac geen naturalistisch kunstenaar, zooals wij ons dien plegen voor te stellen. Niet alleen geeft hij zijn oordeel over personen en feiten, doch hij gaat in gemoed met dat oordeel mede, en toont weinig van de terughouding van hem, die zich zelf tot onpartijdig voorwerp wil maken, waarop de buitenwereld inwerkt. Hij geeft woorden van lof en van blaam, en spaart bij die gelegenheid de sterkste uitdrukkingen niet, zoodat hij spoedig uitgeput is, en voor beiden zijn goedkeuring en zijn berisping een beperkt vocabulair heeft. Menigmaal geeft hij aan zijn bewondering toe met een overgave, die wij tegenwoordig moeilijk meer kunnen zien zonder te lachen. Hij is dan van een romantische sentimentaliteit, en wij denken aan doorslaan, zoo wij een uiting vinden als deze:

'Joseph fut sublime pour sa mère; il ne quitta pas sa chambre, il dorlotait Agathe dans son coeur, il répondait à cette tendresse par une tendresse égale. Ce fut pour les amis de ce grand peintre un de ces beaux spectacles, qui ne s'oublient jamais. Ces hommes, qui tous offraient l'accord d'un vrai talent et d'un grand caractère furent pour Joseph et pour sa mère ce qu'ils devaient être: des anges qui priaient, qui pleuraient avec lui, non pas en disant des prières et répandant des pleurs, mais en s'unissant à lui par la pensée et par l'action.'

Er zijn dus vele redenen, waarom men Balzac geen naturalist kan noemen zonder een uitvoerige toelichting te geven, al blijft het waar, dat er veel naturalisme in zijn werk is. Doch het merkwaardige van Balzac is zijn veelzijdigheid. Kunst en didaktiek; realisme, idealisme, romantiek en naturalisme; epiek, lyriek en causerie; hartstocht, dramatiek en moraliseeren, dit alles en meer nog is in zijn werk te vinden; in zijn kunst bracht hij de veelzijdigheid zijner natuur, die het hem mogelijk maakte de bonte volheid van het leven uit te drukken, waarvan hij de Menschelijke Komedie het monument wilde maken.

Want wat hier gezegd wordt, geldt voor de *Comédie Humaine*, doch over de *Contes Drolatiques* moet men een afzonderlijke beschouwing houden.

III.

De standaarduitgave van Balzac's werken, - en deze bevat

de romans van zijn jeugd niet -, bestaat uit drie en twintig deelen ieder van vijfhonderd à zeshonderd bladzijden in een zeer groot octavoformaat. Hierin komen voor de groote reeks werken van de *Comédie Humaine* met haar afdeelingen van *Etudes de Moeurs, Etudes Philosophiques, Etudes Analytiques*, voorts tooneelstukken, de *Contes Drolatiques*, studiën van historischen en kritischen aard, en vele kleine schetsen. Er is een lijvig deel met brieven, dat waarschijnlijk nog slechts een bescheiden brok van zijn correspondentie vormt.

Al de literaire arbeid in de standaarduitgave opgenomen, is door Balzac voortgebracht in den tijd van twintig jaar. Enkele kleine novellen zijn met gemak door hem voltooid, doch aan bijna al zijn boeken besteedde hij tien à twaalf correcties. Hij had geen secretaris en geen corrector. *Les petits Bourgeois* is naar het schijnt voor een klein deel, *le Député d'Arcis* voor het grootste deel door een ander voltooid.

Deze overbekende statistiek wil ik herhalen, omdat voor den lezer, die zich verbaast over het gebrek aan eenheid in Balzac's geest en produktie, uit deze opgave iets van een verklaring kan worden afgeleid. Moest Balzac reeds van nature met een groote veelzijdigheid van aanleg in belangstelling en sympathie begaafd zijn, het heeft hem aan de rust ontbroken om zich te vormen tot een denker met een vaste algemeene opvatting en een schrijver met een systeem.

Want al heeft hij zich met correcties afgebeuld om zijn werk zoo goed mogelijk te krijgen, het kan niet anders of hij schreef het eerste brouillon voor het vaderland weg. Volgens zijn eigen mededeeling schreef hij de schitterende vertelling *la Vieille Fille* in drie nachten, en den ganschen zoo ingewikkelden roman *César Birotteau* in vrijf en twintig dagen. En niet eenmaal kon hij al zijn uren geven aan letterkundigen arbeid. Een groot deel van zijn tijd ging weg aan reizen, aan het denken over en werken aan ondernemingen, en aan besprekingen en onderhandelingen met schuldeischers. Wat hij voor uren heeft moeten schenken aan boekenstudie voor zijn geschriften, kan men moeilijk berekenen, tenzij hij steeds geteerd heeft op de wetenschap vóór zijn dertigste jaar vergaard. Hij moest schrijven en boeken voltooien om zijn schulden te betalen; zijn verbazende fantasie schonk hem voortdurend motieven en intriges, en ieder motief en iedere intrige gebruikte

hij om er een grootere of kleinere vertelling met zooveel mogelijk bespiegeling en leering van te maken. Nogmaals, hij had de rust niet om van zijn meeningen een geordend systeem te maken, de rust niet om zijn overrijken aandrang naar een grondgedachte te richten, en misschien zoo hij de rust had gehad, ware zijn verbeelding hem te sterk geweest, en had hij niet gewild.

Doch zoo wij geen konsekwente leer, geen eenheid van meening over de wereld in zijn werk ontdekken, - tenzij de meening dat de wereld en het leven der menschen een zeer bont geheel is -, het ontbrak hem niet aan eenige groote leidende inzichten, bij welke hij ongetwijfeld grooten steun gevonden heeft. Hij was rijk aan eigen opvattingen en zelfs aan stokpaardjes. Sainte Beuve noemt *la femme de trente ans* een ontdekking van Balzac, en de vrouw van dertig jaren, de vrouw, die eerst den vollen bloei van lichaam, geest en gemoed bereikt heeft, als zij reeds jaren lang gehuwd is; die heerschen wil over een kring van aanbidders of althans dan haar groote liefde zoekt, wanneer zij volgens de burgerlijke leer enkel gade en moeder mocht zijn, - die vrouw is zeker een thema, waar Balzac zéér veel uitgehaald, waaraan hij zeer veel verbonden heeft. De wereld van hofmakerij, koketteeren en amouretten, waarin de gehuwde vrouwen en meestal ongetrouwde mannen zich bewegen, was voor hem een onuitputtelijke bron van novellistische en didaktische vindingen.

Hoezeer Balzac zich liet leiden door zijn inzicht over de heerschappij der hartstochten, hoezeer hij ook daarin veelzijdig was, heb ik reeds gezegd.

En één dier hartstochten heeft hem overal getroffen, één er van is door hem vooral als motief voor zijn drama's gebruikt, het is de hartstocht voor het geld. De maatschappij van zijn dagen werd in zijn oogen vooral beheerscht door de geldzucht. De negentiende eeuw is de eeuw van het geld, dit is een van Balzac's zwaarste spreuken. Macht en aanzien worden niet verkregen door voortreflijkheid van geest, maar door hem die het meeste geld heeft en het meeste talent om het geld te verwerven. Hij keurt dat niet goed, hij keurt het zelfs sterk af, maar hij zegt dat het zoo is. Niet de zucht om iets schoons en iets goeds te doen, leidt de velen en de machthebbers; niet hun wordt de leiding geschonken, die

bewezen hoog van gezindheid te zijn, doch de macht is te veroveren door een ieder die het geld verovert. Er is een tijd geweest, dat ook mannen, middelmatig van geest en fortuin, konden schitteren en beroemd worden, door een schoon besef van rechtvaardigheid en waarheid, maar die tijd is voorbij.

'L'intelligence du beau, roept Balzac uit, qui dans l'agonie des sociétés devrait, comme le soleil à son coucher, éclairer encore les hauts lieux, lorsque tout est sombre, les a désertés de nos jours. Signe fatal pour les nations!'[1)]

En elders:

'Vous vous abusez si vous croyez que c'est le roi Louis-Philippe qui règne, et il ne s'abuse pas là-dessus. Il sait comme nous tous qu'au dessous de la charte, il y a la sainte, la vénérée, la solide, l'aimable, la gracieuse, la belle, la noble, la jeune, la toute-puissante pièce de cent sous....! Or l'argent exige des intérêts, et il est toujours occupé à les percevoir! Dieu des juifs, tu l'emportes! a dit le grand Racine. Enfin, l'éternelle allégorie du Veau d'or! Du temps de Moise on agiotait dans le désert! Nous sommes revenus aux temps bibliques! Le Veau d'or a été le premier grand livre connu.'[2)]

Meent Balzac dan dat het geld vroeger géén macht was? Zoover gaat hij niet, maar hij meent:

'L'argent autrefois n'était pas tout, on admettait des supériorités qui le primaient. Il y avait la noblesse, le talent, les services rendus à l'Etat; mais aujourd'hui la loi fait de l'argent un étalon général, elle l'a pris pour base de la capacité politique! Certains magistrats ne sont pas éligibles, Jean-Jacques Rousseau ne serait pas éligible.'[3)]

Balzac was in zekeren zin een *laudator temporis acti*. Hij droomde gaarne van den tijd vóór de revolutie, toen, volgens hem, de maatschappij geleid werd door de monarchie en de godsdienst. Er was een tijd geweest, waarin de hoogste leiding berustte bij een man, die heerschte met het vertrouwen door het volk in hem gesteld, en wiens macht door wet en geschiedenis aan hem en zijn nakomelingen gewaarborgd was. En onder dien heerscher stond een schare van edelen, wier streven was de gunst van den monarch te verwerven door belangrijke

1) *Le Refus*.
2) *La cousine Bette*.
3) *La cousine Bette*.

diensten aan het bestuur bewezen. Naast de edelen de geestelijkheid, eveneens helper van de kroon. En onder deze stond het volk, waarbij voorzeker het geld verdienen een groot ding was, maar dat toch ook, door het voorbeeld van hun meerderen, wat anders en wat beters kende dan het geld. Menige man uit het volk was door zijn aanhankelijkheid aan den edelman van een niet minder schoone toewijding dan de ridder tegenover den koning, en de braafheid was onder den burgerstand zeer in aanzien. En ook de godsdienst bracht de toewijding in eere en deed de braaf heid als een begeerlijke deugd beschouwen.

Wat nu maakte dien tijd zoo schoon? Het was de maatschappelijke ongelijkheid, en het besef dat die ongelijkheid niet werd opgeheven door het bezit van veel geld. Het was het begrip van feodaliteit, dat de gevoelens van eer, trouw en toewijding onderhield. *Noblesse oblige* was de spreuk der edelen, en een element van ridderlijkheid kon een gansche maatschappij doordringen, waarin de ongelijkheid door geen daden was op te heffen, waarin de eene stand door geen gebeurtenissen in zijn aanzien boven den anderen geschokt kon worden, en de mindere man zich niet nader tot den hoogere kon opbeuren dan door zijn gunst op edele wijze te verwerven.

De ongelijkheid bracht een element van ridderlijkheid in het maatschappelijk leven, en ook in het leven der burgers. En deze ridderlijkheid, dit vermogen om zich te onderwerpen en op te offeren en trouw te zijn en belangloos, was een heilzaam correctief tegen den aandrang van het menschelijk instinct, tegen zijn zelfzucht, die hem drijft naar aanzien en het méérhebben dan anderen. Doch de revolutie kwam, de gelijkheid werd ingevoerd; er waren geen standen meer door de wet met bijzondere rechten beschonken; het correctief verviel, en de zelfzucht werd ontbreideld. Wat nu kan een mensch tot méér brengen dan een ander is in maatschaplijk aanzien, dat zich al licht richt naar een zekeren standaard van weelde en verfijndheid in stoflijk bestaan? Dat is het bezit van geld, en door het geld dan ook tracht na de revolutie, en vooral na Napoleon, - want in het eerste keizerrijk was althans de militaire eer nog een ideaal motief -, door het geld tracht een ieder macht en aanzien te verkrijgen, en het geld, middel tot dat doel, is daardoor in de hoogste eer.

Napoleon zelf, hoezeer ook afgod van Balzac, is reeds eenigszins aangetast door den vloek der gelijkheid, door de ontbreideling van de zelfzucht. Daar waar geen vóórgeschreven orde de ongelijkheid handhaaft, en een ieder door zijne persoonlijke begaafdheid kan opklimmen, daar ontwikkelt zich het eigenzuchtige instinct zonder belemmering. En zoo ging het ook bij Napoleon, en zelfs tot zijn eigen verderf. Want in de uiterste bezorgdheid dat hij niet geheel en al de eerste en de grootste man zou wezen, terwijl hij niet op trouw en toewijding bij de besten in zijn omgeving rekenen kon, trachtte hij de medewerking van zijn grootste tijdgenooten te vermijden. Wel zocht hij hulp bij Masséna, Fouché en Talleyrand, doch hij durfde hun geen groot aandeel in zijn bemoeiingen geven, en zóó bracht hij Frankrijk niet tot de hoogste macht, zóó verzwakte hij ook zijn eigen positie. De zelfzucht van Napoleon die hem na de invoering der gelijkheid tot de heerschappij bracht, belette hem heerscher te blijven en dreef hem naar den ondergang.

En na Napoleon kwam de restauratie met twee koningen, die òf niet verstandig òf niet sterk genoeg waren om een zekere feodaliteit op nieuw tot een blijvende instelling te maken, en eindelijk Louis Philippe, de burgerkoning, op den troon gebracht door de geldmannen, een schijnkoning, onder het despotisme van het geld.

Waar is de braaf heid gebleven? Onder het feodale régime was zij eigendom ook van de uitnemenden van geest. Wederom, onder het feodale régime kon geen geestelijke voortreflijkheid de ongelijkheid opheffen; het hoogste aanzien van den burgerman was de gunst van adel en vorst, en adel en vorst eischten trouw en toewijding. Maar thans is de braaf heid slechts behouden bij de armen van geest, of bij hen, die onder de nawerking van het oude regime als erfenis de oude gevoelens nog bezitten. Zij die groot zijn van verstand volgen hun zelfzucht en wijden zich aan geldelijke speculaties of aan allerlei intriges om te *arriveeren*, een woord en een begrip eerst na de revolutie ontstaan. Zij doen als Nucingen en du Tillet, de geldmannen, die door hun financiëel vernuft een hooge plaats in de maatschappij veroveren; als Philippe Bridau, Gondreville, de vele journalisten en zelfs ook Rastignac, die met of zonder wroeging door geintrigeer opklimmen. Zij doen als de vele lieden

van den hoogeren stand, de Marsay, du Trailles, wederom Rastignac, die zich handhaven door speculeeren en intrigeeren. Maar onder de burgerlieden vindt men de braaf heid vooral bij hen, die niet bekwaam zijn in financiewezen en gekuip, en dan ook het slachtoffer worden van hun onbekwaamheid. Braaf, burgerlijk eerlijk is César Birotteau, de parfumeur, die zijn zaken wil uitbreiden, als een rijk man leven, in de klem raakt door het chicaneeren van zijn huisheer en de geldschieterstaktiek van du Tillet, doch volhoudt een eerlijk man te zijn, en ten slotte gerehabiliteerd wordt. Een braaf en een flink man is Phellion[1)], al is hij belachelijk in zijn allures van patriottische strengheid en antieke deugd; belachlijk is hij, doch braaf en flink tevens, en hij weet zich te handhaven. Braaf zijn Pons en Schmucke[2)], de goedaardige verzamelaar en de eenvoudige muziekus, maar hun goedaardigheid en eenvoud maakten hen slachtoffer van intriganten. Braaf en opofferend is Chesnel[3)], de notaris die zich nog altijd den lijfeigene van den edelman gevoelt, gansch zijn vermogen opoffert om den lichtzinnigen adellijken jongen man te redden, en andere heldendaden van toewijding verricht.

Balzac dan is een *laudator temporis acti*. Maar noch vindt hij den verleden tijd geheel goed, noch die van heden geheel slecht; noch gelooft hij dat de oude tijd terug zal keeren, noch ziet hij er heil in den bestaanden toestand niet te erkennen, noch leeft hij zonder behagen in dien toestand. Zelfs in deze belangrijke theorie over de voordeelen van het feodale bestuur moet men bij Balzac geen strenge doctrinariteit zoeken. Hem interesseert het spel der hartstochten en krachten zóó zeer; hem is het speculeeren en intrigeeren zulk een boeiend drama, dat hij steeds door de beweging van zijn tijd wordt beziggehouden. Indien zijn tijd niet zoo nobel is als de droom van het verledene, belangwekkend en rijk aan groote tafereelen is hij zeker, en onuitputtelijk aan stof voor den waarnemer, den denker en den kunstenaar. Geen goed ook komt er van, zoo men wil doen alsof de voordeelen van het feodale régime konden terugkeeren, zonder dat de aanzienlijken zelf de oude deugden in zich hebben. Ook is niet alle deugd bij de ontwikkelde bur-

1) *Les petits Bourgeois*.
2) *Le cousin Pons*.
3) *Le Cabinet des Antiques*.

gers verloren gegaan. Horace Bianchon is een voortreflijk en hulpvaardig vriend. De jonge lieden, die het kringetje vormen, waartoe ook Lucien de Rubempré eenigen tijd behoort, het *cénacle* van d'Arthez en diens vrienden[1], zijn grootendeels uit den burgerstand, doch allen van den hoogsten zieleadel. De rechter Popinot is een burgerman van weinig manieren, doch zijn karakter is niet minder nobel, dan zijn doorzicht groot is.[2] Joseph Bridau is een burgerjongen met genie van schilderen, met een goed verstand en een schoon gemoed.[3] Er is een gansche kring van menschlievenden in Parijs.[4]

De tijd waarin wij leven is niet geheel slecht, al heeft het geld het meest te zeggen. En zeker zal hij mislukken, die de geschiedenis niet weet te lezen, en niet begrijpt dat met de verandering van het maatschappelijke samenstel ook een verandering in den zedelijken aard der menschen heeft plaats gegrepen. Wat maakt de tragedie van het geslacht d'Esgrignon?[5] Dit: dat de oude edelman doet alsof met de restauratie van Lodewijk XVIII het gansche oude regime hersteld is; dat hij voorbijziet hoe tal van demokratische instellingen door de revolutie ingevoerd ook bij de restauratie bestaan blijven, en een demokratisch element als een blijvend motief in de ziel van volk en maatschappij is gedrongen. Maar dit ook, dat de jonge edelman de strenge ridderlijkheid, de zielegrootheid van een ouderwetschen edelman niet meer heeft; dat hij dingen doet, die zijn voorouders niet zouden gedaan hebben, en, niet gesteund door het oude régime, te gronde gaat, waar hij door groote persoonlijke energie het gebrek aan hulp van een krachtige klasse niet vergoeden kan.

Zoo heeft Balzac een groote theorie over het verleden, een theorie over het heden en een theorie over beider opvolging. En hij had ook een theorie, reeds aangeduid, die men niet verwachten zou bij een schrijver, dertig jaar geleden als een *ultra*-naturalist beschouwd, en door de naturalisten van dezen tijd stichter van de school genoemd. Hij had een theorie over het occulte, het mystieke, het metafysische. Hij geloofde da

1) *Un grand homme de province à Paris*.
2) *L'Interdiction*.
3) *Un Ménage de garçon*.
4) *L'Envers de l'Histoire Contemporaine*.
5) *Le Cabinet des antiques*.

er meer gebeurt dan door de gewone natuurkunde en de gewone psychologie erkend wordt. En zelfs willen sommigen in Balzac's metafysische meening de samenvatting van al zijn bijzondere theoriën zien. Volgens hen ontbreekt het Balzac niet aan eenheid van denken en opvatting, maar heeft hij wel degelijk een algemeen systeem, waarin zijn vele speciale inzichten een plaats vinden.

Ik wil liever zoover niet gaan, al geloof ik gaarne dat Balzac tot een systeem had *kunnen* geraken zoo hij de rust en den lust had gehad er voor te werken, en al schijnt het zware boek *Louis Lambert* te wijzen op een algemeene theorie, waarin het rationeele en het mystieke, het naturalistische en het idealistische tot eenheid zijn gebracht. Maar Louis Lambert is niet meer dan de aanwijzing op een systeem, een voorloopige poging tot een schets, doch geen systeem en geen schets van een systeem. Het leert ons echter Balzac's neiging tot wat heden mysticisme heet, en leert ons ook dat voor hem dit mysticisme een natuurlijke zaak was. Hij had een theorie over psychologische verschijnsels, die hem allicht geloovig kon maken in occulte zaken, een theorie, die beide èn grof èn subtiel schijnt te wezen. Zaken van geest hadden voor hem een wezenlijkheid gelijk de tastbare dingen. Dit is subtiel en superieur, want het wijst op een nauwkeurige zelfbeschouwing en een onbevangen waardeering van het geestelijke leven, die niet bij ieder te vinden zijn. Gedachten, denkbeelden zijn dingen; er is een wereld van gedachten - en dat is geen metafoor voor Balzac - gelijk er een wereld van planten bestaat. Men zou gedachten even goed kunnen beschrijven en classificeeren als planten en dieren. Dit is origineel. Maar het grove in zijn psychologie is, dat hij zich de wezenlijkheid der verschijnsels van geest en ziel niet anders kan denken dan als een stoflijk bestaan: de ziel is een stof, een aether. En eenmaal met die opvatting levend, zag hij allerlei betrekkingen tusschen geest, en natuurkrachten als electriciteit en magnetisme, en vond de geloofwaardigheid van berichten over mesmerisme, wilsuitingen op afstand zeer aannemelijk. En aan dit geloof verbond hij zonder bezwaar het geloof aan geestverschijningen en aan engelen.

Maar kan men zulk een geloof een gesystematiseerde overtuiging noemen, een inzicht, gegrond op een nauwkeurig on-

derzocht en logisch opgebouwd stelsel? Ik voor mij zie er niets anders in dan een poging tot een schets, hoewel een zeer gemeende poging, die een bewijs te meér aflegt voor het veelzijdige van Balzac's aanleg, en hem zeer geholpen heeft om met aandrang vertellingen met occulte motieven te schrijven en op zijn verbeelding met een zekere overtuiging door te gaan. Voorzeker was het een wijsgeerige aard, die hem geestelijke en psychische verschijnsels zoo deed waardeeren, en zijn gedachten voerde buiten de wereld der wezenlijkheden door de gewone fysika als zoodanig erkend. Misschien, om het nog eens te zeggen, misschien zoo het hem gegeven ware geweest het leven van een kalm denker te leiden, misschien had hij zich een afgewerkt systeem veroverd. Maar noch de omstandigheden, noch zijn natuur waren hem daarvoor gunstig. Balzac's aard was het om van intuïties te leven en het besluit der intuïtie zonder critiek te aanvaarden; hij was steeds *jumping at conclusions*. De algemeene denkbeelden die zijn boeken zwaar en rijk maken, zij zijn het voortbrengsel van een onrustigen geest, die zeker een bodem van nadenken en studie onder zich had, doch zich niet aan kalm onderzoek van zijn eigen produkten zette. En zelfs zoo hij tot zulk een kalmte aanleg had, de omstandigheden lieten hem geen tijd dien aanleg te volgen. Toen hij zich zette aan de geweldige taak om zijn schulden te betalen met zijn pen, en schrijven moest zonder ophouden; toen hij altijd weer in nieuwe schulden geraakte en steeds tot voortbrengen gedwongen werd, moest hij alles aangrijpen waarvan hij iets maken kon, en doorgaan op zijn bijzondere theorieën, ook zonder dat hij in bezit was en kwam van een algemeen en streng samengevoegd systeem. Verbazend als zijn genie was, zijn gevoeligheid voor de tallooze kanten des levens, zijn verbeelding, die hem telkens van een denkbeeld de dramatiseering ingaf en daardoor de gedachte zelf vaster maakte, - zijn gevoeligheid en verbeelding waren zoo groot, dat wat zij hem aanbrachten, wellicht door *zijn* genie zelfs niet kon worden samengevat tot een geordend stelsel. De *Comédie Humaine* bevat ongeveer honderd romans, novellen en sprookjes; in verscheiden dier werken zijn vertellingen ingevoegd; de *Contes Drolatiques* zijn dertig in getal, en al die vindingen van verhalen zijn in den tijd van twintig jaren bij Balzac opgekomen en verwerkt. Waar is de geest die in zóó korten tijd zooveel

motieven belichamen kan en ze dan nog systematiseeren? Reeds zeer groot was Balzac's geest, dat hij zulk een rijkdom van speciale theorieën voortbracht, en indien wij ook al eens lachen moeten over de kinderachtige pogingen om psychische en mystieke verschijnselen uit electrische te verklaren, wij zullen de vruchtbaarheid van zijn denken bewonderen en dankbaar zijn voor de veelzijdige gevoeligheid, die door hun chaotische weeldrigheid het realistische zedentafereel der *Comédie Humaine* met de fantastische ordeloosheid van een sprookje verrijkten.

Wil men Balzac's mysticisme in verband brengen met andere trekken van zijn aard, het is niet onmogelijk iets van een toenadering te vinden. Gelijk hij in zijn natuuropvatting rationalist en mystikus beiden was, zoo was hij in zijn beschouwing der menschen idealist en realist. Wellicht zou hij zelf beweren dat zijn mysticisme natuurkunde, en zijn idealisme realisme was, wijl de natuur het zoogenaamd mystieke en de reëele ziel het zoogenaamd idealistische bevat. Doch waar wij bij hem zelf geen systeem vinden, en zijn aard ons toeschijnt meer veelzijdig dan geordend te zijn, is het geoorloofd zijn geloof in het zoogenaamd mystieke met zijn geloof in het zoogenaamd idealistische in betrekking te brengen. Wat de gewone natuurkunde van den Kosmos zegt, is niet alles, en wat de gewone nuchterheid van den mensch zegt, is ook niet alles. Er is nog iets fijners en verheveners èn in de natuur èn in de neigingen der menschen.

Doch, wel beschouwd, komt men zoo terug op Balzac's veelzijdigheid, herhaalt men dat hij wat geeft aan idealisten en realisten beiden, zegt men nog eens, dat hij veel speciale theoriën en geen geordend systeem had.

Wellicht is het niet enkel gebrek aan rust geweest, dat Balzac belette tot een systeem te geraken, doch heeft zijn levensloop hem versterkt in het besef, dat het heelal een chaotisch magazijn van groote dingen is, en het leven der menschen eveneens een ongeordende veelheid. Het was zijn lot zijn beste jaren in een mengelmoes van aandoeningen door te brengen. Zelf de geldzucht als de vloek der eeuw beschouwend was hij gedwongen zijn leven lang jacht op geld te maken. Zelf een toonbeeld van burgelijke deugd, een modelbroeder en een modelzoon, zeer gevoelig voor huise-

lijke aandoeningen, moest hij voortdurend een rumoerigen strijd om het bestaan voeren. Het is zijn roem, dat hij als fortuinzoeker een man van eer is gebleven, en dat het vele ons van hem bekend, hem toont als een manlijk en waardig strijder om geld, zooals er in zijn romans niet veel te vinden zijn. Waarschijnlijk had hij eerder en méér rust gehad, zoo hij tijdens zijn arbeid steeds den grootsten eenvoud van leven had betracht en zijn zucht naar een zekere weelde onderdrukt, doch zoo hij zich telkens in moeilijkheden bracht, telkens voorzeker heeft hij zich met heldenmoed aan de overwinning gezet, en tot het eind zich een leven van arbeid en strijd voorgehouden, zelfs toen zijn schoonste vooruitzichten in gevaar waren. Toen hij vijftig jaar oud was, en beroemd, en in zijn gezondheid geknakt, en hij hoop had het huwlijk te sluiten, dat zijn gemoed en zijn eerzucht bevredigen kon; de vrouw te winnen, aan wie hij zestien jaren lang zijn ridderlijke gevoelens gewijd had, - toen er gevaar dreigde dat deze verbintenis niet tot stand zou komen, was hij terneergeslagen voorzeker, maar niettemin stelde hij zich terstond voor hoe hij als een arme man zou gaan leven, den strijd opnieuw aanbinden, en zijn moeder helpen. Ik schrijf af wat hij aan zijn zuster schrijft, wanneer hij vreest dat het huwlijk met mevrouw Hanska niet geschieden zal.

‘La seule chose, dont j'ai soif, c'est la tranquillité, la vie intérieure et le travail modéré pour terminer *la Comédie Humaine*. J'espère, si par hasard mes projets se renouent ici, faire comme on dit une bonne maison; si j'échoue complètement je reprendrai ce qui m' appartient rue Fortunée et je recommencerai philosophiquement ma vie; mais cette fois, je me mettrai en pension dans un établissement quelconque, et je n'aurai qu'une chambre garnie, afin d'être indépendant de toute chose, même de mobilier. Et, le croirais-tu? cette perspective n'a rien qui m'effraye, excepté pour ma mère, et encore pourrais-je, en ne dépensant que centcinquante francs par mois, lui servir sa pension. Que veux-tu? pour moi, l'affaire actuelle, sentiment à part (l'insuccès me tuerait moralement), c'est tout ou rien, c'est quitte ou double. Une fois la partie perdue, je ne vivrai plus, je me contenterai de la mansarde de la rue Lesdiguières et de cent francs par mois: le coeur, l'esprit, l'ambition ne veulent pas en moi autre chose que ce que je pour-

suis depuis seize ans; si ce bonheur immense m'échappe je n'ai plus besoin de rien et je ne veux plus rien. Il ne faut pas croire que j'aime le luxe: j'aime le luxe de la rue Fortunée avec tous ses accompagnements, une belle femme bien née, dans l'aisance et avec les plus belles relations; mais je n'ai rien de tendre pour cela en soi-même et la rue Fortunée n'a été faite que *pour et par* elle.'

Mocht iemand vinden dat in dezen brief de zaken van het hart te veel in betrekking tot zaken van de beurs gebracht worden, en dat Balzac in zijn openhartigheid maar al te duidelijk laat uitkomen hoe het fortuin van madame Hanska zijn deel heeft in zijn verlangen naar het huwlijk; mocht iemand verlangen, dat Balzac op zijn vijftigste jaar de niets-berekenende liefde van een jong man toonde, misschien zal hij eenige bevrediging vinden in de gelukkige woorden door Balzac eenige dagen na zijn huwelijk aan een oude vriendin geschreven:

'Il y a trois jours, j'ai épousé la seule femme que j'aie aimée, que j'aime plus que jamais et que j'aimerai jusqu'à la mort. Cette union est, je crois, la récompense que Dieu me tenait en réserve pour tant d'adversités, d'années de travail, de difficultés subies et surmontées. Je n'ai eu ni jeunesse heureuse, ni printemps fleuri; j'aurai le plus brillant été, le plus doux de tous les automnes. Peut-être à ce point de vue mon bienheureux mariage vous apparaîtra-t-il comme une consolation personelle, en vous démontrant qu'à de longues souffrances, la Providence a des trésors qu'elle finit par dispenser.'

En zeker had hij in zijn voorspoed de erkentelijkheid en hartelijkheid niet verloren, want hij schrijft aan dezelfde oude vriendin:

'Je vous ai si bien dépeinte et votre lettre a si bien achevé votre portrait, que vous êtes une connaissance de longue date. Aussi, d'un même élan, d'un commun accord, avec le même mouvement d'âme, vous avons-nous offert une bonne petite chambre en notre maison à Paris, pour que vous y puissiez venir absolument comme chez vous. Et que vous diraije? Vous êtes la seule personne à qui nous fassions cette offre, et vous devez l'accepter ou vous seriez digne du malheur, car, songez y bien, je suis allé chez vous avec la sainte bonhomie de l'amitié, quand vous étiez heureuse, et que, moi, je luttais contre tous les vents, les hautes marées de l'équinoxe, noyé dans les dettes! J'ai les douces et tendres représailles

de la reconnaissance. Certes, si vous n'étiez pas un coeur, un esprit, une femme d'élite, je ne me conduirais pas ainsi. Ce que j'exige de vous serait mal apprécié. Nous, nous devons nous comprendre. Eh! chère, vous aimez l'élégance comme la poésie des choses, et non par vanité comme la plupart des Parisiens. C'est chez vous un besoin comme de respirer, de voir les fleurs que vous aimez tant; et privée de cette grâce de la vie, vous devez, comme moi, comme la cantatrice retirée du théâtre, aimer à faire un *extra*, à revoir ce que vous adorez.'

Het leven zelf van Balzac is een chaos van aandoeningen geweest. Een gemoed vol burgerlijk-deugdzame neigingen; teederheid en eerbied voor zijn moeder, teederheid voor zijn zuster, erkentelijkheid en hartelijkheid voor vrienden, ridderlijkheid voor de geliefde, - met zulk een gemoed werd hij geworpen in den hem gehaten strijd om geld, en moest hij voortdurend met de jacht op geld zich bezighouden -, is het wonder zoo de wereld en het bestaan van den mensch hem als een chaos voorkwamen?

IV.

Balzac behoort niet tot diegenen, zei ik reeds, voor wie het poëtische van een gevoel verloren gaat, zoo er een verklaring van te geven of te verwachten is. En dat was een groot geluk voor hem, want anders had de wereld weinig poëzie voor hem meer gehad. Indien Balzac al geen volledig systeem van wereldopvatting bezat, geen streng geheel van afleidingen uit één gezichtspunt, eenig geloof aan de mogelijkheid van zulk een stelsel had hij wel, en geloof dan ook aan de verklaarbaarheid van alles wat bestaat, gedacht en gevoeld wordt. Zijn methode van opvatten heeft twee deelen: hij onderzoekt gevoelens en toestanden zoo als zij op zich zelf zijn en daarbij tracht hij hun ontstaan en bestaan te verklaren. Maar hij waardeert de uitkomsten van zijn analyse niet naar zijn inzicht over de verklaring. In zekeren zin neemt hij de zaken zooals zij zijn, en hij vindt er een goudvlieg niet minder schoon om, wijl die uit mest geboren is.

Er is hierin iets gelegen, dat zeer wijsgeerig en zeer eerlijk is. Wijsgeerig is het om in te zien, dat de wordingsgeschiedenis

van een zaak iets anders is dan de zaak zelf; eerlijk is het, immers onbevangen, om zijn gevoel voor de dingen naar dit inzicht te regelen. Velen, die het ontstaan eener schoone zaak verklaren willen, schrikken zoo zij een minder schoone afkomst ontdekken, en zijn geneigd hun bewondering door dien schrik te laten bederven. Doch die neiging sluit een fout van nadenken en oordeelen in. Want het probleem werd gesteld: hoe is de schoone zaak ontstaan? En welke de beantwoording ook zijn moge, zij kan het schoone niet doen verdwijnen, want dit was nu eenmaal bij het stellen van het probleem aangenomen, en het vraagstuk zou ophouden te zijn wat het was, zoo men na de oplossing de termen van het vraagstuk veranderde. Ik toonde reeds hoe Balzac gelooft aan een ontwikkeling der moraal, en hoe volgens hem de deugd of althans een opvatting over de deugd samengaat met en ontstaat uit een zekere mate van materieele welvaart. Maar men zag het tevens, dit inzicht was voor hem geen beletsel om streng moralist te zijn, en uit bewondering voor de moraal veel van wat bestaat scherp te veroordeelen.

Trouw en opoffering zijn schoone zaken voor Balzac, en hij denkt er niet aan die deugden en hun bezitters minder te bewonderen, wijl hij het ontstaan dier deugden en het bestaan van hun bezitters verklaren kan. Hoe gevoelt hij voor den braven notaris Chesnel?[1)] Balzac heeft een zeer bepaalde opvatting er van hoe hij die braafheid, die toewijding verklaren moet. In den braven Chesnel leeft nog het oude gevoel van den slaaf voor zijn heer; eeuwenlang heeft de feodale toestand bestaan, en de minderen hebben geleerd te berusten bij een gang van zaken, waarbij het hun deel was te arbeiden voor den heer; bij velen werd die berusting gewijzigd tot een gevoel van plicht en genoegen; zij wisten niet beter of het was hun deugd, hun eigen leven aan dat van den meester te onderschikken, en zelfs was het hun genot om zich zoo goed mogelijk in die ondergeschikte rol te gedragen. Hun grootste loon buiten de bevrediging van hun eigen geweten, was de gunst en, zoo het kon, de vriendschap van de heer, en zij dachten niet aan iets anders.

Zóó was volgens Balzac ook de braafheid van den ouden

1) In *le Cabinet des Antiques*.

Chesnel ontstaan, en zoo bepaald kon hij de toewijding van den heldhaftigen dienaar verklaren. Maar maakt deze verklaring zijn bewondering minder? Geenszins: braafheid en toewijding zijn schoon op zichzelf, en Balzac richt het volgende monument voor zijn eigen creatie op, niet minder eervol daardoor, dat het ook de verklaring aangeeft:

'Ainsi mourut l'un des derniers représentants de cette belle et grande domesticité, mot que l'on prend souvent en mauvaise part, et auquel nous donnons ici sa signification réelle en lui faisant exprimer l'attachement féodal du serviteur au maître. Ce sentiment, qui n'existait plus qu'au fond de la province et chez quelques vieux serviteurs de la royauté, honorait également et la noblesse qui inspirait de semblables affections et la bourgeoisie qui les concevait. Ce *noble* et *magnifique dévouement* est impossible aujourdhui. Les maisons nobles n'ont plus de serviteurs, de même qu'il n'y a plus de roi de France ni de pairs héréditaires, ni de biens immuablement fixes dans les maisons historiques pour en perpétuer les splendeurs nationales. Chesnel n'était pas seulement un de ces grands hommes inconnus de la vie privée, *il etait donc aussi une grande chose*. La continuité de ses sacrifices ne lui donne-t-elle pas je ne sais quoi de *grave et de sublime*? Ne dépasse-t-elle pas l'héroisme de la bienfaisance, qui est toujours un effort momentané? La vertu de Chesnel appartient essentiellement aux classes placées entre les misères du peuple et les grandeurs de l'aristocratie, et *qui peuvent unir ainsi les modestes vertus du bourgeois aux sublimes pensées du noble*, en les éclairant aux flambeaux d'une solide instruction.'

Hoe is het met die aangename en stille deugd, die men beminnelijkheid noemt? Niet de uitwendige beleefdheid, doch de ware beminnelijkheid, die veel lief kan hebben, die er op uit is door vriendelijk gedrag en kleine diensten anderen te helpen en ook zelf bemind te zijn, en zich zelfs tot groote daden verheffen kan? Hoe is het met die aangename en stille deugd, een zoo fijn bestanddeel der ziel, dat men vreest het te verdrukken zoo men het aanraakt; dat men vreest het te zien vervliegen zoo men het wil opsporen en onderzoeken? Hoe is het met die deugd bij Balzac? Erkent hij ze, en durft hij ze analyseeren zonder zijn bewondering te verliezen? Balzac erkent die deugd ten volle, en zijn oprechte bewondering is

bestand zoowel tegen de poging tot analyse, als tegen het besef, dat ook deze deugd een prozaïsche afkomst kan hebben.

Daar is de geschiedenis van César Birotteau, den fabrikant en verkooper van parfumerieën; een braaf burgerman, volkomen ontbloot van die vlugheid van geest en voornaamheid van gedachten, waarmee de Balzac bij voorkeur omgaat, maar een braaf burgerman met de deugden van ijver en eerlijkheid en goedaardigheid; hij is gehuwd met een schoone en brave vrouw en heeft een schoone en lieve dochter. Het is een kalm bestaan van den koopman en zijn gezin, niet versierd met die bloemen van verfijnd denken, dat het leven van de hoogere standen tooit; het is een kalm bestaan van zaken doen, enkel afgewisseld door bezoeken van enkele vrienden en verwanten, even burgerlijk en bekrompen, en met een conversatie om van te schrikken, hoewel de meesten met schoone gevoelens van eerlijkheid en liefde. Maar er komt een tijd, dat dit kalme bestaan jammerlijk verbroken wordt. Birotteau heeft voorspoed gehad en geld overgelegd; hij wil zijn zaken uitbreiden en als een rijk man gaan leven. Doch hij raakt in handen van bedriegers en chicaneurs, en komt in het ongeluk.

Wie is dan de reddende engel? Zeker doen vrouw en dochter wat zij doen kunnen, en ontbreekt het hun noch aan ijver, noch aan teederheid. Doch zij konden het verlorene niet meer herwinnen. Dat moet gebeuren door de toewijding van den jongen Anselme Popinot, den vlijtigen en bekwamen bediende van Birotteau. En wat is de grootste deugd van dezen jongen man? Zijn beminlijkheid. Hij draagt de ware beminlijkheid diep in het gemoed, en is er in alle ernst warm voor om zijn patroon, die hem zoo goed behandeld had, te redden. O zeker, er komt nog een reden bij. Hij is verliefd op de schoone Césarine, de lieve dochter van den koopman, maar ook hier is het zijn beminlijkheid die helpt. Hij heeft het nooit durven denken, de bescheiden jongen, dat de schoone dochter van den patroon hem zou kunnen beminnen, doch zij houdt van hem, en des te beter gelukt het hem, den vader te redden. De beminlijkheid van Anselme Popinot is ten slotte de kracht, die het gevallen huis Birotteau weder opheft.

En waarom is Popinot zoo beminlijk? Dit is een vraag, die de meesten liever niet zouden doen. De meesten zouden tevreden zijn, zoo zij een realistisch poëem van de beminlijkheid

konden maken, en aanwijzen hoe inderdaad zulk een ideëel gevoel groote dingen kan doen. Balzac echter stelt zich die vraag wel, en zijn poëem verliest voor hem niets aan bekoorlijkheid, al heeft hij een zeer nuchter antwoord. Anselme Popinot is niet alleen een arme jongen, maar hij is mismaakt, hij is kreupel. En de mismaakten, zegt Balzae, zoo zij tevens behoefte aan genegenheid hebben, zijn wel gedwongen beminlijk te zijn. Zij hebben een nadeel van uiterlijk, dat zij zelf niet kunnen voorbij zien. Zij weten dat zij iets tegen zich hebben, en zij moeten iets vergoeden, zoo zij met gelijken kans als anderen genegenheid willen zoeken. En het eenige middel tot vergoeding hebben zij in de regeling van hun gedrag tegenover anderen. Als zij bescheiden zijn, dienstvaardig en offervaardig, dan kunnen zij ook in den smaak vallen en genegenheid en zelfs liefde veroveren. En dit inzicht, opzettelijk gedacht of onwillekeurig in hun geest gebracht, geeft aan hun karakter die aangename eigenschap die men beminlijkheid heet. Zoo verklaart zich Anselme's beminlijkheid uit zijn mismaaktheid, en is Balzac in bewondering voor de eerste, al laat hij ze ontstaan uit de laatste.

Liefde en verliefdheid zijn voor de meesten schoone dingen, waar zij veel poëzie in erkennen. Maar er zijn er voor wie dat schoone en die poëzie bij onderzoek vervliegt. Er zijn er, die liefde en verliefdheid bij de meeste menschen voor prozaïsche gevoelens houden. Het zijn gevoelens, meenen zij, die ontstaan uit zinlijke begeerte of uit verlangen naar geld en een maatschappelijke positie; er is bij de meesten niets idealistisch te vinden in hun gevoel als zij verliefd zijn, behalve het beetje poëtiseerend zelfbedrog, waarmede zij hun aandoening optooien, en in haar waren aard voor zich zelf en anderen verbergen.

Maar Balzac, als hij dit hoorde, zou zeggen: wat doet het af tot de beoordeeling van het liefdesgevoel, hoe het *ontstaan* is, zoo het er slechts *is*. Het gevoel van liefde is poëtisch, omdat het samengaat met schoone droomen, fantasiën en gevoelens, omdat het kan brengen tot daden van toewijding en opoffering. Zóó moeten wij het gevoel van liefde beschouwen en onderzoeken, en als wij weten willen hoe dat gevoel bij een mensch geboren is, laat ons het opsporen zonder vrees, maar zeker niet om de uitkomsten van ons onderzoek naar het *ontstaan*, den aard van het *zijn* miskennen.

Dat hij zoo zeggen zou, kan men afleiden uit zijn beschrijving van de verliefdheid van een jongen man op een dame van leeftijd.[1)]

Er is een dame van een veertig jaar, rijk, zeer devoot, zoo onschuldig als een kind, bekrompen van geest, lief van karakter en niet mooi. Zij woont in een kleine stad, en is oud geworden zonder te huwen, wijl zij in haar jeugd altijd vreesde, dat een man haar huwen zou om haar geld, en zij door die vrees al te terughoudend was. En nu zij zoo oud geworden is, leeft zij in berouw over haar gedrag, en zou graag een man, en vooral een kind hebben. Doch zij heeft nog altijd een zekere stijfheid, die de heeren uit haar omgeving bang maakt.

Want er zijn er drie, die haar graag trouwen zouden. Er is een rentenier op leeftijd, die in vroeger jaren leverancier van het leger is geweest, aan politiek heeft gedaan, en geen zeer goeden naam heeft. Hij heet ongodsdienstig en lichtzinnig, en is inderdaad door mejuffrouw Cormon afgewezen. Toch geeft hij alle hoop nog niet op, en hoopt hij door volgehouden oplettendheid de oude juffrouw te winnen. Deze heer is zeker niet verliefd.

De tweede candidaat is een oudachtig edelman, die met onnoemelijk veel moeite zijn veroveringscampagne leidt, in het kleine stadje tot aanzien komt, en tracht de gunst van mejuffrouw Cormon te winnen. En waarschijulijk zou hem dat ook gelukt zijn, indien de dame iets van zijn bedoeling begrepen had; maar in haar naïeveteit ziet zij enkel hoffelijkheid in zijn beleefd gedrag, en de edelman, niets van een wedergevoel kunnende merken, denkt steeds dat het oogenblik voor zijn aanzoek nog niet gekomen is. Ook deze edelman is niet verliefd, al is er in zijn hoffelijk optreden een gevoel van fijne menschlijkheid.

Maar de derde is wel verliefd. Het is een arme jonge man, van dichterlijke natuur, die, arm en onaanzienlijk als hij is, niet met zijn hartstocht durft aankomen, en alle kwellingen

1) *La vieille fille*. Vergel. ook in *César Birotteau* de verklaring van Anselme's beminlijkheid, beginnende aldus: Quelques moralistes pensent que l'amour est la passion la plus involontaire, la plus désintéressée, la moins calculatrice de toutes, excepté toujours l'amour maternel. Cette opinion comporte une erreur grossière.

van de verliefdheid verduren moet. Deze jonge man is eerlijk en oprecht verliefd èn naar zinnen èn naar gemoed. En hoe verklaart zich volgens Balzac deze verliefdheid van een jongen poëtischen man op een oude en niet schoone dame? Ontspruit zij uit een geheimzinnige verwantschap, die met alle poging tot verklaring spot en juist zoo iets bijzonders aan het gevoel geeft? Ontstaat zij plotseling, gevoelt de jonge man eensklaps ‘cette étincelle électrique, jaillie on ne sait d'où, qui ne s'explique point, que nient certains esprits forts, mais dont le coup sympathique a été éprouvé par beaucoup de femmes et d'hommes’? Zoo *kan* de liefde ontstaan, doch zoo *moet* het niet, en zoo was het zeker niet toegegaan bij Athanase Granson en zijn verliefdheid op mejuffrouw Cormon, maar op de volgende manier:

‘Cet amour fut engendré par le calcul. Mademoiselle Cormon passait pour une des plus riches personnes de la ville: le pauvre enfant avait donc été conduit à l'aimer par le désir du bonheur matériel, par le souhait mille fois formé de dorer les vieux jours de sa mère, par l'envie du bien-être nécessaire aux hommes, qui vivent par la pensée.... Néanmoins, sa passion était vraie, car ce qui dans ce genre peut sembler faux partout ailleurs, se réalise en province. En effet, les moeurs y étant sans hasards, ni mouvement, ni mystère, rendent les mariages nécessaires.... Athanase Granson considéra d'abord son mariage avec mademoiselle Cormon comme une manière d'arrêter sa vie, qui serait définie; il pourrait s'élancer vers la gloire, rendre sa mère heureuse, et il se savait capable de fidèlement aimer mademoiselle Cormon. Bientôt sa propre volonté créa, sans qu'il s'en aperçût, une passion réelle: il se mit à étudier la vieille fille, et, par suite du prestige qu'exerce l'habitude, il finit par n'en voir que les beautés et par en oublier les défauts.... Si l'on vient à songer que, dans la profonde solitude où la misère laissait Athanase, mademoiselle Cormon était la seule figure soumise à ses regards, qu'elle attirait incessamment son oeil, que le jour tombait en plein sur elle, ne trouvera-t-on pas cette passion naturelle? Ce sentiment, si profondément caché, dut grandir de jour en jour. Les désirs, les souffrances, l'espoir, les méditations grossissaient dans le calme et le silence le lac où chaque heure mettait sa goutte d'eau, et qui s' étendait dans l'âme d'Athanase.’

Ik spreek hier uitvoerig over Balzac's verhouding tegenover deugdzame eigenschappen en schoone aandoeningen, ik weid uit over het geval van Athanase Granson, omdat het een der belangrijkste trekken van zijn werk is, dat hij de menschen zoowel poëtisch als nuchter, zoowel idealistisch als realistisch, zoowel van de geestelijke als van de stoffelijke zijde beschouwt; zoowel in hun zieleleven als in hun bestaan als produkten van natuur, historie en maatschappij. Hij stelt niet één soort van verschijnselen voorop, en bestudeert dan de anderen als gevolg van de eersten en van minder waarde, maar aan beide kanten tegelijk zet hij zich aan het werk, en iedere kant is voor hem even belangrijk.

Zóó, althans, zóó is zijn methode, in het algemeen beschouwd. In verscheidene gewichtige bijzondere gevallen schijnt hij alleen of voornamelijk het psychische leven na te gaan, maar wanneer hij dat doet, men kan er zeker van zijn, dat ook het materieele en zinlijke leven voor hem even goed bestonden.

Inderdaad, zóó weinig gelijkt Balzac in zijn schildering der liefde menigmaal op wat wij thans van een naturalist denken, dat hij ons veeleer een poëtiseerende idealist en romanticus toeschijnt. Hij verheft gaarne het gemoedsleven van minnenden tot zulk een niveau van geëxalteerdheid, dat wij eerder de verfijnde sentimentspinsels van een verliefden ridder-dichter meenen waar te nemen, dan de analysen van een wetenschaplijk psycholoog. De groote dames, die hij zoo gaarne in zijn romans ter sprake brengt, wenschen zich aan hun minnaars als een wezen van hooge ziele-ontwikkeling te toonen, en verlangen, dat de minnaar haar de voorname hulde van een aanbiddenden ridder brengt. Hetzij deze dames inderdaad hartstocht gevoelen, hetzij de hofmakerij voor hen slechts een belangwekkend tijdverdrijf is, de liefde komt bij haar alleen in aanmerking, zoo zij zich uit als een nobele dweeperij, die zoowel de goede woorden als de goede daden weet te vinden. De princes de Langeais koketteert, doch voor haar koketteeren zoekt zij een man uit van uitnemende verdienste in daden en gevoelens, en zij eischt dat hij maanden lang zich gansch aan haar wijdt, al de rijkdommen van geest en gemoed aan haar voeten legt, zonder dat hij ook een stap verder komt in haar genegenheid. En als eenmaal de behaagzucht in liefde is omgeslagen, dan is het de princes zelf, die alles durft opofferen om den beleedigden

minnaar te verzoenen, en eindelijk haar wanhoop in een klooster verbergt. Ook de hertogin de Cadignan komt van koketteeren tot liefde; ook zij zoekt den meest voornamen geest als minnaar uit, eischt eveneens van hem een langdurige toewijding, en eerst als de minnaar een daad pleegt, die voor een heldendaad kan doorgaan, heeft hij zijn geliefde veroverd.

Wat is het, dat Honorine van haar man scheidt. De meening, dat de echtgenoot haar niet de uiterste ridderlijkheid heeft betoond, die een vrouw van voornaam gemoedsleven toekomt. De graaf de Bauvan is een man van een zeer teeder gemoed en een hoogen geest. Maar hoe lief hij voor zijn vrouw ook is, deze oordeelt, dat hij haar te veel als slavin behandelt. Hij heeft niet met de uiterste zorg onderzocht of zij werkelijk verliefd op hem was; hij heeft haar, jong en onbedreven meisje, gehuwd vóór dat zij haar hart kon kennen, en dit was een beleediging aan haar waardigheid als zelfstandig wezen van nobelen aanleg. Zij erkent ten volle zijn goedheid, ten volle de hoogheid van zijn ziel, maar die ééne fout heeft hij begaan, en in die eene fout vindt zij haar recht om de verbintenis te verbreken.

Indien Honorine hooge eischen stelt, niet minder trotsch is Francesca Soderini. Uit dankbaarheid gehuwd met een bejaard edelman, blijft zij dezen getrouw in een tijd, dat een *amourette* geen schande was voor een gehuwde vrouw. Doch zij is te nobel om haar man zelfs den schijn van een beleediging aan te doen; om iets af te breken van het schoone gevoel, waarom zij hem huwde. Zij blijft hem trouw, ook al bemint zij Albert Savarus, en het is om de nobelheid van haar liefde, dat zij dezen minnaar geduld oplegt en hem dwingt te wachten tot de echtgenoot gestorven zal zijn. Zóó veeleischend is Francesca, en de minnaar heeft haar slechts te meer lief om haar hooghartigheid, en neemt met vreugde de voorwaarde aan.

Doch het meest heeft Balzac zijn ridderlijke sentimentaliteit getoond in den beroemden roman *le Lys dans la Vallée*; nergens meer dan dáár een heldin omgeven met guirlanden van gesublimeerd nobele gevoelens en gedachten; nergens meer dan dáár de plichten van den ridder tegenover de dame uitgewerkt. Felix Vandenesse is jaren lang de devote aanbidder van Henriette de Mortsauf, en al dien tijd ontvangt zij zijn hulde zonder haar plicht als echtgenoot te schenden. Zelfs als zij een medeminnares vreezen moet, blijft zij stand-

vastig in haar houding als e dele en hooghartige geliefde, en zij leeft in die houding tot haar einde.

Maar in dienzelfden modernen ridderroman heeft Balzac niet verzuimd naast het hooge leven van gemoed en geest het leven van zinnen te plaatsen. Niet slechts valt de ridder zelf in de strikken van een Armida, maar de dame, ook al blijft zij een trouwe echtgenoot, ondervindt de kwellingen der onderdrukte zinlijkheid, en haar lijden wordt des te grooter, haar standvastigheid des te heldhaftiger, wijl zij ook met de zinnen op haar ridder verliefd is.

En wederom vindt men geest en zinnen te samen in werking in de schoone novelle *Massimilla Doni*. Er is een zeer oprechte liefde van gemoed tusschen de jonge hertogin en den jongen prins. Maar de hertogin is te sentimenteel. Zij wilde altijd wel in aetherische droomen leven, en vreest de aanraking der stoflijkheid als een bezoedeling van haar poëtische fantasiën en gevoelens. Doch de prins is niet zulk een wezen van enkel droomen; hem plaagt ook de vleeschelijke begeerte, en de smart dat hij door die begeerte geen weerstand kan bieden aan de verleiding der schoone zangeres Tinti. En door die smart ware hij tot zelfmoord gekomen, had niet de hertogin eindelijk zelf ingezien dat een mensch niet enkel ziel, doch ook een lichaam is.

Was deze ridderlijke opvatting van het vrouwelijk gemoedsleven bij Balzac een zaak van mode? Een overblijfsel, een nawerking van een geëxalteerde romantiek? Er is alle reden om te gelooven, dat Balzac naar zijn overtuiging werkte. Niet alleen was het zijn algemeene opvatting, dat mensch en wereld een geestelijke en een stoffelijke zijde hadden, maar hij was vol bewondering voor het vrouwelijk gemoed en verlangde ook zelf niets liever dan de aanbidding te gevoelen, die hij aan zijn mannenfiguren toekent. Zijn brieven aan mevrouw Carraud, aan mevrouw Hanska, zijn niet minder ridderlijk, dan de woorden zijner helden, en hij neemt altijd den toon van den diepsten eerbied aan. En voor zijn heldinnen heeft hij modellen gehad, die hij nog meer vereerde dan de scheppingen zijner fantasie. Jaren lang, in het begin van zijn schrijverscarrière, werd hij in zijn harden strijd gesteund door de vriendschap en de liefde van een edelaardige vrouw, en wij kunnen ons voorstellen, hoe ridderlijk zijn gevoel voor haar is geweest.

'La personne que j'ai perdue,' schrijft hij na den dood van deze dame, 'était plus qu'une mère, plus qu'une amie, plus que toute créature peut être pour une autre. Elle ne s'explique que par la divinité. Elle m'avait soutenu de parole, d'action, de dévouement, pendant les grands orages. Si je vis, c'est par elle, elle était tout pour moi; quoique, depuis deux ans, la maladie, le temps, nous eussent séparés, nous étions visibles à distance, l'un pour l'autre; elle réagissait sur moi, elle était un soleil moral. Madame de Mortsauf, du *Lys*, est une pâle expression des moindres qualités de cette personne; il y a un lointain reflet d'elle, car j'ai horreur de prostituer mes propres émotions au public, et jamais rien de ce qui m'arrive ne sera connu.'[1)]

En het zal wel onder den invloed van die zelfde vrouw geweest zijn dat Balzac achter de eerste uitgave van *Eugénie Grandet* schreef:

'S'il (l'auteur) continue d'accorder, malgré les critiques, tant de perfections à la femme, il pense encore, lui jeune, que la femme est l'être le plus parfait parmi les créatures. Sortie la dernière des mains qui façonnaient les mondes, elle doit exprimer plus purement que toute autre la pensée divine. Aussi n'est elle pas ainsi que l'homme, prise dans le granit primordial devenu molle argile sous les doigts de Dieu; non, tirée des flancs de l'homme, matière souple et ductile, elle est une création transitoire entre l'homme et l'ange. Aussi la voyezvous forte autant que l'homme est fort, et délicatement intelligente par le sentiment, comme est l'ange.'[2)].

Toch was Balzac in deze laatste uiting vermoedelijk wat overdreven door het gevoel voor de schoone schepping van Eugénie Grandet. Want voor hij zóó schreef, had hij *la Peau de Chagrin* reeds gepubliceerd, en al brengt dit werk hulde aan de vrouwen door de schilderij van Pauline, het bevat ook de gravin Foedora, en deze groote dame ontbreekt het juist geheel aan gevoel, deze groote dame gelijkt niets op een engel.

Ook was hij toen reeds de schrijver van *la Femme de trente ans*, en hoeveel medelijden Balzac ook met deze ongelukkige vrouw toont, volmaakt acht hij haar zeker niet. En evenmin is hij in blinde aanbidding voor het bedorven jonge meisje

1) *Correspondance*, p. 267.
2) *Oeuvres Complètes, XXII*, blz. 387, Septembre 1833.

uit *le Bal de Sceaux*, en ook deze novelle was reeds afgeleverd, toen hij de vrouw een overgangsvorm tusschen den man en den engel noemde. Een weinig overdrijven lag in den aard van hem, die den ouden Goriot, die Philippe Bridau, die Balthazar Claës, die Grandet kon concipieeren, en eenige overdrijving zal er in zijn aanbidding van de vrouwen ook wel geweest zijn. Het zij gezegd evenwel, dat men niet geheel de geëxalteerdheid aan overdrijving toeschrijven moet. De brieven getuigen van te veel ridderlijkheid, de romans van te veel ingenomenheid, dan dat men bij Balzac niet het bestaan van oprechte bewondering voor de vrouw erkennen moet.

Maar, men moet het er bij voegen, het is vooral gedurende den tijd der hofmakerij, dat het voorname geestesleven der vrouwen en de ridderlijkheid der mannen zich openbaren. Zeer zeker is Joséphine Claës in haar huwelijk een nobele figuur; is madame Jules een heldin van liefde en toewijding, en offert barones Hulot zich steeds op. Maar Balthazar Claës stelt zijn zucht tot onderzoek boven zijn liefde, de heer Jules kan zijn vrouw niet volkomen vertrouwen, baron Hulot is een onverbeterlijke lichtmis. In de meeste gevallen is het uit met de poëzie, wanneer de man en de vrouw elkauder gewonnen hebben. Zoodat het huwelijk voor Balzac een instelling is, die, hoe schoon en onmisbaar ook, zeer veel ellende in de wereld brengt. Vooreerst is het al zeer moeilijk voor een jongen man en een jonge vrouw, om elkander zoo goed te begrijpen, dat zij huwen, wetend met wat voor een mensch zij hun leven zullen doorbrengen, vooral daar de verliefdheid vóór het huwelijk, hen beiden belet tot een zuiver oordeel te komen. En vooral voor de vrouw bestaat dit bezwaar, daar zij gewoonlijk huwt op een leeftijd, dat zij naar gemoed nog niet tot rijpheid is gekomen. Doch zelfs als al deze moeilijkheden nog niet bestonden, zou er een andere zijn: het huwelijk kan gemeenlijk geen bevrediging geven aan het poëtische verlangen, waaronder de man en de vrouw trouwden, omdat het leven van iederen dag te weinig opwekking geeft tot de onderhouding van een hooge sentimentaliteit en gewone menschen ook niet de energie voor een langdurig hooggespannen gevoelsleven in zich hebben.

De oorzaken van teleurstelling zijn dus velen, en vele dan ook zijn de teleurstellingen van het huwelijksleven zelve, vooral

in die toestanden, waar de dagelijksche beslommeringen niet zoo drukkend zijn, dat zij weinig tijd voor nadenken en afrekenen overlaten.

De verblinding der verliefdheid brengt ongeluk in het huwelijk van mejuffrouw Guillaume met den grooten schilder Sommervieux.[1] De kunstenaar, in bewondering voor het schoone burgermeisje, vraagt haar ten huwelijk, niet nagaand of zij door haar opvoeding bij machte is zijn leven en streven te begrijpen, en niet bemerkend, dat zijn geliefde braaf is, doch bekrompen van geest en weinig poëtisch van gemoed. Eenigen tijd blijft in het huwelijk de illuzie der verliefdheid bestaan, maar al spoedig beseft de schilder welk een klove zijn leven en dat van zijn vrouw scheidt, en het ongeluk is in hun huis gekomen.

Slachtoffer van de verblinding der verliefdheid wordt ook Paul de Manerville,[2] die niet ziet hoe zijn bruid een egoïst is, gevormd door een egoïste en eerzuchtige moeder; hoe zij zonder ware liefde is en meer begeerig naar fortuin en aanzien dan om liefde en toewijding te geven en te ontvangen.

En slachtoffer van die verblinding is ook Julie d'Aiglemont,[3] als jong meisje verliefd op een officier van schitterend uiterlijk, van innemende manieren, doch oppervlakkig van gemoed. Tegen den raad in van hare ouders, die den krijgsman doorzien, drijft zij het huwelijk door, maar de ontgoocheling volgt zeer snel.

In deze romans geeft Balzac de verblinding der verliefdheid zooals die een groote tragedie in het huwelijk na zich sleept. Maar niet altijd loopt het zoo hoog. Een enkele maal is de man verstandig genoeg om te begrijpen, dat de desillusie komen moet, en met wijs beleid kan hij zijn vrouw door de gevaarlijke periode van teleurstelling sturen, en haar leeren, dat er een gelukkig leven is van kalme liefde, ook al voldoet die kalme liefde niet aan hooge poëtische verwachtingen. Félix Vandenesse, de zelfde die zijn ridderlijke hulde aan Henriëtte de Mortsauf bracht, als hij later gehuwd is met een lief doch sentimenteel jong meisje, doorziet haar gevoel, wanner zij een vlaag van passie krijgt voor Raoul Nathan, een schrijver

1) *La Maison du Chat qui pelote*.
2) *Le Contrat de Mariage*.
3) *La Femme de trente ans*.

van talent. Hij doet haar begrijpen, dat haar hartstocht meer ingebeeld is dan echt, en Raoul Nathan niet de held, dien zij in hem zag. De gravin begrijpt haar gevoel, en keert terug tot de kalme, doch ernstige genegenheid van haar man.[1)]

Hier wordt de tragedie afgewend door het verstandig beleid van den man, maar niet altijd is zulk een beleid noodig, want niet altijd dreigt er een tragedie met heftige tooneelen. De meeste menschen zijn te tam van aard, te zeer bezorgd voor de gevolgen, om zich te ver van de conventies af te wagen. De teleurstelling van het huwelijk openbaart zich meer in een reeks van kleine ergernissen, dan in groote stormen. Kleine ergernissen, kleine ellenden, noemt Balzac het, hoewel voor velen zijn geestige schildering van de *Petites Misères de la Vie Conjugale* bitter genoeg zal zijn, want zij toont toch maar al te duidelijk, hoe de teleurstelling komt, en man noch vrouw krachtig genoeg zijn om het gevoel, vóór het huwelijk verfraaier hunner gedachten, te onderhouden. Voor Adolphe, zoowel als voor Caroline, - want zoo noemt Balzac zijn typen van echtelieden uit den gegoeden stand - is er een groote desillusie. Zij hielden van elkander, zij waren verliefd, doch het huwelijk brengt onthullingen aan. Adolphe noch Caroline zijn de groote zielen, waarvoor zij elkander hielden. Adolphe bemerkt dat Caroline eigenzinnig is en heerschzuchtig; dat zij opgaat in onbeduidende zorgen voor het huishouden; hij bemerkt dat zij weinig ontwikkeld van geest is, domme dingen zegt in gezelschap en haar man zich voor haar schamen doet; hij merkt dat zij grillig is en zijn humeur op de proef wil stellen. Maar ook Caroline heeft haar ontdekkingen. Zij gaat Adolphe met andere mannen vergelijken, zij beschouwt hem al spoedig niet meer als den eenigen voortreffelijke, voor wien zij hem voor hun huwelijk aanzag en zij beklaagt zich over zijn te geringe toewijding. De uitkomst van de *Petites Misères* is wel deze: de liefde, gelijk men die bewondert als een hoog poëtisch gevoel, blijft geen stand houden in het huwelijksleven van de meeste gewone menschen, ook als zij vóór hun huwelijk oprecht verliefd waren.

Doch zeker dreigt dezen gewonen menschen minder gevaar, dan hun, die met grooter kracht en met grooter verbeelding

1) *Une Fille d'Eve*.

bedeeld zijn. De maatschappij die het huwelijk heeft ingesteld en daarmede de liefde tot een bedrog gemaakt, zij duldt het niet zoo er zijn die bij dit bedrog niet berusten willen, zoo er zijn, die meer geluk van de liefde verlangen, dan het huwelijk geeft. En hoe zouden er niet verscheidene van zulke vrouwen zijn? Want eerst jaren na het huwelijk, eerst op haar dertigste jaar is de vrouw tot volle kracht van gemoedsleven gekomen, en dan eerst weet zij wat zij wil, en dan eerst heeft zij het krachtigste verlangen naar geluk en liefde. En uit dit verlangen ontstaan de groote tragedies van de ontrouw. Is Julie d'Aiglemont zoo zeer te veroordeelen, omdat zij gevoelig is voor de liefde van lord Grenville? Zeer zeker heeft zij verkeerd gedaan, toen zij haar huwelijk met den graaf d'Aiglemont doorzette, maar dit misdrijf was een zonde van onwetendheid, en haar echtgenoot is óók al zeer ver van wat hij wezen moest.

Julie's ontrouw echter wordt zwaar gestraft en haar verzet tegen de eischen der maatschappij brengt haar in het grootste ongeluk. En het is juist om de straf der maatschappij te ontgaan, dat madame de Mortsauf strijdt tegen haar liefde voor Félix Vandenesse, doch zij ontgaat de straf der natuur niet, want haar lijden is, dat zij het geluk niet nemen kan, dat gereed ligt en waarnaar zij verlangt.

Het gelukkigst zijn menigmaal de vrouwen, die gehuwd zijn geheel zonder liefde, en wier echtgenoot liefde noch trouw verwacht. Een vrouw als de prinses de Langeais had volop kunnen genieten van alle poëzie der liefde, zoo zij niet al te koket ware geweest, en niet toen het te laat was een waar gevoel voor den generaal de Montriveau bij haar was ontstaan.[1)] Een zeer rijk leven van liefde heeft de hertogin de Maufrigneuse; een leven van liefde in koketterie en intrige, maar ook van oprechte hartstochten. Haar man laat haar geheel vrij, met haar bekoorlijkheid en geestigheid weet zij een stoet van minnaars te lokken, en zij eindigt haar bestaan als schoone vrouw met de verovering van den braven en genialen d'Arthez.[2)] Delphine Nucingen is geen vrouw van een groot gemoed, maar zij heeft toch ook haar verlangen naar geluk, en haar echtgenoot belet haar niet dat geluk te vinden bij Rastignac, ter-

1) *La Duchesse de Langeais*.
2) *Le Cabinet des Antiques; Les Secrets de la Princesse de Cadignan*.

wijl hij zelf leeft in zijn groote bankierszaken.[1] Slechts zoo de vrouw haar minnaar niet weet te boeien, treft haar de schande, de verachting van de maatschappij, en ook zeer uitnemende zielen zijn niet altijd bij machte een man voor altijd aan zich te binden.[2]

Het huwelijksleven van den kleinen burgerstand is rustiger. Dáár hebben de menschen het te druk met hun zaken om veel over het leven na te denken en eischen van geluk aan het leven te stellen. Er is daar meer kalm geluk, dan groote hartstocht. Dat kalme geluk kan bestaan ook zonder dat er veel liefde is. Vertrouwen en vriendschap doen op den duur genegenheid ontstaan, en deze genegenheid brengt een rustig genoegen in het proza van het werkzame leven. Augustine Guillaume trouwt uit liefde met Sommervieux en wordt ongelukkig, doch haar zuster Virginie is tevreden in haar huwelijk met Joseph Lebas, haars vaders opvolger in de zaak, al is er van hartstocht geen sprake. César Birotteau heeft tegenspoed in zijn onderneming, doch groot geluk in zijn huwelijk.

Zóó oordeelt Balzac over de liefde en het huwelijk als verschijnselen van gemoed en maatschappij uit de geschiedenis van zijn eigen tijd: de liefde van vroeger eeuwen werd anders door hem opgevat, zooals blijkt uit de *Contes Drolatiques*.

(*Slot volgt.*)

CH. M. VAN DEVENTER.

1) *Le Père Goriot; la Maison Nucingen.*
2) *La Femme Abandonnée.*

Dertig jaren uit onze geschiedenis. 1863-1893.[1] II.

Met de aftreding van het Ministerie van Zuylen-Heemskerk en de optreding van het onder Thorbecke's oog gevormde Ministerie Fock-Van Bosse in Juli 1868, was de strijd tusschen de conservatieve en de liberale partij beslist. De eerste had het onderspit gedolven en was tot wijken gedwongen. Dat de regeering die aftrad hare partij afbreuk had gedaan kon deze zich moeielijk ontveinzen; maar dat de nederlaag in de kamer en bij de stembus het begin van het einde zou wezen, voorzagen zelfs de meest teleurgestelden onder de conservatieven niet. Toch ging de conservatieve partij in de volgende jaren met langzamen maar zekeren tred haren ondergang te gemoet. Niet alleen aan hare tegenstanders, maar in de voornaamste plaats aan hare bondgenooten had zij dit harde lot te wijten. Wat bij de behandeling der schoolwet van 1857 in de Tweede Kamer, soms medelijdend en soms smalend, was genoemd: de kleine minderheid, zou thans de conservatieve partij langzamerhand gaan overvleugelen om haar ten slotte geheel te doen verdwijnen. De oorzaak van dit merkwaardig verschijnsel in onze staatkundige geschiedenis was de strijd over de regeling van het lager onderwijs. Om wel te begrijpen hoe die strijd in de jaren na 1868 een zoo grooten omvang kreeg dient men hem in zijne beginselen gade te slaan.

Ons vaderland had in de eerste helft dezer eeuw bijna geen

1) Zie *De Gids* van September 1895.

ander lager onderwijs gekend dan staatsonderwijs. Het bijzonder onderwijs kon er bijna niet bestaan, omdat de vrijheid van onderwijs zoo goed als geheel aan banden was gelegd. In de noordelijke provinciën voelde men, gedurende de eerste jaren van het Koninkrijk der Nederlanden, dit gemis ter nauwernood, in de zuidelijke daarentegen werd, vooral nadat de vereeniging tusschen de liberale en de katholieke partij tot stand was gekomen, de kreet om vrijheid van onderwijs algemeen aangeheven. Onder de jammerlijke weifelingen der Nederlandsche regeering, in de laatste jaren vóór de uitbarsting der omwenteling van 1830, behoort ook het indienen en weder intrekken van een wetsontwerp tot regeling van het lager onderwijs, waarbij aan de vrijheid van onderwijs meer ruimte werd gegund. Een man, die later als hoofd van een onzer voornaamste jongenskostscholen zich een grooten en welverdienden naam in de onderwijswereld heeft gemaakt, P. de Raadt, maakte zich destijds tot tolk van de bezwaren tegen de vrijheid van onderwijs die in de best ontwikkelde kringen der Noordnederlandsche maatschappij gekoesterd werden. Uit zijn geschrift blijkt duidelijk, dat men zich vooral bevreesd maakte voor de herleving van overdreven godsdienstige denkbeelden, onder de Katholieken door den invloed van de kerkelijke reactie die in Frankrijk onder Karel X staat en maatschappij meer en meer scheen te gaan beheerschen; onder de Protestanten door de werking van den kleinen kring ouderwetsche Calvinisten, die zich om Bilderdijk had gevormd. Scholen opgericht met het doel om die denkbeelden te verspreiden moesten in het belang der verlichting en der verdraagzaamheid geweerd worden. Voor de onderwijzers zelve was daarenboven de vrijheid van onderwijs een bedreiging van hun bestaan, want destijds leefden zij voornamelijk van de opbrengst der schoolgelden, die niet zoo ruim vloeiden dat het deelen met mededingers voor hen een onverschillige zaak kon wezen.

Met het uitbreken der Belgische revolutie, raakte het vraagstuk van de vrijheid van onderwijs in Nederland tijdelijk op den achtergrond. De Katholieken zwegen omdat zij zeer goed begrepen dat de verlangens die zij op dit punt koesterden, voor het oogenblik alle kans op bevrediging misten. Eerst na de beëindiging der geschillen met België en den overgang der kroon, begon het lager onderwijs weder de aandacht te trekken.

Willem I was een man van stelregels en beginselen, hij had een ouderwetsch gereformeerde opvoeding in Nederland genoten, was als Nederlandsch Protestant opgegroeid en had de gehechtheid aan de kerk, waartoe hij behoorde, steeds behouden. Zijn zoon, Willem II was een man van indrukken, die zijne jeugd in het buitenland had doorgebracht, zijne opleiding had gehad aan de hoogeschool te Oxford in een zuiver Anglicaansche omgeving, en bij zijne terugkomst in Nederland aan den Nederlandsch calvinistischen vorm van eeredienst niet dan noode had kunnen gewennen. Zijn levendige aard, zijne liefde tot vermaken, zijne ongedwongenheid in den omgang hadden hem, als kroonprins, boven de meer vormelijke en deftige Noord-Nederlanders, de Belgen doen verkiezen; hij verkeerde toen veel in de Zuidelijke gewesten, zag voortdurend Belgen om zich heen en had alle eigenaardig protestantsche vooroordeelen tegen het katholicisme, zoo hij die ooit beseten had, geheel verloren. Toen hij den troon had beklommen werden er dan ook van katholieke zijde spoedig pogingen aangewend om van hem te verkrijgen, wat men steeds had geweten dat van zijnen vader nimmer te verwachten zou zijn geweest. De omstandigheden begonnen zich trouwens voor de verwezenlijking van soortgelijke wenschen gunstiger te vertoonen.

Buiten de Katholieke kerk toch was het verlangen naar meer vrijheid van onderwijs eveneens levendig geworden, zoowel bij diegenen die zich kort te voren van de Hervormde kerk hadden afgescheiden, omdat deze, naar hunne meening, van de zuiver calvinistische leer was afgeweken, als bij de rechtzinnige leden der Hervormde kerk zelve. Onder deze laatsten nam Groen van Prinsterer toenmaals reeds de eerste plaats in die hij tot zijnen dood toe heeft behouden. In 1837 schreef hij: ‘Vrijheid van geweten, vrijheid van godsdienstoefening, vrijheid van onderwijs, hiertusschen is een onverbreekbare band’. Van samenwerking met de Katholieken was hij echter afkeerig; de indruk dien de opstand der Belgen bij hem had achtergelaten was nog te levendig, dan dat hij in zijne katholieke landgenooten volkomen betrouwbare burgers van den staat kon zien, en hij verheugde er zich dan ook destijds in dat ‘de nauwgezetheid der Afgescheidenen’ hen voorzeker van een staatkundige vereeniging met de Katholieken zou terughouden. Bij de grondwetsherziening van 1840, toen hij voor de eerste maal

in de Dubbele Tweede Kamer als volksvertegenwoordiger optrad, en wegens zijn pleidooi voor de vrijheid van onderwijs het verwijt van een zeer behoudend medelid, van Rappard, moest hooren dat het Ultra Protestantisme de hand reikte aan het Ultra Catholicisme, verdedigde hij zich met de verklaring, die begrijpelijkerwijze nog al aanstoot gaf, dat hij het Katholicisme als een gevaarlijk bijgeloof beschouwde. Hoe ver echter gedurende de regeering van Willem II Katholieken en rechtzinnige Protestanten ook van elkander bleven staan, hunne wenschen op het punt van vrijheid van onderwijs kwamen steeds nader tot elkander. Voor de Katholieken in de protestantsche streken van het land, waar de openbare school in den regel het karakter eener protestantsche had, was het een voortdurende ergernis dat hun zelfs de vrijheid onthouden werd om voor eigen geld katholieke scholen op te richten. Het bleek echter meer en meer dat de alleenheerschappij van het staatsonderwijs door hen die aan het hoofd van staat en school stonden niet alleen uit beduchtheid voor het Katholicisme werd gehandhaafd. Toen in 1843 de Kerkeraad der hervormde gemeente te 's Gravenhage, tegen den zin der plaatselijke Schoolcommissie, van het gemeentebestuur vergunning had verkregen tot het oprichten van een diaconieschool, gaf dit drie aanzienlijken Hagenaars: Groen van Prinsterer, Hogendorp en Elout, moed om een poging te wagen tot oprichting van een bijzondere school in rechtzinnig gereformeerde richting. Het 's Gravenhaagsche Gemeentebestuur weigerde echter zijne toestemming, omdat op alle scholen, ook die door bijzondere personen opgericht en bekostigd, naar zijne meening een onderwijs moest worden gegeven, waaraan de kinderen van elk kerkgenootschap konden deel nemen. Een beroep van deze uitspraak op Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland was vruchteloos. Dat er aldus ten opzichte van de diaconieschool en de bijzondere gereformeerde school door het bestuur van 's Gravenhage met twee maten was gemeten, werd door velen verklaard uit de omstandigheid dat voor de oprichting der eerste een ruime bijdrage door den koning aan den 's Gravenhaagschen kerkeraad was geschonken. Het kon niet anders, of dergelijke onverdedigbare toestanden en zonderlinge beschikkingen moesten bij ernstige staatslieden de overtuiging doen wortelen, dat het lager onderwijs beter geregeld moest worden. Staatkundig vrijzin-

nigen, Katholieken en aanhangers van Groen van Prinsterer kwamen meer en meer tot de eenparige overtuiging dat bij de herziening der Grondwet, die toenmaals in de lucht was, de vrijheid van onderwijs en de verplichting voor den wetgever tot regeling van het lager onderwijs behoorden te worden vastgesteld. De Commissie tot grondwetsherziening in 1848 had dan ook in haar ontwerp die beide beginsels opgenomen, zonder eenige andere bepaling. Graaf Schimmelpenninck, door den koning geroepen om de grondwetsherziening tot stand te brengen, had evenwel tegen de vrijheid van onderwijs groot bezwaar, wat een der oorzaken was waarom hij zich aan de hem opgedragen taak welhaast onttrok. De conservatieve en de warme voorstanders van het bestaande schoolwezen deden zich inmiddels, zoowel in als buiten de Kamer, hooren en het Ministerie Donker Curtius dat de grondwetsherziening tot stand bracht meende dat, zonder aan de twee hierboven genoemde hoofdbeginselen afbreuk te doen, door eenige bijvoegingen aan hunne bezwaren kon worden tegemoet gekomen. Vandaar het eenigszins onduidelijke en omslachtige Grondwets-artikel dat nog altijd den wettelijken grondslag van ons lager onderwijs uitmaakt.

Men had nu de vrijheid van onderwijs verkregen en de zekerheid dat de wetgever de regeling er van zou ter hand nemen, maar men stond daardoor ook voor de oplossing der hoogst moeielijke vraag: hoe het openbaar onderwijs in te richten met eerbiediging van ieders godsdienstige gevoelens? Tot nog toe had men van katholieke en streng protestantsche zijde ernstig geklaagd over de openbare school, maar men had zich nog weinig bezig gehouden met de middelen die tot wegneming dier klachten zouden kunnen voeren. Zelfs Groen van Prinsterer had daaromtrent in 1840 nog volstrekt geen vaste denkbeelden. Toen hij in dat jaar door koning Willem II in een staatscommissie was benoemd, die omtrent mogelijke verbeteringen in de regelen van het Lager Onderwijs aan den Koning verslag moest doen, schreef hij in een vertrouwelijken brief: ‘de vereeniging der gezindheden, in der voege gelijk zij nu plaats heeft, acht ik nadeelig, maar wat dunkt u van de geheele afscheiding? Katholijke en Protestantsche scholen. Mag en moet ik daarop aandringen. Mag ik daartoe medewerken? Wat zal het ons baten de Protestantsche of wilt ge Hervormde scholen gebracht te zien onder den invloed van de kerk, van de gees-

telijkheid? - Zou er ook een terme moyen zijn door in de gouvernementscholen het onderwerp te vorderen van die hoofdwaarheden waarin Lutherschen, Hervormden en ook de Katholieken als Augustinus, Bernardus, Bossuet en Fénélon overeenstemmen. - Van R.C. zijde zal wel op algeheele afscheiding worden aangedrongen.' In dit laatste vergiste Groen van Prinsterer zich niet, want toen hij zijn 'terme moyen' in de Staatscommissie ter sprake bracht voerde hem zijn medelid, de bisschop Wijkerslooth, te gemoet: nulla communio in sacris.

Na 1848 werd Groen van Prinsterer voorstander van gezindheidscholen, veel meer beslist dan de Katholieken dit waren. Onder de Protestanten waren destijds drieerlei schakeeringen waar te nemen. De rechtzinnigen wilden afzonderlijke scholen voor Hervormden en Katholieken, de meer vrijzinnige Protestanten, onder welke als de meest gezaghebbende in onderwijszaken de Groningsche hoogleeraar Hofstede de Groot kon worden genoemd, wilden de staatsschool gemengd behouden voor Protestanten en Katholieken, met afzonderlijke scholen voor Israelieten. Zij hoopten dat zoodoende de school kristelijk en in protestantsche streken min of meer protestantsch zou kunnen blijven. Een groot aantal Protestanten van verschillende richting meende evenwel dat de staatsschool zeer goed kon worden ingericht voor allen, met vermijding van elk leerstellig onderwijs, een zuiver maatschappelijke instelling waaruit daarom alle godsdienst nog niet behoefde verbannen te worden. De Katholieken waren destijds aarzelend tusschen het eerste en het derde stelsel, in de katholieke provinciën waren zij niet tegen de gemengde staatsschool, in de protestantsche streken meer voor gezindheidscholen. Zij waren allen sterk gekant tegen het stelsel van Hofstede de Groot, om de Israelieten van de staatsschool te weren. 'De Israelieten', zeide Groen van Prinsterer dan ook min of meer ondeugend, 'zijn door hunne eigenaardigheid in de schatting onzer Roomsch Katholieke landgenooten tegen verboden waar de meest geschikte douaniers of, om een ander beeld te gebruiken, zij zijn het door wie de batterij gemaskeerd wordt.' Het ontging den Katholieken natuurlijk niet dat een school die door uitsluiting der Israelieten een christelijke school werd groot gevaar zou loopen van in de meeste gemeenten te blijven, wat zij tot ergernis der Katholieken tot nog toe maar al te veel was geweest, een min of meer protestantsche school.

Voor hen die zich met het ontwerpen eener wettelijke regeling van het lager onderwijs bezig hielden was het stelsel der gemengde school voor alle gezindheden uit den aard der zaak het meest aannemelijke. Een regeling waardoor de bezwaren der Katholieken tegen de openbare school in hunne volheid bleven bestaan was reeds om zuiver staatkundige redenen verwerpelijk en het stelsel van gezindheidscholen, waardoor de inrichting van het lager onderwijs zooals die sints 1806 had bestaan tot op hare grondslagen zou moeten worden afgebroken, vond bij schier alle gezaghebbenden op onderwijsgebied afkeuring. De menigvuldigheid der godsdienstige gezindheden in Nederland maakte dit stelsel daarenboven niet uitvoerbaar zonder groote onbillijkheid tegenover hen die in hunne gemeenten slechts een zeer kleine minderheid uitmaakten, en eindelijk was het een bij uitstek kostbaar stelsel. Er bleef dus wel niet anders over dan de openbare school voor alle gezindheden in te richten, of beter gezegd te behouden, maar het sprak van zelve dat de wetgever dan ook de waarborgen moest geven, dat in die school het geloof van Christenen evenmin als dat van Israelieten gekrenkt werd.

Het eerste Ministerie na de grondwetsherziening diende reeds dadelijk een onderwijswet in, die echter nooit in behandeling kwam. Onder het bewind van Thorbecke bleef het lager onderwijs rusten, niettegenstaande den onvermoeiden aandrang van Groen van Prinsterer en zijne staatkundige vrienden. De Katholieken die toen bijna als ministerieele partij konden worden aangemerkt hielden zich stil. Het ministerie dat na de Aprilbeweging van 1853 optrad, was wel genoodzaakt de regeling van het lager onderwijs ter hand te nemen. De Minister van Binnenlandsche Zaken, van Reenen, behield in zijn ontwerp de gemengde openbare school voor allen, maar liet de gelegenheid open om afzonderlijke scholen op te richten voor kinderen van dezelfde gezindheid waar de plaatselijke omstandigheden zulks veroorloofden. Toen dit laatste denkbeeld in de afdeelingen der Tweede Kamer zeer sterk bestreden werd, liet de Minister het varen; hij voegde echter aan zijn ontwerp een nieuw voorschrift toe, behelzende dat het onderwijs op de openbare scholen dienstbaar moest worden gemaakt aan de bevordering van zedelijkheid en godsdienst. Het aldus gewijzigde ontwerp had - naar het het algemeen gevoelen - de

instemming van de groote meerderheid der Tweede Kamer.

De beslissing van den strijd over het lager onderwijs scheen dus nu nabij; maar er kwam onverwacht een kink in den kabel. Tegen het aanhangig wetsontwerp was een petitionnement op groote schaal in beweging gebracht. Het kwam van twee zijden opzetten. De meeste onderteekenaren der verzoekschriften behoorden tot of waren althans aangebracht door de vrienden van Groen van Prinsterer. Rechtzinnige predikanten en kerkeraadsleden stonden hier in de voorhoede. Daarnaast waren zich echter komen scharen de leden en volgelingen eener vereeniging: Koning en Vaderland, wier ontstaan van de veelbewogen Aprilmaand van 1853 dagteekende. Zij bestond uit Protestanten bij welke niet zoo zeer ijver voor de Gereformeerde kerkleer als wel vrees voor de staatkundige macht der katholieke kerk en geestelijkheid bovendreef. Teleurgesteld door de verzoenende houding van het in April 1853 opgetreden ministerie, hoopte deze vereeniging door verwijdering van dit bewind het optreden van een krachtig anti-katholieke regeering in den zin der vurige Aprilbewegers mogelijk te maken. Zij beschikte over een aantel kleinere dag- en weekbladen die voortdurend op heftigen toon het zuiver protestantsch karakter van den band tusschen Oranje en Nederland als grondslag voor volksbestaan en staatsinstellingen verkondigen. Onder de vele mannen van invloed en gewicht, die in min of meer nauwe betrekking tot deze vereeniging stonden, werd de eerste plaats door de openbare meening aangewezen aan een geleerde, wiens naam destijds in de wetenschappelijke kringen van geheel Europa een goeden klank had, Dr. G.J. Mulder, sedert 1840 hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool, waar hij een wetenschap die in die jaren haar eersten grooten vlucht nam, de scheikunde, onder algemeenen bijval onderwees. Mulder was een eerlijk én onafhankelijk maar zeer hartstochtelijk man, die de schranderheid en scherpzinnigheid, waarvan hij in zijne scheikundige werkplaats de bewijzen gaf, in de staatkunde door zijne levendige verbeeldingskracht wel eens te veel deed beheerschen. Hij was met hart en ziel verkleefd aan het Huis van Oranje en vereerde in Willem III niet alleen den koning maar ook den mensch. Als regent van een school door den koning te Apeldoorn opgericht, was hij dikwijls gast op het Loo, waar de koning zeer vertrou-

welijk met hem omging. Zijn invloed in onderwijszaken zal er misschien wel toe hebben bijgedragen dat de Minister Van Reenen zijn onderwijsontwerp in den steek moest laten. De koning toch verklaarde dat hij, na kennis te hebben genomen van de verzoekschriften, aan dat ontwerp, als het door de Staten Generaal zou zijn aangenomen, zijne goedkeuring nimmer zou kunnen geven. Onder die omstandigheden werd het nemen van ontslag voor den Minister plicht.

Onder de aanhangers van Groen van Prinsterer wekte dit besluit een groote blijdschap, waarin echter de leider zelve niet volkomen deelde. Groen van Prinsterer had een fijnen staatsmansblik; hij had gehoopt dat de wet, na heftigen strijd in de Staten Generaal aangenomen, door den Koning niet zou zijn bekrachtigd geworden. Dan had een ontbinding der Tweede Kamer moeten volgen, die eenige kans aanbood om tot een zegepraal van de tegenstanders der gemengde school te leiden. Thans, voorzag Groen van Prinsterer, zou een ministerie dat in strijd met den uitdrukkelijken wil van de meerderheid der Tweede Kamer optrad, zijne krachten verslijten in een hopelooze worsteling. Hij zelf onttrok zich dan ook aan de taak om als hoofd der regeering op te treden. De koning riep toen een ander lid der partij tot zich, Van der Brugghen, die de opdracht aannam om aan de bezwaren tegen de regeling van het vorige bewind geopperd te gemoet te komen. In het door dezen staatsman gevormde ministerie vertegenwoordigde hij zelf de partij van Groen van Prinsterer, de anti-revolutionaire, zooals zij zich sedert eenige jaren genoemd had, en Simons de partij van ‘Vaderland en Koning’. De laatste zag zich spoedig genoodzaakt om voor de Tweede Kamer te wijken en werd door een conservatief, Van Rappard, vervangen. Door dezen, als Minister van Binnenlandsche Zaken gesteund door Van der Brugghen, werd, tot grievende ergernis van Groen van Prinsterer en de zijnen, een wetsontwerp ingediend, dat de gemengde openbare school handhaafde, en zich van het vorige alleen onderscheidde doordien zij de opleiding tot christelijke en maatschappelijke deugden in die school voorschreef. Na een vinnigen persoonlijken strijd in de Tweede Kamer tusschen de anti-revolutionairen en den in hunne oogen afvalligen vriend, werd dit ontwerp, met medewerking van de liberalen, de conservatieven en van een deel der katholieken, op 10 Juli 1857 aangenomen.

De voorstanders der gemengde staatschool, hadden thans alle reden tot juichen. Nu een anti-revolutionair, geroepen om de bezwaren zijner geestverwanten op te heffen, zich ten slotte bij het beginsel dat zij voorstonden had nedergelegd en het als eenig mogelijke oplossing had aanvaard, was, meenden zij, de strijd beslist op zoo afdoende wijze, dat aan allen verderen tegenstand voor goed de kop was ingedrukt. Men vleide zich dat het toen levend geslacht althans van het netelige vraagstuk verlost was. De uitkomst bewees echter dat de wet van 1857 slechts het begin was van den strijd.

Al werd de wettelijke toestand der openbare school door de wet van 1857 bijna niet veranderd, iedereen begreep, dat in den feitelijken toestand eenige verandering onvermijdelijk was. Het min of meer protestantsch karakter van een deel der openbare scholen kon niet bewaard blijven, zij moesten zoodanig worden ingericht, dat Katholieken en Israëlieten er geen aanstoot konden lijden. Met uitzondering van Limburg, het grootste deel van Noord-Brabant en een klein deel van Gelderland, waren in het gansche land de onderwijzers voor het meerendeel Protestanten. Er zou derhalve ook voor de Protestanten, die het betreurden dat de school een meer onzijdig karakter kreeg, geen reden tot beduchtheid zijn geweest indien in de Hervormde Kerk eenheid in denkwijze en gevoelens had geheerscht. Maar die eenheid was van lieverlede geheel en al verbroken. In den aanvang der negentiende eeuw had zij, voorzoover dit in een kerk op den grondslag van zelfstandig onderzoek staande mogelijk is, bestaan. Wel bestonden er toen onder de predikanten verschillende richtingen, maar het waren meer in elkander loopende schakeeringen, dan scherp afgebakende partijen. Bij de kerksche Protestanten van hooger stand heerschte vrij algemeen een gemoedelijke af keer van godsdiensttwisten; zij hechtten aan de uiterlijke waarneming van hunne godsdienstplichten en aan een onbesproken levenswandel, maar lieten het leerstellige liefst op den achtergrond. Bilderdijk hield niet op, met in die dagen deze denkwijze zijner tijdgenooten als het meest verderfelijke rationalisme zelfs als ongodisterij te brandmerken; maar hij stond vrij wel alleen. De zonderlingheid zijner uitingen en gedragingen, zijne bitterheid en hooghartigheid, zijn eenzelvig bestaan, maakten hem tot een man die wel invloed kon uitoefenen in een klein kransje van volgelin-

gen, maar die geen partij kon vormen. Onder de lagere standen leefde het ouderwetsche, Dordtsche Calvinisme nog, vooral in enkele streken van het platteland, maar het werd door de kerk zooveel mogelijk tegengewerkt. Toen zich dan ook, na 1830, enkele predikanten als woordvoerders dezer richting deden kennen en zich op grond hunner overtuiging aan sommige kerkelijke voorschriften, voornamelijk die betreffende het gebruik van den gezangbundel bij de openbare godsdienstoefeningen, niet wilden houden, ontstond er een botsing, die met de scheiding uit de kerk van een aantal strenge Calvinisten eindigde. De staatkunde die Willem I met zoo slecht gevolg tegenover de Belgische Katholieken had gevolgd, bracht hij ook thans weder in toepassing tegen de Nederlandsche Gereformeerden. De bemoeilijking, om niet te zeggen vervolging der Afgescheidenen door de Regeering, gaf, zooals dit meestal pleegt te geschieden, aan de beweging kracht en vestigde de aandacht op haar ook in kringen waar men voor leerstellige vraagstukken van gereformeerd geloof weinig of niets, maar voor de godsdienstige vrijheid veel voelde.

Terwijl deze afscheiding zich van lieverlede door het gansche land heen op vaste grondslagen vestigde, hadden zij, die aan de Leidsche hoogeschool tot de trouwe volgelingen van Bilderdijk hadden behoord, vooral in Amsterdam en 's Gravenhage, zich niet onbetuigd gelaten. In de kringen waar zij zich bewogen maakte de methodistische opwekking, die tusschen 1830 en 1840 uit de Fransche kantons van Zwitserland haren weg naar Nederland had gevonden, grooten opgang. Tegen dit reveil vormden Bilderdijk's leer en levensopvatting een tegenwicht in zooverre, dat zij in het eenzijdige gemoedsleven een meer verstandelijk bestanddeel brachten. Zij trokken de mannen aan van behoudend godsdienstige richting, wier geest te ruim was om zich met de stichtelijke overpeinzingen van een van de wereld afgezonderden kring op den duur te vreden te stellen. Zoo werkten reveil en Bilderdijkianisme, elkander aanvullend, samen en ontstond er ook in de hoogere standen een kern van Protestanten, die onder eenigszins anderen vorm dan in de lagere standen, de leerstellige rechtzinnigheid weder op den voorgrond stelden.

Tegenover deze toen nog zwakke strooming in de richting van terugkeer tot de strenge Gereformeerde leer, ging in de

Hervormde kerk een veel sterker strooming den tegenovergestelden kant op. Reeds sinds 1830 had de faculteit der godgeleerdheid te Groningen, onder leiding van den hoogleeraar Hofstede de Groot, een ruim standpunt ten opzichte der kerkleer aangenomen. Aan de Leidsche hoogeschool waar sedert 1843 de hoogleeraar Scholten in zeer vrijzinnigen geest de godgeleerdheid onderwees, werd negen jaren later Kuenen verbonden, een man die zoowel door buitengewone kennis en scherpzinnigheid, als door zijne persoonlijke eigenschappen een sterken invloed op zijne leerlingen uitoefende. Onder de leiding dezer beide vrijzinnige godgeleerden vormden zich te Leiden een aantal jonge mannen die eerlang als predikanten, in de kerk de woordvoerders werden eener geheel nieuwe richting, aan welke de naam van moderne theologie werd gegeven. Het kenmerkende dezer richting was voornamelijk dat zij de geschiedkundige kritiek zonder eenig voorbehoud op den Bijbel toepaste. De uitkomsten waren natuurlijk niet bij allen dezelfde, maar in het algemeen leidden zij tot de geleidelijke ontkenning van wat, als in strijd met de wetten der natuur voorgevallen, in den Bijbel is opgeteekend, zoodat aanvankelijk met eenigen schroom, van lieverlede met meer vrijmoedigheid, van den kansel alle bijbelsche wonderverhalen als verdichtselen werden voorgesteld, De kerkeraden in de meeste groote steden waren in de jaren 1850 tot 1860 over het algemeen de vrijzinnige richting toegedaan, althans zeer gekant tegen strenge rechtzinnigheid. De meest talentvolle vertegenwoordigers der nieuwe richting vonden dus welhaast predikantsplaatsen in de groote steden. Van de zijde der meer rechtzinnige gemeenteleden kwam daartegen wel verzet, zoo in 1853 te Amsterdam tegen het beroepen van den predikant Meijboom en eenigen tijd later te 's Gravenhage tegen het beroep van Zaalberg, maar de hoogere kerkelijke besturen, beducht voor verkorting der leervrijheid, toonden zich niet bereid om tusschen beide te komen. De moderne theologie trad zoodoende meer en meer in het volle licht. Hare jeugdige woordvoerders achtten het plicht hunne overtuiging volledig uit te spreken. In den zomer van 1864 ontvouwde de 's Gravenhaagsche predikant Zaalberg, in een reeks predikatiën, zonder eenige terughouding, de nieuwe begrippen. Groen van Prinsterer noemde deze toespraken een cursus des ongeloofs, zij verwekten dan ook veel opspraak en zelfs eenig straatrumoer. Van de

zijde der kerkelijke overheden bleef men intusschen doof voor alle klachten van rechtzinnige gemeenteleden, die handhaving van de leer der kerk verlangden. Wel neigde men meer en meer tot een wijziging in de kerkelijke wetgeving, waardoor de alleenheerschappij der kerkeraden zoude worden gebroken en aan de lidmaten meer invloed zou worden toegekend. In 1867 kwam deze wijziging tot stand door invoering van het algemeen stemrecht voor de benoeming van kerkeraden of kies collegies voor predikanten.

Bij de verkiezingen ten gevolge dezer nieuwe bepalingen bleek het in hoe groote mate het stoutmoedig optreden der uiterste richting in de Hervormde Kerk, aan de rechtzinnige partij ten goede was gekomen. In de groote steden zegevierde deze met overwegende meerderheid. De gematigde middenpartij die tot nog toe in de kerk grooten invloed had gehad, wendde zich bijna overal tegen de modernen, maar werd op hare beurt door de rechtzinnigen schier geheel overvleugeld. De modernen behielden alleen in enkele kleinere steden en hier en daar op het platte land, vooral in Noord-Holland en de noordelijke provinciën, de overhand.

Deze uitslag kon niet anders dan ontmoedigend werken bij vele predikanten der nieuwe richting, aan welke toch reeds persoonlijke ontmoediging niet vreemd was gebleven. D'Israeli antwoordde eens aan een vrijzinnig deken der Engelsche kerk, die hem de kerk der toekomst als een kerk zonder dogma's afschilderde: ‘Zoudt gij niet vreezen dat een kerk zonder dogma's ook een kerk zonder dekens zal worden?’ De moderne predikanten in de Hervormde Kerk hadden in meerdere of mindere mate de tegenovergestelde ervaring opgedaan, dat namelijk een geestelijke zonder dogma's, die zich de bevordering van humaniteit en zedelijkheid in de maatschappij als voornaamste levensdoel stelt, van lieverlede een geestelijke zonder kerk wordt en uit den aard der zaak buiten de kerk veel meer kracht kan uitoefenen dan daar binnen. De bijval en de toejuichingen toch die den modernen predikanten waren ten deel gevallen, kwamen in niet geringe mate van de zijde van hen die buiten alle wezenlijke gemeenschap met de kerk stonden. Op wetenschappelijk, staatkundig en maatschappelijk gebied hadden zij hunnen invloed zien toenemen, maar in de kerk doorgaans met elken Zondag hun gehoor zien slinken. Vele,

waaronder enkele der meest begaafden onder de moderne predikanten, konden zich in deze tegenstrijdigheid tusschen den aard hunner betrekking en hunnen werkkring niet schikken en namen hun ontslag.

Het optreden dezer oud-predikanten in allerlei maatschappelijke betrekkingen, als leeraars aan middelbare scholen, leden van het schooltoezicht, dagbladschrijvers, enz. droeg zeer veel bij tot het merkwaardige verschijnsele dat in de protestantsche beschaafde kringen de sinds meer dan een halve eeuw geheel uitgedoofde belangstelling in godgeleerde twisten overal weder opflikkerde. Men kon zich verplaatst wanen in de dagen van Arminius en Gomarus, zoodat De Genestet de verzuchting moest slaken:

> Het lieve Vaderland, het schijnt me al meer en meer
> Eén godgeleerd dispuut, waar ik mij wende of keer.

Zoo deed de nieuwe schoolwet hare intrede in ons land op een tijdstip dat de prostantsche maatschappij tot in hare onderste lagen beroerd werd door een geloofsverdeeldheid die zich steeds scherper afteekende. De openbare lagere school moest volgens die wet, strikter dan voorheen, hare volmaakte onzijdigheid tegenover elk leerstellig geloof bewaren. Van der Brugghen had er zich mede gevleid dat de door allen beleden algemeene godsdienstige begrippen in die school zouden kunnen verkondigd worden, maar onder de bestaande omstandigheden, scheen dit aan de voorstanders der behoudende richting onder de Protestanten een zeer groot gevaar. Indien die algemeene waarheden - volgens hare woordvoerders niets anders dan een dor deïsme - aan de jeugd werden ingeprent door onderwijzers wier godsdienstig geloof zich tot die waarheden bepaalde, dan werd de school een kweekschool van moderne begrippen. Nog liever een openbare school waaruit alles wat naar godsdienstig geloof zweemde stelselmatig verbannen werd dan dit. Een godsdienstlooze school achtten velen verkieselijk boven een moderne sekteschool. Maar beiden achtten zij voor een protestantsche bevolking in beginsel evenzeer afkeurenswaardig.

Bij de steeds voortgaande verspreiding der moderne godsdienstige begrippen, was in oog der rechtzinnige protestantsche

partij, die in getalsterkte bij den dag toenam, een school waar het positieve Christendom werd geleerd een dringende noodzakelijkheid, Er moesten derhalve zoo veel mogelijk bijzondere scholen in rechtzinnig protestantschen geest worden opgericht. Om dit doel te bevorderen verrees in 1860 de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs, die zich spoedig in den steun van de meeste rechtzinnige predikanten mocht verheugen en die door ruim toevloeiende bijdragen uit het geheele land, welhaast in staat werd gesteld een aantal bijzondere scholen in het leven te roepen. Waar een dergelijke inrichting ontstond, riep zij strijd in het leven. De rechtzinnigen zonden hunne kinderen naar de bijzondere school, en stempelden zoodoende de openbare tot een uit godsdienstig oogpunt onvoldoende instelling. De openbare onderwijzer raakte daardoor in verdenking van ongodsdienstigheid, althans van onrechtzinnigheid. Was de predikant rechtzinnig dan koos hij partij voor het bijzonder onderwerp, behoorde hij tot de meer vrijzinnige richting dan nam hij het openbaar onderwijs in bescherming. Ten platten lande vooral in Friesland waar de bijzondere scholen aanvankelijk het meest verrezen, deden zij op deze wijze een tot nog toe onbekende partijdrift ontvlammen. En waar het een strijd gold tusschen een van gemeentewege bekostigde school en een school door bijdragen van bijzondere personen in stand gehouden, kon het niet anders of de beweging werd van godsdienstig en kerkelijk meer en meer staatkundig.

In de Staten Generaal werd de strijd over het onderwijs, die na 1857 geheel uitgedoofd was, in 1862 weder aangebonden door Groen van Prinsterer, die na de aanneming van de onderwijswet in 1857 zijn ontslag had genomen als lid van de Tweede Kamer doch vijf jaren later door het kiesdistrict Arnhem weder in de volksvertegenwoordiging werd teruggebracht. De strijd had toen echter een zeer eigenaardig karakter, in dien zin dat hij eigenlijk buiten den staatkundigen partijstrijd in de Tweede Kamer omging. Men luisterde met aandacht naar de fijne en kunstige betoogen van Groen van Prinsterer en naar de pittige antwoorden van Thorbecke, maar meer om de wijze waarop de twee talentvolste staatkundige redenaars van ons land elkander bestreden dan om de zaak zelve. Somtijds voelden zich de vurige onderwijsmannen onder de liberalen geprikkeld door Groen van Prinsterer's scherpe uitvallen, en ontving hij een

afstraffing die dan weder met voorname ironie werd beantwoord. Een andermaal werd door enkele katholieke leden instemming betuigd met vele der door hem ontwikkelde grieven, maar onder voorbehoud dat zij hem in zijnen heftigen strijd tegen den Minister Thorbecke niet wenschten te volgen. Alleen bij de conservatieven die Groen van Prinsteren als bondgenoot in den strijd tegen Thorbecke hoogelijk waardeerden vond hij eenigen staatkundigen steun. Er begon zich in de gelederen der conservatieve partij eene kleine zwenking te vertoonen. Zij had de wet van 1857 krachtig gesteund, maar was thans niet geheel ongevoelig meer voor den tegenstand die de invoering der wet bij de natie ontmoette. Onder de conservatieven waren Protestanten van allerlei richting, ook strenge rechtzinnigen. Deze laatsten konden zich natuurlijk in de bezwaren tegen de openbare school gemakkelijk verplaatsen. Maar ook zij die op godsdienstig gebied ruimer dachten of ten minste vroeger gedacht hadden, begonnen langzamerhand te wankelen in hunne gehechtheid aan de voor allen toegankelijke school. De baron van Zuylen oud-ambtgenoot van Thorbecke in dien eerste ministerie, thans even hartstochtelijk tegenstander van dezen staatsman als hij het vroeger van Groen van Prinsterer was geweest, wien hij eenmaal toevoegde, dat de zegepraal van zijne partij de ondergang van het land zou zijn, kwam nu verklaren dat hij in 1857 in de onderwijswet niet de gevaren had gezien die Groen van Prinsterer er in zag, maar thans zag gebeuren wat Groen van Prinsterer in 1857 vreesde.

Dachten de conservatieven langs dezen weg Groen van Prinsterer tot staatkundig bondgenoot te verkrijgen, Groen van Prinsterer zelf zocht, naar de uitdrukking van Thorbecke, onder de conservatieven te werven. Hij deed voortdurend uitkomen dat hij in beginsel niet alleen buiten maar zelfs tegenover de conservatieve partij stond. Geen steun hoe hoog ook gewaardeerd, kon hem van zijn zelfstandig staatkundig standpunt afbrengen. Wilden de conservatieven tot hem komen, zij waren welkom, maar hij zelf zou geen enkelen stap zetten op den weg die hem naar de conservatieven kon voeren. In 1865 nam Groen van Prinsterer wederom zijn ontslag als lid van de Tweede Kamer en werd vervangen door den Graaf van Zuylen, die zich in de Kamer en daarbuiten door een vlugschrift: Agitatie of plichtsbetrachting als staatkundig

volgeling van Groen en overtuigd voorstander der bijzondere christelijke school had doen kennen. Hoe weinig de kwestie van het lager onderwijs destijds nog als de hoofdkwestie op staatkundig gebied werd beschouwd, bleek uit de opdracht des konings aan dezen staatsman om na den val van het Ministerie Fransen van de Putte, in de lente van 1866 een bewind samen te stellen onder de voorwaarde dat het niet alleen uit volgelingen van Groen zou bestaan, een conservatiefantirevolutionair Kabinet derhalve. Geen wonder dan ook, dat Groen van Prinsterer over de vorming geraadpleegd, den Graaf van Zuylen zeer stellig ontraadde om met conservatieven zooals Mr. Heemskerk aan de groene tafel plaats te nemen; hij voorzag voor zich en zijne geestverwanten een teleurstelling even bitter als die van 1856. Toen had een antirevolutionair het vraagstuk van het lager onderwijs opgelost geheel in strijd met het gevoelen van de antirevolutionairen, thans zou wederom een antirevolutionair de verlangens zijner geestverwanten voorzeker onvervuld laten en die, als vooralsnog niet voor bevrediging vatbaar, afwijzen. Groen van Prinsterer deinsde terug voor een herhaling van den pijnlijken strijd dien hij in de Kamer van 1857 tegen een vriend en geestverwant had moeten voeren, en wees den hem door de kiezers van Leiden aangeboden kamerzetel, eenige weken na zijne verkiezing, van de hand. Hij verzweeg echter zijne afkeuring over de kabinetsvorming niet ‘een da capo van 1856 op meer prozaischen trant.’ Er was echter één groot verschil tusschen het optreden van van der Brugghen en dat van van Zuylen. De eerste had zich inderdaad gevleid dat hij de wenschen zijner geestverwanten eenigermate zou kunnen bevredigen, de tweede erkende volmondig dat een oplossing van de onderwijskwestie in den geest van Groen van Prinsterer door het ministerie waarin hij zitting had onmogelijk kon worden aanvaard; wat hem persoonlijk betrof hield hij zich er van overtuigd dat hij als minister voor het Christelijk onderwijs meer vruchtbaar zou kunnen werkzaam zijn dan als lid der Kamer.

De felle staatkundige strijd naar aanleiding der motie Keuchenius, waarvan wij den loop vroeger schetsten, drong het onderwijsvraagstuk tijdelijk naar den achtergrond. De antirevolutionairen in de Tweede Kamer kozen eenparig partij tegen hunnen geestverwant en voor het ministerie. Groen van

Prinsterer bleef Keuchenius getrouw en drukte herhaaldelijk zijn leedwezen er over uit, dat de antirovolutionnairen meer en meer dreigden te ontaarden in een fractie der conservatieve partij. De conservatieven daarentegen, den steun hun door de antirevolutionnairen geboden waardeerend, bleven hunne aandacht wijden aan het lager onderwijs. De verkiezingen der laatste jaren hadden duidelijk aangetoond hoe de invloed van den godsdienstigen strijd in de protestantsche kerkgenootschappen op de staatkundige gevoelens der natie voortdurend steeg en hoe de ingenomenheid met het bijzonder onderwijs de stemmen van van een niet onaanzienlijk en steeds aangroeiend aantal kiezers uitsluitend bepaalde met aanwakkering van hunnen ijver. Van conservatieve zijde werd dan ook in 1867 een poging gedaan om aan de bezwaren tegen de wet op het lager onderwijs tegemoet te komen. Mr. W.M. de Brauw, officier van Justitie bij de 's Gravenhaagsche rechtbank en afgevaardigde voor Gouda, een der conservatieven die op kerkelijk gebied niet ver van de antirevolutionairen afstond, diende bij de Tweede Kamer een voorstel in tot wijziging van de wet van 1857. De gewichtigste bepaling in dit wetsvoorstel was de toekenning van de bevoegdheid aan de provinciale en gemeentebesturen om bijzondere scholen van kerkelijke richting, en derhalve niet toegankelijk voor allen, geldelijk te ondersteunen. In Juni 1867 werd dit voorstel in de afdeelingen der Tweede Kamer onderzocht. De stemming der Kamer ten opzichte zijner strekking bleek uit de benoeming der rapporteurs; vier bekende voorstanders van de onderwijswet van 1857, Thorbecke, Dullert, Heemskerk Bzn. en Jonckbloet, werden door de afdeelingen aangewezen en slechts één tegenstander, van Foreest, die als het ware de schakel vormde die in de Tweede Kamer de conservatieven en antirevolutionairen vereenigde. Het voorloopig verslag door deze vijf bekwame mannen opgemaakt is een belangrijk stuk voor de geschiedenis van onzen onderwijsstrijd, omdat daarin reeds alle betoogredenen voorkomen voor en tegen het wettelijk stelsel, dat van 1857 tot 1889 in ons vaderland heeft gegolden, die in den hevigen strijd der latere jaren voortdurend herhaald en tot in het oneindige uitgesponnen zijn. Aan de eene zijde werd de stelling verdedigd, dat een school waarin de zedelijke opleiding niet rustte op stellige godsdienstige leerbegrippen onbruikbaar was voor vele ouders

en dus niet kon geacht worden, ieders godsdienstige begrippen te eerbiedigen. Van de andere zijde werd hierop geantwoord, dat juist die door de Grondwet voorgeschreven eerbiediging van godsdienstige begrippen eischte dat de school een neutraal karakter behield. Voor hen die aan een dergelijke school niet genoeg hadden was de vrijheid van onderwijs het middel om hunne behoeften bevredigd te zien. Tegen dit laatste rees dadelijk de tegenwerping, dat dit middel veel te kostbaar was en dat de vrijheid voor het bijzondere onderwijs op zich zelve niet voldoende kon worden geacht omdat het den strijd moest voeren tegen het staatsonderwijs dat over de publieke kas kon beschikken. Het werd onrechtvaardig genoemd, om hen die reeds, als staatsburgers moesten bijdragen voor het openbaar onderwijs dat zij niet konden gebruiken, nog daarenboven alleen de kosten te laten dragen van het onderwijs dat zij voor hunne kinderen onontbeerlijk oordeelden.

Het voorstel de Brauw werd begrijpelijkerwijze met groote belangstelling door de antirevolutionairen in het land ontvangen. Groen van Prinsterer, die niet opgehouden had met verwijtingen uit te storten over zijne staatkundige vrienden in het Kabinet en in de Kamer, zoowel wegens hunne houding in de onderwijskwestie als wegens hunnen staatsrechtelijken strijd tegen de motie Keuchenius, haastte zich om bluschmiddelen aan te dragen teneinde te verhoeden dat die belangstelling niet in geestdrift opflikkerde. Op de algemeene vergadering van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, in Mei 1867 te Leeuwarden gehouden, beijverde hij zich om in den eigenaardigen trant, waarvan hij het geheim bezat, te betoogen dat het voorstel de Brauw alleen geprezen mocht worden om de bedoeling waarmede het was gedaan. Hij sprak zijne vreugde uit over het merkwaardige verschijnsel, dat de conservatieve voorstanders der wet van 1857 thans zijne bezwaren schenen te deelen en noodigde de vergadering uit om te verklaren: dat zij de hoofdstrekking van het voorstel de Brauw: recht voor allen, bovenal waar het de vrijheid van godsdienst en geweten betreft, met ingenomenheid begroette. Maar op deze algemeene betuiging van ingenomenheid volgden talrijke en ernstige bedenkingen. Het voorstel liet de opleiding tot christelijke deugden bestaan en juist dit voorschrift gaf hem en zijnen vrienden de meeste ergernis, het stelde eenige zeer begeerlijke wijzigingen voor, die

wellicht kans zouden hebben van te worden aangenomen, maar verbond daaraan een voorstel tot subsidieering van bijzondere scholen, dat het tot stand komen dezer wijzigingen geheel en al onzeker maakte. Op de zwakke zijde van dit subsidiestelsel vooral liet hij het volle licht vallen. Hij betoogde - en dit betoog was inderdaad niet moeielijk te leveren - dat zoo men subsidie aan het bijzonder onderwijs wilde geven, dat subsidie als regel voor het geheele rijk moest worden vastgesteld, niet als een bevoegdheid mocht worden toegekend aan de gemeentebesturen die daarvan al of niet, naar verkiezing konden gebruik maken. Het voorstel luidde: aan bijzondere scholen *kan* van wege de gemeente of provincie subsidie worden verleend. Dit woordje *kan* maakte volgens Groen van Prinsterer elk hulpbetoon niet slechts illusoir maar gevaarlijk; het zag de onbetwistbaarheid van het recht der minderheden in gewetenszaken voorbij; het ontstak den fakkel van politieke en godsdienstige tweedracht in gemeenteraden, Provinciale Staten, Gedeputeerde Staten. ‘Neen’, zoo ging Groen voort, ‘ga dan liever eenvoudiger te werk. Geef mij dan, indien ik slechts tusschen twee jammerlijke stelsels de keus heb, geef mij dan nog liever te ver gedreven centralisatie, dan nog liever het afschuwelijk caesarisme, waaronder de fransche natie zoo langen tijd gezucht heeft en waarop onze pruisische vrienden in de bedwelming onzer dagen en in het jagen naar eenheid, hoedanig ook, belust zijn.’

De meerderheid der Tweede Kamer had in het afdeelingsverslag het voorstel de Brauw onbewimpeld afgekeurd, en het hoofd der anti-revolutionaire partij wilde het niet aanvaarden, de voorsteller moest dus wel tot de erkenning komen dat zijne poging in alle opzichten vruchteloos was geweest. Toen dan ook, door de ontbinding der Tweede Kamer van 1868, zijn voorstel vervallen was, werd het niet weder ingediend. De heer De Brauw maakte echter zijn zeer uitvoerig antwoord op het voorloopig verslag door den druk openbaar.

Bij deze ontbinding was het intusschen gebleken dat het onderwijsvraagstuk voortdurend grooter plaats ging innemen in de belangstelling der natie. De regeering die zich tot nog toe had kunnen bepalen bij de verklaring, dat zij den loop dien het voorstel De Brauw zou nemen wilde afwachten, was nu wel gedwongen om een stap verder te gaan. De minister Heemskerk diende een zeer beperkt voorstel tot wijziging der

schoolwet, in. Subsidieering van bijzondere scholen ontbrak daarin, alleen de verplichting tot schoolgeldheffing op de openbare school en de toelating in sommige gevallen van hulponderwijzers, aan het hoofd van bijzondere scholen waren er in opgenomen Het voorstel kwam eerst in, nadat de begrooting van Buitenlandsche Zaken voor de tweede maal was verworpen, en overleefde het ministerie slechts zeer korten tijd. Een der eerste daden van den nieuwen minister van Binnenlandsche Zaken was de intrekking er van.

Het bewind dat het Ministerie van Zuylen Heemskerk opvolgde nam ten opzichte der schoolkwestie dadelijk een zeer besliste houding aan. De Minister van Binnenlandsche Zaken Mr. Fock had zich als burgemeester van Haarlem en later van Amsterdam doen kennen als een doortastend man. Een staatkundig beleid dat in fijne behendigheid en terughoudendheid zijne kracht zoekt lag volstrekt niet in zijnen aard. Hij verklaarde dan ook dadelijk na zijn optreden, open en rondborstig, dat wijziging van de schoolwet van 1857 van hem niet te verwachten was. Door deze verklaring kwam hij onmiddellijk op voet van oorlog met de tegenstanders der openbare school, de anti-revolutionairen, een deel der conservatieven en de Katholieken, welke laatsten thans voor het eerst hun volle gewicht tegen de schoolwet in de schaal legden.

De Katholieken hadden de wet van 1857 aanvaard, schoon niet zonder eenig wantrouwen; in 1863 hadden zij Thorbecke's wet op het middelbaar onderwijs helpen aannemen, maar sedert was ook in den boezem hunner partij een omkeering van denkwijze ten opzichte der onderwijswetgeving ontstaan. Aanvankelijk hadden zij het toegejuicht dat het protestantsch karakter der openbare school in de niet-katholieke deelen des lands, sedert de wet van 1857, van lieverlede was gaan verflauwen, maar het algemeen christelijk karakter dat er voor in de plaats kwam begon ook hun, in verband met het veldwinnen der moderne begrippen onder de protestanten, meer en meer bedenkelijk toe te schijnen. In hunne verhouding tot de staatkundige partijen was inmiddels een langzame maar zekere wijziging gekomen. In de eerste jaren na 1848 hadden zij de liberale partij trouw gesteund. Thorbecke was hun man geweest; toen in 1853 geen protestantsch district den oud-minister die de bisschoppen in het land had gebracht meer wilde

kiezen, hadden zij hem in de kamer teruggebracht. Gedurende het tweede ministerie Thorbecke waren de banden allengskens losser geworden. De Nederlandsche Katholieken volgden de strooming die sinds het jaar 1859 door geheel Europa hunne geloofsgenooten in een strijd tegen het staatkundig liberalisme medesleepte. Nadat Napoleon III door den oorlog van 1859 den overwegenden invloed van Oostenrijk in Italië geheel had vernietigd, had de drang naar eenheid zich onder de Italianen zoo machtig doen gevoelen, dat binnen weinige jaren bijna het gansche schiereiland onder den schepter van den koning van Sardinië, Victor Emanuel was gekomen. Ook de Paus had het grootste deel van zijne staten verloren en alleen Rome met een smalle kuststreek behouden. De vrijzinnige staatslieden in Europa hadden, bijna zonder uitzondering, deze vrijwording van Italië uit den druk eener onbeperkte vorstenheerschappij met ingenomenheid gadegeslagen; voor de geloovige Katholieken buiten de grenzen van Italië was zij daarentegen een diepe ergernis. De wereldlijke macht van den Paus, thans nog slechts tot een klein gebied beperkt, voortdurend bedreigd en alleen door buitenlandsche tusschenkomst gehandhaafd, was in hunne oogen eene instelling van Hooger Hand, onafscheidelijk verbonden aan het katholieke kerkgeloof. Toen de Paus dan ook een beroep deed op de Katholieken om hem te bescherme tegen de vijanden der kerk, togen een aantal jonge mannen uit alle landen van Europa naar Rome om onder de pauselijke vanen dienst te nemen. Nederland leverde in verhouding tot zijne katholieke bevolking een buitengewoon groot getal en bewees daardoor dat zijne geestelijkheid en de overgroote meerderheid zijner leeken met hart en ziel de partij van den Paus waren toegedaan. Pius IX die in de eerste jaren van zijne regeering, tot verbazing van geheel Europa, de vrijzinnige staatkunde had aanvaard, was door den loop der omstandigheden tot een geheel tegenovergestelde denkwijze gekomen. Hij verfoeide die staatkunde thans als in strijd met de leer der Kerk. Om van deze overtuiging aan de geheele wereld plechtig getuigenis te geven, vaardigde hij in December 1864 een Encycliek uit, waaraan was toegevoegd een lijst van de voornaamste dwalingen waarin de maatschappij was vervallen (Syllabus complectens praecipuos nostrae aetatis errores.) Die dwalingen voor zoover zij op het staatsbestuur betrekking

hadden, behelsden veel wat door de op constutioneelen grondslag gevestigde regeeringen als onaantastbare beginselen van staatsrecht werd erkend. Zoo onder meer: scheiding van Kerk en Staat, burgerlijk huwelijk, staatkundige gelijkheid van de verschillende godsdiensten, vrijheid van godsdienstoefening voor niet-Katholieken. In de Encycliek zelve werd de vrijheid van geweten uitdrukkelijk veroordeeld en geleerd dat zij, die de vrijheid om door woord of schrift hunne denkbeelden te verkondigen onbeperkt voorstonden, daarmede de vrijheid des verderfs (libertatem perditionis) predikten. Terecht - zeide Pius IX - had zijn voorganger Gregorius XVI dan ook de meening dat in een wel geordenden Staat aan elken burger vrijheid van geweten en van godsdienstoefening als een hem toekomend recht door de wet behoorde te worden gewaarborgd, een onzinnigheid (deliramentum) genoemd.

Encycliek en Syllabus maakten in de gansche christelijke wereld een ontzaggelijken indruk, zoowel in de katholieke kerk als daarbuiten. ‘Er is’, zoo schreef een vrijzinnig Nederlandsch Katholiek ‘eene bom komen vallen in het gebouw onzer maatschappij ja zelfs tot in de binnenkamer onzer samenleving.’ Bij vele Katholieken hier te lande wekte het verschijnen van deze stukken aanvankelijk eenig gevoel van verlegenheid op, dat echter bij de meesten hunner langzamerhand vervloog en in een gevoel van berusting overging. Het bleek hun toch dat nieuwe plichten hun niet werden opgelegd. Het uitroeien van de door den Paus veroordeelde dwalingen werd immers niet van hen geëischt. Encycliek en Syllabus hadden, volgens de uitdrukking van Dr. Schaepman, meer tot taak te beschrijven dan te gebieden. Zij behelsden slechts een verklaring van grondbeginselen waarop een volmaakte maatschappij zou moeten berusten. Waar die verklaring van het hoofd der kerk uitging paste den geloovigen Katholiek in geen geval openlijke tegenspraak.

De Nederlandsche vrijzinnigen hadden van Encycliek en Syllabus kennis genomen zonder dat de vrees hen bekropen had voor een verwezenlijking van de denkbeelden des Pausen in den Nederlandschen staat. Een ernstig gevaar zagen zij er niet in, maar wel een bewijs hoe wijd de kloof was tusschen hen en de trouwe zonen der Katholieke kerk. Alle gebeurtenissen die, sinds honderd jaren, de denkbeelden der Europeesche

maatschappij aangaande Kerk en Staat zoo sterk hadden gewijzigd, schenen te Rome als niet geschied te worden aangemerkt. Men stond in het Vaticaan nog op het kerkelijk staatkundig standpunt van vóór de Fransche revolutie en veroordeelde er beginselen die de vrijzinnige staatkunde gedurende de negentiende eeuw in alle Europeesche landen had voorgestaan of doen zegevieren. De Katholieken die door hunne instemming of door hun stilzwijgen de Pauselijke uitspraken beaamden, konden onmogelijk langer geacht worden staatkundige bondgenooten der vrijzinnigen te zijn. Diegenen onder hen die aan het oude verbond getrouw wilden blijven, werden zelfs door hunne eigen geloofsgenooten verketterd en uitgestooten. De breuk tusschen de vrijzinnigen en de Katholieken werd wel haast volkomen. Als voorstanders van rechtstreeks tegen elkander indruischende beginsels werd hunne onderlinge verhouding in den staatkundigen strijd een beslist vijandige.

Het onderwijs was begrijpelijkerwijze door den Paus niet onbesproken gelaten. Staatsscholen en scholen waar geen godsdienstonderwijs in katholieken geest werd gegeven behoorden tot de veroordeelde instellingen. De Nederlandsche geestelijken beijverden zich om deze pauselijke uitspraak aan de onder hun opzicht geplaatste geloofsgenooten te verkondigen en voor hen toe te lichten. In een vasten brief van het jaar 1866 verklaarde de aartsbisschop van Utrecht, dat het ‘onvoldoende was en alzoo katholieken ouders onwaardig om de kinderen met voorbijzien van godsdienstig onderricht en vorming alleen te laten onderwijzen in die menschelijke wetenschappen en kundigheden welke, zoo niet uitsluitend dan toch hoofdzakelijk, niets anders beoogen dan de kennis der natuurlijke zaken en de oogmerken van het aardsche maatschappelijke leven.’ Andere geestelijken van hooger en lager rang lieten zich ter zelfder tijd in gelijken geest uit. In 1868 besloot de hooge geestelijkheid een gezamenlijk optreden tegen het staatsonderwijs in overweging te nemen. De Nederlandsche bisschoppen kwamen in Juli van dit jaar te 's Hertogenbosch bijeen, ten einde over dit denkbeeld van gedachten te wisselen en zijne uitvoering voor te bereiden. In de volgende maand verscheen hun Mandement waarbij in kalme en weldoordachte bewoordingen aan de geloovige Katholieken werd voorgehouden dat een school waarin geen katholiek godsdienstonderwijs werd

gegeven door hen nimmer mocht worden goedgekeurd. Wel mochten zij er van gebruik maken waar de gelegenheid tot het ontvangen van katholiek onderwijs niet bestond, zoo er niets werd geleerd in strijd met godsdienst en zedeleer. Het onderwijs aan een dergelijke school moest echter altijd beschouwd worden als een droevige noodzakelijkheid. Ouders die er van gebruik maakten waar de gelegenheid om door de kerk goedgekeurd onderwerp te ontvangen openstond zouden hun gedrag tegenover God niet kunnen verantwoorden.

Er is eenige grond voor de veronderstelling dat de verklaring van den nieuw opgetreden minister Fock omtrent zijne ongeneigdheid om tot wijziging der schoolwet over te gaan, de katholieke kerkvoogden geprikkeld heeft tot het doen van dezen gewichtigen stap. Het oogenblik scheen gunstig voor een algemeene beweging. Onder de Protestanten was de beweging tegen de Schoolwet aan het wassen; bij de verkiezing ter vervanging van den als minister van Financiën opgetreden van Bosse, die tot nog toe Dordrecht in de Tweede Kamer had vertegenwoordigd was na hevigen strijd een tegenstander der Schoolwet, Bichon van IJselmonde gekozen. Kon de katholieke partij in de Kamer den steun der protestantsche antirevolutionairen verkrijgen en voegden zich de conservatieven die getoond hadden de bezwaren tegen het lager onderwijs ter harte te willen nemen en in elk geval sterk gekant waren tegen de nieuwe regeering, bij deze beide partijen, dan had men een vrij aanzienlijke minderheid bijeen. Voor het oogenblik zou zij wel niet kunnen slagen in haar pogen, maar bij de verkiezingen van het volgende jaar bestond er eenige kans dat de bijzondere school het leeken kon worden waarin zij zou zegevieren.

Onder de katholieke leden der Tweede Kamer waren nog enkele Thorbeckianen van den ouden stempel, die tot nog toe zich steeds ten gunste van de openbare school hadden uitgesproken. Het was met het oog op de naderende verkiezingen voor de voorstanders van het bijzonder onderwijs van belang om te weten of het Mandement der bisschoppen op deze leden invloed had uitgeoefend. Bleek het toch dat dit niet het geval was geweest en dat hunne overtuiging ongeschokt was gebleven, dan zou in 1869 met klem en aandrang aan de katholieke kiezers de vraag moeten worden voorgelegd

of zij nog langer hun vertrouwen wilden schenken aan mannen die in strijd handelden met den uitdrukkelijken wil der hooge geestelijkheid. De tegenstanders van het openbaar onderwijs zochten derhalve naar een gelegenheid om de State-Generaal uitspraak te laten doen over de wet van 1857. Voor de regeering was geen aanleiding om belust te zijn op een strijd over het lager onderwijs. Zij had zich, kort na haar optreden, bij gelegenheid eener interpellatie, op de bekende wijze over de zaak uitgesproken, zoo klaar en duidelijk dat thans harerzijds het twistpunt niet weder behoefde te worden aangeroerd: [n de troonrede waarmede de zitting der Staten-Generaal, in September 1868, werd geopend miste men dan ook de uitdrukkelijke vermelding van het lager onderwijs. Dit zwijgen evenwel, wel ver van den strijdlust uit de dooven, wakkerde dien veeleer aan. In de Eerste Kamer, waar de staatkundige strijd over het onderwijs tot nog toe bijna geen weerklank had gevonden, werd door Messchert von Vollenhoven, bij het Adres van Antwoord, een voorstel gedaan om zich over de bezwaren tegen de toepassing der onderwijswet uit te spreken. Het bleek hem echter spoedig, dat de bijval onder zijne medeleden zeer gering was; slechts bij een viertal vond hij steun. In de Tweede Kamer bleek het terrein oneindig gunstiger. Bij de behandeling van het Adres van Antwoord werden over het lager onderwijs, twee amendementen ter tafel gebracht die de Kamer gedurende vier dagen bezig hielden. En om den inhoud en om de gevolgen behoort deze beraadslaging tot de gewichtigste gebeurtenissen in de geschiedenis der beweging tegen het staatsonderwijs.

Van de twee amandementen kwam het een uit den antirevolutionairen, het andere uit den conservatieven hoek. Het eerste werd voorgesteld door een vriend van Groen van Prinsterer, Mr. J.W. Gefken, voormalig rechtelijk ambtenaar in de West-Indische koloniën, bij de tweede ontbinding van het ministerie Van Zuijlen-Heemskerk te Zwolle gekozen, en derhalve nog slechts sinds eenige maanden lid der Kamer; het luidde ongeveer als volgt; Wij mogen ons leedwezen niet ontveinzen dat door Uwer Majeteits Regeering niet aan de natie het uitzicht wordt geopend op eene wenschelijke tegemoetkomieg aan billijke bezwaren, voortvloeiende uit de bestaande wetgeving, regelende het middelbaar en lager onderwijs. Gedurende den

loop der beraadslagingen werd het middelbaar onderwijs door den voorsteller uit zijn amendement verwijderd. Voorsteller van het conservatieve amendement was een der jongere leden van de conservatieve partij, Mr. W. Baron van Goltstein, afgevaardigde voor Hoorn, die nooit blijken had gegeven van geestverwantschap op kerkelijk of staatkundig gebied met de antirevolutionairen. Hij wilde de Kamer doen uitspreken, dat de bijzondere zorg der Regeering voor het onderwijs tot waarborg strekte dat de bezwaren van velen tegen het lager onderwijs met ernst en belangstelling zouden worden overwogen.

Het merkwaardige van dezen vierdaagschen strijd was, dat hij voor de eerste maal aan elk der vier partijen in de Kamer gelegenheid gaf om een voor de toekomst beslissende stelling tegenover het onderwijsvraagstuk in te nemen. De liberale partij sloot zich onvoorwaardelijk bij de Regeering aan. Zij plaatste zich op het standpunt, dat het onmogelijk was aan de hezwaren tegen den schoolwet tegemoet te komen. Een harer leden, Oldenhuijs Gratama, gaf te kennen, dat hij tot nog toe in de meening had verkeerd, dat herziening van de schoolwet deze bezwaren kon wegnemen, maar dat hij door het verschijnen van het bischoppelijk Mandement tot een andere zienswijze was gekomen. Een ander, de oud-minister Godefroi, verklaarde, in het belang der verdraagzaamheid, zich te zullen verzetten, met alle kracht dfe in hem was, tegen elke poging om direct of indirect afbreuk te doen aan de openbare school.

Even beslist kozen de antirevolutionairen partij tegen de Regeering. Haar stilzwijgen over het lager onderwijs in de troonrede werd honend genoemd voor een zeer aanzienlijk deel der natie. Zij verkeerde geheel in dwaling, indien zij meende, dat door een billijke toepassing der wet de bezwaren zouden kunnen worden opgelost. Wijziging der wet werd hiertoe geeischt en voor die wijziging zou de antirevolutionaire partij blijven strijden. De openbare school wilde zij laten bestaan, mits deze volkomen neutraal was, maar met de vrijheid van onderwijs op zich zelve was het haar niet mogelijk om tegen die openbare school, die voor haar onbruikbaar was, te concurreeren. De gelegenheid tot eerlijke concurrentie moest haar door de wet worden verzekerd.

De Katholieken sloten zich voor het meerendeel hierbij aan, en verdedigden de houding hunner kerkvoogden, die door hun

Mandement gedaan hadden wat hun plicht was. Eenstemmigheid heerschte er echter toen onder de Katholieken nog niet. Er waren er nog onder hen, die met den Bredaschen afgevaardigde Guljé van oordeel waren, dat de openbare school geen gevaar opleverde voor de godsdienst en dat wijziging der schoolwet een misslag zou wezen. Deze minderheid onder de Katholieken in de Kamer had echter, zooals in den loop der jaren bleek, slechts een zeer kleine minderheid onder de katholieken in het land meer achter zich. In de volgende jaren werden de katholieken, die aan de openbare school getrouw waren gebleven, bij de verkiezingen geregeld vervangen door tegenstanders der schoolwet.

Onder de conservatieven waren nog enkele onvoorwaardelijke voorstanders van de openbare school. Zij stemden dan ook tegen beide amandementen. Van de overigen stemden sommigen alleen voor het amendement van Goltstein, anderen ook voor dat van Gefken. De laatsten deelden min of meer de bezwaren, de anderen meenden, dat, hoe men ook over die bezwaren persoonlijk mocht denken, het in elk geval wenschelijk was, dat men de aandacht der Regeering er op vestigde en belangstelling toonde in een vraagstuk dat de gemoederen in het land zoo zeer beroerde.

Het kon niet anders of dit standpunt moest van beide zijden bestrijding uitlokken. De besliste voorstanders der openbare school achtten het partijtrekken voor de bezwaren daartegen, al liet men ook de gegrondheid er van in het midden, reeds op zich zelve een daad van vijandschap tegen de hun dierbare instelling. De besliste tegenstanders waardeerden dankbaar de bedoeling der conservatieven, maar gaven te verstaan, dat zij op hunnen verderen steun ten opzichte van der schoolwetherziening die zij begeerden weinig staat maakten. Vrij onbewimpeld werd het verwijt uitgesproken dat het van Goltstein en zijnen vrienden eigenlijk alleen te doen was, om het onderwijsvraagstuk te gebruiken als wapen tegen de Regeering. Indien zij een onderzoek wenschten naar bezwaren die zij niet of slechts in geringe mate deelden, dan kon dit alleen zijnen grond daarin vinden, dat de Regeering dat onderzoek niet verlangde.

Was dit verwijt verdiend? - In algemeenen zin zeker niet; dat men in een wetgevende vergadering opkomt voor bezwaren van anderen, die men meent dat deze van hun standpunt met

recht mogen doen gelden, is zeker allerminst af te keuren. Wanneer een wetgevende vergadering echter tevens een staatkundige is, doen zich andere overwegingen voor. Door zich, zij het dan ook schoorvoetend, aan te sluiten bij een staatkundige partij wier einddoel men niet wil, neemt men een min of meer dubbelzinnige stelling in. De meeste conservatieven stonden in het vraagstuk van het lager onderwijs nader bij de Regeering dan bij Groen van Prinsterer's vrienden. Dat zij zich toch aan hunne zijde plaatsten was voor hen een staatkundige noodzakelijkheid. De conservatieven verkeerden in het ongelukkige geval waarin een staatkundige partij wel eens meer geraakt, dat zij in de onmogelijkheid waren om een fout niet te begaan. Zij stonden tegenover een Regeering die de onveranderde handhaving der wet tot beginsel stelde, zij hadden onder hunne staatkundige bondgenooten en ook onder hunne kiezers velen die fel gekant waren tegen die wet. Onvoorwaardelijke verdediging der wet zou voor hen staatkundige zelfmoord zijn geweest.

In de naaste toekomst verloren de conservatieven door hunne weifelende houding nog maar alleen den steun van de besliste voorstanders der openbare school. Straks, wanneer de storm tegen de openbare school nog feller zou opsteken en het de eenige vraag bij de verkiezingen zoude worden: ‘voor of tegen de openbare school’, zouden zij ook door de tegenstanders dier school in den steek worden gelaten. In 1868 intusschen hadden die tegenstanders nog weinig uitzicht op een overwinning. Zij hadden ondervonden dat de Eerste Kamer bijna in haar geheel tegen hen was, en in de Tweede Kamer konden zij het niet verder brengen dan bij het amendement Gefken tot 23 stemmen tegen 49, bij het amendement Van Goltstein tot 31 tegen 41.

(*Wordt vervolgd.*)

W.H. DE BEAUFORT.

Aap of mensch?

Eug. Dubois. Pithecanthropus erectus, eine menschenähnliche Uebergangsform aus Java. Batavia, 1894. -.-. Pithecanthropus erectus, eine Stammform des Menschen. Anatomischer Anzeiger. Bd. XII, No. 1. April 1896.

Het is in de tweede helft der negentiende eeuw maar zelden voorgekomen, dat de vondst van enkele fossiele of subfossiele skeletfragmenten in die mate belangstelling, ook buiten den kring der palaeontologen in engeren zin, heeft opgewekt, als met de overblijfselen het geval is geweest, die voor korten tijd door Dr. Dubois onder bovengenoemden titel werden beschreven.

Anatomen van naam hebben hoofdschuddend, andere van niet minderen rang hebben met opgewondenheid van die vondsten melding gemaakt. Deze palaeontoloog verzekerde dat de verhandeling van Dr. Dubois de wetenschap in discrediet bracht, gene verklaarde in het openbaar dat hij in haar een van de belangrijkste uitkomsten van den laatsten tijd begroette. Dierkundigen en anthropologen, die slechts in de tweede plaats tot een deskundig oordeel bevoegd waren, rangschikten zich almede in verschillende kampen, wat wonder dat ook paters jezuïeten en dagbladschrijvers zich in den strijd mengden, nu deze niet alleen over een zuiver wetenschappelijk vraagpunt liep, maar in zijne achterhoede andere kwesties opdoemden, over welke, behalve de vakman, ook de godgeleerde en ‘the man in the street’ een woord wenschen mede te spreken. Te meer nu zij sedert eenigen tijd aan zekere teekenen meenen te hebben waargenomen, dat de dagen van het Darwinisme geteld zijn en dat er op het gebied der biologische wetenschappen eene krachtige reactie tegen die heillooze leer ontstaan is. En toch

zouden zij, wier godsdienstige overtuiging niet strookt met de resultaten der nieuwere wetenschap, voor die reactie weinig belangstelling getoond hebben, indien Darwin alleen zijn *Origin of Species* en niet ook zijn *Descent of Man* geschreven had. Sedert dit laatste werk in 1871 het licht gezien heeft, wist jong en oud en rijp en groen u te vertellen, dat wij volgens Darwin ‘van de apen’ afstammen en heeft die beschouwing zóó onverwacht snel burgerrecht verkregen, dat zichtbare herinneringen aan dezen ouden geslachtsboom meer dan vroeger openlijk worden ten toon gespreid.

Dat tegen deze snel en wijd verspreide, maar ook uiterst oppervlakkig doorgedrongen theoretische gevolgtrekkingen door de behoudsmannen in kerk en staat stelling werd gekozen zal niemand verwonderen, die heeft kunnen nagaan hoe veel kwaad diezelfde oppervlakkigheid reeds in ruime mate gebrouwen heeft. En wij kunnen het goed recht van die passieve resistentie evenmin ontkennen als dat van de Génestet waar hij Jan Rap, die zich als ‘chemisch preparaat’ aan hem voorstelt, minachtend afweert. Dit neemt niet weg dat de physiologische scheikunde steeds voortgaat nieuwe verschijnselen aan het licht te brengen, die koren op den molen van Jan Rap zouden geweest zijn, terwijl op biologisch gebied de onderlinge verwantschap van dieren en planten en hunne afstamming met langzame wijziging, thans geen ernstige bestrijding meer vinden. Reeds voor twee duizend jaren ontvouwden Grieksche wijsgeeren de leer der Evolutie; in de tweede helft der negentiende eeuw is zij, dank zij Darwin's arbeid, een integreerend deel der wetenschap geworden. Nooit zal deze meer tot de leer der onafhankelijk van elkander geschapen soorten terugkeeren. Die scherp tegenover elkander begrensde, door eene afzonderlijke scheppingsdaad in het leven geroepen soorten zijn voorgoed in de rommelkamer der wetenschap opgeborgen, naast de Ptolemaeïsche voorstelling van de beweging der hemellichamen en naast de vier elementen.

Nu is echter de uitspraak dat ook de mensch: *Homo sapiens*, in de lijn van zijne afstamming langzame wijziging ondergaan heeft en zich allengs ontwikkelde uit lagere diervormen, toch nog iets anders dan die welke in den mensch den kleinzoon van ‘de apen’ ziet. Immers onder ‘de apen’ verstaan wij bavianen, brulapen, orang-oetans, chimpansés, gibbons,

gorilla's, enz., allen met hun eigen stempel en hun eigen karakter, waardoor wij reeds in onze prille jeugd in staat waren ze in het gekleurde prentenboek van elkander te onderscheiden. En menigeen, die er wel eens met een gemengd gevoel van belangstelling en wantrouwen de apenkooi op aanzag, om, op grond van de ‘nieuwere wetenschap,’ een steelschen blik op zijn achterlijke bloedverwanten te werpen, verkeerde goedsmoeds in de meening, dat t' avond of morgen ook deze stamverwanten nog wel eens een onverwachten sprong voorwaarts zouden kunnen doen, om dan, met spraak en rede begaafd, als een primitief menschenras in de groote worsteling om het bezit van het aardrijk te mogen mededoen. Bij die worsteling schijnen zoo dikwijls de meer dierlijke eigenschappen opgeld te doen boven de echt-menschelijke en wie zou dus zeggen of misschien voor zoodanige ‘nouvelles couches’ ten slotte de overwinning niet is weggelegd?

Wie zoo dacht of sprak vergiste zich echter bijster. De uiterst ingewikkelde samenloop van omstandigheden, die op een zeker moment in de geschiedenis onzer planeet, door een langzaam selectieproces uit lagere diervormen den sprekenden en zich rede gevenden *Homo sapiens* te voorschijn riep, keert nooit weder. Evenmin zal Athene hetgeen daar in zijn bloeitijd voorviel, of Rome wat daar onder de keizers geschiedde, ooit weder ten tweeden male aanschouwen. Het tegenwoordige heeft zich uit het verledene ontwikkeld, uit het heden kan zich nooit meer datzelfde nog eenmaal ontwikkelen. Zoo leert ons dus veeleer de wetenschap dat de mensch zich *niet* uit ‘de apen’ ontwikkeld heeft en dat deze ook geen menschen onder hun nageslacht zullen tellen.

De vraag of de uitgestorven stamvormen van het menschelijk geslacht, zoo er enkelen van hen in levenden lijve vóór ons stonden, dan toch niet door ons bij de apen zouden worden ingedeeld, mag daarnaast toestemmend beantwoord worden. Echter met deze reserve, dat scherp en nauwkeurig onderzoek - scherper en nauwkeuriger misschien dan waartoe wij met onze tegenwoordige techniek nog in staat zijn - reeds enkele aanwijzingen aan het licht zou hebben gebracht, waardoor deze vormen zich van hunne stamverwante tijdgenooten - de voorloopers onzer hedendaagsche apengeslachten - moeten onderscheiden hebben.

Het is niet te verwonderen dat die stamvorm, wiens beenderen ongetwijfeld hier of daar in de aardkorst verborgen liggen en bewaard zijn, op het voorstellingsvermogen van menigen natuuronderzoeker eene geheimzinnige fascinatie uitoefent. Darwin roert hem met enkele woorden aan, Haeckel treedt in meer bijzonderheden, die echter niet allen evenveel vertrouwen wekken, en plaatst de bakermat van het menschelijk geslacht in een vaderland dat thans onder de wateren van den Indischen Oceaan verzonken is en dat hij Lemuria noemt.

Aan een Nederlandsch natuuronderzoeker was het beschoren zóódanig onder den invloed dier fascinatie te geraken, dat hij er huis en haard voor verlaten, een vaste, goedbezoldigde betrekking en schoone vooruitzichten in het moederland voor opofferen zou, en derwaarts heenreisde, waar hij meende dat die fossiele overblijfselen te vinden zouden zijn. Hij vestigde zijn hoop op onzen Indischen Archipel en trad daar, nu acht jaren geleden, als officier van gezondheid in Nederlandsch-Indischen staatsdienst. Met een ruimen blik, die in de toekomst hooggewaardeerd zal worden en die ook onze volle toejuiching verdient, hebben opvolgende Gouverneurs-Generaal en hunne verantwoordelijke raadslieden ingezien, dat de plaats van dezen door een vast oogmerk naar Indië voortgedreven natuurvorscher niet het hospitaal of het slagveld was, hoewel zijn titel hem daar officieele plichten oplegde. Van deze werd hij na een anderhalfjarig verblijf geheel vrijgesteld, terwijl hem voor de voorgenomen exploratie krachtige hulp niet onthouden werd. Bijgestaan door enkele blanke en door een vijftigtal inlandsche handlangers en werklieden heeft hij, tijdens een zesjarig verblijf in Indië, een gebied, waarvan de uitgestrektheid honderden kwadraat-kilometers bedraagt, nader doorzocht. In dit gebied werden - meestal in eene vulkanische zandsteenformatie van geringe vastheid - zeer talrijke beenderen van allerlei diersoorten aangetroffen, waarvan de meesten thans niet meer in Java of in Indië voorkomen. Zoo een hippopotamus, welk geslacht heden ten dage tot Afrika beperkt is, verder een geschubde miereneter, driemaal zoo groot als degeen die men thans nog op Java vindt, een hyena enz. Kortom, de onderzoekingen van Dubois hebben aan onze kennis van de uitgestorven zoogdierfauna van Java voor goed een vast uit-

gangspunt verschaft en haar tevens zeer belangrijk uitgebreid.

Niet met de in Britsch-Indië gevonden fossiele Sivalik-fauna, maar veeleer met de daar ook aan het licht gebrachte Nerbudda-fauna schijnen de door Dubois bijeengebrachte soorten het naast verwant te zijn.

Toch waren er reeds duizenden beenstukken door hem verzameld, zonder dat hij nog gestuit was op dat wat hem bovenal uit Europa naar Indië gelokt had, op overblijfsels van den langgezochten tusschenvorm. Maar ziet, op zekeren Septemberdag in de droge moesson van 1891, toen gegraven werd in den oeverwand van de Solo-rivier nabij de kampong Trinil (res. Madioen) kwam een kies aan het licht, die in hooge mate de aandacht van den onvermoeiden naturalist gaande maakte. Ongeveer een maand later werd op een meter afstands van de kies een hersenpan te voorschijn gebracht. Beiden werden door hem aanvankelijk aan eene groote, den mensch meer nabijstaande chimpansé-soort toegeschreven. Met verdubbelden ijver werd in de omgeving verder gezocht en gegraven, maar weldra moesten de werkzaamheden te Trinil gestaakt worden, omdat de intredende regenmoesson het water in de rivier dermate deed stijgen, dat in het jaar 1891 van verdere opgravingen geen sprake meer kon zijn. Een tweede en een derde jaar werden deze in den drogen moesson voortgezet, in beiden werd met de uiterste nauwkeurigheid over een groote uitgestrektheid laag voor laag de steenmassa verwijderd en doorzocht en aan het eind van het onderzoek bevond zich onze volhardende geleerde in het bezit van vier beenfragmenten, die duizenden eeuwen lang in die steenlagen gerust hadden, terwijl de overige deelen van het skelet, waartoe zij waarschijnlijk allen behoord hebben, hetzij reeds ten tijde dat deze fragmenten hier vastgelegd werden, hetzij later, door water waren weggespoeld en verstrooid. Met waarschijnlijkheid mag gezegd worden, dat op *die* plek geen verdere overblijfsels bewaard zijn en dat wij ons dus vermoedelijk voor langen tijd met dit weinige zullen moeten tevreden stellen.

Deze vier fragmenten zijn het bovengenoemde schedeldak (het stuk dat van de beenige wenkbrauwen over het slaapbeen naar het achterhoofd reikt) een dijbeen en twee kiezen. De tweede kies lag op ongeveer drie meter, het dijbeen op vijftien meter afstand van het schedelfragment, allen in hetzelfde

niveau van een en dezelfde zandsteenlaag. Door het versteeningsproces zijn zoowel dijbeen als hersenpan belangrijk in gewicht toegenomen en hebben zij een chocolade-bruine kleur aangenomen: toch zijn de bijzonderheden aan de oppervlakte ten deele met even groote nauwkeurigheid waar te nemen als bij gelijksoortige stukken uit onze moderne anatomische verzamelingen. Datzelfde geldt van de kiezen.

En hoe staat het thans met de beoordeeling van deze vier stukken door de mannen der wetenschap?

Heeft Dubois bewezen, wat hij in de hierboven aangehaalde titels doet klinken, dat de Pithecanthropus-fragmenten aan een stamvader van het menschelijk geslacht hebben toebehoord?

Niemand twijfelt er aan, dat wij hier met een wezen te doen hebben, verschillend van die welke wij tot heden kenden. Is het verschil echter slechts een rasverschil of is het een soortverschil of is het nog grooter? En zijn de fragmenten werkelijk van één skelet afkomstig?

Volgens Duitsche anatomen als Rudolf Virchow en Waldeyer heeft de door Dubois gevonden hersenpan aan een tot nog toe onbekende groote aapsoort toebehoord. Daarentegen beschouwt de bekende Fransche anthropoloog Topinard ze als afkomstig van een laag ontwikkeld menschenras. In die beschouwing werd hij voorgegaan door den Schotschen anatoom Sir William Turner en door den palaeontoloog Lydekker.

Mag uit die tegenover elkander staande beoordeelingen nu niet worden afgeleid, dat Dubois, hoe onvolledig zijn vondst ook is, toch waarlijk de hand heeft gelegd op overblijfselen van een werkelijken overgangsvorm tusschen mensch en aap? Dat hij waarlijk gevonden heeft dat wat hij is uitgegaan om te zoeken?

Geen die deze vraag met meer warmte bevestigend beantwoordt dan de Fransche anthropoloog L. Manouvrier. Eenige geschriften zagen reeds van zijn hand het licht, waarin hij de Pithecanthropus niet alleen als ‘voorlooper’, maar bepaaldelijk als ‘voorvader’ van den mensch wenscht beschouwd te zien. Zijne argumentatie verraadt in menigerlei opzicht den Franschen geleerde, die weet dat bij zijne landgenooten de ‘théorie transformiste’ nog slechts in bescheiden mate in merg en bloed is doorgedrongen en die nu het verlangde bewijs meent geleverd te hebben, door eene optelling van de karakters waarin

de Pithecanthropus-fragmenten hooger dan bekende anthr opoïden zouden gestaan hebben. Manouvrier schiet echter zijn doel voorbij waar hij een poging waagt om de aanleiding op te sporen, die uit een boomklimmend en nog slechts gebrekkig overeind loopend wezen den rechtstandigen en rechtoploopenden menschelijken voorvader zou hebben kunnen te voorschijn roepen. Volgens een door hem aangeduide hypothese zou de natuur op Java den stoot daartoe hebben gegeven en wel met medewerking van de vele vulkanen. Hevige en gelijktijdige uitbarstingen van deze zouden eene vernietiging van het grooter deel der tropische wouden tengevolge hebben gehad en daarmede was voor Pithecanthropus de aanleiding gegeven om nu voorgoed het boomleven vaarwel te zeggen en voortaan als tweevoeter een nieuwen grondslag voor zijn bestaan te zoeken. Veronderstellingen als deze voeren ons terug in de jaren vóór 1859, toen vele onbekookte bespiegelingen, zooals er bijv. in de 'Vestiges of Creation' bevat zijn, in zekere kringen aanhang vonden.

Laat ons het vraagstuk liever nog eens van eene andere zijde bezien.

Is het te verwachten dat er ooit of ergens beenfragmenten zullen gevonden worden die ten allen opzichte *het midden zullen houden* tusschen bijv. gibbon en mensch, of tusschen orang-outan en mensch? Mijns inziens is die waarschijnlijkheid aan nul gelijk, en kunnen wij ons niet krachtig genoeg wapenen tegen de voorstelling, die reeds hierboven door mij bestreden werd, dat eenig thans levend apengeslacht ooit een plaats ingenomen heeft in den stamboom van den mensch. Ook bij eene meer grondige bestudeering van de overblijfselen van Pithecanthropus bleek het zoowel aan Dubois als aan Virchow en anderen, dat de punten van vergelijking tusschen de hersenpan van Pithecanthropus en Hylobates (de gibbon) talrijk en treffend zijn, maar de punten van verschil tusschen die beiden allerminst zonder uitzondering evenzoovele 'menschelijke' eigenaardigheden mogen worden genoemd. En aangenomen zelfs, dat er zoodanige volledige tusschenvorm tusschen een der ons bekende anthropoïde apen en den mensch bestaan had, hoe groot is dan de waarschijnlijkheid dat deze Trinil fossielen - de eerste beenfragmenten van uitgestorven anthro-

poïden die op Java gevonden werden - juist van dezen overgangsvorm afkomstig zouden zijn? Hoeveel waarschijnlijker klinkt niet op zichzelf reeds de veronderstelling, dat naast het viertal geslachten van anthropoïde apen, die thans in de tropen gevonden worden, nog een heirleger van uitgestorven geslachten gaandeweg aan den dag zal worden gebracht. En dat Pithecanthropus één van deze is? Met een gibbon bezat hij behalve die overeenkomst in schedelbouw ook nog vergelijkbaarheid in wijze van voortbeweging, althans wanneer wij mogen aannemen dat de hersenpan en het dijbeen bijeenbehooren. In dat geval geeft de groote gelijkenis van het dijbeen van Pithecanthropus met dat van den mensch ons recht tot de gevolgtrekking, dat Pithecanthropus met nog meer gemak dan eenige der ons bekende gibbonsoorten op zijn achterste ledematen overeind geloopen heeft.

Dat werkelijk in volgende eeuwen de vondst van een toenemend aantal fossiele anthropoïde apen met goeden grond te verwachten is, mag worden afgeleid uit het feit dat in de laatste decenniën geslachten als Dryopithecus, Pliopithecus en Palaeopithecus in Europa en Azië aan het licht zijn gebracht, die niet anders dan bij de zoogenaamde ‘menschen-apen’ (anthropoidea of anthropomorphidae) hun plaats hebben. Ook in Zuid-Amerika werden voor weinige jaren zeer belangwekkende overblijfsels van fossiele apen gevonden. Ook daar was de vinder, Dr. F. Ameghino, in de eerste vreugde over de vondst, geneigd de beteekenis van zekere punten van overeenkomst met het menschelijk tandstelsel te overdrijven, zooals blijkt uit de luidklinkende namen: *Homunculus patagonicus* en *Anthropops perfectus*, door hem aan eenige zijner fossiele overblijfselen gegeven. Wederom was geen gaaf skelet gevonden: niet meer dan een enkele onderkaak met zeven tanden en vier ledige tandkassen.[1)] Toch vertoonde die onderkaak door de betrekkelijk geringe ontwikkeling der hoektanden, die anders het ‘bestiale’ van den aapschedel mede zoo sterk op den voorgrond brengen, meer overeenkomst met wat wij bij den mensch vinden, dan met hetgeen ons de meeste apen te zien geven. Hare afmetingen

1) Het tandstelsel der zoogdieren is dermate in verschillende richtingen tot speciale ontwikkeling gekomen, dat - hoe vreemd dit ook klinken moge - de onderkaak ons in de meeste gevallen in staat stelt de plaats in het systeem met vrij groote nauwkeurigheid te bepalen.

zijn echter zeer veel geringer dan die van den mensch en van Pithecanthropus.

In de Vereenigde Staten worden nog eenige andere fossiele fragmenten bewaard, die aan den bekenden palaeontoloog Cope, in 1881 bij gelegenheid dat hij er de eerste beschrijving van leverde, almede aanleiding gaven om den naam zoodanig te kiezen, dat reeds daardoor de aandacht op punten van overeenkomst met den mensch gevestigd werd. Deze fossiele fragmenten werden door hem *Anaptomorphus homunculus* gedoopt. Het zijn om meer dan ééne reden merkwaardige overblijfsels. Zij hebben ongetwijfeld aan een primitiever aaptype behoord dan de zooeven genoemde *Homunculus patagonicus*, terwijl in het tandstelsel zekere treffende bijzonderheden gevonden worden, die ons herinneren aan dat van den mensch en van de anthropoïde apen, meer zelfs dan aan de niet-anthropoïde apen.

Die overeenkomst betreft zoowel vorm als aantal, echter in dien zin, dat in dit gebit als het ware een overgangstoestand geschetst is van den eenvoudigsten tandvorm die ons de laagste zoogdieren vertoonen, tot de vierknobbelige of somtijds vijfknobbelige kiezen, zooals zij bij den mensch voorkomen. Op grond van dien overgangstoestand, dien wij in het tandstelsel waarnemen, heeft ook Anaptomorphus recht op den naam van tusschenvorm. Alleen ligt het groote verschil in beteekenis van Pithecanthropus en van Anaptomorphus als zoogenaamde tusschenvormen vooral hierin, dat eerstgenoemde vrij dicht bijeenliggende vormen in vrij recente perioden heet te verbinden, terwijl laatstgenoemde, die in geologische lagen gevonden werd, millioen jaren ouder dan die van Pithecanthropus, over de hoofden der ons bekende apen heen, wijst naar nog veel oudere stamvormen.

Ik wil allerminst gezegd hebben, dat een van de beide Amerikaansche ‘homunculi’ als stamvormen van het menschengeslacht de plaats behooren in te nemen, die Dr. Dubois zoo gaarne aan zijn Pithecanthropus zou zien toegekend.

En wel om de eenvoudige reden, dat ik in geen van de drie een zoodanigen stamvorm, d.w.z. een directen voorvader in de opgaande lijn wensch te erkennen. Van de millioenen jaren oude Amerikaansche fossielen, zal men mij dit gaarne willen toegeven. Maar ook de zooveel jongere Pithecanthropus mag juist op grond van die betrekkelijke jeugd geen aanspraak

maken op zoodanige eereplaats. Bedenken wij dat Pithecanthropus gevonden werd in lagen, die waarschijnlijk tot het allerjongste tertiaire tijdvak, misschien zelfs tot het quaternaire (pleistoceene) behooren. Het tertiaire tijdvak wordt door de meest betrouwbare deskundigen ten naastenbij geschat eene periode te omvatten die als minimum 1-2 millioen jaren, als maximum 6 millioen jaren geduurd heeft. Het daaropvolgende quaternaire tijdvak, waarin wij thans leven, is eerst van veel korteren duur! En reeds uit de oudste afzettingen van dat quaternaire tijdvak, zijn ontwijfelbare overblijfselen van den mensch bekend.

Daartoe behoort de bekende hersenpan, die in 1857 in den bodem van een grot in het Neanderthal gevonden werd, met de sterk vooruitspringende wenkbrauwbogen en het schuin wegloopende voorhoofd. Daartoe behooren de niet minder belangrijke schedels die te Spy nabij Luik 1886 werden aan het licht gebracht en vele anderen die ik hier niet zal opsommen. Zij geven den anthropologen het recht van een menschenras te spreken dat te zamen met de mammouth, den holenbeer en de harige rhinoceros in Europa geleefd heeft. Dit ras stond ongetwijfeld op lagen trap, evenals dit thans nog van enkele buiten-Europeesche menschenrassen moet erkend worden. Virchow heeft aanvankelijk den ‘Neanderthaler’ als een abnormaal individu, als een door ziekteoorzaken in zijn ontwikkeling achtergebleven menschelijk overblijfsel, gekenschetst, maar is later tot ander inzicht gekomen en erkent de beteekenis van dit diluviale menschenras ten volle. Huxley heeft aan den Neanderthal-mensch eene voortreffelijke studie gewijd. Met de hem zoo kenschetsende kritische nauwgezetheid bij het onderzoek, heeft hij in een belangrijk hoofdstuk van zijn bekend werk *Man's place in Nature* dezen fossielen mensch besproken. Het was 1863, in dat tijdvak waarin de gemoederen nog meer dan thans door het aantoonen van een ‘missing link’ in beweging zouden te brengen geweest zijn. Toch lezen wij bij Huxley, den warmen kampvechter van het Darwinisme:

‘De tot nu toe ontdekte fossiele overblijfselen van den mensch, brengen ons - naar het mij voorkomt - niet merkbaar nader bij dien lageren aapachtigen vorm, door wiens langzame wijziging de mensch vermoedelijk geworden is dat wat hij thans is.’ En elders:

‘De Neanderthal-schedel kan in geenerlei zin beschouwd

worden als het overblijfsel van een menschelijk wezen dat tusschen den mensch en de apen in stond.'

De slotvolzin van Huxley's boek geeft ook thans, na drieen-dertig jaren, nog met volkomen juistheid het standpunt aan, waarop de strenge wetenschap zich geplaatst ziet. 'Waar moeten wij,' schrijft Huxley, 'den eersten oorsprong van den mensch zoeken? Was de oudste *Homo sapiens* plioceen of mioceen, of nog ouder? Wachten in nog dieper liggende geologische afzettingen de fossiele overblijfselen van een meer menschachtigen aap of van een meer aapachtigen mensch op de onderzoekingen van een nog niet geboren palaeontoloog? De tijd zal het leeren. Maar intusschen moeten wij, zoo de ontwikkelingsleer, in welken vorm dan ook, juist is, de meest vrijgevige schatting, die er tot heden over den ouderdom van den mensch gemaakt is, nog zeer aanzienlijk verlengen.'

Al de onderzoekingen der laatste jaren, hebben deze uitspraak van Huxley nader bevestigd. En al is de vondst van den tertiairen mensch meermalen verkondigd, maar ook weder meermalen tegengesproken, zooveel staat wel vast, dat het ras der Neanderthalers in Europa, oudere tijdgenooten van een hoogen of nog hoogeren ouderdom in Zuid Amerika gehad heeft, waar, in de zoogenaamde Pampas-formatie (door Ameghino als plioceen beschouwd), onloochenbare menschelijke overblijfselen gevonden zijn, welke menschen tegelijk leefden met de uitgestorven reuzengordeldieren als Glyptodon en reuzenluiaards als Megatherium. Menschengeraamten binnen een Glyptodonpantser aangetroffen, gaven zelfs tot de veronderstelling aanleiding dat die Zuid-Amerikaansche voorwereldlijke mensch zich zoodanig dierlijk overblijfsel tot een passende schuilplaats wist te verwerken.

Zoo zien wij dus fossiele menschenrassen, die in lichaamsbouw niet veel van den thans levenden mensch afweken, die de vervaardiging van werktuigen uit metaal of van huisraad uit aardewerk nog niet verstonden en die ook nog geen huisdieren en geen akkerbouw kenden, maar die zich toch reeds door een zekeren kunstzin onderscheiden en ons ruwe afbeeldingen van mammouth en van het rendier nalieten, over het geheele aardoppervlak, Europa, Noord-Afrika, Azië, Noord- en Zuid-Amerika verspreid.

En wel in een geologisch tijdvak dat òf hetzelfde is als dat waarin Dubois' Pithecanthropus geleefd heeft, òf daarop zóó spoedig volgde, dat hij die wil aannemen dat voldoende tijd zou zijn overgebleven voor Pithecanthropus en zijn nageslacht om:

1$_{o}$. geheel mensch te worden,

2$_{o}$. zich met ongekende snelheid, van Java uit, over het geheele aardoppervlak te verspreiden,

het gezond verstand in ongeoorloofde mate geweld aandoet. Dubois heeft dit zelf gevoeld, zoodat hij dan ook geneigd is de ontwikkeling van den mensch *per saltum* met vertrouwen te aanvaarden (l.c.p. 37) en uitdrukkelijk schrijft: ‘Gewiss muss die Entwickelung des Menschen aus Pithecanthropus verhältnissmässig schnell vor sich gegangen sein’ (id. p. 36).

Ons komt de gevolgtrekking veiliger en wetenschappelijk juister vóór, dat zoodanige ontwikkeling *niet* heeft plaats gehad, dat de vondst van Pithecanthropus een zeer gewichtige, uitgestorven Indische aapsoort - naverwant aan de gibbons - aan het licht heeft gebracht, maar dat van een ‘Stammform des Menschen’ hier geen sprake kan wezen.

Niets geeft ons voorloopig het recht de bakermat van den mensch eerder in Indië of in het thans onderzeesche ‘Lemuria’ te zoeken dan in Zuid-Amerika. Noch de anthropologie, noch de geologie durven zeggen, dat zij over voldoend materiaal beschikken om die vraag te beantwoorden.

En nog menigmaal zal een overijld: ‘eurèka’ weerklinken, dat eerst dàn definitief zal kunnen worden, wanneer door voortgezet palaeontologisch onderzoek de groote leemten, die nog bestaan in onze kennis van de verspreiding der voorwereldlijke zoogdieren, zal zijn aangevuld.

Het is te verwachten dat de thans gevonden overblijfselen van Pithecanthropus na zekeren tijd met verdere vondsten van dezelfde soort zullen worden aangevuld, zoodat misschien onze nakomelingen ook over de kaken, de voorste ledematen, enz., door eigen aanschouwing zullen kunnen oordeelen. Eerst dan zal met zekerheid kunnen gezegd worden - wat thans nog slechts als *zeer waarschijnlijk* mag worden aangekondigd - dat de hersenpan en het dijbeen, die vijftien meter uiteen lagen, werkelijk bijeen behoord hebben. Men bedenke, dat waar op diezelfde plek deze twee fragmenten te voorschijn

kwamen, Dubois ook nog talrijke skeletstukken van herten, antilopen, buffels en van een olifantsoort gevonden heeft. Aan den onderlingen afstand van zoodanige resten komt dus eerst eene secundaire beteekenis toe bij de beoordeeling van de vraag aan wie zij hebben toebehoord. En de *mogelijkheid* is niet uitgesloten, dat de twee niet bijeen behooren. De vondst van Dubois zou in dat geval nog aan beteekenis hebben gewonnen, want hij zou ons dan niet alleen in het schedeldak een onbekenden reuzen gibbon hebben leeren kennen, maar ook door het dijbeen het gelijktijdig voorkomen van den voor-historischen mensch op Java hebben waarschijnlijk gemaakt. Het menschelijk dijbeen varieert tusschen zoo uiteenloopende uitersten, dat het mogelijk zou zijn ook het dijbeen, dat thans op den naam van Pithecanthropus staat, op het voorbeeld van anatomen als Waldeyer en Rosenberg binnen dien variatiekring te trekken.

In welken zin nu ook het nageslacht zich in staat moge gesteld zien op deze twijfelachtige punten eene meer besliste meening te huldigen, zeer zeker zal het erkennen, dat Dubois, die behalve Pithecanthropus nog een dertigtal zoogdieren en reptilen van dezelfde uitgestorven fauna aan het licht heeft gebracht, met zijn palae ontologischen arbeid eene onvergankelijke bladzijde leverde in de geschiedenis van het wetenschappelijk onderzoek van onze Oost-Indische bezittingen.

A.A.W. HUBRECHT.

Verzen.

I. Wevende lente.

In haar tente van hemelblauw
Zit de Lente aan haar weefgetouw.
Wat heeft ze voor werk nu verzonnen,
Van de zij door de Zonne gesponnen,
Door de Zon en haar dochter de Dauw?

In haar mantel van slepend blauw
Zit de blanke aan haar weefgetouw.
En de knoppende boomen, die wachten
Of al tijding de vogelen brachten.
O de boomen, die lieven zoo trouw!

Wat weeft ze aan haar weefgetouw?
- Een weefsel van zwevend blauw.
Daar zal zij mijn dooden mee dekken,
Daar zal zij mijn droomen mee trekken,
Daar zal zij mee wijden mijn rouw.

II. Lenteblauw.

O lang mij, lief, van 't lenteblauw
Een vollen beker!
De kleinste bloem wel laaft met dauw
De Hemelkweeker.

De Winter overwon me en sloot
Me in de enge wanden
Van 't huis van tranen, krankte en dood
En knersetanden.

Door 't kerkervenster zie 'k een poel,
Vol lucht van lijken...
O vul mijn beker en ik voel
De wanden wijken.

En zwelg ik 't helder lente-azuur,
Waar englen schuilen,
Als Simons in 't bevrijdingsuur,
Breek ik de zuilen.

O lang mij, lief, van 't lenteblauw
Een vollen beker!
Het wonder dat mij redden zou
Doet liefde zeker.

III. Lentewind.

O lentewind! o hemelkind!
Doe open hemels poort gezwind,
Zweef blij door 't blauw van de aetherzee
En breng mijn ziel uw vrede mee.

Daal àf de trap van louter goud,
Door broeder Zonneschijn gebouwd
En zing in 't suizend lenteloof
't Herlevingslied van stroof tot stroof.

Een groenen hemel lijkt het veld,
Bestarnd met bloemen ongeteld.
O dans er, dronken van den wijn,
Dien schenkt uw broeder Zonneschijn.

Kus open alle knoppen zacht,
Die sluimren stil in donzen vacht,
Besneeuw met bloesem elken rank,
Geef 't vogellied zijn lenteklank.

Blaas bol uw rozewangen bei,
Laat schettren over land en wei,
Laat schettren over bosch en tuin,
O Meiheraut! uw vreugdbazuin.

O lentewind! o levenswind!
Mijn ziel is ook een hemelkind.
In d'engen kerker levensmoe,
Wil ze altoos recht ten hemel toe.

O lentewind! o vlinderwind!
Volbreng op aarde uw plicht gezwind
En, zweeft ge weer door de aetherzee,
O neem mijn ziel ten hemel mee!

IV. Bloemenlted.

Zonnige crocus en blauwe jacinth:
Zondeloos droomveld van vrouwwordend kind.

Sneeuwige meidoorn en roze eglantier:
Vrede-valleien vol vogelvertier.

Goudenen regen en blanke jasmijn:
Trouw zal Gods zegen den zangeren zijn.

Fluistrende fruitboom in wuivend gewaad:
Luistrende bruid, die in sluieren staat.

Roode gladiolus en dahlia rood,
Bodend den Zomer zijn naadrenden dood.

Zwarte violen en paersche ancolie:
't Hart is een doolhof van melancolie.

Gele immortellen en treurrozen bleek,
Sneeuwt op de plek waar wie neurde bezweek.

Ruischende boomen, de kruinen in 't blauw,
Suizlen en droomen in tuinen van rouw.

V. Gebroken.

Ik doolde alleen door donkre jonkheidsdagen,
Mijn hart vol zangen dragend vóor mij uit.
In Weemoeds hand gaf 't roerend zoet geluid,
Maar wilde Wanhoop heeft het stukgeslagen.

'k bracht Leven bevend mijn gebroken luit:
- 'O heel uw speeltuig! leer 't weer juichen, klagen,
Geen andre weelde wil 'k uw meelij vragen
Dan 't lichte lied, dat Hemels poort me ontsluit.'

En troostend heelde Leven 't hart mij weder,
Het even streelend met één vingertop.
En 't lied wiekt òp, in 't blauw een blanke veder.

Maar 't sneeuwen veêrtje ontwelt een purpren drop.
O Liefde! aanroer het als een moeder teeder:
Smart trilt nog na in elken harteklop.

VI. Verbannen.

Verbannen koningsdochter, heimweekrank
Naar 't rozeneiland, waar zij heil genoot,
Vertrouwend trouwen bode aan broze boot,
's Nachts, om 't verovren van één rozerank.

Brengt als triomftrofee de rozeloot
De koene knaap mee, plant den struik, tot dank,
Ze in d' eigen tuin, dat boven 't leeljenblank
Zijn bloei zich heffe als bloed en vlammen rood.

Daar treurt ze en droomt: zal ze ooit haar land weer zien?
Haar tranen dropplen op de rozeplant,
Die groeit tot boom, terwijl de zomers vliên.

De zegelring van 't rijk blinkt aan haar hand.
In 't rozeloof ruischt de avondwind: - ‘Misschien....’
En zingt een vogel van 't verloren land.

VII. Verwilderd eden.

Neen, 't kán niet wezen: deze wildernis
Was nooit mijn bloeiend kinderparadijs,
Waar 'k vroolijk woonde in roze-omrankt paleis
En levenshonig proefde aan onschuld-disch.

O 'k ondernam een moeitvolle reis
Om weer te vinden waar mijn Eden is!
O 'k smachtte er naar in smartelijk gemis!
Maar hier zingt zelfs geen vogel de oude wijs.

In 't woest voortwoekrend bosch geen enkel pad
Naar 't grijze puin, waarin 't paleis al viel.
De springfontein, waarbij 'k te zingen zat,
Zwijgt stil; den weg beroert geen wagenwiel.

Voort sleep ik me als een kranke, bleek en mat,
Een vreemdlinge in den doolhof van mijn ziel.

VIII. Hoop.

Hoog op den toren van mijn hartsverlangen,
Staat Hoop, de zuster van mijn bange Ziel.
In Levens handen ligt mijn Ziel gevangen,
Wijl haar de sleutel van 't geheim ontviel.

Hoop wacht, de wind der vrijheid spreidt heur haren
Als gouden vanen achter 't blank gelaat.
Een kroon van knoppen of 't smaragden waren
Omkranst haar hoofd en groen is haar gewaad.

- ‘Mijn zuster Hoop! en ziet ge nóg niet komen
De riddertrits die mij bevrijden zal?’
- ‘'k Zie stuiven 't zand en wuiven de oude boomen
En 't lenteblauw zich welven over ál.’

- ‘Mijn zuster Hoop! en ziet ge nóg niet komen
De ruiterschaar die mij verlossen wil?’
- ‘Een blonde stofwolk... 't is een kudde droomen.
Zwaaie al het zwaard over uw hoofd, wacht stil!’

- ‘Mijn zuster Hoop, en ziet ge nóg niets komen?’
- ‘'k Zie helmenzilver spieglend hemelblauw.
'k Zie rossen blank, hun vaart is niet te toomen...
Ik zie uw redders, Moed, Geloof en Trouw.’

IX. Grafbloemen.

Maagdepalm en rozemarijn
Tooien het graf van een maagdelijn.

Maar uit het graf van een bloeiende vrouw,
Rijzen drie rozen in bloedigen rouw,

Rijzen drie rozen als bloed zoo rood:
Twee uit haar boezem en één uit haar schoot.

't Graf van een moeder, op stengelen slank,
Wiegelt drie leeljen als engelen blank,

Wiegelt drie leeljen als bloemen van melk;
Vlindertjes drinken uit elleken kelk.

Maar uit den stillen gewijden grond
Waar een dichter zijn laatste wijkplaats vond,
Rijzen de bloemen zoo menigerlei
Dat geen mij nog alle haar namen zei.

Uit zijn oogen het blauw van vergeet-mij-niet,
Dat in hemele-heimwee ten hemel ziet;
Uit zijn lippen een meidoorn in rozepracht,
Waar een nachtegaal jubelt zijn droomenklacht,
Uit zijn boezem een reuzige zonnebloem,
Goud van zijn lied en blond van zijn roem,
Uit zijn armen lianen omhelzend teêr,
Uit de wel van zijn tranen een helder meer,
Waar sneeuwige duiven uit drinken stil.

Dàt is 't graf waar ik 't liefst in verzinken wil.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Dramatisch overzicht.

Het einde van l'Oeuvre.

Men behoeft er geen doekjes om te winden: Lugné Poe heeft het te Amsterdam met zijn abonnementsvoorstellingen deerlijk afgelegd. Die voorstellingen zijn, in haar geheel genomen, ook al erkent men wat er goeds en interessants onder was, zoowel voor het publiek als voor hen die ze organiseerden en steunden een groote teleurstelling geweest. De laatste vertooning (12 Mei), toen de auteurs zoo in de war waren dat het scherm vallen moest en men *La fleur Palan enlevée*, pièce chinoise, opnieuw moest beginnen - een Chineesche vertooning waarvan Henri Borel in zijn bekende studie verzuimde gewag te maken! - heeft de deur toegedaan en ik vrees wel dat de Amsterdamsche tooneellief hebbers haar voor den heer Lugné Poe en de zijnen zoo spoedig niet weer zullen openen.

Aan Lugné's goede bedoelingen behoeft niet getwijfeld te worden - de lange weg van zijn hoofd tot zijn voeten mag er meê geplaveid zijn -, maar indien die goede bedoelingen, wil men liever: die artistieke aspiratien, gepaard waren gegaan met een behoorlijke dosis practisch gezond verstand, dan zouden de resultaten waarschijnlijk geheel anders geweest zijn. Dan zou de intelligente tooneelspeler hebben ingezien dat er, om een tooneelvoorstelling genietbaar te maken, voor alles twee dingen noodig zijn: speelbare stukken en tooneelspelers die zoowel hun vak als hun rol kennen.

Met die beiden zouden wij ons tevreden hebben gesteld, zooals wij tevreden waren met de openingsvoorstelling, toen ons *Le mariage forcé* en *Le barbier de Séville* vertoond werden. Was men op dien weg voortgegaan: had men uit de Fransche blijspeldichters,

uit Molière en Regnard, een greep gedaan - *Tartuffe* en *Le légataire universel* waren ons half toegezegd -, uit de latere dramatische litteratuur een paar comedies van De Musset met *La nuit d'Octobre* gekozen, van de modernisten ons Maeterlinck, en in een ander genre, de Curel te zien gegeven, en, indien men buiten het eigenlijke Fransche repertoire wilde gaan, nog voor een of anderen 'Scandinaaf' onze aandacht willen vragen, dan zou van een publiek dat op tooneelgebied niet verwend is de belangstelling gaande zijn gehouden. Ongemeen zouden de voorstellingen dan geweest zijn, in zoover zij zich buiten het gewone moderne repertoire van de Fransche schouwburgen, buiten Dumas, Augier en Sardou hadden gehouden. Maar tevens zouden zij niet door buitensporigheid, onbegrijpelijkheid en onspeelbaarheid - een categorie, waartoe ik o.a. reken 'poèmes dramatiques' als het zonder de bijbehoorende ingredienten vertoonde *Broceliande* van Jean Lorrain en *L'errante* van Pierre Quillard - het publiek hebben afgeschrikt.

Dat kiezen van excentrische stukken van de laatste nouvauté, het 'vient-de-paraître' op tooneelgebied, zonder te vragen of men de kunstenaars bij de hand had om dit nieuwste nieuws uit te beelden, en het decor om de phantasieën van den schrijver te omlijsten, moest op het gehalte der uitvoeringen van noodlottigen invloed zijn en tot vertooningen leiden, die elk ander publiek als het gedweeë, onderworpene, lijdzame, meegaande, dat in onze schouwburgen pleegt plaats te nemen, in opstand gebracht zouden hebben.

Wat men aan *'la troupe du Théâtre de l'Oeuvre'*, zooals zij thans verworden is, verwijten mag, is, dat hare tooneelspelers, van wie het vaak schijnt of zij op weg tusschen Parijs en Amsterdam aangeworven worden, geen *troupe* en geen *Théâtre* vormen en dat hetgeen zij tot stand brengen den naam van *Oeuvre*, in den zin van kunstwerk, niet langer verdient.

Ook deze onderneming schijnt op het punt zich op te lossen gelijk een vorig jaar een ander bekend 'théâtre à côté', het 'Théâtre libre' van Antoine. Aan talent ontbrak het Antoine evenmin als het Lugné ontbreekt, maar beiden hebben, vallend naar de zij waartoe zij overhelden, aan hun fanatieke doordrijverij, die niet gesteund werd door een krachtige, op breede grondslagen rustende organisatie, hun val te wijten. Reeds in 1892 zag Jean Jullien, de schrijver van *La mer, Le Maître*, enz., de crisis naderen en ver-

weet hij in een tooneelfeuilleton van het dagblad ‘Paris’ aan het ‘Théâtre libre’, dat er iets begon te heerschen wat hij ‘le ton de la Maison’ noemde. In den aanvang had Antoine een beroep gedaan op de jongeren, die zich haastten hem de stukken te brengen, die zij reeds lang in portefeuille hadden, ‘la pièce faite *pour elleméme*’, voor de kunst, het stuk dat zij geschreven hadden, zonder te denken dat eens een tooneeldirecteur den moed zou hebben het op te voeren, en zonder zich af te vragen welke kunstenaars het ooit zouden spelen. Zoo gaf, in den aanvang, elk nieuw stuk door Antoine vertoond, une note d'art différente, altijd nieuw en oorspronkelijk. Maar allengs werd het anders. De directeur begon uit den overvloed een keus te doen, en hij koos naar *zijn* smaak. Maar nu begonnen de jonge schrijvers al spoedig te bemerken, welke de preferentiën van Antoine waren en in welken toon, van welk makelij de stukken behoorden te zijn om kans te hebben door hem te worden aangenomen. Zoo kregen de verschillende stukken langzamerhand een zelfden snit, dezelfde personages kwamen er telkens weer in voor, soms dezelfde tooneelen, en de dialoog nam een zekeren eigenaardigen draai aan, die het merk van het huis droeg. Er ontstond in dezen schouwburg die zich ‘vrij’ noemde, een conventie van een nieuwe soort, even slaafsch en even doodend als elke andere, omdat zij, van de kunst zich afwendend, het ‘métier’ naderde. Het talent van de schrijvers begon aan bloedarmoede te lijden, de auteurs schiepen geen rollen meer maar herhaalden zich, en de belangstelling van het publiek in wat daar vertoond werd nam met den dag af.

Antoine heeft er dan ook, een vorig jaar, het bijltje bij neer moeten leggen, en het staat te voorzien, dat Lugné eveneens binnenkort zich gewonnen zal moeten geven.

Zoo ziet voor de tooneelvrienden, die uit Frankrijk een wederopleving van het drama en van de tooneelspeelkunst verwachtten, de tijd er niet aanlokkend uit. Goede aspiraties, interessante proefnemingen genoeg, maar overal ook versnippering van de beste krachten, nergens een krachtige organisatie, nergens iets dat rijp en dat af is.

Wil dat zeggen, dat het tijd wordt om aan de toekomst van de dramatische kunst te wanhopen? Of moesten al die schouwburgondernemingen vallen, opdat anderen door haar schade en schande wijs zouden worden? Moet dit alles doorgemaakt en nog veel

meer wellicht, eer men een terugkeer verwachten mag, ik zeg niet: tot de vormen maar tot de beginselen van de groote meesters, die van geen naturalisme noch idealisme, van geen symbolisme noch mysticisme in de dramatische kunst wisten, maar schiepen uit de volheid van hun hoofd en hun hart?

J.N. VAN HALL.

Letterkundige kroniek.

Jan Willem's levensboek. Losse bladen verzameld door H.J. SCHIMMEL. Schiedam, H.A.M. Roelants. 1896.

‘Een van de in Bretagne meest verspreide legenden’ - zoo begint Renan de voorrede van *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* - ‘is die van een zekere stad Is, die in een onbekenden tijd door de zee verzwolgen zou zijn. Men toont u, op verschillende gedeelten van de kust, de plaats aan van de fabelachtige stad en de visschers weten er u wondere verhalen van te doen. Bij stormweer, verzekeren zij, ziet men in de holte van de golven de toppen van de kerkspitsen, bij stil weer hoort men uit de diepte den klank van klokken, die het gezang van den dag luiden. Het is nog dikwijls of in mijn hart een oude stad Is huist, die steeds voortgaat haar klokken te luiden en tot den dienst de geloovigen op te roepen, die er niet meer naar luisteren. Soms blijf ik stilstaan om het oor te leenen aan die trillingen die uit de oneindige diepten schijnen te komen als stemmen uit een andere wereld. Vooral bij het naderen van den ouderdom heb ik er mij in verlustigd, om, gedurende de rust van den zomer, de verre geluiden van een verdwenen Atlantis op te vangen.’

En Renan voegt er bij: ‘Goethe kiest tot titel voor zijne Gedenkschriften *Wahrheit und Dichtung* en toont daardoor dat men zijn eigen biographie niet op dezelfde wijze kan schrijven als men het die van anderen doet. Çe qu'on dit de soi est toujours poésie. Zich verbeelden dat de minste bijzonderheden van zijn eigen leven de moeite van het opteekenen waard zijn, is het bewijs geven van een vrij kleinzielige ijdelheid. Men stelt die dingen op schrift, pour transmettre aux autres la théorie de l'univers qu'on porte en

soi... Wat bij het schrijven van geschiedenis een deugd zou zijn, zou hier een fout zijn geweest: alles is waar in dit boek, maar niet van die soort van waarheid, die voor een biographie vereischt wordt...'

Ik verbeeld mij dat de heer Schimmel geneigd zal zijn, veel van hetgeen in deze voorrede door Renan gezegd wordt, met het oog op zijn eigen boek te onderschrijven. In het Levensboek waarin hij ons vergunt te bladeren, is zeker ook de dichter en verdichter aan het werk geweest, waar het gold de voorvallen der eerste twintig jaren van zijn leven te illustreeren, ze te dramatiseeren voor zoover dat nog noodig was, en er dien levendigen vorm aan te geven, waardoor zij kans hadden den lezer te boeien; maar de grond van het boek, de loop der gebeurtenissen van het jonge leven dat het voor ons openlegt, de schildering van den tijd waarover het handelt, de teekening der karakters van de personen die er in optreden, is geen verdichting maar waarheid. Die waarheid zou voor ons uit elke bladzijde naar voren springen, ook al ware ons van elders over des schrijvers leven niets bekend geworden, ook al hadden wij uit de beschrijving van het fraaie dorp aan de Groesche vaart, gesticht door patriciërs uit het midden der 17e eeuw die er hunne buitenplaatsen bouwden, het dorp met zijne lanen van eeuwenoude eiken en beuken, 's Graveland niet herkend, en al wisten wij niet uit de letters H., L. en W., waarmede de omliggende plaatsen worden aangeduid, Hilversum, Laren en Weesp te lezen. Wie nieuwsgierig is naar den eigenlijken naam van den heer Filibert, wiens school de plaats der handeling is van de eerste dramatische tooneelen van het boek, heeft slechts in Ten Brinks 'Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw' de biographie van Hendrik Jan Schimmel op te slaan.

Maar niet om bevrediging van zijn nieuwsgierigheid behoeft het den lezer van *Jan Willem's levensboek* te doen te zijn. Dit boek geeft, ook zonder dat men er een sleutel bij gebruikt, genoeg om belangstelling te wekken. Vooreerst als een stuk Nederlandsche beschavingsgeschiedenis, een stuk dorpsleven uit den tijd tusschen 1832 en 1844, toen het plaatselijk gemeentewezen was, gelijk het in het verslag der Commissie van 17 Maart 1848 aan den Koning wordt uitgedrukt, 'een mengsel van verouderde Nederlandsche en Napoleontisch-Fransche elementen, zonder publiek leven.' Het zijn toestanden, waarin wij ons thans nauwelijks meer kunnen

indenken, al mogen zij in gewijzigden vorm wellicht nog hier en daar bestaan: die dorpsdespoot in de persoon van den schout, Jan Willem's vader, die eens in de maand zijn assessoren voor een uur of anderhalf uur bijeenroept en verder met behulp van een veldwachter, die bang is om met ‘zoo'n gevaarlijk dingsie’ als een geladen pistool in den zak te loopen, het dorp regeert; en naast, of liever tegenover hem, de vertegenwoordiger van het geestelijk gezag in het dorp, de dominé, in den grond een goed, hartelijk en beschaafd man, maar tuk op zijn gezag, en die wanneer de burgerlijke overheid bezwaar maakt om, op zijn verzoek, dissenters als de Scholtianen met den sterken arm uit elkaar te jagen en bij tegenstand gevangen te nemen, niet aarzelt dit te vorderen en ‘in naam van den Heer der Kerk’ te gelasten.

Merkwaardig is ook het kijkje op het schoolleven van dien tijd, zooals het ons gegund wordt in de school van den heer Filibert, zoon van een Fransche uitgewekene van 1795, de plaats waar wij het eerst nader met Jan Willem kennis maken. Want de schetsen uit het cultuurleven, waarin later ook enkele curieuse figuren uit het letterkundig leven dier dagen, o.a. Engelberts Gerrits, optreden, staan niet op zichzelf. Zij zijn saamgeweven met het uiterlijk en innerlijk leven van Jan Willem.

Daar hebt gij de eerste rampen van den onvermogenden en bedeesden knaap, die op een kouden winterochtend voor het eerst naar school zal gaan in de armzalige plunje, door een lieve moeder zoo goed en zoo kwaad als het kon in orde gebracht, - een tafereel dat ons door Dickens, door Daudet en tal van anderen meermalen geteekend werd, maar dat hier in zijn eigenaardig kader een eigen stempel draagt, en waarin het karakter van den knaap, zijn prikkelbaarheid, zijn eigendunk, maar tegelijk zijn behoefte aan liefde en vriendschap reeds aanstonds in scherpe trekken aan het licht treedt. Daaraan knoopt zich de geschiedenis van zijn vriendschap voor den zoon van den geneesheer van het dorp, voor Rutger Jan, met wien wij het eerst kennis maken op dien zomerschen achtermiddag, wanneer het drietal, Jan Willem, zijn zusje Lena en Rutger Jan, een wandeling maken over de hei en Jan Willem, op een der hoogste heuvels tronend, voor zijn aandachtig gehoor de hem aangeboren ‘Lust zum fabuliren’, waarmee hij later zijn sporen zou verdienen, botviert.

De wederwaardigheden, de eb en vloed van die vriendschap, de

botsingen van de beide karakters, die elkander tegelijk aantrekken en afstooten, zijn in dit boek met fijne hand ontleed. Telkens zijn de vrienden op het punt elkander voor goed te verliezen en stoot zich de hoogmoed en heerschzucht van den een tegen de uiterlijke stroefheid en vormelijkheid van den ander, maar in het vuur van die kleine twisten wordt hun vriendschap gestaald, en bij het eind van het boek blijkt het dat zij er ten slotte eene gebleven is voor het leven.

Maar wat de groote bekoorlijkheid van deze bladen uitmaakt, is de schildering van het leven van het gezin, in die fatsoenlijke armoede, waarin een zoon en drie dochters moeten worden grootgebracht. Reeds door de bijzonderheden van het toilet van den jongen scholier worden wij op de allereerste bladzijde ingewijd in de ‘res angusta domi.’ Later zien wij hoe diezelfde bekrompen omstandigheden op het leven van elken dag haren invloed oefenen. De drie meisjes, waarvan de oudste ‘aan de bevalligheid van haar uiterlijke vormen ongemeene schranderheid en vernuft paarde’, zooals de schrijver het met een ouderwetschen taaldraai zegt, blijven ongehuwd, en het is minder belachelijk dan wel aandoenlijk, haar die de liefde in het leven niet mogen leeren kennen, zich te zien opwinden voor de liefdetooneelen uit de smakelooze vertaalde romans van die dagen, als: ‘De geheimen van het kasteel Udolfo’, ‘De graftombe’, ‘Het zwervende meisje’, die Jan Willem tot korting van de lange wintermaanden uit een Weesper leesbibliotheek haalt en waarvan de kosten gezamenlijk gedragen worden, door besparing, van Jan Willem's zijde op sigaren, en van de zijde der vrouwen op het toch reeds eenvoudig toilet.

Daar is in dit alles, in de teekening van den werkzamen vader met zijne zwakheden, voor een deel de zwakheden van zijn tijd en zijn omgeving, maar die op het reeds zwaar beproefd gezin vaak nieuwe beproevingen legden, in die van de moeder, ‘de kleine onoogelijke gestalte’ met de smalle schouders, de bleeke en geslonken wangen, maar die als een heldin de zware lasten droeg, haar opgelegd; daar is in honderd bijzonderheden, in tal van kleine scherpe opmerkingen en aanmerkingen op wie hem het naast stonden - in zijn huiselijken kring verklaart Jan Willem zelf, ‘wekten altijd de gebreken meer afkeuring dan het geslaagde waardeering’ - een kracht van waarheid, die niet opzettelijk is, geen ‘litteratuur’, en waarvan men zich eerst rekenschap geeft wanneer men het boek

gesloten heeft, en men al die gestalten als levende wezens weer voor zich ziet, om ze niet weer te vergeten.

Op de lange lijst der gedichten, romans en drama's van Hendrik Jan Schimmel moge menig werk voorkomen, waaraan meer arbeid, grooter kunst is besteed, dat den auteur meer hoofdbrekens gekost heeft, er is er waarschijnlijk geen waaraan het hart grooter deel heeft gehad. Geen ‘gemelijke ouderdom’ spreekt uit deze bladen, geen temend en langdradig zedeprediker, geen sarcastisch hekelaar van een jonger geslacht, welks idealen de zijne niet zijn. De herinnering aan zijn moeilijke jeugd, aan de beproevingen waaronder het ouderlijk huis gebukt ging, stemden hem noch bitter, noch somber. Zij klonken hem in de ooren als de klokken van de verzonken stad, waarvan de legende uit Bretagne spreekt. Tijd en afstand hebben de wanklanken uit die wereld, die voorbijgegaan is, opgelost. En wij op onze beurt smaken het genot, mee te mogen luisteren ‘naar die verre geluiden van een verdwenen Atlantis.’

Muzikaal overzicht.

In de maanden Juli en Augustus van dit jaar zal het stadje Bayreuth in Oberfranken weder een groot aantal vreemdelingen, en daaronder stellig ook velen onzer landgenooten, binnen zijne muren herbergen, die van heinde en ver toestroomen om de voorstellingen bij te wonen, welke aldaar op dramatisch-muzikaal gebied gegeven worden.

In tweeërlei opzicht hebben die voorstellingen ditmaal een bijzondere beteekenis: vooreerst is het thans vijf-en-twintig jaar geleden, dat de eerste stappen werden gedaan ter verwezenlijking van Wagner's denkbeeld, om voor de dramatisch-muzikale kunst in Duitschland een tempel te stichten, waar zij, beschermd tegen invloeden van een onartistieke tooneelwereld, vrij hare vleugelen zou kunnen uitslaan, en in de tweede plaats wordt, na een tusschenpoos van twintig jaren, aldaar het grootsche werk weder opgevoerd, dat met dit denkbeeld ten nauwste verbonden is, namelijk het 'Bühnenfestspiel' *Der Ring des Nibelungen*, waarvan Liszt getuigde: 'es überragt und beherrscht unsere ganze Kunstepoche, wie der Montblane die übrigen Gebirge'.

Dat de deelneming van het buitenlandsch publiek aan die voorstellingen zoo groot is, kan niet bevreemden, wanneer men in het oog houdt dat, ofschoon Wagner's streven in zooverre een *nationaal* karakter droeg, als het hem te doen was, aan zijn vaderland een echte dramatisch-muzikale kunst te schenken, gelijk de Franschen en de Italianen die sinds lang bezaten, de Bayreuther daad toch een veel ruimere strekking had en haren invloed over de geheele muzikale wereld uitbreidde.

Op het belang van die daad ook voor anderen dan zijne landgenooten heeft de meester bij verschillende gelegenheden gewezen. Om mij bij één voorbeeld te bepalen, herinner ik hier aan de

plaats in zijne brochure ‘Bayreuth’ (Gesammelte Schriften, 9de deel), waar hij spreekt over de oproeping aan zijne vrienden om hem hun steun te verleenen in de verwezenlijking van het plan tot opvoering van zijn ‘Bühnenfestspiel’ en zich daartoe tot een vereeniging te vormen. Hij zegt daar, dat die opvoeringen vóór alles het karakter eener echt nationale onderneming moeten dragen. ‘Maar - voegt hij er aan toe - dat karakter meen ik aan deze op een vrije vereeniging gebaseerde onderneming ook dan nog te moeten toekennen, wanneer niet-Duitsche vrienden mijner kunst zich tot deelneming daaraan aanmelden.’ Bij de groote belangstelling toch, welke door beschaafde buitenlanders in den Duitschen kunstgeest in deze richting betoond werd, achtte hij zich gerechtigd aan te nemen, dat wanneer de reinheid en oorspronkelijkheid van dien kunstgeest bewaard en bevorderd werden door de onderneming, waartoe hij thans zijne vrienden tot medewerking opriep, verwachtingen vervuld zouden worden, die ook in het buitenland op dit punt gekoesterd werden.

Wagner heeft zich daarin niet vergist. Wat ons naar Bayreuth trekt, is niet het verlangen naar daden van een nationale instelling maar de wetenschap, dat daar de kunst uitgeoefend wordt op een wijze, die haar in alle opzichten recht doet wedervaren en geheel afwijkt van hetgeen in de gewone theaterwereld geschiedt. Niet om louter nationale of om persoonlijke belangen is het daar te doen, maar om door het *voorbeeld* aan te toonen, hoe men de dramatische kunst in eere kan herstellen en haar opheffen uit de vernedering, waartoe zij in de ‘opera’ is vervallen. Hierin ligt de wezenlijke strekking der Bayreuther daad; zij heeft ten doel: *door het voorbeeld te werken*.

Tal van uitdrukkingen in Wagner's brieven en geschriften bevestigen dit. Zoo schrijft hij o.a. reeds in een brief van 20 Sept. 1850 aan zijn vriend Theodor Uhlig, half ernstig, half humoristisch, hoe hij zijn *Siegfried* (namelijk *Siegfried's Tod*, het eerste ontwerp zijner Nibelungen) in de wereld wil zenden. Geheel anders dan op de gewone manier. ‘Had ik een som van 10,000 Thaler tot mijne beschikking - zegt hij - dan zou ik het volgende doen: in Zürich (waar hij toen als balling leefde) zou ik volgens mijn eigen plan een eenvoudig houten theater oprichten en zangers en een orkest bijeenbrengen. Dan zou ik de vrienden van het muziekdrama, door middel van de dagbladen, uitnoodigen dat muziekfeest

te bezoeken, tegen gratis entrée, en vervolgens driemaal mijn *Siegfried* opvoeren. Na de derde voorstelling wordt dan het theater afgebroken en de partituur verbrand, en aan hen, wien de zaak bevallen heeft, zeg ik: *doet nu ook zoo*!'

Vier jaar daarna zegt hij aan een vriend, die hem in Zürich kwam bezoeken, dat hij in een van de groote centra van verkeer afgelegen stad van Zuid-Duitschland zijn *Ring des Nibelungen* hoopt op te voeren, en wel alleen voor een kring van genoodigden, van wie hij weet, dat zij zijn werk met liefde en toewijding in zich zouden opnemen. Eenmaal was hem voldoende, *daar hij slechts wilde aantoonen, wat hem in gedachte als een nationaal kunstwerk voorzweefde*.

En nog vijf-en-twintig jaar later deelt hij mede, dat hij zijn 'Bühnenfestspiel' is begonnen te componeeren met het bewustzijn daarmede een werk te scheppen, waarvan de uitvoering slechts kon plaats hebben geheel buiten het gewone theater om. Juist daarom scheen hem dit werk het natuurlijke *voorbeeld* te moeten worden van dat wat hij zich onder de 'öffentliche Kunst des Theaters' in haar edelsten vorm voorstelde.

Reeds uit deze mededeelingen en verklaringen van den meester moet het duidelijk zijn, dat het zijn bedoeling was, door het voorbeeld te werken, en dat de Bayreuther model-opvoeringen niet moeten worden opgevat als daden, die alleen daar mogelijk zijn, niet alsof die plaats, gelijk zoo dikwerf beweerd is, ten allen tijde de eenige in de wereld zou moeten blijven, waar echte kunst te genieten is. Het zou er zeker al heel treurig uitzien, wanneer dit het geval ware en echte kunst alleen kon uitgeoefend worden op een bepaalde plaats, die door omstandigheden van verschillenden aard buiten het bereik van velen ligt. Neen, die opvoeringen zijn niet anders dan *aanwijzingen*, hoe het wezen moet, en de taak der Bayreuther instelling zal als geëindigd kunnen beschouwd worden, wanneer het zoover gekomen is, dat de dramatisch-muzikale kunst algemeen naar haar voorbeeld uitgeoefend wordt.

Dat dit tijdstip nog in zeer ver verschiet ligt, behoeft geen betoog. Wij hebben slechts te letten op hetgeen er op dit gebied in den regel al zoo voorvalt, om daarvan ten volle overtuigd te worden.

Wil men Wagner's ideaal in een enkele uitdrukking samenvatten, dan kan men zeggen, dat zijn streven gericht was op *het idealiseeren van het theater*, iets waarin zijne beroemde landgenooten

Goethe en Schiller reeds waren voorgegaan, zonder het te kunnen bereiken. Daaraan heeft hij het grootste gedeelte van zijn leven gewijd en meer dan het vierde eener eeuw zou er verloopen, voor en aleer het hem gegeven werd, zijne denkbeelden daaromtrent eenigermate verwezenlijkt te zien.

Wat hij zich voorstelde lag reeds vroeg in zijn binnenste besloten doch kwam eerst tot uiting in de eerste jaren, die hij in Zwitserland in ballingschap doorbracht.

Een half jaar vóór zijne vlucht uit Dresden, ten gevolge van de politieke onlusten aldaar (Mei 1849), had hij zijn drama *Siegfried's Tod*, een hoofdmoment uit de mythe der Nibelungen, als dichtstuk voltooid. Bij het ontwerpen van dit drama had hij hoegenaamd geen rekening gehouden met het bestaande tooneel, doch daarbij eenig en alleen het oog gericht op een ideale uitvoering in een expres daarvoor bestemd theater (een ‘Originaltheater’, gelijk hij het noemde).

Gedurende vier jaren bleef dat denkbeeld van een afzonderlijk theater onafscheidelijk verbonden aan het plan tot componeeren van dit eene drama; van verdere Nibelungen-drama's was toen nog hoegenaamd geen sprake.

Was het wonder, dat hij ten opzichte van de uitvoering in de eerste plaats aan Weimar dacht? Daar was een persoon van geest en energie reeds in den rechten zin werkzaam - Franz Liszt, die door de opvoering van Lohengrin getoond had, hoezeer hij in de werken en de ideeën van zijn vriend doorgedrongen was.

De omstandigheden brachten evenwel te weeg, dat Weimar de plaats niet zou zijn, waar het denkbeeld van een ‘Originaltheater’ tot uitvoering zou komen. Uit het drama *Siegfried's Tod* ontwikkelde zich van lieverlede een complex van drama's, die kort achter elkander opgevoerd moesten worden en aan een scheiding waarvan niet gedacht kon worden zonder de eenheid te verstoren. Toen hij namelijk (in den herfst van 1850) op het punt stond, aan de muzikale bewerking van genoemd drama te beginnen, werd hij daarvan teruggehouden door de erkenning, dat hij door een ander drama het eerstbedoelde eerst moest voorbereiden, en zoo schreef hij den *Jungen Siegfried*, waarin alles, wat in Siegfried's Tod slechts vertellenderwijze was uitgedrukt, in werkelijkheid werd voorgesteld. Doch ook in dit nieuwe stuk bleef nog te veel aan de vertelling overgelaten; dientengevolge besloot hij, ook van hetgeen hierin

episch behandeld was drama's te maken, en zoo ontstonden *Die Walküre* en *Der Raub des Rheingoldes*. Het geheel, bestaande uit drie drama's: *Die Walküre, Der junge Siegfried* (thans: *Siegfried*) en *Siegfried's Tod* (thans: *Götterdämmerung*) en een voorspel *Der Raub des Rheingoldes* (thans: *Das Rheingold*), verkreeg den naam van *Der Ring des Nibelungen*.

De opvoering van dit complex van drama's zou moeten plaats hebben op een groot feest, des noods alleen ter wille van die opvoering te organiseeren, en wel op drie achtereenvolgende avonden en een vooravond. Aan opvoering van zulk een gecompliceerd werk, dat zoo weinig strookte met de gewone theatertoestanden, kon in plaatsen als Weimar en Zürich, althans onder de gewone omstandigheden, niet gedacht worden. Hij bekommerde zich voorloopig dan ook niet om de vraag, hoe en wanneer dat plan verwezenlijkt zou kunnen worden, en bepaalde er zich toe, de ontwikkeling van zijn drama *Siegfried's Tod* tot een tetralogie en het plan der wijze van uitvoering aan zijne vrienden uiteen te zetten in eene ‘Mittheilung an meine Freunde’, die hij als voor rede zijner drie opera-gedichten (*Der Fliegende Holländer, Tannhäuser* en *Lohengrin*) in het laatst van 1851 uitgaf. ‘Den Zweck dieser Aufführung - zegt hij daarin - halte ich für vollkommen erreicht, wenn es mir und meinen künstlerischen Genossen, den wirklichen Darsteller, gelang, an diesen vier Abenden den Zuschauer, die, um meine Absicht kennen zu lernen, sich versammelten, diese Absicht zu wirklichen Gefühls - (nicht kritischem) Verständnisse künstlerisch mit zu theilen.’ Eén ding echter stond bij hem vast: met de *tegenwoordige* theaters wilde hij niets te doen hebben; voor de uitvoering van het plan achtte hij een afzonderlijke theaterinstelling noodig.

Met deze mededeelingen nam hij als schrijver afscheid van zijne vrienden en begon hij aan de compositie van zijn werk. In den loop van het jaar 1852 kwam het gedicht geheel gereed en werden exemplaren daarvan aan zijne vrienden, in de eerste plaats aan Liszt, gezonden. Nog tijdens dien arbeid begon hij reeds aan de muzikale bewerking, maar eerst na de voltooiing van het gedicht werd zij met kracht voortgezet. Vooral op een reis in den zomer van 1853 in het noorden van Italië ontstonden verschillende muzikale motieven. In het begin van Juli 1854 was het *Rheingold* geheel klaar en een aanvang gemaakt met de compositie van *Die*

Walküre, die echter eerst in het voorjaar van 1856 geheel ten einde gebracht werd. Dit alles geschiedde onder groote financieele zorgen, die hem zelfs noopten een aanbod uit Engeland aan te nemen, om aldaar (voorjaar 1855) in de *Philharmonic Society* concerten te geven. Daarbij kwam nog, dat zijn gezondheidstoestand dikwijls te wenschen overliet. Toch zette hij den arbeid voort en begon onmiddellijk na de voltooiing der Walküre aan de compositie van *Siegfried*. In Mei 1857 kwam het eerste bedrijf daarvan gereed, doch kort daarop vernemen wij uit een brief aan Liszt (Juni 1857), dat de meester besloten heeft, het afmaken van de Nibelungen op te geven. ‘Ik heb mijn jongen Siegfried - zegt hij (doelende op het 3de tooneel van het 2de bedrijf) - nog in de eenzaamheid van het woud geleid; daar heb ik hem onder den lindeboom gelaten en met tranen afscheid van hem genomen.’

Meer dan tien jaren zouden er verloopen, voordat hij weder aan de compositie begon. Hij vatte thans een plan op, waarmede hij reeds sinds lang omging, namelijk het dichten en componeeren van een drama *Tristan und Isolde*. In Juli van het jaar 1856 reeds had hij over dit plan aan Liszt geschreven. Dit werk bood, naar zijne meening, het voordeel aan, dat het vermoedelijk spoediger kans van opvoering zou hebben, daar het voor een gewoon theaterrepertoire veel geschikter was dan zijne Nibelungen en slechts één avond in beslag nam. Over een jaar hoopte hij het met den tenor Niemann en de zangeres Meyer in Straatsburg te kunnen opvoeren. ‘Of ik dan weder aan mijne Nibelungen zal beginnen - schrijft hij aan Liszt - kan ik niet vooruit zeggen; dit hangt van stemmingen af, waarover ik niet kan gebieden. Ditmaal heb ik mijzelven dwang opgelegd. Midden in de beste stemming heb ik mij Siegfried van het hart gescheurd en hem als een levend begravene achter slot en grendel geborgen.’

Van het Straatsburger plan kwam evenmin iets als van andere plannen tot opvoering van Tristan. De onderhandelingen met verschillende theaters van Duitschland leidden tot niets. Toen kwam de gedachte bij hem op (een gedachte waarin Liszt's raad hem versterkte), om zich te Parijs te vestigen, wanneer Duitschland voor hem gesloten bleef. Zijne verhouding tot dit land bleef steeds even treurig. Noch van amnestie noch van gratie was sprake, en het eenige wat hij had kunnen verkrijgen, was de belofte om van het uitleveringsrecht af te zien in de gevallen, waarin hij voor

opvoeringen van zijne werken Duitsch grondgebied wenschte te betreden. Nog bleef hij *met* zijne kunst een balling, en wanneer hij niet langer ook *van* zijne kunst verbannen wilde blijven en zelfs iets van zijne werken wilde hooren, moest hij nogmaals in den vreemde gaan.

Wat in Parijs voorviel, is bekend. Nadat hij er in 1860 eenige concerten had gegeven, waarin gedeelten uit zijne werken ten gehoore werden gebracht, werd in het begin van 1861 op Keizerlijk bevel zijn *Tannhäuser* in de Groote Opera opgevoerd, met zoodanigen uitslag, dat hij na de derde voorstelling zijn werk terug nam. Toch verliet Wagner Parijs niet zonder aangename herinneringen. Vooreerst had hij onder de beschaafde Franschen meer dan een aangetroffen, die toonden zijne denkbeelden te begrijpen en hem bewijzen van waardeering schonken, en dan ook had hij hier voor het eerst medewerking gevonden van een *macht* (keizer Napoleon), die zeide: ‘ik wil dat het werk worde uitgevoerd’; iets wat hem tot nu toe in Duitschland had ontbroken.

Een lichtstraal was ook voor hem de tiidens zijn verblijf te Parijs ontvangen mededeeling van de opheffing zijner ballingschap, van de vergunning om in Duitschland, uitgenomen Saksen, terug te keeren. Overigens echter bleef voor zijne kunst en de verwezenlijking van zijn ideaal de toekomst er donker uitzien. Duitschland scheen hem te willen vergeten. Hij gevoelde hier, zooals hij zich uitdrukte, den vloek der machteloosheid van den kunstenaar, wiens streven voor niets dan persoonlijke eerzucht wordt aangezien. En wat hij wilde, was toch: *de kunst om haar zelfs wil beoefenen* en, afgezien van alle persoonlijke belangen, te werken voor het opheffen van verwaarloosde kunsttoestanden. Maar daarvoor was steun noodig van een *macht*, gelijk die zich in Frankrijk geopenbaard had bij het doorzetten der Tannhäuser-opvoering. Wel was er nog een andere weg, namelijk het vormen van een vereeniging van kunstlievende vermogende mannen en vrouwen, aanvankelijk met het doel om de noodige fondsen bijeen te brengen voor een eerste opvoering van zijn ‘Bühnenfestspiel’, maar van een eventueele oproeping daartoe aan zijne landgenooten stelde hij zich bitter weinig voor. Wat hemzelven betrof, hij verwachtte niet meer, de opvoering van zijn werk te beleven, ja niet eens nog tijd en lust te zullen vinden om de compositie daarvan te voltooien.

Dit alles zette hij uiteen in het voorwoord der uitgave van den

tekst zijner Nibelungen, die in het voorjaar van 1863 bij J.J. Weber te Leipzig het licht zag. Daarin wendde hij zich tot de macht, die het ideaal, dat hem nu reeds meer dan dertien jaar bezig hield, tot verwezenlijking zou kunnen brengen, met de woorden: ‘Wird dieser Fürst sich finden?’ maar die vraag bleef voor het oogenblik onbeantwoord.

Een jaar daarna scheen het, alsof Wagner zijn doel naderbij zou komen. De jonge Koning Lodewijk van Beieren, die in Maart 1864 den troon besteeg, een vurig bewonderaar der kunst, riep den ontmoedigden kunstenaar tot zich en zeide: Kom tot mij! Voltooi Uw werk: ik wil het! Groote plannen werden ontworpen. De meester zou in de gelegenheid gesteld worden, zijne Nibelungen onbezorgd te voltooien; in München zou een feestelijke opvoering van het werk plaats hebben en expres voor dat doel een theater met onzichtbaar orkest gebouwd worden, volgens de plannen van den architect Gottfried Semper, met het voornemen om daarin periodieke model-uitvoeringen te geven, zoowel van Wagner's werken als van die zijner groote voorgangers; en in de derde plaats werd het plan gevormd voor de oprichting van een school, voornamelijk bestemd voor het opleiden van zangers.

Van deze drie ideale plannen werd slechts één verwezenlijkt: de voltooiing van den *Ring des Nibelungen*; de andere stuitten af op kabalen van allerlei aard, op touw gezet door hen, die hunne belangen bedreigd waanden. Moest de jonge vorst aldus door den drang der omstandigheden in dit opzicht zijn steun aan den kunstenaar onttrekken, zoo bleef hij hem niettemin trouw genegen en in andere opzichten bijstaan.

De eenige aangename herinnering, die Wagner van zijn verblijf te München behield, was een welgeslaagde opvoering van *Tristan und Isolde* met Schnorr von Carolsfeld in de titelrol. Ongeveer een half jaar na deze uitvoering, die in den voorzomer van 1865 plaats had, begaf hij zich weder in de Zwitsersche eenzaamheid, en door den koninklijken steun van zorgen bevrijd vatte hij daar de compositie van zijn Nibelungen-werk weder op, die hij ruim tien jaar geleden gestaakt had. Met tusschenpoozen werd daaraan nu verder gewerkt; eerst in het laatst van 1874 kwam het geheel gereed.

Slechts eenmaal kwam hij nog te München, namelijk in Juni 1868, bij gelegenheid van de opvoering der *Meistersinger*. De

opvoeringen van *Rheingold* (1869) en *Walküre* (1870), waartoe hij alleen zijne toestemming gegeven had om aan een wensch van zijn koninklijken beschermer te voldoen, woonde hij er niet bij. Wat hij er van vernam, leverde hem het bewijs voor zijne meening, dat voor de uitvoering van die werken een bijzondere schouwburg noodig was. De hoop, dat het mogelijk zou zijn, het werk in zijn geheel en overeenkomstig zijne bedoelingen nog bij zijn leven uit te voeren, was weder bij hem ontwaakt, maar hoe en waar het geschieden zou, moest hij aan het lot overlaten.

Dat moment meende hij gekomen met de groote gebeurtenissen van 1870-71, met de overwinning van Duitschland op Frankrijk en de daardoor verkregen eenheid, d.i. de stichting van het Duitsche Keizerrijk. Toen na de roemrijke wapenfeiten van het Duitsche leger Duitschland onder één hoofd vereenigd werd, verwachtte Wagner, dat het nationale gevoel het begrip voor *deutsche Sitte und Art* weder zou doen opleven en dit ook leiden zou tot een nationale kunst. Daarom achtte hij nu het tijdstip aangebroken voor de *daad*, voor de verwezenlijking van zijn kunstideaal. Hij trachtte bij de Rijksregeering steun te vinden voor het doorzetten van zijne plannen, maar deze scheen het niet als hare roeping te beschouwen, zich met dergelijke dingen in te laten, en liet het tot stand komen daarvan over aan Wagner en de vrienden zijner kunst.

De meester wendde zich nu (in April 1871) tot die vrienden met een ‘mededeeling en opwekking’, waarin hij nogmaals zijne plannen en het karakter der onderneming uiteenzette en aantoonde, dat de eenige weg, om ook tot heil van het theater in het algemeen te werken, daarin gelegen is, dat dramatisch-muzikale scheppingen, die reeds wegens hunne eigenaardige samenstelling de hoogste correctheid in de uitvoering vorderen, om op het publiek den juisten indruk te kunnen maken, niet al dadelijk aan dat gewone theater worden overgeleverd, vermits zij daar geheel misvormd zouden worden, maar eerst op een afzonderlijk theater moeten worden opgevoerd, zóó dat men er een zuiver beeld van krijgt. Dan kunnen zij als voorbeeld dienen.

Wat nu de materieele zijde der zaak betrof, noodigde hij hen uit, door opgaaf van hunne namen blijk te geven, dat zij met hem wilden samenwerken. Mocht het resultaat van dien aard zijn, dat hij er verwachtingen op kon bouwen voor het welslagen zijner onderneming, dan zou hij hun aanwijzen, hoe zij zich tot een

vereeniging van patronen der door hem voor te bereiden uitvoeringen zouden kunnen vormen.

De oproeping had tot gevolg, dat Wagner vrienden vond, die zich deze zijde der zaak aantrokken en de middelen beraamden om het benoodigd aantal patronen der onderneming te werven. In aansluiting aan het hiervoor vastgestelde en door Wagner goedgekeurde plan maakte de meester den 12^{den} Mei 1871 bekend, dat het 'Bühnenfestspiel' *Der Ring des Nibelungen* op drie achtereenvolgende avonden en een vooravond onder zijne opperleiding zou opgevoerd worden en in de twee daarop volgende weken tweemaal zou worden herhaald. Als plaats van opvoering werd Bayreuth aangewezen, waar een afzonderlijk theater zou worden opgericht. Men hoopte daarmede in het begin van 1873 gereed te zijn, om dan in een der zomermaanden van dat jaar de repetitiën en uitvoeringen te doen plaats hebben. De 1500 zitplaatsen in dat theater werden ter beschikking gesteld van hen, die door toetreding tot een vereeniging van vrienden, in wier handen Wagner dit deel der bemoeiingen uitsluitend had gelegd, de noodige geldmiddelen voor het tot stand komen der uitvoeringen bijeengebracht zouden hebben. De kosten van voorbereiding en uitvoering, geraamd op 300,000 Thaler, zouden gedekt worden door verkoop van 1000 'Patronatscheine', elk van 300 Thaler. Voor zulk een Patronaatbewijs had men dan één plaats voor de drie uitvoeringen; evenwel konden ook drie personen samen één zoodanig bewijs nemen, waardoor zij dan ieder recht verkregen op het bijwonen van één voorstelling.

De aankondiging van het plan der 'Bühnenfestspiele' is het eerste officieele stuk, waarin de naam *Bayreuth* voorkomt. Waarom Wagner juist zulk een onaanzienlijke plaats voor zijn doel had uitgekozen, vindt zijne verklaring in hetgeen hij reeds vroeger ten aanzien van zijne bedoelingen had medegedeeld. De plaats moest geen hoofdstad met vast theater zijn, ook geen van de veelbezochte groote badplaatsen, welke juist des zomers een voor zulke voorstellingen ten eenenmale ongeschikt publiek opleveren. Bovendien moest zij in het hart van Duitschland liggen, van alle zijden gemakkelijk bereikbaar, en tevens in Beieren, in het land waarvan de vorst hem zooveel gunst betoond had en wien hij het te danken had, dat hij zijn werk onbezorgd vermocht te voltooien. Om al die redenen had hij dan ook andere aanbiedingen tot plaat-

sing van zijn nationalen schouwburg van de hand gewezen. Verscheidene waren hem gedaan, zoowel uit Duitsche als niet-Duitsche steden. Daarop doelt hij, waar hij in de zooeven genoemde oproeping aan de vrienden zijner kunst zegt: ‘Ich bin sonach nicht darauf eingegangen, meine Unternehmung im Glanze einer reichbevölkerten Hauptstadt bespiegeln zu lassen was mir allerdings minder schwierig gefallen wäre als Mancher zu glauben vorgeben mag.’

Nadat aldus de voorbereidende maatregelen getroffen waren, schreef de meester aan een zijner vrienden: ‘Zoo moge dan de zaak haren loop nemen en de Duitscher toonen, dat hij eindelijk de noodige aandacht weet te schenken aan zoo ernstige en aanhoudende pogingen in het belang van een smadelijk verwaarloosden en daarbij zoo grenzeloos invloedrijken tak van openbare kunst, waaraan ik mijn leven gewijd heb.’ - Maar zijne landgenooten bleven in het algemeen onverschillig en toonden zich al heel weinig doordrongen van het groote gewicht dezer voor hen echt nationale zaak; de gelden vloeiden slechts spaarzaam toe. De bouw van het theater te Bayreuth was in den zomer van 1873 nog niet zoover gevorderd, dat de arbeid voor het machineeren van het tooneel ondernomen kon worden. Aan een uitvoering in 1874, waartoe men besloten had, toen voor 1873 de kans verkeken was, viel derhalve in geenen deele te denken, en nogmaals moest er uitgesteld worden. Ja, in het begin van 1874 voelde Wagner zich zelfs gedrongen, aan een zijner vrienden te zeggen, dat hij besloten had een open brief tot hem te richten, waarin hij wilde mededeelen, dat de zaak schipbreuk had geleden en dat betere tijden moesten afgewacht worden. Toen was nog niet eens het noodige bijeengebracht om den bouw van het theater te voltooien, want bij deze gelegenheid zeide de meester, dat hij de nog open zijden van het theater met planken zou laten dichtspijkeren, opdat er zich ten minste geen uilen in zouden kunnen vestigen tot aan het moment, waarop verder gebouwd kon worden.

De bedoelde vriend wist den meester van zijn voornemen af te brengen en hem te overreden nog geduld te oefenen. Kon men het zoo ver brengen, dat het tijdstip van uitvoering bepaald kon worden, dan ware alles gewonnen, want dan mocht men verwachten, dat de buitengewone gebeurtenis op kunstgebied zooveel deelneming zou opwekken, dat alle kosten goedgemaakt zouden kunnen worden. Om met den bouw en de inrichting van theater en tooneel

onafgebroken te kunnen voortgaan, kwam het er dus slechts op aan, een voldoenden waarborg voor dekking dier kosten te vinden. In de pogingen, die daartoe in het werk werden gesteld, mocht men niet slagen. Ten slotte echter kwam ook hier de Koning van Beieren te hulp. Tengevolge van een door hem verleend crediet werd het mogelijk, de kosten van inrichting van het tooneel, decoratief en verlichting te bestrijden. Men bracht het zoo ver, dat het tijdstip van uitvoering thans definitief op 1876 kon worden vastgesteld, en in Augustus van dat jaar hadden dan ook werkelijk de voorstellingen plaats.

Zoo waren er dus vijf-en-twintig jaren sedert de eerste openlijke verkondiging van een ideaal plan noodig geweest om aan dat plan uitvoering te kunnen geven. - En was thans het doel bereikt? Neen, dat zou eerst dan het geval zijn, wanneer de jaarlijksche herhaling van dergelijke voorstellingen verzekerd was. Het door den meester bedoelde ideaal zou eerst dan verwezenlijkt zijn, wanneer het Duitsche volk de door hem bedoelde kunst *wenschte* en zich een offer wilde getroosten om de voortzetting en volmaking van hetgeen nu slechts bij wijze van proef was geschied, mogelijk te maken. In dien zin sprak hij na het einde der eerste reeks voorstellingen tot het publiek: ‘Sie haben jetzt gesehen was *wir* können; wollen *Sie* jetzt, und wenn Sie wollen, so haben wir eine Kunst!’ Deze woorden werden destijds verkeerd uitgelegd en door de tegenstanders, die het succes der voorstellingen te Bayreuth met leede oogen hadden aanschouwd, aangemerkt als een uiting van zelfverheffing. Maar wat Wagner wilde zeggen, was dit: ‘Gij hebt gezien, wat wij kunnen uit betrekkelijk geringe middelen, in een hulpschouwburg, met zangers, die in geene school voor de voordracht der hierbedoelde werken zijn opgeleid. Eerst dan wanneer de geheele beschaafde wereld bijdraagt tot hetgeen wij ondernemen; eerst dan wanneer wij een school hebben, waarin zangers en orkestdirecteuren worden onderricht in de juiste voordracht der echt Duitsche muziek; wanneer onze middelen ons veroorloven, datgene, wat wij nu slechts bij wijze van proefneming kunnen uitvoeren, in den meest volmaakten vorm voor oogen te stellen; wanneer eindelijk de jaarlijksche herhaling van dergelijke uitvoeringen der Duitsche dramatische muziek verzekerd is - eerst dan zullen wij ee nationale dramatisch-muzikale kunst bezitten, gelijk de Franschen en Italianen er reeds sinds lang een hebben.’

Veel van hetgeen in die woorden is uitgesproken heeft zich in den loop der jaren verwezenlijkt; zooveel ten minste, dat men thans zeggen kan, dat de voorstellingen te Bayreuth een getrouwe afspiegeling geven van Wagner's denkbeelden omtrent de uitoefening der dramatisch-muzikale kunst, denkbeelden waarvoor hij het grootste deel zijns levens geleden en gestreden heeft.

Maar in 1876 was men nog niet zoover. De woorden ‘wollen *Sie* jetzt’ hadden slechts bij weinigen weerklank gevonden en dezen kwamen nog niet eens van zelf maar daarvoor was eerst nog een bijzondere oproeping van den meester noodig. Die weinigen verbonden zich tot een vereeniging onder den naam van *Bayreuther Patronatverein*, welke zich ten doel stelde, de herhaling der Bayreuther voorstellingen mogelijk te maken. Het deficit, dat de voorstellingen van 1876 hadden opgeleverd, werd niet in die vereeniging gebracht; daarvoor moest Wagner zelf zorgen. Hij ging met dat doel in het voorjaar van 1877 naar Londen, waar concerten werden georganiseerd, waarin onder leiding van Hans Richter - en gedeeltelijk ook van Wagner zelven - fragmenten uit werken van den meester ten gehoore werden gebracht en waarbij de voornaamste zangers, die aan de opvoeringen te Bayreuth hadden deelgenomen, hunne medewerking verleenden. Groot was de opgang, die deze concerten maakten, maar wat Wagner gehoopt had, namelijk uit de opbrengst daarvan het bedoelde deficit te dekken, werd niet bereikt. Die opbrengst werd door de groote kosten geheel verzwolgen.

In het jaar van zijne reis naar Londen voltooide Wagner het gedicht van zijn laatste werk: *Parsifal*. Wanneer dit te Bayreuth zou worden opgevoerd, was nog onbepaald. Herhaling der tetralogie was in de eerste jaren niet mogelijk, want de kosten van het feest van 1876 waren nog niet gedekt. Evenmin kon - wegens gebrek aan geld - gedacht worden aan de uitvoering van het plan tot oprichting van een school. Wel deed de Patronaatvereeniging haar best om ook in deze richting 's meesters plannen te steunen, maar zij was niet machtig genoeg om dat met goed gevolg te doen. Het Duitsche volk scheen nog niet te begrijpen, wat het in Richard Wagner bezat, en bemoeide zich met hem in het geheel niet meer. Uit nieuwsgierigheid had men de voorstellingen van 1876 bezocht, maar men meende, dat een afzonderlijke schouwburg voor de uitvoering van Wagner's werken niet noodig was en dat bijv. *Der Ring des Nibelungen* even goed in de bestaande

hof- en stadsschouwburgen vertoond kon worden als elke andere ‘opera’.

Ongelukkigerwijze moest het schijnen, alsof de meester hun, die zich in dien geest uitlieten, gelijk gaf, daar hij, door den nood gedrongen, er toe besluiten moest, het opvoeringsrecht zijner Nibelungen aan die theaters prijs te geven; alleen hierdoor toch zou het mogelijk zijn, het deficit van 1876 te dekken. Men kan zich voorstellen, met welk een tegenzin hij tot zulk een stap overging, die zijn werk in de handen leverde van hen, voor wie kunstidealen niet bestaan en bij wie geheel andere belangen in aanmerking komen. Zooveel te meer moest er dan ook voor gezorgd worden, dat het drama *Parsifal* voor Bayreuth bewaard bleef.

Aan een opvoering van dit werk daar ter plaatse kon echter nog vooreerst niet gedacht worden, en waarschijnlijk zou dat tijdstip nog zeer verwijderd zijn geweest, zoo niet koning Lodewijk ook ditmaal zijn steun weder verleend had. De vorst had namelijk besloten, het beschermheerschap der Bayreuther voorstellingen op zich te nemen en koor en orkest van zijn hofschouwburg telkenjare gedurende twee maanden ter beschikking van Wagner te stellen. Nauwelijks was dit ter kennis van den meester gekomen (in het laatst van 1879), of hij bepaalde de uitvoering van zijn *Parsifal* op 1882, en den 30sten September van het jaar 1880 werd dit in de ‘Bayreuther Blätter’ aangekondigd. Daarbij was vastgesteld, dat twee voorstellingen voor de leden der Patronaatvereeniging zouden gegeven worden doch de volgende, veertien in getal, ook voor het publiek toegankelijk zouden worden gesteld. Op deze wijze verwachtte men, dat niet alleen de kosten der opvoeringen van het jaar 1882 zouden worden gedekt maar ook de middelen verkregen zouden worden tot voortzetting der ‘Festspiele’ in het daarop volgende jaar.

Zoo geschiedde het, en in den herfst van 1882, na afloop der voorstellingen van Parsifal, kon reeds aangekondigd worden, dat de herhaling van dit werk in 1883 en volgende jaren verzekerd was. Van toen af was de belangstelling in de ‘Bayreuther Festspiele’ steeds klimmende en maakte het mogelijk, dat naast Parsifal ook andere werken - eerst *Tristan und Isolde*, daarna *Die Meistersinger von Nürnberg, Tannhäuser* en *Lohengrin* - konden worden opgevoerd.

De meester zelf zou de herhaling der uitvoering van zijn laatste

werk niet meer beleven; hij stierf den 13^{den} Februari 1883 in Venetië. Het was hem niet gegeven, getuige te zijn van de krachtige ontwikkeling der Bayreuther daad; alleen het lijdensgedeelte was voor hem weggelegd. Of wat is het anders, wanneer een kunstenaar, na jaren lang te vergeefs te hebben uitgezien naar het moment der verwezenlijking van zijn ideaal, als dat moment eenmaal is aangebroken ten slotte moet ontwaren, dat zijne bedoelingen geheel miskend worden? Al moge het ook door velen, die slechts oppervlakkig oordeelen, als een gunst van het lot beschouwd zijn, dat een componist in staat werd gesteld, voor zich een schouwburg te bouwen, waar hij zijne scheppingen kon laten uitvoeren, niet daarin lag het doel van dien kunstenaar maar het was hem te doen om een instelling tot vorming en bewaring van een edelen nationalen kunststijl, en dat doel kon alleen dan bereikt worden, wanneer het hem door materieelen steun op den duur mogelijk werd gemaakt door het voorbeeld te toonen, hoe hij dit verstond. In plaats daarvan moest hij het werk, waarmede hij voor het eerst dat voorbeeld had gegeven, opofferen, en toelaten, dat de fragmenten daarvan zich over de tooneelen van Duitschland verspreidden, waar zij, meestal met onzinnige verkortingen en onder tooneelverhoudingen, voor welke zij nooit berekend en vervaardigd waren, zooveel bijval vonden, dat het onbegrijpelijk scheen, waarom men nog aan herhalingen te Bayreuth dacht. Hierin lag het tragische der omstandigheden, het grievende voor den kunstenaar.

Men heeft het ook betreurd - en nog zijn er, die dit doen - dat de uitvoeringen te Bayreuth ook voor het publiek toegankelijk moesten gesteld worden en niet beperkt konden blijven tot de leden eener vereeniging. Hiermede ben ik het in het geheel niet eens. Dat men goed heeft gezien en dat het in het wezenlijk belang der zaak was, toen men tot dien stap overging, heeft de tijd geleerd, maar afgescheiden daarvan zou ik willen vragen, of men dan zooveel betere waarborgen heeft, dat 's meesters werken begrepen en gewaardeerd worden, wanneer men ze voor een kring van toehoorders en toeschouwers opvoert, die door middel van een bijzondere vereeniging bij elkander zijn gebracht. Men zal toch wel niet willen beweren, dat men daardoor bij die uitvoeringen elementen weert, die er niet bij behooren, en evenmin dat men met het lidmaatschap van zulk een vereeniging tevens het juiste begrip van die werken ontvangt! Onder welken vorm men de

gelegenheid biedt om met 's meesters scheppingen kennis te maken, doet m.i. niets ter zake; dit hangt van omstandigheden af. Het komt er slechts op aan, de werken uit te voeren op zoodanige wijze, dat het auditorium zich daarvan een juist begrip *kan* vormen.

In Duitschland treft men nog altijd van die Wagnerianen aan, die het onaangenaam vinden, dat het in Bayreuth niet bij een ‘onder onsje’ is gebleven; die liefst het publiek zouden hebben willen buitensluiten, om toch maar iets aparts voor zich te hebben, en die het vooral met leede oogen aanzien, dat de vreemdelingen telkens in zoo grooten getale naar Bayreuth komen. Zij meenen, dat hierdoor aan het nationale der zaak te kort wordt gedaan, maar vergeten daarbij, dat, zooals ik in den aanvang reeds zeide, het Bayreuther theater wel is waar de daad is van een kunstenaar, die aan zijn vaderland een echte dramatisch-muzikale kunst wilde schenken, en in zooverre dus een *nationale* daad, doch dat hetgeen men ‘de Bayreuther idee’ noemt, van veel ruimer strekking is en zich niet tot het Duitsche vaderland bepaalt doch zijn invloed over de geheele muzikale wereld uitbreidt.

Wagnerianen van dit soort spreken gewoonlijk met geringschatting van dit internationale publiek als van een ‘modepubliek’, dat van de werken, die daar opgevoerd worden, niets begrijpt. Dit brengt mij in herinnering, wat eenige jaren geleden door een der kundigsten onder de ijveraars voor 's meesters zaak zoo juist hieromtrent is opgemerkt. Sprekende over den indruk, dien hij bij de Bayreuther voorstellingen van 1892 ten aanzien van het publiek had ontvangen, zegt hij, dat dit woord ‘begrijpen’ hem deed denken aan een oude Indische spreuk: ‘niet door hen, die het begrijpen, wordt het hoogste begrepen, maar door hen, die het niet begrijpen, door dezen wordt het begrepen.’ Voor een goed opmerker was er tijdens die voorstellingen gelegenheid om de waarheid van deze spreuk te erkennen. De onverwacht machtige indruk, dien men bij oningewijden kon waarnemen, en aan den anderen kant de haast niet te bevredigen neiging der zoogenaamde ingewijden om over alles critiek uit te oefenen, ja zelfs in hunne loftuitingen critisch te werk te gaan, vielen hem toen bijzonder op, en hij vroeg zich af: is niet deze schaar van oningewijden in de diepste beteekenis van het woord het *meest begrijpende* element onder de toeschouwers? Bij hen toch uitte zich geheel naïef de indruk, dien een opvoering op hen maakte. En wanneer ook - zegt

hij - achter mij een Amerikaansche jonge dame bij het opengaan van de tooneelgordijn voor de eerste akte van *Tristan und Isolde* den uitroep ‘Oh! what a lovely wig!’ (o, wat een verrukkelijke pruik!) niet kon weerhouden, zoo weende zij toch heete tranen bij het tragische slot der laatste akte, terwijl haar buurman, een ‘vurig Wagneriaan’, die bij haar uitroep luid gesist had en zich zonder twijfel over dat ‘modepubliek’ bitter beklaagde, onuitputtelijk was in op- en aanmerkingen over gelukte en niet gelukte *tempi* en in de beschrijving van de gedeelten der uitvoering die hem al of niet bevallen hadden. Wie van beiden - vraagt de schrijver - zou wel het meest ‘begrepen’ hebben?

Inderdaad blijft het steeds een opmerkelijk verschijnsel dat, waar het opvoeringen der werken van Wagner betreft, velen niet komen om een kunstwerk in zich op te nemen, niet om een totaalindruk te ontvangen, maar dat het hun om de deelen, om afzonderlijke voordrachten te doen is, en hunne goed- of afkeuring zich openbaart, naar gelang die voordrachten meer of minder hunne sympathie gewekt hebben. Op dat standpunt stonden ook zij, die, toen eenige jaren geleden het plan ruchtbaar werd, dat ook *Tannhäuser* in Bayreuth opgevoerd zou worden, het hoofd schudden en zeiden: ‘dat moesten ze niet doen, dat is waaghalzerij! Want wanneer zij in Bayreuth niet met den allerbesten tenor in de titelrol, met de uitmuntendste sopraan als Elisabeth, met den voortreffelijksten baryton als Wolfram voor den dag komen, brengen zij het tot niets anders dan tot middelmatige uitvoeringen, en dan is het met de “Festspiele” voor goed uit!’ Maar zij, die zoo spraken, hadden er hoegenaamd geen begrip van, dat het niet aankwam op de verrichtingen van enkelen, doch die Bayreuther daad alleen ten doel had: het ‘drama’ Tannhäuser in het licht te stellen, dat men tot dusver niet kende, en voor de vertolking waarvan het nog zeer de vraag was, of zang-celebriteiten *per se* de aangewezen personen waren.

Dergelijke opvattingen en redeneeringen mogen zin hebben bij de ‘opera’, die eigenlijk niets anders is dan een samenstel van los aan elkander geregen muziekstukken (aria's, duetten, terzetten enz.), doch wanneer er van een Wagnersch ‘drama’ sprake is en men daarvan werkelijk een machtigen indruk heeft ontvangen, heeft het geenerlei nut, zulk een werk te verbrokkelen en over de enkele deelen en de uitvoering daarvan te gaan discuteeren. Niet alleen

vernietigt men daardoor den indruk, dien men heeft ontvangen, maar men brengt het tot niets anders dan tot haarklooverijen in den geest van die van den Wagneriaan, van wien ik zooeven sprak.

Hun, die dezen zomer de voorstellingen te Bayreuth gaan bijwonen, wensch ik toe, dat zij er van ontmoetingen met Wagnerianen van dat slag verschoond mogen blijven en het verheven kunstwerk, dat er wordt opgevoerd, ongestoord zullen kunnen genieten.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

CONTAMINATIE; TRAAN EN GRAFNAALD. - In zijne onderhoudende ‘Antrittsrede’, waarin over ‘taalstudie en litteratuurstudie’ heel wat, daaronder veel interessants, vaak vernuftigs, gezegd wordt, en die menig belangrijk, al te kort, aperçu bevat van episoden uit de geschiedenis der letterkunde, - komt Prof. Dr. G. Kalff er ook toe (blz. 33) een paar dichtregels van Rhijnvis Feith aan te halen en te bespreken. 't Zijn deze:

> Een traan die op mijn lijk zal vloeijen,
> Zal mij de schoonste grafnaald zijn.

Prof. Kalff vindt hier een letterkundig verschijnsel dat veel overeenkomst heeft met hetgeen in de taalkunde ‘contaminatie’ genoemd wordt, d.i. de ‘versmelting van twee synonieme vormen van uitdrukking tot ééne, nieuwe uitdrukking.’ Hij begint, ten einde het vreemde woord en de gegeven definitie nader toe te lichten, met eenige voorbeelden van ‘contaminatie’ aan te halen. Die voorbeelden zijn, voorzeker, geestig gevonden en geven wel eene aardige voorstelling van de manier waarop een geval van contaminatie in de wereld kan komen; maar ze zijn toch eigenlijk te accidenteel en te individueel om de beteekenis en den omvang van het verschijnsel behoorlijk te doen waardeeren. Ze behooren eenvoudig tot het vermakelijk gebied der ‘lapsus linguae’ en ‘calami’. Zelfs den boer die, op weg van ‘zwijn’ te zeggen, dat woord, fatsoenshalve, haastig door ‘varken’ wilde vervangen en die toen ‘zwarken’ zei, zal zulk een ongelukje maar zeldzaam overkomen zijn. De man die schreef: ‘N a a r dien staart heeft het vogeltje zijn naam te danken,’ zal zich, toen hij zijn volzin gedrukt vóór zich zag, boos hebben gemaakt over ‘die gekke drukfout’ en

in het vervolg zijn werk wat nauwkeuriger gecorrigeerd hebben.[1)]

Interessant wordt de contaminatie pas wanneer zij ophoudt een accident te zijn, wanneer zij aanleiding geeft tot het algemeen gebruik van spreekwijzen en constructies die eigenlijk onjuist zijn, doch wier onjuistheid door niemand meer wordt gevoeld en door den taalkundige moet worden aangewezen. Daarom zou het, tot recht verstand van het verschijnsel, zijn nut gehad hebben, zoo de spreker de drie of vier aardige 'lapsus', door hem aangehaald, met één of twee uit contaminatie geboren algemeen gebruikte constructies had aangevuld. Natuurlijk heeft hij wel een kleine voorraad liggen, door hem uit de Nederlandsche spreek- en schrijftaal bijeengezocht. Ik vermeld er hier twee die in het Fransch voorkomen. Niemand neemt meer aanstoot aan een zegswijze als deze: 'Laquelle préférez-vous, *d'*elle ou *de* sa soeur?' of, om een volzin van Renan aan te halen: 'Quel est à nos yeux le plus grand philosophe, *de* saint-Paul ou *de* Sénèque, le plus grand poète, *de* saint-Jean ou *de* ces versificateurs insipides....?' Toch is *de* hier misplaatst en blijkbaar ingeslopen uit 'Laquelle *des* deux soeurs? Lequel *des* deux penseurs etc?' - Wanneer iemand vraagt: 'Pouvez-vous rester encore une heure, ou si vous êtes obligé de partir tout de suite?', dan is het woordje *si*, dat hier, ten onrechte, in de rechtstreeksche vraag gebezigd wordt, overgenomen uit de indirecte vraag: 'dites-moi si vous êtes obligé.' Toch zullen de grammatici leeren dat, in een directe vraag waarin een alternatief gesteld wordt, het tweede gedeelte der vraag ook kan voorafgegaan worden door 'le *si* dubitatif.'

Maar 'keeren wij terug,' zeg ik met Prof. Kalff, 'tot de verzen van Feith.' De Utrechtsche hoogleeraar vindt in die verzen een 'beeldspraak die verre van fraai is', doch die toch minder zonderling blijkt te wezen dan ze er wel uitziet, wanneer wij hier een geval aannemen van dichterlijke contaminatie, m.a.w. een onwillekeurige 'lapsus' van de verbeelding des dichters, eene minder gelukkige 'versmelting' van beelden, die haar ontstaan te danken heeft aan eene slecht gecontroleerde associatie van voorstellingen.

Toen Feith in den eersten regel geschreven had: 'Een traan die op mijn lijk zal vloeijen,' had hij, meent Prof. Kalff, eigenlijk

1) Misschien was het werkelijk niets dan een correctiefout; het gebeurt meer dat een schrijver die eene zegswijze, bij de correctie, door eene andere vervangt, verzuimt alle woorden die veranderd moeten worden, door te halen.

moeten schrijven: ‘zal mij de schoonste hulde zijn,’ of iets dergelijks. Zoo iets ‘zal hem ook werkelijk voor den geest hebben gezweefd.’ Maar deze dichter liep nog ‘op kothurnen’. Een woord als ‘hulde’ was hem te banaal; bij ‘hulde’ dacht hij onwillekeurig aan een grafnaald, en hij schoof dit woord in zijn tweeden regel, ‘zonder te bedenken dat men een neervloeienden traan bezwaarlijk als grafnaald kan doen verrijzen.’

Nu, dat ook ‘de goede Homerus’ wel eens dutten kan, dat rhetorische ‘lapsus’ voorkomen, echter meer nog bij improviseerende redenaars en haastig werkende schrijvers van feuilleton-romans[1)] dan bij zorgvuldig rijmende dichters, - is bekend. Een van de aardigste staaltjes blijft altijd de in Frankrijk zoo populaire uitroep, die nog bij menige gelegenheid, in allerlei variaties, met komisch enthousiasme herhaald wordt: ‘Ce sabre est le plus beau jour de ma vie!’

Maar of wij, in de aangehaalde regels, den dichter Feith op een soortgelijke fout mogen betrappen en hem valsche beeldspraak mogen verwijten, zou ik sterk betwijfelen. Is het wel waar dat een traan hier metaforisch een grafnaald genoemd wordt? Ja, indien Feith geschreven had:

> De traan die op mijn terp zal vloeijen,
> Zal daar de schoonste grafnaald zijn,

dan was het verwijt gegrond, en men zou kunnen trachten den ‘lapsus’ te verontschuldigen, althans te verklaren, door, met Prof. Kalff, in den gedachtengang des dichters een soort van contaminatie te ontdekken.

Maar er staat iets anders; de dichter schreef:

> Dan moog geen lauwer voor mij bloeijen,
> Dan rijz' geen eerzuil waar ik kwijn,
> *Een* traan die op mijn lijk zal vloeijen
> Zal *mij* de schoonste grafnaald zijn.

1) Toch niet enkel bij deze. Een zeer vermakelijke ‘lapsus’ ontviel eens aan de pen van Zola, in eene novelle waarin hij een aardig tafereeltje schetste van garnalenvangst. Toen Zola de heldin van zijn verhaal haar netje liet ophalen, waarin een garnaal spartelde, schreef hij: ‘Comme elle sautillait dans le filet, la jolie erevette *rose*!’ Zola was blijkbaar nooit op garnalenvangst uitgegaan, maar hij dacht aan de mooie, rozeroode garnalen die hem zoo menigmaal in een Parijsche restauratie als ‘hors d'oeuvre’ waren voorgezet. En onwillekeurig gaf hij aan een springlevende garnaal de kleur van haar gekookte stamgenootjes. Wat heeft de groote ‘naturalist’ daarvan moeten hooren! Toen de novelle, die in *Figaro* verschenen was, later in een bundel werd opgenomen, heeft de schrijver dan ook aan zijn ‘jolie crevette rose’ haar restauratiekleurtje ontnomen.

En er is in die manier van zeggen, meen ik, niets onnatuurlijks of ongerijmds. Ik kan er zelfs geen beeldspraak in ontdekken, alleen een eigenaardig gebruik van ‘zal mij zijn’ in de beteekenis van ‘zal voor mij de waarde hebben van’. Feith zegt, dunkt mij, eenvoudig: ‘Een traan van oprechte rouw zal mij, als hulde aan mijn nagedachtenis, evenveel waard zijn als de schoonste grafnaald,’ wat, bijvoorbeeld, in het Fransch zou luiden: ‘Une larme versée sur ma tombe vaudra pour moi le plus beau mausolée.’

Men zou kunnen opmerken dat het werkwoord ‘zijn’ hier in een bijzondere, niet dagelijks voorkomende beteekenis gebruikt wordt. Maar zoo ongewoon is dat gebruik, natuurlijk met den datief van een persoonlijk voornaamwoord er bij, toch niet. Wanneer Schimmel schrijft: ‘Zij was me een zuster! Neen, ze was me meer!’ dan beteekent dit, blijkens den samenhang: ‘zij had, voor mijn gevoel, de waarde eener zuster.’ Of wanneer Wolfram von Eschenbach, Herzeloyde's sombere smart beschrijvend, van Parzival's moeder zegt: ‘ein nebel was ir diu sunne,’ zou dan een modern Nederlandsch dichter die dezen regel vertalen wilde, den ouden zanger niet mogen nazingen: ‘de zon was haar een nevel?’

Ik meen dat ook het Latijn - en Feith was immers een klassiek gevormd man - eene constructie met *esse* in die beteekenis toelaat, en denk daarbij aan Verg. Ecl. I: Namque erit ille mihi semper deus.

Intusschen, al meen ik dat Prof. Kalff deze twee versregels van Feith minder juist verklaard heeft, toch juich ik hartelijk de algemeene opmerking toe door hem naar aanleiding van die verzen gemaakt. Ik bedoel deze: ‘Tot heden is te weinig zorg besteed aan het onderzoek van beeldspraken en vergelijkingen.’ Inderdaad wordt dit belangrijk en aantrekkelijk onderwerp door beoefenaars der letterkunde te weinig behandeld. Georges Duval, bijvoorbeeld, die eene volledige, alphabetische lijst gaf der vergelijkingen en metafers van Victor Hugo[1)], onthield zich daarbij, ongelukkig, van iedere classificatie en van elke ontleding. Maar een der biografen van den Franschen dichter, Léopold Mabilleau[2)], gaf de methode aan van zulk eene studie en betreurde terecht dat de scherpzinnige schrijver van *La critique scientifique*, Emile Hennequin, niet lang

1) Dictionnaire des métaphores de Victor Hugo, Paris 1888.
2) In Hachette's collectie *Les grands écrivains français*; men zie aldaar blz. 166 vlgg.

genoeg heeft geleefd om het door hem ontworpen plan eener volledige ‘esthopsychologische’ studie van Victor Hugo nader uit te werken.

Prof. Kalff doet wèl met zijne toekomstige leerlingen tot soortgelijke studie van esthetische ontleding op te wekken. Het is interessant - ook uit een historisch oogpunt, wanneer de navolging van den eenen dichter door den anderen ter sprake komt, - na te gaan hoe de beelden ontstaan en door welke associatieve invloeden ze, bij de uitwerking, worden gewijzigd.

Een mooie passus uit de rede van den nieuwen hoogleeraar zelven geeft mij aanleiding dit denkbeeld nog wat nader toe te lichten. Ik bedoel den passus, op blz. 16, die aldus begint: ‘De *caritate* tinkelt met fijn genuanceerden klank van zilveren schelletjes uit zuster Hadewych's liederen van de hooge minne....’ De spreker geeft hier, in poëtische taal, in zuiver gevoelde en fijn gestijleerde volzinnen, een kort overzicht van wat hij later vast wel eens, in een *Gids*-artikel, noemen zal: ‘De liefde in de letterkunde.’ Kort, maar treffend, teekent hij daar, eerst de hemelsche ‘caritate’, d.i. de liefde van God tot den mensch en van den mensch tot God, dan de hoofsche minne der ridderromans en de liefdespoëzie van poorters en dorpers.

Welnu, de beelden waarvan de spreker zich voor die poëtische karakteriseering bedient, zijn alle - op één na - aan het gebied der geluidsindrukken ontleend. Na de ‘zilveren schelletjes’ van zuster Hadewych's liederen, hoort hij ‘het vredig vesperklokje’ van het klooster op den Sint-Agnietenberg, aanmanend ter ‘navolginghe Christi’; dan het vedelgetokkel der meistreels, dat den zang der hoofsche liefde, ‘kind van zinnelijken harstocht en ridderlijke vrouwenvereering’, begeleidt; en ten slotte klinkt hem de liefdespoëzie van poorters en dorpers in de ooren, nu eens, als ‘het geschetter en gepiep van brutale spreeuwen en wulpsche musschen’, dan weer, als ‘de heldere slag van den lijster, het jubelend gekwetter van den leeuwerik en de welluidende weemoed van den nachtegaal.’

Alleen waar hij, na zuster Hadewych, ook Ruysbroeck gedenkt, drukt de spreker zijne gedachte anders uit. Daar heet het: ‘met bovenaardschen glans straalt zij (de “caritate”) van Ruysbroeck's bleek en afgevast gelaat.’ Waarom de dichterlijke reeks der geluidsmetafers hier afgebroken door een beeld aan het gebied der

gezichtsindrukken ontleend? Even goed toch had Prof. Kalff, bijvoorbeeld, kunnen zeggen: ‘met een geruisch als van bovenaardsche klanken golft zij van Ruysbroeck's bleeke lippen.’

isschien heeft hem ‘zoo iets wel een oogenblik voor den geest gezweefd.’ Maar het gezicht dier bleeke lippen heeft op eens het gansche ‘afgevast gelaat’ van den mystieken monnik, met de van hemelsche verrukking stralende oogen, voor hem doen verrijzen. Hij hoorde Ruysbroeck niet meer spreken, hij zag hem in extase nederzitten vóór het perkament waaraan hij straks zijn hooge en heilige gedachten zou toevertrouwen. En zoo verving onwillekeurig de ‘bovenaardsche glans’ die ‘afstraalt’, de hemelsche klanken die hij ons had willen doen hooren.

Wordt de eenheid der beeldspraak door die verandering wellicht een weinig gestoord, deze onwillekeurige wisseling van metafers pleit voor de diepte van den indruk door Prof. Kalff van Ruysbroeck's werk ontvangen en voor de oprechtheid waarmede hij dien indruk heeft pogen te vertolken. De geheele passus wint er nog door aan leven en waarheid.

A.G.v.H.

Buitenlandsch overzicht.

27 Mei. Asschepoetster.

- Twintig millioen zal genoeg wezen, zegt czar Nicolaas II.

- Maar Sire!.... beweert vorst Lobanoff.

- Dertig millioen roebels heeft de kroning van mijn vader gekost, antwoordt hem de czar; het was te veel, en de czar, mijn vader, heeft bepaald dat zijn opvolgers zuiniger zouden wezen.

Zullen wij dus veertig millioen stellen?

- Maar vorst!....

Of dunkt Uw Majesteit vijftig millioen roebels niet beter? Is dan het Rusland waarover Uw vader de regeering erfde, te vergelijken met het rijk dat Uw Majesteit beheerscht. Machteloos door de inspanning van den Turkenoorlog, geringeloord op het congres van Berlijn, ondermijnd door nihilisten, aanslagen, in een kwaden reuk van oneerlijkheid en bankroet, heeft het land daarna onder het gezegende bestuur van den czar, Uw vader, een nieuw aanzien gekregen. Geen macht ter wereld, thans, die een ander woord durft zeggen, wanneer Rusland gesproken heeft. En het is een moreele macht geworden. Rusland beveelt vrede in het Oosten der aarde, en het houdt in het Westen den vrede in stand. Onder de vleugels van den adelaar zoeken alle volkstammen en alle godsdiensten hun heil. Wie gebiedt den Islam? Wie heeft gezag in China? Wie beschermt, wie leidt het wufte, grillige volk der Franschen? Straks gehoorzaamt ook de zee aan Ruslands stem. Als een toren van welverzekerde, innige kracht, steekt het czaren rijk uit boven de landen der wereld.

- Dank zij uw leiding, vorst Lobancff, zegt de czar.

- Spreek niet over het werk van een oud man, Sire. Ik heb van het leven geleerd, hoe weinig waarde de mensch heeft voor het algemeene leven, zelfs, ja vooral wanneer hij recht meent te hebben om aanspraken te doen gelden; en ik geef, belangeloos en onpersoonlijk, mijn diensten aan den heerscher en aan het land. Mijn zwakheid is mijn beste eigenschap omdat zij vertrouwen stelt in de eigen groeikracht van Rusland. Wat vermag de man dien gij tot uw raad gekozen hebt, anders dan het oog open te houden, opdat hij zoo onbevangen mogelijk uitkijke welken weg Rusland zelf op wil, vertrouwend op de toekomst. En hoe zouden wij geen vertrouwen hebben! Zie Uw rijk, Sire; het is zoo dat de wereld geen plaats meer heeft voor een tweede van gelijken omvang. Het kan zich niet heen en weer wenden, van de eene zijde op de andere, als iemand die, onrustig, rust zoekt in zijn bed. De ruimte ontbreekt. Rusland moet alleen kalm, statig groeien. Mij dunkt, Sire, vijftig millioen roebels voor de kroning is niet buitensporig.

- Maar kon dat geld voor Rusland zelf niet beter besteed worden?

- Gij zijt Rusland zelf, Sire.

Moscou, de oude czarenstad, het hart van Rusland, heeft dat czaren-Rusland weer eens gezien.

Met eigen oogen zijn andere zelf te zien!

Daar trok het voorbij op den intocht naar het Kremlin: Kozakken van de steppen, Tcherkessen uit het wilde gebergte, Khans van de uithoeken van Azië; - den stoet openend als met een rauwen slag die de verbeelding naar het vreemde en verre jaagt. Turksche trommels en cymbalen.

Dan komt de adel en de praal van het vorstelijk gezag: hooge, krachtige mannen fier te paard, en lakeien en negers en staatsiekarossen met goudgeborduurde menschen er in. Een allegro tintelend en prachtig.

Komt, gevolgd door prinsen en verwanten, DE CZAR, op het machtige witte paard gezeten, een klare gestalte, uitbrekend uit de omringende schaal van schittering, door zijn eenvoud; majestueus gaande.

Verschijnt, in een omgeving van verguldsel en kristal, van trawanten en pages, het teedere visioen, in witte brocaatzijde, van

bleeke vorstinnen met haar rijen van hofdames, aandoenlijk gracieus met een rhythmus van zacht paardengetrappel.

Die rhythmus aanzwellend tot een forsch breed oorlogsgeluid in de finale van militairen die den optocht sluit en de gedachte terugvoert tot het middelpunt van den stoet, den ernstigen jongen man, in kolonels-uniform, op het witte paard, DEN CZAR.

DE CZAR over wiens vriendelijke trekken reeds iets van de wijding verspreid ligt van den komenden dag, als hij onder het goudbonte schijnsel van zonlicht en kaarsen, van goud en flonkerende diamanten, op de heilige plaats zal staan, met den purperen mantel omhangen, den scepter en den rijksappel in de hand, de gekroonde keizer aller Russen.

DE CZAR, de prins van Moscou's verlangen.

En Moscou heeft zich getooid met vlaggen en groen, en met wimpels en eerebogen, en een zee van licht tot een diamantenschittering in den nacht, om haar prins waardig te ontmoeten.

‘Zij raakte haar aan, de fee, en Asschepoetster stond in de heerlijkste kleederen, gereed om naar het feest te gaan. Van een pompoen maakte de fee haar een wagen; vier muizen werden tot rappe paarden, uit glimwormen werden lantaarns, en een pad, op den bok geplaatst, veranderde tot een deftigen koetsier.’

Alleen in het sprookje vindt men de waarheid. De historische kroniek geeft maar onnoozel burengebabbel over voorvallen zonder zin.

Wat beduidt toch die praal waar men ons mee lastig valt?

Opgebouwd uit wat goud en wat groen, en wat fluweel en linten!

Een fee neemt de weggegooide schaal van een vrucht, en maakt er een karos van; zij strijkt even over lompen met haar staf, en het is een balcostuum. Het is er niet, en het is er; het is er, en het is er niet.

Al die pracht van Moscou's gloriedagen, maar een schijnbeeld!

Het sprookje van Asschepoetster geeft de eeuwige waarheid. Het is het lied van het verlangen.

Asschepoetster-Moscou zit aan den haard. De trotsche zusters, - noem ze St. Petersburg en Odessa, - schitteren in de wereld

van geleenden schijn. Maar wij weten: wie bij den haard is, die is bij het hart van het leven. Asschepoetster wordt uitgelachen door haar vijandinnen van zusters; en zij, stil, denkt gedachten die uit het hart voortkomen, en die het hart vervullen; bespottelijke gedachten, in de oogen der zusters, over godsdienst zich nauw en stil houdend bij den huiselijken haard, en over grootheid, aan den haard zelf van het volksleven gekweekt.

Zij is de bewaakster van den haard, Moscou-Asschepoetster.

Maar de zusters gaan op bals. En of zij toch weet, de oolijke stille thuisblijfster, dat zij, in haar grauwen aschhoek, de eenige is die leeft in de wereld van schijn! Zij wacht, zij droomt, zij verlangt; en haar verlangen is zoo sterk dat zij de gelegenheid schept.

Zie, stralend van blijdschap en van alles overwinnende schoonheid komt zij de feestzaal binnen; want als de prins h e t feest geeft, m o e t zij de eerste zijn. Waar blijven dan haar zusters? Wie let op die? wie ziet die?

De prins eert Asschepoetster, en zij neemt zijn liefde dankbaar aan, de slimme naiëve, alsof zij niet in haar binnenste wist dat h a a r verlangen niet alleen haar eigen heerlijkheid, maar ook de heerlijkheid van den prins geschapen had.

En dan verdwijnt ze op eenmaal.

‘Wie heeft gezien waar ze heen ging?’ roept de prins; maar de wachters aan de deur kunnen alleen vertellen van een meisje in lompen dat hun is voorbijgesneld.

De trotsche zusters lachen; St. Petersburg rekent dat de tijd gekomen is voor haar om met den prins te dansen, en hij kan haar niet afslaan; maar in zijn hart verlangt hij, en verlangt onweerstaanbaar naar de schoonheid in lompen. Zij is de liefde, zij is de wezenlijkheid, zij is de waarheid van het leven.

Zelfs in sprookjes is niet alles waarheid. Er moet, bij het ver - haal, een weinig bedrog onder loopen. De wereld kan de geheele waarheid niet verdragen; zij zou haar al te treurig maken: want natuurlijk is de prins niet met Asschepoetster getrouwd. Het verlangen trouwt niet. Asschepoetster, in het heusche sprookje is naar den haard teruggekeerd, en zij zal ook, in dit laatste Asschepoetster-verhāal van de kroningsfeesten te Moscou, spoedig weer naar haar aschhoek teruggaan. Ja, zij is er al. De werkelijke ontmoeting van Asschepoetster en haar prins heeft maar een oogen-

blik geduurd. Wanneer het innigste hartverlangen, - want het is niet Moscou, maar het hart van Moscou dat ik Asschepoetster noem, - wanneer het innigste hartverlangen en de macht te samenkomen, dan scheiden zij dadelijk, - naar elkander verlangend, maar juist door hun verlangen gescheiden.

Zal de czar zijn schoone bruid nog eens terug vinden, haar die hij lief heeft omdat hij weet dat zij in lompen gaat, en die hij nooit anders kan zien dan getooid door een fee in een feeëntoilet?

Hij zoekt haar, en hij heeft zijn boden door het heele rijk rondgezonden met de boodschap: Al wie weet waar mijn bruid vertoeft....

(Want dit is de beteekenis van het mandement na de kroning: Omdat ik zorgen moet voor hen die in druk zijn, die door hun schuld of buiten hun schuld hebben geleden, geef ik kwijtschelding van straf.... van belasting....)

Hij zoekt haar, - en misschien nog eenmaal schept het hartverlangen de gelegenheid dat de czar zijn Asschepoetster zal weerzien, maar in praal van feestdos, haar, die in lompen zit bij den haard van het leven.

Twintig millioen, dertig millioen.... vijftig millioen roebels. O, Sire, spreek niet van dat geld! Er is een millioenmaal meer leugen in die hoopen goud, dan in de onwaarheid van het huwelijk van prins en Asschepoetster, waardoor de waarheid van het sprookje ons hart te gemoet wil komen. Het kroningsfeest is door iets oneindig hoogers dan door roebels tot stand gekomen: door het tegemoetkomen van het in blijdschap stralende verlangen.

Asschepoetster is op het feest van den prins geweest.

B*.

I

Allard Pierson.
8 April 1831-27 Mei 1896.

‘Het komt te vroeg ....’ moet hij eens tot een broeder of een zoon gezegd hebben, toen hij, eindelijk zich gewonnen gevend, - o, nog onwillig, nog aarzelend, nog hopend dat het niet zoo wezen zou, - zich zelven niet meer ontveinsde dat het werkelijk scheen nader te komen, het gevreesde, het onherroepelijke, het onafwendbare, het einde van zulk een leven.

En te vroeg is het gekomen. Te vroeg voor hém, die altijd nog meer wilde denken, weten, zeggen, tot zichzelven en tot anderen, die nog altijd, sints de lang vervlogen dagen van I n t i m i s , geen beter levensspreuk gevonden had dan deze: ‘Niet dat ik het alreede gegrepen heb.’

Te vroeg, o, jammerlijk veel te vroeg, voor dat gezin dat, bij al het breede uitstralen van dien schitterenden geest, bij al zijn reizen, in de wereld der boeken, der ideën, der volken en landen, bij al zijn spreken, in kerken en zalen, in steden en dorpen, - het stille, het heilige middelpunt van zijn leven geweest is. Voor haar wier trouwe liefde hem, veertig jaren geleden, het beeld, niet alleen van ‘het eerste lentezonnetje’, maar ook - roerende voorspelling! - van ‘de avondstar’ voor den geest riep.

Te vroeg, o, eindeloos te vroeg, voor ons, die zooveel van hem hielden, die zoo hoog tot hem opzagen, die over zooveel dat hoofd en hart vervulde hem het liefst, hem bovenal hooren wilden: ouderen, die een deel van den strijd met hem hebben medegemaakt, gaarne volgend, daar ze hem toch niet

op zijde konden streven, - jongeren, die trotsch mochten en ook trotsch wilden zijn op de symphathie door hem, in kalme overtuiging, voor hun streven uitgesproken. Zoo hij, een grijsaard geworden, nog eens over de ‘allerjongste tijdgenooten’ geschreven had, gelijk hij het over ‘oudere’ en ‘jongere’ gedaan heeft, - geen twijfel of ook deze zoude met eerbiedige en bescheiden aandacht naar zijn stem hebben geluisterd.

In niemand heeft zich de geestelijke geschiedenis van Nederland, gedurende bijna veertig jaren, inniger en meer volkomen belichaamd dan in Allard Pierson. Hij heeft die geschiedenis meegeleefd, niet alleen, hij heeft haar voor een goed deel gemaakt, haar menigmaal geleid, in enkele oogenblikken beheerscht, altijd bijna haar voorzien. Ik geloof niet dat iets van hetgeen gebeurd is, op het gebied van godgeleerdheid, kerkelijke strijd, politieke wisseling, wijsgeerig onderzoek, letterkundige strooming, artistieke revolutie, hem verrast heeft of verwonderd. Hij wist, en, zoo het volle bewustzijn somtijds ontbrak, hij gevoelde, dat het komen zou. Ook in de toekomst zou geen enkele nieuwe openbaring van het leven en streven der geesten hem onvoorbereid hebben gevonden.

Pierson had heel lang kunnen leven; te oud zou hij wel nooit geworden zijn.

In mijn kinderjaren las ik eens in een boekje van een orthodoxen predikant, dat deze, in den hemel gekomen, het eerst naar Jesaja zou vragen, omdat hij met dezen wel een eeuwigheid lang over zijn lievelingsonderwerp zou kunnen praten. Van een dergelijken wensch zou Allard Pierson het voorwerp kunnen zijn. Zelden herinner ik mij iemand ontmoet te hebben dien het zoo telkens een nieuw genot was weer te vinden, van wien het telkens een nieuw leedgevoel was te moeten scheiden. Hoe lang het gesprek ook duren mocht, - en hij hield er van het te verlengen, uren in den nacht, - het eindigde altijd nog met een vraag van den bezoeker, waarop deze van zijn vriendelijke stem een antwoord vernemen wilde.

En Pierson had altijd een antwoord te geven, een breede, een hooge, een oorspronkelijke gedachte. Hetzij ge mocht aanzitten aan zijn gastvrije tafel, of tegenover hem in zijn ernstig en elegant studeervertrek, of naast hem in concert- of schouwburgzaal, zelfs in een café der Parijsche boulevards, -

want hij hield van Parijs en ging er gaarne heen om te werken, op een hooggelegen kamer, de woelige drukte der wereldstad beheerschend en haar gedruisch opvangend als een rythmisch gegons waarop zijn gedachte zich gaarne liet dragen, - altijd hadt ge meer aandacht voor wat hij sprak dan voor wat om u heen gebeurde.

En daarom was het, in die laatste maanden, zoo hard te bemerken hoe die gedachte haar vlugheid van beweging en haar rustige kracht begon te missen, hoe dat woord begon te aarzelen, somtijds onder een zenuwachtigen lach die aarzeling verbergend; hard bovenal omdat men gevoelde dat hijzelf, zich tegen het verraderlijk opdringen der kwaal verzettend, haar overmacht toch niet meer loochenen kon, - gevoelde hoe vergeefsch zijne inspanning werd en hoe ijdel zijn pogen om haar te bemantelen, hoe hij wel begreep dat het niet bovenal de voeten waren over wier traagheid hij zich lachend, soms klagend, verontschuldigde, hoe het sloopingswerk zijn gang zou gaan, stil, ongemerkt, als het langzaam wegroesten der snaren van een kostbaar instrument waarvan alleen de toetsen zichtbaar zijn, - tot dat ook hij, de machtige, zou nederliggen als een alledaagsch menschenkind, in een nauw hoorbaren ademtocht den laatsten glimp uitblazend van zijn leven.

't Was in die dagen een voorrecht hem nog eens weer door een gesprek over zijn werk een oogenblik te kunnen opwekken, hem het gevoel te geven dat hij nog denken kon, nog spreken kon, misschien nog wel weer zou kunnen arbeiden, voltooien wat daar nog onvoltooid lag in zijn werkkamer. En wien dit voorrecht te beurt viel, die zal nooit vergeten den dank zijner omgeving, den handdruk van den lijder, die nog éénmaal, daar ginds, in het kalme hoekje der rustigste natuur, onder het zacht geruisch der zware eikenboomen, te midden van zijn schat van boeken, een uur lang de illusie kreeg en gaf van herlevende kracht, van mogelijk herstel.

Maar thans is alles voorbij, alles, ook dit smartelijke, dit onvolkomene, dit hulpbehoevende van den laatsten tijd. En nu het oog der vrienden niets meer vindt dan, op het stille kerkhof te Zutphen, een gesloten graf, en ginds, op den Velhorst, de ledige stoel in dat ruime vertrek dat zijn weemoedige hoop en de trouwe liefde der zijnen nog eens tot een echte ‘studeerkamer’ gewijd hadden, - nu enkel een droevige bedevaart

naar graf en woning de vroolijke bezoeken van vroeger kan vervangen, nu rijst met stille waardigheid voor de herinnering van vrienden, leerlingen, lezers, hoorders, van ouderen en jongeren, het beeld op van dien grooten leeraar, dien spreker, dien kunstenaar, niet aanstonds in al zijn volkomendheid, maar toch dadelijk in de volheid zijner machtige bekoring.

En er vloeit dan ook, in deze eerste weken van Juni, overal, in dagbladen en brieven, in den kring zijner Universiteit en in dien der Academie van Wetenschappen, in studeervertrekken en huiskamers, een stroom van woorden die hem huldigen, hem danken, alle even spontaan en oprecht, alle ingegeven door een innig gevoel van droefheid, van erkentelijkheid en bewondering, ze mogen komen van een geleerde of van een journalist, van een letterkundige uit de oude of uit de nieuwe school, van een jong bloedverwant of een geestdriftigen leerling, van een hoog beschaafde of - want ook in derde-klasse-waggons heeft men dezer dagen over Pierson hooren spreken - van een man uit het volk.

Zóóveel en zoo verlerlei stemmen hebben zelden in ons kleine vaderland een doode gehuldigd als waardoor, in deze Junimaand, Pierson's leven en werken herdacht wordt.

En zoo zien we dan allen - ook zij die hem niet persoonlijk gekend hebben - de gestalte vóór ons van een geest met wonderrijke gaven, van een onvermoeiden werker, een veelzijdig geleerde, een fijn en scherpzinnig denker, een ongeëvenaard kunstenaar van de pen en van het woord, - en die hooge en indrukwekkende gestalte vriendelijk omstraald door het reine licht eener nobele ziel.

De een roept, uit een reeds vér verleden, - waar het schuil gaat in de rozige nevelen eener beminnelijke vroomheid, waar het straalt van jeugdigen godsdienstijver, door geest en humor fleurig getemperd, - het beeld voor ons op van den ‘pastor in den vreemde’, zoo ijverig in het stichten zijner miniatuurgemeente, zoo eenvoudigd keuvelend met zijn Vlaamsch kuddeke, maar wiens ernstig oog, te midden van den strijd tegen het katholicisme waartoe hij zich zoo dapper aangordde, onweerstaanbaar geboeid werd door de macht en de gratie der heilige kerk, wiens hart toen reeds een deel zijner liefde gaf aan die ‘hoogbejaarde moeder van ontelbare kinderen’.

Een ander toont ons, heel nabij, het beeld van den spreker,

den onnavolgbaren improvisator, boeiend door de kalmte en de natuurlijkheid zijner voordracht, door het rustige en artistieke van zijn zinbouw, door de fijnheid zijner woordenkeus, door de klaarheid zijner gedachte, die des winters zoo gaarne heen en weder toog, nu eens optredend in een studentengezelschap of in de Aula der Universiteit, dan in een letterkundigen kring, zelfs het eenvoudige 'Nut' eener kleine provinciestad niet versmadend, - verhalend van zijn reizen in Griekenland en Spanje, rondstrooiend de spranken van zijne kennis en zijn vernuft, of een zijner geliefkoosde ideën over het wezen der kunst en de toekomst der maatschappij ontwikkelend met een ernst en een aandrang als gold het nog eens weer de prediking eener 'blijde boodschap'.

Ginds wijst men ons den jongen doctor die over den ouden strijd tusschen realisten en nominalisten in deftig Latijn wist te schrijven en te spreken, die, als ware hij een 'docteur en Sorbonne', zich in de scholastieke schermutselingen van jonge geestelijken mengde. - Hier, den geoefenden denker, die over zooveel problemen, vraagstukken der eeuwen en vragen van den dag, zijn oordeel uitsprak, nu eens met kalme overtuiging, dan meer skeptisch, soms paradoxaal, nooit pretentieus, altijd, ook als het oordeel een enkele maal wat haastig mocht heeten, oprecht, volkomen oprecht tegenover de eischen van logica, van geweten en goeden smaak.

We zien nog eens, uit de verte alweer, den man terug die ook de protestansche kerk heeft liefgehad als een moeder, wiens eerzucht het jaren lang geweest is 'haar alleen te dienen, hetzij in eene wetenschappelijke, hetzij in eene praktische betrekking', en die toch met haar brak, - en niet alleen met haar, maar met een kring waarin hij zich gelukkig voelde, met een taak waarvoor hij geboren scheen, - die wegging zonder nog te weten waarheen, in een tijd toen dat heengaan zooveel ernstige vrienden een onnoodige dwaasheid toescheen, dat breken een gevaarlijke verstoring van zooveler gemoedsrust en vertrouwen.

En we zien ook, dicht bij ons, den man die, al gaf hij zich geen moeite om nieuwe vormen van geestelijk gemeenschapsleven te zoeken, noch voor anderen, noch voor zichzelven, er toch altijd van zelf toe kwam om elken nieuwen kring waarin het leven hem plaatste te beschouwen, niet maar eenvoudig als

een hoekje waarin hij werken kon, maar als een vaste woning, die met zorg moest worden ingericht, opdat zij het vruchtbare centrum zijner werkzaamheid zou kunnen wezen.

Nu eens leest ge van den godgeleerde die, na in de scholen der theologen te hebben geschitterd, die scholen verliet, - waaruit sommigen meenden hem ook nog te moeten verbannen! - en die toch, als hij een of ander vraagstuk van historische of kritische theologie op zijn weg ontmoette, Calvijn, de Bergrede, de Paulinische brieven, het aanvatte en behandelde, niet alleen met het meesterschap van vroeger, maar ook, naar het scheen, met de oude liefde.

En dan weer verneemt ge van den geleerden kunstkenner, den fijnen estheticus, die voor zijne leerlingen de afbeeldingen uitspreidde der antieke kunst, of die een reisgezel zoo rustig en zeker rondvoerde door de zalen van het Louvre, - van den genialen schrijver der ‘Geestelijke voorouders’, die, toen hij zijn grootsch werkplan opzette, de geschiedenis der beschaving overzag van Israël af tot aan de Renaissance, - van den veelzijdigen beoefenaar der ‘nieuwere letterkunde’, die Shakespeare kende, die met Goethe leefde, die Chateaubriand bestudeerde, die de litteraire ideën der moderne volken begreep en verklaarde, voor wiens oor en taalgevoel het bondige Engelsch, het breede Duitsch, het fijne Fransch geen geheimen bezaten.

Met innige piëteit herdenkt een leerling den helderen docent, den altijd dienstvaardigen leermeester; - met schroomvallige bewondering tracht een lezer het treffende en bekorende van zijn stijl te ontleden; - met ontroering gewaagt zoo menig toehoorder van de hooge distinctie zijner taal en den liefelijken klank zijner stem.

En uit al die schetsen, onder den verschen indruk van zijn heengaan geschreven, spreekt bewondering voor zooveel kennis, zooveel ideën, een zoo zeldzame divinatie, - spreekt vereering voor zooveel hooge kunst, in werk, in woord, in leven, - spreekt innige liefde voor den man die zoo gul was met zijn rijkdom, en wiens grootheid zich misschien nog het meest in grootmoedigheid openbaarde.

Zij die in deze dagen van rouw het uitvoerigst over hem schreven, voegden aan hun ‘In Memoriam’ de bekentenis toe, dat vele biografen hun arbeid, elk van een bijzonder

standpunt ondernomen, zouden moeten samenvoegen om hem te teekenen in het volle relief en in al de profiels zijner verbazende veelzijdigheid.

En wie die met een deel van zijn werk zich heeft bezig gehouden en wien het vergund is geweest hem een weinig te kennen, zal die verklaring niet haastig onderschrijven? Wie die poogt, in rustige uren over dit leven nadenkend, thans reeds iets van hem te zeggen, zal zich niet belemmerd voelen door het bewustzijn van eigen onvolkomenheid?

Het leven en werken van Allard Pierson zal eerst langzaam en door de samenwerking van velen kunnen beschreven worden. Zijne biografie zal eerst volledig zijn, wanneer ze zal zijn saamgeweven met een merkwaardig stuk geschiedenis onzer kerk, onzer wetenschap, van ons hooger onderwijs, van de velerlei openbaringsvormen onzer vaderlandsche kunst.

En wanneer dit werk verricht zal zijn, dan zal men hem ongetwijfeld duidelijker, volkomener, objectiever zien, meer ‘in de lijst van zijn tijd’ dan thans mogelijk is. Toch is het de vraag of men hem ooit beter zal kunnen zien dan wij, wier aanschouwing, bij dit stille graf, in de zoo droevig zwijgende studeerkamer op den Velhorst, geheel en al beheerscht wordt door de nog zoo versche herinnering aan zijne persoonlijkheid.

In allen gevalle mag aangaande die taak der toekomst de wensch worden uitgesproken, ja, de voorwaarde worden gesteld, dat iets van Allard Pierson zelf, - van zijn medevoelen en medeleven, iets ook van zijn meesterschap in de kunst van uitbeelden, - gevonden worde bij den man die alsdan het leven van dézen ‘ouderen tijdgenoot’ beschrijven zal.

Er is ook een beeld van Pierson dat mij voorkomt zich af te spiegelen in zijne medewerking aan ons tijdschrift. Van zijn wetenschappelijken arbeid moge het meeste daarbuiten vallen, van den geleerde moge alleen de hoogleeraar in kunstgeschiedenis, zelden slechts de theoloog, niet de Hellenist of de ‘Kulturhistoriker’ in deze bladen de resultaten zijner studie of van zijn kritiek hebben medegedeeld, - er is toch uit bijna elke periode van zijn wisselend leven, uit bijna ieder stadium van de ontwikkeling zijner gedachte, een sprekende weerklank in dit tijdschrift te vinden.

Vooral in de laatste jaren gaf Pierson gaarne gehoor aan het verzoek der Gidsredactie om over een belangrijk persoon of een merkwaardig boek zijn meening te zeggen, of kwam hij, ongevraagd, maar altijd welkom, ons die meesterlijke ‘Essays’ over ‘Oudere tijdgenooten’ of die opwekkende en leerzame ‘Gesprekken’ aanbieden, waarin hij van zijn geest, van zijn hart, en niet het minst ook van zijn talent, mede het beste heeft gegeven.

Wat hem in dien arbeid voor ons tijdschrift aantrok, het was niet alleen de zekerheid dat hij hier het woord richtte tot een kring van bekenden, waaronder zooveel warme vrienden, op wier aandacht en sympathie hij rekenen kon. Wat er hem toe dreef was bovenal de behoefte - in dien altijd werkzamen geest telkens oplevend - om, tusschen den geregelden arbeid voor zijne colleges en zijn uitgever door, van tijd tot tijd eens neer te schrijven wat er in hem wakker werd, hem bezighield, hem verontrustte en vervolgde, bij het lezen van een nieuw of het herlezen van een oud boek, bij het weerzien van bekende figuren of het reizen in een onbekende streek. Hij was gevoelig voor de bekoring van zulk een onvoorziene taak, voor den prikkel dien de actualiteit van het onderwerp en het vlugge der bewerking aan zulk een arbeid geven. En moest de artiest die in hem leefde niet met onvermoeiden ijver gelegenheden zoeken en aangrijpen om, door nooit rustende oefening in het componeeren van een artikel, in het schikken van beelden, zinnen, woorden, zijn kunstvaardigheid als stylist onafgebroken te veredelen en te volmaken?

Zoo is *De Gids* de vertrouwde geworden van zijn meest persoonlijke, zijn meest geliefde ideëen en is ons tijdschrift een oefenplaats geweest voor zijn talent. Zoo hebben de lezers van Pierson's boeken, terwijl zij uit deze den man van wetenschap, studie en denken in zijn volle ontwikkeling leerden kennen, ook van tijd tot tijd, bij het vlug doorbladeren van een Gidsnummer, een beteekenisvollen indruk kunnen opvangen van den geest die hem bezielde, gelijk de bergbezoeker, terwijl hij de reine lucht waarin hij ademt regelmatig en methodisch in zich opneemt, het voorbijzwevend koeltje, dat de geuren der pijnboomen haastig langs hem heenvoert, nog als een bijzondere en verrassende levensopwekking dankbaar begroet.

Aan *De Gids* is het voorrecht te beurt gevallen Pierson's laatste woord - het laatste dat hij aan zijn trouwe, bescheiden

medewerkster heeft kunnen dicteeren en door eigen correctie voor de pers heeft kunnen gereed maken, in zijn bladen op te nemen. En die bladen ‘Over Ethica’ waren niet, zooals sommigen gemeend hebben, een ‘los woordje’, een aardige boutade over plichtsbesef en zedelijke artisticiteit, die hij later, zoo het leven hem gelaten was, door een degelijk studie zou hebben willen vervangen, terugnemend, of althans corrigeerend, wat hij in een geestige causerie met vlugge en sierlijke pen had neergeschreven. Neen, zoo ooit, dan is het hem met d i t Gids-artikel hooge ernst geweest. Hij heeft het w i l l e n schrijven, worstelend met de kwaal die zijn krachten sloopte, als iets dat hij zijn landgenooten nog wenschte te zeggen, hun nog wilde nalaten als een herinnering aan zijn arbeid, als een woord dat, zeker niet ‘h e t laatste woord’ over de quaestie, maar toch wel, en met eere, z i j n laatste woord heeten mocht.

Is het niet opmerkelijk dat Pierson, acht-en-dertig jaren geleden, over prof. Hoekstra's Indeterminisme zijn eerste Gidsartikel heeft geschreven en nu, in 1895, over Hoekstra's *Zedenleer* zijn laatste? Men mag dit enkel een aardige coïncidentie noemen, een toevalligheid waaraan hoogstens door zijn vriend en ambtgenoot de waarde kan gehecht worden van een persoonlijke herinnering, mij geldt dit toevallige, dit samenvallen van het einde met het begin in een studie over het willen en het zedelijk streven van den mensch, voor het symbool van Pierson's innerlijk leven zooals het zich afspiegelt in zijn geschriften en in zijn daden.

De aard, de beteekenis, de waarde van het ethisch idealisme, - dat is toch eigenlijk het één en het al geweest van zijn denken, zijn zoeken, zijn worstelen, zijn hopen, en, zoo vaak hij het, in een of anderen vorm, meende gegrepen te hebben, de hoofdinhoud van zijn leering. Die overtuiging verklaart zijn blijven, vele jaren, in een kerk die, krachtens haar oorsprong, hem geroepen scheen om geen ander evangelie te prediken dan wat hij en zijne geestverwanten ‘het ééne noodige’, *La seule chose nécessaire*, noemden. Al de woorden die hij, tegen het eindedier periode, vermenigvuldigde, woorden van ‘Waardeering’, van ‘Verdraagzaamheid’, van ‘Opheldering en verzoening’, ze waren hem ingegeven, - o zeker, ook door de vriendelijkheid, de noblesse, de edelmoedigheid zijner natuur, - maar bovenal door het streven om die kerk te doen worden wat hij

meende dat ze, met den maatstaf van zijn ideaal gemeten, wezen moest, wat hij destijds in alle oprechtheid geloofde dat ze worden kon.

En diezelfde overtuiging verklaart ook zijn heengaan. Vreemd mag dit klinken, wanneer men bedenkt hoe kort dat breken met de kerk op het idealiseeren van haar wezen en haar roeping gevolgd is, hoe hij zelf nog in 1864 scheen te strijden voor ‘het goed recht der modernen’, dat Kuenen reeds in 1866 tegen hem verdedigen moest. Maar Pierson is niet de eerste geweest, en niet de laatste gebleven, wiens innerlijke strijd zich een tijdlang naar buiten geopenbaard heeft in woorden van verzoening en vrede, die, toen hij beste behouden wilde, in gemoede heeft geloofd dat eigen zielerust, innerlijke harmonie, volkomen oprechtheid tegenover eigen inzicht en eigen behoeftewel kostbare schatten waren, maar toch schatten die de plicht der zelfverloochening eischen kon dat men offeren zou aan de goede zaak, aan het hooge belang der gemeenschap voor wier heil men leven wilde. Toch moest een natuur als de zijne weldra gevoelen dat dit slaan van de verzenen tegen de prikkels, dit telkens en telkens weder beproeven of het niet gaan zal, niet alleen krachtverspillend en noodeloos uitputtend werk is, maar dat het beste dat men behouden wil ten slotte juist verloren dreigt te gaan in dat ijdel worstelen met eigen opvatting, in dat transigeeren met den drang om, boven alle dingen, geheel en al waar te zijn tegenover zich zelf.

Hoe anderen, niet minder eerlijk, voorzeker, dan hij, dien strijd mochten oplossen, bij Pierson kon de uitslag niet twijfelachtig zijn. Bij hem had het streven naar waarheid sints lang het karakter aangenomen van hetgeen hij in *Richting en Leven* ‘den hartstocht der werkelijkheid’ genoemd heeft. Hij achtte haar destijds het kenmerk van de geheele ‘moderne richting.’ Toch werd ook van ‘moderne’ zijde die karkterizeering gewraakt. Maar voor hem was zij de zeer wezenlijke uitdrukking, niet alleen van de vrees om met illusies, hoe vriendelijk en poëtisch ze hem mochten tegenstralen, zijn godsdienstige behoeften tevreden te stellen, maar bovenal van zijn diepen weerzin tegen al wat onnatuurlijk was en opgeschroefd. Opgeschroefdheid en zelfopwinding duchtte hij als de meest gevaarlijke vorm van onwaarheid. Met hoeveel gloed zijn overtuiging hem ook mocht bezielen, door hoeveel passie zijn gemoed ook beheerscht

werd, - en ‘passie’ is voor hem ook lijden geweest - nooit heeft hij den indruk gemaakt van een dweper te zijn. Alle dweepzucht, moderne of orthodoxe, stond hem tegen. Voor elke overdrijving hoedde hij zich zorgvuldig, zoo zorgvuldig, dat deze hartstochtelijke mensch op menigeen den indruk van koelheid, een enkele maal zelfs van onverschilligheid heeft kunnen maken.

Was het alleen zijn merkwaardige zelfbeheersching die hem in het leven bewaarde voor iedere woeste uiting der meest hevige aandoeningen van zijn gemoed, en die hem, zoo dikwijls hij zijn eigen overtuiging uitsprak of de meeningen van anderen kritiseerde, zorgvuldig waken deed tegen de holheid van het pathos, tegen de onbillijkheid der verdenking of de grofheid der beleediging?

Het was, meen ik, nog iets anders. Het sterkste tegenwicht tegen hartstochtelijke overdrijving vond Pierson in de fijne artisticiteit die zijn gansche wezen kenmerkte. Die kunstzin openbaarde zich niet alleen in den meesterlijken vorm waarin hij zijne gedachten uitsprak, zij doordrong zijn ziel, zij was bij hem een der onmisbare elementen van elke overtuiging. De ‘goede smaak’ was voor hem een deugd, behoorde, voor zijn gevoel, tot het wezen der echte zedelijkheid. In zijn denken, in zijn leven, in zijn schrijven, heeft hij altijd het harmonische gezocht. Het klassieke maathouden was een zijner idealen geworden.

En dit artistieke kon te gemakkelijker bij hem het tegenwicht worden van gloed en drift en bezieling, omdat het zich bij hem, onder anderen, zoo gaarne openbaarde in den vorm van humor. De humor liet hem geen rust. Van humor - later noemde hij het liever ‘ironie’, maar hij bedoelde er hetzelfde mee - was zijn gansche wezen doortinteld. ‘De humor zit mij in het bloed,’ heeft hij eens geschreven, en, al mocht hij een enkele maal, ter verontschuldiging tegenover een tegenstander, van ‘zijn humoristischen demon’ spreken, hij wist wel dat die demon eigenlijk een zijner schutsengelen was. Het kan verwonderen dat Pierson, die aan het schrijven van een roman zieh gewaagd heeft, zich nooit opgewekt gevoeld heeft tot het schrijven van een blijspel. Hij zag zoo snel den komischen kant der dingen, hij wist aan dit komische zulk een geestig relief te geven.

En die humor heeft zijn aandeel gehad aan zijn uittreden

uit de kerk. In de plichten waartoe zijn betrekking hem riep, trof hem dikwijls iets zoo wonderlijk onnatuurlijks dat, bij den glimlach die onwillekeurig zijn lippen plooide, de lust en de kracht om ze met ernst te vervullen hem wel ontgaan moest. ‘Stel u voor,’ schreef hij aan zijn orthodoxen ambtgenoot de la Saussaye, die zich boos had gemaakt over zijn geestige caricatuur van dominee X in ‘Onverdraagzaamheid’, - ‘stel u voor een mensch die een ander mensch zegent, gij mij, bij voorbeeld, of ik u.’ Die humor moge somtijds zijn kritiek hebben doen verzeilen op de klip der overdrijving die hij bij elke andere gelegenheid zoo nauwgezet poogde te vermijden; hij had hem lief, niet zooals sommige menschen een zwakheid vertroetelen die ze niet overwinnen kunnen, maar als een ‘heerlijke gaaf’, waarvan hij de werking gevoelde als een kracht, wier werk hij waardeerde als een troost. ‘Is die glimlach zonde?’ voegde hij dienzelfden collega toe. ‘Wat rest ons meer bij den weemoed, die overigens de atmosfeer is van ons aller studeervertrek?’

En aan Pierson's ironie lag altijd diepe ernst, vaak innige droefheid, ten grondslag. Toen hij, het eerste deel van Huet's brieven in ons tijdschrift aankondigend, zich bijna uitsluitend bepaalde tot het afschrijven en bespreken van een Franschen brief door den ‘candidat wallon’ uit Leiden aan zijn oom, den ouden dominee L'Ange, geschreven, - toen was het niet zijne bedoeling Huet belachelijk te maken door uit te weiden over een accident uit diens studentenleven. Maar weemoed vervulde hem bij de gedachte aan de teleurstelling die zijn zoo begaafden vriend bespaard had kunnen worden, zoo aan zijne aspiraties eene andere richting gegeven was; en met droeven humor vond hij in diens brief het antwoord op de vraag ‘hoe men in de Protestantsche kerk herder en leeraar kan worden.’

Het fijnste staaltje wellicht van dien humor, waarvan in bijna alles wat hij schreef een klein trekje te voorschijn treedt, is zijn Gidsartikel ‘Wetenschappelijk Nederlandsch’, van 1873. Pierson woonde toen te Heidelberg. De redactie zond hem, ter aankondiging, drie professorale redevoeringen, die, bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt, te Leiden en te Groningen waren uitgesproken. De oraties behandelden vraagstukken van godgeleerdheid en wijsbegeerte en hadden, in die dagen, door hun inhoud zeer de aandacht getrokken. Menigeen

was benieuwd te weten wat de oud-theoloog Pierson, buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de beroemde Duitsche Universiteit, van deze professorale gedachten zou te zeggen hebben. Men maakte zich gereed tot het ernstig lezen en overdenken zijner kritiek. Maar toen de criticus aan het woord kwam, bleek het op eens dat noch de diepzinnige quaestie der ‘eenheid van den geest’, noch het vraagstuk van het recht der godgeleerde wetenschap hem, bij het lezen der oraties, geboeid hadden. Hij vond eenvoudig dat de drie nieuwe hoogleeraren geen meesters waren in de kunst van schrijven. Over hun stijl wilde hij hen kapittelen. Hij ontrafelde hun volzinnen, gispte hun woordenkeus, ontleedde lachend hun metafers en doopte hun welsprekendheid, na ze eerst van haar deftigen tooi ontdaan te hebben, met den naam van ‘wetenschappelijk Nederlandsch’.

Wat wilde Pierson, toen hij de Gidslezers en de geleerde schrijvers der drie oraties met deze vroolijke kritiek verraste? Sprak uit dit hekelen van den vorm wellicht hooghartige onverschilligheid voor den inhoud der ernstige denkbeelden die in deze redevoeringen waren ontwikkeld? Had hij afleiding gezocht voor zijn studie in een vermakelijk en vernuftig spel, een collegiale plagerij? In het minst niet Op den bodem van zijn humor lag diepe eerbied voor de taal als voertuig der gedachte, innige liefde voor de ‘moedersprake’ van zijn land en zijn volk. Hij leed onder de zorgeloosheid waarmee dit kleinood door de officiëele woordvoerders der hoogste wetenschap was behandeld. Hij riep het, van zijn Duitschen leerstoel, zijn landgenooten toe, dat ze hun taal in eere moesten houden, dat logica en goede smaak, waarheid en kunstzin ook in Nederland over de tong der redenaars en de pen der schrijvers hadden te regeeren. En zoo mocht ook van deze ironie gelden wat hij eenmaal van een kritiek uit vroeger jaren getuigd had: ‘Ja, het was ironie, maar geen onwaardige, want zij werd nedergeschreven met een bedroefd hart.’

Heb ik, in wat hierboven geschreven werd, te uitvoerig stilgestaan bij een periode uit Pierson's leven die sinds lang tot het verleden behoort en waarvan de jongeren die hem ge-

kend en zijn invloed ervaren hebben nooit eenigen indruk hebben kunnen ontvangen? Ik geloof het niet. Want het is geheel en al dezelfde Pierson dien ik terugvind in dat laatste Gidsartikel ‘Over Ethica,’ waarmee hij zijn schrijversloopbaan heeft besloten. Gelijk men vroeger gesproken heeft van ‘Pierson's afscheid van de theologie,’ en hij zelf van zijn ‘afscheid van de kerk,’ zoo zou men aan dit artikel ten opschrift kunnen geven: ‘Pierson's afscheid van de officiëele zedekunde.’ Een volzin als deze: ‘Voor mijn deel mag Kant's imperatief een goed heenkomen zoeken,’ is sprekend genoeg om dien titel te rechtvaardigen. En dan vind ik in de motieven die hem tot die daad gebracht hebben dezelfde overwegingen, het zelfde temperament, dezelfde manier van de dingen te bezien die, dertig jaren geleden, hem geleid hebben tot zijn breuk met de kerk. Ook hier dat zelfde streven naar eenvoud in de opvatting, naar waarheid en natuurlijkheid in gevoelen en spreken, die zelfde vrees voor opwinding en overdrijving, die weerzin tegen al wat opgeschroefd is of ook maar opgeschroefd schijnen kan. ‘Wij hebben de ethica,’ schrijft hij, ‘eenvoudiger op te vatten dan tot dusver de theologen het doen en zullen dan licht in eenvoudiger taal van haar spreken.’ Iets verder: ‘Tegen overdreven godsdienstzin te waarschuwen acht men terecht gepast. Wat baat het als men nu aan het dwepen slaat met de ethiek? Op elk gebied blijft dwepen gevaarlijk en tegen den goeden smaak.’

Was het ook niet de oude humor die hem voor zijn kritiek den meest treffenden vorm deed vinden, toen hij het beeld schetste van den bankier aan wien hij zijn geld had toevertrouwd en die het hem teruggaf met de openhartige verklaring, dat, zoo hij de macht van den kategorischen imperatief niet had gevoeld, hij zich met het geld uit de voeten zou gemaakt hebben. Men heeft dien bankier een caricatuur, Pierson's ironie onwaardig genoemd, toen hij aan die teekening toevoegde: ‘Ik ben er thans goed afgekomen, maar het is goed voor ééns; ten tweeden male vertrouw ik mijn bezit liever toe aan een bankier die geen kategorischen impratief noodig heeft om eerlijk te blijven.’ Ach, waarom moest Pierson, - en dat nog wel in die droeve dagen toen zelfs het gerucht van den strijd niet meer tot zijn bewustzijn kon doordringen, - in de laatste vergadering der ‘moderne theologen’ nog eens

à faire genomen worden over dit ‘miskennen der waardigheid van serieuse wetenschap’, dit in de hand werken van ‘vooroordeel en oppervlakkigheid’? Waarom moesten mannen, toch zoo ervaren in de fijne ontleding der zielkundige verschijnselen, hier van ‘losse invallen’ en ‘vluchtige fantasiën’ spreken, waar Pierson toch zoo duidelijk en zoo ernstig, daarbij zoo openhartig den nadruk leggend op het persoonlijke van die behoefte, geschreven had: ‘Ik ben nu eenmaal zoo. Ik kan mij niet gedrongen voelen als niets mij dringt; ik wil niet “betreuren”, als ik in het minst niet bejammer, maar zoo wil ik evenmin eerbied voorwenden voor “Du sollst”, wanneer ik feitelijk alleen mijn volle vertrouwen geef aan iemand die mijn geld, mijn eer, mijn vrouw, wat ook tijdelijk in zijn bewaring is, heilig kan achten zonder een “Du sollst” te behoeven.’

Het is misschien maar gelukkig dat Pierson ditmaal zelf niet in het worstelperk heeft kunnen verschijnen, gelijk vroeger, toen, in dienzelfden kring, zijn ‘Levensbeschouwing’ werd aangevallen. Nog zie ik hem vóór mij staan, ‘unus contra omnes’, altijd humaan en kalm antwoordend op de aanvallen die tegen zijn boek gericht werden, - zoo kalm, in schijn althans, dat vele jongeren, hem onvergeefelijk koel en onverschillig vonden, - nu en dan met heftig gebaar een nieuwe sigaar opstekend, - wat die jongeren ook al een miskenning achtten van het gewicht der brandende quaesties, doch wat voor hem, zooals hij bij latere gelegenheden wel eens gezegd heeft, een krachtig middel was voor zelfbedwang. Och, wat moet de ‘humoristische demon’ in hem wakker geworden zijn, toen hij daar hoorde (er werd natuurlijk ook beter gesproken) van ‘den pelsjas van het godsdienstig geloof’, waarmeê men zich wilde beveiligen tegen ‘het koude evangelie van Pierson's agnosticisme,’ of toen, op zijn bekentenis, dat hij den drang tot adoratie niet loochende doch voor die adoratie geen object had aan te wijzen, geantwoord werd met de vermaning: ‘laat ons maar vast aanbidden, al weten we niet goed wat!’ Er zijn er onder de jongeren van die dagen die het nog altijd betreuren dat zij van het ‘woord op zijn pas’ dat hij in *Een Levensbeschouwing* had willen spreken, den zeer wezenlijken ernst hebben miskend.

Ook aan de ironie waarmede hij in ‘Over Ethica’ den kategorischen inperatief heeft bejegend, ligt een wèl overwo-

gen ernstige overtuiging ten grondslag. Hij heeft haar, aan het slot van zijn artikel, in fijne en zangerige lyriek uitgesproken, en haar kort geformuleerd in deze vraag: ‘Waarom aan het spontane in de zedekunde niet een groote plaats ingeruimd? Het staat ons overal zoo wèl aan ... Wij waardeeren het zoo hoog in de kunst.’

Zie ik wel, dan is het dit geloof aan de hooge waarde van het s p o n t a n e dat voor Pierson, uit den innerlijken strijk dien hij, door al zijn werken, door al zijn studeeren heen, tot het einde toe heeft gestreden, ten slotte de bevrediging heeft doen geboren worden waarvan zijn laatste Gidsartikel zoo onweersprekelijk getuigt. Of die bevrediging blijvend zou geweest zijn zoo hij langer geleefd had, is een vraag die men aarzelen mag bevestigend te beantwoorden. De herinnering aan opvattingen waarbij hij zich vroeger een tijd lang had nedergelegd, om ze toch later weer prijs te geven, de altijd doorklinkende levensleuze: ‘niet dat ik het alreede gegrepen heb!’ rechtvaardigen die aarzeling. Maar een rustpunt had hij toch gevonden, een rustpunt voor gemoed en denken beide; een verzoening was tot stand gekomen, die het steunpunt voor vernieuwde krachtsontwikkeling wezen kon.

Men overzie eens den weg dien hij heeft afgelegd sints den tijd toen, ook in dit tijdschrift, Scholten's ‘Monisme’ door hem bestreden werd. Het abstracte godsbegrip van den grooten Leidschen hoogleeraar, voor wiens persoon Pierson niet slechts hooge vereering, maar hartelijke genegenheid heeft gekoesterd, kon voor hem geen voorwerp wezen van aanbidding of religieuse liefde. En wat de hoogleeraar aan die schepping der rede toevoegde om haar aanbiddelijk te doen worden, scheen hem wetenschappelijk en wijsgeerig niet te rechtvaardigen en alleen door beeldspraak, langs ongeoorloofden weg, te verkrijgen. Daarom bleef hij zijn dualistisch standpunt handhaven, het terrein van weten en gelooven nauwkeurig van elkaar scheidend, en het geluk van ook monist te kunnen worden tot de zaligheid rekenend die een mensch allen ‘in hope’ genieten kan.

In *Richting en Leven* staat hij nog ongeveer op hetzelfde standpunt. Het godsdienstig geloof wordt daar aanvaard als ‘onmiddellijk gegeven’; het kwam er alleen nog maar op aan om uit den inhoud van dat geloof zorgvuldig alles te verwij-

deren wat behoorde tot de begrippen en de verschijnselen waarover rede en wetenschap uitsluitend hebben te oordeelen.

Na zijn uittreden uit de kerk zich vrijer gevoelend tegenover elke metafysica, kon Pierson nu den inhoud van dat ‘godsdienstig gevoel’ van zelf eenvoudiger gaan opvatten, het herleiden tot het geloof aan de absolute waarde van het zedelijk streven, aan ‘het objectieve der tegenstelling tusschen heilig en onheilig’. Maar ook dit geloof diende gerechtvaardigd te worden, en hij zocht voor dit idealisme een steunpunt in de resultaten van wijsbegeerte en wetenschap.

In dit stadium schreef hij - het was in 1871 - het bekende Gidsartikel ‘Een keerpunt in de wijsgeerige ontwikkeling’, dat zeker niet tot het best geslaagde van zijn wijsgeerigen arbeid behoort en dat schoon spel gaf aan de kritiek, maar dat altijd merkwaardig blijft als bijdrage tot de kennis zijner persoonlijkheid en tot de geschiedenis van Pierson's idealisme. Busken Huet, die er in de ‘Javabode’ over schreef, zag het dadelijk in en drukte het puntig uit: ‘Wat dr. Pierson een keerpunt in de wijsgeerige ontwikkeling noemt, is, wel bezien, zijn eigen zielsproces.’ Hij vergeleek den schrijver bij een mensch die ‘na een geheelen dag in de gewelven eener duistere steengroeve te hebben omgedoold, eindelijk vèr voor zich uit het daglicht weder ziet rijzen ..... Goddank! de nachtmerrie is geweken.’ Dit licht, men herinnert het zich, was voor Pierson door de natuurwetenschap zelve ontstoken. Aan het fysiologisch idealisme, dat hij in Heidelberg, bovenal door zijn omgang met Helmholtz, had leeren kennen, en dat immers, bij het ontleden onzer zinnelijke waarneming en van onze kennis der verschijnselen, zooveel plaats leert inruimen aan het subjectieve, het zuiver ‘waardeerende’ in ons oordeel en ons bewustzijn, - meende hij het recht te mogen ontleenen om aan zijn zedelijke ‘waardeeringsoordeelen’ een niet minder hoogen graad van objectiviteit toe te kennen.

‘Naar Genève’ schreef Huet spottend boven zijn dagbladartikel, en Pierson kon rustig antwoorden, dat hij nooit gevraagd had waarheen een denkbeeld hem voeren kon, altijd bereid was geweest, zoodra hij gemeend had een weg te moeten inslaan, dien weg ten einde toe te volgen. Maar hij zal niet ongevoelig gebleven zijn voor de kritiek van dien ‘jongeren tijdgenoot’, en vragen als deze: Waarom mag aangenaam

of onaangenaam desnoods slechts subjectieve waarde hebben, en heilig of onheilig niet? Hoe komt men aan dat ééne objectieve gebied, met uitsluiting van elk ander? Zoo wijs en dwaas bijwijlen in elkander vloeien (en sommige Gids-artikelen gebieden zulks als mogelijk te erkennen), waarom loopen goed en kwaad, als twee evenwijdige lijnen, eeuwig uiteen? - lagen te zeer voor de hand dan dat Pierson, nu Huet ze formuleerde, er niet de bezwaren in herkennen zou die reeds bij hemzelf tegen de juistheid zijner redeneering gerezen waren.

Toen hij dan ook, in 1875, zijne *Levensbeschouwing* uitgaf, sprak hij niet alleen, tegenover elke theorie omtrent het mysterie van het bovenzinnelijke, met volle overtuiging zijn ‘ignoramus’ uit en aanvaardde hij het ‘agnosticisme’ als het eenige standpunt dat zijn rede hem toeliet in te nemen, maar onderwierp hij ook de idee der zedelijke bestemming van den mensch en het ‘gij zult niet’ der Tien Geboden aan eene rustige en ingrijpende kritiek. Van ‘nachtmerries’ was geen sprake meer. En wat hij aan die kritiek als positieve ‘levensbeschouwing’ toevoegde, gaf hij niet meer als een soort van ‘credo’ waarvoor men zich had op te winden, maar enkel - de uitdrukking was, in hare bescheidenheid, misschien al te nuchter, - als een ‘woord op zijn pas.’

Dat het zedelijke, op Pierson's standpunt, nu voorgoed van elke soort van metafysica was losgemaakt en den steun van geen wetenschappelijk idealisme meer behoefde, bleek vooral hieruit dat het ethische steeds meer voor hem samenviel met het artistieke en hij er voortdurend meer toe kwam om het zedelijk gevoel als een eigenaardigen kunstzin, als eene genialiteit van het gemoed, te erkennen en te waardeeren. Die appreciatie had voor de zedelijkheid niets vernederends. Integendeel. Zij rees, voor zijn gevoel, te hooger, naarmate hij, in de laatste vijftien jaren, het artistieke zulk een nieuwe, hooge vlucht zag nemen, een vlucht waardoor bovenal ook de letterkunde werd aangeraakt, en die zich uitstrekte tot het leven der maatschappij. Bovendien trad, bij deze opvatting, het spontaan karakter der zedelijke aandoeningen sterker op den voorgrond en, gelijk ik hierboven zeide, door de hooge waarde der spontaneïteit werd Pierson steeds meer getroffen, op haar beteekenis voor het leven der menschen en der volken achtte hij zich telkens weder geroepen de aandacht zijner landgenooten te vestigen.

Miskenning van de waarde dier spontaneïteit was voor hem het eigenaardig kenmerk van ieder konservatisme. Op zijn humoristische manier riep hij het, in zijn aardig stukje ‘Zomervacantie’, den konservatieven toe: ‘Dit is uw conservatisme, dat gij geen flair hebt of ooit zult hebben en hen die op dit punt rijker zijn bedeeld, terugstoot, ontmoedigt, verdacht maakt; dat gij naar de ganzen op het Kapitool niet wilt luisteren, en u eerst wapent als een notariëele akte u bewijst dat de vijand voor de poort staat.’

Dat Pierson's denkbeelden zich in den laatsten tijd hebben ontwikkeld, of beter nog, zich steeds meer hebben vastgezet in den geest hierboven aangeduid, zal zeker niet geloochend worden door wie van zijne vele merkwaardige Gids-artikelen der laatste jaren de herinnering heeft behouden. Uit die artikelen zou een heele bloemlezing zijn bijeen te garen van gedachten en uitspraken die deze opvatting bevestigen. Men leze, in zijn aankondiging van *Willem de Clercq naar zijn dagboek*: ‘Onze verstandelijke armoede leidt tot altijd hooger waardeeren van het artistieke, en dus van het onbewuste, dat raadt, vermoedt, vooruitgevoelt, ouverklaarbare maar waarachtige indrukken ontvangt .... en ten slotte uit zijn schoot de wereld van de kunst doet voorkomen: éénige wereld;’ of, in ‘Zomervacantie’: ‘Wij moeten durven liefhebben. Dit durven zal altijd alleen de vrucht kunnen zijn van de overtuiging dat liefde geen empirischen grondslag heeft of hebben kan.’ In hetzelfde artikel: ‘Het is een groote troost, dat het instinctieve, het onbewuste in ons leven nog altijd zulk een plaats inneemt.’ In zijn studie ‘Over Opzoomer’: ‘Wij zijn vele dingen óok, maar slechts één ding zijn wij zonder eenige nadere bepaling. Het is gewoonlijk juist dat waarvan onze zelfbewustheid het minst krachtig getuigt.’

Doch waartoe uit den grooten rijkdom van gedachten welke in die bijdragen liggen uitgestrooid, er enkele te kiezen wier formule zich leent voor een citaat? Het is vooral de geest die uit alle u tegenademt, die den indruk geeft van Pierson's artistieke levensbeschouwing der tien laatste jaren. En wie deze artikelen herleest, die begrijpt ook onder welken invloed die hooge waardeering van het spontane, al heeft zij altijd bij hem bestaan, zich sterker dan vroeger, bij Pierson heeft doen gevoelen en opwekkingen als de bovenaangehaalde

hem heeft ingegeven. Het is niet alleen het artistieke streven der jongeren geweest, waarvan de kracht en de frischheid hem bekoorden. Het was ook de herinnering aan iets heel ouds, aan een verschijnsel dat hij in zijn jongensjaren had leeren kennen, zijn nog eens medeleven met de vromen van het 'Réveil', met da Costa en Willem de Clercq, eene herinnering waarvan hij den blijvenden indruk teruggaf in deze woorden: 'het is het gemoed dat het leven belangrijk maakt'. En het was, eindelijk, ook nog, zijn steeds toenemende liefde voor 'het volk', het democratische element van zijn gemoed, dat zich op zoo bijzondere wijze wist te huwen aan het aristocratische van zijn geest en zijn smaak. 'Het oor op de borst en het hart des volks! Daar ontdekt waar het hapert!' .... 'te leven in de wetenschap, dit allereerst wetende, dat de vruchtbaarste gedachten in het hart des volks moeten ontkiemen.' Die woorden waren voor Pierson geen holle phrasen. Zoo ze van een al te hoog gestemd idealisme getuigen, dan heeft hij toch bewezen dat dit idealisme hem ernst was, toen hij, zonder vrees van zich te compromitteeren of zijne gehechtheid aan de traditiën van zijn volk verdacht te maken, binnen den kring der sociaal-democraten zich begaf, om er een daad van menschenliefde te vervullen en, ten behoeve van een jongen man die hem toescheen zijn schuld te zwaar te boeten, een daad van edelmoedigheid uit te lokken.

'Zal in deze eeuw van rationalisme', vraagt Pierson, aan het slot van zijn laatste Gidsartikel, 'het menschen h a r t weder ontsloten en Eros zijn plaats hergeven worden in het hart aller psychologie?' - Het was zijn allerlaatste woord. Na die vraag gesteld te hebben legde hij de pen neder. Met die vraag op de lippen is hij gestorven. Het zal niet aan hem gelegen hebben, noch aan zijn woorden noch ook aan zijn daden, zoo door hen die in hooge mate zijn invloed hebben ervaren, die vraag niet bevestigend wordt beantwoord.

Door persoonlijke herinneringen geleid, en onder den indruk der herlezing van eenige zijner Gids-artikelen, heb ik, in deze Junidagen, - te midden, helaas! van vele storende bezigheden - een woord van vereering willen wijden aan den gestorven vriend. Het was niet onnatuurlijk dat mijn aandacht

bovenal getrokken werd door wat toch eigenlijk zijn gansche leven vervuld heeft. Vluchtig beschreef ik daarbij den weg, door hem zelven trouwens in vele Gidsartikelen aangewezen, waarlangs de jeugdige predikant van Leuven en Rotterdam tot zijn ‘van kunstzin doortrokken agnosticisme’ gekomen is, - en deed ik uitkomen welke persoonlijke eigenschappen, welk eigenaardig temperament het betreden van dien weg en het bereiken van dit eindpunt voor hem tot een zedelijke noodwendigheid gemaakt hebben.

Dat mijn schets slechts op ééne enkele zijde van zijn leven en denken het licht heeft doen vallen, was onvermijdelijk. Heb ik van die ééne zijde misschien nog maar een schaduw laten zien? Ach, bij een zoo rijke natuur als de zijne zou alleen het volle relief den indruk van een werkelijk beeld kunnen geven. Toch meen ik wel nu en dan zijn harteklop te hebben doen hooren.

Hij heeft er zelf voor gezorgd dat dit geluid zijner ziel zijn levensbeschrijvers niet ontgaan kon. Pierson heeft veel over zich zelf geschreven, den weerklank van zijn innerlijk leven vrij uit laten gaan tot de menschen. Hij heeft dit niet gedaan uit bijzondere ingenomenheid met eigen aandoeningen, eigen gedachten, eigen zieleleven. Maar sterk leefde in hem de overtuiging, dat zijn strijd door velen werd meegestreden, dat het hier niet gold een toevallige worsteling, door bijzondere omstandigheden of een bijzonderen aanleg hem opgedrongen, maar een strijd der geesten, een moeitevol zich loswringen van dezen tijd uit het oude naar het nieuwe. Zijn leven is een stuk historie geweest. En dat hij dit telkens heeft gevoeld, getuigt voor het krachtig bewustzijn waarmee hij al de phases van zijn leven is doorgegaan. Anderen hebben met Pierson die geestelijke revolutie in het leven geroepen, haar geleid en doorleefd; in hem heeft zij eene gestalte aangenomen, door hem wordt zij het best vertegenwoordigd.

En daarom juist is de invloed van dien levende zoo groot geweest, heeft hij zoo lang, zoo telkens weder en op zoo velen suggereerend gewerkt. Zijn wonderbare veelzijdigheid heeft voor die suggestie een zeldzaam groot gebied geopend. Op het terrein van studie, wijsbegeerte, kunst en maatschappelijk leven heeft zij zich doen gevoelen. Dat Pierson, zoo éénzijdigheid hem in ééne enkele richtig gedreven had, hem, bijvoor-

beeld, aan één vak van wetenschap zijn gansche leven had doen wijden, op dat ééne gebied iets meer blijvends, een werk van onvergankelijke beteekenis, een school van leerlingen, zou hebben achtergelaten, spreekt van zelf. Maar een mensch heeft nu eenmaal niet de keus van zijn aanleg, evenmin die van zijn eerste opleiding, en slechts voor een klein deel die van de omstandigheden waaronder hij leven en werken moet. En toch zijn het deze bovenal die over de richting van zijn leven en den aard van zijn arbeid beslissen. Bovendien, - is veelzijdige aanleg menigmaal een oorzaak van zwakheid en oppervlakkigheid, - waar ze zoo krachtig, zoo geniaal, zoo zelfbewust optreedt als bij Pierson, daar zou het kinderachtig zijn hare schaduwzijde op te zoeken, in plaats van dankbaar het rijke veelkleurige licht op te vangen dat van haar uitstraalt.

Dat licht heeft geschenen. Gelukkig wie er zijn oog en zijn hart in heeft mogen baden, gelukkig ook nog nu het is ondergegaan achter den horizont van het onbekende, verzinkend in het angstig donker van den dood.

Want van Pierson mag nu gelden wat hij zelf eenmaal, Opzoomer herdenkend, schreef: ‘Geen tegenwoordigheid zoo indrukwekkend als de tegenwoordigheid dier afwezigen voor wie de tijd van onderzoek voortaan gesloten is. Hoe zouden zij thans spreken? hoe onze dagen beoordeelen? hoe in nieuwe behoeften willen voorzien? in welke geesten hunne erfgenamen herkennen?’

Die vragen zullen nog menigmaal rijzen bij hen die hem gekend hebben, die van hem hebben geleerd en wier aandacht, - trots alle wisseling van werkzaamheid en leven, - geboeid blijft door de hooge problemen waaraan deze denker, deze kunstenaar zijn edelste krachten had toegewijd.

Ze zullen voortwerken, voortdenken, voortleven, - anders, heel anders misschien ten slotte, dan hij, - maar toch, veel jaren lang, ook met hem, met Allard Pierson.

A.G. VAN HAMEL.

De vader.

Hij had niemand meer op de wereld dan dien eenen zoon, den laatst overgeblevene der drie. De beide oudsten waren gestorven, klein nog doodgegaan in de barre winters der Schotsche Hooglanden. Deze slachtte hem, mager, taai en vlug, met lederen longen. Het gezicht had hij van de moeder.

Zij was een meisje uit de Laaglanden geweest, fleurig als een bloem, vroolijk als een vogel, een fijn schepseltje, dat David Machiel op de kermis te Oban had zien dansen, op 't eerste gezicht liefgekregen, en met rust noch duur gelaten had voor ze zijne vrouw was geworden.

Maar hierboven, in het gebergte en den mist van Moidart, wilde zij niet aarden. De Noordewind was scherp als een messteek in haar teedere borst, de menschen zagen streng en spraken harde woorden: zij was eenzaam in haar huis, achter de smalle ruitjesvensters, waarop de sparren van den hof zomer en winter een groen schemerlicht neerzeefden: en gaandeweg verschuchterd tegenover haar gesloten stroeven man, was zij even stilzwijgend geworden als hij, al hare vroolijke liedjes vergeten. En toen, kort na elkander, hare beide kinderen stierven, scheen zijzelve ook maar te willen doodgaan. Daar werd het derde kind geboren; en toen zij zag hoe het op haar geleek, haar bruin krulhaar had en haar donkere tintel-oogen, en hoe het driftig schreeuwde, met voetjes en vuistjes van zich afslaand - toen lachte ze op uit hare pijn, en begon weer te leven.

Zij was dol op het kind. Zij had het des nachts tegen haar hart, den geheelen dag in hare armen, kon uren lang

zitten met den kleine op haar schoot, verrukt toekijkend hoe hij schopte met zijn ronde rozige beentjes, tegen hem kirrend en lachend, hem zoenend over zijn heele warme blootgewoelde lijfje. Zij zoogde hem tot de tijd voor spenen al lang voorbij was, en hij driftig toebeet met scherpe, melkwitte tandjes; en lachend, terwijl de tranen haar langs de wangen liepen, preste ze het gretige wicht tegen haar boezem, met een beweging van jaloersch verdedigen, wanneer haar man, die het niet langer aan kon zien, den jongen wilde wegnemen.

Hij dacht aan de beide kleine dooden, en zweeg.

En toen de jongen al grooter begon te worden bleef dat zoo. Zij wilde hem niet afstaan, geen oogenblik, aan niemand, zelfs aan zijn vader niet. Zij was zijne verzorgster, zijn speelkameraad, zijn lijfeigene.

Zij kleedde hem aan en uit, voerde hem, droeg hem als hij niet loopen wou, liet alles liggen en staan als hij riep, vond kleine woordjes die alleen hij en zij verstonden, dacht er niet aan hem ooit te verbieden of te verbeteren. Zij kon niet laten van haar zoon.

Vóor hij zes jaar oud was, stierf zij. Toen, te midden van zijn diep en scherp verdriet om de vrouw die hij had liefgehad, voelde Machiel iets, bijna als een vreugde, omdat het kind nu hèm zou toebehooren. Nu eerst begon in waarheid zijn vaderschap, het recht van zijn groote liefde, onzelfzuchtig en sterk, zonder gemakkelijke zwakheid en zelf-minnende vertroetelingen - een weinig hard wel in het gevoel van dure verantwoordelijkheid. Hij was er om zijn kind op te voeden tot een man, zich zelven genoeg, rechtvaardig, godvreezend.

Dat was het doel, waarop zijn geheele leven gericht moest zijn, al zijn denken en doen, de geringste handelingen van elken dag. Sinds den dood der vrouw was zijne jongere zuster bij hem gekomen - meewarig teeder. Hij zond haar weg, haar vrouwenzachtheid vreezend voor den jongen, behielp zich met een knorrige doove bes, die rumoerde met haar potten en pannen, zijn eten liet aanbranden en niet omzag naar het kind.

Hij wilde zelf voor hem zorgen, alleen. En, dadelijk beginnend, noodzaakte hij den vertroetelden kleine bijtijds uit bed te komen, zichzelf te wasschen, te kammen, aan- en uit te kleeden, te eten wat hem werd voorgezet, te komen wanneer hij werd geroepen, te doen wat men hem zei. En in

plaats van te spelen op straat en te visschen in de beek moest hij met de andere jongens naar school, lang stilzitten op een bank en schrijven en lessen leeren.

De jongen, die altijd alles gedaan had wat hij verkoos en niet anders dan dat, dus plotseling tegengehouden, verboden, gedwongen, was eerst geheel en al verbijsterd, te verschrikt om tegen te spartelen. Maar, toen hij goed begrepen had, dat dit nu altijd zoo blijven zou, dat hij zou moeten doen wat hij niet verkoos en laten wat hij graag wilde, toen stelde hij zich te weer als een dolle, vechtend voor zijn lieve vrijheid, zijn spelen, zijn prettige gewoonten, zijn eigen zin. Hij gooide zich op den grond, zich vastgrijpend aan de tafel, aan de bank, aan de deurposten, van zich afschoppend en slaand, bijtend naar de hand die hem op wou trekken, rolde gillend heen en weer, paars in het gezicht, bijna stikkend van het hartstochtelijk schreeuwen.

De vader, bleek als een doek, greep een handvol berkenrijs van den haard en sloeg er op, waar hij hem maar raken kon, over zijn rug, over zijn naakte beenen, over zijn handen, overal, net zoo lang tot de jongen ophield met gillen, stil lag, zich overeind liet zetten, bevend en getemd, en gehoorzaamde. Hemzelven was het daarbij troebel voor de oogen geworden. Hij kon het in huis niet meer uithouden, ging het veld op, altijd dat roodbekreten, gezwollen gezicht en die schuwe oogen voor zich. Toen hij laat thuis kwam, sliep de jongen al. De vader trok het gordijn weg, bleef naast de bedstee zitten, halve nachten lang, bekommerd starend op het bekreten gezicht, op het tenger lijf dat soms opschokte in onrustigen slaap. Het koude zweet brak hem uit: hij boog zich over den jongen heen, en streek hem het vochtige haar van de slapen in onbeholpen, schuchtere liefkoozing.

En naarmate het kind ouder werd, probeerde hij met hem te redeneeren, hem het hoe en waarom beduidend van gehoorzaamheid en gezag, uitsprekend in de stil-groote woorden der eenvoudigen van geest het denkbeeld van den plicht, het leven naar bestemming in plaats van begeerte, het stellen van anderer naast het eigen recht, de zelfopgelegde, in last en leed gehouden, trouw aan het als hoogste goed erkende.

De jongen stond voor hem, zich verbijtend van driftigen onwil, rebelleerend tegen die ideën van zelfverzaking als tegen

iets onzinnigs en onverdragelijks, - een jong hoogmoedig dier, dat begeert, en sterk is, en nemen zal wat hem lust: en in zijn stug-hangend hoofd was slechts de ééne idee, dat zijn vader hem dwingen kon omdat hij nu eenmaal de sterkste was, maar dat hij zelf ook eens groot en sterk zou zijn - en zijn eigen gang zou gaan en zijn eigen zin doen.

De vader begon gebogen te gaan, de zoon schoot op. Hij was intelligent, snel in het opnemen, ordenen, verbinden der denkbeelden, alles zonder inspanning onthoudend: op school stelde de meester hem ten voorbeeld aan de andere jongens. De vader was wèl tevreden.

Wanneer hij des avonds bij de schouw zat, pijnlijk-stijf van den langen arbeid op den akker, van het in zon en wind en regen zwoegen op de taaie schol, en hij hoorde door de doodsche stilte van het vertrek zijn zoons pen over het papier krassen, dan hief hij de zwaargeworden oogleden op, in een blik van verbaasde bewondering over dat lichte, snelle werk. En kijkend naar het intelligente gezicht in den lichtkring der lamp, spanden zich zijn grove stijve trekken, en rimpelde zijn voorhoofd in zorgelijke nadenking over een toekomst voor den jongen, te goed om, als hijzelf, lijf en ziel te verslijten tegen den harden grond. Zoodat eindelijk, na lang overtellen van zijne karige spaarduiten, narekenen van de kansen in veld en stal, begrooten van de marktprijzen, hij besloot zijn zoon te laten studeeren. Een oude schoolmeester uit den omtrek wilde hem de klassieke talen leeren: zoo zou hij misschien een beurs kunnen verwerven. Toen de jongen het hoorde werd hij vuurrood van vreugde. Hij zou naar Edinburgh gaan, wandelen langs prachtige huizen en winkels schitterend van rijkdom en licht, tusschen vele honderden van mooi gekleede mannen en vrouwen, die zonder haast voortbewegend, praatten en glimlachten, luisterend naar de muziek in de straten. ‘Je zult dominé worden’: besliste de vader. Voor David Machiel als voor zoovelen van zijn sober, intelligent en streng geloovig volk, was het dienaarschap Gods het hoogste menschelijke bestaan.

De knaap dacht even na.

‘Dat is me om het even.’

Hij ging nu des avonds naar den schoolmeester; de zware boeken die de oude hem leende op den rug.

Het was ver, anderhalf uur heuvel op, heuvel af; de herfstavond viel, buiig en kil, de nevel drong hem in de keel met een duffen moeras-smaak; hij stond telkens op sprong van terug te keeren, te draven naar huis, naar licht, warmte, veiligheid: maar de gedachte aan Edinburgh dreef hem verder.

Toen kwam de winter, de dwarrelende, verblindende, wegen en stegen bedelvende sneeuwjacht, de snijdende wind, de vorst, die het water in het hart der heuvels tot ijzer maakt en den rotssteen splijt, de zwarte stormnachten zonder maan of ster, wanneer alles glijdt en glibbert en het dooit bij stroomen.

Ronald trapte er door heen, half-blind, kil tot in het merg, de tanden op elkaar geklemd, vloekend tegen het ellendige, naakte, wilde land. Hoe goed kon hij het begrijpen dat zijn moeder er niet geaard had! Als hij maar eens weg was - ver, voor goed, om nooit weer terug te komen!

De vader zette de lamp in het venster, een vèr-schijnend teeken, den veiligen weg wijzend. Telkens stond hij op, opende de deur, luisterde en tuurde naar buiten, de duisternis in: en eindelijk nam hij den versleten plaid, den met ijzer beslagen stok, ging zijn zoon tegemoet. Hij liep hoe langer hoe driftiger, bijna den geheelen weg, niet gerust voor hij het dansend schijnsel der lantaarn op zich toe zag komen. Maar hij zei niet anders dan:

‘Was het werk goed?’

En na het antwoord zwegen beide weer, naast elkaar gaande door de kilte en de duisternis.

De zoon dacht aan den tijd wanneer al die ellende voorbij zou zijn, en hijzelf een student, daarginds in de blinkende stad. De vader dacht er ook aan.

Hij dacht den geheelen dag aan niets anders.

Hij was altijd spaarzaam geweest, nu werd hij bijna gierig, elken duit tweemaal omdraaiend, zich de weinige vreugden van zijn sober bestaan, in den loop der jaren tot behoeften geworden, ontzeggend, uitzuinigend op kleinigheden, met vrouwelijke vindingrijkheid en zelfopoffering.

Op de markt was hij inhalig, koppig, doodblijvend op een dubbeltje, wist van de korenkoopers nog een paar stuivers boven den met moeite bedongen prijs af te halen - ontdekte

hier een gebrek, daar een kwaal in een koebeest dat hem leek, den al half gesloten koop telkens weer beknibbelend.

En van dauw tot duister in de weer op den akker, op de weide, op den deel, werkte hij voor zijn zoon, zijn toekomst makend met eigen handen en hersens, bij stukjes en beetjes, met gespaarde duiten en gewonnen penningen.

Eindelijk kwam het examen.

Ronald slaagde, verwierf een beurs.

Dàt geluk!

Het scheen den zestiger of nu eerst het leven begon.

In den herfst vertrok de student. De oude Machiel bracht hem met de boot tot Kiulochmoidart, waar tweemaal in de week de postwagen afrijdt, het eenige middel van gemeenschap tusschen de eenzame meren en bergen van het westen en de bewoonde wereld.

Het was een kille nevelige dag; de roeislagen der mannen in de boot klonken dof over het roerlooze, leigrijze water.

Geen van beiden sprak.

De zoon dacht aan de toekomst - de vader aan het verleden.

Op het oogenblik van scheiden scheen hij iets te willen zeggen; maar hij bedacht zich, reikte zijn zoon zwijgend de hand en roeide weg, zonder nog eenmaal naar hem te zien.

Nu was zijn huis leeg.

Des avonds wanner de doove werkvrouw de deur achter zich had dichtgetrokken, bleef hij geheel alleen.

Hij zat bij het vuur, zonder zijn pijp, die hij uit zuinigheid had afgeschaft, nu en dan spuwend in de asch.

In de doodsche stilte hoorde hij het getik der hangklok als luid bonsen; een muis knabbelde aan het houtwerk: buiten in de sparren zuchtte en kreunde de nachtwind.

De oude zat stil, in elkaar gezakt, de moegewerkte handen afhangend tusschen de knieën. Hij dacht aan de toekomst, hoe Ronald zijn eerste preek zou houden in de oude dorpskerk, hoe hijzelf, onder de gemeente gezeten, de heilige eeuwige woorden zou hooren en de goedkeuring zien op de strenge mannengezichten, en den vromen ernst der vrouwen. Dan zou

hij gelukkig zijn, achtend als niets die vele offers van geld, gemak en alvast slinkende krachten.

Des winters kwam eenmaal in de week de postkar door het dorp, heuvel na heuvel afgeschoten, in den daverenden galop van twee forsche bruine paarden, al uit de verte aangekondigd door het woedende gebas der hofhonden. De vrouwen kwamen in hun deur, stonden uit te kijken, de eene hand boven de oogen, de andere het voorschoot al ophoudend. Daar zwenkten de bruinen den draai van den heirweg om: en Macpherson, de postmeester, een kort kogelrond, pioenrood manneke, wierp, zonder de teugels aan te trekken, den wachtenden links en rechts hun brieven toe, met toeroeping en groeten in zijn hard klaarklinkend Gaelic: ‘Jean - vrouw! een brief van je zoon den sergeant’ - ‘Een postwissel Tammas - vang op! ik heb er een steen aangebonden’ - ‘Geordic - houd dien kwaden hond van je binnen het hek!’

Sedert het vertrek van den student ging de oude Machiel elken keer de post opwachten, te verlangend naar nieuws van zijn zoon om den brievenlooper thuis te verbeiden.

De eerste week wierp Macpherson hem een brief toe. ‘Van je zoon in Edinburgh, David!’ Het waren slechts eenige weinige regels: de jongen schreef dat hij goed was aangekomen en dat Edinburgh prachtig was.

De tweede week kwam er niets; de derde evenmin: toen hij weer kwam, riep de postmeester hem al van verre toe: ‘niets voor jou, David!’ Toen schaamde hij zich voor de anderen en bleef weg.

De winter duurde eene eeuwigheid op den eenzamen hof.

Eindelijk toch kwam de lente, de lange vacantie der Schotsche universiteiten, de dag waarop de student weer thuiskomen zou.

Lang voor het postuur was de oude Machiel reeds te Kiulochmoidart: maar toen de lichte wagen in een wolk van stof kwam aangewerveld zat alleen Macpherson er in.

Langzaam roeide de vader weer huiswaarts - nu kon hij er nog in drie dagen niet zijn. Hij wilde niet meer gaan de volgende maal, wachtte gespannen: in de klare morgenstilte hoorde hij het bassen der houden aan de overzij van het meer - dat was de post!

Over een uur, een goed uur - anderhalf als men het ruim nam, zou de jongen er zijn.

Het werd middag en niemand kwam.

Maar in den avond werd de klink der deur opgelicht. De oude rees overeind van zijn stoel, toornig en blijde tevens - bevend. Het was de postlooper, en hij reikte den oude een brief over - een groote vierkante enveloppe, op een hoek waarvan gedrukt stond: ‘O'Kelly's Tooneelgezelschap.’ Machiel draaide den brief heen en weer, verbijsterd - het was zijn zoon's hand.

Eindelijk brak hij het schrijven open.

Er waren maar een paar regels: verdwaasd bleef de oude er op staren, den zin niet vattend - hoewel hij de woorden één voor één gelezen had.

Zijn zoon schreef, dat het ambt van godsdienstleeraar hem ten eenenmale strijdig met zijn inborst en aanleg gebleken was: en dat hij, de universiteit derhalve verlatend, de loopbaan van tooneelspeler had gekozen.

Op den stoel, waarop hij als een blok was neergevallen, bleef de oude man zitten zonder gedachte, zonder gevoel, bijna zonder beweging, alleen nu en dan instinctmatig zijn ijskoude handen uitstrekkend naar het vuur.

Maar ineens als een gloeiende priem porde eene gedachte hem op - Ronald's beurs, het geld hem voor eervolle studie gegeven!

Het genotene werd tot een diefstal, wanneer het nu niet teruggeven werd.

Hij schreef naar de autoriteiten, belovend alles terug te geven: uit het antwoord vernam hij, dat de student daags vóor zijn heimelijk vertrek ook nog de gelden voor den pas begonnen termijn had meegenomen.

En daarop kwamen rekeningen: ongehoorde, ongelooflijke voor den soberen boer.

Hij zeide niets, hij zou betalen.

Hij gaf zijne laatste spaarpenningen, verkocht zijn vee en zijn te veld staanden oogst, beleende zijn moeders sieraden, het zilveren horloge dat zijn vader hem vermaakt had.

En, tegen het eind van den zomer, op een stralend-blauwen dag, ging hij te voet naar de verre stad om op het postkantoor den laatsten wissel te verzenden.

Hij kwam in den laten avond thuis.

En, recht naar een zelden-geopende kast gaande, nam hij er een zonderling voorwerp uit - een gebroken barbaarsch beschilderd stokpaard: en meer nog - een zweep, een paar kleine schoenen, - arme dingen door de lang doode moeder daar heimelijk weggeborgen, sprekend van een klein lichaam, kinderspelen en veel teederheid, en die hij zelf, ze daar wel wetend toch, en streng man als hij was, altijd had bewaard: met die ontroerde vroomheid van hen die gelooven en hen die liefhebben, makend van waarlooze dingen heiligdommen, om de gedachtenis die er aan is gebleven.

Nu nam hij alles - het kapotte speelgoed, de beduimelde en gescheurde boeken, het portret van den student in muts en toga; en zonder er zelfs nog éens op te kijken, wierp hij het in het vuur.

Hij zag het vlam vatten, gloeien, zwart worden: toen nam hij den bijbel, op welks titelblad de namen van zoovele Machiels stonden geschreven, zeven geslachten door, van vader op zoon; onder zijn eigen naam stond: ‘Ronald, zoon van David Machiel en Lily Robertson.’

De oude man nam een pen, en met een streep, recht en scherp als een houw, sloeg hij den naam door.

Dus, in den avond van zijn leven, bleef hij alleen, verweduwd en verweesd, armer na het verloren liefde-goed dan de ellendigst-eenzame die nooit genegenheid en trouw kende.

Hij wilde den naam van zijn zoon niet meer hooren, geen medelijden om hem zien op de aangezichten, niet meer aan hem denken.

En - toch dacht hij altijd aan hem, altijd.

Aan den muur was er een verbleekte plek, waar zijn portret gehangen had: hij zag die plek, waàr hij ook zat.

En hij leed, zóo als een verminkte lijdt, die krimpt van de pijn in het afgezette lid, sedert lang al verrot in een hoek van het slagveld.

Tweemaal was er een brief van Ronald gekomen: en tweemaal had hij het schrijven ongelezen verbrand.

Nu had hij in tijden niets meer van zijn zoon vernomen.

En in het dorp was men hem vergeten, alsof hij nooit bestaan had.

Maar op een dag verspreidde zich daar een van die geruchten, die als zaad van onkruid en veldbloemen komen aangewaaid, niemand weet hoe, niemand weet van waar: en de menschen vertelden elkander dat Ronald Machiel, de weggeloopen student, terecht was gekomen in een dorp ergens in het Verre Westen van Amerika. Hij was van alles geweest, overal waar de fortuin hem heen schopte - tooneelspeler, kermiszanger, licht-matroos, sjouwerman, veehoeder; en na onnoemelijke ellende, na ontberingen en vernederingen ougeteld, was hij er nog in geslaagd schoolmeester te worden. Hij werkte hard, en verdiende maar net genoeg om er het leven bij te houden. Hij was algemeen geacht daarginds.

Eindelijk vernam ook de doove werkvrouw het gerucht; en al haar moed bijeenrapend, ging zij naar Machiel en zeide hem alles.

Bij den eersten klank van zijn zoons naam was de oude man opgerezen, bleek als een doode, met harde oogen.

Maar de vrouw barstte in snikkeu uit, en haastig, zonder adem te scheppen, kreet zij hem alles toe, de ellende, de ballingschap, den honger en den dorst, den ruwen arbeid - en eindelijk nu, het sober-eerlijk en moeitevol bestaan.

Haar altijd door aanziende met die oogen waarvoor zij wègsidderde, ging hij, zonder een woord te spreken, de deur uit.

En hij liep, liep zonder doel en zonder rust, niet eens wetend waar, over wegen die hem schemerden voor de oogen. Als het waar was! als hij toch nog een eerlijk man geworden was? Och Ronald, mijn zoon, mijn zoon!

En in den avond, zijn laatste schaamte overwinnend, klopte hij aan bij de oude werkster, vroeg haar alles nog eens, en bijzonderheden - en van wien zij het wist?

En hij vernam eindelijk, dat het gerucht afkomstig was van een vreemdeling, die eenigen tijd te voren door het dorp was getrokken; zelfs herinnerde de oude vrouw zich, naar de beschrijving, die zij nu van hem hoorde, dat hij bij Machiel aan huis om een glas water gevraagd had.

Nu begon de vader overal te zoeken naar den vreemde: te voet liep hij alle dorpen van den omtrek af, vroeg in alle herbergen, aan de voerlui der diligences, aan de gidsen, aan

de bemanning der stoombooten die de westelijke meren bevaren; hij beschreef het uiterlijk van den vreemde aan de vrouwtjes die hij in hare deur zag staan, aan de jongens op weg naar school, aan de straatwerkers, de visschers aan den waterkant, de schepers die hun kudde over de heuvels drijven: hij kreeg hier een vage bewering, daar een stellige ontkenning - een schouderophalen van dezen, een aarzelenden raad van genen. Drie weken lang zocht hij dus, zonder rust, zonder ophouden.

Hij kwam thuis zwart van magerte en uitputting, met hòlliggende oogen en stukgeloopen voeten.

Hij had den vreemdeling niet gevonden.

Toen, op raad van Ronalds ouden leermeester, zette hij een oproeping in de couranten. En nu begon een radeloos wachten, van hoop een vrees, een koortsig ongeduld naar elke post, die hij thuis niet af kon wachten, telkens den bezwaarlijken weg afhaastend over het meer, den zonnegloed, den regen, den mist, den storm door om toch maar een uur eerder te weten, zéker te zijn; en telkens ellendiger keerde hij weer terug. Hadde hij toch die brieven maar niet verbrand! Hij kòn er niet aan denken, hij balde de vuisten tegen zichzelven in een vervoering van zelfverwijt, wanhoop en hartstochtelijk verlangen naar den door eigen schuld verlorene.

En de dagen kwamen en gingen - altijd ledig - en de telkens-weer teleurgestelde hoop begon te sterven in het hart van den ouden man.

Dan - het was meer dan een jaar na het verdwijnen van den vreemdeling - hoorde hij dat een Amerikaansch jacht was binnengeloopen in de baai van Roshoen; hij haastte zich er heen.

Maar toen hij na urenlangen moeilijken tocht de hoogten van het rotsstrand bereikte, zag hij de baai daar in de diepte effen en leeg; en alleen, heel in de verte, een bruinig rookwolkje.

Als gebroken liet de oude zich neerzakken in het heikruid. Hij had niet veel hoop gehad - en toch scheen het hem nu, alsof hier zijn zéker heil was geweest: met het gevoel dat de allerlaatste kans verloren was, bleef hij hulpeloos de rookpluim nastaren - een allengs krimpend bruin vlekje tegen het ijle blauw der Septemberlucht: eindelijk was het verdwenen. De

oude zat nog steeds te staren naar den ledigen horizon - een azuren flonkerlijn, even gekarteld door de forsche golvenkoppen die komen opdringen uit den Atlantischen Oceaan; daarachter lag Amerika.

En langzamerhand werd het hem of zijn bewustzijn hem ging ontglijden, bijna als in een beginnenden slaap - maar anders toch, met een onuitsprekelijk gevoel van spanning en onwerkelijkheid tegelijk - alles in de rondte zonk weg - en hij zag, hij zag - hoè wist hij niet - maar hij zàg den zwarten romp van een schip opsteigerend tegen duistere klippen - opeens een bliksemschel opschietend licht - en, naast en boven elkaar gepakt - op het dek in het touwwerk een drom doodsbleeke gezichten. Toen, een enkele ontzettende schreeuw, en met den zinkenden boeg schoot een geheele menigte de diepte in.

Eene seconde lang bleef alles zwart en stil: de volgende, met een slag als van losbrekenden donder barstte een wolk van vuur en vlammenden rook de hoogte in, warrelde, zwaaide en viel in een gloeienden vonkenregen neer op de kaap, het strand en de bloedrood verlichte branding. Om wat een uiteengeslagen rotsblok leek, begonnen opkrinkelende vlammentongen te rekken en te krimpen, en over het purperduister der zee kwam iets bleekroods naar het strand toe bewegen - langzaam, dikwijls verdwijnend, - een gezicht en een paar naakte uitslaande armen. Op hetzelfde oogenblik scheen de zon Machiel in de oogen en de zee blonk, blauw en ledig, tot aan den horizon toe. Verbijsterd zag Machiel voor zich neer, op zijn opgetrokken knieën, op den grond: hij bemerkte zijn handen, bloedig gereten, vastgeklauwd in het heidekruid: een ondragelijke pijn, als van een brandwond, schroeide hem het gezicht: en hij had een rauw gevoel in zijn borst, alsof hij uit alle kracht gegild had. Instinctmatig gingen zijn oogen terug naar de stout-uitspringende rotskaap, daarginds, héél in de verte - een donkere stip in wit schuim van branding: en ineens, wist hij, wist hij dat hij gezien had, gezien, gezién, zóo gezien dat hij het in alle eeuwigheid zou blijven zien, ingebrand in zijn oogen, in zijn hersens, een werkelijkheid waarachtiger dan aarde en zee en zon - dat hij gezien had zijn zoon, uit schipbreuk en branding op het reddende licht aangezwommen.

Hij kwam! o algenadige God! hij kwam, zijn zoon, zijn zoon!

Wanneer?

Het deed er niet toe.

Hij kwam.

Hij gevoelde twijfel noch aarzeling, hij wìst.

Hem was het Tweede Gezicht gebeurd: de geheimzinnige genadegift zijns volks, die, Fata Morgana des geestes, de dingen, achter den horizont der komende tijden verborgen, opspiegelt in het nù. Zijn zoon kwam.

En hij zou hem wachten, hier, voor hem ontsteken en immer wakend houden het leidende licht van zijn vizioen.

Tusschen de zwerfblokken en rotsige hellingen der kaap stond eene verlatene visschershut; vier granieten muren, en een dak van dennenstammen.

Daar ging hij wonen.

En wachtte.

Om hem was de eenzaamheid.

Grauw, woest, naaktgestroopt door den bitteren zeewind, staat de barre bazaltkust uit de branding omhoog.

Bij vloed klotst het zeewater in de hol-echoënde ravijnen, waar nacht en dag de scherpe kreet der meeuwen snerpt.

De bergtoppen der verte staan als in een rook van regen en rafelende wolkenflarden.

Hier en ginds blinkt langs den gladgespoelden voet der rotsen een smalle reep strand op, bleek-lichtend tegen het nattig-zwart graniet.

Tallooze klippen en riffen boren uit het wielende schuim der branding omhoog. En, wèg deinend tot in de onafzienbare onnaspeurlijke verten, van horizon tot horizon uitgegoten, ligt de eenzame oneindigheid der zee.

De baaierd van water en steen is ledig als op den dag der wording. Er scheert geen zeil langs de zee, er is geen dak op het land - geen pad - geen vonder - geen groenbebouwd veld - geen spoor van den mensch, die zich een eigen leven verovert in het groote bestaan der natuur, vervormend de aarde naar zijne behoefte aan schutsel, spijs, drank, veiligheid, vreugde.

En die ééne woning op de landspits, grijs tusschen de grijze rotsen, laag, vensterloos, plat onder het dak van dennestammen,

heiplaggen en kantige keien, geleek minder een stuk menschenwerk dan een rotsklomp, een brok van de kust, in nachten van onweer en wild orkaangeweld losgerammeid uit den granietwand daarboven, en de diepte ingeploft in de barnende zee, waar ontelbare getijden van ebbe en vloed het omkorst hadden met schelpdieren, omhangen met zeegras en slierend wier: de landwind zaaide er paarsbloeiend heidekruid over, en de bleeke bloesemsterren van het sedum.

En de eenzame mensch die er onder schuilde was als een das in zijn hol, een meeuw in haar nest, - een toevallig en zeer gering iets, heden gekomen en morgen gegaan, zonder ook maar een spoor achter te laten in de geweldige, van eeuw tot eeuw onverwrikte orde dier wereld van graniet.

Alleen de gestadige vlam, die van avondschemer tot morgenschijn de duistere zee bestraalde, gaf levensteeken van eene gedachte en werkenden wil. Elken avond ontstak de oude zijn wachtvuur, dáár op de spits der kaap, lìchtmakend die uiterste vastheid van den veiligen grond midden in duisternis en gewoel van wateren. En elken morgen ging hij uit om weer brandhout te zoeken.

In de diepe enge ravijnen, waar de zeewind niet binnengiert en de over de rotsen zwervende schapen den berkenopslag niet afvreten, sprokkelde hij rijs en bladeren, sneed het hooge taaie heikruid, bremstruiken en struweel van bramen: de jonge boomen die hij er velde schoten krakend het ravijn in: de vloed kwam en beurde ze omhoog: en hij sleepte ze achter zijne boot naar de landspits.

Maar na dagen van regen en storm uit het westen roeide hij het strand langs, tusschen de klippeneilandjes waar drijfhout opgestuwd lag.

Daar dobberden ledige vaten, stukken mast, stangen, planken, namelooze overblijfsels van wrakken, die op een of andere verre klip door de branding waren uiteengeslagen: en er dreven takken nog omlooverd met de in het zeewater verkleurde bladeren, waar wier en glanzige tropische schelpen tusschen hingen; eiken en platanen, met wortel en tak uit het dichtst der Amerikaansche wouden gescheurd en zeewaarts gestuwd door de bruine gezwollen rivieren van den herfst.

Den geheelen dag zwoegde de oude, her- en derwaarts zwervend tusschen de klippen, klimmend, wadend, hangend aan de

rotsen. De wind en het scherpe schuim sloegen hem in het gezicht, zijn naakte knieën waren bloedig geschramd tegen het kantige graniet; hij bewoog moeielijk in zijn doorweekte, zwaarhangende kleeren: en pijnlijk, hongerend, kil tot in het merg zijner beenderen, roeide hij des avonds de hoog-beladen boot huiswaarts.

Dan, voor hij zich den tijd gunde het avondmaal te bereiden, haalde hij, van onder het afdak dat hij zelf had gebouwd, het zorgvuldig gedroogde brandhout, ontstak het wachtvuur daarginds op de spits der kaap. Hij schikte de takken terecht, klemde den stapel tusschen zware steenklompen, dat de wind hem niet verstrooide.

Dan, langzaam gaand, en omziend telkens of hij ook iets mocht ontdekken daarginds op de grijzende zee, ging hij eindelijk huiswaarts.

Hij spreidde zijn natte kleeren voor het vuur en begon zijn avondmaal te bereiden; de haverbrij roerend in den pruttelenden pot, de aardappels van het veldje achter de hut poffend in de asch. Soms had hij een paar van die kleine regenboog-gloorde visschen, die eerst na zonsondergang, wanneer de lijn niet meer te onderscheiden is, tusschen de schaduwende rotsen gevangen worden: of een steenbot, gespietst in het ondiepe water der scheren. Hij roosterde ze, aan een groenen tak geregen, boven de vlam.

Een enkele maal had hij ook een vogel geschoten.

Als hij gedaan had, rekende hij het smeulende hout in, ging nog eenmaal naar buiten, uitstarend door den bruisenden nacht.

Er was niets.

Het wachtvuur straalde.

Hij ging weer naar binnen en viel neer op den hoop varens, zeegras en mos, die met een paar zakken en een versleten paardedeken bespreid, door planken in den hoek der hut bijeengehouden, hem tot bed was.

Hij sliep niet zwaar, ondanks zijne vermoeienis, vooral in stormige nachten, wanneer hij, telkens wakker schokkend, door het kleine glasruitje in de deur een snellen lichtschijn meende te zien wegflikkeren. Hij rukte de deur open, worstelde naar buiten tegen den bolderenden beukenden orkaan in. De zee brulde, vale schuimkoppen vlogen door de duisternis.

Er was niets.

En den volgenden morgen, met het aanlichten van den dag, begon hij opnieuw aan zijne niet-eindigende taak.....

De dagen gingen voorbij.

De oude telde ze niet meer.

Hij verloor gaandeweg het menschelijk begrip van den tijd als de opeenvolging der uren, dagen, maanden, jaren - de strikt-gemeten poozen die, met een eigen naam genoemd, onverzettelijk geordend, een duur van menschelijk denken en doen afperken van de omringende eeuwigheid.

Hier was geen maat, geen grens, geen getal: de dagen kwamen als de wolken en de golven, onophoudelijk, altijd opnieuw, de volgende na de vorige.

En hij leefde naar rijzende en dalende zonnen, naar ebbe en vloed, naar het wassen en slinken der maanschijf.

Hij kende seizoenen aan het bloeien der brem, het verwelken van de heide, aan het trekken hoog door de lucht der vogelzwermen, die met vreemd geschreeuw kwamen neerstrijken op de kaap, om te rusten van hun Noordpool-tocht.

Hij was alleen, te eenenmale alleen.

Hij zag nooit een mensch, dan soms met tusschenpoozen van weken en maanden, een enkelen herder die naar een verdwaald schaap zocht, een jager op het spoor van een otter of een das, een moegezworven landlooper die hem een leger vroeg voor den nacht.

Hij had in zoo lang niet meer gesproken, dat hij de taal bijna vergeten was.

Het lange, ongekamde haar hing langs zijn verweerd gezicht, als grijzig zeewier langs een rotspunt. Zijne kleeren, ontelbare malen doorweekt en weer droog gewaaid, vervaald van het bijtend water, verschoten in de zon, gescheurd en weer dichtgehaald, overplekt met zout en vischschubben, hadden geen schijn meer van menschwerk; als een vuilige vacht hingen ze hem om het lijf.

Zijn bed was als het leger van een vos of een hert; zijn drank het water dat door de rotsspleet siepelde, zijn voedsel wat hijzelf vond en ving.

En, langzamerhand verwilderd in die eenzaamheid, schuw, half-suf, van dag tot dag zijn oud lichaam meer verslijtend, bleef hij alleen nog maar voortbestaan door den wil om zijn terugkeerenden zoon te redden.

De tiende winter kwam.

Weken lang was de zon niet zichtbaar geweest: land, lucht en water verdwenen in een kille grijsheid die golfde en wolkte en soms in lang-aanhoudende regens neergedruild kwam.

De oude, verscheurd door hoest, kromgetrokken door de rheumatiek, had eenige dagen in een hoekje gelegen, alleen des avonds er uitkruipend om het vuur op de rostpunt te ontsteken. Maar zijn houtvoorraad begon op te raken en hij ging uit, strompelend en voor zich uittastend door den mist.

Hij had lang werk voor hij wat groen dennehout had gekapt, aan den ingang van het ravijn, en kwam, den takkebos op den gekromden rug, zweetend niettegenstaande de klamme kou, voetje voor voetje teruggekropen.

De nevel was als een zilveren klok over hem heen, mede voortbewegend: in den nauwen kring zag hij alleen den grauwen rotsgrond der kaap, beplekt met rottende varens en zwartgeworden mos, en soms, vlak bij, de beweging van eene loodgrijze golf.

Het begon te somberen: hij spande zich in tot haastiger gaan: en op eens gleed hij uit, sloeg met de armen in de lucht, viel en brak zijn been vlak onder de dij.

Van pijn verloor hij het bewustzijn.

Toen hij weer tot zich zelven kwam, was het nacht.

Een scherpe Noordoosten-wind sneed hem door het lijf. De nevel was opgetrokken; aan den floersigen hemel schemerde hier en ginds eene ster.

Hij trachtte op te komen, te kruipen naar de hut die op weinigen afstand zwartte tegen het luchtgrijs.

Maar hij zonk weer ineen, bijna opnieuw zijn bewustzijn verliezend van de ondragelijke pijn: en hij bleef liggen, kreunend, met dichtgevallen oogen.

Dáar, opéens, schoot een bliksemschel licht de hoogte in, en opsteigerend tegen de klippen zag hij den zwarten romp van een schip, en overal, op het dek, in het want, tusschen het duistere touwwerk, naast en boven elkaar gepakt, een drom doodswitte gezichten.

Hij stiet een gil uit, die niets menschelijks meer had: en zich vastklemmend aan de steenen begon hij zich voorwaarts te sleuren, het lamhangende been kneuzend en openrijtend tegen de rots, hijgend, woest huilend van wanhoop.

Weer vloog de vuurpijl omhoog. Hij zag de hellende masten, de menschentrossen in het want, samengebald nu tot een zwarten bleek beplekten klomp, den gapenden boeg van het schip, reeds half onder water.

Het was te laat.

Toen in dien alleruitersten nood, in de razernij van zijn machtelooze, radelooze vaderliefde, doorbliksemde hem een gedachte van redding.

Hij kroop terug naar de hut, heesch zich over den drempel.

Naast de deur stond het kruitvat, nog half vol.

Hij trok het omver: en er achteraankruipend, het voortstootend met zijn hoofd, rolde hij het naar het vuur toe.

Daar scheurde een ontzettende schreeuw door den nacht, het doodsgehuil van een geheele menigte.

Als hadde zijn zoon hem kunnen hooren, gilde de vader terug:

'Wacht, wacht!'

En het kruit vloog in de vlammen ....

Bij het aanlichten van den ochtend kwam een man gekropen van achter den rookenden puinhoop op de landspits: een tijdlang zat hij met zijn rillend lijf tegen een brok muur gedrukt: toen trok hij zijn aan flarden gereten hemd vaster om de borst, en ging op het strand toe.

Het was Ronald Machiel.

GEORGE W. SYLVIUS.

Het clericalisme in den Italiaanschen staat.

't Is een goed ding dat wij, arme menschenkinderen, altijd onder den indruk van hetgeen onmiddellijk om ons heen voorvalt, nu en dan eens omhoog worden getrokken of een wijden horizon te zien krijgen. Zulk een horizon opent Zola, wanneer hij in zijn *Rome* bij monde van den jongen abt Pierre Froment in 't begin van zijn boek, ons een nieuw godsdienstideaal voor oogen stelt, namelijk een hernieuwd, hervormd, herboren Apostolisch Katholicisme, waarvan Leo XIII de initiator zoude zijn.

't Doet er niet toe of wij voor ons overtuigd zijn, dat oude zakken niet de plaats zijn voor nieuwen wijn, met andere woorden dat, zoo er een nieuwe godsdienst in wording is, deze niet zijn middenpunt zal vinden in den Heiligen Stoel, waarvan politieke macht altijd het hoofdstreven is geweest; zeker blijft het, dat het Katholicisme, hier in Italië althans, in aanhang wint. De terugblik op wat men zich nu voorstelt betere tijden te zijn geweest, de afwisselende, onzekere, ongemotiveerde houding van het laatste Ministerie, in zake het Vatikaan, en daartegenover de sterke consequentie die al de pauselijke daden kenmerkt, behooren zeker onder de oorzaken van het afnemen van het volksvertrouwen aan de eene zijde, het toenemen daarvan aan de andere.

'k Geloof niet dat het misplaatst is om, voor wij het clericalisme in Italië wat nader in oogenschouw nemen, eerst nog eens het beeld van Leo XIII ons voor den geest te halen, zooals Zola het zoo meesterlijk heeft geschetst.

‘En waarom zou, in deze moderne wereld, waarin alles ten gunste van het wonder spreekt, het Katholicisme niet herboren kunnen worden, niet weer groene twijgen voortbrengen en frissche krachten, onverwelkelijke bloesems dragen?’

Zoo meent Pierre Froment, de jonge abt, die zoo teleurgesteld terugkwam uit Lourdes, met al zijn realistische knoeierijen.

De terugkeer tot de oude Heidensche slavernij, nu vertegenwoordigd door het kapitalisme; de teleurstelling die de wetenschap aan het menschdom heeft bereid, door noch aan zijn dorst naar recht in dit leven, noch aan zijn hoop op een toekomstig te gemoet te komen; de koude die het bevangt bij de uitspraak der wetenschap, dat de eenige troost en belooning na een leven vol strijd en offers is: een factor geweest te zijn in den algemeenen arbeid - dit alles heeft den godsdienst krachtiger dan ooit doen ontwaken, dit alles wijst op *een nieuwen godsdienst*. De macht van de democratie, namelijk de maatschappij der toekomst, is in wording; maar ieder voelt het, de mensch kan bij brood alleen niet leven, ook al zal ieder zijn brood hebben; men zoekt, men vraagt, men tast, men steekt de handen uit naar het onzichtbare en toch onontbeerlijke; men dorst naar het oneindige. En dan ziet de jonge geestelijke den ascetischen Leo XIII voor zich, den idealen Paus, de mystieke figuur met zijn wijden geest en zijn edelmoedig hart, zooals hij hem in zijn brieven, zijn documenten, zijn encyclieken heeft bestudeerd. Is deze niet de man tot wien aller oogen zich richten? Is in hem niet de aanvang vertegenwoordigd van een godsdienst in overeenstemming met de democratische denkbeelden, met andere woorden van den eenig denkbaren godsdienst, de wedergeboorte van het primitieve Christendom, van het Katholieke Socialisme?

Wij hooren dan hoe zijn geheele vroegere leven, door zijne opvoeding in Rome, zijn nuntiusschap te Brussel, zijn lang episcopaat in Perugia hem hiertoe heeft voorbereid, en hoe hij, van 't oogenblik zijner verheffing tot Paus, zijn sociaal denkbeeld heeft ontwikkeld.

In den moeielijken toestand, door Paus Pius IX geschapen, komt dadelijk het tweezijdig streven van Leo XIII uit. Hij is de onverzettelijke behoeder van het dogma en te gelijk de buigzame politicus die, zoover het mogelijk is, verzoenend wil optreden. Beslist breekt hij met de moderne philosophie, gaat tot vóór de Renaissance, dus tot de Middeleeuwen terug, en herstelt in de Katholieke scholen de Christelijke leer in den geest van Thomas van Aquino, den zachtmoedigen leeraar. Dan - als op deze wijze het dogma in veiligheid is gebracht -

is zijn politiek er een van evenwicht; van alle omstandigheden weet hij partij te trekken. Hij verzoent den Heiligen Stoel met Duitschland, brengt toenadering tot Rusland teweeg, bevredigt Zwitserland, verlangt Engeland's vriendschap, schrijft aan den Keizer van China om de Katholieke zendelingen in bescherming te nemen, komt in Frankrijk tusschenbeide en erkent de Republiek. Van den aanvang af ligt in al zijn handelingen een denkbeeld, en dat is: de wereldlijke macht van het Pausdom, de alleenheerschappij over alle zielen, Rome tot het middenpunt en de heerscheres der wereld.

Zijn doel is: arbeiden aan de eenheid der Kerk, alle afwijkende sekten tot haar terugbrengen, om haar onoverwinnelijk te maken in den socialen strijd, die wordt voorbereid. In Rusland tracht hij het zedelijk gezag van het Vatikaan te herstellen; in Engeland de Anglikaansche kerk te ontwapenen, haar tot een soort van broederlijken wapenstilstand te brengen; maar vooral in het Oosten worden de schismatische kerken behandeld als kinderen in de verte, naar wier terugkeer zijn vaderhart verlangt. Over welke macht zou Rome niet beschikken op het oogenblik dat zij over alle Christenen der wereld zou heerschen? En tot welk eene hoogte is zij zelfs nu niet reeds geklommen? Het Jubileum van den Paus is in alle Christelijke Staten gevierd; het toestroomen van duizenden, zoowel als ontelbare brieven en geschenken, waren de sprekende bewijzen van het enthousiasme! En dan wordt het sociale denkbeeld van Leo XIII verder ontwikkeld. Toen hij nog bisschop van Perugia was, had hij een brief geschreven waarin hij steeds wijst op het humanitaire socialisme. Paus geworden, verandert hij een oogenblik van denkbeeld en vaart tegen de revolutionairen uit, wier vermetelheid hem beangstigt. Maar het gevaar begrijpende van het socialisme te laten in handen der vijanden van de Kerk, gaat hij op den eerst ingeslagen weg voort, luistert naar de populaire bisschoppen in de landen waar socialistische propaganda wordt gemaakt, tracht zich te mengen in de Iersche geschillen, trekt den banvloek in, waarmede in de Vereenigde Staten de Ridders van den arbeid waren geslagen, gaat de verspreiding der socialistisch-katholieke boeken niet meer tegen. Deze evolutie vindt men nu terug in de encyclieken: *Immortale Dei*, over de menschelijke wijsheid; *Sapientiae*, over de plichten der Christelijke burgers; *Rerum*

Novarum, over den toestand der arbeiders; en 't is vooral 't laatste dat de kerk als 't ware hernieuwt. De Paus constateert de overdrevene ellende der arbeiders, de vele arbeidsuren, het ontoereikend loon. En deze hand, openlijk aan de armen en nederigen toegestoken door den Vicaris van Christus, wat beduidt zij anders dan een nieuw verbond, de aankondiging van eene nieuwe heerschappij van Christus op aarde?

In 't geschil met Italië - 't is waar - scheen de Paus niet te begrijpen dat zijn geestelijke macht groot genoeg is om de heerschappij over Rome te ontberen, maar deze houding is slechts een politiek noodzakelijke, die veranderen moest als 't uur daarvoor slaan zou. Nooit was de H. Vader zoo groot geweest als juist na het verliezen der wereldlijke macht, nooit had zijn zedelijke macht zoo wijd hare stralen verspreid.

Een Paus, te midden van een gewapend Europa, heerschend over een klein terrein, waar hij door een vreemde macht zou moeten worden ondersteund, hoe klein is dat denkbeeld! Neen de oplossing moet deze zijn: óf de Paus machthebber over de geheele wereld, óf alleen bekleed met het geestelijk gezag!

't Is goed dat Zola, die niet voor niets Rome is komen zien en die begrepen heeft welk een onding een hernieuwd bestaan van een Kerkelijken Staat zou zijn, de herwinning van Rome door den Paus handig wegmoffelt, door het als eene politieke manoeuvre voor te stellen; dit toch is een denkbeeld dat, niettegenstaande al de taktlooze en gewetenlooze politiek in de laatste jaren door het gouvernement gevoerd, voor geen verstandig Romein of zelfs Italiaan meer denkbaar is. 't Behoort tot de droombeelden die men zich buitenaf, waar men over de intieme toestanden des lands niet kan oordeelen, mag vormen, niet hier te midden van 't Vereenigde Koninkrijk dat Rome tot hoofdstad heeft. Er mogen ook zoovele stemmen zijn die den ‘goeden ouden tijd’ prijzen, en die om het heden des te zwarter te maken, de blanke zijde van het verleden doen uitkomen, maar tusschen dit en het terugverlangen van den ouden toestand ligt een hemelsbreed verschil. Een Republiek, een Federale Staat, alles is denkbaar, alles is mogelijk, maar nooit een *papa re*, nooit een terugkeer tot vervlogen tijden.

Intusschen willen wij - dit vooropgesteld - wat nader doen zien hoe feitelijk het Katholicisme, en hiermede het

clericalisme, hier in Italië toenemende is, en hoe de laatst afgetreden regeering, schoon slechts een schakel in den keten, hiertoe het hare heeft bijgebracht.

Er zijn er, die Crispi en Leo XIII gaarne met elkaar vergelijken; 't is zeker zeer vleiend voor eerstgenoemde; maar wat daarvan zij, zeker is het dat onverzettelijkheid den grondtoon van beider karakter uitmaakt. Het antagonisme dezer twee personen droeg dan ook nu en dan zelfs een persoonlijk karakter.

De eerste onaangenaamheden hadden reeds plaats bij de verkiezing van Leo XIII tot Paus. De Heilige Vader wilde den zegen niet, zooals tot nog toe gebruik was, van de St. Pieterskerk geven, en dáár niet gekroond worden; hij had van de verkiezing zelve geen officieele aankondiging bij 't Gouvernement gedaan, wat Crispi, die toen Minister was, aanleiding gaf aan 't Vatikaan te laten weten, dat, zoo de Paus zich nog in de St. Pieterskerk mocht laten kronen, hij - Crispi - niet voor de publieke orde kon instaan. In deze boodschap lag al dadelijk iets vinnigs. Een maand daarna viel Crispi, en pas na negen jaar kwam hij weer aan de groene tafel. Deze negen jaar behooren, wat de clericale politiek betreft, tot de rustigste. Depretis, een slimme vos, die bijna al dien tijd aan 't roer was, wist in de moeielijke verhouding met het Vatikaan een voorzichtigen en gematigden geest te bewaren; ook Zanardelli, schoon meer revolutionair, was toch in zijn clericale politiek tactvol en verstandig.

Crispi daarentegen heeft gedurende zijn verschillende ministerschappen eene vreemde, springerige politiek gevolgd, die de clericalen noodzakelijk tot verzet moest prikkelen; eene persoonlijke meer dan eene ministerieele politiek.

In 1887 schijnen de relaties prachtig, en Crispi spreekt zelfs de bekende woorden: ‘Leo XIII is geen gewoon man, de tijden komen tot rijpheid, de harde punten worden afgeslepen, Staat en Kerk zouden elkander nader kunnen treden.’

De Vatikaansche tentoonstelling wordt een heugelijk feit genoemd, de Katholieken worden met zekeren nadruk uitgenoodigd ‘den hoogen Kerkvader te eeren.’ 't Heeft er iets van of men den Paus eerstdaags in 't paleis van Braschi, den zetel van het Ministerie, verwacht. Vervolgens raadt Crispi den Koning aan, een geschenk bij gelegenheid van het jubileum te zenden; en de Paus antwoordt: 'k neem het gaarne aan van

den ..... Koning van Piemont. Daar zijn de poppen aan 't dansen. Crispi wordt baas, ontkent de toenadering, zet den burgemeester af, brengt de oprichting van het monument van Giordano Bruno tot stand, proclameert in een zijner redevoeringen de opperheerschappij van de *Dea Ragione*. Maar wij komen weder in eene andere phase. Gedurende zijn derde, (en God geve) laatste ministerschap, in eene politieke redevoering te Napels vóór de Kamerverkiezingen van Mei '95, waarbij de Regeering van den clericalen kant op hulp meende te mogen rekenen, wordt niet meer de *Dea Ragione*, maar nu *Dio e la patria* aangeroepen; het uitspreken van Gods naam in eene politieke rede is hier in Italië namelijk, in alle geval op de wijze waarop Crispi dat deed, eene hulde aan de clericalen gebracht. En meer dan dit: er worden concessies gedaan aan Godsdienstige vereenigingen; aan de aartsbisschoppen van Milaan, Bologna enz. wordt het *exequatur* toegestaan. Dan komt de brief van den Paus aan zijne kudde over de houding gedurende de verkiezingen aan te nemen. Schoon de brief op zich zelf weinig nieuws bevatte, namelijk de aanmaning tot onthouding van de stemmingen, voor zoover de kiezers hiermede niet in tegenspraak handelen met hunne maatschappelijke betrekking en particulier belang, was deze aanmaning, als een vernieuwd verzet tegen de regeering, Crispi toch onaangenaam, en eene onverkwikkelijke polemiek was het gevolg. De onderhandelingen over verschillende concessies, die op 't punt stonden gedaan te worden, werden ingetrokken; het 25 jarig bestaan van Rome als behoorend tot het vereenigd Koninkrijk Italië, met andere woorden de val van 's Pausen wereldlijk gezag, werd officiëel door het Parlement tot een nationaal feest gestempeld.

Daarna wordt de wonderlijke rede van Crispi bij de onthulling van Garibaldi's standbeeld gehouden, waarbij de verhouding tusschen 't Vatikaan en 't Gouvernement in herinnering wordt gebracht en uit elkaar gezet. Was er iets meedoogenloozers te bedenken, dan op het oogenblik dat de Paus uit zijn vensters het feestgejoel *voor zijn val* mocht aanzien, hem toe te roepen: och ge hebt het daar zoo goed, wees toch blij dat gij vrij zijt van de zorgen en moeielijkheden die mij ten deel vallen!

Maar ook spoedig komt het tegenwoord en zendt de Paus den welbekenden brief van protest tegen de Septemberfeesten

de wereld in, waarin voor het eerst zijn wereldlijke macht weer ronduit wordt ter sprake gebracht. Onderwijl hebben de gemeentelijke verkiezingen plaats, die zeér ten voordeele der clericalen uitvallen, en kort daarna het groote incident met den Koning van Portugal, wiens bezoek aan den Koning van Italië door den Paus wordt verhinderd.

Van eene verzoening tusschen Kerk en Staat is dus na de gebeurtenissen der laatste jaren minder dan ooit sprake geworden, maar - de Kerkvader is 85 jaar! En zoude onder nóg minder verzoeningsgezinde omstandigheden, en grooteren drang van buiten Italië, niet het supreme conflict kunnen ontstaan, en besloten worden het volgend conclave *buiten Rome* te houden? En wat zouden daarvan de gevolgen kunnen zijn?

Wij stippen dit even aan om er op te wijzen hoe alle kleine incidenten en taktlooze handelingen van de zijde van 't gevallen ministerie zeer mogelijk tot de verhaasting van een conflict, waarvan de gevolgen op 't oogenblik niet te berekenen zijn, en waartegen Italie innerlijk niet bestand is, hebben bijgedragen. Maar - wij herhalen het - de gevolgde clericale politiek is slechts een schakel in den keten, - den grooten keten die het Katholicisme langzamerhand vaster en hechter begint te slaan om het sceptische Koninkrijk Italië. De reden van haar ontstaan, of liever van hare voortzetting en versterking, is veel verder en dieper te zoeken dan bij een enkel ministerie; ze is te verklaren uit de geschiedenis van Italie zelve, uit de wijze waarop het sints 25 jaar bezig is zich te vormen.

Het waren dagen van enthousiasme toen, na de vrijmaking van Noord en Zuid, ook de Kerkelijke Staat, ook het langbegeerde Rome toetrad, en in September 1870 de pauselijke sbirren moesten wijken voor de roodgehemde Garibaldianen.

Het was een schoone strijd geweest, een strijd waarin al wat Italië aan moedige, flinke, doortastende mannen bezat, had deelgenomen; een opvlamming van de edelste hartstochten, een geven van zich zelf, zijn krachten, zijn geld, zijn goed. Wie de ouden van dagen - want na 25 jaar worden de deelnemers dagelijks schaarscher - van die tijden hoort vertellen, voelt een geur van frischheid, van zuiverheid, van kracht over zich heenwaaien. Geen verlangen om uit te blinken, om de eerste te zijn, om macht te hebben, waren de drijfveeren,

maar heilige liefde voor het land, voor het arme, onderdrukte, teruggehouden, achterlijke volk. En toen de illusie verkregen, de droom werkelijkheid was geworden, welk een veld van arbeid vóór zich! En met welk een moed toog men aan 't werk! Italië, het schoone Italië, waar heel Europa zijne poëzie kwam halen, maar om thuis gekomen God te danken zelf niet tot de lazzaroni of polenta-eters te behooren, Italië zou nu ook sociaal groot en geacht worden! Al de oude verpestende miasmen zouden verdwijnen, het land zou vruchtbaar, het volk zelfbewust worden. Weg met de verderfelijke priesterheerschappij! De priester behoort in de kerk, niet in de school, niet in het huisgezin! De kinderen zouden verlichtend onderwijs, de boeren hun lapje grond om te bebouwen krijgen; de steden moesten brandpunten worden van beschaving en ontwikkeling, want kon niet de Italiaan - vlug en ontvankelijk als hij is - in korten tijd inhalen wat de Noordlander langzaam had aangeleerd? En Rome, het oude, eeuwige, geliefde Rome, *la città dell'anima*; het Rome van Cesar, van Augustus, van Paus Gregorius en Paus Julius, het zoude nu het Rome worden van Victor Emmanuel, *den Vader des Vaderlands*, van Humbert zijn zoon, van Victor Emmanuel III, zijn pas geboren kleinzoon. Moeielijkheden waren er, natuurlijk, want alles moest nog gedaan, maar de krachten en het goed waren er ook. Had niet de geestelijkheid Italië in bezit gehad? Het land van melk en honig, tot nu toe alleen afdruppelend op het vulgus, maar de groote heeren vetmestend, behoorde nu aan den Staat; met de in-bezitneming der kerkelijke goederen was de rijkdom, de welvaart van het volk verzekerd!

Ziehier het verschiet zooals 't zich 25 jaar geleden voor den jongen Staat scheen te openen. En men toog aan het werk.

Wij willen niet in bijzonderheden treden omtrent al de fouten die in deze 25 jaar gemaakt zijn, de schittering naar buiten, de grootsche opzet van leger en vloot, het koloniaal bezit; noch omtrent de goede zaken waarin men bleef steken omdat men zijn krachten had overschat; alleen willen wij een overzicht geven van wat onmiddellijk met ons onderwerp in verband staat, namelijk het gebruik der geestelijke goederen, die den grondslag zouden uitmaken tot de materieele welvaart van talië.

De goederen door den Staat aan de kerken en kloosters ontnomen, vertegenwoordigen, naar de berekening die ik door verschillenden menschen hoorde maken, een waarde van tusschen de 50 en 70 milliarden. In hoeverre dit juist is, valt moeielijk te beoordeelen, te minder daar het voor een groot deel een quaestie was en is van vraag en aanbod. Maar - hoe ook - met deze schatten van bebouwden grond, zoude het kleine landbezit, dat ideaal der economen, regel worden; ieder zou zijn aandeel krijgen, door middel van de gemeentelijke administratie. Een net van kleine bezittingen zoude over Italie uitgebreid worden; en wie weet, over eenigen tijd de dagelijksche polenta ten minst des Zondags vervangen worden door het ideaal van Hendrik IV, de ‘poule au pot.’

De verwezenlijking van 't plan was, hoe schoon ook op 't papier, een zeer moeielijk, zoo niet onoplosbaar vraagstuk; en de uitkomst deze: dat de inbezitneming der kerkelijke goederen door den Staat, Italië armer in plaats van rijker heeft gemaakt. De redenen zijn vele en ingewikkeld. Als de voornaamste mag men echter aannemen dat de opeenvolgende regeeringen, spoedig en véél geld noodig hebbende, zich met alle verbeteringen te gelijk wilden bemoeien, tijd noch hoofd hadden de zaken op de gewenschte wijze te ontwikkelen, en de goederen dikwijls in hun geheel aan den meestbiedende verkochten; deze vervielen aldus, 't zij aan grondbezitters, die ze voor een appel en een ei overnamen, 't zij aan gemeenten die er naar eigen goedvinden mee handelden, en de spreuk in praktijk brachten: Wien veel heeft, dien zal veel gegeven worden.

Daarbij, 't zij uit gebrek aan energie, 't zij uit gebrek aan kapitaal en de steeds bezwarende economische toestanden in 't algemeen, werden de gronden minder goed bearbeid dan door de kloosterbroeders, die schoon zich niet bemoeiend met nieuwe uitvindingen op landbouwkundig gebied, toch hun arbeid met zorg verrichtten, daar 't hunne eigene zaak was, terwijl de boeren en daglooners der groote grondbezitters slechts betaalde werktuigen zijn; en hoe betaald!

Voor twee jaar, bij den opstand van Sicilië, die zoovele achterlijke toestanden aan 't licht heeft doen komen, is het verderfelijke grondbezitterssysteem hier in Italië, en voornamelijk in Sicilië, in alle couranten besproken.

Maar nog even dient dit ter herinnering: De eigenaar ver-

huurt bij groote perceelen zijn grond aan pachters, die ze weer bij kleinere stukken aan onder-pachters verhuurt. Daar de winst van den onder-pachter dikwijls al gering is, ligt 't voor de hand dat de boer of daglooner die den eigenlijken arbeid verricht, wordt uitgemergeld, en het land nog bovendien zijn eisch niet krijgt. De eigenaar verteert zijn geld, waaraan maar al te dikwijls bloed kleeft, te Rome of Napels en een gedeelte van 't jaar in zijn villa of paleis. Zoo zijn er dorpen die alleen bestaan uit een paleis en krotten; in het eerste heerscht ongekende weelde, in de laatste ontbreekt het allernoodigste, men kan ze vergelijken met die in de Neder-Veluwe en de Friesche venen; alleen is het contrast grooter, daar ze onmiddellijk om het paleis heen liggen.

Behalve dat het vervallen van de kloostergoederen aan den Staat de *latifandi* of uitgestrekte landbezittingen deed vergrooten en in aantal toenemen, was er nóg een nadeel, namelijk dat het met den verkoop niet overal vlotte, en er dus stukken grond ongebruikt en onbebouwd bleven liggen, die in den loop der jaren steeds aan waarde verliezen.

Wat in Sicilië op groote schaal plaats had, was het geval door geheel Italië; uitgezonderd in Lombardije en in de Romagna waar het kleine grondbezit toenam, heeft de verwisseling van bezitters meer onheil dan heil aangebracht; en niet alleen was hiervan de betere bebouwing oorzaak, maar het, ofschoon ook dikwijls onrechtmatig verkregen goed, wierp ten minste ten tijde van het kerkelijk bezit voor de omliggende bevolking zijne rente af, in den vorm van liefdadigheid. Er bestond geene andere dan deze kerkelijke liefdadigheid. Ook de weldaden der rijke wereldlijke heeren gingen door de handen der geestelijken; want ze werden minder verstrekt uit medelijden met wien het minder had, dan wel om voor zich zelf een beter plaatsje in het Paradijs te bedingen. Hóe die liefdadigheid uitgeoefend werd, zullen wij straks nader zien. Eerst willen wij nog een blik slaan op de wijze waarop de onteigening der kerkgoederen plaats had.

De kloosters werden in twee rubrieken verdeeld; die welke zich *contemplatie* ten doel stelden, en die welke een socialen werkkring hadden, als: ziekenzorg, opvoeding, begraven, doodenmissen lezen enz., en die dus eigenlijk ineenvloeien met de zoogenaamde *opere pie* of inrichtingen van liefdadigheid, welker

regeling tot op den huidigen dag door den Staat niet geheel tot een einde is gebracht.

Deze laatste rubriek van kloosters liet de Staat uit welbegrepen eigenbelang in stand, en zij kregen vrijheid zich als zoogenaamde *enti morali* of zedelijke lichamen door den Staat te doen erkennen en onder zijne bescherming te stellen. In sommige gevallen werden de goederen hun ontnomen en kregen zij ter vergoeding de zoogenaamde waarde daarvan (dikwijls niet veel meer dan de helft) in Staatspapieren terug; in andere gevallen moesten zij eene hooge rente aan den Staat betalen (12 pCt.), verder gratis de genoemde diensten blijven verrichten, welker bezoldiging anders aan de armenzorg van Staat of gemeenten zoude zijn vervallen. De Staat zoude zich zelf dus het grootste nadeel hebben gedaan door deze kloosters of vereenigingen te ontbinden.

Wat de contemplatieve monnikenorden betreft, deze werden alle in naam opgeheven, maar feitelijk op de volgende wijze behandeld:

Zoo de kloosters kunstschatten bevatten, vervallen of waardeloos geworden waren, of zoo er andere lokale redenen bestonden, werden de oude kloosterlingen door den Staat als een soort van huisbewaarders aangesteld. Wilden zij gaarne een grond er bij behouden om in eigen onderhoud te voorzien, een zoogenaamden *orto*, dan konden ze dien van den Staat huren.

Wie in Italië was, zag om Rome en zelfs in de stad of elders de bruin- of witgekapte monniken spitten en planten om hunne cellen en kapellen heen. Er is iets ongemeen rustigs, aartsvaderlijks in dit gezicht. Zoolang in de Nieuwe Maatschappij nog het nuchtere en gejaagde den boventoon blijft voeren, zijn de Middeneeuwsche langgebaarde Capucijners, Trappisten, Dominikanen, langzaam in hunne bewegingen, verouderd in hunne gewoonten, zich niet bemoeiende met of bekommerende om het gewoel buiten hun *orto*, nog een weldaad voor 't oog, en soms zelfs, een rustpunt voor 't gemoed.

Van de kloosters en ook kerken die feitelijk werden opgeheven, is een groot deel herschapen in scholen, kazernen, hospitalen enz. In de groote vierkante mooi begroeide binnenplaatsen, met een architectonisch, gebeeldhouwden put in 't midden, ziet men nu, in plaats van monniken die al heen en weer sloffende

hun rozenkrans baden en zich in 't zonnetje koesterden, exerceerende soldaten of spelende kinderen. De oude bewoners die een goed heenkomen moesten zoeken, kregen echter tot hun dood een pensioen van 300 tot 600 lire.

Wat is nu 't geval? Verbod om het ordekostuum te dragen bestaat er niet; evenmin kan samenwonen worden verboden; de uitgedrevenen komen dus met hunne pensioenen tot hunne broeders terug, en nieuwe kloosterlingen doen de gelofte. Brengen zij geen geld mee, welnu, dan leven zij nog gedeeltelijk mee van de pensioenen door den Staat uitgereikt. Och, de monnik leeft zoo goedkoop met zijn eigengebouwde groenten en aalmoezen, of betaling van diensten bij begrafenissen enz. Daarbij - is er wat in het klooster te zien van kunst, oudheden of andere merkwaardigheden[1)] dan wordt ook hiermede een aardig sommetje verdiend.

En dan - rijke clericalen geven hun steun; want geld *is* er in Italië en niet weinig ook; oude kloosters en landerijen worden aangekocht, scholen en hospitalen opgericht - kloosterscholen kunnen niet verboden worden, als de onderwijzers hun Staatsexamens afleggen - en als van ouds door handigheid, fanatisme en liefdadigheid wordt een groot deel van den invloed herwonnen. Het volk in zijn socialen nood en zijn teleurstelling ten opzichte der beloften van den Nieuwen Staat tamelijk weerloos, wordt weer opnieuw afhankelijk van de Kerk, welker materieele hulp het in zijn overmoed heeft gemeend te kunnen ontberen. Toch - één ding blijven de geestelijke heeren in het oog houden: de nationale rijkdom moet niet worden vermeerderd; alles moet belet wat Italie tot een bloeienden Staat zoude kunnen maken. Er worden dus geene verbeteringen in den landbouw aangebracht, geene fabrieken opgericht, niets gedaan voor de maatschappelijke welvaart, die *op den duur* het volk onaf hankelijk zoude maken, en 't Vereenigd Koninkrijk Italië bloeiend. Ja, zijn sociale moeielijkheden worden - 'k zeg niet van humanitair - maar van Kerkelijk standpunt met gretige oogen gevolgd; en: - heden ik, morgen gij! - is de stille gedachte.

1) Zoo is er hier te Rome een Capucijner Klooster, waarvan eenige onderaardsche vertrekken versierd zijn met geraamten, doodskoppen en doodsbeenderen; altaars en nissen, wand en zolderversieringen, ja zelfs lampen en dergelijke bestaan uit saamgevoegde knokkels.

Wat Rome aangaat, en als uitgangspunt van het clericalisme heb ik dit in de eerste plaats op 't oog, zijn er in de nieuwe wijken geheele straten die uit kloosters bestaan. Hier wonen dus vrije burgers door de Staatswetten, en vreemdelingen (hun aantal is hier groot) door hunne nationaliteit beschermd, die kerken, oratoriums enz., oprichten. De 366 kerken die Rome bezit, schijnen nog niet voldoende te zijn, of liever daar deze grootendeels onder contrôle van den Staat staan, verkiest charbonnier d'être maître chez lui.

De Staat die zich met alles, en mogelijk te recht, heeft willen bemoeien, maar dit dikwijls onhandig deed, staat nu voor gevallen als deze: erfenissen mogen volgens de wet niet vermaakt worden aan inrichtingen van welken aard ook, tenzij deze als zedelijk lichaam door den Staat zijn erkend, wat ze recht op bescherming geeft ja, maar ze ook aan inmenging bloot doet staan. Ten einde aan deze zoo hatelijke inmenging van Staatswege te ontkomen, zonder daarom van de erfenissen der geloovigen afstand te doen, laten de leden van een geestelijke vereeniging zich niet als zedelijk lichaam inschrijven, maar zorgen dat de bepaalde som op naam van een of twee personen wordt vermaakt, die de hoofden der inrichting zijn of met haar in verband staan. De Staat is machteloos hiertegen. Gevallen dat van zulk een erfenis misbruik wordt gemaakt, komen hoogst zelden voor; ten eerste omdat het clericale net de betrokken personen te veel houdt omstrikt; ten tweede omdat de Kerk zijn naaste vriend en bloedverwant is. Ook heeft men, nadat zulk een geval van misbruik zich eens had voorgedaan, dit er op gevonden: de erfenis aan twee personen te vermaken, wat natuurlijk de vervreemding moeielijker maakt.

Ik ben opzettelijk wat lang blijven stilstaan bij de omzetting der kloostergoederen in Staatsbezitting, daar dit samenhangt met den invloed, materieel en moreel, dien de Kerk bezig is te herwinnen. In hoeverre die invloed bij een ander procédé van in bezitneming een minderen omvang zouden hebben, is natuurlijk niet met juistheid na te gaan. Dit echter is de meening van velen die met Italië's inwendige toestanden bekend zijn: zoo de Staat, in plaats van de goederen onder zijn eigen beheer te nemen, dit aan de geestelijkheid had overge-

laten, deze dwingend er eene hooge rente voor te betalen en ze in kleine perceelen te verhuren, dan zoude de geestelijkheid *nolens volens* de belangen van den Staat hebben bevorderd, inplaats van, zooals nu, langzamerhand, buiten dezen om, en in haar vuistje lachend, een groot deel dier goederen toch weer in handen te krijgen.

Een ander zwaartepunt van de macht der Kerk ligt in de reeds met een enkel woord aangestipte instellingen van liefdadigheid. De mensch, meer bepaald de Italiaan, nog meer bepaald de Romein, vraagt het allereerst naar zijn *panem et circenses*. Hij kan een held en een martelaar worden als 't noodig is; maar tot den gewonen sleurgang van 't leven teruggekeerd, keert hij zich tot wien hem het beste dient, het krachtdadigst helpt. Liefdadigheid in den meest uitgebreiden zin is, van de oudste tijden af, de groote macht van het Katholicisme geweest.

Goede gaven - ziekenverpleging, dak en voedsel, - ze werden het volk toegeworpen met de vermaning: ‘ziet ge mijn zoon, niemand helpt u, dan de alleen zaligmakende Kerk!’ Geven, geven en nogmaals geven was het wachtwoord; en schoon het *nemen recht* heette, en in het groot geschiedde, de afdruppeling op de armen en behoeftigen was zóó gestadig, zóó van zelf sprekend, zóó humaan, dat ze grootsch was niettegenstaande de herkomst. De Katholieke Kerk begreep altijd zoo bij uitstek hoe hare zonen aan zich te binden; zwakheden vergevende, omdat de menschelijke natuur ze móest begaan; hulp reikende daar de taak der Kerk ineengeweven was met de lijdende menschheid, en hare priesters geen andere belangen dan deze behoorden te kennen. Geven en helpen is dus *traditie*, en het is deze traditie, die aan de wereldlijke macht van den Paus, en wel meer bepaald hier in Rome, als het middelpunt, hare grootste populariteit gaf. Wij willen dit wat nader in het licht stellen.

De armen van Rome!

Wie hier in Rome geweest is, al is 't slechts veertien dagen, weet, t'huisgekomen, hiervan iets te vertellen, heeft er een oordeel over; dikwijls scheef en oppervlakkig, dit geef ik toe, maar toch altijd overeenkomend op dit punt, dat de uitgestoken

handen talloos zijn; dat de kinderen in grooten getale op bedelen worden afgericht; dat overal vrouwen staan met kleine kinderen op den arm en aan de rokken, die u naloopen, u den zegen der Madonna toewenschen in de hoop op een *soldo*, en u soms een vloek nazenden als die hoop bedrogen wordt. Wie 's avonds en 's nachts, zelfs door de fatsoenlijkste buurten huiswaarts keert, ziet menschen op een stoep, tegen een muur, of waar ook uitgestrekt, soms met een bundeltje als hoofdkussen, soms op de harde koude steenen ineengedoken, om toch niets van de eigen menschelijke warmte verloren te laten gaan. Wie andere buurten bezoekt, die van den Trastevere (de overkant van den Tiber) of van het klassieke Rome bezijden den *Palatijn* en het *Forum Romanum*, en bijv. de *piazza della Consolazione* oversteekt, kan daar een eigenaardig schouwspel te zien krijgen. Op de hooge stoep voor een Kerk en tegen de huizen aan, liggen groepen van mannen, vrouwen, kinderen, alles door elkaar. Ik zag er verleden zomer, tusschen negen en tien uur 's avonds, een honderdtal. Moeders met kinderen aan de borst, of tegen haar aangeleund om een zacht plaatsje te vinden, zij zelven rechtop tegen den muur gezeten; mannen die al snorkend de nachtrust zijn ingegaan; stoeiende jongens, andere die water halen aan de naastbijzijnde fontein; groepen die nog zitten te keuvelen of hun lompen in orde brengen; anderen die hun stuk brood kauwen, waartusschen wat gekookte tomaten of andere groenten zijn gelegd; dat alles doet denken aan de conventioneele, sterk gekleurde, quasi-romantische platen en schilderijen van het oude Pauselijke Rome dat velen verdwenen wanen, maar dat men, hoe langer men hier woont en ziet en hoort en zoekt, uit alle hoeken en gaten nog te voorschijn ziet komen als even zoovele sociale spoken die u aangrijnzen.

't Is alleen 's zomers, dit moet ik er bij voegen, dat men zulke talrijke groepen van menschen den nacht *à la belle etoile* ziet doorbrengen; de bewoners der *Campagna Romana* namelijk moeten eenige maanden lang de koortsaanbrengende dampen ontvluchten, en komen dan te Rome hun heil zoeken, dáár of in den omtrek werken. Maar ook 's winters, óók in andere buurten, ook een arm klein kind alleen, óók de oude vrouw, menschen die in de stad te huis behooren, ziet men zonder dak.

De armoede, de geijkte, gepatenteerde armoede, die zich

niet schaamt een aalmoes te vragen, maar er recht op meent te hebben van giften te leven, deze armoede nu is eene speciale erfenis van het Pausdom; en toch, of misschien juist dáárom, is in geen land, onder geen regeering zooveel gegeven, zooveel philantropie uitgeoefend, als onder datzelfde Pausdom.

Ik spreek hier niet van de particuliere liefdadigheid, die - zoolang de Staten economisch nog geen ideaalstaten zijn - niet anders dan als een natuurlijke uiting van menschenliefde kan worden beschouwd; de liefdadigheid die, al moge de regeering zich er zijdelings in mengen om misbruiken te voorkomen, toch altijd een persoonlijk, een individueel karakter blijft behouden; maar ik heb hier op het oog de publieke officieele weldadigheid, die in naam eener collectieve massa wordt uitgeoefend en op geheele klassen eener bevolking wordt toegepast. Deze nu droeg tijdens het Pausdom zooals wij zeiden een zeer speciaal karakter; eenerzijds plukt Italie hiervan nog de heilzaamste vruchten; anderzijds, in den vorm van toenemende luiheid en armoede, de allerbitterste. Waar niets gedaan wordt om de maatschappelijke huishouding op vasteren grondslag te brengen, is *geven* niets anders dan Danaïdenwerk, en dit Danaïdenwerk werd tijdens het latere Pausdom op groote schaal verricht.

De redenen liggen voor de hand als wij een blik werpen op Rome, zooals het bij het plebisciet van 1870 uit handen van Pius IX overging in die van Victor Emmanuel. Het bestuur van Rome verschilde met dat van elk andere stad van Italie zoowel als van Europa. De Romeinen leefden zonder politieke rechten, zonder eigenlijk gemeentebestuur. De burgerlijke rechten, schoon uit de Romeinsche ontstaan, waren verward en met de kanonieke rechten in tegenspraak. In het Kapitool hield een zoogenaamde *Romeinsche Senaat* zitting, maar deze was niet meer dan de schim eener gemeentelijke vertegenwoordiging. De economische toestand van Rome beantwoordde aan den municipalen. Het moge overdreven zijn dat de eigenlijke bron van inkomsten bestond in den verkoop van reliquiën en indulgenties, een algemeen bekende zaak is het, dat de handel zich beperkte tot voorwerpen van kunstindustrie, nl. in marmer, mozaïekbewerking en goudsmederij, sints eeuwen een eigenaardigheid van Rome. Van de bevolking, die minder dan de helft der tegenwoordige, dus ongeveer 200.000 inwoners bedroeg,

behoorde slechts 2 pCt. tot de bezittenden; 112.000 (waarvan 65.000 volwassenen) behalve de komenden en gaanden, die altijd talrijk in Rome zijn geweest, waren zonder eenig bedrijf; dus meer dan de helft der bevolking leefde van de giften, 't zij der regeering, 't zij van de weinigen in wier handen de kapitalen, de macht en de invloed waren. Dit is de statistiek die bij volkstelling van 1871 is opgemaakt.

Daar het niet met de politieke inzichten van het Pausdom strookte zich met de oorzaken of het voorkomen der ellende te bemoeien, trachtte het door een uitgebreide en geregeld werkende organisatie der officieele hulp ten eerste de rust te bewaren, ten tweede door het aankweeken van rechtstreeksche af hankelijkheid, het vertrouwen en aanzien der souvereine macht te vermeerderen. Hiermede staan in nauw verband de luisterrijke volksfeesten, illuminaties, processies en dergelijke prachtvertooningen op kerkelijke herinneringsdagen, waarbij uitdeelingen op groote schaal plaats hadden. Men leest hiervan curieuze bijzonderheden of hoort ze van de Romeinsche oudjes.

Zoo werd tijdens de regeering van Pius IX, op den verjaardag zijner kroning, voor elk kind waarmede de moeders zich aanmeldden, vijf *soldi* verstrekt. De nog ongeboren kinderen telden ook mee. 't Was een zeer in gebruik zijnde bedriegerij elkaars kinderen te leenen en zich het voorkomen te geven zwanger te zijn.

Dan - behalve aan de gepatenteerde armen - werd er een heirleger van subsidies verleend aan arme adellijke families. Een zoogenaamde ‘geheime aalmoezenier’ was belast met deze uitdeelingen, die niet minder dan 3000 kronen per jaar bedroegen, ja tot 100.000 kronen opliepen. Hieronder waren begrepen bruidschatten van arme meisjes, ‘vooral van haar’, zooals blijkt uit de boeken van een pauselijken beambte, ‘die de ketters ontvluchtende, in Rome haar toevlucht zoeken’.

Het totaal der uitgaven, zoowel aan instellingen als subsidies, kunnen wij niet mededeelen, maar iemand die eene speciale studie van de geschiedenis der Romeinsche liefdadigheid tijdens het Pausdom heeft gemaakt, Querino Querini, berekent dat de jaarlijksche som voldoende moet geweest zijn om aan al de behoeftigen van Rome het strikt noodige tot levensonderhoud te verschaffen.

Ziehier de vormen van liefdadigheid zooals zij zich gedurende

het Pausdom openbaarden, dat populair maakten, en nu nog, meer dan men buiten Italië weet of vermoedt, door velen doen betreuren. Hoe dikwijls - in en buiten Rome - heb ik niet hooren vertellen van den tijd, toen de wijn nog 2 *soldi* den liter kostte, toen er nog geene, of zoo goed als geene belastingen waren, toen men nog luisterrijke feesten en schitterende optochten te zien kreeg! Naast het kaf, dat noodzakelijk luiheid en armoede tengevolge moest hebben, vindt men echter het koren met zijn heilzame vruchten. Ik bedoel de *opere pie* of liefdadigheidsinstellingen: de hospitalen, weezeninrichtingen, toevluchten voor ongelukkige of verlaten kinderen, voor hen die kosteloos of bijna kosteloos een ambt kunnen leeren, tijdelijk een tehuis vinden, en nog zoo vele vormen van hulp meer, die Rome in zulk een aantal bezit, als 'k geloof geene andere stad ter wereld.

Deze *opere pie* zijn over 't algemeen uitstekend ingericht, hebben - schoon ook nooit toereikend voor de aanvragen - over flinke fondsen te beschikken; en nog steeds zijn het de Katholieken ('k gebruik deze benaming natuurlijk in tegenoverstelling van de ongeloovigen, niet van andere gezindheden) die voortgaan nieuwe instellingen in 't leven te roepen. Zoo al niet onmiddellijk van de Kerk uitgaande, of onder 't bestuur van een geestelijke staande, worden zooveel mogelijk clericale elementen er *in*, Staatsinmenging er *buiten* gehouden. Ja zelfs in de inrichtingen die geheel een anti-clericalen geest ademen is het moeilijk genoemde elementen - geheel te weren. Het zijn namelijk de liefdezusters, die het best de behandeling van zieken, zwakken, kinderen, hulpbehoevenden kennen; haar kerkelijk en zieleheil is in haar liefde-ambt vervat; zij doen met toewijding wát zij doen. En bepaalde pleegzusters bestaan hier niet eens buiten degenen die de gelofte hebben afgelegd.

In de hospitalen bijv. is men wel bijna genoodzaakt hare hulp in te roepen, schoon dan ook het gevaar voor oogen ligt dat zij haar invloed gebruiken ten bate der alleen zaligmakende Kerk en langzamerhand trachten de administratie in handen te krijgen. Ik ken gevallen waar men zich buiten alle geestelijke inmenging heeft willen houden, en toch eindigde met daartoe terug te keeren.

En juist hier hebben wij de stille, weinig geruchtmakende, sociale werkzaamheid die tot in de fijnste vezelen van het

volk doordringt. Wie door middel der couranten het rijzen en dalen van den clericalen thermometer wil nagaan, bemerkt van dit alles niets. Deze behandelen slechts de dagelijksche politiek; en daar er geene clericalen in het Parlement zijn, hunne organen weinig hebben in te brengen, zich slechts zijdelings met Staatszaken bemoeien en voor 't meerendeel slecht geschreven zijn, kan men zich uit deze lectuur volstrekt geen denkbeeld vormen van de stille macht die het clericalisme uitoefent.

En nu zal men vragen: welke staats-, gemeente- of particuliere inrichtingen staan tegenover deze werkzaamheid der geestelijkheid? Deze toch zouden de meest doeltreffende bestrijding zijn. Weinige, zeer weinige. Door vele gemeenten zijn de oude instellingen overgenomen, en worden door haar onderhouden.

De zeven groote hospitalen in Rome, die eigen fondsen hebben, worden bestuurd door eene commissie die door het gemeentebestuur wordt gekozen; maar om de hierboven besproken redenen blijven het clericale instellingen, en dan - sints verleden jaar is het aantal clericalen in den gemeenteraad, te Rome als door geheel Italië, toegenomen en hiermede hun invloed vermeerderd.

Verder bestaat er van gemeentewege eene ‘Vereeniging van openbare hulp’, waaraan de geestelijkheid geenerlei deel heeft. Ze heeft overal vertakkingen onder de namen van ‘'t Roode, 't Witte, 't Groene, 't Gouden Kruis.’ 't Zijn geene hospitalen, maar 't zij gratis, 't zij tegen betaling, wordt er hulp gezonden, aan wie daarom vraagt.

De vereeniging is echter onvoldoende om in de niet-clericale of anti-clericale behoeften te voorzien; daarbij heeft ze het gebrek alleen over mannelijke hulp te beschikken.

Wat de particuliere liefdadigheid aangaat, deze *is* er, maar te schaarsch, niet georganiseerd, niet gesteund door de sympathie en den geldelijken bijstand van het publiek. Eene vereeniging als bij ons die van ‘Liefdadigheid naar Vermogen’, door het geheele bezittende publiek van Amsterdam gesteund, bestaat hier niet. Wie hier op deze wijze werkt, doet het alleen of met enkelen. Ik leerde eenigen kennen, mannen zoowel als vrouwen, die met stillen heldenmoed hun weg gaan, tijd

en krachten gevende aan hun werk van liefde. Men bewondert hen te meer naar mate er minder over hunne sociale werkzaamheid wordt gesproken. Hunne eenige belooning is, ten minste iets van al het leed om zich heen te verzachten. Zij wachten niet op de sympathie van het publiek, zij slaan de handen aan 't werk en doen wat zij kunnen. Maar men moet zoeken met de lantaarn van Diogenes, om te weten te komen wáár die menschen zijn en hóé zij werken.

Zoo maakte ik kennis met een dokter, die mij naar zijne kleine operatie-zaal bracht, waaraan vier doctoren en vier dames werkzaam zijn. Kinderen tot tien jaar worden hier kosteloos chirurgisch behandeld, krijgen de noodige medicijnen, en een bord rijstemelk. Het aantal behandelde kinderen bedraagt dagelijks tusschen de tien en twintig. Er is echter geen geld om er een klein kapitaal aan toe te voegen, ten einde de kinderen, in geval van ernstige operatie, eenige dagen te kunnen houden.

Eene andere inrichting is die van eene dame, Anna Capozzi, die kinderen zonder te-huis tot zich neemt. Deze vrouw doet wonderen met de weinige geldelijke hulp die zij ontvangt. Dikwijls ziet men haar met haar kar en paard, die zij tot dit doel van een goeden vriend kreeg, om vijf uur 's morgens rondrijden, om op groentemarkten, in kazernen, groote magazijnen, hotels voorraad op te doen. Op deze wijze geeft men hier gaarne. Soms komt zij met honderd kilo brood te huis. Maar zij heeft honderd veertig kinderen te verzorgen en geen stuiver waarop zij kan rekenen. Toch doet het vertrouwen in haar werk, zegt zij, haar altijd het hoofd omhoog houden. ‘En als gij sterft?’ vroeg iemand haar. ‘O, God is goed’, was haar antwoord; ‘dan zal er wel iemand anders komen die voor mijn arme kinderen zorgt’.

Ik haal deze voorbeelden aan om te doen zien dat er hier nobele menschenvrienden zijn, als overal elders. Het is dan ook niet zoozeer het gebrek aan goede menschen die eene grootere sociale werkzaamheid tegenhoudt, als wel dat het streven op iets anders is gericht. Er kan - zoo is de redeneering - niets van duurzaam belang ondernomen worden, voór de politieke toestanden beter zijn; en op dit aanbeeld slaan ook de grootste altruisten zich de handen stuk. Daarom ook werd een

man als Ruggiero Bonghi door geene enkele politieke partij begrepen. Hij had het er geene naar den zin gemaakt, omdat hij datgene zag, wat hooger en verder ligt, en waartoe de politiek moet worden opgevoerd.

Zijn liefste werk was zijn sociale werk. Maar wie zag daarvan het gewicht in? Wie sprak er na zijn dood over, anders dan ter loops, en nadat men eerst kolommen vol geschreven had over zijn intellectueelen arbeid? En nog - zijne twee groote gestichten voor de zeshonderd kinderen van arme of overleden onderwijzers, wat zal er van worden? Het zijn moderne inrichtingen, geheel op humanitaire leest geschoeid; aan de kinderen wordt niet vóór alles geloof en gehoorzaamheid ingeprent, die kanker voor het individu, maar ze worden vrij ontwikkeld, zooveel mogelijk ieder naar eigen aanleg. Toch - niettegenstaande den persoonlijken en politieken invloed dien Bonghi had, niettegenstaande de geldelijke hulp der Koningin en nog zoovele voordeelen waarover weinigen konden beschikken, is 't zeer de vraag of de inrichting op deze ideale wijze zal kunnen worden voortgezet. Ik hoorde reeds mompelen van vereenvoudiging, van zekere wijzigingen, die haar zouden maken tot een dier conventioneele weeshuizen, waaraan de levendmakende adem ontbreekt. Van dit, tot het vallen in de clericale grijphand, is slechts een stap, Maar wie zal de taak van ‘papa Bonghi’, zooals zijn pleegkinderen hem noemden, overnemen? De mannen van kracht en energie worden door hooge politiek in beslag genomen; liefdadigheidswerk, dat toch in dezen zin opgevat, sociaal werk mag worden genoemd, komt niet in aanmerking, behoort tot de tweedehandsrubriek.

Blind zijn de Italianen, stekeblind, met al hun intelligentie en natuurlijken aanleg. Vooruitgang zoeken zij in 't Parlement, niet in de maatschappij; in 't onderwijs, niet in de opvoeding. Onwetendheid is hier de kanker niet. Met de 75 pCt. analphabeten hier begrijpt het volk toch veel meer en veel beter dan bij ons; 't gebrek aan goed onderwijs bestaat, maar wordt door de leerlustigen met hun helderen en vluggen Latijnschen geest ongelooflijk spoedig ingehaald. Maar wat niét is in te halen, is een slechte opvoeding. En waar mannen en vrouwen van ontwikkeling (vooral de eersten) niet beseffen dat eene betere maatschappij een droombeeld blijft, waar opvoeding is in school noch huis; zoolang men meent dat alles *van zelf*

komt, zoo de politiek maar in goede richting is, wat wilt ge dan dat het meerendeel daarvan begrijpt? Aan de toekomst van Italië mag men niet twijfelen, daar de kern der natie eene goede is, maar vóór alles moeten de Italianen leeren inzien dat méér dan het pure intellect, hart en gemoed ontwikkeling behoeven. Zoo een hoogere zedeleer ingang vindt, houdt het dogma der clericalen het van zelf niet daartegen uit, daar het verouderd is en geene vrijheid van denken duldt. Nu strekt zich de clericale hand uit, en wordt gegrepen; men moet toch *iets* hebben om zich aan vast te klemmen. Hier zijn de lijders van het volk nog in het stadium waarin Holland 20 of 25 jaar geleden verkeerde, toen men ook meende dat in verbetering van onderwijs *alles* gelegen was. Alleen met dit onderscheid, dat de opvoeding in huis beter was en deze zich niet, zooals hier, vereenzelvigde met die der priesters.

Mijn onderwerp leidt er mij van zelf toe nog eenige woorden over de scholen te zeggen. Ook hier wordt de geestelijke invloed sterker. Vooral de Jezuïeten, met hun groot aanpassingsvermogen, winnen steeds. Ze begrijpen het best de behoeften van hun tijd, hun onderwijs behoort tot het beste in Italië. Het *Collegio massimo*, de grootste school hier in Rome (welker kostleerlingen men herkent aan hun dwaas kostuum: zwarte rok, witte das en boord, en cylinderhoed), bestaat, personeel en leerlingen te samen genomen, uit een paar duizend personen. Kinderen van vijf of zes jaar af ontvangen hier hunne opvoeding tot dat zij klaar zijn voor de Universiteit.

Liberalen, Afgevaardigden, menschen die er rond voor uitkomen geen priestervrienden te zijn, zenden hunne kinderen hierheen. En 't is niet allen om het betere onderwijs, maar ook uit een moreel oogpunt dat velen hun kinderen naar de priester-, in plaats van naar de Staatsscholen zenden. Hier ten minste - is de redeneering - worden den kinderen nuttige stelregels ingeprent; al geschiedt dit ook op dogmatische wijze, zij kunnen al licht, meenen de ouders, een kleinen dam vormen tegen het toenemende bederf van onzen tijd.

Op de Staatsscholen kunnen de kinderen - op verzoek - ook godsdienstonderwijs ontvangen, maar dit bepaalt zich dikwijls tot schimpen op de clericalen en het opdringen van eigen politieke meening. Zoo is er een Afgevaardigde in het Parlement

- vroeger hoofd eener school - die het kruis verbrandde voor de oogen der kinderen. Dergelijke dingen wil de rustige burger niet. Dat zijn kinderen niet te clericaal worden, daarvoor meent hij te huis zelf wel te kunnen zorgen; maar wat godsdienstig respekt moet hun toch worden ingeboezemd. En onderwijl oefent de priester zijn invloed uit. Van de disharmonie die hierdoor in het karakter van het kind ontstaat, heeft de Italiaan geen begrip. Karaktervorming gaat buiten zijne sfeer.

De gemeentescholen, waar de opvoedingstaak het best wordt begrepen, vooral in het Noorden, zijn de bewaarscholen. Hier zijn vrouwen aan 't woord, de natuurlijke leidsters der jeugd, en hier kan de politiek nog geene rol spelen. Maar wat blijft er van het gestrooide zaad over, als het kind reeds op zijn achtste jaar aan die leiding wordt onttrokken?

En dan - wáár mannen en vrouwen recht hunne taak begrijpen (en vooral op het land zijn er helden en heldinnen van het lager onderwijs, die voor hunne vijf- of zeshonderd lire per jaar een leven leiden van opoffering en toewijding) worden zij door het gemeentebestuur nog dikwijls tegengewerkt. Wie het boek van Edmondo de Amicis: ‘De roman van een onderwijzer’ in handen kreeg, heeft een denkbeeld van den toestand van het lager onderwijs op het land. In plaats van dien stand zedelijk en maatschappelijk te verheffen, wordt alles in het werk gesteld om hem afhankelijk te maken van de invloedrijke personen in de gemeente. Vooral de arme meisjes hebben het hard te verantwoorden. De wil, de grillen, de... affectie van burgemeester of wethouder worden haar dikwijls als richtsnoer harer handelingen opgedrongen.

Ook hier is dus weer de toewjding van enkelen als een druppel in de zee. Een krachtig onderwijzerskorps, fier zijn rechten en plichten omhoog houdend als de opvoeders van het volgend geslacht, bestaat niet. En de priester doet er zijn voordeel mee.

Wij zijn aan het einde van onze beschouwing. Om den clericalen invloed beter voor oogen te stellen, hebben wij zaken moeten aanroeren, welker grondige behandeling een afzonderlijk opstel zonde vragen. Zoo de scholen. Toch hopen wij dat deze conclusie voor onze lezers duidelijk is:

De toeneming van het clericalisme in Italië zoude zijn te weren, daar zij niet voortkomt uit den onbedwingbaren hang om den priester aandeel in het maatschappelijk leven te geven. Maar hiertoe zoude noodig zijn dat het Vereenigd Koninkrijk Italië materieel en moreel op den weg van den vooruitgang ware. Nu strekt het volk - teleurgesteld, arm, belast - in arrenmoede de hand uit, en ziet, eene andere grijpt haar en laat haar niet los. Men herkent die, maar weet er niet aan te ontkomen; en onderwijl wordt de greep vaster en krachtiger. Mazzini zeide: het Katholicisme heeft zijn tijd gehad; elke poging om het te hernieuwen zal vruchteloos blijken; want wat uit 't hart is voortgekomen en zich toen met den Mammon heeft verbonden, is ten doode gedoemd, en kan niet uit zijn asch herrijzen. Maar Mazzini geloofde in een nieuwen godsdienst, in dien der humaniteit, die boven het Protestantisme, boven het Jodendom staat; hij meende dat de tijd daarvoor was aangebroken, hij zag het lichten overal; weinig vermoedde hij dat het jonge Italië, dat zijne erfenis aanvaardde, zijne taak zoo slecht zoude begrijpen, zijn hoogste idealen in het slijk sleuren, of ze zoude omzetten in ellendig politiek twistgeschrijf; en evenmin dat een der grootste genieën van onze eeuw, een geestelijke reus als Emila Zola, een boek over Rome zoude aanvangen met de bekentenis: zoo er een nieuwe godsdienst in aantocht is, dan is het een vernieuwd Katholicisme, en de initiator daarvan de Heilige Vader.

Rome, 6 April 1896.

C.E. DE VRIES ROBBÉ.

De Roo van Alderwerelt's denkbeelden over onze levende strijdkrachten.

III.
Ontwerpwet op de Militie en Schutterij.

Zooals reeds in de Inleiding werd medegedeeld, zond De Roo van Alderwerelt bij brief van 20 Februari 1876 den Generaal Knoop een ontwerpwet op de militie en schutterij. Die brief, het ontwerp, de critiek van den Generaal Knoop en het antwoord daarop van De Roo, zijn als bijlage B hier achter afgedrukt. Het gedrukte wetsontwerp was ter verduidelijking voorzien van enkele, terzijde gestelde, aanteekeningen in het handschrift van De Roo, die nu als noten aan den voet der bladzijden zijn opgenomen. Die noten moeten met het antwoord op den brief van Generaal Knoop als een soort van Memorie van Toelichting worden beschouwd; terwijl daarenboven ook toelichting wordt gevonden in De Roo's artikel: ‘Over algemeenen oefenplicht,’[1)] voorkomende in het eerste deel van de ‘Vragen des Tijds’ van 1876, en gedagteekend: 10 December 1875.

Bij het hier volgend algemeen overzicht van de voornaamste bepalingen der ontwerpwet is met de genoemde toelichtingen rekening gehouden; dit algemeen overzicht is verdeeld in de onderwerpen: dienstplichtigheid, samenstelling, kaders, oefening, dienst der schutterijen in tijden van gevaar en oorlog.

1) Zie no. 37 der lijst Bijlage A.

Dienstplichtigheid. Alle ingezetenen zijn dienstplichtig, of wil men liever oefenplichtig, van hun 20ste tot hun 45ste jaar bij de militie of de schutterij; zulks door loting uit te maken. Op die wijze wordt de geheele mannelijke bevolking geoefend, meer of minder volledig naarmate van de indeeling bij militie of schutterij; het minst volledig ten plattenlande. Onder den grooten druk der militaire lasten zal volgens De Roo: ‘algemeene oefenplicht in de volgende jaren het wachtwoord worden, en dan zal het Zwitsersche stelsel het ideale zijn.’

De grootte der lichting voor de militie moet telken jare zoodanig worden vastgesteld, dat men daardoor de totale bij de wet, voor huur- en militieleger samen, bepaalde sterkte verkrijgt. Het leger is toch verdeeld in een staand- of huurleger van vrijwillig dienende soldaten en in een militieleger. Van het militiecontingent wordt jaarlijks een gedeelte, tot een maximum van 1000 man, voor de zeemilitie bestemd.

Alle dienstplichtige ingezetenen, die niet reeds bij de militie of op andere wijze in militairen dienst zijn, behooren tot de schutterijen, welke verdeeld worden in: actieve-, reserve- en landstormschutterijen. De diensttijd voor de militie en de actieve schutterij bedraagt 5 jaar, voor de zeemilitie 4 jaar; daarna voor allen 5 jaar dienst bij de reserveschutterij, om dan tot en met hun 44ste jaar tot de landstorm-schutterij te behooren; die landstorm-schutterij is in tijd van vrede niet tot dienst verplicht.

Ruiling tusschen de twintigjarigen door de loting aangewezen voor militie of schutterij, is billijk. Is het daarenboven wel een bezwaar dat de meest gegoede jongelieden zoodoende bij de schutterij zullen komen, vooral daar die wapenmacht in de eerste plaats is geroepen tot handhaving der inwendige rust? Bovendien kan toch ook voor ontwikkelde jongelieden de dienst in het leger aangenaam worden gemaakt, zoodat ruiling met een schutterplichtige voor hen lang niet algemeen zal plaats hebben; tevens kan bepaald worden dat een schutterplichtige, die voor een militieplichtige optreedt, aan zekere eischen van kennis moet voldoen. De plaatsvervanger van beroep verdwijne, het karakter van militieleger gaat er door verloren. Plaatsvervangers en gewone vrijwilligers van beroep vinden hun aangewezen plaats bij de landmacht, die volgens Art. 178 der Grondwet (die van 1848) bestemd is om naar

omstandigheden te dienen in of buiten Europa. Tegen het behouden der nummerverwisseling, mits iedere twintigjarige, hetzij bij de militie, hetzij bij de schutterij moet dienen, kan geen overwegend bezwaar zijn, ‘want niet om de beperking in het stelsel van vervanging, maar om algemeene volksweerbaarheid is het te doen.’ Het wetsontwerp bepaalt dan ook dat ruiling mits vóór de inlijving is toegestaan.

Samenstelling. Het aantal Militaire Afdeelingen waarin het Rijk verdeeld is, wordt gelijk genomen aan dat der groote legerafdeelingen (divisiën); in elke Militaire Afdeeling is steeds dezelfde divisie gelegerd, die wat de infanterie betreft zijn miliciens geheel, wat de andere wapens betreft zooveel doenlijk uit die Afdeeling trekt. De Militaire Afdeelingen worden verder verdeeld in brigades-, bataljons- en compagniesdistricten, zoodanig dat uit elk bataljonsdistrict één bataljon militie en één bataljon actieve schutterij wordt verkregen.

De samenstelling der militie- en schutterijkorpsen wordt geregeld bij de wet; de georganiseerde korpsen van beiderlei soort staan onder de bevelen van den Minister van Oorlog. De schutterijen zijn in de eerste plaats gemeentesgewijze georganiseerd; de schutterijen van verschillende gemeenten kunnen echter tot een korps (compagnie of bataljon) worden vereenigd. In elke gemeente voegt men de schutterplichtigen van de actieve- en van de reserveschutterij tot afzonderlijke afdeelingen samen, doch voor elk bataljonsdistrict worden die gemeentelijke afdeelingen vereenigd tot 1 bataljon actieve en 2 bataljons reserveschutterij. Een dier beide bataljons reserveschutterij draagt den naam van keur-reservebataljon en is samengesteld uitsluitend uit manschappen, welke bij de militie hebben gediend.

De schutterij is bestemd voor den dienst der infanterie, vestingartillerie en genietroepen, voor beide laatste wapensoorten in den regel in die gemeenten waar dergelijke korpsen van het leger garnizoen houden. Ook de mogelijkheid van het oprichten van afdeelingen cavalerie en bereden artillerie, als zich daarvoor vrijwillig een genoegzaam aantal schutterplichtigen aanbieden, is niet uitgesloten.

Kaders. De regeling der kadervorming, zoowel voor militie

als schutterij neemt in het wetsontwerp van De Roo uit den aard der zaak een ruime plaats in. Voor de kadervorming bij de militie wordt in de eerste plaats gerekend op de vrijwilligers voor de militie. Die vrijwilligers, bij hun indiensttreding 17 tot 20 jaar oud, moeten minstens kunnen lezen en schrijven; zij blijven de twee eerste jaren van hun diensttijd onder de wapenen, doch zijn dan ook vrij van allen verderen dienst in tijd van vrede, tenzij ze vrijwillig verder willen dienen. Zij genieten verschillende voorrechten: vrij in de keuze van het korps, hoogere soldij dan de milicien, gratificatie voor elk jaar actieven diensttijd. enz. Die vrijwilligers kunnen ook als aspirant-sergeant of aspirant-officier in dienst treden na een afgelegd examen; zij worden in de kazerne afzonderlijk gehuisvest.

Het kader wordt in vast en tijdelijk kader onderscheiden. Het vaste kader, dat aangevuld wordt uit het tijdelijke kader, bestaat uit de officieren, onderofficieren en korporaals, die den militieplichtigen leeftijd hebben overschreden, buitendien de officieren afkomstig van de Koninklijke Militaire Academie. De overgang van het tijdelijke tot het vaste kader wordt bij Koninklijk besluit geregeld; de officieren moeten bij dien overgang aan een vast te stellen examen voldoen. Zoowel de officieren van het vaste als van het tijdelijke kader worden door den Koning benoemd; de regelen voor het bevorderen, ontslaan en op pensioen stellen van de officieren van het vaste kader worden bij de wet; die voor het bevorderen en ontslaan van de officieren van het tijdelijke kader bij Koninklijk besluit geregeld.

De onderofficieren en korporaals van het vaste kader hebben hoogere soldij dan die van het tijdelijke; de onderofficieren van het vaste kader mogen huwen, terwijl het Rijk moet zorgen voor de kleeding, het onderhoud en het onderwijs van hunne zonen, volgens wettelijk vast te stellen bepalingen. Na tienjarigen diensttijd hebben die onderofficieren recht op een burgerlijke betrekking; zoolang zij alsdan niet in zulk een betrekking zijn geplaatst en den dienst hebben verlaten, genieten zij half pensioen.

Officieren, onderofficieren en korporaals van het vaste of tijdelijke kader, ingedeeld bij de reserveschutterij, behouden hunne rangen of graden.

Vrijwilligers voor de militie of lotelingen kunnen na 6 maand dienst tot korporaal, en na verderen 6 maand dienst als zoodanig tot onderofficier worden benoemd; die vereischte diensttijd wordt tot op de helft verminderd voor de aspirant-sergeanten en aspirant-officieren. Om officier bij het tijdelijke kader te worden moet men 6 maand dienst als sergeant hebben gedaan, aan een vast te stellen examen voldoen en daarna 6 maand als officier dienen.

Hoewel de leden van het tijdelijke kader hetzelfde gezag uitoefenen als die van gelijken rang of graad bij het vaste kader, zoo voert, waar zij samen optreden bij gelijkheid van rang of graad, het lid van het vaste kader het bevel.

Dit wat betreft het kader bij de militie; de regeling voor het schutterijkader is uit den aard der zaak moeilijker, tenzij men ruime jaarlijksche toelagen kan geven. De officieren der schutterij worden door den Koning benoemd, de regeling voor hun bevordering, ontslag en overgang bij het tijdelijke of vaste militiekader worden bij Koninklijk Besluit vastgesteld. Gewezen of gepensionneerde officieren, niet ouder dan 50 jaar, welke ook voor oorlogstijd voor die betrekking geschikt worden geacht, worden tot commandanten der korpsen schutterij aangewezen; zijn zij niet in voldoenden getale beschikbaar, dan worden officieren van het leger, die boven de sterkte bij hun wapenen worden gevoerd, met dat bevel belast. De commandanten der bataljons actieve- en reserveschutterij hebben geen hoogeren rang dan dien van majoor, met uitzondering van de commandanten der keur-reservebataljons, die tevens als militie-commissaris in het bataljondistrict optreden en den rang van luitenant-kolonel hebben.

In den regel worden de betrekkingen van adjudant en van adjudant-onderofficier bij alle bataljons schutterij door officieren en onderofficieren der militie vervuld. De benoemingen bij schutterijen in den officiersrang, geschieden op voordracht van de bevelhebbers in de militaire afdeelingen in overleg met den Commissaris des Konings in de provincie. Het mindere kader wordt door die bevelhebbers, op voordracht der betrokken korpscommandanten, benoemd.

Alle kader der actieve schutterijen, voor zoover het niet vroeger bij het Nederlandsche of Nederlandsch-Indische leger heeft gediend, moet telken jaren vóór den aanvang van de

oefeningen der schutterijen, 4 weken bij de militie dienst doen, met de bezoldiging voor hun rang of graad bij de militie vastgesteld.

Jaarlijksche vaste toelagen genieten de commandanten der keur-reservebataljons, en verder van de actieve schutterijen : de korpscommandanten, adjudanten, kwartiermeesters, adjudant-onderofficieren, tamboers en hoornblazers, voor zoover zij tot de schutterij behooren. Al de verdere officieren en onderofficieren der actieve schutterijen genieten voor elke oefening, die zij bijwonen, presentiegeld. Hij die tot officier bij de schutterij wordt benoemd, heeft recht op een gratificatie voor eerste uitrusting; de commandanten der bataljons actieve- en keur-reserveschutterij, hebben aanspraak op fouragegelden en schadeloosstelling voor de aanschaffing van een dienstpaard.

Het bedrag van die toelagen, presentiegelden, gratificatiën, schadeloosstellingen en fouragegelden, worden bij Koninklijk Besluit geregeld; de hoegrootheid van een en ander wordt door De Roo niet opgegeven, doch zal, zelfs matig berekend, een vrij aanzienlijke som opleveren; trouwens zonder geldelijke opofferingen krijgt men geen bruikbaar schutterijkader.

Oefening. Zoowel militie als schutterij worden van Rijkswege gekleed, uitgerust en gewapend; de schutterkleeding is, behoudens een slechts van nabij zichtbaar onderscheidend teeken, gelijk aan die der militie. Dit bevordert ook zeker het aanzien der schutterij, eveneens de wederkeerige detacheering van kader en manschappen der militie en schutterij.

Als eerste oeleningstijd voor de militie stelt De Roo als maximum 12 maanden; uit zijne vele geschriften is echter bekend dat hij voor het meerendeel der miliciens een korteren oefeningstijd voldoende oordeelt. Het zoogenaamde blijvend gedeelte wordt jaarlijks bepaald in verband met de bij de wet op de legerorganisatie vastgestelde vredessterkte der verschillende onderdeelen van het leger.

Herhalingsoefeningen kunnen telken jare, hoogstens voor 6 weken, plaats hebben in het tweede, derde en vierde dienstjaar. Vrijgesteld hiervan zijn o.a. zij die deel uitmaakten van het blijvend gedeelte en zij die na hun eerste oefeningstijd volgens bij Koninklijk Besluit te geven voorschriften, blijk van voldoende geoefendheid geven.

Lotelingen welke als adjunct-artsen, adjunct-apothekers en adjunct-kwartiermeesters hun diensttijd wenschen te volbrengen moeten eerst een bewijs leveren van geschiktheid voor dien werkkring, daarna 6 weken dienstdoen, om vervolgens als zoodanig met den graad van sergeant te worden aangesteld. Evenzoo kunnen hulponderwijzers worden benoemd tot adjunct-onderwijzers bij het schoolonderwijs der miliciens.

De schutterplichtigen, welke geen rang of graad bekleeden, komen voor eerste oefening in het eerste jaar van hun diensttijd 6 weken in kampen bijeen, om aldaar onder leiding van kader uit het leger te worden geoefend. Zij worden alsdan op den voet der lotelingen bezoldigd en gevoed en genieten bovendien desverlangd een geldelijke schadeloosstelling van minstens één gulden 's daags.

Overigens houden de schutterkorpsen van de actieve schutterijen jaarlijks twintig oefeningen, waarvan voor de infanterie minstens de helft schietoefeningen tot het verschieten van 100 patronen per man. De duur van elke oefening is minstens 2, hoogstens 4 uur, de heen- en terugmarsch naar de oefeningsplaats er niet onder begrepen.

De compagnieën waarvan één vierde of meer der schutters verder dan drie kilometer (in rechte lijn gemeten) van de oefeningsplaats wonen, houden alleen schietoefeningen; de schutterplichtigen dier compagnieën, voor zoover zij geen rang of graad bekleeden zijn niet in uniform gekleed of gewapend. De geweren en munitie worden vóór elke schietoefening uit de gemeentelijke bewaarplaats verstrekt.

Vrijgesteld van alle oefeningen, behalve wapenschouwingen, zijn de schutterplichtigen, die vóór hunne indeeling 3 maanden als tijdelijk vrijwilliger voor de militie bij het leger hebben gediend, verder de leden van scherpschutterskorpsen die gedurende een geheel jaar de oefeningen van zulk een korps met voldoenden uitslag hebben bijgewoond. Niet verplicht om aan eenige oefening deel te nemen zijn de schutterplichtigen die 5,5 kilometer of meer van de oefeningsplaats van hun korps zijn verwijderd.

De dienst der reserve-schutterijen bepaalt zich tot vier wapen schouwingen 's jaars, of wel tot één wapenschouwing op vier achtervolgende dagen in een kamp. Gehuwde schutters, die geen rang of graad bekleeden en ook zij die alleen aan schiet-

oefeningen deelnemen en niet gekleed of gewapend zijn, zijn van die wapenschouwingen vrijgesteld.

Het kader der actieve schutterijen, voor zoover het niet bij het leger hier te lande of in de koloniën heeft gediend, is tot het houden van 20 theoretische oefeningen per jaar, elk van twee uur, verplicht.

De gemeenten, ten deele gecombineerd, en c.q. met geldelijken steun van het Rijk, zijn verplicht tot de oefening harer schutterijen beschikbaar te stellen en te onderhouden: oefeningsterreinen, schietbanen en lokalen voor theoretische oefeningen.

Dienst der schutterijen in tijden van gevaar en oorlog. Zoodra krachtens Art. 184 der Grondwet (van 1848) de militie geheel of ten deele buitengewoon wordt bijeengeroepen, kunnen de actieve en reserve-schutterijen marschvaardig gemaakt en buitengewoon geoefend worden. Die oefeningen geschieden voor de actieve schutterijen op de gewone terreinen, voor de reserveschutterijen in kampen. De ongehuwden der reserve-schutterijen, welke vroeger gediend hebben bij de zeemilitie, of wel bij de cavalerie, artillerie of genietroepen der legers in Nederland of Nederlandsch-Indië, kunnen alsdan tot oefening worden opgeroepen bij de marine of bij het leger, bij voorkeur bij de korpsen waarbij zij vroeger dienden.

In tijden van gevaar en oorlog kunnen de schutterijen geheel of gedeeltelijk mobiel worden verklaard. De keur-reservebataljons en de korpsen vestingartillerie en genietroepen der actieve schutterij zijn dan bestemd tot bezetting der liniën en forten terwijl de overige gemobiliseerde schutterkorpsen alsdan zooveel mogelijk tot hunne verdere oefening in kampen worden vereenigd.

De mobiele schutterijen worden als korpsen van het leger beschouwd; kader van leger en schutterij kunnen naar omstandigheden bij een dier deelen der nationale weermacht worden ingedeeld.

De landstorm-schutterijen kunnen dan eveneens, geheel of gedeeltelijk, mobiel verklaard en tot het in staat van verdediging brengen van liniën of stellingen gebezigd worden; de ongehuwden kunnen zoo noodig tot het voltallig maken van de reservebataljons worden ingedeeld. Zoodoende werkt de geheele weerbare bevolking van 20- tot 45-jarigen leeftijd

mede, ter verdediging van den Vaderlandschen bodem!

Wanneer thans, in 1896, een regeling der levende strijdkrachten moest worden ontworpen, volgens dezelfde beginselen als waarop het wetsontwerp van De Roo berust, dan waren er minder bezwaren te overwinnen. Hij toch was door verschillende, thans niet meer van kracht zijnde, grondwettelijke bepalingen gebonden. Zoo was o.a. de door de Grondwet (van 1848) voorgeschreven gemeentelijke inrichting der schutterijen een lastige zaak, door De Roo zoo goed mogelijk met de indeeling in korpsen in overeenstemming gebracht, doch die bij een uitvoering zijner wet nog wel tot moeilijkheden aanleiding zoude hebben gegeven.

Voor allen die het met De Roo eens zijn dat de algemeene dienst- of oefenplicht, vooral voor een klein volk, de eenige goede grondslag is voor de vorming der levende strijdkrachten, is uit De Roo's geschriften in allerlei opzichten nog veel te leeren. Het hier behandelde wetsontwerp van het voormalig lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal J.K.H. de Roo van Alderwerelt mag daarbij zeer zeker in algemeenen zin, dat is zonder te veel aan bijzondere bepalingen te hechten, nog steeds worden gerekend als te zijn van dezen tijd.

A.L.W. SEYFFARDT.

Bijlage A.

Geschriften van J.K.H. De Roo van Alderwerelt.

(*Gerangschikt naar tijdsorde hunner verschijning.*)

No.	Jaartal.	
1.	1854.	Handleiding tot de kennis der Vaderlandsche Geschiedenis. Groningen. J. Oomkes Jzn.
2.	1857.	Geschiedenis van het 7de Regiment Infanterie. Arnhem. J.F. Thieme.
3.	1858.	Brief aan een lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal over het bevordering-stelsel bij het Nederlandsche leger met aanwijzing der middelen om daarin verbetering te brengen. 's-Hertogenbosch. Gebroeders Muller *(anoniem)*.
4.	1860.	Beschouwingen over de oefeningen der infanterie, bepaaldelijk ook der infanterie-militie door XXX Rotterdam. H. Nijgh.
5.	1862.	De vestingoorlog en de vestingbouw in hunne ontwikkeling beschouwd. 's-Gravenhage. M.J. Visser.
6.	1862.	De Kadettenscholen in Zwitserland. 's-Gravenhage en Leiden. M.J. Visser. en Van den Heuvel van Santen. (Overdruk uit het Vaandel. 1862-63.)
7.	1862.	Onze Schutterij. 's-Gravenhage. M.J. Visser.
8.	1864.	Bijdragen tot de kennis van ons verdedigingsstelsel. Breda. Broese & Co.

		(Overdruk uit de Militaire Spectator. 1863 en 1864).
9.	1864.	Bedenkingen tegen het ontwerp van wet tot regeling der Schutterijen. Schiedam. H.A.M. Roelants.
10.	1864.	Over het verleden onzer Schutterijen. Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland. Xde Deel.
11.	1864.	De Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen van 1848 en 1864; een leerrijk voorbeeld voor Nederland. Tijdspiegel. 1864. I en II.
12.	1865.	Een blik op de hedendaagsche oorlogsmarine. Tijdspiegel, 1864 II en 1865 I.
13.	1865.	Militair Wetboek voor het Nederlandsch-Indische leger. (Boekbeoordeeling). Gids. 1865 I.
14.	1865.	Pontonnierswetenschap. (Boekbeoordeeling). Gids. 1865 I.
15.	1865.	Het achtste Hoofdstuk der Grondwet. Gids. 1865 I.
16.	1865.	Indische militaire belangen. (Boekbeoordeeling). Gids. 1865 III.
17.	1865.	Het Nederlandsche leger volgens de Grondwet. Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland. XIde Deel.
18.	1866.	Een Duitsch werk over de permanente versterkingskunst. (Boekbeoordeeling). Militaire Spectator 1866.
19.	1866.	Nederland bij een oorlog tegen Pruisen. Schiedam. H.A.M. Roelants.

		(Overdruk uit het Vaandel. 1866).
20.	1866.	Onze Zeemacht. Schiedam. H.A.M. Roelants.
21.	1866.	Studiën over de samenstelling der legers. Tijdspiegel. 1866 I.
22.	1866.	De Nederlandsche Militaire Strafwetgeving in de tweede helft der negentiende eeuw. Gids. 1866 I.
23.	1866.	Stieltjes en zijne krijgskundige plannen. Gids. 1866 II.
24.	1867.	Het Pruisische krijgswezen in hoofdtrekken geschetst. Het Vaandel. 1867.
25.	1867.	Algemeene dienstplichtigheid. Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap. 1866-67. (22 Februari en 29 Maart 1867).

26.	1867.	Het stelsel van afkoop van den militiedienst. Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland. XIVde Deel.
27.	1868.	Het Indische budget van Oorlog. Gids. 1868 III.
28.	1868.	De geschiedenis der Mariniers. (Boekbeoordeeling), Gids, 1868 III.
29.	1868.	Een oude strijd. (Bespreking van drie brochures over fortenbouw). Militaire Spectator. 1868.
30.	1868.	De Cavalerie. Schiedam. H.A.M. Roelants.
31.	1869.	Kantteekeningen op een Gidsartikel (van generaal Knoop in het April-nummer van de Gids 1867). Het Vaandel. 1869.
32.	1869.	De organisatie onzer Schutterijen. Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland. XVde Deel.
33.	1869.	Een gedenkboek van Neêrlands wapenroem. (Boekbeoordeeling). Tijdspiegel. 1869 I.
34.	1869.	Volksweerbaarheid. Tijdspiegel. 1869 II.
35.	1874.	De versterking van Parijs. Eene bladzijde uit de parlementaire geschiedenis van Frankrijk. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon. (Overdruk uit de Gids. 1874.)
36.	1876.	De ondergang van het Tweede Keizerrijk.

		Schiedam. H.A.M. Roelants. Twee deelen.
37.	1876.	Over algemeenen oefenplicht. Vragen des Tijds. 1876 I.

N.B. In deze lijst is niet opgenomen kunnen worden wat De Roo in Dagbladen of wel anoniem in Tijdschriften, bijv. de Nieuwe Militaire Spectator, mag hebben geschreven.

Bijlage B.

Brief aan Generaal W.J. Knoop.

Den Haag, 20 Februari 1876.

Hooggeachte Generaal!

Alleen voor enkele personen van wier discretie ik overtuigd ben, heb ik een ontwerpwet op de militie en schutterijen laten drukken; niet ingericht overeenkomstig ideale wenschen, maar zóó als ik geloof dat eene wet moet zijn, zal ze door beide Kamers worden aangenomen. Niet de beste wet, alzoo; maar de beste waarvoor Athene vatbaar schijnt. Bij artikel 29 zal n toepassing zien gegeven aan een uwer lievelings-denkbeelden, dat alleen bij zulk een algemeene organisatie kan worden toegepast. Op die algemeene

organisatie komt het ten slotte aan; op volksweerbaarheid, door algemeene oefening. Of men nu ruiling tusschen militie en schutterij al dan niet wil toelaten, is, in mijn oog, bijzaak. Laat artikel 10 weg, en de organisatie blijft. Ik kan mij niet begrijpen, hoe de menschen zich over die plaatsvervanging, in dezen vorm althans, warm kunnen maken. Want al die redeneeringen over zedelijkheid, over afkoop van plicht door geld enz., hebben in mijn oog, ofschoon op zichzelven juist, met het punt in quaestie niet veel te maken. De wereld te veranderen, gaat nu eenmaal niet. Het geld speelt een te grooten, een nadeeligen rol; volkomen juist; maar, wat daaraan te doen?

De overige wetten, in dit wetsontwerp genoemd - wet op de legerorganisatie, wet op de militaire indeeling, en op de schutterijorganisatie - zijn ook gereed; maar ten aanzien van enkele détails bestaat bij mij nog twijfel, waardoor het drukken wordt vertraagd. De goede organisatie van de pontonniers en van den genie-trein is niet gemakkelijk; ten minste als men ook wat op de finantieën - thans overigens bijzaak - wil letten.

Bij gelegenheid verneem ik gaarne uw gevoelen over dit ontwerp; terwijl ik mij steeds hoogachtend noem

Uw zeer d.v.

DE ROO VAN ALDERWERELT.

Ontwerpwet op de militie en schutterij.

Hoofdstuk I.
Algemeene bepalingen.

ART. 1.

Dienstplichtig hetzij bij de *militie*, hetzij bij de *schutterijen* zijn alle ingezetenen van den 1sten Jan. van het jaar, waarin zij hun 20ste jaar intreden tot den laatsten December van het jaar, waarin zij hun 44ste jaar volbrengen.

ART. 2.

De militie wordt zooveel mogelijk uit vrijwilligers samengesteld. Bij gebrek aan genoegzame vrijwilligers wordt zij voltallig gemaakt door loting uit de ingezetenen, die op den 1sten Januari van elk jaar hun 20ste jaar zijn ingetreden.

De inschrijving geschiedt een jaar te voren.

ART. 3.

De hoegrootheid van elke door de loting te verkrijgen lichting der militie, wordt jaarlijks voor het volgende jaar bij de wet bepaald.

Bij de berekening van de hoegrootheid der lichting wordt als grondslag genomen de totale legersterkte, zooals die bij de wet op de legerorganisatie voor de onderofficieren en minderen zal worden vastgesteld, en wordt deze verminderd met het getal der op 1°. Jan. van het jaar, waarin de berekening plaats vindt, feitelijk aanwezige gewone vrijwilligers[1)], vrijwilligers voor de militie en lotelingen, tot de 4 jongste ligtingen behoorende.

ART. 4.

Het aandeel der provinciën in de jaarlijksche lichting wordt door Ons bij een in het Staatsblad te plaatsen besluit bepaald en berekend naar evenredigheid van het getal der in elke provincie voor de lichting van dat jaar ingeschrevenen.

Van dit getal worden vooraf afgetrokken zij, die op 1_o. Juli van dat jaar niet meer in leven of bij eene, voor vernietiging niet meer vatbare uitspraak, van den dienst bij de militie vrijgesteld of voor altijd uitgesloten zijn.

ART. 5.

Een deel van elke lichting der militie, niet grooter evenwel dan 1000 man, kan door Ons voor den dienst ter zee worden bestemd.

De zeemilitie is samengesteld uit lotelingen en vrijwilligers voor de militie, die zich vrijwillig aanmelden om daarbij te dienen.

ART. 6.

Alle dienstplichtige ingezetenen, die niet reeds bij de militie dienen of op andere wijze in militairen dienst zijn, behooren tot de schutterijen.

De schutterijen zijn verdeeld in *actieve-, reserve-* en *landstorm*-schutterijen.

ART. 7.

Te rekenen van het tijdstip van inlijving duurt de dienst voor de ingelijfden bij de militie en de actieve schutterijen 5, voor die bij de zeemilitie 4 jaren.

ART. 8.

De dienstplichtigen, die hun diensttijd bij de militie en de actieve schutterijen hebben volbracht, gaan bij de reserve-schutterijen over. De diensttijd bij de reserve-schutterijen bedraagt 5 jaren.

ART. 9.

De dienstplichtigen, die hun diensttijd bij de reserve-schutterijen hebben volbracht, gaan bij de landstorm-schutterijen over. De landst. schutt. zijn in tijd van vrede tot geen dienst verplicht.

ART. 10.

1) Gewone vrijwilligers zijn vrijwilligers volgens art. 178 Grondwet, in een afzonderlijk korps te vereenigen. Bij afschaffing der eigenlijk gezegde plaatsvervanging zal dit korps, *moyennant finances*, wel te vormen zijn. Zulk een korps is bovendien noodig om *kader* te kunnen verkrijgen. *Pour faire un civet* etc.

Een ieder, die voor de militie is aangewezen, kan met een schutterplichtige van dezelfde klasse van oproeping, overeenkomstig de bepalingen dezer wet, van dienstplicht verwisselen[2)].

2) De bedoeling is te bepalen, dat men alleen mag ruilen vóór de inlijving. Werd, later, ruiling vergund, het geval kon zich voordoen, dat men bij de militie, voor een geoefende, een ongeoefende in de plaats kreeg. De schutterplichtige, die voor een militieplichtige optreedt, zal voorts moeten kunnen lezen en schrijven.

ART. 11.

Met het oog op de rekruteering en de mobilisatie der militie en der schutterijen, is het grondgebied van het Rijk verdeeld in zoovele *Militaire Afdeelingen* als het getal divisiën van het leger bedraagt.

In elke Militaire Afdeeling is steeds dezelfde divisie van het leger gelegerd.

De divisiën worden, wat de infanterie betreft, geheel, en wat de overige wapens aangaat, zooveel mogelijk samengesteld uit miliciens, die in de afdeeling, waar de divisie gelegerd is, met der woon gevestigd zijn.

ART. 12.

De Militaire Afdeelingen zijn verdeeld in *brigade-, bataillons-* en *kompagnies-*districten.

De grootte der bataillons-districten wordt zoodanig bepaald, dat uit de dienstplichtigen van 5 achtereenvolgende klassen van 20-jarigen, na aftrek van de manschappen voor de zeemilitie, de artillerie, cavallerie en genietroepen, één bataillon infanterie-militie en één bataillon actieve schutterij samen te stellen zij.

Het getal kompagnies-districten is voor elk bataillons-district even groot en bedraagt niet minder dan 4 per bataillons-district.

ART. 13.

De wijze van indeeling van het Rijk in Militaire Afdeelingen, brigade-, bataillons- en kompagnies-districten wordt, met inachtneming van de vorenstaande bepalingen, bij de wet geregeld.

ART. 14.

Het voor elke provincie bepaalde aandeel in de lichting der militie wordt jaarlijks door Ons bij een in het Staatsblad te plaatsen besluit over de kompagnies-districten verdeeld naar evenredigheid van het getal der dienstplichtigen, die in de gezamenlijke gemeenten van het kompagnies-district voor de lichting van het jaar zijn ingeschreven.

Bij groote gemeenten, uit meer dan een kompagnies-district bestaande, geschiedt de aanwijzing van het getal dienstplichtigen over de geheele gemeente.

De 2de zinsnede van art. 4 is op de beide vorige alinea's van toepassing.

ART. 15.

Het aandeel van elke gemeente wordt door Gedeputeerde Staten der provinciën bij een in het Prov. Blad te plaatsen besluit bepaald in evenredigheid van het getal der in de gemeente voor de lichting van het jaar ingeschrevenen.

Daarbij geldt de 2de zinsnede van art. 4.

ART. 16.

In elke Milit. Afdeeling is een *Hoofdmagazijn*, in elk bataillons-district een *districts-magazijn*.

Waar dit door Ons wenschelijk wordt geacht, kan met één magazijn voor twee of meer districten worden volstaan.

In elk bataillons-district is de depôt-kompagnie gelegerd van het bat. militie, dat zich uit dat district rekruteert.

ART. 17.

In elk bat^{ons} district is een *militieraad*, in elke gemeente een *schuttersraad*.

Waar dit door Ons wenschelijk wordt geacht, kan met één militieraad voor twee of meer districten, met één schuttersraad voor twee of meer gemeenten worden volstaan.

Hoofdstuk II.
Van de vrijwilligers voor de militie.

ART. 18.

De vrijwilligers voor de militie moeten zijn ingezeten, lichamelijk voor den dienst geschik*t* en van een goed zedelijk gedrag. Zij moeten op den 1en Januari van het jaar hunner indiensttreding den leeftijd van 17 jaar bereikt, dien van 20 jaar niet overschreden hebben en kunnen lezen en schrijven.

ART. 19.

Bij de berekening volgens art. 3 van de jaarlijksche sterkte der lichting komen vrijwilligers voor de militie, die op den 1en Jan. van het jaar, waarin de berekening plaats vindt, jonger waren dan 20 jaar, niet in aanmerking.

ART. 20.

De vrijwilligers voor de militie verbinden zich voor den tijd van 5 jaren of langer met dien verstande, dat de dienstverbindtenis zich, behalve voor hen, die een rang of graad bekleeden, niet verder mag uitstrekken dan tot het einde van den militieplichtigen leeftijd[1)].

De vrijwilligers voor de militie blijven de 2 eerste jaren van hun diensttijd onafgebroken onder de wapenen, doch zijn verder, in tijd van vrede, tot geen dienst verplicht.

Het staat hun evenwel vrij, overeenkomstig de daaromtrent door onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, gedurende een grooter deel van hun diensttijd in het leger te verblijven.

ART. 21.

Voor de vrijwilligers bij de militie wordt geen hand- noch aanbrenggeld te goed gedaan.

ART. 22.

De vrijwilligers voor de militie, ook zij, die volgens art. 23 als aspirantsergeant of aspirant-officier in dienst treden, zijn vrij in de keuze van het korps, waarbij zij wenschen te dienen.

De vrijwilligers voor de militie zijn van de lotelingen door een distinctief teeken onderscheiden en genieten eene hoogere soldij dan deze.

De hoogere soldij wordt niet toegekend aan de vrijw, voor de militie, bedoeld bij art. 19 dezer wet, komende deze daarvoor eerst in aanmerking met den dag, waarop zij den dienstplichtigen leeftijd hebben bereikt.

ART. 23.

1) De militie moet, zal die wapenmacht het karakter van militie zuiver behouden, uit geen oudere menschen dan van 25 jaar bestaan.
Overigens zijn deze vrijwilligers voor de militie geheel iets anders dan tot hiertoe onder dien naam werd verstaan.

Vrijwilligers voor de militie kunnen, mits voldoende aan een door Onzen Min. van Oorlog vast te stellen examen, in dienst treden als *aspirant-sergeant* of *aspirant-officier*.

De graad van aspirant-sergeant of aspirant-officier kan ook verleend worden aan vrijwilligers voor de militie of aspirant-sergeanten, die zich reeds in dienst bevinden, mits zij aan het in de vorige alinea bedoelde examen hebben voldaan.

ART. 24.

De aspirant-sergeanten en aspirant-officieren zijn van de overige vrijwilligers voor de militie door een, voor de beide cathegoriën verschillend, distinctief teeken onderscheiden en worden in de kazernes afzonderlijk gehuisvest, maar overigens op den voet van vrijwilligers voor de militie bezoldigd en behandeld.

ART. 25.

Bij het eindigen van hun diensttijd ontvangen de vrijwilligers voor de militie, mits in het bezit zijnde van een bewijs van goed gedrag, ingericht volgens de door Onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, voor elk jaar effectieven dienst, eene gratificatie, waarvan het bedrag jaarlijks wordt vastgesteld bij de wet, die de sterkte der lichting bepaalt.

Bij de berekening der gratificatie worden gedeelten van een jaar niet in aanmerking genomen.

ART. 26.

Afgescheiden van de hiervoren bedoelde vrijwilligers voor de militie kunnen jongelieden, die aan de bij art. 18 vastgestelde vereischten voldoen, zich als *tijdelijk vrijwilliger voor de militie* voor den tijd van 3 maanden verbinden[1)].

Deze tijdelijke vrijwilligers voor de militie worden gedurende dien tijd als gewone lotelingen bezoldigd en behandeld. Worden zij, bij de loting, voor de militie aangewezen en treden zij daarbij persoonlijk op, dan wordt de verplichte eerste oefeningstijd voor hen met 3 maanden verminderd.

Hoofdstuk III.
Van de samenstelling.

ART. 27.

De vrijwilligers voor de militie en de lotelingen van de militie te land worden tot korpsen samengevoegd.

De manschappen der zeemilitie worden op 's lands schepen en vaartuigen van oorlog geplaatst om daarop te dienen op de wijze, bij de artt. - dezer wet bepaald.

ART. 28.

De schutterijen zijn in de eerste plaats gemeentesgewijze georganiseerd.

De schutterijen van verschillende gemeenten kunnen tot een korps worden samengevoegd.

ART. 29.

In elke gemeente worden de schutterplichtigen van de actieve en die van de reserve-schutterijen tot afzonderlijke afdeelingen gevormd.

1) Zie art. 77.

De gemeentelijke afdeelingen actieve- en reserve-schutterij worden in elk bataillons-district tot 1 bataillon actieve- en 2 bataillons reserveschutterij samengevoegd, met dien verstande, dat een der bataillons reserve-schutterij uitsluitend wordt samengesteld uit de manschappen, die bij de militie hebben gediend.

Laatstbedoeld bataillon draagt den naam van *keur-reserve-bataillon*. Het andere bataillon reserve-schutterij van het district heet *reserve-bataillon*[1)].

ART. 30.

De schutterijen zijn hoofdzakelijk bestemd voor den dienst van de infanterie, de vesting-artillerie en de genie-troepen.

Korpsen vesting-artillerie en korpsen genie-troepen worden n den regel alleen opgericht in gemeenten, waar dergelijke korpsen, tot het leger behoorende, in garnizoen zijn.

Korpsen cavallerie en bereden artillerie worden bij de schutterijen alleen daar opgericht, waar zich een door Ons te bepalen getal schutterplichtigen vrijwillig voor dezen dienst aanmeldt.

ART. 31.

De samenstelling van de militie- en schutterkorpsen wordt bij de wet geregeld.

De georganiseerde militie- en schutterkorpsen staan onder de bevelen van Onzen Minister van Oorlog.

Hoofdstuk IV.
Van de kaders.

a. Bij de Militie.

ART. 32.

Het kader bij de militie wordt verkregen uit de vrijwilligers voor de militie en de lotelingen.

Het bestaat uit:

1. Het *tijdelijke* kader.
2. Het *vaste* kader.

Tot het vaste kader behooren de officieren, onderofficieren en korporaals, die den militie-plichtigen leeftijd hebben overschreden, alsmede de officieren, die van de Militaire Akademie afkomstig zijn.

1) Derhalve levert elk Bat^{ons}-district:
1 Bat^{on} militie.
1 Bat^{on} actieve schutterij.
1 Bat^{on} reserve.
1 Bat^{on} keur-reserve.
Bij het tegenwoordig cijfer van 45 Bat^{ons} zou men dus verkrijgen:
180 Bat^{ons},
te zamen ongeveer 150,000 man of bij toepassing van art. 97, 180,000 man.
De Bat^{ons} militie samen te stellen uit:
4 veld-, 1 depôt- en 1 school-compagnie.
Bij de laatste worden alle miliciens van het Bat^{on} gedetacheerd, die niet kunnen lezen en schrijven.

De overigen vormen het tijdelijke kader[2)].

ART. 33.

Het vaste kader wordt aangevuld uit het tijdelijke kader, en, voor zoover de officieren betreft, bovendien uit de leerlingen der Militaire Akademie.

2) Het tijdelijke kader, 25 jaar oud zijnde, moet naar de schutterij overgaan, daar anders geen kader voor de reserve aanwezig is.

De regelen omtrent den overgang van de leden van het tijdelijke kader bij het vaste kader worden, voor zoover de aanvulling van het vaste kader niet bij de wet is geregeld, door Ons gesteld met dien verstande, dat de officieren van het tijdelijke kader, om bij het vaste kader te kunnen overgaan, aan een door Ons vast te stellen examen zullen moeten voldoen.

ART. 34.

Vrijwilligers voor de militie en lotelingen kunnen, na 6 maanden dienst, tot korporaal, na 6 maanden dienst als korporaal, tot sergeant worden benoemd.

Voor aspirant-sergeanten en aspirant-officieren wordt slechts de helft van dezen diensttijd gevorderd.

ART. 35.

Voor de benoeming tot officier bij het tijdelijke kader wordt een diensttijd van 6 maanden als sergeant vereischt.

Zij, die daarvoor in aanmerking wenschen te komen, zullen bovendien hebben te voldoen aan een door Ons vast te stellen examen.

De aanneming der benoeming tot officier bij het tijdelijke kader brengt de verplichting mede om, te rekenen van den datum der benoeming, 6 achtereenvolgende maanden als officier te dienen.

ART. 36.

Bij gemis aan vacatures in de graden van korporaal, sergeant en officier kan aan de aspirant-sergeanten en aspirant-officieren den titulairen graad worden verleend. De diensttijd, in den titulairen rang volbracht, geldt, wat de bevordering betreft, als eflectieven diensttijd.

ART. 37.

De officieren, onderofficieren en korporaals van het tijdelijke kader hebben, wat de uitoefening van het gezag betreft, dezelfde rechten en zijn op denzelfden voet bezoldigd als de leden van het vaste kader.

Waar officieren, onderofficieren en korporaals van het tijdelijke en vaste kader te samen optreden, wordt, bij gelijkheid van rang, het bevel door de leden van het vaste kader gevoerd.

ART. 38.

De officieren van het tijdelijke en van het vaste kader worden door Ons benoemd.

Het kader beneden den rang van officier wordt door de bevelhebbers der korpsen, volgens de daaromtrent door Onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, benoemd en ontslagen.

ART. 39.

De officieren van het vaste kader worden door Ons bevorderd, ontslagen of op pensioen gesteld, volgens do regelen, bij de wet bepaald.

De regelen, betreffende de bevordering en het ontslag van de officieren van het tijdelijke kader worden door Ons gesteld.

ART. 40.

Bij het vervullen van alle burgerlijke betrekkingen, waarbij de benoeming door Ons of van Onzentwege geschiedt, komen, bij gelijkheid van aanspraken, diegenen het eerst in aanmerking, die den rang van officier bij het tijdelijke kader hebben bekleed.

De tot uitvoering dezer bepaling vereischte voorschriften worden door Ons gegeven.

ART. 41.

De korporaals en onderofficieren van het tijdelijke kader ontvangen, bij het einde van hun diensttijd, boven hetgeen hun, volgens art. 25, als gewoon vrijwilliger voor de militie mocht toekomen, voor elk dienstjaar in hun graad, eene gratificatie, waarvan het bedrag voor elken graad door Ons wordt vastgesteld.

De slotbepaling van art. 25 is hierbij van toepassing.

ART. 42.

De korporaals van het tijdelijke kader, die bij het vaste kader overgaan, verbinden zich voor een tijdvak van 3 jaren en kunnen daarna, in hun rang, tot geen nieuwe dienstverbindtenis worden toegelaten[1)].

De onderofficieren van het tijdelijke kader, die bij het vaste kader overgaan, en de korporaals van het vaste kader, die tot onderofficier worden bevorderd, verbinden zich voor een tijdvak van 10 jaren.

Latere dienstverbindtenissen kunnen voor een tijdvak van 2 jaren of langer worden aangegaan.

ART. 43.

De onderofficieren en korporaals van het vaste kader ontvangen eene hoogere soldij dan voor die graden bij het tijdelijke kader is vastgesteld en zijn van hunne ranggenooten bij het tijdelijke kader door een distinctief teeken onderscheiden.

Het is aan de onderofficieren van het vaste kader vergund een huwelijk aan te gaan.

Het Rijk zorgt voor de kleeding, het onderhoud en het onderwijs van de zoons van gehuwde onderofficieren volgens de daaromtrent bij de wet op de legerorganisatie te maken bepalingen.[2)]

ART. 44.

De onderofficieren van het vaste kader hebben, wanneer door hen een 10-jarige diensttijd is volbracht, aanspraak op de burgerlijke betrekkingen, bij de aan deze wet gehechte tabel La. A voor hen aangewezen.

De regelen tot uitvoering dezer bepaling worden door Ons gesteld.

ART. 45.

Zoolang de bij art. 44 bedoelde onderofficieren, den dienst verlaten hebbende, niet in eene der daar bedoelde betrekkingen zijn geplaatst, ontvangen zij eene jaarlijksche toelage, gelijkstaande met de helft van het pensioen, aan hun rang verbonden.

Deze toelage houdt op met den dag, waarop zij in eene der bovenbedoelde betrekkingen in functie treden.

ART. 46.

1) Dan doen zij dus nog 2 jaar dienst bij de reserve.
2) In elke Militaire afdeeling eene *pupillen-kompagnie*, van jongens van 10-17 jaar. Zij worden daar opgeleid om, des verkiezende, als aspirantsergeant of aspirant-officier in dienst te treden.

Korporaals, onderofficieren en officieren van het tijdelijke kader, die den dienst op eervolle wijze verlaten hebben, kunnen ten allen tijde weder bij hun vroeger wapen en in den vroeger verkregen rang bij het vaste kader in dienst treden, wanneer zij physiek voor den dienst geschikt, niet ouder dan 35 jaar zijn, en overeenkomstig de hieromtrent door Onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, de noodige waarborgen aanbieden, dat van hen nog goede diensten zijn te verwachten.

Zijn er, wanneer zij zich tot indiensttreding aanmelden, geen vacatures in hun rang aanwezig, dan worden zij, tot tijd en wijle deze ontstaan, als overcompleet in hun rang gevoerd.

ART. 47.

De officieren, onderofficieren en korporaals van het tijdelijke en het vaste kader behouden, als zij bij de reserve-schutterij worden ingdeeld, hunne rangen of graden.

ART. 48.

Bij de berekening van het pensioen-bedrag van de leden van het vaste kader, wordt de tijd gedurende welken zij bij het tijdelijke kader hebben gediend, in rekening gebracht.

b. Bij de Schutterijen.

ART. 49.

De officieren der schutterijen worden door ons benoemd.

De regelen voor hunne bevordering, hun ontslag en hun overgang bij het tijdelijke en het vaste kader der militie worden door Ons gesteld.

Bij de benoeming en de bevordering der officieren van de schutterijen gelden, zooveel doenlijk, dezelfde bepalingen, die voor de officieren van het tijdelijke kader zullen worden vastgesteld.

ART. 50.

Tot kommandanten van de korpsen schutterij worden gewezen of gepensioneerde officieren aangewezen, die niet ouder zijn dan 50 jaren en de noodige waarborgen aanbieden, dat zij die korpsen, ook in geval van oorlog naar behooren zullen kunnen aanvoeren.

Zijn deze niet beschikbaar, dan worden officieren van het leger met het bevel over de korpsen schutterij belast. De bij het leger op die wijze ontstaande vacatures worden onmiddellijk aangevuld.

ART. 51.

De kommandanten van de bataillons actieve schutterij en van de reserve-bataillons hebben geen hoogeren rang dan dien van majoor.

De kommandanten van de keur-reserve-bataillons hebben den rang van Luitenant-kolonel en treden, bij alle zaken de rekruteering en de mobilisatie betreffende, als Chef van het bataillons-district en militie-commissaris op.

ART. 52.

De functiën van adjudant worden bij alle bataillons schutterij door luitenants van de depot-compagniën der militie, die van adjudant-onderofficier door onderofficieren dier kompagniën waargenomen, tenzij de Bevelhebber der Militaire Afdeeling het wenschelijk mocht achten die betrekkingen aan officieren en onderofficieren van de schutterbataillons op te dragen.

ART. 53.

Onverminderd de bepalingen van de vorige art. geschieden de benoemingen van den kommandant en de verdere officieren der korpsen schutterij, op eene voordracht van den Bevelhebber der Militaire Afdeeling, in welke het korps zich bevindt, opgemaakt in overleg met onzen Commissaris in de betrokken provincie.

ART. 54.

Het kader beneden den rang van officier, wordt, volgens de daaromtrent door Onzen Min. van Oorlog te geven voorschriften, op voordracht van de betrokken korps-kommandanten, door den Bevelhebber, der Militaire Afdeeling, waaronder het schutterskorps ressorteert, benoemd en ontslagen.

ART. 55.

De officieren, onderofficieren en korporaals der actieve schutterijen, die vroeger niet bij de legers in Nederland of in de koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen hebben gediend, doen jaarlijks vóór den aanvang der jaarlijksche oefeningen van het schutterkorps, waartoe zij behooren, gedurende 4 weken dienst bij de militie.

Het tijdstip dier detacheering wordt jaarlijks door den Bevelhebber der Militaire afdeeling, in overleg met Onzen Commissaris in de betrokken provincie, bepaald.

ART. 56.

De volgens het vorig artikel gedetacheerde officieren, onderofficieren en korporaals, worden gedurende den tijd hunner detacheering, op denzelfden voet bezoldigd en behandeld als hunne ranggenooten van het tijdelijke kader en staan wat de uitoefening van het gezag betreft, met dezen gelijk.

Zij hebben bovendien, wanneer zij zich, ten gevolge dezer detacheering, naar eene andere gemeente moeten begeven a s waar zij met der woon gevestigd zijn, aanspraak op reis- en verblijfkosten volgens een door Ons vast te stellen tarief.

Aan hen, die langer dan 4 weken wenschen te dienen, kan zulks, behoudens de daaromtrent door Ons te maken bepalingen, worden vergund.

ART. 57.

Bij de actieve schutterijen genieten de korps-kommandanten, de kwartiermeesters, de adjudanten en adjudanten-onderofficier, de sergeantentamboer, korporaals-tamboer, en tamboers of hoornblazers, doch alleen voor zoover zij tot de schutterijen behooren, eene vaste jaarlijksche toelage.

Aan de verdere officieren en onderofficieren der actieve schutterijen wordt, voor elke oefening, die zij bijwonen, een presentie-geld, jaarlijks uit te betalen, toegekend.

Het bedrag van de toelagen en de presentie-gelden wordt door Ons bepaald.

ART. 58.

De kommandanten der keur-reserve-bataillons, tevens hoofd van het bataillons-district, genieten eene vaste jaarlijksche toelage, waarvan het bedrag door Ons, doch niet beneden dat van de kommandanten der actieve bataillons, wordt vastgesteld.

ART. 59.

Onverminderd het bepaalde bij de twee vorige artt. omtrent de toelage en presentie-gelden hebben zij, die tot officier bij de actieve of reserveschutterijen worden benoemd, recht op eene gratificatie voor eerste uitrusting.

De kommandanten van de bataillons actieve schutterij en die van de keur-reserve-bataillons hebben bovendien aanspraak op eene schadeloosstelling ten behoeve van de aanschaffing van een paard en opfourrage-gelden.

Het bedrag van de in dit artikel vermelde gratificatiën, schadeloos-stellingen en fourrage-gelden, wordt door Ons geregeld.

ART. 60.

De officieren, onderofficieren en korporaals der actieve schutterijen kunnen, wanneer zij in de termen vallen om bij de reserve over te gaan, bij de actieve schutterij blijven dienen.

Zij verbinden zich, bij de actieve schutterij in dienst blijvende, voor den tijd van 1 jaar of langer.

Hoofdstuk V.
Van de kleeding, uitrusting en wapening.

ART. 61.

De militie en de schutterijen worden van Rijkswege gekleed, uitgerust en gewapend.

De verstrekte voorwerpen van kleeding, uitrusting en wapening blijven eigendom van het Rijk.

Voor het onderhoud dier voorwerpen is hij, die ze in gebruik ontving, aansprakelijk.

ART. 62.

De uniform-kleeding der schutterijen is, behoudens een slechts van nabij zichtbaar onderscheidend teeken, gelijk aan die der militie.[1)]

ART. 63.

De gemeenten zorgen voor de noodige lokalen tot bewaring van de kleeding en de wapenen der schutterplichtigen.

ART. 64.

De vorenstaande bepalingen zijn niet toepasselijk op de kleeding van de leden van de korpsen cavallerie en bereden artillerie, waaromtrent door Ons afzonderlijke voorschriften zullen worden gegeven.

Hoofdstuk VI.
Van de oefening.

a. Bij de Militie.

ART. 65.

1) Zijn de schutterkorpsen kennelijk van de militie onderscheiden, de vijand valt bij voorkeur op de eersten aan. De Franschen bij Metz op de landweer, kenbaar aan de schacots.

De militie-lichting van het loopende jaar wordt tot eerste oefening 12 maanden onder de wapenen gehouden tenzij Wij zulks niet noodig achten.

ART. 66.

Een deel der militie kan onder de wapenen worden gehouden.

De hoegrootheid van dit blijvend gedeelte wordt jaarlijks door Ons bepaald in overeenstemming met de sterkte, die bij de wet op de legerorganisatie voor den vredesvoet van de verschillende onderdeelen van het leger zal worden vastgesteld.

ART. 67.

Het bij het vorig art. bedoelde blijvende gedeelte wordt samengesteld uit:

a. De achterlijken, wat militaire geoefendheid betreft;

b. De lotelingen, die niet kunnen lezen en schrijven;[1)]

c. De militiens, die voor een ander zijn opgetreden;

d. De hoogste Nos. der loting.

De vrijwilligers voor de militie zijn, voor zoover zij op den 1sten Jan. van het jaar, waarin de hoegrootheid van het blijvend gedeelte door Ons wordt bepaald, den leeftijd van 20 jaar hebben bereikt, in de sterkte van het blijvend gedeelte begrepen; de leden van het tijdelijke kader (vrijwilligers voor de militie of lotelingen) niet.

ART. 68.

De 4 oudste lichtingen komen in gewone tijden jaarlijks eenmaal te samen om gedurende 6 weken in den wapenhandel te worden geoefend, tenzij Wij het raadzaam mochten oordeelen dit samenkomen geheel of gedeeltelijk achterwege te laten.

Van dit samenkomen zijn vrijgesteld de lotelingen, die bij het einde van hun eersten oefeningstijd, volgens door Ons te geven voorschriften, bewijzen van voldoende geoefendheid gegeven en zij, die deel uitgemaakt hebben van het blijvend gedeelte, alsmede de na te melden adjunct-artsen, adjunct-apothekers, adjunct-kwartiermeesters en adjunct-onderwijzers.

ART. 69.

De lotelingen, die hun diensttijd als adjunct-arts, adjunct-apotheker of adjunct-kwartiermeester wenschen te volbrengen, kunnen na een diensttijd van 6 weken voor eene benoeming tot dien rang in aanmerking komen, mits zij volgens de daaromtrent door Ons te geven voorschriften, het bewijs leveren, dat hunne opleiding met de vereischten van den door hen beoogden werkkring in overeenstemming is geweest.

De adjunct-artsen en adjunct-apothekers worden in de hospitalen en infirmeriën, de adjunct-kwartiermeesters in de magazijnen werkzaam gesteld.

ART. 70.

De lotelingen, die in het bezit zijn van eene acte als hoofd- of hulponderwijzer, kunnen, na een diensttijd van 6 weken, zoo zij dit verlangen, tot adjunct-onderwijzer benoemd en aangewezen worden om bij het schoolonderwijs der militiens behulpzaam te zijn.

ART. 71.

De adjunct-artsen, adjunct-apothekers, adjunct-kwartiermeesters en adjunct-onderwijzers hebben den graad van sergeant en genieten de voor dien graad bij het wapen, waarbij zij zijn ingedeeld, vastgestelde bezoldiging.

1) Geen straf voor de nalatigheid der ouders. maar eene weldaad. Mits bij elk bat^{on} eene schoolkomp^{ie} zij, waarbij alle militiens worden gedetacheerd, die niet kunnen lezen en schrijven.

Zij worden door Ons benoemd, met dien verstande dat het jaarlijksche cijfer der militiens, die op de voorschreven wijze hun militieplicht volbrengen, niet grooter zal mogen zijn dan 2 procent van het cijfer der lichting van dat jaar.

Wanneer zij in hun werkkring niet voldoen en dien ten gevolge door Ons als adjunct-arts, adjunct-apotheker, adjunct-kwartiermeester of adjunct-onderwijzer worden ontslagen, blijven zij onderworpen aan de verplichtingen van de lotelingen der lichting, waartoe zij behooren.

b. Bij de Schutterijen.

ART. 72.

Het getal jaarlijksche cefeningen der schutterkorpsen van de actieve schutterijen bedraagt 20, waarvan, bij de infanterie-korpsen, minstens de helft tot schietoefeningen bestemd zijn.[1)]

Elk geweerdragend schutterplichtige der actieve schutterijen verschiet jaarlijks 100 patronen.

ART. 73.

De tijd van duur van elke oefening bedraagt, de marsch naar de oefenings plaats en de terugmarsch daaronder niet begrepen, niet minder dan 2, niet meer dan 4 uren.

De dagen en uren der oefeningen worden door de kommandanten der schutterkorpsen, in overleg met burgemeester en wethouders der betrokken gemeenten, zoodanig bepaald als het minst bezwarend voor de meerderheid der schutterplichtigen te achten is.

Daarbij is in acht te nemen, dat het tijdstip van den aanvang der oefeningen niet vroeger wordt gesteld dan 14 dagen na de terugkeer van de krachtens art. 55 gedetacheerde officieren, onderofficieren en korporaals van het schutterkorps.

ART. 74.

Het kleinste onderdeel der actieve schutterijen, dat, bij de infanteriekorpsen, tot oefening bijeenkomt, is de kompagnie.

De kompagniën infanterie worden, met het oog op de oefeningen, verdeeld in klasse A en klasse B.

Tot de klasse A behooren alle kompagniën, wier oefeningsplaats zoodanig is gelegen, dat ¼ of meer der daartoe behoorende schutters, het kader inbegrepen, verder dan 3 kilometers (hemelsbreedte) daarvan verwijderd is.

De overige kompagniën behooren tot de klasse B.

De indeeling der kompagniën in de twee klassen geschiedt bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur en wordt telkens herzien nadat de uitkomsten der algemeene 10-jarige volksstelling bekend zijn.

ART. 75.

De kompagniën van de klassen A zijn alleen tot schietoefeningen verplicht.

Bij deze oefeningen zijn de schutterplichtigen, voor zoover ze geen rang of graad bekleeden, niet in uniform gekleed noch gewapend, doch van een herkenningsteeken voorzien.

Voor elke schietoefening worden de geweren uit de gemeentelijke bewaarplaats verstrekt.

1) Zie art. 76.

ART. 76.

De schutterplichtigen van de actieve schutterijen, die geen rang of graad bekleeden, worden in het eerste jaar van hun diensttijd gedurende 6 weken in een of meer kampen, gelegen in de Militaire Afdeeling, waar-

onder hun korps ressorteert, vereenigd en daar onder de leiding van officieren en onderofficieren van het leger geoefend.

Zij worden gedurende dien tijd op den voet van de lotelingen bezoldigd en verpleegd en ontvangen bovendien, voor zoover zij dit verlangen, eene geldelijke schadeloosstelling, waarvan het bedrag door ons, doch niet beneden de som van 1 gulden voor elken dag van verblijf in het kamp, wordt vastgesteld.

De schutterplichtigen, die de kampoefening hebben bijgewoond, zijn in dat jaar vrijgesteld van de bij art. 72 voorgeschreven oefeningen.

ART. 77.

De schutterplichtigen, die vóór hunne indeeling bij de schutterijen, overeenkomstig art. 26 dezer wet, gedurende 3 maanden als tijdelijk vrijwilliger voor de militie hebben gediend, zijn, voor zoover ze geen rang of graad bekleeden, van het bijwonen van alle oefeningen der schutterijen ontheven.

Zij nemen evenwel, ook gedurende hun diensttijd bij de actieve schutterijen, deel aan de wapenschouwingen van art. 82.

ART. 78.

Leden van scherpschutterskorpsen, die, volgens de daaromtrent door Ons te geven voorschriften, het bewijs kunnen leveren, dat zij de oefeningen van zoodanig korps gedurende een geheel jaar met goed gevolg hebben bijgewoond, zijn, wanneer zij bij de schutterijen worden ingedeeld, voor zoover ze daarbij geen rang of graad bekleeden, van het bijwonen van alle oefeningen ontheven.

De slotbepaling van art. 77 is op hen toepasselijk.

ART. 79.

Schutterplichtigen, wier woning meer dan 5.5 kilometers (hemelsbreedte) van de oefeningsplaats van hun korps verwijderd is, zijn niet verplicht aan eenige oefening deel te nemen.

De vrijstelling wordt hun, op hunne aanvrage, op de voordracht van burgemeesters en wethouders hunner gemeente, door Onzen Commissaris in de provincie verleend.

Deze schutterplichtigen zijn niet gewapend noch van uniform-kleeding voorzien.

ART. 80.

De vorenstaande bepalingen omtrent de oefeningen der schutterijen zijn niet van toepassing op de korpsen cavallerie en bereden artillerie, omtrent welke door Ons afzonderlijke voorschriften zullen worden gegeven.

ART. 81.

De korpsen reserve-schutterij worden viermaal in het jaar, op de door den bevelhebber der Militaire Afdeeling, in overleg met Onzen Commissaris in de provincie, te bepalen tijdstippen, tot het houden eener wapenschouwing vereenigd.

De schutterplichtigen verschijnen bij die wapenschouwingen in uniform gekleed en gewapend.

De bepaling van art. 73 omtrent den tijd van duur der oefeningen geldt niet voor de wapenschouwingen.

ART. 82.

De wapenschouwingen kunnen ook, doch alleen op Onzen specialen last, op vier achtereenvolgende dagen en in de kampen, bedoeld bij art. 76 dezer wet, worden gehouden.

De schutterkorpsen, die tot het houden eener wapenschouwing in een kamp vereenigd zijn, worden op den voet van de korpsen van het leger verpleegd.

ART. 83.

Van het bijwonen der bij de twee vorige artt. bedoelde wapenschouwingen zijn, voor zoover ze geen rang of graad bekleeden, ontheven: de gehuwde schutterplichtigen en de schutterplichtigen, behoorende tot de kompagniën van de klasse *A*.

ART. 84.

Bij alle wapenschouwingen en oefeningen, ook bij de na te melden theoretische oefeningen, kan door den Bevelhebber der Militaire Afdeeling de leiding worden opgedragen aan officieren en onderofficieren van het leger, die daartoe, zoo noodig, tijdelijk bij de schutterkorpsen kunnen worden ingedeeld.

ART. 85.

De gemeenten zijn verplicht, ten behoeve van de oefeningen harer schutterijen, oefenings-terreinen en schietbanen, ingericht overeenkomstig de daaromtrent door Ons te geven voorschriften, beschikbaar te stellen, en in voldoenden staat te onderhouden.

Wanneer Wij voor twee of meer aan elkander grenzende gemeenten één oefenings-terrein of één schietbaan voldoende achten, wordt door Ons bepaald in welke gemeente zij aanwezig zullen zijn en heeft de aangewezen gemeente voor de inrichting en het onderhoud van het oefeningsterrein of de schietbaan te zorgen.

De kosten worden door de verschillende betrokken gemeenten, naar evenredigheid van de sterkte harer schutterijen, gedragen.

ART. 86.

Indien Wij, na onderzoek door Gedeputeerde Staten en de Provinciale Staten gehoord, oordeelen, dat eene gemeente door de kosten tot oprichting van de bovenbedoelde oefenings-terreinen en schietbanen te zwaar zou worden gedrukt, kunnen die kosten door Ons geheel of gedeeltelijk ten laste van 's Rijks kas worden gebracht.

ART. 87.

De officieren, onderofficieren en korporaals der actieve schutterijen kunnen, voor zoover ze vroeger niet bij de legers in Nederland of in de koloniën en bezittingen des Rijks in andere werelddeelen hebben gediend, tot het houden van theoretische oefeningen worden verplicht.

Het getal der theoretische oefeningen bedraagt 20 in het jaar. Elke oefening duurt niet langer dan 2 uur.

De 2e en 3e zinsnede van art. 73 zijn op deze oefeningen toepasselijk.

ART. 88.

De theoretiche oefeningen worden uitsluitend gemeentesgewijze gehouden.

Van wege de gemeenten wordt voor een geschikt lokaal tot het houden der theoretische oefeningen zorg gedragen.

Hoofdstuk VII.
Van de dienst der schutterijen in tijden van gevaar en oorlog.

ART. 89.

Zoodra, krachtens art. 184 der Grondwet, de militie geheel of ten deele buitengawoon wordt bijeengeroepen, kunnen de actieve en reserveschutterij marschvaardig gemaakt d.i. volledig gekleed, uitgerust en gewapend en tot het houden van buitengewone oefeningen verplicht worden.

Deze oefeningen vinden, voor zooveel de actieve schutterijen betreft, op de gewone oefenings-terreinen dier schutterijen plaats, voor zooveel de reserve-schutterijen aangaat in de kampen, bedoeld bij art. 76 dezer wet.

Voor de in deze kampen vereenigde schutterkorpsen geldt de 2de zinsnede van art. 82.

De verdere voor deze buitengewone oefeningen noodige voorschriften, worden door Ons gegeven.

ART. 90.

Gelijktijdig met de marschvaardig making van de bat^{ons} actieve en reserve-schutterijen kan het personeel van de depôt-kompagnie van elk district bij het keur-reserve-bataillon overgaan.[1)]

ART. 91.

De schutterplichtigen, die volgens art. 89 zijn opgeroepen, genieten voor zoover zij geen rang of graad bekleeden, voor elke buitengewone oefening, welke zij bijwonen, indien zij dit verlangen eene vergoeding uit 's Rijks kas, gelijkstaande met het bedrag, dat volgens art. 76 voor de daarbij bedoelde schutterplichtigen door Ons is vastgesteld.

De officieren enz. genieten het voor hunne rangen bepaalde presentie-geld.

ART. 92.

Gelijktijdig met de oproeping in art. 89 bedoeld, kunnen de *ongehuwden* van de reserve-schutterij, die vroeger hebben gediend bij de zeemilitie, cavallerie, artillerie of genie-troepen van de legers in Nederland of in de koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen, tot oefening worden opgeroepen.

Zij worden, opgeroepen zijnde, door de zorg van den kommandant van hun korps onverwijld opgezonden;

de gewezen zeemilitiens naar het meest nabij gelegen wachtschip der marine;

de overigen naar de meest nabijzijnde afdeeling van het wapen en bij voorkeur van het korps, waarbij zij vroeger hebben gediend.

ART. 93.

1) Het kader van de school-komp^{ie} gaat dan bij de reserve-bat^{ons} over. Zoodat de 2 reserve-bat^{ons} beiden eene toevoeging krijgen van militaire elementen.
Elk bataillon militie bestaat uit: 4 veld-kompagnien, 1 depôt-kompagnie en 1 school-kompagnie.

De schutterplichtigen, bij het vorige artikel bedoeld, worden, in de rangen of graden, welke zij bij de schutterij bekleeden, bij de zeemilitie of bij het leger en bij hun vroeger wapen in dienst gesteld en op gelijken voet als de militiens bezoldigd en verpleegd.

ART. 94.

In tijden van gevaar en oorlog kunnen de schutterijen geheel of gedeeltelijk mobiel verklaard worden.

De mobilisatie geschiedt bij een door Ons te nemen en in het Staatsblad te plaatsen besluit.

ART. 95.

Zoodra het besluit tot mobilisatie is uitgevaardigd stellen de kommanten der schutterkorpsen, zonder nadere bevelen af te wachten, hunne korpsen in beweging en geleiden die, op de kortst mogelijke wijze, naar de punten, die reeds in tijd van vrede voor dit geval aan elk korps door Onzen Min. v. Oorlog zullen zijn aangewezen.

Bij de aanwijzing dier punten is in 't oog te houden, dat de keurreserve-bataillons en de korpsen vesting-artillerie en genie-troepen der actieve schutterijen, bestemd zijn tot bezetting der liniën en forten en dat de overige gemobiliseerde schutterkorpsen zooveel mogelijk tot hunne oefening in kampen moeten worden vereenigd.

ART. 96.

De mobiele schutterijen worden beschouwd als korpsen van het leger.

Officieren, onderofficieren en korporaals van het leger kunnen daaraan worden toegevoegd.

Omgekeerd kunnen officieren, onderofficieren en manschappen der gemobiliseerde schutterijen bij de korpsen van het leger worden ingedeeld.

ART. 97.

Gelijktijdig met de mobielverklaring der reserve-schutterijen kunnen ook de landstorm-schutterijen, geheel of gedeeltelijk, mobiel verklaard en tot het in staat van verdediging stellen des lands gebezigd worden.

Zoo noodig kunnen alsdan de *ongehuwden* van de landstorm-schutterijen bij de reserve-bataillons, tot voltalligmaking van dezen, worden ingedeeld.

Het bedrag der schadevergoeding, aan de leden der gemobiliseerde landstorm-schutterijen toe te kennen, wordt door Ons bepaald.

ART. 98.

Met het in werking treden dezer wet houden Onze vroegere besluiten, betreffende de wijze van dienen van vrijwilligers voor de militie en lotelingen, op van kracht te zijn.

Geene veranderingen kunnen voortaan ten dien aanzien worden gemaakt dan bij de wet.

Brief aan J.K.H. de Roo van Alderwerelt.

's-Gravenhage, 24 Maart 1876.

Waarde en Hooggeachte Kameraad!

Ik heb, pas dezer dagen, uw ontwerp van wet over Militie en Schutterij kunnen bestudeeren: ik was bezig aan een stuk over 1787, dat eerst af moest; en ik ben niet zoo gelukkig als gij, die twaalf uur per dag kunt werken. Thans heb ik mij met uw arbeid kunnen bezig houden.

Eer dat wij verder gaan, een enkele vraag: het is immers uwe bedoeling, dat ik het gedrukte stuk behoud? zoo niet, laat het mij dan weten, dan zend ik het u terug.

In uw arbeid is zeer veel goeds; en ook, zoo als gij wel begrijpt, veel dat mij niet aanstaat. Ik heb, hier en daar, enkele punten aangeteekend; een volledige beoordeeling geef ik niet; ook niets anders dan mijne opinie; en wanneer ik, hier of daar op stelligen toon zeg: ‘het is zoo’, dan wil dit altijd zeggen: ‘ik meen dat het zoo is’.

En nu ter zake.

In hoofdstuk I Algemeene bepalingen (Art. 1-17) komt in Art. 2 voor: ‘de militie wordt zooveel mogelijk uit vrijwilligers samengesteld’ enz. - De vraag is: is er kans om die vrijwilligers te verkrijgen.

Daartoe raadpleeg ik hoofdstuk II (Art. 18-26) dat over die vrijwilligers handelt; en dan lees ik daar, onder anderen: dat zij moeten kunnen ‘lezen en schrijven’ (Art. 18); - zij moeten zich verbinden voor vijf jaar; de twee eerste jaren onafgebroken onder de wapens blijven; en verder geen dienst doen in tijd van vrede (Art. 20); - zij krijgen, of bezorgen, geen hand- of aanbrenggeld (Art. 21); - zij mogen het korps kiezen, waarbij zij willen dienen (Art. 22); - zij kunnen aspirant-sergeant of aspirant-officier zijn, mits examen (Art. 23); - die aspirant-sergeanten of aspirant-officieren worden in de kazerne afzonderlijk gehuisvest, en Krijgen een distinctief teeken (Art. 24); - en eindelijk krijgen de vrijwilligers voor de militie eene gratificatie voor ieder jaar effectieve dienst (Art. 25).

Zal dat alles wel baten? - Ik twijfel er hard aan. Wel zal het de dienstplichtigen aangenaam zijn als zij hooren, dat zij een korps mogen kiezen, een distinctief teeken dragen, hoogere soldij en een gratificatie krijgen; dat zal ben lekker maken, - even als de wolf in de fabel, als hij aan de zegeningen denkt, die hij, als hond zal genieten:

> ‘Le loup dèja se forge une félicité,
> qui le fait pleurer de tendresse’; enz.

Maar even als die wolf geheel en al ontnuchterd wordt, wanneer hij hoort, dat hij, als hond, aan de ketting moet liggen; even zoo zal de milicien er voor terugdeinzen om vrijwilliger te worden,

als hij hoort, dat hij dan twee jaar, onafgebroken, onder de wapens moet blijven. Zooals gij het inricht, zullen die vrijwilligers voor de militie bijna even fabelachtige wezens blijven, als thans.

Ook aspirant-sergeanten, of aspirant-officiers, zullen er niet veel zijn; want zij, die daarvoor de kennis en de geschiktheid hebben, zijn bij de schutterij overgegaan.

Waar nog vrijwilligers voor de militie uit getrokken kunnen worden, dat is uit de ‘pupillen-scholen’, waarvan gewaagd wordt in de noot bij Art. 43. Zulk een instelling zou zeer goed zijn.

Art. 10. ‘Een ieder, die voor de militie is aangewezen, kan met een schutterplichtige van dezelfde klasse van oproeping, overeenkomstig de bepalingen dezer wet, van dienstplicht verwisselen.’

Dat deugt niets. Dat stelt de schutterij samen, uit het vermogende en ontwikkelde gedeelte des volks; en de militie, uit de mindere standen, uit de proletarieërs. Het is plaatsvervanging, onder een anderen vorm dan de thans bestaande; en in één opzicht ten minsten, nog minder goeden vorm: nu heeft men nog de kans, dat een plaatsvervanger een goed en beproefd oud-soldaat is; - die kans is wel niet zeer groot, maar die is er toch; - bij Art. 10 is die kans er niet.

Art. 11. Militaire afdeelingen: voor elke divisie, één; en onveranderlijk. - Zeer goed.

Art. 12. De militaire afdeeling, geplitst in brigade-, bataillonsen kompagnies distrikten. - Die brigade- en bataillons-distrikten kan goed zijn; maar de onderverdeeling tot in kompagniesdistricten gaat wat ver: de bevolking, wat het getal aangaat, wisselt soms te veel af; zoo dat de wet over de indeeling (Art. 13) te dikwijls zou moeten worden veranderd.

Art. 16. ‘In elke militaire afdeeling is een hoofdmagazijn; in elk bataillons-distrikt, een distrikts-magazijn’.

Het laatste is zeer goed, als het goed wordt uitgevoerd; want daarop komt het aan. - Wat moet er in zulk een distriktsmagazijn voorhanden zijn? - Alles wat noodig is voor de kleeding, wapening en uitrusting der bataillons van het distrikt; maar ook niets meer; zoo dat, bij een mobilisatie, dat magazijn dadelijk leeg wordt. Maar wat moet er dan in het hoofdmagazijn komen? - Ik vrees dat ge daarin weer een geheele wagentrein, met zijn ap- en dependentieën wilt hebben; die ongelukkige passie voor kaissons en ziekenwagens! Zijn er geen schuiten, en schepen, en karren, te krijgen?

Hoofdstuk II. Van de vrijwilligers voor de militie (Art. 18-26).

Daarover is reeds gehandeld. Het laatste artikel (26) spreekt van ‘tijdelijke vrijwilligers voor de militie’: vrijwilligers voor drie maanden, om vrij te zijn van de oefeningen bij de schutterij. - Dat kan goed zijn voor de schutterij; voor het kader der militie is het een last. Trouwens het is een punt van ondergeschikt belang.

Hoofdstuk III. Van de samenstelling (Art. 27-31). - In de noot staat, dat er in ieder distrikt is: 1 bataillon militie; 1 bataillon actieve schutterij; 1 bataillon reserve-schutterij en 1 bataillon keur-reserve-schutterij. Dat laatste bestaat uit alle manschappen, die vroeger gediend hebben bij de militie (Art. 29). Dit zal iets goeds zijn; wat men er ook tegen geschreeuwd hebbe.

Er zijn thans 45 bataillons militie; met de schutterij is er vier maal zooveel, dus 180 bataillons; een 150.000 man, en, door oproeping van den landstorm, kan dit gemakkelijk, 180.000 man worden. Voegt men nu hier nog bij, de bataillons geheel uit vrijwilligers bestaande, en de kavalerie, artillerie en genietroepen, dan zal men wel tot een 200.000 man komen, mogelijk meer.

Een imposant cijfer; wij zouden met de helft al zeer tevreden zijn; mits, goed.

Waarom een zoo groote sterkte? - Het antwoord is, denkelijk: omdat dit noodig is voor het bezetten en verdedigen van de verschillende deelen van ons land. - Maar dat antwoord beduidt niets: ‘c'est bon pour la galerie’; en meer niet. Het is een dwaasheid om te zeggen: dáár moeten wij zooveel duizend man hebben, en dáár weer zoo veel duizend man, enz.; die cijfers hebben niet de minste waarde. Voor het bezetten en verdedigen van een linie, van een vesting, heeft men niet volstrekt, een bepaald getal soldaten noodig: dat getal is uitermate rekbaar; men kan even goed volhouden, dat men van Naarden tot aan den Lek 40.000 man noodig heeft, als dat men er met 20.000 kan volstaan. In het eigenlijke Holland heeft men zeer weinig aan de getalsterkte; ieder oogenblik heeft men dáár stellingen, waar honderd man even sterk zijn als duizend; de kwaliteit doet hier veel meer dan de kwantiteit. Daarom, wat heeft men aan zoo'n reusachtig leger van 200.000 man. Als men daarmee achter de Utrechtsche linie is, dan is men er meê verlegen; hoe zal men die massa goed verzorgen en huisvesten? Men zal de hospitalen

maar werk geven. Een klein, maar goed leger, verdient verreweg de voorkeur.

In de noot wordt gezegd: dat het bataillon militie bestaat uit 4 veld-, 1 depot- en 1 schoolcompagnie; en dat bij de laatste alle miliciens van het bataljon worden gedetacheerd, die niet kunnen lezen en schrijven. Dat laatste is zeer goed; mits, natuurlijk, dat het getal van die onwetenden niet te groot is.

Maar nu volgt later (Art. 90 en de noot), dat, bij eene mobilisatie, de depot- en de schoolkompagnie, overgaan bij de schutterijbataljons. Maar als er dan geen depot meer is, waar worden dan nieuw opkomende manschappen gekleed, gewapend en geoefend? of rekent men dat dit overbodig is? Is men zeker, dat er, nog tijdens den oorlog, geen nieuwe lichting zal opgeroepen worden? De oorlogen duren wel kort in onze dagen; maar, dat zij altijd binnen het jaar zijn geëindigd, daarvan heeft men toch niet de zekerheid; en, in allen gevalle, de manschappen die men uit de landstorm bij het leger wil trekken, die dienen toch ook wel een weinig ontbolsterd te worden.

Art. 31. ‘De zamenstelling van de militie- en schutterkorpsen wordt bij de wet geregeld’. - Goed; maar het ‘boe’ is hier de kapitale vraag. - ‘De georganiseerde militie- en schutterkorpsen staan onder de bevelen van onzen Minister van Oorlog’. - Zeer goed.

Hoofdstuk IV. ‘Van de kaders. A. bij de militie’. (Art. 32-48). De redactie van Art. 32 is onduidelijk; maar dat is gemakkelijk te veranderen. De onderscheiding tusschen vast kader en tijdelijk kader, bij de militie, kan goed zijn; dat doet ook minder af; wat meer af doet is, dat de middelen om een goed en voltallig kader te hebben, ook hier wel wat te wenschen overlaten. Maar dat is, thans, een vrij algemeen gebrek.

Art. 40, dat aan de officieren van het tijdelijk kader de meeste aanspraken geeft op burgerlijk betrekkingen, is goed; - als het geen doode letter blijft.

Art. 41 bepaalt, dat de onderofficieren en korporaals van het tijdelijk kader, bij het einde van hun diensttijd, een gratificatie ontvangen voor ieder jaar dienst; - ook goed, als die gratificatie wat beduidt.

Art. 43. De onderofficiers en korporaals van het vaste kader, hebben hooger soldij dan die van het tijdelijke; ook een distinctief

teeken; de onderofficieren van het vaste kader mogen ook trouwen. - Over dat trouwen zijn de gevoelens zeer verdeeld. Volgens het strikte recht moet men vragen: waarom mogen de korporaals dan ook niet trouwen? - De zoons van gehuwde onderofficieren, pupillen, - zeer goed: wij gelooven niet, dat het goed is, veel getrouwde onderofficiers te hebben; maar, van die er zijn, moet men de zoons verzorgen en tot militairen opleiden.

Art. 44. Na tien-jarige diensttijd hebben de onderofficieren van het vaste kader, aanspraak op burgerlijke betrekkingen; - zeer goed; al weer als het geen doode letter blijft.

B. Bij de schutterijen (Art. 49-60). Art. 50. De kommandanten van de korpsen schutterij zijn gewezen officieren, beneden de 50 jaar, of officieren in activiteit. - Zeer goed.

Art. 52. De adjudant bij de schutterij kan zijn een officier, de onder-adjudant een onderofficier van het leger. - Zeer goed.

Art. 53. De militaire Bevelhebber en de Commissaris des Konings, vereenigd, doen de voordracht tot officier bij de schutterij. - Zeer goed.

Art. 54. De onderoffiiciers en korporaals van de schutterij worden aangesteld door den militairen bevelhebber, op voordracht van den korpskommandant. - Goed.

Art. 55 en 56. De officieren, onderofficieren en korporaals der schutterij, doen, ieder jaar, vier weken dienst bij de militie. - Goed. Maar, zullen er veel liefhebbers zijn, voor het kader der schutterij? - Art. 57, 58 en 59 spreken van toelagen, gratificatiën en eerste uitrusting voor officieren en onderofficieren van de schutterij. - Dit alles is onbepaald en duister: men weet niet of die gelden zoo belangrijk zijn, dat zij aanmoedigen om bij het kader te komen, en niet belangrijk genoeg, om te zwaar te drukken op de schatkist; en toch, een van beide is te vreezen. Bovendien; de geldelijke voordeelen, verbonden aan het bekleeden van een rang bij het kader, zullen nooit groot genoeg zijn, om die rangen te doen begeeren door het vermogende en voorname gedeelte van de bevolking; dat zal verkiezen gewoon schutter te zijn, en er allerlei loopjes op vinden, om zich, zoo veel mogelijk, aan de schutterlijke diensten te onttrekken; allengs zal de meening zich vestigen, dat de diensten neerkomen op de mindere standen, en dat de aanzienlijken daar vrij van zijn; en dat is iets, dat groot kwaad doet; juist niet, om de mindere geoefendheid, die

daaruit voortvloeit: dat is een bijzaak; - maar om dat, op die wijze de schutterij wordt verkleind en nadeel toegebracht in haar naam en waarde.

Hoofdstuk V. ‘Van de kleeding, uitrusting en wapening’. (Art. 61-64). Art. 61. Van rijkswege, de kleeding, uitrusting en wapening van de schutterij en van de militie. - Goed maar kostbaar; toch goed.

Art. 62. De uniform van de schutterij nagenoeg gelijk aan die van de militie. - Goed.

Hoofdstuk VI. ‘Van de oefening. *A*. Bij de militie’. (Art. 65-71). In de hoofdzaak overeenkomende met het thans bestaande; wat er bijgevoegd is, is goed.

B. Bij de schutterijen (Art. 72-88). In het algemeen, goede bepalingen; en juist daarom, hebben zij minder kans van te worden aangenomen; en eens, aangenomen, van goed te worden uitgevoerd. Vooral is goed, Art. 76, bepalende dat de manschappen van de actieve schutterij, het eerste jaar, zes weken in een kamp zullen worden geoefend, door officieren en onderofficieren van het leger. - Aan welke militaire wetten zijn, gedurende die zes weken, die schutters onderworpen?

Hoofdstuk VII. ‘Van de dienst der schutterijen in tijden van gevaar en oorlog’. (Art. 89-98). - Goed.

Een enkele opmerking. - Volgens Art. 95 moet een goed deel van de gemobiliseerde schutterij ‘zooveel mogelijk in kampen worden vereenigd voor hunne oefening’. - Gambetta heeft dat in 1870 gedaan, en dat was zeer goed; maar in Frankrijk had men terreinen voor die kampen; en die heeft men, weinig of niet, in het eigenlijke Holland, en daar heen moeten toch de schutterijen. Hooge, drooge, gezonde grond, geschikt voor een kamp, behoort tot de zeldzaamheden in het eigenlijke Holland; het zal, gewoonlijk, op de duinstreek neerkomen; en ook die is niet gunstig voor de gezondheid. Het ‘zooveel mogelijk in kampen’ is dus maar een uitdrukking om te verbergen, dat dit maar schaars mogelijk is.

Na die bijzondere aanmerkingen - wier gegrondheid ik misschien niet altijd zal volhouden - besluit ik met twee algemeene aanmerkingen op uwe wet.

Vooreerst, de geldelijke zijde; gij telt die, geloof ik, te ligt; gij doet zoo als Thorbecke, die van geldzaken eigenlijk niets af

wist, ze met een ‘suprème dédain’ behandelde, en maar zeide: ‘voor die behoeften moeten de middelen worden gevonden.’ Voor niemand doe ik onder in vereering voor Thorbecke; maar dit belet niet, dat, naar mijne meening, hij hier verkeerd oordeelde: een behoefte is, altijd, maar betrekkelijk; het is meer of minder een behoefte; en de middelen om aan die behoefte te voldoen, kunnen wel eens meer nadeel aanbrengen, dan de voldane behoefte, voordeel. Vooral in Staats-uitgaven moet men, op verstandige wijze, zuinig zijn; men mag geen vier gulden geven, voor wat men voor drie kan krijgen. Men moet vooral niet uit het oog verliezen, dat men de uitgaven niet te zwaar laat drukken op de krachten en hulpmiddelen van het land.

Hebt gij dit wel in het oog gehouden? - Ik verbeeld mij dat de inrichting van ons leger en schutterij, zooals gij die wilt, een aardig duitje zal kosten. Nu weet ik wel dat dit, op dit oogenblik, weinig bezwaar zou uitmaken tegen de verwezenlijking van uwe ontwerpen: men deinst niet terug van geldverspillingen; veel uitgeven, is flink; bezuinigen willen, is kleingeestig; - uit dien hoek waait thans de wind. Maar zijt zeker, dat dit slechts een voorbijgaande dwaasheid is, die, misschien, door een erge reactie wordt opgevolgd.

Mijne tweede aanmerking is, dat gij *te* logisch redeneert. Ik herinner mij, dat ik u, voor jaren, in een gesprek, eens gezegd heb, dat men ook van de logika kan misbruik maken; en dit is, geloof ik, het euvel daar gij nog wel eens aan mank gaat. Uwe redeneeringen sluiten als een bus; alles is daarbij op regelen en beginselen gegrond; maar de werkelijkheid is te veel uit het oog verloren; gij handelt te veel als Rousseau toen hij zijn ‘Contrat social’ optimmerde. Het is niet genoeg, dat een ontwerp goed is; het moet ook goed kunnen worden verwezenlijkt; anders heeft men er weinig aan. Men moet altijd in het oog houden, dat men te doen heeft met bestaande zaken; en met menschen, die dikwijls alles behalve logisch zijn in hunne gevoelens en in hunne handelingen. Die menschen verstandiger, krachtiger, edeler te maken, dat moet het hoofddoel zijn van ons streven, - maar tot dat doel komt men niet door enkele redeneering.

Ik behoef u geen verontschuldiging te maken, over dit lange schrijven; en over de uiting van meeningen, soms afwijkende van

de uwe: ik zou mij, bij uwe meeningen niet zoo lang hebben opgehouden, had ik ze onbelangrijk geacht; ik zou uw ontwerp van wet niet zoo ernstig hebben bestreden, op sommige plaatsen, wanneer ik niet de overtuiging had, dat het op andere plaatsen zeer goed is.

Ontvang de betuiging der gevoelens van hoogachting, waarmede ik blijf,
Uw toegenegen kameraad,
W.J. KNOOP.

Brief aan Generaal W.J. Knoop.

Den Haag, 28 Maart 1876.
Hooggeachte Generaal!

Mijn allervriendelijksten dank voor uwe opmerkingen, die ik, als alles wat uit uwe pen komt, met veel genoegen heb gelezen. Vergun mij, dat ik over eenige punten eenige nadere opheldering geef. Verveelt u mijn geschrijf, de papiermand kan uitkomst geven.

1°. Vrijwilligers voor de militie is slechts een andere naam, meer met de Grondwet overeenkomende, voor de tegenwoordige vrijwilligers. Het kan zijn dat ze niet komen zullen; maar dan zijn we nog even ver als nu.

2°. Het behoud der nummerverwisseling. Daarover kan men 'à perte de vue' redeneeren. Maar mijne regeling heeft het groote voordeel, dat ze uitvoerbaar, bereikbaar is; u ziet dat dezer dagen wel uit de dagbladen. De absolute afschaffing der vervanging, is, naar mijn inzien, meer als een soort van doctrinaire utopie te beschouwen, die toch nooit iemand zal kunnen verwezenlijken, noch hier, noch in België, noch in Engeland. Op het terrein van praktische staatkunde - ik behoef u dit niet te zeggen - is het nooit de vraag wat absoluut goed, maar wat bereikbaar is. Ik zou dus nooit de afschaffing voorstellen, zelfs indien ik er voor ware. Maar ik ben er, zooals u weet, op de gronden in mijn opstel van de 'Vragen des Tijds' ontwikkeld, tegen. Het is ook niet juist, te beweren, dat op die wijze de militie alleen uit proletariërs zal zijn samengesteld. Dat is, inderdaad, schroomelijke overdrijving. De kleine burgerij in de steden dient, nu reeds, zelve; bij mijn stelsel zal dit nog meer het geval zijn. De militie bestaat voor

⅕ uit plaatsvervangers en nummerverwisselaars; bestaat dan ⅘ van ons volk uit proletarieërs?

3°. De kompagnies-distrikten. Deze indeeling is noodig, om grootere kringen dan de gemeente te krijgen. Anders kan men het contingent niet uitbreiden. Vele gemeenten kunnen nu reeds hun contingent niet leveren; zoodat wij onze 10.400 man nooit compleet hebben. Maar daarom behoeft elk distrikt niet juist eene kompagnie te leveren. In Pruissen is dit wel het geval; maar dan ontstaat het bezwaar waarop u wijst; dat is daar echter weder, door eene andere vrij gecompliceerde regeling, weggenomen.

4°. De magazijnen. In het hoofdmagazijn moet alles aanwezig zijn, wat noodig is om de divisie te mobiliseeren. Door de ondervinding wijs geworden, is dat nu, eindelijk, in Frankrijk ook zoo begrepen; daar had men, nog in 1870, ons dwaze stelsel van ophooping in een paar magazijnen, waar men de zaken in geen zes maanden uit kan krijgen. - Of men geen schuiten, schepen en karren kan krijgen, vraagt u; wel zeker, en deze zullen bij duizenden noodig zijn voor de latere aanvoeren; maar die heeft men niet, met een tooverslag; vraag dat maar eens aan Booms. Voor de eerste uitrusting aan munitie enz., moet alles, in vredestijd, in het magazijn zijn; en zoo opgelegd; dat alles in 24 uren er uit kan. Zoo is het in Duitschland; en wij, die van al die zaken geen praktische ondervinding hebben, moeten, naar mijn bescheiden meening, niet wijzer willen zijn dan zij, die bij zoo vele oorlogen ondervinding hebben opgedaan, en in zulke zaken een zeer praktische blik hebben, terwijl zij tevens geen cent noodeloos uitgeven. De tijd, dat men met een fransche slag zich van de zaken kan afmaken, onder de magtspreuk: ‘dat alles komt in oorlogstijd te regt’, is voorbij; niemand gelooft, gelukkig, meer aan dat teregt komen; niets komt teregt, wat niet behoorlijk is voorbereid; allerminst bij ons, waar men den slag om zich te redden, ‘de se débrouiller’, ten eene male mist. Er zal toch, kwam er oorlog, bij ons verwarring genoeg zijn. Juist daarom moet men, al wat daarvoor vatbaar is, in vredestijd regelen, en daardoor de verwarring tot een minimum reduceeren.

5°. De legersterkte. In uw betoog daarover, is wel veel waars, maar de geheele redeneering berust toch, naar mijn inzicht op een valsche bazis.

Als men, om eene linie goed te verdedigen, 40000 man noodig

zou hebben, maar men heeft er slechts 20000, volgt daaruit dan, dat de linie niet verdedigbaar is? - Natuurlijk niet, men redt zich dan met hetgeen men heeft. Maar moet men daarom nu die onvolkomenheid tot stelsel verheffen? Pas op; want met uwe redeneering kan men gemakkelijk bewijzen dat ons leger veel te sterk is. Zijn 20000 man zoo goed als 40000, waarom dan niet verder gegaan? Dan zijn 10000 ook even goed als 20000; 5000 even goed als 10000.

Die quaestie van benoodigde troepen is niet zoo eenvoudig. Men kan zich daarvan niet zoo, met een fransche slag, afmaken. Met beweeringen als: ‘in het eigenlijke Holland heeft men zeer weinig aan getalsterkte,’ of: ‘de qualiteit doet meer af dan de quantiteit,’ komt men geen stap verder. Dat zijn, vergeef het mij, algemeenheden, waarmede men geen legersterkte kan bepalen.

Die bepaling moet gegrond zijn op nauwkeurige kennis van onze verschillende linieën, en van de toestanden waarin ons leger komen kan. Men schermt altijd met dat eigenlijke Holland, - réminiscence van vroegere eeuwen, - maar men ziet voorbij dat wij in die hollandsche terreinen niet vechten zullen. Ik weet niet of u onze linieën, en speciaal onze Utrechtsche, zoo dikwerf op het terrein bestudeerd hebt als ik. - Kaarten-studie beteekent niets -; maar dan zal het u, als mij, duidelijk zijn, dat het bij die linie - de Utrechtsche - vooral aankomt op de langdurige verdediging van de voorgelegen hooge terreinen, en dan heeft men, alleen bij Utrecht, aan 50000 man niet te veel. Eene Waalverdediging, het afslaan van eene landing, vorderen evenzoo vrij groote legers. De begrippen omtrent de verdediging van onze linieën zijn nog in hunne kindsheid. Men ziet in eene linie nog niets dan strooken water door dijken doorsneden, alsof we nog leefden in de 17de eeuw; maar dit begrip is, voor den tegenwoordigen tijd, klinkklare onzin, die alleen bewijst, dat men hier niet op de hoogte is van hetgeen in de laatste jaren op het gebied van den vestingoorlog heeft plaats gevonden. Ik heb daarover eene uitvoerige nota gereed gemaakt, die ik bij de vestingbegrooting zal voegen, en waarvan ik u een afdruk zenden zal.

Overigens blijf ik op die 200000 man niet dood. Het komt in de eerste plaats op algemeene oefening der natie aan. Dit is mijn stelsel; in tegenstelling van het ultra-militaire stelsel, dat alleen op het *leger* let, en dat leger, door afschaffing der plaatsvervanging, zoogenaamd

verbeteren wil. Daarin ligt eigenlijk het zwaartepunt der quaestie. Ik wil een gewapend volk, én een leger; omdat een leger alleen nooit iets geeft waar het geldt, de onafhankelijkheid van een land te verdedigen. De zuivere militairen willen alleen een leger; dit willen zij goed maken door afschaffing der plaatsvervanging; en de rest van de bevolking willen zij ongewapend laten; - naar mijn inzien, een pernicieus stelsel.

Ik zou de 45 keur-reserve-bataillons, met de 45 depot-kompagnieën, de vestingartillerie en genietroepen, als bezettingen willen aanwijzen. Dan wordt het geheele leger, namelijk 45 bataillons à 4 kompagnieën, beschikbaar te velde. In reserve blijven dan 45 actieve bataillons schutterij en de 45 gewone reservebataillons, die spoedig genoeg noodig zullen zijn tot aanvulling der verliezen, door zieken, gewonden, enz. Al die jonge troepen smelten weg, en die groote cijfers op het papier zullen nog maar zeer matige cijfers geven in de werkelijkheid.

Voor de oefening van die 90 bataillons, die in reserve zijn, zijn terreinen volstrekt noodig; en die zijn wel te vinden, als men maar wil; ook achter de linieën. Hoog behoeven die terreinen niet te zijn; wel, droog; en droog zijn ze allen te maken, als men de middelen maar aanwendt. Maar ook in dit opzicht, zijn we soms ware Abderieten. Zie, de Maliebaan; nu het noordelijk deel gedraineerd is, is het volkomen droog; waarom wordt de rest nu niet gedraineerd?

6°. De geldzijde. Geld zal de organisatie kosten; maar minder dan eene, door sommigen gewenschte, aanzienlijke uitbreiding der militie. Ik tel dit bezwaar niet ligt; maar ik deel de meening van Thorbecke, dat, als de behoefte werkelijk bewezen is, het geld gevonden moet worden. Een huisvader moet de teering naar de neering zetten; geen economist heeft ooit dien regel voor een Staat aangeprezen; en hij zou, bij een zoo bloeienden financieelen toestand als de onze, hier ook hoegenaamd geen zin hebben.

Maar onze kostbare organisatie zal - zegt u - door reactie kunnen worden gevolgd. Juist om te beletten dat deze reactie tegen de hooge oorlogsuitgaven - die zeker komen zal - ons treffe, wil ik, al wat daar voor vatbaar is, regelen bij de wet. Ik heb drie wetten gereed gemaakt, drie hoofdwetten namelijk; van de kleinere die noodig zijn, bij voorbeeld omtrent den staat van voorbereiding, oorlog en beleg, de onteigening, enz., spreek ik niet. Drie hoofdwetten:

1°. Organisatie militie en schutterij;
2°. Wet op de legerorganisatie;
3°. Wet op de militaire indeeling des Rijks; waarbij tevens het magazijn-stelsel, en de quaestie der oefeningsterreinen wordt geregeld.

Bij 2°. behoort nog - maar deze is slechts van kleinen omvang - eene wet op de organisatie, of formatie, der schutterijen of schutterkorpsen.

Zullen die wetten ooit tot stand komen? - Het is twijfelachtig. Maar, zijn ze er eenmaal, volgens dezelfde gedachte ontworpen, één goed ineensluitend geheel vormende, laat dan de reactie maar komen: die tornt er tegen op, en zal er de handen wel af houden.

Uw verwijt, dat ik te logisch - met andere woorden te doctrinair - redeneer, is inderdaad zoo ongegrond mogelijk. Zoudt u inderdaad gelooven, dat ik, na eene tien-jarige ondervinding van het parlementaire leven, nog veel illusieën had omtrent hetgeen in ons land tot stand is te brengen? Met veel meer recht kan men zeggen, dat zij, die à tort et à travers op afschaffing der plaatsvervanging aandringen, doctrinaire enthousiasten zijn, die geen rekening houden met de werkelijkheid. Mijne wet op de militie en de schutterij zou alleen tot stand te brengen zijn, onder deze voorwaarden:

1°. dat ze door een sterk ministerie wordt voorgedragen, dat daarvan een Kabinetsquaestie maakt: voorwaarde van optreding van den Minister van Oorlog;
2°. dat zij door mij verdedigd wordt;
3°. dat, als ze verworpen wordt, het Kabinet aftreedt, en de Kamer, of de Kamers, ontbonden worden.

De overige wetten gaan van zelven. Zij zijn meest - daaruit kan u blijken, hoe weinig doctrinair ik ben - op het bestaande gebaseerd, behoudens kleine aanvulligen en verbeteringen. Maar het bestaande wordt daardoor vastgelegd, gesecureerd tegen de reactie, en tegen de knutselarijen van opvolgende Ministers van Oorlog, die met hunne eindelooze en dwaze veranderingen, zonder logika en zonder beginselen, de zaken hoe langer hoe meer in de war hebben gestuurd. Onze Ministers van Oorlog waren tot hier toe de grootste vijanden van ons krijgswezen; en mij is een Minister het liefst, die niets doet: dan bederft hij, ten minste, niets.

Ik eindig met verschooning te vragen voor mijn langdurig gekeuvel; ook, voor deze of gene scherpe opmerking, die mij wellicht hier of daar ontsnapt mocht zijn. Het humeur wordt er niet beter op, wanneer men, veel meer man van handeling dan van de phrase, zijn leven te midden van het eindeloos gebabbel van ons Parlement moet doorbrengen.

Met de meest oprechte hoogachting,

U.H.Ed.G's. D.v. Dien.
DE ROO VAN ALDERWERELT.

Het Grieksch als levende taal.

Er kan geen twijfel bestaan of de studie der klassieke talen, en vooral van Grieksch, is hoogst nuttig tot het vormen van een waarlijk ontwikkeld persoon. Vroeger zou men zeggen ‘noodzakelijk’, en ik voor mij zou hierin nog gaarne meegaan, *maar* ik misken de bezwaren niet, aan die stelling verbonden. In elk geval, waar men nog vrij algemeen toegeeft dat de klassieke studie in hooge mate een vrije en algemeene ontwikkeling bevordert, daar is de wijze, waarop zulk een taal moet worden onderwezen en zelfs uitgesproken, geen ondergeschikt vraagstuk. Velen houden het Grieksch nog voor een ‘doode’ taal, en ook op grond daarvan houden velen nog vast aan hetgeen zij de ‘oude’ uitspraak noemen. Zoo diep is deze meening ingeworteld, dat het bijna een paradox schijnt het tegendeel te beweren.

Maar laat ons eerst nagaan in hoeverre de studie van het Grieksch nuttig en noodzakelijk kan worden genoemd. Als het doel der opvoeding uitsluitend is, tot een bepaald beroep op te leiden, tot een bepaalde broodwinning en niet meer, ja dan kan men zonder twijfel de studie der klassieke talen tijdverlies noemen. Maar dan zou men ook een stap verder kunnen gaan, en zoowel meetkunde als algebra en andere vakken afschaffen, waarvan het nut evenmin terstond in een aantal guldens kan worden omgezet. Is de ware ontwikkeling echter nog méér dan dat, geven de klassieke talen werkelijk een vorming die voor 't geheele leven waarde heeft, dan kan het Grieksch daarbij niet gemist worden.

Als wij een blik slaan in het grijze verleden, dan zien wij hoe de Romeinen de heerschappij van het Latijn overal, tot

zelfs bij de Grieken en Oostersche volken, hebben trachten uit te breiden. De Grieksche taal evenwel, machtig door haar eigen kracht, behield hare plaats en deed haren zegevierenden intocht in Rome. ‘Het overwonnen Griekenland overwon den onbeschaafden overwinnaar’ is de openhartige bekentenis van een Romeinsch dichter. Geen Romein werd geacht een waarlijk breede opvoeding te bezitten zonder kennis van Grieksche taal en Grieksche letterkunde. Zelfs de stijve Cato, die eerst al deze nieuwigheden bestreed, was in zijn ouderdom gedwongen Grieksch aan te leeren. De gevolgen daarvan bleven niet uit, de geheele Latijnsche letterkunde immers ontwikkelde zich onder Griekschen invloed, Grieksche vormen en gedachten bezielden de beste Latijnsche dichters, en tot een zekere hoogte kan men zeggen dat geen enkel voortbrengsel der Romeinsche letterkunde oorspronkelijk is, en vrij van den machtigen invloed van den Helleenschen geest. Gedurende de tijden der Hervorming en vroeger, in 't algemeen in de eeuw die men de Renaissance kan noemen, gaf alweer de studie van het Grieksch den krachtigsten stoot tot eene herleving op elk gebied; en nog tot op den huidigen dag heeft het Grieksch - schoon telkens teruggedrongen en bestreden - zijn oude plaats weten te behouden.

Wel heeft het nooit aan menschen ontbroken, die minachting betoonden voor een wetenschap welke zij zelve niet bezaten. In den Vicar of Wakefield komt een bekende plaats voor, waar iemand zegt: ‘Gij ziet mij, jong mensch; ik leerde nooit Grieksch, en ik vind niet dat ik het ooit gemist heb. Ik heb een doctorshoed zonder Grieksch, ik heb tienduizend gulden 's jaars zonder Grieksch, ik kan goed eten zonder Grieksch, in het kort, daar ik geen Grieksch ken geloof ik ook niet dat er iets goeds in is’.[1)]

Natuurlijk behoort zulk een uitlating tot het gebied van de zuivere satire. Een tweede reden voor de minachting van het Grieksch, of liever van de weinige achting en zorg, die aan het Grieksch geschonken werd, was het eenvoudige feit dat betrekkelijk slechts weinigen er ernstig mede kennis maakten. Graeca non leguntur. Deze oude spreuk gold vele eeuwen. Men kende het Grieksch òf weinig òf alleen door middel van het Latijn en Latijnsche vertalingen. Bestudeerde men het Grieksch,

1) Vgl. J. Gennadius in ‘The Forum’ van 1894.

dan deed men het meestal als een doode taal, en met miskenning van den band die het oude en nieuwe Griekenland verbindt. Deze continuïteit der Grieksche taal vormt den grondslag van dit mijn opstel, en daarom wil ik beginnen met een korte schets der verschillende tijdperken, waarin men het rijke leven der Grieksche taal kan verdeelen.

Het oude Grieksch vervalt natuurlijk in verschillende perioden. Op de mythische of voorhomerische periode volgt de Ionische periode, ongeveer van Homerus tot aan de Persische oorlogen (1000-500 v.C.), waarin de grondslag tot de literatuur gelegd werd. Hierop volgt de Attische periode of het gulden tijdperk der letterkunde, dat men kan rekenen tot Alexander den Groote (333). Dan komt de Alexandrijnsche periode, ongeveer van 300 v.C. tot aan het begin onzer tijdrekening, de periode der geleerdheid, die onlangs in het werk van Susemihl een zoo uitstekende bearbeiding gevonden heeft. De Romeinsche periode, die men tot Justinianus (ongeveer 500 na C.) kan rekenen, bracht nog een groot aantal schrijvers voort, maar met de studie van dit tijdperk houdt gewoonlijk de studie van het Grieksch op.

De volgende tijdperken, als meestal door de geleerden en zelfs door bekwame Hellenisten verwaarloosd, moet ik daarom wat uitvoeriger behandelen. Men kan de periode, die thans aanbreekt, de Byzantijnsche noemen, en dan rekent men haar gewoonlijk tot het jaar 1453, het jaar der inneming van Constantinopel door de Turken; deze indeeling is een historische, maar kan toch óók voor de taal en literatuur worden aanvaard, omdat de tijd der Turksche overheersching tevens een groot verval van beide meebracht. Tegenwoordig begint men de Byzantijnsche periode véél nauwkeuriger dan ooit te bestudeeren en te kennen; te Leipzig verschijnt er zelfs een door den hoogleeraar Krumbacher te München geredigeerd Byzantijnsch tijdschrift, uitsluitend aan die studiën gewijd, en in navolging daarvan is door de Keizerlijke Akademie te St. Petersburg een dergelijk orgaan gesticht, dat in twee talen, Grieksch en Russisch, wordt uitgegeven.

Het zou onwaar en smakeloos zijn te ontkennen dat dit tijdperk in het algemeen verre achterstaat bij den bloeitijd der oude Grieksche letterkunde. Geleerdheid en vernuft alleen zijn niet voldoende, voor het scheppen van grootsche werken wordt een tijd van grootsche bewegingen vereischt, en die ontbraken

hier meestal. Toch niet geheel. Uit dezen modder is menige parel op te duiken, en voor de geschiedenis van de beschaving der middeneeuwen in het bijzonder ligt hier nog een groot veld braak, wachtende op den arbeid van menig snuffelaar en verzamelaar.

Vooreerst hebben wij de Grieksche Anthologie, waaraan ten onzent een Grotius zijne krachten beproefde. Dan, in de poëzie, de werken van Prodromos en anderen, hoogst merkwaardig voor de cultuurgeschiedenis. In het prosa wijs ik slechts op Malalas, op Procopius, op de beide gekroonde hoofden Constantinus (in het purper geboren) en Anna Comnena, op Zonaras en Ducas, en vele anderen. Een figuur als Photius, wiens woordenboek Naber ten onzent uitgaf, steekt verre uit boven zijne tijdgenooten. Op ieder gebied bijna treffen wij in den loop der eeuwen Grieksche schrijvers aan. Gedeeltelijk zijn hunne werken uitgegeven, zooals in het te Bonn verschenen Corpus scriptorum historiae Byzantinae de historische, in de Patrologia Graeca de godgeleerde werken, enz., gedeeltelijk wachten zij nog op eene uitgave, vooral op eene editie waarvan de tekst kritisch bewerkt is. Dikwijls immers kan men zien hoe er door overhaasting of door onvoldoende kennis van het Grieksch in al zijne perioden fouten zijn begaan, die gemakkelijk zijn te herstellen.

Het algemeen bestaande vooroordeel van het groote verval der Grieksche taal gedurende de middeneeuwen berust ook op onvoldoende studie; wel is de taal vervallen, maar het verval was op verre na niet zoo groot als men gemeenlijk aanneemt. In hunne grootste slavernij - zegt de onsterfelijke Gibbon - waren de onderdanen van den Byzantijnschen troon toch in het bezit van een gouden sleutel, die de schatten der oudheid kon ontsluiten, van een klankvolle, rijke taal. De volkstaal was min of meer bedorven, en vooral gemengd door de menigte kooplieden en vreemden, die b.v. Constantinopel bezochten. Maar de Grieken, die dit bederf konden vermijden, gebruikten in hunne gesprekken nòg de taal van Aristophanes en Euripides. Vooral was de sierlijkheid van taal bij de vrouwen te vinden, die meer van het openbaar verkeer waren afgesloten.

De Turksche periode zelf, die wij van 1453 tot 1821, het eerste jaar der Grieksche revolutie, kunnen rekenen, had dit eigenaardigs dat de geleerdheid en de zuiverheid van taal zich

meer en meer tot den clerus beperkte. Behalve de theologische en geleerde letterkunde ontbrak het echter sedert de 15e eeuw nimmer geheel aan voortbrengselen van den volksgeest, die een verwonderlijk getuigenis afleggen van de taaiheid van het Helleensche volk en van de Helleensche taal, een taal die (met de IJslandsche) wellicht de eenige in Europa is die op zoo weinig verandering naast een zoo grooten bloei en een zoo veelbewogen leven kan bogen. Immers tot het einde der 15e eeuw behoort het Kretische epos, de Erotokritos (of Rotokritos) van Vincent Cornaro, en reeds van dien tijd dateeren ook de oudste van de reeks schoone volksliederen, die veel te weinig algemeen bekend zijn, en opgenomen werden in de verzamelingen van Fauriel, Passow en Wilhelm Müller[1]. Die volksliederen of zoogenaamde klephtenliederen, die tot zelfs de opmerkzaamheid van een Goethe hebben opgewekt, bevatten paarlen van de schoonste poëzie, het zijn echte voortbrengselen van den Griekschen geest die zich nooit, zelfs in het tijdperk der drukkende slavernij, geheel verloochende.

Verder behoort tot de 16e of 17e eeuw het Kretische drama, waarvan nog zeer weinig bekend is. Door Sathas zijn in 1879 te Parijs eenige Kretische drama's, o.a. de Erophile van Chortatzis, uitgegeven, en deze zijn zoowel uit een oogpunt van taal als van literatuur hoogst belangrijk. Zij sluiten zich waardig aan bij de door Jeannarakis uitgegeven volksliederen van Kreta. Enkele andere voortbrengselen dezer periode ga ik met stilzwijgen voorbij, om even eerbiedig stil te staan bij den grooten patriot die deze geheele periode afsluit, maar tegelijk de voorlooper en inwijder is van het nieuwere en nieuwste tijdperk, met den Griekschen Luther, den onsterfelijken Adamantios Korais.

Korais of Coray, zooals de in Frankrijk levende arme Griek zich noemde (1748-1833), was een man van de grootste veelzijdigheid, immers hij was zoowel arts als philoloog, en evenmin onbekend met theologische en rechtgeleerde studiën. Evenals Luther op een bekende plaats van zich zelf zeide:

1) Voor dit en al het volgende volsta ik met te verwijzen naar het tweede deel mijner Histor. Grammatik der Hellenischen Sprache, in 1892 hij Brill te Leiden verschenen. - Over het IJslandsch vgl. men Noreen in Paul's Grundris der German. Philologie, bd. I blz 426 vgl., en Boltz in Hellas IV blz. 105 vlg. (Island und Hellas).

‘Ich habe keine gewisse sonderliche eigene Sprache im Deutschen, sondern gebrauche der gemeinen deutschen Sprache, dass mich beide, Ober - und Niederländer, verstehen mögen’, zoo heeft ook Korais geen nieuwe eigen Grieksche taal geschapen, maar wèl de vaak verwaarloosde en bedorven taal gezuiverd, geregeld, en geleid op een zekere baan, waarop zij met vaste schreden verder gaan kan. Hij is en blijft de grondlegger der hedendaagsche geschreven taal. Uit zijne ‘Mengelingen’ (in zes deelen) kan men reeds duidelijk zien dat het Nieuw-Grieksch geen plat mengelmoes is, zelfs niet in zijne meest vulgaire vormen, maar dat het een phase is van de oude algemeene taal (de zoogenaamde *χοινή*, waarvan de taal van het N. Testament het meestbekende monument is), weinig veranderd, en geschikt om door de pen van bekwame auteurs - niet terug te keeren tot den ouden rijkdom van vormen, hetgeen met alle natuurwetten en met het leven eener taal in strijd zou zijn - maar wèl, bij alle onvermijdelijke wisselingen, een graad van schoonheid te bereiken, die voor de schoonheid der antieke taal niet behoeft onder te doen.

Het groote onderscheid tusschen de oude en de nieuwe taal bestaat hierin, dat de syntaxis met die der andere moderne talen overeenkomt, en dus in plaats van synthetisch, allengs analytisch is geworden. Veel overoude vormen en uitdrukkingen zijn overigens blijven hangen. En natuurlijk zijn er voor de honderden en duizenden moderne begrippen ook evenzooveel nieuwe woorden ingevoerd, waartoe de buigzaamheid der Grieksche taal zich bij uitstek leent. Dit proces gaat nog dagelijks voort. Wat de letterkunde betreft, behoef ik slechts te verwijzen naar de werken van Nicolai, van Rangabé en Sanders, van Boltz en anderen, om te doen zien dat de nieuwsteliteratuur volstrekt niet in ieder opzicht voor de oude behoeft te zwichten. Eenige der schoonste lyrische gedichten van den gezant te Berlijn, Cléon Rangabé, door mij vertolkt in den Spectator, zijn een waardig vervolg op de (helaas) voor ons grootendeels verloren rijke lyrische poëzie der grijze oudheid. Ook op het gebied van het historisch drama, van den roman, enz., heeft de nieuwere letterkunde meesterstukken opgeleverd, die niet achterstaan bij de meeste producten der antieke. Het komt er maar op aan dat men niet met vooringenomenheid alles wat tot de klassieke literatuur behoort bij voorbaat als

een onovertroffen meesterstuk gaat beschouwen. Aan dit euvel gaan nog velen mank.

Het bovenstaande zeer korte overzicht moge voldoende zijn om te bewijzen dat het volslagen onkunde is wanneer men het Grieksch een ‘doode’ taal noemt. Ja, eigenlijk is het Latijn evenmin een doode taal, voor zoover men in het algemeen die uitdrukking bezigen mag. Een taal kan uitsterven, en in dien zin kan men van een ‘doode taal’ spreken. Zoo is b.v. het Keltisch, of de verschillende dialecten die men onder dien naam samenvat, tot een zekere hoogte een ‘doode taal’ te noemen (behalve dat het nog hier en daar in Wales, in N. Frankrijk, enz. voortleeft). Zeer zeker een doode taal in Europa is het nog niet ontcijferde Etrurisch of Etruskisch, met zijn vreemde vormen en hooge beschaving. Maar het Latijn? Het boeken- of geleerden-Latijn zou men eenigszins een doode taal kunnen noemen, doch het Latijn in al zijn volheid en rijkdom is volstrekt geen doode taal; het hangt er maar van af dat men niet uitsluitend het oog heeft op de taal van Cicero en van de aristocratie te Rome. In het breede gesproken leeft het Latijn nog heden ten dage voort in de zes Romaansche talen, vooral in het Italiaansch, en de nauwkeurige studie van die talen, weer gesplitst in een tal van dialecten, doen ons zelfs dikwijls vormen ontdekken die ongetwijfeld moeten behoord hebben tot den Latijnschen taalschat, maar die niet voorkomen in de ons bekende literatuur, trouwens een klein gedeelte van hetgeen door de ouden geschreven is. Alleen het boeken- of geleerden-Latijn derhalve zou men misschien ‘dood’ kunnen noemen, en toch weer niet geheel en al, want latere wijsgeeren (b.v. Spinoza) hebben vormen gebruikt en zelfs gemaakt, die niet behooren tot den oud-Latijnschen taalschat.

Dit alles is in nog veel hoogere mate met het Grieksch het geval. Vooreerst kennen wij, ook hier, slechts een zeer klein gedeelte van die overrijke taal. Wat ons overbleef van de antieke literatuur is een torso, een schoone torso wel is waar, maar toch altijd niets meer dan een torso. Ten tweede, en dit is het voornaamste, het Grieksch is door de eeuwen heen voortdurend gesproken en geschreven, het is nimmer dood geweest, integendeel het heeft altijd een zeer rijk en zeer bewegelijk leven ontwikkeld. Dit leven van de Grieksche taal is

het leven van het Grieksche volk. In den ouden tijd, toen de Grieken zich ontworstelden aan alle pogingen van vreemde overheersching, was ook het voertuig hunner gedachten een zuivere en reine taal, niet doorspekt met vreemde vormen. In de middeleeuwen, in een tijdperk van slavernij, vervalt ook de taal en neemt vele vreemde bestanddeelen in zich op. Doch sinds den vrijheidsoorlog is het merkwaardig te zien welk een algemeen streven er is ontstaan naar zuiverheid van taal, en hoezeer men moeite heeft gedaan om b.v. de talrijke Turksche woorden te verwijderen. Wat in Griekenland de nationale, rassen- en godsdiensthaat tegen de Turken en het Turksch deed, datzelfde gebeurde in Noord-Nederland met het Spaansch; het is merkwaardig, hoe weinig Spaansche woorden onze taalschat in zich heeft opgenomen, in vergelijking b.v. met Engelsche of Italiaansche of zelfs Portugeesche. De haat was de machtige factor die dit verhinderde. En evenzeer kan men het tegenovergestelde bewijzen, dat nl. de liefde, ook die in den meest stoffelijken zin des woords, een middel kan worden tot taalvermenging: men vergelijke b.v. de taal van de fraaie minneliederen, die in het Grieksch den minnehandel schilderen tusschen Johanniter-ridders en Rhodische meisjes.[1)]

Maar genoeg, en gaan wij van de middeneeuwen over op den tegenwoordigen tijd. Een kort bezoek te Athene reeds - en bij mijne twee reizen daarheen kon ik telkens slechts kort in de hoofdstad vertoeven - overtuigt u van dit ééne, machtige, onloochenbare feit dat het Grieksch in geheel zijn rijkdom en volheid is blijven voortleven, dat het nog heden ten dage rijk is aan overoude vormen, en dat voor eene wezenlijke en diepe kennis der oude taal de studie der nieuwe, dat omgekeerd voor de studie der nieuwe de kennis der oude taal onmisbaar is. Het proces, waardoor het oud-Grieksch tot nieuw-Grieksch is geworden, is reeds begonnen in den klassieken tijd en duurt dagelijks voort. Naast overoude vormen staan de meest moderne. En daar juist op dit gebied nog vele vooroor-

1) Das A.B.C. der Liebe, eine Sammlung Rhodischer Liebeslieder, zum ersten Male heraug. metr. übers. und mit einem Wörterb. verschen von W. Wagner. Leipz. 1879. Vooral het middeneeuwsche Gr. ridderepos, de Digenis Akritas, en dgl. werken vertoonen tal van vreemde bestanddeelen.

deelen heerschen, is het de moeite waard om door een paar voorbeelden dit feit duidelijk te bewijzen.[1)]

Terwijl men sommige werkwoordsvormen reeds sedert de 5e of 6e eeuw in modernen vorm gebruikt, worden de oude of klassieke vormen nog altijd gebruikt in sommige gedeelten van Kreta, in Zuid-Italië, en op eenige Grieksche eilanden. Terwijl de oude vormen van de verbuigingen reeds in de 3e en 2e eeuw vóór C. verward en dooreengemengd begonnen te worden, heeft het dialect van Chios, het Pontische dialect, enz., nog verschillende van die buigingsuitgangen zeer zuiver bewaard. Terwijl in het algemeen de meeste oude dialecten verdwenen schijnen te zijn, is het een onbetwistbaar feit dat het hedendaagsche Zakonische dialect in den Peloponnesus de meeste eigenaardigheden van het oude Dorische dialect bewaard heeft, of dat (om met Deville te spreken) ‘le tzaconien est l'héritier de ce dialecte laconien, qui se parlait autrefois précisement dans les mêmes localités.’ Uit deze weinige voorbeelden, die ik opzettelijk niet vermeerder, blijkt reeds ten duidelijkste dat de boekenstudie van het Grieksch, zooals die tot vóór een tiental jaren in Europa gewoonlijk heerschte, niet voldoende is en niet voldoende zijn kan. Allerminst kan een boekenstudie voldoende zijn, die zich slechts tot één bepaalde periode van een taal beperkt, en handelt alsof er geen enkel ander tijdperk bestaat. Het kan niet anders of bij een diepe studie van taal, en vooral van levende taal, moeten er allerlei feiten aan het licht treden, die een geheel ander, een geheel nieuw licht werpen op hetgeen ons tot dusver slechts uit de studeerkamer bekend was. Toen ik vóór 4 jaren mijne in het Duitsch geschreven grammatica der Helleensche taal, waarin ik het eerst beproefde al de verschillende tijdperken van het Grieksch vergelijkend te behandelen, voltooide, eindigde ik het nabericht met de volgende woorden: ‘Terwijl ik dit werk voltooi heb ik reeds veel stof verzameld voor een derden arbeid, waarin ik nog meer in het bijzonder het bewijs hoop te leveren, dat de kritiek en de exegese der klassieke auteurs, zonder vergelijking van het nieuw-Grieksch, onvolledig en vaak onjuist zal blijken, en dat dus de geheele richting der philologie in dit opzicht

1) Uitvoerig behandelt uit Hatzidakis' Einleitung in die nengriechische Grammatik. Leipzig 1892.

veranderen moet.' - Dat dit een stoute stelling was, ben ik de eerste om te erkennen, maar het berouwt mij niet ze te hebben neergeschreven. Amicus Cobetus - schreef ik toen, met wijziging van de bekende spreuk - magis amica veritas. En het is alweer de geniale eenzijdigheid van onzen grooten, van onzen eenigen Cobet, die zeer veel kwaad heeft gedaan aan die opvatting van het Grieksch als een levende taal. Immers het gezag van Cobet was, en terecht, zoo groot dat hetgeen hij zeide en beweerde somtijds te veel op gezag werd aangenomen, en in elk geval dat de door hem voorgestane richting - de kritiek der teksten van klassieke schrijvers - een aantal bewonderende volgelingen meesleepte, en onverschillig maakte voor andere studie.

Maar waar veel licht is, daar is ook veel schaduw, en men begint tegenwoordig meer en meer in te zien dat zelfs de groote Cobet niet vrij is te pleiten van groote misvattingen. Op enkele daarvan zij het mij vergund hier te wijzen. Vooreerst Cobet's gebruik van de Erasmiaansche uitspraak van het Grieksch. De toekomst zal nog meer dan thans zonneklaar aantoonen dat die doode schooluitspraak van het Grieksch niet goed te verdedigen is.[1] In de tweede plaats Cobet's meening, die ik het best weergeef met zijn eigen woorden: 'Hetgeen gij schrijft van het Sanscrit (aldus luidt het in een zijner brieven) doet mij denken aan mijne halfbakken Grecisti hier, die zoowat Nieuw Grieksch hebben geleerd en mij daar breed van opsnijden; ik heb hun beloofd het te zullen aanleeren, indien zij mij iets, wat ook, uit het oude Grieksch verklaarden, dat men *zonder* het nieuwe niet weten kon.'[2] Wel is waar kan men zeggen dat dit los daarheengeworpen woorden zijn, maar deze zijne meening wordt door geheel zijn leven en door al zijne werken bevestigd. En toch is zij geheel onjuist. Immers men kan vrij gemakkelijk aantoonen dat de tekstcritici door gebrek aan kennis van het levende en van het latere Grieksch fouten hebben begaan, die zij anders hadden kunnen vermijden.

1) Vgl. echter wat daarover door Kontos, Cobet's leerling en vriend, geschreven is in het tijdschrift *Ἀθηνᾶ* III 1 blz. 7.

2) Brieven, blz. 349. Vgl. mijn Epistola critica ad Naberum, getiteld: Cobeti de lingua neograeca judicium, verschenen in Hellas IV 170 vlg., waar deze uitspraak van Cobet uitvoerig door mij weerlegd is.

Dat ik in mijne meening over Cobet niet alleen sta moge blijken uit de woorden van een geleerde als Beckering Vinckers, die zich, naar aanleiding van Cobets oordeel in de Mnemosyne over sommige resultaten der vergelijkende taalstudie (het is bekend hoe hij mannen der taalvergelijking geestig met den naam van Comparativi bestempelde), niet zeer malsch uitdrukte door het volgende neer te schrijven: ‘‘t Is te hopen dat de vele jongeren van den, anders met recht gevierden, hoogleeraar te veel onafhankelijkheid en te veel achting voor zich zelven zullen hebben om bovenstaand, uit louter vooroordeel voortgevloeid, minachtend vonnis, door hun meester over de resultaten der nieuwere woordafleidkunde gestreken, goedgeloovig aan te nemen.’[1)] En ook elders toont dezelfde vaderlandsche geleerde aan dat er tusschen den betoogtrant der philologen van de oude school en dien der streng wetenschappelijke aanhangers der nieuwe linguistische richting een hemelsbreed verschil bestaat.

Deze laatste woorden werden in 1884, dus twaalf jaar geleden, neergeschreven, en het ware oneerlijk te ontkennen dat er, niet alleen sedert dien tijd maar reeds veel vroeger, zeer veel veranderd is. De invloed van onzen Kern en zijne school heeft zich doen gelden, en het tegenwoordige jongere geslacht heeft nieuwe denkbeelden en nieuwe begrippen ontvangen, die vruchten zullen dragen in de toekomst. Maar op het gebied der beide klassieke talen in het bijzonder is er nog veel bij het oude gebleven, en eene hervorming van het onderwijs in de Grieksche taal, waarvoor door mij zoowel in het bovenaangehaalde werd als in het (thans hervatte) tijdschrift ‘Hellas’, orgaan der Philhelleensche Vereeniging, en in menig ander tijdschriftartikel zoo vaak een lans gebroken is, bleef tot dusver zoowel in Nederland als daarbuiten eene vox clamantis in deserto. Met eene bespreking van zulk eene hervorming, en van de voordeelen of bezwaren die er aan verbonden zijn, wensch ik dit artikel te besluiten.

De brug tot eene hervorming van het onderwijs in het

1) B.V. drukt zich met een Grieksch citaat hier nog sterker uit, maar ik laat het liever aan de lezers over dit zelf te vertalen. - Taal en taalstudie, Haarlem 1884, blz. XI, zie ook aldaar blz. XXVIII.

Grieksch - aldus schreef ik voor vijf jaren[1] - is zonder twijfel de verandering der uitspraak, want daardoor zal niet alleen de klassieke literatuur beter begrepen en dieper opgevat worden (men denke slechts aan de woordspelingen bij de prosaschrijvers en dichters), maar ook de nieuwere letterkunde vergeleken; in het algemeen zal men door behandeling van het Grieksch als een levende taal groote resultaten kunnen bereiken.

De volledigste hervorming zou natuurlijk deze zijn, te beginnen met de hedendaagsche auteurs te behandelen, en daarna als het ware op te klimmen tot de antieke. Een geleerde Engelsche dame, die ook over de uitspaak van het Grieksch geschreven heeft, Miss Dawes, geeft in overweging te beginnen met de werken van Trikoepis, Rangabé, Bikélas, Lambros, Vlachos, e.a. en pas daarna allengs aan te vangen met de lectuur der klassieken. In elk geval bestaat er tegenwoordig eenvoudige literatuur genoeg, afgezien nog van de eigenlijke schoolboeken zooals zij in Griekenland bij het eerste onderwijs gebruikt worden;[2] eenvoudig natuurlijk in dien zin dat zij geschikt is om op school te worden ingevoerd. Zoo herinneren wij aan de prozabewerking van Homerus' Odyssee door Sakellarios, aan de bloemlezing van A. Vlachos met de vertellingen van Rangabé e.a., in de zuiverste taal geschreven, enz. Daarna zou men kunnen voortgaan met de lectuur van geschikte stukken uit vroegeren tijd (b.v. uit het Nieuwe Testament), en dan pas beginnen met de eigenlijke Attische letterkunde, en later met Homerus. Dit is slechts een schets, maar ieder kenner der oude en der moderne literatuur kan zulk een schets in zijn hoofd nader uitwerken.

Een zoodanige hervorming is evenwel op het oogenblik onmogelijk, reeds om de eenvoudige reden dat niet alle leeraren genoegzaam bekend zijn met de moderne taal en hare bloeiende letterkunde. Men zou dus een middenweg kunnen inslaan, en zoowel in de hoogere als in de lagere klassen de nieuwere taalvormen voorloopig kunnen gebruiken om de belangstelling der leerlingen op te wekken (b.v. door Atheensche couranten), om de oude taal beter te verklaren en vele plaatsen der oude

1) Histor. Gramm. d. hellen. Sprache Ie deel, blz. 22 vlg.
2) Zie mijn Verslag eener wetenschappelijke zending naar Griekenland in den zomer van 1892, opgenomen in het Staatsblad van 22 Nov. 1892, No. 275.

auteurs toe te lichten, om door de analytische vormen der nieuwe taal een betere aansluiting met de overige moderne talen te krijgen, en wat dies meer zij.

Wat Engeland betreft, waar het Grieksch niet op de minst barbaarsche wijze wordt uitgesproken, heeft de onlangs overleden hoogleeraar John Stuart Blackie te Edinburgh de volgende eischen geformuleerd tot hervorming van het Grieksch onderwijs:

1. De Universiteiten moeten verklaren dat zij de willekeurige uitspraak van het Grieksch niet langer willen dulden, en dat alle personen die Grieksch hebben geleerd na vijf jaar zóó voorbereid tot de akademie kunnen worden toegelaten, dat zij elk Helleensch geschrift, hetzij van Xenophon of Trikoepis, kunnen lezen volgens de regels der Grieksche uitspraak, ons sedert de dagen der Alexandrijnsche grammatici door de onafgebroken traditie van het geheele Helleensche volk overgeleverd.

2. Aan ieder professoraat der Grieksche taal in Schotland en Engeland moet een praktische klasse, van hoogstens 25 studenten, worden toegevoegd, onder leiding van een *geboren Helleen*, tot oefening in de omgangstaal van het Grieksche volk, en tot onderwijs in de letterkundige, staatkundige en kerkelijke geschiedenis van Griekenland sedert de inneming van Constantinopel tot op onzen tijd.

3. Alle universiteitsbibliotheken, leeskamers, enz. zullen regelmatig eenige Helleensche couranten of tijdschriften ontvangen, opdat men daardoor een levend begrip krijge van de continuïteit der Grieksche taal, als een middel om alle hedendaagsche politieke en sociale verhoudingen uit te drukken.

4. Men zal trachten beurzen te krijgen om die studenten te ondersteunen, welke bereid zijn om door een oponthoud in het land zelf kennis van het Grieksch als een levende taal op te doen, en tot dat doel een cursus mede te maken aan de universiteit van Athene, onder voorwaarde dat zij na een bepaalden tijd moeten terugkeeren en zullen medewerken tot verbetering van het onderwijs in het Grieksch aan de universiteit, tot welke zij behooren.

Wij kunnen misschien wel, voegt Blackie hieraan toe, wijzigingen invoeren in de hedendaagsche uitspraak, maar het zal altijd onmogelijk zijn een vast stelsel aan te nemen voor de veranderingen der uitspraak b.v. van Pherecydes (6e eeuw v.C.) tot Chrysostomus (4e eeuw na C.). Men zal dus in het

algemeen de overlevering van het Grieksche volk zelf moeten volgen. De voordeelen van deze hervorming zullen belangrijk zijn; het Grieksch zal populair worden, in plaats van schoolsch en pedant, en binnen een veel korter tijdsverloop kunnen worden aangeleerd.

Er zal een nuttige band worden aangeknoopt met Griekenland en het Oosten; immers voor de beschaafde wereld - zegt hij ten slotte - ligt het kleine maar voor ontwikkeling zeer vatbare Griekenland daar als een soort van bolwerk tegen Russische invloeden en Turksche barbaarschheid[1)]

De vrijzinnige Schot, die deze woorden neerschreef, behoort niet meer tot de levenden. In Engelsche bladen en tijdschriften, zooals The Graphic, werd hem nog onlangs (en het deed mij goed zulks te zien) hulde gebracht voor zijn flink optreden op allerlei gebied, doch de beste hulde aan de nagedachtenis van mannen als Blackie dunkt mij het volgen van hun voorbeeld. Men behoeft daarom niet dat voorbeeld blindelings te volgen. Het jurare in verba magistri, zooals de Romeinsche dichter het treffend noemt, zal door een verstandig mensch nooit worden toegejuicht. Maar men kan het goede aannemen dat in Blackie's woorden gelegen is, en wanneer hij hier en daar heeft overdreven kan men dit op rekening stellen van een zekere levendigheid in zijn karakter, die hem blijkbaar ook in zijne geschriften medesleepte. De hoofdzaak is en blijft dat hij streed voor het Grieksch *als een levende taal*, en in dien strijd schaar ik mij ten volle aan zijne zijde. En een van de eerste en voornaamste gevolgen van die opvatting van het Grieksch als een levende taal zal moeten zijn, zoo hoor ik reeds zeggen, *de invoering der Grieksche uitspraak* op onze scholen, zoowel gymnasia als universiteiten.

Men kent de geschiedenis van deze eenigszins onverkwikkelijke kwestie. Vóór de Renaissance was overal, bij Hellenisten zoowel als bij de Hellenen zelf (dit laatste natuurlijk) slechts ééne uitspraak van het Grieksch in gebruik. Met de uitgave van zijn werkje over de juiste uitspraak der Latijnsche en Grieksche taal, of liever zijn dialoog tusschen twee dieren, bracht Erasmus het eerst eene hervorming daarin te weeg, en werd de vader der naar hem genoemde Erasmiaansche

1) Blackie, Phases of the living Greek language in: Transactions of the R. Society of Edinburgh, vol. XXXVI Part I No. 34.

uitspraak.[1] Door den heer Flament is bibliograpisch aangetoond dat, al wordt Erasmus de vader genoemd der Erasmiaansche uitspraak, deze laatste echter een ‘kind was, na den dood des vaders geboren.’ Immers alle boeken, op de Latijnsche scholen in gebruik, leerden de Grieksche uitspraak van het Grieksch. Doch in het jaar 1626 werd aan Gerardus Johannes Vossius door de Staten van Holland opgedragen een nieuwe Latijnsche en Grieksche spraakkunst samen te stellen, en in dat werk (waarvan de heer Flament alleen de laatste uitgave te zien kreeg) is het eerst door Vossius de Erasmiaansche uitspraak van het Grieksch ingevoerd. Door denzelfden heer Flament is evenzeer aangetoond dat het stelsel van Vossius slechts zeer langzaam, en niet in de scholen van België, werd ingevoerd; terwijl hij er in zijn lezenswaard artikel op wijst hoe inconsequent door de aanhangers der Erasmiaansche uitspraak te werk is gegaan.[2]

Die inconsequentie trouwens duurt voort tot op den dag van heden. Feitelijk is de toestand in de scholen der verschillende landen van dien aard, *dat men het Grieksch uitspreekt volgens de schijnbaar overeenkomstige klanken van het alphabet der eigen taal*. Dit is zeker niet de bedoeling van Erasmus geweest, voor zooverre (hetgeen ik voorloopig betwijfel) zijn werkje wezenlijk een ernstige poging is geweest tot het hervormen der Grieksche uitspraak. Verschillende gronden pleiten daartegen, door mij reeds vroeger uitvoeriger uiteengezet; het feit dat Erasmus zelf geen gebruik maakt van de door hem voorgestane nieuwe uitspraak en andere feiten, daarmee in verband staande, rechtvaardigen wellicht de onderstelling dat de geheele bovengenoemde dialoog niets meer dan een onschuldig bedoelde grap is geweest. Maar hoe dit ook zij, zeker is het dat sedert het invoeren der zoogenaamde Erasmiaansche uitspraak in Europa (na jaren lang pennestrijds) een hopelooze verwarring is ontstaan, dat elk volk het Grieksch op zijn eigen ‘houtje’ is gaan

1) Dat hij zelf die uitspraak niet toepaste meent men o.a. te kunnen bewijzen door het feit dat hij in zijne Colloquia (Gesprekken) - zie b.v. de editie te Amst. uitgegeven in 1693, blz. 539 - een Echo teruggeeft door het antwoord van den een te laten rijmen op het laatste woord van den ander. En nu kunnen de Grieksche woorden, daarin voorkomende, niet rijmen tenzij zij worden uitgesproken volgens de Grieksche uitspraak.

2) Het geheele artikel verscheen, in het Grieksch, in het tijdschrift Hellas Ie Jaarg. 1889, blz. 95-102.

uitspreken, dat daardoor het vooroordeel als zou het Grieksch een ‘doode’ taal zijn ten krachtigste in de hand is gewerkt, en dat er een Chineesche muur is ontstaan tusschen het Oosten en het Westen, aangezien de vreemdeling die in Griekenland komt of in Europa een Griek ontmoet, hem niet begrijpt en als het ware een nieuwe taal moet gaan aanleeren, terwijl omgekeerd de Grieken, die in Europa komen, nagenoeg geen woord begrijpen van het Grieksch, dat op de Europeesche scholen gedoceerd wordt.[1)]

Waar dus de Erasmiaansche uitspraak of liever het bonte mengelmoes van ‘uitspraken’ van het Grieksch, dat men onjuist als zoodanig betitelt, geen eigenlijk wetenschappelijken grondslag heeft en ook als zoodanig niet meer ernstig wordt verdedigd, ligt de gevolgtrekking voor de hand dat met een weinigje goeden wil van de zijde der docenten, hoogleeraren en leeraren, de Grieksche uitspraak van het Grieksch, die door de aanwezigheid van Grieken in de meeste hoofdplaatsen van Europa vrij gemakkelijk te leeren is, binnen een betrekkelijk korten tijd zou kunnen worden ingevoerd. Trouwens zij is te Edinburgh, te Budapest, gedeeltelijk te Odessa, en elders, reeds sedert vele jaren onderwezen.[2)]

Er heeft zich echter een wetenschappelijk en theoretisch bezwaar opgedaan, dat ik ten slotte nog moet bespreken, en dat ernstig onder de oogen moet worden gezien, omdat het door vele ernstige en wetenschappelijke mannen herhaald wordt. Men erkent dat de Erasmiaansche uitspraak onhoudbaar, althans onverdedigbaar is, vooral waar zij het accentstelsel van de taal ten eenenmale verwaarloost. Maar - zegt men - ook de hedendaagsche uitspraak is de ‘echte’ niet, zonder twijfel is de uitspraak der taal in den loop der eeuwen aanmerkelijk

1) Vooral niet wanneer, zooals hier en elders (ik meen echter nergens in Duitschland) het geval is, de accentuatie der taal eenvoudig wordt weggelaten. Dit vooral is een cardinaal punt, want het accent is de ziel van een woord. Om één voorbeeld te noemen, het woord ‘dag’ spreekt men hier te lande gemeenlijk uit ‘hèmera’ met het accent op de eerste lettergreep. De Helleen zegt ‘iméra’ met het accent op de tweede, en zal het eerstgenoemde woord ‘hèmera’ niet eens als Grieksch herkennen.

2) Toen ik in den zomer van 1892 te Athene in de groote zaal der vereeniging ‘Parnassos’ mijne Gr. voordracht had gehouden over het doel en streven der Philhelleensche Vereeniging, was daarbij o.a. een jong Amerikaansch hoogleeraar tegenwoordig, die mij zijne volle instemming betuigde met dat doel en beloofde daarvoor in Amerika te zullen werken.

gewijzigd; waarom dus het slechte afschaffen, als wij het goede tóch niet kunnen krijgen? Deze bezwaren verdienen nog even, en ten slotte besproken te worden, voordat wij afstappen van het onderwerp. Natuurlijk heeft dit vraagstuk, evenals alle andere, een practische en eene theoretische zijde. De practische moeielijkheid is vrij gemakkelijk op te lossen. Immers alle andere talen spreekt men, ook wanneer men oude taalvormen en literatuurwerken in oudere taal geschreven behandelt, toch op de moderne wijze uit. Gemeenlijk denkt men er niet aan de werken van Hooft en Vondel, of zelfs van Henrik van Veldeke (12e eeuw), van Jacob van Maerlant (13e eeuw) en anderen met een andere uitspraak te lezen dan met die van onzen tijd. Evenmin zal men dit in het Engelsch doen met Chaucer, in het Duitsch met het Nibelungenlied, in het Fransch met den Chanson de Roland, den Chanson de la Rose, en dergelijke gedichten. Wanneer alleen deze zijde van het vraagstuk gold, dan zou het spoedig kunnen worden opgelost met de enkele vraag: waarom doen wij met het Grieksch hetgeen wij met geen enkele andere levende taal doen? Waarom volgen wij niet de Grieken zelf, evenals wij dit doen met de Franschen, Duitschers, Engelschen en andere natiën? Maar de theoretische zijde is moeielijker.

Het kan theoretisch worden aangetoond dat de hedendaagsche uitspraak[1)] wel is waar in 't algemeen tot de klassieke oudheid teruggaat, en niet pas dagteekent van de middeneeuwen zooals men vroeger aannam, maar daarnaast kan men evenzeer aantoonen dat verschillende klinkers, tweeklanken en medeklinkers waarschijnlijk vroeger andere klanken hebben vertegenwoordigd, m.a.w. dat het klankstelsel der taal, evenals dat bij alle talen het geval is, hoogstbelangrijke wijzigingen heeft ondergaan. Hiermee treden wij op zuiver wetenschappelijk terrein, maar staan tegelijkertijd voor een berg van moeielijkheden. Vooral daar het Grieksche schrift (alphabet) niet zulk een graad van volkomenheid bereikt heeft als het Indische schrift.

Het Indische, nl. het oud-indische, schrift heeft een hoogen graad van nauwkeurigheid. Wel is waar waren er in het oude Indië, evenals elders, verschillende dialecten, en zelfs de taal

1) Natuurlijk zijn al deze termen slechts bij benadering juist. Er is in phonetischen zin nooit één eensluitende uitspraak, nauwkeurig beschouwd. Zelfs niet één taal. De taal van ieder individu vertoont individueele afwijkingen.

der voornamen, het Sanskrit, werd niet overal op dezelfde wijze uitgesproken, maar alleen reeds de vorm, waarin Indische woorden ons door de tijdgenooten van Alexander den Groote overgeleverd zijn, is voldoende om te bewijzen dat die plaatselijke verschillen onbeduidend waren, en dat de toenmalige uitspraak zich niet merkbaar onderscheidde van de uitspraak, die de Mahratta Brahmanen volgen, als zij Sanskrit spreken of lezen. Het eenige groote onderscheid bestaat in de accentuatie.[1)] Wanneer men nu deze getuigenis van den hoogleeraar Kern, die zelf in Voor-Indië geweest is en de taal in het land zelf heeft hooren spreken, vergelijkt met de getuigenissen van geleerden, die evenzeer over het Sanskrit geleerde werken hebben uitgegeven maar die taal niet (althans voor zooverre mij bekend is) in het land zelf hebben bestudeerd, dan ziet men hoe zij tot allerlei hulpmiddelen hun toevlucht nemen om de kennis van het levende woord, de viva vox, aan te vullen en voor anderen duïdelijk te maken. Getuigenissen van de inlandsche taalgeleerden, transscripties in vreemde talen, de etymologie der woorden, en nog zooveel meer wordt te hulp geroepen om de uitspraak van klinkers en medeklinkers te verklaren, die men aanneemt dat thans verloren is gegaan.[2)]

Een dergelijk iets is ook het geval in het Grieksch, dat niet eens kan wijzen op eene zoo volledige en nauwkeurige transscriptie der klanken als waardoor de heilige taal der Indiërs in zoo hooge mate uitmunt. Het alphabet eener taal is, zooals men weet, slechts een gebrekkig middel om alle klanken en klankverbindingen dier taal uit te drukken, en deze gebrekkigheid geldt niet alleen voor die Europeesche talen die het Latijnsche alphabet nog niet hebben aangenomen, zooals het Grieksch, het Russisch, het Turksch, maar evenzeer voor de andere. Hoezeer het Engelsch in zijne schrijfwijze van de uitspraak afwijkt is bekend.

Van het standpunt der zuivere wetenschap zou men dus moeten komen tot eene phonetische reconstructie, d.w.z. tot eene kunstmatige uitspraak volgens de regelen der wetenschappelijke klankleer, niet alleen van het oud-Grieksch maar van

1) Kern in het Tijdschr. Hellas, Ie jaarg. blz. 4.
2) Zie b.v. Benfey, Gramm. der Sanskritsprache, Leipz. 1852, blz. 4 vlg. Whitney, Sanskrit grammar, Leipz. 1879, blz. 8 vlg., enz. enz.

alle oudere literatuurwerken, in welke taal ook. Bij die phonetische reconstructie zou men, om juist te wezen of liever om de juistheid bij benadering nog grooter te maken, weer verschillende tijdperken moeten gaan onderscheiden. Bij het Indisch zou men b.v. de Veda's (Weda's) niet op dezelfde wijze moeten lezen als de tooneelstukken van Kâlidâsa, van wien men aanneemt dat hij eenige eeuwen na onze jaartelling leefde. Bij het Grieksch zou men Homerus anders moeten voordragen dan de tooneelstukken van Aristophanes, en deze weer anders moeten lezen dan de taal der Openbaring. Bij het Latijn (en onze uitspraak van het Latijn mocht ook wel eens hervormd worden) zou men de taal van Plautus anders moeten uitspreken dan b.v. de werken uit de eeuw van Augustus, bloeitijd der Latijnsche letterkunde. En men schatte de moeielijkheden van zulk eene reconstructie niet gering, de klanken eener taal zijn talrijk terwijl de meeste schriftsystemen niet voldoende zijn om ze volkomen juist weer te geven.[1)]

Wanneer dus, om te resumeeren, eene wetenschappelijke phonetische reconstructie der Grieksche klanken vooralsnog groote, misschien onoverkomelijke bezwaren, inhoudt; wanneer men moet toegeven dat het stelsel, in Europa op de scholen gevolgd, onwetenschappelijk en onhoudbaar is; wanneer men in betrekkelijk geringen tijd de hedendaagsche, overoude en op mondelinge traditie berustende uitspraak der Grieksche taal kan aanleeren en invoeren, die niet meer moeielijkheden voor de orthographie dan b.v. het Engelsch aanbiedt zal opleveren, en waaraan onbetwistbaar groote voordeelen verbonden zijn; wanneer dit alles waar is, dan breke men eindelijk eens met den ouden sleur, en passe op het Grieksch de Grieksche uitspraak toe, waardoor de eerste stap ter hervorming van het onderwijs in het Grieksch als levende taal gedaan is. Alle hervorming moet hiervan uitgaan, en wanneer men nagaat welk een berg van literatuur sedert het verschijnen van Erasmus' dialoog over de uitspraak van het Grieksch geschreven is, hoe de Grieken zelven sedert eeuwen voor deze hervorming hebben gestreden, hoevele pogingen daartoe weer in deze eeuw door mannen als Ellissen, d'Eichthal, Rangabé, Boltz, Télfy en zoovele

1) Men vgl. de geschriften van Lepsius, vooral diens Allgem. Linguist. Alphabet, Berlin 1855 (waarover indertijd Dr. C. Leemans in De Gids handelde). Op het streven van Lepsius kom ik te gelegener tijd terug.

anderen zijn aangewend, met hoeveel sympathie het optreden der Philhelleensche Vereeniging te Amsterdam indertijd in alle werelddeelen is begroet, al heeft zij dan ook om allerlei uiterlijke moeielijkheden haar werk voorloopig moeten staken - dan rijst de vraag of het niet meer dan tijd is dat eindelijk in Holland zelf, het vaderland van den grooten Erasmus, wiens grootheid niet op het schrijven van dien éénen dialoog berust, de zoogenaamde Erasmiaansche uitspraak van het Grieksch eens en voor altijd worde afgeschaft.[1)]

Overal verheffen zich tegenwoordig stemmen tot vereenvoudiging en hervorming van het taalonderwijs, het regent nieuwe methoden en vooral nieuwe leerboeken, waar het de gewone moderne talen betreft, en het streven om de spraakleer gemakkelijker en practischer te maken is bij tal van onderwijzers merkbaar. Maar het Grieksch, de eerbiedwaardige taal van Homerus, de taal van het oudste drama in Europa, de taal waarin de apostel Paulus op den Areopagus de Atheners toesprak, de oudste taal van het Christendom, zoowel als de taal der renaissance van kunst en letteren in Europa, wacht nog steeds als een slapende prinses den kus af van den prins, die haar zal doen opstaan en opwekken tot een nieuw leven. Het herstellen van de studie van het Grieksch als een levende taal zou de schoonste hulde zijn, die Europa kan bewijzen aan het herboren Griekenland.

H.C. MULLER.

1) Een voor zoover ik kan nagaan zeer volledige bibliographie over dit onderwerp kan men vinden in het Grieksche werk van Theod. Pappadimitrakópoelos ‘Onderzoek der Erasmische bewijzen voor de uitsprank van het Grieksch’, Athene 1889, blz. 15 en vlg. Daar worden niet minder dan 66 grootere en kleinere werken genoemd, behalve ontelbare tijdschriftartikelen. Vergis ik mij niet, dan werden indertijd op de scholen van Engeland de jongens zelfs met stokslagen gedwongen het Grieksch zóó en niet anders (op Erasmiaansche wijze) uit te spreken.

Honoré de Balzac.[1)]

V.

Men kan den romantisch-wijsgeerigen arbeid van Balzac verdeelen in groote en kleine werken. Hier wensch ik echter mij te houden aan de volgende splitsing: romans, novellen en de *Contes Drolatiques*[2)]. De laatste vertellingen vormen een geheel op zichzelf, en er is inderdaad nog een ander onderscheid dan het verschil in afmeting waar te nemen tusschen de meer en de minder uitgebreide verhalen. De strekking der *Etudes Analytiques* vond haar toelichting reeds in wat over Balzac's inzichten in het algemeen gezegd werd.

Tot de romans, - natuurlijk is de grens tusschen groote en kleine verhalen niet scherp aan te geven, - reken ik een twee dozijn werken, geen van allen zonder de bewijzen van een merkwaardig talent, en waarbij men meesterstukken viudt als *Eugénie Grandet, le Lys dans la Vallée, la Peau de Chagrin, le Père Goriot*. De novellen zijn een zes dozijn in aantal, en zeer afwisselend in omvang; men heeft een korte schets als *Facino Cane*, en uitgebreide vertellingen als *Honorine* en *la Vieille Fille*.

Het aantrekkelijke der romans ligt voor een deel in de verscheidenheid van hun inhoud. Ik sprak er reeds uitvoerig over hoe veelzijdig Balzac is in zijn onderzoek van aandoeningen en hartstochten. Doch de verscheidenheid bestaat niet slechts bij de romans allen te saam beschouwd, doch ook, vaak althans, zoo men iederen roman op zichzelf nagaat.

1) Zie *De Gids* van Juni.
2) De tooneelstukken blijven hier buiten beschouwing.

Laat ons het welbekende boek *le Père Goriot* nemen, en zien wat daarin te vinden is. Men heeft als voornaamste figuren, den ouden heer Goriot, den jongen Rastignac, en Vautrin, den apostel van het verzet. Goriot en Vautrin hebben hun passie: de een is een hartstochtlijk vader, de ander een hartstochtlijk opstandeling tegen de maatschappij.

Rastignac is geen zoo krachtig eenzijdige natuur, maar wat hem belangrijk maakt, is de strijd tusschen plicht en lust, tusschen de erkenning van de braafheid, die hem als kind was ingeprent, en het verlangen naar weelde en aanzien. Op het tweede plan staan de dames der groote wereld: madame de Beauséant, madame Nucingen, madame de Restaud, en ieder van dezen heeft haar eigen fysionomie. Madame de Beauséant is in waarheid een groote dame, met de hoogheid van karakter die bij haar hoogen rang behoort. Zij is voornaam, in haar trots niet zonder hulpvaardigheid, en zij weet haar ongeluk met waardigheid te dragen. Delphine Nucingen is minder voornaam, en in het geheel een ziel van minder beteekenis. Zonder geheel gevoelens van teederheid en dankbaarheid te missen, laat zij haar ijdelheid boven alles gaan; zij houdt van haar vader, maar met een passieve liefde, die niet tot opofferingen in staat is. Zij houdt van Rastignac, maar vooral wellicht, wijl hij haar den toegang tot den faubourg St. Germain opent. Zij is echter zeker beter dan haar zuster Anastasie de Restaud, bij wie het gevoel voor haar vader geheel niet meer bestaat, en die geen andere drijfveer heeft dan de liefdevoor een lichtzinnigen minnaar.

Behalve deze figuren van het eerste en het tweede plan ziet men de schare der bezoekers van het *boarding house* van madame Vauquer, met Bianchon, Poiret, mademoiselle Michonneau als belangrijkste personen.

Er is dus een groote verscheidenheid in karakters en hartstochten. En ook in maatschaplijk *milieu*: men heeft de voorname wereld, men heeft een verwijzing naar den braven burgerstand, waartoe Rastignac behoort, en eindelijk de schunnige wereld van het goedkoope *pension* Vauquer.

Hoe is de intrige samengesteld? Ook hier is wederom rijkdom. Het drama is de verbinding van *twee* drama's. Het boek had even goed kunnen heeten *Eugène de Rastignac* als *le Père Goriot*, en misschien nog met meer recht den eersten naam

kunnen dragen. Want er is grooter verwikkeling in het ziele-leven van den jongen strijdenden man, dan in het gemoed van den grijsaard. Goriot ondergaat slechts één aandoening, de albeheerschende liefde voor zijn dochters, waarin hij slechts een enkel oogenblik tot bezinning komt; Rastignac echter leeft in een strijd tusschen eer en lust, en in zijn ervaringen schildert Balzac het karakter van de samenleving in zijn tijd, die door geld en eigenbelang enkel bewogen wordt. Maar het schoone van de intrige is, dat de twee levens in elkander grijpen. Het drama Goriot is een der oorzaken van het drama-Rastignac. Noch de bittere lessen van madame de Beauséant, noch de cynische welsprekendheid van Vautrin hebben zulk een invloed op den jongen man, leeren hem zoo nadruklijk, dat de eerwaardige gevoelens, in een braaf gezin aanbevolen en gekweekt, in de hoogere maatschappij niet geteld worden, als het deerniswaarde schouwspel van den ouden vader, die alles voor zijn dochters opoffert, en noch door zijn omgeving gewaardeerd wordt, noch van zijn dochters zelf dankbaarheid ondervindt. Het is het drama-Goriot, dat Rastignac leert, hoezeer ijdelheid en eigenbelang de drijfveeren zijn van de groote wereld, waarin hijzelf zoo graag wil leven, en al blijft hij braaf genoeg om niet ten koste van een misdaad een rijk huwlijk te willen doen, het is toch door het lot van den ouden Goriot, dat hij de zedelijkheid der hoogere maatschappij leert verachten, en zich het recht toekent een plaats in haar te veroveren, niet door eerlijken en ingespannen arbeid, maar door intrigeeren en het hof te maken aan een voorname dame.

Zoo is er in dezen roman verscheidenheid van figuren, verscheidenheid van *milieu* en rijkdom van verwikkeling. En er is ook rijkdom van incidenten. Het behoort tot de kunst van Balzac om het exceptioneele met het gewone te vereenigen. Men kan zijn romans geen *sensation-novels* noemen, maar gaarne brengt hij hevige gebeurtenissen in zijn werken te pas, en voorzeker met groote virtuositeit, want men wordt geboeid en denkt er niet bij, dat de schrijver ons het ongewone als het natuurlijke wil opdringen, en uit gebrek aan het doorzicht, waarmede ook in het gewone leven merkwaardigs genoeg te vinden is, de belangstelling van zijn lezer enkel met zeldzaamheden wil winnen. Zoo is ook *le Père Goriot* geen *sensationnovel*, en bevat het toch gebeurtenissen, die men niet tot de

alledaagsche rekent. Ik bedoel niet eenmaal het geharrewar der aanzienlijke heeren en dames, - Balzac, al mag men hem zeker een voorliefde voor gravinnen en hertoginnen toeschrijven, zou beweren, dat de hoogere standen een belangrijk deel van de maatschappij zijn, en een belangrijke plaats in haar afbeelding moeten hebben; dat hij bovendien hier, waar hij juist de geschiedenis behandelt van een jongen man, die onder de aanzienlijken wil leven, de groote dames en heeren niet missen kon -, ik bedoel de gebeurtenissen die zich aan Vautrin verbinden. Men heeft daar te maken met niets meer of minder dan met een groot misdadiger, opstandeling tegen de maatschappij, hoofd van een bende dieven en moordenaars, die een moorddadig duel organiseert, die een jongen man leiden en tot misdaad verleiden wil; die slachtoffer wordt van de list der politie, bedwelmd met vergif, en eindelijk gevangen genomen. Zulke gebeurtenissen brengt Balzac in een roman, die een realistische schildering van het maatschaplijk leven heeten moet, en voorzeker doet hij het met virtuositeit, want niemand zal beweren dat hij met een goedkoop effekt opgang wil maken, en zijn boek wint er door aan rijkdom van coloriet. Het zoogenaamd ongewone, aldus is blijkbaar Balzac's inzicht, is veel minder ongewoon dan men denkt in rustige burgerkringen. Een groot deel der maatschappij leeft met een geest van verzet tegen de bestaande orde, en in een werk, dat een beeld der maatschappij zal zijn, moet ook de beteekenis van het verzet met nadruk worden aangegeven.

In plaats van door het ongewone een jachtmaker op goedkoop effect te schijnen, wint Balzac een schoon voordeel. Waar hij de groote stroomingen van het maatschaplijk leven door belaugrijke personen vertegenwoordigt, vindt hij tevens de woordvoerders dier richtingen: hij maakt het natuurlijk, dat de handelende figuren zelf van zijn drama met verstand en welsprekendheid hun inzichten over de maatschappij verdedigen. Hij kan zijn figuren laten filosofeeren en maakt ze toch niet tot sprekende poppen en ideeënkapstokken, zelfs wanneer zij zijn eigen opvattingen over wereld en leven verkondigen. Zoowel de voorname madame de Beauséant als de galeiboef Vautrin zeggen dingen, waar Balzac het voor een groot deel mede eens is, maar zij zeggen het ieder op hun eigen manier, in hun eigen rol en naar hun eigen karakter, en wij krijgen theorieën

te hooren, zonder dat wij ophouden in de sprekers menschen en medespelers in het drama te zien, zonder dat wij ons gevoelen alsof de schrijver zijn scheppingen enkel als ziellooze spreekbuizen voor zijn eigen meening gebruikt.

En ook hebben Balzac's romans, behalve hun verscheidenheid van milieu, personen en verwikkeling, nog het aantreklijke van het boeiende der intrige. Er is voortdurend beweging in de handeling; niet alleen de beschrijvingen, de gedachten houden u bezig, maar voortdurend wordt uw belangstelling voor wat er gebeurt, en uw nieuwsgierigheid naar wat er gebeuren zal, opgewekt. De geschiedenis van Rastignac's omkeer in wereldopvatting is gestoffeerd met oogenblikken van onzekerheid en strijd, en terwijl wij sympathie gevoelen voor den jongen man, die door zulke ervaringen zijn idealisme bedreigd ziet, blijven wij in spanning over den afloop van het ziele-proces.

Het is niet in alle romans, dat Balzac den lezer door verscheidenheid van inhoud lokt. Een zijner meest beroemde werken is arm aan gebeurtenissen, arm aan beweging van uitwendig leven. Ik bedoel *Eugénie Grandet*, den roman van het jonge meisje, de dochter van den gierigaard, het meisje dat geen ander incident in haar jeugd heeft, dan de kennismaking met haar neef, en verder de jaren doorbrengt vooràl levend in gedachten over haar liefde. Het eentonig bestaan in een armoedig huis, naast een vrome moeder, en een vader, die slechts om zijn geldzaken denkt, laat gelegenheid slechts voor een leven van gemoed en droomerijen, maar voor daden is er weinig plaats. Wat is het heftigste oogenblik? Dit, dat haar vader haar het sieraad van haar neef wil ontnemen. Wat haar grootste daad? Deze, dat zij weerstand biedt aan den toorn haars vaders. Grandet zelf, de gierigaard, heeft zijn drukten, de bezigheden van zijn speculaties, maar het bestaan van zijn dochter heeft waarde alleen door het inwendige leven, en ook dit inwendige leven gaat met weinig afwisseling verder.

Ook het tooneel van *le Lys dans la Vallée* is niet gestoffeerd met verscheidenheid van personen, gebeurtenissen en coulissen. Zeer zeker vindt men er vele dramatische toestanden in, maar het uitwendige leven verloopt met weinig afwisseling; ook deze roman is vooral een verhaal van inwendig bestaan. Het is de analyse van het gemoedsleven van Felix de Vandenesse en

Henriette de Mortsauf die ons bezighoudt, en voorzeker is er een rijke beschrijving van landschap, doch als men van handeling spreken wil bij dezen roman, dan is zij bijna uitsluitend een handeling van gevoelens en niet van daden.

Maar deze twee werken zijn uitzondering. In den regel heeft Balzac behoefte aan beweging en rumoerigheid. De wereld is voor hem geen comtemplatie, maar een bont tooneel van daden en personen en gebeurtenissen. Zelfs brengt hij het rumoerige, het geaccidenteerde ook daar te pas, waar de meeste schrijvers het niet gezocht hebben. Geen andere romanschrijver heeft zich zoo te buiten gegaan aan de schildering van financieele operaties, van gerechtelijke verwikkelingen en politieke knoeierijen. Hij zwelgt in het bestudeeren van subtiel geïntrigeer; hij spaart zijn lezer niets van het geharrewar, waarin een scherpzinnige booswicht zijn slachtoffer vangen kan, en wil hem dwingen alle slingerpaden van het labyrinth der bedriegerijen te volgen. Al te veel zelfs, naar den zin van menigeen, stelt hij de wereld als een wereld van geknoei voor; al te veel, niet slechts wijl zulk een pessimisme den meesten tegenstaat, maar wijl de meesten al spoedig afgemat worden, als zij hun aandacht zoo lang en met zulk een inspanning op de verwikkeling gericht moeten houden. Balzac vergt zooveel van de aandacht des verstands, dat hij dikwijls aan het gemoed geen voedsel meer geeft.

Doch niet altijd gaat het zóó, want hij heeft nog andere middelen om zijn wereld rijk te maken. Hij heeft te beschikken over een sprookjesfantasie, en met wonderbaarlijk talent weet hij sprookje en realisme te vereenigen; het mystieke en het tastbare te verbinden. *Seraphita* wil ik hier niet als voorbeeld noemen, dit boek is te didaktisch om een wijsgeerige fantasie te kunnen heeten, al bevat het zeer veel schoons van verbeelding, maar *la Peau de Chagrin* is de merkwaardig fraaie oplossing van het vraagstuk om een sprookje te geven en tevens een realistisch beeld van de maatschappij te leveren. En de wonderbare eigenschap van den tooverhuid is niet het eenige motief, waardoor Balzac rijkdom in zijn verhaal brengt: het leven dringt van alle kanten op; de tooneelen zijn zéér verscheiden. Het tooneel in de speelzaal; de wonder-fraaie orgie bij den bankier; het stille bestaan van Raphaël in zijn armoede; zijn verliefdheid op de koude Foedora; de teedere liefde van Pauline,

en daarna het angstige, teruggetrokken leven van den held, als hij gemerkt heeft dat de huid inderdaad zijn wonderdadige macht bezit, - het is een overstelpende pracht van denken en gevoelen en verbeelding; van beschrijving en drama; van sprookje en werkelijkheid.

Ik raak hier twee eigenschappen van Balzac, die nog niet vermeld werden: zijn talent van dramatiseeren en zijn talent van beschrijven. Hij is uiterst bekwaam in de kunst om zijn menschen met elkaar te doen spreken, en laat zich niet afschrikken door het probleem om een groot gezelschap bijeen te brengen, en daarin de personen ieder met hun karakter te doen uitkomen. Misschien heeft hij in *la Peau de Chagrin* wel het grootste kunststuk van deze soort geleverd, in zijn schildering van de gesprekken op het woeste heeren-diner, waar de dronkenschap uitvallen van dwaasheid en genialiteit dooreenwerkt en ieder zijn eigen woorden geeft zonder te vragen, wat een ander er van zeggen zal. Doch men kan hetzelfde machtige talent menigmaal elders terug vinden, zelfs in minder beroemde werken.

Un Début dans la Vie geeft ons een gezelschap in een diligence te zien; verscheiden jonge lieden en enkele ouderen. De jongelui zijn grappenmakers en ijdeltuiten; zij hebben er pleizier in de ouderen te mystificeeren en zich voor te doen als personen van gewicht, terwijl zij van maatschappelijken stand zeer gering zijn. Een klerk houdt zich alsof hij in vreemde landen officier is geweest en met een hoogen rang teruggekomen. Hij verhaalt van zijn avonturen, als had hij ze werkelijk beleefd. Een jong schilder van aanleg doch zonder naam, geeft zich uit voor een beroemd artist, en wordt geholpen in zijn mystificatie door een jongmaatje, dat de liefhebberij heeft spreekwoorden op komische manier te verdraaien. Het geval wil, dat in de diligence incognito de edelman medereist, dien zij bezoeken moeten, en die het zijne van hen denkt. En ook is er bij een zeer jong onervaren ventje, dat de anderen om hun gemak van optreden benijdt, en om te laten merken dat hij ook wat beteekent, geheimen vertelt, die hij ten zeerste had moeten bewaren. Met de uiterst virtuositeit is de onschuldige opsnijderij van den klerk en de schilders, en de minder onschuldige ijdelheid van den anderen jongen, samengewerkt tot een levendig, beiden ernstig en humoristisch tooneel, dat tevens de handeling van het drama verder brengt.

In *Le Deputé d'Arcis* is deze kunst niet minder voornaam. Men vindt daar een soirée, vol menschen met een eigen karakter en eigen belangen. Een geestige praatzieke dame vertelt breedvoerig wat zij is te weten gekomen van den geheimzinnigen vreemdeling, die het stadje in beweging brengt. Opmerkingen over haar verhaal worden gemaakt door eenige jonge meisjes, de schoonheden der plaats, de een rijk en gecourtiseerd, de ander arm en niet gecourtiseerd, en een oude juffrouw die zeer hatelijk is. Er zijn heeren bij, die beleefd willen zijn; de een heeft geen plannen ten opzichte der dames, de ander is pretendent voor het rijke meisjeen en doet alle moeite haar gunst te winnen. Maar de erfgename heeft instructie van haar moeder om den pretendent op een afstand te houden en zij is koel tot onbeleefdheid toe. Er ligt een heel bedrijf van een burgerlijke komedie in dit hoofdstuk.

Hetzij Balzac een gezelschap van veel personen, hetzij een gesprek tusschen slechts enkelen schildert, altijd kan men de kunst bewonderen, waarmede hij van iedere persoon een individu weet te maken, en het eigenaardige van dien individu in de verwikkelingen van het gesprek in het oog houdt, en als men zijn virtuositeit in dit opzicht ziet en bewondert, is men verbaasd dat hij als schrijver voor het theater niet tot grooter naam is gekomen, doch men verbaast zich niet over zijn lust om ook op het Parijsche tooneel een plaats te veroveren.

Evenwel, ook anderen hebben ervaren, dat dramatiseeren in een roman, en dramatiseeren voor het theater niet hetzelfde is. Thackeray, die gelijk vele Engelsche novellisten, er ver in was om levendige tooneelen in zijn boeken te brengen, ook Thackeray is het niet gelukt met een komedie voor het theater te slagen, en hij heeft moeten berusten bij het oordeel van een Londenschen *manager*, die hem aanried zijn vermaardheid niet op de planken in gevaar te brengen.

Indien men in het dramatiseeren der gesprekken bij Balzac zonder voorbehoud een talent van den eersten rang erkent, en hem daarin den meerdere mag noemen van de na hem gekomenen, het gaat zoo gemakkelijk niet hem te critiseeren, wanneer men zijn wijze van beschrijven van het uitwendige der levende of doode natuur nagaat. In dit deel van het vak bestaat er tusschen Balzac en de lateren het groote en reeds genoemde

verschil, dat Balzac causeerend beschrijft en Zola en anderen epischlyrisch zijn. Balzac ziet alles als artist. Hij is gevoelig voor *ensemble* en voor bijzonderheden; hij is uiterst gevoelig voor bijzonderheden, die de karakteristiek van het geheel uitdrukken, maar toch ontvangt men slechts bij uitzondering van zijn beschrijvingen een totaal-indruk. Indien er niet zulk een aandrang in zijn schrijfwerk was, men zou zich vervelen als men hem volgt in zijn beschrijvingen, en niets gevoelen voor de tallooze bijzonderheden die hij oplet. Thans verveelt men zich niet; men gaat mede met de belangstelling van den kunstenaar, die het niet laten kan u telkens weder op nieuwe kleinigheden te wijzen; hij omvangt u met zijn eigen enthousiasme voor de vele curiositeiten in zijn museum, maar niettemin gelukt het hem niet u de verzameling dier curiositeiten als een bijeenbehoorend geheel te doen zien. Ik zeg nog eens, de beschrijvingen doen den artist kennen, en ge verveelt u niet, terwijl ge slag op slag schoone en treffende bijzonderheden te zien krijgt, de vertooner voortdurend geestige en diepzinnige opmerkingen maakt en gaarne een toon van humor in zijn bericht brengt. Maar men krijgt geen geheel voor oogen, tenzij ge uit een enkele karakteristieke bijzonderheid den aard van het geheel gevoelt. Ik kan een ieder aanraden de uitvoerige beschrijving van den chevalier de Valois nauwkeurig te bestudeeren. Zij is mooi, onderhoudend, geestig en leerzaam. En toch is het juist gezegd van hem, die beweert, dat al krijgt men alles van den ouden edelman te zien en zelfs te hooren, al weet Balzac in haast iedere bijzonderheid het karakter van den eigenaar uit te drukken, - men heeft den chevalier niet voor oogen. Men weet, dat zijn gelaat eigenaardige ooren, wangen, neus, oogen en mond heeft; toch zal het u met den besten wil niet gelukken de eigenaardige fysionomie van den edelman te zien. Balzac beschrijft een mensch als of hij u een landkaart had te verklaren. Hij noemt u alle steden, alle rivieren, alle bergen. Hij kent en zegt het aantal inwoners, de breedte der stroomen, de hoogte der ketens. Hij geeft u met enkele woorden een fraaie karakteristiek van de ligging, van den loop, van de uitzichten. Het belangrijke drukt hij uit door u te zeggen welke waarde die stad voor de geschiedenis heeft, hoe die rivier den handel helpt, hoe dat gebergte een geologisch wonder is. Hij vertelt u er de anecdoten bij en

maakt kleine grapjes. Ge zult zeer voldaan van zijn voordracht weggaan, maar nog niet een totaal-indruk van het land ontvangen hebben. Zijn talent is ook hier onmetelijk, maar toch bereikt hij er niet mede, wat wij tegenwoordig van een be-beschrijving verlangen: een totaal-indruk, die reeds van den aanvang is aangegeven, terwijl de aanwijzing tot het einde wordt volgehouden en wij tevens de gewaarwording van den artist voor zijn visie gevoelen. Hij heeft de analyse en niet de synthese in zijn beschrijving, en daarentegen is de synthese voortreffelijk in het dramatische optreden der personen.

Ik heb in het voorgaande vele deugden van Balzac's groote romans genoemd. Geprezen moest worden de verscheidenheid van den inhoud, van karakters, van hartstochten, van milieu; den rijkdom der verwikkeling en der incidenten, de spanning van het verhaal. In enkele werken was Balzac groot buiten deze bonte verscheidenheid om, en vond hij kracht in soberheid. Hij ontving roem om zijn fantasie, om zijn dramatiseering, en om zijn eigenaardige kunst van beschrijven. Indien er niet afzonderlijk over zijn pathos en zijn vernuft gesproken werd, laat ik die dan nog als belangrijke deugden van zijn werk noemen.

En niettegenstaande dezen schitterenden rijkdom van groote eigenschappen mag men, naar mijn meening, de groote werken van Balzac, zijn romans, niet het schoonste deel van zijn nalatenschap noemen. Te veel, naar mij voorkomt, zijn velen getroffen door het gigantische der onderneming van de *Comédie Humaine*, te zeer heeft men de fabelachtige werkkracht van den schrijver als de deugd van zijn arbeid beschouwd; te zeer het geweldige van den aandrang als de kwalificatie van de uitkomst opgevat. Ook Balzac, al genie als hij was, was mensch, en hij is het niet ontloopen om ook aan menschelijke zwakheden onderworpen te zijn.

Want zondert men enkele romans uit, *la Peau de Chagrin, Eugénie Grandet, le Lys dans la Vallée*, dan is er haast geen enkel groot werk of men kan er de sporen van haast in waarnemen. Zeer zeker overdacht Balzac zijn werken; zeer zeker corrigeerde hij tot blind wordens toe, maar dit alles neemt niet weg, dat hij den eersten aanleg van zijn verhalen vlug achtereen schreef, en bij de uitwerking bleef hij gebonden aan dien eersten aanleg. Hij moest doorschrijven, of

hij wilde of niet, en op ieder oogenblik dàt gebruiken, wat hem op ieder oogenblik in het hoofd kwam en de moeite waard scheen om neergeschreven te worden.

Hij moest schrijven, en de inspiratie niet verachten van die vaardigheid welke men routine noemt. Hij had niet de gelegenheid om gewichtige veranderingen in de compositie aan te brengen, noch schikte het hem uitingen te besnoeien, die op zich zelf belangrijk waren, indien zij den voortgang van het drama ook in den weg stonden.

Het is, naar ik mij verbeeld te zien, een veel voorkomend verschijnsel in de groote romans van Balzac, dat de aanvang veel beter is dan het vervolg.

Neem *le Cousin Pons*, en zie hoe voortreffelijk het begin is. De oude neef, van zwak talent als artist, maar met een groot instinct om schoone dingen te gevoelen, den eigenaardigen hartstocht van den verzamelaar, en een beminnelijk gemoed. Zie hoe van alle kanten de goedaardige oude heer beschouwd is, met welk een belangstelling en doorzicht Balzac de ziel van den armen neef heeft onderzocht. Ga na met wat een uiterste zorgvuldigheid het psychische samenstel uiteen is genomen, en welk een teedere sympathie de schrijver aan het voorwerp van zijn onderzoek betoont. De uiterste vlijt van den psycholoog, de teederste fijnheid van gevoel, de meest nauwkeurige studie van den schilder, zijn aan de creatie besteed, en het portret is voortreffelijk. En het blijft voortreffelijk, waar de oude neef zijn bezoek brengt aan de rijke familie en tracht hun een dienst te bewijzen. Het is zeer schoon om te zien als de verzamelaar in zijn manie komt en zich opwindt over een mooien antieken waaier, en de familie niets begrijpt, noch van het kunstvoorwerp, noch van het gevoel voor iets schoons, noch van de beteekenis van haar ouden en schunnig gekleeden bloedverwant.

Dit alles is zeer schoon. Maar het blijft niet zoo. De virtuositeit gaat achteruit en vervalt in routine. En deze routine openbaart zich in het theatraalmaken der figuren en het verwikkelen der intrige. Pons en zijn brave onnoozele vriend Schmucke houden op menschen te zijn, en worden larmoyante poppen: enkel goedaardige, onnoozele braafheid. Alle andere personen zijn duivels in menschengedaante, die knoeien en liegen en stelen en papieren vervalschen en moorden zonder

gewetensbezwaar. Het verhaal zet zich voort in een haast niet te volgen en zeker overladen verrijking van de intrige, die, - al weder de routine -, het stokpaardje van Balzac berijdt, de stelling, dat de goedaardige braafheid op deze wereld het slachtoffer wordt van de handige en slimme boosheid.

Niet veel anders is het met *la Cousine Bette*. De inleiding is zeer schoon, want zeer schoon is de oude vrijster beschreven met de stille vreugde over haar geluk, nu zij iemand heeft die zij als een moeder verzorgen kan en tevens als geliefde beminnen. Maar wanneer de korte tijd van haar geluk voorbij is, dan komt wederom een lang boek vol theatraalheden. Bette is enkel wraakzucht, baron Hulot enkel lichtmis; zijn vrouw enkel opoffering, zijn kinderen enkel eerbied. Niettegenstaande de vele deugden en de groote tooneelen van dezen beroemden roman, is *la Cousine Bette* voor een groot deel met routine en overdrijving afgewerkt, en vindt men de zuivere virtuositeit haast alleen in den aanvang.

Hoe is het met *César Birotteau*? Den meesten, die het boek lazen, zal het moeite gekost hebben zich door de tweede helft heen te slaan, waar Balzac zich in een labyrinth van financieele knoeierijen begeeft, door te komen slechts voor hem, die met de meest oplettendheid de leiding van den gids volgt en liefst reeds eenige kennis van het wetboek heeft. Maar de meesten hebben zulk een kennis niet, en zij zullen vinden dat de schrijver misbruik maakt van zijn bekendheid met den doolhof der financieele wereld en zijn boek langer maakt meer met routine dan met kunst.

Le Médecin de Campagne is een boek met veel schoons; met name bevat het een episode, *le Napoléon du Peuple*, dat een waar juweeltje heeten mag. Maar licht men deze episode uit, - en dit kan, want zij staat buiten het drama -, dan vindt men wederom het meest superieure van het boek in den aanvang, waar de analyse wordt gegeven van een officier uit den napoleontischen tijd.

En gelijk men vaak het beste in het begin vindt, zoo kan men menigmaal een sterke verslapping van het talent aan het eind waarnemen. *Un Début dans la Vie* vangt aan met een geestige causerie over den postwagen van Parijs naar de departementen. Het gaat voort met het reeds genoemde geestige tooneel in den postwagen, en voortreffelijk is de ijdelheid van

den jongen man ontleed en gedramatiseerd, die om zich zelf belangrijk te maken de onbescheidenheid begaat, waardoor hij zich zelf in 't ongeluk brengt. Doch na deze catastrofe wordt het boek slap. Het is waar dat Balzac in zijn schildering van den ouden heer Cardot, die het weet te vereenigen om een beminlijk en bemind vader en tevens een oude lichtmis te zijn, een zeer aardig en zorgvuldig bewerkt portret geeft, maar in de lotgevallen van den ijdelen jongen man op het notariskantoor, zijn tweede fout in het leven, vindt men een herhaling van het leven der klerken en een soirée bij een actrice, zooals Balzac dat meer gedaan heeft, terwijl de vele jaren van Oscar's bestaan als soldaat met enkele bladzijden worden afgedaan. Ook het slot van *Un Ménage de Garçon* is haastig bewerkt: zoo uitvoerig als de daden beschreven worden, waardoor Philippe Bridau tot fortuin komt, zoo beknopt en overhaast krijgt men zijn ondergang te vernemen.

En men zou nog van meer voorbeelden kunnen aanwijzen, hoe Balzac in zijn groote werken aan ongelijkmatigheid lijdt, hoe hij het best is in den aanvang en zich door zijn plaatsruimte moet heen slaan met een routine van overdrevenheid in dramatiseering en in verfijning van de intrige; hoe hij het niet laten kan een uitvoerige beschrijving te geven, waar het verhaal ze best missen kan, en omgekeerd geen gelegenheid meer heeft zijn verhaal met dezelfde zorg af te werken als hij het tot dicht bij het einde had voortgezet. Het is, naar mij voorkomt, voor een ieder, die geen doctrinaire Balzacien is, maar al te duidelijk, dat de groote man, niettegenstaande zijn genie en zijn verwoed corrigeeren, niet altijd virtuoos was; hoe hem het gedwongen snel werken zeer benadeeld heeft, en hij menigmaal meer met kunst- en vliegwerk van routine, dan met frisch gevoelden arbeid zijn bladzijden heeft gevuld.

Men zal echter vragen of Balzac zelf deze tekortkomingen niet gevoelde. Maar als men nagaat, hoeveel buitengemeens er over blijft, ook als men alle genoemde bezwaren gelden laat, kan men begrijpen dat hij tevreden was, en er lag iets in zijn karakter, dat hem wellicht een eigenaardigheid van zijn kunst moest doen goedkeuren, die ons, ons Hollanders althans, geenszins een deugd toeschijnt. Balzac, het is niet tegen te spreken, was overspannen van aard, en al naturalist en realist

als hij is, denkt hij liever aan het ongewone dan aan het middenslag.[1] Het is een uitzondering als men gelijk in *Un Début dans la Vie* in Oscar Husson een jongen man vindt, die op geen wijze een ongemeen verschijnsel is, en in Moreau een man, die slecht en goed beiden in zich heeft. Balzac kan het haast niet laten om de middelmatigheid op de een of andere wijze ongewoon te maken. César Birotteau moet een held van eerlijkheid zijn, nu hij als vernuft weinig waard is. Agathe Bridau is een heldin van moederliefde. Menschen van middelmatig vernuft en karakter zijn bij Balzac al zeer spoedig monsters van kleingeestigheid en wraakzucht. De burgerlui van *les Petits Bourgeois* en *Les Employés*, behoorende tot kringen, waarin gij en ik, waarde lezer, leven, zijn ergerlijk van kleinzieligheid, en als er een bij is, gelijk Phellion, die nobelheid in zich heeft, dan toont hij die op belachlijke manier. Het draaglijke begint voor Balzac bij een mensch als Rastignac, die wel geen man van den eersten rang is, maar toch een *petit grand homme*, met wien men een verstandig woord spreken kan.

Zoo was Balzac wat overspannen en had hij een voorliefde voor het ongewone, en dit bracht hem allicht tot een voorliefde voor het overdrevene. En daaruit kan men verklaren hoe hij zoo menigmaal verviel in een stijl van voorstellen, dien wij theatraal en melodramatisch noemen. Het hinderde hem niet, dat hij van zijn gepassioneerden monomanen maakt. Hij vond er geen bezwaar in om zijn creatie een groftrekkig masker voor te doen en hem met dat zelfde masker door de handeling heen te slepen: deze overdrevenheid was sympathiek aan zijn natuur, en hij kon meenen dat hij hooge kunst leverde door figuren van een zeer sterke eenzijdigheid te geven. Ik zie dat er critici zijn, die Balzac nog heden om dit overdrevene bewonderen,[2] maar voor onze kalme Hollandsche burgerlui is dit melodramatische noch waarheid, noch de beste kunst. Voor ons is het hinderlijk een mensch als één kracht, als één idee, als

1) Zelfs Zola, die Balzac zoo bewondert, geeft dit volmondig toe. Hij zegt, zelf op zijn beurt ook overdrijvende -: ‘pour Stendhal comme pour Balzac le génie est l'état ordinaire des personnages.’

2) Paul Flat, in zijn *Essais sur Balzac*; en Marcel Barrière in *L'oeuvre de Balzac*.

één abstractie voorgesteld te zien; wij zien liever een samenstel van vele neigingen, trekken en hartstochten; wij meenen dat zóó de kunst dichter bij de waarheid is, en een zwaarder probleem oplost.

Zoo zal dan Balzac het theatrale en melodramatische van Goriot, van Balthasar Claës, van baron Hulot en barones Hulot niet als een tekortkoming, doch veeleer als een deugd hebben beschouwd. En zijn uitspinnen van financieele knoeierijen en ander geïntrigeer, waarin hij ons toeschijnt van zijn handigheid misbruik te maken, scheen hem wellicht een zeer leerzame en daardoor onderhoudende inlichting over de ware toedracht van zaken in de tragedies van het maatschappelijk leven. Misschien ook trachtte hij met deze uitvoerigheid een aanmerking te weerleggen, die, ik zeg het met verbazing, hem door de critiek gemaakt werd[1)], de aanmerking namelijk, dat zijn werken arm van intrige waren. Zeker zijn *Eugénie Grandet, la Recherche de l'Absolu*, ook *le Lys dans la Vallée*, zeer eenvoudig van plan, maar die niet tevreden is met de *La Cousine Bette, les Petits Bourgeois, Une ténebreuse Affaire*, die is al zeer moeilijk te voldoen.

Maar hetzij Balzac deze eigenaardigheden als tekortkomingen erkende, hetzij niet, voor ons bestaan zij en hebben zij een eigenaardig gevolg. Als men aan de groote werken van Balzac terugdenkt, en zich een algemeen beeld van de wereld tracht te vormen zooals zij ons dat geven kunnen, krijgt men den indruk, dat men te maken heeft met een zeker aantal belangrijke menschen, levende vóór een achtergrond van de groote massa. Zij leven niet in, doch buiten en vóór de massa. Men gevoelt te weinig verband tusschen de figuren en den achtergrond. Een schilder zou zeggen, verbeeld ik mij, dat er geen atmosfeer is in Balzac's groote werken. En dat komt daarvan, naar mij voorkomt, dat hij bijna altijd zijn belangrijke figuren met te scherpe trekken bedeelt, en hetzij daardoor, hetzij door de aandacht te sterk op hen te richten, hen te zeer los maakt van hun dagelijksche omgeving. Als men terugdenkt aan het Parijs van Balzac, dan ziet men de groote dames, madame de Beauséant en haar vele vriendinnen; men ziet Rastignac, Lucien de Rubempré, de Vandenesses, de Marsay, du Trailles, en al die

1) Marcel Barrière *L'Oeuvre de Balzac*, blz. 455.

voorname heeren en intriganten, maar al weet Balzac zeer goed en al weten wij het van hem ook, dat er nog vele andere menschen bestaan, het gelukt ons niet de Parijsche wereld als één samenhangend geheel te zien: het is zoo ik reeds zeide: men ziet groote figuren, niet in verband staande met den achtergrond.

Deze eigenaardigheid treft nog meer, wanneer wij denken aan een ander romanschrijver, die eveneens vele personen in zijn werk brengt, en eveneens de wereld eener groote stad schildert, Thackeray bedoel ik. Ook bij Thackeray heeft men te maken met menschen van groot maatschaplijk aanzien. Er zijn edellieden in overvloed in zijn werk, en er is een groot aantal personen behoorend tot den middenstand. Er is een dooreenwerking van die standen, welke ons het geheel als een samenhangende menigte doet gevoelen.

De zaak, hier aangeroerd, is er een van kunst, niet van maatschappelijk inzicht. Balzac wist evengoed als Thackeray dat de deelen der maatschappij in verband met elkander staan. Maar omdat hij aan het eene deel meer aandacht en voorliefde schonk dan aan het andere is een zekere heterogeniteit in den totaal-indruk gekomen. Balzac hield niet van den middenstand, al wilde hij er deugden in erkennen, en was hij niet blind voor de gebreken van de hoogere klassen. Hij leefde met zijn gedachten liefst in een wereld van overbeschaving in vernuft en gevoelens, van overbeschaving in omgang en gesprekken, en hij heeft zich nooit geheel kunnen losmaken van het gevoel, dat nog wel iets van de hooge ridderlijkheid uit den feodalen tijd bij de edellieden van zijn periode te vinden was. Wanneer men niet wist, dat hij een ernstig gemeende sociaal-historische theorie had over de betrekking van dezen tijd tot den feodalen, zou men hem van een weinig *snobbisme* verdenken.

Thackeray nu was geenszins vervuld van afkeer voor den middenstand, geenszins geneigd iets merkwaardigs in het karakter der edellieden te vinden. Ook in de handelingen en gesprekken van gewone menschen had hij plezier, en zoo hij het snobbisme als een nationale ondeugd voortdurend aanwijst, deze kwaal doet hem zijn sympathie voor zijn creaties niet verliezen. Voor hem zijn Pendennis en Warrington menschen van een niet minder belangrijke ziel, dan Lord Steyne en de heeren en dames uit den kring van dien edelman. En dit,

geloof ik, is de reden, dat wij bij Thackeray een betere uitdrukking van de samenwerking der deelen van het geheel vinden, en een bekwamere hanteering van de massa. Het ongewone ontbreekt niet bij Thackeray, noch intrige en geintrigeer. Pendennis is even goed als Rastignac voor het dilemma gesteld of hij in een eerzaam burgerlijk bestaan dan wel in de groote wereld zijn heil wil zoeken. Het plannetje door Major Pendennis voor zijn neef uitgedacht is een verwikkeld overleg, niet minder fijn dan de berekeningen van Balzac's heeren. Colonel Amory is een misdadiger, Francis Clavering een verloopen edelman. Maar al dit ongewone bestaat midden in een massa van gewoonheid en wij bevreemden ons bij Thackeray niet over een overmaat van groote lieden en genieën. De gewone menschenziel is voor Thackeray belangrijk genoeg, en hij heeft de behoefte niet om in zijn verbeelding en zijn werken een groote plaats voor het ongewone open te houden.

Maar indien Thackeray in dit opzicht zuiverder realist is dan Balzac, Balzac wint het, zoo als reeds gezegd werd, in de veelzijdigheid der hartstochten, die hij onderzoekt, en wellicht is zijn groote belangstelling voor een deel oorzaak van het overdrevene in zijn werk. Om een bijzonderen hartstocht in al zijn kracht te vinden moest hij wel in den man, die de passie in werking toonde, haast die passie alleen en niet veel anders zoeken, en hem daardoor voor een monomaan, een uitzondering aanzien.

VI.

Zelfs Balzac's genie dan kon de nadeelen van het gedwongen snel schrijven niet ontgaan, waar hij een groot werk wilde maken. Maar laat dat genie een geval hebben, dat in een korte ruimte kan worden afgewerkt; laat hem dan al zijn invallen in die korte ruimte bijeenbrengen, zonder dat hij met routine zijn bladzijden behoeft te vullen; geeft hem de gelegenheid zoolang door te gaan als de opgewektheid van den aanvang hem drijft, en er zal iets zeer schoons voor den dag komen.

Inderdaad, als er hier een splitsing werd gemaakt van groote en kleine werken der *Comédie Humaine*, van romans en novellen, het was niet om de afmeting zelve, maar omdat met het verschil in afmeting een zeer belangrijk verschil in zorgvuldigheid

van bewerking samengaat. Indien de romans ons menigmaal schijnen kunstmatig gerekt te zijn, de novellen gaan zonder verslapping van het begin tot het einde door, en geven, zoo niet de meest kolossale, dan toch de schoonste stukken der groote verzameling.

Niet de meest kolossale, doch de schoonste, en wat ons treft bij het lezen van Fransche critici, is dat zij zelf dit verschil niet aanwijzen.[1)] Bijna allen zijn zij onder den indruk van de gigantische onderneming der *Comédie Humaine*, en zien zij om het geweldige van het plan en van het genie de waarde der uitkomsten voorbij. Doch naar mijn inzicht behoort men, zeer zeker ook hulde aan het genie te brengen, maar wel degelijk zorgvuldig te onderscheiden tusschen het schoonere en minder schoone, en deze onderscheiding voert tot het oordeel, reeds gemeld, dat de korte vertellingen fraaier werken zijn dan de groote, de novellen fraaier werken dan de romans.

Het verschil ligt niet altijd in methode van componeeren. Ook in de novellen heeft men vaak beschrijving, vertelling, bespiegeling, onderrichting dooreen. Ook in de novellen is Balzac causeur. *Melmoth réconcilié* begint met een geestig praatje over de varieteit van de soort mensch, die men bankier noemt. Ook in zulk een korte vertelling kan Balzac het niet laten de levensgeschiedenis van zijn hoofdpersonen nauwkeurig op te halen. In *Massimilla Doni* moet hij nog eens zeggen, hoe jammer het is, dat de studie der blazoenen niet meer beoefend wordt. In *le Curé de Tours* en *l'Interdiction* krijgen wij weder geïntrigeer en verdrukking van de onnoozelen door de boozen. Maar het verschil ligt hierin, dat Balzac in de novellen in alle kwaliteiten op zijn best is, en maar zeer zelden den indruk maakt zich met een huismiddeltje te helpen, waar de kunst en de inspiratie hem in den steek lieten. De novellen zijn gecondenseerd mooi en gaaf werk.

De novellen zijn aanzienlijk in aantal, en groot is het deel van dit getal, dat tot het beste behoort. Men kan er een twintigtal noemen, die allen zeer schoon zijn, *Adieu, l'Interdiction, la Maison Nucingen, la Messe de l'Athée, Melmoth réconcilié, Massimilla Doni, le Colonel Chabert, le Curé de*

1) George Moore heeft voor eenige jaren over de kleine verhalen een studiegeschreven.

Tours, Jésus Christ en Flandre, le Bal de Sceaux, - dit zijn er een tiental en men zou nog een tweede tiental er bij kunnen noemen.

Laat ons eenige dier vertellingen van naderbij beschouwen, en nemen wij daartoe eerst *l'Interdiction*.

Het is onze oude vriend Rastignac die het verhaal opent. In zijn jacht naar een positie heeft hij geoordeeld dat zijn *liaison* met Delphine Nucingen lang genoeg heeft geduurd, en hij thans beter doet door de gunst van de marquise d'Espard te zoeken. Deze voorname dame zal beter dan madame Nucingen hem in de wereld vooruit brengen. En thans is hij in de gelegenheid haar een dienst te bewijzen. Madame d'Espard, die reeds jaren lang niet met haar man samenwoont, heeft bij de rechtbank een gemotiveerd aanzoek ingediend om haar echtgenoot onder curateele te stellen, en verlangt den rechter zelf te spreken en hem dit aanzoek toe te lichten. Deze rechter is de oude Popinot, groot jurist, uiterst onpartijdig, zeer liefdadig, zeer bescheiden en van weinig wereldsche vormen. Hij is een oom van Horace Bianchon, den steeds verschijnenden geneesheer uit de *Comédie Humaine*; Horace Bianchon is een oude vriend van Rastignac en ter wille van die vriendschap weet hij zijn oom over te halen, dat hij, tegen de rechterlijke gewoonte in, madame d'Espard gaat bezoeken.

Nu is de curateele-aanvrage met zulk een behendigheid gemotiveerd, dat het recht geheel op de zijde der aanvraagster schijnt te zijn. De markies d'Espard leeft als een arme man en voedt zijn zoons armoedig op. Jaren lang geeft hij groote sommen aan een arme vrouw en haar zoon, die als rijke lieden zijn gaan leven. Hij heeft een manie om Fransche toestanden met Chineesche te vergelijken; rechters noemt hij mandarijnen; en het lijkt alsof sommige menschen hem in die manie steunen om hem des te beter te kunnen afzetten.

Op zulk een wijze is de aanvrage gemotiveerd, en de rechter Popinot ziet de zaak ernstig in. Echter heeft hij een zekere verdenking tegen madame d'Espard. Hij vindt het niet onmogelijk dat deze dame boven haar middelen leeft, schulden heeft gemaakt, en daarom invloed op het vermogen van haar man wil krijgen. Zoodat, als hij haar gaat bezoeken, hij het voornemen heeft, haar met slimme vragen door den mand te laten vallen.

Nu volgt een kostelijk tooneel. Popinot met zijn slechte kleeren en burgerlijke manieren lijkt madame d'Espard een onnoozele hals toe, dien zij zonder moeite naar haar hand kan zetten. Zijn vragen komen haar als dwaasheden voor, en zij antwoordt zonder nadenken, zonder te merken dat zij zelf het is die geleid wordt in plaats van te leiden. Zonder het te merken erkent zij dat zij ver boven haar middelen leeft, en nooit een volmacht van haar man ontving om gelden te beheeren of aan te nemen. De rechter weet genoeg: madame d'Espard heeft schulden, en dit feit brengt de gansche aanvrage in verdenking.

In tegenwoordigheid van Bianchon, Rastignac en den chevalier d'Espard, broeder van den markies, verhaalt de markiezin, hoe haar echtgenoot den baron Jeanrenaud en zijn moeder rijk heeft gemaakt.

M. (le chevalier) d'Espard, qui a suivi cette affaire, m'a menée à l'Oratoire, où cette femme va au prêche, car elle est protestante. Je l'ai vue, elle n'a rien d'attrayant, elle ressemble à une bouchère; elle est extrêmement grosse, horriblement marquée de la petite vérole; elle a les mains et les pieds d'un homme, elle louche, enfin e'est un monstre.

- Inconcevable! dit le jude, en paraissant le plus niais de tous les juges du royaume. Et cette créature demeure ici près, rue Verte, dans un hôtel! Il n'y a donc plus de bourgeois?

- Un hôtel où son fils a fait des dépenses folles.

- Madame, dit le juge, j'habite le Faubourg Saint Marceau, je ne connais pas ces sortes de dépenses: qu'appelez-vous des dépenses folles?

- Mais, dit la marquise, une écurie, cinq chevaux, trois voitures: une calèche, un coupé, un cabriolet.

- Cela coûte donc *gros*? dit Popinot étonné.

- Enormément! dit Rastignac intervenant. Un train pareil demande, pour l'écurie, pour l'entretien des voitures et l'habillement des gens, entre quinze et seize mille francs.

- Croyez-vous, madame? demanda le juge d'un air surpris.

- Oui, au moins, répondit la marquise, qui ne put s'empêcher de sourire de la vulgarité du juge.... Je crois que leurs revenus doivent monter à plus de soixante mille francs. Le fils a, d'ailleurs, de très-beaux appointements.

- S'ils dépensent soixante mille francs, dit le juge, combien dépensez-vous donc?

- Mais, répondit madame d'Espard, à peu près autant.

Hier loopt de groote dame er voor het eerst in. Zij erkent zestig duizend francs uitgaven, en had vroeger haar inkomsten als minder dan de helft opgegeven. Maar zij houdt den rechter voor een dommerik en gaat verder in op zijn list.

- Ces gens, madame, dit Popinot, peuvent être traduits devant le juge extraordinaire.

- Telle était mon opinion, reprit la marquise enchantée. Menacés de la police correctionnelle, ils auraient transigé

- Madame, dit Popinot, quand M. d'Espard vous quitta, ne vous donna t-il pas une procuration pour gérer et administrer vos biens?

- Je ne comprends pas le but de ces questions, dit vivement la marquise. Il me semble que si vous preniez en considération l'état où me met la démence de mon mari, vous deviez vous occuper de lui et non de moi.

- Madame, dit le juge, nous y arrivons. Avant de confier à vous ou à d'autres l'administration des biens de M. d'Espard, s'il était interdit, le tribunal doit savoir comment vous avez gouverné les vôtres. Si M. d'Espard vous avait remis une procuration, il vous aurait temoigné de la confiance, et le tribunal apprécierait ce fait. Avez-vous eu sa procuration? Vous pourriez avoir acheté, vendu des immeubles, placé des fonds?

- Non, monsieur; il n'est pas dans les habitudes des Blamont-Chauvry de faire le commerce, dit-elle, vivement piquée dans son orgueil nobiliaire et oubliant son affaire. Mes biens sont restés intacts, et M. d'Espard ne m'a pas donné de procuration.

Hier valt de markiezin ten tweede male in den strik; ten tweede male is de taktiek der groote dame niet bestand tegen de sluwheid van den burgerlijken rechter. Zij heeft ver boven haar middelen geleefd, nooit iets verkocht of met iets gehandeld, en moet dus wel in groote schulden zijn. Zij begrijpt eindelijk dat met Popinot niet te spotten valt, en ziet er van af om hem door hoogheid van manieren te overbluffen en naar haar zin te buigen. En de rechter weet genoeg; hij begrijpt dat de markiezin veel schulden heeft, en zal met des te meer ernst het leven van den echtgenoot onderzoeken.

En dit onderzoek toont al spoedig, dat de markiezin slechte

plannen had. De markies heeft niets van een gek, doch is een zeer verstandig en hooghartig edelman. Bij een studie over de geschiedenis van zijn geslacht bleek hem, dat het fortuin der d'Espard's zijn oorsprong nam in een onrechtmatige confiscatie van goederen eener protestantsche familie. Ten zeerste getroffen door deze ontdekking besloot hij de misdaad van zijn voorvader te herstellen. Hij zoekt de afstammelingen van het beroofde geslacht op, en vindt na veel moeite een arme vrouw en haar zoon als eenige overgeblevenen. Tevergeefs tracht hij zijn vrouw te doen gevoelen, dat teruggeven hier slechts eerlijkheid is; in zijn edele opvatting vindt hij geen gehoor bij zijn echtgenoot, en hij besluit alleen in afzondering te gaan leven en uit zijn eigen inkomsten de restitutie te voldoen. Zóó is het met zijn armoede. Zijn Chineesche manie is een ernstige studie, ten deele ondernomen om een armen vriend van dienst te zijn. De markies d'Espard, wel verre van een dwaas te zijn en een curator noodig te hebben, is een uitnemend verstand en een schoon karakter. Toch, Balzac geeft het ons te verstaan, baat hem noch zijn edelmoedigheid, noch de sympathie van den braven rechter. Madame d'Espard, die begrepen heeft, dat Popinot haar doorzag, weet te bewerken dat hem de behandeling der zaak wordt ontnomen, en zij aan een anderen, een eerzuchtigen rechter komt, die wel zal zorgen, dat madame d'Espard haar zin krijgt.

Indien ik uit deze fraaie novelle een tooneel nam om de dramatische kracht van Balzac te toonen, het is niet omdat er nog geen schoonere voorbeelden bestaan. Er is een gansche vertelling in den vorm van een gesprek, *la Maison Nucingen*, en naar mijn meening is geen werk uit de *Comédie Humaine* zoo machtig van dramatiek als dit verhaal. Ik bedoel niet dat het de grootste momenten, de hoogste poses, den meesten pathos bevat, doch nergens elders heeft Balzac zoozeer zijn virtuositeit getoond om een aantal personen geruimen tijd achtereen, ieder met een eigen individualiteit, te laten discussieeren. Wel is waar heeft een der heeren, Bixiou, het leeuwenaandeel in het gesprek, maar ook de anderen blijven niet achterwege, en telkenmale vallen zij in met hun eigen stijl van spreken.

Het leeuwenaandeel heeft Bixiou, een van Balzac's meest geniale creaties. Gelijk Rastignac, gelijk de Marsay, is ook

Bixiou een figuur die in verscheidene drama's der *Comédie Humaine* optreedt. Elders gewoonlijk bijfiguur, is hij hier hoofdpersoon. Gelijk Rastignac en de Marsay is hij gestempeld door den geest van zijn tijd. Hij is een der mannen van wien Balzac zegt dat hij zijn periode begreep, en wien het slechts aan de ambitie en de energie ontbreekt om met alle middelen vooruit te komen. Rastignac, in de provincie geboren, moet uit harde ervaring leeren, dat men niet door de braafheid carrière maakt. De Marsay heeft zulk een ervaring niet noodig, en gebruikt van den aanvang een ieder uit zijn omgeving om op te klimmen tot de macht. Bixiou is Parijzenaar gelijk de Marsay en heeft zich reeds als zeer jonge man er aan gewend zijn wereld aan te zien voor wat zij is. Maar in tegenstelling tot Rastignac en de Marsay is hij artist, is hij de man van den meesten geest. Hij is de spotter, de vernuftige cynicus, schitterend in caricatuur met het woord, gelijk hij van beroep caricaturist met het krijt is. Geen man van den eersten rang, ook naar Balzac's inzicht, is hij den meesten de baas in inzicht in zijn tijd: hij ziet de heerschappij van het geld in haar kleinste openbaringen ook, en geen is beter dan hij bij machte om een fijne financieele verwikkeling te ontwarren. Altijd eenigszins *gamin* en *blagueur*, maar toch ook *bon enfant* van gemoed, heeft hij te veel cynisme en te veel geest om tot groote daden te komen: hij erkent wel grootheid van karakter, maar hij gelooft niet in de overwinning der braafheid en daarom wordt ook de braafheid door hem bespot. In staat als weinigen om de beteekenis van den flinken Rabourdin te begrijpen, doet hij mede aan de kleingeestige samenzwering tegen dien bureau-directeur, en het is zijn talent van spotten dat den pijnlijksten slag geeft aan dien braven ambtenaar. *En France on rit de tout, même de Dieu*, - van dezen nationalen trek is Bixiou het sterkste voorbeeld.

Zou men het gelooven? Deze geniale creatie heeft den naam van haar vader benadeeld. Bij monde van Taine heeft men het vernuft van Balzac met dat van Bixiou vereenzelvigd. Doch Balzac zelf heeft zijn geesteskind wel degelijk gevonnist als een schepsel van den tweeden rang, en nog wel andere middelen gevonden om zijn vernuft te toonen. De geestige opmerkingen in zijn beschrijvingen ingelascht, de spot van de *Petites Misères* is fijner, zoo niet scherper dan het lachende cynisme van den boulevard-caricaturist. Toch is het zeer de

moeite waard om Taine's beoordeeling van Balzac's vernuft te hooren: men krijgt zeer zeker een fraaie omschrijving van veel der geestigheid van *la Maison Nucingen*, want het is dit werk, waaraan Taine het vernuft van den romanschrijver getoetst heeft.

'Zijn geestige figuren hebben *zijn* geest. Zoek niet bij hen de afgemeten en ingehouden ironie, dat wapen van het verstand en den goeden smaak, noch beschaafde fijnheid, noch nauwkeurigheid van stijl, noch het rustige en zelfbewuste gemak van een welopgevoed man, die zeker is van zijn gedachte, zijn rang in de wereld en zijn manieren. Hun kracht is een heftige opbruising, die met spatten werkt, en dooreengooit trivialiteit en poëzie, het bargoensch van de beurs en lyrische taal; een soort van ongezonde en machtige dronkenschap, zooals men krijgen kan van zwaren en aangezetten wijn. Zij zijn artisten en straatjongens in hun gesprekken, zij raken aan alles en laten niets heel, philosophie en politiek, waarheid en deugd. Parijs heeft hun alle denkbeelden in handen gegeven en zij ravotten er mede als dolle sceptici, zooals kinderen wel graag poppetjes zouden knippen van een Grondwet of een Bijbel.

"Tu feras pot-bouille avec une actrice qui te rendrait heureux, voilà ce qui s'appelle une question de cabinet. Mais vivre avec une femme mariée! ... c'est tirer à vue sur le malheur."'

'En elders:

"Reprochez-vous à ce pauvre Rastignac d'avoir vécu aux dépens de Mme de Nucingen? D'abord, abstraitement parlant, comme dit Roger-Collard, la question peut soutenir la *critique de la raison pure*; quant à celle de la raison impure..."'

'En dat gaat twee honderd bladzijden zoo door: woordspelingen, zonderlinge en snijdende gedachten, onbetamelijkheden, lawaaige beeldspraak, caricaturen onverwachts aangevat en onverwachts afgebroken; door elkaar heen gaan de stijl van den bankier, van den redenaar, van den politie-commissaris en den schilder; hun taal gelijkt op een Parijschen vuilnishoop, waar men door elkaar heen allen afval vindt, van den uitersten rijkdom en de uiterste armoede; gescheurde kanten en koolbladen. Dat maakt een krachtig brouwsel, ik geef het u toe, maar geef *mij* toe, dat het bedorven is.'

'Mon effervescence première, zegt een van hen, me cachait le méchanisme du monde; il a fallu le voir, se cogner à tous

les rouages, entendre le cliquetis des chaînes et des volants, se graisser aux huiles.' Een ander roept hem toe: 'Ta plaisanterie est vieillotte! ta phrase est plus connue qu'un remède secret!'

'Ik sla nog mooier staaltjes over. Deze stijl komt voort uit de ontgoocheling. Het leven heeft hen verhard en tevens gebroken; zij noemen het bestaan leelijk en vuil, en met woede en genot beiden werpen zij slijk tegen de schoone droomen, die aan den drempel der jeugd verrijzen. Gezegd moet worden, dat de ontnuchtering om hen zoo aan te grijpen, de leelijkste gedaante heeft genomen, die van den schuldeischer; wissels, protesten, deurwaarders zijn hun dagelijksch gezelschap en hun woorden dragen er de sporen van; achter al hun luchtkasteelen zien zij Clichy in de verte. Om hun optreden recht droevig te maken, geeft Balzac hun een zekere wijsbegeerte; zij redeneeren over hun eeuw, over het leven, over de geschiedenis, met bittere woorden als overwonnenen, of met grove als tyrannen, maar altijd in den stijl van menschhatende losbollen, die tusschen twee flesschen champagne in zich vermaken met den mensch te beleedigen en de maatschappij te ontleden. Ziedaar een nieuw vermaak, een vinding van Parijs, van Balzac en van de negentiende eeuw: de philosophie van de walging, voorgedragen in de taal van professoren en keukenmeiden, midden tusschen gebroken glazen en schuldbekentenissen in, door artisten die half bankier, half ziek, en half schavuit zijn.'

Taine is hier, gelijk vaak in zijn studie over Balzac, eenzijdig. Hij heeft in de *Comédie Humaine* wel het naturalisme maar niet het idealisme gezien; wel den geleerde, maar niet den dichter; wel den rationalist, doch weinig slechts van den mysticus. En terwijl hij thans met uitnemende meesterschap den cynischen stijl van Bixiou en zijn vrienden omschrijft, verzuimt hij te toonen, hoe de zelfde spotter een schitterend artist in vertellen kan wezen, en indien zijn vertellingen ook niet vrij zijn van bitterheid, men mag hun teekening, noch coloriet, noch fijnheid, noch rijkdom, noch leven ontzeggen. Laat mij, waar ik *la Maison Nucingen* als geheel slechts noemen kan als een meesterlijk dramatisch gesprek, met een enkel citaat het talent van vertellen toonen. Het is Bixiou, die spreekt:

'Isaure, blanche comme une Alsacienne, ... dansait à

merveille. Ses pieds .... étaient remarquables par leur petitesse; par ce jeu particulier que les vieux maîtres ont nommé *flic flac* et comparable au débit agréable de mademoiselle Mars, car toutes les Muses sont soeurs, le danseur et le poète ont également les pieds sur terre. Les pieds d'Isaure conversaient avec une netteté, une précision, une légèreté, une rapidité de très bon augure pour les choses du coeur .... Isaure ne s'élévait pas sur ses pointes, elle restait terre à terre, se balançait sans secousses, ni plus ni moins voluptueusement que doit ce balancer une jeune personne ....

Godefroid n'avait pas eu l'avantage de parcourir l'Europe sans observer à fond les danses étrangères. Sans cette profonde connaissance en chorégraphie, qualifiée de futile, peut-être n'eût-il pas aimé cette jeune personne; mais de trois cents invités qui ce pressaient dans les beaux salons de la rue Saint-Lazare, il fut le seul a comprendre l'amour inédit que trahissait une danse bavarde. On remarqua bien la manière d'Isaure Aldrigger; mais dans le siècle où chacun s'écrie: “Glissons, n'appuyons pas!” l'un dit: “Voilà une jeune fille qui danse fameusement bien” (c'était un clerc de notaire); l'autre: “Voilà une jeune personne qui danse à ravir” (c'était une dame en turban); la troisième, une femme de trente ans: “Voilà une petite personne qui ne danse pas mal ....!”’

Hier nu hebben wij Balzac in zijn ongunstige meening over de moderne maatschappij. Maar niet over alles oordeelt hij zoo, en de novellen geven ook wel eens tooneelen van vrede en reinheid. Weinig vertellingen zijn zoo opgewekt en onschuldig als het allerbekoorlijkste verhaaltje *la Bourse*. Wat een dwaze en toch begrijpelijke angst heeft de jonge schilder, als hij vreest dat de oude dame en het lieve meisje, die hem zoo vriendelijk ontvangen, niets anders dan bedriegsters zijn. Hoe vaderlijk, zou men zeggen, gevoelt Balzac voor de jeugdige liefde van Schinner en het mooie meisje. Hoe brengt hij ons in spanning om de oplossing van het raadsel te vernemen. Want het is waar, er is een raar ding gebeurd. Avond aan avond brengt Schinner bezoeken bij de vriendelijke familie, maar bijna altijd verliest hij met kaartspelen, - en dat kan nog een ongunstige fortuin zijn -, maar wat zeker is, op een goeden avond mist hij zijn beurs, en er is geen twijfel aan of hij heeft ze op het speeltafeltje laten liggen, en toch beweert

Adelaïde dat zij er niets van weet. Schinner is verbaasd; dan gaat hij nadenken, en langzamerhand komen de zwartste vermoedens bij hem op. Wat zijn dat eigenlijk voor menschen, die oude dame, die zich barones noemt, en dat jonge meisje, beide zoo armoedig gekleed, en die zich toch een voorname houding geven? En wat beteekent het, dat iederen avond die oude militair komt kaartspelen, en altijd verliest? Waarom is Adelaïde zoo familiaar met dien zee-officier? Schinner durft zich niet bekennen, wat hij vreest, maar hij blijft geruimen tijd weg uit het gezin. Maar dan, - ook dat is niet goed. Het meisje is zoo jong, en als niet alles met haar in orde is, zou het dan niet juist zijn taak zijn om haar te redden ; moest zijn liefde haar niet aan de deugd teruggeven? Zoo redeneert de verliefdheid: Schinner zal voor goeden genius spelen, en hij brengt wederom een bezoek bij de barones en haar dochter. En de avond is heerlijk. Schinner gevoelt dat hij met brave menschen is en schaamt zich over zijn vermoedens. Zij leggen wederom een kaartje, de schilder verliest een kleinigheid, hij wil betalen en wat ziet hij voor zich liggen? Een prachtige nieuwe beurs, van hetzelfde model als zijn vroegere, maar veel mooier bewerkt met gouddraad en zijde. En al zijn geld is er in. In eens begrijpt Schinner alles. Er is een vriendschappelijk bedrog gepleegd. Vroeger had hij een dienst aan de dames bewezen; hij had het portret van den baron gecopiëerd, en nu heeft Adelaïde een tegengeschenk willen geven. Stilletjes had zij zijn versleten beurs weggenomen, en naar dat model een nieuwe gemaakt met opoffering van haar spaarpenningen. Dat alles begrijpt Schinner in eens; zijn verliefdheid is er niet minder om, hij is overtuigd van Adelaïde's wederliefde, en roept zonder bedenken tot de barones: ‘Je vous la demande pour femme!’

En het geheim van den zee-officier wordt ook opgelost. Vriend van den gestorven baron, wilde hij de weduwe ondersteunen, doch zij weigerde geld aan te nemen, en de huisvriend had niets ander weten te verzinnen dan opzettelijk met kaartspelen te verliezen.

Zoo kan er in het verdorven Parijsche leven ook nog wel eens een onschuldige liefdesgeschiedenis gebeuren.

Evenwel, het moet gezegd worden, zulke volkomen onschuldige geschiedenissen zijn evenzeer uitzondering als zulk een eenvoudig meisje. Emilie de Fontaine in *le Bal de Sceaux* toont

wel, hoe licht een jonge dame haar eigen geluk vertreden kan. Zij is niet slecht, deze dame; zij zou het geluk gevonden hebben, was zij niet een bedorven kindje geweest, en daardoor van een ijdelheid, een onberedeneerdheid en een brutaliteit, die haar scherpe woorden ingeven, waar wat nadenken en bezadigdheid waren noodig geweest, en die onherstelbaar leed veroorzaken. Zij heeft zich nu eenmaal in 't hoofd gezet, dat haar echtgenoot niet minder dan een *pair* mag zijn, en inderdaad maakt zij ook kennis met een jongen man, die in alle opzichten schijnt te voldoen. Schijnt, want niemand weet nauwkeurig hoe het met hem is. Hij is zeker voortreffelijk van opvoeding en beschaving, en naar zijn naam te oordeelen zal hij ook wel een *pairie* krijgen. Maar wat doet hij eigenlijk, waarvan leeft hij? Emilie echter vertrouwt ten volle, dat alles in orde zal zijn, en beschouwt zich als verloofd. Maar wat gebeurt? Op zekeren dag doet zij boodschappen met haar zusters, en in een modemagazijn ziet zij haar geliefde in het kantoor zitten en zaken beredderen. Daar valt haar fantasie geheel in duigen, en afgaande alleen op haar gepikeerdheid, geeft zij den jongen man een scherp woord, waarin van liefde niëts meer te bemerken is. Dat is het eerste kwaad, dat zij zich door haar ijdel humeur toebrengt. Waarom had zij niet gewacht tot aan het licht kwam, waarom haar geliefde een betrekking als handelsbediende had?

En het komt aan het licht. Deze jonge man is niet alleen beschaafd en welopgevoed, doch ook braaf en opofferend. Om zijn broeder vooruit te helpen is hij in den handel gegaan, en hij is een engel voor zijn zuster. Wat zal Emilie nu doen? Zij heeft haar lot in handen. Maximilien is blijkbaar nog niet geheel ontmoedigd; alles kan nog terecht komen. De jonge man zegt wel een bitter woord, maar misschien alleen om een kibbeling en een verzoening uit te lokken. Doch Emilie, al weet zij nu hoe flink en braaf haar geliefde is, kan niet laten zich zeer beleedigend te uiten, en het is voor goed gedaan. Maximilien laat zich niet meer zien en Emilie heeft haar geluk verspeeld.

Maar een ongunstige meening over een bedorven kind, en zelfs veroordeeling van de maatschappij sluiten het geloof aan heldenmoed niet uit. Indien er op de wereld veel, zeer veel zelfzucht is, de opoffering is niet enkel sprookje. De wonderfraaie vertelling *Adieu* brengt hulde aan een schoon karakter.

Bij den terugtocht van het groote leger uit Moskou, is Philippe de Sucy vol zorg, dat generaal de Vandières en zijn jonge vrouw Stéphanie gered zullen worden. Het gelukt hem beiden op een vlot te brengen, dat de Beresina oversteekt, doch hij zelf wordt daarbij van zijn geliefde gescheiden. *Adieu* is het laatste wat hij van haar hoort. Jaren aaneen verneemt hij niets van de jonge vrouw, tot hij toevallig haar ontdekt in een landhoeve; maar hoe is zij daar? De angsten en de ellenden van den terugtocht hebben haar het verstand ontnomen; zij is geheel zonder geheugen. *Adieu, adieu*, roept zij steeds, maar zonder uitdrukking, en ook Philippe herkent zij niet.

Wanneer de minnaar goed begrijpt, hoezeer Stéphanie's geest geschokt is, tracht hij door een groot middel genezing aan te brengen. Zoo de ongelukkige vrouw nog eens de gansche omgeving der Beresina om zich zag, zou zij dan niet tot bewustzijn komen, en haar vrienden herkennen?

Inderdaad beproeft Philippe deze gedachte tot een kuur uit werken. Hij verandert den aanleg van zijn landgoed en bootst zooveel hij kan het Russische landschap na. Stéphanie wordt in een reiswagen er heen vervoerd. Zij komt aan; er klinken kanonschoten; soldaten loopen heen en weer, en Stéphanie ontwaakt. Zij ziet om zich; langzamerhand komt er besef in haar blik; zij meent nog in het vreeslijke oogenblik te zijn. Philippe is bij haar, zij herkent hem en noemt zijn naam, maar op het zelfde oogenblik breekt haar ziel; de schok is te groot geweest; *adieu*! roept zij nog eenmaal, en zij sterft in Philippe's armen.

Er is in deze vertelling een treffende beschrijving van de ellenden der soldaten op den tocht uit Moskou, en van de gruwelijke tooneelen bij het overtrekken van de Beresina. Maar nog treffender is de onverschrokken en toch aandoenlijke schildering van Stéphanie's waanzin. De schoone en beschaafde vrouw is in een dier veranderd, gedreven alleen door enkele animale instincten. De minnaar ziet haar, hoe zij door het bosch loopt, dartel als een eekhoorn, als een geboren bewoonster van het woud, als een wezen, dat nooit menschlijkheid had gekend. Bevallig en onschuldig als zij is gebleven, heeft zij de gratie van een zachtaardig wouddier, dat vreesachtig is, maar door vriendelijkheid kan worden gewonnen, en de menschen leeren kennen. En zij leert ook Philippe kennen

als iemand, voor wien zij niet bang behoeft te zijn, maar nooit, ook geen enkel oogenblik, is er besef, dat hij de zelfde is, die haar beminde en redde. Er is hier een wonderbaarlijke vereeniging van vreezeloos realisme en bevallige schildering.

Even rijk en zorgvuldig van bewerking is *Massimilla Doni*. Hoor, hoe twee oude melomanen over hun passie spreken. Het zijn vrienden, en tegenstanders in muzikale neiging. Beiden zoeken een verfijnd genot: het genoegen van drama en hartstochtuitdrukking bestaat niet meer voor hen, maar Capraja komt in verrukking door een roulade, en de hertog de Cataneo ziet den hemel als twee stemmen volkomen unisoon zijn. Hoor het, hoe deze heeren over hun smaak kibbelen.

... La roulade est la plus haute expression de l'art, c'est l'arabesque qui orne le plus bel apartement du logis: un peu moins, il n'y a rien, un peu plus, tout est confus. Chargée de réveiller dans votre âme mille idées endormies, elle s'élance, elle traverse l'espace en semant dans l'air ses germes qui, ramassés par les oreilles, fleurissent au fond du coeur... La roulade est donc l'unique point laissé aux amis de la musique pure, aux amoureux de l'art tout nu ...'

- Vous vous trompez, *caro* Capraja, dit le duc. Il existe en musique un pouvoir plus magique que celui de la roulade.

- Lequel? demanda Capraja.

- L'accord de deux voix, ou d'une voix et du violon, l'instrument dont l'effet se rapproche le plus de la voix humaine, répondit le duc. Cet accord parfait nous mène plus avant dans le centre de la vie, sur le fleuve d'éléments qui ranime les voluptés et qui porte l'homme au milieu de la sphère lumineuse où sa pensée peut convoquer le monde entier. Il te faut encore un thème, Capraja, mais à moi le principe pur suffit: tu veux que l'eau passe par les mille canaux du machiniste pour retomber en germes éblouissantes; tandis que je me contente d'une eau calme et pure, mon oeil parcourt une mer sans rides, je sais embrasser l'infini!

- Tais-toi, Cataneo, dit orgueilleusement Capraja. Comment! ne vois-tu pas la fée qui, dans sa course agile à travers une lumineuse atmosphère, y rassemble, avec le fil d'or de l'harmonie, les mélodieux trésors qu'elle nous jette en souriant? N'as-tu jamais senti le coup de la baguette magique avec laquelle elle dit à la Curiosité: 'Lève-toi!' La déesse se dresse

radieuse du fond des abîmes du cerveau, elle court à ses cases merveilleuses, les effleure comme un organiste frappe ses touches. Soudain s'élancent les Souvenirs, ils apportent les roses du passé, conservées divinement et toujours fraîches. Notre jeune maîtresse revient et caresse de ses mains blanches des cheveux de jeune homme: le coeur trop plein déborde, on revoit les rives fleuries des torrents de l'amour. Tous les buissons ardents de la jeunesse flambent et redisent leurs mots divius, jadis entendus et compris! Et la voix roule, elle resserre dans ses évolutions rapides ces horizons fuyants, elle les amoindrit; ils disparaissent éclipsés par de nouvelles, par de profondes joies, celles d'un avenir inconnu que la fée montre du doigt en s'enfuyant dans son ciel bleu.

- Et toi, répondit Cataneo, n'as tu donc jamais vu la lueur directe d'une étoile t'ouvrir les abîmes supérieurs, et n'as-tu jamais monté sur se rayon qui vous emporte dans le ciel au milieu des principes qui meuvent les mondes?

Zoo verfijnd-opgewonden spreken deze oude heeren over hun muziekale verrukkingen.

Doch waar men spreekt van zorgvuldige bewerking, mag men vooral niet verzuimen *le Curé de Tours* te noemen. Wellicht is er onder al de werken van de *Comédie Humaine* geen tweede van zulk een kunst en van zulk een doorzicht. Daar is een oude, goedaardige, naïef-egoïste pastoor, levend met zijn gedachten in een wereld van kleine verlangens en ambitiën. Jaren lang heeft hij zijn vriend en collega benijd, wijl deze zoo goed woonde, in een mooi gestoffeerde kamer bij een juffrouw, die hem alle kleine verzorgingen gaf met de meeste nauwlettendheid. Hij heeft het niet kunnen nalaten, de goede pastoor Birotteau, om te verlangen naar die aangename kamer, dat lekkere bed, die fraaie bibliotheek. Niets zou hij meer te wenschen hebben, als hij zelf eigenaar van al die heerlijkheid was. En dat geluk komt, zijn vriend sterft; hij wordt erfgenaam en treedt niet zonder zelfverwijt maar toch met genot in zijn erfenis. Doch wat maakt dat geluk tot ellende? Hij heeft geen rekening gehouden met het karakter van de oude juffrouw, die zijn huishoudster is, en nog minder met zijn anderen collega, den *abbé* Troubert, die een zeer kalm en welwillend man schijnt. Maar de oude jufvrouw is ook een mensch; zij is beleedigd door Birotteau, die merken laat, hoe weinig amusant hij haar gezelschap vindt, en Troubert is een groote en onverzoenlijke intrigant, in wiens

handen Birotteau machteloos is. Langzamerhand wordt de bediening slordig; Birotteau ziet zijn kleine gerieflijkheden verloren gaan, en hij merkt een geest van vijandschap op bij de oude dame, vroeger een lam. Al zijn genoegen is weg. Hij is niet de man om te strijden tegen hatelijkheden, en hij besluit om te verhuizen. Maar daar blijkt, dat hij volgens huurcontract dan al zijn bezittingen aan de orde jufvrouw zou moeten afstaan. Thans begrijpt hij eerst goed, dat er een complot tegen hem bestaat en de abbé Troubert zijn vijand is. Een aanzienlijke familie kiest zijn partij, neemt hem bij zich op, en raadt hem aan te procedeeren. Doch nu blijkt de macht der geestelijkheid. Nauwelijks heeft de familie de Listomère zich voor Birotteau verklaard, of men merkt dat groote belangen van het geslacht in gevaar worden gebracht; men merkt ook dat Troubert veel meer invloed heeft dan men vermoedde. De Listomère's zien zich tot allerlei vernederingen gedwongen. De markiezin beweegt Birotteau van zijn proces af te zien en uit haar huis te gaan. De arme pastoor, in schrik voor een haat, dien hij thans pas begrijpt, volgt haar zin, maar zijn lijden is niet uit. Hij wordt uit Tours overgeplaatst naar een stadje, waar hij geen vrienden heeft. Als kort daarop de markiezin sterft, en een jaargeld aan haar armen vriend vermaakt, ontwaakt wederom de haat van den priester Troubert, thans bisschop geworden. Birotteau is zijn vijand, en niets mag hem gespaard blijven. Troubert offert veel op om den ongelukkigen pastoor te verpletteren. Het testament der markiezin wordt in zijn geldigheid betwist. Er wordt gezegd, dat de pastoor zijn geestelijken invloed misbruikt heeft om zichzelf te bevoordeelen. De arme man wordt geschorst, de rechtbank veroordeelt hem, en de meest onschuldige en goedaardige man ter wereld staat als een schurk bekend.

Uit zulke motieven is deze merkwaardige vertelling opgebouwd, en ik kan iedereen die kennis wil maken met uiterst fijn en intiem psychologisch onderzoek, aanraden om het karakter van den goedaardigen, en toch egoïsten, bekrompen pastoor Birotteau in Balzac's novelle te bestudeeren.

Indien er bleek reden te zijn om een onderscheid te maken tusschen Balzac's groote en kleine werken, tusschen de romans en de novellen der *Comédie Humaine*, ik moet niet verzuimen melding te maken van eenige verhalen, die naar hun afmeting

tusschen beiden instaan, en die men ook naar de zorgvuldigheid van hun bewerking als een overgang van de eerste op de tweede soort kan beschouwen. *Les Employés* is zeker een geniaal boek, met een allergeestigste schildering van het leven der ambtenaren op een ministeriëel bureau; Rabourdin en zijn mooie en geestige vrouw zijn beiden fraaie creaties; maar alweer, naar mij voorkomt, maakt Balzac misbruik van zijn handigheid om een verwikkeld geïntrigeer uit te spinnen, en verzwakt hij door die uitspinning het treffende van zijn drama. *Le Cabinet des Antiques* is verbazend van doorzicht in zijn schildering van den ouden en van den jongen edelman; maar het boek is in zijn genialiteit niet gaaf; de handeling is onnoodig gerekt; wanneer het drama op zijn einde loopt, brengt de schrijver plotseling een groote hoeveelheid type-studiën van nieuwe figuren aan, die niemand meer verwacht en verlangd had, en deze geheel overbodige uitwerking van het slottooneel dempt het effekt in plaats van het te versterken. Men kan niet laten te meenen, dat Balzac nog een zeker aantal bladzijden vol moest maken om aan de voorwaarde van een bestelling te voldoen, en dat, toen het drama sneller afliep dan hijzelf berekend had, hij nog eenige *hors d'oeuvres* inlaschte; *hors d'oeuvres*, op zichzelf zeker kostbaar werk, maar die men daar ter plaatse niet meer wenschte. Ook wordt tegen het einde het heroïsche der figuur van den opofferenden Chesnel niet zonder een zekere melodramatiek onderhouden.

Mag men zulke aanmerkingen ook maken op *La Vieille Fille* en *Pierette*? Ik geloof dat ook deze verhalen gebreken van compositie hebben, en dat het jonge meisje uit de tweede vertelling wat overdreven in haar aandoenlijke lijdzaamheid geschilderd is. Toch zijn zij beiden zoo rijk in doorzicht en innigheid, dat men ze, en vooral *La Vieille Fille*, als eerstekwaliteitswerken van Balzac kan laten gelden.

VII.

Ook Balzac heeft menigmaal de klacht moeten hooren, dat hij een onzedelijk auteur was. Er kwam in zijn boeken zoo veel van overspel, en zoo vaak gebeurde het, dat de boosheid over de braafheid triomfeerde. En op die beschuldiging placht hij te antwoorden met het voor de hand liggende antwoord,

dat hij ook veel deugdzame vrouwen in zijn werken bracht, en hij het niet helpen kon zoo brave menschen bedrogen werden door slechte.

Nu is de wereld in den loop van vijftig jaar wel wat veranderd, en een deel van de aanklacht zullen de meesten tegenwoordig laten vallen. Een zekere mate van realisme is het eigendom ook van de eenvoudigen geworden; men ziet het niet graag meer, dat de deugd in de romans stelselmatig beloond wordt, en men zal, erkennende dat Balzac de braafheid als een schoone zaak heeft geëerd, hem niet meer kwalijk nemen, dat César Birotteau het slachtoffer wordt van du Tillet, Nucingen en Molineux.

Wij zullen hem dit niet meer kwalijk nemen, hoewel wij niet zullen ontkennen, dat er, gelijk reeds opgemerkt werd, in zijn schildering van de overwinning der slechte menschen een zekere eentonigheid is. Pons en zijn vriend Schmucke worden meedoogenloos geplunderd door alle menschen in hun omgeving. De kolonel Chabert bezwijkt voor de hartelooze bedriegerijen van zijn voormalige vrouw. De bekwame Rabourdin,[1] die een schoon plan heeft, is machteloos tegenover het gekonkel van de bureauklerken en de kleine burgerlui uit zijn omgeving. Paul de Manerville,[2] een goedaardig jongmensch, wordt de prooi van een eerzuchtige schoonmoeder en een slimmen notaris. David Séchard[3] kan met geen mogelijkheid zijn uitvinding tegen de listen van bedriegers verbergen. Michu[4] is zonder middel op behoud tegen de streken van Corentin en la Peyrade. De markies d'Espard zal het niet kunnen uithouden tegen de logen van zijn vrouw en zijn broeder.[5]

Maar Balzac was nu eenmaal pessimist en had zijn redenen om te gelooven, dat de braafheid er minder op moest worden, nu de monarchie en de godsdienst hun invloed verloren hadden. Voor hem was het nu eenmaal feit, dat de meeste menschen door zelfzucht worden gedreven en de maatschappij geen dwang tegen de zelfzucht heeft aan te bieden. Doch te zeer, naar het

1) *Les Employés*.
2) *Le Contrat de Mariage*.
3) *Illusions perdues*.
4) *Une ténébreuse Affaire*.
5) *l'Interdiction*.

ons voorkomt, te zeer stelt hij het voor, alsof steeds een ernstig opzet de menschen leidt in het benadeelen van hun medemenschen; te weinig houdt hij rekening met het inzicht dat het vormen van een ernstig plan, het vasthouden van dat voornemen en het krachtvolle arbeiden aan de uitvoering, een hoe veelheid energie in beslag nemen, die bij de meeste gewone menschen niet aanwezig is; ook in dit opzicht was hij wat overdreven, en heeft hij, zooals hij naar ik meen zelf het uitdrukte, de slechtheid geïdealiseerd, althans van een vage neiging tot een zelfbewuste kracht verheven.

Balzac was nu eenmaal pessimist, en zooals ik zeide, wij zijn allen te gader realist genoeg geworden om een schrijver zijn gang te laten gaan, als hij de braafheid door de boosheid overwinnen laat, zoo de voorstelling slechts natuurlijk is. Wij zullen er echter nota van nemen, dat Balzac bij al zijn bewondering voor de deugd, klaarblijkelijk met veel behagen de bewegingen der boosheid waarneemt, en hem niet zoo zeer beklagen, dat hij in een periode van boosheid leefde.

Maar dat andere vraagstuk van de zedelijkheid, dat de decentie raakt en de huwelijkstrouw, - al maakt ook dit vraagstuk de gemoederen niet zóó warm meer als tien of twintig jaren geleden, nog altijd is het aan de orde, en nog altijd zal het ook naar aanleiding van Balzac ter sprake komen.

Inderdaad zal niemand ontkennen, dat het overspel in Balzac's werken een zeer voorname plaats inneemt. Beatrix de Rochefide, Julie d'Aiglemont, de princes de Langeais, de hertogin de Cadignan, Delphine Nucingen, Anastasie Restaud, Honorine de Bauvan, al deze voorname heldinnen uit de *Comédie Humaine* zijn gehuwd, maar hebben een minnaar of willen er een hebben. Madame de Mortsauf is een uitzondering, en een heldin juist wijl zij een uitzondering is. Madame Bargeton is in Angoulème zeer familiaar met Lucien de Rubempré, en laat hem te Parijs uit ijdelheid slechts loopen. Madame de Listomère neemt het Rastignac kwalijk als hij blijkt niet als minnaar tot haar te komen. Al deze dames, op Henriette de Mortsauf na, kennen zich het recht toe een minnaar te hebben, en beschouwen het huwelijk slechts als een middel om een positie in de maatschappij te krijgen.

Het kon nu eenmaal niet anders zijn bij Balzac. Als hij met recht de ontdekker heet van *La femme de trente ans*, en

deze ontdekking de theorie insluit, dat de vrouwen van zijn land eerst tien jaar na hun huwelijk volwassen zijn, en dan eerst den grooten hartstocht van hun leven hebben, hoe kon het dan anders gaan of menigmaal moest het voorwerp van dien hartstocht niet de echtgenoot zijn, die of zonder liefde gekozen was of met de liefde van een hart dat zich zelf nog niet kende; hoe kon het anders of het overspel moest een der groote thema's zijn van hem, die de zeden van zijn tijd wilde schilderen? Als de zeden zoo waren, hoe kon hij dan nalaten ze in zijn werk op te nemen, daar toch het huwelijk een der belangrijkste maatschappelijke instellingen is?

En zeker mag men niet zeggen, dat hij die zede, de hebbelijkheid van het overspel goedkeurde. Zelfs wanneer hij in de *Physiologie du Mariage* als lachend wijsgeer optreedt, verzuimt hij niet om de neiging tot ontrouw een nationale ondeugd te noemen. En in de drama's der *Comédie Humaine* worden de nadeelen van den ontrouw niet voorbijgezien.

Balzac's tijd schijnt inderdaad al zeer los geweest te zijn op het punt van huwelijkstrouw. Zelfs zulk een vrome dame als de gravin de Vandenesse[1)] schroomt niet zich in een amourette te begeven, al is de verhouding *purement moral*. Niet alleen dames uit de Parijsche wereld, maar ook gehuwde schoonheden in de provincie[2)] plegen ontrouw, alsof het van zelf spreekt. Getrouwe echtgenooten als madame Jules,[3)] madame de Soulanges,[4)] madame Hulot,[5)] welke beide laatsten zelfs de ontrouw van hun echtgenoot vergeven, zijn zeldzaam. En de mannen zijn niet beter dan hun vrouwen. Veelal verdragen zij het met groote kalmte, zoo hun vrouw een minnaar heeft, gelijk de heer Bargeton, graaf de Beauséant, hertog de Maufrigneuse. Baron Nucingen[6)] en de heer de la Baudraye[7)] zien er zelfs voordeel in. De mannen zijn niet beter dan de vrouwen, en voor de jonge lieden spreekt het van zelf, dat zij minnaar trachten te worden van een voorname gehuwde dame. Niet

1) In *Une fille d'Eve*,
2) *La Muse du Département; Illusions perdues*.
3) *Ferragus*.
4) *La Paix du Ménage*.
5) *La Cousine Bette*.
6) *La Maison Nucingen*.
7) *La Muse du Département*.

alleen zoeken zij bij zulk een vrouw een schoone liefde, maar ook de middelen om fortuin te maken. Rastignac geeft het op om door eerlijken arbeid tot rijkdom en aanzien te komen, en besluit om den minder eervollen weg van een aanzienlijke hofmakerij in te slaan. Bij Delphine Nucingen vindt hij niet alleen liefde, maar ook een protectie, die hem helpt om vooruit te komen. Rastignac's ouders en zusters denken er niet aan hem eenig verwijt van zijn handelwijze te maken. Ook Lucien de Rubempré zoekt in madame Bargeton niet enkel een geliefde doch ook een voorname beschermster.

Zoo is de wereld, waarin men huwt, bij Balzac, althans in de hoogere standen; bij de burgerlieden vindt men beter huwelijkstrouw. Zoo dan is die wereld bij Balzac en ik heb nergens vermeld gevonden, dat hij de zeden der wereld van zijn tijd onjuist voorstelde. Nogmaals, Balzac noemt de neiging tot ontrouw een ondeugd van zijn volk en laat niet na de slechte gevolgen van het overspel te toonen, al is het niet tegen te spreken dat hij zich met het meeste genoegen vermeit in geschiedenissen van hofmakerij.

Daarentegen is de *Comédie Humaine* niet grof in de schildering der zinlijkheid; zij bevat geen ruwe tooneelen van ontucht en passie. De gewaagdheid der toestanden is grooter dan de gewaagdheid der tooneelen, en zelfs als ruwe tooneelen zijn aangegeven is de teekening sober. Zola is als artist van de zinlijkheid oneindig verder gegaan dan Balzac in de *Comédie Humaine*. Balzac verbergt van verscheiden zakén niet *dat*, maar hij zegt niet altijd *hoe* zij gebeuren. In zijn groote zedengeschiedenis heeft hij haast enkel in de *Physiologie du Mariage* uiting gegeven aan de zinlijkheid van zijn eigen natuur. Misschien heeft de onmatige herseninspanning zijn animaliteit gedempt, - de *Physiologie* en de *Drolatiques* liggen in het begin van zijn carrière -, doch het feit is dat vele schrijvers na Balzac met grooter realisme de zinlijkheid geschilderd hebben dan hij die indertijd de naturalist bij uitnemendheid heette.

Zijn nu de romans en de novellen zedelijk of onzedelijk?

Naar mij voorkomt wordt bij de bespreking van het vraagstuk der zedelijkheid veelal verward tusschen de kunst van het boek en de werking die het op zijn lezers hebben kan, alsmede de kunst en de kwestie of men het boek aan een ieder in handen zal geven. En er wordt door de beide partijen van

het geding niet weinig overdreven. De voorstanders der zedelijkheid overdrijven, waar zij een boek afkeuren, wijl het zaken behandelt, die zij zelf kennen en met hun vrienden wel bespreken, die door de grootste kunstenaars in hun werk zijn gebracht; de voorstanders van het realisme overdrijven, waar zij hun tegenpartij van schijnheiligheid beschuldigen en zich beroepen op het groote woord waarheid. Een beroep op de waarheid toch staat menigmaal gelijk met de aankondiging van een onhebbelijkheid.

Maar een andere zaak is het of men een boek mooi vindt, een andere of men het aan zijn dochter in handen zal geven.

Inderdaad, mooie boeken worden niet altijd alleen om hun kunst gelezen. De artisten, die spotten met de zedelijkheid van het publiek, vergeten dat hun werken nog iets anders dan kunst geven, dat zij mededeelingen doen en verbeeldingen wekken, en dan nog wel onder het motto litteratuur en kunst de wereld ingaan, terwijl het nu eenmaal erkend wordt, dat met kunst en litteratuur de beschaafden zich moeten ophouden. Maar het is wel bekend dat niet alles wat kunst is, als kunst genoten wordt, dat er een zekere aanleg en ontwikkeling noodig zijn slechts de kunst te zien en te gevoelen, en dat velen, zoo niet de meesten, meer gewaarworden van de voorstelling en de gedachten, dan van de kunst, waarmede beiden worden aangeboden.

Zelfs is het de vraag of het de bedoeling van den schrijver is, dat men hem leest om de kunst alleen. Door middel van zijn kunst slaagt hij er in te roeren en te treffen, de voorstellingen aanschouwelijk, de toestanden aangrijpend, de gevoelens sterk te maken, en het zijn er slechts enkelen, die uit hun indruk een zeker bestanddeel afzonderen, dat men de gewaarwording van kunst of schoonheid noemen kan, en van dat bestanddeel op zich zelf genieten: de meesten maken die scheiding niet, de meesten ondergaan de werking van de kunst onbewust, voor hen is de kunst geen doel, doch middel.

Daarom, naar mijn meening, mag men het geen vader kwalijk nemen zoo hij weigert ook schoone werken van Balzac aan zijn dochters in handen te geven. Hij kan zijn redenen hebben om het niet goed te vinden, dat haar denken en verbeelden bevolkt wordt met de toestanden van ontrouw en hofmakerij, waar de stichter van de *Comédie Humaine* zoo uitvoerig over

schrijft, en het verkeerd achten haar in gedachte vertrouwd te maken met verhoudingen, die het waarschijnlijk beter voor haar is, dat zij steeds als een verafgelegen misdaad blijft beschouwen. En nu kan men wel zeggen, dat Balzac de slechte gevolgen van de ontrouw niet verborgen houdt, maar zeker ook maakt hij het zieleleven van zijn overspelige vrouwen zeer interessant en daardoor aantrekkelijk.

Ik zal nu niet zeggen, dat Balzac onzedelijk is, doch herhaal slechts, dat hij veelal leeft in een wereld van verhoudingen, waarmede vertrouwd te zijn niet eens ieders voordeel is, en dat het zeer goede redenen kunnen zijn, die iemand weerhouden, *Le père Goriot* of *Le Lys dans la Vallée*, een jonge vrouw in handen te geven. Met de gemeenplaatsen, dat de kunst altijd rein is en de waarheid altijd goed werkt, redt men zich niet: mooie boeken werken niet op een ieder als kunst alleen, en niet een ieder kan er tegen met juiste beschrijvingen van werkelijke toestanden om te gaan.

Zoo is het met de kwestie der zedelijkheid.

Wat nu de decentie aangaat, - naar mij voorkomt, is de afkeer van velen tegen een boek, dat zij indecent noemen, daarin gelegen, dat zij in hun kritiek van het boek onbewust zich laten leiden door de gedachte, hoe stuitend voor hun gevoel het zou zijn, om dat boek aan hun dochters of dames van hun kennis voor te lezen; hoezeer zij dan zouden zondigen tegen de houding van betamelijkheid door de zede in den omgang met beschaafde en eerbare oudere en jongere vrouwen voorgeschreven.

Maar ook hier ligt dan een verwarring. Want men kritiseert dan het boek naar de vooropgezette meening, dat het door een ieder gelezen zou moeten worden, en er is niets wat een schrijver belet om een boek te schrijven, dat voor sommigen wel, voor anderen niet bestemd en geschikt is.

Want wanneer men gaat vragen voor welk publiek een zoogenaamd indecent boek wel bestemd is, dan moeten wij een veel grooter aantal lezers aanwijzen, dan velen wellicht aangenaam is. Bijna alle volwassen mannen, kan men zeggen, behooren het een schrijver niet kwalijk te nemen, zoo hij kunst maakt van sexueele verhoudingen, en met open woorden spreekt over dingen, die men in gezelschap van beschaafde dames niet of bedektelijk vermeldt.

Want men kan wel zeggen, dat alle volwassen mannen de

jaren in hun leven gehad hebben, waarin zij zoo niet met daden, dan met woorden en gedachten en verbeelding in een atmosfeer van grove sexualiteiten verkeerden. De gesprekken van jonge mannen bevatten menigmaal in één uur meer rauwheden dan de heele cyclus van de Rougon-Macquart, en waar de toestand zóó is, betaamt het geen man een verwijt te maken aan hem, die de drama's der sexueele verhoudingen in hun ware werkelijkheid onderzoekt. Slechts dan, wanneer een schrijver grof is om grof te zijn en te poseeren met grofheid, slechts dan zou men hem mogen berispen, doch anders kan men hem het niet aanrekenen, dat hij in een der belangrijkste thema's van het menschelijk leven zijn aanleiding zoekt.

Want hier wordt niet beweerd, dat alle liefde enkel en alleen zinlijkheid is, - Balzac zelf heeft ons beter geleerd, zoo geen ander het deed -, doch dat met de liefde meestal de zinlijkheid, bewust of onbewust, veel te maken heeft. En ook dat de sexueele liefde een der belangrijkste dramatische motieven is, omdat geen andere aandoening zoozeer den strijd tusschen lust en plicht, tusschen den drang der neiging en de noodzakelijkheid der zelfbeheersching opwekt.

Dit alles moet erkend worden door hem die zuiver oordeelen wil, en hij behoort niet voorbij te zien, hoe groot een deel der beroemde literatuur door de indecentie wordt ingenomen. Aristofanes, een deel van Plato, Romeinsche lyrici; stukken van Molière en Shakespeare; Rabelais en Sterne, - al deze namen zijn verbonden aan de letterkunde der onbetamelijkheid en niettemin behooren zij, óók door die letterkunde zelf, tot de besten der wereld. En niet kan men zich van hen afmaken met de bewering, dat deze dichters in een anderen tijd en andere zeden leefden, want nog heden worden zij gelezen en nog heden bewonderd. De *Lysistrate* is een wonder van komedie maar een wonder ook van onbetamelijkheid, en ik zal geen moeder aanraden om al te druk aan haar zoon-gymnasiast te vragen, wat toch eigenlijk Corinna's zangen zijn waarvan de Génestet spreekt, en vooral niet met te grooten ijver naar de ‘ondeugendste elegietjes’ een onderzoek in te stellen.

Ik kom dus tot het besluit, dat er een groot aantal lezers is, die om de indecentie van een boek het noch mogen afkeuren, noch den schrijver lastig vallen, - in beginsel althans; overdrijving is hier gelijk altijd, af te keuren; er kan een

grofheid voorkomen, die de grenzen ook van een zeer liberalen goeden smaak overschrijdt -, en het bestaan van beroemde gevallen bewees, dat een boek indecent kan zijn en schoon tevens. En zoo dit historische bewijs er niet was, zou men de mogelijkheid van te voren toch niet kunnen ontkennen, want het indecente levert zoo goed als andere motieven stof aan den artist, en zelfs levert het meer stof, wijl, zooals werd opgemerkt, geen rijker thema van treurspel en blijspel bestaat dan de sexueele verhouding, wijl bij geen andere dan de zinlijke passie zoozeer de strijd tusschen lust en zelfbeheersching optreedt, want geen andere passie is zóó algemeen en zóó sterk.

Deze uitvoerige beschouwing over de zedelijkheid en de decentie moest hier bij Balzac vooropgezet worden, waar ik mijn studie eindigen wil met de apotheose van zijn genie, en zijn genie zich geen grooter monument heeft gesticht dan in een der meest indecente boeken ter wereld, in de onverganklijke *Contes Drolatiques*.

Als bewijs voor de juistheid mijner beschouwingen kunnen deze verhalen voorzeker gebruikt worden. Alleen een dwaas kan het een vader verwijten die ze aan zijn dochter onthoudt. Alleen een goedkoope waarheidsvriend kan beweren, dat men de *Contes* in alle eerlijk gezelschap kan voorlezen. Geen der dames uit Balzac's eigen tijd en omgeving, ook George Sand niet, had vrede met deze uitspattingen van zijn verbeelding, en toch nam geen hunner hem iets van de *Comédie Humaine* kwalijk, behalve alweer de *Physiologie du Mariage*, die eveneens van een zeer weinig ingehouden zinnelijkheid is.

Maar al behooren de *Contes Drolatiques* tot de meest onbetamelijke literatuur ter wereld, zij behooren tevens tot de schoonste. Indien de gansche *Comédie Humaine* verdween, en de *Drolatiques* alleen bleven over, dan nog zou men Balzac kennen als een zeer groot kunstenaar en in de gansche *Comédie* is er geen deel te vinden, dat van zulk een virtuositeit getuigt als de *Contes*. Balzac zelf was dan ook van meening, dat deze verhalen alleen genoeg waren om hem onsterfelijk te maken, en deze meening zal men tegenwoordig nog éér bevestigen dan in zijn eigen tijd. Want - het zij dan een gebrek of een deugd - zeker durft men thans eerder dan vroeger met zijn bewondering voor deze alleronstichtlijkste verhalen voor den dag komen, en een meesterstuk wordt thans een werk

geheeten, dat men voorheen ternauwernood noemen durfde[1].

Behalve kunst, zijn de *Contes* ook een kunststuk. Balzac heeft in deze verhalen niet de taal van zijn eigen tijd gebruikt, doch hij nam de phraseologie, de dictie en de spelling van drie eeuwen geleden, hij nam de taal van Rabelais. Maar het heeft er niets van, dat hij daarmede slechts zijn bekwaamheid wilde toonen; hij heeft de taal genomen die het best bij zijn stof hoorde; het middel, dat het best tot zijn doel voerde.

Er ligt inderdaad een wonder in de taal der *Drolatiques*. Geen waar artist, zou men zeggen, kan en zal een andere taal schrijven dan die, waarbij hij is opgegroeid, welke hij zijn gansche leven heeft gehoord, waarvan hij de millioenen schakeeringen als levende krachten heeft leeren kennen. Geen waar artist zal de gedachte niet verafschuwen om te spreken in een dialect, dat zijn tijd heeft uitgediend en dus door de levende geschiedenis tot het graf is veroordeeld. Het is een vergrijp aan de werklijkheid, een miskenning van de natuur, een zonde tegen het oprechte gevoel, om met het doode leven te willen scheppen, en van te voren is hij veroordeeld, die zulk een daad wil ondernemen.

Maar indien zulk een theorie alles vóór zich heeft, de ervaring leert, dat ook do schoonste theorie ter wereld onvolmaakt is, en ook op de fraaiste regel minstens één uitzondering bestaat. Met de *Drolatiques* heeft Balzac iets gewaagd, wat tegen alle ware artisticiteit schijnt te strijden, en op een wonder van kunst is zijn waagstuk uitgeloopen. Men kan niet anders doen dan toegeven dat bij uitzondering iemand zoo doordrongen werd met de ziel van het verledene, dat hij de taal dier begraven periode hanteerde, alsof hij geen andere ooit had gehoord[2].

De uiterste deugd van dit hanteeren, de virtuositeit, zal wel niemand kunnen ontleden. Maar het is niet onmogelijk eenige

1) Sainte Beuve, in een artikel naar aanleiding van B.'s dood geschreven, noemt de *Contes* niet. Taine, in ongeveer 1860, vermeldt ze zeer zeker met lof, doch in enkele woorden slechts. George Moore verzweeg ze geheel, toen hij voor eenige jaren een opstel over kleine werken van Balzac schreef. Brandes daarentegen (1883) roemt ze met veel nadruk. Latere critici, Flat en Barrière, zijn onomwonden in hun ingenomenheid.

2) Balzac zelf zeide van de *Contes* : Ce livre n'est pas un pastiche comme on de dit, ... mes contes sont écrits *currente calamo* dans l'esprit du temps. *Oeuvres complètes*, XXII, blz. 470.

eigenaardigheden en voordeelen van het zestiende-eeuwsche dialect te noemen en toe te lichten. De phraseologie is in haar grondslag eenvoudiger dan de moderne en zelfs een weinig houterig. Zij neemt eenigszins den gang aan van den stijl der kronieken en processtukken, maar het stijve der beweging wordt tot een deugd door de komische tegenstelling van de onbeholpen deftigheid in zinbouw en de vrijheden van denken en zeggen, terwijl ook de constructie zelf menigmaal haar deftigheid varen laat en de frase met allerlei invallen verlengt. Ook hier is, gelijk in zooveel oud werk, een mengsel van geleerdheid en onbeholpenheid; van primitieven eenvoud en voornaam raffinement. De oude stylist zoekt zijn rijkdom niet in verbreeding van den grondslag der periode, in verwijding van de formule der frase, maar in allerlei kleine vrijbuiterijen buiten die formule, waardoor zijn lustige overmoedigheid des te treffender wordt. En treffend ook is die vrijmoedigheid, wijl hij tevens bewijst een bekwaam vakman te zijn. En dit is alweder een der eigenaardige bekoringen van dien stijl. De verteller, die u doet lachen door zijn zotheden, is geen hansworst, hij is een man die weet hoe het behoort, en wien het lust eens voluit te schateren. Ge zijt bij hem in voornaam gezelschap, hij toont de beste juweelen van zijn vaardigheid; geen ander dan een man van den schoonsten aanleg en den meesten vlijt kan met zooveel gratie zulke kunstige passen maken.

Het is moeilijk hier veel te citeeren, maar toch kan ik wel een enkel citaat aanbieden. Hier volgt een dartele beschrijving - dartel in styleering en zegging - van de hoofdstraat van Tours.

‘Et cela étoyst vray, comme il est vray que Tours ha esté et sera tousiours les pieds dedans la Loyre, comme une ioliefille qui se baigne et ioue avecque l'eaue, faisant flicq flacq en fouettant les ondes avecques ses mains blanches; car ceste ville est rieuse, rigoleuse, amoureuse, fresche, fleurie, parfumée mieulx que toutes les autres villes du monde, qui ne sont pas tant seulement digne de luy peigner ses cheveulx, ni de luy nouer sa ceincture. Et comptez, si vous y allez, que vous luy trouverez, au milieu d'elle, une jolie raye, qui est une rue délicieuse où tout le monde se pourmène, où touiours il y ha du vent, de l'umbre et du soleil, de la pluye et de l'amour. Ha! ha! riez doncques, allez-y doncques! C'est une rue tousiours royale, tousours impériale, une rue patrio-

ticque, une rue à deux trottoirs, une rue ouverte des deux bouts, bien percée, une rue si large que jamais nul n'y a crié: Gare! une rue qui ne s'use pas, une rue qui mène à l'abbaye de Grand-Mont et à une trenchée qui s'emmanche trez-bien avecques le pont, et au bout de laquelle est ung beau champ de foire; une rue bien pavée, bien bastie, bien lavée, propre comme ung mirouer, populeuse, silencieuse à ses heures, cocquette, bien coeffée de nuict par ses iolis toicts bleus; brief, c'est une rue où ie suys né, c'est la royne des rues, tousiours entre la terre et le ciel, une rue à fontaine, une rue à laquelle rien ne manque pour estre célébrée parmy les rues! Et, de faict, c'est la vraye rue, la seule rue de Tours. S'il y en a d'autres, elles sont noires, tortueuses, estroites, humides, et viennent toutes respectueuses saluer ceste noble rue, qui les commande. Où en suis-je? car, une foys dans ceste rue, nul n'en veut yssir, tant plaisante elle est. Mais ie desvoys cette hommaige filial, hymne descriptive, venue du cueur, à ma rue natale, aux coins de laquelle manquent seulement les braves figures de mon bon maistre Rabelais et du sieur Descartes, incogneus aux naturels du pays.’

Als met de phraseologie is het ook met de dictie: vereenigd zijn primitieve eenvoud met raffinement. De schrijver toont ook hier zijn dartelen overmoed in het knutselen van woorden en uitdrukkingen, in het overnemen van intieme zeggingen, in het opeenstapelen van aardige woordjes. En het is met zulk een geknutsel, dat hij menigmaal de grootste innigheid bereikt. Hoe fantaseert de onschuldige Blanche over de moederweelde? Het is niet mogelijk méér dartel en innig tevens te zijn:

‘Ung enfant est nostre compagnie naturelle; c'est nostre ioye à nous de le fagotter, embobeliner, empacqueter, vestir et desvestir, amitonner, dodiner, bercer, lever, couchier, nourrir; et ie sens que, si en avoys seulement la moitié d'ung, ie le baiseroys, esmunderoys, emmailloteroys, desharnacheroys, et le feroys saulter et rire, tout le iour, comme font les dames.’

Ook in de spelling ligt een zekere bekoring, wijl zij ons menigmaal de afleiding der woorden beter toont dan de moderne schrijfwijze. Alles te zamen geven phraseologie, zegging en spelling aan de taal der *Drolatiques* een zekere vrijmoedigheid, die haar buiten de conventies van het salon plaatst, en haar

zeker het geschikte voertuig maakt tot de uiting van die vrijmoedige gedachten en fantasiën, welke het geestelijk leven van een periode vullen, opgaande in den onbedwongen cultus van de instincten.

Waar het niet aangaat hier den onstuimigen levenslust der vertellingen met aanhalingen te toonen, ben ik verheugd in een der epilogen een brok te vinden dat gelijken overmoed heeft en ook in een algemeen tijdschrift mag gezien worden. De schrijver verwijt zijn Muse, dat zij zoo vaak bij tragische verhalen verwijlt, en spreekt haar aldus toe.

'Ha, folle mignonne, toy qui es enchargiée d'esgayer la maison, tu has esté, maulgré mille deffenses iteratifves, te veautrer dedans ce bourbier de mélancholie? .... Pourquoy guaster par des larmes pernicieuses tes yeulx noirs, si plaisans quand y petille le sel d'ung conte, que les papes te pardonnent tes dires à l'umbre de tes rires, sentent leur aame prinse entre l'ivoire de tes dents, ont le cueur tiré par la fine rose que darde ta langue, et trocqueroyent leur pantophle contre ung cent des soubrires qui broyent sur tes lèvres le vermillon du bon sang?'

Hij raadt haar voortaan aan de vroolijkheid alleen zich te houden.

Garse rieuse, si tu veulx demourer touiours fresche et ieune, ne ploure iamais plus. Songe à chevaulchier les mousches sans brides, à brider avecques de belles nuées tes chimères caméléonesques, à métamorphoser les réalitez vifves en figures vestues d'iris, caparassonnées des resves cramoisys, emmanchiées d'aësles pers à yeulx de perdrix. Par le Corps et le Sang, par l'Encensoir et le Sceau, par le Livre et l'Espée, par la Guenille et l'Or, par le Son et la Couleur, si tu retournes en ce bouge d'élégies où les eunuques raccollent des laiderons pour des sultans imbéciles, ie te mauldis, ie te trentemille, ie te fais ieusner de miesvreries et d'amour, ie te ....

Maar indien de Muse dikwijls droevig is geweest, het heeft ook niet aan vroolijkheid aan haar droomen ontbroken. En in allen geval het nieuwe Tiental[1] is gereed, de dichter voelt zich verlicht, en hij juicht over zijn vrijheid.

'Brouf! La vécy à cheval sur un rays de soleil en com-

1) De *Contes Drolatiques* zijn verdeeld in bundels van tien verhalen elk. Balzac had het plan tien zulke *Dixains* te schrijven. Het is echter bij drie gebleven.

pagnie d'ung Dixain, qui s'esclaffe en météores aëriformes! Elle se ioue dedans leurs prismes, en courant si dru, si hault, si hardy, si à contre-sens, à contre-fil, à contre-tout, que besoing est de la cognoistre de longues plumes pour suyvre sa queue de syrène aux facettes d'argent, laquelle frétille emmy les artifices de ces rires nouveaulx. Vray-Dieu! elle s'y est ruee comme ung cent d'escholiers dans une haye pleine de murons, au desbotter des Vespres. Au diable le magister! Le Dixain est parachevé. Foing du travail! à moy, compaignongs!'

Waar Balzac zichzelf verwijt, dat hij in zijn *Contes* niet altijd vroolijk, doch ook dikwijls droevig is, raakt hij een zeer belangrijken trek van zijn werk, die hem allerminst tot schande strekt. De zaak is, dat de *Drolatiques* met al hun overmoed van taal, met al hun onbetamelijkheid, volstrekt niet enkel grap en lustigheid zijn. De grootste en schoonste verhalen bevatten veel tragedie. Indien Balzac beweerde, dat hij in den geest der zestiende eeuw schreef, had hij er wel bij mogen voegen, dat hij zich niet hield aan den geest van den humor dier eeuw. Hij is geen navolger van Rabelais, vooreerst omdat het geen navolgen is, indien men met zulk een zelfstandigheid van gevoel een stijl overneemt, maar ten tweede omdat hij het genre veranderd en uitgebreid heeft. Hij heeft de tafereelen uit den ouden tijd niet enkel gezien als gevallen van klucht, maar er tooneelen van den hoogsten pathos van gemaakt.

Inderdaad, de *Drolatiques* doen denken aan de antieke komedie, aan de komedie van Aristophanes. Ook deze dichter was in taal en in voorstelling van een alles aandurvenden overmoed. Ook deze dichter beminde de uitgelaten vroolijkheid, den al-doordringenden lach. Maar Aristophanes was niet enkel lacher, noch zijn de komedies enkel klucht. Hun karakter is veeleer de veelomvattendheid van aandoening, dan de aandoening der vroolijkheid alleen: er is ernst in de *Vogels*, er is zeer veel en groote smart in de *Wolken*. De vrijheid aan den komediedichter geschonken, vat Aristophanes op als de vrijheid om *alles* te doen, en niet alleen om alleen en met alles te te lachen.

En zoo ook is het met de *Drolatiques*. Indien de tijd dier verhalen de periode was van de onbedwongen dierlijke instinkten,

die onbedwongenheid zelf veroorzaakte groote tragedies, en zóózeer heerschte de dierlijkheid niet alleen, dat voor hooge gevoelens geen plaats meer was. Het tegendeel moeten wij gelooven; er bestond veel ridderlijkheid en opoffering. Het was een tijd, waarin men voor zijn aandrang zeer veel over had; en in de liefde lag gewoonlijk een geval van leven of dood.

Dit is door Balzac zeer diep en schoon gevoeld, en de *Drolatiques* zijn daardoor niet enkel uitspattingen van een dierlijke natuur, maar ook werken van heldhaftige menschelijkheid en diep en teeder gevoel. Zij bevatten een groote verscheidenheid van aandoeningen, en iedere aandoening is groot. Zoo Balzac ons in zijn romans menigmaal toeschijnt door overdrijving het leven van gewone menschen poëtisch te willen maken, en met een gedwongen taal kleine gevoelens overmatig op te schroeven, in den tijd van de *Drolatiques* was de grootheid der gevoelens natuur, en de volbloedige taal droeg in zich zelf de kracht van dien tijd. Meer dan de romans en de novellen zijn de *Contes* een menschelijke komedie, en een heroïsche.

Le Péchè Vèniel heeft het zeer bekende thema van een ouden man, die een jong meisje huwt; een thema zeer geschikt om bewerkt te worden tot een plechtige vertelling, lachend met den *bon rire gaulois*. Maar Balzac maakt er meer van dan lach, hij brengt er aandoenlijkheid en pathos in. De oude, domme verliefde ridder is niet enkel een verliefde gek, dien wij uitlachen, hij is een goede oude heer, dien wij beklagen om zijn dwaasheid, al kunnen wij niet nalaten te lachen ook, als wij zien hoe hij door zijn vrouw geringeloord wordt. Blanche is niet een zinnelijk schepsel slechts, zij is een naïef goedaardig kind met besef van nobele gevoelens. De komedie wordt er des te treffender door, dat de hoofdpersonen beide sympathie bij ons vinden. En de pathos ontbreekt er niet in. Er is een schoone ernst in de liefde van Blanche en haar minnaar: de ernst, die den minnaar tot een pelgrimstocht brengt om het zieleheil van zichzelf en zijn geliefde te koopen; de ernst, die Blanche trouw maakt aan haar eerste en korte liefde, en haar in den eersten minnaar den bruidegom voor het leven doet zien.

De connétable d'Armignac is voorzeker meer canaille dan Blanche. Maar in deze vertelling wordt het heroïsche gemaakt niet door het nobele maar door het woeste der hartstochten. Om haar minnaar te redden lokt de edelvrouw een anderen

ridder in de val. Maar de ware minnaar wordt toch gedood, de bedrogen ridder om zijn moed in gunst aangenomen en de moorddadige echtgenoot wint niets met zijn brieschende woede.

Een groote en nobele tragedie echter ligt in *le Frère d' Armes* besloten. Daar is een ridder die op een tocht uit moet, en zijn wapenbroeder oproept om de eer van zijn gezin en zijn vrouw te bewaken. En de wapenbroeder zweert het. Hij zal met zijn eigen leven de dame beschermen, althans haar lijf, want haar hart, - dat ligt buiten de macht der ridderlijkheid. En een geluk is het, dat hij zoo heeft gesproken. Want hij kan niet beletten, dat de dame op hem verliefd wordt. Zal hij bezwijken voor de verleiding, nu de dame aandringt en haar trouw verbreken wil? De ridder blijft standvastig. Hij verzint een grove list om zich zelf voor oneer te behoeden, en het gelukt hem het gevaar af te wenden tot zijn vriend terugkomt. Hij heeft woord gehouden: hij geeft de dame aan haar echtgenoot terug, ongeschonden van lijf, zoo ook niet ongedeerd van hart.

Zoo vindt men ook het groote en teedere, het heroïsche, in *la Fausse Courtisane*; in *le Succube de la Rue Chaulde*, in *Berthe la Répentie*, in *la belle Impéria mariée*.

Het zij hier ten slotte herhaald, dat de *Contes Drolatiques* het schoonste deel zijn van Balzac's nalatenschap. De *Comédie Humaine* is een geweldige onderneming, in haar gigantische opgave om de moderne maatschappij in al haar uitingen te schilderen. De *Comédie Humaine* is een kostbaar bezit, wijl het telkens en telkens weder de bewijzen geeft van een zeer groot talent, en een zeer grooten en rijken geest. De *Comédie Humaine* bevat eenige groote en vele kleine meesterwerken. Maar toch doet zij in genialiteit onder voor de *Contes Drolatiques*. In deze wondervolle vertellingen, waarin Balzac over een tijd schreef, die de zijne niet was, en een taal sprak, die hij moest opgraven, schonk hij ons zijn meest levende kunst en de grootste en schoonste menschelijkheid. En voorzeker, als deze naturalist, die den mensch vooral als een wezen van hartstocht opvatte, pessimist was, geheel ongunstig heeft hij over de menschen niet gedacht, want ook de *Drolatiques* toonen naast zeer veel dierlijks en ruws en laags, ook een machtigen aandrang tot het heroïsche, die de menschen tot méer maakt dan zinlijke wezens alleen.

CH. M. VAN DEVENTER.

Letterkundige kroniek.

Sonnetten, verzen en terzinen, geschreven door Henriëtte van der Schalk. (Amsterdam, Scheltema & Holkema, 1895.)

De keeren tel ik niet meer dat ik dit boek opengeslagen, mij er in verdiept heb en de pen heb opgenomen om mij van den indruk, die het op mij gemaakt heeft, rekenschap te geven.

Hoe kwam het, dat, bij elke nieuwe poging om deze verzen te bestudeeren, ze in mij op te nemen, het was of een hand mij terugdrong, als ware het verboden terrein waarop ik waagde den voet te zetten? Ik heb het toegeschreven aan den zonderlingen typografischen vorm waarin Henriëtte van der Schalk heeft goedgevonden hare verzen het publiek aan te bieden. Die grauwe kaft, die breede bladen door roode lijnen in ongelijke vakken verdeeld, het middenste vak alleen bedrukt met dicht op elkander gedrongen regels, geven aan het boek iets kouds en stroefs, dat telkens wanneer men het weer ter hand neemt, terugstoot en waar men zich telkens opnieuw over heen moet zetten.

Of was misschien iets anders schuld dat ik mij tegenover deze verzen niet op mijn gemak gevoelde, als stond ik tegenover een vreemde, die zelfs na herhaalde ontmoeting en na elke hernieuwde poging tot nadere kennismaking een vreemde voor mij bleef? ‘Il semble’ - zegt Maeterlinck[1] - ‘que tous ceux qui précèdent un poète dans la vie *n'aient jamais qualité* pour apercevoir une beauté qui est plus jeune qu'eux. Un poète n'est jugé justement que par ceux qui l'entourent et par ceux qui le suivent.’ Is er soms in deze verzen ‘een schoonheid jonger dan ik’, en sta

1) Introduction à un essai sur Jules Laforgue.

ik er dus te ver van af om er over te mogen spreken? Ik zou het willen gelooven en dan zou het mij geen moeite kosten om te zwijgen en mij door jongeren te laten leeren omtrent hetgeen in Henriëtte van der Schalk's werk te bewonderen en te genieten valt. Maar ook de jongeren die anders zich niet onbetuigd plegen te laten, waar zij de gelegenheid zien een hunner te verheerlijken, zwijgen of, als zij spreken, is het met zoo weinig geestdrift, met zooveel terughouding, dat het den schijn heeft als zijn zij het met zichzelven nog niet eens wat zij van deze nieuwe kunstuiting te denken hebben[1)].

De dichteres schijnt in deze bladen iets te willen geven als het dagboek van haar ziel, die geen vrede heeft met het gepraat van menschen die haar niets aanbrengen en haar eenzaam achterlaten, van een ziel zoekende naar openbaring van het verborgene, verlangende naar vrijheid. In een groot gedicht - zoo vernemen wij - wil zij zeggen hoe zich van jongs af haar hart bewoog, de gedachten die haar ontnomen en de gedachten die haar gegeven zijn, de evolutie van haar geestelijk wezen, den langen weg van door haar afgelegde dagen, aan elk van welke

een brok beklijft
van zijn oud zelf, als aan een doornenheg
de vlokken hangen blijve' uit wol'ge vacht.

Wat ze te zeggen heeft, zal - zoo meent zij - wezen een ‘redelijk en wijdverstaanbaar woord’ en klinken zal het

helder, als door bosschen wordt gehoord
geluid van slagen, dat gespierd en droog
zijn kloeke rythmen door de stilte boort....

Als droge slagen van een houthakker - het is niet juist zóó dat men zich den klank van het lyrisch vers het liefst denkt. Toch zijn het inderdaad allereerst de droogheid en stroefheid, zoowel in

1) Wel heeft, nadat enkele van deze verzen in 1893 in *De Nieuwe Gids* verschenen waren, P. Tideman in de aflevering van Mei 1894 van hetzelfde tijdschrift Henriëtte van der Schalk genoemd ‘de eerste puur Hollandsche Dichteres, het krachtbeginsel van wat nu en voortaan klinken zal binnen de ommuring dezer grenzen’ - maar verder dan deze zeer algemeene uitspraak ging hij niet.

den klank en de wijze van uitdrukking als in den vorm van het vers, welke maken dat men van deze sonnetten en terzinen niet den indruk van verheven blijdschap, van hoog en schoon voelen ontvangt, die van poëzie onafscheidelijk pleegt te zijn.

De dichter is een die de dingen schooner ziet, de aandoeningen fijner voelt dan de gewone mensch, en wat hij zoo teerder en schooner voelt en ziet, beeldt hij uit in het vers, laat hij klinken met den diepsten en zwaarsten klank dien hij uit zijn instrument, de Taal, kan halen .... Liever dan verschooning te vragen voor deze gemeenplaatsen, geef ik verder het woord aan een die voor hetgeen hij te zeggen heeft geen verschooning behoeft, aan Shelley, die in zijn *A defence of poetry*[1], naar Verwey's vertaling van zijn werk, over de poëzie en den dichter onder meer de volgende dingen heeft gezegd:

'Poëzie is de teboeksteller van de beste en gelukkigste oogenblikken van de beste en gelukkigste menschen .... Het is de doordringing als het ware van een goddelijke natuur door onze eigene; maar haar voetstappen zijn als die van een wind over de zee, die de kwijnende kalmte uitwischt en waarvan maar de sporen blijven als de rimpelingen van het zand. Deze en soortgelijke gevoelstoestanden worden hoofdzakelijk ondervonden door menschen van de teerste gevoeligheid en de warmste verbeelding .... Het enthousiasme van deugd, liefde, landsliefde en vriendschap, hoort bij zulke gevoelingen; en zoolang ze duren ziet men zijn zelf als wat het is: een deel van het heelal.

Dichters zijn niet enkel als geesten van de allerfijnste saamstelling onderhevig aan deze gewaarwordingen; maar zij kunnen al wat zij bevatten kleuren met de vluchtige verven van die etherische wereld; een woord, een trek in de voorstelling van een feit of een hartstocht, zal de tooversnaar raken, en weer opwekken in hen die ooit zulke aandoeningen beleefd hebben, het slapende, het koude, het begraven beeld van het verleên. Poëzie maakt dusdoende onsterflijk al wat er best en allerschoonst in de wereld is; zij grijpt vast de verdwijnende schijnen die de droomwaken van het leven doorwaren .... Poëzie ontredt aan de vergetelheid de neêrdalingen van de godheid in den mensch.'

Beantwoorden nu de dichteres Van der Schalk en haar poëzie

1) Amsterdam, S.L. van Looy, 1891.

aan de karakteriseering, door Shelley in bovenstaande bladzijde van de poëzie en van den dichter gegeven? Vinden wij in dit werk ‘de teerste gevoeligheid en de ruimste verbeelding’? Zijn hier gevoelstoestanden ‘gekleurd met de vluchtige verven eener etherische wereld’? En hebben wij bij de lezing dier gedichten het gevoel, getuigen te zijn van hetgeen Shelley noemt ‘de neêrdalingen van de godheid in den mensch’?

In zijn zeer korte beoordeeling van dit boek[1)] zegt Albert Verwey van de dichteres Van der Schalk: ‘Zij heeft niet de Verbeelding die ziet, maar het Inzicht waardoor het helder wordt. Aan haar dictie, tegen alle zuivere verbeelding en logische gedachteschakeling in, zijn eigen de incongruënte saamstellingen van beeldbrokken, als scherven, of verdwaalde stralen, of vreemd binnenzeilende schepen.’ En, sprekende van het derde en volgende gedeelten van deze verzameling, waar de wijsgeerige bespiegelingen door Spinoza en Dante haar geopenbaard, haar de stof voor hare verzen leverden, zegt Verwey: ‘Het hoofd doet zijn werk van verstandelijke verheldering, het hart is er vreemd aan.’

Zoo is het inderdaad, en dat verklaart waarom wie in poëzie een indruk van verheven blijdschap, van hoog en schoon voelen zoekt, zoo vaak onaangedaan blijft bij de lezing van Henriëtte van der Schalk's verzen. De ‘teerste gevoeligheid en de reinste verbeelding’ ontbreken er in den regel aan.

In den aanvang schijnt men iets anders te mogen verwachten. Het sonnet, waarmee de bundel opent, staat daar aan den ingang als een fraai uitgevoerd beeld, en het breed golvend rythmus van het gedicht, zijn heldere dichterlijke gedachtengang schijnen het werk van een dichteres die, bewust van hare roeping en van haar poëtisch vermogen, ook verder tot bewonderend luisteren zal weten te dwingen. Aldus teekent zij het ontwaken van hare ziel:

> De volle dagen komen met bedaarde
> stappen schrijdend, als hooge witte vrouwen
> uit tooversprooken: bloem in handen houen
> ze en licht is om hun hoofden, goud-behaarde.
>
> De dagen liggen open als verklaarde
> geheimen tusschen vrienden die 't lang wouen
> zeggen en zwegen, lang: tot hun vertrouwen
> volgroeid was en elk zijn ziel openbaarde.

1) Tweemaandelijksch Tijdschrift van Maart 1896.

Dagen als bloemen, open-volle nachten
daartusschen, als in maanlicht blanke tuinen
en midden tusschen deze vele ga ik
met stralende oogen levens-op. Nu sta ik
me dunkt, als opperste van rijen duinen
en zie wijd weg: dit is het lang verwachte.

Maar reeds in het tweede sonnet waarschuwt de dichteres dat haar niet eigen zijn ‘de makkelijke en onbenepen wellende sprakingen’, niet de ‘joelende woorden’, noch ‘de gegrepen handen en de heftige oogen’ (de uitingen van gevoel en van hartstocht dus), maar wel ‘de magistrale en als kalmatie werkende aandacht’. Dat kalme woord der aandacht acht zij noodig in deze onrustige tijden, nu de menschen in duisternis ronddwalen tusschen het oude en het nieuwe, nu

't oude is een gapend pakhuis, leeg van waren,
en vormloos vaag, wat zelf zich 't nieuwe looft.

Terwijl velen nog met hun gedachten schuilen in het uitgewoonde bouwvallige paleis van het verleden - wat in hetzelfde sonnet twee regels vroeger, een ‘gapend pakhuis’ was, is nu een ‘paleis’ geworden - maken anderen zich marschvaardig voor een reis naar verre wolken, die zij voor een land vol wonderen aanzien. Maar ook dat zoeken in de wolken, wier vormen als de vormen van het leven telkens wisselen, is een onvruchtbaar en verloren werk. Haar hart echter, het hart van de dichteres, kent geen angstvallig hangen aan wolken, het ziet wat door wolken breekt; en nu komt zij met een ‘klare stem die altijd rustig spreekt’, de twijfelende menschen

vertroosten met gezangen
van wat nooit wisselt en in niets ontbreekt.

Haar aard brengt er haar toe steeds vanzelf te gaan naar de kern der zaken en zoo is zij tot de overtuiging gekomen dat liefde de wet des levens is, -

De mensch heeft lief zoolang hij ademhaalt,

heet het in een later gedicht - en goedheid het wezen van alle dingen.

En nu spreekt, nu redeneert zij verder, zonder veel aandoening te toonen noch aandoening te wekken, over datgene waartoe het verstandig denken haar brengt: over de zwakheid en de smart van het alleen-staan, over de hulp der liefde, over het geluk van onzelfzuchtigheid, over de waarde der zachtheid, verkondigend - zoo als zij zelf het uitdrukt - hoe de menschelijke ziel geneigd is tot deugd, hoe door liefde en wijsheid haar geluk bestendigd wordt, de wijze gelukzalig en anderen een zegen leeft. Zij zal u vertellen dat de kennis van de waarheid het grootste geluk is voor de ziel en, in een daaropvolgend sonnet, ‘hoe de gesteldheid der ziel moet zijn om dat weten te verkrijgen’. Deze laatste onderrichting kleedt zij aldus in:

> Maar om dit weten te verkrijgen, moet
> de ziel waken over al haar gedachten
> om zulke af te weren die haar aanbrachten
> de wrevel en ontstemming van 't gemoed
> die de vijanden zijn van de aandacht en
> van 't edele peinzen.....

Heel verstandig en heel duidelijk, zelfs ondanks het totaal gemis aan leesteekens; maar zou iemand, die in een of ander zedekundig betoog dezelfde vermaning in gewoon (niet poëtisch) proza wilde geven, er, op ééne omzetting na wellicht, iets aan hebben te veranderen?

In andere van haar gedichten intusschen legt de dichteres het anders aan. De waarheid, de zedekundige of wijsgeerige les, de aandoening of gewaarwording waarvan zij spreekt, blijven even eenvoudig, doch nu is de zinvorming, de dictie niet die van het gewoon proza, maar zooals Verwey het noemt ‘tegen alle zuivere verbeelding en logische gedachteschakeling in.’ Men moet naar de beteekenis van de woorden gissen, de ingewikkelde constructie weer loswikkelen, om na heel veel tobbens tot de ontdekking te komen van de volstrekt niet ongemeene wijsheid of gewaarwording, die de kern van het met zooveel omhaal uitgesproken en in zoo duis teren en stroeven vorm gegoten betoog uitmaakt.

Bijvoorbeeld. De dichteres heeft in een vorig gedicht uitgesproken hoe ledig zij zich voelt te midden van een zeker soort menschen, wier woorden niets meenemen en niets aanbrengen, ‘als dieven rondgaan in een leeg, leeg huis.’ Maar groot is haar vreugde

wanneer zij bespeurt dat er andere menschen zijn, gelijken zoowel als grooteren, met wie haar eigenlijk wezen zich verwant gevoelt. En nu drukt zij deze eenvoudige gewaarwording aldus uit:

> Liefste van dingen zijn de binnen eigen
> die zoo lang 't bevriendelooze leden
> dat zij de monden pijnlijk toededen
> verrukt te voele' opleve' in nieuw niet zwijgen.
> Oogen gespeend van uiterlijkheden
> worde' ooren die haar hooren stil te neigen,
> en schatte' uit die mijnen van aandacht stijgen
> voor de gelijken en de opheden.

In welke bochten moet een menschelijk brein zich kronkelen om zulke taal voort te brengen! En dezelfde dichteres die op deze wijze bladzijden vol verzen schrijft, waarbij, wanneer men tracht ze hardop te lezen, de tong aan het verhemelte blijft kleven en de adem stokt, geeft nu en dan te midden van al die dorheid in een enkelen regel, in een enkel beeld, schoonheden te genieten die aan de belofte van het inleidend sonnet herinneren, maar ook de stroefheid van dictie van die andere bladzijden slechts te sterker doen uitkomen. Bijvoorbeeld in dezen aanhef:

> Zooals wanneer over 't geliefd gelaat
> eve' een trek glijdt die, tragiesch meer dan stroef,
> zijn schoonheid maakt nog treflender maar droef
> om aan te zien, wijl hij de ziel verraadt
> die zich zou vorme', als leed de lijnen groef....

Of waar zij, sprekend van de zachtmoedigen, die voor anderen leven, zegt:

> 't leed is hun lief, als liefde 't heeft gegeven,
> zij schreien vaak, maar blijve' in 't harde leven
> der zachtheid kindren, eeuwig goed en rein.

Of in deze goed geformuleerde waarheid:

> Maar 't half gekende trekt zoo machtig aan:
> die paden toch schijne' altijd meest belommerd,
> waarvan geen mensch goed weet wáárheen zij gaan!

Waren de vergelijkingen en de beelden steeds zoo duidelijk van zegging, het rythmus zoo zuiver, de taal en de zinbouw zoo

normaal, wie weet hoeveel de dichteres ons in haar ‘als kalmatie werkende aandacht’ van haar levensinzicht zou hebben kunnen mededeelen. Nu blijven wij voor het werk van Henriette van der Schalk telkens staan als voor een raadsel, als voor de deur van het gedachtenpaleis, waarachter schatten verborgen mogen liggen, maar waarvan de toegang ons ontzegd is.

Wat zal de ontwikkelingsgang van de jonge kunstenares zijn? Zal zij den metrischen vorm voor de uiting van hare gedachten blijven kiezen, op het gevaar af van onbegrepen te blijven? Zal zij, zooals zij het noemt, ‘verenkeld’ blijven staan en de smart die uit het verenkeld-voelen volgt, ondervindend, zich zelve mogen troosten met hare eigene vermaning:

> En wie alleen wil zingen, moet niet klagen
> wanneer zijn stem dan onwelluidend blijkt,
> en niet zoo ver, als in een koor, kan dragen....?

Muzikaal overzicht.

Tooneelspelers, zangers en andere reproduceerende kunstenaars van naam hebben in den regel dit voor boven dichters en componisten, dat zij bij hun optreden in de kunstwereld veel meer gehuldigd worden. Daarentegen staan zij bij dezen (namelijk bij de voortreffelijken onder hen) weder in zooverre ten achteren, dat zij geen sporen van hun talent nalaten. Hunne kunst gaat met hen in het graf, en zelfs zoodra zij van het tooneel hunner werkzaamheid zijn afgetreden, verbleekt reeds langzamerhand de glans van hetgeen zij op hun gebied schoons en goeds hebben verricht.

Dit geldt ook van de voortreffelijke kunstenares, die den 20sten Mei jl. te Frankfort a/M. op hoogen leeftijd overleed, van de in haar tijd beroemde pianiste Clara Schumann.

Er zullen thans nog enkelen onder ons zijn, die het voorrecht hadden haar te hooren, doch van lieverlede verdwijnt de herinnering aan haar spel en blijft alleen haar naam als die van een eertijds gevierde kunstenares over. Die naam zal evenwel niet spoedig vergeten worden, daar hij verbonden is aan dien van den genialen toonkunstenaar, wiens gade zij was.

Robert en Clara Schumann! Er was een tijd, dat deze namen op aller lippen zweefden, wanneer er over muzikale kunst gesproken werd. Het was toen kort na het tragische uiteinde van den beroemden componist de verspreiding en de waardeering zijner werken een hooge vlucht namen en deze werken in Duitschland een populariteit verwierven, welke voor die van de meest geliefden

onder de Duitsche componisten van vroeger tijd niet onderdeed en zelfs den roem van den zoo gevierden Mendelssohn verduisterde.

Doch: ‘die tijd is lang voorbij,’ zooals een bekend lied zegt. Gelijk het dikwerf in die gevallen gaat, is ook hier na een tijd van opwinding, tot in het overdrevene toe, de reactie gevolgd en is men tot het tegenovergestelde uiterste vervallen, door van die werken bijna geen notitie meer te nemen. Dit neemt echter niet weg, dat het kunstenaarspaar Robert en Clara Schumann een zeldzame en bewonderenswaardige verschijning in de geschiedenis der toonkunst is, waarvan de herinnering zal blijven voortleven.

Uit de verschillende mededeelingen omtrent den levensloop van Clara Wieck (de meisjesnaam van mevrouw Schumann) blijkt, dat zij, na degelijk onderwijs van haar vader, den in zijn tijd beroemden klavier-paedagoog Friedrich Wieck, te hebben genoten, op haar negende jaar voor het eerst in het openbaar een bewijs van haar talent gaf door mede te werken in een concert van een piano-virtuose, met wie zij variatiën voor klavier van Kalkbrenner voordroeg, en op haar elfde jaar voor de eerste maal in he *Gewandhaus* te Leipzig optrad. Daarna deed zij kunstreizen, bezocht Weimar, Kassel en Frankfort en gaf in 1832 (toen bijna dertien jaar oud) weder een concert in Leipzig, waar zij o.a. Chopin bij het publiek inleidde door de voordracht van diens variatiën op het thema *La ci darem la mano* uit Mozart's Don Juan.

De stukken, die zij aanvankelijk speelde, waren bijna uitsluitend bravourstukken, die toenmaals aan de orde van den dag waren (compositiën van Kalkbrenner, Herz, Pixis e.a.). Met haar dertiende jaar echter begon zij haar talent ook aan de uitvoering van degelijker werken te wijden en gaf voor de eerste maal een proeve daarvan, toen zij op den 9den November van het jaar 1832 met Moscheles en Rakemann Bach's Dmoll-concert voor drie klavieren speelde (waarbij Mendelssohn de orkestpartij op de piano voordroeg) en omstreeks denzelfden tijd in het openbaar trio's van Beethoven en Schubert ten gehoore bracht.

In den winter van 1836 en daarna in 1838 gaf zij concerten te Weenen en in het voorjaar van 1839 trad zij op bijna twintigjarigen leeftijd reeds als een beroemdheid te Parijs op. De critiek van die dagen prees de jonge virtuose zeer. Liszt, die haar in

Weenen hoorde, ontdekte in haar ‘une supériorité réelle, un sentiment profond et vrai, une élévation constante’. Een ander bevoegd criticus noemde haar in de *Gazette Musicale*: ‘le Thalberg féminin’ en zeide: ‘Elle possède un talent sage, pur, élégant, consciencieux; elle ne vise poiut à l'enthousiasme et ne cherche pas non plus à l'exciter. Comme son jeu est plastique, sa phrase est aisée, noble, tranquille mais splendide.’

Naar de getuigenis van verschillende beoordeelaars heeft haar spel ook in latere jaren dit karakter behouden. Door temperament mede te sleepen en door den glans der virtuositeit te verblinden, vermocht zij niet. Hare individualiteit neigde meer tot plastische schoonheid. Dit komt ook overeen met de beoordeeling van haar spel in een artikel ‘Liszt in Wien’ in Schumann's *Neue Zeitschrift für Musik* van 1838, waarin van Clara Wieck gezegd wordt, dat, in tegenstelling van Liszt's ‘leidenschaftlichste Deklamation’ bij haar ‘natürliche Schwärmerei’ op den voorgrond treedt.

Het belang, dat Schumann in Clara Wieck stelde, betrof aanvankelijk slechts de jeugdige virtuose, wat met het oog op haar leeftijd ook verklaarbaar is. Hij had haar leeren kennen ten huize van haar vader, die hem onderricht in het klavierspel gaf en bij wien hij sedert 1830 woonde. Op een concert in zijne geboorteplaats Zwickau (16 November 1832), waar een compositie van hem werd uitgevoerd, hoorde de toen twee-en-twintig-jarige jongeling voor het eerst de dertien-jarige Clara in het openbaar spelen, en van toen af ontstond zijne belangstelling in alles wat de jonge kunstenares betrof en is er in zijne brieven meermalen sprake van haar. Die belangstelling openbaarde zich ook in een compositie *Impromptu sur une Romance de Clara Wieck pour le Pianoforte*, die hij in het begin van 1833 uitgaf en waartoe aanleiding had gegeven een thema met variatiën, dat kort te voren van de jeugdige componiste in het licht was verschenen.

De sympathie voor de kunstenares ontwikkelde zich langzamerhand tot een innige genegenheid voor de jonkvrouw en openbaarde zich voor het eerst in zijne intieme brieven van 1836. Zijne genegenheid werd beantwoord, en toen begon de strijd van eenige jaren om het bezit van de geliefde. In het volgende jaar deed hij bij den vader aanzoek om hare hand, doch Wieck gaf een ontwijkend antwoord, hetzij dat hij, met het oog op het groote talent

van zijne dochter, andere, hoogere plannen koesterde, hetzij dat, naar zijne meening, Robert's toenmalige bronnen van inkomst en ook diens naaste toekomst nog te onzeker waren, dan dat er van een huwelijk sprake had kunnen zijn. Dit laatste erkende Schumann zelf. Althans hij schreef den 15den December 1837 aan zijne schoonzuster, dat de oude heer wel eenigszins gelijk had in zijne meening, dat zij eerst nog meer moesten verdienen om behoorlijk te kunnen leven. Daarom deed hij dan ook pogingen om zich een nieuwen, ruimeren werkkring te verschaffen. Een zoo groote kunstenares als zijne Clara behoorde, volgens hem, in een grootere stad dan Leipzig, en ook hij wenschte voor zijn werkkring een andere plaats. Uit dien hoofde had hij, in overleg met Clara, het plan gevormd zich in Weenen te vestigen, waar zij hoog stond aangeschreven (zij was reeds tot Keizerlijk-Koninklijke kamervirtuose benoemd) en met haar spel veel zou kunnen verdienen. Ook zijn naam was daar bekend en hij zou daarheen het in 1834 door hem opgericht muzikaal tijdschrift kunnen overbrengen. Onder die omstandigheden twijfelde hij niet, of Clara's vader zou zijne toestemming geven, en vol goeden moed daarop begaf hij zich in October van het jaar 1838 naar Oostenrijk's hoofdstad.

Maar het Weenen van die dagen was niet meer hetgeen het ten tijde van Haydn, Mozart en Beethoven geweest was. Rossini beheerschte er de muzikale wereld en voor de ernstige Muze had men er geene ooren. Men ontving Schumann overal voorkomend maar voor zijn blad kon hij geen uitgever vinden, en juist de medewerking van een Oostenrijkschen uitgever was er noodig om van de autoriteiten de vereischte vergunning voor de uitgave van het tijdschrift in Weenen te kunnen erlangen. Schumann bezat, zooals hij zeide, te weinig slangenaard om te midden van de vele kleingeestige partijschappen, die er te Weenen bestonden, vasten voet te verkrijgen, en na een halfjarig verblijf keerde hij naar Leipzig terug, zonder het door hem gewenschte resultaat bereikt te hebben.

De kansen voor zijn huwelijk met Clara waren er niet beter op geworden. Ofschoon hij als kunstenaar meer en meer bekend werd en verschillende schoone compositiën had uitgegeven, zijn tijdschrift zich in bloei mocht verheugen en hij daarenboven nog een klein vermogen bezat, scheen dit den ouden Wieck nog niet voldoende te zijn om hem zijne dochter toe te vertrouwen, want toen Schu-

mann opnieuw bij hem kwam om zijne toestemming te vragen, weigerde Wieck zoo beslist, dat de jonge man zich genoodzaakt zag, de tusschenkomst van het gerecht in te roepen. ‘Wij hebben den ouden heer voor het gerecht moeten dagen - schreef hij den 5^{den} September 1839 aan een zijner vrienden - omdat ik geen ... von Rothschild ben en hij daarom niet ja wil zeggen. Wij verwachten nu dit ja binnen eenigen tijd van het gerecht.’ Het duurde echter nog een jaar, voordat dit uitspraak deed en Wieck's verzet tegen de verloving voor ongegrond en nietig verklaarde. Kort daarop (12 September 1840) werd Schumann, die inmiddels van de Universiteit te Jena het diploma van Doctor in de philosophie had verworven, met zijn geliefde Clara in den echt verbonden.

Van dien strijd om het bezit der geliefde getuigt menige schoone klaviercompositie uit de jaren 1836-1840. Schumann zeide dan ook: ‘Gewiss mag von den Kämpfen, die mir Clara gekostet, Manches in meiner Musik enthalten sein. Das Concert, die Sonate, die Davidsbündlertänze, die Kreisleriana und die Novelletten hat sie beinah allein veranlasst.’ Maar ook de heerlijke liederen uit het jaar 1840 zijn uitingen van de gevoelens van Schumann in deze hartsaangelegenheid en drukken de zielsstemming uit van den minnaar, die zich na langen strijd eindelijk het gewenschte doel nader ziet gebracht. Men denke slechts aan de onder den titel *Myrthen* uitgegeven liederen, beginnende met het bekende ‘Du meine Seele, du mein Herz’, die de componist aan ‘zijn geliefde bruid’ heeft opgedragen.

Zij, die als Clara Wieck zoo vele triomfen vierde, heeft als Clara Schumann niet minder blijken van waardeering van de zijde van het publiek ontvangen. In den loop van haar bijna zestienjarig huwelijk deed zij nog verscheidene kunstreizen, soms alleen soms in gezelschap van haar echtgenoot. In het laatst van het jaar 1853 bezochten zij samen ook ons land en werden hier met groote eerbewijzingen ontvangen.

Clara heeft haar man veertig jaren overleefd. Ook na zijn dood (29 Juli 1856) vervolgde zij de virtuozenloopbaan en liet zich op verschillende concerten in Duitschland en het buitenland hooren. Zij nam met hare kinderen eerst haar hoofdverblijf in Berlijn, woonde daarna van 1863 tot 1874 te Baden-Baden en vestigde

zich later te Frankfort a/M., waar zij in 1878 leerares werd aan het door Dr. Hoch gestichte conservatorium.

Talrijk zijn de lauweren, die zij op hare kunstreizen heeft geoogst, maar de schoonste lauweren heeft zij zichzelf gevlochten door de wijze, waarop zij zich beijverde, de werken van haar echtgenoot door hare vertolking bij het publiek ingang te doen vinden. Vele van die compositiën, o.a. het concert voor piano, het quintet, het quartet en de trio's voor piano en strijkinstrumenten, verkregen het eerst naam door haar. Even groot als haar aandeel in de verspreiding der kunstscheppingen van haar man was ook het aandeel dat zij in het ontstaan daarvan heeft gehad. Is eerst onder den invloed van Schumann de kunstenares tot volledige ontwikkeling gekomen, niet minder groot is haar invloed op den componist geweest, die zij tot menige schepping, vooral de compositie van liederen, geïnspireerd heeft.

De periode, waarin Schumann zich in zijne muzikale scheppingen het gelukkigst en krachtigst geuit heeft, valt samen met het tienjarig tijdvak (1834-1844), waarin hij als redacteur van het door hem opgerichte *Neue Zeitschrift für Musik* voor de belangen der kunst optrad. De groote beteekenis van Schumann als schrijver op muzikaal gebied is door zijn roem als componist op den achtergrond gedrongen maar dit neemt niet weg, dat hetgeen hij in eerstgemelde qualiteit verricht heeft niet alleen voor den tijd, waarin hij schreef, ongemeen vruchtdragend is geweest doch ook thans nog hooge en blijvende waarde bezit. In de muzieklitteratuur zullen zijne geschriften steeds een voorname plaats innemen.

Reeds vroeg vindt men bij hem sporen zijner begaafdheid als schrijver over zijne kunst, maar zijne eigenlijke werkzaamheid als zoodanig begon eerst in het jaar 1834 met de oprichting van het reeds genoemde tijdschrift.

Wat de eerste aanleiding tot de oprichting van dit blad was, heeft Schumann zelf ons medegedeeld in het voorwoord van zijne in 1854 door hem uitgegeven *Gesammelte Schriften*. In het laatst van het jaar 1833 vormde zich in Leipzig een gezelschap van jongere musici, die iederen avond bijeenkwamen tot gezellig samenzijn maar niet minder ook om van gedachten te wisselen over hunne kunst. De weinig verblijdende muziektoestanden in het Duitschland van die dagen wilden die jonge heethoofden niet langer lijdelijk

aanzien en zij bestoten de wapens aan te gorden om daarin verbetering te brengen en de poëzie in de kunst weder in eere te herstellen. Zoo ontstonden de eerste afleveringen van een nieuw tijdschrift voor muziek.

Inderdaad zag het er toenmaals in Duitschland met de muziek treurig uit. Weenen, waarvan nu bijna een eeuw lang, door Gluck, Haydn, Mozart, Beethoven, het muzikale leven was uitgegaan, gaf nog den toon aan, maar een toon, die van de vroegere zeer verschilde. De invloed van Beethoven's machtigen geest was nog slechts bij weinige hooger strevende musici waar te nemen, en in het bijzonder wat het klavierspel en de klaviermuziek betreft was het brillante doch overigens oppervlakkige schering en inslag. Met het op den voorgrond treden der virtuositeit werd de innerlijke waarde der compositiën bijzaak, en ofschoon in de werken van een man als Hummel, destijds de meest beteekenende onder de virtuozen (ik spreek hier van Beethoven's laatste levensjaren en van den tijd kort na zijn dood), ook muzikale gedachte werd aangetroffen, zoo lag toch ook zijne richting in uiterlijk effect en droeg ook hij veel bij tot het bederf, waarin de kunst verviel. Trots de degelijkheid van bewerking, waarvan zijne compositiën blijk geven, waren zij er toch te veel en te duidelijk op aangelegd om de technische vaardigheid van den speler te doen uitkomen, dan dat men uit het oogpunt van kunst daarvan een zuiver genot kon hebben. Maar vond men bij hem (en ook bij zijne tijdgenooten Cramer en Field) ten minste nog gedachte, bij virtuozen als Herz, Hünten, Kalkbrenner, Pixis, die toen zeer in de mode waren, ontbrak die ten eenenmale. De kunst dreigde in oppervlakkigheid onder te gaan, en daartegen was het dat Schumann en zijne vrienden met jeugdige geestdrift de wapens opnamen. Hun doel was, de waardeering der meesterwerken van den ouden tijd levendig te houden, den nadeeligen invloed der meestal nietszeggende muzikale producten van den jongst verloopen tijd op het groote publiek te ontzenuwen en een beteren tijd te helpen voorbereiden, door voor jonge vooruitstrevende talenten het pad te effenen.

Doch er was nog meer. Deze jonge kunstenaars waren ook verbitterd over de flauwe, nietszeggende kunstcritiek van die dagen, voornamelijk vertegenwoordigd door de toenmalige *Allgemeine Musikalische Zeitung* onder redactie van G.W. Fink. Dit blad, dat

toen het meeste aanzien en den meesten invloed had, was een karakterloos blad en meende onpartijdigheid te toonen door bij het voortreffelijke den nadruk te leggen op de enkele schaduwzijden en daarentegen bij het middelmatige en oppervlakkige alleen de weinige lichtzijden te doen uitkomen. Door dit omlaagschroeven aan den eenen kant en opvijzelen aan den anderen kant kwam men tot een *niveau*, dat het standpunt der redactie ten opzichte van den kring van lezers van het blad al zeer gemakkelijk maakte doch bij hen, die een hooger idee van de kunst hadden, een alleronaangenaamsten indruk maakte. Bij de kunstenaars van naam van die dagen - Mendelssohn, Marschner, Reissiger o.a. - stond het blad zeer slecht aangeschreven. Eerstgenoemde liet zich daarover nog jaren later uit, toen hij van het muzikale publiek in Berlijn zeide: ‘Dit publiek doet evenals de vroegere redacteur Fink in zijn tijdschrift; het weet bij het voortreffelijke een gebrekkige zijde in het licht te stellen en het knoeiwerk *niet zonder verdiensten* te vinden. Niets kan mij meer verdrieten dan dit; elke blaam op het voortreffelijke geworpen en elke aanmoediging van het geknoei maakt op mij altijd den indruk, alsof iemand mij persoonlijk beleedigde.’

De erkenning van dit flauwe standpunt der critiek was niet een van de minste redenen, welke de jonge kunstenaars deden besluiten een zelfstandig, onafhankelijk kunstorgaan te stichten. Geheel anders was *hun* streven; hier was het om *karakter* te doen. Toen Schumann de medewerking van Dr. Töpken in Bremen als correspondent verzocht, schreef hij hem: ‘Sind Sie nog der Alte, d.h. der mit Freuden alles Edlere in der Kunst unterstützt, so glauben wir keine Fehlbitte zu thun, Sie dazu ein zu laden. Sie leben in Verhältnissen, dass Sie streng und rücksichtslos urtheilen können, und das sind denn die Leute, die wir wollen und gerne haben.’ Doelende op het karakterlooze van de crietiek uit dien tijd, zegt hij, dat het hem onverklaarbaar voorkomt, dat niets reeds lang aan die ‘strooplikkerij’, zooals hij het noemt, paal en perk is gesteld, en verzoekt zijn vriend, zich niet te ontzien en er maar flink op los te slaan.

Alleen de verheffing der kunst beoogde Schumann met zijn tijdschrift, en daarbij ging bij hem de zaak vóór den persoon. Waar hij van dat standpunt uit niet prijzen kon, schroomde hij niet,

rondweg zijne meening te zeggen, ofschoon hij zich het gelukkigst gevoelde, wanneer hij met lof van iets kon gewagen en aanmoedigen kon, want de grondtrek van zijne critiek was ‘welwillendheid.’ Aan een zijner vrienden schreef hij, dat het hem leed deed, wanneer hij zich ongunstig moest uitlaten over hetgeen hij energisch meende te moeten verwerpen. ‘Wist gij - zeide hij bij die gelegenheid - met welk een tegenzin ik een zoo miserabele compositie onder handen neem, dan zoudt ge medelijden met mij hebben.’

Eigenaardig is de vorm, waarin Schumann soms uitdrukking placht te geven aan zijne meeningen over kunst en kunstwerken. Hij deed dit door zich onder verschillende namen te verbergen, waarvan Florestan, Eusebius en Raro het meest voorkomen. Niet eerst in het nieuwe tijdschrift gebruikt hij die pseudoniemen maar reeds vroeger, o.a. in zijn artikel in de ‘Allgemeine Musikalische Zeitung’ van December 1831 over Chopin's variatiën op een thema uit Mozart's Don Juan, worden die fictieve personen sprekende ingevoerd. Zij werden genoemd als leden van een *Davidsbond*. Daarbij moet niet gedacht worden aan een werkelijk bestaand genootschap van gelijkgezinde kunstenaars en kunstvrienden; die bond was, evenals de genoemde personen, een fictie, een humoristisch-phantastisch denkbeeld van Schumann en bestond, zooals hij zeide, alleen in het hoofd van den stichter. De leden van dien bond voerden, gelijk de naam reeds aanduidde, strijd tegen de Philistijnen, d.i. uitgaande van een idealistische wereldbeschouwing trokken zij te velde tegen het middelmatige, nuchtere en bekrompene. Om nu de verschillende opvattingen over kunst tegenover elkander te stellen, kwam Schumann op het denkbeeld om personen van tegenstrijdig karakter en inzicht bij gelegenheid met hunne verschillende meeningen voor den dag te laten komen. Van die denkbeeldige personen, die in zekeren zin een afspiegeling waren van Schumann's eigen wezen, zijn Florestan met zijne levendige, vooruitstrevende natuur, en Eusebius, met zijn bescheiden, meer in zich zelven gekeerden aard, de voornaamste, en tusschen die twee tegenstrijdige karakters, die ook in kunstopvatting verschillen, stond, als middelaar, meester Raro.

Wat nu in het algemeen Schumann's werkzaamheid als schrijver over muziek betreft, moet men zich die niet zoo voorstellen, alsof hij in die hoedanigheid de grondbeginselen wilde duidelijk maken,

waarnaar hij als componist handelde. Wel was hij in zijn eersten tijd wat de Duitschers noemen een ‘Stürmer’, in zooverre als hij met woord en daad streed tegen het oppervlakkige en geestelooze der muzikale producten van zijn tijd, maar van een nieuwe richting, van een omverwerpingstheorie was bij hem in het geheel geen sprake en hij behoefde die dus niet uiteen te zetten of te verdedigen. Ook was zijn arbeid over het algemeen niet critisch, in den eigenlijken zin van het woord, maar, evenals zijne werkzaamheid als toonkunstenaar, van productieven aard. Wanneer hij zich over compositiën of over muzikale onderwerpen uitliet, dan gaf hij in de meeste gevallen daarover zijne beschouwingen niet als man van het vak maar deed dit op poëtisch-phantastische wijze en dichtte als het ware het onderwerp, dat hij te behandelen had, nog eens op zijn manier na.

De hierboven aangegeven strekking van het tijdschrift is in de eerste jaargangen, die, over het geheel genomen, ook de meest belangrijke zijn, veelvuldig te erkennen. Het jonge tijdschrift maakte al spoedig na zijne verschijning grooten opgang en vond veel medewerking; de frissche, onafhankelijke geest, waardoor het zich kenmerkte, stak dan ook gunstig af bij de nietszeggende en karakterlooze critiek, die men tot dusver gewend was. Schumann was de ziel van het tijdschrift. Tot de redactie behoorden overigens, met hem, Ludwig Schunke, Friedrich Wieck en Julius Knorr. Eerstgenoemde stierf kort na de oprichting van het blad en de vaste medewerking der beide anderen hield ook spoedig op, zoodat Schumann, wilde hij het bestaan van het tijdschrift niet in de waagschaal stellen, genoodzaakt was in 1835 de redactie alleen op zich te nemen, hetgeen zijn tijd natuurlijk niet weinig in beslag nam. Langzamerhand echter ontstond er bij hem een zekere apathie ten opzichte van zijn blad, die niet zonder invloed op den inhoud daarvan bleef en zich het eerst openbaarde na zijne mislukte poging om het tijdschrift in Weenen uit te geven. Wellicht is dus aan dit feit de bij hem opkomende onverschilligheid voor dit product van jeugdig enthousiasme eenigszins toe te schrijven, doch meer nog zal zij hare oorzaak hebben gevonden in het zich meer en meer bij hem openbarende verlangen om zich geheel en ongestoord aan het componeeren te kunnen wijden. In verschillende brieven van dien tijd uit zich dit verlangen. Hij gevoelde zich

zeer gelukkig in zijn werkkring doch wenschte toch zich van het tijdschrift geheel te kunnen losmaken. In 1844 kwam het eindelijk daartoe. In de maand Juli van dat jaar, kort voor zijne verhuizing van Leipzig naar Dresden, legde hij de redactie van het blad neder. Zij ging toen over op Oswald Lorenz en daarna (1° Januari 1845) aan Dr. Franz Brendel. Onder dezen redacteur werd het tijdschrift later het orgaan van de aanhangers van Wagner.

De uitgebreide litteraire werkzaamheid van Schumann gedurende dat tiental jaren heeft allerminst invloed gehad op de scheppende kracht van den toonkunstenaar. Integendeel, in dit tijdvak heeft zich die het gelukkigst en krachtigst geopenbaard en heeft hij zijne voortreffelijkste werken geschreven. In zijne latere werken moge hij zich meer meester in den vorm getoond hebben, wat frischheid en oorspronkelijkheid betreft spannen de werken, die uit de hier besproken periode afkomstig zijn, de kroon, en dit ligt zeker voor een niet gering deel hieraan, dat hij zich bij deze werken voor het grootste deel op een terrein bewoog, dat met de eigenaardigheid van zijn talent en van zijn wezen het meest strookte. Schumann's Muze heeft een stillen aard; zij past niet voor de groote menigte, zij schittert niet en ontvouwt haar schoonheid en rijkdom het heerlijkst in werken, die een meer intiem karakter hebben. Tot deze behooren de compositiën, die hij op het gebied der kamermuziek geschreven heeft en waartoe ik zoowel zijne liederen als zijne compositiën voor piano alleen en voor piano en andere instrumenten reken.

Als componist is Schumann met het klavier begonnen, en tot aan het jaar 1840 (dus elf jaar ongeveer) heeft hij bijna niets anders dan muziek voor dat instrument geschreven. Dit is niet te verwonderen, wanneer men in aanmerking neemt: dat het klavier het eenige muziekinstrument was, waarmede hij van jongsaf vertrouwd was; dat hij aanvankelijk het plan had de virtuozenloopbaan te volgen, en dat het in zijn aard lag, zich zoolang bij een en hetzelfde genre te bepalen, totdat hij er iets van beteekenis in geleverd had. Daarbij kwam nog de innige betrekking, waarin hij tot de virtuose Clara Wieck stond en die hem aanleiding gaf, zijne muzikale gedachten bij voorkeur door middel van het klavier uit te drukken.

Onder deze piano-compositiën nemen de in de jaren 1837 en

1838 gecomponeerde *Phantasiestücke, Novelletten* en *Kreisleriana* de voornaamste plaats in. Zij behooren, ook volgens Schumann's eigen getuigenis, tot het beste wat hij in dit genre geschreven heeft, en hebben, met de iets later gecomponeerde *Faschingsschwank aus Wien*, bij het klavierspelend publiek een groote populariteit verworven.

Met de *Phantasiestücke* schiep Schumann een eigen genre van compositie, evenals Mendelssohn dit met zijne *Lieder ohne Worte* gedaan had. Zij boeien niet alleen door het specifiek muzikale maar ook door de wijze, waarop daarin verschillende stemmingen zijn weergegeven. Dit laatste trachtte Schumann nog duidelijker te maken door aan de verschillende stukken opschriften toe te voegen, als: *Aufschwung, der Abend, Traumeswirren* enz. Hij wil dit echter niet zoo verstaan hebben, alsof hij zich eerst een bepaald object dacht en dit dan in tonen wilde beschrijven. Juist omgekeerd. Eerst na de voltooiing der stukken werden de opschriften er bijgevoegd als een vingerwijzing voor de poëtische opvatting. ‘Ik maak eerst de compositie geheel zelfstandig - zeide hij - en breng haar daarna in verband met een bepaalde stemming, door er een opschrift aan te geven.’ Voor hem was de muziek het essentieele; het daarbij gevoegde concrete begrip daarentegen slechts een nadere aanduiding van de grondstemming, waarvan hij tijdens het componeeren van het stuk vervuld was geweest.

De *Novelletten* danken hun ontstaan aan bijzondere gebeurtenissen. Dit weten wij uit een uitdrukking in een zijner brieven, volgens welke deze compositiën behooren tot die ‘waartoe Clara aanleiding gegeven heeft.’

Op de Novelletten volgden de *Kreisleriana*. Zij overtreffen de vorige compositiën door het meer energieke, door grooter rijkdom van phantasie, door grootere beheersching van de stof. Zooals het opschrift reeds aanduidt, werd Schumann hier geïnfluenceerd door het gelijknamige phantastiche geschrift van Theodor Amadeus Hoffmann. Evenals deze humoristische schijver, half musicus, half dichter, hierin het lijden van den excentrieken kapelmeester Kreisler met woorden heeft afgeschilderd, heeft Schumann in zijne Kreisleriana de verschillende gemoedsbewegingen, waaraan hij in dien voor hem zoo veelbewogen tijd onderhevig was, in tonen trachten uit te drukken.

Niet minder belangrijk is deze periode uit Schumann's leven

wegens de heerlijke liederen, die er in zijn ontstaan. Nadat hij zich langen tijd uitsluitend op de compositie van pianomuziek had toegelegd, begon de zin voor het lyrische element bij hem te ontwaken, en hier was ook weder zijne neiging voor Clara Wieck van beslissenden invloed. In het jaar 1840, waarin hij na langen strijd de wenschen van zijn hart zou zien bevredigd, ontstonden meer dan honderd liederen, en daaronder is het beste wat hij op dit gebied geschreven heeft. Op de *Myrthen*, die hij aan zijn geliefde bruid heeft opgedragen en die aanvangen met het bekende lied ‘Du meine Seele, du mein Herz’, heb ik reeds gewezen. Verder moeten nog genoemd worden de liederen op tekst van Justinus Kerner en Joseph Freiherr von Eichendorff, die uit Rückert's *Liebesfrühling* en uit de *Dichterliebe* van Heine en *Frauenliebe und Leben* van Chamisso. Onder deze liederen zijn verscheidene parelen; meerendeels zijn zij echter minder geschikt om voor de groote menigte gezongen te worden. In een kleinen, uitgelezen kring van toehoorders goed voorgedragen missen zij daarentegen hunne uitwerking niet.

De jaren 1841-1843 waren bij Schumann hoofdzakelijk gewijd aan het componeeren van *symphonische* werken (in den ruimsten zin van het woord). Daaronder verdienen in de eerste plaats genoemd te worden het quintet en het quartet voor piano en strijkinstrumenten. Vooral het quintet getuigt van Schumann's genialiteit. Het staat niet alleen bovenaan onder de werken, welke Schumann in dit genre componeerde, maar ook onder die, welke na Beethoven op dit gebied geschreven zijn. Het is een van die muzikale scheppingen, die men nooit moede wordt te hooren, en dit komt wel voornamelijk door de schitterende oorspronkelijkheid en den frisschen geest, die het geheele werk ademt en die tot aan het einde toe niet verflauwen.

Tot de hier besproken periode van Schumann's redacteurschap behoort eindelijk ook nog de schepping van een zijner omvangrijkste werken op vocaal-instrumentaal gebied. Ik bedoel de compositie van *Das Paradies und die Peri*, naar het gelijknamige gedicht uit *Lallah Rookh* van Thomas Moore. Het is Schumann's eerste compositie voor zang en orkest en, niettegenstaande enkele onbeholpenheden in de behandeling van de zangstem en enkele minder gelukte gedeelten (hoofdzakelijk het gevolg van de omstandigheid,

dat de Duitsche vertaling van Emil Flechsig, die zich nauw aan het oorspronkelijk gedicht aansloot, nog voor compositie geschikt gemaakt moest worden), een van de schoonste compositiën, welke in dit genre bestaan. Er gaat een groote bekoring van uit door de innigheid en waarheid van uitdrukking en evenzeer door de locale (Oostersche) kleur, die Schumann in zijn werk heeft weten te leggen. Hij heeft den grondtoon van het gedicht meesterlijk getroffen en in zijne muziek weergegeven. Wil men dit werk, dat wel het meest heeft bijgedragen om Schumann's roem te vestigen, onder een kunstsoort brengen, dan zou men het tot het genre ‘Oratorium’ moeten rekenen, en toch is het geheel iets anders dan dit. Niet aan het onderwerp ligt dit, want dat kan bij een oratorium ook een wereldlijk karakter hebben, zooals o.a. Händel en Haydn hebben getoond maar het heeft zijn oorzaak in de *bewerking*. In de *Peri* is geen sprake van breed aangelegde en uitgewerkte koren, gelijk men die in de oratoria van Händel of van Mendelssohn vindt en die daar het gewichtigste deel uitmaken, maar de nadruk is hier in de eerste plaats gelegd op den solozang en de instrumentale begeleiding daarvan. Daaruit, en uit het zeer poëtische waas, dat over dit werk ligt, volgt dan ook, dat niettegenstaande het voor solo, koor en orkest geschreven is, het toch eigenlijk eerst in een kleinen doch uitgelezen kring van toehoorders de echte waardeering zal vinden, evenals ook een kleine kring van uitvoerenden het meest geschikt zal zijn om er de schoonheden van te doen uitkomen.

Dit zijn de voornaamste werken, welke Schumann in het hier besproken tiental jaren gecomponeerd heeft. En wie zich een juist denkbeeld van den meester en van zijne beteekenis in de muziekgeschiedenis wil vormen, die kan, dunkt mij, niet beter doen dan den kunstenaar na te gaan in zijn leven en streven gedurende *dat* tijdperk. Hij zal hem daarin leeren kennen als een vurig bestrijder van al het oppervlakkige en geestelooze, dat het gebied der toonkunst was binnengedrongen, en zien, hoe hij zich beijverde, het poëtische in de toonkunst in eere te herstellen, en in dien zin als kampvechter voor den vooruitgang optrad, daarbij niet alleen door het woord opwekkende maar ook door zijn eigen kunstscheppingen het voorbeeld gevende. Dat hij later - verschrikt geworden, dat zijne beoordeelaars hem op gelijke lijn stelden met vertegenwoor-

digers der romantiek, zooals Berlioz e.a., en verblind door een verschijning als Mendelssohn, wiens streven gericht was op een muzikale hervorming naar classiek model - halverwege is omgekeerd en reactionnair is geworden, doet daaraan niets af. Wat hij in die periode van frischheid en kracht in het belang der kunst verrichtte, heeft veelvoudige vruchten voortgebracht, en in dien zin kan met volle recht van hem gezegd worden, dat zijne daden voor de toonkunst zegenrijk zijn geweest.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Mac Sphinxley.

Juni.

18 Juni werd Mac Kinley door de conventie der republikeinen te Saint Louis tot haar kandidaat voor het presidentschap uitgeroepen.

In de Vereenigde Staten - de herinnering is misschien niet overbodig - vertegenwoordigen congres en president het volk ieder op zijn manier. ‘The house of representatives,’ het onderhuis van het congres, wordt gekozen naar het zielenaantal, en daar hebben dus de dichtbevolkte staten van het Oosten de overhand; naar den Senaat daarentegen vaardigt iedere staat, groot of klein, twee leden af, en de nieuw ontgonnen streken van het Westen, zoodra zij als staat in de unie zijn opgenomen, hebben evenveel te beteekenen als New-York of Pennsylvania. Maar de presidentskeus heeft plaats door een combinatie van stemmen: iedere staat brengt door zijn gedelegeerden zooveel stemmen uit als hij vereenigt in senaat en huis van vertegenwoordiging. Hier heeft dus de volkrijke streek nog wel overwicht, maar het wordt toch getemperd omdat het aantal van de nieuwe staten voortdurend groeit.

De conventie der partij is een voorproef van de samenkomst der gedelegeerden voor de verkiezing; alleen vaardigt iedere staat naar dezen partijdag het dubbel af van het aantal dat hem bij de definitieve keus toekomt; want het programma wordt er opgemaakt, en hoe meer zielen hoe meer indruk de beslissing maakt.

In Juli vereenigt zich de conventie der democraten te Chicago. Zij is thans van minder belang, omdat de delegaties der Staten, voor de presidentsverkiezing in November als een geheel gekozen,

als een geheel hun stemmen uitbrengen, en de meerderheid der staten tot de republikeinsche partij behoort.

De vraag was, - en zij is op de bijeenkomst te Saint Louis beslist - of de republikeinsche partij nog de kracht bezat om, zoo niet al haar aanhangers, tenminste de overgroote meerderheid van haar aanhang bijeen te houden.

En het was meer een kwestie van p o l i t i c i a n s dan van politiek.

Republikeinen en democraten zijn verouderde namen, zij hebben een tijdlang hun beteekenis gehouden, hoewel geheel verschillend van de oorspronkelijke, door de tegenstelling tusschen Noordelijke en Zuidelijke staten, zoolang er nog diende uitgemaakt, welke weg er moest gevolgd worden bij de reconstructie van de overwonnen Zuidelijke staten. De republiekeinen streden voor de suprematie van het Yankeedom, de democraten waren de Zuidelijken.

Die politieke vraagstukken zijn op den achtergrond geraakt, een nieuwe groepeering van belangen eischt de aandacht: het Westen van Amerika is mondig geworden en laat zijn stem hooren.

Een twintig, dertig jaar geleden ging ‘the far West’ nog volgzaam mede met de staten waarvan Nieuw Engeland in het Oosten de kern is. De bevolking was uit het Oosten gekomen; voor hen was New-York de eerste stad; zij leefden in de herinneringen van den grooten burgeroorlog, zij beschouwden zich als de voorhoede van het beschavingsleger dat in het Noord-Oosten zijn hoofdkwartier had. Wel werd in de nieuwe steden van het Westen geklaagd over de spoorwegtarieven, en over den exploitatiegeest en de hebzucht van de handelstaten aan den Atlantischen Oceaan; maar men had de kapitalen van het Oosten noodig, en men schikte zich in het onvermijdelijke.

Een ander geslacht is thans opgegroeid dat de steden en toestanden van daar ginds niet meer kent. Het centrum van Amerika is verplaatst, het is de lijn van den Missisippiloop genaderd, en spoedig zal het denkelijk dien vader der stroomen overtrekken.

Thans komt het er op aan de overmacht en de voogdij van het Oosten te verbreken. Het Westen is rijk door zijn zilver en zijn landbouwproducten; wanneer het daarvoor de volle, en liefst nog iets meer dan de volle, waarde kon krijgen, zoo zou het bovenaan staan in het werelddeel. Maar de handelstaten, met hun kapitalistenmacht, houden het geld krap en de graanprijzen gedrukt; vooral zij houden

het zilver minderwaardig, omdat zij voor hun handelsbetrekkingen met Europa den goudstandaard behoeven. En wat beteekent Europa voor Amerika? Kan Amerika niet op eigen beenen staan en de qualiteit van zijn eigen munt bepalen?

Het is met andere woorden de oppositie van den mijn- en landbouwenden stand tegenover den handelstand, en de oogenblikkelijke belangen van het Westen, met de vooroordeelen die er uit ontspruiten, scharen zich bijna geheel aan de zijde van de belangen en vooroordeelen van het katoenvoortbrengende Zuiden.

Hun samengaan zou een omkeer in de geschiedenis beduiden, en het Oosten zou een strijd voor het bestaan hebben te voeren tegen een combinatie van Zuid en West.

De heele partijcampagne is dus gevoerd met het oog op dit éene doel: de breuk in de partij te verhinderen. Het contrast tusschen de statengroepen moest verzacht en weggestreken worden; en een man uit den staat Ohio was de aangewezen candidaat voor het presidentschap.

Ohio ligt juist op de helft van Oost en West, en zijn heele bestaan is in twee helften. Zond het afgevaardigden van de eene partij naar het congres, dan koos het, ter vergoeding, voor het huis van wetgeving in den eigen staat mannen van de andere partij; en liet het zich vinden om democratische afgevaardigden te nemen, dan kon men bijna zeker wezen dat zijn gedelegeerden bij de vier-jaarlijksche presidentskeus op een republikeinschen candidaat zouden stemmen. Ohio, zooals de Amerikanen zeggen, is de ideaal *straddle* staat. En van dat Ohio heet de ideaal *straddle* man Mac Kinley.

Op Mac-Kinley is niets te zeggen, en van hem valt evenmin iets te vertellen. Hij was schoolmeester en rechtspraktizijn; dan lid van het congres. Een goed man en een eerlijk man. Met twee karakteristieken: hij is majoor, een graad heusch verdiend in den burgeroorlog; en hij is de vader van de afgeschafte Mac-Kinleywet, - maar bij dit vaderschap speelt het toeval zijn rol.

De Mac-Kinleywet - het heeft maar een haar gescheeld dat zij anders heette - bracht hem de candidatuur voor het presidentschap. Zij beschermde de landbouw en nijverheid der Vereenigde Staten door hooge rechten. Deze Mac-Kinley was dus de Amerikaan die Amerika voor de Amerikanen zou behouden, de concurrentie van het getyranniseerde Europa zou weren, en die zou

maken dat de werkman en de boer loon en prijzen zouden behalen voldoende om hen als een onafhankelijk burger van het nieuwe werelddeel te doen leven.

Voor al het overige beduidde Mac-Kinley's naam niets. Hij had in zijn lange leven dìt en dàt gezegd, zich over goud en zilver zus en zoo uitgelaten; maar wie zegt niet wel eens wat meer of minder dan hij verantwoorden kan?

In allen geval Mac-Kinley wist nu te zwijgen.

Een onbetaalbaar man voor politicians die moeite hebben om hun partij bijeen te houden. Volslagen oncompromitterend. *Straddle*! De onderhandelingen gingen achter zijn rug om. Na lang loven en bieden, na een flinke pressie van den kapitalistenkant kwam de formuleering van het programma tot stand dat de quaestie van den muntomloop, en denkelijk alle andere hangende quaestiën, ongeveer zoo laat als zij reeds waren.

En Mac-Kinley zal, waarschijnlijk, van het jaar 1897 af als president toekijken hoe de zaken gaan, zonder goed te doen, zonder veel kwaad te zien gebeuren: het rechte zinnebeeld voor een tijdperk van overgang in de Vereenigde Staten.

Verweg, daar ergens in Egyptenland, ligt er een te staroogen op het woestijnzand. Het monster bijt niet, en het spreekt niet. Men mag er tegen kloppen. Er is geen leven in: 't is een symbool.

B*.

Uit Canton.[1)]

Een Reis-Impressie.

Leemgeel, zacht verroodend in avondglans, lag Hongkong tegen het rossige, statig-rijzende rotsgebergte. Dit sombere gevaarte stijgt met immenze lijnen omhoog, hier en daar vrediger golvend, met glooiende dalen, en schiet dan rechtop in een hoogen, steilen piek. De rotsen zijn donkergoud, met rood als van fel avondrood, de stad is leemgeel van een stil, heilig geel.

Beneden, klein tegen het roodgouden hooge, ligt de drukke stad met een front van lang-rijende gele huizen tegen de zee. Zij ligt in een damp van witten schijn, opstijgend uit de electrisch verlichte straten, en er ruischt rumoer van stemmen en ratelende ricksha's. Hooger, hier en daar, tegen kuische hellingen, rustig-eenzaam staan de gele bungalows, met hun door de avondzon in brand gegloeide ramen uitziende ver over de zee.

De lange kadestraat is in wit licht van hoog opgehangen ballons met gloeilampen, waaruit melancholieke, intenze manestralen de hooge facades van hotels en offices doodsbleek slaan in het gloeiende geel alom. Klein en wriemelend onder dat

1) Men zie in dit stuk toch vooral geen heimelijke tegenspraak van den heer Emants, die indertijd in dit tijdschrift, een paar jaar geleden, een stuk over Canton schreef, dat ik zeer respecteer, al vindt deze acteur veel leelijk wat ik mooi vond. Ik vertel eenvoudig, evenals de heer Emants deed, eerlijk een impressie uit Canton, en wat is natuurlijker dan dat twee menschen subjectief dezelfde dingen op verschillende manieren zien, en er verschillende indrukken van krijgen, die zij dan ook, beiden oprecht blijvende, op verschillende wijzen uiten?
H.B.

witte licht van boven gaan proppen menschen, in schelle kleuren, hel rood en blauw, van de tulbanden der Sikhs, van de engelsche soldatenjassen, van wuivende chineesche gewaden.

Ik stond op het dek van de ‘Hankow’, de groote rivierstoomboot naar Canton. Overal, wijd in het rond, de booten in de haven; met een sereene kalmte lagen zij op het vlakke water, heel stil. Het tuig om hunne masten stond ragfijn in de ijle atmosfeer, als teêre takjes van dunne boomen, en alles aan hen was zacht-duidelijk te zien en stond zich stil te geven in den langzaam dalenden avond. Zij lagen vertrouwd en moê in de wijde, wijde haven, alsof zij, eindelijk gekomen, daar nooit weer weg zouden gaan en alles daar goed was.

Op de fransche mailboot, vlak over ons, werd een seinlichtje in de voorste mast geheschen; het wiegelde even zwaaiend omhoog en bleef toen peinzen over de zee. Alleen het vage geruisch van de kade verbrak de heilige zeeëstilte, waar alle winde-adem ingehouden.

Plotseling een hoog, droef-klagend geluid, - dit is in een stille haven als een bange smart over de ziel, die huivert, - een ver echoënd galmen over de bergen in het Westen, - en langzaam verdween een groote, donkere boot, uitvarend naar den rooden horizon als een sombere, zwarte vogel. Toen een knarsend geratel van ankerkettingen, en een nieuw, snijdend fluitgeluid vlak bij mij. Nog in de vrede van de stilte vooraf voelde ik mij pijn doen door dit felle. Langzaam draaide onze boot, en ook wij stoomden de haven uit, naar hooge, roode bergen in het Zuidwesten.

En opeens zag ik de stad als iets moois dat weggaat. O! het roodomgloeide geel, het heilige geel van die avondstad tegen de rossig gouden rots! De lantarenvlammetjes flikkerden vér rijend weg, de witte balonnen straalden fel-weenende lichtbundels over de zee, en een blanke damp beefde boven de huizen. Een groote wijding lag over de gele bungalows, hoog tegen hellingen. Zij stonden als matgouden tempels in den avond.

Verder en verder stoomde de boot weg naar de Paarlrivier, en niets meer bleef over schijnen van Honkong dan een droom van geel en rood.

In de verte van de havenkom gloeiden de lichtjes der booten, als roode oogen die ons natuurden.

De sereene, rustig-ruischende zee, waarin ik zacht voor uit zweefde. Nu waren wij in den mond der Paarlrivier, met álom de bergen. De bergen, de goede, vertrouwde bergen van China, die de vrienden zijn van mijne ziel, die ik ken, alsof zij heel intieme menschen waren met oude, lieve namen, zóó innig heb ik gevoeld hun diepste wezen, zoo eerlijk en oprecht hebben zij aan mij gegeven de luchtige reinheid van hunne droomende lijnen, het statig rijzen van hun stijgende wil, het hoog-deemoedige van hun roerlooze, vrome rust.

Dichtbij, aan den rechter oever stonden zij steil-hoog, roodgoud in de donkerende lucht, en op hunne toppen brandden vlammende vuren, die de hemelen deden beven van rossigen weerschijn. Statig rezen de vlammen in die hooge regionen.[1)]

Maar aan den linkeroever was het wezen der bergen zachter, en droomden de vredige vormen liefelijk op in de schemering, met de teedere lijnen van hunne omtrekken bevende van gevoel in de ijle atmosfeer. De avond daalde met zacht suizende schaduwen, en van uit de zee stegen fijne, aetherische nevelen, wolkend tegen de bergen, stil vergaand tegen het rood goud, met groote innigheid. Alles begon te wuiven, te weifelen, te deinzen. Een sneeuwwit zeiltje lichtte ergens op in de verte, intens rein, en was weer weg, of het te ongelooflijk was, zóó wit-puur. Het landschap werd een eindelooze droom. De kleuren vervloeiden, goud gloeide langzaam weg in geel-wit, rood verschemerde in grijs, in de intenzer rijzende nevelen, die wijd en wijd uitwaaiden hunne wuivende gewaden. Het zacht-melodieuze ruischgeluid der golven was zalig vibreerende van gevoel. Overal was fluisteren, suizen, ruizelen, verdroomen, en dat alles in een absolute rust. De zee was een groote, groote ziel. En in een wijding van kuisch getemperd avondlicht daalde een immenze liefde van den Hemel neder .....

Ik stond zwijgend op het dek. Wel kende ik dien plechtigen tijd van bidstonde in de chineesche zeeën, als alles luidloos verglijdt in droomen, als de witte nevel puur en blank over het water gaat, en de innigste essence van de natuur éven klaar op durft schijnen in de eerwaardige schemering, vlak voor de oogen van de verwante menschenziel, die in haar wil

1) Later naar de oorzaak van die vuren op de bergen vragende hoorde ik dat deze door de Chineezen zelven werden ontstoken bij gelegenheid van een godsdienstig feest in Januari, welk is mij niet precies bekend.

vergaan. Ik huiverde. Want dit kan een mensch niet lang dragen, het wijd-strekkend uitspreiden van de ziel, het rekkend reiken om in eindelooze liefde het Al te omvatten. Dit is de alleruiterste spanning van het wereld-verlangen. En bevend ging ik naar beneden, in de kajuit.

Hier was alles weer gewoon. Een deftige, gedekte tafel, met blinkend zilver en kristal. Roode rustbanken. Alles hôtel-achtig. Heel gewoon even een bittertje drinken en een courant lezen. Eu toen een uitstekend diner met een alleraangenaamst causeerenden kapitein. Het had nu niet heel veel meer van China. Alleen, op den achtergrond, een staand rek met geweren en revolvers, met het opschrift ‘loaded’, deed een beetje unheimisch aan. Er konden eens zeeroovers onder de tusschendeks-passagiers zijn, wat wel eens gebeurd is.

Na afloop van het diner ging de kapitein weer naar boven, op de brug. De kajuit was behagelijk warm, en hel verlicht met electrische gloeilampen. En nu dat speciaal oostersche genot te savoureeren, om na het diner een bizonder fijne Manila te rooken, half droomend op een zachte rustbank, onder het dreunen van de machine! Zoo veilig, zoo héélemaal-er-uit, zoo heerlijk ver vàn het gedoe en gescharrel thuis over kunst en literatuur, zoo geen kwestie meer van kibbelen en leuteren over dát is mooi en dat niet, zoo goddelijk in je ééntje in een heel vreemd land overal mooie dingen te gaan zien, met menschen in blauwe en gele zijden gewaden om je heen! Dingen van architectuur, van beeldhouwkunst, van schilderkunst, en oude, oude literatuur van groote wijzen, die nooit het woord artiest hebben gehoord! En dan dat in-gezellig egoïstische, er niets van behoeven te zeggen, maar héél alleen en vrij te zijn - het gaat hun allemaal niets aan - er zoo schijnbaar onverschillig bij te blijven en een fijne sigaar op te steken, terwijl toch in de ziel van binnen alles in uiterst reinen staat in essence is bewaard! Later vertel je 't dan wel eens, zoo bij gelegenheid. Er is niets geen haast bij, zoo met al die vredige bergen om je heen, en al dat groote van zee en horizonnen.

Ik heb daar zóó heel lang op die bank liggen genieten, onder den exquisen geur van allerfijnste sigaren, van tijd tot

tijd eens uitziende door een raampje, en dan overal omhoog sterren, sterren, sterren, en alom zachte bergen in weinig, vaag maanlicht, waar alles goed was en tevreden. En een bizonder reine schittering op heel zacht, egaal water. Zoo alsof alles zóó hoorde in die kalme rust, en zoo is het overal, en anders is er niets in de wereld. En o! zoo veilig, want zoo vér van alles, ongenaakbaar ..... En toen ik daarna op mijn bed lag in mijn hut, was al het geziene van de avondschemering weer voor mijn ziel. Zij verdroomde in die vage zaligheid, als de bergen en de zee. En, ik wil het wel bekennen, dit is voor mij het allerhoogste genot geworden, het niet-uiten, maar het heel stille ondergaan, het onmerkbaar zweven tusschen bewustheid en vergeten, een zielestemming lucht en aetherisch, als in een avondlandschap, als de nevelen hunne wijde, vage gewaden spreiden over de slapende bergen en de zachte, vlakke zee .....

's Ochtends vroeg het ontwaken in helder daglicht, in een groot geluid van stemmen, hooge, schelle keelgeluiden van sjouwers en roeiers. De ‘Hankow’ lag voor Canton, vlak aan de kade. Een nette kade, europeesch, met stemmige rijen boompjes, langs europeesche huizen, waartusschen een kerkje. Maar verderop de donkere chineesche stad, eenvormig laag, met hier en daar de sombere, vierkante torens der pandjeshuizen, of de sierlijke oprijzing van een slanke, smalle pagode, als een vreemde, hoog-ranke bloem met veel klokjes.

Aan de andere zijde de wijde, breede rivier, vol sampans en andere schuiten, een aparte stad van bootjes op het water, vol wriemeling van menschen, en rumoer van schreeuwen. Links buigt zich een zijstroom landwaarts in, een enorme zilveren streep, schitterend vér door de vlakte, met hier en daar een groot gouden zeil glorieus in de zon.

De rivier was luid levend van stemmen en beweeg; het lawaai kwam op mij af als een wind. En nu, in den vroegen morgen, een licht blij zijn, een verlangen om óók hevig meê te doen, vooruit te gaan, óók te gebaren en te spreken. De nevelen van droom wuiven wèg van de ziel, die stil en zwijgend blijft van binnen; het gewone, krachtige leven trilt in het lichaam, gretig ademt de mond de frissche ochtendlucht, en de zintuigen trillen scherp, en voelen intens.

Na een uitstekend ontbijt stapte ik aan wal, en bracht de beleefde ‘purser’ van de boot mij naar het hôtel Shameen. Een donker hôtel, quasi first class, met muffe kamers. Na eene kleine wandeling door de europeesche nederzettingen in Shameen (het europeesche gedeelte van Canton), bestaande uit eenvormige, saaie boulevards, stapte ik vóór het hôtel in een draagstoel, een nauw, vuil hokje van bamboe op bamboestokken, gedragen door drie smerige kerels. De gids van 't hôtel, een poenerige, vereuropeeschte chinees, die slecht engelsch sprak, voorop.

En toén de tocht door de chineesche stad Canton, een stad als alle anderen in China, die ik gezien heb, niet mooier, niet leelijker. De straten eng en smal en donker door de overneigende daken der huizen, die elkaar van weerszijden raken, en overal een benauwing van onbestemde, maar verdachte stanken. Wie er voor het eerst komt wordt er geslagen van walging, zóó sterk dat hij niet meer in staat is, het mooie overal te zien. Maar reeds kende ik dien schijn van benauwing en rotting, van vroeger, uit zooveel andere chineesche steden.

En er is een zeer schoone ziel in die sombere donkere chineesche steden vol vuil en stanken. Zij liggen treurig en grauw, als de half-vergane ophooping van een verdoemd volk, en het lijkt er alles slijk en duister en slechtheid. Maar ik weet, onder al dat hideuze liggen schatten van schoonheid verborgen, en leeft een ziel van glans en schitterende kleur.

Hier ging ik weer langs de winkels van zijde en goud, waar de rijkste couleuren ópfonkelen in het half-duister, waar de blinkende gouden draken glorieus uitgloeien op intensrood, waar aandachtig, als vroom geziene werklieden stil gebogen zitten over lappen blauwe, gele, groene, roode zijde, met teêre hand het goud en zilver bordurend tot precieuze bloemen en bizarre vogels, fijn en gevoelig als trokken zij etsen. Hier ook weêr de winkels van houtsnijders, en lakwerkers, en antiquairs, vol dingen van kunst en hoogere industrie, als wel onbestaanbaar lijken in die omgeving van stof en modder. En waar het zonlicht niet door kan dringen vlamt het helle rood van lappen en neêrhangende tabletten, en schittert hetgoud van stijlvolle karakters. Beestachtige, gekromde koelies loopen als gevloekten onder zware lasten, met schelle kreten, maar hier en daar wuift statig het langzaam waaiende gewaad van een ge-

goeden chinees, die met voorname stappen van zijn geel zijden pantoffelschoenen over den beslijkten grond gaat, als liep hij over rozen. Zóó, door geschreeuw en gelach, door duisternis en stank, door ópschittering van sublieme kleuren, wuiving van hemelsblauw en lichtgroen en vurig paarsch, ging het in het bedompte, overhuifde stoeltje een klein uur lang door de nauwe straten, somtijds hooge trappen op en af, op de schommelende beweging der dragers, als op een deining van zee.

Ik liet even ophouden vóór den winkel van een sjachelaar in antiquiteiten. De draagstoel met een schok neer, en voorzichtig uit het nauwe hokje gekropen. Een hoop volk nieuwsgierig achter mij aan. Een bejaarde chinees wachtte mij voor den drempel op, met diepe buiging, en groet van op de borst saâmgebrachte handen. Even zag ik in spanning door den winkel, met de mij eigen geworden flair van verzamelaar, en wist toen al direct wat ik ook verwachtte, dat de antiquiteiten hier evenzooveel noviteiten waren. En weêr als zóóveel keeren stond ik in bewondering voor de kostbare gebaren van den beleefden chinees, en voor de sereene ernst op zijn gezicht, toen hij mij het met zware eeden voorzette, dat deze - piksplinternieuwe - Kangsai vaas een antiquiteit was uit de Handynastie, van fabelachtige waarde, dat dit blinkend geschuurde koperen wierookvaatje een schat was uit de dynastie der Soeng, en dat dit gewone theekopje, waarvan hij de éénig bestaande vier exemplaren bezit,[1)] afkomstig was uit het paleis te Peking. Want het is eigenlijk niet om boos te worden, het is eerder om voor te knielen, die sublieme gave van fantasie, die de chinees bezit, en ik was volkomen zeker, dat de antiquair op dat moment zelf geloofde wat hij zeide, zoo liefdevol zagen zijne oogen door een enormen bril al die dingen aan, en zoo teêr en gevoelig ging zijn magere, lang-genagelde hand er streelend over. O! die heerlijke gave om de emotie van iets in waarheid te kunnen doorvoelen en te gebaren door de enkele fantasie er van, hoe zalig moet een leven daarmede zijn, wat een immens geluk moet zoo'n chinees zich daar altijd meê kunnen geven!

En dan, al is alles nieuw, hoe mooi zijn al die dingen hier, hoeveel voornamer dan bijna alles in een galanteriewinkel in

1) Een chineesche ‘set’ van kopjes bestaat uit vier, en somtijds tien of acht, maar niet zes of twaalf.

Holland! Die wierookbakjes met hun teêre pootjes, die simpele speksteentjes met die kleine, maar grandiooze lijntjes, die gracieuze poppetjes met die gevoelige gebaartjes, die glanzende witte vazen als blanke bloemkelken! En nu dat fijne Kwan Yin beeldje, dat de sjachelaar mij voorhoudt, wat is dat weêr een keurig figuurtje, hoe mooi is het opgerezen uit die fraai gestyleerde lotusbloem, hoe lucht en rein wuift het lichte gewaadje in zachte plooien er om heen, hoe subliem is het gebaartje, waarmede twee vingertjes der linkerhand prediking wijzen! En ik kocht het elegante poppetje, dat hoogstens vijf en twintig cents waard was, voor drie dollars, omdat ik wist dat ik, in Canton onbekend zijnde, voor een globe-trotter werd aangezien, en het dus toch niet voor minder zou krijgen. En nóg zie ik het verslagen gezicht vóór mij van den chinees, die jammert, dat hij er zoo'n schade bij heeft, en op die manier zijn zaak op de flesch zal gaan. Die fantasie, dat representatievermogen, die kostelijke mimiek in dit land, waar elk wezen een volleerd, eminent tooneelspeler is, een land van opperste kunstenaars! Is China misschien niet één immens tooneel? ...

En nu weer verder, door slijk, modder en drek, langs smerige, fielterige gezichten, door getier en gevloek, half ziek van den walgelijken stank overal, en in beraad om in Godsnaam maar liever terug te keeren .....

Tot dat men mij weer neêrzet voor een tempel. De tempel der vijfhonderd Lo-Han's.

Eerst een paar poorten door, waar menschenmassa's krioelen om stalletjes van vruchten en stinkende eetwaren, en dán een labyrinth van lange, rechte alleeën.

Het was er vol blauwigen wierookdamp, en in dien zachten schijn blonk overal donkerrood van oud goud. Aan weerszijden in lange, lange rijen zaten op steenen terrassen, dicht naast elkaar, kolossale gouden beelden, en de gangen openden zich rechts en links tot andere, overal uniforme alleeën, waarin de roerlooze, plechtige samenkomst van mysterieuze, heilige wezens. Voor elk der vijfhonderd beelden stond een groot wierookvat en een kandelaar; wierook brandde in de vaten, en zóó droomde overal een blauwe damp op, waarin het goud lichtte van een vreemden, mystieken glans. Op elk kruispunt van gangen stond een pagode, in den vorm van een lotusterras, waarin een oud, zwart boeddhabeeld aan elk der vier zijden

statig nederziet op de eerwaardige vergadering van wijzen daarbeneden. Op de hoeken bloeiden slanke porseleinen vazen, als bloemkelken.

Vijfhonderd expressieve gezichten van hooge wijsheid, devoot biddend in roerlooze rust, of verdroomd in intense meditatie, vér van de dingen der wereld of enkelen verschrikkelijk stormend, in woedenden haat tegen de doodsvijanden, de passies, met afschuwelijk verwrongen trekken!

Het was er heel plechtig, van een sombere, gewijde stilte. Dat kwam plotseling uit de benauwing en het leven van zooeven als een wijding van droom.

O, die eindeloos kalme, gouden wijzen, hoe ontzaglijk zaten zij, in een sfeer van vreemde zaligheid, hoe passieloos was veler gelaat, hoe wonder was die roodgulden glans, lichtend in die hooge, koude stilte!

Naast mij, bóven, waar ik laag onder stond, zag een matgouden Ló-Han vreemd-lachend mij aan, zooals ik nooit weêr zal vergeten, met een lach, die over andere dingen in andere werelden gaat, en met een subliem gebaar wees hij op zijn open-gegane borst, waar een heel klein, schitterend beeldje zat, de voetjes op een lotus gevouwen, de oogen starende op de punten van twee opgestoken vingers, verloren in immense zaligheid; zóó wees hij mij met een wonderen lach op zijn bevrijde, pure ziel van binnen!

Vóór en achter, links en rechts, overal liepen de alleeën door, en in alle richtingen, zoover ik zien kon waar ik stond, waren de statige wijzen, in onbeweeglijke rijen, peinzende donkergoud in een droom van zachtwolkend blauw.

En het was als een stuk uit een oude Soetra:

Alzoo hebbe ik gehoord: Toen der tijde woonde de Gezegende (Boeddha) in Srâvastî, in de allee van Geta, in den tuin van Anathapindaka, te samen met een gezelschap van Boeddha's, dertienhonderd, met ouderen, groote discipelen en Arhats, zooals Sâriputra, Mahamandgelyama, Mahakasyapa, Mahakapphina, Suddhipanthaka, Nanda, Ananda, Râhula, Bharadvâga en Arismuddha. Hij woonde te zamen met dezen en vele andere groote discipelen en vele nobele Boddhissatva's, als Mangrusî, den prins, en alle anderen.

En hij woonde te zamen met Sakra, den Indra, den koning der Dewa's en met den Brahmaan Sahârnpati. Met dezen, en

vele anderen, honderdduizenden Naguta's[1] van godenkinderen, woonde Bhagavat in Srâvastî.[2] .....'

En deze tempel was als een gezicht in heel oude, vervlogen tijden, toen de sereene Shakyamuni zijne onsterfelijke predidikingen zeide, met duizenden vrome discipelen in roerlooze rijen devoot om hem heen. Hoe groot, hoe gelukkig, zoo pas uit al die menschen, de menschen leken nu wel als vér uit een nachtmerrie, krioelende wezentjes, wat veilig, hier zoo vér van allen, in die koude laan met gouden goden!

'O-Bi-To' zeide een schelle keelstem.

Een smerig, gluiperig kereltje, miserabel in een vuil grijs lompenkleed. Een puntig dievensnoet, vér, vér van beneden.

Ik wist wat hij hebben moest, en gaf hem een 'kah'[3]

Gretig greep de vieze hand mijn geldstuk.

'Gegroet, vrome Bikshu' zeide ik, met een sneer, dien hij voelen moest.

Maar onverstoorbaar kalm, zijn vuile snuit in een plooi van Nirvâna'sche rust, antwoordde hij weder:

'O-Bi-To', 'O-Bi-To' .....[4]

Amithaba, de Dhyâni Boeddha, de in-zich-zelf bestaande, vóór de formatie der wereld, Amitâbha, de 'abstracte Wijsheid'!

En ik voelde een grooten angst, nu deze havelooze schooier dien subliemen naam op de lippen had, zooals ik zelf wel van véél sublieme dingen spreek, ik, die mijzelf van binnen nauwelijks durf zien, in de duistere afgronden der onbewustheden. Is daarom China mij zoo sympathiek, of liever, zoo vreemd verwant, omdat het een symbool is van een menschenziel? Omdat er van uit het sombere en droeve van duistere onbewustheden de hoogste wijsheid wordt gezongen, en in de gure, donkere wijken een roerloos, statig Boeddhabeeld van immenze wijsheid de handen biddend op de borst vouwt, in allerdiepste contemplatie?

1) Staat hier voor: 'eindeloos velen'.
2) Uit den aanhef der 'Sukhâvatî-vynha-mahayana-sûtra (iets verkort in dit citaat).
3) 10 cents engelsch = 100 chineesche cash.
4) O-Bi-To (Amithaba) is de gewone zegswijze der priesters, die zij voor alle gevallen, en als antwoord op alle mogelijke gezegden gebruiken. Zij denken dat het eindeloos uitspreken van dit heilige woord hun door transcendenten, mystieken invloed tot Nîrvana kan brengen.

Angstig peinzend ging het weer door de sombere straten, en ik wist niet eens meer wat ik zoeken kwam, ik, droomende zwerver, ver van de dingen van mijn land.

Het liefs van zonnige duinen was nu zoo lang reeds weg, en de weiden met gouden koeien, en de weggetjes waar een wagen met paard aankomt in de verte. Het is alles somber en tragisch, alles roept hier van den dood, en mijn grootste geluk was hier immers altijd doodstil liggen aan de zee, met vage nevelen op het water, en overal stervende lijnen en wijkende horizonnen.....

Tot een plof mij weer wakkerschrok. Ik was voor den tempel van den stervenden Boeddha.[1)]

Een met onkruid begroeid voorhof over; dán langs twee pagodevormige wierookbranders, de voordeur van den lagen, breeden tempel binnen. Het is niet in een statige, groote zaal, in pracht van architectuur en kleuren, dat het beeld hier ligt. Een paar gangen door, een trap op, en ik kwam in een kleine, vierkante kamer, in donker, droef licht. Hier stond een armoedig chineesch bed met vuile, groene gordijnen. Ik sloeg ze terug en hing ze over de stijlen. En ik zag een levensgroot, gouden boeddhabeeld dat - o! wondere chineesche naïeveteit - met een deken bedekt was, voor de koude. Ook de deken trok ik weg. Géén beeld van heel fijne afwerking als de oude porseleinen, - een dik, bijna grof gezicht, met grooten neus, en lompe, vette oorlobben. Het haar in krullige vlamknoppen, donkerblauw. Dikke, logge lijnen had het lijf, als dat van een vleezigen, massalen werkman, die één brute kracht is. Maar toch zàg ik het en was het duidelijk, ik zag het, en zal het niet licht vergeten ..... ‘Zóó moet het zijn’ dacht ik, ‘zóó is het grandioze, zachte, teedere einde .....’

Want de gouden boeddha lag met het hoofd zóo rustigjes op een luchtig gebogen arm .... o! hoe rustig en zalig en in sereene kalmte, - de beenen zóó zachtkens gevleid over elkaar, en over het slapende gezicht lag zulk een wijding van eindelooze vrede, dat ik dadelijk voelde, dat hier een ziel verzweefde, en dit lichaam vergloried lag in den glans van haren schaduw.

Zacht, zacht lag daar de boeddha vóór mij, hoe zalig was

1) De Chineezen in Canton noemen het ‘slapende boeddha’, maar dit is verkeerd. Het beeld komt geheel overeen in houding met de siameesche en birmaansche, die den stervenden boeddha voorstellen.

hij daar gelegen, ja, nu wist ik het - hoe heerlijk dit te weten! - dit was geen lijden, geen bange dood, dit was enkel het lucht-droomend verglijden van een bevrijde ziel ....

In een donkere, vuile kamer was het, in sombergeel, treurend licht, ergens op een verdieping van een armoedigen tempel, in de duistere stad van modder en immondices, waar ik zooeven nog walgde.

Toen ben ik haastig weggegaan, na eerst de deken zelf weer over het gouden lijf te hebben geslagen, en de groene gordijnen dichtgedaan. Dit is niet iets om veel van te zeggen, om lang naar te zien. Maar iets om heel stil te bewaren van binnen, om voorzichtig mede te dragen door het leven, en niet meer van te spreken.

En weêr ging het, een uur lang, door de donkere stad, en in mijn moeheid zag ik niets meer dan vage schaduwen. Alleen nog even héél helder, op een breede, open plek, op zij gezien een blanke pagoda, een blanke bloem, rank oprijzend, hoog boven de lage, schuitvormige daken, met zeven gestyleerde terrassen boven rijen zeskantige bladen, en gekroond door een spits van in de wind even zacht klingelende klokjes. Een wondere bloem van steen en porcelein, opbloeiend uit het vuilbruine der huizenmassa's....

Toen heb ik getiffind, in een koude, leege zaal, en later in een donkere hôtelkamer gezeten, met vreemde stadsgeruchten roezemoezend in de verte, en angstig gillen van stoomfluiten dicht bij, op de rivier. Moe van warmte, lam van benauwdheid als ik was, viel ik in een zwaren slaap, donker en leeg, een groote, zwarte onbewustheid, als een afgrond .....

Na het diner 's avonds, werd ik door een jong engelsch student van de ‘consular service’, met wien ik aan één tafeltje had gezeten, geïnviteerd om de ‘flower-boats’ op de Cantonrivier te gaan zien, een chineesche, drijvende buurt van ‘haut plaisir’. Daar hij Canton-chineesch sprak, een dialect waarvan ik maar heel weinig machtig ben, nam ik die invitatie met graagte aan.

En nu ging het in een sampan, onder een rieten dakje gezeten, over een breede, donkere rivier. Voorbij de stad was het alles donker, en van een vreemde melancholie, die ik nergens anders voelde dan op chineesche rivieren. Een zacht

drijven met korte stootjes, onder het droevig gepiep van riemen in de haken, en van buiten niets te zien dan donker water alom. Tot opeens in de verte een rumoer klonk van stemmen en gezang. En wij kwamen bij een groote, opeengehoopte massa, die ik eerst voor een stad hield, maar die uit honderden naast elkaar vastgemeerde booten bestond.[1)] Bamboebruggen op palen vormen wegen tusschen de rijen schuiten, die allen stil liggen.

Met veel moeite liepen wij op die ruwe wegen voort. De eerste schuiten die wij voorbijgingen waren klein en slecht verlicht, en ik zag vrouwen in zwarte jakken met een sigaret in den mond. Maar verder blonk veel licht, en nu kwamen wij bij wonderlijke huizen - want op booten lijken zij niet in het duister - met fijn houtsnijwerk van bloemen en vogels. De deuren open, en binnen alles hel verlicht, veel menschen in kleurige gewaden, en vreemde vrouwenfiguren in schitterende zij. In een der laatste gingen wij binnen. Een aanzienlijke Chinees, de secretaris van den onderkoning van Canton, gaf daar een feest. De boot leek wel een langwerpige smalle, lichte doos met menschen. De eerste indruk was rood en goud. Langs de muren veel spiegels in vergulde lijsten, en veel roode tabletten met gouden karakters. Overal europeesche kronen en lustres, met veel glazen breloques. Overal schitterde en fonkelde kristal en licht.

Langs de wanden, als in chineesche ontvangzalen, stoeltjes van zwartbruin hout, rijk ingelegd met parelmoer, en rijk besneden. Naast elke stoel een laag tafeltje, voor de thee. In het midden een fijn geörnamenteerde tafel op drakenpooten, waarop allerlei porseleinen schalen met lekkernijen, en waarom rijkgekleede chineezen met wondere, frêle wezentjes - bloemen? feeën? - van lichte, tintelende couleur, met vreemde droomgezichten, nog niet gezien.

Mijn beleefde nieuwe kennis stelde mij voor aan een immensen, loggen chinees, met enormen, vooruitstekenden buik en vuurrood gezicht, een vette, lomplachende vleeschklomp. Ik boog zoowat en mompelde iets van het weinige mandarijn dialect wat ik kon - en dat een hooggeplaatst chinees door het geheele rijk verstaan moet. Maar ik heb niet gehoord wat hij toen zeide, want ik keek naar die vreemde, ongeloofelijke

1) In September 1894 is deze geheele bootenbuurt door brand vernield.

wezentjes om de tafel. Ze waren allen zoo klein en broos in de fonkelende rose en hemelsblauwe gewaden met teêre bloemen en vogels daarover geborduurd, rose omzoomd met blauw, en rood met goud, en helgroen met fel geel, alles schitterend en tintelend in 't intenze licht, wijde korte gewaden over wijde broeken, met vage, vermoede vormen er héél even doorkomend. En dan die gezichten, allen zoo poederwit en bloemenrood, en die ópgaande wenkbrauwbogen, en die kleine zwarte amandeloogen die niet schijnen te zien wat om hen heen is, maar enkel vage, verre mysterieën! De slanke droomwezentjes van porseleinen vazen en van op zijden waaiers en schermen en bizarre teekeningen. En alles even sterk uitkomend van kleur, als rijstpapier zoo intens, kleuren alleen in China te zien. Er stond er een op, met veel geruisch, en kletteren van jaspis sieraden, en nu zweefde het kleurig schepseltje naar ons toe als op het rythmusje van een heel langzame droommuziek. De zijden miniatuurschoentjes van een héél klein kindje raken maar even den grond, en het toch zoo lichte lichaampje, te zwaar voor die babyvoetjes helt links en rechts telkens over, en wiegt in het wankelend evenwicht, met telkens uitstrekken van een wijden mouw, als een vlag van een équilibriste. Dit kleine, zijden figuurtje, als uit een droom gekomen, dit heel teêre, frêle wezentje komt bij den kolossalen chinees staan als zijn kindje ver beneden zijn schouder reikend, en wil den vleezigen reus, die haar lief is, weer meêtrekken naar de tafel, om te eten.

Maar hij zeide haar iets, wat ik niet verstond, waarop zij ons met haar zwarte oogjes aankeek, eerst half-bang, toen verwonderd, toen guitig, en opeens in een schel gelach uitschaterde.

De dikke chinees scheen een héél goed vriend van mijn kennis te wezen, wat deze mij dan ook verzekerd had, want ineens vroeg hij mij wat in gebroken, maar toch verstaanbaar engelsch:

‘Please sit down there, with my friends. Do you like a mistress?’

En daarna een bulderend gelach. Nu zag ik pas dat hij een beetje dronken was.

‘Hoe zou ik durven? Hoe zou ik durven?’ riep ik, dezen keer voor de eerste maal dit in China gebruikelijk antwoord eens heuschelijk meenend.

Want die zijden, kleurige schepseltjes daar zijn geen vrouwen. Het zijn geschilderde, met zijde omhangen automaatjes, ze zijn broos als vlinders, de kleur zit er in fijn poeder op, ze geven stellig af als je er aankomt. Hoe dit ooit aan te roeren - zou er geen griezelige, bleeke wond overblijven als bij een kapel, - zou die mooie kleur er niet afgaan, en dan al die heerlijke, zachte zijde, zou het niet kreuken, zou het niet scheuren en vlekken, en dan die curieuze, porseleinen gezichtjes, me dunkt ze zouden breken en in scherven vallen als de poppetjes op zoo'n waaier als je er even aan stoot.

Wat een vreemd festijn, die logge, groote kerels, meestal met dikke buiken en opgezette tronies, die daar vreemde vruchten eten en uit miniatuurkopjes thee en wijn drinken met porseleinen poppen, die dadelijk breken!

Wij werden opgenomen in den kring. Naast mij zat een figuurtje in roode zij, met sterk riekende bloemen in 't haar, en een smalle band van blauwe ijsvogelveeren, bezet met groote paarlen, over een smal, wit-gepoederd voorhoofd. Zij zat mij aan te kijken alsof ik een vreemd, zwart monster was in mijn europeesche jasje, en begon telkens met andere zulke vrouwtjes uitbundig te lachen over zóóiets ongerijmds. Onze gastheer liet de muziekinstrumenten komen, en het wezentje naast mij begon met haar kleine, roodporseleinen vingertjes in iets als een kleine guitare te tokkelen. Vreemde, maar heel zangerige wijsjes, en een vreemde stem er tusschen, zingend in heel hooge noten ongehoorde faussetten.

Het ging er alles heel netjes toe. Niets van de ruwe grofheid als op europeesche bacchanalen, al was het nog een ietsje anders dan in een europeesche salon. Deze vlinderachtige dametjes zijn dan ook de meest ontwikkelde van China, en onderwezen in literatuur en muziek.

De booten - ik spreek hier enkel van de besten niet van de kleineren - zijn geen publieke lokalen, maar worden door een of meer rijke chineezen afgehuurd, en de feestvierenden zijn allen gasten. Behalve een toiletkamertje zijn er geen andere vertrekken dan de feestzaal. Na het festijn gaan allen naar huis.

Mijn nieuwe vriend was in druk gesprek met de Chineezen, maar ik zeide niet veel, en zat, een geurig kopje ‘siaochoeng’ thee savoureerend, de porseleinen vrouwtjes aan te staren, die

ik nog nooit zóó gezien had. Ik kende alleen van Cantonvrouwen de korte, dikke ‘girls’, die overal in China, in de Straits en in Indië zijn te vinden, gekleed in de glimmende zwart bombazijnen jakken. Maar dézen waren de echte chineesche feeën uit de oude sprookjes en legenden, die op feniksen en reigers door de lucht zweven, of voorbijdrijven op wolken, als Ho Sien Kou, het wondere, lichte wezen, dat nooit at, en in het volle daglicht eindelijk ten hemel voer, als te lucht en broos voor deze aarde. Ik trachtte te vergeefs mij voor te stellen, dat die gekleurde, teere poppen courtisanes waren, zoo vaag en vreemd bewogen ze, zoo klein en tenger leken ze, zoo curieus automatisch waren hun gebaartjes, als werden ze onzichtbaar door touwtjes bewogen. Toen de dikke secretaris zijn zware hand op de fijne, zijden schoudertjes van zijn meisje legde, had ik een gevoel alsof ik een porseleinen voorwerp zag breken. Maar ze weerde hem af met een keurige wending van haar wit zijden waaier, en lachte met een hoog geluid, te hoog fausset om natuurlijk te zijn, maar dat bizonder mooi wordt gevonden in een chineesche vrouw. - Hoe'n vreemd gevoel was het, toen later zoo'n wezentje achter elk der gasten kwam te staan, zooals gebruikelijk is, om wijn te schenken. Telkens als het gepoederde roode handje bij mijn kopje kwam, en een zijden wijden mouw even ruizelend mijn jas effleureerde, week ik onwillekeurig terug, en keek bezorgd of er niets was afgegeven, en geen roode of witte vlek was gekomen op het zwarte laken .....

Het was laat toen wij, na vele stijkages en buigingen, afscheid namen van de overbeleefde Chineezen en hun raadselachtige schoonen. En toen ik weer in de donkere sampan zat en over de doodstille, duistere rivier gleed, had ik moeite te gelooven, dat ik de schitterende, kleurige poppetjes van de oude vazen en rijstpapieren plaatjes werkelijk levend had gezien, en dat alles misschien niet enkel een vertooning meer geweest was op dat immenze tooneel, dat China is.

De stad, toen wij naderden, lag donker en somber, met hier en daar een schaarsch lichtje, een groote opeenhoping van zwarte vormen in de duistere droef heid, die over al de chineesche steden ligt, als een vloek. Het gezicht op zoo'n ontzachelijk groote stad, doodstil onder den zwarten nacht, vanuit de wijde, duistere rivier, is beangstigend met een vreemde

beklemming. De intens roode en blauwe lichtfiguurtjes weken weg voor mijn denken, en opeens dacht ik om de vijfhonderd gouden wijzen, statig gezeten in den damp van blauwen wierook en om de heilige, zalige Boeddha, die daar lag te sterven in het donkere kamertje, achter armoedige, groene gordijntjes, dáár ergens in die zwartgrijze massa, zoo somber en dreigend vóór mij, de mysterieuze, fabelachtige stad van wonderen, die Canton heet.....

HENRI BOREL.

De Mimen van Herodas.

Egypte, de bakermat der sphinxen, was ten allen tijde het land der raadselen. Nòg heeft de zegswijze der ouden haar kracht niet verloren: uit Egypte komt altijd iets nieuws. Zijn het thans ook al geen sphinxen of pyramiden, geen nijlpaarden of ibissen die de bewoners der beschaafde wereld, hooger-òp levend, in verbazing zetten - een sarkophaag, naar het heet van Alexander den Grooten, met fijn beeldhouwwerk versierd, een mummie gewikkeld in belangwekkende papyrus-rollen, verbazen en verrassen de menschheid. Zij doen de geleerden en allen die belangstellen in de oudheid, juichen over een vondst waarop men niet had mogen rekenen. Want al verbeelden wij ons vaak de oude wereld nog al redelijk goed te kennen, toch moet het toeval ons nog dikwijls iets aan de hand doen, dat ons een anderen blik gunt op geheel of slechts gedeeltelijk bekende zaken. Was het in 1777 de ontdekking in een varkenskot van het Homerische hymne van Demeter door Matthaeï, en nòg vroeger dikwijls boekbanden en orgelpijpen hersteld met kostbare perkamenten of palimpsesten in kloosters, die ons onbekende geschriften deden vinden of wèl bekende beter deden waardeeren - in onzen tijd was het (een jaar of vijf geleden) de mummie van Sarapus, Sarapions zoon, in het jaar 13 vóór Christus gestorven, die ons ongedacht een schatkamer met pretieuse verrassingen opende.

Weinig vermoedden de personen die vóór 19 eeuwen den doode in zijn laatste omhulsel wikkelden, hoe het gebrek aan linnen dat hen tot beschreven papyrus-vellen hun toevlucht deed nemen, aan de Europeesche wetenschap na zóóveel jaren een bron van genot zou verschaffen. Hunne verlegenheid deed

uit dit Egyptisch graf, door tusschenkomst van Arabische dieven, den bestuurders van het Britsch Museum de gelegenheid aan de hand om de geleerde wereld te verblijden door een gewichtige letterkundige openbaring.

Vooraf ging de publiceering van het veelbesproken stuk ‘de Republiek der Atheners’ van Aristoteles, tot nog toe onbekend, hoewel dikwijls genoemd, o.a. door Cicero, die het in zijn bibliotheek bezat. Als hongerige gieren op een prooi, stortten zich de philologen op het Grieksche stuk om het na te pluizen en te emendeeren, te verklaren en uit te geven. Het vinden van zulk een kostbaar werk is een *te* groot evenement om niet allen in rep en roer te brengen, die, na eeuwen van zoeken en schaven en vijlen, weinig meer op het reeds afgejaagd philologisch terrein te doen vinden en die met frisschen moed op een nog onbetreden gebied de schreden zetten. Tevens werd in het licht gezonden de inhoud van vijf papyrussen, fragmenten bevattend van de Ilias, een grammaticaal extract, wellicht getrokken uit een werk van den beroemden Tryphon, verder het slot van een rede van Hyperides, en last not least, zeven mimiamben van een dichter, dien wij Herodas zullen noemen, al is het niet uitgemaakt dat de spelling van dien naam geheel juist is.

Aan de Engelsche uitgevers: Kenyon en Rutherford is ieder die iets gevoelt voor de oude wereld, dank verschuldigd voor hunne moeite, al zullen ook tal van generaties van geleerden hun verstand op den gruwelijk verminkten tekst kunnen spitsen, vóór die geheel gezuiverd, hersteld en aangevuld is - àls dat ooit het geval zal zijn. En des te schooner is hun arbeid, omdat zij de wereld zoo spoedig deelgenoot maakten van hun vondst. In tegenstelling met zoovele bibliothecarissen op het vasteland, die hun voorrecht van eersten uitgever misbruiken door het ‘nonum prematur in annum’ in werkelijken zin toe te passen op de schatten aan hunne zorg toevertrouwd; die zelfs het ‘nonum’ overschrijden, de wereld laten wachten, de nieuwsgierigheid prikkelen en dan ten slotte tòch nog niets uitgeven - in tegenstelling met die egoïsten brachten Kenyon en Rutherford het woord van hun landgenoot Shelley in praktijk: ‘Men verdubbelt zijn roem door dien te deelen met anderen.’

Uit het donkere graf, uit het doodenomhulsel treedt een frissche, levende gedaante te voorschijn, een schepsel van leven

en bloed dat het geraamte weer bezielt en doet bewegen - al draagt het hier en daar de onmiskenbare sporen, verkeerd te hebben in verdrukking en al is het er niet zonder kleêrscheuren, in den werkelijken zin, afgekomen. Men ontwikkelt niet ongestraft een bekleedsel, dat 19 eeuwen in de grafgewelven een rust genoot - een rust des doods.

Wij kenden den thans wedergevonden dichter, althans van naam. Men wist vóór de vondst van 1891 dat er een gedistingeerd Grieksch dichter bestaan had, door den één Herodas, door den ander Heroondas genoemd. Daar de eerste spelling op twee, van elkander onafhankelijke plaatsen (bij Plinius en bij Stobaeus) wordt gelezen, bestaat er meer waarschijnlijkheid dat deze vorm de juiste zal zijn, dan dat Heroondas, hetwelk alleen bij Athenaeus voorkomt, de richtige lezing zal wezen. Op den laatst gevonden papyrus evenwel wordt 's dichters naam niet aangetroffen, en de onzekerheid blijft dus bestaan. Dat wij hier echter werkelijk te doen hebben met het werk van den eertijds gevierden dichter Herodas, dien Plinius prijst en dien hij als meester blijkt te waardeeren, door hem in éénen adem te noemen met den ons wèl bekenden Callimachus, bleek uit het terugvinden van vijf der tien fragmenten, die reeds op naam van Herodas stonden, onder de meer dan 800 verzen welke ons door de mummie werden teruggegeven. Wat er over was, beteekende weinig. Door de achtenswaardige vlijt en nooit genoeg te waardeeren peuterlust van een snuffelend geslacht van anthologen en notitie-makers, waren scherven en splinters uit de algemeene verwoesting van de antieke geesteskamer gered. In het alluvium van proza en poëzie, naar het litteraire moeras door den stroom des tijds meegesleept, waren onder veel onnutte en waardelooze dingen, ook wel kostbare en fraaie steenen aangeslibt. En voor een zeer bescheiden deel was die snuffelijver ook onzen dichter Herodas ten goede gekomen. Enkele brokstukken bezat men, waaruit men wel wilde, maar niet kòn besluiten tot aaneengeschakelde stukken, dramatische scènes. Thans is de identiteit bewezen, en ook Plinius is door de sprekende feiten gerechtvaardigd, wanneer hij de gedichten van Herodas op gelijke waarde schat als die van Callimachus, met wier beider werken hij de pennevruchten van een vriend, Antoninus, vergelijkt.

Weten we omtrent bepaalde navolgingen van Herodas bitter

weinig, iets meer kunnen wij nagaan ten aanzien van de dichters die hij tot voorbeeld kan hebben gehad.

Reeds in de 5e eeuw v.C. kennen wij het bestaan van mimen, d.w.z. korte stukjes ‘nabootseerkunst,’ om een woord van Vondel te gebruiken. Sophron van Sicilië en zijn zoon Xenarchus schijnen het geweest te zijn, die dergelijke genrebeelden in gecadanceerd proza schilderden en omlijstten. Hunne namen zijn ons bekend, van hunne werken niets. Beter ging het ons met Theocritus, die, naar ons wordt meegedeeld, Sophron navolgde. Deze laatste schreef echter proza; Theocritus verzen en wel in een heerlijk mengsel van natuur en geraffineerde kunst. Sainte-Beuve noemt de herdersdichten van Theocritus (en Vergilius) ‘halve waarheden in de schildering van natuur en zeden.’ ‘La nudité énergique et naïve’ is het, die Sainte-Beuve het meest in Theocritus verklaart te beminnen. En dàt is het, wat hem ook Herodas, zoo hij dien gekend had, zeker zou doen liefhebben. Maar als Herodas Theocritus nabootst in fijne trekjes, afgekeken aan het werkelijke leven, dat belangstelling wekt waar men het ook bespiedt - dan mist men wat Theocritus zoo aantrekkelijk maakt: de grootsche of liefelijke schilderingen van natuur en veld, van wouden en bergen, van hemel en zee.

In hoeverre evenwel beiden, Theocritus, en, dóór hem, Herodas den invloed ondergingen van Sophron van Syracuse, is niet uit te maken.

Men weet dat Sophrons mimen verdeeld waren in twee soorten: mannelijke en vrouwelijke (*ἀνδρεῖοι* en *γυναιχεῖοι*) al naar mate mannen of vrouwen er de hoofdrol in vervulden. Wij kunnen zien hoe Herodas zich tot de laatste soort het meest voelt aangetrokken, en juist niet door de edele eigenschappen van het betere deel der schepping. Meer nog dan Euripides zou hij den naam verdienen van Misogynus, vrouwenhater. Zijne vrouwen zijn ja, eenvoudig, oprecht, maar - in het verdorvene; weinig geflatteerd, en slechts hare oprechtheid in het verkeerde strekt haar tot verontschuldiging. Zij hebben van den dichter een gemakkelijkheid en een natuurlijkheid gekregen, die ons inpakt, ons om den tuin leidt. Cynisch brutaal, verbazingwekkend gemeen zijn ze (op een heel enkele uitzondering na) niet. Ze afficheeren zich niet, want ze zijn natuurlijk. In cynisme toch treedt brutaliteit op den voorgrond.

De kunstenaar teekent naar het levend model, maar zijn model zet zich niet in een bestudeerde houding, want zij weet niet dat zij er voor zit. Door dit alles geeft de dichter zijn lezers de illusie personen te ontmoeten die hun reeds bekend zijn. Daarom zijn ze typen.

In choliamben (hinkiamben), voor het eerst gebruikt door Hipponax, den vlijmend-scherpen bultenaar-dichter, om wiens diep-wondende verzen zich tegenstanders verhingen, goot ook Herodas zijn verzen, waarbij het venijnige, bijtende langzamerhand was verzacht tot onschadelijken spot, tot ironie. Het werd de taal voor de elegante, dichterlijke feuilletons, soms pikant en ondeugend, soms ernstig; onder vaardige hand worden ze sierlijk, geschikt voor een aardig genrebeeld.

Schlegel karakteriseert de hinkiamben in de volgende regels, waaruit men terstond een denkbeeld krijgt van den stootenden, hokkenden dichttrant (verzen als pijlen met weerhaken) die echter in het Grieksch bij lange na niet den hortenden indruk teweeg brengt, dien het Duitsche versje geeft. Wellicht is dit met opzet zoo gedicht, om door overdrijving de gewilde uitwerking te verkrijgen.

> Der Hinkiambus ist ein Vers für Kunstrichter,
> Die immerfort voll Naseweisheit mitsprechen,
> Und eins nur wissen sollten: dass sie nichts wissen.
> Wo die Kritik hinkt, muss ja auch der Vers lahm sein.
> Wer sein Gemüth labt an Gesang der Nachteulen
> Und wenn die Nachtigall begint, das Ohr zustopft,
> Dem sollte man's mit scharfer Dissonanz abhaun.

Dat de Hexameter, de statig voortschrijdende dactylische versmaat, recht geschikt voor beschrijvingen, minder gepast klinkt voor meer familiare samenspraken, had reeds Aristoteles opgemerkt. In de dagelijksche spreek- of schrijf-taal zal men dan ook eerder een stuk iamben (ongewild aangebracht) vinden dan een brok van een hexameter. En zoo is het licht te verklaren dat Herodas voor zijn genrebeelden, geschetst en gegroepeerd naar het dagelijksch leven, ook de minder deftige versmaat koos.

Vóór de gewichtige ontdekking van 1891 waren allerlei onderstellingen opgebouwd omtrent de woonplaats en den leeftijd van den dichter. Bij de vermelding door Plinius vinden wij

in een uitgave (van Cortius, 1734), als noot, een paar kolommen philosophie en uitweiding over den daar genoemden Herodas, waarvan door de Egyptische vondst geen enkele syllabe eenige waarde behoudt. Th. Bergk, de geleerde uitgever van de Poëtae lyrici zag in Herodas een tijdgenoot van Xenophon (± 400 v.C.) en wel alleen op dezen grond dat de naam Gryllos, dien ook één der zoons van Xenophon droeg, in één der fragmenten voorkomt. Anderen plaatsen hem in den lateren Romeinschen tijd. Deze - omdat in één der stukjes een vader zijn zoontje het woord ‘Maro’ laat spellen, toevallig den achternaam van den dichter Vergilius. Gene - omdat de zinswendingen en ideeën van den dichter Catullus veel overeenkomst hebben met die van Herodas. Maar de taal der liefde, de taal der koppelaarsters, van winkeliers die hun waar aan den man willen brengen, van dames die over de meid klagen, van moeders, ontevreden over hare jongens, zal wel in hoofdzaak altijd dezelfde geweest zijn en steeds dezelfde blijven. Doet niet de taal van de Entremetteuse uit n°. 1 (een nummer, waarvan wij echter de vertaling niet zullen geven) denken aan ‘La vieille damnée’ van Scarron; de klachten over de dienstboden in n°. 6 aan Laurillard's: ‘'t Is erg met de meiden!’ Vindt men niet bij Gyp, bij Lessing in de Minna von Barnhelm, bij Schiller in Wallensteins Lager scènes, die, uit de lijst genomen, als genre-stukjes dienst kunnen doen op dezelfde wijze, waarop Herodas' mimen dat deden?

Hoe? - 't Is moeilijk met zekerheid te zeggen, al kan men zich in gissingen verdiepen. Wellicht waren deze en dergelijke letterkundige voortbrengselen in gebruik als ‘lever de rideau,’ misschien ook deden ze dienst als vertooningen of voordrachten bij diners en gezellige bijeenkomsten. De kortheid der stukken zou pleiten tegen de geschiktheid voor een opvoering. Maar zijn Vergilius' korte herdersdichten óok wel niet opgevoerd of gezegd op de planken, en om meer moderne voorbeelden te noemen, zijn Ooquelin's monologen en van Zuylens voordrachten zooveel meer omvattend? Voor een groot tooneel zijn de miniaturen van Herodas zeker ongeschikt; het zijn voortbrengselen van kunst, die men niet op de openbare, druk bezochte markt te koop biedt, niet te midden van het gewoel der groote menigte nasnuffelt, maar op zijn gemak geniet. De stukjes van Herodas hebben allen het eigenaardige kenmerk van het Alexandrijnsche tijdvak. De invoed van het groote, het ge-

wichtige verdwijnt; de *kracht* gaat verloren. Het enthousiasme is vervlogen, de smaak voor het kleine, het ‘niedliche,’ het ‘coquette’ treedt er voor in de plaats. Van goden en helden is de belangstelling der poëzie overgegaan op de nederigen in den lande en de alle-dag-menschen. Zij daalde neer uit den hemel op aarde, de poëzie, en zocht zich bij voorkeur een terrein van waarneming in het burgerlijke en kleine. In de hymnen van Callimachus en in het heldendicht ‘De Argonauten tocht’ van Apollonius uit Rhodus toont zich o.a. die smaak voor familiare scènes ook in het verheven gebied der goden. De Alexandrijnsche dichters houden zich gaarne met genrebeelden bezig. Zij copiëeren de natuur. Van daar hun realisme. Ja, men kan verder gaan en vele dier scènes, in het bijzonder die van onzen dichter Herodas, vergelijken met schilderwerken van de Hollandsche school, genrebeelden in den trant van Adriaan van Ostade, van Mieris, Terburg en Dusart. De laatste schonk ons een stuk, waarvan men zou kunnen denken dat hij de scène in den schoenmakerswinkel (No. 7) gekend had en die had willen illustreeren. Adriaan van Ostade gaf ons een school, welke afbeelding bij Herodas' derde mime als titelplaat zou kunnen dienen. De gallerij van Herodas' genrestukken ontleent haar groote aantrekkingskracht en bekoring aan de wijze van uitvoering. Het smijïge, het soepele van de taal leent zich tot een lossen dialoog of een vlug loopende alleenspraak; het levendige van de voorstelling wekt op en sleept mee. Door allerlei volksuitdrukkingen, spreekwoorden en zegswijzen, familiare vergelijkingen worden wij een oogenblik verplaatst in die voor ons vreemde wereld, welke toch in algemeen menschelijke trekken geheel dezelfde is als onze tegenwoordige. Men vindt in de klassieke litteratuur dikwijls gewag gemaakt van Coïsche gewaden en sluiers, beroemd om hunne fijnheid, doorzichtigheid en coquetteerende kracht om veel te bedekken en toch veel te laten zien. Zoo is het ook met de kunst van Herodas. Wezenlijke poëzie zal men er tevergeefs zoeken, het zijn verzen ja - maar slechts door den gebonden vorm. De inhoud is proza, somtijds zelfs plat-proza, èn in gedachten, èn in woorden. De taal is die van het dagelijksch leven, die van winkel en straat, van school- en huis-vertrek, van tempel en rechtbank. Doch wie gaat naar van Zuylens voordrachten luisteren om verheven poëzie te hooren zeggen? Wie verwacht bij de Fransche monologen hoog zwevende dichterlijke gedachten?

Uit het hierboven gezegde blijkt dus reeds, dat bij Herodas aanknoopingspunten te vinden zijn aan het Alexandrijnsche tijdvak, dat is dus aan de 3e eeuw vóór Christus, het bloeitijdperk van het Grieksche kunstleven in de hoofdstad van het Egyptische rijk, toen dit zich ontplooide en op een hoogen trap van ontwikkeling kwam te staan onder de Ptolemaeën.

Enkele aanwijzingen duiden zelfs vrij nauwkeurig den tijd van zijn bestaan en zijn woonplaats aan. Beider behandeling is moeilijk te scheiden. De dichter komt vàn, of althans woont òp het eiland Cos, dat verraadt ons ook de (wel niet geheel zuivere) Ionische taal zijner gedichten, die ons voert naar de eilanden der Aegeïsche zee, naar Lesbos, Ephesus, in elk geval naar een brandpunt van letterkundig leven en streven. Het is bekend dat Cos een centrum was van wetenschap en letteren in de periode der Ptolemaeën. Er bestond een soort van dichter-club of kunstenaars-vereeniging, waartoe (doch vóór Herodas) ook Theocritus, Philetas, Callimachus en Aratus kunnen of zullen behoord hebben. Wij weten o.a. dat Philetas er woonde, aan wien Ptolemaeus I zijn zoon, den lateren Ptolemaeus II Philadelphus ter opvoeding toevertrouwde. Wij hooren ook, dat Cos in enge verbinding stond met Egypte, waaraan het in de 3e eeuw v.C., waartoe wij ons bepalen, onderhoorig was. Er bestond zelfs een dagelijksche veerdienst tusschen Alexandrië en Cos. Zoo verklaren zich ook in Herodas' scènes enkele enthousiaste vermeldingen van het Alexandrijnsche leven. De dichter was in de hoofdstad thuis, dweepte er mee, en toont de opgewondenheid van een provinciaal voor de heerlijkheden van de stad, die voor hem *de* stad is. Egypte was Grieksch, aan de kust ten minste - evenals Algiers thans Fransch is (niet in den zin van een Fransche bezitting). Zoo moet ook Alexandrië in veel opzichten de gedachte gewekt hebben aan een Grieksche stad - al was het publieke leven er ook eenigszins anders, daar men er vrouwen en kinderen op straat zag krioelen, iets wat in Griekenland niet in die mate het geval was. Dit (voor een Griek) eenigszins stuitend verschijnsel, gevoegd bij de nadeelen der vermenging van het Egyptische en Grieksche ras, deed het Alexandrijnsche gepeupel in de oogen van zuivere Grieken als bijzonder diep gezonken beschouwen. Men lette niet meer op het Egyptisch element; men gaf er niet meer om. Ja, het was zelfs zóó ver gekomen

met de wegcijfering van het inlandsch belang, dat de directeur van het binnenlandsch bestuur den titel voerde van ‘Beheerder der Vreemdelingenzaken.’

Dat al wat er aan dichters en kunstenaars op Cos leefde gaarne den blik naar de kunstbeschermende hoofdstad richtte en daarbij niet het minst naar het prachtlievend hof, spreekt wel vanzelf. Herodas behoeft volstrekt niet in Alexandrië gewoond, nog minder aan het hof verkeerd te hebben; want zóóveel kennis van de hoofdstad als Herodas' gedichten verraden, bezat een bewoner van Cos wel vanzelf.

Onder de bekende heerlijkheden van de groote stad worden in één der stukjes een paar instellingen opgenoemd, die omtrent Herodas' leeftijd tamelijk vaste gegevens aanbieden. Vooreerst het *τέμενος Θεών ἀδελφών*, d.w.z. het heiligdom van de broeder-en-zuster-goden. Hiermee wordt bedoeld de tempel door Ptolemaeus Euergetes gewijd aan de nagedachtenis van zijn voorganger Ptolemaeus Philadelphus en diens echtgenoote en zuster Arsinoë. Wanneer wij nu weten dat Ptolemaeus Philadelphus tot aan zijn dood in 247 regeerde, dan is tevens uitgemaakt dat het gedicht eerst nà dien tijd kan zijn ontstaan, en dat de dichter dus in het midden der 3e eeuw gewerkt heeft. Ongetwijfeld mag men aannemen dat onder Philadelphus' bestuur poëten als Callimachus, Philetas, en Herodas een gulden tijd beleefden. De goudmijnen van Zuid-Egypte, een tropisch Siberië, werden reeds door de oude inboorlingen van het land met goed gevolg geëxploiteerd, en Ptolemaeus Philadelphus trok er evenveel voordeel van, als later de Romeinen, die naar de mijnen hunne veroordeelden zonden tot een droevige verbanning waarvan men zelden terugkeerde.

Uit die bron van ellende voor de arme gestraften ontsprong voor Philadelphus de stroom van weelde, die hem door Theocritus doet geprezen worden om zijn vrijgevigheid jegens priesters, dichters en vrienden, die hem hoffunctiën in het ontelbare deed scheppen, waarvan nog elke nieuw gevonden papyrus ons weer onbekende soorten doet kennen. Voor hem, die door den één wordt genoemd een tweede Salomo, genietend van den roem zijns vaders; door den ander een oude Roi Soleil; door een derde één dier pleizier-koningen, die alleen bij ongeluk iets goeds uitrichten - voor hem was één der grootste lief hebberijen de inrichting welke in de tweede plaats door Herodas wordt

genoemd, en mèt het Heiligdom der broeder-en-zuster-goden, een tijdsbepaling mogelijk gemaakt. Het is 't Mouseion dat ik bedoel. Het Museum, waarin het critiseerend en jaloersch geleerden-gezelschap zich in litteraire twisten en haarkloverijen vermeide, het Moeseion, door een spotvogel genoemd: ‘een volière der Muzen, waarin boekgieren gevoederd worden.’ De bewoners van dat studeerend oude-mannenhuis vervielen, helaas! zooals Mahaffy, de bekwame beschrijver van het Helleensche leven, het uitdrukt tot ‘captious criticism, querulous pedantry, ostentatious learning.’ Er waren geleerden die zich daarom uit Alexandrië terugtrokken, hunne vrijheid te lief hadden, en elders leefden, bijv. op Cos. Daar konden zij, zonder door die afscheiding een geestelijke verstomping te ondergaan, zich van de drukke menigte afhouden en werken, ver ook van de vittende ijverzucht der hofbrood-etende geleerden, die, nu zij elkander het brood uit den mond niet konden misgunnen, elkander de geestelijke spijze benijdden. Evenwel kwam bij al dit werk geen nationaal belang in het spel. Daaraan is het dan ook wel meê toe te schrijven, dat de litteratuur, dáár beoefend, geen stand hield, weinig ‘school’ maakte. De geleerden waren menschen uit allerlei streken toevallig samengekomen. Hun werk was geen nationaal gewas. De een wiedde vaak uit, wat de ander had geplant. Men treft er dan ook tweeërlei richting aan: dichters die mythen behandelen waaraan zij zelf niet gelooven, die goden bezingen welke zij zelf niet eeren, alles ter wille van de smeer, afdruipend van den hofkandelaar. En óók vindt men er die, als Herodas, tot een ander uiterste overslaan, en realist worden à outrance. Theocritus was de eenige, die de klippen ontzeilde en een nieuw genre schiep. Uit zijn frissche beschrijving van bosschen en bergen waait ons een verkwikkende wind tegemoet, geheel verschillend van de bedompte atmosfeer der studeercellen en de muffe boekenlucht. Hij blijft voor ons zijn aantrekkelijkheid behouden, maar de oude mannetjes en snuffelaars uit het Moeseion vonden Callimachus met zijn taaie geleerdheden vrij wat belangwekkender.

Hoe het zij - het Museum bestond, toen Herodas zijn mimiambe, bij ons als No. 1 genummerd, dichtte. Immers hij noemt die stichting op onder de merkwaardigheden van Egypte's hoofdstad. Daar men nu doorgaans aanneemt dat het Museum is gesticht onder Ptolemaeus Philadelphus, en het ook zeer

wel mogelijk is dat het reeds onder Ptolemaeus Soter, zijn voorganger, bestond, komen wij tot dezelfde gevolgtrekking waartoe ons ook de vermelding van het heiligdom van Philadelphus en Arsinoë deed besluiten: dat Herodas in het midden van de derde eeuw leefde en dichtte.

Een vertaling wensch ik te geven van vier der zeven redelijk gave mimiamben, die ons zijn overgebracht door de mummie van Sarapus. Hier en daar was woordelijk vertalen onmogelijk. Ook de bedoeling van den dichter zuiver weêr te geven, ging soms niet. Een drietal der stukken behandelen onderwerpen, niet oorbaar voor een hedendaagsch publiek, en worden dus geheel weggelaten. Verder rijzen moeilijkheden op door de vele lacunes en bedorven plaatsen, die zoo goed mogelijk door verschillende geleerden (Crusius, R. Meister, Kenyon, van Herwerden en anderen) zijn aangevuld, doch soms op persoonlijke gissingen moesten berusten door den een geopperd, door den ander aangenomen, door een derde verworpen. En die gissingen zijn vele; want om de Egyptische vondst kristalliseerde zich langzamerhand een geheele litteratuur, vooral van tekstverbeteringen; een sneeuwbal van conjecturen, die kans heeft in den loop der tijden aan te wassen tot een lawine. Wie weet welke openbaringen de Egyptische graven ons nog zullen brengen? Wie kan zeggen hoeveel letterkundige schatten vele thans nog verborgen dooden in hunne lijkwade omsloten houden? Een afwachtende houding voegt ons, daar, na de zoo verrassende ondervinding een ongeloovig schouderophalen ongepast zou zijn.

Uit Egypte kan nog steeds iets nieuws komen.

I. De Schoolmeester.

Een stuk, waarin een vrouw uit het volk de hoofdrol vervult, al draagt de scène haar naam niet. Een *μῖμος γυναικεῖος* dus, waarin de hoofdpersoon niet juist sympathiek is door zachtheid, meegaandheid en meewarigheid. Zij brengt haar jongen, een aartsdeugniet, opgroeiend voor galg en rad,

bij den meester, die hem flink moet straffen. Immers, slecht gezelschap zoekt hij bij voorkeur; hij voert kattekwaad uit op teugellooze wijze; speelt met centen, waarvoor hij zelfs zijn oude grootmoeder geld weet af te troggelen. Is er iets kwaads verricht, dan zegt ieder die het verneemt terstond: ‘dat heeft natuurlijk Kottalos, de zoon van Metrotimé gedaan.’ Straf verdient hij. Een flink pak moet hij hebben. De schoolmeester Lampriskos is daarvoor de aangewezen man. Nu, die heeft het meer bij de hand gehad. De strafoefening begint en de bullepees doet haar plicht. Medeleerlingen moeten helpen en den weerspannigen boosdoener vasthouden. Aardig treft het, dat onder de lava van Herculanum ter illustratie van deze voorstelling een schilderstuk is bewaard, dat juist deze scène voorstelt. Wel een bewijs, dat in de oude wereld dergelijke rechtsplegingen niet tot de zeldzaamheden behoorden.

Doch de passieve figuur van den mishandelden deugniet wekt nog niet in die mate ons medelijden, als de actieve verschijning van de wreede moeder ons van afkeer doet ijzen. Want niettegenstaande de striemen op het lichaam van haren jongen zwellen, verklaart zij zich nog niet voldaan; - de maat van geduld moet wèl tot overloopens toe vol zijn, wanneer toorn en boos overleg een moederhart zóó onnatuurlijk wreed maken.

P e r s o n e n :

Lampriskos,	schoolmeester.
Metrotimé,	een burgervrouw.
Kottalos,	haar zoon.

S t o m m e p e r s o n e n : *Euthiës, Kokkalos, Phillos, scholieren*.
Een schoollokaal, waarin beelden van de Muzen. Lampriskos in den katheder.

***Metrotimé* (met haar zoon Kottalos aan de hand).**
Zoo waar ik wensch, Lampriskos, dat de lieve Muzen
In ruime mate u vreugd in 't leven mogen schenken,
Zoo waar kom ik met de vraag: och, ransel flink dien
Totdat zijn booze ziel 't besterve op zijn lippen. (deugniet,
Rampzaalge, die ik ben! mijn huis is leeggeplunderd,
Om centen voor zijn spel. Want 't bikkelspel, Lampriskos,

Stelt hem niet meer tevrêe. Hij streeft naar grooter boosheid.
Maar, waar de schooldeur is en waar de meester uithangt,
Die op het eind der maand zijn schoolgeld op komt vragen,
(Al jammer 'k honderd-uit!) - dàt weet hij niet te zeggen.
Maar de verzamelplaats van weggeloopen slaven,
Van sjouwervolk en zulk geboeft', weet hij te vinden,
En wijst z'aan andren óók. - Zijn arme lei, waarop ik
Mij afsloof elke maand weer nieuwe was te strijken,
Ligt in een hoek ter neer, bij 't ledekant, gesmeten.
En àls hij 't ding soms ziet (als zag hij daar een boeman!)
Dan *schrijft* hij er niet op, maar trekt ze vol met krabbels.
Maar 't speelgoed in zijn zak, de knikkers in hun netje,
Die glimmen als de kan voor olie, uit de keuken.
Hij kan geen lettergreep, geen simple Alpha spellen,
Tenzij men op zijn minst 't hem vijfmaal voor wil schreeuwen.
Toen, voor een dag twee, drie, zijn vader hem liet schrijven
Den heldennaam Maroon - wat schrijft de domme vlegel?
Hij maakt er ‘Simon’ van, den grootsten aller dieven!
Toen zei ik tot me zelf: ‘Wel mensch, wat ben 'k een domkop,
Dat ik dien rakkerd niet tot ezeldrijver opleid,
Maar dat 'k hem leeren laat het lezen, schrijven, reeknen,
Nog hopend hem tot steun, als 'k oud zal zijn, te hebben!’
Wanneer zijn moeder hem, of ook zijn goede vader
(Die blind is, d'arme sul, en doof aan beî zijn ooren)
Eens naar een versje vraagt, dat past voor zoo'n kwajongen,
Dan gaat het drup-voor-drup, als was er een lekkage:
‘A-pól-lo-Já ger’ en zoo voorts; ‘Je grootje,’ zeg ik,
Zou jou, ellendeling, dat zeker beter vóórdoen,
‘En die kan nog niet eens het A B C van buiten.’
Maar willen we volstrekt wat krachtiger gaan spreken,
Dan mijdt hij dagen lang den drempel onzer woning,
En zet zijn grootje af, een arme, oude weduw,
Of dàn weer is hij zoek; zit schrijlings met zijn beenen
Hoog op den nok van 't dak, kijkt loerend naar beneden.
Hoe denkt ge dat bij dit gezicht mijn hart moet kloppen?
Niet om den deugniet zelf, die kan mij weinig schelen,
Maar 't heele pannendak, als knapkoek moet het breken,
En als de winter komt, kan *ik* voor hem betalen,
Hoewel 't mij hartzeer kost, vier duiten elken dakpan.
Want 't heele huis is 't eens, en roept vol overtuiging:

‘Dat's 't werk van Kottalos, dien zoon van Metrotīmé.’
En wáár is 't; 't moet gezegd. Ik zou 't niet durven loochnen,
En zie hoe haveloos zijn heele plunje er uitziet.
Geen wonder ook, hij zwerft den ganschen dag in vrijheid,
Gelijk een visscherman van Delos op het water.
De dagen van de maand, voor feest of rust gegeven,
Hij kent ze op zijn duim; geen wichlaar kent ze beter.
Geen slaap sluit hem het oog, wanneer hij kan vermoeden,
Dat men in korten tijd een schoolfeest zal gaan vieren.
Kortom, wanneer gij wilt dat u de negen Muzen
Haar zegen op uw werk welwillend zullen schenken -
Geef hem vooral niet zacht....

Lampriskos.
Neen, moeder, spaar je wenschen!
Hij krijgt, wees maar gerust. Hei, Euthiës, waar ben je?
En Phillos, Kokkalos? Komt, tilt hem op je schouders.
Jouw streken, kereltje, verdienen een belooning.
Is 't jou niet meer genoeg met bikkeltjes te spelen,
Zooals je makkers hier? Moet jij je centen wagen,
Om met hazardspel bij de sjouwerlui te dobblen?
Nu, 'k zal je zediger dan menig meisje maken.
Je doet geen vlieg meer kwaad, daar wil ik wat om wedden!
Je hebt het zelf gewild! De bullepees hier, jongens!
Het instrument waarmee 'k den jongens, kromgesloten,
't Hun toegedachte geef. - Kom, reik het aan, wat gauwer!
Vóórdat de toorn bij mij de gal doet overloopen.

Kottalos.
Ach, meester, sla me niet! Ik smeek het bij de Muzen,
En bij uw grijzen baard en bij uw dochter Kottis.
Tenminste, sla mij niet *hier*mee, maar met dat andre.
(Hij wijst op een ander afstraffigsinstrument.)

Lampriskos.
Neen, jongen, jij bent slecht, zóó zelfs, dat geen verkooper
Van jou iets goeds, ook 't minst, tot lof zou kunnen zeggen.
En zelfs niet in een land, waar men niet veel gewoon is.
(De strafoefening begint.)

Kottalos.
Zeg meester, welk getal hadt gij mij willen geven?

Lampriskos.
Doe mij die vragen niet, maar vraag het aan je moeder.

Kottalos.
Nu, moederlief, hoeveel?

Metrotimé.
Zooveel je huid kan dragen.

Kottalos.
Lampriskos, 'k heb genoeg, houd op!

Lampriskos.
Dàn ook beloven,

Dat jij niets wéér zult doen van al je booze streken.

***Kottalos*.**
Ik zweer, Lampriskos, bij de dierbre Muzenzusters,
Ik zal geen kwaad meer doen, ik doe er hier een eed op!

Lampriskos
(opnieuw zijn bullepees hanteerend).
Wat een brutalen mond die jongen op durft zetten!
Eén woord nog, en dan komt de muilkorf op de proppen.

***Kottalos*.**
Nou kijk, *ik* houd me stil. Houd *jij* nu op met ranslen.

***Lampriskos*.**
Zoo jongens, laat nu los.

***Metrotimé*.**
Neen, meester, 'k zou nog doorgaan,
Al zwiep en striem je dóór tot 't vallen van den avond.

***Lampriskos*.**
Hij is nu bont en blauw en heeft haast zooveel strepen
Als een gevlekte slang. Met 't leesboek in zijn handen
Zal hij een kleinigheid van twintig striem nog krijgen,
Al las hij beter zelfs dan d'eigen Muze Clio.
Nu kereltje, pas op! Een schildwacht voor je lippen!

***Metrotimé*.**
Kom meester, 'k ga naar huis, en 'k zal mijn man vertellen
Wat ik hier heb gezien. Maar 'k kom terug met boeien,
Opdat de Muzen, die hij schandelijk heeft bejegend,
Hem hupplend voor zich zien met saamgesnoerde voeten.

II. De vrouwen in den tempel van Asklepios.

Het vierde nummer is een origineel stuk. Het is een brok naïeve kunst-kritiek uit den mond van een paar vrouwen uit het volk, sprekend uit naam van den dichter, die in deze inkleeding zijn gedachten kenbaar maakt over de kunstwerken in den tempel op Cos aanwezig. Twee vrouwen komen aan den god der geneeskunst Asklepios, den Heelende, als bewijs harer dankbaarheid voor een genezing, een haan aanbieden. Terwijl het offer door den tempeldienaar wordt bezorgd, hebben zij gelegenheid rond te zien en de schilder- en beeldhouw-werken te bespreken. Wij zijn er getuigen van hoe zij zonder aanmatiging in haren eenvoud den indruk weergeven, dien zij ontvingen. Naïeve bewondering, natuurlijk enthousiasme, grappige verrassing weet de dichter in haar woorden te leggen. Enkele der kunstwerken waren ons van elders bekend: den knaap bijv. die een gans wurgt, een arbeid van den beeldhouwer Boëthus, vinden wij vermeld bij Plinius. En verder zouden wij uit de opsomming kunnen afleiden -

zoo wij het reeds niet van elders wisten - dat de verzameling, bijeengebracht in den tempel van Asklepios op Cos een merkwaardige collectie is geweest, waarin verscheidene meesterwerken voorkwamen. Als gelukkig ingekleede kunst-kritiek heeft deze mimiambe dus bovendien nog waarde, behalve hare waardij als scène op zich zelf.

P e r s o n e n :

Kokkalé, een vreemdelinge die in den tempel komt offeren.

Kynno, een burgeres van Cos.

Een priester of tempel-dienaar.

Kydilla, slavin van Kynno.

DE SCÈNE SPEELT IN DEN TEMPEL VAN ASKLEPIOS OP COS.

Kokkalé.
Gegroet Asklepios, gij heerscher over Thrikka,
En die het lieflijk Cos en Epidaurus uitkoost
Als woonplaats, - wees gegroet! Ook zij die u gebaard heeft,
Corōnis en den God Apollo breng 'k mijn groeten.
En Hygieia ook, wier beeld uw hand daar aanraakt,
En verder Pan-aké, Iéso, Epiōné,
Gij, dochters van den God, die allen hier geëerd wordt.
En gij, die van Laomĕdon 't huis en de wallen
Verwoest hebt, gij, die kunt de zwaarste ziekten heelen,
Machāon, wees gegroet, en ook gij, Podalirus,
Wees mij gegroet met al de goden en godinnen,
Die wonen aan uw' haard! Asklepios, wil 't offer,
Dat ik u hierbij breng, den haan, genadig nemen.
De bron, waaruit ik put, vloeit niet zoo overvloedig,
Want anders had 'k een koe of 't vetgemeste varken
Als offer graag gebracht, en niet een simpel haantje,
Omdat gij, godheid, ons van ziekte hebt genezen
Terwijl ge uw zachte hand mild zeegnend op ons uitstrekt.

Kynno.
Plaats aan den rechterkant van 't beeld van Hygieia,
't Geschenk dat dankbaarheid u voor den god deed kiezen.

Kokkalé
(k o m t n a d e r b i j , e n l e t n u o p d e b e e l d e n).
Mijn lieve Kynno wat een pracht van mooie beelden!
Wie heeft dien steen bewerkt, en wie dat beeld gegeven?

Kynno.
Zie je op het voetstuk niet die letters ingebeiteld?

De zonen van Praxiteles, die beiden maakten 't,
En Euthiās, de zoon van Praxon heeft 't geschonken.

Kokkalé.
De godheid moge hen genadiglijk beschermen!
De kunstnaars om hun werk, de schenker om zijn gave.
Maar lieve! zie dat kind daar, kijkend naar dien appel,
Je zoudt haast zeggen dat ze sterven zou van jammer,
Als zij de vrucht niet krijgt. En dan die oude man daar!
O Kynno, bij de Parcen, kijk dien kleinen jongen,
Hoe hij daar bezig is dien vetten gans te wurgen!
Was 't werk hier vóór ons niet gemaakt van ijskoud marmer,
'k Zou zeggen: aanstonds spreekt hij. Werklijk, na een poosje
Zal 't menschdom zeker nog in steen het leven brengen.
Gut Kynno! zie je daar dat beeld van Battalé wel?
Precies zooals zij is. Als iemand haar niet kende,
Behoeft hij maar alleen dit beeld eens aan te kijken,
Hij heeft 't origineel geheel niet meer van noode.

Kynno.
Kom lieve, ga nu mee, en 'k zal je iets anders toonen,
Zoo mooi als jij 't nog nooit zag in je heele leven.
Kydilla - ga jij eens den tempeldienaar roepen!
Zeg - 'k heb het tegen jou! die daar met open mond staat.
Waarachtig, denk je dat z' *iets* maalt om mijn bevelen?
Ze blijft er roerloos staan, en staat mij aan te gapen,
Met oogen glazig-rond. Een kreeft heeft ze niet grooter.
Ga, zeg ik, daadlijk heen, en roep den tempeldienaar.
Jij vreetzak! Of 't gewijd, of òngewijd mag heeten,
Niets is 't, waarvoor jij deugt; je blijft als steenklomp liggen.
Ik roep den god, zoowaar, Kydilla! tot getuige,
Dat jij me aan 't koken brengt, trots al mijn zelfbeheersching,
Maar ik verzeker jou: de dag zal éénmaal komen,
Dat jij in grooten angst je slavenkop zult krabben!

Kokkalé.
Kom Kynno, laat uw toorn niet al te hevig woeden.
Ze is immers een slavin, en de ooren van die wezens
Houdt luiheid altijd doof.

Kynno.
Jawel! Maar 't wordt steeds erger.

Kokkalé (tot de slavin).
Zeg jij; blijf hier!

(*Tot Kynno*).
De deur van 't heiligdom is open.
En 't binnenste is te zien. Kijk, Kynno, wat een schatten.

Kynno.
Een tweede Athene heeft dit alles, zou men zeggen,
Zoo schoon gevormd! Zij moog goedgunstig mij beschermen!

Kokkalé.
Dat naakte jongske dáár, - als ik hem eens ging knijpen,
Zou 't op zijn blanke vel geen blauwe plekken laten?
Want 't is alsof het vleesch hem warm op 't lijf gespierd ligt.
- Die zilv'ren offertang; wanneer soms Pataeciscus,
De zoon van Lamprion of My lus hem zagen,
Wat zouden zij verbaasd hun blikken laten weiden,
En zweren dat dit werk van echt metaal gemaakt was.
En dan die os! - die man die 't beest aan 't touw moet leiden,
Die vrouw daarachter ook! Die man met 't vogeluitzicht,
En met dien wipneus daar! Is 't niet of allen leven?
Als 'k niet van meening was, dat 't voor een vrouw niet paste,
Geloof me, 'k schreeuwde luid, zóó doet die os mij schrikken.
Want kijk eens hoe hij loert, mij van ter zijde aanblikt.

Kynno.
Ja lieve, wáár is 't wel en levend wat de kunstzin
Van den Ephesiër Apelles wist te scheppen;
Van hèm zal men niet licht met grond *dit* kunnen zeggen:
'Het ééne zag hij goed, geen oog had hij voor 't andre.'
En kwam 't hem in den zin, zelfs goden te gaan scheppen,
Hij deed het met plezier. Maar wie zijn werk kan aanzien
En dan niet stom staat van verbazing en van eerbied,
Verdient dat men hem hangt met één been aan een droogstok.

Tempeldienaar.
Uw offer, vrouwtjes, is geheel en al in orde.
't Belooft u niets dan goeds. Asklepios had nimmer
In iemand, meer dan u, zijn godlijk welbehagen.
Heil, Heil Paeëon u. Wees dezen vrouwen gunstig
Om 't prachtig offer dat door haar aan u gebracht werd.
En zegen haar geslacht, haar mannen, haar verwanten.
Heil, heil Paeëon u! Zoo moge 't zijn beschoren!

Kokkalé.
Zoo zij 't, Almachtige! En mochten we in gezondheid
Tot uwen tempel wéér met rijker offers keeren,
En dan .... met man en kroost!

Kynno.
Kokkalé, snijd den vogel
Recht netjes en geef ook den armen tempeldienaar
Een boutje van den haan; leg d'offerkoek stilzwijgend
In 't slangenhol; maak 't deeg (zooals behoorlijk) vochtig,
En wat er overblijft, dat zullen *wij* genieten,
En bovenal, vergeet niet 't wijbrood mee te nemen,
Want die gewijde spijs brengt wis ons lichaam zegen.

III. De twee vriendinnen
of:
Het vertrouwelijk gesprek.

Niet minder levendig is het tooneeltje dat in de volgende mime wordt afgespeeld. Een dame, Metro, bezoekt een vriendin Koritto, met het doel inlichtingen te verkrijgen omtrent een voorwerp dat wèl wordt genoemd, maar met een woord dat wij niet kennen, en waarvan de verklaring ons ontsnapt. De een houdt het voor een lederen ceintuur, een ander ziet er een keurslijf in; trouwens het doet er weinig toe. Koritto hoort met schrik dat het voorwerp, kort geleden in haar bezit, en welwillend, doch onder geheimhouding aan een ander afgestaan, zijn weg reeds verder heeft gevonden. De andere, Metro, zag het bij de nieuwe bezitster, en is verlangend den naam van den fabrikant te weten. De dame spreekt met vuur en opgewondenheid over het bewuste voorwerp; looft de fijne bewerking, roemt den naam van den kunstenaar, die door zijn werk de godin Athene eer aandoet, en verklaart, dat zij alle denkbare moeite in het werk heeft gesteld, om beide exemplaren, die de fabrikant bij zich had, machtig te worden - doch het andere was besteld!

't Is een meesterlijk stuk - de ernst waarmee het geschreven is redt den dichter van gevaarlijke klippen. Een handig en talentvol actrice heeft bovendien, zoo dit in de Helleensche wereld noodig ware, door vlug en levendig spel veel kunnen bedekken, heeft veel te denken gegeven: zij behoefde haar toeschouwers den tijd niet te gunnen tot het nemen van aanstoot, gesteld dat zij daartoe geneigd waren.

P e r s o n e n :	*Koritto*	} twee vriendinnen.
	Metro	} twee vriendinnen.
		Twee slavinnen.
		De scène speelt in het huis van Koritto.

Koritto.
Ga zitten, Metro!
(*Tot een slavin*).
Jij, sta op, geef deze dame
Een stoel. 'k Moet alles zelf beschikken, want jij doet niets,
Luiwammes, uit je zelf! Zoowaar, een steenklomp ben je,

Geen hulp in 't huisgezin! Maar, als 'k je meel ga wegen,
Dan tel je angstvallig na, de korreltjes - en valt soms
(Ook zóóveel maar) er af - dan is het brommen, knorren,
Den ganschen dag, zoodat de muren er van dreunen.
Nu poets je dezen stoel, en boent en wrijft hem glimmend,
Net nu hij noodig is, canaille! Wees maar dankbaar,
Dat deze dame hier er bij is, anders had-je
Er lekker van gelust met deze zelfde handen.

Metro.
Koritto, lieve kind, ik vaar in 't zelfde schuitje.
Ook *ik* kef als een hond, en mopper gansche dagen
En nachten tegen dat gebroed. Maar om te komen
Tot 't doel van mijn bezoek ....
(zij ziet om naar de slavinnen.)

***Koritto* (*tot de slavinnen*).**
Maak jelui je uit de voeten,
Nietswaardigen, geschikt tot babbelen en luistren,
En anders slechts tot pret.

Metro.
Koritto, 'k wou je vragen,
(Maar zeg het mij oprecht) wie is 't die voor je maakte
Die prachtige ceintuur, je weet van fijn, rood leder?

***Koritto* (*verschrikt*).**
Waar heb-je die gezien?

Metro.
Wel, Nossis had haar gistren
't Is heusch een mooi cadeau!

Koritto.
En Nossis, hoe had *die* haar?

Metro.
Als ik je dat vertel, zul-jij me niet verraden?

Koritto.
Metro, ik zweer het u bij 't kostbaar licht der oogen,
Geen mensch zal uit mijn mond iets daaromtrent vernemen.

Metro.
Euboulé gaf haar die, maar .. niemand mocht het weten.

Koritto.
Die vrouwen! O! dat wijf zal mij in 't ongluk storten,
'k Had medelij met haar, toen zij er mij om smeekte,
En 'k gaf haar de ceintuur vóór ik die zelf gebruikte.
En zij - als was 't een vondst van straat, gaf haar weêr daadlijk
Cadeau. En dan, aan wie...? Zoo'n vrouwmensch ga voor mijn part,
Gerust uit onzen kring, en laat zij zich een andre
Vriendin in onze plaats verkiezen; *ik* bedank haar!
'k Zal nooit of nimmermeer die Nossis wàt ook leenen.
En - ('k zeg een woord dat wel misschien wat hard mag klinken,

Ten minste voor een vrouw!) - maar had ik duizend dingen,
('k Hoop dat het onafwendbaar Noodlot 't niet mag hooren!)
Dan zou 'k er nog niet één, al was 't kapot, haar schenken.

Metro.
Koritto, kom, laat niet de gal zóó overloopen
Wanneer j' eens iets verneemt wat minder goed mag schijnen.
Een recht verstandig mensch weet alles te verdragen.
Ik ben door mijn gepraat de schuld van 't ongenoegen,
Men moest mij uit den mond de booze tong ontwortlen.
Maar à propos van 't geen ik straks u reeds gevraagd heb,
Wie stikte die ceintuur? Kom, zeg 't als jij me liefhebt!
Wat lach-je en kijk-je m' aan? 't Is of je mij voor 't eerst ziet.
Wat 's dat voor nuffigheid? Koritto, maal niet langer,
'k Bezweer-je, zeg mij nu den naam toch van den maker!

Koritto.
Mijn God! wat deftig woord: ‘bezweren!’ - Kerdon is het.

Metro.
Maar welke van de twee: je weet er zijn twee Kerdons.
Blauwe oogen heeft de één; hij woont naast Myrtaliné,
Maar *die* is niet in staat een cither-pen te maken.
En d'ander (in de buurt van Hermodorus woont hij,
Bij 't uitgaan van de straat) mocht *vroeger* wat beteeknen,
Nu is hij oud en òp. Kylaethis was hem vroeger
Bijzonder goed gezind. - Nu, dat kan *ons* niet schelen!

Koritto.
Neen, géén van beiden is 't, zooals je reeds vermoeddet.
Maar deze komt, geloof 'k, van Erythae of Chios.
Het is een kleine man, een kaalkop. Net Praxinos,
Ze lijken als twee droppels water op elkander.
Alleen wanneer hij spreekt, dàn kun-je pas beslissen
Of 't Kerdon is en niet die andre, dien je vóórhebt.
Hij arbeidt in zijn huis, verkoopt zijn waar in stilte -
Want tegenwoordig rilt een elk voor de douanen.
En werk is 't....! neen maar haast zoo mooi als van Athene.
Men denkt háár kunst te zien, en niet het werk van Kerdon.
Ten minste, toen 'k ze zag (hij kwam met twee stuks bij me)
Keek ik mij d' oogen uit het hoofd haast van verrukking.
't Is alles heerlijk zacht, de riempjes *zijn* geen riemen,
Zóó mollig, soepel is het werk dat hij u levert.
Een werkman die het ons meer naar den zin kan maken
Dan *hij*, je vindt hem niet, hoe lang gij ook moogt zoeken.

Metro.
En wáárom hield-je er één, en liet-je d'andre glippen?

Koritto.
Waaròm 'k die niet behield? Ik zal 't je zeggen, Metro.
Ik wendde alles aan: mijn overredingsgave,
'k Gaf hem ja, zelfs een kus; ik streek hem op zijn kaalkop,
Ik schonk hem zoeten wijn, 'k was lief en vriendlijk voor hem,
Maar - verder ging ik niet. Ik hield mij in de perken.

Metro.
Nu, als hij 't had gevraagd, dan had je 't moeten toestaan.

Koritto.
Ja, 'k had het moeten doen, maar 't tijdstip was niet gunstig.
Want Bittas' dienstmaagd stond aan onzen steen te draaien
Voor 't malen van haar meel, zooals ze dag en nacht doet,
Om vier obolen op háár molen uit te sparen.

Metro.
Hoe vond die Kerdon toch den weg naar uwe woning?
Koritto zeg me dat, en wil er niet om liegen.

Koritto.
Wel, Artemies, de vrouw van Kandas, onzen looier
Zij gaf hem mijn adres, en wees hem onze woning.

Metro.
Och, altijd weet die vrouw iets nieuws weêr te verzinnen!
Maar daar je z'allebei nu niet hebt kunnen krijgen,
Zoo was het goed geweest als j' uit had kunnen vorschen,
Wie d'andere had besteld, die hij niet af wou geven.

Koritto.
'k Heb hem genoeg gesmeekt! Hij deed er mij een eed op,
Dat hij 't niet zeggen mocht. Ja, Metro, in dit opzicht,
Deed hij heel anders dan een vrouw gedaan zou hebben.

Metro.
Dan moet ik Artemies noodzakelijk gaan spreken,
Want 'k wil dien Kerdon ook persoonlijk leeren kennen.
Koritto, houd je goed!

Koritto.
Slavin, doe jij de deur dicht!
En tel de kippen na, of ze allen wel in 't hok zijn.
Werp ze wat eten voor, want zij vernielen alles,
Die beesten, ook al zorgt g'er voor als eigen kinderen.

IV. De Schoenmaker.

Bij de vorige mime sluit zich het laatste nummer aan. Hoewel hier en daar bijzonder verminkt, vormt het toch nog een begrijpelijk geheel en onderging niet het lot van het daarop volgend, onleesbaar fragment, zóó geschonden, dat er niets van te maken is.

Metro, naar alle waarschijnlijkheid de burgeres van Cos, die

wij in de vorige scène ontmoetten, leidt in den winkel van den lederwerk-artist Kerdon, een paar harer vriendinnen als nieuwe begunstigers binnen. Metro is blijkbaar een goede bekende en vaste klant van Kerdon geworden. Hare hulpvaardigheid in het aanbrengen van nieuwe begunstigers legt haar geen windeieren. De laatste woorden van den winkelier in deze mime bewijzen het:

'Den mantel die ons warmt, dien moet men goed verzorgen.' Hij zal haar beloonen voor hare moeite, en wel door de schenking van een paar fijne dames-laarsjes. Nu - dat mag wel. Want Kerdon is duur, peperduur: een schoenmaker à la mode zou thans de prijzen, die *hij* eischt, zeker niet durven vorderen. Hij is een handig koopman, een slimme vogel. Hij weet zijn waar aan te prijzen. Hij maakt zijn klanten opmerkzaam op kleur, leersoort, afwerking - alles is fijn, chic. Dat 't duur is, kan niet anders. De looiers drijven de lederprijzen op. Zij verdienen slapende hun geld, terwijl de handwerksman, die hun waar verwerkt, dag in dag uit kan sloven en zwoegen van den vroegen morgen tot den laten avond, zonder naar verhouding voor zijn moeite beloond te worden. Daarbij zijn de tijden slecht. Aan zijn kroost, rakkerds en deugnieten, heeft hij niets. Hun moet hij den hongerigen mond openhouden, terwijl dertien slaven hem enorm veel kosten. En terwijl hij zoo voortbabbelt laat hij één zijner bedienden doozen met schoeisel uitpakken en toonen: allerlei soorten, waarvan vele namen ons volstrekt onbekend zijn. Een prijs wil hij niet vragen; de dames moeten zelve maar bieden. Natuurlijk laten zijne bezoeksters zich zoo niet vangen. Eindelijk moet hij wel uit den hoek komen, en staat, bij het zien van het verschrikt gezicht der dames, ter wille van Metro, een rabat toe. Hij past het schoeisel aan; we zien hem voor onze oogen geknield op den grond bezig met het lieve voetje zijner cliënte. Intusschen roept hij een andere vrouw, die aan de deur staat te kijken, eenige verwenschingen toe. Onder dergelijke opgewekte, naar het leven afgeluisterde gesprekken wordt de koop gesloten. Het drietal verlaat het schoenenmagazijn, terwijl Metro, die een weinig achterblijft, door de belofte van een paar mooie dameslaarsjes als belooning te vriend wordt gehouden.

De schildering is één der levendigste tooneeltjes, ook één der meest modern getinte, door Herodas gedicht. Het is een schildering die aan natuurlijkheid niets te wenschen overlaat, die

toch ook weer het realisme niet tot weerzinwekkende uitingen doordrijft. De schoenmaker is een figuur, die wij ook bij latere schrijvers, bijv. bij den Romeinschen dichter Martialis, weervinden, en wij mogen vermoeden dat ook anderen hem van Herodas hebben afgezien - al zijn die nabootsingen dan ook niet meer tot ons gekomen. Kerdon is zijn naam waardig. 't *Is* een slimme vos; hij weet te vleien en te klagen; hij liefkoost en toont zich verontwaardigd; is somtijds galant en dan weer neerbuigend - hij is de echte sluwe koopman van alle tijden en van alle volkeren, en als zoodanig een blijvend type.

P e r s o n e n .	*Metro*, een burgeres van Cos, klant van Kerdon.
	Kerdon, schoenmaker.
	Twee vrouwen.
S t o m m e P e r s o n e n .	*Pistos*, Kerdon's bediende.
	Drimylos, slaaf.
	Euétéris, harpspeelster.

Het stuk speelt in den winkel van Kerdon.

***Metro*.**
Ik breng u, Kerdon, hier deez' beide jonge dames.
Kunt ge in uw magazijn iets moois haar laten kijken,
Een werk, uw kunstnaarshand recht waard?

***Kerdon*.**
Wel zeker, Metro!
'k Ben u ten hoogste dankbaar. - Zet voor deze dames
De groote bank eens neer! Zeg, Drimulus, jou meen ik!
Kom, slaap je? Pistos! Stomp hem flink eens in zijn bakkes,
Totdat hem al de lust tot slapen is verdwenen.
Of snoer hem liever nog den halsband met de prikkers
Rondom zijn nek.
(*Drimulus schrikt op*.)
Zeg, slaapkop, zou jij j'ook eens reppen,
Of ben je er op gesteld weer boeien voort te sleepen?
(*Drimulus veegt de bank af*.)
Wat, veeg je'm nu pas af? 'k Zal jou wel later krijgen?
- Nu, Metro, zet ù neer! Jij Pistos, maak daarboven
Die doos eens open; neen, niet die, maar dáár, die andre,
En haal er 't mooie werk van Kerdon uit, je meester,
Die elken dag je voedt; en breng 't mee naar beneden.
O lieve Metro! kijk, dàt werk *moet* gij bewondren.
Zeg, slungel, open die sandalen-lâ voorzichtig.

Zie, Metro, dit eens eerst. Hoe sierlijk loopt dit zooltje,
Gij, dames, let óók wel. Hoe stevig zit dat hakje,
Hoe netjes afgewerkt met riempjes is het maaksel,
Hier is niet 't ééne mooi en 't andre afgeroffeld,
Neen, alles is hier fijn en op zijn mooist vervaardigd.
En dan de kleur .... (zoowaar! u moge door de godheid
Naar uwen hartewensch genot in ruime mate
Volop gegeven zijn) .... een kleur als van dàt leder
Vindt gij toch nergens weer. Safraan-kleur kan niet glanzen,
Noch gele was, als dit. - Aan Kandos, onzen looier,
Betaalde Kerdon heusch drie minaas voor het leder.
(*De vrouwen lachen ongeloovig*.)
Ja dames, 'k zweer bij al wat heilig is en edel
Dat 'k geen syllabe lieg; niet zóóveel wil 'k bedriegen.
En mocht ik 't soms tòch doen, dan moge 't leven Kerdon
Geen oogenblik genot of voordeel langer schenken.
Dan moge éénsmijn kind de dankbaarheid vergeten,
Die 't mij verschuldigd is! - De looiers echter, wenschen
Maar altijd grooter winst, terwijl ze minder zwoegen;
Genieten van ons werk het voordeel, en baas Pikdraad
Komt van den honger om, schoon hij zich altijd afslooft.
Van 's morgens vroeg tot aan den laten avond zit ik
Op 't bankje vóór mijn werk; mijn oogen zien geen slaap meer
Van 't eerste oogenblik dat buurmans haan gaat kraaien.
En, wat ik nog niet zei: 'k heb dertien knechts te houden;
Ja dames! Want mijn kroost... 't zijn louter luie rekels,
Die als het regent slechts dit ééne liedje zingen:
‘Drup, Zeus, iets op ons neer!’ en verder nederzitten
Als muschjes in een nest hun propertje zich warmend.
Maar praatjes (zegt men wel) die vullen nog geen gaatjes,
Doch 't geld beheerscht de markt. Kan *dit* paar niet behagen,
Welnu, hij haalt er dan een ander, nòg een ander,
Totdat g'u overtuigt dat Kerdon niet kon liegen.
(*tot zijn bediende*)
Breng alle doozen hier waarin sandalen liggen.
Want dames, vóór gij weer teruggaat naar uw woning
Dient gij toch eerst 't genot van 't zien gesmaakt te hebben.
Hier hebt gij 't nieuwste wat er is in alle soorten.
Dit komt uit Sicyon, *dàt* is Ambracisch schoeisel,
Dit glad verlakt; *die* weer van papagaaie-kleuren,

Hier zijn van henneptouw gevlochten lichte muiltjes,
Dáár ziet g' Iönische salon-pantoffels, muilen,
Nachtschoentjes, laarsjes ook, van leer zoo rood als kreeften.
Hier hebt ge uit Argos ook sandalen; dáár bottines
Scharlaken rood van leer; ook flinke jongenslaarzen,
Dans-schoenen heb ik ook - wàt 't hartje moog begeeren
Van ieder uwer, spreekt! Gij dames zult bemerken,
Waarom de honden graag in lekker leder knauwen.

Eén der dames.
Hoeveel verlangt gij voor het paar, dat gij zooeven
Daar in uw handen hadt? Maar maak ons niet aan 't schrikken,
Want door een hoogen prijs zult g'op de vlucht ons jagen.

Kerdon.
Doe als 't belieft eens zelv' een bod, en wil bepalen
Den prijs, die 't in uw oog u waard en billijk toeschijnt.
Want als *gij* dit wilt doen, kan *ik* u niet bedriegen.
Ja dames, zoo gij wenscht een waarlijk kunstnaars werkstuk
Dan biedt g'een flinken prijs, dat zweer ik bij mijn haren,
Waartusschen reeds de maan in volle glorie opkomt.
(*ter zijde*) Schenk, Hermes, God van winst, en Overreding, Peitho,
Ons thans uw bijstand! want - als 'k dezen niet kan vangen,
Dan weet ik waarlijk niet hoe 't potje nog zal koken!

De ééne dame.
Wat mompelt g'in uw baard, en noemt den prijs niet daadlijk
Dien gij hebt vastgesteld?

Kerdon.
Nu dan één enkele mina.
Die is dit paar vast waard.
(*De dame slaat verschrikt de oogen ten hemel.*)
Ja, of g'uw blik laat rollen
Van boven naar benêe - al kwam Athene zelve,
Geen cent kreeg zij er af, wanneer zij kwam als koopster.

De dame.
Nu is 't geen raadsel meer, o Kerdon, dat uw winkel
Gevuld is met veel schoons en vele kostbre zaken.
Bewaar z' en houd ze vast. De twintigste van Stiermaand
Viert Hekalé het feest van 't huwlijk harer dochter.
Dan is behoefte aan schoeisel - wil 't geluk u dienen,
Men komt dan ook misschien tot u, mijn brave koopman.
O zéker komt men hier! Naai vast een leeren buidel,
Dat niet de muizen u 't gewonnen geld ontrooven!

Kerdon.
Al komt ook Hekalé, al komt haar moeder mèt haar,
Zij krijgt dit paar niet mee, voor minder dan een mina.
Let dames, als 't u belieft, op 't geen ik heb gesproken!

***Andere dame* (*coquetteerend*).**
Maar Kerdon, is niet 't lot u uitermate gunstig,
Dat 't u beschoren heeft de voetjes aan te raken,
Die al de Liefdegoôn omzweven? Kom - gij haalt nu
Een dubble winst met ons, wanneer gij niet te duur zijt.
Haar geeft gij 't ééne paar; en hoeveel moet dat andere
Wel kosten, als *ik* 't neem? Noem wéér een prijs; een flinken!

***Kerdon*.**
Zoowaar er goden zijn, er worden vijf stateeren
Mij daaglijks voor beloofd, en wèl door Euétéris
Die met haar instrument, de harp, de huizen langs trekt,
Zij dwingt en dreint en biedt, maar *ik* kan haar niet uitstaan,
(Ook zelfs al bood ze mij vier goudene dareiken)
Omdat zij steeds mijn vrouw zoo liederlijk bejegent.
Maar omdat *gij* het zijt: 'k laat z'u voor drie dareiken.
En *die* ook nog er bij, ter wille alleen van Metro,
En ... van *uw* mooien mond! Eén kusje mij zou brengen
In 't hemelrijk bij Zeus! - Schoon 'k anders ben als marmer.
Uw tongetje *is* geen tong. Het is een bron van weelde!
Ach, hij voor wien gij dag en nacht uw mond wilt oopnen,
Leeft van der goden zaligheid niet ver verwijderd.
Geef mij uw voetje eens hier! 'k Zal 't op de zool eens passen.
Precies! Daar hoeft niets bij, daar wordt niets afgenomen.
Wat mooi is past ook steeds aan mooie, fijne voetjes.
Athene zelve sneed dit schoentje, zou men zeggen.
(*tot de andere dame*)
Mag 'k nu ook eens *uw* voet? - Nu, die dit voor u maakte,
Hij is een os in 't vak: weet niets van schoenen snijden.
(*Hij maakt de oude sandalen los, en past de nieuwe aan*.)
Als 'k u dit paar op maat besteld had aangemeten,
Dan had (hij Kerdons baard!) 't niet beter kunnen passen.
(*tot een vrouw aan de deur; misschien wel de harpspeelster Euétéris*)
Zeg jij daar aan de deur, die als een merrie hinnikt,
Wil jij soms voor dit paar mij *tien* dareiken geven?
En dames, als gij soms iets anders mocht behoeven,
Hetzij sandalen dan, of wat ge in huis moogt dragen,
Zendt dan uw dienstmaagd maar, ik wil het gaarne leevren.
(*De dames verlaten den winkel. Metro blijft wat achter*.)
Gij Metro, kom gerust na enkle dagen bij me,

Dan geef ik u de keus uit mooie, hooge laarsjes.
'Den mantel die ons warmt, dien moet men goed verzorgen.'

Deze analyses en deze vertalingen mogen voldoende zijn om van de eigenaardige kunst van den Helleenschen dichter een denkbeeld te geven, evenals van de buigzaamheid van zijn talent. Merkwaardig is het, op te merken welk een levenskracht die late voortbrengsels der Grieksche poëzie, reeds verarmd en afgeleefd, nog bleken te bezitten. Van het Aziatisch Griekenland vonden zij haren weg naar Rome - waar ze wellicht zijn vertaald en vertoond, waar ze ongetwijfeld zijn nagevolgd. In Rome groeide uit die kleine stekjes (met vele veranderingen) de groote plant der krachtige mimen, een plant waartegen door de zorgvolle leiders der eerste Christenheid als tegen een vergiftige en gevaarlijke werd gewaarschuwd. Dat zij ongelijk hadden mag men (van hun standpunt gezien) niet beweren. Want zelfs Martialis, de epigrammen-dichter, die niet bevreesd was iets te schrijven wat aanstoot kon geven, verklaart dat een vrouw die mimen durft gaan zien, voortaan geen enkel gedicht, hoe plat en hoe gekruid ook, ongelezen behoeft te laten. En bij dien stand van zaken heeft zeker de spijtige vraag van den Gallischen Presbyter Salvianus recht van bestaan: 'Waar zal het aantal belangstellende bezoekers grooter zijn, bij een predikatie of bij een mimen-voorstelling?'

Uit den ondeugenden kleinen knaap: de mimiambe, was in den loop der tijden een verdorven boosdoener, de mime, gegroeid. Tegen den omgang met dezen was het zaak te waarschuwen.

N.J. SINGELS.

Een libertijn uit de XVIe eeuw.

De zestiende eeuw is niet alleen de heldentijd der Nederlanden, de tijd toen de handen moedige daden verrichtten en de harten klopten voor vrijheid van geweten en onaf hankelijkheid van den Staat; het was in grooter mate nog een eeuw van bemoeiïng met godsdienstige en maatschappelijke hervormingen. Eens dat de band was gebroken, die het katholieke Europa onder een kerkelijke wet verbond en het geweten was ontslagen van de leer, die het zoo lang in toom had gehouden, liepen de menschen uiteen als een kudde schapen, die herder en hond verloren had. Vroeger was alle onderzoek, elke zwerftocht op het gebied van godsdienst en zedeleer verboden; nu was vrijheid de leus, eigen denken de wet. En of men den verloren tijd zocht in te winnen! Er was geen weg zoo duister en ongekend of men waagde er zich op, geen nieuwsgierigheid zoo vermetel of men was er van bezeten, geen hervorming zoo radikaal of men sloeg ze voor. Luther had al wel te pogen orde te houden in die wispelturigheid en de losgelatenen het pad te wijzen, langs waar ze mochten afwijken; men had gisteren de lieve vrijheid niet herwonnen om ze morgen weer zoo gedwee op te offeren. De gematigde nieuwsgezinden konden zich wel vergenoegen met een hervorming binnen de kerk en behoefte voelen aan een toom, die de gemoederen in rust, en staat en godsdienst in orde hield; er waren er zooveel anderen, die hun recht van denken en onderzoeken in allen ernst opnamen en die vonden dat er ook wel wat anders te verbeteren viel dan bijbelteksten en wat meer te hervormen dan kerkelijke gebruiken. Zij loterden aan alle instellingen, menschelijke zoowel als goddelijke, en wat hun niet hecht voorkwam

veroordeelden zij. Zij braken en bouwden en keerden onderst boven met onverbiddelijke logiek, niet lettend op het van ouds geëerbiedigde, dat zij in puinen deden storten, onvervaard het oog gericht op het nieuwe rijk, dat zij wilden stichten.

Door de omwoeling van denkbeelden, door de beweging in de geesten, door den kamp en de zegepraal van grondig verschillende leerstelsels is de zestiende eeuw, met haar nasleep in de zeventiende, een geweldiger en algemeener verschijnsel dan de Fransche omwenteling; door de prediking van radikale hervormingen, door de najaging van de stoutste, duizelingwekkende idealen staat die zelfde tijd boven onze dagen van socialistische en revolutionaire bemoeiïngen. Het was de beroerlijke tijd bij uitmuntendheid.

De kerkelijke en staatkundige geschiedenis leert ons de beweging der massa's, de gewichtigste slagen geleverd met het zwaard of met het woord; wij zien den grooten hoop meegesleept door de vlammende preek, door het aanjagende lied, het hekelende boek, leven en land ten offer brengen aan de nieuwe of oude leer; maar wij zien ze soms ook de Roomsche voor de Evangelische kerk verlaten, of van de hervormde naar de katholieke terugkeeren met een gemak, dat ons laat vermoeden, dat er zeker wel andere drijfveeren dan eigen overtuiging in werking traden. Met een zelfde bevolking is Antwerpen of Gent of Amsterdam nu eens in meerderheid orthodox en dan weer eens hervormd. Er moeten door de gemoederen der menschen al zeer verschillende stroomingen geloopen en er moeten nevens de martelaren in den Heer, de helden waarvan de souterliedekens zingen, nog veel meer wankelende geesten te vinden geweest zijn, wier leus was: wie het land heeft heeft mij. En dan, wie weet welk vergelijk in die fel bewogen tijden de menschen troffen tusschen overtuiging en eigenbelang, welke vergoelijking zij vonden tot hun ommekeer, hoe het getij van ijver en ontmoediging daalde of steeg in hun geest, hoe teleurstelling of tegenspraak hen tot omkeer bracht. En wie weet ook of in die tijden van opruiming van oude vooroordeelen en geloofsartikels sommigen zich niet verhieven boven den strijd om tekst en dogma en zich een reiner ideaal van geloof en plicht vormden, dat hun toeliet onverschillig te blijven tusschen de strijdende partijen en zich even weinig aan te dragen van hun zegepraal als van hun nederlaag.

Dat er zulke buiten de gelederen staande mannen geweest zijn weten wij, al ware het slechts door den naam van libertijnen, die voor hen uitgevonden werd. Wat iemand, die met dien naam door de strenggeloovigen gedoopt werd eigenlijk was, welke strijd of vlotting er in een gemoed der XVIe eeuw wel eens moest plaats grijpen; hoe ijver in schijn, onverschilligheid of afkeer in wezenlijkheid verbloemde en in welke doornstruiken en voetklemmen van verdenking, bespieding en vervolging een afdwaler van de groote wegen zich verwarren moest, schenen mij vraagpunten van voldoende belang om het geestesleven van zulk een man van dichter bij na te gaan, wanneer een gelukkig toeval ons voldoende inlichtingen verschaft om dit met goed gevolg te beproeven.

En zulk een man was Christoffel Plantijn. Hij was geboren in 1514, zegt zijn grafzerk; in 1520, zeggen andere oorkonden. Het eene jaartal zoowel als het andere is door hem zelven opgegeven en hij heeft er nog zooveel meer verschillende verklaard, dat daar stellig uit blijkt, hoe hij zelf niet wist wanneer hij het daglicht zag. In elk geval kwam hij in 1549, in de volle kracht des levens, naar Antwerpen. Hij was afkomstig uit een dorpje bij Tours in Frankrijk, verloor zijn moeder heel vroeg en trok dan met zijn vader naar Lyons, waar deze laatste in dienst trad bij een kanunnik der hoofdkerk. Met den neef van dien geestelijke, die naar Orleans ging studeeren, verhuisden vader en zoon naar deze stad. Wanneer de student terug naar huis keerde ging vader Plantijn mede en liet zijn zoon achter zonder geld, zonder middelen van bestaan. De jongen moest zijn weg door het leven zelf maken; hij was gelukkiglijk gewapend voor dien strijd, begaafd met een werkzaamheid, een leerlust en een leerkracht, die alleszins verbazend zijn. Hij ging het boekdrukken leeren te Caen, waar hij, de zoon van een dienstknecht, een vrouw uit den werkenden stand huwde. Het jonge paar vertrok eerst naar Parijs waar de man het boekbinden leerde, en dan, na de geboorte der eerste dochter, naar Antwerpen, waar hij zich als boekbinder vestigde en waar hij in 1555 een boekdrukkerij oprichtte, die tien of twaalf jaar later de beroemdste van heel Europa was.

Algemeen is het geweten dat Plantijn een goed deel van

zijn roem en zijn welstand verschuldigd is aan het aanzienlijke werk, den veeltaligen Bijbel, dien hij op last van Philips II uitgaf en aan de kerkelijke boeken, Missalen en Brevieren, die hij voor de katholieke geestelijkheid drukte; men weet dat hij de man van vertrouwen van dien koning en van die geestelijkheid was. Wat men tot voor korten tijd wist noch vermoedde is dat hij terzelfder tijd de voornaamste drukker was van twee der kettersche gemeenten, die toen in de Nederlanden ontstonden en dat hij zelf achtervolgens tot deze beide secten behoorde.

Weinige jaren geleden ging er een eerste licht op over zijn betrekkingen tot de apostels dezer nieuwe leerstelsels. Uit de geschreven kronijken der secte *het Huisgezin der Liefde*, toebehoorende aan de bibliotheek van Leide, putten Dr. Nippold en Dr. Tiele inlichtingen, waaruit bleek hoe Plantijn met Hendrik Niclaes en zijn aanhangers verkeerde, en toen ik zelf in de gelegenheid was kasten en schuiven van het huis van Plantijn tot in hun meest verscholen hoekjes te onderzoeken vond ik er een heele reeks brieven en andere stukken in ten duidelijkste bewijzende, dat hij in vroeger jaren een aanhanger was van Hendrik Niclaes en in later jaren behoorde tot een anderen tak der Herdoopers, dien van Hiël of Barrefelt.

Hendrik Niclaes was de stichter van eene der tallooze anabaptistische secten ontstaan in de zestiende eeuw. Hij was geboren in 1502, te Munster, zegt men; in elk geval, te oordeelen naar het platduitsch dat hij schrijft, in den noordwestelijken hoek van Duitschland. Zijn vader was een vurig geloovige katholiek; hij zelf van jongs af geneigd tot godsdienstige droomerijen en dweperijen. Als kind hield hij zich bezig met allerlei diepzinnige bespiegelingen over de zending van den Heiland op aarde, over de loskooping der erfzonde door Christus' dood, over de hergeboorte van den mensch tot een leven van zondeloosheid in navolging van den godmensch. Eene vraag schijnt hem herhaaldelijk voor den geest gezweefd te hebben: Wij zijn de prooi der zonde geworden door Adam's val, Christus is op de aarde neergedaald om ons te verlossen; hoe komt het dat die Almachtige het doel zijner zending niet bereikte? Toen Luther begon te prediken las hij zijne schriften,

maar deze bevielen hem niet: zij leerden niets over den grond der ware gerechtigheid, niets over de vraag waarom Christus ons allen niet heeft zalig gemaakt. Hij verkeerde niettemin met de Lutheranen, las den Bijbel en werd als verdacht van ketterij in hechtenis genomen. Dit bewoog hem zich metterwoon in Amsterdam te vestigen; daar ook werd hij in 1532 gevangen genomen, maar al spoedig losgelaten. Hij bleef nog negen jaar in dezelfde stad en verhuisde in 1541 naar Emden, waar hij tot in 1561 bleef wonen. Hij was een koopman in goeden doen en reisde dikwijls voor zijne zaken naar Brabant en Antwerpen.

Gedurende zijn verblijf in Emden rijpten zijne plannen van godsdienstige hervorming en ging hij over tot het stichten zijner secte, die hij noemde het *Huisgezin der Liefde*; hij trad niet in het openbaar als prediker op, maar in bijzondere gesprekken en meer nog door zijne schriften poogde hij zijne denkbeelden te verspreiden.

Toen in 1561 het gemeentebestuur van Emden hem voor zich daagde en hij gegronde vrees voor zijne vrijheid voelde, vluchtte hij uit die stad en zond te zijner verdediging een brief aan het magistraat, waarin hij loochende ooit eenig kettersch of oproerig boek geschreven te hebben. Hij nam dan de wijk naar Kampen; eenige jaren later hield hij zich te Keulen op waar hij verbleef tot aan zijn dood, die rond 1570 viel.

Na zijn vertrek uit Emden beproefde hij met de meest verkleefde zijner aanhangers een laatste en ernstige poging om zijn leer te verspreiden; zijne talrijke schriften werden overzien en herdrukt; aan heel de kleine kerk werd een duidelijk afgeteekende ordening gegeven. Dit alles schijnt echter niet bijzonder veel gebaat te hebben. De secte bleef binnen een kleinen kring beperkt. In Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Emden en Kampen alsook in Antwerpen, Keulen en Parijs woonden de aanhangers van het *Huisgezin der Liefde*, overal kleine gemeenten vormende, wier leden elkander kenden en in het geheim ontmoetten, maar nergens in het openbaar optraden. Ook in Engeland werd de leer verspreid en in dit land vindt men er tot in de helft der zeventiende eeuw volgelingen van. Gedurende Niclaes' levensloop bestond reeds verdeeldheid in de rangen der leden en na zijn dood verloor de gemeente alle belang

voor de geschiedenis. Alles te zamen blijft zij slechts merkwaardig als een der vele eigenaardige verschijnsels dier jaren van geweldige gisting in de gemoederen, van onbeholpen rondtasten zoowel als van vermetel doortasten naar hervorming en ommekeer van het bestaande. Voor ons ligt haar grootste belang hierin, dat Plantijn, een man van groote beteekenis en algemeene beroemdheid, met haar in de nauwste betrekking heeft gestaan.

Aan het herdoopen hechtte Hendrik Niclaes geen bijzonder belang, maar niettemin behoort hij tot dezelfde richting als de Anabaptisten. Familisten, zooals Niclaes' aanhangers hieten naar den naam der secte *Familia Charitatis*, Joristen, Anabaptisten, Herdoopers het waren alle onderverdeelingen van een groot geheel, de radikalen onder de hervormers.

Zij die in vollen ernst opnamen den nieuw verkondigden regel: lees den Bijbel en put er zelf de leer voor geloof en leven uit, en die door aard en gemoed gedreven werden naar stelsels uit den heele, vonden dat nu men toch aan het hervormen was men maar in eens tot ten einde toe moest gaan. Geen afschaffing van enkele sacramenten en kerkelijke gebruiken, maar volledige zuivering van den tempel; geen uiterlijke eeredienst, maar alleen de godsdienst in het gemoed; geen scheiding van den Paus en loochening zijner onfeilbaarheid, maar afschaffing van alle priesterlijke hierarchie; geen middelpersonen meer tusschen den mensch en zijn God, maar een innig en rechtstreeksch verkeer met de bron van alle goed en alle waarheid, een leven met Christus en in Hem, die de waarheid en het leven is: dit alles en zooveel meer nog gesteund op teksten uit den Bijbel, op woorden van den grooten meester.

Zooals altijd waren er hier onder de radikalen ook tal van tinten, de gematigdste van dien uitersten linkervleugel bleven of werden een soort van kalme ingetogen lieden, die God in stillen eenvoud dienden, die liefde tot elkander en reinheid van levenswandel voor het eenige noodzakelijke gebod hielden: de doopsgezinden van de latere jaren en van onze dagen. Zoo waren ook, wij zijn er van overtuigd, de zoo fel gescholden libertijnen der zestiende eeuw.

De meest doordravende der radikalen waren de mannen, die

in al de ergerlijke buitensporigheden vervielen, waarvan de geschiedenis der anabaptisten ons verhaalt, die met Jan van Leiden te Munster huishielden, of die zooals Munzer en de zijnen de hervormingen op maatschappelijk gebied voor hoofdzaak hielden en onder den naam der kerkelijke hervorming het rijk der gelijkheid van recht en van bezit wilden invoeren. Ik geloof dat deze geestdrijvers, zooals men ze noemde, de meeste namen leverden voor het eindelooze martelaarsboek der Wederdoopers. De geïllumineerden waren niet zeldzaam in hunne rangen en de profeten evenmin. Ieder hunner, die een eigen opvatting van godsdienst en zedeleer had, te zeer verschillend van het bestaande dan dat zij door een redelijk mensch zou kunnen gevonden of aangenomen worden, verkondde dat zij hem door God was ingegeven en riep zich zelven tot uitverkorene des Heeren, tot profeet of korter nog tot God uit.

En men zag dan de oude geschiedenis, die altijd nieuw blíjft, weer herbeginnen: menschen die de oude kerk waren ontloopen uit afkeer voor het bijgeloof vervielen nu in veel aanstootelijker dwalingen; puriteinen, die de gehoorzaamheid aan den paus voor een verloochening der menschelijke rede hielden, verafgoodden hunne leiders als bovennatuurlijke wezens en volgden hen blindelings. En zij, de profeten, achtten zich alles, ook het onzinnigste, geoorloofd, omdat zij zich zelven verklaarden en door hunne aanhangers uitgeroepen werden tot wezens met goddelijke macht en wijsheid bekleed.

Hendrik Niclaes was een dier profeten. Hij had God gezien, en in zijne visioenen was hem de leer veropenbaard, die een einde zou stellen aan alle ongerechtigheid en eindelijk de zoo lang uitgebleven redding van het menschdom zou voltrekken. Wat die leer eigenlijk was is nog al moeilijk te zeggen. Niclaes als vele andere profeten was een mystieker, een die de bron van zijn geloof in zich zelven vond en die zijne gemoedstemming voor goddelijke ingeving hield. Dat het niet helder is in die geesten, dat zij niet duidelijk uitspreken kunnen wat opwelt in hun ziekelijk brein en in hun week gemoed is licht te verstaan. Hunne opvattingen zijn droomerijen, hunne beschouwingen van leven en wereld scheppingen der verbeelding; hun denkvermogen is te zwak om vasten vorm te geven aan

die begoochelingen en zoo vervallen zij in een brabbeltaal, waar geen redelijken zin aan te vinden is, in een opeenstapeling van holle woorden, van zinnebeeldige voorstellingen, die alleen voldoening kan geven aan de behoefte hunner aanhangers om de wereld in het fantastisch licht der mystiek te beschouwen en diepzinnigheid te zoeken, waar niets dan verwarring en duisternis bestaat. Wij kunnen er niets in vinden dan de bewuste of onbewuste toepassing van het stelsel om met een overvloed van nevelachtige woorden en onduidelijke figuren een zin te willen geven aan den onzin en voor profetische ontheffing te doen doorgaan wat wel verre van boven de menschelijke rede te staan er beneden of er buiten staat.

Ik heb het Evangelie van Hendrik Niclaes zijn *Spegel der Gerechticheit*, het boek waar nog slechts twee exemplaren van bekend zijn, doorlezen en nagegaan wat zijn overige schriften behelzen, ik beken dat ik er niet ten volle in gelukt ben mij een duidelijk denkbeeld te vormen van wat zijn stelsel was. Wij kunnen in elk geval de volgende hoofdpunten uit al die duistere beeldspraken en dien mystieken onzin opdelven.

In den begin was God en mensch één, en hemel en aarde waren slechts één rijk; de mensch leefde in goddelijke volmaaktheid. Zijn zucht naar kennis van goed en kwaad voerde hem ten val en bracht de zonde in de wereld. Christus was als een mensch van vóór den val door God naar zijn volmaakt beeld geschapen; hij heeft den dood en de zonde overwonnen en den dag der liefde aangekondigd, waarop de hereeniging tusschen God en mensch zou hersteld worden. Hendrik Niclaes is door den Almachtige gezonden om op aarde de blijde boodschap te brengen dat die dag aangebroken is.

De vereeniging van Christus en mensch, de versmelting van beider harten zal verwezenlijkt worden in het *Huisgezin der Liefde*. Daar alleen heerscht volmaaktheid. Hij die het stichtte sprak niet zijn eigen woord maar het woord Gods, dat geloof eischt en geen tegenspraak duldt. Onderworpenheid, deemoed, zelfverloochening zijn de eerste plichten van den herboren en met Christus vereenigden sterveling. Liefde is het hoogste gebod, de eenige wet. Vrede moet heerschen op aarde; zelfzucht, haat, oorlog moeten verdwijnen, en met hen alle ongeluk. In het *Huisgezin der Liefde* kunnen menschen van alle landen, standen en godsdiensten samenwonen. Niemand bezit daar persoonlijken

eigendom, niemand wordt door wetten tot het goede gedwongen, allen zijn priester en koning; de uiterlijke gebruiken van den godsdienst zijn afgeschaft. De heilige Schrift moet naar den geest niet naar de letter worden opgevat, al wat zij behelst is slechts zinnebeeldig en doelt op een werkelijkheid verwezenlijkt in het *Huisgezin der Liefde*. Hendrik Niclaes heeft den verholen zin van het heilige boek vernomen van God, die zich erbarmende over het menschdom, hem heeft uitverkoren, zich in hem vermenschelijkt heeft en hem met zich vergoddelijkt heeft om de waarheid te veropenbaren en het rijk Gods op aarde te stichten.

Nu de ware leer verkondigd is is het ieders plicht haar aan te hooren en zijn eigen menschelijke wijsheid tot zwijgen te brengen. Zij die niet luisteren naar deze vermaning zullen voor Gods gerecht gedaagd, van de aarde uitgeroeid en in de hel begraven worden.

Doop en avondmaal, zooals zij in de Roomsche kerk bestonden, worden afgeschaft; alle andere sacramenten worden aangenomen, en niemand is verplicht te treden uit de kerk waartoe hij vóór zijne bekeering behoorde.

De meeste dier punten heeft Niclaes' leer gemeen met die der andere Anabaptistische Secten en meer bepaaldelijk met die van David Joris. Voor al die Zieners is het rijk Gods aangebroken, en zijn zij de uitverkorenen, die het moeten aankondigen. De reiniging en zaligmaking van den mensch gebeurt noch door studie der Schrift, noch door naleving van godsdienstige oefeningen: hij moet afschuw gevoelen voor zijn zonden, zich zelven tot een rein leven begeven; in andere woorden den ouden mensch afleggen en den nieuwen aannemen, gelooven in den herboren Christus. Dit is hoofdzaak, al het overige bijzaak. De andere aartsketters van zijn slag waren er weinig op bedacht hunne volgelingen in te richten tot een kerk met vaste wetten, gebruiken en overheden; Hendrik Niclaes zorgde er voor dat in het *Huisgezin der Liefde* alles tot in de minste bijzonderheden en zoo voor wereldlijke als kerkelijke zaken geregeld werde. Het moest worden bestuurd door een lange reeks van priesterklassen. Bovenaan staat de Opperbisschop Hendrik Niclaes, dan komen de vier-en-twintig Voornaamste Ouderlingen, zooveel als zijne kardinalen, dan achtereenvolgens de Ouderlingen van Vrede en Volkomenheid ook Serafijnen of Aartsbis-

schoppen genaamd, de Priesters van den Stoel der Majesteit Gods of de Bisschoppen, de Priesters der Heerschappij met God, de Priesters der Ordening des Heeren en eindelijk de Priesters van Gods Lusthof. Al deze waardigheidbekleeders worden gewijd door de hoogere prelaten, zij bereiden zich tot die wijding door vasten, bidden, lezen van stichtelijke boeken. Het Duitsch (Nederlandsch) is de heilige spraak, zij alleen wordt gebezigd in den kerkedienst. Het jaar begint 14 dagen vóór Paschen, het bestaat uit 13 maanden van 28 dagen, met aanvullingsdagen die terzelfder tijd feestdagen zijn, alle zeven, alle vijf-en-twintig en alle vijftig jaar. Alle vijftig jaar worden de jongste uitgaven der heilige schriften van het *Huisgezin der Liefde* met den oorspronkelijken tekst vergeleken om vervalsching te voorkomen. De zevende en de achtste dag der maand zijn heiligdagen; vier hooggetijden zijn er in het jaar: Paschen, Sinxen, het Feest der Volmaaktheid en dat der Genade. Aan de priesters worden tienden betaald. Het huwelijk, de rechtsgedingen, de armenhulp, de erfenissen, alles wordt tot in de minste bijzonderheden geregeld.

De leer moge zoo buitensporig zijn als zij was, de leeraar was onbesproken van gedrag, verzorgende zijn wereldlijke zaken, ijverende voor het kind zijner fantazie. Geen verdenking van losbandige zeden kleeft op hem evenmin als op zijn aanhangers. Geen spoor van liederlijke leerstelsels is in zijne schriften te ontdekken, en aldus onderscheidt hij zich gunstig van zijn meer beruchten voorganger David Joris. Hij was, wat zoovelen voor hem en na hem waren: een heropbouwer van het hemelsch Sion, een die droomde van den hemel op aarde, die niet aannemen wilde dat er zooveel verkeerds hier beneden bleef bestaan, zooveel zonde onder de menschen, zooveel leed en gebrek in de wereld, wanneer hare bewoners maar te willen hadden om gelukkig te zijn. Ware de liefde de hoogste wet en de heele aarde een huis der liefde, binnen hetwelk ieder weinig aan eigen baat en veel aan het welzijn der huisgenooten dacht, dan verdween bij tooverslag alle kommer en alle jammer. Christus had gepredikt dat alle menschen gelijk waren voor God en elkander moesten liefhebben als broeders, en zijne volgelingen hadden elkander gehaat, verdrukt en uitgezogen. Een inniger band moet hen voortaan samenhouden; niet gelijk voor God, maar gelijk in God, gelijk met God moeten de

menschen worden; dan zal voor goed de zonde en het lijden verdwijnen en zal het rijk van peis en gerechtigheid gesticht zijn. - Zoete droom in zijne onmatigheid, verheven ideaal in zijn uitzinnigen vorm!

Wanneer rond 1550 een voorbijganger op de heerbaan tusschen Amsterdam en Antwerpen Hendrik Niclaes ontmoette zal hij zeker niet vermoed hebben, dat de eerzame koopman, die daar het land doortrok op zoek naar klanten, benevens zijne waren nog een pak schriften met zich voerde, waarin van heel wat anders spraak was dan van wereldschen handel, en dat er in zijn hoofd nog heel andere bekommeringen woelden dan die om tijdelijke winst en verlies. Hij zal niet gegist hebben, dat, indien de man daar wat afgetrokken voortreed, het was omdat hij in zijn hoofd het plan overwoog om de wereld om te keeren, om alle menschen samen te brengen in één huisgezin, waarvan hij de vader zou zijn; dat hij droomde van een toekomst, waarin door zijn bemiddeling alle menschen goed zouden zijn, aan Goden gelijk en met God vereenigd tot een enkel en zelfde wezen.

Het ongeluk was dat heel die herschepping van het menschdom door menschen en niet door engelen moest verwezenlijkt worden. Er sloop oneenigheid en scherpe twist in het Huisgezin der Liefde; de volgelingen eener leer, die onbaatzuchtigheid, zelfverloochening als eersten plicht voorschreef waren gedurig aan het kibbelen en aan het schelden over geldzaken, beschuldigden elkander van bedrog en diefstal. Het hoofd eener gemeente, waarin allen gelijk moesten zijn, hij die begonnen was met allen uiterlijken eeredienst voor waardeloos te verklaren, riep zich zelven tot alleenheerscher over zijne aanhangers uit en richtte een kerk in, die al de kleingeestige vormen, al de hatelijke onderscheidingen van rechten en rangen bezat, waartegen hij was opgekomen. Er kwam scheuring en onder de afvalligen waren twee der drukkers van de secte, Plantijn en Augustijn van Hasselt. Een derde dissident was Hendrik Jansen van Barrefelt zich zelven noemende Barrefelt of Hiël (Gods leven).

Barrefelt was een eenvoudig burgerman, jonger dan Hendrik Niclaes, die rond 1550 zijn ijverigste aanhanger in Holland

was, maar zich later van hem afscheidde en rond 1580 te Keulen woonde. Hij stichtte een nieuwe gemeente en verkondde een andere leer. Hij schreef een groot getal boeken, die in het Fransch en in het Duitsch vertaald werden, en tot op het einde der zeventiende eeuw telde hij aanhangers in Holland en in Duitschland. In 1687 verscheen er nog een volledige hoogduitsche uitgave zijner schriften te Amsterdam, in 1690 nog een nagelaten en derde deel zijner *Zendbrieven*. Waarom hij zich afscheidde en waarin het verschil zijner leer met die van Hendrik Niclaes bestond is niet zeer duidelijk. Het schijnt echter wel dat Barrefelt een vijand was van al den kerkelijken omhaal door den stichter van het *Huisgezin der Liefde* in de gemeente gebracht en van de zelfverheffing der oversten daarmee gepaard. Hij was meer nog dan Hendrik Niclaes een anarchist, driehonderd jaar voor dat de naam was uitgevonden; maar een mystieke en vreedzame anarchist, die gelukkiglijk de propaganda door de daad niet aanpreekte en er niets dan afschuw voor zou gevoeld hebben. Hij was eenvoudig van gemoed, predikte dezelfde levensregels als Hendrik Niclaes, het eenwezige leven, zooals hij het noemde, tusschen God en mensch als hoogste doel van het godsdienstig streven, en zelfverloochening als eerste wet. Eeredienst, verdeeling in secten zijn ijdele menschelijke dingen, waarover de eenwezige zich niet dient te bekreunen. Hij is een reine mystieker, die God in zich zelven zoekt, die zich alleen om reiniging des harten bekreunt en zich niets aandraagt van wat menschen en kerk zeggen als hij zich zelven slechts gelijk maakt aan het goddelijk ideaal, dat hij in zich draagt.

En weer kwam hier de scherpe tegenspraak tusschen de leer en hare toepassing voor den dag, de bittere spot, dien de wezenlijkheid drijft met de hoog opgedreven voorspiegeling. Zij waren uitgegaan om het rijk van Christus te stichten en meenden er aan te bouwen en zij werkten aan het vestigen der alleenheersching van den mensch; zij wilden alles terugbrengen tot God en vergoodden niets anders dan zich zelven. Van het oogenblik dat de mensch geen ander richtsnoer meer dient te volgen dan zijn eigen opvatting en God in hem denkt en handelt is het de menschelijke geest die alles regelt, het menschelijk gemoed dat oordeelt wat goed en kwaad is. Die eeredienst van God in den mensch is niets anders dan het rein humanismus zooals de onafhankelijke geesten van de

meest ongeloovige aller tijden het opvatten en belijden; het is de loochening van allen formeelen godsdienst, het louteren der zedeleer, het veredelen van het leven volgens menschelijke begrippen. En zoo kwam het dat de mystieken dier dagen tezelfder tijd de twee scherp tegenover elkander staande namen van geestdrijvers en van libertijnen verdienden, waarmede hunne strenggeloovige tijdgenooten hen poogden te brandmerken. En zulk een mystieker en zulk een libertijn was Christoffel Plantijn.

Wij zegden dat hij in 1549 te Antwerpen aankwam. De kronijk van het *Huisgezin der Liefde* in handschrift ter bibliotheek van Leiden bewaard, vertelt het volgende van zijn betrekkingen tot den 'Dienst':

'In welckerem Tyde, dath Hendrik Niclaes unde synem Denste, binnen der Stadt Andtwerpen oick einer thoe-fiele, die ein geboren Franscois was, unde nömede sick Christoffel Plantyn, unde was ein Boecke-binder, die met syne Hende synen Nodtrüft winnen möste; unde dessen-sulven was ein kloeck unde listich Man in der Saken, die he to synem vordele bekomen konde te bedenen edder daerinne tho handelen, unde was oick to salcks wel beredet.'

Plantijn, verhaalt de kronijk verder, leerde nu (Neder) Duitsch en nam ijverig kennis van de geschriften van Hendrik Niclaes. Bij zijn vrienden te Parijs gaf hij daar hoog van op en won ze voor de leer. Toen hij gehoord had dat het hoofd der secte nog een groot boek en eenige kleine wilde laten drukken sprak hij er met zijn nieuwe Parijsche geloofsgenooten over, die hem in staat stelden een drukkerij te Antwerpen op te richten, waarin hij het groote boek van Hendrik Niclaes den *Spegel der Gerechticheit* en meerdere kleine drukte.

Eenige jaren later reisde Plantijn naar Parijs en bleef daar een tijd lang wonen bij Pierre Porret, met wien hij zoo zeer bevriend was dat zij elkander broeders noemden, zoodat de menschen werkelijk meenden dat zij zonen van een zelfden vader waren. Toen hij aldus van huis was deden zijne werklieden wat zij wilden en ondernamen op eigen hand een verdacht boeksken te drukken. Terwijl zij daarmede bezig waren werd dit overgebracht aan den Markgraaf, die de ge-

zellen gevangen nam en al de goederen van Plantijn aansloeg; maar zijn schuldeischers legden beslag op de opbrengst van den verkoop om te verkrijgen wat hun toekwam. Zijn vrouw ging hem dan te Parijs opzoeken en verbleef met hem ten huize van Porret. Hij zelf reisde naar Kampen waar Hendrik Niclaes toen woonde en hij nam zijn intrek bij den drukker Augustijn van Hasselt.

Eenigen tijd daarna keerde Plantijn in het geheim naar Parijs terug over Antwerpen en vond naderhand in deze laatste stad hulp bij de Bomberghe's, kooplieden en drukkers. Zij bevrijdden hem van zijn schuldeischers en richtten voor hem een veel grooter drukkerij in. Nu was hij er boven op, in weinige jaren had hij zestien persen in werking, werd de grootste drukker van Antwerpen, richtte boekhandelshuizen in andere steden op en kwam bij vele volkeren in groot aanzien.

Zeer breedvoerig wordt daarbij verteld hoe een rijk juweelier van Parijs aan het Huisgezin der Liefde een schat van edelsteenen had nagelaten, hoe Porret en Plantijn zich wisten meester te maken van de kostelijkste dier juweelen en hoe de laatste, ondervraagd door Hendrik Niclaes, loochende er iets anders van ontvangen te hebben dan drie steenen en dit dan nog in betaling van hem verschuldigde gelden. Verder nog hoe Plantijn Augustijn van Hasselt aan het hoofd eener drukkerij stelde, eerst te Vianen en daarna te Wesel, met welke drukkerij Augustijn later naar Keulen ging, altijd om in dienst van Hendrik Niclaes te werken.

Toen dit gedeelte der kronyk geschreven werd had Plantijn zich afgescheiden van Hendrik Niclaes en onbewimpeld wordt de groote drukker beschuldigd van in al zijn betrekkingen tot het Huisgezin der Liefde nooit iets anders beoogd te hebben dan eigen baat; in de zaak van den Parijschen juweelier wordt hij uitdrukkelijk van diefstal beschuldigd. Wij kunnen die uitingen van onwil en wrok tegen den afvalligen broeder ter zijde laten om ons alleen met de historische feiten bezig te houden.

Wij bezitten de stelligste bewijzen, dat wat de kronijk van het *Huisgezin der Liefde* verhaalt van Plantijn's verkeer met Hendrik Niclaes volkomen waar is. Alle jaartallen, alle feiten betrekking hebbende tot zijn leven, die nergens bekend gemaakt waren en die wij enkel te weten zijn gekomen uit de archieven der aartsdrukkerij of uit die van het Belgische Rijk zijn

gekend door den kronijkschrijver. Hij weet dat Plantijn eerst boekbinder te Antwerpen was, vooraleer zijn later ambacht ter hand te nemen; hij weet dat de groote drukker zich ijverig toelegde op het leeren onzer taal; hij kent den vriend Pierre Porret uit Parijs, dien Plantijn inderdaad gewoon was zijn broeder te noemen; hij weet van het verboden boekje door de gasten van den drukker ter pers gelegd; van zijn vlucht naar Parijs in 1561, van het aanslaan zijner goederen, van het hernemen zijner zaken op grooteren voet in 1563 door tusschenkomst der Bomberghe's, alle bijzonderheden die nu bewezen zijn en die toen aan niemand anders konden bekend zijn dan aan hen die op vertrouwelijken voet met Plantijn omgingen.

Deze laatste was dus van vóór 1555 een volgeling van Hendrik Niclaes, hij drukte het heilige boek der gemeente *Den Spegel der Gherechticheit* en andere kleinere werken; hij ijverde voor de secte en won haar aanhangers te Parijs en waarschijnlijk ook te Antwerpen. Hij bleef haar trouw allerminst tot in 1567. Van dit jaar en van de maand Augustus dagteekent de eenige brief van hem aan Hendrik Niclaes, die ons overgebleven is en die uitsluitend over boekhandelszaken loopt, een reden waarom hij gespaard bleef. Een tijd langer moeten hun betrekkingen geduurd hebben vermits Augustijn van Hasselt in een brief van 10 Maart 1567, die ons ook is bewaard gebleven, zich verontschuldigt naar Vianen te zijn gaan wonen. Daar hij eerst na dit jaar uit Vianen naar Wesel vertrok en in deze laatste stad zijn betrekkingen met Plantijn bleven voortduren is het bewezen, dat een tijd nadat die brief geschreven werd Plantijn nog behoorde tot het *Huisgezin der Liefde*.

In of rond 1567 was er in Plantijn's leven en in den politieken toestand des lands een ommekeer gekomen, die waarschijnlijk niet zonder invloed bleef op zijne godsdienstige gedragingen. In 1563 toen hij uit Parijs was teruggekeerd vond hij bij Cornelius en Karel van Bomberghe, Goropius Becanus en Jacques de Schotti, allen erg van ketterij verdacht, den noodigen geldelijken onderstand om zijne drukkerij te vernieuwen en op veel grooteren voet in te richten. Hij ving dus voor goed zijne luisterrijke loopbaan aan; hij zorgde eerst de fraaiste gegoten

en gesneden letters te bezitten, die er in Europa gemaakt werden; hij gelastte Parijsche teekenaars en graveurs hem een stel gesneden titelplaten en omlijstingen te bezorgen zooals er geen smaakvoller bestonden; hij was er op bedacht een reeks nuttige en roemrijke werken onder handen te nemen, leverde een verzameling klassiekers in zakformaat, verzamelde stoffen voor zijn *Dictionarium Theutonico-Latinum*, waaruit het eerste woordenboek onzer moedertaal moest geboren worden, en ontwierp zijn groot werk, den Koninklijken Bijbel in vijf talen, het typografisch monument der eeuw, het boek dat beantwoordde aan den dringendsten eisch van een tijd, waarop klein en groot zich met bijbelteksten bezig hield.

Toen de vier jaren, gedurende welke hij met zijn vennooten verbonden was, verstreken waren, ontbond hij de maatschappij 'J'aime beaucoup mieux de faire moins doresnavant que d'estre subject à des gens de qui à l'avanture, je ne serois pas seur ni de volonté ni du faict de la réligion catholique à laquelle je me suis tousjours maintenu et maintiendray avec la grâce de Dieu jusques au dernier souspir de ma vie sous l'obéissance de la saincte église catholique et romaine et de la Majesté de nostre Roy très catholique,' zoo schreef hij den 30^{n} Aug. 1567 aan Çayas, den secretaris van Philips II.

Na de beeldenstormerij was de onderdrukking der ketterijen strenger en strenger geworden; Alva was aangekomen en voor hen die niet in de gunst der overheid stonden was er vee lzuurs en weinig zoets te verwachten. En Plantijn had behoefte aan de bescherming der wereldlijke en kerkelijke macht en hij deed het noodige om die te verwerven. Zijn plan tot het drukken van den veeltaligen Bijbel was nu gerijpt. Kardinaal Granvelle was zijn voorspreker bij den koning geweest. Philips II had hem een voorschot van 21000 gulden toegezegd en had hem in 1568 zijn eigen biechtvader, den uitstekenden orientalist en godgeleerde Arias Montanus gezonden om de leiding der uitgave van het reuzenwerk op zich te nemen. Het jaar daarop ging hij met Paulus Manutius een overeenkomst aan en kort nadien verkreeg hij van den koning voor de landen der Spaansche kroon het monopolium der kerkelijke boeken, Brevieren en Missalen, die voor heel de katholieke kerk moesten herdrukt worden volgens de verbeterde lezing van het Concilie van Trente. En dan volgden de werken der kerkvaders, het

Corpus juris en andere rechtsgeleerde schriften, prachtige plaatwerken in groot getal, wetenschappelijke boeken van allen aard. Zijn huis werd een soort academie, waar geleerden uit vele landen en van alle vakken elkander ontmoetten en gretig hunne schriften aanbrachten, omdat zij nergens met gelijke zorg en pracht werden uitgegeven. De twaalf jaren, die er verliepen van 1564 tot 1576 waren de glanzendste van Plantijns roemrijk bestaan: van allen geëerd en gesteund was hij een man van het hoogste aanzien geworden. De koning had hem den post van vertrouwen opgedragen de boekdrukkers te onderzoeken in zake van gedrag en vakkennis en hun toelating te geven tot het uitoefenen van hun ambt; Alva en Arias Montanus lieten bij hem hun index der verboden boeken verschijnen en aan deze allen wist hij een onbeperkt vertrouwen in te boezemen. Arias Montanus, die hem van zeer nabij gedurende lange jaren had gekend, getuigde van hem: ‘Christoffel Plantijn heeft de grootste diensten bewezen aan de drukkunst. Niemand kan bewondering genoeg schenken aan de bekwaamheid van zijnen geest, aan zijn bewonderenswaardig vooruitzicht, aan zijn vlijt en onvermoeibare werkzaamheid. Nooit heb ik een zoo behendig man gezien en een die tezelfder tijd zoo goed en zoo deugdzaam was. Elken dag ontdek ik nieuwe hoedanigheden in hem.’ Hij loofde hem vooral voor zijne groote zedigheid en voor het ongeloofelijk geduld dat hij toonde jegens hen die hem benijdden.

In 1576 komen de donkere dagen: eerst de Spaansche furie, dan de verandering van regeeringen en vorsten, de onrust elken dag, de oorlog overal, de macht der gekozen landvoogden wankelend, het gezag van den koning gebroken.

Plantijn stond in even hooge gunst bij Willem van Oranje, bij aartshertog Matthias en bij d'Alençon als bij Philips II; hij was hun officieele drukker zooals hij die van het Calvinistische stadsbestuur van Antwerpen was; hij maakte dichtstukken om hunne komst binnen de stad te vieren, zooals hij loftuitingen zonder perk voor den Koning had ten beste gehad. Met onverdroten ijver werkte hij immer voort en breidde hij zijn drukkerij uit. In 1576 had hij zich metterwoon gevestigd in het huis bij de St. Janspoort, dat met zijn achterdeur op de Vrijdagmarkt uitkwam, het prachtige en ruime gebouw, dat nu het Museum Plantin-Moretus is geworden; hij voorzag

een goed deel van Europa van kerkelijke boeken en was de grootste uitgever van letterkundige en wetenschappelijke werken der wereld. Hij was ook een rustelooze geest; hij had nog geen groote onderneming voltooid of hij zon op een andere en volgde alleen zijn zucht om altijd meer en altijd beter werk te leveren, zonder te letten op de geldmiddelen, die er toe noodig waren.

Maar ondanks de gunst der nieuwe heeren, die hij verworven en den hoogen rang, dien hij in zijn vak ingenomen had, ondanks zijn onverzwakten moed en zijn onverflauwden werklust was hij niet in staat te worstelen tegen het ongeluk der tijden. De koning hield zijne beloften niet, de oorlogen en de onlusten stremden den handel, de koopwaar hoopte op in de magazijnen en het geldkoffer liep ledig. De schuldeischers werden dringender en er kwam een oogenblik, dat de groote nijveraar het hoofd moest buigen voor het onweer. De nieuwe universiteit van Leiden zocht toen naar een goeden drukker en Plantijn's boezemvriend Justus Lipsius zorgde er voor dat het ambt hem werd aangeboden. In 1583 verlaat hij Antwerpen om zich te Leiden te vestigen, zijn drukkerij in de eerste der twee steden aan het bestuur van zijnen schoonzoon Jan Moretus overlatende. Toen in 1585 de stad in handen van Parma gevallen was keerde hij terug en werkte nog vier jaar met verzwakte krachten voort. Hij stierf den 1^{n} Juli 1589 en werd in een praalgraf in de hoofdkerk te rusten gelegd. Op de schilderij, die zijn gedenkteeken versiert, prijkt op het middenpaneel het laatste oordeel, op een der luiken staat hij afgebeeld met zijn heiligen patroon. Hij was en bleef voor het oog der menschen de groote katholieke drukker, die het volle vertrouwen van koning en paus genoot. Geen der burgers, die zijn lijk naar de kerk begeleidden, geen der geestelijken, die rond zijn baar den lijkzang aanhieven, vermoedde welke geheimen er begraven werden onder den zerk van den man, wien zij de laatste eer bewezen.

Eén echter wist het wel en die ééne was Barrefelt. Toen hij den dood van Plantijn vernomen had schreef hij den 16^{n} Juli 1589 aan dezes schoonzoon en opvolger: ‘Ich hebbe schriven unde an seggen gehadt van den over ganck van ul.

vader unde mijn hertsvrient t welcke mijn ein groote drovenise in vele saecken maeckt, also dat mijn dencket dat ick geen liever vrunt op deser warlt mochte verlysen. Ja mijn denckt dat ick nu alleen in de warlt ben, toch ick vinde noch menschen genoch mer ick vinde mijnen vrunt tot behulpelickheit in de godtlicke duechde niet, dan um dat ick secker ben dat sijn siel unde mijn siel niet verscheiden en sijnt, so ben ick met hem in godt vrolick, unde danck godt dat hij sijn siel inder lijsamheit Christi tot den enden toe bewart heeft unde verhope dat hij de mijn, unde alle de geene de ere siel de lijdsamheit Christi over geven, oick bewaren sal tot den einde, daer toe dat men sijn lijdsamheit wel tot ein exempel ofte voerbeelt moch nemen van den sulven lijdsamen geest Christi met hem unde alle heligen Godts deelachtich to worden.'

Vier jaar later, den 6^{n} Mei 1593, herdenkt de stichter der secte van de Eenwezigheid nog zijnen ouden vriendt in een brief aan denzelfden Jan Moretus: 'Och,' zoo luidt zijne ontboezeming, 'wat een saligen tijt waset noch bij u salige vaderstijden. Wij hadden meest alle weecken brijven van markanderen. Och als ick noch om den olden tijd dencke, so denck ick o godtsaligen tijt hoe sijnt gij dus van de boosheit onder gebracht, godt heeft u salige vader liefgehadt dat hij hem in een saligen tijt van der erden wech nam opdat hij de groote boesheid nieten solde sien, die nu in ere cracht staet, unde noch alle dagen boesser wordt, also dat hem geen godtlicke duechde en mach laeten sien, daer voer mijn niet toe te doen is dan lijdsamheit te bewijsen'.

Uit die woorden blijkt dat Barrefelt in regelmatige briefwisseling en vriendschappelijk verkeer met Plantijn stond. Ongelukkelijk zijn al hunne brieven vernietigd op drie na, waarvan de oudste gedagteekend is van 27 November 1580, de twee anderen van 10 Juni en 18 Juni 1589. Deze laatste zal Plantijn wel niet zelf meer gelezen hebben. De eerste handelt over drukkerszaken en bepaaldelijk over het herdrukken van Barrefelts hoofdwerk *het Boeck der Ghetuygenissen van den verborghen Ackerschat* en de *Sendtbrieven*. 'Dewijls dat ick wo langer wo merder de blintheyt der mensche bevinde, so dochte mijn, wij wolden sien, ofte wij een wienich van den Schatboeck konden gedruckt crijgen, idt war 3 of 4 hondert tam hogesten unde laeten de sulve leggen, daer sij wel wesen,

und dan wolden wij idt epistelboeck voert dan na anfangen unde drucken dan vrij de helefte mer von unde de wolden wij uth laeten gaen, so hijr unde daer under de bekenden unde besoeckent daer unde daerna dan dat de komerschap treck heeft doe na solden wijse ande marcket brengen'.

Door de 'komerschap' wordt hier verstaan Barrefelts kerkelijke gemeente. Zoo spreekt hij in zijn talrijke brieven aan Jan Moretus immer op verbloemde wijze van het belang zijner kerk. Den 2^{n} December 1591 bijvoorbeeld schrijft hij: 'Ick hope umtrijnt idt nijejaer datter dan ein grooter monster gedaen sal wesen de seir schoon van varuwe sal wesen, unde dan mach men sien wat den tijd lert. Un int secret tegen ul. geseijt so is den varuwer de dese monsters varuwet unsen alder ousten varuwer geweest de ul. seer wel kent, Augustijn genamt, de dus in stilheijt ein cleine varuwerij heeft van ein kup.' De verwerij is een drukkerij, de kuip is een pers, de monsters zijn boeken. Ondanks die geheime taal vertrouwde Plantijn het niet die brieven van Barrefelt te bewaren, noch de zijne aan hem gericht in zijn kladboeken te schrijven, zooals hij voor andere deed. Jan Moretus, die waarschijnlijk aan de secte toehoorde en in elk geval zeer wel met hare geheimen bekend was, dreef de voorzichtigheid zoover niet. Hij vernietigde de brieven niet, maar stopte ze in een verborgen lade weg waar wij ze driehonderd jaar later bijeengerold weervonden.

Rond 1580 werd Plantijn dus reeds de aanhanger en vertrouweling van Barrefelt en zijn gewone drukker. Het *Boeck der Ghetuijgenissen vanden verborgen Acker-schat* is met dezelfde letters gedrukt als de Vlaamsche werken uitgegeven door Plantijn; in de hoofdletters vinden wij de kleine beschadigingen weer, die wij in de Plantijnsche drukken opmerken. Het boek is niet in de Plantijnsche drukkerij te Leyden gedrukt, zooals Dr. Nippold meent, vermits deze drukkerij eerst in 1583 tot stand kwam en dat zooals wij zagen het boek van vóór 1580 dagteekent. Marnix van Sint Aldegonde vergist zich dan ook wanneer hij, sprekend van Barrefelt, in 1595 zegt in zijne *Ondersoeckinge ende grondelycke wederleghinghe der geestdrijvende leere* dat er 'onlangs' weer een nieuwe profeet is opgestaan die zich zelven Hiël noemt. Niet alleen drukte Plantijn Barrefelt's boeken, maar van een deel ervan althans bezorgde hij, volgens het getuigenis van Barrefelt, zelf de Fransche vertaling.

En nu rijst natuurlijk de vraag op: hoe is het mogelijk dat een man met zulk een buitengewoon helderen geest als Plantijn zich kon laten medesleepen door dweepers van zoo bekrompen verstand als Barrefelt, door droomers met zulke uitzinnige inbeeldingen als Hendrik Niclaes? Wat kon hij vinden in hun stelsels dat voldoening gaf aan zijn gemoed en licht verspreidde op zijn levensbaan?

Moeielijk op te lossen is die vraag! Er lag in den grooten drukker een sterke neiging naar mysticisme en beide de leerstelsels van Niclaes en van Barrefelt waren doordrongen van de zucht om het leven te beschouwen van een geestelijk standpunt, om een dieper wortelende volmaking te bereiken dan die waarmede de wereld zich over het algemeen bevredigde. Vooroordeelen van kerkelijken of staatkundigen aard had hij niet; met den mond beleed hij het katholicismus wel; uit het hart kwam hem geen enkel woord van gehechtheid aan die leer; hij diende Philips II of Willem van Oranje alnavolgens de eene of de andere de macht in handen had. Hij leefde voor zijn taak van drukker en uitgever, die hij zeer hoog opvatte; hij was een man van de wetenschap waaraan hij de grootste diensten bewees, een man van de kunst die hij in zijnen werkkring aanmoedigde en benuttigde in hooge mate. Aan die verheven bemoeiïngen had hij genoeg. Om uiterlijke eer noch om geld gaf hij. Als hij slechts degelijke en fraaie boeken kon laten verschijnen, ondernemingen van groote wetenschappelijke beteekenis kon op het getouw zetten, verbeteringen aanbrengen in zijnen werkkring voelde hij zich beloond en gelukkig. Hij was daarbij een dichter, aan wien het altijd speet, dat Apollo hem zoo weinig gelegenheid had gegeven ‘de caresser les filles de Mémoire’ en hoe zelden zich die gelegenheid ook aanbood toch beproefde hij nog van tijd een brokje te rijmen. Ziedaar de man waarin de mystieke en de intellectueele geest, de practische zin en de fantazie in gelijke mate verbonden waren. Hij vond in de godsdiensten, die tegen elkander aanbonsden en elkander beschimpten en verscheurden, geene bevrediging voor zijn geest en zijn gemoed en hij trok zich terug in een nederig klein kerkje, waar voldoening aan de behoefte van zijn hart werd gegeven, waar van zijn verstand geen te zware offers werden geeïscht en waar de leer werd verkondigd dat het er niet op aankomt welken godsdienst

men voor het oog der menschen belijdt, wanneer men in zijn gemoed God maar naar overtuiging hulde brengt en in het leven naar volmaking streeft.

Dat hij zich later afscheidde uit de gemeente van Hendrik Niclaes laat zich begrijpen; de nieuwe koning van Sion, die al de heerschzucht van Jan van Leiden zonder iets van zijn verbluffend zelfvertrouwen bezat, moest hem al spoedig te leur stellen. Barrefelt daarentegen, die alle kerkelijke tucht en orde liet wegvallen om alleen de leer van ootmoedigheid, de leer van Thomas a Kempis en de vereenzelving van den mensch met God, de leer van zoovele mystieke secten uit alle tijden en landen, te prediken, was de tolk zijner eigen opvatting van het gemoedsleven.

Het verkeer van Plantijn, den ondernemenden en hoog ontwikkelden geest, met Barrefelt, den nederigen werkman, den onbeholpen schrijver van nevelige droomerijen, was dan ook veel vertrouwelijker dan er ooit een tusschen den grooten drukker en Hendrik Niclaes bestaan had; het duurde tot het einde des levens van den eene; wij zagen hoe moeilijk de overblijvende zich kon troosten over het heengaan van zijn geestverwant. Veel ijveriger dan voor het *Huisgezin der Liefde* toonde Plantijn zich voor de leer der Eenwezigheid. Niet alleen vertaalde hij Barrefelt's schriften, maar hij maakte bij gelegenheid propaganda voor deze leer en zette dan hare grondslagen duidelijker uiteen dan het hoofd der gemeente het vermocht. Het treft ons nochtans hoe hij, die anders zoo scherp zijne denkbeelden uitspreekt en een stijl schrijft helder als kristal, eens dat hij zijn mystieke leer begint te omschrijven in de declamatorische langdradigheid harer eerste verkondigers vervalt en een trant aanneemt, die een familietrek verraadt met den gezwollen en suffenden woordendreun der predikers van het nieuwe licht van zijnen en van alle tijden.

Aan Ferdinand de Ximenez van Keulen schrijft hij den 8^{n} Augustus 1587: ‘Ik heb u den eersten en noodzakelijken grondslag geleerd om volgeling van Jesus Christus te worden en aldus zijn school te kunnen bezoeken en zich aan zijne wetten, statuten en ordonnanciën te onderwerpen: dit is de ware verzaking aan zich zelve, waarbij geen aanmatiging noch eigenwaan kan behouden worden, maar enkel eene eenvoudige en zuivere belijding van hetgeen wij hebben ontvangen door

de werken van den geest van Jesus Christus, zoodat wij er toe komen te gevoelen dat wij ons eigen leven niet meerleven, maar dat het Christus is die leeft en spreekt in ons, zonder dat wij ons iets anders toekennen dan louter nederigheid en eenvoud des geestes, onderworpen aan den wil van onzen Heer en meester, onder wiens rechtvaardigheid en barmhartigheid wij ons onderdanig schikken, en ons in volle overeenstemming met hem laten geleiden. Want zoolang wij zoover niet gekomen zijn is Gods leven, dat is Jesus Christus, onze vijand; met hem echter moeten wij samenspannen tegen de genoegens en het verlangen van het vleesch en van zijne helpers, die zich onze goede vrienden noemen en die wij voeden zoolang wij ze door die verzaking en die onderworpenheid niet overmeesterd hebben en overgeleverd aan Gods rechtvaardigheid om ze af te schaffen, iets wat onmogelijk te verstaan is en waar nog minder het uitwerksel van te gevoelen noch zelf van te verklaren is door pen en inkt noch door mondeling onderhoud voor hem die niet voorafgaandelijk gelooft en hoopt.'

Wanneer wij zulke samenvatting der leer te lezen krijgen komt het ons nog al vreemd voor hen die ze verkondden door hunne tijdgenooten voor duivelskinderen te hooren uitroepen en te hooren gewagen van hunne gruwelijke ketterijen. Alleen het ijveren tegen al wie de hand dorst slaan aan de onkreukbaarheid en de onfeilbaarheid der H. Schrift kan zulke heftigheid verklaren. Men vloog elkander in het haar voor een verschillende uitlegging van een woord en men moest zich dus nog veel bitterder en onverzoenlijker gestemd voelen voor profeten, die kwamen verklaren, dat heel de Schrift maar een symbool was en niet naar de letter maar naar den geest diende opgevat te worden. Het is wel waar dat soortgelijke zinnebeeldige verklaringen ook geldig zijn in de orthodoxe kerken, maar hier zijn zij gestaafd door gezag en overlevering en de hoofden van het *Huisgezin der Liefde* en van de Eenwezigheid konden zich op niets dergelijks beroepen.

Coornhert verhaalt, dat er in den zomer van 1577 iemand in zijn huis te Haarlem kwam, dien hij sedert zeventien jaar kende en die een visionnaris was of, zoaals Coornhert het hiet, iemand die zich met wonderbare gezichten ophield. Deze verklaarde vlakaf dat hij God was. Een maand later kwam er een tweede soortgelijke God tot hem. Coornhert trachtte met

degelijke bewijsredenen die menschen te overtuigen dat zij een titel aannamen, waarop zij geen recht hadden. Dat een der verlichtste geesten van die dagen zich die moeite getroostte bewijst hoe in dien tijd de buitensporigste verzinsels ernstig werden behandeld.

Dat er hier en daar een volgeling van Hendrik Niclaes gevonden werd, die naar de letter opvatte wat de meester, die zooveel van zinnebeelden hield, verkondde, moge waar zijn; de meer verlichten, de mannen als Plantijn hebben er zeker nooit aan gedacht al de buitensporigheden en al de utopiën der profeten voor punten van geloof en regels van gedrag aan te nemen.

Niets in Plantijns levenswandel noch in zijn schrijven laat er aan denken dat zijne overtuiging in zake van godsdienst eenigen laakbaren invloed op zijn zeden hebbe gehad. Hij was een man, die bij groot en klein, binnen en buiten zijn land, de hoogste achting genoot en ze ook verdiende; zijn broederlijke gehechtheid aan Pierre Porret gedurende heel zijn leven heeft iets roerends; Arias Montanus, wij zagen het reeds, was onuitputtelijk in zijn lof; Justus Lipsius was zijn boezemvriend; Abraham Ortelius en andere beroemde mannen hielden niet minder van hem; kardinaal Granvelle was zijn groote beschermer; koning Philips II zijn hooge begunstiger; Kilianus onze oudste taalgeleerde en Jan Moretus dienden hem gedurende een halve eeuw; hij stond aan het hoofd eener drukkerij, die in haren grootsten bloei honderd-zestig werklieden telde en die hij met vaste hand wist te besturen zonder morren of onwil te verwekken; het magistraat van Antwerpen noemde hem tot zijnen drukker; de senaat der Academie van Leiden riep hem binnen de muren dier stad; de koning van Frankrijk poogde hem naar Parijs, de hertog van Savooien naar Turijn te lokken; de algemeene vereering, die hij binnen en buiten zijn huis genoot, bleef hem onverzwakt behouden tot aan zijn dood. De eerbied, dien zijne afstammelingen en opvolgers voor hem gevoelden, was zoo groot dat van geslacht tot geslacht het bij hen een wet bleef al wat tot zijn drukkerij en zijn huis behoord had ongeschonden en onverdeeld bijeen te laten. Aan dien eerbied zijn wij het wonderbaar behoud verschuldigd zijner

prachtige woning en werkplaats. Hij is de eenige nijveraar van vroeger eeuwen, wien men soortgelijke hulde heeft gebracht.

Zeker men had bewondering voor den man met zijn ongemeene begaafdheden; maar men waardeerde ook, en te recht, zijn karakter, zijn doen en laten in het gewone leven. Hij was een onvermoeibare werker. Zijne leus *Labore et Constantia* ‘door Arbeid en Volharding’ was voor hem geen ijdel woord, het was de juiste aanduiding van de middelen, waarmede hij over alle moeilijkheden had weten te zegepralen. In de woeligste dagen, die ons land gekend heeft, wist hij een nijverheid en een handel te doen bloeien, die meer dan eenige andere vrede en zekerheid schijnen noodig te hebben en zijn werkplaats te verheffen verre boven al diegene, die toen in Europa bestonden. Hij was zeker een man van zaken en verdedigde zijn geldelijke belangen met gepaste warmte, maar van inhaligheid of eerzucht kan niemand hem beschuldigen of verdenken; zijne vérreikende plannen brachten hem meer dan eens in geldnood, maar alhoewel de koning hem groote sommen schuldig bleef en hij groote opofferingen te doen had om geld te vinden verloor geen schuldeischer een stuiver aan hem.

Hij was een man van groot aanzien, zijn huis was heel de wereld door bekend en het leek wel een paleis door zijn omvang. Bij zijn afsterven liet hij goederen na voor een waarde van ruim een millioen frank. Hij zelf leefde op bescheiden voet. Zijn eenige trots was de pracht van zijnen alm, de zorg waarmede zijne boeken gedrukt, zijn kantoor gehouden werd: hadde hij geweten dat zijn huis eens een Museum, dat zijn geschriften een openbaar archief zouden geworden zijn, hij hadde alles niet onberispelijker kunnen inrichten en onderhouden. Zijne kinderen en zijne schoonkinderen waren en bleven als hij onvermoeide maar eenvoudige werklieden.

Aan Çayas, die hem naar inlichtingen vroeg over zijn dochters, schreef hij den 6^{n} December 1570, dat de oudste Margaretha de vrouw van Ravelingen toen 23 jaar oud was, dat hij ze op twaalfjarigen ouderdom naar Parijs had gezonden om bij den schrijfmeester des konings schoonschrift te leeren, maar dat haar zwak gezicht haar die studie had doen opgeven; de tweede Martina was van haar dertiende tot haar twintigste jaar werkzaam geweest aan het onderhouden van het lijnwaad en was met Jan Moretus getrouwd; de derde Catharina stond

van haar dertiende jaar aan het hoofd van een handel van kant en linnen voor rekening van Pierre Gassen van Parijs; de vierde, die dertien jaar oud was, droeg dagelijks de drukproeven naar het huis van Arias Montanus en las de kopij dier proeven voor den doctor in vijf talen. Drie dezer dochters huwde hij uit aan beambten van zijn huis: aan den proeflezer van Ravelingen, den drukker Jan Moretus en den bestuurder van Plantijns boekhandel te Parijs Gillis Beys. Aan Catharina, die na haar huwelijk met Jean Gassen te Parijs was gaan wonen, schreef hij den 23^{n} November 1571: ‘Sta 's morgens vroeg op, doe of help het huishouden doen, telkens gij er vrijen tijd toe hebt: maak een ronde door het huis zoo dikwijls het gelegen valt, van den winkel naar de keuken of elders, om te zien of er niets te doen is. Steek de hand aan alle werk en houd u zooveel mogelijk bezig, zonder ooit iets van wat gij kunt verrichten de meiden op te leggen al waren er bij halfdozijnen. Want gij moet de mode niet volgen en u niet overgeven aan de luiheid, onachtzaamheid, zorgeloosheid of dwaasheid der anderen, maar alleen doen wat God en de zeden vereischen. En vooral wacht u wel u gelijk te stellen met de dochters des huizes (hare schoonzusters) in deze of andere zaken. Let wel op, dat zij in het huis haars vaders wonen, zijne erfgenamen zijn en onder niemands dan zijn bevel en bestuur staan.’ En zoo gaat het voort, bladzijden lang, altijd voort met aanbevelingen van zachtaardigheid, bescheidenheid, oppassendheid. In heel zijn rijk gevulde leven is er geen vlek te vinden, geen wanklank te vernemen, indien men het verschil van gevoelen daar laat, dat tijdgenooten en nakomelingen over zijn godsdienstige meeningen konden hebben. Het is het bestaan van een man, die zich voor iedereen verdienstelijk maakt, door iedereen doet achten en beminnen, die niemand aanvalt, van niemand kwaad spreekt en met menschen van allen stand in vrede leeft.

Hij zelf schetst ons zijn ideaal in zijn sounet: *leBonheur de ce monde*:

**Le bonheur
de ce monde.
Sonnet.**

Avoir une maison commode, propre et belle,
Un jardin tapissé d'espaliers odorans,
Des fruits, d'excellent vin, pen de train, pen d'enfans,
Posséder seul, sans bruit, une femme fidèle.

N'avoir dettes, amour, ni procès, ni querelle,
Ni de partage à faire avecque ses parens,
Se contenter de pen, n'espérer rien des Grands,
Régler tous ses desseins sur un juste modèle.

Vivre avecque franchise, et sans ambition,
S'adonner sans scrupule à la dévotion,
Domter ses passions, les rendre obéissantes.

Conserver l'esprit libre et le jugement fort,
Dire son Chapelet en cultivant ses entes,
C'est attendre chez soi bien doucement la mort.

Wij nemen gaarne aan dat er in dien wensch naar een stil eenvoudig leven de verzuchting te hooren valt van den afgetobden werker, die genoeg heeft van 's werelds afmattende zorgen en kommerbarende grootheid en reikhalzend uitziet naar de dagen van rust en afzondering; maar zooals wij Plantijn kennen moest zijne opvatting van het geluk met deze schildering overeenkomen, alhoewel hij het nooit dan in zijn droomen genoten heeft.

Er is, ja, wij moeten het bekennen een schrille tegenspraak tusschen dien onbesproken en onberispelijken handel en wandel in het gewone leven en zijn houding in het geestelijke. Die gunsteling van Granvelle en Philips II, die zich bij hen doet gelden als een warmen katholiek en die in geheime betrekking met een aartsketter en in wekelijksche briefwisseling met een anderen staat, die drukt en propaganda maakt voor hunne leer: het is moeilijk overeen te brengen en aan te nemen.

Het past in elk geval weinig bij onze opvatting van oprechtheid. Wij weten wel dat in die dagen van scherpe vervolging en bloedige beteugeling van de geringste afwijking der orthodoxe leer er wat meer moed dan nu noodig was om voor eigen gedachte uit te komen, wanneer die verschilde van de heer-

schende zienswijze; wij weten dat Hendrik Niclaes het voorbeeld gaf der loochening van zijn overtuiging, dat hij en Barrefelt geen belang hechtten aan kerkelijke gebruiken en hun volgelingen aanmaanden niet uit de kerk te treden, waartoe zij door hunne geboorte behoorden. En toch kunnen wij niet anders dan dit vertoon van ijver voor een geloof, dat men niet deelt, afkeuren als onwaardige huichelarij. Het is een vlek in Plantijn's leven, een fout die hij voorzeker licht achtte, omdat volgens zijn overtuiging de uiterlijke eeredienst zonder belang was en het er niet op aankwam welk geloof men met den mond beleed, welke kerk men met het lichaam bezocht, als de godsdienst in het hart maar rein was en als het gedrag maar overeenstemde met hetgeen de geest voor waar en goed hield.

Er ligt bij dit alles iets potsierlijks in de rol door den katholieken aartsdrukker gespeeld. Arias Montanus, die zijn index laat drukken in het huis van waar meer verboden boeken waren uitgegaan dan uit al de andere drukkerijen der Spaansche Nederlanden te samen; de machtigste helper van een kettersche secte gelast met toezicht te houden over de onberispelijkheid zijner vakgenooten; de drukker van den monumentalen bijbel, die het als den roem van zijn leven laat uitbazuinen dat hij den meestverzorgden en zuiversten tekst der heilige schriftuur geleverd heeft, en die aan heel die schriftuur geen andere dan een zinnebeeldige beteekenis toekent, en ze aanziet als de voorbode van de wezenlijk heilige boeken die hij ook drukte! Het heeft wel den schijn en meer dan den schijn dat Plantijn een comedie gespeeld hebbe gedurende het grootste deel van zijn leven. Men begrijpt niet hoe dit mogelijk was in die dagen van inkwisitie en ketterjacht en men verbeeldt zich gemakkelijk hoe zwaar en hoe gevaarlijk die rol moet geweest zijn. En inderdaad Plantijn stond herhaaldelijk aan verdenking en beschuldiging bloot. Voortdurend zweefden er kwade vermoedens rond hem, nimmer echter berokkenden zij hem ernstig leed.

Wij hebben reeds met een enkel woord vermeld de aanklacht tegen hem uitgebracht in 1562. Den laatsten Februari

van dit jaar werd de schout van Antwerpen gelast door de landvoogdes Margaretha van Parma een onderzoek in te stellen tegen Plantijn, in wiens werkhuis een kettersch boekje: *Briefve instruction pour prier* was gedrukt. Uit dit onderzoek bleek dat de beschuldiging gegrond was; alleenlijk bevond men dat Plantijn sedert vijf of zes weken naar Parijs vertrokken was en dat in zijne afwezigheid drie zijner werklieden bedoeld schriftje hadden vervaardigd. Niettemin ontving de schout bevel een grondiger onderzoek in te stellen betreffende het gedrag van Plantijns huisgezin, wiens leden vermoedelijk ‘n'étaient pas du tout nets quant à la religion.’ Plantijn had waarschijnlijk het onweer zien aankomen en zich bij tijds uit de voeten gemaakt. De drie gasten werden in hechtenis genomen en de meester werd onplichtig bevonden, alleenlijk werden zijne goederen verkocht op aanvraag van zijne schuldeischers. Hij bleef weg tot in September 1563 en wij weten dat hij een deel van dien tijd bij Hendrik Niclaes te Kampen en het overige te Parijs overbracht.

Gedurende zijne afwezigheid was een nieuwe aanklacht tegen hem ingekomen. Over het drukken van het boekje *L' A B C ou Instruction chrestienne pour les petits enfans revene par vénérables docteurs en Théologie*, in 1562 met zijn adres verschenen, had hij zich ditmaal te verantwoorden; hij beweerde en bewees dat hij geen schuld had in de uitgave en dat overigens *l'Instruction chrestienne* goedgekeurd was door den deken der Sinter-Goelenkerk van Brussel.

Den 2^{n} Februari 1566 ontvangt de schout opnieuw bevel opzoeking te doen in de drukkerijen van Antwerpen en bepaaldelijk bij Plantijn, in wiens winkel verscheiden kettersche boeken te verkrijgen zijn.

In 1567 komt zijn naam, alsmede die van drie zijner vennooten, voor op de lijst der Antwerpsche Calvinisten door Spaanschgezinde ketterjagers opgesteld. In Maart 1568 worden nieuwe aanklachten tegen hem uitgebracht. Aan Çayas zond hij alsdan een verklaring van ongeschonden verkleefdheid aan de Roomsche Kerk; aan Jean Moflin, kapellaan der koninklijke schutters te Madrid, die hem verwittigd had van wat tegen hem was ingebracht schrijft hij: ‘Ik ben U zeer dankbaar voor uw bericht, maar verzeker U dat ik nooit vriendschap, verkeer, verstandhouding of overeenkomst heb gehad met wie het ook

zij in iets dat tegenstrijdig zou zijn met den Roomsch-katholieken godsdienst.'

Hij had al wel die verklaringen af te leggen, de verdenkingen rezen telkens op nieuw tegen hem op, maar zij stuitten telkens ook weer af op het vast vertrouwen, dat hij aan zijn katholieke vrienden en beschermers inboezemde. Den eersten Februari 1586 schreef Arias Montanus hem nog: 'Mijn waarde Plantijn, velen hebben u belasterd, maar dit is al lang geleden, nu zijn uwe godsvrucht, uwe volharding, uwe deugd en uwe bezorgdheid voor de belangen van den katholieken godsdienst klaar gebleken voor al de oversten der kerk.' Dit werd hem geschreven in den tijd toen hij in wekelijksche briefwisseling stond met Barrefelt!

Wanneer de Calvinisten meester waren in de stad en hij hun gewone drukker was geworden kon hij dit algemeen gekende feit niet loochenen. Hij nam dan zekere voorzorgen om aan de ergste beschuldigingen te ontsnappen. Zoo deed hij zijn schoonzoon van Ravelingen de boekjes: *Tyrannies et cruautez des Espagnols perpetrées ès Indes Occidentales* door Bartholomeus de las Casas en *Diverses lettres interceptées du cardinal Granvelle* drukken. Hij verbood zijne werklieden eenig gedrukt vel buiten het werkhuis te ontdragen op boete van zes gulden en bij zijn Spaansche vrienden Çayas, Arias Montanus en anderen beriep hij zich ter verontschuldiging van zijn gedrag op de harde noodzakelijkheid der treurige tijden. 'De stormen die in de bergen zijn opgestaan,' schreef hij in October 1579 aan Çayas, 'hebben de vloeden doen zwellen. Te vergeefs zouden wij pogen openlijk te weerstaan aan hunne woede of ze te bedwingen door werktuigen in plaats van ze te vermijden en ons aan het gevaar te onttrekken. Te vreezen is het, nadat zij alles medegesleept, verwoest en vernield zullen hebben, oogsten, weiden en alle levensmiddelen, dat zij dan de velden zoo kaal en zoo overdekt met onvruchtbaar zand zullen achterlaten dat menschen of dieren er geen voedsel zullen vinden. Wat doet de zeevaarder wanneer een orkaan opstijgt? Hij poogt niet hardnekkig de zware golven te breken, maar voorzichtig en met gereven zeilen zoekt hij ze te ontwijken en ze te laten voorbij gaan om niet op de klippen of ondiepten te worden geworpen en er zijn schip niet te zien vergaan met verlies van zijn eigen en anderer goed.' Hij heeft ja, zoo bekent hij,

boeken gedrukt tegen den koning, maar hij is er toe gedwongen geweest en is in den grond des harten trouw gebleven aan zijn God en aan zijn vorst.

Toen hij in 1583 naar Leiden was verhuisd en daar de drukker der kettersche universiteit werd was de verbazing zijner katholieke vrienden niet gering en verborgen zij hem deze niet. Hij antwoordde hun dat, dank zij de verdraagzaamheid der protestanten, hij niet gedwongen was iets te drukken, dat tegen de religie was en dat wanneer het gebeurde dat hij iets tegen den koning had moeten ter pers leggen het tegen zijn wil was geweest. En nogmaals wist hij zich vrij te pleiten en in het door Parma heroverde Antwerpen teruggekeerd werd hij niet ter verantwoording opgeroepen van zijn verblijf en zijn handelwijze onder de kettersche rebellen.

Hij wist zich gemakkelijker te verrechtvaardigen omdat men hem beschuldigde van iets waaraan hij zich al heel weinig had plichtig gemaakt: te heulen namelijk met de Calvinisten, en omdat men hem niet verdacht van wat men hem met recht hadde te laste kunnen leggen: zijn betrekkingen tot de secten der anabaptisten. Het is waar ook dat hij zoomin als de hoofden dier secten zich had plichtig gemaakt aan de beschimping en bestrijding van het oude geloof, iets wat de katholieken het ergst verbitterde tegen de protestanten. Stil en bescheiden had hij zijn eigen weg gevolgd, zich weinig bemoeiende met wat zijn medemensch deed; hij viel anderen niet lastig en men verontrustee hem ook betrekkelijk weinig. Hij voelde in zich geen roeping tot het martelaarschap, maar evenmin trad hij op als apostel, als hervormer der wereld; hij was een libertijn, die verdraagzaam was voor anderen en alleen vrijheid verlangde om zijn God te dienen naar zijn eigen zin en om te leven naar de regels van het goede en het schoone, zooals hij die door inspraak van dien God of door eigen overweging in zijn gemoed geschreven vond.

MAX ROOSES.

Arne Garborg.

‘Ver in het Westen bespoelt de zee een lagen zandoever van zeven mijlen lang. Dat is eerst de zee. De Noordzee breed en vrij, zonder bocht of inham, eindeloos. Zwartgroen komt het zilte water met geweldige golven aangerold uit de Westelijke streken, opgestuwd door hevige stormen uit de Noordelijke ijsstreek en het Kanaal, zijne witgemaande rossen door den nevel heenvoerend, zoodat er een berg van schuim verrijst, terwijl diepe, eeuwige orgeltonen uit de verste afgronden opstijgen. Zoo stort de zee voort naar het strand en slaat tot witte watervallen uiteen, onder krakende donderslagen, die als een dof geraas wegsterven.

Boven dien lagen zandoever strekt zich een armoedig grauw land uit met heibruine heuvelen en vale moerassen, bezaaid met graniet, boomloos en kaal, naar het Oosten afgesloten door een lange reeks van lage rotsen. Eindeloos lijkt die onbegroeide bergvlakte. Maar hier en daar schemert blauwachtig een enkel boschje van doornstruiken dat langs den grond voortkruipt, of een groot kalm water. Hier suist de wind dag en nacht. En donkere buien hangen zwaar over de wildernis, waar de haas van steen tot steen voortijlt en allerlei bruin en wild en gevlekt gevogelte in veilige schuilhoekjes knipoogt en sluimert. Boven het geheele tooneel welft zich de hemel wijd en grijs, van de rotsrij tot aan de zee en zoo ver het oog reikt, het eenige lichte punt in dit bestaan. Men heeft hem voor oogen waar men gaat. Hij hangt meestal vol wolken en stormen. Nu en dan daalt hij naar de aarde en wikkelt het land in een kleed van regen en nevel. En het regent en regent, tot er een stroom over het land gaat.

Hier en daar tegen de heuvelen en klippen nestelen kleine huisjes in groepjes als om er bescherming te zoeken.

In de zware lucht lichten zij half te voorschijn, hullen zich in turfdamp en zeenevel als in een droom, eenzaam en stil liggen zij daar over de bergvlakte verspreid als heksenverblijven. Om de huisjes heen schitteren bleekgroene plekjes van weide en bouwland als eilandjes midden in de heide; ieder stukje en lapje is afgesloten en omtuind door muurtjes van opgestapelde steenen.

In deze woningen huizen menschen.

Het is een sterk, zwaarmoedig volk, dat zich tobbend en zwoegend door het leven heenwerkt, met de aarde worstelt en de Schrift doorzoekt, koren uit het kiezelzand haalt en hoop uit zijne droomen put, bij den schelling zweert en op God bouwt.'

Met deze beschrijving begint een Noorsche roman, getiteld *Fred* (Vrede), van Arne Garborg.

De schrijver teekent er de streek, waar hij geboren werd en opgroeide. Het is de Jaeder, een smalle strook lands in het Zuiden van Noorwegen, die de toerist niet bezoekt dan om er per spoortrein door te trekken en zoo de bootreis van Christiania naar Stavanger wat op te korten.

In deze streek, onherbergzaam en spookachtig doodsch, waar de steenachtige grond het onverdroten werken van den landbouwer slechts met karige vrucht beloont en de natuur sombere voorstellingen wekt, werd Arne Garborg, een boerenzoon uit een zwaarmoedig en zenuwachtig geslacht, opgevoed te midden van een kleinen, van de wereld afgesloten kring, waar in het godsdienstige een streng fanatieke richting heerschte.

Welk een druk die omgeving op hem oefende, sprak hij niet lang geleden uit in de inleiding van *Haugtussa*, eene vertelling in verzen. Als dreigende gestalten staan hem de beelden en stemmingen uit zijne jeugd voor den geest.

'Ik ken u, grauw, nevelachtig geestenverblijf, dat ik in angst ontvluchtte en waar ik toch de oogen niet van afwenden kon; ik ken u, spooklied dat opstijgt uit de zee en mij zoo vaak deed huiveren; ik ken dien zwaren taaien strijd met de machten der hel.'

Maar in den droefgeestigen, vreesachtigen boerenknaap schuilde een groot talent. De lust tot schrijven openbaarde

zich reeds merkwaardig vroeg. Hij begon reeds op zijn tiende jaar, al moest hij ook de toevlucht nemen tot den eenigen letterkundigen vorm die hem bekend was, kerkgezangen en preeken. Stap voor stap heeft hij later kennis en ontwikkeling veroverd, is dorpsschoolmeester, journalist en ten slotte een van Noorwegens eerste auteurs geworden.

Garborg is veelzijdig. Hij heeft dagbladartikelen en brochures over allerlei onderwerpen geschreven, verzen en kleine schetsen van verschillenden aard, een politiek tooneelspel, eene belangrijke studie over Jonas Lie, en behalve het bovengemeld gedicht *Haugtussa* eenige omvangrijke romans. In deze ligt voornamelijk zijne beteekenis.

In de beweging der 'Maalstraevere', die het Noorsch dialect tot erkende schrijftaal wilde verheffen, speelt Garborg een eerste rol. De meeste zijner werken zijn in die 'boerentaal' geschreven en van sommige bestaan er, wat bij andere Noorsche schrijvers volkomen overbodig is, afzonderlijke Deensche vertalingen.

Garborgs leven is tot nu toe een strijd om het dagelijksch brood en tegelijk een voor het geestelijk bestaan geweest. Toen hij in 1873, twee en twintig jaar oud, naar Christiania ging met 20 kronen op zak, zei hij dat het was om te studeeren of te sterven. Eenige jaren later had hij het gebracht tot eene vaste staatsbetrekking, maar verloor die om zijne denkbeelden, die aanstoot gaven. Nu nam hij de wijk naar een afgelegen ongenaakbaar berghoekje, waar hij twee jaar lang met vrouw en kind in een armoedig blokhuis woonde en er zijn prachtige 'Kolbotnbreve' schreef, een uitstorting van al het lyrisch talent dat in hem woonde en nu tot uiting kwam in de groote natuur, ver, ver weg van de steden, waar hij niet meer wonen kon. Tot de eenzaamheid te drukkend wordt en Garborg zich in Duitschland vestigt en nieuwe werken schrijft, die van rijper ervaring en hooger kunstopvatting getuigen.

Trouw en eerlijk heeft Garborg altijd gestreden om een eigen zelfstandige overtuiging te verkrijgen. Als kind reeds zocht hij in de onsamenhangende massa lectuur die tot zijn beschikking was zijn eigen weg, en toen hem in zijn later leven het bont wereldsch gewoel een verzameling van problemen bood, trachtte hij die één voor één scherp en aandachtig onder de oogen te zien.

Volksontwikkeling, zedelijkheidskwestie, het vrouwenvraagstuk, staatkunde, godsdienst, al deze onderwerpen heeft Garborg behandeld. Elk van zijn boeken bevat een stuk geestesleven van zijn tijd en van zijn volk. Voor een volledige beschouwing van dezen auteur zou men dus een studie moeten maken van elk dezer vraagstukken, en nog wel zoo als zij zich speciaal in het Noorden voordoen. Wat ik hier wensch te geven is echter niets meer dan persoonlijke indrukken door de lezing zijner boeken bij mij opgewekt, geen grondige bespreking van een schrijver die in zijn eigen land nog als een fenomeen met bewonderende verbazing wordt aangestaard.

I.

Garborgs werken zijn belangrijk, maar zij werken niet verfrisschend of opwekkend. Er gaat daarvan geen bezieling uit voor iets nieuws, wel kritiek op wat is of ontstaat. Daarbij is zijne methode van schrijven door de opeenstapeling van kleine bijzonderheden zeer vermoeiend. Wij zullen dus allicht het boek met een zucht ter zijde leggen, maar het blijkt weldra dat de ernst en de waarheidszin van den auteur ons toch vastgehouden hebben.

Een van de merkwaardige zijden van dezen man uit het volk, die door eigen vlijt en wilskracht de kennis en beschaving van zijn tijd heeft veroverd, is zijn scherpe blik voor de halfheid in allerlei maatschappelijke toestanden. Hij heeft er nog den onbevooroordeelden kijk op van den primitieven mensch, die niet idealiseert, iets van het kind dat die verrassende ontdekking deed omtrent de nieuwe kleeren van den keizer. Als Garborg woorden hoort als volksontwikkeling, beschaving, vooruitgang, vrijheid, bekeering, zedelijkheid, dan kan hij niet laten de werkelijkheid te toetsen aan die hooge en edele idealen, en het lijkt wel alsof hij langs *zijn* weg tot de zelfde gevolgtrekking gekomen is als indertijd de brave Claudius:

> ‘wir stolzen Menschenkinder
> sind eitel arme Sünder
> und wissen gar nicht viel.’

En net als bij Claudius komen ook bij Garborg de menschen, met al hun wijsheid, ‘immer weiter von dem Ziel.’

In *Bondestudentar* (Boerenstudenten) wordt Daniël Braut, een vlugge boerenknaap tot wonderkind bestemd. Onder den invloed der heerschende Grundtvigiaansche boerenvergoding wordt hij het voorwerp eener geestelijke proefneneming. De dorpskapelaan begint met hem nieuwe en oude talen te leeren en hem vooral op ‘poëzie, geest en ziel’ te wijzen, met dit gevolg dat de leerling na verloop van een jaar geen enkelen taalkundigen vorm weet thuis te brengen en toch evenmin inziet wat ‘poëzie’ en ‘ziel’ eigenlijk beteekent. Dan komt er een proponent die met de deklinaties begint en Daniël werkelijk een heel eindje verder brengt, maar de hooitijd doet de studie weer afbreken en later gaat de proponent weer weg. Zoo op en neer wordt er in eenige jaren een resultaat bereikt dat Garborg aldus beschrijft:

‘Daniël had gehoord, dat het mondeling examen gemakkelijk was: maar toen het op stuk van zaken kwam, viel het hem niet mee.

Hij was slecht voorbereid. Hij had te veel scholen en te veel schoolmeesters gehad. En ieder had op zijn manier gewerkt. En daar stond hij nu, met een bouwwerk van kennis in zijn hoofd dat niets was dan een groote woeste steenhoop. Een deel was klaar en een deel half klaar. De muren hadden allerlei gapingen en hingen op losse waggelende grondsteenen; nergens was eenige samenhang; want de verschillende zijden vormden nooit één lijn en de ongelijke bouwplannen sneden elkaar onder allerlei hoeken. En zelfwerken, daar had Daniël nooit veel idee op gehad.’

Even ondoelmatig als die wetenschappelijke opleiding is ook de vorming van Daniëls karakter. Hij leert op handenarbeid neerzien en krijgt niets degelijks in de plaats. Een professorale rede bij zijn inauguratie - want student wordt hij ten slotte toch - die veel mooie woorden over ‘geestesleven en het leven voor denkbeelden’ bevat, maakt den volgenden indruk op hem: ‘Begrijpen deed hij het niet, maar dat was ook geen wonder en 't deed er ook niet toe, want hij voelde wel dat de professor gelijk had. Van dat hooge geestesleven dat wist hij al door Kapelaan Hirsch, maar hier ging het zooveel dieper en geleerder: en dat het gewone dagelijksch leven een nare boel was, dat wist hij van ouds.’

En wat hij dan verder te hooren krijgt over ‘het ideale studentenleven dat meer is dan boekenwijsheid’, vindt hij

uitstekend. Hij volgt dien raad zóó goed op dat zijn akademieleven bestaat uit drinken, schulden maken en het ‘leven voor denkbeelden.’

Het is zeker overbodig te zeggen dat er noch als mensch noch als geleerde veel van hem terecht komt.

Wij vinden in dit boek het reageeren op een roes van opgegewondenheid, en tevens een proeve van zielkundige ontleding, schijnbaar koel en nuchter en toch getuigend van innig begrijpen. Garborg kent de type die hij schildert zóó goed, de eigenaardigheden van den stand en de menschelijke dwaasheid en zwakheid in het bijzonder er bij. Hij heeft zelf zoo'n innig medelijden met zijn held, in zijn gevoel van eenzaamheid en teleurstelling, en als hij hem uitlacht, is het met tranen in het hart. Hoort hem bijv. beschrijven hoe de boerenstudent zich tot de plechtige inschrijving gereed maakt.

‘Daniel Brant trok zijn zwarte pak aan en zette plechtig de muts met kwast op zijn hoofd. Nu was hij dan student. Met kloppend hart ging hij voor den spiegel staan. Nu had hij zijn groot doel bereikt; nu zou hij zich zelf zien. Hij verwachtte een verandering.

Die muts zat niet goed; hij trok ze meer op zijn oor. Maar zij zat nog niet goed. Hij trok haar over het andere oor; maar dat hielp ook niet.Nu zette hij haar vlak in het midden; 't was weer net zoo. Hij probeerde het op andere manieren, zette haar meer achteruit, of meer vooruit, wat meer op zij, wat minder op zij; maar het hielp niets. De muts zat niet goed. Het scheen wel dat zij voor zijn hoofd niet deugde.

Daniël werd er koud van. Hij probeerde het op alle manieren; hij deed de kwast achteruit, hij deed de kwast vooruit, hij deed de kwast midden over zijn schouder; maar het hielp niets. Het was het rechte niet. En zijn jas, zijn jas zat, zoo als al zijne jassen gezeten hadden, hij zag er niet uit als een student; - hij was een verkleede boer.

Bleek en neerslachtig stond hij daar en staarde naar zich zelf in den spiegel. Hij vond dat hij zich zelf zoo vreemd was. Het breede, goedige gezicht was lang en mager geworden, de mond was dik en dom, en de eens zoo heldere oogen waren ineengeschrompeld en rood en dof, met zware ziekelijke kringen. Zijn schouders waren slap en afgezakt, zoodat hij

zich moest uitrekken om zijn volle lengte te hebben. Dat was een andere aanblik dan het visioen van zijne droomen, waarin hij zich zelf als student had gezien, en met een gevoel van beklemdheid en diepe teleurstelling slenterde hij naar het akademiegebouw om zijn inschrijvingsbewijs te halen, waar hij nu bijna niets meer om gaf.

En toen hij daar kwam en al de jonge stadsstudenten zag, die daar zoo sierlijk en luchtig als vogels in de zon rondwipten en hunne kwastmuts zoo vlug en chic droegen, alsof ze bepaald voor hem gemaakt was, voelde hij zich als een vreemdeling in dit gezelschap. Hij had maar één troost, al was die armzalig: de andere boerenstudententen hadden meest allen hunne muts even gek op als hij.'

Zooveel gewicht te hechten aan een bijzaak, een uiterlijkheid is kenschetsend voor het kind uit de volksklasse en evenzeer voor de methode van onzen schrijver.

Tien jaar later heeft Garborg dezen Daniël Brant nog eens ten tooneele gevoerd, toen hij de maatschappelijke sexuëele toestanden behandelde in een boek dat hem, zooals reeds vroeger aangestipt werd, als gevolg van te groote openhartigheid, zijne betrekking als staatsrevisor deed verliezen.

Dat weder opnemen van dezelfde personen is een gewoonte van Garborg. Zij hangt zeker samen met het meer typische dan individuëele van zijne karakters. Wat hij schilderen wil is de generatie van die of die jaren. Waarom zou hij niet een der spelers nemen die een kleine rol te vervullen had en dien een volgenden keer tot den hoofdpersoon verheffen? Toch zie ik hierin een sprekend bewijs hoe in Garborgs kunstrichting scherpe waarneming en verstandelijke kritiek de eerste stem hebben.

Volgens deze eigenaardigheid staan ook twee zijner andere boeken in zeker uiterlijk verband.

Het eerste is 'Hjaa ho Mor', de beschrijving van een jong meisje uit den kleinen burgerstand. Zij is, zooals de titel zegt, 'Bij Moeder thuis,' maar welk een thuis! Met vermoeiende nauwkeurigheid toont Garborg ons alle gevaren waaraan Fanny Holmsen blootstaat, de luimen en inkonsekwenties eener onverstandige moeder, die geknakt is door een ongelukkig huwelijksleven en gedemoraliseerd door zorg en armoede. En Fanny

groeit op, beurtelings bedorven of onrechtvaardig gestraft, door onachtzaamheid blootgesteld aan allerlei verkeerde invloeden, die haar verbeelding bezoedelen en den strijd om het bestaan zwaarder maken. Als een schip zonder roer op een stormachtige zee dwaalt zij door het leven. Nu eens heeft zij vriendinnen boven haar stand, dan weer is zij figurante op een tooneel, kindermeisje, winkeljuffrouw; zij leert wat gebrek lijden is en ondervindt het grievende van de beleedigingen waaraan een onbeschermd, veronachtzaamd meisje in de maatschappij blootgesteld is.

Door alles heen heeft zij het instinkt van geestelijk zelfbehoud, en wordt geprikkeld door de denkbeelden die zij opvangt hier en daar. De halfverhongerde Fanny Holmsen bezoekt clubs waar de emancipatie der vrouw wordt besproken. Zij werkt zich op tot onderwijzeres en geeft haar betrekking weer prijs, omdat zij zich belemmerd voelt in het verkondigen van vrijzinnige denkbeelden. Haar grootste leed is de minachting der wereld, die uit hare nederige en scheve positie onbillijke gevolgtrekkingen maakt. Na een teleurgestelde liefde voor een man wiens geblaseerde theoriën haar wijsheid schenen, geeft zij in een vlaag van wanhoop over haar verloren jong leven den strijd op. Zij stemt toe in het rijke huwelijk dat moeder haar als een uitweg uit alle moeilijkheden heeft voorgespiegeld. Maar één voorwaarde stelt zij aan den haar zoo antipathieken aanstaanden echtgenoot: hij moet haar eerst een reis naar Italië laten maken.

Eigenaardig ideaal van het meisje uit de burgerklasse, aan wie voorloopig de drang naar beschaving en ontwikkeling zoo weinig geluk heeft gebracht!

Het genoemde boek is bijzonder typisch voor Garborgs schrijfwijze, die op mij den indruk maakt van een gewilde objectiviteit. Hij schijnt zeer sterk de leer der documenten toegedaan te zijn. Alles vermeldt hij, want alles heeft immers waarde voor de fysionomie van het geheel. Hij bespaart u geen bijzonderheid, maar stipt alles slechts even aan; groote gebeurtenissen, kleine voorvallen, ontmoetingen, gesprekken, vluchtige gezegden, invallende gedachten. Hij laat ons nooit lang in dezelfde stemming blijven, want als wij denken dat wij even in de richting van de wolken mogen gaan, worden wij spoedig weer tot de aarde teruggebracht. Er is iets

afmattends en ook iets ontmoedigends in Garborgs methode. Maar wat er mee verzoent is het warme medegevoel, een stroom van sympathie onder de oppervlakte zijner schijnbare onverschilligheid. 't Is of wij nu en dan tusschen de regels lezen: ‘is het toch niet ellendig dat het zóó gaat?’ Om een indruk te geven van zijne manier van vertellen, vertaal ik hier een paar bladzijden uit *Hjaa ho Mor*, een tooneeltje uit Fanny's kinderjaren.

‘Het begon zomer te worden, zon op de muren der huizen, dikke gele paardenbloemen langs den weg en tusschen de straatsteenen in het kleine stille stadje. Fanny en Frits deden wandelingen buiten.

Zij konden niet verder komen dan tot aan het naaste erf, omdat daar een hond was die zoo leelijk blafte. Ook in andere opzichten was het niet zonder gevaar. Ofschoon Frits een moedige vent was, vooral als Fanny hem zag, was het toch 't wijste voor paarden en koeien op zijn hoede te zijn. Maar als de zon scheen en de hemel blauw was, waren alle gevaren vergeten; het heerlijk gevoel van den zomer kwam over hen en zij liepen den weg op.

Het was zoo mooi buiten de stad, open en licht en vrij en wijd. Breed en blauw rolde de rivier tusschen de dorpjes door tot ver weg, waar hemel en bergrand samenkwamen. Op de toppen boven de stad en verderop langs de rivier stonden sterk gedunde dennenbosschen met hun blauw waas over de hellingen; maar daar kon niemand heen, daar waren roovers, had oude Kari gezegd. Toch was zijn vader niet bang om er heen te gaan, vertelde Frits, maar die was ook zoo sterk; niemand durfde tegen zijn vader op, de wildste roover ter wereld niet.

Een eind buiten de stad verbreedde zich de rivier en werd tot een “fjord”; daar zag men menschen in booten roeien. Tusschen de booten werkte zich een klein stoombootje vooruit, en liet een rookwolkje in de lucht achter. Met zoo'n schip kon men de wereld rondreizen, had zijn vader gezegd; maar het moest niet zoo'n prulbootje zijn; want dit was zóó klein, dat het niet tegen den stroom op kon.

De lucht was doortrokken van zoele geuren, wat de kinderen een prettig slaperig gevoel gaf. Hè, wat was dat heerlijk als

de zon hun op den rug brandde en hunne ooren koesterde. Zij liepen hand aan hand en leefden het groote sluimerende natuurleven.

In het rond schitterden duizenden bloemen, die haar fraaie kelkjes in de zon wiegden. Het schitterde en glinsterde in het jonge groen. Op de weiden en langs den weg graasden schapen; ze hadden heel kleine aardige lammetjes, zuiglammetjes. En als die hun buikjes vol hadden genomen, dan dartelden en sprongen zij; maar dan dwaalden zij van de moeder af en zetten een stemmetje op net als kleine kinderen. Neen, wat waren die aardig! Fanny had zoo'n schik dat zij het uitschaterde en tranen in de oogen kreeg. Ja, zoo'n lammetje zal ik voor je koopen, als ik groot ben, zei Frits op beslisten toon.

Het prettigst was het om buiten te zijn met lekkers bij zich, en dat hadden zij meestal. Frits kocht het voor zijn zakgeld, maar Fanny kon somtijds meehelpen. Krulkopje had ook wel eens geld. De kennissen gaven haar nu en dan een geldstukje, als zij haar tegenkwamen, en vroeger had ze dat altijd aan moeder gegeven; maar nu ze ging begrijpen wat men met geld doen kan, stak ze het liever in haar eigen zak. Zij hadden het als koningen en prinsen op hunne wandelingen; 't was verbazend zooveel koekjes men voor één zoo'n zilverstukje kon krijgen, als bakker Rastad een goede bui had.

Maar lang ging het niet goed. De bakker was eens al te vriendelijk geweest; hij had hun meer koekjes en snoepgoed gegeven dan zij aankonden. Fanny kwam 's middags thuis met een zak vol lekkers en haar maag van streek. Er volgde een verhoor en alles kwam uit. En het eind van het liedje was een flink pak slaag. En tegelijk kreeg Fanny iets te hooren dat haar een ergen schrik bezorgde.

God was overal.

Waar men was of kwam, waar men ging of stond, God was er. Zij kon Hem nooit ontvluchten. En ofschoon Hij zelf onzichtbaar was, zag Hij alles. Al was het de zwartste nacht, waarin niemand anders zien kon wat zij deed, God zag het. Zelfs haar gedachten zag Hij. En al dacht zij maar aan iets kwaads, werd Hij boos. Ze moest dus een lief meisje zijn, of ze haar moeder bij zich had of niet; want als God boos werd, was er niets meer aan te doen.

Fanny werd zóó angstig dat ze den heelen dag aan haar moeders rokken hing. Dat leek haar het veiligst. Haar moeder moest er om lachen.'

Het is zoo typisch die kinderlijke idylle die zoo prozaïsch eindigt en het kijkje op moeders opvoedingsmethode: slaag en onze lieve Heer en gekheid maken, alles in één adem. Een pendant van dit tooneeltje is het hoofdstuk van Fanny's bevestiging, van de voorbereiding daartoe en den feestelijken dag, waarop het jonge meisje in een mengeling van verschillende indrukken, goede voornemens, mystieke opwellingen, wereldsche overleggingen, blijde droomt van de mogelijkheid eener toekomst zonder ellende en ontbering en neerdrukkende zorgen. En dan die treurige ontnuchtering van den volgenden dag, die met een hoogloopenden twist over den nieuwen aannemingsjapon begint!

Een reeks van dergelijke tooneelen verklaren volkomen hoe Fanny ten slotte in een wilde uitbarsting van toorn en verdriet haar moeder beschuldigt: 'gij zelf hebt me tot een zottin gemaakt. Nooit hebt ge van mij gehouden, want dan hadt ge mij wel beter begrepen.'

Met het laatstgenoemde boek staat *Traette Maend* (Levensmoeheid) in dit verband, dat het voorwerp van Fanny's liefde, Gabriël Gram, hier de hoofdpersoon is. Het onderwerp is de onverkwikkelijke zelfbespiegeling van een fin-de-siècle-mispunt, een man die alle theoriën van zijn tijd kent en debiteert en als vertegenwoordiger kan gelden van een ziekelijk, krachteloos geslacht, zonder zedelijken ernst, zonder eenigen steun in zich of buiten zich. Het boek is met kunst geschreven, en reeds merkwaardig als men bedenkt dat het een man uit het volk is die zulk een modern ziekteverschijnsel heeft waargenomen en geteekend. Maar menschen als Gabriël Gram zijn geen aangenaam gezelschap, en er is hier geen enkele tegenhanger, geen oogenblik van verademing door de ontmoeting metfrisscher energieker persoonlijkheden.

Het slot wordt gevormd door een motief à la Bourget. Gram neemt, na een nietig verbeuzeld leven, de toevlucht tot de kerk.

Naar het schijnt, hebben sommige Noorsche theologen deze bekeering ernstig opgevat en als een verblijdende wending toegejuicht. Niets kan verder van Garborgs bedoeling geweest

zijn. Het is duidelijk dat hij Gram's zoogenaamde bekeering voorstelt als een logisch uitvloeisel van zijne slapheid, van een vatbaarheid voor alle stemmingen en modeverschijnselen. ‘De vermoeiden gaan naar den dominé.’ Of zij daar ter elfder ure nog rust zullen vinden, laat de schrijver in het midden.

II.

Al bewijst dus de bekeering van Gabriël Gram niets vóór of tegen de opinie van Garborg in zaken van den godsdienst, toch laten de vragen daaromtrent hem alles behalve onverschillig. Het piëtisme, dat in zijne jeugd in zoo onverkwikkelijken vorm tot hem kwam, is een macht voor hem gebleven waarmee niet te spotten valt. En dat hij altijd weer op dat onderwerp terugkomt toont krachtig zijn trouw vasthouden aan een denkbeeld, zijn belangstellend zelfstandig medeleven in de vragen van den tijd.

Om dit nauwkeuriger te volgen, moeten wij terug gaan tot zijn allereerste boek, dat in 1878 geschreven en drie jaar later uitgegeven is. Het is getiteld *Ein Fritenkjar* (Een Vrijdenker) en schildert de gevolgen van erkend ongeloof voor de maatschappelijke positie. De kleuren zijn zóó schril, dat men nu en dan aan charge zou denken, als niet een naïef pathos u overtuigde dat de schrijver deze dingen van nabij gezien en er onder geleden heeft.

Ieder die Noorsche vertellingen en tooneelstukken gelezen heeft weet hoe ‘vrije denkbeelden’ daar altijd in zeer vagen vorm besproken worden. Engelsche romanschrijvers zetten een theologische of politieke strijdvraag breedvoerig uiteen. Gij kunt daarvan op de hoogte komen, als zij u nieuw is, en er u desverkiezende warm over maken. Maar de Noren gaan zóó niet te werk. Of zij nemen aan dat gij reeds in de geheimen ingewijd zijt, òf zij begrijpen die misschien zelf niet precies. In tal van drama's en romans van de eerste schrijvers hebben de heftigste tooneelen plaats tusschen aanhangers van verschillende richtingen, naar aanleiding van een paar groote, onbestemde woorden, of over bijzaken die het hart der kwestie niet raken. Het eenige waarvoor onze aandacht gevraagd wordt is het feit dat er strijd is tusshen ‘het oude’ en ‘het nieuwe’.

Zoo doet Garborg ook in dit zijn eerste boek. Eysteyn Hauk,

student in de theologie, verloofd met de dochter van een predikant, heeft ‘het geloof van zijne kindsche jaren’ verloren. Dit onbestemde feit geeft de stof voor een ware tragedie. Twee dingen treffen ons hierbij: de treurige toestand van iemand die geen geestelijk verband meer heeft met wie hem het liefst zijn en het bedenkelijke van zulk eene verhouding voor den waarheidszin.

Het dilemma is met brutale scherpheid gesteld. Een radicaal burgemeester die slag heeft om de dingen heen te praten krijgt een steen op zijn graf met: wees getrouw tot het einde. Den dorpsonderwijzer die, tot zijn eigen verbazing, door een al te vrijmoedig dagbladartikel een voordeelige kosterplaats verspeeld heeft, vinden wij terug als gezeten burger onder de bescherming van een fanatiek predikant.

Maar de held van het boek, de arme Hauk Eysteyn, ziet geen kans met den stroom mee te gaan. En moedig en flink er tegen in, dat kan hij ook niet. Want hoe wordt reeds het eerste bericht van zijne ‘vrije denkbeelden’ opgenomen! Hooren wij slechts hoe Ragna, Hauk's aanstaande vrouw, door haar vader op het vreeselijke wordt voorbereid:

‘Hij is een goede jongen *geweest*,’ zeide de predikant, met een trillende stem, ‘maar nu is hij veranderd. *Ken* je hem? weet je wat hij is?’

Ragna zweeg, haar moeder greep hare hand en trok haar zacht en treurig naar zich toe. Zij beefde. ‘Arm verdoold kind,’ zuchtte de dominé, ‘ik vrees dat ge toch alles moet weten. Trek het je niet te veel aan .... ik zie tot mijn groote smart dat je hart niet zoo vrij is als het zijn moest, maar er helpt niets aan, want .... Hauk is ....’ de dominé fluisterde alsof hij bang was het woord te noemen, ‘Hauk is .... vrijdenker!’

Ragna zweeg, staarde met groote oogen angstig haar vader aan, en zonk neer als onder een zwaren last. Haar moeder drukte haar aan het hart en heete tranen vielen op het jonge, bruinlokkige hoofdje.

Ragna trok het zich erg aan. Zij had altijd gehoord en geleerd dat vrijdenker zijn gelijk stond met zich aan den Booze te verkoopen en reddeloos verloren te gaan .... Zij had veel liever gehoord dat Hauk valsche wissels had gemaakt, of in de Bank had ingebroken.

Dat is dus het vooruitzicht voor Hauk Eysteyn, beschouwd

te worden als een pest der maatschappij. En dat als men jong is en een zonnig levenspad zorgvuldig afgebakend voor u lag! Hij aarzelt lang. 't Kost grooten strijd om tot de leer te komen van ‘Paris vaut bien une messe.’

‘*Kon* men maar liegen. *Kon* men zijn ware gedachten maar verbergen en het omhulsel aannemen dat de menschen gaarne zagen!

Eens kwam het over hem als een ziekte, hij wou het eens probeeren. Eén man tegenover honderdduizend heeft wel recht om krijgslisten te gebruiken. En het gold hier meer dan een leven; het gold het levensgeluk van twee. En bovendien .... Hij nam met bevende hand een pen op en zou een brief aan Ragna's vader schrijven. Zulk een Christelijke brief zou het worden dat de oude man al zijn wantrouwen vergat. En hij schreef en hij schreef, het stond hem erg tegen, maar schrijven deed hij en eindelijk was de brief klaar. Doch toen hij hem overlas, schaamde hij zich als een hond en wierp hem in het vuur.

En dan wenschte hij weer dat hij nooit op al die gedachten gekomen was. Wat behoefde hij nu meer na te denken dan andere theologen? Zonder dat zou hij nu het geluk van zijn leven verkregen hebben. En is dat niet ten slotte de hoofdzaak, peinsde hij. Wij zijn allen toch egoïsten en daar hebben wij recht toe. Als we nu eens in dit arme leven zijn, dan is het toch verstandig het goede er van te genieten. En wat doet het er nu in den grond toe wat men gelooft? Niemand weet toch waar de volle vrijheid te vinden is. Het is maar de kunst om stevig in zijn schoenen te staan. En dat kan men, als men maar eerst in een zekeren tooverkring van denkbeelden is gekomen, dan heeft men voor zichzelf een gevoel van vrijheid. Het gaat dan als met de gevangenen in het slot van den berggeest, ze hebben vergeten waar zij vandaan komen en verlangen niet meer naar zon en vrije lucht. - Maar hij dacht niet dat hij ooit in dien tooverkring komen zou.’

Met wat geven en nemen en draaien en wenden komt het toch eindelijk tot een huwelijk tusschen Hauk en Ragna. Haar misleidt hij niet omtrent zijne ware gevoelens, maar zij hoopt hem te bekeeren. Zijne ouders stuurt hij op een en ander punt met een kluitje in 't riet. Het huwelijk wordt kerkelijk ingezegend, maar Ragna's vader is er niet bij tegenwoordig.

Hauk en Ragna ontdekken spoedig dat er onderwerpen zijn waarover zij zich niet voor elkander kunnen uitspreken. ‘Het hoogste en beste leven des geestes moeten zij elk voor zich leven.’

Vergoeding voor al zijn gemis door steun bij geestverwanten heeft Hauk ook niet. Want hij maakt zich over zijn partij geen de minste illusie. De wijze waarop die partij beschreven wordt is kenschetsend voor de scherpe nuchtere oprechtheid van den jongen auteur. Zijn held spreekt zich in een brief aan zijn vader hierover aldus uit:

‘Ik heb volstrekt niet zoo'n groot geloof in die “vrijheidsbende.” Het is voor het meerendeel een samenraapsel van allerlei lui die weinig weten en niets willen, maar met het oude overhoop liggen en het daarom willen opruimen eer zij nog iets nieuws in de plaats weten te geven. Dat alles weet ik best, vader. Ik weet dat wat de bende bijeenhoudt niet is een gezamenlijk doel maar een gezamenlijke vijand, en dat de groote massa van hen die zich eerlijk voor vrijheidsmannen houden in den grond zulke echte behoudsmannen zijn als iemand ze maar wenschen kan. Maar, ziet ge, - indien we geen vrijheidsbende *hebben*, des te noodzakelijker wordt het er een tot stand te brengen, want die samengeraapte troep, daaraan behoort toch de toekomst.’

Die hoop op een verre toekomst is intusschen niet bij machte Hauk Eysteyn staande te houden. Het scheve van zijne positie wreekt zich telkens. Als dagbladschrijver onderteekent hij uit voorzichtigheid zijne stukken met een pseudoniem. Een vriend waarschuwt hem dat zijne denkbeelden wat kras zijn, maar hij antwoordt dat ‘in dit gekkenhuis van een maatschappij toch niemand de ware bedoeling begrijpt.’ Voor wie hij dan schrijft blijkt niet.

Als nu een vijand den naam bekend maakt en de oogen van de goê gemeente opent, moet Eysteyn zich losrukken van al wat hem bindt en het land verlaten.

Als oud man, geknakt naar lichaam en ziel, keert hij er terug. Allen die hij liefhad zijn gestorven; velen van hartzeer over hem. Zijn zoon, dien hij als klein kind achterliet, - welk een verwijdering gaf de doopskwestie tusschen de ouders! - is predikant geworden. En daar staat de oude man op het kerkhof bij het graf van zijn vrouw, die bezweken is in den

strijd tusschen hare godsdienstige overtuiging en hare liefde. Te midden van allerlei bittere en smartelijke overwegingen komt er een gedachte op in zijn ziel. En als ik nu eens van het begin af tot het einde toe volkomen eerlijk geweest was? ‘Maar de oude man begreep die gedachte niet. Hij schudde zijn hoofd en prevelde: alleen een groote maatschappij kan een man uit één stuk voortbrengen.’

Die woorden hooren thuis in een tijd toen Ibsen en Björnson hunne helden naar Amerika zonden.

Als Hauk Eysteyn op zijn sterfbed ligt en zijn zoon hem ‘Godswoorden’ toespreekt, zegt hij: ‘Geef mij mijne jeugd weder en Ragna, dan zal ik gelooven wat gij wilt, tenminste’, voegde hij er met een zonderlingen glimlach aan toe, ‘dan zal ik doen alsof ik het geloof.’

Het is treurig als een welmeenend schrijver zich gedrongen gevoelt een vraagstuk op deze wijze te behandelen. Toch is het geen cynisme dat uit die slotwoorden spreekt. Het is een wanhoopskreet. Men leest tusschen de regels hoe Garborg, toen hij dit boek schreef, zoo zijn hart al niet meer hing aan de leer waarin hij was opgevoed, toch doordrongen was van de benijdenswaardig kalme rust voor hen die in staat zijn hetzelfde te gelooven als de anderen. In den gewonen zin is *Ein Fritenkjar* nu zeker verouderd, in Noorwegen zoowel als elders. Het conflict bestaat in andere vormen, en wij glimlachen bij zulk een melodramatische behandeling van deze toestanden. Maar of daarvan de schildering van karakterloosheid in haar oorzaak en gevolg verouderd is? Onder het lezen komt onwillekeurig de gedachte bij ons op: God beware een ieder voor die zware verzoeking, te moeten kiezen tusschen zijn overtuiging en dat waarin hij zijn levensgeluk ziet.

Veertien jaar nadat Garborg dezen bitteren uitval deed tegen eene onverdraagzame maatschappij, voelde hij opnieuw de herinnering aan zijne jeugd met volle kracht op zich inwerken, en weder daagden er voor zijn verbeelding tafreelen op van dweepzucht en vervolgingswoede.

Maar nu lag dat alles zoo veel verder weg, hij staat er niet midden in, maar er boven, begrijpend, verklarend, als uit de verte sympathiseerend, alles in verband ziende als kunstenaar.

En nu geeft hij een rustig afgerond kunstwerk, somber en droevig als de natuur die de tooneelen omlijst, maar toch een meesterstuk van zielkundige ontleding en plastische voorstelling.

Het boek dat ik bedoel is *Fred*, waaruit ik aan het begin van dit stuk eene natuurbeschrijving aanhaalde om Garborgs vaderland te doen kennen.

In den hoofdpersoon, Enok Haave, een boer uit de Jaeder, zien wij de werking van een streng pietisme, dat tot gewetensangst, somberheid en eindelijk tot waanzin en zelfmoord brengt. Met Garborgs gewone nauwkeurigheid wordt ieder stadium van het zielsproces aangegeven. Bij een rit door de eenzame natuur ontwaakt de vrees voor den duivel met ongewone kracht, daarop volgt de plotselinge dood van een dronkaard en nu wenscht Enok vurig naar ‘bekeering.’ Zij blijft niet uit en nu voelt hij zich gelukkig en gerust.

Maar nu komt de gewetensangst in een anderen vorm tot hem. Hij moet Gods wil doen, en wat is Gods wil? Daaruit volgt eene nieuwe gedragslijn voor het dagelijksch leven, dat nu tot één reeks van kwellingen voor de huisgenooten gemaakt wordt. Intusschen blijft de man die zich als een dweepziek tyran gedraagt onder alles volkomen naïef en te goeder trouw. Hij lijdt er zelf onder te zien hoe vrouw en kinderen van hem vervreemden, maar God wil het - en hij verzint telkens een nieuwe kwelling. Alle weelde wordt afgeschaft, de kinderen worden beroofd zoowel van gepaste genoegens als van onderwijs, allen moeten werken boven hunne krachten en zijn daarenboven moreel aan de schadelijkste invloeden blootgesteld, want door uitoefening van goede werken wordt het huis tot een verzamelplaats van landloopers en Zigeuners gemaakt. Zóó blijft het gaan tot de eene teleurstelling na de andere Enok treft; in het zedelijke zoowel als in het stoffelijke komt hij bedrogen uit, en bij zijne gewoonte om alles als onmiddellijke straf des hemels te beschouwen, gaat hij aan het tobben en maakt ten slotte een eind aan zijn leven.

De zielstoestand van Enok Haave wordt geschilderd in een reeks van kleine tooneeltjes, waarbij meestal de natuur den achtergrond vormt. Nu eens verklaart het sombere kale landschap, met den huilenden wind, de stemming van den armen Enok, dan weer werpt de alles verfraaiende en bezielende lentezon haar glimlach over alles heen en fluistert ‘dwaas die u

en anderen dit schoone leven zoo noodeloos zuur maakt.' Die korte natuurbeschrijvingen in hunne subjectieve lyriek vormen als het ware een bescheiden accompagnement van het thema.

Uit alles blijkt dat Garborg volkomen vertrouwd is met een stemming als die van Enok Haave. Geen sprake dat hij hem als een huichelaar voorstelt. Enok is altijd te goeder trouw, hoe onmogelijk hij ook soms handelt. Als een staaltje hoe de schrijver dit alles constateert laat ik hier eenige bladzijden volgen, waar de eerste uiting der bekeering beschreven wordt.

Nooit zou hij geloofd hebben dat het leven in God zóó heerlijk was, al had de geheele wereld het ook gezegd.

'Bekeerd' te zijn dat had hij vroeger gehouden voor een last dien men zich oplegde om aan de hel te ontkomen; de blijdschap waarover zij spraken, die zekerheid en hemelsche rust dat was zeker maar verbeelding, iets wat zij zich wijsmaakten om zich te troosten over zooveel goeds dat zij hier op aarde misten.

Och, dat hij toch niet verstandiger geweest was! Och dat hij toch zoo tegen zich zelf had kunnen zijn, en zich zoo lang had buitengesloten van deze wonderbare zaligheid!

Nu kon hij erkennen en zien. Wat hij niet geloofd had, kon hij nu zelf doorleven. Er waren grooter dingen dan hij ooit uit eenigen mond gehoord of in eenig boek gelezen had; het was iets wat niet uitgesproken kon worden. Hij was al in den hemel. Hij had niet alleen hoop op verlossing; hij was verlost. Al zijn zonde was in zee geworpen; nooit zou zij weer voor den dag komen. Hij was als witte wol en blinkende sneeuw; Jezus' reinheid was de zijne; de duivel kon hem met geen vinger aanroeren. En het gevolg daarvan was een blijdschap, een vreugde en jubel en een onuitsprekelijke gerustheid, niets ter wereld gaf zoo'n gevoel van veiligheid. Al 't andere kon liegen; al 't andere kon een droom zijn; maar hierin was noch droom noch leugen; het was een levend leven, het was Ja en Amen, het was een muur en rots; hij kon er niet aan twijfelen, aan wat hij in zijne handen had!

Hier stond hij zelf als een nieuw mensch, wedergeboren door Gods almacht tegen zijn eigen verstand in. Wat te voren zijn lust was, stond hem nu tegen; wat hij te voren dwaasheid achtte was nu zijn leven; en in plaats van de angst en

onrust die hij in eigen kracht nooit had kunnen overwinnen, voelde hij nu dat geheel zijn hart vol was van vrede, van warmte en blijdschap, van liefde en licht, en van waar zou dat alles komen, daar hij het zelf nooit had kunnen indenken, ja het nu nog niet begreep?

O blijdschap boven blijdschap, o hemelsch licht en verzekerdheid! - 't was of er lofzangen door zijne ziel gingen. Dood! waar is nu uw prikkel? Arme Satan, waar is uw moed gebleven? nu hebt gij gevonden wie u beteugelen kan. Ja, nu kunt gij daar liggen spartelen, oude giftslang!

Een brandende begeerte naar het Woord en het gebed vervulde hem; nooit kon hij het moede worden met God te verkeeren; gebed was zijne ademhaling en het Woord zijn voedsel; zijn spijs en drank, zijn spel en lust; zijn gestadig verlangen en begeeren. In het Woord was de geest des levens en de kus van Gods mond; daar vond de ziel haar bruidegom in den gloed der liefde; de twee vierden daar hoogtij in zalige verrukking.

Vroeger stond hij buiten als de zegening het heerlijkst was; als de Heer tot de zijnen sprak was dat nooit tot hem, Enok. Nu zou hij niet langer buiten staan. Nu behoorde hij tot Gods kudde en kon Zijne woorden tot zich laten komen gelijk anderen. Al het schoone en schitterende, al het hooge en heerlijke, al de groote gaven en al de zoete liefdewoorden, - dat was alles voor hem. Alleen het oordeel kon hem niet langer treffen. Hij was niet langer onder den vloek en het oordeel, maar onder de genade. O, welk een jubel, welk een triomf! En hoe zouden meer en meer de woorden der Schrift zich voor hem openbaren in al hun lieflijkheid en rijkdom, in al hun heerlijke raadsels en verborgen glans! Hij zou zich baden in leven en licht, zich koesteren in warmte en zon, genieten van Gods rijkdom: en hij zou raad en hulp vinden bij elken tegenspoed, troost in elk verdriet, genezing voor elk lijden, opheldering van elken twijfel, vergoeding van elk verlies, rust na elken arbeid, een haven bij alle stormen. Gods woorden waren zijn huis, zijn woning en zijn burg, zijn tempel en voorhof, zijn lusthuis en paradijs. Maar als de booze dagen kwamen en de Satan hem aanviel, dan zou het Woord zijn wapenhal en vesting zijn. Daar zou hij zoowel zwaard als schild vinden, zoowel boog als pijl en kracht tevens; maar 't

eerst en laatst zou hij dat vinden wat vast bleef als alles bezweek -; de sterke hand met het teeken der nagelen. -

En wat een kinderlijk geloof had hij ontvangen om Gods wil te doen! Het was nu zijn natuur geworden; hij kon zonder dat niet gedijen; hij verdiende er niets mede, maar toch - al moest hij er voor in de hel komen, hij wilde toch Gods wil doen. Even als een kleine jongen gaarne zijn vader volgt, evenzoo was het nu zijne blijdschap om zich door God in alles te laten besturen, in 't kleine en in 't groote, in het allergeringste, en hij dacht aan niets anders dan met Gods hulp te ontdekken wat zijn Vader daarboven het liefst zou willen.

Hij stond des morgens om vijf uur op; men moest zich niet ontzien en het vleesch koesteren. Gunnar moest ook op, hoe hij ook tegenspartelde en al deed ook zijn moeder een goed woord voor hem; geen afgoderij meer: geen vertroetelen en verwennen!

Maar zijn zusje Serina had juist de mazelen en liep dus vrij; die trof het altijd maar.

En de dag werd ingewijd door gezang en gebed. De knecht en de meid moesten er ook bij zijn; Enok was als huisvader aansprakelijk voor hen allen. Maar hij kreeg ze er niet toe de knieën te buigen. Anna, zijne vrouw, kwam ook vrij; n^{o}. vijf was juist op de komst. Gunnar echter moest er aan gelooven, al wilde hij eerst ook niet. En nu las Enok gebeden uit ‘De geestelijke Keten’.

Na de gebeden werd er gegeten. Intusschen moesten allen zwijgen: wij moesten achting hebben voor God en zijne gaven. En wij moesten bedenken dat God hier tegenwoordig was, zoodat wij Zijne maaltijden niet met gesnap en gebeuzel moesten ontwijden. Vóór en na het eten een gebed en een psalmvers. Zoo ging Enok aan zijn werk vol blijdschap in den geest.

Ook het werk was nieuw voor hem geworden. Het was niet langer slaven en zwoegen en zorgen voor den Mammon: het was dienst van God. Voor de nooddruft des levens zou de Heer zorgen. Dáárvoor werkten wij niet. Wij werkten alleen omdat God het wilde. Een heerlijke gedachte was dit: dat wij zelfs in ons dagelijksch werk God konden verheerlijken! Enok was Gods dienaar, al stond hij ook op den mesthoop.

Het geringste werk was even heilig als gebed en gezang:

God had er ons vóór geplaatst; het was Zijn werk. En nu twijfelde Enok niet langer aan den zegen; zou God Zijn eigen werk niet zegenen? -

Eens op een morgen ging hij rond in schuur en stal, in kelder en zolder en overal en vierde voor zich zelf een bijzondere plechtigheid.

De geest had hem geleerd te zien dat alles hier niet het zijne was. Eigenaar was zijn Vader in den hemel. En hij ontzegde zich in zijn hart het eigendomsrecht op alles. ‘Aan U, Heere, behoort de aarde en al hare volheid!’

Zelf mocht hij slechts gebruiken, leenen, besturen. En hij bad om genade om een goed rentmeester te zijn. ‘Laat Satan mij nooit verleiden, zoodat ik iets van dit alles het mijne zou noemen! Laat mij dat alles naar Uwen wil en tot Uwe eer gebruiken, zoodat Gij eens tot mij zeggen kunt: gij goede en getrouwe dienstknecht, over weinig zijt gij getrouw geweest, over veel zal ik u zetten, ga in tot de vreugde uws Heeren!’

Maar hij was nog niet ten einde: het zwaarste wachtte hem nog. Stond er niet geschreven, dat wij moesten verzaken al wat ons het dierbaarste ter wereld is, omdat Gods wil in ons kan geopenbaard worden?

Hij deed afstand van vrouw en kinderen, van bloedverwanten en vrienden; geen andere liefde wilde hij voor hen hebben dan die welke Jezus eischte, - de geestelijke liefde die zielen voor God wilde redden.

Zoo onderzocht hij zich zelf en zijn huis, wat er nog meer kon geofferd worden. Hij vond tabak en wierp die op het vuur. Maar er moest meer zijn.

Hij zwoer elk feestje en elk genoegen af; nooit zou hij meer één druppel drinken, nooit één viooltoon willen hooren, nooit met menschen praten behalve over ernstige dingen en nooit wereldsche boeken lezen.

Verhalen en beschrijvingen van vreemde landen en onderzoekingstochten waren vroeger zijn liefste tijdverdrijf geweest. 's Avonds en Zondags had hij zich met zulke dwaasheden bezig gehouden, en de duivel had in dat gelees een goede hulp gevonden om hem van den Heer verwijderd te houden. Hij onderzocht de boekenplank en vond er twee boeken uit zijn schoolmeesterstijd die op het vuur moesten: ‘Herinneringen

aan een reis in Siberië' en 'Sagen der Noorsche Koningen van Snorre Sturlesön'. Verder vond hij: 'De Levensbeschrijving van Gjest Baardsön'; nu, dat handelde over een zondaar die tot inkeer gekomen was .... dat kon hij dus sparen. Een jaargang van *De Volksvriend*; in het vuur er mee. *Schellingsmagazijn* .... dat hoorde aan de bibliotheek en zou worden teruggeven, zoodra er weer kerk was. Ten slotte vond hij eenige couranten van den laatsten tijd; die zond hij naar het Noorden, naar Peter, met de mededeeling, dat hij geen couranten meer wilde hebben.

Hij bracht de boeken naar de keuken en wilde ze op het vuur gooien. Anna schrikte er van. 'Wil je die dure boeken gaan verbranden?' Zij had den heelen dag haar man al angstig gadegeslagen. 't Was alsof hij zich bedacht. 't Eind was dat hij naar de vliering ging met de boeken en ze in een rommelkist deed.

Daar boven hingen eenige oude kleeren van dierenvellen. Toen zijn oog daarop viel, kwam hij op een gedachte. Hij zag langs zich heen: de kleeren die hij nu droeg waren meerendeels nieuw. Dat had hij altijd zoo over zich gehad; zich altijd verbeeld dat hij een knappe kerel was; hij wilde gaarne netjes gekleed gaan, er goed uitzien .... Oogenlust, ijdelheid, de oude Adam .... weg met zulke dwaasheid en zondige lusten. Hij deed zijn kleeren uit en die oude lederen aan.

De broek was opgetrokken en had groote barsten; het buis was te klein en versteld en versleten; maar zou dat soms niet goed genoeg zijn voor zulk een zondig lichaam?! - Een kleine ronde pelsmuts met een klep en een randje van zwarte schapenwol vond hij en zette die op. Beneden in de gang stonden een paar klompen; die konden ook niet tot ijdelheid verleiden, meende hij. En hij deed zijne schoenen uit en die klompen aan.

Toen had hij zoo'n heerlijk blij gevoel. In deze kleeren was hij zooveel veiliger voor de aanvallen van Satan.

Juist kwam Anna in de keuken, zij werd wit van den schrik; wat was dat voor een landlooper? - En daar was het me Enok.

'In Gods naam, wat heb je nu verzonnen?!' - 'Gij zult den naam des Heeren niet ijdelijk gebruiken,' zei hij. - 'Je wil toch niet in die plunje uitgaan?' - 'Weet je niet dat God voor Adam en zijne vrouw schorten van dierenvellen maakte

en hun die aantrok? dan zijn zulke vellen voor ons toch ook nog goed genoeg, zou ik denken.'

Hij klapperde weg op zijne klompen en de oude leeren broek knapte en kraakte.

'*Was* hij gek?' - -

Alles in huis werd veranderd. Anna moest volgen, stap voor stap. Ieder bedenksel dat hij had was 'Gods wil' en op alle tegenwerpingen antwoordde hij met bijbeltaal. Enok had altijd vrees ingeboezemd; maar nu werd die vrees tot angst. Zij kon het niet helpen, maar zij was bang voor hem. Hij was als betooverd. Wat hij zeide kwam als uit eene andere wereld; voor gewone taal en menschelijke redeneering was hij niet toegankelijk meer. En bij die starende oogen en dat stijve koele gezicht voelde zij zich als versteend; machteloos en radeloos alsof zij tegen een muur praatte. Nu en dan kon zij het niet uithouden en schreide; maar tranen hadden even weinig vat op hem als redeneeringen. 'Die tranen', zeide hij, 'bewijzen juist dat God het wil. Als God iets wil, schreit het vleesch altijd. De begeerlijkheid des vleesches is vijandschap tegen God. De geest begeert tegen het vleesch en het vleesch tegen den geest.'

Hij bemoeide zich met de geringste beuzelingen. Voor God was niets 'groot' of 'klein'; alles was klein voor hem en alles kon groot worden; hij vroeg maar naar ons hart: 'word deze wereld niet gelijkvormig.' En in den strijd tegen den duivel kwam het er vooral op aan op de 'kleine dingen' te letten.

Alles moest op zelfverloochening gericht zijn. 'Het vleesch kruisigen met zijne lusten en begeerlijkheden.' Ons wachten voor gulzigheid en dronkenschap; alles afzweren wat behoort tot oogenlust, vreeselijke begeerlijkheid en hoovaardig leven. Nooit ons mesten met te vet of te krachtig eten, en nooit ons verhemelte prikkelen door allerlei kunstige toebereiding. Het schraalste en magerste wat God gaf was nog te goed voor dezen wormenzak, deze zondenkist die wij lichaam noemen. Gezondheid en kracht wilde God ons geven, als wij er om baden; maar wij moesten niet onze kracht in den etenstrog zoeken gelijk de varkens. Warm eten moesten wij maar eens op een dag hebben en Zondags in het geheel niet; dat moest een rustdag zijn in de keuken als in de kamer. En verder moesten wij tevreden zijn met wat God ons gaf. Wat op onzen

eigen grond groeide moest zoowel genoeg als goed genoeg zijn. Nooit het vleesch vertroetelen met gekochte spijzen; en vooral dat drinken van koffie, dat de menschen zich in den laatsten tijd hadden aangewend, moesten wij opgeven. Was het Gods wil geweest dat wij koffie dronken, dan had hij in ons eigen land koffie laten groeien.

In kleeren en huisraad moesten wij denzelfden maatstaf aanleggen. Gekocht goed was oogenlust en ijdelheid. Even dwaas was het stoffen of voorwerpen te verven; de kleur die God er aan gegeven had moest voor ons mooi genoeg zijn en wij moesten niet trachten Zijn werk te verbeteren. Wilden wij niet in het wit gekleed gaan, dan konden wij zwarte schapen houden en uit die wol goed weven. En anders konden wij dierenvellen dragen, daar dit de kleeding was die God in het bijzonder voor ons gemaakt had.

In huis moesten wij regel en orde hebben; God was een God van orde en hield niet van getreuzel. Van eten tusschen de vaste maaltijden in wilde Hij niets weten; ook kinderen moesten niets krijgen dan op den gewonen tijd. Zij moesten ook Gods gaven waardeeren. In alle opzichten wilde Enok in waarheid als Gideon kunnen zeggen: ‘Ik en mijn huis, wij willen den Heer dienen.’

Anna gaf het op met hem te twisten. Het hielp toch niets; die bui die over hem gekomen was, moest van zelf overgaan. Zij moest liever probeeren het ergste stilletjes weer in het gelijk te brengen; als men zijn verstand had moest men het gebruiken. Zij wist zich nog wel te redden, zoolang hij de dingen niet voor haar afsloot en de sleutels wegnam.

Wie zou haar dat voorspeld hebben, toen zij in haar jonge jaren met Enok Haave trouwde, de vrouw werd van een gezeten boer. Ach ja, ieder kreeg zijn deel op de wereld. - Als Enok maar niet gek werd ....

Fred, dit droefgeestige boek, dunkt mij het meest eigenaardig voor Garborgs talent. Zijne artistieke zijde komt er het best in uit, en wij zien er een strijd tusschen humor en melancholie, waarin de laatste de overhand behoudt.

De strijd tusschen die beide elementen is er in al die boeken. Bij Garborg is het pessimisme geen ‘manier’. Het is in hem iets natuurlijks door landsaard en opvoeding, maar eris kracht

in hem en langzamerhand werkt hij zich zelf op tot een hoopvoller kijk op de dingen.

En al is de hoofdpersoon van *Fred* een zelfmoordenaar, toch is dit kenschetsend: op de schildering van Gabrieël Gram, den levensmoeden geblaseerden roué in *Traette Maend*, die de verschillende bestanddeelen der moderne beschaving langs zich heeft laten gaan zonder iets daarvan tot zijn eigendom te maken, volgt Enok Haave, de man uit het volk, staande buiten de cultuur van zijn tijd, stijfhoofdig en onverstandig, maar toch een man uit één stuk, die afgaat op zijn doel en naar één beginsel handelt, daarvoor alles, ook het liefste en beste en zich zelf opofferend.

III.

Het eerlijk en onvermoeid zoeken van Garborg naar een levensbeschouwing waar men op den duur rust en kracht bij vinden kan, blijkt duidelijk uit een korte verhandeling, getiteld: *Het Geloof in het Leven*[1)], die hij niet lang geleden in een Noorsch tijdschrift plaatste. Hij bespreekt er het betrekkelijk recht van het pessimisme, waarover hij, zoo als hij zegt, zich nu al 25 jaar lang het hoofd heeft gebroken. Elk optimistisch systeem, elke positieve levensbeschouwing laat ons op een gegeven oogenblik in den steek. En toch, zegt Garborg, heeft het pessimisme ongelijk. ‘Want het leven zelf protesteert, als men het wil wegredeneeren.’ En nu volgt daar een hymme op het leven, dat daar staat als iets reëels, ‘ongemotiveerd maar souverein’. Dit leven, onbegrijpelijk duister maar niet weg te redeneeren, staat als een mysterie voor ons en in plaats van het met gelaten ironie te bekijken, doen wij waardiger het te aanbidden.

Op deze wijze doet Garborg ook een eerlijke, ofschoon onhandige, poging om den goddienst weer in eere te brengen. Uit zijne woorden spreekt meer een verlangen dan een gevoel van bezit.

‘Er komt nu bedoeling in de systeemen der godsdiensten. Ze zijn niet enkel zonnen, die het leven verfraaien, zij zijn lampen, die de menschen in staat stellen te werken. Zijn ze

1) Tro paa Livet. Samtiden Jan.: 1895.

al niet de vaste grondslag waarop ons leven rnst, dan zijn ze toch de stroohalmen, waaraan zich het individu kan vastklemmen, tot dat het leven hem gebruikt heeft.'

Een stroohalm! Men moet bekennen dat deze uitdrukking na zulk een warm pleidooi ontnuchterend werkt.

Toch is er iets weldadigs in de naïeve oprechtheid waarmede de schrijver zijn eigen innerlijken strijd blootlegt. Ook is het merkwaardig dat deze verhandeling geschreven werd kort na Garborgs omvangrijke studie over Jonas Lie, een man wiens frischheid en levenskracht zijn biograaf blijkbaar hebben bezield. Getuigt die studie van een groote gave zich in den gedachtenkring van anderen te verplaatsen, het schijnt tevens wel alsof Garborg, zich verdiepend in dat eenvoudig maar rijk leven, in zijn eigen gemoed snaren voelde trillen die maar zelden bespeeld werden.

Het verlangen naar een optimistischer levensbeschouwing schijnt Garborg ook te willen uiten in zijn jongste werk *Haugtussa*.[1)] Het is een vertelling in verzen, getuigend van groot talent ook op dit gebied. Maar èn inkleeding èn taal en locale toespelingen brengen mede, dat het letterkundig genot van dit gedicht wel voornamelijk tot Garborgs landgenooten zal beperkt blijven. In ons verband wensch ik alleen te spreken van de stemming die zich hier uit.

De inleiding geeft ons recht iets zeer hoopvols te verwachten. Al kent de dichter ook den geest van verschrikking, den bangen strijd, zijn slotwoord is: 'De leeuwerik steeg met zegevierend gejubel op van het verlaten graf en de frissche heerlijke zeewind strijkt er over heen. En al nemen wij ook om ons heen schrik en angst en verslagenheid waar, wij mogen toch dat vogelgezang gelooven, dat de lente aankondigt.'

Wat is, zoo vragen wij natuurlijk, het lentegezang in *Haugtussa*, in de geschiedenis van het boerenmeisje dat in hare liefde bedrogen wordt en van verdriet sterft?

In hare bange droomen heeft zij vreeselijke visioenen en strijdt met booze geesten. Men wil haar een tooverdrank reiken die haar het leed zal doen vergeten en hem die het haar bracht. Maar op het beslissend oogenblik weigert zij.

1) *Haugtussa* beteekent bergheks en is de bijnaam der heldin.

Vergeten wil zij niet, liever haar harteleed dragen dan ontrouw worden aan hare herinneringen. En nu staat daar aan het sterfbed van Haugtussa de schim harer zuster en fluistert: ‘verlost zijt ge van den booze, u zelf hebt ge in uw leed gevonden. Volg mij op nieuwe wegen tot het licht om de wetten van het leven te vernemen en door de smart het werk dat ge te doen hebt, te leeren verrichten.’

Zóó eindigt *Haugtussa*. Was Garborg misschien onder den invloed van Hauptmanns *Hannele*, toen hij de mystiek van droomgezichten en Engelverschijningen als verzoenend motief koos? Hoe dit zij, dit ‘lentelied’ met zijn onbestemde zwevende uitdrukkingen, schijnt mij niet zeer bemoedigend. De schoone gedachte dat Haugtussa den tooverdrank der vergetelheid afwijst, omdat zij het leed aandurft, komt op deze wijze niet tot haar recht en wijkt naar den achtergrond om plaats te maken voor eene flauwe, nietszeggende vertroosting.

Het komt mij niet waarschijnlijk voor dat Garborg zich ooit geheel zal kunnen losmaken van de indrukken zijner kindsheid.

Somberheid, die wel getemperd wordt door een humoristische strooming maar toch altijd de overhand behoudt, is zijn eigenlijke kracht. Een gewild optimisme zal hem niet baten. De troostvolle zijde van *zijn* pessimisme is de volkomen eerlijkheid waarmede hij alle toestanden onder de oogen ziet, zijn diepe afkeer van al wat laag, laf en onrein is; men voelt dat hij droevig is, juist omdat het hoogere in hem leeft en omdat de wereld niet is als zijn ideaal, terwijl hij zich niet met een geblaseerd glimlachje van die droevige werkelijkheid wil of kan afmaken.

Garborgs jongere tijdgenooten verklaren hem voor een optimist. Heeft hij niet eens gezegd, dat een jong man, die meent dat de vragen der toekomst kunnen opgelost worden, geen verzen maakt over de onmogelijkheid van het leven? Ja zeker, dat heeft Garborg eens gezegd en hij liet er op volgen: ‘Als men voor de poort van een nieuwen tijd staat, is dat niet om te schertsen. Men wordt aangegrepen door een religieuse blijdschap en een religieusen ernst. Het geloof herleeft in de vermoeide ziel; de krachten van den wil ont-

waken, men gevoelt diep in zijn binnenste, dat men met den heiligen geest vervuld wordt.'

Belangstelling in al wat dit raadselachtig leven brengt doet den levensmoed telkens nieuw ontwaken.

En daarom heeft Garborg zich zelf het best geteekend met deze uitspraak in zijne verhandeling over *Het Geloof in het Leven*: 'Wij zien de waarheid van het pessimisme moedig in de oogen en hebben tevens kracht om over dit pessimisme te zegevieren met een "en toch", dat ons den moed teruggeeft en op nieuw geschikt maakt om te leven.'

En voor dezen eerlijken onvermoeiden strijder beteekent *leven* werken en denken.

G.A.E. OORT.

Het geruchtmakend huwelijk.
Naar G. Meredith.[1)]

Inleiding.
Praatzus wil aan 't woord komen, maar de auteur zet haar dadelijk de knip op den neus.

PRAATZUS, EEN ONBESCHEIDEN PERSOON, SPREEKT: .... zoodat ik dan maar zeggen wou dat je me niets wijs kunt maken, en dat ik heel goed weet wèlk huwelijk je bedoelt. Dat andere waar indertijd zooveel om te doen is geweest, dat 's oude kost! Was 't ook wel een huwelijk, dat andere? Daar zijn er altijd geweest die hun oogen vroom verdraaiden, als ze hoorden van de twee kinderen van Kapitein Kirby en van gravin Fanny Cressett. Maar ik heb het precies nagerekend, en ze zijn op en top echt geboren; want veertien dagen na de schaking van gravin Fanny door den ouden kapitein Kirby brak graaf Cressett zijn nek op een van zijn dolle rijtoeren, en kort daarop zijn de twee gelieven in Zwitserland of ergens daaromtrent getrouwd door een Engelschen dominé van de echte Engelsche kerk, de oude kapitein, en een kaperkapitein nog wel, met de jonge, mooie, stoute gravin.

Och, als ik aan die geschiedenis denk van den goeden, heen-

1) Er is hier een proef gewaagd om het werk van George Meredith ingang te doen vinden in ons land, door een reductie van zijn jongsten roman, *the Amazing Marriage*, onder de oogen van de Gidslezers te brengen, een reductie als een simpele houtprent die voor verafstaanden toch eenig denkbeeld van de oorspronkelijke schilderij kan geven.

geganen tijd, ik zou er weer jong van worden. Ze waren elkaar waard, hoewel ze een heel eind in leeftijd verschilden, en de Kirby's, al behoorden ze niet tot den hoogen adel, konden wat afkomst betreft, wel tegen de Cressetts opwegen. Dan deugde die graaf Cressett ook niet veel; paarden en paarden en nog eens paarden; gravin Fanny daar zat pit en gloed en kracht in; en toen zij den ouden boekanier zag met zijn witten leeuwenkop, toen was haar lot op eens beslist, en 't zijne ook, van den kaperkapitein.

Een heel verhaal, die schaking. Ze hebben er liedjes op gemaakt. ‘Ik kom haar halen, en neem haar mee,’ zei kapitein Kirby, en noemde den avond. Weddenschappen werden aangegaan; een heele stoet begeleidde en bewaakte de schoone Fanny. Hun eer en hun beurs ook, was er mee gemoeid, van de vrienden van graaf Cressett.

‘Bij G -, we zijn gefopt,’ riep er een die onraad merkte, en de vogel, ja waarlijk was gevlogen.

Naar Zwitserland zijn ze gegaan, daar werd Chillon Switzer John Kirby geboren, de oudste, die zijn naam naar het kasteel Chillon kreeg; daarna kwam Carinthia Jane, de dochter. Want kapitein Kirby trok naar Oostenrijk, en leefde daar heel rustig met zijn mooie, trouwe Fanny, en leefde van haar leven, zooals ze zeggen. Toen ze stierf, was zijn lust en zijn kracht op; ze vonden hem dood in 't bosch, - een man van negentig, maar sterk als een eik: hij kon niet langer het licht zien toen zij was heengegaan.

Zoo stil gingen die beide levens voort en uit. Maar in Engeland waren er nog lang praatjes, en ik houd het er bepaald voor dat gravin Fanny is weggekwijnd, toen ze hoorde van haar zoon, Chillon John, die in Engelschen dienst was gegaan, hoe men in gezelschappen fluisterde, en toen zij dacht hoe ze hem en Carinthia Jane misschien voor hun leven ongelukkig had gemaakt door haar onberaden stap, waarover zij toch nooit berouw heeft gehad.

Maar ze was zoo mooi, ze had zooveel van zich doen spreken; de wereld wou dat geval van haar en kapitein Kirby maar niet vergeten. En ik zou in staat zijn er alles van te vertellen; want ik heb den postiljon gekend die op den avond van de schaking het paar heeft gereden, over de heide, spoorslags. Daar zijn dingen gebeurd! Och, dat waren eerst tijden!

Maar wat ik zeggen wou, die vertellingen uit de oude doos daar kan men de menschen zoo niet mee lastig vallen. Die gebroken harten van den lang verleden tijd! Want het is zeker dat Fanny Kirby, de vroegere gravin Cressett, aan een gebroken hart is gestorven. Wanneer ze haar vasten brief niet kreeg uit Engeland van haar zoon John Chillon, was ze ongelukkig en moedeloos. Hij heeft weer iets over me moeten hooren, dacht ze dan. Haar man zat maar al haar aan te kijken met zijn oude groote, trouwe oogen. En zij, de arme moeder, zag door de tranen in haar oogen heen haar zoon gewond in de liefde voor zijn moeder. Kon hij iets voor haar doen, dan kwam de oude Kirby in beweging; was er niets om mee te helpen, dan was hij als een groot rotsblok, - en kun je je ook niet verbeelden dat er verdriet is in een rots over het wegslinken van zijn bloem tot een verdord steeltje en vodje! Den laatsten avond van haar leven droeg de oude man haar in zijn armen de trap op naar bed.

Het lijk van kapitein Kirby werd een week na haar begrafenis, in het gebergte gevonden. Hij had den dood van zijn lieveling een bliksemslag genoemd, en dat was zeker de reden waarom men verteld heeft dat hij door den bliksem was getroffen. Maar hij had geen brok voedsel aangeraakt van het uur af dat haar ebbenhouten kist in den grond was gegaan. Ze vonden een oude korst van hun bruine brood in den zak van zijn jas, en dachten eerst dat ze een stuk kwartz voor zich hadden. Hij gaf zijn dochter Carinthia een kus, eer hij op zijn laatsten tocht van huis ging, en sprak wat onsamenhangende woorden. Zij en haar groote hond en een trouwe knecht vonden het lijk in het woud op de helling van den berg. Chillon kwam uit Engeland om van het graf afscheid te nemen, waarin zijn ouders vereenigd lagen, en om Carinthia naar het huis van haar oom, Lord Levellier, te brengen.

Maar genoeg verdriet. Ik wou ook nog wel een paar tranen voor de levenden overhouden.

Hier daagt nu het wondere, verbazingwekkende huwelijk aan den horizon. Dat's een andere zaak van wat meer beteekenis en oneindig gecompliceerd. O, ik weet er alles van. Laten ze me niets vertellen. Ten eerste is daar de graaf van Fleetwood, de rijkste edelman van zijn tijd, doodelijk van Henriette Fakenham, en zoo trotsch dat hij haar uit den weg zou gaan

om zijn hartstocht niet te bekennen; en Henriette Fakenham, de schoone hartenverwinster, die van Chillon Kirby hield; en zuster Carinthia Jane Kirby, de statige natuurschoonheid die te midden van die groote wereld haar entrée maakt en den graaf van Fleetwood leert kennen; en al die dames en heeren van de wereld, vrienden en vleiers met hun ganschen nasleep. En dan het huwelijk dat Groot Brittanje van Noord tot Zuid in twee partijen verdeeld heeft. Nu ge moet weten, die graaf van Fleetwood had zijn woord gegeven, en dat brak hij nooit, een goede eigenschap, ten minste als we zorgen ....

Patsch! we doven het verhaal van de praatzus uit, en praatzus zelf er bij. Ik heb wel lust om haar als de vrouw van Loth te laten staan. Wat frissehe lucht na al het gebabbel! Naar de bergen van Tyrol!

Hoofdstuk I.
Dat vertelt van een philosoof en een edelman, van liefde, van fortuin en van feesten, om met een theatereffect te besluiten.

Meer dan halfweg een steile helling van gruis, waar de steenen van de leilaag boven losgebroken, na één buiteling, in een vaart langs schieten, zat een jonkman, stoffig en gehavend, zijn gekneusden voet te koesteren, - niet in de gemakkelijkste houding, op een scherpe rotspunt, die ieder oogenblik van het gesteente kon scheuren, en hem een repetitie bezorgen kon van zijn val te midden van de algemeene afbrokkeling van den berg. Want hij had een deel van zijn tocht naar beneden in navolging van de rollende steenblokken uitgevoerd, en bij die gelegenheid afscheid genomen van zijn alpenstok en zijn plaid. Hij zat daar alleen, verminkt en vroolijk. Zou er hulp komen, eer hij zijn linkerbeen genoeg vertrouwen kon om zonder bijstand naar boven te klauteren? Maar 't was nog morgen; de zon brandde en de lucht was koel; precies zoo'n temperend contrast om je dierlijk en vegeteerend levensgevoel te verhoogen, vooral wanneer er pas kwestie van is

geweest of je al rollend en buitelend niet zou gaan ophouden met leven te gevoelen. En het landschap sterkte en hardde dat bewustzijn door zijn verhevenheid en zijn eenzaamheid: hoogop de gekloofde bergspits en de sneeuw, een sombere vallei in de diepte, geen leven van vogels of grazende kudden: een geluidlooze streek waar eenmaal de donders weerkaatsten van rotsen, neerploffend in den afgrond. De flank van den berg sprak nog van dat rumoer, maar stil, thans, te midden van de heerschende stilte.

Hoe zou onze filosoof - want het was zijn pretentie om een filosoof te wezen - ondanks zijn ramp, van het gezicht hebben genoten, wanneer zijn zitplaats wat minder hard en wat minder bros was geweest. Zoo besloot hij rechtuit achterover te gaan liggen om het grootst mogelijk aantal steunpunten voor zijn lichaam te hebben; en met zijn hoed over de oogen berustte hij er in niets van zijn omgeving te zien, alleen om zich secuur te voelen. De nuchtere filosoof!

Een meisjesstem klonk, boven op den weg, jodelend een paar maten van het berglied, zoodat de lucht er van weergalmde. Bij dat geluid kwamen zijn hart en fantasie in beweging, hij leunde op zijn elleboog en luisterde. Daar hoorde hij stemmen van mannen er bij. Zij verbraken de betoovering, en hij strekte zich lang uit, slecht gehumeurd, de hoed weer over de oogen gehaald.

‘Maar broeder! broeder!’ riep het daarboven: zoo'n zoete, muzikale klank dat hij eensklaps blij werd gestemd. Hij zwaaide met zijn hoed. O filosoof!

‘Je ziet het,’ zei de broeder, ‘er mankeert den man niets.’

‘Ga toch maar naar hem toe om het te vragen, Anton,’ zei de dame tot den gids.

‘En kom dadelijk terug!’ voegde de broer er aan toe.

Het waren Chillon John Kirby en zijn zuster Carinthia Jane op hun tocht naar Engeland. Ze zouden onderweg landgenooten aantreffen om zich bij hen aan te sluiten. Maar het idee van een voettoer was bij Carinthia Jane opgekomen: voor een paar dagen maar! - een paar dagen nog, met haar bergen! - eer zij in de vreemde menschenwereld verkeerde.

Het heengaan van huis, toen Chillon John haar kwam halen, - van het ontredderde, levenlooze huis, - had haar scherp en rauw aangedaan. Dat tusschen de bergen vergeten

hoekje van de wereld, waar zij was opgegroeid onder den invloed van haar vader, den held, van haar moeder, de groote dame, die het gewaagd had haar ziel op één kans van geluk te zetten, - zou zij het nog eens terugzien? De plek was als een blad dat uit een boek wordt gescheurd, en de samenhang van het leven scheen verbroken. Maar zij bewaarde de indrukken in haar hart: daar stond het berglandschap ingegraveerd; daar bleef de herinnering aan de flinkheid en eenvoudige voornaamheid van haar t'huis; daar klonken de woorden van haars vaders stoute levenswijsheid, één met den trots van de berggevaarten. En dat innerlijke gave natuurleven sprak in haar oog, haar houding, haar gang. Zij had geleerd te klimmen, te zwemmen, te schermen; zelfstandig was zij, en nu ging ze de groote wereld te gemoet: bedroefd, nieuwsgierig, moedig, vertrouwend.

Zoo stapte zij over den weg, naast haar broeder Chillon John, dien eersten morgen na het afscheid. De tocht ging vroolijk; van den harden grond, krachtig en veerkrachtig door haar voet geslagen, drong een stroom van opgewektheid in haar aderen. Zij kon zich haar toekomst, - van haar die niets ter wereld bezat en die van een grilligen, half geruïneerden oom afhankelijk zou gaan worden, - niet anders voorstellen dan als natuurlijk en ruim. Wat had zij met de grillen van het leven te maken?

Zij vroeg haar broeder naar de menschen waarmeê ze zou omgaan. Maar broêrs komen niet makkelijk los voor hun zusters. Deze was haar trots en haar liefde; maar ze moest er niet te minder om gevoelen hoe zijn geest ongeduldig en afwezig was.

Voor een man die al niet meer geheel groen is in de maatschappij lijkt het lot, dat voor meisjesfantasiën doorzichtig is, dikwijls op een blinden muur; en hoe vol bewondering hij ook was voor de forsche gratie van zijn zuster, John Kirby moest toch eerst denken dat zij, zonder geld, niets anders dan teleurstellingen van haar verblijf in Engeland zou ondervinden. Trouwen! - hij had kunnen bemerken dat zij naïef geloofde in het huwelijk als de bestemming van ieder meisje, en daarop was toch geen uitzicht. Maar allereerst dacht Chillon John aan zichzelf. Van trouwen was voor Carinthia Jane geen sprake, omdat zijn eigen hart, met al zijn bewegingen en

beelden, bezig was die voorstelling voor hemzelf uittewerken.

De oude geschiedenis! Hier was, zonder fortuin, maar niet zonder vooruitzichten op eervolle bevordering, een flink, jong officier tot over de ooren in aanbidding voor een schitterende mode-schoonheid, die hem wel mocht - want de Kirby's waren hartenveroveraars, - maar die, evenals haar aanbidder zonder vermogen, niet geheel vrij was in haar keus. Een kaper vertoonde zich op de kust, de rijkste edelman van Engeland, Lord Fleetwood. Zou Henriette Fakenham den aandrang van vader en vrienden en vriendinnen kunnen weerstaan? Als hij haar maar kon spreken! Wanneer hij haar zag was hij voor geen mededinger bevreesd! Zou hij haar nog zien? In Ischl denkelijk; - een afstand van een paar dagen. Om Carinthia Jane pleizier te doen had hij er in toegestemd den tocht te voet te maken. Maar hier te moeten wandelen, terwijl daarginds het badgezelschap misschien al opbrak om het verdere seizoen in Baden te gaan doorbrengen! ... Zijn hart brandde ...

De twee gingen langs het bergpad; - ver achter hen in morgennevelen van herinnering het lieve ouderlijk huis. Carinthia Jane probeerde nogmaals en nogmaals van haar broer te hooren over wereld en menschen. Maar het bleef bij een enkele bruske aanduiding. Niet eens een schets. Toch was het voldoende voor de zuster, wier geest opging in de onuitgesproken plannen van den tochtgenoot, om zich een beeld te vormen, - heel vaag, heel ongelijkend, - van al het nieuwe. Zij begreep dat haar broer het mooiste meisje ter wereld liefhad, en zij was besloten die vrouw het hoogste te stellen van alle vrouwen; zij voelde dat er een ander minnaar was, en wanneer zij Chillon John aanzag, kon zij medelijden hebben met den man die tegenover hem dacht te kunnen slagen. Die medeminnaar! Rijk, voornaam, grillig, romantisch in een woord! Zij aanschouwde hem, zij aanschouwde al die vreemde ongeziene menschen; haar blik staarde in de toekomst.

‘Broeder, broeder!’ riep haar stem toen zij den benarden toestand zag van onzen filosoof halfweg tegen de berghelling aan.

Broeder en zuster volgden den gids; de twee mannen steunden den hinkenden toerist die zijn best deed een vroolijk gezicht te zetten en zijn helpers te verzekeren dat hij spoedig alleen zou kunnen voortgaan. Carinthia Jane, die klauterde als een

gems, maar die nu, de makkelijkste zigzagpaadjes kiezend, langzaam voorging, begon in den vreemdeling belang te stellen toen zij hem Engelsch hoorde spreken. Zij lette op zijn bewegingen, zij liet hem, wanneer hij uitgeput leek, rust houden door het gezelschap op een bergtop of een bijzonderheid van de vallei te wijzen en bewonderend te blijven stilstaan, zij moedigde hem aan door haar glimlach. Maar Chillon John was korselig.

‘Wij krijgen een slechten naam bij dit volk,’ zeide hij op meesterachtigen toon tot den invalide, ‘als wij ons zoo waaghalzig gedragen. Waarom geen gids genomen, wanneer men niet geheel met het gebergte vertrouwd is?’

‘Een gids bederft mij het landschap,’ antwoordde hem onze filosoof; ‘maar het blijkt dat ik ongelijk had.’

Zij brachten hem naar een grasplek vanwaar hij gemakkelijk het bergpad bereiken kon.

‘Nu kan ik best alleen voort wanneer ik een half uurtje neem voor uitrusten. Ik dank u voor uw hulp. Mijn naam is Woodseer, als we elkander ooit weer mochten ontmoeten.’

Chillon Kirby knikte hem haastig goeden dag, zonder er zelfs aan te denken zijn eigen naam te noemen. Maar Carinthia ging op het gras zitten. ‘Ik hoor zoo graag Engelsch spreken,’ zei ze tot haar broer.

‘Je zult er gauw genoeg van hebben,’ merkte Chillon op. ‘'t Is goed; maar ook niet langer dan vijf minuten.’ Hij hield iedere minuut voor verloren die hem van Henriëtte terughield.

Er kwam een begin van gesprek. Woodseer vertelde hoe hij den nacht in de open lucht had doorgebacht. ‘Ik heb maar één verlangen en maar één ambitie,’ zeide hij: ‘geen stadsleven te zien. Mijn gevoel en mijn schamele beurs zeggen me dat er geen heerlijker slaapkamer is dan een leger 's nachts bij een ruischende beek. Ik geloof dat ik het groote geheim ontdekt heb.’

Carinthia luisterde of ze het groote geheim ook hooren zou.

‘Wanneer ge hier nog langer in 't gebergte denkt te blijven, raad ik u aan Tyroler bergschoenen te nemen,’ zeide Chillon Kirby. ‘De uwen zijn Londensch maaksel, en dat deugt hier niet.’

‘Mijn vader heeft ze gemaakt,’ zeide Woodseer.

Chillon keek op zijn horlogie. ‘Het is tijd, Carinthia.’ Hij groette en stapte heen. Woodseer, zoo goed en zoo kwaad hij kon, stond op, en stak aarzelend een paar vingers naar Carinthia uit; zij gaf hem flink de hand: ‘Zou het u niet lukken om met ons meê te gaan?’ vroeg zij.

Hij vond het beter daar nog te wachten; zijn pijp en een rustige natuurbeschouwing trok hem aan, zooals hij zeide.

‘Zijn we wel vriendelijk genoeg geweest tegen dien heer?’ Carinthia sprak zoo, toen ze een poos stilzwijgend naast haar broêr geloopen had.

‘Hij houdt van alleen zijn. En Carinthia, denk er om dat je den menschen zoo niet de hand geeft: dat doet zich niet.’ ‘Heb je dan iets tegen hem?’

‘O!’ zei Chillon, en daarmee liet hij het onderwerp vallen. Een schoenmakerszoon en excentriek! Voor zulke luidjes waren excentriciteiten niet uitgevonden.

Carinthia voelde zich beklemd. Iedere stap bracht hen dichter bij de wereld van mooie fijn beschaafde dames waarheen de gedachten van haar broeder gingen. En zij, wat was ze?

‘Je zult hun ten minste kunnen zeggen, Chillon, dat ik 't tegen je uithield met wandelen!’ En in een uitbarsting, struikelend over een woord dat ze niet had willen gebruiken: ‘Zal ik hun erg dom lijken?’

Ze bedoelde dat niet. Maar haar broer begon te lachen: ‘Kom, kom!’ en hij wilde haar moed geven. ‘Je danst uitstekend, ik heb het moeder hooren zeggen, en ze kon er over oordeelen; je hebt een Fransche gouvernante gehad; en dan al je andere eigenschappen: je kunt rijden, zwemmen, je hebt een goede stem, ik geloof zelfs dat je den degen en den stok hanteeren kunt ...’

‘En een pistool,’ zeide Carinthia moedig geworden. ‘Vader heeft me geleerd.’

‘Wat hield hij van je! Wel, denk er maar aan dat vader trotsch op je was, en laat je niet neerslaan waar je ook komt.’

‘Is ze moeilijk te voldoen?’

‘Wie meen je?’

‘Henriette.’

Hij knikte even van ja.

‘Heeft ze nog een vader?’

‘Een wakkere oude admiraal: Admiraal Boudewijn Fakenham.’

‘Daar ben ik blij om!’

Het woord kwam uit haar hart, en haar hart had juist geraden. Admiraal Fakenham zou haar beschermer en haar bewonderaar wezen. Want de intreê in den hoogen kring van menschen werd haar lichter gemaakt dan zij gerekend had. Toen broer en zuster Ischl bereikten vonden zij het heele badgezelschap gevlogen. De kwartieren waren naar Baden verlegd, een magneet door zijn speeltafel, zoo meldde een brief van Henriette Fakenham aan Chillon. De Fakenhams zelf waren bezig een omweg te maken, omdat de oude admiraal erop gesteld was troepeninspecties en parades in Zuid-Duitschland bij te wonen; wie haar lief had zou haar volgen!

Chillon koos dadelijk de nieuwe route, en hij had het geluk eenige dagen te zamen met zijn aangebedene door te brengen, terwijl Carinthia het hart van den ouden zeeman stal. Er werd afspraak gemaakt dat zij met de Fakenhams naar Engeland zou vertrekken.

‘Mijn andere kind,’ noemde haar de admiraal; maar op Chillon, ten minste in zijn hoedanigheid van aanstaanden schoonzoon, was hij niet bijzonder gesteld. Toen het verlof van den jongen officier eindigde, nam de oude man zijn twee ‘dochters’ naar Baden mede, en liet hij den minnaar alleen naar het vaderland gaan. Henriette bood een oogenblik tegenstand, en Carinthia zou er niets in gevonden hebben als Chillon zijn meisje had geschaakt. Maar wereldsche bedenkingen kregen de overhand. Met een hart boordevol van tranen en van liefde herinnerde Henriette zich, - en ze werd er op alle mogelijke wijze aan herinnerd, - dat er door Hun Koninklijke Hoogheden, den groothertog en de groothertogin, op het kasteel te Baden een bal zou worden gegeven, *de* partij van het badseizoen, het schitterend rendez-vous van de voorname wereld. Lang van te voren had Lord Fleetwood, de jonge Croesus onder de pretendenten naar haar hand, haar beloofd op dat bal te zullen wezen.

En wat de rijke edelman ook vergat, fatsoen en stand, - zijn woord hield hij. Het zou een beleediging en een beschaming zijn voor den machtigen man, wanneer zij het feest

miste, al had zij zich ook volstrekt niet gebonden. Zij ging dus naar Baden, een dag eerst vóor den grooten dag, getrokken door eerzucht en lust om te schitteren, en toch in haar hart verzekerd, dat zij trouw zou blijven aan den geliefden man. Zoo was Henriette Fakenham: zij zou voor haar gevoel - en ook voor haar gevoel in de oogen van Chillon Kirby - iets minder geweest zijn, wanneer zij geen wereldsch succes had gehad. En de goede Carinthia zou immers in haar gezelschap het bal bijwonen; aan haar de zorg dat zij onder de feestgenooten uitkwam en een deel had aan den roem van den avond - in haar gevolg!

Lord Fleetwood intussschen ....

Maar wij laten onzen filosofischen Woodseer alleen zitten op het magere gras. Wel, hij verstond de kunst om alleen te zijn. De pijp werd opgestoken, en door de tabakswolk heen zag hij de gestalte van Carinthia zich verwijderen, en hij zag haar nog lang, nadat zij reeds als een stipje verdwenen was: haar stompneusje, het gewelfde voorhoofd onder de rossig bruine haren en de wondere grijze oogen met hun verschrikten blik op het leven als van iemand die komt aangeloopen en in eens een heel schouwspel opneemt, - teedere oogen die schrikten en die deden schrikken en die een gloed aan het gelaat gaven, vol beweging, alsof er avondlicht van heenging en eerste morgenstralen het kwamen beroeren. Waarlijk, zij bedierf hem zijn bergen niet: zij had wat meer dan schoonheid, zij had natuur.

Zou hij haar nog ontmoeten op zijn tocht? Woodseer hoopte het, en zijn verlangen deed hem spoediger de reis aanvaarden dan wel paste bij zijn beschouwenden aard en zijn hinkend been. Een filosoof is zwak, - zoolang hij jong is en gretige oogen heeft. Hij bouwde luchtkasteelen, maar hij was wijs genoeg om te begrijpen dat, voor een armen denker en voor een vagebond, een heusche vrouw te zware ballast in het droom- en luchtschip is. Daarom nam hij zijn toevlucht tot zijn zakboekje, en noteerde een naam: *Carinthia*, en beschreef een verschijning. Toen ging hij nadenken of de woorden wel zuiver den indruk weergaven, hij schrapte een bijvoegelijk naamwoord, hij veranderde een zelfstandig naamwoord, totdat hij heelemaal ontevreden op zich zelf was, en toch trotsch over het-

geen hij op schrift tot stand had gebracht. Want hij was zoo iets van een dichter of een kunstenaar, onze filosoof.

Een paar dagen na de ontmoeting liet hij zich op de Königsee roeien; de bootvoerder haalde een pistool voor den dag om een stiltevermoordend zevenvoudig echo op het meer te doen hooren. ‘Laat dat, man,’ zei Woodseer in zijn beste en overtuigendste Duitsch, voordat het schot gelost was. ‘Ik dank u daarvoor,’ riep hem, van een ander bootje, iemand toe, die ook het idee had uitgevoerd om in den vroegen morgen het meer te bezoeken.

Woodseer had weinig op met het vooruitzicht een tweeden toerist als zijn schaduw in de bergeenzaamheid te zien. Hij ontbeet vluchtig op de landingsplaats, en haastte zich een steil pad in te slaan dat hem in de nabijheid van den Watzman zou brengen. De ander leek even weinig gesticht; ook hij scheen voorliefde voor een schuwe wandeling te hebben. Maar toen Woodseer, na eenige uren gaans, aan den rand van den weg uitrustte zag hij eensklaps den vreemdeling voor zich staan.

‘Dit zakboekje moet van u zijn,’ zei de aankomende; ‘het kan van niemand anders dan van u wezen.’ Dit werd met een nerveuse bruske stem gezegd. ‘Ik vond het op de bank voor de herberg, open, en ik heb er in gelezen. Ge moet mijn verontschuldigingen aannemen, want ik beken dat ik het heb doorgezien. Ik wou dat ik zoo schrijven kou. Maar dat doet hier niets ter zake; ik ben onbescheiden geweest, en ge moogt me bestraffen.’

Woodseer voelde in zijn borstzak en greep naar het boekje. ‘Dank u, dank u. Niemand heeft er iets aan dan ik.’

‘Ik mag me wel aan u bekend maken, om u in den vorm mijn excuus te brengen. Mijn naam is Lord Fleetwood.’

‘De mijne is Woodseer. Ik zou denkelijk het zelfde gedaan hebben, wanneer ik een portefeuille vond.’

‘Maar ik zou het den man zoo makkelijk niet vergeven hebben die in mijn geheimen bladerde.’

De spreker had een fijn smal gezicht met een mond die vriendelijk kon wezen, maar die ook hard gesloten kon zijn. De oogen gingen rusteloos op en neer en in het rond.

Zijn geheim! Er was een weerhaak in zijn hart. Hij kon 't zich niet vergeven dat hij met zijn ziel hing aan een mode-

pop als Henriette Fakenham. Een man, verwend door het leven dat hem alle middelen om te heerschen had geschonken, gevleid, ontzien, roekeloos; en deze eene grens voor zijn macht, een coquet ding dat met hem speelde en dat hem niet eenmaal liefhad, zooveel als 't nog liefhebben kon. Een vrouw die op haar knieën dankbaar zou moeten zijn, wanneer hij haar had uitgekozen; en ze liet hem hàar macht gevoelen. Hij had de behoefte om door het aanzien van natuur en grootschen eenvoud den kwellenden plooi van zijn gemoed weg te strijken.

'Mag ik met u meegaan, een uur of langer,' zei hij tot Woodseer die het onderhoud afbrak door op te staan: want, hoewel filosoof, begreep hij dat een lord voor hem geen gezelschap was. 'Ik heb beloofd bij mijn vrienden in Baden te komen, maar een week ben ik nog vrij; en ik zou u veel willen vragen. Aan welke van de universiteiten hebt ge gestudeerd?'

Dit was natuurlijk niet een van de vragen waarop hij behoefte had een antwoord te vernemen. Maar Woodseer kwam zonder terughouding en zonder schaamte voor den dag.

'Mijn universiteit was een kantoor in Bremen, waar ik meer van Latijn en Grieksch dan van zaken geleerd heb. Het ging niet met me, en evenmin met mijn gezondheid. Ik geloof dat ik lui ben. Want toen ik in Londen een ander kantoor probeerde, moest ik er uit. Ik kon niet in stad blijven, en ben door het land gaan slenteren. Rondreizende venters en vagabonden, en boerenarbeiders en kraaien en raven zijn mijn medestudenten geweest. Ik had bijna geen geld, en mijn eerste les in 't leven was hoe te luieren op de goedkoopst mogelijke manier. We komen op den grond van de dingen wanneer we den straatweg voor ons verblijf kiezen; daar leeren we de menschen kennen, zooals ze waren in den beginne, nog niet gewoon om in het tuig te loopen. Eerst moeten ze merken wat honger is. En ook die les heb ik geleerd, en in mijzelf het oude beestje bestudeerd dat zijn nek moet bukken onder het juk om zijn handjevol voer te verdienen.'

'Vertel me eens, zijt ge van Wales afkomstig?' vroeg Lord Fleetwood, die van moeders kant Welsh bloed had en een kleine streep door zijn hersens.

'Mijn vader is uit Wales naar Londen gekomen, zoo iets

van een afgescheiden predikant. Om aan den kost te komen, op weg uit zijn geboorteland, heeft hij schoenen gelapt. Maar hij weet veel, hij kent Grieksch, zelfgeleerd. Een denker op zijn manier, en vol talenten, en ook vol liefde voor de natuur. Wij verschillen nog al, maar dikwijls benijd ik hem. Langs onderscheiden paden zoeken we wijsheid, hij en ik; en hij, zooals hij zegt “wacht op mij.” Hij is geduldig.’

‘Er is een beschrijving die me getroffen heeft in uw aanteekeningen, vroeg Lord Fleetwood weer. Ik vond daar een naam: Carinthia, met deze woorden: *een mooie Medusakop*; een *versteende en verschrikte Venus*; en dan weer noemt ge die Carinthia *een rots rozig bij het eerste morgenlicht*. Ge moet daar een vrouw meê bedoelen. Zoo kan ik me niet vergissen. Iedere zinspeling op eene vrouw heeft een bijzonder leven dat het hart treft. Ge zult haar ergens in Carinthië hebben ontmoet en haar den naam van het land gegeven hebben. Ik zie haar vóór me, wanneer ik uw woorden lees. Het is een levend gezicht. Met je brein alleen kun je je niet het idee van zoo'n vrouw scheppen. En hoe komt ge anders aan die vergelijking met een rots? Wie zou daaraan denken! Mooie vrouwen, bij rozen vergeleken, mogen voor mijn part heen stuiven met hun knappe cavalerie-officieren. Pijn om hunnentwil is een ding om zich voor te schamen. Bij God, er zijn mannen die daar jankend mee rondloopen, met het schot in hun hart. Maar een Carinthia maakt smart tot iets waarop men trotsch mag wezen. Weet je wel dat ge door uw vergelijking gedaan hebt wat ik voor onmogelijk hield: een vrouwengezicht zoo in een grootsche natuuromgeving op te nemen, dat ze beide niet meer te scheiden zijn. Zeg me, waar hebt ge haar gezien? waar is ze nu? hoe komt het dat ge van haar zijt afgeraakt? Ik verlang niet haar ook te zien, maar ik moet in haar gelooven.’

Was Woodseer, als een recht philosoof, niet zoo met zichzelf bezig geweest, dan had hij aan deze hartstochtelijke ontboezeming bemerkt waar het den jongen lord haperde. Hij zou iemand voor zich gezien hebben die door de liefdesadder was gebeten en die dorstte naar een idee, naar een beeld, van vrouwelijkheid, dat het branden van zijn wond kon afkoelen. Nu schreef Woodseer dat indringen in zijn gedachten en voorstellingen op rekening van een wonderlijke sympathie. Hij vergat dat hij met een groot heer te doen had, en verbeeldde

zich iemand gevonden te hebben als hij zelf was: zonder de passie voor heerschen en bezitten, zonder passie.

Dus begon hij van zijn ontmoeting te vertellen, alsof hij met zichzelf sprak, en het beeld van Carinthia vervluchtigde totdat het niet anders werd dan de geestelijke uitdrukking van de natuur in de eenzaamheid wanneer zij gemeenschap houdt met het menschenhart. Zijn *Gooot Geheim*, van het meeleven met de dingen, kwam uit. Hij zag het voor zich staan, het levensgeheim, als de plaats waar hij zijn laatsten heftigen indruk gekregen had: het leven was hem die vallei van schaduwen, van de leirots neergestort. Carinthia kwam daar, onverzeld, - want onze filosofische droomer was te zeer kunstenaar om haar tochtgenooten te geven. Zij kwam en ging: de eenzaamheid zag haar komen en zag haar gaan, rijker om der wille van dien eenen vluchtigen lichtglimp. Want zij bracht geen onrust en zij liet geen kwellend verlangen na: zij was de geest van de bergduisternis.

Zijn edele makker ging met hem mee in de wolken, wel tegenstribbelend in den beginne, maar dan meegesleept en verfrischt door het bad. Toch kon het niet uitblijven dat de afstand tusschen de twee telkens en telkens aan het licht kwam. Hier was iemand die het pleizier en de macht van het werkelijk leven volop had geproefd, en de hooge vlucht was voor hem niet meer dan een afwisseling en een vlaag. De ander hield die wolkenspijs voor zijn kostbaarste en eenige bezitting. Ook toonde zich in den Lord de meester, gewoon om alle dingen naar zijn wil en luim te drijven, gevoelig voor iederen tegenstand, spelend met wat hem voldoening gaf, en ieder oogenblik gereed om de menschen en zaken waarmee hij speelde te breken. Een man waarop geen staat te maken viel, met een aanleg voor het goede en eveneens met aanleg in een heel andere richting.

Woodseer volgde hem, zooals een toerist, op avonturen uit, een weg inslaat waarvan hij niets afweet, onbekommerd omdat hij een vagebond was.

Op den bestemden tijd bereikten zij Baden, te zamen. Lord Fleetwood wilde van geen afscheid nemen weten, en onze schraalgekleede filosoof werd aan het voorname, schraalbezielde gezelschap van de badplaats voorgesteld.

Wanneer een auteur niet op de fantasie van romanlezers

vertrouwt put hij zijn krachten uit in langdradigheid zonder dat zijn verhaal er veel duidelijker om wordt. Wie kan zich niet voorstellen hoe onze filosoof, over wien bij voorbaat allerlei geruchten hadden geloopen, uit de hoogte werd aangekeken en achter zijn rug werd bespot, wie begrijpt niet dat hij in zijn overmoed een paar van zijn overgebleven geldstukken op de speeltafel zette, - o de sarcastische lach van Lord Fleetwood! Ja, de schoenmakersjongen, speelde - en hij won, verbazende sommen. Hij droomde van mooie oogen, van wereldsche vrouwen, hij schaamde zich over zijn poovere filosofie en over zijn kleedij. Ja, ik zeg u, hij kocht zich een splinternieuw pak om in de wereld te kunnen verkeeren, en hij speelde op nieuw, gezeten naast een schitterende dame die op het geluk van den groenen vagebond vertrouwde ....

Hoe Lord Fleetwood met gesloten lippen lachte! ... Hij leek een ander man in dezen kring. Henriette Fakenham was nog niet in Baden; zij kwam juist op het laatste oogenblik vóor het groote feest, verdrietig, terugziend naar het afscheid van John Chillon Kirby. Had Fleetwood haar lief? Hij kon haar niet missen: zij beleedigde zijn zelfzucht, wanneer zij niet als een overwonnene stond in de schaar van zijn afhangelingen. Wat gaf hij om Woodseer? er stond heel wat anders op 't spel dan het heil van een schamelen filosoof - zijn eerbied voor zichzelf! En toch hing hij aan Woodseer. Een man, deze Lord, heen en weer gedreven door edelmoedige en kille vlagen! ....

In zijn splinternieuw pak speelde onze filosoof aan de roulette van Baden, en hij verloor, - verloor al zijn winst, verloor het geld dat zijn schitterende bnurvrouw hem had toevertrouwd. Hij reikte haar de beurs, leêg, over, maakte zijn buiging, en - ondernam opgeruimd zijn tocht huiswaarts, over Straatsburg, langs stoffige wegen en groene weiden, door bosschen en straten, naar Londen. Zijn heengaan, onopgemerkt. De wakkere wijsgeer! een beetje toegevend tegenover zichzelf, wat luchthartig en dwaas, wat jong in deze oude wereld, maar een van de lievelingen van goede moeder natuur, die haar beste, niet haar schitterendste, gaven voor haar lievelingen bewaart: een onbedorven vroom hart.

En hij had Carinthia weergezien, voor zijn vertrek uit Baden

Zij kwam met Henriette Fakenham, en was blij geweest als

een van de eersten den man te ontmoeten die haar aan haar wandeling met haar broeder herinnerde op den morgen toen zij zoo kort eerst het huis van haar kinderliefde had verlaten. Of zij, gedachtig aan de les van John Chillon, haar hand voor hem terug hield? Wel neen, zij zon hem in haar vreugde allebei de handen hebben toegestoken. Want de natuur, gelukkig, ging bij Carinthia Jane boven de leer, en er waren dingen op 't komen waarvoor haar hart, poperend, zich vreemder gevoelde dan voor dien vreemdeling.

De dag van het groote feest, van het hof bal, naderde, brak aan.

Madame Clémence, de modiste, had haar voorspeld dat zij in haar baljapon menig hart veroveren zou. Zij keek heel koel bij die vleierij: ‘O, morgen vroeg moet ik de heuvels opgaan,’ zei ze toen het open raam van haar kamer haar het uitzicht op den omtrek gaf. Zij dacht niet aan succès. Wel zou ze duf en doof geweest zijn wanneer de gesprekken met Henriette haar niet dikwijls den persoon van Lord Fleetwood voor den geest hadden gebracht; maar toen zij met het vroegste licht, den morgen van het feest, voor haar ontdekkingswandeling in Badens bergen uitging, vervlogen al zulke beelden om haar alleen de herinnering aan haar vader te laten.

Ze waren zooveel samen geweest in de bergen. Haar oude vader leek haar de priester van het berglandschap te zijn. De ochtendkoelte, de overhangende sparrentakken, de naakte pijnboomstammen kaarsrecht in de hemelhoogte hun hoofd uitstekend, op marsch naar den bergtop, alles bracht haar naar den goeden tijd van de tochten met haar vader. Er behoefde niemand naast haar te gaan, omdat het nooit hun gewoonte was onderweg veel te spreken. De een zag wat de ander zag, hun harten klopten gelijk, en geen spijt over het verleden, geen spanning over wat de toekomt brengen zou, bracht de onrust van menschen in het natuurtooneel.

Zoo genoot zij weer dien morgen. Zij klom naar boven waar de rots kaal werd. Wat beteekende het voor haar? Ze zou wel liever wat gevaar gewenscht hebben voor afwisseling en toon. Juist op dat oogenblik, toen zij, rondkijkend of er niet iets te wagen viel, uit het sparrenbosch te voorschijn kwam, ging iemand haar voorbij. Het was Lord Fleetwood. Hij had in een dorpsherberg dien nacht doorgebracht om niet gedwongen te wezen Henriette op de promenade van de bad-

plaats te ontmoeten. Zijn bloed was door haar vergiftigd ... En eensklaps deze ontmoeting!

Zoo'n Duitsche bergnimf! want hij hield Carinthia, - al had haar gezicht het type niet - voor een Duitsche. Hij zag haar op een boom toeloopen die met horizontalen stam aan 't uiteind van de rots over een kleinen afgrond van 'n dertig voeten hing. Waarlijk, zij stapte met vasten voet op den stam, liep hem af, en koos zich een plaats tusschen de takken. Hij werd er duizelig van als hij bemerkte dat een meisje durfde doen waartegen hij zelf zou hebben opgezien. En zoo rustig zat -ze daar. Een zinnebeeld van het bergleven. Woodseer zou er een woord voor gevonden hebben. Hij verlangde weer naar dien wonderlijken kerel!

Niet te vergelijken, als schoonheid, met Henriette! Bij deze woudamazone ging het hooger. Zou, als ze naast elkander stonden, Henriette haar geheel op zijde dringen. Maar er was een aangrijpende ernst in de rust van dit gezicht, die zijn weergade zocht - onder vrouwen tenminste: een jonge krijgsvorstin van de Gothen of de Vandalen uit de kwijning van het graf ontwaakt met een gloed in de oogen alsof ze verzekerd was tot de rijen der zaligen te behooren! Een naam voor haar, een naam!

Hij keerde terug om nog eens het visioen van de bergnimf te zien; maar zij was verdwenen. Gevallen van haar plaats? Neen. Wat nu verder met den tijd te doen, die hem nog van den avond scheidde? Hij had beloofd op het bal te komen, en hij was de gevangene van zijn woord. Maar tusschen nu en dan? Zou hij gaan droomen, als Woodseer hem waarschijnlijk zou hebben aangeraden, lang uitgestrekt op het gras, - een droom van de bergnimf als tegengift tegen zijn ellende! Filosofie! O ze gaf wonderveel voor iemand als hij, die geen droomer was, bij de gratie der natuur, - die alleen droomen kon dat hij wel droomen mocht! En Woodseer die aan 't hazardspel geofferd had! Voor zoo iemand zou hij sympathie koesteren? Ieder en alles verwierp hij; en hij bereikte in zijn gedachten den top der algemeene verachting; wat wel de verhevenste positie is voor bijzonder gevoelige jonge menschen.

Toch kwam hij, zijn tijd doelloos verdoemd, niet eerder naar Baden terug dan toen hij berekenen kon dat de dames aan 't

kleeden waren voor het bal; en om half twaalf pas trad hij de feestzaal binnen, vast besloten zijn belofte alleen in zoover na te komen dat hij een buiging maakte voor de groote personages van het hof - en daarna, de helle sterrennacht en een bacchanaal met den Parijschen en Weener demi-monde!

Carinthia was de koningin van het bal. Bij de eerste maten van de dansmuziek ontwaakte in haar het bloed van haar moeder, en haar gratie ook. Zij had maar een enkelen blik noodig op de mededansers om den onstuimigen pas, waarmeê ze begon, te temperen, en het de beste in sierlijkheid voor te doen. Maar haar animo was onweerstaanbaar; zij voelde zich gelukkig, omdat zij de uiterlijke blijdschap van allen die om haar waren, opving.

In den cercle, bij Hun Koninklijke Hoogheden, zag haar Lord Fleetwood; hij herkende zijn boschamazone en, in plaats van dadelijk afscheid te nemen, kwam hij in een gesprek met haar, vroeg haar voor een dans, voor nog een dans, en bij den derden ....

Daar gebeurde het wonderlijke, het ontzagwekkende.

Carinthia ging met een blos van opgewektheid naar Henriette Fakenham toe:

‘Lord Fleetwood heeft me gevraagd.’

‘Gevraagd!’

‘Om zijn vrouw te zijn.’

‘Zei hij dat woord: vrouw? en wat heb ge geantwoord?’

‘Ik heb ja gezegd.’

‘Maar was hij in ernst, denkt ge?’

‘Hij vroeg me, wanneer ik in een kerk voor het altaar stond, of ik dan ook zou toestemmen zijn vrouw te worden. Daarna verklaarde hij mij dat wij verloofd waren. En ik aan hem, dat ik mij gebonden hield aan mijn jawoord.’

‘En hoe weet ge dat hij u liefheeft?’

O, wij hadden drukke gesprekken; ik heb hem van huis en van vader verteld; hij beloofde me in Carinthië een slot te zullen koopen op een romantische plek. Ook kent hij mij al. Lord Fleetwood heeft me van morgen gezien en bewonderd.

‘Wanneer denkt ge te trouwen?’

‘Dat moet ik alles overlaten ....’

Maar den morgen na het feest was Lord Fleetwood uit Baden vertrokken. Een slaaf van zijn woord, - maar heengestoven, niemand wist waar!

Hoofdstuk II.
Vertelt van den huwelijksdag, en van de voorvallen op den avond van den huwelijksdag, en van -

'Het is een donker land,' zeide Carinthia, toen zij met de pakketboot, die over het kanaal vaart, Engeland naderde en de laaghangende wolken in een rij, zonder breuk of ophouden, boven de kalkrotsen zag drijven.

Ze had met Henriette Fakenham juist een gesprek gehad over haar morgentocht met Chillon John dien dag dat zij het oude huis in Carinthië verliet, en maar al te donker leek haar in zijn herfstnevels het eiland, dat haar nieuwe woonplaats zou wezen.

Ook de dag van haar huwelijk met Lord Fleetwood was een donkere dag, maar toen lette zij niet ....

Vraag me niet hoe dat huwelijk met den voortvluchtigen Earl toch werd mogelijk gemaakt. Er hadden verschillende menschen belang bij dat het tot stand kwam: ten eerste John Chillon, die daardoor den weg vrij zag voor zijn verbintenis met de schoone Henriette; dan Lord Levellier, de oom van Carinthia, die tegen de kosten en de moeite opzag om zijn nicht bij zich aan huis te onderhouden. En Lord Levellier deed het werk. Hij wachtte het oogenblik af dat Lord Fleetwood zich weer in Londen dorst vertoonen, en haakte hem aan.

De jonge, wilde Croesus schikte zich in zijn lot, maar hij vloekte in stilte: ze moest het zelf weten. *Ze*, - dat was Carinthia, de vertrouwende, de verheerlijkte, de helder ziende. Op den dag van Henriette's huwelijk met John Chillon, - ik heb nog vergeten te zeggen dat Chillon stormenderhand de toestemming van den ouden admiraal Fakenham tot zijn eigen

huwelijk veroverde, toen eenmaal de verloving van zijn zuster een besliste zaak was - op den dag van Henriette's huwelijk (het was de tiende van de maand, als ge 't weten wilt), schreef Lord Fleetwood een briefje aan den oom van zijn aanstaande vrouw, om hem te melden dat hij gereed was te trouwen - en het was 't eerste dat hij van zich merken liet nadat hij door tusschenkomst van Lord Levellier het aanbod van zijn hand aan Carinthia had doen toekomen.

Hier is dat briefje, - ik ben overtuigd dat men met belangstelling van deze lordlike epistolaire schepping kennis zal nemen, - Carinthia zelf zag het geestesproduct van haar toekomstigen echtgenoot niet, zij kreeg alleen van haar oom de boodschap dat zij op den 14en zou trouwen; - maar hier is het briefje van Lord Fleetwood:

> MY LORD: Ik rijd den veertiende van de maand bij uw kerkdeur voor, te tien uren, om mijn afspraak te houden met Miss C.I. Kirby, - zoo zijn immers de voorletters.
> Uw gehoorzame dienaar,
> FLEETWOOD.

'Er moet een vergissing in den datum zijn,' zeide admiraal Fakenham, toen hij van Carinthia, die bij hem logeerde, vernam dat het huwelijk over een paar dagen zou plaats hebben.

'Ik krijg daareven een brief van iemand die mij schrijft Lord Fleetwood dien dag op een feest te zullen ontmoeten. Maar in alle geval, ik zal u brengen en uw getuige zijn.'

De admiraal had booze voorgevoelens, en zij werden er niet beter op toen hij den dag van afreis door zulk een hevige jicht geplaagd werd dat hij bij geen mogelijkheid kon vertrekken. Hij liet Carinthia met de huishoudster gaan.

In de dorpskerk van Croridge werd de plechtigheid voltrokken, de namen werden in 't boek geschreven, de geestelijke kreeg wat hem toekwam, de koster en de plaatsbewaarster eveneens. Lord Fleetwood betaalde, en Lord Levellier zag toe met strak gezicht. De bruid was in reistoilet, de bruigom was nog minder ceremonieus gekleed met lagen hoed en overjas. Een vierspan wachtte het paar.

'Waar wilt ge zitten?' vroeg Lord Fleetwood, en meteen

riep hij: ‘Ines!’ Een stevige, botte kerel die in het rijtuig zat opende het portier, en sprong te voorschijn met een capriool en een verlegen buiging.

‘Ik zou mijn plaats naast u willen hebben,’ zei Carinthia.

Lord Fleetwood keek naar den bok. ‘Binnen!’ commandeerde hij aan Ines die het rijtuig weder inging.

Vlug wipte Carinthia op haar hoogen zetel. Lord Fleetwood greep de teugels, de liverei bedienden die bij de koppen van de paarden hadden gestaan, gingen achterop. De bruigom salueerde met de zweep, en Carinthia gaf van haar plaats boven op de koets een laatste groet aan haar oom, en aan de huishoudster van de Fakenhams.

‘Een heerlijke heldere dag van daag!’ riep zij.

Ze moet hem zoo in haar oog gezien hebben: en het was een dag van wolken, precies gelijk aan den dag toen zij voet aan wal zette op Engelschen grond en uitriep: ‘Wat een donker land!’ Men zegt dat ons hart het coloriet aan de dingen geeft: we zullen het moeten gelooven. Want een dag met een opkomende stevige bries, over land en boomen strijkend dat de twijgen knetteren en sissen als de branding der golven om dit gansche eiland heen, - leek een dag van gouden glans aan de jonge bruid van Lord Fleetwood, ofschoon hij nauwelijks een syllabe sprak tot die naast hem zat: hij daar, precies een koetsier die een onbekende dame rijdt op een morgen nadat er twist in huis is geweest, en de tong van zijn vrouw hem bitter heeft gestemd jegens de schoone sekse.

Maar de huishoudster van de Fakenhams, ondanks al haar eerbied voor lords, vond het een excentrieke plechtigheid. Alleen, troostte zij zich, heel rijke menschen van adel zijn gewoonlijk, misschien wel noodzakelijk, excentriek, want zoo toonen ze zich verheven boven anderen, - wat de wereld hen verwacht....

Ze keek het rijtuig achterna, en dacht aan de huwelijksdagen die het paar tegemoet ging in Esslemont, Lord Fleetwood's plaats. Want daarheen waren ze vertrokken, niet waar? al had de bruigom zich niet over zijn plannen uitgelaten. Ze reden naar Esslemont, op maar zeven mijlen afstand, wanneer men rechts afsloeg. Maar zie het rijtuig nam den weg links, naar het Noordwesten.

‘Neen, man, 't gaat best zoo,’ had Carinthia tot haar heer gemaal gezegd toen hij haar wilde helpen bij het bestijgen van den bok. Daar zat zij nu, met gepreste lippen, met kloppend hart, in hun vaart meerijdend met de regenwolken, die Carinthia, zoo op eens gehuwd, zoo hartstochtelijk dankbaar dat haar nederigheid was aangenomen, zoo maagdelijk verzekerd dat zij schatten van liefde zou schenken, tintelend van opgewektheid, hoog en rein in blijde gedachten, sinds ze haar hand had gelegd in die van den jongen edelman. Dat hij niet tot haar sprak, kon haar niet hinderen. Zij leefde, - niet met haar geest, niet met haar herinnering, maar met haar bloed, - in de gesprekken onder den dans te Baden, zij wist van hen beiden dat ze één waren in bedoelingen, in plannen, in voorliefden: twee harten, één ziel.

Kon zij hem evenveel teruggeven als hij haar gaf? Maar daaraan dacht ze nauwlijks. Als we ons in staat voelen onzen levensadem te geven en te offeren, dan is de kracht van dat gevoel voldoende om op alle vragen van ons hart te antwoorden. Ons innigste gevoel borrelt dan voortdurend uit de diepte op als een bron, in 't volle geweld van haar kracht.

Och, Carinthia stelde zich zooveel vragen niet. Haar behoefte om hem te bewonderen maakte dat zij geheel opging in al wat Lord Fleetwood deed. Zijn manieren, zijn gebaren, allerlei kleinigheden werden door haar opgemerkt zoodra zij maar even aan den dag kwamen en voorbijgingen, en onder 't voorbijgaan weefde zij ze te zamen in haar geest, en gaf hun het stempel van een persoonlijkheid. Mennen was nu juist wat zij zelf niet kon, en haar bruigoms meesterschap over de teugels omstraalde hem, in haar oog, met de schoonheid van de harddravers wier harmonischen pas hij regelde.

De ijlende gang, melodieus door het getrappel der hoeven, en de effen stroom daartegen in van bruinen heidegrond en rossige kuilen, en lange rijen heggen en grasplekken en kreupelhout, die van den anderen kant haar tegemoet kwam, - dat alles behoorde tot de betoovering die van hem uitging. Zij gaf zich aan hem over met haar geheele ziel. Wat was er in haar waarop hij geen beslag legde?

Lustig als de berglucht, zong de wind, veelstemmig als in de bergen; want hier zong hij evengoed het scherpe, blijde, zenuwpakkende refrein van het gevaar wanneer de steile hel-

lingen, zonder zwaai en zonder ruk, glad in eens werden afgegaan. Haar hart sidderde wel eens en stokte, maar dan dadelijk klopte het weder met een hoogen slag: zij vertrouwde hem; hij was haar kameraad, wat er ook gebeuren mocht. Daar, te midden van de pieken en toppen van haar geboorteland, had ze ook oogenblikken gekend waar het leven hing aan een enkelen verkeerden stap. Toen had ze op zichzelf moeten steunen. Nu rekende ze op haar man. En het was een vreugd dat voorwaarts gaan, die overgave van zichzelf!

Zijn hard oog keek haar soms van ter zijde aan, alsof hij wou weten hoe zij haar beproeving droeg, en zoo roekeloos nam hij de hoeken en de hellingen dat de man binnen in het rijtuig zijn bakkes uit het raam stak en de twee lakeien hun armen stijf over de borst kruisten. Maar haar gezicht bleef kalm, geen rimpel, geen frons; en zij lette op alles. Het schepsel behoorde dus niet tot de bange meisjes. Nu, ze had wat ze wilde, - wat ze verlangde van den gek die naast haar zat, - krankzinnig in zijn wenschen en driften, krankzinnig in zijn gevoel van eer. Zij was de zuster van Henriette's man. Henriette droeg thans den naam dien zij had afgelegd! Ging er gekheid boven de gekheid om met dit wicht te trouwen!

Dat wicht, dat geprofiteerd had van een woord hem in een opgewonden bui ontvallen, dat er op had gestaan zijn naam te deelen! Ze leek zooveel op den droom dien hij zich van haar had gemaakt, als een dof, dood winterlandschap op een tafereel stralend van licht en kleuren. Had hij heusch gedacht, dat hij haar met de betoovering van den feestavond als bruid voor het altaar zou zien staan? Waarom niet? waarom had zij hem niet dien dienst kunnen bewijzen en hem de illusie gegeven dat hij zijn gekheid gedaan had voor iets moois en hoogs en vreemds? Maar neen, bij daglicht bekeken, was het voorwerp naast hem niet meer dan het geraamte van zijn droom; een heks zonder begoocheling; een doodskop waar hij een gezicht had meenen te vinden; een caricatuur van de herinnering aan den avond van zijn dwaasheid.

Met dat wezen was hij nu verbonden, hij die geen band kon velen. Een deelgenoot van zijn leven, de dochter van een kaperkapitein, van een halven zeeroover, wanneer het geen kwakzalver en bedrieger was geweest. Hij had toch beter

kunnen kiezen als hij eenmaal onder het juk moest. Verstond hij dan zija zaken niet? Hij liet zich door niemand, wanneer het paarden of land of dienaars of vrienden gold, bedriegen. Hoe had dit toch kunnen gebeuren?

O, op zijn eer was geen smet: een man van zijn woord! de eenige ter wereld misschien! Dat was het onderscheid tusschen hem en de menschen. In dat opzicht vorstelijk boven vorsten. De adel van Eduard Russett, graaf van Fleetwood gaat boven den adel van gewone edelen. Maar, bij al wat heilig is, hij koopt zijn verheffing duur.

Het schepsel naast hem aardt toch wel naar haar vader: - niets ontstelt haar. Zij zit daar; geen plooi van angst om haar lippen; en het rijtuig slingert, bijna was het gekanteld bij een draai in de laatste helling. Het slingert nog eens. Maar zij denkt er niet eens aan om naar hem op te kijken; zij neemt de streek in oogenschouw.

‘Hebt ge dikwijls gereden?’ zei hij.

Zij antwoordde: ‘Neen, boven op een rijtuig is 't iets nieuws voor me.’

Ditmaal was 't niet als de eerste keer met de bijvoeging van 't woord ‘man’, dat hij niet uit kon staan; want 't leek wel of ze daarmee bezit van hem nam. Hij had 't verwacht, omdat het hem wondde. Nu sprak hij uiterst beleefd: ‘Wilt ge zoo vriendelijk zijn mij te vertellen bij welken naam men u noemt?’

Zij had geen idee dat de Noordpool zelf haar dit vroeg en gaf ten antwoord: ‘Mijn vader noemde mij Carin - een verkorting van Carinthia. Maar mijn tweede naam is Jane, daarom zeggen ze ook wel Janey. Henriette noemt me Janey.’

Begreep het wezen dan niet dat ze hem een zweepslag gaf!

‘Nu hebt ge me nog niet verteld, welken naam ge het liefst hebt.’

‘Maar, man, noem me precies als je blieft.’

Fleetwood dreef de paarden aan, en de rakkers van het voorspan werden wild. Hij legde er zoo woest de zweep over dat Carinthia, even, heel zacht, hem smeekte op te houden.

‘Laat dat aan den koetsier over, we hebben een afspraak en moeten die houden.’

‘Ze gaan zoo van zelf.’

‘Geen kwade beestjes, op hun manier.’

‘Ik houd niet van de zweep.’

‘Ik heb er ook op tegen.’

Zij waren nu op den vlakken grond en reden over een weg tusschen hoeven en villas, weiden en tuinen en parken. Een stevige warme wind joeg de wolkendrift over de boomtoppen en sloeg de breede takken. Echt Engelsche natuur. Carinthia had dat donkere landschap liefgekregen, met zijn warmen tochtwind, met de forsche boomen en de hagen en de statige huizen en de menschen, waarmee men niet dadelijk op zijn gemak is, maar die het toch goed meenen, en die ergens in de diepte toch wel warm zijn, evenals 't bij schoorsteenen het geval is, hoe stijf ze ook zijn.

Ik weet niet wat voor ingeving ze plotseling kreeg dat het woord ‘man’ op de lippen van een jonge vrouw, voor Engelsche ooren een vreemden klank heeft.

‘Hebt ge verstand van het weer? zouden de wolken het houden, denkt ge?’ vroeg hij, om bijzonder beleefd tegen zijn buurvrouw te wezen.

Ze bedacht zich. De paarden moesten het ontgelden, en hij vergaf haar niet in zijn hart, dat zij hem, die altoos zoo zacht was met paarden, tot een onmenschelijken meester maakte. Waarom moest ze zich zoolang bedenken? kon ze niet op een onbeteekenende vraag nietszeggend antwoorden?

Maar ze sprak over haar vader, over zijn lessen, over de regens in het gebergte, over haar t'huis, vol eenvoud en kinderlijkheid.

‘Groote Goden,’ bromde Fleetwood, ‘ben ik in de kinderkamer terechtgekomen! Daar was ik niet op verdacht!’ en hij keek weer naar zijn paarden. Begreep ze dan niet dat wat hem, dien vervloekten dag van het feest, in haar had aangetrokken, de wondervreemde oogopslag was, de verschrikte blik op het leven, die hem een nieuw denkbeeld van de vrouw gaf?

Het huisbakken wezen! Dit was nu zijn ideaal. De duivel vrat in zijn hart. Het was hem een opluchting in de verte een paar zwaaiende hoeden te zien als welkomstteeken. Twee vrienden, twee parasieten, wachtten hem voor een ouderwetsche herberg; een angstig meisjesgezicht vertoonde zich in de opening van de deur, toen men na een laatsten fikschen draf de pleisterplaats bereikte.

‘Geen nood, Madge’, zei Fleetwood tegen de brunette die

te voorschijn kwam en haar buiging maakte. ‘Alles is in orde.’

Hij sprong van den bok, en voordat hij nog een woord met zijn vrienden gewisseld had, stelde hij Madge gerust: ‘Ik heb op hem gepast; hij is niet uit mijn oogen geweest. Vandaag zal 't lukken. Help de dame bij 't afklimmen. Kom Ines, er uit!’

En uit de koets stapte de man met zijn platte bakkes. De twee heeren noemden hem bij zijn voornaam, Kit, en schudden hem familiaar de hand. Ines ging naar Madge toe, alsof hij met haar een pas wou dansen; maar zij schoof van hem weg en hield haar armen op voor de dame. De herbergier en zijn vrouw en de knecht verzochten de dame te wachten totdat er een trap was gebracht; onderwijl zette Carinthia haar voet op de trede, nam haar sprong en ging de herberg binnen. ‘Nu vriend,’ zeide Fleetwood, met een oogje naar Carinthia, tot een van de heeren, ‘zijn we niet onafhankelijk?’

‘Corps de ballet, bij alle Goden!’ merkte de ander op, en vroeg, half zichzelf, half Fleetwood: ‘Aan de Opera?’

‘Neen, mijnheer, niet aan de Opera,’ antwoordde Fleetwood. ‘De laatste maal dat de dame zich in 't publiek vertoonde was voor het altaar.’

‘Dacht dat ik haar ergens moest gezien hebben. Heeft haar man achtergelaten, niet waar?’

‘Zooals je ziet, ze is naar binnen gegaan.’

Maar de andere heer had geen oor voor vraagstukken die de zwakke sekse betroffen, nu er iets zooveel belangrijkers op komen was: de bokspartij tusschen Lord Fleetwood's beschermeling, Kit Ines, met Lord Brailstone's tot nog toe onverwonnen Ben Todds.

De arme Ines daarentegen had wel degelijk het op en neer van de fortuin leeren kennen. Het lag niet aan zijn vuisten, - die waren van deugdelijk kaliber, maar aan zijn onverzadelijken dorst. Een vorig maal nog had hij al de menschen die op hem wedden beschaamd gemaakt. Hoe hij er toe gekomen was, na alle genomen voorzorgen wist niemand te vertellen, maar zeker is 't dat hij, inplaats van te wachten tot na de bokspartij, den avond te voren 'm duchtig gepakt had, zoodat hij ter nauwernood op zijn beenen stond toen hij 't perk binnenkwam, en als een karkas, blind en stomp gebeukt werd

door een kerel waar hij er, onder gewone omstandigheden, wel twee van aan kon. Maar Lord Fleetwood had gezien hoe een meisje het onoogelijke lichaam van Kit Ines, haar vrijer, had gedragen naar een ezelwagentje dat wachtte. Toen was hij belang gaan stellen in Ines en Madge en had den bokser tot zijn lijftrawant gepromoveerd.

‘Vandaag kunt ge gerust op hem wedden: hij heeft gisteren bij mij aan tafel op Esslemont niets dan thee gehad. Van nacht opgesloten geweest, en van morgen om zes er al uit voor een oefeningetje. Geen gevaar!’

Een van de vrienden haalde zijn horlogie uit: ‘Bij éénen; 't wordt langzamerhand tijd’.

‘Nu, wij mogen wel 'n vijf minuten te laat komen’, zeide Fleetwood. ‘Ik had een langeren rit dan gewoonlijk, omdat ik onderweg trouwen moest, en - o, hier zijn ze al!’

‘Gaat de lady mee?’

‘Ik ken haar smaak niet; maar ik denk dat ze de rijtoer meemaakt. In allen geval moet Madge den afloop zien, want 't is haar held.’

De twee vrienden hadden elkaar even aangekeken bij Lord Fleetwoods huwelijkscommunicatie; dan kwamen hun interessanter dingen in 't hoofd; en zonder veel bijgedachten zagen zij lady Fleetwood den bok bestijgen, even vlug als zij naar beneden was gekomen; Madge was niet half zoo handig toen zij plaats moest nemen boven op de koets achter de dame.

Fleetwood had de teugels in de hand; hij besprak nog eenige zaken met den waard; daarop reed men weg; de twee vrienden waren van 't gezelschap.

Gekomen was hij, de glorieuse dag: Lord Brailstone's Ben Todds zou zich meten met Lord Fleetwood's Kit Ines, en hun strijd in het perk zou een verheerlijking zijn van mannelijke kracht en spieren, Engelands trots.

De toeschouwers stroomden van alle kanten te zamen; berichten en informaties vlogen heen en weer, weddenschappen werden aangegaan, inzetten werden verdubbeld of verminderd. Het gejoel nam al toe, totdat de kleuren van beide partijen aan den mast werden geheschen, het rood van Lord Fleetwood en het blauw van Lord Brailstone: teeken dat het vuistgevecht zou beginnen.

‘Onze kleuren!’ hoorde Carinthia achter zich de stem van Madge roepen, toen het rood opging.

Lord Fleetwood keek naar haar om en knikte. Hij mocht de stem van het meisje wel. Maar Carinthia wist niet goed hoe ze het had. De arme, moedige bruid zag zich op eens omringd door vreemdheid van menschen en van dingen.

‘Is het om te vechten dat die twee hier gekomen zijn?’ vroeg zij aan Lord Fleetwood.

‘Ja, om te zien wie van beiden de baas is.’

‘Vechten ze om dat te zien?’

‘Gewoonlijk met het resultaat dat de een of de ander niet meer kan zien. Maar gij behoeft het niet bij te wonen, ge kunt terugrijden naar de herberg, wanneer ge het verlangt.’

‘Wanneer gij hier zijt, blijf ik hier.’

‘Goed, het is uw keus.’

Carinthia dorst niet verder te vragen; ze begreep, - maar wat deed dat begrip haar pijn, - dat het beter was haar man niet lastig te vallen.

De kampioenen stonden tegenover elkander: Kit Ines slank en bewegelijk, de ander soliede als een massa van graniet.

‘Steviger kerel!’ zeide Lord Fleetwood over zijn schouder tegen Madge; ‘maar er is geen reden om zich beangst te maken.’

‘O’, zei Madge, ‘ik zie niets, ik ben bezig te bidden.’

Intusschen waren de eerste slagen gevallen; en niet op Kit, maar op zijn tegenpartij; de neus van Ben Todds was een en al blauw evenals de kleuren van Lord Brailstone.

De lakeien deelden aan het gezelschap boven op Lord Fleetwoods rijtuig van den meegenomen voorraad rond. Madge bedankte voor een sandwich; en Carinthia keek haar aan: ‘Ik hoop dat hij niet zal onderdoen. Ik hoop het zoo, ik hoop het zoo!’ zeide ze. ‘Ge zijt wel goed, Miss,’ antwoordde het meisje haar met fijne stem alsof de stembanden tot het uiterste gespannen waren.

Maar nu moest Kit er ook aan gelooven. Hij kreeg een geweldigen slag tegen zijn lijf die hem vijf passen achteruit deed springen van de pijn; en nog eens; hij lag plat op den grond als een tarbot.

Carinthia strekte haar hand achter zich uit naar Madge. De

hand werd gegrepen. ‘Ik heb nog erger gezien,’ fluisterde het meisje, niet voor menschenooren.

Hij hield zich toch goed, Kit. Na een seconde adem te hebben geschept, was hij weer op de been, aanvallend en uitvallend en springend. ‘Een raketbal’, zeiden de menschen.

De hand van Carinthia bleef in die van Madge rusten. Zij keek naar het bloedige spel, omdat haar echtgenoot er naar keek, maar haar hart was bij de donkere heuvels en de wolken die den horizon van akkers en velden overdekten.

De wolken gingen hun weg, de heuvels waren als blauwe nevel. Hoe ver, hoe vreemd! Die twee mannen waren aldoor bezig elkander te raken, zonder dat zij iets tègen elkander hadden, alleen voor het pleizier van een aantal onverschillige menschen, en ook om het succes. Maar de aarde en de hemel schenen te zeggen: Wat is hier toch de heerlijkheid van? Ze hadden er geen gevoel voor, zooals ze wèl hebben - zooals ze wèl hebben, wanneer er een edele reden voor den strijd is. Dan zegenen ze de plek, ze steken er hun lichten over aan, ze maken haar heilig, wanneer de zaak heilig of goed was.

Carinthia kon geen bevredigend antwoord vinden op de vraag waartoe deze tentoonstelling van dierlijke kracht moest dienen. Haar troost was van tijd tot tijd Madge's hand te drukken. Maar de overwinning leek na een lang gevecht aan Kit Ines verzekerd te zijn. Hij begon hoe langer hoe meer op zijn tegenpartij te rammeien, en de slagen terug werden al zwakker. Lord Fleetwood zag naar de twee vrouwen, hij voelde haar opgewondenheid, haar angst bij 't bloedverspillen en hij genoot van haar pijnlijke gewaarwording; hij hoorde de snaar trillen in haar beider borst; maar Madge beviel hem toch nog beter. Waarom moest een vrouw die zijn naam droeg telkens haar hand aan een bediende reiken? Een enkele maal ging nog; deze hartelijkheid was ongepast.

De overwinning was beslist. Ben Todds verklaarde dat hij er genoeg van had; hij ging naar zijn vijand toe en gaf hem de hand en een compliment, goed gehumeurd; zoo moet een strijd tusschen mannen zijn.

Lord Brailstone salueerde van zijn rijtuig af met de zweep in de richting van den graaf van Fleetwood. ‘Zie ik u van avond te Canleys?’ riep hij.

‘Ja, daar zult ge me vinden,’ was het antwoord van Lord

Fleetwood. ‘Ik vergat u nog te zeggen,’ zei hij tot Carinthia, ‘dat ik een afspraak heb gemaakt voor een feest te Canleys, 'n twintig mijlen of zoo van hier. Mijn woord is gegeven, en dat moet ik houden. De waardin van het logement, Mrs. Rundles, is een moederlijk soort van vrouw, zij zal goed voor u zorgen, en het is daar geen slechte keuken, voor een Engelsche herberg ten minste. Madge zal zoo lang uw kamenier zijn, ze is te vertrouwen.’ En daarop weidde zij uit over de gezonde ligging van de herberg, de flinkheid van Mrs. Rundles, en de goede visch die er uit de rivier kwam.

Carinthia zei geen woord. Verwachtte hij wel iets anders? Zij kon immers haar mond houden, nu zij den grooten prijs gewonnen had. Daarom was het haar te doen geweest. Zoo'n zweepslag diende om haar te leeren dat ze haar tong niet roeren zou. Lord Fleetwood voelde haar angst en haar bleekheid, hij haalde er zijn hart aan op. 't Was alsof de snaar weer trilde. Maar de bleekheid is te veel. Een bruid met een gezicht van natte grauwe kalk doet den man dien ze heeft weten in te pakken geen eer aan.

Op den terugweg naar de herberg, de pleisterplaats. Lord Fleetwood hield daar stil.

‘Uw koffie is op uw kamer gebracht,’ zei hij tot zijn bruid.

Zij knikte met het hoofd even, en wachtte tot de ladder gebracht was om van het rijtuig af te komen.

‘Ja, ja, ik ben er heel blij om,’ zei Madge tegen Ines die op een liefelijke begroeting gerekend had; en zij volgde haar nieuwe meesteres in huis.

‘Wa's dat?’ mompelde Ines. ‘Ik drink en ik krijg een pak; maar die meid koestert me en vertroetelt me. Ik drink niet en ik geef den kerel zijn volle dracht - en ze draait me haar rug toe. Da's opfrisschend, ik moet het bekennen.’

Zou hij nog afscheid van haar gaan nemen, Lord Fleetwood? Waarom niet? een paar minuten! Ten minste als hij haar in haar zitkamer vond. Anders kon hij met een goed excuus heengaan.

Maar ze was daar, en gezeten; niet huilend, niet lachend, niet opgeprikt ernstig, en ook niet wereldsch op haar gemak. Zoo natuurlijk was haar eenvoudigheid dat hij zonder erg het beeld in zich opnam van een vrouw wier halve bloed is weg-

gevloeid en die haar wond verbergt. Want zij acteerde niet, dat merkte hij wel. Misschien een wezen met een ziel! Het komt immers voor, ook bij vrouwen.

Zij sprak zonder aanstoot te geven, de simpelste woorden; geen verguld lachje, geen verwijten, alsof zijn reis iets noodzakelijks was. En onderwijl kon men de zware droppels zien vallen van de wond, daar binnen in haar hart. Men kon ze hooren in haar stem, maar zoo.... Verbeeld u dat de snaar springt op 't oogenblik dat ze haar diepsten toon zal geven... neen, verbeeld u dat de strijkstok opeens niet verder kan, wanneer het oogenblik van den zwaarsten, volsten klank gekomen is - haar stem trilde niet, weet ge - maar kunt ge u dan niet een muziek voorstellen, zoo rijk van toon dat zij haar klanken voortdraagt over de stilte heen.

Dus was hij dan toch niet zoo'n zot geweest, toen hij haar koos! En meer; ze had schoonheid in haar soort. Of hoe men het noemen wil; maar het ding had geen naam. Geen van haar eigenschappen had een naam. Ze stond daar in haar waardigheid - en het was geen waardigheid. Ze droeg haar leed gelaten, en het was geen gelatenheid. Smart ademde uit haar gestalte, en geen teeken van smart was te zien. Nu hij haar zoo waarnam had ze wel schoonheid - maar met alle lijnen van haar gezicht in opstand tegen schoonheid. Haar traanlooze oogen trokken niet aan, stootten niet af, smeekten niet, zij keken alleen van boven neer als de hemel, ophelderend, heel hoog in de lucht, over een landschap waar de storm is afgetrokken. Haar rossig haar - kastanje, als ge zoo wilt - liet een vlok vallen over een van haar ruige wenkbrauwen, en stompte de ruigheid af door ze wilder te maken alsof een arend over de scherpe kam van het gebergte heenwiekt. Gewonnen te midden der bergen, gebouwd in hun gelijkenis, deelde haar gezicht beurtelings in de bergverschrikking en in de bergheerlijkheid; en wanneer haar bloed warmde, was het heelemaal de heerlijkheid, dat herinnerde hij zich. Niet langer een natte wolkgroef-gezicht - de bleekheid van het gelaat was nu als van de Alpen 's nachts onder het maanlicht dat de schaduwen heendrijft.

Was ze soms weer bezig om hem te betooveren?

‘Ik kan er niets aan doen,’ zeide hij, ‘ik heb mijn woord gegeven - en dat breek ik niet - om op het bal te zijn.

Zulke dingen kunnen voorkomen. Uw oom maakt ook zoo'n haast, en dan kan men niet op eens alles goed passen en schikken. De menschen hier van 't logement hebben den naam van uiterst zorgzaam te wezen - maar dat heb ik al gezegd. Ik weet niet wanneer ik terug zal zijn. Tot weerziens dus!'

Had ze een stap vooruit gedaan, hij zou haar misschien in zijn armen hebben gesloten, al had hij haar daarom ook niet liefgehad. Maar zij liet hem slippen, en hij was woedend, want er zat iets van den echtgenoot in hem die bezitten wou, die met lief koozingen zijn liefde wreken wou op dat onverdragelijk in zijn brein spokende wezen. En hij kon toch niet naar haar teruggaan!

Gelukkig dat er nog pret in het leven was; pret met de vrienden onder het rijden naar Canleys; pret op het bal; pret met coquette vrouwen. O, pret en jool, er kon niet te veel van zijn, wat en hoe ook.

En daartusschen kwam op eenmaal een vlaag van herinnering aan den tocht met Woodseer, en aan de wondergezonde vagebondgevoelens en ruime hooge gedachten in hun gesprekken, toen hij de pijn niet had gemerkt van het altoos door denken aan Henriette. Ze was nu getrouwd, en hij ook was getrouwd - in de gekste, zotste, krankzinnigste wereld die er maar bij mogelijkheid kon bestaan.

Daarom pret maken in dit gekkenhuis! en de dolste pret de beste. Duivelsche pret! waarom ook niet met zijn vrouw? zij was immers de dochter van den ouden kaperkapitein. Als men haar eens met pret aan boord kwam, dan pas zou ze zich thuis gevoelen. Hoerah!

Carinthia zat bij den haard en zag niets, noch wat er binnen de kamer was, noch wat daarbuiten voorviel op den weg. Maar Madge, in de slaapkamer, keek uit het raam. Van den bok gaf Lord Fleetwood nog een opdracht aan Ines, en daarop, zonder een blik over te hebben voor de kamer waar zijn bruid was, reed hij heen, luid lachend met de vrienden op het rijtuig.

Nu, dat hij zijn bruid alleen liet, dat was een van die zwarte grillen die men bij een edelman nog kan laten doorgaan, maar dat hij lachte bij het vertrek, was wreed. Zoo dacht Madge; zij voelde nog den warmen druk van de hand

die haar sterken wou, en het zusterschap van alle vrouwen onderling werd wakker in haar.

Kon ze geen voorwendsel vinden om de kamer van haar meesteres binnen te gaan? Natuurlijk; en Madge vond haar daar altoos nog zitten in denzelfden stoel. De dame had een glimlach voor haar. ‘Ik hoop dat hij niet erg bezeerd is?’ vroeg ze.

Madge's hart bonsde van meegevoel voor de vrouw die nog om anderen kon denken; en haar held schrompelde in tot een bijna ontzichtbaren spikkel. Zij dacht aan den kerel wiens eenige strijd was of hij den beest zou spelen of niet; neen zij dacht niet meer aan hem, maar alleen aan de vrouw die verlaten was op haar bruiloftsdag. ‘Hij!’ zeide ze, en ze wilde zeggen: ‘alsof hij daar niet tegen kon om wat bezeerd te worden!’ Op eens begonnen haar lippen te trillen, haar oogen vulden zich met tranen.

Carinthia stond op om haar bij te staan. Maar het meisje viel aan haar voeten neer. ‘Mylady, u is zoo goed voor me geweest van daag, zoo goed voor me geweest! Ik kan 't niet helpen - ik doe 't anders niet - maar nu - ik ben wat zenuwachtig. Met hem zal 't wel gaan; hij is niets. En ik heb ook niets; 't is maar wat zenuwachtigheid. Ik zal u dienen, het trouwste, het beste dat ik kan; o ik verlang er zoo naar.’

Een hand hielp haar op, en haar jonge meesteres drukte haar in haar armen. Tranen stroomden ook uit Carinthia's oogen; en ze was van harte dankbaar dat ze een excuus had om te huilen.

Het waren twee vrouwen met elkaar. Wat werden er een vroolijke anecdotes verteld onder de heeren die naar Canleys reden, en die zich niet behoefden in te houden door de tegenwoordigheid van een tyrannische sekse.

Fleetwood lachte het vroolijst; hij begon waarlijk iets te voelen voor zijn twee parasieten. Weg met de stijve klazen van de deftige wereld. Joligheid en dolheid zelfs voor iemand die dien dag getrouwd was, en weg reed van zijn vrouw! Hij moest zich op haar wreken: hij wilde hard zijn, toorn voelen tegen haar; hij wilde, wilde. Woede tegen dat schepsel was zijn beste steun. Want hij vreesde voor de teederheid, die op den grond van zijn hart lag; niet veel teederheid, maar

toch meer dan iemand vermoedde en een zachtheid die hem nog wel voor dat schepsel zou kunnen doen knielen. Want zij behoorde hem nu toch eenmaal. Zou hij haar niet op de proef kunnen stellen of zij een hart had, of zij charmes bezat? Zijn verbeelding nam een loopje met hem en hij dook kopje onder in een amoureus visioen, - voor een minuut, niet meer; maar genoeg om er een heele tijdrekening mêe te kunnen vullen.

Hoe zwak! Hij spoorde zijn twee vrienden aan om hem hun satanischen kost op te disschen. Maar tegelijk liet hij zijn practischen koetsiersblik in 't rond gaan om de bijzonderheden van den weg op te nemen, daar hij hem wel goed kennen moest, als hij den weg in vollen ren terug wou afleggen in den duisteren nacht.

En -

(*Wordt vervolgd*.)

Sonnetten.

Lenteheim wee.

Nu stort alom zoo smartlijk passiedronken
De nachtegaal zijn reine Meiziel uit,
In maagdlijk lanenloof vol ruischgeluid
Van koelen wind en goud van zonnevonken.

O 'k voel me omprangd van heimwee, bij 't gefluit,
Naar 't Paradijs, waar 't eerst mijn lippen dronken
Den wijdingswijn dien godeboden schonken,
Waar in Mei's armen 'k zwijmde als Meiebruid.

O Paradijs, waar 'k leefde als uitverkoorne,
Verbannen wreed door Godes ongenâ,
Draag 'k in mij om uw beeld, of 'k treure of toorne.

'k Zal nooit u weerzien, waar ik dwale of ga.
En weenensmoe, voel 'k weemoed om 't verloorne,
Als droom-aroom van roze en reseda.

Meidoornkruis.

In 't lentebosch, waar vogelen vertellen
De blauwe glorie van der englen huis,
Daar vond ik, onder 't zegenend geruisch
Der boomen, blank van bloesem en kapellen,

Een hoogen meidoorn als een bloemenkruis.
Koel, aan zijn voet, ontsprongen donkre wellen,
Licht overzwermd van trillende libellen.
Warm, in zijn arm, school meen'ge vogelkluis.

- ‘O levend lentekruis van hoop en reinheid!
Laat me in uw schaduw knielen bij uw bron
En uw mysterie drinken tot ge mijn zijt!’

En, doorndoorboord - 't was of mijn ziel begon
Te zingen - troostte een nachtegaal mijn kleinheid
En, toen 't lied uit was, vloog hij naar de zon.

Gevloekt.
I.

Gelijk een streng oud man, wiens vadervloek
Zijn zoon, arm zwerver in een ver, vreemd land,
Een Caïnsmerk op 't zondig voorhoofd brandt,
Den naam van 't kind schrapt uit zijn levensboek;

Zijn toorn voedt met zijn leed, en van den wand
De beeltnis rukt, waar 't kind herleeft op doek,
En zijn haat hoog roemt en zijn wraakzucht kloek:
Wie hém weerstond schreef 't hoonwoord niet op zand;

Doch klopt een vreemdling aan zijn poort en meldt
Hoe hij op 't slagveld naast dien slechtaard stond,
Die in zijn armen sneuvelde als een held; -

Dan ziet de vader weer zijn jongsken blond,
Zooals hij 't leidde op reinheids lelieveld,
En weent van liefde om lachjes van zijn mond.

II.

Zoo vloekte en wierp ik uit, met hoon voor hoon,
Mijn blonde Jonkheid in de wildernis,
Waar dor zand bloed drinkt en waar God niet is.
En 'k steunde op trots als op mijn sterken zoon.

Maar wuift in 't Meiblauw Meiloof kinderfrisch
En stemt een leeuwrik hoog zijn jubeltoon,
Dan smelt, als schitterwit van sneeuw, het loon
Van toorn en strijd in tranen van gemis.

O daalde een droom in lichten lentenacht,
Hoe zoude ik luistren naar zijn droef verhaal,
Benijdend heimlijk wie mij tijding bracht.

- ‘'t Was toch mijn kind en 'k had haar lief... herhaal
Haar laatste woord: heeft ze aan haar t'huis gedacht?
O deel met mij Erinnrings Avondmaal!’

Rouwpaleis.
I.

Toen leidde een Droom mij in een rouwpaleis,
Gehouwen uit zwart marmer, op een rots
Van grauw basalt, steil tusschen golfgeklots
En zwijgend dreigen van zwaar wolkengrijs.

Als in een kerk voor 't lijden van 't Lam Gods,
Was zwart-omfloersd de zaal waar 'k intrad. Wijs
Leek vrouw noch man daar, dwarrlend paarsgewijs
In wilden wals, op 't zwarte balkleed trotsch.

En wanhoop weerlichtte in hun oogen fel,
En wanhoop lachte om hun verwelkten mond,
En wanhoop klaagde in fluit- en snarenspel.

En 'k vroeg mijn Droom, die mijmrend bij mij stond:
- ‘Woont waanzin hier? ik ducht, dit is de hel.
O laat ons vluchten waar God vrede zond!’

II.

- Toef nog een wijle en leer wat lijden is.
Geen viert hier feest, die niet om dooden treurt.
Geen danst en lacht, die Eden niet verbeurt
En nooit zal weerzien dan in heugenis.

‘Zij veinzen blijheid - en hun leden scheurt
De geesel wreed van Levens Droefenis.
Zij veinzen vrijheid - en elk weet gewis:
Rond sluipt de Dood, die straks in 't Niet hem sleurt.’

Toen zweeg het fluistren van mijn Droom en 'k zag
Hoe zakte en zeeg onder een zwenkend paar,
Een marmersteen, tot één verdwenen lag,

En de andre omklampte een wanklende pilaar.
Dien zweepte een daemon tot bezeetne-lach
En dollen dans met zwaaiend armgebaar.

III.

'k Wendde af 't gelaat en, 't bloed verstold tot ijs:
- o Droom! verlos me uit dit verdoemingsoord!
Verlaagd tot dronken slaaf en laf vermoord
Aanschouw ik Gods beeld in dit rouwpaleis.

‘Toon mij den mensch die hooger roepstem hoort,
Wien plicht met zegen kroont naar heilige' eisch.
Zonderling-zware zonde op déze wijs
Voorzeker boet wie in deez' hel behoort.’

Mijn donkre Droom nam zacht mij bij de hand.
- ‘Blijft ge áltijd kind? Dit is de rots van 't Lot,
Waar elk mensch, goed of slecht, onfeilbaar strandt.’

Toen wekte een zang mij als een godsgebod:
Heel de oostehemel laaide in rozebrand.
Een leeuwrik zong: - ‘En toch, geloof in God!’

Ziele-ontwaken.
I.

Zwaar lag mijn Ziel in zwijm en schijnbaar dood,
In slaap gewiegd door 't klaaglied van Ellende,
Als, ver in 't woud, de toovnaar der legende,
Die 't leven liet om weelde aan feeëschoot.

Met hoonvol grijnzen waakte een droomenbende
Om 't harde leger, onder 't dak van lood.
Geen haangekraai, geen straal van dagenrood
Drong in haar kerker: 't slapen nam geen ende.

Toen scheurde aan flarden schel klaroengeschal
De grauwe stilte spreidende op den toren
Haar vleermuisvlerken; dof weerklonk haar val.

Op rees het volk, de wachter stak den horen,
Neer gleed de valbrug en de vestingwal
Wemelde op eens van knapen blond als koren.

II.

In 't vunzig hol, wijdspreidend de armen uit,
Waakte óp mijn Ziel, blij trillend van bevrijding.
Zilver in 't zonlicht stond, als vreugdetijding,
De troongezant van wie haar koos tot bruid.

- ‘O 't kleed der reinheid en de krans der wijding,
Hem waard te zijn, die straks me in de armen sluit!’
- ‘Sta op en volg me in 't veld, de lijster fluit,
De meidoorn bloeit, vlucht onder mijn geleiding.’

En vreemd-slaapdronken, wanklende als een kind,
Volgend haar gids langs bloedbevlekte wanden,
Vluchtte mijn Ziel, door 't rijzend licht verblind.

En, bleek van hoop, met tastend-bange handen,
Voelde van vér ze al waaien lentewind,
Die adem bracht van 's konings bloemwaranden.

III.

Doch felle tijgers dreigden marteldood
En slangen sisten, kronklend rond haar voeten.
Haar angstkreet hooren en haar blik ontmoeten
Kon nooit de gids, die zonder omzien vlood.

- ‘Arme Aardezonden, die ik zóo moet boeten,
Laat me u ontvliên in vrijheids morgenrood.’
Toen, zacht als lammren, lagen ze aan haar schoot,
Als kon haar aanschijn bloed'gen haat verzoeten.

Zoo, tot de poort, trad ongedeerd mijn Ziel.
Daar stond een beul in mantel van scharlaken,
Met scherp blank zwaard, dat klettrend nederviel.

Laat, hoog in 't blauw, uw heilige englen waken,
Miskende God voor wien 'k in bede kniel,
En laat mijn Ziel het doel der reis genaken!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Veertien jaar Literatuur-Geschiedenis, 1880-1893, door Willem Kloos, 2 deelen. Amsterdam, S.L. van Looy en H. Gerlings. 1896.

De eenheid van dit werk en, in verband daarmee, de indruk dien men er van ontvangt, zouden gewonnen hebben, wanneer de schrijver uit het eerste deel een zeker aantal opstellen had weggelaten, die, weinig belangrijk op zichzelf, eigenlijk buiten de letterkundige beweging staan, wier ideeën en aspiratiën door haren hoofdman van 1885 af in zijne letterkundige kronieken van *De nieuwe Gids* duidelijker, zuiverder en krachtiger dan door een van zijn medestanders zijn te boek gesteld.

Goed is het, dat de studie over Jacques Perk, de inleiding tot de uitgaaf van de gedichten, door Vosmaer en Kloos in 1882 bezorgd, den bundel opent. Perk, die reeds 1 November 1881 stierf, is de jonge man, op wien de Nieuwe-Gidsers als op hun eersten dichter zich beroemen en dien zij als den heraut van den nieuwen dag plegen te beschouwen. De eigenlijke beweging kreeg eerst later lichaam, de voormannen kwamen eerst gespoord en geharnast in het strijdperk, toen in 1885 hun letterkundig orgaan *De nieuwe Gids* voor den dag trad, met de kronieken van Willem Kloos, den Potgieter van dezen ‘Gids’, die, sterk door zijn talent, door zijn kunde *facile princeps*, met iets van het heerschzuchtige van zijn beroemden voorganger in zijn karakter, door zijn kameraden al spoedig als hoofdman werd erkend.

Jaartallen zijn onverbiddelijk. Maar men heeft moeite te gelooven, dat de aanvang van dien Sturm- und Drangtijd van *De nieuwe Gids* niet meer dan een jaar of tien achter ons ligt. Het is het gewone verschijnsel na een of andere geruchtmakende gebeurtenis, die, na verloop van slechts enkele jaren, ons toeschijnt tot een veel verder verleden te behooren.

Men herinnert zich den vorm, waarin deze letterkundige beweging zich heeft geopenbaard. In hun afschuw van de letterkunde van hun tijdvak, in hun lust om dat alles omver te gooien, *tabula rasa* te maken en op den aldus gelijk gemaakten grond het nieuwe gebouw van hun maaksel op te bouwen, in hun volstrekt verzekerd zijn van eigene voortreffelijkheid en van anderer nietswaardigheid, gaven deze hervormers aan hun revolutionnaire voorgangers en tijdgenooten niets toe. Met welke groote geluiden en heftige gebaren zij optraden, hoe ongemanierd, hoe smakeloos en hoe onartistiek hunne uitlatingen dikwijls waren, hoe weinig consequent zij zich toonden in hunne opvattingen en oordeelvellingen werd destijds[1)] in dit tijdschrift uiteengezet in een opstel, waarin ook aan de redelijke, overtuigend verstandige beginselen, die in verschillende opstellen der jongeren verkondigd werden, aan de ‘dichterlijke klanken van wondere intensiteit’, welke er in te genieten vielen, aan de scheppingen van Van Eeden en Van Looy oprechte hulde werd gebracht.

Dat *De nieuwe Gids* ten opzichte van dat artikel meende te kunnen volstaan met het onder de rubriek *Varia* als Een ‘Aprilgrap’ te signaleeren, daarover behoefde men zich niet te verwonderen. Zoo iets behoorde tot de ‘manieren’ van deze jonge mannen.

Het is te begrijpen, dat wie deze campagne als strijders onder dezelfde banier hebben medegemaakt, nòg hun hart hoog voelen kloppen, wanneer zij aan die tijden terugdenken, waarvan de herinnering ook voor hen als uit een ver verleden schijnt op te doemen. Zij waren zoo vol lust om te leven en leven te maken, zij voelden zoo dat zij iets te zeggen hadden dat nog niet gezegd was en zij waren zoo één in hun verzet tegen het bestaande, ‘alleen het negatieve gemeen hebbende,’ zooals het nòg herhaaldelijk door hen verzekerd wordt. Deze letterkundige vrijmetselaars herkenden elkander aan een gebaar, aan den klank of een schakeering van de

1) April 1888.

stem, en schenen te meenen, dat de Nederlandsche letterkundige wereld buiten hen niet bestond of althans geen knip voor den neus waard was. Werd er ook al buiten hun orgaan, in dit tijdschrift of elders, een mooi vers of een mooi stuk proza afgedrukt, dan moest dat als een vergissing beschouwd worden. In den regel was voor *De Gids* en consorten de afval alleen goed genoeg. ‘Wij laten u en uwen teuterigen ouderdom’ - schreef Kloos in een opstel naar aanleiding van Emants' *Adolf van Gelre* - ‘met gretige vingers naar u toehalend van het jongere geslacht, wat *wij* er niet van hebben willen.’

Er is sedert April 1888, toen het Gidsartikel verscheen, waaraan ik zooeven herinnerde, door de bentgenooten van *De nieuwe Gids* heel wat gewerkt. Van Deyssel bleef nog gedurende langen tijd zorgen voor de brutaliteiten en personaliteiten aan het adres van bekende of onbekende letterkundigen, in dien potsierlijken vorm, waarin hij virtuoos was, en Albert Verwey stond hem ijverig ter zijde in het ‘honen’ van mannen van met eere verdienden naam, als bijv. Matthijs de Vries. Op die wijs vierden zij kameraadschappelijk den teugel aan wat Kloos ergens noemt ‘de hartstochtelijkheid (hunner) ontembare jeugd’.

Het is bekend, dat velen, die te hoop plegen te loopen, wanneer er ergens een standje is, om die reden alleen gewoon waren het tijdschrift ter hand te nemen, al het overige als niet van hunne gading of buiten hun bereik ongelezen latende.

Maar onderwijl bleven de meesten ernstig aan den arbeid. En de knapste, ijverigste onder hen was zeker wel Willem Kloos.

Kloos had in de eerste jaargangen van *De nieuwe Gids* in krachtig, helder proza, in logischen beloogtrant niteengezet, welke eischen men aan poëzie behoorde te stellen, wat onder noodzakelijkheid en zuiverheid van beeldspraak verstaan moest worden, welke de taak was van ieder nieuw geslacht ten opzichte van de taal, welke waarde gehecht moest worden aan klankuitdrukking, aan het gevoelde van den klank. In latere opstellen had hij dit alles, à propos van Hofdijk, van Couperus, van Vosmaer en anderen herhaald en nader toegelicht. ‘Artist zijn!’ - had hij gezegd - ‘te maken één mooi, groot, gedragen geluid, dat men in de kleinste bijzonderheden heeft gevoeld *de* ziel te zijn, zijn eigen levende ziel, verzinnelijkt tot klank, en dan die opperste uiting

van zijn zelf neer te smijten op de wereld, met heelemaal niets anders dan de eenvoudige bedoeling: zie, dit ben *ik* nu!' En welk een artist hijzelf was, dat zou hij toonen, toen hij, na in vorige Nieuwe-Gidsafleveringen slechts nu en dan een paar verzen te hebben laten afdrukken, o.a. die, waarmede zijn in 1894 verschenen bundel *Verzen* opent, in het nummer van October 1888 met een heele reeks gedichten te voorschijn trad, - 'Het Boek van Kind en God', 'Herinnering', 'Doodgaan', de zes 'Doodsliedjes' en dat prachtvers 'Van de Zee' - op eens, in het volle licht, een groot, scheppend kunstenaar.

De beoordeelende kunstenaar zou echter in den scheppenden niet ondergaan. Ook na 1888 bleef Willem Kloos zijne ideeën over litteraire kunst verkondigen, daaraan toetsend de grootere en kleinere letterkundigen en hunne werken die hij op zijn weg ontmoette. Hoe hij de taak van den criticus opvat zegt hij onder anderen in den passus: 'Een goed criticus zijn, dat is: eerlijk en wijs zijn ziel blootleggen, zoo eerlijk en wijs, dat men de eerlijkheid en de wijsheid van de besten beschaamt. Een goed criticus zijn, is niet dezen ontzien en dien sparen, omdat deze zoo'n brave huisvader is, en gene zich zoo aangenaam in gezelschap beweegt; niet: aarzelen en meesmuilen en huichelen, maar: lachen en schreien en denken door de boeken en dan zijn indruk meêdeelen met een stijl als een klok. Wie zóó een goed criticus is, zal tevens ook de beste criticus wezen, en de waarste en de grootste, omdat hij het meest ontwikkelde deel zijner natie op den langsten duur beheerscht.'

Mij dunkt dat, afgescheiden nog van de vraag of Kloos zelf dat ideaal verwezenlijkt heeft, hij dien niemand ontzienden, niet aarzelenden, met een stijl als een klok zijn indruk meêdeelenden criticus moest hebben gevonden in Busken Huet Maar nu is het merkwaardig, dat wèl de naam van Huet telkens uit zijn pen vloeit, maar dat hij er nooit toe gekomen is om aan Huet een eenigszins uitvoerige studie te wijden of een eenigszins diepgaande karakteristiek van hem te geven. De anderhalf bladzijde groote vergelijking tusschen Huet en Multatuli kan daarvoor bezwaarlijk dienst doen. Het 'Huet herdacht', naar aanleiding van het tweede deel van Huet's Brieven, is een zeer zwakke poging om uit een paar verminkte zinsneden van een brief van Huet aan Ten Brink, - in welken brief onder anderen de *niet* door Kloos aangehaalde woorden voor-

komen: ‘Met hun werk [dat van de Nieuwe-Gids redacteuren] dweep ik vooralsnog niet en de *Lantaarn* heeft tot heden meer geest dan de *Nieuwe Gids*’ - te bewijzen Huet's ‘zuiveren flair van het komende, dat het toekomende zou zijn.’ Van dien ‘flair’ spreekt Kloos op andere plaatsen niet; wel van het tegendeel. In een Kroniek van December 1885 staat te lezen: ‘Als men Huet's vroegere geschriften en de qualiteiten van zijn aesthetisch oordeel kent, is er geen reden om te gelooven dat de genoemde werken [*Amazone, Mathilde, Nanno, Vorstengunst* en *Godenschemering*] eenig welbehagen of zelfs eenige belangstelling bij hem zouden wekken. Het verraadt dan ook geen geringe mate van zelfkennis in den auteur, dat hij over onze eigentlijke nieuwe Nederlandsche letteren gezwegen heeft.’

Het is niet zeldzaam zulk een tegenstrijdigheid van uitspraken in deze Kronieken te vinden. In het heerlijk besef dat hij en zijn vrienden d e Revolutie in de Nederlandsche letterkunde vertegenwoordigen, roept Kloos den mannen van een vorig geslacht toe: ‘Revolutie tegen u, die daar staat in uw onmacht, wringend uw geestjes in duizenderlei bochten, bazelend over de woorden van anderen, die gij niet meer verstaat ... Zie naar ons. Sedert drie jaren zijn wij in vollen ernst bezig, met ons beste willen en ons beste kunnen, met ons voelen en denken en verbeelden, met ons gansche ik. Onze boeken vallen u voor de voeten met regelmatig herhaalde slagen, onze artikelen vliegen u om de ooren, als een staege wolk van pijlen’ ... En een bladzijde verder vernemen wij, dat ‘De Nieuwe Gids, d.i. wij die hier spreken, geene partij is met eenzijdige beginselen, maar een partij bòven de partijen, die het goede en het kwade keurt en rangschikt, omdat zij al het goede van het kwade onderscheidt.’

Ook al zou men den zwetsenden toon van de eerste tirade en de bewering van boven de partijen te staan met elkander weten te rijmen, hoe verklaart men het feit dat de criticus van *De nieuwe Gids* in de twee deelen, die over veertien jaar literatuurgeschiedenis handelen, geen enkele maal zelfs maar den naam noemt van den man, die, zoo één, hoog stond boven de partijen, die groot was door zijn veelzijdigheid en door zijn breedopgevatte humaniteit, die hem en zijne vrienden allen tot zwijgen zou hebben kunnen brengen door zijn groote kennis en beschaamd doen staan door zijn groot hart? Hoe komt het, dat Allard Pierson in deze blad-

zijden nooit genoemd wordt? Want dat Pierson wat hij voor de periodieke pers bestemde in de laatste jaren geregeld aan *De Gids* afstond, kon toch voor deze mannen die - zooals wij vernamen - geen eenzijdige beginselen beleden, maar al het goede van het kwade wisten te onderscheiden, geen reden zijn om hem te negeeren. Het blijft een raadsel.

'Met ernst en goeden wil,' zoo verzekert de schrijver, heeft hij deze bladzijden geschreven waarin een overzicht gegeven wordt van het willen en denken van het jongere geslacht, de geborenen omstreeks '60. Dat willen en denken, het bonte, woelige, luidruchtige leven waarin het zich manifesteerde, moest de aandacht trekken.

Het gewone verschijnsel van al zulke letterkundige bewegingen deed zich daarbij voor. Aan den eenen kant de ouderen, die tegenover de jonge beeldstormers op hun *qui vive* zijn, zich schrap zetten tegen de ongewone, buitensporige uitingen der jongeren, niet zeer geneigd om zich door hen te laten inpakken; en aan de andere zijde de jongeren die, zich niet begrepen ziende, in plaats van eenige moeite te doen om begrepen te worden, hun eigenaardigheden overdrijven, de kleuren van hun palet nog scheller maken, een scherper toon en een meer vijandige houding aannemen, en op die wijze den afstand die hen van de ouderen scheidt, met den dag grooter maken.

Vast overtuigd, dat wat zij zeggen nieuw is, nieuw gevoeld en nieuw gezegd, en tegelijk mooi gevoeld en mooi gezegd, nemen de jongeren het u eerst kwalijk wanneer gij niet komen kunt in hun gevoelen en in de vormen, waarin zij dat gevoelen, dat willen en denken, uiten; maar zij zijn dadelijk bereid het u nog meer kwalijk te nemen, wanneer gij tracht hun gedachtengang te volgen, van hen te leeren en, winstdoende met wat hun geopenbaard werd, uw letterkundige levensleer te verrijken en te verruimen. Hebben wij niet gehoord dat *De Gids* 'bijgedraaid' was, omdat, in deze Kroniek en elders, zonder te verzwijgen wat ons smakeloos, gewild zonderling en pretentieus toescheen, getracht was 'met ernst en goeden wil' te grijpen en vast te houden wat ons getroffen had als gevoeld, als diep en oorspronkelijk van opvatting, als mooi van klank en van beeld, wat ons, in proza en poëzie, een verrijking leek te zijn van onze letterkunde?

Aan wat men 'de Nieuwe-Gids-School' heeft genoemd zal waar-

schijnlijk in de Geschiedenissen onzer letterkunde een afzonderlijk hoofdstuk worden gewijd. Die school zal dan echter niet mogen worden voorgesteld als eene met scherp belijnde grenzen en overal te herkennen karaktertrekken[1)], maar veeleer als vereeniging van een zeker aantal jonge mannen van groot talent, met zeer sterk sprekende individualiteit, met hevige passies en de uiterste subtiliteit van gevoel, die, elk op zijn wijs, en vaak in ver uit elkaar loopende wijzen, aan hun zien van het innerlijk en uiterlijk leven uiting gaven.

Te voorspellen wat elk van deze nog in de kracht van hun jaren levende mannen, in de nog mogelijke evolutie van hun willen en denken - waarop reeds, wat hemzelven betreft, een Van Deyssel ons voorbereidde - nog voor onze letterkunde zal geven, ware een hachelijk werk. Kloos waagde zich eens aan zulk eene voorspelling, toen hij een hoofdstuk over Bram van Dam's *Doortje Vlas* aanving met de blijde boodschap: ‘Lezer, er is een Hollandsche romanschrijver opgestaan....!’ en sloot met de woorden: ‘Laat Bram van Dam maar loopen, die komt wel terecht.’ Maar niemand weet ons nu, negen jaar later, te zeggen wat er van Bram van Dam geworden is. Voorzichtiger en verstandiger uitte de kroniekschrijver zich in een opstel over Gorter: ‘Wij kunnen verder veilig aan de toekomst overlaten wat deze van Gorter's nieuwe Hollandsch accepteeren zal. Want de toekomst weet beter wat voor de Hollandsche taal goed is dan een de-hoogere-burgerschool-bezocht-hebbend persman van vandaag.’

Menig kunstwerk komt eerst tot zijn recht door den tijd die de schelle kleuren tempert, de scherpe hoeken afrondt; maar ook bij menig ander treden de gebreken die bij zijn ontstaan, dank zij een handig mooi-doen, verborgen bleven, door den tijd, steeds scherper zich accentueerend, naar voren. Zoo zal het ook met de werken uit deze Nieuw-Gidsperiode gaan.

De toekomst, waarnaar Kloos verwijst, zal zich stellig niet neêrleggen bij een niet- of half-begrijpen en zij zal het ‘nieuwe Hollandsch’ alleen dan ‘accepteeren’, wanneer het mede blijkt te dienen

1) Anders dacht wijlen Prof. Dr. H.E. Moltzer die in een nagelaten (niet in den handel gebrachte) rede uit de achtereenvolgende jaargangen van *De Nieuwe Gids* gemeend heeft ‘het kunstbegrip der Nieuwe Gids-School’ - zoo is de titel van zijn stuk - te kunnen distilleeren.

om den zin van het kunstwerk te doen verstaan. Een wonderbaarlijke ‘visie,’ die dien éénen kunstenaar alleen eigen is, weergegeven in een taal, die hij alleen begrijpt, heeft op geen toekomst te rekenen.

En ten slotte zullen alleen zij, die wat zij fijn en diep voelden, wat zij scherp waarnamen, met een voor klank en rythmus geoefend gehoor, met een juist en zuiver gevoel voor de taal en voor het beeld in de taal, met zelf beheersching en vormbeheersching, het oprechtst, het eerlijkst weergaven, leven voor alle tijden. Want ook in de kunst duurt eerlijk het langst.

Muzikaal overzicht.

In het begin der vorige maand werd in de dagbladen melding gemaakt van een landelijk feest, in *les Acacias* (vroeger *Cercle des Patineurs*) in het *Bois de Boulogne* te Parijs door den graaf de Castellane en zijne echtgenoote (Miss Jay Gould, uit New-York) aan ruim drie duizend gasten gegeven, en waarbij vooral het theatrale gedeelte groote bewondering opwekte.

Aan de eene zijde van een watervlakte, 's winters dienst doende voor schaatsenrijders doch thans met een aantal zwanen en een groote Spaansche galei met muzikanten bezet, hadden de toeschouwers op gaanderijen plaats genomen. Aan de overzijde van het water verhief zich voor hun oog een Grieksche tempel, die electrisch verlicht was en mythologische groepen te aanschouwen gaf. Na de verschijning der negen Muzen kwamen vier en twintig Grieksche danseressen met lieren en bloemen Apollo huldigen. Zij werden afgewisseld door vier en twintig andere meisjes met kransen en slingers, terwijl een koor, achter den tempel verborgen, haar dans begeleidde. Daarna volgde een oorlogsdans van twaalf gewapende krijgers der oudheid, waaraan zich ten laatste de dans der meisjes paarde en zoo een tooverachtig slottafereel vormde. Met een prachtig concert van het orkest der Groote Opera en een schitterend vuurwerk werd de vertooning besloten.

Menigeen onder de gasten zal zich bij dit feest verplaatst gewaand hebben in het tijdperk van de tweede helft der 18de eeuw, toen de smaak voor het landelijke in de mode was en de groote wereld op hare kasteelen de schitterendste feesten gaf, om daardoor

het eentonige van het landleven te breken. Zeer waarschijnlijk zal dan ook bij het ontwerpen van het feest, door het grafelijk echtpaar de Castellane aan zijne gasten aangeboden, het terugdenken aan die amusementen der 18de eeuw een rol gespeeld te hebben. Het is toch niets ongewoons, dat nu en dan het oude weder eens voor den dag gehaald wordt, om, gestoken in een kleed, dat voor den veranderden tijd past, op nieuw dienst te doen.

Van een poging om dit oude te doen herleven, getuigt ook een feit, dat een maand vroeger dan het hiervoren vermelde in Duitschland heeft plaats gehad. Daar gold het echter iets meer gewichtigs: het herstel namelijk van een meesterstuk, dat in den loop der tijden onder de handen der theater-industrie verknoeid was. Ik bedoel de opvoering van Mozart's *Don Juan* op 29 Mei jl. in het Residenz-theater te München, waarbij die opera voor de eerste maal na het verloop eener eeuw weder in hare oorsponkelijke gedaante werd opgevoerd, d.i. zooals zij den 29sten October 1787 onder 's meesters persoonlijke leiding in Praag ten tooneele is gebracht.

Talrijke misvormingen heeft deze schepping van Mozart's genius ondergaan, en zij betreffen zoowel het wezen als den inhoud van het werk.

Don Giovanni ossia il dissoluto punito (Don Giovanni of de gestrafte losbol), zoo luidde de titel van het werk van Mozart en da Ponte op het aankondigingsbiljet voor de opvoering te Praag, en daarbij werd het stuk een *dramma giocoso* genoemd. Mozart wilde daarmede aanduiden, dat het iets anders was dan een *Opera buffa*, al bezat het ook sommige eigenschappen van dit genre.

De Opera buffa was ontstaan uit de *Intermezzi*, komieke scènes, die men in Italië nu en dan tusschen de bedrijven der ernstige tooneelstukken en opera's voegde en waarbij langzamerhand de muziek een overwegende rol speelde. Pergolese was het, die het eerst zulke los aan elkander geregen scènes tot een soort van handeling maakte. Hij deed dit met zijne *Serva padrona*, die in 1731 voor de eerste maal in Napels werd opgevoerd en in 1752 te Parijs, waar zij aanleiding gaf tot een strijd tusschen de voorstanders van de Fransche en die van de Italiaansche muziek. In *La Serva padrona* traden slechts twee handelende personen op; weldra echter vermeerderde hun aantal en kwam er meer en meer eenheid in die stukken. Ten slotte echter moest men het Inter-

mezzo van de Opera (*seria*) scheiden, daar het door zijn daarmede strijdig karakter den gang der handeling te veel stoorde. De Opera kreeg nu het ballet en het Intermezzo werd, als *Opera buffa*, een zelfstandig en spoedig populair opera-genre, dat zich vooral in Napels en Venetië ontwikkelde en waarvan Pergolese, Jomelli, Paisiello en Cimarosa (de componist van de nog niet vergeten opera *Il Matrimonio segreto*) de beroemdste vertegenwoordigers waren. De Opera buffa behield daarbij geheel en al het frivole karakter van het Intermezzo.

Ook Mozart heeft een werk geheel in het karakter der Opera buffa geschreven: *Così fan tutte* (‘Zoo doen zij allen’), waarvan de eerste opvoering in de maand Januari van het jaar 1890 te Weenen plaats had. Men moet daarbij niet vergeten, dat hij zich door de Italianen meer en meer zag verdrongen en zelfs in zijn materieel bestaan bedreigd. Van het componeeren moest hij leven; het tooneel bood hem daarvoor de meeste gelegenheid aan, en het is dus verklaarbaar, dat hij aan de mode offerde en zich voor een oogenblik aansloot bij het luchtige genre, dat zoozeer in den smaak viel van het Weener publiek.

Zijn *Figaro* en *Don Juan* daarentegen, al behooren zij ook eenigermate tot het genre, zijn, wat inhoud betreft, ver daarboven verheven, en vooral laatstgenoemd werk toont ons, welke hooge kunst de schijnbaar nietige vorm der Opera buffa kon bevatten. Hier wordt zelfs de toon van het hoog tragische aaangeslagen en Mozart's levensomstandigheden waren het, die hem dien toon deden vinden. Wel was het een zonnige tijd voor hem, toen hij in den zomer van 1787 zijn Don Juan componeerde, in zooverre als hij te Praag met Figaro groote triomfen gevierd had en hij in een tijdperk van roem verkeerde, maar toch werd hij door ernstige gedachten bezig gehouden. Immers, juist die ontvangst te Praag deed hem dubbel gevoelen, hoe hij te Weenen bij de Italianen werd achtergesteld, die, door nijd gedreven, niet nalieten tegen hem te intrigeeren. Alles vond hij bij zijn terugkeer in Weenen betooverd door de zoete melodiën van Martin y Solar's opera *La cosa rara*, en dat niettegenstaande nauwelijks een jaar na de opvoering van zijn Figaro was verloopen! Ja zelfs werd het werk bij een onbeduidende ‘Posse’ als *Doctor und Apotheker* van Dittersdorf achtergesteld. En daarbij kwam nu nog de dood van zijn innig geliefden vader.

Door dit alles laat het zich verklaren, dat Mozart het tragische der Don Juan-stof zoo treffend deed uitkomen en met zijn werk een zoo machtigen indruk te weeg bracht bij diegenen onder de toenmalige groote dichters van Duitschland, welke op de herleving der echte tragedie hoopten, dat Goethe aan Schiller schreef, dat deze de verwachtingen, die hij van de Opera had (namelijk dat zich daaruit het treurspel in meer edele gedaante zou ontwikkelen), onlangs in Don Juan in een hoogen graad verwezenlijkt had kunnen zien.

Van al de middelen van uitdrukking, die de dramatische muziek toen bezat, is dan ook in de opera Don Juan in den uitgebreidsten zin partij getrokken en daardoor is een werk ontstaan, dat veeleer een comedie van Shakespeare dan een Opera buffa is. Intusschen is met laatstgenoemd genre niet geheel gebroken. Zoo is bijv. in Leporello de *basso buffo* vertegenwoordigd en ook de rol van Don Juan behoort eenigermate daartoe, al uit zich bij den edelman de ‘bouffonnerie’ natuurlijk in fijneren vorm.

Dat men na Mozart's dood, en zelfs nog bij zijn leven, niet wist, waaronder men het werk moest rangschikken, blijkt uit de verschillende titels, die men er aan gaf. Alreeds bij de eerste uitvoering te Weenen (7 Mei 1788) werd het *dramma giocoso* herdoopt in een ‘Singspiel in zwei Aufzügen.’ Anderhalf jaar later werd het werk voor de eerste maal in een Duitsche vertaling opgevoerd en verkreeg toen voor het eerst den titel van *Don Juan*, met de toevoeging ‘Eine Operette nach dem Italienischen.’ In Weenen, waar het tengevolge der intriges van de Italianen spoedig van het repertoire was genomen, kwam het eerst na Mozart's dood, in den herfst van 1792, weder te voorschijn in het ‘Theater an der Wien’, onder directie van Schikaneder, als komiek zangspel in twee bedrijven onder den titel van: ‘Herr Johann, der leichtfertige Bösewicht, oder der steinerne Gast’.

Nog fraaier was, wat men er bij een opvoering te Laibach in 1815 van maakte. Daar heette het: ‘Don Juan's Abenteuer in Spanien oder das steinerne Gastmahl. Ein unterhaltend-komisches Singspiel in drei Afzügen’ en was ook van de handeling heel wat anders gemaakt. De personen van het stuk zijn daarbij met zeven vermeerderd (vier boerinnen, een kluizenaar, een koopman en een gerechtsdienaar) en de inhoud komt op het volgende neder Don Juan, een Spaansch avonturier, verlaat zijn geliefde en wordt

daarom door Don Pietro vervolgd. Hij vecht met dezen en doodt hem. De vlucht genomen hebbende, komt hij in een herberg, waar juist bruiloft gehouden wordt, raakt verliefd op de bruid en ontvoert haar. De boeren vervolgen hem; hij verdwaalt in het woud en vindt daar een kluizenaar, dien hij doodt en van wiens kleederen hij zich meester maakt. Daarna komt hij op een kerkhof, waar een standbeeld voor den door hem vermoorden Pietro is opgericht. Don Juan beveelt zijn knecht het beeld tot het avondmaal uit te noodigen, en als deze, na vele grappen verkocht te hebben, weigert, richt Don Juan zelf de uitnoodiging tot het beeld. De geest neemt die aan, komt te middernacht bij Don Juan en eischt van hem, dat hij zijn losbandig leven zal vaarwel zeggen. Plotseling verschijnen helsche geesten, die hem aanpakken en in den krater der hel werpen. Het stuk eindigt hierna met een dans der furiën.

Maar ook daar, waar men het onderwerp zelf onaangetast liet, is er heel wat aan het werk veranderd. Men behoeft slechts het oorspronkelijke tekstboek en de oorspronkelijke partituur van 1787 met de opvoeringen van lateren tijd te vergelijken om tot het resultaat te komen, dat eensdeels door willekeurige toevoegingen, anderdeels door niet gerechtvaardigde weglatingen de bedoelingen van dichter en componist in een valsch licht zijn geplaatst

Jammer genoeg zag reeds Mozart zelf zich tengevolge van de ijdelheid van zangers en zangeressen genoodzaakt, voor de eerste opvoering te Weenen aan het werk stukken toe te voegen, die het noodeloos uitbreidden en aan het goed in elkander zittende libretto van da Ponte afbreuk deden. De zangeres Cavalieri o.a. vond de partij van Elvira niet voldoende en verlangde een nieuwe groote aria. Mozart en da Ponte schreven toen voor haar de aria *Mi tradi quell' alma ingrata* (‘Mich verlässt der Undankbare’), die, ofschoon als muziekstuk van hooge waarde, niet past in den gang der handeling, hetgeen ook blijkt uit het feit, dat men er bij latere bewerkingen eigenlijk geen weg mede wist en die aria nu eens in de eerste, dan weder in de tweede acte plaatste.

Verder was de tenor Morella niet tevreden en rustte niet, voordat Mozart voor hem de aria in G-dur ‘Ein Band der Freundschaft u.s.w.’ (in de theaterwereld de ‘boekbinders-aria’ genoemd) componeerde. Reeds de tekst alleen van die aria geeft aan het karakter van Don Ottavio iets onmannelijks, wat hij in het oorspronkelijke libretto niet heeft.

Toen kwam nog de ijverzucht van de artisten, die de rollen van Zerline en Leporello vervulden, en om ook deze te bevredigen, moest Mozart nog een duet voor signora Mombelli en den basbuffo Benucci schrijven, dat eveneens nadeel toebracht aan de inrichting van het stuk, daar het die beide ondergeschikte personen te veel op den voorgrond plaatste.

Intusschen waren dit veranderingen, die de meester zelf had aangebracht en die, hoewel niet strekkende ten voordeele van den goeden gang van het stuk, toch het wezen daarvan niet aantastten. Erger was het, toen men het stuk ging inrichten voor verhoudingen, waarvoor het volstrekt niet berekend was.

Don Juan is gedacht en geschreven voor een klein, intiem theater en niet voor de onmetelijke theaterruimten, die wij thans in de groote steden van Europa en daarbuiten aantreffen en die de tijd van Mozart en da Ponte niet kende. Doch Mozart's werk stond nu eenmaal op het repertoire, en toen nu de afmetingen van de theaters van lieverlede grooter werden, zag men naar middelen uit om ook onder die omstandigheid het werk te kunnen opvoeren, daarbij geheel voorbij ziende, dat wij - gelijk Wagner het zoo juist heeft uitgedrukt - om het juiste begrip van Mozart's Don Juan te verkrijgen, niet dit werk voor onzen tijd geschikt moeten maken maar ons zelven moeten richten naar den tijd waarin het ontstaan is.

Wat deed men nu? Men maakte het orkest, dat bij de eerste opvoering in Praag slechts 26 man bevatte, veel uitgebreider en versterkte reeds het strijkkwartet met 25 man. Dit was zeer ten nadeele van de zangers op het tooneel, en toen deze klaagden, dat zij tegenover zulk een machtig orkest en in zulk een groote ruimte met hun stem niet meer konden doordringen, zag men zich genoodzaakt, in sommige gedeelten de solostemmen door koor te versterken, en de massa werd ook daar aangewend, waar alleen de zeven hoofdpersonen handelend moeten optreden. Van het fijngevormde *dramma giocoso* was een groote opera met koren gemaakt.

In de oorspronkelijke partituur is de rol van het koor zeer beperkt. Een koor in den eigenlijken zin lag niet in de bedoeling van dichter en componist; het verschijnt in het stuk voornamelijk om in den statistendienst op het tooneel te voorzien en heeft slechts tweemaal zeer kort te zingen. In de eerste plaats stemt het koor der landlieden in met het korte refrein van het duet

tusschen Zerline en Masetto bij hun eerste optreden in het eerste bedrijf (*Giovinette che fate all' amore*) en vervolgens zingt het in de finale van het tweede bedrijf achter de schermen (geestenkoor), wanneer Don Juan door de vlammen verzwolgen wordt.

Thans komen daarbij nu nog: 1°. een koor van dienaren bij het optreden van Don Juan in het eerste bedrijf, waar deze de gasten tot feestvieren opwekt en het koor de echo vormt van Don Juan's woorden 'Auf ihr Freunde, munter, munter!', hetgeen in de origineele partituur als kwartet, niet als koor, gedacht is en zoo in Praag is uitgevoerd; 2°. het zoogenaamde vrijheidskoor (*Viva la libertà*!) op het festijn van Don Juan, dat, evenals het overige gedeelte der finale, van het slot van het menuet af, *unisono* met de solo-stemmen gezongen wordt. Het was oorspronkelijk slechts een septet voor de personen, die aan de handeling deelnemen, en dat was ook volkomen juist, want de zich op het tooneel bevindende menigte, die slechts uit de bereids door Leporello dronken gemaakte boeren en boerinnen (Masetto's bruiloftsgasten) bestond, had noch tot taak noch was gerechtigd om zich te bemoeien met hetgeen het voorname gezelschap - Donna Anna, Donna Elvira en Don Ottavio - met Don Giovanni te verhandelen had. Als Leporello van het balkon van het paleis tot Don Juan zegt: 'Signore, zie eens wat een elegante maskers daar beneden,' zegt Don Juan: 'Laat hen binnentreden en vraag, of zij mij de eer willen aandoen, aan het feest deel te nemen.' De drie gemaskerden geven dan aan die uitnoodiging gevolg, om Don Juan te kunnen bespieden en hem te ontmaskeren, als zij zien dat hij zijn plan met Zerline ten uitvoer wil brengen. Aan de deur ontvangt Leporello hen met de woorden: 'Nur näher, schöne Masken, willkommen hier beim Feste!' waarop Don Juan galant volgen laat: 'Seid meine lieben Gäste. Hoch lebe die Freiheit hier!' Van deze eenvoudige conventioneele begroeting tusschen vier leden der aristocratie wordt nu gewoonlijk een groot *ensemble* gemaakt, waarin het koor zich mengt als gold het hier een demonstratie ten gunste van de vrijheid.

Heeft men eenerzijds het werk bedorven door er dingen bij te maken, die er niet bij hooren, van den anderen kant deed men het door weglatingen. De samenspraken in den vorm van recitatief, vooral de geestige dialoog tusschen Don Juan en Leporello, worden zeer besnoeid of soms geheel weggelaten en daarvoor de nagecomponeerde stukken in de plaats gesteld. Evenzoo blijft de oor-

spronkelijke finale van het tweede bedrijf, het sextet, weg. Men was bezorgd, dat de overweldigende indruk, door het laatste optreden van den Commandeur en den ondergang van Don Juan op het gemoed van den toeschouwer en toehoorder gemaakt, verzwakt zou worden, wanneer daarna nog een stuk als finale kwam, maar Mozart en da Ponte waren zich zeer goed bewust, waarom zij aan het slot nog eenmaal de hoofdpersonen van het drama op het tooneel vereenigden: het einde van het drama moest verzoenend op den toeschouwer werken en met dien indruk moest hij den schouwburg verlaten. Het is geen tragedie maar een *dramma giocoso*, al komen er ook tragische toestanden in voor.

Door al die veranderingen werd het oorspronkelijk goed in elkander sluitende theaterstuk geheel uit zijn verband gerukt, en dat het niet in den maalstroom der verknoeiingen verloren ging, is alleen aan Mozart's wegsleepende muziek te danken.

Wat is er nu noodig, om niet alleen dit geschonden drama weder tot zijne oorspronkelijke gedaante te brengen maar het ook uit te voeren onder zoodanige omstandigheden, dat Mozart's meesterstuk tot zijn volle recht komt?

1°. Een klein, intiem theater, dat den toehoorder en toeschouwer in staat stelt, de tooneelspelers in hun zang en mimiek goed te volgen;
2°. een klein orkest, van den omvang dien het in Mozart's tijd had;
3°. een *mise en scène* en decoratief in overeenstemming met de plaats waar en den tijd waarin het stuk speelt;
4°. een nauwgezet weergeven van de oorspronkelijke partituur en van het oorspronkelijke tekstboek;
5°. een personeel bestaande uit eerste krachten, zoowel wat de kunst van zingen als van tooneelspelen betreft.

Van deze overwegingen is de ‘General-Intendant’ Ernst Possart uitgegaan, toen hij het plan opvatte, om ook *Don Juan* op nieuw in te studeeren en voor tooneelopvoering ineen te zetten, evenals dit in het vorige jaar met *Figaro's Hochzeit* reeds geschied was. Aan de uitvoering van dat plan zijn kosten noch moeiten gespaard en voor een groot deel zijn de voorwaarden, welke de Directie der Koninklijke theaters in München zich stelde, vervuld geworden, zoodat zij alle eer van hare daad heeft. Het is waar, dat zij niet den grond gelegd heeft tot het denkbeeld zelf. Niet alleen toch had Richard Wagner, zooals ik hierboven reeds zeide, in zijne ge-

schriften herhaaldelijk aangetoond, dat wij om tot een juist begrip van Mozart's werk te komen, niet dit werk voor onzen tijd geschikt moeten maken maar ons moeten richten naar den tijd, waarin het ontstaan is, doch zes of zeven jaren vóór zijn dood werd er in de muzikale kringen veel over gesproken, dat de meester met het plan omging om opera's van Mozart in Bayreuth op te voeren, en wel in het oude Markgrafelijk theater aldaar. Aan dit plan, dat eenigszins in verband stond met zijn idee omtrent het stichten van een school voor het kweeken van een juisten stijl voor de uitvoering van klassieke werken, is later in de pers van tijd tot tijd herinnerd, en men mag dus aannemen, dat Wagner's denkbeelden en beschouwingen bijna direct den stoot hebben gegeven aan de opvoeringen van Don Juan en Figaro's Hochzeit te München in dit en het vorige jaar. Maar al is derhalve het denkbeeld zelf niet afkomstig van de directie der Koninklijke schouwburgen, zoo kan haar de lof niet worden onthouden van aan dat denkbeeld het eerst uitvoering te hebben gegeven, en wel, voor zoover het in haar vermogen lag, op uitstekende wijze.

Aan de twee eerstgenoemde eischen voor een juiste opvoering viel het niet moeielijk te voldoen. Men had het geluk in München een theater te bezitten, zooals er voor de opera's van Mozart geen geschikter kon gedacht worden. Het in rococo-stijl gebouwde Residenztheater, dat ongeveer 800 toeschouwers kan bevatten, is daarvoor als geschapen. Mozart heeft er, volgens opdracht van keurvorst Karl Theodor van Beieren, zijn eerste groote werk, de opera *Idomeneo*, voor geschreven, dat aldaar den 29sten Januari 1781 onder zijn persoonlijke leiding voor de eerste maal is uitgevoerd.

Verder had men het uitstekende orkest van de Hofopera te München te zijner beschikking, om daaruit, in overeenstemming met de bezetting van het orkest bij de eerste opvoering te Praag, een kleine maar uitgelezen schaar samen te stellen. Zij bestond uit 4 eerste en 4 tweede violen, 2 alten, een gelijk aantal violoncellen, contrabassen, fluiten, hobo's, clarinetten, fagotten, hoorns en trompetten en één paar pauken, dus te zamen 27 man.

Wat de *mise en scène* en het decoratieve gedeelte betreft, was er geen aansluiting aan het verledene noodig. Hier kon men zich op een modern standpunt plaatsen en de meer gevorderde theatertechniek van onzen tijd te hulp roepen. Intusschen stond men

hier voor een ander vraagstuk: namelijk hoe men op de beste wijze de veelvuldige veranderingen van decoratief zou kunnen bewerkstelligen zonder stoornis in den gang der handeling te brengen. In Don Juan, bestaande uit twee bedrijven, komen in elk bedrijf vier veranderingen van plaats, dus vier verschillende decoratiën voor. De op te lossen vraag was nu, hoe men die veranderingen snel tot stand zou kunnen brengen zonder zesmaal het tusschengordijn te laten vallen of de illusie te verstoren door verandering bij open doek, waarbij huizen en boomen in de lucht vliegen en in livrei gekleede personen op het tooneel heen en weer wippen om meubels enz, weg te nemen of neder te zetten. In vroeger tijd, bijv. in de dagen van Shakespeare, behoefde men zich om dat bezwaar niet te bekommeren. Toen werd de verandering van plaats eenvoudig aangeduid door een bord met het opschrift: bosch - zaal in een slot - herberg enz., en aan de verbeelding der toeschouwers werd het overgelaten, welke voorstelling zij zich van zulk een plaats wilden maken. Thans echter is het publiek daarmede niet tevreden; het verlangt, dat men hem dat bosch, die zaal, die herberg in werkelijkheid voor oogen stelle, en bij verwisseling van decoratief is daarvoor eenige tijd noodig. Bij moderne opera's, waarvan de auteurs met dien gewichtigen factor rekening houden, door te zorgen dat in den loop van één bedrijf geen verandering van decoratief noodig is, of bij Wagner's drama's, waar de overgangen van de eene scène in de andere door tusschenspelen van het orkest worden voorbereid, levert dat geen moeielijkheid op. Geheel anders echter is het geval bij een werk als Don Juan. Daar moeten zulke tooneelveranderingen zeer snel kunnen geschieden, zoo men den gang der handeling niet wil verstoren. Instrumentale overgangen ontbreken, en wanneer een scène is afgesloten, moet de kapelmeester bijna onmiddellijk weder het teeken kunnen geven voor de volgende, die bij veranderd decoratief speelt.

Aan dit bezwaar nu komt het ‘draaibare tooneel,’ een uitvinding van den ‘Maschinendirektor’ Lautenschläger der Hofopera te München, in hooge mate te gemoet.

Om zich van die inrichting een denkbeeld te vormen, stelle men zich de geheele tooneelruimte leeg voor en alle coulissen weggenomen. De bodem van het tooneel bestaat in een schijf, die door een electrischen motor in beweging kan gebracht worden. De decoratie, die het publiek het eerst te zien krijgt, wordt telkens

op het voorgedeelte van de draaischijf opgesteld, terwijl op het achtergedeelte, rug aan rug met de eerste, reeds de tweede decoratie kant en klaar staat. Is nu een scène geëindigd, dan wordt het tooneel een oogenblik donker gemaakt en door draaiing het nieuwe decoratief voor de oogen van het publiek gebracht. Dan wordt het eerste *décor*, dat voor het publiek weder onzichtbaar is geworden, weggeruimd en, terwijl de tweede scène wordt afgespeeld, een derde decoratie op de leeggekomen plaats opgezet; en zoo gaat het voort naar mate van het aantal veranderingen, dat in één bedrijf voorkomt.

Behalve de practische voordeelen dezer tooneelinrichting roemt Possart haar ook in artistiek opzicht. Men is namelijk daardoor niet meer aan het vierhoekige coulissensysteem en de daarmede samenhangende rechtlijnigheid der decoratiën gebonden. De eentonigheid der rechthoekige kamers en zalen zal ophouden, de op den achtergrond glad afgesneden straatdecoraties zullen plaats maken voor schilderachtige afbeeldingen, en plastische decoratiestukken zullen er het hunne toe bijdragen om het tooncel zoo getrouw mogelijk op de werkelijkheid te doen gelijken. Het meer plastische van het decoratief maakt ook de tooneclruimte belangrijk enger, hetgeen het intieme van de uitwerking der voorstelling op het publiek bevordert en aan de zangers niet anders dan welkom kan zijn.

Om de muziek en den tekst getrouw naar de opvoering in Praag weer te geven, heeft men gebruik gemaakt van een nauwkeurig naar het oorspronkelijk handschrift gedrukte partituur, die door de bemoeiingen van Bernhard Gugler is uitgegeven (en waarin men natuurlijk niet vindt al datgene wat Mozart er later ter wille van de zangers tegen zijn zin heeft moeten bijvoegen), alsmede van den Italiaanschen tekst der opera in hare oorspronkelijke gedaante, welke tekst eerst in 1867 op initiatief van Dr. Leopold von Sonnleithner uit Weenen in druk is verschenen en een copie is van het eenige nog voorhanden exemplaar van het libretto van da Ponte, in het bezit van graaf York von Wartenberg. Het bevat eenige aanteekeningen, in het bijzonder wat de *mise en scène* betreft, die in het oorspronkelijk handschrift der partituur niet voorkomen. Daarentegen vindt men hierin weder bijvoegingen van Mozart, welke in den oorspronkelijken tekst van da Ponte ontbreken; het zijn de reminiscentiën van drie toenmaals in

Weenen opgevoerde opera's, die de muzikanten Don Juan bij zijn avondmaal in de finale der 2de acte voorspelen. Vooreerst *La cosa rara* van Martin y Solar en *I litiganti* van Sarti, welke twee opera's Mozart noemt. De derde noemt hij niet; het is de wijze van Figaro's aria *Non più andrai* (‘Dort vergiss leises Fleh'n, süsses Kosen’). Met eigen hand schreef hij daarbij in de partituur voor Leporello de geestige opmerking: *Questo poi lo conosco pur troppo* (Ook die wijs komt mij bekend voor), hetgeen in den tot heden gebruikelijken tekst is overgezet door de dwaze vraag ‘Ist das nicht aus dem Figaro von Mozart?’

Deze in 1867 uitgegeven tekst werd voor de opvoering te München in dit jaar als basis aangenomen. Professor Malymotta, leeraar in het Italiaansch en de Duitsche taal volkomen meester, bracht dien tekst nauwkeurig in Duitsch proza over, waarna men den sedert jaren in München gebruikelijken Duitschen tekst, vervaardigd door Dr. Grandaur en grootendeels met het origineel overeenstemmende, met de vertaling van den Italiaanschen professor vergeleek en al de plaatsen afzonderde, waarin de tekst van Dr. Grandaur ook maar in het geringste van het orgineel afweek. Nu bleef nog de taak over om die plaatsen volgens de proza-vertaling zoodanig in rhythmus en rijm over te brengen dat zij bij Mozart's muziek paste, en met dezen moeilijken en tijdroovenden arbeid belastte zich ‘General-Musikdirektor’ Hermann Levi.

Dat is met recht een volmaakt zuiveringsproces en men kan niet zeggen, dat men zich geen moeite gegeven heeft. Door inzage van het tekstboek, dat bij A. Bruckmann te München is uitgegeven en waarin de nieuwe Duitsche vertaling naast den oorspronkelijken Italiaanschen tekst van da Ponte geplaatst is, kan men zich overtuigen, in hoeverre de nieuwe bewerking geslaagd is. Vergelijkt men haar met de verschillende tot dusver gebruikte teksten, dan valt het niet te ontkennen dat er verbetering is waar te nemen. Toch blijkt uit verscheidene plaatsen, dat die Duitsche tekst niet bij de muziek past; en dit kan ook niet anders, daartoe is het karakter der beide talen te verschillend.

De dichter Alfred von Wolzogen, die ook een vertaling van Don Juan geleverd heeft, zeide, dat om den tekst van dit toonwerk in een andere taal getrouw weer te geven, inhoud, klank en rhythmus van de Italiaansche taal nagevormd moeten worden. Daar in Mozart's partituren tusschen woord en muziek overal de meest

volkomen overeenstemming heerscht en men elke komma van het gesprokene, elke verheffing of daling der rede in de cantilene hoort, kan de op Duitschen tekst gezongen muziek alleen dan tot hare volle werking komen, als de bewerker met pijnlijke nauwgezetheid *uit de muziek* heeft weten te vertalen. En daarmede is aan den *vertaler* van Mozart's werken een veel moeielijker taak gesteld dan die welke bijv. Schlegel en Tieck op onvergelijkelijke wijze met hunne Shakespeare-vertaling vervuld hebben.

Dit laatste is volkomen juist, doch wat de andere conclusie van von Wolzogen betreft, ga ik nog verder en beweer ik, dat het niet mogelijk is Mozart's Don Juan, en evenzoo zijn Figaro, in een Duitsche vertaling tot hun volle recht te laten komen. Hier helpt zelfs geen pijnlijke nauwgezetheid. Juist die groote overeenstemming tusschen woord en toon, welke men bij Mozart vindt, is, in verband met het verschil in den aard der beide talen, een beletsel. Mozart heeft zijne muziek, om het zoo eens uit te drukken, *doen geboren worden* uit een taal, waarvan de woorden grootendeels bestaan uit open, heldere vokalen, door slechts weinige consonnanten omsluiten, en een muziek, die zoo nauw met het karakter van die taal overeenstemt, kan men niet aanpassen aan een taal met meest korte en donkere vokalen, samengedrongen tusschen tal van consonnanten. Zulk een taal moet in een geheel andere verhouding tot den zang staan dan de eerstgenoemde en daarom kan ook de Italiaansche zang niet voor Duitschen tekst aangewend worden zonder de taal te bederven en den zang te misvormen. Hierbij komt dan nog het onderscheid in het rede-accent, waardoor de vertaler dikwerf zijn toevlucht moet nemen tot een omzetting van den tekst, die aan de duidelijkheid daarvan afbreuk doet en den klemtoon plaatst op andere woorden of zinnen dan waarop de componist den nadruk heeft gelegd.

Wil men een voorbeeld van dit verschil met betrekking tot de opera Don Juan, dan wijs ik op de bekende, in zeer levendig tempo voor te dragen aria in de eerste acte:

> Fin ch'han dal vino
> Calda la testa,
> Una gran festa
> Fà preparar!

dat in de nieuwe vertaling luidt:

Auf denn zum Feste!
Froh soll es werden,
Bis meine Gäste
Glühen von Wein!

Dit is zeker beter en meer in overeenstemming met den Italiaanschen tekst dan het vroeger gebruikelijke: ‘Treibt der Champagner das Blut erst im Kreise u.s.w.’, doch ik betwijfel, of Mozart een lied zoo vol *brio* gecomponeerd zou hebben, wanneer hij een zoodanigen tekst in plaats van den Italiaanschen vóór zich had gehad. En zoo zouden nog vele andere voorbeelden genoemd kunnen worden.

Nog meer treedt dit verschil van karakter der beide talen te voorschijn bij het zoogenaamde *parlando*. Men heeft het als een voordeel van het bezigen van een klein theater aangemerkt, dat eerst daar het *secco*-recitatief (d.i. het gezongen recitatief, door enkele accoorden op het klavier ondersteund), hetwelk zooveel tot het levendige der handeling bijdraagt, tot zijn recht komt, hetgeen in een groote theaterruimte niet mogelijk is, wijl het daar zoo goed als onverstaanbaar is. Dit is juist, wanneer men daarbij aan de Italiaansche taal denkt, maar als men de Duitsche taal bedoelt wordt voorbij gezien, dat deze ten eenenmale ongeschikt is voor die wijze van uitdrukking.

Ook hier ontbreekt het geenszins aan sprekende voorbeelden. Uit de ruime keuze neem ik bijv. den dialoog tusschen Don Juan en Leporello in het 4de tooneel van het eerste bedrijf. Don Juan heeft zooeven den Commandeur doodgestoken. Leporello vindt, dat zijn meester het nu toch wel wat erg begint te maken en acht zich verplicht, hem over zijn levenswandel te onderhouden. Hij durft echter niet terstond voor de zaak uit te komen en gebruikt allerlei omwegen, hetgeen natuurlijk het ongeduld van Don Juan niet weinig opwekt. Hier volgt de aanhef van hun gesprek in den Italiaanschen tekst en de nieuwe Duitsche vertaling naast elkander:

DON JUAN.	Orsù, spicciati presto - Cosa vuoi?	Wohlan! Heraus mit der Sprache - Was begehrst du?
LEPORELLO.	L'affar, di cui si tratta, È importante.	Was mir am Herzen liegt, Ist sehr wichtig.
D. JUAN.	Lo eredo.	Natürlich!
LEP.	È importantissimo.	Von höchster Wichtigkeit.
D. JUAN.	Meglio ancora: finiscila.	Desto besser. Heraus damit!
LEP.	Giurate di non andar in collera.	Erst schwört mir, mich ruhig an zu hören.

D. JUAN.	Lo giuro sul mio onore; Purchè non parli del Commendatore.	Ich schwör's bei meiner Ehre; Nur den Comthur lass mir aus dem Spiele
LEP.	Siamo soli?	Sind wir allein?
D. JUAN.	Lo vedi.	Du siehst es.
LEP.	Nessun ci sente?	Und Niemand hört uns?
D. JUAN.	Via.	Nein.
LEP.	Vi posso dire Tutto liberamente?	Und Ihr erlaubt mir, Frei und offen zu sprechen?
D. JUAN.	Si.	Ja.
LEP.	Dunque, quand' è cosi, Caro Signor padrone, La vita, che menate, È da brieeone.	Nun denn, wenn dem so ist, Mein teuerster Herr Gebieter, Euer Leben gleicht auf ein Haar - Dem eines Schurken.

Men denke zich nu bij dezen levendigen dialoog, waarvan het verschil in beide talen reeds bij vlug lezen opvalt, het niet minder levendig recitatief, dat Mozart voor den Italiaanschen tekst geschreven heeft, en oordeele dan, wat bij den Duitschen tekst daarvan wordt. Hij, die in het bezit is van een partituur of een klavieruittreksel, waarin ook die secco-recitatieven voorkomen, kan zich van het onderscheid nog beter overtuigen, wanneer hij dezen dialoog in het juiste tempo eerst in het Italiaansch en daarna in het Duitsch Zingt.

Gesteld echter, dat men ook met den Duitschen tekst in het algemeen het zelfde effect bereiken kon als met den Italiaanschen - wat niet zoo is - dan ontbreekt toch nog een gewichtige factor voor een in alle deelen juiste interpretatie van Mozart's Don Juan, namelijk: de Mozart-zangers. Die vindt men nog slechts bij uitzondering. Volgens verschillende berichten over de Don Juanopvoering te München moet Heinrich Vogl in de rol van Don Ottavio de eenige geweest zijn, die op de hoogte van zijne taak was, maar wat beteekent deze rol in vergelijking van die der overige in het stuk voorkomende personen, van een Don Juan, een Leporello bijv.? De Duitsche zangers bezitten in den regel de eigenschappen niet om aan karakters als deze door zang en spel het noodige *relief* te geven. Daarvoor heeft men Italiaansche zangers noodig doch ongelukkigerwijze ontbreken die in onze dagen evenzeer, d.w.z. Italië levert geen zangers meer op, die met de traditie van den eenmaal zoo beroemden Italiaanschen zang vertrouwd zijn. Men vindt geen spoor meer van zangeressen en zangers als een Pasta, een Malibran, een Garcia, een Lablache,

die deze traditie hoog hielden, en het verval der Italiaansche muziek, dat na Cimarosa langzamerhand is ingetreden, is daarvan de oorzaak. Het karakter der muziek in Italië is een geheel ander geworden. De Fransche groote opera's maakten zich daar van het repertoire meester en de stijl van Verdi vorderde een gansch andere soort van zang. Met het verschijnen van zijne opera's *Don Carlos* (1867) en *Aïda* (1874) werd aan de zangtraditiën der beroemde Italiaansche school de genadestoot toegebracht; de Italianen veranderden hunne manier van zingen in schreeuwen en werken op effect en bedierven zoodoende hunne schoone stemmen, zoodat theater-directeuren zich dikwerf genoodzaakt zagen, bij gebrek aan geschikte Italiaansche zangers, zangkrachten uit den vreemde te laten komen, vooral Oostenrijkers en Russen. Eenige jaren geleden werd dit feit gehekeld in het blad *Trovatore* te Milaan, dat, naar aanleiding der toenmalige samenstelling van het opera-personeel van het Scala-theater, het volgende epigram bevatte:

> Fanny Smergoska, Mistrovitch,
> Scharwast, Crocryzta, Wortroff,
> Qymetzky, Grooza, Setovich,
> Ranzth, Jervoziss, Mitroff...
> Di questi nomi formasi
> L'italia Compagnia,
> Che dee cantar nell' opere
> *Sonnambula* e *Lucia*.

waarvan de laatste vier regels beteekenen: ‘Uit deze namen is het Italiaansche gezelschap samengesteld, dat zingen moet in de opera's Sonnambula en Lucia.

De *buffo*-zangers zijn eveneens zoo goed als uitgestorven en de reden van dit verschijnsel ligt in de omstandigheid, dat er ook in dit opera-genre geen componisten van beteekenis meer zijn. Het is zeker te betreuren, dat in het algemeen de zin der Italianen ook voor deze kunstsoort bijna geheel verloren is gegaan, want door hunne opmerkingsgave, hun talent voor caricatuur en hunne beweeglijkheid zijn zij daarvoor als geschapen, en de moderne tragiek in de Italiaansche opera's van onzen tijd kan daarvoor niet schadeloos stellen.

Dat men in Duitschland geen voldoende krachten heeft om opera's als Don Juan en Figaro ook wat zang en tooneelspel betreft in allen deele naar behooren uit te voeren, ligt, zooals ik

reeds zeide, grootendeels daaraan, dat de Duitschers over het algemeen minder geschikt zijn om zich met het karakter van den zang in werken als deze vertrouwd te maken en de *dramatis personae* daarvan naar eisch voor te stellen, doch daarvoor is toch nog een andere gewichtige reden, en die is dat men aan de enkele zangers, wier talent *wel* in deze richting ligt, niet de gelegenheid geeft om het te ontwikkelen, ja het zelfs bederft. In Duitschland wordt voor alles wat opera heet dezelfde maatstaf aangelegd en zoo laat men ook de zangers, die men heden in een opera van Bellini en morgen in een drama van Richard Wagner gebruikt, overmorgen weder in een Duitsch ‘Singspiel’ of een Fransche groote opera optreden. Zoodoende is het voor de zangers niet mogelijk, op het gebied, waar hun eigenlijke kracht ligt, naar volmaaktheid te streven, en alleen buitengewone talenten gelukt het, in al die verschillende genres iets uitmuntends te presteeren.

Er is in Duitschland, wat de opera betreft, nooit geweest wat men reeds meer dan twee eeuwen in Frankrijk bezit, namelijk een strenge afscheiding der verschillende dramatische genres, waarbij zelfs elke soort haar eigen theater heeft. En al wordt nu ook die demarcatie-lijn hoe langer hoe flauwer, doordat het verschil van karakter tusschen opera en opéra comique meer en meer afneemt, zoo is bij het zangerspersoneel de afscheiding toch nog zeer goed merkbaar en zal het niet licht voorkomen, dat een zanger, wiens talent hem naar de opéra comique verwijst, in de groote opera optreedt, of omgekeerd.

Misschien worden de voorstellingen in het Residenz-theater te München het uitgangspunt om ook in Duitschland in die richting te werken, maar dan moet men beginnen met te erkennen, dat in het onvoldoende van zang en tooneelspel de zwakke zijde der uitvoering ligt. Dit laatste neemt evenwel niets weg van de verdienste, die de Directie der Koninklijke theaters zich verworven heeft door Mozart's meesterwerk, voor zoover dit in haar vermogen lag, in eere te herstellen. Door die daad mag zij aanspraak maken op de dankbaarheid van alle Mozart-vereerders, en zonder twijfel zullen velen hunner daarvan blijk geven door bijwoning van de opvoeringen van Don Juan en Figaro, welke in deze en de volgende maand in voormeld theater weder zullen plaats hebben.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Juli.

Noten over den toestand in Amerika.

In de laatste helft van Mei brak er een orkaan los over de Mississippi-vallei en teisterde de stad St. Louis: daken, zelfs heele huizen vlogen door de lucht, treinen slingerden uit hun rails, bruggen zwiepten en scheurden; de schepen op de rivier werden tegen den oever en tegen elkander in stukken gebeukt, de voorstad werd geheel vernield, en de menschen kwamen bij honderden om.

Dit geldt alleen over St. Louis; maar de verschrikking strekte zich over een veel grooter terrein uit. Texas en andere staten werden door de plaag bezocht, en het was een woeste streek die de storm als zijn baan achterliet.

De koeranten waren er vol van. ‘Dit mocht de hevigste storm genoemd worden die bij menschenheugenis was overgekomen, de oudste enz.’ Twee dagen sprak men er over, daarna - vergeten. In de Vereenigde Staten komen de gebeurtenissen als een storm op, en gaan voorbij als een storm.

Dit wil niet zeggen dat de verschijning van zoo'n orkaan niet al lang van te voren bepaald is door den toestand van de atmosfeer. Allerlei oorzaken hebben samengewerkt om het evenwicht van den dampkring ten hoogste ongestadig te maken; dan volgt de uitbarsting, geweldig door de groote afmeting van het continent.

Maar er is ook een veerkracht, in de natuur van het land, en in de natuur van de menschen, die de catastrophe dragelijk maakt, voorbijgaande.

Zoo de natuur, zoo de samenleving in de Vereenigde Staten. Een land van crises. De grootste is die van 1865; de vraag: slavernij of geen slavernij? Tusschen twee deelen van hetzelfde volk werd de krijg gevoerd en uitgevochten; het was de eerste moderne volksoorlog op ontzagwekkende schaal. Natuurlijk had het materiaal voor den strijd zich jaren vooruit al opgehoopt.

Ook deze tegenwoordige crisis is lang voorbereid. Wanneer ik de toenemende verwijdering tusschen het Oosten en Westen der Vereenigde Staten buitensluit, omdat daar een vorig maal over gehandeld is, zie ik drie redenen voor de verwarring van het oogenblik: de voortdurende gedruktheid van alle takken van bestaan, het wanbeheer der staatsfinancies, en de ontbinding der politieke partijen, gepaard gaande met een gebrek aan politieke leiders.

De depressie in zaken is groot, en dientengevolge heerscht er een exaltatie in de theoriën omtrent de geneesmiddelen voor den nood. Gaan de korenprijzen achteruit, de landbouwer verbeeldt zich dat de schuld ligt aan de spoorwegen die te hooge vracht vragen of aan de munt die geen dollars genoeg slaat en het geld schaarsch maakt.

Hij kan zich niet voorstellen dat er thans landen concurrenten in de graanproductie zijn geworden, waarmee hij vroeger geen rekening had te houden; hij denkt niet aan Argentinië en Indië; hij ziet alleen dat zijn vrouw meer en meer gebukt gaat onder de zorgen van het huishouden, en dat de tijd nadert waarop hij de interest van zijn geleend kapitaal niet meer zal kunnen betalen.

‘Gaat het den landbouw goed, zoo gaat alles goed,’ is een oud Europeesch spreekwoord dat nog op de Vereenigde Staten van toepassing is; de knorrende en murmureerende ‘farmer’ daarentegen bederft de stemming van het heele land. Invoer uit het buitenland neemt af, naarmate de uitvoeren in volume of in waarde vermin-

deren; de handel kwijnt; de sporen, die het meest verdienen aan het transport der ingevoerde goederen, gaan elkander onderkruipen door het verlagen hunner tarieven voor den export, en zij kunnen hun kosten nauwelijks meer goed maken. Een onzekerheid komt in alle betrekkingen, en een afhankelijkheid van de geldmacht der vreemden; een afhankelijkheid waartegen het gevoel van zelfstandigheid en vrijheid in opstand komt. L o m b a r d s t r e e t , d.i. de Engelsche geldmarkt, knijpt ons de keel toe, heet het. Hoe zal een Amerikaan dat kunnen verdragen?

Het redmiddel is de aanmunting van zilveren dollars.

Zilver is het Amerikaansche metaal. Toen Senator Teller op de nationale conventie te Saint Louis zijn rede hield voor het zilver, schoten hem de tranen in de oogen als hij het dierbare metaal noemde, - niet om de koopkracht van dat blinkende goed, maar om dezelfde reden die een man van Banka of Cornwallis, naar ik hoop poëtisch zullen maken over tin; het is het speciale product van de Nieuwe Wereld. (Wat een aanleiding zal wezen voor al de landen van de oude wereld om hun overtollig zilver naar Amerika te zenden, zoo zij het daar kunnen laten munten voor het dubbel van de waarde.)

Men noemt die voorliefde voor het zilver bimetallisme, en het is niet anders dan het streven van den man die in den druk zit om zijn schuldeischer voor te rekenen dat tweemaal twee acht is; in 't Hollandsch heeft men voor dit soort bimetallisme een anderen naam.

En alsof men niet dubbel en dwars in de handen der speculanten zou vallen, wanneer het geld, dat een standaard moet wezen, met den dag van waarde zou veranderen, gelijk niet anders mogelijk is bij het aannemen van een eenzijdigen zilverstandaard.

Depressie - exaltatie, en met den man is niet te redeneeren: hij heeft zijn gelijk in zichzelf.

Het tweede punt is de slechte financieele huishouding.

Wanneer, in de Vereenigde Staten, het gevoel voor eerlijkheid achteruitgaande is - wat wel zoo lijkt te wezen - zoo ligt de schuld aan het congres dat door de pensioenwet en zijn voorstellen

van roekelooze uitgaven, de menschen er aan gewend heeft om de schatkist te beschouwen als de hulp voor degeen die geld verlangden. De bondskas mocht alles dragen, en er zijn geen maatregelen genomen om in de financies orde te brengen.

Het is in den laatsten tijd alleen een politiek van dadelijke, eenzijdige belangen geweest.

Een politiek van belangen! - omdat het politieke onderscheid tusschen de partijen uitgewischt raakt.

Ik zal niet zeggen, de programma's, - maar de tradities van republikeinen en democraten, hebben hun grond in den grooten burgeroorlog. Het Noorden had vereenigd gestaan tegenover het Zuiden, en in alle partijmanifesten bij de verkiezingen voor president vond men tot nog toe de sporen van dien strijd tusschen Noord en Zuid.

In het republikeinsche programma van dit jaar 1896 zal men echter te vergeefs een aanduiding daarvan zoeken. Waar men vroeger b.v. er zich aan gelegen liet liggen dat de negers in het Zuiden ongehinderd hun stem zouden uitbrengen, daar is thans alle vermelding van achteruitzetting der donkere bevolking weggebleven.

Men hoopte alleen nog in het hooghouden van beschermende rechten tegenover vrijhandel een partijleus te vinden; maar de alles overheerschende vraag is geworden: gouden standaard of zilveren standaard? Een vraag die niet met de politiek, maar met een eerlijke of oneerlijke opvatting van de staatshuishouding te maken heeft.

En zie eens hoe zwak de houding der partijen, als politieke partijen, zich tegenover het groote vraagstuk vertoont. Aan het programma der republikeinen is de gouden standaard opgedrongen geworden door een machtige combinatie van het Oosten. Men merkt het aan de gekozen bewoordingen. Liefst hadden de republikeinen als partij zich alleen verklaard tegen een onbepaalde aanmunting van zilver naar de oude waarde van den dollar. Maar neen, de verklaring ten opzichte van den gouden standaard moest er in, en zij is er ook gekomen, weerstribbelend, even.

Bij de democraten, die niet onder goede leiding stonden als de republikeinen, triomfeerde het radicaalste element. Zij hebben niet

veel anders te zeggen gehad dan dat zij den ouden zilveren dollar, onbepaald aangemunt, weer in zijn oude waarde wilden hebben, en zij kozen als hun candidaat voor het presidentschap niet een democraat, maar een populist. Tot vergoeding namen zij voor het vice-presidentschap een bankier als candidaat, een gebrek aan consequentie, dat misschien nog niet zoo'n bewijs van slimheid is, als het op 't eerste oog wel lijkt. Want de daarna gevolgde conventie der populisten te St. Louis heeft dien candidaat niet aangenomen, hoezeer ze zich ook ten voordeele van Bryan, den populistdemocratischen candidaat voor het presidentschap, verklaarde.

De zwakheid van het partijleven uit zich in de onbeduidendheid van de gekozen mannen.

Hier en daar vindt men in de couranten wel pogingen van menschen die u iets goeds willen vertellen over Mac-Kinley, maar verder dan een anecdote van zijn jeugd brengen zij het niet; - als het goede komen moet, is het zwijgen.

Bryan wordt zelfs niet door zijn partijgenooten voor den geschikten candidaat gehouden. Hij bezit een soort van réclamewelsprekendheid, en daarmee heeft hij gereclameerd op tochten door de verschillende staten der Unie, maar niemand houdt hem voor een man die de zaken verstaat, en hij heeft geen raadsman bij zich, als Mac-Kinley hem in zijn vriend Hanna gevonden heeft.

Hier zijn dus wel de elementen bijeen voor een crisis: ongedurigheid, demoralisatie, gebrek aan persoonlijkheden.

De houding van het gezonder deel der democratische partij teekent de algemeene onbeslistheid. Zij willen tot September wachten om zich te verklaren voor een politiek. Met andere woorden, zij kunnen het niet met hun geweten (in politieken zin gesproken) overeenbrengen om den protectionistischen Mac-Kinley tot candidaat te nemen. Liefst zouden zij het zeker daarheen sturen dat noch Mac-Kinley, noch Bryan het noodige aantal stemmen op zich verkreeg, en dat de beslissing dan zou komen aan het huis van afgevaardigden van het congres - dat onder drie mag kiezen.

Hopen zij op die manier er nog hun eigen candidaat te brengen?
Mogelijk.

Er zijn nog veel mogelijkheden bij deze crisis.
Men moet zich niet laten meêsleepen door de opwinding van het oogenblik, en door de wijs waarop het oogenblik de problemen stelt.
Of zij Mac Kinley tot president krijgen dan wel Bryan, erg veel eer zullen de Vereenigde Staten ditmaal met hun president niet inleggen.
Maar het zwaartepunt der zaken ligt waarschijnlijk thans veel meer in de keuzen voor het huis van afgevaardigden van het congres dan in de presidentskeus. Want het is nu vooreerst niet te doen om wetten te maken, maar wel om slechte wetten tegen te houden, en daartoe is een van de deelen der regeering, al staat dat deel ook alleen, voldoende.
En er leeft in het Amerikaansche volk een taaiheid die mij doet meenen dat het deze crisis te boven zal komen.

Een storm, maar voorbijgaande, - en dan aan 't opbouwen, niet terugziende, maar vroolijk bij het nieuwe werk.
B*.

Egidius en de vreemdeling.

1.

Egidius ging door de nacht-stille straten.

In zijn hoofd het rumoerig gegons van betoogende stemmen, de nagalm van lach-vlagen, de herinnering aan vroolijke oogen in levendige gezichten. Alles plotseling verwonderlijk ver, na het dof dicht-klappen van die deur.

Opeens was hij niet meer één van velen, - hij was één alleen - tusschen twee rijen huizen - onder den hoogen hemel.

Nooit had hij dit verschil zóo hevig gevoeld. Heel anders werd hij in die weinige minuten, niet meer betoogend, niet meer lachend, maar stil met snel verflauwend terugdenken aan die anderen, of zij nu ook anders werden.

Als een vlam die opeens kwijnt, voelde hij het fel bewogene in zich bedaren en, zonder te weten hoe, dacht hij aan de kalmte van een zich effenende zee bij zomer-avond....

Om en boven hem niets dan rust onder het sterrengegetintel....

Een man stond naast hem, dien hij niet had hooren naderen.

Hij zag er vreemd uit, - 't was of hij juist daarom meende hem te herkennen.

De man zei niets, liep naast hem voort, zag op naar de sterren. Hun schijnsel glinsterde in zijn kinderlijk jonge oogen.

Uit welke herinnering staarden die oogen Egidius aan?.... Hij wist het niet.

De lippen van den vreemde bewogen zich even, zonder geluid.

Egidius. Wie zijt ge? Waar komt ge vandaan?

De vreemdeling zag even rond of hij iets zocht, dan strekte hij den arm omhoog, en het was Egidius of hij hem een groot vraagteeken zag beschrijven langs den hemel.

Egidius. Waar gaat ge heen?

De Vreemdeling. Hoe kan ik dat zeggen? Weet gij waar ge heen gaat?

Wat was er in die stem, dat Egidius deed ontroeren en deed weifelen? Toch antwoordde hij:

- Ik ga naar huis.

De Vreemdeling. Weet gij dat zeker? Hoe gelukkig dat gij het zeker weet!

Verwonderd zag Egidius hem aan.

De vreemdeling knielde, legde het hoofd op den grond en bleef eenige seconden zóo, of hij aandachtig luisterde. Hij wenkte Egidius met de hand stil te blijven staan.

Om hen beiden nacht-eenzaamheid. Bleeke sterren boven hen. Maneschijn in de straat. Wind-gesuis over de slapende huizen.

De vreemdeling stond op. Zijne oogen waren vochtig. Met zachte stem vraagde hij:

- Hebt gij niets gehoord?

Egidius. Neen.

De Vreemdeling. Ik moet altijd weer luisteren.... naar mijn moeder.

Egidius. Uw moeder?

De Vreemdeling. Zij vindt nog geen rust: zij vindt nog geen verzoening met hèm.

Hij wees omhoog en maakte een gebaar of hij sterren wilde verschuiven. Dan mismoedig:

- Maar wat weet gij daarvan?

Egidius. Ik zou graag meer daarvan weten en van u, en - van uw moeder.

De Vreemdeling. Van uw moeder?

Egidius. Zij is dood.

De Vreemdeling. Dood?.... Als dat kòn, - als dat kòn....

Egidius. Ik begrijp u niet.

De Vreemdeling. Begrijpt ge u zelf dan wel, als gij zegt dat uw moeder dood is?

Egidius zweeg. Het werd hem vreemd, of er iets in hem

veranderde. De bekende woorden kregen iets onbekends, hij wist nu niet meer wat ze beteekenden....

Zwijgend liepen zij naast elkaar verder. De voetstappen van den vreemdeling waren veel zachter, of hij bang was iets zeer te doen onder zijn tred.

Zoo kwamen zij aan een breede straat, waar aan de eene zijde het maanlicht stil leunde tegen de huizen.

De Vreemdeling. Zie dáar eens - wat is zij mooi! En zij kent haar eigen schoonheid: dat maakt haar zoo stil vergenoegd. Zij spiegelt zich nu in de breede vensters. Dat doet ze buiten ook, in de vijvers. Tusschen de donker fronsende gezichten der boomen lacht het hare uit de diepte de zwanen tegen, die niet moe worden naar haar te zien in de rust der lange nachten.... Zij is zoo bleek, zoo lief-geduldig, in haar eeuwige eenzaamheid. Zie - nu beeft ze van koude. Ik zal bij haar blijven.

Egidius. Ge blijft toch niet alleen in de straat vannacht?

De Vreemdeling. Niet alleen - en niet in de straat. Zij gaat met me.

Egidius. Ga mee naar mijn huis. Het wordt zoo koud. Ik zal een bed voor u laten spreiden.

De vreemdeling zag hem aan met verwonderde oogen.

- Zoudt gij den moed hebben mij te herbergen?.... Gij weet niet wat gij vraagt.

Dan reikte hij zijn witte hand tot afscheid.

Egidius. Waarom toch niet?

De Vreemdeling. Ik kan het niet zeggen dat gij het begrijpt. Ik zeg u alleen dat ik niet bukken kan.

Zij stonden voor een groot huis.

Egidius. Gij hoeft niet te bukken. Zie maar - de deur is hoog genoeg.

De vreemdeling schudde het hoofd. Zijn wonderlijke oogen staarden langs den maanlichten gevel en dan omhoog naar de sterren.

Egidius. Vaarwel dan. Ik had u graag geherbergd. Al ken ik u niet, het is me of ik u goed ken.

De Vreemdeling. Misschien....

Egidius. Zie ik u terug?

De Vreemdeling. Als ge dat werkelijk wilt. Maar ga nu slapen in uw huis. Zie mij niet meer aan. 't Zou ver-

drietig zijn voor u, zoo gij voeldet wat bukken is....

Hij zweeg.

Noode liet Egidius de koele hand los en zag hem zich verwijderen met zwevenden gang en hoorde het zacht geluid van voetstappen in de lange, stille straat.

2.

Het schijnsel der namiddag-zon werd opgekaatst door het witgeblakerde strand.

Egidius zette zich naast den vreemdeling neer op de helling van een duin.

Op zijn hand zat heel rustig een vlinder, - de licht-gele vleugels onbewegelijk tegen elkaar.

De Vreemdeling. Wees vooral stil - stoor hem niet.... Gij weet niet wat de rust is voor dit altijd-vliegende. Als gij hem stoort, is dit voorbij - en zijn tijd is kort.

Egidius. Waar hebt gij geslapen vannacht?

De Vreemdeling. Dat weet ik niet. Als ik niet meer tusschen menschen-woningen ben, is het overal hetzelfde.

Zijn oogen staarden eerst naar het zand voor zijn voeten. Dan gleden zijn blikken over het witte strand naar de zee, en over de deining naar den horizon.

- Daar is ze verdwenen, mijn lief gezelschap, vroeg in den ochtend. Als zij komt en als zij heengaat bloost zij. De bleeken blozen bij blijdschap en bij smart....

De vleugels van den vlinder begonnen te trillen. Het slanke zwarte lijfje bewoog zich even op en neer. Hij verzette driftig de witte pootjes, hief eensklaps zich op en fladderde weg.

De vreemdeling zag den vlinder na, die in grillige vlucht boven het duingroen wiegelde en dan zich als oploste in de van zon doortintelde lucht.

De Vreemdeling. Ziet gij wel dat zelfs dit bewegelijke onzichtbaar wordt in de groote rust?

Egidius. Ik heb aldoor aan u gedacht, aan uw eenzaam verder-gaan vannacht. Ik heb nu lang naar u gezocht.

De Vreemdeling. Hebt ge nu al naar mij gezocht, - naar mij verlangd na die eene ontmoeting?

Egidius knikte.

Een stip gleed langs den horizon.

De Vreemdeling. Zoo ge op dat schip waart daar ginds, zoudt ge dan ook hier komen om mij te zoeken?

Egidius. Dat zou ik toch niet kunnen.

De Vreemdeling. Dat kan de liefde wel.

Zij schuwt niet het gaan over de golven. Zij weet dat zij niet sterven kan. De oceaan is niet groot en diep genoeg om haar te bevatten. Zoo min als de aarde. Zelfs na een kruisdood blijft ze niet langer dan drie dagen begraven.

Arme liefde - zij moet leven: eeuwig.... en zoeken: eeuwig.... zoo goed als ik.

Egidius. Wat zoekt gij?

De vreemdeling had, peinzend, duinzand genomen in zijn hand, maar toen hij ze dichtkneep ontgleden haar aan alle zijden de fijne korrels.

De Vreemdeling. Dit is het antwoord.

Egidius. Ook dit antwoord begrijp ik niet.

De Vreemdeling. En als nu dit niet-begrijpen uw eenig geluk ware!.... Als het eenig geluk van den mensch eens bestond in het niet-begrijpen van de hand die het onhoudbare wil vasthouden, - zou ik dan zoo wreed zijn het te vernietigen?

Het was nu of hij met zijn blikken Egidius' grootte mat, langzaam, van het hoofd tot de voeten.

Dan zag hij weer naar de zee.

Het schip was achter den horizon verdwenen.

Het water lag als een donkergroene vloer glad onder den blauwen koepel. Geen wind. Doffe, zonnige rust als een warme wolk over alles heen.

Een trage, vermoeide branding sleepte half-machteloos lange geel-witte koorden van schuim over het zand.

Nu en dan haperde haar eentonig geruisch.

De Vreemdeling, wijzend: Ziet ge daar niets, achter de branding?

Egidius. Neen.

De Vreemdeling. Die zwarte streepen.

Egidius. Ja - nu zie ik ze.

De Vreemdeling. Waarom eerst nu? Het zijn dolfijnen. Er komt storm. Ze zijn opgedoken uit de diepte. In de diepte wordt de storm het eerst gevoeld.

Let op de meeuwen. Zij staroogen naar de dolfijnen. Ook zij weten het - zij komen naar het land. Zij zien scherper dan gij.

Wie vliegen zien scherp, en wat de oceaan-diepte omhoog stuwt voorspelt storm.

Dicht bij hen graasde een geit in het schrale duingras. Zij had het weinige groen weggevreten en liep nu blatend rond, steeds in denzelfden cirkel, en rukkend aan haar tuiertouw.

Een man kwam en verzette de ijzeren pen, waaraan het touw vast was.

Terstond hield de geit op met blaten en begon te grazen in een nieuwen kring.

Toen zij beiden dit hadden aangezien zei de vreemdeling tot Egidius:

- Hebt gij uw kring nog niet kaal gegraasd?

Egidius wist niet wat te antwoorden.

De Vreemdeling. De menschen blaten ook, maar weten veelal niet waarom. Als de man komt die het waagt hun pen te verzetten, dan bieden ze weerstand en blaten des te luider. Hadden ze maar het verstand van dit dier! Maar dat moet aangeboren zijn... en niet bedorven worden...

Dit ontstemde Egidius. Hij stond op om heen te gaan. De vreemdeling zag hem aan, glimlachend, stond dan ook op en ging met hem mee.

Bij de geit gekomen, streelde hij haar, legde dan de hand op Egidius' arm en zei:

- Wees niet ontstemd. Hebt gij er wel eens over gedacht waarom een dier belachelijk wordt of deernis wekt als men het aankleedt? En waarom een mensch deernis wekt of belachelijk wordt bij gebrek aan kleederen? En waarom een kind zoo jammerlijk huilt bij het verlaten van zijn naaktheid?

Zij stonden nu op den duinrand.

Egidius wendde zich om voor nog éen blik over de zee.

Uit den horizon waren rosse wolken opgestegen, roerloos stil hangend in verre verte: daartusschen een doorzicht naar een nog verder verschiet in blank licht.

Egidius bedwelmde zijn blikken in die heerlijkheid van gloed, die hem het scheiden moeilijk maakte.

Dan wendde hij zich om.

Hij zag den vreemdeling op zijn knieën liggen bij een klein meisje, een visscherskindje, dat eenige duinviolen vast geklemd hield in de roode vuist, en met wijd open oogen uitkeek over de kleurige zee.

De vreemdeling staarde in de groote vochtig-glinsterende oogen en streek met teeder gebaar een haarvlok weg van

het gele voorhoofd. Het kind liet het toe, of het hem niet opmerkte.

- Twee oneindigheden die elkaar met rustige vertrouwdheid aanzien. Zij herkennen elkander, sprak hij zacht.

Dan daalde hij met Egidius langs de schaduwzijde van het duin af naar het lage land.

Het was al schemerig, en zij liepen langs een water, blank liggend tusschen hoog riet, als een groote spiegel in grijsbruine lijst.

De vreemdeling bleef staan, nam een steen en wierp dien met kracht in den vijver.

Een plomp, - een staalkleurige spleet, - een opzwalping, - en donkere kringen, wijder, wijder, golfden over de oppervlakte, tot het oeverriet ritselde aan alle zijden en de pluimen bewogen.

De vreemdeling zag met strakken blik naar het water.

Egidius. Wat ziet ge? Waar wacht gij op?

Hij antwoordde niet, maar wees op iets glimmends, dat de donkere ring-ruggen voortdroegen naar den oever. Dan boog hij zich tusschen het riet en nam wat aangespoeld was.

Met een dooden visch in de hand kwam hij naar Egidius.

- Gij hebt den plomp gehoord, de opgolving van het water gezien. Dat was aan de oppervlakte, evenals het rietgeruisch. Maar ik speurde den steen na, doodend in de diepte. Ik hoorde den zucht van het stervende. Ik wachtte het doode. Er wordt geen steen geworpen in de stille diepte of hij doodt iets. Doch gij begrijpt dit eerst als een ander u het doode toont aan de oppervlakte. Ik weet niet of ik u benijden of beklagen moet.

Met vragende, meewarige oogen zag hij Egidius nog eenige seconden aan, dan reikte hij hem den visch, boog het hoofd als om zich te bezinnen, wendde zich om en ging met groote, zachte stappen heen.

In de verte glansde zijn blond hoofd als een vlek maanlicht tegen het donker-ruige duin.

Duistere eenzaamheid huifde om Egidius neer.

Wonderlijk droef bleef hij staan en zag naar het geglim van den witten visch in zijn hand.

3.

De volgende dagen zocht Egidius den vreemdeling vergeefs langs duin en strand.

Dan vond hij hem staan op de markt, midden in een menschen-groep, zijn hoofd boven de andere hoofden.

Hij hoorde hem spreken met luide stem:

- Wat weet gij van groot en hoog: gij lagen en kleinen!... Ziet ge die stip daar, hooger dan die witte wolk?

Honderd oogen zagen vergeefs omhoog. Alleen een jongen riep: ‘Ja daar - tegen het blauw,’ en wees naar iets, dat ook toen nog de anderen niet zagen.

De vreemdeling knikte hem toe.

- De jongsten zien het hoogste, omdat ze nog niet geleerd hebben te zien. Maar wat ook gij niet opmerkt is, dat die stip oogen heeft. Oogen als afgronden, die de zon willen verzwelgen. Vleugels ook, breed uitslaande, en grijpende klauwen heeft die stip. Als ik hem riep dan zoudt gij wegvluchten en wegschuilen van schrik. Want een konings-adelaar vliegt daar in hooge eenzaamheid.

Er was verbazing op de gezichten om hem heen.

- Weest gerust, ik zal hem niet roepen. Ik zal niet trachten hem te ontwijden. Nooit roep ik het hooge om af te dalen.

Gij allen zijt veilig voor hem, zoo veilig als voor den bliksemstraal, die u enkel dan treft, als ge eenzaam uitsteekt boven het vlakke land, die alleen tot afdalen verleid wordt door wat zich opspitst boven de aarde, en zich schaamt als hij het kleine op de markt heeft aangeraakt. Gij kent zijn schaamtelachen, het doet u bleek-worden in uw woningen.

Nu weet ge dat uw markt-leven u voor de aanraking van het hooge beveiligt.

Toen de menschen elkaar aanstootten en lachend aanzagen, de schouders ophalend, vervolgde hij spottend:

- Gij hebt gelijk. Lacht vooral en haalt de schouders op, als gij elkander aanziet. Gij allen zijt elkanders dwaze af-

spiegeling - zoudt ge dan niet lachen? Het is om het even of gij u zelf ziet of uw buurman.

Een herder kent elk zijner schapen, doch ik vraag u: Wie zou u kennen, den een uit den ander?

Men heeft tot u gezegd: ‘Bemint elkander!’ alsof ge dat niet vanzelf doet. Maar ik zeg u: Belacht elkander zoolang, tot gij den vreemdeling niet meer smaden zult, omdat gij in hem niet u zelf herkent. Haat en veracht elkander!

Er ging een gemompel om onder de menigte.

- Dag aan dag roept gij met veel misbaar om gelijkheid, maar ik zeg u: gij zijt gelijk. Dankt daar uwen God voor. Want hoe zoudt gij in ongelijkheid kunnen bestaan? Uw ongelijkheid is zelfbedrog en inbeelding. Wie werkelijk onder u een ongelijke is, hij wordt uitgestooten als een melaatsche.

Ziet: die jongen tracht drie knikkers te werpen in een kleinen kuil, en het gelukt hem maar zelden. Doch drie uwer werpt ieder in een kleinen kuil, zoo klit ge aan elkaar, gij aldaagsch volk!

Hij zweeg even en wischte zijn voorhoofd, of hij vermoeid werd. Dan met zachter stem:

- Ik wil niet toornig op u blijven.

Ik heb geschenken voor u meegebracht, als een bezoeker voor de kinderen van den man die hem herberg geeft. Zoo gij maar niet te klein blijkt voor dit speelgoed.

Hij toonde hun eenige ledige schelpen.

Een gelach steeg op.

- Waarom lacht gij toch? Zijt gij groot genoeg hiervoor? Zegt mij dan: Wat is het geheim van de schelp, waaruit het dier weg is?

Verbaasd zagen ze hem aan, dan elkander, maar er kwam geen antwoord.

Een oude gedoken vrouw stond dicht bij hem, met een knaapje. Het jongske strekte de hand uit naar de schelpen, en de vreemdeling bukte en gaf hem er een.

Met wijze aandachtige oogen bezag het kind de schelp en hield ze dan plotseling aan zijn oor.

De vreemdeling knikte hem toe en wees de anderen op hem.

- Hij is wijzer dan gij.

Dan tot de oude vrouw:

- Als gij nog dieper duikt, kunt ge misschien nog mèt hem luisteren.

Laat hèm vooral luisteren dag aan dag. En als hij grooter wordt en meent iets van het geheim dier schelp te verstaan, - hij houde het voor zich en brenge het niet op de markt, waar alles koopwaar is en loven en bieden, en duwen en dringen uit winstbejag.

Nooit geve hij zijn reine wijsheid onder dezen, want zij wordt onreine dwaasheid door het beduimelen der markthanden.

Het kind lachte stil vergenoegd, of het alleen was, met de schelp aan het oor.

- De tijd komt ook voor hem, dat het geruisch van het ledige hem doet schreien, zei de vreemdeling zacht, nu leunend tegen het hek van een standbeeld midden op het marktplein, en de moede oogen afwendend van de menigte, die pratend, met geschud van hoofden, uiteen-ging.

Egidius naderde hem.

De vreemdeling zag hem niet: 't was of zijn oogen naar binnen staarden.

Egidius aarzelend: Ik heb u gezocht.

De vreemdeling bleef zwijgen, maar zag hem nu aan.

Egidius. Zijt gij vermoeid van het spreken?

De Vreemdeling. Niet van het spreken. Is uw woning dichtbij?

Egidius. Ja.

't Was of een ander voor hem antwoordde, en het nu nog bevestiging noodig had. Hij herhaalde:

- Ja, dichtbij.

De Vreemdeling. Dan ga ik met u. Vandaag kan ik.

Hij wendde zich om en wees naar het standbeeld.

- Wie was die man?

Egidius. Een groot dichter.

De Vreemdeling. Hoe haten zij den ongelijke!

Egidius. Wat meent ge? Dit is een eere-blijk.

De Vreemdeling. Na zijn dood dag aan dag te pronk staan op de markt, tusschen wie hem nooit begrijpen....

Laat ons naar uw woning gaan, gauw!

Met haastigen tred ging hij naast Egidius voort, niet meer omziende.

4.

Egidius. Het zal mijn vrouw verheugen dat gij bij ons wilt komen. Zij verlangt er naar u te zien.

De Vreemdeling, als in gedachten: Uw vrouw?

Egidius. Ik heb mijn vrouw van u verteld.

De Vreemdeling. Uw vrouw?

Egidius. Ja. De vrouw die altijd bij mij is, ik bedoel met wie ik getrouwd ben. Begrijpt ge het nu?

De Vreemdeling. Jawel.... met wie gij getrouwd zijt. Trouwen, dat doen immers man en vrouw die elkaar liefhebben? Dan roepen zij anderen bij hen om dat elkaar te zeggen, - dan sluiten ze een huwelijk, niet waar?

Egidius. Ja... Soms... sluiten ook menschen die elkaar niet liefhebben, een huwelijk.

De Vreemdeling. Dat begrijp ik wel. Maar die elkaar lief hebben, doen het toch ook?

Egidius knikte, met het onaangenaam besef dat het altijd iets anders werd, als de vreemdeling dezelfde woorden sprak.

Zij waren genaderd tot een groot winkelvenster. De vreemdeling hield stil, ging voor de spiegelruit staan en zag met vragenden blik beurtelings naar Egidius en naar lange rijen kleurig geschilderde en beplakte blikken in hooge opstapeling.

Egidius. Dat zijn verduurzaamde levensmiddelen. Daar hebt ge groenten, jonge groenten, de etiket geeft aan van welke soort. Zij blijft daarin goed jarenlang. Alleen als het blik of het soldeersel verslijt, en er versche lucht bij zou komen....

De Vreemdeling. Nu?

Egidius. Natuurlijk, dan komt er gisting en bederf.

De Vreemdeling. Door vèrsche lucht?

Egidius. Zeker, als ze eenmaal in het blik daarvan afgesloten is.

De Vreemdeling, weer voortgaande, peinzend: Jawel. Dan blijft alles goed, met de etiket er op. Maar als het huwelijk verslijt....

Egidius, glimlachend in de rede vallend: Het soldeersel!

De Vreemdeling. Juist. Als dat verslijt, dan komt er versche lucht bij, en gisting en bederf. Arme jonge liefde....

Egidius. Groente.

De Vreemdeling. Ja.

5.

Zwijgend gingen zij nu een poos verder, tot een dooreenwarreling van onwelluidendheden hen deed opzien.

Loopend in het midden der straat kwam een oud man met een harmonica. Naast hem een jonge vrouw, grof-blozend, gemeen, haveloos. Op het achterhoofd van de man hing een vuile vilten hoed. Daaronder verwilderd wit haar.

Hij schoof langzaam voort met doorgezakte knieën. Met moeite lichtte hij de voeten iets op, en gebrekkig waren de bewegingen zijner gore, stramme handen aan de harmonica, die een armelijk schraal geluid uitkreunde. Zijn gezicht was als een masker met in mishandeling verwrongen, verstijfde trekken. De oogen nauwlijks zichtbaar, teruggeweken achter nauwe spleten. Van de uithoeken diepe inkervingen in waaiervorm over slapen en wangen. De bleeke lippen als de strak getrokken randen van een uitgebloede wond. Zij bewogen niet bij het uitzenden van een heesch, gebarsten geluid, willoos volgend den zaag-deun der ontstemde harmonica.

Hij beefde zoo, of hij elk oogenblik zou ineen zakken, maar bij iedere verflauwing van het geluid klonk een schelle waarschuwing uit den mond der vrouw, die rechts en links rondzag naar deuren en vensters, het bedelbakje in de hand.

Hoe doof voor alle geraas om hem heen, - voor het dreigend gesnerp der stem: ‘Voort, vader!’ schrikte de oude telkens op, en er kwam iets meer beweging in de slodderige broekspijpen en gerimpelde handen.

De harmonica kreunde dan wat luider, - de stem bleef dezelfde: heesch en krachteloos sleepte zij in zeurig gestumper achter de cadans van den straatdeun aan.

Egidius wierp een aalmoes in het bakje, maar de vreemdeling staarde zoo verbijsterd de vrouw aan, dat zij met een vloek doorging.

Zoo zagen zij den oude verder sukkelen in de lange straat, tusschen de onverschillig hem voorbijloopende menschen, nu en dan opzij geduwd, uitwijkend voor een voertuig, of door honden aangeblaft.

Egidius wilde nu naar huis.

De vreemdeling stond te star-oogen, ontsteld.

Plotseling bukte hij en betastte de straatkeien. Hij schudde het hoofd.

Dan zag hij naar de steile huizen-gevels of naar de groote witte wolken, als wanhopig.

Een paar kinderen liepen lachend voorbij, den ouden man achterna.

De vreemdeling sloeg de handen voor zijn ooren: een rimpel van pijn trilde langs zijn kaken.

Dan ging hij naast Egidius die hem wachtte.

De Vreemdeling. Hoe kan dat zijn?

Egidius. Het heeft u erg ontstemd.

De Vreemdeling. Hoe is het mogelijk!.... En uw stem klinkt nog als straks, en kalm als straks loopt gij naast me, nu dát langs ons is gegaan!....

Egidius. Wij zien dat zoo dikwijls. Wij zijn er aan gewend.

De Vreemdeling. Dat ge uw oogen niet uitgerukt hebt toen zij dit voor de eerste maal gezien hadden!.... Dat de steenen hard blijven, en de huizen onbewegelijk.... Dat de wolken niet schreien en de kinderen lachen!... Waar moet ik heen? - ik weet niet waar ik blijven zal!

Egidius. Gij ziet zoo bleek - uw handen beven - uw oogen zijn zoo vreemd.... Kom met mij naar mijn huis.

De vreemdeling scheen te overleggen in zich zelven.

Dan lei hij de hand op Egidius' arm, en vroeg metangstige stem:

- Is het donker bij u in huis?

Egidius. Neen. Mijn huis is licht en vroolijk.

De Vreemdeling. Altijd?

Er klonk teleurstelling in zijn stem.

Egidius. Wij kunnen het zoo donker maken als wij willen.

De Vreemdeling. Is het in de huizen der menschen zoo licht en zoo donker als zij zelf dat willen?

Egidius. Ja.

Maar nauwelijks had hij dit gezegd, of hij voelde een angst in zijn keel, en had niet den moed meer te zeggen.

De Vreemdeling. Dan ga ik met u mee, maar het moet er donker zijn.

Hij liet zijn hand zwaar drukken op Egidius' arm, of hij zeer moe was, ging met hem het huis binnen en liet zich naar een achterkamer brengen, waar Egidius hem een rustbank wees, de blinden sloot en hem in de duisternis alleen liet.

6.

Egidius was met zijn vrouw en hun kleinste kind in een andere kamer van zijn huis.

Hij had haar verteld van den vreemden man in het nu donkere vertrek, en onwillekeurig spraken zij zacht. Alleen het kind praatte en lachte luid tegen zijn speelpopje in onnoozele blijheid.

Er was iets heel anders in hun huis; zij voelden het, al zagen zij het niet.

De vrouw luisterde naar de zachte stem van den man of hij een toover-sprookje vertelde, en hij wist zelf niet meer of hij waarheid sprak.

Zoo hadden zij lang gezeten, toen zij zich verbaasden over het stil-zijn der twee jongens die in den tuin waren.

Zij stonden op om te gaan zien. Het kleine meisje bewoog zich driftig in haar stoel en strekte de handjes uit. De moeder nam het op den arm.

Zoo gingen zij de gang door, met het wonderlijke gevoel van iets vreemds in hun woning, aandachtig ziende naar die gesloten kamer.

Verbaasd bleven zij in de tuindeur staan.

Achter een breeden jasmijn-struik in vollen bloei zat de vreemdeling op het gras. De beide knaapjes stonden dicht bij hem en zagen hem aan. Egidius' doove moeder, op haar vast plekje in het priëel, staarde stil naar hem, den mond half open.

De Vreemdeling. Die handjes?.... Neen - die zijn niet te zien. Vraag het uw grootmoeder, of zij er ooit een gezien heeft in haar lange leven. Zij blijven onder het perk, en voor elke bloem die verdort, steken ze een andere naar boven.

- En als er een bloem geplukt wordt? vroeg een der jongens.

De Vreemdeling. Als gij er een plukt, laat de hand die los.

- Ik wil ze zien, riep de ander, greep een schopje en stak met het scherpe ijzer snel onder een meizoetje, de zwarte aarde boven spittend.

De vreemdeling schudde het hoofd. De oude vrouw in het

priëel ook. Zij zagen elkander aan, of zij elkander begrepen.

De vreemdeling nam de omgevallen bloem, lei ze op zijn hand, streelde den groenen stengel en bezag aandachtig de fijn-roze puntjes der witte blaadjes. De jongen keek teleurgesteld.

De Vreemdeling. Bemerkt ge nu wel hoe snel de hand zich terugtrekt? En dit teedere sterft nu ontijdig. Doe dit nooit meer. Vraag het maar aan die oude vrouw, of de schoonheid geofferd mag worden aan het zoeken naar den oorsprong.

De jongen. Ik begrijp u niet, en grootmoeder is doof.

De Vreemdeling. Daardoor juist verstaat zij vaak u beter dan de anderen.

De oude vrouw had alles aandachtig aangezien en knikte den vreemdeling toe.

Deze vervolgde:

- Zie ook nooit meer zoo teleurgesteld naar de zwarte aarde, als een bloem gevallen is door uw schuld. En geef deze aan uw broertje, die zonder schuld is.

Egidius ging nu in den tuin. Hij zag dat de deuren aan de buitenzij der kamer open stonden. Dan, den vreemdeling naderend:

- Zijt gij uitgerust?

Doch deze staarde langs hem heen.

Achter Egidius kwam, als aarzelend, zijn vrouw. Zij stond met het kind op den arm in den zonneschijn als in een verheerlijking. Beider haar was met denzelfden gloed doortinteld, en dezelfde violenoogen bloeiden in beider gezicht.

Ontroering beefde over het gelaat van den vreemdeling.

Hij deed een stap naar de jonge vrouw, bukte zich over de hand die zij hem toestak en kuste die eerbiedig. Zij hield de vingers van haar kindje terug, die het haar van den vreemdeling streelen wilden, terwijl hij zich boog.

Toen hij zich oprichtte schitterde in zijn oogen weer de jonge blijheid, en 't was of hij met ongeduldig gebaar de wolk wilde wegduwen, die op dit oogenblik de zon verduisterde.

Egidius bleef zwijgen, het kleine kind lachte, de grootmoeder knikte, de jongens zagen verwonderd toe...

De jonge vrouw staarde peinzend naar de hand. die zijn lippen hadden aangeraakt....

De Vreemdeling. Laat ik nu heengaan.

Egidius. Waarom nú?

De Vreemdeling. Dat gij dit heilige in uw huis hebt en niet krank wordt van verrukking!

Egidius. Ik heb een groot geluk in mijn huis. Een groote heerlijkheid: die moeder met dat kind. Maar - de gewoonte...

De Vreemdeling. Gij hebt gelijk. Die maakt alles even onschadelijk voor u: het schoone zoowel als het afschuwelijke.

Hij ging heen, de oude vrouw vertrouwelijk de hand reikend als een goede bekende, de jongens streelend over het hoofd, en dan groetend met een langen bewonderenden blik moeder en kind, of hij zijn oogen verzadigen wilde.

Tot Egidius, die hem vergezelde naar de deur:

- Hoe is het mogelijk dat ik klein en laag vond uw huis dat deze heerlijkheid kan bevatten?

Egidius. Kom hier dikwijls terug.

De Vreemdeling. Als ik niet bevreesd was...

Egidius. Waarvoor?

De Vreemdeling. Voor wat uw vrijgeleide is door het leven, wat uw geest bewaart voor krank worden - voor de gewoonte. Want deze zou mijn dood zijn.

Zoo ging hij heen. Bij het terugkeeren in den tuin zag Egidius zijn vrouw aan. Er was iets vreemds in haar gezicht, een trek van moeheid die hem bezorgd deed vragen. Maar zij klaagde niet, boog zich over het kind en kuste het met veel innigheid.

Egidius wist niet waarvoor hij huiverde.

7.

Weken gingen voorbij.

Egidius zag den vreemdeling niet meer en dacht weinig aan hem.

Zijn vrouw was ziek geworden.

Zij had niet geklaagd, maar de vreemde trek op haar gezicht, dien avond het eerst gezien, het geheimzinnige teeken door een onzichtbare hand erop gelijnd, werd duidelijker.

De oude vrouw zag nu en dan naar haar of zij dat teeken herkende.

Bleeker werd zij en moede.

De dokter gaf recepten als bezweringsformules. Maar het baatte niet: het noodlots-merk bleef.

Zij werd zieker, zwakker.

Voor iedereen werden de lijnen duidelijk, zóo duidelijk dat de enkelen die haar mochten bezoeken, ontroerden, starend in dat vermagerde gezicht, waarin schooner dan ooit de violenoogen bloeiden.

Het kindje mocht niet lang meer bij haar zijn; met matten glimlach zag zij het wegdragen naar een andere kamer.

Stil werd het om haar heen. In die stilte lag zij met ziekegeduld te kijken naar het langzaam voortsluipen van een zonnestraal over het behangsel, te luisteren naar de geluiden in het huis van ochtend tot avond, te wachten op den volgenden dag, en op het herstel dat niet komen zou.

Zij voelde dit wel, maar wachtte toch even geduldig op dat andere dat wel zou komen.

Vertroostend lei ze haar droge gloeiende hand in die van Egidius, als hij zat naast haar bed en haar met gedwongen opgewektheid toeknikte.

Dan, in den nacht, kreeg zij pijn, - beefde het bed van haar koortsrillingen, - legde zij de moede armen in benauwdheid boven haar hoofd op het kussen.

Als eindelijk de benauwdheid en de koorts en de pijn minder werden, als het vredig bleek gezicht van den dageraad

door het venster naar binnen staarde, dan sluimerden zij beiden in: Egidius op den stoel voor haar bed.

De zieke sliep dan den slaap der uitputting urenlang in de ochtendstilte.

Egidius ontwaakte, na korte sluimering. De zuster kwam binnen. De vraag op haar strak gezicht met de kalme oogen beantwoordde hij met schouderophalen.

Hij was huiverig.

Nog even boog hij zich over het bed, luisterend naar de ademhaling.

Dan ging hij de kamer uit, waar de nachtverschrikkingen nog om hem spookten.

Hij had het dommelig geluid van klokken gehoord, als zwakke galmen uit een heel ver land. Er kwam verlangen in hem naar de Zondag-stilte der velden.

Hij zocht haar.

De wind streelde hem met koele handen; de zon deed hem wèl met haar warm licht.

Hij liep over het smalle wegje tusschen de oprankende halmen: vertrouwelijk raakten de korenaren hem aan. Over het bedauwde weiland: het natte gras deed zijn schoenen glinsteren. Uit het riet steeg en uit het blauw daalde vogelgefluit.

En van alle zijden over het zomersch-zonnige veld zweefde aan dat zwak gegalm van kerkklokken, als een geroep uit het verre land.

Lang liep Egidius rond. De nacht-verschrikkingen verdwenen. Maar aldoor wist hij in zijn ziel de bleeke droefheid, met wie hij vertrouwd geraakt was, ook door de gewoonte...

Hij dacht opeens aan den vreemdeling, en toen hij in de stad terugkwam, vond hij hem zitten in het portaal van een kerk, op een steenen bank naast een blinden bedelaar.

Egidius wilde bij hem gaan, maar reeds stond hij op.

Egidius. Hoe vind ik u hier?

De Vreemdeling. Ik ben een menigte menschen gevolgd naar dit gebouw. Ik was daarbinnen.

Egidius. Hebt gij daar geluisterd naar wat er gesproken is?

De Vreemdeling. Ja. En toen de stem zweeg en de luisterenden weggingen, vond ik dezen wijzen man hier zitten.

Allen liepen hem voorbij, sommigen gaven hem een aalmoes, niet beseffend hoe rijk hij is. Ik ben bij hem gebleven.

Egidius. Wat hebt gij gehoord in de kerk?

De Vreemdeling. Ik heb den blinde hooren prijzen het zonnelicht.

Egidius. Ik bedoel daarbinnen.

De Vreemdeling. Ik heb den blinde hooren prijzen het zonnelicht.

Egidius, glimlachend: O ja - ik begrijp u.

De Vreemdeling. Waarom glimlacht ge, als ge mij begrijpt? Wie kan beter het licht prijzen dan de blinde? Wat heeft de mensch meer lief dan het voor hem ònzichtbare? En wat is welsprekender dan die liefde?... Doch wat scheelt u? Gij ziet somber voor u - uw oogen zijn moede.

Egidius. Ik heb verdriet.

De Vreemdeling. Spreek dan over de vreugde en prijs haar.

Egidius. Ik weet niets meer van vreugde. 't Is of ge mij bespot. Mijn vrouw is ten doode ziek... Zij zal sterven.

De vreemdeling zweeg en zag nadenkend voor zich. Dan, na een handdruk aan den blinde, die het hoofd bewoog en het gezicht naar hem wendde, of hij hem zag door de oogleden heen:

- Laat mij met u gaan naar uw zieke. Ik wil haar hooren over het leven, nu zij sterven gaat.

Egidius. Zij mag niet spreken; het is haar verboden.

De Vreemdeling. Wie kan de stervenden verbieden over het leven te spreken?... Ik ga met u.

8.

De zieke had de oogen wijd geopend.

Haar pijnen waren voorbij en haar benauwdheden.

Zij lag onbewegelijk.

Alleen een hand, was-wit op het dek, bewoog zich nu en dan onrustig, of ze iets zocht.

Even nog had de zieke Egidius aangezien, toen hij die hand streelend trachtte vast te houden.

Den vreemdeling ontwaarde zij niet meer. Geruischloos had hij weer zich neergezet aan de andere zijde der kamer en bleef naar haar staren.

Haar oogen deden Egidius denken aan die van dat kind op het duin, in vertrouwlijke bewondering turend naar de oneindige zee.

Weer zocht haar hand over het dek.

Er was een vreemde tegenstelling tusschen het rustig strakke gezicht en die onrustig zoekende hand.

Egidius liet haar de zijne ontmoeten. Even herkende en omklemde ze die, dan zocht ze weer verder.

De vreemdeling knikte, en zag aldoor naar haar met in zijn oogen de uitdrukking van aandachtig luisteren.

Een fijne blos, als een doorschijn, tintte haar wangen.

Haar andere hand kwam ook boven het dek, met de beweging van iets dat zich vrijmaakt.

De adem kreunde...

De beide handen zochten... zochten....

Egidius kuste de stervende op het voorhoofd. Een trilling beefde om de wenkbrauwen als een poging...

De handen ontmoetten en omklemden elkaar.

De trekken verstarden - het lichaam rekte zich.

De adem stokte...

Een zucht.

Iets vreemds in de stilte...

De handen lagen roerloos naast elkaar, deemoedig berustend in het niet-vinden, tevreden eindelijk in hun ledig zijn.

Egidius zag als door een nevel het zoo wonderlijk verkleurende gezicht op het kussen.

Ontroerd wendde hij zich af.

En dan ontwaarde hij, onhoorbaar stil genaderd, zijn moeder, luisterend met gebogen hoofd... Hij zag het beven van haar gerimpelde handen. Hij zag de bleeke zuster, rustig, met medelijdende oogen, tusschen zijn beide jongens, met schuwangstige blikken ziende naar de doode.

Den vreemdeling zag hij niet meer.

Hij voelde zich zoo zwak worden, wendde zich weer naar de doode, zakte op zijn knieën, vallend over het bed, met het gezicht op de kil en stil geworden handen.

Zoo bleef hij liggen.

Zijn moeder streelde zijn hoofd.

In de andere kamer lachte het kleine kind.

9.

Egidius zat bij de doode.

De kinderen waren uit het huis.

De oude vrouw kwam een enkele maal, de stilte niet storend, in de kamer, en ging weer heen.

De geruchten van buiten hoorde hij als uit verre verte...

De vreemdeling raakte zijn schouder aan. Hij voelde het bijna niet.

De Vreemdeling. Ziet gij wel dat zij nu nog mooier is dan dien avond buiten?...

Egidius kon niets antwoorden.

De Vreemdeling. Zie haar mond! De levenden denken dat de dooden het niet weten, - zie eens, of zij het beseft... Maar 't is haar nog te vreemd. Daarom is de mond zoo stroef, als van wie in onzekerheid wacht.

De zekerheid komt spoedig...

Verstaat gij mij?

Egidius knikte.

Toch waren die woorden hem als een ledig geluid.

De Vreemdeling. Zoodra zij mijn moeder kent.

Dan gaat het stroef-wachtende weg...

Gij hebt haar oogen dicht gedrukt?

Egidius trilde als van pijn.

De Vreemdeling. Omdat zij nog niet nalaten kon te zien. Spoedig kunt gij ze niet meer openen.

Vraag het aan wie dit beproefden, hoe onwillig de doode oogen worden om zich te openen.

De lippen niet ... Die openen zich weer vanzelf.

En beginnen te glimlachen met geglinster van witte tanden in het duister.

Ook zij zal glimlachen.

De levenden lachen luid. Zij overtuigen daardoor zichzelven dat zij lachen.

De dooden lachen stil. Zij zijn tevreden in rustige zekerheid.

O, als gij ze zien kondt, die millioenen, lachend hun grooten, eeuwigen, onhoorbaren lach in kinderlijke zekerheid!

Verstaat gij mij nog?

Egidius. Bijna niet.

De Vreemdeling. Is er iets tusschen ons?

Egidius. Iemand.

De Vreemdeling. Zeg mij wie het is.

Egidius. Ik ken haar niet.

De Vreemdeling. Zeg dan hoe zij is.

Egidius. Zij is donker. Anders niet dan donker - en groot... Ik heb haar lang zien komen...

De Vreemdeling. Van waar?

Het kostte Egidius moeite te spreken. Zijn stem haperde.

- Ik weet niet van waar... Van heel ver...

De Vreemdeling. Zeg mij toch alles.

Egidius. Als ik kan. Toen gij voor 't eerst hier bij mij waart en ik u zag en tegelijk mijn moeder en mijn kinderen en..

De Vreemdeling knikte.

Egidius. Toen was het mij of ik opeens uit een eng bestaan uitzicht kreeg naar een oneindigheid.

Van de nauwe cel was de deur plotseling wijd geopend: ik zag een oceaan van ruimte en licht. Dagen aan dagen zochten mijn oogen de verrukking van dat nieuwe.

En juist toen is zij gekomen. Van heel ver.

Aan den horizon zag ik haar... Eerst klein, maar huiveringwekkend als een noodlot tegen de helderheid.

Ik wist niet wat het was. Ik rilde voor het raadsel... Dat nader kwam... Dat grooter werd... Donkerder... Dreigender... Dat meer en meer van den oceaan voor mij onzichtbaar maakte.

Een voorschaduw gleed in mijn cel, sloop om mij heen, kroop tegen de wanden.

Dan kwam zij zelf, alles verdonkerend, hemel en horizon bedekkend.

De stemmen buiten verstomden, het licht verdween. Niets zag ik meer dan haar onzichtbaar aangezicht, niets hoorde ik meer dan haar stilte van bedreiging.

Nu staat zij daar - stom, breed, voor mijn eng verblijf.

Zij sluit de opening geheel af - met stil gebaar. Vol mysterie zijn de plooien van haar lang kleed.

In de duisternis kruip ik weg voor de schaduw-diepten achter het floers, die mij aanzien als oogen.

Alles is nu weg voor mij.
Ook gij zijt onzichtbaar geworden.
Uw stem is als een gefluister in den nevel.
Met de handen voor het gezicht bleef Egidius ineengedoken zitten.
De Vreemdeling. Zie haar aan.
Egidius. Ik kan niet.
De Vreemdeling. Gij kunt het. Want haar oogen zijn donker. Het duister kunt gij aanzien, niet het licht.
Egidius antwoordde niet meer.
De Vreemdeling. Het duister wijkt als gij het aanziet. Denk er aan dat het licht nog altijd u wacht. Dat het geluid van wie u liefhebben u wacht. Dat ik u wacht, aldoor - aan den rand van het onmetelijke...
Zijn stem klonk flauw en flauwer...
Zij verruischte.

Egidius zat nog onbewegelijk, uren...
Dan stond hij op en ging bij de doode.
Alles was nu zoo stil.
Hij zag naar de gesloten oogen. De witte wangen voelden als koude steen onder de streeling van zijn hand.
't Was hem of haar mond minder stroef werd, - of de lippen een weinig vaneen weken...
Met ontroering zag hij iets van tanden-glinstering... het ontluiken van den glimlach der dooden...

W.G. VAN NOUHUYS.

Nederland en de Berner Conventie.

I.

Ik heb wel eens op een kermis, midden in de lange rij van vermaak of leering biedende kramen, een enkele tent waargenomen die door het publiek halsstarrig werd voorbijgegaan. Wat ze te zien bood, was even merkwaardig als de rest; de ondernemer schreeuwde even hard als zijn concurrenten; de standplaats was niet minder gunstig. Toch stroomde het naar binnen bij den buurman en maar een hoogst enkele ging de ledige tent binnen. En waaraan het te wijten was, begreep eigenlijk niemand.

In zoo'n tent ben ik binnengegaan en nu ik eruit kom, voeg ik mijn stem bij die van de weinige aanprijzers. Ik weet niet of het veel zal helpen; misschien... ik sta op een gunstig hoekje, vanwaar ik allicht vroeger onverschilligen kan bereiken met mijn roep: Gaat dat zien en overtuigt u van de waarheid.

Het wordt inderdaad tijd weer eens luid te roepen dat ons land niet mag achterblijven bij de beschaafde staten van de wereld, waar het de onderlinge bescherming geldt van een zoo hoog-ideëel recht als de letterkundige eigendom. Het land dat onder de eerste behoord heeft, van waar uit de gedachten der treflijkste wijsgeeren zich over ons werelddeel hebben verspreid, behoort onder de laatste om aan de gedachten die van buiten komen, de bescherming te verleenen waarop zij recht hebben. Uit onze wetgeving hebben wij getracht en zijn wij nog altijd bezig de sporen - als van iets middeleeuwsch, iets verouderds waarover men zich schamen moet - te verwijderen van alles

wat naar een ‘vreemdelingenrecht’ zweemt. Wij begrijpen dat het niet aangaat den inboorling van een staat die in beschaving naast of boven ons staat, in rechtspositie achter te stellen bij den ingezetene. Het is waar, wat wij te zijnen behoeve doen, zijn meest *matters of commerce*: wij geven om voor onze landgenooten van anderen te verkrijgen. Maar de krachtige steun, van ons land uit aan de Conferenties voor het internationaal privaatrecht verleend (ook van regeeringswege), toont toch het bestaan aan van het besef, dat men hier in dit opzicht niet alleen met stoffelijk voordeel rekent; het besef, dat het goed is mede te werken tot den wereldvrede door met behoud der grenslijnen, de grensmuren te slechten.

Dat besef schijnt echter te eenenmale te ontbreken op één punt, ten aanzien waarvan het zich juist te sterker moest doen gevoelen omdat het een recht betreft, dat zeer klaarblijkelijk meer behoefte aan bescherming heeft dan eenig ander en waarvan bovendien wegens zijn cosmopolitisch karakter de bescherming zeer duidelijk een eisch en een behoefte van de beschaving is. Onze publieke meening en onze wetgeving hebben dit beginsel erkend door in de wet tot regeling van het auteursrecht den intellectueelen eigendom te handhaven zoo goed als elken anderen. Maar is daardoor de Nederlander tegen schending van zijn recht gevrijwaard, de vreemdeling vraagt nog altijd vruchteloos om bescherming. Hij is hier rechteloos; wij mogen hem bestelen als de raven - en wij doen het! En dit is te erger, waar men ons van alle kanten uitnoodigt en aanspoort er een eind aan te maken, nu zooveel andere staten het voorbeeld hebben gegeven.

Niettemin schijnt men er hier niet aan te denken dat voorbeeld te volgen. De meeste auteurs halen er de schouders voor op. De uitgevers en boekhandelaars verzetten er zich tegen. Een rechtsgeleerde als mr. J.D. Veegens raadt het in een paar woorden af.[1)] De volksvertegenwoordiging is er zoo weinig toe geneigd, dat zij herhaaldelijk haar goedkeuring, niet aan een internationale regeling, maar zelfs aan speciale tractaten heeft onthouden; Nederland heeft uiterst beperkte verdragen betreffende den waarborg van den letterkundigen eigendom

1) *Het auteursrecht volgens de Nederlandsche wetgeving* - door mr. J.D. Veegens. (Uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels. 's-Gravenhage, Gebr. Belinfante 1895.) Zie pag. 181.

gesloten met België, Frankrijk en... Spanje; niet met Duitschland, niet met Engeland. De regeering houdt zich harerzijds getrouw aan de openbare - absentie van meening.

Wil men een paar voorbeelden uit den laatsten tijd?

In September van het vorige jaar hield de *Association littéraire et artistique internationale* (in 1878 te Parijs onder eerevoorzitterschap van Victor Hugo gesticht) haar 17de congres te Dresden. De deelneming was bijzonder groot; de stemming zeer opgewekt. Ook een aantal landen, welker regeeringen nog niet tot de internationale Unie van Bern, het kind der vereeniging, toetraden, waren vertegenwoordigd. De afgevaardigden van kleine landen als Noorwegen en Denemarken spraken de stellige verwachting uit dat binnenkort de aansluiting hunner regeeringen bij de Unie van Bern zou volgen, het gold hier een vraagstuk van moraliteit, een eerequaestie. De afgevaardigde van een groot en 'achterlijk' land als Rusland verzocht het Congres slechts nog wat geduld te hebben, omdat er in de Russische wetgeving nog eerst leemten moesten worden aangevuld; over de aansluiting zelf heerschte volledige helderheid, ja, deze werd noodzakelijk en in het belang van de Russische schrijvers geacht. Toejuiching begroette deze verschillende mededeelingen. Daarop volgt in het verslag van den *Dresdner Anzeiger* (no. 267):

'In Abwesenheit des Berichterstatters für die Niederlande theilt der Herr Vorsitzende mit, dasz der Bericht leider nicht günstig laute; beim Lesen werden die Herren sich einer gewissen melancholischen Stimmung nicht erwehren können.'

Is het niet voldoende om een Nederlander melancholiek te maken ook zonder de lezing van het rapport? De conclusie luidde: 'Wat Nederland betreft, is er niets te doen dan betere tijden af te wachten en zich te wapenen met geduld.' Wat nog erger is, een Franschman die haar mededeelt, voegt er aan toe: 'dat Nederland (ten Congresse) de eenige natie geweest is welke niet de minste hoop heeft gegeven haar wetgeving maatregelen te zien aannemen, meer overeenkomstig den eerbied voor den eigendom.'

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat Nederland ook in Mei jl. ontbrak ter diplomatieke conferentie te Parijs, gehouden tot aanvulling en verbetering van de Conventie van Bern (*Union internationale pour la protection des oeuvres litté-*

raires et artistiques). Daarheen hadden dertien regeeringen gedelegeerden gezonden, terwijl zestien, die niet tot de Unie behoorden, er zich lieten vertegenwoordigen. De resultaten der besprekingen zijn niet openbaar gemaakt, de vergaderingen waren evenals die van de conferenties voor internationaal privaatrecht niet voor het publiek toegankelijk. Gewoonlijk worden dan na eenigen tijd korte processen-verbaal van het verhandelde uitgegeven; dit is tot nog toe echter niet geschied. Maar de Fransche bladen gaven toch al dadelijk enkele korte mededeelingen, waarvan de voornaamste zeker wel deze was: dat men naast de negen tot de Unie behoorende landen t.w.: België, Duitschland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Haïti, Italië, Spanje, Tunis en Zwitserland, en de vier later toegetredenen, waaronder Noorwegen, - de aansluiting van de z e s t i e n staten, die nog niet tot de Conventie behoorden en vertegenwoordigers naar deze conferentie gezonden hadden, als zeker beschouwde.

Bij die zestien was Nederland niet. Het had zich niet eens op hun voorbeeld *ad audiendum* laten vertegenwoordigen. En van ergernis over die ontstentenis bij auteurs of uitgevers in ons land, bleek zoo goed als niets.

De negen mogendheden, die in 1887 het in 1885 vastgestelde ontwerp teekenden, waren blijkens den considerans ‘gelijkelijk bezield van het verlangen om op doeltreffende en zoo eenvoudig mogelijke wijze de rechten van auteurs op hun letterkundige en artistieke werken te beschermen.’

Zij vereenigden zich te dien einde tot een internationalen Bond: de Unie van Bern, welks regelen zijn vastgesteld op 9 September 1886 en in werking getreden op 1 Januari 1888.

Het is onnoodig hier ter plaatse over den rechtsgrond der bescherming, aan auteurs van letter- en kunstwerken verleend, uit te weiden. Men is het daarover niet geheel eens, gelijk bij de voorbereidende werkzaamheden der Conventie o.a. duidelijk bleek uit de moeite die het kostte om een gepasten naam te bedenken. De theoretische zin der Duitsche gedelegeerden kon het niet van zich verkrijgen de ‘*propriété littéraire*’ der Franschen te aanvaarden. Dezen hechtten aan hun ‘*droits d'auteur*’ een beperkter beteekenis dan de Duitschers aan hun ‘*Urheberrecht*’, de Italianen aan hun ‘*diritti di autore*’, de Nederlanders aan hun ‘*auteursrecht*’. Voor het Engelsche ‘*copyright*’ eindelijk

was geen correspondeerende Fransche uitdrukking te vinden. Zoo kwam men er toe eenvoudig van ‘bescherming der rechten van auteurs’ te spreken. Hierin ontmoette men elkander; verstandiglijk liet men den rechtsgrond rusten, waar er geen welgeordende staat te vinden was die de bescherming zelve aan zijn auteurs en hun werken onthield.[1)]

Ook ons land verleent zoodanige bescherming welke laatstelijk geregeld is bij de wet van 28 Juni 1881 (Stbl. n°. 124) tot regeling van het auteursrecht. Het lijkt er niet naar dat deze wet alle belanghebbenden voldoet; sommige artikelen zijn te bindend, andere te beperkt; de redactie laat te wenschen over; men mist een definitie van het auteursrecht zelf; terwijl een regeling van het auteursrecht van werken van beeldende kunst ontbreekt. Niettemin kan men zeggen dat er tusschen onze auteurs-wetgeving en die van de meeste andere beschaafde landen geen principieel onderscheid bestaat; in hoofdzaak berusten de regelingen op dezelfde grondslagen. Onze auteurswet is niet van speciaal Nederlandschen aard, bij haar samenstelling werd voornamelijk de Duitsche gevolgd.

Het is licht te begrijpen dat het een heele stap is om van een nationale bescherming te komen tot een internationale. In deze richting kon aanvankelijk niet anders worden gewerkt dan door het sluiten van tractaten. Zoo heeft Nederland er drie, welke in hoofdzaak strekken tot het weren van nadruk, in zooverre zij de wetgeving der beide contracteerende landen op den nadruk van werken, in het andere land uitgegeven, toepasselijk verklaren. Het vertalingsrecht van den auteur wordt er zeer onvoldoende in gehandhaafd; slechts wordt hem een zekere bescherming verleend ten opzichte van de door hemzelven vervaardigde vertaling, maar tot andere strekt zich zijn recht niet uit.

Men gevoelt welke groote bezwaren er voor de auteurs aan dit tractaten-systeem verbonden zijn. Het ergste is wel dit, dat de bescherming in duur en omvang zich regelt naar de meest verschillende wetten en het dus grooten omslag en kosten veroorzaakt zich op de hoogte te stellen van de rechten, welke men nog of niet meer kan doen gelden. Eenheid ontbreekt

1) Een zeer heldere verklaring van het begrip van auteursrecht vindt men in het boven geciteerde werkje van mr. J.D. Veegens, blz. 50 en vv.

volslagen en vooral is dit met ons land het geval, dat altijd uiterst huiverig is geweest om zich door letterkundige verdragen te binden, zoodat het nu zelfs de *chinoiserie* vertoont van er een te bezitten met Spanje en niet met Engeland of Duitschland.

Het belang van een zooveel mogelijk uniforme regeling ligt dan ook voor de hand. Maar tevens, waar elk land zijn nationale wetgeving bezit, de bezwaren. Deze zijn inderdaad zoo gewichtig, dat men de Unie van Bern niet tot stand heeft kunnen brengen dan door een aanhoudend schipperen, een voortdurend rekening houden met de regelen, door deze of gene nationale wetgeving gesteld. Neemt men dit alles in aanmerking, dan is de arbeid der gedelegeerden ter Conventie des te eerbiedwaardiger. Bijna op alle punten heeft men moeten transigeeren, maar bijna overal werd een bevredigend accoord getroffen.

De Unie van Bern stelt dus een a l g e m e e n m i n i m u m van bescherming vast, dat de auteurs van letterkundige en artistieke werken in de landen welke zij omvat, zullen genieten. Het blijft aan elk der contracteerende landen vrij die bescherming door tractaten met elkander of met andere landen uit te breiden of anders te regelen, slechts niet haar te beperken. Dit minimum is allereerst geregeld in art. 2 van de Unie. Het ware wenschelijk geweest dat de Conventie te dezen opzichte materieel recht had kunnen scheppen, d.w.z. den duur en omvang van het auteursrecht in alle contracteerende landen eenvormig had kunnen vaststellen. Men heeft het echter met de onderlinge overeenstemming niet verder kunnen brengen, dan tot de bepaling dat ‘de tot een der landen van den Bond behoorende auteurs enz. in de andere landen voor hun werken, hetzij uitgegeven (*publiées*, in onze wet: “door den druk gemeen gemaakt”) in een dezer landen, hetzij niet uitgegeven, de rechten genieten, welke de onderscheiden wetten den inlandschen auteurs thans verleenen of nog verleenen zullen.’ Men heeft zich slechts stiptelijk aan de voorwaarden en formaliteiten van zijn eigen wet te houden en men geniet overal de bescherming der vreemde wet, met dien verstande evenwel dat ‘het genot der (gewaarborgde) rechten in de andere landen den duur der bescherming in het land van oorsprong (het land waartoe de auteur behoort) niet kan overtreffen.’

Ziehier den hoed, dien men heeft moeten gebruiken om de

meesten der onderhandelaars onder te vangen. Er is hier maar in zeer bescheiden zin sprake van internationale wetgeving; de Conventie steunt feitelijk op zooveel wetgevingen als er contracteerende landen zijn. Door tot haar toe te treden doet een land eigenlijk niets anders dan op één slag tractaten sluiten met al de landen, welke tot haar behooren. Dit is ontegenzeggelijk veel eenvoudiger dan het aangaan van afzonderlijke verdragen, een voor een, maar het neemt het bezwaar niet weg dat de rechten welke men in beide gevallen kan doen gelden, in de verschillende landen in duur en omvang verschillend zijn. Het eenige wat men door enkel zijn eigen nationale wet na te slaan kan te weten komen, is het maximum van de rechten die men in de andere landen kan doen gelden; want deze kunnen het nationale maximum nooit overschrijden. Hoeveel minder men evenwel in het eene, hoeveel korter men in het andere land beschermd wordt - om dat te weten, dient men de wetten van het eene en het andere land te bestudeeren.

Het is niet rondom dit artikel van de Conventie dat de groote strijd of voor niet tot de Unie behoorende landen, voor Nederland inzonderheid, toetreding wenschelijk is, moet worden uitgevochten. Het is duidelijk - en het ligt in den geest van den tijd dit algemeen te erkennen - dat het niet aangaat buitenlandschen auteurs de bescherming te onthouden, welke men den eigen auteurs verleent. Ook ons land heeft dit in beginsel erkend door het sluiten van de drie genoemde tractaten en dat het er niet meer heeft aangegaan, ligt eenvoudig hieraan, dat het eigenbelang van het kleine Nederland de gebiedende noodzakelijkheid ervan niet dadelijk aantoonde en het dus toenadering weigerde, zoodra het maar eenigszins kon vreezen dat het voordeel aan de zijde van den anderen contractant overwegend kon zijn. Van die vrees is bv. de niet-bekrachtiging van het tractaat met Duitschland in 1884 het gevolg geweest. Voor nadruk van Nederlandsche geschriften of opvoering van tooneelwerken in den vreemde, bestaat inderdaad geen ernstig gevaar, tenzij indien de nadruk voor verspreiding in Nederland bestemd ware en dan wordt zij door onze eigen wet verboden.

Ons land verkeert - dit zij ter verontschuldiging van zijn v r o e g e r e laksheid gezegd - in een andere stelling dan Frankrijk, welks literatuur zich over de geheele wereld ver-

spreidt. Dat dit land zich steeds aan de spits der bescherming van den literairen eigendom gesteld heeft, verdient dan ook waardeering, maar niet die luidruchtige bewondering welke het bij vele, vooral Fransche, schrijvers heeft gewekt. De edelmoedigheid, waarmee het de rechten van buitenlandsche auteurs beschermde zelfs vóór het nog in de landen waartoe deze behoorden, gelijke rechten voor zijn eigen ingezetenen had verkregen, had stellig voor een groot deel haar ontstaan te danken aan de gegronde hoop dat men het op den duur ook daar dezelfde rechten niet zou onthouden, bij welker erkenning het méér dan eenig ander belang had. Zoo ziet men dan ook dat zelfs Nederland, welks lust tot medewerking zeker minimaal mag heeten, onder de drie rijken waarmee het tractaten heeft gesloten, aan Frankrijk de eerste plaats gegund heeft.

Het beginsel van art. 2 der Berner Conventie is, gelijk ik zeide, door ons land erkend. Toetreding zou, wat dit artikel betreft, in den hier te lande heerschenden toestand geen andere verandering brengen dan dat nu ook aan Duitsche, Engelsche, Italiaansche en andere auteurs werd verleend wat sinds tientallen van jaren aan Fransche, Belgische en Spaansche schrijvers is toegestaan. Voor werken van beeldende kunst zou voorts eerst dan een bescherming in het leven geroepen worden, wanneer een Nederlandsche wet haar ook aan onze eigen artisten verzekerde; en over de noodzakelijkheid van zulk een wet bestaat ten onzent weinig verschil van meening. De goede gewoonten onzer muzikale wereld tegenover het buitenland eindelijk zijn reeds nu, zonder wettelijken dwang (behoudens enkele uitzonderingen van betrekkelijk geringe beteekenis), in overeenstemming met de bepaling van dit artikel. In zóóverre dus kan geen Nederlander, die bescherming van het auteursrecht iets natuurlijks acht, tegen de Conventie bezwaar koesteren. Wij zouden er geen nadeel onder lijden en ons voordeel zou op zijn allerminst bestaan in het bewustzijn, dat de vreemde auteurs ten onzent niet meer als rechtlooze barbaren beschouwd werden; hetgeen voor een beschaafden staat toch ook iets waard is.

Wat Nederland, nadat het tot de eerste toebereidselen der Unie van Bern in 1884 zijn medewerking had verleend, van verdere vertegenwoordiging heeft doen afzien; wat het ook dit

jaar bewoog aan de roepstem uit Parijs geen gehoor te geven; wat een aanzienlijk deel der Nederlandsche uitgevers en boekhandelaars de vraag of aansluiting gewenscht is, ontkennend deed beantwoorden en nog altijd zooveel verstandige menschen aanleiding geeft haar te beschouwen als een dubium, ten aanzien waarvan onthouding geraden is: dat is het eenige beginsel, door de Unie in art. 5 tot materieel recht verheven: de internationale regeling van het uitsluitend recht van vertaling.

Het eerste lid van art. 5 (de overige alinea's bevatten voorschriften van formeelen aard) luidt als volgt:

'De tot een der landen van de Unie behoorende auteurs, of hun rechtverkrijgenden, genieten in de andere landen het uitsluitend recht om vertalingen uit te geven of te machtigen tot het uitgeven van vertalingen hunner werken en dat gedurende een tijdsverloop van tien jaren na de uitgave van het oorspronkelijke werk in een van de landen der Unie.'

De Conventie van Bern erkent en beschermt het uitsluitend vertalingsrecht van den auteur. En alweder kunnen ook in dit opzicht tegen haar geen principieele bezwaren bestaan bij staten welke in hun eigen wetten dat vertalingsrecht evenzeer beschermen. Nederland nu doet dit in art. 5 van zijn wet op het auteursrecht.

Op de uitwerking van het beginsel dus, niet op het beginsel zelf, stuit onze aansluiting bij de Berner Conventie af. Inderdaad is het vertalingsrecht in art. 5 der Conventie geheel anders, veel eenvoudiger en onbekrompener, geregeld dan in art. 5 onzer auteurswet. Het uitsluitende vertalingsrecht bestaat ten onzent vijf jaar, nadat een bewijs van ontvangst van een exemplaar der vertaling van wege het departement van justitie is afgegeven. Hier is dus alvast een verschil in duur. Maar daarnevens bevat onze wet de bepaling dat de auteur, die zich bij de uitgave van zijn werk het uitsluitende vertalingsrecht wil voorbehouden, daarvan melding moet maken op het titelblad dier uitgave en bovendien... zijn vertaling binnen drie jaren na de oorspronkelijke uitgave 'door den druk gemeen' moet maken. De strekking van dit voorschrift is den auteur te beletten zich het uitsluitend recht tot vertalen maar vast voor te behouden, zonder de vertaling

werkelijk te laten volgen. Die angst heeft ons het krenterigste artikel van de Duitsche auteurswet doen overnemen, waarvan dìt het gevolg is: Of de auteur, die zich het vertalingsrecht op het titelblad voorbehoudt, laat werkelijk binnen drie jaar de vertaling volgen - en in dat geval duurt de bescherming 5 jaar daarna, dus hoogstens 8 jaar. Of hij laat de vertaling achterwege - en in dat geval duurt de bescherming tòch 3 jaar. In plaats daarvan had men royaalweg een vasten termijn van bescherming kunnen bepalen en niet den schrijver die werkelijk vertalen wil, moeten dwingen dit binnen drie jaar te doen. Gelukkig echter vindt het artikel ten onzent zelden toepassing, aangezien er betrekkelijk weinig Nederlandsche werken in vreemde talen overgezet en hier uitgegeven worden.

Deze beperkingen nemen echter niet weg dat Nederland het beginsel van een uitsluitend vertalingsrecht heeft erkend. Het is alleen maar: men wil den vreemdeling nog niet toekennen wat men den landgenoot niet onthoudt - en men wil het hem niet toekennen in zoo ruime mate als de Conventie het doet.

Dit laatste vooral kwam treffend uit in het advies, in Augustus 1894 door een commissie uit de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels uitgebracht over de vraag of toetreding van Nederland tot de Berner Conventie ‘uit een oogpunt van billijkheid en welbegrepen handelsbelang’ wenschelijk zou zijn. De meerderheid dier commissie (drie van de vijf leden) beantwoordde de vraag bevestigend, hetgeen zeker toejuiching verdient, niet alleen om de uitnemende wijze waarop de conclusie door haar was toegelicht, maar ook omdat hier een onderzoek was ingesteld mede in de richting van het ‘welbegrepen handelsbelang’, hetwelk niet ter volledige beoordeeling van den niet-handelsman staat. Evenwel - die dappere meerderheid, die straks op haar beurt in de vergadering van 14 Augustus de nederlaag zou lijden, was voorde consequentie van haar meening teruggedeinsd. Zij ‘zag niet voorbij, dat eene tienjarige bescherming van het vertalingsrecht, - terwijl onze wet dat recht slechts vijf jaren waarborgt, - eene belemmerende bepaling is’ en in stede van nu te betoogen dat, indien ons land tot het concert der mogendheden toetrad, zich daarnaar natuurlijk ook het mindere, het voorschrift onzer wet, zou moeten wijzigen, adviseerde zij tot toetreding onder beding

dat ‘die belemmering uit den weg geruimd en de beschermingstermijn bij uitzondering voor Nederland tot vijf jaren teruggebracht zou worden.’ Was dat onmogelijk, dan hield zij zich liever aan het stelsel van afzonderlijke tractaten.

En het was onmogelijk - gelijk men bij een weinig meer studie van de geschiedenis en de voorbereiding van de Conventie had kunnen gewaar worden. Immers, deze stelt het m i n i m u m van bescherming vast, waarover de contracteerende staten het eens zijn kunnen worden. Hoe kon men dan verwachten dat ter wille van een zeer kleine, en bovendien reeds jaren lang weerbarstige, mogendheid als de onze dat minimum nog bij uitzonderings-clausule zou worden beperkt? De Commissie nam met de eene hand terug wat zij met de andere aanbood; zij verklaarde zich bereid tot het aangaan eener verbintenis onder onmogelijke voorwaarde.

Ik acht het niet noodig nog eens de tallooze argumenten bijeen te rakelen welke voor een zoo ruim mogelijke aansluiting bij een internationale regeling van het vertaalrecht i n h e t a l g e m e e n pleiten. Zij hangen nauw samen met alles wat voor de internationale bescherming van het auteursrecht kan worden aangevoerd. Men vindt ze in de commentaren van Soldan en Nicolau; in de handelingen der verscheidene congressen van de *Association internationale*; in het handige en actueele proefschrift van mr. J.G. Robbers Jr.[1)], welks tweede deel aan opmerkingen en beschouwingen over het internationaal auteursrecht gewijd is Ik kan, wat die ‘algemeene’, dat is: niet s p e c i a a l voor Nederland geldende, argumenten betreft, volstaan met de vermelding van een warm pleidooi van Emile Zola dat nog onlangs, den 25^{en} April, in den *Figaro* een plaats vond, en waarin ze bijna allen in aangenamen vorm zijn weergegeven.

De in Europa en de Vereenigde Staten meest gelezen schrijver van Frankrijk verheft in het boulevard-blad nog eens zijn stem voor het wettige loon dat den schrijver toekomt voor den arbeid van zijn geest, voor de ‘redenen van wederzijdsche belangen, die van waardigheid en van gerechtigheid’, welke men moet doen klinken ‘om naar zich te doen luisteren de naburige volken die, zij het in hun naïveteit, altijd maar door het ge-

1) *Het auteursrecht*. Opmerkingen en beschouwingen. - Amsterdam 1896.

makkelijke stelsel blijven toepassen *de prendre leur bien où ils le trouvent*.' Hij noemt de letterkundige Conventie 'een eersten band van broederschap tusschen de volkeren.' Uit eigen ervaring sprekende, verhaalt hij hoe veertien uitgaven (vertalingen) van zijn *Débâcle*, door verschillende dagbladen geplaatst, tegelijkertijd in Rusland verschenen. 'Elken morgen, zoodra het feuilleton te Parijs verkrijgbaar was gesteld, werd het door vertalers haastig overgezet en per post van denzelfden avond verzonden. Vandaar allerlei onaangename gevolgen: vooreerst afgeroffelde, schandelijke, een literaire natie onwaardige vertalingen; vervolgens, een dusdanige versnippering van geldelijk belang dat geen enkel blad werkelijk voordeel had van de primeur; eindelijk, een soort van opkooperij die zeer nadeelig was voor de nationale werken.' Het schijnt wel mooi, zoo eindigt Zola, een kunstwerk te beschouwen als gemeengoed, als het gezang van een vogel, welks muziek men opvaugt en meeneemt in de ooren of als de geur van de wilde bloem, u door een koeltje ten geschenke gegeven. 'En wat mij persoonlijk betreft, het is mij wèl dat men ons in het geheel niet beschermt. Maar dan verlang ik ook dat men aan de tegenwoordige kapitalistische maatschappij de collectivistische van Guesde of de anarchistische van Jean Grave tot opvolgster geve.... Nu het begrip van een Maecenas die den schrijver onderhoudt, opdat deze voortbrenge, als aristocratisch aan kant gedaan is, nu blijft er niets anders over dan dit: den letterkundigen arbeid gelijk te stellen met elken anderen, zoodat hij den arbeider naar recht en billijkheid doe leven en dus ook een eigendom doe ontstaan welken de wet moet beschermen, zoo goed als allen eigendom. Er is arbeid, er is voortbrengsel daaruit ontstaan, en niemand mag hierover beschikken zonder toestemming van den voortbrenger, op straffe van inbreuk te maken op de wet van universeele eerlijkheid, die verbiedt aan een ander te ontnemen wat hij weigert te geven.'

Het lange citaat zij mij ten goede gehouden; het artikel van Zola is het kernachtigste en het jongst verschenen pleit voor bescherming van den letterkundigen eigendom over de geheele beschaafde wereld. Tegen het beginsel valt dan ook zoo goed als niets in te brengen. Slachtoffers van een ergerlijke spraakverwarring hebben getracht het aan te tasten met de bewering dat het in strijd zou zijn met de gezonde begrippen

van vrijhandel. Maar het is klaar als de dag, dat van protectie aan een tak van handel of nijverheid, aan de totale massa van zeker product binnen zekere territoriale grenzen verleend, hier geen spoor aanwezig is. Het geldt hier slechts de bescherming van het individueele recht - het moge dan juridische eigendom zijn of niet -; e r k e n n i n g , s a n c t i e van het recht van een persoon op een zaak, welke het voortbrengsel is van zijn geestesarbeid.

Op welke gronden wijst dan Nederland de toepassing van dat beginsel op vreemdelingen van de hand - zoo hardnekkig dat zelfs in de weinige tractaten die het sloot, de toekenning van exclusief vertalingsrecht aan buitenlanders ontbreekt?

Zooals ik boven mededeelde, was er in de commissie, door de Vereeniging tot bevordering des boekhandels benoemd om te adviseeren over de vraag of aansluiting van Nederland bij de Berner Conventie gewenscht is, een minderheid welke rondweg ontkennend antwoordde. Haar meening nu werd door de vergadering der Vereeniging in welke het advies werd uitgebracht, zoo goed gemotiveerd geacht, dat men haar gelijk gaf en de conclusie van het rapport met 66 tegen 26 stemmen verwierp.

Ik wil niet nagaan - en kan niet geheel beoordeelen - of het verschil niet geringer, ja of de uitslag niet anders ware geweest, indien men de namen der boekverkoopers en uitgevers die aan beide zijden aan de stemming deelnamen, tegen elkander had kunnen wegen in plaats van ze te tellen. Erkend moet worden dat een meerderheid van 40 stemmen iets beteekent. En ik vrees dat deze uitslag zeer nadeelig werkt en werken zal op den lust van deze en volgende regeeringen om de noodige stappen tot aansluiting bij de Unie te doen. Ook zijn van de weinigen, die in het onderwerp belang stellen, reeds sommigen na het lot, aan het advies der commissie tebeurtgevallen, de onthouding van Nederland gaan beschouwen als een *matter settled*, waaromtrent men het de regeering nu verder maar niet lastig meer moet maken.

De uitslag der stemming legt gewicht in de schaal. Moeilijk zal de aansluiting van Nederland tegen den wil van de Nederlandsche uitgevers en boekhandelaars in kunnen worden doorgedreven. Maar ik wanhoop niet aan het verder door-

dringen van de beginselen van rechtvaardigheid en zedelijkheid ook in dezen kring[1]. En vooral hoop ik op een nauwere aaneensluiting, gevolgd door gemeenschappelijke actie, van de schrijvers zelf, wier waardigheid en belang medebrengt dat Nederland zijn isolement prijs geve. In afwachting van een nieuwe vereeniging onzer jongere auteurs, zou de Leidsche Maatschappij van Letterkunde misschien reeds in dien geest werkzaam kunnen zijn. In elk geval is het punt aan de orde te stellen op een onzer letterkundige Congressen.

Aan de letterkundigen behoort de beslissing! O, ik weet wel dat wij daar in ons goede land nog een heel eind van verwijderd zijn. Het is hier meestal niet de uitgever die bij den schrijver aankomt met het verzoek diens werk te mogen doen verschijnen. De man van het Woord moet maar al te vaak met het zoolang gedragen, in zooveel smart gebaarde kind van zijn geest rondgaan om een onderkomen. Heeft hij dit gevonden, hoe dikwijls nog kijkt niemand naar zijn werk om. Hoe ergerde het mij en hoeveel pijn deed het mij nog onlangs, toen een jong schrijver, wiens eersteling kort geleden door de critici van de oude en van de jonge generatie evenzeer met lof en eer was ontvangen, mij met een cynisch lachje vertelde dat er vier maanden na de verschijning van zijn werk al h o n d e r d exemplaren van verkocht waren! Uit die droeve werkelijkheid blijkt zeker dat men ook de uitgevers niet hard mag vallen. De opvatting echter dat met hun beslissing de zaak in het hoogste ressort berecht zou zijn, moet weg. De auteurs zijn het die den Hoogen Raad van letterkunde moeten vormen. Aan hen staat het te beslechten of hun land zich niet vernedert, door hun broeders in den vreemde vogelvrij te laten, waar het henzelf beschermt - en of zij hun kunst

1) Ik mag hier niet verzwijgen dat de Vereeniging voor den Boekhandel zelve een regeling van het vertalingsrecht in het leven heeft geroepen, welke echter, zooals van zelf spreekt, slechts bindend is voor haar leden. Hieruit valt af te leiden dat ook zij het nadeel en het onrecht van de bestaande bandeloosheid heeft gevoeld. Dat de getroffen regeling evenwel geheel onvoldoende is, bewijst het oordeel, door de meerderheid der genoemde commissie over haar uitgesproken. Het luidt als volgt:
‘Van het vertalingsrecht, zooals dat door de Vereeniging geregeld en voor hare leden tot wet gemaakt is, zal een groot gedeelte op den duur niet kunnen blijven bestaan; waarschijnlijk zelfs zal het in de naaste toekomst geheel prijs gegeven moeten worden. Met verschillende voorbeelden kan worden aangetoond, dat de tegenwoordige toestand onhoudbaar is’.

nog langer mogen laten bedelven onder dien verstikkenden berg van vertaald ontuig, dat, als het niet door speculanten om niet van overal uit den vreemde naar hier kon worden gesleept, van zelf van onze markt zou verdwijnen.

Maar de kunst heeft tot nog toe gezwegen en de handel heeft gesproken. Met zijn bezwaren moet rekening worden gehouden.

Aanzienlijke materieele schade - zoo meende de groote meerderheid van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels - zou van onze aansluiting bij de Unie van Bern het gevolg zijn. Betaling van honorarium om het vertalingsrecht van buitenlandsche auteurs te verkrijgen, zou dezen bv. bij niet inwilliging van te hoog gestelde eischen, in staat stellen zelf in Nederland als uitgevers op te treden. Die eischen zouden meestal te hoog zijn. De daaruit voortvloeiende vermindering van het aantal vertalingen dat in ons land verschijnt, zou kwijning en verval van den boekhandel met zich sleepen en schade toebrengen aan vertalers, papierfabrikanten, boek- en steendrukkers, boekbinders, lettergieters enz. Ook zouden uitgevers van Nederlandsche wetenschappelijke werken het vertalingsrecht van concurreerende buitenlandsche werken opkoopen om er geen gebruik van te maken en zoo de voordeelen der eigen uitgave ongestoord te blijven genieten.

Ziedaar de voornaamste handelsbezwaren. Reeds de specieuse onderscheidingen, waarin men bij deze opsomming die voor een principieele bestrijding moet gelden, getreden is, duiden op een bij uitstek enghartige beschouwing van de quaestie. Van haar hooge beteekenis voor internationale verhoudingen, voor kunst en literatuur schijnt men geen begrip te hebben gehad.

Ik kan mij van de taak eener breede beantwoording ontslagen rekenen door mr. Robbers - de zoon van een onzer eerste uitgevers - wiens bekwame critiek in zijn bovenvermeld proefschrift (pag. 97-105) niet veel van de bedenkingen des boekhandels overeind heeft gelaten. Slechts wensch ik mijn opmerkingen, welke indirect ook de handelsbezwaren zullen treffen, tegen de Vereeniging te richten, waar zij bij haar bestrijding het industrieel terrein verlaat en de wenschelijkheid van Nederland's aansluiting bij de Unie van Bern ook om redenen van anderen aard in twijfel trekt.

De vrije en onbelemmerde bevoegdheid om te vertalen, zegt zij, is voor Nederland onmisbaar, omdat er een aantal vakken van wetenschap en kunst zijn, waarin Nederland zelfs geen enkelen auteur kan aanwijzen en dus gedwongen is zich te wenden tot de vele nieuwe boeken op elk gebied die jaarlijks in het buitenland het licht zien. De lange reeks van vertalingen, welke ieder jaar in Nederland verschijnen, bewijst die behoefte; kan daaraan niet worden voldaan, dan staat het misschien zelfs te vreezen dat de uitgevers geheel onbekwame Nederlanders tot schrijven zullen uitnoodigen. Daartegenover staat dat het belang van een uitsluitend en dus verhandelbaar vertalingsrecht voor vreemde auteurs wat ons land betreft niet groot zou zijn, wegens de beperktheid der Nederlandsche oplagen in vergelijking met de oorspronkelijke. En onze eigen auteurs zouden er ook niet veel bij winnen; behalve ‘Couperus en anderen’ immers worden zij niet vertaald: ‘de belangstelling in Nederlandsche litteratuur is zoo gering, dat men zich te dien opzichte geene illusiën maken mag.’

Ik zou willen vragen: Stelt men zich werkelijk voor, dat Nederland door tot de Unie toe te treden zich zou omgeven met een soort van douane-cordon, waar slechts een enkel voortbrengsel van het talent van vreemden zou weten door te breken? Zou niet juist de Conventie den stortvloed van water en slijk die nu ons land onbeteugeld binnenstroomt, in een kalme bedding leiden, waarin het water zich zou zuiveren en het slijk zou bezinken?

Wat zou de nieuwe toestand zijn? In den invoer van onvertaalde werken zou, om te beginnen, niet de minste verandering komen. Men vergete niet dat ten onzent in verhouding meer dan in de meeste Europeesche landen, Fransche, Engelsche en Duitsche werken in de oorspronkelijke taal worden gelezen en dat dus hier minder dan elders de dringende behoefte aan een vertaling bestaat voor wie met voortbrengselen der vreemde literatuur kennis wil maken. Wat werken in de overige Europeesche talen welke men hier minder machtig is, betreft, daarvan bestaan, als ze de moeite van het lezen waard zijn, bijna altijd vertalingen in ons bekende talen: zoo van de Noorsche, Hongaarsche en een deel van de Slavische literatuur in het Duitsch; van de Russische, Italiaansche en Spaansche in het Fransch. En die vertalingen zijn doorgaans vooral niet

minder goed dan de Nederlandsche. Een groot gedeelte van het Nederlandsche publiek heeft dus geen behoefte aan vertalingen. Indien het ze toch gebruikt, doet het dat uit gemakzucht, welke niet aangemoedigd moet worden, teminder omdat een werk slechts uiterst zelden bij vertaling wint. Vooral wat zuiver wetenschappelijke werken betreft, bestaat die behoefte niet; van deze blijven ook nu zeer vele onvertaald en de man van studie is toch bijna altijd genoodzaakt zich van boeken in een andere dan zijn eigen taal te bedienen.

Hiermede wil ik echter natuurlijk evenmin ontkennen dat er een ander groot gedeelte van ons lezend publiek bestaat, dat wèl behoefte aan vertalingen heeft, als dat er nog altijd een groot niet-lezend publiek is waarbij de lust tot lezen moet worden opgewekt o.a. door het in den handel brengen van goedkoope, populair-wetenschappelijke of beschavende vertalingen van buitenlandsche werken. Wat het eerste betreft, is het de moeite waard na te gaan in welke richting die behoefte aan vertalingen zich meest beweegt - indien men althans de zaak niet uitsluitend wil beschouwen uit een oogpunt van handelsbelang maar van kunst of, wil men liever, van beschaving. En dan ziet men alras hoe treurig het met den smaak van het overgroote deel van het publiek gesteld is. Mr. Robbers, die het van nabij kan hebben waargenomen, schetst een droef tafereel van al de feuilletons, verhaaltjes in periodieken, slecht vertaalde romans en tien-cents-novellen, welken ten onzent den gretigsten aftrek vinden. Ook zonder zijn voorlichting weet ieder onzer uit zijn omgeving wel staaltjes bij te brengen van de domme voorliefde van velen voor flodderige of vergiftige lectuur. Ik zelf heb een gezin uit den hoogeren stand gekend, welks leden eens per week de meid naar de leesbibliotheek stuurden om ‘een boek’ te halen, de keuze van hun lectuur dus endosseerende aan een boekenjood! En deze gaf altijd vertalingen mee: van rooverromans, of van Werner of op zijn hoogst van Marlitt.

Men zal moeten toegeven dat als onze aansluiting bij de Unie de bevrediging van d e z e behoefte moeielijker zou maken, dit geen reden zou zijn om haar af te raden. Dat zij het doen zou, is zeker. Want de uitgever die van een buitenlandsch auteur het vertalingsrecht moet k o o p e n , zal zich wel stellig eerst vergewissen van het gehalte van het werk, waarvoor hij

zijn goede geld geeft. En zelfs al meent hij dit te kunnen betalen voor een prulwerk, omdat het publiek er naar vraagt, het telkens herhaalde noodzakelijk onderzoek van ieder werk, dat hij vertaald wenscht uit te geven, zal hem heel wat voorzichtiger maken in zijn ondernemingen, dan als hij maar links en rechts voor het grijpen heeft wat al de scribenten der wereld hem bieden.

Te vreezen blijft dus slechts dat vertalingen van werken, welke een beschavenden of ontwikkelenden invloed zouden kunnen hebben op die Nederlanders, die niet in staat zijn ze in de oorspronkelijke of in een der drie meest bekende moderne talen te lezen, zouden worden bemoeilijkt of in aantal zouden afnemen. Maar dan bedenke men toch dat de beperking tot welke de Berner Conventie dwingt, niet langer dan tien jaren duurt. Dr. Burgersdijk zou er met zijn Shakespeare-vertalingen geen schijntje van bemerkt hebben. De Roelants-uitgave der werken van Dickens zou er niet de geringste belemmering van hebben ondervonden. De gebroeders Cohen hadden er hun goedkoope vertaling van Darwin geen cent duurder om behoeven te maken.

Er zou alleen eenige invloed te bespeuren zijn op de vertaalde uitgave van die werken, welker oorspronkelijke uitgave nog geen tien jaren oud was; deze zouden wegens het aan den auteur verschuldigde recht òf onvertaald blijven òf hooger betaald moeten worden.[1)] Maar het zou onverstandig zijn zich

1) Tijdens de Parijsche Conferentie heeft een gerucht door de dagbladen de ronde gedaan, volgens hetwelk de termijn van vertaalrecht voortaan zou worden vastgesteld op gelijken duur als die van het auteursrecht zelf. Bleek dit waar te zijn, dan zouden de kleine landen daarvan inderdaad nadeel ondervinden - hoewel Nederland, waar zooveel vreemde talen gelezen worden, minder dan andere, waar dit niet in gelijke mate geschiedt. Evenwel, ik veroorloof mij aan de waarheid van het gerucht tetwijfelen. Voornamelijk op dezen grond dat de Unie van Bern, hoewel de wenschelijkheid eener gelijkstelling van vertaalrecht met auteursrecht erkend hebbende, juist op dit terrein eerst na vele pogingen een middenweg heeft gevonden, waarop allen konden samengaan. De termijn van tien jaar is eindelijk vastgesteld op voorstel van Duitschland, door Engeland gesteund. En wat in 1884 zooveel bezwaar inhad, zou twaalf jaar later, met goedvinden van alle toegetredenen, dus ook van de kleine mogendheden, tot stand komen? Het is zeer onwaarschijnlijk, afgezien nog hiervan dat een zoo ingrijpende verandering als deze, de aansluiting van nieuwe leden, een eerste doel van de Unie, niet zou bevorderen.
Ik vestig er tevens de aandacht op dat in het internationale ‘Congrès des éditenrs’, in Juni jl. onder voorzitterschap van Masson en Brunetière te Parijs gehouden, van een dergelijke wijziging, welke voor de uitgevers van groote beteekenis zou zijn, met geen enkel woord gerept werd. Toch scheen Brunetière van de handelingen der jongste Conferentie tot herziening van de Unie van Bern wel op de hoogte te zijn; hij deed althans eenige mededeelingen betreffende een additioneele acte, pas aan de Conventie toegevoegd en waarin de bescherming van den letterkundigen eigendom in ruimere mate aan schrijvers van dagblad- en tijdschriftartikelen werd gewaarborgd. Tot dit onderdeel van de literatuur schijnen zich de werkzaamheden van de laatst gehouden Conferentie, althans de door haar aangebrachte wijzigingen, beperkt te hebben.

hierover tezeer te verontrusten. Vooreerst, hoelang duurt het dikwijls niet voor de reputatie van een werk zich zoozeer heeft gevestigd, dat er hier in Nederland behoefte begint te bestaan of vraag is naar een v e r t a l i n g . En ontstaat die behoefte wèl al dadelijk na de oorspronkelijke verschijning of wil men de vraag door de uitgaaf van een vertaling opwekken, dan zal een matige vergoeding aan den auteur werkelijk zulk een beletsel niet blijken. Ik noem b.v. *Looking backward*, welks vertaling: *In het jaar* 2000, hier te lande een debiet heeft gehad als waardoor een aan den schrijver uitbetaald loon zeker wel ruimschoots zou zijn gedekt. Boeken die een zoo plotselingen, zij het dan ook vluchtigen opgang maken als Savage's *My official wife* of Du Maurier's *Trilby* zouden waarlijk niet onvertaald blijven of indien vertaald, belangrijk duurder betaald moeten worden, omdat de Nederlandsche uitgever den schrijvers eenige vergoeding had moeten geven. Wat werken als die van Zola b.v. betreft - of het niet beter ware, dat wie ze niet in hun oorspronkelijke taal kan genieten, ze ongelezen liet?

Men zal mij misschien tegenwerpen dat ik altijd van een m a t i g e vergoeding spreek, welke de Nederlandsche uitgever aan den vreemden auteur zou hebben te betalen. Een der bezwaren van den Boekhandel was immers, dat deze laatste zijn eischen te hoog zou stellen. Maar dit geloof ik niet. De Boekhandel zegt zelf dat het (financieel) belang der vreemde auteurs bij een erkenning van hun vertalingsrecht niet groot zou zijn wegens de beperktheid der Nederlandsche oplagen. Welnu, wat is natuurlijker dan dat zij hun eischen daarnaar zouden regelen? Bovendien werkt de schrijvers-ijdelheid, die zich gestreeld gevoeld door in het buitenland gelezen te worden, ertoe mede de eischen niet te zeer te verzwaren. En eindelijk, hoe algemeener de aansluiting bij het groote verbond is, hoe

meer de waarheid zal blijken van de opmerking van Mr. Robbers: ‘Het vertalingsrecht zal worden een handelsartikel en een handelsartikel heeft een ruilwaarde, die, volgens de wetten der oeconomie, o.a. ook bepaald wordt door vraag en aanbod’.[1)]

Gelijk men gezien heeft, neem ik met vreugde aan dat de groote massa vertaalde uitgaven hier te lande tengevolge van onze toetreding zal verminderen. En zeker, dit zal, vooral in het overgangstijdperk, ten nadeele komen van een deel der uitgevers en van de vertalers. Maar wie het gehalte van de overgroote meerderheid onzer vertalingen nagaat, zal het waarlijk geen ramp kunnen noemen dat die massa niet verder wordt aangevuld, zelfs al verdwenen er dan ook een paar uitgevertjes mee en al slonk de vertalersbent. De meeste uitgevers en boekhandelaars toch zullen voor wat zij aan de vertalingen mochten verliezen, een vergoeding vinden in de verhoogde productiviteit onzer schrijvers en het grootere debiet van Nederlandsche werken.

Want onze schrijvers - op hen komt het voornamelijk aan. Zij kunnen niet op tegen die zwermen van slecht vertaalde goedkoope romans en tien-cents-novellen, van welker origineel de *primus occupans* (en vaak nog de *secundus* en *tertius*) zich zonder eenig bezwaar voor beurs en geweten dadelijk na de verschijning meester maakt. Wordt die handelwijze bemoeilijkt, de uitgever zal liever den Nederlandschen auteur een behoorlijk honorarium verzekeren, dan het den vreemdeling te betalen voor diens vertalingsrecht. Zonder dat de letterkunde nog een ‘vak’ zal worden, dat hem een bestaan waarborgt, zal de Nederlandsche schrijver in de kans op betere betaling, en niet

1) Men verbeelde zich toch niet dat de positie, waarin onze uitgevers ten opzichte van de internationale bescherming van den letterkundigen eigendom zouden verkeeren, zoo bijzonder veel ongunstiger is dan die van de uitgevers in de vele kleine staten, die hun toetreding in het uitzicht hebben gesteld of zich reeds bij de Conventie hebben aangesloten. En deze laatsten beklagen zich over den nieuwen toestand niet. Op het zooeven genoemde internationale ‘Congrès des éditeurs’ werd geen tegenspraak vernomen bij de indiening der motie: ‘dat al de groote uitgevers-vereenigingen pogingen bij de nog achtergebleven regeeringen in het werk zouden stellen om nieuwe toetredingen tot de Berner Conventie te verkrijgen’. Een zoo ruim en zoo krachtig mogelijke internationale bescherming van den letterkundigen eigendom stond bij de behandeling van de vele onderwerpen waarmee het Congres zich bezighield, onbetwist op den voorgrond als een beginsel welks handhaving voor a l l e uitgevers van het hoogste belang was.

minder in de zekerheid van de verspreiding zijner werken in ruimeren kring, een prikkel vinden om meer en beter te geven dan waartoe hij nu in staat gesteld wordt. Zijn werk zal niet meer door onwaardige concurrenten weggedrongen worden van de ramen der boekverkoopers en van de planken der leesbibliotheken. Ja, er zal, als de familie om ‘een boek’ laat vragen, kans bestaan dat de verhuurder de meid het werk van een Nederlandsch auteur in de handen stopt en dat men haar den volgenden keer om een ander boek van hèm uitstuurt. Waaruit blijken zou dat de smaak van de familie verbeterd was.

De directe voordeelen, uit onze toetreding voortspruitende, zullen voor de Nederlandsche auteurs minder groot zijn dan voor die van landen welke de wereldliteratuur leveren. Maar er worden dan toch enkele van onze schrijvers vertaald. Het zijn doorgaans niet de minste der broeders wien dat geluk te beurt valt en juist hen stelt de Nederlandsche laksheid aan roof of benadeeling bloot. Bovendien, het mogen er weinigen zijn, hun aantal zal vermeerderen naar mate onze letterkunde zich hooger heft. Waarom zou er ook ten onzent geen Henrik Ibsen kunnen opstaan, wiens geestesvoortbrengselen den weg zouden vinden naar de groote hoofdsteden van ons werelddeel?

Maar ook indien zulk een buitengewoon verschijnsel zich niet voordoet - moet onze letterkunde noodzakelijk in dien staat van onbekendheid blijven, welke de buitenlandsche uitgevers of vertalers van zelf huiverig maakt om er een proef mee te wagen? Ik geloof het niet. Enkele teekenen duiden aan dat het ook voor onze schrijvers niet meer tot de onbereikbare idealen behoeft te behooren, in den vreemde gelezen te worden. Paul Raché heeft herhaaldelijk in Duitschland de aandacht op onze literatuur gevestigd. In de *Revue des Deux Mondes* heeft T. de Wyzewa een artikel aan Couperus en Emants gewijd en van onze periodieken gesproken. Jacques St.-Cère - wiens gezag na de vrijspraak van Armand Rosenthal zeker wel weer zal mogen worden ingeroepen - heeft op zijn voetspoor in het eerste nummer van een nieuw tijdschrift, *l'Aube*, gevraagd of er niet een académicien te vinden zou zijn om Holland te ‘ontdekken’, gelijk Melchior de Vogüé na een diplomatieke reis naar Rusland met het goede woord van den Russischen roman terugkwam. ‘*Il faudra donc à tout prix découvrir le roman hollandais*!’

Er rest mij nog te spreken van tooneelwerken.

Men begrijpt gemakkelijk dat alwat hierboven betreffende bescherming van letterkundigen eigendom, omtrent auteurs, uitgevers, vertalingen gezegd is, volkomen van toepassing is op het tooneelwerk als literair product, als al of niet gepubliceerd g e s c h r i f t , beschouwd. Zulk een werk onderscheidt zich echter van andere geschriften, doordat het, meer nog dan om uitgegeven, bestemd is om te worden o p g e v o e r d . Er dient dus - en dit heeft de Berner Conventie gedaan - wel onderscheiden te worden tusschen het recht van uitgave en het recht van opvoering van tooneelstukken.

Volgens de Conventie (art. 9) zijn den tooneelschrijver al de rechten van den auteur toegekend, hetzij zijn werken uitgegeven zijn of niet; hij heeft dus ook het uitsluitend vertalingsrecht gedurende tien jaar. Maar bovendien wordt hem een uitsluitend opvoeringsrecht toegekend, dat even lang als het vertalingsrecht, dus tien jaar duurt. Zonder zijn machtiging of afstand van zijn recht mag zijn werk nergens in de aangesloten landen ten tooneele gevoerd worden, alvorens er tien jaar verloopen zijn na de u i t g a v e .

Ik zie onze tooneeldirecties al kippevel krijgen bij het vernemen van deze bepaling. Hoe, het zou hun niet meer vergund zijn een Fransch, Duitsch of Italiaansch stuk, dadelijk nadat het in druk verschenen was, haastig te vertalen en binnen zoo kort mogelijken tijd op te voeren? Zij zouden, wat niet in druk verschenen stukken betreft, die achtenswaardige praktijk prijs moeten geven, welke hierin bestaat dat een min of meer competente meneer, regisseur of acteur, naar Parijs, Brussel of Berlijn wordt gezonden om met een potlood en een stuk papier in de hand eenige avonden achtereen hetzelfde stuk *de auditu* zoo trouw mogelijk te copieeren en vervolgens met een zoogenaamde vertaling gewapend naar het vaderland terug te gaan?

Inderdaad, dit zou hun niet meer vrijstaan. De buitenlandsche schrijver zou hen voor een Nederlandsche rechtbank dagvaarden en doen veroordeelen. Maar hoe zou onze eigen tooneelliteratuur, die ook al onmogelijk tegen dien stroom van uitheemsche producten op kan, er bij winnen. Eindelijk dan zouden onze ooren niet langer verscheurd worden door een Nederlandsch als nog altijd van de planken van onze beste tooneelgezel-

schappen wordt aangehoord, zonder dat directie of tooneelspelers er een flauw vermoeden van schijnen te hebben en zonder eenig protest van de zijde van het publiek. Gefloten moest er worden als men ons een koeterwaalsch durft voordragen, dat wij op geen bladzijde van onze lectuur zouden dulden! Alles verdient aanbeveling wat aan dat smaak- en taalbederf een eind zou kunnen maken. Dat dit van onze toetreding tot de Unie het gevolg zou zijn, lijdt geen twijfel. Als het vertalingsrecht g e k o c h t moet worden, zal er stellig meer zorg aan de vertaling worden besteed. Zoowel het copieeren naar het gehoor als het haastig overzetten om een concurrent voor te zijn, zal tot het verleden behooren.

Met de hoop de tooneeldirecties van deze voordeelen te kunnen overtuigen, mag ik mij helaas niet vleien. In dit opzicht deed ik persoonlijk te treurige ervaring op. In 1893 heeft het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Tooneelverbond een poging gewaagd om althans eenige orde te brengen in den heerschenden chaos. Door onderlinge samenwerking van de directies zou het auteursrecht van buitenlandsche schrijvers beter verzekerd worden en in het bijzonder het recht van opvoering van hun producten aan niet meer dan één tooneelgezelschap tegelijk worden gewaarborgd.[1)] Daartoe was door het Hoofdbestuur een contract ontworpen dat alle groote directies (zonder uitzondering, anders hielp het niet) zouden onderteekenen. In den beginne bereidwilligheid van eenige directies, geestdrift zelfs van andere. Maar toen het er op aankwam om te teekenen, krabbelden allen als om strijd terug, sommige zonder eenige verklaring van hun houding en met geen poging tot gemeen overleg.

Het was waarlijk een illusie te meenen dat in zoo barbaarsche toestanden als in dit opzicht ten onzent op tooneelgebied bestaan, verbetering kon worden gebracht anders dan door de invoering van wettelijken dwang. Barbaarsche toestanden! Weet men wat door de directie Le Gras en Haspels te Rotterdam - ongetwijfeld een van de eerlijkste en best willende - in het speelseizoen 1895/96 voor het opvoerings-

1) Een soort private regeling dus, zooals door de Vereeniging van den Boekhandel ten opzichte van het vertalingsrecht voor haar leden is getroffen; vgl. pag. 398 noot.

recht van 17 groote en 6 kleine vertaalde stukken, waarvan zeker twee derden *nouveautés* waren, aan de schrijvers of hun rechthebbenden werd betaald? Op de door de directie openbaar gemaakte balans, loopende over een som van ƒ 77,945 -, komt de post: ‘aankoop van stukken, droits d'auteurs, vertalen, copieerloon, enz.,’ met ƒ 3010.- voor! Trekt men van deze som het ‘vertalen, copieerloon, enz.’ af, wat blijft er dan over voor de ‘droits d'auteurs’? Een luttel bedrag - en waarmee de directie zich van andere nog gunstig onderscheidde. Want slechts zeer enkele koopen het opvoeringsrecht van den buitenlandschen auteur en dan meestal nog slechts in de gevallen dat zij zich het bezit van het stuk op geen andere wijze kunnen verzekeren. Soms ook wordt hem voorgeslagen zich met 5 pct. van de bruto-opbrengst der voorstellingen tevreden te stellen, maar aangezien de controle ontbreekt, wordt hierop slechts zelden ingegaan. De meeste tooneelgezelschappen echter passen de eenvoudige stelregels toe: Wie zoekt, die vindt; en wie vindt, die is eigenaar!

Wil men hooren, hoe de geplunderden zelf over onzetooneeldirecties denken? Een artikel van Jean Gascogne in de *Revue bleue* van 18 April j.l. is in dit opzicht zeer leerzaam. De schrijver noemt ongelooflijke staaltjes van de brutaliteit der directies tegenover vreemde auteurs. Hun stukken worden eenvoudig onderling geruild en verkwanseld tusschen de Nederlandsche gezelschappen. Een van de beste onder deze kreeg, terwijl het over een stuk aan het onderhandelen was met de *Société des auteurs* te Parijs, datzelfde stuk in vertaling van een andere directie te Amsterdam in ruil of te leen en schreef toen aan den auteur nu geen cent meer te willen betalen, tenzij deze het 't opvoeringsrecht van een geheel ander tooneelwerk verzekerde, dat hij niet geschreven had! ‘Nous nous efforçames’ - zegt Gascogne - ‘de faire comprendre que nous disposions seulement de notre propriété et non de celle de nos confrères. Vains efforts! cet échange resta la suprême condition, le gage de la délivrance de nos droits.’

Men zal dus de directies bij de groote meerderheid der uitgevers moeten scharen en h u n s o n d a n k s moeten streven naar wat recht en eerlijk en in het belang der kunst is. Wat van al de geopperde bedenkingen bij nauwkeurige beschouwing overblijft, is bij dezen zoomin als bij genen zooveel als het

schijnt. Ook het opvoeringsrecht zal een verhandelbaar artikel worden, welks prijs door vraag en aanbod wordt bepaald. Ook tooneelschrijvers zullen zich zoo duur niet laten betalen voor hetgeen toch ook voor hen wat waard is: gespeeld te worden in den vreemde.

Tegenover eenige materieele schade zal eindelijk voor iedere directie dit groote voordeel staan dat zij zich het u i t s l u i t e n d opvoeringsrecht van vertaalde stukken kan verschaffen. Niet langer zal het haar naijverigen concurrent mogelijk zijn een week voor haar met toewijding en kosten voorbereide première voor het publiek te treden met hetzelfde stuk in een andere, afgeroffelde of met het oor opgevangen, in elk geval gestolen vertaling. Want juist hierin vindt het wangedrag onzer directies zijn verklaring. ‘Wij kunnen de risico niet op ons nemen,’ schreef een harer naar Parijs, ‘u een opvoeringsrecht af te koopen dat gij ons niet garandeeren kunt.’ De bestaande wetteloosheid maakt alle pogingen tot verbetering ijdel.

Mag men den genoemden schrijver gelooven, dan is door onze regeering op een desbetreffend vertoog van den Franschen ambassadeur in den Haag geantwoord, dat de Fransche auteurs uitstekend betaald worden en dat een algemeene conventie onnoodig zou zijn, omdat de private overeenkomsten in deze aangelegenheid voldoende voorzien. Is het wonder dat hij, dit antwoord met de door hem opgedane ervaring vergelijkend, zijn artikel besluit met de krenkende vraag: ‘Que peut on penser d'un pays qui sait que la plupart de ses théâtres vivent de pièces volées, et qui protège complaisamment un tel commerce?’

Laten onze letterkundigen toch eindelijk eens spreken - in hun eigen belang en in dat van hun land. Laat een bestaande letterkundige vereeniging, of een nieuwo, of oude en nieuwe naast elkaar, toch eindelijk een poging doen om onze regeering te drijven naar toetreding tot de Unie van Bern. Zegt het dan hun, zegt het dan onzen Kamerleden en ministers niets, dat wij het ons maar altijd moeten laten welgevallen als een volkomen te verwaarloozen grootheid te worden aangemerkt in een parlement der Kunst als onlangs te Dresden samenkwam? Dat wij onze halsstarrigheid daar door den voorzitter met een ironisch lachje moesten hooren vermelden aan een vergadering,

die de hoop op onze bekeering geheel scheen te hebben opgegeven? Dat wij gedwee den rug moeten buigen onder de toornige woorden, waarmee het den vreemdeling lust onzen onwil ten aanschouwe van heel Europa te geeselen? Dat wij niet eens om toe te hooren vertegenwoordigd waren op de groote Conferentie van dit jaar te Parijs? En dat alles, terwijl onze lauwheid of onze koppigheid zelfs niet een *non possumus* tot verontschuldiging heeft!

Om van België en Zwitserland te zwijgen - het kleine Noorwegen is ons onlangs voorgegaan. Denemarken zal welhaast volgen. Dra zal Nederland de eenige slaper zijn, die eens, met schrik ontwakend, de beschaafde wereld zal nastaren, als zij al lang voorbij gegaan is en niet meer kan worden ingehaald.

L.J. PLEMP VAN DUIVELAND.

Nederland en de Berner Conventie.

II.

Aan de Redactie van 'De Gids'.

Gij verzoekt mij, in Uw tijdschrift mijn gevoelen mede te deelen over de vraag, of toetreding tot de berner conventie van 1886, ter internationale bescherming van het auteursrecht, voor Nederland geraden ware. Ik mag aannemen, dat ik deze vereerende uitnoodiging te danken heb aan het door mij ten vorigen jare geschreven werkje: '*Het auteursrecht volgens de nederlandsche wetgeving*.' De berner conventie werd daarin niet behandeld; zij viel buiten het kader van dat geschrift, dat ten doel had de nederlandsche wetgeving op het auteursrecht, aan de hand van geschiedenis en rechtspraak, ook voor leeken in de rechtswetenschap duidelijk uiteen te zetten.

Ik stel op den voorgrond dat geene der mij bekende theoriën, waarbij een algemeen rechtsbeginsel als grondslag van het auteursrecht wordt aangenomen, in mij een aanhanger vindt. De verouderde leer van een zoogenaamden intellectuëelen eigendom schijnt mij geheel onhoudbaar. De gedachte, die het voorwerp van dien eigendom zou moeten zijn, wordt, eenmaal geuit, gemeen goed van degenen die haar in zich opnamen; zij leent zich niet voor uitsluitend bezit. Gedachten zijn tolvrij, ook in dezen zin. Men ontkomt hieraan niet, door als voorwerp van intellectuëelen eigendom alleen den vorm, waarin de gedachte gehuld is, aan te nemen; want ook deze is onvatbaar voor de algeheele heerschappij en de volstrekte beschikking, die het wezen van den eigendom uitmaken. Evenmin bevredigt mij de leer, door den heer De Savornin Lohman

met groote scherpzinnigheid verdedigd, volgens welke het auteursrecht zou berusten op twee beginselen: de arbeider heeft recht op het loon van zijn arbeid, en ieder, die zich zonder grond met eens anders loon verrijkt, is verplicht tot teruggave. Al was de geldigheid dezer beginselen naar stellig recht boven alle bedenking, dan nog zou het auteursrecht daarop slechts kunnen worden gegrondvest door middel eener *petitio principii*. Immers de belooning, die de auteur boven zijne onkosten geniet, komt juist voort uit de wettelijke bescherming van het auteursrecht, waarvoor langs dezen weg een rechtsgrond gezocht wordt. Stond nadrukken een ieder vrij, het peil van het auteursloon zou welhaast tot het nulpunt dalen.

Tal van andere soortgelijke theoriën zijn uitgedacht, doch elk op hare beurt met logische fouten behept bevonden. Eene opsomming van deze voortbrengselen van het menschelijk denkvermogen ware in dit opstel evenzeer misplaatst als in mijn boven vermeld populair geschrift. Hetgeen ik er van weet, doet mij het streven, om een algemeen rechtsbeginsel als grondslag van het auteursrecht te vinden, vrij wel gelijkstellen met het zoeken naar de quadratuur van den cirkel. Met wijlen den heer Fresemann Viëtor en met de groote meerderheid der leden van de nederlandsche juristenvereeniging, ter vergadering van 1877 tegenwoordig, meen ik dat een zoodanig rechtsbeginsel niet is aan te wijzen. Wel vordert het algemeen belang, dat aan den schrijver en kunstenaar of aan hunne rechtverkrijgenden een tijdelijk auteursrecht worde toegekend. In eene beschaafde maatschappij bestaat toch dringende behoefte aan ontwikkeling van den geest en van het gemoed des volks door middel van goede boeken en schoone kunstwerken. Zal die behoefte bevredigd worden, dan dienen de auteurs eene belooning van hunnen arbeid te kunnen verkrijgen. Deze zou hun desnoods van overheidswege verleend kunnen worden; maar de bezwaren tegen eene zoodanige bemoeiing der regeering liggen voor de hand. Veel beter is het hun gedurende een bepaalden tijd het uitsluitend recht te geven tot reproductie hunner werken, en hen aldus in de gelegenheid te stellen tot het erlangen van een loon, dat althans aan de schrijvers ontgaan zou, indien nadruk geoorloofd was.

Regeling van het auteursrecht op werken der beeldende kunsten bleef hier te lande tot dusver achterwege. Doch aan

de auteurs van letterkundige werken, die de wettelijke bescherming het meest behoeven, wordt deze in Nederland, gelijk elders, verleend. En wel met dezelfde vrijgevigheid jegens vreemdelingen, die de nederlandsche wetgeving in het algemeen kenmerkt. Tusschen Nederlanders en vreemdelingen wordt geen verschil gemaakt. De vreemdeling, die zijn werk hier te lande mocht willen uitgeven, kan daarop auteursrecht uitoefenen onder geheel dezelfde voorwaarden, waarop dit aan den nederlandschen auteur is toegestaan. Een nederlandschen uitgever behoeft zijn werk niet te hebben. Wel moet het op eene in Nederland gevestigde drukkerij gedrukt zijn Deze bescherming der nederlandsche drukkerijen is eene afwijking van de algemeene rechtsbeginselen, waarvan de wetgever zich liever had moeten onthouden. Feitelijk kan zij echter voor den vreemden auteur geene wezenlijke belemmering zijn.

Behoort men nu verder te gaan en ook eene internationale regeling van het auteursrecht te helpen verwezenlijken? Met andere woorden, behoort nadruk van werken, die in het buitenland zijn uitgegeven, in Nederland te worden geweerd? Deze vraag zou onvoorwaardelijk bevestigend zijn te beantwoorden, indien een algemeen rechtsbeginsel als grondslag van het auteursrecht was aan te wijzen. Dit is echter, gelijk U gebleken is, naar mijne meening niet het geval. Voor eene regeling als die van het fransche decreet van 28 Maart 1852 bestaat dan ook hier te lande geene aanleiding. Daarbij werd aan elk buitenslands verschenen werk bescherming tegen nadruk in Frankrijk verzekerd, mits de wettelijke formaliteiten in dat rijk vervuld werden, doch zonder voorwaarde van wederkeerigheid. Deze vrijgevigheid kostte aan Frankrijk geene offers. Werken in vreemde talen worden daar betrekkelijk weinig gelezen; nadruk van zoodanige werken kan er geen voordeelig bedrijf zijn. Fransche boeken vinden daarentegen hunnen weg over de geheele wereld en worden door schrijvers en uitgevers veelal op hoogen prijs gehouden. In de eerste helft dezer eeuw werd ons werelddeel, vooral uit België, met goedkoope nadrukken van fransche werken overstroomd. Dien nadruk te weren door middel van tractaten, was dus voor Frankrijk van groot belang. Het beste middel, om tot het sluiten van die tractaten te geraken, werd gevonden in eene vrijgevigheid, die geene fransche belangen schaadde en de fransche diplomatie

met krachtige argumenten toerustte. Het bleek doel te treffen. Met de meeste mogendheden werden achtereenvolgens tractaten tot het weren van nadruk aangegaan, waardoor de nadruk van fransche werken in andere landen inderdaad gefnuikt werd.

Het door Frankrijk gegeven voorbeeld van bescherming van buitenslands verschenen werken tegen nadruk, zonder voorwaarde van wederkeerigheid, vond geene navolging. Behalve in Frankrijk, wordt de nadruk van elders uitgegeven werken alleen krachtens tractaten tekeergegaan. Nederland heeft drie zoodanige tractaten gesloten, met Frankrijk, met België en met Spanje. Zij gaan van het beginsel uit, dat de wetgeving van elk der beide contracteerende landen wordt toegepast op den nadruk van werken, in het andere land uitgegeven. Alleen de nadruk in engeren zin wordt geweerd; bepaaldelijk wordt aan den auteur van in het eene land verschenen werken geen uitsluitend vertalingsrecht in het andere land toegekend, noch ook, wat dramatische en muzikale werken betreft, een uitsluitend uit- of opvoeringsrecht. Zoo is het althans wat Frankrijk en België betreft. Het tractaat met Spanje gaat ten opzichte van het vertalingsrecht iets verder en bevat, in beginsel, eene internationale erkenning van het uitsluitend vertalingsrecht van den auteur. In beginsel: in Nederland is strafbaar al wie een spaansch werk in eenige andere taal dan de nederlandsche, in Spanje al wie een nederlandsch werk in eenige andere taal dan de spaansche mocht vertalen. Daar Spanje door tractaten met andere landen tegen den invoer van ongeoorloofde vertalingen van spaansche werken aldaar gewaakt heeft, zal het wel bij niemand opkomen, in Nederland eene vertaling van een spaansch werk in eene andere taal dan de nederlandsche in het licht te geven. Het uitgeven van nederlandsche vertalingen van spaansche werken en van spaansche vertalingen van nederlandsche werken wordt niet verboden, zoodat van het vermeld beginsel in de practijk niets overblijft.

Bij het tractaat met België had Nederland stoffelijk belang, omdat de nadruk van nederlandsche werken ter verspreiding onder de vlaamsche bevolking van dat land daardoor geweerd werd. Bij dat tusschen Nederland en Frankrijk was echter het stoffelijk belang geheel aan den franschen kant. Werken in de nederlandsche taal worden in Frankrijk slechts bij uitzondering gelezen; voor nadruk daarvan in dat rijk zou, ook

buiten elk verbod, niet het minste gevaar bestaan. Daarentegen grijpt het nederlandsch publiek gretig naar fransche werken en zou nadruk daarvan zeker nu en dan voorkomen, indien men zich daardoor niet aan vervolging blootstelde.

In het algemeen bestaat voor erkenning van internationaal auteursrecht hier te lande niet geheel dezelfde reden, die tot het toekennen van auteursrecht voor in Nederland uitgegeven werken noopt. Voor nederlandsche auteurs kan de strafbaarheid van het nadrukken hunner werken in het buitenland, dat toch niet zou geschieden indien het geoorloofd ware, geenerlei drijfveer tot schrijven zijn. Omgekeerd zal wel geen buitenlandsch werk ongeschreven blijven op grond, dat nadruk daarvan in het kleine Nederland niet wordt tekeergegaan.

Dit neemt niet weg dat ik het voor Nederland gewenscht acht voort te gaan op den weg, bij de bestaande tractaten met Frankrijk en België ingeslagen. In den bloeitijd van de republiek der vereenigde Nederlanden gold nadruk niet voor een onzedelijk bedrijf; de hooge trap, waarop onze boekhandel destijds stond, was voor een deel aan den nadruk van vreemde boeken te danken. Maar het zedelijk bewustzijn heeft zich in dit opzicht sterk ontwikkeld. Het begrip, dat nadruk in den boven bedoelden engeren zin eene onzedelijke daad is, ook wanneer hij zich tot elders uitgegeven werken bepaalt, is thans hier te lande in de volksovertuiging doorgedrongen. Nu moge het waar zijn, dat onzedelijke daden slechts onder het gebied van het strafrecht behooren gebracht te worden, waar dit in het algemeen belang noodig is. Doch eene breede opvatting van het algemeen belang schijnt gewettigd, zoo vaak Nederland zich met andere mogendheden kan verstaan tot een wederkeerig verbod van dat bedrijf, voorzoover de overtuiging van ons volk het als onzedelijk wraakt. De stoffelijke voor- en nadeelen, die daaruit voor de wederzijdsche onderdanen zullen voortvloeien, behooren niet als op eene goudschaal gewogen te worden. Al is het algemeen belang ten deze feitelijk slechts dat der auteurs van in het buitenland uitgegeven werken, en al zouden die werken, zonder wering van nadruk hier te lande, even goed het licht zien, toch ligt in de erkende onzedelijkheid dier handeling, gepaard met het verlies dat zij den vreemden auteurs kan berokkenen, voldoende grond om haar bij wederkeerige overeenkomst te verbieden.

De overeenkomst, die in 1884 met Duitschland werd aangegaan, zou dan ook naar mijne meening zeker bekrachtiging verdiend en ook erlangd hebben, indien zij zich tot het weren van nadruk in engeren zin bepaald had. Onder dezelfde voorwaarde zou Nederland behooren te zijn toegetreden en ook wel toegetreden zijn tot de berner conventie, die in 1886 gesloten werd, na sedert 1884 door internationale conferentiën te zijn voorbereid. Die conventie reikt echter, evenals de niet-bekrachtigde overeenkomst van Nederland met Duitschland, veel verder. Zij kent aan de auteurs van letter- of kunstwerken, in een der toegetreden landen uitgegeven, gedurende tien jaren het uitsluitend recht toe om in de andere landen vertalingen van hunne werken in het licht te zenden. Zelfs is de beperkende voorwaarde, die in de bedoelde overeenkomst met Duitschland nog voorkwam, dat de vertaling binnen drie jaren na de uitgave van het oorspronkelijk werk moet verschijnen, in de berner conventie niet opgenomen. Voorts geeft die conventie aan de auteurs van dramatisch-muzikale werken en tooneelwerken een uitsluitend uitvoeringsrecht, en aan die van muziekwerken een uitsluitend opvoeringsrecht, van gelijken duur als hun auteursrecht in engeren zin; bij uitgegeven muziekwerken is dat recht onderworpen aan de voorwaarde, dat de openbare opvoering op het titelblad of aan het hoofd van het werk verboden is.

Bij deze uitbreiding van het begrip van nadruk vervalt het motief, dat het internationaal verbod daarvan strekt om een onzedelijk bedrijf tegen te gaan. Vertalen is, in tegenstelling met nadrukken, een zelfstandige arbeid. De vertaler geeft een nieuwen vorm aan de gedachte, die door de openbaarmaking gemeen goed geworden is. Hij brengt eene nieuwe handelswaarde voort, waaraan de auteur vreemd blijft. Wel bedient hij zich daarbij van de gedachte van den auteur, die trouwens zelf, al is hij nog zoo oorspronkelijk, gewerkt heeft met het geestelijk kapitaal zijner voorgangers; maar dit is beider recht, omdat de gedachte, zoodra daaraan uiting gegeven is, tot het publiek domein behoort. De auteur lijdt door de vertaling geen verlies; ook daarom niet, omdat zij zijne gedachte helpt verbreiden in kringen, die er anders vreemd aan zouden zijn gebleven, en langs dien weg zelfs het debiet van het oorspronkelijk werk kan bevorderen. Het algemeen belang, hoe breed

ook opgevat, kan derhalve nooit geacht worden internationale toekenning van een uitsluitend vertalingsrecht te eischen. Ook de heer De Savornin Lohman, die een rechtsgrond voor het auteursrecht meent te vinden in de beginselen, dat de arbeider recht heeft op het loon van zijn arbeid, en dat ieder, die zich zonder grond met een anders loon verrijkt, verplicht is tot teruggave - ook deze rechtsgeleerde is van oordeel, dat de auteur geen recht heeft om te deelen in den prijs, die betaald wordt voor een vertaalwerk.

De volksovertuiging hier te lande, die het werktuiglijk nadrukken van een boek als eene onzedelijke daad veroordeelt, ziet dan ook in het bewerken en uitgeven eener vertaling uit eene vreemde taal niets, dat den toets der zedelijkheid niet zou verdragen. Kan dit verwondering wekken? Men herinnere zich hoe bij de eerste proeve eener algemeene nederlandsche regeling van het auteursrecht, bij de publicatie van het staatsbewind der bataafsche republiek van 3 Juni 1803, aan den vertaler van in het buitenland verschenen werken, naast een voortdurend uitsluitend recht van uitgave zijner eigen vertaling, gedurende drie jaren zelfs een prioriteitsrecht werd toegekend voor de vertaling in dezelfde taal. Voorzeker hebben de begrippen op dit gebied sedert dien tijd groote wijziging ondergaan. Maar dat zich in een land als Nederland, met eene eigen, weinig verspreide taal, ooit eene volksovertuiging zal vestigen, dat het uitgeven eener vertaling uit eene vreemde taal een onzedelijk bedrijf is, mag toch op goede gronden worden betwijfeld.

Het prijsgeven der vrijheid van vertaling, die hier te lande van oudsher genoten wordt, zou tot noodwendig gevolg hebben, dat de verspreiding van kennis onder talrijke klassen der bevolking belemmerd werd. Voor de beschaafde kringen, waarin vreemde talen vlijtig beoefend worden, is die vrijheid van minder beteekenis; buitenlandsche werken vinden daarin ook zonder vertaling hunnen weg. Maar het minder ontwikkeld publiek kan slechts door middel van vertalingen kennis nemen van de geestesvoortbrengselen van buitenlandsche schrijvers. Dit geschiedt niet alleen door vertaalde boeken; ook tijdschriften en dagbladen plegen in ruime mate uit den schat der vreemde letterkunde te putten. Het algemeen belang verbiedt, aan de uitgevers dier geschriften die vrijheid te ontnemen en hen aan

de eischen te onderwerpen, door vreemde auteurs en uitgevers voor het vertalingsrecht te stellen. Die eischen zouden veelal betrekkelijk hoog zijn; men is elders gewoon aan een veel ruimer auteursloon dan hier te lande. Dientengevolge zou het aantal hier te lande verschijnende vertalingen sterk verminderen, tot groot nadeel voor de ontwikkeling in die uitgebreide kringen der bevolking, waarin vreemde talen niet verstaan worden.

Men zegt wel, dat beperking van het aantal vertalingen juist geen groot bezwaar zou opleveren. Thans, zoo redeneert men, wordt rijp en groen vertaald, en wordt aan de vertaling dikwijls weinig zorg besteed; zoowel in het een als in het ander zal verbetering komen, wanneer de uitgevers zich over het vertalingsrecht met hunne buitenlandsche collega's moeten verstaan. Ik kan deze gevolgtrekking niet toegeven. Voor het recht van vertaling van werken, die in het buitenland opgang maken, zullen eischen gesteld worden, die de nederlandsche uitgevers wel niet altijd, maar toch meermalen zullen afschrikken. Velen hunner zullen minder kieskeurig zijn en de voorkeur geven aan het doen vertalen van werken, waarvoor zij niet diep in den zak behoeven te tasten; en dat zullen in den regel niet de beste werken zijn. De werken, waarvan vertalingen het licht zien, zullen dus in aantal verminderen, zonder verbetering van het gehalte. Met het verschil van smaak zal minder rekening gehouden worden, waardoor de lust tot lezen zal afnemen. En wat het gehalte der vertalingen betreft, dit hangt af van het loon, dat er voor betaald wordt. Maar dat loon zal allicht nog kariger worden dan thans, wanneer de uitgevers moeten beginnen met het vertalingsrecht te koopen. Het zou slechts op dezelfde hoogte kunnen blijven door prijsverhooging der vertaalwerken, indien deze niet leidde tot vermindering van debiet. Daar deze uitweg voor de uitgevers derhalve niet zou openstaan, zou er maar al te veel reden zijn om te vreezen, dat zij den prijs van het vertalingsrecht zooveel doenlijk op het vertaalloon trachtten te verhalen, zeer ten nadeele van het gehalte der vertalingen.

Maar, zegt men, wanneer er minder vertaald wordt, zal de oorspronkelijke letterkunde daardoor tot grooteren bloei geraken. Deze kan echter in een land als Nederland niet van grooten

omvang zijn en niet zonder schade voor haar gehalte worden uitgebreid, om de eenvoudige reden dat het beperkt debiet niet toelaat voor oorspronkelijke werken hooge belooningen uit te keeren. Ook de meest talentvolle schrijvers kunnen hier te lande, tenzij in dienst der dagbladpers, met hunne pen slechts een armoedig bestaan verwerven. Alleen bemiddelde personen kunnen aan den drang tot schrijven, die in hen leeft, vrijelijk gehoor geven. Kundige auteurs zonder aardsche goederen schrijven vooral om naam te maken; niet weinigen leggen de pen voor goed uit de hand, zoodra zij eene gewenschte maatschappelijke stelling bereikt hebben. Aan vertalingen zal dan ook te allen tijde groote behoefte blijven bestaan. Kunstmatige beperking van het aantal vertalingen kan tot toeneming van het aantal oorspronkelijke werken leiden, maar niet dan ten koste van het peil der letterkunde. Slechts middelmatige schrijvers zullen bereid bevonden worden voor het loon, dat thans voor vertalingen beschikbaar is, eigen pennevruchten te leveren. Voor de ontwikkeling van den geest en van het gemoed des volks zullen die werken minder vruchtbaar zijn, dan zelfs gebrekkige vertalingen van goede buitenlandsche auteurs. Hierbij komt, dat ons volk met voorliefde kennis neemt van hetgeen buiten zijne grenspalen gedacht wordt. Het gevoelt behoefte aan verruiming van zijn blik en houdt veel van cosmopolitische lectuur. Uitbreiding van eigen letterkunde kan voor hen, die vreemde talen niet beoefenen, het belemmeren der gelegenheid, om buitenlandsche geestesvoortbrengselen te leeren kennen, niet goedmaken. Werd de vrijheid van vertaling opgeofferd, men zou de toevlucht moeten nemen tot het omwerken van vreemde boeken, in afwachting dat eene nieuwe conventie ook dit kwam verbieden. Voor eene deugdelijke omwerking van het werk van een vreemden schrijver wordt echter groot talent vereischt; en dit zou bij hen, die haar beproefden, niet altijd aanwezig zijn.

Tegenover het nadeel, dat door het prijsgeven der vrijheid van vertaling aan de ontwikkeling van een groot deel des volks zou worden toegebracht, kunnen de hersenschimmige voordeelen, die ons somwijlen van het uitsluitend vertalingsrecht van nederlandsche werken in het buitenland worden voorgespiegeld, geenerlei gewicht in de schaal leggen. Thans komt het nu en dan voor, dat een nederlandsch werk in eene

vreemde taal vertaald wordt en de auteur voor het bewerken der vertaling of voor het toezicht daarop eene belooning kan bedingen. Maar dat het debiet van zulk eene vertaling eene vlucht neemt, die tot het uitgeven van concurreerende vertalingen uitlokt, zoodat het uitsluitend vertalingsrecht waarde verkrijgt - ziedaar een wel niet geheel ondenkbaar, maar toch zoo exceptioneel geval, dat het bij het opmaken der balans veilig kan worden veronachtzaamd.

Het uitsluitend vertalingsrecht was dan ook hier te lande, bij pogingen tot internationale regeling van het auteursrecht, reeds vóór 1884 meermalen de steen des aanstoots. Een in 1852 met Frankrijk gesloten tractaat, waarbij men dat recht toegekend achtte, ofschoon de regeering het tegendeel verzekerde, kon vooral ook op dien grond de goedkeuring onzer vertegenwoordiging niet verwerven; het wetsontwerp, waarbij die goedkeuring gevraagd werd, verkreeg in de tweede kamer geene enkele stem. Bij een volgend tractaat met dat rijk, het thans nog geldende, werd scherp toegezien of de vrijheid van vertaling met voldoende zekerheid was voorbehouden. Dat voorbehoud werd bij het tractaat met België nog stelliger gemaakt. Volgens het tractaat met Spanje mogen, gelijk vermeld werd, in Nederland geene fransche, duitsche enz., maar wel nederlandsche vertalingen van spaansche werken worden uitgegeven: eene toepassing van het beginsel van internationaal vertalingsrecht, die slechts een glimlach vermag te wekken.

Niet veel meer beteekenis heeft het uitsluitend vertalingsrecht, dat den auteur van hier te lande uitgegeven werken onder bepaalde voorwaarden is toegekend. Van dat recht wordt hoogst zelden gebruikt gemaakt; de nederlandsche auteur heeft er in den regel geen belang bij, van zijn werk hier te lande ook eene vertaling te doen verschijnen. Voor werken, oorspronkelijk in de nederlandsche taal uitgegeven, zou dit zelfs gevaarlijk zijn. Immers ook bij gelijktijdige uitgave van een werk in onderscheidene talen geldt slechts ééne uitgave als de oorspronkelijke. Is dit de nederlandsche en voldoet de auteur aan de voorwaarden, waarvan zijn uitsluitend vertalingsrecht afhankelijk is, door zich dit bijvoorbeeld voor het fransch voor te behouden en de fransche vertaling binnen drie jaren te doen verschijnen, dan kan een ander vrijelijk eene nederlandsche vertaling van de fransche vertaling uitgeven. De auteur kan dit slechts te-

keergaan door zich bij de uitgave der fransche vertaling wederom het uitsluitend recht van vertaling daarvan in het nederlandsch voor te behouden, en zelf binnen drie jaren eene nederlandsche vertaling van de fransche vertaling van zijn werk, dat oorspronkelijk in het nederlandsch verschenen is, uit te geven! Het uitsluitend vertalingsrecht dient hier te lande eigenlijk slechts in het belang van den nederlandschen of vreemden auteur, die een werk in eene vreemde taal in Nederland uitgeeft, zich het uitsluitend recht van vertaling daarvan in het nederlandsch voorbehoudt en eene zoodanige vertaling binnen den wettelijken termijn in het licht geeft; een ander zou dan de nederlandsche vertaling weder in de vreemde taal kunnen vertalen, maar hiervoor bestaat natuurlijk in Nederland geen gevaar. De auteur, die zijn in eene vreemde taal geschreven werk in het buitenland heeft uitgegeven, kan ook in Nederland eene nederlandsche vertaling doen verschijnen en zich het auteursrecht van die vertaling verzekeren; in dat geval verkrijgt hij echter geen uitsluitend vertalingsrecht van het oorspronkelijke werk. Door een en ander is voor de belangen van vreemde auteurs voldoende gewaakt. Tusschen deze hunne rechten en internationale toekenning van een uitsluitend vertalingsrecht ligt echter eene klove, die niet zonder krenking van het belang van het nederlandsche volk kan worden overbrugd.

Hetgeen van het uitsluitend vertalingsrecht gezegd is, geldt evenzeer van het uitsluitend recht van uit- of opvoering van in druk verschenen tooneelwerken, dramatisch-muzikale en muziekwerken. Ook die uit- of opvoering is geen werktuiglijke, maar een zelfstandige arbeid. De tot gemeen goed geworden dramatische of muzikale gedachte van den auteur of componist wordt door de tooneelspelers, zangers of kunstenaars, onder de leiding van den regisseur of directeur, in nieuwen vorm weêrgegeven. Het is hun werk, voor het aanhooren waarvan het publiek entrée betaalt. De auteur of componist zal het debiet van zijn tooneelstuk, van zijne opera, van zijn oratorium, van zijn muziekwerk, door de openbare uit- of opvoering in den regel zien toenemen. Wanneer onze wet desniettemin aan de auteurs van uitgegeven tooneelwerken en dramatisch-muzikale werken - niet van muziekwerken - naast hun auteursrecht in engeren zin een uitsluitend recht

van uit- of opvoering toekent, beoogt zij hun een ruimer loon te verschaffen, dan zij door enkele uitgave van den tekst zouden kunnen verkrijgen. Dit vindt zijn grond in het belang van het tooneel als middel van ontspanning en ontwikkeling des volks. Werd alleen de uitgave van den tekst beloond, de auteurs dezer werken zouden in vele gevallen daarin eene geheel onvoldoende vergoeding vinden en van den arbeid voor het tooneel afzien.

Er is echter geen reden om hetgeen voor de uit- of opvoering van hier te lande uitgegeven tooneelwerken en dramatischmuzikale werken bepaald is, uit te breiden tot die welke elders in druk verschenen zijn, zij het ook onder de voorwaarde van wederkeerigheid, die in deze feitelijk niets zou beteekenen. In het buitenland zal zeker geen tooneelwerk, geene opera of geen oratorium minder het licht zien, omdat de uit- of opvoering in Nederland is toegelaten. De volksovertuiging vindt in de uit- of opvoering van buitenlandsche werken, die in den handel te verkrijgen zijn, niets onzedelijks; en de auteurs lijden daardoor, om de reeds vermelde redenen, geenerlei verlies. Het repertoire onzer schouwburgen zou door toekenning van een uitsluitend uit- of opvoeringsrecht aan de auteurs van elders verschenen werken sterk dunnen. Voor goede werken zouden allicht eischen gesteld worden, waarvoor onze schouwburgdirecteuren zouden terugdeinzen. Valt hunne keus van op te voeren werken nu reeds lang niet altijd gelukkig uit, het peil van hetgeen zij te hooren gaven zou nog dalen, omdat alleen gebrekkige werken binnen het bereik hunner beurs zouden vallen. Voorzoover zij doen vertalen, zouden zij den prijs van het uit- of opvoeringsrecht op het vertaalloon trachten te vinden, waardoor het gehalte der vertalingen zeker niet zou verbeteren. Onze nationale letterkunde is op het gebied van het tooneel even weinig vatbaar voor uitbreiding als op ander gebied; veeleer nog minder. Slechts weinigen bezitten de begaafdheid en den lust, om voor het tooneel te schrijven; en van het aanwerven van nieuwe krachten tot dat einde valt, bij de geringe beschikbare middelen, weinig te verwachten. Veredeling van het tooneel is voorzeker hoogst gewenscht, maar zou, werd de vrijheid tot uit- of opvoering van in druk verschenen buitenlandsche werken prijsgegeven, tegengewerkt in plaats van bevorderd worden.

Toetreding tot de berner conventie ware derhalve in strijd met de nederlandsche belangen. En dit te meer, omdat zij zou medebrengen dat de auteurs van werken, in den vreemde uitgegeven, hier te lande op de vermelde hoofdpunten verder strekkende rechten verkregen dan aan de auteurs van in Nederland verschenen werken zijn toegekend. Indien men in de te Bern gehouden conferentiën prijs gesteld had op de toetreding van landen met eigen, beperkt taalgebied, had men vóór alles moeten zorgen, dat een dergelijke strijd tusschen de internationale regeling en de nationale wetgevingen niet kon voorkomen. Dit lag echter niet in de bedoeling der groote mogendheden, die daar den toon aangaven, gelijk uit enkele herinneringen aan het verhandelde in die conferentiën blijken zal.

In den aanvang van het internationaal overleg werd door Duitschland de vraag gesteld of het, in plaats van eene overeenkomst te sluiten op den grondslag van nationale behandeling, niet de voorkeur zou verdienen reeds dadelijk te streven naar eene wetgeving, die de geheele bescherming van het auteursrecht, bij wijze van overeenkomst, voor het geheele ontworpen verbond op eenvormige wijze zou regelen. Dit ver strekkend denkbeeld vond echter geen ingang, ook niet toen het op eene lijst van vraagpunten, van duitsche zijde ontworpen, nader gepreciseerd werd in dezen vorm:

Zou het, bij de zeer uiteenloopende regeling van den duur der bescherming in de onderscheidene wetgevingen, niet wenschelijk en zelfs urgent zijn dit punt voor de geheele uitgestrektheid van het ontworpen verbond op eenvormige wijze te regelen? Of moet men zich houden aan het beginsel, in de oude letterkundige overeenkomsten gehuldigd, dat de bescherming, aan de auteurs der beide contracteerende landen wederkeerig toegestaan, hun slechts zal worden verzekerd gedurende het bestaan hunner rechten in het land hunner herkomst, en dat de duur van dat genot in het andere land dien, bij de wet voor de nationale auteurs vastgesteld, niet zal kunnen overschrijden?

Eene commissie van redactie, in welker handen de vraagpunten gesteld werden, vond de eerstgemelde oplossing te radicaal. Zij gaf de voorkeur aan het beginsel van nationale behandeling, door de vreemde auteurs slechts te genieten gedurende het bestaan hunner rechten in het land hunner

herkomst. Maar zij achtte het beding, dat de duur van dat genot dien, voor de nationale auteurs vastgesteld, niet zou kunnen overschrijden, ‘in elk geval overbodig, omdat uit de nationale behandeling, bij de overeenkomst gehuldigd, *implicite* voortvloeit dat de vreemde auteurs niet gunstiger kunnen worden behandeld dan de nationale.’ De conferentie besliste dienovereenkomstig; de berner conventie berust op het aldus geformuleerd beginsel.

Zag de commissie hierin juist? Was het beding, dat in hare oogen geen genade vond, werkelijk ‘in elk geval overbodig’? Het zou dit geweest zijn, indien de internationale regeling zich tot de vaststelling van het beginsel bepaald had, en zoowel den omvang van het auteursrecht als den duur der bescherming voor elken vorm daarvan aan de nationale wetgevingen ter regeling had overgelaten. Maar het was volstrekt niet overbodig, wanneer de conventie voorschreef hoever het auteursrecht zich uitstrekt, of wel voor eenigen vorm van auteursrecht een minimum van den duur der bescherming bepaalde. In beide gevallen lag in het achterwege laten van dat beding onmiskenbaar eene toenadering tot het beginsel van eenvormige regeling voor alle toegetreden landen. Immers men zou dan in landen, waar de bescherming van het auteursrecht niet zoo ver reikte, slechts te kiezen hebben tusschen uitbreiding dier bescherming tot de minima bij de conventie bepaald, of toekenning van verder strekkende rechten aan de auteurs van in den vreemde verschenen werken dan aan die van het eigen land; eene keus, waarvan men alleen door opneming van het gewraakt beding kon zijn ontheven.

Nu bevatten reeds de eerste ontwerpen der conventie eene omschrijving van den omvang van het auteursrecht, waarin onder anderen dat op werken der beeldende kunsten begrepen was, en eene bepaling, volgens welke de auteurs, tot een der landen van het verbond behoorend, in de overige landen van het verbond een uitsluitend vertalingsrecht zouden genieten gedurende den geheelen duur van hun auteursrecht op hunne oorspronkelijke werken. Deze algeheele gelijkstelling van het uitsluitend vertalingsrecht met het auteursrecht in engeren zin werd door Frankrijk met klem verdedigd. Ditmaal was het Duitschland, dat begreep dat zij te ver ging en de aansluiting van menig land zou beletten. Het stelde voor, den duur van

het uitsluitend vertalingsrecht op tien jaren vast te stellen, onder bepaling dat de vertaling binnen drie jaren zou moeten verschijnen. Dit voorstel werd aangenomen, met dien verstande dat het hierbij slechts een minimum van bescherming zou gelden en dat de nationale wetgevingen deze voor langeren tijd zouden kunnen verleenen. Ter tegemoetkoming aan verder strekkende wenschen verklaarde zich de conferentie voor algeheele gelijkstelling van het vertalingsrecht met het recht van reproductie in het algemeen, als een der beginselen van eene toekomstige internationale wetgeving. Voorts werd het voorschrift, dat de vertaling binnen drie jaren zou moeten verschijnen, hetgeen den auteur belette het vertalingsrecht te monopoliseeren, zonder werkelijk eene vertaling uit te geven, in 1885 uit de conventie geschrapt. Een voorstel van Engeland, om den duur van het uitsluitend vertalingsrecht niet in de conventie vast te stellen, maar dit onderwerp over te laten aan de wetgeving van het land waar de bescherming wordt ingeroepen, werd verworpen. Eindelijk besloot de eerste conferentie tot algeheele gelijkstelling van het uitsluitend recht van uit- of opvoering van tooneelwerken, dramatisch-muzikale werken en muziekwerken met het auteursrecht daarop in engeren zin, wat muziekwerken betreft onder het reeds vermelde voorbehoud, dat bij uitgave daarvan de openbare opvoering op het titelblad of aan het hoofd van het werk moet zijn verboden.

De conventie gaat alzoo op verschillende punten veel verder dan de nederlandsche wetgeving. Zij kent ook voor de werken der beeldende kunsten auteursrecht toe. Zij geeft aan den auteur een uitsluitend vertalingsrecht gedurende tien jaren, terwijl de auteur van een in Nederland verschenen werk dat recht slechts geniet, mits hij het zich bij de oorspronkelijke uitgave voor eene of meer bepaald genoemde talen uitdrukkelijk voorbehouden en zijne vertaling binnen drie jaren daarna uitgegeven heeft, en dan nog slechts gedurende vijf jaren, te rekenen van den dag der inzending van het oorspronkelijke werk bij het departement van justitie. De auteurs van tooneelwerken, dramatischmuzikale werken en muziekwerken hebben volgens de conventie een uitsluitend recht van op- of uitvoering van gelijken duur als hun auteursrecht in engeren zin, wat uitgegeven muziekwerken betreft onder de reeds herhaaldelijk vermelde voorwaarde, dat de openbare uitvoering bij de uitgave verboden is; de neder-

landsche wet kent geen uitsluitend recht van uitvoering van muziekwerken, en geeft aan de auteurs van uitgegeven dramatisch-muzikale werken en tooneelwerken slechts gedurende tien jaren een uitsluitend recht van uit- of opvoering, onder voorwaarde dat dit recht bij de uitgave is voorbehouden. Er zijn nog meer verschilpunten, maar deze zijn de voornaamste.

Tenzij men aan de auteurs van in den vreemde verschenen werken verder strekkende rechten wilde verleenen, dan aan de auteurs van in Nederland uitgegeven werken zijn toegekend, zou men dus, bij toetreding tot de berner conventie, de nederlandsche wetgeving daarmede in overeenstemming moeten brengen. De meerderheid eener commissie uit de vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels adviseerde in 1894 tot toetreding, mits de duur van het uitsluitend vertalingsrecht voor Nederland tot vijf jaren werd teruggebracht. Dit advies werd ter vergadering van die vereeniging niet aangenomen, maar zou toch onuitvoerbaar geweest zijn. Immers de termijn van tien jaren is bij de conventie slechts vastgesteld als minimum; de nationale wetgevingen kunnen wel daarboven gaan, maar niet daarbeneden blijven, terwijl het einddoel is algeheele gelijkstelling van het vertalingsrecht met het recht van reproductie in het algemeen.

Regeling van het auteursrecht op werken der beeldende kunsten komt mij ook hier te lande in beginsel gewenscht voor. Maar op de andere vermelde punten acht ik het opnemen van de beginselen der berner conventie in onze wetgeving in het algemeen belang niet geraden. Engeland heeft zijne wetgeving in 1886 met de beginselen dier conventie in overeenstemming gebracht; zoo ook België. Maar laatstgenoemd land heeft geene eigen taal; en Engeland had er belang bij, dat nadruk in engeren zin van engelsche werken in de tot het verbond toetredende landen verboden werd. Een zoodanig belang bestaat voor Nederland niet; voor nadruk van nederlandsche boeken in het buitenland heeft men niet te vreezen, tenzij dan in België, waar die nadruk krachtens het bestaande tractaat geweerd wordt. De nadeelen, die voor Nederland uit het prijsgeven der vrijheid van vertaling en uit- of opvoering van elders verschenen werken zouden voortvloeien, zouden door geen enkel voordeel worden opgewogen.

Men heeft bij de berner conventie te hooge eischen gesteld

en daardoor de toetreding van landen met eigen, beperkt taalgebied zoo goed als onmogelijk gemaakt. In de handelingen der conferentiën is van het algemeen belang weinig sprake, maar zijn de vermeende rechten van schrijvers en kunstenaars, waarvan men den rechtsgrond niet kan aanwijzen, schering en inslag. Het uitsluitend vertalingsrecht nam in den gedachtengang der onderhandelaars eene voorname plaats in. Men hoore bijvoorbeeld den franschen hoogleeraar Renault, die zich daarover den 8sten September 1885 aldus uitliet:

'M. Renault ajoute que la disposition en discussion est la disposition capitale et essentielle du projet; c'est celle qui lui donnera son véritable caractère. La traduction étant le mode normal de reproduction dans les rapports entre pays ne parlant pas la même langue, il s'agit de savoir si on défendra sévèrement ce que personne ne serait tenté de faire, tandis qu'on laissera une assez grande latitude précisément pour la chose la plus dangereuse et souvent la seule possible.'

Nederland heeft het vernomen. Het is tot de berner conventie niet toegetreden, allereerst omdat het, in het belang zijner bevolking, de aloude vrijheid van vertaling van buitenlandsche werken niet wil prijsgeven. En het behoort, naar mijne bescheiden meening, die vrijheid te blijven handhaven.

J.D. VEEGENS.

De Hongi-tochten.

‘Indië is ook in het litterarische eene melkkoe. Wanneer onze kleinzonen eenmaal aan het katalogiseeren gaan, dan zullen zij zich verbazen over het cijfer der Nederlandsche letterkundigen door wie in de tweede helft der negentiende eeuw aan deze speen getrokken is.’

Deze stelling van Busken Huet als bewezen aannemende door de uitkomst zelve, mag het eenige verwondering wekken dat nog door zoo weinigen onder de nieuwere Indische schrijvers getrokken is geworden aan de speen van de geschiedenis der Molukken. In 't bijzonder van enkele vooruitspringende episoden daarvan: de Hongi-tochten b.v.

Toch plaatsen slechts weinige trekken uit de Indische cultuurgeschiedenis de staatkunde der O.I. Compagnie onder een zoo helder licht als die ‘schipvaerten’ door den Molukschen Archipel, ondernomen tot uitroeiing der specerijboomen. De relazen daarover geven dikwijls beter inzicht in de toestanden van het tijdvak, dan die over zooveel andere incidenten der Indische geschiedenis. De geest der oude Maatschappij van Verre, een meedoogenlooze kramersgeest, doet zich uit deze reeks van officieele geweldenarijen kond, en onder het bestuur van halve blankofficieren zijn in de Groote Oost handelingen gepleegd, waarvan de muze Clio met de woorden uit den *Faust* had kunnen zeggen:

> Gieb nur erst Acht: die Bestialität
> Wird sich gar herrlich offenbaren.

Ten einde in deze contreien de instrumenten te vinden, willig tot de specerijcultuur gelijk de Compagnie die opvatte: niet te weinig,

opdat er genoeg zou zijn voor de aanvrage; niet te veel, opdat het surplus de markt niet zou drukken, waren de Bandaeilanden ontvolkt geworden van het oorspronkelijke, en weder ‘gepeupleerd’ met een nieuw geslacht. Het eerste volgens het plan van den opperkoopman Jacques l'Hermite, ten uitvoer gelegd door den gouverneur-generaal Jan Pietersz. Koen; en dat op eene wijze weinig minder wreed dan b.v. het verdelgingswerk der Spanjaarden op Cuba.

Vergeefs had de humane Laurens Reaal op de eigenbaat van Heeren Meesters getracht te reageeren; tegelijk met den prijs der specerijen steeg in Nederland ook de winzucht. Er werden met de Moluksche eilandkoninkjes verdragen gesloten over verplichte leverantie en uitsluiting van andere opkoopers, die maar al te zeer herinnerden aan de fabel van den wolf en het lam:

> Un agneau se désalteroit
> Dans le courant d'une onde pure.
> Un loup survient à jeun, qui cherchoit aventure
> Et que la faim en ces lieux attiroit etc..

Voor 't minst, deze z.g. verdragen waren den alfoer met de bajonet op de borst afgedwongen. En waar hij uit den band sprong, was ook aanstonds de sterke arm gereed om hem weder onder het oude juk te buigen.

De opstanden in de Molukken waren door Demmer en de Vlamingh in bloed gesmoord; en Speelman zou sedert in 't gericht treden met de Macassaren, de ‘haentjens van het Oosten.’ De overwinnaar kon nu zijne voorwaarden stellen en het Nederlandsche handelsbelang bracht mede dat voortaan alleen dáár specerijen zouden groeien, waar de Compagnie het verlangde. Alleen Ambon en de Oeliassers mochten kruidnagelen, alleen de Banda-eilanden notemuskaat voortbrengen. Waar de tropische natuur in hare onwetendheid van Compagnies dekreeten ze elders kweekte, daar verscheen aanstonds de kruisboot van den Nederlandschen gezaghebber met de gewapende mardijkers en rukte het gewas uit als ware 't een gifplant, een ‘gruwelijke scheut.’

De schrijver van het artikel *Een Opstand in de Molukken*, in een der vroegere jaargangen van het Tijdschrift van Ned. Indië, voert daarin de figuur op van een hofnar, die in bijzijn

van den ternataanschen vorst Kaitsjéli Sibori, in de wandeling Koning Amsterdam genaamd, een stuk sagohout fatsoeneert in den vorm van een kruidnagelboom, en er dezen uitleg aan geeft:

‘Als de Hollanders voor langen tijd scheiden, geven zij elkaar hun afbeeldsel. Dat is een middel om elkaar niet te vergeten. Zij hangen het in hunne kamers op, en lang na den dood denken zij nog aan hunne vrienden.’

Wanneer het konterfeitsel dan gereed is, biedt de nar het den Koning aan en vervolgt:

‘Ziedaar, Koning Sibori, ziedaar het afbeeldsel van uw vriend, van wien gij voor altijd scheiden gaat. Vergeet hem niet; bewaar hem, opdat uwe kindskinderen eenmaal weten mogen hoe de kruidnagelboom er uitzag.’

Dit was iets meer dan beeldspraak. 't Scheen inderdaad, als zou de schendende menschenhand het nog eens zoover brengen. Waar de Compagnies huurlingen den voet op den veroordeelden bodem hadden gezet en er het extirpatie-stelsel toegepast, daar liet het zich aanzien als zou de verboden vrucht er nooit weer groeien, als zou een dankbare grond na zooveel vertrappens eindelijk des gevens moede worden.

De Compagnie verlangde derhalve niet meer specerijen dan noodig was om in Europa het artikel op prijs - een woekerprijs - te houden. De Molukken brachten echter veel meer op dan die hoeveelheid en ten einde nu te verhinderen dat deze op een goudschaaltje afgewogen waar bij den smokkelaar terecht kwam, had men in vroegere jaren het surplus prijsgegeven aan de vlammen.

Hiervan gewaagt de huisbakken poëzie van Jan de Marre, waar hij in zijn lofdicht *Batavia* aan deze brandoffers gedenkt, en zelfs voor dit Vandalenhandwerk aan de Edele Maatschappij hulde brengt:

> Gelijk de Landman, die in welige valeien
> Het levend water zich te dertel ziet verspreien,
> Het afsnijd en verdeelt, zo moet de Maatschappij,
> Zo moet Batavië, ten nut der Koopvaardij,
> Die schoone goedren in haar overvloed verdelgen.
> Wat zien wij bergen schats door 's waerelds afgrond zwelgen!
>
> De geurige Muschaat, door 't blakend vuur ontbonden,

Stort dierbre vochten uit; de vette nagelvrucht
Dampt met de vlam een wolk van reuken in de lucht,
Plengt riekende Oly die, gevloeid met purpren stralen,
Een grond baart daar het goud, hoe dier, niet bij kan halen,
Terwijl een Phenix, die in zijnen dood herleeft,
Ten nutt' der Maatschappij op nieuw uit de assche streeft.

In waarheid was het een tot het uiterste gehandhaafde alleenhandel, welke de Compagnie hier voorstond. Zelve verzadigd zijn, en toch een ander den weg tot de voorraadschuur versperren, wat was dit anders dan hetgeen de Britsche mededinger eene *dog-in-the-manger policy* placht te noemen?

Maar de morshandel dwarsboomde het stelsel der Compagnie niet weinig. Altijd waren er kapers op de kust, en altijd handen om de verboden waar heimelijk aan boord te brengen bij den Britschen of Portugeeschen lorrendraaier, die zooveel beter betaalde dan de Hollandsche handelsvennootschap. Ten einde nu ook dezen heimelijken uitvoer tegen te gaan stond Arnold de Vlaming het extirpatie- of uitroeiingsstelsel voor. De inboorlingen zouden dan hunne stille winsten derven, de Compagnie hare waar op prijs kunnen houden en tevens de kostbare controle middels forten en schepen verminderen.

Valentijn, anders toegeeflijk genoeg voor de Vlamings schrikbewind, teekent hier aan dat dit denkbeeld ‘verre beneden zijn verstand, en in zig zelven zeer onregtveerdig was.’ Want zoo de bestaande verdragen aan de Compagnie het recht tot alleenhandel gaven, zij legden haar aan den anderen kant ook de verplichting op om al het product der inboorlingen in ontvangst te nemen tegen den vastgestelden inkoopsprijs - die waarlijk gering genoeg was. De Alfoeren, bij monde van hunne orangkaja's, vorderden de vrije beschikking over een product, 't welk de Compagnie weigerde te ontvangen; de Compagnie antwoordde met kogels en bajonetten. Het was eene politiek van ‘gij zult buigen of barsten.’

Het was niet te verwachten dat het heetgebakerde volk der Molukken zijne welvaart goedschiks zou zien vertrappen onder de laarzen van den westerschen *kafir*. ‘Die nagelen’, zegt een van de door P.A. Tiele meegedeelde stukken uit het Rijksarchief, ‘dat is alle den rygdom van de Ambonesen; tis haer gout ende silver, want om die nagelen crigense al wat se van

doen hebben, want in Ambona plegen te comen veele verscheiden natiën om die van haar te copen, te weten Portugisen, Arabiërs, Persianen, Turcken, Guseratten, Malayen, Javanen, Macassers, en noch andre natiën, ende ten lesten die Hollanders die haer luyden sindt anno 1600 begonnen realen van achten te brengen.'

[De Spanjaarden en Portugeezen hadden de trafiek meestal door den ruilhandel gedreven.]

Ternate had van ouds de hegemonie in den Molukschen Archipel en de regeering meende al veel gewonnen te hebben toen men koning Mandarsjah naar Batavia had getroond en hem daar, onder den rook van het Kasteel, een verdrag afgeperst, waarbij alle nagelboomen in zijn rijk tot extirpatie werden gedoemd tegen een jaargeld aan den vorst en de voornaamste rijksgrooten. Tevens zou Ternate zijne suzereiniteitsrechten op Ambon prijsgeven ten bate der Compagnie, die voortaan er haren gouverneur zou stellen in de plaats van den inlandschen kimelaha of stedehouder.

Curieus luidt de redegeving van dat verdrag:

'Naardien zijne Hoogheid de Koning zeer blijkbaar bespeurt hoe de moedwil zijner onderdanen nergens uit voortspruit dan uit hunne trotschheid op het bezit der nagelboomen, en de Maatschappij, uit Amboina genoegzaam van nagelen kunnende worden gediend, die van Ternate zeer wel kan missen, terwijl zij daar jaarlijks zware kosten heeft, die, zoolang aldaar de nagelen blijven geteeld worden, bezwaarlijk kunnen worden verminderd, zoo staat de koning die vernieling toe.'

Waarbij Van Kampen aanmerkt:

'Slechts een ellendige lafaard als Mandarsja kon zich deze reden laten welgevallen.'

Welnu, de wolf stond voor het lam, en.....

> La raison du plus fort est toujours la meilleure.

Zeker is 't, dat de Compagnie in dezen voornaamsten vorst der Molukken, en op het laatst van diens regeering, een gewillig instrument vond om het volk in haar Procrustus-bed te leggen. Te kort, te lang, werd hier: te weinig, te veel. Het was ook niet enkel in de zaken van staat, dat hier de draden ineenliepen. Vaak genoeg moeide de Compagnie zich ook in de huwelijkszaken

dezer vorsten, waarbij zij inzonderheid de alliantie tusschen de beide *Grossmächte*, Ternate en Tidore, zocht te verhinderen. De gouverneur-generaal Speelman zou den zoon en opvolger van dezen Mandarsjah, den reeds genoemden Kaitsjéli Sibori, nog eens terdege de les lezen ter zake van zijne Blauwbaards-*allures*. Wat den vader betreft, toen de Compagnie hem tusschen de kanonnen van haar Kasteel had en daar de schroeven zoo sterk aandraaide, had hij in een vlaag van mismoedigheid verklaard ‘licentie te willen verzoeken om op Batavia als een privaet persoon te gaen wonen en syn leven te eyndigen,’ liever dan zóó vorst van Ternate te zijn.

Maar eenmaal in zijn eilandrijk terug voelde hij zich daar toch beter, gekortwiekt als hij was. De Nederlandsche commandeur in 't fort *Oranje*, Antony van Voorst, kon dan ook van hem schrijven:

‘De Coning Mandarsaha en maekt nu geen gewagh meer van zyn ryk te resigneren. De zinnelykheyt die syn Hoogheyt voor desen gehad heeft om de overgecomene princesse, Poetry Jeloos, te trouwen, is naderhand geheel verdwenen, voorgevende dat sy te leelyk was bepokt en te veel Spaense grepen over haer hadde.’

Gewis had deze ‘princesse’ er nooit van gehoord hoe, in vroeger dagen, eene Nederlandsche edelvrouw in zoo'n geval zich redde. Hoe Eleonore van Gelderland, toen haar gemaal Hertog Reinoud II haar nagaf ‘bepokt’ te zijn, zich op het Nijmeegsche Valkenhof in den vollen raad van ridders en staten het hemd van de schouders liet glijden en een lichaam toonde zonder een enkel teeken van melaatschheid.

Dezen Mandarsjah had men nu tot het uitroeiingswerk overgehaald met een jaargeld van twaalfduizend spaansche matten; zijn broeder Calamatta en de voornaamste rijksgrooten waren eveneens met zilveren koorden aan den kant der Compagnie gebracht, en deze meende nu *carte blanche* te hebben.

Alleen, het belang des konings was niet het belang zijner onderdanen. Met deze laatsten was in het verdrag geen rekening gehouden en toch waren zij kweekers, zij de inzamelaars van het gewas. Vanzelf, naardien deze Alfoeren geenszins *taillable et corvéable* waren als Soendaneesche ‘orang oedik’ of Javaansche ‘orang tani’, bracht dit Bataviaasch traktaat van 1652 op nieuw beroering in den lande.

De Compagnie van haren kant was niet traag de bepalingen er van ten uitvoer te leggen. Het eiland Manipa was door kapitein Verheiden reeds in eene woestenij verkeerd, thans werd ook op Boeroe, Batjan, Motir, enz. het verdelgingswerk met kracht aangevangen. Van geheel een snoer van bloeiende eilanden mocht weldra met de woorden der Schrift getuigd worden: ‘Kaalheid is over Gaza gekomen!’ De nazaten der beeldstormers drongen thans, de bijl in de hand, door deze ‘nagelryke landvoogdye’ en beroofden er de aarde van haar geurig plantenkleed, alles neerhouwend, alles uitrukkend of platbrandend.

‘En,’ roept C.S.W. van Hogendorp uit, ‘zoo deze heillooze maatregelen haar (de Compagnie) nog slechts aanzienlijke winsten verzekerd hadden! Maar zij heeft nimmer in Europa, jaarlijks door elkander gerekend, voor meer dan twee millioen guldens kruidnagelen, nootenmuskaat en foelie kunnen verkoopen, terwijl zij om die te verkrijgen dikwijls meer dan drie millioen verteerde, ongerekend dat zij nog deze heerlijke gewesten vernielde, van welke zij onder een goed bestuur onmetelijke voordeelen zou kunnen getrokken hebben.’[1)]

Ongeveer anderhalve eeuw na het traktaat tusschen de Compagnie en Ternate schreef de koopman Ary Huyzers nog in denzelfden geest over dit ‘conquest’:

‘Men ziet dat het alleenlyk uit Staatkunde en niet om reeden van eenig voordeel aangehouden werd, want indien deze Molucco's niet wel bewaard wierden, en in handen vervielen van andere Natiën, dan was het met Ambon en Banda gedaan. Hier van daan dat de Maatschappij, uithoofde van dit conquest, een zwaare jaarlykscbe last draagen moet.’ (In 1779 een nadeelig saldo van ƒ 114409.)

Eene generale uitroeiing liet zich evenwel beter vaststellen bij regeeringsbesluit, dan in de werkelijkheid ten uitvoer leggen. De natuur der tropen kon 't wel opnemen tegen eenige Nederlandsche strooptochten; de wind, en meer nog de vogels brachten de kiemen der uitgeroeide boomen naar de vier windstreken over en wat aan de kusten vernield was, schoot weer in het binnenland op. Aanhoudend toezicht, aanhoudende extirpatie bleef noodig, en daarom werden op gezette tijden des jaars de eilanders van Ambon met hunne korakora's opgeroepen tot

1) Beschouwing der Ned. Bezittingen in O.-Indië. pag. 487.

den hongi-tocht. Elk scheutje, 't welk binnen bereik van de scheudende hand des menschen kwam, werd dan in naam der E. Compagnie gegrepen en vernietigd. De koning had zijn jaargeld; en de seugadji's, de kimelaha's hunne recognitiepenningen. Maar de inboorling, die op visch en sago teerde en voor wien de specerij het voornaamste ruilproduct was, zag hier de bronnen van zijn welvaart voor zijn oogen gesmoord. Gelijk een hedendaagsch schrijver het uitdrukt:

'La guerre, le système injuste du monopole sévissant toujours dans toute sa rigueur et la perte de tant d'arbustes précieux remplirent le coeur des habitants de cette haine invétérée, qui est la suite inévitable d'un cruel abus de pouvoir.'[1)]

Het kwam voor dat zelfs de aldus beperkte hoeveelheid: de nagelen van Ambon, de notemuskaat van Banda, nog te veel was, bijaldien de oogst eens wat ruim uitviel. Zeker, men kon dat surplus verbranden en zoo geschiedde 't ook, maar die specerijen hadden geld gekost, het geld van den inkoop. De natuur in hare blinde groeikracht verschalkte de Compagnie; en deze, in hare loosheid, verschalkte den inlander. Zij had vindingrijke dienaren, lieden die altijd wel een 'slingerslag' hadden om haar voor deze gedwongen betaling te vrijwaren. Vreesde men nl. voor een te ruimen oogst, dan riep men de hongivloot bijeen op het tijdstip dat de nagelen rijp zouden worden, in ieder geval vóór het oogsten. Kwamen nu de inlanders van den maaudenlangen tocht terug, dan waren de vruchten aan de boomen bedorven en de Comp. behoefde ze niet aan te nemen. Geen goed geld voor onbruikbare waar!

De alfoersche notenplukker stond dan in arren moede voor zijn waardeloos geworden gewas, de Nederlandsche Uilenspiegel glimlachend voor zijn gesloten pakhuis.

De hongi-vloot was inzonderheid daarom eene bezoeking voor de eilanders, dewijl ze niet alleen hunne bronnen van welvaart kwam vernietigen, maar ook de vaak gepreste opvarenden niet betaald, en veelal slecht gevoed werden, derhalve zich op de inheemsche bevolking zochten te verhalen. 't Waren rasgenooten, maar geen stamgenooten; 't waren vreemde eilanders, dikwijls van een geslacht welks voorvaderen met hun eigene voorvaderen geoorloogd hadden. En de Compagnie, wier vlag hier

1) Gerlach. Fastes Militaires.

de lading dekte, had stilzwijgend een vrijbrief tot plunderen gegeven, sedert zij verstond dat het onderhoud op deze klopjacht niet ten haren laste zou komen.

Valentijn heeft in zijne *Beschrijvinge van Amboina*, een uitvoerig tafreel van zulk een ongewijden kruistocht opgehangen.

Tevens geeft hij in kopergravure de tamelijk kinderlijke voorstelling eener hongi-vloot, waarbij men tusschen twee bergachtige en elkaar tegenover liggende kusten de scheepjes ziet drijven, het een het ander gelijkende als droppelen waters, terwijl ze in zes evenwijdige rijen achter elkander voortzeilen als laadprauwen, door een stoomboot op sleeptouw genomen. Een enkel, de korakora van Titaway, zeilt aan de spits der flotille en deze beeldt hij af als een soort van staatsiegalei, den voorsteven opgewipt als bij een Venetiaanschen gondel, den romp bestoken met Nederlandsche vlaggen, een lang dekhuis in het midden gebouwd, terwijl de beweegkracht komt van de aan weerszijden geplaatste scheppers.

Al zingende werden de vrij lompe en trage vaartuigen - ze heetten niet voor niet ‘schildpad’ (*kora kora*) - over het water voortgedreven; en de bijbelvaste predikant haalt er aanstonds den profeet Ezechiël bij aan, ten bewijze, dat dit roeien met zang-accompagnement reeds bij de volken der oudheid in gebruik was. Zoo waar het in hoofdstuk XXVII vers 25 heet:

‘De schepen van Tarsis *zongen* van u, vanwege den onderlingen koophandel.’

Terwijl hij een plaats uit Ovidius aldus overbrengt:

> De Roejer zingt verheugd, en ploft met nette slagen
> Gelijk als op de maat de Riemen in de zee,
> Hij weet ze ook op de maat eenparig te doen dragen,
> En maakt zich op de maat tot nieuwe slagen ree.

Deze verheugdheid van den ‘Roejer’ wordt in het geval der roeiende Ambonezen evenwel twijfelachtig, wetende dat ze dikwijls zeer lang moesten doorwerken, ‘scheppende in die tijd zoo bloedig en langdurig dagen aaneen, dat hen 't sweet op de ruggen door de Zon als tot Sout bereid werd.’

Het verving eenigermate den heerendienst der Javanen, dat de Amboneezen verplicht waren eene maand lang voor de Compagnie, tevens voor des keizers baard te werken; en dat voor

dezen *Dati* of hofdienst ieder huisgezin een man moest geven. Zelve moesten ze hun voorraad sago meenemen, de Compagnie verstrekte aan ieder anderhalf tot twee pond rijst daags, met zeven tot acht kan knyp per vaartuig. Het tekort aan voedsel, vooral dierlijk voedsel, moesten zij dan uit eene vischrijke zee zien op te diepen; of anders, bij de landing, uit de bosschen, waar de wilde varkens en wilde runderen tamelijk overvloedig waren. En zoo de corvee al niet veel lichter was dan de corvee van galeislaven, de hoop op buit bracht de zaak weer eenigermate in 't reine. Er had oogluiking plaats wanneer de opvarenden het officieele doel van den tocht uit het oog verloren en, behalve als nagelkappers, ook nog als ‘visschers met drooge netten’ kwamen. (D.i. als zeeschuimers.)

De hongi-vloot bestond wel eens uit zeventig kora kora's, waarvan de grootsten tachtig tot negentig scheppers telden, verdeeld beneden in 't vaartuig en op de roeibanken aan weerszijden. Gong en tifa waren altijd aan boord; eveneens wapenen en ammunitie. Er was een voorzeiler, waarop de *gnatohoedi* of wegwijzer, tevens hoofd der mardijkers, zijn plaats had. Onder den Europeeschen gezagvoerder stonden ondergeschikte bevelhebbers, en ook de fiskaal, die de naleving controleerde van het Placcaat van den Hongi-tocht. Dit stuk werd aan de deelnemers van te voren voorgelezen, gelijk de krijgsartikelen den soldaat. Wie tegen dit reglement zondigde moest aanstonds boete betalen; dat, zegt de kroniek, ‘zommige Fiscaals al vrij wat grof gedaan hebben.’

Het was oud gebruik dat de tocht plaats vond onder de auspiciën van den gouverneur van Ambon, die zich dan op de staatsiegalei van Titaway inscheepte als een Venetiaansche doge op den Bucentaurus. Daar had hij drie behangen kamertjes en voerde behalve zijn lijfwacht nog vijftig tot zestig soldaten onder een luitenant met zich. De vloot was verdeeld in drie eskaders, waarvan het eerste bemand was door het volk der christen-negorijen, met de prinsenvlag in top. Dan volgden de Mooren, op wier vaartuigen de vlag der geloovigen, een witte halve maan in een rood veld, van den steng woei. Voorzeiler was hier de vorst van Hitoe, door 't aloud prerogatief aangewezen als ondervlootvoogd. Het derde eskader bestond uit een allegâartje: christenen en mooren dooreen. Het geheel vormde voor deze stille wateren een talrijke en overweldigende

macht. De vloot waarmede in het jaar 1702 de gouverneur Coyett het groote eiland Ceram rond schepte, telde twee-en-zestig kora kora's, twee advies- en twee voorraadjachten. Die van den gouverneur Adriaan van der Stel, zeven jaren later, had 3182 scheppers aan boord, benevens 978 personen die tot ander werk, o.a. tot het slaan van tifa en tatabowang, gebezigd werden.

En gewis gaf een eilandzee bedekt met zooveel vaartuigen, allen bewimpeld, allen sterk bemand en met zingend scheepsvolk aan boord, een gansch anderen indruk dan dien, welken de admiraal Jurien de la Gravière er van meedroeg, toen hij met het fregat *Bayonnaise* door dezen archipel voer en er van schreef:

'L'archipel des Moluques est le séjour des calmes et des parfums. Quand on y pénètre, aussi longtemps du moins que dure la mousson de sud-est, on croirait entrer dans le royaume de Morphée. Je ne sais quelle langueur invincible vous envahit; on vit à proprement parler dans une atmosphère de pavots.'

Het kostte heel wat moeite en heel wat toezicht om deze ongeordende scheepsmacht bijeen te houden. Er waren altijd wel schaapjes, die van de kudde afdwaalden; en dat met voorbedachten rade. Deze hadden dan in een zoo versnipperden archipel al spoedig hunne bestemming gevonden, eene aanlegplaats nl. waar zij op eigen avontuur konden gaan 'moeskoppen.' Van der Stel had echter een keur uitgevaardigd tegen de 'diverse onordentelijkheden' op de vloot, tegen opvarenden die niet als instrumenten der Compagnie, maar als zeeschuimers optraden, de kustbewoners op de vlucht drijvende of wel den strijd met hen aanbindende, waarbij dan aan weerskanten dooden en gewonden vielen. Het stond daar geschreven 'dat de Landsaaten, nog aan lijf, nog aan goederen, door onderdaanen der vloot niet en worden verkort, waarom bijzonder de pligt der opperhoofden wesen zal wel te letten wat volk zij licentieeren van boord te gaan, op poene van te zullen moeten instaan voor de misdaad van haar Corcors-volk.' Eveneens was het verboden om buiten noodzaak te schieten of te 'klakkebossen.'

De theorie was goed genoeg, maar 't mangelde aan de praktijk. Want de zucht tot 'ruten ende roven' was op dit volk van zijne heidensche voorvaderen overgeplant. Bij hen

was niet alleen het vleesch zwak, maar ook de geest niet zeer gewillig.

In het jaar 1705 werd een hongi-tocht aanvaard door den secretaris van politie Willem du Rieu, den secretaris van het Landgericht Carel Schulerus en den assistent Jan Louis Munniks. Zij vormden eene voorhoede; de gouverneur Coyett kwam achter hen met de overige vaartuigen. En als gewoonlijk ving die tocht aan in October, de stilste maand des jaars. Men had, zoo doende, de minste kansen op zee-evenementen.

Toen deze voorzeilers de negorij Assaloelo passeerden werd hun een saluut van den wal gebracht door de inlanders, ‘die op haar manier in de wapenen gerangeerd stonden, en met doen van eenige schoten als ook met het swaeyen van haar vlag of vaandel salueerden.’

Viel des avonds aan de landingsplaats het anker, aanstonds werd het avondgebed gehouden en een psalmvers aangeheven. Want wat ook op dergelijke expedities in het ongereede mocht geraken, de ‘ware gereformeerde religie’ behoefde er niet bij te kort te komen. De hongi-vloot verrichtte haar Vandalenwerk nauwgezet onder aanroeping van den naam des Heeren.

‘Indien,’ heeft een van Valentijns latere ambtgenooten[1)] gezegd, ‘we ons niet in die tijden geheel verplaatsen, moet dit bericht ons ergeren.’

Het ware te vergeven indien de (wellicht onbewuste) *tartufferie* dezer kalvinistische pilaarbijters, het psalmboek in de eene, de slavenzweep in de andere hand, ons *nog* ergerde.

Al spoedig na 't uitzeilen der flotille kwamen de *malingers* opzetten.

't Waren orangkaja's of orangtoewa's, welke zich *vorschriftsmässig* op het bepaalde punt van bijeenkomst hadden laten vinden, welke mee uitgetogen waren, maar ‘op hun luimen lagen’ om zich zoo spoedig mogelijk aan de partij te onttrekken. Wat ging hun het uitroeiingsstelsel der Compagnie eigenlijk aan? Zij waren gansch niet gezind om dezen ‘hofdienst’ *au sérieux* te nemen. Integendeel, zij zochten er zich met allerlei ‘frivole uytvlugten’ aan te onttrekken. Daarmee kwamen zij den Europeeschen gezagvoerder dan ook ras aan boord: hun kora kora was oud en onzeewaardig, of hunne onderheb-

1) Ds. v. Troostenburg de Bruyn.

benden waren niet te vertrouwen, of zij gevoelden dat zij eene krankheid onder de leden hadden....

Nu, de gouverneur of zijn plaatsvervanger kende in den regel die krankheid. Het was ‘de kwale *pigritia*, op syn duyts luyigheid genaamd.’ Er werd weinig omslag gemaakt met deze Amboneesche ‘vieze-vazen’ en de luiden op eene ongezouten vermaning getrakteerd. Men maakte 't hun duidelijk dat de streken, die zij op hun kompas hadden, reeds van notorieteit waren; waarna zij ‘onder 't drincken van een soopje of twee gedimitteerd werden.’

Een ervaren loods was hoofdpersoon, want op vele punten ging een felle stroom, of de zeeweg voerde langs weinig bekende kusten, of werd door blinde klippen versperd.

Soms moest het adviesjacht er op uit gezonden worden om een achterblijver te bezeilen, en te onderzoeken: waarom deze kora kora nu metterdaad de vaart van een zeeschildpad liep? Had het vaartuig averij beloopen? Of rekende het altemet op den invallenden nacht om nog verder te kunnen afdwalen, zóó dat men het des anderen daags moeilijk terug zou kunnen vinden?

Overal waar de vloot bij eene negorij aanlegde, moesten de hoofden de plaatsen wijzen waar nog nagelboomen stonden. Dan werd er volk meegegeven tot uitroeien; de orang-toewa's van de plaats waren er middelerwijl aansprakelijk voor dat aan deze manschappen op hun weg naar 't binnenland niets onaangenaams passeerde. De extirpatie geschiedde zoo zorgvuldig mogelijk, al was 't niet wel doenlijk om op deze afgelegen en dikwijls weinig bekende kusten zulke *sweeping measures* te nemen als b.v. op Ambon zelf, waar enkele varieteiten van den kruidnagelboom zoo afdoende waren verdelgd dat een later geslacht ze niet, of hoogst zelden weer aanschouwde.

Zoo zond de ‘Indische Plinius’, de koopman in dienst der Compagnie G.E. Rumphius, aan zijn vriend dr. Willem ten Rhijne een monster ambonsche ‘coningsnagelen’, welke de inboorlingen zelve betuigden in veertig jaren niet gezien te hebben, ‘als zijnde doenmaels met alle andere nagelboomen uytgeroeyt, maer in het verleden en dit presente jaer synse weder voor den dag gekomen, en dat aen een eenige boom op de cust van Hitoe, weshalven sy wel voor een rariteyt mogen bewaert worden, dewyl men niet weet of die boom nog dickwyls dragen sal.’

Op sommige aanlegplaatsen viel eene oude rekening te vereffenen. Bij vele dezer alfoersche hoofden had de Compagnie nog een ham in 't zout: de hongi was de aangewezen gelegenheid dien er uit te halen. Waarom toonde de een zich weigerachtig den postdienst waar te nemen en voor 't transito der Compagniebrieven te zorgen? Waarom de ander, om volgens reeds lang gegeven last met zijn volk uit het binnenland naar de kust te verhuizen? Waarom een derde, om het gerekwireerde timmerhout voor de Compagnie te kappen? Enz.

Het kwam dan wel voor dat de bekende inlandsche taktiek, de taktiek der ‘frivole uytvluchten’ werd prijsgegeven, dat de hoofden antwoordden ‘met groote onbeschaemtheid en assurantie.’ Waarvoor ze dan wel ingerekend werden en meegenomen, om zich ter hoofdplaats Ambon te verantwoorden voor den Politicquen Raad.

Overal waar de negorij aan 't strand was gelegen, was de Compagnie de sterkste. In 't binnenland echter kon dit verkeeren. Er waren onder deze bergkoninkjes, die aan de sterke patrouilles, landwaarts in gezonden, het pad versperden en hun aanzegden: zoo de blanken in hunne negorij dorsten te komen, men zou hen allen den nek breken. Zij, Alfoeren, erkenden zich onderdanen van hun eigen radja, zij hadden met de Compagnie niets uitstaande. Anderen gedoogden wel de navorsching naar het verboden gewas, maar brachten de nederlandsche ‘verspieders’ tevens op een verkeerd spoor. Zij hielden de plek verborgen waar de specerijen groeiden; de Compagnies handlangers, indien ze er den *flair* van hadden, mochten zelve de struweelen in loopen om ze te zoeken. 't Geen dan meest uitliep op verdwalen.

Hier en daar, in eene hoofdnegorij, werd tot afdoening van hangende zaken eene vergadering belegd, welke het midden hield tusschen de zitting van een hof voor civiele zaken en een politierol. Er werden dan oneenigheden tusschen de eilanders onderling beslecht, gevallen van zeeroof onderzocht, de grieven der bevolking aangehoord, delinquenten voor de vierschaar getrokken, enz. Of ook, men had in 't gericht te treden met een Compagnies posthouder, die ten eigen bate onrechtmatige heffingen had gedaan; die eigenmachtig servituten had opgelegd, waaronder er waren van zeer persoonlijken aard.

Zoo had de korporaal-posthouder Jurgen Springveld er zich over te verantwoorden dat hij het negorijvolk van Saway niet

alleen een eigen huis voor zich had laten bouwen, voorgevende dat het voor de ontvangst van hoogere Compagnies dienaren bestemd was, en boeten opgelegd van lijnwaden en slaven ten eigenen profijte, maar ook had hij zich met den sterken arm meester gemaakt van de inlandsche vrouw Tomahoe.

Dergelijke feiten hadden vaderlandsche dichters als Helmers wel eens van hunne ‘aangename vois’ kunnen afbrengen. wanneer ze de voordeelen bezongen van het nederlandsche regiment boven het vroegere portugeesche en spaansche:

> Verheft, verheft uw hoofd, o Indiaansche stroomen,
> Geen Spanjaard rooft uw schat aan uwe ontvolkte zoomen,
> Juicht, jongelingen, juicht, verheft blijmoedig 't hoofd,
> Geen Portugees die meer uw huwbre maagden rooft.
> Enz.

Deze Tomahoe zelve klaagde haren belager aan. Zij had, erkende zij voor de verzamelde europeanen en orangkaja's der hongi-vloot, de functiën eener huishoudster wel is waar bij Springvelds voorganger waargenomen, maar de een was de ander niet. Zij begeerde niet begrepen te worden in den ‘overneem’ van des eenen boedel door den ander; recht van successie bestond hier niet. Kortom, zij had van Springveld en zijne *avances* niets willen weten. Waarop deze besloten had, om er maar ‘met de ruwe schoenen doorheen te stappen’; hij had haar met geweld doen oplichten uit haar huis en overbrengen naar 't zijne.

Het schijnt dat de geïmproviseerde rechtbank niet dit het bedenkelijkst achtte, dat de korporaal zich aan vrouwenroof had schuldig gemaakt - 't geen hij hardnekkig ontkende; 't was alles met wederzijdsch goedvinden geschied! - ‘maar dat hij, een Christen, zich met een Moorsch Vrouwmensch ging vermengen.’

‘Alsof 't hier van christen-vrouwmenschen grimmelt!’ - wederlegde de assurante korporaal. ‘Vermeenende,’ luidt de kroniek verder, ‘het daarin resideerende quaat zo groot niet te zijn.’

De een beschuldigde, de ander ontkende. Het einde was, dat de inlandsche Thamar naar hare woning werd teruggezonden met de toezegging, dat zij daar voortaan vrij van molest zou wezen, terwijl hare klacht tegen Springveld ter kennisse van den Gouverneur zou worden gebracht.

Wenschelijk ware 't geweest om der bevolking dit pak van den hals te schuiven en den korporaal te ‘ligten’, d.i. hem te schorsen in zijne bediening van posthouder en mee te nemen naar de hoofdplaats. Doch dit viel buiten bevoegdheid van den gezagvoerder der hongi-vloot, immers nu 't een europeesch militair ambtenaar gold. Alleen de gouverneur van Ambon kon hierin beslissen.

Nooit verzuimden de Compagnies dienaren om aan de negorijhoofden te vragen: of zij ook vreemde schepen hadden gezien? Daarin toch vermoedde men aanstonds den opkooper van clandestiene specerijen. Men kende ze, de vaartuigen die voorgaven den smallen handel te drijven met katoentjes en klein ijzerwerk, maar in wier ruim de specerijlucht nog tusschen knieën en inhouten hing.

Van daar ook dat men behoedzaam was met het afgeven van zeepassen. In dit geval ten aanzien van den orangkaja Lokman, verzoekende ‘dat hem mogte werden gelicentieerd om zoowel op Amboina als naar Banda te mogen varen om den smallen handel te drijven, zeggende niet te kunnen leven als een beest, of sterven als een verken.’

Voor 't een noch voor 't ander zagen de heeren de noodzakelijkheid; en hoewel zijn verzoek niet onbillijk was te noemen, zij moesten met een *non possumus* bescheid doen. 't Behoorde alweer niet tot den kring hunner bevoegdheden. Maar de gouverneur met de rest der hongi-vloot stond spoedig te volgen; dien mocht hij met zijne aanvrage aan boord komen. En dan tevens den Compagniesrotting reclameeren, d.i. den stok met zilveren knop, waarop het wapen der E. Maatschappij gegraveerd, die hem volgens zijn zeggen reeds drie jaren te voren was beloofd geworden.

Ettelijke *soa*-hoofden langs de bezochte kust benutten op deze wijze de ontmoeting met de europeesche beschaving, ‘dat ze zeer instantelijk verzogten twee flesschen knyp van ons te mogen erlangen, om met de gezamentlijke Orangkajen op de Welvaard van de E. Comp. te consumeeren.’ En de Compagnie, die immers zelve ook niet met leege handen uit dezen archipel huiswaarts keerde, hield er evenmin van den suppliant zonder eene kleine ‘vereeringhe’ te laten heengaan. Gelijk een maal de Portugeezen de reden hunner komst in Indië aan de vorsten des lands hadden opgegeven met het zeggen: wij komen van wege het Christen-

dom en de specerijen! zoo kon ook ditzelfde antwoord gevoegd hebben in den mond der nederlandsche ambtenaren. Met dien verstande, dat bij hen de specerijen beslist het eerst zouden zijn te noemen. Terwijl zij ‘vuurwater’, Compagnies-rottingen en zoogenaamde traktaten in ruil gaven.

Gevaren van de zee waren op een tocht als deze gansch niet buitengesloten. De eene maal zag men de hongi-vloot overvallen door rukwinden en ‘zware travades’, een ander maal haar ‘in de reven bezet’, met blinde klippen van rondom; of ook, wanneer men een ganschen nacht had door geschept, bevond men zich ‘bij 't lumieren van den dag’ nog geen halve mijl geavanceerd; zoozeer had een felle stroom de vaartuigen teruggezet. Somtijds sprong een daarvan lek en moest op 't strand gehaald worden; somtijds raakte een ander zijn takelage kwijt, of ‘schokte over een rif’. De valwinden teisterden de slecht bezeilde kora kora's een enkele keer in die mate, dat het scheen als had de fameuse Blazer van den Baron von Münchhausen er een van zijne neusgaten op gericht.

In de *Avonturen* van dien illustren edelman komt voor een soort van wind-Hercules, die met zijn ademtocht de wieken van zeven molens aan 't draaien helpt en zich daarbij nog een zijner neusgaten moet dichtkurken opdat de luchtstroom niet te sterk zou worden, terwijl hij daarna zijn meester uit een dreigend gevaar redt, wanneer diens schip door de turksche vloot vervolgd wordt. Fluks zet zich deze zoon van Eolus op den spiegel van het vaartuig, richt een zijner neusgaten op de zeilen daarvan en het andere op de scheepsmacht van den Grooten Heer - ‘puis il se mit à souffler avec une telle violence que la flotte fut refoulée dans le port avec bris de mâts, de cordage et d'agrès.’

Zoo havende de storm ook wel eens de hongi-vloot, ongeacht dat deze toch de kalmste maand des jaars voor de navigatie had uitgekozen.

Een kanonschot gaf, des morgens, het sein om de dreggen op te halen en de riemen in 't water te leggen. Dan werd het gebed gedaan, en de geestelijke troost afgewisseld met een oorlam. De dien dag te bezoeken negorijen verschilden zeer in grootte; soms was 't een gehucht, soms een volkrijk dorp met moorschen tempel, eene ‘baleeuw’ of raadhuis, woningen binnen eene omwalling van klipsteenen, en aanplantingen waarvoor de grond op de wildernis was veroverd geworden.

Het werd den Compagnies-ambtenaren alleszins duidelijk in welken roep, welken reuk van onheiligheid de hongi-tochten van ouds stonden, wanneer men ontwaarde hoe uit afgelegene negorijen de bevolking *en masse* gevlucht was. Toch was 't vredestijd, toch oorloogde men slechts tegen specerijboomen, niet tegen menschen.

Ja, zeiden dan ietwat bedremmeld de hoofden, dit was aan hen, orangtoewa's en orangkaja's, welbekend, ‘maar dat 't gemeene volk (al schoon geen redenen daartoe waren) van nature zeer vreesachtig en kleynmoedig zijnde, altijd geschrikt hadde voor de groote menigte van menschen, die zodanigen grooten hongi uytmaken, en derhalven, om dezelve niet af te wagten, zig voor die tijd naar Ceram Laoet hadde begeven.’

Het kwam echter wel uit dat de zegsman reeds drie jaren te voren eenzelfde *sauve qui peut* van zijne onderhoorigen had geleid, en hun in 't vluchten was voorgegaan. Indien hij nu zoo vastelijk van 's Compagnies goede intentiën was verzekerd, dan, meenden hare vertegenwoordigers, waren drie jaren toch voldoende geweest om die begrippen bij de bevolking ingang te doen vinden.

Doch de ‘blauwe excuysen’ vielen hier al zoo ruim als de sagokorrels. Men was toenmaals toevallig op een naburig eiland geweest, waar eene groote volksvergadering, eene *gathering of the clan* moest plaats vinden; of ook, men had die harde alfoersche koppen niet kunnen persuadeeren tot standhouden; enz.

Een andere maal ook (en dit werd den eersten als beschamend voorbeeld aangewezen) was de ontvangst geheel in den vorm. De radja ontving dan den gouverneur of zijn vertegenwoordiger ‘onder een opgeslagen Baleeuw, latende op 't geluyd van Tifa en Gong eenige uythaalders van zijne onderhoorigen tsjakalillen.’ Kwamen de hoofden aan boord hunne opwachting maken, zoo voerden zij naar landsgebruik eenig ‘smal geschenk’ met zich: hoenders, loeries, sago, vogelhuiden, enz.

En 't waren wel eens zonderlinge figuren, die hier over de valreep kwamen. Zoo gewaagt het journaal van den ouden radja der negorij Werinama, ‘die onze vragen meest met lagchen beantwoordde, en in alle zijne Actiën genoegsaam betoonde dat hij niet wel bij zijne zinnen was, zo dat wij dierhalven niets van hem konden te verstaan krijgen van 't geen ons te weeten

noodig was. Hielden niet lang spraak met hem, maar depecheerden hem kort af.'

Gewis, onnoozelheid kwam in deze eilandwereld wel voor, zoo goed als elders. Maar meer nog de geveinsdheid van den aziaat, waarmede het doorzicht van den europeaan *überlistet* werd. Deze botheid van een oogenschijnlijk simpelen radja, die met niets dan grinnikken antwoordde, hield wel eens verband met den voorzichtigen waanzin van een Brutus, toen die zijn leven door Tarquinius Superbus bedreigd zag. Zijne oogen ter dege gebruiken, de gesteldheid van vloot en manschap opnemen, aanhooren hetgeen de westerling van hem weten wilde en dan zich als ontoerekenbaar van boord laten 'depescheeren', dit strookte wel eens beter met de belangen van den geïnterpelleerde, dan tekst en uitleg te geven over netelige vraagstukken.

Zoo zeulde men van de eene strandnegory naar de andere, langs een slingerende en grillig ingesneden kust. Hier eene orangkaja-verkiezing, waarbij dan eene tamelijk duistere en ingewikkelde genealogie moest worden uitgepluisd om de erfelijke rechten der kandidaten uit te wijzen; daar een geval van slavenroof te beslechten, elders handelspassen af te teekenen of te hernieuwen, het voor de Compagnie gekapte ijzerhout nazien of eene verzoening tusschen vijanden tot stand te brengen, des noods met het gezag der Compagnie af te dwingen. Deze inboorlingen behoefden waarlijk niet naar Italië te gaan om het veinzen te leeren, maar evenmin was Italiaansche *vendetta* hun vreemd. Zoodat de Europeesche ambtenaar hen in den regel met klemmende redenen er van overtuigen moest, 'dat alle voorgaande vijandschappen en moorderijen nu met den dekmantel van vriendschap en eenigheid bedekt, en daaronder als begraven in eeuwige vergeetenis moesten gebragt worden, of dat, zo zy anders deden, dan de E. Compagnie (die deszelfs geduld niet al te lange kon laten tergen) d'onschuldigen of beleedigden zoude te hulp komen en haar aangedaan ongelijk zoodanig wreken dat de beleediger zijne nakomelingen daar een eeuwigsmertelijk berouw over zouden hebben.'

Zoolang hier een sterke kora kora-vloot ter reede lag, zoolang gewapende mardijkers, naar hun groen vaandel wel eens 'groene Geusen' genaamd, achter den scheïdsrechter stonden, wilde 't met de vergevensgezindheid ook wel vlotten. Alleen, de goede

voornemens verzwonden tegelijk met de wegvluchtende zeilen aan den horizon. De oosterling vergeeft nimmer.

Een enkele maal, gedurende de vergadering aan den wal, had er eene parate executie plaats, wanneer een ‘assurante gast’ zich gansch niet geïmponeerd toonde door de waardigheid van dezen miniatuur-*durbar*, wanneer hij zich verstoutte beschuldigingen met beleedigingen te beantwoorden. Er werd dan goedgevonden ‘om denselven hoogmoed van zo een gast wat in te teugelen, hem met een groene tak van een Clappusboom voor de Baleeuw te doen laarsen.’

‘Gelijk’, voegt de kroniekschrijver met voldoening er bij, ‘ook aanstonds effect sorteerde.’

Vanzelf dat de leider van den tocht aanteekening hield van zijne verrichtingen. Zooveel negorijen bezocht, zooveel vlaggen en rottingen uitgereikt, zooveel overeenkomsten gesloten, bovenal: zooveel specerijboomen uitgeroeid. Zoodat bij iederen hongi-tocht de gouverneur van Ambon met een zuiver gewisse aan de regeering te Batavia kon berichten:

‘De nagel-ruine wort noch met ernst vervolgt.’

Het gebruik wilde, dat na afloop van de expeditie een groot orangkaja-feest werd gegeven.

Het terrein daarvoor aangewezen was de Compagnies-Tuin ter hoofdplaats Amboina, ‘zijnde een groot vierkant erf dat 't naast aan 't Armen-Weeshuys komt, met een dikke muur van gedroogde kley omringd, van binnen van een groote Saboa of Loots waaronder men eet voorzien en met veel Mangga's boomen op een groot pleyn beplant is.’

Het was een officieel feest, voor rekening van den lande. Aan den gouverneur werd ten behoeve der menage te goed gedaan eene som van vijfhonderd rijksdaalders; voorts ettelijke leggers Fransche of Rijnsche wijn, ettelijke vaten Hollandsch bier, een kelder brandewijn, arak ‘in groote quantiteyt’, rijst, olie, vleesch, spek en nog verscheidene andere instrooisels in de menage, waaronder specerijen. De laatste denkelijk *à discrétion*; in 't veen zijnde, zag men op geen turfje.

Vier dagen achtereen werd hier getafeld. 't Eerst voor diegenen onder de orangkaja's welke, met evenveel fierheid als de romeinsche burger zijn: *Civis Romanus sum*! uitsprak, van zichzelve dorsten verklaren: ik Christus-mensch!

't Waren echter wel z.g. ‘arak-christenen’, die dit van zich

getuigden. Of althans lieden, die over het nieuwe geloof zonderlinge opvattingen hadden, Ds. v. Troostenburg de Bruyn, op gezag van andere schrijvers, bericht dat er onder de Amboineezen gevonden werden, die inderdaad meenden dat zij Christenen waren wanneer zij varkensvleesch aten. (De gelegenheid daarvoor in den Compagnies-Tuin bestond ruimschoots; de metamorphose door varkensvleesch instede van door doopwater was den meesten aangenaam.) Anderen geloofden dat men het Christendom belijden kon door het dragen van schoenen en kousen. In sommige negorijen namen de inlanders het avondmaalsbrood van de tafel des Heeren in doeken met zich naar huis; aanzienlijke personen onder hen meenden zich van hunne godsdienstplichten te kwijten door, in hun plaats, een slaaf naar het H. Avondmaal te zenden. ‘C'est la foi qui sauve!’ Er werden er gezien die het overgebleven doopwater dronken, dewijl ze daaraan bijzondere krachten toeschreven; en ook die het stof van de trappen van den preekstoel veegden om het, met water vermengd, aan de zwangere vrouwen in te geven: Niets heilzamers voor eene voorspoedige verlossing!

Tegenover zooveel bijgeloof en zooveel naieveteit mocht genoemde schrijver, toen hij met Prof. Millies eens over dit onbekeerlijke element van gedachten wisselde, dan ook veilig beweren:

‘Voor den inlander zijn de Middeleeuwen nog niet aangebroken!’

Waarop het bescheid volgde:

‘Zelfs de Romeinsche periode nog niet!’

Zulke naamchristenen waren bij het ambonsche orangkaja-feest in bedroevende veelheid aan te wijzen - het deed er niet toe. Aan de voortreffelijkheid van de ware apostolische leer behoorde men in dit geval den voorrang te laten, ongeacht de beginselvastheid der belijders; Christenen hadden *préséance* boven Heidenen. Deze laatsten, de mohamedaansche orangkaja's, inclusief de ‘groene Geusen’, zaten beide volgende etmalen aan en het vermoeden is geoorloofd dat het voor hen een kliekjesdag was. De maaltijd gold in 't algemeen als eene ‘vereeringe’ voor de inlandsche hoofden, welke aan den hongi-tocht hadden deelgenomen en moest van de goede gezindheid der Compagnie blijk geven.

Maar er zat een hoek in dit aas.

De dienaren der E. Maatschappij wisten bij ervaring dat deze eilanders eerst dan hunne ware geaardheid toonden, wanneer

hun, gelijk aan degenen welke Jupiter zoekt te verderven, het verstand ontnomen werd; en om tot deze uitkomst te geraken placht men den wijn in de bekers der genoodigden wel met arak te vermengen. Zooveel eerder die wijn dan in den man was, zooveel eerder de wijsheid in de kan. Broeide er iets in die ruigbewassen alfoersche koppen, spanden zij heimelijk tegen de belangen der Compagnie samen, of kenden zij landsgevaarlijke geheimen, zij zouden wel uit de school klappen wanneer zij maar eerst ter dege besist waren.

Tijdens koning Amsterdam op Ternate zijn Thyestes-festijn aanrichtte, dat met den moord van alle aanzittende europeanen had moeten eindigen, was 't duidelijk geworden aan welke ‘snoode desseynen’ de inlander zulke maaltijden wist dienstbaar te maken.

Derhalve, men schonk den orangkaja's dapper in en trachtte hun de tongen los, de hoofden beneveld en de zinnen onbedacht te maken. Men moest zien hen te ‘vergauwen’.

Toch, aziatische loosheid won het van europeesche.

Sommigen althans zagen in welk garen men hen zocht te verwarren en ontweken den strik. Valentijn erkent van het orangkaja-feest:

‘Het werd meest met dit insicht gegeven om uyt deze en gene beschonkene Orangkaja's de geheyme raadslagen en verraderijen van zommige quaadaardige inlanders tegen ons te ontdekken, om 't welk te meer en te eer uyt te werken hen dan ook, als zij al wat verre verzeyld zijn, wel Brandewijn of andere sterke drank onder de wijn werd gemengd, terwijl de wijn der Nederlanders, die hier en daar tusschen hen gerangeert zitten, meest met water, om dan nugteren te blijven en ieder op zijn man te letten, gemengt word. Hoewel deze en gene slimme vossen onder hen de ware reden zo wel weten als wij, en daarom ook zeer loos ten eersten al weten te veinzen smoordronken te zijn, latende sig dan maar van vier of vijf Lieden van hun gevolg wegdragen, om dikwils niet bloot te staan van door al te veel te drinken hier en daar in hunnen mond mis te spreken, en zichzelven of anderen te beklappen.’

Aldus hadden zij aan den vorm voldaan, hadden zich niet verdacht gemaakt door in gebreke te blijven van op het feest der Compagnie te verschijnen, terwijl zij tevens hun hoofd bijtijds uit den strik trokken. Weggedragen uit den Compagnies-Tuin als afschrikwekkend voorbeeld voor den mohamedaanschen orang-

kaja, mochten aan deze donkerkleurige sycophanten wel de woorden des dichters in den mond gelegd worden:

'Der Mohr hat seine Schuldigkeit[1)] gethan, der Mohr kann gehen!'

Het aantal deelnemers aan deze gevaarlijke feesten was niet gering. Bij dat van het jaar 1712 waren er 132, waarvan 52 hollanders en 13 hollandsche, of met deze gelijkgestelde vrouwen.

Den tweeden dag, wanneer de beste klontjes uit de pap waren, behoorden de aanzittenden tot een minderen maatschappelijken stand dan op den dag der inwijding; 't waren alsdan assistenten, onderofficieren en ondergeschikte inlandsche hoofden. De eerste dag alleen gold als die van de *joyeuse entrée*. Dan verscheen in zijn ambstkostuum de gouverneur van Ambon, afgehaald door de leden van den Politiquen Raad, terwijl aan zijne huisvrouw een dergelijke *hormat* bewezen werd door de notabele vrouwen der hoofdplaats. Zoodra zij den Compagnies-Tuin waren binnengeleid viel een saluut van zeven kanonschoten. Had hij zijne plaats aan 't hoofd der tafel ingenomen, dan zetten zich mede aan dien disch de eerwaarde broederen predikanten, de opperhoofden der buitenposten, de officieren van het garnizoen, de ambtenaren en schippers, allen volgens vastgestelde rangorde.

De grove muziek van niet minder dan tachtig kanonschoten begeleidde de ingestelde dronken; toosten welke *vorschriftsmässig* steeds dezelfde waren. Men dronk op:

De Welkomst der vrienden.
Het Welvaren van Hunne Hoogmogenden (Staten-Generaal).
Het Welvaren der Heeren Bewindhebberen.
Het Welvaren van 't vaderland.
Het Welvaren van den gouverneur generaal.
Het Welvaren van den directeur generaal en den Raad van Indië.
Het Welvaren van den gouverneur van Ambon.
Amboina's Welvaren.

Terwijl de laatste dronk - en dit was de *bumper of farewell* - werd geplengd bij 't opstaan van tafel.

Na den maaltijd kwam het theeblad op tafel, met 'een schoone bak confituren' en de pijpendoos, terwijl de europeanen zich neven elkander schaarden om het 'tsjakalillen' (tjekalélé) te aanschouwen, den nationalen krijgsdans der alfoeren.

1) Eigenlijk: 'seine Arbeit.'

Daarbij kon het wel eens rauw toegaan.

Valentijn teekent aan, dat onder den gouverneur Adriaan van der Stel de inlanders zonder een enkel kleedingstuk aan 't lijf hunne dolle sprongen en cabriolen maakten; hetgeen, voegt hij er gemoedelijk bij, in verband tot de aanwezigheid van europeesche vrouwen en juffers, ‘in zigzelven verfoejelijk en zeer gevaarlijk was.’

Stellig was het niet goed bij deze halfbarbaarsche en door alcohol opgewonden eilanders de woeste instinkten wakker te maken, die zij van kannibaalsche voorvaderen hadden geërfd. De predikant Justus Heurnius doorleefde eens een moeilijk uur, toen hij op dienstreis het ongewenscht bezoek ontving van een bergkoninkje, dat absoluut van de vrucht des wijnstoks wenschte te proeven en daarvoor bij den hollandschen *pandita* aanklopte, die hem trachtte tevreden te stellen met spaanschen *vino tinto*; maar vergeefs. De radja verklaarde dit vocht voor weinig beter dan ganzenwijn en was eerst tevreden toen hij een flesch voor zich zag, die in later tijd het bekende merk A V H & Z zou hebben gedragen. Een merk waarvan de interpretatie, voor Indië, wel luidde: *Aan Velen Heul en Zegen*.

Dien brandewijn goot hij zich aanstonds door de keel, zijne voldaanheid uitdrukkende door den uitroep: ‘Itoe minoeman laki-laki!’ (Dat is eerst mannendrank!)

Uit erkentelijkheid liet hij daarop zijn volk voor den predikant ‘tsjakalillen’, waarbij het spoedig zoo ruw toeging en de strijders door hun beschonken opperhoofd zoozeer aangehitst werden, dat er dra bloed vloeide. Vergeefs trachtte Heurnius dit ontaarde spiegelgevecht te doen ophouden, sedert de vrees hem bekroop: de Alfoeren mochten met hunne assegaaien hemzelven en zijn gevolg eens gaan doorboren als een schuimspaan. De radja antwoordde op zijne vertoogen slechts, ‘dat deze zijne onderdanen altemaal maar doode honden’ waren; en verder: ‘dat hij zo veel agting voor zijn eerwaarde had, dat het op een paar honderd van hen niet aankwam.’

Eerst toen Heurnius met de straffen van het europeesche bestuur dreigde, hield de barbaarsche vertooning op. Ettelijke deelnemers aan dit zoogenaamde spiegelgevecht bleven toen op de plaats liggen.

Bij eene officieele gelegenheid als het orangkaja-feest had men de *tjekalélé*-dansers intusschen beter onder bedwang; en

ook, er bestond nog een gradueel verschil in barbaarschheid tusschen amboneesche sagokloppers en ceramsche koppensnellers.

Tegen den avond hield deze vertooning op. De kaarsen en flambouwen werden dan aangestoken, de speeljongens met hunne instrumenten kwamen te voorschijn en de eeredienst van de vlugge godin Terpsychore nam een aanvang. Na de Heidenen dansten de Christenen.

Er werd een stout glas wijn gedronken. Geen wonder in een land waar de geestelijke geneuchten zoo moeilijk, en de lichamelijke zoo gereedelijk te bereiken waren; waar het pooieren van indischgasten een zoo algemeene ondeugd was, dat het den landgenoot in 't vaderland - anders ook geen *teatotaller* - verlokte tot kenschetsende spreekwijzen en toepasselijke embleemen.

Zoo verhaalt v. Lennep dat voor anderhalve eeuw op de Botermarkt te Amsterdam een tapper woonde, die voor zijn kroeg ‘de Oostindische kerk’ als uithangbord had gekozen.

Bij dezen zwaren beker behoorde een zware pijp. Allen in den regel, stemden met den dichter in, ten aanzien van diens ‘Lof van het Nicotiaensche Kruyd’; allen dampten hier in wijde kringen, ‘voerende ieder zijn jongen met een lange zeer fraay gesnedene Ebbenhoute Pijpen-doos met twee pijpen, en zijn tabak bij zig.’

Eindelijk brachten de gasten gezamenlijk den gouverneur huiswaarts. Somtijds ook den opperkoopman, als tweede persoon in de landvoogdij. Een gebruik dat iets meer dan een beleefdheidsvorm was, tijdens dit ambt bediend werd door den schrijver van de *Amboineesche Rariteyt-kamer*, den blinden Rumphius.[1)]

Twee dagen later werd op dezelfde plaats voor de mohamedaansche deelnemers aan den hongi-tocht een feest gegeven. Waarbij, na den maaltijd, de ambonsche grooten hunne digestie zochten te bevorderen, niet op de wijze der europeanen door een *méridienne* of siesta, maar door zelve het spiegelgevecht in te leiden. Het was ook meer volgens de inlandsche opvatting, dat wanneer men ‘een sterck lyf gemaeckt’, d.i. gegeten had, het lichaam des te vaardiger was tot het maken van sprongen en buitelingen, in 't algemeen tot het verrichten van inspanning.

‘Zij willen,’ getuigde Valentijn van hen, ‘ook gaerne voor

1) Hij had den rang van koopman, maar vervulde meer dan eens de functiën van opperkoopman.

dappere oorlogshelden gehouden worden; en hoewel zij bijzonder wel met hunne Tamboekze slagzwaarden schermen en, schoon al vrij bejaart zijnde, zeer hoog daarmede in de lugt springen, of wel die zeer hoog in de lugt opwerpen en ze weder vangen konnen, zo zijn zij egter, hoe dapper zij er ook uitzien en als brieschende leeuwen op hunne partij komen aanloopen, maar blode guilen als het er op aankomt. Zij zijn zeer sterk voor het Tsjakalile of schermen, en schermutseren bij een spiegelgevegt twee en twee tegen een, hebbende een koperen helmet met vederen van een Paradijsvogel op 't hoofd, en een Tamboeks zwaard in de hand, waarmede zij verwoede sprongen doen.'

Bij dit wapenspel werd mede zekere *préséance* in acht genomen: de eene negorij vóór de andere, gelijk de traditie het meebracht. De meesten echter hadden, op 't voorbeeld hunner vorsten en van den nederlandschen perkenier of ambtenaar, bij deze gelegenheid een vochtig zeil, waardoor het decorum dan wel onder den voet raakte. Trouwens, hetgeen er bij zoo'n maaltijd aan spijs en drank verdween in den mond van zooveel grage gasten herinnert aan de cijfers uit middeleeuwsche kronieken, waar zij over de feestgelagen van duitsche markgraven of bourgondische hertogen in bijzonderheden treden. Zooveel herten en reeën, zooveel speenvarkens, zooveel faizanten, zooveel everskoppen met opgesperden muil en pauwen, in vollen vederdos opgdragen; enz. Hier heette dit, volgens den indischen kroniekschrijver: '400 hoenderen, 5 of 6 schapen, 50 gansen, 80 of 90 endvogels, 100 duyven, 5 of 6 Westfaalsche Hammen, 6 of 8 gerookte tongen, 4 of 5 schoone hollandsche kaasen, behalven een schoon wild koebeest, twee of drie kalven, ettelijke vetgemeste en gesnedene bokjens, een menigte van keurelyke pasteyen, taarten, suykergebak, makronnen, banket en alles wat men heerlyks op een Bruyloft heeft, in een groote menigte, zo dat zulk een maaltijd de E. Compagnie wel ruym 2000 Rijkxd. komt te kosten.'

Welnu, die Compagnie was te goed koopman om niet te weten dat zij, dezen spiering uitwerpende, er den kabeljauw mee had gevangen; dat tweeduizend rijksdaalders inderdaad weinig beteekenden tegenover de winst van hare op prijs gehouden specerijen.

'Neemt men in aanmerking' - aldus P.A. Tiele in een vroeger *Gids*-artikel - 'dat specerijen in de vijftiende eeuw

tienmaal zooveel kostten als thans, dan staat men verbaasd over de groote hoeveelheden die daarvan in Europa verbruikt werden.'

Maar de zaak is dat in vroeger tijd de specerijen veel meer te beteekenen hadden. Ze vormden een hoofdbestanddeel van apotheek en keuken. In mengsels van peper, gember, kaneel, suiker, kruidnagelen en vooral muskaatnoten zocht men het geneesmiddel tegen allerlei kwalen. Niet alleen maag- en ingewandskwalen, ook hoofd- en borstziekten moesten door specerijen genezen worden. Daarenboven waren bij de zware spijzen die men placht te gebruiken specerijen voor de spijsvertering noodzakelijk; althans men placht spijzen en dranken veel meer te kruiden dan thans. Geen wonder dat men ze als een onmisbaar artikel beschouwde, en dat men er hooge waarde aan hechtte. Tollen werden geheven, schattingen opgelegd in peper. In Bourgogne werd voor de vrijlating van een lijfeigene door de geestelijkheid een pond peper geeischt. Ja, nog in 1505 liet Rome de inwoners van een Corsicaansch dorpje, voor de bescherming aan haar verleend, jaarlijks een pond peper betalen.

In den tijd der hongi-tochten werden de specerijen niet meer in die mate op een goudschaaltje afgewogen, als toen de Venetianen nog de voornaamste leveranciers voor Europa waren; niettemin bleef 't een artikel waarmee schatten verdiend werden. De aandeelhouders der Vereenigde Oostindische Compagnie hadden er van kunnen getuigen.

De ongeregeldheden bij een officieelen hongi-tocht, waarbij europeesche ambtenaren toch altijd eenigermate den duim op 't zundgat hielden, waren gering vergeleken bij die andere, welke bij een inlandschen hongi-tocht schering en inslag vormden. Namelijk bij die, welke uitgerust werden door de vroeger onafhankelijke sultans van Ternate en Tidore.

Niet om uitroeiing der boomen, maar om hunne vruchten was 't dezen potentaatjes te doen; en daarneven zooveel buit als behaald kon worden. Hier was de tocht een ware rooftocht. Wanneer deze semi-barbaarsche koninkjes, hunne staatkundige onbeduidendheid verbergende onder wijdluftige arabische titels, er hunne kora kora's op uitzonden om op de naburige eilanden, en tot op de kusten van Nieuw Guinea de jaarlijksche schatting te innen aan paradijsvogels, aan parelen, slaven, goud en boschproducten, dan was 't als dreef er een onweerswolk de zee af,

Dan hadden tooneelen van roof en verwoesting plaats, niet anders dan wanneer de arabische slavenhandelaar het afrikaansche negerdorp overrompelde. De woeste inlandsche hoofden kenden geen breidel voor hun rassenhaat, en geen maat voor hun hebzucht. Wat hunne onderhoorigen betreft, *tel maître, tel valet*! Dan kraaide de roode haan over iedere strandnegorij, waarmede een oude rekening openstond, dan trok het volk van vreemden stam al moeskoppende het land in, dan slingerden de mannen van het sluikharige ras de speer tegen de mannen van het kroesharige, dan werd dubbel roof gepleegd: eerst voor den meester, daarna voor den dienaar. Of ook andersom.

Voorwaar, in deze duistere tijden van meedoogenloozen rassenoorlog, van zeeroof en slavenrazzia's hadden de Molukken ten rechte *Los Ladrones* of Dieveneilanden mogen heeten.

Eerst toen de menschlievende Gouverneur-Generaal Van der Capellen de Groote Oost bezocht, de man die ‘onherroepelijk alles wilde vernietigen wat onzen naam sinds twee eeuwen met schande en schade bedekt had,’ werden de hongitochten afgeschaft. Maar 't zou tot 1861 duren alvorens de regeering aan de sultans van Ternate en Tidore het recht ontzegde om op eigen gezag hunne officieele strooptochten uit te rusten. Nederland, dat onder de koloniale mogendheden de eerste niet was om den slavenhandel te verbieden, overijlde zich evenmin met de staking der hongitochten.

Waar de vraag rijst: wie organiseerde de eerste dezer ommevaarten ten behoeve van den alleenhandel der E. Maatschappij? - de geschiedenis wijst er den eersten gouverneur der Molukken voor aan: Frederik de Houtman.

Wij lezen van hem dat hij ten jare 1607, in de eerste opkomst derhalve van het nederlandsche gezag en toen het metselwerk van het vergroote fort *Victoria* nauw bestorven was, eene vloot van inlandsche vaartuigen bijeenbracht, waarmee hij wetten stelde aan de bewoners eener met eilanden als bezaaide zee. Het is waar dat deze baanbrekerstocht de staatkundige gedragslijn der Compagnie in de Groote Oost nog niet afbakende; dat de expeditie mede hare aanleiding vond in de onbetrouwbare maatschap met Ternate. De sultan had de hulp der vreemdelingen ingeroepen tegen zijne uit den band ge-

sprongen vasallen - en bevroedde weinig hoezeer hij in den bondgenoot eerlang den meester zou vinden. Het ging met Ternate al niet anders dan het met Bantam, met Cheribon, met Mataram zou gaan; zij allen zouden de uitspraak des dichters bevestigen en tot de verliezers gaan behooren.

> Qui prétendent n'agir que pour leur propre compte,
> Et qui fout le marché d'autrui.

De kora kora-vloot werd toen reeds dadelijk gerekwireerd van de negorijen onder nederlandsch bestuur. Voor 't overige, men kon zich dekken met het predomineerend gezag van Ternate in deze streken, in afwachting dat men dat schild zou kunnen missen, de legitimiteit over boord werpen en onder eigen vlag gaan varen. Ook was de vloot van Cornelis Matelief toen nog in de Moluksche wateren, en na deze kwam een andere onder Paulus van Caerden - de argumenten tot overtuiging waren er.

De landvoogd Herman van Speult zette de traditie voort, ten jare 1618. De Compagnie was hier niet enkel stormram, maar ook stootkussen. 't Waren inzonderheid de verschillen tusschen de inheemsche bevolking van een versnipperden archipel en den kimelaha of stadhouder des sultans van Ternate; verder de voortdurende strooptochten tusschen de stammen onderling (‘geboren menschendieven’ noemt van Kampen hen) welke te beslechten en te stuiten waren. Maar altijd spon de E. Maatschappij er haar eigen garen bij.

Eerst later werden de hongi-tochten dienstbaar gemaakt aan de uitroeiing der specerijboomen. De kontrakten met de vorsten des lands heetten der Compagnie het recht te geven op het gewas der bevolking, en de macht bezat zij van zichzelve; meer was er niet noodig om een hardnekkigen verdelgingsstrijd met eene steeds voortbrengende natuur aan te binden. En strooide deze laatste telkens opnieuw de kiemen van het gewas, de Compagnie strooide niet minder de kiemen van opstand en verzet. Beide vonden in dezen grond een koesterenden kweekbodem.

Wat de voortplanting der verboden vrucht betreft, de natuur der tropen gebruikte er de vogelen des hemels voor om den mensch en zijn vandalisme te verschalken. De verhalen der reizigers spreken van duiven en andere vogels, ‘die de rijpe

nooten dikwils met foely en bolster inzwelgen, en zo geheel weer kwijt worden. Zulke nooten op een vrugtbaaren grond vallende groeyen veel spoediger tot eenen boom dan diegeenen, welken men plant; doch de vrugten die dezelve voortbrengt zijn der verdervinge veel eerder onderworpen.'

Toch was uitroeiing op groote schaal voor de onverbeterlijke monopolisten van 't Oostindische Huis de eenige oplossing, sedert van den kant der 'morshandelaars' eene premie was gesteld op de voortbrenging; sedert Engelschen en Portugeezen tot honderd rijksdaalders de *bahar*[1)] betaalden voor het clandestiene product.

't Waren echter niet alleen inlanders, 't waren somtijds hare eigen dienaren die samenspanden om de Compagnie te bedotten, waar 't aankwam op de uitvoering en naleving der vigeerende kontrakten. Konden de inboorlingen den europeeschen dienaar op hun kant krijgen, dan moest de meester achter het net visschen. De kroniekschrijver zegt er van:

'In 't begin van het jaar 1709 ontdekte de Heer Sipman dat de Hitoeësen wel 65000 Nagelboomen hadden verzwegen, en toonde klaar dat de Heer Rooselaar, te vooren hier Hoofd en nu Raad van India op Batavia, dit wel geweten, maar hen (zo de Mooren nu zelf zeiden) om verscheide redenen, die al wat *swaarwigtig* waren, verschoond had.'

Aldus ontsnapte wel eens een klein woud aan de aandacht der hongi-vaarders, wanneer ze het gewas kwamen uitroeien of het deden versterven door de schors af te schillen.

Over het optreden van de handlangers der Compagnie in het midden der 17de eeuw wordt nog eenig licht verspreid door het bekende reisverhaal van Wouter Schouten, die in 1659 een hongi-tocht meemaakte onder den gouverneur van Amboina Hustaart.

Er waren toen vijf hollandsche schepen bijeen, en vierenveertig kora kora's. Van de laatsten schrijft de reiziger:

'Deze korro korren of oorlogschepen der Indiaanen krielden van menschen, allen zwarten, met schilden, zwaerden, musketten pieken, spatten, assegayen en ander wapentuig voorzien. Deze vaartuigen waren van een zonderling maakzel. Zommigen waren zeer lang, ruim en breed, met twee verdekken of overloopen,

1) 200 à 250 kilo.

en van agteren en van voren spits toeloopende; maar van agteren was een bijzondere tent voor de bevelhebbers. Te wederzijden aan de boorden hangen wonderlijke stellaadjen van gabba-gabbas, riet en adap, tezamen gebonden, en hier en daar bamboesen er tusschen gevoegd. Op deze stellaadjen, die op het water rustten, konden wel dertig roeiers plaats hebben om, bij stil weeder als anderzins, door roeijen hunnen weg te kunnen vervorderen. Zij voerden mast en zeil, en hadden ook een roer. Hunne touwen waren van basten van boomen, of van de kokosboomen gemaakt. Zij houden, zo veel zij kunnen, de kusten der eilanden die zij passeren, wijl deze vaartuigen tegen geen holle zee noch harde winden bestand zijn. Zommigen voerden ook geschut, naamlijk steen- en kamerstukjes, om hunne vijanden allen mogelijken afbreuk te doen. Op de grootste korrokorren konden wel zestig of zeventig Indiaanen geplaatst worden.'

Het groote eiland Ceram met zijne vele nagelbosschen en zijne woeste, ten deele koppensnellende bevolking werd in den regel door de hongi-vloot bezocht. Ook bij deze gelegenheid werd op Arrakky een krijgstocht landwaarts in ondernomen, de inwoners, door Schouten afgeschilderd als lieden 'van een moord- en wrevelzugtigen aart,' de wildernis in gedreven, de negorij verbrand en degene, die zich vatten lieten, als slaven aan boord gebracht. In de verder gelegen stranddorpen, overal waar de Cerammers zich niet onderwerpen wilden aan het gezag van de Compagnie, van eene hun vreemde handelsvennootschap, werd op gelijke wijze gevochten, geroofd en gebrand. De hongi teekende haren weg met een zwartgeblakerd spoor langs bloeiende eilandstranden. Van een bezoek aan het naburige Gorani b.v. verhaalt de reiziger op onbewogen toon:

'Wij zeilden dus rondom het eiland, staken al des vijands negerijen in den brand en vernielden hier en daar een van keselsteenen gebouwd fort. Onze Indiaanen maakten hier veele afgehouwen hoofden hunner vijanden tot buit, die zij in de on of bij het vuur droogden om dezelve in zegepraal naar hunne eilanden te voeren, ze aldaar eenen iederen te tonen, en er vervolgens naar hunne gebruiken hunnen vrouwen een fraai geschenk mede te doen. Zij hangen daarom deze gedroogde hoofden voor en agter aan hunne vaartuigen als iets

bijzonders, schermende dagelijks tegen dezelve met alderhande zeldzame sprongen.'

Wie geen kop had nam een kokosnoot als surrogaat. De verbeelding bleef er even levendig bij; somtijds wonden deze lieden, als door een St. Vitusdans aangegrepen, zich in die mate op, dat ze zich verbeeldden werkelijk met den vijand slaags te zijn.

Als wanneer 't een perykel werd om tusschen hen en de kokosnoot in te komen.

Van deze eilanden wordt opgegeven dat ze allen tamelijk vrugtbaar waren, vol hooge bergen, diepe valleyen, spelonken, moerassen en angstvallige wildernissen. De inwoners deden zich voor als naaktgaande barbaren, schamel levende van boschproducten, van gedroogde visch en sago. Doch de inlandsche hulptroepen der Compagnie stonden ten aanzien van het zedelijk peil weinig hooger. Had bij hen de winzucht het niet gewonnen van de bloeddorst, gewis had ieder eilander, door hen gegrepen, zijn hoofd moeten afstaan tot prauwversiering. Gelijk de nederlandsche fluiten en jachten hunne houten Mercurius- en Neptunushoofden onder den voorsteven of achter den spiegel hadden gehecht, als proeven van vaderlandsche beeldsnijderskunst, zoo prijkten hier voor den boeg der Korakora's de afzichtelijke alfoersche koppen, waarlangs de lange zwarte haren zwierden. Hoe meer hoofden hoe meer eer.

Maar de nederlandsche gouverneur betaalde eene ruime aanbrengpremie voor de gevangenen, bestemd om naar de hoofdplaats Amboina vervoerd te worden, 'daar hun ten dienste der E. Maatschappij werk verschaft werd.' Het kwam derhalve voordeeliger uit hen met, dan zonder hoofd te leveren.

In trouwe, het nederlandsche vaartuig waarin zoovele alfoersche slaven - 'lijfeigenen', in den officieelen stijl - zaten opeengepakt, in afwachting dat ze ter markt gebracht, of als Compagnieslaven gebezigd zouden worden, verschilde toen zooveel niet van dat *Sklavenschiff*, waarmede de duitsche dichter de proceduren der Nederlanders in het Oosten aan de kaak zou stellen. Noch de gouverneur van Amboina van dien *Mynheer van Koek*, in hetzelfde gedicht opgevoerd als de verpersoonlijking der natie:

Der Superkargo Mynheer van Koek
Sitzt rechnend in seiner Kajüte:
Er kalkulirt der Ladung Betrag
Und die probabeln Profite.

Nl. eene levende lading, maar waarvan het profijt onzeker wordt gemaakt door de sterfte gedurende den overtocht.

De Compagnies-Mardijkers spaarden het leven hunner rasgenooten enkel, dewijl een levende slaaf meer waard was dan een doode; aan den nederlandschen gouverneur zon door denzelfden hekeldichter de voorbidding in den mond zijn gelegd:

Verschone ihr Leben um Christi will'n,
Der für uns Alle gestorben!
Denn bleiben mir nicht dreihundert Stück,
So ist mein Geschäft verdorben.[1)]

Gewis was het loonender, ditmaal, het ‘ebbenhout’ op te schuren, dan het te kloven. Bij de ontvolking der Bandaeilanden had het zwaard meer werks gehad, toen men met de duizenden gevangenen geen weg wist, geen schepen om hen over te voeren en geen rijst om hen te voeden had.

Ook mag het eene zuivere uiting van barbaarschheid geacht worden, kenschetsend voor het inlandsche element waarvan de Compagnie zich bediende, wanneer men in Schouten's reisverhaal leest:

‘Toen wij van Goram vertrokken maakten onze zwarten, die omtrent drieduizend mannen sterk waren, gelijklijk zulk een ijslijk geschreeuw, dat zij de bosschen deden weergalmen.’

In hare bondigheid en hare soberheid voert deze aanteekening over het gelijktijdig gehuil van drieduizend bruine bandieten de gedachte terug tot den voorhistorischen mensch, tot de obskure voorzaten dezer wilde stammen, welke leefden in een tijd toen ‘la bête humaine’ in eene nog ongearticuleerde spraak aan zijne aandoeningen placht lucht te geven.

Na vele kusten bezeild te hebben, hier de vredespijp rookende, daar de strijdbijl opheffende, keerde de hongi-vloot van Hustaart naar Ambon terug.

Gelijk zooveel andere expedities, voor en na, was ook deze een ‘periculeuse schipvaert.’ Welke de gevaren der zee waren

1) Heine. Das Sklavenschiff.

in deze contreien meldt hetzelfde journaal, sprekende van losbarstingen der elementen, in den graad van verschrikking niet veel afwijkende van de tyfoens der Chineesche, of de cyclonen der Caraïbische zee.

Een daarvan doorstond men in de bocht van Kajeli, voor het eiland Boeroe, en de oude chirurgijn-reisbeschrijver doorleeft nog eens weer zijne gewaarwordingen op dien scheepstocht waar hij schrijft:

Een naare vaale lugt van opeengestapelde zwarte wolken, die traaglijk kwamen opzetten, en het blauwe hemelwelf met eenen doodschen sluyer overtrokken. De gloeiende kolken, die zich in het gescheurde wolkgevaarte openden, en waaruit de snelslingerende blikzemstralen naar alle zijden uitschoten, de felste donderslagen die met een schriklijk geluid over het neergeperste zwerk heen rolden, de loejende stormwinden en een geweldig stortende regen deden den stoutsten de hairen te bergen rijzen. Het schip, schoon het nu welvertuid en met de zamengewondene zeilen voor anker lag, werd nogthans geheel op zijde gesmeten, zo dat zelfs de schutpoorten onder water geraakten, en men anders niet dagt of hetzelve zou door den toomloozen wind tegen de klippen vermorzeld worden; daarbij kwam dat de nevel zo sterk was en de waterstorting zo geweldig, dat men geen vijftig schreden ver zien kon, en weegens het bulderend onweder malkanderen nauwelijks verstaan, hoe luide men sehreeuwde.

‘Het weeder hield even sterk aan; want de ijselijkste donderslagen schenen als rondom ons neer te vallen en de gloeyende blikzem was niet van den hemel.’

Een andermaal kwam 't gevaar van eene aardbeving, langs deze reeds zoo vaak en zoo geducht geteisterde stranden. Meer dan éen eiland had zijn Goenong Api, zijn ‘Vuurberg’; de aarde werd hier zoo dikwijls ontroerd en verscheurd door de onderaardsche machten, dat het den eilander te vergeven was wanneer hij het land ‘als met zeebaren’ op en neer ziende golven, geloofde dat de groote wereldslang, de aarde torschende, zich thans het bochtig lijf uitrekte.

‘Het ongenaakbaare berggevaarte,’ schrijft Schouten, ‘en het laage harde strand schenen in eene bewegende stoffe veranderd te zijn; en de schepen, die op dertig en meer vademen water voor anker lagen, stieten door de beweging der ont-

stelde zee, alsof zij op klippen en banken lagen te dobberen.'

Of ook, als om afwisseling in de gevaren aan te brengen, een vervaarlijke hoos kwam aanzetten, 'waarbij het zilte water, door een vreeselijken draaiwind en als uit een snelomdrayenden kuil, al schuimende in de rondte, tot in de wolken opvloog.'

Zoo, onder zonneschijn en regen, stilte en storm, voor- en wederspoed vorderde de reis, totdat in 't eind de witte muren van het kasteel *Victoria* weder tusschen het tropische groen te voorschijn kwamen; totdat de hongi-vloot wederom op het generale rendez-vous bijeen lag, maar met haren onteerenden buit aan vermagerde slaven, aan afgedwongen specerijen en afgehouwen menschenhoofden een bloedige satire verschafte op de verzen van den lofdichter der Compagnie:

> O rijke kielen, die, terwijl de landwind waait,
> Thans rust op uwen togt, en achter 't anker zwaait;
> Die ons, hoe 's Nabuurs wrok den handel tracht te drukken,
> De schatten aanvoert van de kruidige Molukken!
> Hoe grimt Luconia,[1)], wanneer gij Ambons kust
> Met zulk een buit verlaat -[2)]

Zoo gingen de krijgstochten, in den aanvang, vooraf aan de extirpatie-tochten. Want, oordeelde de Compagnie, eerst moest men de schapen aan den koppel hebben, alvorens ze bekwamelijk te kunnen scheren. De admiraal Cornelis Matelief sprak het heerschende gevoelen uit toen hij (in een door de Jonge medegedeelden brief) aan zijn confrater Paulus van Caerden schreef:

'Dat de heeren bewinthebberen de negotie willen postponeeren ende eerst de oorloge bij der hant vatten, daar doense naar mijn oordeel heel wijslyc aen...

Daerom indien men een soldaet ende een coopman in een persoon wil hebben, 't is verlooren arbeit, want den vyant mach men zoo klein niet achten, daarom heer admirael indien ghy door de oorloge wat uytrechten condt, denckt aen de coopmanschap niet, want anders zult ghy noch teen noch tander hebben.'

1) In de Filippijnen (Luçon).
2) Jan de Marre. Batavia.

Dit gold den Portugees, dien men van hier ging ‘uitboenen,’ maar dezelfde leer deed dienst ten aanzien van den inlander. Niettemin zou de Compagnie de meening van haren vlootvoogd eerlang wraken, en op schitterende wijze het vraagstuk oplossen hoe koopman en soldaat in één persoon te vereenigen.

De officieele hongi-tochten der Ambonsche gouverneurs waren naar allen schijn maar zelden zulke barbaarsche exploiten als die, welke op rekening van Spanjaarden en Portugeezen in deze gewesten komen. Bestaande oorkonden staan er borg voor dat, althans in latere tijden, de Compagnie orde en regelmaat wenschte te onderhouden bij de stelselmatige uitroeiingstochten, waarvan de Amerikaansche natuuronderzoeker Bickmore getuigde, ‘een tweede voorbeeld van zoover gedreven zelfzucht zal men bezwaarlijk in de geschiedenis aantreffen.’ Dat zij zelfs straffen bepaald had tegen barbaarschheden, die - er niet minder om geschiedden.

Immers getuigt de kroniekschrijver dat bij de verrichtingen van de Compagnies landingsdivisie de inlandsche hulptroepen wel is waar zich beijverden om aan hunne gevangenen de premie voor het aanbrengen van slaven te verdienen; maar niet aan allen - ‘eenigen werden ook door de woedende zwarten nedergesabeld, de hoofden afgehakt, de bekkeneelen gekloofd, de hersenen gebraden en, zo heet en warm, vaerdig opgeslurpt. Doch dit geschiedde ter sluik, alzo de heer gouverneur van Amboina zulke wreedheden strenglyc verboden had.’

Echter is het eene zaak van gewisheid en van notorieteit dat onder het bloedig regiment van een Arnold de Vlaming, onder het terrorisme van gouverneurs als Demmer, Admiraal, van Deutechem, van Speult en zooveel anderen, toen het leven van den eilander op de prijslijst der Compagnie als nonvaleur te boek stond - tenzij dan dat het een werkbaren slaaf gold - er ginds in de ‘nagelrijke landvoogdije’ feiten geschied zijn, welke den meest overtuigden monopolist in 't vaderland moesten doen blozen. En de geschiedschrijver koos een juist beeld toen hij dáármee hulde deed aan den trek der goedhartigheid in het nederlandsche volkskarakter, dat hij 't voorstelde als zouden de huismoeders in Holland aan de keukenmeid verboden hebben de runderrib met kruidnagelen te besteken, hadden zij geweten hoeveel bloed en tranen er aan de moluksche specerijen kleefden.

Tegenover de ‘zeeghaftige exploiten’, welke het chauvinisme van zooveel vaderlandsche schrijvers er behagen in schept ons voor te houden als standmodellen van nederlandsche kordaatheid en nederlandsche volksdeugd, mag het wel geweten worden dat er een tijd was, waarin de Alfoer der Molukken de kora kora-vloot der E. Compagnie zag opdagen met gelijke gevoelens, als waarmee in de duistere middeleeuwen de kustbewoners der Noordzee aan den horizon zagen opdoemen de draken der scandinavische *vikings*.

Slechts dit mag ten gunste van onmeedoogende gouverneurs en vlootvoogden aangevoerd worden, dat zij te doen hadden met eene natie uitmuntende in de boosheid en waarin zich de slechtste eigenschappen van het Aziatische volkskarakter be lichaamden; met eilanders geveinsd van nature en woest door erfelijkheid, wier slimheid het verraad, en wier uitspanning de sluipmoord was; met een volk eindelijk, 't welk de opperkoopman Jacques l'Hermite kortweg beschreef als een ‘schelmagtig gedrogt.’

Zulke guilen, meenden de Kalvinisten der zeventiende eeuw, had de Heer in hunne handen gegeven, als Edom en Amalek in de handen van Israel - en zij hieuwen ze neer, den heiden neven zijn specerijboom.

Berispelijke staatkunde! - doch wat, dan den glimlach des medelijdens, hadden hedendaagsche begrippen bij de grondvesters van het nederlandsch gezag te voorschijn geroepen?

De *pacificateurs*, de Van Swieten's en Deykerhoff's, zouden voorwaar de Groote Oost niet veroverd hebben!

S. KALFF.

Het geruchtmakend huwelijk.
Naar G. Meredith.

Hoofdstuk III.
Waarin wij een oude kennis opnieuw ontmoeten, en een nieuw persoon zijn eerste kennis met de wereld maakt.

Ik heb u in vorige hoofdstukken te midden van de bergen gebracht, en ik heb u bij voornaam gezelschap geïntroduceerd; maar nu moet ik u teleurstellen, want de drift van mijn verhaal voert ons naar Londen, en wel naar een van de smerigste, berooidste wijken, naar Whitechapel: uiterst geschikt om 'n mensch, aan weelde gewoon, ervaring te laten opdoen van het vreeselijk verschil dat er voor rijk en arm op deze wereld bestaat, maar ook uiterst gebrekkig in andere leeringen.

‘Daar zijn geen morgens hier!’

Het beste stuk van den dag is weggesneden, hier in Whitechapel!

Wie sprak zoo?

Wie kon zoo spreken, anders dan Carinthia?

En tegen wien?

Wel, tegen Woodseer, onzen filosoof.

Natuurlijk zal dit samentreffen van de beiden een wonderlijk effect maken op den lezer; maar laat me een oogenblik rustig mogen vertellen, en al het vreemde, zelfs het romantische, gaat van de ontmoeting af.

Madge, moet ge dan weten, het meisje dat door Lord Fleetwood tot kamenier van zijn vrouw was gepromoveerd, - Madge behoorde in Whitechapel thuis; zij had er met haar

zuster een groentenwinkel. Dáar vatte ze als kind een vlam op voor Kit Ines, den slagersjongen, die een vermaard vuistvechter zou worden, en van daar was ze op een goeden dag met haar groentenwagentje uitgereden om haar held bij te staan wanneer hij onder moest doen, - op den dag dat zij Lord Fleetwood's aandacht had getrokken.

Of het nu Madge was geweest die naar Whitechapel terug verlangde, toen zij met de nieuwe gravin Fleetwood in de herberg werd achtergelaten? Neen, het was Carinthia die geen rust of duur had in 't dorpslogement, sinds haar heer gemaal van haar afscheid had genomen, dien -

Niets meer van zich te laten hooren! en zij wist dat hij haar liefhad, zooals een vrouw dat weten kan; zij wist dat zij hem liefhad; maar hij was gevlogen, - gekomen en gegaan in den nacht! Alleen in Londen kon zij hem te spreken krijgen; want zij moest hem spreken, dan zou alles terecht komen.

Zonder geld! want al waren de verteringen in 't logement voor Graaf Croesus Fleetwood's rekening, beschikking over geld had hij aan zijn vrouw onthouden, - zonder geld, en te voet naar Londen, samen! met een pakje waarin eenige kleeren waren gerold.

Was het niet alsof het lot haar voorbereidde op een wederontmoeting met onzen vagebond-filosoof? De vader van Woodseer, de schoenmaker-afgescheiden dominé, woonde in de buurt van de beide zusters van het groentenwinkeltje, en hij bezocht ze wel als hun zielverzorger. Daar vond hij in een achterkamer de gravin van Fleetwood; en zij trok hem aan door haar flinkheid, door haar opgewektheid om de handen uit de mouw te steken, door haar bereidwilligheid om de verwaarloosden van de buurt te verplegen en te steunen.

Toen de oude Woodseer aan zijn zoon, bij zijn terugkeer van de groote reis, den naam Fleetwood noemde, kwamen er natuurlijk alleen herinneringen bij hem op aan den voettoer met den rijken, grilligen graaf. Hoe vreemd stond hij te kijken, toen hem in de duisternis van het Londener achterbuurtdaglicht het tragisch berustende gezicht van Carinthia tegenblonk.

‘Er zijn geen morgens hier!’

Beider gedachten gingen terug naar den ochtend in 't gebergte, toen zij elkander voor 't eerst zagen.

Bij al de aanteekeningen welke onze filosoof naar aanleiding

van die ontmoeting had gemaakt behoorde ook deze: *Carinthia, heilige en martelares*. Die Carinthia stond nu voor hem. Maar daarom moet ge niet denken, dat hij in aanbidding voor haar versmolt. Dan kent ge onzen filosoof niet. De menschen zoeken, - en zoeken dikwijls zeer onrustig, - wat ze missen; en de grootsche eenvoud van Carinthia was ook de grond van Woodseer's hart - alleen vermengd met eigenschappen van minder allooi, luiheid, gemakzucht en zuinigheid, zooals dat bij mannen gaat. Hij had zoo precies geen medelijden met haar, evenmin als hij over zichzelf, om wat tegenspoed, zou hebben geklaagd. In zijn gedachten stond een vrouw als Carinthia boven de omstandigheden. Zal ik u zeggen wie zijn oog trok? Gij moet er hem niet minder om rekenen: het was Madge - Madge, die hij zich als kind herinnerde gezien te hebben, wanneer hij appelen in 't winkeltje kocht, Madge, op wie een straal begon te vallen van Carinthia's ongekunstelde voornaamheid, en wier aanhankelijkheid voor haar meesteres in een zelfvergetende liefde was overgegaan! Onze filosoof hield van den morgenstond, ook bij menschengezichten en menschenzielen, en Madge had een zeer appetijtelijk gezicht; wat haar ziel betreft...

Zij dacht niet veel meer aan haar vroegeren minnaar, Kit Ines; want Carinthia was haar alles, en om der wille van Carinthia dreef zij Woodseer uit zijn filosofische rust op, ja zij drilde hem een beetje. Het was in overleg met Madge, dat hij uitging om informaties te winnen aan Lord Fleetwood's huis te Londen - de graaf had zijn landgoed in Wales opgezocht - en zij was het ook die hem naar de woonplaats, in Hampshire, van admiraal Fakenham stuurde, den eenige die een hulp kon wezen, nu Chillon John en zijn jonge vrouw Henriette nog van hun huwelijksreis genoten.

Admiraal Fakenham lag met de jicht te bed. Toen Woodseer hem zijn verhaal gedaan had wilde de oude man opstaan om dadelijk naar Londen te reizen en zijn Crinny, zijn ‘andere dochter’, op te zoeken; maar hij was machteloos, en de dokter verzette zich met al zijn autoriteit tegen den tocht omdat het leven er mee gemoeid zou zijn.

‘We zullen toch samen gaan,’ zei de admiraal tot Woodseer; ‘wacht nog een paar dagen; ik moet haar zien, ik zal

haar helpen.' En hij kon zich nauwelijks bewegen van de pijn.

Het bericht had hem zoo hevig geschokt, omdat hij zich verantwoordelijk rekende. Zijn Carinthia was, kon men bijna zeggen, uit zijn huis getrouwd. Niemand trok zich de zaak van die onervaren bruid aan dan hij; maar hij had haar laten gaan, hoe zwaar zijn voorgevoelens hem ook drukten. Dit was er dan van gekomen: de bruiloft, het bijwonen van een bokspartij; de huwelijksreis, een voettoer naar een groentenwinkeltje in Whitechapel.

'Een rekel met kuren! (Men begrijpt wel wien die uitroep gold.) Hij verdient de zweep. Maar hij zal naar haar fluiten, wanneer hij berouw krijgt; ja, hij zal 't doen, let op wat ik zeg.'

De arme admiraal werd driftiger en driftiger, en de moeheid van zijn trekken toonde dat hij tegen zulke aandoeningen niet meer bestand was. Hij moest alle gedachte aan reizen opgeven. 'Hier is een brief voor Lady Arpington,' zeide hij tot Woodseer toen deze een paar dagen gewacht had. 'Ik heb haar bezworen den plicht te vervullen dien ik moest nalaten. Haar invloed is groot; Fleetwood zal zich daaraan niet kunnen onttrekken. Vertel haar, spreek met haar. Mijn tijd is voorbij!'

Hij stierf, admiraal Fakenham,... maar ik heb u al gezegd dat dit verhaal de dooden laat rusten...

Woodseer, als bode; onze filosoof, een Mercurius!

Lady Arpington was een dame met een rood gezicht, een adelaarsneus en een luide stem. Ze was in staat de wereld te vertellen wat ze op haar hart had, en de wereld had maar te luisteren. Dat ze bij Woodseer's eerste verhaal de toedracht nog alleen half begreep, is natuurlijk; maar ze was met haar oordeel dadelijk klaar.

'Wel, wel, de streken van den jongen man gaan boven alle beschrijving en verwondering. Hij zal 't moeilijk in dolligheid verder brengen: een vrouw achter een toonbank in Whitechapel. Maar wie weet? Daar zijn nog erger dingen, misschien. In allen geval, een wensch van Admiraal Fakenham is voor me een gebod. Als Lord Fleetwood in stad is, zal ik hem dadelijk hier laten komen, en morgen ga ik naar het adres dat je me opgeeft. Is het een fatsoenlijk mensch?'

'Ze heeft de beste manieren,' zei Woodseer.

'De beste manieren, zegt u.' Lady Arpington nam haar

bezoeker in zijn uitheemsch jasje van 't hoofd tot de voeten op. ‘Vertel me eens verder,’ ging ze voort, toen ze zijn vrijmoedig vriendelijken blik opving.

Lord Fleetwood verscheen dadelijk na de oproeping van Lady Arpington, - hij was juist uit Wales terug, geheel onbewust van wat er in Londen voorviel. Natuurlijk begreep hij welken raad hij zou moeten hooren. En zijn voornemens? Zijn voornemens waren de besten, de huiselijksten; hij wou het huwelijksjuk gaan dragen. O, ge kent Lord Fleetwood nog niet! Zijn hart was bij buien romantisch en zacht en goed; en daarenboven ge weet niet wat hij wist.

Hij had een heel persoonlijke herinnering aan zijn bruid, met rozen omsluierd, een geheim tusschen hen beiden alleen. En dat geheim vermurwde hem; want het was een toovermiddel: de betoovering van het echt vrouwelijke, en van dìe vrouw, - ongekend, onverwacht, een openbaring van de intiemste persoonlijkheid, waarvoor zelfs in gedachte geen woorden waren te vinden. Zoo rustte het te midden van den wierookwalm opstijgend uit het binnenste heiligdom van zijn ziel: een ding, zeldzaam, eenig, en lokkend, lokkend - in staat om alle duivels en adders die aan het hart knaagden te verdrijven, - Henriette!

In het uur der beproeving, op de grenslijn tusschen meisje en vrouw had zijn bruid haar gratie en lieflijkheid behouden: zij droeg, door de vuurproef heen, zijn brandende, gevoelige zinlijkheid opwaarts tot aanvallige vrouwelijke kiescheid; en het was een verheerlijking van het aardsche omhoog, naar den hemel! - Hoe? - maar hoe kon 't om iets anders zijn dan dat haar innigste wezen, plotseling opgeschrikt, in zijn loutere waarheid te voorschijn was gekomen, met dat woord: - ‘Het is mijn man’ - dat haar in haar blijde ontsteltenis was ontvallen, dien nacht... Hoe kon het iets anders zijn dan dat haar liefde, de liefde zelf, hem had tegemoet geblonken?

Liefde, niet dat ding waarover verzen worden gemaakt en waarmee gelachen wordt als het bedrog blijkt: maar de heusche passie, de vlam die in het eeuwenoude bosch door de priesteressen der Romantiek wordt levend gehouden, en waarvan een sprank gloeit, alleen in het hart der begenadigden. Dien nacht had liefde oogen, had liefde een stem gehad, en liefde was de

talisman geweest die den droesem van deze wereld had opgevoerd tot de kringen der seraphs...

Neen, neen, Lord Fleetwood ging zijn preek hooren met het plan om zich te laten stichten.

Hij luisterde vriendelijk naar Lady Arpington's verhaal, want hij begreep er eerst niets van.

Whitechapel!

Hoe Carinthia daar gekomen was, kon hij niet raden; maar hij wilde niet vragen.

Hard als staal viel van zijn lippen de opmerking: ‘Het is haar eigen wil.’

‘Kent ge de buurt?’ Lady Arpington stampte met haar voet op den grond.

‘Een van mijn bedienden komt er van daan.’

‘Niet het er uit komen, maar het daarheen gaan!’ Lady Arpington werd hartstochtelijk. ‘Ge kent dien poel niet; ik ben er gisteren heen gereden, en ik heb de gravin van Fleetwood gezien. Uit een dorpsherberg is ze naar Londen gereisd om haar man te vinden. Maar de man was in Wales bij zijn mijnen. En haar eenig verlangen was hem te ontmoeten. Gij hebt haar verlaten, en zij heeft haar best gedaan u te volgen.’

‘Waarom is zij niet gebleven waar ik haar gezegd heb? Dat was haar plicht.’

‘Die zaak is afgedaan. Spreek op: wilt ge haar zien, hier, bij mij; ja of neen?’

‘Onder deze omstandigheden? - Neen.’

‘Maar de geschiedenis zal bekend worden; denk er om wat de menschen zeggen; uw ooren zullen gaan tuiten van: Whitechapel!’

‘Zij kan Esslemont voor haar woning krijgen.’

‘Tracht haar dan zelf over te halen!’

‘Ik heb u mijn wil daaromtrent al gezegd.’ -

Hoe! de kaperkapiteinsdochter dacht hem te kunnen dwingen! Sprong ze nu op eenmaal uit een gemeene buurt van Londen te voorschijn om hem den weg te verleggen en een eisch te stellen aan zijn vrijheid, een eisch van onderwerping? Het manwijf! Hij voelde haat in zijn hart opkomen; zij zou zijn macht ondervinden, wanneer het ooit noodig mocht zijn.

‘Wel, ik kan me vergissen,’ - ging Lady Arpington voort met pleiten; ‘maar gij zult haar toestemming voor uw plan-

nen niet krijgen, als gijzelf u niet gewonnen geeft en haar wilt zien. Kom, dat zou ook het manlijkst wezen. Morgen kan alles afloopen, in deze kamer. Zij smeekt er om u te mogen spreken.'

Met een vriendelijk ironisch gebaar: Spaar me, spaar me, stond Lord Fleetwood op en maakte zijn afscheidsbuiging, waardig, voornaam, onverbiddelijk.

Maar den avond van dien dag ontving Woodseer, thuis bij zijn vader, den schoenmaker in Whitechapel, een briefje van den edelman, waarin onze filosoof herinnerd werd aan den tocht in 't gebergte en te dineeren werd uitgenoodigd.

Hij ging, de vagebond, en hij kwam terug als de vertrouwde agent en secretaris van Lord Fleetwood. Een heele positie! Maar wat een verantwoordelijkheid voor een wijsgeer!

En wat 'n gebabbel in Londen! De kletsketel borrelde over en de grilligste dampen van praatjes walmden over de stad. Lord Fleetwood, zoo gingen de verhalen, had zijn vrouw op een kermis in Hongarije gevonden, en als een rechte Don Quichotte was hij bereid geweest tot een huwelijk. Verschillende kerken betwistten elkander de eer de bruigom en bruid voor het altaar te hebben zien staan. Of ze wel heusch in een kerk waren getrouwd? Daar moest iets niet in den haak wezen. De vrouw was zonder twijfel een gypsy. Op haar huwelijksdag had zij een bokspartij bijgewoond, en ze liet bij het bloedstorten zoo duidelijk haar pleizier blijken dat Lord Fleetwood, in een bui van walging, haar den eigen avond van de bruiloft als logeergast van een dorpsherberg had achtergelaten. Nu verkocht ze sinaasappelen aan een stalletje in Whitechapel.

Het moest een heks wezen. Hoe jammer dat juist zulke mannen wier geslacht een steun voor de natie is, noodzakelijk er voor bestemd schijnen om de prooi van zulke vrouwen te worden. De heksen! ze hebben den lach, den blik, den gang, de manieren; ze kennen de kunstjes; ze zijn uitgestudeerd op alle middeltjes, om het hart van rijke jongelui te bekoren, te verstrikken, in te nemen. Eigenlijk moest er voor gezorgd zijn dat de Fleetwoods dadelijk trouwden, zoodra zij uit de lange kleeren kwamen, met een deftig meisje van hun eigen kaliber. Anders vervielen ze in een soort van betoovering.

Want de wereld was gevaarlijk voor rijke jonge lui. Er

slopen allerlei raadselachtige personen om hen heen, die - niemand wist precies wat, maar toch zeker iets, bedoelden. Wie was die uitheemsche fiedelaar dien Lord Fleetwood aan een of ander meer in Oostenrijk had opgevischt, en dien hij nu tot zijn vertrouwde maakte, aan zijn tafel noodigde, zijn goederen liet besturen? Natuurlijk stond het in verband met het huwelijk.

De man was denkelijk de broer of de minnaar van het kermiskind en zij wilden te zamen den graaf hun slachtoffer maken. Of wisselden zij elkander af? en moest wanneer de fiedelaar de gelegenheid waarnam om Lord Fleetwood te magnetiseeren, de tooverkol op een ezelwagentje groenten rondrijden?

Wat 'n geschiedenis! Ze deed het niet voor haar plezier, dat andijvie en kool brengen aan de klanten, de Whitechapelgravin! Had men dan niet gehoord hoe ze er op stond om haar rechten te doen gelden en den graaf te spreken! Nergens was de arme Fleetwood meer zeker. Reed hij naar het Park, en wilde hij bij den ingang aan een bedelares of een bloemenverkoopster een geldstuk geven, plotseling bleek het, dat zijn vrouw hem onder die verkleeding verscheen; maakte hij een uitstapje met een jacht, en waren er muziekanten aan boord, hij kon er vast op rekenen dat op een gegeven oogenblik de opgebonden haren van een der virtuozen losvielen en de trekken van zijn vrouw voor den dag kwamen. Waar hij ook ging, zij was hem voor, en zij was naast hem. Had ze niet een heelen nacht op de deur van zijn Londensch huis gerammeid? En waren er niet nog vreemder dingen gebeurd? Een kloppartij, ergens in een uitspanningsplaats voor werklui, bij een kermisgelegenheid waarheen Lord Fleetwood een troepje van zijn vriendinnen en vrienden had gebracht, onder bescherming van Kit Ines, zijn huurling vuistvechter; een heusche kloppartij, waarbij de oolijke heks ineens uit den grond geschoten was om haar heer gemaal met een stok te verdedigen.

Maar het allervreemdste... Och neen, dat was zoo vreemd niet: juist toen die kloppartijgeschiedenis zich door de stad begon te verspreiden, - en er moet daar wel iets van aan zijn geweest - hoorde men op eenmaal dat de Whitechapelgravin, met haar trouwe volgster Madge, uit Whitechapel was verdwenen. Een paar menschen te loor! In die buurt! Kom, zoo'n gewone zaak!

Henriette Fakenham, - niet langer Fakenham, maar Mevrouw John Chillon Kirby - was al lang van haar huwelijksreis in Engeland terug. Zij en haar man hadden Carinthia in Whitechapel opgezocht en hadden haar willen overhalen Lord Fleetwood's aanbod van zijn landgoed Esslemont aan te nemen. En Carinthia antwoordde hun, wat zij ook aan Lady Arpington gezegd had, dat zij eerst haar echtgenoot wilde spreken. Die gril was haar niet uit het hoofd te praten.

Wel stond Henriette verbaasd over de voorkeur aan Whitechapel gegeven boven een van de heerlijkste parken en kasteelen van Engeland. De broeder zou misschien zijn gezag hebben kunnen gebruiken, maar Chillon John had zijn eigen zorgen in dien tijd: de erfenis van den ouden admiraal Fakenham liep uit op een reeks van schulden, en zijn schoonzoon, om de familieeer te kunnen behouden, moest zijn eigen bezittingen in Oostenrijk te gelde maken. Van daar de noodzakelijkheid van een nieuwe reis en van het achterlaten van Henriette in Engeland te midden van haar vroegere omgeving.

Want ondanks haar gebrek aan fortuin behoorde zij toch tot den kring van Lord Fleetwood. Een rijk en aanzienlijk man is nu eenmaal als een licht met zijn stralenkrans waarin de muggen dansen; en in de sfeer van den jongen Croesus gingen vrienden en vriendinnen vroolijk op en neer, aangetrokken en opgehouden door den weldoenden invloed van het goud en het licht.

Had Lord Fleetwood een bedoeling met zijn vriendelijkheden voor Henriette? Natuurlijk had hij zijn bedoelingen, en al was hij zichzelf ook onbewust geweest van eenige bedoeling, hij zou er toch niet van hebben kunnen afblijven om het gezelschap van zijn schoone plaagster tegelijk te zoeken en te vermijden. Maar er dwarrelden allerlei plannen voor zijn geest. Hij wou weten wat hij aan haar had. Zou zij zich laten verleiden? zou zij zich aan hem overgeven in dien stroom van ijdelheden dien hij, door zijn vermogen, voor haar kon openen? Of zou zij standvastig blijven en zijn eerbied verdienen? Lord Fleetwood verlangde dien schitterenden schaduwschijn te grijpen, om het wezen van Henriette te leeren kennen; en de schoone, levende in de vreugd van haar schoonheid, liet zich gaan, - zeker van haar liefde voor Chillon John en even zeker dat het genot van muziek en mooie kleeren en andere

mooie dingen als een rechtmatige portie haar toekwam. Schoon als een regenboog, vol troost voor de menschen die naar haar keken, en even verraderlijk... misschien.

Woodseer bracht haar het bericht van Carinthia's verdwijning.

Die lompe man! Had hij geen gevoel om haar het hooren van zulke tijdingen te besparen. Zij begreep heel goed, dat Lord Fleetwood zijn hand had in die ontfutseling van Carinthia; want hoe kon zijn trots den tegenstand van het manwijf en al die loopende praatjes verdragen? Maar zij kon er bij de afwezigheid van Chillon John toch niets aan doen! Woodseer wist precies als zij wie de bewerker van deze schaking was. Zou hij nu daarom zijn stelling bij Lord Fleetwood opgeven? De eigenlijk schuldige was Carinthia zelf, die Whitechapel verkozen had boven Esslemont. Het bekwam haar nu wel. Zij mocht zichzelf redden, als er ten minste kans voor haar bestond om nog boven water te komen.

Mooie vrouwen! dacht Woodseer bij het heengaan... alle broers en zusters in de wereld zullen de arme h e i l i g e e n m a r t e l a r e s niet helpen; gelukkig dat zij Madge bij zich heeft: in gezelschap van Madge zal haar geen kwaad overkomen.

Met de musschen, lang voor 't zonlicht, was Woodseer gewoonlijk op, om zijn morgenwandeling te ondernemen, waar hij levend groen kon vinden. Onze filosoof noemde dat zijn verzet tegen het stadsleven. Een van deze morgens viel zijn oog, onder het aankleeden, op een eenzame gestalte in de doodstille grijze straat. Kon het Madge zijn die daar op post stond voor zijn raam? Hij holde naar beneden, de deur uit.

Het meisje, Madge, kwam naar hem toe. ‘Ik wist dat u vroeg was, Mr. Woodseer; want wij hebben dikwijls medelijden met u gehad, mijn zuster en ik, wanneer wij merkten op welk uur u al in de weer was, en met een nuchteren maag; maar ik had er toch niet op durven rekenen dat ik hier zoo kort wacht zou houden. Gaat u mee. Ze is veilig.’

‘Waar?’ vroeg Woodseer.

‘'t Is een heel eind; ik zal u er brengen.’

Zij vertelde onder 't gaan hoe ze, een regenachtigen avond, opgelicht waren, in een rijtuig gestopt en ver, ver weggebracht. Kit Ines had het booze werk verricht met een paar handlan-

gers. Te worstelen viel er niet, en kwaad was hun niet gebeurd, want Kit was geen man om een vrouw letsel te doen. Er waren huizen in aanbouw in een nieuwe buurt. Op de eerste verdieping van een van die verschgebouwde woningen hadden ze hun gevangenis gekregen. Ines en een kameraad betrokken de benedenkamers, en daar was alles gesloten en gegrendeld; maar de bovenramen waren vrij, en hier was ze nu.

‘Je bent er uitgesprongen!’ zei Woodseer.

‘Mijn meesteres wou 't doen. Zij wìl haar man zien, maar hij verlangt dat zij uit Londen weggaat zonder hem gesproken te hebben. Op 't oogenblik is hij meester, en hij zal toch haar wil niet breken. Ik kan 't hem niet zeggen, - hoe'n lust ik ook had, - dat hij 't, met al zijn rijkdom, er slecht zal afbrengen op den duur; en wanneer hij valsch doet, dan.... Maar ik praat, ik praat.’

‘Wou Lady Fleetwood den sprong wagen?’

‘O, zij zou 't gedaan hebben ook,’ vervolgde Madge, ‘zij is er niet eentje, om een ander voor haar te laten handelen. En ze moet oppassen, in haar positie. Eerst heeft ze me toen gewezen hoe ik, zonder me te bezeeren, moest springen. Dan ging het. De verdieping was niet hoog, en er lag een bloembed onder het raam. Maar toen ik beneden was, voelde ik me als een stok die in den grond stak; het duurde een heelen tijd voordat ik mijn voeten weer had. Daarop naar u toe. Wat is de stad leeg!’

De beiden liepen en liepen. Madge was onvermoeid. Het licht vergulde de wijzerplaat van een torenklok: zeven uur. Ze sloegen een zijweg in die hen bij een rij van pas opgetrokken stadsvilla's bracht. Madge toonde aan Woodseer de plaats waar ze was neergekomen, dan bonkte ze op de deur tot Kit Ines verscheen.

De man, toen hij eerst gezien had dat het de intendant van zijn meester was, maakte open, maar bleef in de deur staan.

‘Orders, Mijnheer?’ vroeg hij.

‘Om de gravin onmiddellijk naar het huis van mylord te brengen,’ antwoordde Woodseer.

Kit Ines keek hem aan, bedacht zich op een paar vragen, en aarzelde. Van die aarzeling maakte Madge gebruik om naar binnen te sluipen; zij haalde haar meesteres van boven en gaf bevelen aan de huishoudster. De Cerberus-vuistvechter

voelde zich niet op zijn gemak, hij zag om naar hulp en ontmoette den dommen blanken blik van een kameraad, dien Lord Fleetwood hem tot gezelschap had gegeven.

‘Is Madge van ochtend bij mylord geweest?’ vroeg hij aan Woodseer.

‘Verkoop toch niet zulke ezeligheden. 's Morgens om vijf uur! Wat denk je wel?’

‘Maar mylady zou naar Wales gaan!’

‘En wie zegt je dat het niet gebeuren zal, als ze eerst in mylords huis geweest is!’

Er kon toch geen kwaad bij zijn, redeneerde Kit Ines. Al leek de boodschap wat vreemd, mylady zou hem zeker onderweg niet ontloopen; hij stond er voor in dat zijn troepje Lord Fleetwood's huis zou bereiken; en daar moesten mylord en mylord's secretaris het dan verder uitmaken.

‘Een rijtuig noodig?’ vroeg hij.

Het sloeg half acht. Carinthia wou te voet gaan. Ze was zoo blij te kunnen wandelen na haar gevangenschap. Woodseer's hart kromp van medelijden als hij 't merkte.

Hij antwoordde op de enkele vragen die zij uit de volheid van haar overpeinzingen tot hem richtte, en zij hoorde dat haar broeder naar Weenen was gegaan. Haar verbeelding werd daardoor naar Carinthië en Tyrol overgebracht.

‘Een heerlijke morgen!’ Zij keek rond; de breede, schoone straten, de deftige huizen zuiverden haar gedachten van de ellende en van het vuil van Whitechapel. ‘'t Is een ochtend voor onze Alpen, Mr. Woodseer.’

‘Konden we maar vliegen!’

‘O ik heb vleugels; mijn voeten verlangen te gaan, te stijgen. 't Idée om in een rijtuig naar mylord te gaan!’

‘Mag ik u doen opmerken, mijn waarde mevrouw,’ zeide Woodseer ietwat verlegen, ‘dat ik begaan heb, wat mijn vader een Jezuitenstreek zou noemen. Ik sprak van orders van mylord aan den man die achter ons aan met Madge wandelt. Maar die orders ... Ines zelf begon er over, en toen wou ik de gunstige gelegenheid niet laten slippen.’

‘Ik was er wel bang voor,’ zeide Carinthia, ‘nu moet ik mijn kans wagen.’

Zij stonden voor het huis. Een knecht opende de deur, liet het gezelschap binnen.

Mylord was uit rijden in het Park.

Inderhaast schreef Woodseer een briefje aan Carinthia's schoonzuster; de bediende bracht het dadelijk, en het kwam weinig minuten later de schoone Henriette ter hand.

Een nieuwe stoutigheid van Carinthia! Wat moest een arme vrouw, wier man ver weg was in Oostenrijk, haar zuster aanraden? wat moest ze doen? Ze zette haar hoed op en ging Lady Arpington die een paar huizen verder woonde om haar meening vragen.

Nu, om die te zeggen was Lady Arpington nooit verlegen. ‘Het is beter zoo; de vrouw behoort in 't huis van haar man. Wij gaan er terstond heen, misschien heeft de gravin van Fleetwood onzen steun noodig.’

Zij vergezelde Henriette Kirby op straat. In de verte zagen de beide dames een ruiter aankomen.

Het was Lord Fleetwood. Hij steeg af bij den stal en wandelde in gedachten. Daar kwam uit zijn huis Woodseer hem te gemoet. De graaf was in een goeden, zachten luim. Met een paar woorden bracht zijn secretaris en vriend hem op de hoogte van de gebeurtenissen van dien morgen, en Woodseer wist grappig en overredend en eenvoudig te wezen, als dien morgen aan de Königsee toen zij elkander voor 't eerst zagen. Hij maakte zijn edelen kameraad aan 't lachen; zoetjens werd de machtige man, het kurige kind, naar huis, naar de tegenwoordigheid van zijn vrouw, getroond.

Op 't punt om binnen te gaan, bemerkte hij de nadering van Lady Arpington met Henriette; hij maakte een zwenking, trad een paar stappen op haar toe, en den hoed afnemend:

‘Mijn waarde Lady Arpington, wat komt ge juist van pas! Als de vijand het hart van de citadel bezet heeft, is er geen schande in de overgaaf. Vertel haar dat ze het huis mag hebben, nu ze het zoo verkiest. Dan kan ik Esslemont nemen. Bij voorbaat mijn dank.’

Hij maakte zijn buiging voor de twee dames, - want Henriette had ook haar deel van zijn beleefdheid, - en wandelde op, schitterend vroolijk als staal, en even hard.

Lady Arpington hield een uitroep in, en neeg beleefd; maar Woodseer was ontsteld van den afloop: ‘Hij wou in huis komen,’ zeide hij tegen de dames als voor eigen verontschuldiging.

‘En hij zal er berouw van hebben dat hij zijn ingeving niet is gevolgd,’ antwoordde hem Lady Arpington. ‘Mijn raad aan de gravin van Fleetwood zal wezen om te blijven waar zij eenmaal post heeft gevat, voet bij stuk.’

Maar Lord Fleetwood, zoo hij al naar Esslemont vertrok, bleef daar niet langer dan een paar dagen. Hij keerde naar Londen terug, en nam er zijn intrek in een hotel op weinig passen afstand van zijn eigen woning, en onthaalde zijn vrienden op rumoerige, dolle festijnen, en speelde wild. Een edelman, hij, de rijkste van het Vereenigd koninkrijk, kon toch het veld niet ruimen voor een vrouw met Whitechapelmanieren.

De wereld praatte en meende en loog en rekende uit hoeveel tijd het nog zou duren tot het echtscheidingsproces begon. Goed dat er geen kans op kinderen bestond!

Croesus was er boven verheven. Hoe sterk voelde hij zich niet! Wanneer hij den nacht aan de speeltafel had doorwaakt, liet hij zijn paard voorkomen en maakte verre tochten, of hij bezocht zijn vriend Lord Feltre, den Jezuiet zooals hij genoemd werd, en sprak met hem over godsdienst en boete.

Wat de wereld het hoofd schudde en kakelde! Zij begon na te tellen welke sommen en goederen de graaf al aan de Roomsche kerk kon nalaten, wanneer hij overging en monnik werd.. als ze stellig van hem geloofde. Maar de vrienden en vleiers van Lord Fleetwood maakten zich nog niet ongerust: een luim en een nieuwsgierigheid meer van iemand die vol grillen stak!

Geen mensch kon weten wat er in Fleetwood's hart omging. Woodseer werd niet meer toegelaten, en de stijf gepreste lippen, het knappe marmeren gezicht van den graaf verborgen zijn geheimen.

Op een dag dat hij in het Park reed zag hij een vrouw, zijn vrouw, langs het pad. Het pathetische gezicht van Carinthia keek naar hem op. Er was geen traan op te zien, maar de oogen stonden smeekend met de kracht van tranen. Hij ging voorbij zonder een blik, zonder een beweging van het gelaat, zonder een gedachte.

Dien zelfden avond kreeg Lord Fleetwood een briefje in den derden persoon gesteld, uit naam van Lady Fleetwood, maar niet in haar hand, hem meldende dat zij zich aan zijn wensch

onderwierp, en volgens zijn beschikking naar het landgoed bij de mijnen in Wales zou vertrekken.

Zoo had Croesus zijn zin.

‘Een maand kan zij nog in Londen blijven,’ had Lady Arpington gezegd, toen zij van haar onderhoud met Carinthia, in Fleetwood's huis terugkwam. ‘Dan zal de toestand voor iemand in haar positie onhoudbaar worden,’ en ze trok de wenkbrauwen op alsof ze verder zoo weinig mogelijk meer met de zaak te doen wou hebben.

Haar woord was tegen Henriette gericht. ‘Zoo ge vertrouwen in haar hebt, houd haar dan gezelschap.’ Verder liet Lady Arpington zich niet uit.

Henriette kwam met haar schoonzuster samenwonen. Zij was bij de ontmoeting in het Park geweest; en toen Carinthia thuis zich met wanhopige cordaatheid gereed maakte om naar Whitechapel en naar den omgang met den ouden Woodseer terug te keeren, had de deftiger schoonzuster het verblijf in Wales geopperd en haar plan doorgedreven. De terneergeslagen vrouw liet haar begaan. Wales, Whitechapel, het was thans alles voor de gravin van Fleetwood één.

Er bestonden dus geen moeilijkheden meer. De wereld kon zich bij het feit van deze fatsoenlijke scheiding tusschen man en vrouw neerleggen; Henriette mocht weer aan zich zelf gaan denken; en zelfs Chillon John die in Oostenrijk het bericht ontving was niet ontevreden met deze oplossing.

Een triomf voor Lord Fleetwood!

Zou hij het dubbele, wilde leven lang hebben volgehouden? Neen, hij voelde hoe zijn gezondheid afwisseling en zeelucht noodig had. Een reis met zijn jacht over de Middellandsche zee was een uitkomst. Lord Feltre, ‘de Jezuiet’ werd voor reisgezel gekozen, en te zamen zochten zij de heilige plaatsen in Palestina op, vertoefden in Syrische kloosters, spraken met wijze en heilige mannen, - een lange, lange tocht van maanden. Dan bracht het jacht hen terug over de Middellandsche zee, en zij kregen genoeg van elkander, ja, zij kibbelden in hun kleine ruimte. Lord Feltre bleef ergens in een stad van Italiëachter. Zoo kwam Lord Fleetwood alleen in Southampton aan, na meer dan een half jaar uit Engeland geweest te zijn.

Brieven wachtten hem, al van ouden datum. De eerste was van zijn zaakwaarnemers. Zij stuurden hem het officieele stuk, uit Wales ontvangen, van de geboorte van zijn zoon. Een schrijven van Woodseer lag daarnaast.

Onze goedhartige filosoof had het voor zijn plicht gehouden naar Wales te trekken zoodra hij kon rekenen dat de jonge moeder van haar kraambed was hersteld, en hij berichtte dadelijk zijn eerste indrukken aan den hoogen vriend en beschermer. Wat 'n vriendelijke tooneeltjes schilderde zijn pen, lichtweg, zoo weinig poëtisch mogelijk, want hij wist dat een Lord Fleetwood zich niet door wat gemaakte poëzie laat lijmen.

Eén schildering trof den echtgenoot. Hij las hoe Lady Fleetwood en Madge op een wandeling een lammetje geholpen hadden dat van een steilte naar beneden gekomen of gevallen was en niet meer naar boven kon klimmen. Die diepe kuilen tusschen de heuvels van Wales met wat stilstaand water op den bodem kende hij goed. Hij herinnerde zich de plek, die Woodseer beschreef, met haar klompje berkenstruiken op den top van de hoogte; als jongen had hij over den rand in de diepte gekeken en 't nooit gewaagd om af te dalen. De vrouw met de bergvoeten kon het gedaan hebben, zij alleen. En hij begreep nog niet hoe het haar gelukt was, met het beestje in de armen weder naar de hoogte te komen. Madge moest haar hebben geholpen. Hij zag het tooneel.

Maar mocht een vrouw zich aan zulke gevaren blootstellen, wanneer ze een kind had dat haar hulp behoefde, dat misschien op dat oogenblik naar haar schreeuwde!

Lord Fleedwood beschouwde zijn vaderschap nog met het oog van iemand die een tafereel bekijkt. Zijn gevoelens dreunden in de verte. Hij wist niet of hij die geboorte van zijn zoon moest houden voor een band tusschen Carinthia en hemzelf, dan wel of hij die gebeurtenis moest aanzien als een nieuw bewijs van haar verzet en haar dwarsdrijven.

Wat zouden de menschen zeggen? Kon 't hem dan schelen wat achter zijn rug werd gefluisterd? Hij dorst de wereld aan,

En tegelijkertijd - het was op weg naar Londen dat zulke gedachten hem bezighielden, - sprak er een stem en vertelde hem met hoeveel meer overtuiging en flinkheid hij ieder oordeel van de menschen zou dragen, wanneer hij, daar thuis

onder zijn brieven ook een paar regels van Carinthia zelf vond, een kennisgeving van de moeder...

Er was niets van haar, in Londen, geen woord, geen vodje papier. Zij wou dus niet onderdoen. Zijn naam stelen en bevuilen kon zij wel, maar berouw toonen, begrip hebben van haar verhouding, vraag haar dat niet.

Hij haatte haar in die dagen dat hij tegenover zijn vrienden zijn trots en zijn onverschilligheid moest bewaren; hij haatte haar omdat zij hem kwaad deed, en hij kon haar niet vergeven dat hijzelf haar kwaad had gedaan.

Want hij was goed voor dieren en ook voor menschen. Men prees zijn edelmoedigheid, en hij toonde zich edelmoedig. Alleen die vrouw, die hem een zoon had gegeven, die hem over de tong deed gaan, hield zich nu koel.

Dan kwamen weeke gevoelens bij hem boven. Zou hij naar haar toegaan in Wales? Maar hoe was 't mogelijk zoolang hij de slang in zijn hart niet had gedood. Henriette, de stralende schoonheid! Zij was moeder geworden evenals Carinthia, en haar gestalte had een rijpheid gekregen dubbel aantrekkelijk voor hem... Of stootte zij hem af? Hij wist het niet, en hij wou het weten, hij zou haar beproeven. Was zij het ijdele schepsel dat voor de verleiding van zijn rijkdom in 't eind zou tuimelen van haar deugdvoetstuk? Of was zij heusch braaf? In beide gevallen kon hij haar links laten liggen? En dan naar Wales! Maar Carinthia moest hem tegemoet komen, uit zichzelf.

Een van zijn vriendinnen verschafte hem een brief dien Henriette van haar schoonzuster uit Wales gekregen had.

> ‘Ja, mijn arme broeder!’ schreef zij. ‘Ik weet in wat voor verlegenheid hij is, en ik kan niet helpen. Zoo arm wordt ik gehouden dat ik zelfs over de kleinste som geen beschikking heb. De menschen hier beginnen van me te houden, - en 't zou mijn verlangen niet wezen, maar als mylord mij een inkomen van eenige duizenden gaf, zou ik gaan waar hij maar wenschte. Engeland verlaten of Esslemont betrekken of naar die buurt van Londen heen waar Mr. Woodseer woont, - ik sta overal voor klaar. Als ik maar geld had om mijn broeder bij te springen, en mijn kind bij me mocht houden totdat het naar school ging. Op dat accoord onderwerp ik me aan alles.’

Hij had haar dan toch in zijn macht, Carinthia! en zij zou den druk gevoelen. Geen geld in handen!

Zeg toch niet dat Lord Fleetwood slecht was. Allerlei edele stroomingen gingen door zijn bloed; hooge plannen stonden voor zijn geest; van zelfkennis had hij zijn portie. Maar hij was rijk.

En rijkdom is een pijniger.

Wat kan ons zoozeer de overtuiging geven van de werkelijkheid van ons bezit als onze macht om pijn te doen, om te verschrikken ...

Zoo was zijn roekeloos gevoel geweest dien nacht, toen hij den schat ontdekte die hem boven allen te beurt was gevallen, en waarna het diepste en geheimste van zijn ziel heenverlangde met zacht, teruggedrongen geweld, - dien nacht van zijn overmoed, toen hij den blik van scherp staal waarmee zij uit het bed sprong om zich tegen den indringer te weren, had zien ondergaan in de weelde van de bruid als zij herkende wie het raam was binnengekomen, en verslagen en verrukt stond in het maanlicht spelend op haar trekken:

‘Het is mijn man!’

Hoofdstuk IV.
Beschrijft de dolheid van honden en menschen.

Carinthia in Wales. Een buiïge Augustusmaand dreef naar 't Welsh bergland de bijtende atmosfeer van den Oceaan. De oude kapitein, Carinthia's vader, had haar door zijn voorbeeld geleerd wat genot er in was ‘zee te ruiken’ als hij op eenmaal onder de wandeling stil bleef staan om met open neusgaten de heidegeur in te snuiven, die hem aan het wijde sop deed denken, en haar verbeelding dan alle zeilen bijzette om een tipje te zien van zijn vroegere heldentochten op zee. Nu ze volop de lucht van den golvenden westenwind inademde, 's morgens in haar gang over de heuvels wanneer ze gelijk met de zon was opgestaan, voelde zij zich een oudere dochter van

haar lieven ouden vader, en zusterlijk wandelde zij met het onervaren meisje dat zij, heel uit de verte thans, naast hem zag huppelen langs de woudhelling van het gebergte, al luisterend naar wat hij vertelde, en al bezig in haar kleinen geest om zich den lokkenden, bont gemarmerden schaduwschijn te schilderen van een onbekende, onbeproefde wereld.

Die oudere dochter had schipbreuk geleden; maar ze was niet ondergegaan; dat bleek uit de onbewolkte levendigheid waarmee de jongere voor zich uit keek in het leven. Menschen met verbeelding, wanneer ze moed hebben, kunnen nooit, in 't ongeluk, de blijde hoopvolle portie van hun jonge dagen kwijt raken. Carinthia leefde in de twee personen; het zou haar een doodwond geweest zijn wanneer ze ooit had kunnen toelaten dat haar jongere ik bedroefd was. Maar die oudere, meer ervaren ik - aan die was 't verboden om in de toekomst te kijken; en voor haar kind had zij evenmin het uitzicht in een blijde onbeperkte ruimte. Zij zag het opgroeien in een grijsgrauwe omgeving van deftige straten en pleinen, en ze stal een liefkoozing tusschen de gevaren in, doorstane gevaren aan genen kant en nieuwe gevaren voor den boeg.

Want zij wist nu den haat van haar man; en de erfgenaam van zijn huis, het kind van een gehate moeder, werd voortdurend bedreigd door een niets ontzienden tiran. Eerst de geboorte van haar zoon maakte den schrik en den tegenstand bij haar wakker. Toen zij hem nog in haar schoot droeg had zij nooit het gevoel van een opgejaagd dier dat voor zijn leven vecht; en in dien tijd had zij zich dikwijls bedacht: deed ik wel goed hieraan? en was ik daarin niet in 't ongelijk? Maar nu: ze geloofde in niet anders dan zijn vijandschap; het was een oorlogstoestand, en voor 't gevecht valt alle aarzeling of zelfkwelling weg.

Was zij erg gevoelig voor de beleediging die haar persoonlijk was aangedaan? Nu, het gebeurde soms wel dat haar vader haar de biecht afnam en wou weten hoe het met zijn kleine Carin ging; dan kwam haar ziel in opstand tegen de ondervonden grieven en zij antwoordde hartstochtelijk als de echte dochter van haar vader. Maar gewoonlijk was zij te veel een vreemdelinge in wereldsche zaken, om niet genoeg te hebben aan haar eigen goede geweten. Zij zou alles vergeven wanneer zij maar rustig kon zijn omtrent haar jongen en Chillon kon

te hulp komen. Haar liefde voor haar broeder, den eenigen man dien zij thans nog liefhad, bond haar, de verlatene, de hulpelooze op de pijnbank en haalde haar onnoozele, niets-gevende smartkreten uit de gepreste keel.

Maar zoo'n ochtend op de kale heuvels met hun gladgeschoren heidegrond, klinkend onder haar springveeren stap, verjoeg alle nevels van de verbeelding. In haar hoofd gingen de gevleugelde gedachten aan den arbeid, en bouwden vast de omheining voor de groote dingen die Chillon zou tot stand brengen - wanneer de gevaren van het oogenblik voorbij waren. De opeengolving van de groote naakte heuvels met de wolkendrift daarboven, lucht en landschap in beweging, brachten haar geest in gloed onder het klimmen en blijheid blonk in haar gestalte, harmonieus rijzend met den flinken toon van de natuur.

Toch moest ze van de hoogte niet zien naar de plek waar, halfweg tegen een heuvelhelling op, het kasteel van haar heer gemaal aan den zoom van een bosch te voorschijn kwam. Het was geen oud slot, zooals men ze in Wales hier en daar nog vindt, op een rots bij een bergstroom, maar een gebouw uit de achttiende eeuw met aanspraken op voornaamheid en bouwmeesterlijken kunstzin. De lange reeks van vensters keek blind en dood in de vallei; een ziel en een haard bezat het huis niet; er lag schrik in zijn leegte.

Hoe anders de woning daar ginds in het gebergte van Karinthië, levend door de tegenwoordigheid van haar vader! Hier was de meester afwezig. Hij verscheen een enkele maal, uit vreemde gewesten, vreemd, en stond voor de verbeelding van de menschen die hem toebehoorden als een onbekende, vijandige macht die zijn werking deed gevoelen in handelingen van een onverklaarbare tyrannie. Niemand hield van hem, en de mijnwerkers op zijn bezittingen leefden in onmin met den agent van Lord Fleetwood. Nu al geruimen tijd stond de arbeid stil, omdat er een geschil was over de loonen. De menschen morden en verarmden, maar mylord liet niets van zich hooren. In Karinthië, aan de mijn die haar vader toebehoorde, kwamen ook wel moeilijkheden met het volk voor; daar had de oude kapitein dan altoos dadelijk door zijn woord en zijn voorbeeld vrede gesticht; en wat zou hij het hart hebben weten te winnen van deze Welshmen die hem zooveel

naderbij stonden! Maar een groot heer, verwend door zijn rijkdom, beschouwde zich als zoo hoog verheven boven gewone menschen!

Carinthia voelde voor den nood der slachtoffers van hun eigen hardnekkigheid en van den harden zin van anderen; zij deelde levensmiddelen uit van den voorraad op het kasteel, zij bezocht de huisgezinnen, niet afgeschrikt door een norschen blik, maar vertrouwend op de goedheid van de menschen; misschien wel hield zij zich voor hun gelijke in hun leed, en in hun strijd met den machtige.

Neen, de blijde ruime wereld was gesloten voor die oudere dochter, op haar wandeling met het herinneringsbeeld van haar geliefden vader; maar die jongere ik moest toch vrij blijven uitzien, denkend aan de goede dingen van de aarde, en aan de goede mogelijkheden van deze wereld: de versche zoute morgenlucht, de ijlende wolken, de golvende grond en de open baan voor heldendaden, zooals de handelingen van haar broêr zouden wezen....

Een verrassing bij haar terugkeer op 't kasteel! Kit Ines was op komen dagen, gestuurd door Lord Fleetwood, die zijn vrouw niet veilig rekende te midden der ontevreden mijnwerkers, en 't liefst haar zou hebben overgehaald om Wales te verlaten. Dadelijk dacht Carinthia aan een plan om haar kind te rooven, en zij hield haar kleine troepje bijeen om de wieg en het wagentje van haar zoon, met Madge aan 't hoofd tot noodige verdediging, want Madge kon Kit Ines nauwelijks meer uitstaan.

Woodseer verscheen weinig dagen later; hij wilde haar geruststellen omtrent de plannen van mylord, en bood haar, uit zijn naam, Esslemont als woonplaats aan, voor haar en het kind. ‘Want hij is eerlijk,’ verzekerde hij, ‘en wil geen kwaad doen.’ Ja, Woodseer liet doorschemeren: wanneer Lord Fleetwood zich nog niet in Wales had vertoond om de zaak met de mijnwerkers bij te leggen, dan was de reden daarvan eerder toe te schrijven aan een zekere vreesachtigheid om samen te treffen met zijn vrouw. Hoe lang was mylord al niet voornemens over te komen! en telkens stelde hij uit, terwijl hij nu weer, daar zijn tegenwoordigheid niet meer gemist kon worden, den uitvoerigsten weg, met zijn jacht over zee, had gekozen.

Alsof Carinthia in zulke betuigingen vertrouwen kon stellen! Toen zij eenmaal zeker was van Lord Fleetwoods aankomst verliet zij met haar kind en haar bediening het kasteel om bij een vriendin haar intrek te nemen.

Wat dacht Croesus Fleetwood wel, nu hij in Wales voet aan wal zette, en nu hij eindelijk met zijn vrouw onder een dak zou wonen, - want hij wist niet beter of dit hing hem boven 't hoofd? Daar lag iets prikkelends in de voorstelling van die half verlegen, half wilde vrouw die hem op 't kasteel wachtte. Zou hij zich als een goed gemaal gedragen, of zou hij den despoot spelen die, ontevreden zijn bevelen verwaarloosd te zien, te nauwernood naar zijn weerbarstig slachtoffer omkijkt?

Bij zijn agent, waar hij 't eerst afstapte, natuurlijk, om het belangrijkste, de zaak der mijnwerkers, te bespreken - vernam hij van Carinthia's vlucht. Hij verloor zijn humeur en werd onhandelbaar. Zijn stemming verbeterde er niet op als hij het kasteel naderde en er geen spoor van welkomst was van die iemand die hem ‘mijn man’ genoemd had.

Woodseer moest de uitwerking van zijn zwarte luim ondervinden. ‘Je bent niet erg gelukkig geslaagd hier, in je opdracht,’ zei Fleetwood hem zonder zich zelfs de moeite te geven van een groet.

‘De gravin houdt van de lucht van Wales,’ antwoordde de ander.

‘Ik verlang dat ze hier vandaan gaat.’

‘Zij verlangt eerst u te spreken.’

‘Daar kiest ze een raren weg voor. Morgenochtend rijd ik weer naar mijn jacht dat in Cardiff is.’

De agent was aan 't diner genoodigd; er werd gesproken over mijnen en loonen, en nog eens over loonen en mijnen. Toen de beiden alleen waren, laat in den avond, en Fleetwood voort wou gaan met over mijnen en loonen te spreken, schoot Woodseer, die zijn man kende, voor den dag:

‘Ik weet niet waarvoor ik u hier meer van nut ben, hoe nuttig mijn betrekking ook voor den toestand van mijn beurs mag wezen.’

‘Houd je proza voor je, Woodseer!’

‘Zult ge de gravin gaan opzoeken voor uw vertrek?’

‘Ik denk er niet aan.’

‘Om een gewond beest niet te trappen zoudt ge eerder een paar pas omloopen!’

‘Ik zie hier geen wond aan het beest.’

‘Ge maakt gebruik van *mijn beeld*spraak om een trap uittedeelen.’

‘Zeg me waar je heen wilt, Woodseer.’

‘Nergens anders dan naar het verzoek aan u om een paar stappen te loopen en een menschenkind verdriet te besparen. Het is alleen een kwestie om de beenen wat beweging te geven.’

‘De dame schijnt haar beenen gekregen te hebben om weg te loopen; laat zij ze nu eens gebruiken om haar terug te brengen.’

‘Wat geeft het dan dat ik hier ben, wanneer ik u niet eenmaal de waarheid voor mag houden die gij beter dan wij allen kent! Alsof ge niet in ons hart kunt lezen, in mijn hart evengoed als in 't hart van die weergalooze, onschatbare dame. En gij verkiest haar te omnevelen in de wolken van uw luimig humeur. Zij was niet uw partuur, toen zij hier in 't vreemde land aankwam zonder een enkelen vriend, en ieder nieuw voorval.... Bedenk toch wat een vreemden tijd ze had na haar huwelijk! Die overval toen zij haar kind al droeg.... Er is daarover een boek van een Schotschen dokter, over de schokken tijdens de zwangerschap. Zij zal u blijven wantrouwen totdat zij u gaat begrijpen wanneer gij met haar samenwoont.’

‘Groote God!’ zuchtte Lord Fleetwood, ‘wat 'n dieren die vrouwen: je trouwt er een, en dan ben je verplicht om medische boeken te gaan lezen.’

Maar Woodseer werd warm. ‘Denk er aan, mylord; ge verspeelt uw eenige kans om een gezond, flink leven te leiden. Hier vindt ge de vrouw, van alle vrouwen, in staat om u in den grond te planten, u te snoeien, en uw groei een richting te geven. Noem haar een dier, geef haar op, en ik zal u zeggen waar uw bestemming ligt: in een gekkenhuis of in een monnikscel. O wanneer ge den tyran wilt spelen zal ik u rauw met de dingen op 't lijf komen vallen.’

‘Zeker, zeker, je bent niet op je mond gevallen,’ zei Fleetwood met zijn vriendelijkste stem. ‘Maar vertel me eens, waar hebt ge de gelegenheid gehad om die “weergalooze, onschatbare” van alle dames te bestudeeren.’

‘Ik zal u de bron van mijn kennis noemen, en een zwak-

heid erkennen van mijn gevoel,' antwoordde de filosoof. 'Om iemand te kunnen schatten moet ik 'm zien in den spiegel van het gevoel van een ander. Ik schatte, naar mij dacht, de dame op haar waarde, totdat haar beeld voor me stond in het hart van een ander. Toen zag ik vademen dieper. Natuurlijk, want ik voelde warmer. Ik ging door het bloed van de ander om mijn indruk te krijgen.'

'Wie die andere?' vroeg de graaf scherp.

'Ik wil ze met pleizier noemen,' antwoordde Woodseer. 'Het was 't meisje, Madge.'

'Zoo!' en Fleetwood die hem bij zijn laatste woorden gespannen had aangekeken, begon sarcastisch te lachen. 'Is 't noodig je eerst te warmen aan 't hart van Madge voor je de deugden van de dame kunt naderen?' En meteen schoot hem toch voor den geest het gezicht van de twee vrouwen boven op de koets, toen de arme bruid haar hand achter zich toestak aan het beangste kind, biddend voor haar minnaar, onder het vuistgevecht.

'Hadt ge dat geluk maar!' zei Woodseer boos.

'Ga je gang! Zeg wat je te zeggen hebt!'

'Wilt ge de waarheid hooren?'

'Begin.'

'Ge dobbert, Lord Fleetwood, tusschen het lot om een man of maar een lord te wezen - en als ge nog lang blijft dobberen eindigt ge in een klooster.'

Een ader zwol op Fleetwood's voorhoofd: 'Heeft ze je opgedragen om haar klachten bij mij voor te brengen?'

'Lady Fleetwood is niet iemand om te klagen of te spreken over onrecht haar aangedaan.'

'Ze doet mij onrecht door haar krankzinnige achterdocht.' Lord Fleetwood's heele gezicht stond driftig, in staat tot allerlei boos opzet....

O, dwaze filosoof die de zaken erger hebt gemaakt door uw menschenkennis te luchten! Maar zij zal u toch zien, dacht Woodseer, en voor dag en dauw was hij op om Carinthia te waarschuwen hoe laat haar heer en meester zou vertrekken.

Toen Lord Fleetwood 's morgens, om negen uur, klaar stond om weg te rijden van het huis van zijn rentmeester met wien hij de beslissende afspraak gemaakt had, - het was in de

straat van het dorp, en de mijnwerkers met hun vrouwen, luierend voor hun woningen, staarden uit de verte de koets en mylord aan.

‘Ge kunt het hun nog zeggen terwijl ik hier ben,’ liet zich de stem van den meester hooren; ‘verder ga ik niet; moeten de mijnen voor goed gesloten worden, 't is mijn schuld niet;’ - juist toen hij op den bok wou klimmen, zie, daar kwam aan 't andere eind van de straat een kleine optocht van drie vrouwen met een kinderwagen.

Onder 't oog van al die menschen kon Fleetwood niet anders doen dan zijn lot ondergaan. Hij merkte met een oogopslag wat zijn vrouw in voorkomen en in houding en in de rust van haar gebaren gewonnen had. De twee ontmoetten elkander als gelijken, en hij moest zijn verlegenheid onder wat gezellige spotternij verbergen.

‘Is de jongen nog niet gedoopt? Maar noem hem naar uwe verkiezing.’

‘Ik zou hem een van mijn broeders namen willen geven.’

‘Ze zijn me onbekend.’

‘Chillon is er een van.’

‘O! Past die wel bij ons klimaat, denkt ge?’

‘Een ander van zijn namen is John.’

‘Bull! Daar zijn we thuis.’

‘En ook een van uw namen, mylord?’

‘Zeker, graag; kies maar een van de vier, ge kunt ze in het boek van de Pairs of in een adresboek vinden.’

‘Mag ik u nog een andere vraag doen, mylord?’

‘Midden op den weg... Zou 't niet beter geweest zijn... Maar zooals ge wilt...’

Hij wandelde met haar de straat op. Eensklaps een trek van angst over haar gezicht en een rondkijken waar haar kind was.

Fleetwood hield zich goed. ‘De menschen hier zijn zoo boos niet,’ zeide hij, ‘zij zullen het kind niets doen.’

‘Ze hebben zelf hun kinderen bij zich,’ antwoordde Carinthia, en keek naar de groepjes die voor de deuren van de arbeidershutten speelden.

‘Kom, geen kinderachtigheden,’ sprak Fleetwood niet onvriendelijk, ‘ge hadt me nog wat te vragen.’

Carinthia's oogen kregen een harde uitdrukking. Een brief had haar onlangs ingelicht tot wat voor wanhopige middelen,

van weddenschappen en dergelijken, haar broeder zijn toevlucht moest nemen om zijn stand op te houden, en tegelijkertijd had zoo menig kleine trek die van hem verteld werd hem nader aan haar hart gebracht. ‘Ik wil u niet ophouden, mylord; 't is om geld dat ik u wou vragen.’

Hij keek haar aan met zijn gesloten lippen. ‘Hoe kan ik weten of gij 't goed besteden zult?’

‘Zoudt ge mij jaarlijks twee duizend pond willen toestaan?’

‘Tien kunt ge er krijgen met Esslemont, en mijn agent zal de betalingen voor u doen; gij zult er geen last van hebben.’

‘Ik zou twee duizen pond verkiezen, of minder; maar voor me zelf om uittegeven.’

‘Voor uzelf, dat geloof ik niet.’

Wat deed haar gezicht op eens verschieten, dat het er nu heusch als een versteende Medusakop uitzag?

Zonder hem een antwoord te geven, liep zij de straat op, en schreeuwde in 't weinigje Welsh dat ze geleerd had: ‘Kinderen, naar binnen. De hond, de hond. Moeders, brengt je kinderen binnen! De hond, de hond!’

Een groote zwarte bastaard beet naar een van de kleuters die op den grond zaten te spelen.

Carinthia's bergstem klonk over de ruimte van de straat; moeders gilden, deuren werden toegeslagen, en daar kwam het uit de verte aan, het geroep van mannen en vrouwen zwellend tot een stormrumoer: ‘Dolle hond, dolle hond!’

Een stilte. Iedereen week terug. Het beest had de dame gepakt.

Zij hield haar armen rechtuit boven haar hoofd, de knieën gebogen, het lijf voorover. De razernij van zijn kwijlende slagtanden rukte den lossen val van haar kleed naar links en rechts; en een dof, lang uitgehaald gebrom, als een geluid van muiters op weg in de verte, sprak van zijn dolheid.

Fleetwood kon niet stil blijven staan, hulpeloos als een blad aan een tak.

‘Blijf daar, blijf daar toch!’ zei ze en wenkte hem met haar uitgestrekte handen om terug te gaan. Ze had al haar verstand bij elkander. Geen rimpel in haar trekken. De lippen alleen stonden kordaat samengeperst als van iemand die doodsgevaar voor zich ziet. En altoos nog het trekken aan het kleed en het krassend verraderlijk geknor van het beest dat onverzadelijk scheen.

Het liet los. Zijn hoofd op en neer sjokkend vervolgde de hond zijn weg met zijn gelijkmatigen langen stap, afgrijselijk als het lot, de dienaar van den Dood, zijn beulsknecht - hijzelf de Dood in zijn hoogste Verschrikking.

Weer riep Carinthia's stem om het pad vrij te houden, en de vervloekte liep de baan af tusschen de menschen die zich tegen de deuren aandrongen en dan achter het dier begonnen te jagen.

‘Vader heeft het me geleerd,’ zeide Carinthia tegen Fleetwood, zoo rustig alsof ze een sprong gewaagd had en goed was terechtgekomen. ‘Hij dacht aan alles. Vrouwen, zeide hij, hebben een betere kans tegen hondenbeten dan een man.’ En tegen Madge die zenuwachtig aankwam om haar gescheurde japon op te spelden: ‘De baby zal er niets van merken, ik had geen angst. Maar het kind dat gebeten is!... Laat er gauw iemand naar den dokter gaan.’

Carinthia stapte de hut binnen, waar de kleine lag te snikken nadat hij van zijn schreeuwbui wat bekomen was.

‘Groote Goden,’ zei Fleetwood, ‘ze gaat hem toch niet het vergift uit de wond zuigen!’

‘Als 't is om zijn leven te redden!’ antwoordde hem Madge.

De graaf begon eenigszins te begrijpen wat Woodseer bedoeld had. De warmte van Madge's gevoel voor haar meesteres opende zijne oogen. Hij drong door de omstanders heen in het vertrek en vond zijn vrouw op de knieën bezig met het arme wicht. Carinthia richtte haar oog op den graaf. ‘De beet was in het bloed. Misschien is 't nog tijd. Laat iemand komen die Welsh kan spreken. Ik kan het niet genoeg om de moeder te vragen.’

‘Waarvoor?’

‘Een pook in 't vuur ... om de moeder te vragen of zij
't goed vindt.’

‘Branden, meent ge?’

‘Het moet gebrand worden.’

‘Maar niet door u.’

‘Als er niemand anders is.’

‘Maar de hond hoeft niet dol geweest te zijn!’

‘Hij had alle teekens: de zware gang, het schuim om zijn bek.’

‘Schuim bewijst nog niet.’

‘Gauw, haal me een tolk.’

De graaf gehoorzaamde als een schooljongen die gedrild wordt. Hij bracht den rentmeester mee, en had de voorzorg genomen om hem in te lichten wat zijn wensch was.

De moeder van het kind en de vrouwen in de kamer begonnen door elkaar te spreken en te gillen toen zij den uitleg van den rentmeester hoorden. Lord Fleetwood hield het niet uit. De stiklucht van de hut, het koeterwaalsch van de menschen, het kermende kind, de strijd over het al of niet branden, dat alles was te veel voor zijn zenuwen. Tegen den rentmeester was het: ‘Maak den boel in orde met de mijnwerkers, ik sta alles toe,’ en tegen Carinthia: ‘Ge ziet, ze zullen het uitbranden van de wond nooit toelaten. Mr. Woodseer zal u naar uw woning terugbrengen. Ik kan u niet onder dit opgewonden volkje laten.’

‘Maar ik wacht op den dokter,’ antwoordde zij zacht.

‘'t Is onmogelijk voor me te blijven, en ik verlang dat ge hier vandaan gaat.’

‘Ik kan uw orders niet aannemen, want 't is een zaak van leven en dood.’

‘Woodseer, probeer gij om Lady Fleetwood over te halen.’

‘En ik ben 't eens met Lady Fleetwood.’

‘Zou je kunnen aanzien dat ze het kind brandde?’

‘Ik zou 't zelf doen, wanneer er niemand anders was.’

‘Die hond,’ - riep de graaf uit, - ‘ge zijt allemaal dol. En wanneer ik hier nog een minuut wacht word ik ook gebeten.’

Carinthia nam zijn afscheid aan zonder dat haar gezicht veranderde.

‘Esslemont is klaar om u te ontvangen,’ zeide Fleetwood koelweg, boog en was heen.

Woodseer volgde hem naar buiten. Zij spraken geen woord. ‘Ik had wel lust om met je te voet de reis te ondernemen in plaats van met mijn jacht te gaan, maar ik heb mijn woord gegeven,’ zeide Fleetwood, toen hij hem bij 't weggaan de hand gaf. ‘Dat waren prettige dagen, toen. Ik zal aan je denken.’

Maar zijn vrouw hield zijn gedachten bezig. Hij zag haar altoos voor zich als een standbeeld, en was hij niet bang geweest voor haar te moeten onderdoen, hij zou neergeknield

zijn om de voeten te kussen van die jonge moeder, met de uitgestrekte armen en het vastberaden gezicht tegenover den afgrijselijken dood die rukte en scheurde aan haar rokken.

We zijn een vijf, zes maanden later; het is winter, en we zijn in Esslemont. Wales ligt achter ons. Elk van de drie haltplaatsen waar ze na haar huwelijk zich ophield, heeft aan Carinthia een nieuwe ontwikkeling gegeven. In Londen, ja ook en vooral in Whitechapel ontwende zij zich het vreemde en leerde Engelsch spreken; Wales verschafte haar, door haar omgang met fijngevoelige, natuurlijke menschen, een verfijning van het gevoel, en Esslemont, waar ze thans verblijf houdt, Esslemont met den weidschen aanleg van zijn kasteel en park, schenkt haar voornaamheid en adel. Zij is er de gravin van Fleetwood, zij ontvangt er, - maar niet den graaf van Fleetwood.

Want de indrukken van den man zijn door andere indrukken uitgewischt: en Carinthia heeft van haar kant geen schrede van toenadering gedaan. Zij is volgens zijn wensch naar het landgoed in Engeland getrokken, maar eerst in den tijd die haar schikte, maar eerst na alle voorzorgen genomen te hebben om op reis niet overvallen te worden. Belachelijk die voortduring van het wantrouwen tegenover den vader van haar kind! En onuitstaanbaar dat altoos doorhameren op hetzelfde aambeeld, in haar verlangen, om jaarlijks een vaste geldsom te mogen krijgen. Hij begrijpt wel ten behoeve van wien, zij wil haar broeder steunen. Maar de kerel moet geruïneerd. Hij heeft Lord Fleetwood gedwarsboomd in zijn liefde, en tegen wil en dank hem zijn zuster als vrouw opgedrongen. Chillon zal er onder. Een rijk man laat zich niet ringelooren, ten minste niet ongestraft.

En de kerel i s geruïneerd. Chillon's laatste weddenschap, waar hij zijn beste en uiterste kansen had opgezet, is verkeerd uitgekomen. Hij had zeker gewonnen, wanneer zijn paard niet geschrikt was voor een man die plotseling uit het kreupelhout opdook en even spoedig wegliep. Daarmee was het spel verloren. Toen Carinthia uit een brief van haar schoonzuster het nieuws hoorde, viel ze in haar angst op de knieën. ‘Mij, mijn kind en mijn broeder!’ riep ze onder heete tranen uit, en

wilde en kon niet opstaan. Zij voelde uit welke buurt de slag aankwam. Madge, die kort na het voorval Kit Ines gesproken had - zij wilde hem verder niet meer zien - zou haar precies hebben kunnen vertellen wat er gebeurd was, maar het meisje roerde de zaak niet verder aan; haar meesteres had niet onjuist geraden.

Dienzelfden tijd koos Lord Fleetwood uit om zich voor goed met zijn vrouw te verzoenen. De stemming van de wereld was veranderd. Lady Arpington had Carinthia op Esslemont bezocht en sprak haar oordeel uit dat de vrouw uit het bergland in de hoogste kringen van Engelands adel op haar plaats was. Een uitnoodiging om naar Londen te komen volgde. Het was dus nog zoo'n gekke keus voor Lord Fleetwood niet geweest, hij kon met de dochter van den ouden kaperkapitein voor den dag komen. Zijn verlangen trok hem.

Een dag in Maart. De stijve bries speelde met de knoppende beukentakken. Carinthia had in den vroegen morgen, gewapend met haar stok, een grooten wandeltocht ondernomen naar het goed van haar oom, Lord Levellier, dat 'n drie uur verderop lag. Daar zou zij haar broeder Chillon John spreken en van zijn verdere plannen hooren. Die hingen natuurlijk af van de geneigdheid van den gierigen Lord om zijn neef met geld te steunen.

Zij ging poperend op weg, het besluit zou dien dag vallen. Madge was achtergebleven om voor het kind te waken.

Een rijtuig reed het hek van Esslemonts park binnen. Lord Fleetwood, die mende, hield stil bij het wagentje waarin, onder de zorgen van Madge, de erfgenaam van zijn Huis de buitenlucht lag te genieten. Hij stapte van den bok en gaf orders de paarden op stal te brengen.

‘Alles wel, Madge?’

‘Baby slaapt, mylord,’ was het antwoord. ‘Mylady is naar Croridge, naar Lord Levellier.’

‘Is de lucht niet te scherp voor het kind?’

‘Hij slaapt met zijn mond dicht, zooals de vader van mylady haar geleerd heeft, toen zij een kind was. Onze baby is nooit verkouden.’

‘Naar Croridge, zei je?’

‘Naar haar oom, Lord Levellier.’

‘En je zegt, nooit verkouden?’

‘Onze baby? Nooit, mylord.’

‘Wanneer wacht je haar terug, Madge?’

‘Voor den avond, mylord.’

Hij lichtte even den doek op die het gezicht van zijn zoon beschermde.

‘Je herinnert je nog wel het kind in Wales, dat door den hond gebeten werd. Mijn agent heeft mij er over geschreven: Het arme kereltje is gestorven - dol.’

Madge's boezem ging op en neer. ‘Mylady had gelijk. Ze heeft bijna altoos gelijk.’

Een blik van Lord Fleetwood nam het meisje op. De schoonste vrouw zou op dat oogenblik weinig aantrekkelijks voor hem bezeten hebben; maar hij wou - zijn duivelsch instinct dreef hem - het kind dat al vroeg zooveel ervaring van vuistvechters en verkeerd gezelschap had opgedaan, tot op den bodem peilen. Een open oog ontmoette hem. Daar was zelfs niet het minste spoor van slechtigheid in te ontdekken.

‘Kijk me eens aan,’ zei de graaf. ‘Ze zeggen wel dat menschen die veel samen leven op elkander gaan lijken. Waarlijk, daar is iets in je wenkbrauwen ... Wanneer zei je dat Lady Fleetwood terug zou zijn?’

‘Voor den donker, was haar plan.’

Hij ging naar het huis toe.

Op datzelfde uur zat te Croridge in Lord Levellier's woning een groepje van drie aan tafel. Maar twee daarvan lieten het koude eten onaangeroerd op hun bord. De oude vrek was niet te bewegen geweest. Chillon had zijn ontslag ingediend, had zijn officiersbrevet verkocht. Hij rekende van het geld een tijdlang te kunnen leven. Henriette zou haar hoofdkwartier hebben in Croridge op gemeubileerde kamers; een deel van het jaar kon zij bij haar bloedverwanten in Londen logeeren. ‘Zij moet muziek hooren, zij moet... Arm kind, laat haar toch nog genieten wat zij kan hebben!’ zeide Chillon, toen zij alleen waren.

Carinthia sprak haar gedachten niet uit. ‘Zij houdt van muziek, 't is voor haar wat de open lucht voor mij beteekent: mijn leven.’ Onderwijl voelde zij voor haar doode moeder, wier trots, wier uitkomst het dienstnemen was geweest van

Chillon in het Engelsche leger. Door haar lijkkist heen werd de doode moeder nog eens tot den dood gewond. Carinthia's gezicht stond ontdaan, traanloos.

Haar broeder bracht haar op haar wandeling terug.

‘Chillon, we hebben vandaag weer een van onze oude tochten gehad.’

Het park van Esslemont was in 't gezicht.

Lord Fleetwood stond aan het hek.

Zijn wereldkennis gaf hem den juisten toon aan voor de begroeting van de aankomenden.

‘Een koude wind voor u.’

‘Wij hebben hard geloopen.’

‘Uw broeder, kapitein Kirby-Levellier, als ik me niet vergis.’

‘Mijn broeder is niet meer in 't leger, mylord.’

‘Doe mij het genoegen’, en Lord Fleetwood's hand maakte een beweging waarbij hij den broeder van zijn vrouw welkom heette in zijn park en zijn huis; maar de ander verzette geen stap, verroerde geen lid.

Carinthia was in Chillon's armen. ‘God zegen je, mijn liefste, ik moet je gauw weer zien.’

‘Goeden dag, mijn broeder.’ Ze kuste zijn wang.

Had men het niet geweten - wanneer men die twee bij elkander zag, was er geen twijfel aan of het waren broeder en zuster, een paar van een heldenstam.

Zon het mogelijk zijn om het leven dat hij met haar had kunnen leiden weder aan te knoopen? Dat was de vraag, dat was het gevoel die bij Lord Fleetwood opkwamen toen hij naast Carinthia op het huis toeging. De Maartsche lucht met haar toornige buien was vol beloften voor de toekomst; zij zeiden dat er een nieuwe dag aanbreekt na iederen dag..... Maar kijk êens naar die zwarte gekromde takken van de lijkstatieboomen, naar de rimpelige koû van het vijveroppervlak, naar de blindstarende vensters van Esslemont-house! leek dat alles niet op de laatste regels van ons levensboek: een dood Einde? Geen dood; erger nog, het gevoel van een man levend in zijn kist, machteloos om iets aan zijn verleden daden te veranderen; op de baar gedragen, midden in den optocht van

priesters en gehuurde bidders en rouwdragers, rouwend over zijne mislukking en zijn machteloosheid.

Voor Fleetwood's oogen verscheen het loodgrauwe water van den killen vijver en de grijze spiegeling van de doode vensters.

Maar de levende man, als er ten minste nog een duimbreed stuk leven in hem was, kon toch zijn leven zoo aanpakken, dat hij zijne gedane daden verkeerde, zuiverde, omsmolt. Dat was een bekende zaak: daar was iets als wedergeboorte. De dominés preekten ervan, de wijsgeeren gaven het hun gewonnen.

En een andermans leven, viel dat ook onder je greep? Kon je wegwrijven de tranen die er zijn gestort, de plekken die de wond heeft achtergelaten, de herinnering van een geleden onrecht?

Noem de dingen bij hun naam. Hier, in dit geval, was het een vrouw die getroffen was. Een romantisch wicht, wier hoofd op hol was gegaan toen de minnaar kwam, en 't kind had ze geprobeerd, haar aardige maniertjes, haar zedige beweginkjes en haar onnoozele lievigheidjens. D'rin geloopen, juffrouw!

Zoo is nu eenmaal het lot. Maar gesteld, we zijn weer vriendelijk voor het schepsel; gesteld, we toonen dat we toch zoo heel erg slecht niet waren, dan moet ze wel opnieuw de vrouw worden die ze vroeger was. Of ze moest eerst niet oprecht geweest zijn.

De waarheid dient erkend (zoo gingen Fleetwood's overleggingen op lichteren toon voort): ze heeft niet veel pleizier gehad van haar bruidsdagen. Maar dan was ze zoo romantisch, en ze werd onuitstaanbaar. Er zal nog wel wat romantiek in haar zijn gebleven; en ze verwacht natuurlijk dat ik haar het hof maak. En ook bij mij is er nog wel wat overgeschoten van vroeger. Van klieken maakt men haché Ze zal zoo nauw niet zien. ‘Dien op met een zuurtje,’ zegt de keukenwijsheid. De schotel wordt smakelijk als men een beetje lievigheid er aan ten koste legt, een ideetje van zoet goed om den rand. ‘Gelukkig, dat ge hier thans woont, ten minste als de plaats u bevalt,’ zeide hij, ‘ik ben gekomen om te hooren of alles naar uw zin is.’

‘Ik dank u, mylord.’

‘Mylord zou graag hier wat uitrusten, Carinthia.’

Carinthia boog. ‘Gij hebt den jongen toch gezien?’

‘Tweemaal vandaag. Wij hadden juist een gesprek bij uw aankomst.’

‘Hij geeft geen last.’

‘Wel, dat toont de wijsheid van zijn moeder. Een goede moeder! Er is geen hooger titel. Een dame van mijn kennis, zegt men, staat het eerst aangeschreven om hem te verkrijgen.’

Madge kwam hun met het wonderkind op het terras van het kasteel tegemoet en de graaf kreeg verlof zijn spruit te bekijken.

‘Vinden de menschen gelijkenis in hem?’ vroeg hij.

‘Enkelen ja,’ antwoordde de moeder.

‘En gij?’

‘Er is een gelijkenis met mijn vader, heb ik wel gedacht.’

Er is een onnoozele voorliefde van blind aanbiddende dochters, was hij op het punt van terug te zeggen; maar hij hield zich in en keek op zijn vriendelijkst.

‘Komt ge binnen, mylord?’

‘Wanneer gij mij noodt, - want het huis is van u, mylady.’

‘Ik kan niet denken dat het van mij is. In een paar uur ben ik klaar hier van daan te gaan, om een klein inkomen in geld, voor mij en mijn kind.’

‘Ons kind. Maar noem de som. Vertel waar ge wilt leven!’

‘In de buurt van mijn broer.’

‘Drie duizend pond staan tot uw beschikking, of meer. Maar waarom blijft ge niet hier? Iedere wensch zal vervuld worden. Kom, laat ons familiaar spreken nu we toch samen zijn. Kan ik uw broeder van dienst zijn? Zeg het mij. Er is geen verlangen van u dat ik niet zal voldoen. Spreek rond uit, ge doet er mij pleizier mee.’

Zoo sprak de graaf. Hij kon niet goed tegen haar op. Haar statuur en de toon van haar woorden drukten hem. Daarom wou hij haar op het terrein van een gezellig praatje brengen, waar haar onvermogen om de juiste termen te vinden hem weer de bovenhand zou geven.

Maar zij antwoordde zonder te aarzelen: ‘Mijn broer zou nooit hulp van u willen aannemen, mylord. Ik verlang niet meer geld dan voor mijn behoeften.’

‘In Wales was er toch sprake van bepaalde sommen.’

‘Ja, toen.’ Haar stem zweeg dood.

‘Wel, - de Noordewind is koud hier.’

‘Ik voel hem niet; maar gij zult er last van hebben, mylord. Komt ge binnen?’

‘Noodigt ge mij?’

‘Het is uw huis.’

‘Wil de vrouw des huizes mij dan de eer doen van een uitnoodiging?’

‘Ik ben niet de meesteres van het huis, mylord.’

‘Ge wilt dus niet, Carinthia?’

‘Ik zou niet graag zoo'n woord gebruiken, want ik heb niet het recht u het binnenkomen hier te weigeren.’

‘En wanneer ik binnenkom?’

‘Dan houd ik mijn kamers.’

Zij had terdege begrepen waar hij heenwou.

‘Goed. Maar maak u geen zorgen, gij zult uw kamers niet behoeven te houden. Al was ik in 't huis, ik zou geen indringer willen worden, en 't is mijn plan niet binnen te gaan. Ik geef u mijn woord.’

Hij maakte een buiging en wandelde naar den stal. Zij had misschien bij de deur kunnen wachten totdat hij uit het gezicht verdwenen was. Maar neen, zij stapte in huis zonder aan hem te denken.

Onder het terugrijden kwam een herinnering voor zijn geest hoe zij op dienzelfden bok naast hem gezeten had, den dag van de bruiloft.

Hoe kon men toch aan de macht van de vrouwen ontkomen? Zijn vriend Lord Feltre zeide dat godsdienst de eenige toevlucht was: ‘de vrede’ alleen in 't klooster te vinden!

Lord Fleetwood hield voor den nacht op bij de herberg die hij eens voor Carinthia als verblijf had gekozen. Hij voelde zich hongerig, hij had dorst. Maar dan kon hij van 't goed dat men hem voorzette geen gebruik maken. Opblijven, waarvoor? Hij ging naar bed. En kon den slaap niet vatten.

Daar viel hem een gedachte in, hij sprong van zijn leger, stak de kaars aan, ging het vertrek rond om te zien of dit de kamer was ....

Het w a s de kamer.

Hij wou eerst niet op dat bed gaan ... maar hij moest toch slapen. Alsof de slaap zou komen! Hij lag en keerde

zich om, en klaagde en kermde en keerde zich weder op een anderen kant. Den heelen nacht kraakte en knarste het uithangbord van het logement. Windvlagen stootten er tegen aan met een slag en gaven het een duw. Dan piepte het, dan bromde het. Nu was het weer een fluiten, nu weer een gegil. Hoeveel nachten had zijn bruid daar wel liggen luisteren naar het onnoozele rumoer! Niet een, niet twee, maar wel tien, wel twintig nachten misschien. Hemellief! Whitechapel was een uitkomst na een nacht van dit lawaaiig geknars.

De morgenrit gaf een koel bad aan zijn verstoorden geest. Lord Fleetwood kende een nieuwe gewaarwording. Zijn Carinthia was een vrouw voor hem om te veroveren - om met alle inspanning van zijn ziel te veroveren. Hij voelde eerbied voor haar. Er begon in zijn aderen en in de mijngangen van zijn aard eenig begrip te tintelen van de echte poëzie der vrouw.

De lyriek van de eerste, zuiverste bloem der vrouwelijke jeugd, de hartstochtelijke kreet der begeerte geven beide maar een toon die ons pas op den drempel van het leven brengt. Het ware dichterlijke, - dat is: het scheppende, het vormende, - spruit voort midden uit de ervaring, uit de proef van het leven. Het is de vrouw die in ons bezit geweest is, waaruit de poëzie ontspringt, als die vrouw namelijk ons eerbied kan inboezemen ondanks onze meesterschap over haar lichaam, eerbied voor haar persoon, voor haar karakter, voor haar gedrag. Dan brengt ze ons de vereeniging van geest en stof, of laat ons zeggen van hemel en aarde; en het geheim van alle menschelijk streven, de hoogte van ons gelooven en vertrouwen, staat voor ons geopenbaard. De eerbied voor het geproefde, aan ons onderworpen leven, de eerbied voor de vrouw die onze omhelzing heeft ondergaan, dat is de dichterlijke sprank die aan het beest in ons vleugels geeft en onzen nood herschept tot schoonheid.

Een kerklied steeg op in Fleetwood's ziel dien morgen van zijn rit naar Londen.

Slot.
Moraal.

De geschiedenis loopt op haar einde... denkt ge, lieve lezer? Neen, inderdaad begint ze pas, zooals ieder verhaal, wanneer het uit de waarheid van het leven gegrepen is, eerst belangrijk wordt als er nog maar weinig bladzijden overschieten om het te vertellen. Hier, op dit punt van hun loopbaan gekomen, hebben èn Fleetwood èn Carinthia juist leeren inzien wat hun ware verhouding tegenover het leven is. Carinthia denkt terug aan den morgen in Oostenrijk toen zij met haar broer uitging om den voettoer te ondernemen: al wat er in ligt tusschen dat oogenblik van het verleden en het tegenwoordige is voor haar verdwenen. Zij wil naast haar broeder gaan. Hoort zij dat hij naar Spanje trekt om in de gelederen van de Carlisten den werkelijken krijg te leeren kennen (evenals de vader in zijn tijd ongeregeld oorlog heeft gevoerd), zij wil met hem mee, zij zal hem daar niet alleen laten. Al het andere moet zich naar dien wensch schikken.

En voor Lord Fleetwood, - voor hem is de blinkende sluier, wier onwezenlijkheid hij tot nog toe maar vermoed had, op eenmaal van het leven weggetrokken. Hij begrijpt dat hij zou moeten handelen, - en zou moeten h e b b e n gehandeld als Woodseer doet, die, zonder hoogerop of verderweg te kijken, zijn Madge ten huwelijk vraagt en met haar huwt, tevreden in de gezonde werkelijkheid van het leven. Maar kan het den lord nog gelukken om den eenvoudigen band met het heusche leven weder aan te knoopen? kan hij zich wel geheel van den schijn ontdoen? is die Henriette - op haar manier een van de zinnebeelden die het lot gebruikt om ons zijn waarheden te zeggen - is die heele wereldsche wereld hem niet te veel in de ziel gegroeid, dat hij er zich van kan ontslaan? zal hij niet voortgaan met zijn handigheden te willen toepassen op een verhouding waar alleen volstrekte oprechtheid en eenheid van zin hem naar zijn doel kunnen brengen?

In dit opzicht is hij de mindere van Carinthia. Ook tegen haar verzet zich de geheele wereld; en de wereld wil niet dat zij een heldin zal zijn, dat zij gehoorzamen zal aan de stem

van haar bloed, die haar verbiedt in ijdelheid leeg te zitten, - die haar roept als de helpster in de gevaren van den brandenden strijd. Maar zij overwint. De meerdere onderwerpt zich, in haar geval, niet aan den mindere. Lord Fleetwood mag in Engeland op zijn rijkdommen blijven teren, zij gaat met haar broeder waar haar zusterplicht en de plicht tegen haarzelf haar roepen.

Het eind - een kloostercel en een monnikspij voor Fleetwood, en voor Carinthia - het zelf bewustzijn van de heldhaftige vrouw, van een dier heldhaftige vrouwen die in de lazareths en veldhospitalen hun land gediend hebben, meer nog misschien dan menig goed soldaat in den slag.

Dramatische dictie.

In de warme Juli-maand, als de meeste schouwburgen gesloten zijn, ontluiken de jeugdige aspirant-tooneelspelers.

Dan houdt de Amsterdamsche Tooneelschool haar publieke ‘examens in spel en voordracht’ en wijdt het Parijsche Conservatoire zeven à acht uren van den heetsten der hondsdagen aan de rumoerige ‘Concours de tragédie et de comédie’.

Het Nederlandsche publiek, niet overtalrijk opgekomen, volgt met kalme belangstelling de ‘proeven van bekwaamheid’ van het kleine troepje dat dien dag in het vuur wordt gezonden, en een deftige jury reikt met paedagogische omzichtigheid een enkelen prijs en een paar eervolle vermeldingen uit aan de meest belovende leerlingen der school. De jongelui - het kan wel niet anders, want er zijn er maar weinig - treden op in de meest verschillende rollen, wisselen voortdurend van kostuum, pruik en grime, vertoonen dramatische fragmenten en spelen ‘levers de rideau’, reciteeren tragische verzen en babbelen het losse proza van een modern blijspel, onvermoeid en lenig in hun veelvuldige transformaties, zooals past aan candidaten voor de tallooze en veelsoortige rollen die hun later door den regisseur van een Nederlandsch tooneelgezelschap zullen worden opgedragen.

Te Parijs gaat het ietwat anders toe. Daar heeft elk der mededingers sinds maanden zijn ‘morceau de concours’ uitgekozen en het onder leiding van zijn leermeester ingestudeerd en gerepeteerd, eerst alléén, daarna met de gedienstige ‘camarades’, die zich met de onmisbare ‘répliques’ hebben belast. Op den grooten dag dringt het publiek, dat dagen achtereen heeft geworsteld en gebedeld om een toegangbiljet

machtig te worden, lang vóór den aanvang van den wedstrijd, de concertzaal van het Conservatoire binnen; geen enkel plaatsje blijft onbezet. Op de beste fauteuils en in de loges bespeurt gij de bekende gezichtjes van eenige der bevallige actrices van het Théâtre français of het Odéon, een beetje gefaneerd, maar vol gratie glimlachend onder de breede randen der fleurige zomerhoedjes, en naast haar, of, in de pauze, om haar heen gonzend, de niet minder bekende koppen der journalisten aan wie door hun dagblad het artikel over dit concours is opgedragen. Overal verspreid, de bloedverwanten, vrienden en vriendinnetjes der concurrenten, kenbaar aan het uitrekken van den hals en het zenuwachtig applaudiseeren wanneer hij of zij om wie het deze luidjes te doen is, zijn scène komt spelen. Vlak tegenover het breede, ondiepe tooneel, waarop nu en dan een paar stoelen of een canapé door zwijgende suppoosten worden nedergezet, in de ‘loge du directeur’, de imposante jury, waarin, sinds een lange reeks van jaren, de grijze baard van den ouden Ambroise Thomas en de martiale snor van Alexandre Dumas ditmaal voor het eerst ontbreken.

Aangekondigd door een deftigen ‘huissier’, die telkens den naam van den concurrent en van de ‘donneurs de répliques’ komt aankondigen, treden de jongelui achtereenvolgens voor het schemerig voetlicht, de heeren in zwarten rok en verlakte bottines, de dames in lichte zomertoiletjes, soms, terwille van een scène uit *Phèdre* of *Andromaque* in een zwart japonnetje.

En wanneer dan, aan het einde van dien dag van broeihitte en klimmende overspanning, 's avonds te zeven uur, de voorzitter van den jury de uitspraak der beoordeelaars afkondigt en den ‘huissier’ de namen toeroept van de gelukkige bekroonden die, de een na den ander, nog eens op het tooneel worden geroepen, om zich een ‘eersten prijs’, een ‘tweeden prijs’ of een der beide accessits te hooren toewijzen, dan is het, op het tooneeltje en daarachter, een gestraal en een gesnik, in de zaal een oorverdoovend gejuich of een driest gesis, ja, somtijds, zooals dit jaar, een zoo woest protest tegen de uitspraak der wijze heeren, dat de voorzitter, als gold het een kamerzitting, te vergeefs zijn zware bel door de zaal doet klinken en eindigen moet met het feest voor geëindigd te verklaren nog voordat alle lauweren zijn uitgedeeld.

Den volgenden dag grijpt half Frankrijk naar de dagbladen,

om de namen der bekroonden en de opmerkingen der journalisten te lezen en zich een oogenblik te verdiepen in de vraag, welke van die nieuwe zomersterren glans en beweging genoeg zal blijken te bezitten om met glorie de lange baan af te leggen die zooveel kans biedt voor verduistering en ondergang.

Het is niet bovenal de physionomie der beide zalen en de zoo verschillende houding van het publiek die het onderscheid doen uitkomen tusschen een concours van tooneel-candidaten te Amsterdam en te Parijs. Wel spreekt reeds uit dit verschil de waarde die in elk der beide landen aan de tooneelspeelkunst gehecht wordt, en geeft het de plaats aan die het tooneel er heeft ingenomen in het artistieke leven der beide volken. Maar een schijnbare kleinigheid teekent nog beter het verschil van opvatting, hier en ginds, waar het geldt de opleiding van den toekomstigen tooneelspeler, het meest onmisbaar element zijner kunst. Die kleinigheid is eenvoudig het toilet der candidaten.

Te Amsterdam worden, den vorigen dag, kisten vol kostuums naar ‘Maison Stroucken’ getransporteerd en is het, op den dag van het examen, nog drukker in de kleedkamers dan achter de schermen. Er moet door de leerlingen niet alleen gesproken, er moet vooral ook gespeeld, geacteerd, er moet ‘kostuum gedragen’ worden, en de jongelui, die in alle technische onderdeelen van hun vak, tot in de kunst van grimeeren toe, door speciale leeraren zijn opgeleid, moeten toonen hoever zij het in al die bijzonderheden gebracht hebben. Te Parijs, behalve een weinig ‘rouge’ ter wille van het bleeke voetlicht, niets dan een passend ‘toilette de soirée’, alleen door de dames een weinig in harmonie gebracht met de voor te dragen rollen. 't Lijkt eerst wel wat zonderling Oreste, Othello, Ruy-Blas, Sganarelle en Sosie te zien opkomen in een kostuum dat alleen bij een scène uit *L'Etrangère* of *Le gendre de M. Poirier* niet misplaatst is. Nu en dan worden er tooneelen gespeeld waarbij 't gemis van pruik en grime werkelijk gevaar loopt de mimiek van den candidaat belachelijk te maken. Maar die gevallen zullen voor de kritiek eerder een reden zijn om de keuze van dergelijke fragmenten te ontraden dan eene aanleiding om, voor dit examen, op volledige kostumeering aan te dringen. Men is gekomen om dejongelui hun

rol te hooren ‘z e g g e n ’, en het is bijna uitsluitend door zijn bedrevenheid in die kunst van zeggen dat de leerling van het Conservatoire zijn succès moet verzekeren en over zijn mededinger moet triomfeeren.

Wel schijnt er in de laatste jaren onder de aspiranttooneelspelers een neiging te bestaan om de beteekenis van dit hoofdelement hunner kunst te miskennen en de oefening in dictie te verwaarloozen. Bij de keuze der ‘morceaux de concours’ wordt het klassieke meer dan vroeger door een stuk moderne comedie vervangen. Ook heeft het realistische spel der acteurs van het Théâtre Libre de meening kunnen wekken, dat juist en zuiver spreken voor den tooneelspeler bijzaak is; en de psalmodiëerende spreektrant van Lugné Poë en enkele zijner aanhangers heeft aankomende tooneelspelers in den waan kunnen brengen, dat enkel in het timbre der stem, niet in hare geoefende buiging, het artistieke der dramatische dictie gelegen is. Maar tegen die eerste ketterij protesteert het geheele kunstenaarsleven van Antoine zelf: zoowel zijne langdurige voorbereiding, toen hij, verscheiden jaren, geregeld de voorstellingen der Comédie française ging bijwonen en de voornaamste rollen van Got op zijn kamer repeteerde, als het einde zijner carrière, het aanvaarden zijner benoeming tot directeur van het Odéon. En van Lugné Poë's manier moge een ander licht de dupe worden, hijzelf is het niet; in sterk dramatisch gekleurde tooneelen, bij voorbeeld, weet hij, met een kunstvaardigheid die oefening en nadenken verraadt, door middelen van wier effect hij zich volkomen rekenschap geeft, met name door wisseling van tempo en intensiteit, den klimax der dramatische spanning voortreffelijk tot zijn recht te doen komen. Zelfs bij slecht voorbereide vertooningen zorgde hij er voor dat deze correctieven eener onhandige improvisatie nooit geheel ontbraken.

Dat de oude garde het parool getrouw blijft ‘la diction avant tout!’ spreekt vanzelf. Gustave Larroumet, toen hij in 1890, als ‘directeur des Beaux-Arts’, de prijsuitdeeling der gelauwerden presideerde, zei het kort en bondig: ‘Men eischt eenvoudig van u dat gij de kunst van zeggen verstaat, en gij wilt reeds spelen! Het Conservatoire kan u niet geven wat alleen het tooneel u later geven zal. Maar het kan u in het bezit stellen van hetgeen onmisbaar

voor u is om u op de planken te durven wagen, onmisbaar om u te beletten ooit valsche kunstenaars te worden: dictie en methode.' En Francisque Sarcey schreef in een zijner feuilletons: 'De jury moest eigenlijk aan de jongelui slechts één eisch stellen: bewijs me dat gij de kunst van zeggen verstaat, dat men u daarin niet te vergeefs heeft onderwezen. Hebt gij een goede, zuivere articulatie? Kunt gij een lange tirade opzeggen zóó dat gij op het juiste oogenblik ademhaalt en door allerlei fijne schakeeringen in uw stem de betrekkelijke waarde van de verschillende onderdeelen dier tirade doet uitkomen? Zijt gij in staat, ook te midden der heftigste ontboezemingen van den hartstocht, maat te houden en den indruk te geven van algemeene harmonie? Kortom, hebt gij een goede dictie? Dat is het eenige wat men u op het Conservatoire onderwijst, en ook het eenige wat men er u te onderwijzen heeft. Verstaat ge die kunst, dan hebt ge recht op een prijs. Hebt ge bovendien hooger kunstenaarsgaven, hebt gij *de vonk*, dan zult gij met flink werken een groot acteur kunnen worden. Mist ge die, dan zult ge nog een nuttig tooneelspeler zijn.' Ook Alexandre Dumas, die aan de vertolkers zijner comedies toch zooveel eischen te stellen had, legde uitsluitend op goed spreken den nadruk. Een der meest intelligente tooneelspelers der Comédie française, Jules Truffier, wien, na den dood van den meester, gevraagd werd in hoever Dumas zich met de repetities bemoeide en of hij daarbij zooveel drukte maakte als Sardou, antwoordde: 'Il nous demandait seulement de dire juste; le reste, il nous l'abandonnait.' En wie de voorstelling van een stuk van Dumas in den schouwburg der rue de Richelieu bijwoont, die wordt dan ook, bij al de vertolkers, bovenal getroffen door de juistheid der intonatie; geen zin of men moet erkennen: zóó alleen moet hij gesproken worden.

Ik wil hiermee volstrekt niet beweren dat op de Amsterdamsche Tooneelschool de kunst van zeggen tegenover die van spelen, loopen, vallen, grimeeren, kostuumdragen enz. verwaarloosd wordt. Er zijn er onder de docenten die zelf te voortreffelijke 'diseurs' zijn om aan de juistheid hunner methode van onderwijs te doen twijfelen. Maar ik meen toch te mogen volhouden, dat onze tooneelspelers over het geheel de dictie niet genoeg als hoofdzaak beschouwen en van al de kleine bijzonderheden waaruit de techniek dier kunst bestaat geen heldere

voorstelling hebben. Zoo zij de hooge waarde er van beseften, zou zeker al lang eene handleiding voor de kunst van zeggen het licht hebben gezien, al ware het alleen maar de bewerking, voor Nederlanders, van een der vele boekjes die daarover in Frankrijk in den laatsten tijd verschenen zijn[1]. Ook zou, indien dit zoo ware, de kunst van zeggen bij ons niet in de handen van 'lief hebbers' geraakt zijn en zouden jongelieden die zich daarin willen oefenen, niet meestal verlegen staan tegenover de vraag, tot welken leider of leeraar zij zich daartoe hebben te wenden.

't Is waar dat de omstandigheden waaronder bij ons de tooneelspeelkunst beoefend wordt, - dat vermoeiende reizen en trekken, dat voortdurend wisselen van stuk en van rol, daarbij, het ontbreken van een vast, klassiek repertoire - niet veel tijd laten voor een zorgvuldige, in bizonderheden voorbereide dictie. Maar, evenmin als het noodig is om voor elk nieuw boek dat men lezen wil op nieuw het *abc* te leeren, of voor elk nieuw muziekstuk dat men spelen gaat zich al de bijzonderheden der muzikale voordracht op nieuw eigen te maken, evenmin zou voor elke nieuwe rol zulk eene uitvoerige voorbereiding noodig zijn, indien de algemeene beginselen er goed en vast inzaten. Toen ik eens aanleiding vond om bij de repetities van een stuk tegenwoordig te zijn en een paar korte tooneelen herhaaldelijk liet opzeggen, daarbij de juiste intonatie der verschillende volzinnen aangevend, riep de jonge tooneelspeler die met de hoofdrol belast was op eens lachend uit: 'Lieve hemel, als ik zooveel zorg aan al mijn rollen wilde besteden, kwam ik nooit klaar!' Ik meende hem te mogen antwoorden: 'Natuurlijk; maar zoo ge, bij het begin van uwe carrière, twee of drie rollen op deze manier bestudeerd hadt, zou het voor de andere niet meer noodig zijn; gij zoudt dan aanstonds zelf weten en voelen hoe de verschillende volzinnen gezegd moeten worden.'

Over de waarde der tooneelspeelkunst, als kunst beschouwd, als uiting van artisticiteit, kan verschillend gedacht worden. Maar dat zij onder de 'arts d'interprétation' bovenaan staat, zal moeten worden toegegeven door ieder die zich rekenschap tracht te geven van hetgeen reeds van den gewonen tooneel-

1) Ik noem hier alleen die van Dupont-Vernon, Albert Lambert en Brémont. Men zie daarover *Het Tooneel*, jaarg. 1894, blz. 19.

speler aan technische vaardigheid geeischt mag worden en van hetgeen den idealen tooneelspeler tot een kunstenaar stempelt. Moet deze niet in zijn oog iets hebben van den schilder en den beeldhouwer, in zijn oor iets van den musicus, in zijn ziel iets van den dichter? Moet hij niet, tenzij alles hem worde aangewezen (wat bij enkele groote artisten, o.a. bij Rachel, is voorgekomen) over een meer dan gewone dosis intelligentie beschikken om een karakter behoorlijk te kunnen ontleden en de logica van het handelen der tooneelfiguren te kunnen vatten? En krachtiger nog, vlugger dan zijn verstand, moet zijne verbeelding werken. Den persoon dien hij heeft voor te stellen moet hij kunnen zien, zoo scherp en zoo volkomen dat hij, bij het instudeeren van een belangrijke rol, maanden lang met dien persoon omgaat, zijn bewegingen ziet, zijn stem hoort, daarbij voortdurend trachtend zich zelven te vormen naar de gestalte van dat beeld dat, na eerst door zijn eigen geest als ‘creatie’ in het leven te zijn geroepen, het model wordt dat hij bij zijn uitbeelding heeft te copiëeren. En wat baat hem al dat denken en zien, dat dichten en voelen, zoo hij de gave van expressie mist? Zoo de middelen hem ontbreken, of ook maar onvoldoende aanwezig zijn, om al dat geziene en gedroomde met zijn eigen lichaam, zijn eigen gelaat, zijn eigen stem, voor anderen, voor honderden tegelijk, te doen leven op het tooneel?

De quaestie door Diderot zoo meesterlijk behandeld in zijn *Paradoxe du Comédien*, en die men gewoon is kortweg aldus te formuleeren: ‘moet de tooneelspeler in zijn rol zijn of er b u i t e n staan?’ - die vraag is nog altijd niet opgelost, en misschien ook niet voor oplossing vatbaar. In alle gevallen heeft de enquête die, verleden zomer, door een der Parijsche bladen bij onderscheiden dramatische artisten is ingesteld, al weer bewezen dat groote kunstenaars daarover verschillend kunnen denken. Mij wil het nog altijd voorkomen dat Diderot gelijk heeft, dat de acteur genoeg buiten en boven zijn rol moet staan om de volle beschikking te behouden over het instrument zijner kunst. ‘Il faut qu'il ne soit pas ému,’ luidt het kernachtig bij Diderot, ‘pour que nous le soyons.’ Men zou het misschien ook anders kunnen uitdrukken, kunnen beweren dat zijne emotie van anderen aard moet zijn dan die der toehoorders, dat bij hem niet het gemoed van den mensch,

maar het temperament van den kunstenaar onder den indruk geraken moet van den persoon dien hij heeft voor te stellen. En ook door die artistieke emotie kan hij zich, op het oogenblik der vertolking, alleen dán zonder bezwaar laten meesleepen, wanneer hij, tengevolge van gestadige oefening en voorbereiding, het instrument zoo in zijn macht heeft gekregen dat hij het, in die oogenblikken althans, onbewust met zijn volle talent bespelen kan. Een oogenblik van ‘emballement’ kan een geweldigen indruk maken van realiteit. Maar de acteur die, in zulke momenten, niet spoedig tracht zijn zelfbeheersching en zijn zelfbewustzijn terug te krijgen, loopt evenzeer gevaar zijn effect te missen als hij die, op dergelijke oogenblikken rekenend, de nauwkeurige voorbereiding verwaarloost en het succès van zijn werk afhankelijk stelt van de stemming of de inspiratie van den avond.

De verhouding van den tooneelspeler tot zijn rol zou wellicht ook aldús kunnen geteekend worden: wanneer hij op de planken treedt, gaat de persoon dien hij moet vertoonen hem vóór als een ideale dubbelganger; dezen ziet hij handelen, hoort hij spreken en bootst hij na, - in zijn mooiste en meest geliefde rollen door sympathie tot die nabootsing gedreven, - zoo juist en zoo zuiver als zijn talent hem toelaat; 't kan gebeuren dat hij, door die sympathie overweldigd, zich zoo sterk aandringt tegen dien voor hem alleen zichtbare, hem zoo voortreffelijk nabootst, dat het voor zijn gevoel wordt alsof ze niet meer twee zijn, maar één; doch telkens treedt het ideale beeld weer buiten hem, soms zoo vér dat hij het niet duidelijk meer ziet en alleen door geweldige inspanning er in slaagt zijn zeggen en doen niet al te onvolkomen terug te geven; maar dan haalt hij het weer naar zich toe, zoo dicht mogelijk, en de copie die het publiek te zien krijgt, wordt weer de zuivere weerspiegeling van het beeld dat de kunstenaar vóór zich ziet.

Daarom zijn verbeeldingskracht en imitatievermogen de meest onmisbare gaven van den tooneelspeler, en wordt naar den omvang en de kracht dier verbeelding en naar de vlugheid en juistheid dier imitatie de waarde van zijn talent het best gemeten.

De zwaarste eisch wordt aan die beide vermogens gesteld waar het aankomt op s p r e k e n . Wáár te hooren en wáár na te zeggen is moeilijk. ‘Quel art difficile que celui du comédien!’ ving ik eens op uit den mond der Comtesse Diane, ‘dire naturellement des choses qu'on ne pense pas!’ Inderdaad, men beproeve eens op commando te spreken als iemand die geërgerd is, als een driftkop, als een lafaard, als een verliefd mensch. De aandoening ontbreekt, en toch moet het woord klinken alsof ze werkelijk bestond. Maar misschien is wáár hooren nog wel het moeilijkst van beide. Want, wat heeft de kunstenaar anders vóór zich om het oor zijner verbeelding den weg te wijzen, hem het juiste tempo, den juisten toon aan te geven, dan een geschreven tekst? In dien tekst staan enkele leesteekens. Maar deze dienen alleen om den l e z e r het werk gemakkelijk te maken, hem het geschrevene te doen begrijpen. Voor den z e g g e r hebben ze weinig waarde. Ze geven zelfs niet eenmaal aan of de stem rijzen of dalen moet. En toch hangt het effect der woorden dikwijls van deze kleinigheid af. Zoo is het een feit, dat het herhaalde dalen der stem een indruk maakt van opeenstapeling, van gejaagdheid, die geheel en al ontbreekt als de stem telkens naar boven gaat. Onwillekeurig spreekt iedereen op die manier als hij een reeks van voorwerpen opsomt, of ook maar alleen een lange rij van getallen op elkaar laat volgen. Maar nu neme men eens deze versregels uit Victor Hugo's *La Conscience*:

> Il marcha trente jours, il marcha trente nuits.
> Il allait muet, pâle, et frémissant aux bruits,
> Furtif, sans regarder derrière lui, sans trève,
> Sans repos, sans sommeil.

Eerst dan wanneer de ‘diseur’ die dit gedicht voordraagt bij elk der komma's die hier zijn aangegeven zijn stem laat dalen, ontvangt de hoorder den waren indruk van Caïn's angstig vlieden, van des broedermoorders langen, rusteloozen tocht.

De meeste tooneelspelers hebben geen tijd om zich, bij het bestudeeren hunner rol, met dergelijke zaken, die toch maar schijnbaar kleinigheden zijn, bezig te houden. Vele bepalen er zich gewoonlijk toe den algemeenen toon te zoeken die bij

een karakter of eene situatie past, en trachten, natuurlijk met kleine nuances in de bijzondere gedeelten, dien toon het geheele stuk of het geheele tooneel door vol te houden. Bij menig modern drama kunnen ze inderdaad hiermee wel volstaan: Jean Darlaud is brusque, kortaf in zijn spreken, Elleda, uit *De vrouw van de Zee*, is zenuwachtig, de Maurignac, in het vierde bedrijf van *Dora*, is ongeduldig en prikkelbaar, de markies de Villemer is somber. Maar toch, zoo ze er zich meer aan gewend hadden hun aandacht op dergelijke 'kleinigheden' te vestigen, zouden ze er van zelf toe komen om bijzondere gedeelten van den dialoog meer te accentuëeren. Het zou niet kunnen gebeuren, zooals ik toch gehoord heb, dat 'ik smeek er je om!' driftig en ruw werd uitgesproken, alsof er geschreven stond 'ik beveel het je!' of dat een vrouwtje dat, ongelukkig getrouwd, moest uitroepen: 'Ik ben pas twintig jaren oud, en ik zal nooit gelukkig worden!' dit snel zeide, op een toon van bitterheid, in plaats van de diepste vezelen van ons medelijden te roeren door al haar jeugd en al haar weemoed in het eerste, - breed en zacht uitgesproken, - al de somberheid van haar wanhoop in het tweede gedeelte van dien uitroep te leggen.

Is het te vertolken drama in verzen geschreven, dan wordt de taak van den tooneelspeler door dien vorm nog moeilijker gemaakt. Niet enkel omdat tegenover het vers een strenger eisch van getrouwheid aan de memorie gesteld wordt en geen 'ja ja' of 'zie je' haar inspanning kan bemantelen. Maar vooral omdat de versvorm, die den dialoog artistiek moet verheffen, tevens gevaar loopt aan zijn realiteit, als uitdrukking van menschelijke gedachten en aandoeningen, te schaden.

Er zijn er die meenen dat de acteur zich, in dit geval, door het rythmus en den klank der verzen maar heeft te laten dragen. Een gevaarlijke opvatting, die voor bijzonder artistiek gehouden wordt, doch die juist het dramatische van het te vertolken kunstwerk miskent. Wat deert het of men al mooie verzen te hooren krijgt, als het drama niet tot zijn recht komt? Bij elke dramatisch voordracht is de golving die alles beheerschen moet het breede, opdringende rythmus van het drama zelf. Wie deze beweging niet in de allereerste plaats doet uitkomen, is geen tooneelspeler, hoe lief en zangerig hij de verzen ook moge doen rollen. Een storm is in aantocht; ik moet zijn

dreigend naderen hooren, ik moet den breeden, steeds hooger rijzenden golfslag zien; ik wil niet gewiegd worden door het droomerig geruisch van een beekje of het eentonig geklaag der branding.

Natuurlijk bestaan hier nuances. Er zijn, in den laatsten tijd, dramatische gedichten, in verzen en ook in proza, geschreven, wier stijl zoo lyrisch is behandeld dat de meest welluidende stem en de meest zangerige voordracht alleen in staat schijnen om het kunstwerk in zijn volle waarde te doen uitkomen. Maar zelfs in deze gedichten, - uit de opvatting van het theater als 'le temple du rêve' geboren, - mag de dramatische tekst toch niet als zuivere lyriek worden behandeld. Bij een vertolking, bij voorbeeld, als van Maeterlinck's *Intérieur*, zal de indruk door dit meesterstukje op den toehoorder gemaakt eerst dán ten volle aan het diepe gevoel van den dichter, aan de intensiteit zijner emotie, beantwoorden, wanneer op de spannende momenten, - zooals, tegen het einde, het opkomen van Maria en Martha, het naderen van den droevigen stoet, het opdringen der menigte, - de volle nadruk wordt gelegd en deze gedeelten van den dialoog zuiver dramatisch worden gesproken.

Hetzelfde mag, met eenige wijziging natuurlijk, gezegd worden van de lyrische strofen die, in een drama ingelascht, deel uitmaken van de handeling en in hun zangerige taal den gang dier handeling reflecteeren. Wel zal hier de voordracht allereerst lyrisch moeten wezen, doch wie ze eenvoudig zingt zonder op hun dramatische beteekenis te letten, wie nalaat om nu en dan, door het verheffen der stem, het verhoogen van het diapason, het versnellen of vertragen van het tempo, die dramatische beteekenis te doen uitkomen, die geeft alweer geen volledigen indruk van de gedachte en de bedoeling des dichters. Irrationeel en onartistiek, eenvoudig belachelijk, vond ik eens de voordracht der zoogenaamde 'Witte Rei' uit Vondel's *Gijsbrecht*, toen de nog zeer jonge actrice die deze proeve van haar talent mij geven kwam, aldus aanving:

> Nu stelt het puyck van soete keelen

met een krachtig inzetten en een heel lang uithalen van dat eerste 'Nu' (Núuuu....) omdat, zooals zij opmerkte, die *u*-klank zoo mooi was; en toen zij, de slot-strofe inzettend,

't Is tijd de kercken te stoffeeren,
Te danssen en te bancketteeren,

haar geluid op eens zoo zacht en gesluierd maakte dat het was alsof zij een akelig geheim te vertellen had. Het arme kind, aan wie men had wijs gemaakt dat die smoring der stem daar ook alweer zoo mooi deed, begreep niet veel van hetgeen ze voordroeg. Ze zag niet in dat die opwekking tot godsdienstige en wereldlijke feestviering, tot hoogmissen, bals en gastmalen, met orgeltonen en bazuingeschal zou moeten begeleid worden, dat de juichtoon waarmeê hier het eerste bedrijf gesloten wordt, heel hoog moet klinken, opdat de tegenstelling tusschen de blijde verwachtingen van den aanvang en de vreeselijke ramp die reeds in het tweede bedrijf als een onweder komt opzetten, te sterker uitkome.

Maar, onafhankelijk van het meer of min lyrisch karakter dat sommige gedeelten van een treurspel of een drama in verzen kunnen vertoonen, ligt in den versvorm zelf, zooals ik opmerkte, eene moeielijkheid die de tooneelspeler alleen door de nauwgezette oefening van zijn talent kan te boven komen. Hij moet, om haar meester te worden, eene transactie zoeken tusschen den eisch dien de gewone dramatische dialoog en den eisch dien het vers aan zijne dictie stelt. Zijne voordracht moet zielkundig wáár zijn en tegelijk artistiek poëtisch. De poëzie moet hier de waarheid verheffen, zij mag haar niet overstemmen.

Dat de Fransche tooneelspelers, bovenal die der Comédie française, en onder deze nog het meest de vrouwen, zich in die kunst zoo bijzonder onderscheiden, ligt zeker voor een deel aan de taal waarin hun klassieke tragedies en hun poëtische drama's geschreven zijn. De lenigheid van den Franschen volzin, het bewegelijk rythmus der Fransche verzen, de eenvoud der poëtische taal, geven aan hun taak een groote aantrekkelijkheid en maken haar licht. Maar bovendien, en bovenal, mag hier de opleiding in rekening komen die de meesten van hen ontvangen hebben.

Een der eigenaardigheden van Regnier's onderwijs aan het Parijsche Conservatoire, - en bij andere ‘professeurs de diction’ heb ik dezelfde methode teruggevonden - bestond hierin, dat hij zijne leerlingen, wanneer ze eene klassieke tirade eentonig

cadenceerend, zonder wezenlijk gevoel, hadden voorgedragen, de gedachte van den dichter uit de verzen liet te voorschijn halen en haar in de gewone taal van het dagelijksch leven liet overbrengen. Had de leerling op die manier de natuurlijke intonatie gevonden, dan moest hij deze vasthouden en tegelijk de verzen herhalen. Nu kwam er leven en uitdrukking in de voordracht; het vers kreeg zijn eisch, maar door de verzen heen klonk de waarheid der gedachte.

Alleen wie de klassieke tragedie niet kent, haar nooit met aandacht heeft bestudeerd, kan deze methode onartistiek vinden, er eene miskenning in zien van de hooge waarde der poëzie. Immers, de helden van Racine, en meer nog die van Corneille, drukken niet enkel hunne aandoeningen uit in poëtische klachten. Hun dialogen zijn vol redeneering, hun passies worden opgewekt door voorstellingen, en die voorstellingen teekenen zij zelve in sprekende lijnen. Zoo komt, bij voorbeeld, het tweede tooneel uit het eerste bedrijf van *Andromaque* eerst dán tot zijn recht wanneer Oreste en Pyrrhus eenvoudig tegenover elkaar optreden als een gezant tegenover een vreemden vorst, aan wien hij, namens zijn gouvernement, in beleefde termen een ultimatum heeft over te brengen. De strijd van Rodrigue en Chimène, dat eindeloos duel van eergevoel en liefde, is, bij al het jeugdig-hartstochtelijke van de aandoeningen der beide gelieven, toch ook telkens een ‘exposé de motifs’, een echt debat tusschen twee partijen. En kan voor het heerlijke lyrische duo

O miracle d'amour!
O comble de misères!

de juiste, diepgevoelde toon van hooge verrukking, aan den eenen, van namelooze smart, aan den anderen kant, wel gevonden worden, wanneer de treurspeler en zijn droevige partner elkaar niet eerst klaar en duidelijk, zonder emphase, hebben laten zien en begrijpen, wat de eer van hen eischt en wat tegenover dien eisch de alles overheerschende liefde vermag?

Ik weet niet of het mogelijk zou zijn de alexandrijnen van Vondel's treurspelen zóó te zeggen dat de waarheid der gedachte en de eenvoud der emotie evenzeer tot hun recht komen als de poëtische vorm van het vers. De lange perioden, de uitge-

werkte beelden, het vaste rythmus der versvoeten maken zulk eene dictie niet gemakkelijk. Maar het rijm, door den dichter meestal met zooveel zorg aangebracht, helpt hier den tooneelspeler toch meer in de richting van het natuurlijke dan men allicht vermoeden zou.

Men beproeve, bij voorbeeld, eens den aanhef van Vondel's *Gijsbrecht* anders te zeggen dan gewoonlijk geschiedt: het tempo versnellend, den toon hoog stemmend, de ‘mots de valeur’, zooals de Franschen ze noemen, met zorg zoekend en op deze den nadruk leggend. Men vatte den zin der vier versregels eerst samen in de korte ontboezeming van een verruimd soldatenhart: ‘Eindelijk, eindelijk is dan, Goddank! het beleg van mijn goede stad opgebroken,’ en houde dien toon vast bij het voordragen van Vondel's mooie verzen:

> Het hemelsche gereght heeft sich ten langen lesten
> Erbarremt over my en mijn benaeude vesten
> En arme burgerij; en op mijn volcx gebed
> En dagelijx geschrey, de bange stad ontset.

Breed en hoog zal daarbij klinken dat sprekende ‘ten langen lesten’, en als het slotaccoord van een bevrijdingslied dat blijde woord ‘ontset’, terwijl al wat daartusschen ligt door sneller tempo en lager toon naar den achtergrond wordt gedrongen.

Ik zou ook niet weten waarom de droom van Badeloch, die toch een mooi stuk beschrijving is, en waarin men telkens het angstig voorgevoel der verhaalster als een sombere grondtoon door heen hoort klinken, conventioneeler zou moeten worden voorgedragen dan ‘le songe d'Athalie’ of, ‘le récit de Théramène,’ al stem ik toe dat woordenkeus en woordschikking de taak der tooneelspeelster hier zeer moeielijk maken. In allen gevalle zou de transpositie dezer klassieke tirade in eenvoudiger toon aan de leerlingen der Tooneelschool ter oefening kunnen worden aanbevolen.

Eene opmerking die zich bij deze aansluit, en die op hetzelfde beginsel berust, betreft de wenschelijkheid om in een lange tirade waarin, bij al het wisselen van beelden en gedachten, éénzelfde aandoening trilt, de intonatie waardoor deze wordt uitgedrukt, zoo duidelijk weer te geven dat ze door

alles heen altijd gehoord wordt. Zóó alleen ontvangt de toehoorder den dramatischen indruk dien de dichter wil te weeg brengen en kan hij de stemming van den persoon die optreedt wezenlijk gevoelen. Van het bijzondere zal hem daarbij allicht wat ontgaan; de tooneelspeler zal, door een sterke versnelling van het tempo, misschien wat veel ‘deblayeeren’; de hoofdindruk komt tot zijn recht en aan den eisch van het drama wordt voldaan. Sarah Bernhardt weet dezen regel van haar kunst meesterlijk toe te passen, bij voorbeeld in de lange perioden van Phèdre's hartstochtelijke ontboezemingen. Ook in de comedie zijn lange brokken aan te wijzen waarin het verwaarloozen van dit beginsel de voordracht verslapt en den gang van het drama vertraagt. ‘Ne cherchez pas la petite bête!’ is een raadgeving die in de Fransche ‘leçons de diction’ telkens gehoord wordt.

Voortreffelijke voorbeelden, en die dan ook voortdurend als oefeningstukken gebruikt worden, bieden de comedies van Molière. Men neme eens, uit *Tartuffe*, de beschrijving, door Orgon, van Tartuffe's devoties (I, 6), met, aan het slot, dat vermakelijke:

> D'avoir pris une puce en faisant sa prière,
> Et de l'avoir tuée avec trop de colère.

Één toon moet hier door de geheele tirade heen klinken, zóó dat hij na het slot van den laatsten regel nog doorklinkt, nog een oogenblik spreken blijft in de mimiek en in de houding van Orgon. Het is de toon der innige verrukking en der diepe overtuiging, uitgedrukt in de beide eerste regels:

> Ah! si vous aviez vu comme j'en fis rencontre,
> Vous auriez pris pour lui l' amitié que je montre!

Hoeveel verschillende détails Orgon verder ook moge aanhalen, in welke breedvoerige uitweidingen hij zich verliezen moge, het is altijddóór zijne bewondering voor dien would-be geloofsheld die hem spreken doet en zijne vaste overtuiging dat een ander, zoo hij het maar zelf gezien had, even verrukt zou wezen als hij. De tooneelspeler die niet, bij elk nieuw détail, in zichzelf herhaalt: ‘Ah! si vous aviez vu!’ zal de

tirade niet tot aan het slot weten op te houden en het dramatisch karakter van dit stuk doen verloren gaan. Ook in *Le Misanthrope* komen herhaaldelijk, vooral in Alceste's gesprekken met Philinte, dergelijke gedeelten voor, bij voorbeeld deze vier regels (I, 1):

> Quel avantage a-t-on qu'un homme vous caresse,
> Vous jure amitié, foi, zèle, estime, tendresse,
> Et vous fasse de vous un éloge éclatant,
> Lorsqu'au premier faquin il court en faire autant?

Wie die eerste vraag ‘Quel avantage a-t-on?’ goed attaqueert, - ik zou het wel willen vertalen met: ‘Wat heb je er aan?’ - die heeft den juisten toon gevonden; hij zegge de vier regels zóó dat hij aan het slot nog eens, met klimmenden nadruk, vragen kan: ‘Je vous le demande, quel avantage?’ Natuurlijk behoeven dan al die eeden: ‘foi, zèle, estime, tendresse,’ niet met bizondere stemnuanceering te worden aangegeven. Integendeel, Alceste beschouwt ze immers allegaar eenvoudig als ‘praatjes,’ en gooit ze, in 't voorbijgaan, als kleurige zeepbellen, in de lucht.

't Is voor een Nederlandsch tooneelspeler misschien wel wat heel moeielijk om diezelfde ‘methode de diction’ toe te passen op de Hollandsche vertaling van dit stuk:

> Wat baat u, of men u al liefkoost: vriendschap, achting,
> Vertrouwen, ijver zweert, ja, boven uw verwachting
> U prijst, en u een lof vol schittring waardig keurt,
> Als voor den grootsten guit hetzélfde straks gebeurt?

‘Wat baat u?’ is er wel wat deftig en stijf voor, en een eenvoudig ‘wat geeft het?’ zou gemakkelijker te zeggen wezen. Ook raakt de mond met dien ‘lof vol schittring’ wel wat verlegen. Maar in allen gevalle is 't verkeerd om, zooals ik, bij een les in voordracht, eens hoorde, elk der vier woorden ‘vriendschap, achting, vertrouwen, ijver’ met een afzonderlijke stembuiging te willen zeggen, zoodat elk der gevoelens door die woorden uitgedrukt in zijn bijzondere kleurschakeering geschilderd werd, en dat ‘boven’, in ‘boven uw verwachting’, zoo uit te halen dat er een nadruk op valt die het accent van den geheelen zin noodzakelijk moet verzwakken.

Niets meer onwaar en onartistiek tevens, bij dramatische voordracht, dan elk woordje met zorg aan te kleeden en 't behoedzaam neer te zetten, ‘de faire un sort à chaque mot,’ zooals het in 't Fransch zoo aardig gezegd wordt. Reeds de groote proporties van een tooneel maken zulk een peuterigheid belachelijk. En geen beter middel om dien klip te vermijden dan het tempo te versnellen. Maar dat tempo is juist een der zwakke punten van de voordracht onzer Hollandsche tooneelspelers.

Met de hierboven gemaakte opmerkingen kom ik alleen schijnbaar in tegenspraak wanneer ik deze er aan toevoeg: dat de toon eener tirade soms geheel anders moet wezen dan men uit de woorden zou kunnen afleiden, en dat aan het kleinste van alle woordjes die in een zin kunnen voorkomen, - ik bedoel het ‘tusschenwerpsel’ - meestal veel te weinig aandacht wordt geschonken.

Men herinnert zich hoe Mounet-Sully, bij zijn eerste optreden in *OEdipe Roi*, het stuk begint:

> Enfants, du vieux Cadmus jeune postérité,
> Pourquoi vers ce palais vos cris ont il monté,
> Et pourquoi ces rameaux suppliants, ces guirlandes?
> Toute la ville est pleine et d'encens et d'offrandes,
> Pleine de chants plaintifs, de sanglots et de pleurs.
> Ne voulant pas d'un autre apprendre vos malheurs,
> Je suis venu moi-même, enfants, moi, votre père,
> OEdipe, dont le nom remplit toute la terre.

Plechtig en zangerig, breed en statig klinkt aanstonds, met zwaar stemgeluid, dat eerste: ‘Enfants, du vieux Cadmus jeune postérité!’ En op klagenden, niet, zooals het vraagwoord ‘pourquoi?’ toch schijnt aan te duiden, op vragenden toon, gaat hij voort: ‘Pourquoi vers ce palais vos cris ont-ils monté....’, om dan, met diepe teederheid, met innig mededoogen, den voorlaatsten regel te zeggen: ‘Je suis venu moi-même, enfants, moi, votre père’, en met een hooge uitdrukking van trotsch zelfgevoel den laatsten: ‘OEdipe, dont le nom remplit toute la terre!’

Een der andere acteurs van de Comédie française maakte eens,

tegenover mij, aanmerkingen op die manier van zeggen. 't Moest veel eenvoudiger, veel hartelijker gedaan worden: een vriendelijke toon in dat eerste ‘Enfants,’ en dan, lief deelnemend: ‘waarom al dat gesnik en geklaag?’, met een gemoedelijk toontje in ‘moi, votre père.’

Dat lijkt nu wel alles heel natuurlijk, maar 't is door-en-door onwaar. Mounet-Sully's manier van zeggen is de eenig juiste. Niet alleen om het hooge zelfgevoel van den slotregel, die, bij de andere opvatting, allergekst op dat gemoedelijk praatje volgen zou; maar omdat de toon van het geheele stuk door zulk een eenvoud zou bedorven worden. We moeten dadelijk den indruk krijgen dat we hier met de verhevenste tragedie, met iets vóórhistorisch, iets, bij al het menschelijke toch ook half bovenmenschelijks, te doen hebben. Het is immers ook niet om te worden ingelicht omtrent den toestand van Thebe dat OEdipus dat herhaalde ‘Pourquoi ..... pourquoi ....’ doet hooren. Zelf heeft hij zijn zwager reeds naar het orakel van Delphi gezonden om de oorzaak der vreeselijke bezoeking te vernemen. Zijne woorden en het gesprek met priester en koor dat daarop volgt, moeten alleen den diepdroevigen indruk versterken dien de neergeknielde menigte, met hare palmtakken langzaam wuivend, reeds bij het opgaan van het gordijn op den toeschouwer maakt. OEdipus moet de tragedie voorbereiden die aanstaande is. Als de tragische held bij uitnemendheid moet hij vóór ons staan. Daarom klinkt alleen het schijnbaar onnatuurlijke hier natuurlijk.

Uit ditzelfde treurspel haal ik een ander voorbeeld aan, van eenigszins anderen aard, doch waardoor eveneens de stelling wordt toegelicht, dat de bedoeling eener tirade den toon moet aangeven waarin ze gesproken wordt, ook dan wanneer deze in tegenspraak schijnt met den zin der woorden die worden voorgedragen.

't Is in den aanvang van het mooie tooneel tusschen OEdipus en Iokaste, dat door de Franschen ‘la double confession’ genoemd wordt. De koning, in toorn ontstoken over de vermetele woorden van Tiresias, is toch onder den indruk geraakt van de vreeselijke waarschuwing des zieners, als zou hijzelf de moordenaar zijn van koning Laïos. Zijn trouwe Iokaste wil die vrees uit zijn gemoed verdrijven. Opwekkend, verluchtend, klinken haar woorden:

Laat alle zorg daarover varen, vriend,
en leer van mij dat alle wichelkunst
der menschen ijdel, niets dan onzin is!

En nu doet ze een verhaal uit haar eigen leven, 't vreeselijk verhaal van OEdipus' geboorte en Laïos' dood:

Eens werd aan koning Laïos voorspeld,
'k zeg niet door Phoebus zelven - merk dit wel -
maar door zijn dienaars, dat zijn eigen zoon,
indien ik hem een schonk, hem dooden zou.
Hem hebben vreemde roovers, zooals 't heet,
eens aan een driesprong afgemaakt, en 't kind
was nauw drie dagen oud, of Laïos
liet met gebonden voeten 't arme wicht
neerleggen op het woest gebergt. En dus,
heèft Phoebus noch den knaap tot moordenaar
gemaakt zijns vaders, noch ook Laïos
den dood doen vinden door zijn eigen zoon.
Zoo ijdel is, mijn vriend, der zieners taal!
Geef gij daar niets om! God zal wat hij wil
wel openbaren zonder hunne hulp!

Ik herinner mij nog levendig dat, bij de OEdipus-opvoering te Utrecht, in 1891, de jonge student die, onder overigens uitnemende leiding, de rol van Iokaste had ingestudeerd, reeds bij het vermelden der voorspelling een angstigen toon in zijn stem legde, als wilde hij nog eens den indruk schetsen dien Iokaste in vroeger dagen van dat onheilswoord had ontvangen. En toen hij nu aan de vijf regels kwam waarin het lot van Laïos en dat van ''t arme wicht' verhaald wordt, toen klonk de toon lager, toen werd het tempo slepend; met droeve, door innig medelij half gesmoorde stem werd dat 'nauw drie dagen oud,' dat 'met gebonden voeten,' dat 'op het woest gebergte' uitgesproken, en de rechterhand veegde een traan weg van de vochtige wimpers.

Het trof mij toen reeds dat de heele toon der tirade door die sentimenteele herinnering bedorven werd. Iokaste moest een heelen tijd pauzeeren en zich met een ruk oprichten uit haar droef herdenken, om het ordinaire 'en dus heeft Phoebus enz.' eenigszins aannemelijk te maken. Het verwonderde mij dus ook niet dat Mlle Lerou, die te Parijs Iokaste speelt, het heel anders

deed. De toon die de gansche tirade beheerschen moet, wordt aangegeven door de beide eerste en de drie laatste regels. ‘Zoo ijdel is, mijn vriend, der zieners taal!’ en Voltaire had nog niet zoo mis gezien toen hij van zijn Jocaste een ‘libre-penseuse’ maakte en haar den bekenden achttiende-eeuwschen versregel in den mond legde:

‘Les prêtres ne sont pas ce qu'un vain peuple pense.’

Zelfs waar ze die akelige herinneringen ophaalt - heel oude herinneringen trouwens, die, met haar eerste huwelijk, tot een vér, afgedaan verleden behooren, - daar mag ze misschien even, bij 't weerzien, in den geest, van ‘'t arme wicht’ met zijn gebonden voeten, een opwelling van medelijden in haar toon doen trillen, een heel kort ‘poor thing!’ doen hooren, ze moet die regels toch zóó zeggen dat de opwekkende conclusie waartoe die herinnering haar brengt, reeds hier door haar intonatie wordt aangekondigd: ‘onzin, ijdelheid, al dat zienersgepraat!’ Haar huis is immers, door 't wegzenden van het knaapje, aan een dreigend noodlot ontkomen!

Slechts schijnbaar geraak ik met de hier ontwikkelde stelling in tegenspraak, wanneer ik nu de aandacht ga vestigen op de hooge waarde die een enkel woord, het kleinste van alle, de eenvoudige interjectie, voor de dramatische dictie kan hebben. Onze Nederlandsche tooneelspelers, ik heb het dikwijls opgemerkt, gevoelen maar zelden de kracht van een ‘O!’ een ‘Ach!’ een ‘o God!’ waarmee een zin begint of waardoor een zin wordt afgebroken.

En toch, ligt niet in zulk een enkele klank alles opgesloten wat verder gezegd zal worden of wat te voren gezegd is? Wordt daarin niet samengeperst, als in een diepe zucht, de gansche emotie die spel en dictie op dat oogenblik moet doortrillen? Ik meen zelfs, dat het goed zeggen van een interjectie het beste hulpmiddel is voor den tooneelspeler om in de juiste stemming te komen. Zij werkt physisch en psychisch tegelijk. Die plotselinge concentratie van het gevoel, dat snelle, diepe inademen dat aan een lange zucht voorafgaat, - het werkt als een veêr waardoor spel en toon in beweging komen, als een stemvork die het diapason aangeeft dat lang moet doorklinken.

Op één enkel voorbeeld wil ik wijzen. Het is Hamlet's

eerste monoloog, nadat de koning en de koningin met hun gevolg uit de troonzaal vertrokken zijn en de deur, waardoor de feestmuziek nog gehoord werd, is dichtgevallen.

> O, dat dit al te vaste vleesch versmolt,
> Vervloeide en tot een dauw verging!

Hamlet zou willen sterven, heengaan uit die verfoeielijke wereld, waarin een vrouw als zijn moeder, zijn lieve moeder, zoo snel den aangebeden vader vergeten kon en met zijn oom - een sater, bij dien zongod vergeleken, - hertrouwen. 't Weegt alles loodzwaar op zijn teergevoelige ziel en drukt zijn vleesch te vaster naar die aarde aan wier kluisters hij zich zou willen ontrukken. Sterven wil hij, maar zóó dat het geen moeite kost, wegsmelten, vervluchtigen, als een nevel in den wind, zoodat het ‘al te vaste vleesch’ niet meer als een log lijk, dat nog begraven moet worden, op den grond blijft liggen. En dat wanhopige verlangen, die ‘Sehnsucht’ naar verlossing, ontwelt aan zijn gemoed in een diepe zucht: ‘O...! dat dit al te vaste vleesch versmolt, vervloeide en tot een dauw verging!’

Laat de Hamletspeler dat ‘O!’ toch uit de diepte laten opkomen en het lang uithalen. De rest volgt dan van zelf; de geheele zin wordt meegenomen in die lange zucht; en wanneer ook hetgeen volgt slepend wordt uitgesproken, dan is de heele Hamlet reeds geteekend en is de speler zelf onwillekeurig vol geworden van de troostelooze zwaarmoedigheid die hij heeft te vertolken.

Dien geheelen monoloog zou ik willen aanbevelen als een voortreffelijk studiestuk. Telkens een nieuwe zucht, een uitroep van zedelijken afkeer, van doffe levensmoêheid en vertwijfeling. Telkens een nieuwe voorstelling die de eerste verdringt, en, altijd terugkeerend, als een vermoeiende obsessie, een akelige nachtmerrie, de herinnering aan die moeder die, nauw twee maanden na den dood van haar edelen koning, - ‘neen, niet zoo lang, niet twee!’ ..... ‘niet eens een maand’ - ‘zich heeft gehaast tot een bloedschendig bed.’ Hoe dikwijls moet hier niet door een pauze het verbreken van den samenhang voelbaar gemaakt worden, hoe dikwijls niet de troostelooze klacht door een fellen uitval van woede worden afgewisseld! En dan die nachtmerrie, het beeld der zoo licht

troostbare weduwe, dat telkens opdoemt als een spooksel. Ik zou voor al de volzinnen waarin sprake is van dien korten tijd der rouw ..... ‘een maand ..... een korte maand ..... niet eens een maand ....,’ een zelfde toon willen zien aangenomen, een toon van dof verwijt, een klank die onwillekeurig opstijgt uit den ondergrond van Hamlet's zieleleven.

Van pauzeeren sprak ik daar in 't voorbijgaan. En inderdaad, de hooge waarde der pauzen kan voor den dramatischen indruk niet te hoog worden aangeslagen. Het is mij dikwijls opgevallen dat onze Nederlandsche tooneelspelers - voor de beste maak ik gaarne een uitzondering: Bouwmeester heeft soms zeer indrukwekkende pauzen - er licht toe komen om het tempo zeer langzaam te nemen en, daarentegen, de pauzen te verwaarloozen. Te Parijs, het tegendeel: een sneller tempo, met veelvuldiger en goed berekende pauzen. ‘Goed berekend’ mag hier gerust gezegd worden. De waarde eener pauze ligt in haar duur, en er is talent en oefening toe noodig om juist te gevoelen wánneer het woord dat door het luisterend publiek in spanning verwacht wordt, de stilte moet afbreken. Een pauze die te lang duurt ontneemt aan het drama evenzeer zijn kracht als een slepend tempo. En hier blijkt alweer dat een goede dictie alleen de vrucht kan zijn van nadenken. Elke pauze, zal ze juist zijn, moet geheel worden gevuld door eene gedachte die niet wordt uitgesproken, maar die door het zwijgen van den tooneelspeler moet gesuggereerd worden aan het publiek.

Ik hoorde eens, bij het voordragen van Hamlet's al te beroemden monoloog: ‘Te zijn of niet te zijn’ een heele lange pauze maken, met verandering zelfs van houding, tusschen de beide deelen van het dilemma: ‘te zijn .... of niet te zijn .... dat is de vraag.’ Ik ontving geen andere verklaring van die manier, dan dat Hamlet een ‘Grübler’ is. Totaal verkeerd opgevat, zou ik meenen. Op dit oogenblik althans weet Hamlet heel goed wat hij zeggen zal. Wat hij hier zegt, is de conclusie waartoe zijn denken hem gebracht heeft: het levensprobleem laat zich saamvatten in een kort dilemma; tertium non datur; wie *is*, die moet lijden; wie niet lijden wil, moet *niet zijn*; 't is maar de vraag wat edeler en wat veiliger is. Daarom, met een zeer korte pauze, die het alternatief sterker zal doen uitkomen: ‘Te *zijn*... of *niet*

te zijn (beter ware *zijn* .... of.... *niet* zijn) dát is de vraag.'

Al voortgaande voel ik de groote moeielijkheid om te schrijven over iets wat men eigenlijk alleen zeggen kan, alleen door spreken geheel duidelijk kan maken. Ik wil dus mijn opmerkingen en mijn wenken niet te veel uitbreiden. Slechts op één punt vestig ik nog de aandacht; het betreft het rythmisch verdeelen van het tempo, of meer bijzonder nog, het indeelen van sommige tooneelen in zoogenaamde 'couplets'.

In elken dialoog die wat lang duurt, komen brokken voor die nauwer samenhangen dan andere, waarin de replieken snel op elkaar volgen, en die meestal door een of anderen uitroep worden afgesloten. De eisch bij deze 'couplets' aan de dictie gesteld is: het tempo langzamerhand versnellen, den toon hooger, den nadruk sterker maken, totdat eindelijk, in het laatste woord dat door een van beide gesproken wordt, de ontspanning volgt. De verwaarloozing van dezen eisch geeft zoo dikwijls aan vele tooneelen iets slepends en eentonigs.

En men zegge niet dat de acteurs dit toch zelve, zoo zij met hart en ziel in hun rol zijn, wel bij het voordragen zullen voelen, dat hier geen voorbereiding, geen voorstudie noodig is. Het is mij meer dan eens uit de ervaring gebleken dat dergelijke 'couplets' door een bekwamen leider moeten worden aangewezen, zullen ze werkelijk tot hun recht komen.

Een aardig voorbeeld herinner ik mij uit het geestig comedietje van Quatrelles, *Une date fatale*. Mevrouw wil zoo ontzettend graag dat haar man gedecoreerd zal worden. Waarom doet hij er ook niets voor? Heeft hij geen invloedrijke vrienden? Kan hij niet regelrecht naar den minister gaan? Met al dat geduldig afwachten komt men niets verder! - Meneer doet een oogenblik alsof hij zich werkelijk door zijn vrouwtje heeft laten overreden en zegt, op beslisten toon:

- C'est entendu; demain matin, à sept heures, je serai au ministère.
- C'est trop tôt, mon ami; à sept heures le Ministre n'est pas levé.
- Eh! bien, j'attendrai dans l'antichambre.
- Et les garcons de bureau?..... que vont-ils penser de ta visite?

- J'attendrai dans la rne.
  - Pour qu'on voie notre voiture en permanence devant la porte?
  - J'attendrai dans un fiacre.
  - Oh! un fiacre!
  - J'attendrai, je ne sais pas où, mais j'attendrai!
  - Mais non! mon ami, tu es trop pressé.....
  - Ah! voilà bien les femmes .... Hardies avant la lutte, timides à l'heure du combat!
- Ça ne te fait done rien de me voir décoré?
  - Mais si, mais si.....

De beide laatste regels die ik aanhaalde, men heeft het bemerkt, behooren niet meer tot het ‘couplet’. Met den uitroep van den echtgenoot: ‘Ah! voilà bien les femmes.... Hardies avant la lutte, timides à l'heure du combat!’ is dit gesloten. Na een korte pauze, op geheel anderen toon, volgt de quasi-naïeve vraag: ‘Ça ne te fait donc rien de me voir décoré?’ De gang van het ‘couplet’ zelf wordt door den inhoud voldoende aangewezen: een telkens ongeduldiger dringen van den man, een steeds sterker zich terugtrekken van de vrouw, een voortdurend *crescendo* van weerskanten .... tot het *fortissimo* van het slotaccoord, waarop een maat pauze volgt.

Veel mooie voorbeelden van dergelijke ‘couplets’ vindt men bij Alfred de Musset, met name in zijn ‘idylle tragique’ *On ne badine pas avec l'amour*, dat vol is van rythmus, zoowel in de distributie der komische en dramatische tooneelen, als in den stijl van den dialoog en den gang der perioden. Het is juist dit rythmus dat de gesprekken tusschen Perdican en Camille zoo spannend en zoo aandoenlijk maakt. Eén kort voorbeeld haal ik aan. Het is het slot van het tooneel (I, 11) waarin Camille haar neef komt vertellen dat ze niet wil trouwen. ‘Welnu’, klinkt zijn antwoord, ‘dan trouwen we niet. Is dat een reden om elkaar te haten?’ Trouwe vriendschap alleen moge hun beider harten voortaan verbinden. Camille herneemt:

- 't Verblijdt mij zeer dat mijn weigering je onverschillig laat.

Perdican. Onverschillig? Neen, waarlijk niet. Je liefde zou mij het leven hebben gegeven, maar je vriendschap zal mij over het gemis dier liefde troosten. - Ga morgen nog niet heen, Camille! Je hebt geweigerd een wandeling met mij in den tuin te maken,

omdat je in mij een echtgenoot zaagt die je niet aanstond. Blijf hier nog eenige dagen; laat me mogen hopen dat ons verleden niet voor goed in je hart gestorven is.

Camille.
Ik moet noodzakelijk vertrekken.

Perdican.
Waarom?

Camille.
Dat is mijn geheim.

Perdican.
Heb je een ander lief?

Camille.
Neen, maar ik wil heengaan.

Perdican.
Je besluit staat onherroepelijk vast?

Camille.
Onherroepelijk.

Perdican.
Welaan, vaarwel dan! *(Hij reikt haar de hand, die ze niet aanneemt; hij keert zich naar het portret der oud-tante en zucht)*. Ik zou zoo graag met je zijn gaan zitten onder de kastanjeboomen van het kleine boschje en een paar uren gezellig en vriendschappelijk met je gekeuveld hebben. Maar, zoo je dit liever niet doet, welnu, spreken wij er niet langer over. Vaarwel, Camille, vaarwel!

Het is duidelijk, dat het ‘couplet’ begint bij Perdican's dringend verzoek: ‘Ga morgen nog niet heen!’ en dat het eindigt bij het eerste ‘Welaan, vaarwel dan!’ Na een oogenblik pauze wordt de laatste gedachte, bijna had ik gezegd, wordt het thema der laatste maten, of, wil men, Perdican's ‘Leitmotief,’ nog eens weer opgenomen, en na een korte modulatie keert het slotaccoord terug: ‘Vaarwel, Camille, vaarwel!’

Niet alle dramatische dialogen, dat spreekt wel van zelf, niet eens alle tooneelen van deze comedie van de Musset, behoeven zoo zorgvuldig, zoo rhytmisch, zoo muzicaal te worden ingestudeerd. Er zijn er waarbij men zich losser kan laten gaan, waarbij een weinig improvisatie, wat onvoorbereid spreken, geen kwaad doet. Maar men zij voorzichtig. De goede heer Morin liep er toch in toen hij, als Van Buck optredend in *Valentijn's weddingschap* (eene vertaling van *Il ne faul jurer de rien*) - wat hij trouwens voortreffelijk deed, - zijn lange boetpredicatie aan Valentin, in het eerste tooneel, niet heelemaal opzei zooals Musset haar geschreven heeft, maar aan de laatste woorden: ‘en ten slotte zal je sterven op een vliering!’ nog zijn eigen appendix toevoegde: ‘ja, ja, ja... op een vliering...op een vliering!’ 't Aardige van dien speech van Van Buck is juist dat de oom hem zorgvuldig heeft voorbereid en van buiten geleerd, zoodat het sloteffect: ‘et tu finiras par mourir dans un gre-

nier!' waar hij zich heel veel van voorstelt, zijn kracht verliest als het nog eens, met een 'ja, ja ja' herhaald wordt en de ernstige boetpredicatie iets krijgt van een geïmproviseerd standje.

Natuurlijk is, op elk gebied van artistieke vorming, methodisme nadeelig en belachelijk. 'Ne cherchons pas la petite bête!' Maar gebrek aan methode is voor de meesten altijd nog gevaarlijker; beter iets te veel, dan veel te weinig. Om methodische voorbereiding te kunnen missen moet de tooneelspeler heel hoog staan, moet de groote macht van zijn talent, indrukwekkend of wegsleepend, dat gemis kunnen vergoeden. En dat zelfs bij groote superioriteit, bij hooge ontwikkeling van persoonlijke gaven, methodische vorming en nauwgezette studie de schittering van het talent nog kunnen verhoogen, - daarvan is eene kunstenares als Sarah Bernhardt wel het meest sprekende voorbeeld.

Voor handleidingen over dramatische dictie mogen anderen zorgen. Ik heb alleen een paar denkbeelden willen uitspreken waaraan ik eenige waarde hecht en van wier juistheid zoowel de gebreken van sommige als de deugden van andere tooneelspelers mij telkens op nieuw overtuigd hebben. Ik beproefde het een en ander op schrift te stellen van wat ik reeds meer dan eens gelegenheid heb gevonden in een kring van toehoorders mondeling voor te dragen en toe te lichten.

Ik had daarbij minder de tooneelspelers zelve op het oog, die, vooral in Nederland, liever hun eigen weg gaan, dan het publiek dat naar hen luistert. Het genot dat een kunst ons geeft wordt niet weinig verhoogd wanneer wij met den aard van die kunst, zelfs met een deel van haar techniek, eenigszins vertrouwd zijn geworden. De indruk van iets schoons kan zelfs grooter en dieper worden wanneer wij in staat zijn ons rekenschap te geven van de wijze waarop die indruk wordt teweeg gebracht. En zoo wij het nadeel hebben van nu ook gevoeliger te zijn geworden voor de hinderende gebreken, - dan wordt dit gevoel van onlust toch weer opgewogen door de voldoening die het inzicht in den aard en in de oorzaak dier fouten ons verschaft. Bij intellectueel aangelegden wordt het kunstgenot niet bedorven, maar veeleer versterkt door het genot der kritiek, misschien wel omdat, zooals Multatuli zeide, kritiek ook zelve een kunst is.

In die kunst moge het publiek zich oefenen. De andere blijve het eigendom van hen die den drang in zich gevoelen, althans den ernstigen wil, om echte kunstenaars te zijn of te worden. Het blijft altijd een edel werk, een vereerende taak, eene hooge roeping zelfs, de waardige tolk te mogen wezen van dichters en denkers als Sophocles en Shakespeare, als Racine, Ibsen, en Maeterlinck, als Molière en Dumas. En zoo die dichters, hoe talentvol ook als dramaturgen, toch nog het beste van hun genie hebben neergelegd in de w o o r d e n die ze hun helden laten s p r e k e n , dan blijft het juist en waardig n a s p r e k e n van die w o o r d e n ook het hoogste in de kunst hunner vertolkers.

A.G. VAN HAMEL.

Annunziata.

I.

Het is gekomen ....
   En weer gegaan
In ééne seconde.
   - Toch heeft zij verstaan.

Wonder geworden
   Tot werklijkheid;
Stil weer in droomnacht
   Slapen geleid.

Sterker dan dag toch
   Die D r o o m , voorgoed
Vol teere witheid
   In haar gemoed.

De teere witheid
   Van bloesemrein,
Als in een boomgaard
   Bij morgenschijn.

Zij ziet als een
   Die nieuwen dag
In heel nieuw land
   Voor 't eerste zag.

Al het vroegere
   Weggegleên:
Groot-teer geheimnis
   Om haar heen.

In zich het grootste
   Geheimnis van al:
Groet van de bloeme,
   Die wezen zal.

II.

Verre schoone
Lichte landouwen
Onder blauwen
Hemel ontvouwen.

Boven bloeiende
Heuvelrijen
Teeder roepen
Van klokkebeien.

Zij daar gaande
Met zachte schreden,
Al haar wenschen
Blanke gebeden.

En door den vrede
Neersuizlend wijd,
Een plechtige Stemme:
‘B e r e i d ?’ ....

III.

Een groot opjuichen
In hoog verlangen:
Vol hare ziele
Van dankenszangen ....

Dan, in een drang
Niet te weerstaan,
Een week uitsnikkend
Zich laten gaan.

Groot zien van P l i c h t
In het lichtgewijde
Blijde heilige
Feestgetijde.

En zich zelf
Een dolend kind,
Dat naar 't heilge
Den weg niet vindt.

IV.

‘Samen, Liefste, niet alleen’ ....
Veil'gende armen om haar heen;

Over haar ziel heel teeder neigen
Van een ziele gansch haar eigen;

Over haar oogen stralende oogen:
Dankende liefde haar toegevlogen;

Innig handen samenvouwen
Tot verbond van nieuwe trouwe;

Inniger dan handenvouwen
Beider zielen-openvouwen;

Over hun hoofden, stil genegen,
Voelen als Meieregen van zegen,

En hoe Liefde's heiligheid
Breeder leven binnenleidt.

V.

O, Wonder van het worden in het Zijn!
- Rijk eeuwig Leven! met een zoet bewegen
Van uwe lippen legdet gij uw zegen,
Droomzacht en teederlijk, droomschoon en rein,

In 't hart van haar waar gij zijt neergezegen;
En lieflijk, overschaduwend het klein
Menschenbegeeren, groeit daar rein en fijn
Teederste liefde teederst leven tegen.

Engelen groeten haar: ‘Gij uitverkoorne!
Tot hoogsten bloei wil u het Leven leiden;
Tot hoogste Kracht-in-Liefde laat u wijden.’

En al meer hoort zij wat haar englen zeiden;
En al meer weet zij zich tot kracht geboren,
Ziende in visioen waartoe zij werd verkoren.

VI.

Zij gaat heel stil
Of zij droomen wou,
De jonge vrouw.

Om heel haar wezen
Glans geleid
Van teederheid.

't Hoofdje gebogen,
Maar heel veel licht
Op haar zacht lelie-aangezicht.

Oogen peinzend
En peinzend stralen,
Zien V r e u g d - waarbij geen vreugd kan halen.

't Mondje geplooid
Of 't fluistren gaat
Van een heil, dat zij nu eerst verstaat.

Handen te zaâm
In een stille zijn
Om zaligheid, waarvoor 't hart te klein.

VII.

En of zij langs de bloemen gaat
Over den zonnigen grond,
Of onder lommer van 't jong geblaart',
Al lenteloovertjes blond,

Leven en zweven en spelen om haar
Droomlichtkindertjes fijn,
- Blozende kopjes - die vragen haar:
'Wie van ons zal het zijn?'

Armpjes voelt zij, en zij ziet gaan
Voetjes vlug op en neder;
Mondjes lachen en kussen haar,
Oogsterretjes wenken teeder.

Blondjes en bruintjes. De heele tuin
Is vol zoet kindergewemel....
- De lach die licht van haar lief gezicht
Komt regelrecht uit den hemel.

MARIE BODDAERT.

Letterkundige kroniek.

De legende en de heldhaftige, vroolijke en roemrijke daden van Uilenspiegel en Lamme Goedzak in Vlaanderenland en elders, in het Vlaamsch vertaald naar Charles de Coster door R. Delbecq. Gent, drukkerij Emilie Claeys. 1896.

Een echt Vlaamsch boek, al schreef Charles de Coster het in het Fransch, en een dat meer dan eenig ander oorspronkelijk Vlaamsch geschrift, meer dan het werk van Conscience bij voorbeeld, geschikt is om bij ons, Nederlanders, belangstelling te wekken. Want hier wordt ook onze zaak behandeld: de zaak van den strijd der Nederlanders tegen Spanje. Wij zijn hier in bekend land, hooren spreken over bekende feiten uit onze geschiedenis, de namen van vriend en vijand, hier genoemd, hebben voor ons reeds van onze kindsheid af een bekenden klank.

Deze legende van Uilenspiegel en Lamme Goedzak is als een reusachtige *revue*, waarin de gebeurtenissen van meer dan een halve eeuw ons voorbijtrekken, in groote lijnen en schelle kleuren zonder veel schakeering op het doek gebracht, en verhaald met die ongetemperde eenzijdigheid en die naieve overdrijving, voorwaarden voor wat bestemd is om de verbeelding van het volk te treffen. Een historische roman, als men wil, waarbij men niet te angstvallig vraagt of alles zich in bijzonderheden wel juist zoo, op dat oogenblik en in dat verband, heeft toegedragen, zoo slechts, van het standpunt door den verhaler ingenomen en in zijn licht bezien, de geschiedenis in hare hoofdlijnen waar is.

Petekind van een aartsbisschop, heeft Charles de Coster - die in 1827 geboren werd en in Mei 1879 na een leven van voort durenden tegenspoed te Elsene bij Brussel overleed - zijn peter-

al spoedig den rug toegekeerd; te Brussel is hij lid geworden van de '*Libre Pensee*' en als hij de geschiedenis van zijn land bestudeert, voelt hij zich machtig aangetrokken door den strijd voor de vrije gedachte, voor driehonderd jaar in de Nederlanden gestreden. Nu hij in de kronieken van dien tijd de bijzonderheden van den geuzenstrijd nader leert kennen, en in gezelschap van zijn vriend den schilder Dillens de plaatsen bezoekt waar dit alles is voorgevallen, dringt het hem, aan zijn bewondering voor den wakkeren Vlaamschen geest der zestiende eeuw uiting te geven, de heldenfeiten verheerlijkend en te gelijk het roemrijk verleden als een spiegel voorhoudend aan de mannen van zijn tijd.

De Vlaamsche verhalen van het leven van Tijl Uilenspiegel geven hem den vorm voor zijn boek aan de hand. Uilenspiegel zal zijn held zijn en in hem zal hij het beeld van het Vlaamsche volk, of beter nog: den geest van Vlaanderen te aanschouwen geven.

Uilenspiegel heeft zijn vader te wreken, den kolendrager Klaas, type van den Vlaamschen arbeider, den braven, zachtmoedigen man die, aangeklaagd van ketterij, op de markt te Damme, in den naam van den Spaanschen koning, levend verbrand is. Het is de man van wien getuigd wordt: 'hij was goedhartig, neerstig, gelijk heel het Vlaamsche volk dat geerne werkt en geerne lacht, dat den eed gestand bleef denwelken het aan zijne vorsten gezworen had, in den waan dat zijne vorsten ook den hunne gingen houden.' Als Klaas zijn vonnis heeft ondergaan, verzamelt Uilenspiegel wat van zijns vaders asch, dat door zijne moeder Soetkin, in een zakje genaaid, hem op de borst wordt gehangen. Die asch zal voor hem een talisman zijn. 'De asch van Klaas klopt op mijn borst, ik wil Vlaanderland verlossen', roept hij uit. En nu begint hij het land door te reizen als boer, als edelman, als schilder, als beeldhouwer, zich latende leiden door zijn onverstoorbaren luim, botvierend aan zijn dollen levenslust, altijd met de gedachte, zijn vader en in hem het Vlaamsche volk te wreken.

In zijn jongenstijd had hij op zijne wandelingen kleine Nele tot gezellin gehad, het bevallig buurmeisje dat zijn vrouw worden zou.

'Dikwerf dwaalden Uilenspiegel en Nele getweëen langs de wegen. Nele ging aan Uilenspiegels arm en hield hem met de twee handjes vast. Uilenspiegel had dit geerne en sloeg soms zijn arm om Neles middel, om heur beter vast te houden, zegde hij. En dit dede heur genoegen, doch zij uitte geen woord.

De wind voerde den balsemgeur der beemden over de wegen; in de verte loeide traagzaam de zee; Uilenspiegel stapte fier vooruit, als een jonge duivel, en Nele volgde schuchter als een heilige uit den hemel, beschaamd over 't genot dat zij smaakte.

Zij leunde heur hoofdekijn op den schouder van Uilenspiegel, hij nam heure handjes in de zijne en kuste heur, al gaande, op het voorhoofd, op de koonen en op heuren liefelijken mond. Doch zij uitte geen woord.

Op den duur kregen zij het warm en hadden zij dorst; zij gingen melk drinken bij eenen boer, maar zij waren niet verkoeld.

En zij zetten zich neer in het gras, aan den boord van eene gracht. Neles gelaat was bleek en zij scheen bekommerd; angstig keek Uilenspiegel haar aan.

- Zijt ge droef? sprak zij.
- Ja, antwoordde hij.
- Waarom? vroeg zij.
- Ik weet het niet, sprak hij, maar die bloesem van appelaars en kriekelaars, die zoele lucht als bezwangerd met het vuur van den bliksem, die blozende madeliefjes in de beemden, die witte hagedoorn, hier dichte bij ons... Wie zal mij zeggen waarom ik heel ontroerd ben, waarom ik mij steeds bereid gevoel tot sterven of slapen? En mijn herte klopt hevig als ik de vogelen hoor zingen, als ik zie dat de zwaluwen terug zijn; ik zou willen vliegen, verder dan zon en mane. En nu eens ben ik koud, dan weer ben ik warm. Ha, Nele! ik zou van de wereld willen zijn, of duizend levens hebben voor haar, die mij heure minne schenken zou....

Maar zij uitte geen woord en, glimlachend van geluk, blikte zij naar Uilenspiegel.'

Zulke herinneringen kon Uilenspiegel op zijn reizen meenemen, maar zij zouden hem niet verhinderen, daar waar hij mooie vrouwen ziet, om het even of zij van hoogen of van lagen rang zijn, haar den cijns zijner bewondering in de daarvoor gestelde munt te betalen. Het moge Uilenspiegel heilige ernst wezen, zijn land te verlossen van het Spaansche juk, in de taveernen en bij 'Weib, Bier und Gesang' wet hij het liefst het mes waarmee hij den vijand te lijf zal gaan, verzint hij de 'heldhaftige, vroolijke en roemrijke daden', waardoor hij zijn doel hoopt te bereiken.

Den strijd, die van deze 'legende van Uilenspiegel' den bloed-

rooden achtergrond vormt, hebben Zuidelijke en Noordelijke Nederlanders te samen gevoerd, met evenveel geestdrift, met hetzelfde doel, maar met verschillenden uitslag, een gevolg van dien verschillenden natuurlijken aanleg, dat verschillend karakter, hetwelk nog op dit oogenblik Belgen en Hollanders, Vlamingen en Noord-Nederlanders, scheidt met een niet te overbruggen kloof.

In een opstel 'Het land van Rubens'[1)], geschreven naar aanleiding van de viering van het halve eeuwfeest der Belgische onafhankelijkheid in 1880, heeft Huet dit, met verwijzing naar het boek van Charles de Coster, duidelijk uiteengezet. Geen Belgische schrijver van den nieuweren tijd, beweert Huet, heeft den eigenlijken aard der zuidelijke opstandelingen in de 16e eeuw zoo nauwkeurig voorgesteld als de schrijver van *La légende d' Ulenspiegel*. Zijn held is te zeer avonturier, drinker, vrouwenjager, althans bij buien, om bij voorkeur eerbied af te dwingen. Maar op den bodem van zijn karakter sluimert gezonde levenslust, hij heeft het diep gevoel van recht, hetwelk een volk op den duur het despotisme haten doet, hij is dapper, vindingrijk en edelmoedig, zijn lichtzinnigheid zelve heeft iets elegants, iets artistieks, iets van de veder welke Teniers eenmaal zijn jonge dansende Vlaamsche boerenjongens op de muts steken zou. Maar al waardeert men dit alles in den Vlaamschen poorter, dit verhindert niet dat de verwachtingen, welke zijn optreden als aanstaand wreker en verlosser van zijn volk opwekken, niet worden verwezenlijkt. 'Wanneer Tijl de guitenstreken zijner vlegeljaren achter den rug heeft', zegt Huet, 'dan zweert hij wel, bij het lijk zijns vaders, een ernstig man te zullen worden, een eerste Geus; doch hij doet zijn eed niet gestand. Alleen bij tusschenpoozen ontwaakt in hem de volksheld. Zijn doorgaande levenswijze blijft die van den zigeuner, den onverbeterlijken pretmaker, den man naar het hart van Jan Steen. Er is in zijn vrijheidsliefde, hoe vurig ook, iets negatiefs. Hij wil den koning weghebben, de priesters, de inquisitie, de rechters, die met de geestelijkheid heulen, de landvoogden, die door belastingen het volk uitzuigen, maar met welk doel? Dit begrijpt men niet, of te weinig. Wij gevoelen alleen dat Uilenspiegel in zijn recht is, wanneer het instinkt van zijn landaard hem zegt dat het leven de moeite niet

1) *Litterarische Fantasiën*. Vierde reeks, vijfde deel.

loonen zou, zoo elke kermisvreugde er uitgebannen werd.' En nu komt het Huet voor, dat de opstand tegen Spanje in Zuid-Nederland om dezelfde reden mislukt is, die ons De Coster's boek onbevredigd uit de handen doet leggen. 'De Hollanders wisten beter wat zij wilden; of ten minste, onder de leiders van den opstand in het Noorden bevonden er zich die doorzagen welke partij er voor het stichten eener onafhankelijke nationaliteit van de opgewekte kalvinistische hartstochten te trekken viel. Zuchtend of vrijwillig, de Hollanders hebben zich onderworpen aan de noodzakelijkheid een vreugdeloos kalvinistisch leven te leiden... Maar onderwijl werd in Europa de strijd tegen Spanje krachtig en glansrijk voortgezet; werd in Indië een groot overzeesch rijk gesticht; werden Amsterdam de schatten verzekerd, die Antwerpen derven moest, en verrezen er, tot eer der wetenschap, beroemde hoogescholen. België heeft voor zijn meerderen levenslust, zijn krachtiger artistieken zin, gedurende meer dan tweehonderd jaren met het verlies zijner onafhankelijkheid geboet.'

Is Huet's opvatting juist en zijn Belgen en Hollanders van heden nog niet ontaard van de deugden en ondeugden hunner vaderen, dan had de negentiende-eeuwsche schrijver slechts om zich heen te zien om den levenslustigen papenhater naar het leven te teekenen. Van groote vindingsgaven heeft de Coster bij de teboekstelling van Tijls roemrijke daden geen blijk gegeven. Oorspronkelijke typen, zooals Multatuli er schiep in zijn heldendicht in proza *Woutertje Pieterse*, vinden wij in dit heldendicht niet. De meeste van de streken die de Coster zijn held laat uitrichten, behooren tot de bekende streken van Uilenspiegel. Lamme Goedzak, Tijl's schildknaap, met zijn onverzadelijken eetlust en zijn dikken buik, contrasteerend met de magerte van Uilenspiegel, is een goedgelukte kopie van Don Quichot's schildknaap, Sancho Pança. Even bang als Sancho om er het hachje bij in te schieten, is Lamme even trouw aan zijn meester als deze; gelijk Sancho is Lamme zoo dom als gewikst, zoo bijgeloovig als sluw. En het is zeer mogelijk, dat, wanneer we aan het zoeken gaan, het blijken zal, dat het aandeel van oorspronkelijke vinding, waarop de Coster aanspraak zou mogen maken, tot zeer kleine proportiën terug te brengen is.

Maar van waar hij zijne bouwstoffen ook gehaald moge hebben, hij heeft er goed gebruik van gemaakt en er een eerlijk en oprecht werk uit samengesteld. De Coster's waarheidszin heeft

hem ervan teruggehouden, zijn held beter voor te stellen dan hij in werkelijkheid was. Zoo, met zijn deugden en zijn gebreken, heeft hij hem overeind op zijn voeten gezet en als een levend wezen de wereld ingezonden. En Uilenspiegel, met zijn dollen overmoed en zijn grenzeloos vertrouwen in de zegepraal van de zaak waarvoor hij strijdt, met zijn schelmsch vernuft en zijn weergalooze handigheid, weet zijn weg te vinden, en, waar hij in het gedrang raakt, zich uit de hachelijkste toestanden te redden. Zelfs zulk een log voorwerp als Lamme, die, wanneer bij niet jeremieert over zijn van hem weggeloopen vrouw, droomt van de bespen en worsten en vette kalkoenen, van de bottels bier, die hij verzwelgen zal, zelfs hem weet hij in beweging te brengen en tot handelen op te wekken in het belang van de goede zaak. ‘Wij eten haring en drinken kort bier’, klaagt Lamme, ‘waar is hier onze vreugde?’ En Uilenspiegel antwoordt: ‘Ik ga het u zeggen, Lamme. Oog om oog, tand om tand: te Parijs hebben ze, in den Bartholomeusnacht, tienduizend vrije harten gedood, in de stad Parijs alleen; de koning zelf schoot naar zijn volk. Ontwaak Vlaming, grijp naar de bijl, geen genade! Daar ligt onze vreugde. Tref de vijanden, 't zij Roomschen of Spanjaarden, overal waar gij ze vindt. Denk thans niet aan uwen buik. De slachtofferen, dooden en levenden, allen ondereen, hebben ze gebracht naar den stroom en met gansche karrevrachten in 't water geworpen. Hoort ge, Lamme, dooden en levenden, allen ondereen. Negen dagen lang was de Seine rood van het bloed en de raven vielen bij zwermen op de stad neder ..... Verheug u, mijn zoon, niettegenstaande uw visch en uw kort bier. Is de nasmaak van haring wat flauw, flauwer nog is de reuk van die laagheid.....

- Ik zal nimmermeer klagen, zeide Lamme, rechtstaande: haringen zijn ortolanen, kort bier is malvezij voor de vrije harten. Vive le Geus!’

Zoo is Uilenspiegel de *boute-en-train*, de altijd wakkere, steeds gereed om de sluimerenden te doen ontwaken, den flauwhartigen moed in te spreken, de naargeestigen op te vroolijken. ‘Woord van soldaat is woord van goud’, is zijn leus en waar hij dat woord geschonden ziet, ontvlamt hij in toorn om die schending te wreken. Door al de verwikkelingen van het drama, dat hier wordt afgespeeld, zien wij zijn haat tegen de verdrukkers allengs aangroeien. De asch van Klaas klopt al luider op zijn hart. Hoe hij het werk

zal volbrengen, staat hem zelf nog niet duidelijk voor den geest. Kathelijne, de toovenares, heeft hem met Nele verplaatst in de wereld der geesten, waar de Sabbath der Lentegeesten gevierd wordt en waar hij van den geestenkoning, op zijn bede dat deze het rampzalig land verlossen moge, den last ontvangt, om in puin en bloed en dood ‘de Zeven’ te zoeken. Wat dit zeggen wil is voor Uilenspiegel een raadsel. En dat geheimzinnige zevental dat hem, als hij het gevonden zal hebben, de zegepraal bezorgen moet, doet den lezer wonder wat verwachten.

Wees Huet er op, dat Uilenspiegel zelf de verwachtingen, die zijn stout optreden wekte, te leur stelt, als een niet minder ernstige fout is het de Coster aangerekend, dat de geheimzinnige profetiën, met dit heilig getal van Zeven in verband gebracht, op zoo weinig uitloopen.

Deze grief is duidelijk uitgesproken door Francis Nautet in zijn belangrijke *Histoire des lettres belges d'expression française*[1]. Nautet betoogt, dat onder den schrijver van de schitterende bladzijden van *Uilenspiegel* een doctrinair schuilt, de man van de ‘sagesse moyenne’, bang voor uitersten, ook in het goede. Als men de rijke galerij van schilderijen die aan de beste stukken der Vlaamsche school herinneren en waarvan meer dan een door de ‘violence des tous’ aan Goya doet denken, ten einde geloopen is, en het geheim van die ‘Zeven’, dat ons zoo lang in spanning gehouden heeft, ons ontvouwd zal worden, eindigt de grootsche legende als de toepassing van een protestantsche preek. Wanneer de zeven ondeugden, die zich in de geestenwereld, waarheen wij weder verplaatst worden, aan Uilenspiegel's en Nele's oogen vertoond hebben, op Uilenspiegel's last, verbrand zijn, komen uit haar asch zeven andere beelden te voorschijn.

‘Het eerste zeide:

- Ik hiet Hooveerdigheid en nu heet ik edele Fierheid.

De anderen spraken ook, en Uilenspiegel en Nele zagen Zuinigheid komen uit Gierigheid, Levendigheid uit Gramschap, Eetlust uit Gulzigheid, Wedijver uit Nijd en Droomerij van denkers en dichters uit Traagheid. En de Onkuischheid, op hare geit, werd veranderd in eene schoone vrouw, die Liefde heet.’

1) Bruxelles, Charles Rosez. 2 dln. De dood die hem in het voorjaar van 1896 overviel, heeft den begaafden schrijver belet het 3de deel te voltooien dat o.a. over de moderne Belgische dichters handelen zou.

Niet alleen blijft zoo de wijsgeerige oplossing beneden de verwachting, met de politieke is het niet beter. Na de beteekenis van de ‘Zeven’ ontdekt te hebben, doet Uilenspiegel een andere ontdekking. De geestenkoning had hem voorspeld - ik doe de aanhaling in den oorspronkelijken Franschen tekst, omdat, hoe goed de Vlaamsche prozavertaling van R. Delbecq wezen moge, de verzen in de vertaling van Johan niet tot hun recht komen -:

Quand le septentrion
Baisera le couchant,
Ce sera fin de ruines.
  Trouve les sept
  Et la ceinture.

En nu zal Uilenspiegel de verklaring van die geheimzinnige profetie vernemen.

Septentrion, c'est Néerlande
Belgique c'est le couchant;
Ceinture, c'est alliance
Ceinture, c'est amitié.

Die conclusie, zegt Nautet, is die van een goed patriot, van een uitstekend burger, maar zij verbreekt plotseling de betooverende bekoorlijkheid van het werk. Men verwachtte een wijsgeer en daar vertoont zich het schaduwbeeld van een politicus.

Heeft de Coster dit zelf gevoeld, en heeft hij ons niet onder dezen indruk van zijn werk willen doen scheiden? Op de al te nuchtere verklaring van het raadsel volgt althans nog een allerlaatste hoofdstuk, een symbolisch slot.

Uilenspiegel, uit de geestenwereld op aarde gesmeten, ligt voor dood aan den weg. Reeds heeft men zijn graf gedolven en heeft de ‘parochiepaap’ de gebeden der dooden gelezen, als hij plotseling overeind springt, niezend en het zand uit zijn haar schuddend, - waarop de pastoor op den loop gaat.

‘Toen keek hij rondom zich, boer en koster waren op loop gegaan als de pastoor en hadden, om rapper te loopen, spade, waskeersen en zonnescherm ten gronde geworpen; burgemeester en schepenen hielden van schrik hunne ooren vast en lagen te jammeren op het gras.

Uilenspiegel ging bij hen en schudde ze.

Begraaft men, zeide hij, Uilenspiegel, den geest, Nele, het hart

van Vlaanderen? Neen! Vlaanderen kan ook slapen, maar sterven, nooit! kom Nele.
En hij toog henen met heur, zijn zesde liedeken zingend, maar niemand weet waar hij zijn laatste zingen zal.'

Dit is het slot van het boek, waaraan, met al zijn gebreken - gebreken ook van samenstelling, gebreken van karakterteekening, vooral waar het den vijand, Filips II en zijne omgeving, geldt - een plaats toekomt in de wereld-literatuur, maar dat toch, naar vorm en inhoud, vóór alles een Vlaamsch boek is. Een goede Vlaamsche vertaling, gelijk deze, zou het dan ook eerst tot zijn recht doen komen en het brengen onder de oogen van hen voor wie het in de eerste plaats bestemd is: voor het Vlaamsche volk, dat er zijn hart in voelt kloppen.

Muzikaal overzicht.

Sedert eenige weken levert Parijs voor stadgenoot en vreemdeling een nieuwe aantrekkelijkheid op: een Tooneel- en Muziektentoonstelling namelijk.

Vreemd mag het heeten, dat in een stad, waar zooveel aan theater en muziek gedaan wordt, niet reeds vroeger iets van dien aard op touw is gezet. Heeft men zich tot nu toe laten weerhouden door de erkenning, dat zulk een tentoonstelling eigenlijk een ongerijmdheid is? Ik betwijfel dit en geloof veeleer, dat het louter aan toeval is toe te schrijven, dat de Parijzenaars niet vroeger aan zoo iets gedacht hebben en zich in dit opzicht hebben laten voorgaan door de Oostenrijkers, die reeds in 1892 in hunne hoofdstad een theater- en muziektentoonstelling hebben gehad.

Ik sprak daar van ongerijmdheid, maar is het werkelijk iets anders, wanneer men tooneel en muziek - twee dingen die *handeling* vorderen - uitsluitend tot voorwerpen van *bezichtiging* maakt? En hoe is dit vooral mogelijk bij een kunst als de muziek, die door middel van het *gehoor* tot de ziel moet doordringen?

Beschouwen wij de zaak echter op de keper, dan zien wij, dat wij het bij een onderneming als deze zoo nauw niet moeten nemen; dat hier van eenig beginsel geen sprake is en dat, evenals bij zoovele andere tentoonstellingen der laatste jaren, ook hier de expositie eigenlijk niet meer dan een voorwendsel is en de amusementen van allerlei aard, die zich daaromheen groepeeren, de hoofdzaak vormen.

Nu, aan aantrekkelijkheid ontbreekt het in dit opzicht bij deze

onderneming niet; daarvoor hebben de Franschen met den hun eigen smaak gezorgd. De benedenzaal van het *Palais de l'Industrie* heeft men zoo ingericht, dat zij aan de eene zijde een afbeelding vertoont van een middeleeuwsche straat in Parijs, uitloopende op den getrouw nagebootsten voorgevel van de kerk *Notre Dame*, en aan de andere zijde een Pompejaansche straat te zien geeft (een *voie classique* wordt zij genoemd), welke naar een antiek theater leidt, waar de half-cirkelvormige ruimte voor de toeschouwers, amphitheatersgewijze oploopend, er op ingericht is om meer dan twee honderd menschen te bevatten. In het midden der zaal, tusschen deze beide straten en tegenover den hoofdingang van het gebouw, is een vrije ruimte met een estrade op den achtergrond, waar alle namiddagen concerten plaats hebben. Voorstellingen en feesten van allerlei aard wisselen elkander in deze benedenzaal af, en zonder twijfel zal tot het einde toe hierheen de groote toeloop der menigte zijn. Men zou alleen willen vragen, waarom men de onderneming dan maar niet liever ‘Muzikale en theatrale voorstellingen’, of iets dergelijks, heeft genoemd.

‘Maar er is toch een tentoonstelling aan verbonden’, zal men zeggen. - Ja, dat is zoo; in de bovenzalen heeft men - om mij nu alleen bij de muziek te bepalen - verzamelingen van allerlei documenten en voorwerpen, zooals bijv. muziekpartituren in manuscript, autografen van beroemde componisten, een Italiaansche clavecimbaal uit de zeventiende eeuw, een harp, toebehoord hebbende aan Marie Antoinette, een rijke verzameling van moderne en vreemde instrumenten, als: Indische, Japansche, Chineesche, Afrikaansche, en meer andere dingen. Welk belang kunnen die voorwerpen ons echter inboezemen, zooals zij daar zijn neergezet of neergelegd? Wat heeft men aan manuscripten, die zoo goed achter slot liggen dat men ze niet kan doorbladeren; of aan die buiten-Europeesche instrumenten, die men, indien ze bespeeld mochten worden, toch niet hoort in de omgeving waarin zij alleen effect kunnen te weeg brengen, en die als voorwerpen van tentoonstelling niets anders dan ethnographische curiositeiten zijn?

De expositie van muziekinstrumenten is bijna zoo oud als de tentoonstellingen zelf. Zoo prijkten o.a. muziekinstrumenten op de wereldtentoonstelling te Londen in 1862 en te Weenen in 1873, doch daar werden zij ter bezichtiging gesteld als producten van kunstnijverheid en als voorwerpen van concurrentie. Men wilde

ook op dit gebied de vorderingen toonen, die èn in constructie èn in decoratie gemaakt waren, en het doel der inzenders was geen ander dan door hunne inzendingen de aandacht te vestigen op hetgeen hunne fabrieken in staat waren te leveren. Dit strookt ook geheel met den aard en de strekking van tentoonstellingen, die een uit de industriëele ontwikkeling der volken ontstane instelling zijn en waarvan het beginsel hetzelfde is als het in onze dagen tot een zoo enorme hoogte gebrachte advertentie- en reclame-systeem.

Geheel iets anders is het echter, wanneer men die muziek-instrumenten ten toon stelt als voorbeelden van de wijze, waarop in verschillende tijdperken de toonkunst werd uitgeoefend. Uit dat oogpunt leveren die levenlooze voorwerpen weinig belangwekkends op. Door het aanschouwen van een spinet of van een clavecimbaal worden wij gewaar, dat een instrument van honderd jaar geleden er anders uitziet dan een van onzen tijd, doch eerst wanneer wij bekend worden met den toon en met de wijze van bespeling van die instrumenten, kunnen wij ons een juist begrip van het onderscheid tusschen het heden en verleden vormen. Maar .... ‘het is verboden de voorwerpen aan te raken’ zegt de verordening van het Tentoonstellingscomité. ‘Afblijven’ is het consigne. Trouwens, welke cacophonie zou er in een tentoonstellingszaal ontstaan, wanneer het bespelen van de daar aanwezige muziekinstrumenten eens werd toegelaten! De bezoekers zouden er om het hardst uitloopen. Alweder echter een bewijs van het ongerijmde eener muziektentoonstelling.

Om een juist historisch overzicht te geven van de ontwikkeling, die de bouw en de behandeling der muziekinstrumenten in den loop der tijden hebben ondergaan, beteekent zulk een tentoonstelling op zich zelf niets. Ook door *hooren* moeten wij ons een denkbeeld van die ontwikkeling kunnen vormen en - hetgeen van niet minder gewicht is - op de instrumenten zouden composities uitgevoerd moeten worden, welke geschreven zijn toen die instrumenten in zwang waren. Want evengoed als de ontwikkeling van de constructie der instrumenten invloed uitoefende op de composities, hebben omgekeerd de componisten van beteekenis ook geïnfluenceerd op de vorderingen, welke in die constructie gemaakt werden.

Bepalen wij ons bijv. bij het meest verbreide van alle muziek-

instrumenten: *het klavier*. Hoe leerrijk en interessant zou het zijn, wanneer eens op die wijze aan belangstellenden een overzicht werd gegeven van de vorderingen, welke zoowel in de mechaniek van dit instrument als in het bespelen daarvan en in de daarvoor geschreven werken gemaakt zijn.

Het is daarbij niet noodig, tot de allereerste tijden op te klimmen; men kan volstaan met aan te vangen bij den tijd, toen er van een bijzonderen stijl in het klavierspel sprake begon te worden.

Die tijd begint eerst met de 18de eeuw. De oorsprong van het klavier dateert evenwel van veel vroeger. De oudste bekende vorm is het *clavichord*, waarbij de snaren *(chordae)* in trilling werden gebracht (getokkeld) door middel van metalen stiften, die op hunne beurt in beweging gezet werden door den druk der vingers op toetsen *(claves)*. Naast dit instrument, dat later meer algemeen bekend was onder den naam van *klavier*, had men nog: het *clavecimbaal*, het *spinet*, het *virginaal* en het *harpsichord*, alle toetsinstrumenten doch in constructie en vorm van het eerstgenoemde onderscheiden. Het clavichord en het harpsichord bleven het langst in gebruik.

Voortdurend werden er verbeteringen in toon en mechaniek en ook in den uitwendigen vorm van die instrumenten gebracht, zonder dat dit echter nog van grooten invloed was op de ontwikkeling van een bepaalde manier van bespelen daarvan. Toen de 18de eeuw aanbrak, verkeerde het klavierspel nog in het stadium, dat de componisten het clavichord, het clavecimbaal enz, behandelden als het orgel, evenals de wijze van spelen bij beide instrumenten dezelfde was. De strenge polyphone stijl (aan het gezang ontleend), die bij composities voor orgel de heerschende was, werd op het klavier nagebootst, en de voor orgel geschreven toonstukken golden dan ook meestal tegelijkertijd voor het klavier. Dit bewijzen o.a. de woorden ‘voor orgel *of* clavecimbaal (clavichord enz.)’, die men op het titelblad van menige Duitsche, Fransche en Engelsche compositie vóór het jaar 1700 aantreft. De eenige levendigheid, die nu en dan bij al die *Suiten, Sonaten*, en hoe die toonstukken verder mochten heeten, viel op te merken, werd er in gebracht door de dansmouvementen der *Gavottes, Courantes, Bourrées, Sarabandes* enz., welke er in voorkwamen.

In de eerste helft der 18de eeuw kwam daarin verandering. Dit deden Domenico Scarlatti in Italië, François Couperin in Frankrijk

en Sebastian Bach in Duitschland, ieder op zijne wijze en naar verhouding van zijn talent. Zij hielden in hunne composities rekening met den aard van het instrument en legden daardoor den grond tot een zelfstandig klavierspel, streng afgescheiden van de manier van spelen op het orgel.

De techniek van het klavierspel als een zelfstandig iets stond dan ook reeds op een goede hoogte, toen de in het begin der 18de eeuw uitgevonden *Fortepiano* of *Pianoforte* meer in gebruik kwam (hetgeen tusschen 1740 en 1780 plaats had). Men was namelijk tot het inzicht gekomen, dat aan het klavier een schooner toon ontlokt kon worden wanneer de snaren door hamers *aangeslagen* werden, dan wanneer zij, zooals tot dien tijd het geval was geweest, door pennen of stiften *getokkeld* werden. De Florentijn Bartolomeo Cristofori vond in 1711 het *Gravecembalo col piano e forte* uit, welke uitvinding bestond in de toepassing van het hamerstelsel op het harpsichord. Dit instrument werd later door anderen zeer verbeterd, onder wie zich vooral Christoph Gottlieb Schröter en Gottfried Silbermann zeer onderscheidden. Laatstgenoemde vervaardigde omstreeks het jaar 1726 de eerste *Fortepiano* in vleugelvorm. Op zulk een instrument van Silbermann speelde Sebastian Bach voor Frederik den Groote, toen hij in 1747 met zijn zoon Friedemann een bezoek aan Potsdam bracht.

Leerlingen van Silbermann maakten zijn fabrikaat in andere landen bekend, o.a. Johannes Zumpe in Engeland, waar later John Broadwood en anderen de constructie er van verbeterden. Onder den naam van *Pianoforte* werd het verbeterde instrument te Londen voor het eerst publiek bekend in 1767 bij gelegenheid van een muziekuitvoering in Covent Garden. Op het programma van dit concert stond bij een aria-voordracht vermeld: ‘Miss Brickler will sing a favourite song from Judith, accompanied bij Mr. Dibdin on a new instrument, call'd *Piano-Forte*.’ Als solo-instrument verscheen het te Londen voor het eerst in een concert op 2 Juni 1768 en werd toen bespeeld door Sebastian Bach's jongsten zoon Johann Christian.

De Pianoforte bracht de vroegere instrumenten niet aanstonds in vergetelheid. Integendeel; het hamerklavier bleef zelfs nog lang achterstaan bij clavichord en harpsichord, die van alle instrumenten het meest in zwang waren. Sebastian Bach o.a. gaf de voorkeur aan het clavichord boven de Pianoforte, die hij te schril van toon vond, en boven het clavecimbaal en het spinet, waarin, volgens

hem, geen ziel zat. Dat het nieuwe instrument nog zoo weinig in gebruik was, kwam hoofdzakelijk daarvandaan, dat er nog geen composities voor geschreven waren. Dit veranderde in 1773 toen de pianist Muzio Clementi te Londen zijn tweede werk, drie Sonaten voor Pianoforte, in het licht gaf en daarmede den grondslag legde voor het Pianofortespel. Christiaan Bach en anderen volgden zijn voorbeeld, en hierdoor en door de gedurige verbeteringen, welke in het instrument gebracht werden (o.a. vond Broadwood in 1783 een pedaal-mechaniek uit, waarmede door demping en opheffing van demping een bijzondere wijze van zacht en sterk spelen kon worden verkregen), waren ook de dagen van clavichord en harpsichord weldra geteld.

Het meer en meer in gebruik komen van de Pianoforte deed tevens verandering ontstaan in de manier van spelen, en natuurlijk moest ook dit wederom invloed hebben op den stijl der composities voor het instrument. Door het vermogen om zacht en sterk te spelen (d.w.z. niet door Broadwood's pedaal maar door de constructie van het hamerklavier, die het mogelijk maakte door meerderen of minderen druk der vingers afwisseling in het spel te brengen) trad de *zangerige* voordracht van lieverlede meer op den voorgrond. Tot die verandering van stijl had reeds Philipp Emanuel Bach, Sebastian's tweede zoon (1714-1788) den stoot gegeven. In zijne werken voor klavier verdwijnt allengs de strenge polyphone stijl, waardoor de klaviercomposities van zijn vader zich in het algemeen kenmerkten, en maakt plaats voor een tweestemmige behandeling, terwijl in het spel meer uitdrukking komt. In zijn geschrift ‘Over de ware methode om het klavier te bespelen’ zegt Emanuel Bach dan ook, dat men op het klavier zooveel mogelijk moet trachten te *zingen*. Ook hij gaf, evenals zijn vader, de voorkeur aan het clavichord boven de Pianoforte, maar het spreekt van zelf, dat zijne methode met veel gunstiger gevolg op laatstgenoemd instrument kon toegepast worden, daar bet voor expressie zooveel geschikter was. De nieuwe klavierstijl gelukte dan ook den componisten des te meer, naarmate zij met de techniek van het nieuwe instrument meer vertrouwd waren.

Een nieuwe constructie der Pianoforte, later bestempeld met den naam van ‘Weener mechaniek’, werd door J.A. Stein (leerling van Silbermann) uitgevonden. Deze instrumenten, waaraan door Mozart, die ze in 1770 in Augsburg leerde kennen, groote lof werd

toegezwaaid en die langen tijd *Mozart-vleugels* genoemd werden, gaven aanleiding tot twee verschillende richtingen in het klavierspel, welke men door ‘de Weener- of Mozartschool’ en ‘de school van Clementi’ aanduidde. Zij waren gebaseerd op het onderscheid tusschen Clementi's spel en dat van Mozart, maar de oorzaak van het verschil lag voornamelijk in het instrument zelf. Clementi en zijne discipelen gebruikten de Engelsche, Mozart en zijne volgelingen de Weener Pianoforte. De Engelsche piano bezat een vollen en ver dragenden toon, was bijzonder geschikt voor het *cantabile* en bevorderde een correcte uitvoering van tertsen-, sexten- en octavengangen, al welke eigenschappen Clementi en zijne leerlingen zich ten nutte wisten te maken. Bij de Weener Piano daarentegen was de toon dun en van korteren duur doch uitermate liefelijk, en de aanslag was zoo licht, dat de meest delicate druk der vingers op de toetsen den toon onmiddellijk deed aanspreken. Het gemis aan kernachtigheid en doorklinken van den toon wisten de componisten en de virtuozen uit deze school te verhelpen door hun *cantabile* met brillante loopen en versieringen van allerlei aard te omgeven. In het algemeen behield de Weener piano meer het karakter van kamerinstrument, terwijl de sterker en solieder constructie der Engelsche piano deze meer en meer deed geschikt maken voor orkestrale muziek.

Beethoven, wiens behandeling van het klavier in laatstgenoemde richting lag en afweek van die zijner voorgangers Haydn en Mozart, had grooten invloed op de verbetering der Weener piano's. Was voor Haydn en Mozart het klavier veelal niets anders dan het meest geschikte orgaan om muzikale gedachten te openbaren, voor Beethoven was het meer: namelijk het ideale instrument voor de uiting van bepaalde ideeën, stemmingen en gewaarwordingen, voor iets hoogers dus dan een eenvoudig spel met tonen, zoo ernstig en degelijk als dit bij zijne voorgangers op zich zelf ook was. Treffend wist hij dat karakter van het instrument, vooral in de adagio's zijner sonaten, te doen uitkomen, en het is natuurlijk dat dit de fabrikanten aanspoorde, hunne instrumenten hiermede in overeenstemming te brengen. Hierop doelt de componist Reichardt, toen hij bij een bezoek aan Weenen in den winter 1808-1809 in een zijner brieven schreef: ‘Streicher (namelijk de klavierfabrikant Andreas Streicher) heeft met het weeke en gemakkelijk aansprekende der Weener instrumenten gebroken

en op Beethoven's raad en verlangen zijne instrumenten zoo ingericht, dat zij meer weerstand bieden aan den druk der vingers op de toetsen en dien niet meer zoo licht volgen, zoodat de virtuoos, die met kracht en energie voordraagt, het instrument meer in zijne macht heeft voor het aanhouden en dragen van den toon en voor afwisseling van kracht en teederheid in het spel..'

In deze woorden ligt een duidelijke aanwijzing omtrent Beethoven's manier van spelen en den invloed, dien zij op de pianoconstructie had. De verdere ontwikkeling der piano-mechaniek met het oog op de interpretatie van 's meesters werken bereikte haar toppunt tusschen de jaren 1820 en 1850, doch daarmede hielden de verbeteringen niet op. Het spel der groote virtuozen na Beethoven's tijd oefende daarop een krachtigen invloed uit en hetgeen mannen als Pleyel, Blüthner, Bechstein, Kaps, Steinway e.a. op dit gebied hebben geleverd, is daar om te getuigen, tot welke hoogte men het in de tweede helft dezer eeuw in het fabriceeren van piano's gebracht heeft. Die vorderingen zijn echter niet anders dan pogingen om het instrument, wat kracht en schoonheid van toon, mechaniek en vorm betreft, steeds tot meer volkomenheid te brengen. Het karakter van het instrument onderging geen verandering.

Uit het bovenstaande ziet men, dat het tijdperk, hetwelk met Bach aanvangt en met Beethoven eindigt, voor de ontwikkeling van het klavier en de klaviermuziek hoogst belangrijk is geweest. Stellen wij ons nu eens voor, dat in plaats van een dor overzicht der feiten, welke daarop betrekking hebben, ons die geschiedenis wordt verklaard door het achtereenvolgens bespelen van de instrumenten van verschillenden aard, welke in dien tijd in gebruik zijn geweest, en door het daarop voordragen van muziekstukken, met het oog op die instrumenten geschreven. Niet alleen zou dit veel belangwekkender zijn maar ook veel duidelijker voor het begrip, en zeker zou het meer beteekenen dan tentoonstellingen van stomme voorwerpen, die onwillekeurig doen denken aan een museum van opgezette dieren.

Onze eeuw is echter nu eenmaal de tentoonstellings-eeuw, en waar het maar eenigszins kan, wordt er een expositie bijgehaald. Nauwelijks is de muziektentoonstelling te Parijs goed aan den gang, of men hoort alweder van plannen voor een andere, die nu wel niet van den zelfden aard is maar toch ook met muziek in verband staat. De stad Weenen wil haren grooten zoon, den liederen-

componist Franz Schubert, naar aanleiding van den honderdsten gedenkdag zijner geboorte (31 Januari 1897) door een tentoonstelling huldigen. Wat daar te kijk zal wezen, is natuurlijk thans nog niet met zekerheid te zeggen; alleen weet men reeds te vertellen, dat in de particuliere bibliotheek van den keizer van Oostenrijk voor die gelegenheid reeds alles bijeenverzameld wordt, wat daar voorhanden is en op Schubert en zijn tijd betrekking heeft. Daaronder is van alles. Er zijn bijv. staal- en houtgravures met illustratiën van gedichten van Goethe en Schiller, door Schubert op muziek gezet (als: *Haideröslein, Des Mädchens Klage, Schäfers Klage* enz.). Dan portretten van mannen en vrouwen van beteekenis, met wie Schubert omgang had, o.a. een heliogravure naar een in 1826 vervaardigde schilderij, welke de portretten te zien geeft van toonkunstenaars, dichters, schilders en zangers, in wier kring Schubert menig gelukkig oogenblik doorbracht. Verder aanzichten van de Oostenrijksche steden Steyr, Gmunden en Linz, welke plaatsen door Schubert bezocht werden in gezelschap van zijn vriend, den zanger Vogl, en een afbeelding van het slot Zelesz in Hongarije, het landgoed van graaf Josef Esterhazy, waar de beroemde liederencomponist een tijd lang woonde als muziekonderwijzer der kinderen van het grafelijk echtpaar en waar hij een diepe neiging opvatte voor een zijner leerlingen, gravin Caroline. Eindelijk nog afbeeldingen van Schubert's geboortehuis en van den gedenksteen op zijn graf met het door Grillparzer vervaardigd opschrift: ‘Die Tonkunst begrub hier einen reichen Besitz aber noch viel schönere Hoffnungen.’

Natuurlijk ontbreken ook de portretten van Schubert zelf niet. Als het daarmede maar niet is als met die van Beethoven op de muziektentoonstelling te Weenen in 1892, waaronder er verscheidene waren, waarvan de echtheid alles behalve zeker was. Op geestige wijze heeft een bezoeker van die tentoonstelling destijds daarmede den draak gestoken in een beschrijving, die hij van het door hem bezichtigde geeft. Op een kleine teekening - zegt hij - zag ik een verschrikkelijk gemeen mensch met een dikken buik en met de handen in den zak in een open landschap staan. ‘Wat? dat moet Beethoven voorstellen?’ Een langharige geleerde kopiëerde juist een brief van Beethoven, die in een kast naast mij lag; hij zag mij glimlachend aan: ‘Wel neen, dit is een bekende vervalsching! Het portret stelt den koopman en grondbezitter X

voor. Reeds tijdens Beethoven's leven werd het als portret van den meester door een speculant in omloop gebracht. Beethoven zelf heeft er woedend tegen geprotesteerd.' 'Maar waarom dan het in de Beethovenkamer tentoongesteld? Dat is immers een rechtstreeksche beleediging voor den grooten meester!' 'Volstrekt niet! Het is wetenschappelijk van het grootste belang; men kan het in zekeren zin als document tot de cultuurgeschiedenis beschouwen' De geleerde zag mij daarbij zoo triomfeerend aan, dat ik geen woorden kon vinden en zweeg. 'Wees zoo goed, ook dit portret te bekijken! De beroemde Beethoven-navorscher Frimmel heeft overtuigend bewezen, dat ook dit Beethoven niet voorstelt; het is een muziek-uitgever.' 'O! men heeft den toondichter met zijn uitgever verwisseld? Dat is uit het oogpunt van cultuurgeschiedenis zeker heel belangrijk; dat zie ik zelfs in!' 'Ja, mijnheer, respect moet men voor de wetenschap hebben! In het volgende nummer van het *Archiv für Kulturgeschichte* zult ge een opstel van mij vinden, waarin ik mij vlei, door de meest subtiele argumenten onwederlegbaar bewezen te hebben, dat ook het portret daarginds *niet* Beethoven maar zijn apotheker voorstelt!'

Zulke mystificaties kunnen er ook met Schubert gebeuren, en al levert nu ook een gelijkend portret van den grooten liederencomponist niets behaaglijks op, daar, volgens de beschrijving van zijne tijdgenooten, zijn uiterlijk niets minder dan fraai, ja zelfs terugstootend moet geweest zijn, zoo wil men toch gaarne den man zien, zooals hij was, en echte waar voor zijn geld hebben.

Hoe men ook moge denken over een tentoonstelling als in het volgende jaar te Weenen zal gehouden worden, men zal het er wel over eens zijn, dat de genius van Schubert op een betere manier kan gehuldigd worden, en wel door een goede uitvoering van zijne werken. Het is te hopen, en ook wel te verwachten, dat dit bij het bedoelde jubilé niet zal worden nagelaten.

Schubert behoort anders tot de componisten, wier werken thans maar zelden in de concertzaal worden uitgevoerd. Gebeurt het, dan is het meestal de onvoltooide H moll-symphonie, die wij te hooren krijgen. De reden hiervan ligt waarschijnlijk niet zoozeer in de omstandigheid, dat dikwerf het oude voor het nieuwe vergeten wordt, als wel in de ervaring, die men heeft opgedaan, dat Schubert's werken op instrumentaal gebied over het algemeen lang niet die uitwerking op het publiek maken als die van andere mees-

ters, als de symphonieën van Beethoven bijv. Hoe bekoorlijk de melodieën ook zijn, die van Schubert's instrumentale werken uitstroomen, het gemis aan concentratie van al dat melodische materiaal, dat den componist van alle kanten toevloeit, en het gebrek aan contrast van eenige beteekenis werken op den duur afmattend op den toehoorder. Vandaar de dikwijls gehoorde klacht, dat die composities van Schubert te lang zijn.

Het ontbreekt die werken aan dramatische beweging, juist de eigenschap waardoor de symphonieën en andere instrumentale toonstukken van Schubert's beroemden tijdgenoot zich kenmerken. Schubert's talent was van meer lyrischen aard en verloochent zich ook in zijne instrumentale scheppingen niet. Toch heeft ook hij er naar gestreefd, op dramatisch gebied groote dingen tot stand te brengen. Er bestaan van hem melodrama's, zangspelen en opera's; op zijn zestiende jaar reeds componeerde hij een opera, *Des Teufels Lustschloss*, en zijn geheele leven door hield die drang, om dramatische werken te scheppen, hem bezig; ja zelfs op het ziekbed, dat zijn doodsbed zou worden, werd hij nog door het verlangen naar een operatekst gekweld.

Het is een merkwaardig verschijnsel die zucht van de componisten om zich ook in de dramatisch-muzikale kunst te onderscheiden. De meesten hebben daarnaar getracht zonder zich af te vragen, of de eigenaardigheid van hun talent zich wel voor het componeeren van opera's leende. Om mij tot slechts enkelen te bepalen, noem ik bijv. Mendelssohn en Schumann. Ook zij hebben hun talent in die richting beproefd, zonder evenwel iets van beteekenis te leveren. Mendelssohn's goede genius bewaarde hem daarbij voor een *échec*, daar hij het op dit gebied slechts tot een begin van uitvoering bracht. Schumann was niet zoo gelukkig. Zijne opera *Genoveva* behaalde bij hare eerste opvoering slechts een *succès d'estime* en men was het er tamelijk over eens, dat Schumann's kracht niet in opera-compositie lag, eene meening die de critiek niet naliet in het openbaar uit te spreken. Later doken er nog wel eens nu en dan pogingen tot een opvoering van de *Genoveva* op, maar om terstond weder te verdwijnen.

Schubert heeft over het algemeen al even weinig succes gehad met zijne dramatische scheppingen, ja zelfs werden de voornaamste daarvan tijdens zijn leven niet eens uitgevoerd. Van de door hem gecomponeerde groote opera's zijn slechts twee voltooid: *Alfonso*

und Estrella en *Fierabras*. Eerst 26 jaren na zijn dood is een van die opera's - *Alfonso und Estrella* - opgevoerd, en wel in 1854 te Weimar, waar toenmaals Franz Liszt Hofkapelmeester was. Van die opvoering heeft Liszt gezegd, dat zij meer als een daad van piëteit moest beschouwd worden, als een afdoening van een eereschuld. Ware het werk - zeide hij - ten tijde van zijn ontstaan gegeven, dan zou het bezwaarlijk een opstanding gevierd hebben. Daar het echter onder ongerechtigheid te lijden had, was het de zaak der kunstenaars, dit werk aan het publiek voor te zetten als een historisch iets, dat aanleiding tot interessante beschouwingen kon geven.

Dus: een onrechtvaardigheid te herstellen, was de drijfveer tot die opvoering te Weimar. Liszt heeft hierdoor duidelijk uitgesproken, welke waarde hij aan deze schepping van Schubert's Muze toekende. Inderdaad staat dit werk, als product van dramatische kunst beschouwd, bij Schubert's zuiver lyrische compositiën ten achteren. En eveneens is dit het geval met de opera *Fierabras*.

Dit ligt aan meer dan één reden. Vooreerst was het gebrekkige van de libretto's een beletsel om de opera's als dramatisch geheel te doen gelukken. Men zou zich nauwelijks kunnen voorstellen, hoe een man als Schubert, wiens poëtische zin uit zoo vele van zijne talrijke liederen blijkt, zich door zulke teksten geïnspireerd heeft kunnen gevoelen en het gebrekkige daarvan niet bemerkt heeft, ware het niet te verklaren uit de snelheid, waarmede hij gewoon was zijn onderwerp te behandelen. Waar hem de poëtische gedachte van een liedertekst trof, ging hij snel aan het uitvoeren en deed hij geen verder onderzoek naar de litteraire waarde van het gedicht. Evenzoo begon hij ook aan de compositie van een opera zonder den tekst aan eenige critiek te onderwerpen. Uit deze manier van handelen is het verbazend groote aantal werken te verklaren, die Schubert in zijn korte loopbaan (hij stierf op een en dertigjarigen leeftijd) geschreven heeft. Van die snelle wijze van werken getuigt o.a. de compositie van zijne opera *Fierabras*. Hij componeerde die in den tijd van vier maanden en de muziek van het eerste bedrijf, 300 bladzijden beslaande, in zeven dagen, terwijl hij bij dit alles nog lust en gelegenheid vond om een operette, liederen en klavierstukken te vervaardigen.

De libretto's van deze opera's van Schubert waren van het zelfde maaksel als die, welke wij bij verscheidene bekende opera's van vroegeren tijd en ook van onzen tijd aantreffen. Een overzicht van *Alfonso und Estrella* zal dit duidelijk maken.

In het eerste bedrijf zien wij een koning van Leon, Froila genaamd, die, onttroond door een tegenkoning, zich in een eng dal teruggetrokken heeft en daar door de bevolking om zijn wijsheid en weldadigheid hoog vereerd wordt. Zijn zoon Alfonso heeft bij den aanvang van het stuk in spelen en wedstrijden den prijs behaald en is daardoor voor den duur van één jaar het hoofd der jongelingschap uit het dal geworden. Maar deze roem is voor Alfonso niet voldoende. Hij dorst naar daden en zou gaarne de grenzen van het dal overtrekken maar wordt daarin verhinderd door de strenge wetten van zijn vader, die het overschrijden der grenzen aan de inwoners van het dal verbieden. Hij bekent aan zijn vader, hoeveel kwelling hem dit baart, doch verklaart uit liefde voor hem te zullen berusten, hetgeen den vader aanleiding geeft te beloven, dat hij het verbod ter wille van zijn zoon eenmaal zal opheffen. Als pand tot nakoming van die belofte schenkt hij hem een gouden keten.

Het tooneel verandert dan in het paleis van den overweldiger Mauregato, wiens zegevierend uit den strijd terugkeerende veldheer aanzoek doet om de hand zijner dochter Estrella. De koning had aan zijn veldheer beloofd, hem elk loon toe te kennen, dat hij wegens zijne heldendaden vorderen zou. Estrella echter wil niets van hem weten. Haar vader, ofschoon hij bekend staat als een onmeedoogende tiran, wil het hart zijner dochter geen geweld aandoen en verklaart, dat volgens een orakelspreuk, alleen hij Estrella's hand zal verwerven, die hem St. Eurich's gouden keten, die sedert den val van den vroegeren koning uit de schatkamer verdwenen was, terug brengt.

Het tweede bedrijf begint met een ontmoeting tusschen Estrella en Alfonso. Estrella is tijdens een jacht verdwaald geraakt in het gebergte, dat tot Koning Froila's gebied behoort. De jonge harten ontbranden voor elkander in liefde en bij het afscheid geeft Alfonso haar tot herinnering aan dit uur de gouden keten, die hij van zijn vader gekregen heeft. De verliefde veldheer heeft intusschen alle mogelijke kasteelen van Mooren en Christenen in den omtrek verwoest en geplunderd doch nergens de fatale keten ontdekt, en vindt het nu het eenvoudigste, zijn koning Mauregato van den troon te werpen. Met dat doel treedt hij in een samenzwering met de hoofden van het leger - en dat komt zeer gelegen, want dit besluit geeft aanleiding tot twee van de beste muziekstukken der opera: een koor der samenzweerders, die 's nachts in de ruïnen

van een kasteel bijeenkomen, en een koor van edelen, die Mauregato trouw blijven en beloven, hem te zullen verdedigen. Deze ontvangt de tijding van het oproer juist op het oogenblik als zijne van de jacht teruggekeerde dochter hem verhaalt van de keten, die een onbekend jongeling haar geschonken heeft en die koning Mauregato terstond herkent als St. Eurich's kleinood, waarnaar zijn veldheer zoo te vergeefs gezocht had.

In het derde bedrijf leveren de opstandelingen, in een vlakte nabij Froila's gebied, aan hun Koning een veldslag, waarin zij de overwinning behalen. De veldheer ontmoet de vluchtende Estrella en staat juist op het punt haar met zich mede te voeren, als op haar hulpgeroep Alfonso ijlings komt aanloopen, baar bevrijdt en den schuldige gevangen neemt. En als hij nu te weten komt, dat zij, die hij lief heeft, de dochter van den overwonnen Koning is, roept hij zijne gezellen te wapen en snelt heen, om de door de nederlaag verspreide soldaten onder zijn commando weder te verzamelen. De jonge prinses vindt zoolang een schuilplaats in het eenzame dal van Koning Froila, waarheen het noodlot ook den door de opstandelingen vervolgden Mauregato voert, die, als hij plotseling Koning Froila vóór zich ziet, dezen voor den met wraak dreigenden geest van den wettigen Koning houdt en, door ontzetting aangegrepen, om genade smeekt en de geroofde kroon aan zijne voeten legt. Estrella, en vervolgens Alfonso als overwinnaar van het leger der opstandelingen, treden op dat moment op, waarna de beide Koningen overeenkomen, van hunne rechten op den troon van Leon ten gunste van het minnend paar afstand te doen. Daarmede zijn de gelieven vereenigd en is de orakelspreuk vervuld.

Dat is de historie van Alfonso en Estrella. Een echte operatekst zooals men ziet. Bij gelegenheid van de opvoering te Weimar liet een recensent zich daarover in het *Neue Zeitschrift für Musik* aldus uit: ‘De uitvoering van deze opera van onzen grooten liederencomponist heb ik met de grootste belangstelling te gemoet gezien, daar voornamelijk Schubert in zijne hoog poëtische toonscheppingen voor elke gemoedsstemming en eveneens voor elken graad van hartstocht den juisten toon weet aan te slaan, en dit op een wijze, die ons thans nog in den tooverkring zijner phantasie trekt. Met het oog op vele van zijne buitengewone, dikwerf zoo dramatisch bewerkte liederen was men gerechtigd, van Schubert op het gebied der opera iets van groote beteekenis te verwachten.

Helaas echter vereenigde zich in deze opera de poëtische, diepzinnige liederencomponist met een volkomen prozaïschen dichter, en dat is de oorzaak waarom Schubert's opera voor de toekomst geen levensvatbaarheid kan hebben. Het uiterst onbeteekenende van het onderwerp, dat noch spannende momenten noch werkelijk dramatische effecten toelaat, moet op den toehoorder evenzoo verlammend werken als de schrikkelijk gerekte lyrische ontboezemingen, die in het stuk veorkomen. Deze laatste vormen het eigenlijke element van deze opera (die men dan ook niet zonder recht een liederen-opera zou kunnen noemen), zoodat Schubert bijna doorgaans gedwongen werd tot het zuiver melodische en daarbij dikwijls niet verder komt dan tot den eenvoudigsten liedvorm met muzikale phrasen van 2 tot 2 of 4 tot 4 maten. Hieruit ontstaat een groote monotonie, die zelfs Schubert met zijn rijkdom van melodie niet wist te verbannen.' -

Het oordeel van dezen recensent over het libretto is juist, maar hij werpt de schuld van het mislukte in het werk wel wat te veel op den dichter. Het is nog zeer de vraag, of Schubert, wanneer hij een beter libretto tot zijne beschikking had gehad, daarvan iets zou gemaakt hebben, dat meer met de eischen van het drama overeen kwam dan in deze opera het geval was. Schubert bezat de gave om aan vreugde, smart of andere aandoeningen, die in de weinige verzen van een gedicht dikwijls meer geopenbaard dan wel geschilderd werden, door zijne muziek zulk een uitdrukking te geven, dat hij ons machtig aangrijpt, en in dien zin is hij dramatisch. Maar op die wijze en binnen die enge grenzen uit te spreken wat men gevoelt, is iets anders dan, zooals op het theater, personen van verschillend karakter te midden van de meest tegenstrijdige handelingen en de meest gecompliceerde toestanden hunne zielsstemmingen te laten openbaren, en steeds zoo, dat de wijze van uitdrukking in alle omstandigheden met het karakter van den handelenden persoon overeenstemt. Om hierin te slagen wordt een combinatie van eigenschappen gevorderd, die bij componisten even zeldzaam wordt aangetroffen als bij dichters, en waarvan stellig velen onder de talrijke opera-componisten zelfs geen flauw bewustzijn hebben, wanneer zij zich zoo lichtvaardig aan de compositie van dramatischmuzikale werken wagen.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Augustus.

'.... dans le meilleur des mondes possibles.'

Motto voor socialistenvergaderingen te Londen en elders: Du choc des opinions jaillit la vérité.

Hoe schilderachtig juist dat 'schok'! Hoe vriendelijk dat 'opinies'! Maar ik vraag u, waar blijft de waarheid die uit het tegen elkander ingaan van de 'opinies' als een lichtstraal te voorschijn schiet?

Ik zou nog liever gaan twijfelen aan mijn eigen volmaaktheid - en zoo iets doet men niet graag, - dan dat ik een tittel afnam van de onfeilbaarheid van een spreekwoord, en ik hoor de 'waarheid', opkomend uit den 'schok der opinies', - ik hoor haar, sterker sprekend hoe heftiger de 'opinies' worden, in .... het kloppen van den voorzittershamer: klop, klop, klop ....

Eerst op het groene kleed van de tafel, dof, als de duffe houten waarheid, dan luider met de kracht van hard tegen hard, wanneer de 'opinies' tegen elkander aanketsen als ruwe keien: Klop, ge krijgt klop, door den schok van uwe opinies!

Of is het voorzittersinstrument het zinnebeeld van Thor's hamer die eenmaal met goddelijk geweld op het aambeeld der wereld zal neerkomen wanneer de eeuwige machten genoeg hebben van het lawaai der 'opinies'?

Spreekwoorden zijn waar, - geen mensch zal 't tegenspreken, maar hun waarheid hangt hun als een te ruime mantel over de schouders: men kan er verschillende verklaringen onder steken.

Maar wat beteekenen die kleine verschillen hier, in de oude wereld, bij den strijd van de opinie's daar ginder aan den overkant!

't Is jammer dat we bij deze presidents-campagne nog maar twee maanden voor den boeg hebben, zegt een welingelichte. (Lieve Hemel, wou hij dan hebben dat de spanning nog een half jaar duurde!) De zilvermannen kunnen alleen overwinnen door een verrassing; ze zijn als een groote bende die met jachtgeweren en knuppels is gewapend tegenover een leger dat een geregelde artillerie heeft. De beslissing is niet twijfelachtig wanneer er maar tijd is om het geschut zijn volle werking te geven.

De opmerking schijnt mij juist, maar zij bevat een vreeselijke beschuldiging tegen het deel der bevolking dat over de artillerie beschikking heeft en niet tijdig genoeg klaar was.

Men doet goed in deze dagen zijn Aristophanes eens over te lezen en een bad te nemen in de frissche stoute menschelijkheid van het oude Athene. Want bij al zijn uitgelatenheid bewaart de groote comicus een zekere schaamte jegens het heiligste. Neem zijn grofste tooneelen, bv. waar hij de twee volksleiders laat strijden om den voorrang in het hart van den Demos. Hij geeft hun scheldwoorden en gemeenheden en vleierijen in den mond, en het is de vraag wie het luidst kan schelden en het grofst gemeen is, en wie de walgelijkste vleierij bedenkt; maar voor het ergerlijkste deinst hij terug.

Het ergerlijkste was bewaard voor het fatsoenlijke gepeupel dat dezer dagen bij duizenden in Madison square te New-York samenkwam om naar Bourke Cockran, den jongen Iersch-Amerikaanschen raddraaier, te luisteren, die door de goudmannen ter wille van den omvang van zijn stemgeluid was uitgekozen om Bryan, den zilvercandidaat, te overschreeuwen. En de menschen zwaaiden met achttienduizend vooruit klaargemaakte Amerikaansche vlaggetjes zoo dikwijls als de luidkeelige sprak over ‘the honour of the nation.’

Maar het allerergelijkste - want er is altoos nog een peil onder het laagste in de menschelijke natuur (die mijn is nooit uitgediept) - was de zalving waarmee de berichtgevers in de kranten gesproken hebben over die *honour of the nation* waarin achttienduizend schreeuwers hun banderillas gestoken hebben, alsof het een stier was die tot woede moest worden gedreven.

Aristophanes kon den zegen van onze publiciteit nog niet raden.

Hoe heeft ze de handeling van dat eenvoudige mannetje, - een negerwerkman geloof ik, - bedorven, die zijn spaarpenningen in goud naar de bank bracht toen hij van de vrees hoorde of men voortaan zijn geld nog wel in goud uitbetaald zou krijgen! Hij wilde zijn vertrouwen toonen in het land dat hem de gelegenheid tot eerlijken arbeid gegeven had, of lijden, zelf met dat land.

De bladen hebben dat kleine sommetje verheerlijkt als ‘het penninkske van de weduwe’. Maar dat penninkske is niet geadverteerd geworden; het is voor een oogenblik, voor eens en voor altoos, beschenen geworden door een straal van goddelijk licht. Daarna past het zwijgen. Breng het goede toch niet ter markt!

Europa heeft ook zijn kluchten.

‘Wat denkt ge van Lord Salisbury?’ vroeg Li-hung-tchang aan Gladstone.

Zeker, het is een van de mooie trekken van onzen tijd: de toenadering van ver uiteenliggende landen en volken; maar ze moeten toch niet te dicht en voor het loutere pleizier van de nieuwsgierigen bij elkander komen, want dan klotst de geest van het eene volk tegen dien van het andere als twee houten koppen die niet anders dan een kluchtige domheid voort kunnen brengen.

Daar bezoekt de eene wijze den andere: Li-hung-tchang gaat Gladstone zijn visite maken, en er komt niets voor den dag dan een nutteloos vertoon van ongerijmdheden.

De chineesche staatsman buigt op zijn tocht door Europa voor de uniformen op zijn weg. Hij kan niet onderscheiden of het een waardigheidskleed of een liverei is, en zijn diepste groet heeft hij gemaakt voor twee lakeien in rood galacostuum; hij moet redevoeringen aanhooren, en ze worden hem vertolkt in een enkel Chineesch woord; hij antwoordt met een knik of met een lettergreep, en de tolk houdt een redevoering van vijf of tien minuten om den zin van dien knik aan de Europeesche hoorders over te brengen.

De menschen schrijven al zijn uitingen op; maar het blijkt bij vergelijking dat hij voor ieder land hetzelfde compliment heeft overgehad, en op dezelfde manier iedere verplichting is ontweken.

Al het zenuwachtigmakend komische van het officieele vertoont zich op eenmaal. Knikkende mandarijnen op een étagère.

Bij Armenië heeft Engeland nu ook Creta gekregen om aan de wereld te bewijzen hoe 'n lust de menschen hebben zich te bemoeien met de dingen waarvan ze niets begrijpen en waaraan ze geen belang hechten. Het geeft nu eenmaal iemand 'n positie in de maatschappij, wanneer hij sympathie heeft voor de Armeniërs of voor Creta. De hertog van Westminster is voor Armenië en dergelijken ! en met de Armeniërs te dwepen is een middel - misschien - om onder het schijnsel van die hertogskroon te komen.

De goede hertog weet het wel, en beperkt de uitnoodigingen voor Armenische vervolgingssamenkomsten in zijn Londensch huis. Hoe wil hij den aandrang echter weren, wanneer men zich bij hem indringt als die dame die meekwam met een genoodigde op de familiekaart, hoewel ze geen familie was...?

‘En deze dame?’ vroeg de hertog van Westminster op de samenkomst toen hij ieder van zijn gasten aansprak. ‘Behoort zij ook tot uw familie?’ ‘Neen, uw genade,’ antwoordde de schuldige die zich tot een onbescheidenheid had laten overhalen door zijn vriendin. ‘In wat voor hoedanigheid komt zij dan hier?’ ging de hertog voort met vragen. ‘Als enthousiast,’ luidde het gevatte antwoord.

‘Enthousiast’ is een sociaal merk geworden.

De onbeduidenheid en de weifeling van het oordeel der wereld!

O, geen preek daarover; neen, eerder een aanprijzing omdat niemand in onzen tijd zich meer ongerust behoeft te maken, - zoo kort is de golfslag geworden van het op en neer. Wie kan zeker zijn dat hij in genade is bij de openbare meening? maar ook, wie kan niet zeker wezen dat hij morgen weer in genade zal worden aangenomen?

Toen Felix Faure tot president der Fransche republiek werd verkozen, hebben de gezanten der groote mogendheden er in ernst over beraadslaagd of zij den nieuwbakken man wel maatschappelijk als hun gelijke zouden beschouwen.

Daarop is hij aan de wereld, en aan de groote wereld zeer meegevallen als een hoofd van den Staat die recepties kon houden

en die in paarden en rijtuigen belang stelde. De golving ging opwaarts.

Maar de golf daalde toen Faure, tijdens het ministerie Bourgeois, in onmin geraakte met den Senaat. De kringen van de wereld hekelden hem, plaagden hem, en sloten zich voor hem. De golf daalde en daalde.

Toen had het onderhoud plaats met de Keizerin-weduwe van Rusland op de grens van Frankrijk. Faure had zich aangenaam weten te maken, en de opinie van de wereld draaide om. Straks zal hij de gastheer wezen van den czar. Het hoofd van den president reikt al bijna tot de sterren.

Overmorgen treedt hij misschien af.

En Cecil Rhodes wiens appelenstalletje was omgegooid door de booze driftigheid van Jameson, den kwâjongen, - is hij niet, na zijn bezoek aan de Matabele hoofden, weer druk bezig om zijn appels uit het slijk op te rapen, en ze te schikken ten verkoop, netjes omhuld door lauwerbladen?

Och wat een leege wereld van schijn, en van onmetelijken afstand onderling tusschen wat er echt menschelijks is in iedere menschenborst!

Moet men niet denken aan Nansen's Noordpooltocht?

Die twee, Nansen en zijn metgezel, alleen in het Poolland! Daar hoort de held heel in de verte het geblaf van honden. Menschen! en hij trekt op weg.

Zoo zijn er tijden dat wij ook de nabijheid van *menschen* in onze buurt alleen bemerken kunnen door wat onbestemd geblaf dat van verweg onze ooren bereikt.

B*.

Een dag in Benares.

Zeven uur in de morgen.

Melkwit doortrilt het winter-zonlicht de effen blauwe hemel. Onder en naast onze logge schuit stroomt de Ganges, de heilige rivier, die uit Vischnoe's voet komt en neerstort op Siva's hoofd. In een wijde kromming glijdt het goor bruine water langzaam voort, besloten tussen een gele zandrand, waarachter de groene vlakte met haar dotjes van uitgetande palmen onafzienbaar ver zich uitstrekt en de grauwe onregelmatige steenenstapeling van de stad met zijn hooge plekken van stil donker groen naast schel witte en vuilroode muurvlakken en zijn gewemel van helder wit en donker bruin op de breed afloopende trappen beneden. Hier is ook de lucht heilig.

Wie op deze plek sterft gaat dadelik Siva's hemel binnen; de goddelike drietand stut heel dit gewirwar van paleizen, bouwvallen, tempels en krotten.

Bedaard en zwijgend roeien onze halfnaakte kerels op, allengs de stad naderend. En terwijl het aangolvend gegons zich splitst in een oorverdoovend rumoer van stemmen en een wild geplas van lichamen in het water, gesneden door enkele hoog-snerpende geluiden, wordt het mogelijk in het dichte krioelen aan land, dat aan de wriemeling op een reusachtig mierennest doet denken, het gebeurende te onderscheiden.

Omhoog, waar tegen de stil blauwe lucht de vlakke daklijnen, alleen verbroken door de uittartend opschietende minaretnaalden van Aurangzib's moskee, rustig de breed gestrekte steenmassa begrenzen, zitten maar weinige, wit omhulde gestalten kalm het schouwspel onder hen gade te slaan.

Iets lager is 't moeilijk van mensen iets te onderscheiden, want daar stapelen de vóór en achter en naast elkander om-

hoog schietende huizen, hier vergrauwd af brokkelend en door groen overwoekerd, ginds nog strak omlijst en helder van tint, zich tot zulk een verwarring van horizontale en vertikale lijnen, wijkende en vooruitdringende vlakken tegen de helling op, waarvoor fantastise tempelkoepels hun roode vlaggetjes en vergulde spitsen verbijsterend opheffen, dat de geboeide blik in de groote schaduwen der loggias of de kleine zwarte vensterreeksen de donkere mensenstipjes niet oplet.

Beneden, het dichtst aan het water verrijzen eenige paleizen van Raja's, massief steenen gevaarten, sommigen kaal en stug, anderen opgesierd met half Westerse, half Oosterse pleisterornamenten. En daartussen, ordeloos over de trappen verspreid, liggen de Hindoe-tempels, meest bruinrood van kleur en vierkant van vorm, gevat in sierlik gebeeldhouwde zuilen, waarop zich het allergrilligste, goud-gepunte gewelf verheft, men zou zeggen: een groote heele komkommer, omgeven door vier kleinere halven, die weer oprijzen uit een bundel nog kleineren en geflankeerd zijn door piramidale uitstallingen van steenen potjes met ronde vergulde deksels.

Vóór en achter deze tempels, naast en om die paleizen, op de eene plaats nog goed onderhouden, op de andere uitbrokkelend en haast begraven onder het zand, hier hoog en smal oploopend, verdwijnend tussen de huizen, elders wijd uitdijend voor een breed gevelfront, liggen de trappen, de beroemde Ghats, waarop elke inwoner van Benares en elke vrome van Indië, die er jaarliks een paar malen heentrekt, zijn voornaamste godsdienstige plichten volbrengt. Hier krielt het van witte, gele, roode, groene gedaanten, op magere beenen haastig afspartelend naar de heilige rivier of loomer terugstijgend naar de enge steegjes, de donkere gangen, de geheimzinnige gaten van de stad. En terwijl boven tegen de steilere helling de kleitint van de bodem nog zichtbaar is door het gewemel heen van de kleurvlekkende mensen, verdwijnt beneden op de zachtere glooing de grond geheel onder rusteloos dooreendwarrelende, witte tulbanden en mannejassen, zwarte kruinen, bruine lijven en roode vrouwegewaden. Een breede afplatting in het midden lijkt uit de verte wel een markt, want hier rijzen als reusachtige paddestoelen ronde, rieten zonneschermen boven het gewoel op, zittende gedaanten overschaduwend en nog dichter dan elders pakt zich de menigte om die zittenden samen.

Alleen wat vlak aan en op de stroom gebeurt is duidelik te onderscheiden. Niet alle trappen loopen tot aan het water door. Hier en daar eindigen ze op reeksen vierkante steenen hokken, welke, van voren heelemaal open, er uitzien als kleedkamers voor baders; op andere plekken gaan ze schuil achter houtblokken en palen, of schijnen ze daaronder-door te eindigen in een vlot van bruine planken en vermolmende groene schuiten, vol hout en mestkoeken, bijeengehouden door een bos van spichtige staken, overlommerd door reusachtige parasols. En overal: op die stoffige trappen en in die kletsnatte hokken, op die rottende vlotten en die smerige schuiten, in het fel neerglanzend zonlicht en in de heldere schaduwen onder de schermen wemelt het van bruine gestalten, sommigen stil staand, zwijgend verdiept in de lange ceremoniën van het gebed, anderen zich bedrijvig reinigend en luidruchtig kletsend, nog anderen rumoerig hun gewassen kleeren uitspannend tussen de stokken. Elk oogenblik plonzen er eenigen in het gore water neer en terwijl 't daar, zoowel in de stille hoeken tussen rusteloos rondwervelende gele en roode bloembladeren, als midden in de zwartachtige uitstroomingen der stadsriolen, krioelt van proestende en snuivende lijven met half kaal geschoren hoofden, die als jonge honden lustig rondploeteren, nu en dan het bruine sop opdrinkend uit de handen of zich de tanden poetsend met hun vingers, staan boven aan de rand de naakte biddenden roerloos overeind: sommigen op één been, de oogen starend naar de zon gericht, de handen met aaneengebonden duimen recht voor zich uitgestrekt, anderen met ingehouden adem de vingers tegen hun neusvleugels aangedrukt. De heilige draad en de amuletten op de donkere manneborsten, de gouden braceletten en de blauw getatoueerde figuren op de magere bruine vrouwearmen zijn duidelijk zichtbaar en schel flikkeren tussen al het bruin de koperen vaten, welke de vrouwen hier blinkend schuren en gevuld met heilig water op 't hoofd meenemen naar huis.

Mannen en vrouwen baden gescheiden, maar toch dicht bij elkander. Geheel naakt springen de eersten in het vuile bad; slechts weinig ontkleed duiken de anderen onder. Onzedelike vertooningen komen niet voor; allerhandigst weten de vrouwen van kleeren te verwisselen, zonder iets meer van hun lichaam te vertoonen, dan zij gewoon zijn te laten zien.

Midden in het gewoel legt de boot aan en nu stijgen wij langs de verweerende treden naar het dichtste gedrang op.

Om ons heen geschuifel van bloote voeten, geklap van uitgeslagen lappen, geklingel van bellen, gerinkel van voet- en armbanden, geroezemoes van drukke stemmen, hoog snerpend vrouwengezang en gekrijs van gieren azend op lijken. Spiernaakte kinderen met hangbuikjes en neusringen scharrelen tussen onze beenen door; witte koeien en grijze ezels blijven rustig liggen midden op onze weg.

Nu zien we onder de rieten zonneschermen de kalme priesters zitten: handelaars in ceremoniën, die voor weinig geld de gereinigde aanhanger van Vischnoe het witte U[1)] teeken, de aanbidder van Siva de drie witte horizontale strepen op het voorhoofd afdrukken. Hoogerop tronen andere priesters, welgedane gestalten met ondoorgrondelik strakke gezichten, insgelijks overschaduwd door parasols, zetelend op hooge stoelen met tafeltjes vóór zich. Betel kauwend en spuwend lezen zij op zangerige toon in de heilige boeken en als uit de omhurkende toehoorders een vrouw hen nadert, buigen zij eventjes onverschillig het hoofd, laten zich de nek omhangen met kransen, het voorhoofd besmeeren met iets wits en schuiven dan het geofferde geld op zij, waarvoor de geefster een paar bloemen in ruil krijgt.[2)] In tenten van rietmatten zitten hier ook de heilige Yogi's, geheel naakte, uitgevaste, onbeweeglike gestalten, van wie de ongekamde baard- en schedelharen overstuifd zijn met as, de levenloos strakke aangezichten afzichtelik geel geverfd, wier meestal gekruiste beenen zich nooit uitstrekken en wier armen en handen verdorren in een nooit veranderende houding. Vooral door de vrouwen worden ze aangebeden en bijgeloovig aangeraakt.

We wandelen verder, het dichte gewoel uit, nu eens vlak doorloopend langs een vensterloos onderstel van een hoog, stug paleis, dan weer opklimmend en neerdalend, over trappen en stoffige paden, slingerend over onherkenbare bouwvallen, tussen roode rijzige tempeltjes door met opvlammende daken en lage grauwe heiligdommen met witte rondgewelven overkoepeld.

1) Indruk van een voet.
2) De Ganges en koeien zijn heiliger dan iemands ouders; maar niets is heiliger dau een Bramaan en nooit zal iets heiliger wezen. (Vyâsa IV.)

Nu kunnen wij beter onderscheiden het grillige, maar keurig uitgevoerde beeldhouwwerk op de Hindoese zuiltjes, waarvan het voornaamste motief een hangend wierookvat gelijkt, de wanstaltige Biems: logge, op de grond liggende steenen monsters, oranje van kleur met zwart opgeverfde knevels en een kroon op het hoofd, de goed gesneden figuren van dansmeiden en muzikanten, welke de tempeldaken schragen, van olifanten-gevechten en van even grappige als liederlike tafreelen, die daaronder de muren versieren. Tans ontdekken we in alle hoeken en gaten, in rood steenen nissen, de afschuwelike beeldjes van Ganesha met zijn olifantsnuit, zijn drie oogen, zijn vier armen, zijn slabbetje en zijn rat, van de dansende Krishna, zoon of vorm van Vischnoe, met zijn schelp, zijn fluit en zijn houterige schaapjes, van de roode Hanoeman met de apesnoet, de staart en de dreigende knots en vaker dan die allen te zamen van de opperste Siva als linga, een symbool, dat duizenden malen herhaald, in allerlei materiaal en allerlei afmetingen, rondspookt door de straten, de tempels en de huizen van Benares. En overal, waar iets goddeliks te aanbidden valt, druipt het van geofferd Gangeswater en stinkt het van rottende bloemen en poeder van sandelhout.

Op eens staan wij voor het onafgesloten crematie-terrein; niets plechtigs, niets moois is er te zien.

In de zandige glooing zijn eenige ondiepe kuilen ruw uitgegraven en een hoop hout ligt klaar om die gaten met takkebossen te kunnen vullen. Zoodra een lijder gestorven is wordt hij, in witte of roode lappen gewikkeld, op een plank gebonden en door snel loopende dragers, in natte kleeren gehuld, onder het luid aanroepen van Rama, heengedragen naar de Ganges. Daar duwt men eerst de voeten van het lijk, dat nog slap is en bestrooid met sandelpoeder en bloemen, in het heilige water neer. Dan stapelt de Domra, een man van lage kaste, voor veel geld een schraal hoopje takkebossen op elkander; het lichaam wordt daarop neergelegd; een der bloedverwanten loopt er driemaal omheen, steekt het hout aan en terwijl de familie op een afstand toekijkt, verbrandt of liever verkoolt de massa onder het verspreiden van een dichte, verpestende walm.

Kinderen en heiligen worden niet verbrand; maar eenvoudtg in de rivier geworpen. Een steen, waarop nog flauw de beeltenissen van een man en vrouw zijn te onderkennen, herinnert aan de Suttee, het produkt van priesterlike tekstverdraaing en

mannelike gierigheid vereend, dat de vrouw dwong zich levend met het lijk van haar echtgenoot te laten verbranden.

Daarna verlaten wij de oever en worden door enge, bochtige steegjes de stad binnen geleid. Overluifelde uitstallingen van koperen vazen, schotels, bekers en andere goedkoope waren blinken ons tegen; dieper in de huizen verborgen worden de prachtige brokaatwerken bewaard, waarvoor Benares beroemd is.

De voornaamste godheid van de stad is Siva, de verschrikkelike vernieler en vurige schepper, de blauwe god, die het gift verzwolg, waarmee andere goden de Oceaan hadden willen verontreinigen, de vader van het monster Ganesha en van Skanda de oorlogsgod, de echtgenoot van Kali, van wie gezegd wordt, dat ze vier armen heeft en een keten van reuzenschedels om haar hals torst, die rood is van bloed, dat ze lijken als oorringen en in haar handen draagt, dat ze vreeslike tanden en een lachend gelaat heeft en dat ze op de borst staat van haar man[1)].

De gouden tempel, die aan deze Siva is gewijd, ligt midden in een netwerk van allernauwste straatjes. Drie lage vergulde torens stijgen er uit op. Daarnaast, in een diepe waterput, die bron der kennisse heet en waaruit een ondragelijke rotstank oprijst, wordt de hooge god gezegd zelf verblijf te houden. Mooi snij- en beeldhouwwerk, zoo van bladornamenten als van menselike vormen, zou hier te bewonderen zijn; maar 't is onmogelik er van te genieten, of 't zelfs maar rustig te bekijken. Want terwijl 't een vreemdeling toch al moeilik valt zich te orienteeren tussen de grillig door elkander heenschuivende donker roode en zwartachtige muren met hun geheimzinnig duistere nissen, waarin lichtjes branden voor glimmend zwarte en blinkend zilveren mismaaktheden, terwijl honden hem aanblaffen, heilige koeien hem omver loopen, bakschisch-eisende priesters hem de weg versperren, terwijl in de benauwde, verpeste gangen haast geen veilig plekje voor de voet te vinden is tussen het rondstroomende Ganges-water vermengd met urine, de hoopen rottende bloemen en rijstkorrels, de breed neergeplofte plakken koeiedrek[2)], verbijsteren hem het geroep van

1) Toen zij de duizendhoofdige Ravana, naeen strijd van tien jaren, overwonnen had, begon zij van plezier zóó wild te dansen, dat het heelal ineengevallen zon zijn, als Siva zijn lichaam er niet tussen had gestoken. Ziende, dat zij op haar man rondsprong, deed Kali, gelijk alle Hindoese vrouwen, wanneer zij schrikken.... zij stak haar tong uit.
2) In deze zwijnerij wordt men uitgenoodigd zijn schoenen uit te trekken.

kooplui, het geboem van trommen, het gebingang van gongen, het gejank van strijkinstrumenten en het gekrijs van afzichtelike bedelaars.

En vreemd maar verademend is de overgang uit deze Walpoergisnacht-atmosfeer vol monsters, stanken en oorverscheurende geluiden in de kale, ledige stilte van Aurangzibs moskee[1)], die met toegemetselde voorpoort, te midden van de verschrikkingen van het polytheïsme, de bedreigde vesting lijkt, waarin de eenige onzichtbare Allah zich schuilhoudt.

Toch luidt het oudste gebed der Indise Ariërs:

Laten wij peinzen over de heerlike glorie van de goddelike levengever; moge hij ons begrip verlichten!

En van de eens zoo zuivere, zoo diepgaande, haast alles omvattende intellektualiteit van deze zeldzame, door haar voorgangers stelselmatig veridiotiseerde natie zijn nog genoeg sporen voorhanden om in een toekomst, een verstandelik herleven van de Indiërs te kunnen gelooven. 't Merkwaardigst voor hun landgenooten zijn in dit opzicht ongetwijfeld zij, die met opoffering van hun kaste, aan Engelse hoogescholen een ontwikkeling en een kennis hebben verworven, waarmee zij, teruggekeerd in hun vaderland, het bijgeloof en de vooroordeelen trachten te bestrijden, het juiste en goede uit Indië's oude wijsheid pogen te redden. Voor de vreemdeling evenwel zijn de echte kluizenaars eigenaardiger, die, afgezonderd van het straatgewoel en wars van de publieke godsdienstvertooningen, nog een leven leiden van zuivere bespiegeling, van zegevierende strijd tegen alle begeerten, van langzame voorbereiding tot de moksha[2)].

Te Benares woonde er zoo-een, dicht bij de apentempel[3)]. Die zeventigjarige man, Swami Bhaskanarand Sarasvati bezat niets, zelfs geen kleeren. Hij woonde in de mooie tuin van een vermogend partikulier en leefde haast uitsluitend van vruchten. Onze gids vertelde, dat hij herhaaldelik een zestal maanden zonder voedsel in een graf had doorgebracht, begraven net als een doode. Tans is hij wel broodmager en geheel kaal;

1) Van de tinne dezer moskee ziet men in de verte onder palmen het stille oude Benares liggen - nu Sarnath - waar Buddha zijn ware en juist daarom voor de levende mensheid op den duur onaanneembare stellingen verkondde.
2) Zaligheid, niet meer afgebroken door een wedergeboorte; oplossing in Brama.
3) Waar Doerga wordt vereerd en de apen wel worden onderhouden, maar niet aangebeden.

maar zijn levendige bewegingen en schitterende oogjes spreken van een goede gezondheid en van een heldere geest. Godsdienstige onderscheidingsteekenen droeg hij niet en evenmin was zijn hoofd met as bestrooid of zijn lichaam met vuil besmeerd. Nadat hij eerst het meerendeel der Indise asceten voor kwakzalvers uitgemaakt en alle profetieën voor waardeloos verklaard had, toonde hij ons, niet zonder welgevallen, in een houten kast een marmeren beeld, dat, in de bekende houding van een Buddha, zijn eigen konterfeitsel te zien gaf.

Als ik dood ben, zeide hij, zullen de vromen hier komen en mij aanbidden.

Daarop aten we samen een sinaasappel, die hij eigenhandig schilde en ten slotte gaf hij ons een traktaatje mede: A dialogue between a tutor and his pupil translated from Hindi into English, waarvan de inhoud kan samengevat worden in de leer:

All the Sastras, the Vedas, the Smritis and the Purans admit that inactivity is better than activity. I have explained you the duty of a Kshatriya[1)] according to the Vedas, but you are at liberty to do what you like.

In de namiddag bezochten wij het nieuwere, ruimere deel van de stad.

Ook hier was 't vol en druk; maar de drukte droeg een geheel ander karakter dan het gewoel aan de rivier of in de gouden tempel.

Statige olifanten en langhalzige kameelen doorschreden de straten; kleurig uitgedoste groote heeren met gewapend geleide reden voorbij; reeksen grauwe lanciers stonden op wacht en gestadig groeide om ons henen de gonzend rondslenterende volksmenigte aan. De gids zeide, dat er een optocht zou komen: een bruidegom van dertien jaar, broeder van een der rijkste bankiers, ging naar zijn bruid, die juist acht jaar oud was geworden. Het schouwspel zou de moeite waardig wezen; hij ried ons dus aan boven op een rijtuig te klimmen en dan naar een plein te rijden, waar wij alles uitstekend zouden zien. Wij stegen op naar zoo'n verheven zitplaats: over de waggelende

1) Een der twee voornaamste kasten, die met de kaste der Bramanen om de voorrang streed.

bok naar het schommelende dak en langzaam hobbelde het piepende voertuig voort, midden in de aanzwellende stroom van mensen, wagens en beesten.

Op een onregelmatig, vrij ruim plein stieten wij tegen een opeenhooping van rijtuigen aan, enkelen gevuld met grauwe Westerlingen, het meerendeel bezet met kleurrijke Indiërs in Kashmieren shawls, met zijden mutsen op het hoofd en geborduurde muilen aan de bloote voeten. Allengs bestipten zich de platte daken van de lage huizen met een warreling van mensen, wemelende oranje, rose, blauwe, groene dotjes, scherp uitkomend tegen de bleekblauwe hemel. Daaronder in de schel wit bezonde muurvlakken, klepten de groene luiken open en vulden zich de balkons, tot de woningen porceleinen vazen geleken, waaruit kleurige bloemen te voorschijn puilden. Nog lager golfden de witte roodgevlekte mensendrommen, als door onzichtbare krachten opgestuwd, voortdurend uit de straten het plein op, een lange tijd uiteenberstend en zich verspreidend in alle openingen en doorgangen, ten slotte, dicht samengedrukt, met zooveel kracht tegen de rijtuigen opdringend, dat de rompen kraakten en schudden, de wielen omhoog rezen, de paarden op zij schoven en het omvallen onvermijdelik scheen. Maar nu rukte een heirleger rood getulbande politieagenten aan, die tierend en duwend, met hun stokken er op in sloegen, een middenpad vrij maakten en de massa opeenpakten in twee heggen langs de weg, de nieuw aanstuwende benden terugdrongen in de stegen.

En toen verscheen in de monding van een straat, tegenover ons, de voorhoede van de optocht, die twee uren noodig zou hebben om voorbij te trekken.

Voorop liepen eenige agenten, gevolgd door mannen in kleurrijke gewaden met rood geboorde hoedjes op, door muzikanten, die met stokken en vingers op trommen beukten of met belletjes rinkelden en door twintig jongens in 't geel, die rood omrande, doorschijnend gouden vaantjes droegen, bevestigd aan rood en zilver gestreepte stokken.

Dan kwamen achter elkander elf olifanten met veelkleurige, zilver gesterde dekken op de breede ruggen en de zware koopen; sommigen leege schragen dragend, anderen zilveren bakken torsend, waarin mannen uit het volk.

Mooie kornaks zaten kruiselings op hun nekken vlak achter

de platte flapooren en boorden nu en dan hun ijzeren haak in de ruwe, zwarte huid.

Tussen deze olifanten in liepen mannen met lansen van bamboe, die eindigden in ijzeren punten.

Terwijl deze reusachtige gevaarten, log stappend, langzaam voorbij schokten, puilde uit een andere straat een tweede stoet te voorschijn. 't Was de Maharaja, die ook kwam kijken.

Vooruit twee roode, geel getreste dragonders met gestaarte koperen helmen op het hoofd; dan een in het wit gekleede kerel met een zilveren staf in de hand en daarachter het rijtuig met een roode en een groene man op de bok, met de vorst in het blauw en zijn Dewaan in het groen binnenin en met de dragers van een zilveren pijp en van een lichtgroene parasol achterop. De beide laatsten hadden dubbelloops geweren op de rug, kromme sabels op zij. Twee dragonders en evenveel lanciers sloten deze trein.

Op de olifanten volgden ruiters met roode vlaggen, ruiters met rood omwoelde pauken, een man op een kameel houdende een veelkleurig vaandel, negen in 't rood gekleede kerels, insgelijks op kameelen en weer eenige tamboers, die trommelden met stokken en vingers, eenige bellendragers, die rinkelden met hun klokjes.

En nu was 't, of al de paarden en al de ponies van Indië voor onze oogen defileerden. Mooie paarden, leelike paarden, paarden met en paarden zonder ruiters, paarden met zilveren en paarden met gouden tuigen, paarden met blauwfluweelen en paarden met roodfluweelen schabrakken, tot er één verscheen, die kettingen van zilveren kralen om de nek en pauweveeren op de kop droeg. En nog was 't niet uit; want na wat muzikanten kwamen al weer paarden te voorschijn: paarden met dragonders er op en paarden met lanciers, paarden met roode, paarden met grijze, paarden met paarse kerels, paarden... paarden, altijd door paarden.

Eindelik hielden de paarden op en nu verscheen een zwabberende en trillende stoet van breede planken, allen omzet met franjes van goudpapier en elk gedragen door vier mannen. Op deze planken bibberden boeketten van zilverdraad, van gouddraad, van was en van glas, in allerlei afmetingen en allerlei vormen. Dan kwam een reusachtige plank dragend een uitstalling van papieren lotussen. Op deze volgde eerst een plank

met poppen, die danseressen voorstelden en dan tien planken met nabootsingen van ananassen, mango's, sinaasappelen en druiven. En nu, herhaaldelik afgewisseld door inlandse trommen en bellen of Engelse muziekkorpsen, kwamen, altijd weer op planken, te voorschijn: dozijnen nabootsingeu van bloemen; heele regimenten houten soldaatjes in allerlei uniformen, op kameelen, op olifanten, op paarden, te voet; een eindelooze reeks godenbeelden schel beschilderd, gekleed in fluweel en rijk opgesierd met goud en zilver; twintig levensgroote mekanieke beelden, waarvan één de buikdans uitvoerde, een ander koeken bakte, een derde een pijp rookte, een vierde lippen en oogen bewoog; geheele tafreelen kleinere poppen; imitatie's in suiker van Indië's voornaamste monumenten en eindelijk een fontein, die twee waterstralen omhoog spoot.

Telkens scheen het laatste stuk voorbij en telkens braakte de straat nieuwe mensen, nieuwe poppen, nieuwe voorstellingen en nieuwe muziekkorpsen. Op de fontein volgden weer Engels-Indise troepen; op die troepen weer muzikanten en toen eerst kwamen in een lange rij van zilveren palankijnen, omgeven door dragers van gouden zonneschermen en pauweveeren, achterover liggend tegen kleurige zijden kussens, gedost in rose, witte, groene en roode zij, fonkelend van de juweelen en de parelen, insolent en lui rondkijkend met hun mooie, bleeke, uitdrukkingslooze gezichten, de mannelike bloedverwanten van de bruidegom.

Al weer volgde een Engels muziekkorps en weer volgde een dito rij draagstoelen, waarin nu des bruidegoms vrienden lagen.

En toen ook deze voorbij waren gegleden, nogmaals gevolgd door een muziekkorps, door een tiental roode dragers van zilveren staven en een honderdtal mannen, gewapend met glinsterende lansen, toen het rood van de avondhemel aanving te verflauwen, de gloed van Bengaals licht zich over de dichte mensenmenigte verbreidde, toen verscheen eindelik, onder een blauwe parasol met gouden stok, gezeten op een wit paard, dat overdadig met goud was opgetuigd, de dertienjarige bruidegom zelf.

Op het hoofd droeg hij een gouden kroon[1)] boven een breede band van robijnen; daaronder hingen de ritsen diamanten

1) Een Bengaalse Raja gaf eens ongeveer ƒ 80,000 uit om een aap mooi te laten trouwen. Het dier werd met een kroon op het hoofd in een rijtuig rondgereden en de feesten duurden twaalf dagen.

en parelen als een dicht gordijn over zijn gelaat neer. Zijn heele kostuum van gouddraad bliksemde van de edelgesteenten en achter op zijn ros, met de armen om hem heen geslagen, zat zijn broertje, net als hij een klompje goud rijkelik bezet met juweelen.

Nog volgde een lange stoet van gouden en groene boomen en planten en toen vormde een compagnie Engelse infanterie het slot.

De grap had zestig duizend gulden gekost en volgens onze gids werden al de snuisterijen en snoeperijen nog diezelfde avond verdeeld onder het volk.

MARCELLUS EMANTS.

‘Perfide Albion’?
(*Engelsche aanteekeningen.*)

Sinds het begin van dit jaar zijn de Engelschen zeer speciaal op het zondebankje gezet, en al de niet-Engelschen in de jury-ruimte. ‘Perfide Albion’ is een bijnaam geworden, die op de Engelschen met vischlijm - gepatenteerde, nooit loslatende - schijnt vastgekleefd. Zij mogen doen wat zij willen, voor-over buitelen, zich ten-achterste-voren toonen - iedereen leest het scherpe vonnis van hun kleeren. Voor menschen in zulk een roep en onder zulk een ban, gedragen zij zelf zich intusschen met uiterste onverschilligheid. Er is geen hoofdbuiging van schaamte en geen bekentenis van schuldbesef. Veeleer het tegendeel. Zij dragen het hoofd met stijfnekkiger trots rechtop en maken, tegen wie hen na-roepen, met plezier een beweging, die gemeenlijk als sein van uiterste geringschatting geldt.

Maar al doen zij zelf zoo schouderophalend - hun vrienden zitten in stille benauwheid. Engeland: - leidstar van socialen vooruitgang - brandpunt van politieke vrijheid - toekomstland van sociale rechtvaardigheid - heiligdom van het recht - middelpunt van bekeeringsijver - beschermster der zwakken en vervolgden. - Wat is er geworden van haar rechtszin, haar deemoed, haar trouw aan woord en beginsel, haar strenge onkreukbaarheid? - Is niet een licht ondergegaan, en de toekomst nu alleen maar zwart? -

Toen in den zomer van het voorafgaande jaar de verkiezingen een omkeer in de gezindheid van het Engelsche stem-

volk schenen aan te duiden, zette een Londensch blad, dat zijn specialiteit van ‘moraal-politiek’ maakt, een artikelenreeks op, onder de vraag: ‘*Wàs it a revolution*?’ met uitnoodiging aan schrijfgrage heeren en dames om hun wijsheid over het geval ten beste te geven.

Het resultaat was een Tweede-Kamer-Verslags-hieroglyph van enkelen, sommigen, anderen; een dooréengegooi van ja en neen. Er werd beweerd - en voor ons doel van het oogenblik zijn de ja's van meer belang dan de ontkenningen, dat de uitkomst der verkiezingen heel duidelijk een terugslag aanwees. De Engelschen, die het voor het zeggen hadden, hadden willen toonen dat zij niet gediend waren van het moderne, in zijn wijdsten zin; van omverwerpingen en veranderingen, die gevestigde, en dus fatsoenlijke opinies en instellingen bedreigden: de Kerk, de Lords, de herberg, het gronden geldbezit, den privaat-ondernemer, het eeuwig-vrouwelijke, den huisroman. Orde en tucht, geboorte, geestelijkheid, bezit, welvoegelijkheid, en deemoed, moesten weer in hun macht en recht hersteld worden. Na met het empirisme, rationalisme, en socialisme ge*flirt* te hebben, keerde oud-jong-Engeland terug tot het geloof en het conservatisme van zijn vaderen.

Het curieuse van deze ontleding van den toestand treft ons pas recht als we haar vergelijken met de verschijnselen, die we nu, een half jaar later, kunnen waarnemen. Heel-en-al verkeerd gewaarzegd, dus vinden we, hebben de wijsneuzen van Augustus 1895 niet. Of zij al dan niet haar zin kan doordrijven, de tegenwoordige conservatieve meerderheid is er toch klaarblijkelijk op uit, de grondbezitters en de staatskerk te bevestigen en te bevoordeelen; de bierbrouwers, de herbergiers en de particuliere aannemers zijn als appels van hun oogen; en het socialisme, tenzij dan het handelen van Staat of Gemeenschap een van deze gunstelingen ten goede kan komen, wordt, zoo niet direct bestreden, althans genegeerd. Maar terwijl aldus de Kerk en de maatschappelijke orde zich in het zonnetje koesteren - hoe staat het met de braaf heid en de beoefening-der Christelijke deugden? Het in 1895 verslagen rijksbestuur was begonnen de vervolgde Armeniërs onder zijn hoede te nemen; de nieuwe meerderheidsmannen hadden, als oppositie, voor don Quichotterie gewaarschuwd, en hun opperhoofd werd geprezen, omdat hij op handige wijze het te ver vooruitge-

schoven Engeland onder de andere mogendheden had weten terug te trekken. In een twistgeding met een kleinen Zuid-Amerikaanschen Staat zetten de nieuwe mannen een hooge borst op, en moesten door wie zij van hun plaatsen geknikkerd hadden, herinnerd worden dat Recht boven Macht dient te gaan. Eindelijk, in het Zuid-Afrikaansche dobbelspel vond de avonturier de warmste bewondering bij de handhavers van het gezag, de orde en de kerk, en bleef het weer aan enkele woordvoerders van het nieuwere overgelaten om de stem van Recht en Eer te doen hooren.

Deze tegenstrijdigheid tusschen belijden en handelen is er niet maar een gewone, zooals die voorkomt tusschen het zeggen eener oppositie en haar doen als regeering. Zij is zoo karakteristiek Engelsch, dat wie haar niet tot den grond proeft, ook niet in staat is zich eene duidelijke en juiste voorstelling van Engelsch leven, Engelsche politiek, Engelsche toekomst-ontwikkeling te maken. In het algemeen zijn karakterbepalingen, die beproeven den eigenaard van een heel volk in enkele weinige en vaste vormen te krystalliseeren, niet meer dan uiterst vage benaderingen van wat in waarheid, en noodzakelijk, een vlietende, afwisselende verscheidenheid is. Maar wie eenmaal van de Engelschen een type-beeld wilde ontwerpen, zou geen eenheid van trekken kunnen verkrijgen, zonder de helft uit rijden te sturen. Er is niet één grond-type, er zijn er twee; en dat het Engelsche volk in de voorstelling van de vastelanders gelijkt op een kop met twee aangezichten, onbetrouwbaar, leugenachtig, ‘perfide’, is alleen te wijten aan de ongelukkige omstandigheid dat men daarbuiten van de Engelschen en hun handelingen spreekt, zonder inacht-te-nemen en te onderscheiden of men type A of type B in het vizier heeft.

Het kenmerk van dit eerste type is: lijf-mensch te zijn. Spier-ontwikkeling, spierkracht; lenigheid en zekerheid van bewegen. Als gevolg: zelfbewustzijn, zelfstandsvermogen. In ruwen staat: hard en wreed; bij meer beheersching van het verstand: krachtig, ondernemend, geloovige in eigen kunnen, eigen macht, eigen voortreffelijkheid - al te zaam de noodzakelijke reisbagage voor wie uitgaat op avontuur, op we-

reld-veroveren, op onderwerpen van anderen. Vrees voor gevaar heeft geen toegang tot wie zoo uitgerust is; assimilatie met anderen gaat hem moeilijk af. Het recht van een ander te eerbiedigen kan alleen in hem opkomen, wanneer hij in den ander een te respecteeren vijand of gelijke ontdekt of zijn ervaring hem leert, dat een wederzijdsch ontzien de beste wijze is om zonder te veel moeite eigen bezittingen te beschermen. Hij zal zich onder leiding stellen en met anderen samenwerken, wanneer het een of het ander hem makkelijk tot zijn doel brengt; maar al kan hij zich onderwerpen aan leiding of bestuur, hij kan niet dulden overheerscht en beregeerd te worden. Voor wat zwak is heeft hij weinig geduld, en voor wie hij zijn mindere voelt anders niet dan geringschatting. In zijn lijvelijk bestaan blijven alle vermogens van den geest secundair, die niet dat lijf-leven bevorderen. Snelheid en scherpheid van opmerken, vlugheid van besluiten zijn noodzakelijke geestelijke eigenschappen; maar zoo graag als hij uitgaat op avontuur in afwachting van physiek gevaar, zoo onverschillig laat hem het vrijbuiten in velden van den geest, en geen mensch valt zoo gemakkelijk slaaf van overgenomen of opgedrongen begrippen en vormen, die hem voor het overige vrijlaten en hem tevens tot dekschild dienen van zijn brutaliteit.

Het tegengesteld type: de mensch van zenuwen, van sentiment, van lichte gevoeligheid. Hij leeft het leven niet, formeert het niet, dwingt het niet, maar ondergaat het. Zijn wezen concentreert zich in zijn aandoeningen. Het gemoed, het geweten overheerschen hem. Hij is een moraal-mensch; man van gelooven, van onderwerping; een droomer, liefst levend buiten de actieve realiteit, in een visioen-leven. Zijn ijver is de ijver van zijn overtuigingen; éens zelf er door bemeesterd, wil hij ze verspreiden, anderen er gelukkig mee maken, ze er door redden. Formalisme is hem hatelijk, een ijsmuur, die het vuur in hem wil koud maken. Zijn gemoedsstemmingen moeten vrij-uit kunnen stroomen; er moet gemeenschap blijven tusschen de bron-wellen.

Het sterkst en scherpst komen deze twee typen uit, als wij ze waarnemen in hun verhouding tot het Christendom. Het eerste type maakt de Engelsche staatskerk, de *High-church* mogelijk; het tweede heeft het non-conformisme doen ontstaan. In wezen en inrichting is de eerste allereerst een organisatie, een hierarchie, een aristocratisch stelsel. Ritueelen, formulen zijn de strengen, die haar binden. Van het Roomsch-Katholicisme heeft zij al de uiterlijke vertooning en zekere scherpbegrensde dogma's behouden. Wat zij heeft weggedaan is het innerlijke, het mysticisme: het eenvoelen met de heiligen, het belijden van schuld; bovenal de zelfbeschouwing in eenzaamheid: het kloosterleven. Zoo ontdaan van al wat haar zwak kon maken, kon zij worden de kerk van den zich formeerenden, strijdenden Staat; kon zij zich éenvoelen met dien staat, zich laten leiden door wie in dien staat macht en gezag hadden, zelf op haar beurt deelnemen aan die regeering; kon zij mee-uittrekken met de handelsveroveraars. voor wie zij zelfs dienst deed als pionier. Haar formalisme vorderde geen eenheid van belijden en doen: de K e r k te steunen, de kerk te b e z o e k e n was al wat zij vroeg, en op zoo goedkoope wijze den schijn van respectabiliteit - immers van éenzijn met de to ongevenden - aanbiedend, kon zij allen, veroveraars, menschenslachters, hoogmoedigen, handelaars, geldscharrelaars, aan zich blijven verbinden.

En zij bleef een hierarchie, hoe om haar heen ook de volkswil in macht won.

De benoeming der hoogere geestelijkheid: een prerogatief van den Staat; van de lagere: een voorrecht van de hoogere, of van den heer van de parochie, of diens mandataris - want dit begeefrecht werd tot een *bezit*, verhandelbaar, over-erf baar, als een ding van geldwaarde. Hoe dan ook, de gemeente had geen stem in het kapittel; haar werd opgelegd, en de geestelijke, keuzeling van een dorpsheer, vormde met hém het gezag. Nog meer: wat vrijwillige offergave van den geloovige was geweest, werd tot rechtmatige vordering van de Kerk gemaakt, en de Staat inde háar belasting in den vorm van *tithe*. Zóo bleef de Kerk aristocratisch en wereldlijk, nog gevoed door den toevoer van onterfde jongere zonen, die haar in direct verband met de landaristocratie hielden, en die voor zich zelf een gelegenheid vonden om - als kerkvorsten, met een goed

inkomen - rang en stand en kostbare leefwijze op te houden. - Ingesteld tot oogendienst van een vorst, is zij bovenal een instituut van de machthebbenden en toon-aangevenden gebleven; nuchter, practisch, hard-militant, een instelling voor wereldlingen, - een sociaal middelpunt.

Tegenover haar staande de Vrije kerk, in àl haar vertakkingen en ontspruitselen. Haar hevigste afkeer geldt organiseerenden dwang, regeling van buiten af, hierarchie. Al de ‘gemeenten,’ die zich in verwarrende verscheidenheid ontwikkeld hebben, zijn te danken aan revoluties tegen overblijfselen van geestelijke en wereldlijke overheerschingen. Wesleyanisme, Methodisme, Primitieve methodisme - 't zijn geen onderscheidingen van dogma of leer, maar van bestuur. Het Geweten dringt tot vrijuiten; de harten tot broeder- en zusterschap in de primitieve gemeente. Hun ‘Kerk’ is vaak alleen een ijzeren gebouwtje, - of - de openbare straat, waar zij komen getuigen van de levende leer, psalmzingend onder begeleiding van 'n orgeltje, in een kring gesteld. De Kwakergemeenten zijn de meest strenge, het Heilsleger de meest wereldsche openbaring. - Maar het innerlijke, de roeping, de zedelijke levenstaak blijven al dezen anarchisten gemeen. Enthousiasme, geestvervoering - hun drijfkracht; nut, zedelijkheid, vleeschbeheersching, hun einddoel. Tolstoi's opvatting van het Christendom - een levensleer van weerstandsloosheid, onwereldschheid, onaardschheid, door Nietzsche met fijne intuitie gezien - mag een uiterste wezen, door nauwelijks één enkele van deze sekten bereikt ... het is het droombeeld van hun verlangen, al belet hun mensch-zijn hen dit te bereiken. Het vleesch is - machtig! -

Tot zoover het godsdienstige. Maar ook daarbuiten blijft de verdeeling zich afteekenen. De lijf-Engelschman is een bruut: brutaal, hard, wreed. De impressie-gevoeligheid van de andere helft zijner landgenooten werkt reageerend op zijn eigen nuchterheid. ‘*I won't stand any nonsense*’ is een uitdrukking, die zijn afkeer van gemoeds-handelen scherpst naar buiten laat. Luistert men niet naar zijn waarschuwing - het gevolg is ‘*that he will put his foot down*.’ De sterke zijn voet op den nek van den phantast - de houding is middeleeuwsch, maar de expressie wordt nog gesmaakt in haar figuurlijk geworden

beduiding. - De ruwe wreedheid van worstelingen en hanegevechten is bedwongen - door den conscientie-Engelschman; maar de ander wrokt. ‘A good square fight’ tusschen jongens op straat - ook de man in goeie kleeren blijft er naar staan kijken en moedigt tot krachtsinspanning aan. - Dickens heeft de mishandeling van de vrouw door den man beschreven; maar de gevallen zijn nu niet minder dan een halve eeuw geleden, en die van kindermishandeling - door de Vereeniging tot voorkoming ervan aan den dag gebracht - beloopen twee à drie duizend per maand. - Maar dat zijn de ongelukkige sociale toestanden? - Dezelfde neiging, al is het in anderen vorm, spreekt uit geordende instellingen: De roede en de knoopgeesel zijn erkende hulpmiddelen van strafoefening, om jongen en ouderen tot ‘rede’ te brengen. Voor de intiemste verhoudingen, die den echtscheidingsrechter ter ontrafeling en beoordeeling worden voorgelegd, kent de wet geen eerbiediging tegen publieke nieuwsgierigheid en schandaalzucht; en schending van de eens verkregen rechten van den echtgenoot, verbreking van aangegane trouwbeloften worden vergoed in precies benaderd goud. Er is geen gevoel voor stille teruggetrokkenheid; alles moet in het publiek gerukt worden, onder de vergrootglazen der zich uitturende menigte.

Neem hetzelfde slag mensch in het politieke en sociale. Hij is essentieel een aristocraat, geloovend in de verdeeling der menschen in klassen en rangen, in het onderschikken van de eenen aan de anderen, in het gebruik maken van anderer bij-hulp tot eigen voordeel. Den inlander, in de landen waar hij koloniseert, zal hij voor zich laten zwoegen, zich tevreden stellend met hem aan te wijzen wat te doen. Ierland, dat hij tot wingewest onderworpen heeft, moet vóor alles helpen om zíjn leven te veraangenamen en voor menschen zonder klaarziende nuchterheid als Ieren heeft hij geduld noch eerbiediging. De mindere man van zijn eigen stam en ras, die kracht in zich heeft om zich naar boven te werken, moet dat maar doen, en als hij het zoover gebracht heeft, kan hij rekenen op de erkenning van zijn stuwkracht als een macht; wie geen merg in zich hebben, blijven best sukkelaars, wier bestaansvoorwaarden alleen zóo geregeld moeten worden, dat zij geen gevaar in zich houden voor de hoogere klassen.

In den handel: dezelfde hooghartige geringschatting en zelf-

bewustzijn. De Duitscher mag zich richten naar wenschen en behoeften van buitenlandsche afnemers - de Engelschman weigert zich te voegen. Dat anderen hetzelfde zouden kunnen bereiken als hij acht hij ondenkbaar; wie uitnemend fabrikaat verlangt heeft dus tot hem te komen. Wil men niet, hij zal er niet om vragen. Wenken of aanmerkingen verklaart hij contra-bande. Zijn eigen weg te gaan is hem eerste levensbehoefte. En de waschvrouw geeft den groot-fabrikant of grootwinkelier niets toe.

Voor een nuchtere hooghartige activiteit als deze zijn lichaamsoefeningen en wedstrijden de uitverkoren ontspanningen; voor een hardnekkige volharding, de najaging van uitzonderlijkheden. *Hobbies* is een inlandsch voortbrengsel; kunst, voor dezen lijf-Engelschman, een mode-ding als zijn kerk. Wie aan welvoegelijkheid hecht, kan niet buiten haar erkenden beschavingskring blijven. En er is geen land waar de term ‘artistic’ zoo misbruikt en Kunst zoo oppervlakkig aangebeden wordt; een gevolg van gemis aan gevoeligheid er voor en dus ook van vermogen tot onderscheiden, nog versterkt door het gemakzuchtig aanhangen van eens verworven reputaties. Nergens wordt zooveel geteekend, gezongen, gepianood, geliefhebberd als hier; wie het betalen kan, neemt deze drie maanden twaalf lessen in muziek, het volgende trimester in teekenen - bij een man of vrouw van naam natuurlijk. En men gaat in drommen hoopen schilderijen zien van reputanten zonder kunst, en doet er hoofdpijn op. Gaat bij drommen naar concerten en tooneelvoorstellingen van rijp en groen dooreen. Want ze zijn dól op muziek - al verstaan zij noch fijn-gevoelen haar.

En hier komt weer zeer sterk uit de hooghartigheid van den zelfbewuste, die zich niet schaamt ook zijn zwakheden te erkennen: de buitenlandsche musicus-virtuoos of leider is hier zeker van een waardeering en eervolle positie, die hem niet worden gegeven uit voorkeur voor àl wat vreemd is, maar in erkenning van een nationaal gemis aan begaafdheid in dit éene. De componisten en uitvoerders, die hier iets beteekenen, zijn Ieren en Schotten.

In de opvoeding - dezelfde leuke onverschilligheid, gelijke hartstocht voor lijfontwikkeling. De overspanning van den geest, door het Duitsche stelsel gekweekt en bij ons geenszins onbekend, - návolgers als wij te veelvuldig ons getoond hebben - wordt de

Engelsche jeugd gespaard. Op zijn allerbest werkt het hier gevolgde stelsel tot de harmonische gelijk-ontwikkeling van lijf en geest; zoekt het meer vaardigheid van het verstand, scherpte van opnemen en vlugheid van verwerken te bereiken, dan het geheugen met veelweterij op te vullen. Tot zijn elfde jaar heeft de Engelsche jongen van de bezittende klassen niet meer dan halve dagen zich met leeren te bemoeilijken; zijn middagen zijn aan football en cricket gewijd en een vierde van het jaar heeft hij algeheel vrij-af. Na zijn elfde gaat hij van huis; naar de public school, met haar in tabberd gekleede leeraren, haar minutieuse tucht, haar verplichte godsdienstoefeningen, haar onderricht in elementair classicisme en erkenning van sports, ter afwisseling met klasse-onderricht. Met te veel bagage van leering is de jonge man niet geplaagd, wanneer hij daarna naar de Universiteit trekt - geenszins een instelling louter tot het vormen van geleerde bollen of het verzekeren van een tot praktisch doeleinde nuttigen graad; maar een school tot algemeene vorming van wie deel aan het publieke leven willen nemen. De *colleges* houden het tuchtkarakter der *public schools* aan, en den student in den band; maar een overwinnaar in den roeiwedstrijd te zijn geweest, zich door helderheid van geest en vaardigheid in debatteeren onderscheiden te hebben, blijft grooter eere voor den wegtrekkenden student dan een zware lading veelwetendheid mee te dragen. De Engelsche wetenschap is bij voorkeur de proef-ondervindelijke; maar het weten en bepeinzen is niet háar liefde. En de vorming, hoewel niet direct op eenige bepaalde levenstaak gericht, blijkt, in haar oppervlakkige algemeenheid, praktischer dan de òver het leven tot de wetenschap drijvende, als in Duitschland en bij ons.

Het is voegzaam dat elk man van stand zijn bibliotheek hebbe; zonder de library is een der groote huizingen zoo min compleet als zonder haar galerij van oude kunst. En naar die massieve libraries gaan de menigte massieve boeken, die de groote uitgevers hier zoo kostbaar doen verschijnen. Was het om die voegzaamheid niet - de kring van koopers zou nog beperkter zijn; het getal van wie werkelijk in serieuse of hoogstbeschaafde boeken belangstellen is belachelijk klein in verhouding tot het getal inwoners.

Alleen de werklui uit de Noord-districten, wier geest wijd opengaat naar de onbekende landen van het weten, zijn kennis-

dorstig op dit eiland. De allerovergrootste meerderheid voelt zich gelukkigst, verre van alle schoolwetendheid. Zij laat haar buiten na-ijver aan de teederder zorgen over van wie haar in waarheid met hartstocht dienen. Een Engelschman van wezenlijke wetenschap, betrekkelijk zeldzaam als hij zijn mag, *is* een superieure geest.

De gemoeds-Engelschman, in zijn absolute ongecontroleerheid van het rustig denken, is meer een uiterste, en de gevarieerdheid zijner levensverschijningen daarom meer beperkt. De lijfsnuchterheid van het Engelsche volk is als de gestadig terugkeerende getijen, en haar blijvende regelmatigheid werkt dan ook na in vaster levensverschijnselen. Maar de storm, die nu en dan het water opzweept, is, bij al het onberekenbare en voorbijgaande van zijn komen, niet minder een verschijnsel waarmee te rekenen valt, juist omdat hij, in korte oogenblikken, zoo hevig werkt, en de functie van het vast getij onderbreekt.

De aandoenlijkheid voor emoties is bij gevoels-Engelschen niet louter een persoonlijke eigenheid; zij doet zich ook sterk als een massaal verschijnsel gelden. Bovenal is zij een drijfkracht, die over alle perken jaagt. Heb haar eenmaal gewekt, en zij keert niet tot rust, eer zij haar doel heeft bereikt. Zij heeft haar verscheidenheid, en de twee meest kenmerkende zijn enthousiasme en sentimentaliteit. *Hero-worship* is de beste uiting van de eerste; een vereering, die tot in het minutieuse verloopt, maar wier trouw tot over het leven heenreikt. Zoo onbepaald en tegelijk zoo dorstig is dit verlangen tot vereeren, dat aanhangen, dat het, in dezen tijd van weinig helden, zich vastklampt aan wie maar eenigerwijze aanleiding geeft tot het uiten van standvastige aanhankelijkheid. Uitvoerders, die in het publiek verschijnen: - muziekleiders, spelers, tooneelvertooners - zijn er de grage voorwerpen van; beschuldigden in halszaken zien hun zaak bepleit door vrijwillige advocaten en aanhangers, die hun taak van vindicatie niet opgeven zelfs nà de voltrekking van het vonnis. Wie op wondere wijze van een brand of schipbreuk gered is, kan verzekerd zijn - zoo het een kind is, van aanbiedingen tot adoptatie; een volwassene: van aanbiedingen ten huwelijk. Desdemona, wier hartstocht gewekt werd door heroieke verhalen van een kleurling, is terecht een Engelsch sprekende tooneel-

figuur geworden. Maar het is niet noodig dat het voorwerp van vereering een tastbare, lijvelijke verschijning zij; overtuigingen, abstracte beginselen zijn in staat, gelijke, zoo niet sterker aanhankelijkheid te wekken. De openbaringen van Engelsche teerhartigheid, meewarigheid, menschlievendheid, die den buitenlander - en de nuchtere Engelschen - tureluursch maken, en wier overdrevenheid hun eigen humoristen tot satirieke aanvallen geprikkeld hebben, zijn, om al hun overdrevenheid, niet minder *echt*. Het fanatisme, daar zij van getuigen - laat het zijn (in Exeter Hall) tegen slavenhandel, tegen drankgebruik, tegen vleeseheten, vivisectie, Zondagschennis, vóor Zaterdagviering, geestgeloof - is zoo goed Engelsch als het Mohammedaansch geacht wordt, en wie, als Gladstone, het weet aan te vuren, zweept menigten met zich mee. Het getal vereenigingen, die zich het bevorderen of bestrijden van eenig idee, beginsel, sentiment of gebruik ten doel stellen is in Engeland grooter dan in eenig ander land. En de drang om hun eigen geloof aan anderen op te dringen staat er even sterk als de afkeer om zich door anderen te laten overheerschen of bedwingen. Het zijn daarom meest de niet-Engelschen, die er den hevigsten stoot en last van ondervinden.

Maar dit zijn de uiterste openbaringen en de zwakkere en meer aangename mogen niet vergeten worden. Zij zijn de toewijding, de hulpvaardigheid, de viendelijke voorkomenheid jegens anderen. De meening is vrijwel verspreid, dat de stugge terughoudendheid der Engelschen bij meer intieme kennismaking verdwijnt. Juister lijkt mij de observatie, die de overgroote meerderheid der Engelschen in stuggen en toeschietelijken verdeelt, en het beeld van de langzaam smeltende korst voor de zeldzamen bewaart. - Ten aanzien van velen is het niet meer dan een mythe. '*Sympathy at first sight*' is hier onder volwassenen zoo veelvuldig als onder schoolmeisjes; voor dien uitersten graad van toeschietelijkheid die met *gushiness* wordt aangeduid en die u overvalt als een zoete warmwaterstroom, hebben wij nuchterder en geslotener Hollanders niet eenmaal een uitdrukking; en al gaat deze spoedig gesloten vertrouwelijkheid niet diep - het is de schuld van gemis aan diepte van den bodem, niet van de strooming. '*To take a fancy to a person*' geeft het karakter dier sympathiebevlieging, die een verbeeldingswerk is en blijft, uitnemend aan. Het resultaat is een openhartige gemoedsuitstorting die ge

met open oogen en mond in ontvangst neemt, al kunt ge het, als koel Nederlander, niet dadelijk met open armen doen. - Wilt ge er gebruik, of zelfs misbruik van maken, ge zoudt bevinden dat ge u een bloedvriend of vriendin gewonnen hadt, bereid om uw eigen belangen te beoordeelen vóor de hunne. En al komt het, door uwe eigene terughoudendheid, meest niet tot zulk een licht gesloten bondgenootschap, uw ervaring leert u spoedig dat beleefdheid en voorkomendheid geenszins, als het beweren gaat, in Frankrijk of Duitschland alleen beoefend worden en de bedwongenheid, dier andere helft van Engelschen eigen, hier óvergenomen, ze zelfs met een air van echte ‘hoofschheid’ bekleedt, die ge elders mist. -

Deze onderscheiding tusschen beide groepen van Engelschen blijft, bij al haar waarheid, niet minder willekeurig, althans in haar toepassing. De beide soorten hebben op elkaar ingewerkt en een mengeling doen ontstaan, waarvan ge in Meredith's *Diana of the Crossways* het voortreffelijkst type vindt in haar aanbidder Redworth.

Hij is praktisch zakelijk en nuchter, scherpzinnig in het vermoeden van naderende gelegenheden tot rijkworden, en blijft aan zijn spoorwegen gelooven, al staan deze bij dichterlijk gezinde vrouwen - en Ruskin - te boek als bedervers van het landschap. Maar zijn praktischheid is geen geldzucht; zijn verlangen naar rijkdom, alleen begeerte om de vrouw die hij liefheeft te kunnen aanbieden wat zij behoeft. En zijn volharding in praktischheid is ondergeschikt aan zijn volhardendheid in de liefde. Die liefde is romantiek in haar zwijgende toewijding, en de nuchtere man van de werkelijkheed toont zich een ouderwetsch ridder van hooge trouw en eerbied jegens d'éénmaal uitverkorene. Wie denkt hier alleen een romanheld te zien, vergeet dat Meredith niet tot het slag der publiekbehagers behoort, en zijn concepties, als die van alle echte dichters, in al hun bizonderheid toch ook tegelijk volks-gemeen zijn. Het leven mag zich grooter, wijder, dieper in hem weerspiegelen; een beeld van *leven* blijft wat hij teekent, en niet maar overspannen hersengeschim - Die ridderlijkheid mag zich zoo compleet niet voordoen, zij bestaat, en is waar te nemen voor wie zien kan om zich heen.

Meredith is een robuste, en zijn beste mannen en vrouwen - ook Redworth - toonen die volle levenskracht van het Angel-Saksische ras. In Walter Pater ziet ge haar vergeestelijkt, het weefsel verfijnd, en in zijn Emerald Uthward heeft hij ons als de essence van het hoogste in zijn volk gegeven. Een vatbaarheid voor den invloed der omgeving, en door deze voor het ingroeien in het eigen *home*; een zucht tot het buitensporige, doch die zonder pijn zich voegt onder de discipline van traditieen geest-cultuur, als het kenmerk eener opperste beschaving; een opzien tot dat hoogere, zich welvend boven de geesten als een koepel van adoratie; lichaamskracht en lichaamssschoonheid als de zuivere vaten voor zelfbewuste levensreinheid; drang tot handelen meer dan tot bepeinzen, zóo sterk dat zij de discipline te machtig worden kan, maar toch onder bedwang genoeg om zich later zwijgend te onderwerpen als de geschonden discipline haar rechten vergt. Wie Engelsch leven heeft meegeleefd, weet dat ook hier alweer de auteur wel distilleerde, doch niet phantaseerde: vrijwillig zich onderwerpen aan orde en discipline is een der beste eigenheden van geheel het volk, de gelukkigste oplossing van het moeilijk vraagstuk der onderwerking van Staat en individu. De vrijheid, die zich voegt; het gezag dat de vrijheid eerbiedigt. Bureaucratie is er in de Engelsche staatsmachine zooals overal; meer gestold zelfs allicht dan in landen, waar het beambtenstelsel naar politieke veranderingen zich wijzigt. Uiterlijke vormendienst is er hier zelfs meer dan elders - de pruiken en staatsiekleeden zijn niet afgeschaft, en oude wetsvoorschriften blijven lustig van kracht, al mogen zij tot belachelijk archaïsme verworden zijn. Maar al die vormendienst blijft uiterlijk en de bureaucratie binnen haar bureaux. Directelijk in aanraking met de bevolking komen doet zij niet. Buiten de ministeries is de beambtenwereld een deel van het leven; een loshangend samenstel, geen hierarchie. De manier waarop in ons eigen land het centraal gezag zich vertakt en in de onderdeelen van ons volksbestaan geworteld heeft, is uitermate kunstig, maar zij teekent den invloed van fransche opvattingen, is geen logisch gevolg van de ontwikkeling van ons eigen volksbestaan. In Engeland is de grondwet een reeks gebruiken, de wetgeving een lapwerk van jaar op jaar, codificatie niet meer dan een hulpmiddel. Maar alles draagt het duidelijk merk zijner geleidelijke, nationale wording; van een

meer besturen, dan regeeren. Wáar is dat de centralisatie er tot in het belachelijke gedreven is, maar het is er een van wetgeven en niet van uitvoeren en het wetgevend gezag is er in handen van de burgerij geweest, eer dan elders. -

Hoe inhaerent die vormendienst en discipline in het Engelsche wezen zijn, blijkt best uit hun kunst. Academischheid, het is waar, is geen kwaal, waar alleen Engelsche officieel erkende Kunst aan lijdt; de onder regels gebrachte leering is ten allen tijde en overal de ezelsburg van de onmacht gebleken en van doodsche compositie-achtigheid kunnen Franschen en Duitschers met goed recht aan mijn tegenwoordige gastheeren het monopolie betwisten. Maar schilderkunst is nu eenmaal geen uiting, waar de Engelschen een ingeboren aanleg voor getoond hebben; zoogoed als muziek is het een importatie gebleven; zij zijn er later aan gaan doen dan eenig ander volk, zonder hun schade op opmerkelijke wijze in te halen; en zoo zij op eenige buitengewoon begaafden te roemen hebben, het levenlooze van het werk der overgroote meerderheid bewijst hoe weinig het schilderen een volksgift in hen is. Hun beste werk hebben de twijfelachtigen gedaan in wit-en-zwart; abstracties, waarin de lijn het positieve tastbare tot uiting bracht. En waar wij op dit oogenblik Engelschen de geheele nieuwere kunstbeweging leiden zien, is dit een gevolg van hun ingeboren begaafdheid voor het logische, planmatige, directe, door alle toegepaste kunst gevorderd, versmolten met Keltischen aanleg tot phantaseeren en symboliseeren, waar-zonder al die planmatigheid en logischheid niets dan een geraamte zonder bekoring blijven zou. Gelijke begaafdheid moet, van alle kunsten, in de architectuur haar loon en uitdrukking vinden, en de Engelschen hebben door alle perioden heen een eigen karakter in hun bouwkunst weten te bewaren, of - waar zij copieerden - hun voorkeur getoond voor een vroegere kunst, die het sterkst door geleidelijkheid en regelmaat van rythmiek zich had doen kennen. In deze eeuw waarin het bouwen van huizen in geen enkel land eenig doel toonde, en waarin Duitschland het voorbeeld gaf van een miserabele overladenheid in het navolgen van vroegere motieven en vormen, heeft Engeland, althans in het bouwen van land-huizen en -woningen, een ideaal van gezellige en aantrekkelijke smake-

lijkheid gezet, dat, ook waar het zielloos nàgevolgd werd, begrip van karakter en doel toonde als nergens anders. Met de groote steen-ophoopingen in de straten van hun reuzensteden hebben de bouwers van honderd of vijftig jaar geleden nog geen raad geweten. Maar welke nieuwere menschenkorf van deze eeuw zal een eeuw later zoekers van schoonheid tot zich trekken, op hope van haar bewaard te zien als in onzen tijd? -

Er is intusschen één vorm van Kunst, die meer dan eenig andere in Engeland beoefend wordt, en waarin het gemiddeld bereikte het gevoeligst hulpmiddel ter kenteekening van geheel het volk is. Geregelde koopers van Tauchnitz' *editions* kunnen nágaan in wat overvloed de Engelsche roman geproduceerd wordt, schoon zeker nog geen derde van de auteurs, die een Engelsch uitgever of zichzelf tot speculeeren in het doen drukken van hun werk bereid vinden, den Leipziger baron tot het opnemen in zijn *continental editon* kunnen overhalen. - Wie zich maar vluchtig zelfs op de hoogte houdt van al wat gedaan wordt, kan met gerust geweten verklaren dat geen ander volk zooveel goede gemiddeldheid voortbrengt, en dit goed gemiddelde definieeren met: zin voor samenstelling, opbouw, evenredigheid, stof- en zelfbeheersching. Het zijn niet zij die het meeste opspraak wekken en de meeste koopers vinden, in wie die qualiteiten zich sterkst doen gelden: om tot het groote publiek dóor te dringen, moet hedendaags een werk zich onderscheiden door een overdrijving - in verbeelding, gevoeligheid of strekking. Maar de goede middelmaat toont hier de discipline van verbeelding, keus en oordeel, het vermogen van schikken en onderschikken, die ik in mijn karakteristiek van de Engelschen voorop gesteld heb.

Al het voorgaande is betrekkelijk zoo generaliseerend, dat het den schijn krijgt als liet ik mij beheerschen door de theorie van hén, die uit de erfelijke eigenheden alle verschijnselen zoeken te verklaren, en - vlak tegengevoet tot wie in maatschappelijke gesteldheid de eenige kenbron van alle menschelijke eigenschappen aanwijzen - voor den invloed van het sociale moment geen oog hebben. Mijn standpunt ligt evenwel juist tusschen beide stoelen, en mijn intentie, van meetaf, was ook aan dien socialen factor toe te komen. Voor een deel, 't is

grif toegegeven, zijn enkele der als speciaal Engelsch aangeduide eigenschappen het algemeen verwerfsel van de klasse die de socialisten en artisten als ‘bourgeois’ plegen aan te duiden en die met onzen mond ‘gezeten burgerij’ wierd geheeten. Met àl dat blijft het sociale leven en de sociale karakteristiek in Engeland bizondere kenteekenen toonen, die niet maar met algemeenheden zijn weg te vagen. De democratie mag hier een sterke macht wezen, zij is tegelijk de steungrond en niet de antipode van de aristocratie. In Duitschland en Oostenrijk heeft de laatste haar oude overmacht meer of minder weten te bewaren door speciale bevoorrechting van Hove uit, maar in Engeland, waar de Kroon niet in staat zou geweest zijn haar gunstelingen de hand boven het hoofd te houden, is het 't volk zelf dat hun den sterken arm tot steun reikt, zooals het ook het talrijke Hof den mond open houdt, onder zwijgende conditie van een zekere presentatie in ruil er voor te ontvangen. De zoogenaamde ‘loyauteit’ der Engelschen jegens hun vorsten is essentieel een kwestie van trots. Als het er op áankwam zouden zij een aanmatiging van ‘Hooger Hand’ dadelijk weten te stuiten; zij vinden het dus allerminst noodig, om, gelijk de Franschen, die ‘Hooge Hand’ bij voorbaat van boven hun hoofden weg te jagen, zoomin als zij er tegen opzien, allerlei sociale onruststokers te herbergen, wier enkele tegenwoordigheid continentale regeeringsmannen zenuwachtig maakt; of militairen uit te sturen tot handhaving van de orde, waar zij zich zeker voelen dat hun stoere politie-mannen met éen handbeweging evenveel kunnen doen als opgestoken bajonnetten of struwelende paarden op het vasteland. Al ditzelfde geldt van den adel, het betalen van onmetelijke jaarlijksche sommen aan groot-levende landheeren. Hún pracht, hún groote landgoederen, hún verzamelingen van schilderijen en kostbaarheden zijn niet de nà-ijver van ‘den man in de straat’, maar zijn trots. Hij voelt zich verheerlijkt tot een volk te behooren, dat zulke rijken en hun schatten onderhouden kan; hij gaat naar hun rijtuigen-optocht in Hyde Park met het gevoel dat zij daar de ronde doen hèm ten pleziere, en hij spreekt over hun fortuinen en jaarlijksche inkomens met dezelfde voldoening als waarmee dienstboden de bezittingen van hun meesters plegen te vermelden. Op hún beurt gedragen Hof en Adel zich naar die verwachtingen, en spelen, over de hoofden van de geldaristocratie heen, de rol

van der ‘Keerlen God’. - Voor zoover het Hof zich tot het leven en het volk in betrekking stelt, bepaalt het zich tot de rol van opluisteringskleinood bij feestelijke en weldadige gelegenheden. De mannen en vrouwen van adel doen het na, maar gaan verder. Zooals de eersten aan handelszaken deelnemen, gaan zij ook vóór in bewegingen en stichtingen tot verbetering van den volkstoestand. Tot hiertoe is de maatschappelijke strijd van deze eeuw vooral gestreden tusschen werkgever en arbeider, in en om de fabrieken, en de landadel, niet àl te tuk op de zich rijk kapende bourgeoisie, wier vermogeus stegen naarmate de zijne daalden, hielp den arbeider in zijn strijd tegen den groot-werkgever. Vandaar in dit land het dubbel verschijnsel van het democratisch conservatisme en den conservatieven werkman, de laatste niet alleen een voortbrengsel van den al door Vader Cats wáargenomen maatschappelijken regel, dat wie gisteren niets had, vandaag een hoovaardig bezitter is. De Engelsche gezeten werkman, die zijn twee à drie pond in de week maakt, lid is van zijn Trade Union en deel heeft aan de steeds rijker wordende coöperatieve verbruiksvereenigingen, is een klein-burger, wiens belangen niet op het eerste gezicht tegen die van de landaristocratie ingaan, en die op zijn beurt een aristocratie in zijn klasse vormt. Al naar de omgeving waarin hij woont, is hij een loshoofdig, zich grootmakend parvenu, of een ernstig inhaler van bij werk verzuimd onderricht, serieus, hardhoofdig denkend, leergierig. Londen heeft het ongeluk het sterkst te zijn in dit eerste soort; de meerderheid der goedverdienende Londensche werklui volgen het voorbeeld der licht-levende *Society*-menschen; zoekt banaal vermaak, en is, gelijk de rijkgeworden handelaars, beursspeculanten en fabriekseigenaars - die zich aan de aristocratie hechten als klitten en haar nà-volgen als schapen - ‘conservatief’ en ‘aristocratisch’ uit ‘fatsoendelijkheid.’ De gezeten werklui van Lancashire en Schotland zijn het alleen in zoover als zij weten wat zij zich verworven hebben en niet zeker zijn van wat hun bij veranderingen te wachten staat. Hun veiligste ladder ter verdere verheffing is hun co-operatieve organisatie, die gaandeweg hen bevrijdt van den middelman en die wellicht eenmaal den werkgever voor henzelf overbodig zal maken. Zoo zij, als ‘conservatieve werklui’, den ringdam tegen het ‘socialisme’ schijnen te

vormen, in hun co-operatieve vereenigingen, wier i d e a a l doel het tegengaan van slechte en goedkoope waar, van slechte en goedkoope werkkrachten is, naderen zij het groote hulpmiddel van maatschappelijke hervorming, en op het oogenblik waarop zij hun co-operatieve productie tot den landbouw zullen uitstrekken en aldus, tegenover den landeigenaar, over den bodem willen gaan beschikken, is het met de gemeenschappelijkheid van hun belangen en die van den landadel gedaan.

Er is meer wat op eene toekomstige verschuiving van verhoudingen wijst.

Het afzonderlijk bezien van den adel en den industrie-man is ten slotte het turen op een klein stukje levens. De erfelijke landadel, met stamgoederen van eenige eeuwen, maakt een uiterst gering deel van de Engelsche peerage uit. De meeste titels in Brett's *Peerage* zijn fabrikaat van deze eeuw, en iederen keer dat de Koningin verjaart, dat de eeuw een jaar ouder wordt of een ministerie valt, verruilt een zeker getal mannen van den handel en de industrie, van de politiek, van wetenschap of kunst, hun personen-naam voor een klasse-titel. Het resultaat is dat, terwijl tot het ophouden van zijn staat de landadel deel gaat nemen aan de rijke-inkomsten-belovende industrie - of althans zijn naam leent aan naamlooze vennootschappen, omgekeerd de rijkgeworden industrieëelen in den adel dringen en deze ophoudt een vrije kaste te wezen, die in de botsing tusschen werkgever en arbeider aan de zij van den laatste kan staan. De samensmelting van conservatieven en liberaal-unionisten heeft het Iersche vraagstuk alleen tot voorwendsel gehad; is, inderdaad, een nieuwe groepeering van éengeworden maatschappelijke belangen geweest, zooals niet duidelijker blijkt dan uit de telkens opwellende neiging der conservatief-liberale meerderheid van heden, om de sociale wetgeving, met medewerking of zelfs op voorgaan der democratische conservatieven van vroeger tot stand gekomen, weer in te slokken. Wie met Lord Randolph Churchill de dusgenoemde vierde partij van conservatieve hervormers wilden stichten, waren de jongere restes van den landadel, die nog geen deel hadden aan de ‘public companies.’

Een der sterkst getuigende teekenen van de gestadig-aan-

gaande overheersching van de Engelsche Behoudskern door groot industrie en groot-kapitalisme is het zich meer en meer opdringend veroverzieke en strijdlustig Imperialisme. De groei van dit laatste alléen te willen verklaren uit het bewuste inzien der middenklasse dat het behoud van de éens verkregen sociale positie op den duur alleen mogelijk is, wanneer de aandacht der lagere klassen van binnenlandsche verhoudingen afgeleid wordt, is in de politiek-sociale diagnose een gelijke fout brengen als heel de taalwetenschap van de 18e en het grootste deel der 19e eeuw overheerscht heeft: bewust denken te veronderstellen waar werkelijk onbewust gevoelen aanwezig was. Het zich opdringend Jingoïsme of militant imperialisme zou bovendien geen succes kunnen hebben gehad, zóoals het heeft, wanneer geen andere factoren werkzaam geweest waren om het ‘volk’ er vatbaar voor te maken. Over deze laatste straks. Ik wil nú alleen herhalen, dat, zoo ik de bewustheid van de politiek-sociale uitvluchtsbeweging ontken, het verschijnsel toch allereerst van toenemende financiers- en handelaars-invloed getuigt. Een sterke vloot ter bescherming van de handelsschepen; een politiek van landveroveren tot bevestiging van markten voor waren is essentieel koopmanswerk. De landadel heeft er alleen in zoover belang bij, als beide gelegenheden voor niet-ervende zonen openen, om zich een weg in het leven te maken. Maar zelf leeft hij van den landbouw, en de landbouw is het kind van de rekening bij de zich uitbreidende stoom-vrachtvaart geworden. Ook het volk ziet zich nieuwe bestaanwegen geopend, maar, of het, tot het eenvoudig omzetten van zijn werkkracht in bestaansmiddelen, al die rompslomp van een wereldhandel behoefde, is een vraag, waarop het antwoord in elk geval niet - als voor handelsmannen en financiers - dadelijk en ontwijfelachtig bevestigend behoeft te zijn. Maar indien dus het bestaan van den Jingo-geest op den bedoelden invloed van zaken-menschen wijst, en we een gereede verklaring kunnen vinden van de leukheid waarmee de meer democratische politici zich onder dien schroeiwind gedragen, het feit dat de Klein-Engelanders aan invloed verliezen en nationalisme en imperialisme zich machtiger gaan toonen, vergt verderen uitleg. Voor een goed deel hebben wij hier te doen met een samengesteld reactie-verschijnsel, dat zich in Engeland veel later dan elders - in Duitsch-

land en Frankrijk en Amerika - is komen vertoonen. Het is de terugslag van de toenemende mededinging in het zich inkrimpend gebied van de wereldhandel; het gevolg van Engelsch zelfgeloof en weigerachtigheid om den gewilligen commis-voyageur van den afnemer te spelen; gevolg ook van de moeilijkheid eener concurrentie tegen beschermingstarieven, die den fabrikant veroorloven den prijs zijner waren op vreemde markt met gelijk bedrag te verlagen als zij hem in staat stellen er in het eigen land op te leggen. John Bull's landbouw was door zijn achterlijkheid in het toepassen van nieuwigheden door de mededinging zijner eigen koloniën en oud-kolonie geruïneerd; zijn industrie wordt van alle kanten bedreigd. - Zou hij zich niet verweren? In Europa stuit hij tegen borstwering op borstwering van protectionistische tarieven; in zijn eigen kolonieën wordt hij bedreigd. Zou hij niet probeeren zich nieuwe ruilmarkten te scheppen? - Tot nu toe is het zijn trots geweest, dat waar hij den witten man stukken van het Zwarte Land opende, hij elken blanke van wàt nationaliteit óok toeliet, en economisten verzekeren hem dat die politiek van edelmoedigheid ook tegelijk het best betaalt. Aan geld- en goederenhandel zeker, - maar waar blijft zijn industrie? - Is hij eigenlijk geen dwaas, als hij zijn mededingers continueel op gelijken voet behandelt? - Waartoe dienen koloniën als zij niets inbrengen, ja hem zelf nog zoeken tegen te houden? Omvat ze allen in éen band met het moederland en sluit den mededinger buiten - en wat industrie-volk beschikt over zulk een afzet-markt als hij? - Maar zoo het koopmans-imperialisme - in Chamberlain gekrystalliseerd - zich tot het begeeren van een tolverbond met het moederland en koloniëen begint uit te strekken, de uitbreidingszucht van Engelsche macht en Engelsch gezag blijft meer dan een sociaal dwangverschijnsel. Het zelfwillende krachtsgevoel van het *ras* openbaart er zich niet minder sterk in; en mijn karakteristiek van den lijf-Engelschman is te zwak geweest, als ik dit verschijnsel nader behoef te verklaren, inplaats van met verwijzing dáárheen te kunnen volstaan. Betrekkelijk lang is dit rasgevoel latent geweest - de omverwerping van het Roseberry-ministerie was de eerste openbaring van den omkeer tot herleving ervan. Het viel - omdat het, sinds Gladstone's heengaan, opgehouden had een macht te vertegenwoordigen: noch Roseberry met zijn geest-aristocratisme en Hamletachtige weifel-

zucht, noch William Harcourt met zijn politieke handigheid, waren mannen die vertrouwen wekten en volgelingen fascineerden. In de politieke sociale ontwikkeling van onzen tijd is het burgerliberalisme, dat met de democratie coquetteert en haar tegelijkertijd vreest, noodzakelijk gedoemd om tusschen het behoud en het socialisme doodgedrukt te worden. Maar het eigenaardig Engelsch verschijnsel was dat de regeering, die het vertegenwoordigde, veroordeeld werd niet om te zwakke of halfslachtige binnenlandsche politiek, maar omdat men geen vertrouwen had in haar hart voor landsverdediging. Lord Salisbury's reputatie als de man van een krachtige buitenlandsche politiek was in het midden van 1895 nog onaangetast, en er was een voorgevoel in de lucht dat in Chamberlain ten leste de sterke man gevonden zou worden waaraan het ras behoefte had om het te leiden. De gebeurtenissen, in het begin van dit jaar in Zuid-Afrika gevolgd, toonden nog duidelijker aan, wat van hem verwacht werd. Aan den éénen kant moet Cecil Rhodes gevoeld hebben, dat Chamberlain de man er niet naar was, om een door geweld verkregen uitbreiding van het Britsche Rijk te willen tegenhouden, zooals van een liberale regeering, op de Nonconformistische conscientie steunend, te vreezen viel. Aan den anderen kant moet hij beseft hebben, dat een krachtig man aan het hoofd van het koloniale departement in het moederland, zoo hem tijd gegund werd om het geloof der menigte in zich te winnen, een belemmering zou blijken voor zijn eigen zuiver Zuid-Afrikaansche politiek, zoodat hij reden had om hem vóor te wezen, en zijn eigen autonomie in dat werelddeel te vestigen, éer Chamberlain een te sterke macht geworden was Maar minder met het toevallige van een strijd tusschen twee heerzuchtige persoonlijkheden - hoeveel invloed die ten slotte op de ontwikkeling der gebeurtenissen oefenen kan - hebben wij hier te maken dan wel met de wijze waarop het Engelsche volk de gebeurtenissen in Zuid-Afrika volgde. Zestien jaar geleden was er een genoegzaam sterke stroom van ‘gewetensleven’ om Gladstone's politiek van vrijlating der Transvalers te dragen, hoezeer ook tóen al de Jingoes fulmineerden. Dit jaar ontbreken wel de betuigingen van afkeuring, schaamte, schandespreking niet over den overval van een bevrienden Staat, maar van een ‘storm van verontwaardiging’ is geen zweem te bespeuren. Het gewetens-idealisme heeft het, ook nà den val der

liberale regeering, ten minste tot een reeks van verontwaardigings-meetings tegen de mishandeling der Armeniërs gebracht; maar niet één zelfs is georganiseerd om op te komen tegen de invallen in Transvaal. Voor den achtergrond van internationaal speculatief financielisme zijn de oogen gesloten gebleven; de handigheid der vrienden van Rhodes heeft alle opmerkzaamheid weten saam te trekken op zijn werk tot uitbreiding van Engelsch grondgebied, Engelschen invloed, en druk gebruik gemaakt van wat maar mogelijker wijze op Duitsche tegenwerking en intrigue duiden kon. Dat deze twee motieven zooveel vermochten teekent den toestand. In den zich voegenden, ijverigen, zwoegenden, wèlonderrichten Duitscher voelt het Engelsche volk alvast zijn sterksten mededinger in het materieel-sociale leven. Hem weer te achterhalen vordert een inspanning, bovenal een verandering van levensopvatting en levensgebruiken, die de Engelschman niet wil of kan aanvaarden. Hij is gewoon het leven te dwingen, de Duitscher zich er naar te voegen. En, onbewust nog, voelen de landgenooten van Darwin het keerpunt in den levensstrijd naderen, waarin de beslissing vallen gaat tusschen deze twee tegengestelde levenswijzen. Naar de leer van Darwin zelf heeft de meest plooibare, de makkelijkst zich áanpassende de beste kans op eindelijke zegepraal. De geschiedenis, die van de overwinning der tyrannen en aristocraten door de volksmenigte leert, en in onzen eigen tijd wijst op een bedreigen van Engelschen door Duitschers, van de Duitschers weer door Italianen en Czechen, met de Slaven en Chineezen en Japanneezen aan het eind van den stuw, maakt ons duidelijk welk karakter wij aan die geheimzinnige anti-pathieën hebben toe te kennen. Op dit oogenblik staan de Engelschen voor de levensbeginselen van zelfstandigheid, zelfvertrouwen, lichaamskracht, nuchterheid, hoogheid en individueele vrijheid. Zij vertegenwoordigen het aristocratisme in de volken. Tegen hen aan staan de Duitschers, de burgerlijken, groven, peinzenden, hardwerkenden, gehoorzamenden, zich voegenden. In een strijd als dezen overwint men niet door edelmoedigheid, eerlijkheid, braafheid, rechtschapenheid, al die deugden waarvoor moralisten ontgloeien. De wijze waarop Engeland den Transvaalschen aanslag begroet heeft, toont hoe deze waarheid zich meer en meer doet gelden. Het Engeland van de twee aangezichten: het braafdoende, zich verontwaardigende, en het geniepig naar

zich toerekenende, verdwijnt voor het éenzichtige, het openlijk brutale, zijn zucht tot de wereldheerschappij bekennende. ‘Perfide Albion’, d.w.z. schijnheilig, leugenachtig, grijpersuitstrekkende Engeland raakt afgedaan. ‘Rule Brittania, rule the sea’ wordt van een devoten wensch tot een program van actie, en in de gedachten en den toon, die het begeleiden, hooren wij dat de *zee* niet meer genoeg is en het Angel-Saksische ras naar de heerschappij der wereld tracht. Het heeft Australië en Noord-Amerika, en een groot deel van Azië, een goed stuk van Afrika in zijn macht; het wil méer hebben, en, in het gevoel der Engelschen hier heeft de aanslag op Transvaal de beteekenis gehad, niet van een financieelen knoeiboel, maar van een poging om de hegemonie van Engeland over Zuid-Afrika voorgoed te vestigen. De tocht naar den Soudan is een andere openbaring van hetzelfde willen: het naderbrengen van Engelsch Zuid-Afrika en het Noord-Afrikaansch wingewest: Egypte. Het vestigen der Duitsche kolonie in Midden-Afrika is voor hen het drijven van de wigge tusschen de langzaam samengroeiende stammen geweest. Nu eens met geweld, dan met list, met behulp van hun legercommandanten of hun diplomaten zullen de Engelschen trachten hun doel te bereiken, en ik zie niet in, waarom hun methode, dezelfde waarvan tot nu alle veroveringszuchtige, zich uitbreidende volken gebruik maakten, hen speciaal het epitheton van perfidie zou doen verdienen. Veel belangrijker dan hen te bemoraliseeren met een braafheid van voorzichtige zedemeesterachtigheid, die in een zelfkoloniseerend volk een teeken òf van huichelachtigheid òf van décadence is, en die van een kleiner volk tegenover een groot nogal belachelijk staat; veel beter dan ons te bedrinken aan de groote woorden van afkeuring, door een Engelsch staatsman in oppositie geuit, zal wezen het volgen met wijde oogen van de komende verwikkelingen, den zich ontwikkelenden strijd. Hun wereldveroveringszucht vordert van de Engelschen krachten ter volbrenging, waarvan het nog alleszins twijfelachtig is of zij die werkelijk tot hun beschikking hebben. Het luide toejuichen van een man als Jameson, die geen heldenfeit verrichtte en doldriftig een onvoorbereid plan ten uitvoer wou brengen zonder de volharding tegen den immers te vermoeden tegenstand te toonen; het hardnekkig zich vastklampen aan een man als Rhodes, als viel zonder hem heel de macht van Engeland

in Zuid-Afrika in stukken; het oog-toedoen voor een omkoopbaarheid en toegankelijkheid voor slechte invloeden in de hoogste bestuurskringen; het gemis aan doortastendheid in het handhaven der integriteit, die voor ‘the body politic’ is als de reinheid voor het lijfleven - dit al te zaam zijn teekenen van zich nog zwak voelen voor de groote taak, zoowel als van een aangestokenheid, die slechten oogst voorspelt. In de diplomatie allerminst gelukkig tegenover de meer Oostersche sluwheid der Russen, in het militaire nog onbeproefd tegenover Europeesche strijdmachten en door al te gemakkelijke overwinningen op onbeschaafde volken eigen krachten al te licht overschattend; door de verspreidheid van hun bezittingen blootgesteld aan gevaar van gelijktijdige aanvallen op ver verwijderde punten; de eigen commercieele grootheid en voedingsmogelijkheid afhankelijk van een altijd précaire overmacht ter zee; hun kapitaal belegd in ondernemingen over heel de wereld en dus ook hierdoor gevoelig voor benadeeling op honderd plaatsen - - er is wezenlijk genoeg gevaar voor uiteenvallen van dit wonderlijk samenstel van klein lichaam en reusachtige vangarmen, voor het omtuimelen van dit topzwaar rijk, om een volk, een ras, dat droomt van bevestigen en uitbreiden van deze, anders dan met bewondering en belangstelling te volgen in zijn reuzentaak. En dit te meer, naarmate we voor ons zelf vooruit te berekenen zullen hebben, welke kansen die naderende strijd om de wereldhegemonie der rassen ons zelf op een handhaven onzer eigenheid biedt. Voor wie vooruitziet, ligt in deze overweging de oplossing van het geheim der onze belangen best dienende ‘volkspolitiek.’

Bromley, April-Mei 1896.

L. SIMONS.

Lodewijk van Deyssel.
(Verzamelde Opstellen en Prozastukken.)

I.

Als men van 'n boom zegt dat-ie 'n eikeboom is, dan heeft 't werkwoord *zijn* z'n volste beteekenis. Want zoo'n boom is niet gedeeltelijk eikeboom en gedeeltelijk kastanjeboom of koe of rivier of mensch, maar al wat er aan 'm is, is eikeboom en er is niets aan wat geen eikeboom is.

Zoo heeft ook in de bewering: Lodewijk van Deyssel is dit of dat, 't woordje *zijn* vaak z'n onverzwakte en altijd 'n zeer krachtige beteekenis.

Men zal dus slechts 'n paar beweringen omtrent hem kunnen uitspreken en dan alles gezegd hebben.

Geef aan 'n geleerde 'n klein botje van 'n dier eener uitgestorven soort en hij bouwt 't geheele schepsel daaruit op, vertelt u van z'n levenswijze en z'n eigenschappen.

Zoo iets is ook, met eenige menschenkennis, gemakkelijk bij Van Deyssel. Geef me 't puntje van z'n neus en ik maak z'n heele portret.

Van Deyssel behoort dus tot de klasse der homogene menschen, die slechts weinig kunnen, willen, doen; maar dàt bizonder sterk en zeldzaam goed.

Hij is 'n man als 'n stuk gedegen metaal. Sla het doormidden, kapot, in tien stukjes, en ge hebt tien brokjes van hetzelfde gedegen metaal.

Hij is niet als 'n brok erts waarin ge hier en daar de blinkende stipjes kunt aanwijzen tusschen zand en steen.

Menschen als 'n koperen beeld, gegoten van één metaal; lieden als de magneetnaald met altijd maar één groote begeerte, ze zijn zeldzaam.

Men vindt ze onder de heel grooten en ook onder de heel kleinen.

De menschen van talent, de tweede-rangers, dat zijn de halfslachtige wezens.

Hun willen is grooter dan hun kunnen.

Ze hebben aspiraties, ze rijzen en dalen, zijn ontevreden over zichzelf, zoeken naar links en naar rechts, klagen over de omstandigheden die tegenwerken, ze hebben blokken aan 't been en struikelen en staan weer op.

* * *

Lodewijk van Deyssel is 'n letterkundige, 'n kunstschrijver.

Hij leest boeken van kunst, kunstwerken, en boeken over kunst.

Hij schrijft boeken van kunst en over kunst.

Hij spreekt over de schrijfkunst.

Hij denkt en droomt over de schrijfkunst.

Hij leeft ermee en hij leeft ervoor.

Zijn verleden was literatuur. Zijn heden is 't. En zijn toekomst ziet hij alleen als 'n literatuur-toekomst.

De velden waar-ie door wandelt, de wind die tegen 'm waait, de wolken die drijven - en de hemel die zich buigt over z'n land, de stad waar-ie woont, de straten, huizen, kerken, paleizen, 't is alles literatuur. Hij woont in 'n literatuurhuis met kamers, meubels, schilderijen, met licht en lucht van literatuur.[1)]

Lodewijk van Deyssel is niet 'n Nederlander die aan literatuur doet, hij is 'n literator die in Nederland geboren is.

Anderen zijn jong en werken voor 'n carrière, ze willen geld verdienen en 'n mooie positie hebben om te kunnen trouwen met de vrouw waarop ze verliefd zijn.

1) V.O. 25, V.O. 324, Pr. 6, V.O. 193.

Hij was ook jong en werkte, wilde ook 'n positie en 'n huwelijk, maar de literatuur was z'n carrière, de kunst z'n liefde.

Er was in zijn jeugd 'n uur dat-ie zich afzonderde. Na toen wèg te zijn geweest in z'n droomen, is-ie tot bewustheid gekeerd en heeft in huiverende ontroering, met bedwongen zielskreten van geestdrift 'n gelofte gedaan. Hij wijdde zich aan de literatuur, de kunst, de gedachte.[1)] Voortaan zou niets meer meetellen dan dat. Alle andere begeerten moesten gedood worden daarvoor.

Hij zou priester worden, zendeling, profeet, gezant van den Hooge.

Hij heeft geklopt aan de dikke deur des tempels, de poort is achter hem dichtgegaan en in de gewijde wereld van kunst en gedachte heeft-ie afgezworen het gewone maatschappij-leven van de groote menigte.

't Was hem ernst met z'n wijding en z'n zending.

Als iemand alles wil geven wat-ie heeft om één zaak te krijgen, dan is 't hem ernst.

Als 'n man gaat naar zijne moeder en zegt: *Dag moeder, ik ga mijne zending vervullen in de wereld als gezant van den Hooge, en ik zal niet terugkeeren hier aan uw haard waar 't zacht is, omdat gij mijne moeder niet meer zijn zult*, en als zijne moeder dan schreit met de tranen in de rimpels der wangen, en den mond zonder tanden vertrekt om zacht te kermen als 'n klein zwak dier, en als ze ophijgt uit haar keel: *Slechte zoon!* en hij gaat dan toch weg, langzaam, kijkend achter zich, kermend zonder vocht en zonder klank, als een die zijn eigen hart scheurt omdat het moet, en de knip der deur gaat zacht dicht, en hij gaat naar z'n vader en zegt: *Dag vader!* en die antwoordt: *Slechte zoon!* en naar z'n vrouw die zegt: *Slechte man!* en z'n kinderen die roepen: *Slechte vader!* en hij gaat dan toch de wereld in, stervend van droefheid, dan is 't hem ernst met zijne zending.[2)]

Wien zal hij ontzien die zijn oude vader en moeder, zijn vrouw en kinderen niet ontzag?

1) Pr. 52.
2) V.O. 167.

Zal hij geeselen durven die scherpe klauwen heeft geslagen in z'n eigen hart?

En als er een bij hem komt en zegt: *Meester, ik heb ook m'n zending in de wereld; 's avonds als 't kantoor gesloten is en de zaken zijn goed gegaan zoodat ik goeien zin heb, en de kinderen zijn naar bed, dan zal ik bij U komen om ook 't Hooge Woord te verkondigen; maar dan moeten we niets zeggen dat m'n klanten zou kunnen boos maken!* zal hij dan niet zich bukken en slijk en vuiligheid oprapen van den bodem om 't in zijn gezicht te werpen?

En als hij elders een niet geroepene ziet staan op de hoogte om te spreken tot het volk en dat te verkondigen een leer, leeg van ziel en vol van valschheid, zal hij 'm dan niet sleuren van de hoogte en 'm trappen op den mond?

Hij zal zelf de hoogte bestijgen en spreken de naakte woorden van waarheid, heet van liefde, wondend van haat.

De mannen aan z'n voet zullen zoo gauw hem niet begrijpen. Maar ze sidderen van ontzag als de volzinnen flitsen uit zijn mond gelijk bleeke bliksems. En stil bedrukt van ontroering, zonder goed te weten waarom, gaan ze huiswaarts en zeggen tot hunne vrouwen: *We hebben den waren profeet gehoord!*

* * *

Van Deyssel geniet het levensgeluk van 'n geloovige die van alles afstand heeft gedaan omdat-ie weet dat niets zoo hoog is dan te leven voor z'n geloof.

De literatuur houdt-ie voor de hoogste uiting van de menschelijke ziel.[1)]

'n Goed echtgenoot en vader te zijn, 'n verdienstelijk en geëerd maatschappij-lid, dat is iets. De kennis der menschheid in zich op te nemen, ze te zuiveren en te vergrooten, dat is meer. 'n Echt kunstenaar te zijn, schilder, beeldhouwer, musicus, dat is veel. Maar 't hoogste waartoe 'n mensch kan komen, dat is 'n groot dichter, kunstschrijver te zijn.[2)]

Als de huizing eener natie in brand stond en hij mocht er één ding uit redden, 't zou wezen: hare literatuur.

Griekenland beteekent voor hem Homerus, Engeland wil

1) V.O. 3.
2) V.O. 14.

zeggen Shakespeare, Duitschland dat is Göthe, Frankrijk heet Zola.

Literatuur dat is 'n Hooge Vrouwe wie 't niet past, ondergeschikt of dienstbaar te zijn aan iets anders.[1)]

Ze mag niet werken voor de moraal, den godsdienst, de politiek, de wetenschap, 't vermaak van vorst of volk. Ze is er om zichzelf.

Als 'n volk eeuwen achtereen zich heeft ingespannen om hooger en beter te worden, om fijner te voelen, meer te kunnen weten en begrijpen, om te groeien tot zuivere en waarachtige menschen, om 't heelal te kunnen vatten in z'n ziel en 't daar te drenken en te kleuren met de innigste ontroering, en er wordt dan 'n mensch geboren die 't hoogste in zich heeft, in de sterkste mate, waartoe dat volk zich heeft opgeworsteld, dan zal dat 'n dichter wezen, 'n kunstschrijver.[2)]

;
* * *
;

Hij is verliefd, verzot, verslingerd op 't mooie woord. Je kunt 'm lokken waar je wilt, met 't mooie woord. 't Mooie woord dat snuift-ie op, dat ziet-ie, dat proeft-ie, dat voelt-ie. Neem 't 'm af en liplekkend tast-ie er naar als 'n kind naar moeders borst. Stort 't over 'm uit, laat 't kletsen, druipen en hij krimpt in mekaar van genot, 't hoofd tusschen de schouders, de tanden opeen, de blinkende oogen halfdicht. Kittel 'm ermee in 't oor en hij kraait 't uit van taalplezier. Laat 'm opsnuiven 't bedwelmende mooie woord en in z'n chloroform-slaap droomt-ie de heerlijkste niet uit te spreken exotische gezichten.

Je moogt 'm schelden en kwetsen in mooie woorden, hij luistert als naar 'n vriend.

Je moogt liegen, je vergissen, dwaasheid zeggen, de wereld op haar kop zetten, genietend lacht-ie.[3)]

'n Klein dun boekje in mooie taal maar zonder direkt nut is 'm liever dan 'n bibliotheek vol deugd en wijsheid en wetenschap.[3)]

1) V.O. 11, 12.
2) V.O. 167.
3) V.O. 41.
3) V.O. 41.

Vergeet het te behandelen onderwerp maar, dwaal af, maak fouten tegen de bouwregels van 'n opstel, gerust, niet hij zal je waarschuwen als je mooie zinnen schrift.[1)]

En als z'n eigen geest en ziel de mooie woorden afscheiden, dan heeft niets ter wereld waarde voor hem dan dat. Als hij z'n afkeer of z'n liefde neerschrijft, grinnekend voor z'n papier, van haat, of schaterend van spotplezier of weenend van aandoening, zingend van geestdrift, stamelend van verbaasde ontroering, dan leeft-ie pas volop z'n beste oogenblikken. Wanneer hij z'n mooie woorden ontvangt in de ziel, onder de lectuur of als hij z'n eigen leven leeft, en ze ter wereld brengt bij 't schrijven, dan culmineert zijn bestaan hier op aarde. Al 't andere van z'n leven dient slechts om deze oogenblikken van genot voort te brengen, ze mogelijk te maken.[2)]

Zeg 'm dan niet: Maar meneer, die dingen waar ge schrijft, *zijn* niet zoo mooi of zoo leelijk als gij zegt. 't Kan hem niet schelen want dan heeft-ie 't maar over andere veronderstelde dingen die wèl zoo mooi of zoo leelijk zijn.

II.

De twee voornaamste critici onzer eeuw dat zijn Huet en Van Deyssel. Maar hoe dwaas, die twee zoo ineens te moeten noemen alsof ze 'n eenheid vormden.

Huet en Van Deyssel! Je kunt 't niet zeggen zonder te lachen om die tegenstelling.

Huet die altijd spreekt over boeken. Van Deyssel die 't altijd heeft over zichzelf.

Huet dien men opslaat om te kijken *wat*-ie zei. Van Deyssel om te hooren *hoe*-ie 't zei.

Huet, de geleerde. Van Deyssel, de kunstenaar.

Huet, de vernufts-man. Van Deyssel, de man van diep gemoed.

Huet met z'n stillen zacht-geplooiden spotlach, z'n Reinaertskop gebogen over 't papier, en helder-scherpe dingen zeggend in gekunstelde volzinnen met groot zelf bedwang.

1) V.O. 41.
2) V.O. 82.

Van Deyssel, 't open natuurkind dat alles eruit flapt, die z'n tranen laat loopen zonder vrees dat publiek 't dwaas zal vinden, die niet voelt of z'n das wel recht blijft zitten onder z'n hartstochtelijke gebaren, die z'n lief kust midden op straat al kijken de kruieniers en naaistertjes ook door de ruiten.

Huet, 't circuspaard, academisch gevormd.

Van Deyssel, de prairiehengst, grooter persoonlijkheid.

* * *

Lodewijk van Deyssel is de leermeester van 'n geslacht die vormt door te ontroeren.

Als hij spreekt in verontwaardiging en de woorden des toorns golven voort door de ruimte waarin ge staat, ge voelt ze aan uw oor, langs uw wangen, de kleur stijgt naar 't hoofd, 't hart klopt in de keel, ge durft 'm niet aankijken, niet kijken in die oogen die u pijn doen, niet kijken naar dien mond die wijd opengaat en bijt in de luchtgolven van toorn die opkomen, dan zijt ge bang, bang als er iets goedheid in u huist, iets waarachtigheid en zelfkennis.

't Gepeupel staat te schokken van 't lachen als er een afgerost wordt met bloedigen rug. 't Geniet van 't gegier der zwiemen en van 't kermen en brullen van 't slachtoffer.

Maar de goede menschen buigen 't hoofd, bang, verlegen, meelijdend. Want ook zij zijn schuldig, ze weten 't wel, als ze voor den rechterstoel moeten komen, en ze hebben geen plezier in de executie van den ongelukkige maar ze zijn verbaasd, ontsteld, dat 'n mensch zoo weet te grijpen diep in de ziel van 'n ander en eruit trekt wat men kermend wou verbergen voor de heele wereld.

Heden hij, morgen ik, dat denken ze. En terwijl 't hoofd gebogen is, in geringschatting van zichzelf, stelen ze terzijde 'n blik op den bloedigen rug.

* * *

Van Deyssel is 'n apostel der waarheid die den duivel van den waan drijft uit de zielen der menschen.

De waan stijgt den mensch naar 't hoofd. Hij maakt 't licht en draaierig boven in de hersenkas. De wereld staat niet meer vast voor den armen bezetene: hutjes zetten zich uit voor zijn

blik en worden kasteelen, torens krimpen tot peperhuisjes, het plasje wordt 'n zee en den oceaan merkt hij niet.

Bevangen van eigenwaan kijkt hij in den spiegel en ziet 'n engel van blankheid zweven in gouden nevel. Hij zingt en nooit gekende wondermuziek hoort zijn kranke hoofd. Zijn eigen scheurkalender-banaliteiten proeft hij als godenwoorden van eeuwige wijsheid.

Hij is vèr-waand, waanziek.

Daar nadert 'n man in zwartbruine pij, met kaal hoofd en langen baard. Hij kijkt met bruindiepe oogen den zieke aan en voert hem zwijgend in 't bosch waar zijne kluis staat. Daar is het stil en de menschen zijn ver weg. Tik-tak, tik-tak! zegt het klokje in 't stoffige kapel-kamertje.

Daar gaat de bruine man zitten op lagen stoel en zet den kranken man voor zich op de knieën en doet hem 't hoofd leggen en de beide handen in zijn bruinen schoot.

En nu spreekt hij de woorden van zelfontdekking, van zelfkennis, waanverdrijvend, het zwakke menschenkind zich teruggevende aan zichzelf.

En de eenzame wandelzwerver die voorbijkomt, hoort snikken en gillen achter de zware deur; woede, verslagenheid, wanhoop, berouw, blijde hoop, alles hoort hij in die zieleklanken.

Hij durft niet kijken door de traliën die 't spreekgat bedekken in de deur, maar snelt huiverend verder, bang-bewonderend het machtige zielewerk dat daarbinnen gebeurt.

En later komt er 'n mensch naar buiten die stil gaat naar huis. Z'n oogen zijn rood en z'n wangen zijn bleek. Hij is genezen. O, wat is de wereld nu anders, wat is hijzelf klein. Hij is weldadig-droevig maar vol moed en hoop voor de toekomst.

Dàt kan hij niet, zeker! en dàt is hij niet.

Maar dìt kan hij wel en aldùs is hij gewis.

Zoo'n bruine man is Van Deyssel in de literatuur.

* * *

Maar zie, de bruine man gooit z'n pij uit en rukt z'n baard af, en daar staat 'n clown met 'n roodgeplekt meelgezicht waaruit ondeugende oogen flikkerglanzen.

Hij zakt in mekaar van 't lachen en slaat met twee handen op twee knieën: Hi, hi, hi! Hij wijst op z'n patient, hi, hi! en maakt 'n neus met twee uitgespreide handen en hupt om 'm heen met kikvorschensprongen, hij trekt publiek aan z'n mouw en zegt: stil, pas op! En plotseling zijn de hoofddeksels verwisseld en daar staat de patient in z'n lakenschen rok met 'n narremuts op en de nar loopt deftig met 'n hoogen dop en groet met koddige buiging en 'n wijden zwaai van den hoed.

Eén, twee, drie! 'n luchtbuiteling en de pierrot is veranderd in - 'n nachtwerker, 'n employé van 't tonnetjesstelsel; je herkent nog den clown van zoo-even omdat-ie nog z'n hoogen hoed op heeft. Hij spreekt tot z'n slachtoffer met geestigheden en beeldspraak van 't merk n°. 100 en begint met vuiligheid te gooien.

Bah! 't is erg onfatsoenlijk maar je moet toch hard lachen om dien dwazen smeerpoes.

* * *

Er zijn verschillende soorten van critici.

Sommigen vertellen eenvoudig den inhoud der gelezen boeken, ze zeggen: zóóveel bladzijden, zóóveel hoofdstukken, ze wijzen enkele gedeelten aan die mooi zijn of slecht, ze besluiten met 'n mededeeling over 't papier, de drukletter en den omslag.

Dat zijn verslaggevers.

Het zijn dakgoten en pijpen die 't hemelwater voeren naar de regenton. Het zijn leidingsbuizen die 't heiwater brengen in de stad bij de aangeslotenen aan de leiding.

Vele andere boekbesprekers scherpen hun vernuft en geven spitse redeneeringen, zwervend door 't boek en om 't boek heen, ze classificeeren den auteur en z'n werk, werken vergelijkingen uit waaraan niemand dacht, ze ontleden 't kunstwerk en wijzen op den bouw en 't geraamte, ze visschen de bedoeling van den schrijver op uit de diepte, of-ie er een gehad heeft of niet.

Dat zijn de redeneerders, de verstandsmenschen.

Slechts weinigen spreken over zichzelf en vertellen wat ze leden en genoten onder de lectuur, ontleden hun eigen stemmingen en zingen die uit met wisseling van klank en hoogte, toonen 't boek in 't licht dat erop schijnt uit hun eigen ziel zoodat men er naar kijkt om henzelf op de eerste plaats.

Dat zijn de artistieke critici, de gemoedsmenschen, de lezers

die zèlf wat beteekenen en zeer vaak veel meer dan de besproken auteur.

Tot deze soort behoort Van Deyssel.

* * *

Van Deyssel is van 't hooge menschenras der Zieners, der Grooten die 'n eigen wereld - niet schèppen in boeken - maar hèbben in hun wezen.

Hun hemel en hun aarde, hun boomen, velden, menschen, dieren, huizen, boeken, 't is alles 't hùnne.

Twee menschen zonder *Vizie* kijken met hun stoffelijke oogen naar 'n toren en praten met elkaar en wijzen, zeggend: Zie je dat dàt zóó is? En dàt aldùs?

En ja, ze zien 't beiden op dezelfde manier omdat het geen Zieners zijn.

En ze maken reisbeschrijvingen die het publiek leest. Precies, zegt de lezer, zoo is 't, zóó heb ik 't ook gezien.

Nu kijkt de Ziener naar denzelfden toren. Doch die toren straalt nu iets uit dat schiet naar zijn ziel en ze ontroert, en de ziel straalt iets uit dat schiet naar den toren en dien drenkt en omzweeft met de ijle wolken der kunsthuivering.

Nu staat daar zijn toren dien hij alleen ziet.

Straks gaat hìj 'm beschrijven of schilderen en hìj zal z'n publiek verwonderen door z'n Vizie.

Maar velen zullen 't niet mooi vinden, wel zonderling omdat ze 'm niet verstaan en hùn ziel te vreemd is aan de zijne. Dat zijn de totaal-onartistieke menschen.

Slechts weinigen zullen zijn Vizie zien en genieten, ze tot de hunne maken. Dat zijn de hem verwante artistieke naturen, met te weinig ontroering in hun wezen om er de wereld mee te drenken maar genoeg om hun ziel te kunnen oplossen in de zijne en aldus te zien met zijn oogen.

Zola heeft gezien het land en het leven der boeren met zijn Zienersoogen. Toen schreef hij La Terre, 'n boek dat velen curieus vonden om te lezen om allerlei bijzaken en dat ook

velen, nog meer, slecht vonden om te lezen om dezelfde of om andere bijzaken. Geen hunner had zelfs vermoed dat dit boek 'n hooge Vizie was.

Van Deyssel, de Zola-verwante, las het boek en heeft aan Holland gezegd wat hij zag van het Leven en van Zola en van dit Boek.

En de weinige aan Van Deyssel verwante zielen hebben gezegd: ja, zóó heb ik 't ook gezien, minder groot, minder diep, met minder trillingen in de seconde, maar toch ook zóó.

* * *

Van Deyssel leest 'n machtig boek dat hem eronder houdt en 'm vermeestert met hypnotische kracht, van 't begin tot het einde, zonder veel redeneeren met de hersens, want hij denkt met z'n hart; de buitenwereld is wel niet weg maar ze is vaag en veraf en hijzelf zit in de wereld van 't boek, hij leest maar door met zenuwgetril en geschok, met zenuwopstuimingen in z'n lichaam; en nu legt hij 't neer, 't is uit, wat zal hij ervan zeggen? niets! hij heeft geen punten aangeteekend die hij aanstonds gaat behandelen maar hij kijkt in zichzelf en dringt in z'n emotie,[1] en nu gaat 't boek weg, 't vernevelt, hij staart in de wolken en ziet daarboven de wereld van z'n boek, als een droomgezicht, de nevels van z'n ontroering golven er omheen, de gouden zonneschijn van z'n extaze giet er zich over uit, en nu gaat hij schrijven terwijl de ziel staart naar de vizie van dat boek.

Hij zingt z'n geluk uit, z'n ontroering[2], en de bladzijden ontstaan die den tijdgenoot verbazen. De Engel der Hollandsche Literatuur staat naast z'n stoel blijde te lachen want wat daar op 't papier komt terwijl hij maar doorpraat, doorzingt, dat is geen geschiedenis, geen letterkundige wetenschap, het is kunst[3].

Deze schrijver spreekt over kunst en maakt dan zelf kunst.

En als z'n ontroering uitgesproken of uitgezongen is, dan keert hij den volgenden dag terug naar 't papier en schrijft er 'n aantal groote en kleine opmerkingen achter die hij nog

1) Pr. 145.
2) V.O. 256.
3) V.O. 8, 9.

in z'n hoofd had en die nu mal achter z'n lied komen aanhinken, als 't gepraat van 'n leeraar in de natuurkunde over 'n vioolconcert: de eensgestreepte *b*, zóóveel trillingen in de seconde, enz.

Soms als hij begint te schrijven over 'n boek dan is de emotie er nog niet, ze is weggezakt in de ziel, na misschien 'n nacht van slapen of 'n dag van anderen arbeid, maar hij roept ze niet kunstmatig naar boven, hij is vol zelfvertrouwen, wel wetend dat 't niet wèg kan wat er rust in z'n wezen, hij begint al vast maar te praten en zet z'n opmerkingen, groote en kleine, voorop en praat maar door met weinig plan; maar ha! daar komt 't al, de ziel van dezen schrijver laat 't hoofd niet lang alléén spreken, stil, stil! hoort ge 't in de verte, daar komt 't, het lied van ontroering, het gaat klinken, al luider! dáár is 't, luidop.

En de opmerkingen van z'n hoofd zijn ondertusschen weggestoven als 'n hoop kleine hondjes die de regimentsmuziek met donder van trommen hooren aanrollen.

* * *

Elk boek dat iets ìs, bizonder goed, bizonder slecht of alleen maar bizonder opmerkelijk, typeert zich voor dezen Lezer als de een of andere menschfiguur, 'n zekere bloem, 'n landschap, 'n fantaziegezicht.

Boeken die niets voor 'm zijn, noemt-ie 'n grauwe of grijze leegte[1)].

Maar de andere zijn alle voor hem 'n beeld geworden.

Van elk boek weet-ie dan eigenlijk maar één ding te zeggen.

Hij zou op elk boek 'n étiquette kunnen plakken en daarop 'n kleinen volzin of ook maar één woord kunnen schrijven die het deden kennen in z'n wezenlijksten aard.

In den catalogus der door hem gelezen boeken zou hij achter elken schrijver 'n schetsteekening kunnen maken die 't wezen van den auteur in 'n beeld wéérgaf.

Hij ziet o.a. 'n viveur die onder 'n grokje erge dingen

1) Pr. 182.

weet te verhalen van wat in vele families gebeurd is[1]; of 'n handelsreiziger[2]; 'n bleeken ongeschoren kantoorbediende[3]; 'n maatschappelijk modelmensch met snor, jas en 'n paar glacéhandschoenen[4]; 'n berghoog opbloeiende wonder-lelie-bloem[5]; 'n hooghartig kijkenden, bereisden toerist in de laatste Engelsche mode met 'n vuurroode reisdeken over den schouder[6]; 'n bejaarde deftige dame met gladblozende wangen en voorhoofd, roode lippen, donkere oogen[7]; 'n tooneelschrijver, op de planken geroepen, buigend voor juichend publiek[8], enz.

't Zij het boek 'n beeld is geworden of niet, altijd is er één opmerking, één gedachte die de spil is van zijn opstel omdat Van Deyssel het talent heeft, zich niet te laten ophouden door bijzaakjes maar ze alle laat liggen, opzij schuift, om dàt te kunnen pakken wat voor hem 't handvat is waaraan-ie de zaak wil vasthouden.

Hij spreekt ergens van ‘de babbelkritiek der opmerkinkjes, alles door mekaar’[9]. Deze woorden kenmerken op negatieve manier z'n eigen kritieken.

Kijk, zegt-ie van 't eene boek, het naturalisme begint al gangbaar te worden[10], en van het andere: 't zit vol fouten maar deze auteur ìs iemand[11]. En daar is 't mee uit.

III.

Van Deyssels opstellen zijn voor 'n groot deel stukken van toorn en haat. Nu eens ploft en spat die haat uit in ziedende stralen en kokende druppels; dan weer komt die aansluipen, loerend, schuifelend met den buik over den grond en neemt met 'n gil z'n sprong en trilt z'n klauwen in 't vleesch van 't slachtoffer en zuigt z'n bloed, werpt de prooi in de hoogte zoodat ze neersmakt als 'n arme vuilbloedige vleeschmassa.[12]

Hij is 'n verfijnde wreedaard, 'n roodhuid, 'n levende duivel die duizend martelingen verzint om z'n machtigen haat te koelen. Hij is 'n Nero die de provinciestad onzer literatuur in brand steekt en bewonderend staat te kijken naar z'n eigen

1) V.O. 238.
2) V.O. 23.
3) Pr. 178.
4) V.O. 330.
5) Pr. 77.
6) Pr. 89.
7) Pr. 161.
8) Pr. 160.
9) V.O. 324.
10) Pr. 29.
11) Pr. 24.
12) Pr. 175.

vlammende woorden waarin zoo menig slachtoffer ellendig omkomt[1]. Hij is 'n geeselaar die 'n sjacherenden jodentroep drijft uit den voorhof des tempels.

Van Deyssel is 'n beul met scherpen blik om iemands gevoelige plek te vinden, hij heeft 'n nijptang van spot en sarcasme, 'n zekere hand die van geen beven weet, nee-maar, God beware alle goede menschen voor die tang en dien blik en die hand.

Verbeel-je dat je lange eenzame wandelingen doet waarop je geest als 'n groote bijenkoningin vrij vliegt in de groote ruimte om zich te laten bevruchten van het Leven.

Verbeel-je dat in arbeid en smart de vrucht groeit in de moederziel.

Vaarwel concert en komedie, gezellige avondjes, thee en grok en wijn en koekjes en taartjes, want lange avonden worden nu doorgebracht op de eenzame kamer opdat het kind zich goed ontwikkele en ter wereld kome, welgeschapen en mooi als 'n engel ter wereld kome tot verbazing van vrienden en kennissen.

Hè, wat zullen ze zeggen, je collega's en je tantes en je zusters als ze zien dat blozende en gezond-spartelende kind van je ziele-lijf.

Je stille kamer wordt geurig van blijde eerzuchtsphantasieën. En ondertusschen naderen de laatste dagen en in angst en wee komt de vrucht ter wereld.

Coquet en lachend van tevredenheid draai-je om de wieg waar 't engeltje ligt onder z'n rozige dekentjes. Och, och, wat ligt-ie daar lief, hè! om te stelen, je zoudt 'm zoo opeten.

Verbeel-je dat alles en dat ze dan zeggen dat je 'n mormel hebt gebaard, geen levend kind, maar 'n taai-taai-pop met 'n neusje eraan geknepen en vingertjes eraan gepeuterd.

Is dat niet om krankzinnig te worden?

En waarom doet-ie dat nou?

Omdat 'n groote haat en 'n sterke toorn 'm geslepen en sluw maakt in 't sarren. Als 'n vos zoo sluw.

't Is de haat van 'n jonge wordende partij tegen 'n machtige gevestigde partij.

1) V.O. 83.

Ze begrijpt, met redeneeren en betoogen niets te kunnen uitrichten, want elk bewijs wordt overschreeuwd door 't gejouw en gelach der vijanden.

Fijne krijgskunst vermag niets tegen 'n beweginglooze massa.

Erop in gestormd met den kolf vooruit! Bluts en kneus hun harde koppen! Gij zult ze tenminste overtuigen dat ùw overtuiging iets is van heiligen ernst.

Zóó doet 'n jonge, pas-bekeerde socialist die meent dat de gansche maatschappij 'n hel is van onrecht en leugen.

Zóó argumenteert 'n mensch die kookt van gramschap over den leugen en de laagheid zijner tegenpartij.

Van Deyssel staart met religieus ontzag op naar de brokken der wereldliteratuur die drijven als gouden wolkenstapels, hoog boven de hoofden der menschen.

En van de meeste dingen der Hollandsche literatuur meentie dat 't zijn zware grauw-doffe laagdrijvende moerasnevels.

Maar dàt is niets.

'n Klein volk dat 'n Rembrandt heeft voortgebracht, mag tevreden zijn, meent-ie.[1)]

Maar dat de Hollandsche mannen die wit papier bekrabbelen met zwarten inkt, elkaar de vacht glanzend likken als jonge hondjes uit één nest, dat zij smalen op de groote figuren van 't buitenland en voetstukken kappen voor hun kleine medeburgers, dát maakt 'm kokend.

Er gloeit uit z'n werk 'n gloed van toorn over dezen leugen.

* * *

Van Deyssel wil niet dat iemand iets probeert boven z'n talent, en zeker niet dat men daar 'n gezicht bij zet alsof men 'n heele baas is, zoo'n tweede Homerus of Zola of Shakespeare of Dante b.v., en nog veel minder dat de woordvoerders van 't groote publiek daarover zinnen schrijven die wijd gapen van bewondering.

Hij wil eenvoud en waarheid.

Wie niet 'n geestige leuke vent is, moet geen schalksche dingen willen zeggen.

Wie geen wereldhervormer is, moet geen phrases maken

1) V.O. 162.

om ze de goeie burgerlui te doen houden voor anarchistenbommen ofschoon ze zoo onschuldig zijn als de bussen en flesschen die misselijke grappenmakers hier en daar op den drempel leggen.

Wie maar 'n aardig stilleventje kan schilderen, meest nog met behulp van 'n teekenmeester, die moet geen groot historiestuk willen maken of 'n roerend familietooneel.

En wie 'n roman kan samenlappen, is nog geen romanartiest; ook nog niet hij die veel en goed gezien heeft en dat terug kan vertellen; want zoo iemand is misschien maar 'n amateur-photograaf die ook aardige beelden van de werkelijkheid kan geven.

'n Echt artiest neemt de werkelijkheid eerst in z'n ziel en geeft ze dan terug, en als 't dan mooi is wat-ie geeft, dan komt dat omdat 't ruikt naar z'n ziel, nat is van de dompeling in z'n ziel.

En wie ten slotte in den vreemde iets groots en moois heeft gezien dat z'n landgenooten nog niet kennen of nog versmaden, die doet heel goed als-ie propaganda maakt voor dat nieuwe; maar kijk 'ns, 'n zendeling die propaganda maakt voor 't Christendom, houdt zichzelf daarom nog niet voor 'n Christus.

En zóó voort.

* * *

Wie sterk haat, kan ook diep liefhebben.

Sterk mag Van Deyssels haat zijn voor zich groot wanende kleinheid, voor plagiaat-plegende middelmatigheid, voor leugen, bedrog en veinzerij in taal, stijl, constructie en conceptie, dieper is z'n liefde voor 't genie van 'n Zola.

Dat is 'n heerlijk ding, zoo te kunnen liefhebben.

Hij, wiens leven koud en guur is geweest van armoe aan huiselijk en maatschappelijk geluk, die geen vrouw heeft gekend om z'n leven hoog te maken van hartstocht, die geen vrienden had wier zachte toon en warme hand hem koesterden, die mag nog juichen om z'n rijkdom als-ie zulke liefde kende.

Zoo'n liefde kleurt 't heele leven. Ze maakt 'n jeugd vol warmte, 'n mannentijd vol gloed, 'n ouderdom vol innige, bruin-gouden herinnering.

Haalt uw schouders op, practische prozamenschen met mooie

betrekkingen, in mooie huizen, met rijke vrouw en gezonde kinderen.
Uw leven is koud als 'n paarse winterlucht zoo ge de koortsige ontroering niet hebt gekend der hooge kunst.

Als de trillingen van borst en rug opkruipen naar 't warme hoofd, als ze stuwen met schokkende golven van de beenen naar boven, als de oogen drijven in nat en ze tranen droppelen, als 't zweet uitbreekt en parelt op 't voorhoofd, als 't heele lichaam gloeit van ongekende warmte die men buiten zich kan tasten, waarin men zweeft en drijft, en men dan hijgend verbaasd opziet naar de wereld, dan doorleeft men in oogenblikken wat 'n heel geslacht niet kende in heel z'n leven.

Zulke maar nog veel heftiger liefde-ontroering heeft Van Deyssel van Zola's genie.
Dat is 'n liefde, te sterk om ervan te spreken. Men kan ze slechts juichen en zingen.
Vraag 'ns aan 'n ernstigen verliefden man hoe-ie z'n meisje vindt. Hij zal droog zeggen: Heel aardig! maar thuis z'n liefde uithuilen op 't papier.
Vraag 'ns aan Van Deyssel of-ie dàt boek van Zola niet mooi vindt. Hij zegt nuchter: jawel, heel mooi! en kijkt ondertusschen verstrooid-strak naar de lucht en om zich heen.
Maar thuis daar zingt-ie met dronken woorden z'n Hooge Lied van ontstelde kunstverrukking.

Ten Brink heeft veel te lijden gehad van Van Deyssel. Maar temidden van z'n meest satanischen spot krijgt-ie nog 'n grappige maar toch heusch-gemeende bui van goedhartigheid en van meelij met z'n slachtoffer omdat-ie zich plotseling herinnert dat diezelfde auteur toch ooit 'n heel boek schreef over Zola. En dat werkt bij 'm als 'n schietgebed met driehonderd dagen aflaat voor 'n armen schelm in 't vagevuur.
En Netscher wordt door 'm uitgekleed tot op de naakte huid zoodat-ie staat te bibberen van kou en schaamte met z'n arme bloote lijf tusschen 't groote publiek. Maar dan bedenkt-ie hoe die Netscher toch zooveel van Zola houdt, en met de aandoenlijke zachtheid van 'n vader die z'n lief kind

heeft moeten afrossen, klopt-ie 'm op z'n schouder en spreekt zachte bemoedigende woorden als die lieve jongen zoo staat te huilen dat 't meer dan erg is.

‘Ja, da komt ervan as-je zoo ondeugend bent; maar hij zal 't nooit meer doen, hè? nee, hij zal wel braaf zijn voortaan, hè? stil nou maar, stil nou, kom maar hier.’

En hij geeft 'm 'n kus op z'n voorhoofd.

Voor 'n vreemde die erbij staat te kijken, is dat vol humor, die rechterlijke toorn en die vaderlijke zachtheid.

Er is iets aandoenlijks in omdat 't zoo echt-waar-menschelijk is.

* * *

Bij de plechtige kroning zet de Russische keizer zichzelf de kroon op 't hoofd.

Dat is 'n trotsche handeling.

Even trotsch is het dat iemand door de menigte dringt en ongevraagd de trappen bestijgt en op den rechterstoel gaat zitten waar-ie allen die eenigen naam hebben voor zich roept om ze met 'n stem zonder twijfel te zeggen wie ze zijn en wat ze verdienen.

Het is trotsch om, wel niet zonder roeping maar toch ongeroepen, zoovele menschen eigenmachtig te durven grieven en verbitteren.

Is 't alleen eerzucht die zoo iemand drijft?

Neen, onderandere ook nog vaderlandsliefde, voor zoover er vaderlandsliefde bestaat.

Er zijn in sommige steden vereenigingen van menschen die hun woonplaats 'n faam van gezondheid, mooiheid en goedkoopheid willen geven in 't oor van renteniers, gepensionneerden en lieden die wat geld te verreizen hebben.

Zulke vereenigingen heeten *Nijmegen vooruit*! of *Bergen-op-Zoom vooruit*!

De leden daarvan zijn stadslievend. Uit eigenbelang, goed! Maar ze willen hun stad rijk maken door ze mooiheid, gezondheid te geven. Ze zijn onvermoeide vitters, scherpe critici in hun stad.

Weg met die stinkslooten, beter drinkwater, hier 'n park, daar bloemen, ginds banken, betere gemeentereiniging, lage

belastingen, puike scholen, concerten, komedies, feesten! zoo roepen ze, nooit tevreden, altijd afkeurend, altijd veeleischend.

En aldus voelt Van Deyssel zich bestuurslid van 'n maatschap die heet *Holland vooruit*!

Uit eigenbelang werkt en drijft-ie omdat-ie wil dat de kunstschrijvers op de eere-rijen zullen zitten in 't amphitheater der maatschappij, goed! Maar hij wil Holland groot maken.[1)]

In de internationale stoeterij waar de Fransche, Engelsche, Noorsche, Russische en alle andere merries en hengsten vurig ronddraven, daar zal 't Hollandsche paard niet als 'n suffe knol aan de sloot staan droomen.

't Hollandsche ros zal meedraven met fladderende manen. Hij wil 't krachtig voeden en duchtig roskammen en er dan de zweep over kletsen.

Vooruit! En de aardklonten vliegen naar boven, 't gehinnik van gezonden levenslust klinkt boven alles uit, de neusvleugels trillen, kijk, die kop naar boven, de tanden wit, wat 'n vuur in 't oog.

Ha! dat is 't Hollandsche ros! zeggen de toeschouwers.

IV.

Een van de eigenschappen die 't luidst spreken uit dezen hervormer, is z'n waarheid, z'n ongekleedheid, z'n eenvoud, z'n naakte menschelijkheid.

'n Dominee die op den preekstoel staat met bef en toga, is niet 'n eenvoudig mensch maar 'n aangekleed dominee.

'n Leeraar die in zwarten jas voor de klas onderwijst, is in z'n schoolkostuum, met z'n schoolstem en schoolgebaren, z'n schoolmoraal, 'n aangekleed leeraar.

Thuis, waar ze lachen dat de tranen langs d'r neus loopen, of met 'n boek voor zich in 'n romanwereld leven, of babbelen onder 'n kopje thee over de buren of 't weer, daar zijn ze eenvoudig menschelijk (dat willen we hopen ten minste), zonder ambtskleeding, ja heelemaal zonder ambt.

En Van Deyssel die als criticus optreedt in 't openbaar, houdt er heelemaal geen criticus-kostuum op na, geen criticus-

1) V.O. 17.

stem of gebaren. Heel vaak *schrijft*-ie zelfs niet, maar *spreekt*-ie; men hoort zuiver z'n onveranderde stem uit 't boek klinken.[1)]

Bij hem geen fijn bedachte inleiding, geen slot dat zichzelf aankondigt met algemeene uitspraken en gevolgtrekkingen, geen drukstijl-wendingen om te zeggen dat iets minder goed of vrij goed of heel goed is, geen parallellen tusschen verschillende auteurs, van zichzelf vragend: hoe vin-je dit nu bedacht? - geen vertoon van belezenheid.

Hij kritizeert zooals 'n zenuwachtig mensch spreekt die 'n andere meening heeft dan z'n omgeving en die niet velen kan dat men 'm tegenspreekt, - met groote driftige woorden om die andere meeningen in 'n hoekje te jagen en ze heelemaal 't zwijgen op te leggen.

Hij kritizeert als onverzoenlijk vijand of als zacht vriend of geëxtazeerd Ziener, ook als hooghartig vakman tot een die er geen sikkepitje van weet en toch meent, ook bij 't gild te hooren.

Hij spreekt op koffiehuistoon, op trottoirtoon, met vischmarktwoorden of gezellige huiskamerwoorden, in vaderlijke taal of in prophetenklanken, zooals de gelegenheid dat meebrengt.

* * *

Van Deyssel is niet iemand die als philozoof-moralist z'n waarheidszucht gecultiveerd heeft. Hij bezit eenvoudig een sterk waarheids-*instinct*.

Hij is te veel hartstocht-kunstenaar, door-en-door één-en-al passie-artiest om er aan te denken, zichzelf 'n zedelijke opvoeding te geven, d.w.z. wààr te leeren zijn tegenover zichzelf.

In zekeren zin verandert 'n mensch niet maar blijft die hij is.

Doch de menschen die individuen zijn en iets hebben dat ze anders maakt dan de groote hoop, die komen allen ter wereld met 'n bizondere eigenschap die zich wil en moet ontwikkelen.

Als 't individu met bewustheid dien groei bevordert, als z'n redeneerend verstand zich ermee bemoeit, dan cultiveert hij zich.

En wie nu z'n waarheidszucht cultiveert, die heeft bestendig

1) V.O. 29.

te strijden tegen neigingen en hartstochten. Heden moet-ie zwijgen wat-ie zeggen wou en morgen doen wat-ie laten wou.

Er brandt 'n haat in 'm, maar 't verstand oordeelt dat 't de haat is van 'n natuurkind, dat men zelf meer ongelijk heeft dan de ander of evenveel of tenminste òòk ongelijk. Of wel: men is heelemaal in z'n recht, maar 't verstand vindt den haat toch dwaas omdat 't zot is, zich boos te maken op natuurverschijnsels en omdat afkeer 't rechtvaardig-beoordeelen moeilijk maakt.

En onder zulke opmerkingen gaat bij 'n philosophisch-aangelegd mensch de haat uitdoven.

Maar hartstocht-kunst leeft van haat en liefde, blijdschap en droef heid, hoop en wanhoop, pijn en genot.

Omdat Van Deyssel is 'n geheel-en-al, één-en-ondeelbaar hartstocht-kunstenaar, kan hij er niet aan gedacht hebben, z'n waarheidszucht te cultiveeren, want dan had-ie 'n redeneerend moraal-mensch moeten zijn.

En zooveel te meer hebben wij ons dus te verheugen in 't bezit van zoo'n hoog natuurverschijnsel: 'n groot artiest met 'n sterk waarheids-instinct.

* * *

In de wereld van 'n menschpersoon werken drie machten: het vleesch, 't hart en de geest. Er valt te onderscheiden: de stoffelijke mensch, de gemoedsmensch en de verstandsmensch, òf - de zinnelijkheid, 't gevoel en de rede. Dat deze drie machten niet gescheiden werken, maar met elkaar en tengevolge van elkaar, doet er nu niet toe.

Van Deyssel is 'n gemoedsmensch, gelijk alle kunstenaars, maar hij bizonder en hij is er zich zeer van bewust, hij cultiveert dat in zichzelf omdat-ie 't mooi en goed vindt.

Redeneeringen besturen zijn leven niet maar wel - indrukken.

De redeneerders nemen eenige feiten waar, maken 'n gevolgtrekking en dan komt de indruk en de daad.

Bij hem komt eerst de indruk, dan de daad en later de redeneering.

Dit is 'n grove verdeeling, natuurlijk, maar ze is duidelijk en in hoofdzaak juist.

Van Deyssel kreeg 'n afkeer van de socialistische idealen,

toen schreef-ie er 'n artikel tegen, later betoogde-n-ie voor zichzelf dat-ie daarmee zeer goed gedaan had.[1)]

'n Redeneerder heeft 'n gulden te veel dien-ie weg wil geven; hij ziet 'n arm hongerig mensch, heeft medelijden, grijpt naar z'n porte-monnaie maar bedenkt opeens dat er gisteren hulp gevraagd werd in de krant voor 'n visscherswedu we met zes kinderen. Die menschen hebben 't meer noodig dan deze enkele, zegt-ie, en hij verstuurt 'n postwissel van 97 cent, drie cent eraf voor wissel en zegel.

Van Deyssel zal 't niet tegenspreken dat die zeven menschen 't meer noodig hadden dan die enkele, maar toch geeft-ie z'n gulden aan den laatste omdat zijn indruk van medelijden zoo sterk is dat de daad niet tegengehouden kan worden door n' redeneering. Achteraf maakt ie nog de redeneering dat zijn daad mooier en beter is dan die van den andere.[2)]

‘Ik wil niet van de zon houden om dat zij zich zoo verdienstelijk jegens de aarde gedraagt, en om dat ik kan berekenen hoe nuttig zij voor de menschen is, maar ik wil van de zon houden om dat zij op het eerste gezicht de liefde voor haar schoonheid in mij stort.’[3)]

'n Groote jongen ranselt 'n kleinen jongen af. De redeneerder krijgt daardoor 'n indruk van iets leelijks, maar *om dien indruk* treedt hij niet tusschenbeiden, hij gaat eerst redeneeren dat 't verkeerd is, misbruik te maken van macht, dat de partijen niet gelijk zijn, dat er iets onrechtvaardigs gebeurt, en als-ie dat goed uitgesproken heeft dan handelt-ie pas.

Van Deyssel zou terstond tusschenbeiden komen als-ie 't tooneel leelijk vond, maar als de groote jongen woedend was, opgewonden, en hij dus 'n tooneel zag van krachtige kastijding, mooi in zijn oog, dan bleef-ie met genot staan kijken. De redeneerder zou dan eerst willen weten of die kleine jongen wel zóó iets gedaan had dat-ie zòò'n pak slaag verdiende. Maar bij Van Deyssel komt die vraag niet eens op. Hij ziet iets moois, hij geniet, die groote jongen is 'n goede jongen want hij geeft 'm genot. Maar dat is nog redeneering achteraf, op 't oogenblik doet-ie niets dan genieten, daar is 't mee uit. Later zegt-ie: ‘Verdienstelijk is hij, die doet, heeft of is, wat mij aangenaam affekteert.’[4)]

1) Pr. 302.
2) Pr. 303.
3) Pr. 295.
4) Pr. 294.

Er is 'n verregaande konsekwentie in zoo'n manier van *zijn*. Onze samenleving wil die niet, onze godsdienstige en rechterlijke wetten, onze maatschappelijke zeden willen die niet. Wie zich verdedigt met de woorden: *Ik* vond dat mooi! wordt veroordeeld en uitgelachen. Men moet kunnen beredeneeren dat onze daad goed was, *nuttig* d.i. maatschappelijk-mooi. En zoolang de type mensch nog valsch is, oneerlijk, onwaar, huichelachtig, heeft de maatschappij daarin gelijk. In 'n ideale maatschappij, bestaande, niet uit *volmaakte* menschen, maar uit wàre rechtvaardige menschen, wier rechtvaardigheid niet in hun hoofd zat, zooals nu bij ons, maar die de zuivere waarachtigheid in hun hart droegen en die daarbij nog 'n sterk verstand en 'n ruim begrip hadden, daar kon men zeggen: *Gij* vondt dat mooi? Dan hebt ge goed gehandeld.

Maar Van Deyssel vraagt niet naar 't geen onze maatschappij goed of slecht vindt. Hij voelt zich niet 'n maatschappijlid maar 'n individu.

Het spreekt vanzelf dat zijne kritieken de zeer sprekende kleuren dragen van hun meester.

Het redeneerend gedeelte verveelt 'm en is dan ook wel eens vrij slecht geschreven, zooals 't eerste gedeelte van z'n opstel over Netscher.[1)]

‘Beweren’ noemt-ie ‘beter dan bewijzen.’[2)]

In 't algemeen doet-ie dan ook niets dan met hartstocht beweren hoe hij 'n boek vindt.[3)]

Hij zegt: kritiek moet zijn objectief en subjectief.

‘Beurtelings het verstand en de verbeelding van den lezer aan te doen, het kunstwerk voor hem uit elkaar te halen, zijn verstand het te doen betasten in de onderdeelen en in het geheel, zijn gevoel te voeren door de stemmingen, die het kunstwerk bij den beoordeelaar heeft gewekt; en deze twee funktiën te verbinden tot een regelmatig geheel, tot een kompozitie met zijn effenheden, zijn rijzingen en dalingen, zijn toppunt en zijn uitvloeying, - dat is de taak van den modernen literatuurbeoordeelaar.’[4)]

Maar z'n eigen stukken voldoen niet aan deze eischen. Hij maakt niet 'n goed geheel van de redeneerende en de lyrische

1) V.O. 97.
2) V.O. 42.
3) V.O. 9.
4) V.O. 97.

gedeelten. De bouw van verschillende opstellen deugt niet.

Hij doet als iemand die u met sinterklaas 'n kostbare verrassing stuurt, slordig en onhandig ingepakt. Z'n korte ongestyleerde verstands-opmerkingen zijn maar onverschillig gefrommeld om 't kostbare geschenk zijner liederen over de verschillende boeken.

* * *

Van Deyssel verdeelt z'n tweehandige natuurgenooten in *Menschen* en *Heeren-en-Dames*.[1)]

De eerste zijn zij die wat voèlen en wìllen.

Daartoe rekent-ie hen die hard kunnen lachen of luid juichen; warm dankbare of grof ondankbare wezens, dat doet er niet toe, mooi of leelijk, dat geeft niet; menschen geëxtazeerd van den hartstocht om zichzelf te verreinen, of die geslagen zijn met 'n vreet-hartstocht, dikke gezellige eters, 's morgens en 's avonds altijd gezellig vraatzuchtig. Het doet er niet toe, als ze maar sterk iets willen dan rekent-ie ze tot de betrekkelijk hoogere klasse der *menschen*.[2)]

En of ze nu schoppen naar wat 'm lief is, of vereeren wat-ie minacht, ze zijn 'm allemaal liever dan de *heeren-en-dames*, de fatsoenlijke, nette, welopgevoede wezens die carrière maken omdat ze nooit iemand hinderden, wier grootste voorrecht is dat ze geen enkele sterk ontwikkelde eigenschap hebben, die studeeren, denken, waarnemen, werken, alleen om te weten *hoe men door de wereld moet komen*, of liever daar denken ze niet over, dat doen ze vanzelf uit instinct, zonder inspanning, het *zijn*: door-de-wereld-komers, anders niets. Ze zijn niets dan maatschappij-menschen, niets uit zichzelf, om zichzelf, onwezenlijk kolonie-dingen, mieren uit den hoop, bijen uit den korf, stukjes van 'n lintworm.

Zou 't dáárheen moeten met onze menschen-maatschappij, dat wij en die na ons komen gerold worden door elkaar en tegen elkaar als keisteentjes in de rivier en aldus alle individualiteit gaan verliezen?

Of zou 't mogelijk zijn dat tegelijk met de maatschappelijke ontwikkeling de groei der individuen voortgaat?

1) V.O. 17.
2) V.O. 332, 333.

Ja, ja! dat moèt mogelijk zijn!

Ver ontwikkelde menschen, sterke individuen die veel willen en veel kunnen en veel doen, ze kùnnen samenleven tot vermeerdering van elkaars geluk.

'n Maatschappij van Van Deyssel-menschen, ik bedoel niet *schrijvers* maar *menschen*, kàn bestaan in heerlijke samenleving, vol strijd, 't is waar, maar juist heerlijk dòòr dien elkaar opstuwenden strijd, mits die toekomstige individuen-wezens nog veel ruimer verstand, nog veel inniger zelfkennis en als gevolg van dit laatste veel krachtiger zelfbeheersching hebben dan de Van Deyssel die onze tijdgenoot is en die intusschen z'n luidgillende stem door onze tijden laat golven als 'n hooge trillende kerkorgel-kreet: *Wees 'n individu*! Niet om de tijdgenooten daartoe aan te manen, want 'n moralist is-ie 't allerminst, maar eenvoudig om te verkondigen wat-ie haat en liefheeft.

Men moet 'm maar hooren schelden: liefdeloozen, hateloozen, hersenloozen, harteloozen![1)]

Of: eunuken van den geest, impotente vrijers van wassen muzen![2)]

Hij spuwt van verachting terwijl-ie zegt: geen man maar *'n heer*![3)] geen vrouw maar *'n dame*![4)] geen mensch maar *'n jas*![3)]

Hij heeft liever de menschen die hij veracht of haat dan die anderen waar-ie vies van is omdat ze niets zijn.[5)]

Het ligt dus voor 't grijpen dat navolgers, kleine verdienstelijke talenten, heel weinig bij 'm in de gratie staan.

Tot 'n goede school te behooren en met groote vaardigheid 'n manier van doen in practijk te brengen, door anderen gevonden, dat telt-ie weinig als men zelf niet wat bizonders heeft.[6)]

De vraag: *tot welke richting behoor-je*? vindt-ie onbeduidend, vergeleken met die andere: *wie ben-je zelf*?

Iemand als Maurits die van geen kunstrichting afwist en zoo maar raak schreef zonder zich te bekommeren om stijlkwesties, is 'm liever dan de kleine nabootsende talentjes van de naturalistische school.[7)]

Als 'n boek vrij zwak is zoodat 't 'm weinig aandoening of

1) V.O. 15.
2) V.O. 19.
3) V.O. 330.
4) V.O. 29.
3) V.O. 330.
5) V.O. 24.
6) Pr. 118.
7) Pr. 12.

gedachte gaf, dan vindt-ie 't nog eenige schadeloosstelling als de auteur er *zichzelf* in gebracht heeft.[1)]

Heel knap; mooi gedaan volgens 'n goed systeem; ontrefbaar voor aanmerkingen; dat vindt-ie precies 't tegengestelde van geniaal.[2)]

En slechts ‘de vleugelen der persoonlijkheid’ rekent-ie krachtig genoeg om de menschen te doen bovendrijven op de ijle luchtlagen der jaren en eeuwen en ze op te voeren naar den ‘hemel der onsterfelijkheid.’[3)]

* * *

De middelmatigheid is 'm 'n gruwel in de oogen.

En daartoe behoort zoo véél want hij is grof in z'n verdeeling. Hij onderscheidt: heel groot, heel klein en wat daar tusschen ligt: de middelmatigheid.

Wees groot of zwijg![4)] klinkt één zijner bevelen tot de tijdgenooten.

Hij vindt dat er wetten moesten wezen die de middelmaat het zwijgen opleggen.[5)]

Wat maalt-ie om 't kleine talentvolle werk! Nu ja, dit of dat is niet kwaad, er is veel goeds in, maar 't is toch *niet groot*.[6)] Goedkeuren, dat beteekent niet veel. Hij wil liefhebben, aanbidden.

Gelijk bij 'n brand de emmers van hand tot hand gaan, zoo gaan in de maatschappij de dingen over van den een op den ander: kennis, gedachten, kunstontwikkeling, deugd. De verwante personen zoeken elkaar en scharen zich naast-een in den keten. De genieën scheppen de emmers vol, zij staan aan den put of de rivier en geven de dingen over aan de grootere talenten en die weer aan de kleinere. Ondertusschen blijven de emmers niet vol, dat is zeker, er wordt te veel gemorst. Maar - zonder de tusschenpersonen stonden de enkele genieën eenzaam aan den stroom waarin ze zich konden baden, jawel! maar zìj misten 't genot van 't geven en de anderen kregen niets.

De bespiegelende practische mensch die kijkt naar de maatschappij zooals ze *is*, prijst dus 't werk der grootere en kleinere

1) Pr. 125.
2) Pr. 118.
3) Pr. 31.
4) V.O. 86.
5) V.O. 29.
6) Pr. 118, 119.

talenten. Mits - dat er waarheid zij en de kleinere lieden niet 'n gezicht trekken alsof ze iets hadden van zichzelf.

Deze *leugen* is 't die Van Deyssel zoo boos maakt zonder dat-ie 't zelf goed weet. Hij meent dat de middelmatigheid hem ‘woedend’[1] maakt, maar dat is dwaasheid: 'n mensch wordt niet boos omdat 'n ander klein is, wel omdat die ander 'n houding aanneemt of op 'n plaats staat die slechts past aan de grooteren, òf om andere bijzaken waarin 't echter steeds deleùgen is die tot boosheid prikkelt.[2]

* * *

Maar zulk 'n fijne waarneming van de oorzaak zijner stemming is niet te verwachten van 'n mensch vol drift.

En hartstocht is met waarheid de meest treffende eigenschap van Van Deyssel.

Hij is van een in de literatuur nooit gekende heftigheid; hij ‘verrekt zich van 't gapen’,[3] vindt iets ‘kaakpijnigend belachelijk’,[4] iets anders ‘om razend te worden’,[5] scheldt vijanden uit voor ‘ellendelingen’,[6] hij wil ze ‘in 't gezicht schoppen’[7] of noemt ze ‘het doodschoppen niet waard’.[8]

'n Man als hij moet op z'n minst ééns in de week 'n heftige aandoening gehad hebben of hij vindt 't leven 'n ellende van grauwheid. Daarvan leeft-ie. Hij wil bulderen van 't lachen of razen van gramschap, geel worden van haat of stamelend zingen van verrukte liefde.

Z'n vijanden die 'm tergen, bewijzen 'm eigenlijk 'n grooten dienst. 'n Boek van 'n veracht schrijver is 'n welkome verschijning op z'n schrijftafel, want nu zal-ie nog eens heerlijk in beroering komen, zij 't ook van haat en spot en afkeer, en heerlijk z'n stemming uit kunnen schrijven.

Ha, zegt-ie, lekker! hier! en hij slaat z'n klauw uit naar de prooi om z'n heeten emotie-honger te kunnen verzadigen. - Lekker boek! dat zal weer haat geven of toorn of dollen lach.[9]

In wilde lachbui gooit-ie 't boek weg, springt op, klopt

1) V.O. 20.
2) V.O. 23.
3) V.O. 30.
4) V.O. 21.
5) V.O. 33.
6) V.O. 124.
7) V.O. 153.
8) V.O. 324.
9) Pr. 175.

zich op de knieën en kijkt naar z'n eigen wijdlachenden mond in den spiegel.[1)]

En meen niet dat-ie later spijt heeft van z'n hartstocht-vlagen gelijk dat in 't maatschappelijk leven meestal 't geval is.

Hij eert den hartstocht.[2)]

'De eeuwen zijn vol van den haat en de verachting der hoogvoelenden en der veel-weenenden'.[3)]

'Van de grootste poëmen zijn door 'n sentiment van haat ingegeven'.[4)]

Hij wil 'in de gewaagdste vaart de opperste toppen van het mensch-zijn bereiken en aan den afgrond van den waanzin blijven staan'.[5)]

'Bleeke observaties' interesseeren 'm heel weinig, hij houdt meer van 'die opgewonden zijn en dol.'[6)]

Koude kunst als die van Wallis erkent-ie als kunst, goed, maar ze is 'de akeligste vijand' van de zijne. 'Na lezing van haar Vorstengunst of-zoo voelt (hij zich) benauwd alsof (hij) een steen had ingeslikt'.[7)]

Hij vindt dat slechts abnormale zenuwgestellen normale kunst kunnen voortbrengen.[8)]

Als ik me Van Deyssel allegorisch wil voorstellen dan denk ik me 'n witmarmeren tempel met hooge slanke pilaren, in de schemering. Voor 't hooge altaar staat hij als priester met de armen omhoog en 't hoofd achterover in witzijden kleed vol gouden sierwerk, de marmeren wanden en zuilen om 'm heen zijn vol zwaar goud, ijle wierooknevels drijven rond, uit de hoeken beneden en boven komen zachte, vreemde geruischen als echo's van tranenzang. In de half-duisternis geworden schemering zakken, verblindend van wit-gouden glans, pakken van wolken neer boven z'n hoofd, schitterend wit, gloeiend goud, smeltend en vloeiend dooreen, en steeds met de armen naar boven schijnt-ie te zweven, los van den grond, in z'n godbewonderende geestdrift, en terwijl geheimzinnige zilverbelletjes tingelen en flauwe orgelakkoorden van oneindigen afstand aanruischen, verdwijnt-ie in de glansnevels, gestorven van extaze door de heerlijkheid en hoogheid van z'n God.[9)]

1) Pr. 180.
2) V.O. 7.
3) V.O. 27.
4) V.O. 244.
5) V.O. 36.
6) V.O. 164.
7) V.O. 29.
8) V.O. 245.
9) V.O. 259, 260.

Of ik zie hem zitten op 'n hoogen rotstop, in bruin-zwarten mantel, 't hoofd rustend in de hand en den elleboog op de knie, met somber-starende blikken naar beneden op de groote stad waar 't ijdele leugenachtige gewoel der wereldsche menschen maar doorgaat en niet één is er die vraagt wat waar is en goed en hoog.

Of ik zie hem schrijden in denzelfden mantel over denzelfden berg, met den rug naar de stad, de rechterhand voor de weenende oogen en de linkerhand afwerend uitgestrekt naar achter, zeggend: neen, neen!

Of hij daalt naar beneden met de zweep in de hand, schuim tusschen de tanden van woede, en.....

Maar ik val in herhalingen. Wat trouwens niet te vermijden is als men veel wil spreken over dezen profeet in de Hollandsche letterstad.

* * *

Van Deyssel haat de menigte, haar waardeering, haar geloof, haar liefde, alles wat aan de massa doet denken.

Dat hoort zoo, meent-ie, hoog te zijn en zich te verheugen over z'n eenzaamheid; uit te steken en met hatende verachting neer te zien over de vlakte.

Hij spreekt (niet heel duidelijk) van ‘den menigte-meeningen-versmadenden adel der hooge stylisten’.[1)]

Hij is begeerig naar ‘elegante pikanterie en van gratie doorgeurde distinktie.’[2)]

Distinktie, dàt vooral, 't zich onderscheiden, 't maken van 'n scheiding tusschen zichzelf en de massa, zich losmaken van de éénheid der velen om 'n éénheid te zijn op zichzelf.

Hij is ‘iemand die wil leven op een effen vlak van heerlijkheid, met tusschen de wereld en (hem) een woning van rust in verrukking.’[3)]

Hij vindt het ‘prachtig en heerlijk en ten uiterste te beminnen,’ die verlatenheid van ‘de geestelijk-fijnen-en-hoogen.’[4)]

‘Zoo veel mogelijk geluk voor zooveel mogelijk menschen’,

1) V.O. 214.
2) V.O. 215.
3) V.O. 331.
4) Pr. 143.

dat is zijn beginsel niet en hij zou zich ‘zeer, ja zeer gelukkig achten als (hij) met deze meening geheel alleen stond op de wereld. Als (hij), in Holland staande, de eenige dukdalf van het Persoonlijkheidsbegrip was, die nog te zien was boven den vloed der gemeenschapsideeën die de heele wereld overstroomen.’[1)]

Die haat tegen de menigte toont aan dat-ie inferieur is onder de groote menschen. 't Is de zwakheid en kleinheid van 'n sterk en groot mensch. De superieuren onder de grooten keeren, na hun afscheiding, terug tot de menigte met 'n liefde, geboren uit medelijden. Ze hebben dan maar één levensdoel: verheffing en opvoeding dier lage en kleine menschen.

Als Van Deyssel doorgaat met groeien, zal die haat slinken. Hij zal met drift en woede blijven uitvaren tegen de minheid, maar er zal wat medelijden en liefde bij komen voor de minnemenschjes zelf. Nu is er alleen nog maar liefde voor z'n eigen genie.

Doch ik verwacht niet 't doorgaan van dien groei omdat-ie wel behoort tot 't hooge menschenras der zuivere-kunstenaars, maar niet tot 't veel hoogere der zuivere-zedenprofeten. Die staan tot elkaar als de bloemknop tot de bloem-zelf.

Van Deyssel is in z'n voelen, denken echt onmaatschappelijk.

Hij meent dat ‘één idee meer waard is dan honderd-duizend menschen.’[2)]

Of de grooten der aarde waden door de golvende korenvlakte der menschheid die ze reikt tot over de knieën, en daarbij massa's van halmen verpletteren die nog zoo'n mooi leven konden hebben in hun vergeten bescheidenheid, dat geeft niet als de Schoonheid en de Gedachte er maar door gebaat wordt.

Doch wat is de Schoonheid en de Gedachte waard als ze blijft in één mensch? Niets!

Maar alles wanneer ze gaat schijnen op de menschheid.

Bestaat de maatschappij voor de Grooten en die Grooten voor zichzelf? Neen omgekeerd! De genieën zijn er veeleer voor de massa. Ze kunnen elkaar trouwens niet missen.

En wat is die grootheid? Datgene waarvoor dit en de reeds

1) Pr. 50.
2) Pr. 48.

verdwenen geslachten hebben gezwoegd zonder rust, en dat verspreid was in zwakke hoeveelheden onder de menigte, maar dat nu voor 'n deel opgestapeld is, door geluk, in één individu.

De vlijt van den grootvader werd vaardigheid in den vader, talent in diens zoon, genie in den kleinzoon.

En die ziet nu met smaad terug op de werkende vergeten menigten die zijn talenten geschapen hebben, en zou ze willen vertrappen in grenzenloos egoïsme.

Bespottelijk! Wat zou de bloem wezen zonder den stengel, de bladeren, de wortels?

Vertrek van ons, maatschappij-hater! Ga wèg en zoek den top eener hooge pyramide in de zandwoestijn en ga daar zitten en sterf en verdroog daar tot 'n mummie die wij vergeten zullen.

Dan zal uw geest huilen, dag en nacht, van dorre ellende want vergeten te zijn door diezelfde massa's, dat is uw grootste kwelling.[1)]

Ge hebt het zelf gezegd: ‘Te denken: daar zullen menschen zijn, die mij niet meer zullen kennen, is de wanhoopsgedachte voor den kunstenaar van het woord.’[2)]

Het is een leugen tot uzelf als ge zegt dat ge slechts verstaan en begrepen wilt worden door de enkele weinige geestesaristocraten. Uw eerzucht is daarvoor te groot. Ge zoudt gelezen en bewonderd willen worden door de geheele wereld. Ge zoudt willen dat er eerebogen voor u gemetseld en gebeeldhouwd werden, dat 'n juichende menigte u omstuwde en dronken van geestdrift uitriep: Hosanna! Hij is tusschen ons, de Hooge! de Onbereikbare! de groote Kunstschrijver!

Ik bedoel hier niet de bovenste lagen van uw persoon die in aanraking zijn gekomen met weer en wind van lectuur, studie, ondervinding, nadenken - met het Leven, in één woord! - maar den dieperen ondergrond uwer ziel die onveranderd en uzelf onbekend is. En dàt is toch de echte Van Deyssel, ofschoon er 'n korst van 'n hooger wezen op zit.

Diè Van Deyssel is de slaaf dier groote menigte.

Hij is 'n bedelaar bij die groote menigte.

1) V.O. 3, 4.
2) V.O. 5.

De ketens van zijn eerzucht binden hem aan de karren dier menigte waarachter hij aanstrompelt, smeekend de naakte armen uitstrekkend om wat voedsel te krijgen voor den vlammenden honger zijner eerzucht.

Ik bedoel deze venijnige woorden van opzettelijken smaad als 'n wraak van de geschimpte maatschappij.

Want ik heb Van Deyssel lief als 'n groot Literatuurmeester, ik ben bang voor 'm als voor 'n forsch en sterk mensch, maar meer liefde en ontzag heb ik voor de menschheid die wel bestaat uit onbeduidende enkelingen, maar die in haar massa 'n zee van hartstocht, liefde en haat, 'n mijn van kennis en gedachten, 'n wereld van ondervinding bevat waarbij die van den grootsten Eenling maar poppespel zijn.

Ik bedoel deze woorden van smaad als 'n emmer water dien ik onverwacht uitstort over 't hoofd van 'n dronken man om 'm te ontnuchteren.

Van Deyssel is in z'n menigte-versmading dronken van waan. Hij voelt de kracht zijner woorden niet, hij weet er de juiste beteekenis niet van, hij weet niet wat-ie zegt.

Hij is slechts te genezen door 'n kuur, 'n kneipkuur. De eenvoudige feiten moeten op hem neerplassen, hij moet er mee bespoten worden, ze moeten van 'm afdruppelen, z'n bloote ziel moet-ie laten bespoelen met de nuchtere feiten, dat zal de kwade dampen verdrijven en 'm weer 'n zuiveren blik geven op zichzelf en die maatschappij *waardoor en waarom hij alleen de moeite van 't bespreken waard is*.

Hij, druppel uit den oceaan die wat meer zout heeft dan de andere, wat mooier 't zonnelicht terugkaatst, maar toch slechts druppel uit den oceaan!

Maar kom, genoeg van dat woorden-gezwiep.

Van Deyssel mag denken en voelen zoo onmaatschappelijk als 't kan, in z'n daden is-ie 'n maatschappij-lid van belang die op doordringende manier meewerkt om de Hollandsche natie te hervormen.

Hij die de gescheidenheid van de massa zoo zegt te beminnen, hij zit er tusschen-in, midden-in, als 'n schoolmeester tusschen 'n drom van kinderen, en hoe meer discipelen hem omringen hoe liever 't hem moet wezen.

Al die menigte-versmading is niets dan de overdrijving van 'n ongeduldig idealisme. Hij slaat als onstuimig hervormer de afgodsbeelden van hun heidensch voetstuk en spuwt er naar en doet er vuiligheid op en zet ze in bespottelijke pose op d'r kop, alleen maar omdat-ie zoo heel gauw, vlug, terstond, direkt de afgoderij wil uitroeien en 'n hoogere leer wil vestigen. Wat! is die menigte nu nóg niet bekeerd?! Dan maar met den moker op die massa-zelf los gerammeid!

Ja, ja, tob je maar buiten adem. Wees maar overdreven. Veracht maar de menigte en houd u verre van haar. Zonder dat ge 't goed weet, werkt ge juist tot opvoeding dier menigte.

Uw overdrevenheden zullen wegwaaien in den wind als 't klaterend vloeipapier dat om 'n kleinood zat, maar de kern van uw drijven en willen zal, als gist, die taaie dikke massa der groote menigte doen rijzen en uitzetten, ze lichter en luchter maken.

* * *

Van Deyssels fierheid en trots zijn gelijk men die verwachten kan in 'n genialen hervormer.

Ik zal schrijven, zegt hij; niet gij![1)]

Hij telt zich onder de mannen ‘die maar bij één en één tegelijk gevonden worden, heel zeldzaam.’[2)]

Wij zijn ‘de getuigen van het leven, de zieners van de realiteit, de begeesterden van het feit, de geëxtazieerden der gewaarwording.’[3)]

‘Wij kunstenaars, wij zijn alles.’[4)]

Als hij de talentlooze scribenten 't bevel toesnauwt van te zwijgen dan duwt-ie ze als 't ware z'n eigen bladzijden onder 't oog: hier hebt ge nu eens bladzijden goede taal, hier, wat ik u geef, lees en zwijg tenzij ge zoo leert spreken als ik.[5)]

Hij vertrouwt op z'n eigen oordeel als op 'n rots.

‘Mijn opene wezen is 'n magneet die nooit bedroog.’[6)]

Hij weet 't wel dat de meeninglooze massa later zijn waardeering van boeken en menschen zal overnemen.[7)]

Heerlijke breede hooge weg van fierheid dien de kleinen niet durven betreden!

1) V.O. 29.
2) V.O. 14.
3) V.O. 35.
4) V.O. 84.
5) V.O. 7.
6) V.O. 259.
7) Pr. 11

Ruime blauwe lucht van fierheid waartegen slechts de forsche gestalte mooi uitkomt!

Golvende witzijden mantel van fierheid waarin de kleine mensch zou verdrinken en die bespottelijk achter 'm zou aanslepen!

Lange gouden lokken van fierheid die fladderen om 't massieve hoofd van den dichter-denker!

* * *

Hoe mooi is-ie als ik 'm daar alleen zie loopen in z'n idealisme.

Alleen 't allerhoogste is hoog, fluistert-ie met den blik in de blauwe lucht.[1)]

Wat voel ik nu 'n warmen spijt van m'n smadende woorden. Wat zou ik ze gaarne doorschrappen! Maar ik mag niet, niet voor mezelf want ik zou onwaar zijn, niet voor hem want ze kunnen 'm goed doen.

Al wat klein is, is niets voor 'm: kleine verlangens, kleine overwinningen, kleine idealen, kleine eer, kleine talenten, kleine arbeid, hij telt 't niet.

'Hij heeft alleen reuzen-armen,' zegt-ie, die 'n tijdvak maakt tot zìjn tijdvak.[2)]

Wij leven in 'n wereld van blinden met enkele éénoogen die zeer geacht en geëerd zijn, maar niet door Van Deyssel, hij wil menschen met twee oogen en niet met twee gewóne kijkers, maar oogen die schitteren, stralen, die in de verte boren, ìn de dingen en erdoor heen, oogen die levend maken wat dood was, die de wereld verlichten en vergulden als twee zonnen; alleen menschen met 'godenpupillen' noemt-ie hoog.[3)]

Als twee mannen over 'n trottoir loopen en de een is twee centimeters grooter dan de ander die van gemiddelde lengte is, dan zièn wij dat en noemen hem gróót. Maar als men op 'n toren zit dan merkt men 't verschil niet, dan zijn slechts *de reuzen* groot en de anderen allemaal gewóón.

Van Deyssel is zóo gewoon uit de verte te kijken naar de massa, dat-ie voor de kleine verschillen de schouders ophaalt.

Z'n idealisme voert 'm zóo hoog op dat-ie alleen de allergrootsten ziet uitsteken.

1) V.O. 78.
2) V.O. 78.
3) Pr. 119.

Daardoor staat-ie dan ook weer buiten de maatschappij.

Wij die tusschen de massa in zitten, héél gezellig, en zelf zoo'n trots voelen als we kunnen rondkijken boven de hoofden der omstanders die 'n paar centimeters kleiner zijn, wij waardeeren de kleine verschillen.

Ja, we vinden 't zelfs al heel knap dat, in hun kuiten geprikkeld door eerzucht en winzucht, velen zich verheffen op hun teenen om toch maar iets te schijnen. Dat zijn de nijvere, practische mannen die zich specialiteit maken in 'n vak of vakje.

't Zijn eenvoudige persoontjes die niemand ziet om d'rzelf; maar met eenige jaren geduldigen arbeid krabbelen ze zich 'n molshoop van kennis of vaardigheid bijeen en gaan daar òp staan. En waarempel, nou steken ze ook uit boven de kleine broers.

Zulke menschen ontmoet men vooral in de heel of half geleerde wereld, onder de leeraren en hoogleeraren, de dokters, advocaten, predikanten.

Ze kunnen zeer belachelijk en weerzinwekkend zijn.

Niet omdat ze uitstekendheid missen van d'rzelf; daar kunnen ze niets aan doen. Ook niet omdat ze zoo dappertjes gewerkt hebben want dat is heel flink van d'r.

Maar ze worden belachelijk en weerzinwekkend als ze nu gaan meenen, iets te *zijn*, en laatdunkend gaan spreken over de menschen die op géén molshoopen staan, of uit de hoogte gaan oordeelen over hen die van geboorte en van groei grooter zijn.

Ze *hebben* nu iets, buiten hun persoon altijd, dat vele anderen missen maar individueel *zijn* ze daardoor niets méer.

'n Kameel, beladen met pakken van waren, is nog maar 'n kameel.

De maatschappij heeft lastdieren noodig, vlijt is 'n schoone zaak en de arbeid is heerlijk, goed, goed! beloon ze, benoem ze, maar 'n kameel is 'n kameel, en wanneer-ie 'n paar oogen wil opzetten als 'n leeuw dan wordt-ie belachelijk.

Deze figuren zijn Van Deyssel zeer hatelijk, die vlijtige kleine leugenschepsels bedoel ik, niet de eenvoudige oprechte kleine man want die zwijgt zelf en dan zwijgen de anderen over hem; hij vlucht er voor weg als 'n vinkje voor 'n draaiwiekend ratelend vogelverschrikkertje.

Die menschensoort typeert zich voor hem in de leeraren van het middelbaar onderwijs. Wie *Leeraar M.O.* op z'n kaartje

heeft staan, moet beginnen met 't bewijs dat-ie 'n uitzondering op den regel is, anders wordt-ie niet toegelaten in de kamer waar-ie in z'n geest de achtenswaarde lieden ontvangt[1]. Hij gebruikt dan ook 't woordje *leerarig*[2] als 'n smad elijk epitheton.

Deze haat van 'n genialen talentman tegen de vlijtige arbeidsmannen is in z'n wezen niet onmaatschappelijk als men maar goed onderscheidt, wat Van Deyssel-zelf hier niet doet.

Want niet de arbeid wordt gehaat doch de leugen.

V.

Lodewijk van Deyssel is een dier mannen over wie men na hun dood dissertaties schrijft om hun invloed op hun tijd aan te toonen. Een dier mannen in wie de beweging van 'n tijdvak met groote golven opslaat.

Behalve 'n literatuurmeester èn - ook 'n zedenmeester (want hij heeft gelijk in z'n bewering dat er een zeer groote verwantschap is tusschen ethiek en esthetiek[3] is-ie vooral 'n taal- en stijlmeester.

De jonge kunstenaar of artistieke mensch die 'n goed verstaander is en 'n half woord begrijpt, zal 'n lange serie van uitdrukkingen, beweringen kunnen aanteekenen die, ofschoon terloops gebruikt of meegedeeld, elk op zichzelf de waarde hebben van 'n preek, 'n verhandeling, 'n lange les. Men zou er 'n tekstenboek van kunnen samenstellen, voor elken dag van 't jaar één.

Hier volgen er eenige:

de gebruikelijke in plaats van de individueele zeggingswijze,[4]

met jongelingsgejaagdheid hollen naar het station der vermaardheid,[5]

de mode der kollektieve roman-kompositiën,[6]

verheerlijkt-zien-in-ontroering,[7]

woorden, gevonden bij de klare stralen van het licht der artisticiteits-agitatie,[8]

schrijvers die buiten de kunst en in de nijverheid zijn,[9]

1) V.O. 162.
2) V.O. 160.
3) Pr. 45.
4) V.O. 297.
5) Pr. 10.
6) Pr. 13.
7) Pr. 19.
8) Pr. 24.
9) V.O. 302, 295.

een belachelijke liefde voor het nuttelooze woord,[1]

de sterren die de dichter ziet mooier dan die de kommenijsbaas ziet,[2]

't werk van een inderdaad grooten opvolger van Zola zal niet veel op dat van hèm gelijken,[3]

zinnen, met zacht en edel geduld behandeld, dubbel geschreven.[4]

Die woorden en zinnen zijn als 'n hand die plotseling voor 'n oogenblik 't gordijn optrekt van 'n tooneel, waardoor de bevattelijke toeschouwer ineens iets begrijpt en veel te denken heeft voor langen tijd.

De V e r z a m e l d e O p s t e l l e n en de P r o z a s t u k k e n geven 'n volledige stijlleer, niet slechts in de verspreide opmerkingen hier en daar maar ook op practische manier door 't voorbeeld, door de keus en de vorming der enkele woorden, den bouw der enkelvoudige en samengestelde volzinnen.

De schrijfmanier van dezen auteur dwingt den lezer tot mijmeren over taal en stijl.

* * *

Wat is dat toch stijl en stijl hebben?

Stijl in den hoogsten zin is niet iets aparts.

Wie sterk voelt, baart taal.

't Zijn de dingen der buitenwereld of de gedachten in u die u zwanger kunnen maken van taal.

En als ge op 't moment dat het gevoel in u borrelt en schuimt, gaat spreken of schrijven, dan zullen de menschen zeggen dat ge goed schrijft of spreekt.

Maar ge kunt ook de woorden en zinnen, de precipitaten van 't zielsproces, opbergen in 't magazijn van uw geheugen en ze later bij geschikte gelegenheden eruit halen en ze gebruiken. Dan zijt ge ook 'n goed schrijver.

Iemand die dus veel gedacht en gevoeld heeft, wiens heele leven één denken en voelen was, moet 'n magazijn hebben vol goede taal.

Maar er is nog 'n andere manier, om 't magazijn te vullen. Ge leest b.v. veel, en ge zijt zóo'n mensch dat de stemmings-

1) V.O. 299.
2) V.O. 264.
3) V.O. 59.
4) Pr. 24.

gloed van anderen ook bij u wat aan 't glimmen brengt. Daardoor zijt ge kapabel geworden om woorden en zinnen van anderen op te nemen, ja ook om zelf woorden en zinnetjes te baren als precipitaatjes van uw zieleprocesjes, uw tweedchandsstemminkjes.

Als gij u nu bedient van dat laatste zelfgemaakte materiaal, en zelf beheersching genoeg hebt om de spullen van anderen te laten liggen, dan zijt ge nog 'n heel goed schrijver, schoon van den tweeden rang.

Ongeveer zoo'n soort van schrijver is Fr. van Eeden in z'n Kleine Johannes. Dit boek neemt de allures aan van 'n eerste-rangs-boek maar heusch, dat is 't niet. Hij heeft de groote literatuur van 't buitenland gelezen, in hem is wat aan 't tintelen en glimmen en vonken geraakt, en toen gaf-ie dat boek, 'n heel mooi boek onder de tweede-rangs-boeken, maar dat waarachtig niet het kind is, gesproten uit den echt van 'n Machtigen Geest en 't Groote Leven.

Men kan nog op 'n derde manier 'n mooien voorraad van taal opdoen, onder 't lezen alweer, maar terwijl er zoo goed als niets van uzelf bij is omdat ge 'n zwakke persoon zijt die maar zwak voelt en denkt.

De taalorganen in je hersens zijn echter zóó dat je veel aandacht hebt voor mooie taal van anderen, dat je ze kunt onthouden en later weer eens kunt gebruiken.

Kijk, zoo iemand mag 'n goed stylist heeten, hij heeft in werkelijkheid *stijl*, want zijn stijl is iets aparts, zoowat als 'n mooie jas.

En 't is nog 'n mooie bezitting waar de groote drommen van onbegaafden je om benijden en respecteeren.

Als je nu 'n wetenschappelijk opstel schrijft of 'n verhaal doet van je reis door Noorwegen of zoo, dan zal iedereen zeggen dat je goed schrijft.

Maar o wee, als je nu artiesje gaat spelen, dan zullen de boeren, burgers en buitenlui misschien nog verklaren, dat je 'n knappe bol bent, maar de verstandigen zullen je 'n rederijker vinden, 'n belachelijken lummel.

De hemel behoede je voor zulke blindheid.

Er zijn dus in de wereld der schrijvers: 1^{e} zuivere kunste-

naars, 2e half-artiesten en artistieke menschen, 3e stilisten, in den strengen zin van 't woord, en belachelijke rederijkers.

't Aantal schakeeringen is natuurlijk eindeloos maar men behoeft nimmer te weifelen bij 'n classificatie want wie bij de grens staat van twee klassen, brenge men tot de lagere klasse.

Lodewijk van Deyssel, de schrijver der V e r z a m e l d e O p s t e l l e n en der P r o z a s t u k k e n, behoort echter beslist tot de kern der 1ste klasse. Hij is 'n man van den eersten rang.

* * *

De stijl van Van Deyssel is frisch, zuiver. Hij spreekt in natuurgeluiden.

Als men iemand onverwachts met 'n speld in z'n arm prikt en hij roept: *Au*! dan hoort men 'n natuurgeluid.

Als 'n drenkeling z'n armen naar boven steekt en schor roept, smeekt: *Hulp! Help me! Hulp*! - eveneens.

Als 'n moeder in oorlogstijd smeekt om 't leven van haar lieven zoon - óók.

Maar 'n burgemeester die 'n vorst verwelkomt, spreekt in conventioneele gelegenheidstaal.

Ook 'n kostschoolkind dat aan z'n ouders 'n ‘mooien’ nieuwjaarsbrief schrijft.

't Is aardig, te zien hoe de heel kleinen en de heel grooten elkaar ook hier weer gelijken.

De stijl van de onbeschaafde volksvrouw gelijkt meer op dien van den zuiveren-kunstenaar dan op dien van den gewonen ontwikkelden man. De eersten zijn beiden onafgerichte natuurkinderen maar de eene heeft slechts weinige en eenvoudige dingen te zeggen en de andere vele en hooge.

De gewone ontwikkelde man kent vele enkele woorden, groepen van woorden, brokken van zinnen, heele zinnen, heele bladzijden soms waar-ie niet in doordrongen is, die-ie niet voelt leven als 'n nest warme spartelende vogeltjes in z'n handen.

Zijn schrijven lijkt op de daad van 'n winkelknecht die niet kan lezen maar toch 's Zondags na twaalven achter de gesloten glazen deur 't bordje hangt: *Heden wordt hier niet verkocht*.

Van Deyssel schrijft lekker, mooi, in levende taal, spartelend als bloote kinderbeentjes.

‘Houd toch op, mijnheer, (roept-ie na 't citeeren van 'n schrijver) houd toch op, mijnheer, met uw mannen van wetenschappelijke opleiding,’ uw ‘mannen van ernstigen geest. Loop naar de maan met al die mannen erbij en pluk daar met hun de sterren uwer gemeenplaatsen en bind ze tot een ruiker en gooi ze dan ergens neêr in een land, waar alleen zuigelingen wonen, maar beproef niet zoo onnoozel weg ons er mee te verblinden’.....[1)].

Van Deyssel heeft de Hollandsche schrijftaal uitgekleed, ze in de badkuip gegooid, ze afgezeept en gespoeld, ze weer drooggewreven met ruwe handdoeken.

Eerst was 't 'n manneke dat verloren ging in grootvaders hoogen hoed en lange jas, struikelde over de slippen en den langen wandelstok, en nu is 't in zijn boeken, 'n rozige ondeugende weerga van 'n jongen met z'n reine blinkende mooi-gespierde boddie.

O, de Hollandsche taal die hij vond, was zoo'n stoffige, niet-geluchte binnenkamer, want grootvader en die andere koukrimpers waren zoo bang voor kou-vatten, en de kinderen mochten er niet binnenkomen. Maar hij heeft de ramen opengesmeten en 't dartele jonge volk van wakkere woordjes met d'r glinsterende oogen en juichende lachende monden naar binnen geroepen. En daar komen en springen ze nu, kletsend in de handen omdat zij nu ook eens den baas zullen spelen.

Ja, daar staat 't te lezen dat 'n schrijver *gegapt*[2)] heeft, dat iets *lammenadig*[3)] is, dat anderen hun taal *verhanselen*[4)] iets *gepiept*-burgerlijk[5)] is, daar staat 't woordje *kullen*[6)] en dat grappige werkwoord *pijn aan iets hebben*.[7)]

Kom maar binnen, jongens! Schep de boel hier maar 'ns op! Laat maar 'ns wat frischheid en leven door de kamer waaien.

* * *

Van Deyssel maakt ook nieuwe woorden, door samenstelling en ontbinding. Hij heeft zoo'n verlangen om in de woorden

1) V.O. 54.
2) V.O. 54.
3) V.O. 329.
4) V.O. 300.
5) V.O. 124.
6) V.O. 133.
7) V, O. 136.

te dringen en daar 'n lichtje op te steken om ze doorschijnend te maken als theelichtjes met landschapjes, dat-ie eeuwenoude samenstellingen gaat splitsen in de deelen om 't woord maar méér te doen zeggen. En andere woorden vereenigt-ie tot-één waardoor vaak 'n eigenaardige nuance verkregen wordt die anders verloren ging.

Hij spreekt b.v. van *de arme-menschen*[1] wat heel iets anders is dan *de arme menschen*. De klemtoonverplaatsing van àrme op mènschen wijst aan dat 't samengroeien 'n afgeloopen proces is.

Zijn streven naar frischheid, helderheid en oorsponkelijkheid ontaardt echter vaak in jachtmakerij op die dingen.

Hij wordt dan onnoodig plat, maakt malle samenstellingen, malle scheidingen, monsterachtige woordverbindingen van twee, drie, vier regels, alleen maar om af te wijken van de gewoonte.

Hij zegt b.v. aanstellerig: 'Alle menschen zullen dan *te vreden* zijn.'[2] Waarom niet *in vrede* of *in den vrede*, als toch de oude samenstelling geen dienst mocht doen?

Tevreden bestaat niet meer uit twee stukken, het is één wezen geworden. Men kan b.v. 'n muildier ook niet meer splitsen in 'n stuk paard en 'n stuk ezel.

Maar deze laatste stutten van redeneering dienen niet om mijn meening vastheid te geven tegenover hèm want als iemand eenmaal gezegd heeft: ik stoor me niet meer aan jullie zeden, regels en wetten, ik ga geheel leven volgens m'n eigen goeddunken, dan kan de één wel meenen dat-ie veel te ver gaat en 'n ander dat-ie 't 'n beetje te ver drijft, maar betoogen aan hèm is nu onmogelijk omdat elk bewijs zal steunen op wetten *die hij niet erkent*.

Van Deyssel heeft zich buiten den arm van alle taal- en stijlwetten geplaatst, ook als stilist staat-ie buiten de maatschappij.

* * *

In de verzameling P r o z a s t u k k e n komen eenige 'prozagedichten' voor in den impressionistischen stijl. (Menschen en Bergen, enz.)

1) Pr. 302.
2) Pr. 54.

Van welk 'n talent en van welk 'n ontvankelijke persoonlijkheid deze stukken ook getuigen, die schrijfmanier is gedoemd slechts 'n voorbijgaande mode te wezen, door haar overdrijving en haar onverstaanbaarheid.

Zij die schrijven in dergelijken stijl, willen frisch, individueel hun indrukken zeggen, hun stemmingen en voorstellingen.

'n Banaal-sprekend mensch kijkt over 'n grasvlakte en ziet daarop grijze muren, met rood dak en kleinen schoorsteen en hij zegt dat ééne woord: *huis* of *boerenwoning* of zoo iets. Hij is als 'n machine, 'n schrijfmachine b.v. De schrijver drukt op 'n knopje en er komt 'n A op 't papier, altijd door dàt knopje diè A, zóó en niet anders. En aldus bij den banaalstilist: er is 'n huis, dat huis maakt 'n indruk door 't oog en de zenuwen op de hersenmassa, en de mond spreekt of de hand schrijft: HUIS.

Maar de impressionistische schrijfmanier wil iets anders. Gij kijkt naar dat huis en er is één ding dat u bezonder treft, b.v. de roodheid van 't dak of 't bewegingloze der steenmassa of de helderheid der geverfde deuren en kozijnen, en die ééene impressie tracht ge uit te drukken, zoo zuiver mogelijk. Is u w impressie diep, hebt ge talent genoeg en zijt ge voldoende geoefend in de techniek, dan zullen de klanken en woorden u vanzelf toevloeien, maar is de impressie zwakjes of hebt ge weinig talent of weinig oefening dan zult ge moeten zoeken in uw woordenvoorraad als 'n timmerman in z'n spijkerbak, als 'n metselaar zoekt in z'n steenhoop, die nog 'n klein gaatje te stoppen heeft.

De taal kan nu worden mooi van frischheid en individualiteit of leelijk van gezochtheid en onverstaanbaarheid, naar gelang 't talent en de zelf beheersching van den auteur.

't Is 'n mooi streven, dat der impressionistische schrijvers: Frissche waarachtigheid en individualiteit; men zou er àlles voor verkoopen om dàt maar te hebben.

Doch alles houdt op als de lezer zegt: ik versta u niet, ik begrijp ook zelfs niet flauwtjes wat u zegt. Niet de ijlende feuilletonlezer, niet de kwaadwillige orthodoxe lezer die niet verstaan wil, maar de bevriende goedwillige lezer, als diè vol sympathie zich neerzet en zich inspant en al z'n aandacht samentrekt, en dan toch herhaaldelijk moet uitroepen: Wablief? ik verstà je niet! - dan houdt alles op. Leg dat boek maar

weg. 't Telt niet meer mee onder de boeken waarover ik spreek en schrijf. De lezers die alle groote schrijvers verstaan van binnen- en buitenland, van vroeger en later, ze zouden u niet verstaan als ge 'n eenvoudig boerenhuis of zoo wilt beschrijven! 't Is te zot om van te spreken!

't Is 'n afgezeurde waarheid dat alle groote kunst eenvoudig is.

* * *

Nu ik mijn van Deyssel-buste voltooid heb en 'n paar passen achteruit ga om m'n arbeid te overzien, treft het mij dat sommige partijen met liefde bewerkt zijn in de genoegzame rust van 'n man die geniet van de uren zijns arbeids, en andere in 'n drift die gauw klaar wil wezen met plichtmatige taak.

In hoofdzaak is het *liefde* die mijn hand geleid heeft, liefde voor 'n abstractie, voor den Van Deyssel-kop, ontdaan van al z'n wratten. Gaarne had ik niets dan vereerende woorden geschreven maar ik kon niet en mocht niet, en daarom heb ik met 'n paar nijdige, onwillige kappen in het blok steen mijner woorden vlug de wratten aangegeven die den mooien kop ontsieren. Ik was boos dat ik 't werk mijner handen leelijker moest maken dan ik 't gaarne had, dat mijn origineel zijn gelaat niet onbesmet had kunnen houden van de knobbels der overdrijving, dien huiduitslag van elken revolutieman.

Hoe mooi is 't, te kunnen dwepen met 'n mensch, zonder wankeling te kunnen gelooven in 'n persoon, z'n portret of buste boven den lessenaar te hebben en daar met eerbied naar te kunnen kijken, al z'n boeken te bezitten en ze'n eereplaats te geven en ze nooit aan iemand te willen uitleenen, iets bizonders te vinden, sympathiek, in den vorm der letters en de kleur van den inkt waarmee zijn boeken gedrukt zijn, hem te kunnen verdedigen altijd en tegen wien ook als 'n kind zijn vader, te beseffen dat weinigen hem zóó begrijpen en vereeren en liefhebben als gij.

Mij is dat geluk niet gegund tegenover Van Deyssel.

Zijn zuiverheid als mensch, z'n genialiteit als schrijver, de scherpheid zijner waarnemingen, de muziek van z'n taal, z'n

zelfvertrouwen, 't verrassende of ontstellende zijner beeldspraak, de vlammende gloed zijner overtuiging, de diepheid van z'n gemoed, en nog veel meer hadden mij aanvankelijk den zijnen gemaakt, ik volgde hem overal en wilde niets anders zien dan wat mooi en goed in hem was.

Maar dàt dan? en dàt? werd er gezegd in mij.

Och, zwijg en let hierop en daarop!

Maar....!

Zwijg!

Ik volgde en wìlde volgen, maar hij ging zoo ver, was zoo verregaand dat ik hem alléén moest laten gaan en achterbleef en met spijt hem nastaarde waar hij liep, vèr over de lijn, door mijn rede afgebakend.

Z'n overdrijving rukte mij los van hem.

Maar nu nog is 't of iemand m'n arm vasthoudt als ik tégen hem schrijf.

En dat vind ik maar goed ook!

De eerlijkheid gebiedt zeker te zeggen wat men voor wáár houdt, maar als iemand geniaal is en ons hoog genot geeft en ons een leermeester wordt, eenvoudig door te zijn die hij is, laten we dan vooral spreken over z'n genialiteit, dat genot en die leering, en niet te veel scharrelen over allerlei bijzaken.

J.M. ACKET.

John Burns.

In zijn gestadige democratische ontwikkeling is het Engelsche volksleven uniek. Het leven van die natie als geheel, met zijn langzamen groei - het is alsof het naar een vastgesteld bestek zichzelven bouwt en in zijn was slechts vult een bewusten ideëelen vorm.

Geen Revolutie is daar noodig geweest om de Middeleeuwsche overblijfselen op te ruimen, geen daden van geweld behoeven daar te worden gepleegd om de nieuwe ideëen van Staat en gemeenschap te realiseeren.

Als het volk in Frankrijk losbarst, roepende: Liberté, Egalité, Fraternité - dan is het al gauw voldaan als het krijgt, inplaats van vrijheid, ontheffing van een deel zijner benauwing; inplaats van gelijkheid, het slechten van de meest uitspringende hoogten van macht en overheersching; inplaats van broederschap, een enkele bres in een der muren, die menschen scheidt van menschen.

Het Engelsche volk heeft die ‘emphase’ niet behoeven te gebruiken. Het is gespaard gebleven van wat, meer nog dan het plotselinge en het geweld, een revolutie nadeelig maakt: het gebruiken van idealen als het dagelijksch gereedschap in den strijd om materieel voordeel. De Engelsche evolutie is buiten de onmiddellijke sfeer van het ideaal gebleven. Concrete wijzigingen der maatschappelijke verhoudingen heeft men zich telkens voor oogen gesteld; directe practische verbeteringen: een wet op den vrouwen- en kinderarbeid, een erkenning van het recht van vereeniging voor den arbeider, een ontheffing van een drukkende belasting, een openstellen voor het verkeer van wat vroeger gesloten was. En al die verbeteringen,

ze zijn door abstraheeren te brengen onder de begrippen van vrijheid, gelijkheid en broederschap - maar het Engelsche volk abstraheert niet; daarvoor is het te praktisch; het werkt met concrete zaken.

Ik wil niet zeggen dat het ideaal daar niet leeft en bodem vindt. Integendeel. Opmerkelijk is het, dat de gist, die de revolutie in Frankrijk rijzen deed, van Engelschen oorsprong was. Ideëen door een Voltaire, een Rousseau, een Helvetius verkondigd - ze dragen den stempel van Locke en Hume. Maar in Engeland vertoont zich een parallelismus tusschen daad en ideaal, die, elk schijnbaar afzonderlijk, toch streven in dezelfde groote baan; en waar ze in de politiek punten van aanraking en invloed hebben, daar vindt men veelmeer eene idealiseering van de volbrachte daad (zooals de Manchester economische leer) dan eene realisering van het voldragen ideaal.

Dit is de uiting van eene karakterfout; maar die fout bespaarde, zooals zoo dikwijls, veel verdriet. Zonder veel verhitting van het hoofd, zonder veel krachtverlies is Engeland zijn gang gegaan en anderen volken vooruit in veelheid van maatregelen op sociaal terrein, en in kracht zijner instellingen, die uit de natie met de natie geworden zijn. Nog het meest om de breedheid van grondslag zijner instellingen is Engeland vooraan. De Trade-Union heeft de organisatie van den arbeiders-stand bewerkt en heeft reeds lang gevormd wat schier overal elders gemist werd: den arbeider tot staatkundig-individu. Een volkomen opvoeding heeft gradueel den Engelschen werkman het politieke leven ingeblazen en aangewakkerd. Het vereenigingsleven van de vakgenooten in één gemeente; de samenvatting van de Unions uit een vak over het gansche Koninkrijk; het verbond van verschillende vakken tot de vakken-vereeniging (de Trades-Union); het houden van groote congressen en het vormen van een Parliament of Labour; ziedaar successieve vormen van hooger ontwikkeling van het gemeenschapsleven. Dien stijgenden weg heeft de arbeider met vallen en opstaan afgelegd en het einde dezer eeuw van tobben vindt hem als politiek individu en lid van een politiek klasseverband, sterk door overeenkomst van geestelijke en stoffelijke behoeften der leden.

Behalve andere oorzaken is deze sterke arbeiderspartij de reden van de symmetrische ontwikkeling van het gemeenebest. Zij

heeft het verwaarloozen harer belangen niet geduld. Reeds voordat zij het stemrecht verkreeg was de arbeidersklasse een gewicht in de schaal der politiek. Toen zij het stemrecht had vermeerderde hare importantie zonder grooten schok. De drang werd niet meer middellijk uitgeoefend - dat was alles. Zoo is het gekomen dat hier de eigenlijke klassenstrijd, zooals die in andere landen wordt aangetroffen, niet of ten minste in zachteren vorm voorkomt. Meer politiek dan sociaal is de tegenstelling tusschen de eene en de andere groep der natie; minder heftig zijn dus de voorvallen van den strijd. Minder hevig ook de begeerten van de arbeiderspartij naar verbetering, omdat ze niet verstoken is van een middel om die zelf te bevorderen. Ze heeft ingezien hoe een goed geleide rustige propaganda, hoe het afvaardigen van vertegenwoordigers in Parlement en regeeringscollegiën, haar brengen kan tot haar doel. Ze heeft waargenomen, dat haar politiek karakter ook anderen dan haar klassegenooten niet afschrikte tot hare partij toe te treden, ja dat uit alle standen haar aanhangers werden gerecruteerd.

Bovendien, noch de kern van het socialisme, die revolutionair is, noch zijn aard, die het een zaak van beginselen doet zijn, hebben voor den nuchteren, practischen, politieken arbeider van Engeland aantrekkelijkheid. Dat socialisme leeft en vindt steun van hen, wien de arbeiderspartij niet warm genoeg is of niet dogmatisch genoeg. Het uit zich door groote activiteit op doceerend en publicistisch terrein. Maar het mist politieke beteekenis voorzoover het in zijn doel niet samengaat met de werklieden- (Trade Union) partij. De Fabian Society, die zich noemt naar den klassieken Talmer, vertoont het tamme socialisme dat in Engeland opgang maakt. De Social Democratie Federation met het orgaan ‘Justice’ heeft krasser persoonlijkheid, revolutionaire en communistische beginselen, maar niet veel aanhang en nog minder politieke beteekenis.

Een man uit het volk, vastberaden, intelligent, met wat van de eenzijdigheid van een dweper, een man van zaken die toch gevoel heeft voor de poezie van het geheel, meer nog het instrument dan een leider van den volksgeest en wat hij dus

aan grootheid mist, herwinnend door zijn populariteit, niet het idool maar de goede oude broer van de massa, dat is John Burns, een type van den Engelschen arbeidersgeest. In hem kan men bespeuren die langzame voortvarendheid, die lakonieke kloekheid van de Engelsche democratie. In het rijpen van zijn geest kan men gadeslaan de ontwikkeling van het politieke leven van de werkmanspartij. En al was het niet de overeenkomst van zijn eigenschappen met die van de politieke klasse waarvan hij deel is, zijn groote macht over gansche lagen van het Engelsche volk, de sympathie en vriendschap, die hij van zijn standgenooten heeft, zouden er op wijzen, dat hij niet alleen hunne belangen vertegenwoordigt, maar ook representant is van hunnen geest.

John Burns, één van geslacht met Robert Burns den Schotschen dichter, heeft met dien dichter gemeen zijn liefde voor het volk, zijn sociaal gevoel. John gelooft niet aan die afstamming, maar indien de herediteit in het spel is, dan is het gevoel, dat den dichter zeggen deed: ‘It is a most sorrowful thing in the world to see a honest man willing to work and unable to get it,’ als erfstuk onverkort op zijn nazaat overgegaan, die het liefst en het eerst van alles de werkloosheid heeft willen bestrijden.

Zijn moeder lacht wat om haar zoon van zestien jaar, als hij zich zet om een stuk te schrijven in de Daily Chronicle over ‘de arbeiders in de machinefabriek en de werkloosheid.’ Een stuk in 1875 verschenen, een jongensachtig wild stuk - over het onderwerp, dat hem van alle sociale verschijnselen steeds het meest aan het hart is gegaan.

Dat was de eerste stap, die hem leidde tot waar hij nu is, de eerste uiting, door hoevele gevolgd, van zijn gevoel dat er wat hapert en dat er wat aan gedaan moet worden. Die jongen was geen kind meer. Toen hij nog maar tien jaar was kostte hij zijn moeder niets meer, en nu hij zes jaar den kost heeft verdiend, is de Trade Unionist in hem geboren.

Herhaaldelijk spreekt hij in meetings. De jongen wordt daarvoor ontslagen. Maar de chef van de firma weet, dat hij zijn werk in de machinefabriek goed doet en neemt hem weer aan, zeker ook wel omdat hij nog zoo'n jongen was. Veel kans, dat hij door een ontslag tot betere inzichten zou zijn gekomen, was er niet. De agitatorsroeping zat er diep bij

hem in. Maar, men ziet het, zijn werk leed er niet onder, later werd hij zelfs een zeer bekwaam werkman; zijn levenswijs was sober, nooit dronk hij drank, zelfs niet toen hij koffiehuisjongen was. In dien jongen zat wat en het kwam er vroeg uit. Spreken in publiek, dat kon hij niet laten. Hij doet het wat ruw omdat hij het nog niet beter kan - en naderhand heeft hij het voortreffelijk geleerd: dan spreekt hij niet tot zijn hoorders maar dan praat hij met ze; nauwelijks een zweem van declamatie of pathos, maar bonhommie met wat sarcasme; pruttelend als een ketel kokend water en enveloppeerend als dat geluid.

Zóó spreekt hij nu; maar toen - het is een achttien jaar geleden en hij was pas negentien - werd hij wel eens om zijn ruwe taal door de politie van zijn spreekgestoelte meegenomen naar den rechter. Rood door emotie van het spreken en van het worstelen met twee 'bobbies', het haar in de war en zijn jasje gescheurd.... is het niet aardig dat op zoo'n oogenblik zijn vrouw hem voor het eerst gezien heeft en liefgekregen? En ze kwam dien morgen van de kerk, waar ze het evangelie had gehoord! - of had zij dat zóo verstaan, dat ze ook nog om andere reden dan om de krachtige uiting van zijn mannelijke persoon, goed was op dien jongen?

Het was een onstuimige tijd.

Voor Burns deed spoedig daarop de noodzakelijkheid wat een verstandig vader gedaan zou hebben. Het land uit stuurde ze hem. Slappe tijden in het machinevak, een vacante betrekking op de westkust van Afrika en Burns verlaat Engeland om zijn brood elders te zoeken. Een paar jaar heeft hij den tijd tot bezinken en.... is het zijn Bestemming, die hem uit het oeverzand van een Afrikaansche rivier een exemplaar van 'The Wealth of Nations' van Adam Smith doet vinden?

'Verslinden, dat deed ik het,' zegt Burns, 'het boek was een revelatie voor mij.'[1)] Dat boek heeft hem aan het werk gezet en den grond gelegd voor zijn kennis der economie. Dat boek werd later de kern van een heele bibliotheek van economische werken, die wel minder toevallig verkregen werden, maar waaraan toch voor het meerendeel een geschiedenis is verbonden

1) 'The Idler' van Januari 1893, waaruit meer van de geciteerde woorden van Burns genomen zijn.

Van menig boek kan Burns u opgeven hoeveel maaltijden het hem gekost heeft. Mallocks ‘Is life worth living?’ heeft het in den strijd in zijn binnenste gewonnen van een paar schoenen. Boeken op die wijze verkregen worden niet oppervlakkig gelezen.

Van Afrika thuiskomend - hij had wat geld overgespaard - deed hij een reis door Europa. Dat was hem een opvoeding, te zien hoe de kunst een plaats heeft in het leven. Als een zeer ontvankelijk toerist komt deze werkman onder de bekoring van de monumenten en de kunst-collecties. Maar ik geloof dat hij daarin meer ziet het genotmiddel, het Zondagsamusement, een deel van het door hem gedachte genoeglijker leven van den werkman en dat de kunst zelf hem voorbijgaat. Daarvoor is hij te sentimenteel en om geheel te zijn als een gildenmeester van voorheen, een werkman-kunstenaar, daarvoor hindert hem te veel de huidige gemeenschap, waarin hij niet zonder ergernis leven kan.

Met dat ideaal - meester van een gild - dat we even zien oprijzen, heeft hij alleen politieke verwantschap, hij is bestuurslid van een Trade Union. In tegenstelling met het gild toch houdt de Trade Union zich slechts met de uitwendige belangen van het ambacht bezig. En dit geschiedt op twee manieren: direct en indirect. Direct door het eendrachtig handelen in dagen van strijd, door het stellen van een machtige vereeniging tegenover den werkgever en tegenover den ‘blackleg’, door het éénstemmig vragen om aandacht voor de zaken van den werkman. Indirect door het opvoeden van ‘labourleaders.’ Een geheele staf van bestuurders, ‘officials’, wordt gevormd en gerecruteerd uit den werkmansstand zelf. Telkens van een grooter verband worden zij bestuurslid en maken zij kennis met de administratie van uitgebreider complexen; geraken zij vertrouwd met de belangen van steeds ruimere arbeidskringen. Ze worden geoefend in het spreken tot vergaderingen van meer en meer heterogene bestanddeelen. Aldus hun stof meester, en met hun hoorders één, groeien de labour-leaders op uit de rangen van het Trade-Unionisme, werkelijk geschikte vocalen van dat groote verband.

Van dien stempel is John Burns. Na zijn terugkeer uit Afrika had hij nog moeielijke tijden. Terugkeerende slapten in het werk maakten zijn bestaan onzeker; maar onder de bekommernis vat hij als vroeger de belangen der arbeiders weer

aan. Hij wordt lid van de Social Democratic Federation en neemt deel aan een zware campagne van economische actie. Vooral echter ziet hij in de strike het middel Trade-Unionisme te bevorderen, om vereenigingen die kwijnden nieuw leven in te blazen, vakken die nog niet georganiseerd waren te organiseeren. Consolidatie van het vak schijnt hem meer nog dan loonsverhooging of verkorting van den arbeidsduur het heilzame resultaat van eene werkstaking.

Zijn spreektrant en persoonlijkheid geven hem in die campagne een verwonderlijke macht op de menigte. De vergaderingen luisteren naar hem en zijn woorden worden verstaan. Hij is een ‘manieur de foules.’ De bekende woelige samenkomsten op Trafalgar Square hebben in hem dikwijls een spreker. En in Februari 1886, op den dag dat het werklooze volk daar bij duizenden te hoop geloopen door de stad optrekt naar Hyde Park, en op zijn weg een reuzenrelletje maakt, en van rijen huizen de ruiten inwerpt - op dien dag heeft John Burns met enkele anderen de feitelijke leiding.

Wegens oproerige comploteering wordt hij dan ook vervolgd. Men verwijt hem het volk te hebben opgezweept of ten minste door zijn woorden aanleiding te hebben gegeven tot hetgeen geschied is. Burns verdedigt zichzelf met een rede later uitgegeven onder den naam van ‘The man with the red flag’. Hij erkent de leiding gehad te hebben op dien dag voorzoover iemand de leiding van eene ongeorganiseerde massa van duizenden hebben kan; maar het is een leiding ten goede geweest. Veel erger zou er zijn geschied als hij de menigte niet had afgeleid naar Hyde Park. Hij zegt hoe hij naar Trafalgar Square gegaan was omdat hij wist dat door ‘infame schurken’ een meeting was bijeengeroepen, mannen, die voor het houden van een speech betaald werden en dien het niets kon schelen wat ze het arme volk wijs maakten, als hun zakken maar gevuld werden, mannen die den avond na de meeting om hun rumoer en dronkenschap een kroeg werden uitgegooid. Op het plein herkende men hem. Ze riepen dat hij zou spreken en ze tilden hem op het voetstuk van het Nelson-monument. En na met de politie te rade te zijn gegaan sprak hij ze toe, om te maken dat de vergadering een rustig verloop zou hebben. Om de menigte te onttrekken aan den invloed van degenen, die de meeting belegden, nam hij het voorzitterschap op zich.

Op twintig-duizend personen schat hij de menigte, die hij toen toesprak in een rede die drie kolommen van de Times gevuld zou hebben. Het is waar - terecht verwijt men het hem - gematigd heeft hij zich in die geïmproviseerde rede niet uitgelaten, hoewel alles wat hij aanbeval om tot verbetering te komen, volkomen ordelijk was en gepast. ‘Maar ik, een werkman, zegt hij, kan niet aanzien, dat arme schrale zuigelingen niet krijgen dan de leege borst, dat knappe werklui maandenlang rondloopen zonder werk - ik kan niet hooren van vrouwen uit den werkmansstand, die slechts door zich te prostitueeren in hun onderhoud kunnen voorzien - zonder dat ik krasse woorden zeggen *moet* en als het noodig is krasse daden doen.’

Dat na die rede het volk naar Hydepark trekkend, schade aan eigendommen heeft toegebracht - het was zeer tegen zijn zin. Hij heeft ze daarvan terug willen houden - en de politie erkent zelf dat Burns haar het werk gemakkelijker heeft gemaakt. Maar hij noemt als schuldigen hen, die in sommige clubs voor de ramen zaten en het volk geprikkeld hadden door den optocht minachtend aan te staren. ‘Het volk was zoo opgewonden, ik ken het,’ zegt Burns, ‘dat het op één woord van mij of van een der andere leiders die clubs zou hebben uitgemoord - maar dat wilde ik nog veel minder.’

Men ziet het, zijn optreden heeft niet veel van dat van een oproerling of samenzweerder.

In zijn verdedigingsrede heeft Burns meer gedaan dan zijn gedrag ter gelegenheid van den optocht verdedigd; hij heeft getracht aan te toonen, dat de arbeidersbeweging zoo geheel ten onrechte met oproer wordt gelijk gesteld; hij heeft voor haar gevindiceerd den naam van politieke beweging - minder rebelsch dan de Home-Rule agitatie, die spreekt van burgeroorlog en van den steun, die geweren aan dien eisch zouden kunnen geven - en in haar verbittering toch wel te billijken als men gadeslaat de groote ontbering en de slechte, harde tijden.

Burns en zijn medebeklaagden werden vrijgesproken; maar dat was niet hetgeen hij het meest verlangde. Zijn hart eens te luchten voor de jury, een ‘lecture’ te houden over het standpunt van hemzelf en zijn strijdgenooten - dat was hem welkom. Hij deed het in dien populairen trant van zijn speeches op groote vergaderingen - niet veel algemeene orde

in den gedachtengang, een herhaaldelijk terugkomen op wat hij reeds gezegd heeft, bijna met dezelfde woorden. Vrees om in de gevangenis te komen heeft hij niet. ‘Zoo in als buiten de gevangenis heb ik gelegenheid de goede zaak te dienen,’ sprak hij.

Ruim een jaar later, in 1887, had hij gedurende zes weken gelegenheid die dienst *in* de gevangenis uit te oefenen. Alweer was Trafalgar Square het terrein van zijn strafwaardig bedrijf geweest. De Regeering had betoogingen op dat plein verboden. En ondanks dat verbod deed het volk telkens pogingen de leeuwen van het monument voor zijn spreekgestoelten te herwinnen. Op den 13^{den} November was Burns een dergenen, die zich door de politiemacht drong en op Trafalgar Square het volk toesprak. Hevige tumulten, die daarbij voorvielen, hebben dien dag als ‘bloody Sunday’ doen kennen. Sinds dien tijd is het een van Burns' stellingen, dat het tot iemands opvoeding behoort wat ingekerkerd te worden.

Als hij daarmee bedoelt dat de omkeer die sinds dien tijd in zijn optreden kwam, een gevolg was van die inkerkering, dan maakt hij omtrent zichzelf de fout van het *post ergo propter*. John Burns moest, om zijn afkomst, om zijn opvoeding, praktisch politicus, gematigd worden. Hij bleef nog heeten socialist, maar inderdaad schaarde hij zich in het Trade-Unionisme. Zonder revolutie, op den bodem van den huidigen Staat, met de politieke middelen die de Staat nu biedt de belangen van de arbeiders te doen gelden - dat is zijn programma. Slechts in Engeland wordt een Burns nog socialist genoemd. De Social Democratic Federation erkent hem echter niet als zoodanig en H. Polak in zijn verhandeling over de Socialistische beweging in Engeland in *De Nieuwe Tijd* van Juni jl. noemt zijn naam niet eens als socialist. Behalve den naam betwisten zijn vroegere socialistische makkers hem echter ook zijn aandeel in het welslagen van de groote werkstaking der Dokwerkers van 1889. Geheel ten onrechte.

John Burns, Tillet, Mann, maar Burns het meest, ze hebben met het leiden der Londensche dokwerkers-staking een groot en goed werk gedaan. Anti-socialistisch eenigermate. De eerste hand is door die strike gelegd aan de organisatie van den ‘unskilled labour.’ Groote scharen, niet veel meer dan paupers, een vruchtbare bodem voor agitatie en revolutionaire

beginselen, ze worden als het ware ontgonnen, verzameld in vakvereenigingen, ingelijfd bij het groote georganiseerde arbeidersleger van Engeland. Wat niemand mogelijk achtte is gebeurd. Men rekende de Trade-Union slechts voor den bedreven werkman weggelegd - en ziet, de dokwerkers, werkers met de enkele kracht hunner spieren, te recruteeren uit de eersten de besten, een samenraapsel veelal van het uitschot der andere vakken, ja van de geheele maatschappij - ook zij bleken vatbaar voor het hoogere vereenigingsleven. Uit die angstwekkende horden van arbeiders en werkloozen, tezamen ‘de dokwerkers’, vormden zich vaksgewijs vereenigingen, die zich leiders kozen. Men rekende in allen gevalle, zelfs al werd een Trade-Union van die arbeiders gevormd, een werkstaking met kans op goed gevolg onmogelijk. In een vak, dat zóó gemakkelijk door wie maar armen had kon worden uitgeoefend - hoe zou men allen kunnen weren, die zich aanmeldden, om de plaats der stakers in te nemen? En toch, het resultaat was volkomen. Beter dan deze werkstaking voor de dokwerkers afliep, liep zelden een strike af. Ongeveer alles wat zij eischten werd ten slotte toegegeven.

Het is waar, alleen door organisatie zouden de dokwerkers er niet zijn gekomen. De openbare meening heeft het voornaamste gedaan. De enorme geldelijke steun, die van over de heele wereld werd toegebracht (tot een bedrag geraamd op 2½ millioen gulden); de materieele hulp die aan de vrouwen en kinderen der stakers werd verschaft (spijslokalen voedden dagelijks duizenden van hen); de inmenging van hooggeplaatsten ten gunste der bevrediging (de een-en-tachtigjarige kardinaal Manning, de Bisschop van Londen, de Lord Major, Sydney Buxton M.P. beijverden zich om partijen tot elkaar te brengen en tegen het einde fungeerde Lord Brassey als scheidsrechter) - dat alles hield het leven erin en den moed tot volhouden. Maar het gevoel van solidariteit moest tot het lijden van heel veel ontbering kracht geven. De vereeniging moest sterk in zichzelf zijn om te bewerken dat een 130,000 arbeiders meer dan een maand lang aan hetzelfde doel zich wijdden, gehoorzaamden aan enkele leiders, en zich in alles over het algemeen met ingetogenheid gedroegen. Reeds lang te voren had John Burns tot die organisatie zijn krachten ingespannen. Telken morgen ging hij, die in het Westen van Londen zijn

werk had, voor dag en dauw meestal te voet naar East-End om de dokwerkers te leeren wat hun stond te doen. Dagelijks hield hij toespraken tot de menigte, die verzameld was voor de hekken van de Docks en angstig wachtte voor wie hunner werk was. Hij pleitte organisatie en nogmaals organisatie. Tom Mann, H.H. Champion en Ben Tillet werkten met hem aan dezelfde propaganda. De eerste twee, evenals Burns, machine-fabrieksarbeiders, leden van de machtigste Engelsche Trade-Union, behoorende tot de arbeiders bedreven bij uitnemendheid; Benn Tillet, een dokwerker, die reeds in 1887 een vlugschriftje gepubliceerd had (A Dock-labourers bitter cry) dat merkwaardig is om de gematigdheid en de kundigheid van zijn inhoud.

Had Burns zich dus reeds lang voor de totstandkoming van een dokwerkersvereeniging ingespannen, de staking die deze vereeniging moest consolideeren heeft hem doen zien in de volle kracht van zijn werkzaamheid. Het was een werk van dag en nacht, dat het comité der dokwerkers te verrichten had. Het was de geldelijke administratie, het onderhouden van een postenstelsel rondom en binnen de dokken tot het weren van ‘blacklegs’ en tot het spionneeren der positie waarin de Dokmaatschappij zich bevond. De dokwerkers, die uit andere steden kwamen, ‘bonafide’ arbeiders, werden meestal spoedig overtuigd, dat zij het aan hunnen stand verplicht waren terug te gaan; het Londensch rapaille werd met geld overgehaald zich niet aan te bieden; hoogst zelden gebruikten de patrouilles der stakers geweld, door de leiders steeds afgekeurd.

Nader de positie van de Dokmaatschappij uiteen te zetten, en de grieven en eischen der werkstakers te noemen, is niet noodig[1)]. Men weet, dat het voornamelijk ging om een afschaffing van de tusschenpersoon, die de arbeiders gruwelijk te kort deed. Bij de oorspronkelijke stakers voegden zich om de wille van het beginsel duizenden anderen wier arbeid in verband stond met de dokken: matrozen, schuitenvoerders, bootslieden. Eerst alleen op den noordelijken oever van de Theems, toen ook aan den zuidkant, bedroeg het aantal stakers een

1) Een duidelijke uiteenzetting daarvan vindt men in von Schultze-Gaevernitz, ‘Zum Socialen Frieden,’ waaraan ook veel van de geschiedenis der staking is ontleend.

veertien dagen na den aanvang van de strike reeds een 120.000-150.000.

De handeling der hooger geplaatsten wordt, behalve door hunne sympathie met de zaak der dokwerkers, ook verklaard door het feit dat er uitkomst gevonden *moest* worden. De haven van Londen was lamgeslagen. Om de schepen uit Australië met vleesch in ijs te kunnen lossen, kwamen kantoorbedienden en familieleden van de dokbestuurders in flanellen pakjes zelf in de ruimen werken.

Eerbied krijgt men voor de houding van de overheid in deze omstandigheden. In geen enkel opzicht werden de stakers beschouwd als boosdoeners, hunne openbare reusachtige verzamelingen op straat werden geduld, hun wachtposten gingen onverhinderd zoolang zij geen geweld oefenden, hun optochten vonden geen beletsel. Hieruit spreekt een ontwikkeling van het rechtsgevoel zooals men elders zelden zal aantreffen; maar ook het gedrag der stakers gaf aanleiding tot deze handelwijze. Geen vergrijp tegen eigendom of openbare orde was als gevolg der strike aan te merken. Kwamen de stakers soldaten tegen, het gebeurde dat ze hen toejuichten. Zoo weinig revolutionair was de socialist John Burns. En toen Champion, een der andere leiders van de werkstaking, tegen een overeenkomst met de dokmaatschappij sprak en zeide dat revoluties niet met rozenwater werden gemaakt - kreeg hij een vermaning van het hoofdkwartier zich maar niet meer met de strike bezig te houden.

Tot het beëindigen van den strijd had Burns niet alleen met verzet van het dokbestuur te kampen. Toen dat had toegegeven, en op een kleinigheid na alle eischen der dokwerkers waren ingewilligd, was het nog een zware taak alle stakers tot het hervatten van den arbeid over te halen. Bijna was het vergelijk niet tot stand gekomen door het volharden van sommige groepen arbeiders, die, hoewel om de wille van het principe met de staking begonnen, nu daarmee niet wilden eindigen voordat hun toegewezen was wat zij, in den loop van de staking, voor zich zelf waren gaan vragen. Bij het overwinnen van deze moeielijkheden kwam eerst ten volle uit de macht die Burns heeft over de arbeiders. Nadat Zaterdagmiddag 14 September het comité en het dokbestuur tot een voorloopig verdrag gekomen waren, was hij den ge-

heelen nacht bezig de arbeiders van de dokken ten noorden van de Theems te bepraten om toe te geven. Pas was hij daarmede gereed of hij ijlde naar den anderen oever en moest daar geheel andere bezwaren overwinnen. In den middag gaven ook die arbeiders toe en den volgenden dag zou het werk weer worden begonnen. ‘Toen sprong ik op een bus,’ zei Burns, ‘en het volk joelde en wuifde met hun hoeden, en ik weet niet of dat niet het grootste moment van mijn leven was. Die victorie beteekende groote dingen. Hoe groot kan nog niemand zeggen.’

De organisatie van de ‘unskilled’ werklieden was hiermede begonnen; dat was, meer nog dan het directe resultaat voor de dokwerkers, hetgeen beteekenis gaf aan dezen strijd. Een jaar na de dok werkstaking was het Trade-Unionisme in Engeland versterkt met een leger van een 200.000 arbeiders. Zij behoorden tot het New-Unionisme, het militante Unionisme van de arbeiders zonder geld, die niet in staat waren groote fondsen te stichten voor verzekering enz., die alleen zich vereenigden voor den economischen strijd naar buiten en voor het afvaardigen van personen naar regeeringslichamen. Het oude Unionisme, een spaarpot-unionisme, werd verhinderd in zijn vrij bewegen door de groote geldelijke administratiën en het behartigen der belangen van de leden individueel, van de weduwen en van de weezen. Het is warsch van alle socialisme, beoogt het vakbelang meer dan het klassebelang.

Het New-Unionisme werd de basis voor Burns' verder publiek leven. Hij trok zich, kort na de ‘Dock-strike’, terug uit de Social Democratic Federation. Die was hem te wild, te weinig practisch. Sinds liet hij nooit na, waar hij kans zag, hare handelingen scherp te critiseeren. Niet zonder beteekenis is het dat een latere verhandeling van zijn hand wordt opgenomen onder de wetenschappelijke tractaatjes van de ‘Fabian Society.’ Ik bedoel het in The Nineteenth Century van December 1892 verschenen stuk over de werkloozen.

Hoe wijd de kloof is die de Social Democratic Federation van Burns scheidt, is weer gebleken ter gelegenheid van het Internationaal Socialistisch Congres in het eind van Juli van dit jaar 1896 te Londen gehouden. In een brief, opgenomen in de Figaro van 8 Augustus, schrijft hij wat ik hier, ook om Burns' oordeel over de geheele arbeiders-politiek, onverkort volgen laat:

‘Het meerendeel der belangrijkste Trade-Unions - bv. de Engineers Boilermakers en de Building Trades - hebben aan het Congres niet deel genomen omdat zij, evenals ik, van meening waren, dat er niet veel terecht zou komen van de poging tot samenwerken van anarchisten, socialisten en trade-unionisten, vooral wanneer een minderheid van anarchisten en Marxisten om verschillende redenen, die geen verband houden met de belangen van den arbeid, op het Congres komen alleen om zich meester te maken, om profijt te trekken van de beweging der Trade-Unions, die de ware arbeidsbeweging uitmaken - die de Westminster-Abbey van den Arbeid zijn, zooals Jaurès zoo juist zie.

De verbinding van het trade-unionisme en het rationeele socialisme, die ik zoo gewenscht had en waarop ik eenige hoop vestigde, is verijdeld door partijgeest, onverdraagzaamheid en exclusivisme, die men op het Congres in volle kracht heeft kunnen zien woeden.

Voor velen is het socialisme als een godsdienstige secte geworden met economische credo's en shibboleths waaraan praktische en verdraagzame personen zich nooit zullen willen onderwerpen: voor het heden te veel pessimisme, voor de toekomst te veel optimisme. De leiders hebben vaak gebrek aan gevoel voor proportie, aan eerbied voor feiten, aan kennis van de menschelijke natuur, - en dan kan geen beweging tot iets duurzaams brengen. Hun motto schijnt te zijn: “Mijn land kan ten onder gaan als mijn credo maar leve” En die politiek heeft, natuurlijk, van hen verwijderd het trade-unionisme. De “oude garde” met haar 1¼ millioen man, haar discipline, haar fondsen en haar solidariteit bestaat niet om omtrent haar eigen basis van existentie nog eens te beraadslagen en om misschien zoo mee te werken tot haar eigen vernietiging. De doctrinairen, de sans-culotten van beroep, de pamphletairen zijn tegenwoordig eene even groote oorzaak van troebelen als zij honderd jaar geleden waren.

Als toen heeft het Congres te Londen, al is het onder een anderen vorm, dan toch met een soortgelijke taktiek, de reactie in de hand gewerkt. Men heeft mannen, die algemeene vrede, broederschap en solidariteit predikten, hun best zien doen wie het hardst kon schreeuwen en wie den ander zou uitstooten.

De Duitsche, Fransche, Belgische en Oostenrijksche afge-

vaardigden, die niet aan een mislukking hadden willen meewerken, hadden zich met de Engelsche trade-unions moeten verstaan, zich van het Congres afscheiden en een nieuw bijeen roepen met uitsluiting van de anarchisten, de Social Democratic Federation, de heftige Labour Party, de utopisten en den droesem van de democratie.

Als ze dat gedaan hadden zou hun Congres gewonnen hebben aan nut wat het aan drama verloren had, en ze zouden eerbied hebben ingeoogst voor hun arbeid, die nu belachelijk was, omdat het aan het meerendeel der vertegenwoordigers, de leaders niet uitgezonderd, ontbrak aan zedelijken moed.

Het Congres had een schoone gelegenheid den arbeid ten goede te komen - het heeft die niet weten te gebruiken, omdat de meeste socialisten niet hebben geleerd hun gedachten te bepalen, noch op hetgeen ze willen, noch op de methode waarmee ze hun doel zouden willen bereiken.

Het congres heeft aan het trade-unionisme en aan de coöperatie een les gegeven die hen zal sterken. De Engelsche socialisten hebben een stoot ontvangen waarvan ze zich in jaren niet zullen herstellen, en dat alleen omdat ze zich hebben laten vertegenwoordigen door een verzameling warhoofden en fanatieken, waarvan het aantal en de invloed zeer zijn overdreven en van wier theatraal optreden niemand de dupe is geworden.

Maar wij leeren meer door nederlagen dan door succes. Laat ons hopen dat alle soorten van socialisten baat zullen vinden bij wat geschied is.

Onze arbeiders zullen in de toekomst tenminste dit nog beter begrijpen, dat men geen degelijk werk doet met declamatie.'

In 1889 werd Burns gekozen tot lid van den Londenschen Graafschapsraad. In 1892 vaardigde hetzelfde kiesdistrict Battersea hem af naar het Parlement. Dat hij in die colleges zijn persoonlijkheid zou weten te bewaren, was van dit sterke individu te wachten. Vooral in de London County Council is hij op zijn plaats. Aanhoudend bepleit hij maatregelen tot het verbeteren van den toestand van den werkman. Hij vindt in den Graafschapsraad vele medestanders en dikwijls eene meerderheid. Van het uitgebreid sociaal programma waarmede Burns in 1889 voor zijn kiezers optrad is nu reeds menig

nummer geheel of gedeeltelijk uitgevoerd. De London County Council neemt proeven op allerlei gebied van sociaal politiek, die voor staatslieden en theoretici van groot gewicht zijn. Het bouwen van arbeiderswoningen, het vaststellen van een maximum werktijd op acht uur daags, het bepalen van het minimum loon op het standaardloon door Trade-Unions gezet; het bestrijden der werkloosheid door een betere verdeeling der werkzaamheden over winter en zomer, de handhaving van een goede inspectie in de werkplaatsen, het municipaliseeren van ondernemingen als de tram en waterleiding, - altegader maatregelen genomen door den Londenschen Graafschapsraad.

Zeker is het niet alleen Burns, die het heeft uitgewerkt, al willen zijn vrienden het wel zoo doen uitkomen; maar in en buiten de vergaderingen en de commissies is zijn persoonlijke invloed op zijn medeleden zeer groot. Met de voornaamste leden, o.a. met den voormaligen president Lord Rosebery, is hij op zeer goeden voet: een vereischte om invloed te hebben, een reden tot wantrouwen voor de stugge broeders in het socialisme, die daarin de teekenen zien van zijn overloopen naar de zijde van het kapitalisme.

Hij blijft zichzelf toch socialist rekenen, al gunnen de leden der Federation hem dien naam niet. Sinds zijn uittreden uit de vereeniging is hij steeds het voorwerp hunner afkeuring. In hun orgaan ‘Justice’ treft men telkens en telkens bespottingen aan van Burns' bourgeois politiek en liberalisme. Ze betreuren het, dat een man, die een der hunnen was, nu deze loopbaan gaat en te midden zijner nieuwe omgeving van andersdenkenden zijn vroegeren stempel verliest; dat zijn impetuositeit verloopen is in parlementaire gematigdheid; dat zijn bagage van socialistische eischen geslonken is tot het liberale handvaliesje van een M.P. Als grootste smaad houden zij hem voor een artikel in een liberaal blad, dat van Burns' houding in het Parlement met ingenomenheid sprak.

En over Burns' beoordeeling van het Congres sprekend (‘Justice’ van 8 Augustus), verzetten zij zich tegen zijn ‘verbijsterende brutaliteit waarin hij den keizer van Duitschland evenaart’ en wijten zijn afkeurend oordeel aan het feit dat hij niet van de partij geweest is, ‘hij die zich met zoo groote bescheidenheid altijd gehouden heeft voor het intellectueel element van de Social Democratic Federation.’

Van hun standpunt hebben zij gelijk. Burns is niet meer een der hunnen. Hij heeft zich ontwikkeld tot wat hij worden moest in de school der praktijk. Door zelf te moeten helpen voorzien in de uitvoering van maatregelen door hem aangeprezen, heeft hij geleerd te zijn opportunistisch en zich tevreden te stellen als men een eind verder gekomen was, al had men het doel nog ver aan den gezichtseinder.

Burns is daardoor geworden wat zijn Engelsche kern hem gebood te zijn: een staatsman onder de werklieden, een ijverig werkman onder de staatslieden.

Het wantrouwen omtrent de eenheid van zijn karakter, dat de socialisten willen zaaien, schiet bij het gros der arbeiders geen wortel.

Klimmende is nog steeds zijn populariteit. Grooter wordt het stemmenaantal waarmee hij herkozen wordt voor parlement of Londenschen Graafschapsraad.

In 1893 werd hij benoemd tot President van de ‘Parliamentary Comittee’ uit het congres der Vakvereenigingen. In 1894 vaardigden de Engelsche vakvereenigingen hem af naar een Congres van den Arbeid in Amerika; hij maakte zich die gelegenheid te nutte een reeks lezingen in Amerika te houden. Meer nog dan een staatsman echter en een leider hunner politieke bewegingen en Congressen is hij van menigen werkman individueel de trouwe helper. Het maakt hem gelukkiger dan het Premierschap zou kunnen, dat hij den naam verdiend heeft van ‘Judge Advocate of the Poor’: een steun en vraagbaak voor de armen. Dagelijks komt een menigte personen die raad of steun noodig hebben bij ‘John’, want anders noemen ze hem niet; en te midden van zijn druk werk voor Parlement en Graafschapsraad staat hij hun te woord en begeeft hij zich in hunne bezwaren en moeilijkheden.

Hij zelf leeft van een fonds voornamelijk door zijn kiezers in Battersea bijeengebracht. Eerst beliep zijn weekgeld £ 2. Sinds hij weer voor het Parlement herkozen is heeft men dat kunnen brengen op £ 5. Maar van dat geld moet hij de vrij zware onkosten van zijn ‘bedrijf’ betalen, de reizen naar hier en ginder om een redevoering of een congres, zijn lectuur, zijn correspondentie. Voor zijn levensonderhoud schiet niet veel meer over dan zooveel als hij indertijd als machinearbeider kon verdienen.

Ambten en geld van het volk tot hem komend, kan hij aannemen. Van anderen heeft hij ze van de hand gewezen. Hij heeft zijn onafhankelijkheid geheel, ook voor het uiterlijk, willen bewaren. Hij heeft ook hierin den Engelschen werkman tot voorbeeld willen zijn, door zelfs niet den schijn te willen scheppen als zou hun belang worden achtergesteld bij het persoonlijk voordeel van hunnen representant. In den London County Council nam hij zelfs het presidentschap van eenige commissie niet aan, en al was hij als Parlementslid menigmaal werkzaam deel eener Royal Commission, hij hield zich ver van eenige onmiddellijke betrekking tot de Regeering. Wanneer personen, die hem vreemd zijn, hem geld sturen ‘voor het goede doel’, stuurt hij het terug. Ze begrijpen hem niet. Al wat hij noodig heeft krijgt hij van zijn kiezers, de werklieden van Battersea.

Burns wil niet alleen het materieel welzijn der arbeiders. Hij is begaan met het lage peil van moreele ontwikkeling waarop een groot deel leeft. Door eigen voorbeeld wil hij ze opwekken, en hij steekt het niet onder stoelen en banken, dat de opheffing voor velen heel noodzakelijk is. ‘Maar veel slechter dan de rest van de menschen is de arbeider ook niet, zegt Burns, hij verdient zijn eigen brood, dat is een goed ding, en de moeite, die hij daarmee heeft, geeft hem een meer open oog voor onrechtvaardigheid, en dus voor rechtvaardigheid, dan die menschen met laarzen en sporen, die de wereld aankijken als een paard om te berijden. En wat zijn drinken betreft; hij gaat vooruit; hij is al heel wat beter dan vijftien jaar geleden; maar hoe is het met het drinken in de hoogere standen? En wedden, dat doet hij, en dat is een vloek, maar het geeft hem wat opwinding en afwisseling in zijn eentonigen werkdag.’

Zóó kent hij zijn volk en zóó heeft hij het lief - met al zijn fouten voor oogen. Ook daarom is het dat hij niet mede wil met hen, die plotselingen ommekeer van zaken verlangen. Voor groote rechten met groote verplichtingen opeens acht hij den Engelschen werkman nu nog niet genoeg ontwikkeld. Vóór alles wil hij die ontwikkeling. Van schier ieder ding vraagt hij in de eerste plaats naar de opvoedende kracht, - zelfs van de Kunst. Tevens voelt hij sterk van zichzelf de tekortkomingen. En als hij aan de socialisten der Social Democratic Federation aanmatigend schijnt, dan is dat vooral omdat hij dat gevoel ook bij anderen wil opwekken: een

socratische impopulariteit. - Elke gelegenheid grijpt hij aan om zijn wetenschap te vermeerderen, maar steeds in dienstbaarheid aan de rol, die hij in het politieke leven speelt en nog meent te zullen spelen. Want dit ziet hij in, dat hij nog niet het grootste deel van zijn taak gedaan heeft of zelfs misschien kan overzien. Hij beseft het zoo goed als zij, die hem van nabij gadeslaan, dat hij een der leiders zal blijven van de steeds groeiende volkskracht, die het tenlaatste van andere stroomingen winnen zal.

Wat wij nu van hem weten mag eene aanduiding zijn van de wijze waarop hij in later jaren zijn invloed zal gebruiken als hij een hoofdpersoon zal zijn in de historie der verheffiing van den Engelschen arbeider. En - mochten hem, den gezonden 37jarigen man, niet zooveel jaren meer resten - reeds nu is de naam van John Burns vast verbonden aan een geheel hoofdstuk daarvan: de organisatie van den ‘unskilled labour.’

G.M. DEN TEX.

Eene Koningin.

‘On parlera de sa gloire
Sous le chaume bien longtemps,
L'humble toit dans cinquante ans
Ne connaîtra plus d'autre histoire.’

Dus zong Béranger, een zestigtal jaren geleden in zijne *Souvenirs du peuple*, en de tijd heeft den dichter in het gelijk gesteld. In de letterkunde, op het tooneel, overal ontmoet men herinneringen aan den man, verheerlijkt en gevloekt als slechts weinige, een Attila of wel een Cesar genoemd, die thans weder ‘*renait de sa chute profonde*,’ na Waterloo en Sedan.

De herlevende belangstelling in alles wat Napoleon betreft, strekt zich mede uit tot hen, die van verre of nabij met hem in betrekking stonden, als hoopte men, door die meer intieme kennis omtrent personen en toestanden van dien tijd, het raadsel op te lossen van den corsikaanschen Sphynx; het antwoord te vinden op de vraag: hoe het mogelijk is geweest dat die eenvoudige officier der artillerie, wiens sjovele en gescheurde uniform den spotlust van een Barras opwekte, die ‘*soldat heureux, qui monta botté sur un trône*,’ (Jules Favre) geëindigd is met keizers, koningen en pausen voor zijn wil te doen buigen, en gansch Europa te vervullen met ontzag voor zijn naam.

Ook voor de dochter van den Marseillaanschen koopman François Clary, die, hoewel schoonzuster van een koning, en zelve den 21 Augustus 1829 in de hoofdkerk te Stockholm gekroon met den diadeem der Zweedsche vorstinnen; die vrouw en moeder werd van de eenige koningen uit het tijdperk der Revolutie voortgekomen, die zich op hun hooge standpunt

hebben weten te handhaven, ook voor Désirée Clary is het eene aanbeveling te meer in onze belangstelling, dat zij de eerste verloofde is geweest van Napoleon Bonaparte.

Mogen sommige vrouwen, door schitterende hoedanigheden of door buitengewone schoonheid, als andere Helena's, voorbestemd schijnen voor de rol welke zij geroepen zullen worden te vervullen, met haar was dit niet het geval. Zij was en bleef ‘mignonne’, een zacht, goedhartig, bekoorlijk kind-vrouwtje, iemand met een eerlijk, welmeenend karakter, maar een weinig indolent, zeer oppervlakkig, weinig ontwikkeld, zich van anderen niet onderscheidend dan door hare naïeve vroolijkheid. Toch, ondanks alles, heeft zij door het deel hetwelk zij heeft gehad in het leven van twee der merkwaardigste mannen dezer eeuw, Napoleon en Bernadotte, wellicht meer invloed uitgeoefend dan andere meer schitterende persoonlijkheden. Want, moge het niemand gegeven zijn te zeggen welke loop de wereldgeschiedenis zou hebben genomen indien *le petit capitaine* voldoening en bevrediging gevonden had in het huiselijk geluk, aan de zijde eener beminde en lief hebbende vrouw, zeker is het, dat het haar gelukte diens meest bekwamen tegenstander te bewaren voor het lot van een Moreau en Pichegru.

Désirée vond haren eersten biograaf in Baron Hochschild,[1)] die gedurende vele jaren de betrekking van kamerheer aan het Zweedsche hof bekleedde en haar bijzonder vertrouwen genoot. Een meer afgewerkt beeld, tevens met kunstige hand geplaatst in den lijst van haren tijd, vindt men in een kort geleden verschenen werk: *Desideria, Koningin van Zweden en Noorwegen. Een roman uit den tijd van Napoleon en Bernadotte*.

Dat de ongenoemde Zweedsche schrijver van dit laatste werk de kleinzoon is dierzelfde Desideria, de regeerende Koning van Zweden, Oscar II, reeds vroeger op letterkundig gebied bekend door zijne gedichten en de vertalingen van Goethe's *Tasso* en *Faust*, is *le secret de Polichinel*, en verhoogt slechts de waarde van deze in een romantisch kleed gestoken biografie. Eigenlijk is dit kleed niet zeer buitengemeen en ontleent het boek bovenal zijne waarde daaraan, dat men aan de hand van een betrouwbaren gids wordt binnengeleid in den kring waarin de latere koningin verkeerde, tevens die waarin vele hoofdpersonen van

1) Désirée, Reine de Suède et de Norvège, par le Baron de Hochschild. (Paris, Stockholm, 1888.)

dien tijd zich bewogen. Rondom de hoofdfiguur groepeeren zich, behalve Napoleon en Bernadotte, Désirées oudere zuster Julie en dezer echtgenoot Joseph Bonaparte, diens moeder en zusters, voorts Josephine de Beauharnais en haar zoon, benevens talrijke bijfiguren en terwijl de aandacht gevestigd blijft op Désirée Clary, doorleeft men mede dat sprookjesachtig tijdperk, waarin eenvoudige burgers en soldaten, voormalige staljongens en procureurszoons, zich met het vorstelijk purper tooiden en, als gold het eene maskerade, elkander begroetten als prinsen en hertogen.

Het was waarschijnlijk in 1787, dat de toekomstige koning en koningin van Zweden elkander voor het eerst ontmoetten.

Het regiment Royal-Marine, van Corsica komende, was te Marseille ontscheept; op de stoep van een der fraaiste huizen stonden een man van middelbaren leeftijd en een zevenjarig meisje, dat zich vermaakte met het levendig tooneel der voorbijtrekkende zingende, gebruinde soldaten, die hunne aangewezen kwartieren opzochten.

Wederom naderde een detachement, voorafgegaan door een langen, forsch gebouwden fourier.

‘M. Francois Clary?’ vroeg deze, zijn inkwartieringsbiljet toonend.

‘Die ben ik, sergeant.’

‘Dan heb ik de eer mij als uw gast aan te dienen; mijn naam is Bernadotte.’ Onder het spreken viel zijn blik op het bekoorlijke kind, dat lachend opzag naar den grooten soldaat, en glimlachend knikte hij haar toe.

Doch de heer Clary, bij wien de herinnering aan de onaangenaamheden bij vroegere inkwartieringen ondervonden, nog levendig was, scheen weinig ingenomen met zijne gasten. Als een der aanzienlijkste en rijkste kooplieden der stad, meende hij bovendien aanspraak te mogen maken op het huisvesten van een militair van hoogeren rang. Hij weigerde dientengevolge den sergeant te ontvangen, en zond hem terug met een briefje aan zijn kolonel.[1)]

Met eene donkeren blos op de gebronsde wangen en met toornig flikkerende oogen, verwijderde zich Bernadotte.

1) Hochschild, a.b.

Had de heer Clary intusschen, evenals de oude vrouw, die aan den jongen Jean Baptiste, zoon van een procureur te Pau, zijn toekomstige grootheid voorspelde, de gave van het tweede gezicht gehad, dan zou hij zich verzoend hebben met het huisvesten van den sergeant, die reeds kort daarna, 11 Mei 1789, eene aanstelling als officier ontving, ter belooning van zijn moedig gedrag bij het ontzetten van een hoofdofficier, den kolonel, Markies d'A. uit de handen van het oproerig gepeupel.[1)]

Barras noemt in zijn *Mémoires* den heer Clary een rijk geworden zeephandelaar. Dit is onjuist; hij was handelaar in en fabrikant van zijden stoffen, en bezat een voor die dagen zeer aanzienlijk fortuin, hetwelk hem in staat stelde zijne kinderen een betere opvoeding te geven dan bij lieden uit zijn stand toen gebruikelijk was. Ook Désirée, de jongste der kinderen, geboren 8 November 1781, bezocht eene voorname kloosterschool, welke evenwel tengevolge van de opheffing van alle geestelijke instellingen, in 1793 werd gesloten, waarna zij naar huis terugkeerde. Dat er aan de ontwikkeling der toen twaalfjarige nog al het een en ander ontbrak, is te begrijpen, en haar volgend leven was weinig geschikt het ontbrekende aan te vullen.

Tot de vrienden der familie Clary behoorden ook de leden van het gezin van Mevrouw Laetitia Bonaparte, die uit Corsica verdreven, zich eerst te Antibis, daarna te Saint-Zacharie, en eindelijk te Marseille had gevestigd.

De voorstelling door Barras[2)] gegeven van de armoede waarin het gezin Bonaparte verkeerde: - '*ils présentaient le spectacle de la misère la plus triste, ne vivant que d'emprunts qui suffisaient à peine à leur procurer une paillasse qui était leur lit commun, et un chaudron à cuire des légumes, où ils mangeaient tous ensemble*,' - deze voorstelling moge overdreven zijn, blijkbaar verkeerde de familie toen in zeer armoedige omstandigheden, en werd de hulp der Clary's meermalen ingeroepen, om den nood te lenigen. Het voornaamste middel van bestaan was de geringe ondersteuning welke aan het gezin door de gemeente werd verstrekt; Joseph, de oudste zoon, had

1) Hochschild, a.b.; Barras, Memoires III.
2) Barras, Mémoires, I p. p. 287 à 288.

een betrekking gevonden als *employé des vivres* in de nabijheid; Lucien was magazijnmeester te Saint-Maximin, evenals zijn oom, de latere kardinaal Fesch; geen hunner verdiende voldoende om de familie te onderhouden, en ook de kapiteinssoldij van Napoleon liet dit niet toe. Dat de nood dikwerf dwong toevlucht te nemen tot middelen, weinig in overeenstemming met de toekomstige grootheid der familie, is waarschijnlijk, doch de vertrouwelijke omgang met de Clary's, weldra nog intiemer geworden door het huwelijk van Joseph met Julie, geeft grond om de volgende zinsnede van Barras toe te schrijven aan diens zucht om Napoleon en de zijnen zooveel mogelijk te belasteren; hij schrijft: '*Pour vivre à Marseille, aucune industrie ne répugnait à la famille Bonaparte, faut-il le dire? même celle des appâts naissants des demoiselles*!'[1)]

Ook de voorstelling door Barras gegeven omtrent de kennismaking der Clary's met Joseph Bonaparte, strijdt met het verhaal door Hochschild uit den mond van Désirée opgeteekend. Volgens beide werd de oudste zoon van den heer Clary, die na den dood des vaders, 20 Januari 1794, de zaak bestuurde, door de revolutionaire rechtbank in hechtenis genomen. Barras laat zijne zuster hulp zoeken bij Joseph Bonaparte, die toen commissaris van oorlog, reeds invloed bezat. Deze had hiervan gebruik gemaakt om zich bij de Clary's in te dringen, en stelde als voorwaarde voor de vrijlating van den broeder, een huwelijk met diens zuster Julie, die '*coupe-rosée au dernier point aussi parfaitement laide et hideuse*' was, maar een rijke huwelijksgift meebracht, en tevens 'vooruitzichten' had, bij name van de zijde van een broeder, die door woekerhandel zeer rijk was geworden. Napoleon, aangemoedigd door het succes van zijn broeder, wilde in diens voetstappen treden en vroeg Désirée ten huwelijk, '*qu'il avait presque séduite*,' maar de voogd en de familie verzetten er zich tegen; men had geen lust in nauwere betrekking te treden tot den '*petit capitaine ultra-révolutionnaire de Toulon*,' en had genoeg aan één Corsikaan van die familie.[2)]

Ongetwijfeld is er in dit verhaal waarheid: ook in den genoemden roman wordt gehandeld over het verzet hetwelk Na-

1) Mémoires, I a.b.
2) Mémoires, I, p. 291.

poleon's aanzoek vond, doch daarin vervult de heer Clary zelf de rol door Barras aan den voogd toegedeeld; hij verzet zich tegen het huwelijk zijner jongste dochter met den artilleriekapitein in wiens toekomst hij geen vertrouwen stelt, en geeft als toekomstig schoonzoon de voorkeur aan den Zweedschen koopman Arvedson, die in zijn zaak werkzaam was.

Het verhaal door Désirée zelve van het gebeurde gegeven, stemt mede in sommige opzichten daarmede overeen, doch klinkt iets romantischer; het luidt als volgt: Haar broeder was gearresteerd; om hem te redden, besloot hare schoonzuster de hulp in te roepen van den volksvertegenwoordiger Albitte, die zich juist ter plaatse bevond, en zij verzocht Désirée haar te vergezellen.

Door de warmte overmeesterd was deze in de wachtkamer in slaap gevallen, en terwijl de vrouw van Etienne Clary op hare beurt tot den invloedrijken representant werd toegelaten, en daarna haastig vertrokken was om het bevel tot vrijlating van haren echtgenoot over te brengen, sliep de dertienjarige den vasten slaap der onschuld.

Het openen eener deur deed haar eindelijk ontwaken; de kamer was donker, de talrijke bezoekers waren verdwenen, en angstig keek zij om zich heen, toen zij bespeurde niet alleen te zijn; iemand had de kamer betreden, die op zijne beurt verwonderd was daar nog iemand te vinden. Désirée vertelde hem wat haar was overkomen, hij stelde haar gerust omtrent het lot van haren broeder en bood aan haar naar huis te vergezellen, daar zij op dat uur niet meer alleen over straat kon gaan. Hij bracht haar naar huis en beloofde eerstdaags een bezoek aan de familie te zullen brengen.

Deze persoon was Joseph Bonaparte, ‘en zoo hebben de Clary's en de Bonaparte's kennis gemaakt.’

Joseph legde den volgenden dag het beloofde bezoek af en kwam herhaaldelijk terug; hij voelde zich aangetrokken tot zijne kleine beschermelinge, die harerzijds niet ongevoelig was voor zijn attenties. Weldra werd hij ‘*l'ami intime*’ der Clary's, en na verloop van eenige weken stelde hij Désirée voor haar te trouwen, zoodra zij zestien jaar zoude zijn.

Joseph sprak dikwijls van een zijner broeders, een artillerieofficier, die bij Toulon eenigen naam had gemaakt. Toen deze overkwam om zijne familie te bezoeken, werd hij door Joseph

bij de Clary's geïntroduceerd. Désirée schetst hem als een vrolijken jongen man ‘*d'une gaieté bruyante et tout à fait bon enfant*.’

‘Zijne komst,’ zoo vertelde later de koningin, ‘bracht eene groote verandering in onze plannen. Reeds kort na de kennismaking, zeide hij: In eene goede huishouding behooren man en vrouw elkander aan te vullen. Gij, Joseph, hebt een meegaand karakter, evenals Désirée, daarentegen weten Julie en ik wat wij willen. Gij doet dus beter Julie te huwen. Wat Désirée betreft, voegde hij er bij, terwijl hij mij op zijn knie nam, zij wordt mijne vrouw. Zoo werd ik de verloofde van Napoleon.’[1)]

Voor de kennis van de karakters der betrokken personen is dit verhaal zeker typisch. Overigens gebeurde alles zooals Napoleon verlangd had: Joseph huwde kort daarna Julie, en mevrouw Clary gaf hare toestemming tot de verloving van Désirée, wier huwelijk werd uitgesteld tot zij den zestienjarigen leeftijd zou hebben bereikt.

Désirée hechtte zich met kinderlijke genegenheid aan haren verloofde, getuige de brieven door haar geschreven, van welke enkele zijn bewaard gebleven.

‘Waarom schrijft ge niet aan uwe kleine Eugénie (Napoleon noemde haar altijd bij dien naam), die na uw vertrek zoo teurig is en geen rust meer kent, *que tout inquiète loin de son ami qu'elle aime bien*? Ge weet hoezeer ik u liefheb en de afwezigheid en verwijdering kunnen in niets het gevoel dat ik voor u koester doen verminderen; ik leef in u.’ Men had haar gezegd, dat hij zich te Parijs vermaakte. Zij smeekt hem temidden dier luidruchtige vermaken het kalme Marseille niet te vergeten, en dat zijne wandelingen in het Bois de Boulogne met madame T. niet de herinnering zullen uitwisschen aan die langs den oever der rivier met zijne *bonne petite Eugénie*.

‘Houd den eed dien gij gezworen hebt, van mij steeds te zullen lief hebben, zooals ik den mijne zal houden.’

Joseph Bonaparte, benoemd tot Agent der Republiek te Genua, vertrok daarheen en Désirée vergezelde hare zuster. De briefwisseling met Napoleon werd nog eenigen tijd voort-

1) Hochschild, a.b. p. 8.

gezet, doch in Juli 1795 door Désirée gestaakt. Berichten uit Parijs hadden haar geleerd dat *à Paris l'on s'amuse* en dat haar verloofde haar geenszins trouw was gebleven. Hij maakte het hof *à une belle et riche dame*, en ofschoon Napoleon in zijn brieven aan Joseph haar nog steeds bleef gedenken, en zich beklaagde over hare veronachtzaming, vragende 'of men den Lethe-stroom overtrok, wanneer men naar Genua ging',[1] kwamen trots en ijverzucht in opstand bij de gedachte, dat zij zijne liefde met eene andere moest deelen.

Wie die *belle et riche dame* was, waarvan Désirée spreekt in een brief, in Augustus 1796 geschreven, dus na het huwelijk van Napoleon, doch door de tusschenkomst van Julie niet verzonden, blijkt niet; Désirée gelooft dat het Josephine is, doch zijne kennismaking met de schoone weduwe wordt gerekend eerst te dagteekenen nà den 13 Vendémiaire (October 1795). Barras plaatst in dien tijd Napoleon's verloving met de *zeventigjarige* Mlle. Montansier, bezitster van 1.200.000 frcs;[2] het woord rijk moge op deze dame van toepassing zijn geweest, het schoon zal bij de zeventigjarige, hoe goed geconserveerd ook, wel te wenschen overgelaten hebben.

Al moge men nu ook met den heer G. Duruy, den Bonapartistisch gezinden uitgever der Mémoires, geneigd zijn dit geheele verhaal, ondanks sommige sprekende trekjes, op rekening te stellen van Barras' lasterzucht, zeker is het, dat Napoleon zich in dien tijd geen trouw minnaar betoonde, en er voor Désirée voldoende aanleiding bestond zich terug te trekken.

In September 1795 kwam het tot eene uitbarsting. Napoleon schrijft aan zijn broeder, dat daar deze er de voorkeur aan geeft in het buitenland te blijven '*il faut bien que l'affaire d'Eugénie se finisse ou se rompe*.' Twee dagen later verzocht hij zijn schoonzuster Désirée in kennis te stellen met zijn veranderde gevoelens en deze gaf hem daarop zijn woord terug.

Dat de toen veertienjarige hare eerste liefde evenwel niet zoo spoedig kon vergeten, blijkt voldoende uit bovengenoemden brief van Augustus 1796, waarin zij haar stilzwijgen rechtvaardigt. 'Gij hebt me voor geheel mijn leven ongelukkig gemaakt,' zoo klaagt zij daarin; 'en toch ben ik nog zwak genoeg u ver-

1) Roger Peyre, Napoleon Ier et son temps.
2) Addition au chapître XXI des mémoires de Barras, I, p. 348.

giffenis te schenken. Gij zijt nu gehuwd! De arme Eugénie heeft het recht niet meer u lief te hebben, aan u te denken. Gij verzekerdet dat ge mij bemindet, en het wegblijven van één brief was voldoende om u voor altijd af te doen wenden van haar, die gij uwe eenige Eugénie noemdet.... Ik wensch u geluk en voorspoed toe in uw huwelijk en hoop dat de vrouw, die gij gekozen hebt, u zoo gelukkig zal maken als ik gewenscht had het te zullen doen en als gij verdient. Maar temidden van uw geluk, vergeet niet geheel uwe Eugénie, en beklaag haar.'[1)]

Maar al vergaf zij den ontrouwen minnaar, vergeten deed zij zijn ontrouw niet, want de grootste aanbeveling van Bernadotte in hare oogen was, dat men haar verzekerd had, '*qu'il était homme à tenir tête à Napoleon*.'[2)] Ook tegenover Joséphine de Beauharnais bleef zij steeds een gevoel van ijverzucht koesteren, hetwelk zich nog zestig jaren daarna uitte in deze woorden:

'Het feit, dat een man van genie als Napoleon zich liet vangen in het net van eene *coquette sur le retour*, wier reputatie alles te wenschen overliet, bewijst dat hij de vrouwen niet kende. Zelfs na haar tweede huwelijk bracht Joséphine haren naam in opspraak, en het waren zeker gegronde redenen, die haren echtgenoot er toe leidden te eischen, dat zij zich na afloop van den [taliaanschen veldtocht bij hem zou voegen, en dat hij haar na de terugkomst uit Egypte wilde verstooten.'[3)]

Doch al moest de ondervonden teleurstelling haar hebben getroffen, Désirée was nog te jong om zich voortdurend ongelukkig te blijven gevoelen, terwijl de omgeving waarin zij te Genua leefde, wel geschikt was om haar te leeren vergeten. Rijk, bekoorlijk, ontbrak het de schoonzuster van den invloedrijken Agent der Republiek, wiens huis het middelpunt was van het gezellig verkeer, weldra niet aan aanbidders. De ernstigste hunner was de generaal Duphot, die behalve zijne persoonlijkheid en den roem van dapperheid, nog eene aanbeveling te meer meende te bezitten in den steun hem door Napoleon verleend. Deze beval hem bij Joseph aan; 'generaal Duphot zal je dezen brief terhand stellen,' schreef hij 12

1) Hochschild, a.b.
2) Als boven.
3) Als boven.

November 1797: ‘Ik beveel hem aan als een zeer dapper man. Hij zal je spreken over het huwelijk, dat hij met je schoonzuster hoopt te sluiten; ik acht die verbintenis voor haar zeer gewenscht; hij heeft zich als officier zeer onderscheiden.’

Voor Joseph stond dit gelijk met een bevel; zooveel mogelijk trachtte hij Duphot's aanzoek te begunstigen, daarbij gesteund door den franschen gezant Faipoult, een vertrouwd vriend van den generaal. Doch Désirée bleef weigeren hare toestemming te geven; of het enkel de zucht was om zich te verzetten tegen den wil van Napoleon, die haar afkeerig maakte van deze verbintenis, of dat de handelwijze van den generaal tegenover een Italiaansch meisje, bij wie hij een zoon had, haar tegen hem had ingenomen, zeker is het, dat zij ondanks allen aandrang op haar uitgeoefend, weigerde het beslissend woord te spreken.

Het onaangename eener besliste afwijzing bleef haar echter bespaard. Duphot, die haar naar Rome was gevolgd, waarheen zij Joseph vergezelde, die aldaar tot Ambassadeur was benoemd, werd het slachtoffer van het oproer van 27 December 1797, en viel in hare tegenwoordigheid.

Onder den invloed dezer bloedige gebeurtenis, kon het haar slechts welkom zijn Rome zoo spoedig mogelijk te verlaten, om te Parijs, waarheen Joseph werd teruggeroepen, verstrooiïng en afleiding te zoeken.

Als familielid en huisgenoote van den broeder van den invloedrijken generaal, wiens naam op aller lippen was, nam Désirée weldra eene voorname plaats in in de groote wereld van het Directoire. Onder de vele personen die naar het voorrecht dongen haar de gelegenheid te geven van naam te verwisselen, behoorde ook Junot, de latere Hertog van Abrantès. Hij gedroeg zich daarbij evenwel zeer onhandig, vertelde Désirée, ‘want uit bedeesdheid droeg hij Marmont op mij te vragen. *Ah*, als Marmont voor zich had gesproken, wie weet! Ik zou wellicht ja gezegd hebben, - *il etait si bel homme*!’

Tot de gewone gasten van Joseph Bonaparte behoorde ook generaal Bernadotte, die zich op dat tijdstip Napoleon's ongenade op den hals had gehaald, wijl hij geweigerd had zijn medewerking te verleenen tot het omverwerpen van het Direc-

toire. Bij Désirée schijnt dit als een aanbeveling te hebben gegolden, want hoewel zij hem slechts weinig kende en hij veel ouder was dan zij, wees zij zijn aanzoek niet af. ‘Hij was zoo geheel anders dan zij die ik tot nu toe afgewezen had,’ verklaarde zij, en de tijd leerde weldra, dat zij goed had gezien, ook toen zij in hem iemand zag, in staat om Napoleon het hoofd te bieden. De Zweedsche gezant te Parijs, baron de Wrede, beschreef hem in 1810 als volgt:

‘Ge wilt weten hoe ik over maarschalk Bernadotte denk? Welnu, ik koester voor hem de hoogste achting, niet alleen als veldheer en staatsman, maar ook als privaat persoon; goed vader, goed echtgenoot, trouw voor zijne vrienden, wordt hij *adoré* door wie hem kennen.... Hij is overigens de eenige Franschman die ik te Parijs heb ontmoet, want de overige generaals zien er uit als stijve, onverdragelijke Duitschers.’[1)].

Het huwelijk tusschen Jean Baptiste Bernadotte, oud 35 jaren, en Bernadina Eugénie Désirée Clary, oud 18 jaren, werd den 30 Thermidor van het jaar VI, - 17 Augustus 1798 - te Sceaux, een dorpje in de nabijheid van Parijs, waar Bernadotte tijdelijk woonde, gesloten. In den bovenvermelden roman komen aardige bijzonderheden voor omtrent het trouwfeest, dat bij gebreke aan voldoende ruimte in eigen woning, gevierd werd ten huize van een der buren, notaris Desgranges, en een even gezellig als eenvoudig karakter droeg; getuigen bij het huwelijk waren onder meer Joseph en Lucien Bonaparte, terwijl Napoleon uit Caïro zijne gelukwenschen zond: ‘*Je souhaite bonheur à Désirée si elle épouse Bernadotte; elle le mérite*.’

Ook omtrent het verblijf in het kleine huis te Sceaux, de gelukkigste tijd voor beide echtgenooten, worden vele bijzonderheden medegedeeld, welke slechts aan de meest intiemen bekend konden zijn. Lang duurde dit stille geluk evenwel niet; de eischen van den dienst, - Bernadotte werd in 1799 tot Minister van Oorlog benoemd, - dwongen hem weldra zich te Parijs te vestigen, waar in *la Maison cisalpine*, nabij de barrière van Monceaux, het eerste kind, de latere Oscar I, geboren werd.

Eerst na Napoleons terugkeer uit Egypte, zagen de vroegere

1) Beaumont-Vassy, les Suédois depuis Charles XII.

verloofden elkander weder. De verhouding was, schijnbaar althans, eene vriendschappelijke, doch Bernadotte was geen man naar den smaak van den toekomstigen keizer. Niet alleen had hij aanvankelijk geweigerd Bonaparte na diens terugkeer uit Egypte te bezoeken, en was hij ten slotte slechts onder den aandrang van diens broeders bezweken, maar eveneens had hij geweigerd deel te nemen aan het banket, dat bij die gelegenheid werd gegeven. 'Ik ben van oordeel,' zoo verklaarde Bernadoote, 'dat dit banket behoort te worden uitgesteld totdat Bonaparte zijn desertie uit het leger op voldoende wijze heeft gerechtvaardigd. Bovendien kan iemand die de quarantaine heeft verbroken, zeer wel de kiemen der pestziekte meebrengen, en ik heb geen lust te dineeren met een pestlijder.'[1] Voorts konden vleierij noch verleiding hem doen afwijken van hetgeen hij zijn plicht achtte, en het was slechts de overtuiging van het nuttelooze van elk gewapend verzet, welke hem terugheid den 18^{en} Brumaire openlijk tegenover Bonaparte op te treden. Toch was hij een der weinige generaals die weigerden hunne medewerking te verleenen. '*Cediable d'homme*,' zeide Napoleon na den Brumaire-dag, '*est peu susceptible de séduction, il est désinteressé, il a de l'esprit*.'[2]

Evenzeer verklaarde hij zich openlijk tegen de instelling van het keizerschap en weigerde de hem toegedachte plaats in den stoet in te nemen bij de kroning des Keizers. Dat hij, ondanks deze onafhankelijke houding, zich niet achteloos in gevaar bracht, mocht voor een groot deel worden toegeschreven aan den invloed van Désirée, die bovendien door haren vertrouwelijk en omgang met de leden der Keizerlijke familie, voortdurend op de hoogte bleef van alles wat er in de toongevende kringen voorviel, en daardoor in staat was haren echtgenoot tijdig te waarschuwen.

Toch moest Bernadotte zijne zelfstandigheid en republikeinsche gezindheid koopen met de herhaalde ongenade des Keizers, die, al verhief hij hem tot maarschalk en Prins van Pontecorvo, den hem weinig sympathieken officier, in wien hij steeds een tegenstander vermoedde, gaarne geheel zou hebben terzijde gesteld, indien hij de medewerking van een der bekwaamste

1) Barras, Mémoires IV.
2) Mémoires de Bourrienne.

veldheeren, die bovendien door zijne soldaten aangebeden werd, geheel had kunnen ontberen. Evenals onder de Republiek, nam Bernadotte dan ook een werkzaam aandeel aan de vele veldtochten onder het Keizerrijk, terwijl hij zich tevens als gouverneur van Hannover en later als opperbevelhebber der Fransche troepen in Noord-Duitschland onderscheidde. De roep van bekwaamheid, gematigdheid en eerlijkheid welke hij zich als bestuurder der veroverde gewesten verwierf, alsmede de edelmoedigheid door hem tegenover Zweedsche krijgsgevangenen betoond, droegen er niet weinig toe bij om later de aandacht der Zweden op hem te vestigen.

Terwijl Bernadotte zich te velde bevond, leidde de Prinses van Pontecorvo een kalm en rustig leven in haar hotel in de Rue d'Anjou, omgeven door een talrijken kring van verwanten en vrienden, waaronder hare zuster Koningin Julie, die geweigerd had Joseph naar Spanje te volgen; beider zusters, de dames Anthoine de Saint Joseph en de Villeneuve, hare schoonzuster, de gravin Joachim Clary en de hertoginnen Decrès en d'Albuféra, hare nichten. Ook trof men hier meermalen de zusters van den Keizer, die in dezen vertrouwden kring, waarin weinig genegenheid gevonden werd voor Josephine en hare dochter Hortense, zich vrijelijk durfden uiten, wanneer zij hun af keer van deze wilden luchten. De verschijning der Prinses aan het Hof bepaalde zich dan ook tot de officiëele plechtigheden, ofschoon hare verhouding tot Napoleon steeds een vriendschappelijk karakter bleef dragen, en deze niet naliet herhaaldelijk van zijne goede gezindheid blijk te geven; van de drie kostbare pelsen, hem na de bijeenkomst te Erfurt door Keizer Alexander geschonken, zond Napoleon er een aan de Prinses van Pontecorvo, terwijl hij steeds een gewillig oor leende aan haar verzoeken ten gunste van haren echtgenoot en diens vrienden.

De brieven tusschen de echtgenooten Bernadotte gewisseld, getuigen van wederzijdsche genegenheid, doch mede van de vaderlijke houding welke de zooveel oudere echtgenoot tegenover zijn jeugdig vrouwtje aannam. Hij geeft haar raad omtrent de opvoeding van Oscar, en omtrent hare eigene: '*il me tarde d'être instruit, ma bonne amie, si tu es enfin determinée à sevrer Oscar..... Le désir de conserver intacte ta jolie petite mine doit te faire pencher vers le système de la vaccine*.' ....

'*Malgré le désir que j'ai de te voir, je tiens beaucoup à ce que tu perfectionnes un peu ton éducation*....' Soms straalt er een weinig ijverzucht door in zijne brieven, en waarschuwt hij haar op hare hoede te zijn bij den omgang met jongelieden, doch zoodra Désirée zich geraakt toont over zijne vermaningen, tracht hij haar weder tevreden te stellen: '*Je ne veux pas te traiter en enfant, mais en bonne amie et en femme raisonnable; toutes les expressions que j'emploie tendent à te donner cette assurance*.'

Zelf draagt hij zorg haar geen aanleiding te geven tot jaloerschheid, en uit nagenoeg elken brief spreekt het verlangen van den echtgenoot en vader naar het rustige huiselijke leven te midden der zijnen. In 1809 scheen de gelegenheid daartoe aangebroken; na den slag bij Wagram op nieuw bij den Keizer in ongenade gevallen, omdat hij tegen diens wil hulde had gebracht aan de dapperheid der Saksische troepen, keerde Bernadotte naar Parijs terug, naar hij meende om daar voor altijd te blijven. Doch reeds kort na zijne terugkomst zag hij zich voor eene gewichtige keuze gesteld. Namens vele officieren en invloedrijke personen stelde de Zweedsche baron Otto Mörner hem de vraag, of hij bereid zou zijn eene eventueele keuze als troonopvolger van den kinderloozen koning Karel XIII aan te nemen; en het antwoord op deze vraag luidde ten slotte bevestigend.

Terwijl geheel Europa deel nam aan den strijd uitgelokt door de Revolutie, had ook Zweden moeielijke tijden doorleefd. Het pistoolschot door Anckarström op het gemaskerd bal van 16 Maart 1792 gelost op Gustaaf III, opende een tijdperk van onrust en bloedigen strijd. Zoolang de teugels der regeering in handen bleven van den Regent, den Hertog van Södermanland, had men in betrekkelijke rust de stormachtigste tijden der Revolutie doorleefd, doch nauwelijks had zijn neef, de zoon van den vermoorden vorst, in 1796 als Gustaaf IV den troon beklommen, of het was met rust en vrede gedaan. Zich beschouwend als den kampioen voor het goddelijk recht der vorsten, gedreven door een blinden haat tegen Napoleon, over wien hij niet anders sprak dan als den Antichrist en het Beest der Openbaring, een haat welke allengs tot waanzin

steeg en zijn verstand geheel benevelde, haalde hij zich het misnoegen van Frankrijk, of liever van Napoleon op den hals, hetwelk zich aanvankelijk nog slechts uitte door de beleedigende woorden in den *Moniteur*: ‘dat de hand van den Zweedschen koning te zwak was om den degen te voeren van Karel XII, van wien hij niets bezat dan de dolzinnigheid en de laarzen.’[1)]

In 1807, toen na den vrede van Tilsitt, het zegepralende Keizerrijk geene vijanden had te bestrijden, verklaarde Gustaaf den oorlog aan Frankrijk; Zweden betaalde deze uittarting met het verlies van Straalsund en Pommeren, gevolgd door dat van Finland, hetwelk door Napoleon's tijdelijken bondgenoot Alexander I in bezit genomen werd.

Zijne soldaten waren, vooral ten gevolge van den strengen winter en de onvoldoende verpleging, bij duizenden omgekomen. Toch wilde Gustaaf van geen toegeven hooren. Hij vroeg op nieuw 100.000 man en 30 millioen kronen, om den oorlog voort te zetten.

Men begreep dat slechts in de verwijdering van den vorst, wiens trots, eigenwaan en onkunde hem tot den geesel van zijn volk hadden gemaakt, de kans op redding lag. In Mei 1809 werd hij door de verbonden edelen gevangen genomen en naar Gripsholm vervoerd; de bijeengeroepen Stenden verklaarden Gustaaf IV met algemeene stemmen vervallen van den troon en benoemden den Hertog van Södermanland tot zijn opvolger. Als graaf van Gottorp verliet Zweden's gewezen koning zijn land, om als kolonel Gustavson zijn leven in Oostenrijk te eindigen.

De nieuwe koning Karel XIII was reeds een bejaard man en kinderloos. De Stenden kozen daarom tot Erfprins en vermoedelijken troonopvolger Prins Christiaan van Holstein-Augustenburg, die evenwel vier maanden na zijne komst in Zweden, den 21 Mei 1810 overleed.

Vergiftigd! beweerde het volk, vergiftigd door de aanhangers van den verdreven koning, en graaf Axel Fersen, eens bekend aan het hof van Marie Antoinette als *le beau Fersen*, stierf, op gruwelijke wijze omgebracht, als offer van de woede van het volk.

Weder kwamen de Stenden bijeen, ditmaal te Örebro, ter

1) Daumont, Reis door Zweden.

verkiezing van een Erfprins. De broeder van den overleden prins, de hertog van Augustenburg, aanbevolen door eene machtige partij, en ook door den koning gewenscht, scheen de aangewezen kandidaat. Maar het was geraden den machtigen franschen Keizer te ontzien; men trachtte Napoleon's wenschen te vernemen, en de *Moniteur* van 9 Juni 1810 gaf het antwoord: ‘ongetwijfeld zoude de keuze gevestigd worden op een prins uit het huis van Oldenburg, souverein van een naburigen staat.’

Napoleon wenschte dus zijn gehoorzamen bondgenoot den Koning van Denemarken gekozen te zien; hij verlangde de hereeniging der drie Scandinavische rijken onder één hoofd, een denkbeeld waartegen geheel Zweden gekant was. Hoe dit gevaar te ontkomen, zonder tevens den Keizer te vertoornen? Indien men de keuze vestigde op een zijner veldheeren... De naam van den Prins van Pontecorvo werd genoemd; men herinnerde zich zijn gedrag in Noord-Duitschland; de officieren roemden de edelmoedigheid door hem betoond; men begreep, dat het noodig was als toekomstig hoofd van den staat een vorst te kiezen uitmuntend door karakter en talenten, wilde men niet Zweden zien afdalen tot den rang van een vasalstaat, en hij, Bernadotte, nu wellicht naast Napoleon, de bekwaamste veldheer, vereenigde die hoedanigheden in zijn persoon.

Weldra werd het bekend, dat de Prins van Pontecorvo bereid was de benoeming te aanvaarden; dat hij genegen was den Lutherschen godsdienst aan te nemen, en de taal zijner toekomstige onderdanen te leeren; er liepen geruchten, dat Napoleon slechts schijnbaar den Deenschen Koning steunde, maar in stilte de benoeming van Bernadotte in de hand werkte; de oude Koning Karel XIII verklaarde zich bereid hem als zoon aan te nemen, en den 21 Augustus 1810 verkozen de Stenden met overgroote meerderheid van stemmen den Maarschalk Bernadotte, Prins van Pontecorvo, tot Erfprins van het Zweedsche Rijk.

Zij die gemeend hadden, dat Napoleon Bernadotte's verheffing wenschtte, hadden zich vergist; doch staande voor het feit, meende hij van deze gelegenheid partij te kunnen trekken voor zijne plannen, en eischte daarom dat Bernadotte zich schriftelijk zou verbinden nimmer de wapenen te zullen voeren tegen Frankrijk. Deze weigerde; liever afstand doen van de hooge

plaats hem aangeboden, dan zijn nieuwe vaderland te verlagen tot een vasalstaat. Vertoornd over dit antwoord, uitte de Keizer daarop de veelbeteekenende woorden, tot tweemalen toe herhaald: '*Partez donc, et que nos destinées s'accomplissent*!'[1].

Weinige dagen later ontving hij van den Keizer zijne emancipatie-stukken, en verliet Parijs, omgeven door zijn staf, die daartoe verlof ontving, weldra gevolgd door vrouw en zoon.

De Prinses had aanvankelijk de tijding van de verheffing van haren echtgenoot met de grootste onverschilligheid ontvangen; moeilijk zou het haar zelfs zijn gevallen met eenige juistheid de ligging aan te geven van het land, waarover zij te eeniger tijd geroepen zou worden te regeeren. 'Ik dacht, dat het iets was als Pontecorvo, een plaats, waarvan wij alleen den titel hadden te dragen,' verklaarde zij[2]. Vernemende, dat zij Parijs zou moeten verlaten, om in dat vreemde, gure land te gaan wonen, dat zij hare zuster Julie zou moeten vaarwel zeggen, was zij dan ook wanhopend. Doch er was ditmaal niets aan te doen; zij moest haren echtgenoot volgen. De ontvangst van de zijde van den ouden Koning genoten, die zich van den aanvang af aangetrokken gevoelde tot zijn aangenomen zoon, was overigens wel geschikt om haar het verblijf in het vreemde land aangenaam te maken. Doch ondanks alles, hoezeer ook getroffen door de welwillendheid waarmede men haar tegemoet kwam, zij kon het zonnige Frankrijk, Parijs niet vergeten.

Hetgeen in de verschillende werken wordt gemeld over hetgeen volgt, geeft geene voldoende verklaring voor het feit, dat zij, de vrouw en moeder, echtgenoot en zoon kon verlaten, om naar Frankrijk terug te keeren. De brieven, gewisseld gedurende het tijdvak van 1810 tot 1823, zijn niet teruggevonden, en werden waarschijnlijk vernietigd.

Was het heimwee alleen naar *La belle France*; kon het Marseillaansche kind, in het koude Noorden verplaatst, haar zonnig vaderland niet vergeten; was het hare fransche omgeving, die zich verbannen gevoelde in dat vreemde land, welks taal en zeden haar onbekend waren; stuitte haar, die van ongedwongen vroolijkheid hield, de etikette af van het zweedsche hof; duchtte de Erfprins Karel Jan, zooals Bernadotte voortaan werd ge-

1) Beaumont, t.a. p. II. p. 85.
2) Hochschild, a.b.

noemd, dat er wellicht een tijd zou komen, waarin het zweedsche volk den vreemdeling moede, hem zou verjagen terwille van den zoon van Gustaaf IV, afstammeling uit het oude vorstenhuis, en wilde hij zijne vrouw alsdan in veiligheid weten; of, vooruitziende wat weldra gebeuren zou, wenschte hij te Parijs te beschikken over een vertrouwd persoon, die hem geregeld op de hoogte hield van al wat daar voorviel en werd voorbereid? De rol later aan Désirée toegeschreven maakt dit laatste niet onwaarschijnlijk.

Zeker is het, dat er overwegende redenen moeten zijn geweest, die ook hem bewogen zich niet te verzetten tegen het vertrek zijner vrouw, die als gravin van Gothland te Parijs teruggekeerd, weder haar hotel in de Rue d'Anjou betrok, waar zij, in voortdurend gezelschap van hare zuster Julie, omgeven van enkele verwanten en vriendinnen, stil en vergeten leefde. Het beste getuigenis omtrent haar wordt gegeven door Barras, wiens vergiftige pen nagenoeg alle vrouwen beklad heeft; hij weet slechts te spreken van *les liaisons de coeur qu'elle avait faites*[1].

Was de taak door Karel Jan op zich genomen, uit der aard zwaar, onbekend als hij was met de taal, zeden, wetten van het Zweedsche volk, zij werd nog verzwaard door den toestand waarin Zweden zich op dat tijdstip bevond. Bloedend uit de wonden door het wanbestuur van Gustaaf IV geslagen, behoefde het boven alles rust en vrede, de gelegenheid zich te herstellen, om handel, scheepvaart, visscherij tot nieuwen bloei te brengen, teneinde uit deze bronnen van bestaan de middelen te putten tot het dragen van den drukkenden schuldenlast.

Doch nauwelijks met de leiding der politieke aangelegenheden belast, ondervond hij hoe moeilijk het zou vallen het welzijn van zijn tweede vaderland te doen samengaan met het voldoen aan de eischen van Napoleon.

De hooge toon door den franschen gezant, baron Alquier, die reeds in Nederland getoond had voorliefde te bezitten voor de rol van proconsul, terstond na Bernadotte's aankomst aangeslagen, voorspelde weinig goeds. Op last des Keizers eischte

1) Mémoires I, p. 292.

hij onverwijlde toetreding tot het continentaal stelsel, wat gelijk stond met het derven van de voornaamste bron van inkomsten, de douanenrechten, en eene oorlogsverklaring aan Engeland, wat den algeheelen ondergang van handel en scheepvaart voorspelde.

In twee persoonlijk aan den Keizer gerichte brieven ontvouwt de Erfprins op waardigen toon de bezwaren aan de vervulling dezer eischen verbonden. Niets mocht baten. Terwijl hij weigert deel te nemen aan het besluit waarbij de havens voor engelsche schepen worden gesloten, en aan Engeland de oorlog verklaard wordt, onderwerpt de Koning zich aan het bevel. Doch nieuwe, zwaardere eischen volgen; Napoleon verlangt 6000 zweedsche matrozen, om de fransche vloot in de haven van Brest te bemannen; Alquier vordert voorts op hoogen toon de aanstelling van fransche tolbeambten in de zweedsche havens.

Ditmaal gelukt het den Erfprins, Karel XIII over te halen tot het geven van een weigerend antwoord, met een beroep op de wetten des Rijks. De vertoornde keizer wreekt zich door het terugroepen der stafofficieren en het intrekken der dotaties vroeger aan den Erfprins verleend.

Doch hierbij blijft het niet; fransche kapers rooven en plunderen tot in de zweedsche havens de vaartuigen en voeren de bemanning naar Frankrijk, waar zij bij de vloot wordt ingelijfd; klachten blijven onverhoord; de rechtbanken verklaren zich onbevoegd; Alquier antwoordt op onbeschoften toon, zoodat de Erfprins weigert zijne missives te ontvangen.

Eindelijk wordt de maat volgemeten; in den nacht van 26 op 27 Januari 1811 rukt de Prins van Eckmühl aan het hoofd der fransche troepen Zweedsch-Pommeren binnen, neemt de beambten gevangen en zendt de twee aanwezige zweedsche regimenten naar Frankrijk.

Nauw heeft de tijding van deze ongehoorde schending van het volkenrecht Stockholm bereikt, of de Erfprins maakt zich eigenhandig tot tolk van de verontwaardiging der zweedsche natie over deze daad. Temidden van de laagte waartoe velen in dien tijd waren gezonken, doet het goed die fiere, waardige taal te vernemen:

‘Sire, de hoon, Zweden aangedaan, wordt levendig door dit volk gevoeld; nog meer door mij op wien de eervolle taak rust het te beschermen. Indien ik iets heb bijgedragen tot de

grootheid van Frankrijk; indien ik steeds vurig heb gewenscht het oude vaderland geëerd en gelukkig te zien, nimmer heb ik het mogelijk gedacht daarvoor de eer en de onafhankelijkheid van mijn aangenomen vaderland op te offeren. Uwe Majesteit kent de beteekenis der gepleegde daad, zij kent ook mijn besluit.

Weinig naijverig op de grootheid en de macht die u omringen, Sire, ben ik het des te meer niet beschouwd te worden als uw vasal. Uwe Majesteit gebiedt over het grootste deel van Europa, doch Hare heerschappij strekt zich niet uit tot het rijk waarover ik geroepen werd te regeeren. Mijn eerzucht bestaat daarin het te verdedigen, ik zie daarin de taak mij door de Voorzienigheid opgelegd.

De indruk op dit volk gemaakt door den inval waarover ik bij deze klaag, is onberekenbaar in de gevolgen; ik ben geen Coriolanus en voer niet het bevel over Volscen, doch ik ken de Zweden voldoende Sire, om u te verzekeren, dat zij alles durven en alles willen ondernemen, om den aangedanen hoon te wreken, en de wetten te handhaven, waarop zij even grooten prijs stellen als op het leven.'[1)]

'*Que nos destinées s'accomplissent*!' had Napoleon bij het afscheid gezegd; de tijd der vervulling was thans aangebroken. De almachtige Keizer verwaardigde zich niet om antwoord te geven op den brief, en de Erfprins, inziende dat het oogenblik gekomen was om partij te kiezen in den naderenden grooten strijd, reeds lang voorzien door hem die de haat der volkeren tegen Napoleon kende, bewoog den Koning in Maart 1812 te Örebro vrede te sluiten met Engeland en zich te onttrekken aan het continentale stelsel.

Karel Jan had met Napoleon gebroken en op het ultimatum des Keizers, die hem bedreigde met een inval van 40.000 fransche en deensche troepen, antwoordde hij met den eisch van afstand van Noorwegen door 's Keizers bondgenoot Denemarken

De noodzakelijkheid van nieuwe bondgenootschappen leidde tot het aanknoopen van onderhandelingen met Rusland. Doch alvorens zich onherroepelijk te binden, wendde Karel Jan zich nogmaals tot den Keizer, zijn innigen wensch te kennen gevend om in vriendschap te blijven leven met het schoone Frankrijk, dat hem zag geboren worden en waarvoor hij van zijn jeugd

1) Beaumont, t.a.p.

af trouw had gestreden. Maar tevens gaf hij als zijn ernstig voornemen te kennen de eer en de onafhankelijkheid van Zweden ongerept te handhaven. Voorts bood hij zijne tusschenkomst aan tot het treffen van een vergelijk met Keizer Alexander van Rusland, ter bewaring van den vrede.

'Sire, de menschheid heeft reeds te veel jammer gekend. Onafgebroken sedert twintig jaren stroomt het bloed harer zonen. Aan den roem van Uwe Majesteit ontbreekt nog slechts dit te doen ophouden!'[2)]

In de hoogste mate verbolgen, liet Napoleon, als eenig antwoord, den koerier, overbrenger van dezen brief, in het fort Vincennes opsluiten.

De onderhandelingen met Rusland werden nu voortgezet en leidden tot een verbond, waarbij ook Engeland zich aansloot. Nogmaals bood de Erfprins zijn tusschenkomst aan en verklaarde zich bereid eene gewapende neutraliteit in acht te nemen. Napoleon liet den brief onbeantwoord en verliet weinige dagen na de ontvangst Parijs om den tocht naar Moskou te aanvaarden.

De beteekenisvolle rol door Karel Jan bij den bevrijdingsoorlog vervuld, is voldoende bekend. Reeds het feit alleen, dat hij met 35,000 Zweden te Straalsund was aangekomen, bleek voldoende om den Oostenrijkschen Keizer te bewegen zich bij de verbondenen aan te sluiten[1)]. Het plan voor den veldtocht werd door den Erfprins ontworpen, doch eerst had hij nogmaals, den 23 Maart 1813, eene poging beproefd om Napoleon over te halen zijn bemiddeling aan te nemen.

Na herinnerd te hebben aan al het onrecht tegen Zweden gepleegd; na er op gewezen te hebben, dat Napoleon, en hij alleen den oorlog heeft gewild, gaat hij aldus voort in woorden, die als een smartkreet klinken:

Gij zijt het gevaar (om door de Russen te worden gevangen genomen) ontsnapt, Sire, maar uw leger, de bloem van Frankrijk, Duitschland en Italië, bestaat niet meer. Gebleven zijn zij dáár, de dapperen, die Frankrijk bij Fleurus hebben gered, die in Italië

2) Beaumont, p. 108.
1) Beaumont, t.a.p.

zegevierden, die weerstand boden aan Egypte's moordend klimaat, die de overwinning verschaften aan uwe standaards bij Marengo, Austerlitz, Jena, Halle, Lubeck, Friedland, enz.

'Sire, moge dit hartverscheurend schouwspel uwe ziel verteederen, en is het noodig haar te doen ontroeren, gedenk dan den dood van meer dan een millioen Franschen, gevallen op het veld van eer, offers van de oorlogen door Uwe Majesteit gewild.'

Nog eenmaal wendt hij eene laatste poging aan, om den Keizer te overtuigen van zijn ernstigen wensch om het gevaar te keeren, dat Frankrijk bedreigde, van *la belle France*, dat gij bestiert, Sire, waarin ik geboren werd, welks roem en voorspoed mij nimmer onverschillig zullen laten.

'Maar zonder ooit op te houden het lief te hebben, zal ik met al de kracht die in mij is de rechten verdedigen van het volk dat mij tot zich riep, welks vorst zich verwaardigde mij als zoon aan te nemen.

In deze worsteling tusschen de vrijheid der volkeren en de onderdrukking, roep ik den Zweden toe: Ik strijd voor u en met u; de wenschen der vrije volken vergezellen ons.'[1)]

Tegen zijn wil gedwongen de wapenen tegen zijn vaderland te keeren, trachtte Karel Jan den strijd toch zooveel mogelijk te beperken. Daarom was in de overeenkomst met Rusland en Pruisen te Trachenberg gesloten, bepaald dat de verbonden troepen de grenzen van Frankrijk niet zouden overschrijden. Na een roemrijken veldtocht in Luik aangekomen, protesteerde hij dan ook met kracht tegen de inbreuk op deze overeenkomst gemaakt. 'Door het overtrekken der fransche grenzen,' zoo schreef hij aan Keizer Alexander, 'volgt men Napoleon na en rechtvaardigt diens vroegere handelingen tegenover ons; wat wij hem verwijten, doen wij op onze beurt, en miskennen en vervalschen dusdoende de beginselen van het eeuwige recht, waarop wij ons tegenover hem beroepen, de eenige die ons rechtvaardigen bij het keeren van geweld met geweld.'

Hij weigerde dienvolgens met zijne troepen deel te nemen aan den veldtocht in Frankrijk, en begaf zich eerst met zijn staf naar Parijs, nadat de intocht der verbondenen had plaats gehad.

1) Beaumont a.b. Notes et pièces justificatives, III.

Na eene scheiding van drie jaren zagen de echtgenooten elkander weder, maar ook nu zou de hereeniging slechts van korten duur zijn.

Voor den voormaligen generaal der Republiek, die herhaaldelijk zijn leven gewaagd had om den vreemdeling buiten Frankrijk's grenzen te houden; voor den ridderlijken man, die den almachtigen Keizer had durven trotseeren, was de aanblik van het door de troepen der bondgenooten bezette Parijs, het schouwspel van de laagheid der Talleyrand's en Fouché's, die thans den gevallen Cesar, voor wien zij voorheen kropen, schopten en door het slijk sleurden, ondragelijk. Hij voelde wat een fransch dichter eenige jaren daarna uitte:

> Ah! pour celui qui porte un coeur sous la mamelle
> Ce jour pèse comme un remord;
> Au front de tout français c'est la tache éternelle
> Qui ne s'en va qu'avec la mort.[1)]

Zijn vroegere landgenooten, zijne naaste omgeving zelfs, niet in staat de hoogte te waarderen waarop hij zich had geplaatst in zijn strijd tegen Napoleon, noch de kieschheid, welke hem op de grenzen van Frankrijk de wapenen deed nederleggen, zagen in hem slechts den man, die den vijand had aangevoerd tegen zijn vaderland, en die verdacht werd met behulp der bondgenooten den ledig gevallen troon van Frankrijk te willen beklimmen; zij beschouwden hem als een ‘traître à la France.’[2)] Het verblijf te Parijs had daardoor voor hem weinig aantrekkelijks, en weldra keerde hij met zijn staf naar Keulen terug, om daar tot aan het sluiten van den vrede te verblijven. Toen voerde hij zijn leger terug naar Zweden, waar het nog de onbloedige taak wachtte de inlijving van Noorwegen bij het Zweedsche Rijk tot stand te brengen. In 1815 mocht de oude Karel XIII de voldoening smaken den kroon van beide rijken op zijn hoofd te vereenigen.

‘Ik speelde juist de ouverture van de *Calife de Bagdad*,’ verhaalde Désirée, ‘toen men mij den dood van koning Karel XIII

1) Barbier, *l'Idole*.
2) Barras, Mémoires, IV.

aankondigde. Na dien tijd heb ik mijn klavier niet weder aangeroerd; ik oordeelde dat eene Koningin niet slecht behoort te spelen.'

Dit was in 1818; de nieuwe koningin bevond zich nog altijd te Parijs, ondanks alle aansporingen van haar echtgenoot; ook nadat deze als koning der beide Scandinavische rijken was gehuldigd, vond zij nog altijd voorwendsels om haar vertrek uit te stellen en door de banden der gewoonte vastgehouden aan haar dierbaar Parijs, viel het haar voortdurend moeilijker zich los te rukken van hare omgeving, terwijl de Koning zijnerzijds had opgehouden op hare overkomst aan te dringen.[1)] Zweed door plichtgevoel, door de omstandigheden gedwongen zich los te maken van alles wat hem aan het oude vaderland hechtte, terwijl het krijgsleven en de langdurige scheiding van zijne vrouw, hem het gemis van een familieleven minder sterk deden gevoelen; daarbij in zijn ernstig streven om den bloei en de welvaart van de beide rijken te bevorderen, met staatszorgen overladen, had ook hij leeren berusten in eene scheiding, waartegen hij zich aanvankelijk, ook met het oog op beider zoon, had verzet.

Het was deze zoon, die aanleiding zou geven tot eene hereeniging. In 1822 ondernam prins Oscar een reis door Europa, zooals weldra bleek met het doel om zich te verloven met de zestienjarige Josephine, dochter van Eugène de Beauharnais, prins van Leuchtenberg. Zijne moeder van zijne komst verwittigd, verliet Parijs, voor het eerst na haar terugkeer uit Zweden, en reisde haren zoon naar Aken tegemoet. Haar moederlijk gevoel ontwaakte bij het zien van den schoonen jongen man, dien zij als elfjarigen knaap had verlaten, terwijl ook hij

1) Barras deelt in zijne Mémoires, deel IV, een gesprek mede, gehouden met den gewezen Minister, den Hertog de Richelieu, die zich daarin beklaagt over de hardnekkigheid waarmede de Koningin van Zweden hem met hare liefde vervolgt. '*Elle me fait l'honneur de s'acharner à mes pas; elle pénètre dans toutes les maisons où je vais, elle s'y compromet*'.... Hij beweert evenwel dat '*son amour prétendu*' slechts een voorwendsel is om de rol van spion bij hem te spelen. '*C'est un petit agent de police suédoise que son auguste mari m'a détaché, comme it l'avait fait précédemment en France, sous le gouvernement impérial, où il se servait merveilleusement de sa petite femme pour ses intrigues personelles, tandi que les Bonapartes, de leur côté, croyaient que Mme Bernadotte était l'instrument de leur famille.... Ce n'est réellement pas tout à fait une nullité absolute, ni une personne tout à fait vulgaire, comme elle le paraît*.'

zich voelde aangetrokken tot die moeder, eens zijn liefste speelgenoot, wier liefde hij zoolang had gemist.

Hij trachtte haar over te halen naar Stockholm te komen, en toen kort daarna de jonge kroonprinses zich op reis begaf, voegde de koningin zich te Lubeck bij haar, en beide deden gezamenlijk haar intocht in Zweden's hoofdstad, de laatste evenwel met het stellige voornemen na eenigen tijd naar Parijs terug te keeren.

Doch thans verzette de Koning zich tegen eene nieuwe scheiding; ondanks de omstandigheden welke hen gedurende hun vijfentwintigjarig huwelijk van elkaar hadden vervreemd, was zij hem steeds te zeer lief gebleven, om wederom in eene scheiding te berusten. En de Koningin bleef, bleef ook nadat de dood van Karel XIV in Jan. 1844, gevolgd door de troonsbestijging van haren zoon, haar de vrijheid van handelen had teruggegeven. Wel scheepte zij zich eenmaal in met het doel naar Parijs te gaan, doch nog in het gezicht der kust verlangde zij terug te keeren naar het land, dat zij met tegenzin had betreden en thans niet weder wenschte te verlaten, waarin zij, die ondanks haar langdurig verblijf nimmer leerde de landtaal te verstaan, toch steeds eene vreemdelinge bleef. De blijken van groote genegenheid haar door haren zoon voortdurend gegeven, de liefde harer kleinkinderen en het teeren op de herinneringen van voorheen, bleken voldoende om haar te verzoenen met de betrekkelijke eenzaamheid waarin zij haar leven doorbracht.

De oude vorstin mocht het nog beleven, dat het derde geslacht der Bernadottes den troon beklom, in den persoon van haren kleinzoon Karel XV. Zij zelve overleefde echter haren zoon, in 1859 overleden, slechts korten tijd. Den 17 December 1860 ontsliep zij, om thans niet weder te scheiden van echtgenoot en zoon, rustende in de kerk van Riddarholmen te Stockholm.

Que nos destinées s'accomplissent!

Napoleon's woord gold voor de volken zoowel als voor de personen.

Gegrondvest op geweld, onrecht, willekeur en eigenbaat, viel het schitterende gebouw der Napoleontische heerschappij, als een topzwaar geworden kaartenhuis ineen, achterlatend een

uitgeput, van zijne beste krachten beroofd, door geene banden van wet, moraal, plichtgevoel in toom gehouden volk.

Doch leven bleef de Napoleontische legende, de herinnering aan den tijd toen de wil van den beheerscher van Frankrijk de wet was voor Europa, waarin men leefde in een roes van roem, weelde en genot.

Die legende maakte den *Coup d'Etat* van December mogelijk en voerde Frankrijk naar Sedan.[1)]

De afstammelingen der Bonaparte's leven in ballingschap, maar de legende bleef; zij herleeft weder in onze dagen, gekoesterd en verpleegd door al wie zich in het tegenwoordige Frankrijk met afkeer afwendt van de Wilson's, de Reinach's, onvermijdelijke parasieten op het lichaam eener zieke maatschappij.

Wederom is het overal: *Lui, toujours Lui*!

Waarheen zal zij thans weder voeren, de legende van roem en macht, zonder werkelijke grootheid?

Gegrondvest op het recht en de vrije keuze des volks, heeft het huis van Bernadotte, op het voorbeeld des stichters niet dienende eigen eerzucht en grootheid, maar zijn plicht doende zelfs met opoffering van eigen lief, weldra een eeuw lang stand gehouden, geëerd door eigen volk, geacht door allen.

De diepe wonden vóór 1810 geslagen, werden sinds lang geheeld, vergeten te midden van de zegeningen van den vrede, en kalm, te langzaam wellicht, schreed Scandinavië voort, doch nimmer afwijkend van den weg leidend tot beschaving en ontwikkeling, bevestigend het woord van een Nederlandschen staatsman,[2)] ‘dat niet aan de natie bij welke in eens de wijdst strekkende hervormingen worden ingevoerd, de snelste vooruitgang is verzekerd, maar aan die, bij welke nimmer een stap achteruit wordt gedaan.’ Toongevend op velerlei gebied; ook nà Tègner de wereld verbazend door openbaringen van een krachtig opbruisend, hervormend leven op het gebied van kunst, letteren, wetenschap.

1) ‘Cest que Napoléon y a introduit, comme moteur central, comme universel ressort, le besoin de parvenir, l'émulation effrénée, l'ambution sans scrupules, bref, l'égoïsme tout cru, en premier lieu son propre égoïsme, et que ce ressort, tendu à l'excès, détraque, puis démolit sa machine. Après lui, sous ses successeurs, le même mécanisme jouera de même, pour se casser de même, au bout d'une période plus ou moins longue.’ Taine, le Régime moderne, I, p. 351.

2) Mr. S. Van Houten.

Zoo hebben beide mannen, Napoleon en Bernadotte, beide volken, Frankrijk en Zweden, den zelfgekozen weg volgend, andere uitkomsten verkregen.

Doch de Zweed, in Riddarholmen staande bij het graf der Koningin, die op zoo zonderlinge wijze den band vormde die beide mannen en beide natiën verbindt, zal, wanneer hij de beschavings-geschiedenis van beide volken gedurende het laatste honderdtal jaren overdenkt, niet aarzelen bij het antwoord op de vraag: wie hunner, personen en natiën, heeft de zaak der menschheid het best gediend?

H. PYTTERSEN TZN.

Een zwakke.

Stil drijvende in lichte contemplatie zat de genezende op de witte ziekenkamer. Een klein zwak lichtje, soezend in de donkerheid, stond voor hem op een tafeltje met wit kleed. Donkere winterdagen had hij daar gelegen in koortsen vol jagende angsten en droeve somberheid. Toen was er kalmte gekomen, en zachtheid in ruimen sluimervrede, de ziekte had zijn ziel gezuiverd en gemaakt tot een blanke effenheid. En nu altoos zwevend in een koelte zoo helder leefde hij eenzaam, de man in het stille wit, de zwakke, angstig verborgen voor het harde leven daarbuiten.

Als uit zwarte verten kwamen nog wel oude herinneringen tot hem. Zij kwamen storend als spoken in zijn zielehuis, doch hij zag ze als dooden. 't Waren momenten uit den grooten brand zijner liefde, die doorwoeld had de donkere dagen en nachten van zijn vroeger leven in de groote stad. Toen had hij dat alles geschreven in ijlende passie en in hoogbruisende klanken zijn jeugdig leven opgezongen voor de menschen. Maar al dat was doodgegaan in de folteringen van zijn lichaam en nu wilde hij niets meer schrijven, hij voelde geen liefde, in zachte melodieën uit te neuriën, zijn witten vrede of in bleek wasemende woorden zachtjes te zeggen het onbestemde stille drijven zijner ziel. Hij wilde geen leelijke menschen meer hooren, die uitspuwden dikke woorden overzijn onstoffelijk licht leven, en hem martelden door hun grof doen. Zoo was die kamer, wit zonder kleuren, hem geworden als een nieuw lichaam om zijn lichaam, ter bescherming tegen de banale menschenwereld die hij daar buiten wist.

De stille genezende zat bij zijn lampje, turend in het donker,

tevreden over zijn zwak leventje, dat klein was bij het soezend lampje, doch mooi bloeide, als een bloem onaangeraakt in de donkere schaduw van het woud.

Plotseling, als lichtkleurend de stilte, hoorde hij verre orgeltonen, lange ruim slepende klanken, aankomend door de holte der gangen van het ziekenhuis. Dan vrouwestemmen opgaan uit het orgelspel, die hoog bleven zweven in zalige vroomheidsvreugde. Ruischend in de wazige gewaden van het orgelgeluid, hoorde hij ze aankomen door de stille ruimten. Aandachtig luisterde hij naar het verre gezang, dat was de zingende harmonie zijner ziel. En henen glijdend op het hooge zangdeinen, sluimerde hij weg in een etherische ruimte... Toen de muziek uitging in zwaar donker, ontwaakte hij.

't Was Kerstmis en er was feest in het ziekenhuis voor de kleine kinderen, die geschenken kregen van den Kerstboom. Hij dacht aan de zuivere vreugde der zwakke kleintjes en aan de zustertjes, zooals zij gezongen zouden hebben in kalme ontroering, hij zag al hun blauwe oogen, diep open in de blanke gezichten, hij zag hunne reine vrome vormen, tenger opgaande in de blauwe japonnetjes en allen stonden zij tezamen. En er kwam een stil verlangen in hem, te gaan zien.

Zachtjes, langzaam stond hij op en ging naar de deur, hij maakte geen geluid, hij was bang te gaan uit zijn kamer. Toen hoorde hij een heel klein stemmetje zingen alleen, een geluidje eenzaam in de wijde donkerheid, als van een vogeltje, zingend bij avond in het onbewogen hout. Hij begon te sidderen, het geluidje trilde door zijn fijne zwakheid, maar nu ging hij verder het zilverglimmend gezang tegemoet, dat aanzweefde door den grooten donkeren gang. Zoo kwam hij in de feestzaal, zwarte menschen zaten er en stonden er in zwarte opeenstapeling, groote heeren en dames, uit de stad gekomen naar het Kerstfeest in het ziekenhuis. Hij schrok en duizelde in een hevige angst, hij wilde wegloopen voor al die leelijke menschen, die hij zoo lang niet meer had gezien, maar hij kon niet loopen, hij sloot de oogen en liet zich geworden in hevig lijden. Langzaam kwam er weer bedaren, als zinkende nevelen van stilte over hem en gedwee liet hij zich opvoeren in de ijle blauwheid, waarin sidderde het glimmend gezang. En nu zag hij het meisje, dat zong; zwakjes stond het bij den hoogen lichtboom, de oogjes donker klein onder het goudblonde

haar, de handjes frommelend zacht in het witte schortje, dat neerhing langs het teeder dunne lijfje. Hij zag haar staan alleen en er kwam over hem een groote liefde voor het wichtje, dat mooi was als zijn eigen ik, en hij zag haar lang.

Schitterend wit stonden om den boom kleine ledikantjes en in het wit lagen onnoozele kinderkopjes, bleeke ziekengezichtjes, met zalige groote glansoogen. Tusschen al het blakerende wit stonden de blauwe zusters en verhaalden met lieve lachstemmetjes den kleinen het zoete wonderverhaal van het Christuskind, dat hun gebracht had het speelgoed en de mooie sterlichtjes, die er straalden in den grooten slanken boom. Dan eindelijk zongen weer de zusters in koor, staande te zamen om het orgel, al de witte zingende hoofdjes omhoog in vrome vreugde. En omhoog ging hun gezang als een lichte geest zwevend boven de donkere golving van het orgel. 't Was als openbaarde zich een hoog mysterie in orgel en gezang, hij werd bang in zijn zwakke ziel en half onbewust sloop hij weg, ver weg van al die ontroerende geluiden.

De stille vluchtte snel terug in zijne eenzaamheid, waar hem zachtjes bleef omfladderen, als een vage blankheid, het hooge mysterie dat uitgeschenen had uit de blauwe zusteroogen en uit hun blauwvlammend gezang van dien Nacht.

EMILE ERENS.

Karl Lamprecht's ideeën.

K. Lamprecht. Deutsche Geschichte. Dl. I-V.K. Lamprecht. Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft. 1896. K. Lamprecht. Was ist Kulturgeschichte? (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 1896.)

Nauwelijks hebben de historici aan genen kant van den Rijn den strijd over de oorzaken van den zevenjarigen oorlog, ik zeg niet: begraven, ik zeg niet: gestikt, maar ten minste de lucht benomen, door een opeenstapeling van archiefstukken, of een nieuwe strijd komt opdagen. Thans is het een wijder vraag: over manier en richting van geschiedschrijving. De inleider van die vraag: Karl Lamprecht, de Leipziger professor, schrijver van een Duitsche geschiedenis, nog onvoltooid.

Historie is op 't oogenblik in trek. De Engelschen lezen de geschiedenis van den dag in levensberichten van hun tijdgenooten, en uitgewerkte verslagen der gebeurtenissen. Wat 'n zelfbewustheid toont die vermenigvuldiging van biographieën, wat 'n reden van trots dat rondzien in een kring van verre landen en volken met Engeland in aanraking! Frankrijk vermaakt zich met de gedenkschriften uit den heldentijd van het begin der eeuw. Een glorierijke vertroosting nu zijn romanschrijvers weinig afwisseling meer kunnen geven aan hun regel van drieën, waarbij n^{o}. drie de echtgenoot is of een tweede minnaar! Duitschland, ernstiger, wil ook wel heel graag hooren over het tegenwoordige leven en over roemrijke herin neringen - en dat leven en die herinneringen gaan bijna geheel op in den naam van Bismarck, - maar het luistert niet minder naar het verhaal van het verleden van eigen volk en van de wereld, vooral van het eigen volk, - en hoe massiever

de vertelling hoe beter. Ze moeten deelen in een rij voor zich zien, eer ze willen gelooven dat er iets gebeurd is.

Nergens is er zulk een oogst van geschiedboeken. Stedelijke, gewestelijke vereenigingen, de staat, ze leveren ieder voor zijn deel. Maar de hoogeschool - als één begrip genomen - houdt de bezigheid gaande. En nauwelijks is in Duitschland de eene reeks van werken, door een ondernemend boekhandelaar uitgegeven, zoo aangegroeid dat de gelukkige bezitter aan een afzonderlijke boekenkast er voor gaat denken, of van alle kanten wordt hem de uitgaaf van andere reeksen over dezelfde onderwerpen aangekondigd. De verzameling van Heeren en Ukert baart nog telkens nieuwe deelen; maar Oncken streeft hun op zijde in een breede serie van prentwerken, en Cotta komt met zijn Bibliotheek van Duitsche geschiedenis, en anderen, en weer anderen. Het is een zee; en het zijn allen wichtige werken. Hun gehalte is in evenredigheid met hun zwaarte. De arbeid op het gebied van de historie moge in Engeland en Frankrijk even degelijk zijn, hij dringt - en ik spreek hier over het werk besteed aan de geschiedenis van het verleden - niet zoo ver in de samenleving door als in Duitschland. Daar vertegenwoordigt nog de hoogeschool het geestelijk leven der maatschappij; de professor heeft het woord, en hij spreekt grondig, uitvoerig, leerzaam.

Maar om het woord te behouden moet hij met de wereld meegaan, en de wereld, om in zijn boeken te kunnen blijven gelooven, moet ook overtuigd zijn dat al wat er op het oogenblik te bedenken valt in die boeken te vinden is. Daarom maakt ieder nieuw werk een nieuwer noodzakelijk, en de ideeën geboren uit eenig onderzoek op welk gebied ook, worden dadelijk toegepast op ieder gebied daarmee verwant.

Eigenlijk is er zoo'n lange inleiding niet noodig om het eenvoudige feit te vertellen dat Karl Lamprecht, een Duitsch professor, een Duitsche geschiedenis in zeven deelen is gaan schrijven die er denkelijk tien zullen worden. Heeft dat aantal deelen me van den weeromstuit breedsprakig gemaakt? of wou ik een verklaring zoeken voor het verschijnsel dat een man met nieuwe ideeën op de ouderwetsche gedachte komt om zijn vinding uittespinnen en toe te passen in een werk van langen adem en van lange jaren? Een nieuw idee moet frisch in de wereld met een licht harnas en een keur-

bende van volgelingen. Zoo gingen de conquistadores, zoo gaan ze.

Men moet naïef zijn en een duitsch hoogleeraar wezen die aan de hoogte van zijn school gelooft om zijn ideeën zoo'n tal van deelen achter zich aan te doen sleepen. Het gevolg is een teleurstelling geweest. Want de menschen hebben Lamprecht's Duitsche geschiedenis gekocht zonder veel van de ideeën te bemerken, en de collega's professoren die collega voornamelijk kenden als auteur van een werk over het oeconomisch leven in Duitschland gedurende de middeleeuwen vonden het heel natuurlijk dat hij veel over de vormen van het grondbezit en van het verkeer en van de instellingen daarmee gepaard in zijn boek te pas bracht. Ieder heeft zijn stokpaardje, en de collega's zouden recht verwonderd zijn geweest, wanneer ze dat *Wirthschafts*beestje door Lamprecht's Duitsche Geschiedenis niet vroolijk heen en weer hadden zien draven.

Ze hebben mijn ideeën niet begrepen, en de richting die ik aan de historie wil geven niet erkend, - klaagt Lamprecht.

Het is nu tijd om te zeggen hoe de hoogleeraar aan zijn denbeelden gekomen is en waarin ze bestaan.

Historisch leven is leven dat ik me door een vorm bepaald voorstel.

Ik moet het eerst zien als een tafereel, op een afstand, in een lijst. Dan is het nog maar een toestand, het is historische stoffage. De beweging ontbreekt. Kan ik beweging in het tafereel brengen, kan ik het voorgestelde zien groeien en ontwikkelen, naar zijn eigen wet, dan krijg ik een indruk van historisch leven; en de historicus is de man die het leven in zijn waren, of een der waarheid[1)] nabijkomenden, vorm weet te aanschouwen.

Het is een kwestie van oog, en oefening, en voortdurend gescherpt en beproefd oordeel.

Den vorm van het leven te onderscheiden!

Ik kan er niet anders toe gebracht worden dan door het leven waar te nemen onder een ongewonen vorm, die mij

1) Waarheid, hier, met een kleine w; want ik bedoel enkel de waarheid als de meest zuivere betrekking, voor mij te bereiken, tusschen mijn persoonlijkheid en de dingen.

langzamerhand verklaard en lief wordt. Het vreemde en verre moet mij het nabijzijnde leeren zien. Zoo leert men het landschap waaraan men gewoon is eerst waardeeren wanneer men op reis is geweest: dan pas krijgt men kijk op zijn naaste omgeving.

Karl Lamprecht kwam tot het inzicht in de vormen van het leven door zijn studies over de 10e eeuw in Duitschland. Hij doorlas alle geschriften, alle documenten die uit het tijdperk der Otto's voor ons bewaard zijn gebleven, en hoe dieper hij in dien tijd doordrong, des te levendiger werd zijn begrip van het verschil met zijn eigen tijd. De menschen van de 10e eeuw, dat zag hij, hadden een andere taal, handelden naar een andere rechts- en zeden-opvatting, leefden in een andere wereld.

Wat voor ons gevoel een stemming is van het inwendig leven, stond bij die menschen als een gebeurtenis in de buitenwereld met haar regelmatig, typisch verloop. Goed en kwaad dat waren God en Satan die samen vechten om de menschenziel; - de ziel zelf gedroeg zich daarbij erg zielig. Wanneer iemand uit dien tijd zijn tweestrijd en den zegepraal van zijn goed geweten wilde schilderen, dan vertelde hij hoe duivelen hem kwamen opzoeken, en hoe hun verleidelijk aanzien hem had bekoord, totdat de verschijning van een engel de duivels rechtsomkeert deed maken, en hun zwarte *partes posteriores* ontdekte. Die zwarte derrières zijn een projectie van zijn geweten, of liever het is zijn geweten zelf waarvan hij zich onder andere gestalte geen beeld kon maken.

In de zedelijke betrekkingen hetzelfde verschijnsel: trouw is voor een man van de 10e eeuw geen aanhankelijkheidsgevoel, maar beduidt eenvoudig het feit van het samengaan en samenstaan van twee menschen. Het is een band die zonder de uiting van wederkeerigheid niet denkbaar is. En zoo sterk heerschte er de gebondenheid van den geest aan het zichtbare buitenafstaande dat de Latijnsche woorden voor gevoelens een stoffelijke beteekenis kregen: *fidelitas* beteekende niet getrouwheid maar, meestal, het gevolg van getrouwen; *religio* was niet godsdienst of geloof, maar de geestelijke stand; *honor* niet eer maar het leengoed.

Dat uitwendig leven ontving in het bewustzijn dier menschen een zedelijk gehalte door zijn typische vormen...

Voor ons die lijden aan een overmaat van verbleekte algemeene begrippen heeft de kennismaking met een tijd waarin iedere verhouding zich in een bepaalde grijpbare gestalte vertoonde, eerst wel een bijzondere aantrekkelijkheid. Want de nuchtere kracht en het spreekwijsachtige van het spreken en denken bedwingt onzen geest. Maar hoe gauw verdriet ons de eentonigheid wanneer wij altoos dezelfde getallen, dezelfde uitdrukkingen, dezelfde modellen ontmoeten als onveranderlijke typen van voorstellingen en gevoelens, wanneer wij zelf in de gebaren en in de tranen dier menschen van de 10e eeuw een typische verschijning herkennen, die wij in onze taal moeten overzetten voordat wij haar beteekenis kunnen begrijpen.

Lamprecht leerde die wereld van de 10e eeuw voor zijn verstand te verklaren, - beurtelings aangetrokken en teruggestooten, totdat hij bemerkte hoe de eeuw een eigen physionomie niet alleen, maar ook een eigen ontwikkeling bezat onder de eeuwen die men tezamen de middeneeuwen noemt.

En pas waar men leven bespeurt komt de rechte belangstelling in ons voor den dag.

Zijn nieuwe inzicht dankte de geleerde aan het boek van Jacob Burckhardt over de beschaving der Renaissance in Italië.

(Aan het boek?

Uit boeken haalt men maar weinig, wanneer 't niet meer dan boeken zijn. Maar de lezing van dit boek is de aanraking met een groote persoonlijkheid. De kennismaking staat gelijk met een ervaring.

Klaar, klassiek en voornaam zegt het land van Italië daarin zijn geestesgeschiedenis, en het moet een heel hooge persoonlijkheid wezen die de dingen zoo zuiver en in hun juisten vorm kan doen spreken...)

De inhoud van Jacob Burckhardt's boek over de besehaving van de Renaissance geeft, voor Italië, de oplossing van de vraag die Karl Lamprecht zich moest stellen bij de beschaving van de 10e eeuw: Hoe verbindt zich de middeneeuwsche beschaving aan de onze? Want het handelt over de ontwaking van het persoonlijk leven, tijdens de Renaissance, uit de gebondenheid der vroegere tijden.

Burckhardt heeft voor goed de kinderachtige voorstelling verbroken alsof een vondst van Petrarcha of de overkomst van vluchtelingen uit Constantinopel de West-Europeesche be-

schaving op een nieuwe baan hadden gebracht. Hij toont in de middeneeuwen zelf den oorsprong van de beweging, die, op haar punt van rijpheid, door de andere, de klassieke beweging, wordt opgenomen, wordt geleid, wordt verbogen tot een nieuw resultaat. En de beteekenis van de Renaissance blijft, voor hem en voor ons, de vrijwording der persoonlijkheid uit het gebonden leven van het geslacht, van de familie, van de stad of de buurt, - een vrijwording die door de eigen kracht van de samenleving wordt voorbereid en gekweekt.

Hier was iemand die door zijn Italiaansche geschiedenis aan Lamprecht de betrekking deed kennen tusschen de middeneeuwen en onzen tijd, die hun groei, beweging, leven in dien verren afstand van het verleden deed zien.

En hij toonde hem iets meer.

Burckhardt had zijn uitgangspunt genomen uit de studie van het zichtbare leven der geschiedenis, uit de gedenkteekens van de kunst, en hij teekende de beschaving der Renaissance niet alleen zooals zij zich openbaarde in de veranderde gedachtenwereld of in de vormen van het staatsleven; maar hij volgde haar in haar gang door het uiterlijk menschenbestaan, bij de inrichting der woning, bij de plechtigheden van den eeredienst, bij den luister der feesten. Hij was een gids en een cicerone.

Een aanvulling van zijn studieën bleek daardoor aan Lamprecht noodig. De plastiek trok hem aan, en zij zou hem haar geheimen openbaren. Beeldende kunst is een zeer gevoelig aanwijzer van het leven in de dingen.

De inhoud van schriftstukken is maar moeilijk door mijn geest als een geheel te vatten; een gedenkteeken van kunst, daarentegen, geeft me een brok leven in zijn volkomen afronding en met zijn dadelijke werking. Daar, en daar alleen in de eerste plaats, lukt het me om een begrip van de tijdstrooming te verkrijgen, want die zeer bewegelijke zaak, de kunst, kan, hoe men haar ook terug wil houden, nooit lang op een zelfde plek blijven, en zij brengt verschijnsels aan het licht die men met een blind voorgevoel maar nauwelijks had bespeurd.

Genoeg. Lamprecht zette zich aan de studie van de kunst der middeneeuwen, hij weidde zijn oogen aan de monumenten die uit de eeuw der Otto's zijn overgebleven, aan de groote

versierde evangeliariën en kerkboeken, - want in de versiering van het kerkboek was het voornaamste woord van het toenmalig nationaal Duitsche kunstgevoel gesproken, - en een bepaald karakter, een bepaalde levensvorm, van dien tijd werd door hem gevonden[1)].

In 1882 gaf Karl Lamprecht zijn werk uit: *Die Initialornamentik des* 8 *bis* 13 *Jahrhunderts*, gevolgd door andere geschriften, zelf door hem opgesteld of aan zijn leiding te danken: onder de laatste noem ik de grootsche reeks van verhandelingen over het Ada-handschrift van Trier (1889), een van de belangrijkste bijdragen voor de Kunstgeschiedenis der 9e eeuw.

Hij had tegelijkertijd een onderzoek aangevangen op geheel verschillend gebied.

Na de vestiging van het Rijk in 1871, na het eindigen van den strijd tusschen de kerk en het staatsgezag, waren in het nieuwe Duitschland de groote vraagstukken van de maatschappelijke huishouding op de eerste rij gekomen van de onderwerpen voor de algemeene aandacht. De hoogeschool is ook hierbij weer voorgegaan, en de historici zochten in het verleden een grondslag en een steun voor de pogingen van het heden.

Omstreeks 1880 won die beweging het veld, en de jongere geschiedvorschers begonnen met een beetje medelijden te spreken over hun voorgangers die in hun blauw idealisme het fundament voor hun bouwsels buiten hun berekening hadden gelaten.

Er was een algemeene overtuiging dat men niet mocht voortgaan met de gebeurtenissen en de gedachten der vorige eeuwen in de lucht te laten hangen.

Een stevige onderbouw voor de historie! Een grondslag! Voor alle dingen was noodig een geschiedenis der stoffelijke, der materieele, beschaving.[2)]

Lamprecht ging met die beweging mee, en hij verzamelde een

1) Opmerkelijk hoe, zoowel in de letterkunde als in de wetenschap van onzen tijd, de schilders ons hebben leeren zien.

2) ‘Die materielle Cultur’, een woord door Roscher gevonden. ‘Die materielle Kultur in ihrer Gesamtheit Ziel der historischen Forschung’, zegt Lamprecht in de voorrede van zijn *Deutsches Wirtschaftsleben* (Mei 1885). Thans is hij half en half verlegen over dat woord, en gebruikt *materiell* alleen tusschen twee haakjes. - Teeken van den tijd - die den reuk van materialisme niet verdraagt!

groote hoeveelheid gegevens omtrent den toestand van het platteland in de Moezelstreek, gedurende de middeneeuwen, terwijl zijn vrienden de steden en den handel, in diezelfde periode, tot hun onderwerp kozen. De statige, weldoorvoede deelen van Lamprecht's '*Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*', 1885 uitgekomen, getuigden van zijn zorg om die overgroote stof der stoffelijke beschaving meester te worden; en aan het eind van zijn arbeid kon hij met voldoening op den afgelegden weg terugzien. Want onder het verzamelen en uitwerken had hij de overtuiging gekregen, dat de geschiedenis der materieele besehaving de voorwaarde was van de geschiedenis der geestelijke.

Dat was op de volgende manier gegaan:

Natuurlijk bestond er een samenhang tusschen de gebondenheid van den geest en de gebondeheid van den maatschappelijken economischen toestand der middeneeuwen. Een eenvormige samenleving, een vereeniging van groepen die van de voortbrengsels van hun eigen veldarbeid leefden, en waarin de arbeid voor allen ongeveer hetzelfde en gelijktijdig was - zoo'n samenleving kon niet het denkbeeld van een zelfstandige persoonlijkheid ontwikkelen. Zij was daartoe te arm aan verscheidenheid. Wat b.v. een eeuw als de 10e eeuw aan eigen beschaving zou bezitten, moest voortkomen uit een wijziging in haar eentonigheid: uit grooter bewegelijkheid en afwisseling van groepeering.

Nu was er voor de 10e eeew een ontwikkeling te bespeuren in vergelijking met haar voorgangsters; en deze - dit was het wat Lamprecht ontdekte in zijn studies - viel samen met een vooruitgang in den economischen toestand. Evenzoo kreeg de Duitsche geest in de 13e eeuw een schot, en wederom had er vooraf - zooals Lamprecht zag - een verandering plaats gehad van de huishouding der samenleving.

In 't groot kan men zeggen dat de middeneeuwen de langzame geleidelijke overgang zijn van een samenleving, gegrond op den veldarbeid en deruiling der voortbrengsels, tot een maatschappij waarin de handel en het geld en het daarvan afhangende onderscheid in standen de bewegende krachten zijn. De 15e

eeuw ziet dien overgang voltooid; dan breekt de nieuwe tijd aan. Maar de pleisterplaatsen op dien weg zijn de 10e en de 13e eeuw. Lamprecht had ze op ander terrein reeds als halten ontmoet van den weg der geestelijke beschaving. Zoo grepen de beiden, stoffelijke en geestelijke beschaving, ineen.

De vooruitgang van den economischen toestand berust op het bespaarde deel der productie dat men voor zijn vrij gebruik overhoudt; maar ook de vooruitgang van den geest hangt af van de vrijheid van beweging die een maatschappij zich verwerft wanneer ze een overschot van productie heeft; zoolang de maatschappij alle krachten aan haar levensonderhoud en de verdediging daarvan moet besteden, is geen ontwikkeling denkbaar.

Op deze wijs is de stoffelijke beschaving de grondslag van de geestelijke; zij is de voortdrijvende kracht.

Maar tegelijkertijd is dat materieele berekenbaar, het laat zich onder cijfers brengen; en de stoffelijke beschaving alleen kan het voorwerp zijn van nauwkeurig wetenschappelijk onderzoek. Van haar moet de historicus uitgaan.

Zoo kunnen wij ongeveer den gedachtengang van onzen historicus formuleeren... Maar waar is de man gebleven die tot de krullen van de letters en de fijnste trillingen van het penseel op het perkament naspeurde om den vorm van het geestelijk leven eener lang heengegane eeuw te kunnen uitvinden? Mij dunkt, door het vooropstellen van het materieele is hij thans heusch een materialist geworden, al wil hij zoo niet heeten!

- En is hij ook niet, juist door zijn wensch om het een en het ander te vereenigen, materialisme en spiritualisme, een echt kind van onzen tijd?...

De historicus moet, volgens Lamprecht, van de stoffelijke beschaving zijn uitgang nemen, omdat hij daarbij met groepen te doen heeft en de statistiek kan te baat nemen. Want zijn hoofddoel moet wezen om door een vergelijking van overeenkomstige gegevens tot een *zeker* resultaat te komen omtrent de regelmatige ontwikkeling van menschenvereenigingen. En even als de botanicus door de vergelijking van verschillende

plantenfamilies tot een begrip komt van de soort en van het geslacht, zoo moet de geschiedvorscher de menschengroepen door vergelijking klassificeren.

Het schema voor de uiting der levenskracht in die groepen was door Lamprecht zelf reeds gevonden, toen hij den samenhang, ja de eenheid, van stoffelijke en geestelijke beschaving had bewezen; en de regelmatige ontwikkeling van den economischen toestand uit den veldarbeid tot de kapitaalsvorming, gepaard aan de trapsgewijze vrijwording der persoonlijkheid - de toenemende intensiter van der menschen wils- en gedachtenleven - maakte voor Lamprecht de hoofdlijnen van dat schema uit.

De methode van onderzoek gewonnen en tevens de richting waarin dat onderzoek zich bewegen zou!

Nu gevoelde Lamprecht zich hoog verheven boven de gewone geschiedschrijvers die hun vertoon van politiek en klopvechterij en groote-mannendaden voor historie hielden. Hij rekende de voorstelling van dien uiterlijken kant der gebeurtenissen voor niet meer dan een mythe, goed om de verbeelding te treffen.

En toch hij was te veel met de kunst opgevoed om niet het belang, de kracht en de aantrekkelijkheid van een geschiedverhaal te gevoelen.

Zou hijzelf er toe in staat wezen om tegelijk het ware leven te schilderen van de krachten in een natie werkzaam, en ook het kleurige doek te ontrollen van haar uiterlijk bestaan?

Hij wou 't probeeren, en ging zijn *Duitsche Geschiedenis* schrijven. Maar hij had het nooit moeten doen. Het was een werk waarvoor hij niet is opgewassen.

Zijn opvatting van de geschiedenis had hij ontleend uit de gegevens van maar een klein brok niet hoog ontwikkelde samenleving. Hoe zou hij met de regels daar gevonden de oneindig ingewikkelde betrekkingen van het moderne leven kunnen verklaren; zijn werktuig blijkt daartoe veel te stomp. Was Lamprecht wijs geweest dan had hij zijn eerzucht bepaald tot het volgen van Jacob Burckhardt's voorbeeld, en in een handig, van begin tot einde doordacht en doorleefd boek had hij ons de Duitsche beschaving in de middeneeuwen getoond

en vertoond. Thans heeft hij, zelfs waar de middeneeuwen behandeld worden, te haastig werk geleverd, en waar hij aan de nieuwe geschiedenis komt wordt zijn boek in al te veel opzichten slordig, onvolledig en banaal. Men proeft den auteur die niet meer voor zijn taak berekend is.

Hij wil het niet gelooven, en tegen zijn critici heeft Lamprecht den strijd met brochures en tijdschriftartikels aanvaard. Het is een bedroevend gezicht een talentvol man op te zien roeien tegen den stroom van zijn eigen onmacht. De bedaardheid is geheel verloren, de bewegingen zijn zenuwachtig en wanordelijk. Uit dezen strijd van Lamprecht met zijn tegenstanders is geen profijt te halen.

Och kwam er onder de Duitsche mannen van de hoogeschool een geleerde en een wijze die de ideeën van Lamprecht, voor het bestek waarin zij geldig zijn, ging verdedigen, liefst tegen Lamprecht zelf!

M.

Gedichten.

I.

Gouden stad.

Ei welkom, welkom, vrouw Vorstinne!
Hebt gij geen stad met gouden tinnen,
Geen stad van zilver en van goud?

'k Weet niet waarom dat kinderlied, zoo oud,
Dat kleine meisjes, hupplend hand in hand,
Bij zomeravond zongen in mijn land,
Met onschuldwangen rood en appelrond
En wapprend haar, als rijpe tarwe blond,
Waarom dat zinleeg rondedans-refrein
Nu tartend rondspookt in mijn bonzend brein.
O kindervoetjes klettrend op de maat,
Op 't grijs plaveisel van mijn stille straat,
Ik voel u trapplen op mijn kranke lijf,
Dat lijdzaam luistert naar uw tijdverdrijf.
O kinderstemmen juublend hoog en schel,
Ik hoor u klinken in mijn krankecel,
Als toen ik droomde, in 't goud van de avondzon,
Aadmend de ziel der rozen op 't balkon,
En zag verrijzen uit haar nevelbad
Van rozegeel, mijn gouden Levensstad.
O zwijgend kind, dat niets van 't leven wist,
Maar 't schuwde uit angst voor liefdloosheid en list,
Ik zie u nog - en 'k weet niet waar ge op wacht -
In d'avond staren tot den zwarten nacht.
Kent gij mij nog, blond kind vol zoet gekweel?

Vervloeide uw stad in 't bevend nevelgeel?
Wat wacht ge, arm kind? ga slapen, 't wordt zoo laat!
Wend af van 't weste uw doodsbleek droomgelaat.
Klam valt de dauw, de Octoberwind waait koud.
Ze is weg, uw zomeravondstad van goud.
Nooit zult ge zien haar poorten openslaan,
Haar zilvren straten zult ge nooit begaan,
Haar gouden tinnen, trotsch op rotsen geel,
Haar rozendal, haar koninklijk kasteel,
Nooit zult ge weerzien wat ge u eens vermat
Te droomen als uw rijk: uw Gouden Stad.
En zij die leidden blij den rondedans,
Vermoeide moeders zijn ze al allen thans,
Gekromd door kommer, spillend al haar kracht,
Gedwee, aan 't baren van een nieuw geslacht,
Dat nimmermeer, o nimmermeer zal zien
De Gouden Stad waarheen uw droomen vliên.
De straat is leeg, de lucht hangt grauw als lood.
Wat wacht ge, arm kind, van 's Levens avondrood?

II.

Reuzespin.

Ik zie mijn lijden als een reuzespin:
Door heel mijn leven straalt haar onheilsweb.
En al de droomen die 'k mij troostend schep
Lokt zij er loos ten sluwen sluipmoord in.

Mijn blauwe vlinders met hun wiekgerep
Naar dauw van tranen, blindend vlinderzin,
O zonder hen waar sterven mij gewin,
Verderf hen niet: 't is alles wat ik heb.

't Gevloekte web verwoest ik telkenmaal.
De spin weeft voort.... zoo 'k die maar dooden kon!
Mijn hoop, mijn wil, 't strekt haar tot levensmaal.

O vreugderoofster! donkre droef heidsbron!
Wie zal 't nog wondren dat ik somber dwaal,
Ver van de vrool'ken en de zomerzon?

III.

Slang en vogels.

Maanblanke nacht lag kalm in 't dal gevlijd,
Ademend vrede. - En 'k droomde dat ik droeg,
Onder een blauwen mantel, dien ik sloeg
Dicht om mijn boezem, warm van veiligheid,

Een vogelzwerm, die vleugelkleppend vroeg
Om vrij te stijgen in Gods heerlijkheid.
Doch roerloos zwijgen had 'k hun opgeleid:
‘Neen, teedre kweelers, wacht! nog is 't te vroeg.’

En, kronklend als een gordel rond mijn schoot,
Droeg ik een slang, mij foltrend met geknaag.
- ‘O martel mij! maak niet mijn vooglen dood!’

Steil was mijn rotsweg en mijn tred werd traag,
Van daagraadsbloei tot bloedig avondrood.
Doch 'k zegevierde en hield de slang omlaag.

IV.

Rouw.

'k Lag op mijn leger, krachteloos en krank.
En 'k hoorde een stem: - ‘Hoe droomt ge aldus! ontwaak
En volg mij tot uw laatste kindertaak:
Uw vader sterft, breng hem uw levensdank.’

En wanklend, als een kind bedwelmd door vaak,
Daalde ik een trap af, barvoets, bleek, in 't blank.
En 'k zag een rouwstoet, 'k hoorde grafliedklank,
'k Zag door een spleet vreemd licht: dat werd mijn baak.

En angstvol klopte ik op een dichte deur.
Geen antwoord klonk, waar 'k bevend binnentrad,
In 't leeg vertrek, zoetzoel van bloemengeur.

Het leven niet, doch U heb 'k liefgehad,
O Vader! en nog vult met trouw getreur
Uw stoet van rouw mijn grauwe erinnringsstad.

V.

Nazomer.

Gedempt, als 't kermen van een kranken droomer,
Klaagt, in een weitje, 't blaten van een geit.
Als dreunend stappen van een verren komer,
Klinkt keigeklop van wie de straat plaveit.

De bloemen rouwen om den dooden Zomer.
Het zwartgroen loof hangt zwaar, ten val bereid.
En, zoel van weemoed, drukt op de aarde al loomer
De bleeke lucht vol geur van treurigheid.

O, 't bang stormwachtend hart der eenzame Aarde,
Ik voel het kloppen in mijn enge borst.
En plechtig, of 'k een wereldschat bewaarde,

Hef ik dit rouwzwaar hart, vol zonnedorst,
Ten hemel op, of die geen bliksem baarde,
Waar 't, laaiend rood, in vlammen opgaan dorst.

VI.

Rijzende maan.

Toen zag ik rijzen uit den grijzen vloed
Van d'avondhemel, drijvende in opaal
En parelteeder licht, de zilvren schaal
Der maan, gedragen door een englenstoet.

- ‘O reik mij de eeuwig-onbereikbre Graal
En laaf met Christus' levend lijdensbloed
Mijn bleeke lippen en mijn leeg gemoed,
Verwelkt van dorst naar Liefde's avondmaal.’

Toen borg in 't blond der lokken 't aangezicht,
School achter 't blanke schild der vleuglen gansch,
Of dook in donker, uit zijn kring van licht,

Die serafijnenrei, een wilde dans
Van zwarte wolken stormde, een vloekgedicht
Zong de aarde... - Ontbladerd lag mijn englenkrans.

VII.

Riviertje.

O boome- en hemelspieglende rivier,
Wat stroomt ge snel, wat rept ge u ver van hier!
Zoo frisch, zoo rein nog als een kinderdroom,
Wat drijft u ijlings naar den wilden stroom?
Uw vrijheidslied ruischt rijk van overmoed,
Toch stort ge in de armen van den grooten vloed.
Uw vroolijke onschuld, kleine, uw zang, uw spel,
Vertrouwt gij ze alle uw woesten minnaar wel?
Lachdartel dansende als een meisje op 't bal,
In 't sluier-schuimkleed van uw waterval,
Werpt ge u den trotschen minnaar tegemoet,
Nog onbewust dat liefde sterven doet.
O vrijheidsdronken ruischende rivier,
Blijf trouw uzelve en op uw reinheid fier.
De stroom verzwelgt, maar telt zijn offers niet.
Uw levensbloed verrijkt zijn golfgebied.
O boome- en hemelspieglende rivier!
Is dood uw roeping? dan, snel voort van hier.

VIII.

Dal.

Klein aardeplekje in wijnlooflijst gevat,
En toch zoo groot: een schoonheidsvreugd voor mij.
Smaragden sluimert, als een droomvallei,
Het koelgroen dal in middagzilver-bad.

De ernstige bergen waken als een rei
Beschermende englen over stroom en stad.
En langzaam wandelt, blank op 't zandig pad,
Een stoet van meisjes door de klaverwei.

De wolken, die als hemelbergen zijn,
Boven de bergen drijvend teedergrijs,
Maken van 't zonlicht streeling als satijn.

Hier wil ik rusten, kalm en reizewijs,
En proeven 't zoet van weemoed zonder pijn:
Een blik van hoog in 't vredeparadijs.

IX.

Bergen.

Als reuzendraken rond een sprookjestuin,
Waar droomrig zingt een beekje vroom-tevreê,
Tegen 't saffraangeel van de hemelzee,
Staat trotsch een kring van rotsen, rozigbruin.

Een bosch van pijnen, zwart als aardewee,
Beklimt een rotsrug en bekroont den kruin.
En violette schaduw, vallend schuin,
Sleept elke berg als avondrouwfloers mee.

Zachtdroef geloei van vee, gevoerd naar stal,
Gedempt geklep van 't klokje der kapel
En ruischgefluister van den waterval.

Hoog rijk van reinheid, hoe is 't hier mij wel!
Hier waait de wind waar 'k vrij in aadmen zal
En zingen 't lied van zon- en wolkenspel.

X.

Doodenveld.

Schoon doodenveld, door bergen hoog gedragen,
Als door Gods englen, boven 't menschendal!
O koele boezem waar 'k aan slapen zal,
Verlost van 't leed dat mij zoo droef doet klagen!

Vrede, als in Eden vóor den zondeval,
Wiegt hier mijn ziel geschokt door wanhoopsvlagen.
Doel van mijn leven, antwoord op mijn vragen,
Hier, zacht en zeker, vind ik ál in ál.

O gij die zwoegt in paradijs-landouwen,
Beitel me een zerk: mijn lijf is levensmoe.
Ik wil 't mijn vriend, den lieven Dood, vertrouwen.

Ik wacht nu kalm; 't is ál nog wat ik doe.
Rein waait de wind, de verre bergen blauwen
En elke grafbloem wuift mij welkom toe.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Aanteekeningen en opmerkingen.

HET WETSONTWERP TOT INVOERING VAN EEN WETTELIJKEN TIJD. - '*Tout vient à point à qui sait attendre*' mogen de voorstanders van den Middeneuropeeschen tijd wel zeggen, nu door onze Regeering een wetsontwerp tot invoering van dien tijd is ingediend. Dat wetsontwerp kan in het najaar van 1896 door de Tweede Kamer behandeld worden; het hoofdbeginsel, de unificatie van tijd, heeft zij reeds op 11 Juni 1895 met 57 tegen 15 stemmen gewenscht en goedgekeurd.

Het wetsontwerp bevat vier artikelen, waarvan er één wellicht beter gemist ware. Laat ons trachten de wordingsgeschiedenis van dat artikel te doorgronden.

Terwijl in art. 2 bepaald wordt, dat alle uurwerken die door of van wege het openbaar gezag beheerd worden den Middeneuropeeschen tijd zullen aanwijzen en art. 1 dezen tijd tot den wettelijken tijd voor Nederland stempelt lezen wij in art. 3 het volgende:

'Waar in wetten, algemeene maatregelen van bestuur of Koninklijke besluiten, vóór het in werking treden dezer wet afgekondigd of bekend gemaakt, een bepaald uur wordt genoemd, wordt dit na het in werking treden dezer wet geacht, een half uur later te zijn gesteld, enz.'

Uit de memorie van toelichting moeten wij afleiden dat de Minister gunstige gevolgen van deze bepaling verwacht. Immers terwijl onverwachte invoering van het Middeneuropeesche uur den bewoners van Nederland onbewust en ongemerkt in den zomer een belangrijke winst aan daglicht zou verschaffen, zonder eenig verlies daartegenover in den winter, zoo zal het voorschrift van art. 3 die winst met 75 % besnoeien. Tengevolge daarvan zullen de Middeneuropeesche ijveraars geen victorie kraaien, maar toch winst behouden; de Amsterdamsche tijd-genooten ten deele bevredigd worden, de spoorwegmaatschappijen zonder wijziging in de

dienstregeling er tusschen door kunnen kruipen; kortom art. 3 schijnt op en top conciliant.

De ontvangst, die aan het wetsontwerp in de pers en bij het publiek ten deel is gevallen, doet vermoeden dat het zonder veel wederwaardigheden den weg naar het Staatsblad zal vinden. Maar misschien niet zonder dat over datzelfde art. 3 over en weer schermutselingen plaats vinden, die ... even goed achterwege kunnen blijven. Immers de kracht van art. 3 schuilt niet in hetgeen in dat artikel geschreven staat, maar in hetgeen de memorie van toelichting daarvan zegt. Toegepast zooals het daar ligt, d.w.z. op die bestaande Nederlandsche wetten en bestuursmaatregelen, waarin een bepaald uur genoemd wordt, zal de werking van het artikel eene zeer beperkte zijn en uiterst weinig in de samenleving ingrijpen. Of de stembus te 8 dan wel te 8.30 geopend wordt, of een exploit eerst te 7 dan wel eerst te 7½ ure beteekend kan worden, hiervan zal het Nederlandsche volk zich nauwelijks bewust zijn[1)]. Geheel anders zou het zijn wanneer in eenig artikel onzer onderwijswetten een aanvangsuur der lessen ware voorgeschreven.

Dan zou art. 3 van de thans ontworpen tijdwet daarop van toepassing zijn en dan zouden colleges, lessen of schooluren niet meer op 9 of op 1 uur mogen gesteld blijven, maar zouden zij op half tien of op half twee moeten verzet worden. En aangezien een goed deel van het Nederlandsche volk onderwijs geniet of onderwijs geeft en de uren van maaltijden met deze schooluren allerwege een zeker verband houden, zou dus de invloed van art. 3 zich ongetwijfeld in zeer groote kringen doen gevoelen. En dat nog wel op hoogst onaangename wijze. De warmste aanhanger van den Amsterdamschen tijd zal het denkbeeldig voordeel, dat hij nu van dien tijd dertig minuten *minder* afwijkt, wel wat duur betaald vinden, wanneer

1) Er is één Nederlandsche wet en wel die van 5 Mei 1889 (de zoogenaamde arbeidswet) waarin vroege morgenuren en late avonduren met name genoemd worden en waarbij tevens tal van Nederlanders betrokken zijn. In hoever de wettelijke invoering van den Middeneuropeeschen tijd zekere wijzigingen van de in deze wet genoemde uren gewenscht zal maken moet uit de ervaring blijken. Zij heeft dat ook in Duitschland gedaan, waar de wet van 31 Juli 1895 in zoodanige gevallen voorziet en de bestaande machten vrijheid geeft in West-Duitschland voor zekere tijdsbepalingen van de ‘Reichsgewerbeordnung’ naar omstandigheden en voor bepaalde bedrijven vrijstelling te verleenen van de toepassing der Duitsche Tijdwet van 12 Maart 1893.

bij bemerkt dat het uur waarop hij gewoon was te ontbijten door zeer natuurlijke traagheidsfactoren gaandeweg later wordt, nu zijne kinderen toch niet vóór half tien op school gewacht worden!

Gelukkig zijn de uren waarop de lessen aanvangen in geene onzer onderwijs-wetten genoemd. De verschillende schoolautoriteiten, te beginnen met den Minister zelf, zullen zich wel twee maal bedenken eer zij op den dag waarop de Middeneuropeesche tijd wordt ingevoerd, de in art. 3 van het ontwerp bedoelde nominale verschuiving der aanvangsuren gelasten!

En wanneer de schooluren niet ‘om’ gaan, dan zullen vanzelf ook andere aanvangsuren van velerlei maatschappelijke werkzaamheden bij het oude blijven. Dat de Engelsche en de Duitsche post later aankomen, *maar ook evenveel later vertrekken* zal de handel bemerken, maar tevens dat de tusschenruimte geheel dezelfde blijft. Ook hiervan zal de groote meerderheid der bevolking zich waarlijk niet bewust zijn. En zoo brengt art. 3 van het ontwerp alleen voor de enkele uitzonderingen, hierboven genoemd, eene besnoeiing van de tijdsverschuiving met 75 pct.; voor het maatschappelijk leven zal dat artikel echter een doode letter kunnen blijven.

Toch schijnt aan het tot stand komen van art. 3 nog meer te zijn voorafgegaan en daarachter meer te schuilen, dan het conciliante motief, zoo straks genoemd. Het verslag van den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten over 1895 leidt tot dit vermoeden.

Daaruit blijkt dat de Regeering bij dien Raad advies heeft ingewonnen over het wetsontwerp. Hem is namelijk van regeeringswege de pertinente vraag voorgelegd:

‘Zal het mogelijk zijn behoorlijke dienstregelingen te ontwerpen, indien bij invoering van den Middeneuropeeschen tijd scholen, markten, bureelen enz. zich, gelijk de bedoeling schijnt te zijn, naar dien tijd zullen regelen en derhalve 40 minuten vroeger dan thans zullen beginnen?’

Let wel op dat onheilspellende ‘gelijk de bedoeling schijnt te zijn.’ En bedenk, dat hiërarchisch de Raad van Toezicht geplaatst is onder den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, terwijl de tijdwet uitgaat van den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Do you smell a rat?

En lees nu het antwoord van den Raad aan den Minister van Waterstaat. Na raadpleging van de spoorwegbesturen geeft de Raad als zijne meening te kennen:

‘1°. dat voor de omwerking der dienstregelingen aan de maatschappijen voldoende tijd tot voorbereiding gegeven moet worden en dat daarvoor een termijn van ten minste zes maanden na de afkondiging van de wet zal moeten worden gelaten, met dien verstande dat de nieuwe tijdsaanwijzing met den aanvang van eene dienstregeling zal dienen ingevoerd te worden;

2°. dat de dienstregelingen gebaseerd op de nieuwe tijdsaanwijzing niet terstond in al de behoeften zullen voorzien, waaraan zij thans te gemoet komen; dat zij dus in de eerste jaren tot velerlei klachten zullen aanleiding geven tot tijd en wijle die dienstregeling op ongeveer dezelfde wijze in de behoeften van het maatschappelijk leven voorziet als de tegenwoordige.’

Van deze gulden woorden door een zoo bevoegd lichaam als de Raad van Toezicht gesproken vindt men in de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp geen spoor. Ook geenerlei aanduiding van de zooeven bedoelde omwerking der dienstregelingen.

Andere invloeden hebben gewerkt, andere overwegingen hebben gegolden en in plaats van dezen rationeelen weg te volgen, waarmede art. 3 ongeschreven had kunnen blijven, heeft de Minister dertig minuten Middeneuropeeschen tijd als ballast over boord geworpen en daardoor de spoorweg-maatschappijen van den overlast der bedoelde omwerking ontheven.

Zou het echter niet te veel van alle plaatselijke autoriteiten in Nederland gevergd zijn, om de tallooze voorschriften te ontwerpen, die tot eene wijze en allerwege gelijkmatige toepassing van art. 3 zullen kunnen leiden? De gewenschte omwerking mag in geenen deele op die autoriteiten of op het publiek worden overgedragen. Daartoe behooren juist de spoorwegbesturen verplicht te worden.

Laat ons hopen dat bij de behandeling in onze volksvertegenwoordiging hierop het volle licht zal vallen. Het is van veel gewicht dat op dit ééne punt de spoorwegmaatschappijën, wier lidmaatschap van het *Verein* in Nederland de tijdkwestie deed rijzen, ‘payent de leur personne’. Groot is de overlast van die omwerking niet. Het grootste gedeelte van de dienstregelingen *kan* niet en *behoeft* niet omgewerkt te worden. De internationale treinen en alles wat daarmede samenhangt zijn onveranderlijk. En in het lokaalverkeer zullen de meeste reizigers nu en dan overlast kunnen bezweren door voorloopig van een vroegeren trein gebruik te maken, tot tijd en wijle bij volgende dienstregelingen de ervaring duur-

zame toestanden zal scheppen. Alleen *die* brokken dienstregeling, die het gemakkelijkst voor omwerking vatbaar zijn, zullen daarvoor dadelijk in aanmerking behooren te komen, omdat juist zij groote beteekenis hebben voor het publiek op het tijdstip van onzen overgang tot den Middeneuropeeschen tijd. Dat zijn met name sommige treinen in de vroege morgenuren en andere die in de late avonduren vallen.

Enkele oordeelkundige wijzigingen dáárin aangebracht, en wij zullen op 1 Mei 1897 nauwelijks bemerken dat we allen veertig minuten vroeger leven dan tot dusver. Maar men houde vast aan dien datum van 1 Mei. Laat het desnoods 1898 worden, maar laat de overgang plaats vinden in dien tijd van het jaar waarop wij morgenlicht te over hebben. Juist daardoor kan de overgang zoo geheel ongemerkt en zonder schok plaats vinden.

Twee mogelijkheden staan dus voor de deur. Of afstemming van art. 3, waartoe reeds enkele onzer meest beduidende Kamers van Koophandel openlijk geadviseerd hebben. Dit zal de wet vereenvoudigen, maar zal eene kleine omwerking der Spoorwegdiensten als bovenbedoeld noodig maken.

Of wel, men kan art. 3 laten voor wat het is, maar dan uitdrukkelijk verlangen dat het niet op het aanvangsuur van de lessen op scholen toegepast worde. In het laatste geval zal de kracht der gewoonte machtiger blijken dan men denkt en zelfs met onveranderde dienstregelingen zullen de veertig minuten gewonnen blijven. Zij het dan ook ten koste van grooter ongerief aan het publiek opgelegd. Want na verloop van weinige jaren zullen in de dienstregelingen de bakens toch verzet worden als men zich eindelijk overtuigd zal hebben, dat het leven van het Nederlandsche publiek zich niet naar de zon en ook niet naar het spoorwegboekje, maar uitsluitend naar de klok regelt[1)].

Wie zich verbeeldt dat de voordeelen van den Middeneuropeeschen tijd door eene bepaling als die van art. 3 kunnen worden te niet gedaan, had ook moeten gelooven dat de nadeelen van den Greenwichtijd door eene soortgelijke bepaling, edoch in omgekeerden zin, hadden kunnen worden opgeheven. En aan deze zinsbegoocheling heeft gelukkig niemand zich schuldig gemaakt.

A.A.W. Ht.

1) Zie in de Gids van December 1893: ‘De Zon of de Klok?’

Dramatisch overzicht.

Over tooneelspelers.

Jules Claretie. Brichanteau, comédien. Paris 1896.

Het was maar een drukfout die onlangs in een noot van een Gidsartikel geslopen was, - maar welk een drukfout! Er had *auteur* moeten staan, en er stond *acteur*. Ware de fout in omgekeerde richting gemaakt, dan zou het niets geweest zijn, - maar nu! De ‘auteur’ zou, indien hij slecht gehumeurd of van nature ergdenkend geweest was, het voor een hatelijkheid of een *mauvaise plaisanterie* hebben kunnen houden. Want men mag ongestraft iemand bij vergissing aanzien voor een schilder, voor een beeldhouwer, voor een musicus, of voor welk ander soort kunstenaar ook, of hem dien naam geven, maar ziet ge hem aan voor een acteur, dat hij niet is, dan zult gij in negen van de tien gevallen den man uwe verontschuldigingen hebben aan te bieden, wilt gij hem niet voor goed tot uw vijand maken.

Arme tooneelspelers, zij hebben al wat over hun kunstvak moeten hooren, van het oogenblik af dat zij hun kunst als een vak zijn gaan beoefenen! En de hevigste aanvallen kwamen vaak van een kant, waarvan men ze het minst zou verwacht hebben.

Ik herinner aan den ruwen uitval van Octave Mirbeau in een hoofdartikel van den *Figaro*, van 26 October 1882, met het opschrift *Le Comédien*, dat de Parijsche tooneelwereld in rep en roer bracht. Volgens Mirbeau - en hij verklaarde uitdrukkelijk dat hij hier niet sprak van den verloopen komediant, of den derderangstooneelspeler, maar van hem dien men kunstenaar noemt, die van zich spreken laat en een plaats van gewicht in de kunstwereld

en daarbuiten inneemt - is de tooneelspeler, door den aard zelf van zijn kunst, een inferieur wezen en een verworpeling. Van het oogenblik af, dat hij de planken betreedt, doet hij afstand van zijn eigenschappen als mensch. Hij heeft geen eigen persoonlijkheid meer, noch een eigen physieke gestalte. Dat alles behoort niet hém meer toe, maar aan de personen die hij moet voorstellen. Als dezen moet hij denken, loopen, zich kleeden. Hun gezicht moet hij aannemen; hun corpulentie als hij slank, hun magerte als hij gezet is. Met eens anders ideeën, ontroeringen, gewaarwordingen moet hij zijn apenhersens vullen.... Een komediant is als een cornet à piston of een fluit: men moet er in blazen om er toon uit te halen. Zijn rol is dus de inerte en lijdelijke rol van een muziekinstrument. En wat doen wij nu als een melodie ons ontroert of in vroolijke stemming brengt? Zijn wij dan de viool dankbaar, applaudisseeren wij de fluit?.... De tooneelspeler kan zelfs niet eenvoudig smart gevoelen. Hij gaat op de jacht, ligt op de loer van een onrtoering, om er aanteekening van te houden en ze op het tooneel te kunnen weergeven. Hij heeft zijn vrouw, zijn kind verloren - en is diep bedroefd ... Maar daar ziet hij zijn gezicht in den spiegel: zijn gelaat is ontdaan, zijn oogen staan flets, zijn oogleden zijn gezwollen, zijn tranen hebben onder zijn oogen een roode vore gegroefd; wat heeft zijn mond een wonderlijken plooi! En hij merkt alles op: hij begint zijn lippen dien wonderlijken plooi te geven, zijn oogen flets te doen staan, zijn oogleden te doen zwellen. Kijk eens welk een effect! Dat kan hem te pas komen! .... *Le comédien a déshonoré la souffrance*, roept Mirbeau uit. En zulk een mensch - gaat hij voort - bewierookt men; hem, of haar, vallen schrijvers, tooneeldirecteurs, publiek, te voet. Terwijl ieder ander kunstenaar, terwijl een schrijver twintig jaar van hard werken, van hongerlijden, noodig heeft om er te komen, heeft de komediant vaak in één enkelen avond met zijn grimassen de wereld veroverd. En daar wandelt hij rond als een koning, met zijn gegrimeerde tronie, met zijn vastenavondpak en zijn schaamtelooze inbeelding. Uit de rotte planken van zijn kunstemakersstellage heeft hij zich, of liever: heeft het publiek voor hem een troon gebouwd. En daar pronkt hij als een pauw, de onbeschaamde!....

Zoo holde Mirbeau voort. De matelooze ruwheid van den aan-

val mocht doen verwachten, dat de werkelijke kunstenaars onder de tooneelspelers er zich niet door getroffen zouden voelen. Er zijn aantijgingen zóó grof dat een verstandig man er de schouders over ophaalt, en voorbijgaat. Maar tooneelspelers zijn een licht ontvlambaar volkje. In één oogwenk stond de gansche Parijsche tooneelwereld in lichtelaaie. Te vergeefs plunderden de kranten de doos met gemeenplaatsen: 'Il n'y a pas de sot métier, il n'y a que de sottes gens.' - 'In elk vak vindt men achtenswaardige menschen.' - 'Zijn wij niet, elk op zijn beurt, acteurs?' - 'Was Molière geen tooneelspeler? En Shakespeare?' ..... Te vergeefs. Mirbeau ontving uitdaging op uitdaging. En opdat de zaken met orde geschieden zouden, had men voor elken schouwburg een kampvechter benoemd die met den beleediger in het krijt zou moeten treden Er volgde een meeting. Twee-honderd-vijftig tooneelspelers kwamen in den foyer van het Théatre du Château-d'Eau bij elkaar en namen daar eene motie aan, waarvan de hoofd-inhoud deze was: *Les comédiens de Paris, réunis en assemblée, expriment à M.O. Mirbeau, qui se dérobe après ses insultes*, (het schijnt dat de man weinig lust getoond had om met al die kampvechters van de verschillende schouwburgen te duelleeren) *leur dédain et leur mépris*. 'Dédain et mépris,' - men zou denken dat het een tautologie is; maar dat is het niet. Sla er den Dictionnaire de l'Academie maar op na, dan vindt ge: MÉPRIS, *absence d'estime pour une personne*; DÉDAIN, *sorte de mépris exprimé par l'air, le ton et le maintien*. Dat laatste, 'l'air, le ton et le maintien', past bij tooneelspelers. De verklaring ligt dus voor de hand: als gewone stervelingen spraken de verontwaardigde meetinggangers hun *mépris* uit, als tooneelspelers hun *dédain* met de daarbij behoorende houding, toon en gebaren.

Toen de meeting gesproken had, nam een man van gewicht in de tooneelwereld, Coquelin, het woord. In het dagblad *Le Temps* van 1 November 1882 schreef hij een artikel: *Les Comédiens*. Coquelin vindt dat men zich het opstel van Mirbeau niet had moeten aantrekken. Zelf trekt hij zich nooit iets aan, wat men ook over hem schrijven moge; daar is trouwens een goede reden voor: meestal leest hij niet wat men van hem zegt. 'Waartoe zou het dienen? Een ander zal toch nooit zooveel goeds van ons zeggen als wij van ons zelven denken. En zegt men kwaad van ons, hebben wij het dan niet elken avond in onze hand om revanche te nemen?' ... In het

fond van de quaestie treedt Coquelin niet, hij praat er vrij wel over heen. Alleen op één gewichtig punt is zijn repliek afdoende. De journalist had de tooneelspelers vergeleken bij instrumenten, waarop men slechts had te blazen om er toon uit te halen. Maar Coquelin herinnert hun, dat tusschen de componisten en de instrumenten de musici staan. Wij zijn - zegt hij - voor de dichters en schrijvers, wat de musici voor de componisten zijn, en ik verzeker u dat men, zoowel om Corneille als om Beethoven te vertolken, nog van iets anders dan van hout dient te wezen.

Het geval-Mirbeau was slechts één episode uit de geschiedenis van den strijd tegen het tooneel, een geschiedenis die boekdeelen vult, en die zoo oud is als de beschaafde wereld. De voorstelling van den kamp der hartstochten, zooals de dramatische kunst ze geeft, heeft te allen tijde meer of minder hevige tegenkanting ontmoet. Bestreden werd ze in naam van de Christelijke moraal door den kerkvader Tertullianus, door Bossuet, door de Utrechtsche predikanten der 18e eeuw in hun twistgeschrijf met Burman, door de Protestantsche orthodoxie van onze dagen; in naam van de wijsgeerige moraal door Rousseau en zijn volgelingen.

En wie zich zoo aan het tooneel ergerden, moesten wel met diepe minachting neerzien op hen door wie die ergernis kwam en die van het verwekken van die ergernis hun bestaan maakten. De vervolgingen en de mishandelingen, waaraan de tooneelspelers hebben blootgestaan, zijn legio. Gesloten buiten de gemeenschap met andere menschen, verstoken van de sacramenten der kerk - waaronder dit gewichtigste van allen: het huwelijk - verstoken van het recht om als getuige op te treden, om openbare betrekkingen te bekleeden, om zijn land te dienen, stonden de tooneelspelers, eeuwen achtereen, in den volsten zin, buiten de wet.[1)]

En diezelfde mannen en vrouwen, die als paria's werden behandeld, waren tegelijkertijd het voorwerp van de meest overdreven vereering. In Frankrijk werd, in de vorige eeuw, het gezelschap van een Mlle. Quinault, van Adrienne Lecouvreur, van Mlle. Clairon gezocht door al wat naam en titel had aan het Hof en in de letterkundige kringen. De dichters, met Voltaire aan het hoofd, kwamen lofspraak tekort om haar hunne bewondering uit te drukken; de dames der groote wereld waren trotsch op haar vriendschap.

1) Gaston Maugras. Les comédiens hors la loi. Paris 1887.

Buiten de wet staan de tooneelspelers thans niet meer. De geschreven wet waarborgt hun dezelfde rechten als aan hunne medeburgers. Maar niettemin blijven zij, ook in onze moderne maatschappij, een bijzondere plaats innemen, worden zij met een ander oog aangekeken dan welk ander kunstenaar ook, en blijft het ‘wat een acteur!’ of ‘’t lijkt wel een actrice!’ een qualificatie waarop wie niet tot het gilde behoort weinig gesteld is.

Wat mag daarvan de reden zijn? Is het omdat de tooneelspeler genoodzaakt is, elken avond op te treden in een andere gedaante dan de zijne, voortdurend zich anders voor te doen dan hij is, zijn persoonlijkheid af te schudden? Er zijn er onder de tooneelspelers velen wien dat inderdaad tegen de borst heeft gestuit. Van Régnier wordt verhaald dat hij dikwijls gebukt ging onder de noodzakelijkheid van herhaaldelijk een persoon te moeten voorstellen, die hij in het gewone leven niet zou kunnen achten. Als braaf huisvader en goed burger smachtte hij er naar, de rol te vervullen van iemand op wien hij geleek of zou willen gelijken, en toen hij in *Gabrielle* van Augier zulk een rol gevonden had, en als Julien de waardige echtgenoot, aan het slot van het stuk, zich door Gabrielle hoorde toeroepen:

> O père de famille, o poète, je t'aime!

moet hem dat in de ooren hebben geklonken als een hulde aan zijn eigen verdiensten als dichterlijk huisvader.

Maar, in den grond, is dit toch wel een wat heel kleine opvatting van de taak van den tooneelkunstenaar.

Wat men van den tooneelspeler verlangt: dat hij gevoelens zal kunnen veinzen die hij niet bezit, zich in toestanden zal kunnen verplaatsen waarin hij niet verkeert, dat hij (zooals de karakteristieke uitdrukking luidt) uit zijn eigen huid zal kunnen kruipen in de huid van een ander - dat heeft men het recht te verlangen van elken kunstenaar, zoowel van hem die enkel reproduceert als van wie zelfstandig schept. Ook de schilder, de romanschrijver, de dramatische auteur behooren zich in hun personages te kunnen verplaatsen, met hen te kunnen schreien en lachen, in hen op te gaan en hun leven te leven.

Iets anders is er wat den tooneelkunstenaar van andere kunstenaars onderscheidt en wellicht enkele van zijn gebreken als mensch, van zijn eigenaardigheden en zonderlingheden verklaart. Meer dan eenige andere kunst is de tooneelspeelkunst een kunst

van schijn. Doordat de tooneelspeler persoonlijk in onmiddelijke aanraking komt met het publiek, is dat publiek geneigd, hem met den persoon dien hij voorstelt te vereenzelvigen, en, zooal niet uitsluitend dan toch in de voornaamste plaats, aan den tooneelspeler en aan zijn talent de ontroering te danken, die het in de allereerste plaats aan den dramatischen auteur heeft dank te weten. Het eigenaardige van zijn kunst geeft den tooneelspeler, die in hoofdzaak reproduceerend kunstenaar is, het voorkomen, doet hem op het groote publiek den indruk maken van in de eerste plaats, zoo niet uitsluitend, scheppend kunstenaar te zijn.

Alles is er gedaan om den acteur in dien waan te sterken. De Franschen, naar wie men waar het tooneelzaken geldt het liefst luistert, spreken van het *scheppen* van een rol. De Fransche tooneelspelers - het is hun nog onlangs in een hoofdartikel van *Le Journal* van 15 September door Catulle Mendès verweten - beschouwen zich dientengevolge als de natuurlijke medewerkers van de dramatische schrijvers, voor het minst als hun gelijken. Waar zij zich vergenoegen moesten met de zijn en geëerd te worden als de vertolkers, de begaafde, intelligente, onberispelijke, sublieme vertolkers van de dramatische meesterwerken, doen zij zich het liefst voor als waren zij, en zij alleen, de geniale scheppers van al dat schoons. Vandaar iets dubbelzinnigs, iets als een valsch licht dat op den tooneelspeler als kunstenaar valt. Men geeft hem op het tooneel meer eer dan hem toekomt, men kent hem in de hierarchie der kunstenaars een hooger rang toe dan waarop hij aanspraak kan maken; en nu voelt de aldus in he hoogte gestokene zich verplicht, dien rang, die positie ook buiten het tooneel op te houden, te trachten zich op die hooge plaats staande te houden.

Dat nu kan hij niet anders dan door zekere *pose*, door zeker air van gewicht, door een voortdarend comediespelen, dat hij zelfs in de gewone handelingen van het dagelijksch leven volhoudt, dat men bespeurt in zijn blik, in zijn stap, in zijn gebaren, in den toon van zijn stem.

Er is nog iets. Terwijl een schilder, een beeldhouwer onder de scheppende, een musicus onder de reproduceerende kunstenaars met materiaal werken dat buiten hen staat, dat zij, indien het hun lust, kunnen ter zijde leggen, is het materiaal van den tooneelspeler zijn eigen lichaam. Dat is het kostbaar instrument, dat hij van den.

ochtend tot den avond heeft te verzorgen, te observeeren, te oefenen, en dat hij steeds met zich draagt. En met dat lichaam moet hij een onmiddellijk effect maken. Ook hierin verschilt hij van andere kunstenaars. De schilder, die een schilderij voltooide, en ziet dat het goed is, de violist die in zijne kamer Bach speelt, zij hebben, afgescheiden van het succes dat zij wellicht bij het publiek zullen behalen, nog een eigen genot, een innerlijke voldoening, die aan de andere voorafgaat of mogelijk later hen troost over miskenning en niet begrijpen. De acteur heeft dat niet. Zijn kunst moet terstond voor het publiek gebracht worden; daar alleen komt zij tot baar recht en daar eerst - wanneer het voor retouchceren of herstellen te laat is - ziet hij of zijn werk gelukt is of mislukt.

Dat alles moet wel den tooneelspeler maken tot een kunstenaar, geheel afwijkende van elk ander: met deugden en gebreken, eigenaardigheden en onaardigheden, die men, in die proportieën, in dien vorm, enkel bij hen aantreft.

Onder de acteurs en actrices, waarmede gij en ik, in ons land of daarbuiten, wel eens in aanraking kwamen, hebben wij vaak beste menschen aangetroffen, goedhartig tot het uiterste, mededeelzaam, in hooge mate gevoelig voor een vriendelijk woord of een bartelijke ontvangst, vroolijk, spraakzaam en gezellig. Bij hoevelen hebben wij niet de geestkracht bewonderd, waarmede zij onder de ongunstigste omstandigheden getracht hadden zich in hunne kunst te volmaken, door studie en oefening de leemten in hun kennen en kunnen aanvullend...

Maar hoe meer wij dit alles waardeerden, hoe onaangenamer wij ook telkens weer getroflen werden door zooveel onnatuur, door zooveel ijdelheid en zooveel *pose*, door nu eens die drukte en dat op den voorgrond dringen van de eigen persoon, dan weer dat op een afstand blijven in het volle gevoel hunner waarde, als waren zij bevreesd voor de minste schending hunner majesteit.

Bij Fransche romanciers, die zooveel gelegenheid hebben om hem waar te nemen, vinden wij den tooneelspeler-komediant, die zijn rol ook in het burgerlijke leven blijft spelen, telkens, hetzij vluchtig geschetst, of in breed uitgewekte teekening. Een van de meest bekende typen is, uit Daudets *Fromont jeune et Risler aíné*, de acteur Delobelle, ‘l'illustre Delobelle’. Zijn dochtertje, de kreupele

Désriée is gestorven en men vereenigt zich in het sterfhuis om het arme kind naar haar graf te brengen.

> ‘Daar kwamen ze allen, te voet of per rijtuig, alleen of bij troepjes. Men herkende ze aan hun geschoren gelaat, blauw om de kin en langs de wangen, aan hunne houding, òf al te emplatisch, of àl te eenvoudig, aan hunne conventioneele gesten en vooral aan hunne overvloedige gevoeligheid... Elk binnenkomen op die kleine, donkere binnenplaats van het sterf huis was als een *entreé de scène*, en wisselde af naar gelang van het emplooi van den acteur. De vaderrol kwam met iets noodlottigs in zijn blik, met gefronste wenkbrauwen, en begon met den top van zijn handschoen uit den hoek van het oog een traan weg te pinken; daarop zuchtte hij, wierp een blik ten hemel en bleef midden op het tooneel, d.w.z. op de binnenplaats, staan, de hoed in de zij, trappelend met den linker voet als om zijn smart te bedwingen (“Zwijg stil, mijn hart, zwijg stil!”). De komieken zochten het meer in het eenvoudige. Zij spraken elkaar aan met een goedig-meewarigen blik, met forsche en trillende handdrukken; slap hingen hun bevende wangen; de hoeken van het oog waren naar beneden getrokken, naar beneden getrokken ook de hoeken van den mond, waardoor hunne aandoening geleek op de aandoening uit eene of andere platte klucht.
> Allen gemaniëreerd - en allen oprecht...
> De arme vader, l'illustre Delobelle, was tot in ziju ziel bedroefd, maar dat bad hem niet belet zich voor de gelegenheid het haar te laten friseeren en zich te laten kappen “en demi-Capoul.”
> De stoet zette zich langzaam in beweging.
> Voorop liep Delobelle, bitter snikkend met hevige schokken. En zijne aandoening gold bijna evenveel hemzelf - “Arme vader, die daar zijn kind gaat begraven!” - als zijn gestorven Désirée. Als een steen die onbeweeglijk liggen blijft op den bodem van den felsten stroom, lag daar op het diepst van zijn oprechte droefheid zijn eeuwige ijdele zelfliefde. De praal van die plechtigheid, die zwarte stoet, die de circulatie stremde, die gedrapeerde rijtuigen, dat alles streelde hem, wond hem op. Op een gegeven oogenblik kon hij zich niet meer inhouden en zich tot zijn buurman wendende zei hij: “Heb je 't ge-

zien?" - "Wat?" - En de ongelukkige vader fluisterde, terwijl hij zich de oogen afdroogde:
"Er zijn twee eigen rijtuigen!"'

Een soortgelijk tafereel, eveneens de begrafenis van de dochter van een bekend melodrama-speler, schetst Coppée in de vertelling 'Un enterrement dramatique'[1]. Ook daar vinden wij de verschillende acteurs en actrices in hun rol, wanneer zij na den lijkdienst in de kerk den beproefden vader de hand komen drukken en de koninginne-rol uit de groote romantische drama's, een dikke tante die men zich niet anders dan met een kabas aan den arm kan voorstellen, 'prise d'un attendrissement de femme galante' den armen man om den hals valt.

De rij der komedianten-romans, waarvan o.a. Scarron's *Roman Comique* en Théophile Gautier's *Capitaine Fracasse* beroemde modellen zijn, wordt door Jules Claretie voortgezet in *Brichanteau, comédien*.

Als schrijver van enkele tooneelstukken en vooral als tooneeldirecteur, sedert 1885, onder den titel van administrateur général de la Comédie française, is Claretie in de gelegenheid geweest tooneelspelers van allerlei gevederte waar te nemen en te bestudeeren. *Brichanteau* kan bezwaarlijk een portret heeten en het geeft er zich ook niet voor uit. Als in onze *Camera* zal ook hier 'een neus van Herinnering menigmaal op een gezicht van Verbeelding' gezet zijn en 'eenzelfde tronie dikwijls op wel vijftig onderscheiden menschen gelijken.' Maar in den grond is de held van deze tafereelen - een eigenlijke roman is het boek niet - de incarnatie van meer dan één geslacht van tooneelspelers, met hun jacht naar roem, hun onverzadelijke ijdelheid, hun groote toewijding, hun goedhartigheid en hun bittere teleurstellingen.

Brichanteau heeft in zijn zestigjarig leven heel wat droomen gehad die nooit werkelijkheid zijn geworden. Gedroomd had hij, het beeld: *Soldat romain humilié sous le joug gaulois*, waarvoor hij geposeerd had met zijn breede schouders en zijn gespierde armen, het hoofd in stomme ietwat theatrale smart gebogen, eens in brons gegoten op een der openbare pleinen van Frankrijk te zien opgesteld en daardoor zich zelf en zijn mooi lichaam vereeuwigd te

1) *Contes en prose*. Paris 1882.

zien, - maar het beeld, na in een vergeten hoek van het Salon geexposeerd te zijn geweest, komt niet verder dan de werkplaats van den smelter. Gedroomd had hij als eerste prijs voor de tragedie het Conservatoire te zullen verlaten, waar hij als leerling van Beauvallet was opgenomen en zijn koperen stem hem voor de groote tragische rollen scheen te bestemmen; - maar wat was het dat het hem ten slotte niet verder deed brengen dan tot een derde accessit, wat anders dan de jalouzie van zijn leermeester, die niet dulden kon dat Brichanteau's orgaan het zijne overstemde? Gedroomd had hij, Rachel op haar tocht door Amerika te zullen vergezellen, en in hare triomfen te deelen - maar Rachel heeft er niet van willen weten. Zou het ook kunnen zijn, omdat zij bang was dat Brichanteau te veel succes zou hebben naast haar?

En zoo vervolgt hem de tegenspoed zijn leven lang, zonder dat hij daarom het geloof in zijn kunst, en allerminst het geloof in zijn eigen talent verliest.

Wordt, op zijn rondreizen in de provincie, zijn werk niet terstond op de rechte waarde geschat, dan heeft Brichanteau een zeker middel om het publiek, dat soms ‘distrait’ is, tot het besef van zijn plicht te brengen. ‘Il faut savoir penser pour lui,’ beweert hij, en daarom heeft hij voor elk van zijn benefietvoorstellingen steeds den krans bij de band, die, als bewijs van de sympathie van het publiek, de apotheose van den avond moet vormen. Die krans maakt deel uit van zijn garderobe, en als het oogenblik daar is waarop het welbekende voorwerp, met het opschrift *A Brichanteau ses admirateurs, ses amis*, hem met een, door hem zelfveraardigde toespraak, door de jeune première van de troep wordt overhandigd, dan is Brichanteau, telkens opnieuw, werkelijk verrast en werkelijk ontroerd. ‘Cette cérémonie,’ zegt hij, ‘toujours identique, était cependant pour moi toujours nouvelle, et je n'ai jamais pu, en y prenant part, ne point me sentir les paupières humides. Même répétée, elle était pour moi la plus douce et la plus chère des surprises. Me comprenez-vous? Tout comédien me comprendra.’ En hij verbaast zich over hen die niet begrijpen, ‘que, mettant notre âme à tout ce que nous faisons, nous pouvons pleurer devant une couronne que nous connaissons et reconnaissons, tout comme Pygmalion peut s'éprendre de la statue qu'il a créée.’

Dat is het wat wij, in verschillende, naar de omstandigheden gewijzigde vormen, telkens weer bij den tooneelspeler terugvinden.

Het is het ‘tous maniérés - et tous sincères’, door Daudet gesignaleerd bij de begrafenis van Désirée Delobelle.

Brichanteau, die als *Marino Faliero* te Mont-de-Marsan uitgefloten, maar in diezelfde rol te Valparaiso achttienmaal teruggeroepen wordt, die met overtuiging de grootste draken van het Fransche melodrama-repertoire speelt, en, als dwepend Molièrevereerder, de jonge actrices van de troep waarschuwt. ‘N'ayez qu'un amour, mes enfants. Aimez Molière! Celui-là ne trompe pas!’, eindigt, na al deze up and downs, als *starter* bij een wielrijderbaan, waar zijn onverwoestbare stem, die stem, waarvan Beauvallet jaloersch was, hem nog baar laatste diensten bewijst.

Het leven, dat hem zooveel beloofde, heeft hare beloften niet gehouden. Maar toch beschouwt hij zichzelf niet als mislukt. Tot op het laatst voelt hij zich jong, met al den gloed, al het talent van vroeger. Hij heeft van niets berouw. Want al moge hij slecht eindigen, hij is vast overtuigd goed geleefd te hebben. Nooit - ook dit weet hij vast en zeker - heeft hij eenige concessie gedaan aan zijn kunst. En als hij nu alleen op zijn zolderkamertje, ergens in een afgelegen buurt van Parijs, zijn verlepte kransen, zijn oude boeken terugvindt, misschien in een lade een haarlok of een verbleekt portret, dan herleeft voor hem zijn jeugd met haar droomen van roem, en wie weet of hij, de arme verloopen komediant, zich, op zijne wijs, niet gelukkig voelt?

Uit wat aldus eigen en anderer ervaring ons van de tooneelspelers geleerd hebben, blijkt wel dit: Het is eene afzonderlijke wereld van gedachten, van gevoelens, van hartstochten, waarin de tooneelspelers zich bewegen. Tusschen die wereld en de andere gaapt een kloof, die, nu en dan, bij bijzondere gelegenheden (in ons land bij Tooneelverbondavondjes) tijdelijk overbrugd kan worden - ofschoon zoo'n tijdelijke brug over een afgrond nooit geheel zonder gevaar is -, maar die zoo spoedig niet zal worden gedempt en die het misschien niet eens wenschelijk is dat gedempt worde.

Mij dunkt, de tooneelkunstenaars die voor hunne kunst leven, erin opgaan, moeten er zich weinig over bekommeren of de hoogere kringen der samenleving zich voor hen willen ontsluiten. Daarbuiten staan zij veiliger.

Coppée sprak die gedachte uit in het volgend sonnet.

A un comédien.

Pareequ'un Philistin, tartuffe sermonneur,
A d'un salon guindé su te faire proscrire,
- Est-ce vrai grand bouffon? - ton ferme et large rire
Éclaterait ce soir avec moins de bonheur.

Allons donc! Le mépris des sots te fait honneur.
Reste dans le théâtre où ton talent respire.
Ici le pâle Hamlet, au nom du vieux Shakespeare,
T'offre la bienvenue au manoir d'Elseneur.

Sois fier du préjugé qui t'écarte du monde.
Pour jeter de plus haut la vérité féconde,
Reste sur tes trétenux, volontaire exilé.

Ton art, comme la foi, doit planer sur la foule;
Artiste, accepte-le jusqu'an martyre, et foule
Ces planches où le sang de Molière a coulé.

En op die hoogte, *planant sur la foule*, wacht hem, wacht zelfs een Brichanteau, meer dan ééne vergoeding voor wat ‘de wereld’ hem onthield.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Toen onlangs in den Haag feest gevierd werd ter herdenking van den dag, waarop, nu 300 jaar geleden, Constantijn Huygens geboren werd, is hem, bij de plechtigheid in de kerk, ook hulde bewezen als beoefenaar der toonkunst.

En met recht; want waar de verdiensten van Huygens als staatsman en dichter in het licht gesteld worden, daar mag een herinnering aan hetgeen hij ook op het gebied der muziek geweest is, niet ontbreken. Niet dat de heer van Zuylichem in het rijk der tonen bijzondere daden verricht heeft, welke, zooals bijv. die der Nederlandsche contrapuntisten in het roemrijk tijdperk van 1450 tot 1550, van invloed waren op de ontwikkeling der kunst, maar hij bezat een meer dan gewoon talent voor muziek en moet als beoefenaar van die kunst tot de eersten van zijn tijd gerekend worden.

Wie het een en ander van Huygens als muziek-kenner en beoefenaar weten wil, kan niet beter doen dan kennis te nemen van de *Correspondance et oeuvre musicales de Constantin Huygens, publiées par W.J.A. Jonckbloet et J.P.N. Land*, uitgegeven door de vereeniging voor Noord-Nederlandsche Muziekgeschiedenis; een werk dat ook in het buitenland waardeering heeft gevonden, zooals o.a. blijkt uit een brief van Liszt van het jaar 1882, waarin de groote meester het noemt ‘un superbe volume des plus intéressants, un ouvrage qui vaut la peine qu'on en tienne compte.’ Wij leeren er Huygens en de plaats, die hij in zijn tijd als musicus innam, uit kennen, en het licht ons in omtrent de personen, die in de daarin opgenomen correspondentie vermeld worden; ook zijn in het werk afgedrukt de eenige composities van Huygens, welke voor het nageslacht bewaard zijn gebleven.

Constantijn Huygens bezat van jongs af een groote voorliefde

voor muziek, en die is hem tot aan het einde zijner dagen bijgebleven. Niet alleen zijn verzen gewagen daarvan maar ook in zijne brieven heeft hij herhaaldelijk getuigenis daarvan afgelegd. De muziek was het, die in de oogenblikken, waarin hij zich niet aan zijn ambt behoefde te wijden, tot aan zijn dood toe een voorwerp van hartstochtelijke vereering voor hem bleef, en die hem steeds geholpen heeft, het gewicht zijner ambtsbezigheden te torsen of de smarten des levens te verdragen. ‘Ce sont mes divertissemens d'après souffrir et, comme vous pourriez dire, ma respiration après le travail de la journée,’ schreef hij in 1648 aan een zijner bekenden onder de edellieden van het Engelsche Hof, bij het toezenden van eenige zijner composities. Hij geloofde dan ook vast, dat de muziek er toe bijgedragen had, zijn leven te verlengen. Aan den maarschalk d'Estrades schreef hij in 1676, toen 80 jaar oud: ‘Je suis persuadé, que beaucoup d'Harmonie, joint à quelque régime de vie, ont fort contribué à me mener à tant d'age où je me trouve’, en drie jaar later bekende hij: ‘Apparemment mon affection pour la Musique ne me quittera qu'avec le dernier soupir: et je ne le dissimule point: au contraire je m'en veux quelque bien, dans la ferme croyance que j'ay, que l'Harmonie ne sert pas de peu à l'entretien d'une longue santé.’

En toen hij reeds de 90 jaren voorbij was, klaagde hij nog, dat de jicht sommige zijner vingers wat verzwakt had en hij daardoor verhinderd werd al de instrumenten te bespelen, waarop hij vroeger meester was. ‘Met de Theorba niettemin - zegt hij schertsend - derve ick vertrouwen dat ick, tot accompagnement noch wel soo veel soude connen te wege brengen, dat, gelijck men seght, een droncken boer het gebreek niet en soude gewaer werden’.

Zoo lang als hij de beoefening der muziek volhield, zoo vroeg begon hij er mede. Op zijn vijfde jaar kreeg hij van zijn vader het eerste onderricht, dat zich tot den zang bepaalde, en leerde daarna de beginselen van het vioolspel van een Engelschman. Van zijn zevende tot zijn negende jaar legde hij zich toe op de studie van de luit, en reeds toen hij tien jaar oud was, bezat hij een groote vaardigheid op dat instrument. Daarna was hij zijn eigen onderwijzer, ook in het bespelen van andere instrumenten. Zich daarop te oefenen, kostte hem geen moeite, nu hij eenmaal de techniek van het luitspel meester was geworden. In Hollandsche verzen heeft hij ons dit alles meegedeeld.

Zijn groote lust was het hooren van goede muziek en reeds

vroeg was hij daartoe in de gelegenheid. Toen hij op twee en twintig-jarigen leeftijd den Engelschen gezant, Dudley Carleton, op diens reis naar Londen vergezelde, kreeg hij door middel van brieven van aanbeveling toegang in de hooge kringen, waardoor hij kennis maakte met het beroemde ‘Collège de Musiciens Italiens’ van Biondi, dat tweemaal in de week concerten gaf. Ook hoorde hij er de ‘Musique de la Reine’, geheel uit Franschen bestaande, die bewonderenswaardige stemmen bezaten. Hij gevoelde er zicl dan ook geheel in zijn element, zooals hij aan zijne ouders schrijft. Later berichtte hij hun, dat hij aan koning Jacobus II was voorgesteld en zich voor Zijne Majesteit op de luit had laten hooren. ‘Je m'en acquitay si passablement bien - schrijft hij - que ce Prince, naturellement peu adonné à la Musique, fut tiré à interrompre par diverses fois son jeu à me donner audience; comme il fit fort debonnairement, sans espargner ses serments ordinaires pour m'asseurer du contentement qu'il y prenoit; me faisant mesmes l'honncur de parler à moy avec un visage doux et soubsriant.’

De luit was en bleef tot aan zijn dood toe het geliefkoosd instrument van Huygens, ofschoon hij ook andere instrumenten bespeelde, als: spinet, orgel, viool. Op vergevorderden leeftijd begon hij ook nog gitaar te leeren, maar met dat instrument had hij niet veel op, zooals het volgend weinig liefelijk epigram uit zijne *Korenbloemen* getuigt:

Luyt.

‘Ick wenschte wel eensjens een Luyt in mijn armen
Met snaeren van sommige Vrouwtjens haer' darmen:
Want, maeckt schapeningewand sulcken gebaer,
Deuckt of het van onse Peet Annetje waer,
Hoe sou dat ding *snappen*, en *snerpen* en *snarren*!
Het leeck wel een Luyt, maer het waer een Gitarren.’

Over het algemeen bediende hij zich van luit of theorbe in den eersten tijd om den zang te begeleiden, en toonde daarbij zijn virtuositeit door een zeer gevarieerd accompagnement. ‘Mon grand cheval sur ce bel instrument (le téorbe) - zegt hij in een zijner brieven - c'est l'accompagnement extemporaire et tousiours varié d'une belle voix, à quoy on dit que j'entens quelque chose.’ Zijn spel was dus improvisatie en laat zich daardoor verklaren, dat in die dagen de opteekening der muziek, de *tablatuur*, zooals men die toen noemde, niet van dien aard was, dat zij alle aanwijzingen gaf voor

het goed uitvoeren van een stuk. Men liet aan den luitspeler de zorg over om door de voordracht kleur en leven in het muziekstuk te brengen, en om daarin vaardigheid te toonen, werd niet weinig muzikale kennis vereischt.

Eerst op zeer ver gevorderden leeftijd gebruikte Huygens de luit ook als solo-instrument. Dit weten wij uit een brief van 1669, waarin hij zegt: ‘Je m'en suis tousiours servi (du téorbe) pour soutenir et accompagner la voix, ou quelqu' Instrument de moindre calibre: depuis un An je m'y plais à par moy seul, en bon nombre de Pieces de ma façon.’

De liefde voor de luit ging bij Huygens gepaard met een groote lief hebberij in het vormen van een fraaie collectie muziekinstrumenten. Hij gaf zich veel moeite daarvoor, vooral sedert hij op een terrein in den Haag, dat hij van den Stadhouder ten geschenke had gekregen, een woning had laten bouwen en die prachtig had laten inrichten. In 1648 bezat hij reeds een zeker aantal luiten, theorben, violen, spinetten, clavecimbaals en orgels, ‘bijna evenveel - zeide hij - als geheel Zweden kon leveren,’ en zijne vrienden en bekenden beijverden zich, die verzameling door geschenken te vermeerderen.

Het voordragen van eens anders compositiën op die instrumenten was voor hem echter weldra niet meer voldoende; hij wilde zelf componeeren. In zijn *Cluys-Werck* bekent hij dit, waar hij zegt:

> ‘Noch bleef ick niet voldaen: 't verveelde mij copye
> Van mijns gelijck te zijn: en, als ick 't recht belije,
> Ik hiel mijn' hand te goed, ja voelde mij te sterck
> Om niet als aep te zijn van ander luijden werck.’

Dat het hier bij geen praatje bleef, getuigt wel het feit, dat Huygens meer dan 800 muziekstukken van verschillende soort geschreven heeft. Van al die stukken zijn echter alleen overgebleven de *Pathodia sacra et profana*, een verzameling van gewijde en wereldlijke zangen met begeleiding van de luit, welke in het genoemde werk van Jonckbloet en Land is afgedrukt; een exemplaar van de oorspronkelijke uitgave (Parijs 1647) is voorhanden in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. De overige stukken zijn verloren gegaan. Hij liet ze met de composities van andere meesters, welk in zijn bezit waren, aan zijn zoon Christiaan na, met den wensch dat zij niet vervreemd zouden worden; in het

testament van dien zoon echter is alleen sprake van diens eigen werken; van de manuscripten zijns vaders wordt geen melding gemaakt.

Uit een brief, door Constantijn Huygens den 19^{den} Maart 1676 (dus in zijn 80ste jaar) aan den vermaarden Franschen luitenist Jacques de Saint Luc geschreven, blijkt, dat hij reeds 769 van die stukken gecomponeerd had. Een respectabel aantal, dat hem dan ook aanleiding geeft te zeggen: ‘cerchez moy un autre fou de ma Condition, et occupé comme j'ay esté toute ma vie qui en ayt tant faict, et me l'envoyez parler à moy.’ Hier rekent hij dan nog niet bij de bovengenoemde *Pathodia* en eenige andere muziekstukken voor drie *viole da gamba*. Drie jaren later spreekt hij van zichzelven als van iemand, die tot zijn eigen verbazing ziet, dat hij reeds meer dan 800 composities voor verschillende instrumenten geschreven heeft.

Wat de genoemde *Pathodia* betreft, deze gezangen, welke in het jaar 1647 te Parijs bij Bollard, muziekdrukker des Konings, het licht zagen, bestaan in 20 Latijnsche psalmen en 19 liederen op Italiaanschen en Franschen tekst met luitbegeleiding. De psalmen had hij reeds geschreven vóór 1627, toen hij zich met den Stadhouder in het leger bevond. Dat hij zoo lang draalde met de uitgave van die stukken, kwam daarvandaan, dat hij zich vooraf wilde verzekeren van het oordeel der mannen van het vak, aan wie hij van tijd tot tijd eenige nommers toezond, daarbij den naam van den auteur nu eens verzwijgende dan weder erkennende. In die dagen ging het ook anders dan thans met de uitgave van muziekstukken. Wordt tegenwoordig de muziek in den regel het eerst bekend door den druk, in den tijd van Huygens ging hetgeen gecomponeerd was eerst in manuscript van hand tot hand en de muziekliefhebbers beijverden zich, elkander langs dezen weg op de hoogte te houden van alles wat op dit gebied belangrijks voorviel. Dat Huygens daaraan niet weinig mede deed, bewijst menige plaats in zijne brieven. Nu eens vraagt hij aan Antoine Boësset, opperintendant der muziek aan het Fransche Hof, om toezending van diens composities, dan weder aan Henri Du Mont, componist en organist aan de St. Pauls-kerk te Parijs, en tot vele andere beroemde musici van dien tijd strekt hij die aanvragen uit. Maar ook de mannen van het vak wenden zich uit eigen beweging tot Huygens en toonen, dat zij het oordeel van den dilettant-componis zeer op prijs stellen. De beroemde componist Luigi Rossi zendt

hem door tusschenkomst van Thomas Gobert, ‘maître de la chapelle du Roi Très Chrétien,’ eenige zijner werken ter beoordeeling en evenzoo doet Gobert zelf, die daarbij zelfs het nederig verzoek voegt, de fouten wel te willen verbeteren. Ja, ook de in zijn tijd zoo beroemde Johann Jacob Froberger, organist en componist, maakt gebruik van een bezoek van een der vrienden van Huygens aan Weenen, om dien persoon eenige zijner composities voor den staatsman en dichter mede te geven.

Het ligt voor de hand, dat de gewoonte, om elkander op die wijze op de hoogte te houden van hetgeen er al zoo in de muzikale wereld te koop was, er den heer van Zuylichem toe bracht, ook zijne composities onder de oogen van die musici te brengen. Hij begon met in 1640 een van de liederen op Franschen tekst, welke in de *Pathodia* voorkomen, aan Pater Marin Mersenne, een voornaam muziek-theoreticus van dien tijd, te zenden, zonder den auteur van het stuk te noemen doch met verzoek om daarover diens oordeel en dat van den reeds genoemden Boësset te mogen vernemen. Langzamerhand doet hij zich nu aan beiden, en ook aan Thomas Gobert, als componist van dat muziekstuk kennen en zendt hun dan achtereenvolgens ook de andere gezangen ter beoordeeling, die later de verzameling der *Pathodia* vormden. Zij vonden bij de genoemde musici een zoo goed onthaal, dat Huygens tot de uitgave besloot, die dan ook, zooals wij zagen, in 1647 tot stand kwam.

Uit een brief van tien jaren later blijkt, dat Huygens zijn werk had herzien en zich voorstelde, een nieuwe editie daarvan te laten verschijnen, thans echter met drie- of vierstemmige begeleiding (‘en plus forte compagnie harmonique,’ zooals hij zeide). Vermoedelijk is dit bij manuscript gebleven; althans van een nieuwe uitgave is niets bekend geworden.

In zijne composities bewoog Huygens zich in de richting der Italiaansche muziek van dien tijd. Hij sloot zich aan bij de groote hervorming op muzikaal gebied, die in het tijdperk van overgang van de 16de tot de 17de eeuw in Italië ontstaan was en, zooals Ambros in zijne *Geschichte für Musik* zegt, daarin bestond, dat zij de poëzie hare rechten deed hernemen, welke tot op dien tijd door de regelen van het contrapunt onderdrukt waren. De Italianen, en met name de Florentijnen, hadden een muziek uitgevonden, waarbij waarheid van uitdrukking en gepassionneerd accent in de eerste plaats in aanmerking kwamen, en die de voorloopster was van het *Dramma per musica* of, om een meer modern woord te

gebruiken, de *Opera*. Men had begrepen, dat de polyphone zang ten eenenmale ongeschikt was voor dramatische doeleinden en zocht naar een middel om aan de muziek een zoodanigen vorm te geven, dat de woorden niet onderdrukt werden maar integendeel tot verhoogde uitdrukking werden gebracht. Uit die experimenten ontstond de *Cantate*, een compositie op wereldschen tekst voor een enkele stem met begeleiding van een enkel instrument. Giulio Caccini, even beroemd om zijn schoonen zang als om zijn groot talent in het bespelen van de luit, schreef een aantal van die eenstemmige zangen en droeg die voor met begeleiding van de *theorbe* in de woning van graaf Bardi te Florence, waar op het einde der 16e eeuw de geletterde en muzikale mannen bijeenkwamen, van wie deze beweging op muzikaal gebied was uitgegaan. Eenige van dieliederen werden in 1602 uitgegeven onder den titel van *Nuove Musiche*; zij waren de eerste voorbeelden van den nieuwen stijl, waarbij het te doen was om door de muziek zoo getrouw mogelijk het karakter van het woord weer te geven, en die zich in het drama het eerst geopenbaard heeft in de opera *Euridice* van Jacopo Peri, den 6^{den} October 1600 te Florence voor het eerst opgevoerd.

Dit waren ook de voorbeelden van den componist Constantijn Huygens. In zijn tijd was de voornaamste vertegenwoordiger dier school Claudio Monteverde, in wiens composities het pathetische domineerde, en juist dit was het waarop Huygens zich in zijne muziekstukken toelegde. Dit blijkt ook uit den titel, dien hij aan zijne hierboven genoemde gezangen geeft. *Pathodia* heeten ze: een onklassieke Grieksche uitdrukking voor *pathetische zangen*. Hij volgt daarbij geheel den stijl der Italianen. Het zijn melodieuse en in strenge maat gehouden recitatieven, waarbij de harmonie zich nogal door verscheidenheid kenmerkt en veel bevat van hetgeen men destijds met den naam van *dissonant* bestempelde. In een zijner brieven spreekt hij dan ook van ‘belles dissonances qui font aujourdhuy les delices d'Italie.’ Zijne declamatie is over het algemeen juist en hij streeft naar groote uitdrukking in den zang, waarbij hij zich nu en dan laat verleiden tot wat men zou kunnen noemen ‘muzikale schildering.’ Zoo laat hij bijv. in de psalmen bij het woord *exaltans* (verheffen) de melodie stijgen, bij *descendentibus* (afstijgen) de melodie dalen, bij *de profundis* (uit de diepten) haar in de lage tonen beginnen.

Eigenaardig is het ook, dat Huygens in de toepassing van dit Italiaansche muziek-genre vele musici van zijn tijd vooruit was.

Dit was althans het geval met de Fransche meesters. Uit een brief van den reeds genoemden kapelmeester Gobert uit het jaar 1655 zien wij, dat deze soort van zang eerst te Parijs in aanzien kwam omstreeks het jaar 1652. ‘Vos pseaumes - schrijft hij aan Huygens - me sont tousiours presens en l'Esprit; comme un ouvrage très beau et contenant de très belles et bonnes pieces. Je vous diray que les recitatifs commencent depuis deux ou trois ans d'estre estimez icy, aussy bien que les oeuvres à trois ou quatre parties; ce n'est pourtant que depuis que les Italiens y sont venus, et que leurs majestez y ont donné leur approbation.’ - Het was dus in den tijd, toen Huygens zijne *Pathodia* uitgaf, een ver van alledaagsch iets, zulke soort kunstzangen op Franschen tekst te publiceeren.

Uit de brieven van Huygens kunnen wij ook opmaken, welken graad van muzikaliteit hij aan zijne landgenooten toekende. Mag men hem gelooven, dan zou het met die muzikale kennis niet zoo bijzonder geweest zijn. Wel toont hij zich in een zijner brieven verontwaardigd, als het blijkt, dat men in het buitenland een tamelijk geringen dunk van den aanleg der Hollanders voor muziek heeft, en zegt hij, dat men schijnt te meenen, dat Holland even ruw en barbaarsch is als Rusland en er zweepslagen noodig zijn om zijn landgenooten op het punt van muziek te ontbolsteren, maar dit is meer een voorbijgaande verbittering tegen Hotman, beroemd virtuoos op de *viola da gamba*, die eenige composities van Huygens eenigszins met geringschatting behandeld had. Hier spreekt meer de gekrenkte ijdelheid. In het algemeen echter plaatst Huygens zijne landgenooten op geen hooge sport van de muzikale ladder. Hij beklaagt zich, niemand te kunnen vinden, met wien hij eens goed redeneeren kan over muziek (d.w.z. die in staat is over zijn talent te oordeelen). Het is waar - zegt hij - dat er weinigen zijn, die niet gaarne op een instrument hooren spelen' maar hoevelen ontmoeten wij, die in staat zijn, het goede van het slechte te onderscheiden? En weder op een andere plaats zegt hij - van zichzelven sprekende -: ‘C'est un Roy borgne qui vous parle au païs des aveugles, et je dis avec beaucoup de deplaisir, qu'il n'y a que moy en ces Provinces qui se mesle de ce beau mestier jusques à la composition.’

Klaarblijkelijk is hier overdrijving in het spel, ingegeven door ijdelheid, die er Huygens toe dreef, zijne landgenooten wat lager te stellen, teneinde zichzelven des te meer te kunnen laten gelden

zonder den schijn te geven van snoeverij. Want op andere plaatsen spreekt hij weder met grooten ophef over beoefenaars en beoefenaarsters van muziek, met wie hij bekend is of die hij gehoord heeft. Trouwens, dat er in die dagen geen geringe dosis muziekkennis gevorderd werd om eenigermate op een muziekinstrument uit te munten, had ik reeds de gelegenheid op te merken. De executant was het, die door zijn spel *relief* aan de compositie moest geven.

Maar de gelegenheden, die men had om zijne kunstvaardigheid op het een of ander instrument of in den zang te toonen, waren destijds geheel andere dan in onze dagen. Openbare concerten waren in den tijd van Huygens zeldzaam, en wanneer er in een particuliere woning een ‘muziek-college’ (gelijk men toen zulk een min of meer openbaar concert noemde) georganiseerd werd, dan geschiedde dit meestal om aan een schoone zangeres of luitspeelster de gelegenheid te verschaffen, zich voor een talrijker auditorium dan gewoonlijk te laten hooren. Van zulk een bijeenkomst spreek Huygens, als hij in een zijner brieven melding maakt van een muziek-college, dat ten huize van zekeren heer van Renswoude werd gegeven ‘en faveur d'une belle niepce (nièce), qui faict beaucoup de figure en ceste assemblée tant du Luth que de la voix.’

Meestal echter hadden die bijeenkomsten een meer intiem karakter en vereenigden de leden van het huisgezin zich met enkele vrienden tot het geven van een concert in huiselijken kring. Schilders als Netscher, Metzu, Terburg e.a. hebben ons menige treffelijke afbeelding van dusdanige muziekuitvoeringen gegeven. In zijne *Geschichte der Musik* zegt Ambros van dezen tijd: ‘In den Niederlanden, welche wenigstens ihren grossen musikalischen Weltruf jetzt verloren, wurde die Musik, staat, wie in Italien, zur vornehmen *Academia*, zum gemüthlichen Familienconcert. Die Bilder der vortrefflichen Genremaler David Teniers der jüngere, Netscher u.a. erzählen davon in sehr anziehender Weise.’

Dat de heer van Zuylichem zich bij zulke muziek-uitvoeringen niet onbetuigd zal hebben gelaten, mogen wij wel voor zeker aannemen. We weten toch uit zijne brieven, dat hij niet gewoon was, zijn talent in het beoefenen der toonkunst onder stoelen en banken te steken. Zelfs acht ik de onderstelling niet gewaagd, dat vele zijner talrijke composities juist met het oog op die bijeenkomsten ontstaan zijn. Geen betere gelegenheid toch dan daar om blijken van zijn talent te geven en zich te doen bewonderen als

een der eersten van zijn tijd in het luitspel en in de compositie van het *eenstemmig lied*.

Over dat lied - ofschoon in anderen en meer uitgebreiden zin - kwam mij dezer dagen een studie van den heer Fl. van Duyse onder de oogen, waarvan de titel luidt: ‘Het eenstemmig Fransch en Nederlandsch wereldlijk lied in de Belgische gewesten, van de 11de eeuw tot heden, uit een muzikaal oogpunt beschouwd.’

In dit werk, dat in 1893 door de Koninklijke Belgische Academie (klasse der Schoone Kunsten) bekroond werd doch eerst in dit jaar is uitgegeven, wordt een onderwerp behandeld, dat voor Noord-Nederlanders, die iets voor muziekgeschiedenis gevoelen, grootendeels even belangrijk is te achten als voor hunne zuidelijke naburen. Immers, eeuwen achtereen (van de 10de tot de 17de eeuw) hebben beide landen dezelfde geschiedenis en ontwikkeling gehad, en dit geldt evenzeer van de toonkunst. Noord- en Zuid-Nederland zijn samen getuige geweest van de opkomst en den bloei van den Minnezang, die uit Frankrijk afkomstig was; zij hebben daarna samen het roemrijk tijdperk doorleefd, dat in de muziekgeschiedenis als ‘de eeuw der Nederlanders’ bekend is (1450-1550) om vervolgens ook gezamenlijk dien glans te zien verbleeken tot op het tijdstip, dat zij zich van elkander afscheidden en zoowel op staatkundig als op kunstgebied ieder zijn eigen weg ging.

Uitvoerig en op degelijke wijze heeft de schrijver zijn onderwerp behandeld. Hij neemt tot uitgangspunt van zijne studie het slot van Gevaert's *Histoire et theorie de la musique de l'antiquité*, waar deze in eenige beschouwingen treedt omtrent het verval der kunst binnen Rome en het dagen van een nieuw muzikaal tijdperk, zijn oorsprong hebbende in het Christendom, en verder uiteenzet dat de Christelijke zang eenstemmig was doch reeds van den beginne af in twee deelen gesplitst, waarvan het eene deel bestoud in de hymnen en andere op maat gezongen melodieën, die nu eens door godvruchtige Christenen op muziek gezet, dan weder aan bekende volkswijzen ontleend werden, en het andere deel in psalmen en soortgelijke aan geen eigenlijke muzikale maat doch wel aan oratorischen rhythmus onderworpen zangen (het eigenlijk koraalgezang).

Tot omstreeks het begin der 11de eeuw (het tijdstip waarop de heer van Duyse zijne geschiedenis doet aanvangen) bleef die eenstemmige muziek, vertegenwoordigd in den kerkzang, nog alleen in eere. Toen ontstond langzamerhand de meerstemmige muziek,

die zich in den loop der tijden op zoodanige wijze ontwikkelde, dat zij haar voorgangster volkomen in het duister stelde, zoodat men - zegt de schrijver - geneigd is zich af te vragen, of er buiten die geleerde meerstemmige muziek nog een andere bestond.

Toch bloeide er in de Middeleeuwen ook een meer populaire kunst, en wel die der *Troubadours*, die in de 11de eeuw in het zuiden van Frankrijk (Provence) was ontstaan en in de Zuidelijke Nederlanden weerklank vond, hetgeen niet te verwonderen is, daar het Fransch - de eerste volkstaal die zich tot schrijftaal ontwikkelde en reeds in de 11de eeuw een tijdperk van bloei was ingetreden - in het zuidelijk deel van Vlaanderen de volkstaal was en tevens de moedertaal van de meeste Vlaamsche graven. In menig opzicht gaf het Fransche hof, vooral in Vlaanderen, den toon aan, en aan de hoven der hertogen van Brabant en graven van Henegouwen werd de Fransche dichtkunst niet minder in eere gehouden. Het land, dat men thans België noemt, was dan ook rijk aan zulke dichters, zooals blijkt uit verschillende verzamelingen, zoo schriftelijke als gedrukte, waarin de werken van die *trouvères* (zoo werden zij in het noorden van Frankrijk genoemd) werden opgenomen.

Ofschoon de oorsprong van die *trouvères* dikwijls in het duister schuilt, en er zelfs onzekerheid bestaat, of een lied aan dezen of genen dichter moet worden toegeschreven, staat het toch vast, dat de Fransche poëzie, en voornamelijk het Fransche lierdicht, gedurende de 12de en de 13de eeuw in de Belgische provinciën ijverig en met schitterend gevolg beoefend werd. De *trouvères* waren gewoonlijk ook de componisten van de muziek, waarop hunne liederen gezongen werden, en de handschriften van dien tijd hebben een aantal dier melodieën voor ons bewaard. Een groot deel daarvan berust te Parijs; andere vindt men in de bibliotheken van Montpellier, Arras, Modena, Bern, Cambridge, Londen, Oxford, in de bibliotheek van het Vaticaan, enz. De schrijver geeft een uitvoerige uiteenzetting van den vorm der gedichten en van de eigenaardigheid der daarop gemaakte melodieën, waarvan hij verscheidene voorbeelden geeft, zoowel volgens de vroegere als volgens de hedendaagsche schrijfwijze. Hij laat ons achtereenvolgens zien, dat met den nieuwen versbouw en zijne meer ingewikkelde vormen ook meer gecompliceerde melodieën ontstonden dan de populaire zangen of hymnen der Christelijke Kerk tot op dien tijd gekend hadden, en dat de kerkelijke toonaard, waarin zich die melodieën aanvankelijk bewogen,

langzamerhand door den meer modernen toonaard werd verdrongen, hoewel er nog eeuwen zouden verloopen, voordat deze geheel en al de heerschende werd.

Op deze uiteenzetting volgt dan een bespreking van het Nederlandsch wereldlijk lied in de 14de en de 15de eeuw, voor zoover het bekend is zoowel uit de handschriften van dien tijd of uit later gedrukte verzamelingen als door opteekeningen uit den mond des volks. De melodieën van die liederen, haar rhythmus en toonaard worden aan een uitvoerige beschouwing onderworpen, en daarbij wordt tevens gewag gemaakt van de pogingen om enkele van die melodieën in een modern kleed te steken, hetgeen door verschillende voorbeelden in notenschrift wordt geïllustreerd.

De 14de en de 15de eeuw onderscheiden zich daarin van de beide voorgaande eeuwen, dat thans het gebruik van de Dietsche taal bij het lied regel is en dit niet meer het uitsluitend eigendom van de edellieden of de in hun dienst zijnde menestreelen is maar ook door het volk beoefend wordt.

Nadat de invloed der Fransche *trouvères* zich gedurende ruim twee eeuwen in de Zuidelijke Nederlanden sterk had doen gevoelen, wendden, tegen het midden der 13de eeuw, de Vlaamsche en Brabantsche lierdichters den blik naar Duitschland; of liever, zooals Uhland in zijne geschriften ‘zur Geschichte der Dichtung und Sage’ zegt: Brabant en Vlaanderen vormden een ‘Weg der Vermittelung’ tusschen Frankrijk en Duitschland. Henrie van Veldeke, Hertog Jan van Brabant en Friedrich Husen worden dan ook door Uhland met den naam van ‘vermittelnde Minnesänger’ bestempeld.

Van Henric van Veldeke bestaan er ongeveer dertig liederen, die echter, wat den bouw der strophen betreft, geheel in den trant der Fransche *trouvères* zijn geschreven. Ditzelfde is het geval met Hertog Jan van Brabant, van wien negen liederen bekend zijn geworden, die echter reeds in meer populairen vorm geschreven zijn, aangezien ze met een refrein eindigen. Een daarvan, een bevallige *pastorale*, moge hier een plaats vinden:

Eens meien morgens vroege
Was ie upgestaen;
In een scoen boemgardekyn
Soudic spelen gaen;
Daer vant ic drie joncfrouwen staen
Si ware so wale gedaen,

Dene sauc vore, dander sauc na:
Harba lori fa![1] harba, harba lori fa! harba lori fa!

Doe ic versach dat scone cruut
In den boemgardekyn,
Ende ic verhoorde dat suute geluut
Van de mageden fyn,
Doe verblide dat herte myn
Dat ic moeste singen na:
Harba lori fa! harba, harba lori fa! harba lori fa!

Doe groete ic die allerscoenste,
Die daeronder stond,
Ic liet myn armen alom begaen,
Doe ter zelfder stond
Ic wilde haer kussen op haren mond.
Si sprac: laet staen, laet staen, laet staen!
Harba lori fa! harba, harba lori fa! harba lori fa!

Ongelukkigerwijze is er van de melodieën, waarop de gedichten dezer beide minnezangers gezongen werden, geen spoor overgebleven.

In 1847 verscheen een verzameling van *Oud-Vlaemsche liederen en andere gedichten der* 14*de en* 15*de eeuw*, een titel die echter niet juist is, daar vele van de daarin opgenomen stukken een sterk Duitsche tint hebben en bij sommige het vermoeden niet ver ligt, dat zij gebrekkige vertalingen uit het Duitsch zijn. Intusschen bevat het handschrift ook een zeker aantal liederen - al vormen die het kleinste deel - in zuiver Middelnederlandsch geschreven, en bestaat er van een anderen kant hoegenaamd geen verschil van opvatting tusschen de verschillende melodieën, die er in voorkomen, zoodat men gerechtigd is, deze verzameling (door de 'Maetschappij der Vlaemsche bibiophilen' te Gent uitgegeven) als een hoofdbron te beschouwen voor de studie der melodie van het lied in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de 14de en de 15de eeuw.

Een voorname karaktertrek van de poëzie der Minnezangers, die insgelijks hierin den invloed der *trouvères* onderging, lag daarin, dat zij de liefde als een eeredienst beschouwden. In de genoemde Oud-Vlaamsche liederen wordt over dezen dienst onophoudelijk gesproken. Andere gemeenschappelijke trekken zijn: het verzwijgen van den naam der geliefde, het gebruik van dezelfde uitdruk-

1) *Harba lori fa* wil zeggen: de kruiden bloeien.

kingen enz. Doch het zijn thans niet meer alleen de edelen of hunne menestreelen, die de stem verheffen; ook de poorters heffen hun lied aan. In de 15de eeuw hadden de Belgische gewesten een tijdstip van ongewone welvaart en weelde bereikt. De luister en rijkdom, door het machtige huis van Bourgondië overal ten toon gespreid, werkten aanstekelijk op zijne onderdanen. Met den handel bloeiden de kunsten en ook in de toonkunst deed zich een nieuw leven gevoelen; het lied neemt eene nieuwe richting en breekt met het meer platonische gevoel, dat zich in de voortbrengselen der *trouvères* openbaarde. Vele liederen uit bovenbedoeld handschrift geven daar blijk van. Men vindt er afscheidsliederen onder, liederen waarin vrienden of vriendinnen elkander vertrouwelijke mededeelingen doen, tafelliederen, drinkliederen enz. In één woord, hier ontmoeten wij, in ruim getal, schriftelijke bewijzen voor het bestaan van een Nederlandsch volkslied. Voortaan zou het volk zijn eigen liederen hebben en de heeren de hunne.

Naast de geschreven en gedrukte bronnen staan de mondelinge overleveringen. Een niet gering deel van hetgeen men nog in België aan volksliederen en oude melodieën bezit, werd omstreeks het midden der 19de eeuw uit den mond des volks opgeteekend door Willems (1848) en vooral De Coussemaker (1852), alsmede door Lootens en Feijs, die hunne verzameling in de jaren 1854-1879 bewerkten. In 1865 werd door de *Société liégeoise de littérature wallonne* een prijsvraag voor een verzameling Luiksche liederen uitgeschreven, welke verzameling eerst in 1889 het licht zag.

Met de 16de eeuw verliest de melodie van het lied haar eenvoud en diep gevoel. Toen kwamen de Rederijkers met hun conventioneele kunst, die weinig geschikt was om aan vers en zang dichterlijkheid bij te zetten. Ook vroegen de leden der Rederijkerskamers in den regel niet naar nieuwe melodieën doch namen gewoonlijk hun toevlucht tot alom bekende wijzen. Evenwel moet erkend worden, dat hun wetgever, Matthijs de Casteleijn, pogingen aanwendde om tekst en muziek met elkander in verband te brengen, d.w.z. den muzikalen rhythmus te doen overeenstemmen met den rhythmus der taal, iets waaraan de contrapuntisten nooit gedacht hadden. Het volk daarentegen, dat vrij en ongekunsteld zong, bleef aan de natuurlijke metriek der taal getrouw en wist frischheid en kracht in zijne liederen te leggen, al ontbrak daarbij ook soms het diep en dichterlijk gevoel, waardoor de melodieën nit de 15de eeuw zich kenmerkten.

In het laatst der 16de eeuw had de scheiding tusschen Noorden Zuid-Nederland plaats. Die scheiding kon echter niet in eens de geestverwantschap tusschen de beide deelen vernietigen, die door de eeuwen gevormd was. De liederen-gemeenschap, welke tot op dien tijd tusschen het Zuiden en het Noorden bestaan had, bleef na de scheiding voortduren, in zooverre dat vele melodieën, in het Noorden geboren, in het Zuiden op geestelijke liederen werden toegepast en in Katholieke liederbundels herdrukt. Toch is langzamerhand een verwijdering merkbaar. In de 18de eeuw, toen in Noord-Nederland een groot aantal wereldlijke liederboeken het licht zagen, verscheen, zooals de bibliographieën en boekenlijsten uitwijzen, in de Zuidelijke Nederlanden geen enkel Nederlandsch wereldlijk liederboek met muziek. Daarentegen nam aldaar de invloed der Fransche muziek, die er zich reeds in de 16de eeuw had doen gevoelen, meer en meer toe, en vooral was de *Comédie à ariettes*, waaruit omstreeks het midden der 18de eeuw de *Opéra comique* ontsproot, van grooten invloed op het wereldlijk lied ten nadeele van het oude volkslied.

In 't begin der 19de eeuw blijft het lied in muzikaal opzicht voortdurend onder Franschen invloed. Naast de eigenlijke *chanson*, waarbij de muziek een ondergeschikte rol vervult en in den regel aan bekende vaudeville of opera-wijzen ontleend is, trad nu de *romance* op, waarbij de muziek hoofdzaak was of ten minste gelijken tred hield met den tekst en opzettelijk voor de woorden was gecomponeerd. Wat de wijsaanduidingen der *chansons* betreft, deze wisselen af met de politieke gebeurtenissen. Vóór Waterloo zijn zij ontleend aan Fransche vaudevilles of opera's, na Waterloo keeren de Nederlandsche zangwijzen terug en blijven de overhand behouden tot aan de Belgische omwenteling. Nauwelijks is deze uitgebroken, of de Fransche wijzen genieten opnieuw de voorkeur. De verzameling liederen, uitgegeven onder den titel van *Recueil de chants patriotiques composés pour célébrer le règne de la liberté*, bevat een aantal liederen op de Belgische omwenteling, alle in de Fransche taal en op Fransche wijzen, als: ‘La Marseillaise’, ‘La Parisienne’, Te souviens-tu en, van Auber, de aria ‘Amis, la matinée est belle’ en het gebed uit zijn ‘Muette de Portici, waarvan het bekende duet Amour sacré de la patrie’ zoo ongekende revolutionnaire geestdrift had verwekt in het theater te Brussel in den avond van den 25sten Augustus 1830.

Na dat jaar ontbrak het ook niet aan uitgaven van liederen

door Fransche componisten op muziek gebracht. België werd overstroomd met albums en andere verzamelingen van Fransche romancen of stukken uit Fransche opera's, met begeleiding van gitaar, harp of piano. Wel kwamen er in die verzamelingen ook nu en dan romancen van Belgische componisten voor, maar hun aantal was in vergelijking van het contingent der zuidelijke naburen zeer gering. Weldra echter werd dit anders en traden de Belgen meer op den voorgrond, vooral sedert het jaar 1840, toen door de Regeering, om de nationale compositie aan te moedigen, een tweejaarlijksche prijskamp in muzikale compositie was ingesteld. Hierdoor aangemoedigd en onder den invloed van ernstige muzikale studiën en van de Duitsche school, vooral die van Schubert, ontworstelden de jonge componisten zich aan de manier der oude Fransche romance en deden het lied in België een ongekende vlucht nemen. De romance maakte plaats voor het doorgecomponeerde lied, dat zich niet meer met een en dezelfde melodie voor de elkander opvolgende coupletten vergenoegt en zich kenmerkt door nauwer verband tusschen tekst en muziek en meer zelfstandige begeleiding.

Aanvankelijk gebruikten de Belgische componisten nog veelal Franschen tekst. Ondanks de pogingen, in de eerste helft dezer eeuw van particuliere zijde aangewend om den Nederlandschen zang in Vlaamsch België op te beuren, was de verschijning van een lied op Nederlandschen tekst er nog langen tijd een bijzondere gebeurtenis. De Regeering werkte niet mede; integendeel, zij schreef bij den bedoelden prijskamp uitsluitend Franschen tekst voor. Toen echter in 1865 voor de dertiende maal die prijskamp zou gehouden worden, had de Vlaamsche beweging reeds zoo groote vorderingen gemaakt, dat voor het eerst een dubbele wedstrijd werd vastgesteld: een voor het dichten eener Fransche en een tweede voor het dichten eener Nederlandsche cantate. Voortaan stond het derhalve aan de jonge componisten vrij, tusschen de twee talen te kiezen. De compositie op Vlaamschen tekst nam van dat oogenblik af meer en meer in beteekenis toe en schonk aan België menig belangrijk werk, dat de eer van het land ook daarbuiten heeft opgehouden. Ten bewijze daarvan behoef ik slechts te herinneren aan componisten als Benoit, Gevaert, Huberti, Tinel, wier namen ook bij ons een goeden klank hebben.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 September.

Czarenreis.

Het mag de schuld van de Septemberstormen wezen die onze ooren met een indruk van wild geraas vullen, maar het heeft er waarlijk veel van alsof ook op den beganen grond van deze goede aarde het Rumoer zijn tent heeft opgeslagen. Is het dan niet genoeg dat wij iederen morgen een dozijn gesneuvelde Cubaansche opstandelingen bij ons ontbijt krijgen opgediend, met een portie verminkte of gebajonnetteerde Armeniers? moeten de dynamietbommen er hun springende en klaterende verschrikking nog bijvoegen, - dynamiet in Constantinopel, dynamiet in België, in Engeland!

De oude Gladstone wordt van al die geluiden en geruchten weer wakker, en gaat den roezemoes vergrooten door het houden van een snerpende, teisterende redevoering. Zelfs heel ver weg in de leêge stilte van Zuidelijke zeeën hooren we de wanhoopszucht van den uitgebannene der samenleving, Judas Dreyfus, zooals hij genoemd wordt, alsof al wat verdrietig, wat krenkend, wat schrijnend was, zijn stem moest voegen bij de blazende disharmonie. En over de wegen van Engeland zwerven en ontslagen Iersche misdadigers, die door de ontbering en de strengheid en de afzondering der gevangenis hun verstand verloren hebben en hun vrijheid niet meer kunnen gebruiken: caricaturen van Koning Lear, stormdemonen op hun manier.

Maar met afgepaste schreden gaat het Russische czarenpaar zijn weg over Europa's grond, door niets opgehouden in zijn regel-

matige beweging, ongestoord door den dood van den eersten raadsman van het Rijk, onafgeschrikt door het dreigen van aanslagen.

Herinnert ge u nog den eersten rondgang van Keizer Wilhelm II door de hoven van Europa? Daar toonde zich de opgewondenheid van den jongen man, blij dat hem een kroon was te beurt gevallen, de eerste onder de kronen van het Europeesche vasteland, zooals het toen heette. Zijn houding was niet altoos even waardig, - maar er toonde zich zooveel geest en vuur en ook edelmoedigheid in den jeugdigen vorst! Men kon voor hem meevoelen.

De wereld is sedert dien tijd zeven of acht jaar ouder geworden, en ze tellen, die jaren. Wat een koele, wreede deftigheid in den czar! - ik meen niet in den mensch, maar in den persoon dien hij voorstelt.

Vorst Lobanof heeft aan czar Nicolaas II zijn rol voorgeschreven.

De man behoorde tot den oudsten bojarenadel. Zijn geslacht strekt in voornaamheid uit boven den naam van de twijfelachtige Romanofs. Een russisch groot heer van den echten stempel, met zijn vriendelijke manieren, met zijn artistieke of geleerde liefhebberijen; maar zonder hart, zonder menschelijkheid: een man die geen haarbreed van zijn politieke gedragslijn zou afwijken, als het er om te doen was het leven van eenige duizenden te redden; een Aziaat. Hij heeft den sultan de Armeniërs laten slachten, en Nelidof, den gezant in Constantinopel, de Engelschen laten beliegen en dwarsboomen omdat hij het Turksche rijk tot een Russisch vasalstaat wilde maken waar geen andere stem gehoord werd dan die van Rusland. Geen veroveringen, geen oorlog! Krijgvoeren is duur, en de oorlog bederft de legers. Wie de grootste armee heeft en de beste financieën, is heer van de wereld, - zonder rumoer.

Men heeft dan wat men wil. Waar zijn de uitzichten van Japan op Korea? Ondanks het met Rusland gesloten verdrag wordt Japan uit het schiereiland verdrongen, Rusland is er meester, en zal te zijner tijd over de havens van het land beschikken - maar het verricht zijn werk rustigjes aan. Rusland is vriend met iedereen, het neemt de diensten van ieder aan, het geeft zijn welwillendste gezicht terug, en gaat zijn weg, stil.

Het reisplan van den czar werd door den Russischen kanselier zoo eenvoudig en natuurlijk mogelijk opgemaakt. Wie zou de vorst het eerst gaan begroeten anders dan zijn buren - de buren tegen

wier grenzen een ontzaglijk leger gereed ligt; en hoe zou hij onder de eersten niet de eerste plaats gegund hebben aan den Keizer van Oostenrijk, den vaderlijken vriend. Daarna gold het bezoek den Keizer van Duitschland.

Tusschen die twee visites viel de dood van vorst Lobanof, maar over de doodkist heen ging de reis voort. De administratie van het Russische Rijk loopt als een machine. Verbeeld u dat de zaken, al was 't maar voor een oogenblikje, stokten: het raderwerk zou voor goed van de wijs wezen.

Wilhelm II had medelijden met zijn bleeken, tengeren, schuwen, ernstigen neef, hij trachtte hem op te vroolijken door hartelijkheid; men vertelt ook dat de czar eenmaal gelachen heeft bij een grap in 't theater, - maar tegenover al de tegemoetkoming bleef Nicolaas II zijn vorstelijke stijfheid bewaren, en hij zeide zijn lesje op aan 't officieele diner, in 't fransch, - geen enkel woord meer dan hij zonder onbeleefdheid kon bezigen; - Lobanof als hij uit de kille dooden was opgestaan, zou het niet koeler hebben kunnen doen. Nergens aanstoot gegeven!

Daarop volgde de reis naar de hoven van Denemarken en Engeland; dat was een familiaar uit logeeren gaan (met detectives achter iederen boom in het koninklijk bosch op Seeland, en een gepantserden trein en een buitengewone ontwikkeling van politie en troepen in Schotland), eerst bij zijn eigen grootvader, toen naar de grootmoeder der czarina. Een verblijf in den kring der bloedverwanten, en dus geen bezoek aan Engeland, zonder dat Engeland toch voor het hoofd werd gestooten.

Hoe elegant zijn ook hier weer de diplomatische moeilijkheden overwonnen! Want die Engelschen zijn zoo'n vreeemd volk. Was de czar naar Londen gekomen, hij zou de een of andere deputatie ten behoeve van de Armeniërs niet hebben kunnen ontloopen, en toch kon hij zich in de binnenlandsche rijksaangelegenheden van zijn beschermeling niet gaan mengen. Het was heel iets anders voor Lord Salisbury om eens een woord los te laten dat hij later vergeten kon. Maar een czarenwoord is iets heel afgeknipts - dat gezegd wordt met een blik uit twee wegkijkende oogen, op zijde ziend naar de raadslui van de kroon of naar den hoek waar een moordenaar kan schuilen. Wie weet? de Fenians zijn weer aan den gang in Engeland, en die booze lui staan met allerlei gespuis, met anarchisten en met nihilisten in verbinding. Ze komen

aan geld, de Hemel weet hoe! ze koopen dynamiet, en - daarom stap ik, de czar, heel ernstig en heel afgemeten voort, rustig en berustend, omdat ik weet dat de Russische staatsmachine niet hokken mag, en men zonder mijn persoon ook heel goed -

Weg met die gedachten! zoo verstandig heeft vorst Lobanof het bezoek aan Frankrijk en Parijs als de laatste halt van de czarenroute bepaald. De republiek komt achteraan; - wat kan een republiek anders verlangen? en de bezichtiging van Parijs zal de bekroning van den tocht zijn; - wat kan de stad meer wenschen? Men mag zich met dat volkje dat zoover beneden een autocratisch keizer staat wat vriendelijker gedragen. Die vriendelijkheid verbindt niet tot heel veel, en ze verbindt - de anderen.

Zoo'n ironicus, de doode vorst Lobanof! die den heerscher aller Russen van Engeland, waar hij als kleinkind ontvangen wordt, naar Frankrijk doet oversteken, dat in het Russische politiek systeem gebruikt wordt om het Britsche Rijk in den hoek te zetten en te houden.

Zonder rumoer, die dooden! en zoo geslepen!

B*.

Een stuk, dat over den kop slaat.

Dikke stofwolken dwarrelen op van het artilleriepark aan de Zijpendaalsche laan te Arnhem, en rollen, voortgedreven door een zacht westenwindje, over de voorgelegen weiden en groene hagen tot aan de bosschen van Sonsbeek, deze bedekkend met een vuile laag grijs.

De kommandant van de wacht, een oude brommerige korporaal van de infanterie, sluit haastig de deur van zijn wachthuisje, en bromt tusschen zijn zware, nattige knevels iets over dat verdomde paardenvolk, dat je altijd laat verrekken van de stof, op maneuvel en op wacht; de schildwacht stelt zich op achter het schilderhuisje, ietwat verder aan den rand van het park, om te ontkomen aan de bij het nu naderkomen van de marcheerende kolonne dikker en dikker voortrollende stofwolken; en eenige heikneutels, langs de Zijpendaalsche laan op weg naar de Kemperhei, niet minder uit hun humeur dan de oude korporaal, met half afgezakte broeken en nijdige trekken op hun botte muilen, pooten aan wat zij kunnen om zoo gauw mogelijk uit de stofwolken weg te komen.

Nog is niets zichtbaar.

Alleen is hoorbaar een dompig gestamp op lossen grond, dof gerinkel van tegen elkaar schuivende kettingen, geslier van ijzer tegen ijzer, geroes van menschenstemmen; en een scherper, boven dien weeken geluidsklomp duidelijk hoorbaar geproest van paarden, wien het scherpe stof de ontstoken neusvliezen prikkelt.

Nog is niets zichtbaar, totdat zich tegen de iele stofwolken afteekenen een drietal officieren te paard, waarvan er een, links rijdend van de anderen, zich nu en dan half omwendt en omkijkt.

Eindelijk, komend op een gedeelte van het park waar het mulle zand minder dik is, daarna op den afrit en den heiweg, wordt ook zichtbaar het hoofd der kolonne, waarnaast een wachtmeester; daarna de kolonne zelf, de losse bespanninningen van een batterij veldartillerie, de vossenbatterij, een uit de stofwolken twee aan twee te voorschijn komende verzameling woeste, ruigbetopte paardenhoofden, rose wijdgeopende neusvleugels, kwaadaardige, valsch om zich heen loerende paardenoogen, breede kletsnat bezweete paardenborsten, waarop van onder de haambogen breede schuimklodders afdruipen, en paardenbeenen, die soms trippelend, soms in rustigen stapcadans de lijven voorwaarts doen bewegen. Het geheel een bende viervoetige deugnieten, waarvan velen, zelfs na den zwaren tocht, overdekt met stof, schuim en zweet, niet den lust schijnen te kunnen weerstaan om onder snerpend geschreeuw de reeds zoo deerlijk gehavende staarten hunner makkers tusschen hun tanden te nemen en nog verder uit te plukken: een van hen, nog baldadiger, plotseling zijn achterdeel omhoogwerpend en achteruit ranselend naar den nu in postuur staanden korporaal, zoodat deze verschrikt terugschokt en, iets prevelend van die altijd balddadige rooie krengen, zich verder naar achteren opstelt buiten het bereik der paardehoeven. Daarna vlakken ook door de stofwolken heen de bedieningsmanschappen der batterij, in hun zware, leeren rijbroeken log stappend door het mulle zand.

De groep der officieren, door het domineerend grijze heen eindelijk iets meer geel genuanceerd in het doffig goud van cocardes, petbanden en schouderdeksels, het verguld van gladde uniformknoopen, meer wittig in het staal en ijzer van gepolijste sabelscheden, van stangscharen en sporen, is nu op den klinkerweg gekomen, spoedig daarop gevolgd door het hoofd der kolonne, dan door de kolonne zelf; en sneller, steeds sneller wordt bij het telkens overgaan der marcheerende paarden op den keiweg de rhthmus der langzamerhand eindeloos vele, door elkaar wirwarrende slagjes van ijzer op steen.

Spoedig zijn de stallen bereikt, en staan de paarden aan de waterbakken.

Zonderlinge warreling van klanken, die door de geopende kazernehekken naar buiten over het plein golft. Een gekom-

mandeer van onderofficieren en korporaals, een gevloek van stukrijders, niet minder dan de paarden door den zwaren tocht overprikkeld, vooral nu voor hen met aftuigen en opbergen der tuigen zoo veel meer te doen overblijft dan voor de kanonniers, die met hun werk hebben afgedaan; een gedring en gestamp van snuivende paarden, in hun verlangen om te drinken de halzen rekkend en de hoofden vooruitstekend; een geschreeuw, een zacht klagelijk hinniken. En om dien groven geluidskern als fijn cantillewerk de schelle schetteringen van een trompet, waarmee de huishoudelijke signalen worden aangegeven.

Daarna worden de paarden spansgewijze naar de stallen geleid, van hun tuig ontdaan, gehalsterd, en met stroowisschen afgewreven. En voordat het kader en de stukrijders de stallen hebben verlaten en het laatste signaal over het binnenplein en langs de stalmuren schettert, hebben zich reeds enkelen op de zachte, met zorg opgeschudde paljassen lang uitgestrekt. Dan volgen anderen, dan nog meerderen, hier één paard, daar bij spannen tegelijk; en spoedig klinkt alleen nog maar uit een enkelen hoek door het weekig geroes der zware ademhalingen heen het rinkelend schuren van halsterkettingen over stangen, het doffe stooten van kettingklossen tegen voerbakken, of het gedempt knarsend malen van tanden op tanden.

Dan, eindelijk, wordt alles stil, moe-stil.

Het wordt nacht, morgen; en dof dreunt door de lucht de klokslag vier.

In de stallen van de vossen nog altijd de diepste stilte.

Aan rijen liggen ze uitgestrekt, de beenen zooveel mogelijk languit, de hoofden op de paljas, de buiken regelmatig als blaasbalgen op en neer gaande. Langzamerhand beginnen ze iets onrustiger te worden. Sommigen trekken hun beenen eens in, anderen strekken ze recht voor zich uit; weêr anderen lichten bij het doorbreken van den morgenschemer de hoofden uit het stroo, kijken even dommelig over hun rug heen om naar den juist voorbijstappenden wachtmeester, en laten hun hoofden weer onverschillig op den paljas neerplompen.

Er komt meer leven in de stallen, als het morgenlicht duidelijker doorbreekt en het flauwe licht der stallantaarns nog flauwer doet schijnen. De eene stalwacht verlaat zijn zitplaats op een omgekeerden emmer, de andere de haverkist,

beiden lichthuiverend door de eerste dageraadskilheid, die tot in de warme stallen doordringt.

De een rekt zich luid geeuwend uit, en sloft naar rechts; de andere scheukend naar links. Hier krijgt een paard een tikje met den stalbezem, omdat hij zoo onhebbelijk is geweest de lantierboomen te bevuilen. Daar krijgt een ander een aai, omdat de paljas nog is zooals ze werd opgeschud. In den eenen hoek wordt het achteruitgeschopte stroo wat bijgeveegd op de plaats, daartegenover een paard weer vierkant gezet, dat zich uit zijn halster heeft gewerkt, en dat heel bedaard de stal in staat te kijken, onderwijl zacht zabbelend op een paar neerhangende stangteugels.

Sjaak, de batterijhond, richt zich op van zijn slaapplaats, den rug van een achterpaard, de Dikke, en begint zich te vlooien, een bewijs voor den Dikke, dat de tijd van slapen om is. Daardoor onrustig geworden, richt opeens de vandehandsche collega van den Dikke, Jeang, zich met zijn voorbeenen op; een forsche afzet met de achterbeenen, een ruk, en hij is overeind, spalkt gapend den mond wijd open, en schudt de zwaargeboukte leden, zoodat het opgedroogde nazweet van hem afspat. Daarna kijkt hij even om zich heen, naar een muschje dat met zijn kopje onder de veeren nog rustig op den hooiruif zit te dommelen, naar omlaag, waar de Dikke, onverschillig voor het gescheuk van Sjaak, nog altijd languit op de paljas ligt, naar Sjaak zelf, die het op dat oogenblik te druk heeft om Jeang zijn morgenlikje te geven.

Dan ziet hij weer dommelig voor zich uit; en niet lang heeft hij zoo gestaan, of het hoofd zakt opnieuw naar beneden, de ooren vallen zachtjes naar voren, de oogen verdwijnen achter de ruw behaarde oogleden. Zoo laat ook Sjaak, weer slaperig wordend nu alles zoo stil om hem heen blijft, kop en ooren naar voren vallen; zoo ook de Dikke, terwijl hij de zware bonken opnieuw uitrekt, zoo menige voskleurige kameraad.

Zoo droomen ze - en droomen - droomen. Maar eensklaps richten allen hun hoofden op, en luisteren toe met opgespitste ooren. Haastige voetstappen weerklinken voor de staldeuren. Een kort kommando, en onmiddelijk daarop schettert een trompetsignaal door de morgenlucht.

Alles springt nu haastig overeind. De staldeuren worden

opengeworpen; een kille luchtstroom dringt door in de warme stallen, en doet de enkele nog liggende paarden zich loom omhoogwerken. Van buiten klinkt gestamp, geschuifel van manschappen, een opgedreun van namen, een geroep van: ‘hier - hier!’; dan volgen eenige haastige bevelen, en een oogenblik later zijn de stallen bezet door de manschappen der batterijen, met hun poetszakken over de schouders.

Het morgenpansement is begonnen. Daar klinkt het: ‘uitrukken!’ - en een verwarde klomp eensdeels nog moeë, slap voortloopende, andersdeels dartel springende en aan de teugels rukkende paarden komt uit de staldeuren te voorschijn, terwijl de meegesleurde stukrijders te vergeefs aan de woeste dieren weerstand bieden.

De officieren van de week houden zich ditmaal onzijdig en laten alles stil hun gang gaan, totdat een van hen, ziende dat een ‘dure’[1] een der wildste loeders zoo maar los een watersnaffel heeft omgehangen, plotseling op dezen toeloopt om hem te zeggen onmiddellijk den halsriem vast te maken. Maar te laat. Het paard, dat den driftigen officier ziet aankomen, begint op eens achteruit te loopen, de dure, in plaats van het beest te volgen, zet zich vast op zijn dure beenen, en de watersnaffel glijdt over de ooren van het paard. Een snel zich omdraaien en weghollen van het zijn staart en achterbeenen in de hoogte gooiend paard is het gevolg, een gevloek en geschreeuw van onderofficieren en minderen met den luitenant voorop, een uitgewijk hier en daar met onderdrukt spottend gelach, een wanhopig, nutteloos gerèn van den dure met zijn watersnaffel in de hand achter het over de binnenplaats hollende paard. Eindelijk wordt het beest tusschen zijn aan de waterbakken en poetsringen staande makkers gedreven, en daar met veel moeite gevangen; maar niet zonder dat het zijn tanden nog eens in den nek van een zijner eveneens flink om zich heen bijtende kameraden heeft gezet.

Het morgenpansement is afgeloopen; het voeren eveneens. Stukrijders en kanonniers zijn de kazerne ingegaan om hun soep te eten; de officieren van de week die bij het uitrukken tegenwoordig moeten zijn, hebben zich in het wachtkamertje

1) Scheldnaam voor plaatsvervanger.

van den paardenarts opgesteld, om te wachten tot het soepeten is afgeloopen. Langzamerhand keeren nu de manschappen, gekleed in marschtenue, naar de stallen terug, en beginnen de paarden op te tuigen, terwijl de parkknecht van de batterij die moet uitrukken, vergezeld van den wachtmeester van het materiëel, zich naar het park begeeft om de kulasovertrekken van de vuurmonden te verwijderen en verder alle maatregelen te nemen tot het in orde brengen van stukken en voorwagens.

Spoedig staat nu alles gereed en opgetuigd in de stallen, wachtend op het signaal: uitrukken. Hier ziet een stukskommandant voor het laatst het viervoetig zestal na, aan zijn zorgen toevertrouwd, daar helpt een voorrijder zijn kameraad van het middenspan den mond van zijn bijdehandsche, die de gewoonte heeft van zich op te blazen, openbreken om den buiksingel vaster aan te gespen. En tusschen de wachtenden door beweegt zich het personeel van de week om zich te overtuigen, dat niets hun een aanmerking van den batterijkommandant kan doen oploopen, en dat de reglementaire voorschriften, die betrekking hebben op de weekdienst, naar behooren zijn opgevolgd.

Daar klinkt het: ‘uitrukken!’; en onder het geklep van hoefijzers, het getik van sleepsabels op den grond en op de steenen vloeren van stallen en binnenplein, treden de bespanningen, geleid door de stukrijders, naar buiten, en stellen zich stuk voor stuk op. De officierspaarden worden door de oppassers voorgebracht, eenige overbekende kommando's, onverschilligweg gemompeld, en daarna wordt aangemarcheerd. Eerst door de bespanningen, daarna door de afdeelingen kanonniers; en naast het achterspan van de bespanning van het eerste stuk, de Dikke en Jeang, marcheert de kleine Sjaak, die de gewoonte heeft zijn vrienden als zij uitrukken te vergezellen naar het park. Dan wordt aangespannen; en niet lang daarna rollen de zware stukken over den klinkerweg naar de Kemperhei, snerpt het signaal: ‘in draf’ - eenige malen langs de kolonne, en heeft het gedreun der batterijen, de een na den ander het draftempo overnemend, de Sonsbeeksche bosschen gevuld met een dofdonderend klankgebots.

Op de Kemperhei worden ze opgesteld, de voor- en middenrijders nog eens gewaarschuwd bij een frontmarsch in galop

de paarden goed in de hand te houden en voor zich uit te zien, de achterrijders om er zooveel mogelijk voor te zorgen, dat de voor- en middenpaarden niet over de strengen raken. Daarna worden verdere bevelen afgewacht.

De kommandant van de vossenbatterij heeft dien dag in last met zijn batterij deel te nemen aan een gecombineerde manoeuvre, waarbij een der secties als gefingeerde voorhoede zal worden afgezonden tot het nemen van een eerste artillerieopstelling. De dekking zal bestaan uit een peloton huzaren, onder commando van een luitenant, welk peloton eveneens een gefingeerd grootere macht voorstelt. De vijandelijke macht der voorhoede wordt voorgesteld door een rijdende sectie en eveneens een peloton huzaren.

Met het beste van alle achterspannen, de Dikke en Jeang, en een puikje van een achterrijer, Verhoef, wordt de eerste sectie aangewezen om aan die opdracht te voldoen.

Trompetten schetteren langs de geheele linie het signaal: ‘geeft acht.’ Nog eenmaal zien de achterrijders der aangewezen sectie alles na, gespen op bevel van hun sectiekommandant de disselboomriemen nog een gaatje strakker, en stellen zich op hun plaatsen, Verhoef naast zijn kolossen. Nieuwe kommando's, signalen, en in het volgend oogenblik is alles opgestegen, de kanonniers op de vandehandsche paarden en op de zitplaatsen naast de vuurmonden; in het daarop volgende is de sectie van den Dikke en Jeang met de huzarenbedekking op weg naar de heuvelrij, waarop de eerste artilleriestelling zal worden genomen.

Niet onder het vuur van de vijandelijke voorhoede willend komen, terwijl hij nog in opmarsch is, verzoekt de sectiekommandant zijn collega, den huzaren-luitenant, die naar den zin van den ander met zijn peloton wat al te kalm naast de sectie oprijdt, het voorgelegen terrein te verkennen, voordat verder wordt opgerukt. Deze voldoet aan dat verzoek, maar zóó, dat hij de flanken met angstige nauwkeurigheid onderzoekt, en een vrij groot bosch in het front bijna geheel ondoorzocht laat. En nauwelijks is de sectie in de eerste opstelling aangekomen, nog voordat de stukken in batterij zijn kunnen gesteld worden, of van achter het boschje zwenkt plotseling een afdeeling vijandelijke huzaren de terreinplooi om ter zijde van het boschje, en rent op de nu juist in batterij komende

sectie los. Niet wetend wat te moeten, ziet de kommandant der bedreigde sectie om naar zijn bedekking, verwachtend dat deze de vijandelijke huzarenafdeeling te gemoet zal trekken. Maar deze heeft, plompverloren, zonder een oogenblik te denken aan de hem aanvertrouwde sectie, zijn huzaren het kommando retireeren gegeven, en is met dezen al in ren op weg naar de hoofdlijn van zijn troepenopstelling.

Er is geen tijd om de beide stukken op het ongelijk hellend terrein behoorlijk in batterij te brengen en kartetsvuur te openen. Retireeren is het eenige wat ook den kommandant der sectie te doen overschiet. Snel wordt daarom opgelegd en opgestegen. - Galop, marsch! - en voort gaat het terstond daarop, voort in suizenden galop.

De hei is slecht, en vol gaten. Dan zakt het hoofd van een der voorpaarden naar omlaag, dan weer het kruis van een der middenpaarden, dan weer hokt een der voorspannen een oogenblik, en heeft de achterrijder al zijn krachten noodig om te zorgen, dat de heele bespanning niet over de strengen duikelt, of dat de disselboom niet een der middenpaarden tegen de dijen slaat.

Maar de goed geoefende stukrijders weten tot dusverre ernstige ongelukken te voorkomen, en de hijgende, snuivende paarden goed op de been te houden. De vlokken geel schuim dwarrelen al spoedig om het stuk, vallen op den grond, en doen den weg een tijdlang zichtbaar blijven, door beide stukken genomen.

Voort! dwars over den zandweg, die de hei doorkronkelt, terwijl de raderen bijna tot de naven in het mulle zand wegzakken en de beide stukken met bespanningen en al verdwijnen in wolken los en omhooggeworpen zand. Voort! terwijl boven het dreunend stampen duidelijk hoorbaar is het zwiepen der karwatsen, waarmee de ruggen der vandehandsche paarden worden doorstriemd. Voort! terwijl zij weer uit de zandwolken te voorschijn komen, de paarden met bloederige, trillende neusvleugels, de verschrikte, wijdopengesperde oogen verblind door het opgejaagde, scherpe heizand. Voort! voort opnieuw! met vereende krachten, terwijl zij de zware lijven in de krakende tuigen leggen en de stukken verder persen door het heizand, dat steeds muller en muller wordt.

Het stuk van den Dikke en Jeang is het voorste. Bij het overtrekken van dien zwaren zandweg dringen zij op een

kleine aansporing van Verhoef met de breede borsten zoo heftig tegen de hamen op, dat het een oogenblik is alsof de strengen als draadjes zullen doorknappen. Maar zij houden toch. Voor- en middenpaarden hebben weer tijd om wat op adem te komen, terwijl de Dikke en Jeang het zware werk een poosje alleen doen, en voort gaat het opnieuw, steeds achtervolgd door de huzarenafdeeling, die op het achterste stuk eindelijk begint veld te winnen. Nu de heuvelrij op, de laatste. Zij is steil, de hei mul en verraderlijk week. Geen nood! - 'Allo, Dikke, Jeang!' - schreeuwt Verhoef, die diep voorovergebogen in den zadel, zijn beest het werk zoo licht mogelijk tracht te maken, en opnieuw dreunt de grond van zwaarder hoefgestamp, opnieuw hangen de strengen van voor- en middenpaarden er slap bij, opnieuw doen de beide kolossen het werk alleen, terwijl van alle kanten de bloedrijke aderen de ruwbehaarde huid omhoog werken. Nu hebben zij den heuveltop. - 'Het andere stuk inwachten!' - gilt het nu, en nauw is dit na een uiterste inspanning het stuk van den Dikke en Jeang op zij gekomen, of voort gaat het weer, voort! - De grond is harder geworden en sterk hellend, het terrein minder vol gaten en kuilen dan daareven, en sneller gaat het daarom verder: rennende furiën. Opnieuw wint het eerste stuk, en is de huzarenafdeeling niet in staat dichter bij te komen. 'Tsa Dikke, Jeang! - tsa, jongens, tsa!' - een oogenblik hoort men niets dan dat, en een regelmatigen, twintigvoudigen hoefslag, een snuiven, hijgend broezen als van een tweelijvig reuzenmonster, dat met suizende snelheid door de hei davert, het smakkend doffe dreunen der raderen, het piepend wringen van de affuithaken in de oogen, het metalliek tikken van de uit de tappen omhoogbotsende en daarin weer terugsmakkende vuurmonden. Een oogenblik, met de huzaren nog achter den heuvelrug, niets dan dat, niets dan dat - stampen, dreunen, piepen - stampen, dreunen, - stampen, dreunen - dreunen, piepen - tot opeens de oogen van Verhoef zich wijd opensperren, wild, angstig, met een uitdrukking van doodschrik. Snel brengt hij zijn lichaam naar achteren, zijn beenen, met de voeten diep in de stijgbeugels, naar voren, als wil hij iets tegenhouden, dat niet te houden is. 'Halt! Halt!' - Hij heeft gezien hoe de voor-vandehandsche, geheel uitgeput, in steeds korter wordende galopsprongen, met losse, bijna over

den grond slepende strengen onrustbarend heen en weer zwaait, terwijl de voorrijder er met zijn karwats de laatste krachten uitranselt. ‘Halt! Halt!’ - de sectiekommandant heeft ook het gevaar gezien. ‘Halt! Halt!’ - de andere stukrijders, de kanonniers eveneens, en alles brult wild door elkaar: ‘Halt! Halt! - Halt! Halt!’ - Maar het stuk is niet op eens te remmen - plotseling zinkt het paard op zijn voorbeenen weg, slaat half over den kop, dan overzij, terwijl de kanonnier uit den zadel vliegt, en eenige meters naar voren op de hei neersmakt. Het andere voorpaard, in zijn vaart gestuit, draait naar rechts getrokken om en stort met zijn stukrijder schuin, met het hoofd omlaag, voor het andere neer, en daarop en daarnaast met donderend geweld alles wat van het stuk volgt: in vollen ren het middenspan met berijders en al op het voorspan, en daarop het puikje van alle achterspannen met hun berijders. Maar voordat ze daarop neersmakken, doen ze, ondersteund door Verhoef, nog een laatste, hopelooze poging. Met reuzenkracht richten zij zich op hun zwaargespierde achterbeenen omhoog, den disselboom, die op het punt staat den middenrijer te doorboren, naar zich toetrekkend, zoo zwaar mogelijk leunend in de sterk gespannen broeken. Een oogenblik staan zij steil, recht op - met aderen en spieren gezwollen als om te barsten, de berijders met opengereten broeken, en van de lijven half afgescheurde sabels, zich vastklemmend aan de zware halzen, de wildfladderende manen, de hoofdstellen, de stangen, aan alles wat in doodsangst maar voor het grijpen is. Een oogenblik staan ze - hijgend - met uitbollende oogen, recht vooruit, starend over den warboel heen, die krimpend voor hen ligt, uit de wijdopene monden dikke vlokken schuim wegbroezend, de groote gele tanden wild knarsend op de stangen, schuin en dwars door de bloedende monden getrokken. Een oogenblik staan ze - rechtop - nu zittend op hun dijen - even daarop voortglijdend - allèèn het monster van staal en ijzer, dat hen dreigt te verpletteren, tegenhoudend, gehèèl alleen. Een oogenblik - het is alsof zij het winnen zullen - daar breekt opeens met luiden knap de disselboom, zij vallen achterover, opzij uit - Verhoef en zijn kanonniers er onder, en op dien berg van menschen- en paardenvleesch stort een andere berg van leer en hout en ijzer en staal - de voorwagen en affuit met het zware stuk.

Zacht gesteun, gekerm van menschen en dieren, trillende paardenbuiken en wild heen en weer bewogen menschenhoofden, te voorschijn komend van uit een klomp van vleesch en bloed, van leer, touwen, strengen verward dooreengewoeld, schoenen, doormidden gebroken sabelscheden en vaneengescheurd paarden tuig - oogen, angstig starend van onder de paardenlijven weg, krampachtig zich sluitende en openende handen er naast, en om zich heen trappende paardenhoeven, alles verpletterend wat binnen hun bereik komt.

En daarboven, hoog daarboven, de trofee, de apotheose, de stalen vuurmond met de monding omhoog, steil omhoog gericht naar den hemel, de staart van de affuit, gewrongen van de haak, persend door den rug van een der kolossen, waarvan alleen het hoofd zichtbaar is, de oogen bloedrood, bijna uit het hoofd geperst, de blauw beloopen tong half afgescheurd hangend uit den wijdgeopenden mond.

Maar het volgend oogenblik staat het andere stuk verlaten op de hei, de paarden met fel slaande flanken, bijna omvallend van moeheid, en snellen de manschappen toe om te helpen waar geholpen kan worden, rennen ook de nu nabijzijnde huzaren op het over den kop geslagen stuk toe met hetzelfde doel, nu niet meer met honend hoerageroep en wild gezwaai van sabelklingen.

Een dof gekreun klinkt nog altijd uit den verwarden klomp, een flauw geroep hier en daar om hulp. Vlug worden daarom de beide kanonniers, die naast den vuurmond op hun zitplaatsen als vastgeklemd zitten, met de hoofden half naar omlaag hangend, bevrijd; daarna de vuurmond met affuit op zij geduwd. Jeang, met opgereten, van elkaar gescheurde voorbeenen, ligt onder het rad. Bevrijd van de massa, die hem in elkaar perst, probeert hij overeind te komen, maar luid kreunend laat hij het hoofd weer op den grond terugzinken, terwijl stroomen schuimend bloed uit mond en neusgaten naar buiten gulpen, en het pijnzweet uit alle porieën van zijn half verpletterd lichaam naarbuiten dringt. Naast hem ligt de Dikke, maar onbewegelijk, met de vier beenen voor zich uitgestrekt, half opzij, de ruggegraat verbrijzeld door den staart van de affuit. En tusschen die half verpletterde kolossen ligt Verhoef, met zijn linkerbeen nog over den zadel, even voor de plaats waar de affuitstaart de lendenstreek

van den Dikke vaneen wrong. Met de beide lichamen der paarden, een wig vormend, boven zich, ligt hij er tusschen, de sjako verbrijzeld door een paardenhoef, die vlak boven zijn hoofd nog altijd wild, krampachtig heen en weer wordt bewogen, - bewusteloos, maar overigens ongedeerd.

Onder den bloederigen vleeschberg vandaan gescheurd, is zijn eerste vraag naar zijn achterspan. En zijn makkers ziende, den een dood, den anderen, Jeang, zich wringend van onduldbare pijn in een bad van zweet en bloed, staat hij opeens waggelend overeind, en werpt zich met een schreeuw van woede en ergenis op het puikje van alle achterspannen.

Maar lang duurt niet dat pijngetrek, dat wild gevloek. Nadat aan de formaliteiten is voldaan, krijgt Verhoef de toestemming het doodelijk schot te lossen. Vlak boven het oog van het steeds kermende en zich wringende beest dringt de kogel in het hoofd; en als Verhoef dit opligt om te zien of de kogel wel goed is raak geweest, zijn de oogen al gesloten, de tanden stijf op elkaar geklemd.

Jeang ligt dood, naast zijn kameraad, den Dikke.

Een zacht klagend janken klinkt door de stallen en over het binnenplein, als de batterijen na afloop der manoeuvre thuiskomen, en Sjaak te vergeefs zoekt naar zijn beide logge vrienden.

Overal dwaalt hij rond, met zijn hondenverstandje zoekend in de stallen, op zolder, in de chambrée, overal, zacht jankend, niet begrijpend waar die twee gebleven zijn. Eindelijk, na lang vergeefs snuffelen, vindt hij rust in een nestje, dat een medelijdende stalwacht voor hem heeft opgeschud, maar lang zoo warm niet als de breede rug, die zoo verraderlijk gebroken werd. Daar ligt hij, schijnbaar slapend, maar in werkelijkheid angstig wachtend, rillend van hoop, met wijdopene oogen en opgespitste ooren. En nog is niet de eerste morgenschemering aan den hemel, of Sjaak verontrust stallen en binnenplein met zijn klagelijk gejank.

Eens op een morgen is Sjaak verdwenen. De schildwacht van het park had hem den kant zien opgaan naar de Zijpendaalsche laan; maar niemand had hem zien terugkomen. Lang wordt gezocht, naar alle kanten, te vergeefs, totdat Verhoef er op eens aan denkt, dat het dier misschien wel te vinden

zou zijn op de Kemperhei, waar hij op Jeang het genadeschot loste. Van zijn batterijkommandant verlof krijgend, rijdt hij daarheen, en vindt daar den kleinen Sjaak, stijf, doodgevroren. Na overal te vergeefs te hebben gezocht, was de hond in den kouden winternacht daarheen geslopen. En op dien harden plek, doortrokken met het zweet en bloed van zijn verloren vrinden, had hij zich jammerend uitgestrekt, om niet meer te ontwaken.

J. HORA ADEMA.

Belgische en Hollandsche onderwijstoestanden.

I

In een gesprek, dat ik met iemand had, die sedert lang in België woont, kwamen onderwijstoestanden in het algemeen en teekenonderwijs in het bizonder ter sprake. Mijn belangstelling in het Belgische onderwijs werd opgewekt en een bezoek aan eenige Brusselsche scholen was er in Mei van dit jaar het gevolg van.

Er zijn eenige kenmerkende punten van verschil in de organisatie van ons onderwijs en dat van onze zuidelijke buren.

Dat verschil openbaart zich in de allereerste plaats in het stelsel van volksscholen. In ons land is de gemengde school *het* type van openbare volksschool; in België worden de jongens en meisjes van elkander gescheiden en alleen in de dorpen wijkt men, ter wille van de zuinigheid, van het beginsel der afzonderlijke opvoeding af. In Brussel bestaan dus alle gemeentescholen uit afzonderlijke jongens- en afzonderlijke meisjesscholen. Het Katholicisme heeft natuurlijk invloed gehad op deze onderwijs-opvatting. België is een katholiek land; het spreekt vanzelf, dat de katholieke denkbeelden omtrent opvoeding, op de school hun zegel hebben gedrukt.

Dit geconstateerd hebbende, kan de onpartijdige vreemdeling, voorstander van de gemengde school, slechts erkennen, dat de Belgen in hun scholenstelsel consequent zijn en niet voor het onderwijs den zonderlingen zigzagweg volgen, die in ons land betreden wordt.

Wat toch is het geval?

Wij hebben niet enkel gemengde en ook niet enkel gescheiden openbare lagere scholen. De kinderen uit het volk en den middenstand gaan op scholen, toegankelijk voor jongens en meisjes of liever zij *kunnen* slechts terecht komen op gemengde scholen; de kinderen der meer gegoeden daarentegen bezoeken afzonderlijke meisjes- en afzonderlijke jongensscholen, en noch van stads-, noch van staatswege worden hun inrichtingen geopend, die zij gezamenlijk, na het zesde jaar, bezoeken kunnen.

Er is in deze te zoeken naar het leidende beginsel, naar de krachtige overtuiging, die zoo zij faalt, het doet omdat zij aan zichzelf gelooft. In België heeft bij de organisatie der volksschool door een voorgaand geslacht, de meening voorgezeten, dat meisjes afzonderlijk en door vrouwen, en jongens ook afzonderlijk en door mannen moesten opgevoed worden. Voor *alle* jongens en *alle* meisjes, voor zoover plaatselijke omstandigheden het niet onmogelijk maakten, heeft men toen afzonderlijke jongens- en meisjesscholen gesticht.

In ons land echter voeren in de inrichting der lagere scholen twee beginselen met elkander strijd. Het eene zegt: jongens en meisjes behooren te zamen opgevoed te worden en het deed de gemengde school ontstaan. Het andere principe luidt: jongens en meisjes hooren niet bij elkander op dezelfde school en zoo ontstonden afzonderlijke meisjes- en afzonderlijke jongensscholen. Dezelfde stad richt beide soorten van scholen op en onderhoudt ze en de staat helpt van beide soorten scholen de kosten dragen.

Dit nu is zonderling, want òf het eene stelsel van scholen is goed òf het andere. Is de gemengde school de alleen zaligmakende, dan is het dwaas aan het kind der gegoeden te onthouden, waarop het, ook door zijn hooger schoolgeld, recht heeft. Is de gescheiden school de meest verkieslijke, dan is het bijna een misdaad om het kind der armen, tegen beter weten in, op een school te plaatsen, die niet goed is, terwijl dat kind in 90 van de 100 gevallen, - om eens een cijfer te noemen, - geen ander onderwijs zal ontvangen dan op die school verstrekt, en heel dikwerf ook geen andere opvoeding dan die daar gegeven wordt.

Er is dus in onze lagere scholen gebrek aan overtuiging en leidend beginsel; de gemengde school is voor *allen* goed of

voor *allen* verkeerd; er kan en er mag hier geen sprake wezen van een geldkwestie, want de afstand tusschen gemengde en gescheiden school is te groot dan dat ooit een hooger of een lager schoolgeld de brug tusschen beiden kan zijn. De voorstanders toch der gemengde school kennen slechts een kind en geen jongen of meisje. Voor hen zijn beiden moreel en geestelijk hetzelfde individu. Daarom voor beiden hetzelfde onderwijs, dezelfde onderwijzers, dezelfde boeken. De voorstanders der gescheiden school nemen aan, dat moreel en geestelijk het meisje een ander individu is dan de jongen. Daarom ander onderwijs, andere boeken, andere onderwijzers. Dan echter zijn niet alleen de arme jongen en het arme meisje geestelijk hetzelfde individu, maar ook hun rijkere natuurgenooten, en indien er een zoodanig verschil van individualiteit is tusschen den rijken jongen en het rijke meisje, dat dezelfde leiding voor hen niet goed is, dan is er ook verschil van individualiteit tusschen den armen jongen en het arme meisje.

De organisatie van ons onderwijs is dus gebrekkig, omdat zij met twee maten meet en van de zoo verschillende beginselen, die aan gemengde en gescheiden school ten grondslag liggen, een rekenkundig vraagstuk maakt. Al wordt nu ook in ons land de verderfelijke meening gehuldigd, dat hoe lager het schoolgeld is, hoe voller de klassen en hoe schaarscher de leermiddelen moeten zijn: met het beginsel, dat de scholen inrichten deed, mag niet gesold worden, want beginselloosheid is iets, dat ook niet aan een regeering vergeven wordt.

Er dient dus voor de school gekozen te worden. Maar hoe? Heeft men zich te richten naar het Belgische stelsel of moet de gemengde school het type worden voor *alle* lagere scholen, kostelooze als betalende?

Indien het waar is, dat meisje en jongen moreel en geestelijk zooveel verschillen, dat zij vergeleken kunnen worden bij de twee verschillende planten in den tuin, die de tuinman verschillend behandelt omdat éénzelfde leiding beiden dooden zou, dan is het Belgische stelsel uitstekend, omdat het doorgevoerd is in zijn uiterste consequenties. Van de bewaarschool komende, worden de kinderen gescheiden; de jongens gaan naar de jongens-, de meisjes naar de meisjesschool. Daar voedt men hem anders op dan haar. Zoo leeren in de Brusselsche

scholen, - en die mag men wel als *het* type nemen van de Belgische scholen, - het meisje handwerken, de jongen kartonneeren en houtarbeid; hij leert meer van geschiedenis dan zij; hem worden eenige begrippen aangebracht omtrent de inrichting van den staat, terwijl zij onderwijs in gezondheidsleer krijgt; zij leert de voedingswaarde van verschillende spijzen kennen en is practisch werkzaam in huishoudscholen; bij het teekenen wordt er aan gedacht, dat hij later misschien een ambacht zal uitoefenen, terwijl zij het teekenen leert toepassen op de vrouwelijke handwerken; hij maakt anders gymnastiek dan zij; in het geheele onderwijs wordt de opvatting gehuldigd, dat de jongen een ander individu is dan het meisje.

Aan deze scholeninrichting ligt een overtuiging ten grondslag, die van geen schipperen weet. Uit alles blijkt, dat men in België den jongen zich denkt als den toekomstigen man, die later in de wereld zal moeten gaan en plichten zal hebben te vervullen tegenover het vaderland. Het meisje daarentegen wordt beschouwd als de toekomstige moeder, die later haar kinderen zal hebben op te voeden en van wier ontwikkeling en vaardigheid de welvaart van een huishouden zal afhangen. Daar bovendien in België het meisje uitsluitend op school door vrouwen en de jongen door mannen opgevoed wordt, wordt door een dergelijk stelsel in het meisje vooral de vrouw, in den jongen de man ontwikkeld, naar de opvatting, zooals Schiller die het best geschetst heeft in zijn *Ehret die Frauen* en in zijn Klokkelied.

Sedert Schiller echter is de maatschappij veranderd en daarom, hoe consequent het stelsel ook in België doorgevoerd moge zijn, toch kan het omschreven systeem niet aanbevolen worden.

Dus de ge mengde school dan? Ja, maar niet in haar tegenwoordigen vorm.

De huidige gemengde school vervalt in het andere uiterste. Zij ontkent alle verschil van individualiteit tusschen jongen en meisje, man en vrouw.

Als men ziet, dat de jongen zich tot ander spel aangetrokken gevoelt dan het meisje, dat zij gewoonlijk andere boeken wil lezen dan hij, dat later het oordeel over hetzelfde onderwerp van een vrouw anders luidt dan van een man, dat te allen tijde zij zich in haar kunst anders geopenbaard heeft dan hij, als men toegeeft dat het onmogelijk alleen de schuld der

sociale verhoudingen kan zijn, dat op het gebied van wijsheid, wetenschap en kunst door vrouwen zooveel minder is gepraesteerd dan door mannen, omdat een werkelijke aanleg zich steeds geopenbaard heeft, al huisde die aanleg in man of vrouw; - als men nu dat alles bewezen ziet door geschiedenis en omgeving, verleden en heden, dan blijkt daaruit dat er verschil *is* in individualiteit tusschen jongen en meisje, man en vrouw, een verschil, dat door de school niet weggecijferd mag worden, indien zij werken wil voor het leven, dat niet vraagt naar theorieën en kunstig opgebouwde stelsels. Het leven eischt studie van zijn wetten en het bewijs van die studie is in de tegenwoordige gemengde school niet te vinden, omdat zij jongen en meisje volkomen als hetzelfde individu behandelt.

Voor een vrouw bovendien is de gemengde school van nu onaanneembaar, omdat de opvoeding van het meisje uit het volk bijna uitsluitend aan den man toevertrouwd wordt. Haar wordt op die school alleen de leiding der allerkleinste kinderen toevertrouwd en de grootere jongeus en meisjes hebben altijd een onderwijzer, waarschijnlijk, omdat, indien men den man wel geschikt acht om meisjes te leiden, men de vrouw onbevoegd verklaart tot lesgeven aan grootere jongens. Dit alleen kan de reden zijn van haar uitsluiting uit de hoogere klassen der volksschool, want de meisjesscholen staan geheel onder het beheer van vrouwen. Maar treedt dan niet dezelfde wanverhouding op, die men veronderstelt aanwezig te zijn, wanneer men in de hoogere klassen der gemengde school een onderwijzeres tegenover jongens plaatst, als een onderwijzer meisjes moet opvoeden?

Men ontzegt nu aan de vrouw allen invloed op de karaktervorming van het grootere meisje, terwijl toch de onderwijzeres in het meisje haar eigen jeugd terugvindt; zooals zij dacht en handelde, zoo denkt en handelt het meisje nu. Beter dan de man kan zij het gedachtenleven van het meisje volgen; sommige gesprekken zijn beter te voeren tusschen meisje en vrouw dan tusschen meisje en man. Wanneer men dan bedenkt dat op de gemengde school het meisje somtijds blijft tot aan haar veertiende jaar en op sommige, waar het onderwijs voortgezet wordt, ook wel tot haar zestiende, dan kan men den tegenwoordigen toestand, die den man de grootste plaats aanwijst

bij de opvoeding van de vrouw uit het volk, niet gezond noemen. Wie voor het onderwijs aan zijn dochters te geven, niet behoeft aan te kloppen daar, waar het het minst kost, zal er geen oogenblik over denken uitsluitend mannen tot haar leermeesters te kiezen. En het kan niet genoeg herhaald worden, dat wat niet goed is voor het rijke meisje, het evenmin is voor het arme, dat bovendien in eigen omgeving niet altijd vergoeding vindt voor het gemis aan vorming der school, en dat zoo heel dikwijls onder verderfelijke invloeden staat.

Toch is het Belgische stelsel, dat de meisjes uitsluitend door vrouwen in afzonderlijke gebouwen en de jongens uitsluitend door mannen ook in afzonderlijke scholen opvoeden laat, verkeerd, omdat het onnatuurlijk is. Man en vrouw moeten te zamen het leven door en de maatschappij bestaat uit mannen en vrouwen. Het huishouden, waarvoor de school in de plaats treedt, brengt de zusjes en broertjes te zamen groot, maar het wordt er door vader en moeder gedaan. Het is een onnatuurlijke toestand, wanneer in het huishouden op de karaktervorming van den jongen geen vrouwelijke invloed inwerkt; het is even abnormaal, wanneer in dat huishouden een meisje groot wordt zonder eenige mannelijke leiding. Het kind heeft twee ouders en de opvoeder, die deze natuurwet vergeet, bouwt op een drassigen bodem, waarin hij geen palen sloeg.

Daarom: jongens en meisjes moeten op dezelfde school gaan, maar niet ingericht zooals nu. In de hoogere klassen moest men de jongens scheiden van de meisjes: de jongens onder onderwijzers, de meisjes onder onderwijzeressen, maar op *dezelfde* school en onder *hetzelfde* toezicht. En zooveel mogelijk aan allen *hetzelfde* onderwijs: denken zouden zij in de allereerste plaats leeren, omdat alleen die maatschappij een geheel kan worden, wier leden denkende, dus oordeelende wezens zijn. Maar naast deze hoogere vorming staat de practijk des levens, die aan de vrouw andere eischen stelt dan den man. Daarom zou bijv. het onderwijs in den onvervalschten handenarbeid voor beiden verschillen; het meisje zou op de school de kundigheden leeren, die nu de particuliere liefdadigheid met haar kook- en huishoudscholen nog slechts aan enkele uitverkorenen aanbrengt. Door gemeenschappelijke spelen, wandelingen en enkele lessen, - maar te geven door den bekwaamste, ware die man of vrouw, - zou toch het natuur-

lijke sekseverkeer ontstaan, waarvan men verzachting der zeden verwacht. In de groote huishouding der school zouden dan man en vrouw te zamen werken aan hetzelfde groote doel: menschen te vormen, en door die samenwerking, door het waardeeren en aanvullen van elkanders krachten zou voorkomen worden, dat de opvoeding der meisjes te vrouwelijk zou worden en die der jongens te mannelijk. En zulk een negenklassige gemengde school zou *het* type zijn voor *alle* lagere scholen, onverschillig of de kinderen er zouden blijven of haar verlaten voor de middelbare.

In zulk een school zouden de practische bezwaren zich niet voordoen, welke nu aan de gemengde school verbonden zijn. Zoo weet men in Rotterdam niet wat te doen met het onderwijs in de vrouwelijke handwerken. Vroeger werd het na de gewone schooluren gegeven, dus op een zeer ongeschikten tijd. Nu heeft het handwerkonderwijs plaats overdag in de gewone schooltijden, met het gevolg dat men niet goed weet wat men doen moet met de jongens, als de meisjes handwerken. Daardoor klachten over desorganisatie.

Door zulk een school zouden ook in de opvoeding van het kind der rijken de begrippen doordringen, dat jongen en meisje zooveel mogelijk te zamen moeten opgevoed worden en dat het onverstandig is den kleinen jongen, van onder de leiding zijner moeder komende, onmiddellijk zonder overgangsperiode toe te vertrouwen aan den soms achttienjarigen onderwijzer. Want in het type, dat ik schetste, zouden de lagere klassen steeds onder onderwijzeressen staan, omdat het kleine kind en de vrouw bij elkander hooren.

Door zulk een school zou de vrouw veel meer invloed krijgen op het onderwijs, maar alleen ter wille van het kind en het grootere meisje. Daar kan niets onbillijks in gelegen zijn, want hoe groot ook het veld moge zijn, waarop de vrouw vergeten heeft te ploegen, hoe groot ook het aantal bladen in historie, in kunst, waarop zij verzuimd heeft haar handteekening te plaatsen, als opvoedster neemt zij een plaats in, door niemand haar ooit betwist. En al is de onderwijzeres geen moeder, de ongehuwde vrouw brengt toch in de school haar instinctmatige liefde voor kinderen mede en haar werkkracht, die, omdat zij onverdeeld is en op één punt gericht, niet te hoog geschat kan worden. Laat de man meespreken

in de opvoeding van *alle* meisjes; laat de vrouw ook een stem hebben in het onderwijs aan *alle* jongens; maar plaats haar vooral bij het kind en het grootere meisje uit het volk. Vooral bij dat meisje. Tusschen haar beiden kan iets gaan ontstaan als de band, die jongere aan oudere vriendin verbindt, jongere aan oudere zuster, dochter aan moeder. Vertrouwen kan gegeven en uitgelokt worden; verderfelijke neigingen bestreden, omdat een vrouw ze beter bestrijden kan. Dan zal er misschien voor het meisje uit het volk van de school een invloed uitgaan, die haar verder leven ten zegen kan zijn. O, ik weet, dat ook zoo'n school niet alle invloeden zal kunnen bestrijden, maar omdat het ideale niet te bereiken is, mogen voor de hand liggende verbeteringen niet nagelaten worden.

In zulk een school zou er rekening gehouden worden met het moraliteitsbeginsel, dat aan de tegenwoordige gemengde school ten grondslag ligt, maar die alleen om dat beginsel niet in haar tegenwoordigen vorm gehandhaafd behoeft te blijven. Er schuilt toch eenige overdrijving in de meening van hen, die verlangen dat meisjes en jongens den geheelen dag samen zullen zijn, opdat het sekseverkeer natuurlijk zij. Naast de school bestaat het huishouden. Daar is al de natuurlijke omgang tusschen jongen en meisje. Het kan de roeping van de school niet zijn angstvallig te zorgen, dat de enkele jongens en de meisjes, die dien omgang missen, op de school vergoeding vinden voor wat de natuur hun onthield. Het principe der gemengde school moet gehuldigd worden, maar dit beginsel moet geen theorie worden, die geen rekening houdt met het leven en de maatschappij. In de school moet plaats zijn voor de belangen van den jongen en het meisje. Nu voedt men in de volksschool elken jongen op als elk meisje, een vergissing, die in gebrekkige volksbeschaving zich al lang gewroken heeft.

Men dwepe toch niet te veel met Cempuis. Daar heeft men te doen met weezen, ontrukt aan hun natuurlijke omgeving. Het Cempuis-systeem, ontdaan van zijn overdrijving, kan in onze weeshuizen het grootste nut stichten. Daar voedt men de meisjes als nonnen en de jongens als monniken op. De gevaren, die zulk een kloosteropvoeding met zich meebrengt, kunnen door Cempuis-voorstanders nooit ernstig genoeg bestreden worden.

In de scholen echter heeft men de kinderen uit de huis-

houdens en dan nog slechts eenige uren per dag, eenige dagen uit de week en niet alle weken van het jaar. Hoe meer nu de school voor die uren, dagen en weken bij de natuur ter leering gaat, hoe beter. Jongens en meisjes bij elkaar. Uitnemend. Maar diezelfde natuur, welke een andere individualiteit legde in den jongen dan in het meisje, in den man dan in de vrouw, predikt niet, dat de school voor beiden naar één richting moet sturen. Daarmee zijn jongen noch meisje gebaat en zeker niet het laatste, dat de volksschool niet voor zich ingericht vindt, omdat het bijna uitsluitend mannen zijn, die haar opvoeding regelen.

II.

Er bestaan nog andere verschillen tusschen Belgische en Hollandsche onderwijstoestanden dan die welke voortvloeien uit het scholenstelsel. In Brussel bijv. wordt veel meer geld aan de scholen besteed dan in eenige Hollandsche stad. Men kent er niet de categorieën van scholen, waar het schoolgeld van een paar centen 's weeks opklimt tot een kleine honderd gulden 's jaars. De scholen zijn òf kosteloos òf vragen hetzelfde schoolgeld, dat in ons land door de gegoeden betaald wordt, zoodat de on- en minvermogenden en de breede klasse der kleine burgerij allen van dezelfde school gebruik maken. Het zijn alleen de kostelooze scholen, welke ik te Brussel bezocht heb.

De gebouwen zijn zeer groot en ruim, ook, omdat er meer kinderen op één school gaan dan bij ons. In elk is een groote binnenplaats, waaromheen zich de lokalen bevinden en waar geregeld elken dag gymnastische oefeningen worden gehouden. Op die binnenplaats zult ge in bijna elke school platen vinden, die den invloed van het drankmisbruik op den mensch in meer of minder realistische afbeeldingen voorstellen. Het ware te wenschen, dat er ook in onze scholen sporen te vinden zouden zijn, die het bewijs waren van eenige bespreking, tusschen onderwijzer en leerling, van het alcoholvraagstuk.

Met groote vrijgevigheid heeft Brussel alles geregeld, wat op zijn kostelooze scholen betrekking heeft. Het kweekelingenstelsel is er onbekend. Men benoemt aan elke school gewoonlijk twee onderwijzers meer dan het klassenaantal vergt, om ge-

holpen te zijn in tijden van ziekte van het personeel en om hulp te hebben bij de vele werkzaamheden, die het Brusselsche schoolleven van het personeel vraagt. Aan elke school is bovendien een concierge verbonden, die de werkzaamheden doet, hier gewoonlijk aan kweekelingen opgedragen.

Al de benoodigdheden voor den hout- en kartonarbeid en de vrouwelijke handwerken worden op bijzonder onbekrompen wijze gratis verstrekt; de meisjes maken op school zeer veel kleedingstukken, zoodat onder de arme schoolbevolking te gelegener tijd allerlei kleedingstukken kunnen verdeeld worden, door de kinderen zelf voor elkander gemaakt.

Onder de verplichte leervakken is aan de Brusselsche scholen ook het zwemmen opgenomen; de hoogste klassen van elke school, jongens zoowel als meisjes, gaan 's zomers eenige keeren 's weeks naar een der particuliere badinrichtingen om er te zwemmen en de gemeente betaalt het onderricht, den toegang en de materialen, waartoe ook voor de meisjes-zwempakjes van gemeentewege kosteloos het goed verstrekt wordt. Bovendien heeft Brussel zijn schoolartsen. Driemaal per maand bezoeken de dokters elke school; de kinderen, die het noodig hebben, krijgen van gemeentewege des winters levertraan en des zomers staal. Eindelijk heeft de stad groote villa's in Hastière, waar plaats is voor 60 kinderen, in Uytkerke, waar er 80 geborgen kunnen worden, en in Nieuport-Bains, waar 40 te gelijk kunnen zijn. Op haar kosten laat de gemeente Brussel alle hoogste klassen van alle kostelooze scholen uitstapjes maken naar een dezer plaatsen, in de Ardennen en aan zee. Twee dagen mogen de kinderen er blijven; willen zij nog een derden dag van de buitenlucht genieten, dan moeten zij het zelf betalen, maar niet meer dan 2 francs. Ik zal wel niet behoeven te verzekeren, dat de kinderen het heele jaar sparen om dien gulden bij elkaar te krijgen en dat op de school, waar ik er naar vroeg, in Mei het geld al bij elkander was voor het reisje in Augustus.

Voorts kunnen de arme kinderen des winters hun huiswerk op school maken, waarbij daarvoor afzonderlijk bezoldigde onderwijzers het toezicht moeten houden.

En België is een klein land als het onze, en Amsterdam is toch als stad zeker van niet minder beteekenis dan Brussel!

Het hier opgenoemde kan echter niet gerangschikt worden

onder de kenmerkende verschillen tusschen het Belgische en Hollandsche onderwijs. Al is men in de groote Belgische steden veel vrijgeviger voor het onderwijs dan bij ons, het geld, dat men in een land eraan besteedt, geeft alleen een denkbeeld van de offervaardigheid. Er wordt echter in België door gemeente, staat en wet naar eenheid gestreefd. De wet bijv. schrijft aan de gemeenten het vaststellen voor van ‘het schoolreglement, behelzende de voorschriften betreffende de opleiding der kinderen, de onderwijsmethoden,’ enz.

Aan dat wettelijk voorschrift heeft Brussel voldaan in het naast mij liggende: *Programme de l'enseignement à donner dans les écoles primaires communales et dans les écoles d'application annexées aux écoles normales*. In dit vrij lijvige boekdeeltje, dat aan alle leden van het onderwijzend personeel gegeven wordt, geeft de Brusselsche overheid in groote lijnen de regeling van het onderwijs aan. Eerst gaan eenige algemeene opmerkingen over onderwijs en opvoeding vooraf, nl. de moreele, de geestelijke en de lichamelijke opvoeding.

De *guide* zegt omtrent de geestelijke opvoeding: ‘Opdat eenige deelen van het programma werkelijk ten nutte komen aan de geestelijke ontwikkeling der leerlingen, is het noodig met hen uitstapjes te doen: bezoeken aan musea, wandelingen om planten te zoeken, enz. Het spreekt vanzelf, dat het niet noodig is een afzonderlijk uitstapje te doen voor elk der onderdeelen van het programma; de onderwijzer richte de wandelingen zóó in, dat elk betrekking heeft op een begrippenreeks, zoo afgerond mogelijk. Bijv. een wandeling om planten te zoeken moet te zelfder tijd een aardrijkskundig en delfstof kundig uitstapje zijn, enz. Zoo ook zal een onderwijzer niet een halven dag wijden aan een bezoek van verzamelingen in het museum van natuurlijke historie; hij zal van het uitstapje gebruik maken om het museum van schilderkunst te bezoeken, ter wille van zijn geschiedenis- en aardrijkskunde-lessen, die hij gegeven heeft of later geven zal.

De uitstapjes worden met elke klasse afzonderlijk gemaakt; behalve voor de hygiënische uitstapjes; het is nadrukkelijk verboden aan de schoolhoofden om onderwijzers toe te staan hun klassen te vereenigen ten einde gezamenlijk uit te gaan.

Er wordt in elke school een register gehouden van het doel der uitstapjes en der schoolwandelingen. De onderwijzers

schrijven er het uitstapje in, dat zij zich voorstellen met hun klasse te doen, terwijl zij het soort der lessen aangeven, die zij wenschen te geven en den tijd, dien zij er aan denken te besteden. De ontwerpen zijn onderworpen aan de goedkeuring van het hoofd der school.

Vóor elk uitstapje worden den leerlingen de begrippen aangebracht, die hun de dingen begrijpelijk kunnen maken, die zij zien zullen. Elk uitstapje wordt gevolgd door oefeningen, die geschikt zijn om het geziene in het geheugen vast te prenten.

De winteruitstapjes zullen niet plaats hebben, indien de leerlingen niet voldoende gekleed zijn.'

In de algemeene opmerkingen over de lichamelijke opvoeding lees ik: 'Het is noodig, dat de leerlingen na elke les eenige gymnastische oefeningen doen: buigingen en strekkingen van beenen, armen, hoofd, romp; in het bijzonder buigingen en achterwaartsche strekkingen van hoofd en romp.

Voor de speelplaatsen wordt, indien er ruimte is, het organiseeren van gymnastische spelen, die krachtige en afwisselende bewegingen vereischen, als hardloopen en springen, aanbevolen. In de scholen, waar de speelplaats te klein is dan dat deze spelen behoorlijk gedaan kunnen worden, zullen de onderwijzers gezamenlijke bewegingen doen uitvoeren: in den pas loopen, springen, buigingen en wendingen van verschillende lichaamsdeelen, enz.

Alle veertien dagen zal een namiddag gewijd worden aan een hygiënische en ontspannende wandeling;d e leerlingen van elke klasse zullen naar buiten gaan, waar op eene geschikte plaats, de onderwijzer gymnastische spelen zal organiseeren. Er zijn in de omstreken van de stad verschillende plaatsen, zooals het Bois de la Cambre, Vleurgat, Koekelberg, Laeken, Saint-Gilles, enz., die daartoe volkomen geschikt zijn.

Voor elk van deze uitstapjes zal de onderwijzer een afzonderlijk programma opmaken, de geheele reeks van spelen bevattende waar kinderen gewoonlijk van houden, terwijl hij rekening moet houden met den leeftijd en de sekse der kinderen. Deze zullen het speelgoed mee mogen nemen, dat zij bezitten.

In de stad en buiten moeten de leerlingen in de rij en in langzame pas loopen; de onderwijzer mag geen slordig loopen toestaan.

Het uitstapje van een middag elke veertien dagen kan vervangen worden door een maandelijksch van een geheelen dag, als de school te ver verwijderd is van de speelplaatsen. In dat geval nemen de leerlingen mondbehoeften mee voor hun twaalf-uurtje.

Deze uitstapjes worden geheel onafhankelijk gedaan van die, welke vereischt worden door het rationeele onderwijs in het wetenschappelijk programma: geschiedenis, aardrijkskunde, enz.'

Dit zijn eenige der voorschriften in 1891 door Brussel aan zijn onderwijzers gegeven. Wij zijn nu meer dan vijf jaar later en wat in België's hoofdstad het bindende heeft van een gemeentelijke verordening, wordt in ons land nog maar alleen bepraat en men laat de uitvoering over aan den goeden wil van enkelen, die de nieuwere denkbeelden omtrent onderwijs en opvoeding wel toepassen willen. In ons land zijn en blijven de kinderen, behalve in zeldzame uitzonderingsgevallen, nog den geheelen dag tusschen de vier schoolmuren en bijna geen enkel schoolhoofd kan bij schoolbezoek, gelijk op alle scholen in Brussel tegenover mij moest gedaan worden, zich verontschuldigen, dat hij niet alle klassen kan laten zien, omdat de kinderen buiten zijn gaan spelen als kinderlijke kinderen, of zijn gaan luisteren naar de lessen dier groote onderwijzeres: de natuur.

De Brusselsche *Guide de l'enseignement* bevat echter niet alleen algemeene voorschriften, maar voor elk vak van het Brusselsche onderwijsprogramma bevat hij eveneens bizondere voorschriften, opdat de onderwijzer zich rekenschap geve van het doel en den aard van het vak, om vervolgens vrij nauwkeurig aan te geven, wat er in alle klassen van de lagere school van het betreffende vak geleerd moet worden, zoodat de onderwijzer weet, welke mate van leerstof hij elk jaar te verwerken heeft. Het spreekt vanzelf, dat die leerstof zoo gekozen is, dat zij berekend is naar het middelmatige kind, zoodat met *alle* klassen het ter behandeling opgegevene kan behandeld worden, terwijl de stof met vlugge leerlingen voor uitbreiding en meerdere afwisseling vatbaar is.

Het is echter niet mijn plan om het boekje in al zijn onderdeelen te volgen; er kan met een greep hier en daar uit

zijn inhoud volstaan worden, ten einde eenigermate een denkbeeld te geven van de beginselen, die aan den *Guide* ten grondslag liggen.

Zooveel mogelijk wordt in elk vak uitgegaan van de aanschouwing. Bij de aardrijkskunde moeten telkens uitstapjes gemaakt worden en moeten de in den *Guide* opgenoemde schilderijen in de verschillende musea bezichtigd worden, opdat er helderder begrippen over het verhandelde ontstaan. Ter wille van de geschiedenis moeten de Brusselesche monumenten bestudeerd worden en schilderijen, op de geschiedenis betrekking hebbende. Nu is het waar, dat Brussel in het opzicht van geschiedkundige merkwaardigheden en musea in een benijdenswaardigen toestand verkeert, omdat het het Belgische centrum van kunst en beschaving is en omdat een belangrijk stuk volksen staatsleven in Brussel afgespeeld is, maar iets beter konden Hollandsche kinderen toch ook hun eigen land leeren kennen. In ons merkwaardig polderland zijn door kinderen belangrijker dingen te bestudeeren dan boeken en platen; het begrijpen der beteekenis van een oude poort, op de plaats zelf bekeken, is van grooter vormende waarde voor het opkomend geslacht, dan al de Dirken, Jan's en Willem's van de gravenhuizen; het zien van een oude wapenrusting zal hun een beter inzicht geven in de wijze, waarop vroeger oorlogen gevoerd werden, dan een heel lijstje van slagen en de vermelding dat Berthold Schwarz het buskruit uitvond. De op deze wijze door de onderwijzers aan de natuur, de nijverheid en de kunst gevraagde hulp, zal de beschaving verhoogen, het verstand scherpen en misschien de wisselwerking tusschen kunst en volk geboren doen worden, welke den kunststandaard eindelijk verhoogen zal.

Voor ik van den *Guide de l'enseignement* afstap, wensch ik nog even de aandacht te vestigen op een onderdeel er van, n.l. de *excercices d'intuition et de langage*, die aan het eigenlijke onderwijs in plant-, dier- en natuurkunde voorafgaan, en die, zooals de naam aanduidt, eerst voorstellingen, begrippen en woordenkeus willen aanbrengen, vóor met de meer wetenschappelijke waarnemingen begonnen wordt. Eerst de aanschouwing dus en dan de gevolgtrekking. Het tweede leerjaar van die *exercices* dunkt mij zoo intelligent van vinding, zoo overeenkomende met een normaal stelsel van opvoeding, zoo passende in een modernen tijd, en het aan te treffen in een onderwijs-

gids, die als een bindende verordening voor den onderwijzer is, is een zoo opwekkend verschijnsel voor wie in onderwijstoestanden het vertrouwen in de toekomst niet verloren heeft, dat het overschrijven mij in dit opstel als een plicht voorkomt. De volgende oefeningen bevatten de *exercices*:

September (de eerste maand van het schooljaar). Oefeningen tot plaatsbepaling door den zonnestand waar te nemen.

De herfst. Wat voor weer het is; op- en ondergaan der zon; lengte van dag en nacht.

Een wandeling in de velden: het bosch, de boomen, hoe zij er uitzien; de hazelaar en zijn vruchten; een ruiker van herfstbloemen.

De zwaluwen verzamelen zich; hun vertrek; waar zij naar toe gaan. - De aardappeloogst.

October. Een wandeling naar buiten. De beuk en de beukenootjes. De eik en de eikels. Het vallen der bladeren. - De boomgaard; de pitvruchten.

De jacht; de in het wild levende dieren, die het wild vormen; haas, wilde konijnen, ree, patrijs, fazant, kwartel.

November. Een wandeling naar buiten. De veldarbeid: de ploeg, de eg, het rolblok. Het zaaisel. - De verlichting: kaars, lamp, smeer, vet, olie, gas; het electrisch licht; de lucifer (hout, zwavel, fosfor). - De wind, de regen, de mist. - De windmolen.

December. Wat voor weer het is. De kortste dag. De kou, de sneeuw, het ijs. - De verwarming: hout, steenkool, houtskool, kachel, schop, pook, schoorsteen. - Wintervoeten. Verkoudheden. - Indien mogelijk een wandeling op een dag dat het vriest: hoe de velden en boomen er uitzien; de rivieren en vijvers met ijs bedekt; de schaatsen en sleden.

Januari. Het nieuwe jaar: gelukwenschen; nieuwjaarsgeschenken; peperkoek; sinaasappelen; kastanjes. - De winterkleeren: bont, dekens, wol, katoen, laken, flanel, - garen, klosje, naald, speld, naaien, breien; de kleermaker. - De maanden van het jaar; de dagen der week; de jaargetijden.

Februari. De lengte van de maand; schrikkeljaren.

De deelen van het lichaam, menschen en dieren. De zintuigen. - Het eten; voedsel en dranken; de maaltijden; de gereedschappen voor het huishouden. - Hygiène en manieren; hoe men moet eten. - Indien mogelijk een wandeling naar

buiten: de leeuwerik begint te stijgen; de hazelaars staan in bloei.

Maart. Een wandeling: een huis zien bouwen; iets van den plattegrond van het huis (in herinnering brengen den plattegrond van de school en de klasse); de aardwerker, de metselaar, de leidekker, tichelsteenen en andere steenen, de dakpannen, de kalk, de mortel, het ijzer, het zink, het lood. - Het weer; nacht en dag even lang; de bladeren komen te voorschijn; de eerste bloemen (madeliefje, viooltje, enz.).

April. De lente. Wandeling naar buiten. Het ontwaken der natuur; de dagen lengen; de zon, bron van warmte en leven. - De plantengroei, zaadkorrel, wortel, stengel, bladeren, bloemen, vruchten. - De vruchtboomen staan in vollen bloei. De vogels; terugkomst der zwaluwen; het trekken der vogels, nesten, eieren. - De hoenderhof.

Mei. Een wandeling naar buiten. Een ruiker lentebloemen. Vogels en insecten (zwaluw, sijsje, raaf, rupsen, vlinders, meikever, enz.). - Het water: bron, beek, rivier; de Senne, het kanaal, de sluis. - De visschen, de vischvangst.

Juni. De zomer. Lengte der dagen. Een wandeling naar buiten: hoe velden en boomen er uitzien. De bijen. Een ruiker van bloeiende planten. - De aardbeiplant en haar vruchten. Bezoek aan de boerderij: koeien- en paardenstal, het varkenskot, de boter, de kaas. - Veldarbeid.

Juli. Een wandeling naar buiten. Het hooien. De velden met rogge, tarwe, gerst, haver, bieten, enz. De moestuinen en warmoezierderijen. De kerseboom en zijn vruchten. De oogst, die verwacht wordt. Den leerlingen op het hart drukken in de vacantie te zien hoe men den oogst binnenhaalt.

Men moge nu de opmerking maken, dat in een jaar niet al deze leerstof verwerkt kan worden, dat zij ook met de oudere leerlingen telkens weer herhaald dient te worden, dit alles laat echter het groote beginsel onaangetast, dat aan een dergelijk onderwijs ten grondslag ligt. Vernuft en dichterlijke zin spreken er uit. Vernuft, omdat er rekening is gehouden met den loop der jaargetijden, zoodat in den winter gewezen wordt op wat er binnenshuis is, en in de lente, den zomer en herfst kind en onderwijzer gaan luisteren naar de lessen der natuur.

Hoe er op die wandelingen liefde in den onderwijzer moet gaan vastgroeien voor zijn vak, dat hem den middelaar doet

zijn tusschen kind en natuur, dat hem tot verteller van de sprookjes en wonderen maakt, die er gefluisterd worden in boomen en mos, door alles, wat er leeft en krielt in heide en bosch, in weide en sloot. Hoe zich de majesteit der schepping aan den onderwijzer openbaren moet, als hij zijn volkje rond zich ziet, met groote oogen naar hem luisterende, oogen, waarin iets als ongeloof licht, omdat alles, waarover verteld wordt, zoo wonderlijk is, mooier dan het teerste sprookje en toch waar. Hoe dan het onderwijs wisselwerking wordt, omdat het kind vragen gaat doen, waarop boekengeleerdheid niet antwoorden kan, zoodat de onderwijzer zelf denken en zelf voelen moet. Hoe dan in het kind liefde moet ontwaken voor de natuur, die zich aan zijn jonge ziel komt vertoonen als iets groots en iets heiligs. Hoe het in planten, insecten, vogels en visschen het levend organisme zal leeren eerbiedigen. Hoe de groote opvoedster, de bewondering, het kind zal vragen zich te buigen voor het groote in het kleine.

En in ons land volbrengen de jaargetijden ook hun loop, komen en trekken de vogels, leven de wonderen in duin, heide en veld. En ook in ons land zijn kinderen, wier hart zich openen wil voor het goede, wier oogen het alphabet der bewondering willen leeren spellen, wier wezen wil waarnemen, - maar men sluit de kinderen op in het enge schoollokaal, waar niets dan muren zijn en boeken. Daar heeft men wel wat anders te doen dan zich bezig te houden met de koesterende zon, de glinsterende sneeuwvlokken, het knopje, dat aan zijn hulsel ontgroeit, de kapel, die zich bevrijdt.

Over boeken en meesters komt de natuur tot de kinderen, zij, die haar eigen taal spreekt, voor allen verstaanbaar.

III

Om de gemeenten te helpen in het samenstellen van haar leerprogramma bestaan er door en namens den Belgischen Staat uitgegeven model-programma's, waarnaar zij hun onderwijs-systeem kunnen, maar niet behoeven te regelen.

Naast mij ligt: *Het teekenonderwijs in de lagere gemeentescholen. Voorschriften tot toelichting en Model-programma van 18 Mei 1893*. Dit, Franschen en Vlaamschen tekst bevattende, boekje begint met een door den minister van binnen-

landsche zaken, J. de Burlet, onderteekende circulaire aan de gouverneurs der provinciën, waarin zij verzocht worden de aandacht der gemeentebesturen op het programma te vestigen. De minister zorgde bovendien voor verspreiding van de denkbeelden, in het programma neergelegd, door het te zenden aan de inspecteurs, de normaalscholen, de onderwijzers en de onderwijzeressen der gemeente- en aangenomen scholen. Ook werd aan den heer J.B. Tensi, nu onderwijzer aan de leerschool, verbonden aan de Brusselsche normaalschool voor onderwijzers, opgedragen in Bergen voordrachten te houden over het modelprogramma. Op staatskosten werden in den zomer van '93 vijftig onderwijzers uit verschillende deelen van België naar Bergen gezonden om die voordrachten gedurende een paar weken te volgen. Daardoor is het model-programma voor het teekenen nu aan geen enkelen Belgischen onderwijzer meer geheel onbekend, zoodat in bijna alle scholen het teekenen onderwezen wordt volgens de beginselen van het modelprogramma van 1893.

Waarom nu juist over *dit* model-programma gesproken?

Omdat de denkbeelden, daarin vervat, en in het boek, waarin de heer Tensi de methode nog nader heeft uitgewerkt en dat tot titel draagt *Guide pour l'enseignement du dessin*, ons teekenonderwijs slechts ten goede kunnen komen. Pas sedert enkele jaren is het teekenen opgenomen onder de verplichte vakken van het lager onderwijs, en daaraan ligt het misschien, dat het onderwijs in dat vak nog over het algemeen zoo heel slecht gegeven wordt. Wel bestaan er ten onzent methoden voor de lagere school, die voor een groot deel met het platenstelsel gebroken hebben, maar die beschouwen zóo kennelijk het teekenen alleen als middel om beter te leeren rekenen en scherper begrippen over vormleer aan te brengen, dat zij geen waarde hebben voor wie het teekenonderwijs in de eerste plaats beschouwt als de brug, waarover volk en kunst elkander ontmoeten kunnen. Wel begint men zoo langzamerhand in de onderwijzerswereld tot het besef te komen, dat het teekenen anders aangepakt zal moeten worden, maar de nieuwe tijd wordt nog maar alleen door de critiek van het oude aangekondigd. In het verslag over een lezing van den heer C.H. Steenbeek te Groningen, voorkomende in de N.R. Ct. van 28 April, schetst het volgende citaat dan ook den toestand

volkomen naar waarheid. ‘Wanneer men,’ zoo lees ik, ‘opmerkt tot welk resultaat men in 't algemeen op de lagere school komt, en men verdiept zich dan in de vraag, welk nut de leerling van dat teekenonderwijs in het practische leven zal hebben, dan moet een volkomen eerlijk antwoord daarop luiden: geen. Waarlijk, zoolang het teekenonderwijs op de lagere school nog in hoofdzaak bestaat in het op ruitjes nateekenen van allerlei motieven, het mogen dan voor kinderen bekende of onbegrijpelijke figuren zijn, zoolang zullen noch leerlingen, noch hun ouders, noch hun onderwijzers eenigen eerbied krijgen voor dat lang gewenschte onderwijs. Eerst dan, wanneer de autoriteiten en allen, die belang stellen in de ontwikkeling der jeugd, zullen zien en hooren, dat de leerlingen van de teekenles komende, blij hun ouders en makkers vertellen: nu weet ik, hoe ik een tafel, een kist moet teekenen, eerst dan zal men zien, dat het teekenonderwijs van ontzaglijk veel belang is en groote waarde heeft voor de lagere school.

Het is werkelijk vreemd genoeg, dat men na al wat in de laatste jaren over het teekenonderwijs is gezegd en geschreven, nog niet verder gevorderd is. Men zou meenen, dat nu het teekenonderwijs in handen van zooveel onderwijzers der lagere school is gekomen, die de groote kunst verstaan om in onbegrijpelijk korten tijd aan kleine kinderen met behulp van een 25-tal grillige figuurtjes te leeren gedachten door anderen in een boekje neergelegd, te ontcijferen, en hun gedachten door schrift aan anderen kenbaar te maken, men zou meenen, dat diezelfde onderwijzers reeds lang een middel moesten gevonden hebben om kinderen een veel eenvoudiger schrift en taal, zooals het teekenen is, in handen te geven.’

Omdat er nu zoo'n groot verband bestaat tusschen teekenonderwijs en kunst - want goed gegeven maakt het uit in welk kind een meer dan gewone aanleg voor teekenen is en opent den anderen de oogen voor het schoone en ware - mag er hier wel op een methode gewezen worden, die natuurlijk niet volmaakt is, maar die zooveel goeds bevat en van zulke uitstekende beginselen uitgaat, dat allen, ‘die belang stellen in de ontwikkeling der jeugd,’ het ook zullen hebben in het Belgische model-programma.

Aan het eigenlijk programma gaan eerst de voorschriften

tot toelichting vooraf. Het teekenen naar de natuur is de basis, waarop het stelsel rust, want, heet het: ‘Het kopieerstelsel vervangt het stoffelijk ding door een graphische voorstelling van dat ding en de taak van den leerling bestaat in het nabootsen van een nabootsing. Deze handelwijs belet niet alleen de rechtstreeksche waarneming en de ontleding van de omtrekken van het voorwerp, maar tevens het verstandelijk werk, waaraan het teekenen zijn opvoedende en practische waarde te danken heeft.’

Vandaar dan ook, dat platen en voorbeelden geheel uit het stelsel verbannen zijn, dat op de lagere school onderwezen wil zien: het meetkundig teeken, het teekenen van gebruikelijke voorwerpen naar de natuur, het ornamentteekenen, het teekenen uit het geheugen, het teekenen naar eigen vinding en de beginselen der kleurenleer met toepassingen.

Men gaat dus in België uit van het meetkundig teekenen, waar veel tegen, maar ook zeer veel voor is te zeggen. Doch er is hier geen sprake van het teekenen, door den heer Steenbeek zoo veroordeeld. Men begint in België wel met de rechte lijn, maar die rechte lijn is de afbeelding van een klein houten stokje, zoodat het teekenen van *die* rechte lijn een motief is, ontleend aan de natuur. Na aldus geleerd te hebben een rechte lijn te zetten, teekent het zesjarige kind voorwerpen, waarin die rechte lijn teruggevonden wordt, zooals: breinaald, maasnaald, speld, spijker, hoedespeld, schietlood, kram. Onmiddellijk wordt de naam van het voorwerp gezegd, iets, maar zeer in het kort, van het gebruik. Van de stokjes, die de kinderen hebben, wordt een hek gemaakt, een traliewerk, een ladder, een trapleuning enz.; het gemaakte wordt geteekend. Aanschouwing, zelfwerkzaamheid en weergeven van het gevondene gaan dus hand in hand.

Vervolgens mogen de kinderen de stokjes rangschikken, zoodat er iets als een ornament ontstaat, omdat de stokjes verschillende lengte hebben. Het aldus door henzelven gevonden ornament, waarbij de onderwijzer leidt, maar niet helpt, wordt dan geteekend. Meetkundig teekenen, teekenen naar de natuur, ornamentteekenen gaan aldus bij het heel kleine kind hand aan hand, dat natuurlijk geen moeite heeft, om later alles uit het geheugen te teekenen, daar zijn verstand aan het werk is geweest en de hand gewillig de beelden schetst, die vorm

hebben verkregen voor het geestesoog. Daar dit alles nu samen moet gaan met het teekenen naar eigen vinding, wordt er voorkomen, dat het onderwijs te systematisch wordt, omdat in dat soort teekeningen het kind zich zelf geeft met zijn wonderlijk voorstellingsvermogen, zijn frisschen blik op personen en toestanden, waardoor een kinderteekening voor den oppervlakkigen toeschouwer steeds een caricatuur is, maar voor den opmerkzamen waarnemer waarde verkrijgt door de naïveteit. Er gaat dezelfde bekoring van uit als van de kunst der volken in hun jeugd. Dat het Belgische stelsel dit soort teekenen der kinderen niet verwaarloosd wil zien, getuigt van groot paedagogisch en artistiek inzicht. Paedagogisch, omdat het teekenen naar eigen vinding een uitstekend middel is, om de individualiteit te leeren kennen van het kind; artistiek, omdat de school aldus het naïeve zien bevordert, het groote geheim, waarnaar in onzen tijd gezocht wordt, - maar door volwassenen, die al teekenen kunnen.

Wat aldus wordt begonnen met de zesjarige kinderen, vindt bij de oudere zijn voortzetting. Door middel van stokjes leeren de kinderen vierkanten enz. vormen; het gevonden figuur wordt geteekend en onmiddellijk daarna weer voorwerpen uit het dagelijksch leven, waarvan vierkant of rechthoek de grondvorm zijn, zooals etiquette, dambord, teekenhaak, kalender, portretlijstje, briefomslag, een op het bord gehangen zakdoek, speelkaarten, gesp, enz., enz. Door middel van gekleurde papiertjes, geknipt in den vorm van rechthoek, vierkant, ruit, enz., worden ornamenten gezocht en dan geteekend. Langzamerhand komt de gebogen lijn; de voorwerpen, waaraan zij waar te nemen is, worden geteekend; het zoeken naar ornamenten volgt, waarin ook de gebogen lijn het motief is.

Hier kan echter de methode niet in alle bijzonderheden worden nagegaan, vooral in haar verband met kartonneeren en houtarbeid; er kan hier evenmin gezocht worden naar een antwoord op de vraag of de heer Steenbeek gelijk heeft, die de rechte lijn niet als uitgangspunt van het teekenonderwijs wil. Hier kan slechts gewezen worden op de intelligentie en het inzicht, waarvan het stelsel blijk geeft. Die waardeeringklimt tot bewondering, zoodra de methode het heeft over de perspectief, dat groote struikelblok bij het teekenen voor kinderen en onderwijzers.

Het eigenlijke perspectivische teekenen moet, volgens het programma, pas in de hoogste klassen gedaan worden. Toch worden de kleintjes ook op de perspectivische verschijnselen gewezen, maar buiten, waar de kinderen op de wandelingen en uitstapjes leeren waarnemen, dat hemel en aarde elkaar te raken schijnen, tramlijnen en boomenrijen zich naar elkaar buigen, menschen in de verte kleiner lijken enz. Daarna beginnen de oefeningen in de school, maar er wordt geen droge wiskunde-perspectief bij gehaald. Door die oefeningen moet het kind tot het inzicht komen, dat de perspectief in zijn eigen oog huist; dat de vorm der dingen verandert naar de plaats, waar de waarnemer staat. Hij ziet, dat sommige lijnen in de school zich richten naar één punt, dat op de bank staande hij de dingen anders ziet dan wanneer hij op den grond zich bevindt en dan langzamerhand, heel geleidelijk, steunende op het waargenomene buiten, en met behulp van een zeer eenvoudig kartonnen raampje, waarachter zich een luikje bevindt, - een zeer eenvoudig werktuigje, maar van zeer vernuftige vinding, en dat zijn practische waarde dankt aan M. de Coninck, een zeer jong gestorven Brusselsch onderwijzer, - langzamerhand, heel geleidelijk, maakt het kind gevolgtrekkingen. Door dat raampje, waarvan elk kind in de kartonlessen een exemplaar voor zich gemaakt heeft, leert hij proefondervindelijk de eenvoudigste wetten der perspectief, die hij sedert lang onbewust buiten en in school waarnam. Het toestelletje in verschillende standen wordt door het kind geteekend en de toepassing volgt weer onmiddellijk door het teekenen van openstaande deuren en vensters. Dan pas volgen kubus en lichamen, waarin de kubusvorm te herkennen is, zooals doozen, tafels, stoelen, kasten enz.

Hoe aantrekkelijk het ook moge zijn om veel over die Belgische teekenmethode te schrijven, het is er alweer hier niet de plaats voor. Slechts op het hooge beginsel, waarvan in het Belgische teekenonderwijs uitgegaan is, kan gewezen worden: niet de meester is de onderwijzer, maar de natuur zelve en hij is slechts de tolk. Het kind wordt door deze methode beschouwd als een individu met eigen hersenen, eigen oogen, eigen oordeel. De zelfstandigheid van den leerling wordt geëerbiedigd. Tusschen deze twee: natuur en kind, neemt de onderwijzer een bescheiden plaats in. Hij vormt niet alle kinderen naar één model, in

zijn hoofd of in zijn boeken aanwezig; hij roept de sluimerende kinderziel slechts wakker om dan met het individu samen ter leering in de natuur te gaan.

En of die natuur een goede leerares is?

Ga slechts in de Brusselsche scholen een teekenles bijwonen; zie hoe jongens en meisjes met lust aan het werk zijn. Geen voorbeeld aan het bord, maar een voorwerp: ginds een bijl, hier een palet, elders een hoepel. Nergens voorbeelden, ook niet voor het industrie-teekenen, waarvan in sommige meisjesscholen ter voorbereiding voor de vakscholen nog al veel werk gemaakt wordt. Naar een klein stukje kant wordt een groote teekening door het meisje op bord gemaakt: het beginsel wordt dus niet verzaakt. Van de voorwerpen wordt eerst bestudeerd in welke verhouding lengte en breedte tot elkaar staan, altijd eerst met het oog en dan meet de onderwijzer; het meten is dus alleen contrôle voor het oog, dat leert zien. In alle klassen echter, waar het perspectivisch teekenen nog niet onderwezen wordt, hangt men het voorwerp zoo, dat zich geen perspectivische afwijking voordoet. Zijn de voorwerpen groot, dan wordt er een voor elke bankenrij geplaatst; zijn ze klein, dan heeft elk kind er een voor zich. Alleen door lijnen wordt alles weergegeven, maar wie meer ziet en meer wil laten zien dan den eenvoudigen vorm, mag het doen. Zoo zag ik een jongen op naïeve wijze schaduw aangeven; elders teekende een kind, dat alleen het raam der klasse had weer te geven, op kinderlijke wijze ook de boomen en daken, die het door het raam zag.

Indien het getuigenis der kinderen mee mag gelden, dan is het Belgische teekenonderwijs uitnemend, want het leeft in hen. Zij houden van het teekenen, want zij doen het thuis in hun vrijen tijd. De onderwijzers zullen u schriften toonen, waarin met kennelijk plezier de kinderen thuis allerlei voorwerpen nateekenden. De heer Alexis Sluys, directeur der normaalschool voor onderwijzers te Brussel, aan wien het Belgische onderwijs veel verplicht is, zal u een heele collectie van allerlei teekeningen laten zien, die de jongens in hun vrijen tijd buiten maakten, landschappen op hun wijze weergevende, of tafereelen, door het geestesoog aanschouwd.

Het zijn geen meesterstukken en de teekeningen, door de kinderen op de school onder toezicht van den meester vervaar-

digd, zijn het evenmin. Maar de kinderhand verkrijgt langzamerhand vastheid en uit het onbeholpen gekrabbel vormt zich langzamerhand de teekening, waaraan het denkende verstand, het geoefende oog en de gehoorzame hand samen gewerkt hebben.

Wat het groote voordeel is van dergelijk teekenonderwijs?

Het leert de kinderen waarnemen; het scherpt de opmerkingsgave; het geeft aan het teekenen de plaats, die het op school toekomt. Het is geen bijvak meer, onderwezen, omdat het onderwezen moet worden, maar het wordt een taal, waarin het kind zich leert uitdrukken, en een vak, waarvan kind en onderwijzer beide gaan houden, omdat het eerste zelf ziet en zelf vindt en omdat aan den tweede nieuwe gezichtspunten worden geopend op het kind en op het onderwijs.

Kunstenaars kweekt de methode niet, omdat de kunstenaar geboren wordt; doch wie de heerlijke gave bezit om wat hem omringt of in zijn geest leeft, weer te geven door lijn en kleur, zal langs een korter weg tot zelfkennis komen; de anderen leeren zien, dus lezen in de taal der beeldende kunsten.

Zoodoende kan het onderwijs de brug worden over de kloof tusschen volk en kunst en misschien is een dergelijk onderwijs, steunende op de natuur en de individualiteit van het kind, een der middelen, waardoor de mensch van dezen tijd weer zal leeren zich te uiten op eigen wijze. Men heeft verleerd te zien met eigen oogen; de kunst van dezen tijd gaat gebukt onder de geleerdheid en de massa's theorieën, haar door een voorgaand geslacht nagelaten. Zij verhuisde naar dikke boeken en ateliers, waarin noch licht, noch lucht was. Toen heeft men getracht zichzelf te zijn en te kijken met oogen, waarvoor geen beelden van het verleden zweefden. Menschen, die veel wisten en veel gezien hadden, deden alsof zij van vóór dezen tijd waren. Dit is een vergissing geweest, die tot veel misverstand en veel zonderlings aanleiding heeft gegeven. En nog heeft deze tijd niet zijn eigen kunst gevonden. Slechts in het zoeken en in verwerping van het oude openbaart zich de nieuwe geestesrichting.

Indien men nu van jongs afaan het kind leerde zien met eigen oogen, leerde denken met eigen verstand, leerde spreken met eigen woorden, zou wellicht de tijd voorbereid worden, waarin de nieuwe kunst zal verrijzen, want een geslacht, dat

in alles heeft geleerd eigen kracht en aanleg te gebruiken, zal ook in zijn kunst zichzelf zijn. Onderwijs, dat waarnemen en denken heet, dat in het kind een kind leert ontdekken, in den mensch het individu, kan zulk een geslacht helpen vormen.

IV.

Het meegedeelde uit den *Guide de l'enseignement* en het modelprogramma voor het teekenen doen zien, dat zij niet de denkbeelden van één persoon bevatten. Uit de teekenmethode blijkt dit het duidelijkst. Uitgaande van het meetkundig teekenen naar de natuur, omvat zij ook het uit het geheugen teekenen en het teekenen naar eigen vinding en veronachtzaamt toch niet het perspectivisch teekenen. Al is dan ook waarschijnlijk voornamelijk de heer Tensi de samensteller van het programma - zijn boek, dat de nadere uitwerking er van is, zou als bewijs kunnen gelden - hij heeft niet alleen eigen denkbeelden verkondigd, maar ook tot een geheel vereenigd, wat hier en daar al besproken was en ook al toegepast. Ik wijs o.a. op *Le dessin à l'école primaire*, in 1890 te Brussel bij Lebègue verschenen. D. Baratto en H. Rymers schreven den tekst, F. van Campenhout maakte de teekeningen. Denkbeelden uit dat boekje, maar vooral modellen-reeksen van voorwerpen uit het dagelijksch leven, vindt men in het model-programma terug.

In België kan dan ook een methode ontworpen worden, waarin alle onderwijzers iets van eigen inzicht terug vinden, omdat er naar samenwerking gestreefd wordt. Niet alleen, dat de stedelijke verordeningen het houden van schoolvergaderingen verplichtend stellen voor het personeel van dezelfde school, maar de wet gebiedt den inspecteurs met de onderwijzers te vergaderen. De Belgische wet kent niet onze schoolcommissiën; het schooltoezicht wordt door haar uitsluitend opgedragen aan inspecteurs, welke zij verdeelt in *inspecteurs principaux* en *cantonaux*. De eerste categorie bevat 3 klassen: in de eerste bedraagt het salaris 7000 à 7500 francs, in de tweede 6000 à 6500, in de derde 5000 à 5500. De eerste klasse der *inspecteurs cantonaux* heeft tot salaris 4000 à 4500 francs, de tweede 3500 à 3800, de derde 3000 à 3300. Reis- en verblijfkosten voor de verplichte inspectiereizen worden bovendien vergoed. Eindelijk bestaat er ook nog een *conseil de perfec-*

tionnement, waarvan de naam genoegzaam den werkkring omschrijft.

Aldus is het toezicht bij koninklijk besluit van 21 Sept. 1884 geregeld en de jongste wetswijziging heeft daarin geen verandering gebracht, evenmin als in de wijze, waarop datzelfde koninklijke besluit samenwerking tusschen onderwijzers en inspecteurs trachtte te bevorderen.

De kantonale schoolopziener is verplicht al de gemeenteonderwijzers van zijn gebied viermaal in het jaar onder zijn leiding in een conferentie te vereenigen, zooals het officiëele Vlaamsch het zegt. ‘Aan de onderwijzers, die de conferenties bijwonen, worden aanwezigheidspenningen uitgereikt.’ Deze vergaderingen hebben ten doel de methodes, boeken en leermiddelen in de school gebruikt, te bespreken. Eens in het jaar moet de *inspecteur principal* de vergadering presideeren. Het gebeurt ook, dat de onderwijzers vragen over paedagogische kwestiën ter schriftelijke beantwoording krijgen en sommige van die antwoorden, natuurlijk de beste, worden door den inspecteur aan de critiek der vergadering onderworpen. Zóo is schriftelijk en mondeling het oordeel der onderwijzers over het teekenonderwijs gevraagd en pas daarna is het model-programma ontworpen, zoodat het niets bevreemdends heeft er verschillende meeningen in gehuldigd te zien, welke niet indruischen tegen het beginsel: het teekenen naar de natuur.

Tot welke gevolgtrekkingen leidt nu het meegedeelde voor ons land?

Men ziet, dat er een zeer groot verschil is in de Belgische opvatting van onderwijszaken en de Hollandsche.

Er is in ons land geen kwestie van voldoende samenwerking tusschen onderwijzers, schoolopzieners en inspecteurs. Schoolvergaderingen, waarvan geen enkele der-zaken-kundige het nut ontkent, worden niet gehouden, indien het schoolhoofd ze om de een of andere reden niet houden wil; er bestaan wel onderwijzersbonden, die vergaderingen en congressen houden, en er zijn wel inspecteurs en schoolopzieners, die ze bij willen wonen, maar alles wordt overgelaten aan het individu en geen wetsartikel of stedelijke bepaling bestaat er, die van het hoogere inzicht getuigt, dat inspecteurs, schoolopzieners, schoolhoofden en onderwijzers tot één groot lichaam behooren, waarvan de deelen elkaar moeten helpen, wil het geheel gezond zijn.

Door dat gebrek aan samenwerking is in ons land de betreurenswaardige geest gaan ontstaan, die hoofden en onderwijzers zoo dikwijls vijandig tegenover elkander doet staan en school en toezicht twee doet zijn. Men kent elkander niet en daarom worden er afzonderlijke bonden en vereenigingen gesticht, die elkaar bestrijden in plaats van samen te werken tot het éene groote doel: verbetering der school.

Van staatswege heeft men in België niet alleen geld over voor de scholen, maar men bekommert zich ook over de wijze hoe het wordt uitgegeven. Ditzelfde kan niet van ons land gezegd worden, omdat uit den aard der zaak slechts een oppervlakkig toezicht kan uitgeoefend worden, daar het niet aan vakmenschen is opgedragen, terwijl slechts in de uitzonderingsgevallen, hij, die het toezicht uitoefent, er zijn volle kracht aan besteden kan, daar hij voor zijn diensten niet of bijna niet betaald wordt.

Daardoor wordt in ons land het onderwijs in zijn geheel niet overzien. Er zijn statistieken genoeg, die zeggen hoeveel kinderen er op de scholen zijn, hoeveel onderwijzers en hoeveel geld er wordt uitgegeven. Om dat te weten te komen heeft men slechts papier en pennen noodig en klerken, die de noodige routine bezitten om uit al die staten het boekdeel samen te stellen, dat het heeft over cijfers en nog eens cijfers.

Maar waar zijn de mannen met genoeg gezag bekleed, die het levend organisme, dat de school is, bestudeeren en daarvan rapport uitbrengen? Waar is het onderwijslichaam, saamgesteld uit deskundigen, dat het geheel overziet en in den stroom van denkbeelden de stuwkracht zoekt, welke dien stroom zijn loop doet nemen?

Wel is er op het gebied van onderwijs te onzent een opgewekt geestesleven waar te nemen, maar daarbij blijft het. Alles wordt aan het individu overgelaten, waar het verbetering van onderwijs betreft en waar die verbetering niet ligt in uiterlijkheden als ruimere schoollokalen enz. En toch is het individu maar een eenling, en van eenlingen kan niet de kracht uitgaan, welke de massa in beweging brengt. De staat alleen kan dat. Samenwerking kan hij alleen bevorderen en hij alleen kan uit zijn beste onderwijselementen een lichaam samenstellen, waarvan de leden het onderwijs overzien kunnen, omdat zij een plaats zouden innemen, waarvan het ruime zien moge-

lijk is, omdat van den berg gezien, het kleine der aarde verdwijnt. Van zulk een lichaam zou het toezicht kunnen uitgaan, dat zich niet bepaalt tot orde-contrôle, maar in sommige gevallen tot leiding zou kunnen worden en dat zou werken met en naast het schoolhoofd en den onderwijzer. Die zouden de boomen verzorgen, maar zij het bosch met zijn lanen en zijn uitzichten.

Zulk een onderwijslichaam zou, met eerbiediging van de zelstandigheid des onderwijzers, naar aansluiting kunnen zoeken tusschen de verschillende scholen, rekening houdende met de plaatselijke omstandigheden, maar niet vergetende, dat in Den Helder, Groningen, Middelburg en Maastricht Nederlanders wonen, met één taal, één verleden, één toekomst. Het zou niet gebieden, maar overtuigen. Het zou bij het optrekken van het onderwijsgebouw de opzichter en wellicht ook de architect zijn.

Want het onderwijsgebouw is op te trekken. Het materiaal is aanwezig en de werklieden zijn er, die het verwerken kunnen. De steenen echter liggen ordeloos over den weg. Hier komt er een aandragen met een venster en daar een ander met een deur; elders ontwierp er al een een patroon voor een behangsel, mooi van lijn en stemmig van toon; maar de muren zijn er nog niet, waarin dat raam uitzicht zal geven, die deur doortocht en waarop dat behangsel een sieraad zal zijn. Zonder leiding en zonder orde werken de werklieden, elk schavende, beitelend en penseelend om zijn stukje mooi en glad te krijgen, maar zonder dat er een opzichter is, die alles zijn plaats aanwijst en zonder dat er een architect was, die het geheel in groote lijnen ontwierp.

Slechts de staat kan opzichter en architect aanwijzen.

De palen, die het schoolgebouw moeten dragen, de muren, die balken en dak schoren, het kunnen niet anders dan aanschouwing en door denkkracht geleide zelfwerkzaamheid zijn. Op die grondvesten het geheele onderwijs te hervormen, van hun zegenrijke kracht alle onderwijzers overtuigen, van die beginselen luchters maken, waarvan het licht doordringt in elken uithoek des lands, - dat kan alleen een onderwijslichaam, dat gezag heeft, omdat de staat het benoemde voor allen en namens allen.

Het is nu het oogenblik voor een dergelijke staatsbeweging

in het onderwijs. De wetten sanctioneeren gewoonlijk bestaande toestanden, geven vasten vorm aan uitgesproken denkbeelden, vereenigen verspreide meeningen. Die denkbeelden en meeningen zijn uitgesproken, maar aan het woord moet nu de daad verbonden worden. Die daad kan niet uitgaan van één mensch maar wel van de gemeenschap. Die daad kan niet anders dan een eenheidsstreven zijn: eenheid van school voor alle kinderen, arme en rijke, eenheid van beginsel voor alle scholen.

Onze vrijheidszin is er waarborg voor, dat eenheidsstreven nooit gelijkvormigheid kan doen geboren worden. Dit hebben wij voor op andere landen. Er gist veel bij ons, ook op onderwijsgebied. Die gisting is het bewijs van leven. Al is ons land klein en zijn taalgebied beperkt, wij zijn daardoor gedwongen geworden vreemde talen te gaan leeren. En nu is ons geestelijk grondgebied zonder grens en de heele wereld zien wij voorbijgaan aan de ramen van ons geesteshuis.

Practischer nu dan wij, zien wij, dat andere volken hun onderwijs hebben ingericht. Zij waren de menschen van de daad, wij die van de overdenking. In ons kleine hoekje hebben wij ons teruggetrokken, peinzende en droomende voor de ramen van ons geesteshuis, waar het oog geen huizen ontmoette. Het gevolg van die overdenkingen was onze schoolwet, in breedheid van opvatting, in gevoel van staatsverantwoordelijkheid een sieraad, oneindig veel hooger staande dan de Belgische schoolwet, schipperende met vrijheid en geweten. In onze wet groote, onkreukbare beginselen: van staatswege moet overal voldoend onderwijs gegeven worden; slechts bevoegden mogen dat doen. Het onderwijs moet aankweeken christelijke deugden, dat zijn liefde en verdraagzaamheid, maatschappelijke deugden, dat zijn plichten van den eenen mensch tot den anderen.

Nu komt het er slechts op aan, aan het beginsel de daad te huwen, voortvloeiende uit dat beginsel. Die daad kan slechts reorganisatie der school zijn. Maar daarvoor moet de wetgever niet alleen philosoof blijven. In het gewoel van het leven moet hij zich begeven om van den mensch te leeren hoe hij de school voor den mensch moet inrichten.

IDA HEIJERMANS.

Knut Hamsun.

‘Waarheidsliefde is noch tweezijdigheid noch objectiviteit, waarheidsliefde is juist de belangelooze subjectiviteit.’ Onder dit motto debuteerde in 1889 de schrijver, wiens naam aan het hoofd van dit opstel staat, op het tooneel der Noorweegsche letterkunde met een boek: *Uit het geestesleven van het moderne Amerika*.

Die woorden karakteriseeren den schrijver. Een in hooge mate subjectieve geest, die, van het platteland naar een modern cultuurcentrum verplaatst, niet in staat is, zich aan die cultuur te assimileeren; tegelijk echter een krachtige geest, die er niet door verpletterd wordt, maar er op een eigenaardige wijze tegen reageert. Een man met een groot vormtalent en een gevoelige ziel, maar zonder die soort wereldkennis, die alleen de vrucht is van een van jongs af verkeeren onder vreemden en de maatschappelijke vormen als natuurlijk doet gevoelen; wiens trots tegenover een hem onsympathieke wereld zich uit in hoon, maar in een hoon, zoo artistiek, dat men zich telkens verbaast over dit talent om dingen, die iedereen zou kunnen zeggen, zóó te zeggen, als niemand ze zeggen kan. Het is een stilist, van wien men slechts eene bladzijde behoeft gelezen te hebben, om hem uit duizend terug te kennen. Ik meen mijn lezers geen ondienst te doen, door hun dezen merkwaardigen schrijver voor te stellen, niet omdat het een schrijver zonder gebreken is, maar om de buitengewone originaliteit, die hij ook in zijn gebreken aan den dag legt.

I.

Hamsun treedt het eerst, niet als romanschrijver of dichter, maar als verhandelaar op. Echter als verhandelaar van eene

ongewone soort. Niet als betooger. Maar als iemand, die eene geweldige hoeveelheid indrukken, aangename en onaangename, vooral de laatste, heeft opgedaan, en nu geen rust heeft, voor hij zich daarvan weer ontdaan heeft, door ze mee te deelen. Een eenzame natuur, een aristocraat van den geest, zooals het afgezonderde leven in Noorwegen er vele opvoedt, die gereisd heeft in het land der drukke democratie en der schreeuwerige gelijkheid, en die nu in de meest hyperbolische termen zijn antipathie tegen die maatschappij te kennen geeft. De steile zelfgenoegzaamheid van den Yankee is hem een gruwel. Hun kunst en hun letterkunde zijn hem resten van een cultuur, die lang dood is; op invloed van buiten, het eenige, waarvan nieuw leven zou kunnen uitgaan, wordt belasting gelegd. De eenige uiting van het geestesleven der Amerikanen, waarvoor hij iets gevoelt, is hun journalistiek; brutaal, maar karakteristiek en nationaal. In de kunst - de reclameprenten, ruw, maar natuurlijk en verre te verkiezen boven herderinnen met roode oogen en tot den hals toe dichtgeknoopt - volgens de moraal, die van Boston uitgaat. Want - het leven van een Yankee moge niet veel zediger zijn dan dat van den eersten den besten sterveling in Europa - in de kunst heerscht de meest absolute preutschheid, die men denken kan. Vertaalt een Yankee een roman van Zola, b.v ‘La Terre’, dan wordt die eerst gezuiverd. De moorden mogen blijven staan, omdat die op de Amerikaansche revolverhistories gelijken, maar alle vloeken, het onechte kind, de verleidingsscenes worden geëlimineerd. In plaats van Jezus Christus wordt Mahomed geschreven, en nu wordt het boek in cigarenwinkels met andere heerenartikelen - want in een boekwinkel is voor zoo iets onzedelijks geen plaats - verhandeld. Verontschuldig echter den lagen cultuurstand van Amerika niet met de opmerking, dat het volk nog jong is; het beleedigde antwoord luidt: ‘Kom en zie.’

Zoodanig zijn de indrukken, die Hamsun in Amerika heeft opgedaan. Het geheele boek is een doorloopende reactie tegen den Yankee-geest, vol sanguinische hatelijkheid en schaterenden spot. Om een indruk te geven van Hamsun's manier om kwestiën te behandelen, om al zijn kracht te resumeeren, citeer ik een stuk uit het slothoofdstuk:

‘Amerika is tweehonderd[1)] jaar oud. Gedurende één hondertal van die jaren was het geheel onbewoond, in het volgende begonnen eenige europeesche burgerlui naar het land te komen, brave menschen, vlijtige werkezels, spierdieren, lichamen, wier handen grond konden spitten en wier hersenen niet konden denken. Er ging een menschenleeftijd voorbij, steeds meer burgerlui kwamen op zeilschepen naar Quebec; een paar failliete koffiehuishouders, een paar piëtistische dominees kwamen mee. De tijd ging voort; een schoener liep Baltimore binnen met drie en dertig werkezels, vijf bankroetiers en een moordenaar aan boord. De tijd ging voort, een bark gleed Portsmouths haven binnen, die bracht honderd werkezels, duizend pond dominees, een half dozijn moordenaars, veertien wisselvervalschers en twintig dieven mee. Op een nacht gleed een koopvaardijkruiser New-Orleans binnen, een nacht, zoo stil en donker, een kruiser zoo vol waren; hij kwam van den Boven-Nijl en had een lading van zeventig zwarten. Ze werden aan land gezet, het waren spierdieren, het waren Negers van Niam-Niam, wier vuisten nooit grond hadden gespit, en wier hersens nooit gedacht hadden. En de tijd ging voort; de menschen kwamen in groote, groote stroomen naar het land; men vond stoom uit, om ze mee over de zee te voeren, men overstroomde Boston, men drong door in New-York. Dag aan dag, dag aan dag werd een menschenmassa van de geheele wereld over het Prairiënrijk uitgegoten, menschen van alle rassen en talen, burgerlui zonder tal, bankroetiers en misdadigers, gelukzoekers en krankzinnigen, dominees en Negers - alle leden van het Pariageslacht over de geheele aarde. En geen adellijke zielen.
In deze bevolking, van deze individuen zou Amerika den grond leggen tot een geestes-elite.’

Wij vernemen nu, hoe overvloed en welvaart van die menschen eerst patriotten maakte. En uit die patriotten moest nu de geestes-elite ontwikkeld worden.

‘Hoe lei het (Amerika) dat aan? Nu was er geen geest in het land; burgerlui worden niet adellijk geboren, en als

1) Bedoeling: vierhonderd (?)

burgerlui later tot patriotten ontwikkeld worden, worden zij zeer met zich zelf tevreden menschen. De fijnste zielen van Amerika, de hoogste van hen, de *uit*stekende menschen, die juist het begin van 's lands elitentuin zouden wezen, zetten in de zelfingenomenheid huns harten 35 pCt. belasting op het invoeren van geest - om een elite in het land te scheppen! Den 1sten Januari 1863 maakten zij de Negers tot heeren over de grondbezitters van het Zuiden, namen de spierdieren uit Niam-Niam in hunne families op, gaven hun hun zoons en dochters ten huwelijk - om een bloemlezing van geestesmenschen aan te fokken.

Het is onbillijk, een elite in Amerika te wachten; het is meer dan onbillijk een elite te verlangen in een land, dat, als natie beschouwd, het meest volkomen experiment is, en welks volk van geboren minderheden opgevoed is in patriottische vijandschap tegen al wat niet nationaal is. Wordt men niet met een adellijke ziel geboren, dan moet men òf door vreemden geadeld worden òf nooit adellijk worden.'

Hoogst eigenaardig is de wijze, waarop Hamsun lijnrecht in strijd met de gangbare denkbeelden over Negers oordeelt:

'De onmenschelijkheid roofde ze weg uit Afrika, waar ze thuis behooren, en de democratie maakte ze tot geciviliseerde burgers, tegen alle orde der natuur in. Ze hebben alle tusschenliggende ontwikkelingsfasen van Rottenverslinders tot Yankees overgesprongen. Nu worden zij gebruikt als dominees, barbiers, koffiehuisknechts en schoonzoons. Zij hebben alle rechten van een wit mensch en matigen zich alle vrijheden van een zwarten neger aan. -

Negers zijn en blijven Negers, een begin van menschen uit de Tropen, wezens met darmen in het hoofd en rudimentaire organen op het lichaam eener blanke maatschappij.'

Niet ieder zal lust hebben, deze tirade te onderteekenen. Maar ieder zal moeten erkennen, dat Hamsun een hem eigene methode heeft om zijn afkeer te kennen te geven. Eene onpartijdige beoordeeling van het Amerikaansche geestesleven moet men dan ook in dit boek niet zoeken. Zijn be-

koring is juist zijn naïeve, frissche partijdigheid, zijn volkomen gebrek aan gematigdheid, het subjectieve oordeel, waarop de schrijver zich op de eerste bladzijde beroemt.

II.

Na het boek over Amerika heeft Hamsun een reeks vertellingen geschreven. Men kan reeds vooruit vermoeden, dat fijne karakterteekening niet de hoofdverdienste wezen kan van een geest met zoo positieve sympathieën en antipathieën. Wel plaatst hij zijn karakters in een eigenaardig licht, maar ze diep op te vatten, valt hem in den regel moeilijk. Onder de zweep zijner satire worden zij licht tot caricaturen. En een gecompliceerd karakter is in zijn oogen licht een valsch karakter. In den grond der zaak is er maar een mannentype, dat Hamsun levend en schoon weet te schilderen. Het is de held, die in al zijn boeken weerkeert, de man van karakter, die vasthoudt aan wat hij eenmaal heeft gedacht en voorgenomen, die weinig ervaring heeft en een gevoelig gemoed, maar te trotsch is, om ook maar voor zich zelf te erkennen, dat hij het moeilijk heeft. Dit gebrek aan vermogen, om *verschillende* menschen te begrijpen, maakt dat Hamsun er ook niet vroeg toe is overgegaan, een complex van personen te teekenen. In zijn oudste vertellingen komt maar één persoon voor, die in al zijn doen en laten wordt nagegaan; de overigen zijn slechts geschetst. En nadat Hamsun zich reeds herhaaldelijk aan een breeder roman gewaagd had, keert hij toch in een zijner schoonste vertellingen van later dagteekening tot dien oorspronkelijken vorm terug. Wie daarom meent, dat het voldoende is, één boek van Hamsun te lezen, om zich een oordeel over den schrijver te vormen, vergist zich. Want onuitputtelijk is zijne phantasie en de geestigheid, waarmee hij de eentonigste stof weet te bezielen.

Honger is de titel van een boek, waarin de kwellingen geschetst worden van iemand, die maanden lang in Kristiania rondloopt zonder andere middelen van bestaan dan het nietigehonorarium, dat hij van tijd tot tijd voor een uit vijf en twintig gecasseerde in een courant opgenomen opstel beurt. Honger is onder studenten in Kristiania geen ongewoon ver-

schijnsel. Een aantal boerenzoons, die met moeite en vreemde hulp het zoover gebracht hebben, dat zij tot de alma mater werden toegelaten, zijn daarna volslagen aan zichzelf overgelaten en lijden een dikwijls hoogst kommervol bestaan, tot het hun lukt, van hun waardigheid als theologisch student als aanbeveling gebruik makende, een stuk brood als huisleeraar in een familie ten platten lande te vinden. Dan wil het wel eens gebeuren, dat zoo iemand conservatief wordt. Zoolang zij nog in Kristiania leven, sluiten zij zich aaneen, vormen radicale vereenigingen, in wier vergaderingen dikwijls een hoog woord gevoerd wordt, en geven den bewakers der maatschappelijke orde van tijd tot tijd de handen vol. Eene menschenklasse, die de belangstelling van scribenten wel waard is. Zij spelen dan ook in de moderne Noorweegsche letterkunde eene rol van eenige beteekenis, wat te minder verwondert, daar meer dan één jonge schrijver uit hun midden is voortgekomen. Een karakteristiek beeld van hun leven geeft o.a. Arne Garborg in zijn roman: *Boerenstudenten*. Geheel anders Hamsun. Voor hem is minder de klasse dan het individu belangrijk, en hij schrijft het verhaal van één man, die honger lijdt. Hoe hij daartoe gekomen is, vernemen wij niet, of hij lotgenooten heeft evenmin, alleen *dat* hij lijdt en *hoe* hij lijdt. Driehonderd drie en dertig bladzijden lang houdt de schrijver dat vol, en toch verveelt hij op geene enkele. Men verbaast zich, hoe dat mogelijk is. Het is dit, dat de schrijver den toestand kent en dat hij een stilist van den eersten rang is. De gebeurtenissen zijn onbelangrijk; bijna het geheele boek is psychologie. Maar de indruk, dien het nalaat, is ontzettend luguber. Het is de lyriek van de armoede en den trots. Maar die trots is vergeefs; de hongerlijder, die zich zelf wijs maakt, dat het eene eigenaardigheid van hem is, geen spijs tot zich te nemen, moet ten slotte om een miserabel stukje eten van de gemeenste menschen de grofste beleedigingen verdragen. Een meisje, dat bijna ongevraagd een amourette met hem aanknoopt, krijgt een afkeer van hem, als zij bemerkt, dat zijn familiariteit, die haar bekoorde, zoolang zij ze aan dronkenschap toeschreef, slechts een uiting van de overspanning was, die honger bewerkte.

Ziehier een schildering van den waanzin van den honger. De lijder heeft in den nacht een onderkomen aan het politie-

bureau gezocht en ligt nu in een donkere cel, overgelaten aan zijne fantasie.

Ik ging weer liggen om te zien, of ik in slaap kon vallen, maar in werkelijkheid om nogmaals met de duisternis te vechten. De regen buiten was opgehouden, en ik hoorde geen geluid. Een tijdlang bleef ik luisteren naar voetstappen op straat, en ik was niet tevreden voor ik een voetganger had hooren voorbijgaan, naar den klank te oordeelen een politieagent. Plotseling knip ik herhaaldelijk met de vingers en begin te lachen. Dat was dan ook verduiveld! Ha! - Ik verbeeldde mij een nieuw woord te hebben uitgevonden. Ik ga in bed rechtop zitten en zeg: Het bestaat niet in de taal, ik heb het uitgevonden, *Kuboaa*. Het heeft letters als een woord; lieve God, man, je hebt een woord uitgevonden.... *Kuboaa*.... van groote grammaticale beteekenis.

Ik zit met open oogen, verbaasd over mijn uitvinding, en lach van blijdschap. Dan begin ik te fluisteren; men kan mij beloeren, en ik was van plan mijn uitvinding geheim te houden. Ik was in den vroolijken waanzin van den honger geraakt; ik was leeg en vrij van smart, en mijn gedachten waren zonder teugel. Ik overleg in stilte met mijzelf. Met de wonderlijkste sprongen in mijn gedachtengang tracht ik de beteekenis van mijn nieuwe woord uit te vorschen. Het behoefde evenmin God te beteekenen als Tivoli, en wie had gezegd, dat het dierententoonstelling moest beteekenen? Ik klem mijn vuist heftig dicht en herhaal nog eenmaal: Wie heeft gezegd, dat het dierententoonstelling moet beteekenen? Als ik mij goed bedacht, was het niet eens absoluut noodzakelijk, dat het hangslot beteekende of zonsopgang. Voor zulk een woord als dit was het niet moeilijk een beteekenis te vinden. Ik zou wachten en de omstandigheden aanzien. Intusschen kon ik er op slapen.

Daar lig ik op de brits en lach stilletjes, maar zeg niets, spreek geen meening vóór of tegen uit. Eenige minuten gaan voorbij, en ik word nerveus, het nieuwe woord plaagt mij zonder ophouden, komt telkens terug, maakt zich ten slotte van al mijn gedachten meester en maakt mij ernstig. Ik had mij een meening gevormd, wat het niet zou beteekenen, maar nog geen besluit genomen wat het zou beteekenen. Dat is

een bijzaak! zei ik luid tot mij zelf, en ik grijp mij zelf bij den arm, en herhaal, dat dat een bijzaak was. Het woord was goddank gevonden, en dat was de hoofdzaak. Maar de gedachte plaagt mij aanhoudend en verhindert mij in slaap te vallen; niets was mij goed genoeg voor dit buitengemeen zeldzame woord. Eindelijk ga ik weer rechtop in bed zitten, grijp mij met beide handen om het hoofd en zeg: ‘Neen, *dat* is nu juist onmogelijk, het emigratie of tabaksfabriek te laten beteekenen! Had het iets van dien aard kunnen beteekenen, dan zou ik daartoe al lang geleden besloten zijn, en de gevolgen op mij genomen hebben. Neen, eigenlijk was het woord geschikt, om iets van de *ziel* te beteekenen, een gevoel, een toestand - of ik dat niet begrijpen kon? En ik begin te peinzen, om iets te vinden, dat op de ziel betrekking heeft. Daar komt het mij voor, of iemand iets zegt, zich in mijn gesprek mengt, en ik antwoord boos: Wat belieft? Neen, een tweede idioot als jij bestaat er niet! Breikatoen? Och, loop naar de hel! Nu moet ik waarachtig lachen! Als ik vragen mag: waarom zou ik verplicht zijn, het breikatoen te laten beteekenen, als ik er speciaal tegen had, dat het breikatoen beteekende? Ik had zelf het woord uitgevonden, en ik was in mijn volle recht, het alles ter wereld te laten beteekenen, wat dat betreft. Zoover ik wist, had ik nog geen meening uitgesproken....

Maar meer en meer raakte mijn hersenen van streek. Eindelijk sprong ik het bed uit, om de waterleiding te zoeken. Ik was niet dorstig, maar mijn hoofd gloeide van koorts en ik gevoelde een instinctmatige behoefte aan water. Toen ik gedronken had, ging ik weer liggen en besloot met geweld en macht te willen slapen.’

III.

Een waardige pendant van *Honger* is *Pan*. Zijn titel heeft dit boek te danken aan de omstandigheid, dat de hoofdpersoon voor de hem omringende natuur een soort pantheistische bewondering gevoelt, en in den beginne althans door met haar mee te leven zijn eigen bestaan bijna vergeet. Daaraan heeft hij zijn blijde stemming te danken, die later door de aanraking met menschen geheel verloren gaat. Het is niet moeilijk in

luitenant Glahn den held van *Honger* te herkennen. Maar er valt een breeder licht over zijn persoon, en naast den trots treden ook andere trekken op den voorgrond. Vooral zijn gevoel voor de natuur en zijn weerloosheid tegenover eene coquette vrouw vallen in het oog. In tegenstelling met *Honger* treft hier het vermogen van den schrijver, om zachte aandoeningen weer te geven. Luitenant Glahn houdt zich een zomer in een hut in het Noordland op, slechts vergezeld van zijn jachthond AEsop. Een meisje weet zijn opmerkzaamheid te trekken, eene vrouw uit het volk geeft zich aan hem over. De eerste speelt met hem en berooft hem zijn gemoedsrust, de tweede sterft, omdat zij niet nalaten wil Glahn lief te hebben. Glahn vertrekt eindelijk, na Edvarda nog het eenige gezonden te hebben, wat hij liefhad en waarom zij hem verzocht heeft, zijn hond. Maar hij schiet het dier eerst dood, opdat het niet om zijnentwille gemarteld worde. Later gaat hij in Indië op tijgerjacht, en als hij de gedachte aan Edvarda niet langer kan uithouden, tergt hij een kameraad op vele wijzen, tot deze hem doodschiet. De vertelling is zoo eenvoudig als rijk aan poëzie. Een geweldige, meestal achter ironie verborgen hartstocht schiet van tijd tot tijd bliksemend uit. De lezer houde mij ten goede, dat ik een paar proeven meedeel van deze wijze van vertellen.

Het is de dag na een feest, waarop Edvarda zich door een baron, een gast van haar vader, heeft laten courtiseeren. De dokter, die in het volgende gesprek genoemd wordt, is eveneens een mededinger naar haar hand.

‘Het is namiddag, ik ga naar huis, het regent nog. Daar gebeurt mij iets ongewoons. Edvarda staat voor mij op het pad. Zij is doornat, alsof zij lang buiten in den regen geweest is, maar zij glimlacht. A zoo! denk ik aanstonds, en boosheid maakt zich van mij meester; ik klem met razende vingers mijn geweer vast en ga haar zoo te gemoet, ofschoon zij glimlacht.

Goeden dag,’ roept zij eerst.

Ik wacht tot ik eenige stappen korter bij haar gekomen ben en zeg:

‘Ik groet u, schoone jonkvrouw!’

Zij deinst voor mijn scherts. Ach, ik wist niet wat ik zeide. Zij glimlacht angstig en ziet mij aan.

‘Bent u vandaag de bergen op geweest?’ vraagt zij. ‘Dan bent u nat geworden. Ik heb hier een doek, als u dien soms gebruiken kunt, ik heb hem over.... Neen, u herkent mij niet.’ En zij slaat de oogen neer en schudt het hoofd.

‘Een doek?’ antwoord ik, en ik grinnik van toorn en verwondering. ‘Maar ik heb hier een buis, wilt u het te leen hebben? Ik heb het over, ik zou het aan iedereen geleend hebben, dus u kunt het gerust aannemen. Een vischvrouw zou ik het met pleizier geleend hebben.’

Ik zag, dat zij in spanning verkeerde, wat ik zou zeggen, zij luisterde zoo ingespannen, dat zij leelijk werd en vergat den mond dicht te houden. Zij staat daar met den doek in de hand, het is een witte zijden doek, zij heeft hem van haar hals genomen. Ik trek ook mijn buis uit.

‘Om Gods wil, trek dat weer aan!’ roept zij. ‘Dat mag u niet doen. Bent u zoo boos op mij? Neen, in 's hemelsnaam, trek toch uw buis weer aan, voor u door en door nat wordt.’

Ik trok mijn buis weer aan.

‘Waar moet u heen?’ vroeg ik dof.

‘Neen, nergens heen.... Ik begrijp niet, dat u uw buis kon uittrekken....’

‘Waar hebt u den baron vandaag gelaten?’ vroeg ik verder. ‘In dat weer kan de graaf immers niet op zee zijn....’

‘Glahn, ik wil u alleen maar iets zeggen....’

Ik val haar in de rede:

‘Mag ik u verzoeken, den hertog mijn groeten over te brengen?’

Wij zien elkander aan. Ik sta klaar, haar opnieuw in de rede te vallen, zoodra zij haar mond opent. Eindelijk glijdt een pijnlijke trek over haar gezicht, ik wend mijn gezicht af en zeg:

‘Oprecht gesproken, geef dien prins een afslag, juffrouw Edvarda. Dat is geen man voor u. Ik verzeker u, op het oogenblik loopt hij te practiseeren, of hij u tot zijn vrouw zal maken of niet, en daarmee kunt u niet gediend zijn.’

‘Neen, daar willen wij niet over spreken, wel? Glahn, ik heb aan u gedacht, u kondt uw buis uittrekken en voor iemand anders doornat worden, ik kom naar u toe....’

Ik trek de schouders op en ga voort:

‘Ik raad u in plaats daarvan dendokter aan. Wat hebt u op hem aan te merken? Een man in zijn beste jaren, een voortreffelijk hoofd. Denk er over na.’

‘Hoor maar een minuut naar mij....’

‘AEsop, mijn hond, wacht mij in de hut.’

Ik nam mijn muts af, groette en zeide nogmaals:

‘Ik groet u, schoone jonkvrouw.’

Daarmee ging ik op weg.

Zij gilde het uit:

‘Neen, scheur mijn hart niet uit mijn boezem. Ik ben vandaag naar je toe gekomen, ik wachtte je hier op en ik glimlachte, toen je kwam. Gisteren had ik bijna mijn verstand verloren, omdat ik den geheelen dag aan één ding gedacht had, het dwarrelde voor mij en ik dacht altijd aan jou. Vandaag zat ik in de kamer, er kwam iemand binnen, ik zag niet op, maar ik wist, wie het was, die binnenkwam. Ik heb gisteren een achtste mijl geroeid, zei hij. Werd u niet moe? vroeg ik. Och, ja, heel moe, en ik kreeg blaren aan mijn handen, zei hij toen, en ik werd daar bedroefd om. Ik dacht: kijk, daar is hij nu bedroefd om! Iets later zeide hij: Ik hoorde een gefluister voor mijn ramen, dat waren uw dienstmeisje en uw eene winkelbediende in een intiem gesprek. Ja, zij moeten elkaar krijgen, zei ik. Ja, maar dat was om twee uur! Welnu? vroeg ik, en ik zei iets later: De nacht die hoort hun toe. Toen zette hij zijn gouden bril wat hooger op zijn neus en merkte op: Maar niet waar, vindt u niet, midden in den nacht, dat maakt geen goeden indruk? Ik zag nog steeds niet op, en zoo zaten wij tien minuten aan één stuk. Mag ik u een sjaal om uw schouders hangen? vroeg hij. Dank u, antwoordde ik. Gelukkig, wie uw kleine hand durfde aanroeren, zeide hij. Ik antwoordde niet, mijne gedachten waren op eene andere plaats. Hij lei een klein doosje in mijn schoot, ik opende het doosje en vond er een speld in, aan die speld was een kroon, en ik telde daarin tien steenen... Glahn, ik heb de speld bij mij, wil je hem zien? Hij is in stukken getrapt, kom maar en zie, dat hij in stukken getrapt is.... Nu ja, wat moet ik met die speld? vroeg ik. U moet er u mee versieren, antwoordde hij. Maar ik gaf hem de speld terug en zeide: Laat mij met rust, ik denk meer aan

een ander. Wie is die ander? vroeg hij. Een jager, antwoordde ik; hij heeft mij alleen maar twee mooie veeren als herinnering gegeven; maar neem uw speld terug. Ik zag hem voor het eerst aan, zijn oog was doordringend. Ik neem de speld niet terug, doe er mee, wat u wilt, trap er op, zeide hij. Ik stond op, leide de speld onder mijn voet en trapte er op. Dat gebeurde van morgen.... Vier uur lang liep ik te wachten; na den middag ging ik uit. Ik kwam hem onderweg tegen. Waar moet u heen? vroeg hij. Naar Glahn, antwoordde ik, ik wil hem vragen, mij niet te vergeten.... Van één uur af heb ik hier gewacht, ik, ik stond bij een boom en zag je aankomen, je was als een God. Ik had je figuur lief, je baard en je schouders, alles aan je had ik lief... Nu ben je ongeduldig, je wilt gaan, alleen maar gaan, ik ben je onverschillig, je ziet mij niet aan...'

Ik was blijven staan. Toen zij zweeg, begon ik weer te gaan. Ik was uitgeput van vertwijfeling en glimlachte, mijn gemoed was hard.

'Dat is waar ook,' zei ik en bleef weer staan, 'u hadt mij immers iets te zeggen?'

Die spot maakte dat zij mij moe werd:

'Had ik wat te zeggen? Ja, maar ik heb wat gezegd; hebt u het niet gehoord? Neen, niets, niets heb ik meer te zeggen...

Haar stem beeft op een zeldzame wijze, maar mij raakt dat niet.'

Wilt gij een staaltje van anderen aard? Eva is gestorven; Glahn zit in zijn hut en redeneert met zijn hond:

'Herinner je je haar kleine meisjeshoofd met haar als dat van een non? Zij kwam altijd zoo stil, lei haar last neer en glimlachte. En zag je, hoe die glimlach van leven bruiste? Wees stil, AEsop, ik herinner mij een zeldzaam verhaaltje, het is van vier menschenleeftijden geleden, in Iselins tijd, toen Stamer priester was.

Een meisje zat gevangen in een steenen toren. Zij had een heer lief. Waarom? Vraag den wind en de sterren, vraag den God van het leven; want niemand anders weet zoo iets. En de heer was haar vriend en minnaar; maar de tijd ging voort, en op een zekeren dag zag hij een andere, en zijn gemoed wendde zich af. Als een jongeling had hij zijn meisje

lief. Hij noemde haar dikwijls zijn zegen en zijn duif, en zij had een gloeienden en golvenden boezem. Hij zeide: Geef mij je hart! En zij deed het. Hij zeide: Mag ik je om iets vragen, beminde? En verrukt antwoordde zij ja. Zij gaf hem alles, en hij dankte haar toch niet.

De andere had hij lief als een slaaf, als een gek en als een bedelaar. Waarom? Vraag het stof op den weg en het loof, dat valt, vraag den raadselachtigen God van het leven; want niemand anders weet zoo iets. Zij gaf hem niets, neen, niets gaf zij hem, en hij dankte haar toch. Zij zeide: Geef mij je vrede en je verstand! En hij was alleen maar bedroefd, dat zij niet om zijn leven vroeg.

En zijn meisje werd in den toren opgesloten.....

Wat doe je, meisje, je zit te glimlachen?

Ik denk aan iets, dat tien jaar geleden is. Toen ontmoetteik hem.

Je herinnert je hem nog?

Ik herinner mij hem nog.

En de tijd gaat.....

Wat doe je, meisje? En waarom zit je te glimlachen?

Ik borduur zijn naam in een doek.

Wiens naam? Is hij het, die je opgesloten heeft?

Ja, hij, dien ik voor twintig jaar ontmoette.

Je herinnert je hem nog?

Ik herinner mij hem als vroeger.

En de tijd gaat.....

Wat doe je, gevangene?

Ik wordt oud en kan niet meer zien te naaien, ik schrab de kalk van den muur. Van de kalk kneed ik een kruik voor hem, als een klein geschenk voor hem.

Van wien spreek je?

Mijn minnaar, die mij in den toren opsloot.

Lach je daarom, dat hij je opsloot?

Ik denk er over, wat hij nu zal zeggen. Kijk, kijk, zal hij zeggen, mijn meisje heeft mij een klein kruikje gezonden, zij heeft mij in dertig jaar niet vergeten.

En de tijd gaat.....

Hoe, gevangene, je zit daar en doet in 't geheel niets, en je glimlacht?

Ik word ouder en ouder, mijne oogen zijn blind, ik denk alleen maar.

Aan hem, dien je veertig jaar geleden ontmoette?

Aan hem, dien ik ontmoette, toen ik jong was. Misschien is dat veertig jaren geleden.

Maar weet je dan niet, dat hij dood is? Je wordt bleek, oude, je antwoordt niet, je mond is wit, je ademt niet meer.....

Kijk, zoo luidde het merkwaardige verhaaltje van het meisje in den toren. Wacht even, AEsop, ik heb iets vergeten: zij hoorde eens op een dag de stem van haar minnaar op het plein, en zij viel op de knieën en bloosde. Toen was zij veetig jaar.....

Ik begraaf je, Eva, en kus in deemoed het zand op je graf. Een sterke, rozenroode herinnering glijdt door mijn binnenste, als ik aan je denk, ik wordt als met zegen overstroomd, als ik mij je glimlach voorstel. Je gaf alles, alles gaf je, en dat kostte je geen overwinning; want je was zelf des levens verrukkelijk kind. Maar anderen, die kleingeestig zelfs met hun blikken karig zijn, kunnen al mijn gedachten hebben. Waarom? Vraag de twaalf maanden en de schepen op de zee, vraag den raadselachtigen God des harten.'

Ook uit *Pan* blijkt, dat Hamsun in de eerste plaats lyricus is. Beter kan hij den indruk weergeven, dien verschillende karakters op één persoon maken, dan de karakters in hun werking op elkaar ontvouwen. Alleen in Glahn is ontwikkeling; hij is aan het eind een ander persoon dan aan het begin. Van de twee vrouwenfiguren is Edvarda niet alleen het uitvoerigst geschilderd, maar zij is in verschillende opzichten de beste vrouwenfiguur uit Hamsun's werken. Daar intusschen haar betrekking tot Glahn voor haar slechts een avontuur uit vele is, toont zij zich wel in verschillende situaties en stemmingen, maar gaan overigens haar ondervindingen voorbij, zonder sporen na te laten. Van Eva vernemen wij bijna niets. Alleen dat zij een doek over het hoofd draagt, die haar goed staat, en dat zij trouw is. En toch maakt Eva op den lezer veel dieper indruk dan Edvarda. Waarom? Omdat Eva de sympathie van den schrijver heeft, en de warmte van zijn gevoel zich aan den lezer meedeelt. Maar met Edvarda kan men maar weinig meegevoelen, en het eenige, wat de lezer in Glahn moeite heeft te begrijpen, is, dat hij zich van die vrouw maar niet los kan scheuren. Maar dit moet meer uit Glahn's karakter dan uit

dat van Edvarda verklaard worden; het behoort tot het diepste van zijn natuur; het is een trek, die bij Hamsun's helden telkens terugkeert, de taaie gehechtheid van den Noorweegschen boer aan dat, wat hij eenmaal lief heeft.

IV.

Pan is ongetwijfeld het rijpste werk van Hamsun. Er zijn tusschen *Honger* en *Pan* dan ook vier jaar, 1890-94, verloopen. In de periode, die tusschen deze beide boeken ligt, is de schrijver begonnen romans van breeder opzet te schrijven. De eerste poging in die richting is een wonderlijk boek, getiteld: *Mysteriën*. Het is de geschiedenis van een capricieus persoon met de onbegrijpelijkste invallen, die op een goeden dag in een herberg in een kleine stad afstapt, zich geheimzinnig gedraagt, tegenover de bewoners der stad nu eens overdreven bescheiden, dan weer overdreven aanmatigend optreedt, een jong meisje, waarvan hij weet, dat zij verloofd is, zijne liefde verklaart, en eindigt met in een vlaag van razernij zich te verdrinken. Het boek bevat menige goed geschreven bladzijde, maar is als geheel toch als mislukt te beschouwen. 516 octavo bladzijden zijn grootendeels gevuld met de dollemansredeneeringen van den heer Nagel, en wekken wel bewondering voor het talent van den schrijver, om over alles paradoxen te zeggen, maar geenszins belangstelling in zijn held. De overige personen zijn te onbeduidend om eenigen indruk te maken. Maar twee dingen moeten opgemerkt worden. Vooreerst dat de held, afgezien van zijn geel pak kleeren en zijn zotheden, toch in den grond dezelfde persoon is, die wij reeds in *Honger* en in *Pan* leerden kennen, en ook nog in andere boeken zullen aantreffen, de man met het goede karakter en de taaie vasthoudendheid en met het gebrek aan gezelschapstoon, waardoor hij in tegenwoordigheid van anderen telkens onmogelijk wordt. Hieraan zien wij, dat wij met denzelfden schrijver te doen hebben. Voorts, dat hier een eerste poging gedaan wordt - na *Honger*, want *Pan* is, zooals opgemerkt werd, later geschreven - om ook van andere personen iets meer dan een omtrek te laten zien. Zij zijn nog niet gelukkig uitgevallen. Maar toch bewijzen zij, dat de schrijver na zijn eerste en tweede succes niet is opgehouden te studeeren. Het boek is

het werk van een schrijver, die in een crisis verkeerde, en als zoodanig te beoordeelen. De vrucht dier crisis zijn twee romans, waarin Hamsun zich los heeft gemaakt van zijn eenen held, en eene geheele maatschappij van menschen in hun omgang met elkander schildert. De stijve personen van *Mysteriën*, die geen menschen waren, zijn slechts de voorstudiën voor de levende wezens in de twee volgende romans. De vroegere ‘hoofdpersoon’ komt ook in deze boeken nog wel voor, maar hij eischt niet langer onze uitsluitende belangstelling.

V.

Redacteur Lynge is een moderne maatschappelijke roman, een persiflage van de onoprechte wijze, waarop voor sommige menschen de politiek een middel is, om hun eigen belang te behartigen. Lynge redigeert een radicaal blad en ageert tegen een ministerie, dat wel is waar uit de linkerzijde is voortgekomen, maar zijn plicht tegenover zijn partij verzaakt; - ‘verraderziden’ noemt Lynge zulke menschen. Om het aantal abonnenten en daarmee zijn eigen aanzien te vergrooten, maakt Lynge echter een zwenking naar rechts en steunt op het beslissende oogenblik datzelfde ministerie, dat hij jarenlang met zijn hoon vervolgd heeft. Als het ministerie toch valt, weet Lynge zich te dekken, en is weldra weer een der leiders der linkerzijde.

Op het kritieke oogenblik is tegen Lynge een brochure verschenen. De schrijver is een ambtenaar aan eene bank, Leo Höibro, iemand van boerenafkomst, die met Lynge in zijn opkomst gedweept heeft, maar nu zijn verontwaardiging over des redacteurs onstandvastigheid niet kan bedwingen. Lynge antwoordt daarop met de bewering, dat de schrijver bij de redactie bekend is, dat aan zijn wandel een smet kleeft, dat hij een oneerbaar mensch is. Telkens wordt die beschuldiging herhaald. En inderdaad, ofschoon niemand, ook Lynge niet, het weet - Höibro's wandel is niet geheel vlekkeloos. Hij heeft eens in de bank, waar hij werkt, een kleine som geld geleend, en daarbij de namen van een paar kennissen zonder hun medeweten als borgen gebruikt. Dat had hij gedaan, om Charlotte Ihlen, bij wier moeder hij inwoont, eene vélocipède te kunnen geven. Sedert rijdt Charlotte dagelijks met student Bondesen

uit, maar Höibro verpandt zijn overjas en zijn horloge, om telkens de bank op tijd te kunnen voldoen. Er is nog één termijn over, en de vervaldag aanstaande. Heeft Höibro dan het geld, dan wordt het ongelukkige papier met twee valsche namen er op voor goed vernietigd; heeft hij het niet, dan komt zijn vergrijp aan den dag en wordt hij gestraft. Op den laatsten avond krijgt hij van Charlotte's moeder eene som gelds terug, die hij haar eens geleend heeft. Even later heeft hij een onderhoud met Charlotte, waarin het voor hem opgaat, dat zij hem lief heeft, maar tevens, dat zij niet rein is. Die gedachte kan Höibro niet verdragen, en als den volgenden morgen Lynge's blad de beschuldiging van bezoedelden levenswandel tegen den schrijver der brochure herhaalt, steekt hij het geld in eene enveloppe, schrijft er een paar woorden bij, waarin hij den wensch uitspreekt, dat Charlotte deze som als reisgeld naar Amerika zal gebruiken, waarheen zij reeds vroeger het verlangen koesterde, haar broeder te vergezellen, en gaat uit om zich zelf in handen der politie te stellen. Lynge juicht en het getal zijner abonnenten neemt toe; al weer heeft de wijze redacteur juist gezien; de pamfletschrijver was een man met een bezoedeld verleden.

In dezen roman heeft Hamsun een hoogte bereikt als in geen vroeger werk. Het boek is kort en gemakkelijk geschreven en de vertelling boeit tot het einde. De karakters zijn duidelijk en alle met zorg behandeld. In Höibro herkennen wij wel Hamsun's lievelingstype, maar hij is oneindig sympathieker dan b.v. Nagel en oneindig dieper opgevat. Ook hij heeft het gebrek aan omgangstoon en het langzame en ongemakkelijke, dat zich slechts met moeite uit, tot er soms onverwacht een sterke hartstocht doorheenbreekt, maar de schrijver is zijn figuur geheel meester, de taaiheid is een trek van Höibro, zonder dat de schrijver daarom zelf lang van stof wordt. In dit opzicht staat het boek reeds geheel op een lijn met *Pan*. Höibro heeft voorts met andere karakters van Hamsun het sterke en tegelijk weerlooze gemeen; evenals Glahn tegenover Edvarda, zoo is Höibro tegenover Lynge volkomen weerloos. Maar de psychologische oorzaak hiervan is bij Höibro eene andere. De verklaring geeft hij zelf onbewust (pag. 145): ‘Er zijn maar twee soorten van menschen, die zich altijd door het leven heen kunnen slaan en in iedere zaak er boven op komen. Dat zijn

de eerlijken van harte. Zij slaan er zich door, zij zijn niet altijd in de praktijk, maar feitelijk in hun binnenste er boven op. En dan zijn er de moreel bedorvenen, zij, die binnen de grenzen der wet onbeschaamd zijn, zij, die het vermogen om scrupules te voelen verloren hebben. Zij kunnen zich naar boven werken, zelfs al gaan zij onder.'

Dat is het interessante in Höibro, dat het bewustzijn van de geringste schuld hem zonder tegenweer doet zijn tegenover een gewetenloos mensch. Dezelfde fijnheid van geweten en gevoel doet hem terugdeinzen voor een huwelijk met een meisje met ervaring, ofschoon hij weet, dat zij hem liefheeft, en dat hij door een ander besluit te nemen, haar de schande en zich zelf de gevangenisstraf besparen kan.

Een groote vooruitgang is het, dat ook Lynge voortreffelijk uitgevallen is. Hij behoort tot die karakters, die Hamsun wel niet sympathiek zijn, maar die hij goed verstaat, omdat zij weinig gecompliceerd zijn. Evenals Höibro uit den boerenstand opgekomen, behoort hij echter tot diegenen, die Höibro als de moreel bedorvenen kenschetst. Voor diepzinnig gaat hij door, maar hij is slechts sluw, voor oprecht, maar hij is brutaal, voor menschlievend, maar hij is berekenend. Merkwaardig is het fiasco, dat hij in gezelschap van beschaafde menschen maakt. Terwijl Höibro zich moeielijk beweegt, maar toch telkens in karakter de meerdere blijkt, mist Lynge alle houding, waar hij zich niet achter gewichtigheid kan verschansen. Eene vrouw, die eene ridderorde voor haar man wenscht te ontvangen, weet hem van politieke kleur te doen veranderen, maar als hij komt om zijn loon ontvangen, wijst zij hem de deur. Zijn getatoeeerde handen zijn het beeld van zijn ziel; zij herinneren hem aan zijn boersche afkomst en boersche denkwijze. Daar zit hij op zijn kantoor en wrijft de handen en wrijft ze telkens weer, maar die kenmerken van zijn natuur, hij wrijft ze niet uit. Redacteur Lynge wordt nooit een mensch, die beschaafd voelt en denkt.

VI.

De andere der beide romans, waarop ik doelde, draagt den titel: *Nieuwe aarde*. Dit boek heeft in zeker opzicht eene cultuurhistorische beteekenis; immers het schildert een soort

menschen wier levenswijze en wier manier van denken zoo niet beslissend voor de cultuur van een land, dan toch tot op zekere hoogte een der thermometers van de beschaving is of zijn kan. Het is de geschiedenis van een troep schoone geesten, dichters in de eerste plaats, verder een schilder, een comediant, een romanschrijver, menschen, die hun leven op de pantoffelpromenade en in de koffiehuizen van Kristiania doorbrengen. Bij deze zeer nieuwmodisch gekleede heeren sluit zich een advocaat aan, die weinig te doen heeft, en een journalist, die den volke meedeelt, wanneer een der heeren een uitstapje gaat maken of er van thuiskomt. Te zamen houden zij zich voor de élite van Noorwegen, en wanneer nu en dan de buidel leeg is, klagen zij: ‘Zóó behandelt Noorwegen zijn groote mannen.’ Gelukkig voor hen bestaat er in zulke gevallen een uitkomst in de persoon van twee kooplui, - kramers noemen zij ze verachtelijk - met wie de heeren zich verwaardigen om te gaan. Die twee kramers betalen 's avonds in de restauratie de verteringen der clique; zij leveren wijn en andere goede zaken op eeuwigdurend crediet, zij geven geld, om een dichter, die wat zenuwzwak uitgevallen is, als hij vermoeid van het dichten is, naar buiten te sturen, en daarvoor wordt hun het recht toegestaan, in het gezelschap der heeren te verkeeren, en hen bij den naam te noemen. Laat een hunner het echter niet wagen, te zeggen, dat hij iets mooi of niet mooi vindt; onmiddellijk krijgt hij te hooren: ‘Beste Ole, praat jij asjeblieft niet over kunst.’ En de kramers zijn bescheiden; zij voelen zich de minderen en vinden het een eer, dat zij met de groote mannen mogen omgaan. Een der kramers is getrouwd, een modern huwelijk, ieder zijn vrijheid; de vrouw gebruikt de hare, zij is een poëtisch ontvlamd gemoed en leeft in intieme verhouding met den dichter Irgens, dien zij onderhoudt met geld, dat haar kramer verdient. De andere kramer is verloofd met een zachtaardig meisje van buiten, een onbedorven kind; maar het genie heeft niet lang tijd noodig, om haar met het leven te doen kennis maken; daartoe neemt Irgens de gelegenheid waar, wanneer zijn vriend Ole op een handelsreis naar Engeland is.

Wanneer men nu de beide kooplui op het kantoor in gesprek met elkander bespiedt, dan heerscht daar een gansch andere toon dan in het koffiehuis, waar de groote mannen bijeen-

zitten. Dan wordt er niet over stipendiën gepraat, noch de regeering over den hekel gehaald, noch getwist, wie het best een vers kan voorlezen, maar stil en bescheiden wordt over de zaken gehandeld. Ole Hendriksen en Tidemand zijn samen opgegroeid, zij verstaan ieder half woord van elkaar; als Tidemand omgaat met het plan van een geweldige speculatie in rogge, vraagt Ole alleen, of hij niet misschien wat minder koopen zou, en Tidemand verstaat heel goed, dat zijn vriend hem waarschuwt, maar het gevaar, dat beide kennen, wordt nauwelijks genoemd. Tidemand's speculatie mislukt, en hij is op 't punt te vallen; dit is de eenige maal, dat Ole over zijn positie groote woorden gebruikt, en dat met het uitsluitend doel, om Tidemand over te halen, dat hij zijn hulp aanneemt. En Tidemand blijft staande, en de vrienden beramen nieuwe plannen om nieuwe takken van nijverheid in het leven te roepen. Slechts van tijd tot tijd en schuchter roeren zij hunne familieaangelegenheden aan. En dat geschiedt met een eerbied als van den jongen man, die den naam zijner bruid noemt. Ik haal slechts een enkele bladzijde aan, waar Tidemand over zijn huwelijk spreekt.

‘De twee mannen bleven een tijdlang zwijgend zitten. Ole vroeg zacht:

“Ja, heeft je vrouw dan.... ik meen: stelt zij misschien belang in een ander?”

“Natuurlijk”, antwoordde Tidemand. “Dat overvalt iemand...”

“Je weet niet, wie dat is?”

“Zou ik niet weten, wie dat is! Maar dat vertel ik niet, nooit. Ik weet het niet eens, waar zou ik het vandaan weten? Bovendien stelt ze waarschijnlijk niet eens belang in een ander, hoe kan men zoo iets weten? Denk je misschien, dat ik jaloersch ben? Verbeeld je maar niets, Ole, ik weet Goddank mijn verstand nog te bewaren, naar mijn gering vermogen. Kortom: ze stelt niet, zooals de menschen van haar denken, belang in een ander, alles is alleen maar een luim van haar. Over een poosje komt zij misschien zeggen, dat wij ons huishouden weer moeten inrichten, dat is volstrekt niet onmogelijk, zeg ik je, want ik ken haar door en door. Zij heeft in den laatsten tijd pleizier in de kinderen, ik heb nooit iemand zoo'n

pleizier in kinderen zien hebben, als zij in den laatsten tijd gehad heeft. Je moest eens bij ons aankomen..... Herinner je je, toen wij trouwden?”

“Ja.”

“Een vrij passabele bruid, hè? Niet juist om te verachten, vind je wel? Ha-ha-ha; wel, Ole? Maar je moest ze nu zien, ik bedoel thuis, nadat ze weer pleizier in de kinderen gekregen heeft. Dat is niet uit te spreken. Ze heeft een zwarte fluweelen japon aan..... Neen, je moet heusch eens bij ons aankomen.”

“Ja, asjeblieft, dat zal ik doen.”

“Daar kom ik op het idee, dat Hanka nu misschien wel thuis is, ik zal eens gaan hooren, ze kon mij misschien noodig hebben.”

De twee kameraden ledigden hun glas en stonden tegenover elkander.

“Ja, ja, ik wil maar hopen, dat het terecht komt,” zei Ole.

“O, ja, zeker, het komt wel terecht,” antwoordde Tidemand ook. “Dank voor je ontvangst, duizendmaal dank. Je bent een goede vriend voor mij geweest. Ik heb geen gelukkiger halfuurtje gehad, zoolang ik mij herinner.”

“Ja, kom je nu gauw weer eens naar mij zien? Het is hier heelemaal leeg, als je weg bent.”

“Ja, ik kom naar je zien, hoor.” Tidemand bleef bij de deur staan en keerde zich nog eenmaal om. “Ja, dat, waar wij over gesproken hebben, dat vertellen wij niemand, nietwaar? Geen enkel gezicht, aanstaanden Donderdag, wij weten van niets. Wij zijn immers geen hanghoofden.”

Tidemand ging heen.’

De tegenstelling tusschen de pralende dagdievende kunstenaars van den tweeden en derden rang, die elkander den minsten roem en het geringste stipendium niet gunnen, en de werkzame bescheiden kooplieden, die elkaar in moeilijke tijden helpen en ook tegenover anderen zich royaal gedragen, is buitengewoon mooi uitgewerkt. En het denkbeeld om geestesgrootheid nog in wat anders te zoeken dan in het schrijven van boeken en verzen, is in iemand, die zelf een scribent is, te prijzen en pleit voor zijn ruimen blik op het leven. In de

behandeling van die karakters, die den schrijver weinig sym - pathiek zijn, staat het boek op vele plaatsen bij *Redacteur Lynge* niet achter, en in grootheid van opzet en originaliteit van vinding staat het nog aanzienlijk hooger. Toch moet erkend worden, dat geen andere figuur zoo goed uitgevoerd is als die van Ole en Tidemand, en dat de leden der clique ons meer belang inboezemen om de scherpe manier, waarop zij gecritiseerd worden, dan om hetgeen zij doen en laten. De schrijver overdrijft. Men krijgt hier en daar den indruk, dat, indien die menschen zóó onbeduidend waren, als zij hier voorgesteld worden, een geheel volk, dat die heeren - zooal niet onderheid - dan toch vereerde, bijna een onbestaanbaarheid zou wezen. Veel zwakker zijn de vrouwenfiguren, en hun beweegredenen lang niet altijd duidelijk. Dat Tidemand's vrouw, na door Irgens in den steek te zijn gelaten, weer tot haar man wenscht terug te keeren, kan men bijna niet, zooals de schrijver dat doet, in haar voordeel uitleggen. En even onbegrijpelijk is het, dat Aagot, Ole's verloofde, zoo gemakkelijk een prooi van den frazenmaker Irgens wordt. Maar de zwakste zijde van het boek is ontegenzeglijk, dat Hamsun het noodig gevonden heeft, zijn denkbeelden niet slechts uit het verhaal te laten raden, maar ze bovendien onomwonden te laten uitspreken door een persoon, die overigens voor de vertelling van zoo geringe beteekenis is. Het is Coldeviin, de vroegere huisleeraar bij Aagots ouders. Hij komt tegelijk met Aagot naar de stad. Daar loopt hij in alle hoeken rond, bespiedt Aagot overal, vermoedt wat er gaande is, vertoont zich telkens, maar grijpt nooit in de gebeurtenissen in, waar toch wel aanleiding toe bestaat, en waardoor hij zoowel Aagots als Oles levenslangen dank had kunnen verdienen. Hij maakt kennis met de clique en wordt om zijn ouderwetsche kleeren en denkbeelden uitgelachen, tot hij van tijd tot tijd in vuur schiet en de heeren de waarheid zegt. Zij krijgen dan te hooren, dat er in het jonge Noorwegen geen kracht zit; dat het publiek veel te veel gewend is ieder te vereeren, die maar ooit een bundel verzen geschreven heeft; dat de dichters van het jaar '70 veel rijker aan geest en verbeelding waren dan die van het jaar '94; eindelijk, dat de wedergeboorte van Noorwegen van zijn handelsstand en niet van zijn litteraten moet uitgaan. Dat alles is aardig gezegd, maar hier allerminst op zijn plaats; het

meeste kan de lezer ook uit de vertelling concludeeren, en het overige wenscht men liever in eene brochure te lezen dan in een gesprek van opgewonden menschen, die elkander geen volzin laten ten einde zeggen. In zulk een gesprek is geen plaats voor bladzijden lange verhandelingen over het jonge Noorwegen. Wij herkennen overigens in Coldeviin Hamsun's gewonen held: Nagel-Höibro-Glahn. Maar hij is minder gelukkig uitgevallen en herinnert door zijn langdradigheid aan Nagel, ofschoon zijn oordeel verstandiger is. De schrijver heeft de tong van zijn held ditmaal niet in zijn macht gehad en is in een fout vervallen, die hij in *Redacteur Lynge* reeds had overwonnen. De behoefte om zijn meening te zeggen heeft hem verleid, deze figuur, die een schoonen roman schaadt, te scheppen. Zooveel leert ons Coldeviin, dat de deugd, die Hamsun in zijn eerste boek op den voorgrond stelt, de belangelooze subjectiviteit, hoe onontbeerlijk zij voor den verhandelaar moge wezen, toch niet voldoende is om een roman te schrijven. Hier is een zekere mate van objectiviteit een eerste vereischte. Een subjectieve roman is: één ideaal persoon, een rijkdom van geestige denkbeelden en een reeks caricaturen. Dat *Nieuwe Aarde* iets meer is, heeft het aan de omstandigheid te danken, dat Hamsun na het schrijven zijner eerste boeken menschen bestudeerd heeft, m.a.w., dat hij pogingen in het werk gesteld heeft om zich die objectiviteit eigen te maken, die noodig is om menschen, die anders zijn dan wij zelf, te verstaan en te schilderen.

VII.

Sedert korten tijd is Hamsun begonnen tooneelstukken te schrijven. In 1895 verscheen *Bij de Poort des Rijks*, in 1896 *Des Levens Spel*. De behoefte, om een dieper en veelzijdiger studie van den mensch te maken en het resultaat van die studie in een kunstwerk neer te leggen, doet zich hier gelden. Vooral het eerstgenoemde boek is niet zonder belang. Het is eene illustratie van den hartstocht, waarmee in Noorwegen partijen, zelfs waar het wetenschappelijke vraagstukken geldt, elkander bestrijden. Niet onbelangrijk is uit dit oogpunt eene vergelijking met een stuk als Ibsen's *Rosmersholm*. Het verschil in aanleg en karakter tusschen den ouderen en den jongeren dichter vertoont zich hier bijzonder

duidelijk. Ibsen is psycholoog, hem is de hartstocht van den partijhaat interessant, en hij toont, welke wolven deze van vreedzame burgers kan maken. Het zwakkere, maar tevens edeler karakter, dat den vrede liefheeft en de partijen wenscht te verzoenen, gaat in dien strijd onder. Maar Hamsun is zelf partij, is zelf fanaticus; het komt er hem wel is waar minder op aan, tot welke partij men behoort, maar des te meer, dat men aan zijn beginsel getrouw is; voor den man, die zóó is, neemt hij het op, en hij verfoeit, wie van standpunt verandert. De eenige beweeggrond, die hij daarvoor erkent, is eigenbelang. Bij hem gaat de sterke maar eerlijke man onder; hij wordt uitgestooten uit de egoistische maatschappij.

Ivar Kareno is een eerlijk man en een idealist, maar hij heeft één gebrek - schulden. Hij is bezig een boek te schrijven, waarvoor hij een behoorlijk honorarium hoopt te krijgen, maar dit zal hem alleen gelukken, als hij de daarin uitgesproken meeningen een klein beetje wil wijzigen en mitigeeren in den geest, zooals professor Gylling, een uiterst welwillend man, hem dat aangeraden heeft. Maar dat kan Kareno niet doen; dat zou verraad en leugen zijn. Intusschen krijgt Kareno bezoek van een academievriend Jerven. Jerven is pas gepromoveerd; hij heeft een boek geschreven, dat dezer dagen verschijnt, en daarvoor een ruim honorarium gebeurd. Hij dringt nu Kareno, geld van hem te leenen. Maar als Kareno den volgenden morgen bemerkt, dat Jerven's boek daarom zoo gunstig opgenomen en zoo goed betaald is, omdat het een overgang is naar de zijde van professor Gylling, zendt hij het geld terug. Kareno's vrouw, wie de armoede begint te vervelen, maakt zich met Bondesen, den verleider, dien wij uit *Redacteur Lynge* kennen, uit de voeten, maar Kareno wacht de mannen van het gerecht af, die op zijn bezittingen beslag komen leggen.

Mij komt het voor, dat dit stuk van Hamsun zich met zijne vertellingen niet meten kan. Het heeft zeker groote verdiensten; de dialoog is hier en daar voortreffelijk, ofschoon soms wat langdradig. Waartoe moet b.v. Jerven tweemaal bij Kareno terugkomen, om hem te bewegen, het teruggezondene geld *toch* aan te nemen? Een dramaticus van eenige ervaring had al, wat in die twee tooneelen voorvalt, met gemak in ééne scene laten geschieden. De symboliek is soms vrij

gezocht. Mevrouw Kareno geeft haar man een opgezetten vogel present, uitsluitend opdat de schrijver gelegenheid hebbe, onoorspronkelijke menschen met dat dier te vergelijken, en de fabrikant, die het dier levert, spreekt zonder het te weten, en zonder verder invloed op den loop der gebeurtenissen te hebben, wijze woorden, die hij zelf niet verstaat. Maar het hoofdgebrek is gemis aan psychologie. Voor Hamsun bestaan maar twee soorten van menschen, eerlijke en oneerlijke. De eerlijken staan als een rots, de anderen draaien met alle winden mee. Maar dat is niet voldoende, om een drama belangwekkend te maken. Wij wenschen van Jerven niet alleen te hooren, dat hij zich van schuld bewust is, en dat hij alleen uit nood, om fonds voor zijn huwelijk bijeen te krijgen, een boek geschreven heeft, waarvan de inhoud lijnrecht tegen zijne vroegere meeningen indruist; wij wenschen integendeel, dat Jerven een interessant mensch zij, wiens beweegredenen begrijpelijk zijn, voor wiens handelwijze ook van een onpartijdig standpunt veel te zeggen valt, opdat de zedelijke overwinning van Kareno minder gemakkelijk zij. En dan wenschen wij Kareno in strijd en in verzoeking te zien en te bemerken, dat zijn besluit om niet te veranderen de uitkomst is van een ontwikkelingsproces en niet een gevolg van pure stijfhoofdigheid. Dat zijn nu eenmaal eischen van een drama, en daaraan heeft Hamsun nog niet voldaan. Of hij er ooit aan voldoen zal? Wij zijn geen profeten; maar wat wij tot nu toe gezien hebben, wettigt het vermoeden, dat zijn talent in een andere richting ligt. Intusschen is *Bij de Poort des Rijks* een eerste dramatische proeve, en zou het hoogst voorbarig wezen, nu te willen uitmaken, wat men op dit gebied nog van Hamsun kan wachten.

Echter kunnen wij in *Des Levens Spel* niet het stuk begroeten, waaruit een groote vooruitgang op dramatisch gebied blijken zou. Dit stuk is een volgend bedrijf uit het leven van Ivar Kareno. Maar de man, die in het vorige stuk nog een respectabel persoon was, die zijn overtuiging niet wilde prijs geven, is hier geworden tot een eigenwijzen zonderling. Hij zou alle betweters tot afschrikwekkend voorbeeld kunnen dienen, indien hij zich niet bij voortduring in de beschermende sympathie des schrijvers verheugde. De autodidact heeft

zich in zijn hoofd gezet, dat hij, door een glazen toren met veel spiegels en andere glinsterende voorwerpen te bouwen, zich in een soort extase zal kunnen verzetten, waarin hij de dingen anders ziet dan andere menschen; de wijsheid, die hij zoodoende opdoet, zal hij in een boek bijeenbrengen, en dat zal zijn levenswerk zijn. Om hem in staat te stellen, dien toren te bouwen, heeft een zekere mijnheer Oterman, bij wien hij huisleeraar is, hem een stuk grond gegeven. En dezelfde heer Oterman heeft beloofd, de drukkosten van Kareno's boek te dragen. Maar twee dingen komen tusschenbeiden. Mijnheer Oterman heeft een dochter Teresita, die de gewoonte heeft zich in te laten met ongeveer al wat mannelijk is. Nu maakt Kareno op haar een bijzonder reinen indruk, en juist dat wekt haar begeerte. En Kareno is zoo goed niet, of hij laat zich buitmaken. Maar daarmee is ook voor Teresita de bekoring van de zaak geweken, en weldra vindt zij een nieuwen speelkameraad. Het tweede bezwaar komt van de zijde van den heer Oterman zelf. Bij het bouwen van den toren zijn marmergroeven ontdekt; deze heeft de heer Oterman voor eene groote som gelds aan eene compagnie verkocht; maar de groeven blijken veel rijker te zijn dan eerst verondersteld werd, en het tobben over al de winst, die hij had kunnen behalen, indien hij de groeven niet verkocht had, doet in den heer Oterman langzamerhand het idée ontstaan, dat hij geruïneerd is. Om die reden heeft hij heel weinig lust, het boek van Kareno over zijn hypnotisch zelfonderzoek op zijne kosten te laten drukken. Maar Kareno wil hem dwingen, hij heeft getuigen tegen Oterman. Thans rijpt in Oterman het onzalige plan, dien geheelen glazen toren vol beschreven papier in brand te steken. Van een kleine hoop, dat Kareno zich in den toren zou bevinden, valt hij niet vrij te pleiten, althans hij sluit dien van buiten zorgvuldig dicht. Het was hem echter onbekend, dat Kareno juist Oterman's eigen beide zoontjes naar den toren had gezonden, met het voornemen daar te komen om hun les te geven. Dus verbranden genoemde zoontjes met Kareno's levenswerk. En Teresita? Zij reikt aan een bedelaar een geladen pistool over met het verzoek, dit aan een vroegeren minnaar van haar, met wien zij pas hevig getwist heeft, te brengen. Maar ongelukkig gaat het schot af en treft haar; zij sterft op de plaats. Nu is het waar, dat de bede-

laar, die met of zonder opzet de oorzaak van Teresita's dood wordt, den bijnaam ‘de rechtvaardigheid’ draagt, en dat Hamsun dus zeggen wil, dat de rechtvaardigheid Teresita gedood heeft; maar het blijkt evenmin, waarom de man dien naam draagt, als waarom juist hij het noodlottige pistool in handen moet krijgen, en dan nog zoo ongelukkig zijn, op een ongelegen moment af te drukken. Wij stooten op hetzelfde gebrek dat wij in veel geringer mate in het vorige drama waarnamen, een opeenvolging van gebeurtenissen en eene ontknooping, die niet psychologisch noodzakelijk zijn maar van toevallige omstandigheden afhangen en door willekeurige benamingen symbolisch verklaard worden.

Toch is ook dit stuk niet zonder verdiensten. Ook hier toont zich op verschillende plaatsen de krachtige geest, die teugellooze hartstochten weet te schilderen. En ook hier zijn sommige dialogen levendig en spannend geschreven. Maar terwijl het zeldzame vermogen, om ieder zijn eigen taal te laten spreken, ontbreekt, missen wij hier van den anderen kant Hamsun's eigenaardigen door en door fantastischen stijl, die zoo heerlijk uitkomt, als hij de gelegenheid heeft om te vertellen of althans over een ding door te praten.

Niettegenstaande mijne groote ingenomenheid met Hamsun moet ik nog op één gebrek in zijn drama's wijzen. Het zijn geen beschaafde menschen, die hier optreden. Dit zou geen gebrek zijn, zoo zij er niet voor moesten doorgaan. Ook in de vertellingen van Hamsun is fijne beschaving iets, wat de hoofdpersoon niet zelden ontbreekt, maar wij hebben opgemerkt, dat dit gemis hier tot het karakter van die ééne persoon behoort, en de onzachte aanraking, waarin die met de hem omgevende wereld komt, waar een andere toon heerscht, is juist een poëtisch motief, dat o.a. in *Pan* van hooge werking is. Van die andere wereld weet de schrijver genoeg, om haar tegenover den man zonder vormen te releveeren, ofschoon in den regel met weinig respect. Maar een aantal menschen met elkaar te laten spreken op de wijze, zooals dat in beschaafde kringen geschiedt, dat gaat Hamsun niet natuurlijk af. Deze menschen spelen al te grof met liefde, zij maken elkander te onbehoorlijk uit, zij hebben te weinig het talent om iets te verstaan te geven, dat zij niet noemen. Men zou in de verzoeking komen, hen naar een kostschool te zenden.

Wat moet men b.v. denken van een meisje, dat een afgedankten minnaar, om hem te hoonen, eene terrine soep zendt[1)] - men moet weten, dat de minnaar door haar zijne betrekking verloren heeft - en van een minnaar, die zich wreekt, door bedoeld meisje met een veelbeteekenend gebaar een geldstuk in de hand te duwen? Dat geschiedt in *Des Levens Spel* ten aanschouwe van het publiek. Ik breng de vraag van het realisme in de kunst niet te berde; ik beweer alleen, dat men menschen, die zoo handelen, niet voor heeren en dames moet uitgeven. En ik geloof dan ook niet, dat Hamsun deze dingen schrijft uit voorliefde voor het ruwe, maar uit gemis aan vertrouwdheid met den wereldtoon. Bezat hij die vertrouwdheid, hij zou met minder geweldige middelen grooter effect kunnen bereiken.

Intusschen doet het laatste stuk van Hamsun juist door zijne in het oog vallende gebreken vermoeden, dat de schrijver weer in een crisis verkeert, en deze omstandigheid ontneemt ons tot op zekere hoogte het recht, over het stuk te oordeelen. Evenals *Mysteriën* op zich zelf beschouwd een wonderlijk boek is, en toch voor Hamsun de voorwaarde was, om *Redacteur Lynge* en *Nieuwe Aarde* te kunnen schrijven, is het ook mogelijk, dat een volgend drama ons *Des Levens Spel* in een ander licht zal leeren beschouwen. En misschien zal de wereld dan bemerken, dat het genie weer een nieuwen weg heeft gevonden.

Zoolang dat niet het geval is, wensch ik, met alle achting voor den dramaticus, mij te verheugen in de poëzierijke taal van den verteller Hamsun. In de vertelling mag hij concurrenten hebben, die zich in vele opzichten met hem kunnen meten en in enkele hem overtreffen, hier heeft hij ook dat, wat den dichter maakt, iets, waarin hij absoluut alleen staat, en waardoor hij nu reeds een blijvenden naam onder de schrijvers van zijn land heeft verworven.

R.C. BOER.

1) Het is Teresita, die zoo handelt. Zij schijnt in het geheel eene ruwe uitgave van Edvarda. Is deze behaagziek, Teresita is manziek; wreed en hartstochtelijk onder een koel niterlijk zijn zij beide.

Uit Griekenland.

Wie uit Zuid-Italië, en daar geërgerd en vermoeid door de insolente koetsiers, de opdringende straatventers en de hinderlijke bedelaars, in Athene komt, denkt den eersten dag allicht, dat de Grieken een goed soort Zuid-Italianen zijn. Want, ziet hij, uiterlijk hebben zij alles met dezen gemeen: hun welgemaaktheid, hun lenigheid van lichaam, hun donkere gelaatskleur, hun zwarte schitterende oogen, hun witte schitterende tanden, maar zij lijken kalmer, minder druk van gebaar, spuwen niet links en rechts om zich heen, bederven de atmosfeer niet met hun knoflookstank, schreeuwen niet zoo. Dit alles constateert men met voldoening. In den zonneschijn der lente, die koestert en niet brandt, lijkt het moderne Athene een lachende, blijde stad, juist groot genoeg om in haar hoofdstraten een aardig verkeer te geven en niet om de lasten er van te hebben: de koetsiers zijn er bescheiden, de straatventers fijngevoelig, de bedelaars waardig. De Grieken hebben zoo weinig noodig om te leven, in Athene kan ieder zoo gemakkelijk verdienen wat hij noodig heeft, dat de Atheensche bedelaars weinig in aantal zijn. Misschien komt 't door hun gering getal, dat zij zoo delicaat doen. Hoe dit zij: deze arme lieden vragen u een aalmoes op een manier, dat wanneer gij aan hun verzoek voldoet, gij uzelf nauwelijks een *gentleman* toeschijnt, omdat gij aan een *gentleman* een *pentara* durft geven, en, indien gij hun verzoek weigert, een monster van ongevoeligheid. Een lastig geval dus, met die delicate bedelaars van Athene.

Jammer, dat Candide het moderne Athene niet heeft gezien, denkt gij den dag van uw aankomst: hier is waarlijk het land

où tout est pour le mieux. Die illusie duurt maar één dag. Den tweeden dag zijt gij ten opzichte van de Grieken al ontgoocheld. Ik weet niet hoe zij dat zoo gauw doen: den optimistischen vreemdeling een werkelijkheidsdouche te geven, maar den tweeden dag denkt gij al, dat zij niet een heelgoed soort Zuid-Italianen zijn, maar een heel-slecht. Jammer, dat veel vreemden bij dien indruk blijven, want iemand, die goed opmerkt, moet den derden dag tot het besluit komen, dat het heel-verkeerd is de Grieken bij de Italianen te vergelijken of bij Europeesche volken in 't algemeen. De Grieken, die in de streelende dwaling verkeeren, dat zij, na de Franschen, het beschaafdste en geestigste volk ter wereld zijn - ge weet wel: Plato, Perikles, Phidias! - scheiden zich toch instinctmatig van Europa af. Voor hen ligt ‘de Stad’ - Konstantinopel - wèl in Europa, maar Athene en Griekenland liggen daarbuiten. Zij spreken van vreemdelingen als van ‘Europeanen’, die aan het postkantoor om den anderen dag ‘de post van Europa’ komen halen en die allerlei ‘Europeesche eischen’ aan het moderne Griekenland en de moderne Grieken stellen, waaraan deze niet kunnen of willen voldoen. En wanneer men hun eens in hun verbeelding, dat zij zoo'n beschaafd en geestig volk zijn, den voet dwars zet, wat een gevaarlijk werk is, waarbij Fallmerayer en Edmond About een dracht slagen hebben opgeloopen, dan redden zij zich, opnieuw instinctmatig, uit de verlegenheid, door te zeggen, dat zij toch het best-begaafde volk zijn van het Oosten. Welnu, om rechtvaardig jegens de Grieken te zijn, moet men hen beoordeelen van het standpunt waarheen zij verwijzen: van een Oostersch standpunt. Veel minder nog dan Zuid-Italië is Griekenland een Europeesch land. Die van de Grieken verlangt, dat zij de goede eigenschappen hebben van de Nederlanders en de kwade niet, doet dwaas. In Athene zijn wij in het volle Oosten.

Nu zou ik een gezegde van Renan over de Oostersche oudheid willen toepassen op het Oostersche heden. Hij zegt: ‘*on ne saurait rien comprendre aux grandes choses du passé si l'on n'admet pas que l'Orient et l'Antiquité eurent une manière particulière de concevoir la raison et l'honnêteté*.’[1)] Dat is wijs-

1) Histoire du peuple d'Israel. II 483.

heid. Alleen zou ik willen zeggen, dat de volken van het Oosten nog altijd die bijzondere opvatting hebben van eerlijkheid, die hen van de Europeanen onderscheidt. Naarmate een volk dichter bij zijn oorsprong staat, een natuurvolk is gebleven, kent het van de wetten van het mijn en dijn enkel het bezit en niet het eigendom. Gij laat iets van waarde onbeheerd, dat beteekent, dat gij 't voor den man, aan wien gij niet vooraf hebt gezegd, dat gij er prijs op stelt het te behouden - en uw dienstboden houden zich, alsof gij dat tegen hen hebt gezegd - laat liggen om het in den zak te steken. In uw woning kunt gij aan uw oppasser ongeteld goud toevertrouwen, maar als hij, in die van uw vriend komende, er een voorwerp van waarde ziet liggen, zal hij zich niet ophouden bij de vraag met welke bedoeling het daar is neergelegd: hij zal denken, dat voorwerp wordt op dit oogenblik door niemand bezeten, dus... en het verhuist in zijn zak, hij geeft het een bezitter. Is dat oneerlijk? Gij zegt van ja, hij zegt van neen. De vraag is nu nog wie van u beiden gelijk heeft. Ik mag daarover meespreken, omdat ik in de twee eerste maanden van mijn verblijf in Griekenland een horloge, een ring, een dasspeld en twintig drachmes ben kwijt geraakt. En zalig zijn de bezitters! Denkt gij, dat ik daarom van de Grieken zal zeggen, dat zij oneerlijk zijn? Ik zal enkel zeggen, dat ik-zelf nonchalant was. Dat is, wat ik wijsgeerig gesproken, recht meen te hebben te constateeren, en ik moet er bijvoegen, dat ik dikwijls in Griekenland getroffen ben geworden door bewijzen van goede trouw, die men in die mate en bij die gelegenheden niet van Westersche volken zou hebben gezien.

Indien gij u aldus op uw Oostersch philosophischen stoel hebt gezet, en gij spreekt en verstaat het nieuwe Grieksch, wat voor iemand die het Grieksch van Plato en het Nieuwe Testament kent de zaak is van een paar weken studie, dan zult gij de moderne Hellenen, dit is de naam dien zij zich het liefste geven, een zeer geschikt volk vinden om eenigen tijd mee om te gaan.

Niet waar? dit moet geen geleerd betoog worden. Ik mag hier beweren zonder te bewijzen. Ik beweer dus, dat de tegenwoordige Grieken, misschien met enkele kleine wijzigingen, dezelfde taal spreken als hun voorvaders in den tijd van Perikles.

Ik beweer ook, dat de Hellenen van vandaag, ondanks hun niet te miskennen vermenging met Slavische en Albaneesche volkstammen, echte Hellenen zijn, levende onder nagenoeg dezelfde natuurlijke en atmosferische invloeden als hun voorvaders uit den tijd van Solon. Ik beweer voorts, dat de roem van het oude Grieksche volk oneindig overdreven is. Gij zult deze beweringen aannemen of niet, er over denken zooals gij wilt: ik zou ze kunnen verdedigen, met of zonder succes, dat laat ik in het midden, maar 't lijkt mij goed hier slechts te beweren en niet te bewijzen. Zoo komt 't, dat ik over de tegenwoordige Grieken niet zeer eerbiedig denk en tòch vind, dat zij volstrekt niet, wat men noemt, ‘verbasterd’ zijn. Daarvoor hebben de Grieken van heden teveel karaktertrekken gemeen met die van het schoonste tijdperk der Oudheid, dat de meeste menschen zien door een venster met zeer bedriegelijk rose-kleurende glazen.

In Holland is een gezegde, dat er gelukkig zelden meer wordt toegepast: ‘die zijn vrouw liefheeft late haar thuis’. De toepassing van dat spreekwoord duidt een lage trap van beschaving aan. De Griek heeft in den zin van dat zeggen zijn vrouw zeer lief: hij laat haar gewoonlijk thuis, terwijl hij zelf altijd buitenshuis is. Als ik u buitendien zeg, dat zich met het volk van Griekenland een eenig en onopgelost verschijnsel voordoet, dat deze natie vijftigduizend meer mannen dan vrouwen telt, dan kunt gij u al dadelijk voorstellen, dat het openbare leven in dit land, hoe karakteristiek het ook zij, een zeer duistere schaduwzijde heeft: men mist er de vrouwen. Natuurlijk, men ziet vrouwen te Athene, te Pàtras, te Syra. Want ten eerste hebben de hoogste klassen der samenleving ook hier hun nationale eigenaardigheden verloren, en ten tweede weerspiegelt het volksleven der steden slechts zeer gebrekkig dat van het land. In de wandeluren te Athene, tegen zonsondergang, ziet men in de Stadionstraat gelukkig heel veel vrouwen, en dan is 't een lust om daar te lanterfanten, of voor een der koffiehuizen zijn mastiek te drinken. En nu wil ik 't maar dadelijk zeggen: de Grieken zijn nog altijd een zeer schoon volk. Men ziet er menschen, mannen zoowel als vrouwen, wier uiterlijke schoonheid onwillekeurig tot blijde bewondering stemt. Kunnen menschen zoo mooi wezen, inderdaad? Kunnen vormen dien adel van lijnen bezitten, oogen zoo donker

en tegelijk zoo vol uitdrukking zijn, tanden zoo eindeloos veel rijker wezen dan een snoer koninginne-parelen; kan het haar zoo weelderig-gelokt, de neus zoo vol temperament, de mond zoo zinnelijk en tevens zoo schoon, de oorschelp zoo fraai gemodelleerd zijn? En kunnen in den mensch zoozeer alle onweersprekelijke bewijzen gevonden worden, die hem stellen aan het hoofd der ons bekende natuur? Maar - dit komt natuurlijk door het verschil van levensopvatting - dikwijls vinden wij, dat deze koningen der natuur heel-weinig bewonderenswaardige menschen zijn. Misschen zijn ze wel bewonderenswaardig, maar een Centraal-Europeaan kan dat zoo niet vatten: hij zal de uiterlijke schoonheid niet altijd geëvenredigd vinden aan die der ziel. En dan nog: men bejammert zoo vaak, dat deze menschen zoo mooi en tevens zoo onzindelijk zijn.

Zondagsmiddags vooral komen de vrouwen in Griekenland uit! Men zou kunnen zeggen, dat zij dan eens worden gelucht. In Athene wordt dien dag op vele plaatsen muziek gemaakt, de koffiehuizen der omgeving doen goede zaken, ondanks dat de Grieken, wier hoofddeugd matigheid in eten en drinken is, urenlang om een tafeltje kunnen zitten en op zijn best een mastiek - een soort slechte, gekruide jenever - of een loekomi - een stukje geparfumeerde gom - of een schoteltje vruchtenijs gebruiken, en een heeleboel vrienden om zich heen verzamelen, die zich met een glas water of wel met heelemaal niets vergenoegen. Voor het ‘Záppeion’, een witmarmeren tentoonstellingsgebouw, in Griekschen stijl natuurlijk, is 't dan tevens mooi en amusant. Mooi is zelfs een zeer zwak woord. Door de grootsche kolommen van wat weleer de tempel van den Olympischen Zeus was, glinstert in de verte het gladde blauwe vlak van den Golf van Aigina, waarover, achter de bergen van Salamis, de zon ondergaat. Rechts van de stad rijst op zijn rots de trotsche burcht van Kekrops op, de heerlijke Akropolis, die met zijn Parthenon sinds vijf en twintig eeuwen der Menschheid leert wat schoonheid en grootschheid zijn, vereenigd. Links ligt in zijn placide rust de Hymettos, door de bijen, die aan de lippen van den slapenden Plato den geur van hun honing ontleenden, verlaten voor den Pentelikon en den Parnès, waar zij rozen en thym vinden.

Voor het Zàppeion te Athene zittende, geniet men inderdaad een der heerlijkste panorama's der wereld. Maar dit genot is vermengd, niet onaangenaam vermengd soms, met iets frivools. De *kosmos* van Athene houdt parade. Al de Athanasi, al de Jorji wandelen hier met elkaar of met al de Maria's en de Anna's van Athene; maar de Periklessen, de Sokratessen en de Themistoklessen blijven dan evenmin thuis als de Artemis', de Demeters en de Penelope's. Het moderne Athene heeft natuurlijk zijn Aspasia's, men ziet ze dàn en dàar vooral. Helaas, ook ten haren opzichte is het Grieksche volk achteruitgegaan. Het moderne Athene is in allen opzichte een nare, klein burgerlijke en benepen stad, die van het Athene, dat de wereld bewonderend liefheeft, den naam heeft gestolen.

De Atheners zelf noemen hun stad ‘een klein Parijs’, en wijzen elkaar met trots op elke uitbreiding of verbetering. Niet veel ouder dan zestig jaren, hoofdstad van een klein volk, zonder noemenswaardigen handel of nijverheid, spreekt 't van zelf, dat zij niet zeer groot kan zijn, en dàn moet men zich verwonderen, dat zij ondanks de moeilijkheden waarin het Grieksche volk verkeert zooveel sporen van bloei toont. Er wordt voortdurend gebouwd, niet die revolutiebouw, die in eens heele wijken doet ontstaan, maar langzaam aan, en aldus komen de nieuwe wijken er toch, zoodat het zeer-leelijke koninklijke Paleis, dat veertig jaren geleden te midden van een woestenij stond, nu geheel is ingesloten door een aristocratische wijk, door breede schaduwrijke boulevards, die een sieraad van elke stad zouden zijn, en dat iets verder de nieuwe straten langzaam opkruipen tegen den voet van den Lycabettos, die als een reusachtig kameel-gevormde rots, die zoo'n eigenaardigen achtergrond aan het nieuwe Athene geeft. Aldus wijzen de Atheners er den vreemdeling met voldoening op, dat hier of daar ‘alweêr’ een nieuw huis gebouwd wordt, en de vraag volgt dan onmiddellijk: ‘vindt u niet, dat Athene zich verbazend snel uitbreidt?’ Men antwoordt daarop met een banaliteit. Indien men het hart zou hebben een aanmerking te maken op de bestrating bijvoorbeeld, die eenvoudig om te schreeuwen is: bij regenweer een modder, waarin men zijn laarzen verliest, en bij wind stofwolken, waardoor men op geen tien passen afstands voor zich uit kan zien, dan wordt dat beschouwd als heiligschennis en krijgt men zeker tot antwoord, dat Athene zelf

niet stoffig is - *nota bene*! - en dat al dat stof komt van het droge Attica. Hoe 't zij: de uitwerking is dezelfde.

Als een Griek maar eens het groote verleden van zijn vaderland kon vergeten! Dat verleden is waarlijk een zware kogel dien het moderne Grieksche volk aan het been meesleept. Als hulde aan dat verleden is ook bedoeld, dat men in Athene niets anders dan ‘Grieksch’ ziet. Als er wat gebouwd wordt: een bibliotheek of een huisje voor een minder verheven doel, dan moet dat Grieksch zijn. In het eenvoudigste woonhuis, op een koopje volgens vier rechte lijnen gebouwd, komt de pretentie van den bouwer om Grieksch te doen voor den dag. Dit geeft iets zeer eentonigs aan het moderne Athene, welks architecten vergeten, dat de Byzantijnsche stijl even goed tot de Grieksche geschiedenis behoort als de Jonische, Dorische of Korintische, en dat men er heel mooi mêe kan bouwen. Maar dat zou beneden de waardigheid van het moderne Griekenland zijn: iets te bouwen, dat aan de Turksche overheersching herinnert. Daarom ook heeft men te Athene reeds eenige Byzantijnsche kerkjes afgebroken, en de paar, die er nog over zijn, bijvoorbeeld de zoogenaamde kleine Metropool, en dat van de heilige Kapnikarea, in de Hermesstraat, - waarvan de legende zegt, dat het zich-zelf 's nachts opbouwt, als men overdag begonnen is het aftebreken - zijn een aangename afwisseling in die lange, breede straten van rechte Grieksche en opnieuw Grieksche lijnen. Dat wil niet zeggen, dat er hier en daar niet enkele mooie bouwwerken te zien zijn: de drie gebouwen van de Nieuwe Bibliotheek, de Universiteit en de Akademie van Wetenschappen, naast elkaar in de Universiteitsstraat, en, verderop, het huis dat Dr. Heinrich Schliemann zich eenige jaren voor zijn dood heeft laten bouwen, in dezelfde straat, en nog enkele anderen, dat zijn gebouwen die men met pleizier ziet.

Athene heeft oogenschijnlijk niets eigenaardig Oostersch, noch in zijn straten, noch in zijn Basáar, noch in zijn toch niet zindelijke volksbuurten, met haar waren-uitstallingen open en bloot. Een kleinigheid nu en dan brengt u in herinnering, dat gij wel degelijk in het Oosten zijt. Een doode hond, die midden op straat ligt te rotten, een bladcactus die ergens over een muur heengroeit, dat ontneemt, althans voor een oogenblik, aan de stad dat banale Europeesch-Grieksche karakter,

waarop zij zoo trotsch is. En zooals met Athene, gaat 't met de Atheners. Gij kunt denken, dat men niet naar de Stadionstraat of naar het Grondwetplein moet gaan om een volk te zien, dat de nationale foustanella draagt, of de mooie geborduurde roode, blauwe en mauve slobkousen, die telkens herinneren aan die Homerische karakteristiek: ‘de Grieken met de mooie beenstukken.’ Men ziet soms oude mannen nog het nationale costuum dragen, dat gelukkig het uniform is van het regiment scherpschutters, de *evzonoi*, maar overigens vindt men dit slechts buiten de steden. Athene is een ‘klein Parijs’, de Atheners moeten dus gekleed gaan, zooals de Parijzenaars dat doen, en aan die wet onderwerpen zij zich met de overdrijving van een volk, dat in den zonneschijn leeft en dus gewend is aan veel kleuren en veel natuurweelde, waarmee de kleeren moeten overeenstemmen. Soms zelfs verwerpen deze namaak-Parijzenaars hun heilig Grieksch, dat ze zoo vlug en zoo zacht uitspreken, voor een Fransch, waarover men glimlacht. Zij geven hoog op van hun kennis der Fransche taal, maar hebben 't niet kunnen brengen tot een verschillende uitspraak van *monsieur* en *mon cher*. Zij lispelen te veel. *Ze n'ai pas d'arzent*! zeggen ze, en 't Zondags, bij de muziek, kunt gij tientallen ontmoetten, die, zoowel onder elkaar als tegenover vreemden, het veel voornamer vinden om in 't voorbijgaan *Bonzour Themistócles*! te roepen, of *Bonzour zèr monzèr* of *zèr mossiou*, dan het vaderlandsche *kalimera sas*, zooals waarschijnlijk Plato's jongeren het den meester reeds toewenschten.

Helaas, men kan niet tegelijkertijd de melkman en de melkkoe zijn, evenmin tegelijkertijd Franschman en Griek. Iets wat de Grieken niet zullen ophouden te bejammeren! Neem trouwens een Franschman in al zijn goede en verkeerde eigenschappen tienmaal gechargeerd en gij hebt een Griek. De Grieken zijn de Franschen van het Oosten, en dit is niet als een compliment bedoeld. Toch zouden zij-zelf het een geraffineerd compliment vinden.

Een Griek is niets, indien hij niet aan politiek doet. De klassieke Grieken waren trouwens niet beter. Het werkwoord *politevomai* = ‘ik politiek,’ heeft in het dagelijksch leven van den Griek een veel grooter beteekenis dan *agapo* = ik bemin. Aan dezen overdadigen lust om politieke tin te gieten is oud-

Griekenland ondergegaan en nieuw-Griekenland heeft er reeds al den jammer van ondervonden. Eer zal een Grieksche jongen een politieke meening dan wat bovenliphaartjes hebben, eer zal hij Deliyannist of Rhallist dan hoogere burgerscholier zijn. Een der beste dingen in theorie is, dat alle onderwijs in Griekenland volkomen kosteloos is. Het noodlottig gevolg ervan, dat het geleerde proletariaat er een grooter ramp is dan overal elders. Daarom een grooter ramp omdat, wat men elders het geleerde proletariaat noemt, in vereeniging met de zelf bewuste werkliedenmassa, ten minste steunt op een maatschappelijke idée: een doel van algemeen welzijn. Zoo niet in Griekenland. De sociale questie bestaat er niet, door allerlei natuurlijke en maatschappelijke oorzaken, die hier niet kunnen worden besproken. Al die advocaten zonder praktijk, die doctoren zonder patient, die officieren zonder commando - op een leger van nog geen 22000 man telt men bijna 1900 officieren - die ingenieurs zonder patent hebben maar één doel: door middel van de politiek een staats- of stadsbaantje te krijgen, dat hun veroorloven zal in of voor het kofflehuis van hun stad, al pratende over politiek, rookende een sigaret of een nargileh - de groote waterpijp met lange elastieke buis - hun vrienden te zien, en, ter afwisseling van een spelletje schaak, domino of tric-trac, de Verheven Porte aan te vallen, Koning George te beschuldigen, dat hij een te goed constitutioneel vorst is, en hem te vergelijken bij dien *kalos anthropoos* Otto - dien besten man - dien ze, maar daaraan denken ze niet meer, hebben verjaagd. En dit leger van lanterfantende politieke beunhazen wordt nog vergroot door de *papádes* - de orthodoxe priesters - zonder bediening, die evenmin in het koffiehuis worden gemist en, ongetrouwd, naar een plaats in een der vele Grieksche kloosters jagen of, gehuwd, naar een bediening ten lande, waar ze naast hun kerk een *kafeneion* kunnen houden, om, tusschen twee missen in, aan hun parochianen mastiek te tappen of voor een drietal vroolijke pallikaren de vierde hand te zijn in een spelletje kaart.

Gij moet ook al die kranten zien, die te Athene en te Pátras worden gedrukt, en met welk een furie ze worden gelezen. Pas is de *Estia* of de *Akropolis* of de *Palingenesia* uit of gij hoort aan de tafeltjes op het *Eendrachtsplein* of op het *Grondwetplein* te Athene, een gegons van stemmen, die voorlezen

hoe de minister die of de gezant die heeft gedaan of denkt te doen ten opzichte van Macedonië of van Kreta: landen die ieder rechtgeaard Griek oogenblikkelijk zou willen annexeeren. Want er is geen oorlogzuchtiger volk, dan deze late nakomelingen van Miltiades. Lag 't aan hen en bemoeiden de ‘mogendheden’ zich niet met dingen die hun niets aangaan, dan zou de Oostersche questie al lang zijn opgelost. Althans in de verbeelding der Grieken. Wat blief? Het Grieksche leger zou Macedonië binnenvallen en de Grieksche vloot Constantinopel en de Grieksche eilanden nemen. Niets gemakkelijker dan dat. Want de Grieken hebben de vaste overtuiging, dat ‘de Stad’ of ‘Cospoli’, zoo als zij het wonder aan den Bosphorus noemen, Grieksch behoort te zijn, en ook Grieksch zal worden. Bij anticipatie, zeggen zij, is de kroonprins, de hertog van Sparta, al vast Konstantijn genoemd.

En dit is juist wat het Grieksche volk van heden sympathie doet winnen, ondanks alles; dat zelf bewustzijn, overdreven zeker, maar krachtig, maar onvernietigbaar. Van de Joden zegt men, dat zij een volk zijn, dat noch leven noch sterven kan, maar de Grieken hebben waarlijk getoond onsterfelijk en van een onverdelgbare levenskracht te zijn. Welk ander volk is, achttien eeuwen lang, zoo verdrukt geworden? Welk ander volk is zoo schijnbaar spoorloos van den aardbodem weggevaagd, zoo volkomen vergeten, als de Grieken het tijdens de middeleeuwen waren? En ondanks alles hebben zij hun volksbewustzijn, hun land, hun taal, hun levensrecht bewaard, zoodat zij slechts vrijgemaakt behoefden te worden om een volk te zijn, zoo zelfstandig als welk ander volk ook, met eigen idealen, met een eigen toekomst; zie, dat is bewonderenswaardig en grootsch, dat doet denken, dat de oude goden van den Olympos nog altijd in deze menschen hun afstammelingen erkennen.

Er is nochtans een mààr. Dit volk is volkomen vreemd aan de realiteit der tegenwoordige dingen. Gij zoudt allicht denken, dat met zulke oorlogszuchtige neigingen de Grieken gaarne met hun persoon zouden betalen om van hun leger een modelarmée te maken. Maar gij hebt die arme soldaatjes met hun gerafelde en gelapte uniformen maar te zien, om te weten, dat men, evenals in andere landen, ook in Griekenland scheutiger is met het bloed van anderen, dan met de financiën van zich-zelf,

en dat dit leger niet de tienduizend van Xenophon waard is. Ze zijn moedig genoeg, maar met die nieuwerwetsche dingen, zooals een militie en het geregeld opbrengen van belasting, daarmêe zijn ze niet ingenomen. Geef een Griek een geweer en een mes en een paar vijanden..... jawel, maar we zijn niet meer in de dagen van Ajax, zelfs niet meer in die van held Botzaris, toen persoonlijke moed, een rots om zich te dekken en een goed vuursteengeweer voldoende waren om tien tegen een overwinnaar te zijn. En belasting op te brengen om den Staat, dat wil zeggen iedereen en niemand, te onderhouden, dat vinden zij de ergste aller ergernissen, een dwang die den vrijen Griek volkomen onwaardig is. Ook in dit opzicht verloochent hij zijn Oostersch karakter niet.

Iets anders is het genoegen om in een mooie uniform, met een lange sabel, die men op het trottoir kan laten rinkelen, met gepommadeerde knevels en een monocle, als officier van dit of dat regiment in de Stadionstraat te flaneeren. De Grieksche officier heeft de *Schneidigkeit* van den Pruisischen luitenant en de elegante *bravoure* van den Fransche, dat wil zeggen, dat hij onweerstaanbaar, neen, dat hij moorddadig is! Dààrom is 't al een geluk, dat Griekenland geen oorlog voert. Zoo dat het geval was, zou het vijandige volk oogenblikkelijk al zijn vrouwen verliezen, wanneer die eene helft van het Helleensche leger, die uit officieren bestaat, zich maar vertoonde. Gij moet toestemmen, dat vernietigender nederlaag niet mogelijk is dan dat alle vrouwen naar den vijand overloopen! Wat is het bijvoorbeeld voor ons Hollanders een zegen, dat die Grieksche officieren zoover van onze grenzen af zijn!

Ik heb, geloof ik, den schijn een loopje te nemen met de Hellenen, en dat zou ik niet durven, al was 't maar uit vrees voor den snel-dadigen toorn van een of anderen *pallikári*, die niet gemakkelijk is als hij begint. Maar indien hij niet jaloersch is - wat toch nog al eens voorkomt - of niet dronken, wat haast nooit gebeurt, is hij de zachtzinnigste mensch, die met vervaarlijke knevels en dreigende oogen rondloopt. Als zoo'n Griek u aanziet, denkt ge allicht: ‘hè, wat 'n ijzervreter!’ maar onder een kopje zoete Turksche koffie, drabbig als de modder der Atheensche straten, of een glas harstwijn - Grieksche volksdranken, waaraan men moet wennen om ze

lekker te vinden - is hij zachtzinnig als een lam, speelsch als een jonge kat, en goedhartig als een hond. Men zou er bij kunnen voegen, dat hij intelligent is, zoo gemakkelijk leert als een poedel. Het is een pleizier om aan een Griek iets te vertellen of uit te leggen: hij begrijpt u voor dat gij uitgesproken hebt. Hij leest in uw hersenen - indien gij ze bezit - als in een open boek, en zijn belangstelling strekt zich uit over al de manifestatiën des levens. Niet voor lang en evenmin voor goed. Hij is als een dier bonte en mooie vlinders der vruchtbare valleien van Arkadië, die uitzien naar een lelie als ze zich op een roos neêrzetten. Aldus is zijn kennis zeer oppervlakkig en moet gij met hem niet willen beproeven den bodem der dingen te beroeren. Dat is ook niet zijn bedoeling: even iets vragen van dit of van dat, en domme vragen doet hij nooit, even informeeren hoe dit of dat heet in deze of die taal: *Mon zèr* pos legeis, *en Français* ena koritsi? - '*Une jeune fille*.' - '*Ah*, evcharisto, *mon zèr: oun zène fille*!' Met deze inlichting heeft hij voorloopig genoeg van het Fransch, maar hij combineert wat hij hoort met wat hij reeds weet en brengt 't op deze wijze een heel eind ver.

Inderdaad, de Griek is intelligent als geen ander, en hij waardeert personen, die tot andere natiën behooren, indien zij even intelligent zijn. Wanneer gij tot hem in eenige verbinding van zaken-doen komt, zal hij 't aan zich-zelf en aan u-zelf verplicht rekenen te beproeven u te bedriegen. Als hem dat gelukt, zal hij u minachten; toont gij even slim te zijn als hij is, of zoo mogelijk slimmer nog, dan zal zijn achting voor u plotseling stijgen, en wordt ge oogenblikkelijk een *kalós ánthropos*: een uitdrukking die in zijn mond alle graden van lof bevat. Daardoor komt 't ook, dat, hoewel, na den Perzer misschien, de Griek de sluwste van alle kooplieden is, toch maar zelden een Griek in zijn land rijk wordt. Geen wonder! Zij zijn er allemaal even slim, daar is dus geen voordeel bij te behalen. Maar plaats een Griek in het buitenland, daar zal hij spoedig toonen welk een kracht hij is, daar wordt hij millionair.... als hij niet in de gevangenis verzeild raakt, waarvan de deur altijd op een kier voor hem staat. Eenmaal rijk, komt hij als een goudvlieg - een *Crysokantharos* - in Athene terug en bouwt er een paleis

en houdt er équipages. Maar dat gebeurt zelden, want de Griek in den vreemde ontgroeit zijn vaderland in zeker opzicht, waaraan hij in een ander op waarlijk treffende wijze gehecht blijft. Een Griek blijft overal een Griek: op zijn nationaliteit is hij trotsch, en dat is zijn goed recht. Het moderne Griekenland kan nog twintigvoudig meer hebben waarover een vreemde glimlacht en zal toch de eerbiedwekkendste aller Europeesche natiën blijven, omdat zij de moeder is onzer beschaving. Daarom stort de Grieksche goudvlieg in den vreemde over zijn vaderland een ware goudregen uit, waardoor hospitalen, universiteitsgebouwen, scholen, museums enz. uit den grond opkomen, meer en veel grooter dan een klein volk noodig heeft. Dat doet er niet toe: die milde gevers worden door twee drijfveeren bewogen. De eene is om hun vaderland of vaderstad wèl te doen, Griekenland en Athene te maken tot een waarlijk modern land en moderne stad, en dat is een heel-mooie reden; de andere, niet zoo mooi, is om een concurrent of een goeien vriend te overbluffen, of om beloond te worden door marmeren gedenksteenen met gouden inschriften, die den naam vereeuwigen van den milden zoon van Hellas. Zoo zijn ze, die Grieken. Tien drachmes belasting te moeten betalen, dat vinden ze een zeer-verkeerde ‘uit Europa’ ingevoerde nieuwigheid, zelfs wanneer ze het honderdvoudige met gemak kunnen en zouden moeten opbrengen, maar ieder neemt zich voor om, indien hij eenmaal rijk wordt, aan de plaats zijner geboorte dit, aan Athene dat andere te geven, waaraan zijns inziens behoefte bestaat.

De Grieken zijn een zoo oorspronkelijk volk, dat men ze zeker onrecht aandoet door ze te beoordeelen van een ander standpunt dan het hunne. Maar plaats u eens op dat standpunt, indien opvoeding, nationaliteit, temperament u dwingen zwart te noemen wat zij wit achten. Ik ben mij zeer goed bewust hun onrecht aan te doen, door de tegenwoordige Grieken niet zeer ernstig op te vatten, hoewel ik dat toch in vele opzichten wèl doe. Maar ik zie hen niet anders dan als lieden over wie men niet altijd ernstig kan spreken. Buitendien, de Grieken doen al 't mogelijke om zich verre te houden van de vreemden in hun land: zij hebben dien trots, die half een bewustzijn van eigen minderheid is. In het koffiehuis, op het plein, in de straat zijt ge hun beste vriend,

hun *adelphe* - broeder - zelfs; zij staan er op uw koffie te betalen, of uw mastiek, en soms betalen zij zelfs uw schoenpoetser, maar aan de deur van hun woning nemen zij met een handdruk, zooals gij er zelden van uw vader een gehad hebt, of met een liefkoozing, die u van uw moeder zeer welkom zou zijn, van u afscheid. Dan zijt gij hun *adelphos* niet langer. Op zijn best, in families die Europeesche manieren affecteeren, wordt ge eens toegelaten, 's winters, op een danspartij; de Grieken zijn verzot op dansen, en huiselijke *sauteries* worden elke week haast gegeven. Maar zelfs dan heeft de vreemdeling nauwelijks gelegenheid om met de mooie Griekinnen, die waarschijnlijk omdat ze zoo mooi zijn, zo nauwkeurig tegen alle vreemde indringers worden bewaakt, in verkeer te komen, behalve voor een praatje zonder zin of slot, omdat de jonge heeren van het gezelschap een bepaalde administratie van het dansen houden, en twee maanden te voren weten, dat ze den vijfden Januari 's avonds tegen halfelf een *balsi* - spreek uit ‘walsi’ - zullen dansen met de mooie Artemis Pareskevópoulo, en den zevenden Januari des avonds om kwart voor twaalven geëngageerd zijn voor de *kadrill ton lankieron* met de mooie Penelopé Stramydis. De vreemdeling heeft 't voor 't aanzien.

Kan er sprake zijn van een familileleven in een land waar de zon de menschen, althans de mannen, het huis uitdrijft? In den heerlijken zin dien wij aan dat woord hechten, natuurlijk niet. Bovendien, de vrouw in Griekenland wordt door den man op een te lagen trap gehouden, om die mensch vol goedheid, verstand, gratie en toewijding te zijn, die wij in onze vrouw, moeder, of zuster met vereering lief hebben, en zonder wiens méde-leven met al wat wij doen, de man van het Noorden die ruw-aard zou worden, die hij eens geweest moet zijn, en die de Griek nooit is geweest. Niettemin kunnen wij voor den Griek in zijn familieleven het hartelijkst sympathie gevoelen. Hij mag zijn vrouw niet meer achten dan dat Oostersch spreekwoord aangeeft, door de Grieken ten lande volkomen toegepast: ‘overdag ezelin, 's nachts vrouw’, hij is nooit ruw jegens haar, en voor zijn kinderen is hij een vader vol teederheid. Aldus koesteren de kinderen voor hun ouders een eerbiedige liefde, die zich nooit los gevoelt, zelfs niet, zooals dat in Noordelijke landen is, nà het huwelijk. Niet in de steden, daar buiten wèl, in de

Peloponnesische bergen, in Thessalia, op de eilanden heerscht nog geheel het patriarchale leven van welêer. Ulysses had maar te herleven en opnieuw te zwerven, hij zou in hetzelfde land dezelfde herders, dezelfde zeevaarders, dezelfde visschers in hetzelfde familieleven vinden. De band die het huisgezin, zelfs indien er reeds kindskinderen zijn, verbindt is enkel door den dood te verbreken. Ieder gevoelt zich solidair voor allen, zóó dat bijvoorbeeld de zonen van een gezin niet eerder zullen trouwen, dan wanneer hun zusters gehuwd zijn, om daardoor hun ouders niet te bezwaren met enkel kinderen, die niet in hun onderhoud kunnen voorzien. Want 't is onnoodig te zeggen, dat de Grieksche meisjes in 't algemeen niet worden opgebracht om op eenige wijze door een betrekking zelfstandig te kunnen leven. Deze wederkeerige gehechtheid van ouders en kinderen, hoe begrijpelijk ook, is daarom te meer te waardeeren, omdat men er bij volken, die de pretentie van een verfijnder beschaving doen gelden, niet in gelijke mate de weergade van vindt.

Hier boven zei ik, dat de Griek voor zijn ‘vriend’ òf de koffie, òf den schoenpoetser betaalt, en dit laatste zou volkomen onbegrijpelijk zijn, indien ik niet mededeelde, dat de Grieksche schoenpoetser - de *lustros* - een der eigenaardigste straatfiguren der Grieksche steden is. Men vindt ze bij tien-, bij twintig-, bij dertigtallen bijeen, langs een rijtje op de pleinen of in de straten, talrijk als musschen in een boom. Want de Griek heeft voor iemand die, als de zindelijkheid niet allang door ons ware uitgevonden, zich het hoofd niet zou breken om er de wereld mee te bevoorrechten, een zonderlinge voorliefde voor gepoetste schoenen. 't Is waar, dat men voor vijf *lepta* - nog geen twee centen Hollandsch - een Griekschen *lustros* wonderen kan zien verrichten. Want ik zeg niet te veel door te beweren, dat de Grieksche schoenpoetser met den Amerikaansche de beste is ter wereld. Hij heeft zijn *nederig* maar nuttig handwerk weten te brengen tot een verfijnde kunst, tot een *hoofd*zaak bijna. Gij moet maar eens zien hoeveel schuiers en sponsjes hij bezit: een schuier voor den zoom van uw broek, een anderen voor den rand uwer laarzen, deze voor dit fijne werkje, gene voor dat. En een reeks van essences, van vernissen, in alle schakeeringen van kleur, van wit over

bruin tot zwart. Hij is een kunstenaar; niet enkel beoefenaar der zwarte kunst, zooals de Hollandsche schoenpoetsers - ellendige knoeiers bij hem te vergelijken - en dat, terwijl de Grieken hem met hun vijf *lepta* toch waarlijk niet verwennen.

Van een land, dat zoo miserabel in moeielijkheid zit als het nieuwe Griekenland, zou men moeten verwachten, dat het volk geen oogenblik van opgeruimdheid kende. Maar als gij dat van de Grieken denkt, dan kent gij dat levensblijde volkje niet. Zij trekken 't zich wat aan, dat hun natie als frauduleus bankroetierster op de beurs met een zwarte kool staat aangeteekend! Zij zijn de vroolijkheid zelve, en de Grieksche schoenpoetser is in dit opzicht de representant van zijn ras. Het vak wordt gerecruteerd uit de straatjongens, en die van Athene zijn de aardigste, de geestigste ter wereld. Ik heb dikwijls urenlang met aandacht en stil genoegen, met sympathie ook voor hun hartelijke vroolijkheid, naar hun spel, naar hun grapjes, naar hun gestoei zitten uitkijken. Die stoeiende *lustroi* zijn natuurlijk de jongste van het vak: zij laten hun bak, die ruw in mekaar is getimmerd, maar in den steek; de anderen, die een mooie met koper en valsche penningen beslagen bak hebben, zitten rustig naast elkaar hun werk te doen, àls er werk is. Want indien er naar mijn berekening op de tien man, die in de termen vallen zich de laarzen te doen poetsen, één *lustros* is, kunt gij er zeker van zijn, dat niet alle *lustroi* het overdruk hebben, zelfs terwijl vele Grieken bezeten zijn door een ware manie om zich de schoenen te laten poetsen en dat misschien tien keer per dag laten doen. Maar de Grieksche *lustros* is overal goed voor. Door de heele stad te vinden, is hij de duvelstoejager, de kruier van iedereen. In de uren, dat de Grieksche kranten uitkomen, die weinig minder talrijk zijn dan de schoenpoetsers, vliegen de jongsten u met allerlei nieuws het lijf op. Vlug dat zoo'n kereltje is, en bij de hand, en smerig ook! Ik kan die kleine Atheensche straatjongens niet beter dan met aardige vlugge dieren vergelijken - en ik houd zooveel van dieren, dat ik daar waarlijk geen vernedering mee bedoel -; zij duikelen altijd over elkaar, zij stoeien altijd met elkaar, vechten òok soms, en als die kleine, vroolijke beesten niet zoo smerig waren, zoudt ge er een tot u roepen, bekoord door zijn ondeugende donker-blauwe oogen, die stukjes gefonkel zijn in zijn verschroeid en verweerd

gezicht, en hem streelen. Maar daarvoor is hij natuurlijk te vies: het is u genoeg, wat van zijn grappig spelen te zien, en wat van zijn guitig spreken te verstaan.

Ja, de Grieken zijn een heel blij volk, en dit is niet hun minst-sympathieke zijde. Daarom is 't zoo verwonderlijk, dat zij niet zingen. Als gij pas uit Italie komt, zit gij als een speeldoos vol melodieën. Italië is een land waar het lied op de lippen der menschen bloeit als het gras op vruchtbaren grond. Italië zingt altijd, Griekenland lacht altijd. Als een Griek zingt, doet hij 't valsch, of hij zingt zoo hartbrekend langzaam en droevig, dat gij u verwondert, dat hij niet in een kwartier in zijn tranen is weggesmolten. En nog dit: het is zonderling zooveel falsetstemmen er onder de mannen en zooveel basstemmen er onder de vrouwen worden gevonden. Men denkt aan een vergissing der natuur.

Intusschen, indien men al in stille nachten in Hellas niet het poëtische lied van een bent zangerige knapen hoort, het Grieksche volk is vooral een herdersvolk, en zooal niet veel in de omstreken van Athene, maar toch ook dààr, men hoort er in de avonduren, als de weemoedige zang van een vreemden onzichtbaren vogel, de trillers opklinken van een herdersfluit: lange, klagende modulaties, soms uitbarstende in een woest gekerm, waarop plotseling eene stilte volgt vol mysteriën, vol klachtelooze somberheid, die na enkele oogenblikken wordt afgebroken door een schater van krankzinnige vroolijkheid. Heeft niet reeds Ulysses deze herdersmelodieën op zijn zwerven gehoord? Geen volk trouwens heeft zooveel van zijn Oudheid bewaard als het Grieksche. Naast het Parthenon, dat de kroon is van den Atheenschen Akropolis, bezit het nog een ander in het leven zelf van zijn volk, dat men vindt, zoodra men maar even buiten de door *Thomas Cook and Son* geëffende paden gaat: een Parthenon, dat helaas door de alles doordringende moderniteit weldra zal te niet gedaan worden.

Ge moet het Grieksche volk zien in de lentemaanden, Maart en April, tegen het Paaschfeest. De laatste dag van April is zelfs nog te Athene een feest van bloemen en dansen, waarbij de menschen zich-zelf en hun woningen sieren met rozen. Maar in de vruchtbare valleien van Thessalia of van Arkadia, op de Grieksche eilanden niet minder, daar leeft het echte Grieksche

volk van weleer. En zoo dit volk dan al geen lied hebbe, het heeft zijn ritornellen, zijn zangerige improvisaties, die even goed zijn en misschien nog rijker aan echte volkspoëzie. Niet geheel toch is wat de Grieksche volkszanger zingt geïmproviseerd: op een bekend gegeven, op een bekend volkslied maakt hij zijn eigenaardige en toepasselijke wijzigingen, en zoo komt 't, dat in tal van plaatsen in den Peloponnésos, tegen den tijd der lentefeesten, een groep jongens 's morgens door de dorpen gaat en de lieden wakker roept met het lied van den zwaluw. ‘De Zwaluw, - aldus begint dit lied, - is tot ons teruggekeerd van over de loutere zee. Nu zet hij zich neder en zingt: o, Maart, lieve maand Maart, heb je eindelijk Februari's plaats ingenomen, Februari die vol nevels en regen is? De lente is na!’ Om den zingenden vogel nog beter in gedachte te roepen, dragen de zangers een in hout gesneden zwaluw mee, die door een simpel mechaniek met de vleugels klept.

De lentefeesten van het Grieksche volk zijn, dat behoeft eigenlijk niet gezegd te worden, openluchtfeesten. Op de pleinen der dorpen of op een weide in de nabijheid vereenigen zich de feestgenooten, de groene jeugd zoowel als de stokouden. De jongens en meisjes beginnen een reidans, waaraan straks de ouderen, later zelfs de grijsaards deelnemen. Soms wordt een kring gevormd, waarin eenigen hun langzame, bevallige, karaktervolle solodansen uitvoeren, die voor een vreemdeling te aantrekkelijker zijn door het bevallige costuum der mannen en het kleurige kleed, met den rinkinkelend gouden en zilveren munten-tooi der vrouwen. De jongeren beginnen den twee-dans, straks volgen de ouderen, die in hun jeugd naam hadden goede dansers en tegelijk goede zangers te zijn, en nu, aangemoedigd door anderen, hun roem komen verfrisschen en, met de jongeren wedijverende, zooal niet meer het discrete glimlachje van de liefste, tenminste de toejuichingen der vroegere bewonderaars komen winnen. Herinnert gij u hoe Sophokles zijn eersten roem won, doordien hij, vijftienjarige jongeling, om de schoonheid en gratie zijner vormen, verkoren werd tot voorganger der jongelingen bij het Panatheneesche feest? Dat gij in zijn vaderland zijt, herinneren u deze lentefeesten. Nog altijd is de dans er gewoonlijk met den zang vereenigd. Indien de woorden dansen en zingen, ook in het Nieuw-Grieksch, al

niet dezelfde zijn, zij hebben beiden toch denzelfden stam, hetzelfde beginsel: het koor. Ook bij de tegenwoordige feesten der Grieksche landlieden zijn vaak enkele jongens of meisjes die, althans voor een jaar, den prijs der schoonheid winnen.

Nu en dan wordt het ‘koor’ afgewisseld door een tweezang. Een jongen en een meisje treden den kring binnen en, vrijmoedig en natuurlijk, bezingen zij de liefde, die gezellin van de bloemenmaand. Na eenigen tijd begint het ‘koor’ te antwoorden met langzame, psalmachtige galmen vol Oostersche kwijning. In onze opvatting zijn deze feesten niet zeer vroolijk: men drinkt er weinig anders dan water, soms een glas harstwijn bij. Wij moeten bij onze feesten eten en drinken, luidruchtig en bewegelijk zijn. Maar van onze volksfeesten missen zij ook de ongebondenheid en de woestheid. Op de Grieksche eilanden evenwel zijn zang en dans levendiger, hebben zij minder gloed en meer vuur. De bewegingen zijn vlugger, het ‘koor’ opgewekter. De liefde is toch ook hier de gevierde godheid. ‘Knapen, - zingt het koor, - knapen, komt en danst, meisjes, komt en zingt: komt toezien allen hoe de liefde bij ons binnensluipt. De liefde sluipt binnen door de oogen, daalt van de oogen naar de lippen, van de lippen glijdt zij omlaag naar het hart, en in het hart zet zij zich vast.’

Op deze eilanden, waar de bloemen altijd bloeien, waar de hemel altijd glimlacht, waar de schoonheid onverwelkbaar schijnt en de zangen van Homeros nog heden hun natuur-echo vinden, is het leven, waaraan die zangen ontbloeiden, nog altijd frisch als lentegras. De menschen hebben er niet enkel dezelfde schoonheid en kracht, maar in vele opzichten dezelfde kleedij, dezelfde levenswijze, en soms schijnt Homeros zelf uit zijn graf van legenden te zijn herrezen. Want de dorpsfeesten ontvangen vaak iets plechtigs door het gezang van een of meer *rhapsodoi*. Meest zijn 't grijsaards, altijd zijn ze blind. Zij trekken van dorp tot dorp, van gehucht naar gehucht, van eiland naar eiland en vol oer-kunst bezingen zij in improvaties al wat men hun vraagt. Zij bezingen zoowel het kind dat pas gedoopt, als de doode die pas begraven, of de bruid die pas gehuwd is. Maar voor de volksfeesten hebben zij een reeks heldenzangen, die de overwinningen der Grieksche pallikaren op de Turken verheerlijken. De blinde zangers vindt men niet enkel in de

dorpen: soms verdwalen zij ook in de steden. Griekenland zorgt slecht nog voor zijn blinden, voor zijn gebrekkigen, en dit verklaart de verschijning van den blinden Homeros in het moderne leven. Een heel-enkele maal zelfs begeleiden zij hun zang met de muziek van een instrument, en steeds zal mij de herinnering bij blijven van de ontroering van echte, dadelijk uit de ziel geboren kunst, die ik gevoelde, toen ik voor de eerste maal, te Athene, voor mijn woning, die toevallig in de Homerosstraat gelegen was, een dier rapsoden hoorde. Een arme, blinde knaap met een afzichtelijk geschonden gelaat, hield daar een poos stil, en zong met zijn *violon d'amour* een tweezang. Eerst zong hij-zelf een strophe, dàn antwoordde zijn instrument. Het was een woest aandoenlijk lied van klachten, woest zijn stem, onbegrijpelijk-droevig en zacht zijn speeltuig, dat hem als een vrouw scheen te troosten. Ik verstond niet wat hij zong, maar ik voelde, dat zijn lied een wereld vol droef heid en een hemel vol troost bevatte, en tegelijkertijd gaf het mij een visioen van geweldige recht-omhooggierende rotsen, vruchtbare, groene dalen en klaterende frissche fonteinen. Heel een natuur, heel een leven, heel een land, heel een volk was in dit lied van een afzichtelijk-gebrekkigen knaap.

Men leert al aardig wat van Griekenland en zijn volk kennen, zelfs wanneer men er enkel reist om iets van de opgegra ven oudheden te zien: te Olympia, te Delphi, op de eilanden. Het land heeft nog weinig spoorwegen: naar Olympia, 't is waar, kan men langs een ontzaglijken omweg geheel per spoor komen, maar om naar Delphi te gaan moet men een paard of een muilezel huren. Menschen die niets van het nieuwe Grieksch kennen, hebben dan een gids noodig, maar kan men tenminste de honderd vreemde woorden spreken, die men noodig heeft om met genot in een land te reizen, dan behelpt men zich met den muilezelverhuurder, die zelf meegaat of zijn zoon meegeeft om den weg te wijzen.

Wat heerlijk reizen is 't, te paard of op een muilezel! Hoe voelt men, dat men de afstanden en de hoogten overwint! En wie zegt, dat Griekenland een dor land is? Attica, ja, en dan nog heeft men er op de bergen veel pijnbosschen, met groote inkervingen in de boomen om er het harst uit te winnen, waarmee men den landwijn prepareert. Maar Arkadia met zijn

valleien van lieflijke schoonheid, maar Thessalia met zijn murmelende, zingende en klaterende bronnen, maar de eilanden Corfoe, Zante, Syra, Kreta, waar 't altijd lente en nooit zomer of winter is! Ik kan niet denken, dat iets heerlijker in het leven zij, dan, zelf krachtig, gezond en verfrischt, in den frisschen morgen op te stijgen en, terwijl een koel windje uw gezicht streelt, langzaam een berg te beklimmen met den teugel op den nek van uw dier. Onder u liggen de dalen, ietwat met zilveren nevels besluierd; om u heen golven en golven de bergen. Straks, als de zon de nevelen heeft opgetrokken, overziet gij door de klare lucht half een wereld van schoonheid en, daar gij in Griekenland zijt, ook meestal een hoek van die blauwe en pure zee - *ἡ Θαλασσα*!! - wier aanzien de Griek, en dit heeft hij met ons, Hollanders, gemeen, nog altijd sterkt, moed geeft en troost. Tegen den middag stijgt gij af om op een schaduwrijk plekje, nabij een bron, uw maal te doen. Allicht rust ge ook wat: het rusten is verkwikkend daar op die koele frissche berghoogten, en met het dalen van de zon zet ge uw tocht voort. Tegen den avond komt ge in een verschroeid stadje in de vallei, en zoekt gij er een *xenodocheion* - een logement -; hier begint meestal de ellende. Want die Grieksche dorpsherbergen! Men verwondert zich, dat zij niet in elkaar vallen door het gewurm en gewriemel van allerlei vieze insecten.

Soms is er niet eens een *xenodocheion*. Dan moet gij de gastvrijheid inroepen van het eerste het beste huis, dat u bemoedigt om er aan te kloppen. In al de huizen zoudt ge een onderdak kunnen krijgen, want gastvrij zijn de Grieken ten lande allen; zij ontvangen gaarne een belooning; dat hebben ze met de meeste andere menschen gemeen. Een bete brood, een dronk water of harstwijn is altijd voor u bereid, een vriendelijk woord ook: gij zijt dadelijk als kind in huis. Gij zult met allen te zamen op den vloer slapen in den deken gerold, dien gij u hebt meegebracht. De menschen kunnen u niet veel geven, maar geven alles wat zij kunnen, allereerst hun vertrouwen. En dàn bemerkt gij hoe arm de landbevolking van Griekenland is: hoe het leven dier menschen weinig van dat der dieren verschilt, hoe zij vegeteeren in vuil, en gij verklaart u waarom deze maagden, die de heerlijkste vrouwen van Botticelli in schoonheid overtreffen, zoo vroeg verwelkt zijn; waarom deze

prachtige jonge mannen zoo smerig zijn. Die lieden komen haast nooit uit hun kleeren, die aan hun lichaam wegrotten.

Maar tevens welk een soberheid van leven, en hoe weinig is deze door de zon beschenen armoede, de afstootelijke, ruwe, onzedelijke armoede der koude landen.

Op zijn veldtocht in Spanje, midden in den slag, riep Wellington zijn soldaten toe: ‘jongens, laat jelui je niet kloppen door kerels die niets anders dan sinaasappelen eten!’ Deze minachting van den altijd-vleesch-etenden Engelschman voor een volk dat zich op frugaler wijze voedt, zou zich in Griekenland nog eerder kunnen uiten. Een handvol olijven, wat versch-geplukte rauwe kruiden, een homp grof brood, een dronk water, ziedaar wat de Grieksche herder of landbouwer onder zijn dagelijksch brood verstaat. Een keer in 't jaar - hij spaart er het heele jaar voor op en vast er zes weken lang nog extra voor, hoewel ik niet begrijp waarin dat vasten kan bestaan -, met Paschen, koopt en slacht hij voor zich en de zijnen een lam, dat in de open lucht op een groot vuur van boomtakken wordt gebraden, en gij kunt u niet voorstellen welk een heerlijk feest dat slachten, braden en vooral eten van dat Paaschlam voor die arme lieden is, en met welk een roerende en vrome blijdschap zij elkaar het *Christos anesti*! - Christus is opgestaan! toeroepen. In de steden is dat niet veel anders dan op het land, behalve dat men er vaker een lam ziet slachten en braden. Een groep jongelui hebben een potje gemaakt en koopen daarvan een lam. Daarmee trekken zij Zondagsmorgens vroeg den Hymettos of den Pentelikon op, en zij braden het boven een takkebossevuur. Tegen den middag wordt het verdeeld en gegeten, bespoeld door een dronk harstwijn; door een liedje, een mopje muziek of een dansje wordt het feest besloten. En vooral wanneer men deze en andere onschuldige genoegens ziet van lieden met zoo weinig tevreden, vroolijk en gelukkig, valt 't u in te denken, dat zij waarlijk een fijner soort menschen zijn dan de barbaren uit het Noorden, waartoe gij zelf behoort, en dat, zoo er ras-minachting behoort te wezen tusschen zachte lotophagen als deze menschen en grove vleeschetersals die van het Noorden, genen daartoe meer recht hebben dan dezen.

Ik heb niet den moed in deze vliedende trekken iets te zeggen van de antieke Grieksche kunst: zij is een der bron-

nen van ons zieleleven en over haar behoort gesproken te worden als over Jehovah op den sabbath-dag, eerbiedig. En vluchtigheid laat zich met eerbied niet vereenigen. Toch wil ik op een dwaling wijzen, die schijnt te bestaan. In Italië werd mij herhaaldelijk verzekerd, dat de Grieksche kunst van het Vaticaan en het Capitool te Rome en van de *Uffizzi* te Florence niet voldoet om een juist denkbeeld te geven van wat zij eigenlijk is. Bedoelt men daarmee, dat men enkel in de Grieksche museums kan zien hoe de Archaïsche kunst allengs is ontgroeid aan die der Egyptenaren en dat, zoo Griekenland is de moeder van Europa, Egypte de moeder van Griekenland was; dat men ook enkel in Griekenland de uiterste schoonheid der Grieksche kunst - ik noem slechts de *Hermes* van Praxiteles te Olympia - kan zien, dan heeft men gelijk. Maar dit zijn de uitersten, niet de norm. Deze is in Italië even goed en misschien beter te zien dan in Griekenland. Maar zeker, wanneer men de museums van Italië goed gezien heeft, geven die van Griekenland als 't ware kunstonderwijs en kunstgenot van hooger soort.

In Athene alleen reeds dringt men dieper het verleden in dan waar ook elders in Europa. De geheimzinnig-glimlachende maagden van het Akropolis-museum, allen met de eene hand op de borst, terwijl de andere de gekleurde plooien van het doorzichtig bedoelde *peplon* vastgrijpt, uit haar slaap in den Kékropsburcht opgewekt, waar ze, men weet niet wanneer en door wien, op een rij in de aarde werden begraven, spreken ons in haar mystiek lachen van een verleden, dat haast aan onze waarneming ontsnapt. Evenals Troje, door Schliemann op den Hissarlik-heuvel, aan de Dardanellen opgegraven, ons de voortbloeiende menschenbeschaving, als ware zij in schijven gesneden boven op elkaar gelegd, doet zien, groeit ook hier de eene beschaving zichtbaar uit de andere. De geweldige Akropolis, die ons van fabelachtige oudheid schijnt, is gebouwd op de fundamenten en gedeeltelijk van het verbroken materiaal, van een anderen burcht: materiaal, dat heden nog kan worden onderscheiden, doch waaraan naam noch tijd verbonden is. Men gaat in steden als Rome en Athene niet rond, zonder dat een pijnigende weemoed ons vragen doet wat ten slotte de moeite waard is gedaan, gesticht te worden, indien het grootste, het sterkste en het schoonste vermolmd, verbrokkeld en verkor-

reld wordt. Men delft in afgelegen straten van Athene stoà's open, die eens, men kan het nog aan hun vorm en aan hun marmerresten zien, schoon zijn geweest. Van het Adriannusstoà zijn zelfs de muren nog gebleven en enkele gave marmeren kolommen - misschien alleen omdat het niet veel ouder dan onze Christenbeschaving is. Maar overigens, hier en elders, liggen de dikste muren, de zwaarste kolommen, door hun bouwers bestemd om een eeuwigheid te weerstaan, gebroken tegen den grond. Een eeuwigheid! Wie durft, in het aanzien van het *Forum Romanum* te Rome en de Akropolis van Athene spreken van eeuwigheid?

Ik heb urenlang tusschen de bouwvallen van den Akropolis, door de kolommenrijen van de Propylaeën, in de schaduwen van den tempel der heilige Jonkvrouw Athene en van het Erechtheion gedwaald en gedacht, dat de kennis der achttien eeuwen onzer eigen beschaving, die wij nauwelijks overzien door het licht onzer studie, in vergelijking van wat wij nog behooren te weten en zullen weten van den voortijd onbeduidend gering is, en dat ons weten nimmer iets anders zal *zijn*, dan het zien van oneindige vraagteekens. Wat is dan nog de moeite waard geweten te worden? Deze burchten, deze tempels, deze stadswijken van twintig en dertig eeuwen leven in armzalig puin op en aan den voet van den Akropolis! Wat is dan nog de moeite waard gesticht te worden? Log, zwaar, ongeschonden - en toch ook misschien niet eeuwig, hij! - ligt daar de Hymettos, ligt ginds de Pentelikon, ligt verder de Parnos in een waarlijk goddelijke kalmte te wachten op het einde aller dingen!

Deze droevige gedachten dreven mij altijd terug naar de Propylaeën om er mij te verkwikken en te bemoedigen aan de schoonheid van den Golf van Aigina, door de bergen van Salamis begrenst. En daar ik meestal tegen het vallen van den avond den Akropolis besteeg, ging straks de zon onder. Dat was de schoonheid zien in haar aanbiddelijksten vorm. *Basilevma tou eliou* noemen de Grieken den zonsondergang en woordelijk vertaald zou dat zijn ‘het heerschen der zon.’ Dit woord is goed, want meer dan in haar zenith heerscht de zon over het hart der menschen bij haar opkomst en ondergang. Hier, op den Akropolis gezien, vooral. Omringd van de bouwvallen van menschenwerk van vele duizenden jaren, bewust

van de innige ijdelheid van alles in ons en om ons, hergaf de schoonheid der natuur die mij omringde, gepaard aan die van den zonsondergang, mij den moed om te leven en te arbeiden. Goed, dacht ik, wij leven en wij arbeiden slechts voor een oogenblik, en wat wij stichten wordt afgeknaagd door den tijd, maar toch niet zoo spoedig of zij, die na ons komen, kunnen het werk voortzetten, waar wij het hebben laten steken en aldus zal toch iets van ons het Einde bereiken, toch iets van het werk onzer liefde vallen in Gods schoot. Onze bouwwerken van marmer en brons vergaan, en ook de schoonste en grootste dezer, maar een enkele atoom van ons-zelf blijft en rechtvaardigt ons leven.

Athene, Juni '96.
MAURITS WAGENVOORT.

Het onderwijs in de Zuid-Afrikaansche Republiek.

> Ik ben overtuigd, dat Gij met mij diep doordrongen zijt van het hooge staatsbelang, dat in goed en degelijk onderwijs gelegen is.
> (President KRUGER bij de opening der zitting van den Volksraad der Z.-Afrik. Republiek in 1896.)

De Zuid-Afrikaansche Republiek is het land van de groote hervormingen, die in ongekend korten tijd tot stand komen.

Terwijl in Europa de huidige beschaving het product is van geleidelijke ontwikkeling is de Z.-A. Republiek plotseling getrokken in de sfeer der Westersche begrippen en uitvindingen. Van den toestand, waarin de oude voortrekkers het land aantroffen, tot dien, waarin het zich thans bevindt, is het niet trapsgewijze gekomen - integendeel, met forsche rukken en stooten heeft de Republiek zich losgemaakt van den oer-toestand en zich gerangschikt in de rij der beschaafde landen. Het kalme bestaan van den oorspronkelijken boer-pionier is veranderd in het snelle leven van den tegenwoordigen Transvaler, die burger is van een door velen gebenedijd land, en geplaatst te midden van de nieuwste uitvindingen der Westersche inkomelingen.

Zulk een ontwikkeling zonder overgangsperiodes heeft ontegenzeglijk haar schaduwzijden. Het water van een stortbui laat veel meer plekken van den uitgedroogden bodem onaangeroerd dan een malsche, lang aanhoudende regen. In de Z.-A. Republiek ziet men maar al te vaak het verschijnsel, dat men zich vertrouwd gevoelt met de nieuwste overwinningen der moderne wetenschap en de meer elementaire kennis mist.

Bij dezen toestand rust op het onderwijs een reuzentaak

Het heeft niet alleen op de hoogte te brengen, maar nog bovendien ontzaglijk veel in te halen. Waar bijv. in Europa de ouders hunne kinderen al spelende met zekere kennis toerusten, is het Transvaalsche kind - althans de groote meerderheid dier kinderen - genoodzaakt alles op school te leeren; thuis is er niemand, die het kan onderrichten in hetgeen op de school wordt onderwezen, want de ouders hebben dat nooit geleerd.

Daarbij komt nog een groot bezwaar. 't Is geen diep gevestigde overtuiging bij den Transvaler, dat de opvoeding van het kind beslist over het lot der natie; schoolonderwijs vindt hij goed, maar veel moeite en kosten om 't zijn zoon of dochter te doen genieten, heeft hij er niet voor over. En hij zelf en zijn vader en zijn over-grootvader zijn er ook gekomen zonder al die geleerdheid. Vandaar dan ook, dat - hoe ongelooflijk 't moge klinken - in 1876 in de gansche Z.-A. Republiek niet meer dan 8 dorpsscholen en 5 wijkscholen bestonden, met een gemiddeld aantal leerlingen van 150. Met de ontwikkeling der goud-industrie zijn deze cijfers in betrekkelijk korten tijd aanzienlijk verhoogd. In 1891 was het aantal dorpsscholen tot 99, dat der wijkscholen tot 453 en dat der kinderen tot 8170 gestegen. Zeker een belangrijke vooruitgang, maar toch representeerden die 8170 leerlingen niet meer dan 22.22 proc. van de geheele Transvaalsche jeugd. De Superintendent van Onderwijs in die dagen, de ook hier te lande welbekende Ds. S.J. Dutoit, was trouwens de man er niet naar om in dezen de rol van energiek hervormer te vervullen. Zelfs miste hij de kracht om de hand aan de bestaande wetsbepalingen te houden. Zoo werd schandelijk misbruik gemaakt van het voorschrift, dat alleen dan staatssubsidie mocht worden toegekend, wanneer op de scholen de landstaal het voertuig was van het onderwijs; op scholen, waar in het Engelsch werd geleerd, stelde men eenvoudig één onderwijzer met een Hollandsch klinkenden naam aan en dank zij dit kunstmatige Afrikaansche tintje werd het subsidie grif uitbetaald. En dat die bedragen nogal wat te beteekenen hadden, blijkt wel hieruit, dat de schatkist in 1891 voor de genoemde 8170 leerlingen niet minder dan £ 43.823 11 sh. uitbetaalde. Nog velerlei andere misbruiken zijn later aan het licht gekomen, die Ds. Dutoit vrijwel tot een onmogelijk man hebben gemaakt.

Toen hij dan ook afgetreden was, had niemand veel opgewektheid om zijne erfenis te aanvaarden. Geschikte personen voor het gewichtige ambt waren er in de Republiek weinigen en zij, wier krachten daarvoor berekend waren, hadden weinig lust in het ondankbare werk om in dezen Augius-stal den bezem te zwaaien. Ten slotte gelukte het toch nog een bij uitstek daarvoor berekend persoon te vinden in prof. N. Mansvelt, die als hoogleeraar aan het bekende Victoria-College te Stellenbosch zich in geheel Zuid-Afrika een roemvollen naam had weten te verwerven. Energiek man als hij is en overtuigd, dat in het aankweeken van de landstaal een hechte waarborg is gelegen voor het behoud van 's lands onafhankelijkheid, heeft hij de koe flink bij de horens gepakt en zich geheel gewijd aan de reorganisatie van het onderwijs. Nog geen jaar was hij aan het bewind of hij onderwierp reeds een volledig wetsvoorstel aan den Volksraad, dat na breedvoerige bespreking den 2^{den} Juni 1892 werd goedgekenrd.

Indertijd - in de Juli-aflevering van *De Gids* van 1892 - hebben wij een vrij uitvoerig overzicht van deze onderwijswet gegeven. Daarheen voor bijzonderheden verwijzende, willen wij nu alleen releveeren, dat de Superintendent voor het verleenen van subsidie streng de hand wenschte gehouden te hebben aan het Hollandsch als medium van onderwijs; dat door hem lotsverbetering werd verkregen voor de onderwijzers, aan wie hij daartegenover hoogere eischen van bekwaamheid stelde; dat door hem een modelschool voor lager onderwijs, een middelbare school voor meisjes en een gymnasium is gesticht.

Eén groot beginsel heeft de gansche werkzaamheid van prof. Mansvelt beheerscht: het Hollandsch de hoofdtaal en de andere talen bijzaak. In dit opzicht is president Kruger met hem volkomen homogeen. Wij herinneren ons nog een treffende toespraak van ‘oom Paul’, in Maart 1894 gehouden bij de opening van de onderwijzersconferentie te Pretoria, waarin hij dit zijn lievelingsdenkbeeld ontvouwde. De nieuwe inkomelingen, zoo zeide hij onder meer, kunnen onze wenschen op dit gebied niet zoo volkomen begrijpen, maar wanneer men als de oude voortrekkers onder tranen en bloed het land is binnengetrokken, kan men geen afstand doen van zijn taal, waarmee onze vrijheid zoo nauw verbonden is.

Die strijd heeft, schier zonder tusschenpoozen, in en buiten den Volksraad voortgeduurd. Nog maar enkele maanden was de nieuwe wet in werking, of in de Engelsche centra circuleerden adressen, waarop druk geteekend werd, om het onderwijs in de vreemde talen meer tot zijn recht te doen komen. Tegelijkertijd zonden eenige Christelijke onderwijzers een tegenadres, waarin zij waarschuwden voor vreemde invloeden, die gevaar opleverden voor het Christelijk nationaal volksonderwijs: ‘een gordel van smaragd, die zich om den evenaar van ons volksleven slingert en een zaak, die met onze dierbare vrijheid, nationaliteit en onafhankelijkheid op het innigst is saamgesnoerd.’

In den Volksraad van 1894 gaven deze adressen tot tamelijk hartstochtelijke debatten aanleiding. Eenerzijds werd gesproken van een bekrompen opvatting om zich steeds hardnekkig te verzetten tegen de wenschen van hen, die hadden leeren beseffen, dat hunne kinderen, wilden zij vooruitkomen, kennis van het Engelsch - de handelstaal des lands - moesten bezitten; van den anderen kant werd aangevoerd, dat de vreemdelingen zich naar de Transvaalsche zeden en gewoonten hadden te schikken en er geen reden was om den kinderen te leeren hun eigen nationaliteit te verachten. In dat jaar bleven de vrienden van het Engelsch nog in de minderheid.

De Superintendent stond tusschen deze beide partijen in, hetgeen hem menigen stomp of knauw bezorgde. Hij had echter nauwelijks gelegenheid, daarop te letten, want er waren nog zooveel meer struikelblokken. Vooral had hij bitter te kampen met het gebrek aan onderwijskrachten, hetwelk oorzaak was dat velen geduld werden bij gemis aan betere. Om daarin verbetering te brengen wist hij van den Volksraad de stichting van een twintigtal ‘beurzen ter opleiding’ te verkrijgen; deze zijn bestemd voor zonen en dochteren des lands, lidmaat van een der drie Hollandsch-Protestantsche kerken, die van aanleg tot studie blijk geven en een zekere mate van ontwikkeling bereikt hebben.

Nog in meer opzichten toonde de Volksraad van 1894 hart te bezitten voor het onderwijs. De toelage, bepaald bij Volksraadsbesluit van 1 Juni 1892 werd, zoowel voor het middelbaar als het lager onderwijs, verhoogd; te Pretoria zou een Tehuis voor Jongelieden worden opgericht, die daar tegen

£ 36 per jaar geplaatst kunnen worden; de hoogere en de modelschool voor meisjes werd overgenomen en aan de dagschool een kostschool verbonden met de bedoeling 's lands dochters tot bekwame onderwijzeressen te vormen, en eindelijk werd een som van £ 100 beschikbaar gesteld voor het schrijven van geschikte leer- en leesboeken door onderwijzers, bekend met de zeden, toestanden en eigenaardigheden van het land.

Met nieuwen moed toog prof. Mansvelt na deze gunstige beschikkingen aan den arbeid, maar ook de oppositie stak met vernieuwde hevigheid op. Een merkwaardig verschijnsel was het zeker, dat thans ook de politieke vereeniging ‘Burgermacht’ zich aan de zijde van de Johannesburgsche requestranten schaarde door zich met een adres tot den Volksraad te wenden, waarin verzocht werd den Superintendent een gewijzigde schoolwet te doen ontwerpen met het doel, de rechten van het Engelsch meer te erkennen, zonder dat de suprematie van het Hollandsch verloren ging. Daarentegen waren er andere adressanten, die vonden, dat het onderwijs, op de nieuwe leest geschoeid, niet nationaal genoeg was: zij vonden 't noodig dat vier vijfden van de leden van den Raad van Examinatoren en van de schoolinspecteurs Afrikaners moesten zijn.

Ook de onderwijzers-vereeniging begon een woord in de brandende quaestie mee te spreken. In Mei '95 hield zij te Pretoria een vergadering, waarin de leden zich luide beklaagden over de verwaarloozing en tegenwerking van het onderwijs van de zijde der kerk. In eene motie werd verklaard, dat deze kerk haar plicht niet kende en de hoop uitgesproken, dat predikanten en ouderlingen al het mogelijke zouden doen om in dien toestand verandering te brengen.

Prof. Mansvelt deelt deze meening, blijkens zijn schoolverslag over 1894. Maar volgens hem waren er nog andere, meer belangrijke oorzaken, die het onderwijs belemmerden om aan zijne bestemming te beantwoorden. Wel steeg het gemiddeld aantal leerlingen, waarvoor subsidie werd betaald, dat in 1893 5909 bedroeg, in 1894 tot 6626; wel klom het aantal scholen van 247 aan het einde van 1893 tot 264 aan het einde van 1894; wel ontvingen 564 leerlingen middelbaar onderwijs tegen 334 in het vorige jaar - maar die cijfers waren op zichzelf nog bedroevend laag. Ergerlijk is namelijk het slechte schoolbezoek. In de onmiddellijke nabijheid van

scholen, door den Superintendent in Rustenburg bezocht, waren gemiddeld minstens 20 kinderen van alle onderwijs verstoken en voor de 25 schoolplaatsen in dit eene district had men derhalve 500 kinderen, die in volslagen onkunde opgroeiden. Volgens de inspecteurs kon men gerust zeggen, dat een derde deel der Transvaalsche jeugd geen onderwijs geniet.

Voor een deel is die jammerlijke toestand zeker een gevolg van het ver uit elkander wonen der bevolking en de onverschilligheid der ouders. Maar daarbij komt, dat de menschen soms wel door gemis aan welvaart hunne kinderen thuis moeten houden. Door de schaarschte van Kaffers, die in grooten getale in de mijnen zijn gaan werken, worden vele Boeren wel genoodzaakt hunne kinderen als werkvolk in hun bedrijf te bezigen. Dat geldt niet alleen de oudere jongens, maar ook de meisjes en kleinere knapen. De grooteren worden gebruikt voor het zwaardere werk, de kleineren, zelfs kinderen van 6 jaar, voor het oppassen van vee, enz.

Verder het oude bezwaar: gebrek aan onderwijzers.

Deze omstandigheid meende zich de heer Jeppe, een afgevaardigde van Johannesburg, ten nutte te kunnen maken in een der Volksraadzittingen van Mei '95.

Art. 16 van de onderwijswet bepaalt namelijk, dat de Raad van Examinatoren bevoegd is onder nadere goedkeuring der regeering bij besluiten in het algemeen vast te stellen, welke waarde aan buitenlandsche certificaten of diploma's zal worden toegekend en welke toelatingen daarop kunnen geschieden met of zonder aanvullingsexamen. Nu maakte de heer Jeppe zich tot tolk van eenige adressanten, die wenschten, dat personen, door wie examens waren afgelegd in aangrenzende staten en koloniën, niet verplicht zouden zijn een aanvullingsexamen af te leggen, maar dat zij onmiddellijk als onderwijzer zouden worden toegelaten. De strekking daarvan was duidelijk; door een sterke toestrooming van onderwijzers uit de Kaapkolonie zou de regeering wel verplicht zijn het tekort aan onderwijskrachten met anti-nationale elementen aan te vullen. De Superintendent voorzag dit gevaar en weerde zich krachtig om het af te wenden. Het aanvullingsexamen gold voornamelijk de Hollandsche taal, muziek en bijbelkennis, en dit was onmisbaar. In de Kaapkolonie kreeg men reeds een certificaat voor het Hollandsch als men in staat was woorden te vertalen en

een verbuiging te maken, hetgeen in de Transvaal geëischt werd van een leerling der 3e of 4e klasse; Dr. Muir, de Kaapsche superintendent van onderwijs, had zelf erkend, dat zoo weinigen van zijne onderwijzers geschikt waren. President Kruger sprong zijn superintendent bij; hij kon zich niet voorstellen, dat de Volksraad, die de wet had goedgekeurd, nu zijn eigen besluiten ongedaan zou maken en een achterdeur openen, waardoor de wetten des lands werden verkracht. Die woorden maakten indruk en den heeren Jeppe c.s. werd bij de stemming een nederlaag bezorgd.

Nog in een ander opzicht had prof. Mansvelt 't in de Volksraadszitting van 1895 hard te verantwoorden. In zijn jaarverslag had hij namelijk bij de bespreking der subsidieering van scholen, waarin krachtens speciale vergunning van de regeering het medium van onderwijs niet Hollandsch behoefde te wezen, de conclusie getrokken, ‘dat het niet de Britsche werkman is, die een “onoverkomelijke objectie” heeft om zijn kinderen tot Transvalers te zien opleiden, maar dat het de politieke raddraaiers zijn, die, overtuigd dat het bolwerk der onafhankelijkheid gelegen is in het behoud en de handhaving der Hollandsche taal, daarop hun voornaamste aanvallen richten en geen poging onaangeroerd laten om bij den vreemdeling tegenzin tegen al wat “Dutch” is op te wekken en tevens bij de burgers zelf den waan doen ontstaan of versterken, dat kennis van de Engelsche taal het eenige noodige of althans het eerste vereischte is om in de maatschappij te kunnen slagen.’ Tegen die qualificatie kwam de heer Jeppe krachtig op: zij was een beleediging voor de Johannesburgsche bevolking. Om aalmoezen vroeg deze niet, want in ruime mate werd door haar in 's lands inkomen bijgedragen. Maar 't ging niet aan, de goudstad te beschuldigen, dat zij uit louter onwil geen Hollandsch wilde laten onderwijzen: een persoonlijk onderzoek had hem geleerd, dat in tien scholen onderricht werd gegeven in die taal en slechts in acht niet. Prof. Mansvelt hield daarentegen vol, dat door hem volstrekt niet te hooge eischen voor het verleenen van subsidie werden gesteld; alleen werd verlangd, dat de kinderen in een eenvoudig Hollandsch boekje konden lezen. Maar zelfs dat verkoos men te Johannesburg niet!

Ook nu weder behield de Superintendent het veld en stelde

de meerderheid hem in het gelijk. Tevergeefs hadden de vrienden van het Engelsch getracht het dunne einde der wigge in het nationale onderwijs te zetten.

Wij zijn gekomen aan de Volksraadszitting van 1896 en het daarin behandelde schoolverslag over 1895.

In dat jaar viel weder aanmerkelijke vooruitgang te constateeren. Wie tegenwoordig door Pretoria's straten gaat - zoo schreef nog onlangs *De Volksstem* - wordt aangenaam getroffen door de verrijzing van verschillende monumentale gebouwen, bestemd voor doeleinden van onderwijs. En het vooruitzicht, dat binnen een niet al te verre toekomst de hoofdstad der Z.-A. Republiek zal kunnen wijzen op het bezit van een volledig stel uitstekende inrichtingen voor lager en middelbaar onderwijs, alsmede van een kweekschool voor nationaal gevormde onderwijzers, zal ieder Transvaler vervullen met voldoening en waardeering voor de hooge overheid des lands. Want, dit moet van de Transvaalsche staatslieden gezegd worden, dat zij thans den drang tot goed onderwijs als een der eerste levensvoorwaarden van het Afrikaner volk erkennen en niet aarzelen om de ruime hulpmiddelen, welke de schatkist nu ter beschikking heeft, te besteden aan de beste geldbelegging, die een natie kan uitdenken, het nationaal onderwijs. Is eenmaal de Transvaalsche onderwijs-machine in werking, dan hopen we van harte, dat de scholen te Pretoria haar deuren wagenwijd open zullen zetten voor het geheele Hollandsche element van Zuid-Afrika, dat Pretoria de vuurhaard zal worden van de intellectueele beweging der Afrikaners, kortom, dat de stad, welke haar naam ontleent aan den edelen Afrikaner Andries Pretorius, eerlang het middelpunt zal wezen van de ontwikkeling en opbloeiing van het genie van het Afrikanerdom.

Ook het zooeven genoemde verslag van den Superintendent van Onderwijs ademt, althans in den aanhef, een geest van voldaanheid. Zoowel wat betreft het aantal leerlingen als het gehalte van het onderwijs der gesubsidieerde scholen viel verbetering te constateeren. Het getal leerlingen van de modelschool en de meisjesschool ging ook belangrijk vooruit. De kostinrichting voor meisjes en het Tehuis voor jongens verkregen groote en gunstige bekendheid door het gansche land.

Drie-en-twintig leerlingen der modelschool slaagden voor het Gymnasium, terwijl aan enkelen hunner, na een vergelijkend examen, een studiebeurs werd toegekend. Acht leerlingen der Meisjesschool deden met goed gevolg het examen van den schoolwedstrijd, waarvan één met lof. Vijf der leerlingen behaalden bij deze gelegenheid prijzen. De school van Hooger Onderwijs nam voortdurend in bloei toe.

Het gemiddeld aantal leerlingen, waarvoor gedurende 1894 van Regeeringswege subsidie werd betaald, bedroeg 6396; in 1895 steeg het tot 7217. Het aantal scholen vermeerderde van 418 tot 420. Het getal leerlingen, dat Middelbaar Onderwijs genoot, nam slechts met een twintigtal toe. Door den Staat werd ten behoeve van het onderwijs £ 63778 10 sh. 11 d. uitgegeven, verdeeld als volgt: 60 leerlingen aan het Gymnasium, 259 aan de Modelschool, 128 aan de Staats-meisjesschool, 4 beursleerlingen, in Holland studeerende; 11 blinden en doofstommen, die te Worcester in de Kaapkolonie opgevoed worden, omdat voor hen nog geen inrichtingen in de Republiek bestaan, en eindelijk 7217 leerlingen, die gesubsidieerd onderwijs genoten. Een gemiddelde uitgave van £ 8 6 sh. 1 d. werd alzoo per jaar voor elken leerling gevraagd, een bedrag, dat niet hoog is, omdat het leven in de Transvaal veel duurder is dan in andere landen en de kosten voor het begin van een zaak steeds hooger zijn dan voor de voortzetting.

Tot zoover luidt het verslag zeer bemoedigend. Aan het einde daarvan komt echter de gewone klacht: het getal kinderen zonder onderwijs is nog zoo groot. Het feit, dat van de vijf kinderen, wier leeftijd binnen de schooljaren valt, slechts één onderwijs geniet - dus schrijft Prof. Mansvelt - dient ons met bezorgdheid voor de toekomst te vervullen. Met allen ernst dring ik op verbetering daarvan aan, voor zooverre de middelen daartoe in onze hand gesteld zijn. Het is mijne heilige overtuiging, dat wij voor de rechtbank van het opkomend geslacht niet zullen kunnen bestaan, zoo wij een dezer middelen ongebruikt gelaten hebben. Deze toestand, die als een kanker ons toekomstig bestaan als volk dreigt te verderven, eischt daarom nog te meer onmiddellijke voorziening, omdat zoovele welonderwezen vreemdelingen, waarvan velen ons volk vijandig gezind zijn, het land binnenstroomen. De strijd om de blijvende handhaving van de rechten van onze nationaliteit,

zal dus in de naaste toekomst in ons land moeten beslecht worden.

Evenals vroeger achtte de Superintendent de belangrijkste oorzaak van het groot aantal ononderwezen kinderen het gemis aan goede onderwijzers. Er waren natuurlijk nog wel andere factoren, maar al waren deze allen plotseling weggenomen en het onderwijzers-tekort bleef bestaan, dan zou er niets in den treurigen toestand veranderd zijn, ja, deze zou zich veel krachtiger en pijnlijker doen gevoelen.

In de zitting van den Volksraad bleek dit klemmend betoog de introductie te zijn voor het voorstel om jaarlijks, zoolang geen voldoend onderwijzend personeel uit de kinderen des lands kan verkregen worden, een zekere som op de Begrooting te plaatsen, ten einde daaruit de reiskosten te bestrijden van onderwijzers, die in het buitenland worden aangeworven. De vroede mannen der Z.-A. Republiek hadden daarnaar aanvankelijk weinig ooren. Verschillende leden hielden pertinent vol, dat er in Zuid-Afrika genoeg bekwame onderwijzers te vinden waren en men hen volstrekt niet uit den vreemde behoefde te laten komen. Een waar woord sprak de afgevaardigde de Clercq. Hij wees er op, dat in Nederland een vereeniging bestaat, die uit louter sympathie voor de Z.-A. Republiek onderwijzers behulpzaam is, daarheen te vertrekken, en zou nu het land, dat deze onderwijzers zoo noodig had, tegen de kosten bezwaar gaan maken? Maar - zoo vroegen andere leden - zou het aanvoeren van de vreemde onderwijzers, die geheel onbekend zijn met de zeden en gewoonten onzer burgers, niet leiden tot het verbasteren van de oprechte Transvaalsche gevoelens van het opkomend geslacht? Daartegen werd aangevoerd, dat de Transvaalsche jeugd het bewijs geleverd had voor verbastering niet vatbaar te zijn, want zij had zich ongerept weten te houden, niettegenstaande van alle kanten was gepoogd om het Transvaalsche karakter te verengelschen. En wat het bezwaar betrof, dat vrijzinnige onderwijzers een verkeerden invloed op den godsdienst zouden oefenen - ook in het buitenland zijn onderwijzers genoeg van erkend Christelijke gevoelens, die hunne opleiding ontvingen aan Christelijke scholen.

De nood was dringend, zoo verklaarde de superintendent. Aan zijn departement waren wel 50 aanvragen om goede onderwijzers en aan geen daarvan kon voldaan worden. Daar-

entegen waren er goede krachten in Holland beschikbaar, maar de onderwijzers daar waren menschen, die van de hand in den tand leefden en zij werden afgeschrikt door de reiskosten. Nogmaals drong hij krachtig aan op inwilliging van zijn verzoek.

Nog een gansche dag van discussie en toen kwam 't tot stemming. 't Bleek, dat Prof. Mansvelt had overwonnen; zijn voorstel werd goedgekeurd, alleen met dit voorbehoud, dat de clausule, waarin de onderwijzer werd vrijgelaten de plaats te kiezen, waar hij werkzaam wil zijn, werd geschrapt. Een nieuwe dageraad belooft nu voor het onderwijs in de Z.-A. Republiek te zullen aanbreken.

De onderwijzer, aan wien in het vervolg een toelage voor reiskosten zal worden verstrekt, behoort daartoe over te leggen:

1o. Een bewijs van lidmaatschap eener Protestantsche kerk;

2o. Een bewijs van goed zedelijk gedrag, afgegeven door de daartoe bevoegde autoriteiten;

3o. Bewijzen van bekwaamheid, die naar de beoordeeling van den Superintendent van Onderwijs voldoenden waarborg bieden om den bezitter voorloopig bij het gesubsidiëerd onderwijs in de Z.-A. Republiek te erkennen, onder verplichting van het doen van een aanvullingsexamen, ingeval hij aan een dorpsschool werkzaam is, binnen een redelijken, door den Superintendent van Onderwijs te bepalen tijd;

4o. Eene behoorlijk onder getuigen geteekende verklaring, dat hij gewillig en bereid is, naar vermogen mede te werken aan den opbouw van het nationaal onderwijs in de Z.-A. Republiek, waarvan de Protestantsch-Christelijke geest omschreven is in art. 2 van wet no. 8, 1892, in verband met art. 1*b* van dezelfde wet;

5o. Getuigschriften van betrouwbare personen omtrent de gezindheid sub 4 genoemd.

Door het aannemen van zulk een reistoelage verbindt de onderwijzer zich zoo spoedig mogelijk te vertrekken en zoodra mogelijk na aankomst in de Republiek drie achtereenvolgende jaren het gesubsidiëerd onderwijs in dien Staat als onderwijzer te dienen. Indien de onderwijzer, die zulk een toelage genoten heeft, zich vóór het verstrijken van den termijn van drie jaren aan het gesubsidiëerd onderwijs onttrekt, moet hij het bedrag van de toelage, vermeerderd met de rente, berekend naar 6 pCt. 's jaars, aan de regeering terugbetalen.

Toen eenmaal art. 1 was aangenomen, gingen de verdere wijzigingen, door den Superintendent voorgesteld, tamelijk vlot van stapel. Daaronder zijn er van groot belang.

Zoo zal jaarlijks een zekere som op de Begrooting gebracht worden om daaruit subsidie te verstrekken aan besturen van gesubsidiëerde scholen voor het aanschaffen van behoorlijke schoolmeubelen. Aan schoolbesturen, die een behoorlijk schoolgebouw hebben opgericht, ten genoegen van den Superintendent van Onderwijs, in welk gebouw geregeld volgens de wetten en Volksraadsbesluiten schoolonderwijs gegeven wordt, kan deze Superintendent een driemaandelijksche toelage verleenen, ter dekking van de interest van het kapitaal in dien schoolbouw gestoken, berekend tegen hoogstens 8 procent 's jaars. Aan besturen van scholen van 20 tot 30 leerlingen, die met goedkeuring van den betrokken inspecteur over drie of meer standaarden (klassen) verdeeld zijn, wordt voortaan een extratoelage van £ 3 per maand, kwartaalsgewijze uit te betalen, verleend voor het in dienst hebben van een assistent of een kweekeling, wiens aanstelling door den Superintendent is goedgekeurd. Deze extra-toelage zal ook verleend worden aan besturen van scholen, die van 31 tot en met 38 leerlingen tellen en overigens aan de zooeven genoemde voorwaarden voldoen, met dien verstande, dat voor elken leerling boven de 30 deze extra-toelage met £ 1 per kwartaal vermindert.

Met het oog op de onvermogende ouders, die te ver van een school wonen om hunne kinderen dagelijks na afloop der schooluren naar huis te doen terugkeeren - zoodat deze kinderen tot hiertoe van alle onderwijs verstoken bleven - zijn de ‘logiesgelden’ ingesteld. Hiermee is een belangrijke concessie verkregen door hen, die het onderwijs geheel aan de zorgen van den Staat willen toevertrouwd zien. Een der Volksraadsleden, de heer Tosen, behoort blijkbaar tot dezulken, want, zooals hij zeide, zou hij zich best kunnen vereenigen met de oprichting van armenscholen, waar de kinderen geheel van Staatswege werden opgeleid, gevoed en gekleed. Zoover zijn wij echter in de Transvaal nog niet. De nu aangenomen bepalingen luiden: Aan schoolbesturen, wier scholen en onderwijzers aan de eischen der wet voldoen, kan een driemaandelijksche toelage voor kostgeld van £ 3 tot £ 6 uitgekeerd worden ten behoeve van behoeftige leerlingen hunner school,

die minstens 3 mijlen van eenige gesubsidiëerde school verwijderd wonen en voor wie in de nabijheid van zulk een school behoorlijke voorziening voor kost, inwoning en verdere verpleging is gemaakt. Leerlingen, ten wier behoeve zulk kostgeld verleend wordt, moeten niet minder dan 45 dagen in elk kwartaal de school bezocht hebben, behalve in geval van ernstige ziekte, waarvan een voldoend bewijs aan de schoolcommissie moet worden overgelegd. De ouders of voogden van zulke leerlingen moeten zich vooraf verbinden hunne kinderen of pleegkinderen minstens zes maanden in de school te laten blijven.

Financiëel heeft Prof. Mansvelt ook het lot der onderwijzers weten te verbeteren. Zijn voorstel tot verhooging van verschillende honoraria mocht, na tegenstribbelen van enkelen, bij de groote meerderheid genade vinden.

Met hoeveel beleid de Superintendent moet te werk gaan, bleek ook nog weder dit jaar in den Volksraad. Bij de behandeling van zijn schoolverslag, kwam een der leden in vrij heftige termen op tegen de bewering in dit verslag, dat vele ouders geen recht begrip hadden van de waarde van het onderwijs. Dat was een beleediging van de burgers, die volstrekt niet te pas kwam! Gelukkig legden andere leden den nadruk op de woorden *vele* burgers, waarmee te kennen werd gegeven, dat anderen een beteren dunk van het onderwijs hadden, en daarmee namen de opposanten genoegen.

Overigens achtte zich de Volksraad niet bevoegd om aan dit schoolverslag aanstonds zijne goedkeuring te schenken. De meerderheid wenschte eerste de stem des volks te hooren over art. 10 (bepaling van het subsidie in verband met het schoolbezoek), over art. 15 (de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen) en over art. 32. Dit laatste heeft betrekking op de opheffing van private scholen, die het nationaal onderwijs ondermijnen. De Engelsch-gezinde partij kwam daartegen sterk op en zij had de voldoening, dat in dit opzicht Prof. Mansvelt's wenschen niet terstond zijn verhoord.

Nog is de lijst van hervormingen, in het Transvaalsche onderwijs dit jaar gemaakt, niet ten einde, ja, wat meer zegt, een der belangrijkste beslissingen hebben wij tot het laatst bewaard.

De Johannesburgers hebben mogen ervaren, dat de droppel

den steen uitholt. Zij hebben monster-petities naar Pretoria gezonden om de belangen van de kinderen der goudvelden te bepleiten; mannen als Eckstein hebben eenige duizenden ponden bijeengebracht voor het onderwijs dier kinderen, om te toonen, dat zij inderdaad verwaarloosd zijn; er is gescholden op den Volksraad, die wilde trachten het Engelsch te dooden; er is gelogen ter wille van het subsidie en het kreupel-Hollandsch wilde men voor nationale taal doen doorgaan; er is gelasterd en gedreigd - maar, zoolang men niet den rechten toon wist aan te slaan, is men niet veel verder gekomen.

Hun geluk is, dat op de Transvaalsche regeering het zegel staat gedrukt der conciliante politiek, die de schuldigen niet van zich stoot, maar door grootsche vergevensgezindheid tot zich trekt. Hoewel de wandaad van Jameson nog versch in het geheugen ligt en het niet minder verachtelijke bedrijf der Johannesburgsche Reformers het bloed van den Transvaler heeft doen koken, is Prof. Mansvelt gekomen met de erkentenis, dat het Transvaalsche stelsel tot instandhouding van het volksonderwijs niet deugdelijk blijkt voor de goudvelden en daarvoor een speciale regeling noodig is. En de Volksraad, niet minder grootmoedig, heeft dat voorstel zonder eenige discussie goedgekeurd, zoodat de heer Jeppe, de al-bediller, zich nu niet kon weerhouden, aan de regeering en den Superintendent een woord van dank te brengen voor hetgeen zij hadden gedaan ten bate der bevolking van den Witwatersrand.

Die nieuwe wet luidt als volgt:

‘Nademaal het gebleken is, dat door de bepalingen in de wetten en Volksraadsbesluiten, regelende het onderwijs in de Z.-A. Republiek, niet genoegzame voorziening gemaakt is voor de opvoeding en het onderwijs der kinderen van behoeftige ouders en van vreemdelingen op de geproclameerde goudvelden, zoo wordt hierbij bepaald en vastgesteld als volgt:

Art. 1. Waar op de geproclameerde goudvelden in deze Republiek geene of geen genoegzame voorziening gemaakt is voor het onderwijs en de opvoeding van blanke kinderen, wier ouders op zulke goudvelden wonen, kan de Uitvoerende Raad op voorstel van en in overleg met den Superintendent van Onderwijs de noodige voorziening maken voor schoolgebouwen en onderwijzerswoningen, onderwijzers aanstellen en bezoldigen, commissiën van toezicht en beheer benoemen, verder alles doen

wat strekken kan om het onderwijs en de opvoeding op de standsdorpen en, waar noodig, ook op andere plekken op de geproclameerde goudvelden te bevorderen.

Art. 2. Het onderwijs in zulke scholen zal aan de kinderen van Hollandsch-sprekende ouders gegeven worden, volgens de wetten en bepalingen, regelende het schoolonderwijs door middel van de landstaal.

Art. 3. De leerplannen voor het onderwijs aan kinderen van niet Hollandsch-sprekende ouders in zulke scholen zullen door den Superintendent van Onderwijs worden vastgesteld onder nadere goedkeuring van den Uitvoerenden Raad, doch steeds in den geest en volgens de strekking van de wetten op het onderwijs en de desbetreffende Volksraadsbesluiten.

Art. 4. De Superintendent van Onderwijs draagt zorg, dat jaarlijks behoorlijke verslagen omtrent de werking en het bestuur van zulke scholen worden voorgelegd.'

Dat is het indringen van het dunne einde der wigge!

Maar tevens is de genomen beslissing het beste bewijs, dat de Boeren niet zijn de verpersoonlijking van het alleen naar eigenbelang strevende conservatisme, waarvoor de groote meerderheid der Engelsche persorganen hen uitmaakt. Integendeel - hoezeer zich bewust van de noodzakelijkheid om hun eerstgeboorte-recht niet prijs te geven, willen zij toch zooveel mogelijk tegemoet komen aan de wenschen van den vreemdeling, wetende, dat door zijne komst het land tot ontwikkeling is gebracht en de schatkist gevuld.

Die grootmoedigheid is des te meer te bewonderen, waar de ondervinding heeft geleerd, dat zij toch niet tot pacificatie zal leiden en volgende jaren slechts hoogere eischen van de zijde der Engelschen zullen brengen. Erkentelijkheid heeft de Boer niet te verwachten. Verheerlijkte nog onlangs niet de *Times* de nu aangenomen wet als een bewijs van de voortreffelijkheid van Chamberlain's politiek!

De jongste volkstelling heeft geleerd, dat alleen te Johannesburg 15.000 kinderen beneden vijftien jaar wonen, waarvan zeker 10.000 blanken. Het overige deel van den Witwatersrand is insgelijks ruim met kinderen gezegend en weinig minder volkrijk zijn de andere geproclameerde goudvelden der Republiek. Hier zal nu weldra de zorgende hand der Boerenregeering zich doen gelden; belangrijke sommen zullen er besteed worden

voor de opvoeding van het aankomende geslacht en dierbare grondbeginselen zullen opgeofferd worden om het volksonderwijs zooveel mogelijk ingang te doen vinden. Den 3^{en} Augustus 1896 werd dit voortreffelijke besluit genomen. Die datum zij aan de vergetelheid ontrukt als een dag, waarop de Volksraad zich, door zijne zelfoverwinning, een eerezuil stichtte.

W.F. ANDRIESSEN.

Firdausi.

Das Iranische Nationalepos von Theodor Nöldeke. Strassburg. Trübner. 1896.

August Müller noemt het in zijn ‘Islam im Morgen- und Abendland’ de onbillijkste ironie der geschiedenis, wanneer een geslacht van verstandige en bekwame vorsten zijn beste kracht verbruikt heeft in den dienst van ideale pogingen, en dan een houwdegen op 't tooneel verschijnt, met zijn zwaard de schaal van hunnen staat opent, en met den oester der wereldlijke goederen, ook de parel van hun geestelijk bezit in zijne onverzadelijke keel laat glijden. Zulk een was het, schrijft hij[1)], die den Samaniden (die over Perzië aan beide zijden van den Oxus regeerden) met hun rijk ook de parel daarvan, den grootsten dichter des Oostens, Firdausi, heeft ontkaapt en in het oog der wereld, ten minste der meeste menschen, voor den rechtmatigen eigenaar geldt: de zoon van den Turk Soboktegin, Sultan Mahmoed van Gazna.

Terwijl namelijk de groote veroveraar, zoo verhaalt men, zijne heerschappij over Perzië en Indië vestigde, trachtte hij tevens zijne residentie tot een brandpunt van kunst en wetenschap te maken. In 't bijzonder schonk hij zijne aandacht aan de heldendaden der oude Perzen, verzamelde van alle kanten de geschriften waaruit men deze kon leeren kennen en zocht toen een dichter om deze stof poëtisch te bewerken. De dichter Aboe 'l-Kâsim uit Toes in Chorasân, het tegenwoordige Meshhed, kwam in dien tijd in Gazna en kreeg de gelegenheid den vorst een gedicht voor te dragen, waarover deze zoo verrukt was, dat hij hem Firdausi (paradijsachtige) noemde en hem de opdracht gaf voor het epos, met de belofte, dat hem voor elke duizend versregels duizend goudstukken zouden betaald

1) II, 48-49.

worden. De dichter verlangde het geld eerst na voltooiïng van 't geheel te ontvangen. Een ideaal van hem was, in zijne vaderstad eene waterkeering te laten bouwen en daarvoor deze som te besteden. Toen nu na 12 jaar het gedicht, 60,000 verzen groot, voltooid was, wisten afgunstige hovelingen den vorst te beduiden, dat eene belooning van 60,000 zilverstukken ruim voldoende belooning was en werd hem deze som gebracht. In zijne verontwaardiging schonk Firdausi, die juist in het badhuis was, het derde deel aan den brenger, een ander derde aan den badmeester en betaalde met het overige derde deel een glas bier. Hij liet tevens den vorst zeggen, dat hij zijn gedicht niet om goud of zilver had geschreven. Daarop ontvlood hij Gazna, een verzegeld stuk achterlatende, dat twintig dagen later aan Mahmoed moest overhandigd worden. Dit bevatte eene bijtende satire, die den Sultan zoo vertoornde, dat hij bevel gaf den dichter overal te vervolgen. Deze slaagde er echter in, Bagdad te bereiken, waar hij onder bescherming van den Chalief een tijdlang verbleef, tot hij op reeds hoogen leeftijd naar zijne vaderstad Toes terugkeerde, hopende daar nu wel ongemerkt zijne verdere levensdagen te kunnen slijten. Doch daar hoorde hij op zekeren dag een jongen dezen regel uit de satire zingen:

> ‘Als de vader des Konings koning geweest ware, zou zijn zoon een gouden kroon op mijn hoofd geplaatst hebben.’

De schrik sloeg Firdausi om 't hart en weldra bezweek hij. Ondertusschen had Mahmoed ingezien, dat hij den dichter niet goed behandeld had en bevel gegeven, hem de verschuldigde som en een eerekleed te brengen. Op 't zelfde oogenblik dat de begrafenisstoet door de eene poort uitging, kwamen de boden des Sultans door de andere binnen. De dochter van den overledene weigerde het geld te ontvangen, doch op voorstel eener zuster van hem, werd het besteed voor den aanleg der genoemde waterwerken, zoodat de vurige wensch des dichters ten slotte nog verwezenlijkt werd.

Ziedaar in korte trekken het verhaal, zooals dat met verschillende variatiën door de levensbeschrijvers van den vorst en van den dichter is samengesteld en dat men vinden kan in Mohl's voorrede tot het Livre des rois en in Von Schack's

Heldensagen von Firdusi. Het is aan de fijne ontleding en de scherpzinnige kritiek van Nöldeke gelukt te bewijzen, dat het niets dan een historische roman is. Reeds dat men van dezen man des bloeds, die de shiïtische Perzen en de afgodische Indiërs bij honderden en duizenden ter eere Gods liet ombrengen, het echter daarbij niet versmadende hunne schatten als eerlijken buit naar zijne residentie te sleepen, dat men van dezen man een verzamelaar van documenten voor de oud-Perzische geschiedenis maakt, is uiterst verdacht. Wel voerde hij uit de onderworpen landen met den buit ook de beste dichters met zich mede, doch hieruit te besluiten, dat hunne kunst hem belang inboezemde, is niet geoorloofd. De groote beteekenis, die gedurende de middeleeuwen in het Oosten aan den lof en den blaam der dichters werd gehecht, is een erfstuk van de Arabieren. Bij hen beheerschten de dichters, wier verzen van mond tot mond gingen, de openbare meening, en hij die deze voor zich wilde stemmen, trachtte genen voor zich te winnen. Ook Mahmoed had zijne lofdichters noodig, en daar dichters toch ook leven moeten en de ongenade van den machtigen Sultan zeer te duchten was, bleven de lofzangen niet uit. Hoe onhistorisch ook, blijft toch in het verhaal de mededeeling karakteristiek, dat de vorst opdracht geeft een epos te maken.

Het romantisch karakter van het verhaal blijkt ook uit hetgeen omtrent de 60,000 zilverstukken gezegd wordt. Aroedi, de oudste ons bekende biograaf van Firdausi, die eerst na Mohl en Von Schack gevonden is, zegt dat de som die als geschenk van Mahmoed aan den dichter in Toes aankwam op zijn begrafenisdag, 60,000 zilverstukken bedroeg, dus juist zooveel als Firdausi in verontwaardiging zou weggeschonken hebben. Aroedi zelf heeft in plaats van laatstbedoelde som 20,000. Doch ook het wegwerpen van dit bedrag door een onbemiddelden dichter, die zich herhaaldelijk over geldgebrek beklaagt, is onaannemelijk. Naar alle waarschijnlijkheid is, volgens 't gevoelen van Nöldeke, 't verhaal gesponnen uit de woorden der satire, dat de vorst hem voor al zijn moeite een gift geschonken had, genoeg om een glas bier te koopen[1]. De legende heeft overigens een merkwaardige overeenkomst met hetgeen van den imâm as-Shâfiï verhaald wordt. Haroen ar-

1) Mohl, Préface XLIV, Von Schack p. 71.

Rashied zond hem 500 goudstukken, waarbij de kamerheer nog bijna evenzooveel voegde. ''t Was de eerste maal in mijn leven, dat ik zulk een groote som bezat,' zeide Shâfiï in zijne blijdschap. In de legende is deze som tot 5000, tot 10,000, ja zelfs tot 50,000 opgevoerd, en schenkt de groote rechtsgeleerde dit geld terstond weg, beginnende met den barbier of badmeester[1)].

Afdoende zijn eindelijk de chronologische gegevens. Uit het Shahname zelf blijkt, dat de dichter daaraan reeds lange jaren gewerkt had, voordat aan een sultanaat van Mahmoed kon gedacht worden. Ja zelfs weten wij nu, dat reeds in 't voorjaar van 999 door Firdausi een voltooid Shahname (Koningsboek) werd opgedragen aan een groot heer in de buurt van Ispahan, bij wien hij ook een poos geleefd heeft. Mahmoed's vader stierf in den nazomer van 997 en had niet Mahmoed, maar diens broeder Ismaïl tot zijn opvolger over Gazna benoemd. Mahmoed, die op dezen de heerschappij te veroveren had, is eerst in den loop van 999 meester van Chorasân geworden.

Doch het Shahname, zooals wij het thans bezitten, is aan Mahmoed gewijd, die in de inleiding de machtigste en beste heerscher genoemd en ook in den loop van het gedicht op meer dan eene plaats herdacht wordt. De verwonderlijke heldendaden van dezen vorst, zijne rustelooze en overal met voorspoed gekroonde krijgstochten deden denken aan de roemrijke helden van den voortijd, aan Feridoen, Rostam en Alexander, en moesten den dichter hem doen beschouwen als den waardigste om zijn groote werk aan op te dragen. 'Sedert de Schepper de wereld gemaakt heeft, is nooit een koning als hij verschenen..... een schitterende zon, die zijn licht over de geheele wereld uitgiet..... Bij het denken over hem, begreep ik dat het oogenblik om te spreken gekomen was en dat de oude tijden terugkeerden.' Van den anderen kant hoopte hij aan het hof te Gazna erkenning voor zijn werk te vinden en misschien zoo beloond te worden, dat hij voor de rest zijner dagen onbezorgdheid genieten kon. In het begin van 1010 was de tweede vergroote en verbeterde bewerking gereed en trok de dichter, vermoedelijk door den toenmaligen regent van

1) Zie mijn opstel in de Zeitschr. der D. Morgenl. Gesellsch. Bd. 47, p. 113-115.

Toes ondersteund[1)], naar Gazna, waar hij het gedicht den minister aanbood, om dit den Sultan voor te leggen. Hier wachtte hem bittere teleurstelling. Mahmoed, de zoon van den gewezen Turkschen slaaf, zal wel eenige letterkundige beschaving gehad hebben, doch of hij in staat zal geweest zijn, de schoonheid van Firdausi's poëzie te waardeeren, is meer dan twijfelachtig. Ook konden hem stellig de oud-Perzische sagen en geschiedenis niet het minste belang inboezemen. Ten overvloede was hij geheel vervuld met zijne veroveringsplannen van Indië en zou zelfs geen tijd gevonden hebben, aan zulk een werk meer dan vluchtige aandacht te schenken. Hoe het zij, Firdausi ontving slechts wat hij in zijne verontwaardiging een drinkgeld noemde.

De wraak des dichters was de samenstelling van een hekeldicht, dat aan 't slot van het epos moest staan en al den aan Mahmoed geschonken lof opheffen. Volgens deze satire zou de vorst hem eene ruime belooning beloofd hebben, maar nadat men hem verteld had dat Firdausi een shiïet was, zelfs gedreigd hebben, den ketter door zijne olifanten te laten vertrappen. De eigenlijke toedracht van de zaak zal ons wel altijd onbekend blijven. Het is m.i. de vraag, of Mahmoed er persoonlijk in gemoeid is geweest. Doch wij mogen wel als zeker stellen, dat de satire zelf den vorst niet ter oore is gekomen. Beleedigingen, zooals daarin uitgesproken werden, zouden niet ongewroken gebleven zijn en stellig nooit vergeven. Aroedi verhaalt, dat de dichter, na Gazna ontvlucht te zijn, zich eerst een half jaar in Herât verborgen hield en zich toen naar den vorst van Tabaristân begaf, die hem de satire voor een aanzienlijke som afkocht om die te vernietigen. Als dit laatste gebeurd is, moet er reeds vroeger een afschrift van gemaakt zijn, daar het gedicht ons bewaard is gebleven. Daarna reisde Firdausi naar Bagdad, waar hij, toen reeds bijna 80 jaar oud - het ongeveer 10,000 verzen groote epos Joesof en Zalîcha vervaardigde. Dit gedicht, waarin de geschiedenis van Jozef en de schoone jeugdige gade van Potifar bezongen wordt, staat naar 't oordeel der Perzen lager dan het Shahname. Nöldeke is dit wel met hen eens, doch noemt het evenwel een werk van groote waarde. Prof. Ethé is bezig het uit te geven. Wie

1) Ik trek deze conclusie uit den dezen gebrachten lof aan 't einde der inleiding.

Firdausi de verzekering bezorgd heeft, dat hij niet langer in ongenade was en veilig naar zijne vaderstad Toes kon terugkeeren, is onbekend. Lang kan hij daar niet meer geleefd hebben. Gewoonlijk wordt 1020 als zijn sterfjaar aangegeven; enkelen stellen het een paar jaar later. Aroedi verhaalt, dat een prediker wist door te drijven, dat hij als ketter niet in de begraafplaats der Moslim's zou bijgezet worden. De legende daarentegen zegt, dat de opper-sheich van Toes geweigerd had, het doodengebed op zijn graf te doen, daar hij de vuuraanbidders verheerlijkt had. Toen zag hij 's nachts in den droom Firdausi in het paradijs in een groen gewaad en met een kroon van smaragd. Op zijne vraag, waarom de dwaalleeraar zoo verhoogd was, gaf de paradijswachter ten antwoord: ‘Ter belooning van de verzen die hij ter eere Gods heeft gedicht:

> Het hoogste in de wereld zooals het laagste zijt gij.
> Ik weet niet wat gij zijt, doch wat gij zijt, dat zijt gij.’

Bij zijn ontwaken haastte de sheich zich naar het graf en verrichtte de verzuimde gebeden.

Het geldgeschenk van Mahmoed, dat Toes bereikte toen de dichter reeds gestorven was, is het krachtigste bewijs, dat de Sultan de satire niet gekend en ook tijdens het verblijf van Firdausi in Gazna de waarde van het Shahname voor zijn eigen roem niet begrepen heeft. Toen hem dit duidelijk geworden was, wilde hij het verzuimde goed maken. Aroedi, die een kleine eeuw later schreef, zegt, dat hij de herberg voor vreemdelingen en de openbare fontein, die ter nagedachtenis van den dichter voor dat geld waren gesticht, nog gezien heeft. Ook vermeldt hij, dat de eenige dochter van den overledene het niet voor zich wilde aannemen. Behalve deze dochter, heeft de dichter nog een zoon gehad, die op 37-jarigen leeftijd overleed, toen hij zelf 65 jaar oud was. Hij heeft aan dezen eenige regelen gewijd, die eene der schoonste lyrische episoden van het Shahname zijn. Ik geef die hier in de vertolking van Von Schack[1]:

> Viel Zeit ist über mich dahingegangen,
> Mein Herz darf nicht am Erdentand mehr hangen;

1) P. 25.

Mir ziemt es, Rath und Weisheit zu gewinnen
Und über meines Sohnes Tod zu sinnen.
Für mich, den Alten, war es Gehen's Zeit,
Statt meiner ging der Jüngling, mir zum Leid.
Vermöcht' ich, auf dem Weg ihm nachzueilen.
Ich holt' ihn ein und zwäng' ihn, noch zu weilen!
Mein war die Reihe, doch mit schnellem Schritt
Floh er und nahm des Vaters Ruhe mit.
Du, der mir Trost gab wenn ich war verdrossen,
Was lässest du den alten Weggenossen?
Wohl junge Freunde hast du angetroffen;
Nicht mehr dich zu erreichen darf ich hoffen! -
Weil er nicht mehr nach Wunsch die Erde fand
Hat sich der Jüngling von ihr abgewandt;
Dies Eine Mal nur hat er mich betrübt
Und eine böse That an mir verübt,
Mit blut'gem Herzen und bethräntem Blick
Liess er mich hier zurück im Missgeschick.
Nun mir so lang die Lebensjahre währten,
Blieb keiner mir der früheren Gefährten;
Mein Sohn ging ein in jene Himmelswelt,
Wo er dem Vater einen Platz bestellt;
Er blickt mich an von jener lichten Stäte
Und zürnt mir, dass ich mich so sehr verspäte!

Firdausi was niet de eigenlijke naam van den dichter, maar zijn *nom de plume*, zooals 't toen mode was bij de dichters. Hij is afgeleid met den uitgang *i*, die met ons *ig* kan vergeleken worden, van het Arabische *firdaus*, dat afgeleid is van hetzelfde Grieksche, op zijn beurt aan het Perzisch ontleende woord, waarvan ons *paradijs* afstamt. Volgens zijn eigen getuigenis was hij reeds meer dan vijftig jaar oud, toen hij aan het Shahname begon. Op meer dan eene plaats geeft hij den leeftijd op, dien hij had toen hij die voltooid had, en daaruit blijkt, dat hij bij het dichten niet de orde gevolgd heeft van het epos in zijn tegenwoordigen vorm. Ook kan men niet aannemen, dat hij 35 jaar lang, zonder tusschenpoozen, daaraan gearbeid heeft. Aroedi zegt dat hij een vrij welgestelde grondeigenaar in Toes was. Dit schijnt ook wel oorspronkelijk het geval geweest te zijn. Doch in zijn gedicht klaagt hij herhaaldelijk over armoede en daarover dat de groote heeren wel bravo! (*ahsant* = gij hebt 't mooi gedaan) roepen, maar hem

niet van geldzorgen bevrijden.[1)] Wat de legende Firdausi laat zeggen als hij het van Mahmoed gehoopte niet ontvangt, is volstrekt in strijd met zijne klacht in de satire en met de herhaalde uitingen in het Shahname, dat hij door dit werk niet alleen eeuwigen roem, maar ook tijdelijken welstand hoopt te verkrijgen. Terecht zegt Nöldeke, dat wij hem dit niet euvel mogen duiden. Hij zoowel als de meeste middeleeuwsche dichters in het Oosten en het Westen moesten rekenen op de ondersteuning der grooten. 'Verlagsgeschäfte und Schriftstellerhonorare, welche heutzutage einen angesehnen Dichter unabhängig stellen, ja litterarische Tagesgrössen reich machen, gab es damals noch nicht.' Misschien had Firdausi onbekommerd kunnen leven als hij zich geheel aan 't beheer van zijn erfgoed had gewijd, maar dan ware hij ook niet de dichter van het Shahname geworden. Die dit begrijpt, vergeeft ook den dichter de overdreven verheerlijking van Mahmoed, omdat zonder deze het doel onbereikbaar was. Als het mode is, in den superlativus te prijzen, klinkt de eenvoudige positivus haast als blaam. Daartegenover staat dat de dichter den vorst telkens weer herinnert aan het spoedige verdwijnen van aardsche macht en heerlijkheid.

Het denkbeeld, de daden van het voorgeslacht in een heldendicht te vereeuwigen, is niet van Firdausi zelf, maar van een ouderen tijdgenoot, wiens dichternaam Dakieki was en die aan het hof van een der Samaniden, waarschijnlijk te Bochâra leefde. Deze had ongeveer 1000 verzen gemaakt, toen hij op nog jeugdigen leeftijd vermoord werd. Firdausi heeft dit stuk, dat de invoering van den godsdienst van Zoroaster behandelt, in zijn epos opgenomen. Er is geen groot verschil op te merken tusschen het werk der twee dichters. Doch Firdausi overtreft Dakieki in gemakkelijkheid van versificatie en weet meer afwisseling in zijn stijl te brengen.

Het Shahname bevat een doorloopend verhaal van den alleroudsten tijd af tot den dood van den laatsten Sasanidenkoning, na de verovering van Perzië door de Arabieren. Natuurlijk

1) Dit doet denken aan het versje van den Arabischen zanger:

> Ik heb een vriend, die mijn zang bemint,
> Maar daarbij de onbeschaamdheid in eigen persoon is.
> Als ik zing, roept hij: *ahsanta, zidni* (bravo! da capo!);
> Maar voor *ahsanta*'s is geen meel te koop.

met groote sprongen. Van de mythische geschiedenis, die in hoofdzaak met de Avesta overeenstemt, komen wij terstond tot de Achaemeniden, van welke men alleen de namen van Artaxerxes en de twee Dariussen vermeld vindt, die door bemiddeling van het Syrisch uit het Grieksch waren bekend geworden. De geschiedenis van Alexander rust geheel op Pseudo-Callisthenes in zijn oostersche vervorming. Van de Arsaciden kent de dichter slechts namen en getallen Eerst met de Sasaniden komen wij op werkelijk historisch terrein, doch ook in dit gedeelte zijn vele romantische verhalen. Deze stof is uitsluitend uit boeken geput, met name uit een Koningsboek in proza, dat omstreeks 957 in Toes vervaardigd was. Onder de regeering der laatste Sasaniden was men begonnen de Perzische geschiedenis te beschrijven. Wij kennen deze litteratuur bijna alleen uit de uittreksels van Arabische vertalingen, ons door Tabari en andere geschiedschrijvers bewaard, maar in de tiende eeuw moeten ze òf zelf, òf in nieuw-Perzische of Arabische vertaling verkrijgbaar zijn geweest. Ten minste Masoedi zegt in zijn in 945 voltooid laatste geschrift,[1)] dat hij in 915 een groot historisch werk gezien heeft, dat in 731 op last van den chalief Hishâm in 't Arabisch vertaald was en veel bevatte, dat hij niet in het Chodâi-name, het door Ibn al-Mokaffa in 't Arabisch vertaalde Koningsboek, had gevonden. Uit deze en eenige andere boeken moet het geschiedwerk in Toes gecompileerd zijn, zooals blijkt uit de overeenstemming van het Shahname met de Arabische geschriften. Ik mag hierover niet uitweiden, hoe belangrijk het onderwerp ook is. Die er meer van wil weten, leze de eerste hoofdstukken bij Nöldeke en de voorrede tot diens vertaling van het deel van Tabari, dat de geschiedenis der Sasaniden bevat.

Men meene nu echter niet dat het Shahname met eene rijmkroniek te vergelijken is. De dichter heeft in de voor hem liggende stof leven geblazen en de dorre mededeeling van feiten in boeiende verhalen omgetooverd. Vooral geldt dit van het eerste deel, het eigenlijke heldendicht, dat door Von Schack, een alleszins bevoegd beoordeelaar, een der grootste werken genoemd wordt, die ooit de menschelijke geest heeft

1) In mijne Bibliotheca Geogr. Arabic. VIII, 106.

voortgebracht. Met het volste recht zegt de dichter van zijn werk (volgens Von Schack's vertaling):

> Durch Sonnenbrand und Regenguss zerfallen
> Die Königschlösser und die Tempelhallen,
> Doch den gewalt'gen Bau, den ich erhoben,
> Versehrt nicht Regen, noch der Sturme Toben.

En op eene andere plaats:

> Ich habe, der dies Buch hervorgebracht,
> Die Welt von meinem Ruhme voll gemacht;
> Wer immer Geist hat, Glauben und Verstand,
> Von dem werd' ich mit Lob und Preis genannt
> Der ich die Saat des Wortes ausgesät,
> Nicht sterb' ich, wenn mein Odem auch verweht!

De taal van Firdausi is eenvoudig en vrij van gezwollenheid, al gaat hij in 't gebruik der hyperbole soms verder dan onze smaak verdraagt. In 't Perzisch zijner dagen hadden reeds vele Arabische woorden burgerrecht gekregen, doch de dichter is spaarzaam in 't gebruik; een streven naar purisme is bij hem niet te miskennen.

Het Shahname is van den aanvang af in Perzië zeer populair geweest en is dit nog. Van daar dat er tallooze afschriften, uittreksels en vertalingen van gemaakt zijn. Juist ten gevolgedaarvan is het met den text treurig gesteld. Zeer oude handschriften bezitten wij niet, en van die, welke in Europa bekend zijn, is er geen, dat niet op allerlei wijzen verminkt of bedorven is. Firdausi zegt zelf, dat zijn gedicht 60,000 verzen[1)] bevatte, wat naar de gewoonte des dichters wel een afgerond cijfer zal zijn, doch de meeste handschriften hebben veel minder, en in de enkele, die ongeveer dit getal of zelfs meer hebben, moet men verscheidene verzen en episoden als stellig onecht schrappen. Behalve het weglaten en inschuiven van verzen, hebben de afschrijvers zich ook dikwijls de vrijheid veroorloofd, woorden en uitdrukkingen te wijzigen, om niet eens te spreken van al de slordigheden, die bij het herhaald afschrijven ontstaan zijn. Hoewel de toetssteenen voor kritiek niet ontbreken, moet men bij 't gebruik toch uiterst voorzichtig zijn,

1) Dit is dubbelverzen, naar Arabische wijze.

daar in een werk van zulk een omvang, waaraan gedurende vele jaren met tusschenpoozen gearbeid is, herhalingen, inconsequenties, zelfs tegenstrijdigheden (soms aan de bronnen des dichters te wijten) haast onvermijdelijk waren. Als men vindt dat soms ‘bonus dormitat Homerus’, bedenke men met Horatius dat ‘operi longo fas est obrepere somnum.’ Of het mogelijk zal zijn, ook met hulp der talrijke citaten in Perzische woordenboeken, den text te herstellen ongeveer zooals Firdausi dien heeft gegeven, durft Nöldeke niet te beslissen. Toch meent hij, dat eene nauwgezette vergelijking en bestudeering der handschriften ons vrij wat verder zou brengen dan Mohl mogelijk geweest is.

De eerste kennismaking met het epos zijn wij aan de Engelschen verschuldigd: aan Jones, Lumsden en Turner Macan. Laatstgenoemde gaf in 1829 de eerste uitgaaf van het geheel. Veel beter is die van Mohl, die in de jaren 1838-1878 in zeven groote foliobanden verscheen met eene Fransche vertaling in proza tegenover den text. Deze vertaling is na Mohl's dood op last zijner weduwe in een handig klein formaat afzonderlijk uitgegeven. Zij is wel een zeer nuttig hulpmiddel tot het verstaan van den text, doch laat ons in bijzonderheden meermalen in den steek, daar, zooals Nöldeke schrijft, Mohl de kunst verstond over moeilijke uitdrukkingen heen te glijden. Gedeeltelijke vertalingen in verzen gaven, om alleen de besten te noemen, Atkinson, Von Schack en Rückert. Alle drie hebben groote verdiensten, maar Rückert heeft de eigenaardigheden van het origineel het best teruggegeven. Diens werk wordt thans uit zijne nalatenschap uitgegeven en men bespeurt ras, dat het nog de laatste hand van den meester had noodig gehad. Ik zeg dit op gezag van Nöldeke, omdat ik zelf Rückert's vertaling nog niet heb gezien. In Europa zal echter het getal lezers wel altijd beperkt blijven. Bij elke vertaling, zelfs de beste, gaat een deel van de schoonheid of de eigenaardigheid van het oorspronkelijke werk verloren. Bovendien, de namen der helden en de tooneelen hunner daden zijn onbekend en vinden geen aanknoopingspunten in hetgeen men in zijne jeugd geleerd heeft, zooals die van het Grieksche epos.

De verhandeling van Prof. Nöldeke maakt een deel uit van den ‘Grundriss der Iranischen Philologie’, door W. Geiger

en E. Kuhn met veertien andere geleerden uit te geven. Zij getuigt van het begin tot het einde van de groote geleerdheid, het verstandig oordeel en den goeden smaak van den schrijver, die het levend bewijs is van de mogelijkheid, dat één man de veelzijdigheid van den encyclopaedist en de grondigheid en nauwkeurigheid van den specialist in zich kan vereenigen.

M.J. DE GOEJE.

De muurschilderingen van Antoon Derkinderen.

Ons te verdiepen in de kunst van Derkinderen, is als het beschouwen van een schoone bloem waarvan de plant in vreemden grond wortelt.... En nu wij zullen aanraken die vreemde bloem overvalt ons plotseling een schroom voor de wonderheid der plant....

En ook, wij aarzelen of er nog een woord te zeggen valt, na de schoone bladzijden daaraan door den heer Veth gewijd.

Het is dan ook eer het verlangen om klaarder te worden voor ons zelf, om een formule te zoeken voor onze bewondering, in de hoop om zoodoende te kunnen volgen van dit gewas de drie bloeiwijzen. -

Het was in die dagen, dat in onze Hollandsche steden nog niet oprees de schaduw van een gedachte of er naast de emotioneele kunst onzer Haagsche meesters ooit een andere kunstvorm mogelijk ware; in die dagen van blijde lyriek toen men onze schoone kunst, in aansluiting met die van Barbizon, achtte het laatste woord dat gesproken kon worden; de dagen dat men de vroege schilders nauwelijks aanmerkte als het historisch verleden van Rembrandt of van der Meer, van Ruijsdael of Hals, - dat ook de Middeleeuwen nog geboekt stonden als barbaarsch.

Het was ook toen het geloof in de almacht der wetenschap met schitterender schijnglanzen den glans van het geloof verduisterd had, de tijd toen het materialisme het denken beheerschte, en het commercialisme haar triomfen vierde.....

Toen kwam de Processie.

Het was in den winter van 1888-89.

Als een visioen van blanke was, was die *Processie van het Heilige Sacrament van mirakel*, - een visioen van veel kerkkaarsen en koorknapen, van witte kleuren zonder schittering, zonder pracht, zonder goud.... zonder uiterlijk vertoon van devotie ook, zooals het meestal onbewuste mee aanstappen in processies is, dat slechts de enkele weten den oorsprong der symbolen, - maar dat in zijn eenvoud iets had van dat vrome realisme dat ons in de oude Christelijke kunst zoo'n teêre aandoening pleegt te geven.

Deze schildering, die bij zooveel vroomheid toch zooveel wijsheid bevat, die bij een theoretischen grondslag zooveel natuurlijke harmonie biedt, was voor de enkelen een blijde gebeurtenis maar een noodwendige deceptie voor de verwachting van velen.

Om te begrijpen het werk van Derkinderen in het kader van zijn tijd, om een verklaring te zoeken hoe in dien tijd, in ons land, een kunst als de zijne kon opbloeien, en nog meer om de eenheid, de natuurlijke eenheid te vinden in den gang van zijn denkwijzen zooals zij zich uiten in drie muurschilderingen, zoude men moeten naspeuren de invloeden en tijdstroomingen die, zij mogen niet het wezen van den kunstenaar veranderen, toch zijn denken en voelen beheerschen; zou men rekening moeten houden met de rijkheid als met de armoede der tijden, met de verlangens als met het zijnde, zou men moeten onderscheiden het schoone van het schijnschoone... Men zoude moeten meevoelen den nimmer stilstaanden gang der ideeën om te merken het uitwerksel in de velen en in de enkelen, en toch niet wanen temperamenten te onderwerpen aan de idee; ja men zou moeten wezen als het gehoorzame kwik van den thermometer: voelen de verandering en merken die gelijk in ons bewustzijn, opdat wij beschouwen als noodwendig dat wat willekeur schijnt....

Want zooals de daad, de scheppende daad, de kunst, is de synthese van gedachten, zoo is de gedachte de synthese van vaak onbewuste voelingen.

En niet zal de scheppende merken met zijn bewustzijn de wisseling der tijden. Luisterend naar de volheid van zijn innerlijk leven, om-zich de eeuwige natuur en de onvergankelijkheid der ideeën: de kunst van alle tijden, behoeft hij niet te achten den gang van het leven; zijn temperament, organisch en ver-

bonden aan de aarde, merkt zijns ondanks alle veranderingen; alleen zijn ontwakend bewustzijn valt samen met een of andere tijdsgedachte, in een of andere omgeving. En het is als de ziel blank is dat de indrukken het onuitwischbaarst zijn. -

En deze tijd, de jeugd van Derkinderen geviel, - niet in onze Hollandsche steden, sceptischer en snel-levend, puriteinsch ook nog, - maar in het katholieke 's Hertogenbosch, waar het geloof, zij het ook dogmatisch, nog altijd een integreerend deel van ons wezen uitmaakt; waar ook de geest kinderlijker, eenvoudiger, vromer is; waar het geloof dichterbij is, en het geloof der jeugd, zoo het ook in de veelheid van het leven ons ontvalt, toch de heugenis houdt van veel weelde: van muziek en van wierook, van wit en goud, en waslicht en purper, van al die praal die de zinnen treft en welker indruk onuitwischbaar is. En de Bossche Kathedraal zal aan die voor indrukken zoo gevoelige natuur een verheffing gegeven hebben die hem voor altijd zou blijken een baken te zijn. - Deze vrome jeugd, die hem, den artist, als vanzelf tot de eenheid voerde van geloof en kunst, had hem reeds den weg gewezen vóór hij in Amsterdam kwam om het schilderen te leeren, dat hem dan ook al dadelijk bewust was slechts middel te zijn om zijn verlangens vorm te kunnen geven. -

Naar aanleiding der laatste wandschildering voor het Bosscher Raadhuis, gaf de heer Veth, in het weekblad de Kroniek, een beschouwing over den persoon van Derkinderen, ook zooals hij hem kende als leerling op de schilder-academie te Amsterdam.

Teekenend is dit: ‘De stille, niet van zijn plaats komende werker had iets van een onderwijzer en iets van een jongen priester over zich, en als de verdere bent ophield met zingen vau tingel-tangel-deuntjes, geviel het hem wel dat hij een ernstig lied inzette, op een toon, waarin de teederheid van een gewezen koorknaap nog doorklonk.’ -

Van die vrome jeugd, met als denkbeeld van schoonheid in hem de Kathedraal, kon het Amsterdam van zijn academietijd eenigszins de voortzetting zijn.

Het was de tijd dat de bouwmeester Cuypers, zich aansluitend bij die romantisch-religieuze beweging waarvan Viollet-le-Duc de woordvoerder is, ook in ons land de bouwkunst bevrijdend van het classicisme, waarin zij langen tijd bekneld

zat, in zijn kerken-bouw trachtte te vieren de eenheid tusschen geloof en architectuur zooals die zich het sterkst openbaarde in de vroege Middeleeuwen. Het was ook toen dat de belangrijkheid onzer oude monumenten klaarder werd, en dat men er toe kwam die wetenschappelijk, zij het ook niet altijd eerbiedig, te restaureeren.

Het was ook in die jaren dat het Rijksmuseum te Amsterdam voltooid werd.

En het vurige woord van Alberdingk Thym, als hij sprak over de renaissance van de Middeleeuwen, was als de nagalm van de geprikkelde verbeelding welke de Romantiek wekte. Er kon iets profetisch zijn in zijn stem wanneer hij sprak over de armoede onzer tijden in bouwkunst, en hoe onze eeuw, verstandelijk als haar ontwikkeling is, slechts kon uitmunten door een apprecieeren der kunststijlen van vroegere eeuwen. En als zoodanig was hij de profeet predikend het groote van Cuypers. Bij niet ieder, zeker, vonden deze woorden weerklank, maar toch een oprechte overtuiging dringt zich altijd op aan de enkelen.

Ik weet niet in hoeverre men voor de wording van Derkinderen's kunst rekening te houden heeft met de aesthetische-religieuze beweging waaraan o.a. in Engeland de pre-Rafaëlitische kunst haar ontstaan dankte. Wij zouden achten Derkinderen's kunst meer sâamgegroeid met zijn geloof, een geloof dat bij hem nooit was een esthetiesch geloof, d.i. geworden uit bewondering voor een of ander Gods-begrip of geloofsvorm, - maar eer van binnen uit, en zijn vroom realisme, zooals dat zich uit in de Processie, is voor mij meer verwant met deoud-Vlaamsche misboeken of met de oud-Vlaamsche gobelins, dan dat er verwantschap in voelen is met de op techniek berustende navolging der vroege Italianen overgebracht in het Puriteinsche Engeland, die daar veel intelligent moois, maar toch dikwijls in haar wezen koud-sensueele, op literatuur gebaseerde kunst werd....

Het katholieke geloof in landen, waar het in de minderheid meer moet zoeken onderlinge aansluiting, is dikwijls inniger en ferventer dan in katholieke landen. Dat geloof kan sterk genoeg wezen om zonder esthetische invloeden het gedachtenleven te beheerschen. Want hoewel de Romantiek door haar verheerlijking der Middeleeuwen in Duitschland en Frankrijk aan de renaissance der Gotheik een stoot gaf, zoo is toch

die renaissance niet zoo belangrijk voor den artiest, wiens jeugd verliep in gemeenschap met de kathedraal en met den katholieken eeredienst.

Met die gemeenschap voor oogen, bezield door een leidende gedachte, gesteund door zijn bewondering voor Giotto's fresco's, viel op dezen ontvankelijken bodem de opdracht eener wandschildering: *De Processie*, voor de kerk van het Bagijnenhof. En hiermede was al dadelijk de richting bepaald waarin de kunstenaar kon vieren de gemeenschap van geloof en kunst. Doch voor dezen arbeid, met zijn eischen zoo verschillend van onze geconcentreerde, lyrische kunst, was veel studie, ook technische studie noodig; en het was voor hem, in die omgeving, als vanzelf dat hij een formuleering van die eischen zocht in de archeologische nasporingen van Viollet-le-Duc, wiens op oud-Christelijke kunst gegronde theorieën van de eischen van de muurschildering aan stelligheid niets te wenschen overlaten.

Toch wensch ik te gelooven dat de zeer moderne kunst van Puvis de Chavannes mede grooten invloed, ten minste technischen, zal gehad hebben op de vorming van zijn talent.

Deze kunstenaar, van een instinctieve natuur, had vermoogd op moderne wijze, zonder eenig zweem van archeologie, schijnbaar zonder theorieën, zijn schilderingen (evenals die van Derkinderen op doek) zoodanig vlak te houden dat zij in niets de structuur van het gebouw storen, ja, dat zij ondergeschikt zijn aan het gebouw. Dit beginsel, bij hem tot een overtuiging geworden, bepaalde ook zijn kleuren tot seraphische: van parelgrijs en lila, en azuur en groen van avondluchten, en wit, zóó dat zij stil mee deden in het witte *stuc*, in de lichte marmerkleuren der gebouwen. En deze schilderingen, waarin het begrip muur zoo stijlvol verbonden was, waren het werk van een philosoof, die wist al het tijdelijke vreemd te houden aan zijn werk, die wist de historie te synthetiseeren tot primitief menschelijke handelingen en die te geven in edele maar onverfijnde lijnen.

Toch hebben wij in den schilder van Genoveva vooral e zien een van Latijnsch ras, wiens idee van schoon meer de idylle is, wiens verbeelding ons voert naar milde landen, met verre horizonnen, een wonderschoon décor voor den mensch, den primairen mensch dien hij ons voorstelt als ver weg te staan van allen strijd om het bestaan; - en daar tegenover

Derkinderen, de Bosscher katholiek, de Germaan die in de geschiedenis altijd ziet de Middeleeuwen als het hem verwante...

En toch ondanks het groote verschil van ras en voeling, toch hebben zij beiden gemeen dat hun kunst onze gedachten ver-wegvoert van de beslommeringen des dagelijkschen levens, dat zij ons rustpunten voor den geest geven, en ons voorbij het heden voeren naar de essence van alle aardsch gebeuren.

Hun beider kunst, de profane van Puvis de Chavannes en de kerkelijke van Derkinderen, geviel in een tijd toen zoo kerken als publieke gebouwen met *stuc* bedekt waren.

En ook Derkinderen maakte in zijn Processie de kleur ondergeschikt aan de algemeene kleur en constructie, en zoo werd het een zeer harmonieuse tintenwisseling van warme witte, en steenroode en zacht-lila kleuren, besloten in een rythmisch lijnenstel.

Maar de velen, niet willend nadenken waar zij alleen oogenstreeling zoeken, waardeerden niet de eischen welke de kunstenaar aan een monumentale schildering gesteld had. Zij zagen slechts dat het vreemd was, dat het geen geconcentreerde, impressionistische kunst was, dat het hun geen directe emotie schonk, ergerend zich aan het weinig spontane, aan het verstandelijke.

Maar een kunst gegrond op een theorie is noodzakelijk een verstandelijke.

En toch, behalve die theorie, die in rijker tijden, in tijden dat schoonheid middel was tot verheerlijking, zeker instinctiever was, hoe weinig schoolschheid in deze schildering, hoeveel vrome eenvoud in de voorstelling, hoeveel kinderlijke liefde in de styleering, hoe mooie eenheid in den gang van de processie op den wand....

Het was een wanhopig begin voor den jongen kunstenaar, wiens schoonheidsbegrip zoo klaar was hemzelven, en wiens arbeid getuigde van zooveel natuurlijke overtuiging en met zooveel liefde tot stand gebracht was, - want liefde ademt deze reine verbeelding wel in de eerste plaats, - dat zijn werk nìet begrepen, d.i. niet gewaardeerd werd en nu na al die jaren nog niet op zijn bestemming geraakt is. Wij danken er in het Stedelijk Museum te Amsterdam een ongemeen kunstwerk aan, maar toch - koud en verdoold doet het ons aan, en zonder weemoed zien wij het niet.

Toch zouden wij niet durven beweren dat, wat voor profane

bouwwerken, waarvoor Puvis de Chavannes schildert, harmonieus is, in gemeenschap is met het wezen van een katholieke kerk.

De schemering van gekleurde glazen, het uitstralende altaar, de walmen der wierook, de muziek der oude missen verlangen kleur en gloed, en wat het mooie is dezer schildering zou misschien ondergaan in die schemering.

Nu, na den weg sinds door Derkinderen gegaan, komt ons dit voor als een werk roerend van kinderlijk geloof en wijsheid van geest, het werk van een schilder die zijn kunst zag als eene harmonieuze opvolging van zachtgekleurde tafreelen, besloten in de ranke lijnen eener jonge verbeelding, als een getuigenis van de ongerepte blankheid zijner ziel, onberoerd van wat daar omging in het luidruchtige leven.

Vier jaar later volgde de eerste wandschildering voor het Bosscher Raadhuis: *De stichting van 's Hertogenbosch*, een opdracht hem gedaan door enkele vereerders.

De overtuiging, welke reeds in de Processie zoo grooteinvloed aan het gedachtenleven gunde, bestendigde zich in dezen wand. Alle gebeuren is hier herleid tot de idee daarvan, alle détails in de kronieken heeft hij weten saam te vatten in de groote lijnen der historie van de Middeleeuwen, en nog daarvan heeft hij de idee herleid in enkele figuren.

Zonder deze schildering gezien te hebben op de plaats waar de schilder die gedacht heeft, kan men ook niet bij benadering bevroeden den rustigen, harmonischen indruk welken de wandschildering in deze omgeving maakt. Want wel zeer innig is het verband van den eenvoud van het schilderen, van de simpelheid der groote omtrekken met den ruwen eenvoud der Hal. Nergens een andere dan organische eenheid, hier waar alle gedwongen stijl of archeologie vreemd is aan deze verbeelding, welke door de voorname opvatting toch stijlvol is en ons een gemeenschap doet zien die geheel in het wezen zelf gelegen is.

Zeker, de Processie was aanvalliger, was kinderlijker. Maar dit eerste werk was nog het visioen der werkelijkheid, gezien door den mist der tijden, het werk van een die zag zijn kunst ontdaan van alle details, maar toch ook nog door den realist, zich vermeiende in fijne observaties, in typen ook en uitdrukking in de verschillende groepen, in het zich verdiepen van het uiterlijke van zoo'n processie; terwijl hij zich in de stichting

van den Bosch toont de beschouwer van de idee, de purist zooals hij zich in den laatsten wand nog meer bestelligen zou.

De monumentale eenheid in deze wandschildering in het Bosscher raadhuis is geheel het resultaat van zuiver gewogen verhoudingen door den purist, die in enkele figuren wilde verbeelden de historie, die noch details, noch subtiliteiten zocht als in zooverre zij tot de volmaking der idee kunnen medewerken. Aan die bezinning alleen danken wij evenwicht en harmonie.

Van de natuurlijke indeeling van den wand, door een poort met frontons in twee ongelijke deelen verdeeld, schijnbaar een hindernis, wist de kunstenaar in zijn wel bezonnen arbeid gelukkig partij te trekken, even als van de hinderlijk schijnende consoles, die laag naar beneden hangen en zijn of verbeelden te zijn dragers voor de zware balken in de zoldering.

Het groote vlak, onder de consoles, was aangewezen voor het hoofddenkbeeld: de stichting van den Bosch, op het kleine kon een attribuut verbeeld worden, en over de geheele schildering, en over het poortje schilderde hij een fries, in vakken tusschen de consoles, zoodat het schilderwerk zich geheel voegt naar de structuur van het gebouw en volgt en steunt de indeeling van den wand.

De voorstelling van deze wandschildering is door exposities genoeg bekend. De stichting van den Bosch had plaats onder de regeering van Hertog Hendrik van Brabant, en onder de beschutting van diens jachtslot.

Dit kleine gegeven als uitgangspunt nemend voor zijn denken, zag Derkinderen dit als een klein bewegen in de groote historie der Middeleeuwen en nog daarvan alleen de idee, de ziel, gevend die te zien in enkele figuren.

Zoo staat midden op den grooten wand hoog op het witte paard de Hertog met den wijden mantel in rechte plooien vallend over het paard, op de hand de valk, om hem heen witte hazewindhonden met de jagers.

In vlakke schildering, schoon uitgedrukt de idee der suprematie van den Hertog, de splendeur van die figuur, gerugsteund door de torens van het jachtslot, tegenover de kleine, bezige werklieden, de bouwers der stad, dat met de kruislijnen van steigers en stellingen den achtergrond vormt. En die hooge

figuur, zoozeer de drager van de vorstelijke schittering dier dagen, heeft de vrome praal, zooals men die op oude Vlaamsche wandtapijten uitgedrukt ziet als iets heel moois; - en niet alleen heeft de kunstenaar hierin gegeven te zien de macht en de praal, maar ook de bezieling van dien grooten strijd om de idee, welke ook dezen hertog naar het Heilige land deed gaan, twee malen.

Nog is hier de schoonheid der idee uitgedrukt in de zoete bloemen onder de voeten van het paard, een tapijt van levende bloemen onder al dat wit, dat zoo heerlijk harmonieert met de witte en zachtgroene Hal, onder het zandige licht dat een milden glans geeft aan den wand.

Maar de idee van den tijd doorgevoerd, verdeelde de schilder den wand zoo, dat aan weerszijden van deze schildering nog twee kleine vakken te beschilderen waren, zoodat het groote vak in verdeeling niet ongelijk aan de tryptiek was. En hij versterkte de figuur van Hertog Hendrik, de idee van den tijd: aan de eene zijde met de personificatie van het geestelijk gezag ten tijde der stichting: Paus Urbanus, die met statig gebaar zegenend de handen opheft; en aan de andere zijde van het groote vak, de wereldlijke macht uit die dagen: Keizer Frederik met den Rijksappel en den Rijksschepter.

In beide figuren, strak en statig geconcipiëerd, voelt men reeds den gedachtengang des kunstenaars, het losser worden van de werkelijkheid, het voldragen der idee zooals hier de idee is uitgedrukt door de geestelijke macht, de paus nog eens gesymboliseerd door een kardinaal en bedelmonnik, de keizer door een bisschop en zwaarddrager. In een kader van gesymboliseerde ideeën staat hoog hier de Hertog op het witte paard, vóór de wijkende stedebouw; en dat symbool is nog eens doorgevoerd in de wapens aan den rand van den wand. En onder deze verbeelding staat geschreven: *In de dagen, toen de christenvolken naar het Oosten trokken ter kruisvaart, toen Urbanus Paus werd, en Frederik Keizer, toen werd onder Hertog Hendrik van Brabant den Bosch gesticht. Brussel, Antwerpen en Leuven bouwden de poorten*.

En over den geheelen wand strekt zich de fries, door de consoles in kleine vakken verdeeld als metopen; die nobele fries waarop in wijde omtrekken geschreven is de historie der kruistochten, die groote strijd om de idee, die eens vorsten en volkeren

deed verlaten het hunne, ter bevrijding van het Heilige Graf.

En alle strijd in onze dagen, die groote strijd om het bestaan vanaf het individu tot de volkeren, heel het heden waar wij in staan met zijn strijd van meeningen, lijkt ons klein en materieel en zelfzuchtig bij die groote daad van het geloof, zooals wij die strijders in vromen ijver op deze fries voorbij zien trekken. Wij denken, wij willen hier niet denken aan de bloedige keerzijde, hier waar de kunstenaar ons plaatst ver boven de hartstochten, gevend de geschiedenis in eenige opvolgende tafreelen te zien in de groote figuren: Peter van Amiens die het visioen had der bevrijding van het Heilige graf; Godfried van Bouillon bij het Heilige graf; Bernard de Clairvaux die den nieuwen kruistocht predikt, hoog het kruis houdend boven de devotelijk knielende vorsten; in Frederik Barbarossa; in Willem van Holland, den kleinzoon van Hertog Hendrik den stichter van den Bosch, waaronder de tocht naar Damiate geviel; en eindelijk in den dood van den Heiligen Lodewijk, stervende met de woorden: *Beau Sire Dieu Jesus Christ, garde moi et toute ma gens*. Een rij van spreuken de stemming uitdrukkend versterkt de tafreelen: eerst de spreuk der kruisvaart: *Deus vult*, dan de Keizerspreuk: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*, dan volgt de lofzang: *non nobis Domine, non nobis, sed nomine Tuo, da gloriam*, sluitend de lijn met het woord van den Heiligen Lodewijk.

Het kleine muurvak, waarover zich evenzeer de fries strekt, verheerlijkt de groote Christelijke deugd. Want zoozeer concentreert de artiest het geheele gebeuren tot haar essence, dat de idee daarvan een afgerond geheel is, dat hij niet kan deelen in opvolgende tafreelen zooals Puvis de Chavannes in zijn Genoveva-schilderingen.

In de kronieken van den Bosch is de Barmhartigheid gezegd als een deugd van het Bosscher volk. En zoo geeft hij ons te zien deze deugd in devote kloosterbroeders voerend zieken en zwakken in de poort van het barmhartige klooster.

En wel weer is hierin dat zuivere realisme, dat door het gelooven aan de schoonheid der dingen, vroom is, en waar de idee der Barmhartigheid in een daad gevierd wordt. Wel een zeer mooie aansluiting om naast de onwrikbaarheid van het Gezag, verbeeld in hertog Hendrik, Paus Urbanus en

Keizer Frederik, om naast het onverzettelijke Ideaal, moordend in naam van het kruis, te stellen het Medelijden.

En zoo is de drieledigheid dezer wandschildering, waarvan het uitgangspunt is de stichting der stad, - een klein gebeuren onder de groote idee der kruistochten, de opkomst der burgers nu ver weg zijn de edelen, - dus hartstochten tegenover hartstochten opgelost in de Goddelijke Barmhartigheid. En daarom is heel deze verbeelding in de zilveren schemering der Hal heerlijk van harmonie, zoo in denkwijze als in uitvoering - vervullend ons met een groote rust, ons geschonken door den ziener, die op zoo schoone wijze ons geeft te zien hier het wezen der Middeleeuwen, waar, naast de ruwe daad kon bloeien de contemplatie, het teêre naast het wreede, de zoen naast de zonde, en als gevolg daarvan de aanbidding, de drang naar vergeving; waar het eenvoudige mensch-zijn menschelijker was, waar niet was de analytische gedachte die de ruwe daad kan voorkomen, maar ook niet was de analyseerende twijfel, die de warmtestralen van het geloof doodt.

In den loop van dit jaar volgde de tweede wandschildering voor het Bosscher Raadhuis, waarmee de versiering der Hal tot een geheel werd.

Derkinderen, steeds hooger opvoerend de idee, ontdaan van alle menschelijke handelingen, wijdde zijn kunst ter *Herinnering van den Kathedraal-bouw*.

En voor hen, die het verwachtend ontvingen was het of zij, na lange jaren een vriend terug ziende, vervreemd hem vonden als een naar wiens verhalen van hooge, eenzame landen zij aandachtig luisterden, zonder toch zijn denkwijze nog te kunnen volgen .... Want neen, niet meer die breede rust, die in de Barmhartigheid is als een blank meer, waar ranke zwanen den waterspiegel rimpelen, die milde rust die stilt de vage verlangens; neen, de mensch in den kunstenaar niet willend wijlen bij dat zoete beschouwen, dat lauwheid hem dunkt, wil niet meer geven de idee zooals zij zich uit in schoone daden, maar nu de idee ontdaan van alle menschelijk gebeuren als de kern van het geloof; en hij toont ons wel het geloof dat zoowel deugden als gaven schenkt, maar nog meer het pure geloof als een vuur dat brandt en verteert, dat alles eischt, ook de gemoedsrust, ook de vrederust, ook de zelf heid van den kunstenaar.

En die extase door het verliezen van zich zelven bewijst hij in de Heiligen, de martelaren die hij koos als dragers van de idee van den kathedraalbouw.

Wel langen tijd moet hij overwogen hebben de gedachte die leidt tot de hoogste abstractie, wel ver van huis moet hij gedoold hebben, en niet in milde contreien, waar de geest zich ontspant, maar eerder op de steile hoogten van een bergland, van waar de in zich zelf schouwende mensch ver heen ziet over de zoetheden welke het leven kan bieden, en welks wezen hij niet meer kan zien, en die klein hem dunken, - die steile hoogten, die ijle luchten, waar geen stof kleeft, en de idee als de kristallene logika onbelemmerd kan stijgen ....

Maar de beeldende kunstenaar moet vinden een vorm voor zijn gedachte. En ook de abstracte kan zich geen anderen vorm voorstellen dan een bestaande, zooals de vrome monniken in hoogste extase geen andere woorden voor hun verrukkingen konden vinden dan die ontleend aan het hun omringende leven. En zoo zag hij den logischen geest van den geloovigen kunstenaar, in onze dagen van stijgende intelligentie, den vorm van de idee in de ontoegankelijke steilten van het dogma, vond de eenheid van zijn denkwijze terug in een oplossing met den ritus van den katholieken eeredienst.

Men heeft in deze wandschildering dan ook geen oogenstreeling te zoeken, men heeft noch het ‘faire’ noch de kleuren-harmonie te bewonderen, en evenmin biedt het een enkel rustpunt voor onze oogen. Ook vindt men in dezen kathedraalbouw nauwelijks de menschelijke hand, de idee van zelfnegatie doodde elke zwakheid, maar ook elke onbevangenheid, en niet één enkele lijn of kleur toont dat de schilder het in liefde volbracht. Ja, ik geloof, dat de schilder te heilig vond de idee om iets bekooring, ook de geringste, te zoeken. Nergens meer is dat jonge, blijde, dat onbewust vrome, dat gelukkige, dat een rijk innerlijk leven verraadt; niet meer dat onbevangene, waarmede hij eens de reinheid van zijn gemoeds-leven voor onze oogen ontvouwde.

Heeft het leven hem teleurgesteld zoodanig dat zelfs alle aardsche gebeuren in de wijding der Middeleeuwen, dat ook zijn kunst hem ijdel bleek en hij, zich terugtrekkend in de metaphysische diepten van het geloof, zijn jong en argeloos gelooven dat zijn gretige oogen eens bezielde, verstijfde in het

dogma? Wat deed dien vromen ernst tot steilheid worden? Wat deed hem verlaten dat eigen vrome begrijpen en geven der dingen, om de Bizantijnsche begrippen van kunst te volgen, nu? Was het de onverbiddelijke logika die zijn idee doorvoerde verder dan hij misschien wilde, de klare die niet weet van het tweeledige?

Zeker, hij die de stichting van den Bosch reeds zoozeer gezuiverd had van alle klein gebeuren, die van de veelheid van het leven heeft gegeven de synthese in enkele figuren, - moest in de stichting van de Kathedraal verder doorvoeren de idee.

Gezien in verband met de stichting eener stad, den aanvang van het Gemeenteleven, het aansluiten der burgerij onder bescherming van een vorst tegenover de edelen, heel een strijd om het bestaan dit, is de gedachte welke Kathedralen bouwt van een ideëeler orde.

De Kathedraal, het steenen symbool van Christus' lijden, het huis als grondvorm, waaruit de hemelwaarts strekkende pijlers oprijzen, beeld van verheffing, van verrijzenis, van verheerlijking ....

En dit symbool symboliseerde Derkinderen, in zijn *Herinnering aan den Kathedraal-bouw*, als reflex-beweging.

Op het grootste muurvlak, - deze wand is door de constructie der Hal evenzoo verdeeld als de andere, - plaatste de kunstenaar zeven heiligen, dragend het symbool van den Kathedraal-bouw. Deze zeven heiligen, Byzantijnsch gedrapeerd, strak als een Byzantijnsch mozaïek, verkoos hij uit de vijftig heiligen, eens door de kerkbouwers gekozen als die heiligen, wier voorbeeld men het liefst volgde en wier bemiddeling men bij voorkeur inriep.[1)] Zij staan op één lijn, in rechte orde, als zuilen in den voorgrond. Immers, waar in de spreuken van Salomo van het wonderbare Huis gesproken wordt dat de Wijsheid zich bouwde, en van de zeven zuilen die daarin waren uitgehouwen, daar is, naar de verklaring der kerkvaders, dit Huis de Kerk Gods en met de zuilen zijn zoowel de gaven van den H. Geest als de Heiligen bedoeld. En in de symboliek van den kerkbouw wordt

1) Toelichting bij de wandschildering, ter herinnering aan den kathedraalbouw, in de groote halle van het Bossche raadhuis, door A.J. Derkinderen. Scheltema & Holkema's Boekhandel, 1896.

bij de stuttende kracht der zuilen zoowel gedacht aan de deugden als aan de Heiligen, die de Kerk Gods op aarde steunen.[1)]

Naast de figuren schreef Derkinderen de namen der gaven en die der deugden van deze heiligen in opgaande lijn.

De namen zijn deze: Agnes, de wijze, de beminnende; naast haar Petrus, de voorzichtige, de raadgevende; en aan haar andere zijde Joris, de sterke, de daadkrachtige; dan Augustinus, de kennende, de hopende; Catharina de geloovende, de verstandige; Franciscus, de medelijdende, de rechtvaardige, en Christoforus, de Godvreezende, de matige.

Achter deze heiligen staat de Kathedraal in architectonische teekening, uitslaand de vlakken en gevend te zien het wezen der kerk in verband met het dogma.

En aan weerszijden van dit middenvak zijn gezeten de beide schutsheiligen der kerk: de Heilige Maagd en Johannes, de Ziener op Patmos.

De Heilige Maagd, in blijde extase op een troon gezeten, juichend de armen opgeheven, een Christus dragende op haar schoot, zooals de toelichting zegt: ‘en naar ouden en diepzinnigen vorm van vereering Christus dragende en verheerlijkende tegelijk. Zoo is zij de zetel der Wijsheid, de troon des Konings en aan haar verbonden zich aldus de symbolen van den troon van Salomo, die in schoonheid alle werk overtrof, met zijn treden en leeuwen en zijn overschaduwing van den wijnstok. En een nog verder doorgevoerde symboliek deed in haar het beeld der geheele kerk zien en ook op haar betrekken dat huis der Wijsheid, waarvan Salomo spreekt. Daarom is zij gezeten op den troon en het huis met de zuilen overwelft haar.’ En onder de overhuiving van den troon, versierd met wijngaardranken, de goudene lichtkrans om het hoofd, de extase in de oogen, en in haren schoot dragend Christus, zwaar zwart haar en zwarte oogen, nachtdonker tegen de gouden auréool, zoo is dit een Byzantijnsch beeldje van de mooiste.

Aan de andere zijde Johannes, de Ziener van Patmos. Met gesloten oogen ziet de visionair het Hemelsche Jeruzalem, met de fundamenten van kostelijke steenen, met de twaalf poorten en de gouden straten, uitloopend in het teeken der Drieëenheid. Dit Jeruzalem, waarin hij geen tempels zag, als alles was

1) Toelichting.

tempel en vervuld van God. In schoone geometrische verhoudingen staat dat als plattegrondteekening, gedragen door de twaalf engelen, welke in de poorten der Eeuwige stad stonden.

Onder dit drieledige vak staan de woorden strak getrokken: *Ter eere van God en zijne Heiligen, ter nagedachtenis der H. Maagd en van den H. Johannes, Ev., werd in de XIII*de *eeuw de bouw der kerk begonnen*.

Het kleine vak is aangewend tot het verbeelden eener allegorische voorstelling. Zoo placht men in de Byzantijnsche kunst ook de deugden te personifieeren.

En den arbeid, gezegd mede een deugd te zijn der oude Bosschenaren, geeft hij hier: *Het tafereel van de Harmonie des arbeids*.

Zoowel in den handenarbeid: landman en krijger, als in de bewuste comtemplatie: de overweging, de lofzingende maagd en de betoogende, geeft hij het beeld van den arbeid te zien. Dit symbool heeft hij gemeend te versterken door den *boom der levenswisseling*, met de zes leeftijden. Onder dit vak strekken zich de woorden: *In wel geordenden arbeid openbaarde zich het geloof der gemeente*.

En even als boven langs de Stichting van den Bosch, strekt zich hier de fries, door de laag-hangende consoles gescandeerd in acht tafereelen.

Uit de Parabel der wijze en dwaze Maagden, bouwde hij op: *Het mysteriespel der tien Maagden*. En bij de voorstellingen heeft hij geheel gevolgd den gebruikelijken vorm der spelen. Ik citeer daarvoor de toelichting: ‘Het tooneel was bij den aanvang de ruimte voor het priesterchoor, maar gedurende de handeling breidde het zich uit over het geheele grondvlak der kerk; en het drama nam daardoor zelfs de toeschouwers als deelnemenden in zich op. In de symboliek van het mysterie-spel behield elk der groote kerkdeelen de beteekenis die het ook in den kerkbouw had: het door een voorhang afgesloten Priesterchoor is het oord der Hemelsche Gelukzaligheid, het schip dat des wereldschen levens. De handeling strekt zich uit naar de diepe beteekenis, die men aan deze parabel toekende, van Christus en de Hemelsche Glorie tot de menschen en hun strijd met de boosheid. Want ”Christus is de Bruidegom en de menschelijke natuur is de Bruid die God gemaakt heeft tot een beeld en gelijkenis zijns zelfs.”

Om deze diepere beteekenis werd in dit werk, dat de harmonie weten en gelooven en handelen wenscht te verbeelden, het mysterie-spel opgenomen. Het verbeeldde de komst van Christus als mensch en als koninklijk rechter, en completeerde als Drama in zang en gebaar op grootsche wijze het monumentale bouwwerk. .... de spelers in dit mysterie-spel zijn geestelijken van hooger en lager orde.'

Wij zijn in volle mystiek. Ik heb hier telkens een gedeelte uit de toelichting gegeven, om meer nog den nadruk te leggen op de denkwijze en de subtiliteiten daarvan, op het vervolmaken van de idee, waaraan de uiting, de schildering secundair is. Dat wil zeggen, zonder zijn groote macht om vorm te geven aan zijn contemplatie, zou deze verbeelding niet met zoo stellige hand, met zoo veel geordende volging, met zoo schoone lijnen, op het doek gebracht kunnen zijn. Zonder deze, aan de gedachte zoozeer gehoorzame hand, zou niet het mysteriespel der tien maagden, verbeeld tegen een achtergrond van Romaanschen kerkbouw, zoo klassiek van lijnen kunnen zijn, hier waar hij geheel de plastische kunstenaar is.

En over den geheelen wand strekken zich spreuken, ontleend aan de heilige zangen der kerk, waar zij de komst van Christus en de Glorie van het Godsrijk viert: *Verheft uwe hoofden, want uwe verlossing nadert. Ziet niet de oudheid, ik zal nieuwe wonderen werken en zij zullen stralend zijn. U, God, loven wij, U, God, belijden wij*. In het Latijn zijn zij geschreven, de Toelichting geeft de vertaling. -

Men kan vragen om de kritiek nu.

Doch kan men dit werk zuiver beschouwen nu we het alleen zagen onder het kritische licht eener koude expositiezaal, op een andere plaats dan waarvoor het geconcipieerd is?

En kan men kritisch beschouwen een in andere levensbeschouwing overwogen kunst?

Men kan pogen te analyseeren de voelingen waaraan zulk een kunstvorm haar wording dankt; men zou ook zich verdiepend in de Byzantijnsche kunst, of in de overblijfselen der Romaansche bouworde, of in die der Gothiek, kunnen nasporen in hoeverre deze laatste schildering nabijkomt aan de vroegere voelwijze, aan de archeologische opsporingen. Maar wat dan nog?

Ja, men kan ook bewonderen, en wij bewonderen mede, het rijke samenstel van den grooten wand, wij bewonderen de gevarieerdheid der houdingen, den schoonen val der draperiën, de mooie motieven en de zijstukken, de randversieringen..... Wij kunnen bewonderen de vinding der H. Maagd, die der lofzingende maagd, de figuur van den krijger ons aandoend als zijn heerlijke Gijsbrecht-verluchting; - men kan ook inférieur aan het groote vak achten het kleine, of vinden dat de boom der levenswisseling iets banaals heeft tegenover het andere.... Maar wij kunnen niet toetsen onze bewondering van de monumentale schilderingen aan de emotionecle, de lyrische kunst van Bosboom en Israëls, van de Marissen. Voor wie gevoel heeft voor kleur en lijn, voor licht en toon, voor concentratie, wie kan voelen de stemming, zal zonder bewust denken, ten volle kunnen genieten, savoureeren met de oogen het werk van Bosboom, van de Marissen; - daarentegen bij het zien van de kunst van Jozef Israëls, waar men al de schoone eigenschappen van toon en stemming op dezelfde wijze kan genieten, zal ons denken, b.v. bij het zien van *Een zoon van het oude volk*, hoe ook genietend met de oogen, noodzakelijk bewuster worden, omdat de philosophische conceptie van het onderwerp tot denken dwingt. In een muurschildering als de eersten van Derkinderen, als die van Puvis de Chavannes, bedenkend hoe voor een wandschildering geen concentratie, dus geen lichteffect, dus geen hartstocht mogelijk is, maar de voorstelling vlak en opeenvolgend kan zijn als in een gedicht, kunnen wij de harmonie der tinten, de rankheid en gevoeligheid der lijnen bewonderen, maar toch deze bewondering valt al spoedig terug op een bewondering der idee, die uit het klein, dagelijksch gedoe onze fantaisie wist mee te voeren naar schooner landen, die zij ons door een hooge synthese in zoo schoone harmonieën te zien gaven. Maar in de *Herinnering aan den Kathedraal-bouw* waar Derkinderen in gansche negatie van zijn kunstenaarsdrang de eenheid viert van geloof en kunst, een eenheid, welke in de Middeleeuwen zulke wonderen van geloof en kunst wrochtte; hier in dezen wand, waar de olieverf, altijd subjectiever, nog vervangen is door *tempera*, die hier in vlakke kleuren op het doek is gelegd, zoo dat men nergens de menschelijke hand vindt - hier kunnen wij niet anders dan overwegen de gedachte die aan dat werk haar vorm

schonk; wel kunnen wij nog als zoodanig zien de lijnen, maar de conventioneele kleur heeft men hierin niet als kleur te achten.

Hebben wij in deze laatste schildering te zien een overtniging, een geheele overgave van zichzelf in het dogma?

Zal Derkinderen meegaan in de strooming waarin de bouwmeester Cuypers ook de eenheid van geloof en kunst vond, die strooming waar Lassus, Dom Guéranger, Viollet-le-Duc van predikten het Evangelie, bevrijdend de bouwkunst uit de tot schijn geworden renaissance?

Heeft de spiritueele voeling der laatste tijden zijn ideaal bestelligd?

Voor hem, wiens ideaal in verleden tijden is gelegen, voor hem die wil zich zelf geven ten dienste der eenheid, die hem een levensleer was, voor hem wien de mystiek en de contemplatie is een waarlijker leven, voor dien is de oplossing van zijn kunstenaars-zijn in de kerk de aangewezen weg.

Wie de nieuwe of gerestaureerde katholieke kerken gezien heeft, zooals de St. Servatius te Maastricht, moet zien hoezeer deze schildering daar in gemeenschap met omgeving en kleur zoude zijn.

Wij, na de Hervorming zoo gewend aan de naaktheid der kerken, onbewust puriteinsch nog in onzen smaak, konden ons geen tempel voorstellen die niet blank en ongerept was, evenals wij ons den Griekschen tempel als heel van wit marmer voorstelden. De archeologie, opgewekt door de geestvervoering der romantieken voor de Middeleeuwen, bracht den zin voor kleuren in de architectuur terug.

Wat Diepenbrock's muziek wil zijn voor den eeredienst der katholieke kerk, dat kan Derkinderens plastische kunst tendienste van Cuypers' bouw, dat de Gemeenschap van die drie in het gelooven aan de heerlijkheid der symbolen.

En uit de koude zalen waar wij de wandschildering zagen, voelen wij het onder het karige, maar warm neervallend licht der geschilderde kerkglazen, zien wij het bij het bruine hout, ingelijst in de fresco's van eenvoudig weerkeerende motieven, uitstralende haar lichtende extase....

Men kan aanmerken dat men in onze tijden niet meer deelen kan de voelingen van vroegere tijden, van vroegere beschavingen, dat het verlangen naar verheerlijking, naar aanbidden van het Gods-begrip nog kan bestaan, maar niet meer de blijde drang.

Men kan beweren dat de gemeenschap die men wenscht, een utopie is, dat er geen gemeenschap kan bestaan, zonder één gemeenschappelijk idéaal, één geloof, zonder het volle bewustzijn van de macht van den God. Dat ook die gemeenschap niet kan bestaan waar het bewustzijn van scheppingskracht den mensch ontnomen is door de egaliseerende machines, zoo anders als in de tijden waarvan wij zoo gaarne gelooven dat de mensch gelukkiger en waardiger was, dat, ieder op zijn wijze, in geloof tot schoonheid bij te dragen liefde en drang was. Deze natuurlijke, organische gemeenschap, waarvan wij willen gelooven dat zij eenmaal bestaan heeft, kunnen wij, nu de bouw der kerken is een renaissance van andere denkwijzen, nu het ideaal van toen geboekt is tot in alle details door de archeologische nasporingen - nu het geloof dogmatischer is, moeilijk meer bereiken.

Zeker het kan zijn een spiritueel-esthetische gemeenschap, maar die is gegrond op bewondering van een geloof, dat wil zeggen: er buiten staande.

Ja, in de tijden dat geloof en kunst samengingen, in de tijden dat het kruis nog dichter bij ons was, dat er meer geleden en gestreden werd om het kruis, toen het het fundament was van kunst als van levensleer, toen werd van wat een vroom gemoed ter verheerlijking volbracht niet gewogen het schoone naar de technische eischen, even als wel de dichtmaat vastgesteld is naar de scheppingen der dichters, maar niet andersom. Maar ook het geloof gold het hoogste, de kunst was middel tot verheerlijking.

Zoo schroomde Giotto niet uiting te geven aan den hartstocht, den hartstocht van het lijden van den gestigmatiseerden Franciscus van Assisi. En zoo beschilderde Fra Angelico zijn klooster in de blijheid van zijn vroom gemoed, met het leven van Christus, getuigenis gevend van de constante gemeenschap van leven en geloof, nauw meer wetend in de sereene, der wereld afgeslotenenheid van het klooster, het verschil tusschen het aardsche en het Hemelsche leven.

Maar die zoete bloempjes bloeien niet, kunnen niet bloeien in een tijdperk van renaissance. De geschiedenis van de katholieke kerk, van het geloof leert ons hetzelfde. En indien het waar is dat de mensch van den aanvang zijner geboorte de geheele Genesis der wording van den mensch op nieuw

doorleeft, dan kunnen wij zeggen dat de Genesis van het christelijk geloof, zooals het door de eeuwen heen in de katholieke kerk zich bevestigd heeft: het kinderlijk gelooven, door de contemplatie heen tot het cultus van het dogma, - doorleefd is door den kunstenaar in deze drie denkwijzen.

En wij kunnen, naar onzen aanleg, al het meest genieten van het blije, vrome mirakel; - of van de schoone contemplatieve stemming die ons de Stichting van den Bosch schenkt; of voor hen die niet in rust het hoogste zien, moge de kathedraalbouw een rustelooze prikkel zijn tot extase, of een beschouwender gemoed moge in haar den contemplatieven geest, of de klare geometrische verhoudingen bewonderen,.... men zal moeten erkennen dat deze schilderingen, geworden uit drie opeenvolgende denkwijzen, allen getuigenis geven van een hoogheid van opvatting, van een vaste bezielende gedachte, van een logischen geest, nooit wankelend, gedragen door de pure idee, die is het geloof, een baken hem.

G.

George Meredith.

Een noot als inleiding.

Ik breng hier eerst voor diegenen onder mijn lezers die zich niet dadelijk in het onderwerp thuis mochten gevoelen, enkele gegevens bijeen om hen voorloopig wat terecht te brengen.

George Meredith werd 1828 in Hampshire geboren, zijn eerste deeltje poëzie, waarin men den invloed der Duitsche lyriek herkent, verscheen in 1851[1)] en nadien volgden er, soms met groote tusschenpoozen, verschillende andere verzamelingen van gedichten, waarvan de meest bekende, in 1862 uitgegeven, *Modern Love* is betiteld.[2)]

Maar zijn naam verkreeg hij - en pas langzaam - door zijn proza-verhalen en romans. In 1856 en '57 kwamen *The shaving of Shagpat* en *Farina, a legend of Cologne* uit, twee fantastische vertellingen; dan volgde in 1859 *The ordeal of Richard Feverel*, dat door een kleinen kring bewonderd werd en door Forgues voor de *Revue des deux Mondes* werd bewerkt. De dadelijk daarna komende romans, *Evan Harrington*, 1861, *Emilia in England*,[3)] 1864, *Rhoda Fleming*, 1865, *Vittoria* (een vervolg op *Emilia*), 1867, maakten over 't algemeen weinig opgang. Ook *The Adventures of Harry Richmond*, 1871, en *Beauchamp's Career*, 1876, drongen nog niet geheel door, en eerst *The Egoist, a Comedy in Narrative*, 1879, werd door de kenners als een waardevol en een volledig boek beschouwd. Een grooter publiek - men zou bijna kunnen spreken van een grootere *gemeente*, want de menigte der lezers heeft zich

1) *Poems*, opgedragen aan zijn schoonvader Thomas Love Peacock, den schrijver van *Nightmare Abbey*, en vriend van Shelley.
2) De eerste uitgaaf heeft tot titel: *Modern Love and Poems of the English readside*; de Engelsche herdruk van 1894 heet: *Modern Love. A reprint* to which is added: *the Sage enamoured and the honest Lady*.
3) Thans *Sandra Belloni* geheeten.

nooit met Meredith opgehouden - een grooter publiek vonden zijn volgende romans: *The tragic Comedians*, een studie over een karakter en levensomstandigheden als die van Lassalle, en *Diana of the Crossways*, 1885, een dergelijke studie maar veel zelfstandiger over Mrs. Norton. Beide behooren niet tot zijn allerbeste werk. Met *One of our conquerors*, 1891, gaf de schrijver daarentegen aan den kring die hem op prijs had leeren stellen de geheele maat van zijn gerijpt talent, en wat de laatste jaren brachten, *Lord Ormont and his Aminta* en *The amazing Mariage* doet daar niet veel voor onder.

Een verzameling van zijn kleinere verhalen verscheen in 1894.[1)] Als medewerker aan dagbladen en tijdschriften (o.a. heeft hij een tijdlang onder zijn vriend John Morley de redactie van de Fortnightly Review waargenomen, en is hij in 1866 correspondent geweest van de Morning Post gedurende den oorlog in Italië) heeft Meredith nog veel geschreven dat wel nooit bijeengegaard zal worden, omdat hijzelf dien arbeid op den achtergrond heeft gehouden.

Neemt men dit alles te zamen: zijn veertien romans, zijn zes of acht deeltjes met gedichten en de rest dan blijkt het hoe wel hij zijn bijna vijftigjarigen schrijversloopbaan[2)] heeft vervuld.

De kritiek begon eerst omstreeks 1885 Meredith's boeken te waardeeren; toen kwam er een artikel over de beteekenis van zijn werk in de *Contemporary Review* - (wat er vroeger over Meredith's romans gezegd werd, zelfs het oordeel van J. Thomson en Henley, beduidt niet veel). Maar Amerika gaf het voorbeeld voor de vereering van den schrijver. Daar verscheen in 1888 een bloemlezing van spreuken en passages uit zijn romans, samengesteld door Mrs. Gilman en getiteld: *The Pilgrim's Scrip*. Le Gallienne volgde in Engeland, 1890, met zijn: *George Meredith, some characteristics*, en Hanna Lynch, 1891, met *George Meredith, a study*.[3)]

Over het leven van den romandichter hebben deze boeken maar weinig, en dat nog onzeker, mee te deelen.[4)] Evenmin beslaat zijn persoonlijkheid eenige plaats van belang in de levensbeschrijvingen van zijn gestorven tijdgenooten. Ik herinner mij slechts twee van

1) *The Tale of Chloe - The House on the Beach - The case of General Ople and Lady Camper*.
2) Zijn eerste gedicht werd gedrukt in Chambers' Edinburgh Journal, 1849; het is niet a nders dan een waardelooze uitzetting van stem.
3) Er is in dit boek een sprekend portret, een photogravure, van George Meredith.
4) Een beschrijving van den man met zijn levende stemgaf Marcel Schwob in een artikel voor *Le Journal* bestemd, thans opgenomen in zijn onlangs verschenen *Spicilìge*.

zulke boeken waarin hij, en dan nog maar even, voor den dag komt: in Salt's leven van James Thomson, 1889, en in W.M. Rossetti's gedenkschrift over zijn broeder Dante Gabriel R., 1895. De reden: Meredith, evenals Browning, is zeer gevoelig voor al wat zijn persoon raakt. Hij blijft liefst achteraf; en de man die er pleizier in heeft de persoonlijkheid van zijn medemenschen zoo nauwkeurig mogelijk te ontleden, zou het niet goed kunnen verdragen als men zijn persoonlijk leven aan diezelfde behandeling onderwierp. Wie geeft hem niet eerbiedig hierin gelijk! Zijn werk vormt een eenheid. Daar kan men hem leeren kennen. Het andere deel van zijn leven is heilig en zijn eigen zaak.

I.
De vertooning.

Goed gezelschap! Ge kunt gerust binnen komen in de wereld van Meredith's romans.

Vooraan: de hooge adel van het land. Een jonge Croesus die wedt en speelt en zijn stoet van vleiers en tafelschuimers met zich sleept; maar hij ergert ons niet door een al te luidruchtig vertoon van zijn slechtigheden, en hij heeft zijn goede eigenschappen. De jeugd wil haar jeugd uitbazuinen, en we mogen 't wel, wanneer ze het zoo voornaam geestig doet en beschikken kan over onbegrensden rijkdom[1)] Daarnaast de oude Earl, een hoofd grooter en hooger dan zijn omgeving, met de onbedorven kracht van onstuimige voorouders in zijn aderen, taai, hard, cynisch, een heerscher in zijn kring, en vol rechtvaardigheid, vol zorg ook, - een heer[2)]

Maar we voelen ons misschien beter thuis bij iets lager stervelingen. Hier hebt ge ze voor 't kiezen : den Squire die zijn blikken kan rondsturen zoover hij wil, en al wat hij ziet, park en bosschen en boerderijen, is zijn eigendom[3)], den deftigen

1) *The amazing marriage*.
2) *Beauchamp's career*.
3) Alle romans, op een enkelen na.

geestelijke die zijn klassieken aanhaalt en van zijn flesch Port geniet (en wat 'n Port!)[1], den gefortuneerden koopman uit de City die allen landedellieden de loef afsteekt door de pracht van zijn villa en de uitgestrektheid van zijn gronden[2], geestige journalisten die in de huizen hunner vrienden en op reis zich gaan verpoozen[3], een schitterende romanschrijfster en vrouw van de wereld[4], geleerden en kunstlief hebbers[5], - wat boerenvolkje, eindelijk, op den achtergrond, maar zoo als ze op een achtergrond passen, stug en degelijk en niet hinderlijk door hun aantal[6]. Weinig burgerlui, een enkele gelukzoeker en mauvais sujet, hier of daar een man wiens beurs niet zoo goed gevuld is als hij wel wenschte, maar die burgermenschen[7], avonturiers[8] en hongerlijders meer als komische elementen van het verhaal, dan als ernstige, heusche personen.

O wat een goede, donzige, sappig groene wereld, dat tafereel dat de Engelsche romans meubleert. Vochtig van genot glijdt het oog over mollige traptapijten, geflankeerd door onberispelijke lakeien, of blijft het rusten op het niet minder fluweelen grasperk....

Zie daar gaat de groote vensterdeur van de hall open: de jonge Squire begroet, als een Apollo, zijn schepping; hij is trotsch op zijn gezondheid, zijn uiterlijk, zijn stand, zijn bezittingen, hij voelt zich gelukkig en in staat om anderen gelukkig te maken. Zijn rijpaard wordt voorgebracht. Vrienden en vriendinnen vergezellen hem op den rijtoer. Er wordt gebabbeld, gelachen, geflirt, gestoeid, gerend.

Ginder in de lanen wandelen de paren langs klaterende beekjes en vertellen elkander hun hartsgeheimen; vroolijke jongens loopen hard naar huis van hun morgenbad uit vrees hun ontbijt te zullen missen; ouderen zoeken een stil plekje in de bibliotheek om over een boek den tijd door te brengen, met de oogen op den groen-gouden zonneschijn daarbuiten; bejaarde, goedige dames zorgen voor de huishouding en praten

1) *The Egoist*.
2) *One of our conquerors*.
3) Ibid.
4) *Diana of the Crossways*.
5) *Sandra Belloni*.
6) *Rhoda Fleming, The ordeal of Richard Feverel*.
7) *Evan Harrington*
8) *Harry Richmond*.

blij over de vroolijkheid van de jeugd, of ze maken elkander visites en verzinnen onschuldig booze nieuwtjes.

Tegen etenstijd komen al de uitgevlogen vogels weer naar het huis, en de groepjes wandelen statig en vriendelijk de hoofdallee op en neer in afwachting van de etensbel, gretig nog wat koelte op te vangen om des te beter eer te kunnen bewijzen aan de bekroning van den dag: het diner[1].

Op andere tijden worden jachtpartijen of picnics aangericht. Of een groot avondfeest wordt gegeven. De gasten stroomen bijeen, operazangers uit de hoofdstad zijn genoodigd, toebereidsels voor een fantastische parkverlichting zijn gemaakt, en een rumoer van stemmen, een beweging van kleuren, een schittering van gezichten vult de ruimte, terwijl het landvolk gapend en joelend zich verdringt op de grenzen van het heilig gebied.

Hoe opgewekt stroomt het leven door dit ras! Zeker, de vreugd van het menschzijn kan niet beter besteed wezen dan aan zulk menschenslag. Waar treft men zoo'n verzameling van edele weldoorvoede exemplaren aan? De jongelui hebben goede manieren, edelmoedige aandoeningen en een voordeelig uiterlijk[2], - geen vrouwenhart dat zich niet dadelijk gewonnen geeft, en zelfs de slachtoffers die worden voorbijgegaan zijn gelukkig als ze maar stil mogen aanbidden[3].

De vrouwen dan - nooit belachelijk zelfs waar ze zonder hoop liefhebben - hoe kan men ze dichterlijker zich denken, dan de nymphenstoet die deze parken doorkruist! Mooi en verstandig en rijk en zacht en ondeugend en trouw, strijken ze als duiven bij zwermen in het teergroene landschap neer, de Lucy's, de Rose's, de Janet's, de Cecilia's, de Clara's. Waar hun volmaaktheid naar afwisseling doet verlangen, daar mengen zich in hun rijen trotsche en fantastische gestalten, het Duitsche prinsesje, de Fransche marquise, het Italiaansche natuurkind, Diana, een godin onder de maagden; of een scherp oudevrouwenmasker lacht een geestig intermezzo.

1) *The Egoist*, hoofdst. XX, vgl. *Modern Love* N°. 37:

> A quiet company we pace, and wait
> The dinner-bell in prae-digestive calm.

2) Zie de illustraties van Keene in *Once a week*, het tijdschrift waarin *Evan Harrington* het eerst verscheen.

3) Laetitia Dale in *The Egoist*.

Zoo gemakkelijk is het bestaan van deze menschen, en zoo overvloedig is hun kracht, dat ze uit hun kader gaan, en het leven daarbuiten, - buiten het eiland der gelukzaligen, - willen gaan beheerschen. De jonge man peinst over een hervorming van de maatschappij, en voelt zich in staat om zijn geluk op te geven ten behoeve van zijn ideaal; de rijkgeworden koopman koestert plannen om de misdeelden uit hun vernedering op te heffen: warmte van geestdrift trilt als een stralenbundel over dit rozegroene menschen- en natuur-schilderij.

Hoe jammer! - want ge vat en ge beseft, niet waar? dat die wereld maar een kunstwerk is.

Kom dichterbij, luister scherp, zie goed toe. Achter het bloemengordijn van het leven zijn de kaboutermannetjes aan den arbeid. Ze graven en rukken en trekken en hameren om het heele illusiegevaarte te doen tuimelen. Soms moeten ze het voor een tijd opgeven; dan liggen ze op de loer, en wachten een opening; ze vinden haar, en ze zijn al aan het werk getogen. Daar stort plotseling dat mooie, gelukkige leven van de geluksmenschen in puin.

Zie dien jongen Squire Apollo die als de zon elken dag over zijn medemenschen en zijn bezittingen opgaat. Hij heeft noch zijn schoonheid, noch zijn gezondheid, noch zijn vermogen verloren; vrienden en vriendinnen vindt hij nog in zijn nabijheid, maar toch is op eenmaal alle plezier van het leven voor hem verdwenen. De smaak is er af: hij voelt zich verslagen. Hoezoo? Is hij niet dezelfde gebleven? Neen, de kleine demons hebben hem in zijn gevoeligste plek, zijn zelfverblinding en zijn zelfgerustheid, met wapens van groot en klein kaliber aangetast. Zij hebben hem geleerd dat hij niet meer is dan een ijdel decoratief, en hij is jaloersch geworden van het heusche leven, en geslonken tot een schaduw. Arme, rozige Apollo, wat geven u uw flinke gestalte en uw gespierde kuiten! De kaboutermannetjes hebben u belachelijk gemaakt, en ge weet dat ge belachelijk zijt. Voortaan zitten ze in een kring om u heen, die vroolijke dwingelandjes, en ge raakt hen niet meer kwijt, de grinnikende dwergen, nooit meer.[1)]

Wees nog maar blij dat ze niet iets ergers met u hebben voorgehad dan de bedoeling om een komedie op te voeren!

1) *The Egoist*.

Ze kunnen veel boozer dingen. Maakt ge aanspraken, ze zullen u uitkleeden tot op het hemd; hebt ge een geheim, ze zullen u tot den dood martelen om het aan den dag te brengen; hebt ge een neiging of een trots, ze pakken u bij uw voorliefde en stooten u naar beneden. Wacht u! Midden op den klaren dag wandelt ge in 't gewoel van Londen, het hoofd vol vroolijke en goede gedachten, daar maken de kaboutermannetjes een glijbaantje op het asphalt voor uw voet; ge valt, en het is niets, een paar spatten modder, - maar ze hebben u, de demonen, en ga nu van succes tot succes, en van overwinning tot overwinning, ge eindigt uw leven opgesloten in een cel, getemd door een dwangbuis.[1)]

Met zijn leeuwenkop steekt de edelman uit boven de menschen; de grimmigaards loeren op hem: als hij oud en machtig is planten ze zonder waarschuwing en zonder genade de wanhoop in zijn hart. En dien andere, den nutteloos rijke en onbezorgde, benauwen ze en benarren ze totdat hij geen uitweg weet dan in den kloosterdood.[2)]

De kaboutermannetjes moorden niet altoos; soms laten ze zelfs hun slachtoffers ontsnappen, als die heel sterk, heel nederig en heel gelukkig zijn, maar nooit zonder hun den tol van zonde[3)] en vernedering[4)] te doen betalen.

Want ze kennen geen mededoogen. Ziet ge ginds op het gras aan den waterkant in schaduw gezeten van hoog geboomte, Ferdinand en Miranda, die eerste woorden van liefde sprekend die klinken diep en zacht als hemelsch-aardsche fluitmuziek. Wij noemen hen Ferdinand en Miranda, omdat hij den edelsten prins gelijk is, en zij alle schoonheid en onschuld en gratie der vrouw in zich vereenigt. De goden kunnen niet anders dan met hun heiligsten zegen deze verbintenis toelachen.

Toch laten de kleine dwingelanden zich niet verteederen; ik weet niet wat voor beschikking ze hebben over de machinerie van het hemelruim, maar dit voel ik dat de lucht zich samenpakt en als één donkere wolk over het paar gaat dreigen.

1) *One of our conquerors*.
2) *Beauchamp's career*.
3) *The amazing marriage*.
4) *Diana of the Crossways*.

Waarom? De guiten willen 't zoo. Ze hebben 't verzien op Miranda, ze plagen haar met angst, ze drukken haar met pijn en banden, ze zetten de schroef aan - te midden van alle heerlijkheid van het lustig groene parklandschap. En het leed wordt zoo overweldigend, de dampkring zoo zoel benauwd, dat ik 't niet langer uit kan houden bij 't goede gezelschap in de wereld van Meredith's romans.

Uit het verdriet van zijn tooneelen snak ik naar wat lucht.

II.
Liefde tot het leven.

Is Meredith dan een ironist of een menschenhater?

Hij is een vriend van het leven.

'Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang...'

Meredith houdt hartstochtelijk van alle drie.

De bladzijden van zijn boeken beginnen te glanzen van een heilig genoegen, zoodra er goede wijn ter tafel wordt gebracht. Het is geen pret, maar 't is een verrukking. Uit zijn schuilhoek komt het fijne merk Champagne te voorschijn, en op de aandachtige gasten valt de blonde zonnestraal van het gulden vocht. Booze voorgevoelens gaan wijken voor dat roze getinte licht, slechte herinneringen duiken onder in het paarlende bad; een bezieling van eeuwige jeugd doortintelt de proevers.[1)]

Ik noem hier een meervoud van gasten en proevers, maar inderdaad is 't het kleinste meervoud dat zich laat denken. Om goeden wijn te genieten moet men met z'n tweeën zijn: de eene die geniet en de andere die meegeniet, - die toestemt dat goede wijn het hoogste genot is. Laat het gros van de dischgenooten daarom met de dames van tafel opstaan; voor ons tweeën, na het diner, de oude Portwijn.

'Port!' kirde de eerwaarde godgeleerde.

'Van mijn grootvader! Hij had ze geërfd,' antwoordde de gastheer.

'Zoo'n bezitting is een groote verantwoordelijkheid. Hoe oud, zegt ge?'

1) *One of our conquerors*. Hoofdstuk III. Old Veuve.

‘Negentig jaar.’

‘Rijnwijn ook kan ouderdom verdragen. Ik heb bejaarde Rijnwijnen geproefd. Hun bouquet is als een veelstemmige beek; en zij hebben diepte en gehalte, 't is niet te ontkennen. Maar Port is voor de raadskamer; Senatorenport! zeggen we. Men kan dat van geen anderen wijn zeggen. Port is diepzee diep. Hij heeft diepte en gehalte in zijn bouquet. Let wel op 't onderscheid; hij is als een klassieke tragedie, breed in zijn opvatting, een bezield geheel. Een oude Hermitage heeft de ronding en de symmetrie van de antieke; de verdienste dat hij heel oud kan worden; een verdienste. Maar van Hermitage of van Rijnwijn kan men niet zeggen dat zij het stroomende bloed van al die lange jaren behouden hebben, en de kracht van de jeugd met de wijsheid van den ouden dag hebben vereend. Dat doet Port alleen. Port is het edelste goed van de menschheid! Natuurlijk, ik maak geen vergelijking tusschen de wijnen, ik noem alleen hun verschillende eigenschappen. Laat hen te zamen leven om ons bezit te verrijken; het zijn geen rivalen zooals de drie op den berg Ida. Want dan zou een vierde komen meedingen.

Bourgogne heeft genie. Hij verricht wonderen, maar binnen zijn bepaalden levenskring; hij kan alles, behalve volhouden. Zijn leven en zijn adem is maar kort. Oude Bourgogne houdt het even uit tegenover een baardelooze Port. Mij dunkt, Port spreekt wijsheidsspreuken, Bourgogne zingt een bezielde Ode. Laat ons zoo zeggen: Port is de hexameter van Homerus, Bourgogne de dithyrambe van Pindarus. Pindarus verrukt en verblindt ons; Homerus plengt ons een versterkender drank. De eerste is een fontein, klaterend in de duizelingwekkende hoogte van haar sprong; de ander is de ongepeilde purperen zee met haar golvenheir.’

‘Vreemd,’ zei de gastheer, ‘mijn grootvader die den Portwijn erfde was een afschaffer; en mijn vader stierf vroeg.’

‘Heusch! Och!’ riep de eerwaarde heer als teeken van verwondering en medelijden. Het ‘heusch!’ gold den geest van tegenwerking die in de menschheid huist; het ‘och!’ omvaamde al de droefheid van 's menschen kortstondig lot op aarde.[1)]

1) *The Egoist*. Hoofdst. XX. An aged and a great wine. Zie ook: *Richard Feverel*. Hoofdst. XVII. Good wine and good blood... en passim de andere romans.

De ziel van den wijn en de bezieling van de menschenstem wanneer ze als een fontein opstraalt in de ruimte, uit de diepte van het menschheidsleven! Klaar, vol, heilig.

In Meredith's werk hoort men die stem, bruisend van natuurlijke kracht, maar ook breed gedragen en de smart der wereld opvoerend tot een sfeer van reinheid door haar vertrouwen in de vreugd der kunst. Het jonge meisje beschaamt er door haar gaaf van zingen de zorgende, jagende, berekenende wereld, en op het spiegelvlak van haar stemgeluid verschijnt het leven als een schuldelooze heerlijkheid;[1] terwijl de vrouw, rijker door leedervaring, met haar betooverend talent het hart meesleept tot de hoogten der zuivere beschouwing.[2]

Daarbij neuriën en liefhebberen de mannen; zij munten de muziek tot kleingeld, voor persoonlijk gebruik, en laten aan de schoone helft van het menschengeslacht haar bestemming om de ziel van de natuur uit te spreken.[3]

De man heeft in de vrouw de toets voor zijn leven.[4] Hoe krachtiger zijn aanspraken op het leven zijn, hoe meer hij zijn persoonlijkheid wil ontwikkelen, - des te meer zal hij zich tot de vrouw aangetrokken gevoelen. Zij is voor hem het front van het leven. En ook de duistere achtergrond. Daarom hebben Meredith's helden veelzijdig lief. Zij zijn van nature polygaam; en zijn het ongedwongen. Omdat zij jeugd hebben. Laat de meer bezadigden hun wijn genieten, Jugend ist Trunkenheit ohne Wein; en evenals de ouderen van dagen het een bekrompenheid zouden vinden de eigenschappen van de eene wijnsoort te verkleinen tegenover die van de andere, zoo dringt hun aard de gelukkige jongeren om alle schakeeringen van het vrouwelijk wezen waardeerend te erkennen en noodig te hebben.

Het kost hun geen strijd, aan die magnetische helden, hun hart tegelijk aan twee aangebedenen verloren te hebben; zij nemen er graag nog een derde bij; en wanneer zij met drie

1) *Sandra Belloni*.
2) *One of our conquerors*.
3) Nevil Beauchamp is de eenige held in Meredith's romans van wiens ‘insensibility to music’ wordt gesproken (*Beauchamp's career*, hoofdst. XXXII), maar hier dient het tot karakterisatie van een periode uit zijn leven; vgl. hoofdst. LIV waar hij zich de 9e symphonie van Beethoven laat voorspelen. ‘When you play I seem to hear ideas. Your music makes me think.’ De karakterisatie van het verstandelijk gehalte van zijn inborst wordt hiermee aangevuld.
4) *The Egoist*. Hoofdst. XXIII.

tevreden zijn - wij voelen het, - dan is het omdat de kunst aan den auteur eenige beperking oplegt.

Hoe is Meredith met zijn ziel bij zijn verdichting als hij zijn vrouwen, zijn meisjes ons vertoont! Bijna een kwart eeuw geleden gaf hij het leven aan Renée, de Fransche marquise van BEAUCHAMP'S CAREER, en nog onlangs ontviel hem bij een gesprek over zijn werk,[1] hem die zoo gesloten is: 'Was she not a sweet girl? I think I am a little in love with her yet.'

Renée is met zooveel liefde geteekend! De dichter verwijlt telkens bij het bewegelijke gezichtje waarop het leven flikkert als zonnestralen gewiegeld door het rimpelige watervlak.[2] Haar oogen? kregen zij hun trillend licht van binnen, of had het alleen dien schijn nu ze uitzagen van onder de uiterst gevoelige golving der oogleden met hun ooghaartjes, bevend alsof ze pas ontwaakt waren in een wereld verdeeld tusschen schemering en vollen luister?[3] Haar schoonheid, meer bekoring dan schoonheid; een bekoring eerder van opvolgende stemmingen dan van een gestadig karakter, en pas geheel uitkomend wanneer ze sprak met de vlugge bevattelijkheid en de haarfijne wendingen die haar spreken maakten tot een meesterlijk lokkend accompagnement.[4]

We denken, bij haar portret, aan de veelstemmige beek.

En naast haar plaatst Meredith het type van de Engelsche schoonheid.

Het kastanjebruine haar, flink bijeengehouden, laat het gezicht geheel vrij, met zijn waas van reinheid, verstand en beschaving. Men kan haar in de oogen zien; ze lachen toeschietelijk, en toch is er in haar heele manier een zekere terughouding. Het is de vrouw waarmee men zeker door het leven kan gaan, een wonder van aantrekkelijkheid, gratie en zelf bewusten adel.[5]

Is er hooger denkbaar?

Niet hooger misschien, maar anders.

Hier kijkt ons een nieuw meisjesgezicht aan: fijn besneden, verstandig van uitdrukking, maar met den rustigen gloed als

1) Uit Marcel Schwob.
2) *Beauchamp's career*. Hoofdst. V.
3) Ibid Hoofdst. XXXIV.
4) Ibid Hoofdst. XXIV.
5) Ibid Hoofdst. XXII.

van een stil water onder zonneschijn. Geen lady, maar een vrouw, met een schat van gezonde vroolijkheid en vastberadenheid en toewijding onder haar kalme uiterlijk. Zij zoekt niet de menschen te winnen, en zij beseft niet dat zij waard is gewonnen te worden, en zij geeft zich toch geheel, zoodra zij zich zeker gevoelt; - dan eerst[1)]. De echte vrouw, de hulp voor den man. In haar zijn vereenigd de gaven van de jeugd en de gaven die de eeuwen, onder lange voorbereiding, hebben vergaderd om aan het vrouwelijk geslacht zijn juiste plaats in de wereld te kunnen geven. De levensstroom gaat hier krachtig en rijk en frisch en eenvoudig, ‘diepzee diep’.

Zijn die helden van Meredith's romans niet benijdenswaardig? Ze hebben maar een keus te doen, en ze kunnen maar geen keus doen. En het is Meredith zelf die op zijn vrouwspersonen verliefd is.

Hij raakt niet uitgeput in 't scheppen en liefhebben, en hij schenkt ons, in weer andere boeken, ‘de Pindarische Ode’[2)], opbruisend en betooverend, en het naïeve volkslied, en den teeder-plagenden en jokkenden zang... getransponeerd in vrouwentypen - door een minnaar.

Een minnaar van het leven. Wijn, lied en vrouwen zijn voor hem maar de poort geweest waardoor hij is binnengegaan tot de liefde voor het leven.

Waar hij het leven zich krachtig ziet openbaren, waar hij een strijd ontdekt die de roersels van het leven blootlegt, daar is hij er bij, met zijn geest en met zijn hart. Laten ze tegen elkander aankomen de groote machten, van natuur en leer, van karakter en omstandigheden, van berekening en toeval, hij verheugt zich in dien kamp tusschen twee elementaire beginselen, en hij legt zijn voorliefde het zwijgen op, om de tegenover elkaar staande partijen 't voor goed te kunnen laten uitvechten. Want hij wil de menschen waarnemen hoe ze door list en moed het lot zoeken meester te worden, en daarom vergeeft hij hun graag wat ongerechtigheid; immers het lot heeft ook zijn valschheden en zijn valstrikken. Als de man, de heusche man, ten slotte maar voor den dag komt uit het conflict!

En wanneer de man onderdoet? ....

1) Ibid. Hoofdst. LIII. Jenny Denham.
2) *Diana of the Crossways*.

Meredith weet het: dikwijls zullen de besten ondergaan. Het feit verbijstert hem; maar hij kan en hij wil er zijn oogen niet van afhouden.

De vurige, edelmoedige held van een zijner romans[1] wordt al bij 't begin van zijn mannelijke jaren een slachtoffer van het toeval dat hem in 't niet doet buitelen. Hij verdrinkt als hij voor de tweede maal onderduikt om een paar kinderen uit het water te redden. Het volk van het dorpje loopt samen aan den oever; een bloedverwant belooft voor het vinden van het lijk een groote som; de baai wordt gedregd; angstig wordt de uitslag gewacht. Een kille regenduisternis valt, en de spanning gaat al groeiende. Niets te vinden.

Lord Romfrey, de bloedverwant, heeft zelf in een boot de manoeuvres van het dreggen bestuurd. Hij stapt moedeloos aan wal en geeft bevelen voor een nieuwe poging.

'"My lord, my lord," snikte de moeder van den eenen geredden knaap.

"De vloed heeft ons een poets gespeeld", zeide Lord Romfrey. "Er moeten nog meer dreggen zijn, of met de opkomende eb zal het lijk wegspoelen en in geen dagen, bij dit vervloekte water, te voorschijn komen."

De moeder van den geredden knaap snikte: "O my lord, my lord," en viel op haar knieën.

"Wat beduidt dit?" zei de earl, en maakte zijn hand los uit den greep van de vrouw.

"Zij is de moeder, my lord," legden deze en die hem uit.

"Moeder van wat?"

"Mijn jongen," huilde de vrouw en trok den dreumes vooruit, terwijl zij zijn gezicht met haar boezelaar schoon veegde.

"Het is het kind waarvoor kapitein Beauchamp verdronken is om het te redden," zei een man.

Al de fakkels werden naar den kant van den jongen gehouden. Lord Romfrey's oog viel op het kleine, ontstelde schepsel. De jongen sloeg zijn armen uit om zijn knuisten voor zijn gezicht te kunnen houden.

Dat is het dan wat we in ruil voor Beauchamp hebben!

Hij zei 't niet, maar de woorden lagen opgesloten in den starenden blik waarmee Lord Romfrey het ziellooze brokje

1) *Beauchamp's career*.

slijkleven aankeek, op deze aarde overgebleven in de plaats van hem dien hij lief had gehad.'[1)]

Het wreede, verraderlijke leven!

Meredith kijkt het aan met zijn dwaas verrukte oogen, - de oogen van een minnaar die zijn geliefde niet altoos begrijpt, en die het onvindbare geheim van haar gelaat wil lezen.

III.
Dichteraard.

Het wordt tijd om van de buitenwerken te komen tot het innerlijk van dezen romandichter.

Ieder verteller van verhalen moet in zijn hart een zwerver en een man van verbeelding zijn.

Waarom zouden we 't niet kras en hard zeggen: een vagebond en een leugenaar?

De gezeten man, - de man die in zijn huis en in zijn waarheid vast gezeteld is, - mag misschien voor zijn eigen leven raad weten, van het ruimer leven dat ook aan anderen behaagt is hij buitengesloten.

Ik herinner mij een gesprek met een der prinsen onder de tegenwoordig levende romanschrijvers. De meeste gasten van het diner waren vertrokken, enkele getrouwen bleven voor een intiem praatje na.

'Hoe gezellig is 't hier!' was de ontboezeming van den een of ander.

De schrale klinkende stem van den heer van 't huis zeide:

'Ja, men mag gerust rondkijken. Maar wilt ge wel gelooven, wanneer hier iemand kwam vertellen dat dit alles, meubelen en schilderijen en wel voorziene tafel mij niet toebehoorde, ik zou zelf misschien de eenige zijn die er mij niet over verwonderde, - en toch kan niemand beseffen hoe hard ik er voor heb gewerkt. Er is iets in mijn heuschen mensch dat zich te midden van al de weelde niet op zijn gemak voelt. De ware kerel in me blijft die onaanzienlijke linksche

1) *Beauchamp's career*. Hoofdst. LVI. The last of Nevil Beauchamp.

jongen die, arm als Job, naar de groote stad is gekomen, met zijn hoofd vol verbeelding en vol leugens.

Want één ding heb ik gekend : liegen. Ik heb vreeselijk gelogen, en gelogen voor niets, om de pret, en om anderen schrik aan te jagen of pleizier te doen.

Kent ge het verhaaltje van Alphonse Daudet[1)] over den jongen die zijn werk en zijn schoolgaan vergeet voor het bootjevaren op de rivier, en die telkens nieuwe verzinsels maakt om zijn late thuis komen door zijn moeder te doen vergeven? Eens is het al heel laat geworden, en de goede vrouw wacht op haar booswicht bij de trap: “Waar kom je nu van daan?” De jongen had zoo hard geloopen dat hij zich niet op een verhaal kon bedenken. En plotseling krijgt hij een ingeving daar hij wist hoe zijn moeder aan de Kerk gehecht was. “O mama.... als u wist!”.... “Wat wist?” - “De Paus is dood.” - “De Paus, dood!” - en het arme mensch schrikte zoo, - en het heele huishouden was zoo getroffen en had zooveel uit te roepen, te klagen en te vertellen dat niemand er verder aan dacht den verloren zoon te vragen waar hij al dien tijd gebleven was. “De Paus dood!” - Maar wat zouden ze den volgenden morgen zeggen als de waarheid bleek. “Wel, ze zullen zoo blij zijn wanneer ze hooren dat hun afgod nog in leven is, - zoo blij dat ze heelemaal vergeten zullen om me te beknorren.” Daarmee troostte de kwâjongen zichzelf en zijn geweten.

Zoo iets is me uit mijn hart verteld.

Ons liegen, vervolgde de gastheer, is een soort zwerverij van onzen geest. Het middel waarmee wij machteloozen onze macht over de wereld willen toonen, door haar te bedriegen.

Ik had het er ver in gebracht, die dagen dat ik zonder geld op zak rondging door de straten en over het land, mijn gelukkige jaren! Eens...’

In George Meredith ligt, voor alle dingen, de zwervensaard en de onstuimig weelderige verbeelding. Noch zijn voeten, noch zijn gedachten hebben zich ooit aan een plaats of aan een middelpunt laten binden, en aan elk persoon uit zijn romans waarin hij zelf steekt, - en hij ‘zit’ in de meesten van hen,

1) *Contes du Lundi* : Le Pape est mort.

goeden, zoowel als slechten - heeft hij wat meegegeven van zijn vagabondagelust.[1)]

Neem, in zijn verhalen, den edelman of den armen jongen of den voorspoedigen koopman, zij hebben allen op den grond van hun karakter een trek gemeen: het zijn *bohèmes*, en zij neigen tot bedrog, van zichzelf of van anderen.

In de romans van ouderen datum ligt deze eigenschap aan de oppervlakte; het verhaal geeft avonturen, en het vertelt van den kleeremakerszoon die voor gentleman wil doorgaan[2)], of van den quasi-gentleman die zich de airs geeft van een prins (bij de gratie van de linkerhand) uit koninklijken bloede.[3)] Later, wanneer zijn schrijverstalent geheel is gevormd, weet Meredith deze *bohème*-stemming gelijkmatiger over zijn verhaal te verdeelen, en haar diep in het karakter van zijn personen tegelijk te verbergen en te openbaren. Maar wie eenmaal dien trek is gaan opmerken en volgen, ziet verwonderd hoe krachtig deze ader door Meredith's werk schiet, hoe zij het beweegt en bezielt. En hij begrijpt dat hij hier bij de bron staat van 's dichters vreugde in het leven.

De dichter wil het leven grijpen door zijn bewegelijkheid en zijn lenigheid. Hij zoekt en hij krijgt indrukken van het leven, en hij antwoordt op die prikkels met een heel orkest van aandoeningen. Zijn verbeelding aan den gang, en 't is met een reeks van beelden dat hij het leven tracht vast te houden, dat hij het bedriegt. In die werking van het leven en zijn eigen terugwerking ligt het geluk van den dichter en zijn gevoel van macht. Want alleen de machtige is gelukkig, en wie voelt zich rijker dan de man die de illusie heeft leven te scheppen! En wie gedraagt zich onafhankelijker dan de vagebond, wie ziet als hij, in zijn geheel, het leven voor zich liggen?

O die blijheid van het fantasieleven!

Bij Meredith speurt men die loutere vreugd in den levensschijn sterker dan bij de rest van zijn langenooten. Die moeten meestal hun indrukken omzetten in nuttigheids- of

1) Aan de mannelijke personen, bedoel ik, niet aan de vrouwen, op enkele uitzonderingen na waar hij hun een mannelijk karakter geeft. Want zijn vrouwen ziet hij voor zich, die zijn niet hijzelf.
2) *Evan Harrington*, waarvan de titel oorspronkelijk de bijvoeging had: ‘orhe would be a gentleman.’
3) *The adventures of Harry Richmond*.

zedelijksheids-idealen of zij moeten ze omkeeren tot satyre, voordat zij er van kunnen genieten. Meredith heeft genoeg aan den directen indruk, en aan het onvermengde spel van zijn gevoeligheid.

Daarin is hij geen Engelschman; en hij is geen Engelschman, maar van afkomst een Welshman en een Celt.[1)]

De Celten zijn driftig van aard. Hun gedachten vliegen als een pijl; en pas wanneer zij het doel bereikt hebben, komen zij tot het besef dat zij een doel hadden. Zij kunnen niet stap voor stap uit bepaalde gegevens hun gevolgtrekkingen maken, maar zij maken eerst hun gevolgtrekkingen en daaruit besluiten- ze, bij nadenken, dat ze gegevens hadden. Uiterst gevoelige en bewegelijke naturen; zuidelijken.

Maar de Welshmen zijn Celten van het Noorden, protestanten; en zij hebben een tegenwicht voor hun lichtzinnigheid: het bewustzijn van zonde.

Plaats die contrasten naast elkander in één borst; hier, het driftig gevoel voor vrijheid; daar, de overtuiging van volstrekte onafhankelijkheid; hier, de bedriegelijkheid der fantasie; daar, het overmeesterend besef eener zedelijke waarheid, waarvan men door een noodlottige kloof is gescheiden.... Want is zondegevoel wel iets anders dan het gevoel van gebondenheid tegenover de zedelijke waarheid?

Plant dat contrast in één borst, en zie of voor een somber geaard hart de uitkomst niet moet wezen een soort van godsdienstige wanhoop!

Maar een helder hart als van den dichter, een hart boven alles ontvankelijk voor vreugde?

Het moet toch ook zijn uren hebben van verbijstering. Telkens komt er een tijd waarin het zichzelf oordeelt, en moèt oordeelen. Want het is bij den dichter niet een behoefte van het verstand om dien maatstaf der eeuwigheid op zijn vreugde toe te passen, maar het is een oprijzend, onontwijkbaar gevoel van angst dat de blijde dingen van de wereld ten eenenmale op de vlucht jaagt.

1) In verschillende van Meredith's romans komt een beschrijving van den Welshman voor, in zijn latere vooral. Den somberen kant van het karakter der bewoners van Wales raakt hij maar even aan. Daarvoor sla men Borrow's Lavengro op, de hoofdstukken waar hij den reizenden prediker schetst.

Dit alles gebeurt op den grond van zijn hart, zonder kreten, zonder gebaren, omdat de dichter een voornaam man is.

Men kan arm wezen en een zwerversaard hebben, en toch voornaamheid bezitten.

Toen, jaren geleden, Gabriël Dante Rossetti, Swinburne en Meredith het plan maakten om samen te wonen, was 't Meredith die zich 't eerst, na een korte proefneming, van de vrienden terugtrok, omdat hij hun *sans gêne* in manieren en levenswijs niet goed verdragen kon. Hij doorleefde toen een harden tijd, en waarlijk niet uit weelde verlangde hij weer op zichzelf te staan: hij had andere gewoonten dan zijn kameraden.

Een zacht en een teeder man, de dichter, gevormd door zijn vrouwenomgeving en zijn liefde voor vrouwen; daar binnen een hartstochtelijk verlangen naar beweging en naar den schijn van vreugde; en met plotselinge vlagen, het gevoel van nietigheid en van verworpenheid: een kloof in 't hart tusschen den lichtkant en den kant der duisternis.

Meredith's werk - zijn verhalen, zijn romans, zijn gedichten - is zijn poging om van dien tweestrijd af te komen; een bevrijding.

IV.
Dichterverstand.

'- mais le style est de l'homme,' zegt Buffon.

De stijl is niet de mensch, evenmin als vorm inhoud is; maar hij behoort tot den geheelen mensch. Stijl is houding; stijl is, in 't zedelijk leven, evenwicht van de gevoelens; en hij is ook voor den kunstenaar, evenwicht van zijn aandoeningen in de uitdrukkingen.

Wanneer een dichter als Meredith diepe, verdeelde gevoelens heeft en een groote lenigheid van verbeelding, dan moet hij zich op een afstand plaatsen om den inhoud van zijn persoonlijkheid te overzien, en het evenwicht te vinden.

Zijn geest is daartoe in beweging; hij leert ruimer waarnemen, en hij ziet de dingen bewegen en gaan en neigen. Maar dit blijft een zien op afstand....

Ik neem voor de proef zijn eersten grooten roman, DE BE-

PROEVING VAN RICHARD FEVEREL. Daar komen op de eerste bladzijden twee spreuken voor:

‘Onze nieuwe gedachten hebben doode harten doen kloppen.’

en

‘Ik verwacht dat de Vrouw het laatste ding zal wezen om uit de hand van den Man beschaving te ontvangen.’

Meredith noemt ze als spreuken van een boek, door een der hoofdpersonen van den roman geschreven; en ik begrijp dat ze moeten dienen om me een beeld te geven van 's mans karakter.

Ik tracht daarom op het standpunt te komen van waaruit de dichter die twee uitspraken beschouwt en lees nog eenmaal den aanhef van het verhaal over.

‘Eenige jaren geleden’, zoo begint de roman, verscheen er een boek onder den titel DE PELGRIMSTASCH. Het bestond uit een bloemlezing van oorspronkelijke spreuken door een heer die zijn naam niet noemde en op die schuchtere wijs zijn gewond hart voor de wereld bloot legde.

Hij maakte geen aanspraak iets nieuws te geven. ‘Onze nieuwe gedachten hebben doode harten doen kloppen,’ schreef hij; en uit die bekentenis mag men opmaken dat hij zijn jeugd voor goed achter zich had, nu hij niet langer jaloersch van de ouden bleek te wezen. Men hoorde nog iets van heimwee in zijn bladzijden naar die dagen van verstandelijke fatterigheid, waarin de ideeën zich aan ons voordoen alsof ze ons door hun maagdelijkheid willen bekoren, en ze zweren dat ze ons alleen eigen zijn, en niemand anders hebben ze ooit opgezocht: en wij gelooven hun.

‘Als een staaltje van zijn ideeën over de sekse zeide hij:

“Ik verwacht dat de Vrouw het laatste ding zal wezen om uit de hand van den Man beschaving te ontvangen.”’

Nu begint het langzamerhand voor mij te schemeren. Ik merk, wat mij hier gegeven wordt is niet een karakterbeschrijving, maar een aanduiding van iemands houding tegenover het leven; de lijn, de neiging van zijn zedelijk gevoel.

‘Onze nieuwe gedachten hebben doode harten doen kloppen.’ Het oorspronkelijkste dat wij kunnen vinden is eeuwen geleden al gezegd en gevoeld. De man van wien hier sprake is, teekent dat woord koel op - in schijn, want in werkelijkheid kan hij 't niet goed verdragen. Hij zal de waarheid erkennen, maar wat spijtig, omdat hij de natuurlijke aandrift,

het vroolijke uitschieten van zijn jeugdige jaren moet missen.[1] Het is een eerlijke pedant, wiens beeld we in den anonymen schrijver van *de Pelgrimstasch* voor oogen krijgen, met een grein van schoolsche of hoogeschoolsche ironie tegenover zichzelf; maar laten ook de anderen, de jongeren, oppassen voor het leerzame bad van ontgoocheling waarin hij hen zal willen dompelen. Hij heeft behoefte te spreken, te onderwijzen: de waarheid die voor hem zelf geen pleizier is geweest.

De pedant laat zich ook hooren in de andere spreuk. De Vrouw, het stuk natuurlijkheid en natuur dat we naast ons hebben gekregen, meegaand, meesprekend en meegevoelend, - hij waardeert haar niet, hij wil haar gaan b e s c h a v e n . En hij vindt haar zoo natuurlijk dat hij er bijna aan wanhoopt of zij ooit die beschaving zal aannemen, 'Ik verwacht dat ze het laatste ding zal wezen...' In plaats van blij te zijn, laat hij de lip hangen, hij trekt het zich aan alsof het een persoonlijk feit voor hem is. Misschien zou hij willen gaan probeeren of hij zelf niet de man is om... De pedant! Laat ze oppassen, de Vrouw!

En ik weet niet welke droefheid en teederheid tegelijk uit de woorden rijst.

Wie zegt mij dat het hier niet een persoonlijk feit is? Het is een gewond hart dat spreekt. En daar komt een waas van leven over de twee harde spreuken. Niet langer blijven het een paar koude brokken waarheid of onwaarheid die de schrijver nu toesteekt, maar ik ga ze me denkeu als den levenden, persoonlijken vorm, waarin de dingen van het leven staan voor den man met zijn gewond, schuchter en pedant hart, den anonymus van *de Pelgrimstasch*. Ik voel er den grondtoon uit van het verhaal[2].

1) Vergelijk daarmede de hartige instemming waarmee Goethe op zijn ouden dag aanhaalt het *Pereant qni ante me mea dixere*. En daartegenover het voldane gezicht waarmee de geleerde Dr. Middelton, in *the Egoist*, hoofdst. XX opmerkt: 'Touch the Greeks, and you can say nothing new: all has been said.'

2) Bij toenemende ervaring heeft Meredith in zijn later werk den grondtoon van het boek, als hij dien op de eerste bladzijden aanslaat, niet meer uit een paar afgetrokken gezegden ontwikkeld, maar een feit genoemd dat de verbeelding opwekt. Zoo in *the Egoist*, in *One of our conquerors*, in *The amazing marriage*. Maar ook dan heeft het feit nog veel meer een verstandelijk dan een symbolisch gehalte, het teekent, met andere woorden, niet zoozeer het lot van den hoofdpersoon uit het verhaal, als wel de lijn van zijn houding tegenover het leven.

Maar niet dadelijk. Het kost me moeite. Kunst moet, om genietbaar te wezen, ons een verruiming geven van onzen blik en een verhooging van ons machtsgevoel, zonder moeite. Daarom spreekt ze het liefst tot onze aandoenlijkheid omdat die terstond en van zelf gereed is met een antwoord. Het is dan alsof ze tot ons komt. Maar Meredith wacht tot we bij hem komen. Hij eischt de inspanning van het meest ingewikkelde en makkelijkst te ontstemmen orgaan van 't geestelijk leven, het verstandelijk inzicht.

Van daar dat hij begint met ons teleur te stellen, en in plaats van ons te verhoogen, ons vernedert. Een gevoel van beklemming maakt zich van ons meester, en 't is juist de angst dien wij zoo dikwijls meedragen uit het leven, zooals het in zijn romans wordt voorgesteld.

Maar hij dwingt ons, en hij trekt ons, om de dingen der wereld te beschouwen met hetzelfde verstand en hetzelfde inzicht dat hij zich heeft veroverd. En daarmee komt de bevrijding, ook van onze eigen spanning.

Toch niet geheel.

Richard Feverel is Mereditsch's eerste groote werk. In zijn volgende verhalen borduurt hij in het kleed van zijn voorstelling al meer en meer bloemen van verbeelding en van wijsheid, maar noch daar noch hier kan hij ons meesleepen dat wij volmaakt tevreden zijn. In zijn taal, in zijn verstand blijft, evenals in zijn gevoel, een ruigte, een gaping, een zwijgen - een afgrond. -

BYVANCK.

(*Wordt vervolgd.*)

Verzen.

Mijn ziel.

Er groeit in 't bosch een witte bloeme, fijn
Van kelk; ze wiegt heel zachtjes, en gaat bloeien
Te midden van het licht-groen gras; gedein
Is om haar heen van and're bloempjes, rein,

Die lachend zachtjes om haar henen stoeien,
Met teere blaadjes fluist'ren, dat ze groeien
En groot gaan worden, edel-wit, met lijn
Van schoonheid; dat ze leelijkheid verfoeien.

....Zacht-droomend drinkt mijn ziele-bloem zoo stil
Het heerlijk lied der voog'len; fijn getril
Van Liefde is in haar, zoo suiz'lend hoog....!

.... Op teeren stengel droef het hoofdje boog,
Als lang, weemoedig lied was om haar heen.....

Ze wist niet, wàt haar wel het schóónste schen.....

Avond-in-trein.

Toen zag ik, dat de wèreld niets was, dan
Nietig-zwak leven van heel kleine dingen.

.....In verte was een lage stad, als vingen
Veel zwarte monniken heel langzaam an,
In dichte rije' 'n lange ommegang;
Waar-bóven zachtjes-zwartjes-kring'lend, hingen
Rook-wolkjes, zwak-zwart op de nevelingen
Van vuur'ge perlemoere kleuren van
Den zonnen-ondergang, die over was.....

Ik zat heel-stil te turen voor het glas
Van donk're spoor, die snelde klotsend voort.....

En bóven al dat zwarte, kleine, - 'n poórt
Van licht, hoog hemel-licht, hoog, bleek goud-rood!

O! kleine menschen - kniel toch neer, devoot.....

Liefde.

.... *aan M.*

In vroegen zonne-morge' een reine bloeme stond,
Een witte lelie..... bevend lag op 't teer fluweel
Een flonkerende droppel, als een klaar juweel
Schitt'rend; ook op de fijne, groene blâren, rond
Den stengel, buigend eve'..... O! 't reinste, wat ik vond
Op aarde' - die bloem, waaraan een enk'le dauwdrup heel
Zacht trilde .....
..... En daar óver kwam in macht van veel
Zwèllende gòlven, groot geluid, zóó, dat de grond
Dreùnde, waarop die bloem stond, bévend in dien zang!
Die was om haar, en vúlde gansch haar bloeme-hart,
Bedwelmend het heel fíjne, trillende..... O! breid
De armen uit, mijn Lief, in groote Liefde', een man
En vrouw heilig doorsidd'rend..... makend soms wel smart-
Maar eeuwig! 'n roze hemel, vol van zaligheid!

CAREL SCHARTEN.

Dramatisch overzicht.

Shakespeare en Molière op ons tooneel.

De vreemdeling - buitenlander of provinciebewoner - die, in de eerste dagen van October Amsterdam bezoekend, de affiches der tooneelvertooningen raadpleegde, moet wel den indruk gekregen hebben dat het Hollandsch tooneel, waarvan men hem zooveel kwaads placht te vertellen, eindelijk den goeden weg was ingeslagen om zijn heil te zoeken bij de groote mannen der dramatische wereldliteratuur. Werden daar niet op twee achtereenvolgende dagen in twee verschillende schouwburgen stukken van Molière en van Shakespeare vertoond, en hoorde men niet van meer dan eenen kant verzekeren, dat de schouwburgdirectiën aan de vertooning zoowel van Molière's *Bourgois gentilhomme* als van Shakespeare's *Taming of the shrew* buitengewone zorg hadden besteed? De verzekering bleek waarheid. Buitengewone zorg voor de vertooning, rijkdom van monteering, nauwkeurige bestudeering der rollen vielen zoowel bij de Nederlandsche Tooneelvereeniging onder directie van den heer Chrispijn, die Molière's *Burger-Edelman*, als bij de Vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’ die Shakespeare's *Getemde Feeks* op het tooneel bracht, te waardeeren.

De vertaling van Molière door Dr. H.J. Kiewiet de Jonge (wiens naam gerust op het affiche genoemd had mogen worden) klonk zuiver en los, de Shakespeare-vertaling van Dr. Burgersdijk heeft onder de aanvallen die zij te verduren had, niet al te veel geleden, en in afwachting van de *betere* en *beste* vertalingen die de aanvallers ons wel niet lang meer zullen onthouden, stellen wij ons gaarne tevreden met deze *goede*, die, behalve andere groote verdiensten, ook deze heeft dat zij er *is* en eene vertooning van

Shakespeare in den versmaat van het oorspronkelijke op ons tooneel mogelijk maakt.

De omstandigheden - die noodlottige omstandigheden, die al zoo veel op haar rekening hebben! - veroorloven zoo zelden dat op de planken van onze schouwburgen degelijk voorbereid, goed ingestudeerd werk vertoond wordt, dat waar zich zooiets voordoet een bijzondere vermelding niet mag uitblijven. En zoo worde hier dan geboekstaafd dat de heer Chrispijn Molière's klucht goed had ‘aangekleed’, aan décor en costuum veel had ten koste gelegd en de turksche ceremonie met veel zorg in elkaar gezet had. Jammer maar dat er in een klucht van Molière ook gespeeld en gesproken moet worden, en dat, op een enkele uitzondering na - ik bedoel de verdienstelijke Thomasvaer-achtige vertolking van de titelrol door den heer Westerhoven - de beenen, de armen, de gelaatsspieren, de stemmen en misschien ook wel de hersenen van de Hollandsche vertooners niet gefatsoeneerd bleken voor wat dit Fransche kluchtspel van hen verlangt. Was dat een dansmeester, dat een muziekmeester van Molière, die houten klazen met hunne stijve bewegingen, hun droge geluiden, hun zwaar spreken en hun trage replieken!

In dat opzicht stak ‘Het Nederlandsch Tooneel’ met de vertooning van *De getemde feeks* hun koninklijk de loef af. Ook hier was blijkbaar ernstig gewerkt, veel gerepeteerd, alles sloot goed in elkaar, maar wat ginder ontbrak: levendigheid van beweging, radheid van tong, vlugheid van repliek was hier in voldoende mate aanwezig om de noch zeer boeiende, noch zeer geestige Shakespearesche klucht genietbaar te maken.

Dat *The taming of the shrew* niet als blijspel, zooals het affiche het noemt, maar als klucht bedoeld is, dunkt mij moeielijk betwistbaar. Het voorspel, dat bij de vertooning werd weggelaten, toont het reeds zoo duidelijk mogelijk, maar ook het eigenlijke stuk met zijn verkleedingen, koddige verwarringen, beetnemerijen, met zijn onbeholpen intrige en zijn primitieve plompe moraal heeft alles van een klucht en kan alleen als klucht opgevat tot zijn recht komen.

De groote fout nu van de vertooning van *De getemde feeks* in den Stadsschouwburg is, dat niet al de vertooners het zoo begrepen en dat in het bijzonder de twee hoofdpersonen hun rol te ernstig opnamen. Door meer opvliegendheid, meer hartstocht, meer buitensporigheid in één woord, zou Mevrouw Brondgeest-Bouwmeester-

aan haar rol veel meer kleur en karakter hebben kunnen geven. Was het misschien de gedachte dat zij aan het slot van het stuk als bekeerde vos de passie zou moeten preeken, die er haar toe bracht zich zoo te matigen en zich meer snibbig en kribbig, dan feeksachtigonbandelbaar te toonen? Maar die plotselinge ommekeer, die karakter-metamorfoze, die in een blijspel aanstoot zou kunnen geven, is in een klucht niets ongemeens: daar wordt het onmogelijke mogelijk en is het minst verwachte slot het beste. Hoe scherper daar de tegenstelling wordt geaccentueerd, hoe beter.

De heer de Vries heeft veel lof mogen oogsten voor zijn spel als Petruccio, en neemt men zijn opvatting van de rol als juist aan, dan is er alle reden om den jongen tooneelspeler te prijzen, die, ditmaal zijn gewone eentonigheid en matheid afleggend, kleur en gloed in zijn spel wist te leggen.

Maar ik neem de vrijheid aan een andere opvatting de voorkeur te geven, al wil ik daarbij aanstonds erkennen dat Shakespeare de keus tusschen beide opvattingen niet altijd even gemakkelijk heeft gemaakt. Neemt men *The taming of the shrew* als een klucht op, als een vastenavondgrap met zijn dolle quiproquo's, de heele rij van karikaturen, Lucentio, Gremio, Tranio, Grumio, Biondello in hun maskeradepak zich bewegende om de in haar kwaadaardige eigenzinnigheid extravagante figuur van Katharina, dan is een ernstig man als de Petruccio, dien Henri de Vries ons te zien geeft, daar niet op zijn plaats. Ook Petruccio behoort, om niet uit den toon te vallen, op zijne wijs deel te nemen aan de buitensporigheid van het geheel, niet als een norsch en koud tiran, maar als een die zwelgt in het bewustzijn van zijn mannenkracht en die zich verkneukelt in het vooruitzicht, een voor ontembaar gehouden vrouw aan zijn macht te zullen onderwerpen en naar zijn pijpen te zullen laten dansen. Is niet reeds de cynische manier, waarop hij, in het eerste bedrijf, aan Hortensio vertelt, dat het hem enkel om geld te doen is en dat hij zijn geluk alleen denkt te vinden door een vrouw met geld te trouwen, al was zij ook zoo leelijk als de nacht, van een buitensporigheid die aan de figuur een ruw komischen tint geeft? En blijft Petruccio zich niet in dezelfde lijn bewegen, wanneer hij kort daarna; zonder Katharina ooit gezien te hebben haar, *mir nichts dir uichts*, aan Battista ten huwelijk vraagt, of wanneer hij later, op den trouwdag, zijn bruid komt afhalen, liever nog: meesleepen, gezeten

op een mank paard met een gelapt tuig, en gekleed in oude broek die al driemaal gekeerd is, met gebroken broeknestels, met laarzen de een gegespt en de ander geregen?

Als een komische figuur moet dan ook o.a. de Engelsche Shakespearespeler Garrick (1716-1779) de rol hebben opgevat, en, dat bij de vertooning van de Fransche bewerking, als *La mégère apprivoisée* in 1891 op het Théâtre français gespeeld, de rol van Petruccio aan Coquelin was gegeven, toont wel dat men ook daar die opvatting huldigde.

Nog wensch ik een merkwaardigheid uit deze met ensemble en entrain gespeelde voorstelling op te teekenen. Mevrouw Brondgeest-Bouwmeester, die wel, dank zij haar dramatisch temperament en haar groote intelligentie voor de tooneelkarakters der moderne Fransche drama's (Dumas, Sardou enz.), in tooneelen van hartstocht pleegt uit te munten, maar daar waar in de eerste plaats rustige zeggingskracht gevorderd wordt vaak te kort schiet en elk eenigzins lyrisch moment met veel te hoog en nasaal geluid zonder kleur of schakeering voordraagt - ik denk aan de ondragelijke vertooning van Badeloch -, gaf in het slottooneel iets geheel ongewoons te hooren. Met grooten eenvoud, mooien klank, heldere dictie, juiste intonatie, met smaak en verstand droeg zij de lange tirade voor, waarin de onderdanigheid van de vrouw aan den man gepreekt wordt, in woorden en beelden een betere zaak waardig. Zooals zij daar rustig stond, wat zij te zeggen had dragende met die lichte verheffing die het dichterlijke van woord en beeld en zinswending even laat voelen zonder het aan den hoorder op te dringen, gaf zij iets voor ons tooneel zeer bijzonders. En ziet nu welk een macht de zoo herhaaldelijk verwaarloosde dictie op het publiek oefent: onder den indruk van de voordracht, luisterde men met ingehouden adem naar deze op zich zelf niet bijster treffeude en voor heel wat tegenspraak vatbare tirade, en na den laatsten regel barstte een applaus uit, zoo spontaan en zoo warm, dat Petruccio's uitroep: ‘Dat is een vrouw!’ er onder verloren ging.

Het is gelukkig, dat onze tooneelbesturen weer eens naar Shakespeare en Molière grijpen. Maar, al liep het nu met *De getemde feeks* boven verwachting goed af, voorzichtigheid is hier toch geraden. Kluchten als *The taming of the shrew* staan nog met één

been op het terrein van de oud-italiaansche *commedia dell'arte*, van de geïmproviseerde comedie, die zich in Italie allengs tot een zeer verfijnde kunst ontwikkelde en waaruit eenige vaste tooneeltypen als Arlequin, Pantalon[1)], Pierrot ontstaan zijn, een kunst die heel wat meer lenigheid van lichaam, radheid van tong en vlugheid van geest van haar vertolkers eischt, dan waarover onze kunstenaars in den regel kunnen beschikken.

Ook de kluchten van Molière, die in diezelfde *commedia dell'arte* wortelen, zijn breekbare waar, al lijken zij op het eerste gezicht zonder gevaar te hanteeren.

Er is echter buiten den kluchtspelschrijver nog een andere Molière, dien onze schouwburgdirectiën met al te voorname, of misschien wel al te nederige, onverschilligheid voorbijgaan en met wien zij toch bij eenigen goeden wil eer zouden kunnen behalen. Met name mag het drietal groote blijspelen: *Les femmes savantes, L'avare* en *Tartuffe* op belangstelling van die zijde aanspraak maken. Dat zij goed vertaald, goed voorbereid en met liefde vertoond het publiek van de hoogst gelegen tot de laagst gelegen rangen, van het schellinkje tot de stalles, zouden boeien, daarvan houd ik mij overtuigd, vooral ook op grond van eene ervaring den vorigen winter opgedaan.

Ik heb toen namelijk een proef genomen met Molière op het publiek dat de volksvoordrachten in 'Ons Huis' bijwoont. Ik gaf, in vogelvlucht een overzicht van de drie genoemde blijspelen en van *Le misanthrope*. Elk van de vier stukken zou mij stof hebben kunnen leveren voor een geheelen avond; want, indien ik er nog aan getwijfeld had, dan zou het mij thans duidelijk zijn geworden, dat Molière in zijn groote blijspelen onderwerpen behandelt die van belang zijn voor alle eeuwen en voor alle standen. Het publiek, dat dien avond de groote zaal van 'Ons Huis' gevuld had, voelde het belachelijke van de schijngeleerdheid der zoogenaamde 'geleerde vrouwen', van de schijnarmoede van Argan, van de huichelarij in vormen door Alceste verafschuwd, van de schijnvroomheid die in Tartuffe wordt ontmaskerd. Het spreekt van zelf dat ik, zooveel mogelijk, Molière zelf te hooren gaf, de voornaamste tooneelen

1) In de folio-nitgaaf van *The taming of the shrew* staat Gremio als een 'Pantalon' genoemd. De 'Pedant' in dit stuk voorkomende is ook een bekende figuur uit de *commedia dell'arte*.

uit de gekozen blijspelen voorlezende - voordragende, als men wil - uit de hier en daar wat gewijzigde vertalingen van Alberdingk Thym en Mr. C.H. Perk, en voor *De vrek* in een vertaling van eigen maaksel.

Maar ook in dien gebrekkigen fragmentarischen vorm voorgediend, sprak alles aan. Het geval zooals het door Molière is gesteld, de karakters en de karikaturen, het beloop van de handeling, het vonkenspattend kruisvuur der gesprekken, de ontknooping, - alles werd terstond begrepen; geen toespeling, geen geestige terugslag ging verloren. En zoozeer voelde men hoe dezelfde ondeugden en dwaasheden, dezelfde overdrijvingen, die door Molière bespot worden, nog de overdrijvingen, dwaasheden en ondeugden zijn van onzen tijd, dat een der toehoorders, een werkman, na afloop, mij onder vier oogen zijn bezwaren kwam meedelen tegen een voorstelling als die Molière in *De geleerde vrouwen* geeft. Molière - zoo voelde hij het - bespot in dat stuk de vrouwenbeweging en hij, mijn toehoorder de werkman, die een voorstander was van die beweging, en meer bijzonder van het streven der Vrije-Vrouwen-Vereeniging, kon met zulk een bespotting geen vrede hebben. Of ik hem al tegemoet voerde, dat Molière het op de valsche geleerdheid, op de aanstellerij en het pronken met halve kennis voorzien had, hij bleef protesteeren. Het ging hem als die vromen, die *Tartuffe* veroordeelen omdat - naar hunne beschouwing - men het masker van de vroomheid niet kan afrukken zonder gevaar te loopen de vroomheid zelf te wonden.

Het lijdt bij mij geen twijfel of men zal van de drie stukken die ik noemde - *Le misanthrope* heeft te weinig handeling en bevat te veel toespelingen op zeventiende-eeuwsche toestanden - repertoirestukken kunnen maken. In den winter van 1890 was *De vrek* een van de stukken, die, door de commissie voor de abonnementsvoorstellingen in het ‘Salon des Variétés’ zoo goed verzorgd als de omstandigheden het toelieten, ook later bij het groote publiek veel succes hadden.

Wat zou de rol van Argan niet een prachtige rol zijn voor Bouwmeester![1)]

1) Draft de Koninklijke Vereeniging het aan, dan staan de gedetailleerde costuum- en tooneelaanwijzingen van het Théâtre français, in mijn bezit, te haren dienste.

Telkens blijkt weer hoeveel schatten uit de tooneelletterkunde bij ons ongebruikt blijven liggen en hoe onze tooneelbesturen het verwijt zouden verdienen, dat Virgilius tot de boeren van zijn tijd richtte:

> *O fortunatos nimium, sua si bona norint*!
> O meer dan rijken, zoo zij zelf hun schatten kenden!

J.N. VAN HALL.

Letterkundige kroniek.

Sedert Potgieters dood. Verzen van Noord- en Zuid-Nederlandsche dichters bijeengebracht door Pol de Mont. 1875-1897. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink.

Sedert Potgieters dood. De beteekenis van zulk een titel, gegeven aan een verzameling van gedichten, kan moeielijk een andere zijn dan de volgende:

Met Potgieter is voor onze letterkunde, en in 't bijzonder voor onze verskunst, een nieuw tijdperk begonnen. Door zijn kritiek en door zijn voorbeeld heeft de oprichter van *De Gids*, den staf brekende over de onware, opgeschroefde poëzie en het conventioneel gerijmel, dat in de eerste helft van deze eeuw ten onzent werd bewonderd, getracht den smaak van zijn tijdgenooten te zuiveren, en hun, met verwijzing naar de groote buitenlandsche voorbeelden, te doen inzien welke eischen men het recht heeft aan poëzie te stellen. Behoort hij zelf al niet tot de dichters van groote bezieling of van bijzondere subtiliteit van gevoel, hij heeft nooit in declamatie, rhetoriek of rijmelarij zijn heil gezocht; elk van zijne gedichten heeft iets te zeggen, en in het leste en beste, in het groote dichtstuk *Florence*, heeft de diepe studie, die Potgieter van zijn onderwerp gemaakt had, hem in staat gesteld een werk te leveren dat zoowel door de conceptie als door de artistieke uitvoering aan de hooge eischen, die hij zelf aan poëzie placht te stellen, voldoet. Een eigenlijke school van dichters heeft Potgieter niet gesticht. Misschien ontbrak hem daarvoor de goddelijke vlam die anderen

in gloed zet, de geniale overvloed die in staat stelt van het zijne in ruime mate aan anderen uit te deelen zonder zelf ook maar één penning armer te worden. Maar hij heeft zijn landgenooten, die van hem leeren wilden, geleerd de poëzie als een kunst te beschouwen, die ook als een kunst gekweekt en als een kunst hoog gehouden wil worden, al komt zij daardoor ook buiten het bereik van den grooten hoop, die tot dusver aan wat zij poëzie gelieft te noemen zich placht te goed te doen.

Van een verzameling verzen, met den titel: *Sedert Potgieters dood* de wereld ingezonden, mag dus verwacht worden dat zij bevatten zal het beste van hetgeen, middellijk of onmiddellijk, onder den invloed van Potgieters leer en van zijn voorbeeld, sedert 's dichters verscheiden (3 Februart 1875) door Noord- en Zuidnederlandsche dichters is voortgebracht.

Wordt ons dat inderdaad in dit boek geschonken?

Pol de Mont laat aan zijn verzameling een vrij uitvoerig ‘Voorwoord’ voorafgaan, waarin, zonderling genoeg, zelfs de naam van Potgieter niet genoemd wordt. Wij vernemen er uit, dat de verzen bijeengebracht zijn om hen te gerieven ‘die om financieele redenen of eenvoudig uit onverschilligheid verzuimden zich de volledige werken, zelfs van de allerbeste schrijvers, aan te schaffen’. Verder, dat zulk een bloemlezing ‘beter dan een geheele bibliotheek werken, den lezer in staat stelt zich van het literair leven van een korter of langer tijdperk een gedachte te vormen’. Daartoe deed Pol de Mont, gelijk hij verzekert, ‘een keuze uit de beste dichters’, die aan 1880 voorafgaan, geeft dan de verzen der dichters van 1880 tot 1890, en eindigt met de gedichten ‘der meest belovende poëten van het onmiddellijk jongere geslacht’. In het werk ‘van meer dan één dergenen die even vóor of na 1875’ schreven, meent hij ‘duidelijke sporen te ontdekken van een streven in meer dan één opzicht van denzelfden aard als dat van de groote generatie van 1880’. En ‘wat de jongeren en allerjongsten betreft... hun werk, ontstaan onder den rechtstreekschen invloed van de mannen van 1880, geeft - ofschoon nog niet altijd rijp - toch, zóo als het is, een voorsmaak van wat de Nederlandsche poëzie zijn zal in de eerste jaren der volgende eeuw’.

Dat klinkt zeer rationeel en zeer methodisch. Zoo opgevat en zoo uitgevoerd, kan er inderdaad een modelbundel ontstaan, die een volkomen beeld geeft van de poëtische beweging der laatste

twintig jaren, eene beweging waarvoor men veel kan voelen, al komt men ook niet met den verzamelaar tot de in haar algemeenheid min of meer belachelijke slotsom. ‘dat waar wij de hedendaagsche verskunstenaars van Duitschland, Engeland, Italië, Spanje, Portugal, Frankrijk en Fransch-België met de onzen vergelijken, deze laatsten al die anderen, zonder uitzondering, ver overtreffen.’

Maar hoe heeft Pol de Mont dat loffelijk voornemen uitgevoerd? Wat bevat de verzameling, en is het beeld dat zij ons geeft een volledig en betrouwbaar beeld van de Nederlandsche verskunst sedert 1875?

Gelijk een trouw Vlaming betaamt heeft de verzamelaar aan de Zuid-Nederlandsche dichters meer plaats ingeruimd dan hun in bloemlezingen van Noord-Nederlandschen oorsprong pleegt te worden toegestaan. Op drie dichters krijgen wij twee Hollanders en één Vlaming, zoodat wij onder de vijfenveertig uitgelezenen, die de Nederlandsche poëzie van 1875 tot 1897 heeten te vertegenwoordigen, vijftien Vlaamsche dichters aantreffen. (Vlaamsche dichteressen komen in den bundel niet voor.)

De rij van ‘de beste dichters’, die aan 1880 voorafgaan, wordt geopend door Dr. Eugeen van Oye (geboren in 1840) met een acht bladzijden lang gedicht: *De zee*. Het stuk met zijn afwisselend rythmus heeft al den schijn van voor de muzikale compositie vervaardigd te zijn: de recitatieven, soli, koren liggen voor 't grijpen. Met ‘flappend wiekgeweld’ stijgt uit de diepten het volgende lied van de golven:

> Ontweld aan des Eeuwigen scheppenden schoot,
> wij zingen van leven, wij zingen van dood,
> der barende zeeën, wij, golven;
> wat was en wat is en wat worden moet,
> heeft Godes geest in de waatren gebroed, -
> ligt sluimrend in 't hart ons bedolven.

Merkwaardiger nog dan dit lied zelf is wat de dichter er op volgen laat, in begrijpelijke verrukking:

> O wondervol gezang der zegenrijke golven!

De zee heeft het leven gegeven aan wieren, varens en koralen, wat den dichter aanleiding geeft om te zingen:

Welkom, wieren, mossen, varens, gij koraal en weekdier meê,
gretig slurpend uwe slibbe, milde melk der moederzee!
Ziet, heur moederlijke boezem zwelt van fierheid en genot -
en, in droom de toekomst groetend, fluistert zij den naam van God!

Maar de zee verlangt naar den mensch, en als de mensch haar nadert dan ziet hij haar,

die lispt met liefdehijgen,
glimlachend, blij:
''t Is gij?...'

Dr. Van Oye woont te Ostende en het is dus begrijpelijk, dat de zee, wier ontboezemingen hij daar afluistert, in de taal van de badplaats denkt. Meer nabij de waarheid zou de dichter misschien geweest zijn, wanneer hij geschreven had:

hij ziet de zee! - de zee, die lispt met liefdehijgen,
glimlachend, moê:
C'est vous?

Ik waag het te betwijfelen of Pol de Mont in dit gedicht, dat in zijn acht bladzijden op de smakelooste wijze al de fouten vertoont van een verouderde rhetoriek, ons 'sporen' zal kunnen aanwijzen 'van een streven van denzelfden aard als dat van de groote generatie van 1880', zooals het in het 'Voorwoord' luidt. Het moge na Potgieter's dood in het licht verschenen zijn, het behoort niettemin tot een door Potgieter veroordeelde kunstsoort en de plaatsing ervan aan het begin van den bundel doet het vermoeden rijzen dat het stelsel, door den verzamelaar in zijn 'Voorwoord' zoo verstandig aan de hand gedaan, tusschen dat 'Voorwoord' en den eigenlijken bundel is zoek geraakt.

Dat vermoeden wordt bevestigd door den verderen inhoud van het boek.

Van de gedichten der ondere Zuid-Nederlandsche dichters, hier bijeengebracht, hebben de liedjes van Antheunis, de verzen en versjes van Verriest, de Smet, de la Montagne, Sauwen weinig wat hen boven de middelmaat verheft en niets wat het werk der jongere Nederlandsche dichtschool doet voorgevoelen. Karakter hebben alleen, onder de ouderen, die wij hier vinden, Dr. de Vos (Wazenaar), Albert Rodenbach en de onuitputtelijke Pol de Mont

zelf. Maar waarom wordt Hilda Ram gemist, wier drie idyllen onder den titel *Een klaverken uit 's levens akker* in 1884 verschenen en Lodewijk de Koninck, wiens epos *Het menschdom verlost* van 1883 dagteekent? Is laatstgenoemde soms weggelaten omdat hij het ongeluk had in 1838 geboren te worden en de Mont niet verder terug heeft willen gaan dan tot 1840?

Van de Vlamingen na 1860 geboren, bij de meesten van wie de invloed van Perk en Kloos duidelijk merkbaar is, zijn van Langendonck, Hegenscheidt en Vermeylen hier op hunne plaats. Was hun landgenoot, Edmond van Offel, die voor eenige maanden een bundel liet verschijnen, waaruit een fijn gevoelend dichter spreekt met een zuiver gehoor[1)], den verzamelaar, toen hij zijn bundel samenstelde, geheel onbekend?

Al even weinig stelsel vermag ik te ontdekken bij de keus en rangschikking van de Noord-Nederlandsche dichters en dichteressen. Waarom ontbreekt Schaepman, die in 1844 geboren werd? En wat voor zin heeft het om, waar een man als de 'Rijsenburgsche Dokter' wordt overgeslagen, plaats te geven aan zoovelen, die wel eens hier en daar 'een lief vers' publiceerden, maar die tot nog toe verzuimden hun recht op den dichternaam te staven door degelijk dichterlijk werk van eenigen omvang? Het gaat toch inderdaad niet aan, om in een boek, dat bestemd is om later geraadpleegd te worden door hen die weten willen wie wel tusschen 1875 en 1897 den eersten, of den eersten nabijkomenden rang innamen onder de Nederlandsche dichters en dichteressen, aan verdienstelijke dilettanten als Mevrouw Haverkotte en Augusta Peaux of aan een dichteres als Marie Jungius, die tot dusver in haar beste werk nog geheel onder den onmiddellijken invloed van Hélène Swarth staat, een plaats te geven naast Kloos, Gorter en Van Eeden.

De dames Juta en Drabbe zullen zich mogen beklagen dat ook zij niet uitgenoodigd werden deel uit te maken van het gezellig allegaartje, en Henriette van der Schalk heeft het recht te protesteeren dat Pol de Mont haar ernstig werk geïgnoreerd heeft.

Zoo stuit men overal op een hinderlijk gebrek aan stelsel, op een onvolledigheid aan de éene en een overtolligheid aan de andere zijde, tengevolge waarvan niet in de verste verte bereikt wordt wat Pol

1) Edmond van Offel. Bloei. Antwerpen, De Nederlandsche boekhandel 1896.

de Mont als het doel verkondigt van een bloemlezing als de zijne: den lezer in staat te stellen zich van het litterair leven van een korter of langer tijdperk een gedachte te vormen.

Pol de Mont is, zonder tegenspraak, een dichter van buitengewone gaven. De haast ontelbare bundels, die hij achtereenvolgens het licht deed zien, gaven echter herhaaldelijk reden om te betreuren dat hij zich niet strenger criticus betoont tegenover zijn eigen werk en er niet tegen op ziet, naast verzen van hoogen rang ook aan de minst beteekenende improvisaties een plaats in te ruimen. Welnu, van dezelfde toegevendheid, van dezelfde laksheid in het schiften van rijp en groen getuigt dit boek, en al bevat het in tal van mooie verzen bouwstoffen voor eene verzameling als ons in de voorrede werd toegezegd, een betrouwbaar overzicht van het werk der dichters van 1880, voorafgegaan door dat van hunne wegbereiders en besloten door de poëzie ‘rechtstreeks onder hunnen invloed ontstaan’, geeft het zeer zeker niet.

Wat of Potgieter, wiens naam op den bundel nagenoeg geen anderen dienst doet dan als uithangbord, wel van het werk van Pol de Mont zou gezegd hebben?

Toen de dichter S.J. van den Bergh in 1855 bij A.C. Kruseman vijf afleveringen had in het licht gegeven van *Onze Muze. Album van gemengde zangen onzer Vaderlandsche dichters der* 19*de eeuw*, gaf Potgieter, die het af keurde, dat in deze verzameling de voortbrengselen van vijftig jaren zonder toelichting of terechtwijzing dooreengeknutseld waren, hem den raad om er nog eene aflevering aan toe te voegen, en daarin een overzicht te geven van de betrekking waarin de toenmalige dichkunst stond tot de overige bewegingen op ons letterkundig gebied, een schets van den invloed door de poëzie van de (toen) laatste vijftig jaren op ons volksleven uitgeoefend. En hij voegde er bij: ‘Het moet hem (Van den Bergh), dunkt ons, eene gewenschte gelegenheid zijn om het aangedaan ongelijk te herstellen en tevens het opkomend geslacht eene betere aanleiding ter Nederlandsche Dichtkunst te geven, dan hij, bij zijne verschijning, voor zijnen leeftijd vond ... Bont allerlei, waarin maar al te veel middelmatigs schuilt, late hij het overnuchtere liggen, om door de studie van het schoone tot navolging, tot wedijver te prikkelen. Het zal hem onmogelijk zijn er aller ijdelheid door te vleien; maar weeg dat genot eens tegen het

bewustzijn, den eerbied voor zichzelven bewaard en gepoogd te hebben de kunst vooruit te brengen?'

Zoo sprak Potgieter. En Vondel schreef in den aanhef van zijn *Aanleidinge tot de Nederlandsche dichtkunst* deze woorden, die ook gelden kunnen voor den dichter-samensteller van een bloemlezing welke als deze 'haar ontstaan dankt aan een zeer groote, innigoprechte liefde voor de Nederlandsche literaire kunst':

'Die van zijnen geest naar den Parnas gedreven, in den schoot der zanggodinnen nedergezet, en Apollo toegeheiligd wordt, dient zijne genegenheid en ijver door hulp van de kunst en leeringe te laten breidelen.'

Muzikaal overzicht.

Nauwelijks is het muzikale seizoen in ons land begonnen, of reeds worden wij in de gelegenheid gesteld, kort na elkander kennis te maken met twee vereenigingen van musici uit het buitenland, die zich tot nu toe hier niet lieten hooren. Een tiental dagen geleden gaf het Parijsche orkest onder directie van Edouard Colonne in Amsterdam een concert en thans zullen wij Nederlanders ons met eigen ooren kunnen overtuigen, of de groote roep gerechtvaardigd is, die in Duitschland is uitgegaan van het ‘Böhmische Streichquartett,’ bestaande uit de heeren Hoffmann, Suk, Nedbal en Wihan.

Reeds meer dan eens hebben strijkkwartetten uit den vreemde een bezoek aan ons land gebracht, o.a. het voortreffelijke kwartet der gebroeders Müller en het Florentijnsche kwartet onder leiding van Jean Becker, die beide de schoonste herinneringen hebben achtergelaten. Er is alle reden om ook van het Boheemsche strijkkwartet veel goeds te verwachten, niet alleen omdat, volgens de mededeelingen der buitenlandsche bladen, zij, die dit kwartet vormen, degelijke kunstenaars blijken te zijn, die daarvan reeds verschillende bewijzen hadden gegeven vóór dat zij zich tot samenspel vereenigden, maar ook omdat zij allen uit Bohemen geboortig zijn, welk land ten allen tijde het land der goede musici geweest is. Dat heeft ook Mozart ondervonden, die de ‘Prager Musikanten’ in zijn *Don Juan* vereeuwigd heeft en herhaaldelijk getuigde: ‘Die Böhmen verstehen mich.’

Is het Boheemsche strijkkwartet hier een onbekende, ook het orkest van Colonne was hier tot dusver nog niet opgetreden en alleen bekend aan hen, die in de gelegenheid waren, het te Parijs in het ‘Théâtre du Châtelet’ te hooren.

Van de thans aldaar bestaande concerten van dezen aard hebben die van Colonne, welke van het jaar 1873 dateeren, de oudste brieven. Hij volgt onmiddellijk op Pasdeloup en is nog een tijdlang diens concurrent geweest. Met hem had hij de geestdrift voor Berlioz gemeen, en het is niet minder aan zijn ijver dan aan dien van zijn voorganger te danken, dat de werken van dien meester meer en meer ingang bij het Fransche publiek vonden. Nadat Pasdeloup het publiek langzamerhand had voorbereid door het uitvoeren van gedeelten dezer werken, achtte Colonne den tijd gekomen om ze, gelijk het behoort, in hun geheel ten gehoore te brengen. Hij begon met *L'Enfance du Christ*, en daarop volgden *Roméo et Juliette, La Damnation de Faust*, de *Symphonie fantastique* en het *Requiem*, totdat hij het eindelijk zoo ver kon brengen om concerten uitsluitend aan de muziek van Berlioz te wijden, zooals hij o.a. in het concertseizoen 1894/95 te Parijs verscheidene malen gedaan heeft.

Een criticus heeft beweerd, dat Colonne door temperament en door studie een van diegenen is, die de muziek van Berlioz het best weten weer te geven; een ander, dat hij daarin ongeëvenaard is. Aan dergelijke losse beweringen heeft men niets; zij hebben even weinig waarde als alle andere ongemotiveerde opmerkingen over het beter zijn of het minder zijn van dit of dat. Laat ons zeggen, dat Colonne een degelijk orkestdirecteur is, die zijne eigenaardige opvattingen heeft, welke hij wel zal kunnen verdedigen, en dat zijn orkest de eigenschappen der goede Fransche orkesten bezit: beschaafdheid, achevé en fraaien klank, zoowel van de afzonderlijke groepen van strijk- en blaasinstrumenten als van het complex van instrumenten. Zijne programma's wijken van die van Lamoureux daarin af, dat zij meest Fransche muziek bevatten. Het programma van zijn concert in Amsterdam was uitsluitend uit die muziek samengesteld. Dit mag minder waarde hebben voor den toehoorder, maar de uitvoering kan er slechts bij winnen, wijl hier het karakter van de muziek en dat van het orkest het meest met elkander overeenkomen.

Dat rondreizen met orkesten is eerst in de laatste helft onzer eeuw begonnen. Vroeger hoorde men er niet van, en dikwijls komt het ook thans nog niet voor, want het heen en weer trekken met een orkest is kostbaar en het materieele voordeel, dat er mede behaald wordt, is in het gunstigste geval betrekkelijk gering. Daarbij komt nog, dat tegenwoordig bijna overal de muzikale

centra in het bezit zijn van een uitstekend orkest, en soms van meer dan een, zoodat het optreden van een buitenlandsch orkest, hoe voortreffelijk ook samengesteld, nu niet meer bepaald een gebeurtenis van gewicht op muzikaal gebied is te noemen. Een veertigtal jaren geleden was dit anders, althans bij ons. Men was toen, wat die soort van uitvoeringen betreft, hier nog niet veel gewoon en dus nogal modest in zijne eischen, weshalve destijds de verschijning van een orkest uit den vreemde nog tot de feiten van beteekenis gerekend werd.

Dit was o.a. het geval met de uitvoeringen, die Jullien in het jaar 1857 in Nederland gaf. En toch, hoever stonden die af van hetgeen onze hedendaagsche orkesten van beteekenis te hooren geven! Indrukwekkend noemde men toen het gezicht van dat orkest, bestaande uit zeventig toonkunstenaars, doch dit is tegenwoordig niets bijzonders meer. Maar bovendien was in werkelijkheid het orkest, dat de heer Jullien meebracht, niet zooveel man sterk. Bij zijne uitvoeringen bestond de kern van den troep, dien hij aanvoerde, uit beroemde virtuozen, die hij voor dat doel geëngageerd had, maar overigens vulde hij zijn orkest aan met de musici van de plaatsen, waar hij zijne concerten gaf. Te Amsterdam deed hij zulks met het Parkorkest van Stumpff, dat den achtergrond van zijne muzikale massa vormde.

Die Jullien was een merkwaardig man. Hij is opgetreden als orkestdirecteur, componist en ondernemer van publieke vermakelijkheden, maar in laatstgenoemde hoedanigheid heeft hij het meest van zich doen spreken. Hij leerde van zijn vader, die regimentsmuzikant was, de fluit en eenige andere instrumenten bespelen en kwam op een en twintig-jarigen leeftijd op het Conservatoire te Parijs, om er compositie te leeren, doch in plaats van zich bezig te houden met oefeningen in harmonie en contrapunt, schreef hij walzen en galoppen en gaf daardoor blijk van de richting, die hij uit wilde. In 1836 verliet hij dan ook het Conservatoire, zonder zijne studiën voltooid te hebben, en werd directeur der concerten van dansmuziek in den *Jardin turc* te Parijs. Al dadelijk toonde hij hier de rechte man op de rechte plaats te zijn en bewees, uitstekend de kunst te verstaan om die concerten voor het publiek aantrekkelijk te maken, al ging dit ook met excentriciteiten gepaard. In die dagen had Meyerbeer's *Hugenoten* hare eerste opvoeringen beleefd, en van den grooten opgang, dien het werk maakte, trok

Jullien onmiddellijk partij door het componeeren van een quadrille op de voornaamste motieven der opera, welke quadrille op de programma's van al zijne concerten voorkwam en uitbundig werd toegejuicht, niet het minst om de *mise en scène*, die hij daarbij gebruikte. Een Parijsch blad van die dagen zeide daarvan: ‘Mr. Jullien, en homme habile, a eu l'art de remplacer en quelque sorte le prestige de la scène, en combinant des effets de surprise, dont l'impression est un mélange de plaisir et de frayeur. Au moment où le public se laisse délicieusement bercer par les ravissantes mélodies des premiers actes, tout à coup, à la cinquième figure du quadrille, bourdonne le son lugubre des cloches, accompagnant le beau choral; puis, pour figurer aux yeux comme aux oreilles le massacre des protestants, le kiosque, le pavillon, les arbres tout s'embrase en même temps d'un rapide incendie, dont les lueurs prennent successivement des couleurs différentes, tandis qu'on entend la mousqueterie retentir de toutes parts. Les amateurs étonnés et enchantés à la fois redemandent à grands cris ce magique quadrille, et chaque soir Mr. Jullien le répète à la fin du concert.’

Dit was de manier, waarop Jullien het publiek wist te lokken. Het kon echter niet verhinderen, dat hij bij zijnc concerten, evenals bij een andere onderneming die hij op touw gezet had (een tijdschrift voor muziek) groote sommen verloor en in 1838 genoodzaakt was de wijk te nemen naar Londen, waar hij op dezelfde wijze als concertondernemer zijn geluk beproefde. Ook daar bestond het eigenaardige zijner uitvoeringen in zijne monsterquadrilles. Voor elk seizoen leverde hij een nieuwe, en gewoonlijk stonden zij in nauw verband met de groote gebeurtenissen van den dag. Zoo schreef hij o a. tijdens den Krimoorlog (1854) de *Allied Armies-Quadrille*, tijdens den opstand in Engelsch-Indië (1857) de *Havelock's March* en de *Indian-Quadrille.* Aan klankontwikkeling was bij die uitvoeringen geen gebrek, want Jullien gebruikte, behalve zijn permanent orkest, dat zeer sterk bezet was, nog zooveel uitvoerenden als zes militaire orkesten te zamen. Aan het hoofd van die kolossale massa stond hijzelf, de aandacht trekkende door zijne excentrieke kleeding en manieren. Met vuur, en toch met zekere deftigheid, zwaaide hij den dirigeerstok, maar zoodra was niet het oogenblik van climax gekomen, of hij greep een viool of een piccolo en begon daarop met woede te spelen of te blazen, als wilde hij daardoor te kennen geven, dat nu het toppunt van verheffing bereikt was. En nauwelijks had

het slotakkoord geklonken, of hij zonk afgemat in den prachtigen fluweelen armstoel, die voor hem gereed stond. Gold het, een symphonie van Beethoven te dirigeeren, dan trok hij witte handschoenen aan, die hij zich op een zilveren blad liet brengen, en gebruikte een rijkelijk met diamanten versierden maatstok. En toen hij later in Amerika concerten gaf, verscheen hij, wanneer dit in een schouwburg plaats had, niet als een gewoon directeur voor zijne lessenaar maar rees door een valluik uit den grond op.

In het laatst van het jaar 1842 begon hij in Londen ook jaarlijks een serie van concerten in het gebouw der Groote Opera te geven tegen één *shilling* entrée, en ging daarmede voort tot 1859, een jaar vóór zijn dood. Zijn doel was, zooals hij zeide, de muziek ‘populair’ te maken, en dat meende hij het best te kunnen doen door het bezigen van het grootst mogelijk orkest, de meest aantrekkelijke stukken, zoowel klassieke als niet klassieke, en de beste uitvoerenden, die er te vinden waren, zoowel voor solo als in het orkest. Wat dit laatste betreft, werkten dan ook destijds kunstenaars als Sivori, Wieniawsky, Vieuxtemps, Bottesini, Vivier e.a. bij hem mede, en ook toen hij later in Nederland kwam, bevonden zich in zijn orkest voorname virtuozen.

Voor het doel, dat hij beoogde, beperkte hij zich niet tot zijne concerten in Londen. Had hij gespeeld in *Drury Lane, Covent Garden* of *Her Majesty's Theatre*, dan trok hij met zijn geheel orkest en zijne solisten naar Schotland en Ierland, een onderneming die met het oog op de toenmalige middelen van verkeer zeker niet van de gemakkelijkste was. Hij maakte daarmede goede zaken en zou dat ook bij voortduring gedaan hebben, indien hij zich daarbij gehouden had en zich niet in nog andere ondernemingen, alle op even groote schaal, gestoken had, waardoor hij hoe langer hoe meer financieel achteruit raakte. Reizen met zijn orkest naar Amerika en andere landen maakten de zaak voor hem niet beter en in 1859 werd hij zelfs te Parijs voor schulden gegijzeld, ofschoon spoedig weder losgelaten. Al die ongelukken hadden invloed op zijne geestvermogens en in datzelfde jaar nog werd hij in een gekkenhuis nabij Parijs opgesloten, waar hij in Maart 1860 overleed.

Twintig jaar lang was Jullien in Engeland een zeer populair man, en dat met recht, want ofschoon hij een groote *charlatan* was, beoogde hij toch een goed doel en spande daarvoor alle krachten in. Door zijne veelvuldige uitvoeringen van de werken der klassieke mees-

ters was hij de eerste, die bij de groote menigte aandacht en weldra geestdrift voor die meesterstukken op muzikaal gebied wist op te wekken, en dat niet alleen in Londen maar in alle provinciën van Groot-Britannië en Ierland. Ook heeft Jullien grooten invloed gehad op de enorme verbeteringen, welke de Engelsche orkesten sedert zijn tijd hebben ondergaan, niet alleen doordat hij virtuozen uit den vreemde in zijn orkest bracht, maar ook omdat veelbelovende Engelsche musici daarin hunne muzikale opleiding ontvingen.

Dat die invloed zich menigmaal ook zal hebben doen gevoelen in plaatsen buiten Engeland, waar Jullien met zijn orkest optrad, mag met zekerheid worden aangenomen. Althans hebben zijne concerten in Nederland voor onze orkesten goede vruchten achtergelaten. Ditzelfde kan ook gezegd worden van Bilse, die eenige jaren later met een orkest van ± 70 man van Berlijn uit concerttournées begon te maken, bijna geheel Europa doortrok en tijdens de tentoonstelling te Amsterdam in 1883 gedurende twee en een halve maand aldaar muziekuitvoeringen gaf, die door het publiek zeer op prijs werden gesteld. Van die vreemde orkesten viel, wat hunne samenstelling betrof, veel te leeren, en men kan gerust beweren, dat zij tot verbetering van het gehalte onzer orkesten veel hebben bijgedragen. Toen vijf jaar geleden Lamoureux voor de eerste maal met zijn orkest hier te lande verscheen, was de verandering dan ook reeds zoo merkbaar, dat men gelegenheid had vergelijkingen te maken met hetgeen hier op dit gebied te hooren viel. De uitvoeringen van het orkest van Lamoureux ondervonden groote belangstelling doch waren geen opvallende gebeurtenis meer, evenmin als thans het optreden van Colonne en zijne schare een feit is geweest, dat bijzonder de aandacht trok.

Niet alleen de orkesten waren het, die het voorbeeld der virtuozen volgden en de verschillende landen van Europa en daarbuiten bereisden, om er roem en eer en nog iets anders te behalen; ook op ander gebied der muziek deed men daaraan mede. Van de beoefenaars van het strijkkwartet heb ik reeds gesproken, en wat de beoefening van den gemengden zang en den zang met instrumentale begeleiding betreft, zouden daarvan tal van bewijzen kunnen aangehaald worden. Vooral in ons land heeft zich die ‘Wanderlust’ in de laatste jaren sterk ontwikkeld. Het A capella-koor van den heer Daniël de Lange, dat naar Londen, Duitschland en Oostenrijk reisde en later Nederland doortrok om het bekend te maken met

de wijze, waarop in het jaar 1500 een landgenoot (Jacob Obrecht) de Passie volgens Matthaeus op muziek gezet heeft, is er een voorbeeld van. Evenzoo het vocale *trio* van de dames de Jong, Corver en Snijders, dat in Duitschland zooveel opgang maakte. Thans is het een dames-*kwartet*, dat in dit genre de eer van Nederland in het buitenland ophoudt, en getuigen zoowel de reeds aangevangen Concert-tournées van het kunstenaars-paar Messchaert-Röntgen en van het Nederlandsch vocaalkwartet (de dames Reddingius en Loman en de heeren Rogmans en Messchaert) als de aangekondigde plannen van andere musici, om in vereeniging met elkander concerttournées te ondernemen, dat de lust tot reizen bij de Nederlandsche kunstenaars er nog niet op verminderd is.

Tot zoover de uitvoerende musici; nu de componisten. Ook deze hebben zich in dit opzicht niet onbetuigd gelaten; verscheidenen onder hen zijn herhaaldelijk naar den vreemde getrokken, om daar òf tegenwoordig te zijn bij de uitvoeringen hunner werken, òf die uitvoeringen zelf te leiden. Van de voorname componisten dezer eeuw moeten hier vooral Spohr, Mendelssohn en Berlioz genoemd worden.

De aanleiding tot hunne reizen was bij deze drie componisten, althans in den aanvang, verschillend. Berlioz hoopte elders de waardeering zijner werken te vinden, die zijne landgenooten - een kleine kring van geestverwanten uitgezonderd - hem nog maar steeds onthielden, en daar hij vernomen had, dat zijne muziek in Duitschland begon door te dringen (in de jaren 1839 en 1840) en zelfs in Petersburg zijn Requiem werd uitgevoerd (1841), kwam hij op de gedachte, zich naar die landen te begeven, om zijne werken daar onder zijne directie uit te voeren. Wel werd hij door sommige musici, met wie hij bekend was, aangemoedigd, aan zijne plannen in dit opzicht gevolg te geven, doch bepaalde uitnoodigingen voor concerten ontving hij aanvankelijk niet. Toen hij zich in het jaar 1842 naar Duitschland begaf, moest hij meestal alles zelf organiseeren en door kennismakingen en het aanknoopen van vriendschapsbanden zich in de muzikale wereld den steun trachten te verzekeren, dien hij voor de uitvoering zijner plannen noodig had. Het moet gezegd worden, dat zijne kunstbroeders hem over het algemeen met groote voorkomendheid te gemoet traden en hem van veel dienst waren in een taak, welke anders voor een vreemdeling, die de taal van het land niet sprak, niet gemakkelijk

was. Of zij veel voor zijne werken gevoelden, is te betwijfelen. Van Mendelssohn althans is het zeker, dat de diensten, welke hij aan Berlioz bewees, louter uit beleefdheid voortsproten.

De eerste reis van Berlioz bepaalde zich tot Duitschland. Drie jaar later bezocht hij uit eigen beweging Oostenrijk en Hongarije en vond ook daar steun voor zijne ondernemingen. Hij scheen er echter nu genoeg van te hebben, zichzelven en zijne werken op deze manier in andere landen bekend te maken, althans de reizen, die hij na dien tijd nog deed - en het waren er vele - waren het gevolg van uitnoodigingen of van vooraf gesloten overeenkomsten. Met Jullien, toen directeur van een operagezelschap in *Drury Lane*, ging hij een contract aan voor tien jaren, doch die onderneming ging te niet en hij ontving slechts een klein gedeelte van het bedongen honorarium.

Voor Mendelssohn bestond er geen noodzakelijkheid om zich op de wijze, zooals Berlioz aanvankelijk deed, buiten de eigenlijke plaats zijner werkzaamheid naam te maken. Zijne composities vonden daar meestal van zelf hun weg, en de reizen, die hij als componist hetzij in Duitschland hetzij daarbuiten ondernam, waren in den regel het gevolg van uitnoodigingen zijner vereerders. Het meest heeft hij Engeland bezocht. Daar had hij zijne warmste aanhangers en werd hij steeds met open armen ontvangen. Hij is er dan ook, afgescheiden van een bezoek aan Londen als jongeling, in een tijdsverloop van veertien jarsn negenmaal geweest, dirigeerde in Londen en op de muziekfeesten te Birmingham zijn *Lobgesang* en zijne oratoria *Paulus* en *Elias* en trad daarbij herhaaldelijk ook als uitvoerend kunstenaar op.

Ook Louis Spohr behoort tot de componisten, die zich zeer dikwijls buiten de plaats van hun werkkring of buiten hun vaderland begaven, om door hunne tegenwoordigheid of hunne medewerking aan de uitvoering hunner werken luister bij te zetten. Spohr begon zijne muzikale loopbaan als rondreizend vioolvirtuoos, en daar hij tevens componist voor zijn instrument was, is het natuurlijk, dat hij bij die gelegenheid ook zijne composities ten beste gaf. Maar toen later bij hem de componist meer op den voorgrond trad en hij werken van meer beteekenis geschreven had, vonden deze een niet minder gunstig onthaal dan zijne virtuozenstukken, en uit alle oorden ontving hij uitnoodigingen om zijne oratoria, opera's, symphonieën, ouvertures enz. te komen dirigeeren

of bij de uitvoering zijner kamermuziek mede te werken, of wel men nam zijne toevallige aanwezigheid te baat om, hem ter eere, concerten te geven, zooals o.a. in ons land geschiedde. Driemaal heeft Spohr Nederland bezocht. Den eersten keer kwam hij er in 1817 met zijne vrouw Dorette Scheidler, een uitstekende harpvirtuose. Als reizend kunstenaarspaar gaven zij concerten in Rotterdam en den Haag en lieten zich ook te Amsterdam in *Felix Meritis* en *Eruditio Musica* hooren. Van anderen aard was het bezoek, dat hij in 1835 aan ons land bracht. Op raad van zijn dokter moest hij de zeebaden gebruiken en hij koos daartoe de kort te voren opgerichte badplaats Zandvoort, waarheen hij zich met zijne dochter en zijne schoondochter begaf. (Zijne vrouw was een jaar te voren gestorven.) Van zijne aanwezigheid aldaar maakten nu de muzieklief hebbers in Amsterdam gebruik om hem en zijne reisgezellinnen tot een concert uit te noodigen, dat zij te zijner eere georganiseerd hadden en waarop uitsluitend composities van hem ten gehoore werden gebracht. Het concert had plaats in *Felix Meritis* en de uitgevoerde werken bestonden in een symphonie, een duet uit de opera *Jessonda*, gezongen door den destijds zeer gevierden Hollandschen tenorzanger de Chavonnes Vrugt en de eerste zangeres der Duitsche opera, een vioolconcert voorgedragen door den heer Tours uit Rotterdam, en een liederenvoordracht van den genoemden heer Vrugt.

Voor de laatste maal bezocht Spohr Nederland in den zomer van 1857 (twee jaar vóór zijn dood) in gezelschap van zijn tweede vrouw. Hij was toen op een plezierreis, die hij in zijn vacantietijd had ondernomen, en hoewel hij toen hier alleen kwam met de bedoeling om de merkwaardigheden van ons land nog beter te leeren kennen dan de vorige malen, en in dat jaargetijde op geenerlei muzikaal genot gerekend had, deed het hem toch aangenaam aan, dat men hem ook thans weder in Rotterdam, Amsterdam en Utrecht door uitvoeringen van eenige zijner werken hulde bracht.

Ook uit de voornaamste steden van Duitschland, uit Oostenrijk en uit Zwitserland ontving Spohr herhaaldelijk uitnoodigingen. De sympathie voor zijne werken was tijdens zijn leven zeer groot en overal vond hij warme vereerders. Zoodra waren zijne werken niet verschenen en in Kassel uitgevoerd, waar hij sedert 1822 de betrekking van Hofkapelmeester bekleedde, of andere steden van

naam op het gebied van muziek dongen naar de eer, om ze ook bij hen onder leiding van den componist te mogen hooren. Evenals zijn tijdgenoot Mendelssohn heeft Spohr echter wel de meeste voldoening van zijne muzikale scheppingen gehad in Engeland. Zesmaal bracht hij aan dat land een bezoek en zijne tochten daarheen waren evenzooveel triomfen.

Reeds bij zijn eerste concert in de *Philharmonic Society* te Londen in 1820 was het, behalve de virtuoos, ook de componist Spohr dien men vierde, en wel door de uitvoering van een concertouverture, een symphonie en het Nonet voor strijk- en blaasinstrumenten. Er verliepen toen 19 jaren, voordat hij weer een reis naar Engeland ondernam, maar van toen af volgden zijne bezoeken aan het Britsche eiland korter op elkander. Zijn naam als componist had zich in dien tusschentijd meer en meer verbreid en in 1839 ontving hij een dringende uitnoodiging om op het groote muziekfeest te Norwich zijn oratorium *Des Heilands letzte Stunden* te dirigeeren. Spohr logeerde bij die gelegenheid bij den burgemeester, die hem reeds den morgen na zijn aankomst medenam naar de godsdienstoefening in de hoofdkerk, welke een van de grootste en schoonste kathedralen van Engeland is. Spohr was dan ook zeer onder den indruk van de majesteit van het gebouw en van de daar gehoorde kerkmuziek. Van de preek sprak hij niet, want hij verstond geen Engelsch. En gelukkig ook, want anders had hij kunnen hooren, dat zij grootendeels tegen zijn oratorium gericht was. Reeds vóór zijne aankomst in Norwich waren de puriteinsche gemoederen in opstand gekomen tegen het onderwerp van dit muziekstuk en hadden zich invloedrijke stemmen laten hooren, die met woord en geschrift trachtten aan te toonen, dat het niet te pas kwam, een zoo heilig onderwerp voor muzikale compositie te bezigen. Zoo deed ook op dien morgen de geestelijke in de kathedraal; hij sprak een vernietigend oordeel over Spohr's oratorium uit en bezwoer ten slotte zijne toehoorders, de uitvoering van dat werk niet te gaan bijwonen. En dat alles terwijl de componist, van den prins geen kwaad wetende, er bij zat en de schoone architectonische lijnen van het gebouw bewonderde !

Gelukkig hadden die strafpredikatiën geen invloed op de uitvoering. Van heinde en verre kwamen de toeschouwers in talrijke scharen opzetten om het muziekfeest bij te wonen, en aller verwachting werd overtroffen. Het werk had ‘een beslist succes’

(om een hedendaagschen geliefkoosden term te gebruiken) en niet minder opgetogen was men over Spohr's directie.

De meester zelf was bijzonder ingenomen met de ontvangst te Norwich en beloofde, voor het volgende driejaarlijksch muziekfeest een oratorium te schrijven. Dit was *Der Fall Babylons*, dat in 1842 dan ook in genoemde stad werd uitgevoerd doch zonder de aanwezigheid van den componist, die van den Keurvorst van Hessen geen verlof voor die reis had kunnen verkrijgen. En dat was jammer, want de geestdrift voor Spohr's oratorium was ontzaglijk groot geweest. Alle bladen waren vol lof over het werk en over de groote deelneming van het publiek. Volgens de *Morning Herald* had men wel een buitengewoon talrijk publiek verwacht maar een zoo enorme belangstelling had niemand vermoed. Op den dag der uitvoering stroomden van den vroegen morgen af de rijtuigen de stad binnen en brachten in menigte aan wat het graafschap Norfolk aan schoonheid en rijkdom bezat. Het gebouw, waar de uitvoering zou plaats hebben, was letterlijk overvol, en velen klommen op het dak, om vandaar door de vensters naar binnen te komen. Waar ergens maar een plaats voor een voet was, zag men waaghalzen in de gevaarlijkste houdingen staan. Het scheen, of iedereen vast besloten was, liever het grootste ongemak te verduren dan de uitvoering van het oratorium te missen.

Men betreurde het, dat Spohr geen getuige van die geestdrift had kunnen zijn, en om hem daarvoor schadeloos te stellen, zond men hem in 1843 een uitnoodiging om naar Londen te komen en daar zijn oratorium te dirigeeren. Spohr was dadelijk bereid, daaraan gevolg te geven, en onder zijne leiding en onder groote toejuiching van het publiek werd het werk in *Hannover Square Rooms* uitgevoerd. Toch verlangden de vereerders van den meester nog meer en wenschten hem aan het hoofd te stellen van een groote koor- en orkestmassa, op dezelfde schaal namelijk als bij het muziekfeest te Norwich. De *Sacred Harmonic Society* stelde zich aan de spits van die beweging en verzocht Spohr de leiding op zich te nemen van een concert van die vereeniging, die een koor van 500 personen en de kolossale ruimte van *Exeter Hall* tot hare beschikking had. Spohr stemde toe, onder voorwaarde echter dat dit eerst plaats zou hebben na een uitstapje, dat hij voornemens was in de bekoorlijke streken van het graafschap Wales te maken.

En wel had hij eenige opfrissching noodig, want wat men hem in Londen aan muzikale soirées en matinées bood, was, afgescheiden nog van de uitvoeringen op groote schaal, lang niet min. Er werd een enorme quantiteit muziek verorberd; de Engelschen schenen daarvan een goede dosis te kunnen verdragen. Maar Spohr deed aan sterkte van zenuwen voor hen niet onder. Als curiositeit volgt hier het programma van een concert, dat bij een der toenmalige redacteurs van de *Times*, ter eere van Spohr, werd gegeven:

Queen square select society Musical Festival in Honour of the arrival of Spohr in london *sunday july 2, 1843*

	Act I.
Double Quartett N°. 1	Spohr
Quintett-Pianoforte, Flute, Clarinet, Horn and Bassoon	Spohr
Double Quartett N°. 2	Spohr
Nonetto	Spohr
	Déjeuner à la Fourchette
	Act II
Quintett	Spohr
Otetto	Spohr
Double Quartett N°. 3	Spohr

To commence at two o'Clock - Déjeuner at 5 - Second act to commence at 7.

Voorwaar geen kleinigheid voor de gasten, die al deze composities van het zelfde genre moesten aanhooren, zonder dat zij door zang afgewisseld werden, maar ook voor Spohr, hoewel deze ten minste nog de voldoening had, dat het alle stukken van zijne compositie waren, die men uitvoerde. Gelukkig schonk het *Déjeuner à la fourchette* aan beiden een aangename verpoozing.

Het groote openbare concert der *Sacred Harmonic Society*, waarvan daar straks werd gesproken, had nu ook plaats. Spohr vond, bij terugkomst van zijn pleizierreisje, de koren van zijn oratorium

zoo uitstekend ingeoefend, dat hij reeds op de generale repetitie getroffen was, ‘niet alleen (zooals hij in een brief naar huis schreef) door de uitmuntende uitvoering van zijn werk, maar ook door het feit, dat zulk een aantal hem geheel vreemde personen, meest menschen van zaken, die in Londen waarlijk niet veel vrijen tijd hebben, hunne avonduren tot middernacht opgeofferd hadden om, in een tijdsverloop van acht dagen, dit moeilijk werk tot volkomen tevredenheid van den componist in te studeeren, en dat alleen uit liefde voor de zaak en om hem aangenaam te verrassen.’

De uitvoering was voortreffelijk en schonk aan Spohr ovatie op ovatie. Aan het slot klom het publiek op stoelen en banken om den componist te zien en toe te juichen, doch daarmede was men nog niet tevreden, men wilde den grooten man ook hooren spreken. Spohr, wien dit beduid werd, nam daarop het woord en hield een korte toespraak in het Duitsch, waarvan niemand iets verstond, maar die toch dankbaar aanvaard werd, daar men nu ten minste 's mans stem gehoord had. De president der Vereeniging sprak daarna eenige woorden in het Engelsch tot Spohr, waarvan deze weder niets verstond, en bood den meester onder luide toejuichingen van het publiek een geschenk aan ter herinnering aan dezen heerlijken avond.

Het spreekt van zelf, dat Spohr, na zoovele bewijzen van sympathie, met leedwezen het tijdstip zag aanbreken, waarop hij Engeland moest verlaten, hoewel men het hem in de laatste oogenblikken van zijn verblijf in dat land nog lastig genoeg maakte. Uit alle oorden vlogen hem albums toe, met verzoeken om bijdragen van zijne hand. Hij kwam bijna tijd te kort om aan al die verzoeken te voldoen en achtte zich eerst veilig, toen hij zich op het stoomschip bevond, dat hem naar het vasteland zou terug voeren. Maar hij had buiten den waard, of liever buiten de taaiheid van de Engelschen gerekend, want op het oogenblik, dat hij afscheid nam van de vrienden, die hem naar boord vergezeld hadden, en schertsend gezegd had: ‘nu zal er toch wel geen muzieklief hebber meer in Engeland zijn, die mijn handschrift niet bezit,’ zag hij plotseling een boot bij het schip aanleggen en daaruit eenige *gentlemen*, beladen met allerlei albums, naar boven klimmen, die den meester verzochten, gedurende de vaart naar Gravesend deze albums van zijne bijdragen te voorzien. Zij zouden hem tot die plaats vergezellen en dan naar Londen terugroeien, om de met

Spohr's handschrift prijkende albums weder aan de gelukkige bezitters of bezitsters ter hand te stellen.

Met zulke welgemeende maar lastige eerbewijzingen deed men den meester uitgeleide uit Engeland. Hij kwam er in de jaren 1847, 1852 en 1853 terug en vond er een even warm onthaal als vroeger. Of evenwel de album-manie toen nog zoo groot was, wordt door de kroniek niet vermeld.

Men ziet uit het voorgaande, dat het in vroeger tijd sommigen componisten niet aan gelegenheid ontbrak om zich ook buiten de plaats, waar zij hun eigenlijken werkkring hadden, persoonlijk bekend te maken. Vraagt men nu, aan wien van de drie genoemde toonkunstenaars in dat opzicht het hoogste *record* toekomt, dan is dat moeilijk uit te maken.. Met meer beslistheid kan men zeggen, dat hun record nog niet verbeterd is. Ook in onze dagen gebeurt het nu en dan, dat bij de uitvoering eener noviteit op muzikaal gebied, de componist wordt uitgenoodigd, het concert met zijne tegenwoordigheid te vereeren, maar gewoonlijk blijft het dan bij een enkele kennismaking. Zulke telkens terugkeerende huldigingen, als destijds in Engeland Spohr en Mendelssohn in persoon ontvingen, zijn, naar mijn weten, later niet meer voorgekomen. Ook geloof ik niet, dat geestdrift voor een kunstwerk er de muziekliefhebbers thans nog toe zou brengen, het dak van een concertgebouw te beklimmen en zich aan ongemak en gevaar bloot te stellen, om toch maar een uitvoering te kunnen bijwonen, gelijk dit op het muziekfeest te Norwich in 1842 het geval was. Thans volgt men meer den stelregel van Faust op zijn ouden dag en gaat het in den regel ‘weise und bedächtig’ in die dingen. Trouwens, al die uitingen van opgewondenheid bewijzen ten slotte niets. Geestdrift toonen is niet altijd synoniem met begrip en gevoel voor iets hebben.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

NIEUWS OVER BREDEROO. - In de verdienstelijke reeks van *Zwolsche Herdrukken* is door Dr. F. Buitenrust Hettema eene bloemlezing van Brederoo's liederen uitgegeven, waarvoor wij reden hebben hem dankbaar te zijn: die bloemlezing zal er misschien toe kunnen bijdragen een deel van het Nederlandsch lezend publiek wat dichter bij Brederoo te brengen. Aan de liederen heeft de uitgever ‘een-en-ander vooraf’ laten gaan dat betrekking heeft op de studie van Brederoo's werken, met name op de dateering zijner liederen. Het voornaamste van dat ‘een-en-ander’ dunkt mij de chronologische rangschikking der ons bekende data van Brederoo's werken. Hier is zeker een stap gedaan in de goede richting, al zal Dr. B.H. zelf er van overtuigd zijn, dat het slechts een stap is op een langen weg dien wij nog voor ons hebben.

Waardeert men ook wat tot nog toe voor de studie van Brederoo's werken gedaan is, men mag toch beweren dat er aan onze wetenschap ook in dezen nog veel ontbreekt. Een paar opmerkingen naar aanleiding van Dr. Hettema's ‘een-en-ander’ mogen hier volgen.

Op blz. XXVI lezen wij: ‘Niet te achten was natuurlik op de verdeling in *Boertıgh Liedt-Boeck, DE groote Bron der Minnen, Aendachtigh Liedt-Boeck*, zoals het “Groot Liedboeck” van 1622, is ingedeeld; daarnaar aan te nemen dat 't laatste bevatte de liedjes uit de tijd van zijn ernst, van zijn treurigheid: is onaannemelik!’

Al is deze opvatting niet nieuw, in hoofdzaak is zij m.i. stellig juist.[1)] Echter, ook *slechts* in hoofdzaak. Dr. Hettema schrijft

1) Meer dan tien jaren geleden is dezelfde opvatting elders uiteengezet, zij het ook niet op zoo'n stelligen toon als hier. Zie *Oud-Holland*, Brederoo-Album (1885) blz. 52, 59-60 en De Werkeur van G.A. Bredero (Amsterdam, Gebr. Binger 1890) III, 174-175, 183-184.

verder: ‘Immers: de ware realist -, die 't leven weergeeft zoals 't is! - zingt vandaag van vreugde, morgen van droefheid; gister van dol plezier, eergisteren van sombere ernst. Dat hangt niet met de leeftijd samen - - - - Met gebrekkige mensekennis, zonder inzicht in dichterpsychologie, zal men alleen déze indeling toepasselik vinden op Brederoo's eigen levenservaringen.’

Wie zóóver gaat als Dr. B.H. in de hierboven staande passage, houdt m.i. niet voldoende rekening met hetgeen wij van Brederoo weten.

Die ‘ware realist’ was dan toch ‘so zu sagen, auch ein Mensch’? Wanneer wij Brederoo telkens verliefd zien, maar telkens afgewezen door de ‘princesje(s)-lief’, wier ‘slaef’ hij achtereenvolgens was, kan het dan anders of hij moet die rol van eeuwigen minnaar eindelijk moê zijn geworden? Wanneer wij hem hooren klagen:

Een hoofd vol wint en wijn,
Een hart vol suchts en pijn,
Een lichaem gants vol qualen
Heeft Venus en de kroes,
Of selfs die leyde droes
My dickwils doen behalen.

Och een bedroeft gemoet,
En een hart seer verwoet
Van duysent naberouwen
Van overdaet en lust,
Met een siel ongerust
Heb ick in 't lest behouwen.

moeten wij dan niet aannemen dat de dichter zijn troost bij Wijntje en Trijntje heeft gezocht, maar niet gevonden? Heeft hij dien troost gezocht na elke nieuwe afwijzing, òf heeft hij zoolang mogelijk getracht een ‘soet ander-ick’ in zijn eigen stand te vinden en eerst toen die pogingen vergeefsch gebleken waren, aan zinnelijkheid en baloorigheid den vrijen teugel gelaten? Met het oog op hetgeen wij van Brederoo en zijn tijd weten, moeten wij het laatste voor het meest waarschijnlijke houden. Is het zoo onaannemelijk dat al die levenservaringen Brederoo langzamerhand meer levensernst hebben gebracht en dat die meerdere levensernst zich gaandeweg meer en meer heeft geopenbaard ook in zijne liederen? Zoolang wij dus niet meer gegevens hebben dan tot nu toe, zullen

wij veilig doen met voorloopig aan te nemen, dat zeker niet *alle* maar *de meerderheid* van Brederoo's 'Aandachtige' liederen uit zijne latere levensjaren dagteekenen. Slechts met die voorstelling strookt dan ook hetgeen Brederoo's tijdgenooten ons in dezen hebben medegedeeld. In een lijkdicht op Brederoo, dat onderteekend is met de spreuk 'Waarde Liefde blijft', lezen wij:

> Maer de jalourscne min die heeft u sulcks (een huwelijk) belet,
> Op dat ghy roemen soud de kracht van Venus Wet,
> En aen de dorpels van haer heylige gestichten,
> Versteken van u Bruydt, hem offren u Gedichten.
> Dit was een loos bedrogh daer hy u meed verriedt.
> *'t Welck ghy ter rechter tijd vernaemt, en hem verliet*,
> Die met zijn netten u socht dieper te verwerren:
> *En neemt aen hoogher wegh* en sweefden na de Sterren,
> *En songht den Hemel lof, soo deftigh en ondieft*,
> Dat fluex den Schepper selfs werd op u gheest verlieft:
> Verdragende te nood dat 't logge lichaem druckte
> Een dichter soo vermaert, hem door de wolcken ruckte.[1)]

En in een ander lijkdicht, onderteekend met *Hope troost*:

> Wat heylsaam staat het is te leven in de min,
> Wat dat hy bied en geeft, versweert en haer toeseyt,
> Wat eyndlyck hy versoeckt voor zijn gedienstigheyt,
> *Ons Bre'ro rijmde froy en song 't me in 't begin*.
> Maar als hy sag daarnaar dat sulx hem niet cond' baten,
> Soo walchden hem zijn doen: *en heeft zijn stijl verlaten*
> *En dichten over kloeck tot deuchts en konst-vermeering*.[2)]

Deze beide tijdgenooten nemen dus aan, dat de 'aandachtige' liederen *na* de minneliederen zijn gedicht. En getuigenissen van tijdgenooten moeten voor een historicus zwaar wegen, zoolang hij geeneafdoende bewijzen heeft van de onwaarheid dier getuigenissen. Deze getuigenissen te verwerpen op grond van ons 'inzicht in dichter-psychologie', dat nog zoo uitermate gebrekkig is, acht ik in hooge mate onaannemelijk.

Op bl. IX wordt gehandeld over een ander criterium bij de rangschikking van Brederoo's liederen. Wij lezen daar: ''En dichter is d'ene keer beter "gemutst" als d'andere; is nu beter

1) De werken van G.A. Bredero III, 213.
2) T.a. p. III, 214.

hoger kunst-uiter: nu, als morgen of gisteren. Alleen na-apers, knutselaars, doen in hun later levenstijd 't beter als in hun jonger jaren. Die krijgen “gelaüfigkeit,” onafhankelik meer en meer van hun gemutsheid!’ Door dit uit 't oog te verliezen, neemt men veelal als regel aan: lijkt 'et gedicht onhandiger (!) gemaakt (!); dan is 't van vroeger; vloeit (!) 'et beter, dan uit geoefender (!)[1)] tijd.

Hier is m.i. een kern van waarheid verscholen in paradoxale overdrijving en onwaarheid. Dat de ‘gemutsheid’ van een dichter veranderlijk is, zal wel waar zijn. Doch is een dichter een onveranderlijke grootheid? Wordt hij niet, groeit hij niet? Stelt een echt dichter zich niet steeds hooger eischen en zien wij hem op zijn baan niet steeds stijgen,..... indien hij stijgkracht heeft? Leert de literatuurgeschiedenis ons dan niet, dat de meeste dichters van beteekenis, vooral na de Renaissance, de een langzamer, de ander sneller, zich ontwikkelen totdat zij een hoogtepunt hebben bereikt, waarop zij zich handhaven of van waar zij afdalen; eene ontwikkeling die zich vertoont ook in de factuur van hunne verzen, in hunne gansche dichtertechniek?

Dat Vondel op zijn 18de jaar een kreupelrijm dichtte op de bruiloft van Jacob Haesbaert, en zijn *Lucifer* toen hij in de zestig was, lag volgens Dr. B. Hettema dus slechts daaraan dat hij in 1653 toevallig beter ‘gemutst’ was dan in 1605? Da Costa had zijne rijmelarij *Lof der Dichtkunst* ook wel op zijn veertigste of vijftigste jaar kunnen schrijven en zijn *Hagar* of zijne *Vijf en twintig jaren* wel op zijn veertiende? Dat hing maar af van den stand zijner muts!

De techniek van een dichter te verwerpen als een criterium, waarvan een onderzoeker der literatuur-historie zich kan en mag bedienen, schijnt mij al even weinig gerechtvaardigd als het verwerpen der getuigenissen waarvan hierboven gewag is gemaakt.

In onze kennis van de geschiedenis en het wezen der literatuur kunnen wij verder komen slechts langs den weg der wetenschap en met hulp der fantazie. Wetenschap en fantazie zijn beide noodig; het komt er voor een wetenschappelijk man slechts op aan, de juiste verhouding tusschen beide te vinden.

Aan die moeilijkheid herinnert ons een artikel over deze Bloem-

1) Deze vier aanhalingsteekens zijn van Dr. B.H.

lezing, dat door den Heer J. Koopmans gepubliceerd is in *de Nederlandsche Spectator* van 17 Oct. 1896. In dat stukje waaraan men de verdienste van doorvoeld en doordacht te zijn niet zal ontzeggen, geeft de Heer K. ons eene voorstelling van Breeroo, zooals deze zich in zijne liederen aan hem vertoont. Die voorstelling wijkt in menig opzicht af van de heerschende, gelijk men ten minste eenigermate zal kunnen opmaken uit passages als de volgende:

'Er komen later tijden. De godsdienstig opgevoede, vóórgevoelend hoe de machtige Liefde hem af zal trekken van zijn God, bang zelfs voor verliefd worden, vast besloten àl 't aardsche te verzaken - hij wordt bekoord door de "vrouw" en zaliger en inniger en vuriger dan bij ooit een Hollander vóór hem, vervult hem de Liefdekoorts door alle stadiën heen: van de heiligste ontroering af tot aan den lust tot gemeenschap: de voluptas feminae toe. Dan volgt de ontnuchtering.....

Lag het aan haar? Zou zij gevoelloos zijn? Hoe kon het bij deze vrouw, zóó hoog in waarde, de Koningin van zijn hart? ..

De Machtige Liefde, - alle schoone beloften van vroeger als glas verbrekend - was het waakzame hart dan binnengeslopen en had er het hoogste feest gevierd - om niets .....

De Liefde, de eerste, de zuiverste was door haar dwaasheid ontwijd! Vergeefs was dat alles geleefd, vergeefs! Kon het ooit ongedaan gemaakt, kon hij maar zeker zijn, zijn volle hart in onverminderden rijkdom, in onvermengde zuiverheid rein te hebben bewaard! Hoe wil hij de wachten verdubbelen, zich wapenen tegen verzoekingen, zich afsluiten van het Liefde-gevaar! ...

Breeroo, fier als een eik, teer als een bloem, maagd en jongeling beide, heeft zijn heele breede rijke zieleleven der Liefde gelegd in zijn Lied.'[1)]

Indien men dit deel van des heeren Koopmans' dithyrambe gelezen heeft, verderop nog eene vraag aantreft als de volgende: 'Wat was bij hem de fijngevoelige, de van opvoeding kuische, de lust des vleesches?', en den schrijver hoort spreken over Breeroo's ziel als 'de wedergeboren ziel van den eertijds God-gewijden koorknaap' - dan moet men wel met Gretchen zeggen:

> Du lieber Gott! was so ein Mann
> Nicht alles alles denken kann!

1) Misschien is het niet overbodig mede te deelen, dat alle stippels van mij zijn.

Indien een goed verstaander maar een half woord noodig heeft, welk een verstaander is dan de heer Koopmans die overgenoeg heeft aan de helft van het halve woord dat door Dr. B. Hettema gesproken is!

Niemand mag den heer Koopmans het recht betwisten van zich een eigen voorstelling te vormen aangaande Breeroo's persoonlijkheid, maar ook aan ieder staat het vrij de juistheid dier voorstelling te ontkennen, zoolang niet blijkt dat zij op wetenschappelijken grondslag berust. In den aanvang zijner beschouwing over Breeroo zegt de heer Koopmans b.v.: ‘Uit de gedichten van zijnevroegste periode spreekt de asceet,’ en laat dan ter toelichting een paar coupletten volgen van een gedicht dat door hem op Sint-Jansdag 1599 wordt gesteld. Of de voorstelling: ‘Breeroo als asceet’ nog andere verdiensten heeft behalve die der nieuwheid, moeten wij hier in het midden laten; doch hoe staat het met dat jaartal? Zoo vast als de heer Koopmans het doet voorkomen, staat dat jaartal niet: Dr. B. Hettema stelde dan ook als de in dezen mogelijke jaartallen: 1599, 1604 en 1610. Eene kleinigheid, zal men zeggen. Doch er is in deze beschouwing zooveel van meer gewicht, dat in hooge mate twijfelachtig moet worden genoemd. Was Breeroo indertijd een ‘onbesmette knaap, zuiver van wandel’? Was hij ‘bang zelfs voor verliefd worden’? Meent de heer Koopmans dat Breeroo's gansche minnepoëzie maar zonder omslag mag gebruikt worden als spiegel van Breeroo's gemoedsleven? Houdt hij in 't geheel geene rekening met het feit, dat er vooral in de minnepoëzie dier dagen veel mode, veel conventie en onnatuur was? Zoo zelfs dat Breeroo's ongelikte, Hollandsche ruwheid meer dan eens in verzet is gekomen tegen dien dwang van mode en conventie?

Hoe de heer Koopmans zich het ontstaan der boertige liederen voorstelt, blijkt uit de volgende passage:

‘(Breeroo) ziet de wereld-kermis van kleinen en dwazen; hij meent er zich thuis te voelen; hij maakt 't zich wijs en wil om 't zich zelf te toonen, meê in 't gedrang. En voort gaat het, mee met die and'ren ..... De wereld moet dwaas zijn; hij zelf zal ze helpen! .....

Nu moet men wel lachen, nu hij de wereld mee kluchtig helpt maken, nu hij ze wil maken, zooals hij ze wil zien: een wereld van zwakken en dwazen die hem gelijken, die zelf zich zoo zwak:

en nietig weet .... Zoo doet hij uit zelfbehoud. En Bredero schrijft zijne kluchten en “Boertighe Liederen.”’

Tot dusver meende men dat Breero, wanneer hij het leven der boeren en kleine luiden uitbeeldde in zijne liederen en kluchten, eenvoudig deed wat hij niet laten kon: dat leven maakte diepen indruk op hem, gevoelig kunstenaar die hij was, en een innerlijke drang dwong hem zijne indrukken te verwerken. Gaat het andere kunstenaars, andere realisten vooral, anders? Welke reden bestaat er nu om met den heer Koopmans aan te nemen dat'Breeroo zijne kluchten en boertige liedjes ‘uit zelfbehoud’ zou hebben gedicht?

Er zouden naar aanleiding van dit Spectator-stukje wel meer dergelijke vragen te doen zijn, doch voor ons doel is dat onnoodig. Wij willen slechts de aandacht vestigen op het dubbele gevaar dat schuilt in zulke literaire fantasieën: het gevaar voor de waardeering onzer oude dichters en voor de geschiedschrijving onzer literatuur. Voor de waardeering onzer oude dichters - want wie Breeroo zoo ten hemel verheft, zal als noodwendige reactie hier en daar eene veroordeeling van Breeroo uitlokken en onze oude dichters zijn bij het groote publiek toch al weinig gekend, weinig bemind. Voor de geschiedschrijving onzer literatuur - want het is uitermate moeilijk het innerlijk wezen eens dichters op te maken uit zijne werken; ook wie de psychologische ontwikkeling en historische kennis, noodig voor zulk een taak, bezit, zal toch wijs doen zijne fantasie in dezen niet te zeer te vertrouwen, ten minste indien hij wetenschappelijk werk wil leveren.

Geschiedenis schrijven en daarbij vertrouwen vooral op zijne intuïtie kan misschien aan genieën gelukken; voor ons, gewone menschen, - ik hoop dat ik den heer Koopmans niet onderschat - is het veiliger langs den weg der wetenschap te gaan, *piano ma sano*.

G.K.

Buitenlandsch overzicht.

29 October.

Oude en nieuwe wereld.

Nog is de beslissing niet gevallen; een week van spanning nog, en het zal bekend zijn wie triomfeert, Mac Kinley of Bryan, goud of zilver, orde of een vraagteeken dat voor alles kan staan behavle voor rustige ontwikkeling.

Waarom dan niet liever gewacht met onze beschouwingen totdat het resultaat klaar voor onze oogen ligt?

Wel, voor zoover het beginsels betreft, zal waarschijnlijk de uitkomst van dezen strijd over het presidentschap alles behalve definitief wezen.

Laat ons stellen dat de braafheid van Mac Kinley de overwinning behaalt - iedereen zegt het op 't oogenblik, en wat iedereen zegt moet men wel gelooven - dan zal het toch geen déroute voor de tegenpartij wezen. De meerderheid waarop de goudmannen voor het presidentschap kunnen rekenen is niet groot, een twintig of dertig stemmen denkelijk. En in den Senaat zal de zilverpartij de overheid behouden, omdat dit lichaam de Staten vertegenwoordigt en de zilverstaten het grootst in aantal zijn, terwijl in het Huis van Afgevaardigden de zilvermannen eerder eenige stemmen zullen winnen dan verliezen.

Het is niet een kwestie van vandaag of over een week, maar het is een vraag van de toekomst. En zal men niet het best doen zoo'n vraag te behandelen als de tijd zelf nog onzeker is? Want een schijnbaar succes en een schijnbare zekerheid, zooals wij weldra zullen hebben, dringt van zelf dergelijke beschouwingen op den achtergrond.

Ik heb absoluut geen respect voor Bryan. Hij is een schreeuwer en een acteur. Maar men moet erkennen dat hij *pluck* getoond

heeft. Laat zijn kamp om het presidentschap niet veel meer voor hem zijn dan een middel om een betere positie te krijgen dan die van ondergeschikt en opzegbaar journalist, het is de betoonde moed en de volharding wanneer eenmaal de gelegenheid zich opdoet, die het bewijs zijn van het mannelijke in den man. En dan, bij een strijd tusschen twee mededingers is het altoos alsof de natuur zorgt voor een gelijk niveau van de karakters. Een man als Mac Kinley met watten in zijn hoofd in plaats van hersens, veronderstelt een wezen van het kaliber van Bryan die een en al keel is, en omgekeerd. Wanneer een groote partij, wier belangen op 't spel staan, niemand beter weet te vinden voor vertegenwoordiger dan een deugdzamen majoor met huiselijke deugden en een bankroet op zijn conduitelijst, zoo is het geen wonder indien de tegenpartij voor zijn candidaat iemand kiest met goede longen die zijn carrière nog maken moet. En wat de middelen betreft die zij in 't werk stellen om hun doel te bereiken, daaromtrent hebben beide partijen elkander in niets te prijzen, maar zij kunnen elkander ook niets verwijten. Spreken de goudmannen met ergernis over de stomme negers op wier steun Bryan in de Zuidelijke Staten rekent, de zilvermannen weten heel goed dat Mac Kinley's factotum, Hanna, het als een veroorloofde manoeuvre beschouwt om negers uit het Zuiden op te koopen en ze als kiezers in de Staten, tusschen West en Oost gelegen, te doen inschrijven. Het is een verwoed gevecht, en op de middelen, daarbij gebruikt, wordt niet nauw toegezien. Maar Bryan is de beste zeker: een opwinding zooals hij heeft gewekt gaat zoo snel niet voorbij.

Het is een klassenstrijd geworden, en een kamp tegen de beginselen waarop de Unie tot nog toe heeft gerust.

De constitutie van de Vereenigde Staten is een gecompliceerd mecanisme, waarin alle machten evenwicht met elkander maken. Ieder onderdeel van het algemeene gezag heeft zijn tegenhanger en het Hooge Gerechtshof der Unie met zijn conservatieve overleveringen beslist in laatste ressort. Op die wijs alleen is tot nog toe de eenheid van de uiteenloopende staten bewaard gebleven; langzamerhand zelfs is er, ondanks het algemeen gehuldigde beginsel van afwisseling en verkiezing, een vast ambtenaarscorps gevormd, en de administratie wordt hoe langer hoe meer op Europeesche leest geschoeid.

Het zijn die algemeene beginsels van een geregelde regeering die de verkregen rechten der burgers beschermt waartegen Bryans partij de agitatie levendig houdt. In hun oog zijn het bolwerken van een geprivilegieerden stand die vernietigd moeten worden. Niet zoozeer nog zijn het socialistische idealen die zij willen verwezenlijken; zij willen eerder een toestand in het leven roepen waarbij

de mindere man - als er nog sprake mag zijn van mindere menschen - meer onmiddellijk kan profiteeren van alle voordeelen die het moderne staatsleven met zijn uitgebreid verkeer aanbiedt. Zij willen een democratie als in Nieuw Zeeland, en in sommige deelen van Nieuw Holland; zij wenschen de afzonderlijke Staten zelfstandiger, opdat ze onbelemmerd proeven kunnen nemen voor een nieuw ingericht betuur; zij verlangen het overwicht te breken van de Oostelijke Staten aan den Atlantischen Oceaan die, met het gezicht naar Europa gewend, de Europeesche modes hebben afgekeken voor een werelddeel, door den genius der historie bestemd om een nieuw licht op den aardbodem te verspreiden.

Het shibboleth van de nieuwe partij is zilver. Een onredelijke, een onzinnige eisch; en een programma dat zijn volgelingen voor goed zou veroordeelen tot onmacht, wanneer ooit de dingen op de wereld kans van slagen hadden naarmate zij rechtvaardig of verstandig waren.

Maar neen, de beste dingen waarvoor de menschheid gestreden heeft zijn niet te rechtvaardigen geweest voor het verstand; en met des te meer geestdrift zijn ze verdedigd geworden. Ik wil hiermeê niet zeggen dat het zilver, als wettig betaalmiddel, daartoe ook behoort; integendeel, alle redelooze dingen zijn niet *per se* goed, en het nadeel ligt hier zoo voor de hand, bij die zilveraanmunting, dat niemand, dunkt mij, er voor kan spreken. Maar gesteld dat de zilvermannen het winnen bij een volgende presidentsverkiezing en dat het zilver wettig betaalmiddel wordt, - wat dan?

Ten eerste, een volledige débacle, een terugtrekken van alle Europeesch kapitaal uit de Vereenigde Staten, een zinken voor de Staten van Amerika op een lager economisch niveau. Gebroken, voor een tijd, de financieele macht van het Oosten, de ondernemingslust, de mogelijkheid om maagdelijke terreinen te exploiteeren! Een land dat zilver als ruilmiddel aanbiedt kan geen geregelde betrekkingen met landen waar het goud geld is onderhouden. Noodzakelijkerwijs zullen de Vereenigde Staten betrekkingen gaan aanknoopen met de zilverlanden van Azië, met Japan, China, Indië. In die richting ligt dan hun toekomst, en het is een ontwikkeling vijandig aan die van Europa.

Hier en daar is reeds een aanknooping geschied. Japan zoekt den steun der Vereenigde Staten en op den stillen Oceaan bereiden zich van alle kanten nieuwe dingen voor.

Dit is maar toekomstmuziek; het kan bij zoo'n enkel deuntje blijven. Maar het is ook mogelijk dat het nieuwe, het ongehoorde, komt.

Wij, menschen, zijn een kneedbaar geslacht, en wij kunnen op den duur niet voortgaan krachtig te leven wanneer wij niet tel-

kens onze krachten tegenover nieuwe omstandigheden beproeven.

Een débacle! Het is verschrikkelijk; maar de mensch blijft, met zijn wonderbaar aanpassingsvermogen, met zijn behoefte om van tijd tot tijd zijn krachten op te zamelen en ze dan op eens in ongekenden rijkdom te ontplooien.

Daar is voorshands voor gezorgd dat de wereld niet te gronde gaat. Men kan dus iets wagen.

Maar Europa is van den weeromstuit zenuwachtig conservatief geworden. Wat beduidt het bezoek van den Czar aan Frankrijk anders dan dat het republikeinsche land hoffähig is geworden? En staten die hun eigen vorsten of die van andere rijken, naar de oogen zien beginnen geen ondeugende nieuwigheden. Europa wordt fatsoenlijk, het is een heusche maatschappij van fatsoenlijke menschen geworden, waar de een den ander het zonlicht niet gunt, waar men op alle vijandelijkheden van elkander gevat is, en waar men elkander met vriendelijke gezichten aankijkt.

En ge zult zien, die fatsoenlijke landen zullen het den Turk, die in Europa het laatste beetje wilderigheid voorstelt, zoo lastig maken met hun allen, dat hij zijn bagage oppakt en naar de steppen van Azië trekt - het nieuwe leven, de Bryanitische toekomst te gemoet.

B*.

Bibliographie.

Vragensmoede, door Anna de Savornin Lohman. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Anna de Savornin Lohman is een schrijfster die durft.

Zij durft in een kleinen roman schetsen den godsdienstigen en politieken strijd van het orthodox-protestantsche Holland van onze dagen, en hoe het *odium theologicum* in zijn verschillende schakeeringen: de partijhaat, de onverdraagzaamheid, de godsdienst-dweperij, oorzaak is dat in den grond brave en goedhartige menschen zich zelven en anderen in het ongeluk storten.

Zij durft, op het gevaar af van de objectiviteit te schenden die den romanschrijver als eerste plicht is voorgeschreven, over de handelingen van den grooten leider der antirevolutionnairen te spreken als over ‘gemors’ en over zijn talent als over een, ‘dat uitstekend verstaat met woorden te goochelen’.

Zij durft, met duidelijke aanwijzing van de kringen waar 't het weligst tiert, den spot te drijven met dat aangeleerd opvoedingsgeloof van zekere dames-aristocratie met haar modekerk en modepredikanten, haar ‘zendingskrans, waar weinig genaaid en veel gebabbeld wordt’.

Zij durft aan de kaak te stellen de liefdeloosheid van zekere christenen - ‘*want Huberte's geloof had haar niet geleerd zacht te oordeelen*’, schrijft zij ergens - hun heerschzucht, hun eigenzin, hun menschelijke bedoelingen die zich op den voorgrond dringen, bij anderen deedele drijfveer miskennend, in hun hoogmoed hun eigen menschelijken wil aan anderen opdringend als den wil van God. Ja eens zelfs, handelend over een der hoofdpersonen van haar boek, Dr. Vrede, van wien zijn vrouw gevoelt, ‘dat hij, de ongeloovige, de hoogste Liefde beter trachtte te dienen dan zij, die een uitverkoren kind van God zich noemde’, durft zij te spreken van ‘zijn mooi ongeloof.’

En dat alles niet op den oppervlakkigen, graag spottenden toon van een ongeloovige, die alleen den buitenkant van menschen en dingen bekeken heeft, en die er genoegen in schept om eens te toonen, wat voor menschen die ‘fijnen’ zijn, maar met den heiligen ernst, op den stelligen toon en met dat onmiskenbaar medegevoel van eene die dat of een soortgelijk drama van nabij gezien heeft, heeft meegeleefd, en wier hart nog bloedt bij de gedachte aan al de wonden die zij door kleinzieligeen heerschzuchtige vroomheid heeft zien slaan.

Over iets al te persoonlijks in de wijze van voorstellen, over zeker romantisch idealiseeren van uiterlijkheden, bijv. bij de beschrijving van het uiterlijk van personen of van de natuur (er wordt gesproken van ‘fluweelzachte grastapeeten en fiergekruinde eiken’ van ‘het Zuiden, waar zich de tropenschoon-

heid huwt aan Europa's weelderigen bloemenschat'), over die al te onwaarschijnlijke Kamerzitting, waar een lid van het kabinet het ministerie waarvan hij deel uitmaakt verwijt, dat het zoo weinig van hetgeen het beloofde heeft tot stand gebracht en waar de Premier zijn collega den minister van financiën bestrijdt, - en misschien nog over andere tekortkomingen zou men in een uitvoeriger beschouwing der schrijfster de les kunnen lezen. In deze korte bibliographische aanteekening wijzen wij bij voorkeur op haar edelmoedig durven, op den ernst waarmee zij opkomt voor het recht van haar levensbeschouwing, en op het krachtig talent waarvan *Vragensmoede* op elke bladzijde getuigt.

M^r^. F.A. van Hall als minister.

Mededeelingen en herinneringen.

Dat Mr. F.A. van Hall vóór zijn optreden als Minister van Justitie in 1842 zich over de publieke zaak had doen hooren - o.a. in *de Noordstar* en in bijdragen tot het *Handelsblad*, geteekend F.v.H. - is bekend.

Maar de politiek van den dag had hem ook vertoogen tot Willem I en Willem II in de pen gegeven.

In 1831 zond hij aan eerstgenoemden Vorst eene anonyme Memorie over den toestand van het oogenblik. ‘Het is’ - zoo heet het daar - ‘onmisbaar noodzakelijk, dat de Regering Uwer Majesteit zich hoe eer zoo beter doe kennen door het aannemen van eenen hoogst liberalen en milden geest. - Het goede, welgezinde volk moet geene betamelijke vrijheid en waarborgen om zich heen zien verkrijgen, zonder ook van zijne zijde die deelachtig te worden. Het weet, dat die waarborgen goed en nuttig zijn; het weet, dat het daarvan geen misbruik kan of zal maken.’....

‘De drie hoofdpunten, waardoor zich die milde geest der Regering moet doen kennen, zijn: *openbaarheid; het daarstellen van een verantwoordelijk ministerie, en eindelijk eene verandering in het stelsel van verkiezingen*.’ ....‘Hoe zal in den moeilijken toestand van het Vaderland onze Regering eenig vertrouwen bij de natie behouden kunnen, indien zij door de meest mogelijke rondheid in al hare mededeelingen de natie niet ten minste de zekerheid verschaft dat alles ten haren beste geschiedt,

en dat, zoo er enkele misgrepen hebben plaats gehad, die erkend worden, daardoor de hoop ontstaat dat die voor de toekomst voorkomen zullen zijn?'.... Het grootste ongeluk der Koningen is, dat niemand het waagt, hun de waarheid te doen kennen; dat zij omringd zijn van lieden, wier belang medebrengt dat zij bedrogen worden.

En hoe zou dan een verstandig Vorst niet alles aanwenden om de openlijkheid te bevorderen? Bij het bedekt handelen hebben alleen onverstandigen of schelmen belang.... Over *de verantwoordelijkheid der Ministers* is alles reeds herhaaldelijk gezegd. Zonder een vereenigd Ministerie te hebben, zonder aan het Parlement verantwoordelijke Ministers moet men er in deze tijden niet aan denken om te regeren. Ongelukkig is de Vorst, die zich persoonlijk aansprakelijk stelt bij de natie; nog ongelukkiger de Regering, bij welke geen vereenigd Ministerie eenheid van inzigten en handelen daarstelt..... 'Ten derde is het van het uiterste gewigt dat het stelsel der verkiezingen op eenen geheel anderen voet ingerigt zij. De vertegenwoordigers van het volk moeten inderdaad door het volk gekozen worden. Op de wijze, waarop thans de verkiezingen plaats hebben, kan men niet zeggen dat de ware volksmeening in de Staten-Generaal vertegenwoordigd wordt. Men verlangt, en teregt, dat de volksvertegenwoordigers onmiddellijk gekozen worden door daartoe bevoegde stemgeregtigde burgers, die door hunne bezittingen, welker representatief in de belastingen gevonden wordt, wezenlijk belang bij de regering hebben. - Dit verlangen steunt niet alleen op de billijkheid; het wordt geuit niet alleen in het belang van het volk, maar ook in dat van den Vorst. Ons tegenwoordig stelsel van verkiezingen geeft een veel te aanzienlijk overwigt aan de aristocratie, welke op den duur voor de koninklijke magt hoogst gevaarlijk is. Die aristocratie bezit reeds buitendien zoovele middelen om haren invloed te doen gelden, dat men niet schroomt te zeggen dat, zoo haar geen paal en perk gesteld wordt, zij, en zij alléén het roer van den Staat in handen zal krijgen.... Alleen door het verkiezingsstelsel te wijzigen kan dit voorkomen worden, en de Koning zal zijne magt inderdaad uitbreiden door ten dezen opzigte de invoering van een meer liberaal stelsel te bevorderen.... Deze aanmerkingen meende de schrijver zich te moeten veroorloven; zij

betreffen den staat van het oogenblik. Voor de toekomst zal Uwe Majesteit evenzeer gewigtige zorgen hebben: groote vereenvoudiging en *wezenlijke* bezuiniging althans in het financiewezen, dat zoo ingewikkeld is,' enz.

Gulden woorden voorwaar! Vorst en volk zouden er wèl bij gevaren hebben, zoo zij intijds waren betracht.

De aanleiding tot zijn vertoog aan Koning Willem II schetst Van Hall-zelf in zijne aanteekeningen aldus: 'De heer Rochussen, met wien ik, door warme vriendschap verbonden, veel in Amsterdam gearbeid en veel nuttigs tot stand gebragt had; een man, die zich door veelzijdige kennis vooral van de belastingen en de internationale belangen, en evenzeer door geestbeschaving en beminnelijke hoedanigheden onderscheidde, was Minister van Financiën geworden, en had met de overlegging aan de Staten-Generaal van den zoogenaamden Staat B, welke het geheele toen bestaande tekort deed kennen, een hoogst weldadigen eersten stap gedaan. Het kwaad was daardoor bekend. Men was door het doen van dezen stap reeds verre gevorderd bij eene eerlijke natie. Maar de middelen van herstel? Al wat den Koning omringde beschouwde eigenlijk de zaak als hopeloos. Niemand dacht aan iets anders dan - gelijk ik reeds zeide - aan palliativen.

Koning Willem I abdiceerde, Willem II beklom den troon.

Deze nam, althans in den aanvang zijner regering, zeer liberale allures aan. De mannen, door zijnen vader teruggehouden, werden op de meest voorkomende wijze behandeld. Bij iedere aanraking met den Vorst, in welke het toeval mij bragt, werd ik met de meest onderscheidende vriendelijkheid bejegend. In den loop van den zomer met het ridderkruis versierd, ontving ik tegen den nazomer van 1841, door tusschenkomst van mijnen vriend Rochussen, 's Konings last om mijne denkbeelden over eene verandering in de Grondwet te doen kennen.'

Bij eene Memorie, in October of November 1841 opgezonden, voldeed Van Hall daaraan. De hoofdinhoud van de Memorie kwam op het volgende neder.

Geen geheel nieuwe Grondwet; niet toegeven aan de zucht om de begane fouten allereerst uit een gebrek in den vorm te verklaren. Eene Grondwet moet het gewrocht zijn der historische ontwikkeling. Van 'herziening der Grondwet'

moet geene leuze gemaakt worden. Staatkundige tinnegieters en constitutioneele modellen-makers moeten er buiten gehouden worden. Partieele verbetering, naarmate de behoefte aanwijst, verdient de voorkeur.

Te lang wachten met, te lang strijden tegen de verlangde en door de omstandigheden geboden veranderingen is gevaarlijk. Geen zwakheid in het toegeven, maar ook geen halsstarrigheid in het tegenhouden!

De gebreken der Grondwet houden deels wèl, deels geen verband met onze vroegere staatsinstellingen en geschiedenis. Onder de eerste behoort de geest van provincialismus, die onze geheele Grondwet beheerscht. De Grondwet is nog te veel de staatswet van gefedereerde gewesten. De wet op de rechterlijke organisatie heeft den geest van provincialisme gevoed. Uitvloeisel daarvan is de wijze waarop het stem- en kiesrecht is ingerigt, met de benoemingen in den stedelijken Raad voor het leven; uitvloeisel daarvan is óók de voordracht der leden van hoogere rechtscollegiën. Op deze twee punten zou verandering van de Grondwet al dadelijk ter hand kunnen genomen worden.

Wijziging alzoo van de bepalingen omtrent het kiesrecht, in dier voege dat de collegiën meer naar waarheid het volk zullen vertegenwoordigen, zonder in het euvel van democratie te vervallen. Vervolging der Ministers krachtens besluit, door eene der beide Kamers (zoolang er twee zijn) van de Staten-Generaal genomen. De Eerste Kamer kan en moet vervallen; mocht men daartoe niet overgaan, dan dienen althans hare zittingen in het openbaar gehouden te worden. Het getal leden der Tweede Kamer moet verdubbeld, en alzoo tot 116 gebracht worden; hunne schadeloosstelling worde van ƒ 2500.- op ƒ 2000.- teruggebracht; zij behooren door de Provinciale Staten gekozen te kunnen worden onafhankelijk van de vraag, of zij in het gewest dier Staten wonen. De Koning moet het recht van ontbinding van de Tweede Kamer en van de Provinciale Staten hebben. In plaats van het afdeelingsonderzoek der Tweede Kamer stelle men liever, in den trant van Engeland, eene driedubbele lezing, waaronder ééne in comité-generaal, of desnoods, op de Fransche wijze, een onderzoek door zelfstandige rapporteurs; de Grondwet bepale daaromtrent niets, maar late de wijze van werken over aan de Kamer, die ze bij Regle-

ment behoort vast te stellen. De Tweede Kamer hebbe het recht, wijziging te brengen in de voorstellen des Konings.

Ten aanzien der Provinciale Staten bepale men vooral, dat de Koning het recht zal hebben, niet slechts om hunne besluiten te schorsen en buiten effect te stellen, maar ook om die te wijzigen.

In de plaatselijke besturen moet de Burgemeester meer zelfstandigheid hebben, meer direct het centraal gezag vertegenwoordigen. De leden van den Raad moeten voor niet langer dan vijf jaren benoemd worden.

Bij de Justitie moeten de voordrachten vervallen, en de Gerechtshoven tot vier, zoo mogelijk tot drie teruggebracht worden; de faculteit van pensioneering op 70-jarigen leeftijd worde aangenomen.

Het Elfde Hoofdstuk der Grondwet doe men bestaan òf uit de bepaling dat veranderingen op de voor alle wetten gebruikelijke en voorgeschreven wijze worden tot stand gebracht, behoudens de verplichting om binnen vier maanden, en wel in de derde maand na de aanneming ze aan eene tweede, in alles aan de eerste gelijke behandeling te onderwerpen, òf uit de bepaling dat veranderingen in de eerste plaats aan de Eerste Kamer worden onderworpen, en dat, indien deze zich met het voorstel vereenigt, de Tweede Kamer ontbonden wordt en, op nieuw samengekomen, daarover beslist.

Welken indruk deze Memorie, merkwaardig zoo om hetgeen er wèl, als om hetgeen er niet in staat (men denke aan de begrootingen en aan de verantwoording van ontvangsten en uitgaven), op Koning Willem II gemaakt heeft, blijkt niet. Gevolg werd er niet aan gegeven; ook niet, toen Van Hall met 1 April 1842 als Minister van Justitie optrad. Het Koninklijk Besluit van 31 Maart, bevattende nieuwe bepalingen omtrent den Raad van Ministers, wekte aanvankelijk groote verwachtingen bij sommigen die het als eene eerste schrede beschouwden op den weg naar een homogeen kabinet. In de opvattingen des Konings omtrent de taak der Ministers was daarvoor echter geen plaats. Meer dan eens weigerde hij hun het gevraagd verlof om het eene of andere punt in den Ministerraad ter sprake te brengen.

Bij Van Hall-zelf kwam de wensch naar grondwetsherziening voor geruimen tijd op den achtergrond. De Koning - het zou later duidelijk blijken - had niet den minsten lust om daartoe over te gaan; en Van Hall erkende spoedig in het herstel van de financiën het werk dat het meest drong en vóór alles ter hand behoorde genomen te worden.

Met den Koning werd bij de aanvaarding der portefeuille van Justitie over grondwetsherziening geen woord gewisseld. ‘In mijn gesprek vóór de aanvaarding’ - zoo teekent Van Hall aan - ‘zeide ik den Vorst, omtrent de politiek geene voorwaarden te maken, dewijl hij, uit mijn werk, dat onder zijn oog was, met mijne politieke zienswijze bekend, mij in zijnen Raad had geroepen.’ Dat werk nu, zooals het in de overgelegde Memorie was geschetst, bleef voorshands rusten; en Van Hall stelde zich, bij de afbakening van de door hem als Minister te volgen politiek, geheel op het standpunt van de bestaande Grondwet. Meermalen kwam dit aan het licht; nooit duidelijker dan toen hij in de vergadering van de Tweede Kamer van 29 September 1843 aldus sprak:

Ik ken geen *Ministerie* onder onze Grondwet - ik ken verschillende Hoofden van Departementen van algemeen Bestuur - een Ministerie, dat zelfs in die landen waar ontbindbare Kamers bestaan, geen andere vruchten voortbrengt dan deze:

dat er gemakkelijker een verbond tot stand gebragt wordt tegen hen, die op het kussen gezeten zijn, door anderen die zich daarop wenschen te plaatsen en zeker zijn, bij eene aftreding van al de Ministers ieder eene portefeuille vacant te vinden;

dat er, ten gevolge van de fictieve solidariteit tusschen de Ministers, beter gelegenheid tot den aanval van de zijde hunner tegenstanders bestaat;

dat de Vorst, gedwongen telken reize een geheel nieuw Ministerie te benoemen, minder vrij in zijne keus is, en de intrigue vrijer spel heeft.

Deze gevolgen zijn van zoodanigen aard, dat vele schrijvers zich tegen het bestaan van een Ministerie in den hier bedoelden zin verklaard hebben.

‘Maar, *bij het bestaan van eene Grondwet als de onze, bij eene onontbindbare Kamer* zich een Ministerie te denken, dat bij het weigeren van een votum van vertrouwen van de zijde der

Kamer zou moeten aftreden, zou niets anders zijn dan de Koninklijke magt te verplaatsen.'

Binnen de grenzen der bestaande Grondwet trachtte Van Hall te verbeteren en te hervormen. Reeds een paar maanden na zijn optreden ontwierp bij een Rapport aan den Koning waarin de trage en onzekere gang van den wetgevenden arbeid werd uiteengezet en wijzigingen in de behandeling van de wetsontwerpen door de Tweede Kamer werden aanbevolen. De gewichtigste van die wijzigingen kwam hierop neer, dat de Tweede Kamer zich in haar Reglement van Orde met goedkeuring van de Regeering de bevoegdheid om artikelsgewijs te stemmen en een soort van recht van amendement zou toekennen. De leden zouden omtrent ieder artikel van een wetsontwerp aan de Centrale Sectie (de Voorzitters der Afdeelingen èn de Rapporteurs) schriftelijk de veranderingen opgeven die zij wenschten. Na overleg met de Regeering zou de Centrale Sectie meedeelen, in welke van die veranderingen werd toegestemd. Bij de openbare discussie zou het wetsvoorstel *artikelsgewijs* behandeld worden en zou over de schriftelijk voorgestelde, door de Regeering niet overgenomen wijzigingen worden gestemd.

Dit ontwerp-Rapport schijnt bij de ambtgenooten van Van Hall, althans bij de Ministers van Binnenlandsche Zaken (Schimmelpenninck van der Oye) en van Financiën (Rochussen) gecirculeerd te hebben; naar hunne aanteekeningen werden er nog kleine wijzigingen in gebracht. Ook het lid der Tweede Kamer W.L.F.C. van Rappard werd geraadpleegd. Hij had verscheidene bedenkingen, waarvan de voornaamste aldus werden geformuleerd: 'Gevaarlijk voor de Regering, vooral bij staatkundige en financieele wetten; strijdig met de Grondwet; over *het voorstel des Konings* moet gestemd worden; invoering van het regt van amendement bij de Kamer *in fraudem legis fundamentalis*.'

Den 7^{den} Juni 1842 moet het Rapport, alléén door Van Hall als Minister van Justitie onderteekend, den Koning toegezonden zijn.

'Wanneer een wetsontwerp' - zoo wordt o.a. daarin gezegd - 'uit vele artikelen bestaat, is het bijna onmogelijk dat zich niet tegen verschillende artikelen bij verschillende leden bedenkingen hebben opgedaan. De een vindt een ge-

wigtig bezwaar in art. 1, de ander in art. 2, en zoo vervolgens. Ieder bij wien tegen het een of ander artikel zoodanig bezwaar bestaat, bevindt zich, doordien hij in de onmogelijkheid is om één artikel op zich-zelf af te stemmen, in het praedicament dat hij moet kiezen tusschen het afstemmen der geheele wet of het over het hoofd zien van zijne bezwaren....

Ieder beschouwt zijne bedenking als van overwegend gewigt, als een voldoend motief om de geheele wet te verwerpen. Daarbij komt de aan onzen landaard eigene voorzigtigheid, besluiteloosheid en gebrek aan voortvarendheid. Men kan altijd eene andere wet voorstellen; de zaak heeft die haast niet; het is beter er nog eens over te denken, enz.....

De artikelsgewijze stemming brengt van zelf tot het stelsel der zoogenaamde amendementen. Men moet zich daaromtrent geene illusie maken: maar is dit laatste stelsel, mits op eene goede wijze ingevoerd, wel gevaarlijk? De ondergeteekende gelooft het niet.

Welke zijn de tegenwerpingen, daartegen ingebragt?

Ten eerste: dat het initiatief der wet daardoor bij de Kamer overgaat.... De Ondergeteekende.... antwoordt, dat het gevreesde gevaar niet groot is, wanneer men nagaat dat de Regering niet gehouden is eenig door de Kamer aangenomen amendement goed te keuren; dat over het voorstel van wet volgens de duidelijke bepaling der Grondwet altijd in deszelfs geheel zal moeten worden gestemd, en dat alzoo de Kamer definitivelijk over niets kan stemmen dan over hetgeen ten gevolge der primitive voordragt of van eene aangenomen verbetering een deel van het voorstel van wet uitmaakt; dat eindelijk de Eerste Kamer daar is om in enkele gevallen, waarin de Regering het verkieslijk mogt vinden om zelve niet onmiddellijk met haar gevoelen voor den dag te komen, het wetsontwerp af te stemmen, waarin bij amendement eene verandering welke niet met de inzigten der Regering strookte gebragt was....

De *tweede* zwarigheid is deze, dat de wetgeving zal lijden, of de Regering aan gevaar blootgesteld [zal] zijn, door de overrompeling van meestal geïmproviseerde amendementen, welke men den tijd niet zal hebben behoorlijk te overdenken. Daarin is voorzien bij het voorstel. Geïmproviseerde amendementen worden daarbij niet toegelaten; de tijd tot het indienen

daarvan is bepaald; en lang voordat de wet in discussie komt, moeten de amendementen aan de Regering bekend gemaakt zijn....

Behalve de ontwikkelde voordeelen zal ook nog dit uit het aannemen van het voorgedragen stelsel voortvloeijen:

1°. dat de leden der Kamer minder vruchtbaar in het voortbrengen van allerlei soort van opmerkingen zullen zijn dan te voren. Aan de eene zijde zullen zij niet meer geprikkeld worden door de kleine eigenliefde om hunne denkbeelden in druk te zien verschijnen, aan de andere zijde teruggehouden worden door de wetenschap dat de door hen voorgestelde verandering met bekendmaking van den naam van den auteur aan eene publieke discussie zal zijn onderworpen....

2°. dat men niet te betreuren zal hebben dat er zoovele slechte wetten zijn.

3°. dat in de openbare discussie de Ministers in staat zullen zijn om iederen tegenspreker te houden bij het bepaalde punt dat het onderwerp der deliberatie uitmaakt.

4°. dat de wetten niet, voordat zij nog in openlijke discussie gebragt zijn, bij de natie zoowel als bij de Staten-Generaal gediscrediteerd zullen zijn. Thans is dit het geval maar al te dikwerf.

Eindelijk 5°. zal de Regering, door van hare zijde dit plan aan te moedigen, een bewijs van vrijzinnigen geest schijnen te geven, hetgeen haar ten overstaan van de Staten-Generaal bij de natie in een zeer gunstig daglicht zal plaatsen; maar zij zal inderdaad haar wèlbegrepen belang behartigd hebben.

Op deze gronden waagt de Ondergeteekende het, het volgende voorstel omtrent den gang der beraadslagingen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal aan Uwe Majesteit te onderwerpen. Hij eindigt met de opmerking dat, bijaldien hetzelve met de goedkeuring van Uwe Majesteit vereerd mogt worden, het wenschelijk zou zijn, het door een der leden van die Vergadering te doen voorstellen en door de Regering onder de hand te doen appuyeeren.'

De tijd waarin dit Rapport werd opgesteld valt samen met dien, door de Tweede Kamer aan de herziening van haar Reglement van Orde besteed. Tien vergaderingen in comitégeneraal werden tusschen 31 Mei en 20 Juni daaraan door haar gewijd. Mochten de denkbeelden van Van Hall al bij den Koning instemming gevonden hebben - hetgeen te be-

twijfelen valt - een gunstig onthaal bij de Kamer vonden ze niet.

In een Kort Overzigt der beraadslagingen, van de hand van W.L.F.C. van Rappard, staat het volgende vermeld:

Terwijl in dit Hoofdstuk (III) gehandeld wordt over de openbare beraadslagingen, deed zich hier de belangrijke vraag voor, of de Tweede Kamer der Staten-Generaal bevoegd is, om in de voorstellen der Regering verbeteringen (amendementen) te brengen?

Het was met schroomvallige nauwgezetheid dat deze vraag door U Edel Mogenden werd overwogen; dat die bevoegdheid in vele gevallen hoogst nuttig zou kunnen zijn, werd minder betwist, dan dat dit met de bepalingen der Grondwet zoude zijn overeen te brengen.... Zij die meenden het regt van de Tweede Kamer om amendementen te maken, te kunnen verdedigen, beriepen zich op de meerdere bevoegdheid, bij artt. 114 en 115 der Grondwet aan de Tweede Kamer toegekend, om namelijk geheel nieuwe voorstellen aan den Koning te doen; zij beschouwden een geamendeerd voorstel als een nieuw voorstel en wilden voor dat geval gebruik gemaakt hebben van het formulier, in art. 116 der Grondwet aangewezen. Anderen waren van gevoelen, dat over *het voorstel des Konings*, na overweging in de afdeelingen, in de Kamer moet worden geraadpleegd (art. 106 [107] der Grondwet); dat over *het voorstel des Konings* volgens art. 110 en 111 moet worden besloten; dat een geamendeerd voorstel ophoudt een voorstel des Konings te zijn; dat de Kamer wel regt heeft om voorstellen te doen, doch dat ook die voorstellen vooraf in de afdeelingen moeten worden overwogen;.... dat eindelijk de formulieren, in de 5de Afdeeling van het 3de Hoofdstuk der Grondwet voorgeschreven, het duidelijkste bewijs opleverden dat volgens het Nederlandsche staatsregt geene amendementen door de Vertegenwoordiging in de voorstellen der Regering kunnen worden gemaakt.

'Het was na eene langdurige gewigtige beraadslaging, dat eindelijk met eene meerderheid van 42 tegen 3 stemmen werd beslist, om geene bepalingen in het Reglement op te nemen, die tot het amendeeren van de voorstellen der Regering zouden leiden.'

De denkbeelden, in het Rapport van Van Hall nedergelegd, kwamen *mutatis mutandis* in 1844 wederom ter sprake, bij

gelegenheid van een voorstel van J.K. van Goltstein, tot herziening van het Reglement van Orde. Toen gelukte het aan de daarvoor benoemde Commissie (J.K. van Goltstein, Schooneveld, Nedermeijer van Rosenthal, Gevers van Endegeest en Luzac) niet, ‘de Regering van de doelmatigheid van het beraamde plan te overtuigen,’ en is de geheele zaak, zooals Luzac zich uitdrukt, ‘blijven steken.’ Van Hall was er door van Goltstein over geraadpleegd, en zal in de Regeering wel in de minderheid zijn gebleven.

Nevens de zaken van zijn eigen Departement trokken meer en meer de financiën Van Hall's aandacht. Twee van de financieele ‘matadors’ in de Kamer, zooals ze genoemd werden, P. van Akerlaken en W.L.F.C. van Rappard, behoorden tot zijne bijzondere vrienden. Bij de verdediging van het tractaat met België stond hij zijn ambtgenoot Rochussen trouw ter zijde, en de voor te dragen financieele hervormingen werden door dezen aan zijn oordeel onderworpen. Aan de hoofdgedachte die daarbij voorzat - de conversie in eene nieuwe 3 pct's schuld - had Van Hall aanvankelijk zijne goedkeuring geschonken. ‘Mij was’ - zoo schrijft hij - destijds nog onbekend dat de jaren 1841 en 1842 groote tekorten hadden achtergelaten, en dat het vooruitzigt bestond dat ook het jaar 1843 een aanmerkelijk tekort zou opleveren. Van deze tekorten was vooral oorzaak de teleurstelling welke de Minister van Financiën ondervond ten gevolge der voortdurende mindere opbrengst der Oostindische bezittingen. Op de Paaschdagen van het jaar 1843 vertrok de heer Rochussen met mij naar buiten en legde mij den staat van zaken bloot. Na eene langdurige overweging was ik van oordeel dat hij beter deed, het wetsontwerp betreffende de conversie terug te nemen, en tot andere, meer radicale maatregelen over te gaan. Onder mijne gronden deed ik vooral dien gelden, dat, al wierd het ontwerp aangenomen, de uitvoering daarvan bij zoo gedelabreerde financiën onmogelijk zou zijn; dat het een tegennatuurlijke toestand was, waarin men zich plaatste, wanneer men met verledene en tegenwoordige jaarlijksche tekorten van de renteheffers eene vrijwillige vermindering van renten verlangde; dat een dergelijke maatregel alleen kans van slagen zou hebben

tengevolge van kunstmatige operatiën, welke tenslotte tot eene groote financiëele crisis zouden kunnen leiden..... Intusschen moest ik aan de andere zijde bekennen dat, de wet eenmaal voorgesteld zijnde, de Minister die zeer moeilijk kon intrekken. Mijn vriend bleef volharden vooral op dien grond, en ik beloofde hem eerlijke ondersteuning.

Aan die belofte ben ik getrouw gebleven.

Wat ik vermogt, heb ik gedaan. Van mijne beide getrouwe vrienden was de één (de heer Van Akerlaken) vóór, de andere (de heer Van Rappard) hevig tegen de wet. De Staten-Generaal verlangden vooral, dat de begrooting aanmerkelijk verminderd zou worden. Ik-zelf verlangde deze gelegenheid te gebruiken om tot het daarstellen van groote bezuinigingen over te gaan. Door de toezegging daarvan was de heer van Akerlaken bewogen geworden, met de Regering te stemmen, en vleide ik mij, in een gesprek, door den heer Rochussen en mij met den heer van Rappard gehouden, ook dezen te hebben overgehaald. De Koning persoonlijk was, vooral waar het Oorlog betrof, zeer tegen alle vermindering van uitgaven. Ik haalde echter mijnen vriend Rochussen over mij te ondersteunen, en laadde mij door mijn drijven in den Raad 's Konings ongenoegen op den hals. Ik getroostte het mij door de overtuiging, dat ik hem eenen goeden dienst bewees.

In eenen Kabinetsraad werd er toe besloten, en de bezuinigingen vastgesteld op ongeveer ƒ 1,700,000.-, waaronder Oorlog voor ƒ 742,000.-. Bij de stukken bevindt zich in potlood geschreven het résumé der discussie, waarin het de Minister van Binnenlandsche Zaken was, die het meest ongaarne bezuinigde.[1)]

Mijn zwager, de heer Den Tex, kon zijne vrees voor de wet en hare gevolgen niet overwinnen. In menig met hem en den heer Van Rappard gehouden gesprek poogde ik beiden over te halen om de hand niet mede te leenen tot den val der wet, welke tevens den val van den heer Rochussen zou ten gevolge hebben, - alles was te vergeefs. Mij was zulks

1) Dit résumé bepaalt zich tot het opgeven der cijfers, waartoe men na de discussie gekomen was. De som van ƒ 1,700,000.- is pl. m. het gemiddelde van de bezuinigingen voor 1844 (ƒ 1.531,000.-) en voor 1845 (ƒ 1,825,000.-). Het cijfer voor Oorlog betreft de bezuiniging voor 1844 alléén. - (Staatsbegrooting voor 1844 en 1845, Memorie van Antwoord en Staten van vergelijking.)

dubbel verdrietig, omdat de houding van mijnen zwager tot allerlei voor mijne eer en kieschheid lasterlijke praatjes aanleiding zou geven. Ik schreef nog aan mijnen schoonvader, opdat deze Den Tex in Amsterdam tot andere inzigten zou brengen. Die brief is, volgens hetgeen ik later van Den Tex vernam, na den dood van den heer Bondt, wiens papieren door Den Tex werden opgeruimd - ik destijds nog Minister zijnde en geen tijd hebbende mij daarmede af te geven - door hem gevonden en tot mijn groot leedwezen.... verscheurd! Van het postmerk voorzien zijnde, had die brief voor mij eene groote waarde gehad; doch op dat tijdstip (1845) was Den Tex geheel onbekend met, en voorzag niet wat de laster zou uitvinden. Volgens mededeeling van mijnen vriend Rochussen-zelf op heden, 14 Januari 1857, aan mij gedaan, had de heer Nedermeijer van Rosenthal hem na zijne terugkomst uit de Oost gezegd, dat hij mijn vijand was, maar echter verpligt was te zeggen, dat ook hij wist, en het bewijs nog bezat, dat men mij gelasterd had omtrent mijne houding bij zijne conversiewet. Hij bezat nog het billet dat ik hem des morgens vóór de vergadering had geschreven om hem toch aan te raden tot de aanneming der wet mede te werken.

Na eene warme en belangrijke discussie, waarin de heer Gevers van Endegeest, destijds Voorzitter van de Tweede Kamer, meer door gebrek aan tact en door pedanterie dan door kwade bedoeling vervoerd, eene dwaze en onbehoorlijke rol speelde[1)], werd de wet afgestemd.

'Kort daarna heeft de heer Gevers van Endegeest eenen brief aan den Koning geschreven, waarin hij zijn leedwezen betuigde, dat zijne overtuiging hem gedwongen had, tegen de wet te stemmen, doch verklaarde den Koning geheel gedevoueerd te zijn en bereid te wezen om, zoo de Koning geen Minister van Financiën kon vinden, zich ter dispositie van Z.M. te stellen. De Koning heeft, zoo ik meen, bij Kabinetsbrief den heer Gevers doen bedanken en antwoorden dat, zoo hij hem noodig had, hij van zijn aanbod zou gebruik maken.... Willem II was zoo verstoord over de houding van den heer Gevers, dat hij bij zijne aftreding als Voorzitter hem het

1) Toen de discussie, nadat de Minister Rochussen reeds zeven malen het woord gevoerd had, ten einde liep (27 Mei 1843) verlict Gevers van Endegeest den voorzittersstoel om nog daaraan deel te nemen en de wet te bestrijden.

Commandeurskruis - het gewone bewijs van goedkeuring - niet heeft willen toekennen. Om de Kamer niet te kwetsen, is de heer Gevers echter tot Staatsraad in buitengewonen dienst benoemd.'

Verlangen naar bezuiniging en geen onwil tegen nieuwe lasten - ziedaar wat volgens Van Hall duidelijk uit de debatten over de conversiewet was gebleken. Die stemming gaf de richting aan, waarin men werkzaam moest zijn. Vóór dat hij-zelf echter zijne krachten daaraan beproefde, voerde de heer van der Heim van Duivendijke gedurende drie maanden als opvolger van Rochussen het bewind over de financiën. Zijn plan, belasting op de inkomsten van vaste goederen, renten en ambten, had hij reeds een paar jaren te voren aan den Koning medegedeeld; het moest de vijf millioen opbrengen, die tot dekking van het evenwicht jaarlijks ontbraken. Voordat van der Heim benoemd werd, kwam het in een Kabinetsraad ter tafel. 'Ik verklaarde mij,' schrijft Van Hall, 'stellig tegen het plan, en aarzelde niet, het een staatsbankroet te noemen. Ik voegde er echter bij, dat, daar er geen eigenlijk gezegd Ministerie bestond, Zijne Majesteit zeer wel den heer van der Heim kon benoemen, zoo deze zijn vertrouwen bezat; dat ik van 's mans kunde en braaf heid niets dan voordeelige berigten had ontvangen; en dat hij-zelf welligt, Minister geworden, betere plannen zou kunnen beramen.'

..... De heer van der Heim werd 1 Juli [lees: 25 Juni] Minister.

'Het bleek al spoedig, dat hij geen anderen weg kon vinden dan dien, welken hij zich afgebakend had. Daarin onverzettelijk, maar voor het overige een kundig administrateur en getrouw ambtgenoot, werd hij spoedig mijn vriend. Ik liet hem, na hem rondelijk over zijn voorstel mijne meening gezegd te hebben, zijnen weg vervolgen, en bepaalde mij gestreng tot mijn departement, mij zooveel mogelijk effaceerende en voor beter oogenblik bewarende. Inmiddels bezuinigde ik wat ik kon, en gaf daarvan nog een nader bewijs in mijne verdediging van het wetsontwerp omtrent de Regterlijke Organisatie..... De afstemming van dat wetsontwerp bespaarde mij de vijandschap van velen; de verdediging er van, gepaard

met meerdere bekendheid, bij het personeel der Kamer inmiddels verkregen, verschafte mij vrienden; zoodat mijn politieke toestand, hoe vreemd zulks ook moge klinken, inderdaad sterker werd nadat de wet gevallen was.'

Dit laatste is ook de meening van De Bosch Kemper (*Geschiedenis van Nederland na* 1830), die zich anders in den regel uiterst moeilijk in Van Hall's gedachten kan vinden. 'De voordragt' - zoo schrijft hij in Deel IV blz. 164 - 'werd verworpen; de aanneming had de Minister waarschijnlijk ook niet verwacht; hij kon althans wijzen, dat hij vereenvoudiging en bezuiniging voorgesteld had, en daarmede was zijn politiek doel bereikt.'

Van der Heim's plan kwam bij Koninklijke Boodschap van 12 Augustus bij de Tweede Kamer in. Het Voorloopig Verslag, den 5^{den} September vastgesteld, luidde niet gunstig. Wel bracht men hulde aan de eenvoudigheid en de gemakkelijkheid van berekening van de nieuwe belasting, 'maar desniettemin heeft men zich vereenigd om de voordragt, zooals die ligt, als onaannemelijk te beschouwen.' Onbillijk noemde men het, 'dat de ingezetenen, wier inkomsten bestaan in de opbrengst van vaste goederen of in renten van binnenlandsche fondsen en effecten, of in de bezoldiging wegens eenige openbare betrekking, aan eene zeer drukkende belasting onderworpen zouden worden, terwijl daarvan zouden worden vrijgesteld allen, die hunne dikwerf zeer aanzienlijke inkomsten trekken uit renten van geldleeningen aan anderen, hetzij met of zonder vestiging van hypotheek, uit die van effecten ten laste van buitenlandsche mogendheden, uit handels- en assurantiezaken en andere winstgevende ondernemingen en takken van nijverheid.' Voorts werd de belasting onstaatkundig geheeten; zij zou grooten onwil wekken bij de getroffen belastingschuldigen, en zou het crediet van het land grootelijks benadeelen; volgens sommigen stond eene korting op de renten der Staatsschulden, onder welke benaming ook bewerkstelligd, gelijk met een gedeeltelijk staatsbankroet. De groote meerderheid der leden zou de voorkeur geven aan eene *algemeene* inkomstenbelasting. Eenige leden, in den loop der debatten door meerdere versterkt, bevalen eene gedwongen geldleening tegen lage rente aan. Als

voorwaarde van medewerking tot het leggen van nieuwe lasten, in welken vorm ook, werd gesteld, ‘dat vooraf op de begrooting van uitgaven bezuinigd zal wezen wat daarvoor maar eenigzins vatbaar is; dat er voorts eene volledige blootlegging van den staat onzer financiën zal hebben plaats gehad, en eindelijk dat er eene gestrenge afscheiding gemaakt zal zijn tusschen het verledene en het tegenwoordige, met opruiming en afdoening van alles wat slechts eenigzins opgeruimd en geliquideerd kan worden.’

Waren de kansen voor het ontwerp van van der Heim dus slecht - hetzelfde was het geval met de door Rochussen ingediende en door zijn opvolger gehandhaafde wijziging van de successiebelasting en invoering van die belasting in de rechte lijn. Wie zich de staalkaart van bezwaren herinnert, in 1878 tegen deze laatste te berde gebragt, kan zich licht een denkbeeld vormen van de ontsteltenis, vijf en dertig jaren vroeger door de voordracht gewekt. Zij heette *oneigenaardig; onstaatkundig; onzedelijk; ongelijk drukkend; hatelijk*. Van de 52 leden der Tweede Kamer, die aan het afdeelingsonderzoek deel namen, waren er slechts negen die haar onbepaald goedkeurden; drie zouden berusten, als het gevorderde geld niet op een andere manier te verkrijgen was; negen en dertig verklaarden zich stellig tegen de invoering. Toen het ontwerp bij de Memorie van Beantwoording gewijzigd en aan een nieuw onderzoek in de afdeelingen onderworpen was verklaarden wel is waar ettelijken van de 39 zich hunne stem voor te behouden, maar toch was het lot van de voordracht, kwam zij in stemming, met zekerheid te voorzien.

Zoo stonden de zaken, toen de tijd voor de behandeling van de begrootingen voor 1844 en 1845 in de Tweede Kamer naderde. Den 26sten September zou daarmee begonnen worden. Ongeveer veertien dagen vroeger had de Minister van der Heim in een Kabinetsraad te kennen gegeven, ‘dat, bij den weerzin, door de Tweede Kamer der Staten-Generaal betoond omtrent de door hem voorgestelde belasting op de inkomsten van vaste goederen enz., en bij zijn stellig besluit, nimmer eenige andere maatregelen dan de zijne voor te dragen, hij verpligt was, Zijne Majesteit te verzoeken hem zijn ontslag te willen verleenen. Daarop is’ - zoo vervolgt Van Hall's manuscript - na wisseling van verschillende consideratiën,

vooral op grond der beschouwingen, voorgedragen door Z.M., en gedeeld of aangedrongen door den heer van der Heim, besloten:

1°. dat de wet op de inkomsten van vaste goederen enz. niet in openbare beraadslaging zou worden gebragt, maar dat de Minister een comité-generaal zou vragen, waarin hij zou beproeven de vergadering in eene meer gunstige stemming ten opzigte van die wet te brengen, en, zoo dit mislukte, zou verklaren de wet terug te nemen;

2°. dat echter dit comité-generaal niet zou aangevraagd worden dan na den afloop van de beraadslagingen over de begrootingswetten;

3°. dat men dit voornemen geheim zou houden.

Ik heb dit plan op zich-zelf niet afgekeurd, maar verklaard het voor geene uitvoering vatbaar te houden, dewijl het niet te vermoeden was, dat de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal de begrooting der uitgaven zouden aannemen zoolang hun niet stellig was bekend gemaakt, hoe de Regering over de voorgestelde wet tot dekking [lees: aanvulling] van de middelen dacht.

Mijne voorspelling is bewaarheid geworden.

Donderdag avond 21 September ontving ik laat de mededeeling dat men bij de leden [der Kamer] begon te mompelen over de onzekerheid waarin men verkeerde nopens de wet op de inkomsten van vaste goederen enz.,[1)] en dat velen verklaarden de begrootingen der uitgaven niet te willen behandelen zoolang hun de meening der Regering daaromtrent niet bekend was. Gelijke mededeeling ontving de heer van der Heim van de zijde van een zijner vrienden.

Vrijdag 22 September des morgens ten 9 uur kwam de heer van der Heim mij spreken. Ik gaf hem als mijne meening op, dat er zeer spoedig partij moest worden gekozen, en als raad, om den Koning onmiddellijk te spreken, en te verzoeken eenen Kabinetsraad te beleggen.

Deze werd tegen half twee ure bijeengeroepen.

Tegen één ure werd ik bij Z.M. ontboden. In de adjudantenkamer ontmoette mij mijn vriend Rochussen, die van Z.M. kwam. Deze had den Koning geraden, om terstond

1) Het Voorloopig Verslag was onbeantwoord gebleven.

een ander Minister te benoemen, waartoe hij den heer van Akerlaken had voorgedragen, en om met dezen te beramen wat te doen stond; hebbende de heer Rochussen tevens aan Z.M. ter hand gesteld een plan van eene soort van belasting op de bezittingen, dat ongeveer 17 millioen zoude opbrengen, en dat die Minister desverkiezende zou kunnen gebruiken.

Mijne denkbeelden waren anders; ik gaf die kort op, en droeg ze naderhand aan Z.M. voor, gelijk ik die sedert in den Raad ontwikkelde.

In den onmiddellijk daarop gevolgden Kabinetsraad gaf de heer van der Heim kennis van den stand der zaak. Op mijne voordragt en aandrang begreep men dat er niet te denken was aan het voortzetten der beraadslagingen over de begrooting zonder de voorgestelde belasting op de inkomsten van vaste goederen enz. in te trekken; dat er evenmin te denken was aan het voortzetten van die beraadslagingen, zoo Z.M., al mogt HoogstDezelve reeds iemand op het oog hebben, thans dadelijk overging tot de benoeming van eenen nieuwen definitiven Minister, die, met de zaken onbekend, geen tijd zou hebben om de begrooting zoodanig te leeren kennen, dat hij die nog in den loop dezer zitting kon verdedigen; dat het intusschen hoogst bedenkelijk zou zijn, zoo men de begrooting niet in den loop dezer zitting behandelde; dat daardoor eene onzekerheid bij de natie zou ontstaan omtrent de bedoelingen der Staten-Generaal, evenzeer als het reeds zoozeer geschokt vertrouwen op de kracht der Regering daardoor aan het wankelen zou worden gebragt; en dat mijne stellige opinie mitsdien deze was, dat Z.M. dadelijk zou dienen over te gaan tot de benoeming van eenen definitiven of interimairen Minister van Financiën die zich in staat gevoelde om de begrooting te verdedigen.

De overige leden van den Kabinetsraad vereenigden zich meerendeels met dit advies.

‘Z.M. verklaarde volmondig daaraan geheel en al zijn zegel te hechten, en alzoo, vermits alleen één der thans in functie zijnde Ministers in staat was die taak op zich te nemen, en het voorstel van mij uitging, mij te verzoeken het interim van Financiën te aanvaarden.’

Van Hall stelde zich tot 's Konings beschikking, onder voorwaarde dat hij later niet verplicht zou zijn de portefeuille

definitief te aanvaarden, en dat hij dit openlijk te kennen zou mogen geven.[1)] Voorts wees hij er op, dat de aarzelingen en weifelingen van de Staten-Generaal vooral hieraan te wijten waren, dat men in onzekerheid verkeerde omtrent de bedoelingen van de Regeering, en dat deze geene meerderheid zou krijgen waarmede te werken was, zoo zij niet cordaat en krachtig voor hare meening uitkwam en daaraan niet vasthield.

De Raad vereenigde zich met die zienswijze, en liet het beramen van de te nemen maatregelen aan Van Hall over.

Het Kabinet zou voorshands twee interimaire Ministers in zijn midden tellen: Van Hall voor Financiën en Schimmelpenninck van der Oye, den Minister van Binnenlandsche Zaken, voor Buitenlandsche Zaken. Schimmelpenninck van der Oye en Rijk, de Minister van Marine, vonden daarin bezwaar, en vreesden dat bepaaldelijk de Tweede Kamer moeilijk te bewegen zou zijn eene begrooting vast te stellen met een interimairen Minister van Financiën.

Van Hall ontkende het gewicht van de bedenking niet, maar verklaarde geen anderen uitweg te zien. Kenden zijne ambtgenooten dien wèl, of verlangden zij nog op de zooeven genomen beslissing terug te komen, terstond zou hij zich terugtrekken, want volkomen eendracht onder de Ministers des Konings moest den gang van zaken beheerschen en tot een bevredigend einde leiden. De twee ambtgenooten voegden zich daarna bij de meerderheid en nog denzelfden dag werd het Koninklijk Besluit geteekend, waarbij van der Heim ontslagen en Van Hall tot Minister van Financiën ad interim benoemd werd. Twee dagen later ontving de Tweede Kamer eene Koninklijke boodschap, waarbij de wetsontwerpen tot wijziging van het recht van successie en tot invoering van eene belasting op de inkomsten van vaste goederen enz. werden ingetrokken.

Van 26 September tot 5 October werd in de Tweede Kamer de begrooting behandeld. Vier vergaderingen waren aan de algemeene beraadslagingen gewijd, en Hoofdstuk I (Huis des Konings) werd daarna met betrekkelijk geringe meerderheid (33 tegen 24) aangenomen.

1) Hij deed dit in de vergadering van de Tweede Kamer van 3 October 1843.

Den aard der oppositie karakteriseerde Van Hall, toen hij op 29 September aan het woord kwam, niet onaardig aldus: ‘Wanneer ik, met eenen terugblik op de nu geëindigde beraadslaging, mij voor den geest breng al de verschillende gronden, waarop de voorgestelde begrooting bestreden is; - hoe de eene spreker als grond van zijn tegenstand heeft aangevoerd, dat er, na al de gemaakte bezuinigingen, nog niet genoeg, een ander daarentegen, dat er te veel bezuinigd was; - hoe sommigen zich tegen de begrooting verklaard hebben, omdat zij eene Grondswetsherziening, of, wil men - want het komt inderdaad op hetzelfde neder - eene toezegging daartoe verlangden; anderen, omdat zij alles, wat de financiën betrof, *tegelijk* wenschten geregeld te zien; - hoe eenige weinige sprekers in de omstandigheid, dat het Hoofd van het Departement van Financiën in een zoo belangrijk oogenblik de woorden *ad interim* achter zijnen ambtstitel voegde, een grond van afstemming meenden te kunnen vinden; - hoe wederom anderen aarzelden de begrooting der uitgaven toe te staan, omdat zij in eene geheel andere wet, die van de middelen, stuitten op eene belasting, door de overgroote meerderheid van de Kamer niet alleen goedgekeurd, maar zelfs voorgesteld;[1)] - hoe eindelijk enkele sprekers de houding, het gedrag van de Regering tegenover de Kamer als te rekkelijk, te toegevend hebben afgeschilderd en daarin voor die Kamer eene reden van afstemming der Begrooting vonden; - wanneer ik mij dit alles voor den geest breng, dan heb ik al het vertrouwen noodig, dat ik stel in de wijsheid van deze Kamer, in de beradenheid, in de vaderlandsliefde van die sprekers-zelven, en in mijne eigene overtuiging, om niet geheel en al aan het behoud der financiën, dat is aan het behoud van het Vaderland te wanhopen.’

Inderdaad: op zeer verschillende gronden werd tegen de begrooting te velde getrokken; onder hen, die tegen Hoofdstuk I stemden, worden de namen aangetroffen zoowel van de meesten der geavanceerden van die dagen, als van velen, aan wier conservatisme nimmer werd getwijfeld.

Bij enkele tegenstanders schemerde de vrees door, dat aan-

1) De algemeene inkomsten-belasting, in het Voorloopig Verslag over het wetsontwerp-van der Heim aanbevolen en door Van Hall als ‘nader bij de wet te regelen’ voor ƒ 5.250.000 onder de Middelen uitgetrokken.

neming Van Hall's definitief optreden als Minister van Financiën in de hand zou werken. Ironisch vroeg Luzac aan zijne edelmogende collegaas of zij niet met hem gevoelden ‘dat het behandelen en aannemen der begrootingswetten bijna gelijk zoude staan met het overdragen, voor zeer langen tijd, van den geheelen last van dit Ministerie van Financiën op de schouders van den Minister van Justitie? En wie zal dit van hem mogen vergen?’

Aan steun ontbrak het den van zoo vele kanten besprongen Minister niet. In eene keurige rede toonde Van Rappard aan dat de begrooting, hoe dan ook, moest worden vastgesteld en afgedaan, wilde men zich welhaast onverdeeld kunnen wijden aan de behandeling van de beloofde financieele maatregelen. Handelde men anders, het zou zijn ‘alsof wij er ons op toegelegd hadden om de natie te overtuigen dat niets zekerder is dan de ongelukkige staat van onze financiën, niets onzekerder dan of wij eenmaal daaruit zullen kunnen gered worden.’ En aan hen die de zaak van de financiën met die van de grondwetsherziening vermengden en verwarden gaf van Rijckevorsel dit afdoend bescheid: ‘Ik verklaar ronduit, mij niet te kunnen verheffen tot de hoogte van hen, die geene bezuiniging en ook geen nieuwe belastingen willen, maar het evenwigt tusschen uitgaven en inkomsten willen herstellen door eene verandering van de Grondwet.’

Op gronden, aan de cijfers der begrootingen-zelve ontleend, werden Hoofdstuk II (Hooge Collegies), VIII (Marine) en IX*B* (Financiën) verworpen. Dat dit laatste votum niet tegen den interimairen Minister gerigt was, bleek duidelijk uit het feit dat diens bijzondere vrienden Van Rappard en Van Akerlaken beide onder de tegenstemmers behoorden.

De overige hoofdstukken van de begrooting werden met grooter of kleiner meerderheid aangenomen; de Middelen-wet met 41 tegen 15 stemmen, nadat de post: *Algemeene belasting op de inkomsten, nader bij de wet te regelen en te heffen tot een geraamd bedrag van* ƒ 5.250.000, door de Regeering was teruggenomen. In het korte debat, dat aan deze laatste stemming vooraf ging, had Van Rijckevorsel gelegenheid gevonden om te verklaren dat eene inkomsten-belasting, werd daartoe besloten, aanvankelijk tot een hoog, maar in latere jaren tot een geleidelijk verminderend bedrag diende te worden gehe-

heven; terwijl hij daarnevens het denkbeeld aanbeval om tot herstel van de financiën de natie, maar vooral de meer gegoeden te doen bijdragen in den vorm van eene gedwongen leening tot lage rente. Van Hall trad daarbij niet in eene nadere ontwikkeling van zijne plannen.

Den 10^{den} October werd de zitting gesloten; zes dagen later de nieuwe, 1843/44, geopend. In de Troonrede werd omtrent de financiën gezegd: Eene volkomene regeling van 's Rijks geldmiddelen, en het herstel van het verbroken financieel evenwigt, blijft het voorwerp Mijner ernstige zorgen. Nederland zal aan zijne verbindtenissen gestand doen, en zal de pligten niet miskennen, welker vervulling even heilig als staatkundig is. De afloop der jongste beraadslagingen doet Mij met vertrouwen rekenen op de medewerking van U Edel Mogenden, om de buitengewone lasten, die gevorderd mogten worden, naar doeltreffende beginselen te verdeelen. Geen buitengewone last kan op Mijne onderdanen gelegd worden, welken Ik, en evenzeer Mijn beminde oudste Zoon, niet steeds bereid zullen zijn, mede te helpen dragen.

'Welken min gunstigen invloed de omstandigheden ook op 's Lands welvaart mogen hebben uitgeoefend, wij bezitten nog altijd belangrijke hulpbronnen. Met bedaard overleg omziende naar de meest geschikte middelen om ze ten nutte van den Staat aan te wenden, mogen wij, bij orde en spaarzaamheid in het beheer der openbare geldmiddelen, en mits de veerkracht der Regering door de eendragt des volks worde gesterkt, de toekomst zonder te angstvallige bezorgdheid te gemoet gaan' enz.

In het Comité-generaal, waarin het Adres van Antwoord door de Tweede Kamer behandeld werd,[1)] gingen de twee eerste financieele paragrafen zonder discussie onder den hamer door. Zij luidden aldus: Met de vaststelling van de nog niet aangenomen hoofdstukken der tweejarige staatsbegrooting, waaromtrent wij de ontwerpen weldra tegemoet zien, zal weder voor het aanstaande tweejarig tijdvak de geregelde gang van zaken verzekerd en daardoor het crediet van den Staat bevestigd worden. Dit doel zal echter niet kunnen bereikt worden zonder dat tevens de middelen worden aangewezen om

1) Een voorstel van Van Goltstein om de behandeling in openbare vergadering te doen plaats hebbea, werd met 27 tegen 14 stemmen verworpen.

het verbroken financieel evenwigt te herstellen en om met stipte nauwgezetheid onze verbintenissen en verplichtingen na te komen. Wij zijn daarom bereid om met Uwe Majesteit mede te werken om de buitengewone offers, die gevorderd mogten worden, naar doeltreffende beginselen te verdeelen. *Wij zullen daartoe met te meer gerustheid kunnen besluiten, omdat wij moeten vertrouwen dat op den zoo gewenschten weg van vereenvoudiging en bezuiniging aanhoudend zal worden voortgegaan, en alzoo geene pogingen zullen worden nagelaten om die lasten te verminderen*.

'Uwer Majesteits bereidwilligheid om met den Prins van Oranje te deelen in alle buitengewone lasten, welke op Hoogst-Deszelfs onderdanen mogten gelegd worden, zal voorzeker tot een bemoedigend voorbeeld strekken en, als een treffend bewijs van liefde voor het Nederlandsche volk, door hetzelve op hoogen prijs worden gesteld.'

Bij de daarop volgende paragraaf wenschte Van Goltstein ook aan de Regering het middel aan te geven 'om tot eene algeheele regeling van het financiewezen van den Staat te kunnen geraken, hetgeen met eene onontbindbare Kamer onmogelijk scheen. Hij wenschte daarom van eene herziening der Grondwet reeds bij deze paragraaf gewaagd te hebben.' Dit denkbeeld vond geene ondersteuning, en de paragraaf werd onveranderd aldus vastgesteld: 'Overtuigd dat orde, eenvoudigheid, en *openbaarheid* noodzakelijke vereischten zijn om tot meer gunstige financieele omstandigheden te kunnen geraken, hebben wij met bijzonder genoegen van Uwe Majesteit de verzekering bekomen, dat Hoogst Dezelve zijne ernstige zorgen blijft toewijden aan de geheele regeling van 's Rijks geldmiddelen. *In verband met die verzekeringen mogen wij dan ook eerlang van Uwe Majesteit tegemoetzien de toegezegde voorstellen tot verevening en opruiming, zooveel mogelijk, van de bijzondere rijksfondsen, en tot regeling van den achterstand en daarmede in betrekking staande onderwerpen*.'

Vestigt men de aandacht op hetgeen van de drie paragrafen hier gecursiveerd wordt weergegeven, dan blijkt dat het adres ook omtrent de financiën meer gaf dan een eenvoudigen terugslag op de Troonrede.

Nadat de Tweede Kamer eenige wetsontwerpen van ondergeschikt belang, en ook de vroeger afgestemde, nu gewijzigde

Hoofdstukken II, VIII en IX *B* der begrooting voor 1844/45 had aangenomen, gunde zij zich geen winterreces, maar bleef zij getrouw op haar post. Aan werk ontbrak het haar niet. Den 11^{den} December waren bij haar ingekomen de wetsontwerpen tot regeling en dekking van den achterstand van 1840 en vroeger, en tot aanvulling van de Middelen over 1841-1845; den 28sten gevolgd door ontwerpen tot gedeeltelijke aflossing van de schuld ten laste van Nederlandsch-Indië aan de Nederlandsche Handelmaatschappij en tot *vaststelling van eene buitengewone belasting op de bezittingen en daarmede gepaard gaande vrijwillige geldleening*.

De inhoud en de geschiedenis van deze wetsontwerpen zijn bekend. Bij hetgeen aan de indiening voorafging is iets langer stilgestaan om te doen uitkomen welke de stemming van de Tweede Kamer was gedurende de weken die Van Hall aan de uitwerking van zijne plannen besteedde.

Reeds vóórdat hij tijdelijk met het beheer van het Departement van Financiën werd belast had hij zijne denkbeelden in groote trekken geformuleerd en vertrouwelijk aan de heeren Stoop en W. Borski te Amsterdam onderworpen. Van de daartoe betrekkelijke briefwisseling is slechts een klein fragment bewaard gebleven, waaruit blijkt dat de eerstgenoemde er aanvankelijk niet, de andere daarentegen wèl gunstig over dacht. Over de opbrengst van de buitengewone belasting moest men zich echter, ook volgens den heer Borski, geene illusiën maken. Soortgelijke operatiën hadden vroeger veel minder opgebracht dan geraamd was. Teleurstelling zou ook thans niet uitblijven, tenzij de aangiften meer overeenkomstig de waarheid werden gedaan of het nationaal vermogen in den laatsten tijd ontzaglijk was toegenomen.

Van 22 September af, zoo stipt Van Hall aan, ‘regende het plannen bij mij, waarvan geen enkel bruikbaar was.’ Ook van Dam van Isselt had een ‘plan’, dat hij echter niet aan den Minister, maar alleen aan den Koning-zelf wilde mededeelen. Van 's Konings wege werd hem te kennen gegeven dat het Z.M. aangenaam ware geweest, indien de heer Van Dam had kunnen besluiten om zijn ‘middel om 's lands financiën te redden’ aan den heer Van Hall bekend te maken, ‘vermits HoogstDezelve het toch niet wel voor dien Minister

verborgen zou hebben kunnen of willen houden, en het door aanvankelijke mededeeling aan Zijne Majesteit slechts langs. eenen omweg ter kennis van dien hoogen staatsambtenaar zou zijn gekomen.' De heer Van Dam werd verzocht, het bedoelde middel alsnog mondeling of schriftelijk aan den heer Van Hall te doen kennen, die het daarna aan Zijner Majesteits oordeel zou onderwerpen.

Ten gevolge daarvan vervoegde Van Dam zich aan de woning van Van Hall; met welken uitslag, blijkt uit dezen epistel:

Amice, Ingevolge uw verlangen ben ik met klokslag van acht uur ten uwent geweest, en kwartier over achten ben ik weder vertrokken. Gij zult het mij wel ten goede houden, dat ik niet langer heb gewacht; de kamer was zonder vuur en ik werd koud. Wat ik u te zeggen had laat zich gereedelijk schrijven. Ik meen aan Z.M. een middel te kunnen aanwijzen om 's lands financiën te redden; een middel, niet onderhevig aan alle de bezwaren, de overige mij bekende plannen aanklevende. Het oorspronkelijk denkbeeld is niet het mijne, en de vinder van hetzelve, met wien ik hetzelve heb bearbeid en beschaafd, verlangde dat ik hetzelve alleen den Koning zoude bekend maken. Ik heb dus getracht Z.M. te zien. HoogstDezelve heeft mij niet kunnen ontvangen, en mij tot u verwezen.

Meer dan ik u bij dezen heb medegedeeld had ik u niet kunnen zeggen van de zaak. Het doet mij leed dat de bezigheden van Z.M. beletten mij te kunnen ontvangen. Ik ben overtuigd het mijne gedaan te hebben en keer morgen huiswaarts. Had mijn plan tot redding kunnen strekken, dan is het niet mijne schuld, dat hetzelve niet ter toetse van een bedaard en geregeld onderzoek heeft kunnen worden gebragt. Welligt bestaat daartoe de gelegenheid, wanneer Z.M., bij onze terugkomst, het minder druk zal hebben.

Als steeds, hoogachtend en vriendschappelijk
t.t.v. DAM.

Van Dam mocht den schijn aannemen van te meenen dat overmatige drukte den Koning verhinderd had hem te woord te staan, en hij mocht schriftelijk tegenover Van Hall den vriendschappelijken toon blijven aanslaan - hoe diep hij zich gegriefd voelde bleek uit de scherpe, bijtende rede waarin hij

anderhalve maand later het wetsontwerp tot vaststelling van het hoofdstuk IX *B* (Financiën) der begrooting bestreed, en waarbij hij o.a. verklaarde niet overtuigd te zijn dat aan het hoofd van het Departement een man stond, met al de vereischte kennis van zaken toegerust. - Zijne stem was de éénige die tegen het wetsontwerp werd uitgebracht.[1)]

Eene maand ongeveer voordat Van Dam zich als redder van de financiën had aangemeld, onderwierp Van Hall een avantprojet van *zijn* plan aan zijn vriend Rochussen, die inmiddels als Gezant te Brussel was opgetreden.

'Een goed plan' - zoo luidde de aanhef - tot herstel der financiën van het Rijk zal moeten omvatten den achterstand zoowel als de behoeften van den loopenden dienst, en tevens zoodanig ingerigt zijn, dat er een redelijk vooruitzigt besta dat de buitengewone belastingen, welke uitgeschreven moeten worden, slechts een bepaald getal van jaren behoeven te duren.

'De behoefte voor den loopenden dienst, zoolang de Handelmaatschappij uit de gelden van de Oost hare aflossingen terughoudt, bedraagt ongeveer jaarlijks ƒ 5.000.000.-'

Rochussen teekent daarbij aan: 'Toegestemd, in de veronderstelling dat de koffij- en suiker-prijzen niet verder dalen. Rijzen zij, dan is er geen deficit. Maar als de conversiewet doorging zooals die was voorgesteld, dan zou de Handelmaatschappij geene gelden inhouden, en dus het deficit zeer gering zijn.'

De achterstand, zoo gaat Van Hall voort - is groot ongeveer	
ƒ 28.000.000.-, namelijk voor 1841	ƒ 12.000.000.-
ƒ 28.000.000.-, namelijk die van 1842	ƒ 9.500.000.-
ƒ 28.000.000.-, namelijk die van 1843	ƒ 6.500.000,-
	ƒ 28.000.000.-
'De cijfers toegestemd,' zegt Rochussen, ofschoon over het tekort van 1843 nog weinig met zekerheid te zeggen valt.	
Er zijn tot dekking daarvan uitgegeven schatkistbilletten ad	ƒ 6.000.000.-
en	ƒ 9.500.000.-
	ƒ 15.500.000.-
waarbij zal moeten komen ten minste	ƒ 6.500.000.-
	ƒ 22.000.000.-

1) Vergadering van de Tweede Kamer van 23 December 1843.

welke dooréén, met inbegrip der courtagie, kosten 5% rente. In dezen staat van zaken is men bedacht geworden op drie verschillende middelen, welke gelijktijdig zouden moeten werken.

Als *eerste* dier middelen noemde Van Hall de in te roepen hulp van koning Willem I, sints 1840 Graaf van Nassau: Tot de tegemoetkoming in de behoefte tot dekking van den achterstand, wilde men eene poging aangewend zien om Z.M. den Graaf van Nassau te bewegen, het bedrag van den achterstand van 1841 ten bedrage van p.m. ƒ 12.000.000.- aan de schatkist voor te schieten tegen 3%, op obligatiën a pari.

'Eene dergelijke handeling zou

1°. eenen grooten moreelen invloed uitoefenen, en deze is er noodig;

2°. ten gevolge hebben dat de tot dekking van den achterstand gedeeltelijk benoodigde gelden niet nadeelig op de geldmarkt werkten, en alzoo het conversie-plan niet in den weg stonden, en dat er eene besparing van 2% op de renten van ƒ 12.000.000.-, dus van ƒ 240.000.- verkregen werd.'

Niet hoog gespannen was Rochussen's verwachting omtrent het onthaal hetwelk deze denkbeelden bij Willem I zouden vinden. 'Die poging' - schrijft hij - zal wel vruchteloos blijven. Koning Willem Frederik vermeent integendeel groote vorderingen op den Staat te hebben voor het kanaal van Voorne en van Terneuzen. Ik geloof niet dat Z.M. de verpligting en de noodzakelijkheid tot eenig offer zal begrijpen. *Ik beaam overigens geheel de nuttige strekking van het denkbeeld*.

'Doch aangenomen dat ik mij vergiste, en dat Z.M. genegen mogt zijn om 12/$_{mm}$ à 3 % te geven, dan nog houde ik het voor *onmogelijk*, die som *disponibel* te stellen, althans zonder enorme verliezen op de realisatie van andere waarden, en zonder daardoor de markt bijzonder te drukken. Het voorbeeld van de offers, voor eenigen tijd door Otho gebragt, en door de oppositiebladen zoo hoog geroemd en ter navolging aangeprezen, bewijst overigens, hoe weinig daardoor een troon beveiligd wordt.'

Voor hetgeen na de hulp van Willem I van den achterstand nog ongedekt zou zijn, zouden schatkistbiljetten uitgegeven kunnen worden.

Het *tweede* middel dat Van Hall voor den geest stond, 'zou bestaan in eene som van ƒ 5.000.000.- jaarlijks te heffen

in dier voege, dat die som ten volle betaald werd gedurende de jaren 1844 en 1845; met ƒ 1.000.000.- verminderde in 1846, en met ƒ 2.000.000.- jaarlijks gedurende 1847, 1848 en 1849[1)], waarna die geheel zou ophouden.'

Rochussen teekende hierbij aan: 'Het denkbeeld tot successive vermindering van de buitengewone heffing beveelt zich aan.'

Het aanvankelijk tot $^{5}/_{mm}$ te betalen bedrag wilde Van Hall

aldus vinden: Vermeerdering op de suiker	ƒ 300.000.-
Welligt belasting op de koffij, of anders verhooging van eenige opcenten op diverse accijnsen en indirecte belastingen	ƒ 700.000.-
Belasting op inkomsten en bezittingen	ƒ 4.000.000.-
	ƒ 5.000.000.-

'Ik zou denken' - schrijft Rochussen - 'dat men even gemakkelijk 5 als $4/_{mm}$ op de inkomst (sic) kan heffen, en dat men door belasting op koffij of verhooging van opcenten noodeloos de moeilijkheden vermeerdert. Liever eene belasting op tabak dan op koffij in allen geval. - Ik zie geen kans de suiker meer te doen rendeeren zonder de raffineerderijen te bederven; dan zou de Bruyn[2)] alleen kunnen bestaan.'

Van Hall's *derde* middel, 'dat tegelijkertijd bij de hand zou moeten genomen worden zoodra 's lands crediet bevestigd was, is eene conversie der 5 en 4½ percentsfondsen op den laatstelijk voorgestelden voet.' - Het vond bij Rochussen bijval, mits ook 'dat gedeelte der conversie-wet behouden werd, waarbij de aflossing der schuld aan de Handelmaatschappij bepaald was.'

'In slotsom' - zoo resumeert hij zijn advies - 'zou ik denken dat het plan, zoo men het wilde doorzetten, eenige wijzigingen zou behooren te ondergaan in verband met mijne kant-aanmerkingen, waardoor deszelfs werking minder [bezwarend?] zou worden. Maar ik voor mij blijf de voorkeur geven aan 1½ percent op alle bezittingen voor ééns, betaalbaar 1 % in 1844 en ½ % in 1845. Ik schat de opbrengst daarvan over

1844	ƒ 18.000.000.-
1845	ƒ 9.000.000.-
	ƒ 27.000.000.-

1) Zóó staat in de beide afschriften van het plan. Een jaar te veel schijnt vermeld.
2) De bekende raffinadeur te Amsterdam

Deze som zou moeten strekken tot dekking van achterstand, na aftrek van de behoefte over 1844 en 1845, voorts daarbij de conversiewet, met de aflossing aan de Maatschappij, weder voorstellende. Die maatregel is kras, maar het volk, de lage stand, die zoozeer gedrukt is, zou niet opnieuw belast worden, en ik geloof niet dat daardoor de bestaande belastingen merkbaar verminderen zouden. Eene belasting op tabak, waarvan ik een voorstander ben, en die ƒ 600.000.- kan opbrengen, zou desnoods kunnen bijgevoegd worden.'

Onder het advies van Rochussen staat de dagteekening van 18 October. In de laatste dagen van die maand schreef Van Hall aan Willem I den volgenden merkwaardigen brief.

Ik waag het Uwe Majesteit eerbiedig te naderen, en hoop in den toestand van het Vaderland, waarin ik weet dat Hoogst Dezelve voortdurend groot belang stelt, eene verschooning te vinden voor een' stap, welke, ik gevoel het, niet van te groote vrijmoedigheid. ja welligt niet van onbescheidenheid is vrij te pleiten. Zoo ik echter eenige bewijzen van zelfopoffering, ten behoeve van de zaak van Koning en Vaderland moge gegeven hebben, zullen deze Uwer Majesteit tot waarborg kunnen strekken van de bedoelingen waarmede ik handel.

Uwe Majesteit gelieve verder bij de inroeping van Hoogst-Deszelfs toegevend oordeel nog aan te nemen de verzekering, dat de stap, welken ik zoo vrij ben te doen, door mij geheel als bijzonder persoon en niet als 's Konings Minister wordt ondernomen.

Eerst dan, wanneer mijne denkbeelden eenen gunstigen ingang bij Uwe Majesteit mogten vinden, kan het te pas komen dat ik in deze zaak, waaromtrent, althans voor het uiterlijke, het initiatief door Uwe Majesteit zou dienen te worden genomen, als Minister gemengd worde - immers zoolang er geen definitief Minister van Financiën benoemd is.

Gedurende den tijd, welken ik mede aan het hoofd van 's lands zaken heb doorgebragt, en bepaaldelijk in de laatste weken, heb ik veel over den staat onzer financiën nagedacht.

Deze is alles behalve gunstig.

Er is nog ongedekt: een achterstand vóór September 1840.

van ongeveer	ƒ 12,000,000.-
deficit van 1841-1842	ƒ 9,500,000.-
daarbij komt een tekort van 1843 van ongeveer	ƒ 6,500,000.-
	ƒ 28,000,000.-

Om de uitgaven van den loopenden dienst over 1844-1845 te dekken zal eene buitengewone belasting van ongeveer ƒ 5,000,000.- moeten worden uitgeschreven, welke het nog niet zeker is dat de Staten-Generaal zullen willen of durven toestaan, en welke in allen gevalle bij de bevolking eenen hoogst ongunstigen indruk zal maken, zoo die bevolking de overtuiging niet bekomt dat er van de zijde van het Doorlugtige Stamhuis van Oranje groote pogingen tot verligting van het kwaad worden aangewend. Des te noodlottiger zal die indruk zijn, zoo het vooruitzigt niet bestaan kan dat deze belasting na verloop van eenigen tijd zal ophouden, en dat daarmede de zaken gered zijn.

Zelve over dit Koningrijk geregeerd hebbende, en Hoofd zijnde van het gëerbiedigde Stamhuis, hetwelk ieder die het met het Vaderland wel meent wenscht te behouden, zal Uwe Majesteit er ongetwijfeld hoogen prijs op stellen, dat al de gevaren worden afgewend, welke deze staat van zaken na zich zou kunnen sleepen.

Zou Uwe Majesteit zich ter voorkoming daarvan niet eenige, ja zelfs eene belangrijke opoffering willen getroosten?

Die opoffering zeker zou aanzienlijk en Koninklijk dienen te zijn, maar zij is, geloof ik, zoodanig in te rigten, dat zij schijnt grooter te wezen dan zij werkelijk is.

De achterstand van vóór 1840, ofschoon spruitende uit betalingen, alleen gedaan ten behoeve van het Rijk, schijnt echter beschouwd te kunnen worden als alleen ontstaan tot dekking van uitgaven, welke door de wet niet waren toegestaan. Op grond daarvan zou ligtelijk iemand op het denkbeeld kunnen komen om die te laten voor rekening van Hem, die ze gedaan of bevolen had. Na de herziening der Grondwet zou de Minister, die daartoe zijn contraseign gegeven had, ongetwijfeld aansprakelijk zijn.

Ik geloof dat het van belang is het opperen van deze quaestie vermeden te zien.

Dit doel zou kunnen bereikt worden. Uwe Majesteit zou zich op een verheven standpunt kunnen plaatsen; er zou bij de Natie een indruk teweeggebragt worden, waardoor niet alleen veel kwaad voorgekomen, maar voor de toekomst veel goed gesticht wordt, zoo er mogelijkheid bestond, dat het volgende plan ten uitvoer werd gebragt.

De achterstand van voor October 1840 zou worden vermeerderd met de vordering, welke Uwe Majesteit ter zake van het kanaal van Voorne is hebbende; en daartegen verminderd met de uitkeering der ƒ 700,000.- aan de Agnaten van het Huis van Nassau. Dientengevolge zou Uwe Majesteit voor het verschil, tusschen die beide vorderingen bestaande, crediteur worden, en die vordering zou met de na te meldene geldleening verrekend worden.

'Uwe Majesteit zou aanbieden het bedrag van den ouden achterstand ten beloope van tusschen de twaalf en dertien millioen gulden aan den Staat voor te schieten tegen obligatiën rentende *drie* ten honderd a pari.'

Na een korte uiteenzetting van de overige financieele maatregelen, in den geest van het aan Rochussen meegedeeld avantprojet bij de wet vast te stellen, vervolgt de brief aldus:

Uwe Majesteit zou echter tot dit aanbod niet overgaan, voor dat de andere financieele plannen, bij welker kennisdraging Hoogst Dezelve in dat geval, als aanzienlijk schuldeischer van den Staat, een regtmatig belang zoude hebben, met Hoogst Derzelver goedkeuring vereerd waren[1]; en niet dan onder voorwaarde dat Hoogst Derzelver aanbod niet verbindende zou zijn voordat die ontwerpen door de Wetgevende Magt zouden zijn aangenomen.

De opoffering, ten deze aan Uwe Majesteit voorgedragen, zou groot zijn; maar de dienst, welk daarmede aan de goede zaak werd bewezen, oneindig grooter.

'De opoffering zou bovendien grooter *schijnen* dan die werkelijk *is*. Immers zoolang het Uwe Majesteit zal behagen de fondsen te bewaren, zal HoogstDezelve slechts een groote geldleening tegen 3 ten honderd gedaan hebben; en wanneer Uwe Majesteit immer de fondsen mogt willen realiseeren, zou het verlies zich bepalen tot het verschil tusschen het pari en den prijs van een drie percents fonds. Dien prijs mag men, wanneer eenmaal de staat van ons crediet gevestigd zal zijn, veilig op 75 à 80 % stellen. Voor zooverre Uwe Majesteit tot het vinden der benoodigde gelden eene kasoperatie moest doen,

1) Met de hand van den Secretaris-Generaal Ossewaarde staat hierbij in potlood aangeteekend: 'Eene bemoeijing die in een verkeerden zin zou kunnen opgevat worden.'

zou er, zoo ik vermeen, wel gelegenheid zijn op de obligatiën ten behoeve van Uwe Majesteit gelden op te nemen.'

'Het behage Uwe Majesteit deze geopperde denkbeelden goedgunstig in overweging te nemen' enz.

Twee gesprekken tusschen Willem I en Van Hall volgden, en het resultaat was de brief van den ouden Koning aan Willem II, afgedrukt bij de Bosch Kemper (IV, Letterkundige Aanteekeningen blz. 138.) Met voldoening mocht Van Hall op het door hem verkregene terugzien. 'Ik kan' - zoo teekent hij aan - 'het gedrag van den Vorst ten mijnen opzigte, en het vertrouwen dat Hij mij betoonde niet genoeg roemen. Aan de vergetelheid wensch ik te onttrekken hetgeen Hij mij toevoegde in het laatste gesprek dat ik met Hem mogt hebben. Toen ik Hem de door den Koning (Willem II) onderteekende acte' [waarbij het aanbod van Willem I werd aangenomen] 'overgaf, bedankte ik den Vorst voor hetgeen door Hem ten behoeve van het Vaderland was gedaan: wat was zijn edel antwoord? "Neen, gij moet *mij* niet bedanken. Ik bedank *u*, dat gij mij in de gelegenheid hebt gesteld om de Hollanders te toonen hoe lief ik hen heb." Diep geroerd verliet ik den Vorst, dien ik helaas! nimmer zou wederzien.'

Eén punt, waarbij de geldelijke belangen van het Vorstenhuis betrokken waren, baarde moeilijkheden. Het betrof de regeling, bij de voorgedragen wet op den achterstand, van de vorderingen ten laste van Luxemburg en de vergoeding wegens de domeinen van Prins Frederik. Reeds vóórdat de wet op den achterstand bij de Tweede Kamer was ingediend, had W.L.F.C. van Rappard in een schrijven aan Van Hall op de noodzakelijkheid daarvan gewezen en daarna (25 December) kwam hij met aandrang op de zaak terug. Hij herinnerde hoe zij herhaaldelijk in de Tweede Kamer ter sprake was gekomen en voorspelde dat het Voorloopig Verslag over de wet op den achterstand de sporen van ernstige ontevredenheid zou dragen, indien de Regeering niet alsnog, bij een suppletoir wetsontwerp, maatregelen voordroeg.

Die voorspelling kwam uit. In het Voorloopig Verslag, van den 12^{den} Januari gedagteekend, vroeg men inlichtingen, en verlangde men 'regeling, *bij deze zelfde gelegenheid*, van de vergoeding aan het Rijk verschuldigd wegens het gemis der domeinen van Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden.'

Van Hall begreep, dat er gehandeld moest worden. Den 15^{den} Januari onderwierp hij aan den Koning eene conceptboodschap aan de Tweede Kamer van dezen inhoud:

Bij de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden werd het wenschelijk geacht, dat het Groothertogdom Luxemburg een integreerend deel daarvan zou uitmaken. Ter verzekering van de onverbreekbaarheid dier vereeniging werd bij de wet aan mijnen beminden Broeder Prins Frederik der Nederlanden tot afkoop zijner regten eene schadevergoeding uit de inkomsten van zekere domeinen toegekend.

Sedert is, ten gevolge van eene omwenteling welke het dierbare vaderland zoowel als Mij en Mijn Huis aanzienlijke verliezen heeft berokkend, het Groothertogdom Luxemburg op eene gewelddadige wijze van het Rijk der Nederlanden afgescheiden. Deze afscheuring echter, met geweld daargesteld, heeft niet tengevolge kunnen hebben dat vroeger wettelijk tot stand gebragte verpligtingen zouden ophouden te bestaan, ten nadeele van hen, die aan die omstandigheden vreemd waren, of dat de gevolgen van vroegere wettelijke bepalingen op anderen zouden worden overgebragt.

Intusschen hebben de Vorsten van Mijn Huis steeds lief en leed met het vaderland gedeeld, en ben ook Ik ten allen tijde bereid geweest het voorvaderlijke en vaderlijke voorbeeld ten dien opzigte te volgen.

Ik heb alzoo begrepen dat thans de tijd daar was om van Mijne bedoelingen ook omtrent deze aangelegenheid te doen blijken.

Het is bekend, dat Ik, niettegenstaande de persoonlijk door Mij gebragte opofferingen van bezittingen, aan Mij als gedenkteekenen van nationale dankbaarheid in 1815 opgedragen, van de Domeinen, waaruit een gedeelte van Mijn grondwettig inkomen moet worden aangevuld, niet zooveel terug heb verlangd, dat die aanvulling daaruit volledig geschieden kan. Echter heb Ik in den toestand, waarin 's Rijks geldmiddelen zich bevinden, van dit verlies geen gewag willen maken, en heb Ik bovendien besloten om, zoolang de aan Mijnen beminden Broeder Prins Frederik der Nederlanden bij de wet afgestane domein-inkomsten door Hem of door Zijne mannelijke nakomelingen genoten worden, jaarlijks te beginnen met dit jaar 1844, ter zake van het afzonderlijk bezit van een gedeelte van het

Groothertogdom Luxemburg in 's Rijks schatkist te storten eene som van vijftig duizend gulden, welke iedere twee jaren bij de wet op de Middelen zal vermeld worden, en strekken zal tot tegemoetkoming in het verlies, dat de Staat door de, onder andere omstandigheden, die buiten Mijnen wil niet meer bestaan, op zich genomen verpligting komt te lijden.

'Te midden der gewigtige beraadslagingen, welke U Edel Mog. thans bezig houden, heb Ik begrepen dat het U Edel Mog. aangenaam zou zijn, met dit Mijn Besluit, dat door de aanneming der Wet tot aanvulling der Middelen over de jaren 1844 en 1845, waarin daarvan zal blijken, onherroepelijk wordt, bekend gemaakt te worden.'

Bij den Koning vond dit concept geen gunstig onthaal. Nevens aanmerkingen op de redactie, waaraan door Van Hall gevolg werd gegeven, had Hij al dadelijk bezwaar tegen eene verbintenis voor onbepaalden tijd, waartoe in ieder geval de medewerking van den Prins van Oranje noodig zou zijn. Voorts stelde Hij de vraag of de zaak niet te vinden ware door afstand van Zijnentwege van een deel der vorderingen van Koning Willem I op den Nederlandschen Staat. Principieelen tegenstand bood de Koning echter aanvankelijk niet. Die kwam pas aan het licht nadat Van Hall in eene nota de conceptboodschap nader had toegelicht en aangedrongen. Tot het opmaken en verzenden van deze nota was besloten in een Ministerraad, waarin men eenstemmig, op de Ministers de Pelichy en Rijk na, van meening bleek te zijn 'dat de Koning iets moest doen.'

De nota, den 19^{den} Januari aan den Koning gezonden, betoogde dat het Groothertogdom Luxemburg tot 1830 toe kon gerekend worden aan de Nederlandsche schatkist zuiver op te brengen ongeveer ƒ 870.000.- 's jaars. Bij dit verlies moest in aanmerking genomen worden dat de Koning-Groothertog in het genot bleef van hetgeen hem als civiele lijst in de hem gebleven helft van Luxemburg was toegelegd, en dat het Rijk der Nederlanden een zeker bedrag genoot van dat deel van Limburg, hetwelk als vergoeding voor Luxemburg was toegekend. De civiele lijst werd gerekend ƒ 150.000 te bedragen; de opbrengst van het bedoelde deel van Limburg werd op 4 à 5 ton geschat. Deze twee waarden zijn dus uit de algemeene ramp gered, als het representatief van dat-

gene, waarvan het genot was verzekerd door de aan Z.K.H. Prins Frederik tot afkoop van zijne regten door den Staat te betalen jaarlijksche som van ƒ 190.000.-

Het komt mij onder verbetering voor dat beiden, zoowel Zijne Majesteit als de Staat der Nederlanden, in de evenredigheid van het genot dat de een en de andere heeft van het geredde, behooren te dragen in de daarvoor te doene uitgaaf.

Men stelle het voordeel van Zijne Majesteit op	ƒ 150.000
en dat van den Staat op	ƒ 450.000
	ƒ 600.000
Dan zou volgens deze stelling de Koning voor ¼ van ƒ 190.000, dat is	ƒ 47.500
en de Staat voor ¾, dat is	ƒ 142.500
	ƒ 190.000

moeten dragen.

Maakt men nu op deze rekening de proef, dan blijkt het dat dezelve niet ten nadeele van Zijne Majesteit is.

De zuivere inkomsten van Luxemburg bedroegen	ƒ 868,000.-
Daarvoor erlangt de Staat thans uit Limburg	ƒ 450,000.-
blijft verlies	ƒ 418,000.-
af: besparing op de uitkeering aan Prins Frederik	ƒ 47,500.-
per saldo verliest de Staat	ƒ 370,500.-
Zijne Majesteit daarentegen ontvangt uit Luxemburg	ƒ 150,000.-
en zou betalen	ƒ 47,500.-
blijft overhouden	ƒ 102,500.-

terwijl Hoogst Dezelve bovendien bezit het regt op het inkomen, dat bij de Grondwet van 1814 aan den Souvereinen Vorst was toegekend.

Die Vorst zou dat inkomen genieten, en bezat bovendien dat van het Groothertogdom Luxemburg; maar het inkomen van dit Groothertogdom zou, zoo de afkoop van Prins Frederik *niet* had plaats gehad, thans aan dezen en niet aan den tegenwoordigen Koning toebehooren. Zijne Majesteit zou dus, zoo die afkoop

niet had plaats gehad, thans niet meer hebben dan het inkomen, Hoogst Denzelve als Koning der Nederlanden toekomende.

Het blijkt dus, dat tengevolge van den afkoop van Prins Frederik de Koning-Groothertog, ook wanneer Hoogst Dezelve ƒ 47,000.- opoffert, nog een voordeel geniet van ƒ 102,500.-. Het Rijk der Nederlanden daarentegen zou missen, zoo de afkoop niet had plaats gehad, de zuivere inkomsten van

Limburg ad	ƒ 450,000.-
minus de in deze veronderstelling te betalen som aan Prins Frederik	ƒ 142,500,-
	ƒ 307,500.-
Voegt men daarbij de	ƒ 102.500.-
zoo blijkt het voordeel van den afkoop thans over beiden te zamen te zijn	ƒ 410,000.-

van welke winst Zijne Majesteit ¼, het Rijk ¾ erlangt, zijnde juist de evenredigheid waarnaar de ƒ 190,000.- naar mijn voorstel zouden gedragen worden.

De schikking ten opzigte van Prins Frederik brengt ongetwijfeld aan het Rijk der Nederlanden voordeelen aan; maar dat Rijk geniet die geldelijke voordeelen niet ten koste van dezen Prins, vermits deze voor zich toch uit Luxemburg geene meerdere geldelijke voordeelen zou genoten hebben dan de som welke bij eene civiele lijst bepaald zou zijn. Doch wat daarvan ook moge zijn, zeker is het, dat die voordeelen door de omstandigheden merkelijk gereduceerd zijn, en dat datgene, wat daarvan nu overig is, - te weten de boven uitgedrukte ƒ 600,000.-, - voor ongeveer een vierde door Zijne Majesteit den Koning-Groothertog, en voor ongeveer drie vierde door het Rijk der Nederlanden genoten wordt.

‘Is het dan onbillijk dat zij, die genot hebben, ook in dezelfde evenredigheid dragen in de som, welke betaald wordt om dat genot te verkrijgen?’

Het aldus aangevoerde bleek den Koning in hooge mate te mishagen. Aan den Raad van Ministers werd te kennen gegeven, dat naar 's Konings meening ‘Nederland geene aanspraak heeft op eenige uitkeering door den Souverein van het Groothertogdom Luxemburg, vermits het voor Nederland veel voordeeliger is, de ƒ 190,000.- aan Z.K.H. Prins Frederik uit te keeren, tegen het genot der daartegenover staande inkomsten van het door den Koning-Groothertog aan Nederland afgestane Limburg, dan dat dit Hertogdom een eigendom van Hoogst Denzelve ware gebleven.’

Den 23sten Januari kwam de Ministerraad opnieuw bijeen. Denzelfden dag nog werd den Koning bericht, dat in het gevoelen van den Raad geen verandering was gekomen, en dat de Raad eenstemmig (op de twee zooeven vermelde leden na) ‘bleef gelooven dat Zijne Majesteit een einde aan de botsing moest maken.’ - Den volgenden dag ontving de Minister van Financiën a.i. bij Kabinetsbrief de mededeeling dat ook de Koning zijnerzijds bij zijne meening volhardde, en werd hij uitgenoodigd het aan de Tweede Kamer nog te geven antwoord in dien zin op te stellen.

Met dat antwoord kon inderdaad niet lang meer worden gedraald. Wel was, kort nadat het Voorloopig Verslag verschenen was, een Memorie ingezonden, maar die bevatte over het betwiste punt slechts de mededeeling, dat ‘men (d.i. de Regeering) voornemens was, binnen weinige dagen daarop meer bijzonder terug te komen.’ Voldeden de Ministers aan 's Konings verlangen, en werd daarmede aan het vooruitzicht op eene schikking een einde gemaakt - de ontstemming in de Kamer zou groot zijn en wellicht het lot van de ontworpen financiëele maatregelen in 't algemeen in de waagschaal stellen. Zóó begrepen het ook Van Hall en zijne collegaas. ‘Wij spraken daarover’ [den Kabinetsbrief] ‘in den Raad en waren allen bedrukt, doch namen [maakten] geen afspraak.’

In den avond van denzelfden 24sten Januari schreef Van Hall aan den Koning:

Uwe Majesteit zal het zijnen getrouwen dienaar, zoo deze hoopt, ten goede houden, dat hij het waagt, nog eenmaal terug te komen op hetgeen hem dezen voormiddag door den Heer Directeur van het Kabinet is medegedeeld.

Ik ben, Sire, diep ternedergeslagen door het bevel, daarbij ontvangen, wegens het aan de Staten-Generaal te geven antwoord.

..... Mijne droefheid, Sire, ontstaat echter op dit oogenblik niet alleen uit persoonlijke beschouwingen. Zij ontstaat hoofdzakelijk uit de gevolgen, welke te voorzien zijn, zoo de getrouwe Ministers van Uwe Maj. niet mogten slagen, Hoogst Dezelve te overtuigen van hetgeen zij eerbiedig vermeenen door de omstandigheden gevorderd te worden.

‘Na veel afmatting, arbeid en zorgen zijn wij op het punt, Sire, om al de moeilijkheden welke er bestonden te boven te

komen. De Wet op den achterstand van vóór 1840, eene wet, bij welker aanneming het Koninklijk Huis, Uwe Majesteit als Koning zoowel als in Hoogst Derzelver betrekking van voor een groot gedeelte erfgenaam van den overleden Koning [belang heeft?]; de wet, welker aanneming, zoo ik hoop, den grondslag zal leggen voor de aanneming van al de andere, zal morgen voor de laatste maal in de afdeelingen onderzocht worden, zal, volgens het bestaande voornemen, zoo aan de leden der afdeelingen van onze zijde geen voorwendsel tot oponthoud gegeven wordt, Dingsdag in beraadslaging genomen worden. Bij die wet worden de aan de Agnaten van het Huis van Nassau betaalde ƒ 700,000.-, met zoovele andere uitgaven als staatsuitgaven erkend.' Op dat noch op eenig ander punt zijn moeilijkheden te duchten, indien maar toegegeven wordt dat wegens Luxemburg eene zekere vergoeding kan verschuldigd zijn.

De brief, waaraan eene Memorie, opnieuw de billijkheid dier vergoeding tot in de bijzonderheden bepleitend, was toegevoegd, eindigde met Z.M. te verzoeken om, mocht Hij door 's Ministers betoog nog niet tot andere gedachten gebracht zijn, aan 'eenige achtenswaardige mannen' de taak op te dragen, Z.M. van consideratie en advies te dienen over de vragen: 1°. of er onder de bestaande omstandigheden volgens gronden van regt, rede en billijkheid eenige vergoeding door den Koning-Groothertog wegens de aan Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden bij de wet afgestane domeininkomsten verschuldigd is, en 2°. welk het bedrag daarvan zou behooren te zijn.

In den vroegen ochtend van 25 Januari ontving Van Hall bericht, dat Z.M. hem dien dag niet ter gewone audiëntie kon ontvangen. In een onder zijne papieren niet bewaard gebleven schrijven, gevolgd door eene vruchtelooze poging om toch persoonlijk tot Z.M. te worden toegelaten, verzocht Van Hall het onderwerp, waarover tusschen Z.M. en hem geen overeenstemming was verkregen, - iets, 'waarvan hij de gevolgen als hoogst gewigtig aanzag' - nogmaals in den Raad van Ministers te mogen behandelen.

Den 26sten Januari kwam daarop een weigerend bescheid. De zaak, die het gold, was een particulier belang van de drie erfgenamen van Koning Willem I; Z.M. vond geen termen

om daarover in den Raad van Ministers verder te delibereeren; 's Konings meening moest alsnog ten spoedigste aan de Kamer worden medegedeeld; daarbij behoorde uitdrukkelijk vermeld te worden, ‘dat de Hooge Erfgenamen van wijlen Z.M. Koning Willem Frederik, Graaf van Nassau, geneigd en bereid zijn om elk voor zijn deel in allen opzigte het door Z.M. Koning Willem Frederik, Graaf van Nassau, gedaan aanbod gestand te doen, *onder voorwaarde, zoover als noodig, dat de Erfgenamen niet zullen bemoeielijkt worden ter zake van de door Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden genoten wordende inkomsten van de door den Staat bij de Wet van 25 Mei* 1816 (*Staatsblad no.* 25) *afgestane domeinen of ter zake van de afzonderlijke Souvereiniteit van Luxemburg*.’ Mocht de Minister er bezwaar in vinden, dergelijke mededeeling te doen, ‘*dan heeft Zijne Majesteit besloten, dit Zelve te bewerkstelligen door middel van eene regtstreeksche boodschap aan de Staten-Generaal*.’

Het standpunt, waarop de Koning zich plaatste, week alzoo meer en meer af van dat van Van Hall. De poging om de handhaving en nakoming van de met Willem I getroffen schikking als twijfelachtig voor te stellen, of althans van nadere voorwaarden afhankelijk te maken, kon vèr strekkende gevolgen hebben voor het lot der voorgedragen wetsontwerpen niet alleen, maar voor de stemming van de Staten-Generaal en van het land. Van Hall bleef niet in gebreke, den Koning aanstonds daarop te wijzen..... ‘Ik ben verpligt,’ schreef hij, Uwe Majesteit te herinneren, dat het stelsel van de Regering van Uwe Majesteit na het overlijden des voormaligen Konings steeds is geweest dit, ‘*dat het door Hoogst Denzelve gedaan aanbod*, ZOOALS HET WAS LIGGENDE, *voor Hoogst Deszelfs Hooge Erfgenamen verbindende was, en als zoodanig door Uwe Majesteit beschouwd wordt*.’

In 's Konings zienswijze bracht ook dit geen verandering. Den 27sten Januari ontving de Ministerraad (ditmaal dus niet Van Hall persoonlijk) bericht dat Z.M. zich rechtstreeks tot den heer Luyben, Voorzitter van de Tweede Kamer, gewend had en dezen bij brief zijn hierboven omschreven meening had doen kennen.

Terstond werd door den Voorzitter de Centrale Afdeeling samengeroepen en werd Van Hall uitgenoodigd, daar te verschijnen. Hem werd medegedeeld, dat bij de Centrale Afdee-

ling eenstemmig ernstige bedenkingen waren ontstaan omtrent hetgeen in den brief des Konings was medegedeeld, zoowel als omtrent de gevolgen daarvan op al de financiëele wetten. Op de vraag om inlichtingen over den brief in 't algemeen antwoordde Van Hall, ‘dat Z.M. dit beschouwde als eene particuliere zaak, en dat hij alzoo buiten de mogelijkheid was om eenige bijzondere inlichtingen te geven.’ - Kenden 's Konings Ministers den brief en is die op hun aanraden aan den President der Kamer geadresseerd? Van Hall antwoordt ‘dat 's Konings Ministers den brief kennen, en dat hij geene vrijheid gevoelt om op het tweede gedeelte der vraag te antwoorden.’ - Zou de Minister dan geen vrijheid willen vragen om daarop te antwoorden? - Van Hall zal daaromtrent de bevelen des Konings vragen. - Aan wien zal de Tweede Kamer hare wenschen tot opheldering en bezwaren tegen den inhoud van den brief mededeelen? en zal dit wederom bij brief aan Z.M. moeten geschieden? - Van Hall zal, voorzooverre Z.M. bij deze vraag betrokken is, H.Ds. bevelen vragen.

‘De slotsom was’ - zoo schreef van Hall later in zijne herinneringen - ‘De slotsom was, dat de brief als niet geschreven werd beschouwd. Ik nam dien zonder spreken van de tafel en stak hem in den zak, gelijk mij zulks nog gisteren (28 Februari 1857) door een ooggetuige (den heer van Rappard) werd herinnerd. Het geheim, door de leden der Centrale Afdeeling beloofd, is op eene wonderbaarlijke wijze bewaard gebleven. Daarop kreeg ik van Z.M. eindelijk verlof om bij eene nadere Memorie te antwoorden gelijk gedaan is.[1)] Ik had mij in de Memorie van Beantwoording dit voorbehouden.’

De transactie waartoe men ten slotte gekomen was, bestond, zooals bekend is, hierin, dat als 's Konings meening werd ontwikkeld, dat ter zake van het gemis der domeinen van Prins Frederik noch uit een oogpunt van recht, noch uit een van billijkheid eenige vergoeding of opoffering van het Koninklijk Huis kon verlangd worden; maar dat Z.M., zich niet kunnende ‘ontveinzen, dat het voor Zijn gevoel grievend zoude zijn, indien bij de vertegenwoordigers van Zijne getrouwe en beminde onderdanen de gedachte kon blijven bestaan, dat aan den Staat nog eenige vordering ten laste van het Koninklijk

1) Deze Vervolg-Memorie, van 1 Februari gedagteekend, kwam 2 Februari bij de Kamer in.

Huis zou kunnen toekomen,' besloten had om tot delging van alle beweerde regten op vergoeding aan den Staat over te dragen en af te staan de vorderingen, groot ƒ 2.000.000 en ƒ 50.000, die Koning Willem I bij zijn aanbod zich op de kanalen van Voorne en van de Grift had voorbehouden.

Of Van Hall's bemoeiingen in deze hoogst gewigtige zaak door den heer De Bosch Kemper gerekend werden te behooren tot de 'staatsmanskunst' die hij aan Van Hall toedicht, weten wij niet. Het zou kunnen zijn, dat hier veeleer *staatsmansbeleid*, in den besten zin van het woord, aan den dag was gelegd.

Drukker dagen dan Van Hall in deze maand Januari zal wel zelden een Minister beleefd hebben. Twee departementen had hij te besturen; den Koning had hij gedurig over de wet op den achterstand te woord te staan; de Kamerverslagen had hij te beantwoorden over de wetsontwerpen tot aanvulling der middelen over 1841-43; tot aanvulling van die over 1844-45; tot aflossing der schuld aan de Nederlandsche Handelmaatschappij; tot invoering van eene belasting op de bezittingen en de vrijwillige leening; naar aanleiding van die verslagen had hij deze laatste ontwerpen aan te vullen en te verbeteren. Getrouw werd hij bij zijn werk ter zijde gestaan door den Secretaris-Generaal bij het Departement van Financiën, den heer Ossewaarde. Aanvankelijk had deze geen gunstige verwachting omtrent de maatregelen. 'Ik kon het' - schrijft Van Hall - 'aan zijn gelaat, wanneer hij met mij kwam arbeiden, zien, dat hij van mijne geheele wijze van de zaak aan te vatten afkeerig was, ja mij bijna met medelijden aanzag. Doch toen ik na eenige dagen op een vel papier had opgegeven de vijf of zes wetten in haren korten inhoud, welke sedert bij de weder-bijeenkomst der Kamer zijn ingediend, en door den heer Luzac "het eskader wetten" genoemd werden, kwam hij, daar ik mij eenigzins ongesteld bevond, met mij aan huis werken. Nog hoor ik hem, het hoofd nauwelijks in de deur zijnde, tot mij zeggen: "Excellentie, ik geloof, dat gij het zult redden". - Dat was een mijner aangenaamste oogenblikken.'

Reeds den 6^{den} Februari kwam de wet op den achterstand in beraadslaging, niettegenstaande het verzet o.a. van Schooneveld, Verwey-Méjan en Luzac, die meenden, deels dat alle

financiëele wetten in staat van wijzen moesten zijn (de leeningswet was dat nog niet) voordat men met eene daarvan een aanvang maakte, deels dat omtrent het lot juist van die leeningswet vóór alles moest worden bsslist. Het gevoelen van Van Rappard, dat begonnen moest worden met te constateeren, in welke behoeften, wat het verledene betreft, te voorzien was, zegevierde echter, en den 7^{den} Februari werd de Wet met 30 tegen 24 stemmen aangenomen.

Den volgenden dag werd het ontwerp tot aanvulling van de middelen over 1841-43 met 29 tegen 25 stemmen in behouden haven gebracht.

De wetsontwerpen tot aanvulling der middelen over 1844-45 en tot aflossing van de schuld aan de Handelmaatschappij werden tot later aangehouden, en op 23 Februari werd de zesdaagsche beraadslaging over het wetsontwerp *tot vaststelling van eene buitengewone belasting op de bezittingen en daarmede gepaard gaande geldleening* geopend.

In degelijkheid van argumenten wonnen de voorstanders het verre van de tegenstanders. Het loont de moeite weinig, de redevoeringen van deze laatsten na te lezen; zelfs een man als Luzac bleef naar het oordeel zoowel van zijne vrienden als van zijne vijanden verre beneden hetgeen men van hem verwacht had. De adviezen daarentegen vóór de wet uitgebracht door Den Tex, Boreel van Hogelanden, Van Rijckevorsel, Duymaer van Twist, Van Rappard, Bruce en Van Panhuys mogen tot de beste gerekend worden die in onze parlementaire jaarboeken zijn opgeteekend.

De meeste leden van de oppositie begonnen met te verklaren, dat zij aan de volteekening van de leening niet geloofden. Van Dam beweerde, dat de Minister zelf er óók niet aan geloofde; Michiels van Verduynen verklaarde, dat er, ‘naar het algemeen gevoelen’, weinig of geen kans was op het slagen; volgens Verwey-Méjan was het denkbeeld, dat de leening zou slagen, ‘eene ijdele hoop’; ook Luzac achtte in zijn eerste rede mislukking ‘waarschijnlijk’; volgens Van Goltstein bestond op het volteekenen geen uitzicht; Schooneveld noemde het volteekenen een hersenschim, die zich niet zal ‘verwezenlijken’, en nog verscheiden anderen spraken in denzelfden geest.

Na het terrein aldus te hebben geeffend, trok men met verdubbelde kracht tegen de belasting te velde. Zij tastte het

nationaal vermogen aan; zij zou de rijken het land doen verlaten; zij bedreigde de welvaart onder alle standen; zij was onzedelijk, omdat zij den burger stelde tusschen eigenbelang en plicht; zij zou misnoegen en wrevel wekken; zij zou de gehechtheid van het volk aan de Regeering aantasten; zij zou de natie uitputten en weerloos maken tegen mogelijke rampen; zij zou neerkomen op den eerlijken man, terwijl de oneerlijke haar zou ontgaan; zij zou de 35 millioen, waarop zij berekend was, niet opbrengen; zij zou den druk der belastingen, die toch al bestond, ondragelijk maken.

Aldus de afgevaardigde uit Groningen, Modderman. Waar een zoo bekwaam en in den regel zoo gematigd man als hij zoo sprak, kan men nagaan welke bejegening aan de wet van anderen wedervoer. Volgens Anemaet was de belasting een middel, waardoor de gansche natie ‘ontstemd en beroerd’ was; volgens Van Dam ‘verkrachtte zij alle welwillendheid’; Mutsaers noemde de wet ‘eene wet van de slechtste inquisitie, die de vruchtbare moeder moet worden van willekeur, meineed en zedeloosheid..... Een spreker heeft het gezond verstand ontzegd aan hen, die deze wet zullen afkeuren. Ik dank God, dat Hij mij niet zooveel gezond verstand geschonken heeft om ze goed te keuren’; volgens De Jong van Beek en Donk droeg de wet ‘onstaatkundigheid, vernietiging van het crediet der burgers, meineed, zedeloosheid, ongelijkheid in haren boezem’; Van Sasse van Ysselt noemde de wet ‘een monstergewrocht zonder vitaliteit, dat, ja, verpestende miasmen kan verspreiden bij zijne ontbinding, maar verder niets vermag’. Als dreigement voegde hij er aan toe: ‘De Polignac's en de Corbière's tartten ook eens de publieke opinie: - het gevolg is u bekend’. Op dat terrein werd hij gevolgd door Van Rechteren, die met verzet tegen de uitvoering en de toepassing van de wet dreigde, en zijn medeleden toeriep: ‘Wilt gij het zinkende vaderland redden, verlaat dan den weg, dien de reddingswet aanprijst, die tot zedeloosheid, meineed, misnoegen en welligt nog iets erger leidt.’

Onbillijk zou het zijn, te verzwijgen dat van de zijde der tegenstanders ook deugdelijker gronden werden aangevoerd, al zullen die in onze dagen weinig indruk meer maken. Daar waren leden die onoverkomelijke bezwaren hadden tegen eene belasting op de *bezittingen*, omdat naar hunne meening daardoor het

nationaal kapitaal werd aangetast; anderen vreesden met Luzac dat men bij aanneming van de wet met de staatshuishouding weer op den ouden voet zou blijven voortsukkelen; gedurende den tijd, waarin de belasting moest opgebracht worden - achttien maanden - zou aan grondwetsherziening niet te denken vallen; van de opgaven der belastingschuldigen zouden alleen die van de grondeigenaren te controleeren zijn, en dezen werden dus van slechter conditie dan hun medeburgers wier fortuin op andere wijze was belegd[1]; zonder vertrouwen was geen groote financiëele maatregel, vooral geen nieuwe belasting mogelijk, en deze Regeering boezemde geen vertrouwen in; zij liep, zooals Nedermeijer van Rosenthal het uitdrukte, ‘in het gareel eener weifelende en haar vaak ontvallende meerderheid’.

De zwakheid van de tegenstanders kwam in het volle licht, waar zij zich hadden te verklaren over hetgeen zij dan wèl wilden om in den door niemand ontkenden nood van het oogenblik te voorzien. De een (Luzac) maakte zich van de vraag al heel gemakkelijk af, door uit te roepen: geen korting op de renten, geen staatsbankroet, maar óók geene wet als deze; een afdoende maatregel, maar geen als deze! Een ander (Van Goltstein) wilde verbetering in de heffing der accijnzen, waaruit men wel twee millioen 's jaars zou halen; een derde (Schooneveld) wilde het benoodigde bedrag vinden voor de eene helft uit een gewone leening, een vier percents fonds à 95 pCt. te plaatsen, en voor de wederhelft uit het ‘majoreeren’, dat wilde zeggen het opdrijven der bestaande belastingen; een vierde eindelijk (Nedermeijer van Rosenthal) wees op de plannen, door de pers gesteld tegenover dat der Regeering; aanbevelen zou hij daarvan geen enkel, omdat men misschien denken zou dat eigenliefde daarbij in het spel was; ‘*maar het zou toch ongelukkig zijn*, als zich daaronder geen deugdelijk plan bevond’!

Van de redevoeringen, door de verdedigers van de wet uitgesproken, en dikwijls uitmuntende zoowel door vorm als door inhoud, boeien die van Boreel van Hogelanden, Van Rijckevorsel, Duymaer van Twist en Bruce het meest de aandacht.

1) Geestig werd Van Goltstein op dit punt beantwoord door Duymaer van Twist. De grondbezitters, zoo zeide deze, hebben niet te zeer te klagen. Kunnen zij minder dan anderen knoeien in hunne opgaven, - dat is een betrekkelijk voordeel; ‘*ze zijn voor eene verzoeking te meer bewaard*’.

Waarom, vroeg Boreel, zou de leening niet slagen? In naam bedraagt zij 127 millioen. ‘Maar wanneer men aftrekt de bijdrage van 10 millioen van Willem I, en bedenkt dat van de resteerende 117 millioen 78 millioen slechts een omzet van reeds bestaande inlandsche effecten is, en dat ten slotte van de nog overige 38 millioen er nog 23 millioen met schatkistbiljetten betaald kunnen worden, dan blijft het geheele bedrag van het gereede geld, voor de leening of voor de vrijwillige bijdrage in 18 maanden tijds vereischt, ruim 15 millioen. Is deze som in ons vaderland niet te vinden?’ Laat er morgen eene voordeelige leening tot dat bedrag bij Amsterdamsche bankiers worden opengesteld - men zou eens zien hoe de orders toevloeiden!..... Wat de voorgedragen belasting betreft, men heeft haar vergeleken met de Engelsche income-tax. Welnu, deze werkt aanvankelijk voor drie jaren, de bij ons voorgestelde slechts voor ééns; en de druk, dáár gelegd, is zwaarder dan die, waaraan wij onderworpen zullen worden.

Van Rijckevorsel sloot zich daarbij aan. Men houde toch in het oog, zeide hij, dat er van eene *jaarlijksche* belasting op inkomsten of bezittingen geen sprake is. Het voorgedragen redmiddel is radicaal, voor ééns, en behoeft niet herhaald te worden; het zal het vertrouwen in Nederland doen toenemen, binnen- en buiten 's lands. - Te drukkend is de wet niet; wie geen ƒ 3000 bezit is vrij; wie ƒ 5000 heeft kan met eene vrijwillige bijdrage van ƒ 56.25 volstaan, wie ƒ 10,000 heeft met eene van ƒ 131.25, wie ƒ 100,000 met ƒ 1.500, de millionair met ƒ 15,000, terwijl allen, door deel te nemen in de leening, bij de rijzing die op haar wèlslagen zal volgen, het offer nog belangrijk verminderd, ja misschien geheel vergoed zullen zien. - De leening zal waarschijnlijk slagen. Alle welgezinden zullen, hetzij door deel te nemen in de leening (twee en een half maal hun aandeel in de belasting), hetzij door in te schrijven voor de vrijwillige bijdragen (voor drie vierde van hetgeen zij in de belasting schuldig zouden zijn) er toe medewerken om de belasting te voorkomen. - Wil men de leening niet - dàn de belasting. Dan zijn *zij* van de slechtste conditie, die aan de leening geen deelnamen; voor hen de strenge bepalingen der wet. ‘Ieder, die het zijne bijdraagt om de leening wel te doen gelukken, zal de genoegdoening hebben, dat hij den Staat heeft helpen redden, dat

hij de eer van den Nederlandschen naam heeft gehandhaafd, dat hij heeft medegewerkt tot het grootsch verschijnsel, dat de Nederlandsche burgers, op een oogenblik dat sommigen niet meer schroomden het woord bankbreuk uit te spreken, met hunne Vorsten ƒ 127,000,000 te zamen bragten tegen eene rente, weinig meer dan de helft van hetgeen 's lands effecten toen nog opleverden.'

Duidelijk toonde Duymaer van Twist aan, dat het niet de vraag was *of* wij een meer of minder aanzienlijk deel van het nationaal vermogen *zullen* verteeren; het *is* verteerd, en daarvan getuigen onze staatsschulden. Wij hebben den last op de toekomst geworpen, 'en van die dwaasheid oogsten wij nu de vruchten.' De 35 millioen *moeten* gevonden, *moeten* betaald worden. Zwaar is de op te leggen last, maar niet *te* zwaar; wij hebben vroeger veel zwaarder lasten gedragen in veel drukkender tijden. En, moet de belasting doorgaan, - zij die onwillig waren om in de leening deel te nemen zullen het zich-zelf te wijten hebben.

Zal, mag men - vroeg Bruce - zijn heil in willekeurige renteverminderingder staatsschuld zoeken? De geheele natie zou er onder lijden, direct of indirect. Noch dáárvan, noch van bezuiniging, is in den hoog gestegen nood redding te wachten. - Maar waarom geen gewone leening gesloten of niet nog meer schatkistbiljetten uitgegeven? Omdat wij daarmede gered zoude zijn - voor één jaar, ten koste van vermeerderde schuld en verminderd crediet. - Is eene belasting van 35 millioen, voor ééns, niet te verkiezen boven verwoesting van het staatcrediet? - Het geheele wetsontwerp berust op het denkbeeld om zonder vermeerdering van den rentelast 35 millioen in de schatkist te doen vloeien; daartoe worden twee middelen voorgesteld: òf een geldleening van 127 millioen tegen 3%, òf een heffing van 35 millioen. 'In den financiëelen nood van het vaderland ken ik geen ander redmiddel dan het vorderen van groote, maar tijdelijke opofferingen, en daarom keur ik de gevraagde opofferingen goed. - Om in korten tijd eene voldoende som te erlangen ken ik geen ander middel dan eene belasting op de bezittingen, en daarom keur ik de voorgedragen belasting goed.' Te drukkend is die belasting niet; zij laat den arbeider die geen ƒ 3000.- bezit, vrij; zij vordert van den burger die ƒ 3000.-

heeft, ƒ 45.-, van hem die ƒ 10.000 heeft, ƒ 175.-, van hem die ƒ 100.000 rijk is, ƒ 2.000.-, van den millionair ƒ 20,000.- En aan die belasting zal nog ieder, die wil, kunnen ontkomen door deel te nemen in de leening!

Nuchter luidde het advies van Van Heeckeren van Brandsenburg; de leening had volgens hem alle kansen van wèlslagen; men zou inschrijven, niet uit vaderlandsliefde, want daar zijn er, die ‘onverschillig en ondankbaar, minder aan hun vaderland gehecht zijn dan het huisdier aan de woning waarin het opgevoed is’ - maar uit eigenbelang, om erger te voorkomen.

Zij, die vóór de wet spraken, hadden het zwaar te verantwoorden tegen de bestrijders buiten en in de Kamer. Groote pressie werd uitgeoefend om hen tot andere gedachten te brengen. Vooral de impopulariteit van den maatregel werd hun voor oogen gehouden. Onder hen, die terecht of ten onrechte verdacht werden, uit vrees voor die impopulariteit van voorstanders tegenstanders van de wet geworden te zijn, behoorde Luzac. Het heette, dat hij, toen de wet in de afdeelingen behandeld werd, zich warm daarvóór verklaarde, ja dat hij de uitdrukking had gebezigd, dat hij, zoo hij tien monden had, tien stemmen vóór de wet zou uitbrengen. Nadat hij nu - zoo zeide men in de couloirs van de Kamer - zich verzekerd hield dat de wet ook zonder zijne stem zou doorgaan, veranderde hij bij de openbare beraadslaging van batterij, en sprak hij er tegen. Het geschiedde in de avondzitting van 26 Februari. Wat er van de tegen hem uitgebrachte beschuldiging ook zij - de wending maakte groote sensatie. Vele leden waren daarover verontwaardigd, maar - zooals Van Hall in zijne herinneringen aanteekent - ‘tevens zeer begaan met hunne eigene populariteit.’ Bruce vooral verheelde zijne ontstemming niet. ‘Welnu,’ zeide hij in bijzonder gesprek tot Van Hall, ‘Luzac, de man van de Hollandsche belangen, die de wet wenscht te zien aannemen, spreekt er tegen, en verlangt toch dat wij vóórstemmen, en alzoo onze populariteit in onze provinciën zeer in gevaar brengen. Hij zal zijn zin niet hebben. Wat let mij, of ik spreek er ook tegen?’ Terecht verontrust, wendde Van Hall zich tot Duymaer van Twist. Deze, kalmer van aard dan Bruce, antwoordde: ‘Nu, wij waren vóór de wet uit overtuiging, en zullen die overtuiging niet

aan de zucht naar populariteit opofferen,' en hij wist zijn vriend Bruce te bewegen om niet denzelfden avond, maar eerst den volgenden dag het woord te voeren; zoo geschiedde het, en Bruce sprak eene van de beste redevoeringen uit die ten gunste van de wet gehouden zijn.

Van anderen kreeg Luzac, zonder dat men hem noemde, menig hard woord te hooren. Hij - zeide Van Rappard - bevordert de belangen van het land niet, die, ofschoon overtuigd dat de voorgestelde wet het éénig middel is om het vaderland te behouden, zijne stem daaraan weigert *om eene zoogenaamde populariteit na te jagen, in het vertrouwen, dat de meerderheid het gevreesde kwaad toch wel zal afweren*.

Wat is populair? vroeg Telting. Dat, wat *allen* behaagt? Dat, wat de meesten wenschen? Dat, wat in dagbladen en tijdschriften gezegd wordt? Dat, wat in adressen wordt betoogd? Het best is, er niet meer naar te vragen, en naar overtuiging zijn plicht te doen.

Om het *fabrikaat van openbare opinie*, verklaarde Tromp, geef ik niet. Eed en plicht verbieden mij, zonder eenig nadenken, uit gemak of zelfzucht, de zoogenaamde algemeene stem des volks voor de mijne aan te nemen.

Meer onmiddellijk aan het adres van Luzac was hetgeen Gevers van Endegeest aanvoerde. Hij verklaarde het te betreuren, *dat juist afgevaardigden uit het middenpunt van geldzaken en crediet het aannemen van de wet niet met hun plicht kunnen overeenbrengen*. Het wordt daardoor moeilijker *voor de afgevaardigden uit de deelen des rijks, meer van dit middenpunt verwijderd, wier overtuiging is dat de voorgedragen wet het algemeen belang onmiskenbaar betreft, zoodat zij die naar den eed, hun bij de Grondwet opgelegd, moeten bevorderen, zonder zich daarvan door eenig ander belang te laten aftrekken.* Zoo luidt letterlijk in de Handelingen der Staten-Generaal 1843-44 de niet zeer duidelijke, na het uitspreken waarschijnlijk verzachte phrase, die in den laten avond van 28 Februari een storm deed opsteken bij Luzac en zijne vrienden.

'Het staat,' riep Van Dam uit, 'den spreker niet vrij om te zeggen dat de afgevaardigden uit de landprovinciën, die hunne stem vóór het wetsontwerp zullen uitbrengen, gedachtig zijn aan den plechtigen eed dien zij gezworen hebben... want daarin ligt opgesloten dat wij, afgevaardigden uit de

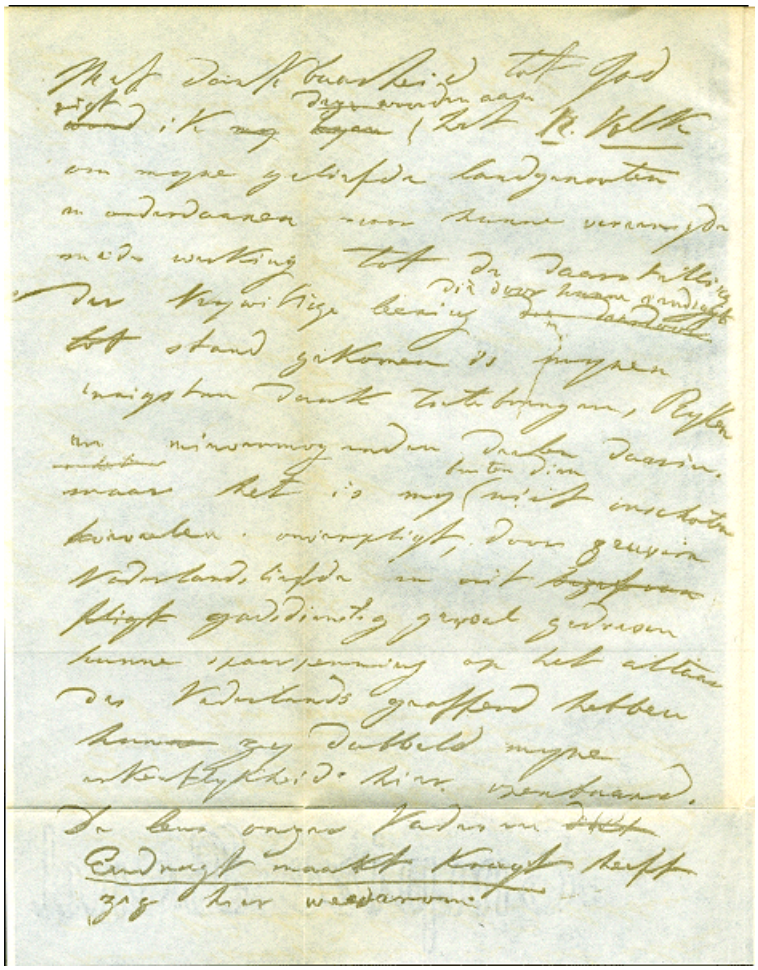

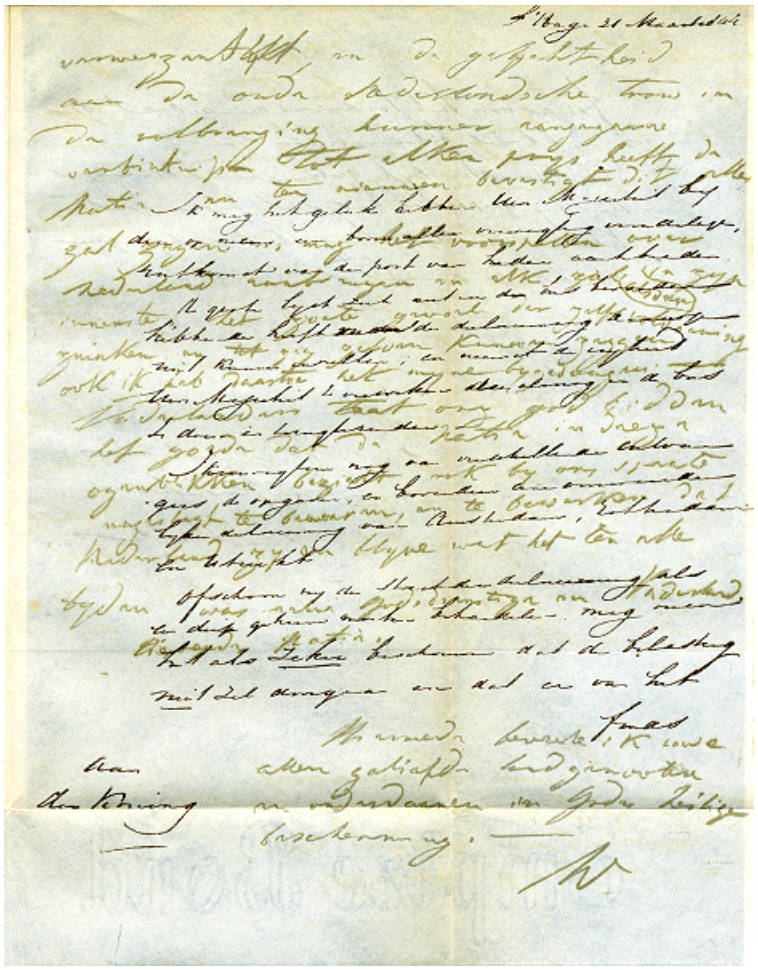

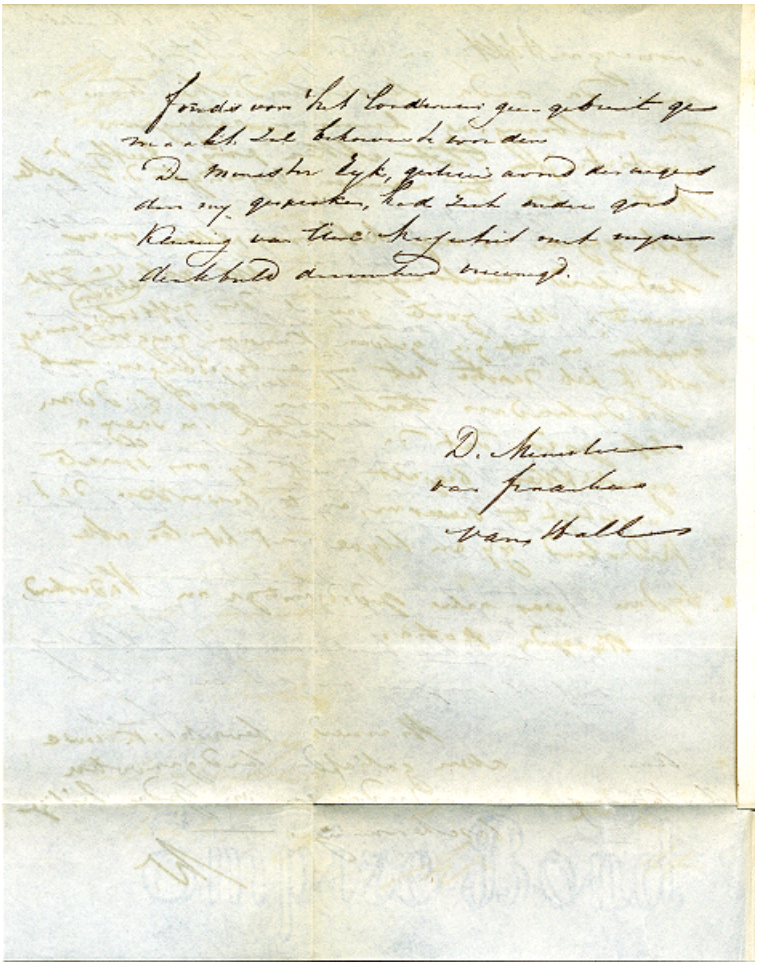

Facsimile van den brief van Minister Van Hall aan Koning Willem II, het volteekenen der vrijwillige leening mededeelende, en van de daarop door den Koning met potlood geschreven concept-proclamatie. (Behoort bij De Gids, December 1896.)

landprovinciën die het wetsontwerp met volle overtuiging en ernst bestreden hebben, dien eed zouden vergeten hebben.' Wie stelt Holland tegenover de andere provinciën? Wie roept zoodoende veeten en gevaren weer in het leven, die vergeten waren? Niet Luzac heeft dat gedaan, maar de laatste spreker, Gevers zelf. Van Dam 'hoopt en bidt, dat Hij, wiens naam de laatste spreker heeft aangeroepen, Nederland beware voor de gevaren die zulke onvoorzichtige redevoeringen als de laatste was, aan het dierbaar Vaderland zouden kunnen berokkenen.'

Nadat Gevers verklaard had, niets kwaads te hebben bedoeld, vond Bruce in de bestaande opgewondenheid aanleiding tot het voorstel, de vergadering tot den volgenden ochtend te verdagen. Dit voorstel werd aangenomen.

Werkelijk waren de gemoederen in den morgen van 29 Februari wel wat bedaard. Luzac meende recht van beklag te hebben over den zin van Gevers' woorden, die hierop neerkwam, *dat de leden uit Holland die zich tegen de wet verklaarden hun pligt verzaakten*. Men behoorde er zich toch van te onthouden, de provincies tegenover elkander te stellen. Voor 't overige schreef hij het gebeurde niet toe aan verkeerde bedoelingen, 'maar aan eene verkeerde wending die het lid uit Zuid-Holland (Gevers) aan zijne parlementaire loopbaan geeft.' Dat lid, zeide hij, gaat naast iederen spreker zitten om op te teekenen, en om dan naderhand, als de zaak reeds beslist is, op te staan en een soort van censorschap uit te oefenen.

Handig en voor zijn roem gelukkig maakte Luzac van de ongezochte gelegenheid gebruik om in eene kleine peroratie te verklaren dat, nu het zich liet aanzien dat de wet aangenomen zou worden, zijne beste wenschen aan het volteekenen van de leening verzekerd waren. Tot deelneming daarin wekte hij krachtig op, en hij hoopte dat 'hetgeen door velen in dit opzigt met zooveel warmte is gezegd, weerklank moge vinden en dat zij, die thans de minderheid dezer Vergadering zullen uitmaken, alsdan aan de meerderheid zullen mogen en kunnen verklaren, dat zij gedwaald hebben en dat het heil van Nederland uit deze wet ontsproten is.'

Eindelijk kwam de Minister aan het woord.

In eene keurige, zaakrijke rede toonde hij allereerst aan dat een afdoende maatregel zonder uitstel noodig was. Verder

verwijl zou tot staatsbankroet leiden. Waarmee zou, zonder afdoenden maatregel, voorzien worden in de rentebetaling van April, waarmee in het tekort van 17 millioen over de drie laatst afgeloopen jaren, waarmee eindelijk in het tekort van het loopende jaar? Nog geen jaar geleden, zoo herinnerde hij, waren vele tegenstanders van de voorgedragen wet, Luzac en Van Rechteren voorop, zoozeer overtuigd van de behoefte aan een doortastend middel, dat zij eene belasting op de inkomsten aanbevalen.

Als gevolg van deze wet zou eene conversie op redelijken voet mogelijk worden. *Ik wil het deficit dekken, eer ik de conversie onderneem*. Het geld, eventueel door de belasting op te brengen, *wordt* niet verteerd, het *is* reeds verteerd. De schatting van het nationaal vermogen is niet te hoog, eer te laag. Er is geen reden uit te denken die van inschrijving in de leening zou moeten terughouden; integendeel, wie naar zijn vermogen inschrijft is vrij van allen verderen last, en betaalt minder dan waartoe hij anders verplicht is. De belastingschuldige, die ƒ 100,000 bezit, zal naar de belasting ƒ 1.500 betalen in twee jaren. Wil hij deelnemen in de leening, dan behoeft hij dat voor niet meer dan ƒ 5000 te doen: daarvoor krijgt hij ƒ 150 's jaars; hij verliest dus, naar een rentevoet van 4 pCt. gerekend, niet meer dan ƒ 50 's jaars. '*Dit is de belasting, die men heeft durven vergelijken met den* 10^{den} *penning, onder den Spaanschen dwingeland beproefd*!'

De mogelijkheid is ter sprake gebracht, dat men aan de wet gehoorzaamheid zou weigeren. 'De parlementaire vrijheid heeft hare grenzen, of zij zou ophouden, vrijheid te zijn. Ik acht daarom het betoog, dat eene door den Koning en de vertegenwoordigers van het Nederlandsche volk vastgestelde wet verbindend is, dat daaraan gehoorzaamd moet worden, buiten het grondgebied van deze discussie gelegen.'

Na met cijfers aangetoond te hebben, dat handel, nijverheid en landbouw niet gezegd konden worden te kwijnen, stelde Van Hall de vraag of er onder de tallooze andere plannen, die uitgedacht zijn, één was dat de voorkeur verdiende boven het voorstel van de Regeering? Sommigen willen op den gewonen voet leenen. Tegen welken koers? Zou eene aanzienlijke som à pari tegen 4 pCt. te bekomen zijn? Mag men de kansen van mislukking loopen? Moet het tot belasting

komen - is dan eene betere dan de voorgestelde uit te denken? De meening over eene successiebelasting in de rechte lijn is bekend; de bezwaren tegen eene belasting op de *inkomsten* zijn breed uitgemeten, en terecht is betoogd, dat deze over meerdere jaren ingevorderd zou moeten worden. Tot drie ten honderd geheven, ware zij vrij wat drukkender dan de belasting op de bezittingen voor ééns.

De openbare opinie heeft men tegen de wet ingeroepen: 'Ik erken niet als openbare meening die van eenig dagblad-of pamphletschrijver. Ik erken niet als openbare meening die van eenige bijzondere personen, die zich bij request tot U Edel Mog. gewend hebben, betzij uit eigen beweging, of daartoe aangezet door mannen, die zich als volksleiders zouden wenschen op te werpen en in die loopbaan debuteeren met eene poging om de eene klasse van ingezetenen tegen de andere op te zetten; ik erken geen andere openbare meening dan die, welke aan de Regering kenbaar gemaakt wordt door de vertegenwoordigers van het Nederlandsche volk; want deze meening wordt niet gevestigd naar de eerste indrukken van het oogenblik of naar die, welke het eigenbelang zich zoo gemakkelijk als waar voorstelt.'

Nog een paar onbeduidende replieken volgden - en met 32 tegen 25 stemmen werd de wet aangenomen. Zeven dagen later keurde ook de Eerste Kamer met 12 tegen 6 stemmen haar goed. Onjuist was dus het praatje, door Van Assen aan Luzac overgebriefd, dat de wet daar met slechts 2 stemmen meerderheid was doorgegaan, en Van Hall zal ook wel geen 'bloed gezweet hebben van angst', zooals de schrijver van *de Taal der Grondwet* onderstelt. Even onjuist was hetgeen men aan de Bosch Kemper over de stem van het Eerste Kamerlid Van Nes 'verzekerd heeft'[1]. Deze stemde niet tegen, maar vóór.

Den 7^{den} Maart trad Van Hall als definitief Minister van Financiën op.

Wèl angstig waren de dagen die verliepen voordat de leening volteekend was. Menigen oudere van jaren staan die nog levendig voor den geest. Zelfs Rochussen, die op zijne eigene,

1) De Bosch Kemper, IV, Letterkundige Aanteekeningen blz. 150 en in den tekst-zelf blz. 280.

hartelijke wijze trachtte Van Hall zoowel te bemoedigen als tot kalmte aan te sporen, was niet gerust. ‘Ik mag het u niet verbergen’, schreef hij, ‘dat de stemming waarin men van zoovele kanten hoort dat het land is mij bedenkelijk voorkomt.’ Was de Amsterdamsche beurs goed voor den maatregel gestemd, en kon men van dien kant aan Van Hall berichten, dat ook buitenlandsche bankiers hun geldelijken steun niet onthielden - uit de provincies luidde het nieuws minder gunstig. Levendig werd in Van Hall's correspondentie gehandeld over de vraag, wat te doen, zoo de leening niet geheel volteekend werd. Welk kunstmiddel zou men dan ter hand nemen om de belasting toch te ontgaan? ‘Wij moeten’, schreef een man van veel invloed en naam aan Van Hall, ‘dat natuurlijk aan de wijsheid van het Kabinet overlaten. Het is mij al in de ooren gewaaid, dat men een *homme de paille* zou laten teekenen, dien men later zou executeeren, maar die dan weg zou zijn. Een ander meent, dat een Kabinetsraad den Minister van Financiën zou kunnen machtigen om op last des Konings namens het Rijk te teekenen, hetwelk later aanleiding zou geven tot eene verrekening, dat bijv. in plaats van 35 slechts 33 millioen zou ontvangen zijn, waarvoor men na eene conversie (want vóór deze zou niets er van bekend moeten worden) zou kunnen vragen om 2 millioen minder schatkistbiljetten af te lossen.’

Tot zulke middelen behoefde men intusschen gelukkig niet te komen. In een levendig tafereel schetsen de aanteekeningen van Van Hall hetgeen er in het laatst van Maart omging: ‘Nadat de laatste dag van de deelneming in de vrijwillige leening was verstreken, ontbrak er nog ongeveer ƒ 3.000.000.-. Ik vertrok dien avond naar Amsterdam (het was op een Vrijdag, 29 Maart) en ontving aldaar spoedig door den invloed mijner vrienden, waaronder vooral niet mag vergeten worden de Heer A. van der Hoop, ofschoon met hevige podagra-pijnen te bed liggende, de verzekering der volteekening, waartoe ƒ 500.000. - of ƒ 600.000. - van Rotterdamsche correspondenten der Amsterdamsche makelaars behoorden. Des Zaturdags avonds mijn verslag aan Zijne Majesteit gebragt hebbende, had deze buiten mijn weten den anderen morgen (Zondag 31 Maart) aan Ds. Huijdecoper laten verzoeken, in zijn gebed dank te zeggen voor den goeden afloop.

Deze deed zulks, en als een vuur ging de tijding door 's Hage en door het land, dat de leening volteekend was. Deze te vroege ruchtbaarheid bragt te weeg, dat de Rotterdamsche toegezegde deelneming bijna geheel ontviel. Des Maandags morgens moest ik zulks rapporteeren; doch Z.M. herstelde edelmoedig de fout door zelf nog voor ƒ 500.000.- in te schrijven.'

Het schrijven, waarbij Van Hall in den avond van Zaturdag den Koning het heugelijk bericht mededeelde, is onder zijne papieren bewaard gebleven. Diep geroerd en overgelukkig, stelde de Vorst onmiddellijk op datzelfde vel papier in potlood met eigen hand de uit het hart gevloeide woorden, die, door den Directeur van het Kabinet Van Rappard eenigszins omgezet, in den vorm van eene proclamatie in de Staatscourant tot het Nederlandsche volk werden gericht.

Ziehier beide stukken:

's Konings eigenhandig Concept.

Met dankbaarheid tot God rigt ik deze woorden aan het Ned. volk om mijne geliefde landgenooten en onderdanen voor hunne vereenigde medewerking tot het daarstellen der vrijwillige leening die door hunne eendragt tot stand gekomen is, mijne innigsten dank toe te brengen. Rijken en onvermogenden deelen daarin, maar het is mij buitendien niet onschoten, hoe velen, onverpligt, door zuivere vaderlandsliefde en uit godsdienstig gevoel gedreven, hunne spaarpenning op het altaar des Vaderlands geofferd hebben, hun zij dubbeld mijne erkentlijkheid hier openbaard.

De proclamatie, zooals zij verscheen.

Onder dankbaar opzien tot God rigten Wij deze woorden aan U, geliefde landgenooten en onderdanen, om u voor uwe vereenigde medewerking in het tot stand brengen der vrijwillige leening onze innigste erkentelijkheid te betuigen.

Rijken en minder vermogenden hebben daarop de ruimste aanspraak, maar ook zij, en hoevelen waren er niet! die geheel onverpligt, door de edelste gevoelens gedreven, zelfs hunnen spaarpenning op het altaar des vaderlands hebben geofferd.

De leus onzer Vaderen *Eendragt maakt kragt* heeft zich hier wederom verwezentlijkt; en de gehechtheid aan de oude Nederlandsche trou in de volbrenging hunner aangegaane verbintenissen tot elken prijs heeft de natie nu ten nieuwen bevestigt; dit alles zal zegen, ik mag het voorspellen, over Nederland aanbrengen, en elk zal alsdan in zijn innerste het zoete gevoel der zelfsvoldoening smaken, en tot zich-zelven kunnen zeggen: ook ik heb daartoe het mijne bijgedragen. Nederlanders, laat ons God bidden, het goede dat de Natie in deze oogenblikken bezielt ook bij ons spaate nageslacht te bewaren, en te bewerken dat Nederland zij en blijve wat het ten allen tijde was, eene godsdienstige en vaderlandslievende natie.

Hiermede beveel ik u allen, geliefde landgenooten en onderdanen, in Godes heilige bescherming.

Landgenooten! De leus onzer vaderen: *Eendragt maakt magt*, heeft zich op nieuw bij ons verwezenlijkt. De gehechtheid aan de oud-Nederlandsche trouw in het voldoen tot elken prijs van aangegane verbintenissen heeft zich niet verloochend. Hierop, wij mogen het eerbiedig vertrouwen, zal zegen rusten. Ieder, die tot de nu verkregen uitkomst heeft medegewerkt, smake aanvankelijk het zoet genot eener edele zelf-voldoening.

Nederlanders, laat ons God bidden dat Hij den goeden geest, door welken de natie in de jongste dagen op nieuw heeft getoond bezield te zijn, beware, bevestige en versterke, opdat ook het late nageslacht er de vruchten van inoogste, en dat Hij het Nederlandsche volk doe blijven eene vaderlandslievende, eendragtige en godsdienstige natie.

Hiermede bevelen Wij enz.

‘Het was’, mocht Van Hall met volle recht ter neder schrijven, ‘een schoon staatsstuk. Willem II, wanneer zijne ziel was opgewekt, was zeer welsprekend. In de Kabinetsraden hebben wij zulks dikwerf bewonderd.’

Hoe de gelukwenschen van alle zijden den Minister toevloeiden, laat zich denken. Vergeten was de verdachtmaking, de verguizing waaraan hij zoo lang had bloot gestaan - en niet hij alléén. ‘Het is overbodig te zeggen met hoevele anonieme brieven, vol bedreigingen, niet alleen ik, maar ook de Koning bestormd werden. Zijne stand-

vastigheid echter wankelde geen oogenblik en was mij tot krachtigen steun.'

Geen gelukwensch was oprechter en hartelijker dan die van Rochussen, wiens nobel karakter afgunst noch jaloezie kende. 'Gij hebt', schreef hij uit Brussel aan Van Hall, 'de gouden medaille op de prijsvraag. Ik schreef die uit; namelijk, ik deel in uwe overwinning omdat gij mijn peetekind in het ministerie zijt. Goddank dat het zoo afloopt. Ik ben zoo bang geweest; *l'enjeu était si fort*. Ik ga toeren langs den Boulevard met de groote Oranje-cocarde. Wij kunnen die weer toonen. Ik verzegel heden mijne brieven niet met zwart maar met rood lak. Heden geen rouw![1] Nu de natie, gedeeltelijk uit vaderlandsliefde, gedeeltelijk uit vrees, gedeeltelijk om minder nadeel, zich heeft geexecuteerd, nu is uw maatregel beter dan de mijne. Ik erken dit.'

Inderdaad, de inleg *was* groot geweest, maar des te grooter was ook de behaalde overwinning. 'Eene schoone toekomst opent zich, daar, waar men nog kort geleden die toekomst met angst en bezorgdheid tegemoet zag. Vergelijk de positie van het land op 1 October 1843 en op 1 April 1844 - wie had ooit zich zulk eene verandering ten goede kunnen voorspellen!'[2]

J.G. GLEICHMAN.

1) De officieele rouw wegens het overlijden van Willem I.
2) Brief van het Kamerlid Van Rappard van 4 April 1844.

De nieuwe Rijn (Rhenus Renatus).

In een bescheiden hoekje van het Verslag over onze Openbare werken, hetwelk telken jare het Hoofd van den Staat eerbiedig wordt aangeboden, verschuilen zich eenige verhoudingscijfers, welke vermoedelijk slechts de opmerkzaamheid trekken van een enkele der weinigen, die dit meer lezenswaardig dan leesbaar gewrocht ter hand nemen. Wegstervende echo's zijn zij van eenen waterstrijd, welke nog niet zoo lang geleden menige pen in beweging bracht, en die in de vorige eeuw zelfs zóó langdurig en hevig woedde, dat alleen reeds de aanblik der eindelooze verbalen van de daaromtrent gehouden Conferentiën, met haren nasleep van Nota's en Memoriën, voldoende is om den meest vurigen historio-hydrografischen ijver te blusschen. Toch verdienen die bescheiden gegevens van het Verslag over de Openbare werken alleszins de aandacht, want zij doen ons een blik slaan op een der belangrijkste onderdeelen van de huishouding onzer hoofdrivieren: de verdeeling namelijk van het water van den Rijn over de drie takken: Waal, Nederrijn en IJssel.

Ongetwijfeld is het een verblijdend teeken, dat de belangstelling in de verhouding dier afvoeren tot het nulpunt is gedaald; want dit bewijst, dat, dank zij de zoo krachtig voortgezette en op steeds juistere begrippen berustende normaliseering onzer rivieren, de toestand zóózeer is verbeterd, dat het der goêgemeente onverschillig is geworden of een der takken van den Rijn iets meer of iets minder water trekt.

Of eenmaal, wanneer de tegenwoordige middelen van rivierverbetering alles gegeven hebben wat zij vermogen, de strijd niet wederom op nieuw zal ontbranden, is in het midden te

laten; doch voorlooping althans is 't alles pais en vreê, en heeft men enkel stof tot danken. Want noch Passavant, die tegen het einde der 17e eeuw zoovele rivierverbeteringen ontwierp, noch Cornelis Velsen, die in het midden der 18e eeuw zijne landgenooten juistere denkbeelden omtrent de waterloopkunde inprentte, noch Christiaan Brunings, die tegen het einde dierzelfde eeuw voor het eerst de werkelijke waterverdeeling der Rijntakken deed kennen, zouden in de diepe, statige en strak omlijnde waterwegen van thans, de verwilderde stroomen herkennen, welke hun toenmaals zooveel bekommernis verwekten.

Doch is het wel noodig tot vorige eeuwen terug te keeren, om den ommekeer, welke heeft plaats gegrepen, ten volle te kunnen waardeeren? Kan men niet volstaan met de zoogenaamde ‘oude’ rivierkaart ter hand te nemen, en deze, welke in het midden onzer eeuw vervaardigd werd, te leggen naast die, welke in de laatste jaren het licht zag? Zelfs het vergelijken van enkele riviervakken is voldoende. In het gedeelte van de Waal, hetwelk zich tegenover St. Andries, over eene lengte van 7 kilometer uitstrekt, werd nog in 1861 nagenoeg geen enkele krib gevonden, terwijl zandplaten en begroeide eilanden (wellen en middelzanden, gelijk zij eertijds heetten) op verscheidene punten den stroom in tweeën splitsten. Thans daarentegen bedraagt de gezamenlijke lengte der in dit vak gelegen kribwerken bijna het dubbele van de lengte van het riviervak; bezit de stroom slechts één enkele, doorgaande bedding; is de breedte der rivier tot op bijna de helft teruggebracht, en tevens - wat hoofdzaak is - de minste diepte in de vaargeul, bij lage waterstanden, met ruim de helft vermeerderd!

En niet enkel de Waal is aldus vervormd. Nederrijn en IJssel - en óók de Bovenrijn, zoo wel hier te lande als opwaarts - zijn dermate van gestalte veranderd door het uitbrengen van kribwerken en het wegruimen van belemmeringen, dat men den Rijn van het laatste vierde deel dezer eeuw niet meer kan aanmerken als eenen *gewijzigden* stroom: neen, een *nieuwe* rivier is ons geboren!

Wat deze nieuwe rivier voor ons is: een der hoofdbronnen van ons volksbestaan, kon de Rijn onzer voorvaderen niet wezen. Tweërlei zware ketens toch kluisterden hem: het eigenmachtig kribben der oevereigenaren versperde het water

den doortocht, en de tollen en rechten door landsheeren en steden geheven en willekeurig vermeerderd, hielden de scheepvaart tegen. En aldus ware het ten eeuwigen dage gebleven, en zoude deze kostelijke gave Gods nimmer tot haar recht zijn gekomen, indien niet de Fransche omwenteling, als een tweede Zondvloed, landsheeren èn volkeren èn rechten in dolle stroomwarreling had weggesleurd. Wat onheilen de bespiegelingen der Fransche wijsgeeren over ons gebracht mogen hebben, in deze past het ons hen dankbaar te herdenken; want inderdaad '*c'est la faute de Rousseau, c'est la faute de Voltaire*' dat de Rijnstroom eindelijk geworden is tot een slagader van het reusachtige, steeds voorbeeldeloos toenemende wereldverkeer, tot den Koninklijken weg van berg naar zee, waartoe hij bestemd was van het tijdstip af, waarop voor het eerst de Alpengletschers hun ijswater herwaarts stuwden.

In de volgende bladzijden zal getracht worden - voor zoover Nederland betreft - die herschepping van den Rijn aan te toonen.[1)]

I.
De rivierbreedten.

Dat men ook in vroeger eeuwen bij het roekeloos kribben, hetwelk den stroom bedierf, niet lijdelijk toezag, daarvoor is onze landaard borg; en inderdaad zijn verscheidene twistgedingen uit de 14e en 15e eeuw bekend, welke op het uitbrengen van hoofden en ridsen betrekking hebben. Doch in dien strijd kwam men niet zoo zeer op voor het goed recht van het water, dan wel voor het goed recht van het tegenoverliggend land; het was een strijd tusschen overburen, een worsteling tusschen aanwas en afslag: of waterafvoer of scheepvaart belemmerd werden, was daarbij van minder zorg. Het placaat door Gelderland, in overleg met Utrecht, in 1662, uitgevaardigd 'tegen het onbehoorlijk kribben in den Nederrijn' bevat hieromtrent eene gulle bekentenis: 'En alzoo tot

1) De Rijn is, voor zoover hij buitenslands stroomt, uitvoerig behandeld in '*Der Rheinstrom*,' uitgegeven door het Centralbureau für Meteorologie und Hydrographie in Baden. 1889.

nog toe in deze Provincie eene observantie is geweest, dat een ieder van zijn oudhoevig land heeft mogen kribben ter halve diepte of breedte van den stroom' ... De toenmalige oevereigenaren stelden dus de rivier niet hooger dan eene scheisloot; de stroom was hun enkel een water, dat het eigen land van dat van den overbuur scheidde, en welker bedding hun derhalve ieder voor de helft toekwam.

In deze jacht op aanwassen ging trouwens de hooge overheid de goêgemeente voor. Want was de aanwas aan den oever ten bate van den aangelanden eigenaar; het eiland, dat midden in den stroom opkwam, behoorde van rechtswege den landheer, en deze verzuimde geene gelegenheid om zijne domeinen te vergrooten. De stroombevaringen, van wege de Geldersche Rekenkamer gehouden, leveren hiervan menig voorbeeld.

De verbalen dezer stroombevaringen, welke zich in het Rijksarchief te Arnhem bevinden, zijn zeer belangrijk; de oudste echter minder van wege hetgene zij behelzen, dan van wege hetgene zij verzwijgen. De eerste - de verbalen vangen aan met den jare 1607, en loopen met kortere en langere tusschenpoozen door tot het einde der vorige eeuw - handelen bijna uitsluitend over den toestand der domaniale gronden en platen, en maken nauwelijks gewag van de gesteldheid der rivier. De gelegenheid om de stroomdiepte te peilen laat men ongebruikt voorbij gaan, doch daarentegen verschaft het vaartuig, waarin de bevaring verricht wordt, een welkom en ongezocht middel om met de voorgeschreven plechtigheden nieuw opgekomen middelzanden in bezit te nemen; en blijkbaar zwelt het fiscale hart van vreugde, als eenig reeds voormaals door een particulier bevaren zand, om de eene of andere reden door de Hooge Overheid weer bemachtigd kan worden (1646). Heeft men geen tijd om bij een nieuw verworven middelzand aan te leggen, dan verzuimen Rekenmeesteren toch niet om den arbeiders van uit de verte toe te roepen: ijverig met het 'bestikken'[1)] voort te gaan (1618); en vermelden zulks zelfs als eene bizonder verdienstelijke daad uitdrukkelijk in het verbaal; doch dat de stroom bevaring in de eerste plaats aan hoogere staatsbelangen dienstbaar behoorde te zijn, daarvan

1) Het beplanten met rijswaarden hout.

voelde men zich eerst tegen het einde dier eeuw doordrongen (1670).

Van toen af heerscht een andere geest in die verbalen; niet meer de vraag of het tolbord bij IJseloord in goeden staat verkeert en geverfd dient te worden, doch de vraag of de diepte van de IJsselmonding toe of af neemt, houdt de gemoederen bezig; en door peilingen en metingen wordt de bedorven toestand der rivieren nauwkeurig nagegaan; tot dat eindelijk de algemeene verslapping, welke de tweede helft der achttiende eeuw kenmerkt, zich ook in de verbalen doet gevoelen, en deze minder en minder belangrijk worden, om eindelijk in een schuitjevaren te ontaarden. Van de laatste tot ons gekomen stroombevaring van de Waal (1774), wordt niets anders vermeld, dan dat ‘bij absentie van den landmeter, alzoo niets zonderlings is voorgekomen, geen verbaal is gehouden; maar alleen dit voor memorie bericht wordt.’ De hooge heeren Rekenmeesteren konden derhalve wel in een schuitje *zitten*, doch om te *zien*, hadden zij andermans oogen van noode!

Toch mogen wij hun dankbaar zijn. Want de verbalen dezer stroombevaringen, door wie dan ook inderdaad op schrift gesteld, geven ons niet enkel een duidelijk beeld van den toestand, waarin voormaals de rivieren verkeerden, doch tevens van de tijdsomstandigheden. En inderdaad wij moeten de taaie volharding bewonderen, waarmede Rekenmeesteren jaar in jaar uit, als bepruikte Cato's, aan het slot van hunne verbalen, in stereotype bewoordingen, over dezelfde gebreken en misbruiken klagen, zonder ooit gehoor te vinden.

Ook hun physieke moed eischt onzen lof; want De Ruyters waren deze Geldersche heeren niet. Den 26sten September 1726 staken zij de IJselbevaring te Deventer: ‘Naardien het begon te waaien, waarop zwaar weer met hagel en regen volgde, zijn wij te rade geworden ons niet verder in het kleine bootje te hasardeeren en geresolveert van Zutphen per as weer naar Arnhem te keeren.’ Eenmaal keerden zij zelfs, notabene, om eene dergelijke reden terug in Juli! (1723). Zóó zeer heeft de schrik hen bevangen, dat zij zich zelfs jaren lang vergenoegen met het inwinnen van berichten van ervaren Deventer schippers, ten einde het lager afzeilen te vermijden; en eindelijk zijn zij blijkbaar overgelukkig van in hunne onmisbare tegenwoor-

digheid hij het verpachten der domaniale tienden een voldoend voorwendsel voor hunnen voorbarigen terugkeer te hebben gevonden. Is het eveneens aan verregaande zucht tot zelfbehoud te wijten dat de verbalen der IJsselbevaring in 1749, 1754 en 1762 *letterlijke* afschriften zijn van die der voorafgaande jaren, enkel met wijziging van het opschrift en van de namen der deelnooten?[1)] Trouwens het woordelijk overnemen van brokstukken van vorige rapporten herhaalt zich zóó dikwerf, dat men de Hooge Heeren bijna verdenken zoude van per woord betaald te worden: evenals hedendaagsche reporters!

Doch ik wil niet te veel kwaad van hen spreken noch denken, daar openlijk te erkennen is, dat mij zonder deze verbalen, met al hunne gebreken, de voormalige gesteldheid onzer rivieren, niettegenstaande de bergen gedrukte rapporten der vorige eeuw, nog steeds een volslagen raadsel zoude zijn, en dat een groot gedeelte van dit opstel, - misschien wel het belangrijkste deel - ongeschreven had moeten blijven.

In de eerste plaats blijkt uit deze stroombevaringen hoezeer placaten en resoluties doode letter bleven, en tevens hoe weinig men zich om de scheepvaart bekommerde. Meent gij dat het recht om tot halverwege de rivierbreedte te kribben, slechts een denkbeeldig recht was, en dat niemand zich zóó ver zoude durven wagen? In werkelijkheid was men veel driester - althans bij Nederrijn en IJssel -, en bij de stroombevaring van laatstgenoemde rivier, welke in 1709 werd verricht, wordt bijv. beneden Deventer eene krib aangetroffen, welke ⅔ gedeelte der rivierbreedte beslaat!

En hadden deze buitensporige kribben slechts stevig stand gehouden! Doch in stroomafwaartsche richting uitgebracht, valt bij hooge vloeden het water over het land- of worteleinde - toenmaals nek geheeten - schuins op den oever aan, knaagt dezen af, totdat eindelijk de krib achterloops wordt, en als van geen verder nut, door den eigenaar wordt verlaten. Wee, die onbedachtzame! want de stroom met kracht door den gebroken nek heenschietende, tast den achtergelegen eigendom

1) Erg opwekkend zullen de bevaringen trouwens niet geweest zijn. Het is verbazend hoevele malen galgen of ‘gerechten’ in de verbalen als gemakkelijke herkenningsteekenen genoemd worden!

meer en meer aan (waarbij de krib - van beschermer tot vijand geworden - hem den weg wijst), totdat eindelijk het vaarwater aan de voormalige landzijde van de krib even breed is geworden als aan het kopeinde, en het kunstwerk als een klip midden in het vaarwater komt te liggen, waar het eindelijk na lange jaren, door de wrijving der snelvlietende waterdeeltjes wordt weggeschuurd.

Dergelijke gebeurtenissen waren niet zeldzaam. Op de uitvoerige kaart van Nederrijn en Lek uit den jare 1645, welke zich in het Deventer archief bevindt[1], zijn zelfs beneden Doornwerth achtereenvolgens drie dergelijke kribben midden in de rivier geteekend, welke, aangezien toen ter tijde het bakenwezen veel te wenschen overliet - nog in de eerste helft der 18de eeuw werden de kribben niet, en de wrakken slechts zelden door teekenen aangeduid - bij eenigszins hooge rivier voor vele schepen noodlottig moeten zijn geweest.

Toch zal de Nederrijn dáár den schipper minder gevaarlijk geweest zijn, als hij dit bijna 40 jaren later, een half uur gaans beneden Rhenen was. Aldaar toch werd, volgens de opname van Passavant, eerst het vaarwater door twee van uit de wederzijdsche oevers uitschietende onderduikende kribben van ongelijke lengte geheel gemaskeerd, en nauwelijks is een vaartuig de langste dier beide kribben voorbij gestevend, of het moet nagenoeg haaks op de vorige richting den koers vervolgen, ten einde achter den nek van eene afgescheurde krib om te varen![2]

En gelukkig nog zij, die met den stroom konden afdrijven! Want bij het opwaarts trekken door lijnpaarden, verdubbelden de moeielijkheden.

Herhaaldelijk toch klagen de lijndrijvers over het verdrinken van paarden en menschen, en jaar op jaar bevestigen de verbalen der stroombevaringen het rechtvaardige dezer klachten. Slechts eenmaal echter wordt aan het lijnpad eene kaart gewijd. Het betreft den toestand bij het Eck- en Wielsche veer (1749), en inderdaad is het geval merkwaardig genoeg om er een oogenblik bij stil te staan. Het lijnpad ligt op den linker-

1) Ook het Kamper stadsarchief bezit een exemplaar dezer kaart.
2) Rijksarchief Arnhem, no. 471. Terwijl de rivier daar ter plaatse inderdaad 158 M. breed was, laten de beide kribben slechts eene opening van 32 M. vrij.

oever, doch vlak bij den veerdam verspert een hank of oude rivierarm den weg, zoodat de lijndrijvers een driehonderd passen terug moeten keeren, om dwars uit den bandijk te bereiken en langs dezen op den veerdam te komen. En meent gij, dat zij dan ongestoord verder kunnen trekken? Neen; de eigenaar van het land dwingt hen zich alsdan naar den overkant te doen overzetten en dáár het vaartuig langs den rechteroever een honderdtal meters voort te trekken. Eerst dan mogen zij, na opnieuw aan hetzelfde veer te zijn overgevaren, den linkeroever houden; doch zelfs dit gaat met zwarigheden gepaard, want de veerdam is afgeheind, en ver van den oever staat de horde (hek), door welke zij zich toegang tot de uiterwaard kunnen verschaffen. Vele kosten derhalve en uren oponthoud om het schip luttel honderd meters voort te bewegen!

En in 1753 is de toestand nog verergerd; want de Heer van Eck en Wiel heeft de horde door eenen ‘tuin’ (heining) doen vervangen, zoodat de lijnpaarders thans over den bandijk moeten omrijden; een omrit, welke door de aanwezigheid van strangen (voormalige rivierarmen) aanmerkelijk verlengd wordt! Wel neemt in 1757 eene horde opnieuw de plaats van den tuin in; doch de lijndrijvers blijven tot omrijden verplicht.

Arme lijnpaarders! die in Rekenmeesteren zulke platonische beschermers vinden. En die, niettegenstaande de vele tegenspoeden, waarmede zij te worstelen hebben, weigeren hun karig loon door Zondagsverdiensten te stijven. ‘Ook is ons bericht de Rhedensche lijndrijvers Zondags niet willen paarden; hebbende zij onder zich vastgesteld, dat die van hen zulks doet, vervallen is in een boete van een ducaat’, aldus teekenen Rekenmeesteren in het verbaal der IJsselbevaring van 1767 aan; en uit de volgende verbalen blijkt, dat in dit besluit volhard wordt. Dat hunne vroomheid hun het engelengeduld verschaft hebbe, hetwelk zij zoozeer van noode hadden, en dat zelfs aan Rekenmeesteren ontbreekt, die wel eerst jaren lang zich over den Eck- en Wielschen toestand beklagen, doch eindelijk de pen er bij nederleggen. Te dikwijls toch klaagden zij te vergeefs.

Niet dat de macht ontbrak; doch het faalde aan den moed, noodig tot toepassing der voorschriften. Reeds maakten wij melding van het placaat tegen het onbehoorlijk kribben op den Nederrijn; zeven jaar later (1669) vaardigt Gelderland

een dergelijk placaat uit tegen het kribben op den IJssel; en gelijk bij het eergenoemde, Utrecht zich aansluit, is zulks thans met Overijssel het geval. Trouwens, reeds lang te voren hadden de verschillende gewesten, anders zoo naijverig, hunne belangen als aangelande overburen gezamenlijk behartigd (1525).[1] Wat het lijnpad betreft, reeds Karel van Gelder had in 1554 bevolen zulks langs den Rijn op en klaar te maken (Gr. Geld. Placaatboek); een bewijs dus, dat de Overheid zich de goede gesteldheid aantrok - doch tevens..... dat zij die had verwaarloosd.

De minste rivierbreedten - normaalbreedten zoude men die heden ten dage noemen - welke de placaten van 1662 en 1669 voorschreven, waren niet zonder oordeel gekozen. Voor den Nederrijn werd eene breedte van 150½ tot 188 Meter noodig geacht; bij den IJssel meende men met 75 M. te mogen volstaan; en dat inderdaad deze cijfers niet uit de lucht waren gegrepen, bewijst de Ministeriëele beschikking van 31 Januari 1861, waarbij aan den Nederrijn bovenwaarts van den IJsselmond eene breedte van 170 M., daar beneden van 150 M. is toebedeeld, terwijl de normaalbreedte van den IJssel daarbij op 100 M. is gesteld.

Eenigszins vreemd echter schijnt het op den eersten aanblik, dat, toen kort na het uitvaardigen der placaten, twee mannen, - waarvan de een tot de grootste geniën behoort, op wie Nederland kan bogen, en de ander alléén zóó vergezeld, klein schijnt - door de Staten-Generaal met een onderzoek omtrent den toestand van Nederrijn en IJssel belast werden, zij voor eerstgenoemde rivier geheel andere normaalbreedten voorstelden. Zelfs zien zij hun ontwerp tot Wet verheven, zoodat zich het - zeker zeldzame - geval voordoet, dat de Republiek voor een zelfde aangelegenheid twee evenzeer bindende voorschriften kent van zeer verschillende strekking[2].

1) Van Doornick: Welke zou de hoofdoorzaak van het verval der bevaarbaarheid van den IJssel zijn? (Overijss. almanak 1839). Van Sligtenhorst, Geldersche geschiedenissen.
2) Resolutie der St.-Gener. van 3 Aug. 1671. Herhaald bij Res. van 10 Febr. 1696. Bij gelijke IJsselbreedte als in het placaat van 1669 was gesteld, wordt in deze resoluties, voor den Nederrijn boven den IJsselmond eene breedte van 113 M., daar beneden van 94 M. voldoende geacht.

Is bij het ontwerpen der Geldersche Placaten te zeer de herinnering aan vroegere toestanden levendig geweest, aan de lang vervolgen tijden, waarin de Nederrijn nog de evenknie, misschien zelfs de meerdere van de Waal was; en hebben Nicolaas Hudde en Christiaan Huyghens - want deze waren de beide afgevaardigden der Staten-Generaal - bij hunne beschouwingen meer de nuchtere werkelijkheid tot grondslag gekozen?

Ik vermoed dit; want de werkelijkheid verschilde inderdaad al te zeer van het ideaal der Geldersche Staten. Zoo teekenen bijv. Hudde en Huyghens op, dat aan den Nederrijn boven den IJsselmond op sommige plaatsen de wederzijdsche kribben slechts eenen doorgang van 72 tot 83 Meter laten, terwijl meer benedenwaarts zelfs verscheidene vakken zijn aan te wijzen, waar de breedte der rivier tot op ruim 50 Meter beperkt is. En wat de kribben op den IJssel betreft - aldus vervolgen zij hunnen klaagzang - die zijn in veel grooter getale en nog onfatsoenlijker dan op den Nederrijn. Van IJsseloord (d.i. den bovenmond) tot Doesburg zijn er omtrent 150; van Doesburg tot Zutphen 140; van Zutphen tot Deventer niet verre van 100; latende voor den stroom op verscheidene plaatsen niet meer dan 33 of 38 Meter. Ja, beneden het huis te Nijenbeek (halverwege Zutphen en Deventer) wordt zelfs door de wederzijds uitgestoken kribben de rivier tot op 22½ Meter vernauwd!

Vergelijkt men deze breedten met die, welke de placaten voorschreven, en - blijkens de huidige normaalwijdten - geenszins overdreven zijn te achten, dan behoeft men er zich niet langer over te verbazen, dat in vroeger eeuwen watervloed en ijskaring zóózeer ons land teisterden, en moet erkend worden, dat wie zóó den stroom den loop versperde, slechts loon naar werken ontving.

Dat de Overheid zich niet haastte in den toestand in te grijpen, moge trouwens hieruit blijken, dat Hudde en Huyghens herinneren hoe reeds in 1638 over de nauwte beneden de Nijenbeek geklaagd werd. Doch heeft hun eigen klacht van 1671 beter geholpen? Hoe weinig men toenmaals verwend was, vermoed ik toch, dat die Heeren hun geduld zouden hebben verloren, indien zij hadden kunnen voorzien, dat Rekenmeesteren eerst in 1710 voldoenden moed verzameld zouden hebben om te besluiten den eigenaren der tegenover elkander lig-

gende kribben: den heer van de Lathmer en Dominus Nynaber, aan te schrijven om ..... de werken op te ruimen? neen, om hun te verbieden die verder te *verlengen*. En zelfs dit heldhaftig besluit werd, blijkens eene kantteekening op het verbaal der volgende stroombevaring, niet ter kennisse van belanghebbenden gebracht: omdat men liever wachten wilde totdat in zake het Waterrecht nieuwe regelen zouden zijn gesteld! Het beruchte drieregelig vers, volgens hetwelk alléén het drinken van een glas sporen van commissorialen arbeid nalaat, werd inderdaad niet zonder zaakkennis opgesteld!

Gelukkig, dat eindelijk de natuur zich zelve redde, door achter de kribben om den oever uit te spoelen en haar van het vaste land af te scheuren, zoodat zij midden in den stroom kwamen te liggen, en na lange, lange jaren van lieverlede door het water werden opgeruimd.

Het toekomstige Waterrecht, waarop de kantteekening van 1711 doelde, is blijkbaar het Recht, hetwelk in 1715 door Gelderlands Staten werd uitgevaardigd. Meer een recht *op* het water, dan *van* het water, was het den oevereigenaren bijzonder genadig, en alleen aan het toeval mag het geweten worden, dat hun de rivierbedding niet geheel in handen werd gespeeld.

Dit Waterrecht regelt zeer uitvoerig de wijze van in bezit neming van aanwassen en middelzanden, doch wijdt slechts enkele regels aan hetgeen voor den welstand der rivieren noodig is. Hadden de Staten indertijd bij het uitvaardigen der placaten van 1662 en 1669 te zeer aan den toestand van het verleden gedacht, thans loopen zij bij het vaststellen van nieuwe normaalbreedten op de begeerten der oevereigenaren vooruit. De minste breedte van de Waal wordt op 150½. Meter bepaald, die van den Nederrijn beneden den IJsselmond wordt tot op 75½ M., die van den IJssel zelfs tot op 37½ Meter - tot op de helft derhalve - ingekrompen. Hoe onzinnig deze cijfers zijn, kan het best blijken uit het feit, dat de gezamenlijke breedte van Waal, Nederrijn en IJssel aldus tot $150^5 + 75^5 + 37^5 = 263^5$ Meter werd beperkt, terwijl de hedendaagsche normaalbreedten daarvoor 360 + 150 + 100 = 610 Meter stellen. Inderdaad de hebzucht der 18de eeuw was onverzadiglijk!

Dat de Staten de eischen van het Waterrecht zóó laag stelden, geschiedde blijkbaar enkel met het doel om het aantal overtredingen tot een minimum te zien beperkt. Gemakzucht, niet Staatsmanswijsheid heeft die voorschriften in de pen gegeven.

Of wist men soms niet beter? Dit meen ik ten sterkste te mogen betwijfelen, want in losse papieren van het Arnhemsche Rijksarchief bevindt zich een ongeteekend stuk van 1705, blijkbaar met Passavant's toenmaals beverige hand geschreven, en tot opschrift dragende ‘Eenige corte remarques omtrent het waterregt.’ Blijkens den slotzin hebben die aanteekeningen ten doel de Hooge Autoriteiten tot het instellen van een Algemeen Waterrecht te bewegen. Hoofdzakelijk handelen zij over de wijze van inbezitneming van aanwassen en middelzanden, en vormen zij dan ook den grondslag van het tien jaren later uitgevaardige waterrecht. Doch één remarque heeft geen ingang gevonden, en wel juist de uit een waterloopkundig oogpunt meest belangrijke! Passavant stelt voor de breedte van den Bovenrijn 414 tot 452 M., voor de Waal 302 tot 339 M., voor den Nederrijn boven IJsseloord 188 tot 226 M., daarbeneden 151 tot 189 M. Voor den IJssel acht hij 94 M. tot 132 M. noodig. Had men slechts de kleinste cijfers van Passavant tot wet verheven, dan nog zoude de som der breedten van Waal, Nederrijn en IJssel 547 Meter hebben bedragen, ruim het dubbele derhalve van die, welke uit het voorschrift van 1715 volgt, en slechts weinig minder dan hetgeen volgens de hedendaagsche zienswijze noodig is.

Aan deugdelijke technische voorlichting heeft het dus onzen beschreven voorvaderen niet ontbroken, doch even als zulks thans zoo menigmaal geschiedt, stelden de Hooge Heeren hunne eigene onwetendheid boven het deskundig oordeel. Doch.... *on a toujours le Gouvernement que l'on mérite*.

Wat de wijze van inbezitneming der aanwassen betreft, welke in het Waterrecht zoo uitvoerig behandeld wordt, is er alle reden om aan te nemen dat men zich bepaalde tot het op schrift stellen van aloude gebruiken. Althans de mestwagen, waarmede de bevaring moest geschieden, diende daartoe reeds evenzeer in 1395, gelijk blijkt uit eenen twist tusschen Jacob van Apeldoorn en de stedelijke regeering van Deventer.

En welk een mestwagen! ‘Gelijk een huisman dezen gewoon

is te velde te voeren' aldus luidt het voorschrift. - Doch denk daarbij niet, bidde ik u, aan de hedendaagsche benarde landbouwtoestanden, aan de armzalige eenspanners en hunne havelooze geleiders! Want het symbool moet getrokken worden 'door *vier* of *zes* paarden, gedreven door *twee* voerlieden, die op de paarden zullen mogen zitten of daarbij gaan - tot hunne keuze; - bij zich hebbende wijn en brood. En zullen, na eerst op des bevaarders land gereden en gewend te hebben, van hetzelfde land rijden door het water naar het nieuw opgekomen land of zand; en zal de Officier of zijn Stadhouder driemaal doen tukken of vertoeven, en de voerlieden ieder reize van 't brood eten en van den wijn drinken laten. Voor de eerste reize zal hij hen daartoe aanroepen, wanneer de voorste raderen van den wagen in 't water gekomen zijn; voor de tweede maal wanneer de wagen geheel in het water staat, en voor 't laatst wanneer de voorste raderen reeds op het zand zijn gekomen, doch de achterste zich nog in 't water bevinden.' Daarna wordt de wagen uitgespannen en aan vier palen bevestigd. Zes weken lang moet het voertuig aldus op het in te nemen zand blijven staan, alvoren dit het eigendom van den bevaarder wordt.

Dat deze plechtigheid 'onder een menigte van kijkers' voltrokken werd, behoeft geen betoog. Rekenmeesteren teekenen dit met weemoed in 't harte op, toen zij op die wijze den 25 Sept. 1719 een zand, aan de Drutensche zijde van de Waal opgekomen, aldus door een ander zien beheeren. 'Welk opgekomen zand aan ons toescheen een middelzand te zijn; de kapitein van de tolboot berichtte ons dat tusschen dit zand en het vaste land een kil was, die met hooger water niet alleen met de tolboot, maar zelfs met zwaarder schepen konde bevaren worden. En staat te noteeren dat op dit pas, als de beheering is geschied, te Nijmegen niet meer dan 3½ voet water aan de Peilpaal geweest is; zulks dat met een ordinaris water ter bevaring van middelzanden voor de landvorstelijke Hoogheid, dit zand met een gewone marktschuit van 's Heeren wege zoude hebben mogen bevaren worden.' En Rekenmeesteren hadden gelijk; want werden door het bevaren met den mestwagen, de aangelande eigenaren heer van de aanwassen, welke zich nabij den oever opdeden door de werking van kribben of ridsen; de zanden, welke zich in het

midden der stroomen vormden, vervielen aan den Staat. Slechts opdat de al te volijverige fiscus niet de rechten der aangelanden zoude verkorten, bepaalde het Waterrecht dat alleen die middelzanden van 's Heeren wege bevaren mochten worden, welke van het vaste land gescheiden waren door eene geul, diep en breed genoeg om toegang te verleenen aan eene marktschuit, belast met 12 volwassen mannen en een last koorn.

Gelijk uit het bovenstaande volgt, speelde bij alle bevaringen de waterdiepte in de geul, welke den aanwas, of het middenzand, van den oever scheidde, eene groote rol, en was het dus van het hoogste belang vast te stellen bij welken waterstand de bevaring mocht geschieden. Bij ‘gemeen of middelbaar water’ luidde het voorschrift. En als zoodanig werd aangenomen de waterstand van 1.73 M. aan de peilschalen langs de Waal, van 1.41 M. aan de peilschalen lans den Nederrijn, en van 1.10 M. aan de peilschalen langs den IJssel.

Dit voorschrift mogen wij dankbaar zijn; want daaraan is het tot stand komen - en ook het behoud - der peilschalen te Nijmegen en te Doesburg toe te schrijven, alsmede het opteekenen van waterstanden in de verbalen. Maar uit een rivierkundig oogpunt tastten de Staten deerlijk mis: want noch toen, noch later, noch - voor zoover waterstaatkundige heugenis reikt - in vroeger tijd, hebben ooit die drie waterstanden bij elkander behoord, en steeds is mij die samenkoppeling tot raadsel gebleven, totdat een gelukkig toeval mij op het Kamper archief eene losse aanteekening in handen speelde, welke plotseling een licht deed opgaan. Doch de vermoedelijke gedachtengang der Geldersche Heeren te verklaren, worde uitgesteld tot dat gedeelte van dit opstel, waarin de peilpalen en hunne lotgevallen zullen behandeld worden.

Thans zullen wij de rivieren anderhalve eeuw aan haar lot overlaten, even als zulks de toenmalige beheerders deden[1)], gelijk maar al te duidelijk openbaar werd, toen in 1849 de eerste internationale stroombevaring van den Rijn plaats vond,

1) Het register van het waterstaats-aarondissement Zutphen vermeldt bijv. jaren lang geen enkel ingekomen of uitgaand stuk omtrent den IJssel, ofschoon toch een belangrijk gedeelte dezer rivier tot den dienstkring behoorde.

en de Commissarissen van Baden, Frankrijk en Beieren volmondig verklaren dat de onvoldoende toestand van Waal en Merwede, wat de scheepvaart betreft, genoegzaam gebleken was; terwijl die van hessen, Nassau en Pruissen - minder wellevend, doch wellicht juister - zelfs van eenen geheel *verwilderden* toestand gewagen, de herhaalde klachten der schipperij volkomen gegrond achten en als hunne overtuiging te kennen geven dat geen riviervak stroomafwaarts van de Fransche grenzen, in zulk eenen ongunstigen toestand verkeert als de Waal van Hulhuizen tot aan Dordrecht! Ook over Nederrijn en Lek, welke bij die bevaring eveneens in oogenschouw werden genomen, moest de Commissie een vernietigend vonnis uitspreken, en het hielp niet of de in 't nauw gebrachte Nederlandsche Commissaris stokstijf beweerde dat althans bij..... *hooge* rivierstanden de scheepvaart geen belemmeringen ondervond!

Inderdaad kan na het doorlezen van het verbaal dezer stroombevaring niet ontkend worden, dat wij en onze rivieren toenmaals een armzalig figuur maakten.

Trouwens, hoe zoude de Waal een behoorlijk vaarwater hebben kunnen aanbieden, waar - alsof het een harmonica gold na te beelden, de breedte, volgens het Verbaal, afwisselde van 353 M. bij Nijmegen tot 716 M. bij Ochten, van 392 M. bij Dodewaard tot 848 M. bij St. Andries, van 414 M. bij Dreumel tot 747 M. bij Loevestein![1)] En Nederrijn en Lek vertoonden geen fraaier beeld. Bij Arnhem breed 137 M., uitzettende bij Wageningen tot 258 M., wederom inkrimpende bij Wijk bij Duurstede tot 125 M., om zich bij Vianen tot 340 M. breedte op te blazen, te slinken bij Schoonhoven tot 229 M., en wederom bij Krimpen aan te zwellen tot 459 M.! Waarlijk, zoo al onze voorvaderen hunne sporen als Water*bouw*kundigen dubbel en dwars hadden verdiend, als Water*loop*kundigen stonden zij op nog zeer lagen trap; en hoewel gelukkigerwijze de uitheemsche Commissarissen niet meer in het stroombed onzer rivieren die talrijke boomstammen aantroffen, welke met het worteleinde ten hemel klagende, met de takken onder 't zand gewoeld, telkens de verbalen der Rekenmeesteren ontsieren, zoo vertoonden de Rijntakken uit het

1) Dit verbaal wordt uitvoerig medegedeeld in het derde deel der ‘Beschouwingen over eenige rivieren, waaronder Nederlandsche’ door J.G.W. Fynje, Landsdrukkerij, 1888.

midden dezer eeuw toch meer gelijkenis met Afrikaansche natuurstroomen dan voor producten van de Republiek der Zeven Provinciën en van het Koningrijk der Nederlanden oirbaar en betamelijk is. Zelfs de lijnpaden, nog door Karel van Gelder opgemaakt en in de stroombevaringen der 18e eeuw herhaaldelijk ter sprake gebracht (hoewel meer besproken dan verbeterd), ontbraken bijna geheel, en verkeerden voor 't overige in zóór verwaarloosden toestand, dat de Nederlandsche Commissaris zich enkel redt door voor te wenden, dat de stoomsleepdienst het lijnpad overbodig maakt. De stoomsleepdienst van 1849!

De aanbeveling van de internationale Commissie om de breedte der rivieren volgens een vast plan te normaliseeren, oefende gelukkigerwijze eenen zachten drang uit op onze Regeering; een drang welke vermoedelijk aan de toenmalige ingenieurs van den Waterstaat niet onwelkom was. Want reeds hadden zij den Nederlandschen Bovenrijn en het gedeelte van den Nederrijn boven Arnhem, hetwelk onder onmiddelijk Rijksbeheer stond, op dergelijke wijze en niet zonder goed gevolg verbeterd. In vaderlandschen ijver echter zoo ver te gaan als de Heer J.G.W. Fynje, en te verklaren dat reeds in de jaren 1830-1840 de vereischte kaarten waren vervaardigd en de noodige peilingen waren verricht, kan ik in gemoede niet; al moet ik erkennen, dat men in het midden dezer eeuw niet meer zoo overmoedig was als in den jare 1827, toen de Commissie tot onderzoek naar de beste rivierafleidingen - ofschoon rondweg verklarende, dat van onze rivieren, behalve van den IJssel geen goede kaarten bestonden - desalniettemin onbezorgd een lijvig boekdeel vol waterloopkundige voorstellen in 't licht zond. Doch inderdaad voldoen de kaarten, welke omtrent het midden dezer eeuw het licht zagen (evenmin als de bijbehoorende peilregisters) zelfs niet aan de meest bescheiden eischen, en staan zij verre achter bij die, welke uit de vorige eeuw tot ons zijn gekomen.[1)]

Doch voor het opmaken van een voorloopig ontwerp verschafte die Rivierkaart voldoende gegevens; en het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat reeds één jaar na de be-

1) De tekortkomingen zijn door mij meer uitvoerig besproken in eene verhandeling, opgenomen in het Tijdschrift van het K. Inst. v. Ingenieurs, Jaargang 1885-86.

ruchte en beschamende stroombevaring, de Inspecteurs Ferrand en van der Kun den Minister de schets konden aanbieden van een algemeen plan tot verbetering onzer hoofdrivieren; daarbij uitgaande van beginselen, welke op den duitschen Rijn reeds meer dan dertig jaren in volle toepassing waren.[1)] Naief genoeg, wordt in dat rapport erkend, dat hoezeer ook de pogingen der verschillende Hoofdingenieurs, om ieder in eigen dienstkring de rivieren te verbeteren, allen lof verdienen, toch, daar ieder naar eigen inzicht arbeidde, het einddoel niet bereikt was geworden.

Zij brengen daarom eenheid.... op papier; doch die eenheid tot werkelijkheid te maken, den Waterstaatsdienst in dezen opzichte te organiseeren, eischte grooter talenten en meerder doorzicht; en eerst een vijfentwintigtal jaren later werd in den Hoofdingenieur Rose de man gevonden, krachtig genoeg om aan het Rivierbeheer eenen vasten vorm te geven en allen overwegingen van persoonlijken aard het zwijgen op te leggen.

En de weinige kracht welke het beheer der rivieren in de eerste helft dezer eeuw ten toon spreidde, is te minder verschoonbaar, omdat het in de Wet van Februari 1806 ‘houdende een algemeen rivier- of waterrecht over de stroomen dezer Republiek’ een wapen in handen had, zóó snijdend, als zelfs de Fransche wetgever, anders zoo onvervaard, den technici van eigen land niet heeft durven schenken. En die wet, hoe scherp ook, was geenszins onbillijk, noch pastte zij ongehoorde beginselen toe. Integendeel matigden in vorige eeuwen de Edelmogenden zich veel grooter macht toe; en de wet van 1806 is dan ook enkel als eene omwerking der placaten van 1661 en 1669 te beschouwen; placaten welke, indien de Arm die hen moest handhaven, waardig geweest ware het Hoofd, dat ze ontwierp, ons land voor vele rampen bespaard zouden hebben.

Ten hoogste moet het echter verbazen, dat de naar de Placaten gevormde wet van 1806 geenerlei bepalingen omtrent de normaalbreedten inhoudt, en in dit opzicht derhalve beneden het voorbeeld blijft. De breedtecijfers in het rapport der Inspecteuren van 1850 gegeven, voorzagen dus in eene ware behoefte, en toch duurde het nog tot 31 Januari 1861 vóórdat zij nader uitgewerkt in

1) Het rapport is opgenomen in het Verslag over de Openbare werken in 1854.

eene uitvoerige tabel, bij Ministerieele beschikking bindend verklaard werden!

Bij deze beschikking wordt de breedte van den onverdeelden Rijn, in ons land, op 400 M. gesteld (op de hoogte van middelbaar water gemeten). Aan de Waal wordt de breedte van 360 M. gegeven; benedenwaarts Bommel verwijdende tot 400 M. Aan den Nederrijn boven den IJssel wordt eene breedte van 170 M. toegekend, daar beneden van 150 M.; stroomafwaarts van Wijk bij Duurstede langzaam vermeerderende tot 200 M. Voor den IJssel wordt de breedte van 100 M. voorgeschreven, regelmatig verwijdende tot dat bij Deventer de breedte van 120 M. wordt bereikt; welke breedte benedenwaarts tot 170 M. toeneemt.

Op welke wijze is men tot deze cijfers gekomen? Wijlen de oud-Hoofdinspecteur Fijnje, die indertijd aan de samenstelling van het rapport der Inspecteurs medewerkte, heeft dit eenige jaren geleden geopenbaard. De toestand der rivieren was zoo verwilderd, dat het niet mogelijk was anders dan uit eenige riviervakken, die toevalliger wijze over korte lengten in voldoenden toestand verkeerden, af te leiden, welke maten denkelijk aan de eischen zouden voldoen. Voorzichtigheidshalve koos men de normaalbreedten te groot; en van daar dan ook het zonderling verschijnsel, dat terwijl men in Pruissen het aangrenzend gedeelte van den Bovenrijn op de breedte van 340 M. normaliseerde, de Nederlandsche Bovenrijn zestig meter breeder werd! Ook verklaart zulks waarom - terwijl men de breedte van den onverdeelden Rijn op 400 M. bepaalde, - de som der breedten van de drie takken: Waal, Nederrijn en IJssel 52 % meer bedraagt dan dit cijfer; hoewel het uit een zuiver waterloopkundig oogpunt juister geweest ware, die som weinig van het eerste cijfer te doen afwijken.

Inderdaad, dit alles wetende, blijft ons niets anders over dan vol bewondering het meesterschap te erkennen der ongenoemde ontwerpers van de normaalbreedten der Geldersche Placaten en van den schrijver der ‘Remarques’, Passavant, die niet geaarzeld hebben maten vast te stellen niettegenstaande hunne gegevens zooveel onvolledi ger waren; maten, die - gelijk thans geopenbaard is - zoo juist gekozen waren. Ook op dit gebied heeft het der 17e eeuw derhalve niet aan mannen ontbroken!

Moge ook aan het stelsel der normaallijnen van 1850-1861 belangrijke fouten aankleven, toch is zijne invoering eene onberekenbare weldaad geweest.

Tot dien tijd toe had men steeds heil gezocht, niet in de rivier zelve, doch daar buiten; in het uitdenken van zijdelingsche afleidingen; in het sluiten, nu eens van IJssel, dan weder van Nederrijn en Lek; in het opbouwen van even hersenschimmige als kostbare projecten. Thans eindigde men met datgene te doen, waarmede men had moeten beginnen; en indien inderdaad de Envoud het kenteeken van het Ware is, dan wordt ook in deze bewezen, dat de Eenvoud niet aan den aanvang, doch aan het einde van elk ontwikkelingstijdperk ligt.

Ook zoude de rivier ten lange leste een enkele doorgaande bedding bekomen! Want ook dit werd met de vastgestelde normaalbreedten beoogd; en hoezeer zulks noodig was, blijkt uit het feit dat de Inspecteurs de aanhechting aan den wal voorstelden van niet minder dan achttien platen en eilanden der Waal! Met de aanneming van dit stelsel is het dan ook voor goed met het vormen van eilanden gedaan; en doemden in de vorige eeuw - gelijk uit de stroombevaring van 1755 blijkt - in één jaar niet minder dan vijf groote middelzanden op, die benaming is thans zóó zeer uitgesleten, dat er in een nieuw Nederlandsch woordenboek zelfs geen plaats voor behoeft te worden ingeruimd.

Gaf zachte drang van uit den vreemde den eersten stoot tot het invoeren van een algemeen stelsel van rivierverbetering, de steeds luider klinkende eischen der schipperij deden eindelijk beseffen dat stelsels dood zijn, waar de uitvoering niet georganiseerd is. Wat baat de duurgekochte ondervinding van één, zoo zij niet gemeengoed van allen wordt? Hoe kunnen uit onsamenhangende feiten ooit duurzame gevolgtrekkingen worden afgeleid, anders dan door samenvoeging en vergelijking met vele feiten van gelijken aard? Welke wetenschap zou in onze eeuw één stap vorderen, indien ieder beoefenaar zich als in eene cel opsloot, en de gelegenheid verzuimde om de uitkomsten van het onderzoek zijner gelijken te raadplegen! En hoeveel te meer is zulks noodig bij eenen tak van wetenschap, nog zoo zeer in den eersten wasdom als de waterloopkunde, welke zelfs heden ten dage nog geene wetten kent;

hoogstens spaarzame regelen in nevelgestalte aan den gezichtseinder ziet opdagen?

Inderdaad, werden de honderd en een reorganisaties van den Waterstaat door de omstanders enkel voor even zoovele tegemoetkomingen aan persoonlijke eerzucht aangezien, één reorganisatie raakt zonder tegenspraak het levensbeginsel; die waarbij in den Waterstaat zoogenaamd het natte van het droge gescheiden werd.

Met de hierbedoelde instelling van het Rivierbeheer (1875) opent zich dan ook inderdaad eene nieuwe era voor onzen waterbouw; doch zeer zeker zoude zonder eene zóó krachtige persoonlijkheid als de Hoofdingenieur (later Inspecteur) Rose, - wiens wil een wet was voor den staf der hem met volle toewijding aanhangende arrondissements-ingenieurs, en niet minder voor de hem een onbeperkt vertrouwen schenkende Ministers, - nimmer dat Rivierbeheer in zoo korten tijd, en zonder aarzelen, zóó veel tot stand hebben gebracht. Moesten wij dan ook bij de eerste internationale stroombevaring - zij het ook schoorvoetend - erkennen dat ons gedeelte van den Rijn het meest verwaarloosde was, dank zij hem, dank zij het Rivierbeheer, kan onze Rijn thans niet slechts den toets doorstaan, doch hebben wij het recht anderen tot meerderen ijver aan te sporen!

Men leide hieruit echter geenszins af dat reeds de volmaking bereikt is. Verre van daar! Meende men aanvankelijk het einddoel te kunnen bereiken, door het aannemen eener doorgaande normaalbreedte voor onze rivieren - benedenwaarts langzaam toenemende, overeenkomstig het reeds door Cornelis Velsen in het midden der vorige eeuw ontwikkelde denkbeeld, - naarmate de normaliseering zich meer over de geheele lengte der rivier uitstrekte, en de scheepvaart, geprikkeld door den aanvankelijk onverhoopten uitslag, hooger eischen stelde, bleven teleurstellingen niet uit, en verflauwde het oorspronkelijk blind vertrouwen in de tot dien tijd slaafs gevolgde regelen. En een zeker gevoel van machteloosheid maakte zich van de ingenieurs meester, toen bleek dat het toepassen van smallere dan de eens gekozen normaalbreedten evenmin de gewenschte doorgaande diepe vaargeul verschafte. Vormde de stroom, als 't ware van zelf, in de bochtige gedeelten vakken

van groote diepte, steeds bleef in de stroomovergangen, d.i. ter plaatse waar eene rivierbocht overgaat in eene bocht in tegengestelden zin, een zandrug of drempel aanwezig. (Bij een riviervak in den vorm van den letter S, derhalve in het midden van die letter.) De vaargeul van een genormaliseerd riviervak kenmerkte zich derhalve even als die van eenen verwilderden stroom, door beurtelingsche afwisseling van noodeloos diepe gedeelten en hinderlijke ondiepten.

Hoe hierin verandering te brengen? Aan den Franschen Waterstaatsingenieur (thans Hoofdinspecteur) Fargue, wien de verbetering van de Garonne was opgedragen, komt de eer toe van door een nauwkeurig onderzoek van de gestalte dezer rivier, tot een nieuw stelsel van normaliseering te zijn gekomen. Doch hoewel zijne studie, welke in de *Anuales des Ponts et Chaussées* van 1868 verscheen, vertaald werd opgenomen in de werken van het Instituut van Ingenieurs (1870-71), evenals eene nadere uitwerking zijner denkbeelden (1882), gaf zulks toemaals geen aanleiding om van het eenmaal hier te lande aangenomen beginsel af te wijken. Er was - om het zoo eens uit te drukken - nog te veel hout met den dissel te behakken, dan dat men reeds toen de fijne schaaf kon ter hand nemen. Daarbij kwam, dat de heer Rose in zijne laatste levensjaren - wellicht reeds onder den invloed der zoowel hem als den omstanders onbekende kwaal, welke hem zoo onverwacht in het vroege voorjaar van 1888 wegrukte - weinig neiging gevoelde om van eene eenmaal aangenomen opvatting af te wijken, of de ervaring van anderen te raadplegen - een wèl te verschoonen eigenaardigheid bij iemand, die zóóveel door eigen kracht en tegen anderer inzicht in had tot stand gebracht.

Eerst toen als zijn opvolger een man optrad, bij wien het wetenschappelijk onderzoek de dagelijksche taak afwisselde, werd aan de stem uit den vreemde gehoor gegeven; en aan den onlangs afgetreden Hoofdinspecteur van Diesen is het dan ook te danken, dat eindelijk de denkbeelden van Fargue, - zóó zeer voor alle volkeren van gewicht, dat hun op het laatste scheepvaartkundig congres meer dan ééne zitting gewijd werd, - ook hier te lande burgerrecht hebben verkregen.

Ofschoon bewust van de eigenaardige moeielijkheden, waar-

mede de uiteenzetting van een stelsel van rivierverbetering in een tijdschrift als *De Gids* gepaard gaat, meen ik toch, dat, waar zulke schatten worden uitgegeven om de denkbeelden van Fargue te verwezenlijken, waar van het welslagen der toepassing in zoo groote mate onze volkswelvaart - ja, misschien zelfs ons volksbestaan - afhangt, eene korte verklaring van het beginsel waarop zij berusten, niet achterwege mag blijven.

Men stelle zich daartoe eene sterk kronkelende rivier voor. Dáár, waar de kromming het sterkst is, zal men dan in de vaargeul de grootste diepte aantreffen; van lieverlede neemt deze af, en eindelijk, waar de oeverlijnen eene gestrekte richting aannemen, verdwijnt de steeds flauwer en flauwer geteekende vaargeul geheel, om zich in den breeden, vlakken bodem der rivier te verliezen. Hetzelfde wordt waargenomen, waar op de bocht niet een recht gedeelte, doch eene bocht in tegengestelden zin volgt.

Doch niet alleen is de vaargeul het diepst, daar waar de bocht het scherpst is, doch tevens nadert zij dáár het meest den hollen oever; naarmate de bocht verflauwt, verwijdert de vaargeul zich van den kant en beweegt zich meer en meer naar het midden der rivier, tot dat zij, waar deze eene rechte strekking aanneemt, vervloeit in de zich over de geheele breedte uitstrekkende vlakte. Volgt dan op dit rechte gedeelte wederom eene bocht in tegengestelden zin, dan bemerkt men niet enkel, dat de rivierbodem van de wederzijdsche oevers afdaalt naar het midden, en zoodoende dáár grooter diepte vormt, doch dat deze vaargeul, welke zich, naarmate de kromming der rivier toeneemt, scherper afteekent, tevens meer en meer den tegenoverliggenden oever nadert, om eindelijk bij den top der nieuwe bocht op nieuw den hollen oever te raken.

De vaargeul kronkelt zich derhalve door de rivier, in slingers in aantal gelijk aan het aantal bochten van den stroom, doch die zich sterker dan deze krommen; toenemende in diepte, naarmate de kronkeling sterker wordt, ondieper wordende, naarmate de bocht verflauwt; en deze verschijnselen herhalen zich met eene zoodanige regelmatigheid, dat men alléén uit de lengte-peiling eener vaargeul reeds de geheele rivier zoude kunnen opbouwen: niet enkel aanwijzen waar zich de rechte gedeelten, of waar zich de bochten zullen bevinden, doch ook

aanduiden, welke de mate der kromming is. Zoo innig is het verband tusschen kromtestraal en vaardiepte!

Met de diepte der vaargeul wisselt tevens hare breedte, en wel in omgekeerde evenredigheid. Is de geul het diepst, waar de bocht zich het sterkste kromt, tevens is zij daar ter plaatse het smalst. Het dwarsprofiel der rivier neemt aldaar den vorm aan van eenen ongelijkbeenigen driehoek, welke met den top naar beneden gekeerd is, den waterspiegel tot bazis heeft, en waarvan het korte, steile been aan den kant van den hollen oever, de flauw oploopende zijde daarentegen aan den bollen oever aansluit. Stroomafwaarts, naarmate de bocht verflauwt, verandert ook de driehoeksvorm: het korte been strekt zich uit en staat minder steil, het lange been krimpt in en richt zich op; zoodat tevens de top meer en meer tot de loodlijn nadert, welke men uit het midden der bazis kan neerlaten. Tegelijkertijd neemt de hoogte van den driehoek af.

Steeds zet zich deze gedaanteverwisseling voort, totdat van lieverlede de beide driehoekszijden in één vallen; de top verdwijnt; de rivierbodem eene bijna horizontale lijn vormt, en ten slotte de eenmaal zoo scherp geteekende driehoek, dáár waar de rivier eene rechte strekking aanneemt, hervormd is tot een rechthoek van uiterst geringe hoogte.

Inderdaad is die hoogte zóó onaanzienlijk, dat men de ware gestalte eener rivier niet wel op het papier kan weergeven, en steeds bij het in teekening brengen, voor de diepten de tientot twintigvoudige schaal van de breedten bezigt. Wil men zich een eenigszins juist denkbeeld vormen van de werkelijke verhouding dier lijnen? Welnu, de bedding onzer machtige Waal, de voornaamste der takken van den Rijn, kan het best weergegeven worden door het plaveisel eener nauwe straat, ingesloten tusschen de opstaande kanten der verhoogde voetpaden. Zelfs bij de hoogste wintervloeden zullen die trottoirs niet onderstroomen, en inderdaad is het beeld te krachtig geteekend, indien de oneffenheden van het plaveisel hinderlijk zijn, en de straat zich in een toestand bevind, zooals bijv: in dit najaar te Arnhem geene zeldzaamheid was, toen de nieuwe rioleering hare zegeningen onder en hare lasten boven het straatvlak deed gevoelen.

Doch niet enkel de vorm der rivierbedding wisselt met de meerdere of mindere kronkeling van den stroom, ook de rivier-

breedte is aan wisseling onderhevig, - althans waar men den wilden groei nog niet door normaliseeringswerken heeft gestuit. Dáár, waar de vaargeul het smalst is: in het sterke der bocht, is de rivier zelve het breedst; dáár strekt zich een aan den bollen oever gehechte, flauw afdalende zandbank uit, welke, zoodra de waterafvoer beneden het gemiddelde daalt, over groote oppervlakten droog valt. Waar de helling der beide beenen van den ongelijkzijdigen driehoek het sterkst verschilt, ligt dus niet alleen de top het diepst onder den waterspiegel, maar is tevens de bazis - die waterspiegel - het langst; de breedte neemt af naarmate men meer tot het gestrekte gedeelte der rivier nadert.

Aan eene rivier eenzelfde breedte te geven, zoowel in rechte strekkingen als in meer of minder gekromde vakken, is derhalve tegennatuurlijk; de stroom eischt eene smallere baan waar hij zelf niet kronkelt; meer breedte, naarmate zijne kronkeling toeneemt.

Voor alle hierboven beschreven verschijnselen bestaat - aangezien zij bij alle rivieren in alle werelddeelen kunnen opgemerkt worden - eene bepaalde oorzaak. Zij zijn allen gevolgen van de wijze waarop het water zich beweegt. De schicht water, welke in eene bocht langs den hollen oever stroomt, is genoodzaakt de kromming van dien oeverrand te volgen, doch de waterdeeltjes, welke zich meer nabij het midden der rivier bevinden, behouden hunne vroegere, rechte baan, schieten dus op den hollen oever toe en trachten den waterschicht te verdringen, welke zich langs dien oever gehoorzaam voortbeweegt. Deze waterschicht kan, door den oever beperkt, niet zijdelings uitwijken, en wordt derhalve door de toeschietende massa's opgeheven, zoodat de waterspiegel aan den hollen oever hooger ligt dan aan de overzijde. Dit verschil is natuurlijk uiterst gering, en zelfs niet op directe wijze te bepalen; doch water is zóó beweeglijk, dat dit niet waarneembare onderscheid in hydrostatischen druk voldoende is, om het langs den rivierbodem voort te stuwen van den hollen naar den bollen oever; derhalve eene dwarsstroomsche beweging te doen aannemen.

Deze dwarsstroomsche beweging van het water moge in verhouding tot hare gelijktijdige langsstroomsche beweging zeer onaanzienlijk zijn, zij verklaart echter hoe het aan den hollen oever losgewoelde zand naar den bollen oever wordt gevoerd.

Waarom aan den hollen oever het zand losgewoeld wordt, behoeft nauwelijks te worden uiteengezet. Immers dáár hoopen zich de watermassa's op, dáár is dus in overvloedige mate de kracht aanwezig, welke noodig is om het arbeidsverlies te dekken, dat de verdieping van den bodem kost. Dáár kan dus verdieping ontstaan, en deze neemt - binnen zekere grenzen - steeds toe: want hoe hooger de waterschicht wordt, hoe sneller het water (bij gelijk verhang) stroomt, hoe sterker het uitschurend vermogen toeneemt[1]. Doch aan den bollen oever blijft de stroom steeds zwak, zal zelfs zwakker worden naarmate meer water den anderen oever volgt; hier kan dus het ginder losgewoelde zand niet zwevende blijven; het vleit zich neder en vormt verzanding en landaanwinning.

Maar, ziet men scherper toe, dan zal men bespeuren dat de aanzienlijkste zandmassa's zich niet juist tegenover den top van de kromming nederzetten, doch ietwat stroomafwaarts. De waterdeeltjes toch, welke het losgewoelde zand naar den bollen oever droegen, hebben niet enkel eene dwarsstroomsche, doch tevens eene veel aanzienlijker langsstroomsche snelheid; de zandkorrels worden dus in schuinsche richting stroomafwaarts gevoerd, in plaats van juist tegenover de plaats van herkomst te bezinken.

En evenmin als de grootste verzanding gevonden wordt tegenover den top der kromme, evenmin wordt in het sterkste van de bocht de grootste vaargeuldiepte aangetroffen. Ook deze diepte ligt meer stroomafwaarts; genoegzaam ter plaatse waar ook de zandplaat het breedst is. En ook dit is licht verklaarbaar: waar de zandplaat de rivier het sterkst vernauwt, zal het water, ten einde ruimte te herwinnen, het diepst den bodem moeten uitgraven.

Dat de afstand van de plek, waar de grootste diepte gevonden wordt, tot den top der kromme, aan bepaalde wetten gebonden is, kan na het boven behandelde niet bevreemden: Volgens het onderzoek van Fargue op de Garonne, bedraagt die afstand ongeveer het dubbele der rivierbreedte. Eveneens vond hij dat de minste diepte in de vaargeul ter plaatse van

1) Dat de verdieping niet in het oneindige toeneemt, vindt hare oorzaak in het beperkt zijn van het beschikbare verhang, waardoor wederom aan de snelheid zekere grenzen worden gesteld.

den stroomovergang: de drempel derhalve, niet juist in dien overgang ligt, doch stroomafwaarts op eenen afstand, welke almede ongeveer het dubbele der rivierbreedte bedraagt.

En dit geldt niet enkel voor de Garonne en andere Fransche stroomen, doch deze Wetten van Fargue zijn - gelijk uit de getuigenissen op het jongste scheepvaartcongres blijkt - allerwege geldig; al verhinderen plaatselijke omstandigheden, welke den toestand wijzigen, die somtijds scherp waar te nemen. Op het - wat normaliseeringswerken betreft - tot onlangs zeer misdeelde riviervak van de Boven-Maas, hetwelk zich tusschen Mook en Hedel uitstrekt, en dat zich dientengevolge beter dan andere riviervakken tot onderzoekingen van dezen aard leende, werden door mij alle verschijnselen waarop Fargue opmerkzaam maakte, duidelijk wedergevonden; slechts bleek hier de afstand van diepte en drempel onafhankelijk van de straal der bocht[1].

Uit deze verschijnselen heeft Fargue zijn stelsel van normaliseering afgeleid. In de eerste plaats heeft hij zijne aandacht gewijd aan het vermeerderen van de diepte in de stroomovergangen: op de drempels derhalve. Want deze drempels beslissen over de meerdere of mindere bruikbaarheid der rivier voor de scheepvaart.

Uitbaggering zoude slechts tijdelijk baat kunnen geven, want daárdoor zoude het doorstroomingsprofiel grooter worden, dus de stroomsnelheid verminderen; hetgeen wederom ten gevolge zoude hebben, dat het van elders door de waterdeeltjes medegevoerd zand niet langer door deze gedragen zoude kunnen worden, doch neervallende, den vorigen toestand zoude terugbrengen. Het doorstroomingsprofiel is dus onveranderd te behouden: wenscht men meerdere diepte, dan kan deze enkel gevonden worden door de breedte te verminderen. Het eerste voorschrift van Fargue luidt dan ook: de rivier dient in de stroomovergangen versmald te worden. En ziedaar dus met ons stelsel van 1850 gebroken, hetwelk enkel voorschreef eene doorgaande, geleidelijke verbreeding der rivieren naar de zeemonding toe.

De tweede regel van Fargue heeft betrekking op de breedte in de bocht. Hier wil hij haar vermeerderen, doch om eene reden, welke m.i. minder juist is. Hij wenscht nl: zoodoende

1 Deze onderzoekingen zijn opgenomen in de rapporten betreffende de voor het jongste scheepvaartcongres gestelde vragen.

eene bergplaats te verschaffen voor het met hooge watervloeden afkomend zand. Want - aldus luidt zijne overweging - de stroomovergangen (d.i. de rechte riviergedeelten) zijn bij niet deugdelijk genormaliseerde rivieren de natuurlijke bergplaatsen voor het zand, dat het water medevoert. In de diepe, smalle vaargeul der bocht is de stroomsnelheid daartoe te aanzienlijk; doch in het stroomafwaarts gelegen rechte gedeelte der rivier, waar de stroom zich meer gelijkmatig over de geheele breedte verspreidt, het water derhalve overal nagenoeg eenzelfde, en gemiddeld kleinere snelheid bezit, kan het tot zoo verre zwevend gehouden zand zich neervleien. Terwijl dit zooveel mogelijk verhinderd wordt door in die rechte gedeelten de breedte te beperken, en zoodoende de snelheid te vergrooten, is te trachten elders, vóórdat het zand dien stroomovergang kan bereiken, zulks eene rustplaats aan te wijzen. Geen betere plek daartoe dan de ruimte bij den bollen oever der voorafgaande bocht; want terwijl aan den hollen oever de stroom versnelt, blijft zij aan gene zijde krachteloos. Dáár kan het zand zich dus ongestoord neerzetten, dáár veroorzaakt het geenerlei ongerief.

Doch naar mij voorkomt, wordt hierbij te zeer uit het oog verloren, dat het middel slechts tijdelijk baat kan geven. Want is eenmaal de beschikbare ruimte aangezand, dan moeten de vaste stoffen, welke voortdurend worden aangevoerd, elders een goed heenkomen vinden. En eene dergelijke aanzanding zal weinig tijds vorderen: de moedwillige verbreeding van het profiel zal stroomverlamming doen intreden; de bezinking wordt dus in de hand gewerkt.

Dergelijke verbreeding der bochten wordt dan ook in ons land - en naar mij toeschijnt - terecht niet toegepast: men bepaalt er zich toe met in de rechte strekkingen de rivieren te versmallen. Zoo is bijv. in de laatste jaren de normaalbreedte van de Waal - indertijd op 360 M. gesteld - in die vakken teruggebracht tot 310 M., terwijl in de bochten de breedte van 360 M. is behouden.

Doch is de redeneering van den heer Fargue minder juist te achten, toch mogen naar mijn gevoelen de bochten niet aan haar lot worden overgelaten, en is - zij het ook op andere wijze - dáár in te grijpen.

Alvorens dit echter te kunnen uiteenzetten, dient herinnerd te worden, dat terwijl oogenschijnlijk de waterspiegel der

rivieren één doorgaand afdalend vlak vormt, deze in werkelijkheid door eene opeenvolging van min of meer korte vlakken gevormd wordt, welker helling zeer verschillend is: flauwer dalen - bijna waterpas liggen - in de bochten, sterker afhangen daar, waar de rivier geene kronkels vormt; zoodat de lengtedoorsnede van de waterlijn, op vergroote schaal geteekend, veel gelijkenis zal vertoonen met eene soort trap, of met eene aaneenschakeling van watervallen. De groote diepten toch, welke men in de bochten aantreft, doen het water gemakkelijker wegvloeien, terwijl de drempels in de rechte gedeelten daarentegen meer weerstand bieden aan het daarover stroomend water; in de bochten is derhalve een kleiner verhang noodig dan in de rechte gedeelten om aan het water de vereischte snelheid te verschaffen.

Wat gebeurt dus indien in een recht gedeelte de drempel door vernauwing van het bed verdiept wordt? Dadelijk zal het water dáár beter wegvloeien, en dientengevolge zal ook de waterspiegel in de bovenwaarts gelegen bocht iets dalen. Maar alsdan neemt in het bovenwaarts van deze bocht gelegen recht riviervak het verhang toe; het water verkrijgt dus dáár meerdere snelheid, maar zal dan ook in minder diepe schicht over den dáárgelegen drempel vloeien. De verbetering van den *stroomafwaarts* gelegen drempel heeft dus eene vermindering in vaardiepte op den *bovenwaarts* gelegen drempel ten gevolge: men heeft dus hier verloren, wat men elders won!

Op het jongste scheepvaartcongres werd hiervan een sprekend voorbeeld gegeven. Boven Lyon werd over eene lengte van 17 kilometer, met groote kosten en door inspannenden arbeid, de Rhone genormaliseerd. En dank zij de uitgevoerde werken vermeerderde in dit riviervak de minste vaardiepte bij lagen waterstand van 0.80 M. op 1.40 M. Eene schitterende uitkomst! Helaas, men riep te vroeg victorie, want nu kon het water zóóveel gemakkelijker wegvloeien.... dat in het bovengelegen riviervak - hetwelk vroeger in voldoenden toestand verkeerde - thans de vaardiepte wederom tot 0.80 M. daalde! Het eenige wat men dus ten koste van ettelijke millioenen verkregen had, was de *verplaatsing* van het ongemak!

Hoe zich voor dergelijke teleurstellingen te hoeden? Het middel schijnt eenvoudig. Aangezien men door de vernauwing der rechte riviervakken aan het water de gelegenheid geeft

hier gemakkelijker weg te vloeien, moet men als tegenwicht, het van nature zoo gemakkelijk wegvloeien van het water in de bochten, beletten. Dit kan slechts door de diepte in de bochten te beperken, en liefst in de meest sterke mate. Naar mij toeschijnt, dient dan ook het einddoel der hedendaagsche normalisatie te zijn: het verkrijgen van eene rivier, welke allerwege, in bochten en in rechte strekkingen, een en dezelfde vaardiepte aanbiedt; want alleen als men zóó handelt, wordt het beschikbare verval van den waterspiegel het nuttigst verdeeld. En dit nieuwe beginsel: overal gelijke vaardiepte, vormt als het ware den tegenhanger van het beginsel van 1850, hetwelk allerwege dezelfde breedte voorschreef. Beter dan dit vroegere stelsel, houdt het nieuwe rekening met de eischen der scheepvaart: want deze vraagt in de eerste plaats niet naar de breedte, maar naar de *diepte* der rivier[1)].

Op grond zijner waarnemingen neemt Fargue aan dat de breedte in de sterkste bochten met die in de rechte riviervakken één vierde moet verschillen. Tot eene zóó stoute toepassing van het beginsel is men hier te lande nog niet overgegaan. Bij de Waal wordt, zooals reeds is aangestipt, de breedte der rechte vakken tot 310 M. versmald, terwijl in de bochten de oorspronkelijke normaalwijdte van 360 M. behouden blijft: hier bedraagt derhalve het verschil slechts 1/7 - waarbij echter in aanmerking is te nemen, dat de bochten betrekkelijk flauw zijn, want de scherpste krommingen zijn met geen kleiner straal dan 3000 M. beschreven. Bij Nederrijn en Lek is ongeveer dezelfde verhouding aangenomen; bij den IJssel bedraagt de versmalling slechts 1/10. Dat echter ook de Nederlandsche rivieren aan dezelfde natuurwetten onderworpen zijn als de Fransche, bewees het reeds aangehaald onderzoek op de Boven-Maas. Het bleek dáár zelfs mogelijk het verband tusschen breedte en kromtestraal in eene formule te belichamen; en even als Fargue elders vond, bedraagt ook hier de rivierbreedte in de scherpste bochten 5/4 van die in de rechte strekkingen.

Dat - gelijk alle wetten - ook die van Fargue uitzonderingen kennen, dat o.a. het zoogenaamd slingeren van de

1) Dit stelsel is hier te lande voor het eerst toegepast in eene bocht der Boven Maas bij Megen, bestek No. 79, dienst. 1895.

vaargeul (het serpentineeren), hetwelk op alle rivieren in meerdere of mindere mate wordt aangetroffen en met alle normaliseering spot, nog niet voldoende verklaard is, evenmin als de regelmatige gedaanteverwisseling van sommige benedenrivieren, zooals bijv. die der Boven Merwede, waar na negen of tien jaren de stroomafwaarts zakkende drempels en diepten juist de plaats hunner voorgangers hebben ingenomen (welk verschijnsel zich bij de Beneden Merwede om de zes jaren, en bij de Nieuwe Merwede om de 10 of 12 jaren herhaalt), dat voor ééne vraag, welke opgelost wordt, twee nieuwe nog ingewikkelder vragen in de plaats treden, gelijk bij elke wetenschap, welke zich ontwikkelt, wien zal zulks verwonderen? Doch het bovenstaande is voldoende om te doen beseffen dat niet enkel de rivier zelve, doch ook de inzichten waarnaar zij beheerd wordt, herboren zijn, en dat de rivierbouw van eene *kunst* tot eene *wetenschap* is geworden.

II.
Peilpalen en vaardiepten.

Wenscht gij uit te rusten van onze wandeling op waterloopkundig gebied? Welnu, gelief u dan neder te zetten op een der zeven stoelen, welke om het vuur in de Nijmeegsche burgemeesterkamer staan geschaard.... althans daar geschaard stonden op den 19en April van den jare 1764. Doch niet op de uiterste - want deze zijn bestemd voor de beide burgemeesteren, voor den auditeur, die naast den jongste, en voor den stedelijken secretaris, die weder naast dezen plaats zal nemen. Die secretaris is u trouwens niet onbekend. Immers hij heeft u straks aan de voordeur van het stadhuis ‘gerecipieerd’, even als zulks zoo even de Heeren Burgemeesteren aan de deur van Burgemeesterskamer deden. Trouwens gij zijt mannen van gewicht, al ware het alleen maar op grond van de uitspraak: *Mieux vaut chien vivant, que lion mort*, die wel verre van te beleedigen, u welbehagelijk moet aandoen, en mij onwillekeurig uit de pen ontsnapt, nu ik denk aan de statige pruiken waarmede de Heeren versierd waren, die op dien gedenkwaardigen Aprildag in levenden lijve de kamer

binnentraden. Trouwens, wat zijn bij u vergeleken - kiezer of welhaast kiezer voor gemeenteraad, Provinciale Staten en Tweede Kamer, drager van ongeveer een viermillioenste der souvereiniteit! - de Rekenmeesteren van het vorstendom Gelre en het graafschap Zutphen: al is ook de Heer Rekenmeester Premier: Allard Philip van der Borch, en heeten zijne collega's van den Steen en Schimmelpenninck van der Oye!....

De Aprilbesogne was dezen personagien waardig. ‘De dag op den 19en onderling gereguleert zijnde’ - aldus luidt het Procesverbaal, hetwelk in het deel der Stroombevaringen van de Waal is ingebonden - ‘zoo is de (Reken)kamer 's morgens te half negen ure vergaderd in 't logement van den Heer Premier van der Borch. Een kwartier vóór negen ure zijn de Heeren Burgemeesteren Verschoor en van den Steen, nevens den heer raadsecretaris Vermehr als gecommitteerden van de Magistraat insgelijks daar gekomen. Na een weinig vertoeven zijn deze Heeren vooraf weder uitgegaan, en hebben zich gezet in de koets van den Heer Verschoor; de Rekenmeesteren van der Borch en van den Steen in een huurkoets, alsmede in een tweede koets de Heer Rekenmeester Schimmelpenninck van der Oye benevens de auditeur Mr. Engelbregt van Eck.’

‘De Heeren van de Kamer reden vóór, door de Broerestraat’ - men stelle er een gedenkteeken! - ‘naar de Waal, en de Heeren van de Stad volgden. Aldaar voor de Kraan uitgestapt zijnde, zoo vonden zij den landmeter Beyerinck’ - vermoedelijk niet met een koets aangebracht! - ‘bij indispositie van den landmeter Lenen, van Arnhem ontboden, en den stadsarchitect J.H. van Sugtelen.’

Zijt gij thans, lezer, voldoende voorbereid, en doordrongen van het gewicht der handeling, welke zich voor uw negentiende-eeuwsch oog zal ontrollen? Welnu, luister dan verder.

‘Na de plaats in oogenschouw genomen te hebben alwaar de Heeren van Nijmegen gaarne het Nieuwe Pijl in den steen van de kade zagen gehakt, en met koperen letters ingelaten, als te Arnhem, verzochten de Heeren Gecommitteerden om naar het stadhuis te komen en de besognes aldaar te continueeren, vermits het koud was.’

En nu worden wederom de koetsen bestegen, en rijdt men

in dezelfde volgorde als bij de heenreis - het verbaal spaart ons niets! - naar het stadhuis, alwaar de straks beschreven plechtige ontvangst plaats vond, nogmaals landmeter en stadsarchitect gehoord worden en eindelijk de juiste plaats van de nieuwe peilpaal wordt vastgesteld. ‘Waarna de Heeren van de Rekenkamer opstonden, en door Burgemeesters tot buiten de kamer zijn uitgeleid, en verder door den Secretaris tot in het voorhuis; gaande vervolgens ieder Heer zijns weegs: Waarmede deze Commissie is geëindigd.’

Inderdaad wij mogen dankbaar zijn, dat het stellen der tegenwoordige zeven peilschalen langs de Waal, der dertien peilschalen langs Nederrijn en Lek en der elf peilschalen langs den IJssel niet met zulke plichtplegingen gepaard behoefde te gaan!

Oòk voor 's lands financiën; want het overbrengen en inhakken van het nieuwe Peil heeft 273 gulden en 18 stuivers gekost, waarvan voor het waterpassen alléén ruim 31 gulden! En dat terwijl het hier enkel betrof het overbrengen van een merk van de oude kaai naar de nieuwe: een afstand van luttele meters! En onder eerstgenoemd bedrag is nog niet eens de huur der koetsen begrepen, welke op den 19^{en} April de Rekenmeesteren torschten, en op nieuw die eer genoten op den 2^{en} November van hetzelfde jaar, toen in dezelfde volgorde - het verbaal vermeldt zulks uitdrukkelijk, - de Hooge Heeren nogmaals naar de kade reden ten einde zich van de juistheid der peilsoverbrenging te vergewissen, - ‘hetgeen in presentie, ja zelfs door Hun Edelmogende (zelf) bij waterpassing geexamineerd is’ - gelijk de opgetogen Beyerinck in zijne attestatie opteekent! En na dit heldenfeit te hebben verricht, zijn zij weder naar het stadhuis gereden, alwaar burgemeester van den Steen in Burgemeesterskamer, ‘zonder te gaan zitten, vermits de Heeren allen waren gepresseerd, slechts *in het kort* gezegd heeft, dat vermeende alsnu voldaan te zijn 't geen verzocht was.’ Inderdaad is het te betreuren, dat het overigens zoo volledige verhaal niet mededeelt, hoe men gehandeld hadde, indien de Heeren *niet* gepresseerd waren geweest!

En niet enkel deze Peilschaal (ik durf het woord na het voorgevallene niet zonder hoofdletter neerschrijven) werd met zooveel eerbewijzen overladen. Toen in 1715 te Nijmegen,

Tiel, Bommel en Doesburg voor 't eerst peilpalen gesteld werden, ten einde te voldoen aan het in het zelfde jaar uitgevaardigd Waterrecht, werd overal door Rekenmeesteren de Magistraat tot bijwoning der plechtigheid uitgenoodigd - hetgeen oneerbiedige ijskaringen niet heeft belet nu eens den eenen, dan den anderen paal zonder plichtplegingen weg te scheren. En dat te Eck en Wiel - alwaar eveneens volgens het Waterrecht eene peilschaal te stellen was, - Rekenmeesteren zich vergenoegden met een schrapje in een ‘overhangenden’ wilgenboom te stellen (die na eenige jaren omkantelde en voorgoed deze Heerlijkheid van de kans beroofde om eene Waterrechtelijke peilschaal te bezitten), is vermoedelijk alleen te wijten aan de omstandigheid, dat zich hier geen genoegzaam deftige Magistraat aan de Commissie kon vertoonen.

Trouwens Rekenmeesteren zouden zich wel gewacht hebben, zonder verlof der stedelijke Magistraat, op eenig stadsgebied eene peilschaal te slaan! Het heeft hun reeds stroomen inkts genoeg gekost, zonder kennisgeving, één enkele voetmaat te hebben toegevoegd aan de in steen gehouwen Arnhemsche schaal; dezelfde die het Nijmeegsche verbaal als navolgingswaardig prijst! En wie een papieren monument van kleinzieligheid wil aanschouwen, sla het Arnhemsche commissie- en politieboek op; hij zal dan eenen tusschen Rekenmeesteren en Vroedschap gevoerden driejarigen pennestrijd (1766-1768) ten volle genieten, en niet nalaten op te merken, dat de zuur-zoet geschreven missives eindigen met die lieftallige steken onder water, welke volkomen passen bij de rol van oude wijven, zoo *con amore* in deze door beide Hooge Collegiën gespeeld....

Met dat al zijn deze plechtige peilschaal-stellingen en woordenrijke twisten voor ons niet van belang ontbloot. Integendeel waarborgen zij ons, dat nimmer eene willekeurige nulverzetting heeft plaats gehad; zoodat de waterwaarnemingen der 18e eeuw met zekerheid tot het Amsterdamsche peil kunnen herleid worden. En zulks is van te meer belang, omdat toevalliger wijze de reeds genoemde verbalen der stroombevaringen reeksen van peilschaalwaarnemingen leveren, die ons - nu wij haar tot een vast vergelijkingsvlak kunnen herleiden - in staat stellen de veranderingen na te speuren, welke de verhouding der Rijntakken door en na het openen van het Pannerdensche kanaal (1707) heeft ondergaan.

Terwijl tot nu toe de kennis der vervallen niet verder terugreikte dan tot 1770 (dat de oude rivier-registers eerst met de waarnemingen van 1772 aanvangen, is een der vele onvolledigheden, welke hen kenmerkt), kunnen wij thans met behulp der verbalen, van den jare 1715 af, en ten deele nog vroeger, de verschillen bepalen der gelijktijdige peilschaalaanwijzingen te Arnhem, Nijmegen, Doesburg, Zutphen en Deventer, en wel - wat hoofdzaak is - bij staande rivier[1].

Reeds tegen het einde der 17e eeuw heeft men getracht zich door uitgebreide peilschaalwaarnemingen rekenschap te geven van de gesteldheid der drie Rijntakken. Zoo begeven zich Passavant en van der Linden in de eerste maanden van 1696, overeenkomstig het besluit der Hoogmogenden, op reis, ten einde personen op te sporen, genegen om gedurende een half jaar twee malen daags den waterstand waar te nemen langs de drie Rijntakken (tot Dordt, Rotterdam en Kampen incluis), en tevens om het waterpas te bestellen, dat de Heere Huyghens onlangs had uitgevonden - denkelijk om daarmede die waarnemingen tot één vergelijkingsvlak te kunnen herleiden. Door eene toevallige omstandigheid: het voortdurend laag blijven van den waterspiegel der rivieren, schijnen deze tamelijk kostbare waarnemingen tot geen bruikbaren uitkomst te hebben geleid, zoodat men die niet herhaald, en evenmin bewaard heeft; althans in het Rijksarchief te 's Hage zijn er geen sporen van te vinden, evenmin als van de vroegere waterwaarnemingen, op meer bescheiden voet verricht, waarvan de index op de Handelingen Hunner Hoogmogenden gewaagt (o.a. 1686).

Van alle peilschalen heeft de Arnhemsche de oudste brieven: reeds Huyghens vermeldt haar in zijn straks aangehaald rap-

1) Deze uitkomsten van onlangs verrichte nasporingen in het Arnhemsch archief zijn, even als de andere onderzoekingen, geschied met het doel om eene studie te voltooien over de waarde en bruikbaarheid der oudere stroommetingen op den Rijn en zijne takken, waarvan het eerste gedeelte opgenomen werd in het Tijdschrift van het K. Inst. v. Ingenieurs, 1885-1886; welke voltooiing door drukke ambtsbezigheden tot nu toe verschoven moest worden. Bij voorbaat zeg ik hier dank voor de op vele wijze betoonde hulpvaardigheid der HH. Rijksarchivarissen: jhr. mr. Th.H.J. van Riemsdijk, mr. J.F. Bijleveld, mr. S. Muller, mr. L. van Hasselt, den H. Commies-chartermeester J.H. Hingman, en de HH. Stadsarchivarissen Dr. J. de Hullu, mr. J. Nanninga Uiterdijk en den helaas te vroeg overleden mr. N. de Roever.

port (1671). Wellicht zijn die te Zutphen en te Deventer van even hoogen ouderdom; doch de stadsarchieven zwijgen, en eerst in het verbaal van stroombevaring over 1705 wordt die te Zutphen, in dat over 1709 die te Deventer vermeld. Langen tijd werden de waterstanden aan den mond der Rijntakken afgemeten ‘benedenwaarts van den bovenkant van de lijst boven het Wapen van Zijne Hoogheid de Prinse van Oranje, staande aan de Waterpoort tot Schenkenschans’, doch het arduinen Wapenschild heeft geen meerdere sporen nagelaten dan de overhangende wilgenboom aan het Eck- en Wielsche veer.

Naar alle waarschijnlijkheid werden de peilpalen opgericht ten behoeve der schipperij, en zoodanig gesteld dat zij met een oogopslag de vaardiepte deden kennen. Zij telden daartoe van beneden naar boven, en het nulpunt werd op een dusdanig peil aangebracht, dat de vaardiepte door den waterspiegel werd aangewezen. En niettegenstaande de drempels in de vaargeul nu eens aangroeien, dan weder uitslijten, en men dus zal meenen dat eene dergelijke aanwijzing slechts eene zeer tijdelijke waarde kan hebben, en dat om de gewenschte overeenstemming tusschen peilschaal en vaardiepte te behouden, telkens en telkens het nulpunt te verschuiven zoude zijn, bewijst zelfs de ondervinding van latere jaren, dat die bezorgdheid ijdel is. Ten opzichte van eenen bepaalden waterspiegel gerekend, schommelde bijv. in het 10 jarig tijdvak 1873-1882 de diepte op sommige der 17 drempels van den IJssel meer dan een halven meter, doch de *doorgaande* diepte (welke door de kleinste diepte op den tijdelijk meest hinderlijken drempel bepaald wordt) veranderde in datzelfde tijdperk slechts met 14 centimeter![1)] En hoeveel kleiner moeten niet ten tijde dat men de rivieren geheel aan haar lot overliet die schommelingen in vaardiepte geweest zijn!

Derhalve kan het niet verwonderen, dat, toen in 1715 Rekenmeesteren den IJssel afvoeren, door hen bevonden werd, dat de aanwijzing der oude Zutphensche peilschaal juist strookte met de vaardiepte, en dat zulks, gelijk uit latere Verbalen volgt, zelfs gedurende eene lange reeks van jaren het geval bleef.

1) Dit tijdvak is gekozen, omdat de latere jaren door de steeds krachtiger voortgezette normaliseering meer een tijdperk van overgang vormen. Ook zijn een drietal drempels, welke aan buitengewone oorzaken zijn toe te schrijven, bij deze berekening buiten acht gelaten.

Uit de verbalen der stroombevaringen van 1715 blijkt, dat de peilschalen, welke ten behoeve van het in dat jaar uitgevaardigde Waterrecht te stellen waren, met het nulpunt op zoodanig peil werden geplaatst, dat zij de toenmalige, gelijktijdige vaardiepte der drie Rijntakken aangaven. Hiertoe werd op den 16^{en} Augustus van dat jaar, toen het water aan den 'ordinaris' Peilpaal te Arnhem 6¾ gemeene voeten teekende (ongev. 6¼ voet Rijnl. maat of 1.96 M.), gelijktijdig te Nijmegen, Tiel, Bommel, Eck en Wiel, Doesburg en Zutphen de waterstand door merken aangeduid. De dag was goed gekozen: de waterspiegel vertoonde genoegzaam geen was of val, en vormde dus een zoogenaamd normaal-verhang; de waterstand verschilde daarenboven weinig van den toenmaals middelbaren. Vervolgens werd tijdens de stroombevaringen van dat jaar onderzocht met welke vaardiepte deze merken overeenkwamen, en alstoen bevonden, dat zij op de Waal eene diepte van 7^{vt}-7^{d} Rijnl. (2.38 M.), op Nederrijn en Lek van 4^{vt}-6^{d} Rijnl. (1.41 M.), op den IJssel van 4^{vt}-3^{d} Rijnl. (1.33 M,) aangaven.[1)]

De Waal was derhalve bijna een meter dieper dan Nederrijn of IJssel, en laatstgenoemde rivieren bezaten ongeveer eenzelfde vaardiepte.

Doch - en dit volgt tevens uit die cijfers - reeds ten tijde van de uitvaardiging van het Waterrecht, verschilde de werkelijke verhouding der vaardiepten aanmerkelijk van die, welke dit Recht onderstelde en als het ware tot wet verhief. Immers volgens dit Waterrecht zoude het verschil in vaardiepte tusschen Waal en Nederrijn slechts één voet bedragen (0.31 M.); en daarentegen de IJssel niet ongeveer even diep zijn als de Rijn, doch één voet minder diepte bezitten.

Van waar dit verschil tusschen Recht en Waarheid? In de eerste plaats dient men zich te herinneren, dat het Waterrecht in hoofdzaak bestemd was om de inbezitneming van middelzanden en aanwassen te regelen; dat derhalve de daarin te bepalen vaardiepten of peilschaalstanden (toen ter tijde gelijkwaardige cijfers) standvastig moesten zijn, en geene door tijdelijke of toevallige omstandigheden wisselende waarden.

1) In werkelijkheid - en uit een praktisch oogpunt juist gezien, - werden deze merken een drietal voeten boven den waterspiegel aangegeven; eenvoudigheidshalve zijn de cijfers der stroombevaringen hier tot den waterspiegel herleid.

En juist toen het Waterrecht was vast te stellen, verkeerden onze rivieren in den meest onnatuurlijken toestand. Eerst sedert acht jaren waren de dijken doorgestoken of doorgebroken, welke het Pannerdensche kanaal van Waal en Nederrijn scheidden; nog was de taaie drempel in diens bovenmond niet weggeschuurd, en elken dag wijzigde zich de onderlinge verhouding der Rijntakken. Men moest zich dus wel ten volle bewust zijn van in een tijdperk van overgang te verkeeren.

Daarenboven is niet te vergeten, dat, zooal de Staten eerst in 1715 hun zegel aan het Waterrecht hechtten, het ontwerp zelf reeds van jaren her dagteekende - de kantschriften der verbalen van stroombevaring en de ‘Remarques’ van Passavant (1705) wijzen zulks uit. En in dat tijdperk van wording waren Nederrijn en IJssel zóó karig met water bedeeld, dat de werkelijke verhouding hunner vaardiepten tot die van de Waal geen bruikbaar voorschrift voor het Waterrecht kon opleveren.

Toevalliger wijze geeft een los blad papier, met aanteekeningen beschreven, en in het Kamper archief verdwaald, in dezen eenig licht. De schrijver, blijkbaar een hooggeplaatst uitvoerend of controleerend ambtenaar, heeft die aanteekeningen vermoedelijk voor eigen gebruik opgesteld. Zij hebben hoofdzakelijk betrekking op het uitvoeren van waterbouwkundige werken; doch een tweetal hebben eene meer algemeene beteekenis. De eene luidt: ‘De grond van den Nederrijn (is) ½ of 1 voet hooger als die van de Waal, en de [Jselsgrond (is) omtrent 1 voet hooger dan de Nederrijn.’ De andere: ‘Het water van de Waal (is) met de superficie hooger als 't Rijnwater, beide aan de doorsnijding, op 't hoogste omtrent 7 Rijnl. voeten.’

Laatstgemeld waterverschil, alsmede de plaats, welke het blad papier in eene reeks bescheiden inneemt, geven recht de aanteekeningen op 1706 of 1707 te stellen, kort althans vóór de opening van de ‘doorsnijding’ (het Pannerdensche kanaal). - Beide aanteekeningen in verband beschouwd, wettigen het vermoeden dat men het absolute verschil in waterstand van Waal en Nederrijn ter plaatse van het Pannerdensche kanaal kennende, eenvoudig uit dit verschil èn uit het verschil in vaardiepte van beide stroomen, de onderlinge ligging der rivierbodems heeft afgeleid. Daartoe ware enkel

van de vaardiepte van de Waal, zoowel het absolute verschil in waterstand, als de vaardiepte van den Nederrijn af te trekken: de einduitkomst geeft dan het onderscheid in bodempeil aan. Deze schijnt één voet te hebben bedragen.

Wijl Nederrijn en IJssel ten opzichte van de Waal in dezelfde omstandigheden verkeerden, behoefde men zulk eenen omweg niet in te slaan om het verschil in bodemdiepte tusschen de beide kleinere Rijntakken te bepalen; en daar de verhouding hunner vaardiepten in de laatste helft der 17e eeuw tamelijk standvastig was, zal men zich vergenoegd hebben met het toenmalig verschil in vaardiepte van één voet als verschil in bodempeil aan te merken.

Op deze wijze de onderlinge *verhouding* der vaardiepten bepaald zijnde, bleef nog slechts over voor één der drie Rijntakken eenen absoluten stand te bepalen: in het onderhavige geval der middelbaren stand. Hiertoe koos men den Nederrijn; want daar te Nijmegen of elders langs de Waal geen peilschalen aanwezig waren, was de tweede der Rijntakken, die zich in het langdurig bezit van eenen Peilpaal mocht verheugen, de aangewezen stroom. En aangezien, in de tweede helft der 17e eeuw althans, bij middelbaren stand die Peilpaal ongeveer 4½ voet water teekende, zoo werd deze stand tot grondslag genomen. Noodwendig volgde hieruit, dat voor de Waal als vaardiepte bij middelbaren stand het peil van 5½ voet, voor den IJsel van 3½ voet moest worden aangenomen; dat derhalve deze cijfers in het Waterrecht als ‘gemeen of middelbaar water’ werden aangemerkt.

Heeft men - hoe juist ook die beschouwingen uit een toenmalig oogpunt waren - toch bij de toepassing misgetast? Het komt mij voor van ja; doch de toestanden waren toenmaals zóó ongewoon, dat het de vraag is of men met alle hulpmiddelen, welke de tegenwoordige waterloopkundige wetenschap aanbiedt, voor dwaling behoed zoude zijn geweest.

Zeker is het, dat indien al vóór de opening van het Pannerdensche kanaal - dus ten tijde van het watergebrek op Nederrijn en IJssel - de middelbare waterstand te Arnhem door het peil van 4½ voet werd aangewezen, zulks in 1715 niet meer het geval was; en dat enkele jaren later, de Nederrijn aldaar bij middelbare rivier zelfs tot het peil van 8 voet was gestegen (9.42 M. + AP). En moge die hoogte al in

de tweede helft der achttiende eeuw eenigzins verminderd zijn, en later zelfs, door oorzaken, welke in een ander deel van dit opstel zullen aangegeven worden, nog meer zijn afgenomen, tot het peil van 4½ voet aan die peilschaal (8.32 M. + AP) is de middelbare rivierstand te Arnhem nimmer weder gedaald, en zal die ook wel nimmer weder vallen.[1)]

Met dat al is het begrijpelijk waarom men steeds aan het eenmaal aangenomen peil van het Waterrecht heeft vast gehouden. De even landgrage overheid en onderdaan waren te zeer verwend aan het bij zóó lagen rivierstand in bezit nemen van aanwassen, dan dat zij geduld zouden hebben kunnen uitoefenen tot tijd en wijle de te bevaren zanden tot hooger peil zouden zijn aangegroeid.

En wat de ligging van den bodem der drie rivieren betreft, ook hieromtrent vermeen ik, dat werd misgetast; doch de bewijsvoering zoude meerder ruimte vorderen, dan in dit tijdschrift beschikbaar kan worden gesteld.

Bovenstaande ietwat lange uiteenzetting van de beteekenis der cijfers van het Waterrecht mocht niet achterwege blijven, omdat anders allicht aan die officieele merken eene waarde zoude worden toegekend, welke hun uit een waterloopkundig oogpunt geenszins toekomt. En toch boezemden zij zulk een diepen eerbied in, dat zelfs de kundige Lotsy, in het voorbericht zijner Tafelen (1772), als het ware tegen beter weten in, de cijfers van het Waterrecht als de middelbare waterstanden vermeldt. Neen; zij hebben enkel eene juridische beteekenis, maar noch den middelbaren zomerstand, noch de verhouding van de vaardiepten der drie Rijntakken doen zij ons kennen. Andere gegevens zijn hiertoe te raadplegen; gegevens, welke de verbalen van stroombevaring ons gelukkigerwijze hebben verschaft.

Zijn de verbalen der stroombevaringen in de 18e eeuw het aanzienlijkst door aantal, in degelijkheid staan zij verre achter èn bij het relaas van Hudde en Huyghens, èn bij het niet minder uitvoerig rapport der bevaring van de drie Rijntakken,

1) Dit alles is afgeleidt nit het rapport van Hudde & Huyghens (1671); de verbalen van stroombevaring; de mededeeling van Cornelis Velsen in zijne rivierkundige verhandeling (1749, bl. 227) en het bijschrift eener gedrukte kaart van den Nederrijn, door Beyerinck.

welke in 1595 - eveneens op last der Staten-Generaal - werd verricht.

Dit rapport schijnt indertijd met veel belangstelling te zijn ontvangen; een afschrift er van berust in verscheidene archieven; zelfs in het Kamper brievenboek is het geheel overgeschreven; - hoewel Kampen er niet direct bij betrokken was, - en inderdaad verdient het alle aandacht. Eene klacht over den ongunstigen toestand van Nederrijn en IJssel, door Arnhem, Utrecht en Deventer ingebracht, - en in een ander deel van dit opstel uitvoeriger te behandelen - was de aanleidende oorzaak van het onderzoek eener Commissie, welke al peilende bevond, dat de vaardiepte van Nederrijn en Lek 3½ voet (1.10 M.) en van den IJssel zelfs 4½ voet (1.41 M.) minder bedroeg dan die van de Waal; zoodat de verhouding der beide kleinere Rijntakken tot den hoofdtak, tegen het einde der 16e eeuw nog eenigzins ongustiger was, dan zij in den aanvang der 18e eeuw zoude worden.

In het tusschen beiden in liggend tijdperk is die verhouding beurtelings gunstiger en minder bevredigend geweest. Tegen het midden der 17e eeuw toch schijnen Nederrijn en IJssel met de Waal slechts twee voet in vaardiepte te hebben verschild; zelfs heeft naar de getuigenis van niemand minder dan Maurits van Oranje, in den aanvang dier eeuw de IJssel den Nederrijn met één voet diepte overtroffen. Doch in de tweede helft der 17e eeuw was de Nederrijn wederom 4½ voet, de IJssel 5 voet minder diep dan de Waal (1671); en nog was die eeuw niet ten einde gespoed, of deze verschillen waren tot 6 voet (1.88 M.) en 7 voet (2.20 M.) geklommen.[1)]

Toen was echter de nood op het hoogst. Weldra kwam het water weder aan de lippen, en het Pannerdensche kanaal drenkte de zanden van Nederrijn en IJssel. Wel bedroeg nog in 1715 - evenals eenige jaren vroeger - het verschil in vaardiepte tusschen Nederrijn en Waal nog 3 voet, doch in 1730 was de verhouding omgekeerd, en zelfs Nederrijn en Lek de diepste van beide stroomen. Merkwaardig feit! want al bedroeg de overdiepte slechts ½ voet, in later jaren heeft

1) Deze cijfers volgen uit de ‘Memorie der Committeerden van Utrecht’ ingediend op de Conferentie welke in Maart 1767 werd gehouden, uit het reeds meermalen genoemde verbaal van Hudde en Huyghens, en uit het verbaal van Passavant en van der Linden van 8 Jan. 1697.

het zich nimmer herhaald, en zal zich ook wel nimmer herhalen.

Oook de IJssel verheugde zich in gunstiger toestand. Nog in 1715 3 1/3 voet (1.05 M.) ondieper dan de Waal, was dit verschil in 1730 tot op 1½ voet (0.47 M.) verminderd!

Doch toen trad voor de beide kleinere Rijntakken het keerpunt in. Reeds in 1746 - zoo leeren ons de stroombevaringen, welke ook bovenstaande cijfers opleverden - bood Nederrijn en Lek wederom ¼ voet minder diepte aan dan de Waal, en was het verschil in vaardiepte tusschen Waal en IJssel wederom tot 2½ voet gestegen. En sedert dien tijd bleef de verhouding steeds ongunstig. Want uit een rapport van den grooten Brunings, geschreven ‘op den huize Zwanenburg, den 6^{den} December 1800, het zesde jaar der Bataafsche Vrijheid’ onder de leuze ‘gelijkheid, vrijheid en broederschap’, blijkt, dat die gelijkheid zich allerminst tot de rivieren uitstrekte, en Nederrijn en Lek 2 voet, de IJssel zelfs 3½ voet minder vaardiepte aanbood dan de Waal.[1)]

Steeds zijn Nederrijn en Lek in dien staat van minderheid gebleven, gelijk berichten uit 1827 en 1857 leeren; terwijl het den IJssel iets beter is gegaan. Want bedroeg in het eerste jaar dezer eeuw het verschil in vaardiepte tusschen Waal en IJssel 3½ voet, in 1837 was dit tot 2¾ voet, in 1857 zelfs tot 2 voet terug gebracht.[2)] Alstoen was derhalve, voor Nederrijn en IJssel althans, de voorgespiegelde Bataafsche gelijkheid tot werkelijkheid geworden.

Met voordacht is bij de vroegere geschiedenis der vaardiepten zoo lang stil gestaan. Eertijds toch heeft zij veel te weinig de aandacht getrokken; want raadpleegt men de oudere werken, welke over rivieren handelen, dan is het als of de vaardiepte bijzaak is. En geen wonder, want kon de overheid betrekkelijker wijze gemakkelijk de beurzen ontsluiten, welker koorden door landman en stedebewoner, bij het persen van het opper-

1) Een afschrift van dit rapport bevindt zich onder de papieren, door den heer Ferrand aan het Inst. v. Ingenieurs nagelaten. Ook het Deventer archief bevat twee merkwaardige rapporten over den toestand in dat jaar.

2) Ueber die Handelschiffahrt auf dem Rheinstrome, Heilbronn 1827; Observations sur l'écrit allemand de la navigation du Rhin. m^{e}. I. op den Hooff, Amsterdam 1828; M.S.kaart van den Boven-IJssel 1837; Storm Buysing, Waterbouwkunde 1864.

water of het dreunen der ijskaringen slechts met bevende hand werden vastgehouden, de schipperij klaagde aan doovemansooren. Hinderpalen aan te treffen was haar natuurlijk lot; zoo althans meende een ieder die geen schipper was, - en haast schijnt het, dat ook thans nog die meening voorzit: getuige de eindelooze sluitingstijdperken der zoo beweegbare, doch zoo weinig beweeglijke spoorwegbruggen.

In oudere boeken zoekt men dan ook te vergeefs naar opgaven omtrent vaardiepten. In Wiebeking's *Wasserbaukunst* (1811), een Zuid-Duitsch reuzenwerk, waarin de Nederlandsche rivieren met groote uitvoerigheid en bijzondere voorliefde zijn behandeld, wordt geen cijfer genoemd; evenmin nog in de tweede uitgave van Storm Buysing's Waterbouwkunde (1857); ofschoon in dit overigens als leerboek onovertroffen werk, een geheel hoofdstuk aan de bevaarbaarmaking der rivieren is gewijd!

Zoo weinig hechtte trouwens de officieele wereld aan dergelijke gegevens, dat in de welbekende Memorie van den hoofdingenieur in Gelderland, Ferrand, omtrent de verdeeling van de wateren van den Bovenrijn (1847), - waarin de klachten der scheepvaart behandeld worden, - geenerlei cijfer wordt medegedeeld; en dat zelfs in de peilregisters van de ‘oude’ rivierkaart, welke onder de leiding van den Inspecteur van der Kun werden samengesteld, het der moeite niet waard werd geacht de uitkomsten der peilingen in den stroomdraad op te nemen, evenmin als op die kaarten zelve!....

Doch keeren wij ons voor goed af van die donkere jaren onzer Riviergeschiedenis, om ons verder enkel bezig te houden met het tijdperk dat zich met de eerste internationale Rijnbevaring ontsluit. Inderdaad vangt met die bevaring in 1849 de Nieuwe Geschiedenis van den Rijn aan; want toen eerst werd de stroom voor de oogen van vreemdeling en landgenoot ontdekt, en door het in een helder daglicht stellen der tekortkomingen, de verbetering ingeleid.

Reeds bij deze eerste groote stroombevaring werd tot criterium aangenomen het gemiddelde der laagste waterstanden, welke gedurende tien *achtereenvolgende* dagen waren voorgekomen. Tot dezen waterstand herleid, werden op den Rijn benedenwaarts van Keulen, ter plaatse van de vijf meest hinderlijke droog-

ten gepeild: (in volgorde gerangschikt) 1.46 M., 2.06 M., 2.08 M., 1.73 M. en 1.72 M.; op de vier minst diepe plaatsen van de Waal - eveneens naar volgorde geschaard - 1.35 M., 1.42 M., 1.40 en 1.61 M. In aller oogen verkeerde dus de Waal in minder gunstigen toestand.... behalve in die van den Nederlandschen Commissaris, die de meening voorstond, eerstens dat men niet tot een feitelijken lagen rivierstand, doch tot den theoretischen waterspiegel bij middelbare rivier (tienjarig tijdperk 1838-1848) de peilingen diende te herleiden, en ten tweede dat men met ruimer blik.... over Keulen heen, naar.... Caub en het Bingerloch diende heen te zien, waar inderdaad de toestand minder gunstig was dan te Hulhuizen. Moed kan men dezen Commissaris inderdaad niet ontzeggen, want herleidt men de beneden Keulen gepeilde diepten tot dien fictieven M.R. stand, dan veranderen de hierboven gegeven Pruissische cijfers in: 2.73 M., 3.20 M., 3.50 M., 2.96 M. en 2.92 M., de Hollandsche in 2.51 M., 2.37 M., 2.23 M. en 2.33 M.... en steekt de Waal nog ongunstiger af bij den Bovenrijn benedenwaarts Keulen; bij dat gedeelte derhalve van den Rijn, waarmede wij in onmiddelijke gemeenschap staan en dat voor onze scheepvaart het meest belangrijke is.

Diende de eerste stroombevaring meer tot verkenning; op de tweede (1861) werd als beginsel aangenomen, dat, bij lage waterstanden, geladen schepen minstens van Straatsburg af tot in zee, den Rijn zonder hinder moeten kunnen bevaren. Diensvolgens trachtte men vast te stellen, welke vaardiepten gewenscht en in billijkheid te verkrijgen zouden zijn. Boven Mannheim, tot Straatsburg, werd eene diepte van 1.50 M. als het uiterst bereikbare geacht, in verband met den meestal geringen waterafvoer en het steile verhang. Van Mannheim tot Coblenz meende men de verkrijgbare diepte op 2 M. te mogen stellen. Keulen, met hare oude privilegiën, haar eeuwen heugend rechtstreeksch verkeer met de zeeplaatsen, diende steeds van uit zee bereikt te kunnen worden: eene diepte van 3 M. beneden den lagen waterstand werd dus noodig geoordeeld. Van zelf volgde hieruit dat tusschen Coblenz en Keulen de diepte geleidelijk van 2 M. tot 3 M. diende toe te nemen. Als gewone lage waterstand werd wederom degene aangenomen, welke ook aan de beschouwingen der eerste bevaring ten grondslag was gelegd, en die hier eenvoudigheidshalve de

kritieke waterstand worde genoemd. Bij dezen kritieken waterstand - de gemiddelde der laagste waterstanden, welke gedurende tien achtereenvolgende dagen zijn voorgekomen - teekent de Keulsche peilschaal 1.50 M. boven den nul, of 37.35 M. + A.P. Wanneer derhalve het water dit peil bereikt, dient overal eene diepte van 3 M. te worden aangetroffen.

Althans in Pruissen; want de Nederlandsche Commissaris, wederom met zijne talrijke collega's van meening verschillende, stempelde den gemiddelden waterstand over de zes zomermaanden tot gewonen lagen waterstand. Gelukkig althans voor de scheepvaart, dat hij niet het oog sloep op het gemiddelde der wintermaanden!

De Hollandsche lage waterstand werd dus geacht te bedragen: te Nijmegen 8.58 M. + A.P., te Tiel 5.54 M. + A.P., te Zalt-Bommel 3.12 M. + A.P.; en dat het hier inderdaad niet enkel een verschil in meening, doch ook een verschil in diepte betrof, blijke hieruit: dat zoodoende op de Waal met 0.50 M. tot 0.75 M. minder diepte zoude genoegen zijn te nemen dan op den Bovenrijn. Gelukkigerwijze gaf dit verschil in gevoelen toenmaals geen aanleiding tot tastbare verschillen, want evenmin als in Nederland, werd zelfs nog bij de volgende stroombevaring (1874) de gewenschte vaardiepte tusschen Keulen en Emmerik aangetroffen. - Hieraan ontbrak nog 0.50 M.

Eerst bij de vierde stroombevaring (1885) lag Nederland zich bij de zienswijze der overige Rijnoeverstaten neder, en is alstoen vastgesteld dat bij den Keulschen waterstand van 1.50 M. boven den nul, als gelijktijdige standen zijn aan te merken de peilshoogten van 7.60 M. + A.P. te Nijmegen, van 4.55 M. + A.P. te Tiel en van 2.25 M. + A.P. te Zalt-Bommel. Tevens echter - eenigzins met de eene hand nemende, wat zij met de andere gaf - behield Nederland zich voor, in de eerste tijden althans, naar geen grootere diepte dan 2.70 M. beneden die verhanglijn te streven.

Nederrijn en Lek, aanvankelijk door het Weener Congres tot eenig kind en erfgenaam van den Bovenrijen gestempeld, - men verdeelde toenmaals wel de kaart van Europa, doch bestudeerde die blijkbaar niet, - mocht zich niet lang op dien titel verheffen: reeds in 1826 werd hem de Waal bij Koninklijk besluit vrijwillig ter zijde gesteld. De jongere zuster drong

broerlief geheel op den achtergrond, en zelfs bij de eerste stroombevaring werd dezen geenerlei bepaalde vaardiepte toegewezen. Bij de derde stroombevaring (1874) werd ter loops opgemerkt, dat de voor deze rivier door de Nederlandsche ingenieurs aangenomen normaaldiepte van 2 meter onder den gewonen laag-waterstand zeer gering toescheen, daar deze stand slechts 0.50 M. onder den middelbaren rivierstand was gelegen.[1)]

Ook bij de vierde stroombevaring bleef echter de Nederlandsche Commissaris aan dit cijfer vasthouden; want hoewel alstoen werd medegedeeld, dat de verbetering ten doel had het verkrijgen eener diepte van 3 M. beneden den gemiddelden zomerstand van 1851-1860, klonk dit wel fraaier, doch was zulks eigenlijk precies hetzelfde: aangezien deze zomerstand (8.98 M. + A.P. te Arnhem) aanmerkelijk hooger was, dan die van 1861-1870, welke straks werd bedoeld (8.53 M. + A.P. te Arnhem).

Doch bij de in dit jaar (1896) gehouden stroombevaring zal de Nederlandsche Commissaris een heuglijker tijding aan zijne uitheemsche collega's hebben gebracht. Immers is besloten Nederrijn en Lek te verdiepen tot 2 M. beneden den kritieken Keulschen stand, ja zelfs tot 2.50 M., voor zooveel het gedeelte benedenwaarts Vreeswijk betreft. En aangezien met den kritieken Keulschen stand overeenkomt de stand van 7.68 M. + AP. te Arnhem, zoo bedraagt derhalve de verandering ten goede 0.30 M.

..... Doch neen, ik vergis mij, niet het A.P., doch het N.A.P. te Arnhem is bedoeld, en aangezien beide standen 0.24 M. verschillen, zoo is de Arnhemsche kritieke waterstand op 7.92 M. + AP. te stellen; bedraagt derhalve het verschil ten goede slechts 0.06 M.

De vreugde van zoo even, blijkt dus slechts van korten duur; doch zij verdient daarom niet minder met een witten steen te worden aangeteekend: want slechts zelden zal het voorkomen dat de invoering van het nauwkeurig Amsterdamsche Peil iemand vreugde verschaft. Niet ten onrechte dan ook, gewaagt het voorwoord van het jongste tienjarig overzicht der

1) Onder middelbaren rivierstand verstaat men steeds het gemiddelde der zes maanden over welke zich de waterstaatkundige zomer uitstrekt: Mei, Juni, Juli, Augustus, September en October.

waterstanden (blijkbaar zinspelende op de invoering van dat peil) van een tijdperk ‘hetwelk is afgesloten.’ Want inderdaad, een tijdperk van eindelooze verwarring zal aanbreken, nu men zich niet tevreden heeft gesteld met de bekend geworden fouten der bestaande peilschalen voor theoretische berekeningen binnenkamers te bewaren - eene lofwaardige en noodwendige herziening - doch aan alle peilschalen en merksteenen min of meer twijfelachtige verschuivingen heeft doen ondergaan; en zoodoende aan de onzekerheid, welke bestond, toegevoegd heeft de kans van de verschuiving dubbel in rekening te brengen, als men twijfelt of AP. of NAP. bedoeld is. Getuigde de eerbied, waarmede de Nijmeegsche vroedschap eenmaal de Peilschaal behandelde, en de angstvallige zorg der Arnhemsche vroedschap voor hare rechten wellicht van overdreven Conservatisme, inderdaad gaf die behoudzucht beteren waarborg voor historische juistheid dan het tegenwoordig *sans gêne*! Dat niet te eeniger tijd het Nauwkeurig Amsterdamsche Peil herinnere aan de dure, driemaal gewenschte en eindeloos verwenschte Worst!

Vergeef mij, waarde lezer, deze uitwijding. Doch de internationale stroombevaringen maakten mij kregelig; u - vertrouw ik - eveneens. Waarlijk wij hebben bij die inspectiën geen internationale rol gespeeld, en al schrijvende heb ik mij meermalen afgevraagd of ik mij niet wellicht in het eeuwcijfer vergistte; of ik niet ongemerkt tot de tijden van de Republiek was teruggedwaald? Want maar al te zeer herinnert de houding van Neerland's Commissaris aan die der Gecommitteerden tot het beneficeren van den Nederrijn en IJssel, en aan de onderlinge tegenwerking der ‘edelmogende, bijzondere goede vrienden, nageburen en bondgenooten’ gelijk de Staten onzer gewesten elkander - ietwat ironisch - betitelden.

Er kleeft een al te sterke provinciale bijsmaak aan de betoogingen van het Nederlandsch lid der stroombevaringen, en ik zoude - als landgenoot - gehuiverd hebben, die te boekstaven, indien niet uit anderen hoofde Nederland die internationale inspectiën glansrijk had doorstaan. Niet de beide eerste: want nog bij die van 1861 verliep ‘de Grootvorst van Europa's stroomen’ in onze lage landen als het ware in

't zand, en moesten de naar zee bestemde schepen langs eenen omweg, bij eenigszins aanzienlijke afmetingen zelfs door sluizen, den Oceaan bereiken. En welke potsierlijker bekroning is denkbaar van eenen stoomboottocht, die in Zwitserland aangevangen, in snelle vaart trotsche landschappen zag voorbij schieten, dan het langzaam voortschuiven in eene kleine zeilboot langs de rietkraggen, welke de oevers van de Oude Maas aan het oog onttrekken; om eindelijk in Dordrecht afgezet, overland Rotterdam te bereiken! Aldus eindigde de zegetocht der Commissie voor de tweede stroombevaring, terugkeerende van een bezoek aan het Voornsche kanaal: den toenmaligen Rotterdamschen waterweg!

Doch de derde stroombevaring heeft Nederland schitterend in eere hersteld! Toen kon de Commissie ongestoord de zee begroeten; want een nieuwe waterweg was den Rijnstroom door Holland's Hoek gebaand, een meer dan koninklijke weg, den ingenieur P. Caland te danken. Met dat wèlgeslaagde werk heeft ons land den naam van waterloopkundige mogendheid glansrijk herwonnen; en moge ook de oud-Hollandsche leuze: Eind goed, alles goed! niet in allen opzichte den toets der hoogere zedekunde weerstaan, zij dekke hier althans onze tekortkomingen. Dat de zilte wateren, welke Holland groot maakten en zoo menigmaal zijne eer hebben gered, ook thans den smaad afspoelen, die wij den stroom, uit wiens bezinksel wij ontsproten, te lang hebben aangedaan!

Werd Nederrijn en Lek slechts een bescheiden plaatsje toebedeeld, de IJssel kwam bij de internationale bevaringen zelfs in het geheel niet ter sprake. Uit een volkeren-oogpunt bestond deze rivier niet; en dit gaf ook Nederland reden haar bestaan te ontkennen, getuige de laag gelegen spoorwegbruggen te Westervoort, Zutphen en Hattem.[1)] Doch van lieverlede is ook den IJssel de meerdere zorg der Regeering voor Waal en Rijn ten goede gekomen, en thans stelt men zich voor aan die rivier stroomopwaarts van Katerveer eene vaardiepte van 1.70 M. beneden den kritieken waterstand te schenken. (Met

1) Die te Westervoort zal thans door eene nieuwe, hoog gelegen brug worden vervangen. Ook de eenige jaren geleden te Deventer gebouwde brug ligt hoog boven den waterspiegel verheven.

dezen kritieken waterstand komt die van 3.32 M. + AP. aan de peilschaal te Zutphen overeen.) - Beneden Katerveer worden, gelijk bekend is, zonder inspanning grootere diepten onderhouden: reeds van eeuwen her dagteekent dit onderscheid.

Zijn alle Rijntakken volgens de jongste eischen genormaliseerd, dan zullen Nederrijn en Lek derhalve één meter minder vaardiepte aanbieden dan de Waal; de IJssel zelfs 1.30 M. minder. De onderlinge verhouding wordt dus ongunstiger, en men moet tot de meest sombere tijden van het rivierbeheer onzer Republiek terugkeeren - tot de 2e helft der 17e eeuw - om zulke verschillen aan te treffen. Doch wat er van eene verongelijking zij, wèl te waardeeren is dat op alle drie Rijntakken de vaardiepte ten opzichte van eenzelfden peilschaalstand aanmerkelijk vergroot is. Het Arnhemsche nulpunt toch lag indertijd op 6.91 M. + AP., m.a.w. in vroeger jaren zoude - wanneer de waterspiegel tot dat nulpunt ware gedaald, de drempels van den Nederrijn over de volle breedte der rivier droogvoets begaanbaar zijn geweest. Thans daarentegen zal, na voltooiing der normaliseering, nog bij den stand van 7.92 M. + AP. aan die peilschaal, eene vaardiepte van 2 M. gevonden worden, zoodat derhalve als de rivier tot den voormaligen nulstand daalt, nog eene diepte van 0.99 M. overblijft. Met andere woorden, de drempels zullen 0.99 M. zijn uitgeschuurd.

Evenzoo bij de Waal. In verband met de toenmalige vaardiepte, werd in 1715 de nul van de Nijmeegsche peilschaal op 6.22 M. + AP. gesteld; en inderdaad gaf dit cijfer nog zelfs in de eerste helft dezer eeuw het peil der stroomdrempels aan. Thans streeft men naar eene vaardiepte van 3 M. bij den waterstand van 7.60 M. + AP. aldaar; daalt derhalve het water tot den voormaligen nulstand, dan zal er nog eene diepte van 1.62 M. op de stroomdrempels gevonden worden. De uitslijting zal dus 1.62 M. bedragen.

En wat den IJssel betreft: hier gaf - gelijk wij vroeger zagen - de Zutphensche peilschaal in 1715 de vaardiepte nauwkeurig aan. Toenmaals lag het nulpunt op 2.72 M. + AP.; en aangezien thans bij den stand van 3.32 M. + AP. de vaardiepte van 1.70 M. wordt verwacht, zoo zal derhalve, wanneer de waterspiegel tot den vroegeren nulstand daalt, de

vaardiepte nog 1.10 M. bedragen. Hier zullen dus de drempels op 1.10 M. lager peil liggen dan voorheen.

Ofschoon niet bij alle Rijntakken even groot, is toch bij alle de uitschuring derhalve zeer aanzienlijk.

Doch ons bestek laat niet toe thans langer bij dit onderwerp stil te staan. Slechts is nog in het kort na te gaan in hoeverre de wenschen reeds tot werkelijkheid zijn geworden. De Verslagen over de Openbare werken verschaffen hieromtrent de noodige gegevens. Niet echter de oudere. Vóór 1865 toch gevoelde men blijkbaar geen behoefde aan het vergelijken van toestanden; en zelfs nog langen tijd daarna werden in die Verslagen de provinciesgewijze verhakte rivieren door iederen Hoofdingenieur op eigen trant behandeld. Het is dan ook niet mogelijk die brokstukken tot één samenhangend geheel bijeen te voegen.

Eerst bij het dagen van het Rivierbeheer begint men zich rekenschap te geven dat meerdere eenheid noodig is; maar toch nog ontbreken in het eerste tabellarisch overzicht (1873) de drempels van het Overijsselsch gedeelte van den Gelderschen IJssel! Tot zóó kort voor de instelling van het Rivierbeheer werkte dus de zuurdeesem van het provincialisme na, dat den Hoofdingenieur Ferrand in zijne reeds aangehaalde memorie (1847) de naïve verklaring ontlokte, dat hij de ‘allerbezwarendste’ ondiepten van Nederrijn en Lek buiten behandeling laat, als zijnde geheel buiten Gelderland gelegen![1)]

Ten einde den lezer niet door te vele cijfers te vermoeien, worde hem hier enkel de getallen aangeboden, welke den toestand der jongst verloopen tien jaren doen kennen. Bij het beschouwen van onderstaande tabel heeft men zich te herinneren dat de krachtig voortgezette verbetering van de Waal volgens Fargue's denkbeelden, eerst uitvoerbaar is geworden door de sedert 1889 toegestane gelden, en dat eerst in het late najaar van 1893 eveneens voor Nederrijn en Lek hoogere sommen beschikbaar werden gesteld. Dat de cijfers geen

1) Men werpe mij niet tegen dat het hier enkel betreft een rapport omtrent den toestand in Gelderland. Dit rapport heeft eene veel wijdere strekking; gelijk ook blijkt uit het van regeeringswege openbaar maken van het geschrift.

regelmatig aangroeiende reeks vormen, kan niet verwonderen: de gansche bodem der rivieren is door de uitvoering der normaliseeringswerken - zoowel hier te lande als stroomopwaarts - in rep en roer gebracht; de eene verbetering verijdelt tijdelijk - geheel of gedeeltelijk - den invloed ten goede van eene vorige, en eerst als na algeheele voltooiing eene rustige rust zal zijn ingetreden, kan meerdere gelijkmatigheid verwacht worden. Dat volkomen onveranderlijkheid nimmer te bereiken is, heeft echter de geschiedenis van vroeger tijdperken voldoende geleerd.

Kleinste diepte in meters, beneden den kritieken waterstand. (1.50 M. boven den nul te Keulen; 7.60 M. + AP. te Nijmegen, 7.92 M. + AP. te Arnhem, 3.32 M. + AP. te Zutphen.)

	1886	**1887**	**1888**	**1889**	**1890**	**1891**	**1892**	**1893**	**1894**	**1895**	**Gezochte diepte.**
Waal	1.94	2.06	1.82	1.93	1.81	2.17	1.82	2.51	2.37	2.81	3.00
Nederrijn & Lek	1.37	1.16	1.33	1.30	1.53	1.40	1.27	1.49	1.45	1.59	2.00
IJssel	1.15	1.18	0.82	0.89	1.00	0.91	0.65	1.23	1.10	1.00	1.70

Toch geven bovenstaande cijfers niet een geheel juist beeld van den toestand; eensdeels omdat de peilingen te herleiden waren tot de eenmaal vastgestelde verhanglijnen, welke geacht worden bij den kritieken Keulschen stand te behooren, doch in werkelijkheid niet onveranderlijk zijn, anderdeels omdat de verschillende peilingen niet op denzelfden dag betrekking hebben, ja zelfs bij éénzelfde rivier maanden verschillen. Zoo bedroeg bijv. in 1895 de werkelijk minst gepeilde diepte in de vaargeul op de Waal 1.80 M., op den Nederrijn en Lek 1.00 M., op den IJssel 0.80 M. De laatste beide cijfers leveren met dat van de Waal verschillen van 0.80 M. en 1.00 M., terwijl volgens bovenstaande tabel in 1895 het verschil in vaardiepte tusschen Waal en Nederrijn 1.22 M., tusschen Waal en IJssel 1.81 M. bedraagt[1)].

1) Wenschelijk ware het, zoowel ten behoeve van het geschiedkundig als van het waterloopkundig overzicht, dat in het Verslag *alle* belangrijke stroomdrempels vermeld werden, even als in vroegere jaren; en dat voor elken dag, waarop eenige drempel in den meest ongunstigen toestand verkeert, de diepte op *alle* overige drempels van de drie Rijntakken werd medegedeeld. Ook de breedte en lengte der drempels zijn niet zonder belang.

Zal, indien eenmaal de gewenschte diepte bereikt is, der scheepvaart alle reden tot klagen zijn ontnomen? De buitengewoon langdurige lage waterstanden van het vorige najaar mogen hieromtrent uitsluitsel geven. Toen toch teekende de Nijmeegsche peilschaal van den 10 September af twee volle maanden beneden den kritieken stand (7.60 M. + AP.); zelfs in dat tijdperk eene volle maand lang meer dan een halven meter lager! De laagste stand werd - even als op de andere Rijntakken, - den 6^{en} October 1895 waargenomen, en bedroeg 6.86 M. + AP.; deze lag derhalve 0.74 M. beneden den kritieken stand.

En bij dezen buitengewoon lagen waterstand - nagenoeg de laagste, welke bij open rivier werd waargenomen - zal, wanneer de normaliseeringswerken geheel hunnen invloed ten goede hebben uitgeoefend, nog een vaardiepte van 2.26 M. worden aangetroffen, wellicht meer; want gelijk bekend is, schuren bij zeer lagen waterstand de drempels tijdelijk uit. Zelfs de meest diepgeladen Rijnaken (2.40 M.) zullen derhalve te allen tijde de Waal kunnen bevaren[1)].

Op Nederrijn en Lek zal de toestand natuurlijk minder gunstig wezen; al kan die niet onbevredigend genoemd worden. Immers op dien 6^{en} October teekende de peilschaal te Arnhem slechts 0.54 M. beneden den kritieken stand; in de toekomst zal dus alsdan nog eene vaardiepte van 1.46 M. aanwezig zijn.

De IJssel zal zich in ongeveer dezelfde omstandigheden bevinden als de Nederrijn; want aangezien de peilschaal te Zutphen in October 0.37 M. beneden den kritieken stand teekende, zal eene vaardiepte van 1.33 M. overblijven.[2)]

1) Slechts in 1874 werden bij open water nog eenigszins lagere waterstanden aangetroffen. De beide hierboven omschreven tijdperken - welke even lang duurden als in 1895 - vingen toen iets later aan, doch het water viel tot 6.72 M. + AP. te Nijmegen.
2) Verschillende vragen, waartoe deze cijfers aanleiding geven, zullen later in het hoofdstuk omtrent de Waterverdeeling hare oplossing vinden.

Laten wij thans een wijle van al dit gecijfer uitrusten. Wellicht heeft een enkele - ik vrees zelfs meer dan een - reeds vóórlang den schrijver den rug gekeerd, minachtend de schouders ophalende over dat gebazel omtrent enkele centimeters diepte, dat gerammel met meetketting en peilstang! Hoe, hoor ik in gedachte een teleurgestelde mij toebijten: is dat eene wedergeboorte? De wedergeboorte van den op sneeuwblanke hemeltoppen ontsproten, in machtige banen Europa doorbruisenden stroom, op het hooren van wiens naam, de grauwe winternevelen, welke ons thans omringen, schijnen uiteen te rijten, en de zomerzon ons toelacht, welke de wijnbergen schitteren deed, toen wij, aan de boorden van dien Rijn verpoozing zoekende, den morgen door het geopende venster begroetten; die zomerzon, welke door den lovergang speelde, waarin het ontbijt ons wachtte; die ons bruin brandde op den steilen rotsweg naar de burchtruïne, waar onze fantazie al hooger en hooger steeg!.... En daar komt gij tot ons, en meet, en past, en pingelt - alsof wij winkeliers waren - over een enkelen duim meer diepte!

Ja, winkelier! dat ben ik, dat zijt gij, dat zijn wij allen: wij, Nederlanders. Winkeliers van Europa, dat waren wij; dat zullen wij - zoo God wil - blijven, zoolang deze lage landen door de zee bespoeld, door den Rijn gedrenkt worden. Ellestok en pond, ziedaar de wapenen waarmede wij Spanje sloegen, aan Engeland en aan Frankrijk en aan veelvoudige verbonden het hoofd boden. Eene machtige tooverroede zijt gij ons geweest, ellestok onzer vaderen, die uit den Nederlandschen grond zeehelden en staatslieden deed oprijzen, en waarmede de eindelooze banen van oranje, blanje, bleu, werden uitgemeten, die, kloekmoedig in alle werelddeelen geplant, nog in de herinnering voortwapperen, als mythische trophee om onzen kleinen naam!

Niet de breedte van den stroom, al vervult zij den oppervlakkigen beschouwer met verbazing, bepaalt diens waarde: deze Majesteit is slechts schijn, zoo zij niet met diepte gepaard gaat; en waar de breedte bij honderden meters geteld wordt, is de diepte te meten met slechts enkele duimen. Ook hier ligt alle kracht in het verborgene en in het schijnbaar nietige; en straks als wij, ons weder boven den waterspiegel verheffende, den Koninklijken stroom in al zijne glorie zullen zien stralen,

de eindelooze vloten zullen tellen, welke hij draagt, de schatten zullen opsommen, welke die vaartuigen in hunnen schoot voeren, dan zult gij den peilstok zegenen, die van centimeter tot centimeter de vaardiepte angstvallig onderzoekt, de op te ruimen hindernissen aanwijst, en eenig en alleen de bewerker van al deze wonderen is, onze steden herbouwt, ons volk doet groeien....

Mag het echter bevreemden, dat aan de goede eigenschappen van den winkelier, minder goede eigenaardigheden gepaard gaan?

Wij hadden reeds al te dikwijls in dit opstel gelegenheid - en zullen dat nog al te dikwijls hebben - om te bemerken hoe eerst het provincialisme, en later het particularisme (tweeërlei kroon op eenerlei ondeugd!) den wasdom van den stroom tegenhield, in de hoop dat zoodoende alle gouden visschen in eigen net zouden gevangen worden. Alsof handel enkel ware: nemen; en het nemen mogelijk zonder tevens: te geven!

Dat vrij de Keulenaar, door de diepere rivier aangelokt, een enkele hulk met ongebroken last van uit den Oceaan tot voor zijne wallen voere; die diepere rivier komt ook ons ten goede; en de duizenden zeekasteelen, die de Rotterdamsche havens, hoe zeer telkens en telkens uitgebreid, telkens en telkens overvullen, zouden onze kust vreemd blijven, indien zich niet aan den ruimen zeeweg eene diepe rivier aansloot, die de vrachten opneemt en afgeeft. Niet door de Rijnpoort te bewaken als een knorrig stokbewaarder, zal Nederland den vreemdeling tot zich lokken, gelijk het eenmaal den Vlaamschen Keulenaar tot zich trok, die onze Hollandsche taal tot dank hare rijkste zangen schonk, en ook thans nog waarschuwend zijn onsterfelijk vers doet hooren:

> Hij schut vergeefs zich zelven moê,
> Wie schutten wil den starken vliet,
> Die van een steile rotse schiet,
> Naar haren ruimen boezem toe.

Noch stroom, noch tijdgeest zijn in hunnen loop te stremmen, en niet tot schutter: maar tot *be*schutter van den Rijnmond is ons volk aangewezen.

Dan is het waardig de hand te reiken aan dat andere, eveneens kleine, eveneens vrijgevochten volk, dat den oorsprong

van den stroom bewaakt; dan kan het onbeschroomd verkeeren met den in jongere worsteling herboren en groot geworden broederstam, die den Middenrijn bezet houdt.

Als een zilveren vriendschapsband slingere de vrije en herboren Rijn door de gouwen der drie vrije volkeren, hen vereenigende gelijk de band, welke den pijlbundel onzer Provinciën samenbond: geen boei, maar een symbool van eenheid en kracht!

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Bolland's oratie.

G.J.P.J. Bolland. Verandering en Tijd. Leiden 1896.

Het is geen wonder, dat de eigenaardige ontwikkeling, die de philosophie in den loop dezer eeuw heeft doorgemaakt, ten slotte in ruime mate aan het scepticisme is ten goede gekomen. Eerst de bloeitijd van het duitsche idealisme: een gesloten reeks van systemen, die, ieder voor zich, op de absolute waarheid de hand gelegd meenden te hebben. En toen: de ontnuchtering. Al die wonderwerken der philosophische architectuur, schijnbaar voor de eeuwigheid gebouwd, bleken droombeelden te zijn geweest, in het oogenblik van 't ontwaken tot niets vervlogen. Erger nog: men kwam of keerde terug tot het inzicht dat, hetgeen men zoo even nog meende reeds bereikt te hebben, op geenerlei wijze ooit bereikt zou kunnen worden. Het begrip zelf van absolute waarheid werd als een samenkoppeling van onvereenigbare kenmerken, als eene tegenstrijdigheid herkend; men begreep dat de voorstellingen, door welken denkenden geest ook over de wereld gevormd, uit den aard der zaak door de eigenschappen van dien geest mede worden bepaald, en dat derhalve aan die voorstellingen nooit meer dan relatieve kenwaarde kan toekomen. En het is psychologisch ten volle begrijpelijk, dat jonge, warmbloedige naturen, als een geruïneerd millionair die een aalmoes versmaadt, die relatieve kennis verachtelijk terugwezen, en met luider stem de onbereikbaarheid van werkelijke wetenschap verkondigden.

De heer Bolland, tot de bespreking van wiens oratie deze inleidende beschouwingen ons den weg moeten banen, is een van die menschen, die, hoe lang zij ook leven, nooit oud zul-

len worden. Aan die omstandigheid dankt hij verscheidene benijdenswaardige eigenschappen: eene groote mate van frischheid, een aanstekelijk enthousiasme en een heerlijk zelfvertrouwen; misschien dankt hij daaraan ook die andere eigenschap der krachtig willende jeugd: onvermogen tot werkelijke resignatie. Want geresigneerd is de heer Bolland niet, al moge hijzelf het zich duizendmaal verbeelden. Werpt hij op de eene bladzijde de verdenking van zich, als zou hij verachting koesteren voor betrekkelijke wetenschap, op eene volgende 'versmaadt' hij het, 'reine wetenschappelijkheid voor te wenden in eene wereld, waar in den waarachtigen zin des woords zoo weinig van belang te weten valt.' En wanneer hij eenmaal spreekt van zijne bereidwilligheid 'om door onderzoek en redeneering op te helderen en te leeren doorzien wat wij vermogen op te helderen en te doorzien,' dan stelt hij daartegenover, weinige oogenblikken later, de verklaring, 'dat eene wezenlijke en eigenlijke wetenschap van menschen in het geheel niet bestaat.' Trouwens de strekking dezer geheele rede is door en door negatief. De problemen, die in onze begrippen van tijd en verandering liggen opgesloten, worden breed uitgemeten en door een reeks van schitterende antithesen toegelicht; maar de lezer wordt niet slechts voor hunne volledige oplossing verwezen naar een 'redeloos Hormetikon', hij wordt ook nergens getroost met de mogelijkheid, dat althans voor hunne vereenvoudiging, hunne herleiding tot enkele meer fundamenteele, en de bepaling hunner onderlinge verhouding reeds hier op aarde het een en ander gedaan zou kunnen worden.

De vraag of men met deze beschouwingswijze kan sympathiseeren of niet, is er natuurlijk voor een goed deel eene van temperament; en de heer Bolland moge mij vergeven, wanneer ik geneigd ben uit dit oogpunt eenig verband te zoeken tusschen zijn agnosticisme en zijne pessimistische levensbeschouwing. Of het menschelijk leven waard is om geleefd, en of het menschelijk weten waard is om geweten te worden, daarover zal de cholericus anders oordeelen dan de sanguinicus, omdat beiden in den grond der zaak spreken over verschillende dingen: n.l. over hunne ongelijke gevoelsreacties op de gegeven werkelijkheid. - Intusschen, deze gevoelsreacties zijn in hooge mate afhankelijk van de wijze, waarop die gegeven werkelijkheid wordt voorgesteld; en nu schijnt het mij eene on-

juiste, althans uiterst eenzijdige wijze van voorstellen te zijn, wanneer men het doet voorkomen, alsof de voor ons bereikbare betrekkelijke wetenschap kortweg met het ontbreken van wetenschap zou mogen worden gelijkgesteld. Om een voorbeeld te geven: aan de stelling dat de zon elken morgen opgaat, komt slechts betrekkelijke, voor ons aardbewoners geldende waarheid toe; maar zij is daarom niet in denzelfden zin onwaar, waarin b.v. de bewering dat de zon iederen morgen groen wordt onwaar zou zijn. De inhoud der eerste stelling hangt functioneel samen met de naasthoogere, van de aangewezen relatie vrijgemaakte waarheid; zij geeft eene voorstelling, welke deze waarheid implicite, verbonden met eene andere dergelijke betreffende de beweging der aarde, in zich sluit; zij levert derhalve eene benaderde formuleering der waarheid, en niet, gelijk de andere, eene onwaarheid zonder meer. - Dezelfde verhouding nu als in dit voorbeeld tusschen meer en minder relatieve, bestaat ook tusschen relatieve en absolute waarheid. De gegevens waarover wij beschikken, en waartoe ook de werkzaamheid van ons eigen denken behoort, moeten op eene of andere wijze in het onbekende wezen der dingen hun grond hebben; en naarmate de formules onzer wetenschap volledіger en nauwkeuriger de totaliteit dier gegevens omspannen, zullen zij zich nauwer aansluiten aan de werkelijkheid die zich in die gegevens openbaart. Het is denkbaar dat eenmaal een begripssysteem zal worden verkregen waarin, op dezelfde wijze als in het begripssysteem der mechanica voor alle bewegingsverschijnselen, plaats is voor al onze ervaringen. Wij zullen daarmede geenszins aan het gebied der relatieve wetenschap zijn ontkomen; wat wij zullen bezitten, zal nog altijd eene menschelijke voorstelling van de zaak, niet de zaak zelve zijn. Maar de ontwikkeling van die toekomstige uit de verleden en tegenwoordige voorstellingen beteekent eene voortgezette vereenvoudiging van het functioneel verband tusschen voorstelling en zaak, eene voortgezette benadering van die irrationeele grootheid, die wij absolute waarheid noemen.

Evenwel, voor de waarde dezer verschillende graden van altijd betrekkelijke wetenschap heeft de heer Bolland geen gevoel; en deze omstandigheid maakt hem vóór alles onrechtvaardig tegenover de natuurwetenschap. ‘Heeft de mechanistische natuuropvatting als methode haar goed recht van bestaan,’

aldus laat hij zich uit over het systeem waarin zij alle stoffelijke verschijnselen tracht samen te vatten, ‘als theorie is zij eene bekrompene, eene plat eenzijdige dwaasheid.’ Voorwaar, de heer Bolland is nog ver verwijderd van wat Lange noemde ‘die akademische Ruhe, mit welcher unsere Hypothesen und Theorien ohne Feindschaft und ohne Glauben als das betrachtet werden, was sie sind: als Stufen in der unendlichen Annäherung an die Wahrheit.’ De natuurwetenschap zal er zeker niet in slagen, ‘Gods verborgenheid te ontsluieren’; maar zij heeft, gedurende drie eeuwen van rusteloozen, zelfverloochenenden arbeid, op haar gebied tallooze gegevens verzameld en naar de eischen van het denken verwerkt; en in de mechanische natuurbeschouwing, die zij bezig is voor die van het natuurlijke denken in de plaats te stellen, hebben tal van raadselen hunne oplossing gevonden, en zijn tal van andere tot enkele algemeenere teruggebracht geworden. Dat zij een deel der beschikbare gegevens, die welke op het bewuste leven betrekking hebben, aan andere wetenschappen ter bewerking heeft overgelaten, kan haar zeker niet tot een verwijt worden gemaakt; en dat die andere wetenschappen eerst in den laatsten tijd hebben goedgevonden, zich met behulp van de door háár ontwikkelde en beproefde methoden uit een onvruchtbaar dilettantisme tot strengere wetenschappelijkheid te verheffen, nog veel minder. Voorloopig hebben wij de natuurwetenschap te erkennen als een model van goede en zorgvuldige methode, dat tot dusver door de geesteswetenschappen nooit is geëvenaard, en te weinig nagestreefd geworden; en ik acht het een geluk voor de laatste, dat onder hare tegenwoordige beoefenaars voor deze erkentenis nauwelijks meer propaganda gemaakt behoeft te worden. Natuurlijk is met dit standpunt krachtige handhaving van de rechten der theorie van het kenvermogen en der metaphysica ten volle vereenigbaar. Er is geen enkele reden om aan te nemen, dat ons in het wereldbeeld der natuurwetenschap reeds de hoogste bereikbare waarheid zou zijn gegeven; dat er dus niets zou liggen tusschen haar en de ‘ontsluiering der verborgenheid Gods.’ Veeleer leidt de overweging, dat de bewustzijnsverschijnselen als zoodanig door de natuurwetenschap in beginsel buiten den kring harer onderzoekingen worden gesloten, als vanzelf tot het denkbeeld eener meer omvattende wetenschap, die ook met

deze rekening houdt. Die wetenschap is de metaphysica; haar taak de oplossing der problemen, die uit de aangewezen completeering der gegevens voortvloeien; haar einddoel de constructie van een wereldbeeld, waaruit zich de totaliteit der physische en psychische verschijnselen in hunne wederkeerige afhankelijkheid als noodzakelijk laat begrijpen. Om echter aanspraak te hebben op erkenning als hoogere waarheid tegenover die der natuurwetenschap, zal dat wereldbeeld aan ééne voorwaarde moeten voldoen: het zal die natuurwetenschappelijke waarheid in zich moeten opnemen, zooals deze de waarheid van het natuurlijke denken in zich opgenomen heeft. Het zal, met andere woorden, in zich moeten bevatten de elementen, uit wier samenwerking de plausibiliteit der lagere waarheid begrepen kan worden, die reeds door de natuurwetenschap is bereikt.

Op dezelfde wijze als zijne afwijzende houding tegenover de natuurwetenschap, is, geloof ik, het standpunt te begrijpen, door den heer Bolland ingenomen tegenover sommige pogingen, om ten aanzien van het onderwerp zijner rede tot eene naasthoogere waarheid door te dringen. Ik bedoel de door Kant verdedigde hypothese, volgens welke het ruimtelijk en tijdelijk karakter der verschijnselen, evenals de smaken, geuren en kleuren die wij aanvankelijk aan de dingen toeschrijven, tot de bloot-relatieve elementen onzer kennis gerekend zou moeten worden. Ook hier vermeit zich de heer Bolland in eene breedvoerige opsomming der onopgeloste vraagstukken, welke voor deze beschouwingswijze overblijven; maar de andere, tot wier oplossing of vereenvoudiging zij naar veler oordeel eene niet onbelangrijke bijdrage levert, worden door hem met een volstrekt stilzwijgen voorbijgegaan. Toch mag zijne summiere bewering, dat de bedoelde hypothese ‘niets verklaart en geenerlei bezwaren uit den weg ruimt,’ niet onweersproken blijven. De apriorische evidentie van talrijke elementen onzer gegeven tijdsvoorstelling, de diepgaande analogieën tusschen deze voorstelling en die van de ruimte, de geheel bijzondere soort van werkelijkheid eindelijk, die aan beide voorstellingen wordt toegekend, verliezen voor haar een goed deel van het raadselachtige, dat hun voor de gewone opvatting aankleeft. En de bezwaren, door den heer Bolland tegen haar opgeworpen, zouden grootendeels evenzeer kunnen worden aangevoerd

tegen de door niemand betwijfelde relativiteit onzer waarneming van tonen en kleuren; zoo de onmogelijkheid om het gegevenzijn van den schijn als noodzakelijk te begrijpen, de onvermijdelijkheid van dien schijn in het menschelijk voorstellen, en de overeenkomstigheid, waarmede hij in verschillende individuen optreedt. Zoolang nadere gegevens ontbreken, zal over deze zaak zeker slechts onderstellenderwijs mogen gesproken worden; wij zullen naar die nadere gegevens hebben te zoeken, en, zoolang ze niet gevonden zijn, waarschijnlijkheden tegen waarschijnlijkheden moeten wegen. Maar het gaat niet aan, eene hypothese als onbruikbaar te verwerpen, omdat zij niet met één slag alles verklaart; en dit allerminst, wanneer men tegenover die hypothese niets anders te stellen heeft dan de droomwereld der Mystiek.

Een philosophisch absolutisme als dat van den heer Bolland kan, in eene wereld waar alleen relatieve kennis bereikbaar is, moeilijk bevorderlijk worden geacht aan positieve wetenschappelijke werkzaamheid. Daarentegen is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat het ten goede komt aan den paedagogischen arbeid van den nieuwen hoogleeraar. Tegenover het tamelijk denkbeeldige gevaar, dat het tegenwoordige, direct of indirect met natuurwetenschap gevoede geslacht zou leeren zich blind te staren op het absolute, staat het veel grootere, dat het de relativiteit der thans bereikte kennis uit het oog zou verliezen. Tegen dat gevaar te waken, is den heer Bolland uitnemend toevertrouwd. Dat er zeer reëele en zeer gewichtige problemen bestaan, die de natuurwetenschap alleen nooit zal oplossen, dat zullen zij, die zijne lessen hebben bijgewoond, niet gemakkelijk weer vergeten. Wie echter eenmaal de beteekenis der philosophische problemen heeft gevoeld, dien laten zij niet meer los. Hij zal blijven zoeken; en waar ernstig wordt gezocht, is althans eene eerste voorwaarde om iets te vinden vervuld.

G. HEYMANS.

Twee inaugureele oraties.

Meer dan een menschengeslacht, eene volle halve eeuw, ligt tusschen de beide academische plechtigheden, die zich op dit oogenblik voor mijn geest hebben geplaatst, terwijl ik het opschrift boven dit opstel neerschrijf. Inderdaad, ik bedrieg mij niet, het is reeds vijftig jaar geleden, het was in het jaar onzes Heeren 1846, ik stond toen aan den ingang van mijn openbaar leven, toen ons lieve vaderland in rep en roer werd gebracht door eene academische openingsrede. Het was die, waarmede mijn tijdgenoot Mr. C.W. Opzoomer het hoogleeraarsambt in de bespiegelende wijsbegeerte te Utrecht aanvaardde. Deze intrede was, te oordeelen naar de sensatie die het gesproken woord verwekte, een evenement te noemen.

Terwijl ik aldus mij verdiep in hetgeen een halve eeuw geleden veler hart en hoofd hier te lande in beroering bracht, neemt dit beeld uit het verleden van lieverlede voor mij zulke afmetingen aan, dat ik met eenige verlegenheid mij afvraag of de tweede door mij bedoelde oratie, - ieder begrijpt, dat hier sprake is van die, waarmede onlangs de heer Bolland zijn professoraat te Leiden aanvaardde, - van wege de belangrijkheid van het geval wel als pendant kan dienst doen naast de eerste. Doch ik bedenk nog bijtijds, dat ik zelf inmiddels vijftig jaar ouder ben geworden en dat mijn in dat tijdsverloop verstompt waarnemingsvermogen wel deugdelijk moet in aanmerking worden genomen, zal ik de objectieve beteekenis der later bijgewoonde feiten niet onderschatten. Bovendien, het is mij bij deze parallel niet te doen om het eene lid der vergelijking tegen het andere in de schaduw of in een gunstiger licht te plaatsen; neen, beide phaenomenen moeten zoo in het gezichtsveld der

lezers worden gebracht, dat zij wederkeerig van elkander licht ontvangen, en zoodoende beiden, ieder voor zich, beter kunnen gewaardeerd worden. Al ben ik ook door mijn leeftijd als van nature tot laudator temporis acti gestempeld, het optimisme van mijn aard dwingt mij niet alleen te gelooven aan den vooruitgang, maar ook om al mijn lust te zoeken, al mijn eerzucht te stellen in het opsporen en aanwijzen van de teekenen des tijds, waaruit die vooruitgang kan blijken werkelijkheid te zijn. Een kritiek, die niet in de eerste plaats waardeerend wil zijn, is - ik zeg het mijn vroegeren collega J.H. Gunning na, - niet die, waarnaar wij met onze beste krachten moeten streven.

I.

Toen Opzoomer de eindpaal zijner studiën naderde, waren de verwachtingen, die zijne leeraren en commilitonen van hem koesterden, hoog gespannen. De roep, die van hem uitging, was ook tot ons Amsterdamsche studenten doorgedrongen. Men wist onder ons wonderen te verhalen van den omvang zijner wetenschap, de rijpheid van zijn oordeel en het schitterende zijner welsprekendheid. Eén uit duizenden, had hij met goeden uitslag het waagstuk bestaan om het multum met het multa te vereenigen. Na Hugo de Groot was hij, zeide men, de eerste, die in staat zou geweest zijn in drie verschillende faculteiten met eere een leerstoel te bekleeden. Hij was een goed theoloog, een bekwaam jurist, en beoefende zoowel de oude als de moderne letterkunde, zoowel de klassieke als de semitische philologie, als ware hij bestemd tot specialiteit voor elk dier vakken te gelijk. En dit oordeel, door de vox populi over hem uitgebracht, zijne leermeesters, de professoren van drie faculteiten, waren bereid het te onderteekenen. Voeg hierbij, dat hij in zeldzame mate de gave des woords bezat, en zich bij theologische, juridische en philologische promotiën als geducht opponent, als overweldigend debater had doen kennen, en gij begrijpt, hoe algemeen aan dezen lieveling der professoren, aan dit sieraad van Leiden's studeerende jongelingschap een schitterende carrière werd voorspeld. Zoo van iemand, dan kon men destijds van Opzoomer zeggen: hier hebt gij den

man door de natuur en de omstandigheden voor den katheder gevormd; het model van den aanstaanden academischen docent, die langs den normalen, koninklijken weg voor het hooger onderwijs is opgeleid en bij het verlaten der academie gereed en geschikt is om onder de professoren met eere eene plaats in te nemen. Waren er ook, die de aarzelende bedenking opperden, of niet de taak van hoogleeraar in de bespiegelende wijsbegeerte de benoeming van een aan jaren en levenservaring rijkeren docent wenschelijk maakte, die bedenking werd terstond teruggedrongen door de overweging, dat men hier te doen had met een geheel eenig geval, met gaven en krachten van gansch buitengewonen aard, die tot het koesteren van gansch buitengewone verwachtingen het recht gaven. Waren er ook enkelen, die zich min of meer ongerust maakten over den aan de Leidsche academie heerschenden geest, een geest, die meer geschikt scheen om de heidensche instincten der alumni wakker te maken, dan om hen onder de gehoorzaamheid van het Christelijk geloof te bewaren, ook dit bezwaar werd overstemd door het gunstig gerucht, dat van dezen jeugdigen geleerde als van een hoog ernstigen man en overtuigden Christen uitging. Dat zijne philosophie de functiën zou verrichten eener willige dienstmaagd voor de in Utrecht zetelende dogmatiek, dat verwachtte zeker niemand; maar hoe weinigen waren er onder de toongevende organen in den lande, die vollen vrede hadden met den bestaanden toestand in de bisschopsstad en op den duur zich behagelijk konden voelen in eenen dampkring als de daar heerschende!

Wanneer ik mij aldus in den lang vervlogen tijd met mijne gedachten verplaats, is het mij als voelde ik nog iets van de verrukking waarmede ik opzag tegen den jongen man, die geroepen scheen de meest benijdenswaardige positie in te nemen, de meest schitterende rol te vervullen op het tooneel des openbaren levens. Uit die gedachtenwereld mij losrukkende om mij in het heden te oriënteeren en mij rekenschap te geven van de verwachtingen, waartoe de plechtigheid in het groote auditorium te Leiden op den 19^{den} September j.l. gevierd, aanleiding gaf, dringt zich bij mij al aanstonds het contrast op den voorgrond tusschen den academisch gevormden, den officiëel geijkten, den door de openbare meening aangewezen orator van toen en den al deze aanbevelingen missenden spreker van

nu. Wel verre van het mij tot een verwijt te maken, dat ik opzettelijk op dit contrast opmerkzaam maak, geloof ik daarmede in den geest te handelen van den nieuwen hoogleeraar, die immers op de meest ondubbelzinnige wijze getoond heeft er prijs op te stellen, dat men van meet af aan in hem den autodidakt zag. Met niet onbegrijpelijke voldoening wijst hij zelf op deze minder gewone omstandigheid, als wilde hij zeggen: ik reken het mij niet tot schande, veeleer stel ik er mijn glorie in, het thans door mij ingenomen standpunt niet langs gebaande wegen, niet met alledaagsche middelen, niet zonder buitengewone inspanning bereikt te hebben. Is het zoet voor den koenen reiziger na het volbrengen van een zware en gevaarlijke dagreize des avonds rustig neergezeten op den afgelegden tocht terug te zien, en al de bezwaren, al de hachelijke oogenblikken daarvan voor zijn geest te laten voorbijgaan, met het streelende gevoel: zoo iets doet niet iedereen mij na! - men zal het dan ook alleszins menschelijk vinden in den autodidakt, als hij niet zwijgen kan van zijn moeilijk doorworstelde leerjaren, waar de gelegenheid om van zijn verleden te gewagen hem wordt aangeboden, neen, opgedrongen. Ik zeg: opgedrongen. Zoo toch kon het den nieuwbenoemde toeschijnen, als hem nog vóór de aanvaarding van zijn ambt van verschillende zijden werd toegeroepen: Waar komt gij van daan? Waar hebt gij de bevoegdheid tot het bekleeden van een akademischen leerstoel verworven? Waar zijn uwe titels en graden?

Doch hiermede is niet alles gezegd van de liefelijkheden, waarmede de nieuw benoemde hoogleeraar door een deel van het Nederlandsche publiek in het openbaar werd bejegend. Het lust mij niet deze onverkwikkelijke polemiek, waaraan, naar het schijnt, persoonlijke gevoeligheid en kerkelijk fanatisme niet vreemd waren, hier in bijzonderheden te beschrijven. De zaak is van zoo recenten datum, dat dit enkele woord van herinnering volstaan kan om ons het contrast tusschen de verwachting, waarmede te twee oraties werden te gemoet gezien, in al zijne scherpte te doen gevoelen. Afgaande op de uitlatingen der rumoerige pers van nu en van voor vijftig jaren, zou men moeten zeggen: te Utrecht in 1846 hield men de kransen, te Leiden in 1896 de straatstenen van Hand. XIV, 14-19 voor den vreemden leeraar in gereedheid.

In letterlijken zin is noch het een noch het ander gebeurd. Men heeft Opzoomer geen offeranden gebracht, men heeft Bolland niet tot martelaar gemaakt. Noch bij de eene noch bij de andere gelegenheid is de deftigheid aan de akademische solemniteit toekomende een oogenblik gestoord. Naar het uiterlijke te oordeelen, hebben beide plechtigheden volmaakt hetzelfde kalme en rustige verloop. Maar overigens: welk verschil!

II.

Ik sprak zooeven van deftigheid, als eene aan beide plechtigheden gelijkelijk toe te kennen kwaliteit. Wij behoeven om de waarheid dezer bewering te doen uitkomen ons niet te beroepen op bloote uiterlijkheden, zooals het achtbare kostuum, de eerwaardige gestoelten, de strenge lijnen der architectuur, de indrukwekkende, alleen door toejuichingen gestoorde stilte, die rondom den spreker heerscht. Wij kunnen, die oppervlakte verlatende, doordringen tot den inhoud van het gesproken woord om ook daar bij de beide redenaars hetzelfde karakter van plechtstatige kalmte waar te nemen.

Intusschen ook hier ontbreekt het niet aan tegenstelling. Wanneer de twee sprekers aan de moedertaal boven het solemneele Latijn de voorkeur geven, dan beteekent dit niet hetzelfde voor beiden. Opzoomer verrichtte eene demonstratieve daad en behoefde dan ook eene bijzondere vergunning, toen hij zich in zijne rede van de Hollandsche taal bediende. Bolland zou eene demonstratieve daad hebben gepleegd, hadde hij zich van de taal der geleerden bediend. Toch is er een niet gering onderscheid waar te nemen tusschen de wijze, waarop deze twee sprekers in hunne respectieve Hollandsche toespraken aan den eisch der plechtigheid hebben gemeend te moeten voldoen. Opzoomer is het blijkbaar te doen om van zijn verheven standplaats, van den achtbaren katheder te spreken als tot zijns gelijken, wel is waar in een sierlijken en welverzorgden stijl, maar tevens volkomen eenvoudig in voor allen verstaanbaar Hollandsch, van vreemde smetten vrij, zonder geleerd apparaat, zonder vertoon van belezenheid, zonder bastaardwoorden of andere vreemdklinkende uitdrukkingen aan de school ontleend. Indien hij indruk

maakt, het is door zijne soberheid, door den toon van eenvoud, die van ingehouden kracht getuigt. En dit alles krijgt voor ons dubbele beteekenis, als wij daarbij bedenken, dat het vijftig jaren geleden is, dat deze rede werd opgesteld en uitgesproken door een man, wien het, bij zijne bekende bedrevenheid in het hanteeren der Latijnsche taal, eer tot last dan tot gemak moest zijn om bij eene gelegenheid als deze den gebaanden weg te verlaten en van het Nederduitsch zich te bedienen.

Zonder iets te willen afdingen op de goede eigenschappen welke de redevoering, op den 19n September l.l. uitgesproken, als voortbrengsel van Hollandsche welsprekendheid onderscheidt, zonder mij van eenig onvriendelijk opzet tegenover den heer Bolland bewust te zijn, moet ik erkennen bij vergelijking der twee oraties getroffen te zijn door hetgeen ik in het stuk van den jongsten spreker het apparaat van deftigheid, de ornamentiek van geleerde uitrusting zou willen noemen. Ik kan niet oordeelen dan naar de oratie zooals zij gedrukt voor mij ligt, eene statige brochure van 54 bladzijden groot 8vo. Ik vind daar een groot aantal geleerde kantteekeningen, schier op elke bladzijde citaten, in velerlei talen vervat en aan schrijvers van alle eeuwen en van allerlei landaard ontleend. Maar behalve door dit voor de lezers tot hunne instructie bestemde bijwerk, tref ik in de toespraak zelf, zoo als zij gehouden schijnt te zijn, niet alleen menige uitdrukking voor den met de oude talen onbekenden hoorder onverstaanbaar, maar ook niet zelden de in het Nederduitsch behandelde onderwerpen op eene wijze voorgesteld, die meer geschikt schijnt om de verbazing van het groote publiek gaande te maken dan de leergierigen tot dankbaarheid te stemmen voor het licht, dat van den Hooggeleerde uitging.

Inderdaad het onderscheid in de wijze van optreden dezer beide sprekers is zeer groot. Terwijl de een opzettelijk afstand schijnt te doen van al die uiterlijke vormen en kunstmiddelen, die de academische gebruiken hem aan de hand deden om aan zijne oratie het cachet van kathederzwier en plechtstatigheid te geven, maakt de ander den indruk als ware het hem opgelegd, bij deze gelegenheid het ruimst mogelijk gebruik te maken van het recht om te spreken in de taal der geleerdheid en van schooltermen zich te bedienen, ook al wierden ze door het behandelde onderwerp niet vereischt, ook al wierd

daardoor schade aangebracht aan de verstaanbaarheid der toespraak. Dubbel opmerkelijk is deze tegenstelling, als wij ze combineeren met de vorige en bedenken, dat juist hij zoozeer op het inachtnemen van de v o r m e n der akademische graviteit bedacht was, die de akademische v o r m i n g had moeten missen. Zoo kunnen wij de gedachte niet onderdrukken, dat het de onheusche herinnering aan dit gemis was, welke den voor het eerst in zijne nieuwe waardigheid optredenden spreker ertoe bracht om van meet aan voor den dag te komen in het volle professorale ornaat, d.w.z. beschikkende over al de effectmiddelen van geleerde oratorie, welke in den regel worden gerekend te behooren tot het monopolie der zoogenaamde gestudeerden.

Wie dan ook meenen te mogen klagen over het hier op te merken overruim gebruik van ongewone uitdrukkingen en geleerde citaten, allerminst hebben diegenen daartoe het recht, die den nieuwbenoemde door hunne onliefelijke insinuaties tot dit exces van geleerdheidsvertoon als het ware hebben uitgedaagd.

Dat hier werkelijk iets plaats had, wat doet denken aan demonstratie van bevoegdheid en expositie van geleerdheid, blijkt reeds voor men nog aan het begin van de toespraak is gekomen uit het grieksche motto op den titel en het vijftal citaten in het Duitsch, Latijn en Hollandsch, hetwelk voorafgaat aan de breede lijst der toegesproken hoorders in het auditorium vereenigd. In de verdere rede is nauwlijks een enkele bladzijde te vinden, waarop niet, hetzij in den tekst of aan den voet der pagina, de een of andere aanhaling in vreemde taal getuigenis aflegt van des redenaars belezenheid. Zelfs daar waar de spreker zijn hart opent voor zijne collega's en leerlingen, ontbreekt het niet aan grieksche phrases die, zou men zeggen, den redenaar in het vuur zijner ontboezeming onwillekeurig ontsnapten. Waar hij gewag maakt van de buitengewone hinderpalen, hem bij zijn streven naar hooger ontwikkeling in den weg gesteld, gebruikt hij een grieksche uitdrukking aan de wedrennen met hindernissen ontleend. Waarom hij: ‘nil moror’ zegt, waar hij eenvoudig wil te kennen geven, dat hij iets van minder belang achtte; waarom hij elders (pag. 43) meende in het grieksch te moeten zeggen, zich te willen onthouden van eene keuze tusschen twee meeningen - het is moeilijk daarvoor een andere reden te vinden

dan de vrees om ongeleerd te schijnen, of het verlangen om voor het tegenovergestelde door te gaan. Natuurlijk wordt dit geleerde apparaat dubbel opvallend bij een spreker, die bij herhaling zich als autodidakt annonceerde. Inderdaad het heeft er den schijn van, alsof wij hier getuigen waren van een even geestige als hooghartige wraakoefening. Zij zullen het ondervinden, die spotters, die den Leidschen katheder veel te verheven vonden om door een ongegradueerde te worden beklommen, en die nu in hun for intérieur zouden moeten bekennen: waar heeft de man dat alles vandaan gehaald! Wat hij als een echt schriftgeleerde uit zijn schat voor den dag brengt, het is ons bij al onze akademische wetenschap te geleerd!

Het schijnt mij onbetwistbaar, dat de rede van dezen autodidakt op de meeste toehoorders een verbijsterenden en bedwelmenden indruk moet hebben gemaakt van wege de buitengewone inspanning, hier vereischt om den loop der gedachten te volgen en de volle beteekenis van het gesprokene te vatten. Waar ik de rede opsla, overal ontmoet ik ongewone, slechts voor weinigen verstaanbare uitdrukkingen, vreemdsoortige redeneeringen, begripsverbindingen, waarvan ik slechts bij kalm en rustig nadenken de waarde en strekking behoorlijk kan nagaan. Wie de toespraak hoorde of las zal het zeker met mij eens zijn; voor hen, die niet in dit geval verkeeren, geef ik eene kleine bloemlezing, met de verzekering, dat ik de collectie van zwaar te verteren brokken gemakkelijk zou kunnen verdubbelen.

Op bl. 9 lees ik: ‘De existente oubestaanbaarheid! Het tijdsverloop der feiten, voor den alledaagschen mensch een iets, dat aan verklaring geen behoefte heeft, is voor het wijsgeerig besef een geheim, dat in dezelfde mate zich verduistert als de bewustheid zich verheldert, het donkerste raadsel, waarmede de menschelijke bezinning te doen krijgt.’

Op bl. 19 heet het: ‘Hoe meer wij op de tijdsgedachte ons bezinnen, te raadselachtiger wordt zij. Dat wij den tijd denken, weten wij, en wij weten dat wij het weer in den Tijd doen - eene wonderlijke dédoublure! En eene dédoublure van wat?’

Op bl. 23: ‘Wat het zijnde van zich zelf doet afvallen, en den wereldtoestand onophoudelijk in een anderen om doet slaan, is in de lijdelijk geschouwde tijdsymbolen nog heel niet

meê geïmagineerd, het is daarom niet mêegedacht ook in eene eenzijdige objectief mechanistische natuuropvatting.'

Even van te voren hadden de hoorders vernomen: 'Een variant der lijnprojectie is daarom de voorstelling van het Ik als vast punt, waarlangs het nooit stand houdende oogenblik in eene eindelooze raaklijn van onveranderlijke richting henenstrijkt.'

Op bl. 24 vinden wij als verklaring van eene uitgesproken stelling: 'dit beteekent dan, dat wij in ons eigen bestaan het meetkundig of aanschouwelijk raadsel betreffende de verhouding tusschen het discrete en het continuum, tusschen het in onderlinge afzondering gestelde getal en den vloeienden samenhang van uitgebreidheden, als het allereerste vraagstuk reeds gegeven vinden. Onze levensloop is voor ons eigen verstand een onvatbaar integraal van even onbenaderbare differentialen.'

Op bl. 25 wordt de onmacht van ons denken met deze woorden beschreven: 'de Tijd, dien wij ons in en door Verandering denken, wordt geschapen door Iets dat van de zijde onzes verstands beschouwd, als pure ondenkbaarheid moet gedacht.'

Op de volgende bladzijde krijgen wij de weinig bemoedigende verzekering: 'Wie gedachte-bestaanseenheden als onveranderlijk stelt en argeloos daarbij de verhoudingen tusschen en toestanden aan en in die eenheden als vatbaar voor een wisselend-Zijn en Niet-Zijn aanmerkt, is theoretisch nog maar half ontwaakt tot zelfbezinning.'

Op bl. 28: 'Wanneer wij het tijdsverloop der werkelijkheid ons tot bewustzijn brengen als het uiteengetrokkene, eindelooze schaduwbeeld van het grenzelooze Eeuwige, welks doorloopende ononderbrokenheid de spiegeling mag heeten van het ongescheidene Al Eene, waarin al het afzonderlijke tezamenvalt, dan is in dat schoone aperçu eene verborgenheid erkend, niet opgehelderd.'

Op bl. 30: 'Het Logische en het Anti-Logische zijn aan en in elkander in actu existent en tot verzinnelijking van dit samenzijn van beiden in een aldoor ander en toch nooit identisch verband, zouden wij nog een zinnebeeld kunnen projecteeren waarin eene eindelooze waterpasse rechte lijn van ondere geraakt wordt door een punt, dat uit de toekomst langs eenen cirkel-

boog is opgedoken, om allengs tot het Nu te naderen, en dan weer even spoedig, als het was gekomen, aan de overzijde in den afgrond van het Verleden weg te zinken. Daarmede is dan van het Nu de dubbele aard verzinnelijkt, het raadselachtige feit, dat het als scheidingspunt tusschen twee oneindigheden *λογικῶς* altoos hetzelfde, en als *dit* bijzonder oogenblik van die en die hoedanigheid *ἐνεργεία* toch een ander is.'

Hebben de toehoorders niet zonder inspanning den spreker tot dusver kunnen bijhouden, het is alsof bij den redenaar de vrees bestond, dat zij zich te veel voorstelden van de vrucht hunner werkzame aandacht. Immers hun wordt meegedeeld, dat het gekozen beeld ontoereikend is en dat zij 'er zich voor hebben te hoeden, dat zij den wordingsboog zich denken als voltooiden kring, als *τροχὸς τῆς γενέσεως* (Jak. 3: 6) of Indisch wiel.... De erkenning van een niet binnen de rede construeerbaar veranderingsbeginsel in den wereldloop, van het vrije toeval dus der wereldexistentie, van datgene wat onze logica eene discursieve logica betreffende gebeurtenissen en werkingen doet zijn, is niets dan de positieve zijde van de negatieve waarheid dat ons verstand geen scheppend vermogen heeft, dat geene inspanning van het denken ons leert hoe Zijn gemaakt wordt en Verandering; de ondervinding dwingt ons te laten gelden wat ons verstand zelfs afwijst.' Ook acht de Hoogleeraar zich tegenover zijne hoorders niet verantwoord, als hij hen onkundig laat van het feit 'dat er philosofen zijn, die van deze onaangename waarheid trachten af te zien.'

En op bl. 33. 'Ten slotte duikt slechts het aperçu op, dat buiten ons kategorizeerend bewustzijn de tegenstelling Zijn en Niet-Zijn wel eens ineen zouden kunnen vallen, en wij, om de laatste Waarheid te concipiëeren, van de toch reeds onvatbare denkpolen van het Zijn en de Verandering ons nòg weer zouden hebben te vernevelen tot de gedachte, dat beiden slechts op rekening der polarizeerende menschelijke denkfunctie te stellen zijn.'

Als slotsom van dit gedeelte zijner beschouwing heet het dan: 'De uiterste grens van abstractie is hier bereikt; wij staan hier aan eene peripherie, van waar wij een raadselachtig Non-Descriptum speuren, dat nòch geschiedt, noch ook bestaat.'

Bij deze grens zouden wij ook de grens willen stellen voor onze aanhalingen, ware het niet, dat wij nog een paar

curiosa te vermelden vonden. B.v. op bl. 37: ‘het feit der verandering in onze eigene toestanden wordt er niet logisch deductibeler door, dat men om deszelfs illogiciteit alle opeenvolging buiten zich zelven ontkent.’

Op de volgende bladzij treft ons het woord *zelfverabsoluteering*. Op bl. 40 deze zinsnede: ‘de ondoordenkbaarheid van interindividueele, d.i. kosmische en algemeene, of de illusoire afzonderlijkheid eener blootelijk intra-individueele en bewust gedachte tijdelijkheid en verandering.’ Op bl. 43: ‘kosmische of inter-individueele zoowel als individueel omvatte objectiefsubjectieve tijdelijkheid is aan te nemen.’

Zooals ik zeide, gaf ik slechts eene bloemlezing tot karakteristiek der oratie uit het oogpunt van haar indrukwekkend uiterlijk en hare geschiktheid om door het gewone auditorium bij wijze van verpoozing of versnapering genoten te worden. Er is geen beter middel om het smakelijk toebereide en gemakkelijk te verteren maal, door Mr. Opzoomer zijnen toehoorders aangeboden, ten volle te waardeeren, dan door de lezing zijner oratie te doen volgen op die van des heeren Bolland's redevoering. Preciseerende wat wij reeds in algemeene termen hebben uitgesproken, kunnen wij omtrent Opzoomer's toespraak verklaren, dat er niet alleen geen enkel geleerd citaat, geen enkel bastaardwoord, geen enkele voor den beschaafden leek onverstaanbare uitdrukking in voorkomt, maar ook, dat hier werkelijk gesproken mag worden van eene zonder inspanning te volgen, in sierlijk en toch niet opgesmukt Nederduitsch gestelde, voor de uitspanning van een gemengd publiek ingerichte redevoering. In één woord: is het ons, om 's mans eigen beeldspraak te volgen, onder het gehoor van den heer Bolland alsof wij deelnamen aan een steeple chase, aan een wedren met versperringen: onder het geleide van Mr. Opzoomer zijn wij te moede als deden wij een heerlijke wandeling, die ons enkel genot en verkwikking, geenerlei vermoeienis of inspanning, geen last of gevaar bezorgt.

En zoo leveren deze twee oraties tevens eene sprekende illustratie van den zeer uitéénloopenden ontwikkelingsgang der sprekers, van wie de een langs den effen en gebaanden weg der officiële schoolvorming, de ander langs de ruwe en steile paden van den autodidakt naar hooger ontwikkeling als levens doel voortschreed.

III.

En wat is door deze twee naar waarheid zoekenden ten slotte tot stand gebracht? Ziedaar wel de hoofdzaak waarop het bij deze vergelijkende beschouwing aankomt.

Hier hebben wij twee van overheidswege geijkte en tot toongevers in de wetenschappelijke wereld gestempelde wijsgeeren, die eene halve eeuw na elkander optredende, in zekeren zin als hoogtemeters voor de intelligentie van hun tijd en hun land kunnen worden aangemerkt. Zoo beschouwd zijn de plechtige redevoeringen, waarmede zij hunne hooge waardigheid aanvaardden, als teekenen des tijds te gebruiken, als symbolen, waarin zich de hoogere cultuur van hun tijd afspiegelt.

En wat is nu wel de eerste gedachte die ons bekruipt bij de vergelijking dezer twee documenten? Is 't niet die van twijfel aan het nut en de waarde der theoretische wijsbegeerte, waarvan de beoefening in de laatste vijftig jaren het menschdom zoo weinig heeft vooruitgebracht? Denk aan de triumfantelijke verklaring in 1846: ‘De wijsbegeerte verzoent den mensch met zichzelven’; en vergelijk daarmede het onomwonden getuigenis van onvermogen, in 1896 als de slotsom der wijsheid samengevat in de uitspraak: ‘eene wezenlijke en eigenlijke wetenschap van menschen bestaat niet.’[1] Bedenk ook dit: in 1846 wordt met zwier en elegantie, als hadde er eene militaire parade plaats, eene volstrekte nederlaag toegebracht aan de macht van het mysticisme, dat zich had onderwonden om aan de wetenschap en de kennis, - die immers naar Opzoomer's voorstelling als equivalenten van de wijsbegeerte kunnen gelden, - de alleenheerschappij te betwisten.[2] In 1896 moet de hooggeroemde wetenschap de vlag strijken en wordt de verzoening gewacht van het c r e d a m u s , en dat wel, nadat de intelligentie al hare krachten had ingespannen, al hare beschikbare troepen in het vuur had gebracht, al de intensiteit van haar abstractie- en combinatievermogen had aangewend om zich staande te houden.

Zoo krijgen dan toch die veel gesmade zwaarhoofden van 1846, die niet wilden instemmen in het gejubel der geestdrif-

1) Zie bl. 46 van Bolland's oratie.
2) Zie bl. 27 van Opzoomer's rede.

tige schare en zich niet lieten verleiden om het altaar der moderne wetenschap met kransen te gaan versieren, zoo krijgen zij dan, nu de wereld een halve eeuw ouder is geworden, de kroon weder op het hoofd. Het destijds in den hoek gedrongen geloof komt weder tot aanzien; de droom der moderne renaissance is uitgedroomd; het bankroet der hooggeroemde wetenschap is een voldongen feit geworden; een weinig geduld nog maar en de pas uitgebannen machten van mystiekerij en fanatisme, van spiritisme en theosophie doen weer haar zegevierenden intocht in de toongevende kringen onzer samenleving!

Steunt deze prognosticatie op goede gronden? Ik twijfel geen oogenblik of menigeen zal zich tot het maken der aangeduide conclusiën gerechtigd achten. Wie nog iets van het bloed der Aufklärer en Rationalisten in zich voelt, zal allicht over de richting, die de beweging van het denken in de laatste halve eeuw heeft genomen, bedenkelijk het hoofd schudden.

Het is echter de vraag of het getal van die zoogenaamde Aufklärer en Rationalisten sedert 1846 niet aanmerkelijk is afgenomen, en of er op dit oogenblik niet meer rekening moet gehouden worden met eene tegenovergestelde strooming in de openbare meening, als men wil nagaan welke vruchten van het optreden van den jongsten philosoof te Leiden zijn te verwachten. Wij weten zeer wel, dat het geslacht niet uitgestorven is van degenen, die 50 jaar geleden in den jeugdigen hoogleeraar een beroerder Israëls zagen, die met de luidruchtige aanprijzing zijner nieuwmodische wijsbegeerte het oud-eerwaardige geloof ondermijnde en den zielevrede der studeerende jongelingschap voor goed dreigde te verstoren. Maar zou dit accres in de gelederen van het behoud, van het z.g. positieve geloof, niet worden opgewogen of zelfs overtroffen door den aanwas van het leger der volstrekt ongeloovigen, der radicale vrijdenkers, positivisten, atheïsten, agnostici en hoe de onderafdeelingen van deze groote armee verder mogen heeten? Ieder voelt het wanhopige der onderneming om in deze materie met betrouwbare cijfers en juiste statistieke gegevens te opereeren.

Met beteren kans op slagen richten wij ons onderzoek derwijze in, dat wij een juist antwoord bekomen op deze vraag: wat valt er voor de signatuur van onzen tijd, vergeleken met

die, waarin Opzoomer zijne philosophische carrière begon, te leeren uit de wijze waarop laatstgenoemde en de Leidsche orator van 19 September j.l. het hoofdprobleem van het wijsgeerig onderzoek en de methode, voor zijne oplossing aan te wenden, hebben opgevat en omschreven? Nog eens: het is mij hier niet te doen om een objectieve schatting te geven van het wijsgeerig gehalte der beide verhandelingen; wat ik bedoel en wat dan ook meer binnen het bereik mijner krachten ligt, is niet meer dan eene eenvoudige vergelijking van het toen en het nu, zoo als die als van zelf zich voor mijn geest plaatste bij het nadenken over de wijsgeerige wereld- en levensbeschouwing in de twee oraties neergelegd.

Indien ik hier nogmaals terugkom op de zeer uiteenloopende antecedenten der twee redenaars, het is om een oogenblik stil te staan bij het verschil dier beiden wat hun leeftijd en hunne in de school des levens opgedane ervaring betreft. Waarin deze twee mannen volkomen overeenstemmen, het is - met vreugde maakten wij de opmerking, - de gemoedelijke ernst waarmede beiden het leven als een heilige taak hebben opgevat. Doch is het ons niet als mengde zich bij den jeugdigen, eenzijdig theoretisch gevormden Opzoomer iets van overmoed in den toon van zekerheid, waarmede hij van zijn katheder de splinternieuwe verzoeningsleer jongen en ouden als eene welbeproefde panacee aanprijst? Getuigt het niet van eene alleszins verklaarbare, maar daarom toch niet minder te misprijzen overschatting van alleen uit boeken geputte wijsheid, als een jong mensch, die de levensproblemen slechts van hooren zeggen kent, zich opwerpt tot profeet en Evangelist met de hoogklinkende, doch gebrekkig gemotiveerde verklaring: het geheim, waarnaar de vromen en wijzen van alle eeuwen te vergeefs hebben gezocht, het middel tot verbanning van den twijfel, tot opheffing van den strijd tusschen hoofd en hart, tusschen verstand en geloof, het is ontdekt, het is gevonden in de wijsbegeerte onzer dagen? Die laatste woorden: ‘onzer dagen’ lees ik niet bij Opzoomer; maar zij zijn niet meer dan de noodzakelijke toelichting tot recht verstand zijner meening. Immers geheel het tweede hoofddeel zijner oratie was gewijd aan het betoog, dat de wijsbegeerte van Locke en diens opvolgers, - de vroegere philosofen schenen voor Op-

zoomer in het geheel niet in aanmerking te komen, - niet bij machte was geweest de gewenschte verzoening tot stand te brengen. Hoe verklaren wij nu de geestdrift waarmede deze eenzijdig theoretisch ontwikkelde wijsgeer het nieuw verzoeningsmiddel aanprijst, nog vóór dat hij in de gelegenheid was de deugdzaamheid er van in den strijd des levens te beproeven? Mij dunkt op deze vraag past hetzelfde antwoord als op eene andere, die op dit eigen oogenblik nu ik dit schrijf bij mij opkomt: hoe verklaar ik de opgewondenheid, die zich vijftig jaar geleden meester maakte van het Nederlandsche publiek, dat met deze verzoeningsleer kennis maakte? Ja, hoe kwam het, dat ik zelf destijds onder de betoovering geraakte van een complex van beschouwingen en redeneeringen, dat thans terstond bij de vernieuwde kennismaking op mij den indruk maakt van een schoon klinkende improvisatie, zonder wijsgeerige diepte en zonder innerlijke bewijskracht? Hoe komt het, dat ik, evenmin als duizenden met mij, toen iets bespeurde van die leemten in het betoog, van die fouten tegen de logica, van die onjuiste sluitredenen, die mij thans als steenen tegen het voorhoofd springen? Hoe komt het, dat ik mij destijds niet ergerde aan eene samenkoppeling van denkbeelden als deze: ‘Uit de onschuld van het geloof ontwaakt, voelt de mensch in zich opkomen den twijfel en daarmede den heeten strijd tusschen zijn wenschen en weten, tusschen zijne behoeften en ervaringen, tusschen ideaal en werkelijkheid, tusschen hart en hoofd, tusschen gelooven en kennen; aan dien strijd komt een eind door de wijsbegeerte, want deze is het, die den mensch met zich zelven verzoent.’ Deze wijsbegeerte nu, - wij hebben het reeds hier boven opgemerkt, - of althans het verzoenende element in de philosophie wordt door den redenaar nu eens de kennis, dan weder de wetenschap genoemd, zoodat, zou men zeggen, het geheele procédé der verzoening tusschen hoofd en hart, tusschen geloof en kennis hierop nederkomt, dat aan één der partijen eenvoudig het zwijgen wordt opgelegd, niettegenstaande dusdanige oplossing geheel in strijd was met de rechten, door den spreker aan de tegenovergestelde partij toegekend.

Inderdaad men zou mij verkeerd verstaan, indien men hieruit als mijn gevoelen wilde afleiden de stelling, dat de bekwaamheid tot philosopheeren een privilegie is van den ouden

dag. Wat ik bedoel is dit: de oratie van Opzoomer verplaatst ons in een tijd van krisis en overgang, waarin de taak om met oude vooroordeelen te breken bij voorkeur aan de voortvarendheid der jeugd is opgedragen, zij het ook dat haar de steun en de sympathie van de vooruitstrevenden onder de meer bejaarden niet zal ontbreken. In zulke kritieke perioden gaat in den regel de geestdrift, waarmede het oude wordt opgeruimd, gepaard met een gebrek aan grondige kritiek van het aangeprezen nieuwe en nieuwste, waarvan de mannen van den vooruitgang alles verwachten. Wanneer nu de man, die als orgaan van den nieuwen tijd optreedt, over de talenten en bekwaamheden van een Opzoomer beschikt en daarbij met juisten tact alles weet te vermijden, wat noodeloos de gevoeligheid van welaangeziene behoudslieden zou kunnen kwetsen, dan, dunkt mij, behoeft men zich over het behaalde succes niet te verwonderen.

Hiermede nu is eene stelling uitgesproken, die in hare algemeenheid voor alle tijden geldt. Is het ons te doen om hetgeen het waargenomen succes karakteristieks bevat voor een bepaalden tijd en een bepaalden kring, zoo als die waarin Opzoomer's oratie ons verplaatst, dan moeten wij onze verbeelding te hulp roepen en ons de vraag voorleggen: welk een indruk zou b.v. de heer Bolland nu met zulk eene inaugureele rede hebben gemaakt? Met allen eerbied voor de schim van den eenmaal terecht zoo hooggeachten en algemeen gevierden Utrechtschen philosoof, aarzel ik niet als mijne meening uit te spreken: na het aanhooren van zulk eene voordracht zouden zij die weinig goeds hadden verwacht van de benoeming eens autodidaktisch gevormden hoogleeraars, op zegevierenden toon hebben kunnen uitroepen: wat hebben wij voorspeld? Hadden wij in dezen onzen tijd nog behoefte aan eene wijsbegeerte, die wel hoog opgeeft van haar wonderdadige kracht tot oplossing der hoogste levensproblemen, maar die blijkbaar nog niet eens is doorgedrongen tot den diepen ernst, tot het ware wezen van dien strijd, veel minder nog toont van het mysterie der verzoening iets te hebben gevoeld?

Zeker, er is iets ongemeen aantrekkelijks in de figuur van den Opzoomer van 1846, zooals hij daar voor ons staat met het vurig élan der jeugd, den dood zwerende aan alle halfheid, aan alle transactie; met de onstuimigheid van den fanaticus

zich werpende op zijn vijand en hem bij het eerst ontmoeten den handschoen toewerpende in dat koene woord: ‘Zoo hij (de mensch) der kennis alleen zich vertrouwt,.... hij zal wederkeeren tot vrede met zich zelven. Ziet! als den mensch verzoenende met zich zelven, wil ik u thans de wijsbegeerte voorstellen.’[1)].

Waardeeren willen wij, moeten wij, zulk een koen optreden, dat ons denken doet aan de impetuositeit, waarmede de ontkapte en losgelaten valk op zijn prooi schiet om hem terstond weerloos te maken. Zouden wij daarom het oog sluiten voor hetgeen er overmoedigs ligt in deze uitdaging, die toch eigenlijk meer getuigt van opgewondenheid dan van kracht, meer doet denken aan oppervlakkig dilettantisme in de wijsbegeerte, dan van diepe en degelijke levenswijsheid?

Inderdaad, de ongewone bijval, dien de kansel-oratorie van den jongen philosoof in 1846 vond, verklaart zich voldoende, als men te rade gaat met de wijsgeerige ontwikkeling van het beschaafde Nederlandsche publiek dier dagen, dat zooveel gemakkelijker dan het tegenwoordige geslacht door schoon- en hoogklinkende phrasen te voldoen was. Opzoomer zelf heeft door zijn veeljarigen arbeid niet weinig er toe bijgedragen om het geestelijk leven der natie te verheffen en aan hare intelligentie zoowel als aan hare religieuse aandoeningen meer diepte, meer gehalte te geven. De beweging, door hem in de kerkelijke wereld hier te lande gewekt, is zonder twijfel van weldadigen invloed geweest. De verwachting, door zijn openingsrede in het leven geroepen, is misschien in menig opzicht nog overtroffen. Maar ontkennen laat het zich niet, dat deze hoogleeraar in den aanvang zijne taak om als wijsgeer de hoofdproblemen van het leven in het rechte licht te plaatsen, te luchtig heeft opgevat en ten slotte het tooverwoord, dat verzoening zou brengen, niet heeft gevonden.

Is het thans beter geworden? Hebben wij geen bezwaren meer in te brengen tegen den geest der eeuw, niet meer te klagen over gebrek aan wijsgeerigen ernst bij onze natie? Wij zouden dan ons aan dezelfde luchthartigheid schuldig maken, die wij bij Opzoomer en zijne tijdgenooten waarnamen. Indien

1) Opzoomer. De Wijsbegeerte, den mensch met zich zelven verzoenende.

wij over vooruitgang in de laatste halve eeuw ons hebben te verblijden, het zal wel in de eerste plaats zijn grond hebben in het onmiskenbare feit, dat de philosophie gaandeweg bescheidener is geworden in hare beloften en eerbiediger toon heeft aangenomen tegenover de raadselen, die den menschelijken geest zijn gesteld. Ziedaar dan ook de reden waarom ik met zooveel blijdschap de oratie van 1896 als een teeken des tijds begroet. De toon van overmoed heeft plaats gemaakt voor dien van ingetogenheid. Het zegevierend: ‘wij hebben het gegrepen’, moest plaats maken voor het ernstige: ‘strekken wij ons uit naar hooger doel!’ De juichkreet over de verzoening als een door de wijsbegeerte reeds in ons bezit gekomen kapitaal, moest verstommen voor de belijdenis: ‘wij hebben vóór alle dingen noodig de inwendige verzoening, die alleen kan ontstaan door alzijdige zelf kennis en volkomen waardeering van alle in ons werkzame machten, van alle organen, waardoor wij, enkelingen, deelnemen aan het leven van het al als een oneindig en harmonisch geheel.’

Maar dat c r e d a m u s ! zoo hoor ik mij toeroepen, is dat niet eene bedenkelijke conclusie? Hoe? Als het logische denken ons in den steek laat, zullen wij ons in arrenmoede het geloof in de armen werpen, evenals Dr. Faust na het doorwandelen van alle faculteiten, na het doorstudeeren van de groote en kleine wereld, aan de Magie zich overgaf? Inderdaad, ik ben er niet gerust op, of dit in den mond van den Professor philosophiae ongewone c r e d a m u s wel overal in goede aarde zal vallen. Zij, die het moeilijk kunnen verkroppen, dat aan een renegaat, een van het Katholiek geloof afgevallene, een hoogleeraarsplaats in het Leidsche Athene werd ingeruimd, zij zullen in de aanprijzing van het geloof niet anders kunnen zien dan een onbeschaamden spot of een jammerlijk zelf bedrog. Maar ook voor vele minder bevangenen zal die aanmaning tot gelooven zijne bedenkelijke zijde hebben. Ik voor mij zie hier echter geen ernstig gevaar. Wie meent, dat er in den grond maar één geloof is en dat de Katholieke kerk daarvan het monopolie bezit, hij kan slechts geërgerd worden door het c r e d a m u s van een man als den heer Bolland, die niet alleen het wapen der historische kritiek hanteert tot bestrijding van het algemeen heerschende geloof aan den goddelijken oorsprong des Christendoms, maar zelfs de eerbiedwaardigheid van het pausdom in

openbare geschriften durfde aanranden. Moge de ergernis der zoodanigen een weinig worden getemperd door de overweging, dat althans aan ééne onzer Universiteiten een bij zijne kerk hoog aangeschreven priester in de gelegenheid is gesteld de philosophie van den heiligen Thomas, den lieveling der Pausen, ex cathedra te doceeren. En wat diegenen betreft, die niet door kerkelijke banden gedwongen zijn om hun begrip van geloof te vereenzelvigen met het geloofsbegrip hunner kerk: moge het c r e d a m u s , dat op 19 Sept. j.l. in het Leidsche auditorium werd vernomen, hen opwekken om met meer ernst zich te verdiepen in de vragen die hun zieleleven, de hoogste belangen van hun geestelijk bestaan raken. Zal het hnn tot schade zijn, als door het luisteren naar dezen redenaar een sterk gevoel van onvoldaanheid over de uitkomsten van menschelijk nadenken zich van hen meester maakt en het hun met meer klaarheid dan ooit te voren tot bewustzijn wordt gebracht, dat de harmonie in ons binnenste, die ons onontbeerlijk is bij het streven naar zelfverwezenlijking, niet te verkrijgen is zonder zekere vrijwillige resignatie, zonder die kalme berusting in de beperktheid van ons kenvermogen, welke wij met den naam van geloof aanduiden? Mij aangaande, ik zie in die bescheiden zelfbeperking, in die eerlijke erkenning van het ontoereikende onzer wetenschap, een vasteren grondslag voor ons geluk, een werkzamer prikkel voor onze ontwikkeling, en mitsdien een beter uitgangspunt voor onze levensbeschouwing, dan in de voldaanheid over het reeds bereikte en in het roemen daarover, dat wij het reeds zoo heerlijk ver hebben gebracht.

Eindelijk, - want het wordt tijd, dat ook ik tot de slotsom van mijn credo kom, - de omstandigheid dat deze levenswijsheid ons werd verstrekt door een *self made* man, geeft daaraan een eigenaardige beteekenis. Niemand zou het minder voegen dan mij, om iets te zeggen, wat gelijken zou op miskenning van den zegen die van de hoogeschool is uitgegaan en nog verwacht kan worden; maar het zou niet getuigen van vertrouwen op de deugd onzer akademische instellingen, indien wij voor hare alumni het monopolie van bevoegdheid verlangden om als akademische leeraren op te treden.

De heer Bolland, die zonder de hulp der universitaire opleiding door private studie zich den toegang tot zijnen officiëelen leerstoel heeft veroverd en reeds vóór de plechtige aanvaarding

van zijn ambt door tal van publicatiën blijken gaf van zeldzame studiegaven en niet minder zeldzame arbeidskracht, moge door eene langdurige en gezegende akademische werkzaamheid een sprekend getuigenis zijn ten gunste onzer liberale akademische instellingen en van den ruimen geest, waarin zij worden nageleefd. Uit het zonnige zuiden herwaarts teruggekeerd, moge hij bij toeneming zich te huis gevoelen in zijne tegenwoordige omgeving, dankbaar voor het voorrecht hem als leeraar der wijsbegeerte geschonken, om, gelijk hij het zelf uitdrukt, ‘aan de hoop des vaderlands bij te brengen hoe edel een goed waarachtige wijsgeerige vorming is.’ Moet het zijnen aanstaanden leerlingen bij het aanhooren zijner bespiegelingen soms te moede zijn geweest, als *ging ihnen ein Mühlrad im Kopf herum*, het zal hun, hoop ik, volkomen hebben gerust gesteld van denzelfden hoogleeraar de verklaring te vernemen: er is een hooger menschelijk goed dan *ἡδονή*, de schoone zelfstandigheid namelijk van den wijze, die bij alle innigheid van verachting voor des levens nietigheden, bij alle besef ook van de onmogelijkheid dat Gods verborgenheid worde ontsluierd, toch juist de fijnste waardeering gevoelt voor al wat waarlijk schoon en goed en edel en scherpzinnig is, voor al wat in dit moordend en vermoorde leven naar binnen schijnt als straal van troostende genade uit onbekende Eeuwigheid. Geloof den autodidakt, mijne heeren, die het op school- noch collegebanken anderen heeft moeten leeren nazeggen, maar het zelf ondervonden heeft: ‘de Philosophie is niet het onnutte en daarbij onverduwbare geestesvoedsel, waarvoor zij veel wordt uitgegeven. De waarheid is, dat zij iets edels is en fijns, een iets dat slechts door de aristokraten naar den geest op zijn vollen prijs geschat kan worden. Ieder uwer, die de gegrondheid dezer verzekering van meer nabij mocht willen onderzoeken, zal mij te aller tijd, privatim ook in mijn studeervertrek, van harte welkom zijn; zoover mijne belezenheid reikt, zult gij mij altijd willig vinden om U den weg te wijzen naar de groote geesten, van wie ik zelf vermeen te hebben geleerd. Weinig reden van bestaan, voorwaar, heeft een akademisch professor der theoretische bezinning, die in eigen studeervertrek te midden zijner boeken zich afzondert, alleen maar wijs is, of zich wijs waant, voor zich zelven, in plaats dat hij naar de mate van het voor hem opgegane licht naar krachten bijdraagt tot de vorming

en veredeling eener geestelijke bloem der Maatschappij.... Zoo mogelijk wil ik nu nog worden wat ik in mijn kommerlijke jeugd niet heb mogen zijn: een vriend van studenten, en dit om, Deo volente coeptoque annuente, voor mijn deeltjen mede te werken aan de verhooging van het geestespeil der menschheid, aan de belangen van ons dierbaar vaderland, en aan den voortdurenden bloei der edele Leidsche hoogeschool.'

Zal de geestdrift die dit slotwoord verwekte, niet voor een deel zijn toe te schrijven aan de vermelding dier kommerlijke jeugd? En zou de gedachte, dat hier niet alleen, niet bij voorkeur de wijsheid, die uit de boeken is te halen, maar voor een grooter deel nog die, welke uit de harde school des levens verkregen wordt, aan het woord is, aan deze geheele oratie eene eigenaardige warmte en indrukwekkendheid hebben gegeven? Ik kan het mij niet anders denken.

Terwijl ik in gedachte de plechtigheid in het Leidsche auditorium bijwoonde, was het mij of ik daar onder de toehoorders de onaanzienlijke gestalte ontwaarde van zekeren Amsterdamschen Jood, die in zijnen tijd - dat is derdehalve eeuw geleden, - ook kon getuigen van eene kommerlijke jeugd; die, gelijk zulks bij renegaten meer voorkomt, door zijne geloofsgenooten vermaledeid, ook had kunnen klagen over het wanluidend gekras van om zijn hoofd fladderende nachtvogels, en die insgelijks ondanks het gemis van akademische opleiding en titels, de eer eener akademische benoeming, zoo al niet den zegen eener akademische werkzaamheid heeft mogen smaken. Daar stond hij, stom en roerloos. Hij klapte niet in de handen; hij stampte niet met de voeten. Met een zachten, vriendelijken blik alleen, met een stillen weemoedigen glimlach van verstandhouding scheen hij den nieuwen ambtgenoot te verwelkomen en hem te willen wijzen op de goede dingen hem in de toekomst wachtende.

Het visioen is mij bijgebleven. Moge de belofte, daarin vervat, in vervulling gaan!

A.D. LOMAN.

De geologische kaart van Nederland.

De eerste geologische opneming van Nederland is niet dan na een lange lijdensgeschiedenis, nu bijkans een halve eeuw geleden, tot stand gekomen. Thans zijn door de Regeering plannen voor eene tweede opneming ontworpen. Ook deze heeft reeds hare lijdensgeschiedenis. Toch mogen wij verwachten dat ook nu, evenals de eerste maal, de moeilijkheden glansrijk zullen worden overwonnen. Mits men de gevaren scherp onder 't oog zie en zich spiegele aan de geschiedenis, die ook in dit geval eene voortreffelijke meesteres is.

De eerste geologische kaart waarop men Nederland in zijn geheel voorgesteld vindt, is afkomstig van J.J. d'Omalius d'Halloy en zag het licht in 1822.[1)] Zes jaren later werd zij, gewijzigd en verbeterd, herdrukt.[2)] Laat men de omstreken van Maastricht, die toen reeds als tot de krijtformatie behoorende bekend waren, buiten beschouwing, zoo ontwaart men dat het gansche land gelijkmatig met de kleur der hoop overdekt is. Deze groene kleur moest voorstellen de gezamenlijke tertiaire, diluviale en alluviale afzettingen. Wel was het bekend, dat op die terreinen grondsoorten voorkwamen verschillend van aard en van ouderdom, maar men was nog niet in staat die scherp van elkander te scheiden en nog minder de grenzen daarvan te bepalen.

In 1842 publiceerde d'Omalius een geologische overzichtskaart van België, bewerkt naar die van Dumont, en hierop werd ook aan het bezuiden 's Hertogenbosch gelegen gedeelte van Nederland een plaatsje ingeruimd.[3)] De vooruitgang sedert het verschijnen der eerste kaart was zeer merkbaar. De provincie Zeeland tot aan Bergen-op-Zoom werd voorgesteld als

bedekt te zijn met hedendaagsche vormingen (terrains modernes), terwijl de gronden van Noord-Brabant tot het jongste tertiair (sable de Campine = Maasdiluvium van Staring) en eindelijk het 'Tongrien' van Limburg tot het oudste tertiair gebracht werden.

Intusschen waren in Nederland zelve veel meer gegevens bekend geworden, die tot eene juistere verdeeling der aardlagen naar betrekkelijken ouderdom en geaardheid konden leiden. Alleen bij gemis aan een meer uitgebreid plaatselijk onderzoek was men nog niet instaat die gegevens reeds toen in kaart te brengen. Onder de twaalf punten, die W.C.H. Staring in zijne dissertatie ten opzichte van het geologisch onderzoek van Nederland formuleerde, stelde hij onder N°. 1 als noodzakelijk voorop: 'Tabula geologica Neerlandica vicinarumque regionum, limites formationum accurate indicans.'[4)] Wel mocht Staring onder het nederschrijven van die regelen de hoop hebben gekoesterd, dat hij eens geroepen mocht worden dien eisch te helpen verwezenlijken, maar hetgeen hij niet kon gissen was, dat nog 34 jaren zouden verloopen, eer daaraan voldaan werd.

In 1854 verscheen van de hand van Staring eene eerste schetskaart, waar het Diluvium in zijne verschillende afdeelingen nl. Maas-Diluvium, Rijn-Diluvium, Skandinavisch-Diluvium en Zand-Diluvium werd voorgesteld.[5)] Op de groote geologische kaart en in zijn standaardwerk onderging deze verdeeling, hoewel in hoofdzaak behouden, nog eene wijziging.[6)]

De eerste stoot tot het vervaardigen eener geologische kaart van Nederland ging uit van B.W.A.E. Baron Sloet tot Oldhuis, die dit onderwerp bij gelegenheid van het eerste landhuishoudkundig Congres ter sprake bracht.[7)] Wel meende toen J.G.S. van Breda: 'Talrijk zijn de oorzaken, die deze onderneming, zoo door het kostbare, als door het moeitevolle aan het onmogelijke doen grenzen,' maar toch werd op zijn voorstel eene Commissie benoemd, ten einde te adviseeren, op welke wijze dit plan verwezenlijkt zou kunnen worden. Op het tweede Congres, gehouden te Arnhem in 1847, werd in het verslag dier Commissie betoogd, dat aan niet meer dan twee personen de hoofdwerkzaamheden dezer wetenschappelijke onderneming zoude behooren te worden opgedragen, maar dat deze zich door geschikte medewerkers zouden moeten kunnen

doen ondersteunen. Een tijdvak van 7 jaren zou voor de werkzaamheden gevorderd worden en de uitgaven voor dit alles vereischt werden berekend op ƒ 6000.- per jaar. Het voorstel der Commissie om vanwege het Congres een adres aan de Regeering en de Provinciale Staten te zenden, werd uithoofde van grondwettelijke bezwaren (Art. 159) niet aangenomen, maar daarentegen aan haar overgelaten zich individueel tot de bevoegde macht te wenden en zich daarbij te beroepen op de belangstelling, die zich onder de leden van het Congres had kenbaar gemaakt.[8)]

Reeds bij gelegenheid van het volgend, te Groningen gehouden Congres, kon de Commissie berichten, dat haar bij Z.M. den Koning ingediend verzoekschrift in handen was gesteld van de Eerste Klasse van het Kon. Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, die adviseerde, dat ‘zij de vervaardiging eener dergelijke kaart wenschelijk acht, zoowel uit een wetenschappelijk oogpunt, als uit dat der Staatshuishoudkunde.’ Zij gaf echter den Minister in bedenking de inzenders van het adres uit te noodigen tot het leveren van een behoorlijk omschreven plan van onderzoek en van samenstelling der daaruit te maken geologische kaart.[9)]

Hiertoe uitgenoodigd, dienden adressanten een uitvoerig plan in, dat vooral ter vergelijking met het thans aanhangig gemaakte, onze belangstelling wekt.[10)] Bij den Minister J.M. de Kempenaer vonden die voorstellen echter geen gunstig onthaal. Hij schreef: ‘het kon, mijns inziens, zelfs niet in overweging worden genomen om voor eene zaak van *ondergeschikt belang* zoo als eene geologische kaart, ƒ 12,000 à ƒ 16,000 van Rijkswege te verleenen.’ De zaak ware toen, althans voorloopig, van de baan geweest, had niet wijlen Koning Willem III zijne warme belangstelling in het tot stand brengen daarvan betoond, door nog te rade te gaan met G. Simons, destijds Directeur der Kon. Akademie te Delft. Op diens advies werden de Voorzitter en de Secretaris van het Kon. Instituut van Ingenieurs uitgenoodigd met de adressanten in overleg te treden.[11)]

Aldus kwam ten slotte een plan tot stand, dat de goedkeuring wegdroeg van Thorbecke, die op de Staatsbegrooting voor 1852 (Hoofdst. V. Art. 142) eene som van ƒ 10,000 bracht. In de Memorie van Toelichting werd opgemerkt ‘dat het onderzoek en de uitgaven van kaart en beschrijving in 7

jaren volbragt kan zijn en in alles ongeveer ƒ 50,000 zal kosten.' Een gevolg van de aanneming van dezen post door de Staten-Generaal was de instelling van eene hoofdcommissie, bestaande uit J.G.S. van Breda (Voorzitter), F.A.W. Miquel en W.C.H. Staring (Secretaris). Aan laatstgenoemde werd Haarlem als standplaats aangewezen.[12)] Bij ministerieele beschikking werden buitendien nog een 20-tal personen tot correspondenten benoemd.

Gedurende den tijd van 3 jaren is deze Commissie werkzaam geweest. Daarna ontstond er geschil, hetgeen de Regeering vruchteloos beproefde te vereffenen door toevoeging van G. Simons en D. Lubach als leden. En zoo werd bij Kon. Besluit van 23 Juli 1855 aan de leden ontslag verleend 'behoudens aanzuivering van het door hen gevoerd beheer.'

Dit feit gaf den Minister van Binnenlandsche Zaken aanleiding het advies van de Natuurkundige Afdeeling der Kon. Akademie van Wetenschappen in te winnen, die harerzijds eene Commissie, bestaande uit J.P. Delprat, J. van der Hoeven, P. Harting en W. Vrolik, benoemde ten einde haar voor te lichten.[13)]

In de Vergadering van 23 Februari 1856 werd het verslag der genoemde Commissie ter tafel gebracht en daarin alles vermeld van hetgeen door de geologische Commissie tot aan hare ontbinding verricht was. De bijeengebrachte verzameling geologische voorwerpen bleek te bestaan uit meer dan 8000 nommers, waarvan de catalogus tot den laatsten tijd bijgehouden was. Onder de schrifturen werd een uitvoerig plan gevonden voor de voltooiing der geologische kaart en van de daarbij behoorende beschrijving, verder eene groote menigte aanteekeningen eveneens door Staring op zijne tochten door de verschillende provinciën gemaakt. Alles moetende dienen tot bouwstoffen voor eene toekomstige beschrijving, 'maar waarvan alleen die ze bijeenbracht, en in dien doolhof den weg weet, het daarmede bedoelde nut kan trekken.' Van de aanwezige kaarten van de provinciën Groningen, Friesland, Drenthe, Noord-Holland en grootendeels ook Zuid-Holland waren reeds afgewerkte geologische schetskaarten aanwezig.

Ik kan niet nalaten aan de gulden woorden die de akademische Commissie naar aanleiding van de werkzaamheden der geologische Commissie uitspreekt, hier een plaats in te ruimen:

‘Zoo mogen wij niet verzwijgen, dat naar ons bescheiden oordeel, uit de wijze waarop de Commissie was zamengesteld en waarop zij van den aanvang is werkzaam geweest, reeds de kiem besloten lag der latere oneenigheid. Wij rekenen ons te eer verpligt daarop Uwe aandacht en die der Regeering te vestigen omdat, gelijk wij hopen en vertrouwen, zoo het geologisch onderzoek van den Nederlandschen bodem mogt worden voortgezet, eene klip vermeden worde, waarop, gelijk de treurige ondervinding geleerd heeft, anders de beste pogingen kunnen schipbreuk lijden, wij bedoelen hiermede *het opdragen van dit onderzoek aan eene Commissie*, derhalve aan meer dan één persoon, die allen gezamelijk voor de rigtige volvoering der opgedragen taak verantwoordelijk zijn. Er behoort *slechts weinig ervaring in menschelijke zaken*, om te weten, dat zulk eene gemeenschappelijke werkzaamheid, vooral indien zij van *langen duur* is, zelden de gewenschte vruchten draagt.’

De Commissie stelde voor aan den Minister in overweging te geven:

1o. de geheele verzameling van geologische voorwerpen en desgelijks het archief voorloopig in stand en bijeen te doen houden waartoe ter bewaring kon worden aangewezen de achter-bovenzaal van het Trippenhuis.

2o..... ‘dat van een en ander opentlijke bekendmaking geschiede met uitnoodigingen van diegenen, welke zich met de verdere afwerking van de taak der geologische commissie zouden willen belasten’[14)] - dus eene ware publieke uitbesteding!

De Commissie had zelve gezegd, dat de meeste aanteekeningen afkomstig waren van Staring en dat ‘alléén die ze bijeenbragt en in dien doolhof den weg weet, het daarmede bedoelde nut kan trekken,’ maar zij had toen nog niet den moed de logische gevolgtrekking van hare eigen woorden te maken door ronduit te verklaren, dat Staring de eenige persoon was, die geschikt kon geacht worden het werk te verrichten.

Op de Vergadering der Natuurkundige Afdeeling van 29 Maart 1856 volgde eene zeer uitvoerige discussie over de voorstellen der Commissie. Het tweede, zooeven genoemde voorstel werd in dien geest gewijzigd, dat de Afdeeling de voortzetting van het geologisch onderzoek zeer gewichtig achtte

en hoopte dat de bezwaren, welke haar *voor het oogenblik* tot het doen van verdere voorstellen terughouden, binnen niet al te langen tijd zullen worden uit den weg geruimd.

Het eerste voorstel werd aangenomen en ook de Minister vereenigde zich met het advies der Afdeeling. Dientengevolge werden de verzamelingen der geologische Commissie van het Paviljoen te Haarlem naar het Trippenhuis te Amsterdam overgebracht.[15)]

Ruim een half jaar later werd, bij Kon. Besluit van 8 April 1857, No. 42, aan Staring opgedragen den tengevolge der ontbinding der Commissie gestaakten arbeid voort te zetten en '*in zooverre te voltooien* dat het meest nuttig gebruik van hetgeen door het gehouden onderzoek reeds verkregen was, verzekerd zij.' Verder werden op last van den Minister het archief en de geologische verzamelingen, na de korte in het Trippenhuis genoten rust, weder naar Haarlem verplaatst.

En thans volgt nog eene dramatische slot-episode. Na de mededeeling der zooeven genoemde besluiten in de Vergadering der Kon. Academie van 24 April 1857, legde van Breda zich bij de genomen beslissing neder, evenwel niet zonder op te merken, dat naar zijn oordeel 'niemand in Nederland de vereischte kundigheden in zich vereenigt, om alléén de geologische kaart en beschrijving van dat land te voltooien' en dat hij ook Staring niet daartoe geschikt achtte. Miquel daarentegen wenschte dat de Akademie den Minister zou uitnoodigen, aan de Afdeeling mede te deelen de briefwisseling met de door Z. Exc. benoemde Commissie die tot de benoeming van Staring leidde.[16)] Dit voorstel werd met 18 tegen 4 stemmen aangenomen.[17)] Het antwoord van den Minister luidde, dat hij geen vrijheid vond om door het inwilligen van een dergelijk verzoek, een antecedent te helpen stellen, hetwelk niet gewettigd zou worden door de bepalingen van Art. 2 en 3 van het Reglement der Akademie.[18)]

Naar aanleiding van dit schrijven stelde Miquel voor, dat de Afdeeling een votum van vertrouwen zou geven aan haren Voorzitter en Secretaris, en deze committeeren zou tot het vragen van gehoor bij den Minister ten einde Z.Exc. voor te lichten omtrent de wetenschappelijke motieven, welke de Afdeeling geleid hebben tot haar jongst besluit. In de daarop volgende discussie werd door eenige leden de wensch uitgedrukt,

dat de Akademie '*buiten verdere bemoeijing blijve met dezevoor haar zoo tijdroovende zaak*', en het voorstel van Miquel verworpen. Daarna deelde Miquel aan de Akademie mede, dat hem verdere getrouwe vervulling van de plichten des Voorzitters onmogelijk was geworden en dat hij tevens afstand deed van het lidmaatschap der Akademie.[19)]

Staring had thans de handen vrij. Zijne opnemingen in het veld waren in hoofdzaak in 1862 geëindigd. De eerste bladen der kaart, die *zijn* naam draagt, verschenen in 1858, de laatste in 1867. Zij gold toen en terecht als het model van eene geologische in-kaartbrenging van de laagvlakten en op dat oogenblik was Nederland alle andere rijken ver vooruit. Een der eerste maatregelen van de in 1873 opgerichte 'Preussische geologische Landesanstalt' was dan ook om eene Commissie af te vaardigen, die zich op de hoogte moest stellen van de door Staring toegepaste methode.[20)]

Den schepper zelve kon zijn werk intusschen niet meer voldoen. De schaal van die kaart (van 1 tot 200,000) was gebleken veel te klein te zijn, zoodat ook in dit opzicht de landbouw geen noemenswaardig nut daarvan heeft kunnen trekken. Evenzoo was de aan het karteeringswerk bestede tijd veel te kort geweest om de opnemingen met de thans vereischte nauwkeurigheid te kunnen doen.

In een tot de Natuurkundige Afdeeling der Akademie van Wetenschappen in 1873 gericht schrijven gaf Staring aan zijn gevoelen uiting en zoo werd in zijnen geest besloten: 'dat de Akademie zich schriftelijk tot den Minister zal wenden, ten einde zijne aandacht te vestigen op de wenschelijkheid, om *eene tweede uitgave dier kaart op grooter maatstaf voor te bereiden*.'[21)]

Het duurde 12 jaren eer dat het genoemde schrijven door den Minister van B.Z. beantwoord werd. Onder dagteekening van 16 Mei 1886 toch verklaarde Z. Exc. zich bereid: 'deze aangelegenheid thans in overweging te willen nemen.' De Minister wenschte te vernemen: waarin de aan te brengen verbeteringen behooren te bestaan; aan wie de bewerking ware toe te vertrouwen; op welke wijze zij zoude geschieden; op welke schaal de kaart vervaardigd zou moeten worden; welke kosten aan die onderneming verbonden en hoeveel tijd daarmede gemoeid zou zijn. Tevens ontving de Minister gaarne

een kritisch overzicht van de methode en de uitkomsten der bewerkers van de geologische kaarten van Duitschland en België.[22)] Helder en duidelijk gestelde vragen, die door deskundigen binnen betrekkelijk korten tijd waren te beantwoorden geweest.

Op de Vergadering der Natuurkundige Afdeeling van 29 Mei 1886 werd deze brief behandeld en eene Commissie benoemd, aan welke de taak werd opgedragen: '*niet* om nu reeds een concept-antwoord aan den Minister gereed te maken, maar de Afdeeling omtrent het te geven antwoord voor te lichten.' Zes maanden later, nl. op 27 November, werd door de Commissie rapport uitgebracht. 'Uit de gevoerde discussien blijkt, dat men zich niet wel vereenigen kon met het denkbeeld, allereerst een onderzoek te doen instellen naar de bruikbaarheid van de demarcatielijn van Staring. Dit onderzoek toch zou zeer veel tijd kosten, en *den schijn doen ontstaan, alsof men de taak, aan de Afdeeling opgedragen tot een verwijderde toekomst zou willen verschuiven*.'[23)] Besloten werd, dat de Commissie verzocht zou worden, de Afdeeling instaat te stellen om den Minister bekend te maken met de verschillende wijzen, waarop eene geologische kaart van Nederland kan worden ingericht en verder daaraan toe te voegen eene aanbeveling van personen instaat om zich met de uitvoering te belasten en eene raming van kosten. De Commissie werd, om haar de opgedragen taak te vergemakkelijken, met 3 leden 'aangevuld.'

Op de Vergadering van 29 April 1887, dus 11 maanden na ontvangst van de missive van den Minister, werd een rapport uitgebracht, waarin de Commissie 'na rijp beraad' tot een zestal conclusiën kwam.[24)] De discussiën over deze voorstellen hadden eene maand later plaats, nadat het rapport intusschen in druk verschenen was. De toenmalige Voorzitter, Buys-Ballot, sprak niet ten onrechte den wensch uit: 'dat het vervaardigen van een nieuwe kaart krachtiger op den voorgrond worde gesteld dan in het rapport het geval is, omdat het anders zou kunnen gebeuren, *dat het uitgeven dier kaart naar eene verre toekomst verschoven werd*.'[25)] De verdere gang van zaken heeft dit vermoeden maar al te zeer bevestigd. Aangezien het gebleken is dat de in het rapport nedergelegde voorstellen niet voor uitvoering vatbaar zijn, zoo is het over-

bodig daaromtrent in bijzonderheden te treden. Door de Natuurkundige Afdeeling werden de voorstellen met geringe wijzigingen aangenomen. Een dier wijzigingen bestond daarin, dat de wensch naar een onveranderden herdruk van de kaart van Staring aan het einde der geheele reeks van voorstellen verplaatst werd. Maar juist dit voorstel vond den bijval der Regeering, die tot de uitvoering daarvan in de volgende jaren overging. Daargelaten alle andere bedenkingen die tegen zulk een herdruk konden ingebracht worden, getuigde die daad van een gebrek aan piëteit jegens de nagedachtenis van Staring, die reeds in 1873 openlijk verklaard had, dat zijn werk niet meer aan de eischen der wetenschap voldeed. En om de zaak nog erger te maken wijzigde men den topographischen grondslag, zoodat op de oude geologische kaart een nieuwe topographische geplaatst werd. Iemand die onbekend is met de omstandigheden, onder welke deze uitgave tot stand kwam, zou allicht geneigd gevonden worden Staring een verwijt er van te maken, dat hij dingen die thans open en bloot langs den weg liggen, niet gezien had. Het vermoeden zal niet bij hem opkomen dat die wegen, spoorwegen, kanalen enz. nog niet bestonden, toen Staring zijne kaart vervaardigde. Eene geologische kaart is toch waarlijk geen pelsmantel waarvan men de buitenbekleeding onder behoud van de oude pelsvoering vernieuwen kan.

Van het bewerken eener nieuwe geologische kaart werd van de zijde des Ministers van Binnenlandsche Zaken niets meer vernomen en de Afdeeling Natuurkunde der Kon. Akademie van Wetenschappen drong er ook niet verder op aan. Daarentegen werd door de geologische Commissie dier Afdeeling voorgesteld een jaarlijks crediet van ƒ 500.- van den Minister te vragen ten einde daaruit te bestrijden de uitgaven voor het geologisch onderzoek van insnijdingen, grondboringen enz., die bij gelegenheid van werken vanwege het Gouvernement ondernomen, aan het licht gebracht werden[26)]. Bij Kon. Besluit van 23 Mei 1890 No. 18 werd op dit verzoek gunstig beschikt. Niettegenstaande slechts een klein gedeelte van dit sedert 1890 jaarlijks beschikbaar gestelde subsidie aan het beoogde doel werd besteed, had reeds in 1892 eene aanvraag om verhooging tot ƒ 1000.- plaats[27)], welk verzoek echter door de Regeering niet werd ingewilligd.

Het bovengenoemde voorstel der geologische Commissie gaf aan H. Blink aanleiding zich te wenden tot het Bestuur van het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap om te wijzen op de wenschelijkheid van de oprichting van een geologisch-geographisch Centraalbureau, dat wetenschappelijke gegevens omtrent de gesteldheid van Nederland stelselmatig zoude kunnen verzamelen. Het Bestuur benoemde eene Commissie aan wie opgedragen werd plannen te beramen. De twee te dier zake door J. Lorié[28)] en A. Beekman[29)] ingediende rapporten werden in October 1891 aan een 14-tal Genootschappen en Instellingen toegezonden met het verzoek om te zamen met het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap gemeenschappelijke pogingen bij de Regeering aan te wenden tot het verkrijgen van eene geologische en eene hoogte-kaart van Nederland[30)].

Dientengevolge werd ook in het Kon. Instituut van Ingenieurs de aandacht op dit onderwerp gevestigd[31)] en het eindresultaat was, dat het Bestuur van het Kon. Nederl. Aardr. Genootschap en de Raad van Beheer van het Kon. Instituut van Ingenieurs zich te zamen in 1894 tot de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Waterstaat, Handel en Nijverheid wendden met het verzoek de uitgave van eene nieuwe geologische kaart en van eene hoogte-kaart van Nederland van Rijkswege te willen bevorderen[32)].

Met een niet genoeg te waardeeren spoed werd door den Minister van Waterstaat nog in hetzelfde jaar, op de Staatsbegrooting voor 1895, een post gebracht tot bekostiging van een onderzoek, betreffende de uitgave van eene nieuwe geologische kaart. En thans hebben, met de onlangs ingediende Staatsbegrooting, definitieve voorstellen de Tweede Kamer der Staten-Generaal bereikt[33)], zoodat eene beslissing omtrent het lot van de geologische kaart voor de deur staat. Naast de door den Minister toegelichte voorstellen vindt men nog als bijlage een zaakkundig rapport door J.L.C. Schroeder van der Kolk en J. Lorié opgesteld[34)]. Men ontwaart uit de ververstrekte gegevens, dat het onderwerp behoorlijk werd voorbereid en - mochten die voorstellen wetskracht verkrijgen - voor Nederland het vooruitzicht geopend wordt in het bezit te komen van eene kaart, die aan de tegenwoordige eischen der wetenschap ten volle zal voldoen.

Voor dit doel zal opgericht worden een Geologisch Bureau

en het is zeer toe te juischen dat dit zelfstandig zal zijn, dus niet vastgekoppeld aan de eene of andere instelling van Hooger Onderwijs. Hiermede is het groote gevaar vermeden, dat de belangen van eene of zelfs van beide instellingen benadeeld zullen worden. Het personeel van het op te richten Bureau zal klein zijn, nl. bestaan uit drie geologen en een scheikundige, maar dit kan wel niet anders. Voor de eenheid der kaart zoude het zeker bevorderlijk zijn indien het personeel grooter ware en dus de kaart binnen een korter tijdsverloop afgewerkt kon worden. Daartegenover staat echter het groote bezwaar, dat het onmogelijk is ineens zoovele voor het doel geschikte personen te verkrijgen. Buitendien zou ook het personeel binnen niet al te langen tijd buiten betrekking komen, hetgeen niet tot aanmoediging zou dienen. Om die redenen werken ook andere staten, zooals Beijeren, Elsas-Lotharingen, Baden enz. met een klein personeel.

Het is echter een bepaalde fout in het ontwerp, dat de Minister zich *voorbehonden* heeft, een der geologen, met den titel van directeur, met de hoofdleiding der zaak te belasten. Zooals de ondervinding maar al te zeer geleerd heeft, is eene dergelijke instelling zonder leiding niet denkbaar, wil men zich niet aan het gevaar blootstellen dat de grootste verwarring zal ontstaan. Tusschen de karteerende geologen zal altijd onderling overleg plaats *moeten* hebben.

De geologie is geene exacte wetenschap; zij wordt beheerscht door theoriën en hypothezen waarvan de al of niet juistheid somtijds in 't geheel niet te bewijzen is, omdat o.a. zelfs de buitenste schors der aarde alleen tot betrekkelijk zeer geringe diepten voor het onderzoek toegankelijk is. Niet geheel ten onrechte beweert men weleens, dat waar men drie geologen bijeen brengt, zij vier verschillende meeningen toegedaan zijn. Niemand wordt belet zijne wetenschappelijke denkbeelden in woord en geschrift te verdedigen, maar de geheele kaart van één land, aan wier samenstelling verschillende personen medewerken, is geen voorwerp waarop een mengelmoes van verschillende theoriën in hare boute kleurschakeeringen mag worden aangebracht. Eene geologische kaart is niet anders dan een beeld van de geaardheid der gronden op en nabij de oppervlakte, van de onderlinge liggingsverhoudingen der lagen, van hun betrekkelijken ouderdom enz. Aan de eenheid van dit beeld moet vastgehouden worden, niet

alleen wegens de eischen der aesthetica, maar vooral omdat die kaart bestemd is om door niet-deskundigen geraadpleegd te worden. Een landbouwer zou het niet kunnen begrijpen hoe een en hetzelfde terrein op twee verschillende bladen der kaart van afwijkende kleuren voorzien konden worden. Voor een geoloog is eene dergelijke verwarring overigens niet minder onaangenaam. De ondervinding in Zwitserland opgedaan, moest reeds voldoende zijn, om de noodzakelijkheid van een chef, die bij verschil van meening den doorslag geeft, te bewijzen. Soortgelijke moeielijkheden zullen zich voordoen bij de verdeeling der op te nemen terreinen. Het is menschelijk volkomen verklaarbaar, dat iedereen zal trachten die terreinen welke hem het belangrijkst toeschijnen, voor zich te verkrijgen. Maar *alle* terreinen dienen in kaart gebracht te worden en al de werkzaamheden in het veld moeten volgens een bepaald stelsel geregeld worden. Kunnen de leden van het geologisch bureau over de verdeeling dier werkzaamheden onderling het niet eens worden, zoo moet de chef beslissen. Wie zal verder aan de vrijwillige medewerkers, die toch niet geheel en al te verwerpen zijn, de door hen te verrichten werkzaamheden aanwijzen? Op wiens aanwijzing heeft de scheikundige te werken? Deze toch zal belast moeten worden met het onderzoek der door de *verschillende* geologen bijeengebrachte materialen, maar hij zal onmogelijk alle wenschen tegelijk kunnen bevredigen, zoodat ook diens werkzaamheden dienen geregeld te worden. Onder wiens gezag zal de amanuensis staan? Onder wiens beheer de verzameling? Ziedaar vragen die tot groote moeielijkheden aanleiding zullen geven bij gemis van een verantwoordelijk directeur.

De tweede fout van het anders zeer te roemen ontwerp, ligt in de aanstelling van eene ‘Conmissie van toezicht.’ Hiermede toch zou de jeugdige onderneming met het stigma der onmondigheid gebrandmerkt worden. De geschiedenis van de geologische kaart van Nederland heeft meer dan voldoende geleerd, dat zulk eene commissie in het gunstigste geval eene overtolligheid is, te meer, nu de Minister zelf verklaart: ‘dat zoodanige commissie in geen geval zou moeten ingrijpen in de wetenschappelijke opvatting der met de cartographie belaste deskundigen.’ En wanneer de Minister verder laat volgen, dat aan dit beginsel niet te kort zou worden gedaan door ‘de aanstelling van eene commissie niet van *bestuur*, maar *van*

contrôle', zoo mag men terecht vragen welke aanleiding er bestaat om op eene wetenschappelijke instelling, zooals het Geologisch Bureau zal wezen, een dergelijk politietoezicht uit te oefenen? Men spiegele zich aan het Meteorologisch Instituut, dat eveneens onder het Ministerie van Waterstaat ressorteert. Hier staat een *verantwoordelijk* directeur aan het hoofd. Van eene Commissie van toezicht, van contrôle, van advies is nergens sprake. Deze organisatie heeft, voor zoover mij bekend, nooit tot moeielijkheden aanleiding gegeven, en - dunkt mij - wat den waarnemers van de *atmospheer* recht is, komt ook den onderzoekers van de *lithospheer* billijkerwijze toe. Wat de door het Geologisch Bureau te verrichten werkzaamheden betreft, daaromtrent vindt men in het bovenvermelde rapport de noodige gegevens. Een der bewerkers heeft bovendien in een meer voor het groote publiek bestemd geschrift de methoden van een dergelijk geologisch-agronomisch onderzoek nader uiteengezet[35)].

Wij zouden hiermede onze taak als geëindigd mogen beschouwen, ware het niet, dat menigeen, ook na lezing van de rapporten, zich zou kunnen afvragen of de te verwachten resultaten wel van dien aard zullen zijn, dat de oprichting van een Geologisch Bureau ten volle gewettigd is. Er is niemand die de *wetenschappelijke* beteekenis van het te verrichten werk ontkennen zal, want aangaande den bouw, de onderlinge liggingsverhoudingen, den oorsprong, de samenstelling en het ontstaan der gronden, die den Nederlandschen bodem samenstellen, zijn nog zoo vele vragen te beantwoorden, dat er in dit opzicht geen twijfel aan de wenschelijkheid van eene geologische kaart kan bestaan. De Regeering heeft echter niet op den voorgrond geplaatst de oplossing van geologische vraagstukken, maar van die welke in betrekking staan tot den landbouw en hoewel deze voor een zeer groot gedeelte niet zonder de hulpmiddelen, die de geologie ter beschikking heeft, op te lossen zijn, zoo dient nagegaan te worden of van een agronomisch-geologisch onderzoek zoo veel heil voor den landbouw te verwachten is. Dit is het *punctum saliens*! Het feit, dat Nederland, behalve eenige staten van het Balkan-schiereiland, het eenige Rijk in Europa is, waar geene geologische opneming plaats heeft, is wel opmerkelijk, maar levert nog geen afdoend bewijs voor de noodzakelijkheid ervan. Men zoude daartegen kunnen inbrengen dat de eene staat het den anderen tracht na te doen.

Men zoude kunnen aanvoeren, dat in de meeste dier staten mijnbouw plaats heeft en dat voor dezen een geologisch onderzoek onmisbaar is. Men zoude er eindelijk op kunnen wijzen, dat de kaart van Staring op wier vervaardiging in de eerste plaats door landbouwers aangedrongen was, slechts weinig aan die verwachtingen beantwoord heeft. Dit was echter niet aan Staring te wijten, maar lag meer in de toen ter tijd heerschende opvatting.[36)].

Het onderzoek der aanslibbings- en ontledingsprodukten der gesteenten, die als bouwaarde voor den landbouw eene zoo groote beteekenis hebben, werd door de geologen in vroegere tijden zooveel mogelijk op zijde geschoven. Men dacht er gewoonlijk niet eens aan om die gronden in kaart te brengen, maar deed het voorkomen alsof zij in 't geheel niet aanwezig waren. Een dergelijke ‘aufgedeckte’ kaart gaf derhalve een onwaar beeld, want waar in werkelijkheid klei- of zandlagen voorhanden waren, vond men vast gesteente aangegeven. Hetgeen op de geologie van den *ondergrond*, den mijnbouw enz. betrekking had werd zoo getrouw mogelijk vermeld; maar voor den landbouwer, voor wien de geologie van den *bovengrond* van zoo groot belang is, werd niet gezorgd. Dit is thans geheel anders geworden, doordien, niet alléén de methoden van onderzoek belangrijk verbeterd werden, maar vooral doordien men tot de wetenschap kwam, dat niet slechts de chemische en mineralogische samenstelling van invloed zijn op de vruchtbaarheid van den bodem, maar evenzeer zijne physische eigenschappen. Het is voor hem eene vereischte, dat hij aan water en lucht eene behoorlijke circulatie toestaat in verband met de mechanische samenstelling, met de dikte der lagen, met de gesteldheid van den ondergrond en verder ook met den grondwaterstand. Het is derhalve niet voldoende de chemische samenstelling van de bouwaarde te kennen, maar er moet eveneens onderzocht worden hare watercapaciteit, haar verdampings- filtratie- en opslurpingsvermogen en verder hare warmteabsorptie.

De wetenschap geeft in vele gevallen middelen aan de hand langs eenvoudigen weg nadeelige invloeden, zoo bijv. die der waterkeerende lagen op te heffen. In andere gevallen heeft men dikwijls getracht door hulpmeststoffen eene verbetering tot stand te brengen en die ook bereikt. Maar somwijlen heeft men zich door een aanvankelijk succes te zeer laten

verblinden, zonder te bedenken, dat er naast nuttige bestanddeelen ook andere werden bijgevoegd, die de grond niet behoeft en die ten slotte zelfs schadelijk werken. Eene verbetering van blijvenden aard zal alléén door eene intensieve grondvermenging te bereiken zijn. Door vele proeven zal eene doeltreffende mechanische samenstelling gevonden moeten worden. Zij dienen echter altijd vergezeld te gaan met proeven van agronomisch-biologischen aard.

Is men zoo instaat den grond als het ware te veredelen, zijn voorbrengingsvermogen en de kwaliteit zijner producten te verbeteren, dan zal zich de gunstige invloed in ieder opzicht doen gelden.

Overweegt men hoe nauw het verband is, dat tusschen de plantenwereld en deu bodem bestaat, hoe afhankelijk de dierlijke organismen, de mensch daaronder begrepen, van den aard van hun voedsel zijn, zoodat er wederom zeer bepaalde betrekkingen tusschen deze en den bodem bestaan, dan springt de beteekenis van het Regeeringsontwerp in het oog.

A. WICHMANN.

Eindnoten:

1) Sur un essai de carte géologique de la France, des Pays-Bas et des contrées voisines. Annales des Mines. VII. Paris 1822, p. 353.
2) Mémoires pour servir à la description des Pays-Bas, de la France et de quelques coutrées voisines. Namur 1828.
3) Coup d'oeil sur la Géologie de la Belgique. Bruxelles 1842.
4) De geologia patriae. Lugd. Bat. 1833, p. 65.
5) Het eiland Urk volgens den Hoogleeraar P. Harting en het Nederlandsch Diluvium. Verhandelingen uitgegeven door de Commissie belast met het vervaardigen eener geologische kaart en beschrijving van Nederland. II. Haarlem 1854, p. 184.
6) De bodem van Nederland. II. Haarlem 1860. Pl. I.
7) Verslag van het verhandelde op het eerste Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Zwolle den 11 en 12 Juni 1846. Zwolle 1847, p. 24.
8) Verslag van het verhandelde op het tweede Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Arnhem den 3, 4 en 5 Junij 1847. Zwolle 1847, p. 108.
9) Verslag van het verhandelde op het derde Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Groningen den 14, 15 en 16 Junij 1848, p. 37.
10) Verslag van het verhandelde op het vierde Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Utrecht, den 27, 28 en 29 Junij 1849, p. 37.
11) Verslag van het verhandelde op het vijfde Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Leyden van den 10den tot den 14den Junij 1850, p. 35.
12) Kou. Besluit van 14 Maart 1852 No. 4 en van 16 Mei 1852. No. 40.
13) Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetensch. Afd. Natuurkunde. IV. Amsterdam 1856, p. 50.
14) Verslagen en Mededeelingen enz. enz. IV. 1856, p. 294-316.
15) Verslagen en Mededeelingen enz. enz. IV. 1856, p. 364-392.
16) Deze Commissie bestond uit dezelfde leden, die de Akademie hadden voorgelicht omtrent de nalatenschap der geologische Commissie.
17) Verslagen en Mededeelingen VI. 1857, p. 232.
18) l.c. pag. 299.
19) Verslagen en Mededeelingen VII. 1858, p. 10.
20) Berendt und Meyn. Bericht über eine Reise nach Niederland, im Auftrage der Kgl. Preussischen geolog. Landesanstalt. Zeitschr. d. Deutschen geolog. Gesellsch. XXIV. 1874, p. 284.
21) K. Akad. van Wetensch. te Amsterdam 1873/74. Processen-verbaal No. 3, p. 3; No. 6, p. 2, 3.
22) Verslagen en Mededeelingen. Afd. Natuurkunde. (3) II. 1886, p. 435.
23) Verslagen en Mededeelingen (3) III. 1887, p. 123.
24) Verslagen en Mededeelingen (3) IV. 1888, p. 4.

25) l.c. pag. 57.
26) Verslagen en Mededeelingen. Afd. Natuurkunde (3) VI. 1889, p. 366.
27) Verslagen en Mededeelingen (3) IX. 1892, p. 293.
28) Overzicht van hetgeen er in ons land nog te doen valt op geologisch gebied, met inbegrip van de vervaardiging eener nieuwe geologische kaart. Tijdschrift v.h. Kon. Nederl. Aardr. Gen. (2) VIII. 1891, p. 575.
29) Rapport omtrent de wenschelijkheid van de vervaardiging eener hoogtekaart voor Nederland. l.c. pag. 595.
30) Verslag van den Secretaris betreffende den toestand en de verrichtingen des Genootschaps. Tijdschr. v.h. Nederl. Aardr. Gen. (2) IX. 1892, p. 434.
31) E.H. Stieltjes. Mededeelingen met betrekking tot de uitgave van eene nieuwe geologische kaart en eene nieuwe hoogtekaart van Nederland. Tijdschr. van het Kon. Inst. van Ingenieurs. 's Graveuhage. 1891-92, p. 106.
32) Bijlage bij het jaarverslag van den Secretaris van het Kon, Nederl. Aardr. Genootschap voor het jaar April 1893 - 1 April 1894.
Tijdschr. v.h. Kon. Nederl. Aardr. Gen. (2) IX. 1894, p. 475.
33) Staatsbegrooting voor 1897. Hoofdstuk IX. Memorie van Toelichting. Art. 161-163, p. 17.
34) Rapport over de geologische kaarteering in Denemarken, Pruisen en Nederland. l.c. pag. 26.
35) J. Lorié. Beschouwingen over de geologisch-agronomische kaart. Tijdsch. v.h. Kon. Nederl. Aardr. Gen. (2) XIII. 1896. p. 227.
36) De aardkunde en de landbouw in Nederland. Zwolle 1844, p. 73.

Letterkundige kroniek.

François Coppée. *Le coupable*. Paris. Lemerre. 1897.

De gehoorzaal van de Amsterdamsche Universiteit zag er den 4^{en} November des avonds bij kunstlicht vroolijker en gezelliger uit dan in den regel bij promotiën of interredenen, die op den laten namiddag plaats vinden, het geval is. En, met allen eerbied voor de vele geleerde en welsprekende redevoeringen, die binnen hare muren met korter of langer tusschenpoozen plegen gehouden te worden, wat er dien avond gesproken werd was, zij 't minder deftig voorgedragen, geestiger en onderhoudender van vorm, schoon niet minder ernstig van inhoud, dan wat men er pleegt te hooren.

Geen redevoering was ons beloofd, maar een ‘causerie’. Doch de ‘causeur’ was niemand minder dan een Belgisch oud-minister, de heer Le Jeune, aan wien van 1887 (meen ik) tot 1894 de portefeuille van justitie in Belgie was toevertrouwd.

Door de onlangs opgerichte vereeniging *Pro Iuventute*, wier doel o.a. is de bestudeering van de toestanden en vraagstukken betreffende de bestrijding van de criminaliteit van jeugdige personen, uitgenoodigd om in hare eerste algemeene vergadering als spreker op te treden, hield de grijze staatsman ons vijf kwartier lang onder de bekoring van zijn woord, van zijn stem en zijn blik, van zijn geestige voordracht en zijn onweerstaanbare bonhomie. En toen hij geeindigd had, zou men, als de kinderen doen, om ‘nog meer!’

hebben willen vragen, zoo boeiend en pakkend was hetgeen hij vertelde van het werk door hem tot stand gebracht.

Dat werk is niet meer of minder dan een hervorming in het strafrecht ten opzichte van kinderen en jeugdige personen, die als bedelaars en vagebonden of wegens kleinere vergrijpen met den politierechter in aanraking komen.

De theorie van het strafrecht - zoo verhaalde ons de heer Le Jeune - heeft een tijd lang de menschen verdeeld in ideaalmenschen en misdadigers, en de gevangenissen - in België modelinrichtingen die men van heinde en ver komt bewonderen en waarvan elke cel 10.000 frank heeft gekost - hadden ten doel om, dienst doende als uitnemend gemachineerde fabrieken, van den misdadiger na korter of langer tijd een ideaal-mensch te maken. Naast deze theorie stond een andere die de misdadigers beschouwde als zieken en de gevangenisstraf als het onfeilbare geneesmiddel dat, naar gelang van den aard en de hevigheid der ziekte, in grooter of kleiner dosis behoorde te worden toegediend. Met de eene zoowel als met de andere theorie dreef intusschen de werkelijkheid droevig den spot: de koude, onverbiddelijke statistiek toonde aan dat naarmate de gevangenisstraf op de bekende wijze werd toegepast de misdaden toenamen en vooral de gevallen van terugkeer tot de misdaad, van recidive, op onrustbarende wijze vermeerderden. En dat niet alleen bij volwassenen, maar vooral ook bij jeugdige personen en bij kinderen. De gevangenis, op laatstgenoemde categoriën als strafmiddel toegepast, bleek een kweekplaats voor de misdaad te zijn. Van de honderd jeugdige overtreders werden er negentig volslagen misdadigers.

Onder den indruk van deze treffende feiten, zon Le Jeune op het middel om in België hieraan een eind te maken. Hij ging uit van het beginsel, dat het kind niet behoort onder de heerschappij van de strafwet, maar onder die van de opvoeding. In de wet op de bedelarij van 27 November 1891 wist hij, met groote behendigheid, als het ware ongemerkt, een bepaling te doen opnemen dat jeugdige bedelaars en vagebonden beneden 18 jaar, kinderen beneden 16 jaar die om kleinere vergrijpen voor den kantonrechter verschijnen, en jeugdige personen beneden 18 jaar die door de rechtbank worden veroordeeld (deze laatsten na het ondergaan van hun straf), tot hunne meerderjarigheid toe ter beschikking van de regeering kunnen worden gesteld. Voortaan zou het dus, veel

meer dan de Code pénal het toeliet, in België mogelijk zijn, minderjarige kinderen en jeugdige vagebonden buiten aanraking te houden met de gevangenis en zou, waar de ouders niet bij machte bleken hun taak als opvoeders te vervullen, de staat de zorgende en beschermende hand over hen uitstrekken. Hij zou dit doen in opvoedingsgestichten, die, sedert Le Jeune, in België onder den naam van *écoles de bienfaisance* bekend zijn. En daarnaast wist de minister twee andere, niet minder weldadige instellingen in het leven te roepen: de *comités de défense*, gevormd door jonge advocaten, die zich ten taak stellen den jeugdigen overtreder ter zijde te staan, onderzoek te doen naar zijn omgeving, naar zijn verleden, naar de omstandigheden waaronder de overtreding heeft plaats gevonden, en de *comités de patronage*, die na zijn ontslag uit het opvoedingsgesticht zich zijner blijven aantrekken, of aan wie de regeering een te harer beschikking gesteld kind ter uitbesteding in gezinnen toevertrouwt. Eindelijk stichtte hij nog in de *conférence des juges de paix* de geregelde samenkomsten van de vrederechters uit geheel België, waarin deze elkander hunne ervaring mededeelen. In deze drie groepen had Le Jeune een leger op de been gebracht, dat zijne wetgeving verdedigde toen er later een storm tegen hem opstak.

Wat hier de heer Le Jeune ons in bijzonderheden van zijn werk in België vertelde, werd ons - onze lezers zullen het zich herinneren - in groote trekken reeds medegedeeld door Prof. G.A. van Hamel in het opstel ‘De misdadige jeugd en de Nederlandsche Wet’, voorkomende in *De Gids* van Juli 1895. De Nederlandsche criminalist, in het belangrijke onderwerp verder doordringende, had ons doen gevoelen tot welke averechtsche toepassing de onderscheiding die onze strafwet maakt tusschen het handelen met of zonder ‘oordeel des onderscheids’ aanleiding moet geven; hoe demoraliseerend dikwijls de openbare behandeling van het strafgeding op den jeugdigen overtreder moet werken; welk een vreemde leer het is, die den rechter den duur doet bepalen van den tijd gedurende welken een kind dat naar de opvoedingsgestichten verwezen wordt, daar zal hebben te vertoeven, ‘alsof die rechter vooruit weten kan wanneer de opvoedeling gerust de wereld kan worden ingezonden’; en eindelijk hoe de geheele zaak van de bescherming en opvoeding der jeugdige misdadigers niet afdoende te regelen is zonder dat ook het vraagstuk van de ontzetting uit de ouderlijke macht wordt opgelost.

Over dit onderwerp en wat daarmede samenhangt is langzamerhand ook in ons land een kleine literatuur ontstaan en de Amsterdamsche vereeniging *Pro Iuventute*, wier eerste openlijk optreden door de medewerking van den vader dezer beweging een zoo eigenaardig karakter ontving, hoopt, door aller samenwerking te centraliseeren, zoowel als door den op het Belgisch voorbeeld ingestelden bijstand in rechten en door het patronaat, de vraagstukken wetenschappelijk en practisch nader tot hare oplossing te brengen.

De arbeid is zoo omvangrijk dat geen ernstige hulp, van welke zijde zij ook kome, mag worden afgewezen. En al zullen de mannen van de wetenschap, de criminalisten en de wetenschappelijke philantropen, misschien met een glimlach neerzien op romanschrijvers en dichters, die het wagen, op hunne wijs, een woordje mee te spreken en hun ongevraagd advies te geven - ook in deze materie geldt het: *L'on a souvent besoin d'un plus petit que soi*.

Dat strekke tot verklaring waarom ik hier voor het een en ander uit den pas verschenen roman van François Coppée *Le coupable* de aandacht vraag, en dat niet in de eerste plaats doe om de meerdere of mindere letterkundige en artistieke waarde van het werk. Op die waarde en vooral op het melodramatisch slot, - waarbij de advocaat-generaal Chrétien Lescuyer, door zijn ambt gedwongen om te requireeren tegen een van moord en diefstal beschuldigden jongen man, die een volledige bekentenis heeft afgelegd, in dezen Chrétien Forgeat zijn natuurlijken zoon herkent en thans in de openbare terechtzitting, in plaats van het verwachte requisitoir, een oratorische zelfbeschuldiging uitspreekt waarin hij alle schuld voor de afdwaling van het kind, dat hij aan zijn lot heeft overgelaten, op zich neemt, en zoowel voor zich zelven, als *le coupable*, als voor zijn zoon de genade van de jury afsmeekt - zou het een en ander af te dingen zijn. Toch zal men ook hier goed doen met in het oog te houden datgene, waarop ik juist een jaar geleden bij de bespreking van Coppée's waarde als dramatisch dichter wees, dat hij zich het meest voelt aangetrokken tot de ‘kleine luyden,’ de misdeelden, gaarne als hun pleitbezorger optreedt, en dat doet, hetzij dan in drama of in roman, in dien vorm waarvan hij zeker is dat ze zijn vrienden uit den kleinen burgerstand zal aanspreken. Romans voor het boudoir schrijft Coppée niet: het zijn veeleer volksromans, waarin het volk zich terugvindt met zijn nooden en zijn strijd, en waarin,

gelijk hij het in *Le coupable* doet, ‘le doux Coppée’, met ongeveinsde verontwaardiging optreedt als aanklager van de maatschappij, waar het recht zoo dikwijls staat tegenover de gerechtigheid, waar men de kleine dieven hangt en de groote laat loopen, en waar de kleine vagebonden, die door hun natuurlijken vader - meneer de afgevaardigde, meneer de advokaat generaal - verlaten zijn, worden opgevoed op kosten van den staat, maar meestal met, als eindpaal van hun levensreis - het schavot.

Over zulk een wijze van voorstellen heeft Coppée reeds het een en ander moeten hooren. Zoo is de correcte heer René Doumic van de *Revue des deux mondes* niet weinig ontstemd over hetgeen de auteur van *Le coupable* durft schrijven. De heer Doumic waarschuwt in de *Revue* van 15 November, naar aanleiding van dit boek, tegen de gevaren - niet van zekere ‘fade sensiblerie’ of van zeker ‘sentimentalisme niais’, die wel door iedereen als een gevaar in de letterkunde erkend zullen worden - maar van de eenvoudige ‘sensibilité vraie, privilège d'un coeur accessible à la tendresse.’ Dat een romanschrijver, sociale toestanden schetsend, blijk zou geven van iets als ‘verteedering des harten,’ door Allard Pierson als een der kenmerken van onzen tijd genoemd, komt volgens den criticus van de *Revue des deux mondes* gewoon weg niet te pas. Coppée is het slachtoffer van zijn goed hart, en zijn rechtvaardigheidsgevoel maakt hem onrechtvaardig. Dat de wijs, waarop met de jonge misdadigers in Frankrijk gehandeld wordt, lijnrecht ingaat tegen het belang van de maatschappij zelve, dat hier een groot onrecht te herstellen is, de heer Doumic schijnt er weinig van te gevoelen: het staat alles te ver van hem af. *Le coupable* is het werk van een gevoelig mensch, en daarmee is het gevonnist.

Wanneer men enkel let op het slot van Coppée's roman dan schijnt het boek een pleidooi tegen het verbod van het onderzoek naar het vaderschap. In den loop van het verhaal is het echter vooral het lot van den jeugdigen misdadiger in Frankrijk, waarop Coppée het licht laat vallen en waarvan hij ons de bijzonderheden mededeelt.

De door Chrétien Lescuyer verlaten moeder, Perrinette Forgeat, heeft in een flinken werkman een man gevonden die, zonder over haar verleden te spreken, met haar wil samenleven en ook den kleinen Chrétien tot zich wil nemen, al is dat kind van een ander

hem ook een telkens wederkeerende ergernis. Als de moeder echter gestorven en het kind tot zijn last gebleven is, groeit die ergernis tot haat en wordt voor den knaap zijn tehuis een oord van verschrikking, waar hem voor het minste vergrijp de strengste straf wacht. Hij neemt daarom de eerste de beste gelegenheid waar om dat tehuis te ontvluchten. Chrétien Forgeat wordt een vagebond. ‘In het eerst’ - zegt Coppée - ‘leek hem dat wel aardig. In elken knaap schuilt iets van een wildeman. Hij vindt het natuurlijk om op buit uit te gaan, van buit te leven en onder den blooten hemel te slapen.’ Een andere jongen van zijn leeftijd, die het vak reeds langer bij de hand heeft, wijdt hem in al de geheimen ervan in: hij leert Chrétien kennis maken met de onbewoonde en onbewaakte kolenschuiten, waar men tot het dag wordt onder het zeildoek kan liggen slapen, met de iets minder comfortable in aanbouw zijnde huizen, met de restaurants de nuit en andere dergelijke lokalen aan wier uitgang zij voor kleine diensten gemakkelijk fooitjes of van royale bezoekers een aalmoes kunnen machtig worden.

Het duurt echter niet lang of de policie heeft hen in het oog - ‘la société veillait!’ - en onze twee ‘misdadigers’ worden in een kelder, dien zij zich tot nachtverblijf hadden gekozen, gevat en naar het ‘Dépôt de la Préfecture de Police’ gebracht, de plaats waar 's ochtends vroeg al de wijken van Parijs, bij karrevrachten, het uitvaagsel van elken nacht: dronkaards, vagebonden, dieven, prostituées, komen uitstorten.

In dit gezelschap maakt Chrétien Forgeat het eerst kennis met de justitie.

Uit het cachot, waarin men hem heeft opgesloten, wordt hij gebracht naar het zoogenaamd ‘Petit Parquet.’

Ik laat hier het woord aan Coppée:

De instelling van het Petit Parquet is op zich zelf goed en zeer eenvoudig. Elken morgen verschijnen al de kinderen die door de policie op straat zijn gevonden voor een rechter van instructie, hiervoor speciaal aangewezen. Deze verwijst naar de competente rechtbanken hen die hun veertiende jaar bereikt hebben en die, volgens de wet, gerekend worden verantwoordelijk te zijn voor hun daden. De kinderen worden geconfronteerd met hun familie, - als zij een familie hebben! - in tegenwoordigheid van den rechter die meestal zich verplicht ziet den ouders een vermaning toe te dienen. Want bijna altijd is de kleine vagebond een ver-

waarloosd, mishandeld, zoo niet geheel verlaten kind. Daarna wordt het kind aan zijn familie teruggegeven, tenzij deze niet bereid is het terug te nemen. In dit laatste geval, of wanneer de jeugdige misdadiger geen ouders heeft, is de rechter van het Petit Parquet genoodzaakt hem te zenden naar een strafkolonie, waar hij blijven moet - *tot aan zijn meerderjarigheid*!

'Laat het dadelijk gezegd zijn: de rechter van het Petit Parquet oefent zijn functies uit in een geest van barmhartigheid en van vaderlijke zorg. Men kiest voor dit moeielijke werk een door en door braaf man, een van die rechtschapen magistraten, doordrongen van de grootschheid van hun taak, die men aan het ministerie voor naïef uitmaakt, op wie voor politieke processen niet te rekenen valt en die geen promotie zullen maken. De goede man doet zijn best. Maar wat kan hij doen? Of wel het ongelukkige kind teruggeven aan zijn ouders die, negen van de tien keer, hem niet anders gegeven hebben en niet anders geven zullen dan het slechtst mogelijke voorbeeld, - òf hem, voor lange jaren, naar een landbouwkolonie zenden, dat wilt zeggen naar een kindertuchthuis, un bagne d'enfants, *afin qu'il achève de s'y corrompre*'.....

'Is het kind ouder dan veertien jaar, dan staat hij terecht en wordt hij gevonnist als een man. Van nu af aan is hij repris de justice'.....

'En is hij jonger dan veertien jaar - denk eens, wat een geducht misdadiger! - dan is het haast nog erger. Dan maakt men *tot aan zijn meerderjarigheid* een kleinen tuchthuisboef van hem!'

De jonge held van Coppée's verhaal wordt, als wees en onecht kind, naar de landbouwkolonie du Plateau, in het departement Marne-et-Oise, gezonden.

De geleerden in Frankrijk en elders schijnen het er over eens te zijn dat, om van jonge vagebonden brave menschen te maken, er niets gaat boven het landleven en dat de zedelijke genezing van deugnieten en het rooien van aardappelen hand aan hand gaan. Toen het echter bleek dat de meeste van deze scrofuleuse en slecht gevoede knapen niet tegen de scherpe lucht van de hoogvlakte bestand waren, werden er aan de inrichting werkplaatsen toegevoegd, waar zij een ambacht zouden leeren, zooals het heette. Ongelukkig vond men niets beters te doen dan, in plaats van hun een wezenlijk ambacht te leeren waarmêe zij later hun brood zouden kunnen verdienen, hen bezig te houden met het maken van borstelwerk en

van kinderspeelgoed, wat hun na hun ontslag van weinig nut zou kunnen zijn.

Maar wat ook des schrijvers grieven wezen mogen tegen de bijzonderheden der inrichting van deze landbouwkolonies, zij worden alle overtroffen door de groote grief tegen het systeem zelf, tegen het in dagelijksche aanraking met elkander zijn van jonge, verwaarloosde knapen, met kwade neigingen, velen reeds met bepaalde ondeugden. 'De strafkolonies van kinderen' zegt Coppée, zijn kweekplaatsen van dieven en moordenaars. Men sluit hen lange jaren achtereen op in de - o zoo flauwe! - hoop, hen te verbeteren; en dan, op eens, laat men ze gaan, verbitterd tegen hun lot, volleerd in het kwaad, rijp voor de misdaad.....

'Dat alles is slecht, onmenschelijk onzinnig. Ik weet wel dat het vraagstuk niet gemakkelijk is op te lossen. Men zou - en daar heeft men ook aan gedacht - den ongelukkigen knaap moeten afzonderen, hem bij voorbeeld toevertrouwen aan een arm gezin, waar hij op zou kunnen groeien in een atmosfeer van braafheid, waar hij zin in werken zou krijgen door om hem heen anderen te zien werken. Maar zelfs bij de behoeftigen fronst de vader de wenkbrauwen wanneer men hem voorstelt, in zijn gezin dat schurftigschaap op te nemen - gezwegen nog van de slechtaards, die den kostganger enkel aannemen om hem te exploiteeren. Wat te doen?'.....

Wat te doen? Niet van den romanschrijver verwacht men het antwoord. Hij kan alleen met wat levendiger kleuren, plastischer dan in het wetenschappelijk betoog mogelijk is, de toestanden teekenen zooals zij zijn, en de schrijver van *Le coupable* doet dit zonder iets of iemand te sparen. Ook wanneer hij in het vervolg der lotgevallen van Chrétien Forgeat, die in den grond nog niet verdorven en nog voor goede raadgevingen ontvankelijk is, laat uitkomen welke de gevolgen zijn, wanneer de jonge kolonist na zijn ontslag uit de landbouwkolonie, zonder toezicht of bescherming, aan zijn lot wordt overgelaten. Men gevoelt het: wat met Chrétien Forgeat gebeurt, moet onder zulke omstandigheden zóó kunnen gebeuren.

En waar nu ook in ons land de toestand waarin de jonge misdadiger zoowel na zijn eerste vergrijp als na zijn ontslag uit de gevangenis, zelfs uit het opvoedingsgesticht, gebracht wordt, zoo oneindig veel te wenschen overlaat, kan ook door een boek als

deze roman cen stoot gegeven worden in de goede richting.

Op het ernstige vraagstuk, dat in alle beschaafde landen aan de orde is, en tot welks mogelijke oplossing ten onzent de vereeniging *Pro Iuventute* zich heeft aangegord, de aandacht te vestigen en daarvoor sympathie te wekken, - mijn aankondiging van *Le coupable* had geen ander doel.

Aanteekeningen en opmerkingen.

DE STUDIE VAN HET NEDERLANDSCH IN AMERIKA.- Een der New-York'sche dagbladen, *the Evening Post*, heeft zijne lezers onlangs een stuk aangeboden onder den titel: *On the study of Dutch*.

De schrijver van dat stuk die blijkbaar vrij goed op de hoogte is van de studie onzer taal en letterkunde, betoogt hoe wenschelijk het zou zijn, indien er te New-York gelegenheid werd gegeven om de Nederlandsche taal en letterkunde op wetenschappelijke wijze te bestudeeren.

Hij maakt geen Amerikaansche reclame voor onze taal, hij overschat de belangrijkheid onzer literatuur niet, doch weet te waardeeren wat zij degelijks en voortreffelijks heeft voortgebracht. Terecht wijst hij er op, hoe stiefmoederlijk de studie onzer taal en letterkunde aan de Amerikaansche Universiteiten is bedeeld. Terwijl men aan die universiteiten de Duitsche taal en letterkunde in bijna alle tijdperken harer ontwikkeling kan bestudeeren en ook de Scandinavische talen van de programma's niet zijn uitgesloten, vindt men op slechts één programma de studie van onze taal en letterkunde vermeld; de inhoud dier vermelding is: ‘as yet no course has been offered in Dutch’.

Ook practisch belang zou de studie onzer taal en letterkunde kunnen hebben. Heeft de Commissie voor de Venezuelaansche grensgeschillen niet een deskundige naar Nederland moeten zenden, om de ter zake dienende Nederlandsche documenten te onderzoeken? En nog kort geleden werd van wege de stad New-York een crediet van £ 7000.- verleend voor het doen drukken van oude Nederlandsche documenten ter Stedelijke Bibliotheek aanwezig.

Aldus de schrijver in de *Evening Post*.

Het schijnt ons de moeite waard, de aandacht der Gids-lezers voor een oogenblik te vestigen op dit nieuw bewijs van sympathie tusschen Amerika en ‘brave little Holland’ zooals een onzer heden-

daagsche Amerikaansche bewonderaars ons land heeft betiteld. Sterk is die sympathie niet, doch zij schijnt vrij wat levenskracht te hebben; het is een klein vuurtje dat sinds lang voortsmeult en van tijd tot tijd lustig knettert of vlammentongen opwaarts doet schieten. Sedert Washington Irving zijn de Knickerbockers ‘en vogue’, en door de Kaatskill-mountains dwaalt nog steeds de schim van Rip van Winkle, dien beminnelijken sukkel. Welk Nederlander na Hooft heeft zulke aangrijpende bladzijden geschreven over onzen onafhankelijkheidsoorlog met Spanje, als de Amerikaan Motley? Ook in onzen tijd zijn de betrekkingen tusschen het kleine land in het oude Europa en het groote land in het verre Westen niet afgebroken. Bij den ruil van ‘Dutch cattle’ tegen Amerikaansche spoorwegfondsen zijn wij misschien niet aan de winnende hand doch de Amerikaansche schilders komen hierheen en de Nederlandsche schilderijen gaan daarheen. Eene bekende vereeniging, de ‘Holland Society’, heeft zich ten doel gesteld de betrekkingen te onderhouden met het volk dat zij beschouwen min of meer zooals een volwassen jonkman eene oudere vrouw van wie men hem zegt: ‘zij had je moeder kunnen zijn’. Of is het meer dan toeval, dat niet Nederland maar Engeland het moederland van Amerika geworden is?

De leden der ‘Holland Society’ houden ter eere van hunne afstamming een jaarlijksch feest met een Hollandsch menu en maken jacht op Hollandsche voorouders, doch er valt meer en beter voor hen te doen dan vóór tafel den lof van het Oranjebitter en aan tafel het ‘Wilhelmus’ te zingen.

De wetenschap moet hier een vaste kern vormen waaromheen de verstrooide sympathieën kunnen samengroeien. Een leerstoel voor de studie onzer taal en literatuur zou een centrum kunnen worden, van waar langzamerhand eenige kracht zou moeten uitgaan. Dat men dien leerstoel zou dienen te vestigen te New-York, ‘the largest colony planted by Dutchmen’, spreekt van zelf. Nederlandsche boeken zijn er in Amerika genoeg; de Astor Library, de bibliotheek van Columbia-university tellen boeken over Nederlandsche taal, letterkunde en geschiedenis bij duizenden, maar ook hier zijn het de ‘mennekes’ die ontbreken. Van waar moeten die komen? Iemand heeft voorgesteld, voor dit doel een mobiel professoraat in het leven te roepen, dat vervuld zou worden beurtelings door oudere en jongere Nederlandsche philologen en literatoren, die de

Niagara eens willen zien en hooren en San Francisco-heimwee hebben. Beter zou misschien zijn, dat een der hedendaagsche Knicker-bockers zich tot het vervullen dier taak aangordde. De tijden zijn gunstig. Eene in veel opzichten voortreffelijke vertaling van Vondels *Lucifer* is onlangs door een jong Amerikaansch literator voltooid en zal, hoop ik, na eenigen tijd het licht zien. Wie weet of onze aartspoëet de leden der 'Holland-Society' niet in het hart zal grijpen?

Een paar eeuwen geleden scheen het of dat stoere volk der lage landen bij de zee de wereld zou omvatten in zijn greep, toen het zijn vlag liet waaien in Afrika en Azië, in Amerika als in Australië. Toen is de 18de eeuw gekomen en met haar onze vernedering: over de gansche linie werd 'retireeren!' geblazen. Maar nu gaat het weer voorwaarts, zoetjes aan of in den stormpas. Moge het niet te lang duren, eer ons volk weer een voorpost uitzet op het veld dat wij in de 17de eeuw hebben geruimd.

G.K.

DE VERHUIZING VAN 'DE ANATOMISCHE LES' NAAR DEN HAAG. - De Anatomische Les van ProfessorTulp, door Rembrand van Rijn in 1632 voor de overlieden van het Chirurgijnsgild geschilderd en aan de zorgen dezer broederschap toevertrouwd, is niet altijd door de bezitters gewaardeerd en in eere gehouden, en dat schoone gewrocht van Oud-Hollandsche kunst zou voorzeker nu niet schitteren in het Mauritshuis indien de beschermende band van werkelijke kunstvrienden zich niet herhaaldelijk erover hadde uitgestrekt om het te bewaren voor algeheelen ondergang. Men zou bijna geneigd zijn te gelooven, dat de waardeering van kunst in vroegere dagen ten eenemale vreemd was aan de leden van het Chirurgijnsgild. - De onoordeelkundige plaatsing langs een vochtige muur in de snijkamer op St. Anthonie's Waag, en het blootgesteld zijn aan groote temperatuurverschillen door hard stoken of koude bleven niet zonder uitwerking.

Omstreeks 1785, toen de schilder Quinkhard het kunstwerk schoonmaakte, vond hij het in zoo deerlijken toestand, dat het slechts door het aanbrengen van een tweede doek behouden kon worden. Deze ervaring scheen de eigenaars niet wijzer noch omzichtiger gemaakt te hebben, want de toestand was in 1817 nog erger dan ooit te voren. Door de aanhoudende lekkage, die langs

het doek siepelde, was het eerste doek geheel vergaan en de verfmassa, van steunsel beroofd, dreigde bij de minste onvoorzichtige aanraking in losgelaten brokken weg te vallen. Dat het gespaard bleef was alleen te danken aan de aanwezigheid van het door Quinkhard aangebrachte tweede doek. - Deze feiten kwamen aan eenige kunstliefhebbers ter oore en deze, met den heer Goll van Frankensteijn aan het hoofd, trokken zich de zaak aan. Na heel wat moeite verkregen zij van de Overheden verlof, de schilderij te mogen weghalen om haar geheel te laten restaureeren door den schilder J. Hulswit, die zich zeer goed van zijn opdracht kweet. Naar aanleiding van deze omstandigheid richtte de heer Goll van Frankensteijn in Mei 1817, in een stijl, die sterk naar het pruikenstaartje riekt, een schrijven aan Burgemeesteren van Amsterdam, waarin hij de onachtzaamheid schetst ‘van hen aan wien de zorg voor de conservatie was toevertrouwd, en (voorslaat) dit kunstgewrocht van Rembrand's verheeven genie tot een billijken prijs op de voor de stedelijke finantiën minst bezwarenden conditiën voor stadrekening te koopen en op deszelfs Raadhuis te plaatsen.’ Immers niet alléén de conservatie der schilderij zou hierdoor gewaarborgd zijn, maar ook het onderstandsfonds van het gild zou daardoor eene versterking bekomen, die het zeer behoefde.

Dit voorstel maakte het onderwerp uit van een rapport van den Thesaurier, kwam in den Raad en van daar in de Finantiëele Commissie, met andere woorden: in den doofpot.

De regeering, die op dit oogenblik een vleugje, maar dan ook een heel klein vleugje, van kunstliefde schijnt gehad te hebben, liet door den Commissaris-Generaal van Onderwijk, Kunsten en Wetenschappen, Repelear van Driel, die van wege Z.M. een oog moest houden op alles wat de kunst betrof, Burgemeesteren aanschrijven, dat zij te zorgen hadden, dat de schilderij een veilige ‘bergplaats’ kreeg en niet weêr aan totaal bederf werd overgegeven, voorts, dat geen verkoop aan particulieren of vervoer naar het buitenland zou plaats hebben.

De heer Goll van Frankensteijn, die niet waande, dat de zaak in de doos was gedaan, bleef daarvoor werkzaam, rapporteerde, dat hij na rijpe overweging tot de conclusie was gekomen, dat niet het Rijk, doch de Stad het doek moest aankoopen. - Wat nu de waardebepaling betrof, zoo wilde hij die, en m.i. zeer terecht, aan de meerdere ervaring en kunde van andere kunstkenners over-

laten. - ‘Hij kon echter niet voorbij ten deze opzichte, eene algemeene observatie in het midden te brengen’, die werkelijk getuigde van 's mans bekrompen blik in kunstzaken, namelijk, dat ‘de bepaling der geldswaarde van deze schilderij van eenigen bijkomende omstandigheden afhangd, die bij andere capitale stukken van Rembrand niet behoeven in het oog gehouden te worden; zo als bij voorbeeld 't eenigzints onbehagelijke van een anatomisch voorwerp.’

Niettegenstaande zijne mindere ervaring schatte hij het doek op ƒ 10,000 te betalen in vier jaarlijksche termijnen. - Doch alle beschouwingen waren overbodig, de zaak was bij de Commissie in den doofpot en zou daaruit eerst elf jaar later te voorschijn komen.

De administrateuren van het Chirurgijns Weduwen-fonds hadden in dit tijdsverloop hun gevoel voor kunst niet zien toenemen, want zij vroegen den 28 April 1828 aan het Stedelijk Bestuur autorisatie, de schilderij als ‘een renteloos en onnoodzakelijk meubel’ voor dat fonds te mogen verkoopen en de daaruit voortspruitende gelden te beleggen op het Grootboek.

Burgemeesteren en Wethouders stonden dit verzoek op de volgende voorwaarden toe:

1o. dat de verkoop geschiede in het openbaar door beëedigde makelaars in het vak van schilderijen;
2o. dat vooraf eene legale taxatie plaats hebbe en de prijs van verkoop niet beneden de getaxeerde prijs zij;
3o. dat ten minste een maand voordat de veiling plaats heeft de aankondiging van den verkoop van deze schilderij geschiede, niet alléén in de binnen- maar ook in de buitenlandsche nieuwspapieren.
(Hieruit ziet men dat B. en W. weinig rekening hielden met de aanschrijving van wege Z.M. van 1817.)
4o. dat het provenu van den verkoop belegd zal worden op het Grootboek.

De veiling werd bepaald op 4 Augustus 1828 en de aankondiging in de Amsterdamsche Courant van 25 Juli No. 174, luiddeals volgt:

> I. de Vries, A. Brondgeest, E.M. Engelberts en C.P. Roos, Makelaars, zullen, op Maandag den 4^{den} Augustus 1828, te Amsterdam, in het Huis met de Hoofden, verkoopen:

> Eene voortreffelijke Verzameling Schilderijen, door de beroemdste meesters en waaronder zich bevindende het wijd vermaarde kapitale Historie stuk van Rembrandt, behoorende aan het Chirurgijns Weduwen-Fonds te Amsterdam, en verbeeldende: Het ontleedkundig onderwijs, door Professor N. Tulp, bekend door de prent van I. de Frij, onder den titel van Démonstration Anatomique, faite par le médecin N. Tulp enz. De meer breedvoerige beschrijving van dit hoogst zeldzaam meesterstuk is, zoowel als de Catalogus, bij gemelde makelaars, à 15 cents, te bekomen.

Naar aanleiding van deze bekendmaking richtte de Administrateur voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, de vraag aan den Gouverneur van Noord-Holland of er geene bepaling was om dien verkoop te beletten, waarop Burgemeester en Wethouders zich beriepen op het Kon. Besluit van 26 Juli 1820 No. 74, waarbij andere corporatiën geauthoriseerd werden hunne losse en vaste goederen, schilderijen enz., die geen interest afwierpen, te gelde te maken om hunne schulden te delgen.

Van dit tijdstip, Juli, nam het ministerie van Finantiën het plan op om aan Z.M. den aankoop der schilderij ten behoeve van het Rijk voor te dragen en wel uit de hand tegen taxatie.

De Wethouder van Meurs begaf zich naar den Haag om de besprekingen te leiden.

Toen openden zich op eens de oogen der Administrateuren van het Gild voor de schoonheden en kunstwaarde van hun bezit. Zij werden bezield met een liefde en een gevoel voor kunst die men nooit bij hen vermoed zou hebben. Zij zetten in een schrijven aan B. en W. die schoonheden zoo uitvoerig uiteen dat men meent met beproefde kunstkenners te doen te hebben. Tevens verzoeken zij tegenover de Regeering in hun goed recht gehandhaafd te worden, opdat de aangekondigde publieke verkooping voortgang moge hebben. - Burgemeester en Wethouders steunen hun verzoek in een schrijven aan den Minister van Finantiën van 15 Juli, daarbij wijzende op de reeds gedane aankondiging in de dagbladen en den goeden gang der veiling waarborgende.

Dit alles mocht niet baten. Op rapport van den Minister van Finantiën verscheen het Kon. Besl. no. 22 van 19 Juli 1828, den verkoop der schilderij verbiedende.

In de Amsterdamsche Courant van 29 Juli No. 177 vinden wij

onder de verkoopsaankondiging van schilderijen de volgende mededeeling.

> ‘Zullende op hooge last, de voorgenomene openbare Verkoop van de Schilderij van Rembrandt verbeeldende den Hoogleeraar N. Tulp, enz. behoorende aan het Chirurgijns Weduwen-Fonds, vooralsnog geen plaats hebben.’

Op 22 Juli benoemde de Minister van Binnenlandsche Zaken Jhr. Steengracht van Oost-Kappelle, directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen in den Haag, en Apostool, directeur van het Rijks-museum te Amsterdam, tot schatters, het Chirurgijns Weduwen-fonds uitnoodigende van hare zijde evenzoo twee schatters aan te wijzen. Mochten deze vier heeren niet tot overeenstemming kunnen komen omtrent den te betalen prijs, dan zou men in overleg treden met de schatters van het fonds wegens de benoeming van een vijfden schatter.

Na lange deliberatiën gaf de Koning last tot den aankoop voor 32000 gulden. Wat de plaatsing der schilderij betrof, zoo vond Z.M. geen redenen daarvoor bij voorkeur 's Rijks-museum te Amsterdam te bestemmen; hij wees het museum in den Haag daarvoor aan. Stelde Amsterdam er prijs op de schilderij binnen hare muren te houden, zoo was Z.M. genegen haar af te staan, mits de Gemeente den koopprijs betaalde.

De stad kon daartoe niet overgaan, met het oog op den precairen toestand der stedelijke finantiën en de pogingen tot bezuiniging, voorgestaan door eene Commissie benoemd bij K.B. van 24 Mei 1824.

En zoo gebeurde het dat de Anatomische Les naar het Mauritshuis in den Haag verhuisde. De chirurgijns waren tevreden met hunne transactie en belegden de penningen op het Grootboek. De heer Goll van Frankensteijn werd beloond voor zijne kunstliefde door een bestuurszetel in de Academie voor Beeldende Kunsten.

EDUARD VAN BIEMA.

Muzikaal overzicht.

Hans von Bülow. Ausgewählte Schriften. Herausgegeben von Marie von Bülow. Leipzig, Breitkopf und Härtel. 1896.

Als vervolg op de verleden jaar verschenen verzameling brieven van Hans von Bülow[1)], heeft zijne weduwe nu onlangs een boekdeel uitgegeven, waarin de opstellen, die de beroemde pianist en orkestdirecteur in de jaren 1850-1892 in verschillende dagbladen en tijdschriften geschreven heeft, voor het grootste gedeelte zijn opgenomen.

Om twee redenen vooral is deze verzameling lezenswaardig. Vooreerst bevat zij veel, wat als aanvulling kan beschouwd worden van de reeds gepubliceerde documenten omtrent de ontwikkeling der muziek in Duitschland, van het oogenblik af dat de door Robert Schumann ingeleide hervormingsbeweging door Richard Wagner en Franz Liszt werd voortgezet; en in de tweede plaats leeren wij er Bülow uit kennen als strijder voor die ontwikkeling, als criticus en als paedagoog.

Het eerst zien wij hem op nauwelijks twintigjarigen leeftijd en op een tijdstip, toen hij de kunstenaarsloopbaan nog niet openlijk gekozen had, als kampioen optreden voor de nieuwe beweging op muzikaal gebied, waarbij hij zich met geestdrift had aangesloten. Toen Richard Wagner zijne eerste theoretische geschriften gepubliceerd had en Bülow tot zijne groote ergernis ontwaarde, dat daarover in de Pers geheel gezwegen werd, greep hij moedig zelf naar de pen en schreef artikelen, om de aandacht van het publiek

1) Zie het Muzikaal Overzicht in het December-nummer 1895 van *De Gids*.

op deze belangrijke werken te vestigen. Eerst na vele vergeefsche pogingen bij de redactiën van verschillende bladen kon hij voor zijne stukken een plaats vinden. Het democratische blad *Die Abendpost* stelde een deel zijner kolommen daarvoor beschikbaar.

Van het eerste artikel, een soort van bericht met inhoudsopgave over *Kunst und Revolution*, is geen spoor meer voorhanden. Van het tweede, dat in drie feuilletons in de *Abendpost* van 28 en 29 Mei en 1 Juni 1850 verscheen en een bespreking van Wagner's theoretisch geschrift *Das Kunstwerk der Zukunft* bevat, deelt Bülow's weduwe alleen de inleiding mede, daar in dit artikel niet zoozeer sprake is van een weergeven van eigen indrukken maar veeleer van een uitvoerige verwijzing naar Wagner's werk.

Vijftien jaar lang, zoowel tijdens zijne leerjaren in Weimar (1851-52) en in de jaren zijner eerste kunstreizen (1853-54) als gedurende zijn tienjarig verblijf te Berlijn (1855-65), heeft hij den strijd voor de zaak, die hij voorstond, met onvermoeiden ijver volgehouden. In Weimar begon hij den eigenlijken strijd met een beantwoording in het *Neue Zeitschrift für Musik* van een in de *Grenzboten* verschenen ongunstige beoordeeling van Wagner en zijne werken. Daaraan had hij als inleiding vooraf willen laten gaan een artikel: *Das musikalische Leipzig in seinem Verhalten zu Richard Wagner*, waarin hij die verhouding, van het jaar 1842 af, aan critiek onderwerpt, maar dit stuk is manuscript gebleven. Het was zoo scherp geschreven, en zoo kras bindt de jonge kampvechter daarin den strijd aan, dat de redacteur Franz Brendel, niettegenstaande de vooruitstrevende richting van zijn tijdschrift, het artikel niet durfde te plaatsen. Het manuscript is in de verzameling opgenomen en wel waard er een oogenblijk bij stil te staan, daar er een zeer juist oordeel uit spreekt over de toenmalige muziektoestanden in de steden Leipzig en Dresden; een oordeel dat bevestigd is door hetgeen van andere zijde over dien veelbewogen tijd in de geschiedenis der Duitsche toonkunst bekend is geworden.

Wagner's eerste optreden in Dresden - zoo zegt Bülow - en het ongewone succes, dat hij met zijn *Rienzi* behaalde, viel in den bloeitijd van het muzikale leven te Leipzig. Mendelssohn en Schumann verleenden luister en autoriteit aan die kunstwereld en het Leipziger orkest, onder de bezielende leiding van Mendelssohn, stond toen ver boven de door den phlegmatieken Reissiger gedirigeerde Dresdener Hofkapel, die zoo langzamerhand op hare lauweren

was ingedut. Leipzig huldigde toen den vooruitgang, Dresden vertegenwoordigde den pruikentijd, en zoo *con amore*, dat zij er in de verste verte niet aan dacht, met de zusterstad te wedijveren. Leipzig kon Dresden derhalve met volle recht ignoreeren, hetgeen zij ook deed, daarbij hare geringschatting of onverschilligheid voor alles, wat er in Dresden op muzikaal gebied voorviel, ook tot den nieuwen kapelmeester Richard Wagner uitstrekkende. Dit kon echter niet verhinderen, dat nu en dan de algemeene opmerkzaamheid op Wagner gevestigd werd, deels door geschetter van onhandige vrienden van den kapelmeester, deels doordat handelslui, die in Dresden *en passant* de opera 'Rienzi' gehoord hadden, er bij hunne terugkomst in Leipzig zooveel slechts van vertelden, dat men zich tegen Wagner's muziek kantte, voordat men er nog een noot van kende. En die antipathie steeg tot fanatieke verontwaardiging, toen de een of andere kwaadwillige het lasterpraatje uitstrooide, dat Wagner, in grenzelooze overschatting van zichzelven, over de meesterwerken van Mozart en Beethoven met geringschatting sprak. Men vond het niet noodig onderzoek te doen naar den oorsprong van deze nietswaardige beschuldiging, die in volkomen tegenspraak was met de wijze, waarop Wagner zich in zijne geschriften over deze corypheeën der toonkunst had uitgelaten, en ook met zijne geheele richting, maar blindelings ging men aan het ijveren tegen den overmoed van 'een geforceerd talent, een dilettant in de opera, zooals Berlioz in de symphonie, een componist, die het zelf vervaardigen van zijne operateksten voor iets nieuws wilde laten doorgaan, alsof de componist Lortzing hem daarin niet reeds was voorgeweest!'

De Leipziger kunstenaars, die invloed hadden op de vorming van den smaak van het publiek, hadden het te druk met het aannemen van het wierookoffer, dat hun dagelijks aangeboden werd, dan dat zij tijd zouden hebben weten te vinden om zich met Wagner bezig te houden en de blinde menigte na onderzoek tot een betere opinie over te halen. Toen echter het gerucht zich verspreidde, dat de componist van Rienzi in zijn laatste opera (*Tannhäuser*) nog beslister dan in *Der Fliegende Holländer* met de Meijerbeer-manier gebroken had en een veel ernstiger en degelijker streven aan den dag legde, meende de muzikale autoriteit daarmede toch rekening te moeten houden, en ten einde het verwijt te ontgaan, als zou zij zonder grond veroordeelen, d.w.z. zonder

onderzoek Wagner's muziek ignoreeren, besloot zij, de ouverture *Tannhäuser*, die als afzonderlijk toonstuk in Dresden *furore* gemaakt had, op een concert ten gehoore te brengen. Dit geschiedde dan ook, maar zoo, dat de uitvoering van het werk een *executie*, in de bijzondere beteekenis van' het woord, was, en uitstekend dienst deed als afschrikkend voorbeeld.

De dood van Mendelssohn, waardoor Leipzig daalde van de hoogte, die zij als muzikale stad had ingenomen, bracht ook verandering te weeg in hare verhouding tot Wagner. Diens ijverige en veelzijdige bemoeiingen, om het muziekleven in de hoofdstad van Saksen tot een ongewone hoogte te brengen, wekten in sterke mate de ijverzucht van Leipzig op, waar men op dat oogenblik niets daartegenover kon stellen, en de nijd uitte zich in spotternijen zoowel over Wagner's persoon als over zijne daden.

Intusschen had het muzikale Leipzig zich in verschillende partijen gesplitst. Schumann was de afgod van de eene partij en werd door haar op den troon verheven, die door het overlijden van zijn voorganger vacant was geworden, hetgeen vergezeld ging van een noodelooze verkleining der verdiensten van dien voorganger. Een ander deel daarentegen bleef den overledene getrouw, uit piëteit, uit persoonlijke vriendschap, uit muzikale sympathie, en wijdde, in verband daarmede, grootere opmerkzaamheid aan de nog levende quasi-leerlingen van Mendelssohn dan men vroeger deed. Tot die partij behoorden namelijk de practische lui, wien het om een goeden opvolger van den *muziekdirecteur* Mendelssohn te doen was en die zulk een in Julius Rietz meenden te vinden en niet in Schumann, die voor die taak niet berekend was. Alle partijen hadden het overigens in het begrip van de teekenen des tijds zoover gebracht, dat zij in het muziekdrama het kunstwerk der toekomst zagen, d.w.z. meer of minder erkenden, dat hervorming der opera de taak der muziek was die thans het eerst aan de beurt lag. Daarbij moet echter niet voorbijgezien worden, dat de meesten slechts tot die erkenning kwamen door Mendelssohn's nagelaten werk, de opera-finale *Loreley*, en door het feit, dat Schumann en Rietz zich beiden aan het componeeren van een opera hadden gezet. Die werken (*Genoveva* en *Der Corsar*) werden echter door het publiek koel ontvangen en hadden slechts een *succès d'estime*.

Daarmede waren de schoone verwachtingen van Leipzig te niet

gegaan, en algemeene radeloosheid en ontmoediging hadden zich van de gemoederen meester gemaakt. Dit oogenblik scheen een derde en aanzienlijke partij gunstig te achten om zich voor goed te ontdoen van het dwangjuk der zoogenaamde classieke muziek, die men had moeten dulden, omdat zij nu eenmaal mode was. Met grooten jubel haalde deze partij Meijerbeer's *Profeet* binnen. Toch waren er nog, die ware of valsche schaamte genoeg hadden om hun verleden maar niet zoo *sans façon* te verloochenen; zij vormden de klasse der ontevredenen, die hunne blikken naar buiten richtten en daar ontwaarden, hoe de belangstelling voor Wagner's werken met den dag toenam. In Weimar had Liszt zich als beslist strijder voor de Wagnerzaak doen kennen en bracht daar *Tannhäuser* en *Lohengrin* ten tooneele. Daarheen begaf zich nu een deel van het muzikale Leipzig en hoorde die werken onder de geniale en energieke leiding van Liszt aan. De vroeger verachte verschijning imponeerde hen; zij moesten goed- of kwaadschiks bij zichzelven erkennen, dat Wagner's kunstwerken grootsche, op zijn minst genomen ‘zeer interessante’ scheppingen waren, en toegeven, dat voor het oogenblik Wagner metterdaad de eenige en eerste Duitsche operacomponist was en de tegenstanders met een groote mogendheid te doen hadden, die zich wellicht spoedig als zoodanig zou doen gelden. Ook de Leipziger critiek vond deze verschijning thans waard om opgemerkt te worden en ze onder haar mes te brengen, en met dat doel zond zij hare vertegen woordigers naar Weimar. -

Het is begrijpelijk, dat de redacteur van het *Neue Zeitschrift für Musik* huiverig was, een dergelijk op eigenaardige en nu en dan stekelige manier geschreven stuk in zijn blad op te nemen. Zooals gezegd is, bleef het dan ook achterwege en Bülow maakte voor het volgende artikel, waarvoor het tot aanloop had moeten strekken, een andere inleiding.

Van anderen aard is de polemiek, die hij voert in zijne berichten in voormeld tijdschrift gedurende de jaren zijner eerste kunstreizen. Daar hekelt hij de muzikale toestanden in Zuid-Duitschland - toestanden, zooals wij ze vroeger ook bij ons gekend hebben - en veroordeelt de oppositie, die aldaar bestond tegen alles wat vooruitgang heet. Hij erkent, dat ook de Noordduitschers niet vrij daarvan zijn, en dat zelfs bij hen in zaken van kunst en wetenschap het conservatisme weliger tiert

dan noodig is, maar - voegt hij er humoristisch aan toe - ‘gegen die Virtuosität der Schwaben (hij bedoelt hier Beieren en Wurtembergers) im langsamen Fortrauchen von wegwerfungswürdiger Cigarrenstümmel sind wir armselige Dilettanten, gegen ihre Virtus im Verschmähen frischen Krautes, Sünder von einer wahrhaft südlichen Verführbarkeit.’

Hij heeft hier meer bepaaldelijk München op het oog, waar destijds Franz Lachner de alvermogende man op muzikaal gebied was, alsook Stuttgart, waar Lindpaintner het heft in handen had. In München was de toestand zoo, dat de Hofkapel, die onder Lachner's directie stond, elken winter alleen de bekende symphonieën van Haydn en Mozart en ook die van Beethoven (behalve de negende) uitvoerde. Van Mendelssohn kreeg men eerst eenige jaren na zijn dood enkele werken te hooren, maar Schumann en Gade, Berlioz en Wagner bestonden voor München eenvoudig niet. Greep men eens bij uitzondering naar een werk uit de nieuwe school, dan was het alleen om een afschrikkend voorbeeld te geven. Zoo ging het o.a. met de *Tannhäuser*-ouverture, die in 1852 op het programma van een der concerten werd geplaatst. Men zorgde er echter voor, aan dat plan tijdig ruchtbaarheid te geven en hierbij te laten uitkomen, dat daardoor een *démenti* werd gegeven aan de onrechtvaardige verwijten der toekomst-musici, dat men stelselmatig aan het oude streng vasthield en de nieuwe verschijningen op kunstgebied ignoreerde. Integendeel was men zeer geneigd, het nieuwe met open armen te ontvangen en bij het publiek te introduceeren; alleen moest het geoorloofd zijn, dit nieuwe vooraf aan een proef te onderwerpen, ook van de zijde van het publiek, dat men tot scheidsrechter benoemde. Uit dit voorspel kon men al vooraf berekenen, welk lot het werk zou ondergaan: de *Tannhäuser*-ouverture werd uitgefloten. En nu denke men niet, dat het alleen een werk van Richard Wagner was, dat het moest ontgelden! Neen, met Schumann's ouverture *Genoveva* ging het evenzoo en de ‘Generalmusikdirector’ was blij, dat hij er met deze twee voorbeelden af kwam. Tegen ieder, die hem voortaan sprak over het onopgemerkt laten van de werken van Schumann, Berlioz en Wagner in München, kon hij, met gerust geweten, op zijn gemoedelijken toon zeggen: ‘Wir haben's ja probirt. Es geht halt nicht. Man findet hier kein Gefallen daran. Unsere Münchner lieben halt nur die gute classische Musik’. - Terecht wijst

Bülow er op, hoc een muzikale autocraat als Lachner, die door zijne autoriteit in Zuid-Duitschland veel voortreffelijks met de hem ten dienste staande middelen tot stand had kunnen brengen, door zijn vasthouden aan de oude sleur en met hand en tand zich verzetten tegen het nieuwe, de eigenlijke oorzaak was van de ongunstige muzikale toestanden aldaar.

In Stuttgart, waar Lindpaintner, de componist van het indertijd zeer populaire lied *Die Fahnenwacht*, als Hofkapelmeester aan het hoofd der muzikale wereld stond, was de toestand nog erbarmlijker, daar hier de muzikale krachten, te beginnen bij den *chef*, ver achterstonden bij München. Ook hier dezelfde oppositie, of althans onverschilligheid, ten opzichte van het nieuwe. In de winterconcerten werden jaar in, jaar uit, symphonieën van Haydn, Mozart en Beethoven afgeraffeld, zonder dat men er ooit aan dacht, de uitvoering door een voorafgaande repetitie eens op te frisschen. En wat de symphonieën van Beethoven betreft, bracht men het zelden verder dan tot de vijfde. Van de negende was geen sprake, en wel om twee redenen: vooreerst omdat zij beschouwd werd als een voortbrengsel van een doof en verward hoofd, en in de tweede plaats omdat een uitvoering daarvan noodzakelijk repetitiën vorderde, waarmede echter de heeren musici in Stuttgart zich liefst niet ophielden. Om laatstgenoemde reden vonden ook de werken van Schumann geen genade in de oogen van de muzikale autoriteiten. Wanneer men nu en dan eens afwisseling op het programma noodig achtte, nam men zijn toevlucht tot een symphonie van Kalliwoda of van Täglichsbeek. Ook bij de ouvertures bleef men in denzelfden kring ronddraaien; het waren de meest bekende opera-ouvertures van Mozart, Cherubini, Weber, en natuurlijk vooral van Lindpaintner. Van Beethoven voerde men hoogstens de ouvertures *Prometheus, Egmont* en *Coriolan* uit. Lindpaintner was de voornaamste hinderpaal voor een verheffing der muzikale toestanden in Wurtemberg's hoofdstad en Bülow kwam er in zijne berichten rond voor uit, dat het ontslag van dezen heer de eerste voorwaarde was voor een verandering ten goede.

Vier jaar later, toen Bülow in Berlijn werkzaam was als leeraar, orkestdirecteur en klaviervirtuoos, zien wij hem weder in ander opzicht voor de goede zaak strijden. Thans breekt hij een lans voor zijn vereerden leermeester Franz Liszt en trekt in een artikel in het *Neue Zeitschrift für Musik* te velde tegen een zekere

klasse van recensenten, die er zich op toelegt, alles wat zij goed vindt bij hetgeen tot het verledene behoort - tot de *faits accomplis*, zooals hij zegt -, bij het nieuwe af te keuren. In een van de bladen, die zich in die richting bewogen, had een bericht gestaan over een concert, door Liszt te Dresden gegeven en waarin eenige composities van dien meester waren uitgevoerd, hetgeen den recensent aanleiding gaf tot de ontboezeming: ‘Die Berufung Liszt's zum Capellmeister in Weimar war verhängnissvoll. Nicht gewarnt durch die Erfolglosigkeit der Oper von 1825 (NB. een opera in één bedrijf, door Liszt op veertienjarigen leeftijd gecomponeerd en te Parijs opgevoerd) liess er sich überreden Componist zu werden, Symphonien zu schreiben, dem Flügel Valet zu sagen.’

Hoort! Hoort! - roept Bülow ironisch uit - Meijerbeer is onverstandig genoeg geweest, zich door het fiasco zijner eerste Italiaansche opera's niet te laten weerhouden een beroemd Operacomponist te worden. Wagner is zoo onbeschaamd geweest, om na een enkele opvoering van zijne opera *Die Novize von Palermo*, die hem had moeten vermanen zich van verder componeeren te onthouden, vijftien jaar later de meest populaire en nationale opera sedert de *Freischütz* te schrijven! En wilt ge nog meer voorbeelden? Byron heeft het gewaagd, in plaats van leering te trekken uit het fiasco van zijn *Hours of Idleness*, met zijn *Childe Harold* te slagen! Rousseau heeft na den val van zijn tooneelstuk *Narcisse* het nog gewaagd den man der eeuw van zijn land te worden! Racine heeft de onbeschaamdheid gehad, om op het graf van zijn eerste stuk *Théagène et Chariclée* de *Athalie* te dichten! - Maar deze namen zijn reeds *faits accomplis*, zij zijn historisch geworden - voegt hij er spottend aan toe -. Dat moge de jonge gymnasiast wel bedenken, wanneer hij soms voorbarig over zulk een opmerking van een recensent mocht lachen!

En wanneer dan verder de recensent komt verklaren, dat het geen innerlijke drang was, die Liszt tot componeeren aanzette, en het bewijs daarvoor tracht te putten uit de omstandigheid, dat de meester zooveel jaren liet verloopen, alvorens aan dien drang toe te geven, vraagt Bülow: Hoe? Omdat een geniaal man gedurende een lang tijdsverloop schijnt te zwijgen, daar hij de voortbrengselen van zijn geest niet publiek maakte, gelooft ge dat hij de handen in den schoot heeft gelegd en rust houdt? Meent ge, dat de negen *Symphonische Dichtun-*

gen, de reuzenwerken *Dante, Faust, Prometheus*, de ontelbare oorspronkelijke stukken voor klavier en voor zang ontstaan zijn uit een plotselinge luim om componist te worden? - Hij gelooft echter niet aan de goede trouw van hen, die zoo spreken. De meest onnoozele onder de tegenstanders - zegt hij - zal niet kunnen loochenen, dat Liszt's muzikale scheppingen, hoe afkeurend men daarover ook moge bazelen, openbaringen zijn van het rijke gemoedsleven van een kunstenaar. Maar bij dezulken staat Liszt nu eenmaal geboekt als *virtuoos*. De *scheppende* kunstenaar Liszt past niet in hunne vooraf klaar gemaakte categoriën, en omdat Liszt zich in zijne concerten beijverd heeft, de werken van anderen bij het publiek ingang te doen vinden en, wat hemzelven betrof, zich bepaalde tot transcripties voor klavier, meent men gerechtigd te zijn, hem binnen die grenzen te houden, en duldt men geen overschrijding daarvan.

Hij gaat dan verder na, hoe dwaas de critiek zich in hare verhouding tot Liszt gedragen heeft. Men begon hem eerst als virtuoos van onnavolgbare techniek te beschouwen, toen hij de zoogenaamde classieke werken begon voor te dragen. De grootste onder de virtuozen werd hij toen genoemd, maar... als vertolker van Bach en Beethoven beteekende hij niets, werd er gezegd. Dit duurde zoolang, totdat hij optrad met zijne transcripties en paraphrasen voor het in een orkest herschapen klavier. Toen brak er een groot lawaai uit over zulk een ongehoord iets. Het klavier werd geweld aangedaan, zeide men, en de grenzen van dit instrument werden geschonden. Maar een Beethovenspeler -, ja dat was hij, heette het thans. Liszt ging daarna een stap verder en trad te voorschijn met oorspronkelijke composities. Dadelijk werd nu de bewerker van Schubertsche liederen en Beethoven's symphonieën voor piano tot in de wolken verheven, natuurlijk ten koste van den componist van oorspronkelijke werken. Men vermaande hem, zijn talent niet te forceeren en van zichzelven geen dingen te vergen, waarvoor hij geen aanleg had. En toen hij componist van orkeststukken werd, beschouwde de critiek dit als een beklagenswaardige verblindheid van den klaviercomponist en prees thans om strijd zijne études, zijne polonaisen, balladen, rhapsodieën enz. - Zoo zal het verder gaan! - roept Bülow ten slotte uit - Liszt's kerkmuziek zal zijne symphonische werken waarschijnlijk waardeering verschaffen, en schrijft hij eerst een opera, dan zal men hem roemen als een

universeel genie, het dramatisch gebied natuurlijk uitgezonderd!

Zoover is het niet gekomen. Liszt heeft na die eene opera uit zijne jonge jaren geen dramatisch werk meer geschreven, maar had hij het gedaan, dan is er alle reden om te gelooven, dat dit aan de werken, die er aan vooraf gingen, ten goede zou zijn gekomen, wanneer men let op de gedragslijn, die door de critiek bij de beoordeeling van 's meesters werken gevolgd werd. De manier, waarop zij met die werken omsprong, is trouwens niet het eenige voorbeeld van hare wonderlijke gedragingen. Zij doet mij o.a. denken aan de wijze, waarop telkens de dramatische scheppingen van Richard Wagner door de Pers begroet werden. Toen niet langer kon volgehouden worden, dat *Tannhäuser* geen meesterwerk is, moest *Lohengrin* het ontgelden. Later geeft de critiek toe, dat ook Lohengrin een meesterstuk is, maar *Tristan*...! Daarmede was Wagner nu heelemaal op een dwaalweg. Daarna verscheen *Der Ring des Nibelungen* en werd voor iets monstrueus uitgekreten, terwijl nu *Tristan* op zijne beurt van de critiek den stempel van meesterwerk ontving. En zoo ging het voort. -

Zooals in den aanvang reeds gezegd is, doet Bülow zich in de geschriften van deze verzameling ook kennen als criticus en als paedagoog. In eerstgenoemde hoedanigheid heeft hij zich in hoofdzaak bepaald tot beoordeelingen van muziekstukken voor klavier, welke beoordeelingen hij in het *Neue Zeitschrift für Musik* of in andere bladen schreef. Daarbij greep hij nu en dan de gelegenheid aan om van zijne inzichten omtrent het uitoefenen van critiek en omtrent de verhouding van deze zoowel tot de kunst als tot het publiek te doen blijken.

Ook op paedagogisch gebied treffen wij in Bülow's besprekingen van klavierwerken - de vruchten van zijn arbeid als leeraar in het pianospel te Berlijn - menigen behartigenswaardigen wenk aan. Zoo o.a. in de recensie van piano études van Alkan, waarbij hij aan hen, die zich voor de virtuozenloopbaan wenschen voor te bereiden, aanwijzingen geeft ten opzichte van de keuze der daarvoor te bezigen studiën, en verder in zijn artikel: *Ausgrabungen eines Clavierlehrers*, waar hij in de bres springt voor klavierwerken, welke onverdiend onopgemerkt zijn gebleven, en, in verband daarmede, de piano-onderwijzers aanspoort, hunne opmerkzaamheid niet uitsluitend te schenken aan de voorname en algemeen bekende werken op dit gebied maar ook aan die van minder bekende com-

ponisten, en daardoor te helpen voorkomen ‘dat een menigte van edele kiemen, van gezonde zaadkorrels, die schoone vruchten hadden kunnen voortbrengen, onbarmhartig worden vertreden.’

Behalve de opstellen, welke tot een der drie genoemde categoriën (polemiek, critiek, paedagogie) behooren, vindt men in de verzameling uit het tijdvak 1851-65 ook hoogst belangrijke opstellen van anderen aard, waaronder vooral de besprekingen van Wagner's *Faustouverture* en van Berlioz's opera *Benvenuto Cellini* moeten genoemd worden. Verreweg het grootste gedeelte van Bülow's geschriften is uit den tijd van zijn tienjarig verblijf te Berlijn, en het getuigt van zijne groote energie en werkkracht, dat hij, niettegenstaande de vele beslommeringen, welke uit zijn leeraarsambt en zijne positie in de muzikale wereld aldaar voortvloeiden, de belangen der kunst ook als schrijver heeft blijven voorstaan.

Toen kwam het tijdstip, waarop Bülow de uitnoodiging van Wagner aannam om zich in München te komen vestigen, waar, in verband met de plannen, die de meester in vereeniging met zijn Koninklijken beschermer gevormd had, een nieuwe werkkring zich voor hem opende. De omvangrijke taak, waaraan hij zich daar vijf jaar lang in de driedubbele hoedanigheid van orkestdirecteur, virtuoos en leeraar wijdde, liet den schrijver geen tijd meer om aan het woord te komen.

En daarna verscheen in Bülow's leven het gewichtige moment, waarop persoonlijke omstandigheden (de vrijwillige scheiding tusschen hem en zijn eerste vrouw en haar huwelijk met Richard Wagner) den band verbraken, die hem in de uitoefening zijner kunst aan Wagner hechtte. In hoeverre hij daardoor vreemd werd aan de zaak, waarvoor hij van het begin zijner artistieke loopbaan af gestreden had, valt thans nog moeilijk te constateeren; zijne latere geschriften geven daaromtrent volstrekt geen licht. Bülow's weduwe, in de voorrede van de door haar uitgegeven verzameling dit punt even aanroerende, zegt, dat het niet in het kader van die uitgave behoort, daarop verder in te gaan en den invloed na te sporen, die deze radicale verandering op Bülow's definitieve ontwikkeling heeft uitgeoefend. Juist daarom echter mag betwijfeld worden, of het wel goed gezien was, reeds nu een verzameling van zijne geschriften het licht te doen zien, althans van die, welke na de Münchener periode geschreven zijn. Het beeld van den kunstenaar Bülow uit dien tijd staat lang zoo helder niet voor onzen

geest als dat uit zijn vroeger leven, en hetgeen van zijne geschriften uit het tijdvak 1871-92 in de verzameling is opgenomen, strekt niet om het te verduidelijken. Geeft men op deze wijze aan het publiek (en daarvoor is toch eigenlijk het boek uitgegeven) de gelegenheid om Bülow's beschouwingen over de kunst en vooral over de kunstenaars van zijn tijd in de twee nogal scherp afgescheiden perioden van zijn leven met elkander te vergelijken, dan zal het niet anders dan een verwarden indruk van de denkbeelden en de gevoelens van den kunstenaar verkrijgen, en dit wordt nog verzwaard door de omstandigheid, dat er tot nu toe geen uitgave verscheen van de brieven na 1855, die wellicht opheldering zouden geven omtrent veel wat thans nog duister is.

Een juist oordeel over Bülow, niet als uitvoerend kunstenaar - want als zoodanig is hij reeds lang als een der eersten erkend -, maar in zijne verhouding tot de muzikale verschijningen van zijn tijd, kan men zich uit die enkele geschriften evenmin vormen als uit zijn excentriek optreden in de kunstwereld gedurende de latere jaren van zijn leven. Daartoe is noodig, dat een bekwame hand uit het aanwezige en nog op te sporen materiaal met onpartijdigheid een levensbeeld wete te scheppen, dat zoo dicht mogelijk bij de waarheid komt. Dat echter zoo kort na Bülow's dood de tijd nog niet gekomen is om dit met volle vrijheid te kunnen doen, behoeft wel geen betoog.

Wil men echter over dat punt heenstappen en de geschriften uit het tijdperk 1871-92 als geheel op zichzelf staande beschouwen, dan is, wegens het vele interessante dat zij bevatten, de kennismaking ook hiermede voorzeker aan te bevelen.

Van het oogenblik af dat Bülow zijn domicilie van Berlijn naar München overbracht, rustte zijne pen meer dan vijf jaar lang. Toen hij haar weder opnam, was het om met woorden van waardeering de nagedachtenis van een zijner kunstbroeders te huldigen. In de *Signale für die musikalische Welt* verscheen den 22sten Angustus 1871 een uitvoerig artikel van zijn hand, waarin hij den kort te voren gestorven pianist Karl Tausig herdenkt; een in menig opzicht belangrijk artikel, wanneer men afziet van de daarin voorkomende beschouwingen over den door hem en Tausig in vroegere jaren betoonden ijver in het maken van propaganda voor de werken der nieuwe richting, iets wat hij thans *Entwicklungskrankheit* en *Zukunftsfieber* gelieft te noemen. Hij schreef dit stuk in Florence, waarheen

hij zich na den vermoeienden en rampspoedigen tijd in München had begeven, tot herstel van zijne geschokte gezondheid maar ook met de bedoeling om door het geven van concerten van allerlei aard te trachten, de Duitsche muziek bij de Italianen ingang te doen vinden.

Uit den tijd van zijn verblijf in Italië zijn voorts twee opstellen: ‘Lohengrin in Bologna’ en ‘Musikalisches aus Italien.’ Het eerstbedoelde zeer omvangrijke artikel heeft den vorm van een gesprek, waarin op onderhoudende en geestige manier het een en ander wordt meegedeeld over de opvoeringen van Wagner's werk te Bologna in 1871 en over de omstandigheden, zoowel gunstige als ongunstige, waarvan die vergezeld gingen. Het tweede artikel, uit Milaan geschreven, schijnt hem in Italië vele vijanden bezorgd te hebben. Het bevat een veroordeeling van den gevierden maëstro Verdi en een ophemeling van de Russische componisten, waartoe hij aanleiding had gevonden in kort op elkander gevolgde uitvoeringen van Glinka's opera ‘Het leven voor den Czaar’ en Verdi's ‘Requiem’ te Milaan. Bülow's oordeel over Verdi is later anders geworden en heeft zelfs geleid tot een brief, waarin hij bekent, zich achttien jaar geleden aan een publicistische wandaad tegen den laatsten der vijf koningen van de moderne Italiaansche muziek te hebben schuldig gemaakt doch daarvan thans diep berouw te hebben. Als verzachtende omstandigheid voert hij aan, dat hij toenmaals door ultrawagneriaansch fanatisme was bevangen, dat echter sedert gelouterd was en in geestdrift was omgeslagen. Hij was zich gaan toeleggen op de studie van 's meester laatste muzikale scheppingen: *Aïda, Otello* en het *Requiem*, die hem zelfs bij gebrekkige uitvoeringen tot tranen toe geroerd hadden, en hij had ze niet bestudeerd naar de letter, die doodt, maar naar den geest, die levend maakt. En dan eindigt hij met de volgende tirade: ‘Nun, grosser Meister, bewundere ich Sie, liebe ich Sie! Wollen Sie mich verzeihen, sich des Vorrechtes der Monarchen bedienen, Gnade zu üben! Wie es aber immer komme, auf alle Fälle muss ich die Schuld der Vergangenheit eingestehen, wäre es auch nur, um den jungeren irrenden Brüdern ein Beispiel zu geben. Treu dem bekannten Spruche *Suum cuique* rufe ich laut: Es lebe Verdi, der Wagner unserer theueren Verbündeten!’

Op dezen dwazen brief antwoordde de grijze componist op beminnelijken en waardigen toon, waarbij hij o.a. zegt, dat de zoo

onverwacht ontvangen brief, geschreven door een toonkunstenaar van beteekenis en gewicht in de kunstwereld als Bülow, hem groote vreugde had bereid, niet uit persoonlijke ijdelheid maar omdat hij daaruit zag, dat de waarlijk hoog staande kunstenaars zonder vooroordeel van ‘school’, nationaliteit en tijd oordeelen.

De laatste groep geschriften, welke in de verzameling voorkomtheeft betrekking op den veelbewogen tijd (1877-92) toen Bülow als orkestdirecteur werkzaam was in Hannover, Meiningen en Ham, burg. Daarvan zijn, wegens den humor, die er in doorstraalt, vooral lezenswaardig de berichten, die hij op zijne concert-tournées in Engeland en Schotland en in Scandinavië voor de *Signale* en de *Allgemeine Deutsche Musikzeitung* schreef. Bijzonder aangename en verheffende indrukken schijnt hij van zijn verblijf te Kopenhagen ontvangen te hebben. In de eerste plaats spreekt hij natuurlijk van Niels Gade. Iedere buitenlandsche musicus, die in Kopenhagen komt, maakt het eerst zijne opwachting bij Niels Gade - zegt hij, en weidt dan uit over de voortreffelijke hoedanigheden van den toenmaals vijf en zestig-jarigen meester, die er lang zoo oud niet uitziet als zijn geboortebewijs aangeeft. Hij roemt het in den Deenschen toondichter, dat deze, in tegenstelling van zijn Duitsche, Engelsche en Hollandsche geloofsgenooten in de kunst, reeds lange jaren geleden de werken van Wagner en Liszt bij het concertpubliek in zijn vaderland geïntroduceerd heeft, en wel zoo goed voorbereid, dat men er duidelijk zijne bedoeling uit ontwaarde om die werken bijval en niet het tegenovergestelde te bezorgen. Ook voelde hij zich aangenaam verrast door de ontdekking, dat Gade het met hem eens was in zijne interpretatie van Beethoven's werken, in het bijzonder wat de symphonieën betrof en de wijze, waarop hij bij het instudeeren daarvan te werk ging. Dit stelde hem volkomen schadeloos voor de aanvallen, die hij deswege van zijne landgenooten en zijne collega's had moeten verduren bij gelegenheid van zijne kunstreizen met de Meininger Hofkapel.

Maar ook voor Gade als kunstenaar heeft hij den hoogsten lof. Componeeren deed de meester in de laatste jaren weinig, maar des te meer wijdde hij zijne zorg aan de taak, die hij als muziekdirecteur en als directeur en leeraar aan het stedelijk Conservatorium te Kopenhagen te vervullen had. Bij het bespreken van hetgeen Gade in laatstgemelde qualiteit verrichtte, vindt Bülow de gelegenheid om uit te pakken over de Duitsche Conservatoria, waarvan

de meeste jaarlijks niets anders opleveren dan een algemeen schadelijken aanwas van ingebeelde en daarom ‘miskende’ componisten en een hoop pianisten van den derden rang, van wie vijf en zeventig percent tot het schoone geslacht behooren. Daarop nu maakte de stedelijke instelling te Kopenhagen een loffelijke uitzondering.

Aan het slot der verzameling komt de redevoering voor, die Bülow ter gelegenheid van het vijftigste door hem gedirigeerde Philharmonische concert te Berlijn gehouden heeft (1892). Het was de laatste maar ook de merkwaardigste zijner toespraken tot het concertpubliek, de bekende ‘Bismarckrede’, waarin hij de aan het einde van dit concert uitgevoerde Eroïca-symphonie van Beethoven tot uitgangspunt nam voor een hulde aan den gewezen Rijkskanselier. Door deze redevoering, uitgesproken in een tijd, waarin ieder in de Rijkshoofdstad nog vervuld was van de spanning tusschen den Keizer en den beroemden staatsman, was het publiek overbluft en een deel daarvan ontstemd. De woorden ‘Vorst Bismarck - hoog!’ waarmede Bülow zijne *speech* eindigde, vonden lang niet algemeen weerklank bij het auditorium en de avond eindigde met een scherpen dissonant.

Beiden, publiek en Bülow, gevoelden echter, dat men zoo niet van elkander kon scheiden, en toen de eminente kunstenaar eenige dagen later weder een philharmonisch concert dirigeerde, waarin o.a. Beethoven's negende symphonie op meesterlijke wijze werd uitgevoerd, was de indruk van het onaangename voorval reeds bijna uitgewischt en werd hij ten slotte met geestdritt toegejuicht.

Dit is een van de vele voorbeelden, die ons doen zien, hoe snel en zonder eenigen overgang licht en schaduw elkander op Bülow's kunstenaarsloopbaan dikwerf afwisselden, een verschijnsel waarvan de oorzaak vooral lag in het rustelooze en ongestadige van zijn wezen. Het zijn ook voornamelijk deze eigenschappen, welke het zoo moeielijk maken, zich een beeld van het denken en gevoelen van den kunstenaar in de tweede helft van zijn leven te vormen, en zijne geschriften uit die periode - ik herhaal het - kunnen ons allerminst daarbij tot richtsnoer strekken.

HENRI VIOTTA.

Sainte-Beuve en Victor Hugo.

Naar aanleiding der jongst verschenen Correspondance de Victor Hugo. Dl. I.

Oude brieven komen voor den dag en oude liefdesgeschiedenissen worden weder opgerakeld.

Alfred de Musset en George Sand! Sainte-Beuve en Mevrouw Victor Hugo!...

Hoe blij zijn de menschen dat ze hun snuffelneus eens te gast kunnen zenden op de lucht van vermufte schandaaltjes: zoo waren ze nu de helden van de romantiek!

Och, veel nieuws aan slechtigheden brengen die oude schrifturen niet voor den dag. De wereld is er altoos op uit geweest om zich te ergeren aan de kleinheid van haar groote mannen. Zoo ziet ze hen, zoo heeft ze hen gezien en zoo zal ze voortgaan hen te zien. Ieder die maar zijn vinger uitsteekt om iets in beweging te brengen leeft midden in een klikklak van geklets; en wie werkelijk groot is, met wat een verdoovend geraas gaat de praatratel niet om zijn ooren! Shakespeare in Weimar, Goethe in Krähwinkel - want in dit opzicht zijn wereldsteden dorpen en kleine steden gehuchten - hebben van dat gebeuzel moeten lusten.

‘In plaats van dankbaar te zijn dat ze zoo'n paar kerels, als Schiller en mij, bezitten, gaan ze ons tegenover elkander uitmeten en verminderen,’ heeft Goethe eens in een bui van oprechtheid gezegd.

Dankbaar zijn, en ooren en oogen hebben, dat past ons; - ooren om den rhythmus van den hartslag in het menschenleven te hooren, oogen om de oprechtheid van bewegingen en gebaren te zien.

En gevoel, en verbeelding.

Gevoel om het leven van anderen in ons zelf op te nemen, en verbeelding om de brokjes van onze kennis als een geheel te aanschouwen. Maar de menschen hebben meestal pleizier om den persoon van hun naaste als een hoop vuil linnen uit elkaar te pluizen.

Daar is Mijnheer Edmond Biré met zijn eindelooze reeks van citaten-doorspekte boekjes over Victor Hugo. De man is braaf, en met zijn kleinen hartstocht voor waarheid kan hij niet velen dat niet iedereen even deugdzaam is als hijzelf denkt te wezen. Hij meent zich geroepen om de tien geboden voor de wereld in eere te houden, en met zijn poedelaard draaft hij aldoor om Victor Hugo heen, blaffend zoodra hij een vlekje ziet. En 't is me een geblaf; want ze zijn er, helaas, de vlekjes en vlekken, legio!

Daar is Mijnheer Othenin d'Haussonville met zijn studies over oudere tijdgenooten, waaronder Sainte-Beuve. Een allerbraafste burgerziel met een vracht van adellijke voorouderportretten op zijn hart. Die last drukt hem zoo zwaar dat hij het kwalijk neemt wanneer andere parvenu's, zonder ridderzaal geboren, zich vermeten om in de samenleving iets te gaan beteekenen. En hij slaat telkens aan met een kort keffend geluid zoodra hij een foutje op 't spoor is van die burgermenschen.

Daar is Mijnheer Pons met zijn *Sainte-Beuve et ses inconnues*... maar Pons zou een aparte behandeling verdienen, en hij hoort hier eigenlijk niet bij. Want Pons heeft wel humor.

En dat is 't wat hun ontbreekt aan die Biré's en d'Haussonville's. Ze hebben humeur in plaats van humor: goede menschen, maar slechte muzikanten; zonder een aasje van begrip dat het leven, onder onze handen, tot de allerinfaamste stof verhardt, wanneer we het niet blij en teêr en onvooringenomen, - wanneer we het niet met een open oog en met een lachend hart aanvatten.

Victor Hugo, wanneer men hem uit zeker standpunt beziet, is een olifant met een orgel boven op zijn kolossale lichaam. Hij komt zoo komisch-ernstig aanstappen, en draagt zijn instrument over alle oneffenheden en door alle verwarringen van dit jungleleven alsof het speeltuig maar een zakfluitje was.

Het ding begint te spelen (neen, eigenlijk speelt het altoos), en daar

loeien orkanen, de zee buldert tegen het strand, sterren verschieten aan de lucht en spookwolken happen grijnzend naar de maan; koningen worden wanhopig op wankelende tronen, eenzame maagden zwerven over het dak van reuzenkathedralen, dwergen gluren om een hoek en schateren 't uit, men weet niet of van lachen of huilen. Plotseling stilte. De nevelen trekken op, het vochtige zonlicht verguldt wazige takken, de vogels beginnen te kwinkeleeren en nimfenpassen ruischen zacht aan. Warmer wordt de toon van het landschap, bloemen- en bloesemgeur stijgt op, van begeerte zwelt het leven in blad en twijg. Een klacht van verlangen dringt omhoog uit de borst van de natuur, in heldere klanken opspringend, dan smachtend weder neervallend; een menschenstem zingt van liefde en van lijden en van verloren gaan; het klokje uit de verte antwoordt, luchtig en fijn zijn guirlandes van klokkeklanken slingerend door het ruim, totdat een zwaar klokgebrom de ijle tonen vervangt en opvangt en het orgel opnieuw met forsch geluid inzet.

En het is ons alsof we het gedreun van de gansche schepping hoorden met haar heele décor van zonnen en zeeën en bergen en stroomen en kerken en helden en heiligen en monsters en engelen; de vox humana wordt in dat orkest niet al te dikwijls vernomen, en dan nog is het de vox humana van een orgel.

Maar die echte stem van den man bestaat toch wel. Victor Hugo is niet altoos olifant.

Ik herinner me 't verhaal van iemand die generaal Tom Pouce een bezoek ging brengen in 't hôtel waar hij was gelogeerd, en die bij toeval aanklopte aan de kamer bezet door Lablache, den beroemden baszanger met zijn enorme lichaam. ‘Ik dacht dat u Tom Pouce was,’ bracht de verschrikte bezoeker er uit en vluchtte als voor een reus. ‘Dat ben ik ook,’ bulderde Lablache hem achterna, ‘maar hier op mijn kamers neem ik er wat mijn gemak van.’

Verbeeld u nu eens het omgekeerde geval, dat de man een visite bad willen maken aan Lablache en terecht gekomen was bij Tom Pouce. Dat is zoo ongeveer de indruk dien we krijgen bij het opslaan van Victor Hugo's brieven aan Sainte-Beuve: we voelen ons niet in tegenwoordigheid van den geweldige, maar op eens worden we in de nabijheid gebracht van de teere vlam van het zieleleven, en de luwe subtiele warmte waait ons tegen van echten hartegloed. E s t d e u s h i c ! Het goddelijke woont hier van

een menschentragedie: liefde, strijd, opoffering, zonde, smart, in één woord, passie.....

Maar is er in Sainte-Beuve ook niet iets komieks? Een moederszoontje met een wijs gezicht en een hoofd vol wijsheid, met een gevoelig hart en allerhande talenten, zoo treedt hij de wereld binnen, en hij raakt juist met zijn verzen en zijn verhalen de lijn waar het succes begint; hij komt er nooit over.

In die onmacht van den begaafde ligt het belachelijke, daar het juist zijn talenten zijn die hem den weg schijnen te versperren om zijn grooten aanleg geheel te ontwikkelen.

De bestaansvoorwaarde van den criticus is zijn gevoel van vrijheid, en wat Sainte-Beuve tot den grooten kenner der levensvormen maakt is zijn bewustzijn van onafhankelijkheid, ja, van souvereiniteit tegenover het leven.

Hij ziet de wereld niet in kleuren en lijnen voor zich liggen, zooals de kunstenaar haar ziet, maar voor hem bestaat een wereld van geestelijke physionomieën en van gedachten.

De criticus hoort, en hij let op het geheime gebarenspel achter de woorden; hij leest, en hij zoekt de ziel van het boek, hij voelt de beweging van den tijd, en hij peilt de diepte van den stroom, en hij volgt zijn richting.

Die ontdekkingen maken zijn wereld. Voortdurend is zijn ziel op onderzoek uit, en ze brengt haar ondervinding mee terug en haar kennis: louter persoonlijke kennis, iets dat aan haar en aan haar alleen behoort, maar dat toch van alle bijsmaak gezuiverd is. Want de weerklank der gedachten moet rein wezen. Daartoe zal de criticus voor alle dingen zijn geest vrij gevoelen. Hij mag van niemand afhankelijk zijn, ook niet van eigen voorliefde of stemming, van zijn eigen aard.

Maar nu beginnen zijn talenten en neigingen hem parten te spelen.

Hoe meer gaven hij heeft, des te meer zal hij geprikkeld worden om zijn talenten voor zichzelf te gaan beoefenen, en hij heeft ze niet voor zich gekregen; hoe gevoeliger hij is, des te meer behoefte zal hij hebben aan genot, en hij is er niet gekomen om te genieten. Zijn talent en zijn hartstocht is voor den criticus geen doel, maar een middel. Middel om het leven op te vangen en vast te houden, opdat hij het kan leeren te begrijpen. Want hij leeft in een anderen kring dan de kunstenaar en de dilettant; hij woont een verdieping hooger.

Die van de vrijheid.

In den tijd waarheen, in dezen bundel, de brieven van Victor Hugo ons brengen, leeft Sainte-Beuve nog in banden. Hij rekent zich een groot dichter en een groot romanschrijver, en hij is gevangen in een passie. Maar hij kampt om bevrijding. Daar is een gevoel in hem dat hij niet thuis hoort in dien voorbijgaanden vorm van zijn ontwikkeling, en tegelijkertijd houdt zijn trots en zijn liefde hem in zijn begoocheling vast. De tweestrijd uit zich in allerlei grillige trekkingen en wrikkingen. Komiek? Misschien voor wie niet ziet hoe, onder den strijd door, de geest van den toekomstigen criticus al rijker en leniger wordt, hoe hij dieper doordringt in den grond van het leven, hoe hij op ontdekking uitgaat naar onbekende streken, hoe, in één woord, het magere achttiende-eeuwsche fond van Sainte-Beuve's inborst bevrucht wordt door de veelzijdige strooming - godsdienstig, maatschappelijk en geniaal gemoedelijk - van de nieuwere eeuw.

We komen met deze brieven in zijn kritieke dagen. En ook voor zijn vriend, voor den grootere van de twee, voor den dichter, voor Victor Hugo is het een tijd van geestverandering.

Het oude leven van den plechtigen Odenzanger heeft afgedaan. Hij staat aan den ingang van een breeden weg. Zijn genius hoopt dien in zijn volle breedte en lengte te vervullen, en hij wil beslag leggen op de verbeelding en het leven van zijn volk door zijn drama's, zijn romans, zijn verzen, door zijn philosophie, door zijn deelneming aan politieke en maatschappelijke hervorming.

In de jaren dezer correspondentie, 1828-1834, breekt Victor Hugo zich een baan uit de af perking van zijn verleden: het enorme van zijn hartstochten en zijn redenarij komt aan 't licht. Maar met dien overgang paart zich een weemoedige behoefte aan vriendschap en vertrouwen ...

En we zien als door een breuk van het leven tusschen twee tijdperken van ontwikkeling, bij Victor Hugo even goed als bij Sainte Beuve, den fijnen adergang, de zenuwtrilling en de openbaring der geheimenis van het ding dat zich altoos onder een masker verbergt: de persoonlijkheid ...

Er is nog een derde, Mevrouw Victor Hugo, geboren Adèle Foucher.

Adèle Foucher - want het wordt waarlijk tijd om van deze abstracte beschouwingen op den vasten grond van het leven te komen - was 19 jaar toen zij in 1822 met Victor Hugo trouwde, die nauwlijks een jaar meer achter den rug had dan zijn bruid. Het was een huwelijk om liefdeswil, met heel grootsche vooruitzichten in de toekomst en een heel sober bestaantje in de werkelijkheid. Zij, een brunette, hartstochtelijk teeder, maar zeer verstandig en zeer vroom; hij, een genie, dat zegt alles, en vroom en goed, in die dagen, en jong en jongensachtig.

Toen Sainte-Beuve in 1827 zijn eerste bezoeken bracht aan het huishouden van den dichter, lette hij niet bijzonder op de jonge vrouw. Hij zag haar gewoonlijk bezig met een handwerk, de oogen op het borduurraam gericht, dan, wanneer het gesprek levendig werd, ze opslaand en met starenden blik kijkend naar den spreker, naar haar man. En zoo heeft hij haar beeld altoos voor zijn geest gehouden; die eerste halve indruk is het prentje gebleven van haar portret, ook toen hij het in zijn ziel droeg als een ding dat hij aanbad en waarmee hij worstelde. Wij ook zien haar thans met die houding, een slanke, donkere vrouw in een waas van zachte passie, over haar werk gebogen, soms opkijkend alsof ze iemand wacht.

Maar Sainte-Beuve kwam voor den dichter.

> J'étais tout au poète; et son vaste discours
> Parmi les jets brûlants et l'écume sonore,
> Comme un torrent sacré que le pasteur adore,
> Faisait flotter sans cesse et sailliar à mes yeux
> Dans chaque onde nouvelle une lyre des dieux.

Hij warmde zijn koude jeugd aan het heilige vuur, en hij dorst zich herinneren dat ook hij een lier bezat. Dat was zijn brevet voor opneming in den gewijden kring.

O wat een heerlijke tijd van opspruitend en bloeiend geestelijk leven, die jaren! Nu nog zijn we onder hun koesterende bekoring. En hoe zal 't geweest zijn toen ze frisch en luistervol klonk als de stem van den levenden dag, de muziek van Lamartine en Victor Hugo, het ernstige woord van de Vigny en het schrale Cherubinsgeluid van den ondeugenden allereersten Musset! Daar mengt zich in het koor het geestige proza van den onbedorven Dumas, en de welsprekende waarschuwing van Lamennais, en de zacht doordrin-

gende wijsheid van Jouffroy. Wilt ge een redenaar? Guizot. Een leeraar? Michelet. Het verleden? Chateaubriand en Benjamin Constant. De toekomst? Balzac en George Sand.

Het was als een dageraad van edelmoedige verwachtingen; een godsdienstige stemming bezielde de vrije geesten, en wanneer ze later dikwijls scherp de een tegenover den ander stonden, dan was het omdat ze in 't eerst zoo dicht elkander waren genaderd. Ze hadden broederschap gesloten, en ze hadden behoefte gehad zich voor elkaar op te offeren: een gevoel niet alleen voor de tirades van het theater, maar dat hun in 't hart lag.

De aandoeningen waren misschien wat theatraal en 't was toch oprechtheid. '*Votre frere*, VICTOR,' teekent Hugo den brief waarin hij aan Sainte-Beuve den indruk meedeelt over het manuscript van zijn *Vie de Joseph Delorme*. Het was nog iets meer dan kameraadschap.

Sainte-Beuve kwam in den kring der Hugo's niet maar eenvoudig om te ontvangen wat men hem geven wilde; hij hield er zich voor bestemd om ook van zijn kant een helper en leider van zijn vriend te wezen.

Er was in 't karakter en in 't genie van Victor Hugo iets absurds, - zooals hij 't noemde, een blok van absurditeit,[1)] en de criticus was veel te scherpziend om 't niet al dadelijk begrepen te hebben. Victor Hugo, de dichter, ging zijn blinden gang en bleef koppig aan zijn gekheden vasthouden. Hier kon een broeder misschien raad geven zonder te kwetsen.

De gelegenheid deed zich op. Want bij Victor Hugo bereidde zich een nieuwe ontwikkeling voor.

Hij was gedurende deze jaren buitengewoon productief. In 't begin van 1829 verscheen *Les Orientales*, in Juni werd *Marion de Lorme* geschreven, in September *Hernani*. Hij wilde den weg van het theater uit, om dadelijk met luide stem tot het publiek te kunnen spreken; en daarin lag een gevaar voor zijn talent en voor zijn karakter. Voor zijn talent, - omdat het lyrisch en niet drama-

1) Zie Sainte-Beuve's roman Volupté, 10e éd.p. 261. 'Un rocher absurde, comme qui dirait un rocher d'absurdités,' want het is heel duidelijk dat hij op die plaats over Victor Hugo spreekt.

tisch was; voor zijn karakter, - omdat hij zich gemakkelijk zou laten meesleepen in de theater-wereld.

Natuurlijk dat Mevrouw Hugo in de eerste plaats zich bezorgd maakte. De vijf of zes jaren van hun huwelijk waren voorbijgegaan zonder een teleurstelling voor haar liefde. Nu kwam de verandering. Het geheele hart van haar man behoorde haar niet meer.

Haar vrees en zorg werd door Sainte-Beuve gedeeld. Niet zonder bijbedoeling, om, zoo de omstandigheden er toe leidden, de plaats van den echtgenoot te gaan innemen. Want hij behoorde, in gedachte ten minste, tot 'het bleeke geslacht der echtbrekers', zooals hij gezegd heeft. 'Een apostel' noemde daarentegen Victor Hugo zijn vriend[1)], en de menschen vonden iets van een priester in hem; maar dat gaat wel samen met de andere rol. Het wijdingsvolle en het verliefde.

Hij gevoelde zich als haar bondgenoot, en hij won het hart van Mevrouw Victor Hugo door zijn trouw, door zijn verzen, zijn melancolie. 'Une main invisible m'a retranché du bonheur; jai comme un signe sur le front', klaagde zijn Joseph Delorme en Sainte-Beuve zelf sprak in die klacht. Wilde de jonge vrouw door hem wat van haar liefde te schenken tegelijk hem voor wanhoop en kwaad bewaren en haar man aan zich verbonden houden door middel van den edelen vriend? Zulke plannen zijn wel meer gemaakt. Zij was een moedertje - zij stond op nieuw moeder te worden - en zij wilde de beschermster zijn van haar gezin en van die daarbij behoorden.

Het gelukte haar, den vrede om zich heen in stand te houden en voor allen iets te wezen. Victor Hugo bleef nog aan zijn huis gehecht, en Sainte-Beuve maakte nieuwe verzen, en hij noemde de verzameling, die in het begin van 1830 uitkwam, met den naam van *Consolations*. Hij sprak er wel niet in van alle dingen die de droefgeestigheid van den Joseph Delorme van weleer hadden vertroost. (Want het boek - en zoo was ook zijn bovendrijvende stemming - moest een heilige tint hebben, en hij was niet

1) Zie de gedichten, *A mes amis L.B. et S.-B.* en *A mes amis S.-B. et L.B.* in de *Feuilles d'automne*. Zij behooren eigenlijk tot de Correspondentie van den dichter.

altoos een heilige geweest.)[1] Maar, kort en goed, de vriendschapsband tusschen de drie was nog veerkrachtig; men vergaf elkander en zichzelf een ondeugendheid. Het is de eerste periode van den Wertherroman, deze overgang van 1829 op 1830, zooals de Hugo's en Werther-Sainte-Beuve hem beleefden. Zij hielden allen van elkander, zonder aan erg te denken en zij waren allen tevreden.

Het jaar daarna echter!

1830 heeft de Juli-revolutie gebracht. Ik weet niet wat voor ernstiger, ouder geest is toen over de menschen gekomen. Hun onbekommerdheid was heen. Het was er om te doen de nieuwe ideeën in de nieuwe maatschappij te helpen verwezenlijken en hard te arbeiden. Victoo Hugo was druk aan den gang met zijn grooten roman *NotreDame de Paris*, Sainte-Beuve schreef zijn artikels in de *Globe* dat een Saint-Simonistenblad was geworden. Het werk exalteerde hem.

Liefdesdroomen kwamen den criticus opzoeken te midden van zijn bezigheid, en hernieuwden den geest van Joseph Delorme in zijn ziel. Hij was niet langer tevreden met een brokje moederlijke liefde, en zijn hart golfde op en neer tusschen begeerte en een algeheele zelfverloochening. Hoe moeilijk viel het hem den stroom van zijn hartstocht in te dammen! Wanneer hij de pen opnam moest hij over zijn liefde spreken, - spreken in verzen en proza, en in zijn dagblad zelfs, naar aanleiding van het eerste beste onderhanden genomen boek, - tot verwarring van de goede dagbladlezers, maar om tot die eene lezer of lezeres het woord te kunnen richten.

En midden in een stuk over Diderot las men:

1) Het is door de verwarring van die stroomingen in Sainte-Beuve's leven dat A.J. Pons in zijn boek, *Sainte-Beuve et ses inconnues*, gelegenheid heeft gevonden om Mevrouw Victor Hugo te beschuldigen en Victor Hugo belachelijk te maken. Eu hier zou ik een uitvoerige kritiek van zijn boek moeten schrijven, als het niet voldoende was degeen die deze dingen na willen pluizen te verzoeken om zelf te vergelijken: p. 74 van Pons met Sainte-Beuve, *Poésies* éd. 1869 p. 173 en het portret van Ulrie Guttinguer in S.-B.'s *Portraits Contemporains*, éd. 1869, 2e deel (vooral p. 410). De versregels door Pons op p. 73 aangehaald vinden hun verklaring in S.-B.'s roman *Volupté*, p. 63. Leg ook vooral in de verzen op pag. 86 bij Pons den nadruk op:

Qui ne *veut et n'aura rien de toi que* TON COEUR!

Car l'amour vrai, tardif, qui mûrit en son temps,
Vois-tu, n'est pas semblable à celui de vingt ans....
C'est un amour profond, amer, désespéré,
C'est le dernier, l'unique; on dit moins, *j'en mourrai*;
On en meurt; un amour armé de jalousie,
Consumant tout, honneur et gloire et poésie;
Sans douceurs et sans miel, capable de poison
Et pour toute la vie égarant la raison.[1)]

'Je viens de lire votre article sur vous-même,' schrijft Victor Hugo aan zijn vriend (4 November 1830), een artikel dat als een variatie was op Joseph Delorme's woord:

Que ne puis-je, en mourant, servir à quelque chose!

'Je viens de lire votre article, et j'en ai pleuré. De grâce, mon ami, je vous en conjure, ne vous abandonnez pas ainsi. Songez aux amis que vouz avez, à un surtout, à celui qui vous écrit ici.... Ne faites pas fi de ce qui vous fait grand, de votre génie, de votre vie, de votre vertu. Songez que vous nous apartenez, et qu'il y a ici deux coeurs dont vous êtes toujours le plus constant et le plus cher entretien. - Venez nous voir.'

Maar bij de samenkomsten was het, ondanks wederzijdsche edelmoedigheid en openhartigheid, toch gewoonlijk een verborgen jaloerschheid en verbittering.

'1830 est passé,' heette het in een brief dien Sainte-Beuve met Nieuwjaar 1831 van Victor Hugo ontving. 'Venez done dîner avec nous après-demain mardi.'

De stemming van 1830 was niet voorbijgegaan. En het gebeurde dat beide de vrienden het evenwicht van hun geest veroren. Zie eens wat verwarde toestand uit de volgende woorden spreekt!

1) Le Globe, 5 Octobre 1830. Dat dit, niet in de werken herdrukte, artikel van Sainte-Beuve is, blijkt uit de noot op pag. 263 van Sainte-Beuve's *Portraits littéraires*, Dl. I, éd. 1862. Over het artikel in le Globe van 4 November zie de noot in S.-B.'s *Poésies complètes*, p. 93. Deze artikels, als ik mij niet vergis, zijn tot nu toe niet herontdekt geworden.

'Vous avez raison en tout,' schrijft Victor Hugo, in 1831, votre conduite a été loyale et parfaite, vous n'avez blessé ni dû blesser personne.... tout est dans ma pauvre malheureuse tête, mon ami! Je vous aime en ce moment plus que jamais, je me hais, sans la moindre exagération, je me hais d'être fou et malade à ce point. Le jour où vous voudrez ma vie pour vous servir, vous l'aurez, et ce sera peu sacrifier. Car, voyez-vous, je ne dis ceci qu'à vous s e u l , je ne suis plus heureux. J'ai acquis la certitude qu'il était possible que ce qui a tout mon amour cessât de m'aimer... Oui, allez, plaignez-moi, je suis vraiment malheureux. Je ne sais plus où j'en suis avec les deux êtres que j'aime le plus au monde. Vous êtes un des deux. Plaignez-moi, aimez-moi, ecrivez-moi.

Troebele gedachten - maar hun drift en hun intieme bedoeling is daarom wel duidelijk. Victor Hugo houdt van zijn vrouw en zijn vriend, - hij kan hun liefde niet opgeven; - en hij houdt toch van één ding meer: van zijn zelfbewustzijn en zijn grootsche plannen:

> C'est que je porte un monde[1].

Hij rukte en trok om uit die kleine wereld van zijn omgeving weg te komen zonder dat hij de liefde van dien kring nog kon missen; en hij wilde de wereld van zijn brein tot een werkelijkheid maken, terwijl zijn geest toch behoefte had aan de zekerheid van het t'huis. De bruisende beweging van het theater, van de redenaarstribune riep hem en lokte hem. Hij dacht er aan zelf de leiding van een groot tooneel op zich nemen[2], en nadat in 1831 *Marion de Lorme* eindelijk was opgevoerd, schreef hij in 1832 *Le Roi s'amuse* en voltooide hij, na *Le Roi s'amuse, Lucrèce Borgia*. De rol van Mirabeau lachte hem toe, den man van passie en van welsprekendheid...

Een hartstocht ging hem dan verblinden, de liefde voor de schoone Juliette Drouet legde beslag op zijn leven.

'Je n'ai jamais commis plus de fautes que cette année, et je n'ai jamais été meilleur,' schreef hij aan een vriend in 1833. 'Je vaux bien

1) Feuilles d'Automne.
2) Brieven aan Pavie in 1831 en 1833.

mieux maintenant qu'à mon temps *d'innocence*... Allez, je vois clair dans mon avenir, car je vais avec foi, l'oeil fixe, au but... quand j'aurai fini ma vie et mon oeuvre... on me jugera.'

En hij ging met zijn olifantspas, de *absurde* dichter.

Sainte-Beuve waarschuwde hem. -

De geschiedenis van Sainte-Beuve's liefde voor Mevrouw Victor Hugo herhaalde zich. Een paar jaar vroeger had zij hem onder haar vleugels genomen, toen zij begon te vreezen voor het verlies van liefde; nu nam ze hem weer aan, als haar vrees bewaarheid was. Het is in den grond der zaak dezelfde liefde van voorheen; maar er ligt iets warmers en geheimzinnigers over; de geestdrift is meer gedrongen, de ervaring rijker en bitterder.

En Sainte-Beuve wilde nog eens zijn vriend toeroepen om hem een broederlijken raad te geven.

Achter zijn artikel over Victor Hugo in de *Portraits contemporains* heeft hij bij de definitieve uitgaaf een noot gevoegd: 'Dit zijn de eenige kritische artikels die ik bepaaldelijk bij de verschijning van zijn werken geschreven heb'. Maar hij vergist zich daarin, of hij wil zich vergissen. Toen Victor Hugo in 't begin van 1834 een studie over Mirabeau in 't licht gaf, heeft Sainte-Beuve de gelegenheid waargenomen om over de Mémoires van Mirabeau '*et de l'étude de M. Victor Hugo à ce sujet*' zijn gedachten te zeggen, en dat stuk is niet bij die groep artikels gevoegd. Het was de aanleiding tot de vriendschaps breuk.

Victor Hugo kon niet verdragen om in het openbaar broederlijk aangemaand te worden.

Hij schreef (4 Februari 1834):

'J'ai lu votre article, qui est un des meilleurs que vous ayez jamais écrits, et il m'en est resté une impression pénible dont il faut que je vous parle. J'y ai trouvé, mon pauvre ami, (et nous sommes *deux* à qui il a fait cet effet), d'immenses éloges... mais au fond... pas de bienveillance... Avant de clore cette lettre, j'ai voulu relire pour la quatrième fois votre article, et mon impression m'est restée. Victor Hugo est comblé, Victor Hugo vous remercie, mais Victor, votre ancien Victor, est affligé.'

De waarheid is dat Sainte-Beuve door deze critiek zijne onafhankelijkheid als criticus hernam. Hij liep niet meer achter het

genie aan. Van een groot man moet men alles aannemen, dat was de gang van Victor Hugo's betoog geweest, terwijl hij zichzelf in Mirabeau zag en zichzelf door Mirabeau verontschuldigde. Neem ons de vrijheid niet, antwoordde hem de criticus; druk niet het woord *Ananké* op de menschheid, evenals op uw Notre-Dame.

Hier stond de vrijheid van de gedachte tegenover het onstuimig heerschende van het gevoel.

De strijd met Victor Hugo[1)] leidde Sainte-Beuve tegelijk tot een bevrijding van zichzelf. Niet dat de verhouding tot Mevrouw Victor Hugo door de verwijdering tusschen de vrienden dadelijk werd gestoord; - die bleef nog een paar jaar bestaan zooals ze in den laatsten tijd geweest was; maar als terugslag op zijn aanraking met het genie leerde hij, - en had hij al lang geleerd, - om het *absurde* in den aanleg van zijn eigen geest op te merken. Niet de trots en de verblinding van het gevoel waren zijn struikelblok zooals ze 't voor Victor Hugo waren, maar een geestelijk en zinnelijk dilettantisme, een weelderig toegeven aan neigingen en nieuwsgierigheden. Hij kampte daartegen door strenge opmerkzaamheid en degelijken arbeid en - wijzigde zijn fout.

Want van het absurde in ons kunnen wij onszelf nooit geheel bevrijden.

Zoo gingen die twee, Sainte-Beuve en Victor Hugo, een vernieuwde loopbaan tegemoet.

En de derde, Mevrouw Victor Hugo?

Zij onderwierp zich aan haar lot. De platonische liefdesbetrekking met Sainte-Beuve werd zachtjens ontbonden; maar Juliette Drouet bleef over het hart van Adèle's echtgenoot heerschen. De goddelijke Juliette volgde den dichter op al zijn wegen; en toen het huisgezin in ballingschap ging, werd er voor Juliette een huis op Guernesey ingericht, niet ver van Hauteville-House. Daarheen trokken vader en kinderen, wanneer zij naar vroolijkheid verlangden. De moeder, de vrouw, wachtte in het huis van de ballingschap alleen...

BYVANCK.

1) Ik noem hier niet de détails waarin de strijd uitloopt: zie daarover A. Jullien. *Le romantisme et l'éditeur Renduel* p. 119 v.v. en N. Peyrot. Béranger et Lamennais p. 73.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: Koning Oedipus, tragedie van Sophocles, vertaald door Prof. Dr. H. van Herwerden.

Een stampvolle zaal; een wat men zoo noemt ‘uitgezocht’ publiek; onder de vertooning groote stille aandacht; en aan het slot uitbundige toejuiching: Bouwmeester driemaal teruggeroepen. Dus een prachtige voorstelling, en wie daarop nu weer wat heeft af te dingen, zal wel een neetoor zijn of een van die ‘empêcheurs de danser en rond’, waarvoor ik zelf indertijd heb gewaarschuwd.

Sedert 1891 heeft men in ons land de gelegenheid gehad drie Oedipus-uitvoeringen bij te wonen. Maar wanneer drie hetzelfde doen, is het niet hetzelfde.

Eerst waren het de Utrechtsche studenten. Zij hadden het onwaardeerbaar voorrecht van het eerst te komen en aan velen het werk van Sophocles te openbaren: men wist niet dat zoo'n oude tragedie zoo mooi was, zoo begrijpelijk en zoo aangrijpend. Of wat zij vertoonden een juist of zoo juist mogelijk beeld gaf van een Grieksch treurspel en zelfs maar iets als een flauwen afdruk van een Grieksche vertooning, werd niet gevraagd. Maar dat jonge mannen, die vreemd waren op de planken, zich met zóóveel intelligentie en zóóveel hart hadden laten dresseeren, dat de dressuur nauwelijks meer merkbaar was; dat een dilettantenkoor de muziek zong, door een talentvol musicus, een in de stad van zijne inwoning zeer gevierd man gecomponeerd, die zelf de leiding van het orkest op zich had genomen; dat zoodoende al het professioneele, kunstambachtelijke gebannen was, gaf aan het geheel een eigenaardige frischheid en verklaarde het buitengewone succes van deze opvoeringen in de maand April 1891.

Toen kwam, in het najaar van 1892, Mounet-Sully met *Oedipe roi* in de vertaling van Jules Lacroix. Hier was geen zorg aan decoratief of aan tooneelschikking besteed, hier ontbrak de muziek, maar de tragedie was weergegeven in een dichterlijke, fraai klinkende vertaling en Mounet-Sully was Oedipus; Mounet-Sully met zijn klankrijke stem, met zijn slank lichaam, zijn mooi profiel en de groote kunst van standen en gebaren, waaruit de fijngevoelende kunstenaar spreekt. Hij gaf ons de tragedie in al haar afgrijselijkheid, ons niets sparend, nergens de schelle kleuren temperend; maar van zijn eerste optreden af, wauneer hij, met koninklijke goedheid in zijn metalen stem, het volk, dat van hem redding verwacht, toespreekt:

> Enfants, du vieux Cadmus jeune postérité,
> Pourquoi vers ce palais vos cris ont-ils monté,
> Et pourquoi ces rameaux suppliants, ces guirlandes?

tot het laatste tooneel, wanneer hij met de uitgestoken oogen, met het bebloede gelaat, ‘als een lijkkleed de lange plooien van zijn mantel na zich sleept’ of, zijn kinderen in de armen sluitend, het aangrijpendst beeld van de Smart te zien geeft, leefde hij het vreeselijke drama mee en bracht hij ons allen onder die verheffende ontroering, die alleen de hoogste kunst teweegbrengt.

En nu zouden wij den Nederlandschen Oedipus te zien krijgen in den persoon van Louis Bouwmeester, met de tooneelschikking, het decoratief en de muziek van de Utrechtsche vertooning. Alles wat Mounet-Sully voor zich heeft, heeft de Hollandsche tooneelspeler tegen zich: zijn stemgeluid is rauw en weinig buigzaam, zijn gestalte klein en gedrongen. En dan had hij niet te spreken in de vloeiende Fransche alexandrijnen, die, al mogen zij het karakter van het oorspronkelijke niet tot zijn recht laten komen, zoo gemakkelijk te zeggen zijn en zich tot zulke heerlijke klankeffecten leenen; hem was de metrische vertaling van Prof. van Herwerden in den mond gelegd, een vertaling waarvan de kenners van het Grieksch zeggen, dat zij een wonder van getrouwheid en nauwkeurigheid is, maar die in dichterlijkheid van uitdrukking en schoonheid van klank jammerlijk te kort schiet en vaak in de meest dramatische oogenblikken - met name in het gesprek van Oedipus met Kreon in het laatste bedrijf - in zijn tweeregelige rijmende deviezen, een smaak heeft van ulevellen. Verbeeld u den

rampzaligen Oedipus, als hij de vreeselijke verminking aan zichzelf verricht heeft die hem voor altijd tot een geteekende maakt, zijn onnoembaar wee uitgillend, en dan gedoemd om dingen te zeggen als de volgende:

> Waarheen zal ik wenden mijn voet?
> Hoe zoo richten mijn stem, als ik richten die moet?....
>
> Al zie ik niet langer uw edel gezicht,
> Ik herken aan hun stem mijne vrienden toch licht!
>
> Wat bleef er schoons voor mij te zien of lieflijks te begeeren?
> Wie spreekt nog den vervlockte toe of wil met hem verkeeren?
>
> Vervloekt zij de man, die weleer in het woud als een zuigling mij vond!
> Want ach! het behoud van mijn leven geeft waarlijk - dat leert deze stond! -
> Aan mijn vrienden en mij tot danken geen grond!

Mijn buurman in de stalles, een Graecus van grooten naam, volgde de tragedie in den oorspronkelijken tekst; de klanken die van het tooneel tot hem kwamen zullen zich waarschijnlijk in zijn verbeelding hebben omgezet in de Grieksche klanken van het oorspronkelijke en zoo kan hij zich een soort van illusie geschept hebben - de gelukkige! - die van de overige toeschouwers verre moest blijven.

Voor ik verder ga, zou ik willen vragen of het dan inderdaad, niet enkel tot de traditie - want dat weet ik - maar of het tot het wezen van de voordracht van Hollandsche dramatische verzen behoort, dat ze worden uitgeroepen met zwaren druk op ieder woord als hingen er aan elke syllabe ponden gewicht en of dat vreeselijke rollen en ratelen en rammelen van de r's van geslacht tot geslacht moet overgaan - de jongere Royaards doet het met evenveel wellust als de oudere Bouwmeester - ten koste van den helderen, mooien klank onzer vokalen? Is er dan geen kunst meer van schakeeren, van schaduw en licht aanbrengen, geen kunst van phraseeren meer?....

Nu ik hierover terloops mijn hart weer eens gelucht heb, dring ik de opsomming van andere tekortkomingen, die mij onder het schrijven in de herinnering komen, in mijn pen terug, en tracht liever het uitbundig succes van deze voorstelling te verklaren.

En dan is het zeker in de eerste plaats de tragedie zelf die, afgescheiden van de vertolking, een diepen indruk maakt, niet enkel door het ontzettende van den toestand, maar vooral door

de wijze waarop Sophocles zijn held, koning Oedipus, tegenover dien toestand plaatst. Terwijl wij, toeschouwers, het geheim van Oedipus' geboorte kennen, zien wij de noodlottige bijzonderheden, waardoor ook den koning zelf dat vreeselijk geheim zal geopenbaard worden, een voor een uit den nevel te voorschijn tredend, op hem afkomen tot er geen ontsnappen meer aan is, om hem dan onder haar gewicht te verpletteren. De kunst waarmede de Grieksche dichter dat heeft gedaan, steeds al de aandacht concentreerende op dien eenen rampzalige, is zoo groot, dat ook bij een middelmatige vertooning, met gebrekkige hulpmiddelen, het effect nog altijd geweldig zal moeten zijn.

Laat het echter al aanstonds gezegd wezen, dat hier ook de wijze waarop Bouwmeester den Oedipus gespeeld heeft den grooten bijval verklaart. Het is ontegenzeggelijk dat Sophocles in Oedipus ons niet enkel een rampzalig, door het noodlot vervolgd man, maar een karakter heeft te zien gegeven. Koning Oedipus is een man, die zijn volk liefheeft, het lijden van zijn volk deelt en als rechtvaardig vorst, als man van gemoed, ook door zijn volk bemind wordt; daarbij echter is hij zeer trotsch op zijn rang en op zijn afkomst, opvliegend en geen tegenspraak duldend. De aard van Bouwmeesters talent brengt mede dat hij vooral dit laatste: het vervuld zijn met zichzelven en met zijn roem, het opbruisende en heerschzuchtige, het sterkst doet uitkomen en daarbij zich in zijn volle kracht vertoont: zoo zien wij hem in zijn gesprekken met Tiresias en met Kreon. Veel minder bevredigend is zijn latere Oedipus, de in zijn trots gebrokene, de man die de vreeselijkste zedelijke en lichamelijke folteringen lijdt: daar mist men, onder wat ontzetting en afgrijzen wekt, het sympathieke dat roert en vooral dat wat ook het afgrijselijkste loutert en in hooge kunst omzet. Wat Bouwmeester geeft is krachtig, maar grof; de kleuren zijn er dik opgelegd. Zijn standen en gebaren zijn die van een geroutineerd acteur, die al de geheimen en de kunstgrepen van zijn vak kent: men verwacht ze zóó en op dat oogenblik; maar nooit verrassen zij, nooit getuigen zij van eenige oorspronkelijke opvatting. De Grieksche tragedie krijgt zoodoende de allures en den toon van een modern melodrama, en als zulk een melodrama pakt het stuk en schokt het, en brengt het ten slotte een geen te hooge eischen stellend publiek in verrukking.

Slechts van twee andere medespelenden valt nog iets te zeggen,

omdat zij iets persoonlijks plegen te geven en ook nu weer gaven: van Royaards als dienaar en van mevrouw Brondgeest als Iocaste. Maar van Royaards moet gezegd worden, dat zijn manier om, hoog zingzangend en rollende met de r's, de verzen als deinende golven te laten heen en weder schommelen, een aangrijpend verhaal als hij in het laatste bedrijf te zeggen heeft, allerminst tot zijn recht brengt. Van mevrouw Brondgeest weet men, dat zij door temperament en physiek alle vereischten voor de hoogere tragedie mist en dat het passioneele moderne drama haar eigenlijk element is. Maar toch gaf zij, bij het luisteren naar het verhaal van den bode uit Korinthe, wanneer langzamerhand de geheele ontzettende waarheid, die haar met afschuw voor haarzelve vervullen moet, aan haar wordt geopenbaard, een stil spel te bewonderen dat misschien wel het mooiste moment van den avond genoemd mag worden.

Er is veel gesproken en gedebatteerd over de rol die de muziek, en bijzonder het gezongen koor, in *Koning Oedipus* vervult. Men heeft geklaagd dat dit koor een te groote plaats in het stuk inneemt en op de aangrijpendste oogenblikken den indruk verstoort. Maar dat verwijt behoort allereerst Sophocles te treffen, die het koor - men moge het dan willen laten spreken of zingen - zooveel te zeggen heeft gegeven, waar hij het nu eens 's volks vertrouwen in de goddelijke gerechtigheid laat uitspreken, en het dan weer gebruikt om Oedipus door een vroolijk lied op te beuren, zoo telkens de veelbewogen tragische tafereelen rustig afsluitend en omlijstend. Men kan dat koor dus niet supprimeeren of zelfs maar in zijn uitingen beperken, zonder eigenmachtig in te grijpen in Sophocles' werk. De vraag is alleen, of niet door een kleinere bezetting van koor en orkest, door een meer op den achtergrond of ter zijde treden van het koor, een beter effect zou te verkrijgen zijn.

J.N. VAN HALL.

V e r b e t e r i n g . In het vorig Dramatisch Overzicht leze men op bl. 361, voorlaatste regel: *Harpagon*, in plaats van Argan.

Bibliographie.

Jonge Ranken door Betsy Juta. Leiden 1896.

De jonge dichteres zegt het, in aansluiting aan den titel van haren bundel, in het inleidingssonnet zoo zacht bescheiden, dat het ‘teere ranken’ zijn die ‘aan de jeugdige aarde van (haar) hart ontstegen,’ zij heeft zoo het voorgevoel dat ‘het veelwijzig eischen van deez' tijd met scherp gewicht de waarde van die ranken zal wegen, en zwaar doen zijn (hare) onvolkomenheid,’ dat het haast onmenschelijk schijnt haar heel hard aan te spreken of haar anders dan ter loops er op te wijzen dat reeds in dit eerste sonnet taal en beeldspraak (‘jeugdige aarde van dit hart’, ‘scherp gewicht’, en, terwijl de ranken aangesproken worden: ‘toch zullen weten wie met liefde u lezen’) aan zuiverheid te wenschen overlaten. Maar, hoe zacht dan ook en hoe omzichtig, gezegd moet het worden dat voor de goede, teere, fijngevoelde gedachten die Betsy Juta wenscht te uiten, zij nog te vaak te vergeefs naar de eenig juiste uitdrukking heeft gezocht en, in hare onmacht om die uitdrukkiog te vinden, zich vergenoegd heeft met een half juiste, d.i. onjuiste; dat zij in menig gedicht niet gegeven heeft het beeld, dat scherp belijnd vooruitspringt, dat af is en, zonder overbodig d.i. schadelijk bijwerk, het kader geheel vult.

Als ‘teere ranken’ heen en weder zwiepend, hebben deze verzen iets onrustigs en onzekers, dat maakt dat zij u niet aangrijpen en men er, wederkeerig, geen houvast aan heeft. Het sonnet zonder fout, dat alleen tegen een lang gedicht opweegt, vinden wij slechts een enkele maal, o.a. in ‘Gele blaren’.

‘Dat 's Levens rythmus eens uit (haar) zal rijzen tot rijper ranken’ - de woorden en beelden zijn van Mej. Juta - moge zij niet ‘stil afwachten’, zooals haar voornemen schijnt, maar onder ernstigen en gestadigen arbeid.

Wereldkroniek, geïllustreerd Nieuwsblad voor iedereen. No. 33. 14 Nov. 1896. - Kerstnummer van de Wereldkroniek. 1896. Rotterdam, Nijgh en van Ditmar.

Wij zullen het maar bekennen, al mogen kwaadgezinden er ook de gevolgtrekking uit maken dat *De Gids* niet genoeg op de hoogte is van hetgeen er in Nederland omgaat: het was voor het eerst dat de *Wereldkroniek* ons onder de oogen kwam. De uitgevers van dit weekblad zijn op den oorspronkelijken - of is 't een Amerikaanschen ? - inval gekomen om elken geabonneerde te verzekeren tegen ongelukken en dit onder even oorspronkelijke, of Amerikaansche, voorwaarden. Zoo'n m e m e n t o m o r i kan zijn nut hebben. Zoo krijgt men ƒ 1000 bij een doodelijke kwetsuur,

mits het ongeluk den abonné niet met een vigelante overkome! De bepaling is voor vigelanteverhuurders, noch vleiend, noch voordeelig, - maar daar heeft een tijdschrift als het onze zich niet warm over te maken. Het grootste gedeelte van het nummer van 14 November wordt ingenomen door een verzameling vroolijke en sombere, nederige en pedante, gezonde en ziekelijke, sprekende en nietszeggende, wakkere en slaperige gezichten van sanguinische, cholerische, lymphatische en apathische landgenooten, van welke ons op den omslag van het daarbij gevoegd Kerstnummer verzekerd wordt dat het zijn ‘de voornaamste Nederlandsche letterkundigen en kunstenaren.’

Wanneer men die gezichten lang genoeg bekeken heeft, kan men het andere rijk geïllustreerde blad ter hand nemen en kennis maken met de letterkundige gewrochten en de reproductie van teekeningen en schilderijen van al die schrijvers en schilders. Zooals gezegd, het is een Kerstnummer, al verscheen het reeds 14 November, en nu is het aardig om te zien hoe snedig al die letterkundigen en kunstenaren in hun werk den winter hebben weten te pas te brengen. Zoo opent er een de rij met een opstelletje getiteld ‘De winter in onze dichtkunst’ en wanneer hij het over de staaltjes van dichtkunst had die dit nummer opluisteren, dan had die titel niet beter gekozen kunnen zijn. Zoo is er ook een reproductie van een schilderij: juffrouw met harp, op het punt om met instrument en al in een haard te vallen, en daaronder staat: ‘Winter.’ Er staat zeker nog veel meer merkwaardigs in, dat ons ontsnapt is, maar zoo bladzij aan bladzij te lezen van sneeuw en donkere dagen voor Kerstmis en winternacht en oudejaarsgedachten, en al maar door wintergezichten te bekijken van Apol en Duchatel en Nakken en Gabriël - dat houde een ander uit.

Het aardigste vonden wij het plaatje van die twee jongens, die zich aan ‘cacao en chocolaad van A. Driessen, hofleverancier, allerwege bekroond’ te goed doen, - maar toen wij op weg waren om ons daarvoor te enthousiasmeeren werd onze onuitsprekelijke onbevoegdheid tot oordeelen over zulke dingen ons duidelijk gemaakt, want dat was geen werk van een van de voornaamste Nederlandsche kunstenaren, maar eenvoudig een reclameprent, - dus geen kunst, zooals de rest.

Wonderlijk. Waar of zoo'n *Wereldkroniek* en zoo'n Kerstnummer toch wel voor dienen mogen?

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Angioli (Gli) di Fra Angelico	Dl. I. Blz. 407
Balzac (Honoré de), Oeuvres complètes	Dl. II. Blz. 432. Dl. III. Blz. 104
Boissevain (Ch.), Van dag tot dag in het Oosten	Dl. II. Blz. 194
Bolland (G.J.P.J.), Verandering en tijd	Dl. IV. Blz. 506
Brandt van Doorne (C.P.), Huiselik leed	Dl. I. Blz. 207
Brunetière (F.), La science et la religion	Dl. I. Blz. 40
Bülow (Hans von), Briefe und Schriften	Dl. I. Blz. 179
Bülow (Hans von), Ausgewählte Schriften	Dl. IV. Blz. 565
Chamberlain (H.S.), Richard Wagner	Dl. I. Blz. 375
Chop (M.), Leiddraad voor Richard Wagner's werken	Dl. I. Blz. 208
Claretie (Jules), Brichanteau comédien	Dl. IV. Blz. 157
Coppée (François), Le coupable	Dl. IV. Blz. 549
Coster (Charles de), De legende van Uilenspiegel 'en Lamme Goedzak	Dl. III. Blz. 538
Desideria, koningin van Zweden en Noorwegen (door Oscar II)	Dl. IV. Blz. 101
Deyssel (Lodewijk van), Verzamelde opstellen	} Dl. IV. Blz. 37
Deyssel (Lodewijk van), Prozastukken	} Dl. IV. Blz. 37
Dubois (Eug.), Pithecanthropus erectus	Dl. II. Blz. 507
Duysse (Fl. van), Het eenstemmig Fransch en Nederlandsch wereldlijk lied in de Belgische gewesten	Dl. IV. Blz. 178
Garborg (Arne), Fred	Dl. III. Blz. 256
Garborg (Arne), Haugtussa	Dl. III. Blz. 256
Garborg (Arne), Bondestudentar	Dl. III. Blz. 259
Garborg (Arne), Hjaa ho Mor	Dl. III. Blz. 261
Garborg (Arne), Traette Maend	Dl. III. Blz. 265
Garborg (Arne), Ein Fritenkjar	Dl. III. Blz. 266
Hamsuu (Knut), Uit het geestesleven van het moderne Amerika	Dl. IV. Blz. 231
Hamsuu (Knut), Honger	Dl. IV. Blz. 235
Hamsuu (Knut), Pan	Dl. IV. Blz. 238
Hamsuu (Knut), Mysteriën	Dl. IV. Blz. 245

Hamsun (Knut), Redacteur Lynge	Dl. IV. Blz. 246
Hamsun (Knut), Nieuwe aarde	Dl. IV. Blz. 248
Hamsun (Knut), Bij de poort des Rijks	Dl. IV. Blz. 253
Hamsun (Knut), Des levens spel	Dl. IV. Blz. 253
Hugo (Victor), Correspondance, I	Dl. IV. Blz. 580
Juta (Betsy), Jonge ranken	Dl. IV. Blz. 598
Kalff (Dr. G.), Literatuur en tooneel te Amsterdam in de 17de eeuw	Dl. I. Blz. 418
Klönne (B.H.), Amstelodamensia	Dl. I. Blz. 352
Kloos (Willem), Nieuwe verzen	Dl. I. Blz. 207
Kloos (Willem), Veertien jaar literatuur-geschiedenis, 2 dln.	Dl. III. Blz. 328
Lafenestre (Georges), La Fontaine	Dl. I. Blz. 561
Lamprecht (Karl), Deutsche Geschichte, dl. I-IV	} Dl. IV. Blz. 130
Lamprecht (Karl), Alte und neue Richtungen in der Geschichtwissenschaft	} Dl. IV. Blz. 130
Lamprecht (Karl), Was is Kulturgeschichte?	} Dl. IV. Blz. 130
Lohman (Anna de Savornin), Vragensmoede	Dl. IV. Blz. 395
Maeterlinck (Maurice), Le trésor des humbles	Dl. II. Blz. 352
Mees R. Az. (Dr. R.P.), Opmerkingen over de vorming en den aard onzer kennis	Dl. II. Blz. 119
Meinsma (K.O.), Spinoza en zijn kring	Dl. II. Blz. 182
Meredith (George), Poems	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), Modern love	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), The shaving of Shagpat	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), Farina, a legend of Cologne	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), The ordeal of Richard Feverel	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), Even Harrington	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), Sandra Belloni	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), Rhoda Fleming	}Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), Vittoria	} Dl. IV. Blz. 332

Meredith (George), The adventures of Harry Richmond	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), Beauchamp's career	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), The egoist	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), The tragic comedians	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), Diana of the crossways	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), One of our conquerors	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), Lord Ormont and his Aminta	} Dl. IV. Blz. 332
Meredith (George), The amazing marriage	} Dl. IV. Blz. 332
Musée royal de la Haye. Catalogue raisonné	Dl. II. Blz. 340
Natuur (De levende), 1896, afl. 1	Dl. II. Blz. 152
Negri (Ada), Fatalità	} Dl. II. Blz. 101
Negri (Ada), Tempeste	} Dl. II. Blz. 101
Nevel (In den), afl. 1	Dl. I. Blz. 570
Nöldeke (Theodor), Das Iranische Natioualepos	Dl. IV. Blz. 300

Potgieters dood (Sedert) Verzen bijeengebracht door Pol de Mont	Dl. IV. Blz. 363
Régnier (Henri de), Tel qu'en songe	Dl. I. Blz. 395
Régnier (Henri de), Poèmes	Dl. I. Blz. 395
Revue (De Hollandsche), No. 1	Dl. I. Blz. 405
Schalk (Henriette van der), Sonnetten, verzen en terzinen	Dl. III. Blz. 152
Schimmel (H.J.), Jan Willem's levensboek	Dl. II. Blz. 533
Stevenson (Robert Louis), Treasure island	Dl. I. Blz. 480
Stevenson (Robert Louis), Kidnapped	Dl. I. Blz. 480
Stevenson (Robert Louis), The Master of Ballantrae	Dl. I. Blz. 492
Stevenson (Robert Louis), The black arrow	Dl. I. Blz. 492
Stevenson (Robert Louis), The strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde	Dl. I. Blz. 496
Stevenson (Robert Louis), New Arabian nights	Dl. I. Blz. 497
Stevenson (Robert Louis), The Suicide cab	Dl. I. Blz. 498
Stevenson (Robert Louis), The merry men	Dl. I. Blz. 500
Stevenson (Robert Louis), Island nights' entertainments	Dl. I. Blz. 500
Stevenson (Robert Louis), Prince Otto	Dl. I. Blz. 501
Stevenson (Robert Louis), Across the plains	Dl. I. Blz. 508
Stevenson (Robert Louis), An inland voyage	Dl. I. Blz. 508
Van nu en straks, No. 1	Dl. I. Blz. 405
Vosmeer de Spie, Felicia Beveridge	Dl. I. Blz. 404
Wereldkroniek (Kerstnummer van de)	Dl. IV. Blz. 598
Zangwill (I.), The bachelors' club	Dl. II. Blz. 141
Zangwill (I.), The old maids' club	Dl. II. Blz. 141
Zangwill (I.), Children of the Ghetto	Dl. II. Blz. 141
Zangwill (I.), Merely Mary Ann	Dl. II. Blz. 142
Zangwill (I.), The big bow mystery	Dl. II. Blz. 142

Zangwill (I.), The King of Schnorrers Dl. II. Blz. 142
Zangwill (I.), The master Dl. II. Blz. 142
Zangwill (I.), Ghetto tragedies Dl. II. Blz. 148